

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TURKISH STUDIES

International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic

· ESKİ OĞUZ TÜRKÇESİ ·

Prof. Dr.

Zeynep KORKMAZ

Adına

Editors

Doç. Dr. Ali AKAR

Doç. Dr. Mehmet Dursun ERDEM

Turkish Studies

International Periodical For The Languages, Literature and
History of Turkish or Turkic

ACADEMIC JOURNAL

ESKİ OĞUZ TÜRKÇESİ
Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ Adına

Turkish Studies Dergisi, üç ayda bir yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. *Turkish Studies Dergisi*'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukukî açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları **www.turkishstudies.net**'e aittir. Yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar iade edilmez.

Turkish Studies EBSCO, DOAJ, ICAAP, Scientific Commons ve MLA indeksleri tarafından taranmaktadır.

ISSN: 1308-2140

Volume 5/1 Winter 2010

GUEST EDITORS

Ali AKAR
Mehmet Dursun ERDEM

Editor

Mehmet Dursun ERDEM

Associate Editor

Sibel ÜST

General Coordinator

Yavuz ÜNAL

Associate Coordinators

Yavuz BAYRAM
Fikret USLUCAN

Correspondence Coordinator

Fatih USLUER

Owner

Mehmet Dursun ERDEM

Manager

Tuncay BÜLBÜL

Associate Managers

Kadri H. YILMAZ
Erçin ÖZZADE

Board of Managers

Ebru SİLAHŞÖR - Bülent ŞİĞVA - Süleyman Kaan YALÇIN - Murat
ŞENGÜL - Şahin KÖKTÜRK - Şeyma B. KURAN - Münteha GÜL -
Ahmet DEMİRTAŞ- Özgür AY-
Önder SEZER- Esra KİRİK

Consulting Board

Marcel ERDAL - Gürer GÜLSEVİN - Leylâ KARAHAN - Ahmet BURAN
Atabey KILIÇ - Mehmet AYDIN - Musa DUMAN -
Hayati DEVELİ - Nurettin DEMİR - Emine YILMAZ - A. Fuat BİLKAN
Orhan KILIÇ - Ali AKAR - Şaban SAĞLIK - D. Ali TÖKEL -
Mehmet KARA

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

General Coordinator of Foreign Editors

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN

Representative of Foreign Country

USA	Robert DANKOFF
Germany	Marcel ERDAL-Zeki KARAKAYA
Greece	Fatih KEMİK
Japan	Yuu KURIBAYASHI
Norway-Swedish	Bernt BRENDAMOEN
England	Fikret TURAN
Albania	Xhemile ABDÛ
Central Asia	Seadet SHİKHİYEVA
Kazakhstan	Gûlnar KOKUBASOVA
Kyrgyzstan	Ulanbek ALİMOV-Osman KÖSE
Azerbaijan	Vusale MUSALİ
Uzbekistan	Cabbar İŞANKUL
Halab-Aleppo (Syria)	Ahmet DEMİRTAŞ
Hungary	Bûlent BAYRAM
Poland	Öztürk EMİROĞLU

Referees and Advisory Board

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Marcel ERDAL	Frankfurt University
Prof. Dr. Han-woo CHOİ	Eurasia University
Prof. Dr. Bernt BRENDAMOEN	Oslo University
Prof. Dr. Robert DANKOFF	Univercity Of Chicago
Ass. Prof. Yuu KURIBAYASHI	Okayama University
Prof. Dr. Walter ANDREVS	Washington University
Prof. Dr. Emine YILMAZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Fikret TURAN	Manchester University
Prof. Dr. Ahmet BURAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Erdoğan BOZ	Eskişehir Osmangazi Ü.
Prof. Dr. Ahmet MERMER	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Atabey KILIÇ	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Hayati DEVELİ	İstanbul Kültür ü.
Prof. Dr. Fikret TÛRKMEN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Leyla KARAHAN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ	TOOB Ekonomi ü.
Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ALPARGU	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Metin EKİCİ	Ege Üniversitesi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Prof. Dr. Mukim SAĞIR	Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Nurettin DEMİR	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan KILIÇ	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK	Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ali İhsan KOLCU	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. İ. Hakkı AKSOYAK	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Fazıl GÖKÇEK	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Musa DUMAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Âbide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Avni GÖZÜTOK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Bilge ERCİLASUN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Emel KEFELİ	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan AKAY	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Halûk Harun DUMAN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice AYDIN	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ŞAHİN	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail ÇETİŞLİ	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Kazım KÖKTEKİN	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Mehdi ERGÜZEL	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa APAYDIN	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖZBALCI	Ondokuz Mayıs Ü.
Prof. Dr. Muhammet YELTEN	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Nâzım Hikmet POLAT	Niğde Üniversitesi
Prof. Dr. Nurullah ÇETİN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Nüket ESEN	Boğaziçi Üniversitesi
Prof. Dr. Recep DUYMAZ	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Selma YEL	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Songül TAŞ	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Şerif Ali BOZKAPLAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan GENÇ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. İ. Güven KAYA	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Yavuz ASLAN	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki KARAKAYA	Goethe University
Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet AYDIN	Ondokuz Mayıs Ü.
Prof. Dr. Şaban SAĞLIK	Ondokuz Mayıs Ü.
Prof. Dr. Mehmet KARA	İstanbul Üniversitesi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Prof. Dr. Menderes COŞKUN
Prof. Dr. Yakup ÇELİK
Prof. Dr. Yaşar AYDEMİR
Prof. Dr. Abide DOĞAN
Prof. Dr. Alaeddin MEHMEDOĞLU
Prof. Dr. Osman YILDIZ
Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE

Süleyman Demirel Ü.
Başkent Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Süleyman Demirel Ü.
Cumhuriyet Üniversitesi

Doç. Dr. Adem BAŞIBÜYÜK
Doç. Dr. Ahmet AKÇATAŞ
Doç. Dr. Alâattin KARACA
Doç. Dr. Ali AKAR
Doç. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ
Doç. Dr. Ali ÇAVUŞOĞLU
Doç. Dr. Alimcan İNAYET
Doç. Dr. Alparslan CEYLAN
Doç. Dr. Arif BİLGİN
Doç. Dr. Ayşe İLKER
Doç. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR
Doç. Dr. Aziz GÖKÇE
Doç. Dr. Bayram Ali KAYA
Doç. Dr. Cabbar İŞANKUL
Doç. Dr. Can ÖZGÜR
Doç. Dr. Cafer ÇİFTÇİ
Doç. Dr. Enis ŞAHİN
Doç. Dr. Enver TÖRE
Doç. Dr. Erdoğan ERBAY
Doç. Dr. Erhan AYDIN
Doç. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR
Doç. Dr. Funda TOPRAK
Doç. Dr. G. Gonca GÖKALP-ALPASLAN
Doç. Dr. Hakan SAZYEK
Doç. Dr. H. Dilek BATİSLAM
Doç. Dr. Hanifi VURAL
Doç. Dr. Hüseyin GÜFTHA
Doç. Dr. İbrahim TELLİOĞLU
Doç. Dr. İsmet EMRE
Doç. Dr. Kemal TİMUR
Doç. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA
Doç. Dr. Kezban ACAR
Doç. Dr. Mehmet BEŞİRLİ
Doç. Dr. Mehmet GÜMÜŞKILIÇ
Doç. Dr. Mehmet NARLI
Doç. Dr. Mehmet KIRBIYIK

Erzincan Üniversitesi
Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Celal Bayar Üniversitesi
Karadeniz Teknik Ü.
Zonguldak Karaelmas Ü.
Sakarya Üniversitesi
Özbekistan Bilimleri A.
Eskişehir Osmangazi Ü.
Uludağ Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Marmara Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Hacette Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Kocaeli Üniversitesi
Çukurova Üniversitesi
Gaziosmanpaşa Ü.
Mustafa Kemal Ü.
Karadeniz Teknik Ü.
İnönü Üniversitesi
Dicle Üniversitesi
Uludağ Üniversitesi
Celal Bayar Üniversitesi
Gaziosmanpaşa Ü.
Fatih Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Doç. Dr. Mehmet ZAMAN
Doç. Dr. Mustafa GENCER
Doç. Dr. M. Muhsin KALKIŞIM
Doç. Dr. Müzeyyen BUTTANRI
Doç. Dr. Muhsine BÖREKÇİ
Doç. Dr. Muhittin ELİAÇIK
Doç. Dr. Nesrin T. KARACA
Doç. Dr. Nurcan TOKSOY
Doç. Dr. Nurettin ÖZTÜRK
Doç. Dr. O. Kemal TAVUKÇU
Doç. Dr. Oğuz KARAKARTAL
Doç. Dr. Osman GÜNDÜZ
Doç. Dr. Osman KÖSE
Doç. Dr. Rahim TARIM
Doç. Dr. Ramazan GÜLENDAM
Doç. Dr. S. Dilek YALÇIN-ÇELİK
Doç. Dr. Şener DEMİREL
Doç. Dr. Yaşar ŞENLER
Doç. Dr. Yunus BALCI
Doç. Dr. Ziya AVŞAR
Doç. Dr. Ahmet Cüneyt ISSI
Doç. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU
Doç. Dr. Şahin KÖKTÜRK
Doç. Dr. Yavuz BAYRAM
Doç. Dr. Yusuf ÇETİNDAG
Doç. Dr. Zühal KÜLTÜRAL
Doç. Dr. Abdullah İLGAZİ
Doç. Dr. Mevlüt GÜLTEKİN
Doç. Dr. Mustafa TANÇ
Doç. Dr. Tarık ÖZCAN

Atatürk Üniversitesi
Abant İzzet Baysal Ü.
Rize Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Ü.
Atatürk Üniversitesi
Kırıkkale Üniversitesi
Başkent Üniversitesi
Erzincan Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Uluslararası Kıbrıs Ü.
Atatürk Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Mimar Sinan – GS Ü.
Süleyman Demirel Ü.
Hacettepe Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Bozok Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
Hitit Üniversitesi
Fatih Üniversitesi
Marmara Üniversitesi
Dumlupınar Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
K. Maraş Sütçü İmam Ü.
Fırat Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Abdullah KÖK
Yrd. Doç. Dr. Ahmet DEMİRTAŞ
Yrd. Doç. Dr. Ahmet TOKSOY
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Turan SİNAN
Yrd. Doç. Dr. Ali YILDIZ
Yrd. Doç. Dr. Alpay Doğan YILDIZ
Yrd. Doç. Dr. Aydın KIRMAN
Yrd. Doç. Dr. Ayşe BÜYÜKYILDIRIM
Yrd. Doç. Dr. Bekir ÇINAR
Yrd. Doç. Dr. Cafer ŞEN
Yrd. Doç. Dr. Caner KERİMOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Cem Şems TÜMER
Yrd. Doç. Dr. Dursun Ali TÖKEL
Yrd. Doç. Dr. Ercan ALKAYA

Niğde Üniversitesi
Gaziantep Üniversitesi
Erzincan Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
İstanbul Arel Üniversitesi
Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Ordu Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Uşak Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Erzincan Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
Fırat Üniversitesi

Turkish Studies
*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 5/1 Winter 2010

Yrd. Doç. Dr. Erdal ŞAHİN	Marmara Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Erol KÖROĞLU	Boğaziçi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ertuğrul AYDIN	Doğu Akdeniz Ü.
Yrd. Doç. Dr. F. Mehmet Dervişoğlu	Cumhuriyet Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fikret USLUCAN	Erzincan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Gıyasettin AYTAŞ	Gazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hikmet KORAŞ	Niğde Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hilmi DEMİRKAYA	Mehmet Akif Ersoy Ü.
Yrd. Doç. Dr. Mahmut SARIKAYA	Ahi Evran Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet EKİZ	Niğde Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet TEMİZKAN	Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Vefa NALBANT	Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mesut TEKŞAN	Ç. Onsekiz Mart Ü.
Yrd. Doç. Dr. Metin ARIKAN	Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mitat DURMUŞ	Kafkas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Muharrem DAYANÇ	Eskişehir Osmangazi Ü.
Yrd. Doç. Dr. Murat KACIROĞLU	Bozok Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ALTUN	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ARSLAN	Hitit Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Muvaffak DURANLI	Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Musa ÇİFÇİ	Uşak Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mutlu DEVECİ	Fırat Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mümtaz SARIÇİÇEK	Erciyes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Münteza GÜL	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nedim BAKIRCI	Niğde Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nesime CEYHAN	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nesrin SİS	İnönü Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nuri SAĞLAM	İstanbul Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ömer ÇAKIR	Ç. Onsekiz Mart Ü.
Yrd. Doç. Dr. Öztürk EMİROĞLU	Varşova Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Rıza OĞRAŞ	Mehmet Akif Ersoy Ü.
Yrd. Doç. Dr. Selçuk ÇIKLA	Erzincan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Seval ŞAHİN GÜMÜŞ	Mimar Sinan -GS Ü.
Yrd. Doç. Dr. Seyit Battal UĞURLU	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sezai COŞKUN	Fatih Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Şeyma B. KURAN	Ondokuz Mayıs Ü.
Yrd. Doç. Dr. Şevkiye KAZAN	Mehmet Akif Ersoy Ü.
Yrd. Doç. Dr. Tacettin ŞİMŞEK	Atatürk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ülkü ELİUZ	Karadeniz Teknik Ü.
Yrd. Doç. Dr. Yasemin MUMCU AY	Adnan Menderes Ü.
Yrd. Doç. Dr. Yunus AYATA	Cumhuriyet Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Zehra GÖRE	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Zeki ÇEVİK	Balıkesir Üniversitesi
Dr. Ekrem AYAN	Muğla Üniversitesi
Dr. Süleyman Kaan YALÇIN	Fırat Üniversitesi

Turkish Studies
*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 5/1 Winter 2010

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Editörden ...

Değerli okuyucular,

Turkish Studies Dergisinin 22. Sayısını **Zeynep Korkmaz Adına Eski Oğuz Türkçesine** ayırmış bulunmaktayız.

Türk soylu halklar içerisinde nüfus ve nüfuz bakımından en büyük kitle olan Oğuzların dilleri üzerinde çok çeşitli araştırma ve incelemeler yapılmıştır. Tarihî ve çağdaş Oğuz lehçe ve ağızları üzerinde daha fazla söylenecek söz, yapılacak inceleme ve araştırma olduğu kanaatini taşıyoruz. Bu münasebetle Türkiye Türkçesinin de oluşum ve gelişimine de kaynaklık eden Oğuz Türkçesinin, tarihî ve güncel pek çok sorunu ve özelliğinin bu vesile ile ortaya konulmasını istedik.

Metin yayını merkezli Oğuz Türkçesi çalışmalarının belli bir noktaya geldiğini ve elde bulunan bütün metinlerin okunma ve yayımlanma işleminin tamamlandığına inanıyoruz. Bu sebeple, artık bu metinlerdeki dil özellikleri, sorunları, diğer lehçelerle ilişkiler üzerinde durulması zamanının geldiğini düşündüğümüz için böyle bir özel sayı çıkarmayı uygun bulduk.

Bu sayıyı, Oğuz Türkçesinin tarihî ve güncel pek çok alanında, tükenmez bir enerji, olağanüstü bir gayret ve engin Türkçe sevgisiyle birçok metin, inceleme ve araştırma çalışmasına imzasını atan Prof. Dr. Zeynep Korkmaz Hocamıza armağan ediyoruz.

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz 19 kitabı, pek çok makalesi ve bildirisiyle alanımızda öncü çalışmalar yaparak bilim ufukumuzu aydınlatmıştır. Bu yönüyle örnek alacağımız bir bilim insanıdır. Kendisine, bilim alanımıza yaptığı katkılar için ne kadar teşekkür etsek azdır.

Dergimizin bu sayısında 71 yazı yer almaktadır. Makaleleri ile katkıda bulunan bütün bilim insanlarına şükranlarımı sunuyorum. Biz, bu sayısı “Oğuz Türkçesi” odaklı düşündüğümüz için Zeynep Korkmaz Hocamızın bazı dost ve meslektaşları, konu dışında hazırladıkları yazıları bu sebeple gönderemediklerini bize iletmışlerdir. Kendilerine teşekkür ediyorum.

Bu sayının hazırlanmasında *Turkish Studies Dergisinin* editörü Sayın Doç. Dr. Mehmet Dursun ERDEM ve Editör Yardımcısı Sayın Araş. Gör. Sibel ÜST’e ve yazılarıyla katkıda bulunan bütün bilim insanlarına teşekkür ederim.

Doç. Dr. Ali AKAR
Konuk Editör
Muğla, 2010

Turkish Studies
*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 5/1 Winter 2010

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

ESKİ OĞUZ TÜRKÇESİ
Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ Adına

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

KAPAK

Hazırlayan: Ali AKAR
Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ'ın
Öz Geçmişi, Eserleri ve Hayatından Görüntüler

Zeynep KORKMAZ
OĞUZ TÜRKÇESİNİN TARİHİ GELİŞME SÜREÇLERİ
THE HISTORICAL DEVELOPING PROCESSES OF OGUZ TURKISH
1-41

Hamza ZÜLFİKAR
-AGAN (-AĞAN), -EGEN (-EĞEN)
EKİNİN TÜRKÇEDEKİ İŞLEVİ
42-56

Gürer GÜLSEVİN
OĞUZCA OLMAYAN TÜRK LEHÇELERİNDEKİ
OĞUZCA UNSURLAR VE BUNLARA TEORİK BİR YAKLAŞIM
*OGHUZ ELEMENTS IN NON-OGHUZ DIALECTS AND A THEORETICAL
APPROACH TO THEM*
57-76

Nevzat ÖZKAN
GAGAVUZ TÜRKÇESİNİ YAZI VE EĞİTİM DİLİ HÂLINE GETİRME
ÇALIŞMALARINA BİR BAKIŞ
*A GLANCE TO BECOME GAGAUZ TURKISH LANGUAGE OF WRITING AND
EDUCATION WORKS*
77-89

Turkish Studies
*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 5/1 Winter 2010

Glden SAĞOL YKSEKKAYA
ALINTI KELİMELEDERDE SON TÜREME
THE EPITHESIS IN THE LOAN WORDS
90-104

Osman YILDIZ
AHVÂL-İ KİYÂMET’TE DUDAK UYUMU
LABIAL HARMONY IN AHVÂL-İ KİYÂMET
105-136

Ahmet AKÇATAŞ
TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE FİİL KÖKLERİ ARASI İLİŞKİLERDE
ETKİLİ UNSURLAR ÜZERİNE
*A PERSPECTIVE ABOUT EFFECTIVE FACTORS
IN THE RELATIONS AMONG VERB BASES IN TURKEY’S TURKISH*
137-153

Faysal Okan ATASOY
ŞEYH VEFA VE “YEDİ YILDUZUD AHKÂMI” ADLI RİSALESİ
*SHEIKH VEFA AND HIS TRACTATE WHICH NAMED “YEDİ YILDUZUD
AHKÂMI (SEVEN STARS’ ASCENDANTS)”*
154-177

Erhan AYDIN
BULÇU YER ADI ÜZERİNE NOTLAR
NOTES ON THE PLACE NAME BULÇU
178-186

Şkr BAŞTÜRK - Mustafa ULUOCAK
Süleyman EROĞLU - Hatice ŞAHİN
BURSA YERLİ AĞIZLARINDA FİİL İŞLETİMİ
VERB PROCESSING IN BURSA LOCAL DIALECTS
187-198

Ali CİN
KARIŞIK DİLLİ ESERLERDEN ALİ’NİN
YSUF VE ZÜLEYHÂ HİKÂYESİ*
*ONE OF THE MIXED-LANGUAGES WORK
ALI’S JOSEPH AND ZULEYHA STORY*
199-236

Turkish Studies
*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 5/1 Winter 2010

Ali CİN

RABGUZİ'NİN KISASÜ'L ENBİYASININ TAHRAN NÜSHASI
THE TAHRAN COPY OF RABGUZİ'S "TALES OF THE PROPHETS"
237-245

Asiye Mevhibe ÇOŞAR

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ ÜZERİNDE DÜŞÜNCE VE YORUMLAR
THOUGHTS AND COMMENTS ON OLD ANATOLIAN TURKISH
246-262

Mehmet Surur ÇELEPİ

DÂNIŞMEND-NÂME'DE RÜYALARIN İŞLEVLERİ
THE FUNCTIONS OF DREAMS IN DÂNIŞMEND-NÂME
263-280

Kerim DEMİRCİ - Jeff MUHLBAUER - Clare COOK

DELİLE DAYALILIK BAKIMINDAN TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE BAZI
KIZILDERİLİ DİLLERİNDE BASİT ÇEKİMLİ GEÇMİŞ ZAMANLAR
*SIMPLE PAST TENSE MARKERS IN TURKISH AND SOME AMERICAN INDIAN
LANGUAGES IN TERMS OF EVIDENTIALITY*
281-293

Muammer DOĞAN

AKSARAY AĞZINDAN DERLEME SÖZLÜĞÜNE KATKILAR – 2
*SUPPLEMENTS OF AKSARAY DIALECT TO THE DICTIONARY OF WORD
COLLECTION – 2*
294-312

Şaban DOĞAN

ESKİ OĞUZ TÜRKÇESİNDE TIP DİLİNİN OLUŞUMU VE
ÖZELLİKLERİ
*THE FORMATION AND CHARACTERISTICS OF MEDICAL LANGUAGE
IN OLD OGHUZ TURKISH*
313-373

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 5/1 Winter 2010

Ümit EKER
ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE EKLERDE GÖRÜLEN
YUVARLAKLAŞMALARDAKİ
ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ ETKİSİ
*THE EFFECT OF OLD ANATOLIAN TURKISH ON THE ROUNDEDNESS SEEN
IN THE AFFIXES OF CHAGATAI TURKISH*
374-389

Mevlüt ERDEM-Mustafa SARI
KARIŞIK DİLLİ ESERLERE FARKLI BİR BAKIŞ
NEW PERSPECTIVES TO THE WORKS OF MIXED DIALECT
390-415

Neşe ERENOĞLU
KUMUK TÜRKÇESİNDE OĞUZCA UNSURLAR
OGHUZ ELEMENTS IN KUMUK TURKISH
416-461

Ahmet GÜNŞEN
RUMELİ AĞIZLARININ SÖZ DİZİMİ ÜZERİNE-I*
(MAKEDONYA VE KOSOVA TÜRK AĞIZLARI ÖRNEĞİ)
*ON SYNTAX OF RUMELIAN DIALECTS-I
(THE EXAMPLE OF MACEDONIAN AND KOSOVAN TURK DIALECTS)*
462-494

Bülent HÜNERLİ
DOĞU TRAKYA AĞIZLARINDA ARKAİK OLARAK KULLANILAN
SINIRLAMA İŞLEVİNDEKİ {-(Y)XNCA} ZARF-FİİL EKİ
*CONVERB SUFFIX {-(Y)XNCA} USED AS ARCHAIC IN EASTERN THRACE
ACCENTS WITH THE FUNCTION OF LIMITATION*
495-507

M. Selda KARAŞLAR
DİVĀNU LUĖĀTİ'T-TÜRKTEKİ OĞUZCA EŞYA ADLARINA BİR BAKIŞ
*AN INVESTIGATION ON OGHUZ OBJECTS' NAMES
IN DİVĀNU LUĖĀTİ'T-TURK*
508-524

Turkish Studies
*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 5/1 Winter 2010

Mustafa KARATAŞ
AZERBAIJAN TÜRKÇESİNİN FUZÜLÎ'DEKİ İZLERİ
THE TRACES OF AZERBAIJAN TURKISH ON FUZÜLÎ
525-555

Salim KÜÇÜK
TARİHÎ TÜRK LEHÇELERİNDE RENK ADLANDIRMALARI
COLOR NAMINGS REFERRED TO THE HISTORICAL TURKISH DIALECTS
556-577

Can ÖZGÜR
KARIŞIK (KIPÇAK-OĞUZ) LEHÇEYLE YAZILMIŞ
KİTÂBÜ'L-HAYL'IN YAZMALARINDA DEĞİŞMELER
*CHANGES IN MANUSCRIPTS OF KİTABU'L-HAYL WRITTEN
IN MIXED DIALECTS (KIPCHAK AND OGUZ)*
578-584

Rıdvan ÖZTÜRK
AFGANİSTAN TÜRKMENCESİ METİNLERİNDEKİ EKSİZ AD
TAMLAMALARI
POSSESSIVE CONSTRUCTIONS IN AFGHANISTAN TURKMEN TEXTS
585-593

Mustafa SARI
KARIŞIK DİLLİ ESERLERDE KELİME>ENKLİTİK>EK SÜRECİNDE
BİR BİÇİM BİRİMİ: -DAVUK / -DAYUK
*A MORPHEME IN THE PROCESS OF WORD>ENCLITIC>SUFFIX
IN THE WORKS WITH MIXED DIALECT: -DAVUK/-DAYUK*
594-615

Mustafa ULUOCAK - Şükrü BAŞTÜRK
Süleyman EROĞLU - Hatice ŞAHİN
BURSA YERLİ AĞIZLARINDA Ç>Ş DEĞİŞİMİNE DAİR BAZI
GÖZLEMLER
*SOME OBSERVATIONS IN RESPECT OF Ç/Ş CHANGE IN BURSA LOCAL
DIALECTS*
616-624

Turkish Studies
*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 5/1 Winter 2010

İdris Nebi UYSAL
KARAMAN İLİ AĞIZLARININ
SES ÖZELLİKLERİ BAKIMINDAN
TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARI ARASINDAKİ YERİ
*SITUATION OF KARAMAN DIALECTS
AMONG TURKEY TURKISH DIALECTS POINT OF
THE PHONETICS PROPERTIES*
625-639

Süleyman Kaan YALÇIN
BİRİNCİL UZUN ÜNLÜLERİN OĞUZ GRUBU TÜRK
LEHÇELERİNDEKİ SES BİLGİSİ GÖRÜNÜMLERİ VE BU
ÜNLÜLERLE İLGİLİ SES OLAYLARI
*PHONOLOGICAL APPEARANCES OF THE PRIMARY LONG VOWELS
IN OĞUZ GROUPS OF TURKISH DIALECTS AND PHONOLOGICAL
CASES RELATED TO THIS VOWELS*
640-686

Mustafa YILDIZ
SEYF-İ SARAYININ GÜLİSTAN TERCÜMESİNDE AYNI İSİM
UNSURLARININ KIL- VE ET- YARDIMCI FİİLLERİYLE
KULLANIMINDAN OLUŞAN EŞ DEĞER BİRLEŞİK FİİLLER VE
OĞUZCA ETKİSİ
*THE INFLUENCE OF OGHUZ TURKISH AND USING OF SYNONYM COMPOUND
VERB THAT WAS CONSTRUCTED AUXILIARY VERBS KIL- AND ET-
ON THE SAYF-I SARAY'S GULISTAN BİT-TURKI*
687-706

DOSYA ARKASI

Hüsrev AKIN
II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KISA ÖMÜRLÜ
BİR DERGİ: HIYÂBÂN
*A TEMPORARY JOURNAL IN SECOND CONSTITUTIONALIST
PERIOD: HIYÂBÂN*
709-720

Turkish Studies
*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 5/1 Winter 2010

Metin ARIKAN
AḲMOLLA MUHAMEDİYARULI (HAYATI VE ESERLERİ)
AKMOLLA MUHAMEDİYARULI (HIS LIFE AND WORKS)
721-735

Ahmet ATASOY - M. Dursun ÇİTÇİ
KARAKOÇAN İLÇESİ'NİN (ELAZIĞ) BİTKİ ÖRTÜSÜ
PLANT COVER OF KARAKOÇAN (ELAZIĞ) DISTRICT
736-755

İsrafil BABACAN
SEBK-İ HİNDÎ ŞİİRİNDE TEŞBİH VE İSTİÂRE
TERCİHİNDEKİ FARKLILIKLAR
THE DIFFERENCES OF SIMILITUDE AND METAPHORE
PREFERENCES IN THE SEBK-I HINDÎ (INDIAN STYLE)
756-773

Münire Kevser BAŞ
SEZAI KARAKOÇ ŞİİRİNDE ÖLÜM
DEATH IN SEZAI KARAKOÇ'S POETRY
774-818

H. Dilek BATİSLAM
MESNEVİLERDEKİ HASB-İ HÂL BÖLÜMLERİ VE TÂCÎ-ZÂDE CAFER
ÇELEBİ'NİN HEVES-NÂMESİ'NDEKİ HASB-İ HÂLLER
SECTIONS OF HASBIHALS (CONVERSING WITH SELF) IN MASNAWIS AND
HASBIHALS OF CAFER CHELEBÎ IN HIS HEVESNAME
819-829

Ahmet BENZER
TÜRK HECE YAPISINDAKİ DEĞİŞMELER
CHANGES IN TURKISH SYLLABLE STRUCTURE
830-842

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Sezai COŞKUN
SEZAI KARAKOÇ'UN ŞİİRLERİ ÜZERİNDE EDEBİYAT – MEDENİYET
-COĞRAFYA İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA BİR İNCELEME
*A STUDY IN THE CONTEXT OF LITERATURE-CIVILIZATION-GEOGRAPHY
RELATIONSHIP IN SEZAI KARAKOÇ'S POEMS*
843-885

Sezgin DEMİR - Ahmet Turan SİNAN
İLKÖĞRETİM 6, 7 VE 8. SINIFLAR TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDAKİ
ÖYKÜLERİN METİN DİL BİLİMSEL YÖNTEMLER İŞİĞİNDA
DEĞERLENDİRİLMESİ
*SCRUTINIZING STORIES IN TURKISH COURSE BOOKS FOR PRIMARY
CLASSES BETWEEN 6TH, 7TH AND 8TH GRADE BY TEXT LINGUISTIC
METHODS*
886-929

Kadir Can DİLBER - Nilay ÇAĞLAYAN
AHMET MİTHAT EFENDİ'NİN “KARI KOCA MASALI”NDA ANLATI
ARAÇLARININ TESPİTİ VE İNCELEMESİ
*DETERMINATION AND STUDY OF NARRATION TOOLS
IN ‘HUSBAND AND WIFE TALE’ OF AHMET MİTHAT EFENDİ*
930-953

Emine DİNGEÇ
XVI. YÜZYILDA OSMANLI – AÇE İLİŞKİLERİ
*RELATIONS BETWEEN THE OTTOMAN EMPIRE AND THE SULTANATE OF
ACEH IN THE 16TH CENTURY*
954-973

Mehtap ERDOĞAN
TEVFİK FİKRET'İN TARİH-İ KADİM'İNE
MEHMED FAZLULLAH'IN REDDİYESİ:
ŞİHÂBÜ'L-KUDRET Fİ RECMİ'L-FİKRET
*MEHMED FAZLULLAH'S REFUSAL POETRY ON
TEVFİK FİKRET'S TARİH-İ KADİM:
ŞİHÂBÜ'L-KUDRET Fİ RECMİ'L-FİKRET*
974-1006

Turkish Studies
*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 5/1 Winter 2010

Ali GÖÇER
TÜRKÇE EĞİTİMİNDE ÖĞRENCİLERİN SÖZ VARLIĞINI
GELİŞTİRME ETKİNLİKLERİ VE SÖZLÜK KULLANIMI
*ACTIVITIES OF DEVELOPING VOCABULARY OF STUDENTS AND DICTIONARY
USAGE IN TURKISH EDUCATION*
1007-1036

Kadir GÜLER
KÜTAHYALI FİRÂKÎ VE BİLİNMEYEN ŞİİRLERİ
FİRÂKÎ OF KÜTAHYA AND HIS KNOWN POEMS
1037-1066

Mustafa GÜNDÜZ
MUSTAFA KEMAL VE ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ EĞİTİM VE
KÜLTÜR HAYATINA ABDULLAH CEVDET'İN ETKİLERİ
*THE EFFECT OF ABDULLAH CEVDET ON THE MUSTAFA KEMAL AND
EDUCATION AND CULTURE OF EARLY REPUBLICAN PERIOD*
1067-1088

Müberra GÜRGENDERELİ
ÜÇ “VİRÂN HÂNE” KASİDESİ
THE KASİDE OF THREE “ANCIENT HOUSES”
1089-1107

O. B. JALİLBEYLİ
JAPON DİLİNDE EDİLGEN EYLEMLER (AZERİ'CEYLE MÜKAYESELİ)
*THE CATEGORY OF PASSIVE VOICE IN
JAPANESE LANGUAGE (IN COMPARISON WITH AZERBAIJANIAN LANGUAGE)*
1108-1122

Bekir KAYABAŞI
SÂRBÂN AHMED DİVÂNIN'DA MELÂMÎİLİK
MELAMET IN THE DIVAN OF SARBAN AHMED
1123-1146

Caner KERİMOĞLU
HAKAN GÜNDAY ROMANLARINDA AFORİZMALAR
APHORISMS IN THE NOVELS OF HAKAN GÜNDAY
1147-1166

Turkish Studies
*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 5/1 Winter 2010

Beyhan KESİK
GARİB-NÂME'DE İNSAN VE BAZI İNSANİ DEĞERLER
HUMAN AT GARİB-NÂME AND VIRTUE OF HUMANITY
1167-1193

Abdullah KÖK
XI. YÜZYILDA TÜRK DÜNYASINDA HABERLEŞME METONİMİLERİ
*COMMUNICATION METONYMIES IN THE TURKIC WORLD OF
THE CENTURY XI*
1194-1209

Yasemin Ertek MORKOÇ
NEDİM'İN "EY GÖNÜL" REDİFLİ GAZELİNE
YAPISALCI YÖNTEMİN UYGULANIŞI
*THE APPLICATION OF STRUCTURALISM
TO NEDİM'S LYRIC POEM "EY GÖNÜL"*
1210-1230

Adem ÖGER
TARSUS VE ÇEVRESİNDE SAĞALTMA OCAKLARI VE BUNLARA
BAĞLI UYGULAMALAR
SANATORIUMS AND THEIR APPLICATIONS IN AND AROUND TARSUS
1231-1246

Melek ÖKSÜZ
AMERİKAN BELGELERİNE GÖRE I.DÜNYA SAVAŞI VE MÜTAREKE
DÖNEMLERİNDE OSMANLI HÜKÜMETLERİ
*IN WORLD WAR I AND THE PERIODS OF TRUCE ACCORDING TO AMERICAN
ARCHIVE DOCUMENTS OTTOMAN GOVERNMENTS*
1247-1270

Mehmet Naci ÖNAL
HALK ANLATILARINDA KAHRAMANIN KİMLİĞİNİ GİZLEMESİ
*CONCEALING OF HERO'S IDENTITY IN
FOLK NARRATIVE*
1271-1285

Turkish Studies
*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 5/1 Winter 2010

Kürşat ÖNCÜL
MİTOLOJİDEN ROMANA YÖNETİM ERKİNİN
ANLATIM TÜRLERİNE YANSIMASI
*EXPRESSION OF NOVEL TYPES OF MYTHOLOGY AUTHORITY REFLECTION
ON MANAGEMENT*
1286-1293

Fatih ÖZDEMİR
ROMANDAN TİYATROYA: ESİR ŞEHRİN İNSANLARI
*THE ADAPTATION OF A NOVEL TO THE THEATRE:
THE PEOPLE OF CAPTIVE CITIES*
1294-1309

Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI
AHMET ÜMİT'İN KAR KOKUSU ROMANINDA
TOPLUMCU GERÇEKÇİLİK
*SOCIALIST REALISM IN AHMET ÜMİT'S NOVEL
KAR KOKUSU*
1310-1327

İsmet ŞANLI
MOLLA CÂMÎ'NİN YÛSUF U ZÜLEYHÂ'SININ BİLİNMEYEN İKİ
TÜRKÇE ŞERHİ
*TWO UNKNOWN TURKISH COMMENTARIES OF YÛSUF U ZÜLEYHÂ OF
MOLLA CÂMÎ*
1328-1345

Secaattin TURAL
İSMET ÖZEL ŞİİRİNDE ŞEHİR ALGISI
PERCEPTION OF THE CITY IN POETRY OF ISMET OZEL
1346-1360

Fatih USLUER
HURÛFÎLİKTE ON İKİ İMAM
TWELVE IMAMS IN HURÛFÎSM
1361-1389

Turkish Studies
*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 5/1 Winter 2010

Mustafa ÜSTÜNOVA - Hasene AYDIN
Gülnaz ÇETİNOĞLU BERBEROĞLU - Kerime ÜSTÜNOVA
Meral AKKÖK - Nilüfer AKGÜN
İŞ YERİ ADLARINDA TÜRKÇENİN KULLANIMI
USAGE OF TURKISH IN THE NAMES OF WORKPLACES
1390-1419

Mehmet YASTI - Bekir DİREKÇİ
YAZIM KILAVUZU'NDA TESPİT EDİLEN TUTARSIZLIKLAR ÜZERİNE
ARTZAMANLI BİR İNCELEME
*A DIACHRONIC ANALYSIS ON THE CONTRADICTIONS FOUND
IN THE DICTIONARY OF SPELLING*
1420-1436

Mevlüt GÜLTEKİN
Çev.: Esra YAVUZ
AFGAN ÖZBEKÇESİNİN SERİPUL AĞZINDA –GAN EKİ
THE SUFFIX -GAN IN THE AFGAN-UZBEK DIALECT OF SERİPUL
1437-1451

Alpay Doğan YILDIZ
EDEBİ ESERİN OLUŞUM VE ANLAMA SÜRECİNİ ETKİLEYEN
BİR ÖGE OLARAK ESTETİK BİLGİ
*ESTHETIC KNOWLEDGE WHICH AFFECTS THE FORMATION AND THE
UNDERSTANDING PROCESS OF THE LITERARY WORK*
1452-1467

Mehmet YILDIZ
OSMANLI'DA ÜRÜNLERİN DİNİ/ŞERİ STANDARDİZASYONUNDA
DÖNÜM NOKTASI: TÂHİRDİR DAMGALI SERTİFİKASYONA GEÇİŞ
*IMPORTANT CHANGE IN RELIGIO-LEGAL STANDARDIZATION OF OTTOMAN
PRODUCTS: PASSAGE TO CERTIFICATE OF THE SEAL "IT IS
CLEAN/TÂHİRDİR"*
1468-1493

Sıddık AKBAYIR
SİDDİK AKBAYIR'DAN AHMET CÜNEYT İSSİ'YA 'İNTİHAL' ÜZERİNE
AÇIKLAMALAR
1494-1516

Turkish Studies
*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 5/1 Winter 2010

TANITMA/BOOK REVIEW

İsa SARI

ÜNİVERSİTELER İÇİN TÜRK DİLİ EL KİTABI
EKER SÜER VD., ÜNİVERSİTELER İÇİN TÜRK DİLİ EL KİTABI,
GRAFİKER YAYINLARI, ANKARA 2009, 518S.,
ISBN:978-975-6355-49-7
1517-1521

Ersin TERES

YAŞAR ÇAĞBAYIR, ORHON YAZITLARINDAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE
TÜRKÇESİNİN SÖZVARLIĞI ÖTÜKEN TÜRKÇE SÖZLÜK, ÖTÜKEN
NEŞRİYAT, İSTANBUL-2006, 5744 S.
1522-1529

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

PROF. DR. ZEYNEP KORKMAZ'IN ÖZ GEÇMİŞİ VE ESERLERİ

Zeynep Korkmaz'ın Ailesi

Zeynep Korkmaz eski bir Türkmen ailesindendir. Aile büyüklerinin anlattıklarına göre, Zeynep Korkmaz'ın anne ve baba tarafından büyük dedesi olan Hacı Osman Ağanın babası, kökeni bakımından Toroslardan, o zamanlar Niğde livasına bağlı Alacaşar'a, daha sonra da Nevşehir'e yerleşmiş olan bir Türkmen ailesidir. Ailenin işi kervan ticaretidir. Ailenin büyük oğlu Hacı Osman Ağa da aile mesleğini devam ettirmiştir. Hacı Osman Ağanın dede ve babasının kervanları bölgenin dört bir yanında ün saldı için, Hacı Osman Ağa, bölgede Dörtkoloğlu lakabı ile tanınmıştır.

Önce Alacaşar'da yurt tutan aile, öyle anlaşıyor ki, Niğde livasının Uçhisar ilçesine bağlı Muşkara köyünün XVIII, yüzyılda damat İbrahim Paşa tarafından ilçe haline getirilerek çevresindeki Türkmen aşiretlerinin orada iskânı üzerine, Nevşehir'e gelip Türkmen mahallesini kurmuşlardır. Zeynep Korkmaz'ın bu aileden gelen akrabalarının (özellikle dayılar ve amcalar kolu) çoğu, bugün aileden miras gelen Dörtkoloğlu lakabını Dörtkol soyadına çevirerek devam ettirmişlerdir. Akraba büyükleri, Uçhisar'daki Osman Ağa Camisi'nin büyük dede Hacı Osman Ağa tarafından yaptırıldığını söylerler.

Hacı Osman Ağanın kızlarından ikisi evlenerek İstanbul'a gitmiş ve orada ailenin İstanbul kolunu oluşturmuşlardır. Su Nazın Musa Paşa ile rahmetli Hasan Esat Işık'ın babası Esat Paşa ve Zeynep Korkmaz'ın büyük halası Zübeyde Hanımın (Zübeyde Omay) eşi (saray kilercibaşısı) bu koldan gelmedir. Hacı Osman Ağanın oğullarından Muhsin Efendinin üç oğlu ve Zeynep Kadın (Hatun) adında bir kızı vardır. Muhsin Efendinin en büyük oğlu ve Zeynep Korkmaz'ın babası olan Yusuf Hüsnü, Konya ve İstanbul'da medrese tahsili gördükten sonra İzmir, Karaburun ve Turgutlu bölgelerinde üzüm ve incir ticareti yapmıştır. Ortanca oğul Sait Efendi (tanınmış adı ile Sait Hoca), İzmir'de Sanayi-i Nefise'de edebiyat hocalığı etmiş, bir aydın kişidir. Cumhuriyet öncesi yıllarda bir süre İzmir'de yayımlanan ve Batı Anadolu'ya hitap eden *Köylü* gazetesinin başyazarlığını yapmıştır. Ancak sütununda, saltanat idaresini eleştiren yazılar yazdığı ve Sanayi-i Nefise'nin kurucusu Mithat Paşanın fikirlerini benimsediği gerekçesi ile takibata uğramış ve hayatının üç yılını zindanda geçirmiştir. Zindan hayatından sonra, üç yıl da Turgutlu kasabasında ikamete memur edilmiştir. Zeynep Korkmaz, hiç evlenmemiş olan amcasını, beş altı yaşında iken Adana'dan Nevşehir'e aileyi ziyarete geldiği zaman görebilmiştir. Bu tarihten birkaç yıl sonra da vefat

* Bu bölüm, *Zeynep Korkmaz Armağanı*, (Türk Dil Kurumu Yayınları: 853. Ankara 2004) adlı eserin 12-24. sayfalarından iktibas edilmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

etmiştir. Daha sonraki yıllarda Zeynep Korkmaz, amcasının gençlik yıllarına ait bazı anıları, Sanayi-i Nefise'de can ciğer meslek arkadaşı olan İzmir Milli Kütüphanesinin eski müdürlerinden ve rahmetli Adnan Saygun'un da babası olan matematikçi Celal Hocadan dinlemiştir. Muhsin Efendinin en küçük oğlu Şevki Bey subay olmuş; İstanbul'da saraylı Raife Hanımla evlenmiş ancak 1917 yılında katıldığı Çanakkale Muharebesi'nde, gene bir mülazım-i evvel olarak ve geride iki minik kız evladı bırakarak şehit düşmüştür.

Hacı Osman zade Muhsin Efendinin büyük oğlu ve Zeynep Korkmaz'ın babası Yusuf Hüsnü, amcasının kızı Şefika Hanımla nişanlanarak birlikte İzmir'e gitmiş ve orada evlendikten sonra, işini de İzmir'de devam ettirmiştir. Evlendikten bir iki yıl sonra Zeynep Korkmaz'ın ablası Naciye (Dörtkol), ondan dört yıl sonra da ağabeyi Kemal (Dengi) dünyaya gelmiştir.

15 Mayıs 1919'da İzmir'i Yunanlıların işgalinden sonra ve İstiklal Savaşı sırasında, Batı Anadolu'nun işgal altında geçirdiği felaketli yıllar tabii olarak aileyi de yakından sarsmış ve iş ortağı Sakızlı Habip Beyin Yunanlılar tarafından kesilerek katledilmesi, çekilen ıstırapların tuzu biberi olmuştur. Morali fazlasıyla bozulan aile, Yunanlıların her gün yeni bir işkencesine sahne olan bölgede daha fazla kalamayacaklarını anlayınca, 1921 yılında, baba yurdu olan Nevşehir'e dönerek o vakte kadar kapalı tutulan evlerine yerleşmişlerdir. Nevşehir'de öğretmenliğe başlayan baba, birkaç yıl öğretmenlik yaptıktan sonra, istifa ederek oğlu ile birlikte yeniden ticaret hayatına atılmıştır. İşte Zeynep Korkmaz bu dönemde dünyaya gelmiş ve adını ailede çok sevilen rahmetli halası Zeynep Hanımdan almıştır.

Zeynep Korkmaz'ın babası ve ağabeyi 1927 yılında ticaret faaliyetlerine devam etmek üzere tekrar İzmir'e dönmüşlerdir. Ailenin diğer fertleri daha sonra aldırılmak üzere Nevşehir'de kalmıştır. 5-6 yaşına kadar okul öncesinde Nevşehir'de geçen yılları, bugün sisli bir perde arkasından görür gibi hayal meyal hatırlayan Korkmaz, bize bu konuda şunları nakletmiştir:

"Nevşehir'in o günkü durumu ve sosyal aile düzeni ile ilgili olarak, hafızamda canlı birer tablo halinde kalabilenler, bir tarafı yüksek bir taş binadan oluşan evimizin sağ tarafındaki bölümünde, taş merdivenlerle çıkılan ve "taşköşk" denilen, ikinci kattaki odaların önünde uzanan geniş terastır. Evin sol tarafındaki, ikişer ve üçer tarafı sedirle çevrili oturma bölümleri, mutfak ve "kayıt damı" denilen erzak odasını içine alan bölümlerdir. Bu bölümün üst katındaki kış odasında aile fertlerinin etrafına sıralanarak oturduğu iskemle de (Nevşehir ağzı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

ile iskembe) Nevşehir'in o yıllardaki geleneksel kışlık ısınma aracıdır. Üç veya dört tarafı küçük sedirlerle çevrili bir mekânın ortasında, altına mangal konan, üstüne de etrafında ayak dayayacak yerleri bulunan masamsı bir kerevit geçirilerek, üzerine masa örtüsü veya battaniye örtülen bu ısınma tarzını da kolayca hatırlayabiliyorum. Kış aylarında evimize misafir gelen hısım akrabaya ve eş dosta tepsiye dizilmiş, tabaklarda kuru üzüm, tarhana, köftür, kayısı kurusu ve ceviz bu iskemle üzerinde ikram edilirdi. Koftur ve tarhana, beyaz üzüm pekmezinden özel usullerle yapılan, lokuma benzer kuru kış tatlılarıdır. Kayıt damlarında da honça üzerine konulmuş yüksek bir veya iki sıra hâlinde kış yufkası, erzak küpleri içinde korunan bulgur, tarhana, erişte, nohut, fasulye, kuru üzüm, pekmez, köftür, turşu, tavana asılmış sıra sıra sucuklar ve salkım salkım taze üzüm hevenkleri, kilerde saklanan çömlek peynirleri ile "sızgıt" denilen kavrulmuş kuşbaşı ve kıyma tekerleri, kış aylarını hazırlıklı geçirmenin sembolü olan depo edilmiş yiyeceklerdi. Çünkü orada çarşıdan günlük alışveriş adeti yoktu.

Evimizin küçük bir çıkmaz sokak başına rastlayan sol köşesi önündeki, yerlilerce "su haznesi" denilen Belediyeye ait minik su taksim odacığı da gece sessizliğinde çıkardığı incecik şırıltılarla zaman zaman uykumu kaçırırdı. Bu yaşlarda hatırlayabildiğim diğer bazı ayrıntılar, yaz aylarında, sabahları taze üzüm getirmek üzere ara sıra babamla birlikte ilçenin hemen bitiminde bulunan ve Karataş diye adlandırılan semtteki en yakın bağımıza gidişimiz, buradaki kayısı ağaçları altında babamdan dinlediğim bazı eğitici hikâyelerdir. O yıllarda "Kadrah" semtindeki vadide birçok kimsenin "öz" denilen ve yukarılardan bakıldığı zaman sanki ovaya çiçekli yemyeşil halılar serilmiş gibi görünen sulak sebze bahçelerinden biri de bize aitti. Gittiğimizde, ceviz ağaçlarının gölgesinde, nane ve yarpız kokuları arasındaki bahçe sulamaya veya ot almaya gelmiş bahçe komşularının çocukları ile güle oynaya tabiattaki güzelliklerin çocuksu tadını çıkarmaya çalışırdık.

Nevşehir'in bugün hatırladığım ve daha sonra üniversite öğrenciliği yıllarıma geldiğimde yakından gördüğüm geleneklerinden biri de sonbahardaki pekmez kaynatma âdetidir. Derin tandır üzerine konan büyük pekmez leğenlerinde kaynatılan beyaz üzüm pekmezi ile bundan yayıkta çarpar gibi çarpılarak yapılan koyu bal kıvamındaki "çalma pekmezi" ora halkının kışlık balını oluştururdu. Hele kaynayan pekmez leğeni içine atılarak pişirilen ayvalar ile kabaktan yapılan reçellerin tadına doyum olmazdı. Tandırda pişirilen etli kuru fasulyeler ile tandırda pişerek kızarmış tatlı kabakların mis gibi kokuları da mahalleyi sarardı. Evimizin arka tarafındaki kesimde birbirini takip ederek dayılarının evi uzanırdı. Küçük dayım Hafız Yusuf'un evi ortada kalırdı. Bu evin geniş,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

bahçesi ve özel tandır evi, hem bizim bahçe ve tandırda olan işlerimizi karşılar hem de konu komşu kış ekmeği yapma ve pekmez kaynatma mevsiminde bu tandırdan yararlanırdı.

Nevşehir'in kaleden aşağıya doğru kademe kademe uzanan beyaz kepez taşından yapılmış evleri, etrafındaki ovalarda uzanan üzüm bağları ve Narköy'e kadar devam eden sulama bahçeleri, şirin bir Orta Anadolu kasabasının çocukluğumu süsleyen sevimli hatıralardır."

"Babam ve ağabeyim İzmir'de işlerini kurduktan bir süre sonra bize de yol göründü. Annem, ben ve ağabeyimin hanımı Şadiye yengemle onun bir buçuk yaşındaki oğlu, önce otobüsle Aksaray üzerinden Konya'ya oradan da iki gün süren bir tren yolculuğu ile İzmir'e geldik. Treni ilk defa görüyordum ve benim için ilgi çeken bir yenilikti. Bu yolculukta bir parmağımın kompartıman kapısına sıkışması ile çektiğim üç aylık ıstıraba rağmen yine de bu yolculuk çocukluğumun zevkli anılarından birini oluşturmuştur.

İzmir hiçbir yönü ile Orta Anadolu'ya benzemiyordu. Bu şehirde, küçüklük yıllarımın gözlemi ile bile kolayca fark edebildiğim bir başkalık bir başka sihir vardı. Modern bir şehirdi. Nevşehir'in geceleri karanlık olan ve bir yerden bir yere giderken elde fener taşınan gecelerine karşı burada sabah ve akşam saatlerinde özel işçilerin ellerinde uzun sopalarla yakıp söndürdükleri zarif sokak fenerleri vardı. Babamın biz gelmeden önce hazırlattığı Namazgâh semtindeki tırazanlı taştan bir sokak merdiveninin hemen başında yeşil demir kapılı ev, İtalyan parke taşları ile kaplanmış çifte bahçesi, mermerden yapılmış zarif fiskiyeli yuvarlak çifte havuzu, ön bahçenin kenarına dizilmiş, karanfil ve güllerden oluşan çiçek saksıları, bahçenin köşesindeki birkaç musluklu Osmanağa çeşmesi, havuzu süsleyen pembe ve kırmızı renkli balıkları ve bahçenin bir köşesindeki oturma kanepeleri, üst kısmını kaplayan yediveren asma, mutfağın açıldığı alt bahçedeki erik ve nar ağaçları, evin ön bahçeye bakan iç bölümlerindeki yüksek tavanlı üç odayı süsleyen kanepeler ile elbise dolapları ve aynalı konsollar, bende o yaştaki bir çocuğun ruh dünyasını süsleyen tatlı hatıralar olarak süregelmiştir. Evimizin bitişiğindeki iki katlı cumbalı evde oturan ve eşini genç yaşta kaybetmiş olan ev sahibimiz İhsan Hanım teyze de zarif bir İzmir hanımefendisi idi. Dostluğumuz o evden ve İzmir'den ayrıldığımız yıllarda da devam etmiştir. Yaz aylarında, sokak aralarında beyaz giyimli satıcılar tarafından maniler söylenerek satılan keten helvaları ile o günün yöntemi ile yapılan dondurmalarla peksimet fırınlarından alınan mis kokulu peksimetler de İzmir'in uygar havasını yansıtan özellikler idi. Pazar günleri babamla o yıllarda İzmir'in seçkin gezinti yeri olan Bahri Baba Parkı'na giderek yahut da Kordon boyunca dolaşarak mis gibi deniz havası alırdık".

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Ailenin ticarî faaliyeti İzmir çevresinde, özellikle Urla ve Karaburun bölgesinde olduğu ve yoğun meşgale dolayısıyla kendileri ancak hafta sonlarında veya on beş günde bir İzmir'e gelebildikleri için, bir süre sonra evi de Urla'ya nakletmeyi uygun buldular ve Urla'ya taşındık.

Öğrenim Yılları

1929 yılında okula başladım. O zaman Urla'da topu topu üç ilkokul vardı. Bunlardan yalnız biri, benim devam ettiğim Birinci İlkokul beş sınıflı idi. Üçüncü sınıfı bitirenler dördüncü sınıfta bize katılırdı. O yıllarda yaratılış itibarıyla çok hareketli bir çocuktum. İlkokulun başlangıç ayları bana pek sevimli gelmemiş olmalı ki, fırsat buldukça geç kaldım gerekçesi ile birkaç defa okula gitmeyip, sokaktaki çocuklarla oynadığımı hatırlıyorum. Bu durum birkaç kez tekrarlanınca, annem babama haber vermiş olacak ki, babam bir kuşluk vakti sokakta oynarken beni kulağımdan yakalayarak eve getirdi. Annem okul önlüğümü giydirip çantamı elime verdikten sonra babamın yanına koşularak okul yolunu tuttuk. Babamı hiç bu kadar hiddetli görmemiştim. Bir tek kelime konuşmadan sadece yürüyorduk. Yolda bu kaçamaktan dolayı ne denli utandığımı ve babamın benimle okuluma, sınıfıma kadar gelmemesi için ona nasıl yalvardığımı bilemezsiniz. Bu durumdan o da fazlasıyla üzülmüş olmalı ki, okulun kapısına geldiğimizde, elime, okul müdürüne yazılmış bir pusula tutuşturdu. Okul müdürü Hilmi Bey, babamın arkadaşı idi. Sınıf öğretmeni Ahmet Beyi de iyi tanırdı. Ben o korku ve heyecanla doğruca sınıfa koştum. Artık ikinci derse girme zili de çalmış ve ders başlamıştı. Ben kapıdan içeri girince sınıf arkadaşlarım, derse bu kadar geç kaldığım için gülüşmeye başladılar. Ne var ki, öğretmenim Ahmet Bey çok olgun karşıladı ve "Herhâlde haylazlığın tuttu. Sakın bir daha olmasın", diyerek yerime oturmamı söyledi. Bugün hafızamda geçmişimin unutamadığım acı bir hatırası olarak yer alan bu olay, bende beklenen etkisini göstermişti. O kadar ki bundan sonra sabahları geç kalmak şöyle dursun, okul bahçesine ilk giren birkaç öğrenciden biri olmaya başladım. Daha sonraki yıllarda, ailenin çocuk eğitimine zamanında ve yerinde bilinçli olarak müdahalesinin ne kadar önemli olduğunu hatırlayarak, bu olay dolayısıyla babama ve anneme karşı beslediğim şükran duygularımın daha da derinleştiğini hissetmişimdir.

İlkokulun ikinci yılını sarışın sevimli Münevver Öğretmenle, üç, dört ve beşinci yıllarını da öğretmenliğe yeni başlamış olan Feriha Barlas Öğretmenimle geçirdim. Her iki öğretmenimin de bana karşı gösterdikleri sıcak ilgi sayesinde okulun en çalışkan öğrencilerinden biri olabildim. Her akşam okuldaki çalışmalar hakkında babama bilgi vermeyi de unutmazdım. Akşamları derslerimi hazırladıktan sonra, eğer vakti varsa bir kere de babama tekrarlamak alışkanlık haline gelmişti. 1934 yılında Urla Birinci İlkokulunu birincilikle bitirdim.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

İlkokul çağında uzun saçlı idim. Babam ve annem uzun saçlı sevdikleri için saçlarım iki taraftan örülür, ucuna kurdele bağlanarak önden aşağıya doğru uzanırdı. Canlı, hareketli ve renkli benizde bir çocuk olduğum için öğretmenlerim bana "elma yanaklı kız" derlerdi. İlkokulda 3. sınıftan başlayarak kendini gösteren bir özelliğim de sık sık derse kalkma isteğinde oluşumdur. Öğretmenimin beni derse kaldırmadığı zamanlar boynum bükülür, hiç yoktan kendime üzüntü ederdim. Bu da belki o yaşlardaki enerji bolluğunun ve bunu kanallandırmaya ihtiyacının bir belirtisi idi.

Urla, İzmir'in, onunla karşılaşılmayacak küçük bir ilçesi olmasına rağmen, sıcak bir atmosferi vardı. Mahalle sakinleri ve konu komşu arasındaki yakınlık ve dayanışma özellikle belirtilmeye değerdi. Akşamüzerleri, işten yorulan ev hanımlarının dinlenme saatlerinde, beş altı komşunun bir araya gelerek ellerindeki dantel veya nakış, işleriyle, komşulardan birinin kapısı önüne sıralanarak tokmak veya minderlere oturularak öbekler hâlinde yaptıkları sohbet toplantıları, kader tutarak söylenen maniler sanki bu ilçenin bir özelliği gibiydi. Yaz aylarında ilçede 15-20 memur ve bazı esnaf ailelerinden başka kimse kalmazdı. Yerliler evlerinin kapılarını kilitler iki buçuk, üç ay süreyle bağ evlerine göçerlerdi. Bu aylarda ilçe sokaklarında dolaşanların kulakları sadece ağustos böceklerinin ötüşleri ile çınlardı. Yaz ayları, her bir bağın bir köşesindeki "bağ damı" denilen küçük evlerde veya yeşil yapraklı mersin dallarından örülmüş, çardaklarda geçerdi. Bu aylarda bağların bulunduğu bölgeler şehir içi gibi şenlenir, geceleri domuzların bağlardaki üzümeleri yemesine ve tahribine engel olmak için sürekli olarak tenekeler çalınırdı. Bu durum bağ bozumu sonuna kadar sürerdi. Bölge, yazı çok sıcak geçirdiği için, bağ sakinlerince öğle saatlerinde yılan ısıklıklarının işitildiği de olurdu. Bağlar arasında dolaşırken zaman zaman yıldırım gibi bir hışırtı ile geçen bir yılanla rastlamak işten değildi. Hatta bir iki defasında çok iyi bir avcı olan Tekir adlı kedimiz, çardağımızın önüne kadar gelen bir buçuk metre uzunluğundaki boz renkli iki yılanla birer saat cebelleştikten sonra onları cansız düşürmüştü.

O yıllarda Urla'da ortaokul bulunmadığı için benim öğrenimime İzmir'de devam etmem gerekiyordu. Bu yüzden annemle birlikte İzmir'in Servili Mescit semtinde minik bir eve taşındık. Hafta sonlarında ya biz Urla'ya gidiyor yahut da babam ve ağabeyim iş için geldiklerinde bize uğruyorlardı. Ancak, ailedeki bu bölünme uzun süre devam edemeyeceği için, bir yıl sonra ev tekrar İzmir'e taşındı ve bu durum hep devam etti. Ben altı yıllık İzmir Kız Lisesinin birinci sınıfın, o zaman şimdiki İzmir Fuarı'nın hemen alt ucunda bulunan Gündoğdu semtindeki binada başlamıştım. Müdürümüz soyadını şimdi hatırlayamadığım Haydar Beydi. Lise binası çok

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

sevimli ve ihtişamlı bir bina idi. Hele mis gibi kokan rengârenk güller, nadide çiçekler ve bazı gölge verici ağaçlarla süslenmiş bakımlı bahçesi sabahları ve öğle tatillerinde bize iç ferahlığı verirdi. Estetik duygularımızı ve tabiat zevkimizi beslerdi. Yalnız, Basmahane semti ile Lise arasındaki kesim, daha Yunan mezaliminden arta kalan bir yangın yeri hâlinde olduğundan, adam boyu dikenlerle kaplı idi. Fuar çalışmalarını da yeni başlamıştı. Bu kesimde Basmahane'den Gündoğdu'ya kadar açılan yeni yoldan sabah ve akşamüstleri, lacivert etekli, beyaz bluzlu, siyah çoraplı formalarımız içinde okula bir öğrenci seli halinde gelip giderdik. Bu kesimde kurulmuş olan tabakhane henüz kaldırılmadığı için, bir noktaya gelince burunlarımızı tıkamadan da geçemezdik. Yolumuz, okula yaklaştıkça dikenli patikalar arasına rastlar ve buralarda grup halinde gidiş gelişler güvenli olurdu.

Lisede bize ders veren öğretmenler çok güçlü hocalardı. Hemen hemen bütün hocalarımız da hanımdı. Türkçe, tarih, yurt bilgisi, matematik ve fen bilgisi öğretmenlerim hâlâ gözlerimin önünde canlı bir tablo gibidir. Bunlar arasında, yazı dersine gelen, zayıflığı ve titizliği yüzünden okulda mosquito (sivrisinek) diye adlandırılan Fikriye Hanımla matematik öğretmeni Fahriye Hanım çok sertti. Bana üç yıl hocalık etmiş, olan Fahriye Hanım, yanağındaki Diyarbakır çıbanı kalıntısı ve esmerce rengi ile kaşlarını çatdığı zaman hepimizin içi titrerdi. Tahta başında problem çözemeyenlere karşı kullandığı "Otur sepet kafalı" azarlaması da onun yıllarca hatırlana gelen bir özelliği idi. Ancak, çok iyi bir matematik hocası idi. Verdiğini almak isterdi. Onun bu titizliğine rağmen, birkaç kişi ondan her zaman 10 almayı başarabiliydik. Hocalarımızın hepsi de genç ve zarif görünüşleri, şık giyimleri ile bizleri etkilerdi. Bunlar içinde bize yurt bilgisi dersine gelen felsefe öğretmeni bukleli sarı saçlı Neşvet Hanımın daha müstesna bir yeri vardı. Öğrenciler arasında dolaşan söylentiye göre, Reşat Nuri Güntekin, *Akşam Güneşi* adlı romanını onun için yazmıştı.

Biz ortaokul 3. sınıfa geçtiğimiz zaman, Kız Lisesi Karataş'a, Bahri Baba Parkı'nın bitişiğindeki eski Erkek Öğretmen Okulu binasına taşındı. Bu bina, kot itibarıyla caddeden epey yüksekte bulunan, bahçesine çift katlı merdivenle çıkılan bir konumdaydı. Caddeden geçen elektrikli tramvayların sesleri, Bahri Baba Parkı'na kadar geniş bir şerit hâlinde uzanan ön bahçesi ve arka bahçesini kaplayan geniş, çamlığı ile daha değişik bir özellik taşıyordu. Bu okul göçü ile birlikte Lise müdürünün de değişmiş olduğunu, Halit Beyin yerine Adana'dan Necmettin Halil Onan'ın gelmiş olduğunu, okulun açılış günü fark ettik. Yeni müdürümüzün bize okul bahçesinde yaptığı açış konuşması hepimizi fazlasıyla etkilemişti. Konuşmasından, babacan fakat eğitim ve disiplin anlayışı güçlü bir idareci olduğu anlaşılıyordu. Bu durumu daha sonraki aylar ve yıllarda daha belirgin olarak görebildik.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Hepimiz gibi benim de öğrencilik hayatımı süsleyen, ona renk katan çeşitli anılarım olmuştur. Bir kere hemen belirtmek isterim ki, daha önce de işaret ettiğim gibi, öğretmenlerimiz bilgi ve kişilik yönünden bizlerin bugüne ulaşmamızda büyük katkıları olan değerli hocalardı. İçlerinde de altı yıllık öğrenim süresince bizlere beş veya altı yıl boyunca öğretmenlik etmiş olanlar ve dolayısıyla öğrencilerini yakından tanıyanlar vardı. Esasen sınıflarımız da 40-42 kişiden fazla değildi. Tarih hocamız ve Müdür Yardımcısı Saadet Berkol ve Meliha Çınar, biyoloji ve jeoloji hocamız Samiye Berköz, edebiyat hocamız Ahter Onan ve Münife Baran diğer sınıflara giren Esat Çınar, aynı zamanda güçlü bir hatip olan felsefe hocamız Hüseyin Kâzım Gürpınar, zaman zaman değişen matematik, kimya ve fizik hocalarımız unutulmayacak isimlerdendir. Ara sıra derste, kendisini çok sevdiğimiz bazı hocalara nazlandığımız da olurdu. Bir defasında yazılı sınavda çalakalem yazdığım için, yazımı okumakta zorlanan tarih öğretmenim Saadet Hanım, bir notumu kırarak bana 9 verdi diye küsmüş ve sınıfta sorulan sorulara cevap vermek üzere hiç parmak kaldırmaz olmuştum. Bunun farkına varan hocam, ders sonunda bir üzüntüm mü olduğunu anlamak üzere beni öğretmenler odasına götürdüğünde, gözlerimden yağmur tanesi gibi boncuk boncuk yaşlar dökülmeye başlamıştı. Sebebini öğrenen diğer bazı hocalarım, birer not da biz kiralım da bu tatlı ağlayışını seyredelim diyerek bana takılır olmuşlardı. Demek ki, o yaşların psikolojisinde insanın değer yargıları çok duygusal olabiliyor ve hayatın genel çizgisinde önemsiz sayılabilecek ayrıntıları kendisine dert edinebiliyordu. Bugün böyle bir çocukluğu nasıl yapabildiğime hâlâ şaşarım.

Bizim sınıfımızı oluşturan C şubesi, çalışanları bol, fakat yaramazca bir sınıftı. Onun için ara sıra içimizde idareyi sıkıntıya sokan muziplikler düşünenler de olurdu. Bir defasında lise ikinci sınıfta iken, boykot niteliğindeki bir davranış neredeyse başımıza büyük bir iş açacaktı. Hedef alınan İngilizce hocamız Mr. Henry Hornstein, İngiliz-Alman karışımı cüsseli bir beydi. Gençliğinde futbol oynarken bir kaza geçirdiği için bir ayağında sakatlık vardı. Bu yüzden aksak yürür, topuğundan yukarıya uzanan mahmuzlu bir ayakkabı giyer ve baston taşırdı. Almanca şubelerine de Almanca dersi verirdi. Bizleri iyi yetiştirmek düşüncesi ile olacak ki, sınıfta hep İngilizcenin grameri ve edebiyat tarihi ile ilgili şapografa basılmış, uzun metinler dağıtırdı. Edebiyat tarihlerinden aktarılmış, olan bu metinler bize ağır geldiği, anlamlarını iyi kavrayamadığımız ve ezberlemekten başka çıkar yol kalmadığı için epey zorlanırdık. Bunda hocamızın hiç Türkçe bilmemesinin de payı vardı. Bu duruma tepki gösteren beş on arkadaşımız hocayı boykot için o gün derse kalkmama kararı vermişler; sınıfı da bu bakımdan sıkı bir baskıya almışlardı. Sınıfımızda Amerikan Kolejinden geldikleri ve İngilizceleri çok

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

iyi olduğu için dersten muaf olup yalnız karne öncesinde sınava giren birkaç arkadaşımız da vardı. İzmir Valisi Fazlı Güleç'in kızı Altıntaş Güleç de bizim sınıfımızda idi. Sessiz, fakat zeki ve çok başarılı bir arkadaşımızdı. Üstelik çok cana yakındı. O gün müzakere günü olduğu için İngilizce hocası derse kalkması gerekenleri birer birer tahtaya çağırıyordu. Ancak, kimin numarası okunsa, o öğrenci ayağa kalkarak derse hazır olmadığını ve tahtaya gelemeyeceğini söylüyordu. Bu durum 15-20 öğrencide tekrarlanınca, hoca bir şeyler sezinledi ve sınıfın en iyi İngilizce bilenlerini çağırdı. Onlar da derse kalkmak istemeyince sınırdan yüzü pancar gibi kızaran hocamız "Girls, what is the meaning of this behaviour?" (Bu davranışın anlamı nedir?) diyerek soluğu Müdürlükte almıştı. Beş on dakika sonra bir de baktık ki, İzmir Valisi, Maarif Müdürü, Okul Müdürü ve bütün muavinler sınıfımıza damlamışlardı. Okul Müdürü Necmettin Halil Onan ve Vali Bey, bu davranışa tasdikname verileceğini ihtar eden acı birer konuşma yapınca hepimizde şafak atmıştı. Gençliğin verdiği bir macera arayışı ve üç beş arkadaşımızın tahriki ile hocamıza karşı sınıfça başlatmış olduğumuz hareket sona ermiş, verilen nasihatler artık kulağımıza küpe olmuştu. Çok şükür ki, V/C sınıfında geçen bu olay üç beş gün sonra unutulmuş ve İngilizce hocası ile sınıf arasındaki saygı ve sevgiye dayanan ilişki, okulu bitirinceye kadar süregelmiştir. Esasen lisemiz, eğitim-öğretim ve disiplin bakımından her yerde örnek gösterilen bir okuldu.

Bizler son sınıfa geçince artık ders dışı etkinliklere de katılıyorduk. Bunların başlıcaları her 15 günde bir sosyal konularda verilen konferanslardı. Konuşmacıları öğretmenlerimiz seçiyordu. Seçilen öğrenci, konferans için gerekli hazırlık ve incelemeleri yaparak, lisenin büyük konferans salonunda bütün okulun öğrencileri karşısında konuşmasını yapıyordu. Ayrıca, belirli günlerde edebi şahsiyetler için toplantı düzenlenmesi ve şiirler okunması da olağandı. Toplantı ve konferanslarda görev alan ve bu görevi başarıyla yerine getirebilmenin kıvancını yaşayan öğrencilerden biri de bendim. Okulumuzda hatırı sayılır temsiller de verilirdi. Bunlar içinde en ünlüsü W. Shakspeare'in *Hamlet* adlı dramının temsili olmuş ve o zaman İzmir basınında büyük yankı uyandırmıştı.

Üniversite Yılları

1940 Haziranında bitirme ve olgunluk sınavlarını başarı ile vererek İzmir Kız Lisesinden "Pekiyi" dereceleriyle mezun oldum. 1940-41 ders yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne girdim. Fakülte, Evkaf Apartmanı'ndan Sıhhiye'deki görkemli binasına yeni taşınmıştı. O yıllar, İkinci Dünya Savaşı'nın çok çetin ve karanlık yılları olduğu, İstanbul, Ankara gibi büyük şehirlerde de daha öğrenci yurtları

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

bulunmadığı; hatta bir Ankara odasını bile bulmak şans sayıldığı için, ailem beni yalnız başıma yüksek öğrenime göndermek istemedi. Ayrıca, bütçe imkânlarını da hesaba katmak gerekiyordu. Bu konuda en büyük endişeyi annem gösteriyor; o günün elverişsiz şartları içinde öğrenime bir süre ara vererek beklememi istiyordu. Tek destekçim rahmetli babamdı. Onlar evde beni gönderip göndermeme hesabı yapadursunlar, ben isteksiz olarak katıldığım Gazi Eğitim Enstitüsünün yazılı sınavını kazandığım için, sözlüsüne girmek üzere Ankara'ya gelmişim bile. Bu arada imdadıma Ankara'da oturan ve babamın halazadesi olan Askeri Fabrikalar Başhekimisi Dr. Ahmet Ali Bey amcamla eşi Hikmet yengem yetiştiler. Aileme yazdıkları mektuplar ile hiçbir endişeye yer olmadığını, evlerinin elverişli olduğunu ve beni evlerinde misafir edebileceklerini kesin bir dille bildirerek itirazları önlediler. Benim de hemen Fakülteye kaydımı yaptırdılar. Bugün diyebilirim ki, o yılların, geceleri karartmaların da hüküm sürdüğü sıkıntılı döneminde üniversite tahsilimi amcam ve yengemin gösterdiği bu yakınlığa borçluyum. İkinci yıldan itibaren de annem yanıma geldi ve birlikte oturmaya başladık.

Trenle Ankara'ya ilk geldiğimde, İzmir gibi denizli ve yemyeşil bir şehirden sonra burası bana bomboş, görünmüştü. Ancak, içinde kaldıkça ve sosyal ilişkilere girdikçe Hükümet merkezi olmanın sağladığı bir avantaj olarak İstanbul'dan aktarmalı aydın bir havasının olduğu da hemen göze çarpıyordu.

Fakültedeki öğrenimime de bölümümü ve hocalarımı severek devam etmişimdir. Bugün hepsi de Tanrı'nın rahmetine kavuşmuş olan İbrahim Necmi Dilmen, Tahsin Banguoğlu, Besim Atalay, Abdülbaki Gölpınarlı, Necmettin Halil Onan, Necati Lügal, Ferit Kam, Pertev Naili Boratav, W. Ruben, W. Eberhart, Suut Kemal Yetkin, Abdülkadir İnan, Saadet Çağatay, Fuat Köprülü, Akdes Nimet Kurat, Şinasi Altundağ, Enver Ziya Karal, Bekir Sıtkı Baykal gibi bilim dünyasında ün yapmış değerli hoca ve profesörler elinde yetişmek bizim için büyük bir şanstı. Arkadaşlarımızla da aramızda sıkı bir kaynaşma vardı. Esasen bizim dönemimiz 14 kişiden oluşuyordu. Bölüm başkanımız rahmetli Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu, zekâsı ve bilimsel yeteneği dışında aynı zamanda çok iyi bir öğretici, çok iyi bir yöneticiydi. Bizlere karşı yakın ilgi gösterir, seminer kütüphanesinde sık sık yanımıza gelerek çalışma konularımızla yakından ilgilenir, daha başarılı olabilmemiz için epey zaman ayırarak aydınlatıcı açıklamalar yapardı. Gramer dersini diğer bölüm öğrencileri de katıldığı için, Fakültenin büyük Abdülhak Hamid dershanesinde yapardık. Fakat yalnız Türk Dili ve Edebiyatı öğrencileri ile yapılan "Türk Lehçeleri" dersinde, ders saatleri belirli sınırların çok üzerine taşar, saatlerin nasıl geçtiğini fark edemezdik. İleride doktora ve uzmanlık alanımı seçişimde rahmetli hocamın büyük etkisi olmuştur.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ'ın Öz Geçmişi, Eserleri ve
Hayatından Görüntüler

Ankara içinde bizi ilgilendiren konferanslar, toplantılar ve kültürel faaliyetler olduğu zaman, hocalarımızla birlikte katılır, onları takip ederdik. Her cumartesi Halk Evleri Genel Merkez binasında çok yararlı kültürel toplantılar düzenlenirdi. Bu dönemde T. Banguoğlu Hocamızın önderlik ettiği çalışmalarından biri de Ankara Radyosundaki örnek şiir saatleri idi. Her hafta 35-40 dakikalık bir program içine alınan bu saatte, hocamız, dil ve edebiyatımızın doruğunda yer almış, edebi şahsiyetlerden biri üzerinde konuşma yapar, sonra da dört beş öğrenciden oluşan bizler birer ve ikişer şiir okurduk. Şiirlerin çok iyi okunabilmesi, vurgu ve tonlarının iyi ayarlanabilmesi için hocamızla okuma denemeleri de yapardık. Ünlü şairimiz Yahya Kemal'i ilk defa görme ve onunla tanışma fırsatını da burada bulmuştuk.

Fakülte içinde Bölümümüzce düzenlenen edebi faaliyetler önemli bir yer tutar ve Fakülteye dinamizm katardı. Ali Şir Nevai, Namık Kemal, Servet-i Fünun Devri vb. edebi şahsiyetlerinin doğum ve ölüm yıl dönümleri dolayısıyla düzenlenen toplantılar, sazlı, sözlü halk edebiyatı günleri çok kalabalık ve etkili olurdu. Bu yıllarda İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun yönetimindeki bir orta oyununda zenne rolüne çıktığımı da hatırlıyorum. İlk kalem tecrübem de 1942 yılında Sinekli Bakkal romanı hakkındaki bir konuşmamın ilgi çekici bulunarak *Yücel Mecmuası'nda* yayımlanması ile başlar. Halide Edip Adıvar'ın Sinekli Bakkal romanına ödül verilmesi dolayısıyla, Fakültemizde yapılan fakülteler arası bir açık oturumda yaptığım mütevazı bir konuşma, toplantı yöneticisi Prof. Dr. Orhan Burian tarafından beğenildiği için yayımlanması uygun bulunmuştu. Böyle bir davranış, benim gibi daha fakülte sıralarında okuyan bir öğrenci için şüphesiz bir teşvik niteliği taşıyordu.

1943 yılında T. Banguoğlu Hocamız milletvekili seçildiği için öğretim görevinden ayrıldı ve Bölüm Başkanlığına önce Prof. Dr. Pertev Naili Boratav, daha sonra da Prof. Dr. Necmettin Halil Onan getirildi. Necmettin Halil Onan da zarafeti, ciddiyeti ve adilâne yönetimi ile bölüm öğretim üyelerinin de öğrencilerinin de sevgi ve saygısını kazanmış bir hocamızdı. Çeşitli konulardaki edebi ve kültürel faaliyetler bu dönemlerde de devam etmiştir.

1944 yılında Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü "Pekiye" derece ile bitirdim. Fakat daha mezun olmanın sevincini tadamadan yakalandığım zehirli sıtma (tropika) ve para tifo karışımı hastalık, 1944 yazında neredeyse beni ölümün pençesine sürüklüyordu. Çok şükür ki Tann'ın yardımı ve itinalı bir tedavi ile hayatım kurtulabildi.

1944 yılı sonbaharında Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanlığının müracaatı ile bölümümde Türk Dili İlmî Yardımcılığına atandım. 1.1.1945 tarihinden itibaren artık alanımdaki meslekî çalışmalara başlamış bulunuyordum."

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya'nın izlenimleri

"Ben, Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'ı 60'lı yılların ortalarında tanıdım. 1964-1965 ders yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne kaydolmuştum. 1965 yılının başlarında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü ziyaret ettim. Arkadaşlığı ve dostluğu ile her zaman övündüğüm değerli meslektaşım Hamza Zülfiyar ile tanıştım. Hamza Beyin delaleti ile bölümün dil hocaları Prof. Dr. Saadet Çağatay, Prof. Dr. Hasan Eren, Prof. Dr. Vecibe Hatiboğlu ve Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'ı tanıdım ve bu hocaların kitap ve makalelerini de takip ettim.

Ancak Zeynep Korkmaz ve eşi Mehmet Korkmaz'ı daha yakından tanımam 70'li yıllarda olmuştur. Milletler Arası Türkoloji Kongreleri dolayısıyla Zeynep Hanımın ilmî mesaisini yakından izleme imkânı buldum. Bu arada 1984 yılında kaybettiğimiz eşi Mehmet Korkmaz Beyefendiyi de rahmetle yâd etmeden geçemeyeceğim. Espirili, neşeli, sevecen bir adamdı. Çok iyi dost olduk. Korkmaz çifti beni üçüncü oğulları olarak kabul etti.

Zeynep Korkmaz'ın üniversite dışındaki ilmî çalışmalarını Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü ve özellikle Türk Dil Kurumunda çok yakından takip ettim. TDK Yürütme Kurulunda yan yana oturmamız, Bilim ve Uygulama Kol çalışmalarının çoğunda, müşterek çalışmalarımız esnasında, müşahede ettiğim özelliklerinin başında pratik zekâsı gelmektedir. Zeynep Korkmaz konuya çok çabuk intikal eden, konunun âdeta püf noktasını yakalayan ve onu güzel bir şekilde yorumlayan bir yeteneğe sahiptir. Bu yüzden bana göre Türkoloji'de son otuz yılda, ilmî çalışmaları ile yurt içinde ve dışında temayüz ederek başarılı olduğunu gördüğüm iki kadın araştırmacıdan birisidir. (Diğeri merhume Dr. Emel Esin idi.)

Korkmaz'ın diğer yönü de idareciliğidir. Türk Dil Kurumu dışında, özellikle Yüksek Öğretim Kurumundaki çalışmaları esnasında kendisinden yardım isteyen herkese, kanunların el verdiği ölçüde destek olmuştur. Bu çalışmalar esnasında da Türkoloji ilmine büyük katkı sağlamıştır.

Bütün bunlar dışında, meslek hayatı boyunca yetiştirdiği bilim adamları ile bugün yurdun dört bir köşesinde bir meslek adamı olarak başarı ile hizmet vermekte olan yüzlerce öğrencisinin yetişmesindeki emek ve katkı da Zeynep Korkmaz'ın şeref hanesine kaydedilecek hususlardan birisidir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

**PROF. DR. ZEYNEP KORKMAZ'IN BAŞLICA
YAYINLARI****

A. KİTAP HALİNDEKİ YAYINLARI

1. *Güney-Batı Anadolu Ağzları Ses Bilgisi (Fonetik)*, AÜ DTCF Yayınları: 114, Türk Dili ve Edebiyatı Serisi: II, Ankara 1956, XI+125 s., 2. baskı, TDK yay. Nu.: 583, Ankara 1994.
2. *Fuzuli'nin Dili Hakkında Notlar* (S. Olcay'la birlikte), AÜ DTCF yayınları: 118, Ankara 1956, 49 s.
3. *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, AÜ DTCF yayınları: 124, Türk Dili ve Edebiyatı Serisi: 19, 1. baskı Ankara 1962; 2. baskı Ankara 1969, 92 s.; 3. baskı TDK yay. Nu.: 598, Ankara 1994.
4. *Türk Dilinin Tarihi Akışı Işığında Atatürk ve Dil Devrimi*, AÜ DTCF yayınları: 147, Ankara 1963, IX+85 s. (1967 Yılı Bilim Eserleri Yunus Nadi Armağanı birinciliğini kazanmıştır.)
5. *Nevşehir ve Yöresi Ağzları*, I Cilt: Ses Bilgisi (Phonétique), AÜ DTCF yayınları: 142, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Enstitüsü Sayı: 1, Ankara 1963 XV-227 s; 2. baskı, Ankara 1977; 3. baskı TDK yay. Nu.: 582, Ankara 1994.
6. *Sadrü'd-din Şeyhoğlu, Marzubânnâme Tercümesi*, Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım, AÜ DTCF yayınları: 219, Ankara 1973, 468+137 s.
7. *Cumhuriyet Döneminde Türk Dili*, AÜ DTCF yayınları: 251, Ankara 1974, 129 s.
8. M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, bugünkü dille yayıma hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Kutlama Koordinasyon Kurulu, Ankara 1984, XVI+638 s.; yeni baskıları: AKD-TYK Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara 1991, 1994, 1995, 1998, 2000, 2001, 2004, 2008, 2009. 638 s.
9. *Gramer Terimleri Sözlüğü*, AKD-TYK Türk Dil Kurumu yay., Ankara 1992, XVII+212 s.

** Bu bölüm, *Zeynep Korkmaz Armağanı*, (Türk Dil Kurumu Yayınları: 853. Ankara 2004) adlı eserin 25-45. sayfalarından iktibas edilmiştir. 2004 yılından sonraki yayınlar ilave edilmiştir.

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ'ın Öz Geçmişi, Eserleri ve
Hayatından Görüntüler

10. *Atatürk ve Türk Dili I (Belgeler)*, AKDITYK Türk Dil Kurumu yay., Ankara 1992, XXII+567 s.
11. *Bartın ve Yöresi Ağzları* (II. Bölümde yer alan 15 ve 16 numaralı yayınların birleştirilmesi ile), AKDITYK TDK yayını: 584, Ankara 1994, 63 s.
12. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, AKDITYK Türk Dil Kurumu yay., Ankara 1995, 1. C. 959 s.; H. C. 447 s. (Yerli ve yabancı bilimsel dergilerdeki yazıların toplu hâlde basılması ile oluşmuştur.)
13. *Atatürk ve Türk Dili II (Belgeler)*, 2 (A. B. Ercilasun - K. Yetiş - S. Sakaoğlu ve Z. Kerman ile birlikte), Türk Dil Kurumu yay., Ankara 1997, 831 s.
14. *Türkiye Türkçesi Grameri*, AKDITYK Türk Dil Kurumu yay., Ankara 2003, CXVI+1224 s., 3. baskı 2009
15. *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Genişletilmiş 2. baskı, AKDITYK Türk Dil Kurumu yay., Ankara 2003, XXIV+296 s., 3. Ankara 2007
16. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, III. Cilt, AKDITYK Türk Dil Kurumu yay., Ankara, 2007
17. *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri* (İ. Parlatur, A. Ercilasun, H. Zülfiyar, T. Gülensoy, N. Birinci ile birlikte) 6. baskı, Yargı Yayınevi, Ankara 2003; 7. ve 8. baskı, Ekin Kitabevi, Ankara, 2005, 2007, 552 s.
18. *Prof. Dr. Sadettin Buluç'un Makaleleri*, Yayına hazırlayan: Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, AKDITYK, Türk Dil Kurumu yay., Ankara 2007, 514 s.

**B. ARAĞTIRMA YAZILARI VE YAYINLARIN YILLARA
GÖRE SIRALANMASI**

I. 1946-1995 YILLARI ARASI YAYINLAR LİSTESİ

1946

- 1 "S. Çağatay, Altun Yaruk'tan İki Parça Hakkında" *DTCFD*, C IV/2 (1946), s. 222-227.

¹ Bu Listede gösterilen 1946-1995 yılları arasındaki makaleler Türk Dil Kurumunca 1995 yılında *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I-II* (C. I, 959 s.; C. Ü, 476 s.) adlı eserde bir araya getirilerek ve sınıflandırılarak yayımlanmıştır.

1948

2. "Ahundov Gürgenli, " Kemine" Hakkında", *DTCFD*, C. VI/1-2, 1948, s. 73-78.

1953

3. "Batı Anadolu Ağızlarında Aslî Vokal Uzunlukları Hakkında", *TDAY-Belleten* 1953, s 197-203.

1956

4. "Fuzulî'nin Dilindeki Fonetik ve Morfoloji Özelliklerine Dair", *Fuzulî'nin Dili Hakkında Notlar*, DTCF yay., Nu.:118, Ankara 1956, s. 1-31.

1959

5. "Türkçede -acak/-ecek Gelecek Zaman (Futurum) Ekinin Yapısı Üzerine", *DTCFD*, XVII/1-2 (Mart-Haziran 1959), s. 159-168.

1960

6. "Türkiye Türkçesinde "İktidar" ve "İmkân" Gösteren Yardımcı Fiiller ve Gelişmeleri", *TDAY-Belleten* 1959, (1960), s. 107-124.

7. "İzmir Kitaplıklarında Eski Anadolu Türkçesine Ait Birkaç Değerli Yazma" *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, VIII/3-4, Ankara, 1960, s: 40-51.

8. "Türk Dilinde + ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme", *DTCFD*, XVII/3-4 (Eylül-Aralık 1960), s. 275-358.

9. "Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine", *TDAY-Belleten* 1960, s. 173-180.

1961

10. "Zur Ableitung der türkischen Postposition *uçun ~ için ~ için* usw.", *UAjb*, XXXIII 1-2, s. 98-100.

11. "Bir Fransızca Kelimenin Türkçe ile İlgisi Üzerine", *Türk Dili*, X/119, Ağustos 1961, s. 821-823.

12. Banguoğlu, Tahsin, *"Türk Grameri, I. Bölüm: Ses Bilgisi*, TDK yay., Sayı:177, Ankara 1959, 306 s., Üzerine", *DTCFD*, XVII/3-4, (Temmuz-Ekim-Aralık 1959), Ankara 1961, s. 655-659.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

1962

13. "Türkçede ok/ök Kuvvetlendirme (Intensivum) Edatı Üzerine", *TDAY-Belleten* 1961 (1962), s. 13-29.

14. "Uçun-üçün-için" vb. Çekim Edatlarının Yapısı Üzerine", *TDAY-Belleten* 1961, (1962), s. 31-35.

1964

15. "Bartın ve Yöresi Ağızları Üzerine", *Türkoloji Dergisi*, 1/1 (Ankara 1964), s.103-141.

1965

16. "Bartın ve Yöresi Ağızlarındaki Lehçe Tabakalaşması", *Türkoloji Dergisi*, II/1 (Ankara 1965), s. 227-249. (İkinci baskı, Ankara 1969, s. 265-287).

17. "Türkiye Türkçesindeki -madan/-meden, < -madın/-medin Zarf-fiil (Gerundium) Ekinin Yapısı Üzerine", *Türkoloji Dergisi*, II/1 (Ankara 1965), s. 259-269. (İkinci baskı, Ankara 1969, s. 297-307).

18. "Eski Anadolu Türkçesindeki ~van / ~ven, -vuz l -vüz Kişi ve Bildirme Eklerinin Anadolu Ağızlarındaki Kalıntıları", *TDAY-Belleten* 1964, (Ankara 1965), s. 43-65.

1966

19. "Türkçedeki -arak / -erek Zarf-fiil (Gerundium) Ekinin Yapısı Üzerine", *Reşid Rahmeti Arat için, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay.:* 19, s. 331-335.

20. "Kâbus-nâme ve Marzubân-nâme Çevirileri Kimindir?", *TDAY-Belleten* 1966, s.167-178.

21. "Türkçede -l eki {-al / -el, -il / -il, -ul / -ül, -sal / sel)", *Türk Dili*, XVI/181 (1 Ekim 1966), s. 24-32. İkinci yayımı için bk. *Dil Bilgisi Sorunları*, TDK yay.:. 356, Ankara 1972, s. 72-83.

1967

22. "Türkçede -l eki II {-al / -el, -il / -il, -ul / -ül, -sal / sel)", *Türk Dili*, XVI/187 (1 Nisan 1967), s. 514-518. İkinci yayımı için bk. *Dil Bilgisi Sorunları*, TDK yay.:. 356, Ankara 1972, s. 84-95.

23. "Türkçede -l eki III {-al / -el, -il / -il, -ul / -ül, -sal / sel)", *Türk Dili*, XVI/188 (1 Mayıs 1967), s. 635-642. İkinci yayımı için bk. *Dil Bilgisi Sorunları*, TDK yay.:. 356, Ankara 1972, s. 96-108.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

24. "Kâbus-nâmenin İkinci Basılışı Dolayısıyla". *Türk Dili*, XVI/188 (1 Mayıs 1967), s. 664-667.

1968

25. "Hüseyin Baykara Adına Yazılmış Çağatayca Yusuf ve Züleyhâ Mesnevîsinin Tanınmayan Bir Yazması ve Eserin Yazarı", *Türkoloji Dergisi*, III/1 (Ankara 1968), s. 8-48.

26. "Reşid Rahmetî Arat, Eski Türk Şiiri", Türk Tarih Kurumu yayımlarından, VII. Seri, Nu.: 45, Ankara 1965, XII+506 s., *Türkoloji Dergisi*, III, s. 143-149.

27. "Agah Sırrı Levent, Ali Şir Nevaî, I. Cilt: Hayatı, Sanatı ve Kişiliği, TDK yayımlarından Sayı: 239, Ankara 1965, XII-306 s.; Ü. Cilt: Divanlar, 4 Türkçe, 1 Farsça divan, TDK yayımlarından Sayı: 244, Ankara 1966, VII+272 s.; III. Cilt: Hamse, TDK yayımlarından Sayı: 253, Ankara 1967", *Türkoloji Dergisi*, III/1, s. 149-156.

28. "Dr. Heinz Kristinus, die Deutschen Verben mit Praepositionen Und ihre Wiedergabe im Türkischen", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yayım, 193-175, (Ankara 1965), XIII+450, s., *Türkoloji Dergisi*, 111/1, 5.156-159.

29. "Eski Anadolu Türkçesinin İki Ürünü ve Yazarları Üzerine", XI. *Türk Dil Kurultayı'nda Okunan Bilimsel Bildiriler* 1966, Ankara 1968, s.17-27.

30. "Eski Bir Kudurî Çevirisi", XI. *Türk Dil Kurultayı'nda Okunan Bilimsel Bildiriler* 1966, Ankara 1968, s. 225-231.

1969

31. "-asi/-esi Gelecek Zaman İsim-Fiil (Participium) Ekinin Yapısı Üzerine", *TDAY-Belleten* 1968, Ankara 1969, s. 31-38.

32. "Türkiye Türkçesinin ki Bağlama ve Şüphe Edatları Arasındaki Yapı ve Görev Ayrılığı", *Necati Lugal Armağanı*, Ankara 1969, s. 389-395.

33. Reşid Rahmeti Arat, Eski Türk Şiiri, Türk Tarih Kurumu yayımlarından, VII; Seri, Nu.: 45, Ankara 1965, XII+506 s., *Oriens* XXI-XXII (1968-1969), s. 466-470.

1970

34. "Altaistische Forschungen in der Türkei", *Ankara Üniversitesi Yıllığı / Annales de l'Université d'Ankara*, X, (1964), Ankara 1970, s. 49-64.

1971

35. "Wer ist der Übersetzer Qâbûs-nâme und der Marzubân-nâme",

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Studia Turcica, Budapest 1971, s. 259-266.

36. "Eski Anadolu Türkçesinde Asli Ünlü (Vocal) Uzunlukları", *DTCFD*, XXV/3-4, (1968), Ankara 1971, s. 49-66.

37. "Die Ursprünglichen Vokallängen im Altanatolischen Türkisch", *DTCFD*, XXV/3-4, (1968), Ankara 1971, s. 67-84.

38. "Sadrud-dîn Şeyhoğlu ve Marzubân-nâme Tercümesi", *İran Şehinşahlığı'nın 2500. Kuruluş Yıl Dönümüne Armağan*, Milli Eğitim Bakanlığı yayınları, İstanbul 1971, s. 249-276.

39. "Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı ile İlişkisi Sorunu", *TDAY-Belleten* 1971, s. 21-32.

40. "Die Frage der Verhältnisses der Anatolischen Mundarten zu ihrer ethnischen Struktur", *TDAY-Belleten* 1971, s. 33-46.

1972

41. "Necmeddin Halil Onan ve Türk Diline Hizmeti", *Türkoloji Dergisi*, IV/1 (Ankara 1972), s. 37-79.

42. "Dilde 'Doğal Gelişme' ve 'Devrim' Açısından Türk Dil Devrimi", *Türkoloji Dergisi*, IV/1, s. 97-114.

43. "Kaşgarlı Mahmut ve Oğuz Türkçesi", *Türk Dili*, 253, (*Divanü Lugat-it Türk Özel Sayısı*, 1 Ekim 1972), s. 3-19.

1973

44. "Das Oghusische im XIII. Jahrhundert als Schriftsprache", *CAJ*, XVII/2-4, (Proceedings of the 15th Meeting of the Permanent International Altaistic Conference 7-12 August 1972), 1973, s. 294-303.

45. "Selçuklular Çağı Türkçesinin Genel Yapısı", *TDAY-Belleten* 1972, Ankara 1973, s. 17-34.

46. "Yunus Emre ve Anadolu Türkçesinin Kuruluşundaki Yeri", *Türkoloji Dergisi*, VI/1 (Ankara 1973), s. 13-19.1974

47. "Cumhuriyetin 50. Yıl Dönümü Dolayısıyla Köktürk Yazıtları'ndan Atatürk'ün Gençliğe Hitabesine", *Cumhuriyetin 50. Yıl dönümünü Anma Kitabı*, Ankara Üniversitesi, DTCF yay.; Nu.: 239, Ankara 1974, s. 57-66.

48. "Ağız Araştırmaları ve Folklor", *I. Uluslar arası Folklor Semineri Bildirileri*, Ankara 1974, s. 126-130.

49. "Die Frage des Verhältnisses der Anatolischen Mundarten zu ihrer ethnischen Struktur", *Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Völker, Protokollband der XII. Tagung der Permanent International Altaistic Conference 1969 in Berlin, Berlin 1974, s. 341-352.

50. "Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler", *Türkoloji Dergisi*, VI/1 (Ankara 1974), s. 15-30.

51. "XI-XIII. Yüzyıllar Arasında Oğuzca", *TDAY-Belleten* 1973-74, Ankara 1974, s. 41-48.

1975

52. Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu ve Mesleki Kişiliği", *Caferoğlu ve Mansel Anma Töreni*, (25 Mart 1975, Hacettepe Üniversitesi), Ankara 1975, s. 3-8.

53. "Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu ve Mesleki Şahsiyeti", *Türk Kültürü*, XIV/157 (Kasım 1975), s. 31-36.

1976

54. "Eski Anadolu Türkçesi Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar", *Studi Preottomani e Ottomani, Atti del Convegno di Napoli* (24-26 settembre 1974), Napoli 1976, s. 143-152.

55. "Cumhuriyet Döneminde Bir Kültür Dili Olarak Türkçe", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi 50. Yıl Konferansları*, Ankara 1976, s. 67-78.

56. "Halk Etimolojisi ve Folklor", *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, I. cilt: Genel konular, Ankara 1976, s.185-194.

57. "Mercimek Ahmed (Mercimek Ahmed ibn İlyas)", *Türk Ansiklopedisi*, Cilt XXIV, Ankara 1976, s. 3a-4b.

58. "Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar", *TDAY-Belleten* 1975-1976, Ankara 1976, s. 143-172.

59. "Yeni Bir Yapma Dile Doğru mu?", *Milli Kültür*, Yıl: 1, Cilt: I, Sayı: 1, (Kasım 1976), s. 20-22.

1977

60. "Eski Anadolu Türkçesi Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar", *Türkoloji Dergisi*, VII, Ankara 1977, s.13-22.

61. "Yine Dil Davası Üzerine", *Milli Kültür*, Yıl: 1, Cilt: I, Sayı: 3, (Mart 1977), s. 67-68.

62. "Türkçeyi Özleştirme Çalışmalarında Dilimize Nasıl İşleklik Kazandırılabilir?", *Milli Kültür*, Yıl: 1, Cilt: 1, Sayı: 6 (Haziran 1977), s. 17-24.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

63. "Asıl Üzüntü Verici Olan Gerçeklere Karşı Direnmek ve Kulakları Tıkamaktır", 28 Temmuz 1977 tarihli *Cumhuriyet* (gazetesi), tartışma sütunu.

1978

64. "Dili Özleştirme Çalışmaları ve Metotsuz Yaklaşım", *Türk Kültürü*, XVI/185 (Mart 1978), s. 271 (15)-277 (21).

1979

65. "Eski Osmanlı Kaynaklarının Yayınında Transkripsiyonla İlgili Değerlendirmeler", *Türkoloji Dergisi*, VII/1 (Ankara 1979), s. 67-77.

66. "Bir Tanıtma Yazısı Üzerine", *Türkoloji Dergisi*, VII/1, s. 459-478.

67. "Bedriye Atsız-Hans Joachim Kissling, Sammlung Türkischer Redensarten", Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1974, 186 s., *Türkoloji Dergisi*, VIII/1 (Ankara 1979), s. 485-489.

68. Marzubân-nâme Tercümesinin Yeni Bir Nüshası ve Getirdikleri", I. Milletler Arası Türkoloji Kongresi (İstanbul, 15-20 X.1973), Tebliğler, 2 C. Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul, 1979, s. 334-340.

69. "Mehmet Akif Ersoy ve Türkçe", *Mehmet Akif Ersoy, Fikirleri ve Tesirleri Sempozyumu* (27-28 Aralık 1976), Hacettepe Üniversitesi yayınları, Ankara 1979, s. 255-264.

1980

70. "Eski Anadolu Türkçesindeki İmla-Fonoloji Bağlantısı Üzerine Notlar (Zabileske o fonološkom pravopisu u staroanadolskom turskom)", *Prilozi Orijentalnu Filologiju*, XXX, Sarajevo 1980, s. 247-269.

71. "Batı Anadolu Ağzlarında Yazı Dilinden Ayrılan İsim Çekimi Ekleri ve Fonologie-Morphologie Bağlantısı", *Birinci Milli Türkoloji Kongresi*, (İstanbul, 6-9 Şubat 1978), Tebliğler, İstanbul 1980, s. 29-41.

72a. "Atatürk ve Türk Dili", *Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, "Türk Dili" Semineri*, (26, 27 Aralık 1980), İstanbul 1980, s. 15-32.

72b. "Atatürk ve Türk Dili", *Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, "Türk Dili" Semineri*, (26, 27 Aralık 1980), İstanbul 1980, s. 43-63.

73. "Ömer Seyfettin ve "Yeni Lisan", Doğumunun 96. Yıl Dönümü Dolayısıyla", *Millî Kültür*, Cilt: II, Sayı: 1, (Haziran 1980), s. 6-11.

74. "İnsan Varlığından Millet ve Kültür Varlığına Uzanan Dil", *Millî Kültür*, Cilt: II, Sayı: 2, (Temmuz 1980), s. 15-20.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

75. "Anadolu Beylikleri Devrinde Türk Dili ve Karamanoğlu Mehmet Bey", *Millî Kültür*, Cilt: Ü, Sayı: 3-4-5, (Ağustos-Eylül-Ekim 1980), s. 9-13.

76. "Atatürk ve Dilimiz", *Türk Kültürü*, Atatürk Özel Sayısı, XIX/217, (Kasım-Aralık 1980), s. 18-23.

77. "Garip Bir Savunma", *Tercüman* (gazetesi), Yaşayan Türkçemiz sütunu, 10 Ocak 1980; *Yaşayan Türkçemiz* 1, İstanbul 1980, s. 240-241. (İkinci baskı, İstanbul 1981, s. 240-241).

78. "Ana Dil Sevgisinden Ana Dil Sorumluluğuna", *Tercüman* (gazetesi) Yaşayan Türkçemiz sütunu, 21 Ocak 1980, *Yaşayan Türkçemiz* 1, İstanbul 1980, s. 238-240. (İkinci baskı, İstanbul 1981, s. 238-240)

79. "Uydurma Kelimeler: *Düşün* (Fikir)", *Tercüman* (gazetesi), Yaşayan Türkçemiz sütunu, 21 Ocak 1980, *Yaşayan Türkçemiz* 2, İstanbul 1980, s. 27-28. (İkinci baskı, İstanbul 1981, s. 27-28)

80. "Türkçecilik Adına Yabancı Taklitçiliği", *Tercüman* (gazetesi), Yaşayan Türkçemiz sütunu, 27 Ocak 1980. *Yaşayan Türkçemiz* 1, İstanbul 1980, s. 237-238. (İkinci baskı, İstanbul 1981, s. 237-238).

81. "Dili Özleştirme Çalışmalarının Fikir Temeli ve Yön Değiştirmesi", *Tercüman* (gazetesi), Yaşayan Türkçemiz sütunu, 7 Şubat 1980, *Yaşayan Türkçemiz*, I, İstanbul 1980, s. 234-235'te "Türkçeleşme Çalışmalarının Fikir Temeli ve Yön Değiştirmesi" başlığı ile. (İkinci baskı, İstanbul 1981, s. 234-235).

82. "Türk Dil Kurumuna Açık Mektup", *Tercüman* (gazetesi), Yaşayan Türkçemiz sütunu, 11 Şubat 1980, *Yaşayan Türkçemiz* 1, İstanbul 1980, s. 241-244. (İkinci baskı, İstanbul 1981, s. 241-244).

83. "Olanak, Yazanak, Yazanakçı Kelimeleri ve Yanlış Ömekleme (Analogie)", *Tercüman* (gazetesi), Yaşayan Türkçemiz sütunu, 21 Şubat 1980; *Yaşayan Türkçemiz* 2, İstanbul 1980, s. 61-62. (İkinci baskı, İstanbul 1981, s. 61-62).

84. "Dil ve Kültür Yıkıcılığı", *Tercüman* (gazetesi), Yaşayan Türkçemiz sütunu, 14 Mart 1980, *Yaşayan Türkçemiz* 1, İstanbul 1980, s.

235-236. (İkinci baskı, İstanbul 1981, s. 235-236).

85. "Dilde Tasfiyecilik Atatürk Devrimciliği ile Bağdaştırılabilir mi?", *Tercüman* (gazetesi), Yaşayan Türkçemiz sütunu, 5 Nisan 1980, *Yaşayan Türkçemiz* 1, İstanbul 1980, s. 24-26. (İkinci baskı, İstanbul 1981, s. 24-26)

86. "Hangisi Doğru?", *Tercüman* (gazetesi), Yaşayan Türkçemiz sütunu, 29 Ağustos 1980; *Yaşayan Türkçemiz* 1, İstanbul 1980, s. 246-247. (İkinci baskı, İstanbul 1981, s. 246-247).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

87. "Özleştirme Çalışmalarından Görüntüler: Görece, Görelî, Yinelemek", *Tercüman* (gazetesi), Yaşayan Türkçemiz sütunu, 24 Eylül 1980; *Yaşayan Türkçemiz* 2, İstanbul 1980, s. 37-38. (İkinci baskı, İstanbul 1981, s. 37-38)

88. "Dilde Devlet Koruyuculuğu Gerekli midir?", *Tercüman* (gazetesi), Yaşayan Türkçemiz sütunu, 3 Ekim 1980 ve 7 Ekim 1980; *Yaşayan Türkçemiz* 1, İstanbul 1980, s. 231-233. (İkinci baskı, İstanbul 1981, s. 231-233.)

89. "Dilde Atatürkçülük I-II", *Tercüman* (gazetesi), Yaşayan Türkçemiz sütunu, 22 Kasım 1980.

90. "Türkçenin Yaratıcılığı ve Gelişme Gücü I", *Tercüman* (gazetesi), Yaşayan Türkçemiz sütunu, 13 Aralık 1980, *Yaşayan Türkçemiz* 1, İstanbul 1980, s. 247-248. (İkinci baskı, İstanbul 1981, s. 247-248).

91. "Türkçenin Yaratıcılığı ve Gelişme Gücü II", *Tercüman* (gazetesi), Yaşayan Türkçemiz sütunu, 18 Aralık 1980, *Yaşayan Türkçemiz* 1, İstanbul 1980, s. 247-248. (ikinci baskı, İstanbul 1981, s. 247-248).

1981

92. "Atatürk ve Millî Dil Anlayışı", *Atatürk'ün Milliyetçilik ve Devletçilik Anlayışı Semineri*, Türk Kadınları Kültür Derneği yay., Ankara 1981, s. 3-8.

93. "Anadolu Yazı Dilinin Tarihi Gelişmesinde Beylikler Devri Türkçesinin Yeri", *VIII Türk Tarih Kongresi*, (Ankara 11-15 Ekim 1976), Kongreye Sunulan Bildiriler, 2. cilt, Ankara 1981, s. 583-589.

94. "Atatürk'ün Kelime Dünyasında Dil ve Üslûp Özellikleri", *IX. Türk Tarih Kongresi* (21-25 Eylül 1981), 3. cilt, s. 1805-1811.

95. "Türkçede İsimden Fiil Üreten +r-, +ar/+er- Eki ve Yapısı Üzerine", *Ankara Üniversitesi DTCE Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi*, Ankara 1981, s. 477-490.

96. "Kâşgarlı Mahmud ve Divanu Lûgat-it-Türk", *Millî Kültür*, Cilt: II, Sayı: 10, (Mart 1981), s. 15-19.

97. "Atatürk ve Türk Dili", *Millî Kültür*, Cilt: II, Sayı: 11, (Nisan 1981), s. 12-17.

98. "İspanya Notları", *Millî Kültür*, Cilt: III, Sayı: 3, (Ağustos 1981), s. 20-23.

99. "Dede Korkut Hikâyeleri'nin Eski Osmanlı Metinleri Arasındaki Yeri", *Millî Kültür*, Cilt: III, Sayı: 4, (Eylül 1981), s. 23-25.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

100. "Cumhuriyet Devrinde Yazı ve Dil İnkılâbı", *Millî Kültür*, Cilt: III, Sayı: 6, (Kasım 1981), s. 2-3.
101. "Ölümünün 57. Yıl Dönümü Dolayısıyla Ziya Gökalp ve Türk Dili", *Millî Kültür*, Cilt: III, Sayı: 7, (Aralık 1981), s. 743.
102. "Mustafa Şeyhoğlu", *Türk Ansiklopedisi*, XXX, Ankara 1981, s. 275a-276b.
103. "Tasfiyecilik", *Türk Ansiklopedisi*, XXX, Ankara 1981, s. 473b-475b.
104. "Dilde İnkılâpçılık ve Tasfiyecilik Anlayışının Sınırı", *Meydan* (dergisi), Sayı 592/74, (Nisan 1981), s. 15-17.
105. "Dile Yön Verme", *Meydan* (dergisi), Sayı 573/75, (Mayıs 1981), s. 22-24.
106. "Millî Eğitimde Millî Kültürün Yeri", *Meydan* (dergisi), Sayı 595/77, (Temmuz 1981), s. 13-15.
107. "Dilde Yaşayan Millî Ruh", *Meydan* (dergisi), Sayı 596/79 (Ağustos 1981), s. 24-25.
108. "Dilde İlericilik ve Gericilik Üzerine I", *Meydan* (dergisi), Sayı 598/80 (Ekim 1981), s. 19-21.
109. "Dilde İlericilik ve Gericilik Üzerine II", *Meydan* (dergisi), Sayı 599/81 (Kasım 1981) s. 18-20.
110. "Atatürk ve Millî Dil Anlayışı", *Meydan* (dergisi), Sayı 600/82 (Aralık 1981), s. 31-33.

1982

111. "-sa/-se Dilek-Şart Kipi Eklerinde Bir Yapı Birliği Var mıdır?", *Studia Turcologia Memoriae Alexii Bombaci Dicata*, Istituto Universitario, Orientale Seminario di Studi Asiatici, Series Minor, XIX, Napoli 1982, s. 305-315.
112. "Güneş-Dil Teorisi ve Yöneldiği Hedefler", *Meydan* (dergisi), Sayı 601/83 (Ocak 1982), s. 23-36.
113. "Folklor Mahsullerinde Dil ve Ses Uyumlarından Kaynaklanan Bazı Üslup Özellikleri 2, *İkinci Milletler Arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Cilt I, Ankara 1982, s.155-163.
114. "Atatürk ve Türk Dili, *Atatürk Kültür ve Eğitim Semineri* (29 Kasım 1982, Kayseri), Erciyes Üniversitesi İktisadî ve İdari Bilimler Fakültesi, Kayseri 1982, s. 53-65.
115. "Atatürk'ün "Türkiye Cumhuriyeti'nin Temeli Kültürdür"

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Sözü Üzerine Kısa Bir Değerlendirme", *Millî Kültür*, Cilt: IV, Sayı: 36 (Ekim 1982), s. 4-5.

116. "Türkiye Türkçesi (1. Eski Anadolu Türkçesi, 2. Osmanlıca, 3. Türkiye Türkçesi, 4. Anadolu Ağzları)", *Türk Ansiklopedisi*, XXXII/261, Ankara 1982, s. 393-426.

117. "Gyorgy Hazai, Kurze Einführung in das Studium der Türkischen Sprache", 190 s. (Akademia Kiado, Budapest 1978), *DTCFD*, XXX/1-2 (1979-1982), Ankara 1982, s. 211-222.

1983

118. "Türkiye'de Dil Davasının Dayandığı Fikir Temelleri ve Bu Davada Bugün Uyulması Gereken Ana İlkeler", *Türk Kültürü Araştırmaları* 1979-1983, (Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş'ın Hatırasına Armağan), XVII-XXI/1-2, Ankara 1983, s.179-190.

119. "Erzurumlu Darir ve Memluk Türkçesinin Oğuzlaşmasındaki Yeri", *Şükrü Elgin Armağanı*, Ankara 1983, s. 267-274.

120. "Türk Dilinin Bugünkü Sorunları", *Millî Kültür*, Cilt: IV, Sayı: 39 (Nisan 1983), s.2-9.

1984

121. "Dilde Devlet Koruyuculuğu ve Türk Dil Kurumu", *Türk Dili*, XLVIII/387 (Mart 1984), s.141-147.

122. "Türkçenin Yapı ve İşleyiş Özellikleri Açısından Tekrarlamak mı? Yinelemek mi?", *Türk Dili*, XLVIII/388-389, (Nisan-Mayıs 1984), s.194-197.

123. "Anadolu'da Türkçenin Yazı Dili Oluşu ve ilk Öncüleri", *Türk Dili*, XLVIII/390-391 (Haziran-Temmuz 1984), s. 272-278.

1985

124. "Dil İnkılabı'nın Sadeleşme ve Türkçeleşme Akımları Arasındaki Yeri", *Türk Dili*, XLIX/401 Gençlik Yılı Özel Sayısı, (Mayıs 1985), s.383-413.

125. "Atatürk ve Türk Gençliği", *Türk Dili*, L/407 Atatürk ve Gençlik Özel Sayısı, (Kasım 1985), s. 245-256.

126. "Gençlik ve Dil", *Selçuk Üniversitesi I. Millî Gençlik Kongresi*, (6-8 Kasım 1985, Konya), Tebliğler, Konya 1985, s.21-31.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

1986

127. "XV. Yüzyıl Azeri Türkçesinin Değerli Bir Temsilcisi Emir Hidayetullah ve Divanı" *TDAY-Belleten* 19824983, Ankara 1986, s.113-124.

128. "Millî Kültür ve Gençlik", *Gazi Üniversitesi Milli Kültür ve Gençlik Sempozyumu*, (13-15 Kasım 1985), Ankara 1986, s.105-117.

130. "Dil İnkılâbı ve Atatürk'ün Türk Diline Bakış Açısı", *Türk Dili*, LI/419, (Kasım 1986), s.791-798.

131. "Mehmet Akifte Dil ve Üslup Özellikleri", *Türk Dili*, LI/420, (Aralık 1986), s. 554-564.

132. "Okuduğunu Anlamayan Bir Doçent", *Türk Kültürü*, XXIV/281 (Eylül 1986), s.550-556.

1987

132. "Ahmet Vefik Paşa (3 Haziran 1823-2 Nisan 1891)", *Türk Dili*, LII/422, (Şubat 1987), s.77-98.

133. "Türkçede -n Zarf-fiil Eki ile -pan/-pen Eki ve Türemeleri", *TDAY-Belleten* 1984, Ankara 1987, s.155-165.

134. "Anadolu Ağız Araştırmalarına Toplu Bir Bakış", *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi*, İstanbul, 23-28 Eylül 1985. Tebliğler, I. Türk Dili, cilt 2, İstanbul 1987, s. 89-109.

135. "Ziya Gökalp'in Kültür Tarihimizdeki Yeri ve Türk Dili", *Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Sempozyumu* (24-26 Mart 1986), Diyarbakır 1987, s.3-13.

136. "Dilde Yaşayan Folklor Unsurları: Geleneklerimiz", *III. Milletler Arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Cilt IV, Ankara 1987, s. 221-226.

137. "Milli Mücadele ve Sonrasında Türklük Şuuru", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, IV/10, (Kasım 1987), s.47-60.

1988

138. "XXIV, PIAC, 15-21 Eylül 1986. Taşkent-SSCB. Açılış Töreni Konuşması", *TDAY-Belleten* 1986. (Ankara 1988), s. IX-XI

139. "Elements Common to Turkish and Mongolian and the Place of Mongolian in Turkish Language Studies", *TDAY-Belleten* 1986, (Ankara 1988), s. 31-41.

140. "Türkçe ile Moğolca Arasında Ortaklaşan Unsurlar ve

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Moğolcanın Türk Dili Araştırmalarındaki Yeri", *TDAY-Belleten* 1986, (Ankara 1988), s. 43-52.

141. "Friedrich Wilhelm Radloff'un Orta Türkçe Üzerindeki Çalışmaları", *Türk Dili*, LVI/444, (Aralık 1988), s. 318-328.

1990

142. "Kalkınma ve Çağdaşlaşmada Kültür-Üniversite İlişkisi", *2. Milli Kültür Şûrası Bildirileri* (5-8 Aralık 1989), Ankara 1990, s. 225-230.

143. "Anatolian Dialects", *Handbuch der Türkischen Sprachwissenschaft*, Teil I, Akademiao Kiado, Budapest 1990, s.388-413.

1992

144. "Türk Dili ve Arap Alfabeti", *Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu yayınları, Ankara, 1992, s. 1149.

145. *Atatürk ve Türk Dili, Belgeler*, Türk Dil Kurumu yayınları, Sayı: 574, Ankara 1992, XXII+567 s.

146. *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu yayınları, Sayı: 575, Ankara 1992, XX+212 s.

147. "Türk Devlet Kurucuları Olarak Bilge Kağan'dan Mustafa Kemal Atatürk'e", *TDAY-Belleten* 1987, Ankara 1992, s. 243-263.

148. "Von Bilge Kagan zu Atatürk als Türkischer Staatsgründer", *Türk Kültürü Araştırmaları*, (Prof. Dr. Muharrem Ergin'e Armağan), XXVIII/1-2, 1990, Ankara 1992, s. 211-227.

149. "Manche Denominale Verbbildungen Und Ihre Ursprünge-Strukturen" *Proceeding of the 33rd Meeting of the Permanent International Altaistic Conference*, Budapest June 29-09 1990, Budapest 1992, s.207-214.

150. "Die Periode Des Übergangs Von Der Alten Türkischen Schriftsprache zu Neuen Schriftsprachen Und ihre Besonderheit", *UAb*, 11(1992), s. 80-90.

1993

151. "Dilimizin Dünkü ve Bugünkü Sorunları ve Çözüm Yolları", *Türk Dili*, 1993/II, Sayı: 500, (Ağustos 1993), s.155-180.

152. "Bilinçli Dil Sevgisi ve "Eleştirel Düşünce" Üzerine",

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Türk Dili, 1993/II, Sayı: 501, (Eylül 1993), s. 387-392.

153. "Türk Dilinde Birlik İlkesi ve Dayandığı Temeller", *Türk Kültürü*, XXXI/368, (Aralık 1993), s. 717 (13)-728(24).

154. "Türk Dilinde Birlik" Sempozyumu Kütahya'da Yapıldı", *Türk Dili*, 1993/II, Sayı: 504, Aralık 1993, s. 619.

1994

155. "Yazılı Devirlerdeki Gelişmelere Göre Eski Türkçenin Yaşı", *TDAY-Belleten* 1989, (Ankara 1994), s. 353-370.

156. "Vilhelm Thomsen'in Hayatı ve Türklük Bilimine Hizmeti", *Türk Kültürü*, XXXII/369, (Ocak 1994), s.1-12.

157. "Sıfatların İsim Tamlamaları ile Kullanılışı Üzerine", *Türk Dili*, 1994/I, Sayı: 505, (Ocak 1994), s.15-18.

158. "Cumhuriyet Devrinde Türk Dilinin Kültürümüzdeki Yeri", *Türk Dili*, 1994/1, Sayı: 506, (Şubat 1994), s. 83-99.

159. "Tarihî Gelişme Seyri İçinde Türkiye'de Kadının Bugünkü Durumu Üzerinde Genel Bir Değerlendirme", *Türk Kültürü*, XXXII/370 (Şubat 1994), s.1-12.

160. "Birleşik Kelimeler ve Yazılışları Üzerine", *Türk Dili*, 1994/1, S. 507 (Mart 1994), s. 180-186.

161. "26 Eylül ve Türk Dil Kurumu", *Türk Dili*, 1994/II, S. 515 (Kasım 1994), s. 414-423.

162. "Bir Eleştiri Yazısı Üzerine", *Türk Dili*, 1994/11, S. 516 (Aralık 1994), s. 456-462.

163. "Göktürkçede İsimden Fiil Türeten Ekler ve Köken Yapıları Üzerine", *TDAY Belleten* 1990, Ankara 1994, s. 141-149.

1995

164. "Eski Türk Yazı Dilinden Yeni Yazı Dillerine Geçiş Devri ve Özellikleri", *TDAY Belleten* 1991 (Ankara 1995), s. 55-64.

165. "Cumhuriyet Devrinde Türk Dilindeki Gelişmeler", *Türk Kültürü Araştırmaları* XXX/2 Oktay Aslanapa Armağanı (Ankara 1995), s. 257-271.

166. "Atatürkçü Düşüncede Türk Dilinin Yeri", Atatürkçü Düşünce El Kitabı, AKDITYK, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1995, s. 257-271.

167. "Batı Kaynaklı Yabancı Kelimeler ve Dilimiz Üzerindeki Etkileri", *Türk Dili*, 1995/II, S. 524 (Ağustos 1995), s. 843-853.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

**II. PROF. DR. ZEYNEP KORKMAZ'IN TÜRK DÖĞÜZERİNE
ARAĞTIRMALAR 1-2 (TDK yay., Ankara 1995,1. cilt 959 s., 2. cilt
476 s.) ADLI ESERİNE GÖRMEYEN VE 1995-2004 ARASINDA
YAYIMLANAN DÖĞER YAZILARI**

1995

168. "Fuzulî'nin Dili", *Türk Dili*, S. 517 (Ocak 1995), s. 71-80.
169. "26 Eylül ve Dilimizi Türkçeleştirme Yolundaki Gelişme Süreçleri", *Türk Dili*, S. 527 (Kasım 1995), s. 1176-1185.
170. "Türk Gramerinin Sorunları", Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı (22-23 Ekim 1993), Ankara 1995, s. 1-7.
171. "Türk Dilinin Yabancı Dillere Karşı Korunması İçin Alınması Gereken Önlemler", *Türk Dili*, S. 528 (Aralık 1995), s. 1268-1280.

1996

172. "Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu ve Anadolu Ağzları", *Türk Dili*, S. 530 (Şubat 1996), s. 262-267.
173. "Gramer Konularımızla İlgili Bazı Sorunlar", *Türk Dili*, S. 535 (Temmuz 1996), s. 3-18.
174. "*Çekimser mi? Çekinser mi?* Tartışması Üzerine", *Türk Dili*, S. 536 (Ağustos 1996), s. 3-18.
175. "Prof. Dr. Talat Tekin'in Gramer Terimleri Sözlüğü Üzerindeki Eleştirilerine Cevaplarımız: I", *Türk Dili*, S. 537 (Eylül 1996), s. 235-250.
176. "Prof. Dr. Talat Tekin'in Gramer Terimleri Sözlüğü Üzerindeki Eleştirilerine Cevaplarımız: II", *Türk Dili*, S. 538 (Ekim 1996), s. 383-402.
177. "Atatürk'ün Düşünce Sisteminde Türk Dilinin Yeri", Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988 (26 Eylül 1988-3 Ekim 1988), TDK yay., Ankara 1996, s.1-10.
178. "Türk Dünyası ve Ortak Yazı Dili", Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992 (26 Eylül 1992-1 Ekim 1992), TDK yay., Ankara 1996, s. 189-197.

1997

179. "Prof. Dr. Talat Tekin'in Gramer Terimleri Sözlüğü Üzerindeki Eleştirilerine Cevaplarımız: III", *Türk Dili*, S. 541 (Ocak 1997), s. 20-32.
180. "Günümüzde Dil Yozlaşması", *Türk Dili*, S. 542 (Şubat 1997), s. 129-138.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

181. "Prof. Dr. Talat Tekin'in Gramer Terimleri Sözlüğü Üzerindeki Eleştirilerine Cevaplarımız: IV", *Türk Dili*, S.543 (Mart 1997), s. 241-254.

182. "Atatürk ve Nutuk", *Türk Dili*, S. 551 (Kasım 1997), s. 390-398.

183. "Batı Dilleri ve Türk Dili Grameri Üzerindeki Etkileri", *Historical and Linguistic Interaction Between Inner-Asia and Europe*, Studia Uralo-Altaica PIAC 39, Szeged-Macaristan 1997, s.155-161.

1998

184. "Türkçede Birleşik Fiiller ve Anlam Kaymaları", *Türk Dili*, S. 559 (Temmuz 1998), s. 3-14.

185. "Arap Alfabeti ve Türk Dili", *Türk Dili*, S. 561 (Eylül 1998), s. 183-191.

186. "Harf İnkılâbı", *Cumhuriyetin 75. Yılı Dil Bayramı*, TBMM Sanat ve Yayın Kurulu yay., 85, 26 Eylül 1998, Dolmabahçe-İstanbul, s. 65-74; *Türk Dili*, S. 563 (Kasım 1998), s. 371-379.

187. "Dede Korkut Hikâyeleri'nde Dil-Üslup Bağlantısı", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1998, s. 101-112.

1999

188. "Türkiye Türkçesinde Benzetme Yoluyla Kurulan Birleşik Kelimeler", 3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 1996, TDK yay., Ankara 1999, s. 679-683.

189. "Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Tarihî Devirlerle Bağlantısı Üzerine", *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni (9 Mayıs 1997)*, Türk Dil Kurumu yay., Ankara 1999, s. 63-70.

190. "Atatürk ve Yazı İnkılâbı Üzerine", *Erdem Dergisi*, Cumhuriyetin 75. Yılı Özel Sayısı, C. XI, S. 31, s. 171-178.

191. "Oğuz Türkçesinin Tarihî Gelişme Süreçleri ve Divan-u Lügat-it-Türk", *Türk Dili*, S. 570 (Haziran 1999), s. 459-471.

192. "Das arabische Alphabet und die Türkische sprache", *Studia Orientalia* 87, Helsinki 1999, pp. 149-158.

193. "Fortsetzung der alten sprachlichen und Kulturellen Erbe des GemeinTürkischen in den anadoluischen Mundarten, 1999 PIAC bildirisi Çekoslovakya-Prag (basılacak).

2000

194. "Batı Dilleri ve Türk Dili Grameri Üzerindeki Etkileri",

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

TDAY-Betleten 1997, TDK yay., Ankara 2000, s. 49-54.

195. "Die Aurechterhaltung des Baumkultes bei alten Türken in den islamischen Zeiten", PIAC 2000 yılı toplantısında (Belçika-Lanaken) okunan bildiri (basılacak).

196. "Türkiye'de Ağız Sözlükleri", *Türk Dili*, S. 583 (Temmuz 2000), s.7-14.

197. "Değerli Bir Türkolog (Prof. Dr. Ananiasz Zajaczkowski) Anma Toplantısı Dolayısıyla", *Türk Dili*, S. 582, s. 557-563 (Haziran 2000).

2001

198. "Bilim Dili ve Türkçe", *Türk Dili*, S. 595 (Temmuz 2001), s. 7-19.

199. "Atatürkçü Düşünce'de Türk Dilinin Yeri ve Günümüz Açısından Değerlendirilmesi", *Türk Dili*, S. 596 (Ağustos 2001), s.111-119.

200. "Türk Diline Gönül Verenler", *Türk Dili*, 600, Özel Sayısı (Aralık 2001), s. 688-696.

201. "İsmail Gaspıralı ve Dilde Birlik Paneli", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Gaspıralı İsmail Bey ve Dilde Birlik Özel Sayısı, C.12 (Güz 2001).

2002

202. "Türkçenin Dünü, Bugünü, Yarını Uluslar arası Bilgi Şöleni Üzerine Görüşler", *Türk Dili*, S. 602 (Şubat 2002), s. 99-111.

203. "Anılarda Türk Dil Kurumu ve Gelişme Süreçleri", *Türk Dili, Özel Sayı / Dil Bayramının 70. Yılı*, S. 609 (Eylül 2002), s. 490-511.

204. "Türkiye Türkçesi Üzerindeki Gramer Çalışmaları ve Bu Çalışmaların Günümüzdeki Durumu", *TDAY Belleten* 2002/11, TDK yay., (baskıda).

205. "Atatürk'ün Büyük *Nutuk*'unun Dil ve Üslup Özellikleri Üzerine", *Türk Dili*, S. 612 (Aralık 2002), s. 987-993.

2003

206. "Kitle iletişim Araçlarında Türkçe" (Kültür Bakanlığınca 7-8 Ocak 2002 tarihlerinde düzenlenen *Türkçenin Dünü, Bugünü Yarını* (7-8 Ocak 2002 Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri) Kültür Bakanlığı yay., Ankara 2003, s. 45-49.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

207. "Ulusal Kültür Değerlerinin Simgesi ve Bilim Yuvası Bir Fakülte",
*Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 66. Kuruluş
Yıl Dönümü Anı Kitabı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara
2003, s. 271-174.

208. "Türk Dilinin Eski Kültür Mirasının Anadolu
Ağızlarındaki Devamı", *TDAY-Belleten 1999/1-11*, TDK yay., Ankara
2003, s. 159-167.

209. "Eski Türklerdeki Ağaç Kültürünün İslamî Dönemlerdeki
Devamı", *TDAY-Belleten 2003/0*, TDK yay., (baskıda).

210. "Türkiye Türkçesinde Fiil Çatısı Üzerine Görüşler",
TDAY Belleten 2001/1-2, s. 193-198, TDK yay., Ankara 2003.

211. "Loanwords and Affixes Related to Everyday Life in the
Written Language of Turkish as Spoken in Turkey", 22-27 Haziran
2003 tarihleri arasında yapılan 46. PIAC toplantısında (Ankara)
okunan bildiridir (baskıda).

212. "Türkiye Türkçesinde Yazı Diline Girmiş Günlük
Yaşamla İlgili Alıntı Sözler ve Ekler", *Türk Dili*, S. 620 (Ağustos
2003), s. 118-127.

213. "Cumhuriyet Döneminde Dil Anlayışı" Cumhuriyetin 80.
ve Dil Bayramının 71. Yıl Dönümü dolayısıyla, 26-27 Eylül 2003
tarihlerinde İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan *Cumhuriyet
Döneminde Türkçe Bilgi Şöleni'ne* sunulan bildiri (baskıda).

214. "Cumhuriyet Döneminde Türk Dilinde ve Türk Dili
Alanında Yaşanan Gelişmeler", *Türk Dili / Türkiye Cumhuriyeti'nin
80. Yılına Armağan Özel Sayısı*, S. 622 (Ekim 2003), s. 299-357.

215. "Yine mi Vasiyetname Konusu", *Türk Dili*, S. 623
(Kasım 2003), s. 674-687.

2004

216. "Ali Şir Nevayi ve Çağatay Yazı Dili", *Ali Şir Nevayi'nin
500. Ölüm ve 560. Doğum Yıl Dönümleri Anma Toplantısı Bildirileri*,
TDK. yay., Ankara 2004, s. 67-74.

217. "Sayın Prof. Dr. Şerafettin Turan'ın "Yine de Atatürk'ün
Kalıtı Sorunu..." Adlı Yazısına Yanıtlarımız", *Cumhuriyet* gazetesi, 18
Şubat 2003, 2. s.; *Türk Dili*, S. 627 (Mart 2004), s. 198-203.

218. "Dünya Dili-Bilim Dili ve Türkçemiz Açısından Çözüm
Bekleyen Bir Çelişki", *Türk Dili*, S. 620 (Haziran 2004), s. 483-489.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

219. "Türkiye Türkçesindeki Gramer Çalışmaları ve Bu Çalışmaların Günümüzdeki Durumu", *TDAY -Belleten* 2002/1 (TDK yay., Ankara 2006. s. 41-59).

220. "Trabzon Ağızları Üzerine Değerli Bir Araştırma ve Düşündükleri", *TDAY-Belleten* 2002/II, (TDK yay., Ankara 2006), s. 67-104.

221. "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Dil ve Edebiyat. 1- - Karahanlı Dil ve Edebiyatı, 2- "Harezmi - Altın Ordu Dil ve Edebiyatı", *Türkiye Tarihi*, AKDTYK, TTK yay. XXVIII. Seri, (baskıda).

222. "Anadolu Beylikleri Döneminde Dil ve Edebiyat" *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, XXVIII. Seri, S. 4, (baskıda).

223. "Nevşehir'in Anadolu Kültür ve Dil Tarihindeki Yeri", *Türk Dili*, S. 632 (Ağustos 2004), s. 129–138.

224. "Sosyolinguistik Değişim Açısından Türkiye Türkçesinin Modernleşmesi", *Türk Dili*, S. 633, (Eylül 2004), s. 200–204;

225. "The Modernization of Turkish From a Perspective of Sociolinguistic Change" 47. *PIAC (Permanent International Altaistic Conference) Toplantısında* (Cambridge 31 Temmuz- 4 Ağustos 2004) okunan bildiridir (baskıda).

226. "Karamanoğlu Mehmet Beyin Fermanından Günümüz Televizyon Türkçesine", *Türk Dili*, S. 634, (Ekim 2004) (Türkiye Cumhuriyeti'nin 81. Yılına Armağan Özel Sayısı), s. 344–350.

227. "Türk Dili maddesi", *Türk Dünyası Edebiyat Terimleri ve Kavramları Ansiklopedik Sözlüğü*, AKM yay., Ankara 2007, C. VI. S. 168 – 182..

228. "Emir Hidayetullah Divanı Üzerine Görüşler," *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı* (20-26 Eylül 2003)'nda sunulan bildiri, C. II, TDK. Ankara 2004, s. 2023-2034.

229. "V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Üzerinde Genel Bir Değerlendirme", *Türk Dili*, S. 635 (Kasım 2004), s. 661–669.

2005

230. "Cumhuriyet Döneminde Dil Anlayışı", Cumhuriyetin 80. Ve Dil Bayramının 71. Yıl Dönümü Dolayısıyla 26–27 Eylül 2003 tarihlerinde İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan *Cumhuriyet Döneminde Bilgi Şöleni*'ne sunulan bildiri. *Türk Dili*, S. 637, (Ocak

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

2005), s. 34–41.

231. “Bağlaçlar ve Türkiye Türkçesindeki Oluşumları”, *Türk Dili*, S. 638, (Şubat 2005), s. 118–125.

232. “Türkçenin Yapı ve İşleyiş Özelliklerine İlişkin Değerlendirmeler Üzerine”, *Türk Dili*, S. 648 (Aralık 2005), s. 494–504.

2006

233. “Büyük Nutuk’ta Günümüz Olaylarına ve Uluslar arası İlişkilere de ışık Tutan Değerlendirme, Açıklama ve Uyarılar”, *Türk Dili*, S. 649 (Ocak 2006) s.24-33.

234. “Prof. Dr. Muharrem Ergin’in Meslek Arkadaşlığı ve Türk Diline Yaptığı Hizmetler” (Ölümünün 10. yıldönümü dolayısıyla 16 Aralık 2005 tarihinde Marmara Üniv. Fen-Edebiyat Fakültesinde yapılan anma toplantısındaki konuşma metnidir), *Türk Dili*, S. 650 (Mart 2006), s. 249–253.

235. “Das Türkeitürkische im Hinblick auf seinen Sozialinguistischen Wandel” Alexander von Humboldt Stiftung tarafından 7–9 Nisan 2006’da İstanbul’da Araştırma Bursluları (Forschungs stipendiaten) için düzenlenen kolokyumda Sunulan bildiridir. *BALTAM, Türklük Bilgisi*, V, Eylül 2006, s. 110-117

236. “Nevşehir ve Yöresi Ağzlarının Şekil Bilgisini Belirleyen Temel özellikler üzerine”, *II. Kayseri ve Yöresi Kültür Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, Kayseri, 2007, s. 130-136

237. “Türklük Bilimi Araştırmalarının Başlangıçtan Günümüze uzanan Süreçleri”, AÜ. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi *Çağdaş Türklük Araştırmalar Sempozyumu* (10-13 Mayıs 2006)’nda yapılan açış konuşması (baskıda).

238. “Günümüz Dünya koşullarında ve Küreselleşme Sürecinde Kültürün Yeri ve Türk Dünyası”, *1. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı* (İzmir-Çeşme, 09-15 Nisan 2006)’da sunulan bildiri. I. Uluslar arası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildirileri, İzmir-Çeşme, 09-15 Nisan 2006) Ankara Kasım 2007, s. 1431-1433, *Türk Dili* S. 654 (Haziran 2006), s. 483-487.

239. “Atatürk ve Türk Dili”, Doğumunun 125. Yıl Dönümü Dolayısıyla *Atatürk Türk Dili ve Türk Kültürü Bilgi Şöleni* (29/05/2006)’nde yapılan konuşmadır. *Türk Dili*, S. 655 (Temmuz 2006), s. 17–33.

240. “Atatürk’ün Düşünce Sisteminde Ulusallık-Evrensellik

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Derinliği", AKDT Yüksek Kurumu ve A. A. Merkezince düzenlenen *Doğumunun 125. yılında Mustafa Kemal Atatürk Sempozyumu*'na sunulan bildiridir (baskıda, *Türk Dili* S. 656 Ağustos 2006), s. 123–129.

241. "Türk Dünyasının Ortak Kültür Değerleri Açısından Alfabe ve İletişim Dilinde Ortaklık" Azerbaycan Bilimsel Akademisi ve Azerbaycan Milli Eğitim Bakanlığınca düzenlenen *I. Türkoloji Kurultayın 80 illik Yubileyına Hesr edilmiş Elmi Konferans* (23–25 Mayıs 2006)'ta sunulan bildiri (baskıda).

242. "Mensch und Natur in Dede Korkut Geschichten", PIAC (*Permanent International Altaistic Conference*)'ın 30 Temmuz – 04 Ağustos 2006 tarihleri arasında yapılan 49. toplantısında sunulan bildiridir (baskıda).

243. "Dede Korkut Hikâyelerinde İnsan ve Doğa", *Türk Dili*, S. 657 (Eylül 2006), s. 250-257.

244. "PIAC (Permanent International Altaistic Conference)'ın 49. Toplantısı Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Türk Dili*, S. 658, (Ekim 2006), s. 377–384.

2007

245. "Atatürk ve Kültürel Alandaki Çağdaşlaşmada Türk Dilinin Yeri", *Türk Dili*, S. 661/1 (Ocak 2007), s. 39–52.

246. "Türklük Bilimi Alanında Köken Bilgisi (Etymologie) Açıklamaları Yapmak Kelimelerin Yapıları İle Keyfince Oynamak Değildir", *Türk Dili*, S. 662/2 (Şubat 2007), s. 109–112.

247. "75 yılda Türk Dil Kurumunun Gerçekleştirdiği Dil Bilgisi Çalışmaları ve Beklentilerimiz", *Türk Dili*, S. 667/7 (Temmuz 2007), s. 63–105.

248. "Mustafa Kemal Atatürk'ün Büyük *Nutuk* Adlı Eserinin Tarihî ve Güncel Değeri Üzerine" *Türk Dili*, S. 668/8 (Ağustos 2007), s. 321-331.

249. "26 Eylül 1932: Dil ve Kültür Tarihimizde Bir Dönüm Noktası", *Türk Dili*, S. 669/9 (Eylül 2007), s. 403-410.

250. "Atatürk'ün Düşünce Sisteminin Dayandığı Temel Değerler", 38. ICANAS'ta sunulan bildiri (15/09/2007, baskıda).

251. "Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Dayandığı Temeller", 38. ICANAS'ta sunulan bildiridir. (16/09/2007, baskıda).

252. "Aramızdan Ayrılışının 69. Yılında Atatürk'ü Anarken",

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Türk Dili, S. 671 (Kasım 2007/11), s. 743-752.

2007-2010

253. “Rahmetli Hocam Prof. Dr. Saadet Çağatay’ı Anarken”,
Hadi Şenol, *Prof. Dr. Saadet İshaki Çağatay’ın Yaşam Öyküsü*, Ayaz
Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, İstanbul 2007, s. 179-183

254. “Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Dayandığı Temeller”
TDAY-Belleten 2007/I (baskıda)

255. “Eski Anadolu Türkçesinin Değerli Bir Kaynak Eseri ve
Yayını Üzerine” *Ferec ba'd eş-şidde* (Freud nach Leid) *TDAY-
Belleten* 2005/I, TDK yay., 2008, s. 201-212

256. Kaşgarlı Mahmud’un Dil ve Kültür Tarihimizdeki Yeri
Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *I. Uluslar arası Kaşgarlı Mahmud
Dil ve Edebiyat Sempozyumu*, Lefkoşe 2008, s. 16-22

257. “Kaşgarlı Mahmud ve Bilinçli Bir Ana Dili Sevgisi”,
Uluslar arası Kaşgarlı Mahmud ve Dönemi Sempozyumu, (28-30
Mayıs 2008). Hacettepe Üni. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü yay.
(baskıda)

258. “Dil ve Kültür Bağlantısı Açısından Kaşgarlı Mahmud
ve *Divanü Lügati't-Türk*, VI. Türk Dili Kurultayı Bildirileri (20-28
Ekim 2008), (baskıda)

259. “Türk Kültürü Çerçevesinde Anadolu’da Türk Yazı
Dilinin Oluşumu”, *Türk Dili*, S. 678 (Haziran 2008), s. 505-515

260. “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Dil Özellikleri-Etnik
Yapı Bağlantısı ve Beklentilerimiz”, *Türk Dili*, S. 679, (Temmuz
2008), s. 3-10

261. “Cumhuriyet Dönemi Kültür Politikasında Türk Dilinin
Yeri”, *Türk Dili*, s. 682 (Ekim 2008), s. 291-299

262. “Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Etnik Yapı
Ayrılıklarından Kaynaklanan Ses ve Şekil Bilgisi Zenginliği Üzerine”,
Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, Ankara, Akçağ yay.,
2008, s. 131-139

263. “Türkçe Bugün Yüksek Düzeyde Bir Kültür Dilidir”,
Türk Dili, S. 693 (Eylül 2009), s. 221-232

264. “Doğu Karadeniz Bölgesi Ağızlarının Türkiye Türkçesi
Ağızları Arasındaki Yeri”, *Türk Dili*, S. 696, (Aralık 2009), s. 696-
709

265. “Alfabe Devriminin Türk Toplumı Üzerindeki Sosyal ve

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ'ın Öz Geçmişi, Eserleri ve
Hayatından Görüntüler

Kültürel Etkileri”, *Turkish Studies*, Vol. 4/3, s. 1470-1480

“Türkçe Nasıl Bir Dildir?”, *Türk Dili*, S. 697, (Ocak 2010),
s. 34-46

**PROF. DR. ZEYNEP KORKMAZ'IN BAĞLICA YAYINLARI
BÖLÜMÜNDE KULLANILAN KISALTMALAR**

AKDTYK	Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
AÜ DTCF	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya
Fakültesi	
bk.	Bakınız
c.	Cilt
DTCFD	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
ICANAS 38	Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları
Kongresi (10-15 Eylül 2007, Ankara)	
Nu.	Numara
PIAC	Permanent International Altaistic Conference
s.	Sayfa
S.	Sayı
TDAY-Belleten	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten
TDK	Türk Dil Kurumu
UAJb	Ural-Altaische Jahrbücher
yay.	Yayın

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ'ın Öz Geçmişı, Eserleri ve
Hayatından Görüntüler

**ZEYNEP KORKMAZ'IN HAYATINDAN
GÖRÜNTÜLER**

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ'ın Öz Geçmişı, Eserleri ve
Hayatından Görüntüler

6 Nisan 1984 TRT Yönetim Kurulu ilk toplantısında

1986 PIAC Toplantısı dolayısıyla (Taşkent)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ'ın Öz Geçmişı, Eserleri ve
Hayatından Görüntüler

1988 Milletlerarası Türkoloji Kongresi (İstanbul)

26 Eylül 1988 I. Türk Dili Kongresi'nde bildiri okurken
(Ankara)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ'ın Öz Geçmişi, Eserleri ve
Hayatından Görüntüler

Türk Destanları Toplantısı. 21 Kasım 1997 (TDK Ankara)

Cumhuriyet'in 80. Yıldönümü dolayısıyla 16-17 Eylül 2003 tarihlerinde TDK'da yapılan toplantıda

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ'ın Öz Geçmişi, Eserleri ve
Hayatından Görüntüler

12 Temmuz 2003'te TDK'nın Kuruluş Yıldönümü toplantısında
Devlet Bakanı Abdülatif Şener'in aldığı Türkiye Türkçesi
Grameri'ni imzalarken (Ankara)

26 Eylül 2003'te Dolmabahçe Sarayı'nda Zeynep Korkmaz'a
Indiana Üniversitesi adına PIAC tarafından verilen Uluslar arası
Şeref Madalyasının takılması. Prof. Dr. Talat Sait Halman,
AKTDYK Başkanı Prof. Dr Sadık Kemal Tural, TDK Başkanı
Prof. Dr. Şükrü Haluk Akalın ile (İstanbul)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ'ın Öz Geçmişi, Eserleri ve
Hayatından Görüntüler

12-13 Mayıs 2004 Karaman'da yapılan "TV Kanallarında
Türkçe" açık oturumunda (Karaman)

V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı'nda Zeynep Korkmaz'a 2.
kez Üstün Hizmet Ödülü AKDITYK Başkanı Prof. Dr. Sadık
Kemal Tural tarafından verilirken (10 Eylül 2004, Ankara)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ'ın Öz Geçmişi, Eserleri ve
Hayatından Görüntüler

38. ICANAS Kongresi'nde. Prof. Dr. Çetin Cumaguloviç, Prof. Dr. Osman F. Sertkaya, Doç. Dr. Ayşegül Serkaya ile. (9 Eylül 2007, Ankara)

11.6.2007 tarihinde Sayın Cumhurbaşkanı Ahmet N. Sezer ile çekilen resim. Soldan (TDK Çalışma Grubu üyeleri) : Prof. Dr. Sadık Tural, Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, Prof. Dr. Melek Özyetkin, Prof. Dr. Hamza Zülfikar, Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın, Prof. Dr. Nevzat Gözaydın, Prof. Dr. Recep Toparlı.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ'ın Öz Geçmişi, Eserleri ve
Hayatından Görüntüler

Dış ülkeler TDE Bölüm Başkanlarının Ankara'da TDK'da yaptıkları Türk Dilinin Sorunları Toplantısında (Eylül 2009, Ankara)

15 Ocak 2010 tarihinde Adana Kitap Fuarında Zeynep Korkmaz TDK adına "Türkçe Nasıl Bir Dildir?" başlıklı konuşmasını yaparken (Adana)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

OGUZ TÜRKÇESİNİN TARİHİ GELİŞME SÜREÇLERİ

Zeynep KORKMAZ*

ÖZET

Bu makalede Oğuz Türkçesinin tarihi gelişimi üzerinde durulacaktır. Başlangıcından günümüze Oğuz Türkçesinin tarihi, gelişim seyri ve günümüze kadar geçirdiği devreler kuş bakışı olarak değerlendirilmiştir. Hatta makalede Oğuzca ile Hurrice arasındaki benzerlikleri dile getirilerek Oğuzların tarihi geçmişini MÖ 2300 yılına kadar götürebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Oğuz Türkçesi, Türk Lehçeleri.

THE HISTORICAL DEVELOPING PROCESSES OF OGUZ TURKISH

ABSTRACT

The history of Oguz is trace back to B. C. 2300. In this article the historical developing process is emphasized. From the beginning to this day the history, developing process, periods of Oguz Turkish will be assessed generally. And in this article the similarities between Oguz Turkish and Hurri will be explained.

Key words: Turkish, Oguz Turkish, Turkish Dialects.

1. Türk Tarihinde Oğuzlar

1. Başlangıcı oldukça eski dönemlere uzanan bir dil veya lehçenin tarihi gelişme süreçleri üzerinde durabilmek için öncelikle o dili veya lehçeyi konuşan kavim veya toplulukların ilk oluşum

* Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

dönemlerini açıklamakta yarar vardır. Hele *Oğuz Türkleri* gibi ayrı bir etnik kol durumuna gelinceye kadar öteki kollar arasında yer alması ve başka adlar ile de adlandırılmış bir kavim için bu durum daha da önceliklidir. Ayrıca, dildeki tarihî gelişme süreçlerinin daha sağlıklı birer sonuca ulaştırılabilmesi de konunun tarihî zeminlere dayandırılarak ele alınmasını gerekli kılar.

Türk tarihinde Oğuzların çok önemli ve kapsamlı bir yeri vardır. Çünkü Oğuzlar, hem siyasi hem de dil ve kültür tarihi açısından *Köktürkler* döneminden başlayıp gittikçe güçlenen, zamanla da büyük devletler ve imparatorluklar kurma arzısı gösteren dönemlerden geçerek günümüze uzanan; bugün de geniş bir dallanma ve yayılma ile genellikle birbirine yakın coğrafyalarda *Oğuz-Türkmen* temelinde devletler ve topluluklar ile bunların yazı dillerine, lehçe ve ağızlarına dayanan *Güney-Batı Lehçeleri* grubunu oluşturan bir kavimdir. Gerçi Türk tarihinin MÖ III. yüzyıldan başlayarak Orta Asya'nın doğu ve kuzeydoğusunda varlık gösteren, daha sonraki yüzyıllarda da, özellikle MS IV. ve V. yüzyıllarda Asya'dan Avrupa'ya doğru uzanan binlerce kilometrelik bir alana yayılmış olan, sistemli bir devlet yapısındaki büyük *Hun Devleti*'ni oluşturan kavimler arasında Oğuzların adına rastlanmıyor. Bu konuda, Hun tarihine ilişkin en zengin bilgileri içeren Çin'in Han Hanedanlık tarihi *Han Shih Chi* (MÖ 145-MÖ 26 olaylarını içerir)'de de bunun 2. kısmını oluşturan (MS 32-92 olayları) *Han-Shu* da da (Onat ve diğerleri, 2004) Oğuzlara ait herhangi bir kayıt yer almamıştır. Demek oluyor ki bu dönemlerde Oğuzlar daha kavmi bir oluşum ortaya koyamamıştır. Her hâlde, tarihî varlıklarını Köktürklerle gelinceye kadar başka bir ad altında sürdürmüş olmalıydılar. Çin kaynaklarında eski Hun boylarından biri olarak verilen ve içinde barındırdığı 50 kadar budunla bütün Doğu ve Orta Asya'ya yayılmış kalabalık Türk budunlarını temsil eden *Tölösler* (Çin. *T'iele-ler*) (Kafesoğlu 1993:90) varlıklarını Köktürkler döneminde de devam ettirdiklerine ve Oğuzlar daha sonra bu birlikten ayrıldıklarına göre (Kafesoğlu 1993:91) biz daha etnik bir oluşum geçirmemiş olan Oğuzların, bu dönemde, başka bir adla *Tölös* budunları arasında yer almış olduklarını düşünürüz. Bize böyle bir sonucu benimseten etken, *T'ang* devri belgelerinde (Tang-Shu ve Kiu T'ang-Shu yıllıkları ve ayrıca 5 hal tercümesi) geçen "dokuz kabile"nin bazen Türklerin (Köktürklerin) dokuz kabilesi, bazen de Tölöslerin dokuz kabilesi (Kafesoğlu 1993: 142) olarak kaydedilmiş olmasıdır. Tölöslerin dokuz kabilesi olarak kaydedilen bu etnik kol, her hâlde Köktürk Kağanlığındaki dokuz boydan oluşan *Dokuz Oğuzlar* olmalıdır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Hun Devleti'nin yıkılmasından sonra yerlerine *Sien-piler*'in daha sonra da *Juan-Juan* denilen Avarların geçtiği bilinmektedir. Juan-Juanlara karşı verdikleri büyük savaşlarla MS 552 yılında *Bumin*'in başkanlığında Kuzey Moğolistan'da *Orhun* Irmağının batısındaki *Ötüken* merkez olmak üzere yeni bir devlet kuran Köktürkler, aslında *Büyük Hun Devleti*'nin bir devamı (Ögel 1981: XVII) niteliğindedir. Hun devlet teşkilatı Köktürklerde de devam ettiği gibi, Hunların dağılması üzerine, Hunlar dahil, Doğu ve Orta Asya'daki büyük Türk budun birlikleri ile Türk olmayan bazı kavimler, Köktürk Devleti'nin sınırları içinde yer almıştır. Bu bölge belki de *İstemi*'nin idaresindeki *İli Vadisi*, *Isık Köl*, *Yedisu* ve *Talas* bölgelerindeki Batı Köktürkleri bölgesidir (Ercilasun 2008/2: 230).

200 yıla yakın siyasi varlığı boyunca, yaptığı fetihlerle güneyde Çin sınırından batıda Hazar Denizi ve Karadeniz kıyılarına kadar uzanarak Bizanslılarla da komşu bir ülke genişliğine ulaşmış olan Köktürk Devleti, o zamana kadar Orta Asya'da kurulmuş olan devletlerin en büyüğüdür ve geniş bir imparatorluktur. Sınırları içinde birçok Türk boyunu ve budununu barındırmaktadır. Varlıklarını bu geniş alanda devam ettiren kavimler arasında Oğuzların da önemli bir yeri vardır. *Orhun* ve *Yenisey Yazıtları*'nın bulunup okunmasından sonra, bu Yazıtlarda Oğuzlar ile Köktürk Devleti'nin ilişkileri konusunda epey bilgimiz olmuştur. Oğuzların Köktürk Devleti içinde, bir budun olarak önemli bir yer tuttuğu anlaşıyor. Bu konuda yapılan tarihî araştırmalar ile *Yenisey* ve *Orhun Yazıtları*'nda yer alan kayıtlardan Oğuzların VII. yüzyılın ilk yarısında *Barlık* Irmağı yöresinde (*Yenisey* bölgesi), VII. yüzyılın 2. yarısından başlayarak da *Tula* Irmağı boylarında, muhtemelen *Ötüken* yöresinde yaşadıkları anlaşıyor. Yazıtlarda, yalnızca "kuzeyde yaşayan bir budun" olarak gösterilen Oğuzlar, yeni bir etnik kol olarak asıl varlıklarını önce *İstemi*'nin daha sonra da oğlu *Tahu*'nun idaresindeki Batı Köktürk Devleti'nde (*İli Vadisi*, *Isık Köl* ve *Talas* civarı) göstermiştir. Ne var ki Oğuzlar, bu döneme kadar Oğuz adı ile değil, on kabileden oluşan ve *On-Ok* diye adlandırılan Batı Köktürkleri içinde yer almışlar; *On-Ok*'lar veya onlara bağlı *Türgişler* olarak görünmüştür (Kafesoğlu 1993: 91, 132). Ercilasun'un tarihî kaynaklara dayanarak yaptığı açıklamaya göre de Oğuzlar, Ağrı Seyhun boylarına göçmeden önce bugünkü Kırgızistan'da yaşıyorlardı. Fakat o zaman onlara Oğuz değil, *On-Ok* ve *Türgiş* deniyordu (Ercilasun 2008/2: 228). Oğuzların, Oğuz adıyla yeni bir etnik grup olarak ortaya çıkması da Çiphesiz Batı Köktürkleri döneminde.

Oğuz Türkçesine ait ilk belirtiler de Köktürkler dönemi ile ilgilidir. F. Sümer, Çin kaynaklarında yer alan "Batı Göktürklerinin

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

konuÇukları dil Doğu Göktürklerinkinden biraz farklıdır” ifadesini “iÇe bu farkı Oğuz Türkçesi temsil etmektedir; yani Oğuzca Batı Göktürklerinin dilinin devamıdır” (Sümer 1999: 46; Ercilasun 2008/2: 228). Bizce, bu konu üzerinde, aÇağda belirtileceği üzere biraz daha ihtiyatlı olunmalıdır. Çünkü Batı Köktürklerinin oturduğu bölgede daha başka Türk boyları da yer almıÇbulunmaktadır.

Oğuz kavramı ile ilgili olarak bir de Çı hususun açıklanmasında yarar vardır: Gerçi Oğuz sözü Kafesoğlu’nun da (1993:14), Golden’in da (1992, 2006: 242), Ercilasun’un da (2008/2: 231) belirttikleri gibi, etnik bir boyu gösterme dıÇında, “ boy, kabile” anlamındaki *ok* sözü ile çokluk bildiren +*oz* ekinin birleÇmesinden oluşmuÇ(*ok+uz>Oguz*) biçimiyle “kabileler topluluğu” anlamındadır; *üç oguz* “üç kabile”, *sekiz oguz* “sekiz kabile” gibi. Ancak, gerek Kül Tigin (G 2, D 22, K 4, 7) gerek Bilge Kagan (D 2, 12, 18, 23; G 9, 10) ve gerek Tonyukuk (K 6, G 8) Yazıtlarında bu sözcük *Oğuz beyleri*, *Dokuz Oğuz beyleri* veya *Dokuz Oğuz budun* Çkilllerinde geçtiğine göre, Oğuzlar artık 2. Köktürk Devleti döneminde, içinde bulundukları gruptan ayrılarak etnik oluşumlarını tamamlamıÇ ve *Oğuz* adlı ayrı bir kavim olarak yerlerini almıÇ görünüyorlar. Yazıtlardaki *Dokuz Oğuz budun* ifadesinden de o dönemde Oğuzların dokuz budundan oluşuÇan bir etnik grup olduğu sonucuna varmak yanlış olmaz sanırız. Nitekim Sümer de “Oğuzlar dokuz boydan meydana gelmiÇ bir budun olduğu için bazen onlara Dokuz Oğuz budunu denilir” (Sümer 1999: 23) açıklamasını yapmıÇır.

Yine yazıtlardan edinilen bilgilere göre, siyasi ve idarî ilişkiler açısından Köktürk Devleti’nin Oğuzlarla olan bağlantısı kimi zamanlarda gergin, doğuÇü ve savaÇmıli ilişkiler biçimindedir. (Orkun 1936, C. I: 36, 102, 104; Korkmaz 2005/I: 206), kimi zamanlarda da *kentü budunum* söylemi ile dile getirildiği üzere, onların sadık bir metbuu olarak gösterilmektedir. Bizce, yukarıda özet olarak verilen bilgilerin ulaÇığı sonuç Çıdır: Yazıtlarda sık sık Oğuzlara da yer verilmesi, *İltiriş*’in ve Köktürk Devleti’ni yeniden kurarken karÇısında en güçlü budun olarak Oğuzları bulması, onlarla beÇkez savaÇma zorunda kalması (Ergin 1970: 81; Sümer 1999: 33), kimi dönemlerde de bu boyun devletin doğrudan doğruya dayandığı ikinci bir güç olarak belirtilmesi ve Yenisey Yazıtlarında Oğuz beyleri adına diktirilmişmezar taÇarının bulunması vb. daha başka hususlar Oğuzların Köktürkler dönemindeki ağırlığına ve önemine iÇaret eden bilgilerdir.

2. Oğuzlar, Köktürklerin yerini alan Uygurlar döneminde de (VIII.-IX. yüzyıl) varlıklarını olduğu gibi sürdürmüÇerdir. Bu dönemde *Orhun Irmağı* bölgesinde yurt tutan

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Oğuzlar, Köktürkler döneminde olduğu gibi, Uygurlar döneminde de kimi zaman savaşım (mücadele), kimi zaman da dostluk ilişkileri içinde bulunmuşlardır (Sümer 1967: 19-25; 1999: 41 ve öt.).

Oğuzların VI.-IX. yüzyıllar, Türkçemizde genellikle VI.-XI. yüzyıllar arasını kaplayan dönemi, daha sonra üzerinde durulacağı üzere, Türk dili tarihinde Eski Türkçe diye adlandırılır.

3. Tarihî kaynaklarda yer alan bilgiler, Oğuzların daha VIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra başayan (760-766) kitleler hâlinde yoğun göçlerle, Karluklar önünden çekilerek *Sirderya* bölgesine geldiklerini gösteriyor. Oğuzlar, IX.-X. yüzyıllar içinde Seyhun Irmağı'nın ağzı kesimleri ile Aral Gölü kuzeyindeki steplerde kısmen yerleşik hayata geçmiş kısmen de göçebe yaşamını sürdürmüştür. Oğuzların bu bölgede bazı şehirler kurdukları ve *Yeni-Kent* merkez olmak üzere bir *Yabgu Devleti* oluşturdıkları da bilinmektedir (Kafesoğlu 1999: 144; Sümer 1993: 31; Salman 1998: 86). Bölgede Oğuzlar dışında elbette Kıpçak, Karluk, Yimek, Yabaku, Kalaç, Basmil, Çiğil, Yağma gibi daha başka Türk boyları da vardır. Bu bölge ve bu dönem Oğuzların Karahanlı Devleti sınırları içinde yer aldıkları dönemdir. Boy teşkilatı açısından da *Bozoklar* ve *Üçoklar* olmak üzere iki gruba ayrılmışlardır. Boyların sayısı Kağarlı Mahmut'ta 22 (Atalay 1941/I: 55-58), İslam dönemi tarihçisi Reşideddin'in *Cami'üt-tevârih*'inde 24'tür (Kafesoğlu 1993: 145). Hattâ Kağarlı Mahmut, iki Halaç boyunun da asıl Oğuz boyu olmayıp 22 Oğuz boyuna sonradan katıldığını bildirir (Atalay 1941/III: 412-416).

4. MS 1000 yıllarına doğru Kıpçakların Oğuz bozkırları ile Seyhun Irmağı'nın ağzı yatağını ıçgal etmesi üzerine Yabgu Devleti yıkılmıştır.

Oğuzlar XI.-XIII. yüzyıllar arasında daha batıya uzanan göçlerle önce Maverâünnehirde Harezmi bölgesinde yer almışlar; daha sonra da Selçuklu hanedanı yönetiminde Horasan'daki Gazneliler Devleti'ne son vererek 1040 yılında *Büyük Selçuklu Devleti*'ni ve 1071'de de Anadolu'nun fethi ile *Anadolu Selçuklu Devleti*'nin kurulmasını (MS 1077) gerçekleştirmiştir. XI.-XIII. yüzyıllar arasındaki dönemler, tarihî açıdan Oğuzların daha aydınlık dönemleri sayılır. Bu dönemler dil tarihi açısından da *Orta Türkçe* diye adlandırılır.

5. Anadolu Selçuklularının parçalanmasından (MS 1307) oluşan Anadolu Türkmen Beylikleri dönemi ile onun birtakım alt dönemlerden geçerek günümüze ulaşan çok yönlü dallanmaları,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

oğuzların Türk tarihinde ne denli kapsamlı ve önemli bir yer tutmuş olduklarını ortaya koyan gerçeklerdir.

II. *Destanî Eserlerde Oğuzlar*

Yukarıda tarihteki yerlerini kısaca özetlediğimiz Oğuzlar, aynı zamanda halk yaratıcılığının eseri olan mitolojik belge ve destanlara da damgalarını vurmuşlardır.

1. Bu destanlardan biri ve en eskisi *Oğuz Kağan Destanı*'dir. Oğuzların efsanevî hükümdarı olan Oğuz Kağan, bu destanda vücut yapısı bakımından da yaptığı icraat ve fütuhatlar bakımından da mitolojik özelliklere sahip bir yapıya bürünmüştür. Destanın Uygur yazısı ile yayımlanan metninde, Oğuz'un doğumundan önce "onun resmi budur" denilerek bir öküz resmi çizilmiştir (W.Bang- R. Rahmeti yay., Gt. 1936: 10). Ayrıca, Ay'ın oğlu olarak gösterilen Oğuz Kağan'ın altı oğlundan üçü (Güneş Ay, Yıldız) yıldızların, öteki üç oğlu da (Gök, Dağ, Deniz) yeryüzünün vasıflarını yansıtmaktadır. Bu destanda Oğuz, aynı zamanda olağanüstü kişiliği ile büyük fetihler gerçekleştirmiş cihangir bir kağan olarak gösterilmiştir. Oğuzların, Oğuz Kağan'ın kişiliğinde böyle eski Türk devlet geleneklerini ve sosyal davranışlarını yansıtan (Kafesoğlu 1993: 319) ve Oğuz Kağan'ın şahsı etrafında tarihî dönemlerin ötesine geçen mitolojik bir ağırlıkta yer alması, Oğuz adının etimolojisinden başlayarak eserin içeriği ve taşıdığı anlam açısından birtakım yorumlar yapılmasına yol açmıştır.

Oğuz adının köken yapısı üzerinde J. Marguart, D. Sinor, L. Bazin, J. Hamilton ve Gy. Németh gibi bilginler tarafından birbirinden farklı farklı görüşler ortaya atılmıştır (Sümer 1999: 7-8). Ancak, bu görüşler içinde en tutarlı olanları Gy. Németh ve D. Sinor'un görüşleridir.

Macar bilgini Gy. Németh, bu adın "kabile, boy" anlamındaki *ok* sözü ile +*uz* çokluk ekinin birleşmesinden (*ok + uz*) oluşmuş "boyar topluluğu" anlamına geldiğini ileri sürmüştür (HMK: 41-44). Németh'in görüşü, tarihî olaylara ve Oğuzların Üçok, Bozok, On-Ok, Dokuz Oguz gibi boylara bağlı topluluklar oluşturan yapılarına uygun olduğu ve öteki açıklamalar yanında gerçeğe en yakın olarak bulunduğu için F. Sümer'ce de benimsenmiştir. D. Sinor ise, destan metninde yer alan mitolojik bilgilere, resim niteliğindeki çizimlere ve *Oğuz* sözü ile türlü lehçelerde yer alan *öküz* kelimesi arasındaki bağlantıyı dikkate alarak, destanda Oğuzların soy kütüğünü başlatan *Oğuz* adını "boğa" anlamı ile değerlendirmiştir (Sinor 1950: 5). Bu görüş "Németh'in görüşündeki „oklar, kabileler" anlamı veren

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

bir sözün kiğ adı olması anlamsızdır” gerekçesi ile Ercilasun tarafından da benimsenmiştir (Ercilasun 2008/2: 231).

Sinor’un görüşüne göre, destanın ayrı bir versiyonundan kaynaklandığı sanılan 2. bölüm, Oğuz Kağan’a Oğuzların yeryüzündeki yayılığ ile ilgili tarihî bir kiğlik vermektedir (Sinor 1950: 9).

Oğuzların bir yandan böyle eski Türk devlet geleneklerini yansıtan ve Oğuz Kağan’ın Çahsı etrafında tarihî dönemlerin gerisine uzanan mitolojik ağırlıkta bir destanda yer almış bir yandan da yeryüzündeki yayılığını yansıtmış ve Oğuz Kağan’ın olağanüstü kiğliği ile büyük fetihler gerçekleştirmiş olması, halkın bilincinde, halk edebiyatı yoluyla Oğuz kavmine verilen olağanüstü bir değer ifadesidir.

Bu destanın oluşma dönemi hakkında kesinlik kazanmamış farklı görüşler vardır. Bununla birlikte niteliği ve ortaya koyduğu sonuçlar bakımından F. Sümer, destanın içeriğini değerlendirirken Çı hususlara yer vermiştir:

a) Oğuz Han’dan eserin yazıldığı devre kadar Türk âlemini adları zikredilen Çı kavimler temsil etmektedir: Oğuz (Türkmen), Uygur, Kıpçak, Kanglı, Karluk, Kalaç.

b) Türklerin de eski zamanlarda yaşadığı Moğollar’ın Cengiz Han’ı gibi, cihangir bir hükümdarları vardır. Bu cihangir hükümdarın adı Oğuz Kağan (veya Han)’dır.

c) Türk dünyası Oğuz Kağan’ın yaptığı büyük fetihler neticesinde meydana gelmiştir. Yani Türk kavimlerinin *Beş-Balık* bölgesinden Karadeniz’in kuzeyine ve Anadolu’da Adalar Denizi’ne kadar yayılmış olmaları Oğuz Han’ın fetihlerinden ileri gelmiştir.

ç) Oğuzlar, Oğuz Han’ın 24 torunundan inmiştir. Uygurlar Oğuz Han’ın öz kavmi veya ona itaat eden Türklerdir. Kıpçak, Kanglı, Karluk ve Kalaçlar da Oğuz Han’ın beylerinden türemiştir (Sümer 1999: 364).

2. Oğuzların tarihî geçmişi ile ilgili bir diğer destanî eser de bilindiği üzere *Dede Korkut Kitabı*’dır. Göçebe Oğuzların beyler ve Hanlar zümresinin destanî hatıralarını dile getiren bu eser, aslında Oğuzlar’ın Anadolu’dan önceki yurtları olan Sirderya boylarındaki IX.-X. yüzyıllara ait hatıralarına dayanmaktadır. Eserin ikinci tabakası

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

ise, XII.-XIV. yüzyıllar arasında, Türkmen adı ile yerleşmiş oldukları Doğu Anadolu ve Azerbaycan bölgesindeki hatıralarla beslenmiştir.¹

Oğuz Kağan Destanı'nda bütünüyle mitolojik ölçüler ağır bastığı hâlde, bu eserde tarihî ölçüler ağır basmaktadır. Aslında Türk dünyası, XI.-XIII. yüzyıllarda Orta Asya'dan ve Batı Türkistan'dan Yakın Doğu'ya yapılan yoğun biçimdeki Oğuz göçlerine sahne olmuş ve bu göçlerle beslenmiştir. Bu beslenme, Kağarlı Mahmut'un *Divanü Lûgati't-Türk*'ünde de o dönemin Arap dünyasına seslenen "Türk dilini öğreniniz, çünkü onların egemenliği uzun sürecektir." (Atalay 1992/I: XVII) sözleriyle dile getirildiği üzere, Türk dünyasının Yakın Doğu bölgesinde, Oğuzların yüzyıllar boyunca devam edecek köklü egemenliğinin gerçek bir habercisi idi. Çünkü XI. yüzyıldan başlayarak kurdukları bağımsız devletlerle Oğuzlar, artık Türk tarihine siyasi damgalarını vurmuş bulunuyorlardı.

III. Dil Tarihinde Oğuzlar

Yukarıdan beri yapılagelen kısa açıklamalar, Oğuzların Türk tarihinde, elde belgeleri bulunan eski dönemlerden başlayarak ne denli önemli bir yer tuttuğunu ortaya koymaktadır. Ancak, tarihî bakımdan bu denli önemli yere sahip olan Oğuzların dil ve lehçeleri konusundaki ilk dönemlerine ilişkin bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Çünkü elimizde VI.-XIII. yüzyıllar arasını aydınlatacak Oğuz Türkçesi ile yazılmış eserler yoktur. Bunun başlıca nedeni Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletlerinin kuruluşuna kadar uzanan dönemlerde, Oğuzların kendi başına siyasi bir varlık gösterememeleri ve başlı başına bağımsız birer Oğuz devletinin tarih sahnesine çıkamamış olmasıdır. Ama bu olumsuzluk, Oğuzcanın Türk dili tarihindeki yerini asla önemsizleştirmemiştir aksine, eldeki kaynakların verdiği olanaklar ölçüsünde aydınlığa kavuşturulmasını gerekli kılmıştır. Nitekim eldeki VI.-IX. yüzyıllara ait eserler üzerinde karşılaştırmalı dil bilimi yöntemi ile yapılan araştırmalar ve incelemeler, Oğuzcanın bu dönemlerini de oldukça aydınlayabilecek sonuçlar ortaya koymaktadır.

Yukarıda verilen tarihî bilgilerde işaret edildiği üzere, Oğuzlar, VI.-XI. yüzyıllar arasında, Orta Asya'daki yaşam dönemlerinde birkaç kez yer değiştirerek ve daha batı kesimlere göç

¹ F. Sümer, daha önce yayımladığı bir makalesinde (*Türk Folklor Araştırmaları* 1952, s. 30, s. 467-472) DK hikâyelerinin XV. yüzyılın 2. yarısında tespit edilmiş olduğunu bildirdiği hâlde, *Oğuzlar (Türkmenler)* adlı kitabında (1999, s. 368), bazı dillere dayanarak tespit tarihini XVI. yüzyılın 2. yarısına almıştır. Gerçi destan Sümer'in ifade ettiği gibi bir ozanın ağızdan tespit edilmiştir. Ama taşıdığı dil özellikleri açısından bütünüyle Eski Anadolu Türkçesini temsil etmektedir.

ederek varlıklarını sürdürmüştür. Batı Köktürk Devleti sınırları içinde *Onok* veya *Türgiş* adları ile anıldıkları zamandan başlayarak Seyhun ve Maveraünnehir bölgelerine uzanan dönemlerinde, kendileri önce dokuz, on, daha sonra da Kağarlı Mahmut'un ve İslam tarihçilerinin yaptığı açıklamalara göre 20, 22 ve 24 boydan oluşan bir topluluk oluşturdular; ayrıca, o dönemin tarihî, siyasi ve sosyal koşulları dolayısıyla yer yer Karluk, Kıpçak, Peçenek, Basmil, Yabaku gibi öteki Türk boyları ile de temasları bulunduğu için lehçenin temel yapısında bir değişiklik olmamakla birlikte, kendi boyları arasındaki ağız ayrılıkları bir yana yer yer öteki Türk kavimleri ile oluşan karşılıklı etkileşimlerin de etkisinde kalmıştır. Bu oluşum, yansımasını az çok elbette Oğuz Türkçesinin tarihî akışında da göstermiştir. Bu nedenle, biz elde bulunan verilere dayanarak Oğuzcanın tarihî gelişme süreçlerini şöyle bir sınıflandırmadan geçirmenin uygun olacağını düşünürüz:

IV. Oğuzcanın Tarihî Gelişme Süreçleri

1. VI.-IX. yüzyıllar arası dönem
2. IX.-XI. yüzyıllar arası dönem
3. XI.-XIII. yüzyıllar arası dönem
4. XIII.-XV. yüzyıllar arası dönem ve bu dönemin devamı olarak kendini gösteren yeni dallanma ve çökillenmelere uzanan gelişmeler.
5. Milattan çok önceki yüzyılları milattan sonraki yüzyıllara bağlayan ve Oğuzcanın eskiliğini gösteren bir teori ile bu konudaki bazı karşılaştırmalı çalışmalar.

Yalnız şu hususu da belirtelim ki bu süreçleri kesin tarihî sınırlar arasına sokmak mümkün değildir. Tarihî olaylar ve buna bağlı göçler dolayısıyla, sınırlar arasında birbirine geçiş söz konusudur. Ayrıca, yer yer tarihî kaynaklarda da belirsizlikler olmaktadır.

1. VI-IX. Yüzyıllar Arasında Oğuzca (Eski Türkçe Dönemi)

Bu dönem aslında Köktürk ve Uygur Devletleri'nin yazı dilleri dönemidir. Ancak, Köktürk Yazıtları'nın ve çeşitli Uygurca metinlerin incelenmesinden elde edilen sonuçlara göre, Köktürk ve Uygur yazı dilleri daha oturmamış ölçünlü (standart) bir yapıya ulaşmamıştır. Her iki dönemi temsil eden eserler arasında ses ve çekil

bilgisi açısından birbirinden ayrı durumları ortaya koyan Çkillenmeler görülmektedir. Bunun baÇıca nedeni, Köktürk ve Uygur Devletleri'nin siyasi ve sosyal yapısını birbirinden farklı Türk etnik boy veya kavimlerinin oluÇurmuÇolması ve bu etnik gruplar arasında birtakım lehçe ayrılıklarının bulunmasıdır. Daha 1909 yılında W. Radloff'un iÇaret etmesi ile baÇayan bu duruma, W. Bang ve A. von Gabain 1929 yılında yayımladıkları TTI (s. 151-152; Erdal 2004a: 33)" de *aşnukına* ve *amutıkına* sözleri dolayısıyla eski ñ ünsüzünün Oğuz Türkçesi ile yazılmış Mani metinlerinde n'ye dönüÇüğüne dikkat çekmiÇerdir. Ayrıca A. von Gabain, *Hüentsang – Biographi* 'si (1938: 367-369) yayınında yer alan ñ > y değıÇimi dolayısıyla bu olay üzerinde önemle durmuÇur. Daha sonra hazırladığı *Alttürkische Grammatik* "Eski Türkçenin Grameri" (1950 ve 3. baskı Otto Harrasowitz 1974: 3-8) adlı eserinde Eski Türkçede bir dil birliğinin bulunmadığına iÇaret ederek metinlerde yer alan *ben* > *men*, *biñ* > *miñ*, *sub* > *suw* vb. Çkillere *kony* > *koy*, *kony* > *kon* "mal, mülk" örneklerindeki *ny*—*n*, *y* değıÇimleri ile daha baÇka bazı farklı değıÇimlere bakarak Eski Türkçenin hangi kavmi unsurlara ait olduğı bilinmeyen birtakım lehçe ayrılıklarına sahip olduğunu dile getirmiÇ ve bu lehçeleri yalnızca ñ lehçesi, *n* lehçesi ve *y* lehçesi olarak göstermiÇir.

Eski Türkçedeki lehçe ayrılıkları konusuna, daha sonra bu alanda metin yayımları yapan P. Zieme (1969), G. Hazai, P. Zieme (1970), *Schulz* (1978), Batmanov (1971), K. Röhrborn, L. Bazin gibi araÇırmacılar da dokunmuÇardır (Erdal 2004a: 33-34). Konuya eğilenler arasında yer alan G. Doerfer (1975-76), *Orhun Yazıtları* 'nı Oğuz Türkçesinin ilk basamağı olarak değılendirmiÇir. Eski Türkçenin ayrıntılı bir gramerini yazmıÇolan M. Erdal, gramerine (2004) temel oluÇuran malzemesini üç farklı dönemi temsil ettiğine iÇaret ederek bu malzemeyi Çöyle bir ayırımdan geçirmiÇir:

1. VII.-X. yüzyıllara ait olduğı tahmin edilen ve eski Türk Run harfleri ile yazılmışolan 200'ü aşkın yazıt. Bunların çoğı vaktiyle Moğolistan'daki 2 Göktürk Çmparatorluğu ile daha sonra onun yerini alan Uygur Step Devleti'ne ait belgelerdir. Bu belgeler, Güney Sibirya'nın Yukarı Yenisey bölgesinde (Kırgız ve Çık kabilelerine ait bölge) bulunmuÇur.

Okunabilen Run yazısı ile yazılmışaz sayıda yazıt da daha sonra ÇtiÇirmağı'na uzanan Altay Dağları'nda ve özellikle 2. Köktürk Kağanlığı'nın merkezi olan Talas'tan çıkarılmışır (Vasilev 1976: 78).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

2. Bu grupta yer alan, günümüz Xinjiang ve Gansu (Çin)'dan çıkarılan IX. yüzyıl Uygur, Mani, Run, Brahmi, Sogot, Syriac ve Tibet yazılarıyla yazılmış Gel yazmalarıdır. Bunların çoğu bugün Berlin'dedir. Çerinde Londra, St. Petersburg, Paris, Stockholm, Helsinki, İstanbul, Ankara ve Çin'de bulunanlar da vardır. Belgelerin büyük kısmı Budizm, Maniheizm ve Hristiyanlığa aittir. Elbette astronomi v.b. başka konulara ait olanlar da vardır.

3. Karahanlılar dönemine ait XI. yüzyıl metinleridir. *Kutadgu Bilig* ve *Divanü Lügati't-Türk* ile Yarkent'te bulunan belgelerdir (Introduction, s. 6-8: 1-2).

Görülüyor ki Köktürk ve Uygur Devletleri'nin siyasi varlıkları içinde çeşitli Türk kavimlerinin yer alması ve bu döneme ait yazı dili ürünlerine, o eserlerin yazıcıları aracılığı ile değişik Türk boylarına ait özelliklerin de girmiş olması, bu dönemdeki lehçe ayrılıklarının temel nedeni olmuştur. Köktürk ve Uygur Devletleri içinde Oğuzlar önemli bir yer tuttuklarına göre, Eski Türkçede Oğuzca özelliklerin de yer alması olağandır. Bizim bu dönem metinleri üzerinde yaptığımız inceleme, Eski Türkçede önemli ölçüde Oğuz lehçesine ait özelliklerin de yer aldığını ortaya koymuştur. 1972 yılında yayımlanan "Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler" (Birinci Türk Dili Bilimsel Kurultayı: 433-446; Korkmaz 2005: 205-216) adlı makalemiz, sanırım bu konuda ilk yayındır.

Bu makalede belirtildiği üzere, Yenisey Yazıtları'nda Oğuz beyleri adına dikilmiş mezar taşlarının bulunması, yazıtlarda sık sık Oğuzlara da yer verilmiş olması, onlarla yapılan savaşların anlatılması, Köktürk Kağanının Türk Budunu ile birlikte Oğuz budununa ve beylerine de seslenmesi, yalnızca Oğuzların Köktürk siyasal varlığı içindeki önemine (Korkmaz 2005: 206) işaret etmekle kalmamakta, dolaylı olarak Eski Türk yazı diline mutlaka Oğuz lehçesinden de birtakım özelliklerin yansımalarının olacağı düşüncesini de benimsetmektedir.

Oğuzların bu önemi Uygurlar döneminde de devam etmiştir. Bu nedenle Uygurca diye adlandırdığımız metinlerden Maniheizme ait olanlarda Oğuzca özellikler ağır basmıştır. O makalemizde belirtildiği ve yukarıda da işaret edildiği üzere, A. von Gabain, *ny, ny > n, ny > y* değişimleri dolayısıyla Eski Türkçe döneminde hangi kavmi unsurlara ait olduğu kesin olarak bilinmeyen lehçe varlıklarının bulunduğunu tespit etmiştir. Ancak, biz konuya Oğuzca açısından baktığımızda, Eski Türkçede bazı bazı bir Oğuz lehçesinin varlığından söz etmek mümkün değildir. Metinlerin incelenmesinden elde edilen sonuçlar gösteriyor ki Oğuzcaya ait özelliklerin bir kısmı, o dönem yazı dili ile ortaklaşmakta, ama bir kısmı da sırf Oğuzcaya özgü belirtiler hâlinde

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

kendini göstermektedir. Çe söz konusu makalede ayrıntılı ölçüler ile vermeye çalıştığımız Oğuzcaya ait belirtiler özet olarak Çı noktalarda toplanabilir:

A. Ses Bilgisi Açısından:

1. *i~ê: ilt- /êlt-, yigirmi/yêgirmi, yiti/yêti* v.b.
2. *āç, ād, āt, bāş, ĩn* v.b. örneklerle Oğuz-Türkmen lehçesinde görülen aslı uzunlukların bu dönem metinlerinde de yer alması.
3. *Orhun ve Yenisey Yazıtları*’nda diÇve diÇeti ünsüzleri ile *y* ünsüzü yanında *ı > i* incelmesi biçimindeki deĞiÇimin yer alması: *buñsiz* (bedelsiz), *bulmayin* (bulmayarak), *buñ / biñ, oğ lumin* “oğlumu”, *yımşak /yimşek* vb.
4. Ön seste *b-/m-* deĞiÇimi: *ben>men, buñ>muñ, beñgü > meñgü* vb.
5. Ön seste *y-* türemesi: *ir > yir, inçke > yinçke, ıra > yıra* vb.
6. Ses düÇmesi, hece kaynaÇması (contraction) ve hece yutulması (haplologie) olaylarının yer alması: *bar-ır > bar, ertingü “fevkalade” > ertiñü, sür-ürçi “sürücü” > sürçi, ot-a-daçı > otaçı* vb.

B. Şekil Bilgisi Açısından:

1. Oğuz lehçelerindeki *+I/+U* yükleme durumu ekinin ilk biçimi olan *< +Ig /+Ug Çeklinin* varlığı: *at/ at+ıg, iş küç / iş+ig küç+üg, söz/ söz+üg* vb.
2. Uygurcanın *n* lehçesi metinlerinde *+Ig/+Ug* yükleme durumu için, günümüz bazı Batı Anadolu ağızları ile bağdaÇan *+Ag* ekinin yer alması : *sav /sav+ag, temir/ temir+eg* vb.
3. *Orhun ve Yenisey Yazıtları* ile *n* lehçesi metinlerinde ve belirli koÇullarda *yönelme- bulunma* durumu (dativus- lokativus) eki olarak *+A*’nın *< +kA/+gA* yer alması: *adak/adak+a, ebiñ/ebiñ+e, suwsamak/suwsamak+a* vb.
4. *Yenisey-Orhun Yazıtları*’nda *+DA* ekinin yaygın biçimde bulunma hem ayrılma durumları için kullanılırken, bunun yanında *n* lehçesi metinlerinde yer yer *+DAn* ekine de rastlanması: *baş+tan, ıgaç+dan, töpü+den* vb.
5. Eski Türkçenin yaygın *+nıñ* eki (ilgi durumu) yanında, yazıtlarda ve bir kısım Mani metinlerinde Oğuzcaya özgü

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/ 1 Winter 2010*

+*Iñ*/*Uñ* ekinin de yer alması : *at+ıñ*, *moncuk+uñ*, *taşlar+ıñ* gibi.

6. +*°n* vasıta, +*CA* e^otlık, +*rA* yön gösterme eklerinin Oğuzca ile ortaklaşan kullanılışlarının bulunması gibi.

7. Eski Türkçede 2. Çahıs teklik ve çokluk emir kipi için iki farklı Çekil yer almıştır. Bunlardan birincisi, teklikte yalnız fiil kökünün kullanılması, çoklukta –*Iñ* ekinin getirilmesi; ikincisinde teklikte –*gIl*, çoklukta –*IñlAr* ekinin eklenmesidir. Kağarlı Mahmut'un Oğuz ve Kıpçak lehçeleri için bu ek dolayısıyla yaptığı açıklama (C. I: 43-45) ve daha sonraki Oğuz lehçesinde teklikte yalnız fiil kökünün, çoklukta +*Iñ* ekinin kullanılmış olması, yukarıdaki birinci Çeklin Oğuzcayı temsil eden bir ek türü olduğunu gösteriyor.

8. Yazıtlarda yaygın geçmişzaman eki olarak yer alan –*dI* yanında, seyrek olarak 3. Çahıs teklik ve çokluk çekimlerinde –*dUk* sıfat-fiil ekinin de kullanıldığı görülüyor: *Sekiz Oğuz Tokuz Tatar kalmaduk* "...kalmadı" (Gabain 1974: 224/3). Kağarlı bu iki Çekli aynı zamanda Oğuzca için de verdiği göre (*men ya urduķ; olar toğ ka ağ duķ*), *Köktürk Yazıtları*'ndaki bu Çekil Oğuzcayı temsil etmektedir.

9. Yukarıda sayılan özelliklere –*gA* gelecek zaman, *n* lehçesi metinlerinde gereklilik ve gelecek zaman görevleri ile kullanılan –*sğ*/*-sık* sıfat-fiil ekini (*tün udıskım küntüz olursıkım kelmedi*); Yenisey ve Orhun Yazıtları'nda görülen ve isim-fiil ya da çekimli fiil olarak kullanılan –*tAçI* /–*dAçI* ekini (bu ek Kağarlı'da XI. yüzyıl Oğuzcası için önemli bir yer tutmaktadır.) –*pAn* ve –*pAnIn* zarf-fiil ve Türkiye Türkçesindeki –*mAdAn* zarf-fiil ekinin daha önceki bir aşaması olan –*mAdIn* zarf-fiil ekleri ile temsil edilen özellikleri de katmalıyız.

Görülüyor ki VI.-IX. yüz yıllar arası Eski Türkçe metinlerinde Oğuzcayı temsil eden özellikler de hayli ağır basar niteliktedir (ayrıntılı bilgi için Korkmaz 2005: 208-216).

1.1. Bu konuya bizden sonra eğilmi olan G. Doerfer, "Das Vorosmanische: Die Entwicklung der Ogurischen Sprachen von den Orchon Inschriften bis zu Sultan Veled"² adlı makalesinde (TDAY-Belleten 1975-76: 81-131), konuyu önce Oğuzcanın bugün yazı dili veya lehçeleri hâlinde yaşıyan 10 ayrı dalını sıralayarak ele almıştır. Makalesinde en eski Oğuzcanın VIII. yüzyıla ait *Orhun Yazıtları* ile temsil edildiğini belirten yazar, bu yazıtların, arkaikliği

² Türkçesi: "Osmanlı Öncesi: Oğuz Lehçelerinin Orhun Yazıtları'ndan Sultan Veled'e Kadar Uzanan Gelişmesi".

dolayısıyla bir bakıma Çuvaçanın ve belki de Halaçcanın istisnası ile hemen hemen sonraki bütün Türk lehçelerinin selefi olduğu ve bazı bakımlardan da daha sonraki Oğuzcanın temelini oluşturduğu görüşünü benimsemiştir. Ona göre Oğuz, Kıpçak ve Uygur lehçeleri VIII. yüzyılda daha birbirinden bugün olduğu gibi kesin çizgilerle ayrılmış değildir.

Doerfer, bu makalede ele alınan tarihî gelişmenin aydınlatılabilmesi için:

- a- VIII. yüzyıl *Orhun Yazıtları*'na,
- b- XI. yüzyılda Kağarlı'nın Oğuzca için verdiği bilgilere ve,
- c- XIII. yüzyılda Sultan Veled ile başlayan Eski Anadolu Türkçesi metinlerine dayanılması gerektiğine işaret etmiştir.

Ancak, konuya 9, 10, 12. yüzyıllarda neler olduğu, sorusunu ortaya atarak giren yazar, XIII. yüzyıla ulaşan gelişmeleri zaman ve bölge ayrılıklarının getirdiği olaylara dayanarak ana çizgileri ile ve eldeki olanaklar çerçevesinde belirtmeye çalışmıştır. Tarihî gelişmenin ortaya konabilmesi için 8, 11 ve 13. yüzyıllardaki durumların aydınlatılması gerektiğini işaret eden Doerfer, VI.-VIII. yüzyıllar arası dönemdeki Oğuzlar ve Oğuzcanın T. Banguoğlu ve Z. Korkmaz tarafından, XI. yüzyıl Oğuzcasının da yine Korkmaz tarafından incelendiğini bildirerek (Doerfer 1975-76: 102) verilen bilgileri tekrarlamaktan vazgeçip VIII.-XI. yüzyıllar arasındaki gelişmelerle ilgili daha başka noktalara eğilmiştir. Bu bağlamda Doerfer, Türk ve İslam tarihçilerinin zaman, bölge ve coğrafi mekân çerçevesinde verdikleri Oğuz, Kıpçak vb. Türk boyları ile ilgili bilgilere dayanarak VIII. yüzyıldan XIII. yüzyıla uzanan olaylarda dil değişimi ve gelişmesi açısından ne gibi ara evrelerin yer aldığı konusuna eğilmiştir. Doerfer'in bu konuda ayrıntılı ölçülerle dikkate sunduğu hususlar başlıca şu noktalarda özetlenebilir:

1. 744 yılında Köktürk Devleti'nin yıkılmasından sonra Oğuzların batı bölgesine yönelerek Aral Gölü çevresinde Oğuz Yabgu Devleti'ni kurmaları ve bu yolla Oğuzların dil bakımından bir izolasyona uğrayarak az çok öteki Türk boylarından ayrılan bir lehçe yapısına sahip olmaları (Doerfer 1975-76: 84)

2. XI.-XIII. yüzyıllar arasındaki çetli tarihî, siyasi ve kültürel olayların ortaya koyduğu karışık oluşumlar dolayısıyla lehçelerin birbirini etkilemesi, söz gelişi Uygurcanın ve Doğu Türkçesinin Oğuzcaya etkisi ve *Olga/Bolga* dili sorununun ortaya çıkması. Ayrıca; Oğuz, Kıpçak ve Harezmi Türkçeleri arasındaki karşılıklı etkileşimler ve bu konuda eldeki sözlüklerde yer alan

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

açıklayıcı bilgiler; Özbek Oğuzcası, Kölemenler devri Kıpçakçası üzerine Oğuzcanın yaptığı etkiler vb. karışıklı etkiler yazar tarafından bazı tipik örneklerle dayanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Söz gelişi *edgü/eygü* sözlerinin hangi lehçelerde, ilgi durumu eki *+nUn*, yönelme durumu eki *+gA*, çıkma durumu eki *+dIn*'in hangi lehçelerde ortaklaştığı hususu gibi ((Doerfer 1975-76: 87) lehçeler arası bu karışıklı etkileşimler; Oğuzcadan Kıpçakçaya, Harezm Türkçesinden Oğuzcaya, Kıpçakçadan Harezm ve Türkistan lehçelerine, Harezm Türkçesinden Kıpçakçaya uzanan etkiler, Çemalik oklarla belirtilmeye ((Doerfer 1975-76: 90-91) çalışılmıştır.

XI-XIII. yüzyıllar arasındaki olayların yol açtığı bu karışıklı lehçe etkileşimleri, ister istemez temel ses değişimlerinin de bazı ara evrelerden geçmesi sonucunu doğurmuştur. Bu değişimdeki başlıca etken karışıklı ilişkilerin ortaya koyduğu sonuçtur. Söz gelişi bir *ä-i* arasında *é* (kapalı e)'nin yer alması, iç seste bir *g*'nin erimesi (*kısga>kısa, inçge>ince*), *b>w>v* (*sub>suv*) değişiminde çift dudak *w*'sinin bir ara evre oluşması gibi. Yazar, ayrıca, lehçelerin birbirlerini etkileyip, değişimlerin böyle ara merhalelerden geçmesi için mutlaka yazı dilleri gerekmez; konuşma dilleri de birbirini etkileyebilir gibi ayrıntılı hususlar üzerinde de durmuştur.

Doerfer'in bu makalede, böyle ayrıntılı noktalar üzerinde durmuş olması, tarihi gelişimin tespitinde karışıklı etkileşimlerin ve ara evrelerin de yer alması dolayısıyla birçok güçlüklerin bulunduğunu belirtme amacına dayanmıştır. Yalnız, Doerfer'in bu makalesi, konuların içiçini açısından birbiri içine girmiş girift noktalara dayandığı için gelişimlerin düzenli olarak izlenmesini engelleyen bir karışıklık sergilemektedir.

1.2. Daha sonra Eski Türkçedeki Oğuzca özellikler üzerinde duran bir bilim adamı da Gürer Gülsevin'dir.

Bizim 1972'de eldeki kaynak verilerine dayanarak ortaya koyduğumuz durum üzerinden 32 yıl geçtiği için, yazar bundan sonra ortaya çıkan belge ve verilere dayanarak bu konuya beşaltı özellik daha eklemiştir.

Gülsevin, "Eski Türk Yazı Dilinde Oğuz Lehçelerinin Ses, çekil ve Söz Varlığı Unsurları" başlıklı bildirisinde (Gülsevin 2004: 119-125), yer yer bizim makalemizde yer alan tespitlere de işaret ederek:

1. Eski Türkçedeki aslî ünlü uzunluklarının Oğuz Türkçesini temsil ettiğini, bilinenlere ilaveten G. Doerfer'in Halaç Türkçesi için verdiği bilgilere dayanarak bir kez daha sağlama bağlamıştır. Yalnız aslî uzunluklar konusunda bizim Anadolu

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

ağızlarında yaptığımız tespitlere, bir önceki süreç olarak elbette Eski Anadolu Türkçesinin de eklenmesi (Korkmaz 1971: 49–66; 2005: 443–458, 459–473) gerekir.

2. Gülsevin’in Eski Türkçe-Oğuzca bağlantısı açısından Doerfer’in tespitlerine dayanarak yaptığı, *Köktürk Yazıtları*’nda 3. kiğiyelik ekinin daima ince ünlüler ile gösterilmesi (*armağçı+si+n*)’nin Halaçça ile paralel gitmesi (*bâba+si* „babası“, *hav+i* „evi“)

3. En Eski Türkçede bulunduğu farz edilen **p*- sesinin Halaççada *h*- sesine dönüşümü olarak korunduğu (*hâz-* „azmak, yoldan çıkmak“) görüşü dolayısıyla yaptığı açıklama ve bu sesin Köktürk Yazıtları’nda da yer alabileceği hususunda Doerfer’le ortaklaşan görüşü.

4. Yalın isimler ile iyelik eki almış isimlere gelen yönelme durumu eki arasındaki ayrılığın Köktürkçe açısından Halaçça ile de karşılaştırılması.

5. Köktürkçede anlatılan geçmiş zaman için *-miş* ekinin, olumsuzlarda *-dük* ekinin (*kağan bolmuş erinç*, *eçisin teg kılın-maduk erinç*) kullanılmasının Halaççada da yansıdığı belirtilmesi.

6. Köktürkçedeki *+DA* bulunma durumu ekinin günümüz Halaç lehçesinde de süregelmiş olması.

7. Bengü taçarda yer alan *tap-*, Türkiye Türkçesi ile ortaklaşan *bul-*, *öz* ve *kentü* kelimeleri yanında, Halaç Türkçesi ile ortaklaşan *û* „uyku“ ve *ürüñ* „beyaz“ kelimelerinin varlığı da Halaçça yolu ile Eski Türkçedeki Oğuzca belirti ve özellikleri güçlendiren katkılardır.

2. IX.-XI., XII. Yüzyıllar Arasında Oğuzca

Hun Devleti’nin yıkılmasından ve bu devleti oluşturan boyların Köktürk Devleti’nin sınırları içinde yayılmasından sonra, Orta Asya’daki bazı boyların zaman zaman elde ettikleri güce dayanarak birbirlerini sıkıştırmaları ve batıya uzanan yeni göçlere yol açmaları hiç eksik olmamıştır. Yukarıda belirtildiği üzere, Batı Köktürkleri döneminde Çi Vadisi, Isık Köl, *Yedisu* ve Talas bölgelerinde yerleşen etnik oluşumlarını da tamamlamış olan Oğuzlar (Ercilasun 2008/2: 229–230), doğudaki Karluklar’ın kendilerini sıkıştırmaları ve oturdukları bölgenin Karluklar’ın eline geçmesi üzerine (Sümer 1999: 49), bu kez de 760 yıllarından başlayarak daha batıya doğru çekilen göçlerle Ağı Sirderya boyları ile onun kuzeyindeki steplerde ve Aral Gölü çevresinde yurt

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

tutmuştur (Sümer 1999: 31; Salman 1998: 86; Ercilasun 2008/2: 229–230). Artık IX. ve X. yüzyıllarda bu kavim, çeşitli kaynaklarda *Oğuz*, *Guz* ve *Uz* adları ile anılmıştır. Bu bölge, Karahanlı Devleti'nin batı bölgesidir.

Ayrıca Seyhun boylarına ve onun kuzeyindeki steplere yerleşen Golan Oğuzlar, bu bölgede kısmen yerleşik hayata geçmiş büyük bir çoğunluğu da göçebe yaşam biçimlerini sürdürmüştür. Oğuzlar, Seyhun bölgesinde çoğunluğu oluşturan etnik unsur olmakla birlikte, aynı bölgede yaşayan Kıpçak, Karluk, Türkmen, Halaç gibi öteki Türk boyları ile de komşulukları olmuştur (Sümer 1999: 46–61 ve ö.t.).

Eldeki tarihî ve coğrafi veriler, Oğuzların X. yüzyılın ilk yarısında *Karacuk* (Fârab) ve *Sayram* (Isfıcab) şehirleri yöresinde göründüklerini (Kafesoğlu 1993: 144) ve burada *Yeni Kent*, *Havâre*, *Cend*, *Seppen* (Sabran, Savran), *Suğmak*, *Karnak*, *Süt-Kent* şehirlerini kurarak bölgeyi bir Oğuz ülkesi durumuna getirdiklerini gösteriyor. X. yüzyılda İslamîliği kabullerinden sonra Türkmenler diye de anılan ve Karahanlı Devleti'nin batı kesimini oluşturan bu bölgede bir *Yabgu Devleti* de kurmuş olan Oğuzlar, XII. yüzyılda yukarıdaki şehirlere *Balçınlık Kent*, *Ecnas*, *Cend*, *Uzkent* ve *Sırlı-Tam* gibilerini de (Korkmaz 2005: 278 not 16'daki kaynaklar; Ögel 1962: 333–341) eklemiştir.

Bu bölgede yerleşik yaşam geçmiş olan ve göçebe Oğuzlar tarafından *yatuk* „tembel“ olarak vasıflandırılan şehirli Oğuzlar, askerî ve sivil teşkilata sahip, yüksek kültürlü bir yaşam sürdürmektedir. Yaşam biçimlerindeki ve sosyal yapılarındaki bu özellik dolayısıyla G. Doerfer'in de işaret ettiği üzere, Yabgu Devleti Oğuzları bu dönemde bir izolasyona da uğramıyordu.

VI.-IX. yüzyıllar arasında olduğu gibi, IX.-XI, XII yüzyıllar arasında da elimizde doğrudan doğruya Oğuzca olarak kaleme alınmış bir eser yoktur. Ancak, Karahanlı dönemini temsil eden Kağırlı Mahmud'un kültür tarihimiz açısından son derece önemli bir eseri olan *Divanü Lûgati't-Türk*'te XI. yüzyılın 2. yarısındaki Oğuzlar için hayli genişdenecek bilgiler yer almaktadır. Kağırlı'nın verdiği bilgiler ve yer yer bu konuda yaptığı açıklamalar, kuşkusuz Oğuz Türkçesi'nin tarihî gelişme sürecinde önemli bu dönüm noktası olmaktadır.

Bizim “Kağırlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi” konusunda daha önce yayımlanmış ayrıntılı bir makalemiz bulunduğundan (*Türk Dili* 1972: 253, 3-195; Korkmaz 2005: 241–253), burada sırf tarihî

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

akıÇ yansıtan çok kısa bilgiler aktarmakla yetineceğiz. Bu bilgiler Ėi noktalarda özetlenebilir:

A. *Ses Bilgisi Açısından:*

1. *b->m-* değiğimi açısından OĞuzca genellikle *b-* yanındadır: *ben, bün* „çorba“, *baymak* „gübre“ vb.
2. *b->v-* değiğimi gerçekteğir.
3. *t->d-* değiğimi açısından ortaya çıkan *t-*„li ve *d-*„li örnekler dolayısıyla, bu değiğimin OĞuz Türkmen lehçelerinde pek hızlı yol alan bir değiğim olmadığı, daha yeni bağınamığ bir olay niteliği taÇması.
4. Diğer arası sızıcı *-d-* sesinin *> y*’ye dönüğmesi açısından, bu değiğimin XI.-XIII. yüzyıllar arasında tamamlanmığ görünmesi.
5. Kağarlı’nın *k->g-* değiğimi konusunda hiçbir açıklama yapmamığ olması ve Arap yazısında bu değiğimi belirtici bir alfabe özelliğinin bulunmaması, bu dönemde daha böyle bir olayın bağınamığ olduğu yargısını benimsetmiğir.
6. Verilen örneklerden anlağıldığına göre, bu yüzyılda daha *ñ>n* değiğimi bağınamığ görünüyor.
7. Eski Türkçede çok heceli kelimelerin sonlarındaki *-Ė/-g* ünsüzleri ile ek ve hece bağarındaki *-Ė/-g* ünsüzlerinin eriyip kaybolması konusunda OĞuzcada *çumĖ uğ>çumuğ* “alakarga”, *buĖĖ ağ>buğağ*; *barĖ an* “varan”, *tarĖ* “darı”, *ĖayĖ* “kayı boyu” gibi ikili örneklerin yer alması, bu dönemde olayın bağınamığ ancak daha geliğmesini tamamlamamığ olduğuna iğret sayılmaktadır.
8. Karahanlı Türkçesinde abartma sıfatları türeten *-Ė An* eki (*buĖĖ an* “içi sıkıntılı kiğ”; *acığ an* “acıtan”), OĞuzcada *-AĞ < -Ė AĞ* (*buğağ*) eki ile karĖılanmaktadır.
9. Kağarlı, Kıpçakça ile OĞuzcada önses *y-*‘sinin elife veya *c-*’ye çevrildiğini belirtir. Bunlardan elife çevrilir dediği *y- > ø* olduğu hâlde (*yelkin > elkin* “yolcu” vb.), *y-> c-* değiğmesi için OĞuzca örnek verilmemiÇ olduğundan, bu değiğim genellikle Kıpçakçaya özgü bir değiğim olarak değerlendirilmektedir.
10. *Uwutlan- > utan-*, *barırmən > men baran* vb. örneklerde görülen hece kaynaÇması (contraction) ve hece yutumu (hopologie) olaylarının varlığı dikkati çekmekte,

11. *arrğ* “ank, temiz” ; *ikkiz* “ikiz”; *ottuz* “otuz” gibi örneklerde görüldüğü üzere, daha önceki bazı ses olaylarının sonucu olarak ünsüz ikizleşmesinin ortaya çıktığı görülmektedir.

B. Şekil Bilgisi İle İlgili Temel Özellikler:

Kaçarlı Mahmut, ses bilgisi özelliklerinde olduğu gibi, Çekil bilgisi özelliklerinde de Oğuzca ile Karahanlı Türkçesi ve öteki lehçeler arasında ortaklaça özelliklere dokunmamış yalnızca Oğuzcayı Karahanlı yazı dilinden ve öteki lehçelerden ayıran özellikler üzerinde durmuştur (Korkmaz 2005/I: 247). Bu özelliklerin bazıları şunlardır:

1. Renk adlarından abartmalı sıfatlar türeten öteki Türk lehçelerinin *-b* (*-p*) ekine karş, Oğuzcada *-m* ekinin getirilmesi: *köpkök* / *kömkök*, *süçüg* “tatlı” *sümsüçüg* “çok tatlı” vb. Ancak, XI. yüzyıldan sonraki gelişmelerle Oğuzcanın *gömgök*, *yemyeşil* örnekleri yanında *kıpkızıl*, *sapsarı* gibi *-p* li örneklerle de sahip olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.

2. Köktürkçede yön gösteren adlardan *+DIn* / *+DUn* ekiyle zarflar türetme özelliğinin (*öñ-dün* “doğuda” vb.) XI. yüzyıldan sonra, Eski Anadolu Türkçesine kadar uzanmış olması bu özelliği Oğuzca lehine kaydettirmektedir.

3. Bu dönemde, *+DIn* ayrılma durumu ekinin *+DAn* ‘a, *+Ga* yönelme durumu ekinin *+A* ‘ya dönüşüp dönüşmediği konusunda kesin yargıya ulaşıncı örnekler yoktur.

4. İkinci şahıs teklik zamiri Kençek dilinde *sin*, Çiğit, Yağma, Tohsu dilinde ötreli olmasına karşılık, Oğuzcada (Suvar ve Kıpçaklarla birleşerek) *sen* biçimindedir.

5. Şimden fiil türeten ekler konusunda bütün Türk lehçeleri için ortak olan özellikler dışında, bir kısım Türkmenler için özel birer nitelik taşıyan isimden fiil türeten *+°k-* (*taş+ık-* “dışarı çıkmak”, *til+ık-* “karışmak, dille düğmek”) bugün “benzetme ve küçültme” sıfatı kuran *+ImSI* eki, XI. yüzyıl Oğuzcasında hem isimlere hem de fiilden isimleştirilmiş fiillere gelmektedir. Şevinde de biraz ayrılık vardır: *bar-ım+sin-* “gitmediği hâlde gider gibi görünmek”, *tar-ım+sin-* “gerçekte tarım yapmadığı hâlde tarım yapar gibi görünmek” vb.

6. Bir olayın kesinlikle gerçekleştiğini gösteren ve fiillere eklenen *-la* ekinin varlığını: *ol bardı-la* “o gitti ya”, *ol keldi-le* “o geldi be” vb.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

7. Öteki Türkler emir kipinin 2. Çahıs teklik ve çokluk çekimlerinde –*Gil* ve –*İlAr* eklerini getirdikleri hâlde (*bar-ğ il*, *bar-iñlar*) bu çekim Oğuzlarda teklik 2. Çahısta *bar* çoklukta –*İl* ekiyle *bar-iñ* biçimindedir. (ayrıntı için Korkmaz 2005/ I: 249-250/8.)

8. XI. Yüzyılda geniÇve gelecek zaman için kullanılan –*r*, –*Ar*, –*Ir* ekleri, Oğuzcayı öteki lehçeler ile de ortaklaÇırmaktadır. XIV. yüzyıl Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, geniÇzaman eki için gördüğümüz –*Ur* biçimi Oğuzcada bu dönemde daha gerçekteÇnemiÇ görünüyor.

9. GeçmiÇ zaman çekimi için XI. yüzyıl Türk dünyasında –*dI* eki kullanıldığı hâlde, Kıpçak ve Suvarlarla birlikte Oğuzların 1. ve 3. Çahıs teklik çekimi için –*dUk* ekini, Oğuzlardan bir bölüğünün ise –*dI* Çeklini kullanması: *men ya kurduk* “ben yay kurdum”, *ol süt sağ duk* “o süt sağdı”, *ol bardı* “o gitti” gibi.

10. KaÇarlı’nın fiili gösterdiği eylemi “sürekli olarak yapan” anlamında sıfatlar türetme iÇevi ile bütün lehçeler için ortak bir ek olarak gösterdiği –*ğ An* eki Oğuzcada bir yandan daha sonraki yüzyıllarda –*An* biçimine dönüÇirken bir yandan da Eski Anadolu Türkçesine kadar uzanan –*ğ An* biçimi ile *sevişgen* “çok seviÇen” *gömülgen* “çok gömülen, bataklık” örneklerinde görüldüğü gibi, kalıplaÇmıÇabartmalı isimlerde yaÇamıÇır.

11. Karahanlı Türkçesindeki “bir Çeyi yapma hakkına sahip olma” anlamında sıfatlar türeten –*ğ İlk* ekinin Oğuzca ile ortaklaÇması yanında, Oğuzlardan bir takımının bunun yerine –*ğ saÇ*, –*ğ sI* eklerini benimsemiÇolmaları: *ol barğ uluÇ erdi* “gitmek o adamın hakkı idi”, *ol saña uğ raÇsık erdi* “onun sana uğramak hakkı idi” vb.

12. “Bir Çeyi yapıcı” anlamında sıfat fiiller türeten –*ğ II* eki, Karahanlı Türkçesi ile Oğuzca arasında ortaklaÇan bir ektir.

13. “Bir eylemi iÇeyen” anlamında sıfat fiiller türeten –*ğ UÇI* ekinin de Karahanlı ve öteki lehçeler ile Oğuzca arasında ortak bir ek olduğu görölüyor: *kül-güÇi* “gülücü adam”, *at sürgüÇi* “at sürücü” vb.

14. Ancak, Oğuzca ile Karahanlı ve öteki lehçeler arasında –*ğ UÇI* eki açısından var olan ortaklığa rağmen, Oğuzcada bu eke koÇıt olan asıl ek türü –*DAÇI* ekidir: *bardaÇı* “gidici” gibi.

15. Karahanlı Türkçesinde gelecek zaman isim-fiilleri türeten –*ğ U* eki yerine Oğuzcada –*AsI* ekinin geçmiÇolması: *bu turğ u yir ermes* / *bu turası yir tegül*; *yğ aç bıÇğ u men* / *yğ aç biÇesi men* gibi.

16. KaÇarlı “bir iÇ yapmak üzere olmak” anlamı ile fiiller türeten –*ğ Allr* ekini bütün Türk lehçeleri için ortak bir ek olarak

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

vermiştir. XI. yüzyıldan sonraki metinlerde aynı görevle kullanılan –ğ *Alı tur-* ve –*Alı* Çekillerinin de yer alması, bu ekteki ses gelişmesi ile ilgilidir.

Yukarıdan beri Kağarlı Mahmud’a dayanarak XI. yüzyıl Oğuzcası için yapılan çok kısa açıklamalar ortaya koymaktadır ki, bu yüzyılda Oğuzca ses ve Çekil bilgisi özellikleri açısından bir yandan yer yer Karahanlı Türkçesi ile ortaklaşmakta, bir yandan da kendine özgü Çekillere sahip bulunmaktadır.

Eserde yapılan açıklamalarda yine yer yer Oğuzlara mensup boylar arasında da bir takım ses ve Çekil bilgisi, hatta söz varlığı ayrılıklarının bulunduğu anlaşılmaktadır (Ayrıntılı bilgi için Korkmaz 2005/I: 241-253). Ancak, Eski Türkçedeki belirtilere oranla bu dönem Oğuzcası, kendine özgü özellikleri çok daha belirgin bir duruma getirmiştir bulunmaktadır. Tarihî gelişme süreci Oğuzca lehine içlemiştir. Yalnız, Karahanlı Türkçesi ile ortaklaşan birden çok heceli sözlerin sonlarındaki –ğ / -g ünsüzleri ile iç seste hece başındaki –ğ / -g- seslerinin erimesi açısından bir bakıma bu –ğ / -g-’nin eridiğini gösteren bazı örnekler yer alırken bir çok yerde de bu sesi olduğu gibi koruyan *bağ an* “varan, giden”, *urğ an* “vuran, vurucu”, *kuğ an* “kuran”, *kakığ an*, *sokuğ an*, *ayğ* “ayı” (Atalay C. I: 79-3), *sağ aşmak* “sataşmak”, *tuğ rağ* “tuğra” (Atalay C. I: 385-7), *yazğçı* “yazıcı, kâtip” (Atalay C. II: 55) vb. örneklerin yer alması, bu değişimin çok ağır giden bir değişim olduğu izlenimini vermektedir. Geride, karışık dilli eserler açısından *oğ a* / *boğ a* dili diye adlandırılan bu sorunun ortaya çıkması da kanımızca bir dereceye kadar bu durumla ilgili görünmektedir.

Yukarıda Kağarlı Mahmut’un verdiği bilgilere dayanarak XI. yüzyıl Oğuzcası için yapılan kısa açıklamalar, bizi Oğuzcanın tarihî gelişme süreci açısından şöyle bir yargıya da götürmektedir:

XI. yüzyılın 2. yarısında, Oğuzca dil yapısı ve tarihî gelişme koşulları açısından Eski Türk yazı dilinde (Köktürk-Uygur dönemi) görülen “belirtiler” niteliğindeki özelliklerinden sıyrılarak yerli ağız özelliklerinin ağır bastığı belirgin bir yapıya sahiptir. Belki de bir yazı diline doğru uzanma çabasıdır. Ne var ki yine de kendi başına bağımsız bir siyasi varlık gösteremediği için az çok o dönem siyasi, sosyal ve kültürel şartlarının etkisi altında yol almaktadır.

Karahanlı Devleti’nin sınırları içindeki Sirderya bölgesinde yüksek kültürlü yerleşik bir Yabgu Devleti kurmuş olan Oğuzlar, bu bölgede bir izolasyona uğramış olduklarından, bir yandan kendi dil yapılarını gün ışığına çıkarma yönünde yol alırken bir yandan da verilen dil açıklamalarından da görüldüğü üzere Karahanlı yazı dilinin

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

etkisinde kalmıktır. Bu etki Oğuz Türkçesi temelindeki değişim ve gelişmelere yer yer Karahanlı Türkçesi kanalı ile Doğu Türkçesi'nin de etkisini katmış görünüyor. Daha sonraki bir dönemi temsil eden Harezm Türkçesinden başlayarak Horasan'daki Büyük Selçuklu, Anadolu'daki Anadolu Selçuklu Devletleri dönemlerini içine alan ve XII- XIII. yüzyıl eserleri olarak kabul edilen; ayrıca yapılarındaki *oğ a/bolğ a* veya *oğ ay/bolğ ay* Çekimleri dolayısıyla "karıık dilli eserler" diye adlandırılan belirli sayıdaki eserlerin dili, temel yapısını bu dönemden almış görünüyor. Eğer bir benzetme yapmak gerekirse, bu durum çok güçlü bir kaynaktan beslenerek akan bir ırmağa, daha sonra başka bir kaynaktan gelen ve daha farklı görüntüler taşıyan bir başka suyun kavuşması gibidir. Oğuzca, VI- XI, XII. yüzyıllar arasında geçirdiği değişim ve gelişmelerle kendine özgü lehçe yapısını ortaya koymaya çalışırken Karahanlı döneminde yer yer Doğu Türkçesinin etkisine de uğramış olduğundan, onun dil yapısında ister istemez bu etki de bir süre varlığını göstermiş bulunuyor. Ancak, ilerideki açıklamalarda görüleceği üzere XII-XIII. yüzyılların Horasan ve Anadolu Selçuklu Türkçesinde kendini açığa vuran bu etki, XIII. yüzyıllardaki yoğun Oğuz göçlerinin yol açtığı oluşma sürecinde yazı dilini konuşma dili temelinde Çekilendirme yönündeki değişim ve gelişmelerle Anadolu bölgesinde devreden çıkmıştır.

3. XI- XIII. Yüzyıllarda Oğuzca

Bu yüzyıllar arasındaki Oğuzca, Oğuzların oturdukları coğrafi bölge dikkate alınınca:

A. Harezm bölgesinde Oğuzca,

B. Horasan ve Anadolu'da, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçukluları döneminde Oğuzca olmak üzere ayrı ayrı ele alınmalıdır.

A. Harezm Bölgesinde Oğuzca

Sirderya bölgesinde oturan Oğuzlar, bir süre sonra Ceyhun Irmağı ile Hazar Denizi arasındaki Harezm bölgesine kadar uzanarak burada da varlık göstermiştir.

Harezm Türkçesi, XIII. yüzyılda Harezm ile ona bağlı Aşağı Sirderya (Seyhun) Irmağı bölgesinde, Karahanlı yazı dili geleneğine bağlı olarak etnik yapısındaki karma nitelik dolayısıyla, aynı zamanda Oğuz-Kıpçak lehçelerinin de etkilerini içine alarak kurulup gelişen yazı dilinin adıdır (Korkmaz 2007: 54). Önceleri İran asıllı unsurların bulunduğu Harezm bölgesi, daha sonra 1017 tarihinde Gazneli

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Mahmud tarafından fethedilerek Gaznelilerin eline geçmiştir. Gazneliler döneminde bu bölgenin idaresi Türk asıllı valilere verildiği için bölgeye fiilen Selçuklular egemen oldukları gibi; Oğuz, Kıpçak, Kanglı, Kalaç, Kimek gibi öteki Türk boylarına bağlı pek çok halkın da gelip burada yerleşmesi ile bölge XI.-XII. yüzyıllarda iyiden iyiye Türkleşmiş bulunuyordu. Siyasi bakımdan kuzeyindeki Altınordu'ya bağlı olan Harezm'in konumuz yani dil tarihi açısından taşıdığı önem, bir yandan Karahanlı Türkçesinden Çağatay Türkçesine uzanan geçiş sağlarken bir yandan da Oğuz ve Kıpçak unsurlarının yoğunluğu nedeniyle bu lehçelere bağlı yeni yazı dillerinin oluşmasına beklilik ve kaynaklık etmiş olmasıdır. Bu dönemde Oğuzca daha önceki dönemlerde olduğu gibi öteki yazı dillerinin etkisinde kalma yerine, artık kendi varlığını hissedilir derecede ortaya koymuş ve doğrudan doğruya Harezm Türkçesini temsil eden *Kıyasü'l-enbiya*, *Nehcü'l-feradis*, *Muînü'l-mürîd* gibi eserler üzerinde de etkisini göstermeye başlamıştır. Hattâ bu etkiyi az çok önceki Karahanlı Türkçesini temsil eden *Kutadgu Bilig* ve *Atabetü'l-Hakayık* gibi eserlerde de görmekteyiz (Gülsevin 2003- 2007: 166).

Gerçi Harezm Türkçesi döneminde, elimizde yine doğrudan doğruya Oğuz Türkçesi ile yazılmış ve yazılı yerleri belli eserler yoktur. Ancak, görülen odur ki Harezm dönemi Oğuzcası, ilk aşamada öteki eserleri etkileme yoluyla artık bağımsız bir yazı diline doğru uzanma yönünde bulunmaktadır.

Oğuzcanın bu dönemde yazı dili ürünlerine geçmiş ilk belirtilerini XII. yüzyıl eseri olarak kabul edilen ve tek yazma nüshası Leningrad Asya Müzesi'nde bulunan *Anonim Kur'an Tefsiri*'nde buluyoruz. Karahanlı Türkçesinden Harezm Türkçesine geçiş döneminde yazılan ve Karahanlı Türkçesine daha yakın olan bu eserin sözlüğünü hazırlamış olan A. K. Borovkov³, örnekler sıralayarak eserde daha yazılı dönemde bu Oğuz tabakasının varlığına işaret etmiştir.

Harezm Türkçesinin temel eseri niteliğindeki *Nehcü'l-Feradis*'te Eski Türkçeden beri kullanılagelen *u-*, *u-ma-* yeterli fiilleri yerine *bil-* yardımcı fiilinin (*men kıl-u bilür* 304-1) birinci ve ikinci şahıs zamirlerinin ilgi durumu çekimlerinde *+nîn* eki yerine *+İn/+Un* ekinin (*men+în*, *siz-în*); Karahanlı Türkçesindeki *-gIl/-İlîlar*, *-İlîz* emir eki yerine fiil kökünün *-İn*'li biçiminin (*bar/bar-în*, *kıl/kıl-în*); anlatılan geçmiş zaman için *-(y)Ip-tur* yanında yaygın olarak *-mİş*

³ *Leksika Sredmeasiatskogo Tefsira*, XII-XIII. yy. "Orta- Asya Tefsiri Sözlüğü" Moskva 1963, s. 12; Türkçe Çev. H. G. Usta-E. Amanoğlu, *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı* (XII-XIII. yüzyıllar), TDK. yay., Ankara 2002, s. 18,19.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

ekinin de kullanılması; nadiren –*DAÇI* gelecek zaman ekinin yer alması; olumsuz geniş zaman çekimi için –*mazmen(aymasmen)* yanında yer yer –*mAn* (*buz-man, kılu-bil-men*) gibi Oğuzca Çekillerin görülmesi (Gülsevin 2003-2007: 166-173) gibi. Bunlara söz varlığındaki *ingen, öz/kendü, bul-/tap-* sözleri ile kapalı *ë*, yer yer son ses *-ğ/-g* ünsüzünün düğümleşmesi gibi birkaç ses bilgisi özelliği de eklenebilir (Gülsevin 2003-2007: 171-174).

Harezm Türkçesi'nin Oğuz lehçesinin etkisinde kalan önemli eserlerinden biri de *Mu'inü'l-Mürîd*'dir. Ğlam adında fıkıh bilgini bir yazarın elinden çıkmış dinî nitelikte bir eser olan *Mu'inü'l-Mürîd*in yazılıştığı tarihi H. 713 (M. 1313) yılıdır. Yani XIV. yüzyılın ilk yıllarıdır.

Eser üzerinde yapılan incelemeler ortaya koymuştur ki, bu eser Oğuz ve Kıpçak Türkçeleriyle yerli ağızların etkisi altında gelişen Harezm Türkçesiyle yazılmıştır. Bu nedenle eserin dilinde Harezm Türkçesine özgü özellikler ile Oğuz ve Kıpçakça unsurların çokça geçtiği görülür. Ayrıca *Mu'inü'l-Mürîd*'de *Nehcü'l-Ferâdis*'e oranla Oğuz ve Kıpçak lehçelerine özgü unsurlar daha ağır basmaktadır (Ayrıntı için Toparlı-Argunçah 2008: 33-35'e bk.). Bu konuda elbette daha başka örnekler de gösterilebilir. Harezm Bölgesi siyasi açıdan Oğuzların bağımsız bir devlet hâlinde olmasa da sosyal yapıda ağırlıklarını hissettirdikleri bir bölgedir. Yukarıda işaret edildiği üzere bu bölgede ve bu dönemde, Oğuzca olmayan eserlerde bile Oğuzca özelliklerin yer alması, onların bu dönemdeki ağırlıkları ile orantılı olsa gerektir. Öte yandan XII-XIII. yüzyıllar arasına giren tarihî devirde, Kıpçaklarla birlikte Oğuzların da önemli bir bölümünün Hazar'ın güneyinden başlayan göçlerle Mısır ve Suriye coğrafyasında oluşturdıkları Kölemenler Devleti de üzerinde durulmaya değer bir dönemdir.

B. Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçukluları Döneminde Oğuzca (XI-XIII. Yüzyıllar Arası)

XI-XIII yüzyıllar arasında Batı Türkistan'dan yani Aral Gölü çevresi ve Sirderya havzası ile Harezm bölgesinden *Horasan*'a ve Anadolu'ya gerçekleştirilen yoğun nitelikteki Oğuz göçleri, 1040 yılında Horasan'da *Büyük Selçuklu Devleti*'nin kuruluşunu, 1071 Malazgirt Savaşı ile de 1077 yılında Anadolu'da bağımsız bir *Anadolu Selçuklu Devleti*'nin kuruluşunu sağlamıştır. Selçuklu ailesinin yönetiminde artık Oğuz Türkleri bu iki coğrafyada bağımsız birer devlet yapısına kavuşmuşlardır.

Bu dönemde konuya Oğuz Türkçesi açısından baktığımızda şu hususlar dile getirilebilir:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

O dönemin siyasi ve sosyal koşulları dolayısıyla bilindiği üzere her iki devlette de resmi dil Farsça'dır. Din alanındaki otorite dolayısıyla din dili, bilim dili ve dığyazığmalar dili olarak da Arapça geçerlidir. Halkın dili Oğuzcadır ve bu Oğuzca Horasan'dan Anadolu'ya kadar yayılmıştır. Bu dönemde özellikle XII. yüzyılın 2. yarısında Oğuzcanın bir yazı diline doğru dönüşme çabaları henüz emekleme döneminde olmalıdır. XIII. yüzyılda yalnızca halk için yazılan basit içerikli konular ile dini esasları ve tasavvuf ilkesini halka açıklamak üzere yazılan bazı Türkçe eserler ve bazı halk edebiyatı ürünleri göze çarpıyor. Ėeride Eski Anadolu Türkçesi üzerinde dururken Selçuklu Döneminde yazılmış olan Oğuzca eserlere ayrıca değret edilecektir. Ancak biz burada Selçuklu dönemlerini temsil ettikleri görüşünde olduğumuz karışık dilli eserler konusuna değinmek istiyoruz. Elimizde, genellikle üzerlerinde yazılığ tarihleri ve yazıldıkları alanlar belli olmayan ve arağırmacılar tarafından XII. yüzyılın 2. yarısı ile XIII. yüzyılın ilk yarısına sokulan Ali'nin *Kıssa-i Yūsuf'u* (yazılığ tarihi bilinen tek eser M. 1233), *Behcetü'l-Hadâik fi Mev'izetü'l-Halâik*, *Kuduri Tercümesi*, *Kitâbü'l-Ferâiz* gibi bazı eserler vardır. Bu eserlerin dil yapısı Oğuzca özellikler yanında DoĖu Türkçesine özgü birtakım dil özellikleri de taşıdığı ve fiil yapısında *oĖa/boĖa* veya *oĖay/boğay* Ėekilleri yer aldığı için "karışık dilli eserler" diye adlandırılmıştır. Söz konusu eserlerde DoĖu Türkçesine özgü özellikler ile Oğuz Türkçesine özgü özelliklerin iç içe geçmiğ olması, bu eserlerde yer alan özelliklerin Eski Türk Yazı dilinden yeni bir yazı diline daha doğrusu Oğuzcaya geçiğ dönemini temsil eden özellikler midir? Yoksa bu eserlerin farklı bölgelerde kopya edilmiğ olmasından kaynaklanan ve söz konusu eserlere, müstensihler yani o eserleri kopya edenler eliyle sonradan yansıması olan özellikler midir, konusunda görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır.

Karışık dilli eserlerin Eski Türk Yazı dilinden yeni bir yazı diline, daha doğrusu Oğuzcaya geçiÇ dönemini temsil eden nitelikte eserler olduğu görüşü yaygındır (Rahmetî, Buluç, Korkmaz, Canpolat). Buna karşılık Ė. Tekin'in temsil ettiği görüş (Tekin 1973-74: 59-157), bu türlü eserlerde görülen ikili oluşumun Oğuzcanın organik yapısına bağlı özellikler olmayıp ya o eserlerin farklı bölgelerde kopya edilmiğ olmasından kaynaklanmaktadır, yahut da Türkistan'dan gelmiğ bazı kişilerle ağız özelliklerinin etkisine dayanan (Korkmaz 2005/I: 297-300 bk.) özellikler olduğu yönündedir.

Yazıldıkları dönemden sonraki yüzyıllarda kopya edilen eserlerde görülen değışikmeler ile Selçuklu döneminde geyyat Hamza'nın Doğu Türkçesine yaklaşan Ėirleri, Mevlâna'da görülen Doğu Türkçesine ait özellikler ve hatta XIV. yüzyılda Kadı Burhaneddin'in Doğu Türkçesi'ni takliden yazdığı Ėirler (Yücel

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

2004: 81-103) dikkate alınırsa ğ. Tekin'in iddiası bir bakıma ve bir dereceye kadar doğru olabilir. Ancak, konuya bir de Oğuzcanın baĢangıĢtan ta XIII. yüzyıla kadar uzanan ve farklı coğrafyalarda az çok birbirinden farklı siyasi, sosyal, kültürel koĢullar altında yol aĢan deĢiĢim ve geliĢmeleri dikkate alınırsa, bu konuda daha dikkatli bir deĢerlendirme yapma gereĢi ortaya çıkar. Bilinen bir dilbilimi gerçeĢidir ki her dil içinde bulunduĢu siyasi, sosyal ve kültürel koĢullara baĢlı olarak sürekli bir deĢiĢim ve geliĢim içindedir. Yukarıdaki bölümde görüldüĢü üzere, bu deĢiĢimi XI-XII. yüzyıllarda Sirderya bölgesindeki *Yabgu Devleti* döneminde OĢuz Türkçesi de yaĢamıĢtır. Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları döneminde devletin halkla olan iliĢkilerinde ve halka seslenen basit içerikli dinî ve destanî eserlerde Türkçe kullanıldığına; o dönemdeki OĢuz Türkçesi de XI. yüzyılda batıya uzanan göçler yoluyla gelen Harezm ve Seyhun bölgesi OĢuzcası olduĢuna göre, OĢuzcanın XI-XIII. yüzyıllar arasında böyle bir süreçten gemiĢ olması olaĢandır. Yadırganacak bir durum söz konusu deĢildir.

KaĢarlı'nın XI. yüzyılın 2. yarısında OĢuzca için verdiĢi bilgiler, o dönemde Karahanlıların batı kesimini oluĢuran OĢuzların Seyhun bölgesinde kurdukları izolasyona uğramıĢ *Yabgu Devleti* ile o bölgedeki göçebe OĢuzların dili olmalıdır. Batıya aktarılan dil her hâlde bu OĢuzcadır. Biz özellikle Horasan Selçukluları dönemini temsil eden bu dili vaktiyle "Selçuklu OĢuzcası" veya "DoĢu OĢuzcası" diye adlandırmıĢık (Korkmaz 1973: 57; 2005/I: 198).

KaĢarlı'nın OĢuzca için verdiĢi özelliklerden DoĢu Türkçesine ait olanların, karıĢık dilli eserlerde yer alan DoĢu Türkçesine ait özellikler ile örtüĢmesi ve ayrıca G. Doerfer'in yaptıĢı araĢtırma sonuçlarına göre (1977: 127-204: *Das Chorasani Türkische*), bu özelliklerin günümüz Horasan Türkçesine kadar uzanımıĢ bulunması, ğ. Tekin'in görüĢünü bu acıdan çürütmekte ve OĢuzcanın XI-XIII. yüzyıllar arasında böyle bir süreci de yaĢamıĢ olduĢuna iaret etmektedir. Bu süreç elbette geçici olmuĢtur. Çünkü DoĢu Türkçesine ait özellikler, OĢuzcanın kendi yapı ve ieyiĢinden deĢil, Karahanlı Türkçesinin etkisinden gelen özelliklerdir. Bu nedenle de OĢuzcaya özgü özellikler ile kaynaĢmamıĢtır, zamanla yadırganmamıĢtır. Nitekim XIII. yüzyıldaki çok yoğun OĢuz göçleri ile Anadolu'nun iyiden iyiye TürkleĢmesi sonunda bütünüyle OĢuzcanın konuĢma dili temelinde yol alan yazı dili, bu yan etkileri kısa zamanda silip yok etmiĢtir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

4. XIII-XV. Yüzyıllarda Oğuzca ve Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Kuruluşu

Oğuz Türkçesinin XI. ve XIII. yüzyıllardaki yoğun göçlerle bağıbağına bağımsız ve katıksız bir yazı dili durumuna geldiği bölge Anadolu bölgesidir. Genellikle XIII. yüzyıldan XV. yüzyıl ortalarına kadar süren bu dönem, bildiğimiz gibi *Eski Anadolu Türkçesi* veya *Eski Türkiye Türkçesi* diye adlandırılır. Eski Anadolu Türkçesi niteliği bakımından Oğuzcanın tarihi gelişme süreçleri içinde çok önemli bir dönüm noktası olurur. Çünkü Oğuz yazı dilinin bundan sonraki gelişme ve dallanmalarında bir temel olma görevi yüklenmiştir.

Eski Anadolu Türkçesi (kısaca *EAT.*), kendi içinde üç alt döneme ayrılır. Bunlar:

- A. Selçuklu dönemi Türkçesi,
- B. Beylikler dönemi Türkçesi,
- C. Osmanlıcaya geçidönemi Türkçesi,
- D. Osmanlı Türkçesinden Türkiye Türkçesine uzanan alt dönem ve süreçler.

A. Selçuklu Dönemi Türkçesi

Yukarıda belirtildiği üzere, Anadolu Selçuklu Devleti'nin resmi dili Farsçadır. Din dili, bilim dili ve dışyazımlar dili olarak da Arapçanın önemli bir yeri vardır. Ancak Selçuklu halkı Türkçe konuşuğu için devletin halkla olan ilişkilerinde Türkçe geçerlidir. Ayrıca halka sıradan dinî bilgiler vermek ve tasavvuf ilkelerini halk arasında yaymak amacı ile yazılan eserlerin dili de Türkçedir. Bunlara destanî nitelikteki eserler ile bazı halk edebiyatı ürünleri de katılabilir. Ahmed Fakih'in *Çarhnâme*'si ile *Kitâbu Evsaf-ı Mesacidi 'ş-Şerife*'si, Hoca Dehhanî'nin manzumeleri, geyyat Hamza'nın *Yusuf ve Zeliha*'sı ile *Dâstân-ı Sultan Mahmud* mesnevîsi, Mevlana ve Sultan Veled'in Türkçe beyit ve manzumeleri ile Yunus Emre'nin *Divan*'ı ve *Risâletü'n-nushiyye* adlı ahlakî nitelikteki mesnevîsi günümüze kadar gelebilmişolan Selçuklu dönemi eserleridir.

Bu döneme ait eserlerden bir kısmı da bize kadar ulaşmamıştır. Varlıkları bazı kaynaklarda verilen bilgilere ya da bunların XIII. yüzyıldan sonraki kopyalarına dayanmaktadır. Bunlar geyyat Ğa'nın *Salsalnâme*'si, yazarı bilinmeyen *Şeyh San'an Hikâyesi*, Anadolu'daki Ğlam fetihlerini içeyen *Battalnâme*, destanî bir roman niteliğindeki *Dânişmentnâme* gibi eserlerdir. Bu eserlerin

günümüze kadar gelememiş olmaları Haçlı Seferleri ile XIII. yüzyıl Moğol akınının Anadolu'da verdiği yıkıma bağlanabilir.

Bundan önceki bölümde üzerinde durduğumuz karışık dilli eserler grubuna giren Ali'nin Kıssa-i Yûsuf'u ile *Behçetü'l-hadâik fi mev'izetü'l-halâik*, *Kudurî Tercümesi* gibi karışık dilli eserleri de Anadolu bölgesine sokan dilcilerimiz vardır. Her ne olursa olsun Selçuklu dönemi Oğuzcanın bir yandan konuşma dilinden yazı diline uzanan bir köprü, bir geçiş bir yandan da Arapça ve Farsça ile mücadele dönemi olduğu için sonuç olarak ortaya koyduğu eserlerin sayısı oldukça sınırlıdır.⁴

B. *Beylikler Dönemi Türkçesi*

Bu dönem Anadolu'da eski Doğu Türkçesinin kalıntılarından da ayıklanmış Oğuzcaya dayalı yepyeni bir yazı dilinin kuruluşu dönemidir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılıp parçalanmasından (M. 1307) oluşan Anadolu Beylikleri dönemini temsil eder. Zaman bakımından XIII. yüzyıl sonlarından XV. yüzyıl başlarına, yani Osmanlı Beyliği'nin önceki Beyliklerin varlığına son veren güçlü bir devlet durumuna geçişine kadar uzanır. Ancak, Selçuklu Türkçesinin bitişi ile Beylikler dönemi Türkçesinin başlangıcını birbirinden kesin sınırlarla ayırmak mümkün değildir. XIII. yüzyıl sonu, bu iki dönemi birbirine kaynaştıran bir halka durumundadır (Korkmaz 2005/I: 541).

XIII. yüzyıldaki Moğol akınından önce, Anadolu Selçuklu Devleti'ne sınır boyu çarpışmalarında uç beyleri görevini yüklenen Türkmen Beyleri Moğol egemenliği altına giren devletin parçalanması üzerine, bulundukları bölgelerde bağımsızlıklarını ilan ederek *Anadolu Beylikleri* dönemini başlatmışlardır. Çölerinde en güçlüleri; *Karamanoğulları*, *Germiyanogulları*, *Osmanoğulları*, *Aydınoğulları*, *Saruhanogulları*, *Menteşogulları* olmak üzere batıdan doğuya, kuzeyden güneye yirminin üzerinde Anadolu Beyliği vardır (Ayrıntı için Korkmaz 2005/ I: 68-74).

Bu beyliklerinden her birinin başında bulunan, Arap ve Fars kültürüne de pek ağına olmayan Türkmen beyleri, bilinçli bir tutumla Türkçeye sarılmışlardır. Bu nedenle Beylikler dönemi Oğuzcanın Ömür kadarki dönem ve süreçlerinden farklı olarak Anadolu'da aynı

⁴ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Z. Korkmaz, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I* (TDK. Yay. 2. baskı Ankara 2005), s. 268-273, 274-286, 296-303, 537-54, 537-540; M. Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000, s. 59-68; G.Gülsevin-E.Boz, *Eski Anadolu Türkçesi*, Gazi Kitabevi; Ankara 2004, s. 56-62.

zamanda Arap ve Fars dillerine karşı Türkçeyi egemen kılma mücadelesinin verildiği bir dönemdir. Karamanoğlu Mehmet Bey'in 1277 yılında, Selçuklu Sultanından Konya'yı aldıktan sonra topladığı divanda verdiği "Şimden girü hiç kimesne kapuda ve dîvanda ve mecâlis ve seyranda Türk dilinden gayrı dil söylemeye", *-defterleri dahı Türkçe yazalar*" Çeklindeki buyruğu aynı zamanda öteki Türkmen Beylerinin de düşünce ve tutumlarına tercüman olan bir buyruktur (Ayrıntılı bilgi için Korkmaz 2005/ I: 424-428).

Çe bu bilinçli tutum dolayısıyla ki beylik merkezlerindeki saraylarda kısa zamanda Oğuzca temelinde dil, edebiyat, düşünce, bilim ve kültür hayatı açısından yeni bir filizlenme dönemini başlatmıştır. Bu filizlenme kısa sürede gelişerek telif, tercüme, ve uyarılma yolları ile meyvelerini çok yönlü yığınlarca eser hâlinde ortaya koymuştur. Hayatı XIV. yüzyıl başına da taşın ve edebî gücü ile daha sonraki yüzyılları da etkileyen Yunus Emre başta olmak üzere Gülşehrî, Âşk Paşa, Elvan Çelebi, Hoca Mes'ud, Süle Fakih, geyhoğlu (Sadrüddîn) Mustafa, Kul Mes'ud, Tutmacı, Ahmedî, Yusuf Meddah, Erzurumlu Darir, Şhak bin Murâd, Hatiboğlu, *İşknâme* adlı eserin sahibi Mehmet gibi şahsiyetler bu dönemi temsil eden, önemli manzum ve mensur eserler ortaya koymuş olan değerlerdir.⁵

C. Osmanlı Türkçesine Geçiş Dönemi

Bu dönem Anadolu Beyliklerinin siyasi varlıklarına son verilip Osmanlı idaresinde birleştirildikleri dönemdir. XV. yüzyılın 2. yarısını kaplayan bu dönem, dil yapısı bakımından Eski Anadolu Türkçesini Osmanlı Türkçesine bağlayan bir geçiş evresi durumundadır. Dile Arapça ve Farsça kelimelerin girmesi ile varlık gösterir (Ayrıntı için Korkmaz, 2005/ I: 544-545).

Kendi içinde üç alt evre oluşmuş olan Eski Anadolu Türkçesi üzerine pek çok çalışma yapılarak eserler yayımlandığı, dil yapısı da ayrıntılı ölçülerle ele alınıp incelendiği için burada dönemin dil özelliklerine girmeyi gereksiz sayıyor, yalnızca bu konudaki çalışmalara gönderme yapmakla yetiniyoruz⁶. Yalnız, dönemin bir özelliği olarak kısaca şu hususları da belirtmek isteriz:

Bu dönemde Arap ve Fars dillerinden yapılan çeviriler yoluyla Eski Anadolu Türkçesine bazı Arapça ve Farsça sözler

⁵ Bu dönemi temsil eden eserler ve diğer şahsiyetler için Z. Korkmaz, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I* (TDK Yay. 2005) s. 541-545; M. Özkan, age., s. 75-79; G. Gülsevin-E. Boz, age., s. 63-73'e bkz.

⁶ Z. Korkmaz, age., s. 545-561; M. Özkan, age., s. 91-154; G. Gülsevin- E. Boz, age., s.77-160.

girmiÇs de bunların sayısı çok sınırlı ve oran bakımından bir sonraki dönemin Osmanlı Türkçesi ile karşılaştırılmayacak derecede azdır.

Bir de XI-XIII. yüzyıllar arasındaki göçlerle Anadolu'ya 24 Oğuz boyu dışında az sayıda Kıpçak, Çiğil, Kanglı gibi Oğuz dışı Türk boyları da göç etmiş oldukları ve 24 Oğuz boyu arasında Kağarlı Mahmut'un da belirttiği üzere (Atalay 1992, C. I: 29-30, 55), bağcıktan beri birtakım ağız ayrılıkları bulunduğu için EAT ile yazılan eserlerin dil yapılarında, bu durumdan kaynaklanan ağız ayrılıkları da söz konusudur⁷.

Görülüyor ki Eski Anadolu Türkçesi, Oğuzcanın tarihî gelişme süreçleri açısından dil tarihimizde çok önemli bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü yukarıda kısaca işaret edildiği üzere, bu dönemde Oğuzca bir yandan konuşma dilini yazı diline dönüştürme mücadelesi verirken bir yandan da Selçuklu Türkçesindeki Doğu Türkçesinden gelme bazı kalıtlardan ayıklanmıştır. Ayrıca, Arapça ve Farsçaya karşı da bilinçli bir mücadele vererek doğrudan doğruya Oğuz lehçesine dayalı bir yazı dili oluşturulabilmiştir. Böylece bu dönemde Oğuz Türkçesi, çeşitli siyasi, sosyal ve kültürel etkiler altında VI.- XIII. yüzyıllar arasındaki belirsizlikten ve sisli yapıdan sıyrılarak bağımsız ve zengin bir yazı dili hâlinde varlığını ortaya koyabilmiştir. Ayrıca, bu dönem Oğuz Türkçesinin gittikçe güçlenerek daha sonraki dallanmasında da bir temel oluşturan görev yüklenmiştir. Bölgeye, zamana ve çeşitli koşullara bağlı değişim ve gelişmelerle Osmanlı Türkçesinden başlayarak⁸ Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Güney Kırım Türkçesi, Kuzey Kıbrıs Türkçesi ve Gagavuzca gibi lehçe kollarını içine alan Güney-Batı Türk lehçeleri grubunun oluşmasında da EAT temel olma görevi yüklenmiştir. Günümüz Türkiye Türkçesi ağızlarının oluşmasında da yine temel dayanak Eski Anadolu Türkçesidir.

Ç. Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesine Uzanan Süreçler

⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için L. Karahan, "Eski Anadolu Türkçesinin Kuruluşunda Yazı Dili Ağız Çıkışı", *Turkish Studies*, Vol. I/ 1 Summer 2006, s. 1-12; G. Gülsevin, "Eski Anadolu Türkçesi Ağızları Üzerine", VI *Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, TDK, Ankara, 2008, (baskıda); H. Develi, "Eski Türkiye Türkçesi Ağızlarının Sınıflandırılması", *Turkish Studies*, Vol. 3/3, Spring 2008, s. 213-230; Z. Korkmaz, "Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Dayandığı Temeller", *TDAY Belleten* 2007/1 (baskıda) bkz.

⁸ Osmanlı Türkçesinin ayrıntıları için M. Özkan, age., s. 41-45 bkz.

Anadolu'daki Türk yazı dilinin genel çizgiler ile XVI. yüzyıldan XX. yüzyıl başına, Millî Edebiyat dönemine kadar uzanan devresi yeni bir aşama, dolayısıyla yeni bir süreç oluşur.

Bu dönemde, yazı dili, o devrin kültür yapısını oluşturan etkenlerden dolayı yoğun ölçüde Arap ve Fars dillerinin etkisinde kalmış bu dillerden hayli söz varlığı ve ekler almıştır. Saray ve aydınlar topluluğunda Osmanlı-İslâm sisteminin egemen olması, "klasik devir" ve *Osmanlıca* diye adlandırılan bu dönemin dilini Eski Anadolu Türkçesinden kesin sınırlarla ayırmış ve karma bir yazı dili biçimine sokmuştur. Her ne kadar Osmanlı Türkçesi edebiyat, bilim, sanat vb. alanlarda büyük bir gelişme göstererek üstün düzeyde, içtenmiş bir yazı dili durumuna ulaşmış ise de bu durum Türkçenin aleyhine yol alan bir gelişme olmuştur. Üstelik yazı dili ile konuşma dili kesin sınırlarla birbirinden ayrılmıştır.

Osmanlı Türkçesinin XX. yüzyıldaki Türkiye Türkçesine uzanan, bir sadelenme döneminden de geçmiş olan 1860-1911 yılları arasındaki aşamaları, kendi içinde Tanzimat Dönemi Osmanlıcası, Servet-i Fünûn ve Fecr-i Âti Dönemleri Osmanlıcası gibi alt basamaklara ayrılmıştır (Ayrıntılı bilgi için Korkmaz 2005/I: 561-574).

D. Türkiye Türkçesi

Oğuzcanın tarihî gelişme süreçleri içinde en son halkasını oluşturan Türkiye Türkçesi, günümüz T.C. sınırları içinde konuşma ve yazı dili olarak kullanılan Türkçeye verilen addır. Türkiye Türkçesi, niteliği bakımından dilde milliyetçilik akımının ürünüdür. Osmanlı yazı dilini konuşma diline yaklaştırma, daha doğrusu, konuşma dilinden yeni bir yazı dili yaratma atılımı ile oluştuğu için başlangıcı *Yeni Lisan* (1911) hareketine kadar uzanır. 2. Meşrutiyet (1908) ile Cumhuriyet (1923) arasındaki bu dönem, çeşitli fikir akımları içinde milliyetçiliğin dilde ve edebiyatta ağır bastığı bir dönemdir. Gerçi bu süreç içinde de daha önceki dil ve edebiyat hareketlerinin bir devamı olarak yine birbirinden farklı görüş ve uygulamaların yer aldığı görülmektedir. Ancak; dil, edebiyat, sanat ve üslup farklarından kaynaklanan bu görüş ayrılıklarına karşın, bu dönemde dil konusu, tarihî ve sosyal gerçeklere uygun sistemli, bilimsel bir dava olarak ele alınıp yürütülmesindeki ilk başarıyı *Yeni Lisan* hareketine borçludur. 1923 yılında Cumhuriyet ilan edildiği zaman, yazı dili ile konuşma dili arasındaki açıklık epey kapatılmış bulunuyordu. Bu kısa dönem 1911'den 1932 yılına kadar uzanır.

1928 yılında Latin alfabesinin kabulü, 1932'de de *Türk Dili Tetkik Cemiyeti* (günümüz *Türk Dil Kurumu*)'nın kurulması ve M. K.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Atatürk'ün *Dil Devrimi*'ni baġatması ile Türkiye Türkçesi, dilin kendi kiġliğini ve tarihî zenginliğini ortaya koyacak yeni bir araġtırma ve geliġme programına baġlanmışır. Bu program gereġi, Türkçede eğreti kalmıġ dilin yapı ve iġeyiġne ters düġen pek çok yabancı sözcük, tamlama ve kural dilden atılarak yerlerine halk ağızlarından ve eski eserlerden Türkçe karġılıklar getirme yolu tutulmuġur. Terimleri Türkçeleġirme ve Türkçe eklerle kelime türetme iġ de ilk kez bu dönemde ele alınmıġır⁹. Böylece Oġuz lehçesi yukarıdan beri özet olarak sıralanan birtakım tarihî deġiġme ve geliġme süreçlerinden geçerek bugün Oġuzcaya dayalı yüksek düzeyde bir edebiyat, san'at, bilim, felsefe ve kültür dili olma düzeyine ulaġmıġbulunmaktadır. Bu geliġmede, elbette dilin sistem yapısındaki özelliklerin ve Oġuzcadaki yaratma gücünün de önemli bir payı vardır.

Anadolu'daki Oġuz Türklerinin XVI. yüzyıldan baġayıp Anadolu dıġındaki bölgelerde daha sonraki yüzyıllara uzanan dallanmaları ile ortaya çıkan Kuzey ve Güney Azerbaycan lehçeleri ile Kuzey Kıbrıs, Kuzey Irak, Kuzey Suriye, Güney Kırım bölgelerindeki kolları, Balkanlarda uzun süre konuġma dili olarak süregelen ve 1950'de bir yazı dili durumuna gelen Gagavuzca ile Batı Türkistandaki Türkmen lehçesi için kaynaklarda yeterli bilgiler vardır¹⁰. O nedenle burada ayrıntıya inmeyi gereksiz bulduk. Oġuz Türkçesinin bir dallanmadan geçen bu uzantıları, lehçe yapılarındaki bazı özellikleri körleġirip bazılarını canlı tutup koyulaġırarak kendilerine özgü birer lehçe niteliġi kazanmıġardır.

E. Türkiye Türkçesi Ağızları

Yukarıda Osmanlı Türkçesinden söz ederken XVI. yüzyılda, bu yazı dilinin ġkillenmesindeki farklılık dolayısıyla konuġma dili ile yazı dilinin birbirinden ayrıldığını ve konuġma dilinin XVI. yüzyıldan XXI. yüzyıla uzanan deġiġim ve geliġmelerle bağımsız bir biçimde kendi doğrutusunda yol aldığını bildirmişik. ġe Türkiye Türkçesi çerçevesinde yeni bir seyir oluġuran Türkiye Türkçesi ağızları,

⁹ Ayrıntılı bilgi için, Z. Korkmaz, *Cumhuriyet Döneminde Türk Dili*, Ank. Üniv. DTCF Yay., Ankara 1974, s. 38-119 ; "Dil ġıkılâbının Sadeleġme ve Türkçeleġme Akımları Arasındaki Yeri", *Türk Dili*, s. 4, Z. Korkmaz 2005/I, s. 575-592.

¹⁰ Bu konuda genel bilgi için A. Caferoġlu – G. Doerfer, "Das Aserbaldschanische" *Fundamenta* /I (Philologiae Turcicae Fundamenta: Türk Dilinin Temel Yapısı), 1959, s. 280-307; G. Doerfer, "Das Gagausische, *Fundamenta* I, Franz Steiner Verlag, s. 260-271; G. Doerfer, "Das Kırım Osmanische ", *Fundamenta* I, s. 272-280; N. Özkan, *Gagavuz Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara 1996; L. Bazin, *Le Turkmène, Fundamenta* I, s.308-317; A. Ercilasun, *Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara 2004, s. 433-434.

Anadolu ve Rumeli bölgelerinde yazı dili dışında kalarak yerli ağız ayrılıkları doğrultusunda gelişen konuşturma dillerine ve bölge ağızlarına verilen genel addır.

Yukarıda Eski Anadolu Türkçesinden söz ederken belirtildiği ve Karlı'nın da işaret ettiği üzere, Anadolu'da yurt tutan 24 Oğuz boyu arasında başlangıçtan beri birtakım ağız ayrılıklarının bulunması ve buna Oğuzlarla birlikte veya daha sonraki dönemlerde Anadolu'da yerleşen Kıpçak, Çiğil, Karluk vb. öteki boylara ait ağız özelliklerinin de eklenmesi ile, bugün Anadolu ve Rumeli bölgelerinde temel yapısı Oğuzca olan zengin görüntüler ile karşılaşırız. Ayrıca, bu ağızlar, XVI. yüzyıldan beri yazı dilinin baskısından da uzak kalan değişim ve gelişmelerle yol aldığı için bu ağızlarda ses ve şekil bilgileri ile söz varlığı açısından Oğuzcanın çok çeşitli ve zengin özelliklerine rastlanmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızları üzerindeki yayınlar ve bu ağızları bir sınıflandırma denemesinden geçiren çalışmalar (Karahan, 1996 ve o eserde verilen bibliyografya), Oğuzcanın zengin yapısını çok yönlü olarak gözlerimize önüne sermektedir. Bunun dışında Anadolu'daki Oğuz Türkçesinden XVI. yüzyıldaki ayrılma ile yeni bir lehçe hâlinde kendini gösteren Azerbaycan Türkçesi ile ona bağlı ağızlar, yukarıda saydığımız lehçe kollarından Türkmencede yer alan ağızlar, Oğuzcanın dallanma yönündeki zenginliklerinin göstergesidir.

Konuyu sonuca bağlarken belirtmek isteriz ki VI. yüzyıldan XVI. yüzyıl başına kadar farklı coğrafyalarda, farklı siyasi, sosyal ve kültürel ortamlarda yol alarak ve bağımsız bir dil olma mücadelesi vererek günümüze ulaşan ve ayrıca, bir takım dallanmalara da uğramış olan Oğuzca, yapısındaki zenginlik ve çeşitlilikle bugün Türk dünyasını oluşturan öteki Türk dili kolları ve lehçeleri arasında da Güney-Batı Türk Lehçeleri gurubu olarak kendisine önemli, ağırlıklı ve kapsamlı bir yer ayırılmış bulunmaktadır.

* * *

5. Milattan Önceki Dönemlerde Oğuzcaya İlişkin Görüşler

Yukarıdaki I. bölümde, milat yıllarından başlayarak çeşitli coğrafyalarda birbirinden farklı Türk devletlerinin coğrafi ve siyasi sınırları içinde yahut da bağımsız birer devlet hâlinde varlık gösteren Oğuzların dili olan Oğuzcanın tarihî gelişme süreçlerini, tarihî kaynakların verdiği olanaklara ve özellikle eldeki metinlere dayanarak ana çizgileri ile belirtmeye çalıştık. Ancak ilk Köktürk Devleti içinde yer aldığı bilinen Oğuzların buraya nereden geldikleri sorusu zaman zaman düşüncelerimizi kurcalamaktadır. Oğuzlar, Köktürk tarihine

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

gökten düğçesine inmediklerine göre, bunların Hun Devleti yoluyla daha gerilere uzanan ve belki de başka bir adla başka bir Türk boyu veya boyları içinde yer alan tarihî akıçarı vardır diye düğünülebilir. Hele 1922 yılından beri yapılan bazı araçırmalarda (Samoiloviç, Poppe, Räsänen, Sevortyan vb.), Altay dil birliğinden, Ana Türkçeden daha önceki bir dönemde (Çık Türkçe, Preturkic) ayrılımış olan Çuvaçça ile Oğuzca arasındaki köçütlüklerden söz edilmesi (Gülsevin 2008: 162-179), dolayısıyla, Çuvaççanın konulduğu bölge ve dil tarihindeki eskiliği dikkate alınınca, ister istemez Oğuzların ve Oğuzcanın tarihini milattan çok eski yüzyıllarda ve Yakındoğuda arama gereği ortaya çıkmaktadır. Elimizde ne yazık ki yalnız Oğuzların ve Oğuzcanın değil, Türkçenin de MÖ hayli gerilere giden dönemlerini içine alan belge ve bilgiler yoktur. Ancak, tarihî kaynaklardaki bilgilerden ve metinlerden yoksun olduğumuz bu dönem için arkeoloji kazılarında elde edilen buluntular ve bugün varlıklarını kaybetmiş olan Eski Çağ dönemine ait kavimlerle ilgili tabletler yardımı ile ulaçılan bazı bilgiler, dolaylı olarak bize Türklerin ve Oğuzların MÖ 3500 yıllarındaki varlıkları ile ilgili ipuçları elde etmemizi sağlamaktadır. Oğuzcanın MÖ'ki bin yıllara uzanan sürecini doğrudan doğruya var olan metinlerden değil de dolaylı yollardan edindiğimiz bilgiye ve bu konudaki bir teoriye dayandığı için, bu süreci 2. ve ayrı bir bölüm olarak sunmayı uygun bulduk. Bu konudaki bilgiler Çı noktalarda özetlenebilir:

Çeçitli kaynaklardan ve özellikle Çin kaynaklarından alınan bilgilere dayanılarak Türk tarihi, Büyük Hun Devleti yoluyla Milattan birkaç yüzyıl öncesine kadar götürebiliyor. Yalnız 50-60 yıldan beri yapılagelen arkeolojik kazılar, bu kazıların ortaya koyduğu belge ve bilgiler, kazılarda çıkarılan tabletlerin çözümünden alınan sonuçlar ve bazı eski diller arasındaki karçılaçırma araçırmaların ortaya koyduğu sonuçlar, Türk tarihini ve Türk dilini, en az MÖ 3000 yılına kadar götürebilmektedir. Türklük bilimi alanında çalışınların çok yakından bildikleri üzere, bizim en eski yazılı metinlerimiz durumunda olan *Köktürk Yazıtları*, söz varlığı, kavramlar ve dil özellikleri açısından hayli gelişmiş sanatlı, edebî bir dil yapısı sergilemektedir. Bu durumu göz önünde bulunduran ve bu dilin anlatım özellikleri açısından böyle bir düzeye gelebilmesi için ne kadar zaman geçmiş olması gerektiğini araçıran dilbilimciler, Türk dilinin yaç bakımından 2000 yıl daha gerilere götürülebileceğini belirtmişlerdir (Aksan 1975-76: 133-141). Biz yazılı devirlerdeki gelişmelere kıyaslayarak Eski Türkçenin yaç (Korkmaz 1989-1994: 353-370; 2005/1: 217-231) konusunda yaptığımız bir araçırma ile bu sürenin 2500-3000 yıl daha gerilere götürülebileceği görüşüne ulaçık.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Bu konuda Türkçenin yağını dört bin hatta beşaltı bin yıla çıkarırlar da vardır (O. Sertkaya ve I. Kormuçun'un bildirileri, 2007, baskıda), Talat Tekin, *Hunların Dili* (1993) adlı broşürle, Çin'in kuzeyinde Han sülalesi döneminde (MÖ 206- MS 220) 700 yıl süren bir imparatorluk kurmuş olan Hiyungnu'lardan (Hunlardan) kalmı ve Çin ideogramları ile tespit edilmiş olan Hunca bir beyti okuma denemesi yapmıştır. MS 4. yüzyıla ait olan ve eski Hun Türkçesini yansıtan bu metin *süike tıbkang bugukgi tuktang* şeklinde ve “ savaşı çıkın, Buguk'u tutun” anlamındadır (Tekin 1993: 53).

Burada üzerinde dikkatle durulması gereken bir husus da Türklerin ana yurdu ve en eski komşuları konusundan hareketle yağı ele alan görüş ve değerlendirmelerdir. Bu konuda Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular* (1986) adlı eserinde, MÖ 4000'den başlayarak Anadolu'da çok güçlü bir kültür birliğinin olduğunu, bu kültürü yaratan halkın da Asyalı bir kavim olan ve dilleri Türkçenin de dahil olduğu Altay dillerine benzeyen Hurriler olduğunu, bu kültüre de *Erken Hurri Kültürü* adının verildiğini bildiriyor. Değerli Türkolog Marcel Erdal da “Türkçenin Hurriceyle Paylaşığı Ayrıntılar” aslı bildirisinde (Erdal 2004b: 929-937), arkeolojik verilere dayanarak Hurrilerin Yakın Doğu'ya İran yoluyla MÖ 2000 yıllarında Orta Asya'nın batısından geldiklerini ve dillerinin eklemeli ve Oğuzca ile akraba bir dil olduğu, dolayısıyla Hurrice ile Oğuzca arasında tarihsel ve coğrafi bir bağlantının bulunduğunu dile getirmiştir.

Ahmet Bican Ercilasun da “Türklerin Ana Yurdu ve En Eski Komşuları” (Ercilasun 2004: 33) başlıklı yazısındaki açıklamasında, MÖ 1500'den daha eski dönemlerde, Doğu Anadolu'da *Hattiler*, *Hurriler* ve Hurrilerin torunları olan *Urartuların* yaşadığını ve Hint-Avrupalıların Anadolu, İran ve Hindistan'a gelmelerinden önce Anadolu'dan Kuzey Hindistan'a uzanan bir eklemeli dil kuşağının bulunduğunu belirtmiş ve bu dillerin Türkçe ile akrabalıkları üzerinde durmuştur.

Öte yandan Osman Nedim Tuna, Sümerce ile ilgili eserinde (Tuna 1997: 5-15), Sümerce ile Türkçe arasında 169 kelimenin ortaklığını tespit etmiştir. Bu ortaklığı da kelime alıverişi bağlamıştır. Ayrıca Sümerce ile Türkçe arasında bazı eklerde de benzerlik olduğu tespit edilmiştir (Tosun-Yalvaç 1981). Bu tespitler, MÖ 3500 yılında Mezopotamya'da yaşayan Sümerlerin Türklere komşu olduğu ve Türkçenin yağıan dünya dilleri arasında en eski yazılı metinlere sahip bir dil olduğunu ortaya koymuştur (Tuna 1997: 49 ve buradan aktararak Ercilasun 2004: 36). Sümerce ile Türkçe arasında ortaklaşan hususlar, Türklerin ve özellikle Oğuzların XI. yüzyılda Anadolu'ya göç etmeden önce ta MÖ 4000-3500 yıllarında

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Doğu Anadolu’da Hurriler ve Mezopotamya’daki Sümerlerle iliği ve bağlantıları bulunduğunu ortaya koymaktadır. Mezopotamya’daki Sümerler ile Türkler arasındaki iliği aydınlatacak nitelikte bir belge de Eski Çağ tarihi ile ilgili kaynaklarda yer almaktadır Anadolu’da yapılan arkeoloji kazılarında, Hititlerin merkezi olan *Hattuşas* (Boğazköy)’ta bir arıv ele geçirilmiştir. Bu arıvde, Mezopotamya’da hüküm süren *Akkad İmparatoru Sargon* ‘ın torunu *Naram-sin*’e ait *Şartamhari Metinleri* diye bilinen çivi yazılı metinler ele geçirilmiştir. Bu metinlerden öğrendiğimize göre İmparator *Naram-sin*, MÖ 3000 yılı sonlarında Doğu ve Güney-Doğu Anadolu bölgesini ele geçirmiştir. O zaman bu bölgede Çhir devletleri hâlinde 17 krallık mevcuttur. Bunların listesi de verilmiştir. Bu Çhir devletlerinin 15. sırasında *Türki Kralı İlşu Nail* yer almaktadır. Buradan anlaşıyor ki MÖ 3000-3500 yıllarında Doğu Anadolu’da yurt tutmuş Türkler vardır. Her hâlde Türkler ile Sümerler arasındaki komçuluk ve kültürel iliğilerde Türkler, Sümerlere birtakım kelime ve ekler vermiştir. (Memiş2007: 21-28). Bu konuda tarih ve arkeoloji kaynaklarından elde edilen daha başka veri ve bilgiler de vardır. Yukarıdan beri yapılan açıklamalarla belirtmek istediğimiz husus, Türkçenin MÖ 3000-3500 yıllarına ve Orta Asya’dan önce Anadolu’ya kadar uzanmış bir geçmişinin varlığıdır (Korkmaz 2010: 36-37).

Türkçenin Milattan önceki birkaç bin yıla uzanan bu tarihi eskiliğine işaret ettikten sonra şimdi M. Erdal’ın bir Yakın Doğu dili olan Hurrice-Oğuzca iliğini ele alan teorisine dönelim:

Erdal’ın açıklamasına göre, Hurrice, Kuzey Irak, Suriye ve Güney Doğu Anadolu bölgesinde bulunan, kaynakları MÖ 2300-1300 yılları arasına tarihlendirilmiş ve genellikle çivi yazısı ile yazılmış olan bir dildir (Erdal 2004b: 930). Bu dilin sahibi Hurriler de MÖ 3000 yılına yakın bir zamanda, yani çeğitli Çanlı milletler daha Orta Asya’ya gelmeden önce, Orta Asya’dan Doğu Anadolu’ya göç etmiştir (Erdal 2004b: 936).

Hurrice ile Türkçe tipoloji, yani dil yapısı bakımından karşılaştırıldığında, aralarında büyük ölçüde benzerlik ve tıpkılık tespit edilmektedir. Ayrıca Erdal burada Hurriler ile Oğuzlar arasında hem tarihî-coğrafi bir iliği hem Hurri-Oğuz adları arasında birbirine geçiş sağlayan bir benzerlik hem de mitolojik bir uyuma tespit ediyor. Tarihî-coğrafi iliği açısından kaynaklardan edildiği bilgiye dayanarak MÖ 4000 yıllarında Hurriler Aral Gölü çevresi ile bugünkü Türkmenistan ve Hazar Denizi’nin güneydoğusundaki Gargan arasında oturmaktadırlar.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Hurri-Oğuz adları arasında birbirine geçiş sağlayan yakınlık konusunda da Çı bilgileri vermektedir: Tibet kaynaklarında bir kavim adı olarak *Hor* sözü geçmektedir. Moriyasu (1980), daha erken yüzyıllarda *Hor* adının Orta Asya'nın daha batısında oturan bir Türk kavmi için kullanıldığını belirtmiştir. Batı Türkistan'da *On-Ok*'ların oturduğu ve bunların Oğuzlar olduğu bilinmektedir (Adamoviç 1983). Ayrıca, kaynaklarda, Tibetlilerin Oğuzlara *Hor* dedikleri ortaya çıkmaktadır. Daha sonra *Hurri* ve *Oğuz* sözleri arasındaki ses değişimlerine bağlayarak sonuçta *Oğuz* ve *Hurri* adlarının aynı kökenden gelmiş olabileceğine işaret ediyor.

Hurriler ile Oğuzlar arasındaki muhtemel mitolojik ilişkiye gelince: Bu konuda da Erdal, Osmanlıca sözlüklerde “tosun” yani “genç boğa” anlamı verilen *Oğuz* kelimesinin *öküz* ile bağlantısına ve Oğuz Kağan Destanı'ndaki Oğuz'un arkasında bir boğa sembolünün bulunduğuna işaret ettikten sonra “Hurri tanrılarının bağ olan fırtına tanrısı *Teşub*’un kutsal hayvanı boğadır. Ayrıca *Teçub*’un kendisi de boğadır” diyerek Oğuzların da Hurrilerin de millî adlarını totemleri olan boğadan aldıklarını belirtiyor (Erdal 2004b: 935-936).

Böylece, daha bir teori niteliğinde olsa da bu teori, tarihî kaynakların verdiği olanaklara dayanan değerlendirmelerle Oğuzlar ile Hurriler, Oğuzca ile Hurrice arasındaki benzerlikleri dile getirerek Oğuzların tarihi geçmişi MÖ 2300 yılına kadar götürebilmektedir.

KAYNAKÇA

- ADAMOVIÇ M. (1983) “Die altem Oghusen”, *Materialia Turcica* 7/8, s. 26-50.
- Ahmet Bican Ercilasun *Armağanı* (2008), Ankara, Akçağ yayınları.
- AKSAN Doğan (1975-1976), “Eski Türk Yazı Dilinin Yağyla Çigili Yeni Araçtırmalar”, *TDAY-Belleten*, s. 133-141.
- ATALAY Besim (1940,1941), *Divanü Lûgati ‘t-Türk Tercümesi* I, III, Ankara, TDK yayınları.
- BANG W.-Arat, R. Rahmetî (1936), *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul.
- BAZÖN L. (1953), “Notes sur les mots „Oğuz“ et Turk”, *Oriens G*, s. 315-322.
- BORAVKOV A. K. (1963), *Leksika Siredneaziatskogo tefsira XII-XIII vv.*, Moskva Akad. nauk SSSR (Türk. Çev. Usta, Halil Çbrahim-Amanoğlu Ebülfez, Orta Asya’da Bulunmuş Kur’an

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/ 1 Winter 2010

- Tefsirinin Sözcük Varlığı XII-XIII. yüzyıllar, Ankara, TDK, 2001).
- DEVELGİ Hayati (2008), “Eski Türkiye Türkçesi Ağzlarının Sınıflandırılması” *Turkish Studies*, Vol. 3/3, s. 213-230.
- DOERFER Gerhard (1969), “Çandaki Türk Dilleri, Die Türksprachen Irans”, TDAY-Belleten, Ankara, TDK yay., s. 1-23.
- DOERFER Gerhard (1975-1976), “*Das Vorosmanische* (die Entwicklung der oghusischen sprachen von der Orchon inschriften bis zu Sultan Veled), TDAY-Belleten, s. 81-131.
- DOERFER Gerhard (1977), “Das Chorasantürkische”, TDAY-Belleten, s. 127-204.
- ECKMANN Janos (1996), *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar* (Yayıma haz. O. F. Sertkaya), Ankara, TDK yay.
- EKREM Memiç (2007), *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Konya, Çizgi Kitabevi
- ERCİLAŞUN, Ahmet Bican (2004), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara, Akçağ yay.
- ERCİLAŞUN, Ahmet Bican (2008/2), “Oğuzlar ve Oğuz Adı Üzerine”, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, Ankara, s. 226-233.
- ERDAL Marcel (2004/a), *A Grammar of Old Turkic*, Leiden-Boston, Brill yay.
- ERDAL Marcel (2004/b), “Türkçenin Hürice ile Paylaşığı Ayrıntılar”, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri, Ankara, TDK yay., s. 929-938.
- ERGÖN Muharrem (1970), *Orhun Abideleri*, İstanbul, MEB. yay.
- ERZEN Afif (1986), *Doğu Anadolu’da Urartular*, Ankara, TTK yay., s. 1-17.
- GABAĞN A. (1938), “Briefe der uigurischen Hüen-tsang Biographie”, Berlin, *SBAW* 29, s. 371-415.
- GABAĞN, A. (1974), *Altürkische Grammatik*, 3. Aufl. Wiesbaden, Harrasowitz.
- GOLDEN Peter (2006), *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (Çev. Osman Karatay), Çorum, Karam yay.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- GÜLSEVİN Gürer (2004), “Eski Türk Yazı Dilinde Oğuz Lehçesinin Ses, çekil ve Söz Varlığı Unsurları”, *Amanzholov Readings-2004: The International Science-Paractical Conference*, s. 119-125.
- GÜLSEVİN Gürer – Boz, Erdoğan (2004), *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara, Gazi Kitabevi.
- GÜLSEVİN Gürer (2006), “Oğuzca Olmayan Türk Lehçelerindeki Oğuzca Unsurlar ve Bunlara Teorik Bir Yaklaşım”, *Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, s. 75-92.
- GÜLSEVİN Gürer (2007), Oğuzca Olmayan Tarihî Metinlerde Oğuzca Unsurlar ve *Nehcü'l-feradis Örneği* 46. Uluslararası Altaistik Konferansı (PAC), 22-27 Haz. 2003, Ankara, TDK yay. 2007, s. 163-175.
- GÜLSEVİN Gürer (2008) “Eski Anadolu Türkçesi Ağzıları Üzerine” VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 2008, Ankara, TDK. yay. (baskıda).
- HAZAĞG. y.-Zieme, P. (1970), “Zu einigem Fragen der Bearbeitung türkischen Sprachdenkmäler”, X.th meeting of the PIAC in Horsholm-Denmark 1968, *AO* 32, s. 125-140.
- HEYET Cevat (2008), *Türk Dilinin ve Lehçelerinin Tarihî Seyri*, Ankara, TDK yay.
- KAFESOĞLU İbrahim (1993), *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, Boğaziçi yay.
- KARAHAN, Leyla (1996), *Anadolu Ağzılarının Sınıflandırılması*, Ankara, Akçağ yay.
- KARAHAN, Leyla (2006), “Eski Anadolu Türkçesinin Kuruluşunda Yazı Dili Ağzı Çikisi”, *Turkish Studies*, Vol. 1/1, s. 2-12.
- KAYMAZ Zeki (2004) “Çağatay Türkçesindeki Oğuzca Unsurlar Üzerine”, *Amanzholov Readings-2004: The International Science-Practical Conference*, s. 204-209.
- KORKMAZ Zeynep (1971), “Eski Anadolu Türkçesinde Aslı Ünlü Uzunlukları”, *Ank. Üniv. DTCF. Derg.*, C. XXVI/3-4, s. 49-66; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*, Ankara TDK yay. 2005, s. 443-458, 459-474.
- KORKMAZ Zeynep (1972), “Kağarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi”, *Türk Dili*, s. 253, *Divanü Lûgati't-Türk Özel Sayısı*, Ankara, TDK yay. s. 3-19; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I* (2005), Ankara, TDK. yay., s. 241-253.

- KORKMAZ Zeynep (1974), *Cumhuriyet Döneminde Türk Dili*, Ank. Üniv. DTCF yay., Ankara.
- KORKMAZ Zeynep (1985), “Dil Devriminin Sadeleşme ve Türkçeleşme Akımları Arasındaki Yeri”, *Türk Dili*, C. XLIX, s. 401 (Mayıs 1985), s. 1-32.
- KORKMAZ Zeynep (1989-1994), “Yazılı Devirlerdeki Gelişmelere Göre Eski Türkçenin Yaşı”, *TDAY-Belleten*, Ankara, TDK yay. (1994), s. 353-379; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*, Ankara, TDK yay. (2005), s. 217-231.
- KORKMAZ Zeynep (2007), “Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Dayandığı Temeller”, *TDAY Belleten* 2007/1, TDK Yay., Ankara 2010 (Baskıda)
- KORKMAZ Zeynep (2010), “Türkçe Nasıl Bir Dildir?”, *Türk Dili*, s. 697, Ankara, TDK yay. (Ocak 2010 sayısı), s. 34-46.
- KORMUĞÖZ Çor (2007), 75. Dil Bayramı Konuşmaları: Dünden Bugüne Türkçe Oturumu, Ankara, TDK yay. (baskıda)
- NÉMETH Gjula, HMK (A honfoglalo magyars kialakulá'sra), s. 41-44; H. N. Orkun, *Oğuzlara Dair*, Ankara, 1935, s. 4-5.
- ONAT Ayşe – Orsoy, Sema – Ercilasun, Konuralp (2004), *Han Hanedanlığı Tarihi: Hsiungnu (Hun) Monografisi*, Ankara, TTK yay.
- ÖGEL Bahaeddin (1981), *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, Ankara, Kültür Bakanlığı yay.
- ÖZKAN Mustafa (2000), *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul, Filiz Kitabevi, genişletilmiş 1. baskı.
- PRŮSAK Omeljan (1953), “Der untergang des Reiches des Oguzischen Yabgu”, Fuad Köprülü Armağanı, AÜ, Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Yayını, Ankara, s. 397-410
- RÖHRBORN Klaus (2004), “Eski Türkçede Dialektleri Belirleyen Bir Ses Değişimi Üzerine” (çev. Serap Gürçün), *Türk Dilleri Araştırmaları*, C. 14, s. 133-139.
- SERTKAYA Osman F. (2007), “75. Dil Bayramı Konuşmaları: Dünden Bugüne Türkçe Oturumu”, Ankara, TDK yay. (baskıda).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- SÖNOR Denis (1950), “Oğuz Kağan Destanı Üzerine Mülâhazalar”, *İst. Üniv. Edeb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Derg.* C. 4/1-2, s. 1-14.
- SÜMER Faruk (1999), *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 5. baskı.
- TEKİN ğinasi (1973-1974), “1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde ‘olga – bolga’ Sorunu, *TDAY-Belleten*, Ankara, s. 59-157.
- TEKİN Talat (1993), *Hunların Dili*, Ankara, Doruk yay.
- TOPARLI Recep – ArgunÇah, Mustafa (2008), *Muînü ‘l-Mürîd*, Ankara, TDK yay.
- TOSUN Mekrure – Yalvaç, Kadriye (1981), *Sümer Dili Grameri / Sümerceden Örnekler*, Ankara, TTK yay.
- TUNA Osman Nedim (1997), *Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi İle Türk Dilinin Yaşı Meselesi*, Ankara, TDK. yay.
- YÜCEL Bilâl (2004), “Kadı Burhaneddin Divanı”ndaki –Olga – Bolga” Özellikleri Dolayısıyla”, *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri*, S. 4, Sivas, s. 81-103.

-agan (-ağan), -egen (-eğan)
EKİNİN TÜRKÇEDEKİ İŞLEVİ

*Hamza ZÜLFİKAR**

ÖZET

Bu makalede *-agan (-ağan)*, *-egen (-eğan)* eki incelenecektir. Ayrıca bir de *-gan (-gen)*, *-ğan (-ğen)* eki vardır. Bu her iki ek çeşitli yönleriyle yeterince incelenmemiştir. İşlevleri bakımından birbirine benzerlikleri olduğu gibi farklılıkları da vardır. Bu ekin işlevleri özellikle Anadolu ağızlarında çeşitlenmiş, yazı dilindeki örnekleri ise sınırlı kalmıştır. Ekin Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde örnekleri vardır. Makalede *-agan (-ağan)*, *-egen (-eğan)* ekinin işlevleri de ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Morfoloji, Türkçe, Gramer, Oğuz, Türk Lehçeleri

**THE FUNCTION OF *-agan (-ağan)*, *-egen (-eğan)*
SUFFIX IN TURKISH**

ABSTRACT

In this article *-agan (-ağan)*, *-egen (-eğan)* suffix will be searched. besides there is a *-gan (-gen)*, *-ğan (-ğen)* suffix. These two suffixes didn't consider in all its bearings. These suffixes have simmlarities and differences between them, too. Especially this suffix functions were kinded in Anatolian dialects, but the examples of literary languages were limmited. This suffix examples are in Azerbaijan Turkish and Turkmen Turkish. In this article the *-agan (-ağan)*, *-egen (-eğan)* suffix functions will be expounded.

Key words: Morphology, Turkkish, grammar, Oguz, Turkish Dialects.

* Prof. Dr., A. Ü. DTCF Öğretim Üyesi.

Türk dilinin Oğuz grubu lehçe ve ağızlarına has olan ek varlığı, işlevleri, eklendiği kelimeye kattıkları anlam incelikleri açısından yeterince işlenmemiştir. Öte yandan bu grup içinde kullanılan eklerin öteki Türk lehçeleriyle olan bağlantısı ve tarihî boyutu üzerinde de pek az durulmuştur. Türk dili çalışmalarına topluca bakıldığında yapım eklerinden çok çekim ekleri ele alınmıştır. Doğu Türkçesi ile Batı Türkçesi arasında eklerin gösterdiği biçimce farklılıklar, benzerlikler üzerindeki bilgilerimiz de eksiktir. Bunların kelimelere kattıkları anlam incelikleri üzerinde durulmamış, ekleri bu yönüyle değerlendirme yoluna gidilmemiştir. Özellikle Oğuz grubu lehçe ve ağızlarının ekleri ile Kıpçak Türkçesinin lehçe ve ağızlarındaki ekler arasında bir karşılaştırılma yapılmamış kelimelere ekledikleri anlam incelikleri ele alınmamıştır. Esasen tarihî dönemlere ait ekleri Oğuz veya Kıpçak grubu lehçeleri arasında değerlendirip ait oldukları gruba dahil etmek de her zaman mümkün değildir.

Burada işlemeye çalışacağımız -agan (-ağan), -egen (-eğen) eki yanında bir de -gan (-gen), -ğan (-ğen) eki vardır. Bu her iki ek çeşitli yönleriyle yeterince incelenmemiştir. İşlevleri bakımından birbirine benzerlikleri olduğu gibi farklılıkları da var. Bu ekin işlevleri özellikle Anadolu ağızlarında çeşitlenmiş, yazı dilindeki örnekleri ise sınırlı kalmıştır. Ekin Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde örnekleri vardır.

Ekin tarihi boyutunu, Kaşgarlı Mahmut, eserinde görmekteyiz. Kaşgarlı Mahmut, bu eke özel olarak yer vermekte ve şu açıklamayı yapmaktadır:

Türkler, “O kimse daima evine gidendir” anlamında *Ol ewge baragan ol* derler. Oğuzlar ile Kıpçaklar *Baran ol* derler. Türklerin *Ol er kulını uragan ol* dedikleri yerde bunlar, (Oğuzlar, Kıpçaklar) *Uran* derler. (B. Atalay I. c. 33. s.)

Bu açıklama ile ilgili değerlendirme aşağıda verilecektir.

Eski Anadolu Türkçesinde -agan (-egen), -ağan (-eğen) eki kullanımdadır. Birkaç örneği şöylece verebiliriz:

Kendü aybı olan biregü, aybın aragan olur (Tefsir-i Ebilleys XV. yy.) *Rusul katına gelicek katırak söyleyeğen idi* (Tefsir-i Ebilleys XV. yy.) örneklerinde görüldüğü gibi bu ek Eski Anadolu Türkçesinde de geçer. Bir eylemin “çokça veya yoğun olarak yapıldığı” anlamını taşıyan sıfatlarda bir yapım eki olarak tespit edilmiştir. Bu eke mübalağa eki de denmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Yüzyıllar boyunca gelişmesini gereği gibi sürdüremeyen ve bugün birer arkaik ek olarak eski metinlerde veya halk ağzında kalan yapım eklerinden *-agan* (*-ağan*), *-egen* (*-eğen*) ayrıntılı incelemesi yapılamadığından yabancı kelimelere karşılıklar bulmak üzere bu ekten yararlanma pek mümkün olamamıştır.

Yapım eklerinin eklendikleri kelimelere kattıkları anlam incelikleri, yabancı kelime ve terimlere karşılıklar bulmak açısından önem arz eder. Bu bakımdan çekim eklerinden çok yapım eklerine ağırlık verilmelidir. Türkçe karşılıkların gündeme geldiği 1920'li yıllardan bu yana Türkçenin ek varlığı tespit edilip ekin kelimelerdeki işlevleri ayrıntılı olarak ele alınmış olsaydı yapıcı doğru, tutunabilir kelime ve terimlerin türetilmesi mümkün olurdu.

Ekleri amaca uygun olarak konu alan çalışmaların örneklerini ancak 1970'li yıllardan sonra görmekteyiz.

Terim türetmeye elverişli olan *-agan* (*-ağan*), *-egen* (*-eğen*) eki üzerinde durmamın sebebini açıklayarak söz başlayayım.

Turkish Studies Dergisi'nin Prof. Dr. Zeynep Korkmaz için yayımladığı "Eski Oğuz Türkçesi" sayısı dolayısıyla bu etkinliğe ben de Oğuz grubu lehçe ve ağızlarında geçen ve arkaik eklerinden olan *-agan* (*-egen*), *-ağan* (*-eğen*) ekini ele alarak katılmak istedim. Uzun zamandır üzerinde çalıştığım ve yayımlaya fırsat bulamadığım *-agan* (*-ağan*), *-egen* (*-eğen*) ekinin işlevini, getirildiği kelimeye kattığı anlam inceliklerini seçmeme, beni, Z. Korkmaz'ın yıllarca Türkçe eklerin işlevleri ve yapıları üzerindeki çalışmaları yönlendirdi. Bu yazılar, Z. Korkmaz'ın Türk Dil Kurumunca bir araya getirilmiş *Türk Dili Üzerine Araştırmalar* adlı makaleler kitabında toplanmıştır. Bunlardan eşitlik eki *-ça* (*-çe*), sıfat fiil eki *-acak* (*-erek*), gelecek zaman kavramı taşıyan *-ası* (*-esi*), şahıs eki *-van* *-vüz*, araç durumu eki *-n*, sıfat yapan *-sal* (*-sel*), fiil yapan *-r*, *-ar*, *-ır* eki, zarf-fiil yapan *-pan* (*-pen*) ve *-arak* (*-erek*) ekleri onun öteki çalışmaları içinde önemli bir yer tutar.

Türkçe eklerin bağımsız birer konu olarak ele alınıp işlenmesi Türk dil bilimcileri arasında pek yaygın değildir. Türk dili ile ilgili çalışmalar bizde genel olarak iki koldan yürür. Bunlardan biri tarihi dönemlere ait Türkçe metinlerin gün ışığına çıkarılması, belli bir plan içinde incelenmesi, ikincisi ise Anadolu ağızlarından derlenmiş metinlerin yazıya dökülüp değerlendirmesi. Dikkat edilirse bu çalışmalar daha önce kullanılmış bir yöntem ve plan içinde yapılır. Bu durumda da birçok incelikler, özellikler gözden kaçır. Çoğu Türk Dil Kurumu yayınları içinde çıkmış olan bu ağız araştırmalarına bakıldığında kullanılan yöntem ve yapılan tasnif, konu başlıkları aşağı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

yukarı birbirinin benzer. Kalıplaşmış ve alışılmış bir düzenleme içinde, metinlerde geçen pek çok ilgi çekici özellik dikkatlerden kaçır. Eklerin tasnif yeterli görülür, nitelikleri işlevleri, kelimeye kattığı anlamlar üzerinde durulmaz, örnekler verilmez.

Türk Dil Kurumunca 1997 yılında. Gürer Gülsevin tarafından yayımlanan *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler* adlı yayına baktığımızda ekler üzerindeki çalışmaların sınırlı olduğunu görüyoruz. Burada Saadet Çağatay'ın *Uygurca ve Eski Osmanlıcada Instrumental +n* adlı makalesi, G. Gülsevin'in *Eski Anadolu Türkçesinde 3. Kişi İyelik Ekinin Özel Kullanımı*, Leyla Karahan'ın *Görülen Geçmiş Zaman Eki -dı (-di)'nin Tarz ve Bağlama Fonksiyonuna Dâir* gene aynı bilginin *-sa (-se) Hakkında* adlı yazısı ve Z. Korkmaz'ın yukarıda verdiğim makaleleri bulunur.

Ahmet Cevat Emre, *Türkçede Çoğul Belgesi -ler'in Etimolojisi Üzerine Bir Araştırma* (TD Belleten II 5-6), M. Ali Ağakay, *Türkçede -l- Eki* (TD Belleten II 3-4), Ahmet Caferoğlu, *Türkçemizde -ğıl ve -gil Emir Eki* (TDAY TDK. 1971), Orhan Ş. Gökyay, *Türkçede -mel Eki Üzerine* (TDAY TDK. 1978), Besim Atalay *-samak (-semek) Eki Hakkında* (TD Belleten III 1-3), Ahmet B. Ercilasun, *-maç, -meç Eki Üzerine* (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi XXI. 1975), gene Ahmet B. Ercilasun, *Geniş Zaman Ekine Dair Bazı Düşünceler* (IV. Milletler Arası Türkoloji Kongresi 1982, *Türk Kültürü Araştırmaları XVII-XXI 1979-1983*), J. Eckmann, *-raq -rek Ekine Dair* (TDAY TDK. 1988), Osman F. Sertkaya *-an (-en) Ekli Yeni Şekiller ve Örnekleri Üzerine* (TDAY, TDK. 1989), adlı makaleler de bu arada zikredebilir.

Bunların dışında ekler üzerinde yapılmış bir kısım çalışma da Aygül Tursunova, *-gı Eki* örneğinde olduğu gibi yayımlanmamış, yüksek lisans ödevi düzeyindedir.

Türkçenin eklerini konu alan yazılara bakıldığında daha çok çekim ekleri üzerinde yorumlar yapılmıştır. Yapım ekleri ikinci planda kalmıştır. Yapım eklerinin incelenmesinde ekin getirildiği kelimeye kattığı anlam incelikleri üzerinde durulmamıştır. Bir ekin işlevi, kelimeye kattığı anlam dikkate alınmazsa biçimce birbirine benzeyen ekler birbirinden ayıramaz ve buna koşut olarak dil bilgisi açısından meydana gelen değişiklikler gözetilmez. Bu yöntem, sözlüklerde yapıcı aynı kelimelerin ayrı maddeler hâlinde verilmesinde uygulanır. Biçimce iki ekin birbirine bezemesi onların aynı ek olduğu anlamına gelmez. İsimlerde, fiillerde olduğu gibi eklerin de anlam alanları farklı olabilir. Bu bakımdan ekin değerlendirilmesi tarihî gelişimine bağlı olarak yapılırken kelimeye kattığı anlamlar esas alınıp sınıflandırma ona göre yapılmalıdır. Ağız

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

araştırmalarını konu alan yayınların başlıca eksiği bu özelliklerin dikkate alınmamasıdır. Ağız araştırmaları yalnızca ses bilimi (fonoloji) açısından ele alınması bizde çok yaygındır. Yapı bilgisi ile ilgili tespitler daha önceki çalışmalar örnek alınarak geçirilir. Oysa derlenen her örnek ekin dil bilgisinin çeşitli alanları bakımından değerlendirilmesi gerekir. Bu tarzda yapılmış bir çalışma daha sonra bu ekten yararlanıp kelime türetmek isteyenlere, meseleye başka bir açıdan bakanlara kaynaklık eder.

Eklerin bağımsız birer konu olarak yukarıda belirlediğim esaslar doğrultusunda vaktiyle ele alınması ve değerlendirilmesi yapılmış, tasnif edilmiş olsaydı, Cumhuriyet Döneminde bunlar kelime türetmede kaynak olarak kullanılırdı ve birçok yapıca bozuk, anlamı ve işlevi açısından tutarsız, kullanıma giremeyen türetmeler önlenmiş olur emekler boşa gitmezdi. .

Terim türetmeye elverişli olan *-agan* (*-ağan*), *-egen* (*-eğen*) *n*) ekinin Türkiye Türkçesinde kabul görmüş, sözlüklerde yer etmiş biçimi *-ağan* (*-eğen*)'dir. Yalnızca *gezegen* örneğinde bu ekin *-agan* (*-egen*) biçimi kullanılmıştır. Bu da aynı yapıdaki "seyyare, planet" karşılığı türetilmiş olan *gezegen* kelimesini "çok gezen" anlamındaki *gezeğen* kelimesinden ayırmak amacıyla yapılmıştır. Aslında bu iki kelime Anadolu ağızlarına geçen "çok gezen" anlamındaki *gezeğen*'dir.

Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde eki *-ağan*, *-eğen* biçiminde almış, eskiden beri görülen ancak işlek olmayan bir ek olduğunu belirtmiştir. M. Ergin, ekin eskiden *-agan* *-egen* biçiminde olduğunu g'lerin Türkiye Türkçesinde yumuşadığını belirtir. (169. s.)

-agan (*-ağan*), *-egen* (*-eğen*) tek heceli fiil köklerinden isim yapan bir ektir. Birleşik bir ek yapısındadır.

Eklerin hece sayısının birden çok olması bilginlerin söz konusu ekleri birleşik ek olmaya iter. Ancak birleşik ek yapısıyla ilgili olarak yapılan açıklamalar, ileri sürülen görüşler, değerlendirmeler farklı olur.

Tahsin Banguoğlu *Türkçenin Grameri* (TDK1979) adlı çalışmasında bu eki *tep-ge-gen* > *tep-e-gen* biçiminde bir gelişmeden doğduğu kanaatindedir. (229. s.) Banguoğlu'nun kaynağını göstermediği *depegen* örneği *Dede korkut*'ta geçmektedir.

Z. Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri* (TDK2007) adlı eserinde ekin yapısı hakkında bir yorumda bulunmaz, yalnızca *-agan* *ağan* < *a-ğan* (?) biçiminde bir başlıkta örneklerini ele alarak ekin dil

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

bilgisindeki görevleri üzerinde durur ve eki birleşik bir ek sayar. (69. s.)

Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları (TDK 1991) adlı çalışmamda ekin Anadolu ağızlarında örneklerinin bulunduğunu ve kelimeye “çabukluk, pekiştirme, yoğunluk elverişlilik, devamlılık” kavramları kattığı üzerinde durmuştum. (52. s.)

F. Kadri Timurtaş, *Uydurma Olan ve Olmayan Yeni Kelimeler Sözlüğü* (1979) adlı çalışmasında yapıcı doğru bulduğu kelimeleri sözlüğünde beyaz ve düz olarak dizdirmiştir. Koyu dizdirdiği kelimeleri uydurma, kuruluşça yanlış; eğik (italik) dizdirdiklerini yapıcı ve anlamca yanlış diye nitelmiştir. Bu çalışmada geçen *gezegen* beyaz dizilmiş. Anlaşılan F. Kadri Timurtaş, ekin yapıcı doğru oluşuna ve tarihî dönemlerde kullanılmış olmasına dayanarak *gezegen*’in doğru bulmuştur.

Görebildiğim kadarıyla *gezegen*’in “seyyare, planet” karşılığı Türkiye Türkçesinde kullanılması 1940’lı yıllarda gerçekleşmiştir. Kelime halk ağzından alınmıştır. Ekin söz konusu ettiğimiz özellikleri yeterince anlaşılmış olsaydı bu ekten o yıllarda birçok terim türetilbilirdi.

Kelimelere kattıkları anlam incelikleri bakımından -ağan (-eğen) eki ele alındığında bu ekin dilimizde birleşik bir yapıda olan -anak -enek (< a-nak, -e-nek) ve -agan (-egen, ağan, -eğen) ekleriyle anlam açısından bir benzerlik gösterdiği görülmektedir. Her üç ekin de kelimeye kattığı anlam inceliği “yoğun biçiminde yapılan, devamlılık bildiren bir iş”tir. Böyle bir kavramın her üç ekte ortak olarak bulunması üzerinde durulması gereken bir konudur. Süreklilik, abartma kavramlarını veren hangi hecedir?

Kaşgarlı Mahmud’un g sesinin Oğuz grubu lehçe ve ağızlarda k sesine dönüşü hakkındaki uyarısı vardır.

“Yoğun biçiminde yapılan, devamlılık bildiren bir iş” kavramı bir yandan -a (-e) ekinden bir yandan da g (k) damak sesinden kaynaklandığı seziliyor. Böyle bir işlevi birkaç örnek üzerinde görelim:

sağanak (<sağ-a-nak) Birden bire başlayan ve kısa süren şiddetli yağmur. (*Türkçe Sözlük*) Kelime bir hece yitimiyle halk ağzında *sağnak* biçiminde de tespit edilmiştir (DS)

Yaygın olarak kullanılan **gezegen** (<gez-e-gen) kelimesi de Güneş çevresinde sürekli dolanan (cisim) olarak anlamlandırılmıştır.

artağan (<art-a-ğan) Beklenenden daha fazla ürün veren, çoğalan, bereketli. (*Türkçe Sözlük*). Bunu *artan* (<artgan) kelimesiyle karşılaştırdığımızda, *artağan*'daki anlam inceliklerinin *artan* kelimesinde olmadığı görülüyor.

Anlamca *-anak -enek* (< a-nak, -e-nek) eki ile ortak özellik gösteren *agan* (-eğan), *-egen* (-eğan) (< a-gan (-e-ğan), -e-gen, (-e-ğan) eki bir yandan da anlamca *-gan* (-gen) ekine yakındır. Burada g ünsüzünün söz konusu anlam inceliğini üstlendiği seziliyor. *Isırgan* (ısırgan otu) anlamca karşılaştırıldığında söz konusu işlevin g ünsüzünde olduğu düşünülebilir.

doğurgan (<doğur-gan) Çok doğuran, Çok eser veren, velüt (*Türkçe Sözlük*) anlamındadır. *Seni doğuran ana* örneğindeki *doğuran* kelimesiyle anlam açısından karşılaştırıldığında ekin işlevi daha iyi anlaşılır.

küseğan (< küs-e-ğan) Çabuk küsen (*Türkçe Sözlük*) Bir de *Küsenleri barıştıralım* örneğindeki *küsen* sıfatını *küseğan* 'le karşılaştıralım aralarında bir anlam inceliği olduğu görülüyor.

Tarama Sözlüğü'nden derlenen örneklerden **bitegen** kelimesini ele alalım *Sulu ve balçıklı yerde bitegen olur* .(*A'cebü'l-Acaib Derleme Sözlüğü*.) cümlede görüldüğü gibi bu örnekte de yoğun olarak yapılan iş topraktan bitme eylemi saklıdır.

Görüldüğü gibi *-ağan* (-eğan), *-anak* (-enek), *-gan* (-gen) eklerinin ortak yanı anlamca “yoğunluk, devamlılık, şiddet ve bir işi pekiştirerek, çokça yapma, abartma” kavramlarını kelimelere katmasıdır.

Bu safhada bugün yazı dilinde kullandığımız *-gan* (-gen) ekinin Doğu Türkçesinde sıfat yapan *-gan* (-gen) ekiyle bir ilişkisi olup olmadığı akla gelebilir. Doğu Türkçesindeki *kılgan*, *kelgen*, *bolgan* gibi kelimeler Batı Türkçesinde *kılan*, *gelen*, *olan* biçimini almıştır ve bu biçimlerde “yoğunluk, devamlılık, şiddet ve bir işi pekiştirerek çokça yapma” kavramları yoktur. Dolayısıyla Doğu Türkçesinde yaşayan *kılgan*, *kelgen*, *bolgan* örneklerindeki *-gan* (-gen) eki, üzerinde durduğumuz *-gan* (-gen), *-ğan* (-ğan) ekinden kelimeye kattığı anlam incelikleri bakımından farklılık göstermektedir. Buna göre kelimeler üzerinde *-gan* (-gen), *-ğan* (-ğan) ekini değerlendirdiğimizde örnekleri üç grupta toplayabiliriz:

1. Doğu Türkçesindeki *kılgan*, *kelgen*, *bolgan*, *sıçgan* gibi Batı Türkçesinde *kılan*, *gelen*, *olan*, *sıçan* biçimine giren ek.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

2. İsim yapan özellikle bitki adlarında kullanılan -gan (-gen) Bunun için *Divanü Lugai't-Türk*'ten "kuşburnu" anlamındaki *azgan* (B. Atalay I.c. 439.s.) *kabargan* "vücutta kabartı" (B. Atalay I. C. 516 s.) örneğini verebiliriz.

3. Anlamca "yoğunluk, devamlılık, şiddet ve bir işi pekiştirerek çokça yapma, abartma" kavramlarını taşıyan -gan (-gen).

Üzerinde asıl durmak istediğimiz -agan (-ağan) -egen(-eğan) ekine gelince bu ek yapı olarak -gan (-gen) ve -anak (-enek)'inden farklıdır.

İncelemekte olduğumuz bu ek için *Divanü Lugai't-Türk*'te ilgi çekici bir açıklama bulunmaktadır. Sözümüzün başında bu açıklamaya aşağıda döneceğimizi belirtmiştim. Kaşgarlı bu ek için şunları yazıyor:

Türkler, "O kimse daima evine gidendir" anlamında "*Ol ewge baragan ol*" derler. Oğuzlarla Kıpçaklar "*Baran ol*" derler. Türklerin "*Ol er kulını uragan ol*" dedikleri yerde bunlar (Oğuzlar, Kıpçaklar) "*Uran*" derler. (B. Atalay I. C. 33. s.)

Anlaşılan Kaşgarlı, burada Oğuz lehçe ve ağızlarında g sesinin düşüşüne dikkat çekiyor. -agan, -egen ekinin doğrudan -an, -en ekine dönüşünü kastetmiyor. Onun buradaki -a ekini görmemesi mümkün değildir. Bunun -agan, -egen biçiminde kalıplaşmış bir ek olduğunu muhtemelen biliyor.

Konu ile ilgili olarak Kaşgarlı, I. cildin 24. (B. Atalay) sayfasında da -agan (-egen) eki ile ilgili iki örnek işliyor:

Ol er ewge baragan. Diğer örneği ise *Ol kişi bizge kelegen* „dir. Ekin yukarıda belirttiğimiz "çokça veya yoğun olarak yapılma kavramını Kaşgarlı da vurguluyor, açıklamasında ekin "çokça yapılma, devamlılık" vasıfları taşıdığını ifade ediyor. Dikkat edilirse bu iki kelime de kökler tek hecelidir.

Eserinin bir yerinde *bargan* (B. Atalay II.c. 53 s.), bir yerinde *baragan* (B. Atalay II.C.24 s.) kelimelerini ele alıp bunların taşıdığı ekler bakımından farklılığını bilen Kaşgarlı, -gan, -gen eki ile ilgili de bazı açıklamalarda bulunuyor ve "çokça yapılma, devamlılık, yoğunluk" gibi kavramların bu ek üzerinde de bulunduğu işaret ediyor. Bu ekle kurulu *ısrırgan* (*ısrırgan it*), *içürgen* (*süçik içürgen*), *okutgan* (*ol kişini okutgan*) gibi 38 kelimeyi ele alıyor ve söz konusu kelimelerin başında şu açıklamayı yapıyor.

“Bu ayrım mevsuftan sıfatların çok olarak çıktığını gösterir. Bu, Arapçada - fiilin kendisinden çok olarak çıktığını gösteren - sıfat manasına gelen mefal ayrımı gibidir.

Bu ayırmadaki kelimelerin sonunda nun bulunmak gerekir. Oğuzlarla Kıpçakların çoğu bu nun harfini kaf yaparlar. İçi sıkıntılı kişiye *buşgan* denir. Oğuzlar *g* harfini atarak *buşak* derler. Bu gerçek bir kuraldır.

Kaşgarlı’nın bu açıklaması yeterince açık değildir. Örneklere baktığımızda Oğuz grubu lehçe ve ağızlarda, Anadolu’da Azerbaycan’da Türkmen ağızlarında *-agan* (*-egen*) ve *-gan* (*-gen*) eklerinin korunduğu görülmektedir. Bu lehçelerde de *Divanü Lugai’t-Türk*’teki *ısrıgan*, *unutgan* gibi örnekler değişmeden yaşamaktadır. Azerbaycan Türkçesinde *gezeyen* örneğinde olduğu gibi ekin *-eyen* biçimi de mevcuttur.

Kaşgarlı *-gan* (*-gen*) eki ile yapılmış *tokuşgan* “Her zaman çarpışan, kavgacı” *turuşgan* “Daima karşı koyan”, *kanatgan* “Bu daima burun kanatan ilaçtır” gibi 70’den fazla kelimeyi de ayrıca bir araya toplamış, bunlar için de “çokça yapılma, devamlılık, yoğunluk” gibi bir anlam taşıdıklarına işaret etmiştir. (B. Atalay I.C. 515-524. s.)

Belki de Kaşgarlı, *-gan* (*-gen*)’ın sonundaki *nun* sesinin değil, sert seslerden sonra ek başnaki *g* sesinin *k* olduğunu belirtmek istiyor!

Konu ile ilgili olarak Ebu Hayyan’ın *Kitab al-İdrâk li-Lisân al Etrâk* (A. Caferoğlu, İstanbul 1931) adlı kitabında da bir bilgiye rastlıyoruz. *-agan*, *-egen* eki mübalaga yapan ek olarak nitelendirilmiştir. A. Caferoğlu’nun yayınında şu açıklamayı görüyoruz:

Fiilin ahırına ince olduğu zaman *kân*, kalın olduğu takdirde *ğan* ilave edilmektedir. (138.s.)

Bu bilgiyi başka bir biçimde de değerlendirebiliriz. Kanaatime göre eserde verilen *kân* biçimi *gen*, *ğan* biçimi ise *gan* olmalı.

“Bunların mukabili fethalı kılınur *keleken* çok gelici, *barağan* çok gidici...” Burada da *keleken* muhtemelen *kelegen*, diğer *barağan* da *baragan*’dır.

Çalışmasını söz konusu eser üzerinde yapan A. Melek Özyetgin’in *Ebu Hayan Kitabü’l-idrak li Lisani l- Etrak* (Köksav Ankara 2001) adlı çalışmasından edindiğimiz bilgiye göre bu ek üzerinde E. R. Tenişev de durmuş. M. Özyetgin, Tenişev’e dayanarak

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

ekin Kumuk Türkçesinde de kullanıldığını ünsüzle biten köklere -agan (-egen), ünlü ile bitenlere ise -ygan (-gen) şeklinde geldiğini yazıyor. (195. s.)

Bu değerlendirmelerden sonra eklerin özelliklerini şöylece değerlendirebiliriz:

1. Söz konusu ettiğimiz üç ek de fiillere gelmekte ve fiillerden sıfat yapmaktadır.

2. -agan (-ağan), -egen (-eğen) bazen fiilden isim de yapar. Bunu sıfatın isim görevinde kullanılması biçiminde değerlendirebiliriz. Örnek olarak atın seri yürüyüşünü anlatan *kaçagan* (*Derleme Sözlüğü*), gene aynı kaynaktan “tavşan” karşılığı olarak da kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunu gibi *kesegen* kelimesinin anlamlarından biri de “Fare”dir. (*Derleme Sözlüğü*) Esasen her sıfatın yeri geldiğinde bir isim gibi kullanılması Türkçede görülen bir olaydır.

3. Derlenen ellinin üzerinde -agan (-ağan), -egen (-eğen) ekli kelimelerin tanımlarında ortaklık arandığında bunların daha çok “tezlik, aşırılık, olağanüstülük, acelelik bir an önce bir işi yapıp bitirme, sonuçlandırma, yoğunluk, abartma” anlamları bulunmaktadır. Dil bilgisinde fiilden yapılmış sıfatlardan *pişen* ile *pişegen*, *atan* ile *atağan* anlam bakımından karşılaştırıldığında -agan (-ağan), -egen (-eğen) ekinin yukarıda sıralanan “tezlik, aşırılık, olağanüstülük, acelelik, yoğunluk, bir an önce bir işi yapıp bitirme, sonuçlandırma” abartma anlamlarını kelimeye katığını görülmektedir.

4. -gan (-ğan), -gen (-ğen) çok heceli fiillere, özellikle çatı ekleri üzerine gelirken -agan (-ağan), -egen (-eğen) tek heceli fiil köklerine gelmekte ve bu açıdan birbirlerinden ayrılmaktadır. Birden çok heceli fiillere gelen -gan (-ğan), -gen (-ğen) eki diğerleri gibi kelimeye “tezlik, aşırılık, olağanüstülük, acelelik, yoğunluk, bir an önce bir işi yapıp bitirme, sonuçlandırma” anlamları katmaktadır. *Acırgan* “Sancısı çok ve acı verici yara” (*Ettühfetü’s-Seniye* XVI. yy. *Tarama Sözlüğü*)

Ekin Türkiye Türkçesinde sert seslerden sonra -kan (-ken) biçimi de bulunmaktadır. Atılğan, kasılğan, sokulğan örneklerinde olduğu gibi çatı eklerinden -ıl üzerine geldiğinde -gan (-gen); ettirgen, işteş çatı ekleri üzerinde geldiğinde -kan (-ken) biçimindedir. *Akaşkan*, *unutkan*, *yapışkan* vb.

İsim ve sıfat olarak bu eklerle yapılmış kelimelere yeri geldiğinde -lık eki eklenerek soyut adlar da yapılabilir. *Yükseltgen* (oksidan), *bükülgen* (fleksibl) örnekleri *yükseltgenlik*, *bükülgenlik*,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

durağanlık biçiminde soyut ad olarak da kullanılmış ve yabancı kelimelere karşılık olmuştur.

-agan (-ağan), -egen (-eğen) ekiyle kurulu yapılardan *olağanlaşmak, durağanlaşmak* örneklerinde olduğu gibi fiiller de türetilebilmiştir.

Ekin tarihî metinlerdeki örnekleri az değildir. Tek heceli fiillere *-agan (-ağan,-egen,-eğen)*, birden çok hecelilere *-gan (-ğan), -gen (-ğen)* gelerek sanki görev taksimi yapmışlardır.

Fiillere getirilen bu eklerin genel özelliklerini belirttikten sonra şimdi öncelikle konu olarak seçtiğimiz *-agan (-ağan), -egen (-eğen)* ekiyle kurulu örnekleri sıralayalım. Kelimelerin anlamlarını da dikkate alarak örnekleri tasnif edelim. Ekin kelimelere kattığı anlamları daha geniş söz varlığı üzerinde gösterme çalışalım.

Derlediğimiz örnekler Eski Anadolu Türkçesinin tarihî metinlerden, halk ağızlarından ve Türkiye Türkçesinin yazılı kaynaklarından çıkartılmıştır.

Örneklerin bazıları tarihî metinlerde bazıları da halk ağzında yaşamaktadır. Örnek olarak *emegen* ya da *emeğen* sıfatı *Türkçe Sözlük*'te yoktur. *emegen* halk ağzında (*Derleme Sözlüğü*) ve tarihî metinlerde geçer. (*Tarama Sözlüğü*)

Divanü Lugati't-Türk'te geçen "Boynuzu ile vurmak" anlamındaki *süsmek* fiilinden *süsegen* "Boynuzlarıyla vurma huyu olan (hayvan)" anlamındaki kelime günümüze ulaşmamıştır. Arslan Tekin'in yayımladığı *Şirvanlı Mahmud Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi* adlı çalışmasında geçen ve "sık sık gelen, kalan" anlamındaki *ikamet idegen* günümüze ulaşmamıştır.

-agan (-ağan), -egen (-eğen) eki ile ilgili olarak derlediğimiz örnekler aşağıda alfabetik olarak sıralanmıştır:

-agan (-ağan), -egen (-eğen)

ağlağan Sık ağlayan (*Deleme Sözlüğü*)

akagan Çok akan (gözünün yaşı) (*Tarama Sözlüğü*)

aragan Aramaya koyulan (*Tarama Sözlüğü*)

artağan Coğalan, bereketli (*Türkçe Sözlük*)

atağan Çok övünen, atıp tutan (*Derleme Sözlüğü*)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

bakagan Bakan, bakıcı (*Tarama Sözlüğü*)

batağan 1.Elne geçen parayı boşa harcayan. 2.Bataklık (*Deleme Sözlüğü*)

biçirgen Ayak parmakları arasında çıkan mantar (Necati Demir Ordu ve Yöresi Ağızları TDK 2001)

bilegen, bileğen Çok bilen, bilici (*Derleme Sözlüğü*)

bişegen, bişeğen Çabuk pişen (*Derleme Sözlüğü*)

bitegen İyice yetişen, çok biten (*Tarama Sözlüğü*)

boragan Fırtına, bora (*Derleme Sözlüğü*)

burağan Güçlü esen rüzgâr (*Türkçe Sözlük*)

çalağan Azgın, yırtıcı (hayvan, kuş) (*Derleme Sözlüğü*)

çokrağan . Gür kaynak (*Türkçe Sözlük*)

dalağan 1. İnsana saldıran, ısırın, köpek 2. Isırgan otu (*Derleme Sözlüğü*)

delegen, deleğen Ağaçkakan (*Derleme Sözlüğü*)

depegen Çokça tepen, tekme atan (*Dede Korkut* 265-8)

döneğen Sözünde durmayan (*Derleme Sözlüğü*)

durağan Sabit, akışmaz (*Türkçe Sözlük*)

emegen 1. Suyu çabuk emen (*Derleme Sözlüğü*) 2.İyi emen, Çok emen (*Tarama Sözlüğü*)

esegen Çok esen (*Tarama Sözlüğü*)

evegen Aceleci (*Derleme Sözlüğü*) bk. **ivegen**

geleğen 1.coğ. Ana ırmağa kavuşan (*Türkçe Sözlük*) 2.Bir yere sık sık gelip giden,

geleğen olmak (*Derleme Sözlüğü*)

gezegen is. Astr. Güneş çevresinde dolaşan cisimlerin ortak adı, seyyare, peyk (*TürkçeSözlük*)

gezeğen.Çok gezen (*Türkçe Sözlük*), (*Derleme Sözlüğü*)

gezeyen Çok gezen (Seyfettin Altaylı, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü* 1994)

giregen Çok giren, girme özelliği olan (*Tarama Sözlüğü*)

göreğen, göreğen Çok iyi gören (*Tarama Sözlüğü*)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/ 1 Winter 2010*

göreğen Çok iyi gören (*Derleme Sözlüğü*)

güleğen 1.Güler yüzlü (*Türkçe Sözlük*), 2. Sürekli gülen (*Tarama Sözlüğü*) 3.Sevimli, güler yüzlü, Çok gülen (*Derleme Sözlüğü*)

güleğen Sevimli, güler yüzlü, Çok gülen (Kerkük)

gürlegen Çok bağırıp çağıran (*Tarama Sözlüğü*) Çağlayan (*Derleme Sözlüğü*)

idegen, ikamet idegen biçiminde geçiyor. Sık gelip bir yerde kalan (Salih bin Mişveh Kufe'ye çok gelüp anda ikamat idegen idi, Arslan Tekin, *Şirvanlı Mahmud Terih-i İbn-i Kesir tercümesi* 70 a-10)

ivegen Aceleci (*Tarama Sözlüğü*)

iveğen sf. Acelece, akut (*Türkçe Sözlük*)

kaçagan Kaçmak, uzaklaşmak isteyen, kaçınan, kaçkın. (*Tarama Sözlüğü*)

kaçagan 1.Atın seri ve güzel yürüyüşü 2. Tavşan (*Deleme Sözlüğü*)

kayagan Yumuşak taş (*Tarama Sözlüğü*) Düz taş (*Derleme Sözlüğü*)

kesegen 1. Fare 2. Danaburnu 3. Erkek domuz (*Deleme Sözlüğü*) Fare (*Tarama Sözlüğü*)

kızağan Kızana gelmiş hayvan (*Deleme Sözlüğü*)

köyegen Eşek sineği, bügelek (*Tarama Sözlüğü*)

küseğen 1.Çabuk, sık sık küsen (*Deleme Sözlüğü*) 2. Küstüm otu (*Türkçe Sözlük*) DS

olağan Tabii (*Türkçe Sözlük*)

pişeğen Kolay pişen (*Türkçe Sözlük*)

salagan Saldırgan, mütecaviz (*Tarama Sözlüğü*)

sızağan Su sızdıran (*Deleme Sözlüğü*)

sezegen Tez duyan, tez hissedenden (*Deleme Sözlüğü*)

söyleyeğen Israrla ve etkili söyleyen (*Tarama Sözlüğü*)

süreğen is. Müzmin, kronik (*Türkçe Sözlük*) DS

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/ 1 Winter 2010*

süsegen Boynuzu ile vuran (*Deleme Sözlüğü*) *Divanü Lugatî't-Türk*, B. Atalay III 364.s.)

süzegen Sık işeyen (*Deleme Sözlüğü*)

tepeyen, tepegen Çifte atadan (Seyfettin Altaylı, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü* 1994)

tutagan İyice, sıkıca tutan, çok tutan (*Tarama Sözlüğü*)

uçagan Süratli uçan (kuş) (Seyfettin Altaylı, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü* 1994)

ugan Kadir (*Divanü Lugatî't-Türk* I, 77-78) **ugan** Allah, kadir (Aysu Ata, *Kıyasu'l-Enbiya* 29r 8, 31 v 2)

vurağan Boynuz ve tekme ile vurma alışkanlığı olan (hayvan) (Seyfettin Altaylı, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü* 1994)

yagagan Çok yağıcı (*Tarama Sözlüğü*)

yatağan İki yanı kesici savaş bıçağı (*Türkçe Sözlük*)

yatağan Yatmayı çok seven (Seyfettin Altaylı, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü* 1994)

yelegen çok yelen, hızlı koşan, hızlı giden (*Tarama Sözlüğü*)

yöreğen İyi yürüyen eğitilmiş (hayvan) (*Derleme Sözlüğü*)

Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü gibi -agan (-ağan), -egen (-eğen) eki Oğuz grubu lehçe ve ağızlarına has bir ektir. Türkiye Türkçesinde canlılığını yeni örneklerle sürdürmektedir. Ek, Kıpçak grubu lehçe ve ağızlarında da bulunmaktadır. Bu bakımdan ekin geniş bir alanda kullanıldığını görüyoruz.

Bu konunun incelenmesinde güdülen amaçlarımızdan biri Türkiye Türkçesinin ek varlığının ayrıntılı bir biçimde ele alınmasının gerekli olduğunu vurgulamaktır.

Bir başka amaç, yabancı kelimelere karşılık arayanlara önceden değerlendirilmiş, özellikleri belirlenmiş bir kaynak oluşturmaktır. Yoğun olarak yapılan bir eylemin sıfatlaştırılması söz konusu olduğunda yabancı kelimeler bu ekten yararlanıp karşılanabilir. Araştırmacı, kendi söz varlığı üzerinden karşılık aramaya girmektense bu tür değerlendirilmesi yapılmış, ekleri dikkate almalıdır.

Karşılık bulmada gerekli hazırlığımız olmadığından anlam sınırları belirlenmediğinden eklerden yeterince yararlanılamamaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Bir coğrafya terimi olan *geleşen*, astronomi terimi olan *gezegen*, tıp terimi olan *ivegen* (*akut* karşılığı), *süreşen* (*kronik* karşılığı) tesadüfen yapılmış türetmelerdir. Her ek, örnekleri derlenmiş, özellikleri belirlenmiş, kelimeye katacağı anlam incelikleri gösterilmiş, tarihî boyutu tespit edilmiş olsa bu tür eklerden yeni kelimeler yapmak kolaylaşır; tutunabilir, benimsenebilir, Türkçenin yapı ve anlam özelliklerine uygun yeni karşılıklar türetilir.

OGUZCA OLMAYAN TÜRK LEHÇELERİNDEKİ OĞUZCA UNSURLAR VE BUNLARA TEORİK BİR YAKLAŞIM*

Gürer GÜLSEVİN**

ÖZET

Günümüzde Oğuzcanın lehçeleri ile Oğuzca olmayan lehçeler arasında belirli bazı farklılıklar vardır (Oğuzca *gizle-* = Diğer lehçelerde *yaşur-/caşır-/jasır-*, vs.). Bununla birlikte, Oğuzcayı karakterize eden özelliklerden bazıları, Oğuzca olmayan birkaç lehçede de karşımıza çıkmaktadır. Bu bildiride öncelikle Oğuzca unsurun ne demek olduğu, hangi özelliklere Oğuzca özellik denilebileceği gibi sorulara cevap aranacaktır. Daha sonra da Oğuzca olmayan tarihî ve yaşayan Türk lehçelerinde rastlanan Oğuzca unsurlar üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Oğuzca unsurlar, Türk lehçeleri.

OGHUZ ELEMENTS IN NON-OGHUZ DIALECTS AND A THEORETICAL APPROACH TO THEM

ABSTRACT

There are certain differences between the Oghuz dialects and the non-Oghuz ones (Oghuz *gizle-* = *yaşur-/caşır-/jasır-*, etc. in other dialects). We can, however, see some of the features that characterize Oghuz in several non-Oghuz dialects. In this study, we will try to explain what Oghuz elements are, and which features can be regarded as Oghuz. Then, we will focus on the Oghuz elements in the non-Oghuz ancient and current Turkic dialects.

Key Words: Oghuz elements, Turkic dialects.

* Bu metin, I. Büyük Türk Dili Kurultayı'nda sunulan "Oğuzca Olmayan Türk Lehçelerindeki Oğuzca Unsurlar Ve Bunlara Teorik Bir Yaklaşım" (Başkent Üniversitesi, 26-27 Eylül 2006 Ankara) başlıklı bildirinin düzenlenmiş şeklidir.

**Prof.Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, gurergulsevin@gmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Türk dilinin, Avrasya'nın çeşitli yerlerinde yaşayan pek çok diyalekti vardır. Bu diyalektler dilciler tarafından çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. Genel ortaklıklar da dikkate alınınca, Türk dilinin şu ana dallarından bahsedilebilir: 1. Oğuz grubu, 2. Kıpçak Grubu, 3. Karluk Grubu, 4. Kuzey-Doğu Grubu, 5. Çuvaşça.

Çuvaşça, en eski dönemde ortak Türk dilinden ayrılmış olan LİR grubunun günümüzdeki temsilcisidir. Bu çalışmada Çuvaşçayı değerlendirmelere katmadık. Başka bir çalışmada müstakil olarak değerlendireceğiz.

Oğuzlar ise, Türk dilinde en geniş alana ve nüfusa sahip olan gruptur. Sadece konuşma dili olan bazı diyalektler, XX. yüzyılın başlarında, Sovyetler Birliği döneminde ayrı ayrı yazı dilleri haline getirilmişlerdir. XV. yüzyılda, şimdi yazı dili haline getirilmiş bu diyalektlerin edebî eserlerine rastlamıyoruz. XV. yüzyılda Doğu'da Çağatayca, Batı'da da Oğuzca kendi bölgelerindeki bütün Türk halklarının yazı dili durumunda idi. Başlangıcından XI. yüzyıla kadar ise, sadece tek bir kol halinde ortak yazı dilimiz vardı. Bu da, VIII. yüzyıldan kalan bengü taşları ile tanıdığımız Köktürkçedir.

VIII. yüzyılda çok farklı diyalektleri konuşan Türk halkları olmasına rağmen, hepsinin anlayıp kullandığı bir ortak edebî yazı diline Köktürk devleti sahipti. Bu ortak yazı dili şekillenirken, elbette, o dönemdeki diyalektlerin de bazı özelliklerini de bünyesine almıştı. Gerek Oğuz, gerekse Kıpçak lehçelerinin bu ortak edebî yazı diline verdiği unsurlar bilim adamlarınca birer birer incelenmekte ve değerlendirilmektedir.

Köktürkçedeki Oğuzca unsurları 1972 yılında Z. Korkmaz bir bildirisinde değerlendirmişti (KORKMAZ 1972). Ancak, o makalenin yazılmasından sonra geçen 34 yıl zarfında, Eski Türkçe ve Türk dilinin lehçeleri üzerinde yapılan çalışmaların katlanarak artması sonucunda yeni bilgilere de ulaşıldı. Oğuz lehçelerinden Halaççanın ayrıntılı olarak işlenmesi (DOERFER 1977; DOERFER-TEZCAN 1980), Kaşgay (ÇELİK 1998), Horasani (HEYET 1998), Ebi Verdi (TUNA 1984) gibi Oğuz diyalektlerine ait metin ve sözlüklerin araştırmacıların hizmetine sunulmasıyla, yeni malzemelere sahip olduk. G. Gülsevin 2004 yılında, daha önce gösterilenlere eklemeler yaparak 4 fonetik, 8 morfolojik, 4 leksik olmak üzere 16 unsuru Oğuzca olarak gösterdi (GÜLSEVİN 2004). Eski Türkçedeki Kazakça kelime ve deyimler ise, Ş. Bolatova ve O. K. Kayra tarafından işlendi (BOLATOVA-KAYRA 1995). A. Bican Ercilasun, Köktürk yazıtlarının dili ile Tatarca'yı karşılaştırdı (ERCİLASUN 1996).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Oğuz lehçesinin ilk olarak XII. yüzyıldan sonra Anadolu sahasında bir edebî yazı dili olduğunu bilmekteyiz. Bu dönemden önceki Oğuzcayı ise, Oğuzca olarak yazılmış kaynaklardan izleyememekteyiz. Karanlık dönem diyebileceğimiz Eski Oğuzcanın özelliklerini, XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut Divanu Lügati't-Türk adlı eserinde bulmaktayız (KORKMAZ 1973). Eski Türkçe yazı dili, Orta Asya'da Karahanlıcadan sonra Harezmi ve Çağatay edebî yazı dilleri kanalıyla XX. yüzyıla kadar devam etmiştir.

Biz bu bildirimizde, Oğuzca olmayan tarihî ve yaşayan diyalektlerde rastlanan Oğuzca unsurlar üzerinde duracağız.

Oğuzca Unsur nedir? Hangi özellikler Oğuzcadır denilebilir?

Sadece Oğuz diyalektlerinde kullanılmış ya da kullanılmakta olan bir unsurun, ilk bakışta, Oğuzca olabileceği düşünülebilir. Ancak, bunun da kendi içinde sorunları vardır. Çünkü, günümüzde sadece Oğuzcada bulunan unsurlar, çeşitli tiplerde karşımıza çıkar. Bunlara da ayrı ayrı yaklaşmak ve açıklamalar getirmek gerekir:

1. Oğuzca "**kentü**" / diğerlerinde "**öz**" ya da Oğuzca "**bul-**" / diğerleri "**tap-**" tipindekiler: Bunlar en eski metinlerden itibaren bir arada izleyebildiğimiz kelimelerdir. Bazı Oğuz diyalektlerinde, sonraları Oğuzca olmayan şekiller de kullanılmaya başlamıştır.
2. Türkiye Türkçesinde "**bilgisayar**" / diğerlerinde "**computer**" ya da Türkiye Türkçesinde "**doğa**" / diğerlerinde "**tabiat-tabigat**" tipindekiler: Sadece Oğuzcada görüldüğünü söylediğimiz bu kelimeler, eski dönemlerde yoktu. XX. yüzyılda Anadolu Türkçesinde türetilerek oluşturuldu.
3. Türkiye Türkçesinde "**erdem**" / diğerlerinde "**fazilet-mertlik** vs." ya da Türkiye Türkçesinde "**yanıt**" / diğerlerinde "**cavap, cöp** vs." tipindekiler: Bunlar birinci tiptekiler gibi eski metinlerde karşılaştığımız kelimelerdir. Ama, daha sonra Türk dili bunların yerine Arapça ve Farsça gibi yabancı şekilleri aldı ve yaygınlaştırdı. XX. yüzyılda Anadolu'da, dil devriminden sonra tarihî dönemlerde tespit edilen bu tür bazı kelimeler diriltildi ve yazı dilinde tekrar yaygınlaştırıldı.
4. Oğuzca "**dudak-dodak**" / diğerlerinde "**erin-irin**" ya da Oğuzca "**konus-**" / diğerleri "**söyleş-**" tipindekiler: Bunlarda Oğuzca olanlar, Eski Türkçede rastlanmayan bazı şekillerdir. İlerleyen dönemlerde sadece Oğuzca metinlerde görülmeye başladı.
5. Oğuzca "**yakala-**" / diğerlerinde "**tut-**", "**karma-**" tipinde olanlar: Bunlar, Oğuzcada sonradan genişletilmiş şekillerdir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Mevcut kelimenin dışında başka türetmelere yeni anlamlar yüklenmiştir.

6. Türkiye Türkçesi “*kışla*” / diğerlerinde “*kazarma*” tipinde olanlar: Özellikle Sovyetler Birliği döneminde, bu ülkede yaşayan Türklerin diline ait bir kelimenin yerine Rusça şeklin yaygınlaşmasıdır.

7. Oğuzca “*ev*” / diğerlerinde “*öy-üy*” ya da Oğuzcada “*ol-*” / diğerlerinde “*bol-*” tipinde olanlar: Bunlar, aynı kelimenin farklı fonetik yapıya bürünmüş şekilleridir.

Yukarıdaki tabloda son dönemlerde üretilenler, tarihî dönemlerden taranıp diriltilenler, sonraki dönemlerde anlam ve şekil değişmesine uğrayanlar farklı kategoriler oluşturabilir. Ama, en eski yazılı belgelerden beri paralelleri ile birlikte yaşayanları (*el/kol*, *bul-/tap-*, vs.) yorumlamak oldukça güçtür.

Bugün batı Oğuzlarının kullandığı “*bul-*” fiiline karşılık diğer diyalektlerde “*tap-*” şekli yaygındır. En eski yazı dilimiz olan Köktürkçede “*bul-*” şekli tespit edilmektedir. “*tap-*” ise Uygurca metinlerden başlayarak karşımıza çıkar. Yüzlerce yıl, bu iki fiil çeşitli metinlerde kullanılagelmiştir. XIII. yüzyılda Anadolu’da “*bul-*” hakimdi. Anadolu dışında ise bir müddet “*bul-*” ile birlikte “*tap-*” kullanılmış, sonraları “*tap-*” şekli hakim duruma geçmiştir. Bu durum, ilk bakışta şunu düşündürür:

“bul-” Oğuzca, “tap-” ise Oğuzca olmayan şekildir. Daha sonraları Orta Asya’daki diyalektleri (Uygur, Karahanlı, Harezmi, Çağatay) konuşanlar, zamanla eski yazı dilindeki “bul-” fiilini terk edip kendilerine ait olan “tap-” fiilini yazı dillerine taşımışlardır.

Bu, akla en uygun açıklamadır. Ama, şu da düşünülmelidir:

“bul-” Oğuzca değildir. Köktürk yazı dilinde olduğu için, daha sonraları Orta Asya’daki diyalektler peyderpey terk etse de, Anadolu’daki Oğuzlar dillerinde saklamışlardır.

Acaba bu ikinci görüş doğru olabilir mi? Bizce bunun doğru olması mümkün değildir. Çünkü, Oğuzlar X. yüzyıldan itibaren kalabalık gruplar halinde batıya göç etmeye başlamışlardır. Orta Asya’da kalan halklar, VIII. yüzyılda karşımıza çıkan ortak Türk edebî yazı dilini küçük değişikliklerle kullanmaya devam etmişler, batıya gelen Oğuzlar ise, hem kendilerinin bir edebî yazı dili bulunmadığı, hem de Orta Asya’daki edebî yazı dili geleneğinden uzakta kaldıkları için olsa gerek, Arapça ve Farsçayı devlet, din, bilim ve edebîyat dili olarak kullanmayı tercih etmişlerdi. Yani, XIII.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

yüzyılı düşünürsek, Anadolu'ya yerleşmiş olan Oğuzların Orta Asya'daki edebî yazı dili geleneği ile bağlantıları kesilmişti. Konuşmak için kullanılan bir diyalektleri vardı; ama devlet, din, edebîyat dili olarak Farsça ve Arapçayı kullanıyorlardı. VIII. yüzyıldan sonra aradan 500 yıl geçmişti. O dönemlerde Orta Asya'dakilerin bile terk etmeye başladıkları “bul-” fiilini, bütün Anadolu Oğuzlarının 500 yıl öncesini hatırlayıp kullanmaya başlaması düşünülemez. Bunun tam tersi olsa idi, yani Köktürkçedeki şekli Orta Asya'dakiler devam ettirseydi, bunu eski yazı diline bağlılık olarak değerlendirmek mümkün olabilirdi.

Böyle bir çalışmada başlangıç noktamız, her şeye rağmen, yine de yaşayan diyalektlerin karşılaştırılması olmalıdır. Sadece Oğuzcada yaşayan unsurlar belirlenip, bunların özel durumları kendi içlerinde tartışılıp sınıflandırılarak sonuca gidilmelidir.

Bizim Oğuzca unsurlarla ilgili bu bildirimiz, çok daha kapsamlı bir araştırmamızın özeti, tanıtılması niteliğindedir. 10 morfolojik özellikten, burada sadece 3 tanesi üzerinde duracağız. Belirleyebildiğimiz 220 Oğuzca kelimenin ise 25 tanesini listeleyip sadece 8 tanesini inceleyebileceğiz. Daha sonraki çalışmalarımızda hem burada değerlendirmeye almadığımız lehçeleri (Çuvaşça vs.) ayrı ayrı işleyeceğiz, hem de bu bildiriye dahil etmediğimiz 200'den fazla kelime çiftini inceleyeceğiz.

A. ĞEKĞIBÖLGĞSÖZELLÖKLERĞ

1. Tamlayan eki +(n)Ing / +nIng /// Birinci kiğ zamirinde +Ğm/ Ğğ -nĞğ

Köktürk yazı dilindeki tamlayan eki +(n)Ing'dır (*köl tigin+in altunın kümüştin* KT.GB; *bayırku+niğ ak adgırğ* KT.D.6). Daha sonraki dönemlerde +nIng şekli de metinlerde görülmeye başlar. Orta Türkçe döneminde, bu iki şekil, ayrı ayrı yazı dillerini temsil eder. +(n)Ing şekli Oğuz yazı dilinde, +nIng ise Orta Asya edebî yazı dilinde yaşar. Bugün, de +(n)Ing Oğuzlarda, +nIng ise Oğuz olmayan lehçelerde yaşamaktadır.

Birinci kişi zahirinin tamlayan eki alması durumunda, ekin sonundaki ünsüz tarihîhi dönemlerde “ğ”, bugün ise “ğ” ya da “n”dir. Bu ses, Eski Anadolu Türkçesinde ise “m”olarak görülür: *benüm* (GÜLSEVİN 1977, 26). Harezmi Türkçesi eserlerinden Nehcü'l-Feradis'te de bir Oğuzca unsur olarak benim çekimi görülür: *menim hadislerim* (NF.2-6); *menim ewümge* (NF.270-12). Bu metinde istisnai olarak “ng”li çekim de vardır: *mening üze* (36-7). Bazı tarihî

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Kıpçakça metinlerde de “**menüm**” şekli vardır (ÖZTOPÇU 2002, 169).

Bugün Oğuzca dışındaki diyalektlerde (Özbek, Kırgız, Kazak, Başkurt, Uygur vs.) “**η/ng**”li şekiller yaşamaktadır. Tatarcada (**minem**) (ÖNER 1998, 141) ve Karaycada (**mienim**) (GÜLSEVİN Selma 2006) “**m**”li çekim görülür.

2. Geçmiş Zaman Sıfat-fiil Eki Olarak –DUK kullanımı:

Geçmiş zaman sıfat-fiil eki olarak günümüz lehçelerinde –**GAn** (> **An**), –**mlÇ**ve –**DUK** kullanılabilmektedir. –**DUK** eki, Oğuz lehçelerinin karakteristik sıfat-fiil ekidir. –**GAn** ise, Oğuzca olmayan lehçelerde görülür. Oğuz lehçesi olan Türkmencede de Oğuzca olmayan bir unsur olarak –**GAn** ekinin devamı olan –**An** şekli yaygındır.

Bugün sadece Oğuz lehçelerinde işlek olan –**DUK** eki, Köktürk edebî yazı dilinde de çok işlekti: *türük bodun ille-dük ilin içgını idmiş kaganladuk kaganın yitürü idmiş* KT.D.6-7; *bar-duk yirde edgüg ol erinç* KT.D.24; *inili eçili kikşürtükün üçün* KT.D.6. Köktürkçede, olumsuzluk bildiren –**ma**- tabanının üzerinde bu ek getirildiğinde ise, „bilinen“ değil, „anlatılan/farkına varılan“ geçmiş zamanın üçüncü kişi çekimi yapılmış oluyordu: *anta kirse inisi eçisin teg kılın-maduk erinç* KT.D.5.

Karahanlıca döneminde de yaygın olarak –**DUK** morfemini görürüz: *bilir men bu yanglıg tapug kildukung / bagırsaklık ol bu mini koldukung* KB.1878. Harezmce döneminde hem –**DUK**, hem de –**GAn** eklerinin kullanıldığı görülür: *kuvvet bérgen takı ol turur, hezimet qilgan takı ol turur* NF.32.14. Tarihî Kıpçak metinlerinde de –**GAn**’ın yanı sıra –**DUK** ekinin de kullanıldığı görülür. Çağatayca eserlerde –**GAn** eki yaygın olmasına rağmen, Oğuzca bir unsur olarak –**DUK** ekine de rastlanır: *bu deryāda min ok boldum vefāsız boldukın bilmey* (ŞH.Div.177b.10) (KAYMAZ 2004, 205).

3. Yeterlilik fiili u- / bil-:

Türk dilinde yeterlilik için **u-**, **bil-** ve **al-** filleri kullanılmaktadır. Köktürkçede olumlularda da olumsuzlarda da **u-** fiili kullanılıyordu: *artat-ı u-daçı* (BK.D.19); *itinü yaratunu u-maduk* (KT.D.10). Kutadgu Bilig’de “**u-**” da vardır, “**bil-**” de vardır: *bu halıg körürde mening bu közüüm / negü teg barugay sanga bu özüm* KB.3789; *sanga tegdi kaç kün bu kadgu sakınç / tegümeding işke işing ne erinç* KB.6350; *adırsa ödürse seçe bilse öz / kamug iş içinde yitiğ tutsa köz* KB.329; *kelir kut tuta bilmese sen barır / birür neng yiyü bilmese sen alır* KB.724) (ERCİLASUN 1984, 155-158).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Daha sonra, Orta Asya Türk edebî yazı dilinde *al-* fiili de kullanılmaya başlanmış ve bugün Oğuzca olmayan lehçelerde bu *al-* fiili standart hâle gelmiştir. Codeks Cumanicus'ta *bil-* ve *al-* bir arada kullanılmıştır. Çağatayca metinlerde ise olumsuzlar için *-a al-ma-/a bil-me-* şeklleri yaygınlaşmıştır (ECKMANN 1958, 126). Günümüz lehçelerinde (Başkurt, Tatar, Özbek, Kazak, Kırgız, Yeni Uygur) *al-* fiili standart şekil haline gelmiştir (ERCİLASUN 1991, 1027-1122). Günümüzde Köktürkçedeki *u-* filini sadece batı Oğuzları olumsuz çekimlerinde kullanmaktadırlar (*gel-eme-di* < *kel-e u-ma-dı*). Yine Oğuzca yeterlilik şekli olan *bil-* fiili de yaşayan Oğuz lehçelerinde görülür.

B. SÖZ VARLIĞINDAKİ OĞUZCA UNSURLAR

Türk lehçeleri ile ilgili karşılaştırmaların yapıldığı çeşitli yayımlarda, Oğuzca olarak sadece birkaç kelime kullanılmaktadır. „*kendi*“ (krş. *öz*), *bul-* (krş. *tap-*), *el* (krş. *kol*), gibi. Oğuzca olabilecek sözlerin ayrıntılı bir listesi ise henüz yapılabilmiş değildir. Biz, bu bildiri için tarihî ve yaşayan diyalektlerimizi karşılaştırdığımızda, 200 kadar kelimenin yalnızca Oğuzcada kullanılmış veya kullanılmakta olduğunu gördük. Bildirimizde bunlardan 8 tanesini değerlendirebileceğiz.

Köktürk edebî yazı diline girmiş olan Oğuzca unsurların, daha sonraki dönemlerde de Oğuzca olmayan diyalektlerde, ortak yazı dilinin malzemesi olarak uzun süre yaşadığı; çeşitli dönemlerde ve bölgelerde bu özelliklerin zamanla yerlerini mahalli diyalektlerin sözlerine bıraktığı anlaşılmaktadır.

Karşılaştırmalar sonucu Oğuzcaya ait olduğu anlaşılan ve Köktürkçede rastlanmayan bazı Oğuzca unsurların ise, daha sonraki dönemlerde, Oğuzların ilişkide bulundukları başka Türk diyalektlerine alıntılar olarak girdiği anlaşılmaktadır.

1. *aŋla-* / *tüŋün-* / *uk-* „anlamak“:

Bu anlamda günümüz lehçelerinde iki ayrı kelime tercihi vardır: Oğuz lehçelerinde *aŋla-* / *anla-* vardır, diğer lehçelerde *tüŋün-* şekli yaygındır. Köktürkçede bu anlamda kullanılan yaygın şekil *uk-* fiili idi. *Aŋla-* da, *tüŋün-* de Köktürkçede görülmedi. Ama, Eski Uygurcada *aŋla-* şekli de kullanılmıştır (US.s.16). Kaşgarlı Mahmut, *aŋla-* fiilini Oğuzca olarak belirtmiştir: *angladı* „*ol sözü angladı*“ „*O, sözü anladı.*“ Oğuzca. Başkası da böyledir; *anglar-anglamak* (DLT.II.290). S.G. Clauson 13. yüzyıla kadar olan metinlerde *tüŋün-* şeklini tespit edememiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

	aŋla- Oğuzca Olan Şekil	tüŋün- Oğuzca Olmayan Şekil
Köktürkçe		
Eski Uygurca	aŋla- (EUS.s.16)	
Karahanlı Türkçesi	anladı DLT.II.290; KB.4025	
Harezmi Türkçesi	aŋla- NF.227.16	
Çağatay Türkçesi	aŋla- NC.18+/3	
Kıpçak Türkçesi	aŋla- KTS.9	

	anla- Oğuzca Olan Şekil	tüŋün- Oğuzca Olmayan Şekil	Başka Şekil
Türkiye Türkçesi	anla-		
Azerbaycan Türkçesi	anla-	başa düş-	
Türkmen Türkçesi		düşün-	
Kazak Türkçesi		tösin-	ugin-
Tatar Türkçesi		töşün-	
Başkurt Türkçesi		töşün-	
Karaçay Türkçesi	aŋla-	tüşün-	
Karay Türkçesi	anla-		
Kırgız Türkçesi	aŋda-	tüşün-	
Özbek Türkçesi		tüşün-	
Uygur Türkçesi	aŋli-	çüşen-	
Yakut Türkçesi			öydö-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

2. bak- / kara- „bakmak“

Oğuz diyalektlerinde **bak-**, diğerlerinde **kara-** şekli yaygındır. Köktürk ve Uygur yazı dillerinde rastlanmamıştır. Kaşgarlı Mahmut “*ol manga bakdı* (DLT.II.16)” şeklinde verir. **Kara-** fiilini Ahmet Caferoğlu Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde göstermiştir.

	bak- (Oğuzca Olan Şekil)	kara- (Oğuzca Olmayan Şekil)
Köktürkçe		
Eski Uygurca		kara- EUTS.167
Karahanlı Türkçesi	bak- (DLT.II.16; KB.1857	
Harezmi Türkçesi	bak- NF.21.3	
Çağatay Türkçesi	bak- M.Sek.278; Bab.126.17	
Kıpçak Türkçesi	bak- KTS.222	

	bak- Oğuzca Olan Şekil	kara- Oğuzca Olmayan Şekil	Başka Şekil
Türkiye Türkçesi	bak-		
Azerbaycan Türkçesi	bax-		
Türkmen Türkçesi	bak-		seret-
Kazak Türkçesi		kara-	
Tatar Türkçesi	bak-	kara-	
Başkurt Türkçesi	bak-	kara-	
Karaçay Türkçesi		kara-	
Karay Türkçesi	bak-	kara-	
Kırgız Türkçesi		kara-	tikte-
Özbek Türkçesi	bak-	karä-	
Uygur Türkçesi	bak-	kari-	
Yakut Türkçesi			kör-, tağıs-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Oğuzca olmayan yaşıyan diyalektlerdeki “*bak-*” fiilinin anlamı biraz farklıdır. “*Beslemek, çocuğa ya da hayvanlara bakmak*” gibi bir anlam taşır. Bizideki “*bak-*” karşılığı olarak ise standart şekil “*kara-*” fiilidir. Karaycada görülen “*bak-*” şeklini ise, Baskakov sözlükte “*baksan ba, bakmasan dag*” atasözünde vermiştir (BASKAKOV 1974, 99).

3. benze- / okÇa „benzemek”

Günümüzde, **benze-/menze-** şekilleri Oğuz diyalektlerinde, **okÇa** ise diğerlerinde yaygındır. Tarihî dönemlerde *benge-/menze-* ve *okşa-* fiilleri yan yana kullanılabilmektedir.

	benze- (Oğuzca Olan Şekil)	okÇa- (Oğuzca Olmayan Şekil)
Köktürkçe		
Eski Uygurca	menze-t- EUTS.129	okşa- EUTS.140
Karahanlı Türkçesi	menze- KB.1649	oxşa- DLT.II.286; KB.I.784
Harezm Türkçesi	menze- NF.53.3	okşa- NF.303.12
Çağatay Türkçesi	menze- M.Sek.484	oxşa- M.Sek.369
Kıpçak Türkçesi	menze- KTS.181	okşa- KTS.204

	benze- Oğuzca Olan Şekil	okÇa- Oğuzca Olmayan Şekil	Başka Şekil
Türkiye Türkçesi	benze-		
Azerbaycan Türkçesi	menzä-		
Türkmen Türkçesi	menze-		
Kazak Türkçesi		okşa-	
Tatar Türkçesi		oxşa-	
Başkurt Türkçesi		oxşa-	

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Karaçay Türkçesi		uşa-	
Karay Türkçesi		uşa-	
Kırgız Türkçesi		okşo-	
Özbek Türkçesi		oxşa-	
Uygur Türkçesi		oksi-	
Yakut Türkçesi			maygımä-

4. bul- / tap- „bulmak“

Türk diyalektleri arasında denk-çift olarak en tanınmış kelimeler bunlardır Batı Oğuzcasında bugün **bul-** şekli standarttır. Oğuzca olmayan diyalektler ile Azerbaycan ve Türkmen Oğuzcılarında **tap-** şekli yaygındır. Uzak bir grup olmasına rağmen, Yakut Türkçesinde de **bul-** şekli görülür. Köktürkçede bu anlamda, Oğuzca olan **bul-** fiili kullanılmıştır. Daha sonraki dönemlerde yazı dilinde **tap-** kelimesi de bu anlamda karşımıza çıkmaya başlar.

	bul- (Oğuzca Olan Şekil)	tap- (Oğuzca Olmayan Şekil)
Köktürkçe	bul- KT.D.3	
Eski Uygurca	bul- EUTS.52	tap- EUTS.225
Karahanlı Türkçesi	bul- DLT.I.215; KB.818.	tap- DLT.I.425; KB.I.4172
Harezmi Türkçesi	bul- NF.34.4	tap- NF.133.13
Çağatay Türkçesi	bul- NC.20A/9; LD.1889	tap- M.Sek.567; LD.2151
Kıpçak Türkçesi	bul- KTS.37	tap- KTS.262

	bul- Oğuzca Olan Şekil	tap- Oğuzca Olmayan Şekil	Başka Şekil
Türkiye Türkçesi	bul-		
Azerbaycan Türkçesi	bul-	tap-	

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Türkmen Türkçesi		tap-	
Kazak Türkçesi		tap-	
Tatar Türkçesi		tap-	
Başkurt Türkçesi		tap-	
Karaçay Türkçesi		tap-	
Karay Türkçesi	bul-	tap-	
Kırgız Türkçesi		tap-	
Özbek Türkçesi		tap-	
Uygur Türkçesi		tap-	
Yakut Türkçesi	bul-		as-, tiy-

5. kizle- / yaĞur- „gizlemek“

Kaşgarlı Mahmut, *kiz* kelimesini „*kap, kutu, heybe*“ anlamında verir. „*kizle-*“ şekli de buradan türetilmiştir. Eski Uygurca metinlerde de geçmiştir. Tarihî ve yaşayan Türk diyalektlerinde, bu anlamda, *gizle-* şeklinin yanı sıra *yaşur-* fiili de çok yaygındır. *Gizle-* fiili Oğuzlarda, *yaşur-* şekli ise Oğuzca olmayan diyalektlerde yaygındır. S.G. Clauson, *kizle-* şeklinin Oğuzca olabileceğini söyler (CLAUSON 1972, 760). Kutadgu Bilig’de yaygın olan şekil *kizle-* fiilidir (37 kez): *kapuğ beklemiş sen yime yol kesip / yüzüñg kizlemiş sen tilin söz basıp* KB.6308. Yusuf Has Hacıp bu anlamda 1 kez de *yaşur-* fiilini kullanmıştır. Orta Türkçenin diyalektlerinde de hem *kizle-* hem *yaşur-* şekilleri görülür.

	kizle- (Oğuzca Olan Şekil)	yaĞur- (Oğuzca Olmayan Şekil)
Köktürkçe		
Eski Uygurca	kizle- EUTS.113	yaşur- EUTS.290
Karahanlı Türkçesi	kizle- DLT.I.100; KB.I.3232	yaşur- DLT.II.79; KB.I.770
Harezmi Türkçesi	kizle- NF.281.8	yaşur- NF.165.5
Çağatay Türkçesi	kizle- M.Sek.302; ; LD.1580	yaşur- M.Sek.184; LD.1580
Kıpçak Türkçesi	kizle- KTS.151	yaşur- KTS.151

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

	kizle- Oğuzca Olan Şekil	YAŞIR- Oğuzca Olmayan Şekil	Başka Şekil
Türkiye Türkçesi	gizle-		
Azerbaycan Türkçesi	gizlä-		
Türkmen Türkçesi	gizle-	yaşır-	
Kazak Türkçesi		jasır-	tığ-
Tatar Türkçesi		yäşir-	
Başkurt Türkçesi		yäşir-	
Karaçay Türkçesi		caşır-	
Karay Türkçesi	kizle-	yaşır-	
Kırgız Türkçesi		caşır-	kat-
Özbek Türkçesi		yäşir-	bekit-
Uygur Türkçesi		yoşur-	tik-
Yakut Türkçesi	kiste-		

6. in- / tüğ ,inmek

Denk-çift olarak Türk diyalektleri arasından en fazla bilinenlerden biri de bu kelimelerdir. Günümüzde, batı Oğuzcasında bu anlamda **in-** fiili kullanılırken, diğer diyalektlerde **tüş-/düş-** şekli tercih edilmiştir. Köktürkçede **in-** şekli kullanılmıştır. Uygurca döneminden itibaren, tarihî diyalektlerde **tüş-** şekli de kullanılmaya başlanmıştır. Kutadgu Big'de bu anlamda yaygın kullanılan fiil **in-** şeklindedir (9 kez): *yaşık yirke indi yüzin kizledi / kalık karşı keldi izin izledi* KB.6211. Yusuf Has Hacip, 1 kez de **tüş-** fiilini bu anlamda kullanmıştır.

	en- / in- (Oğuzca Olan Şekil)	tüğ (Oğuzca Olmayan Şekil)
Köktürkçe	in- KT.D.12; BK.D.11	
Eski Uygurca	in- EUTS.96	tüş- EUTS.259
Karahanlı	in- DLT.II.204;	tüş- DLT.II.81; KB.I.489

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Türkçesi	KB.I.6211	
Harezmi Türkçesi	én- NF.365.13	tüş- NF.415.3
Çağatay Türkçesi	in- M.Sek.353; LD.455	
Kıpçak Türkçesi	in- KTS.111	tüş- KTS.288

	én- / in- Oğuzca Olan Şekil	tüĞ Oğuzca Olmayan Şekil	Başka Şekil
Türkiye Türkçesi	in-		
Azerbaycan Türkçesi	en-	tüş-	
Türkmen Türkçesi	in-	tüş-	
Kazak Türkçesi		tüs-	
Tatar Türkçesi		töş-	
Başkurt Türkçesi		töş-	
Karaçay Türkçesi		tüş-	
Karay Türkçesi	én-		
Kırgız Türkçesi		tüş-	
Özbek Türkçesi	in-	tüş-	
Uygur Türkçesi		çüş-	
Yakut Türkçesi		tüs-	

7. yoğurt / katık / ayran „yoğurt“

Türk dilinin kelimesi olup Rusça da dahil birçok dile verilen „yoğurt“ kelimesi için yaşayan diyalektlerimizde **yoğurt** kelimesinin yanı sıra, **katık** ve **ayran** kelimeleri de kullanılmaktadır. Batı Oğuzcasında **yoğurt** vardır. Azerbaycan Türkçesinde hem **yoğurt** hem de **gatıg** kullanılır. Türkmencede ve Oğuzca olmayan diyalektlerde **katık/gatık** şekli yaygındır. Yakutçada ise hem **yoğurt** kelimesinin fonetik karşılığı olan **suorat**, hem de Rusçadaki şekliyle **yoğurt** kelimesi kullanılmaktadır. Tatar ve Başkurtçada da normal şekil olan **katık** kelimesinin yanı sıra **yoğurt** da kullanılır. Eski Uygurcadan itibaren yazılı metinlerde **yoğurt** kelimesine rastlanmaktadır. Kutadgu

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Bilig’de **yoğurt** kelimesi 1 kez geçmiştir: *kımız süit ya yüng yag ya yogurt kurut / yadım yak idiz hem erej evke tut* KB.4442

	yogurt (Oğuzca Olan Şekil)	katık / ayran (Oğuzca Olmayan Şekil)
Köktürkçe		
Eski Uygurca	yogurt EUTS.302	
Karahanlı Türkçesi	yogurt DLT.I.182; KB.I.1442	
Harezmi Türkçesi		
Çağatay Türkçesi		
Kıpçak Türkçesi	yogurut KTS.326	(?) katık KTS.131

	yoğurt Oğuzca Olan Şekil	katık / ayran Oğuzca Olmayan Şekil	Başka Şekil
Türkiye Türkçesi	yoğurt		
Azerbaycan Türkçesi	yoğurt	gatıg	
Türkmen Türkçesi		gatık	
Kazak Türkçesi		katık / ayran	
Tatar Türkçesi	yoğurt	katık	
Başkurt Türkçesi	yoğurt	katık	
Karaçay Türkçesi		/ ayran	
Karay Türkçesi		/ ayran	
Kırgız Türkçesi		/ ayran	
Özbek Türkçesi		katık	
Uygur Türkçesi		ketik	
Yakut Türkçesi	suorat / yoğurt		

8. el-elig / kol „el“

Yaşayan lehçelerimizde farklı tercihlerin olduğu bir kavram da „el“dir. Oğuz diyalektleri bunun için **el** şeklini kullanırken, diğer

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

diyalекtlerde **kol** kelimesi işlektir. Oğuzlar ise, **kol** kelimesini daha farklı anlamda kullanırlar. Köktürk yazı dilinde de Oğuzca bir unsur olarak **elig** vardır: türğiş kagan buyrukı az totokug eligin tutdı KT.D.38.

	el / elig (Oğuzca Olan Şekil)	kol (Oğuzca Olmayan Şekil)
Köktürkçe	elig KT.D.22	
Eski Uygurca	elig EUTS.71	
Karahanlı Türkçesi	elig DLT.I.74; KB.5633. el KB.3125.	
Harezm Türkçesi	el / elig NF.120.4	kol NF.130.12
Çağatay Türkçesi	el / ilig M.Sek. 207; NC.35A/9	kol M.Sek.56; NC.9A/16
Kıpçak Türkçesi	el KTS.71	kol KTS.152

	el / elig Oğuzca Olan Şekil	kol Oğuzca Olmayan Şekil	Başka Şekil
Türkiye Türkçesi	el		
Azerbaycan Türkçesi	el		
Türkmen Türkçesi	el		
Kazak Türkçesi		kol	
Tatar Türkçesi		kul	
Başkurt Türkçesi		kul	
Karaçay Türkçesi		kol	
Karay Türkçesi		kol	
Kırgız Türkçesi		kol	
Özbek Türkçesi		kol	
Uygur Türkçesi	äl	kol	
Yakut Türkçesi	ilii		

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

SONUÇ

1. Türkologlar tarafından henüz bütün Oğuzca özellikler belirlenebilmiş değildir. Bizim burada tanıtmasını ve özetini yaptığımız çalışmamız, belirleyebildiğimiz 250'ye yakın özellik üzerinde devam etmektedir.

2. Hangi unsurların Oğuzca olduğuna karar verebilmek, malzemeye çok yönlü bakmayı gerektirmektedir. Sadece Oğuzcada görülen özelliklere Oğuzcadır demek, her zaman doğruyu yansıtmıyor değildir.

3. Oğuzca olup tarihî ve yaşayan başka diyalektlere giren unsurların, giriş dönemleri ve giriş nedenleri farklılıklar gösterir. Örnek olarak:

a. Karluk grubundan Özbekçe ve Yeni Uygurcadaki Oğuzca unsurlardan bazıları, VIII. yüzyıldaki ortak edebî yazı dilimizdeki Oğuzca özelliklerden bir kısmının günümüze kadar saklanmış şekilleridir (Yeni Uygurcadaki *âl*, Özbekçedeki *in-*, gibi). Bu diyalektlerde görülen bazı Oğuzca şekiller ise Eski Türkçe döneminde yazılı metinlere yansımamıştır.

b. Kıpçak diyalektlerine Oğuzca özelliklerin girmesi ise çok daha başka farklılıklar gösterir. Doğudaki Kıpçak diyalektlerinde (Kazak, Karakalpak, Kırgız) görülen Oğuzca unsurların bir kısmı eski yazı dilinin devamı olan şekillerdir. Eski yazı dili döneminde bulunmayan bazı Oğuzca şekiller ise, muhtemelen XI. yüzyıla kadar bu Kıpçakların diline girmiş olabilir.

Ama, Batıdaki Kıpçakçanın Oğuzcadan unsur alması daha sonraki dönemlerde de olmuştur. Tatarca (ve Başkurtça), Osmanlıcanın etkisi altında idi. Kafkasya'daki ve Karadenizin kuzeyindeki Kıpçakça (Karaçay, Kumuk, Karay) için de aynı şey söz konusu idi. Bu son grup ile ilişkiler, Selçuklular döneminde de canlı idi. Kaşgarlı Mahmut'un Oğuzca olarak tanımladığı "*degül*" sözü, Batıdaki Kıpçak diyalektlerinde de "*tügil*" şeklinde kullanıldı.

Birinci teklik kişi zamirinin tamlayan hali ekini +Im olarak kullanması da XIII. yüzyıldan beri Oğuzca metinlerde izleyebildiğimiz bir durumdur. Bugün, Oğuzca dışında Tatarcada ve Karaycada bu türlü çekim vardır. Peki, "*minem*" çekimi Tatarcada vardır da Başkurtçada niçin yoktur? Buna cevap olarak, teorik yönden şu düşünülebilir: Tatarca XIX. yüzyılda da bir edebî yazı dili idi. Bu yazı dili Osmanlıcadan da etkileniyordu. "*minem*" yapısı da yazı diline girmişti. O dönemde Başkurtça ise bir yazı dili olamamıştı ve Tatarcanın bir ağız niteliği taşıyordu. Sovyetler Birliği döneminde

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Başkurt ağzı da ayrı bir yazı dili haline getirilince, Başkurtlar daha önce kullandıkları Tatar yazı diline bağlı kalmayıp, kendi telaffuz ettikleri şekliyle bu kelimeyi kullandılar.

c. Karaycadaki Oğuzca unsurlar da değişik katmanlara ait olmalıdır. Eski yazı dili geleneğinden dolayı birçok Türk diyalektlerinde devam eden Oğuzca özelliklerin bir kısmı, muhakkak Karaycada da saklanmıştır. Ama, Karayca, eski Türkçe özellikleri bazı durumlarda bütün lehçelerden daha muhafazakâr saklayabilmiştir (örnek: *yer-suv* „vatan“, gibi) (ÖNER 2000). Eski Türkçede olup batıdaki Kıpçakçanın hiçbir diyalekinde yaşamayan Oğuzca birkaç özelliğin Karaycada görülmesi (*kizle-*, *én-*, *sinek* gibi) de bu tarzda açıklanabilir.

d. Yakutça ve Tuvacadaki Oğuzca unsurlar, çok eski dönemlerdeki ortak yaşantı ile ilgili olmalıdır (*ıtur-* „ısırmak“, *bul-* gibi).

KISALTMALAR

- Azb.** : Azerbaycan Türkçesi
BĞk : Başkurt Türkçesi
Karay : Karay Türkçesi
Krç. : Karaçay Türkçesi
Krg. : Kırgız Türkçesi
Kzk. : Kazak Türkçesi
Özb. : Özbek Türkçesi
Tat. : Tatar (Kazan) Türkçesi
Trkm. : Türkmen Türkçesi
TTk. : Türkiye Türkçesi
Uyg. : Uygur Türkçesi
Yak. : Yakut Türkçesi
BK. : Bilge Kagan Anıtı
DLT. (Divanu Lugatı't-Türk): (Çeviren) Besim Atalay, **Divanu Lugat-it-Türk I-II-III-IV**, (İkinci baskı) TDK, Ankara 1985

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/1 Winter 2010*

- EUTS.** (Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü): Ahmet Caferoğlu, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, TDK, Ankara 1968
- KB.** (Kutadgu Bilig): Reşit Rahmeti Arat, **Kutadgu Bilig I**, (İkinci baskı) TDK, Ankara 1979
- KT.** : Köl Tigin Anıtı
- KTS.** (Kıpçak Türkçesi Sözlüğü): Recep Toparlı vd., **Kıpçak Türkçesi Sözlüğü**, TDK, Ankara 2003
- LD.** (Lütfi Divanı): Günay Karaağaç, **Lütfi Divanı**, TDK, Ankara 1997
- M.Sek.** (Mevlana Sekkaki): Kemal Eraslan, **Mevlana Sekkaki Divanı**, TDK, Ankara 1999
- NC.** (Nazmü'l-Cevahir): Vahit Türk, **Nazmü'l-Cevahir**, TDAV, İstanbul 2006
- NF.** (Nehcü'l-Feradis): Janos Eckmann, **Nehcü'l-Feradis**, TDK, Ankara 1995

KAYNAKÇA

- BASKAKOV, N.A.** (1974): **Karaimsko-Russko-Polsiy Slovar**, Moskva 1974
- BOLATOVA-KAYRA, Şınar-Osman** (1995): “Çağdaş Kazak Türkçesiyle Göktürk Yazıtlarındaki Kelime ve Deyimleri Arasındaki Benzerlikler”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten** 1995, Ankara, s.179-191
- CLAUSON, Sir Gerard** (1972): **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, London 1972
- ÇELİK, Muhittin** (1998): “**Kağay Türkçesi (Giriş-Gözetim-Metinler-Sözlük)**”, İnönü Üniversitesi, Doktora Tezi, 1998
- DOERFER, Gerhard** (1977): “*Khalaj and Its relation to the other Turkic Languages*”, **TDAY Belleten** 1977, s.17-33
- DOERFER-TEZCAN, Gerhard-Tezcan** (1980): **Wörterbuch des Chaladsch**, Budapest 1980
- ECKMANN, Janos** (1958): *Çağatay Dili Hakkında Notlar*, **TDAY Belleten** 1958, s.115-126
- ERCİLASUN, Ahmet Bican** (1984): **Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-**, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1984

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1991): **KarGlaGırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1996): “Köktürkçe İle Tatar Türkçesi Arasındaki Benzerlikler”, **Türk Kültürü AraGırmaları XXXII/1-2 Zeynep Korkmaz’a Armağan**, TKAЕ Ankara 1996, s.143-149
- GÜLSEVİN, Gürer (1977): **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, TDK Yayınları, Ankara 1977
- GÜLSEVİN, Gürer (2004): “Eski Türk Yazı Dilinde Oğuz Lehçesinin Ses, Şekil ve Sözvarlığı Unsurları”, **Amancolovskie Çiteniya**, Kazakistan (Öskembe) 7-8 Ekim 2004
- GÜLSEVİN, Selma (2006): “Karay Türkçesinde Oğuzca Unsurlar”, **I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı**, 9-15 Nisan 2006 Çeşme-İZMİR
- HEYET, Cevat (1998): (Çeviren Saime İnal Savi), “Horasan Türkçesi”, **KardeG Ağızlar (Türk Lehçe ve giveleri Dergisi)**, Altıncı Sayı, Ankara 1998, s.6-9.
- KAYMAZ, Zeki (2004): “Çağatay Türkçesinde Oğuzca Unsurlar Üzerine”, **S. Amancolov Okuvları** 2004, Materealdarı, Öskemen 2004, 204-210
- KORKMAZ, Zeynep (1972): “Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler”, **Birinci Türk Dili Bilimsel Kurultayı**, 1972, (Ankara 1975), s.433-446
- KORKMAZ, Zeynep (1973): “Kaşgarlı Mahmut ve Oğuz Türkçesi”, **Türk Dili**, S.253 (Ekim 1973), **Divanu Lügati’t-Türk Özel Sayısı**, s.3-19
- ÖNER, Mustafa (1998): **Bugünkü Kıpçak Türkçesi**, TDK. Ankara 1998
- ÖNER, Mustafa (2000): “Karay Türkçesinde Eski Unsurlar”, **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı**, 24-29 Eylül 2000
- ÖZTOPÇU, Kurtuluş (2002): **Kitab Fi ‘Gm An-NuGm**, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, 34, İstanbul 2002
- TUNA, Osman Nedim (1984): “Ebi Verdi: İran’da Bir Türk Diyalekti,” **TDAY Belleten 1984**, Ankara 1987, s.215-245

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

GAGAVUZ TÜRKÇESİNİ YAZI VE EĞİTİM DİLİ HÂLINE GETİRME ÇALIŞMALARINA BİR BAKIŞ

Nevzat ÖZKAN*

ÖZET

Gagavuz Türkçesi, 20. yüzyılda bir yazı ve eğitim dili haline gelmiştir. Bu gelişmede Mihail Çakır gibi Gagavuz aydınları önemli bir rol oynamış ve Gagavuz Türklerinin milli kimliklerine sahip çıkmak istemeleri önemli bir etken olmuştur.

Anahtar Kelimeler: yazı dili, eğitim dili, Gagavuz Türkçesi.

A GLANCE TO BECOME GAGAUZ TURKISH LANGUAGE OF WRITING AND EDUCATION WORKS

ABSTRACT

Gagauz Turkish became a language of writing and education in 20th century. In this development Gagauz scholars such as Mihail Ciachir and the Gagauz Turks' claim for national identity had an important role.

Key Words: writing language, education language, Gagauz Turkish.

Giriş

Türkiye, Azerbaycan ve Türkmen Türkçeleri gibi Gagavuz Türkçesi de Oğuz grubu Türk lehçelerindendir. Diğer Oğuz grubu Türk lehçeleri, belli bir ülke veya bölgede anadili, resmî dil ve yazı dili olarak kullanıldığı hâlde, Gagavuz Türkçesi, tarih boyunca hep konuşma dili olarak kalmış; kullanıldığı ülke veya bölgenin hâkim dilinin gölgesinden ve etkisinden kurtulamamıştır. Bu sebeple Gagavuz Türkçesi, Türk lehçeleri arasında en fazla dış etkilere maruz kalmış ve gelişme güçlükleri çekmiş Türk dili kollarından biridir.

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. nozkan@erciyes.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Yüzlerce dilin tarih sahnesinden çekilmek üzere olduğu günümüzde bir dilin kalıcı olmasını sağlayan iki önemli etkenden söz edebiliriz. Birincisi dilin konuşma alanıyla sınırlı kalmayıp yazılı olarak da kullanılması, ikincisi ise yeni yetişen kuşaklara eğitim yoluyla öğretilmesidir.

Bu açılardan bakıldığında Gagavuz Türkçesinin yaşatılması için çaba harcayanların öncelikle onu yazı dili haline getirmeye çalıştıklarını, daha sonra da eğitim alanına taşıma gayreti içine girdiklerini görüyoruz.

Gagavuz Türkçesinin Yazı Dili Hâline Getirilmesine Yönelik Çalışmalar:

Gagavuz Türkleri, Osmanlı Devleti'nin tebâsı oldukları zamanlarda Anadolu'daki Hristiyan Türklerin ve Türkçe konuşan diğer Hristiyanların, Karamanlıca (Grek harfleriyle yazılmış Türkçe) kitaplarını okumuşlar ve bu yolla dinî ve kültürel eğitimlerini Türk diliyle yapabilmişlerdir¹. Bu kitapların konusu ya azizlerin hayatı, dualar ve Büyük İskender gibi tanınmış kişilerin efsanevî hikâyeleri ya da Anadolu halk hikâyeleriydi².

1812'de Bükreş Anlaşmasıyla Moldova'yı ele geçiren Çarlık Rusya'sı, o döneme kadar büyük bir bölümü Kuzey Doğu Bulgaristan'da yaşayan Gagavuzları, bu ülkenin Basarabya bölgesine yerleştirmiştir.

Gagavuzların Rusya'nın hakimiyet alanına girmesiyle birlikte, Rus Türkolojisi, Rusya sınırları içinde kalan diğer Türk toplulukları gibi, Gagavuz Türkleriyle de yakından ilgilenmiştir.

Gagavuz Türkçesiyle yayımlanan ilk eser 1810 yılında Viyana'da basılan *Psaltır* adlı dinî manzum parçalardır. Gagavuz Türkçesine yapılan ilk tercümenin ise Aristofanes'in bir komedisinden veya Puşkin'in şiirlerinden yapıldığı yolunda bilgiler bulunmaktadır. Aristofanes'ten yapılan tercüme hakkında pek fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Nikolay ve İvan Fazlı kardeşlerin Puşkin'den çevirdiği "Kış Yolu, Kahırsız Kuşcaaz ve Kış Gecesi" adlı üç şiir tespit edilmiştir³.

¹ Mefkûre Mollova, "Sur le terme „Karaman” et les reches sur les „Karaman”, *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 8-9 (1978-1980), İstanbul 1980, s. 220.

Mehmet Eröz, *Hristiyanlaşan Türkler*, Ankara 1983, s. 41

² Atanas Manof, *Gagauzlar (Hristiyan Türkler)*, çev. Türker Acaroğlu, Varlık yay., Ankara 1939, s. 106.

³ Petri Çebotar, *Gagauzskaya, Hudojestvennaya Literatura / 50-80-e gg. XX v. oçerki*, Kişinev 1993, s. 6-7.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Moşkov'un *Nareçiya Bessarabskih Gagauzov* "Basarabyalı Gagavuzların Şivesi" (St. Petersburg 1904) adlı eseri, Gagavuz ağızlarından derlenmiş metinlerin yayımlandığı ilk ve en önemli çalışmadır. Bu kitap, Radloff'un Rus Kiril alfabesine dayanarak hazırladığı bir transkripsiyon sistemiyle, yine Radloff'un yönettiği Proben serisinin X. cildi olarak basılmıştır.

Yayımlandığı günden itibaren Gagavuzlarla ilgili bütün çalışmaların temel kaynağı olan bu kitabın giriş bölümünde (s. I-XXXII) Gagavuzlar hakkında bilgiler bulunmaktadır. Metinler bölümünde ise türlerine göre sözlü edebiyat eserleri verilmektedir: 1) Masallar, anlatmalar, efsaneler (s.1-191, 117 metin); 2) Günlük hayattan anekdot ve fıkralar (s.191-266, 68 metin); 3) Bilmece (s. 267-272, 98 bilmece); 4) Atasözleri (s. 273-282, 271 atasözü), 5) Yanılmaç adı verilen tekerlemeler (s. 283-284, 7 tekerleme); 6) Türküler (s. 285-320, 50 türkü); 7) Maniler (s. 321-343, 111 mani).

Ekler bölümü: 1) Gagavuz halk türkülerinin ve oyunlarının notaları. (s.1-23, 10 parça), 2) Derlenen metinlerin Gagavuzca-Rusça 3 bin kelimelik sözlüğü (s. 1-114).

Basarabya,da yaşayan Gagavuzlar, 1918 yılına kadar eğitim ve kültür dili olarak Rusçayı kullanmışlardır.

Gagavuz Türkçesinin yazı dili olarak gelişmesine çok büyük katkıları olan din adamı Mihail Çakır, Rus yönetiminden Rusça dışındaki dillerle de dinî ibadet yapma konusunda izin istemiş, Gagavuz Türkçesi yanında Moldovanca eserler de vererek Moldovanların desteğini de kazanmıştır.

1904 yılında duaları ve İncil'i Radloff'un belirlediği transkripsiyon alfabesinden farklı bir Rus Kiril alfabesiyle Gagavuz Türkçesine çeviren Mihail Çakır, kitaplarını yayımlamak için gerekli izni 1907 yılında alabilmiş ve aynı yıl içinde Kışinev'de Gagavuz Türkçesiyle dinî muhtevalı bir gazete çıkarmıştır. Ardından 1909 ve 1910'da, *Ai Evangheliea*'yı Kiril harfleriyle Gagavuz Türkçesinde yayımlanmıştır.

1918 yılında Moldova'nın Romanya'ya geçmesinin ardından Mihail Çakır eserlerinde, Romenlerin kullandığı Lâtin alfabesini tercih etmiştir. Daha önce Rus Kiril alfabesiyle yayımladığı *Aya (Ayozlu) Evanghelea / İncil*'i ve *Dua Chitabâ Gagauzlar için* adlı eserini Romen esaslı Lâtin alfabesiyle tekrar bastırmıştır. Aynı alfabeyle *Psaltir, Gagauzca-Türkçe Gagauzlar için hem Tiurclear için Chilisea Evangheleasâ, Chilisea İstorieasâ, Liturgya (Kilise duası), Laslov (Kilise kitabı), Molebin (Af duası), Mohitrennik, Ahatist (Aya Marya duası Türküsü), Besarabiealâ Gagauzlarân İstorieasâ, Dictionar*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Gagauzo (tiurco)-roman adlı eserleri ve tercümeleri yayımlanmıştır⁴. Mihail Guboglu, Romen kaynaklarından derlediği bilgilere dayanarak Mihail Çakır'ın Rusça, Moldavanca ve Gagavuz Türkçesiyle yayımlanmış 34 eserin olduğunu bahsetmektedir⁵.

Aynı dönemde Gagavuz Türkçesiyle ilgili akademik çalışmalar da devam etmiştir. Moşkov'un yayımladığı metinleri esas alan Dimitriev, "Gagavuzcanın Ses Bilgisi" adıyla *Archiv Orientalni* dergisinde Almanca olarak üç bölümlük uzun bir çalışma yayımlamıştır (I, yıl: 1932, S. 4, s. 208-224; II, aynı sayı, s. 349-362, III, yıl: 1933, S. 5, s. 96-113). Dimitriev, daha sonraki çalışmalarında Gagavuz Türkçesinin morfolojisi, söz dizimi ve uzun ünlüleri hakkında da değerlendirmeler yapmıştır⁶.

II. Dünya Savaşı yıllarında 1944'te Moldova'ya giren Sovyetler Birliği, 1947 yılında imzalanan Paris Anlaşmasıyla bu ülkeyi ilhak edince Gagavuzlar için yeni bir dönem başlamıştır.

1928-40 yılları arasında diğer Türk topluluklarının her biri için ayrı bir alfabe ve yazı dili belirleyen Sovyet sistemi, Gagavuz aydınlarının on yıl süren uğraşlarının sonunda Gagavuzlar için de bir alfabe ve yazı dili oluşturmuştur. SSCB Moldova SSC Yüksek Sovyeti'nin 30 Temmuz 1957 tarihli kararıyla, Dionis Tanasoglu ve L.A. Pokrovskaya Rus alfabesine bir kaç harf ilave ederek Kiril esaslı Gagavuz alfabesini hazırlamışlardır⁷.

Kiril esaslı Gagavuz alfabesiyle yayımlanan ilk kitap, Dionis Tanasoglu'nun hazırladığı ve 1959'da Kişinev,de bastırıldığı *Bucaktan Seslär* adlı antolojidir. Daha sonraki yıllarda bu alfabeyle çoğu halk edebiyatı ve folklor metni olan, geri kalanı da çağdaş Gagavuz yazar ve şairlerinin şiir ve hikâyelerinden meydana gelen 50'den fazla kitap basılmıştır.

Bu kitapların çoğu Gagavuz ağızlarından derlenen sözlü edebiyat metinleridir. Ancak Nikolay Petroviç Arabacı ve Nikolay

⁴ Mihail Guboglu, "Gagauzların Türkçe Dili, Edebiyatı ve Tarihi Hakkında Araştırmalar", *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, İstanbul, 13-28 Eylül 1985, Tebliğler, *Türk Dili C.II*, İstanbul 1987, s. 65.

⁵ Mihail P. Guboglu, "Prof.-Protoieren (Baş-Papaz) Mihail Ceakir (M. Çakır) (1861-1938)'in Ölümünün 50. Yılı Münasebetiyle", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 60, Haziran 1989, s. 59-84.

⁶ L.A. Pokrovskaya, *Sovremeny gagauzskiy yazık (kurs leksiy)*, Komrat 1997, s. 11-18.

⁷ Hasan Eren, "Gagavuz Türkçesi", *Türk Ansiklopedisi*, C.16, MEB yay., İstanbul 1968, s.110.

Włodzimierz Zajackowski, "Gagauz", *Encyclopedie Islam*, C.2, Leiden 1965, s. 972.

Georgeviç Tanasoğlu ile başlayan Gagavuz Türkçesiyle eser verme çalışmaları; Dionis Tanasoglu, Nikolay Baboglu, Dimitri Karaçoban, Mina Kösä, Gavril Gaydarci, Saveli Petroviç Ekonomov, Stefan Kuroglu, Konstantin Vasilioglu, Stefan Bulgar, Andrey Koçanci, Vasi Filioglu, Olga Radova, Todur Zanet, Petr Yalanci, Tudorka Arnaut gibi şair ve yazarlarla devam etmiştir. Gagavuz Türkçesiyle yazılan ilk ve tek roman Dionis Tanasoglu'nun *Uzun Kervan* (Kişinev 1985) adlı eseridir. Nikolay Baboglu, Dimitri Karaçoban ve Todur Zanet Gagavuz Türkçesiyle tiyatro eseri kaleme almışlardır⁸.

Dimitriev'in tespitlerinden hareketle hazırlanan Gagavuz Türkçesinin ilk grameri 1964'te⁹, Moşkov'un sözlüğüne ve Bucaktan Seslär adlı antolojinin söz varlığına dayanan 11500 kelimelik ilk Gagavuz sözlüğü ise N. A. Baskakov'un yönetiminde 1973'te yayımlanmıştır¹⁰.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Moldova'nın bağımsız bir devlet hâline gelmesiyle birlikte Gagavuzların idarî özerklik ve kültürel haklarla ilgili talepleri de artmıştır.

29 Ocak 1993'te Gagavuz Yeri Halk Topluğu'nun aldığı bir kararla Lâtin alfabesine geçilmiştir. Ancak yine aynı meclisin 26 Ocak 1996'da aldığı 22-VIII/I numaralı kararla önceki Lâtin alfabesinde bazı değişiklikler yapılarak, Kiril esashı alfabede 3 ile gösterilen ıe diftongunu ve Fransızcadan gelen Rusça ödünçlemelerde görülen é/3 harfini göstermek için kullanılan ê harfi ile, Romen / yeni Moldova alfabesinin çift ünsüzü olan Ț ț harfi eklenmiştir¹¹.

Gagavuz Yeri'nin özerklik statüsü 1995 yılında resmîyet kazanmış ve Gagavuz özerk bölgesinde Gagavuz Türkçesi ile birlikte Rusça ve Moldovanca resmî dil hâline gelmiştir. Bütün resmî binalarda, ticarî kurumlarda, okullarda yazılar bu üç dille yazılacaktır. Moldova dil kullanma kanununda belirtilen bu hususlar, Gagavuz Yeri Temel Kanonu (Anayasa) ve Gagavuz Yeri Halk Topluğu'nun çıkardığı karar ve kanunlarla da onaylanmıştır¹². Ancak uygulamanın sadece resmî binalarla sınırlı kaldığı görülmektedir.

⁸ Nevzat Özkan "Gagavuz Yazılı Türk Edebiyatı", *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, C. 12, KB yay., Ankara 1999, s. 351-447.

⁹ L.A.Pokroskaya, *Grammatika Gagauzkogo Yazıka Fonetka i Morfologiya*, Moskva 1964.

¹⁰ G. A. Gaydarci - E. K. Koltsa - L. A. Pokrovskaya - B. P. Tukan, *Gagauzsko - Russko - Moldavskiy Slovar*, Moskva 1973.

¹¹ *Orfografişeskiy slovar Gagauzkogo Yazıka / Gagauz Dilinin Orfografik Laflı*, Komrat 1997, s. 5.

¹² *Gagauz Yerin Temel Kanonu*, Komrat 1998, s. 8.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Gagavuz Türkçesi ile yapılan ilk önemli süreli yayın 1988'den beri çıkan *Ana Sözü*,dür. Bugün artık internette de yayımlanan Ana Sözü'nü 1994'ten beri çıkan *Gagauz Sözü*, 1996'dan beri çıkan *Sabaa Yıldızı* takip etmiştir. Bu üç yayın organını da Türkiye *TİKA* yolu ile desteklemektedir. Haber, kültür ağırlıklı çıkan bu süreli yayınlar, daha çok kütüphanelere, müzelere ve diğer resmî kurumlara dağıtılmakta, halka fazla ulaşamamaktadır.

1996 yılından beri, Halk Topluğu'nun yayın organı olarak Rusça çıkan ve tirajı 5 binlerde seyreden *Vesti Gagauzii* (Gagauziya Haberleri), bölgenin en eski ve köklü yayın organıdır. 1947 yılından sonra *Leninskaya Slova* (Lenin'in Sözü) adıyla çıkmaya başlamış olan bu gazetenin bazı sayılarında Gagavuz Türkçesiyle özel bir sayfaya da yer verilmektedir. 1991'de Leonid Dobrov'un yönetiminde çıkmaya başlayan *Gagauz Eri*, 1996'da çıkmaya başlayan *Açık Göz* ve 1999'da çıkmaya başlayan *Gagauz Halkı* da Rusça yayımlanmaktadır.

Gagavuz Türkçesinin yazı dili olarak yaşamasını sağlamaya yönelik bazı sivil çabalar da dikkati çekmektedir.

Her yılın 24-25 mart günlerinde Komrat'ta orta öğretim öğrencileri arasında Gagavuz Dili ve Edebiyatı Olimpiyatı düzenlenmektedir. On altıncısı 2005 yılında gerçekleştirilen bu yarışmada öğrencilerin Gagavuz Türkçesiyle konuşma ve yazma becerisi geliştirilmeye çalışılmaktadır.

1999'da Komrat'ta kurulan Gagavuz Yazarlar Birliği, Gagavuz Türkçesinin bir yazı dili olarak gelişmesi için önemli faaliyetler yürütmektedir. Genç yazar ve şairleri teşvik etmek için birliğe bağlı *Filizler* adıyla bir birim oluşturulmuştur. Gazete ve dergiler çocuklar için *Böcecik* ve *Karımcalık* adıyla ekler çıkarmaktadırlar.

Bütün bu çabalara rağmen Gagavuz yazı dilinin en önemli problemi, bir imla birliğinin sağlanmamış olmasıdır. Konunun yasa ile düzenlenmesine ve ardı ardına (1994 ve 1997) *Orfografya Laflu* yayımlanmasına rağmen Kiril alfabesiyle yazılan metinlerde görülen imla kargaşası Lâtin harfleriyle yazılan metinlerde de devam etmektedir.

Gagavuz Türkçesiyle yapılan radyo ve televizyon yayınları da, özellikle halk kesimlerinin anadili kullanımı üzerinde olumlu etkilerde bulunmaktadır.

Gagavuz Türkçesiyle ilk radyo yayını, 1986'da *Bucaan Dalgasında* adlı radyo programı ile başlamıştır. Bu program yayın süresi artırarak bugün de devam ettirilmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Merkezi Kişinev,,de bulunan Moldova Televizyonu (TVM) ayda bir saat, 15 günde de yarımşar saat Moldovanca alt yazılı olarak Gagavuz Türkçesiyle yayın yapmaktadır.

Komrat,,ta kurulmuş olan *GRT* (Gagavuz Radyo Televizyonu) adlı resmî yayın kurumu Gagavuz Türkçesiyle yayın yapmaktadır. Bu kurumun yaptığı radyo yayınları daha uzun süreli ve daha çeşitli olduğu hâlde televizyon yayınları haftanın belli günlerinde bir kaç saati aşmamakta, saat sekizden sonra ise *TRT İnt* kanalına bağlanmaktadır. *Bizim aydınık* ve *Yeni ay* adıyla kurulmuş bulunan özel televizyonlar ise, daha çok Rus televizyon kanalları üzerinden yayın yapmayı tercih etmektedirler.

Moldova,,ya bağlı Valkaneş bölgesindeki Gagavuz köylerinin devamı olan *Dimitrovka*, *Yeniköy* (Novoselovka), *Karakurt*, *Kubey* (Çervonoarmeysk) ve *Kurtçu* (Vinogradovka) köyleri idarî olarak Ukrayna,,nın Odesa rayonuna bağlıdır. Bu sebeple Gagavuz Yeri"deki gelişmeler bu bölgeye ulaşmamaktadır.

Henüz Lâtin alfabesine geçemeyen Ukrayna Gagavuzları, bir yandan Gagavuz Yeri"nde yaşanan gelişmeleri yakından izlerken, bir yandan da farklı bir ülkenin yurttaş olmanın getirdiği zorluklarla mücadele etmektedirler.

Gagavuzların Ukrayna"da her hangi bir resmî statüsü bulunmamakla birlikte, son yıllarda anadilleriyle kitaplar yayımlamaya başlamışlardır.

Moldova"da gelişen Gagavuz edebiyatının önemli isimlerinden olan Stepan Kuroglu, Stepan Bulgar, Tudorka Arnaut gibi bazı Gagavuz yazar ve şairleri, Ukrayna sınırları içinde kalan Gagavuz köylerinde doğmuşlardır. Ancak bugün hayatlarını Gagavuz Yeri"nde sürdürmektedirler.

1996"da Odesa,,da basılan, *Laalelär* adlı antolojide sadece Ukraynalı Gagavuz şairlerinin eserlerine yer verilmiştir. Ayrıca Maria Durbaylo gibi pek çok folklorcu Ukrayna sınırları içinde kalan Gagavuz köylerinden derlemeler yaparak Moldova"da yayımlanan eserlerinde bu metinlere yer vermişlerdir. Son yıllarda Ukrayna"da bilinen Gagavuz masallarını toplayan *Mır Mır Kotoban* adlı masal kitabı ve manileri toplayan *Maanelär* kitabı Kiril alfabesiyle yayımlanmıştır. *Oglan hem Mari Kız* adlı bir masal kitabı da, Gagavuz Türkçesi ve Rusça olarak 1990"da Kiev"de bastırılmıştır.

Ukrayna Gagavuzlarının anadilleriyle radyo ve televizyon yayını yapma imkanları bulunmamaktadır. Ancak Gagavuz Yeri"nde Gagavuz Türkçesiyle yapılan yayınları izleyebilmektedirler.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Kazakistan ve Kırgızistan gibi diğer Türk cumhuriyetlerinde ve Rusya Federasyonu'nda yaşayan birkaç bin kişilik Gagavuz toplulukları, yazı dili konusunda Gagavuz Yeri'nde yaşanan gelişmeleri izlemektedirler. Sözlü edebiyatlarından yapılan derlemelere, özellikle akademik çalışmalarda rastlamak mümkündür.

Geçmişten beri Gagavuzların yaşadığı ülkelerden biri de Bulgaristan'dır. Bugünkü sayıları ve durumları hakkında fazla bilgi bulunmayan Bulgaristan Gagavuzları yakın zamanlara kadar bu ülkede önemli bir yere sahiptiler.

Bulgaristan'da yaşayan Gagavuzlar hakkında ilk önemli bilgileri Atanas Manov'un 1936'da yazdığı ve Türker Acaroğlu'nun *Gagauzlar (Hristiyan Türkler)*, (Varlık yay., Ankara 1939) adıyla Türkçeye çevirdiği kitapta buluruz. Yaşar Nabi Nayır'ın 1936'da Balkanlar'a yaptığı geziyi anlattığı *Balkanlar ve Türklük* (Ankara 1936) adlı eseri de Bulgaristan Gagavuzlarının sayısı, kültürü ve edebiyatı hakkında önemli bilgiler verir.

Włodzimierz Zajaczkowski'nin "Gagauskie Teksty Folklorystyczne", (*Ezikovedsko-Etnografski İzsledvaniya v Pamet Na Akademik Stoyan Romanski*, Sofiya 1960, s.855-886) "Gagavuz Folklor Metinleri" adlı uzun makalesi ile *Jezyk i Folklor Gagauzow z Bulgarii*, (Krakow 1966) "Bulgaristan Gagavuzlarının Dili ve Folkloru" adlı eseri Bulgaristan Gagavuzlarının sözlü edebiyatına dayanan yayınlardır. Ancak Gagavuz Türkçesi Bulgaristan'da bir yazı dili olarak gelişme imkanı bulamamıştır.

Yunanistan'da da Gagavuzların yaşadığı yolunda bilgiler bulunmakla birlikte, bugüne kadar Yunanistan'da Gagavuz Türkçesinin yazı dili olarak veya eğitim öğretim alanında kullanıldığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Geçmişten gelen Bulgaristan'ın, Gagavuzları Türkleşmiş Bulgar, Yunanistan'ın ise Türkleşmiş Rum olarak görme politikası bugün de devam etmektedir.

Romanya'da ise, başta Dobruca bölgesi olmak üzere, dağınık vaziyette Gagavuzların yaşadığı bölgeler bulunmaktadır. Özellikle son yıllarda Anatol Măkriş adlı Beşalma doğumlu bir Gagavuz, Romanya Gagavuzları ile Moldova Gagavuzları arasında bir kültür köprüsü oluşturmak üzere Romence ve Fransızca yayınlar yapmaktadır. Ancak bugün artık Romanya'da Gagavuz Türkçesiyle çıkan bir kitap veya gazete bulunmamaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Gagavuz Türkçesinin Eğitim Dili Hâline Getirilmesine Yönelik Çalışmalar

Gagavuzlar çok uzun yıllar azınlığı durumunda bulundukları ülkenin diliyle eğitim görmüşlerdir. Ancak ilk kez, 1919'da Basarabya bölgesinin, Romanya'nın kontrolüne girmesinden sonra, Gagavuz çocukları Romen okullarında Lâtin esaslı Romen harfleri ile Türkçe eğitim görmeye başlamışlardır¹³. Romanya'da Türkçe eğitim verilmesi çalışmaları, Hamdullah Suphi Tanrıöver'in büyükelçilik yaptığı 1931-1944 yılları arasında daha da yoğunlaşmıştır. Mecidiye'de açılan Müslüman Seminerinde yetişen öğretmenlerden bazıları Gagavuz köylerinde Gagavuz öğrencilere Türkçe eğitim vermişler ve yetişkinler için açılan Türkçe kurslarında da görev yapmışlardır¹⁴. Hamdullah Suphi'nin çabalarıyla Gagavuz gençleri Türkiye'ye gönderilerek Türkçe yüksek öğrenim görmeleri sağlanmıştır. Öğrenimlerinin ardından tamamına yakını Türkiye'ye yerleşen bu öğrencilerin arasından Müzikolog Veysel Arseven, Prof. Dr. Selma Öztürk ve Prof. Dr. Emin Mutaf gibi önemli isimler çıkmıştır¹⁵.

1947'de Moldova'nın Sovyet toprağı olmasının üzerinden 10 yıl geçtikten sonra, Moldova parlamentosu, 16 Kasım 1957 yılında bir kanun çıkararak Gagavuz Türkçesiyle eğitime izin vermiştir. İzin ardından 1 Eylül 1958 tarihi itibarıyla Gagavuz okullarında ilkökul 1., 2. ve 3. sınıflarda bütün dersler Gagavuz Türkçesiyle okutulmuş, 4.-8. sınıflar arasında ise Rusça eğitime geçilmiş, ancak bu sınıflara da Gagavuz Dili ve Edebiyatı dersleri konulmuştur. Bu dönemin ders kitaplarını Gavril Gaydarci, Nikolay Baboglu ve Dionis Tanasoglu gibi Gagavuz aydınları yazmışlardır. Bu eğitim sistemi ancak üç yıl sürmüş ve 1961'de Gagavuz Türkçesiyle eğitime son verilmiştir.

1984'te başlayan yeniden kurma ve açıklık politikalarının etkisiyle Gagavuz aydınları, anadilleri ile eğitim yapma konusunda taleplerini dile getirmişler ve 1988 yılında Gagavuz okullarında 7. ve 8. sınıflara ikişer saat Gagavuz Dili ve Edebiyatı dersi konulmuş, sonraki yıllarda bu dersler 5. sınıftan 11. sınıfa kadar yayılmıştır¹⁶.

Gagavuz Yeri'nin özerklik statüsü kazanmasının ardından ilk öğretimden başlayarak bütün eğitim kademlerinde Gagavuz Dili ve Edebiyatı derslerinin saatleri artırılmış ve çok sayıda ders kitabı

¹³ Mihail Ciachir, *Besarabiealâ Gagauzlarân Istorieasâ*, Chişinău, 1934, s. 36-37.

¹⁴ Yaşar Nabi Nayır, *Balkanlar ve Türklük*, Ulus Basımevi, Ankara 1936, s. 113-114.

¹⁵ Stepan Bulgar, *Veysel Arseven*, Türksoy yay., Ankara 2004, s. 4-8.

¹⁶ Harun Güngör – Mustafa Argunşah, *Dünden Bugüne Gagauzlar*, Ankara 1993, s. 51-52.

yayımlanmıştır. Günümüzde Gagavuz öğrenciler, Gagavuz Yeri'nin diğer resmî dilleri olan Rusça ve Moldovancayla birlikte yabancı dil olarak bir batı dilini öğrenmektedirler.

1990-2000 yılları arasındaki 10 yıllık dönemde Gagavuz Yeri'nde, 47 kreş, 3 ilköğretim okulu, 26 orta okul, 13 lise ve 2 kolej açılmış, ancak Sovyet döneminde, kısa bir süre de olsa, hayata geçirilen bütün derslerin Gagavuz Türkçesiyle okutulduğu bir eğitim düzeni, henüz gerçekleştirilememiştir¹⁷.

Bugün, Gagauz Dili hem Literatürası, 52 okulda 1-12. sınıflar arasında temel ders olarak okunmaktadır. Bu ders, 1. sınıftan 9. sınıfa kadar haftada 3 saat okutulurken, 10.-12. sınıflarda uzmanlık dersi hâline gelmekte ve sosyal alan dersi olarak 4, fen alan dersi olarak 3 saat görülmektedir. Ancak bazı okullarda idarî amirlerin ve okul yöneticilerinin konuya gereken önemi vermemelerinden ve bu ders saatlerini yürütecek öğretmenin bulunmamasından dolayı program tam uygulanamamaktadır. 1.-9. sınıflar arasında okutulan dersler için ders kitapları yeterlidir. Ancak 10.-12. sınıflarda okutulacak uzmanlık alan dersleri için henüz ders kitapları yayımlanmamıştır¹⁸.

Yeni dönemde tespit edilen hedeflere göre, bütünüyle anadilde eğitime Uşak Başçaları adı verilen okul öncesinde ve başlangıç klaslar olarak bilinen I.-IV. sınıflarda 2001-2004 yılları arasında; Gimnazya denilen V.-IX. sınıflarda 2004-2008 yılları arasında, son kademe olan X.-XII. sınıflarda ise ancak 2009-2010 yıllarında geçilebilecektir.

2001 yılının nisan ayında belirlenen bu hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için müfredat programlarının ve ders kitaplarının bütünüyle Gagavuz Türkçesine aktarılması gerekmektedir¹⁹. Zaten bu hedefin ilk adımını oluşturan ana okullarında ve ilk kademedeki bütünüyle anadilde eğitime geçiş süresi dolmuş olmasına rağmen bu hedef hayata geçirilememiştir.

İlk öğretimin yanı sıra liselerde ve yüksek öğretimde de Gagavuz Türkçesiyle öğretimi geliştirme çalışmaları devam etmektedir.

¹⁷ *Geçen On Yıl (1990-2000) Gagauz Yeri Eğitiminin Beyaz Kitabı*, Komrat 2000, s. 4-5.

¹⁸ Todur Zanet, "Anna İvanovna Stoletneya ile Röportaj", *Ana Sözü*, 27. 02. 2005, S. 2 (475), s. 2.

¹⁹ "Gagauziyanın Üretmek Sistemünün Reformların Konteptiyası (Gagauz Milli Okulun Kurulması) Proektı", *Ana Sözü*, S. 8 (413) 28 Çiçek ay, 2001, s. 3-4.

Her türlü ihtiyacı Türkiye'den karşılanan Kongaz Süleyman Demirel Lisesi resmî bir okuldur. Ayrıca Kişinev'de ve Çadır'da birer Özel Türk Koleji bulunmaktadır. Bu okullarda Moldovanca, Rusça, İngilizce ve Türkiye Türkçesi yanında Gagavuz Türkçesi de öğretilmektedir. Komrat, Vulkaneş, Çadır, Kazayak başta olmak üzere Gagavuz Yeri'nin değişik yerlerinde toplam 12 lise bulunmaktadır. Gagavuz Yeri'ne bağlı olarak faaliyet yürüten bu liselerde Rusça, Moldovanca ve Gagavuz Türkçesiyle öğretim yapılmaktadır.

Eski Sovyet eğitim sisteminde olduğu gibi bugün de Moldova'da yüksek öğretimde filoloji eğitimi çift ana dalda yapılmaktadır. Komrat Devlet Üniversitesi Milli Kültür Fakültesine ve Kişinev Pedagoji Enstitüsüne bağlı olarak eğitim veren Gagavuz Dili Bölümleri de, Gagavuz ve Moldova Dili ve Edebiyatı Bölümü olarak düzenlenmiştir.

Komrat Devlet Üniversitesi Gagauz ve Moldova Dili Bölümünü Dionis Tanasoglu kurmuş, L. A. Pokrovskaya da yazdığı ders kitapları ve diğer çalışmalarıyla önemli katkılarda bulunmuştur. Daha sonra bölüm başkanlığı görevini L. K. Baurçulı üstlenmiştir. Bugünkü bölüm başkanı ise İ. D. Bankova'dır. Bölümde 8 öğretim elemanı görev yapmaktadır.

Bu bölümde Gagavuz Türkçesiyle ilgili Zamadaş Gagauz Dili, Gagauz Literatürası, Gagauz Dilinde Praktikum ve Gagauz Literatürasında Praktikum adı verilen uygulama dersleri, Gagauz Literatürasının İstoriyası, Gagauz Dilinin Metodikası, Gagauz Dilinin Dialektolojisi, Gagauz Halkının Sözlü Yaratmaları, Demekli Okumak dersleri bulunmaktadır.

Kişinev'de İon Krenga Üniversitesinde bulunan Pedagoji Bölümü daha çok Gagavuz okullarına öğretmen yetiştirmek için eğitim vermektedir.

Kişinev'de bulunan Bilimler Akademisine bağlı Azınlıklar Enstitüsünün de bir Gagauzoloji Bölümü bulunmaktadır. Başkanlığını Lüba Çimpoeş'in yürüttüğü bölümde akademik çalışmalar ve yayınlar yapılmaktadır.

Komrat'ta TİKA'nın kurduğu Atatürk Kütüphanesi ve Dionis Tanasoglu'nun önderliğinde Kişinev'de kurulan Mihail Çakır Kütüphanesi Türkiye Türkçesi ve Gagavuz Türkçesiyle yazılmış kitapların toplandığı iki önemli kültür merkezidir.

Ukrayna Gagavuzları, Gagavuz Yeri'ndeki gelişmeleri yakından izlemekte ve Odesa'ya bağlı Gagavuz köylerinde de

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Gagavuz Türkçesiyle eğitim-öğretim yapan okullar açmak için çaba harcamaktadır.

Vitaliy Boşkov'un *Bukvaların Horusu Aylerin Aylesi* (Kiev 1997) adlı çalışması Gagavuz çocuklarına Kiril esaslı Gagavuz alfabesini öğretmeye yönelik bir ders kitabıdır.

Bulgaristan Gagavuzları arasında geçmişte olduğu gibi günümüzde de Gagavuz Türkçesiyle eğitim öğretim yapılmamaktadır. Gagavuzların toplu olarak yaşadığı diğer ülkelerden Romanya ve Yunanistan'da da Gagavuz Türkçesiyle eğitim öğretim yoktur.

Sonuç:

Gagavuz Türkçesinin yazı dili olarak yaşatılması ve eğitim öğretim alanında kullanılması, bugünkü Gagavuz varlığının en temel sorunudur. Yakın geçmişe göre bazı sıkıntılar aşılacakla birlikte, hem resmî yetkililerin hem de halktan insanların çözmesi gereken çok önemli problemler bulunmaktadır²⁰.

Bunların başında Gagavuz Türkçesinin Gagavuz Türklerinin hayatında nerede bulunduğu ve hangi ihtiyaçları karşıladığı sorusu yer almaktadır. Başta Türkiye, belli ölçülerde de Moldova, Gagavuzlar için ders kitabı basımı konusunda destek vermektedir. Okullar açılmakta ve öğretmen atamaları sınırlı da olsa yapılmaktadır. Ancak buna rağmen öğrenci sayısında belli oranlarda düşüşler görülmektedir. Geçmişten gelen bir alışkanlıkla Rusça, popüler bir dil olarak İngilizce, resmî dil olarak Moldovanca, hatta belli ölçülerde Bulgarca ve Ukraynca Gagavuzların hayatında ağırlığı olan dillerdir. Türkiye'de çalışan ve okuyan Gagavuzlar ise çok kısa sürede Türkiye Türkçesini öğrenmekte ve başarıyla kullanmaktadırlar. Bu kadar farklı dil ortamlarında kendilerini ifade etmek durumunda kalan Gagavuzların ne kendi içlerinde ne de kendi aralarında sağlıklı bir dil gelişimi yaşamaları mümkün olmamaktadır.

Gagavuz Türkçesinin bir iletişim, eğitim ve yazı dili olarak varlığını sürdürmesi, Gagavuzların hayatındaki yerini ve ağırlığını sürdürmesiyle mümkün olacaktır. Dünya dillerinin neredeyse yarısının kullanıcısının 10 binden daha az kişiye düştüğü günümüzde²¹ çok önemli kültür dilleriyle mücadele eden Gagavuz Türkçesinin ayakta kalabilmesi için hem Gagavuz Yeri yetkililerine hem Türkiye'ye hem

²⁰ Fedora Arnaut, "Problems Encountered in Education in Gagauzian Turkish in the Autonom Region of Gagauzia – Moldova", *2001 Avrupa Diller Yılı Sempozyumu*, www.meb.gov.tr.

²¹ Daniel Nettle – Suzanne Romaine, *Kaybolan Sesler*, çev. Harun Özgür Turgan, Oğlak yay., İstanbul 2002, s. 76.

de uluslar arası kuruluşlara önemli görevler düşmektedir. Bin yıllık bir tarihî mirastan arta kalan Gagavuz Türkçesi, çok farklı tarihî şartların bir araya gelmesiyle günümüze kadar gelebilmiştir. Bugün de geleceğe taşınması için çok yönlü bir iş ve güç birliğine ihtiyaç vardır.

ALINTI KELİMELERDE SON TÜREME

Gülden SAĞOL YÜKSEKKAYA*

ÖZET

Bir kelimedeki aslında bulunmayan bir sesin sonradan ortaya çıkmasına ses türemesi denir. Ses türemesinin üç çeşidi vardır: ön türeme, iç türeme, son türeme. Son türeme, kelimenin aslında bulunmayan bir ünlü veya ünsüzün kelime sonunda belirmesidir. Örneği fazla olmamakla birlikte son seste de hem ünlü hem de ünsüz türemesi görülür. Ancak türeyen sesler standart olarak bütün lehçe ve ağızlarda ortak değildir. Türeyen bazı sesler belli bir bölge içerisinde yoğunlaşırken, bazı bölgelerde görülmemekte veya sadece birkaç, hatta bir örnekle sınırlı kalabilmektedir. Bu çalışmada Türkçede alıntı kelimelerdeki son türeme örnekleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk dili, son türeme, alıntı kelimeler.

THE EPITHESES IN THE LOAN WORDS

ABSTRACT

Anaptyxis is a sound appearing that is not found in the original structure of the word. There are three types of anaptyxis: prothesis, epenthesis and epithesis. Epithesis is a vowel or consonant appearing at the end of a word which is not found in the original structure of it. Although, there isn't not so much example, both vowel and consonant reproduction is seen even in the last sound of the word; but the derivative sound isn't the same, standard in the whole dialects and accents. Nevertheless some derivative sounds have an intense in a specific region, they aren't seen in the other areas or has rare example. In this study, the epithesis in the loan words in Turkish will be emphasized.

Key Words: Turkish language, epithesis, loan words.

* Prof. Dr. Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü guldensagol@marmara.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Bir kelimede aslında bulunmayan bir sesin sonradan ortaya çıkmasına ses türemesi denir. Ses türemesinin üç çeşidi vardır: ön türeme, iç türeme, son türeme. Son türeme, kelimenin aslında bulunmayan bir ünlü veya ünsüzün kelime sonunda belirmesidir.

Ses türemesi açısından Türkçeye baktığımızda, kalıcı ses türemelerinin yanı sıra bazı ses türemelerinin yazı dili hâline gelememiş ağızlarda veya bölgeden bölgeye değişebilen ve bir kısmı yazı diline aktarılmayan geçici ses türemeleri biçiminde oldukları görülmektedir. Bağka bir deyiğe türeyen seslerin standart olarak bütün lehçe ve ağızlarda ortak olmadığı görülür. Türeyen bazı sesler belli bir bölge içerisinde yoğunlağırken, bazı bölgelerde görülmemekte veya sadece birkaç, hatta bir örnekle sınırlı kalabilmektedir.

Türk dili, kendi ses düzenine uygun olmayan alıntı kelimelere, genellikle kendi kurallarını uygular. Dilin bir tür düzenlemesi olarak da değerdendirilebilecek bu “uyarlama” sonucunda meydana gelen çeğtli ses olaylarından biri de ünlü türemesidir. Genellikle kaynaklarda yazı dilimizde sadece ön ve iç seste ünlü türemesi görüldüğü belirtilmekle birlikte, aslında örneği fazla olmamakla birlikte son seste de hem ünlü hem de ünsüz türemesi görülür:¹ **servi / selvi** < Far. **serv**, **ceci** “çokluk” < Ar. **cem**, **defi** “tarafardan birinin kendisine açılan davada borçtan kurtulmak için bağurduğu her türlü yol” < Ar. **def**, **talih** < Ar. **tâli**, **kehrubâr** < **kehrubâr** < Far. **keh-rubâ**, **peydahlamak** < Far. **peydâ** gibi.² Aynı durum diğerd lehçeler için de söz konusudur. Tabii ki bütün son ses türemelerinin uyarlama olduğı iddia edilemez.³

Ses türemesi genellikle bir sözcüğün söyleyişini kolaylağtırmak için ünlü ya da ünsüz türemesi olayı olmakla birlikte

¹ Zeynep Korkmaz ağızlarda çok az rastlanan sonda ünlü türemesinin yazı dilinde örneğinin bulunmadığını belirtiyor (Korkmaz 1992, 136).

² Bu örneklerin sayısı artırılabilir. Karamanlı ağzı: **tesel(l)âh** < **tesellâ** < **teselli**, **zinahkâr**, **zinahker** < **zinâkâr**, **barem** < **bari**, **eğirim** < **eğir**, **illem** < **ille**, **zirem** < **zira** gibi (Eckmann 1950a, 200).

³ Zaten son türeme sadece alıntı kelimelerde değil, Türkçe kelimelerde de görülebilir: **Kırgız Türkçesi**: **tize** < **tîz** “diz” (Bağdağ2008, 207); **Çuvaş.**: **puji** „boğ, serbest” < **boş** (Ceylan 1997, 205); **Kıpçak Türkçesi**: **boyı** < **boy** “boy” T, TZ, BM, böyi < böy BM “örümcek” (Anadolu: böyü, büyü) (Karamanlioğlu 1994, 14); **Doğru Türkistan Hoten ağzı**: **Hot. bâği** “beğ” (Emet 2008, 213); **Edirne (Dağlı-Gacal-Pomak)**: **çıkarkana** < **çıkark** **iken** (Kalay 1998: 38); **Malatya**: **ne varı k** < **ne var ki** (Gülseren 2000, 68); **Kıbrıs**: **giderkana** < **giderken**, **anidene** < **aniden** (Saracoğlu 2004, 34) gibi.

Tabii ki kelime sonunda sadece ünlü türemesi değil, ünsüz türemesi de görülebilir: **Kumuk Türkçesi**: **aşt et** “yemek yapmak”; **Gagavuz Türkçesi**: **zerâm** (B.T.) < Far. **zirâ**, **peşint** < **peşin** (Özkan 1996, 92); **Kıbrıs**: **ikindin** < **ikindi** (Saracoğlu 2004, 53-54) gibi.

Türkçede nl türemesi örnekleri, nsz türemesi örneklerinden daha çoktur. Alıntı kelimeler açısından bakıldığında aslında genellikle n ve iç seste görülen ünlü türemesi, bazı lehçelerde ve ağızlarda son seste de tespit edilir. Bu alışmada Türkçede alıntı kelimelerin son sesinde görülen ünlü türemesi örnekleri üzerinde durulacaktır.⁴

1. Çift ünsüzle biten tek heceli alıntı kelimelerin sonundaki bu çift nsz çoğunlukla ünsüzlerin arasına sokulan bir ünlüyle çözülür (**rızık** > **rızık**, **fıkr** > **fikir**, **vasf** > **vasıf** vd.), ama Türkçede birtakım lehçe ve ağızlarda söz konusu çift nsz son ünsüzün ardına eklenen bir ünlüyle de çözülebilmekte ve ikili biçimler bir arada kullanılabilmektedir.⁵

1.1. Çift ünsüzle biten tek heceli alıntı kelimelerde son ünsüzün ardında ünlü türemesi: **servi** / **selvi** < Far. **serv** gibi. Bu durumun bazı ağız ve lehçelerde örnekleri mevcuttur.

Karamanlı ağız: bahtu 275: 8 < Far. **baht**; **butarza** 6: 5 < bu + Ar. **tarz** “bu tarz, bu biçim” (Kahya 2008b, 381), **Rize ağız: vehiyi** < **vahy** (Günay 2003, 74).

Kırgız Türkçesi: apısı < Ar. **nefs** “nefis”, **ışkı** < Ar. “ışk” “ağk” (Kasapoğlu engel 2005, 83), **napsi** < Ar. **nefs** “nefis” (Karasayev 1986, 209), **kutpa** < Ar. **kutb** “kutup; kutup yıldızı”, **ubaktı** < Ar. **vakt** “vakit” (Balağ 2008, 206-207); **krz** < Fars. **gürz**, **karcı** < Fars. **harc** “masraf” (Gülensoy 2004, 43), **apu** < Ar. “afv” “merhamet” **apu et-** “affetmek” (Yudahin 1985, 62), **akti**, **aktı kıl-** < **akt** “hareketsiz” (Yudahin 1985, 39), **faktı** < **fakt** “delil”.

Başkurt Türkçesi: gf “af” (Uraksin 1996, 154).

Karakalpak Türkçesi: npsi “nefis” (Baskakov 1958, 479).

Türkmen Türkçesi: servi < Far. **serv** (Sarıyev 1998, 79).

⁴ Bu alışma 15-16 Mayıs 2009’da Nevehir’de Türk Dil Kurumu ve Nevehir niversitesi tarafından düzenlenen “Karamanlı Türkçesi ve Grek Harfli Türkçe Metinler Sempozyumu”nda tarafımdan sunulan bildiriden yola çıkılarak hazırlanmıştır.

⁵ çift ünsüzle biten birden fazla heceli alıntı kelimelerde çift ünsüzün sonunda ünlü türemesi örneğine rastlamadık, ama Tatar Türkçesinde muhtemelen Türkçe olan **köşk** kelimesinin **kioskı** biçimi bulunmaktadır: Türk. **köşk** > **kiosk** > Tatar Türkçesi **kioskı** “kulübe, dükkan” (ner 1998, 30).

proyektile-, **proyektilik** < Rus. **proyekt** “proje”, **avansıla-** < Fr. **avance** “avans”, **dialektini** < **dialektni** gibi örnekler ise -bazı kaynaklarda son ses türemesi rneği olarak değerlendirilmekle birlikte- son ses türemesi olarak değil orta hece türemesi örnekleri olarak değerlendirmek gerekir.

Kırım Tatar Türkçesi: *sel'bi* < Far. *serv* (Asanov vd. 1988, 180).

Tatar Türkçesi: *Minski* < *Minsk*, *blankı* > *blank* “form kâğıdı” (Öner 1998, 30).⁶

Sibirya Tatar Türkçesi: *ustolba* < Rus. *stolb* “direk, sütun” (Alkaya 2008, 144).

Kumuk Türkçesi: *ilmu* “ilim” < Ar. *‘ilm*, *iznu* “izin” < Ar. *izn*, *zulmu* “zulüm” < Ar. *zulm*, *aslu* “kök, esas, asıl; asıl, nesil; boy”, *asru* “asır, yüzyıl”, *hukmu*, *naslu* “nesil, kuşak”, *nazmu* “Gir, nazım”, *nazru* “adak, nezir; ant, ahit; yemin töreni”; *pahmu* “kabiliyet, yetenek; istidat”; *qahru* “hiddet, öfke, gazap, kızgınlık; sertlik, Gddet”, *qutbu* “kutup”; *rahmu* “merhamet, acıma”, *şi'ru* “Gir; manzum”; *üzrü* ~ *üzürü* “muhtaç; mazeret, makbul sebep”, *zardu* “marka, damga; darp, darp etme; nakış, desen, motif; tasvir”, *zulmu* “zulüm”, *zardu* < Far. *zehr*, *rızqı* (Pekacar 2006, 55-57); *pikru* “fikir, düğünce” < Ar. *fikr* (Pekacar 2006, 66); *zikru* “zikir” (Uyanık 2002, 238); *sihru* “sihir”, *kasbu* “meslek” < *kesb* (Merhan 2008, 24).

1.1.1. Karamanlı ağzında çift ünsüzle biten tek heceli Arapça kelimelerin çoğu, yardımcı fiille beraber kullanıldıklarında son ünsüzlerinin ardında ünlü türemesi görülür. Söz konusu ağızda bunun pek çok örneği vardır: *defni et-* AO 41: 14 “defnetmek”, *defni ol(un)-* AO 103: 3 “defnolunmak”; *emri eyle-, et-* La 75: 5, AO 234: 26, Gp 183: 4 “emreylemek, emretmek”; *gamzı et-* AO 42: 4 “gamzetmek”; *kathı et-* AO 51: 12 “katletmek”; *kavlı et-* AO 212: 24 “kavillemek” < *kavlet-*; *naklı eyle-* AO 254: 21 “nakletmek”; *şükrü et-* Syn 407: 34 “şükretmek”; *terki et-* AO 46: 7 “terk etmek”; *zaptı olun-* AO 35: 13 “zaptolunmak”; *zikri et-* Gp 182: 18 “zikretmek” (Eckmann 1950a, 179-180); *fehmi et-* (106: 5), *fehmi it-* (106: 7) (Kahya 2008a, 493); *arız et-* 215: 18, *ahdı et-* 275: 11 (Kahya 2008b, 381).

2. Son sesinde ikiz ünsüz bulanan tek heceli alıntı kelimelerde sonda ünlü türemesi. Yazı dilimizde veya Türkiye Türkçesi ağızlarında bu kapsamda değerlendirilebilecek *hacı* < Ar. *hâcc* “hac farızasını yerine getiren, hacca giden kimse”; *ammı/emmi/emi* < Ar. *‘amm* “amca” gibi biçimler bulunmaktadır.

Karamanlı ağzı: *zammı et-* AO 38: 29 “zammetmek”; *zannı et-* Syn 383: 1 “zannetmek” (Eckmann 1950a, 179-180).

⁶ Tatar Türkçesinde Güörnek de yer alıyor: *uçastok* > *uçaskı* “alan, tarla” (Öner 1998, 30).

Kırgız Türkçesi: **acı** < Ar. **hacc** “hac”, **akı** < Ar. **hakk** “hak” (Kasapoğlu engel 2005, 83).

Kazak Türkçesi: **akı** “hak” (Türk Dünyası AraÇırmaları Vakfı 1984, 11).

3. Bazı seslerle biten birtakım alıntı kelimelerin sonunda ünlü türemesi. Muhtemelen rnekler arttırıldıkça baka ünsüzlerle biten alıntı kelimelerin sonunda da ünlü türemesine tesadüf edilecektir, yani son türemenin bu ünsüzlerle biten kelimelere özgü olduğunu ileri sürmek yanlığolur. Ancak **r** ile biten alıntı kelimelerin sonunda ünlü türemesi örneğinin daha fazla olduğu söylenebilir.

Türkiye Türkçesi ağızları: **hemi** < Far. **hem** Karamanlı, Adana, Osmaniye, KırĐehir, KahramanmaraÇ Kars ağızları (Kahya 2008b, 381; Yıldırım 2006, 96; Gna 2000, 51; Kılıç 2008, 35; Ercilasun 1983, 98); **hamı** < Far. **hem** Keban, Baskil, AĞın ağızları (Buran 1997, 47); **gıdıra** < **kadar**, **kadāna** < **kadar**, **severe** < **sefer** Edirne ili ağızları (Dağlı, Gacal ve Pomak ağızlarında) (Kalay 1998, 38); **kadara** < **kadar** Kırklareli, Trabzon ve yöresi, Urfa Merkez ağızları (Đanlı 1994, 119, Demir 2006, 213, zelik 1997, 37); **gadara** < **kadar** Ordu ili ve yöresi, Adana ve Osmaniye ağızları (Demir 2001, 78,⁷ Yıldırım 2006, 96); **megere** < **meğer** Erzurum ağı (Gemalmaz 1995, 147); **egere** < **eğer** Rize, Erzurum ağızları (Günay 2003, 74, Gemalmaz 1995, 147); **zatana** Urfa Merkez ağı (zelik 1997, 37); **edrese** < Fr. **adresse** “adres” Erzurum ağı (Gemalmaz 1995, 147); **adresa** “adres” < Fr. **adresse** KırĐehir ağı (Gna 2000, 51); **dokturu** ~ **doptiri** < Fr. **docteur** Balkanlar merkez bölge (Gülensoy 1993, 31).

Türkmen Türkçesi: **kepderi** < Far. **kebter** “güvercin” (Sarıyev 1998, 79).

Kırgız Türkçesi: **sıpıra** < Ar. **sefer** “defa, kere” (Bağdağ 2008, 206), **ıstajı** < Fr. **stage** “staj” (Kasapoğlu engel 2005, 83), **bara** < Far. **per** “kanat”, **dene** < Far. **ten** “ten” (Bağdağ 2008, 206-207) gibi.⁸

⁷ Necati Demir bir kelimedede grdĞu bu tremeyi konuğının dikkatsizliğine bağlamaktadır (Demir 2001, 78), ama aynı türemenin bağla ağız ve lehçelerde de görüldüğünü unutmamak gerekir.

⁸ eğitil kaynaklarda son türeme örnekleri arasında gösterilen birtakım alıntı kelimelerin aslında alıntılanan dillerdeki orijinal biçimleri ünlü ile bitmektedir. **mendil** kelimesi buna örnektir, kelime aslında Yunanca kaynaklıdır ve orijinal biçimi **manteli**’dir. Bu durumda kelimenin mesela Kırgız Türkçesindeki **mandili** biçimi son türeme rneği olarak kabul edilemez.

Karakalpak Türkçesi: *dene* < Far. *ten* “ten” (Baskakov 1958, 170).

4. Uzun ünlü içeren alıntı kelimelerde son türeme. Bu durum asıl olarak telaffuz edilmesi bizim açımızdan zor olduğu için uzun ünlü içeren tek heceli kelimelerde görülür. Türkiye Türkçesinde yazı dilinde de kullanılan *hacı* < Ar. *hâcc* “hac farızasını yerine getiren, hacca giden kimse” kelimesi bu durum için de örnek olabilir.

Kırgız Türkçesi: *bacı* < Far. *pāç* “vergi”, *ali* < Ar. *hāl* “hâl” (Bağcıoğlu 2008, 207), *ilaacı* ~ *ilaacı* < Ar. *‘ilāc* “ilaç” (Karasayev 1986, 123), *taacı* < Far. *tāc* “taç” (Karasayev 1986, 251).

Doğu Türkistan Hoten ağzı: Hot. *butu* < bu:t “but” (Emet 2008, 213).

Sibirya Tatar Türkçesi: *tiyü*⁹ < Far. *dīv* “dev” (Alkaya 2008, 145).

Bunların dışında son türeme örneği gibi görülebilecek birtakım örnekler vardır, ama aslında bunlarda kelimeye dâhil edilen son ses, kalıplaşmış hâldeki teklik üçüncü çahıs iyelik ekidir. Bu sebeple “bir önceki, dün değil daha önceki, evvelki”, “eskiden” anlamlarında kullanılan *evveli* ~ *eveli*, *hasılı*, ve *hasılı* kadar olmasa bile yazı dilinde de yaygın olarak kullanılan *velhasılı* ~ *velasılı* ve *sâ’ir*’in iyelik ekli biçimi olan “bağla, öteki, diğer” anlamındaki *sayırı* ~ *sayıru* vb. biçimler bu çalıŷmaya dâhil edilmedi. Ayrıca çeŷitli kaynaklarda son türeme örnekleri arasında yer alan *küllî* ve “mesela, söz geliŷi” anlamıyla kullanılan *temsili* gibi kelimeler de sonlarında türeme olarak görülen ses, aslında nispet eki -î olduğu için bu çalıŷmanın dışında tutuldular.

Bazı kaynaklarda son ses türemesi olarak değerlendirilmekle birlikte ekleme sırasında ortaya çıkan ünlüleri son ses türemesi olarak değil orta hece türemesi olarak değerlendirmek gerekir: **Kırgız Türkçesi:** *proyektile-*, *proyektilik* < Rus. *proyekt* “proje” (Yudahin 1985, 113), *avansıla-* < Fr. *avance* “avans” (Yudahin 1985, 19), *tankıga* < *tankga* “tanka”, *fonduga* < *fondgo* “fona”; *dialektini* < *dialektni* “ağzı” (Öner 1998, 30);¹⁰ **Kumuk Türkçesi:** *ahlüler* “aileler” (Uyanık 2002, 238) gibi. Ama Guda bir gerçek ki ekleme sırasında türeyen ünlüler, örnekseme yoluyla yalın hâlde de

⁹ Muhakkak ki Far. *dīv* kelimesinin Sibirya Tatar Türkçesinde *tiyü* biçimine dönüşmesinin uzun ünlünün etkisinin dışında bağla sebepleri de vardır.

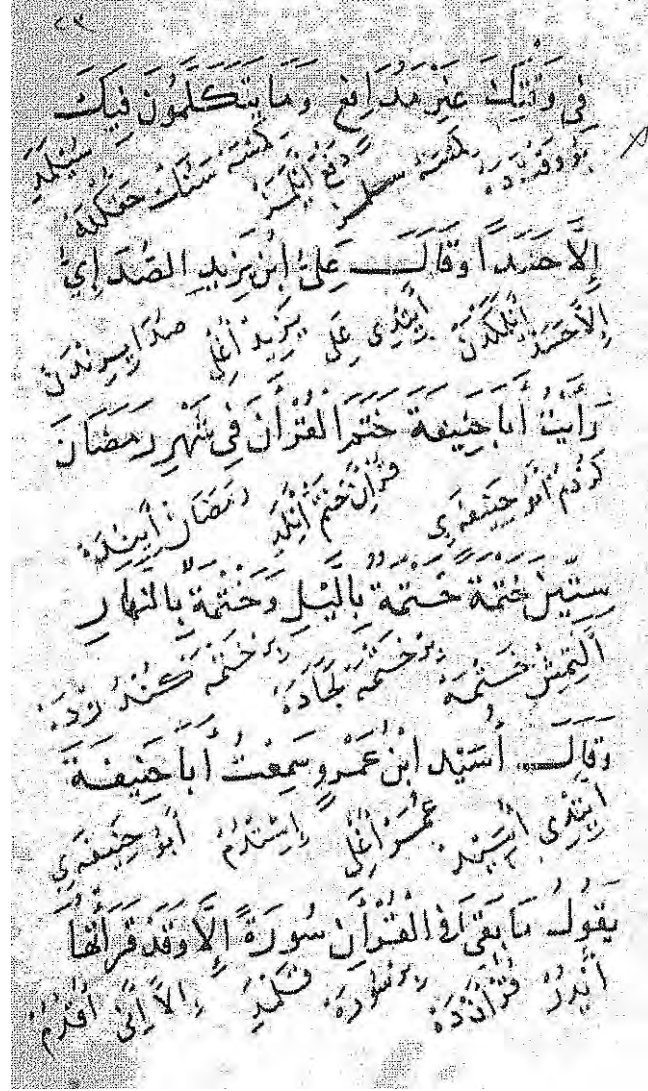
¹⁰ Bu tür örnekler kaynaklarda son türeme örnekleri arasında verilmiŷtir, bk. Gülensoy 2004, 43.

görülebilir: Karamanlı ağzı: **köyü** “ky” < **kyler** “köyler”, **kyde** “köyde” gibi.

Muhakkak ki alıntı kelimelerdeki son türeme örnekleri daha önceki dönemlerde de görülüyordu, fakat Arap harfli metinlerde son tremeyi ayırt etmek o kadar da kolay değildir. Bu metinlerde son ses türemesi olarak kabul edilebilecek örnekler, metin neğrlerinde çoğunlukla yazılıp da okunmayan sesler olarak kabul edilmiğerdir.¹¹ Ama aslında en azından Kıpçak grubu metin neğrlerinde bu hususta daha dikkatli olmakta fayda vardır. AĐĐıda Đstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü 1360 numarada kayıtlı olan Kıpçak sahasına ait **Kitbu fi’l-Fıkh** adıyla bilinen eser¹², alıntı kelimelerdeki son ses türemesinin daha önceki dönemlerde de mevcut olduğunu gösteriyor. Tabii bu örnekler sadece bu metne has olamaz, ama bağka metinlerden de örnek verilebilmesi, metin neğr yapılırken eserlerdeki bütün özelliklerin gizlenmeden kaydedilmesiyle mümkün olabilir.

¹¹ Osman F. Sertkaya’nın “Grek Harfleriyle Yazılmığ Anadolu Karamanlı AĞzı Metinleri zerine” yazısında “Osmanlıca Okumak Bilenlere Đıllar” bağlığ altında Grek harflerinin Arap alfabesinde hangi harfe tekabül ettiğini gösteren listede yazılıp da okunmayan harflerden bahsediliyor ve “defi” yazılıp “def” okunduğu, “vazi” yazılıp “vaz” okunduğu belirtiliyor (Sertkaya 2004, 4).

¹² Eser ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Kuaniğlayev 2006.

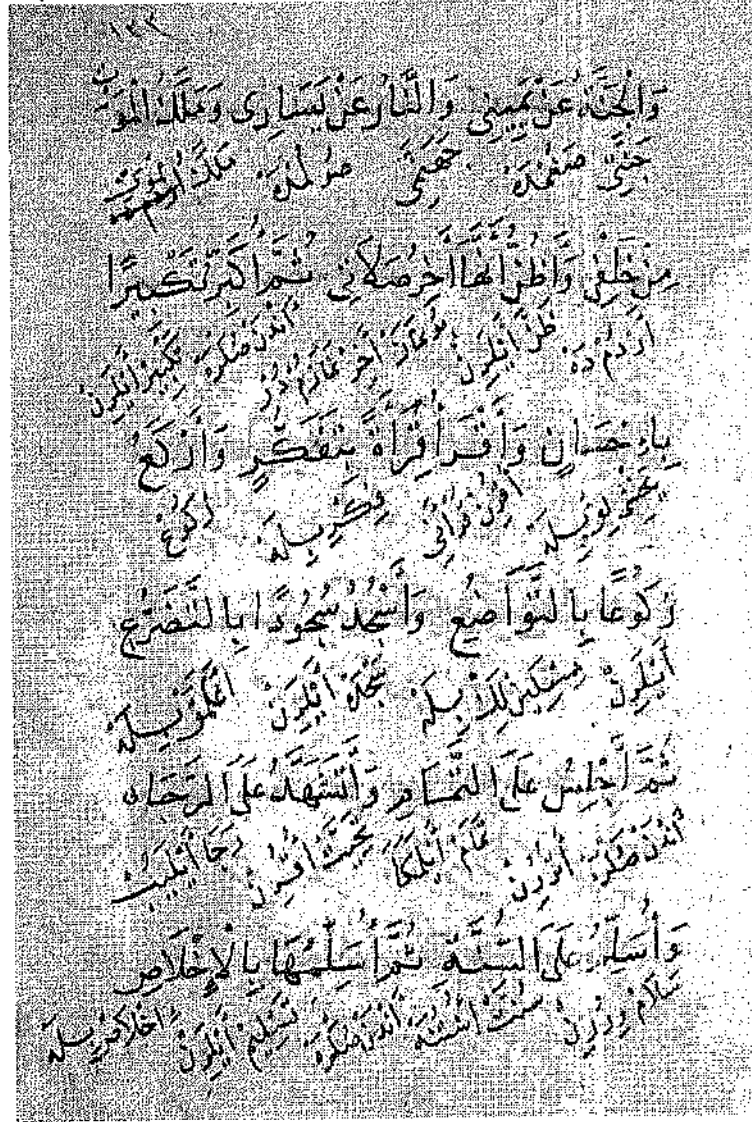

23a/1 (bu vaktada ... def'e eylemez ...)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

133 a

133a/2, 3 (... zanna eylerin ...) (... fikri bile ...)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Alıntı kelimelerin sonunda yer alan ünlülerin türeme olmayıp Arapça konuğna dilinin tesiriyle girdiği görüşü de mevcuttur. Johannes Benzing Kumuk Türkçesindeki Arapça kökenli kelimelerdeki son türemenin Arapçadaki yalın hâldeki biçimlerinin etkisiyle ortaya çıktığını ileri sürmüştür (Benzing 1959). Bu görüş doğrultusunda B. Scherner, bugünkü Kumuk Türkçesinde aynı alıntı kelimenin sesçe ve anlamca birbirlerinden farklı olan çiftlerine tesadüf edilmesinden hareketle bu dillerden Kumuk Türkçesine kelime geçişinin iki ayrı dönemde gerçekleştiğini belirterek Arapça veya Farsçadaki denklere göre anlamca ve sesçe daha fazla değişiklik görülen kelimelerin eski dönemde, diğerlerinin ise yeni dönemde geçtiğini ileri sürer (Scherner 1973). Çetin Pekacar ise B. Scherner'den farklı olarak Arapça alıntı kelimelerin Kumuk Türkçesine Farsçanın aracılığıyla henüz söz konusu olmadığı çok daha eski dönemlerde girmeye başladığı fikrindedir (Pekacar 2006). Ancak bu çalışmada görüldüğü üzere son türeme örnekleri Arapçadan alıntılanan kelimelere mahsus değildir. Üstelik son türeme sadece alıntı kelimelere has olmayıp Türkçe kelimelerde de son türemeye rastlanabilir: Kumuk Türkçesi **aşt et-** “yemek yapmak”, Kırgız Türkçesi **tize** < **tız** “diz”, **kence** < **kenç**, Çuvaş **puji** „boş,serbest“ < **boş**, Karakalpak Türkçesi **dize** “diz” Doğu Türkistan Hoten ağzı **bäşi** “beğ”, Türkiye Türkçesi **çıkarkana** < **çıkark** **iken**, **ne varı kı** < **ne var ki**, **giderkana**, **anidene**, **ikindin** < **ikindi** gibi. Türkçe biçimleri bir yana bırakırsak sayıca Arapçadan alınan kelimelerden daha az olmakla birlikte başka dillerden alınan kelimelerin de son seslerinde türeme görülebiliyor: **eğere** < Far. **eğer**, **meğere** < **meğer**, **zerâm** < Far. **zirâ**, **zahru** < Far. **zehr**, **peşint** < Far. **peşin**, **dokturu** < Fr. **docteur**, **ıstajı** < Fr. **stage** “staj”, **ustolba** < Rus. **stolb** gibi. Tabii bu örneklerin sayısı arttırılabilir ve bu örneklerin sayısı arttırıldıkça Arapça asıllı kelimelere örnekseme olabilecekleri iddiasında bulunmak da zorlaşır.

Bu çalışmada ağızlar ve lehçeler üzerinde yapılan incelemelerdeki türeme bahisleri taranarak oluşturulmuştur.¹³ Taranan eserlerin bir kısmında son türemenin genellikle çok az örneği bulunduğu için göz ardı edildikleri tespit edilmiştir. Netice olarak Türkçede son ses türemesinin örnekleri burada verilenlerle sınırlı olamaz. Geniş bir metin taraması yapıldığı takdirde, alıntı kelimelerdeki son ses türemesinin muhtemelen sadece bu örneklerle ve bu lehçelerle/bu ağızlarla sınırlı kalmadığı görülecektir. Üstelik

¹³ Çalışmanın bibliyografya kısmında içinde türeme örneği bulunsun bulunmasın taranan bütün eserler sıralanmıştır.

daha çok örnek tespit edildiği takdirde son ses türemesiyle ilgili kesin yargılara varmak da mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA

- AKAR, Ali (2004). **Muğla AĞızları**, Muğla: Muğla niversitesi yayınları.
- ALKAYA, Ercan (2008). **Sibirya Tatar Türkçesi**, Ankara: Turkish Studies.
- ASANOV, Đ. A., GARKAVETS A. N., USENOV S. M. (1988). "Kımtatar Tili Fonetikası, Morfolojiya ve ımlasınıñ Kısa Tasviri", **Kımtatarca Rusça Lugat (Kımskotatarsko-Russkiy Slovar**, Kiev.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1974). **Türkçenin Grameri**, stanbul: Baha Matbaası.
- BASKAKOV, N. A. (1975). **Grammatika Hakasskogo Yazıkı**, Moskova.
- BASKAKOV, N. A. (1973). **Grammatika Nogayskogo Yazıkı, Fonetika i Morfolojiya**, erkessk.
- BASKAKOV N. A. (1958). **Karakalpaksko-Russkiy Slovar'-Karakalpaksa-Rusça Szlik**, Moskova.
- BASKAKOV, N. A. (1952). **Karakalpakskiy Yazık II, Fonetika i Morfolojiya**, Moskova.
- BAĞDAĞ, Cahit (2008). "KırĐız Türkçesinde nl Türemesi." **Turkish Studies**, 3/7 Fall, s. 1-8.
- BAYATLI, Hidayet Kemal (1996). **Irak Türkmen Türkçesi**, Ankara: Türk dil Kurumu yayınları.
- BEKTAYEV, Kaldıbay (1999). **Ülken Kazaksa-Orısa Szlik-Bol'soy Kazahsko-Russkiy, Russko-Kazahskiy Slovar'**, Almatı: Altın Kazına.
- BENZONG, Johannes (1959). "Das Kumkische." **Philologiae Turcicae Fundamenta**, I, 391-406.
- BOSNALI, Sonel (2007). **İran Azerbaycan Türkçesi, Toplumdilbilimsel Bir İnceleme**, stanbul: Kebikeç yayınları.
- BURAN, Ahmet (1997). **Keban, Baskil ve AĞın Yöresi AĞızları**, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- CAFEROĞLU, Ahmet (1964). "Anadolu ve Rumeli Ağızları Ünlü Değişimleri", **TDAY Belleten** 1964, 1-33.
- CEYLAN, Emine (1997). **Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi**, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- COĞKUN, Volkan (2000). **Özbek Türkçesi Grameri**, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- CUMAKUNOVA, Gülzura (2008). "Kırgız Türkçesinde Arapçadan Alıntı Kelimeler", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 9, Güz, s. 101-118.
- DEMİR, Necati (2001). **Ordu İli ve Yöresi Ağızları: İnceleme-Metinler-Sözlük**, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- DEMİR, Necati (2006). **Trabzon ve Yöresi Ağızları, I-III**, Ankara: Gazi Kitabevi.
- DIRENKOVA, N. P. (1940). **Grammatika Oyrotskogo Yazıka**, Moskova.
- DMİTRİYEV, N. K. (1948). **Grammatika Başkirkosko Yazıka**, Leningrad.
- ECKMANN, János (1950a). "Anadolu Karamanlı Ağızlarına Ait Araştırmalar, I: Phonetica." **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, VIII, 165-200.
- ECKMANN, János (1950b). "Yunan Harfli Karamanlı Çılası Hakkında", **Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar**, ed. H. Eren ve T. Halasi-Kun, 27-31.
- EMET, Erkin (2008). **Doğu Türkistan Uygur Ağızları**, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- ERCİLAŞUN, Ahmet B. (1983). **Kars İli Ağızları: Ses Bilgisi**, Ankara: Gazi Üniversitesi yayınları.
- ERGÖN, Muharrem (1980). **Türk Dil Bilgisi**, 5. baskı, İstanbul.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (1995). **Erzurum İli Ağızları, I**, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- GÖKDAĞ, Bilgehan A. (2006). **Salmas Ağzı: Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme**, Çorum: KaraM.
- GÜLENSOY, Tuncer (1988). **Kütahya ve Yöresi Ağızları**, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
-

- GÜLENSOY, Tuncer (1993). **Rumeli AĞızlarının Ses Bilgisi zerine Bir Deneme: İnceleme-Bibliyografya-Metinler**, Kayseri: Erciyes niversitesi yayınları.
- GÜLENSOY, Tuncer (2004). **Kırgız TürkĐesi Grameri, I: Ses Bilgisi-Şekil Bilgisi**, BiÇlek-Kayseri: Erciyes niversitesi yayınları.
- GLSEREN, Cemil (2000). **Malatya İli AĞızları: İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler**, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları, 68.
- GÜNAY, Turgut (2003). **Rize İli AĞızları: İnceleme-Metinler-Sözlük**, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- HÜRMÜZLÜ, Habib (2003). **Kerkük TürkĐesi Sözlüğü**, Ėstanbul: Ėzzettin Kerkük Kültür ve AraÇırma Vakfı yayınları.
- KAHYA, Hayrullah (2008a). "Karamanlıca Bir Esere Göre Karamanlıcada ArapĐa ve FarsĐa Kelimeler", **Turkish Studies**, Volume 3/3, Spring 2008, 480-501.
- KAHYA, Hayrullah (2008b). "Karamanlıca Bir Kitap *Yeği Hazne* ve Dil zellikleri (Ėnlâ zellikleri ve Ses Bilgisi)", **Turkish Studies**, Volume 3/6, Fall 2008, 367-408.
- KALAY, Emin (1998). **Edirne İli AĞızları: İnceleme-Metin**, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- KARA, Mehmet (2005). **Türkmen TürkĐesi Grameri**, Ankara: Gazi Kitabevi.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1994). **KıpĐak TürkĐesi Grameri**, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- KARASAYEV, H. K. (1986). **zdŐtrlgn Szdr-Szdk**, Frunze: Kırgız Sovyet Ensiklopediyasının bağkı redaksiyası.
- KASAPOĞLU, ĐENGEL Hülya (2005). **Kırgız TürkĐesi Grameri: Ses ve Şekil Bilgisi**, Ankara: AkĐaĐ yayınları.
- KILIĞ, Mine (2008). **Kahramanmaraş Merkez AĞzı**, KahramanmaraÇ Ukde Kitaplığı.
- KILIĞARSLAN, Mustafa (2005). **Grek Harfli TürkĐe Moykemmell Yerusalem Tarihi (1.-211. Sayfalar Arası) Adlı Eserdeki ArapĐa-FarsĐa Kelimeler**, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ėstanbul.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- KÖRĞÇİÖĞLU, M. Fatih (1999). **Saha (Yakut) Türkçesi Grameri**, Caveli ikinci baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (1992). **Gramer Terimleri Sözlüğü**, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (1994a). **Güney-Batı Anadolu Ağızları: Ses Bilgisi (Fonetik)**, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (1994b). **Nevşehir ve Yöresi Ağızları**, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- KUANİĞBAYEV, Ercan (2006). **Kitab Fi'l-Fıkh (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)**, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora tezi, İstanbul.
- MERHAN, Aziz (2008). **Dört Kumuk Masalı Üzerine Gramer İncelemesi**, Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- MIRZABEKOV, Saparhan (1997). **Kazırgı Kazak Tili Fonetikası**, Almatı.
- MUSAYEV, K. M. (1964). **Grammatika Karaimskogo Yazıka, Fonetika i Morfologiya**, Moskova.
- OLCAY, Selâhattin (1966). **Erzurum Ağızı: İnceleme-Derleme-Sözlük**, Ankara: Atatürk Üniversitesi yayınları.
- ÖLMEZ, Mehmet (2007). **Tuwinischer Wortschatz mit alttürkischen und mongolischen Parallelen = Tuvacanın Sözvarlığı Eski Türkçe ve Moğolca Denkleriyle**, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- ÖNER, Mustafa (1998). **Bugünkü Kıpçak Türkçesi**, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- ÖZÇELİK, Sadettin (1997). **Urfa Merkez Ağızı: İnceleme-Metinler-Sözlük**, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- ÖZKAN, Nevzat (1996). **Gagavuz Türkçesi Grameri: Giriş-Ses Bilgisi-Şekil Bilgisi-Cümle-Sözlük-Metin Örnekleri**, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- ÖZTÜRK, Rıdvan (1994). **Yeni Uygur Türkçesi Grameri**, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- PEKACAR, Çetin (2006). "Kumuk Türkçesine Arapça ve Farsçadan Geçen Kelimelerdeki Ses Olayları", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Yaz, s. 53-71.
- SARACOĞLU, Erdoğan (2004). **Kıbrıs Ağızı**, 3. baskı, Lefkoşa
-

- SARIYEV, Bedri ve Nurcan Gder (1998). **Türkmencenin Grameri: I Fonetika: Ses Bilgisi**, Ankara: Türk Dünyası Gençleri'nin Mahtumkulu Yayın Birliği.
- SCHERNER, B. (1973). "Arabische und neupersische Lehnwörter im Kumkischen", **Central Asiatic Journal**, XVII, 243-252.
- SERTKAYA, Osman F. (2004). "Grek Harfleriyle Yazılmığ Anadolu Karamanlı AĞzı Metinleri zerine", **Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları, Kaf Dağının tesine Varmak, Günay Kut Armağanı IV**, 28/II, 1-21.
- ĐANLI, Cevdet (1994). "Kırklareli AĞzlarında Ses Olayları", **TDAY Belleten**, 117-122.
- TANNAGAĞEVA, Nadejda N. Kurpeğlo ve AKALIN Đkr Halk (1995). **Çor Sözlüğü**, Adana: Türkoloji Arağtırmaları.
- TAVKUL, Ufuk (2000). **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü**, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- TENĐEV, E. R. ve TODAYEVA B. H. (1966). **Yazık Jyoltıh Uygurov**, Moskva.
- TEKN, Talt (1995). **Türk Dillerinde Birincil Uzun nller**, Ankara: Simurg.
- TOPARLI, Recep (1986). **Kıpçak Türkçesi**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi yayınları.
- TURAN Zikri (2006). **Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü AĞzı**, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Türk Dünyası Arağtırmaları Vakfı (1984). **Kazak Türkçesi Sözlüğü**, Đstanbul.
- URAKŐN, Z. G. (1996). **Başkirsko-Russkiy Slovar'-Başkırtsa-Russa Hzlk**. Moskova.
- YILDIRIM, Faruk (2006). **Adana ve Osmaniye İlleri AĞzları, 1: Giriş-İnceleme**, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları, 96.
- YUDAHN, K. K. (1985). **Kirgizsko-russkiy slovar'**, 1-2, Moskva: Ėdatel'stvo "Sovetskaya Entsiklopediya".
- YÜKSEL, Zühal (1989). **Polatlı Kırım Türkçesi AĞzı**, Ankara: Türk Kültürünü Arağtırma Enstitüsü yayınları.

AHVÂL-İ KİYÂMET’TE DUDAK UYUMU

Osman YILDIZ*

ÖZET

Dudak (düzlük-yuvarlaklık) uyumu, Türkçenin her devrinde her sahada kelime bünyesine kuvvetle hâkim olan bir uyum değildir. Eski Türkçede bazı tereddütlerle birlikte genel olarak mevcut bulunan dudak uyumu sistemi, Eski Anadolu Türkçesinde esaslı sarsıntılara uğramış; hatta bütünüyle yok olmuştur. Batı Türkçesinde dudak uyumu süreci Klasik Osmanlı Türkçesi döneminin ilk zamanlarında başlamış ve ancak Orta Osmanlı Türkçesi döneminin sonlarında (18. yüzyılda) tamamlanmıştır.

Ahvâl-i Kiyâmet’teki dudak uyumu, büyük ölçüde, Eski Anadolu Türkçesinde bulduğumuz uyumun bir devamı gibidir. Fakat, asıl şekilleriyle nöbetleşe kullanılan birçok yeni şekilli kelime tabanı ve ek, metnimizin dudak uyumu sürecinde bir hayli yol katettiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ahvâl-i Kiyâmet, dudak uyumu, kelime tabanları, ekler, Orta Osmanlı Türkçesi.

LABIAL HARMONY IN AHVÂL-İ KİYÂMET

ABSTRACT

Labial harmony (Plainness and roundness) is not a harmony that, in every period of Turkish, dominates every field within the scope of vocabulary. Labial harmony system existed in general with some hesitations in Old Turkish Language, was damaged dramatically in Old Anatolian Turkish; and moreover it was lost completely. Process of labial harmony in West Turkish began in the earlier stages of Classic Ottoman Turkish,

* Prof. Dr., SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
oyildiz@fef.sdu.edu.tr

and completed only in the late Middle Ottoman Turkish period (18th century).

Labial harmony in Ahvâl-i Kiyâmet, to a great extent, is just like a continued existence of the harmony seen in Old Anatolian Turkish. However, many new shaped word bases and affixes used in turns with their original shapes show that our text has gained ground in the process of labial harmony.

Key Words: Ahvâl-i Kiyâmet, labial harmony, word bases, affixes, Middle Ottoman Turkish .

GİRİŞ

Ahvâl-i Kiyâmet, kıyâmet alâmetlerini konu alan 62 yapraklık mensur bir dinî edebiyat ürünüdür. Üzerinde çalığımız nüshası, Ėstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, M. Hafid Efendi bölümü 139 numarada kayıtlıdır. Metnin müellifi, müstensihî; telif ve istinsah tarihleri kesin olarak bilinmemektedir. Ėerisindeki minyatürler sebebiyle hakkında bilgi edindiğimiz sanat tarihiyle ilgili kaynaklarda, eserin 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın bağarında yazılmış olabileceğı belirtilmektedir. Telif dönemi için çıkartılan bu tahmini sonucu metnin dil özellikleri de desteklemektedir. Gayet sade bir dil yapısına sahip olan Ahvâl-i Kiyâmet, harekeli güzel bir nesih hattıyla kaleme alınmışır¹.

Eserdeki en belirgin dil özelliklerinden birisi, dudak uyumu sürecinin bağamış olması; bu doğrultuda bazı kelime tabanları ve eklerin uyum yolunda gösterdiği ilerlemelerdir.

Türkiye Türkçesinin fonolojik gelişmesinde en önemli devreyi Batı Türkçesinin tarihî devirlerinden biri olan Klasik Osmanlı Türkçesi (Orta Osmanlıca)² oluşturur. Fonolojik gelişmeyle

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Osman Yıldız, *Orta Osmanlıca Dönemine Ait Bir Dil Yadigârı: Ahvâl-i Kiyâmet, Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler*, Ėüle Yay., Ėstanbul 2002, s. 1-19.

² Klasik Osmanlı Türkçesi, 16. yüzyıldan bağlayıp 19. yüzyılın ortalarına kadar devam eden devredir (Özkan 1995: 37). Bernt Brendemoen, Eski Anadolu Türkçesi ile Yeni Osmanlıca veya bugünkü Türkiye Türkçesi arasındaki devre Orta Osmanlıca devri, demektedir. Bk. Brendemoen, “Labiyal Ünlü Uyumunun Gelişmesi Üzerine Notlar”, *TM*, XIX, 1977-1979 (1980), s. 227. Hayati Develi ise, bu devreyi Ėyle tanımlamaktadır: “Orta Osmanlıca, bilhassa 17. yüzyılı içine alan ve 18. yüzyılın sonlarında bittiğı kabul edilen devredir”. Bk. Hayati Develi, *Evliya Ėelebi*

kastedilen, bilhassa dudak uyumunun geliğne sürecidir. Klasik Osmanlı Türkçesi, dudak uyumunun bulunmadığı Eski Anadolu Türkçesi ile bu sürecin tamamlandığı 18. yüzyıl arasında bir geçiÇ devresi niteliği tağmaktadır (Develi 1995: 1).

Bilindiğı üzere, Türk dilinde iki türlü ünlü uyumu (vowel harmony) vardır: damak uyumu (palatal harmony) ve dudak uyumu (labial harmony). Türk dilinde kelimenin ünlüleri arasında kalınlık-incelik benzeğmesi dolayısıyla damak uyumu kökten, veya çok eski olmalıdır. Bu, dilin tarihten önceki geliğne çağlarında meydana gelmiÇtir (Banguoğlu 1986: 88). Fakat buna karĖılık dudak benzeğmesi, dolayısıyla dudak uyumu kanunu, tarihî zamanlarda oluğmuğtur. Eski Türkçede bazı tereddütlerle birlikte genel olarak mevcut bulunan dudak uyumu sistemi (Gabain 1988: 36), Eski Anadolu Türkçesinde esaslı sarsıntılara uğramıÇ;hatta bütünüyle yok olmuğtur. Dolayısıyla, bu sahada gördüğümüz dudak uyumu sistemi, Eski Türkçedeki sistemin bir devamı değil; tam tersine onun bozulmuğ bir biçimidir.

Eski Anadolu Türkçesinde Eski Türkçedeki uyumsuz kök ve gövdelerin bu durumu muhafaza edildiğı gibi bir yandan geniğölçüde yuvarlaklaÇma, bir yandan düzleğme ile Eski Türkçede uyuma bağlı eklerin büyük bir kısmı da uyumsuz ekler arasına sokulmuğ,böylece Türkçenin hiçbir devrinde görülmeyen büyük bir uyumsuzluk çağı yağanmığtır. Bu uyumsuzluk çağındaki uyum ayrılıklarının bazılarına, uyumsuzluk temayülü kök ve eklerin en küçük bir fonetik hadiseden bile müteessir olacağı bir seviyeye vardığı için, bir takım bağka ve önemli önemsiz ses hadiseleri sebep olmuğ;fakat bazıları da hiçbir sebep olmadan ortaya çıkmığtır (Ergin 1991: 391-392).

Eserden esere birtakım farklılıklar görülmekle birlikte, Eski Anadolu Türkçesinde dudak uyumu ihlallerine sebebiyet veren etkenleri (bk. Mansuroğlu 1998: 251-252; TimurtaÇ 1994: 27-40; Korkmaz 1973: 107-117; Özkan 1995: 94-98; Gülsevin-Boz 2004: 94-96) Ėualtı bağıkta toplayabiliriz :

1. Eski Türkçede veya daha sonraki devirlerde kullanılan bazı dudak uyumuna girmeyen kelimelerin Eski Anadolu Türkçesinde de bu uyumsuzluklarını muhafaza etmeleri: *altun* „altın“, *eyü* << *edgü* „yi“, *incü* << *yinçü* „inci“, *ağu* „ağı, zehir“, *bellü* << *belgülig* „belli“ vb.

2. Eski Türkçede çok heceli kelimelerin sonundaki *G* (g, Ė)lerin Eski Anadolu Türkçesinde düğmesi ve bu düğmenin izi olarak

Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeğmeleri ve Uyumlar, TDK Yay., Ankara 1995, s. 3.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

kendisinden önceki düz ünlüleri yuvarlaklaştırması³ (Arat 1951: 67-68): *ayru* << *adıgı* „ayrı“, *aru* << *arıgı* „arı, temiz“, *bilü* << *bilig* „bilgi“, *şaçu* << *saçıgı* „düşünlerde, Gâliklerde saçılan para“ vb.

Bu arada Eski Anadolu Türkçesinde *G* # ünsüzleri düğmesine rağmen, önündeki düz ünlünün yuvarlaklaştırdığı dolayısıyla dudak uyumu ihlalinin yaşanmadığı kelimeler de vardır: *acı* << *açıgı* „acı“, *çeri* << *çerig* „asker“, *diri* << *tirig* „canlı, diri“ vb.

3. Bir kısım kelimelerin „b, f, m, p, v“ dudak ünsüzlerinin etkisiyle yuvarlaklaşması: *buğar* < *buğar* „pınar“, *çümen* << *çümgen* „çimen“, *demür* << *temir* „demir“, *kirpük* << *kirpik*, *yavuz* << *yabız* „kötü, fena“, *semüz* << *semiz* vb.

4. Ünlüsü sürekli dar-yuvarlak olan ekler. Bunlardan bir kısmı, eklerin ilk *G* killerini devam ettirmelerinden ileri gelen yuvarlaklıklar, bir kısmı ise, *G* ünsüzlerinin düğmesi, dudak ünsüzlerinin etkisi ve *örnekseme* (analoji) yoluyla eklerin bünyelerinde sonradan meydana gelen yuvarlaklıklardır: *-dUK* partisip eki, *-dUr-* faktitif eki, *-sUn/-sUnAr* emir eki; *+IU* << *+II₄G* isimden isim yapma eki, *-U* << *-I₄G* fiilden isim yapma eki; *+(U)m/+(U)mUz* < *+(I₄)m/+(I₄)mI₄z* teklik ve çokluk 1. *Gâis* iyelik ekleri, *+Uz* << *biz* çokluk 1. *Gâis* eki, *-(y)AlUm* << *-(A)Ilm* çokluk 1. *Gâis* istek eki; *+(U)η/+(U)ηUz* < *+(I₄)η/+(I₄)ηI₄z* teklik ve çokluk 2. *Gâis* iyelik ekleri, *+sUz* < *+sI₄z* isimden isim yapma eki, *-dUη/-dUηUz* < *-DI₄η/-DI₄ηI₄z* görülen geçmiş zaman teklik ve çokluk 2. *Gâis* eki vb.

5. Aslında yuvarlak ünlü taşıyan bazı kelimelerdeki düzleşme eğilimi: *gümiş* << *kümiş*, *içün* < *üçün*, *yılduz* << *yultuz*, *toğrı* ~ *doğrı* << *toğru*, *köpri* << *köprüg* vb.

6. Ünlüsü sürekli düz-dar olan ekler. Bunlardan bir kısmı, eklerin ilk *G* killerini devam ettirmelerinden, bir kısmı ise herhangi bir sebeple sonradan meydana gelen düzlüklerdir: *+(s)I(n)+* 3. teklik *Gâis* iyelik eki, *-dI/-dIIAr* görülen geçmiş zaman teklik ve çokluk 3.

³ Bize göre, bu hadisede bir *G* # > *v* # değişiminin Kıpçak Türkçesinden (Bk. Karamanlioğlu 1994: 19) çok önceleri Eski Anadolu Türkçesinde yaşanmış olması gerekir. Bilindiği üzere, *yuvarlaklaşma* (labialisation) hadisesi, ünlü veya ünsüz dudak fonemlerinin komşuluklarındaki dar-düz ünlülere kendi niteliklerini geçirmeleri veya kendilerine benzetmeleri sonucunda ortaya çıkar. Örneğin, *kabık* > *kabuk*, *çubık* > *çubuk*, *bıçık* > *buçuk*, *bedük* >> *büyük* vb. Dolayısıyla, fonetik açıdan damak ünsüzleri olan „ğ“ ve „ğ“nın düğken kendinden önceki ünlüyü yuvarlaklaştırması için bir sebep yoktur. Ancak, böyle bir yuvarlaklaşma kanaatimizce *-I₂G* # > *-I₂v* # > *-Uv* # > *-Uø* # gibi bir gelişimin sonucunda dudak ünsüzü „v“nin etkisiyle ortaya çıkmış olmalıdır. Bu durumun Eski Anadolu Türkçesi metinlerine yansımalarının hadisenin Oğuzların kendi yazı dillerinden önceki tarihlerde tamamlanmasıyla açıklayabiliriz.

Çalış eki, +CI <+çI isimden isim yapma eki; +mI < mu soru eki, +IIK << +II₄K isimden isim yapma eki, -Il- < -I₄l-, -In- < -I₄n-, -İş- < -I₄ş- çatı ekleri vb.

Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılan bazı eserlerde yer yer dudak uyumuna bağlı örnekler görülse⁴ de Batı Türkçesinde dudak uyumu süreci ancak Klasik Osmanlı Türkçesi döneminin ilk zamanlarında baÇamıÇ ve Orta Osmanlı Türkçesi döneminin sonlarında (18. yüzyılın sonlarında) tamamlanmıştır (Develi 1995: 57).

Dudak uyumu, Türk dilinin hemen her devrinde ve her sahasında kelime bünyesine kuvvetle hâkim olan bir uyum değildir. Bu uyum ancak Türkiye Türkçesinde kuvvetli bir Çekilde kendisini hissettirmektedir (Ergin 2004: 72). Dudak uyumunda zamanla ortaya çıkan bu gelişmenin Anadolu'da nasıl bir seyir izlediğini anlamamız için normal Arap harfli metinlerden edinebildiğimiz bilgi yeterli değildir. Her ne kadar harekeli Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde ünlülerin niteliği bir dereceye kadar görülebiliyorsa da, sahaya ait metinlerin çoğunun, edebî metinler olması sebebiyle imlada olduğu gibi hareke konusunda da birtakım tereddütler hâsıl olmaktadır. Bu metinlerdeki hareketlerin gerçek telaffuzu mu yoksa geleneksel bir yazılıÇımı yansıttıkları tam olarak bilinmemektedir (Bk. Brendemoen 1980: 226-227).

⁴ Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde dudak uyumuna giren veya girmeye baÇlayan bazı örnekler: (*unit-* >) *unut-* I 27, 55 ~ *unit-* XIV 1-13, XV 1-5, *dëdig+im* II 131: Pet., M 2137, *yalvar-ıp* II 10: V, *karar+ıluğ* II 69, 88 ~ *karar+ıluğ* I 70, II 87 (SV s. 83); *kul+luğ* 36a-7, *ulu+luğ* 37b-8, *tanuğ+luğ* 69b-11 (MZB s. 115); *uyan-ıb*, *gir-ibdür*, *çih-ıb*, *çih-ıban*, *tal-ıban*, *al-ıban*, *tolaşma-yıban* (KBD s. 298); *doğru+luğ*, *yoğ+--luğ*, *yoldaş+ım*, *et-dik*, *gir-ıp*, *gel-ıp*, *düked-ıp*, „*acabla-yıban* (EO s. 252); *berü* 4a.83 ~ *beri* 10b.271, (*bulut* >) *bulut* 9b.243, *kıymet+siz* 8b.215, *şübhe+siz* 29.845, (*şatığ* >) *şatı* 8b.224 ~ *şatu* 15a.411, (*udi-* >) *uyu-* 13b.364, (*yor-ı->>*) *yüri-* 3b.64 ~ *yürü-* 36b.1054; *düz-ül-üp* 27b.787, *gör-in-ür* 50a.1460 ~ *gör-ün-en* 19a.536, *gör-iş* 9b.248 ~ *gör-üş-e* 49a.1430 (YZ.); *yoğarıya* CH 54/72, *ad+ım* AGÜ1b/11a ~ *ad+ım* ADH 48a/16; *alın-ıp olduğ* ADH 233a/9, *esirge-yip* ADH 227a/10 (AD s. 207, 208, 215); (*edgü* >>) *eyü* 862 ~ *eyi* 2213, *aç-ık* 2585 ~ *aç-ık* 745, (*yazuğ* >) *yaz-ık* 4848 (MF s. 137, 284); *al-ıp* 39b-11 ~ *al-ıp* 31b-3, *atlan-ıban* 51b-4 (GT s. 98); (*kentü* >) *kendü* 237 ~ *kendi* 1631, (*tilbe* >>) *delü* 672 ~ *deli* 1173, *in-dir-ir* 1896, *var+dur* 351 ~ *var+dır* 670 (KY s. 46, 47, 371, 420); *anuy* 2a/5 ~ *anuy* 65b/13, *boz-ıl-ur* 19b/9 ~ *boz-ul-madı* 38a/9, *bul-m-an* 134b/15 ~ *bul-un-dukdan* 126b/4 (KG s. 143, 424, 152, 153) vb.

Yine bu sahada, bazı eserlerde uyumlu örneklerin yanı sıra dudak uyumuna geçiş sürecine aykırı örnekler de görülür: *munşarif ol-ıp* 37a-564, *düş-ıpdür* 24a-339, *vâki^c ol-ıpdur* 23a-315 (MN s. 18); *ol-ıb*, *kur-ıb*, *ol-ıban*, *düş-ıben* (KBD s. 298); *oğl+ım+ı*, *şuç+ım+ı*, *rûh+ıy+ı*, *görk+li*, *ıuz+lı*, *iriş-d+ıñüz*, *ıur-ıyuz* (DN s. 299-302); *güt-d+ü* (TGKTs. 88) vb.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Klasik Osmanlı Türkçesi devri, dudak uyumunu takip etme noktasında kendisinden önceki Eski Anadolu Türkçesi devrinden de karanlıktır. Bu devirde harekeli metinler, zaten çok az bir sayıda kalmıştır. Ayrıca imla artık kalıplaşmış ve gerçek telaffuzu aksettirmekten uzaktır. Buna karşılık, özellikle 17. yüzyılda birçok transkripsiyon metinleri; yani yabancı harflerle yazılmış Türkçe metinler, ortaya çıkmış ve bu eserler yardımıyla mesele aydınlığa kavuşturulmuştur. Viguiet'in 1790'da İstanbul'da yayınlanan *Elements de la Langue Turque* isimli grameriyle Carbognano'nun 1794'de Roma'da yayınlanan *Primi Principi della Grammatica Turca* grameri, 18. yüzyılın sonlarında Türkiye Türkçesinde dudak uyumunun artık tamamlandığını belgelemektedir. Ancak bu uyumun gelişme sürecinin niteliği, Eski Anadolu Türkçesi devresi ile Viguiet ve Carbognano gramerlerinin yayınlanmaları arasında geçen uzun sürede morfolojik seviyede görülen tutarsızlıkların izahı, bir problem sahası olarak önümüzde durmaktadır (Bk. Develi 1995: 60).

Metinlerdeki farklı kullanımlar, standart bir yazı dilinin bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Dönemin genel temayülüne aykırı veya istisnai olarak nitelendirilen örnekleri fonetik gelişme sürecinde bir geçişmerhalesi ya da diyalektal özellik taşıyan çeşitli söyleyiş biçimlerinin temsilcileri olarak değerlendirmek daha doğru olur. Standartlaşma olmayan her dil alanında çeşitliliğin görülmesi doğaldır (Bk.Duman 2000: 60).

Bu yazımızda Batı Oğuz Türkçesinin en az araştırılmış devrelerinden biri olan Klasik Osmanlı Türkçesinde kaleme alınmış Ahvâl-i Kıyâmet'teki dudak uyumunu inceleyeceğiz. Amacımız, eserin yazıldığı devrede dudak uyumu sürecinin gelişimini görmek ve bu konudaki araştırmalara bir nebze katkıda bulunmaktır. Şüphesiz bu çalışmayla Klasik Osmanlı Türkçesinin tam bir dudak uyumu sistemini ortaya çıkardığımız söylenemez. Zira her eserin dili, yazıldığı devrin özelliğini bir bütün hâlinde ortaya çıkarmayıp Türkçenin belli bir kesitine müellif veya müstensihnin kullanımıyla tanıklık etmektedir.

Çalışmamızda kelime tabanları ve ekler, istatistikî bilgiler ışığında ele alınmıştır. Dudak uyumunun tarihî süreç içerisinde yol aldığı mesafenin tespit edilebilmesi ve konunun daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla incelenen her bir öge, ilk örnekleriyle (Eski Türkçe devresi ve Eski Anadolu Türkçesindeki mukabilleriyle) karşılaştırılmıştır. Yine aynı amaç doğrultusunda Klasik Osmanlı Türkçesi devrine ait bazı eserlerden de istifade edilmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Dudak uyumunu kelime tabanlarında ve eklerde olmak üzere iki bölümde ele alabiliriz.

1. Kelimelerde Dudak Uyumu

Kelime kök ve gövdeleri dudak uyumu bakımından Eski Anadolu Türkçesinden gelen dudak uyumu sistemini büyük ölçüde muhafaza etmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde uyumsuzluğa sebebiyet veren belli başlı etkenleri eserimizde de görmekteyiz. Eski Türkçede uyum dışında kalan kelimeler bu durumlarını sürdürmektedirler. Dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı özelliği, *G#* ünsüzlerinin düzleşmesi veya değişmesi, örnekseme gibi birtakım fonetik sebepler, Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlaklaştırmaya yol açmıştır. Düzleşme eğilimi sonucunda da bazı kelimelerin bünyelerindeki yuvarlak ünlüler düzleşmiştir. Gerek eski uyumsuzluğun sürmesi gerek yuvarlaklaştırmaya gerekse düzleşmeye bağlı olarak Eski Anadolu Türkçesinde dudak uyumu bozulmuştur. Bu uyumsuzluk bazı kelime tabanlarında Osmanlı Türkçesi döneminde de devam eder. Metnimizde bazı kelime tabanlarında dudak uyumu bulunurken bazı kelime tabanlarında ise *ikili şekillerle* (alternation) karşılaşılmaktadır.

1.1. Dudak uyumu bulunmayan kelime tabanları

Metnimizde *ağu*, *altun*, *arşun* < *arışun*, *bellü* < *belgölüg*, *borı*, *buğağ*, *çetük*, *demür* < *temir*, *eyü* < *edgü*, *girü* < *kirü*, *gönül* < *könül*, *gümiş* < *kümüş*, *incü* < *yinçü* < *Çin. chên chu*, *şamu* < *şamağ*, *şaraşu* < *şaraşgu*, *şarşu* < *şarşı*, *şavşur-* < *şabışur-*, *şavuş-* < *şabış-*, *kendü* < *kentü*, *köprü* < *köprüg*, *pusu* < *busuğ*, *şap+şaru* < *şariğ*, *semür-* < *semri-*, *şamu*, *şoğrı* < *şoğru*, *yavuz* < *yabız*, *yıldız* < *yultuz*, *yumrı* kelimelerinde dudak uyumu bulunmamaktadır.

ağu (*ağudandur* 57a. 1269, *ağuya* 57a. 1269), *altun* (*altun* 17a. 373, *altundan* 25b. 542), *arşun* (*arşun* 16b. 354), *bellü* (*bellü* 20b. 445), *borı* (*borı* 5a. 97), *buğağ* (*bukağ* 51b. 1133), *çetük* (*çetük* 53a. 1178), *demür* (*demürden* 54a. 1194, *demürdendür* 54b. 1210, *demürünün* 16b. 354), *eyü* (*eyü* 33a. 713, *eyüden* 31b. 686), *girü* (*girü* 5b. 108), *gönül* (*gönlimde* 11a. 231, *gönlimüz* 61b. 1380, *gönlimüze* 10b. 220, *gönlinde*, 39a. 827, *gönline* 59b. 1332, *gönüllerinde* 10b. 222, *gönlüjü* 38a. 814), *gümiğ* (*gümiğ* 17a. 373, *gümiğden* 25b. 542), *incü* (*incüden* 16b. 353, *incüden-dür* 7b. 145), *şamu* (*şamu* 31a. 671), *şaraşu* (*şaraşu* 54a. 1194), *şarşu* (*karşu* 10b. 230, *şarşu* çık- 51a. 1128, *şarşugel-* 60a. 1347, *şarşutur-* 58a. 1300), *şavşur* (*şavşunp* 26b. 568), *şavuş* (*şavuşa* 29b. 632), *kendü* (*kendü* 2a. 20, *kendülere* 45b. 984, *kendüleri* 44b. 964, *kendüsü* 23a. 480, *kendüyü* 27b. 598), *köprü* (*köpride* 42b. 916), *pusu* (*pusıdadur* 17a. 366), *şapşaru* (*şapşaru*

31b. 691), semür (semürdi 9a. 187), tamu (tamu 2b. 30, tamudan 47a. 1030, tamudur 53b. 1181, tamunun 33a. 715, tamusına 47b. 1047, tamuya 3a. 42, tamuyı 30a. 643), doğru (doğru 30a. 651, doğru söyle- 51b. 1136-1137), yavuz (yavuz 12a. 247, yavuzdan 31b. 687, yavuzları 51b. 1137), yıldız (yıldızlar 2a. 12, yıldızın 3b. 51), yumrı (yumrı 25a. 528).

1.2. Dudak uyumu bulunan kelime tabanları

Metnimizde Çu kelime kök ve gövdeleri dudak uyumuna tabidir: *acı* << *açığ*, *acı*- < *açır*-, *ağız*, *ana*, *ara*, *ara*-< *arğa*-, *arğa*, *arslan*, *aşağa* << *aşağğa*, *ata*, *ayağ* ~ *ayağ* << *adağ*, *balçık*, *balık*, *barmağ* ~ *parmağ* < *barmağ*, *beyni*, *bınar*, *bırak*-, *bıyık* << *bıdık*, *bula*- < *bulğa*-, *bulut* < *bulit*, *buyur*-, *büyük*- << *bedü*-, *çağır*- < *çağır*-, *çevir*- << * *teğir*-, *çığır*-, *çıyan* < *çayan*, *çukur*, *davar* << *tabar*, *degirmen* < *teğirmen*, *deniz* < *teğiz*, *deri* < *teri*, *deve* << *tebe*, *dinlen*- < * *tiğlen*-, *dişi* < *tişi*, *ditre*- < *titre*-, *döşe*- < *töşe*-, *düken*- < *tüken*-, *egin*, *eğek*, *gevde* ~ *göde* << *kövdöğ* ~ *kövtöğ*, *göğül*-<< * *kühül*-, *güneş* < *küneş*, *iki* < *iki* ~ *eki*, *ikki* ~ *ekki*, *inan*-< *inan*-, *iriş*, *issi* << *isig*, *işit*- << *eşid*-, *kaçan*, *kanaT*+, *kanı*-< *kan* ~ *kanu* ~ *kanu* ~ *keyu*, *kara*, *karın*, *karış*, *kayna*- < *kayına*-, *kazan*- < *kazgan*-, *keleci* << *keleçü*, *kıgır*- < *kıkar*-, *kılıç*, *kişi* ~ *gişi* < *kişi*, *koca*, *kolay*, *kurtar*- < *kurtgar*-, *kuru*-, *kışan*- < *kırşan*-, *küçük* ~ *güçük* << *kiçig*, *oda* << *otağ*, *oğul*, *otuz*, *şakal*, *şıçra*- < *saçra*-, *şovuk* << *soğık*, *sünü*, *sünük* ~ *sümük* < *sünük*, *tamaK*+ < *tamgak*, *tañrı* << *teñri*, *toğuz*, *topraK*+, *uğra*- < *uğura*-, *uğraş*- < *oğraş*-, *unuT*- < *unit*-, *uşak* ~ *uşağ* << *uvuşak*, *yaban*, *yağırnı*, *yalın* < *yalın*, *yalvar*- < *yalbar*-, *yardım*, *yarın*, *yaşdan*- < * *yastan*-, *yedi* < *yeti* ~ *yetti*, *yılan*, *yigit*, *yüzük*+

acı (*acı* 18a. 395), *acı*- (*acıyacak* 13a. 283), *ağız* (*ağız* 37a. 786, *ağızında* 37a. 787, *ağızından* 19b. 421, *ağızları* 18a. 397, *ağızların* 18a. 400, *ağızlarından* 45b. 983), *ana* (*ana* 29b. 636, *anaları* 14b. 322, *anaların* 15a. 324, *analarına* 58a. 1300, *analarımızı* 14b. 320, *anam* 38a. 810, *anası* 9b. 197, *anasıla* 9a. 185, *anasından* 9a. 191), *ara* (*arası* 24b. 519, *arasına* 23a. 489, *arasında* 46b. 1011, *arasından* 6a. 122), *ara*- (*pek pek araya* 60a. 1349), *arğa* (*arğasından* 16b. 359), *arslan* (*arslan* 20a. 434), *ağğa* (*ağğa* 21b. 464, *ağğaları* 59b. 1327), *ata* (*ata* 39a. 829, *ataları* 14b. 322, *ataların* 15a. 324, *atalarına* 58a. 1300, *atalarımızı* 14b. 320, *atam* 38a. 809, *atasından* 46b. 1010), *ayağ* ~ *ayağ* (*ayağ* 32a. 701, *ayağı* 13b. 291, *ayağın* 16b. 358, *ayağına* 37a. 783, *ayağından* 37a. 783, *ayağları* 57b. 1287, *ayağlarına* 18a. 401), *balçık* (*balçıklar* 18a. 396), *balık* (*balıklar* 13a. 283), *barmağ* ~ *parmağ* (*barmağıla* 12a. 257, *barmağın* 23a. 490; *parmağları* 6a. 122), *beyni* (*beyni* 30b. 659, *beynisi* 43a. 935), *bınar* (*bınar* 4a. 68, *bınara* 5b. 109,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

bınardan 4a. 72, bınarlardan 4a. 70), bıraK- (bırağa 59b. 1338, bırağalar 53a. 1168, bırağun 41b. 898, bırağup 38a. 816), bıyık (bıyıkları 18a. 400), bula- (bulayalar 19a. 413), bulut (bulut 16a. 351, bulutdan 58b. 1306, bulutlara 25a. 530), buyur- (buyura 7a. 137, buyurdı 3b. 48, buyurduğum 52b. 1163, buyurdum 23a. 486, buyurdu 41a. 886, buyursa 57b. 1281, buyurur 47a. 1040, buyurursa 37b. 793), büyü- (büyür 10a. 212), çağır- (çağıra 13a. 272, çağırılar 33b. 721, çağırdı 12a. 255, çağırdıkları 51a. 1126, çağırıp 59b. 1334), çevir- (çevire 20b. 439), çığır- (çığırcağ 26b. 570), çıyan (çıyan 45a. 981, çıyanları 54b. 1213), çokra- (çokraya 43a. 935, çukur (çukurlar 25a. 527), davar (davar 13a. 280), degirmen (degirmen 33a. 718), deniz (deniz 4b. 79, denizden 13a. 283, denize 19b. 424, denizidir 53b. 1191, denizinde 12b. 268-269, denizler 6a. 122, denizlere 6b. 125), deri (deri 30b. 662, deriler 25a. 534, derinün 58a. 1289, derisi 30b. 661), deve (deve 19b. 432), dinlen- (dinlene 7a. 131, dinleneyin 7a. 130, dinlenmek 3b. 56), diGi(diĞdür 54b. 1219), ditre- (ditredi 42a. 906, ditreye 40b. 867), döĞe (döĞeye 23a. 489), düken- (dükene 52a. 1149, dükenüp 24b. 521), egin (eginde 30b. 666), eñek (eñegi 26a. 555), gevde ~ göde (gevdeleri 60b. 1354, gevdelerinden 61a. 1369, gevdelerinin 61a. 1368, gevdesinin 58a. 1288; gödesi 20a. 433), gönül- (gönülmiĞ25a. 533), güneĞ(güneĞ2a. 12, güneĞde 13a. 283, güneĞe 30b. 658), iki (iki 5a. 90, ikisi 7a. 137, ikisin 5b. 109), inan- (inanmadılar 40b. 864, inanmıĞardı 40b. 865, inanmıĞardur 5b. 104), irin (irin 56b. 1255), issi (issi 32a. 702, isside 32a. 705, issidir 56b. 1250, issisinden 4b. 84), iĞT- (iĞTidiler 9b. 196, iĞde 23a. 488, iĞdeler 13a. 273, iĞdenlere 1b. 8, iĞdicek 9b. 200, iĞdüp 58a. 1292, iĞdürse 13a. 276), kaçan (kaçan 51b. 1130), kanaT+ (kanadı 4a. 60, kanadıla 3b. 58, kanadın 23a. 489), kanı (kanı 24b. 510), kara (kara 3b. 59, karası 61a. 1369), karın (karnı 13a. 283, karnında 17a. 369, karınları 16a. 343), karıĞ(karıĞ18a. 398), kayna- (kaynamıĞ60b. 1354, kaynar 4a. 68, kaynaya 30b. 659), kazan- (kazandunuz 45b. 992), kelecı (kelecisine 5b. 108, kelecı eyle- 9a. 185), kığır- (kığıra 44a. 955, kığırdun 41b. 892), kılıç (kılıç 11a. 236, kılıç şal- 11a. 236, kılıç tart- 16b. 363, kılıç uzat- 11a. 236), kiĞ ~ giĞ (kiĞ 9b. 194, kiĞler 24b. 512, kiĞlerdür 46a. 1007, kiĞleri 17a. 366, kiĞlerün 31b. 680, kiĞnün 47b. 1044, gözi toymaz kiĞleri 14b. 312; giĞi30b. 662), koca (kocaları 58a. 1295), kolay (kolay 44a. 950), kırtar- (kırtaram 42a. 914, kırtargil 59a. 1314, kırtarıruz 45b. 994), kıru- (kıruya 25a. 525), kuĞan- (kuĞana 27b. 592), küçük ~ güçük (küçük 8b. 175, küçükdür 3b. 51; güçük-dür 26a. 558), oda (oda 12b. 269, odada 12b. 270, odalar 14a. 299, odaların 14a. 300, odanın 13b. 297, odaya 13b. 296), oğul (oğul 27a. 586, oğlı 42b. 917, oğlın 39a. 831, oğlından 29b. 636), otuz (otuz 2a. 9), şağal (şakallar 25a. 533, şakalları 18a. 399), şıçra- (şıçradı 11a. 236, şıçraya 37b. 795), şovuk (şovuk 56b. 1261,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

şovukdur 4b. 81), sünü (sünü 30b. 658), sünük ~ sümük (sünükleri 40b. 867; sümükler 25a. 534, sümükleri 42a. 906), tamaK+ (tamağı 42b. 919), tañrı (tañrı 4b. 80, tañrının 13b. 285, tañrısın 19a. 415, tañrıya 50a. 1100, tañrıyam 10b. 227), toköz (toköz 40b. 873), topraK+ (toprağı 26b. 572, toprak 25a. 534), uğra- (uğraduk 7a. 135), uğrağ (uğrağlar 15a. 326), unuT- (unudalar 51b. 1131, unutduğ 51b. 1134), uğak ~ uĖĖ (uĖĖların 22a. 466; uğakların 29b. 630), yaban (yabana at- 22b. 466), yalın (yalın 30a. 653), yalvar- (yalvaralar 58b. 752), yardım (yardım iT- 15b. 337), yarın (yarın 46a. 10000), yaşdan- (yaşdanup 30a. 653), yedi (yedi 3b.50), yılan (yılan 45a. 981, yılanlar 55a. 1221, yılanları 55a. 1222, yılanların 56a. 1238), yigit (yigit-leri 58a. 1296), yüzüK+ (yüzügi 20b. 436, yüzüğine 20b. 439).

1.3. İki şekilli (alternanslı) kelime tabanları

Asıl Ėekilleri yanı sıra yer yer yuvarlaklağna veya düzleğne sonucu ortaya çıkan yeni Ėekiller, metnimizde bazen dudak uyumu lehine bir geliğne gösterirken bazen de tam tersine uyumsuzluğa yol açmaktadır. Ahvâl-i Kıyâmet'te iki Ėekilli kelime tabanları Ėınlardır: *biti* (27 defa) ~ *bitü* (1 defa) < *bit+i-g*, *bit* < *Ėin. piet* "yazı fırçası", *çekürge* (1 defa) ~ *çekirge* (1 defa) < *çekürge*, *çürü-* (2 defa) ~ *çürü-* (1 defa) < *çürü-*, *degül* (3 defa) ~ *degil* (3 defa) << *tag ol*; *dağ ol* (*Arguca*), *tegül* (*Oğuzca*), *doğın-* (1 defa) ~ *toğın-* (1 defa) ~ *toğun-* (2 defa) < *toğın-*, *dürüş-* (1 defa) ~ *dürüş-* (4 defa) << **turuş-*, *eksük* (1 defa) ~ *eksik* (1 defa) < *eksük*, *iÇin* (1 defa) ~ *iğün* (18 defa) < *üÇün*, *ķurtul-* (4 defa) ~ *ķurtıl-* (7 defa) < *ķurtul-*, *ķuyruK+* (1 defa) ~ *ķuyrıK+* (1 defa) << *kudruk*, *oğı-* (2 defa) ~ *oğı-* (10 defa) < *oğı-*, *toğun-* (1 defa) ~ *toğın-* (1 defa) < **toğun-* "(ay, güneş) batmak", *uyı-* (1 defa) ~ *uyu-* (1 defa) << *udı-*.

biti 43a. 937, *bitide* 48a. 1055, *bitiler* 3a. 39, *bitileri* 44a. 44b. 964, *bitilerimiz* 48b. 1070-1071, *bitilerin* 44b. 966, *bitisi* 44a. 945, *bitisini* 44a. 955, *biti-ye* 45a. 974 ~ *bitüm* 44b. 957; *çekirgeye* 2b. 707 ~ *çekürgeye* 32b. 707; *çürüyüp* 21b. 452 ~ *çürümüğ* 25a. 534, 25b. 539; *degüldür* 48b. 1071, *degülüz* 48b. 1067 ~ *degildür* 28b. 604, *degil misiz* 40b. 869; *doğına* 20b. 440 ~ *toğına* 20b. 443 ~ *toğuna* 50a. 1111, *toğunıcak* 16b. 356; *dürüğler* 13a. 277 ~ *dürüğd* 40b. 873, *dürüğdikleri* 13a. 278, *dürüğüm* 40b. 863; *eksük it-* 14a. 310 ~ *eksik* 3b. 59; *iğindür* 61a. 1376 ~ *iğün* 4a. 64; *ķurtula* 39a. 832, *ķurtulası* *degüldür* 24a. 499, *ķurtula bilür misiz* 33b. 724, *ķurtuldılar* 47a. 1033 ~ *ķurtıla* 33a. 714, *ķurtılalum* 29b. 639, *ķurtılmayalar* 58a. 1295; *ķuyruĖında* 54b. 1214 ~ *ķuyruĖı* 26a. 558; *oğı* 44b. 966, *oğıya* 24a. 507 ~ *oğıdı* 8a. 158, *oğıdılar* 52b. 1165, *oğıduğ* 41a. 879, *oğımadı* 23a. 486, *oğıduğ* 51b. 1135, *oğıya* 44a. 955, *oğıyalar* 41a. 881; *toğunur* 4a. 72 ~ *toğınalar* 4a. 70; *uyımaz* 14b. 305 ~ *uyumaz* 14b. 311

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

2. Eklerde Dudak Uyumu

Her ne kadar bazı farklılıklar görülse de metnimizdeki ekler, dudak uyumu bakımından Eski Anadolu Türkçesindeki morfonolojik yapıyla büyük benzerlikler göstermektedir. Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi Ahvâl-i Kıyâmet'te de düzlük-yuvarlaklık benzeşmesine aykırı düğme epey ek vardır. Eski Anadolu Türkçesinde uyumsuzluğa sebebiyet veren hemen bütün etkenleri bu eserde de görmek mümkündür. Bir kısım ekler, ilk yapılarındaki uyumsuzluğu sürdürürken, bir kısım ekler ise, *G#* ünsüzünün düğmesi, dudak ünsüzlerinin etkisi ve örnekseme gibi sebeplerle bünyelerindeki ünlüleri yuvarlaklaştırmış ve bunun sonucunda dudak uyumu dışında kalmıştır.

Metnimizde belirli ölçülerde dudak uyumu sağlanmıştır. Bazı eklerdeki düzleşme ve yuvarlaklaşma hadiseleri, Eski Anadolu Türkçesinde gördüğümüz uyumsuzluğu kısmen veya tamamen ortadan kaldırmıştır. Buna karşın, bazı eklerin yeni çekimlerinde yeni uyumsuzluklar da ortaya çıkmıştır.

Ekleri yuvarlak ünlülü ekler ve düz ünlülü ekler diye iki ana bölümde inceleyeceğiz. Her bir bölümde uyum veya uyumsuzluğa yol açan farklı imlalarla kaydedilmişlere (ikili çekimler) de temas edip, bu eklerin metindeki kullanım sıklıklarının ne olduğunu istatistiki olarak göstereceğiz. Bu suretle, metinde geçen eklerin yazılılarındaki genel eğilimi de belirlemiş olacağız.

2.1. Yuvarlak Ünlülü Ekler

2.1.1. Ünlüsü sürekli yuvarlak olan ekler

Bu eklerin ünlüleri ya aslında yuvarlaktır ya da sonradan Eski Anadolu Türkçesinde herhangi bir sebeple yuvarlaklaşmıştır. Metnimizdeki bir kısım ek, herhangi bir düzleşme temayülü göstermeksizin Eski Anadolu Türkçesindeki fonetik yapısıyla aynı şekilde kullanılmaktadır. Doğal olarak bu ekler, düz ünlülü kelime kök ve gövdelerine getirildiklerinde dudak uyumu kuralını ihlal ederler.

Hemen belirtelim ki, aşağıda verilen eklerden bir kısmı metnimizde bir veya birkaç kelimeye görülmektedir. Bu durum doğal olarak söz konusu eklerdeki dudak uyumunun ne aşamada olduğu hususunda kesin bir değerlendirme yapmamızı engeller. Fakat, yine de eklerin fonolojik gelişim çizgilerini izlememizde, belirli bir döneme tanıklık eden bu allomorfemli öğelerin bize yardımı olur.

2.1.1.1.+ArU isimden isim yapma eki: Eski Türkçe devresinde yön gösterme işleviyle kullanılan bu ek, +*GarU* çekiminde

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

idi. Batı Türkçesine geçerken bağındaki *G* ünsüzlerinin düğmesi ile +*ArU* Ğline girmiğve asıl içlevini yitirerek istikamet bildiren yapım eki hâline gelmiştir (Bk. Gülsevin 1997: 115):

iç+erü 7b. 148, *il+erü* 9b. 193, *yuğaru* (<<*yoğ+ğaru*) 43a. 934

2.1.1.2. +sul isimden isim yapma eki: Ğek olmayan eklerdendir. Eski Anadolu Türkçesinde olduğu (Gülsevin 1997: 119) gibi metnimizde de yuvarlak ünlüdür. Tek örneği vardır:

yoğ+sul+uğ 42b. 917

2.1.1.3. –GU fiilden isim yapma eki: Eski Türkçe devresinde ve Eski Anadolu Türkçesi sahasında olduğu (Gülsevin 1997: 134) gibi metnimizde de ekin ünlüsü sürekli yuvarlaktır. Ği kelime gövdesinde görülmektedir:

ğay-ğ 14a. 305, *ügen-ğü* 28a. 600

2.1.1.4. –ğun fiilden isim yapma eki: Eski Anadolu Türkçesinde olduğu (Bk. Timurtaş 1994: 79-80) gibi metnimizde de ünlüsü yuvarlaktır. Tek örneği vardır:

ğız-ğun 39a. 825

2.1.1.5. –mur fiilden isim yapma eki: Ğek olmayan bu ek, Eski Anadolu Türkçesinde olduğu (Gülsevin 1997: 136) gibi metnimizde de yuvarlak ünlüdür. Tek örneği vardır:

yağ-mur 58b. 1307

2.1.1.6. –U fiilden isim yapma eki: Eski Türkçedeki –*IĞ* eki, Oğuz lehçelerinde –(*y*)*I* Ğline gelmiştir (Gülsevin 1993: 42). Bir tek ünlü ile yapılan isimden fiil yapma ekidir. Eski Türkçedeki *G*’lerin sızıcılağp kaybolması sonucunda, bünyesinde bu ünsüzü bulunduran farklı ekler, Eski Anadolu Türkçesinde „tek ünlü“ ile karğılanmıştır (Gülsevin 1997: 136). Metnimizdeki yuvarlak ünlülü eklerdendir:

dol-u 53b. 1185, *ğap-u* 7b. 143, *ğok-u* 61a. 1369, *ğorğ-u* 42a. 910, *ötür-ü* 59a. 1323, *ğol-u* 58a. 1289, *yar-u* 25b. 54

2.1.1.7. –üklü fiilden isim yapma eki: “-iz-ikli >> -üklü” içğek olmayan bir ektir. Ekin ünlülerinin yuvarlaklağması, „em-“ fiilindeki „m“ ünsüzünün yuvarlaklağması etkisi ile açıklanabilir. Tek örneği vardır:

em-züklü 22a. 466

2.1.1.8. +vuz şahıs eki (çokluk 1. şahıs): Çokluk birinci Çahısın -vuz, -vüz eki *b-v* değışikliğı ile eski „biz“den çıkmığtır. Vokali ise *v* tesiri ile yuvarlaklağmığtır. Eski Anadolu Türkçesi ile Osmanlıcanın ilk devirlerinde daima yuvarlak vokalli olmuğ, Osmanlıca içinde vokal uyumuna bağlanarak bugünkü Ėkileri ortaya çıkmığtır (Ergin 2004: 285). Metnimizde istek ve Ėart çekimlerinde birer defa kullanılan ek, yuvarlak ünlölüdür:

ĉāre kıla+vuz 58b. 1302, *tā'atler kılsa+vuz* 48a. 1060

2.1.1.9. +Uz şahıs eki (çokluk 1. şahıs): Eski Anadolu Türkçesinde olduğı (Bk. Ergin 2004: 285) gibi metnimizde de +vUz ekine paralel olarak hep yuvarlak ünlölüdür:

bilür+üz 51b. 1135, *korĖar+uz* 47a. 1030, *tutar+uz* 52b. 1165

2.1.1.10. -(U)ĖUz emir 2. çokluk şahıs eki: Bu ek, Ahvâl-i Kiyâmet'te Eski Anadolu Türkçesindeki yuvarlak ünlü ile kullanılan (Bk. Gülsevin 1997: 112) uyum dığıbiçimini muhafaza etmektedir:

bağla-Ėuz 25b. 547, *ķıl-uğuz* 49a. 1083, *eyd-üğüz* 25b. 547, *dile-Ėüz* 47a. 1029

2.1.1.11. -sun / -sUnlAr emir 3. teklik ve çokluk şahıs ekleri: Teklik ve çokluk üçüncü Çahıs emir ekinin ünlüsü sürekli yuvarlaktır. Eski Türkçe devresinde, -zUn, -sUn, -ĖUn; -zU, -sU, -sUnl Ėkilerinde olan (Bk. ve krĖ.Gabain: 1988: 70-71) teklik üçüncü Çahıs emir ekinin Batı Türkçesine -sUn Ėekli geçmiğtır (Bk. Ergin 2004: 306). Metnimizde ince sıradan örneğı olmayan teklik üçüncü Çahıs emir eki -sun, ince ve kalın sıradan örneğı olan çokluk üçüncü Çahıs emir eki ise -sUnlAr'dır ve eklerin ünlüleri sürekli yuvarlaktır:

-sun: *bağla-sun* 26a. 548, *korĖma-sun* 42a. 913, *ol-sun* 19a. 412

-sUnlAr: *al-sunlar* 26a. 550, *di-sünler* 52a. 1142, *gel-sünler* 10b. 219, *rāzī ol-sunlar* 38a. 817, *var-sunlar* 26a. 549

2.1.1.12. +üm/ +(y)üz bildirme ekleri (teklik ve çokluk 1. şahıs): Eski Türkçede Çahıs zamiri hâlinde idi. Eski Anadolu Türkçesinde *ben ~ men* >> +vAn > +vAm > +Am geliğimiyle ekleğmiğtır (Bk. Korkmaz 1965: 120-124). Osmanlıcanın ilk devirlerinden sonra dar vokalli olmuÇtır. Dar vokalli olduktan sonra da *m* tesiri ile bir müddet -um, -üm Ėkisinde yalnız yuvarlak olarak kullanılmığ, ancak Osmanlıcanın sonlarında vokal uyumuna bağlanarak bugünkü Ėkileri ortaya çıkmığtır (Ergin 2004: 284-285). Metnimizde sadece bir yerde geçmektedir:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

‘amelünüz+üm 45b. 992

Çokluk birinci Çahıs bildirme eki +(y)Uz „biz“ zamirinden *b* / *v* değışikliğı ve dudak konsonantının tesiriyle yuvarlaklaşma neticesinde inkişaf etmiştir; bugün *-ız, -iz* şeklindedir (Timurtaş1994: 111). Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi metnimizde de geçtiğı ince sıradan iki kelimedede ünlüsü daima yuvarlak olan eklerdendir.

güç kılıcı degül+üz 48b. 1067, *ümmeti+yüz* 51b. 1139

2.1.1.13. +dürler bildirme eki (çokluk 3. şahıs): “tururlar >> +dUrlAr” eki, metnimizde sadece ince sıradan üç kelimeye getirilmiştir. Kullanıldığı bu yerlerde ünlüsü sürekli yuvarlaktır:

düşmenlerüm+dürler 9b. 199-200, *ötece+dürler* 5b. 107, *tayife+dürler* 18a. 397

2.1.1.14. –duğınca zarf-fiil eki: “-dUK+In+çA” yapısındaki birleşik zarf-fiil eki, Eski Anadolu Türkçesinde olduğu (Bk. Timurtaş 1994: 139) gibi metnimizde yuvarlak ünlüye sahiptir. Tek örneğı vardır:

toğ-duğınca 5b. 100

2.1.1.15. –duğında zarf-fiil eki: “-dUK+In+dA” yapısındaki birleşik zarf-fiil eki, Eski Anadolu Türkçesinde olduğu (Bk. Timurtaş1994: 139) gibi metnimizde de yuvarlak ünlülüdür. Tek örneğı vardır:

yarat-duğında 4a. 63-64.

2.1.1.16. –duğlayın zarf-fiil eki: Eski Anadolu Türkçesi üzerine yazılmış grammer kitaplarında görülmeyen bir zarf-fiil ekidir. “-dUK+IAyIn” eklerinden müteşkil bu birleşik zarf-fiil morfemi, metnimizde sadece bir yerde geçmektedir: *toğ-duğlayın* 9a. 184

2.1.1.17. –duğumuzda zarf-fiil eki: “-dUK” sıfat-fiilinden meydana gelen bu birleşik zarf-fiil eki, metnimizde geçtiğı tek örnekte düz ünlülü fiil köküne yuvarlak ünlülü olarak getirilmiştir:

al-duğumuzda 42b. 923

2.1.1.18. –dukCa zarf-fiil eki: “-dUK” geçmişzaman sıfat-fiil eki üzerine eğtlik hâli ekinin getirilmesiyle kurulmuş bu zarf-fiil eki, Eski Anadolu Türkçesinde olduğu (Bk. Gülsevin 1997: 131) gibi metnimizde de yuvarlak ünlü taşımaktadır:

ol-duķca 14a. 309, *ur-duķca* 9a. 187, *var-duķca* 58a. 1292-1293

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

2.1.1.19. -(y)Up zarf-fiil eki: Eski Türkçedeki *-(I₄)p* zarf-fiil ekinden (Bk. ve krğ. Gabain 1988: 84-85) gelişen bu ek, Batı Türkçesine geçerken önündeki yardımcı ünlüyü yuvarlakla ırarak – *(y)Up*   lini almı ır (Bk. Ergin 2004: 340-341). Eski Anadolu Türkçesi devresinde, belki de ünsüzü *p*'nin etkisiyle hep yuvarlak ünlü taşıyan bu ek, metnimizde de sürekli yuvarlak  nl l d r⁵:

al-up 16b. 353, *bıra -up* 38a. 816, *bin- p* 31a. 671, *di-y p* 25b. 538, * an-up* 15a. 324, * ur-up* 14a. 301, *yarad-up* 53a. 1168, *yumurlan-up* 30a. 643, *y klen- p* 24b. 510

2.1.2.  nl s  d zle ebilen yuvarlak ünlülü ekler (ikili  ekiller)

Bu ekler, genel itibarıyla Eski Anadolu Türkçesi devresindeki ses yapılarını muhafaza ederler. Ekseriyetle  nl l r yuvarlak olmakla birlikte yer yer d zle meye baçamıç ve uyuma girmi erdir.

2.1.2.1. +cuK+ ~ +cik isimden isim yapma eki: Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde sürekli yuvarlak ünlülü olan bu ek (Bk. Korkmaz 1973: 110), metnimizde 2 yerde geçmektedir. Bu yerlerde 1'er defa yuvarlak ve düz ünlülü   kleriyle kullanılmı ır:

+cuK+: *u a(k)+cu +ı* 3b. 52

+cik: *deve+cik* 19b. 420

2.1.2.2. +IU ~ +li isimden isim yapma eki: Eski Türkçede  nl  uyumuna tabi olan ek, Eski Anadolu Türkçesinde +IU   linde yuvarlak ünlülü idi. Buna sebep, ekin sonunda bulunan *G*'nin Batı Türkçesine geçerken d  n   olmasıdır. Bu d    ekin ünlüsünü yuvarlakla ırmı ır (Bk. Timurta 1994:34). Metnimizde de bu durum aynı   ilde devam etmektedir; 34 yerde geçen ekin ünlüsü 1 yer d  nda sürekli yuvarlaktır:

+IU: *i +l * 21b. 463, * an+lu* 19a. 414, *tat+lu* 17b. 391, *u ma +lu* 20b. 444

⁵ Ek, *Seyahatname*, *Vasiyyet-name* ve *Mehekkü" lim Ve" Ulem "da* genellikle Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi yuvarlak  nl l l d r (Bk. Develi 1995: 118; Duman 2000: 38-39;  zkan 2008: 486). *Hik ye-i P di  h-ı R m"da* ekin ünlüsü hem yuvarlak hem de düz ünlü ta maktadır. Bu eserde, düz ünlülü ekler, düz ünlülü hecelerden sonra gelebileceği gibi yuvarlak ünlülü hecelerden sonra da gelmekte ve uyumu bozmaktadır: *a ıl-ıp* 68/8, *d n-ıp* 28/2, *otur-ıp* 107/5, * ut-ıp* 85/12, *gid-ıp* 77/17, *g r-ıp* 96/3 (Bk. Acarer 2009: 25). *Hik ye-i Veysel Kar n "de* ise, ekin uyumu ihlal eden örnekleri yanında uyuma ba landı ı örnekleri de vardır: *ayrıl-ıp* 80b/12, *bil-ıp* 71b/4, *dutma-yıp* 10a/9, *inan-ıp* 18b/3 vb. (Bk. Karaöz 2009: 27).

+li: *‘amel+li* 44a. 945

2.1.2.3. +sIz ~ +süz isimden isim yapma eki: Bu ek, +II₄ ekinin olumsuzudur. Eski Türkçede bugünkü gibi ünlü uyumuna bağlı dört Çekli vardı. Eski Anadolu Türkçesine gelince ek, ünlü uyumu dıÇna çıkmıÇ; +IU etkisiyle ve örneksme yoluyla yalnız yuvarlak ünlülü (+sUz) olarak kullanılmıÇtır (Bk. TimurtaÇ 1994:34). Metnimizde ise, bazen Eski Anadolu Türkçesindeki karakteristik vasfını sürdürerek yuvarlak ünlülü bazen ünlü uyumuna girerek düzleÇmiÇ bazen de ilgi çekici bir Çekilde yuvarlak ünlü ile biten isimlere düz ünlülü olarak eklenmiÇtir. Ahvâl-i Kıyâmet’te 16 yerde kullanılan ek, geçtiğı bu yerlerden 12’sinde düz (8 yerde düz ünlüden, 4 yerde yuvarlak ünlüden sonra), 4’ünde ise yuvarlak ünlü (1 yerde yuvarlak ünlüden sonra) taÇmaktadır:

+süz: *is+süz* 2a. 21, *minnet+süz* 14b. 312, *şükür+süz* 14b. 311

+sIz⁶: *‘azāb+sız* 46b. 1015, *gölge+siz* 32a. 705, *hısāb+sız* 30a. 651, *tövbe+siz* 29a. 617; *kayğı+sız* 14b. 311, *şu+sız* 30a. 653, *şu+sız+lıkdan* 56b. 1256

2.1.2.4. -dUr- ~ -dir- ettirgenlik eki: Eski Türkçe devresinde olduğı gibi Eski Anadolu Türkçesinde de ekin ünlüsü yuvarlaktır. Metnimizde 53 yerde geçen ek, bunlardan 52’sinde yuvarlak ünlü, sadece 1’inde düz ünlü taÇmaktadır. Düz ünlülü ekin kullanıldığı kelimeye yuvarlak ünlülü ek de getirilmektedir:

-dUr-: *bil-dür-* 47b. 1045, *işit-dür-* 59b. 1336, *kız-dur-* 30a. 643, *üşen-dür-* 59b. 1327

-dUr- ~ -dIr-: *yi-dür-* 56b. 1256 ~ *yi-dir-* 56b. 1261

2.1.2.5. -uçı ~ -ıcı fiilden isim yapma eki: Eski Türkçedeki –GUÇI eki (Bk. Gabain 1988: 52-53), Eski Anadolu Türkçesinde –(y)IcI Çekline girmiÇtir (Bk. Gülsevin 1997: 137). Metnimizde çok az kullanılan ekin sadece 2 örneğı vardır. Örneklerden 1’inde uyuma giren ek, diğerinde uyumu ihlal etmektedir. Uyumu bozan bu örnekte ilk ünlü yuvarlak, ikinci ünlü düzdür ve ekin bünyesindeki ünsüz, Eski Türkçedeki gibi ötümsüzdür. Eserdeki örnekleri Çunardır:

-ıcı: *güç kıl-ıcı degülüz* 48b. 1067

-uçı: *oda tap-uçı+lar* 55b. 1227

⁶ *Mehekkü’lİlim Ve’lİUlemâ*’da ekin ünlüsü aynı metnimizde olduğı gibi genel itibarıyla dudak uyumuna bağlıdır: *ābdest+siz* 32a./14, *bıçaķ+sız* 61a/4, *dīm+siz* 25a/4, *‘illet+siz* 29b/7, *nihāyet+siz* 3b/1 vb. (Bk. Özkan 2008: 493-494).

2.1.2.6. -(U)K ~ -(I)K fiilden isim yapma eki: Eski Türkçe devresi ve Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi metnimizde de ek, genellikle yuvarlak ünlüdür (Bk. Gabain 1988: 54; Timurtaş 1994: 29). Metinde geçtiği 29 yerin sadece 3'ünde düz ünlü ile yazılmıştır. Bu ünlüsü düzleştiren ekler, asıl Gâkilleri olan yuvarlak ünlülü halleriyle aynı kelimeler üzerinde alternanslı kullanılmaktadır:

-(U)K: *aç-uK* 30a. 652, *art-uK* 32a. 703, *böl-üK* 18a. 392, *buyr-uK* 39a. 834

-(U)K ~ -(I)K: *del-üK* 42b. 918 ~ *del-ik* 42b. 916; *eks-ük* 14a. 310 ~ *eks-ik* 3b. 59; *yaz-uK* 31a. 677 ~ *yaz-ıK* 44b. 968

2.1.2.7. -Ur- ~ -ir- ettirgenlik eki: Daha önceki devirlerde olduğu gibi (Timurtaş 1994: 32) metnimizde de genellikle yuvarlak ünlüdür. Geçtiği 8 yerin sadece 2'sinde ünlüsü düzleştiren:

-Ur-: *biş-ür-* 13a. 283, *giç-ür-* 5b. 110, *iç-ür-eler* 56b. 1258, *toğ-ur-* 18a. 404

-Ir-: *çev-ir-e* 20b. 439 (2)

2.1.2.8. +(n)Uğ ~ +(n)İğ tamlayan eki: Eski Türkçe devresinde ünlü uyumuna tabi olan ekin ünlüsü (Bk. Gabain 1988: 63) Eski Anadolu Türkçesinde sürekli yuvarlaktır (Bk. Timurtaş 1994: 34). Metnimizde ise, genellikle bu yuvarlaklık devam etmekle birlikte, dudak uyumuna girerek düzleştiren örnekler de vardır. Eserde 224 yerde geçen ek, geçtiği bu yerlerin 213'ünde yuvarlak, 31'inde ise düz ünlüdür:

+(n)Uğ: *ağac+uğ* 57a. 1268, *cümle+nüğ* 13a. 274, *kişi+nüğ* 47b. 1044

+(n)İğ: *bunlar+ığ* 10b. 221, *korğan+ığ* 31a. 679, *Muṣṭafā+nığ* 26a. 551

2.1.2.9. +(U)m/ +ümüz ~ +(I)m/ +UmIz ~ +ImUz ~ +imiz iyelik ekleri (teklik ve çokluk 1. şahıs) ⁷: Eski Türkçede, 1. Şahıs iyelik eklerinin ünlüleri köke tabidir; ancak kökte yuvarlak ünlü bulunduğu zaman ekin ünlüsü yuvarlak olabilmektedir (Bk. Gabain

⁷ Orta Türkçe lehçeleri içerisinde iyelik eklerinin fonolojik yapısı bakımından en büyük farklılığı Eski Anadolu Türkçesi sergiler. Bu sahada 1. ve 2. Şahıs iyelik eklerinin ünlüleri daima dar-yuvarlaktır [+ (U)m/ + (U)mUz; + (U)ğ/ + (U)ğUz] ve bu sebeple söz konusu ekler, dudak uyumunu ihlal ederler. Oysa, Eski Anadolu Türkçesi dışındaki diğer lehçelerde teklik 1. ve 2. Şahıs iyelik ekleri [+ (I₄)m/ + (I₄)ğ] dudak uyumuna girer. Bu eklerin çokluk Gâkilleri [+ (I₄)mIz / + (I₄)ğIz], genel itibarıyla, sadece Çağatay Türkçesinde [+ (I₄)mIz / + (I₄)ğIz] uyum dışında kalır. Bazen bu ekler Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde de uyumsuzluk [+ (U)mIz ~ + (U)mUz ~ + (I)mUz ~ + (I)mIz / + (U)ğIz ~ + (I)ğUz] gösterir (Bk. Yıldız 2000: 15-18).

1988: 70-71). Halbuki Eski Anadolu Türkçesinde 1. Çahıs iyelik eklerinde ünlü sürekli yuvarlaktır (Bk. Gülsevin 1997: 12). Bu yuvarlaklaÇmaya –m sebep olmuÇtır (TimurtaÇ1994: 33). Metnimizde ise, 1. Çahıs iyelik ekleri ünlüleri bakımından karıÇık bir durum arz etmektedir. Teklik 1. Çahısta genellikle yuvarlak ünlü kullanılmıÇ olmakla birlikte, çokluk Çıklinde ekin ünlüleri bazen yuvarlak bazen de düz olabilmektedir:

2.1.2.9.1. Teklik 1. Çahıs iyelik eki: +(U/ I)m⁸

Eserde ünsüzle biten 42 isme, 31 defa yuvarlak, 11 defa ise düz ünlü ile bağlanmıÇtır:

+Um: *çalab+um* 46b. 1020, *Habīb+üm* 26a. 549, *ķullar+um* 49a. 1074

+Im: *cān+ım* 4b. 83, *fermān+ımla* 25a. 534, *yol+ım+dan* 57a. 1272

2.1.2.9.2. Çokluk 1. Çahıs eki: +ümüz ~ +UmIz ~ +ImUz ~ +imiz

Ek, metnimizde 21 yerde kullanılmıÇtır. Bunlardan +ImUz Çıkli 14 defa, +UmIz ve +ümüz Çıkli 3'er defa, +imiz Çıkli de 1 defa geçmektedir:

+ImUz: *bitiler+imüz* 48b. 1070-1071, *göñl+imüz* 61b. 1380, *māl+ımız* 59a. 1325

+UmIz: *analar+ımız+ı* 14b. 320, *atalar+ımız+ı* 14b. 320, *göñl+ümüz+e* 10b. 220

+ümüz: *‘azāzler+ümüz* 7a. 128, *öz+ümüz+e* 45a. 975, *ten+ümüz+i* 58a. 1298

+imiz: *peygamber+imiz+iñ* 30b. 665

2.1.2.10. +(ü)ñ/ +(U)ñUz ~ +(i)ñ/ +(I)ñUz iyelik ekleri (teklik ve çokluk 2. şahıs): Bu ek de 1. Çahıs iyelik ekleri gibi Eski Türkçede uyuma bağılı idi (Bk. Gabain 1988: 70). Eski Anadolu Türkçesinde 1. Çahıs iyelik eklerine benzemek suretiyle ve yuvarlaklaÇma temayülünün de kuvvetli etkisiyle tek Çıkilli olarak görülmektedir (Bk. TimurtaÇ 1994: 33). Metnimizde ise, yuvarlak ünlülü Çıkillerinin yanı sıra düz ünlülü Çıkilleri de kullanılmaktadır:

2.1.2.10.1. Teklik 2. Çahıs iyelik eki: +(ü/i)ñ

⁸ Ek, *seyahatname*"de büyük ölçüde uyuma girmiÇtır (Bk. Develi 1995: 105-107).

Eserde 17 yerde geçen ek, 1 yer dışında sürekli ünsüzle biten isimlere bağlanmıştır. Bu isimlere 13 defa yuvarlak, 3 defa da düz ünlülü Çakilleri ile eklenmiştir:

+ün: *dil+ün+de* 12b. 266, *göz+ün+i* 38a. 814, *ķavm+ün+e* 49b. 1091

+iñ: *heybet+iñ+den* 51b. 1134, *kelâm-ı şerîf+iñ+de* 41a. 885, *ümme+iñ+e* 28b. 607

2.1.2.10.2. Çokluk 2. Çahıs iyelik eki: +(U/I)ñUz

Ek, metnimizde 7 yerde ünsüzle biten isimleri çekimlemiştir. Bu isimlere yardımcı ünlüsü 4 defa düz, 3 defa yuvarlak ünlülü olarak getirilmiştir:

+UñUz: *amel+ünüz+üm* 45b. 992, *yoldaş+uñuz* 58b. 1310, *yüz+ünüz* 51b. 1132

+IñUz: *başlar+ıñuz+a* 41b. 898, *eller+iñüz+de* 51b. 1133, *günâh+iñuz* 52a. 1151, *peygamber+iñüz* 51b. 1139

2.1.2.11. -(A/U)r ~ -ır geniş zaman 3. teklik şahıs eki: Bu ek, Ahvâl-i Kıyâmet'te ünsüzle biten kök ve tabanlardan sonra yuvarlak ünlü ile kullanılan uyum dışı biçimini (Bk. Timurtaş1994: 36) büyük ölçüde muhafaza etmektedir. Sadece 1 yerde, düz ünlülü heceden sonra yardımcı ünlüsü düzle Çak -ır olmuştur:

-Ur: *çıkar-ur* 13a. 283, *ķışalan-ur* 4b. 74, *söyleş-ür* 9b. 195

-ır⁹: *ķurtar-ır+uz* 45b. 994

2.1.2.12. -dUm /-dUK ~ -dIm / -dik görülen geçmiş zaman teklik ve çokluk 1. şahıs ekleri: Eski Türkçe devresinde dudak uyumuna tabi olan ek, Eski Anadolu Türkçesinde daima yuvarlak ünlülüdür ve uyumu ihlal eder. Bu yuvarlakla Çına -m etkisiyle ortaya çıkmıştır (Bk. Timurtaş1994: 34-35). Metnimizde 58 yerde geçen ek, görüldüğü bu yerlerden 56'sında yuvarlak, sadece 2'sinde ünlü uyumuna bağlı olarak düz ünlü taşımaktadır¹⁰:

⁹ *Seyahatname*'de düz ünlülü fiil tabanlarına ekin yardımcı ünlüsünün düz olarak gelmesi oldukça yaygındır: *acığ-ır*, *bitir-ir*, *çevir-ir*, *geçir-ir*, *göder-ir*, *yanağır* vb. (Bk. Develi 1995: 93). Eserdeki bu durum, ekin dudak uyumuna girme aşamasında büyük bir ilerleme kaydettiğini gösterir.

¹⁰ Ek, *Vasiyyet-name*'de dudak uyumuna girmiştir: *bağışla-dık* 41b.9, *ķurtul-duğ* 29a. 1, *olmaz-dık* 33a. 10, 11 (Duman 2000: 47). Bir örnek dışında aynı fonolojik gelişme, *Seyahatname*'de de görülmektedir: *al-dık*, *git-dik*, *görme-dik*, *bul-duğ* vb. (Develi 1995: 84). *Hikâye-i Veysel Karâni* ve *Hikâye-i Pâdişâh-ı Rûm*'da da uyum gereği düz ünlülerden sonra görülen geçmiş zaman 1. çokluk Çahıs ekinin ünlüsü düzle Çabilmektedir: *gel-dik* 64b/14, *gez-dik* 55b/11, *söyle-dik* 58b/12, *yitme-dik*

-dUm: *bağışla-dum* 60a. 1435, *di-düm* 43a. 930, *vir-düm* 42b. 915

-dIm: *kal-dım* 24b. 515, *ver-dim* 28b. 607

Görülen geçmiGzaman 1. çokluk *Ğâıs* eki de, Eski Anadolu Türkçesinde daima yuvarlak taGmaktadır. Eski Türkçede, çokluk 1. *Ğâıs* -*t+ImIz* Çekliyle ifade ediliyor. Ancak, geçmiGzaman sıfat-fiil eki olarak -*dUK* Çekli mevcut bulunmaktadır. Bu sıfat-fiil Çeklinin çokluk 1. *Ğâıs* ekindeki ünlünün yuvarlaklaGmasına örnekseme yoluyla etki ettiği düGünülebilir (Bk. Timurtaş1994: 35). Metnimizde 39 kez geçen ek, bunlardan sadece 2'sinde düz (aynı fiil tabanında), diğerlerinde yuvarlak ünlölüdür:

-dUK: *bil-dük* 14b. 319, *şusa-duğ* 56b. 1257, *ıtut-duğ* 48b. 1072

-dik: *görme-dik* 41a. 876

2.1.2.13. -dUğ / -dUğUz ~ -dın / -dınüz ~ -duğuz görülen geçmiş zaman teklik ve çokluk 2. şahıs ekleri: Metnimizdeki görülen geçmiG zaman 2. teklik *Ğâıs* eki, bir örnek dıGında, Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi yuvarlak ünlölüdür. Bu yuvarlaklığın sebebi, -*ğ* ve 1. *Ğâıs* eki -*dUm*'dur (Analojik etki) (Bk. Timurtaş1994: 35):

-dUğ: *al-duğ* 23a. 487, *getür-dün* 45b. 986, *kağır-duğ* 41b. 892

-dın: *ıtutma-dın* 42b. 918

Ahvâl-i Kiyâmet'teki görülen geçmiGzaman 2. çokluk *Ğâıs* eki de 2. teklik *Ğâıs* eki -*dUğ* gibi ekseriyetle yuvarlak ünlölüdür¹¹. Metnimizde 14 yerde geçen ek, bunlardan 12'sinde -*dUğUz*, 1'inde -*dınüz*, 1'inde de dikkate değer bir Çekilde Orhun Abidelerinde ve bugünkü bazı Kıpçak Türkçesi Çivelerinde görülebilen (Bk. Gabain 1988: 80; TDK 2006: 33; Öner 1998: 143-144) -*duğuz* Çeklidir:

-dUğUz: *çek-dünüz* 49a. 1076, *gir-dünüz* 59a. 1323, *kazan-duğuz* 45b. 992

59b/11 (Bk. Karaöz 2009: 25); *al-dık* 118/6, *çek-dik* 174/3, *eglen-dik* 30/5, *kaşan-dık* 115/18, *yolla-dık* 201/17 (Bk. Acarer 2000: 23).

¹¹ Görülen geçmiGzaman 2. çokluk *Ğâıs* ekinin ünlüleri, metnimizde olduğu gibi Klasik Osmanlı Türkçesi devrinde yazılmış kimi eserlerde de çeGitlilik arz etmektedir. *Seyahatname*'de ekin ilk ünlüsü genellikle düzdür: *al-dınz*, *di-dınz*, *buyur-dınz*, *doldur-dınz*, *gör-dınz* (Bk. Develi 1995: 85). *Mehekkü'l-İlim Ve'l-Ulemâ*'da ekin morfemi genellikle -*dUğIz* Çeklidir: *ider i-düniz* 46a/9, *re işler i-düniz* 43a/4 (Bk. Özkan 2008: 491).

-diñüz: *işleme-diñüz* 51b. 1140

-duğuz: *hoşnûd kıl-duğuz* 44b. 960

2.1.2.14. -(y)AlUm ~ -alım istek 1. çokluk şahıs eki: Eski Türkçe devresinde de ölçünlü Türkiye Türkçesinde olduğu gibi düz ünlülü iken, Eski Anadolu Türkçesinde *m*'nin yuvarlaklaştırıcı etkisiyle sürekli -(y)AlUm şeklinde görülmektedir (Bk. Korkmaz 1973: 113). Metnimizde de ekseriyetle durum aynıdır. Bir örnek dıñda, sürekli yuvarlak ünlü (18 yerde) ile yazılmıştır:

-(y)AlUm: *ağlaş-alum* 52a. 1147, *dön-elüm* 5b. 108, *kurtıl-alum* 29b. 639

-alım: *dut-alım* 10b. 221

2.1.2.15. -(U)ñ ~ -(I)ñ emir 2. çokluk şahıs eki: Bu ek, Ahvâl-i Kıyâmet'te Eski Anadolu Türkçesindeki yuvarlak ünlü ile kullanılan (Bk. Gülsevin 1997: 112) uyum dıñbiçimini büyük ölçüde muhafaza etmektedir. Eserde ünsüzle biten 29 fiil tabanına 27 defa yuvarlak, sadece 2 defa düz yardımcı ünlüyle bağlanmıştr:

-Uñ: *bırağ-uñ* 41b. 898, *bil-üñ* 1b. 6, *iled-üñ* 41b. 898, *kaç-uñ* 33b. 723

-Iñ: *diril-iñ* 25b. 535, *tap-iñ* 49b. 1096

2.1.2.16. +dUr ~ +dIr bildirme eki (teklik 3. şahıs): Bildirme (Haber) 3. Şahıs eki -dur, -dür'deki vokal Eski Anadolu Türkçesinde sürekli yuvarlaktır: *tur-ur* > *dur-ur* > *-dUrø*. (Bk. Timurtaş 1994: 33). Metnimizde de bu özelliğini genellikle muhafaza etmiştir. Eserde 346 yerde geçen ek, geçtiği bu yerlerde 341 defa yuvarlak, 5 defa düz ünlü taşımaktadır:

+dUr: *ağudan+dur* 57a. 1269, *bunlar+dur* 46b. 1009, *dere+dür* 56a. 1236, *ķanda+dur* 29b. 634, *nerede+dür* 60a. 1351, *ulusı+dur* 51a. 1128, *yeri+dür* 31a. 679

+dIr¹²: *dünyāca+dır* 3b. 52, *ehli+dir* 57b. 1275, *Lazā+dır* 54a. 1197, *nār+dır* 53b. 1185, *Saķar+dır* 53b. 1191

2.1.2.17. -dUK ~ -dIK sıfat-fiil eki: Eski Türkçe devresinden beri yuvarlak ünlülü olan -dUK sıfat-fiil eki, Eski Anadolu Türkçesinde de yuvarlak ünlülü olmuştur (Bk. Gabain 1988: 82; Timurtaş 1994: 136). Ancak metnimizde bu ekin ünlüsü bazen

¹² *Hikāye-i Pâdişāh-ı Rûm*'da da eserimizde olduğu gibi ek, yer yer uyuma girmektedir: *degil+dir* 133/5, *efkār+dır* 44/6, *ķızı+dır* 87/16, *ķişi+dir* 149/5 (Bk. Acarer 2009: 21).

düzleştirmektedir. Eserde 52 kez geçen ek, bu geçtiği yerlerin 48'inde yuvarlak ünlü, 4'ünde düz ünlü taçmaktadır:

-dUK: *ağlaş-duğ+ı* 2a. 18, *dile-düg+i* 22b. 470, *işle-dük+leri* 45b. 984, *öl-düg+in* 17b. 380, *tap-duğ+um* 50a. 1100, *yat-duğları* 18a. 401

-dIK¹³: *bağlan-dık+dan* 8b. 167, *çağır-dık+ları* 51a. 1126, *di-dik+leri* 4b. 73, *sığın-dık+ları*

2.1.2.18. -yü ~ -I zarf-fiil eki: Günümüzde daha çok tasvirî fiillerin oluşurulmasında kullanılan -(y)I₄ zarf-fiil eki genellikle Eski Anadolu Türkçesindeki yuvarlak ünlülü biçimini (Bk. Timurtaş1994: 137-138) muhafaza etmektedir. Eserde 20 yerde geçen ek, sadece 3 yerde düz ünlü ile yazılmıştır:

-yü: *di-yü* 1b. 7, *iste-yü* 60b. 1353

-I: *eyd-i virdiler* 10a. 214, *şavul-ı vireler* 57a. 1273, *tur-ı gele* 26b. 573

2.2. Düz Ünlülü Ekler

Eski Anadolu Türkçesi devresinde sürekli düz ünlü taçması sebebiyle dudak uyumunu bozan ekler, metnimizde de genel itibarıyla aynı özelliklerini sürdürmektedirler. Ancak bazı ekler, kimi yerde bir veya birkaç kimi yerde ise daha çok sayıda yuvarlak ünlülü örnekleriyle kullanılmıştır. Bu ünlüsü yuvarlaklağan ekler, ekseriyetle kelime kök ve gövdelerindeki yuvarlak ünlülü hecelerden sonra gelerek uyuma tabi olmuştur. Bazen de tam tersine düz ünlülü hecelerden sonra ekin ünlüsü yuvarlaklağan suretiyle mevcut olan uyum ihlal edilmiştir.

2.2.1. Ünlüsü sürekli düz olan ekler

2.2.1.1. +cı isimden isim yapma eki: Metnimizde nadiren görülen bir ektir. Kullanıldığı yerlerde Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesinde olduğu (Bk. Gabain 1988: 43; Gülsevin 1997: 115-116) gibi daima düz ünlülüdür:

kapu+cı+sınuy 54a. 1196, *yalan+cı+lar* 41b. 897, *yardım+cı* 57b. 1277

2.2.1.2. +din isimden isim yapma eki: Köktürk yazıtlarında, daha ayrılma hâli görevi teçekkül etmemiş bulunan ancak

¹³ Ekin uyum gereği düz ünlü taçmasını *Hikâye-i Veysel Karâni*'de de görmekteyiz: *ağla-dık+dan* 82b/17, *de-dik+leri* 47a/9, *giç-dik+den* 39b/5 vb. (Bk. Karaöz 2009: 22).

sıfat ve zarf olarak kullanılan kelimelerde yer alan *+dın/ +din* eki, Eski Anadolu Türkçesinde de *+dan/ +den* ayrılma hâli ekine karışık aynı şekilde bu özelliğini koruyarak devam etmiştir (Korkmaz 1973: 114). Yuvarlak sıradan kelimelerde uyum benzeşmezliği doğuran ekin bu durumunu aynı şekilde metnimizde de görmekteyiz. Eserde sadece *öñ* kelimesi üzerine (*öñ+din* 42a. 911, 913, 42b. 921) getirilen ek, çekim işlevini yitirerek “önce, ilk önce, önceden” anlamlarında zarf türeten bir isimden isim yapma ekine dönüşmüştür (Bk. Korkmaz 1994: 16).

2.2.1.3. +(I₄)ncı isimden isim yapma eki: Eski Anadolu Türkçesi devrindeki gibi metnimizde de ilk ünlüsü dudak uyumuna tabi olurken ikinci ünlüsünün düz-dar olması hasebiyle ek, uyum dışında kalmaktadır (Bk. Gülsevin 1997: 118):

altı+ncı 2a. 16, *beş+inci* 16a. 348, *dörd+üncü* 2a. 14, *on+uncu* 2a. 20, *toğuz+uncu* 2a. 19

2.2.1.4. +KI / +ğı aitlik eki¹⁴: Eski Türkçede ekin *+ki* ve *+kı* olarak iki şekilde vardı. *+kı* şekli Eski Anadolu Türkçesinde de görülür. Hatta Batı Türkçesinin bu ilk devrinde ekin kalın *Ğ*ğlinin bağdaki konsonantın ötümlüleşip yumuşalığı (*ğ > ğ*) bile olmuştur (Bk. Ergin 2004: 163). Ekin Eski Anadolu Türkçesindeki bu özellikleri, metnimizde de varlığını devam ettirmektedir:

elinde+ki 16b. 359, (*kanı+ki >*) *kan+kı* 57b. 1278 ~ *kan+ğı* 7b. 146, *mağribda+ğı* 4a. 70, *maşırıda+ğı* 4a. 70

2.2.1.5. +sIn teklik 2. şahıs eki: Zamirden inkişaf eden bu ekteki ünlü, Eski Anadolu Türkçesi devresinde düzdür (Bk. Timurtaş 1994: 38-39). Aynı durum metnimizde de devam etmektedir:

ağlar+sın 27a. 579, *bilür+sın* 40b. 863, *diri kıla+sın* 14b. 320-321, *câvidân ola+sın* 12b. 267

2.2.1.6. +yin teklik 1. şahıs eki: Eski Anadolu Türkçesi devri metinlerinde olduğu (Bk. Korkmaz 1973: 117) gibi metnimizde de düz-dar ünlü ile dir. Tek örneği vardır:

diğlene+yin 7a. 130

2.2.1.7. -dİ görülen geçmiş zaman 3. teklik şahıs eki: Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesine paralel olarak (Bk. Gabain 1988: 80; Timurtaş 1994: 120) görülen geçmiş zaman 3. teklik şahıs eki, düz-dar ünlülü şeklini devam ettirmiştir:

¹⁴ Ölçünlü Türkiye Türkçesinde genellikle *+ki* şekliyle kullanılan aitlik eki, *bugün+kü*, *dün+kü*, *öbür+kü* gibi örneklerde dudak uyumuna tabidir.

aķ-dı 11a. 237, *dön-di* 9b. 193, *getür-di* 42b. 927, *ķop-dı* 12a. 247, *ķoĝ-dı* 8b. 170

2.2.1.8. –mİş geçmiş zaman sıfat-fiili ve öğrenilen geçmiş zaman eki: Eski Türkçede ekin içindeki ünlü, kökün ünlüsüne uyup yuvarlaklaķı bildiĝi hâlde Eski Anadolu Türkçesinde düzdür (Bk. Timurtaķ1994: 38, 136). Aynı durumu metnimizde de görmekteyiz:

bit-miş 25a. 524, *ķık-muş* 14b. 322, *ķürü-miş* 25a. 534, *ol-muş* 25a. 534; *gel-miş+dür* 3a. 46, *inan-muş+lardur* 5b. 104, *işle-miş+siz* 52a. 1144, *ķol-muş* 14a. 307, *yazıl-muş* 9b. 202

2.2.1.9. –(y)ısar gelecek zaman 3. teklik şahıs eki: Oĝuz-Türkmen ve Kıpçak unsurlarının geliķirdiĝi Türk dili kollarında görülen bu ek, Eski Anadolu Türkçesi devresinde olduĝu gibi metnimizde de, ilk ünlüsü bakımından dudak benzeķmezliĝi doğuran bir ek türüdür (Bk. Korkmaz 1973: 116-117). Sadece kalın sıradan örneĝi bulunmaktadır:

bĒ-ķad ol-ısar 21b. 453, *ķarāb ol-ısar* 21b. 452-453, *ķalma-yısar* 21b. 454, *revān ol-ısar* 21b. 453

2.2.1.10. –Gİl emir 2. teklik şahıs eki¹⁵: Eski Türkçeden beri yuvarlak ünlülü fiillere de düz ünlülü olarak gelen; yani uyum dıĝ kalan eklerden biridir (Bk. Korkmaz 1973: 117):

al-ĝıl 22b. 478, *götür-gil* 60a. 1342, *ķo-ĝıl* 22b. 477, *ķun-ĝıl* 22b. 477

2.2.1.11. +sIn bildirme eki (teklik 2. şahıs): Bu ek de yukarıdaki gibi inkiķāf etmiķtir. Eski Anadolu Türkçesine paralel olarak (Bk. Timurtaķ 1994 39) metnimizde de daima düz ünlülüdür:

ālim+sin 60a. 1350, *ķayĝusunda+sin* 27a. 583, *kim+sin* 45b. 990, *pādiķāh+sin* 23a. 483, *sen+sin* 41b. 891, *tezkiye+sin* 41a. 884

2.2.1.12. –(y)ınca zarf-fiil eki: Eski Türkçedeki ķekli –*GİnķA* olan (Bk. Gabain 1988: 87) bu ek, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde olduĝu (Bk. Timurtaķ 1994: 40) gibi metnimizde de daima düz ünlülüdür. Sadece kalın sıradan örnekleri vardır:

ķop-ınca 6b. 126, *olma-yınca* 29a. 615, *ķoĝurma-yınca* 18a. 404, *var-ınca* 57b. 1284

¹⁵ Osman Fikri Sertkaya, bu ekin emir eki deĝil, “pekiķtime morfemi” olduĝunu ortaya koymuķtır Bk. Osman Fikri Sertkaya, “Bolsunĝıl Tēp Tēdiler”, *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988*, TDK Yay., Ankara 1996, s. 135-142.

2.2.1.13. +mI soru eki: Eski Türkçede bu ek daima +*mu* Çeklinde olduğu hâlde Eski Anadolu Türkçesi devresinde düz ünlülüdür (Bk. Timurtaş 1994: 37). Metnimizde de bu özelliğini muhafaza etmektedir:

siz tanıķ değil mi+siz 40b. 869, *gördünüz mi* 10a. 205, *oķumadıķ mı* 23a. 486, *bilür mi+sin* 31b. 683, *ııtırmaz mı+sin* 52b. 1163, *ķırtulabilür mi+siz* 33b. 724

2.2.2. Ünlüsü yuvarlaklaşabilen düz ünlülü ekler (ikili şekiller)

2.2.2.1. +IIK ~ +IUK isimden isim yapma eki: Eski Türkçe devresinde kökün ünlüsüne uyan bu ek, sonradan Eski Anadolu Türkçesinde ünlü uyumu dığında kalmığı ve Batı Türkçesinin bu ilk devresinde ekin yalnız düz Çekilleri kullanılmığı (Bk. Ergin 2004: 156-157). Metnimizde 100 yerde geçen ekin ünlüsü, bunlardan 79'unda düz ünlü, 21'inde ise yuvarlak ünlü tağımaktadır:

+IIK: *gün+lık* 13b. 290, *ķaraķu+lık* 6a. 120, *ulu+lık* 28a. 600, *uzun+lıķ+ı* 53a. 1179

+IUK: *büyük+lüg+i* 13b. 289, *gün+lük* 13a. 282, *ķamu+luķ* 61a. 1372, *yoğun+luķ+ı* 13a. 282

Bütün bu örneklerden anlağılacağı üzere, ek uyuma bağlanma yönünde bir hayli ağıma kaydetmiğ bulunmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de görülebilen bu durum¹⁶, ekin daha bu devrede uyuma girmeye bağladığını göstermektedir.

2.2.2.2. -IıI- ~ -II- edilgenlik eki: Eski Türkçe devrinde ünlü uyumlarına giren ekin yardımcı ünlüsü (Bk. Gabain 1988: 59), Eski Anadolu Türkçesinde ekin bünyesine dahil olmuğı ve genellikle düzleğerek (I) uyum dığına çıkmığı (Bk. Ergin 2004: 206-27; Timurtaş 1994: 38). Metnimizde yirmi yedi defa geçen bu ek, büyük ölçüde ünlü uyumlarına tabidir. Düz ünlülerden sonra düz, yuvarlak ünlülerden sonra yuvarlak ünlülü Çekilleri kullanılmaktadır; ancak sadece iki örnekte ek, yuvarlak ünlülü kökten sonra düz ünlülü gelerek dudak uyumunu bozmuğı:

-IıI-: *at-ıl-* 25a. 527, *seķ-il-* 27a. 578, *dök-ül-* 45a. 982, *ķur-ul-* 35b. 754

-II-: *gör-il-* 5b. 100, *ķon-ıl-* 2b. 30

¹⁶ Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde +IIK ekinin uyuma girmiş Çekilleri için bk. ÇH s. 45, SV s. 97, ĖC s. 121, DK s. 428-429, TE s. 66-67, MZB s. 115, YZ s. 179, ADD s. 318-319, AD s. 227, KG s. 150-151.

2.2.2.3. -(I₄)n- ~ -(I)n- dönüşlülük eki: Eski Türkçe devresinden farklı olarak Eski Anadolu Türkçesinde ekin yardımcı ünlüsü, genellikle düzdür (Bk. Gabain 1988: 59; Timurtaş 1994: 38). Metnimizde ise, yuvarlak ünlülü 13 fiile 7 defa düz, 6 defa da yuvarlak ünlü ile bağlanmıştır. Bu durum ekin, geniş ölçüde uyuma girme eğilimi içersinde olduğunu göstermektedir. Örnekleri Şöyledir:

-(I₄)n-: *bul-un-* 13a. 284, *gör-ün-* 60b. 1353, *ört-ün-* 18a. 404, *tol-un-* 4a. 72

-(I)n-: *bul-in-* 13a. 281, *kon-ıl-* 2b. 30, *ol-in-* 23a. 488, *tol-in-* 4a. 70

2.2.2.4. -(I₄)ş- ~ -iş- işteşlik eki: Eski Anadolu Türkçesinde dudak benzeşmesine girmeyen eklerden biridir. Bu ek de yukarıdaki iki ek türü gibi Eski Türkçedekine aykırı bir şekilde Eski Anadolu Türkçesinde genellikle düz ünlü ile gösterilir (Bk. Gabain 1988: 60; Ergin 2004: 209). Metnimizde kök ünlüsü yuvarlak olan bir fiilin üzerine 5 kez getirilen ek, bunlardan 4'ünde uyuma girmiştir; 1'inde ise, uyumu ihlal etmiştir. Bazı örnekleri Şöyledir:

-(I₄)ş-: *agla-ş-* 17b. 381, *söyle-ş-* 9a. 185, *dür-üş-* 13a. 278, 40b. 863, 870, 873

-iş-: *dür-iş-* 13a. 277

2.2.2.5. -i- ~ -ü- fiilden fiil yapma eki: Çek olmayan bir ektir. Aslında düz olmakla (Bk. Ergin 2004: 214) birlikte, metnimizde iki kez geçtiği aynı fiil üzerinde hem düz hem de yuvarlak çekilleriyle nöbetle kullanılmıştır. Doğal olarak örneklerden birinde uyum sağlarken, diğeri uyumsuzluğunu sürdürmektedir:

-i-: *sür-i-* 37b. 800

-ü-: *sür-ü-* 37b. 801

2.2.2.6. +(y)I ~ +u belirtme hâli eki: Eski Türkçedeki, damak ve dudak benzeşmelerine göre düz ve yuvarlak çekillere giren -(I₄)G ekinin (Bk. Gabain 1988: 64) G# dönüşünden arta kalan bağlantı ünlüsünden oluştuğu bulunan -(y)I belirtme hâli eki, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde olduğu (Bk. Gülsevin 1977: 31) gibi metnimizde de genellikle düz olarak kullanılmaktadır. Eserde 197 yerde geçen ek, bunlardan sadece 1'inde yuvarlak ünlülüdür. Bu istisnai örnekte ek, yuvarlak ünlülü kök ünlüsünden sonra gelerek dudak uyumuna dahil olmuştur:

başuğ+ı 28b. 604, *delüg+i* 42b. 918, *dünyā+yı* 19a. 408, *oğ+ı* 19a. 414, *şu+yı* 56b. 1250, *şamu+yı* 30a. 643; *kul+u* 57b. 1281

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

2.2.2.7. +(s)I(n)+ ~ +ü(n)+ teklik 3. şahıs iyelik eki: Eski Türkçeden beri dudak uyumu dışında kalan bu ek (Bk. Timurtaş 1994: 37), metnimizde de genel itibarıyla bu hâlini devam ettirmiştir. Eserde 999 yerde geçen ek, geçtiği bu yerlerden sadece 3'ünde yuvarlak ünlülüdür¹⁷. Bu yuvarlaklaşma, yuvarlak ünlülü kök ve gövdelerden sonra gerçekleşmiştir:

+(s)I(n)+: *ad+ı* 13b. 293, *kapu+sı* 7b. 140, *ömr+i* 14a. 309, *tevbe+sin+ün* 7b. 150, *yüz+in+e* 20b. 440

+ü(n)+: *bölüg+ü* 18a. 394, *göz+ün+i* 26b. 573, *kendüz+ün+i* 10a. 212

2.2.2.8. +sIz/ +suz çokluk 2. şahıs eki: Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde +sIz << siz şeklinde kullanılan ek (Bk. Ergin 2004: 285), metnimizde 5 yerde geçmektedir. Bu yerlerden 4'ünde düz ünlülü kök ve gövdelere doğal olarak düz ünlü ile bağlanmıştır. Diğer 1 yerde ise, ekin ünlüsü yuvarlaktır ve ek, kök ünlüsü yuvarlak olan bir fiile getirilmiştir:

+sIz: *diler+siz* 47a. 1029, *gire+siz* 47a. 1034, *işlemiş+siz* 52a. 1144, *olmuş+siz* 52a. 1145

+suz: *cezâsın bulur+suz* 49a. 1086

2.2.2.9. -(y)IcAK ~ -yucak zarf-fiil eki: Eski Türkçede ve bugünkü yazı dilimizde mevcut bulunmayan bu ek, genel itibarıyla Eski Anadolu Türkçesindeki Çeklini muhafaza etmektedir (Bk. Gülsevin 1997: 125-126). Çek ünlüsü metnimizde de düzdür; ancak sadece 1 örnekte yuvarlak ünlülü fiil tabanına yuvarlak ünlü ile bağlanmıştır:

-(y)IcAK: *çığır-ıcağ* 26b. 570, *dön-icek* 8b. 174, *gör-icek* 9b. 203, *kop-ıcağ* 30a. 651

-yucak: *oğu-yucağ* 16a. 176

SONUÇ

Metnimizde geçen bir kısım kelime tabanı ve ek, Eski Anadolu Türkçesindeki uyumsuzluğu devam ettiren bir kısmı ise,

¹⁷ Gerek Eski Anadolu gerekse Orta Osmanlıca dönemine ait kimi eserde ek yer yer dudak uyumuna bağlanmıştır: *oğl+u*, *üst+ün+e* (KY s. 51), *gendüz+ü*, *var+un* (KG s. 85), *kul+un+ı* 5a.1, 3, *öğ+ün+ce* 36b.2, 46a.4, *uc+un+da* 45b.7, *üst+ün+e* 47b.7 (VN s. 41) vb. *Mehekkü'l-İlim Ve'l-Ulemâ*'da ise ek, dudak uyumu açısından karışık bir hâl sergilemektedir. Yuvarlak ünlülü tabanlara düz, düz ünlülü tabanlara yuvarlak ünlülü olarak getirilebilmektedir: *bil-düg+i* 26a/1, *bölüg+i* 11b/3, *çoğ+ı* 16a/15, *söz+i* 13a/1; *ad+un+ı* 56a/1, *şekl+ün+i* 9a/3, *üzer+ün+e* 45b/9, *yir+ün+e* 12a/3 vb. (Özkan 2008: 489).

uyum sürecine girmiştir. Yeni Çakılları uyuma tabi olan bu alternanslı öğeler Çakıllardır:

1. Kelime tabanları: çekürge (1 defa) ~ çekirge (1 defa), degül (3 defa) ~ degil (3 defa), dokın- (1 defa) ~ tokın- (1 defa) ~ tokın- (2 defa), eksük (1 defa) ~ eksik (1 defa), için (18 defa) ~ için (1 defa), okı- (2 defa) ~ oku- (10 defa), uyu- (1 defa) ~ uyu- (1 defa).

2. Ekler

2.1. İşlek olan ekler

2.1.1. Yeterli miktarda yeni şekilleri olan ekler: +IIK (79 defa) ~ +IUK (21 defa) isimden isim yapma eki, +sIz (12 defa) ~ +süz (4 defa) isimden isim yapma eki, -I₄l- (25 defa) ~ -(I)l- (2 defa) edilgenlik eki, -(I₄)n- (6 defa) ~ -(I)n- (7 defa) dönüştürme eki, -(I₄)ş- (4 defa) ~ -(I)ş- (1 defa) iğneleme eki, +(n)U₄ (213 defa) ~ +(n)I₄ (31 defa) tamlayan eki, +Um (31 defa) ~ +Im (11 defa)/ +ImUz (14 defa) ~ +Umlz (3 defa) ~ +ümüz (3 defa) ~ +imiz (1 defa) teklik ve çokluk 1. Çakıl isyelik ekleri, +U₄Uz (3 defa) ~ +I₄Uz (4 defa) çokluk 2. Çakıl eki.

2.1.2. Yeterli miktarda yeni şekilleri olmayan ekler: +IU (33 defa) ~ +II (1 defa) isimden isim yapma eki, -dUr- (52 defa) ~ -dIr- (1 defa) ettirgenlik eki, -(U)K (26 defa) ~ -(I)K (3 defa) fiilden isim yapma eki, -Ur- (6 defa) ~ -Ir- (2 defa) ettirgenlik eki, +(y)I (196 defa) ~ +u (1 defa) belirtme hâli eki, +(s)I(n)+ (996 defa) ~ +ü(n)+ (3 defa) teklik 3. Çakıl isyelik eki, +ü₄ (13 defa) ~ +i₄ (3 defa) 2. teklik Çakıl isyelik eki, +sIz (4 defa) ~ +suz (1 defa) çokluk 2. Çakıl eki, -Ur (108 defa) ~ -ır (108 defa) zaman 3. teklik Çakıl eki, -dUm (56 defa) ~ -dIm (2 defa)/ -dUK (37 defa) ~ -dIK (2 defa) görülen geçmiş zaman teklik ve çokluk 1. Çakıl ekleri, -dU₄ (12 defa) ~ -dı₄ (1 defa)/ -dU₄Uz (12 defa) ~ -duguz (1 defa) ~ -düz (1 defa) görülen geçmiş zaman teklik ve çokluk 2. Çakıl ekleri, -(y)AlUm (18 defa) ~ -alım (1 defa) istek 1. çokluk Çakıl eki, -U₄ (27 defa) ~ -I₄ (2 defa) emir 2. çokluk Çakıl eki, +dUr (341 defa) ~ +dIr (5 defa) bildirme eki, -dUK (48 defa) ~ -dIK (4 defa) sıfat-fiil eki, -(y)IcAK (6 defa) ~ -yucak (1 defa) zarf-fiil eki, -yü (17 defa) ~ -I (3 defa) zarf-fiil eki.

2.2. İşlek olmayan ekler: +cuK+ (1 defa) ~ +cik (1 defa) isimden isim yapma eki, -uçı (1 defa) ~ -ıcı (1 defa) fiilden isim yapma eki, -i- (1 defa) ~ -ü- (1 defa) fiilden fiil yapma eki.

Eserde geçen birkaç yeni Çakıllı kelime tabanı ve ekte ise, düzleyme veya yuvarlaklaşma sonucunda, uyum aleyhine bir gelişme yaşıyor. Yeni Çakılları uyumu ihlal eden alternanslı öğeler ise, Çakıllardır:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

1. Kelime tabanları: *biti* (27 defa) ~ *bitü* (1 defa), *çürü-* (2 defa) ~ *çüri-* (1 defa), *dürüş-* (4 defa) ~ *düriş-* (1 defa), *kurtul-* (4 defa) ~ *kurtul-* (7 defa), *kuyruK+* (1 defa) ~ *kuyrıK+* (1 defa), *tolun-* (1 defa) ~ *tolun-* (1 defa).

2. Ekler: *+sUz* isimden isim yapma eki, *-(y)IcI* fiilden isim yapma eki, *-Il-* edilgenlik eki, *+(U)m/ +(U)mUz* teklik ve çokluk 1. Çânis iyelik ekleri, *-(y)U* zarf-fiil eki.

Görüldüğü üzere, Ahvâl-i Kıyâmet, dudak uyumu bakımından telif edildiği Orta Osmanlıca döneminin karakteristik bir temsilcisidir. Eserde hem eski hem de yeni Çâkiler bir arada kullanılmıştır. 18. yüzyıl sonlarında tam olarak gerçekleştirildiği kabul edilen bu uyumun Ahvâl-i Kıyâmet gibi geçiÇdevresine ait eserlerde birtakım düzensizlikler sergilemesi, geliÇme açısından normal olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- ACARER, Emine (2009), *Hikâye-i Pâdişâh-ı Rûm (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Basılmamış)Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- ARAT, R. Rahmeti (1951), "Atebetü'l-Hakayık'ta g ve ğ Seslerine Dâir", *TM*, IX, 1946-51, s. 65-73.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1986), *Türkçenin Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.
- BRENDEMOEN, Bernt (1980), "Labial Ünlü Uyumunun GeliÇmesi Üzerine Bâzı Notlar", *TM*, XIX, 1977-1979, s. 223-240.
- DEVELĖ Hayati (1995), *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, TDK Yayınları, Ankara.
- DUMAN, Musa (2000), *Birgili Muhammed Efendi, Vasiyyet-nâme, Dil İncelemesi, Metin, Sözlük, Ekler İndeksi ve Tıpkıbasım*, R Yayınları, İstanbul.
- ERGÖN, Muharrem (1991), *Dede Korkut Kitabı II, İndeks-Gramer*, TDK Yayınları, Ankara (2. baskı).
- ERGÖN, Muharrem (2004). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

- GABAIN, A. Von (1988), *Eski Türkçenin Grameri*, Çeviren: M. Akalın, TDK Yayınları, Ankara.
- GÜLSEVİN, Gürer-GÜLSEVİN, Selma (1993), *(Kâmûs-ı Türkî'ye Göre) Türkçede Yapım Ekleri Ve Kullanılışları, I. Fiilden İsim Yapan Ekler*, Malatya.
- GÜLSEVİN, Gürer (1997), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yayınları, Ankara.
- GÜLSEVİN, Gürer-BOZ, Erdoğan (2004), *Eski Anadolu Türkçesi*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1994), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.
- KARAÖZ, AyGül (2009), *Cabbar Kulu, Hikâye-i Veysel Karâni (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- KORKMAZ, Zeynep (1965), "Eski Anadolu Türkçesi'ndeki -van/-ven, -vuz/-vüz Kiğ ve Bildirme Eklerinin Anadolu Ağzlarındaki Kalıntıları", *TDAY-Belleten 1964*, TDKYayınları, Ankara, s. 43-65.
- KORKMAZ Zeynep (1973), *Sadru'd-dîn Şeyhoğlu, Marzubân-nâme Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, DTCF Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (1994), *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri Ve Ek Kalıplaşması Olayları*, TDK Yayınları, Ankara.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1998), "Eski Osmanlıca", *Tarihi Türk Şiveleri*, TKAE Yayınları, Ankara (3. baskı).
- ÖNER, Mustafa (1998), *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, TDK Yayınları, Ankara.
- ÖZKAN, Abdurrahman (2008), "Mehekkü'l-Ğim Ve'l-Ulemâ Ğimli Eserde Dudak Uyumu", *1. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri*, Isparta, s. 479-497.
- ÖZKAN, Mustafa (1995), *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- SERTKAYA, Osman Fikri (1996), "Bolsungıl Tep Tediler", *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988*, TDK Yayınları, s. 135-142.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- TİMURTAŞ, Faruk K. (1994), *Eski Türkiye Türkçesi*, XV. Yüzyıl, **Gramer-Metin-Sözlük**, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- YILDIZ, Osman (2000), "Orta Türkçe Lehçeleri'nde Karşılaştırmalı Çim Çekim Ekleri ve Eski Anadolu Türkçesi'nin Yeri", *Dil Dergisi*, 88, s. 14-29.
- YILDIZ, Osman (2002), *Orta Osmanlıca Dönemine Ait Bir Dil Yedigârı: Ahvâl-i Kiyâmet, Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler*, ğüle Yayınları, İstanbul.

KISALTMALAR

- AD** (Ahmedî'nin Dili): AKALIN Mehmet (1994), "Ahmedî'nin Dili", *TDAY-Belleten 1989* TDK Yayınları, s. 9-153.
- ADD** (Ahmed-i Dâ'î Divanı): ÖZMEN Mehmet (2001), *Ahmed-i Dâ'î Divanı (Metin-Gramer-Tıpkı Basım)*, TDK Yayınları, Ankara.
- ÇH** (Çarhname): MANSUROĞLU Mecdut (1956), *Ahmed Fakih, Çarhname*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- DK** (Dede Korkut Kitabı II): ERGÖN Muharrem (1991), *Dede Korkut Kitabı II, İndeks-Gramer*, TDK Yayınları, Ankara (2. baskı).
- DN** (Danişmend-name): DEMİR Necati (2004), *Danişmend-name*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- EO** (Eski Osmanlıca): MANSUROĞLU Mecdut (1998), "Eski Osmanlıca", *Tarihi Türk Şiveleri*, TKAE Yayınları, Ankara (3. baskı).
- GT** (Gülistan Tercümesi): ÖZKAN Mustafa (1993), *Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs, Gülistan Tercümesi, Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara.
- KBD** (Kadı Burhaneddin Divanı Üzerinde Bir Gramer Denemesi): ERGÖN Muharrem (1951), "Kadı Burhaneddin Divanı Üzerinde Bir Gramer Denemesi", *TDED*, IV/3, 30, s. 287-327.
- KG** (Kitab-ı Gunya): AKKUĞ Muzaffer (1995), *Kitab-ı Gunya, İnceleme-Metin-İndeks, Tıpkı Basım*, TDK Yayınları, Ankara.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

- KY** (Kıssa-i Yûsuf): KARAHAN Leylâ (1994), *Erzurumlu Darîr, Kıssa-i Yûsuf (Yûsuf u Züleyhâ), İnceleme-Metin-Dizin*, TDK Yayınları, Ankara.
- MF** (Miftâhu'l-Ferec): YILDIZ Osman (2003), *Cemâlî-i Karamanî, Miftâhu'l-Ferec, Dil Özellikleri-Metin-Söz Dizini*, C. I-IV, Çönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı, (Basılmamış) Doktora Tezi, Malatya.
- MN** (Miftâhu'n-Nücûm): YILDIZ Osman (2002), "Miftâhu'n-Nücûm ve Dil Özellikleri", *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, 292, s. 11-19.
- MZB** (Marzubân-nâme Tercümesi): KORMAZ Zeynep (1973), *Sadru'd-dîn Şeyhoğlu, Marzubân-nâme Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, DTCF Yayınları, Ankara.
- SV** (Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri): MANSUROĞLU Mecdut (1958), *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- ŞC** (ğeyhi ve Çağdaşarının Eserleri Üzerinde Gramer Araçtırmaları): TÖMURTAĞ Faruk K. (1988), "ğeyhi ve Çağdaşarının Eserleri Üzerinde Gramer Araçtırmaları I, Ses Bilgisi", *TDAY-Belleten 1960*, TDK Yayınları Ankara (2. baskı), s. 95-144.
- TE** (Tezkiretü'l-Evliyâ): OLCAY Selahâhattin (1965), *Ebu'l-Leys Semerkandî, Tezkiretü'l-Evliyâ (Tercümesi), İnceleme-Metin-İndeks*, DTCF Yayınları, Ankara.
- TİKT** (Târih-i Çn-i Kesîr Tercümesi): YELTEN Muhammet (1998), *Şirvanlı Mahmud, Târih-i İbn-i Kesîr Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, TDK Yayınları, Ankara.
- VN** (Vasiyyet-name): DUMAN Musa (2000), *Birgili Muhammed Efendi, Vasiyyet-nâme, Dil İncelemesi, Metin, Sözlük, Ekler İndeksi ve Tıpkıbasım*, R Yayınları, İstanbul.
- YZ** (Yûsuf u Zelîhâ): YILDIZ Osman (2008), *Şeyyâd Hamza, Yûsuf u Zelîhâ (Destân-ı Yûsuf), Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler*, Akçağ Yayınları, Ankara.

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE FİİL KÖKLERİ ARASI İLİŞKİLERDE ETKİLİ UNSURLAR ÜZERİNE

*Ahmet AKÇATAŞ**

ÖZET

Cümlede ilişkisiz iki unsur yoktur. Aynı cümle içindeki fiil kökleri arasında da ilişkiler vardır. Bu çalışma, bu ilişkileri kuruluşlarında etkili olan unsurlar bakımından incelemektedir. Cümlede önemli bir yeri olan fiiller, cümlede kurucu unsurlardır. Bu sebeple fiillerin başka unsurlarla ilişkilerini anlamak için, aynı cümlede farklı yapılarda bulunan fiil kökleri arası ilişkileri anlamak gerekir. Bu gereklilik sebebiyle yapılan çalışma sonunda -Türkiye Türkçesi cümlelerinde- fiilin yapısı, türü, aldığı ekler; bulunduğu yapı, fiil dizisi, düzlem gibi fiil kökleri arası ilişkilerde etkili unsurlar belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fiil, fiil dizisi, ilişki, yapı, düzlem.

A PERSPECTIVE ABOUT EFFECTIVE FACTORS IN THE RELATIONS AMONG VERB BASES IN TURKEY'S TURKISH

ABSTRACT

There are no two factors which have no relations in sentence. There are also relations among verb bases within the same sentence. This study analyzes these relations in terms of the factors which affect on constructions of these relations. The verbs which play an important role, are constitutive elements in the sentence. For this reason, The relations among verb bases in different structures in the same sentence must be understood in order to comprehend the relations of the verbs with the other elements. Therefore, effective elements have been determined in the relations among

* Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Yeni Türk Dili Bilim Dalı,
aakcatas@aku.edu.tr

verb bases such as the structure, the kind, additions of the verb, verb series and plane.

Key Words: Verb, verb serial, relations, structure, plane.

Cümle öyle bir dizidir ki onu oluşturan parçaların her biri diğerleriyle farklı farklı ilişkiler hâlinindedir. Cümlede müstakil, bağımsız kelime gruplarından bahsetmek büyük bir hatadır. Her kelime grubundaki parçalar, diğer kelime gruplarındaki unsurlarla grup yöneticisinin dizesel ilişkileriyle veya yöneticiden bağımsız dizimsel ilişkilerle bağlantı hâlinindedir.

Cümlede ögeler arası ve farklı cinsten sözcükler arası ilişkiler yanında aynı cins sözcükler arasındaki ilişkiler de incelenmelidir. Böyle bir inceleme, eklemeli bir dil olan Türkçenin yapısını ve kullanım gücünü anlamak için önemli ipuçları verecektir.

Fiil konusu, birçok dilbilgisi konusu gibi alt bağlıkları açısından incelenmeye muhtaçtır. Bu alt konulardan biri de, fiil kökleri arası ilişkilerdir. Yazımızda fiil kökleri arasındaki bu ilişkiler ele alınarak, onların kuruluşlarında etkili olan unsurlar üzerinde durulmuştur.

Cümlede fiilin değişik unsurlarla kurduğu ilişkiler, farklı boyutlarda iştir. Fiil kök/gövdelerinin yüklem yapısında kendisine ait Çatıs ekiyle, öznesi üzerindeki iyelik ekiyle kurduğu ilişkiler, Çatıs boyutunu oluşturur. Yine zaman zarfları ve üzerine gelen zaman ekleriyle kurduğu ilişkiler, zaman boyutunu oluşturur. Fiil kök/gövdelerinin ilişkileriyle kurduğu bu katmanlar, mükemmel bir sistemin ürünüdür. Fiilin tarzını belirleyen zarflar, fiille bütünleşerek, katmanların derinliklerini, içi ayrıntılarını, farklılıklarını ortaya koyarak belirler. Örneğin “Üzülerek gitti.”, “Aceleyle gitti.”, “Umutsuzca gitti.” cümle birliktelikleri, farklı “gitme” ilişkilerini ifade etmektedir.

İsim unsurunu yüklemleştiren ek-fiil, cümlede bildirilen durum ve niteliğin alıcıya (cümleyi içten karğıdaki kişiye) bildirilmesini sağlar. Ek-fiil, bazen derin yapıda olabilir. Böylece durum veya nitelik, öne çıkarılımlı olur: “Öğrenci çalışkandır.” (Nitelik) → “Öğrenci çalışkan”, “Yer Ankara’dır.” (Yer) → “Yer Ankara”, “Saat dokuzdur.” (Zaman) → “Saat dokuz”, “Ümidimiz sendedir.” (Hedef) → “Ümidimiz sende”. Bütün bu örneklerde, nitelik, yer, zaman ve hedef bildiren isim unsurunu yüklemleştiren ve diğer ögelerle kurduğu ilişkileri düzenleyen, yine bir fiil olan ek-fiildir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

“Cümlede ilişkisiz iki unsur yoktur.” ilkesine uyan fiil kökleri, bu bütüncül yapıda hem kendi aralarında, hem de diğer unsurlarla farklı ilişkiler kurarak önemli bir role sahip olmuştur (AKERSON 1998, 29).

Fiiller, yapıları itibariyle bağımsız kullanılmayan hem başka unsurlara ihtiyaç duyan, hem de başka unsurların ihtiyaç duyduğu bağımlı unsurlardır. Ek boyutunda fiil çekim ekleri ve yapım ekleri, öge boyutunda yüklem tamlayıcı ögeler; kelime boyutunda fiil niteleyicileri, bu bağımlılığın oyuncularıdır.

Öter yapım, ister çekim eki alsın fiil kökünün hep bir hareket, oluş boyutu vardır. Yapı boyutundaki fiilden uzaklaşmalar, anlam boyutunda ortadan kalkar. Fiilden isim yapma ekiyle isimleşen “içecek” kelimesi, bulunduğu cümlenin “içti” yüklemiyle “iç-” fiil kökünde bağlanır. “Bilerek sordu.” cümlesinde “bil-” ve “sor-” fiil kökleri, aynı hareketin tasvirinde bağlanmaktadır. Bunlardan birinin zarf tümlecinde, diğerinin yüklem kökünde olması bir bağ kurarken, fiiller dünyasındaki anlam ilişkisiyle de bağımlılığı derinleştirir.

Fiiller, cümlede tek başına kök hâlinde kullanılmayan yapılardır. Fiil kökleri, kullanımda yapım ve çekim ekleri alarak yeniden düzenlenir. Emir kipinde bile fiiller, sıfır emir eki almıştır. Bu durum, fiilleri kök hâlinde; yani fiil kökü olarak incelememizi gerektirir. Alınan ekler, fiil kök/gövdeleri arası ilişkileri belirler. Fiilin kök hâlindeki anlamı ise, yine eklerin ve cümledeki konumun etkisinde değişir. Böylece bu ilişkiler yumağı, fiil kökleri arasında kurulan ilişkileri de düzenler (YÜKSEL 2006, 84).

Fiil köklerinin bağımlılığı, onlar arasındaki ilişkilerin kurulmasına yol açmıştır. Bağımlılıktan doğan ilişkiler, cümlede ve cümle üstü yapılarda, oluş, kılıç dizilerini kurmaktadır. Aksiyon kurucu fiil kökleri, olay bütünü içinde kurdukları akış zinciriyle hem bir dizi oluşturmakta, hem kendilerine bağlı unsurları da metin bütününde tamamlayarak bütünleştirmektedir. “Küreselleşen dünyada herkes kendi diline daha fazla ağırlık vermeye başlamışken, birçok dilin önemi artar, İngilizcenin önemi azalırken, bilgisayarlarda, hatta PC için, 33 dili birbirine tercüme eden yazılımlar (bilgisayar programları) / 70 dolara / satılırken Türkiye’de ne oluyor?” (SGNANOĞLU, 203).

Fiil kökleri, hem kendine bağlı unsurlarla, hem de diğer fiil kökleriyle ortaklıklar kurarak içmektedir. Bu yapı, cümlenin bir dizge oluşuna dayalıdır. Hareket boyutu, fiilin içediği alandır (VARDAR 2001, 44).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Cümlede bağımsız görünen unsurlar, aslında fiilin etki alanına girmek zorundadır. Kelimeleri isim ve fiil olarak iki sınıfa ayıran anlayış, bağımlılığa işaret eder. Fiiller, bağlayıcı ve kendisine bağlanılandır. Çimler ise, hem cinsleri arasında kurdukları bağlar yanında (sıfatla isim bağı gibi) cümle düzleminde yine bir fiile ulaştır. Bütün unsurlar, birbiriyle bağlantılıdır. Ama bütün bağların sonu fiildedir. Çim cümlesinde bile, son halka ek-fiildir: “İş *bilenin(dir)*, kılıç *kuşananın(dir)*.” (ARAZ, 21) cümlesinde “bil-”, “kuşan-” fiil kökleri “-Dir” köğünün ek-fiilinin çatısında bağlanmıştır.

Fiil köklerinin bağımlılığı, bir kusur değildir; hatta bir güçtür. Bu güç, fiil köklerini bulundukları yer neresi olursa olsun yönetici yapar. Yüklem - fiilin (cümlemin yüklemindeki fiil kökü) yeri, en üsttedir. Diğer fiil kökleri ise yine bulundukları yerde alt kademe yöneticidirler. Bu alt kademe yöneticiler ise, en üst yöneticinin idaresindedir. Fiil sistemi, bir Çrket gibidir. Yüklem - fiil, genel müdür; diğer fiiller, büro müdürleridir. Alt müdürler ise, isim unsurlarını kendine bağlı memurlar gibi yönetir. Yani bağımlılık, fiil köklerine sıkı ilişkiler gerektiren sağlam bir idare gücü verir.

Hem bağlanan ve hem de bağlanılan durumlarında bulundukları için bağımlılık özellikleri, fiillerin cümle içi ilişkilerde takım kurucu olmalarını sağlamıştır. Bu yapı, söz diziminde söz dizici bir fiil örgüsünü meydana getirmiştir.

Cümlede ya bir tek, ya da birden fazla fiil vardır. Eğer birden fazla ise yüklem- fiil bitmiştir; diğer fiiller bitmemiştir yapıdadır (YÜKSEL 2006, 84). Her fiilin kılıcı, yeri, zamanı, tarzı vardır. Fiil, hareket, kılığıve oluğbildirirken, onu kimin, nerede, ne zaman ve nasıl yaptığı da ona bağlı unsurlarla belirlenir.

Yüklem-fiil, cümledeki tamamlayıcılarını yönetirken, diğer fiiller de bulundukları kelime gruplarında aynı çevredeki parçaları yönetir. Sonunda yönetilenler, yöneten fiiller aracılığıyla yüklem - fiilde birleşir. Bu birleşme, tamamlayıcılar arasında, tamlama yönü bakımından da bağlar kurulmasını sağlar. Örneğin, yer bilgisi tamlayıcıları arasında bir organizasyon vardır. “*Urfa’da görünen yağış, Malatya’ya da ulaştı.*” cümlesinde, “*görün-*” fiil gövdesine bağlı “*Urfa’da*” yardımcı yer tamlayıcısıyla, “*ulaş-*” fiil köküne bağlı “*Malatya’ya*” yer tamlayıcısı arasındaki ilişki, “*yağış*” isminin türediğı “*yağ-*” fiil köküyle dolaylı olarak tamamlanmıştır. Yerler arasındaki geçiş, “*yağ-*” fiil köküyle düzenlenmiştir. Böylece cümledeki üç fiil, 2+1 Çeklinde bağlanırken, iki yer ismi de düzenlenmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Fiil Kökleri Arası İlişkilerde Etkin Unsurlar

Fiil kökleri arasında kurulan ilişkileri belirleyen çeşitli unsurlar vardır. Bunlar, fiil köklerinin basit, birleşik ve türemiş olmaları; etken-edilgen, dönüşümlü, içe veya ettirgen-oldurgan, geçiçi-geçişsiz olmaları; ilişkilerin düzlemleri; kişi sayısı, zaman olumluluk - olumsuzluk şeklinde fiillerin bulunduğu yapılarıdır. Bu yapılar, fiillerin kurdukları ilişkileri de etkiler. İlişki hâlindeki her unsur, kendi özelliklerini de bu ilişkiye yansıtır. Suyun ateşi söndürmesi, ateşin de suyu buharlaştırması gibi; varlığın taşıdığı özellikler, ilişkinin de tarzını belirler. Fiil kök/gövdeleri arası ilişkilerin belirleyicisi olan bu temel yapı, cümlelerin bu konuda incelenişinde ölçüt olarak alınmalıdır.

şimdi fiil kökleri arası ilişkileri etkileyen unsurları inceleyelim:

1. Yapılarına Göre Fiil Çeşitleri Etkisi

Dünya dilleri içinde Türkçe, kelime özellikleri bakımından sondan eklemeli diller grubundadır ve bu dil tipinin ideal bir örneğidir. Ancak birden fazla kelimenin birleşmesiyle oluşturulmuş kelimeler de Türkçede bulunmaktadır (ERGÖN 2002, 51).

Türkçenin eklemeli ve birleşmeli yapısı, fiillerin kuruluşunda ve aralarındaki ilişkilerde önemli özellikler gösterir. Bu yapı, Türkçe cümlelerdeki fiil köklerini aldıkları ekler ve cümledeki konumlarına göre sistemli bir ilişki yumağı içinde düzenler.

1.1. Kök Durumundaki Fiil İlişkileri Etkisi

Kendi içlerinde daha basit anlamlı ögelere ayrılamayan fiil kökleridir. Fiil kökü, doğrudan fiilin anlattığı kavramı taşır: “al-”, “git-”, “gör-”, “koş-”, “sat-” gibi (KORKMAZ 2003, 528).

Kök durumunda olan fiiller için, dilbilgisi kaynaklarında “basit fiiller, yalın fiiller, yalın fiiller terimleri kullanılmış ve birbirine yakın tanımlar verilmiştir.

Kök fiiller, Türkçenin temel söz varlığının temelini oluştururlar. Ancak bazı fiiller, kök hâlinde görülmesine rağmen, Eski Türkçede başka köklerden türemiştir: “gel-” < “ke-l-“, “geç-” < “ke-ç-” gibi. Bunlar günümüz Türkçesinde kök olarak kabul edilir.

Kök fiiller, çekim eki alabilen; fakat çekim eki almamış yapılarıdır. Bunların ilişkileri, doğrudan fiillerin temel anlamlarıyla kurulur ve cümlede yüklem-fiil yapısında kullanılırlar. Bu yapı, böyle ilişkilerin sıralı cümle içinde kurulmasını gerektirir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Yeni bir kelime türetmemiŞ ya da baŞla bir kelimedden türememiŞ fiiller, yalın bir dizide düz bir akıŞı gerektirir. Bu kullanımın elbette bazı amaçları vardır. Örneğin ya hareket, ya kılıcı, ya da etkilenen, bu yapıda daha belirginleŞir.

Ayrıca “Çektin gittin.” gibi gruplaŞım yapılarında da kök-fiiller bulunur. Buralardaki kalıplaŞımalar fiil kökleri arasında kurulan iliŞkiler, önemli rol oynar. (*tarz belirleme, zıtlık, yakınlık, karşılaştırma* gibi).

1.2. Türemiş Fiil ve Türemiş Ğimde Fiil Kökü Ğişikleri Etkisi

Ğim ya da fiil kök ve gövdelerine belirli soneklerin getirilmesiyle oluŞan fiillere, türemiŞ fiil denir. (KORKMAZ 2003, 529) Fiil kök ve gövdesinden türemiŞ “gez-i-n-”, “sor-u-ş-tur-”; isim kök ve gövdelerinden türemiŞ “göz-le-”, “taş-la-ş-tur-” Ğğinde örneklere rastlıyoruz (KORKMAZ 2003, 529).

Türkçede her kökten, her zaman birden çok kelime türetilbildiği için fiil köklerinden de farklı türlerde kelimeler türetilir. Bu yapı, aynı cümlede bulunan fiil kökenli kelimeler arasında hareket, oluŞ ve kılıŞa bağılı çeŞitli anlam iliŞkilerine uygun bir iŞeyiŞ sağlamaktadır. Ayrıca fiillerin türetildiği isim kökleri de bu iliŞkilerde kullanılır.

Türkçede fiiller, en önemli unsurlardır. Cümle ve cümleciklerin kuruluŞu, fiiller tarafından gerçekleştirilir. Birçok isim unsuru içinde de fiil kök ve gövdeleri çeŞitli Ğişiklerde görülebilir. Yani eklemeli türetme özelliği, fiil köklerinin cümle içine yayılmasına yol açmakta ve çeŞitli iliŞkiler kurarak fiillerin birbiriyle bağlanma yapılarını kurmaktadır.

Ğimlerden türetilmiŞ fiiller, fiil kökleri arasında kurulan iliŞkilerde varlıkların oluŞumlarına, değişimlerine ve yaptıklarına dayanan isimler Ğğinde kullanılır. Bir varlığın meydana geliŞ, bir ses yansımalarının çıkıŞ veya bir nitelik değişimi ifade eden bu fiiller, cümlelerin unsurları arası bağımlılık iliŞkilerini bir ağı Ğğinde kurar. “sula-” fiil gövdesi, “su” nesnesinin bir yere veriliŞini (varlık fiili), “şırla-” fiil gövdesi, “şır” sesini çıkarma (yansıma), “morar-” fiil gövdesi, “mor” rengine dönüŞme (nitelik değiştirme) bildirir. Bu fiiller, cümledeki diğ er fiillerle kendi oluŞum ve değişimleri yönünde iliŞkiler kurarak, isim temelli bağlantılar oluŞururlar.

TüremiŞ isimlerin bir kısmı da fiil köklerinden türetilmiŞtir. Bunlar, isim gibi kullanılırlar; ancak yine de köklerindeki fiil özellikleri nedeniyle cümledeki diğ er fiil kökenli yapılarla iliŞki

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

hâlinededirler. Bunlar, fiil olmaya ve isim olmaya yakınlık bakımından üç dereceye sahiptir:

İlk derece mastar yapısındadır. Yani bir fiil ismidirler. Bu, tek başına bulunmayan fiilin isim şeklidir: “*gelmek*”, “*görme*”, “*alış*” örneklerinde olduğu gibi. Bu tür kelimelerden bazıları kalıplaşarak isme daha da yaklaşabilirler: “*çakmak*”, “*alış - veriş*”, “*karma*” gibi...

İkinci derece sıfat-fiil ve zarf-fiil yapısındadır. Bunlar, fiilin hareket, oluş ve değişim anlamına dayalı sıfat ve zarflardır. Fiil temelli bir dil olan Türkçenin nitelermelerinin de büyük bir bölümü harekete dayanır. Bu yapılarıyla, mastarlara göre fiillere daha uzak; fiil kökenli kalıcı isimlere göre fiillere daha yakındırlar:

“*konus-*” ve “*koş-*” fiil kökleri:

I. Fiile Yakın:

I.I. Fiile Az Yakın: “*konusan gençlik*”, “*Koşarak geldi.*” ifadelerinde fiile biraz yakın;

I.II. Fiile Daha Yakın: “*Çok konuşma, seni yorar.*” ve “*Hızlı koşma, kalbi sıkıştırır.*” mastar kullanımlarında fiile biraz daha yakın;

II. Şiire Yakın: “*Konuşma bitti.*”, “*Koşma, bir şiir türüdür.*” cümlelerindeki kalıplaşmış isimlerde isme yakın kullanılmıştır.

Üçüncü derece, kalıplaşmış kalıcı isim yapısına girmiş fiil kökleridir. Bunlar, artık tamamen isim gibidirler. Ancak yine de fiil kök/gövdeleri arası ilişki kurma özelliklerini yitirmezler: “*büyü-*” > “*büyük*”, “*al-*” > “*alım*”, “*yaz-*” > “*yazı*”

Cümlede bulunan türemiş fiiller ve fiil kökenli türemiş isimler, cümledeki diğer unsurlarındaki fiil kökleriyle anlam ilişkileri kurarak bağlantı zincirleri oluştururlar.

1.3. Birleşik Fiil Çiçekleri Etkisi

Bir isim ve bir fiil cinsi bir kelimeyle bir araya gelerek hem anlam, hem de şekil yönünden kalıplaşma şeklinde oluşan fiillerdir. Bu tarz fiillerin dilimizdeki türlü kullanılış şekilleri, cümle içi fiil kökü bağlantıları için önemli açılımlar sunmaktadır (KORKMAZ 2003, 530).

Yardımcı fiil denilen kelimelerle oluşan birleşik fiiller, Türkçede en çok kullanılanlardır. Arapça, Farsça ve Fransızca başta olmak üzere yabancı dillerden gelme isimlerle kurulan, “*niyaz etmek*”, “*hissetmek*”, “*empoze etmek*” gibi birleşik fiillerde “*etmek*”, “*olmak*” ve “*kalmak*” yardımcı fiilleri kullanılır. Böyle kurulan birleşik fiiller,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

isim unsurlarını fiilleştirerek, onları fiil kökleri arası ilişkilerle dâhil ederler. Bu bağ örgüsü, yardımcı fiillerle fiil dizisine, isim kısmıyla cümlelerin diğer isimlerine bağlıdır. Böylece cümlelerin kuruluşunda daha geniş bağımlılıklar oluşur. Anlatım, bu yolla daha sağlam bir metinleştirebilir.

Türkçede “-i” ve “-e”li zarf-fiil ekleriyle “vermek”, “bilmek”, “durmak”, “kalmak”, “yazmak” fiillerinin birleşmesiyle oluşan ve tümü zarf-fiil ekli birleşik fiiller başlığı altında toplanan yeterlilik (görebilmek), tezlik (alıvermek), süreklilik (gidedurmak), yaklaşma (düşeyazmak) fiilleri de ikinci tarz birleşik fiillerdir. Bu tarz birleşik fiillerin bulunduğu cümlelerde ilk fiil, cümledeki diğer fiil kökleriyle ilişki kurarken, ikinci yani zarf-fiil ekinden sonra gelen fiilin yeterlilik, tezlik, süreklilik ve yaklaşma özellikleri, ilk fiili etkiler:

“Gördüğüm filmi anlatabildim.”: “gör-”, “anlat-” ← “-A bil-”

Diğer bir birleşik fiil yapısı ise deyimler içinde kalıplaşmış, özel anlam kazanmış deyim kurucu fiillerle anlamı değişen isimlerin kurduğu özel oluşumlarda bulunur. “göze girmek”, “dile düşmek”, “başa çıkmak” örneklerinde görüldüğü gibi “göz”, “dil” ve “baş” isim kökleriyle “gir-”, “düş-” ve “çık-” fiil kökleri, kurdukları birleşik fiillerle özel anlatımlar sağlamıştır. Bu tarz birleşik fiilleri oluşturan isim ve fiil kökleri. Ayrılabilir; tek bir fiil gibi algılanır. Bunlar, daha çok cümledeki diğer fiilleri açıklama amaçlı kullanılarak bağlar kurar: “Kendini beğendirmek için çok çalıştı ve sonunda onun gözüne girdi.” cümlesinde “beğendir-” fiil gönderimini açıklayan, “göze gir-” birleşik fiilidir. Bu iki fiil, açıklama ilişkisiyle bağlanmıştır.

Cümledeki fiil kökleri arası ilişkileri içeren, düzenleyen ve onlara renk veren birleşik fiiller, üç çeşidiyle de önemli yapılarda etkileyici unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu birleşik fiiller, dile, fiil köklerine dayalı muntazam bir hareket, oluş kılığı örgüsü kazandırmaktadır.

2. Yükleme - Fiil Ekleri Etkisi

Yüklem görevindeki fiil kök/gövdelerinin aldığı, çatı, zaman, kişi sayısı ve olumsuzluk ekleri, cümledeki diğer fiil kök/gövdeleriyle kurulan ilişkilerde etkilidir. Çatı, zaman, kişi sayısı ve olumsuzluk yapılarını kuran ekler, yüklem-fiile gelerek fiil kökleri arası ilişkileri şu şekilde etkiler:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

2.1. Çatıların Etkisi

Fiilin özne ve nesneyle ilişkilerini görev ve anlam bakımından tamamlayan çatı, fiil kökleri arasındaki ilişkileri de düzenler.

Türkiye Türkçesinde, fiillerin özne alıp almamalarına ve öznelarının taçlıkları özelliklere göre çatılar belirlenir (KORKMAZ 2003, 545). Çatı, fiil kök ya da gövdelerine, çatı ekleri dediğimiz -n-, -l-, -ş-, -r-, -tir-, -t- eklerinin getirilmesiyle oluşur Fiilin hangi çatı ekini alacağı, özne ve nesnenin girdiği durumla belirlenir. Bu belirleme sırasında cümledeki fiil kökleri de aynı çatı altında düzenlenir.

Fiil kökleri, bütün öğelerde bulunabildiği için, yüklemün hükmettiği öğelerle kurduğu ilişkiler sırasında etkileşime girerler.

Çatıların yüklem-fiil, özne ve nesne ilişkileri yanında fiil kökleri arasındaki ilişkileri kuruşunu datürlerine göre inceleyelim:

2.1.1. Geçişli - Geçişsiz Çatı Farkı Etkisi

Geçişli fiiller, nesne alırken, geçişsiz olanlar almaz. Bu sebeple nesne almayan geçişsiz fiil kökleriyle diğer fiil kökleri arasındaki ilişkiler, varlıklardan daha bağımsızdır. Geçişli fiiller ise sadece fiil kökenli nesnelerle kurduğu ilişkiler bakımından konumuzu ilgilendirir. Çünkü fiil, yüklem görevinde nesne görevindeki unsurun fiil köküyle ilişkiye girer. Bu da fiil kökleri arası ilişkiler açısından önemli açılımlar anlamına gelir: “*Arnavut Köyü’nde oturan akrabalarımızın anlattıklarını Behlül yaşıyordu.*” (GİRGİ, 39) cümlesinde “yaşa-” yüklem-fiiliyle “anlat-” nesne-fiili arasında böyle bir ilişki söz konusudur.

2.1.2. Etken - Edilgen Çatı Farkı Etkisi

Türkiye Türkçesinde etken fiillerin yüklem olma oranı, edilgenlere göre daha fazladır.

Etken fiille kurulan cümlede özne bellidir. Edilgen fiilli yüklemün belirttiği iş yapıcısı, belirsiz, yarı belirli ya da örtüldür. Bu da kılıcıyı bir yana bırakarak cümlemin fiilleri üzerinde yoğunlaşma demektir. Çünkü metin çözücü, kılıcıyı bulmak için fiilleri çözümleme ihtiyacı duyacaktır.

Etken fiillerin kılıcısını gösteren isim, eğer fiil kökenliyse, fiil kökleri arası ilişkiler, yine önem kazanır. Böyle cümlelerin öznesinin kimliği, yaptığı işegöre belirlenir. Kimlik belirleyici fiille yüklem - fiilin ilişkisi, hareketin, oluşuntarızını, ayrıntılarını belirler. Böylece fiil kök/gövdeleri arası ilişkilerle bütünleşme sağlanır:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

“*Gelen, gideni aratır.*” cümlesinde “*gelen*” öznesi, “*gel-*” fiiline göre belirlenmiştir.

2.1.3. Dönüştürücü Çatı Etkisi

Fiilin anlattığı iğn, belli bir özne tarafından yapılması bakımından etken; öznenin fiilin yaptığı iğn etkilenmesi bakımından ise edilgen çatıya benzer. Bu çatıda, fiili yapanla, fiilden etkilenenin aynı varlık olması, cümledeki isim kadrosunu azaltmakta, önemi fiil köklerine vermektedir. Eğer cümlede birden fazla fiil kökü varsa, onlar arasındaki ilişki, çift görevi olan özne tarafından yönlendirilecektir.

“*Malatya’dan gelen Naim Efendiler, bu yaz Kanlıca’ya taşınmadılar ve bundan en ziyade Servet Bey’in çocukları memnun oldular.*” (KARAOSMANOĞLU, 15). cümlesindeki “*taşı-*” fiili bir iğn bildirir. Fiilin almış olduğu -n- dönüşlülük eki, fiilin bildirdiği iğn ve anlamı değiştirirken aynı zamanda özneyi etkileyen bir unsur olarak karımıza çıkar. Bu cümlede özne, iğn yapan ve o iğn etkilenen durumdadır. Dolayısıyla -n- dönüşlülük eki, kelimeye farklı bir anlam kazandırma yanında var olan “*taşı-*” anlamına özne farklılığı katmıştır. Bu farklılık, “*gel-*” ve “*taşın-*” fiilleri arasında kılıcı ve etkilenen birliğine dayanan bir bağ kurmuştur.

2.1.4. Geçiş Çatı Etkisi

Fiilin birden çok özne tarafından karışıklı yapıldığını gösteren iğn çatıda, aynı fiilin en az iki defa yapılması söz konusudur. Bu yapılar arasındaki farklılıklar, fiil kökleri arasındaki ilişkiler bakımından değerlendirilebilir. Fiili yapan kişinin tarzı, amacı, zamanı ve yeri, farklı olduğu için; aynı fiil, farklı görünümler arz eder.

Geçişli fiiller, karışıklı yapıyanında birlikte yapığ ve belirli bir sürede gerçekleşen durum değişikliğini de belirtebilir. Birlikte yapığa yüklem - fiil, ortaklık bildirirken; cümledeki diğer fiil kökleri de, bu hareket, oluğ ve kılığ çevresinde gelişir. Değişiklik bildiren iğn çatıda ise, değişimin aşamalarını taşıyan fiil kökleri, bu ortak hedefte bağlar kurar:

“*Listenin her noktasında yeni gelenler ve önceden orada bulunanlar arasında uzun söyleşmeler oluyor.*” (ESENDAL, 69) cümlesinde “*söyle-*” fiilinin almış olduğu “-ş-” eki, o iğn gerçekleşenlerin birden fazla olduğu anlamını kattığı için iğn ekidir ve kelimenin öznesini etkilediği için yapım eki değil, *fiil genişletme ekidir*. Bu genişletme, cümlede birlikte iğnen kılıcılarının fiil kökleri arasındaki ilişkiler kurar. Örneğimize bakarsak “*gel-*” ve “*bulun-*”

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

” fiil köklerinin “söyleş-” fiilinin iÇeGİlğinde böyle bir geniŞalanda bağlandığını görürüz.

2.1.5. Ettirgen Çatı Etkisi

Ettirgen fiille oluşmuş bir cümlede öznenin yaptığı ya da yaptırdığı iÇen doğrudan doğruya bir nesne etkilenir. Özne, bu çatıda genelde yapan yerine yaptırandır. Cümledeki diğer fiiller de bu yaptırma hedefinde odaklanmıştır. Bu odaklama, fiil köklerini ortak hedefte birleştirir:

“*Senin kırık bacaklarını Gökçepınar’ın eskimiş mezarlığına gömdüreyim; dedi.*” (BAYBURT,115) cümlesinde “göm-” fiilinin aldığı “-Dir-” eki, kılığ fiilinin sonuna gelerek “göm-” iÇni baÇkasına yaptırmayı ifade eder. Böylece “kır-” ve “eski-” fiil kökleri, “gömme” ortak hedefinde bağlanmıştır.

Fiiller, aldıkları ekler veya cümledeki görev, çatı ve konumları gereği kiÇibilgisini de taşırlar. Yüklemin kiÇiekleri, fiil kökenli isimlerin iyelik ekleri, cümledeki özne bilgisi, bu oluşumun mimarlarıdır. Konuşan birisi birinci, dinleyen ikinci ve hakkında konuşan üçüncü kiÇidir. Çe bu yapılanma, cümledeki fiillerin kılıcı ortaklığına dayalı bağlar kurmasını sağlamaktadır. KiÇibilgisi, bütün cümleye yayılmış bir uyum sistemi olduğu için fiiller de onun hükmüne boyun eğer ve etkisinde birbirine bağlanır: “*Kiraladınız mı, aldınız mı?*” (ÇAYKARA, 128). cümlesinde “kiral-” ve “al-” fiil kökleri, II. çoğul kiÇi etkisinde iliÇik kurmuştur. Bu kiÇi bilgisinin cümle üzerindeki hâkimiyeti, iliÇkiyi güçlendirmiştir.

2.2. Sayının Etkisi

Yüklem-fiilde sayı, tekil ve çoğul olma Çeklinde belirlenir. Fiille özne arasındaki uygunluk yanında fiil kökleri arası iliÇkiler de sayısal uyumla sağlanır. Örneğin bir iÇn kılıcıyla yapılan iÇn sonucu fiil arasındaki sayısal uyum, muhakkak aranır:

“O zaman / “Mürekkepler ÇarÇısı” denilen barakamsı dükkanların önünü / yer yer asker / kaplamış; hem de ayakta duruyorlar, yere yatmışlar, silahlarını ÇarÇkapı tarafına çevirmişler, bekliyorlar.” (UĞAKLIĞİ, 169) cümlesinde çoğul kiÇ yapısı, fiilleri sayı bilgisindeki uyum içinde düzenler.

Organ adları, saygı ifadesi ve tür isimleri, bu uyumun dışına çıkabilir: “*Ürkmüş tavuklar, kümeden kaçmış.*”

2.3. Zamanın Etkisi

Cümlede sıfat-fiil, zarf-fiil, bazı isimler ve yüklem, zaman kavramı taġyan unsurlardır. Bunların zaman uyumu, aralarındaki bağları da düzenler (AKÇATAŞ 2004, 4).

Fiil çekiminde temel kavram, zamandır. Geçmiş, ġimdi, gelecek ve genişzaman boyutları, cümlenin zaman bütünlüğü içinde seçilir ve bunlardan biri uygulanır. Bu yapı, fiil grupları oluşturmada kullanılır. Örneğin geçmişte yapılmış fiiller, bir gruptur:

“*Denilebilir ki, / şimdilerin insanı, zamanını boş geçirmeme sıtması içinde, şaşkınlıktan şaşkınlığa sürüklenmektedir.*” (BUĞRA, 133) cümlesinde geniş zaman ve ġimdiki zaman, bağlantıları düzenlemiştir.

2.4. Olumluluk - Olumsuzluk Etkisi

Türkçede olumsuzluk, fiil gövdesi içinde anlatılır. Fiile olumsuzluk kavramı, kök ya da gövdeden hemen sonra getirilen fiilden fiil yapan “-mA” olumsuzluk ekiyle yüklenir. Bu olumsuzluk, bütün cümleyi etkiler. Yüklemde, sıfat-fiilde, isim-fiilde, fiil kökenli isimlerde bu kural geçerlidir. Olumluluk ve olumsuzluk uygunluğu, fiil kökleri arasında da paralelliği sağlar. Böylece fiil kökleri, bağlantı kurar: “*Eve varana kadar başka bir şey konuşmadık.*” (KÖREMİTÇİ, 25) cümlesinde “var-” ve “konuş-” fiil kökleri, olumsuzluğun son sınırı belirlenirken bağlanmıştır.

3. Köklerinin Bulunduğu Yapıların Etkisi

Türkçenin eklemeli yapısı, fiil köklerinin her konumda karġımıza çıkmasını sağlamaktadır. Böylece fiil kökleri arası ilişkiler, Türkçede zengin anlam ağları kurmaktadır. Bir cümlede çok sayıda fiil kökü bulunabilir. Türkçenin fiil esash bir dil olması da bunda etkili oluyor.

Fiil kökleri, söz dizimi düzleminde iki aşamanın gerçekleştirilmesinde kullanılır: Birincisi eskilerin terkîb-i nâkıs dedikleri yüklemsiz söz dizimidir. Buna günümüzde sözcük öbeği veya kelime grubu denir. Bu yapıda kelimeler arası ilişkilerde, anlam bütünlüğü taġınmasına rağmen yükleme ihtiyaç duyulmadan ve cümlede bir ögeyi oluşturma gereken kelime yerine kullanılan birliktelikler söz konusudur:

“*Enstitünün kirlenen girişinin temizlenmesi*” isim tamlaması bünyesindeki “kirlen-”, “gir-”, “temizlen-” fiil kökleri arası ilişkiler, bağlayıcı ve bütünleştirici olarak düzenlenir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

İkinci eskilerin terkîb-i tâm dedikleri, kelimeler arası ilişkilerin anlamsal açıdan tamamlanmış olduğu kılığ,oluğ ve durum bildirimi ile bir yüklem etrafında birleşmiş söz dizileridir. Bugün bunlara cümle diyoruz (DELĞCE2007, 15).

“Kitabı aldı, evirdi çevirdi.” (ALTAN, 81) cümlesinde “al-”, “evir-” ve “çevir-” fiil kökleri, sıralı yüklem yapısıyla düzenlenerek “kitabı” nesnesi üzerinde kurulan inceleme dizisinde düzenlenmiştir. “al-” fiil kökü, incelemeye başlamadan önceki hazırlığı vermektedir. “kitabı” incelemek için onu ele almak gerekir. “evir-” / “çevir-” fiil kökleri, tekrar yapısında kurduğu bitmiş zamanlı yüklemle, nesneyi incelemeye almıştır. Bu şekilde “al-”, “evir-” ve “çevir-” fiil kökleri, nesne inceleme dizisi şeklinde bağlanmıştır.

4. Fiil Dizileri Etkisi (Z (zf.gr.) → F)

Türkçe, fiil ağırlıklı bir dildir. Günümüzde isim kökü olarak bilinen bazı kelimeler bile, geçmişte fiil köklerinden türetilmiştir. Hareket, kılığ ve oluğlar, dilin akış içinde diziler oluşturmaktadır.

Cümlelerde bazı fiil kökleri, günümüzün bilgileriyle tespit edilebilir. Ancak “kö-” fiil kökü “kör-” > “gör-” yapısında, “di- / de-” fiil kökü “diye” edatında gizlidir. Ancak bu, Eski Türkçeyi bilmeyenler tarafından fark edilmez.

Fiil dizileri, kelime yapılarında, cümlelerde, sözcelerde, paragraflarda ve metin bütününde sıralanarak çeşitli anlam bağları kurar.

5. Bitmiş-Fiil ve Bitmemiş Fiillerin Etkileri

Fiiller, önerme kurma özelliğine sahiptirler. Bu sayede dil ve düşünce bağları kurarlar. Fiiller, bağ kurucu özellikleriyle diğer bütün kelime türlerinden ayrılırlar (YÜKSEL 2006, 84).

Türkçede fiiller, Çkil açısından bitmiş ve bitmemiş fiil olarak iki temel biçimlenme gösterir. Yüklemi oluşturan fiil kökü olan yüklem-fiil, bitmemiş fiil olan cümledeki diğer fiil köklerini yani bitmemiş fiilleri yönetir. Bu yapı, fiil kökleri arası ilişkilerin kurulmasında mükemmel bir sistemi oluşturmaktadır.

Yüklem-fiil durumundaki bitmiş fiillerin ve onların yönetimindeki cümlelerin bitmemiş fiillerinin içeyiçeri, şu şekildedir:

5.1. Bitmiş Fiil Olan Yüklem-Fiil Etkisi

Cümlede yüklem görevinde olan fiiller, bitmiş fiillerdir. Bunlarda zaman, kılığ,tarz, kiğj sayı ve emir olmak üzere altı kategori vardır. Türkçede fiiller altı kategori ile bitmişlik özelliği kazanır. Bu

kategoriler, ek Çeklinde fiil köklerine belirli bir sırayla gelirler (YÜKSEL 2006, 85-93).

Yüklemi oluşturan fiil, bitmiş fiildir. Çünkü cümlelerin fiil dizisinde son noktadır. Diğer fiiller, bitmiş fiilin tamamlayıcısıdır ya da ondan önce gerçekleşmektedirler. Yüklem olan bitmiş fiil, cümledeki diğer fiillerin yöneticisidir ve onlar arasındaki bağları kurmaktadır:

“Evler kapanmış, ahırlar boşalmış, küçük çarşı meydanı, at, araba, asker, çadır dolmuştu.” (UĞAKLIĞİL, 168). cümlesinde “kapan-”, “boşal-” fiil gövdeleri ve “dol-” fiil kökü, cümlede sıralanarak ardışık fiiller olarak dizilirken “kapanmış”, “boşalmış” ve “dolmuştu” yüklemeleri, bitmiş fiilleri taşıdıkları için, bu bitmiş dizisinde kendi fiilleri arasındaki bağları da kendileri kurmuştur.

5.2. Bitmemiş Fiiller Etkisi

Türkçenin cümle kurulumunda en önemli unsurlarından biri, bitmemiş fiillerdir. Özellikle yabancı dil öğretiminde bu konu önem kazanmaktadır.

Bitmemiş fiiller, aldıkları eklerle başka görevlere kaymış yapılarıdır. Dilbilgisinde fiilimsi olarak bilinen isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiiller, cümlede kelime olarak ve kelime grupları kurarak bitmemiş fiilleri oluşturur. Bunlar, isim, sıfat veya zarf olarak görünürler. Ancak kök olarak fiil yapılarını da saklı tutarlar. Dilbilgisel olarak bunların başka görünüşleri olsa da anlam olarak hareket, oluş ve kılışanamları korunmaktadır.

Bitmemiş fiiller, cümlede yüklem dışında her konumda karşımıza çıkabilirler. Çünkü bunlar, esnek yapılarıyla Çekilden Çekle, görevden göreve geçebilirler. Bitmemiş fiillerin kullanımları, yine Yüksel’in eserinde geniş bir Çekilde ele alınmıştır (YÜKSEL: 95-113).

Bitmemiş fiiller, esnek yapılarıyla cümlelerin değişik konumlarına yerleşerek, bitmiş yüklem-fiil yönetiminde düzenlenerek fiil dizileri oluşturmuş böyle cümlelerin omurgalarını kurmuştur:

“Elaziz’in askerî hastane sertabibi koca Doktor Albay, ırzına geçtiği beslemesini gebe olduğu hâlde, karısıyla beraber suya atıp boğdu.” (KARAOSMANOĞLU: 30) cümlesindeki fiilimsileri, bu açıdan incelersek:

Sıfat-fiil: “ırzına geç-” birleşik fiil gövdesinin “-Dik” sıfat-fiil yapısında “besleme” ismini nitelemesiyle kurulan sıfat tamlaması, söz konusu olan kişi üzerindeki etkiyi göstermektedir. Bu etki, “beslemenin ırzına geçilmiş olması” durumunu meydana getirmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

“*gebe ol-*” birleşik fiil gövdesi, “*-Diğl hâlde*” yapısında “*-Dik*” sıfat-fiil ekinin de katkısıyla, duruma karşı durumu belirlemektedir.

Ğim-fiil: Ğim-fiil kalıplaşmasıyla “*besleme*” ismini türeten “*besle-*” fiil gövdesi, durumun iyi davranıştan kötü davranışa geçişinde hareket noktasıdır.

Zarf-fiil: “*-Ip*” zarf-fiil yapısındaki “*atıp*” zarfının “*at-*” fiil kökü, “*boğdu*” yüklemine niteleyerek, etki fiili sonucu duruma karşı fiil ilişkisiyle bağlantıya eklenmiştir.

6. Kurulan Çişkilerin Bulunduğu Düzlemlerin Etkisi

(Metin, Paragraf, Sözce, Cümle, Öge, Grup, Kelime Düzlemleri)

Fiil kökleri, bir içemin parçaları oldukları için aralarında anlam ilişkileri kurmaktadır. Bu ilişkiler, grup, öge, cümle, sözce, paragraf ve metin kuruluşlarında parçalar arası bağları oluşturur.

Grup, öge, cümle, sözce, paragraf ve metinde uygun bağlayıcı unsurlar, fiiller arası ilişkileri de düzenler. Yani fiil kökleri, sadece kendi anlamlarıyla değil, diğer ekler, bağlaçlar, edatlar yardımıyla da içtilirler.

Kelime grupları, eklerle ve kurucu kelimelerle; cümle ise, yüklem yönetiminde ögeleştirici bağ unsurlarıyla; sözce ve metinler de, cümle bağlayıcı ana konu ve bağlaçlarla düzenlenir. Bütün bu yapılarda fiil dizimi, kurduğu bağlarla düzenleyici anlam içtim sistemi olarak kullanılır.

SONUÇ:

Yaptığımız bu çalışmayla ulaştığımız sonuçları sıralamak istiyoruz:

1. Cümleyi oluşturan parçaların her biri diğeriyle ilişki hâlinindedir.
2. Cümle öyle bir dizidir ki onu oluşturan parçaların her biri diğerleriyle farklı farklı ilişkiler hâlinindedir. Cümlede müstakil, bağımsız kelime gruplarından bahsetmek büyük bir hatadır. Her kelime grubundaki parçalar, diğer kelime gruplarındaki unsurlarla grup yöneticisinin dizisel ilişkileriyle veya yöneticiden bağımsız dizimsel ilişkilerle bağlantı hâlinindedir.
3. Bu ilişkiler, farklı türdeki sözcükler arasında (S→Ğ Z→F) olabileceği gibi, aynı tür sözcükler arasında da olabilir.

4. Aynı türdeki sözcükler arasındaki ilişkiler örnek, fiil kökleri arasında kurulan bağlar verilebilir.
5. Türkçede fiilin önemli bir yeri olması, fiil köklerine diğer sözcükler bağımlıyken, onların da fiil köklerine bağımlı olması, fiil kökleri arasındaki ilişkileri, daha da önemli kılmaktadır.
6. Fiil kökleri arasındaki ilişkilerin kuruluşunda etkili olduğu belirlenen unsurlar şunlardır: Yapılarına göre fiil çeşitleri, kök durumundaki fiil ilişkileri, türemiş fiil ve türemiş isimde fiil kökü ilişkileri, birleşik fiil ilişkileri, yüklem-fiilin ekleri (çatıların (geçişli - geçişsiz çatı farkı, etken - edilgen çatı farkı, dönüştürücü çatı, içe çatı, ettirgen çatı), sayı, zaman, olumluluk-olumsuzluk ayrımı), fiil köklerinin bulunduğu yapılar, fiil dizileri, bitmiş ve bitmemiş fiiller, kurulan ilişkilerin bulunduğu düzlemler (metin, paragraf, sözce, cümle, öge, grup, kelime düzlemleri).

KAYNAKÇA

- AKÇATAŞ, Ahmet, **Türkiye Türkçesinde Cümlede Süreye Bağlı Zaman**, Afyon Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırmalar Yayını, AFYON 2005.
- AKERSON, Fatma, OZEL geyda, **Türkçede Niteleme, Sıfat Çlevli Yan Tümceler**, Simurg Yayınları, İstanbul 1998.
- DELCE, Öbrahim, **Türkçe Söz Dizimi**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.
- ERGÖN, Muharrem, **Türk Dilbilgisi**, Bayrak Yayınları, İstanbul 2002.
- KORKMAZ, Zeynep, **Türkiye Türkçesi Grameri**, TDK Yayınları Ankara 2003.
- VARDAR, Berke, **Dilbilim Yazıları**, Multilingual Yayınları, İstanbul 2001.
- YÜKSEL, Semahat, **Türkçede Biçim ve Cümle Dersleri**, Multilingual Yayınları, İstanbul 2006.

TARANAN ESERLER

- ALTAN, Ahmet, **Kılıç Yarısı Gibi**, Can Yayınları, İstanbul 1998.
- ARAZ, Abdullah, Bilge Yunus, **LGS Türkçe Hazırlık, Pozitif Örne**, İstanbul 2004.
- BAYBURT, Fakir, **Anadolu Garajı**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1973.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

ÇAYKARA, Emine, **Türk Aynşayını Oktay SĞMNOĞLU Kitabı**, Türkiye ÇĞ Bankası Kültür Yayınları, İstanbul Mart 2002.

ESENDAL, Memduh gevket, **Gönül Kaçanı Kovalar**, Bilgi Yayınları, Ankara 1993.

ÖLERĞ Selim, **Yıldızlar Altında İstanbul**, Oğlak Yayınları, İstanbul 1999.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, **Yaban**, ÇetiĞim yayınları, İstanbul 2000.

KÖREMÇİÇĞ Tuna, **Bu Ğşe Bir Yalnızlık Var**, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul 2003.

SĞNANOĞLU, Oktay, **Bye-Bye Türkçe**, Otopsi yay. İstanbul 2004.

UĞAKLIGÖL, Halit Ziya, **Aşk-ı Memnu**, Özgür Yayınları, İstanbul gubat 2003.

ŞEYH VEFA VE “YEDİ YILDUZU AHKÂMI” ADLI RİSALESİ

Faysal Okan ATASOY*

ÖZET

Bu çalışma, XV. yüzyıla ait bir metinde, dönemin insanların günlük işlerine gezegenlerin etki ettiğine dair inanışları ele almaktadır. İncelenen metin ŞEYH VEFA adlı astronomi bilginine ait olan 4 yapraklık küçük bir risaledir. Metin Eski Anadolu Türkçesine aittir, müellifin vefatından bir asır sonra kopya edilmiştir. Müellif bu eserinde, gezegenlerin günün hangi saatine nasıl etki ettiği, bu saatlerde hangi işlerin yapılmasının iyi, hangilerinin kötü olacağı; ayın hangi günlerinde hangi işlere kalkışılmasının iyi, hangi işlerin yapılmasının da kötü sonuçlanacağı üzerine düşüncelerini aktarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Astronomi, müneccim, kehanet, gezegenler, inanışlar, Şeyh Vefâ.

SHEIKH VEFA AND HIS TRACTATE WHICH NAMED “YEDİ YILDUZU AHKÂMI (SEVEN STARS’ ASCENDANTS)”

ABSTRACT

This study aims to explain some beliefs -which planet control which hour of a day?- of people living in 15th Century, on the strength of a text which belonging to same century Old Anatolian Turkish which is written by SHEIKH VEFA who is an astronomer of this Century. The text is a small tractate which is only 4 leaves. It is duplicated a hundred years later author’s death. In this tractate The Author explains that which planet controls which hour of a day, and doing which one of the routines is better or worse at this auspicious or inauspicious hours or in any day of any months, such as eating, drinking, cutting... etc.; also describes that doing which

* Dr., Uluborlu Cumhuriyet Anadolu Lisesi. foatasoy@hotmail.com

activities's consequences are better or worse such as hunting, battling, consult with governors... etc.

Key Words: Astronomy, astrologer, soothsaying, planets, occultism, Sheikh Vefâ.

0. Giriş

İnsanların günlük işlerin sonuçlarının ne olacağına dair ihtimalleri görmek istemeleri işlerinin semeresini almak istemelerindendir. İşin nasıl sona ereceğini merak eden insanoğlu bu iş için kimi zaman kahveye, fasulyeye ya da ayasındaki çizgilere kimi zaman da yıldızlara başvurur. Bu işi kendine meslek edinmiş kişilere, gizli veya açık danışıldığı herkesçe bilinir. Fala inanmamak ama falsız da kalmamak üzere insanoğlu eskiden beri yıldızları gözlemiş, buna göre yorumlarını yapmış, takvimini hazırlamış, ekim-dikim, kesim biçim zamanını ayarlamış, yola çıkmaktan ev taşımaya kadar her işinde eskilerin tecrübelerini göz önünde bulundurmuştur. Bu bilgiler, gözlemler ve bu gözlemlerin yorumlanması ile oluşturulmuştur.

Eskilerden kalan tecrübeler, gözlenen gök olgu ve olaylarının arkasında yakın çevrede görülen olaylar kil tabletlere, ceylan derilerine, papirüslere kağıtlara, tapınak duvarlarına yazılmış ve gelecek nesillere bırakılmıştır. Bu kaynaklardan anlaşıldığına göre gözleme dayalı bilgilerle oluşturulan *astronomi* Babil'de kurulan ilk bilim dalı olmuştur. Astronominin ilk bilim dalı oluşuna “incelenen cisim ve olgular[in] basit ve düzenli, sürekli gözleme elverişli (düzenli devreden) hareketler gösterme[si]” (Yıldırım 1983, 19-21) kaynaklık etmiş olmalıdır. Astronomi bilgileri ile toprağı işleme, ekim ve hasat işleri için takvim geliştiren eski medeniyetlerin, bu bilgiler yanında gözlemlerinden hareketle geleceğe dönük yorumlara yöneldikleri ve böylece astrolojinin doğduğu tahmin edilmektedir.

Eski çağlardan beri günlük işlere yön vermek; bir hırsız hakkında, kaybolan bir kişi veya eşya hakkında bilgi edinmek; bir dinin, mezhebin ortaya çıkış gününe, bir şehrin kuruluş gününe veya bir kişinin doğum gününe ve doğum saatine göre geleceğini tahmin etmek gibi amaçlarla yıldızların gözlemlendiği anlaşılmaktadır. Babil'de, yapılan gözlemler sonucunda elde edilen bilgiler günlük olaylara ilişkin yorumlarla kil tabletlere yazılmış ve bu bilgiler nesilde nesile aktarılmıştır (Nallino 1943, 682-686)¹. Astrolojik bilgilerin Mezopotamya gibi pek çok kültürün harmanlandığı bir bölgede

¹ Ayrıca bk. “Astroloji” *İnönü Ansiklopedisi*, C III., Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1948, s. 501-503.

doğmuş olması, orada var olan kültürlerden değişik unsurlarla zenginleştirilmiş olduğunu göstermektedir (Boyras 2006). Müneccimler Mezopotamya'dan Mısır'a, Asya'dan Avrupa'ya uzun yıllar gözlemlerine ve geleceğe ilişkin yorumlarına devam etmişlerdir. Babil'de yazılan metinlere benzer metinlerin başka kültürleri de dolaştığı görülmektedir.

ARISTOTELES [MÖ 384-321]'in gökyüzündeki yıldızların ve gök olaylarının yeryüzündekilerle doğrudan ilişkisi olduğu görüşü (Nallino 1943, 682), BATLAMYUS (Claudius PTOLEMY [MS 85-165])'un astroloji ile ilgili eseri bilim dünyasını uzun yıllar etkilemiştir. (Yıldırım 1983, 54-55) Türklerde Hunlardan beri *kamların* ve *şamanların* yıldızlara bakarak geleceğe dair yorumlar yaptıkları, günün uğurlu uğursuz saatlerine dair tespitler yaptıkları ve işlerin bunlara uygun saatlerde işlenmesini sağladıkları; İslamî dönem eserlerinde de *Kutadgu Bilig*'den *Tevârih-i Âl-i Selçûk*'a *Peçevî Tarihî*'ne, *melhemelere* kadar bir çok eserde benzer bilgilerin yer aldığı; Selçuklularda ve Osmanlılarda müneccimlere değer verildiği ve bunların sarayda bulundurulduğu tespit edilmiştir (Boyras 2006, 220-223). Osmanlı tarihinde devlet işlerinin düzenlenmesinde, sefere çıkmaktan sadrazama mühür verilmesine kadar pek çok işin günün uğurlu saatlerinde yapıldığı, bu yüzden de müneccimlere ve muvakkitlere danışıldığı bilinmektedir. Osmanlı öncesinde de "ilm-i nücum" kitaplarında ve "melheme" kitaplarında bunlarla ilgili bilgilere rastlanmaktadır (Pakalın 2004, 616-620)², (Boyras 2006, 42-43). Hem astronom ve hem de astrolog olarak görev yapan müneccimlerin Osmanlı devletinde XV. yüzyılın sonları ve XVI. yüzyılın başlarına doğru devlet teşkilatı içinde yer almaya başladığı tespit edilmiştir (İhsanoğlu 2002, 488-521)³.

Osmanlıda müneccimler ilmiye sınıfından seçilip sarayda görevlendirilmektedir ve astronomiyle ilgilenmektedirler. Astronomi yanında astrolojiyle, takvim ve imsakiye hazırlamakla, hanedan üyeleri ile devlet adamları için zayıçeler hazırlamakla da uğraşmışlardır. Bunlar, sultanların tahta çıkışları, saraydaki düğün ve doğum günleri, kızaktan gemi indirilişi gibi önemli olaylar için uğurlu gün ve saatlerin tespitini yapmışlardır (İhsanoğlu 2002, 510). Müneccimler Güneş ve Ay tutulmalarını, kuyruklu yıldızları, gökte

² Gmail Hakkı UZUNÇARĞILI'nın *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı* adlı eserinin 369. sayfasından nakledildiği belirtilmiştir. Adı geçen eserin belirtilen sayfasında aynı bilgi mevcuttur. Benzer bir konuyu içeren başka bir metin yayını için bk. (Arat 1986).

³ Ayrıca bk. (Aydüz 1993); Osmanlı döneminde kullanılan fal, falname ve fal açma çeşitleri için bk. (ganlı 2003)

görülen cisimleri izleyip, bunlardan sonra olan zelzeleler ve yangınları tespit etmişler, aralarında bağ olup olmadığına ilişkin yorumlarını saraya iletmışlerdir. Metinlerde devlet işleri için uğurlu gün ve saatlerin tespit edilerek, işlerin buna uygun saatlerde yapılması hususunda görüşlerin yazıldığı görülmektedir (İhsanoğlu ve Kaçar 2002, 483).

Bu çalışma XV'inci yüzyılda yaşamış olan ŞEYH VEFÂ adlı bilgine ait *Yedi Yıldızın Ahkâmı* adlı küçük risaleyi incelemektedir. Metin, dönemin insanlarının yıldız adını verdikleri gezegenlere bakışlarını yansıtmaktadır. Risale, XVI'ncı yüzyılda istinsah edilmiştir (13 Aralık 1588). Metnin dili Türkçedir. ŞEYH VEFÂ'nın sarayla olan ilişkileri ve devlet teşkilatında münecimlerin yer almaya başlaması XIV. yüzyılın sonlarına rastlamaktadır. Yaşadığı dönemde kendisine hem halk hem de saray tarafından değer verildiği göz önüne alınırsa bu dönemde onun yetiştirdiği öğrencilerin sarayda münecimlik, muvakkitlik yaptığı düşünülebilir. Bu bakımdan önemli olan bu metin, müellifin *Melheme* adlı eserinin bir parçası gibi durmaktadır; çünkü melhemelerde günün uğurlu saatleri, ayın uğurlu/uğursuz günleri, kan aldirmekle ilgili bölümler yer almaktadır (Boyraz 2006). Metinde de yazar, günün hangi saatlerinin uğurlu, hangi saatlerinin uğursuz olduğuna; ayın hangi günlerinin, uğurlu veya uğursuz olduğuna dair bilgilere yer vermiştir. Ayrıca, gezegenlerin günün hangi saatine nasıl etki ettiğini, bu saatlerde hangi işlerin yapılmasının iyi, hangilerinin kötü olacağını; ayın hangi günlerinde hangi işlere kalkışılmasının iyi hangi işlerin yapılmasının da kötü sonuçlanacağını işlemiştir. Bu küçük risaleden tespit edilen inanışlar, benzerine başka kitaplarda da rastlanabilen inanışlardır.

Çalışmanın birinci bölümünde ŞEYH VEFÂ'nın hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde *Yedi Yıldızın Ahkâmı* adlı eserde geçen inanışlar özetlenmiştir. Üçüncü bölümde metnin yazıçevirisi (transkripsiyon) verilmiştir. Eserin hem yazısı ve hem de dil özellikleriyle dil araştırmacılarının işine yarayacağı düşünüldüğünden metnin yazıçevirimi yazım özelliklerini tam verecek şekilde hazırlanmıştır. Dördüncü bölümde küçük bir sözlük yer almaktadır. Beşinci bölümde yararlanılan kaynaklar yer almaktadır.

1. Müellifin Hayatı ve Eserleri:

ŞEYH EBU'L-VEFÂ [Ö. h. 896 / m. 1491]. Asıl adı MUŞTAFÂ BİN AHMED, lakabı MUŞLİHİDDİN'dir; ŞEYH VEFÂ, EBU'L-VEFÂ isimleriyle meşhur olmuştur. Konya'da doğduğu için VEFÂ-İ KONEVÎ de denilmektedir. Doğum tarihi bilinmemektedir. 11 Temmuz 1491

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

[h. 4 Ramazan 896]'de İstanbul'da vefat etmiştir. Türbesi İstanbul'da, ismini ondan alan Vefâ semtindedir. Semt adına 2006 yılında bir sempozyum (bilgi şöleni) düzenlenmiş, bilgin'in hayatı ve eserleri ile dönemine ve sonrasına etkileri konularında bilgileri içeren bildiriler bir kitapta toplanmıştır.⁴

ŞEYH VEFÂ, ilk öğrenimini Konya'da tamamladıktan sonra, Edirne'de Debbağlar Camii imamı ŞEYH MUŞLİHİDDİN [1478'de sağ]'e talebe olmuştur. Daha sonra hocasının tavsiyesiyle 'ABDULLATİF KUDSÎ [1384-1452] adlı din bilgininin sohbetlerine katılmış ve onun halifesi olmuştur (Camî 1289). BURSALI MEHMED TAHİR EFENDİ ŞEYH VEFÂ hakkında "Zeyniyye tarikatının ulularından Bursa'da Zeyniler'de medfun bulunan ABDÜLLATİF KUDSÎ [1384-1452] hazretlerinin bağhalifelerinden kemâlât ve fazîlet sahibi bir zâttır" demektedir (Bursalı 1972, 216). ŞEYH VEFÂ, ilk olarak Konya'da şöhet bulmuş, KARAMANOĞLU İBRAHİM BEY [Ö. 1454]'in de iltifatlarına mazhar olmuştur. Bey, onun adına Konya - Köyceğiz'de bir cami yaptırmıştır. ŞEYH VEFÂ, esas şöhetini elde ettiği İstanbul'a gelmeden önce Hicaz'a gitmiş; fakat bu yolculuğu esnasında Rodos şövalyelerine esir düşmüştür. Kendisini esaretten fidye ödemek suretiyle KARAMANOĞLU İBRAHİM BEY kurtarmıştır. (Erdoğan 1941, 11). Bu tarihten sonra, takriben İstanbul'un fethine rastgelen tarihte İstanbul'a giden ŞEYH VEFÂ, ömrünün sonuna kadar İstanbul'da kalmıştır. Kimi kaynaklara göre FATİH SULTAN MEHMED [1432-1481]'in cenaze namazını kıldırmıştır (Hammer 1989, 205) (Okan 1968, 90) (Hoca Sadeddin Efendi 1992). Tağlöpriüzade'ye göre ŞEYH VEFÂ'nın cenaze namazına da SULTAN II. BÂYEZİD [1447?-1512] bizzat katılmıştır (Tağlöpriüzade 1989, 251-254).

ŞEYH VEFÂ, tasavvuf, fıkıh gibi dînî ilimler yanında fen ilimleri ve edebiyatta (şiir, inşa, belâğat ve fesâhat) da söz sahibi olduğunu gösteren eserler bırakmıştır. Musikî ile de ilgilendiğinden bahsedilmektedir (Tağlöpriüzade 1989, 251-254). Bugün elde olan eserleri şunlardır:

⁴ bk. *Bir Semte Vefa - Bildiriler* [Ed. N. Bilge ÖZEL ÇMANOV, Yunus UĞUR], İstanbul 2009, Klasik Yayınları. Ėinde Reğa ÖNGÖREN, "Ėeyh Vefa'nın Tarihi ve Tasavvufî Kiğiliği", s. 73-88; Avni ERDEMİR-Yavuz BAYRAM, "Ėeyh Vefa'nın Manzum Eserlerinde Bulunmayan Türkçe Ėiirleri" s. 89-124; Ėeyh Vefa'nın Farsça Ėiirleri" s. 125-132; Nurettin CEVİZ "Ėeyh Vefa'nın Arapça Manzumeleri" s. 133-140; Musa YILDIZ "Sinoplu Safâi ve Vasâyâ-yı Ėeyh Vefa Adlı Manzumesi" s. 141-154; Avni ERDEMİR-Yavuz BAYRAM, "Edebi Bir Muhit Olarak Vefa Tekkesi ve Ėeyh Vefa'nın Dost ve Müridleri" s. 155-176; Abdurrezzak Tek "Ėeyh Vefa'yı Yetiğtiren MürĖid Abdüllatif Kudsî" s. 176-210; Mustafa Tatçı "Ėeyh Vefa'nın Muhibleri ve Emir Buhari" s. 211-225.

Tasavvuf ve ahlakla ilgili manzum eseri *Maḳām-ı Sülūk*; Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya bölümünde (no: 1853) yer alan Türkçe manzum eseri *Sāz-ı İrfān*; dua, salavat ve zikirleri içeren ve tamamen Arapça olan *Evrād-ı Vefā* (Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar bölümü no: 222; Kadızade Mehmed bölümü no: 332)⁵ edebiyat, din, ahlak ve tasavvufufla ilgili eserleridir. Bu eserler ve bunlar dışında kalmış eserleri üzerinde de çalışılmıştır.⁶

ŞEYH VEFĀ'nın Astronomi, gökyüzü, yıldızlar ve vakitlerle ilgili dört eseri vardır. Bu eserlerde yıldızlara göre vakitlerin ayarlanması, yıldızların insanlar üzerindeki etkisi ve gökyüzünde gerçekleşen tabii olaylara bağlı olarak yeryüzünde gerçekleşebilecek olaylara ilişkin tahminler/kehanetler yer alır. Değişik kütüphanelerde toplam 46 nüshası tespit edilen *Ruznāme-i Vefā* adlı eseri namaz vakitlerini ve bunların hesaplanmasını gösteren çizelgelerden oluşur; ahkām-ı nücûm kısımları da vardır. En eski nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Yeniler bölümünde (no: 1693) kayıtlıdır (İhsanoğlu 1997, CXXXV). *Risāle fî 'l-Rub' al-Mucayyab* adlı eserinde Arabî ayların felekler üzerindeki devri işlenmiştir. Eser, Cerrahpaşa Tıp tarihi'nde 336/4 numarası ile kayıtlıdır. Eser hicrî 1178'de istinsah edilmiştir. Talik yazıyla yazılmış olan eser, 24^a-28^a sayfaları arasındadır (İhsanoğlu 1997, 51-54).

Yazarın kehanetlerle ilgili olan *Melheme* adlı eseri harekesiz nesih yazıyla 23 satır olarak hicrî XII. yüzyılda istinsah edilmiştir; müstensihî belli değildir. Eserin tek nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Yeniler bölümünde 302/1 kayıt numaralı kitabın 1^a-51^a sayfaları arasında yer almaktadır. İlk ve son bölümleri eksiktir. Eser, her bölümü ayrı bir ayı işleyen on iki ana bölüme, ana bölümler de kendi içlerinde dört alt bölüme ayrılmıştır.

Mart ayıyla başlayan eser, şubat ayıyla sona ermektedir. Ana bölümlere “bâb” adı, alt bölümlere “melhame” adı verilmiştir. Melhame adlı alt bölümlerde o ayda olabilecek ay tutulması, güneş tutulması, şimşek çakması, ayın etrafında hâle oluşması gibi olayların ardından gerçekleşmesi muhtemel hava durumu, buna bağlı olarak mahsul durumu, insanların ve hayvanların sağlık durumu, halk arasındaki sosyal ve siyâsî olaylar, askerî olaylar veya savaşlar hakkında Çin'den Paris'e, Fas'a kadar geniş bir coğrafyayı ilgilendiren kehanetlerde bulunulmuştur. Bu kehanetlerde yağmurun

⁵ bk. Avni ERDEMİR, *Muslihu'd-din Mustafa İbn Vefa hayatı, eserleri, tesirleri ve manzum eserlerinin tenkidli metni*, Ankara 1999, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi, (Basılmamış).

⁶ bk. *Bir Semte Vefa - Bildiriler* [Ed. N. Bilge ÖZEL ÇİMANOV, Yunus UĞUR], İstanbul 2009, Klasik Yayınları.

yağması, suların artması-eksilmesi, yağmurun çok yağması hâlinde ekinlerin ve yemişlerin çürümesi; az yağması hâlinde kıtlık yaşanması, bunun sonucunda eşkıyanın türemesi, akabinde de ülke genelinde bir güvenlik sorunu yaşanması ve hükümdarın da bundan etkilenmesi gibi değişik tahminlere yer verilmiştir. Hemen her bölümde yalan haberlerin yayılması ve ülkede karışıklıkların oluşması arasında bir ilişki kurulmuştur. Karışıklıkların arkasından doğacak kavgalar, çıkacak çatışmalar, isyanlar ve bunların sonucunda da padişahların durumunun ne olacağı ele alınmıştır.

Bu eserde dikkat çeken inanışlar, ayların insanlar üzerindeki etkisidir. Eski tıp anlayışına göre insanın yapısında bulunan dört unsurun (safra, sevda, dem, balgam) birbirine baskınlığının aydan aya değiştiği, buna bağlı olarak da insan sağlığına etki edebilecek yiyeceklerin neler olduğu, nelerin yenilip nelerin yenmemesi gerektiği, nelerin yapıp nelerden de kaçınılması gerektiği yazılmıştır (Atasoy 2001).

Çalışmada ele alınan *Yedi Yıldızın Ahkâmı* adlı eser, Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali bölümü 2795/12'de kayıtlı olup 77^a-81^a sayfaları arasındadır. Eserin dili Türkçedir; talik hatla harekesiz olarak yazılmıştır. 17,5x27,3 (12x21,5) cm boyutlarındadır. 24 Muharrem 997 (13 Aralık 1588)'de AHMED BİN HAYDAR tarafından istinsah edilmiştir. Eser bir giriş ve iki bölümden oluşur. Giriş bölümünde günün saatlerine etki eden yıldızlar anlatılmıştır. Metinde *yıldız* adı verilen yedi gök cismi, *Ḳamer* (Ay), *Zühāḥ* (Satürn), *Müşterī* (Jüpiter), *Mirriḥ* (Mars), *Şems* (Güneş), *Uṭārid* (Merkür) ve *Zühre* (Venüs)'dir. Bu bölümün ardından gelen "bâb-ı diğer" adlı bölümde günün saati hangi yıldızın etkisine girmişse o yıldızın etkisine göre yapılması ve yapılmaması gerekenler sıralanmaktadır. Bundan sonra kan aldırma için ayın uygun (uğurlu) günleri sıralanmıştır. "Bâb" başlıklı bölümde Rûmî takvime göre ayın günlerinin uğuru veya uğursuzluğu; ayın günlerinde yapılacak işler ve yapılmayacak işlerden bahsedilmektedir.

2. İnanışlar

Yedi Yıldızın Ahkâmı'nda günün belli vakitlerine bazı gök cisimlerinin etki ettiği inancına ilişkin bilgilerle başlanmaktadır. Gökte görülen *Güneş*, *Ay*, *Mars* gibi her gök cismi için *yıldız* kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. O dönemde, bugün *gezegen*, *uydu* ve *yıldız* şeklinde ayırımı yapılan gök cisimleri için *yıldız* kelimesi kullanılmaktadır.

Günün vakitleri *sabah*, *kuşluk*, *kuşluk ile öğle ortası*, *öğle*, *öğle namazı vakti*, *öğle ile ikindi ortası*, *ikindi vakti*, *ikindi ile akşam*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

ortası, akşam ortası ile akşam vakti olarak bölünmüştür. Metne göre bu vakitlere hangi gün hangi *yıldızın* etki ettiğini gösteren tablolar aşağıya çıkarılmıştır.

Pazar (yekşenbih)	Sabahtan kuşluk vaktine	Kuşluktan öğle namazı ortasına	Öğleden ikindi namazı ortasına	İkindiden ikindi ile akşam ortasına	Akşam ortasından Akşam vaktine
	Şems	Zühre	°Uṭārid	Ḳamer	Zühāl

Pazartesi (düşenbih)	Sabahtan kuşluk vaktine	Kuşluk ile öğle ortasına	Kuşluk ile öğle ortasından öğle vaktine	Öğle vaktinden ikindi namazı ortasına	İkindi namazı ortasından ikindi vaktine	İkindi vaktinden ikindi ile akşam ortasına
	Ḳamer	Zühāl	Müşterî	Mirrîḥ	Şems	°Uṭārid

Salı (seşenbih)	Sabahtan kuşluk vaktine	Kuşluk vaktinden kuşluk ile öğle ortasına	Kuşluk ile öğle ortasından öğle vaktine	Öğle vaktinden ikindi namazı ortasından ikindi vaktine	İkindi vaktinden ikindi ile akşam ortasına	Akşam ortasından akşam vaktine
	Mirrîḥ	Şems	Zühre	Ḳamer	Zühāl	Müşterî

Çarşamba (çeharşenbih)	Sabahtan kuşluk vaktine	Kuşluk vaktinden kuşluk ile öğle ortasına	Kuşluk ile öğle ortasından öğle vaktine	Öğle vaktinden ikindi namazı ortasına	İkindi namazı ortasından ikindi vaktine	İkindi vaktinden ikindi ile akşam ortasına	Akşam ortasından akşam vaktine
	°Uṭārid	Ḳamer	Zühāl	Müşterî	Mirrîḥ	Şems	Zühre

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Perşembe (pençşenbih)	Sabaht an kuşluk vaktine	Kuşluk vaktinden kuşluk ile öğle vaktine	Kuşluk ile öğle ortasından öğle vaktine	Öğle vaktinden ikindi namazı ortasına	İkinci namazı ortasından ikindi vaktine	İkinci vaktinden ikindi ile akşam ortasına	Akşam ortasından akşam vaktine
	Müşterî	Mirrih	Şems	Zühre	°Uṭārid	Ḳamer	Zühāl

Cuma (cum'a)	Sabahtan kuşluk vaktine	Kuşluk vaktinden kuşluk ile öğle ortasından öğle vaktine	Kuşluk ile öğle ortasından öğle vaktine	Öğle vaktinden ikindi namazı ortasına	İkinci namazı ortasından ikindi vaktine	İkinci vaktinden akşam ortasına	Akşam ortasından akşam vaktine
	Zühre	°Uṭārid	Ḳamer	Zühāl	Müşterî	Mirrih	Şems

Cumartesi (cumartis)	Sabahtan kuşluk vaktine	Kuşluk vaktinden kuşluk ile öğle ortasına	Öğle ortasından öğle vaktine	Öğle vaktinden ikindi namazı ortasına	İkinci namazı ortasından ikindi vaktine	İkinci vaktinden akşam ortasına	İkinci ortasından akşam vaktine
	Zühāl	Müşterî	Mirrih	Şems	Zühre	°Uṭārid	Ḳamer

Metnin “bāb-ı diğer” adlı ikinci bölümünde günün bölümlere ayrılan saati hangi yıldızın etkisine girmişse ona göre yapılması ve yapılmaması gerekenler sıralanmaktadır.

Metnin “bāb” adlı üçüncü bölümünde ayın hangi günlerinde kan aldırmanın iyi, hangi günlerinde kötü olacağına dair inanışlar sıralanmıştır. Ayın ilk on beş günü ve son iki günü kan aldırma için uygun sayılmamış, bu günlerde kan aldırmanın uğrayacakları belalar, hastalıklar sıralanmıştır.

Risaleye göre *kan aldırmanın* uygun olmadığı günler ve bu günlerde kan aldırmanın müptelâ olacakları hastalıklar şunlardır:

Ayın **birinci** gününde kan aldırma, çok sık titreme/seyirme hastalığına, **ikinci** gününde kan aldırma, histeriye; **üçüncü** gününde kan

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

aldıran, türlü türlü hastalıklara yakalanır. **Dördüncü** gününde kan aldıran, kalp sektesinden ölür. Ayın **beşinci** gününde kan aldıran, çok sık titreme/seyirme hastalığına; **altıncı** gününde kan aldıran, mide fesadına; **yedinci** gününde kan aldıran, güçsüzlüğe, iktidarsızlığa, beden zayıflığına; **sekizinci** gününde kan aldıran, ağır hastalıklara yakalanır. **Dokuzuncu** gününde kan aldıran, kalp sektesinden ölür. Ayın **onuncu** gününde kan aldıran, zihin (dimağ) kuruluşuna (bunama?); **on birinci** gününde kan aldıran, şarbon (yanıkara-çabarcuk çıbanları) hastalığına; **on ikinci** gününde kan aldıran, ağız kokması hastalığına; **on üçüncü** gününde kan aldıran, depresyona (bunaltı – *metinde* kalbi mahzûn ol-); **on dördüncü** gününde kan aldıran, güçsüzlüğe, iktidarsızlığa, beden zayıflığına; ayın **on beşinci** gününde kan aldıran kişi ise yukarıda sayılan hastalıkların çoğuna/hepsine yakalanır. **Yirmi dokuzuncu** ve **otuzuncu** gününde kan aldıran kişi için de “tehlike vardır” denilerek ölümcül hastalık tehlikesi belirtilmiştir.

Risaleye göre *kan aldırmanın* uygun olduğu günler:

Ayın **on altıncı** gününde kan aldıran şarbon hastalığından kurtulur. Ayın **on yedinci** gününde kan aldıran bir yıl boyunca hiç hasta olmaz. Ayın **on sekizinci** gününde kan aldıran baş ağrısı derdinden; **on dokuzuncu** gününde kan aldıran felç olmaktan; **yirminci** gününde kan aldıran nezleden kurtulur. Ayın **yirmi birinci** gününde kan aldıran yürek ağrısı çekmez. Ayın **yirmi ikinci** gününde kan aldıran ağız kokusu derdinden kurtulur. Ayın **yirmi üçüncü** gününde kan aldırmanın bedeni kuvvetli olur, zayıflık, iktidarsızlık hastalıklarından kurtulur. Ayın **yirmi dördüncü** gününde kan aldıran hastalıklarından kurtulur. Ayın **yirmi beşinci** gününde kan aldırmanın zekâsı artar. Ayın **yirmi altıncı** gününde kan aldıran hastalıklarından kurtulur. Ayın **yirmi yedinci** gününde kan aldıran kalp ağrısından kurtulur. Ayın **yirmi sekizinci** gününde kan aldırmanın bedeni kuvvetli olur, zayıflık, iktidarsızlık hastalıklarından kurtulur.

Metnin “bâb” adlı dördüncü bölümünde ayın günlerinin uğuru ve uğursuzluğu işlenmektedir. Ayın günlerinin uğurlu oluşu İslam inancına göre peygamberlerin yaratılışına, onların ve kavimlerinin felaketlerden kurtuluşuna; uğursuz oluşu da kavimlerin uğradığı felaketlere dayandırılmaktadır. Risaleye göre ayın uğurlu günleri 1., 2., 4., 5., 6., 7., 8., 9., 10., 11., 12., 14., 15., 17., 18., 19., 20., 22., 23., 26., 27., 29., 30.; uğursuz günleri de 3., 13., 16., 21., 24., 25., 28. olarak sıralanmıştır.

Metnin dili yeterince sade olduğundan ve makalenin uzaması istenmediğinden ayın uğurlu ve uğursuz günlerinde yapılacaklar ile yapılamayacaklar hakkında ayrıca buraya bir açıklama alınmamıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

3. Metin

3.1. Metnin dil ve yazım özellikleri

Metnin yazımında Eski Anadolu Türkçesi özelliklerinden çok Osmanlıca dönemine geçişi yansıtan yazım özellikleri göze çarpmaktadır. Bir kelimenin yazımında aynı satırda bile farklı yazım şekline rastlanabilmektedir:

{+Dlr} ekinin eski şeklinde sonunda yer alan geniş zaman III. tekil şahıs {-^or} eki düşmüştür. Yuvarlak okunmasını gerektirecek herhangi bir işaret de (ötre veya و) yoktur.

{+A} isim hal eki hep güzel h (ا) ile yazılmıştır. Asıl metinde güzel h (ا) ile yazılan e/a harfleri yazım özelliğinin görülebilmesi için yazı çeviriminde ę / ą harfleriyle gösterilmiştir:

ḥastaḡa (خسته يه) 78a/ 13; ince işlerę (اينجه ايشلره) 78a/ 11.

{+I} isim hal eki bazen y (ى) ile bazen de güzel he (ا) ile biten kelimelerde hemze (ء)'nin güzel he üzerine konmasıyla (اُ) gösterilmiştir:

nāzileyi (نازله) 78b/ 9.

İstek kipi eki {-A} ise çoğu yerde elif (l) ile yazılmış, çok az yerde güzel h (ا) ile yazılmıştır. Metnin yazı çeviriminde bu ikisi arasındaki yazım farkının görülebilmesi için asıl metindeki güzel h (ا) ile yazılan e/a harfleri yazı çeviriminde ę / ą harfleriyle gösterilmiştir:

ḥastaḡ ola (خسته اوله) 79a/ 11; ḥastaḡ olaḡ (خسته اوله) 79b/ 6; ḥayr ęrişę (خير اير شه) 81a/ 3.

қақа (قه) 78b/ 20, қақа (قه) 79b/ 1,

başlaya (بشلايا) 80a/ 16.

bāy ola (باى اوله) 79a/ 20, bāy olaḡ (باى اوله) 80a/ 3.

bulaḡ (بولا) 78b/ 17, 78b/ 19; ḥayr bulaḡ 80a/ 21; necāt bulaḡ 80a/ 4; ululuk bulaḡ 81a/ 9; selāmet bulaḡ 80a/ 21, selāmetlik bulaḡ 81a/ 1; ḡanīmetler bulaḡ 80a/ 22; şıḥḥat bulaḡ 79b/ 15.
bula (بوله) 78b/ 18, 79a/ 14, 79a/ 21; felāḥ bula 80a/ 20.

Metinde *gider-* fiilindeki {-Ar-} ekinin yazımında da iki değişik şekil tercih edilmiştir:

giderę (كدره) 78b/ 6; giderę (كدره) 78b/ 9, 78b/ 10.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

{+/llk} ekinin sonundaki k'nin yazımında, ek aynı kelimeye getirilirken bile iki farklı tavır görülebilmektedir: +llk (لك) veya +llk (لق).

hastalığı (خسته لغى) katı ola 79a/ 19; hastalığı (خسته لغى) uzak çeke 79b/ 9; hastalık (خسته لق) 79b/ 2; hastalıktan (خسته لقدم) 79b/ 19;

hastalığı (خسته لى) 80b/ 13; hastalıktan (خسته لقدم) halâş ola 78b/ 12, hastalıktan (خسته لقدم) kurtulup 79b/ 3, hastalıktan (خسته لقدم) 78b/ 12, 79a/ 14, 79b/ 3; hastalıktan (خسته لقدم) selâmet bula 79a/ 14; dünyâlığı (دنیا لى) 77b/ 13.

kethudâlık (كتخدالك) eylemek 77b/ 10, kethudâlık (كتخدالق) eylemek 78a/ 6.

Metinde ilgisinin dikkatini çekecek bazı kelime ve kelime öbeklerine rastlanmıştır:

becid tut- 'sıkı tutmak' (*Ve her işi kim becid tuta, gâyetê ve nihâyetê érişê* 79a/ 10)

bitî yazmak (*każî bitîsin yazmağâ* 80b/ 10)

delim ol- (*Ammâ her oğlan ki bu sâ'atde dünyâyâ gelse dostı-yla 'İyş edici ola; dâimâ gönli ferağ üzere ola; ve mâlâ harîs ola; ve ulu işler işlemeğê delim ola* 78a/ 9)

elden gel- (*eliñden geldikçe* 79a/ 3, *elden geldikçe* 79b/ 4)

gider- giderê 78b/ 6. **giderê** 78b/ 9, 78b/ 10.

harâm yéyici ve kanlar dökici 'zalim' 78a/1.

koğağān 'çok kokan, pis kokan' (*ağzı koğağān ola* 78b/ 3)

kullık göstermek 78a/ 7

savaş étmek 78a/ 9

şayrılık 78b/ 11

öğrenmek (*Bu günde toğanuñ tâlî'i ta'lîm-i 'ilmê ya'nî 'ilm öğrenmeğê eyüdür.* 80a/ 2.)

toğrı söyleyici 79a/ 13

uzak çek- (*hastalığı uzak çeke* 79b/ 9)

yarağ görmek (*mevt yarağın görmek* 80a/ 9)

yaramaz 81a/ 4

yârlık étmek 78a/ 17

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

yırtıcı (*Her kim bu günde kaçça, dilene yâhud yırtıcı cânvar yéyê* 80b/ 13)

yüz gör- (*pādişāhlar ve begler yüzün görmek* 77b/ 16)

3.2. Metnin hazırlanışında izlenen yol

Metinde geçen kelimelerin yazı çevirimi yazıda kullanılan harflerin tam olarak gösterilebilmesi için ayrıntılı olarak yapılmıştır. Metin noktalanmıştır. Metinde kullanılan harfler ve işaretler:

é : Kapalı e

ê/â : güzel h (ھ) ile yazılmış /a/ veya /e/

[77a] : Yaprak (varak) numarası

(1) : Satır numarası

[] : Metinde bulunmayan harfleri gösterir.

< > : Metinde fazladan yazılmış harf veya kelimeleri gösterir.

(?) : Şüphe gösterir.

[...] : Okunamayan harf veya kelime bulunduğunu gösterir.

3.3. Yedi Yılduzun Ahkâmı Yazı çevirimi

[77a] (1) **Yédi Yılduzun Ahkâmın Beyân Éder**

(2) Pes dilerseñ kim bu yédi yılduzun her bir günde birisinün sâ'ati ne vâkıtdür bileyin, bu nüsha anı beyân éder. (3) Meşelâ yekşenbih günü şabâhdan kuşlık vâktine deñin Şems'[ün]dür; kuşlıktan öyle namâzınun ortasına (4) deñin Zühre'nündür; öyle vâktinden ikindü namâzı ortasına deñin 'Uṭārid'ündür; ikindü vâktinden (5) ikindü ile ahşâm ortasına deñin Kamer'ündür; ahşâm ortasından ahşâm vâktine deñin Zühal'ündür.

(6) Düşenbih gün şabâhdan kuşlık vâktine deñin Kamer'ündür; kuşlık ile öyle ortasına (7) deñin Zühal'ündür; kuşlık ile öyle ortasından öyle vâktine deñin Müşteri'nündür; öyle vâktinden (8) ikindü namâzınun ortasına deñin Mirrih'ündür; ikindü namâzı ortasından ikindü vâktine deñin (9) Şems'ündür; ikindü vâktinden ikindü ile ahşâm ortasına deñin 'Uṭārid'ündür.

Seşenbih gün (10) şabâhdan kuşlık vâktine deñin Mirrih'ündür; kuşlık vâktinden kuşlık ile öyle ortasına deñin (11) hükm Şems'ündür; kuşlık ile öyle ortasına deñin <öyle vâktine deñin>

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Zühre'nündür; öyle vaktinden ⁽¹²⁾ ikindü namâzı ortasından ikindü vaktine degin Kamer'ündür; ikindü vaktinden ikindü ile ahşam ⁽¹³⁾ ortasına degin Zühâl'ündür; ahşam ortasından ahşam vaktine degin Müşterî'nündür.

Çehârşenbih ⁽¹⁴⁾ günü şabâhdan kuşlık vaktine degin °Uṭārid'ündür; kuşlıktan kuşlık ile öyle ortasına ⁽¹⁵⁾ degin Kamer'ündür; kuşlık ile öyle ortasından öyle vaktine degin Zühâl'ündür; öyle vaktinden ⁽¹⁶⁾ ikindü namâzı ortasına degin Müşterî'nündür; ikindü namâzı ortasından ikindü vaktine ⁽¹⁷⁾ degin Mirrîh'ündür; ikindüden ikindü ile ahşam ortasına degin Şems'ündür; ahşam ortasından ⁽¹⁸⁾ ahşam vaktine degin Zühre'nündür.

Pençşenbih gün şabâhdan kuşlık vaktine degin ⁽¹⁹⁾ Müşterî'[nün]dür; kuşlıktan kuşlık ile öyle vaktine degin Mirrîh'[ün]dür; kuşlık ile öyle ortasından ⁽²⁰⁾ öyle vaktine degin Şems'[ün]dür; öyle vaktinden ikindü namâzı ortasına degin Zühre'[nün]dür; ikindü ⁽²¹⁾ namâzı ortasından ikindü vaktine degin °Uṭārid'[ün]dür; ikindüden ikindü ile ahşam ortasına ⁽²²⁾ degin Kamer'[ün]dür; ahşam ortasından ahşam vaktine degin Zühâl'[ün]dür.

Cum'a günü şabâhdan ⁽²³⁾ kuşlık vaktine degin Zühre'[nün]dür; kuşlıktan kuşlık ile öyle ortasından öyle vaktine degin ^[77b] (1) °Uṭārid'[ün]dür; kuşlık ile öyle ortasından öyle vaktine degin Kamer'[ün]dür; öyle vaktinden ikindü namâzı ⁽²⁾ ortasına degin Zühâl'[ün]dür; ikindü namâzı ortasından ikindü vaktine degin Müşterî'[nün]dür; ikindüden ⁽³⁾ ahşam ortasına degin Mirrîh'[ün]dür; ahşam ortasından ahşam vaktine degin Şems'[ün]dür.

Şenbih ⁽⁴⁾ gün şabâhdan kuşlık vaktine degin Zühâl'[ün]dür; kuşlıktan öyle ortasına varınca hüküm Müşterî'nündür; ⁽⁵⁾ öyle ortasından öyle vaktine degin Mirrîh'ündür; öyle vaktinden ikindü namâzı ortasına degin ⁽⁶⁾ Şems'[ün]dür; ikindü namâzı ortasından ikindü vaktine degin Zühre'[nün]dür; ikindüden ahşam ortasına ⁽⁷⁾ degin °Uṭārid'[ün]dür; ahşam ile ikindü ortasından ahşam vaktine degin Kamer'[ün]dür.

⁽⁸⁾ Bâb-ı Diğer

⁽⁹⁾ Çün bildün ki her yıldız her günün ne sâ'atinde toğar imiş, pes bilmek gerek ki her bir yıldızın sâ'atinde ⁽¹⁰⁾ ne işleyeler; ol dâhî bu nüshada ma'lûm olur.

Çün [sâ'at] Zühâl'[e] ériş, keṭḥudâlık eylemek ⁽¹¹⁾ ve şatu bâzâr étmek ve cüft sürüp ekin ekmek ve geñez işler ⁽¹²⁾ ve düşman- için tılsım yazmak eyüdü. Ve her oğlan ki bu sâ'atde cihâna gelse °ömri uzun olur ⁽¹³⁾ demişler ve dünyâlığı ḥadden(?) aşā. Ammā nikāh

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

étmek ve kimesne ile yār olmak destūr kılmak ve kan ⁽¹⁴⁾ almak ve kulağa hacāmat etmek ve hastaya muālece eylemek ve pādīshāhlar ve begler yüzün görmek ve savaşa ⁽¹⁵⁾ varmak ve cenk etmek ve yeni ton biçmek ve yeni ton géymek eyü degüldür.

Çün sāat Müsterī'ye ⁽¹⁶⁾ erişe, nikāh etmek ve dost dutmak ve pādīshāhlar ve begler yüzün görmek ve ulu hayırlı ⁽¹⁷⁾ işler işlemek ve dost-içün tılsım yazmak ve yeni ton géymek ve yeni ton biçmek ve şatu bāzār etmek ⁽¹⁸⁾ ve kan almak ve kulağa hacāmat etmek eyüdür. Ammā her oğlan ki bu sāatde dünyāya gelse şālīh ola ⁽¹⁹⁾ ve dīndār ola ve şeytān mekrinden emīn ola.

Çün sāat Mirrīh'a erişe, savaş ⁽²⁰⁾ āletin düzmek gerek, düşman-içün tılsım yazmak ve kan almak ve kulağa hacāmat ve şāzlık ⁽²¹⁾ eylemek ve fesād işe amel etmemek ve yārılık eyüdür. Ammā pādīshāhlar ve begler yüzün görmek ve bir hācet ⁽²²⁾ taleb etmek, seferē gitmek ve bāzīrgānlık eylemek ve yeni ton biçmek ve géymek eyü degüldür. Ammā her oğlan ki ^[78a] ⁽¹⁾ bu sāatde dünyāya gele halkun malına harīş ola ve harām yeyici ve kanlar dökici ola.

Çün sāat Şems'e erişe, ⁽²⁾ sefer eylemek ve ulu işlere başlamak ve yeni ton géymek ve biçmek ve nikāh etmek ve şatu bāzār etmek ve kimesne ile ⁽³⁾ dostlık eylemek ve düşman-içün tılsım yazmak eyüdür. Ammā her oğlan ki bu sāatde dünyāya gelse 'ömri ⁽⁴⁾ uzun olur ve devletlū ola. Ammā bāzīrgānlık etmek ve düşman-içün tılsım yazmak ve cenk āletin düzmek ⁽⁵⁾ eyü degüldür.

Çün sāat Zühre'ye erişe, nikāh etmek ve yārılık etmek ve dost-içün tılsım yazmak ⁽⁶⁾ ve ululaşmak istemek ve 'avrat er yüzine bakmak ve erler 'avratlar ve hādīmler yüzine bakmak ve kethudālīk eylemek ⁽⁷⁾ ve kan aldurmak ve kullık göstermek ve hastaya muālece eylemek ve ot içmek ve yeni ton géymek ve biçmek eyüdür. ⁽⁸⁾ Ammā her oğlan ki bu sāatde dünyāya gelse dostı-yla 'ıyş edici ola; dāimā gönli ferah üzere ola; ⁽⁹⁾ ve mālā harīş ola; ve ulu işler işlemege delim ola; 'ākīl ola. Ammā melūl olmak ve savaş etmek ve āşī olmak ⁽¹⁰⁾ eyü degüldür, démişler.

Çün sāat 'Utarid'e erişe, inām etmek ve şadaqa vérmek ve şeref ⁽¹¹⁾ ehlinün ve kalem ehlinün yüzine bakmak ve ince işlere şürū etmek ve dost-içün tılsım yazmak eyüdür. ⁽¹²⁾ Ve her oğlan ki bu sāatde dünyāya gelse 'ālim ve 'ākīl ve fāzıl ola. Ammā kan almak ve kulağa hacāmat ⁽¹³⁾ ve fāl açmak ve hastaya muālece eylemek ve ot içmek ve kirlü işler işlemek ve nikāh etmek eyü degüldür.

⁽¹⁴⁾ Çün sāat Kāmer'e erişe, hastaya muālece eylemek ve ekin ekmek ve bağlar ve bostanlar ta'mīr eylemek ve yeni ⁽¹⁵⁾ ton

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

biçmek ve géymek ve pâdişâhlar ve ulular yüzine bakmak ve avlanmak ve dost-içün tılsım yazmak eyüdüdür. ⁽¹⁶⁾ Ammâ her oğlan ki bu sâ'atde dünyâyâ gele mâllu ve ni'metlü ola. Ammâ şol gereklü işler işlemek ve nikâh ⁽¹⁷⁾ étmek ve yârlık étmek eyü degüldür, démişler. Bu cümle, müneccimîn kavlidür: *lâ ya'lamu 'l-ğayba illâ 'llâh*.

⁽¹⁸⁾ **Bâb**

Her kim ayuñ işbu günlerinde kıan alâ bu zıkr olınan kâzâlar zâhir ola. Her kim ayuñ ⁽¹⁹⁾ evvelinde kıan aldursâ endâmı ditregen ola; ve ikinci güninde aldursâ isteriyê mübtelâ ola; ve üçüncü ⁽²⁰⁾ güninde aldursâ dürlü dürlü 'illetler 'ariz ola; ve dördüncü güninde aldursâ mevt-i müfâcâyâ ⁽²¹⁾ uğrayâ; ve beşinci güninde aldursâ endâmı ditregen ola; ve altıncı güninde aldursâ ma'desi ⁽²²⁾ fâsid ola; ve yédinci güninde aldursâ endâmı süst ola; ve sekizinci güninde aldursâ müşkil ^[78b] ⁽¹⁾ rencler ve marâzlar 'ariz ola; ve tokuzuncı güninde aldursâ mevt-i müfâcâyâ uğrayâ; ve onuncı güninde ⁽²⁾ aldursâ dimâğı yâbis ola; ve on birinci güninde aldursâ bedeninde kıabarcuk kııbanları kııķâ; ⁽³⁾ ve on ikinci güninde aldursâ ağız kıoķağan ola; ve on üçüncü güninde aldursâ kıalbi maħzûn ola; ⁽⁴⁾ ve on dördüncü güninde aldursâ endâmı süst ola; ve on beşinci güninde aldursâ iş bu zıkr ⁽⁵⁾ olınan rencler 'ariz ola. Her kim bu günlerde kıan aldursâ iş bu zıkr olınanlardan ⁽⁶⁾ kıurtılâ. Her kim ayuñ on altıncı güninde kıan aldursâ kıabarcuk rencin gidere; ve on yédinci güninde ⁽⁷⁾ aldursâ tâ bir yılâ degin 'illet görmeye; ve on sekizinci güninde aldursâ baş ağırsından emîn ola; ⁽⁸⁾ ve on tokuzuncı güninde aldursâ meflûc olmaķdan hâlâş ola; ve yigirminci güninde aldursâ nâzileyi def' ⁽⁹⁾ éde; ve yigirmi birinci güninde aldursâ yürek ağırsın gidere; ve yigirmi ikinci güninde aldursâ ağız ⁽¹⁰⁾ kıoķusun gidere; ve yigirmi üçüncü güninde aldursâ endâmı kıuvvetlü ola; ve yigirmi dördüncü güninde ⁽¹¹⁾ aldursâ şayruluk gide; ve yigirmi beşinci güninde aldursâ zekâsı artâ; ve yigirmi altıncı güninde ⁽¹²⁾ aldursâ hâstalıkdan hâlâş ola; ve yigirmi yédinci güninde aldursâ kıalbenden zahm gide; ve yigirmi ⁽¹³⁾ sekizinci güninde aldursâ gevdesi kıavî ola; ve yigirmi tokuzuncı ve otuzuncı güninde aldursâ ⁽¹⁴⁾ muħâtarâ vardur, démişler.

Bâb

Ay günlerinin şerefine ve nuħüsetine beyân éder.

⁽¹⁵⁾ Ayuñ evvelki günü mübarekdür; hâzret-i Hâķ *calla wu 'alâ* Âdem peygamberi bu günde yaratdı; mübarekdür. Hâşşaten ⁽¹⁶⁾ pâdişâhları görmek ve hâcetler dilemek. Ve bâzırgânlık gâyetde

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

hobdur. Her kim bu günde hasta olsa ⁽¹⁷⁾ tiz hoş ola. Ve her oğlan ki bu günde vücūda gelse selāmatlık bulā ve cümle belādan emīn ola. ⁽¹⁸⁾ Ve her oğlan ki ta^callūme veyā şan^cata vīr, felāh bula. Ve bu günde bir hayvān şatun alsā mübārek ola; ⁽¹⁹⁾ andan çok hayr bula. Ve bu günde dostlara nāme yazmak mübārekdür; ve bir yérden bir āhir yérden bir āhir yére nakl étmek ⁽²⁰⁾ mübārekdür. Ve bir kimesneden hācet dilemek mübārekdür. Ve bu günde her kim kaçā, bulına. Ve her kim bir yére ⁽²¹⁾ ^cazm eylese tiz érişe.

Ayuñ ikinci günü mübārekdür; bu günde Hāḡ *subḡānahu wa ta^cālā* Hāzret-i Havvā'yı ⁽²²⁾ yaratdı. Evlenmek, alup ve şatmak eyūdür. Ve ortaklık ve ödünç vérmek [...] vérmek gāyet ^[79a] ⁽¹⁾ hūbdur. Begleri ve pādīşahları görmek ve bir kimesne ile dostlık dutmak ve bir yérden bir āhir yére nakl ⁽²⁾ étmek katı hūbdur. Ve her kim bu günde kaçā, gérü bulına. Ve her oğlan ki bu günde vücūda gelse, selāmatlık bulā.

⁽³⁾ Ayuñ üçüncü günü katı naḡsdur; elinden geldikçe pādīşahları görmekten şakın. Bir miḡdār şadaḡā ⁽⁴⁾ vér; tā ki bu günün ḡazāsı def^c ola. Ve her kim bu günde hasta ola, üç günē degin hoş olmaz-ısa ⁽⁵⁾ mevti yakın ola. Bu günde iş işlemeye ve seferē gitmeye. Ve her kim bu günde kaçā, gérü bulunmaya. Ve almak ⁽⁶⁾ ve şatmak mübārek degüldür. Ve her oğlan ki bu günde vücūda gelse felāh bulmaya. Ve bu günde ⁽⁷⁾ nikāḡ étmek gerekdür. Ve bu günde buḡdaydan yedügi-çün géydügi tonlarını Ādem'den ve Havvā'dan çıkardılar.

⁽⁸⁾ Ayuñ dördüncü günü mübārekdür. Çiftlenmek ve her iş ki cümlesi bu günde ola mübārekdür. ⁽⁹⁾ Ve bu günde Ḳābil anadan vücūda geldi. Ve bu günde nikāḡ étmek mübārekdür. Ve bu günde ḡuşūmet ⁽¹⁰⁾ ve cenk étsē zafer bula. Ve her işi kim becid tuta, gāyetē ve nihāyetē érişe. Ve her kim bu günde kaçā, gérü bulına. ⁽¹¹⁾ Ve her kim bu günde hasta ola, hastalığı uzun ola. Ammā ot içmek hūbdur. Ve bu günde vücūda ⁽¹²⁾ gelen oğlan şakī ola; ve atasına ve anasına ^cāşī ola; ammā gevdesi ve a^czāsı kuvvetlü ve ḡavī ola.

⁽¹³⁾ Ayuñ beşinci günü mübārekdür; bu günde Hābil dünyāya geldi. Ve her kim bu günde vücūda gelse ḡoḡrı söyleyici ola; ⁽¹⁴⁾ ve Hāḡ *ta^cālā*nuñ ḡā^catine ḡaḡbet édicī ola; ve hastalıktan selāmet bula. Ve her [kim] ki bu günde kaçā, gérü bulunmaya. ⁽¹⁵⁾ Ve bu günde seferē gitmek ve hācet ḡaleb étmek eyü degüldür.

Ayuñ altıncı günü mübārekdür; ḡuşūşan ⁽¹⁶⁾ çiftlenmek ve ortaklık eylemek ve ödünç vérmek ve biti yazup vérmek gāyet mübārekdür. Ve her kim ⁽¹⁷⁾ bu günde sefer étsē fā^cidesi çok ola. Ve av avlamak hūbdur. Ve her kim bu günde hayvānlardan ⁽¹⁸⁾ nesne şatun alsā elinde çok zamān ḡala ve andan çok şādılık bula. Ve her kim bu

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

gündə həstə ola, ⁽¹⁹⁾ həstəliğı katı ola; ve anuñ üzərinə qorqmaq gerek, sekiz günə deyin. Ve her kim bu gündə vücūda gelsə ⁽²⁰⁾ bāy ola. Ve her kim bu gündə qaça, gérü bulınmaya; meger ki ölə, gün seşenbih ola. Ve her kim bu gündə ⁽²¹⁾ ekin biçse veyā yemiş dərse şāzīlık bula. Ve her kim bu gündə alup şatsa fā'idə éde.

Ayuñ yédinci ⁽²²⁾ günü mübārekdür; huşūşan sultānları görmek ve anlar ilə müşāhəbet eylemek. Bu gündə hayr çoxdur. ^[79b] ⁽¹⁾ qan almaq ve sefer eylemek ve kul ve qaravaş şatun almaq katı mübārekdür. Ve her kim bu gündə qaça, gérü bulınā ⁽²⁾ beş günə deyin; eger beş günə deyin bulınmaz işə sonraq bulınmaya. Ve her kim bu gündə həstə olsa həstəlik ⁽³⁾ katı ola; andan sonraq həstəlikdən kurtulup sağlıq bula.

Ayuñ sekizinci günü mübārekdür. Av avlamak ⁽⁴⁾ ve sultānlar yüzün görmek ve həcet dilemek mübārekdür. Ve bu gündə sefer eylemek gerekmez; elden geldikçe ⁽⁵⁾ şakınmaq gerekdür. Ve eger sefer éderse şadaqa vére. Dört ayaklı şatun almaq eyüdü. Ve her kim ⁽⁶⁾ bu gündə həstə ola, bir haftaya deyin hoş olursa halāş bula; ve illā vefāt éde. Ve her oğlan ki ⁽⁷⁾ bu gündə toğa, yerində durmaya.

Ayuñ tokuzuncı günü mübārekdür. Ve her kim bu gündə sefer éde, maqşūdına ⁽⁸⁾ ériş. Ve ot içmek ve ekin ekmek eyüdü. Ve her kim bu gündə qaça, bulınā. Alup ve satmaq eyüdü; ⁽⁹⁾ huşūşan kim hayvānāt almaq. Ve her kim bu gündə həstə ola, həstəliğı uzak çeke. Ve her kim bu gündə vücūda ⁽¹⁰⁾ gelsə ʿömri uzun ola.

Ayuñ onuncı günü mübārekdür; bu gündə Nuh peyğamber (^{c.a.m.}) vücūda geldi. Her kim bu gündə ⁽¹¹⁾ anasından toğa, rızıklı ola; hergiz derviş olmaya. Ve bu gündə qan almaq ve ot içmek eyüdü. Ve sultānları ⁽¹²⁾ ve begleri görmemek gerekdür démişler.

Ayuñ on birinci günü av avlamak için hūbdur. Her kim bu gündə həstə ⁽¹³⁾ ola, on günə deyin hoş olmaz işə ölə. Ve şatu bāzār étmek hūbdur. Ve hayvān almaq hūbdur. ⁽¹⁴⁾ Ve her oğlan ki bu gündə vücūda gele, şālih ve dīndār ola. Ve her kim bu gündə qaça, gérü bulınmaya. Eger ⁽¹⁵⁾ bu gündə həstə olsa tīz sıhhat bula.

Ayuñ on ikinci günü mübārekdür. Her kim bu gündə vücūda ⁽¹⁶⁾ gele ʿömri uzun ola ve sultāndan çox hayr bula. Ve bu gündə çekişmekden hāzer éde. Perhīz eyleye dār-ı harbe ⁽¹⁷⁾ çenk étmeye ve çenge varmaya ve tırnaq kesmeye ve ton yumaya ve başın yumaya. Ve ammā bu gündə yemiş ⁽¹⁸⁾ dère ve ekin biç ve bir yérden bir āhīr yère naql eyleye. Her kim bu gündə qaça, bulınā. Ve her kim bu gündə həstə ⁽¹⁹⁾ olsa həstəliğı uzak çeke; ölümə yakın vara, gérü sıhhat bula; ol həstəlikdən ölmeye, eyü ola.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

(20) Ayuñ on üçüncü günü nuhusdur, [...] bir gündür; bu günde gâyet hâzer étmek gerekdir ve şadaķa⁽²¹⁾ vérmek gerekdir ve bu günde sultân görmemek gerekdir. Ammâ denizde ve karada av avlamak eyüdüdür. Ve baş⁽²²⁾ yumaķ ve ğusl eylemek ve tırnaķ kesmek eyüdüdür. Her kim bu günde ĥasta olsa şıhķat bulā. Ve her oĝlan ki^[80a] (1) bu günde vücūda gele, ĥamr içici ola ve yalancı ola.

Ayuñ on dördüncü günü mübârekdür. Her kim bu günde⁽²⁾ toĝa, ĥûb kılıķlı ola. Bu günde toĝanuñ t̃ali'ci *ta'lim-i 'ilm* ya'ni 'ilm öğrenmege eyüdüdür ve 'ömrinüñ âhirinde⁽³⁾ bāy ola. Bu gün «*Lebbeyk*» dénicek gündür; sultānları görmek eyüdüdür. Her kim bu günde kaçā,⁽⁴⁾ bulunmaya. Evlenmek ve cümle ĥacāta mu'amele étmek eyüdüdür. Ve her kim seferē gitse necāt bulā ve şıhķat ve selāmetle⁽⁵⁾ gérü gele. Ve her kim bu günde ĥasta olsa, eger iki haftaya deĝin ĥoş olmaya, andan kórķmak gerek.⁽⁶⁾ Ve bu günde ot içmek mübârekdür, démişlerdür.

Ayuñ on beşinci günü mübârekdür; ĥacet dilemek⁽⁷⁾ için ve sebebler için. Ammâ bu günde seferē gitmek yokdur, ne ķadar cehd olur işē. Ve satmak yokdur;⁽⁸⁾ lākin şatun almak ķatı eyüdüdür. Her kim bu günde anadan toĝa, t̃ali'ci ķutlu ola. Her kim bu günde⁽⁹⁾ ĥasta olsa andan kórķmak gerekdir; ve mevt yaraĝın görmek gerekdir.

Ayuñ on altıncı günü naħsdur;⁽¹⁰⁾ ve nuħüseti nihāyet mertebededür. Her kim bu günde sefer eylese helāk olur. Bu günde şadaķa vérmek⁽¹¹⁾ gerekdir. Ve bu günde vücūda gelen ekşer ihtimāl delü ola. Ammâ bāzırgānlıĝa ve 'imārete ve ekin⁽¹²⁾ ekmege ķatı mübârekdür. Her kim bu günde kaçā, bulına. Ve her kim bu günde ĥasta olsa aña ölüm ĥavfı⁽¹³⁾ vardur.

Ayuñ on yédinci günü gâyet mübârek gündür; cemī' ĥacetlere şürū' édeler. Ve ğusl⁽¹⁴⁾ eylemek ve kendüsin pāk eylemek gâyetde eyüdüdür. Ve her kim bu günde kaçā, bulına. Ve her kim bu günde⁽¹⁵⁾ vücūda gele 'ömri uzun ola.

Ayuñ on sekizinci günü mübârekdür. Bu günde deniz ve kara seferi étmek⁽¹⁶⁾ mübârekdür. Her ĥacet ve sebep mübârek olur. Ve her kim cenk étmege başlaya zafer bulur. Ve almak ve satmak⁽¹⁷⁾ ĥuşuşan ki ĥayvānāt alup satmak gâyet eyüdüdür. Ve her kim bu günde vücūda gele, 'ömri uzun ola;⁽¹⁸⁾ ve ĥasta olan şıhķat bulā.

Ve ayuñ on tokuzuncı günü mübârekdür; bu günde İşķaķ 'a.m. vücūda geldi.⁽¹⁹⁾ Bu gün ķamū ĥacetlere muvāfıķdur. Her kim bu günde vücūda gele, dīndār ve muttakī ve 'ömri uzun ola.⁽²⁰⁾ Bu günde şan'ata verilen oĝlan, şan'atı tīz öğrenē ve felāh bula. Ve her

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

kim bu günde hastâ ola, selâmet ⁽²¹⁾ bulâ. Ve her kim bu günde sefere gide, çok hayr bulâ ve seferi mübârek ola.

Ayuñ yigirminci günü mübârekdür. ⁽²²⁾ Her kim bu günde sefer éde, ganîmetler bulâ; ve berr ü baḥrdē cemîc āfetlerden ḥalâş ve selâmet bulâ. Ve her kim ^[80b] ⁽¹⁾ <her kim> bu günde hastâ ola, eger yēdi gün geçe necât bulâ. Ve bu günde kaçan kıl bulunmayâ. Ve her ne kim ⁽²⁾ yitse bulunmayâ.

Ayuñ yigirmi birinci günü nâ-mübârek ve naḥsdur; *na'üzü bi-ʾllâhi min şarri hâzâ ʾl-yawm*. Bu günde ⁽³⁾ kendü evünden çıkmayâsın. Ammâ kan almak gâyet eyüdü. Ve sefer étmek eyüdü. Ve alup satmak ⁽⁴⁾ eyüdü. Ve her kim hastâ olsa hastâlığı uzun ola; bu günde hastâ olana kórku vardır. ⁽⁵⁾ Ve her kim bu günde kaçâ, gérü bulınâ. Ve her kim bu günde vücûda gelse ʿömri uzun ola.

Ayuñ yigirmi ikinci ⁽⁶⁾ günü mübârekdür. Sultân görmege ve ḥâcetler taleb étmegē ve çiftlenmegē ve cümle muʿâmelâtâ mübârekdür. Ve her kim ⁽⁷⁾ bu günde hastâ olsa, eger on üç gün geçe, gérü necât bulâ; ve cümle kórkulardan emîn ola. Ve her kim ⁽⁸⁾ bu günde kaçâ, gérü bulınâ. Ve her kim bu günde vücûda gele, ʿömri uzun ola. Ve her kim bu günü hoş ⁽⁹⁾ görsē mübârek ola.

Ayuñ yigirmi üçüncü günü mübârekdür; sefer étmegē ve cümle ḥâcetlere ve ortaklığa ⁽¹⁰⁾ ve kazî bitisin yazmağa ve dâḥî sultânlar görmege. Ve her kim bu günde sefer éde, ganîmet bulup ⁽¹¹⁾ şihḥat ve selâmet-le gele.

Ayuñ yigirmi dördüncü günü nâ-mübârekdür; firʿavn bu günde toğdı, *na'üzü bi-ʾllâhi min şarrihî*. ⁽¹²⁾ Katı naḥs gündür, ortaklığa. Ve her kim bu günde cenge başlaya, ḥaşmı anâ gâlib olur. Her kim bu günde ⁽¹³⁾ kaçâ, dilene yâḥud yırtıcı cânvar yéye. Ve her kim bu günde hastâ ola, kan ala, hastâlığı ziyâde ola. ⁽¹⁴⁾ Ve her kim bu günde vücûda gele, şedîd ola.

Ayuñ yigirmi beşinci günü naḥs gündür; Hâk *taʿālā* ⁽¹⁵⁾ mü'minleri bu günün şerrinden şaklaya; katı naḥsdur. Ve bu günde ehl-i Başra'ya yēdi dürlü ʿazâb ⁽¹⁶⁾ nâzil oldı. Her kim bu günde hastâ ola, anâ katı kórku vardır; hâzer étmek gerekdür. Bu günde ⁽¹⁷⁾ her kişi kendü kudretince şadağa vérmek ve inʿâm ve iḥsân étmek gerekdür. Her kim bu günde kaçâ, yérden ⁽¹⁸⁾ aşağı düşē. Ve her kim bu günde vücûda gele, rencē ére; tîz öle. Hâk *taʿālā* Mūsā (ʿa.m.)[ʿya] buyurdi ki: «izrib ⁽¹⁹⁾ bi-aşâ-ka ʾl-ḥacar» dedi.

⁷ “Ásanla kayaya vur!” ALLAH: *Kur'an*: 2. Bakara 60; 7. A'raf 160.

Ayuṅ yigirmi altıncı günü mübârekdür, ticâret için. Ve her kim bu günde ḥastâ ola, ⁽²⁰⁾ renci dizinden ola; eger yêdi gün geçerse necât bulâ. Ve her kim bu günde vücûda gelse °ômri uzun ⁽²¹⁾ ola. Ve her kim bu günde çiftlene, yaşaya; illâ kim ayrılalar. Ammâ ḥâcet dilemek mübârekdür.

Ayuṅ yigirmi ⁽²²⁾ yêdinci günü mübârekdür; alup şatmak, ḥuşûşan ki ḥayvân alup şatmak ve ḥâcet dilemek. ^[81a] ⁽¹⁾ ve her kim bu günde ḥastâ ola, anuṅ işi katı ola; tâ yigirmi güne deḡin. Eger yigirmi gün geçse, selâmetlik bulâ. ⁽²⁾ Ve her kim bu günde kaçâ, bulunmayâ. Ve her oḡlan ki vücûda gele, ḥayrât üzerine muvâfık ola. Ve bu günde ⁽³⁾ sultân görmek be-ḡâyet ḥûbdur; andan bu kimesneye ḥayr érişse.

Ayuṅ yigirmi sekizinci günü ⁽⁴⁾ bir gündür kim alup şatmak ve sefer étmek yaramazdur. Ve her kim bu günde ḥastâ ola, eger yêdi günü ⁽⁵⁾ geçse, necât bulâ. Her kim bu günde vücûda gele ḥalk içinde ḥürmetlü ola. Ve her kim düşmanıyla bu günde ⁽⁶⁾ çekişse maḡşûdi ve murâdı ḥâşıl ola.

Ayuṅ yigirmi toḡuzuncı günü mübârek gündür, ⁽⁷⁾ ticâret için ve ḡamû ḥâcetler için ki dileyse; ḥuşûşan ki seferê gitmek ḡâyet eyüdü. Her kim bu günde ⁽⁸⁾ seferê gide, ḡinâ ḥâşıl éde ve cemîc âdemlerden müstaḡnî ola.

Ayuṅ otuzuncı günü mübârekdür; ⁽⁹⁾ ḡamû ḥâcetler [içün]. Her kim bu günde vücûda gelse, °ômriñüñ âḡirinde bâi ola ve ululuk bulâ ve toḡrı ⁽¹⁰⁾ sözlü ola ve ḡamû rencden emîn ola, démişler. *Lâ ya'lamu 'l-ḡayba illâ 'llâh wa 'llâhi a'lam bi 'ş-şawâb.*

⁽¹¹⁾ *Ḳad vaḡa'a 'l-ferâḡ fî tanmîḡ ḡâziḡi 'r-risâle' 'ş-şerîfe' min te'ellüfâ' 'l-merḡûm eş-şeyḡ Muşlaḡa 'd-dîn [...]* ⁽¹²⁾ *bi-ibni 'l-Vefâ 'alâ yedi şâhibuhâ şidde' 'l-ḡâl ve ḡalbiḡi maḡbûl Ahmed bin Ḥaydar fî 'l-yevmi 'r-râbi' ve 'l-işrîne* ⁽¹³⁾ *min şehri muḡarremi 'l-ḡarâmi fî şuhûri sene' seb'a ve tis'ine va tis'a-mi'e.* (h. 24 Muharrem 997 - m. 13 Aralık 1588)

4. Sözlükçük⁸

Ḳamer (*a. i. ḡ-m-r*): *astr.* Ay. (Mâh).

Mirrîḡ (*a. i. m-r- y-ḡ*): *astr.* Merih, Sakıt, Mars.

Müşterî (*a. i. m-ş-t-r-y*): *astr.* Sakıt, Erendiz, Jüpiter, Mars. Sa'd-i ekber.

⁸ Sözlükte sadece metinde geçen yıldız isimlerine yer verilmiḡ, karḡıklar Ferit DEVELLİOḡLU'nun *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* adlı sözlüğünden alınmıḡtır.

Şems (*a.i. ş-m-s*): *astr.* Güneş.

°Uṭārid (*a.i. °-ṭ-°-r-d*): *astr.* Arzıtilek (Merkür). [Bu seyyâreye Pazar gecesi ile çarşamba hâkimdir. Bunun altında doğanlar, anlayışlı, kavrayışlı, zekî, kurnaz olurlar.]

Zühāl (*a. i. z-ḥ-l*): *astr.* Sekendiz, Satürn gezeğeni. [Nahs-ı ekber sayılır, gam, kaygı vericidir. ahmaklık, câhillik, pintilik, yalan ve fenâlık, bu yıldızın altında doğanlara olur].

Zühre (*a.i. z-h-r-h*): *astr.* Çobanyıldızı, Çulpan, Kervankıran, Venüs. Sa'd-i asgar.

4.1. Arapça ibareler

°a.m. (< °aleyhi °s-selām ‘Selam onun üzerine olsun!’) 79b/ 10, 80a/ 18, 80b/ 18.

izrib bi-aşā-ke °l-hacer 80b/ 19 “Âsanla kayaya vur!”
ALLAH: *Kur’an*: 2. Bakara 60; 7. A’raf 160.

lā ya°lemü °l-ğaybe illā °llāh ‘Bilinmeyeni sadece Allah bilir.’ 78a/ 17, 81a/ 10.

Lebbeyk 80a/ 3 ‘Medet, yardım!’ < Ar. ‘Buyurun, emredersiniz, emredin!’ (*Lebbeyk dénicek gündür* 80a/ 3)

ne°üzü bi-°llāhi min şerri hāzā °l-yevm ‘Bu günün kötülüğünden Allah’a sığınırız.’ 80b/ 2.

na°üzü bi-°llāhi min şerrihî ‘Onun kötülüğünden Allah’a sığınırız.’ 80b/ 11.

sübḥānehü ve ta°ālā ‘Onu her türlü eksiklikten tenzih ederim ve O yücedir.’ 78b/ 21.

va °llāhi a°lam bi °ş-şavāb ‘Doğrusunu Allah bilir.’ 81a/ 10.

5. KAYNAKÇA

ARAT, Reğt Rahmeti (1986). “Özbek halk edebiyatı örnekleri: Öydin öyge köçmek-ni beyânı”, (Yayına Hazırlayan: Osman F. SERTKAYA) *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1982-1983, s. 1-28.

ATASOY, Faysal Okan (2001). *Melhame-i Şeyh Vefa Giriş-Metin-Sözlük*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi (Basılmamış)

- AYDÜZ, Salim (1993). *Osmanlıda Münecimler ve Münecimbaşılık*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi (Basılmamış)
- Bir Semte Vefa - Bildiriler* [Ed. N. Bilge ÖZEL ÇİMANOV, Yunus UĞUR], İstanbul 2009, Klasik Yayınları.
- BOYRAZ, ğeref (2006). *Fal Kitabı Melhemeler ve Türk Halk Kültürü*, İstanbul: Kitabevi.
- BURSALI, Mehmed Tahir (1972). *Osmanlı Müellifleri*, (2. Baskı, Cilt I), İstanbul: Meral Yayınevi.
- ABDURRAHMAN CAMÎ. (1289). *Nefahatü'l Üns*, (Çev. LÂMGÎÇELEBĞ Tercüme-i Nefahatü'l Üns), İstanbul.
- DEVELLĞÖĞLU, Ferit (1992), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- ERDEMĞR, Avni (1999). *Muslihu'd-din Mustafa İbn Vefa hayatı, eserleri, tesirleri ve manzum eserlerinin tenkidli metni*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi (Basılmamış)
- ERDOĞAN, Abdülkadir (1941). *Fatih Mehmed Devrinde İstanbul'da Bir Türk Mütefekkiri Şeyh Vefa - Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Ahmed Çısan Basımevi.
- HAMMER, Joseph von (1989). *Büyük Osmanlı Tarihi* (Cilt 3), İstanbul: Üçdal Neçiyat.
- HOCA SADEDDĞNEFENDĞ(1992). *Tâcü 't-Tevârih* (Cilt 3), (Haz. Ğmet PARMAKSIZOĞLU,) Ankara: Kültür Bakanlığı.
- ĞİSANOĞLU, Ekmeleddin (1997). *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi* (Cilt I), İstanbul: Ğlam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi; Research Centre for Islamic History Art & Culture (IRCICA).
- ĞİSANOĞLU, Ekmeleddin (2002). "Osmanlı Ğmparatorluğunda Klasik Bilim Geleneğinin Tarihçesi", *Genel Türk Tarihi* (Ed. Hasan Celal GÜZEL, & Ali BGRĞNĞĞ(Cilt 6, s. 488-521), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- ĞİSANOĞLU, Ekmeleddin - KAÇAR Mustafa (2002). "Osmanlı Bilimine Toplu BakıĞ", *Yeni Türkiye* 33 (Osmanlı Özel Sayısı III - DüĞün ve Bilim), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 481-489.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- NALLINO, C. A. (1943). “Astroloji”, *İslam Ansiklopedisi* (Çev. Adnan ADIVAR, , Cilt III, s. 682-686). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları.
- OKAN, Aysel (1968). *İstanbul Evliyalari*. İstanbul: Yeni Gür Matbaası.
- PAKALIN, Mehmed Zeki (2004). *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (2. Baskı b., Cilt 2). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- ĞANLI, Ğmet (2003). “XVI. Yüzyıl divan Ğâri Fedâyî ve Fâl-nâme-i Kur'ân-ı 'Azîm'i” *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2003/2, s. 161-178.
- TAĞKÖPRİZÂDE ĞÂMÜDDĖN EBĖL-HAYR AHMED BĖN MUSTAFA (1989). *Hadâik al-Şakâyık*. (Çev.EDĖRNEĖLĖMECDÎ EFENDĖ-Haz. Abdülkadir ÖZCAN vd.) İstanbul: Çağrı Yayınları.
- YILDIRIM, Cemal (1983). *Bilim Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

BULÇU YER ADI ÜZERİNE NOTLAR

*Erhan AYDIN**

ÖZET

Bu yazıda Ötüken kağanlık yazıtları, Tonyukuk yazıtı ve Ötüken Uygurlarından kalan Şine Usu yazıtında toplam dört yerde geçen *Bulçu* adı hem gramatikal hem de coğrafi anlamda incelendi. Kaynaklardan edinilen bilgilere dayanılarak Türgişlerle Üç Karlukların yaşadıkları yerlerden olan *Bulçu*'nun hem ırmak adı hem de yerleşim birimi olduğu önerildi. Bu bağlamda Şine Usu yazıtında geçen ve ırmak olduğu açık olan *Bulçu*'nun Ulungur (Urungu) ırmağı olduğu; Ötüken kağanlık yazıtlarıyla Tonyukuk yazıtında geçen *Bulçu*'nun ise Ulungur (Urungu) ırmağının döküldüğü ve bugün Çinlilerin Fu-hai dedikleri gölün güney ucunun biraz doğusunda bulunan Buluntogoy kasabası olabileceği önerildi. Bu kanıya, bölgedeki ırmak ve göl adlarının aynı yerde kurulu yerleşim birimlerine ad olabileceği gerçeğinden hareket edilerek varıldı.

Anahtar Kelimeler: Yer adları, Eski Türk Yazıtları, Bulçu, Ulungur (Urungu) ırmağı, Buluntogoy.

NOTES ON THE PLACE NAME *BULÇU*

ABSTRACT

In this article, the name *Bulçu*, which is mentioned in Ötüken Inscriptions, Tonyukuk Inscription, and Şine Usu Inscription - which remained from Ötüken Uigurs, has been examined grammatically as well as geographically. According to the information obtained from the sources, it has been suggested that *Bulçu*, which was a place in which the Turgish and Üç Karluk lived, was both the name of a river and a place name. In this sense, it has been suggested that *Bulçu*, which is mentioned in the Şine Usu Inscription being clearly a

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi. el-mek: erhana@erciyes.edu.tr

river, is the Ulungur (Urungu) river; *Bulçu*, which is mentioned in the Ötüken Inscriptions and Tonyukuk Inscriptions, is likely to be the place where River Ulungur (Urungu) flows into, and is the town of Buluntogoy which is on the East side of the South end of the lake, which is today called Fu-hai by the Chinese. This conclusion has been drawn by assuming that the names of the rivers and lakes in the area can also be used for the names of places (settlements) in the same region.

Key Words: Names of places, Old Turkic Inscriptions, *Bulçu*, River Ulungur (Urungu), Buluntogoy.

1. Giriş:

Eski Türk yazıtları eski Türk yer adları hakkında önemli bilgiler verir. Özellikle Ötüken kağanlık yazıtları ile Ötüken Uygurlarından kalan gine Usu ve Taryat yazıtında eski Türk yerleşim yerlerinin izlerine dair bilgiler bulunmaktadır. Bu yazıtlardaki bilgilerle diğer milletlerin kaynaklarındaki bilgiler karşılaştırıldığında eski Türklerin yaşadıkları yerlerin tespiti belki biraz daha kolay olacaktır.

Bu yazıda dört yazıtta geçen *Bulçu* adı üzerinde hem gramatikal hem de coğrafi anlamda durulacaktır.

2. Eski Türk Yazıtlarındaki Veriler:

Bu yer adı eski Türk yazıtlarında beş kez geçmişi olarak bilinmektedir. Ancak KT K 6'da geçen yer adının *Bolçu* veya *Bulçu* değil *Burgu* okunması gerektiği başka bir yazıtımızda önerilmiştir (Aydın 2007: 59). KT K 6'daki çıkarıldığında geriye dört yer kalmaktadır. Bunlar KT D 37, BK D 28, T 35, gU G 1'dir. Bu dört yazıttan başka *Bulçu* yer adının Ulaangom yazıtının 5. satırında da geçtiği ileri sürülmüştü ancak bu satırdaki yer adının *Boluçu* ögüz okunmasında ısrar edilmemiştir (ğçerbak 1996: 134). Ulaangom yazıtının sonraki yayımlarında ise buranın daha önce P. Zieme'nin (Zieme 1986: 231) önerdiği *bulun üküş* Gölünde okunduğu görülmektedir (Barutcu Özönder 2007: 222).

Eski Türk yazıtlarında *Bulçu* yer adının geçtiği cümleler şunlardır:

KT D 37: *Türgiş kagan süsi Bulçuda otça borça kälti*
‘Türgiş Kağan’ın ordusu Bulçu’da (üzerimize) ateş gibi, kor gibi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

geldi'. (Hem KT D 37'de hem de BK D 28'de geçen *otça borça* ibaresinin çevirisi M. Adamoviç'in önerisi doğrultusunda yapıldı). KrG. (Adamoviç 2004: 263-264).

BK D 28: *Türkiş kagan süsi otça borça kälti Bulçuda süñüşdümüz* 'TürkişKağan'ın ordusu ateşgibi kor gibi geldi. Bulçu'da savaştık'.

T 35: *Altun yışığ yolsızın aşdım[ız] Ertiş ögüzüg kaçısızın kaçdımız tün akıtdımız Bulçuka tañ üntürü tädımız* 'Altay dağlarının yolu olmayan yerlerini açık; İtiğırmağının geçilemeyecek yerlerini geçtik. Gece akın ettik (ve) Bulçu'ya tan atarken vardık'.

ğU G 1-2: *Bulçu ögüzdä üç karlukıg anta tokıdım* 'Bulçu ırmağında, Üç Karlukları orada bozguna uğrattım'.

3. *Bulçu* Yer Adı Üzerine Önceki Araştırmacıların Görüşleri:

Bulçu yer adı araştırmacılarca şu şekilde okunmuş ve anlamlandırılmıştır:

bolçu 'eine Oertlichkeit' (Radloff 1895: 140), *bolçu* 'Bolçu (?)' (Thomsen 2002: 152-153), *bolçu* 'oertlichkeit' (Radloff 1897: 180), *bolçu* 'eine Oertlichkeit' (Radloff 1899: 102), *bolçu* 'bolçu' (Melioranskiy 1899: 73), *(bo)lçu* '(bo)lçu flusse' (Ramstedt 1913: 25-26), *bolçu* 'bolçu' (Orkun 1936: 46), *bolçu* 'bolçu' (Malov 1951: 32), *bolçu* 'ein Fluss westlich von Altai und Irtysh' (Aalto 1958: 57), *bolçu* 'nom propre de rivière et de ville' (Giraud 1961: 142), *bolçu* 'geog. n.' (Tekin 1968: 319), *bolçu* 'nazvanie reki' (Aydarov 1971: 97), *bolçu* 'yer adı' (Recebov-Memmedov 1993: 387), *bolçu* 'yer adı' (Tekin 1994: 57), *bolçu* 'yer adı' (Tekin 1995: 100), *bolçu* 'Name eines Flusses' (Rybatzki 1997: 64 ve 113), *bolçu* 'the river Bolçu' (Moriyasu 1999: 180 ve 184), *bolçu* 'yer adı' (Tekin 2000: 241), *bwł'çw* '(?Bolcsu felöl)' (Berta 2004: 161 ve 198), *bolçu* 'İtiğırmağının güneydeki kollarından biri' (ğirin User 2009: 143).

Radloff, bu yer adının İtiğın batısında Türkiş ülkesinde bulunduğunu ve Kök Türklerin 721 yılında burada TürkişKağanını ve yabgusunu öldürdüklerini belirtir (1895: 430). Aalto ise *Bulçu*'nun yerini Altay ve İtiğın batısında bir ırmak olarak belirler ve ğU G 1'de geçtiği yer ile de karıştırdır (1958: 57).

Giraud'un *Bulçu*'yu ırmak olarak düğünmediği anlaşılmakta ve oldukça ilginç bir etimoloji denemesi yapmaktadır: *pul-i-ju* < *pul*: 'köprü'; *ju* 'ırmak'; *-i*: Tamlama eki. 'İrmağın köprüsü' anlamına

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

gelen sözcükte p>b; j>ç ses gelişmeleri meydana gelmiştir. Sözcüklerin Ganca olduğunu ifade eden Giraud, *Bulçu*'nun (Giraud, Tonyukuk'u yayımladığı çalışmasında *Bolçu* okumaktadır) Ulungur gölünün güney ucunun biraz doğusunda yer alan Bolun-Togoy olduğunu belirtmiştir. Bu ad 'bol dönemeci (veya bol kıvrımı olan)' anlamına gelmektedir (1999: 258).

Clauson KT D 37'de geçen *borça* maddesini açıklarken 'the Tüргехаған's army advanced from Bolçu like a fire or ...' ifadesini kullanmıştır. Clauson'un 'from Bolçu' anlamlandırmasından ırmak olarak düşünmediği sonucuna varılabilir (EDPT 357a).

Rybatzki *Bulçu*'nun Urungu ırmağı olabileceğini düşünmekte ve Szeged'de 1997 yılında A. Róna-Tas'ın derslerinde Mo. *bolju-*, Hal. *bolz-* 'üzerinde anlamak, fikir birliğine varmak; atamak, tayin etmek, önceden kararlaştırmak; önceden düzenlemek; önceden görmek, tahmin etmek, önceden bilmek, kestirmek' (Lessing 2003: 191) ve Mo. *boljuy-a(n)*, Hal. *bolzoo* 'kararlaştırma, taahhüt, kontrat, sözleşme, mukavele, tayin edilmiş zaman, süre; randevu' (Lessing 2003: 191) ile karıştırıldığını belirtmekte ancak verilen sözcüklerin fiil olduğunu, dolayısıyla yer adı ile birleştirmenin mümkün olamayacağını savunmaktadır. Rybatzki, *Bulçu* adının gU G l'deki durumuna göre ırmak olması gerektiğini ancak Tonyukuk yazıtındaki durumuna göre ırmak olmasına kuşku ile baktığını belirtmektedir (1997: 113 not 294).

Gömeç'e göre Ötiğırmağının güneydeki kollarından birisidir (1997: 66 not 291). Yine Gömeç, yer adlarını çalıştığı makalesinde ise Ötiğin kollarından birisi olma olasılığının yanında başka bir coğrafi bölge olabileceğini de söylemektedir (2001: 28).

Bulçu'nun ırmak değil de Urungu gölünün güney-batısındaki Tokoı kasabası olduğu da öne sürülen görüşler arasındadır (Tağaylı 2004: 120, not 540). Klyashtorniy ise Türgiçlerle yapılan savaşın *Boluçu* (okuyuş, kendi tercihi) ırmağı sahillerinde yapıldığını, bu ırmağın da geniş bir yer tespiti ile, Çungarya'da olduğunu bildirmektedir (Klyashtorniy-Sultanov 2004: 108).

4. Değerlendirme:

Ötüken kağanlık yazıtlarıyla Tonyukuk yazıtında geçen *Bulçu* Türgiçlerle; gine Usu yazıtında ise Üç Karluklarla savaşın yapıldığı yerdir. *Bulçu*'ya ulaşmak için *Altun Yış* ve *Ertiş Ögüz*'ün geçilmesi gerekmektedir. Tonyukuk yazıtından anlaşıldığı kadarıyla Ötiğ ırmağının geçilmesinden sonra akına, ancak tan vakti

baġanabilmiġir. Giraud'un ħok güzel belirlediġi gibi (1999: 258) ġtiġin geçilmesinden sonra en fazla bir günlük mesafe kadar yol alındıġında ancak bugünkü Buluntogoy kasabasına ulaġılabilecektir. Gumil v de Kara ġtiġile Bulċu (Urungu) ırmaġı arasındaki uzaklıġın 50 ila 80 km. olduġunu ifade etmektedir (2002: 370). Buradan hareket ederek T rġiġerin bu bölgelerde ya da biraz daha batıda yaġadıkları sonucuna varılabilir. Çünkü metinde savaġın herhangi bir baskın  eklinde olmadıġı d        nde T rġiġer'in Kök Türk ordusunun ilerlediġi haberini alınca *Bulċu*'ya doġru hareket ettikleri ve dolayısıyla da kararg hlarının biraz daha batıda olduġu  ne sürülebilir. Zaten T rġiġer üzerinde yapılan  alıġnarlarda da yerle k oldukları yerler Doġuda Altay Daġlarından Sirderya'ya kadar geniş bir coġrafya ile ifade edilmi ve özellikle Tanrı Daġları, Zaysan Gölü ve Issık G l civarında yaġadıklarından söz edilmi ir (Salman 1998: 11); (Gumil v 2002: 331). Ötüken kaġanlık yazıtlarıyla Tonyukuk yazıtının dı ında ġine Usu yazıtında ise    Karluklarla yapılan sava arda adı anılmı ir. Karlukların, *Bulċu* bölgesi de dahil olmak üzere deġi k yerlerde yaġadıkları bilinmektedir (Ta aġıl 2004: 67); (Gumil v 2002: 331).

 ine Usu yazıtında geçen *Bulċu*'nun ırmak olduġu açıktır. Diġer    yazıtta ise *Bulċu* adının ırmak olması oldukça zor görünüyor. Üstelik cümlelerde sava arın hep *Bulċu*'da yapıldıġı belirtilmi ir. Bu durumda diġer ara ırmacıların da dediġi gibi buraya Altun Yı a ıldıktan ve ġtiġ ırmaġı geçildikten sonra varılmış olduġuna göre ortada   z lmeyi bekleyen    problem vardır. Bunlar: Sözü edilen ırmak, ırmaġın d k ld ġ  g l ve g l n hemen yanı ba ında kurulu bir kasaba.  ine Usu yazıtının bahsettiġi *Bulċu*, bugün Çinlilerin Ulungur He dedikleri, Radloff haritasında da adı Urungu olarak verilen ve ġtiġin kolu olan Kara ġtiġ  paralel akan bir ırmaktır. Moġolların Gizli Tarihi'nde de adı geçen bu ırmaġın Hum     ir mevkinde bulunduġu ve Altay daġlarının batısından çıkarak Ki ilba  ~ Ki ılba  adlı g le d k ld ġ  bildirilmi ir (Temir 1995: 249).  ine Usu yazıtında *Bulċu* ırmaġı ile, Ulungur (Urungu) ırmaġı kastedilmi  olmalıdır.

Diġer    yazıtta adı geçen *Bulċu* ile de Ulungur (Urungu) ırmaġının d k ld ġ  ve bugün Çinlilerin Fu-hai dedikleri g l n güney ucunun biraz doġusunda bulunan Buluntogoy ~ Buluntohoy kasabasının kastedilmi  olabileceġi d        mektedir. Kök Türkler döneminde bu kasabaya *Bulċu* deniliyor olabileceġi g r   n   ne s rmemizin nedenlerinden birisi ku  susuz adındaki benzerliklerdir. Ötüken kaġanlık yazıtlarıyla Tonyukuk yazıtının *Bulċu* olarak bildirdikleri bu yerin ırmak olmadıġını önerirken hem Ötüken

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

kağanlık yazıtlarında hem de gine Usu yazıtındaki her iki *Bulçu*'nun aynı Çekilde yazılması, ırmak adlarının çok zaman oraya kurulu yerleşim birimlerinin adıyla aynı olmasıyla açıklanabilir. Giraud da kimi kentlerin, adlarını hemen oradan geçen ırmaktan alabildiklerine dair örnekler vermiştir (1999: 259). Buna Anadolu'dan da birçok örnek verilebilir: Van Gölü (=Van ili); Ağrı Dağı (=Ağrı ili); Çıldır Gölü vs. (=Çıldır ilçesi).

Ötüken kağanlık yazıtlarıyla Tonyukuk yazıtında geçen *Bulçu* ile bir ve aynı saydığımız Buluntogoy ~ Buluntohoy kasabası ve Ulungur ~ Ülüngür (Fu-hai) gölü ile ilgili en güzel bilgileri N. M. Prjevalskiy vermiştir. 1879-1880 yıllarında Zaysan'dan başlayarak Tibet'e bilimsel gezi düzenleyen N. M. Prjevalskiy, Buluntogoy kasabası ve Ulungur Gölü (Fu-hai) ile ilgili nadir bilgilerle dolu olan seyahat kitabında Ulungur (Urungu) ve Kara Ötiğ ırmaklarını uzun uzun anlatmış ve Buluntogoy kasabası hakkında da önemli bilgiler vermiştir. Örneğin çok engebeli olmasına rağmen Zaysan ile Kuçan arasındaki en iyi yolun burada olduğunu ve yerli halkın Urungu ırmağına Bulun-Toha adını verdiklerini öğrenmekteyiz (1990: 22-23). Prjevalskiy'in verdiği bu önemli bilgi de *Bulçu* yer adının tespitinde oldukça önemli olmuştur. Çünkü yerli halkın Ulungur ~ Ülüngür (Urungu) ırmağına da Bulun-Toha adını vermesi ilginçtir. Bu durumda Çunu öne sürmek daha kolay olacaktır: Eski Türk yazıtlarında adı geçen *Bulçu* hem ırmağın adı hem de yerleşim biriminin adıdır. Yani bir başka deyişle yazıtlarda geçen *Bulçu* hem Ulungur ~ Ülüngür (Urungu) ırmağının adı hem de Buluntogoy yerleşim biriminin adıydı.

Eski Türk yazıtları üzerinde çalışmaları bulunan bilim adamları bu ırmak ve yerleşim yerinin adını *Bolçu* olarak okumuştur. V. Rybatzki, *Bulçu* olarak okumakta; Á. Berta'nın ise *bwl'çw* okuyarak ünlülerin belirlenmesinde kararsız kaldığı anlaşılmaktadır. Bizim de bu yazıda *Bulçu* Çeklini tercih etmemizin en önemli nedeni kuşkusuz bugün bu yere Buluntogoy deniyor yani *u* ünlüsü ile söyleniyor olmasıdır.

Bulçu adı gramatikal olarak *bul-* fiilinden yapılmış gibi görünüyorsa da meslek adı yapan *+çU* ekinin isimlere gelebileceği bilinmektedir. Rybatzki'nin belirttiği A. Róna-Tas'ın Mo. *bolju-*, Hal. *bolz-*; Mo. *boljuγ-a(n)*, Hal. *bolzoo* ile birleştirebilme çabası da sözü edilen Moğolca sözcüklerin fiil olması nedeniyle mümkün olmamaktadır (1997: 113 not 294). Eğer sözcük Türkçe ya da Moğolca ise *bul* Çeklinde bir isim bulmak gerekecek ya da sözcük Klyajormıy'ın dediği gibi (*boluçu*) *l* ve *ç* sesleri arasında bir *u* ünlüsü olduğu varsayılacaktır. Ancak Klyajormıy'ın önerdiği *boluçu*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

adındaki -U+ ekinin varlığına dair örnekler verilmesi gereklidir. Çünkü eski Türkçede fiilden isim yapan en iÇek ek -g+'dır. -U+ Ç&lindeki bir fiilden isim yapma ekinin bu dönemde olması herhâlde mümkün değildir.

5. Sonuç:

Bu yazıda Ötüken Kağanlık yazıtları, Tonyukuk yazıtı ve Ötüken Uygurlarından kalan ğine Usu yazıtında geçen ve araÇırmacılarca, genellikle *Bolçu Ç&linde* okunan yer adının neresi olabileceği üzerinde duruldu. ğine Usu yazıtında geçen ve açıkça ırmak olduğu anlaÇılan *Bulçu*'nun Ulungur (Urungu) ırmağı olduğu; Ötüken kağanlık yazıtlarıyla Tonyukuk yazıtındaki *Bulçu*'nun ise Ulungur ırmağının döküldüğü ve bugün Çinlilerin Fu-hai dedikleri gölün güney ucunun biraz doğusunda bulunan Buluntogoy kasabası olabileceği önerildi. Bu görüÇe ulaÇmada önemli etkenlerden ilki yazıtlarda geçen *Bulçu* ile tespit edilen yer adlarındaki benzerlikler, diğeri de ırmak adlarının, yakınlarında bulunan yerleÇim birimlerine ad olabileceğidir.

6. KISALTMALAR ve KAYNAKÇA

- AALTO, P. - G. J. RAMSTEDT - J. G. GRANÖ (1958): Materialien zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 60/7, 3-91.
- ADAMOVIÇ, M. (2004): Otça Borça. Çev.: Erhan AYDIN, *Türk Dili* 633, 261-264.
- AYDAROV, G. (1971): *Yazık Orhonskih pamyatnikov drevnetyurkskoy pis'mennosti VIII veka*. Alma-Ata: Akademiya Nauk Kazakskoy SSR.
- AYDIN, Erhan (2007): Köl Tigin Yazıtının Kuzey Yüzünün 6. Satırında Bir Düzeltme Denemesi ve Bir Öneri. *Bilig* 43, 55-62.
- BARUTCU ÖZÖNDER, F. Sema (2007): Ulaangom Yazıtı Üzerine Düşünceler. *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri 2003*, c. 2, Ankara, 219-231.
- BERTA, Á. (2004): *Szavaimat Jól Halljátok...* A Türk és Ujgur Rovásírásos Emlékek Kritikai Kiadása. Szeged: Jate.

-
- CLAUSON, S. G. (1972): *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University.
- EDPT bk. S. G. CLAUSON.
- GIRAUD, R. (1961): *L'Inscription de Bain Tsokto*. Paris: Librairie d'Amerique et d'Orient.
- GIRAUD, R. (1999): *Gök Türk İmparatorluğu, İleriş, Kapgan ve Bilge'nin Hükümdarlıkları (680-734)*. Çev.: Ğmail MANGALTEPE. Ğstanbul: Ötüken.
- GÖMEÇ, Sadettin (1997): *Kök Türk Tarihi*. Ankara: Türksoy.
- GÖMEÇ, Sadettin (2001): Kök Türkçe Yazıtlarda Geçen Yer Adları. *Türk Kültürü* 39/453, 25-36.
- GUMĖĖV, L. N. (2002³): *Eski Türkler*. Çev.: D. Ahsen BATUR, Ğstanbul: Selenge.
- KLYASHTORNIY, S. G. - T. Ğ SULTANOV (2004²): *Kazakistan Türkün Üç Bin Yılı*. Çev.: D. Ahsen BATUR, Ğstanbul: Selenge.
- LESSING, F. D. (2003): *Moğolca-Türkçe Sözlük*. Çev.: Günay KARAAĞAÇ, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- MALOV, S. E. (1951): *Pamyatniki drevnetyurskoy pis'mennosti*. Moskova-Leningrad.
- MELĖRANSKĖY, P. M. (1899): *Pamyatnik' v' çest' Kyul' Tegin*. St-Petersburg: Tipografiya Ğmperatorskoy Akademii Nauk'.
- MORIYASU T., (1999): Site and Inscription of Ğine-Ussu. T. MORIYASU - A. OCHIR (Edd.): *Provisional Report of Researches on Historical Sites and Inscriptions in Mongolia from 1996 to 1998*. Osaka: The Society of Central Eurasian Studies, 177-195.
- ORKUN, H. Namık (1936): *Eski Türk Yazıtları I*. Ğstanbul: Türk Dil Kurumu.
- PRJEVALSKĖY, N. M. (1990): *Tibet Seyahatnamesi*. Çev. Ömer C. EREN, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- RADLOFF, W. (1895): *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*. St-Petersburg.
- RADLOFF, W. (1897): *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*. Neue Folge. St-Petersburg.
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- RADLOFF, W. (1899): *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*. Zweite Folge. St-Petersburg.
- RAMSTEDT, G. J. (1913): Zwei Uigurische Runeninschriften in der Nord-Mongolei. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 30/3, 1-63.
- RECEBOV, E. - Y. MEMMEDOV (1993): *Orhon-Yenisey Abideleri*. Bakı: Yazıcı.
- RYBATZKI, V. (1997): *Die Toñukuk-Inschrift*, Szeged: Studia Uralo-Altaica: 40.
- SALMAN, Hüseyin (1998): *Türgişler*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- ğÇERBAK, A. (1996): Ulaangom Yazıtı Üzerine Çâve Düğüneler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1994, 131-136.
- ğÖRÖN USER, Hatice (2009): *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları, Söz Varlığı İncelemesi*. Konya: Kömen.
- TAĞAĞIL, Ahmet (2004): *Çin kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- TEKÖN, Talat (1968): *A Grammar of Orkhon Turkic*. Bloomington, The Hague: Indiana University.
- TEKÖN, Talat (1994): *Tunyukuk Yazıtı*. İstanbul: Simurg.
- TEKÖN, Talat (1995): *Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul: Simurg.
- TEKÖN, Talat (2000): *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Sanat Kitabevi.
- TEMÖR, Ahmet (1995³): *Moğolların Gizli Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- THOMSEN, V. (2002²): *Orhon Yazıtları Araştırmaları*. Çev.: Vedat KÖKEN. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ZIEME, P. (1986): Uygur Yazısıyla Yazılmış Uygur Yazıtlarına Dair Bazı Düğüneler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1982-1983, 229-237.

BURSA YERLİ AĞIZLARINDA FİİL İŞLETİMİ*

Şükrü BAŞTÜRK**

Mustafa ULUOCAK***

Süleyman EROĞLU****

Hatice ŞAHİN*****

ÖZET

Türkiye Türkçesi ağızlarında fiil işletimi sırasında kullanılan ekler, önemli fonetik değişiklikler göstermektedir. Bütün Türkiye Türkçesi ağızlarında ortak olarak kullanılan bu ekler, bölgeden bölgeye hatta aynı bölgede bulunan yakın köyler arasında farklı ses özellikleriyle kullanılmaktadır. Bu ekler arasında en çok değişikliğe uğrayan ve bölgenin etnik yapısını belirlemede anahtar konumunda olan ekler, gelecek zaman ve şimdiki zaman ekidir.

Bursa yerli ağızlarında -(I)yor şimdiki zaman ekinin ağırlıklı olarak sonundaki r sesi düşürülmüş ve yanındaki ünlü uzatılmış biçimde kullanılmaktadır. Gelecek zaman eki -AcAk ise başındaki ünlü düşürülüp ikinci hecedeki ünlüsü inceltirilmiş biçimde karşımıza çıkar. Bu eklerin kullandığı kişi eklerinde de bazı değişik kullanımlar göze çarpmaktadır.

Bu makalede Bursa bölgesi yerli ağızlarında söz konusu eklerin ve diğer fiil işletme eklerinin durumu ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi Ağızları, Fiil İşletimi, Bursa Yerli Ağızları.

* Uludağ Üniversitesi F 2006/26 No'lu "Bursa Yerli Ağızlarının Derlenip İncelenmesi" adlı proje kapsamındaki çalışmalardan üretilmiştir. Ayrıca 21-23 Mayıs 2009 tarihleri arasında düzenlenen II. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı'nda bildiri olarak sunulmuştur.

** Dr., Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, basturk@uludag.edu.tr

*** Dr., Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, muluocak@uludag.edu.tr

**** Dr., Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, seroglu@uludag.edu.tr

***** Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hatices@uludag.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

VERB PROCESSING IN BURSA LOCAL DIALECTS**ABSTRACT**

The affixes used during the verb processing in the Turkey Turkish dialects show important phonetic variations. These affixes, which are commonly used in all the Turkey Turkish dialects, differ from one region to another, even from one village to another in the same region, in having varying phonetic characteristics. Of these affixes, those which undergo change most frequently and function as a key to the determination of the ethnic structure of the region in question are the future tense and present continuous tense suffixes.

In Bursa local dialects, the final phoneme /r/ of the present continuous tense suffix -(l)yor predominantly was omitted and the neighboring vowel was lengthened. However, we observe that the initial vowel of the future tense suffix -AcAk was omitted and the back vowel /a/ was changed to the front vowel /e/ in the second syllable. We come across some different uses in the person suffixes following these suffixes.

In this article, it is aimed to put forth various uses of the affixes in question and other verb processing affixes used in the local dialects of Bursa.

Key Words: Turkey Turkish Dialects, Verb Processing, Bursa Local Dialects.

Türkiye Türkçesi ağızlarında fiil işletimi sırasında kullanılan zaman ve kişi ekleri önemli fonetik değişiklikler göstermektedir. Bütün Türkiye Türkçesi ağızlarında ortak olarak kullanılan bu ekler, bölgeden bölgeye hatta aynı bölgede bulunan yakın köyler arasında farklı ses özellikleriyle tespit edilmektedir. Bu ekler arasında en çok değişikliğe uğrayan ve bölgenin etnik yapısını belirlemede anahtar konumunda olanlar gelecek zaman eki ve şimdiki zaman ekidir.

Bu makalede yaklaşık dört yıldan bu yana yürütülen Uludağ Üniversitesi destekli "Bursa Yerli Ağızlarının Derlenip İncelenmesi" adlı proje kapsamında Bursa dağ köylerinden derlenen metinlerin fiil çekimi konusunda sunduğu malzeme değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı topraklarına doğru gerçekleşen göç hareketinden en çok etkilenen illerden biri Bursa olmuştur. Bursa ili genelinde Kafkas ve Rumeli göçmenleriyle az sayıda olan Tatar göçmenlerinin merkez başta olmak üzere Karacabey, Mustafakemalpaşa, Gemlik, Yenişehir, İznik, Orhangazi ve İnegöl ilçelerinde yerleşmiş oldukları görülmektedir. Göçmen iskânından neredeyse hiç etkilenmeyen ilçeler ise bugünkü adıyla Harmancık, Büyükorhan, Orhaneli ve Keles'tir. Orhaneli ilçesinde Çanak ve Osmaniye adında iki köye Batum göçmenlerinin yerleştirilmiş olduğuna dair bilgiler bulunsa¹ da göçmenlerden en uzak kaldığı düşünülecek olan ilçeler bunlardır. Göçmen unsurların bulunmadığı ya da bu unsurlardan uzakta kalan ilçeler Uludağ'ın eteklerinde bulunan ilçelerdir. Bursa yerli ağızlarının dil özellikleri ortaya konmaya çalışılırken yöresel dil özelliklerinin daha fazla korunduğu düşünülen bu dağ ilçelerinin köylerine öncelik tanınmıştır.

Bursa dağ köylerinden derlenen metinlerde Türk dilinde fiil çekiminde kullanılan bütün zaman, kip ve kişi eklerine ait örnekler tespit edilememesine rağmen derleme metinleri özellikle ağız gruplarını belirleme konusunda büyük önem taşıyan şimdiki zaman ve gelecek zaman ekleriyle ilgili zengin malzeme içermektedir. Bu yüzden öncelikle şimdiki ve gelecek zaman çekiminde kullanılan zaman ve kişi ekleri ele alınacak, ardından diğer kip ve zamanlardan söz edilecektir.

ŞİMDİKİ ZAMAN –(I)yor>–(I)yō/–(I)yo/–yo

1. **teklik kişi** –(I)yon/–(I)yom

2. **teklik kişi** –(I)yōñ

3. **teklik kişi** –(I)yo/–(I)yō

1. **çokluk kişi** –(I)yo/–(I)yos

2. **çokluk kişi** –(I)yōñuz

3. **çokluk kişi** –(I)yolā(r)

Batı Anadolu ağızlarında genel bir özellik olarak karşımıza çıkan r sesinin hece sonunda ve kelime sonunda önündeki ünlüyü uzatarak düşme eğilimi,² diğer Batı Anadolu ağızlarında tespit edildiği

¹ Muammer Demirel, "Bursa'nın Zenginliği Göçmenler", **XIX. Yüzyılda Bursa'da Göçmen İskanı**, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa 2008, s. 45–48.

² Leylâ Karahan, **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 129.

gibi³ Bursa yerli ağızlarında da belirgin bir biçimde kendini göstermektedir.

Bursa yerli ağızlarında –(I)yor şimdiki zaman ekiyle ilgili olarak istisnasız bir şekilde ortaya çıkan durum, ekin sonundaki r sesinin düşürülmesidir. biliyoz~bilyoz, bilyolâ, geliyo, gelyola, yapıyo, veryoz, yapyoz, oturuyomuş gibi.

Ekin sonunda bulunan r ünsüzünün düşümü, yiyiyolâ, veriyolâ, getiryömuş, Kaçyō, alyō, duryō gibi birçok örnekte ekin ünlüsünü uzatmakla beraber ünlünün uzun telaffuz edilmediği örnekler de mevcuttur. parçalıyo (Keles–Dedeler)

Derlenen metinlerde çoğunlukla göremiyom (Harmancık–Akalın), bilmiyom (Harmancık–Akalın), bilmiyo (Harmancık–Akalın), göremiyo (Harmancık–Akalın) örneklerinde olduğu gibi şimdiki zaman ekinin başındaki y ünsüzünün daraltıcı etkisi görülmektedir. Buna karşılık söz konusu daraltıcı etkinin tespit edilmediği örneklerin sayısı da az değildir. söyleyolâ (Büyükorhan–Zaferiye), kitmeyolâ (Orhaneli–Gümüşpınar), girēmeyo (Orhaneli–Gümüşpınar), durmayo (Keles–Dedeler), olmayo (Orhaneli–Gümüşpınar), aşılayoz (Orhaneli–Demirci), yapamāyoz (Büyükorhan–Zaferiye).

L. Karahan'ın şimdiki zaman ekiyle ilgili olarak verdiği örnekler, y ünsüzünün önündeki geniş ünlünün korunmasının İzmir, İzmit, Bartın gibi illerde de tespit edildiğini göstermektedir⁴. Aynı durum, yapmayalâ, yolleyolâ, vēmeyolâ örneklerinde görüldüğü gibi Kütahya yöresi ağızlarında da mevcuttur⁵.

Bunun yanında olumsuzluk ekindeki ünlünün tutmoyo (Keles–Düvenli) örneğinde olduğu gibi yuvarlaklaştığı, ödeyemēyöz örneğinde olduğu gibi uzadığı ve –yor ekindeki ünlünün incelendiği birer örnek de tespit edilmiştir.

Ünsüzle biten fiillerde şimdiki zaman ekinin başındaki dar ünlü çoğu kez korunmuştur. getiriyo (Keles–Dedeler), varyio (Keles–

³ Emin Eren, *Zonguldak–Bartın–Karabük İlleri Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 69–70; Zeynep Korkmaz, *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 109; Tuncer Gülensoy, *Kütahya Yöresi ve Ağızları (İnceleme, Metinler, Sözlük)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 65; Ahmet Günşen, *Kırşehir ve Yöresi Ağızları (İnceleme, Metinler, Sözlük)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 76; Mehmet Ali Yolcu, *Kepsut Yöresi Karakeçili Ağzı*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2005, s. 77.

⁴ Leylâ Karahan, *age*, s. 46.

⁵ Tuncer Gülensoy, *age*, s. 105.

Dedeler), geliyo (Keles–Dedeler), bidiriyo (Keles–Baraklı), veriyo (Harmancık–Akalan), görünüyö (Büyükorhan–Zaferiye), oluyo (Büyükorhan–Zaferiye), kesiyo (Keles–Dağdibi), çarıyo (çağırıyor) (Keles–Dağdibi) gibi.

Ünsüzlerle biten fiillerde bazen ekin başındaki dar ünlü çevre ağızlarda da öldüryön, oturyo örneklerinde olduğu gibi⁶ düşürülmektedir. çalışyo (Orhaneli–Gümüşpınar), veryo (Harmancık–Akalan), atyoz (Harmancık–Yeşilyurt), yapyoz (Orhaneli–Demirci), bilyoz (Orhaneli–Demirci), ālanyo (ağlanıyor) (Orhaneli–Gümüşpınar) gibi.

Derleme metinlerinde ekin başındaki dar ünlünün aşırı kısa ünlüye dönüştüğüne dair herhangi bir örnek tespit edilmemiştir.

Çok sık olmasa da ses düşmeleri sonucu, bazı örneklerde şimdiki zaman çekiminde ikizleşmeler görülmektedir. yiyo–yo–z >>yiyyoz (Keles–Dağdibi), gaççıyoduk (Keles–Dağdibi), duyyoduk (Harmancık–Akalan), geddiyoladı (Keles–Dağdibi).

Ayrıca diğer örneklerden farklı olarak topleyoruz (Harmancık–Dutluca) çākıyorus (Büyükorhan–Bayındır), geçiriyoz (Büyükorhan–Bayındır), gönderiyorum (Büyükorhan–Bayındır), yāpıyoruz (Harmancık–Dutluca) Kōyorduk (Keles–Dağdibi) gibi az sayıda örnekte –(I)yor ekinin sonundaki r ünsüzünün korunduğu da tespit edilmiştir.

Şimdiki zaman çekiminde kullanılan kişi ekleri, diğer Batı grubu ağızlarında da tespit edildiği biçimde⁷ göremiyom (Harmancık–Akalan), Kōnuşamayon (Keles–Dedeler), yapıyon (Keles–Dağdibi), dakıyon (Keles–Dağdibi), çarıyon<çağırıyor (Keles–Dağdibi), biliyon (Harmancık–Akalan), isteyon (Keles–Baraklı) örneklerinde olduğu gibi 1. kişide –yo–m~–yo–n biçiminde ikili kullanım sergilemektedir.

2. kişi için kullanılan kişi eki ise topluyoñ (Keles–Dağdibi), dēyoñ (Orhaneli–Demirci), biliyoñ nu (Keles–Dağdibi), biliyoñ mu (Harmancık–Akalan), bilyoñ mu (Harmancık–Yeşilyurt), şaşıryoñ (Harmancık–Yeşilyurt), Kāvuruyoñ (Keles–Dağdibi) örneklerindeki gibi n'dir.

Bu çekimde birinci teklik kişi için –n, ikinci teklik kişi için –ñ kullanımı tespit edilebilen iki örnek dışında son derece düzenlidir.

⁶ Tuncer Gülensoy, *age*, s. 103.

⁷ Ali Akar, *Muğla Ağızları*, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla 2006, s. 56; Gürer Gülsevin, *Uşak İli Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s.101.

varıyon (Büyükorhan–Bayındır), göremeyon mu (Büyükorhan–Bayındır)⁸.

3. teklik kişi eksiz biçimde kullanılmakla beraber bir örnekte v sesinin türediği duyulmuştur. istiyov (Harmancık–Akalın) biçiminde tespit edilen bu örneğin yapılan derlemeler içinde tek olması, kişisel kullanım özelliği olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşündürmüştür.

1. çokluk kişi için kullanılan ek –z'dir. yiyoz (Harmancık–Akalın), içiyoz (Harmancık–Akalın), geliyoz (Harmancık–Akalın), göremeyoz (Harmancık–Akalın), Kıyiyoz (Büyükorhan–Zaferiye), yappiyoz (Büyükorhan–Zaferiye), bişiriyoz (Büyükorhan–Zaferiye), aşlayoz (Orhaneli–Demirci), bilyoz (Orhaneli–Demirci, Keles–Dedeler), gidiyoz (Harmancık–Akalın) gibi.

Bazı örneklerde birinci çokluk kişi için kullanılan –z ekinin –s olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Ancak bu örneklerin sayısı son derece azdır. yâpiyos (Büyükorhan–Zaferiye), bilmiyos (Büyükorhan–Bayındır), veriyos (Harmancık–Balatdanişmend), yapıyos (Keles–Dağdibi).

Bursa dağ köylerinden derlenen metinlerde r sesinin düşmesi çok sık gözlemlenen bir fonetik hadisedir. Aynı durum 3. çokluk kişi için kullanılan –lAr ekinde de gözlemlenmektedir. –lAr ekindeki r sesi düşerken yanındaki ünlüyü uzatma eğilimindedir. gelyolâ (Harmancık–Yeşilyurt), geliyolâ (Keles–Baraklı), kesiyolâ (Keles–Baraklı), getiriyolâ (Keles–Baraklı), götürüyolâ (Keles–Baraklı), işedyolâ<şey ediyorlar (Harmancık–Yeşilyurt), sepiyolâ (Keles–Dağdibi), yiyiyolâ (Keles–Dağdibi), këyiyolâ (Büyükorhan–Zaferiye), giriyolâ (Harmancık–Akalın), diyolâ (Keles–Baraklı), aramıyolâ (Keles–Baraklı), bilyolâ (Keles–Dedeler), alıyolâ (Keles–Baraklı), yapyolâ (Orhaneli–Gümüşpınar), oynayıyolâ (Büyükorhan–Zaferiye).

Bursa yerli ağızlarından derlenen metinlerde ekin sonundaki r sesinin düşmesi sonucu ortaya çıkan uzunluk devam etmektedir⁹.

Bu çok yaygın kullanımın dışında tek bir köyde standart dilin etkisiyle –lAr ekindeki r sesinin düşürülmediği bir kaç örnek de tespit edilmiştir. gidiyolar (Harmancık–Akalın), yatıryolar

⁸ Gürer Gülsevin, *age*, s. 102. künyeli çalışmada Uşak ili ağızlarında da ikinci teklik kişi çekiminde –ñ ekinin düzenli olarak kullanıldığı ve –n ile alternans olmadığı gözlemlenmektedir.

⁹ Edirne ağızlarında da çokluk ekinde bulunan r sesinin düşmesi sonucu ortaya çıkan ikincil uzunluk korunmuştur. Emin Eren, *age*, s. 71.

(Harmancık–Akalan), gelyolar (Harmancık–Akalan), yapıyolar (Harmancık–Akalan), kesiyolar (Harmancık–Akalan).

Şimdiki zaman çekiminde bazı örneklerde dikkat çekici büzülmeler kendini göstermektedir. diyor>dō, yenmiyor>yinmē, gitmiyordun>gitmōdūn, bilmiyordun>bilmōdun gibi.

Bursa yerli ağızlarında şimdiki zamanın birleşik çekimlerinde –DI, –mİş ve –sA ekleri kullanılmaktadır. Hikâye çekiminde şimdiki zaman ve 3. çokluk kişi ekindeki r sesinin düşmesi devam etmiş, –DI ekinin eklenmesi çekim düzenini etkilememiştir. bindiriyolâdı (Keles–Dağdibi), gidiyolâdı (Keles–Dağdibi), yapıyodu (Keles–Dağdibi) Kakyodu<kalkıyordu (Orhaneli–Demirci), bilmiyodu (Harmancık–Akalan), bilmōdun:bilmiyordum (Keles–Dağdibi), bişiryōduk (Orhaneli–Demirci).

Rivâyet çekiminde Kaçyomuş (Harmancık–Akalan), gidiyomuş (Harmancık–Akalan), getiryōmuş (Orhaneli–Gümüşpınar), geliyomuş (Keles–Dağdibi), otruyomuş (Keles–Baraklı) örneklerinde olduğu gibi –mİş eki ünlü uyumlarına uygun olarak çekime girmiştir.

Şimdiki zamanın şart birleşik çekimi diyosa (Harmancık–Akalan) örneğinde tespit edilmiştir.

GELECEK ZAMAN –AcAK>–Acak, –Acek, –Cak, –Cek

1. **teklik kişi** –ACAn/–AcAm, –CAn–CAm

2. **teklik kişi** –ACAn/–CAn

3. **teklik kişi** –ACAk/–Cak

1. **çokluk kişi** –ACak+(I)z>–ACaz /–Cak+(I)z>–Caz

2. **çokluk kişi** –ACak+(I)nIz>AcAnIz /–Cak+(I)nIz>cAnIz

3. **çokluk kişi** –ACak+lAr>ACAkIā/–Cak+lAr>CAkIā

Gelecek zaman eki –(y)AcAk çoğunlukla getircez, olcek (Harmancık–Akalan, Büyükorhan–Zaferiye), doldurcez (Büyükorhan–Armutçuk), koycen (Büyükorhan–Balaban), çalışmaceklē (Orhaneli–Gümüşpınar), nāpcek (Harmancık–Akalan), Kākçek<kalkacak (Orhaneli–Demirci), getcek (Orhaneli–Gümüşpınar), okucez (Büyükorhan–Zaferiye), gelcēniz (Keles–Baraklı), nāpceklē (Orhaneli–Gümüşpınar) örneklerinde olduğu gibi başındaki ünlünün düşürülüp ikinci hecedeki ünlünün inceltilmiş biçimiyle karşımıza çıkmaktadır. Bu duruma bağlı olarak ek, ünlü uyumlarına

uymamaktadır. Ekin ünlü uyumuna aykırı kullanımı, Kütahya ve Uşak yöresi ağızlarında da görülür¹⁰.

Ancak dağ köylerinden derlenen bazı metinlerde ekin başındaki ünlünün düşmediği veya incelmediği örnekler de tespit edilmiştir. nâbecek (Keles–Dedeler), atacek (Keles–Dağdibi), açacak (Harmancık–Akalan), itmeycen (Harmancık–Akalan), gidicem (Harmancık–Akalan), çıkıcek (Büyükorhan–Balaban).

Büzülme sonucu nâbicim (Keles–Baraklı) biçiminde bir örnekle de karşılaşmıştır.

GENİŞ ZAMAN –r, –Ar/Ā, –Ir/I

2. **teklik kişi** –ĀsIn /–IsIn

3. **teklik kişi** –Ar/–Ir/ –Ā/ –I

1. **çokluk kişi** –Irlz/–rlz

3. **çokluk kişi** –ArIAr/–ĀIAr/–ĀIĀ –IrlAr/, –IlAr, –IIIĀ

Geniş zaman için kullanılan eklerde r sesinin yanındaki ünlüyü uzatarak düşme eğiliminin görüldüğü örnekler çoğunluktadır. yapâsın (Keles–Dağdibi), doyurûsun (Keles–Dağdibi), bilip durûsuñ (Orhaneli–Demirci), yimnēsın:yemlersin (Harmancık–Akalan), gidē gelidik (Keles–Dağdibi), Kāynā (Keles–Dağdibi, Büyükorhan–Zaferiye), ālālā (Orhaneli–Gümüşpınar), sepēlē (Keles–Dağdibi), çağırırılar>çārālā (Keles–Dağdibi).

Kütahya yöresi ağızlarında da bazı durumlarda –r ünsüzü düşmüş, geride geniş zamanı karşılayacak bir ünlü kalmıştır. görēlē, getirile¹¹.

Çok sık karşılaşılan bu örneklerin yanında r sesini düşürmeyen örneklerin sayısı da az değildir. eridirsın (Keles–Dağdibi), giderler (Harmancık–Akalan), deriz (Büyükorhan–Zaferiye), okuruz (Büyükorhan–Zaferiye), yaparız (Harmancık–Akalan, Keles–Dağdibi), yapabiliriz (Harmancık–Akalan), kesilir (Keles–Dağdibi), olur (Keles–Dedeler), annadılır (Keles–Dedeler), kefenlenir (Orhaneli–Gümüşpınar).

Geniş zaman 3. çokluk kişi çekimine girmiş bazı fiillerde r sesinin düşmesi yerine benzeşme olayı görülmektedir. gelirler>gelillē (Keles–Dedeler), olurlar>olullē (Keles–Dedeler).

¹⁰ Tuncer Gülensoy, *age*, s. 107; Gürer Gülsevin, *age*, s. 109.

¹¹ Tuncer Gülensoy, *age*, s. 102.

Bazı örneklerde de geniş zaman çekiminde ek, hece düşmesiyle ortadan kaybolabilmektedir. aktarınız>âkdarız (Büyükorhan–Zaferiye), pişiririz>bişiriz (Büyükorhan–Zaferiye), getirirler>getirlē (Orhaneli–Gümüşpınar), indirirler>indirlē (Orhaneli–Gümüşpınar), kavururuz>Kavırız (Büyükorhan–Zaferiye).

Geniş zaman 3. kişi olumsuzunda bakmazlā (Orhaneli–Gümüşpınar), yapılmaz (Harmancık–Akalān), olmaz (Keles–Dedeler), gösdēmezlē (Orhaneli–Gümüşpınar), açmazlā (Orhaneli–Gümüşpınar) örneklerinde olduğu gibi –mAz eki, diğer kişilerinde ise bilmeyiz (Keles–Dedeler), yābmayız (Keles–Dedeler), görmeyiz (Keles–Dağdibi), yapmeyiz (Büyükorhan–Zaferiye), bilmem (Harmancık–Akalān), bilemem (Harmancık–Akalān), Konuşmam (Orhaneli–Demirci) örneklerindeki gibi –mA olumsuzluk eki kullanılmıştır.

Derleme sırasında yöneltilen sorulara bağlı olarak ortaya çıktığını düşündüğümüz bir durum, geniş zamanın birleşik çekimlerinin özellikle hikāye çekiminin diğer zamanların birleşik çekimlerine göre daha çok kullanılmış olmasıdır. Bu çekimde de basit çekimde olduğu gibi r sesinin düştüğü örnekler çoğunluktadır. çıkādık (Keles–Dağdibi), doldurūlādı (Harmancık–Akalān), sarālādı (Keles–Dağdibi), sepēlēdi (Keles–Dağdibi), gēyēdik (Orhaneli–Demirci), dakālādı (Büyükorhan–Zaferiye), ekēdik (Orhaneli–Gümüşpınar), asādık (Büyükorhan–Zaferiye), yakādık (Harmancık–Akalān), dönüvedim (Keles–Dağdibi).

Ancak olurduk (Harmancık–Akalān), yaparlardı (Harmancık–Akalān), alırdık (Harmancık–Akalān), dökurduk (Büyükorhan–Zaferiye), çēzerdik (Büyükorhan–Zaferiye) örneklerindeki gibi r sesinin düşmediği örnekler de bulunmaktadır.

Ayrıca gerileyici benzeşmenin bulunduğu örnek de tespit edilmiştir. gelillēdi (Keles–Dağdibi).

Geniş zamanın rivayet birleşik çekiminde tespit edilen örneklerde geniş zaman ekindeki r sesinin düşmediği örnekler daha çoktur. yaparmış (Keles–Baraklı), ēridirmiş (Büyükorhan–Perçin), dērmış (Büyükorhan–Perçin), çıkarmış (Keles–Baraklı), yatarmış (Keles–Baraklı).

Şart birleşik çekiminde ise r sesinin düştüğü ve korunduğu örnekler dengeli dağılım göstermektedir. vēmezlēse (Keles–Dağdibi), verirlerse>verlēse (Keles–Dağdibi), olursa (Harmancık–Akalān), çıkarsa (Harmancık–Akalān).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

GÖRÜLEN GEÇMİŞ ZAMAN –DI1. **teklik kişi** –DI_m2. **teklik kişi** –DI_ñ3. **teklik kişi** –DI1. **çokluk kişi** –DI_k3. **çokluk kişi** –DI_{l̃}

Görülen geçmiş zaman için kullanılan –DI eki ünlü uyumlarına uygun olarak iyelik kaynaklı kişi ekleri ile kullanılmaktadır. 2. teklik kişide var olan örneklerde ñ korunmuştur. Qaldım (Orhaneli–Gümüşpınar), gödüm (Keles–Dağdibi), Qaçdım (Keles–Dağdibi), gidemedim (Harmancık–Akalın), unutuldu (Büyükorhan–Zaferiye), böyüdük (Keles–Baraklı), vëdik (Keles–Dağdibi), örenemedik (Harmancık–Akalın), gödük (Orhaneli–Demirci).

Derlenen metinlerde ünsüz uyumu konusunda istikrar gözlemlenmemektedir. çekdim (Harmancık–Akalın), gitdim (Harmancık–Akalın), itdim (Harmancık–Akalın), getdiñ (Orhaneli–Gümüşpınar), kesdiñ (Orhaneli–Gümüşpınar), bıraktılā (Orhaneli–Gümüşpınar), kitdilē (Orhaneli–Gümüşpınar). Kütahya yöresi ağızlarında görülen geçmiş zaman eki, ünsüz uyumuna uymamaktadır¹².

dedidi (Keles–Baraklı) ve Qalkdısa (Orhaneli–Demirci) örneklerinde görülen geçmiş zamanın hikâye ve şart çekimi örneklendirilmiştir.

ÖĞRENİLEN GEÇMİŞ ZAMAN –mİş3. **teklik kişi** –mİş3. **çokluk kişi** –mİş_{lA(r)}, –mİş_{l̃}

Derlenen metinlerde sadece 3. teklik ve çokluk örnekleri bulunan öğrenilen geçmiş zaman için kullanılan –mİş eki de ünlü uyumlarına uygun kullanımlar içinde tespit edilmiştir. demiş (Keles–Dağdibi), unutmüş (Keles–Baraklı), otūmüş (Keles–Baraklı), āmamış (Keles–Dedeler), sınanmış (Harmancık–Akalın), Qaydetmişler (Keles–Baraklı), mūrlemiş (Keles–Baraklı), annamışlar (Harmancık–Akalın), darıltmışlar (Harmancık–Akalın), gelivēmişlē (Keles–Baraklı).

¹² Tuncer Gülensoy, *age*, s. 105.

EMİR KİPİ

2. teklik kişi –Ø 2. çokluk kişi –ñ

3. teklik kişi –sİñ

Derlenen metinlerde emir kipiyle ilgili çekim örneklerinin sayısı azdır. 2. teklik kişi için *Qaldır* (Keles–Baraklı), *unutma* (Keles–Baraklı), *sorma>sorla* (Büyükorhan–Zaferiye) 2. çokluk kişi için *durmēn* (Keles–Dedeler). 3. teklik kişi için ise *gitsiñ* (Orhaneli–Gümüşpınar), *kesilsiñ* (Orhaneli–Gümüşpınar) örnekleri bulunmaktadır.

İSTEK KİPİ –A

1. teklik kişi –Am 1. çokluk kişi –Allm

İstek kipi için de örneklerin sayısı fazla olmamakla beraber var olanların hemen hepsi 1. teklik ve çokluk kişilerle ilgilidir. *diyem* (Keles–Dedeler), *bakām* (Keles–Baraklı, Keles–Dağdibi), *çaralım* (Keles–Baraklı), *gidem* (Harmancık–Akalan), *yapām* (Büyükorhan–Zaferiye), *yapam* (Orhaneli–Demirci), *görēm* (Keles–Dağdibi).

DİLEK–ŞART KİPİ –sA

1. çokluk kişi –sAnİz

Dilek–şart kipiyle ilgili bir örnek 2. çokluk kişiye aittir. *görseniz* (Büyükorhan–Zaferiye).

SONUÇ

Bursa yerli ağızlarından derlenen metinlerde tespit edilen basit ve birleşik fiil çekimi örneklerinde en dikkati çeken nokta, şimdiki zaman ve geniş zaman ekindeki r sesinin çoğunlukla yanındaki ünlüyü uzatarak kaybolmasıdır.

Şimdiki zamanda r sesinin düşmesine bağlı olarak ortaya çıkan uzunluk, bazı örneklerde yerini normal süreli ünlüye bırakmaktadır. Ekin başındaki dar ünlünün korunup korunmamasıyla ilgili tam bir tutarlılık görülmemektedir. Ayrıca y ünsüzünün fiil kök ya da gövdesindeki geniş ünlüyü daraltmadığı örnekler de bulunmaktadır.

Geniş zaman çekiminde eklerdeki r ünsüzü düşme eğiliminde olmakla beraber söz konusu ünsüzün korunduğu örneklerin sayısı da az değildir. Geniş zamanın 3. çokluk kişi çekiminde yan yana gelen rl sesleri gerileyici benzeşmeyle ll haline gelmekte, –lar ekindeki r ünsüzü ünlüyü uzatarak düşebilmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Öğrenilen geçmiş zaman ve görülen geçmiş zaman eki ünlü uyumlarına uygun olarak kullanılmakta, görülen geçmiş zaman ekinin kullanımı, ünsüz uyumu konusunda tutarlılık göstermemektedir.

Fiil çekimi açısından Bursa yerli ağızlarının gösterdiği özellikler, Türkiye Türkçesi ağızları içinde L. Karahan'ın sınıflandırmasına göre Batı Anadolu ağızları grubuna ait çekim özellikleriyle örtüşmektedir.

KAYNAKÇA

- AKAR, Ali, **Muğla Ağızları**, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla 2006.
- DEMİREL, Muammer, "Bursa'nın Zenginliği Göçmenler", **XIX. Yüzyılda Bursa'da Göçmen İskanı**, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa 2008, s. 45–48.
- EREN, Emin, **Zonguldak–Bartın–Karabük İlleri Ağızları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- GÜLENSOY, Tuncer, **Kütahya Yöresi ve Ağızları (İnceleme, Metinler, Sözlük)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- GÜLSEVİN, Gürer, **Uşak İli Ağızları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2002.
- GÜNŞEN, Ahmet, **Kırşehir ve Yöresi Ağızları (İnceleme, Metinler, Sözlük)**, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 2000.
- KARAHAN, Leylâ, **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996.
- KORKMAZ, Zeynep, **Nevşehir ve Yöresi Ağızları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- YOLCU, Mehmet Ali, **Kepsut Yöresi Karakeçili Ağızı**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2005.

KARIŞIK DİLLİ ESERLERDEN ALİ’NİN YÛSUF VE ZÜLEYHÂ HİKÂYESİ*

Ali CİN**

ÖZET

Ali’nin *Yûsuf ve Züleyhâ* adlı eseri Türk dilinin karışık dilli eserlerinden biridir. Türk, İran ve Arap edebiyatlarında pek çok kimse tarafından ele alınıp işlenen *Yûsuf ve Züleyhâ* hikâyesinin ilk kaynağı, *Tevrat* olarak bilinmektedir. Türk dünyasında, *Yûsuf ve Züleyhâ* hikâyesi en geniş biçimiyle yer almıştır. Özellikle bu hikâye, Tatar, Başkurt, Azerbaycan ve Türkmen Türkleri arasında oldukça yaygındır. Türk edebiyatında *Yûsuf ve Züleyhâ* hikâyesini ilk kaleme alan, Harezm’li bir Türk olan Ali’dir. Ali, eserini Türkçenin hece ölçüsüyle ve dörtlükler halinde yazmıştır. Eserin Türk dünyasının birçok bölgesinde yazma ve basma nüshalarına ulaşmak mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Karışık dilli eserler, Kıssa-yı Yusuf, Yusuf ve Züleyhâ hikâyesi, Türk edebiyatı.

ONE OF THE MIXED-LANGUAGES WORK ALI’S JOSEPH AND ZULEYHA STORY

ABSTRACT

Ali’s Joseph and Zuleyha is one of the texts in mixed historical dialects. The Torah is the first known origin of story of “Joseph and Zulejha”, which has many variants in Turkish, Persian and Arabian literatures. It is also very popular in Turkic world, particularly among Tatars, Bashkirs, Azeri Turks and Turkmens. First author of “Joseph and Zuleyha” in Turkish literature is Ali from Khwarazm. Ali has written his work in Turkish with syllabic meter and in the quatrain form. There are

*Bu çalışmada, 2004 yılında tarafımdan hazırlanan **Ali, Kıssa-i Yusuf (H.630/M.1233) İnceleme-Metin-Dizin** adlı doktora çalışmasına dayanmaktadır.

**Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, alicin@akdeniz.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

many manuscripts and the printed copies of the story in the most areas of Turkic world.

Key Words: The texts in mixed historical dialects, Joseph Parable, the story of Joseph and Zuleyha, Turkish literature.

Türk, İran ve Arap edebiyatlarında pek çok kimse tarafından ele alınıp iGenen *Yûsuf ve Züleyhâ* hikâyesi, *Tevrat*¹’ta 37-57. baplar arasında, *İncil*²’de, *Resullerin İşleri Bap*³’de, *Kur’anı Kerim*⁴’de ise, *Yûsuf Suresi*’nde⁵ anlatılmaktadır. *Kur’an*’da ahsenü’l-kasas “hikâyelerin en güzeli” olarak vasıflandırılan *Yûsuf* kıssası, günümüze değin dinî Çâliyle okunmuş ve söylenmiştir. *Yûsuf hikâyesi* dinî olması bakımından bütün doğu ve batı toplumları tarafından büyük ilgi görmüştür. Bu hikâyeyi diğer *Leylâ ve Mecnun*, *Hüsrev ü Şirin* gibi hikâyelerden ayıran temel özellik, bu hikâyenin dinî kaynaklı olmasıdır. Eserin dinî kaynaklı olması, Çârlerin konu üzerinde değiklikler yapmasını ve çok farklı eserler ortaya çıkmasını engellemiştir.

Yûsuf ve Züleyhâ hikâyesinin Arap edebiyatındaki ilk örneğini Gazalî’nin, *Bahrü’l-Mahabba* adlı eseri oluşturur. Eser 1894 yılında Bombay’da, 1900 yılında da Delhi’de basılmıştır⁶.

Arap edebiyatında ikinci *Yûsuf ve Züleyhâ* hikâyesi, Çnü’l-Cevzî Abdurrahman Ali b. Muhammed Ebu’l-Ferec Cemâlüddin’in, *Ez-Zehrü’l-Enik Fî Kısasati Yûsuf u Sıddik* adlı eseridir.

Diğer bir hikâye, El Ensârî el Avsî el Melikî el-Müzekkir, tarafından yazılan *Ez-Zehrü’l-Kimam Fî Kısasati Yûsuf* adlı eserdir. Bu eser, Celalzâde NiÇânî Mustafa Çelebi tarafından *Cevâhiru’l-Ahbâr Fî Hasâili’l-Ahyâr* adıyla Türkçeye çevrilmiştir.

Molla Mûîn-i Cüveynî’nin *Ahsenü’l-Kasas*, HazinüÇâhi el-Bağdadî’nin *Tefsîrû Sîret-i Yûsuf*, Muhammed Yezid Et-Tûsî’nin

¹ *Kitâbı Mukaddes (Eski ve Yeni Ahit)*, Kitâbı Mukaddes girketi, İstanbul, 2000, Bap, 37-50, s.38.

² age., Bap, 7, (8-20. Ayetler) s.125-126.

³ YaÇâ Nuri Öztürk, *Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Meali*, İstanbul, 1998 s.236-248. Kur’an’da birçok hikâye anlatılmaktadır. Ancak Kur’an’da konunun bir hikâye ile bağlaşıp ve sona erdiği tek hikâye *Yûsuf hikâyesi*, sure de “*Yûsuf Suresi*” dir. (Sure:12/ayet:4-100)

⁴ Halide Dolu, *Menşeyinden Beri Yûsuf Hikâyesi ve Türk Edebiyatındaki Versiyonları*, Türkiyat Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, no: 402, İstanbul 1953, s. 97

Câmi-i letâifi'l-Besâtîn adlı eseri, Arap edebiyatının en meşhur *Yûsuf ve Züleyhâ* hikâyelerindendir.

Fars edebiyatında da, Arap edebiyatında olduğu gibi, birçok *Yûsuf ve Züleyhâ* hikâyesi yazılmıştır. Fars edebiyatında hikâyenin, nesir ve *Çîr* biçimlerinin beraberce kullanıldığı görülmektedir. Fars edebiyatında, ilk yazılan *Yûsuf ve Züleyhâ* hikâyesi, Firdevsî-i Tusî'ye aittir.⁵ Bu eser üzerine, Hermann Ethe tarafından 1908 yılında bir çalışma yapılmıştır.

Fars edebiyatında diğer bir *Yûsuf ve Züleyhâ* hikâyesi, ğehabud-dîn Amak Buhârî ve Heratlı Rûknü'd-dîn Mesut Bin Muhammed Ğnam-zâde tarafından manzum olarak yazılan eserdir.⁶ Fars edebiyatında ilk mensur *Yûsuf ve Züleyhâ* hikâyesi, Hoca Ebû Ğmail Abdullah b. Ebî Mansur Muhammed el-Ensârî Herâtî'nin *Enîsü'l-Mürîdin ve Şemsü'l-Mecalis* adlı eseridir.⁷ Fars edebiyatında bu hikâyelerin dışında *Yûsuf Sûresi* tefsirleri de bulunmaktadır.⁸

Firdevsî-i Tusî'den sonra Fars edebiyatında yazılan *Yûsuf ve Züleyhâ* hikâyesinin en önemlisini Molla Camî (El-Camî Nureddin Abdurrahman b. Ahmed el-Horasani) yazmıştır. Türkiye kütüphanelerinde Farsça yazılmış *Yûsuf ve Züleyhâ* hikâyeleri, sayıca Türkçe yazılmış *Çölgan*lardan geri kalmaz. Bunların tamamına yakını Camî'nin *Yûsuf ve Züleyhâ* adlı eserine dayanır. Türkiye kütüphanelerinde, Molla Camî'nin yazmış olduğu hikâyenin birçok nüshasının bulunması, Türk *Çar*larının Molla Camî'den etkilendiklerini ortaya koyan en önemli delillerdendir. Farsça yazılmış *Yûsuf* kıssasının Süleymaniye, Rağî Efendi, Atıf Efendi, Nurosmâniye, Beyazıt... gibi birçok kütüphanede yazma nüshaları bulunmaktadır.

Türk edebiyatında *Yûsuf ve Züleyhâ* hikâyesi manzum ve mensur biçimlerde yazılmıştır. Türk edebiyatında *Yûsuf ve Züleyhâ* hikâyesinin manzum biçimleri mensur biçimlerine göre daha fazladır.

Agah Sırrı Levend, Türk edebiyatında *Yûsuf ve Züleyhâ* hikâyesi yazarlarla ilgili olarak *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserinde 15. yüzyıl ve sonrası için 27 kişilik bir liste sunar⁹. Ancak bugün için bu sayı, 15.yüzyıldan öncekilerle birlikte çok daha fazladır¹⁰.

⁵Hermann Ethe, *Yûsuf And Zâlikhâ*, Oxford, 1908.

⁶ H. Dolu, age., s. 125.

⁷ H. Dolu, age., s. 165

⁸ Ayrıntı için bk., H. Dolu, age., s. 166-167.

⁹Agah Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.129-120, Ankara, 1988. (BihiġtiAhmed Sinan (XV.yy.),Kırımlı Abdulmecid,Çâkerî Sinan (XV. yy.),Bursalı Celîli (XV. yy.), Ahmedî, Hataî (XV.yy.),Likâî (XVI. Yy.), Nimetulla (XVI.yy.),Manastırlı Kadı Sinan (XV.yy.),Köprülü-zâde Es'ad Paġa Havaî

Yûsuf ve Züleyhâ hikâyesinin mensur biçimleri genelde tercüme eserlerdir. Celâl-zâde Koca Niğancı Mustafa Çelebi, *Cevâhirü'l-ahbar fî Hasâil'il-ahyâr* adlı eserini Arapça *Ahsenü'l-Kasas* adlı hikâyeden tercüme etmiştir¹¹. Galatalı Mehmet Bin İbrahim, *Ahsenü'l-Kasas-ı Şerîfe*¹² adlı eseri Sultan III. Murat için telif etmiştir. Diğer bir eser de Mehmed Bin Altıparmak'ın (öl. 1033/1623) *Yûsufnâme* adlı eseridir. 1031/1621 tarihinde Abûbekir Ahmed Tarsûsî'nin Arapça eserinden Sultan I. Mustafa adına tercüme etmiştir¹³. Mensur olarak yazılan *Yûsuf ve Züleyhâ* hikâyelerinin bir kısmı *Kısas-ı Enbiyâ*'lar içerisinde yer almaktadır. Bunlardan birisi *Rabguzi'nin Kısasü'l-Enbiyası*'dır. 1997 yılında Aysu Ata tarafından Türkiye'de yapılan çalışmada Hikâye, "*Kıssa-i Yûsuf-ı Şiddîk 'Aleyhisselâm*" başlığı altında verilmiş olup, 90-155. sayfaları (65r19- 110v15) arasındadır.¹⁴ Bir diğer *Kısasü'l Enbiya*, yazarı belli olmayan Bursa Eski Eserler ve Yazmalar Kütüphanesi'nde bulunan ve Cîmet Cemiloğlu tarafından 1994 yılında üzerinde çalışma yapılan eserdir¹⁵. Hikâye, "*Kıssa-i İbrahim 'Aleyhisselâm*" başlığı altında verilmiş olup, eserin 163-185. sayfaları (66b8-96b5) arasındadır. Bir diğer eser ise, Şirvanlı Mahmut'un *Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi* adlı eserinin içerisinde yer almaktadır. Eser üzerinde Muhammet Yelten bir çalışma yapmıştır¹⁶. Hikâye, *Kıssa-i Yûsuf 'Aleyhi's-selâm*" başlığı altında verilmiş olup eserin 256-269. sayfaları (79a9-86a19) arasındadır. Yakın tarihimizde Ahmet Cevdet Paşa tarafından yazılan *Kısasü'l-Enbiya* adlı eser de herkes tarafından bilinmektedir. İsmi zikrettiğimiz *Kısasü'l-Enbiya*'ların dışında Türkiye kütüphanelerinde Arapça'dan ve Farsça'dan tercüme edilen, yazarı belli olmayan *Kısasü'l-Enbiya*'larda da *Kıssa-yı Yûsuf* hikâyesine rastlanılmaktadır.

Abdurrahman, Süleyman Tevfik Bey (XIX. yy.), Mehmet Çet Paşa Ahmed Mürşîd, Molla Hasan (XVIII. yüzyıl), Bursalı Havaî Mustafa, Ruf'atî Abdülhay, Bağdadlı Zihni Abdüddelîl, Ziyâî Yusuf Çelebi, Halife, Karamanlı Kâmi Mehmed, Akçirli Gubarî Abdurrahman, gikârî, Hâmidî, (Eserini Milâdi 1516'da Belh Çarinde yazmıştır.), geyhoğlu Mustafa, (XV. yüzyıl).

¹⁰ Harezmi Ali, Haliloğlu Ali, geyyad Hamza...

¹¹ Hasan Kavruk, *Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler*, MEB Yayınları, İstanbul, 1998, s.64-66.

¹² age. s. 64-66

¹³ age. s. 64-66

¹⁴ Aysu Ata, *Kısasü'l-Enbiyâ I, Giriş-Metin-Transkripsiyon*, TDK Yayınları, Ankara, 1997.

¹⁵ Cîmet Cemiloğlu, *Kısas-ı Enbiya Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*, TDK Yayınları, Ankara, 1994.

¹⁶ Muhammet Yelten, *Târih-i İbn-Kesir Tercümesi*, TDK Yayınları, Ankara, 1998.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Karışık Dilli Eserler

Türk tarihinin 13. yüzyılı oldukça hareketli geçmiştir. Doğudan Moğol akınları, batıdan Haçlı seferleri, bu coğrafyanın hareketlenmesine yol açmıştır. Bu hareketlilik, sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel hayata da yansımıştır. Bu yansıma kendisini, 13. yüzyılda yazılan eserlerin azlığı, savaşlar ve karışıklıklar sebebiyle eserlerin yok oluşunda göstermiştir.

Türkoloji çalışmalarında, Doğu Türkçesi ile Batı Türkçesi özelliklerini bünyesinde beraber bulunduran eserlere “karışık dilli” eserler adı verilmektedir. Bilim adamları, *Behcetü'l-Hadâik*, *Ferâiz Kitâbı*, *Kudûrî Tercümesi*, *Şerhü'l-Menâr* gibi eserlerden hareketle bu dönem metinlerinde niçin hem Doğu hem de Batı Türkçesi özellikleri bulunduğunu açıklamaya çalışmıştır.

Bilim adamlarının bir kısmı, Ali'nin *Kıssa-yı Yûsuf* adlı eserini de “karışık dilli” eserler arasında değerlendirerek Çusorulara yanıt bulmaya çalışmıştır:

Eserlerin dilindeki bu karışıklık, eserleri yazanların kendi yazı dillerinden mi kaynaklanmaktadır? Yoksa dönemin bir yazı dili etkisi midir?

Bu dönem eserlerinin dili, niçin hem Doğu hem de Batı Türkçesi özellikleri göstermektedir?

Anadoluya gelen Oğuzların bir yazı dili var mıydı? Batıya göç eden Türkler, Oğuzca'yı Anadolu'da mı öğrendiler?

Bu konularla ilgili olarak bilim adamlarının görüşü şöyledir:

Reşit Rahmeti Arat, XI-XIII. yüzyıllar arasındaki dönemi geçiş dönemi olarak değerlendirip, dilin bir taraftan teçekkül ve inkişafını, diğer taraftan bunun eski yazı dili ile olan ilgisinin ortaya konulabilmesi için karışık devir “olga-bolga” metinlerinin dikkatle taranmasını ve araştırılmasını tavsiye eder¹⁷.

ğınası Tekin, Oğuz yazı dilinin Eski Türkçeden ayrılmış olarak ayrılmasını kabul etmeyerek Orta Asya Türk yazı dilinin Anadolu'ya etkisinin, tek tek kişiler aracılığıyla olduğunu ve bu etkinin de sadece onu getiren ve Anadolu yöresine yerleşen Orta

¹⁷ Reşit Rahmeti Arat, “Anadolu Yazı Dilinin Tarihî Gelişimine Dair”, *Makaleler Cilt 1*, TKAE Yayınları, (hızl. Osman Fikri Sertkaya) Ankara, 1987, s. 318.

Asyalı yazarın kendi eserlerine inhisar ettiğini, kendi dıÇını, çevresini etkileyemediğini düĖünü¹⁸.

Ayrıca Tekin, karıÇık dilli eserlerdeki “olĖa-bolĖa”nın bir metindeki oranının yazarın OĞuz Türkçesini etkileme gücüyle ve Anadolu’ya geliğtarihiyle ilgili olduğunu söyler.¹⁹ Ėinası Tekin, 2000 yılında yayımlanan *Güzide Kitabı’nın Tercüme Hikâyesi*²⁰ adlı makalesiyle yaklağık kırk yıldır tartığılan Türk dili tarihindeki olĖa-bolĖa sorununu tekrar gündeme getirir. Tekin, M. Bin Bâlî’nin Anadolu Türkçesi’ne aktardığı eserin diline verdiği “olĖa-bolĖa” adının “karıÇık dilli” eserlerin genel adı olmasını eleğirir.²¹ Tekin, makalesinde içerisinde “olĖa-bolĖa” özellikleri bulunduran eserlerin geğiğdönemi eserleri olarak değeriendirilmesine Ėddetle itiraz eder, bu görüğeri tenkit eder. Tekin, son olarak Anadolu’da az da olsa “karıÇık dilli” metinlerin bulunmasını Ėahsî bir tesir olarak görüp, siyasi ve ticari maksatlarla XII. asrın sonu ile XIII. asrın bağarında Türkistan’dan Anadolu’ya gelen din adamı, sûfi ve Ėöyhlerin Anadolu halkı için OĞuzca kaleme aldıkları eserlerine, kendi ana dilleri olan Orta Asya Türkçesinin özelliklerini bilerek ya da bilmeyerek dahil etmesiyle açıklar²².

Behcetü’l-Hadâ’ik üzerinde doktora ĖalıĖnası yapan Mustafa Canpolat ise, Anadolu’ya gelen Türklerin yazı dili olmadığı Ėakinde sürülen görüğerin doğru olamayacağını söyleyerek²³ bu durumu özetle Ėöyle açıklar:

XI. yüzyıl ile XIII. yüzyıl arası Moğol istilasına sebebiyle karanlık devirdir. XIII. yüzyıldan önce yazılmığ ve bugüne kadar gelmiğ olan pek az eserin istinsahlarının XIV. yüzyıla ve daha sonrasına ait olması bunun önemli kanıtıdır²⁴.

Anadolu’da kurulmak istenen yazı dili ile yerli lehçeler arasında uzun ĖarpıĖmalar olmuğ, bu arada bir yandan eski yazı

¹⁸ Ėinası Tekin, “1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde OlĖa-BolĖa Sorunu”, **TDAY Belleten 1973-1974**, Ankara, 1974, s. 69.

¹⁹ age., s. 70.

²⁰ Ėinası Tekin, “Timur Öncesinde Anadolu ile Orta Asya Türk Dünyası Arasındaki Kültür iliğkileri ve *Güzide Kitabı’nın Tercüme Hikâyesi*”, **TDAY Belleten 1997**, Ankara, 2000, s. 151-196.

²¹ age., s. 163.

²² age., s. 166.

²³ Mustafa Canpolat, “Behcetü’l-Hadâ’ik’in Dili Üzerine”, **TDAY Belleten 1967**, Ankara, 1989, s. 165.

²⁴ age., s. 170.

dilinin, bir yandan da yavaGyavaGyazı dili haline gelmeye baÇayan yerli lehçenin özelliklerini taÇyan eserler yazılmıştır”²⁵.

Mustafa Canpolat, 1995 yılında, *Behcetü'l-Ḥadā'ik Üzerine* adlı makalesinde, önceki yıllardaki çalışmaları *Behcetü'l-Ḥadā'ik*'in Eski Anadolu Türkçesinin başlangıç döneminde yazılmış bir yapıt olduğunu düşündüğünü, ancak ilerleyen yıllarda görüşünün değiştiğini, *Behcetü'l-Ḥadā'ik*'daki bu karışıklığın aynı yoğunlukla olmasa da Kıpçak metinlerinde de görüldüğünü, yazım bakımından da Eski Anadolu Türkçesi yanında belki daha çok Mısır Kıpçakçası ile bir koşutluk gösterdiğini söyler. Canpolat son olarak, *Behcetü'l-Ḥadā'ik*'in, Eski Anadolu Türkçesinin yazı dili haline gelirken ana dili Kıpçak Türkçesi olan, ama Oğuz Türkçesini de iyi bilen birisi tarafından Mısır Kıpçakçasından aktarıldığını ifade etmektedir²⁶.

Mecdut Mansuroğlu'nun, Oğuzca ile ilgili görüşü özetle şöyledir:²⁷

Oğuz Türkçesi, ilk ürünlerini Orta Asya'da vermiştir. Anadolu'da teÇekkül eden yazı dili, Eski Türkçenin edebiyat dilinin tesirinden kendisini kurtaramamıştır. Anadolu'daki yazı dili üzerinde Doğu Türkçesinin tesirleri 15. yüzyıl sonuna kadar devam eder.

Abdülkadir Çan, Altınordu ve Mısır Bölgesinde yazılmış olan birçok eserde Eski Türkçe özelliklerinin devam ettiğini saptamıştır²⁸.

Zeynep Korkmaz, Anadolu'daki yazı dilinin Orta Asya ile bağlantısına dikkat çekerek XI-XIII. yüzyıllar arasındaki dönemi geçiÇ dönemi olarak değerlendirir²⁹.

Ahmet Bican Ercilasun ise, Batı Türkçesinin doğuÇunu siyasi, coğrafi ve lengüistik sebeplere bağlar. Ercilasun'un Oğuz Türkçesi ile fikirleri özetle şöyledir:

XIII. yüzyıla kadar tek yazı dili kullanılıyordu bu da Hakaniye Türkçesiydi. Anadolu'ya gelen Oğuzlar yazı dili bilmiyorlardı. Türkistan bölgesinden gelenler, Oğuz Türklerine hitap

²⁵ age., s. 171.

²⁶ Mustafa Canpolat, *Behcetü'l-Ḥadā'ik Üzerine*, **Beläk Bitig**, *Sprashstudien für Gerhard Doerfer zum 75. Geburtstag*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 1995, s. 52.

²⁷ Mecdut Mansuroğlu, “Eski Osmanlıca”, **Tarihî Türk Şiveleri**, TKAE Yayınları, Ankara, 1988, s. 275.

²⁸ Abdülkadir Çan, “XIII- XVI. Yüzyıllarda Mısır'da Oğuz Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve Halis Türkçe”, **TDAY Belleten**, Ankara, 1953, s. 53-71.

²⁹ Zeynep Korkmaz, “XI.XIII.Yüzyıllar Arası Oğuzca” **TDAY Belleten**, Ankara, 1974, s. 41-48.

ettikleri için Anadolu'da kendi bildikleri edebî dili kullanamadılar. Bu edebî dil geleneğini bilenler, Oğuz ağzından yeni bir yazı dili geleneği yarattılar³⁰.

Ercilasun, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi* adlı eserinde yukarıda zikrettiğimiz görüşlerini genişleterek, karığk dilli eserlerden hiçbirinin 11, 12 ve 13. yüzyılda yazıldığını kesin olarak bilinmediğini, bu eserlerin Orta Asya edebî dilini bilen Oğuz asıllı kimseler tarafından 13 ve 14. yüzyıllarda yazıldığını ve eserlerdeki Oğuzca özelliklerin, müstensihlere ait özellikler olduğunu ileri sürer. Ercilasun'a göre 15. yüzyılda Muhammed bin Baydur'un kullandığı "olĖa-bolĖa" tabiri, karığk dili değil, Doğu Türkçesini anlatmak için kullanılmıştır.³¹

VII. Milletler Arası Türkoloji Kongresi'nde *Kadı Burhaneddin Divanı'ndaki "olĖa-bolĖa" Özellikleri Dolayısıyla* adlı bir bildiri sunan Bilâl Yücel, Oğuz Türkçesinin bazı özelliklerini Eski Türkçe, Harezmi Türkçesi ve Çağatay Türkçesinde görmek ne kadar doğal ise, bu lehçelere ait olan kimi özelliklerin de XIII-XIV. yüzyıllardaki Oğuz Türkçesi eserlerinde görülmesinin o kadar doğal olduğunu ifade eder. Ayrıca Yücel, Eski Oğuz Türkçesinin, Köktürk-Uygur-Karahanlı kolundan kademeli bir biçimde teğekköl etmediğini, konuğna dili olarak eski zamanlardan beri diğer kollarla birlikte yaÇarken XIII. yüzyılda eser vermeye bağlayıp, XIV. yüzyılda da yazı dili seviyesine ulağtığını ileri sürer.³²

Hayati Develi, *Fatiha Tefsiri* adlı makalesinde, karığk dilli teriminin sınırlarının tam olarak belirlenememiğoldüğünü, neyi neden ayırmayı amaçladığının açık olmadığını ve bazı eserlerin bu tanım için uygun olmadığını söyler.³³ Develi ayrıca, çalığmasında bu tefsiri, karığk dil özellikleri gösteren diğer eserlerle benzerliklerini ortaya koyarak, bu tür eserlerin ferdî bir dil karığmından ziyade, genelleğmiğ bir ağız özelliği gösterdiğini ileri sürer³⁴.

Yukarıda söz konusu saha ve eserlerle ilgili olarak bilim adamlarının görüşlerini sunduk. Görüldüğü üzere görüşler birbirinden

³⁰ Ahmet Bican Ercilasun, "Batı Türkçesinin Doğuğu", *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988*, TDK Yayınları, Ankara, 1996. s. 39-45.

³¹ Ahmet Bican Ercilasun, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2008, s. 437-438.

³² Bilâl Yücel, "Kadı Burhaneddin Divanı'ndaki "olĖa-bolĖa" Özellikleri Dolayısıyla" *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri*, S. 4, Sivas 2004, s. 96-97.

³³ Hayati Develi, "AĞız Özellikleri Tağyan Bir Eski Türkiye Türkçesi Metni Fatiha Tefsiri", *İlmî Araştırmalar*, S. 6, Ėstambul 1998, s. 64.

³⁴ age. s. 67.

farklıdır. Ancak bu görüşlerin ortak noktası, elimizdeki mevcut eserlerden hiçbirinin müellif hattının bulunmaması, yazıldıkları yer ve bölge ile ilgili hiçbirinde açık bir kayıt olmamasıdır.

Ali'nin Eseri

Ali'nin eserinin adı *Kıssa-yı Yûsuf*'tur. Edebiyatımızda bu eserin adı *Kıssa-yı Yûsuf*'un yanısıra, *Yûsuf ve Züleyhâ*, *Yûsuf ve Zeliha*, *Yûsuf ü Züleyhâ*, *Yûsuf Mesnevisi*, *Yûsuf Kıssası*, *Kitâb-ı Yûsuf Aleyhisselâm* gibi değişik isimlerle kullanılmaktadır. Azerbaycan sahasında, eserin adı *Qisseyi-Yusif Poeması*, olarak geçmektedir.

Türk edebiyatında mesnevi adının kullanılmasının geyyad Hamza'nın *Yûsuf ve Zeliha* adlı eseriyle birlikte başladığını söylemek mümkündür. Türk edebiyatında ilk yazılan *Kıssa-yı Yûsuf* hikâyesi Ali'ye ait olmakla birlikte, mesnevi nazım şekliyle ve aruzun fâilâtün fâilâtün fâilâtün kalıbıyla ilk yazılan eser geyyad Hamza'nın eseridir³⁵.

Eserin Yazarı

Türklük dünyasında, *Kıssa-i Yûsuf*'ün yazarı Ali, Harezmli Ali, Kul Ali, Gul Gali, adıyla bilinmektedir.

Yakın zamanımıza kadar Türkiyede Ali'nin hayatına dair bilgi veren eser yoktur. Genelde kaynaklarda Ali, Harezmli bir Oğuz Türkü olarak geçmektedir. Bu bilginin dışında bir bilgi kaynaklarda yer almamaktadır. Ancak Ali'nin eserinin sonunda yer alan Kul Ali ibaresi, Türkiye Türkolojisi dışındaki özellikle doğu Türklük bölgesinde eserin sahibinin Kul Ali adıyla anılmasına sebep olmuştur. Ali'nin eserinin sonunda, isminin geçtiği dörtlük şu şekildedir:

*ümîd dutar bu müznibîn sen mevlîye
sen kerîm sen hem rahîm mevlîye
rahmet kılğıl yâ rahîm kul 'aliye
şoñ nefesde müferrah kılğıl êmdi*

Eserin sonundaki dörtlükte geçen Kul Ali adı, her ne kadar Ğarin gerçek adı olmasa da, doğu Türk dünyası literatürüne bu şekilde girmiştir. Ğair hakkındaki bilgilerin yetersiz oluşu, bu isimlendirmenin yapılmasına sebep olmuş olabilir.

ğairin hayatı hakkında, Türkiye dışındaki kaynaklarda şu bilgiler yer almaktadır:

³⁵ Dehri Dilçin, *Yusuf ve Zeliha*, TDK Yayınları, İstanbul 1946.

Türkmen kaynaklarında *Kıssa-yı Yûsuf* yazarı, Ali Mihrhocaoglu Çökinde geçmektedir. Ali Mihrhocaoglu, orta çağda yaşıyan ve eser veren büyük bir Türkmen Çari olarak değerlendirilir. O, Harezm’de yaşıyan ağıretlerden birinde dünyaya gelmiş, hayatının kırk yıldan fazlasını Harezm’de geçirmiştir. O devirlerde Ali, Ürgenç medreselerinde müderrislik yapmıştır. Ali, o sırada *Kıssa-yı Yûsuf* adlı eserini 1233 yılında 50 yaşında iken tamamlar ³⁶.

Tatar kaynaklarına göre ise Kul Ali, Çil Çuman bölgesinde dünyaya gelmiş ve Bulgar devleti Çazadelerinden Abdullah Beg’in torunudur. Tahsilini yapmak için Harezm’e gitmiştir. Orada okumuş ve uzun yıllar ders vermiştir. Harezm ve Ürgenç’e Moğol istilâları başayınca Kırgız bozkırlarına göçmüş ve bir süre sonra da ata yurdu olan Zey’e geçmiştir. Kul Ali, Moğollara karşı yapılan savaşa vefat etmiştir ³⁷.

Her ne kadar Tatar ve Türkmen kaynaklarında onun hayat hikâyesiyle ilgili bilgiler bulsak da, bu bilgiler efsane ve rivayetlere dayanmaktadır.

Eserin Yazılış Tarihi

Eserin yazılıştarihi ağıdaki dörtlükte de geçtiği gibi 1234 yılını göstermektedir. Ancak bu tarihin kesinlikle doğru olduğunu söylemek mümkün değildir. Eserin müellif nüshası elimizde bulunmadığı için bu konuda söylenebilecek çok fazla bir şey yoktur.

mevlümden meded nuşret yetüzünden

recep ayı calaba otuzundan

târihnin hoş altı yüz otuzundan

bu za‘îf bu kitâbnı düzdi emdi

Eserin Bakü nüshasında, eserin yazılışı ile ilgili olarak farklı bir tarih geçmektedir. Ancak “dokuzundan” kelimesini yazarken “dokuz ...undan” Çökinde arada bir boşluk vardır. Bu boşluğun bir eksiklik olup olmadığı tartışmalıdır.

târih altıyüz dokuzundan

bu za‘îf bu kitâbnı düzdi emdi

³⁶ Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatı Antolojisi (Türkmenistan Türk Edebiyatı) Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s.257

³⁷ Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatı Antolojisi (Tatar Edebiyatı II) Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.37

Eserin yazıldığı yer ile ilgili olarak elimizdeki mevcut yazmalarda herhangi bir kayıt yoktur.

Eserin Nüshaları

Ali'nin *Kıssa-yı Yûsuf* adlı eserinin elimizdeki yazma ve matbu nüshaları şunlardır:

Yazma Nüshalar

Ali'nin *Kıssa-yı Yûsuf* adlı eserinin yazmalarının büyük bir kısmı Türkiye dışındadır. Türkiye'de bir el yazması ve 3 matbu nüshası bulunmaktadır. Yurt dışında özellikle Kazan'da eserin birçok el yazması bulunmaktadır. Ancak bu yazmalar müellif nüshası değildir. Ayrıca *Ali*'nin eseri 1800'lü yıllarda Kazan'da birçok kez basılmıştır.

Berlin Nüshası

Almanya'nın Berlin Kütüphanesi No:138'de kayıtlı bulunan bu nüsha, 79 varak olup 16 satır vardır. Metin okunaklı olup yer yer bazı kelimelerin üstlerinin çizildiği ve kenar kısımlara tekrar yazıldığı görülmektedir. Metinde özellikle Arap alfabesindeki noktalı harflerin yazımında sıkça hatalar yapılmıştır. Dresden nüshasında anlatılan "Yûsuf'un suya girmesi ve balıklarla konuşması" Berlin nüshasında yoktur. Berlin nüshasında bazı kısımlar noktalarla geçilmiştir. Takip kelimesi vardır. Berlin nüshası üzerinde bir değerlendirme yapan Steven West, Berlin nüshasının 1779 veya bundan kısa bir zaman sonra yazıldığını belirtir. West, nüshanın filigranlı bir kâğıda sahip olduğunu ve nüshada bulunan 3 harfin çözümünü yaparak, nüshada kullanılan kâğıdın 1728-1855 yılları arasında Kazan'ın güneybatı bölgelerinde kullanıldığını belirtir³⁸.

Nüshanın ketebe kaydında, "El-ḥaṭṭu bâkî ve'l ömrü fânî el-ʿabdü ʿaşî ve'r-Rabbü ʿâfî; Ketebehü fakîrû'l-ḥakîr Maksûd Bin Ramazân" şeklinde bir ibare bulunmaktadır. Eserin ketebe kaydından sonra, dua yer almaktadır.

*munı yazdum yâdgâr olmağ üçün
oğugandın bir duʿâ kılmak üçün*

*duʿâ birle yâd kıluğ bizleri
ḥağ taʿâlâ yarlıkasun sizleri*

Ayrıca eserin sonunda rubâʿî başlığı altında şiirler vardır.

³⁸ S. L. West, "The Qissa-i Yusuf of Ali" The First story of Joseph in turkic Literature, *Acta Orientalia* cilt. XXXVII. Fasciculi 1-3, Budapest 1983, s.79

Dresden Nüshası

Almanya'nın Dresden Kraliyet Kütüphanesi No:419'da bulunan bu nüsha 75 varak, 17 satırdır. Metin talik hatla yazılmıştır. 11r5'ten sonra "hikâyet bağı" altında altı satırlık bir bölüm vardır. Bu bölümün asıl metinle bir ilgisi yoktur. West, bu bölümün buraya sonradan ilave edildiğini söyler. Yine West, eserin kâğıtlarının cilalı ve filigranlı olduğunu ve nüsha üzerindeki üç harf'in açılımını yaparak, bu çeğt kağıdın 1727-1845 yılları arasında Moskova'nın kuzeydoğusunda kullanıldığını belirtmektedir³⁹. Bazı bölümlerde yazı türünün değışiği görülmektedir. (12r13-17 vb.) Nüshanın kenarlarına düzeltme ve ilaveler yapılmıştır.

Kazan Nüshası

Kazan nüshası, Tataristan Fenler Akademisinin Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü'nde 53/3 numarada kayıtlı olup 18. yüzyılda istinsah edildiği sanılmaktadır. Kazan nüshası 75 varak, 17 satırdan oluşmaktadır. Metnin başlık kısımları da dahil olmak üzere okunaklıdır. Berlin ve Dresden nüshalarında bulunan bazı dörtlükler, bu nüshada yoktur. Nüshanın 66r'den sonraki bir varacağının eksik olduğu anlaşılmaktadır. Konu olarak bir kopma söz konusudur. Ayrıca nüshanın son kısmında iki satır eksiktir.

Bakü Nüshası

Bakü nüshası, Azerbaycan'ın Nizami Müzesi'nde B 3422 numarada kayıtlıdır. Nüsha 70 varak olup genelde 16 satırdır. Ancak bu satır sayısı zaman zaman 17 satıra da çıkabilmektedir. Yazma baştan 10 varak civarında eksiktir. Bunun dışında bir eksiklik yoktur. Ancak oldukça hatalı yazımlar vardır. Eser bölüm olarak "ağnudan kalan kuyunun" tasviri ile başlar.

Leningrad Nüshası I

Bu nüsha yazı alanı 135-150x80-85mm ölçülerinde, 15 satırlı, talik hatla yazılmıştır. 79 varaktan meydana gelmiştir. Ketebe kaydı bulunmayan nüshada, müstensih ve istinsah tarihleri de yoktur.

Leningrad Nüshası II

Baştan eksik olan bu nüsha, 115-135x85-90 mm ölçülerinde, 17 satırlı, 56 varaktan meydana gelmiş ve nesih hatla yazılmıştır. Ketebe kaydına göre, Kismetü'llâh Bin Abdu'l-Celil tarafından Mevlâna Molla Gâmil Medresinsi'nde 1815 tarihinde yazılmıştır. Eserin başta bazı faydalı bilgiler ile Kadir Gecesi'nin faziletiyle

³⁹ bk. age. s.78

ilgili bir kayıt, sonunda da elli beyitlik “*Risâle-i Şükr-nâme-i Şerîf*” başlıklı bir manzume, doğum, ölüm kayıtları ile bazı Çir parçaları vardır.

Millî Kütüphane Nüshası

Eser, Millî Kütüphane, Yz. A 7522/2 numarada kayıtlıdır. girazeli, miklepli, sırtı ve kenarları siyah meçn, deffeleri kendinden desenli kağıt kaplı mukavva ciltlidir. Yazma filigranlı kâğıda, siyah mürekkeple bozuk talik hat ile yazılmıştır. *Kıssa-yı Yûsuf*, bu cildin 174b-240a yaprakları arasındadır. Cildin baş tarafında (1a-173a) *Salsal-nâme* isimli başka bir eser bulunmaktadır. Eserin sonu eksiktir.

Matbu Nüshalar

Türkiye kütüphanelerinde bulunan matbu nüshalar, Kazan’da basılmıştır. Bu durum eserin Kazan bölgesinde daha çok ilgi gördüğünü göstermektedir.

Manisa Nüshası

Nüsha, Manisa, Ğ Genel Kitaplık Müdürlüğü 1401 numarada kayıtlıdır. Eser, Kazan Sevdagiri Murtaza Davutoğlu’nun yardımıyla Müslümanların faydalanması için, Kazan Sevdagiri Rahimcan Said Oğlunun matbaasında 1847 Kazan’da basılmıştır. Bu nüsha, 98 sayfadır. Dresden ve Berlin nüshalarına göre birçok dördlük eksiktir. Eser basıldıktan sonra bazı kelimelerin üzerine Osmanlı Türkçesiyle açıklamalar yapılmıştır.

İstanbul Nüshası I

Bu nüsha, Ğstanbul Üniversitesi Türkiyat Araçtırmaları Enstitüsü Katanof Kitaplığı 552 numarada kayıtlıdır. Eser 1839 yılında Kazan’da basılmış olup toplam 122 sayfadır. Eser 2. sayfadan başlayıp 122. sayfada son bulmaktadır. 122. sayfada hata sevap cetveli vardır. Nüshada toplam 19 bölüm bulunmaktadır. Eser bir beyit ile son bulmaktadır.

anı dahı uşal yerde defn kıldı

ziyârete bu kün anda varurlar êmdi

Nüshanın, fiziki durumu kötüdür. Buna rağmen okunacak yerleri var olmakla birlikte, okunamayan yerleri de bulunmaktadır.

İstanbul Nüshası II

Nüsha, Ğstanbul Üniversitesi Türkiyat Araçtırmaları Enstitüsü Katanof Kitaplığı 171 numarada kayıtlıdır. Kazan’da 1909 yılında basılmıştır. Eser *Kitâb-ı Hazret-i Yûsuf* „*Aleyhi’s-selâm*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

baÇığı ile baÇamaktadır. Eser 64 sayfa olup Çı beyitle son bulmaktadır.

anı alup ol yerde defn kıldı

ziyārete bu kün anda varurlar émdi

Eser Üzerinde Yapılmış Çalışmalar

Eser üzerinde yapılan ilk çalışma, Houtsma'ya aittir. Houtsma, Ali'nin *Kıssa-yı Yûsuf* adlı eserinin Berlin ve Dresden el yazmalarından seçtiği bazı parçaları Alman ğark Cemiyeti Dergisi'nde (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft) 1889'yılında yayımlamıştır⁴⁰. Houtsma'nın bu makalesi, *Kıssa-yı Yûsuf*'un Dresden ve Berlin nüshalarından seçtiği parçaların, Arap alfabesiyle verilen metninden oluşmaktadır. Bu parça, Mısır'lı tacirin anlatıldığı Berlin nüshası 14r3'den baÇar ve 40-50 dörtlükten oluşur.

mısır içre bir tâcir olur érdi

anı atı melik biñ duğar érdi

Makalenin son kısmı ise; Berlin nüshası 78v6'dan baÇayarak 11 dörtlükten oluşmaktadır.

yûsuf sawcı kıssasın kılduğ ‘ayân

‘arab acem dil yetdükçe kılduğ beyân

Houtsma'dan sonra eser üzerinde ikinci çalışmayı yapan Brockelmann'dır. Brockelmann, Houtsma'nın yayımladığı metne dayanarak eserin dil incelemelerini yapmıştır⁴¹.

Eser üzerinde bir diğer çalışma ise, Hüseyin Kazım Kadri tarafından yapılmıştır. Kadri'nin “*Mahdumgulu Divânı ve Yedi Asırlık Türkçe Bir Manzume*”⁴² adlı eseri, Houtsma'nın daha önce 1889 yılında ZDMG'de⁴³ yayımladığı metni esas alan bir çalışmadır.

Saadet Çağatay, *Türk Lehçeleri Örnekleri* adlı eserinde Ali'nin eserinden yaklaşık altmış dörtlülüğü yayımlamıştır⁴⁴. S. Çağatay, bu metin yayınında Hüseyin Kazım Kadri'nin *Yedi Asırlık*

⁴⁰Houtsma, “Ein alttürkisches Gedicht”, “*Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, ZDMG*” s.43, 1889, s.69-98

⁴¹C. Brockelmann, „*Ali's Qissa'i Yusuf*“, Berlin 1917

⁴²Hüseyin Kâzım Kadri (ğey Muhsin Fani), “*Mahdumgulu Divânı ve Yedi Asırlık Türkçe Bir Manzume*”, İstanbul 1340, s.56-64

⁴³Houtsma, age., s.69-98

⁴⁴Saadet Çağatay, *Türk Lehçeleri Örnekleri*, Ankara Ü. DTCF Yayınları, Ankara 1977, s.97-110

Türkçe Bir Manzume adıyla yayımlanmış olduğu çalışmayı esas alıp, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü'nde bulunan ve 1839 yılında Kazan'da basılan *Kıssa-yı Yûsuf*'ün matbu nüshası ile karşılaştırarak, farklılıkları dipnotlar şeklinde vermiştir.

Bir diğer çalışmayı makale olarak 1966 yılında A. Bodrogligeti yapmıştır⁴⁵.

Eser üzerinde ilk hacimli çalışma, 1983 yılında Tataristan'da, F. Faseyef tarafından yapılmıştır.

F. Faseyef çalışmasında *Kıssa-yı Yûsuf*'ün hem Tatarcasını hem de Rusçasını sunmuştur. Faseyef, *Kıssa-yı Yûsuf* metninin Tatarca ve Rusçasını verdikten sonra, eserin yazma ve basma nüshalarıyla ilgili olarak birtakım bilgiler verir. Faseyef ayrıca çalışmasında, *Kıssa-i Yûsuf* nüshalarından Arap alfabeli parçaların bir kısmının tıpkıbasımlarını da vermiştir. Faseyef'in çalışması 1010 dörtlükten oluşmaktadır.

N. Hisamov, 1979 yılından 2000 yılına kadar, gerek kiril, gerekse Latin alfabesiyle bu konuda çeşitli popüler yayın yapmıştır⁴⁶. Ayrıca Hisamov'un *Ali'nin Kıssa-i Yûsuf*'ü ile ilgili olarak makaleleri de vardır.

Bir diğer çalışmayı Steven West yapmıştır. "*Yûsuf'un Türk İslâm Edebiyatındaki ilk Öyküsü*" olarak çevirilebilecek bu çalışmada West, eserin gerek nüshaları gerekse hece sayısı ile ilgili görüşlerini sunmuştur⁴⁷.

Eser üzerinde diğer bir çalışma, Azerbaycanlı bilim adamları Elmeddin Elibeyzâde ve Ebulfeyz Hüseyinî tarafından yapılmıştır⁴⁸.

Azerbaycan'lı bilim adamlarının bu çalışması, Bakü nüshası ile Leningrad'dan fotokopileri alınan üç nüshayı esas alan bir çalışmadır. Eser yaklaşık 4940 mısra yani, 1235 dörtlükten oluşmaktadır. Eserde ilmi transkripsiyon sisteminden yararlanılmamış, gramatikal dizini de hazırlanmamıştır. Eserin sonunda küçük bir sözlük verilmiştir. Nüshaların eksiklikleri tamamlanarak ortaya

⁴⁵ A. Bodrogligeti, "On the Prosody of „Ali's Qıssa-i Yusuf" *Acta Orientalia Hung.* XIX, 1966, s.97.

⁴⁶ N. Hisamov, *Poema Kul Ali "Kıssa-i Yusuf* 1979; bk *Kul Gali, Yusuf Kıssası*, Rennur Neğriyat Kazan 2000; bk *Qul Qali, Qıssa-i Yusuf*, Kazan 1997.

⁴⁷ S. L. West, "The Qıssa-i Yusuf of Ali" The First story of Joseph in Turkic Literature, *Acta Orientalia* cilt. XXXVII. Fasciculi 1-3 Budapest 1983.

⁴⁸ Elmeddin Elibeyzâde-Ebulfeyz Hüseyinî, *Gul Eli, Gisseyi Yusuf*, Azerbaycan Devlet Neğriyatı, s.185, Bakı 1995.

konmuştur. Eserin giriş kısmında metinde geçen *hem,ol, şol, şu, tek* gibi bazı eksik bulunan edatların ilave edildiğini ifade etmektedir⁴⁹.

Ali, Azerbaycan edebiyat tarihinde Nizâmî'den sonraki en büyük şâr olarak görülür ve Ali'nin *Gıssayı Yûsuf Poeması* ile ana dilinde Nizâmî ananelerini devam ettiren ilk sanatkâr olarak değerlendirilir⁵⁰.

Bu saydığımız çalışmaların dışında, gerek Türkiye'de, gerekse Türkiye dışında Türkologlar tarafından edebiyat tarihleri⁵¹ içerisinde ya da ayrı olarak Ali'nin *Kıssa-yı Yûsuf* adlı eseriyle ilgili çalışmalar yapılmıştır. Konu ile ilgili olarak Türkiye'de iki yüksek lisans tezi yapılmıştır.⁵² Ayrıca, Almanya'da Georg-August Üniversitesi'nde 2005 yılında Hakan Yaman tarafından Ali'nin eserinin Dresden nüshası üzerine bir doktora çalışması yapılmıştır⁵³.

Genel anlamda yapılan çalışmaların ortak özelliği, *Kıssa-yı Yûsuf*'un metninin tam olarak ortaya konmaması, söz varlığının tam olarak incelenmemesi ve gramatikal bir dizininin de yapılmamasıdır.

Eserin Ait Olduğu Dil Sahası

Ali'nin eserinin ait olduğu dil sahasını tespit etmek oldukça güçtür. Elimizde eserin müellif nüshası yoktur. Dolayısıyla bu konuya dair bilgiler zorlamalara dayanmaktadır. Ali'nin eserinde, aynı yüzyılda yazılan diğer eserlerde olduğu gibi, Doğu Türkçesi ve Batı Türkçesi özelliklerini birlikte görmekteyiz. Bu sebeple de eserin ait olduğu dil sahasını tespit etmek oldukça güçlenmektedir.

Bu konuyla ilgili olarak araştırmacılar çok farklı fikirler sunmuştur. Eser üzerinde ilk çalışmayı yapan Houtsma, Ali'nin eserini "Eski Anadolu Türkçesinin" ilk ürünlerinden saymıştır.

⁴⁹ age. s. 6.

⁵⁰ age. s. 6.

⁵¹ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1986, s. 235-236; Ayrıca bk. Bombaci A., *Histoire de la Litterature Turque*, Paris, 1968.

⁵² Gbâhim Akıç, *Kul Gali, Yûsuf ve Züleyhâ Kıssası*, Erciyes Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 1993; Sinan Uygur, *Ali'nin Kıssa-i Yûsuf'u*, Atatürk Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2003.

⁵³ Hakan Yaman, *Die Yusuf-Legende in der Version von Ali Nach dem Dresdener Manuskript Eb. 419*, "Dresden Eb. 419 Yazmasına Göre Ali'nin Kıssa-i Yusuf'u", Doktora Tezi, Georg August Ü, Almanya, 2005.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Aynı yıllarda Berlin Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu'nu hazırlayan Pertsch, Ali'nin eserinin "Kazan Türkçesine" ait olabileceğini öne sürmüştür⁵⁴.

Brockelmann ise Ali'nin eserini Osmanlı Türkçesinin ilk ürünlerinden saymaktadır⁵⁵.

Köprülü, eserin dili ve edebî husûsiyetlerini gözönünde bulundurarak eserin Harezmi sahasında yazıldığını veya Çarın Harezmli bir Oğuz Türkü olup, Moğol istilâsında göç edip eserini yine kendi lehçesiyle yazmış olabileceğini söylemektedir.⁵⁶ Köprülü, "Çağatay" maddesinde Ali'nin eserini Çağatay Türkçesinin edebî ürünlerinden biri olarak görmektedir.⁵⁷

A. Caferoğlu, Ali'nin *Kıssa-yı Yûsuf*'unu "müçetek Orta Asta Türkçesinin en karışık Çive ile yazılanı" olduğunu belirterek, "Harezmi sahasının Oğuzlarla meskûn bir yerinde" yazılmış olabileceğini öne sürmektedir⁵⁸.

Ali'nin eserinin hangi dil sahasında ve nerede yazıldığına dair fikirler birbirinden oldukça farklıdır. Bize göre Ali'nin eseri, 13. yüzyılın siyasi, ekonomik ve kültürel karışıklığına paralel olarak, halk arasında sözlü kültürde yayılıp "*Dede Korkut*" hikâyelerinde olduğu gibi, sonradan yazıya geçirilen edebî ürünlerdendir.

Eserin nazım şekli Türk edebiyatında görülen varsağı ve koçma biçimine benzer. Çık üç mısra kendi içinde kafiyeli, dördüncü mısra ise imdi redifi ile devam etmektedir. Eser, 12'li hece ölçüsüyle yazılmıştır. Ancak bu ölçü zaman zaman 9,10 ve 11'li hece olabildiği gibi, 13, 14'lü hece de olabilmektedir. Ali, eserinde "rubâğı düzün içre dursa emdi" şeklinde bir ibare ile eserini rubai tarzında yazdığını da söylemektedir.

-a	-c	-d
-a	-c	-d
-a	-c	-d
-b	-b	-b

⁵⁴ Pertsch, *Die Handschriften Verzeichnisse de Königlichen Bibliothek zu Berlin* 1889, s. 319.

⁵⁵ C. Brockelmann, „Ali“sQissa“iJusuf, Berlin 1917, s. 5-9.

⁵⁶ age. 236

⁵⁷ Fuat Köprülü, *İslâm Ansiklopedisi*, 1945, s.284

⁵⁸ Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi II*, Enderun Yayınları, İstanbul, 1984, s.140-146

Köprülü, Ali'nin *Kıssa-yı Yûsuf* adlı eserini, Yesevî tesirindeki edebî ürünlerden biri olarak görmektedir⁵⁹. Köprülü, Ali'deki Yesevî tesirini, kullandığı "Hikmet" tarzında bulmuştur. Köprülü, Ali'yi eserinde hece veznini kullanması ve eserini yarım kafiyeyle ve dördlüklerden kurması sebebiyle, Yesevî'nin takipçisi olarak görür⁶⁰.

Eserin İmla Özellikleri

Ali'nin Kıssa-yı Yûsuf adlı eseri, imla bakımından Arap-Fars yazı geleneği ile Uygur yazı geleneğinin etkisindedir.

Ünlüler harflerle gösterilmiştir. *bolur mu* (بولور مو) B3v16; ol (ول) B4r1; B4v16; *soralum* (سورالم) B13r5.

/ŋ/ sesi için (نك) kullanılmıştır. *teŋri* (تنكرى) B8v3.

Kalın sıradan kelimelerde (س) kullanılmıştır. Ancak bu kullanım düzenli değildir. Eserde aynı kelimenin hem sin'li (س) hem de sat'lı (ص) örnekleri görülmektedir. *sordı* (سوردی) B3v8; *şordı* (ردی) B5r8; *soldı* (سولدی) B29r15; *şoldı* (صولدی) B34r3; *şunuvêrdi* (سنو ويردى) B62r15; *sunuvêrdi* (سنو ويردى) B55r2.

/ç/ ve /p/ sesleri (چ) ve (پ) olarak yazıldığı gibi, (خ) ve (پ) olarak da yazılmıştır.

Kalın sıradan gelen kelimelerde (ص) kullanılmıştır. Ancak bu kullanım da düzenli değildir. Eserde aynı kelimenin hem sat'lı (ص) hem de sin'li (س) örnekleri görülmektedir. *saldı* (سالدى) B64r9; *şalmağa* (سالماغه) B10r12; *şardı* (صردى) B75r13; *sarıp* (سارپ) B12v8; *sağla* (ساقلا) B31r11; *şakla* (صقلا) B4v4.

Türkçe kelimelerde yükleme ve ayrılma hâli eki, Berlin nüshasında çoğu kez tenvinle yazılmıştır. Bu tür yazımlarda bir istikrar söz konusu değildir. *andan* (اندن) B2v7; *senden* (سندن) B2v15; *ğardaşların* (قرداشلار) B5r12; *yūsufuñ düşin* (يوسفونك دوشين) B5r15.

Kelime sonlarında görülen /u/ /ü/ seslerinin (وا) şeklinde yazıldığına tanık oluyoruz. Ancak bu imlada da bir istikrar yoktur.

⁵⁹ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1981, s.235

⁶⁰ age. s. 235

yazuklu (يازوقلوا) K40r3; *kılıç atlu* (كَلِجْ اَتْلُو) B19r3; *olmadımu* (اولمادیموا) K18v9; *karşu* (كَرْشُو) B7v10; *uşbu* (اوشبو) B7v16.

Eserin nüshalarında imla tutarsızlıklarının oldukça fazla olduğu görülmektedir.

Eserin Ses Bilgisi Özellikleri

Ali'nin eserinde ses bilgisi açısından Doğu Türkçesi ile Batı Türkçesi özelliklerini bir arada görmekteyiz. Yapılan kullanım sıklığı çalışmasının sonucunda, eserde Doğu Türkçesi özellikleri gösteren örneklerin sayısı daha az olduğu görülmüştür. Ancak bu sayısal sonuç, eserin niteliği ile ilgili olarak verilecek bir karar ile paralellik göstermez. Çünkü bu sayısal hesaplama, müellif nüshası olmayan bir eser üzerinden yapılmış olacak ki, bu da bizi yanlış sonuçlara götürebilir.

Buna rağmen $b- \sim m-$ değişmesiyle ilgili olarak, bir fikir vermesi açısından sayısal hesaplamada şu sonuca varılmıştır.

Kelime başı *b-* ~ *m-* değişimi bakımından /b-/nin yaygın olduğunu görmekteyiz. Ancak bunun yanı sıra *m-* ile başlayan örnekler de vardır. *Men* şahıs zamiri B nüshasında 14 kez; D nüshasında 25; K nüshasında 35; M nüshasında 10; A nüshasında 5; MK nüshasında iki kez geçmektedir.

Bu değerlendirmeye bağlı olarak eserde görülen ve kelime başında *m-* sesini koruyan kelimeler şunlardır. *men; maña; mu; munlar; muña; munça; munda; mundağ; mundağ; miñ; mol; min-; mindür-; mênze-; meñze-; muñla-; muñlat-; muñlu; muñula-*

t ~ *d*-değişimi bakımından /d/ li biçimlerin baskın olduğu görülmektedir. Ancak eserin bütün nüshalarında aynı kelimenin hem /t-/li hem de /d-/li biçimlerine rastlanılmaktadır.

/t-/ li olarak geçen kelimeler: *tag; tağ; tak-; taş-; tağı; tal; tal; tam-; tam; tamağ; tamağ; tamar; tamar; tağla-; tağla-; tağlaş-; tağlaş-; tap-; tap-; tapa; tapın-; tapınmaçlık; tar; tar; tara-; tara; tarlık; tarlık; tart-; tart-; taş; te-; tē-; teg-; tēg; tēg-; tegme; tēgme; tegür-; tēgür-; tek; tēk; telim; tepre-; tepren-; tewe; tez; tēz; tik-; til; tile-; tilek; tilen-; tingle-; tirek; titreş-; tog-; toğ-; toğra-; toğrı; toğrı; toğrılık; toğru; tokun-; tokun-; tol-; tol-; toldur; toldur-; tolu; toluğla; tolu; tolu; ton; ton; toy-; toy-; tök-; tökül-; tört; tōş; tōşe-tōšek; tur-; tut-; tut-; tutaş-; tutul-; tuy-; tuiy-; tuiyduz; tuz; tuz; tūb; tūkel; tūn; tūnen; tūş; tūş-; tūt-; tūtet-; tüz; tūzen-; tūzet-*

/d-/li olarak geçen kelimeler: *dağ; dağı; dağıl-; dağla-; dak(ğ)-; danla-; dap-; dapın-; dapun-; dar; dara-; dart-; de-; dē-*

dediş-; dēdiş-; dēdüş-; dediş-; dēdiş-; deg-; dēg-; degil; degin; degin-; dēgin; dēgme; degre; degül; dēgür-; degüş-; dek; dēk; depre-; depren-; dēpren-; der-; dēr-; derle-; dērle-; deve; dewe; dēyüş-; dēz; dıñla-; dib; dik-; dikdür-; dil; dīle-; dıñlan-; direk; diş; doğ-; dogra-; doğru; dokın-; doğun-; dol-; doldır-; doldur-; don; doy-; dōg-; dōk-; dōkül-; dön-; dōñ-; döndür-; dört; dōş; dōşe-; dōşek; dōşen-; dōşendür-; dōşet-; dur-; dut-; dutul-; dutun-; duy-; duydur-; duz; düb; dük-; dükel; düken-; dületdür-; dün; dürlü; düşür-; düť-; düz-; düz; düzül-; düzün-

Eserde *-d->-y-* değişmesi tam olarak gelişmemiştir. Tam bir geçiş dönemini yansıtmaktadır. Metinde aynı kelimenin her iki biçimini de görebilmekteyiz.

kađđu> kayđu; azak>ayağ>ēzgü>ēygü>eygü>ēygi

içe> ize> iye örneğinde ise *-d->-z->-y-* değişmesini görmekteyiz.

Eserde birden fazla heceli kelimelerde iç seste ve son seste /ğ/ sesinin düşmesi Oğuzca bir özellik olarak görülmektedir. Ancak aynı kelimelerde /ğ/ sesinin düşmediği de görülmektedir. Metinde /ğ/ sesinin düştüğü örnekler çoğunluktadır. *ulu/ ulug; kuyu/kuyuğ; kutlu/kutlug; uyan-/uyđan-*

Ali'nin eserinde, Türkçenin tarihî dönemlerinde düz ünlülü olarak görülen bazı kelimelerin yuvarlak biçimleri kullanılmıştır. Bu konuyla ilgili şu örnekleri verebiliriz:

duñla- “dinlemek” duñlađıl K61r7; kür- “girmek” aytu kürdi A28r16; kürer B14r14; süz “siz” süzi M5/7; süzleri A31v16; dületdür- “diletirmek” dületdürdi A68v5; üçre “iç, içre” A68v13; bün- “binmek” deve bündi D68v10; vērübi- “göndermek” vērübidı B15r4; kürpük “kirpik” kürpüklerüñ cānumdan B37v12; işüddür-: “ıştırmek” işüddürdi yūsufa B54r12; işütdürdi M72/8.

Ali'nin eseri, *-e- ~ -ē-* değişimi bakımından açık */-e-/* tarafındadır. Ancak eserde aynı kelimelerin hem */e/* li hem de */ē/* li biçimleri görülmektedir. *dē-; tē-; kēltür-; yē-; kēl-; ēt-; kēz-; kēs-; sēr-; tēg- (de-; te-; ye- ...)*

b- ~ v- değişimi bakımından */v-/* li biçimler daha baskındır. Ancak bunun yanında az sayıda da olsa */b-/* li örnekleri de görmekteyiz. Eserde kelime başında */b-/* ve kelime içinde */-b-/* li olarak gördüğümüz kelimeler şunlardır: *bar, bar-, ber-, bēr-, yalbar-, siba-, tabul (tabul).*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Ali'nin eserinin en önemli özelliklerinden birisi Türkiye Türkçesine göre, dış damak ünsüzlerinden biri olan /ç/ nin bir başka dış damak ünsüzü /ş/ ye dönmesidir. Bu ses değişimine A, K, B nüshalarında az sayıda örneğe rastlanılmasına karşın MK nüshasında ön ses, iç ses ve son seste on civarında örnek bulunmaktadır. Burada dikkat çekici husus, aynı kelimeler aynı nüshada hem /ş/li hem de /ç/li biçimleriyle beraberce kullanılmıştır. *şagır-, keşir-, kaç-, keş-, köş-, küşük, ağaş, suş, üşyüz...*

MK nüshasında aynı kelimenin aynı nüshada hem /ç-/li hem de /ş-/li biçimlerinin görülmesi dikkat çekicidir. *çol, çöyle, şıbık, aşlık, düş-, uçbu, kuçandır-, saç-,aç, iç.*

MK ve B nüshasında birkaç kelimedede /s/ sesinin /ç/ye döndüğü görülmüştür. *saç "saç" saçım uzun B18r11; şataş- "sataşmak, rastlamak" şataşdı MK49r17; suç "suç" MK46r3*

Yine aynı şekilde MK nüshasında bir örnekte /s-/ sesinin de /ç-/ye döndüğüne rastlanılmıştır. *çuç "suç" cümle çuç bizden MK47r8.*

Eserin Şekil Bilgisi Özellikleri

Eserde olumsuzluk yapmada kullanılan ve doğu Türkçesi özelliği olarak bilinen "*emes, érmes, imes*" biçimleri kullanılmazken "*teğül, tegil, degül ve degil*" biçimleri kullanılmıştır. Bu özellik eseri doğu Türkçesinden ayıran önemli özelliklerden biridir.

Eserde gelecek zaman eki *-daçı/-deç*'nin yanında *-isar/-iser* eki de kullanılmıştır. *-daçı/-deç*'nin kullanımının daha yaygın olması dikkat çekicidir.

İmek ek-fiili, metinde *ér- ve i-* biçiminde geçmektedir. B nüshasında *i-* biçimi 287 kez geçerken, *ér-* şekli ise 25 kez geçmiştir.

Eserde *ol-* ve *bol-* fiilleri birlikte kullanılmıştır. Ancak kullanım sıklığı *ol-* fiili yanındadır. B nüshasında *ol-* fiili 500 kez geçerken *bol-* fiili 22 kez geçmektedir.

Ayrılma hâli eki, *-dan/-den* ve *-dın/-din* birlikte kullanılmıştır. Bunların büyük bir kısmı tenvinle yazılmıştır. Metinde *-dın* eki 35, *-din* 34 yerde geçerken, *-dan* 201, *-den ise*, 219 kez geçmektedir.

Eserde yön eki, *+ra/+re; +ru, +rü; +rı/+ri; -aru/-erü; +garu/-+gerü; +karu* şeklinde geçmektedir. Bu eklerden *+rı +ri* biçimlerinin kullanımı dikkat çekicidir. Bu kullanım sadece MK nüshasında görülmektedir. *içri* MK8v9, MK12r15; *gür içri* MK35v14, MK36r2; *kuyu içri* MK13r16.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Metinde *ben* şahıs zamiri *men* olarak da kullanılırken özellikle aldığı ihbar birinci tekil şahıs çekiminde şu örneklerle rastlanılmıştır: *benven* B23v14, D23v4; *benben* A16v7; *menmen* MK22r11, K68r1; *menven* K69r7 *venven* K66r13.

SONUÇ

Kıssa-yı Yûsuf metninin imla, ses ve şekil bilgisi açısından gösterdiği çeşitlilik, anlatımdaki akıcılık, eserin Türk dünyasının çeşitli köşelerinde okunmasını ve beğenilmesini sağlamıştır. Eserin beğenilmesini sağlayan bir başka özelliği, aktarıcılarının kendi konuşma ve yazı dillerini esere dahil etmiş olmalarıdır.

Elimizdeki *Kıssa-yı Yûsuf* metninin müellif hattı bulunmadığı için nüshaların nerede ve kim tarafından yazıldığına dair bilgiler mevcut değildir. Dresden ve Berlin elyazmaları üzerine bir inceleme yapan S. West'in verdiği bilgiye göre bu nüshalar, 18. yüzyılda Kazan bölgesi ve civarında yazılmıştır. Metinde özellikle Arapça'dan Türkçeye giren ayınlı kelimelerde ayın sesinin gayın ile gösterildiği, düzenli olmasa da Dresden, Berlin ve Millî Kütüphane nüshalarında görülmektedir. Bu durum S. West'in görüşünü destekler niteliktedir. *gillet derler* D4v9; *vedâğ kılup* B17v8; *vedâğ* D72r14; *zâyig oldı* B29r1, MK27r12.

Ali'nin eserinde hem Batı Türkçesi hem de Doğu Türkçesinin özelliklerinin bulunması şu şekilde izah edilebilir: Öncelikle, Ali'nin *Kıssa-yı Yûsuf*'ünü diğer "olğa-bolğa" devri metinlerinden ayırmak gerektiğini düşünürüz. Çünkü bu eser, sevilen bir hikâye olarak kutsal dinin kitabı olan Kur'an'da geçmesi sebebiyle, sözlü gelenekte diğer eserlere göre kendisine sağlam bir yer edinmiştir. Dolayısıyla, eserdeki farklı lehçe özellikleri halk tabakası tarafından yadırganmamıştır. Ayrıca Oğuz Türkleri, Kıpçak boylarıyla uzun yıllar komşu olarak, hatta iç içe yaşamışlardır. Arkasından X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kıpçak boylarının Oğuz Türklerini sıkıştırarak batıya doğru göç ettirdiklerini biliyoruz. Bu göç esnasında bazı bölgelerde Oğuz Türkleri ile diğer Türk boyları Anadolu'ya beraberce gelmişlerdir. Bu beraberlik içerisinde toplumun her katmanından insanlar görülmüştür. Anadolu'ya gelen bu grupların içerisinde yer alan insanlar her iki lehçeyi bildikleri için, bunu yazmış oldukları eserlere yansıtmışlardır. Ali'nin eserinden hareketle bize göre, "olğa-bolğa" devri metinlerinin ortaya çıkışı, ağız özelliklerinin ferdi kişiler tarafından mevcut eserlere yansıtılmasıdır. Muhtemeldir ki, Ali'nin *Kıssa-yı Yûsuf*'ü 13. yüzyıl Türk dünyasındaki siyasi hareketlilik, ekonomik ve kültürel karışıklık içerisinde, halk arasında bir süre sözlü gelenekte yadırdıktan sonra "*Dede Korkut*"

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

hikâyelerinde olduğu gibi, sonradan yazıya geçirilen Türk dilinin anıt eserlerinden biridir.

METİN*

B1v1	hāzā kitābu yūsuf ʿaleyhi's-selām
B1v2	bi'smillāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm
B1v3	el-ḥamdü şükr ü sipās ol eḥade
B1v4	mülki bî-zevāl ol şamede mülket içre bî-şerîk ol eḥade anı bâķî zü'l-celāl bildük emdi
B3r3	köñlümde ğam fehmi soyı vèrgil
B3r4	faẓlıñ birle baña ḥikmet koyı vèrgil men za'îfa ilhām tevfiķ koyı vèrgil ķudretiñ ol dègen olur emdi
B3r5	ḥātırımdan sehv ü melāl saçu vèrgil
B3r6	ḥātırıma raḥmet senā saçu vèrgil men ācize tevfiķ ḳapusın açu vèrgil ʿaqlım şaḥîḥ dilim faşîḥ ḳılğıl emdi
B3r7	tevfiķ vèrgil ḥikmet tapa ḳayıtmağa
B3r8	ʿāḳıl ḳullar ḥātırın bayıtmağa yūsuf sawçı aḥvālın ayıtmağa ʿaqlım şaḥîḥ dilim faşîḥ ḳılğıl emdi
B3r9	yūsuf üzre aḥvāl netek keldüğini
B3r10	ḳardaşları yūsufı ne ḳıldüğını mışır içre pâdişāh olduğını naẓım birle aytalım sen aḡla emdi
B3r11	cihān içre ḳopmış idi yūsuf nebî
B3r12	atası ya'ḳūb nebî ḥaḳ ḥabîbi dedesi isḥāḳ sawçı dīn ṭabîbi rabb-ı ḥalīl ibrahīm ḳıḳar emdi

* Ali'nin Kıssa-i Yusuf adlı eserinden yaklaşık 75 dörtlük verilmiştir. (CGN Ali, (2004) Ali, Kıssa-i Yusuf (H.630/m.1233) Metin-İnceleme-Dizin, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora tezi, Ankara.

B3v1	‘azîz yūsuf temām on bir yaşar idi
B3v2	ya‘kūb sawçı uylukunda uyur idi
B3v3	uyur iken bir ‘acāyib düş yūsuf kördi
B3v4	te’vîlin atasına sorar êmdi
B3v5	tolun ay toğarken on bir yulduz
B3v6	düşim içre secde kıldı baña düpdüz
B3v9	uşbu düşni beyle kördim hiç gümânsuz
B3v10	yâ ebeti baña te’vîl kılğıl êmdi
B3v11	bu düşümün te’vîlin bilü vèrgil
B3v12	‘âkıbet ne bulasın bilü vèrgil
B3v13	bu düşüme körüklü te’vîl kılu vèrgil
B3v14	bu düş içre körüklü sewünç sanğıl êmdi
B3v15	yâ muhammed ol düşni yūsuf kördi
B3v16	ay kün on bir yulduz aña secde kıldı
B3v17	ol yulduzlar atları neçük idi
B3v18	birin birin baña a‘lem kılğıl êmdi
B3v19	eger sen haq resûl olur êrseñ
B3v20	mu‘cizât da‘vîsin kılrur êrseñ
B3v21	ol yulduzlar adnı bilür êrseñ
B3v22	haqîkat nübüvvet seniñ êmdi
B4r10	andın ya‘kūb yūsufnıñ düşün yordı
B4r11	te’vîlin mübârek aytur idi
B4r12	ümîddür kim mevliden meded êrdi
B4r13	saña ‘izzet rif‘at körünür êmdi
B4r14	ümîd-vâr kim mevlî saña vère mülket
B4r15	fazlı birle rûzî kıla saña ni‘met
B4r16	qardaşlaruñ köp kıla saña hıdmet
B4r17	on birüsi saña hıdmet kıla êmdi
B4r18	‘âlem içre adın seniñ meşhûr ola
B4r19	maşrıq mağrîb uluları seni bile
B4r20	kıyâmetke tegrü adın bâkî qala
B4r21	halîl zebîh dewleti körünür êmdi
B4r22	nübüvvet risâlet buldaçı sen
B4r23	hem memleket iyesi boldaçı sen
B4v1	hem râhatlık beşâret buldaçı sen
B4v2	halîl zebîh dewleti körünür êmdi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

B4v2	yā ibn inanğıl bayık baña bu düş içre saltanat körünür saña
B4v3	hamd senā telim ayğıl sübhānıña sübhān saña telim ihsān kıla emdi
B4v4	velākin emānetdür şakla oğul bu düşüñi hiç kimesne aytmağıl
B4v5	anlar saña günāh kılmasun saklağıl ādemīye şeytān düşmān olur emdi
B4v6	eger düşüñ uşbu ara zāhir ola kardaşlaruñ bu ma' niden aḥvāl bile
B4v7	bu iş içre anlar saña ḥased kıla ibtidāsı bize miḥnet ola emdi
B4v8	yā ibn bu bendimi key anlağıl bu rāzımı kamulardan key saklağıl
B4v9	bu düşüñi hiç kimesne ayıtmağıl uşbu sırrı ḥālīk bilse yigrek emdi
B4v10	vardı ya' kūbuñ bir ögey kızı ol işitmiş evvel öñden uşbu sözi
B4v11	kovuçulardan beklesün ḥālīk sizi varıp kardaşlarına aytur emdi
B4v12	kardaşınız yūsuf bir düş körmiş on bir yulduz ay kūn aña secde kılmış
B4v13	atañız ol düşni eygü yormış ben işiddüm eygü te'vīl kılmur emdi
B4v14	kardaşları anı işidüp günāh kıldı ḥasedleri günāhları ḡālīb oldı
B4v15	cümlesin ḥātırına ḡuşşa yağdı dérneşüben bātıl tedbīr kılmur emdi
B4v16	eger ol düş yerine kelür ise yūsuf ulu pādīşāh olur ise
B5r1	cümlemiz aña ḥıdmet kılmur ise ol bizlere katı 'ārdur dērler emdi
B5r2	yūsufi biz katumıza ündeyelüm ne düş körmiş sorayalum izleyelüm
B5r3	aña lāyık rāy-ı tedbīr eyleyelüm bu aḥvālī biz ḥaḳīkat bilelüm emdi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

B5r4	aldayuban yūsufı ketürdiler on qarındaş yığlaşu oturdılar
B5r5	cümlesi tevāzu‘ lıg ketürdiler ne düş kördüğ bize aygıl dërler êmdi
B5r6	yūsuf düşi aňlarğa hergiz aytmaz ata kavlin bozmağa revā körmez
B5r7	buyuruban yalın söz hem söylemez nā-çar olup ‘ acāyibe qalur êmdi
B5r8	qardaşları cümlesi öre durdı ikin ikin yūsufa gene şordı
B5r9	qamuları yūsufa çok yalvardı her birisi tevāzu‘ lıq kılrur êmdi
B5r10	kördüğüş düşni bizden pinhān kılrma gümān içre saqınç içre hayrān qalırma
B5r11	yā qarındaş sen bizi düşmen körme ne te`vıl kıldı rāzıq aygıl êmdi
B5v12	ya‘ kûb aydur düne bir düş kördim düşüm içre on bir qızı körer idim
B5v13	saqlar iken birisin yava kıldım elimden qurtlar alıp kider êmdi
B5v14	anlar aydur yūsufı biz saqlayawuz qardaşımız kaçan qurda qapdurawuz
B5v15	‘ ālem qurdın qarawuz öldürewüz sewgülümüz yūsuf üçün dërler êmdi
B6r6	isrā`ıl yūsufa destür vërmez bir dem ayrılmağa revā körmez
B6r7	bu oğlannuñ köñli qayda özi durmaz boynuna salınuban yalvarur êmdi
K5v11	yūsuf aydı bilürem meni sever sen sevmegiñniñ delili nedür aygıl sen
K5v12	sevmegiñniñ sözi birle yörümez sen ulularım birle meni ıdgıl êmdi
B6v4	ol tün keçti yarandası érte boldı ‘ ale’s-şabāh on qarındaş hāzır oldı
B6v5	cümleleri isrā`ile selām kıldı egü sözün yūsufı dërler êmdi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

B6v6	anı işidüp ya' kûb nebî varsun dèdi
B6v7	köŋli zârı yığlayu öre durdı kendü elin yūsufuñ başın yuwdı darayuban uzun saçın örer êmdi
B6v8	aş yedürdi kendüsi suw üçürdi
B6v9	êginine dürlü dürlü ÷on kiyürdi ÷onnu yıpar birle yazlandurdi közlerine sürme dağı dartar êmdi
B11r3	ķuyunuñ karağında bir taş olur idi
B11r4	cebrā' il ol taşnı tēz çıkardı suw üzre mu' allaķ taş muħkem tuttu yūsuf kelip ol taş üzre olturur êmdi
B11r5	taş yūsufa ħarīrde yumşak oldu
B11r6	ĥālīķdan ' ināyet şefķat oldu yūsufuñ nūrı ile ķuyu toldı taşķaru hem nūr balkıban çıkar êmdi
B11v14	yūsufuñ ķardaşları eve döndi
B11v15	biri bir oğlaķ dutup boğazladı ķanın yūsuf köŋlegine bulaşturdi cümleleri ağlaşu varurlar êmdi
B11v16	yol üzre bir yıgaç olur idi
B12r1	ya' kûb anıñ tûbünde oturur idi havadan aŋsuzdan bir ün keldi diŋlediyse seb' in dēyür êmdi
B14r3	mışır içre ulu melik olur idi
B14r4	anıñ adı melik bin duğar idi duğar oğlı ol melik bir düş kördi mu' abbire te' vil sorar êmdi
B14v7	isterken aŋsuzdan bir ün keldi
B14v8	melikniñ ķulağına işidüldi aydur temām elig yul turğıl dèdi ol oğlannı almağa dēyür êmdi
B21v8	bize dēgil seni beyle kim yarattı
B21v9	bunuñ kibi körkli cemāl kim düzetdi bu şūreti seniñ üze kim yorıttı bizler dağı aña bende bolalım êmdi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

B21v10	yūsuf aydur yaratğanum hālîk durur
B21v11	yerdeki kullar üzre rezzâk durur yaratmağa rızk vërmege lâyıq durur seni meni ol yarattı bilgil êmdi
B24r5	melik aydur yâ yūsuf êmdi varsañ
B24r6	nîl ırmağı uşbudur közin körseñ maşlahat eyledür suwğa kirseñ boyuñdan tozan tofrağ kitsün êmdi
D23v9	yūsuf nebî el qaldurdı du‘ â kıldı
D23v10	hālîk anıñ du‘ âsın qabûl kıldı ol balıqğa iki oğul rûzî kıldı ikilesi devlet iyesi olur êmdi
D23v11	ol ikisi kerâmetlü qopmış idi
D23v12	birisi yūnusı yutmuş idi birisi ol yüzigi yutmuş idi ol yüzük süleymänniñ bayıq êmdi
B24v10	anı köre mışır ehli cemî‘ oldı
B24v11	melik duğar sarâyına hâzır keldi ârzûların melikge zâhir kıldı kuluñı biz körelim dërler êmdi
B25v7	yūsufa sorar aydur ne oğlan sen
B25v8	ben bilüren hâkîkat sen kul degül sen ayt baña sen kimniñ aşlından sen kanķı sulţân oğlı sen dëyür êmdi
B27r6	bu hâl üzre bir yıl temām oldı
B27r7	züleyhâ ol şureti gene kördi ögütlep züleyhâ aydur idi ögütüm işitüben dutğıl êmdi
B34r15	züleyhâ dāyesine aḥvāl söyler
B34r16	ser-encāmın dāyesine zāhir eyler qamulardan bu rāzımı yavlaq saqlar bu rāzımı sözlemegil dëyür êmdi
B34v1	züleyhâ aydur uşal ken‘ ān kul oğlanı
B34v2	ayā dāye bilürmü sen sen anı bu aḥvāle ol düşürdi bilgil beni anıñ ‘ışķı beyle kıldı beni êmdi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

B42r4	mışır içre bir neçe urağutlar
B42r5	bunu işitüp bir birine dërneşdiler urağutlar ‘ayıb étüp sözleşdiler her birisi bir dürlü söz sözler êmdi
B42r6	züleyhâ kûlına ‘âşık olmuş
B42r7	kûlî muṭî‘ olmamış hacîl olmuş bu hâl üzre ‘azîz anda hâzır olmuş kûlın kava çıkdüğün körmüş êmdi
B45r9	kaçan ‘arab zindāna yakın keldi
B45r10	yūsuf anda idüğün deve bildi yūsuf dëyü bozladı zârı kıldı ben ken‘ ândan kelürven dëyür êmdi
B45v9	oluk sā‘at ‘arab hâzır keldi
B45v10	deveni kapuda çökmiş kördi ağaç tartıp urmağa hamle kıldı ‘arabîniñ adağın yer dutar êmdi
B52v3	ulu kiçi hâş u ‘âm hâzır keldi
B52v4	begler hanlar cümle şāha hıdmet kıldı pādişāha mağrīb sawçî hâzır keldi şāhile temāşāya çıkar êmdi
B53r14	şiddet keçdi mevlî saña rāhat vërdi
B53r15	iđiñ saña yavlağ ulu hürmet vërdi pādişāh kılasen körgil dëdi emānet nehy işden sakla êmdi
B55r12	cebrā’îl aydur mevlî saña selām dëdi
B55r13	haqîkat beni saña vëribidi züleyhāğa ‘ağd nikāh kılsun dëdi züleyhā hātun sen pādişāh olğıl êmdi
B56r6	ken‘ ān ili yavlağ kızlık oldı
B56r7	ya‘ kûb sawçî oğlanlara hem buyurdı aydur bize darlık yavlağ eşer kıldı aşlık alu mışıra varuñ êmdi
B56r10	aşlık bolur imiş mışıra satun
B56r11	meliki mü’min imiş dîni bütün yük eyleştürüñ yoktur altun ol ‘azîze bizden selām kılınğ êmdi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

B61r15	andan yūsuf aḡa bāzu-bendü vèrdi
B61r16	kendüzüniḡ bir bilezüḡi aḡa vèrdi ol bilezük şāfi kızıl altundı kırk miḡ mısır kızılına dèḡer èmdi
B62v10	ḡuyudan çıkarmaḡa keldüklerin
B62v11	ḡulumız tēp yalḡan satu kılduḡların satuban az bahāya alduḡların üç ‘aybı vardur dèḡenin yazmıḡ èmdi
B62v12	ol dem yūsuf nebī ulu da‘ vet kıldı
B62v13	sarāy içre dürlü ni‘ met ḡāzır kıldı ḡonakḡa telim dürlü aḡlar düzdi ihvānların ḡonaklayu ünder èmdi
B72r2	andan anlar başların ḡaldurdılar
B72r3	her birisi yūsufı yığlaḡdılar yavlaḡ ḡatı ḡasretile aḡlaḡdılar anı köre ferīḡteler aḡlar èmdi
B73r1	andan ḡonḡra on beḡ künden beḡir èrdi
B73r2	körer suwda bir ‘avrat ḡon yuwardı ḡudret birle beḡir keldi aḡa ḡordı ya‘ ḡüb evi ḡandadur dèyür èmdi
B73v1	anda ya‘ ḡüb okudı ol bitini
B73v2	ḡandalıḡın beyān bildi ḡasretni yūsuf mısır pâdiḡāhı olduḡını ḡükr kılup ḡaḡḡa sücüd kılor èmdi
B75v15	ferīḡteler aydur eḡer körer èrseḡ
B75v16	ḡaḡīḡat bu maḡāmı sorar èrseḡ bu rāḡata èrüşmekge èrer èrseḡ yā isrā’ıl bu ḡarābnı içḡil èmdi
B76v3	yūsuf mısır ehlini da‘ vet kıldı
B76v4	bu keleḡi anlara ḡatı ḡiddet keldi melik reyyān yūsufdan keyd kıldı bizi islāma oḡur dèrler èmdi
B78v6	yūsuf sawḡı kıḡḡasın kılduḡ ‘ayān
B78v7	‘arab ‘acem dil tiginḡe kılduḡ beyān oḡumaḡa dıḡlamaḡa oldu āsān oḡuyanlar du‘ ā içre olsun èmdi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

B79r1	āh dirīğa degme kişi düzümedi fehmi eksik kimse yazumadı
B79r2	bu za‘îf uşbu nazmı üzmedi rubāğı düzün içre dursa emdi
B79r3	ben uşal za‘îfdan bende adı yigirmi dört raķam içre saldı bildi
B79r4	yarlıķağıl yā raķīm ben ĥaṭā kılı raķmetinden behre-bendlik umar emdi
B79r5	ümīd dutar bu müzniben sen mevlīye sen kerīm sen hem raķīm mevlīye
B79r6	raķmet kılğıl yā raķīm kıl ‘aliye şoñ nefesde müferraķ kılğıl emdi
B79r7	ĥudāvende bu ĥācetüm saña ma‘lūm ben maĥzūnnıñ münācātı saña ma‘lūm
B79r8	yā erĥame’r-rāķīmīn kılma maĥrūm āķir demde imān ‘aṭā kılğıl emdi
B79r9	mevlümden meded nuşret yetüzünden recep ayı calāba otuzundan
B79r10	tārīĥnıñ ĥoş altı yüz otuzundan bu za‘îf bu kitābnı düzdi emdi
B79r11	tevfiķ nuşret fehmi kuvvet ĥaķdan bildim allāĥım rüzī kılduğına şākir oldım
B79r12	bu arada bu kitābnı temām kıldum oķuyanlar bir du‘ā yād kıla emdi

KAYNAKÇA

- BOMBACĖ A., “*The Turkic Literatures. Introductory Notes on the History end Style*” **Philologiae Turcicae Fundamenta II** XXVI, Wiesbaden 1965.
- BORATAV, Petev Naili, “*L’poeie et la “Hikāye”*”, **Philologiae Turcicae Fundamenta II**, Wiesbaden 1965.
- BODROGLĖGETĖ A., “On the Prosody of „Ali’s Qıssa-i Yūsuf” **Acta Orientalia Hung. XIX** 1997.
- ARAT, Reğt Rahmeti, “Anadolu Yazı Dilinin Tarihi ĖkiĖına Dāir” **V. Türk Tarihi Kongresi, Makaleler cilt 1. Türk Kültürünü AraÇırma Enstitüsü Yayınları**, Ankara 1987.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- ARAT, Reçit Rahmeti, "Türk Dilinin Gelişimi" **III. Türk Tarih Kongresi**, Ankara 15-20 Kasım 1943., Ankara 1948.
- ARAT, Reçit Rahmeti, "Türkçe Metinlerde e/i Meselesine Dair" **Rocnik Orientalistyczny**, XVII, 1953; **Makaleler cilt 1**. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1987.
- ATA, Aysu, **Kıyasü'l-Enbiya, I (Giriş-Metin, Transkripsiyon)**, TDK Yayınları, Ankara 1997.
- ALMAZ, Dzavad, "Kıssa-i Yûsuf Ali-ABulgar-Tatar Momument: **Trudy XXV Mezhdunarodnogo Kngressa Vostokovedov III** 1963.
- AYAN, Gönül, "*Ahmed Yesevi Etkisiyle Yazılan İki Yûsuf u Züleyhâ*" **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Araştırmaları Dergisi**, Sayı:3, Konya 1997.
- AZAMAT, Nihat, "Yeni Bir Ahmedî ve Gelişim Eseri: Yûsuf ve Zeliha, Esrarnâme Tercümesi", **Osmanlı Araştırmaları VII-VIII.**, 1988.
- BANGUOĞLU, Tahsin, "Oğuzlar ve Oğuzeli Üzerine" (Kâğıdı'den Notlar II) **TDAY Belleten** 1959, TDK Yayınları, Ankara 1988.
- BANGUOĞLU, Tahsin, "Oğuz Lehçesi Üzerine" (Kâğıdı'den Notlar III) **TDAY Belleten** 1960, TDK Yayınları, Ankara 1988.
- BÖLGİN, Azmi, "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Karık Dil Unsurları Tağıyan Eserler ve Dil Özellikleri" **Türk Dünyası Araştırmaları**, sayı: 69, İstanbul 1990.
- BROCKELMANN, C. „*Ali's Qissa'i Jusuf*, Berlin 1917.
- BROCKELMANN, C., "*Zur Grammatik des Osmanisch Türkischen*" **ZDMG 70. (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft)** Leipzig 1916.
- BULUÇ, Saadettin, "Behçetü'l-Hadâ'ik- Fi Mev'izeti'l-Halâik'ten Derlenmiş Koşuklar" **TDAY Belleten** 1963, Ankara 1988, s.161-201.
- CAFEROĞLU, Ahmet, **Türk Dili Tarihi**, Enderun Yayınları, İstanbul 1984.
- CANPOLAT, Mustafa, "*Behçetü'l-Hadâ'ik'in Dili Üzerine*" **TDAY Belleten**, Ankara 1967.
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- CANPOLAT, Mustafa, “*Behçetü'l-Hadâ'ik Üzerine*” **Belâk Bitig**, Wiesbaden 1995.
- CHARLES, Rieu, **Catalogue ef the Turkish Manuscripts in the British Museum**, London, 1988.
- CÖN, Ali, (2004) **Ali, Kısâ-i Yûsuf (H.630/M.1233) Metin-İnceleme-Dizin**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora tezi, Ankara.
- CÖN, Ali, “Ali'nin Kısâ-i Yûsuf Adlı Eserinin Türkiye Yazması” **V. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri**, 20-26 Eylül 2004 TDK Yayınları, c. I, Ankara 2004.
- ÇAĞATAY, Saadet, **Türk Lehçeleri Örnekleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1963.
- ÇAĞATAY, Saadet, “Eski Osmanlıca Üzerine Bazı Notlar” **Türkoloji Dergisi** c.II, sayı 2, Ankara 1944.
- ÇETÖN, Nurullah, “Yeni Türk Şairinin „Yûsuf ve Züleyhâ Hikâyesi” *Duyarlılığı*” **Türkoloji Dergisi**, XIII. cilt, sayı I, Ankara 2000.
- DÖLÇÖN, Dehri, **Yûsuf ve Zeliha**, TDK Yayınları, İstanbul 1946.
- DOLU, Halide, “Yûsuf Hikâyesi Hakkında Birkaç söz ve Bazı Türkçe Nüshalar” **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, c.IV, İstanbul 1952.
- DOLU, Halide, “Yûsuf Hikâyesinde Aşk Temi”, **Türk Düşüncesi**, c. 1, sayı 2, İstanbul 1954.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, “Batı Türkçesinin Doğuşu” **Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988**, TDK Yayınları, Ankara 1996.
- ERSOYLU, Halil, “Eski Türkiye Türkçesi Metinlerinde Kullanılan Elifli Vav” **Hasan Eren Armağanı**, TDK Yayınları, Ankara 2000.
- ERTAYLAN, Ğmail Hakkı, “Türk Dilinde Yazılan İlk Yûsuf ve Züleyhâ”, **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, İstanbul 1948.
- ERTAYLAN, Ğmail Hakkı, **Yûsuf ile Züleyhâ**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1960.
- FALEV, P. Staro-Osmanskiy perevod “Krimskoy” poemıy “Kırım Manzumesinin Eski Osmanlı Tercümesi” **ZKV.(Zanucku Kollegu Vostokovedov)**, Leningrad 1925.
-

- FASEYEF, Fazıl, **Kul Gali, Kıssa-i Yûsuf**, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan 1983.
- FIRAT, Ahmet Suphi, “Yûsuf” maddesi **İslâm Ansiklopedisi** Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 13.cilt, İstanbul 1986.
- FLEŞCHER, **Henricus Orthobius Catalogus Codium Manuscriptorum Orientalium Bibliothecae Regiae Dresdensis**, Leipzig 1831.
- GAMBAROVA, Florida Duebek, **Yûsuf i Züleyhâ**, Prevod s Uzbekskogo, Taşkent.
- GEHREMANOV, Cahangir-gameddin Halilov, **Yûsif ve Züleyhâ**, Azerbaycan Akademiyası El Yazmalar İnstitutü, Bakı 1991.
- GÖBB, A. **History of Ottoman Poetry I.**, London 1900.
- GRÜNBAUM, M. “Yûsuf und Zuleicha” **ZDMG 70. (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft)** Leipzig, sayı: 43. s.1
- HAKOV, B.H, **Tatar Edebî Tili Tarihi**, Kazan Üniversitesi Neşriyatı, Kazan 1993.
- HAYYAMPUR, Abdurresul Tahbazzade (1945). **Türk ve İran Edebiyatlarında Yûsuf ve Züleyhâ Mesnevileri**, Türkiyat Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, no:209, İstanbul.
- HAZAĞ György, “Anadolu Türkçesinin İlk Yüzyıllarına Ait Kimi Sorunlar” **Hasan Eren Armağanı**, TDK Yayınları, Ankara 2000.
- HİŞAMOV, Nurmhammed, **Qul Gali, Qıssa-i Yûsuf**, Kazan 1997.
- HİŞAMOV, Nurmhammed, **Kul Gali, Yusif Kıssası**, Rennur Neşriyatı, Kazan 2000.
- HİŞAMOV, Nurmhammed, “16. Yüzyıl Türk Şairi Ahmedî'nin Yûsuf ile Züleyhâsı Mesnevîsi ve Onun Gul Gali'nin Kıssa-i Yûsuf Destanı Alekesi” **IV. Uluslararası Türk Dil Kurultayı**, Çeşme/ İzmir 22-29 Eylül 2000.
- HOUTSMA, “Ein alttürkisches Gedicht” **ZDMG (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft)** sayı 43, Leipzig, 1889.
- İLAYDIN, Hikmet, “Dehhâni'nin Şiirleri” **Ömer Asım Aksoy Armağanı**, TDK Yayınları, Ankara 1978.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- ĞIAYDIN, Hikmet, “*Anadolu’da Türk Şiirinin Başlangıcı*” **Türk Dili**, s.277 Ankara 1974.
- ĞNAN, Abdulkadir, “Karışık Lehçelerle Yazılan Türkçe Eserler (XV.XVI. Yüzyıllar)” **Türk Dili** s.53 gubat 1956. (**Makaleler ve İncelemer II.** s.36-38, TDK Yayınları, Ankara 1991)
- ĞNAN, Abdulkadir, “XIII- XVI. Yüzyıllarda Mısır’da Oğuz Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve (Halis Türkçe)” **TDAY Belleten**,1953, (**Makaleler ve İncelemer II.** s. 84-96 TDK Yayınları, Ankara 1991)
- JOZEF, Thury, “A középazsi Török Nyelv Ismertetősci” (**Orta Asya Türkçesi Üzerine Notlar**) Çev: Rağıp Hulisi Özdem, (**Dil Bilimi Yazıları**, Haz: Recep Toparlı), TDK Yayınları, Ankara 2000.
- JOZEF, Thury, “Török nyelvelékek a XIV század végéig” (**On Dördüncü Asır Sonlarına Kadar Türk Dili Yadıgârları**) Çev: Rağıp Hulisi Özdem, (**Dil Bilimi Yazıları**, Haz: Recep Toparlı), TDK Yayınları, Ankara 2000.
- KARAHAN, Leyla, **Kıssa-i Yûsuf**, TDK Yayınları, Ankara 1984.
- KARAHAN, Leyla, “*Darir’in Kıssa-i Yûsuf Mesnevisinin Bilinmeyen Bir Yazması*”, **Türk Kültürü Araştırmaları**, cilt 26, sayı.1, Ankara 1988.
- KAVCAR, Cahit, “Hamdullah Hamdi’nin Yûsuf ü Züleyhâ’sı” **TDAY Belleten**, Ankara 1968.
- KAVCAR, Cahit, “*Kemal Paşa-zadenin Yûsuf ü Züleyhâ’sı*”, **TDAY Belleten**, Ankara 1969.
- KAVCAR, Cahit, “*İbn-i Kemal’in Şairliği ve Yûsuf u Züleyhâ’sı*” **Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu**, (Tokat, 2.06.1986. Yayınlanma tarihi: 1987)
- KÖKTEKİN, Kazım (1994) **Süle Fakih’in Yûsuf ve Zelihası (İnceleme-Metin-Dizin)** 2 cilt. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- KORKMAZ, Zeynep, “Selçuklu Türkçesinin Genel Yapısı”, **TDAY Belleten**, s. 17-34, Ankara 1962.
- KORKMAZ, Zeynep, **Marzubân-nâme Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)**, Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Yayınları, Ankara 1973.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- KORKMAZ, Zeynep, "XI-XIII. Yüzyıllar Arası Oğuzca" **TDAY Belleten** 1973-74 TDK Yayınları, Ankara 1974.
- KORKMAZ, Zeynep, "Eski Anadolu Türkçesi Üzerindeki Çalışmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar" **Türkoloji Dergisi**, c. VIII., Ankara 1977.
- KORKMAZ, Zeynep, "Eski Türk Yazı Dilinden Yeni Yazı Dillerine Geçiş Devri Özellikleri" **TDAY Belleten** 1991, Ankara 1994.
- KORKMAZ, Zeynep, "Eski Anadolu Türkçesinin Gramla Fonoloji Bağlantısı Üzerine Notlar" *Orientalni Institut u Sarayevo vol 30/516 (Sarayevo 1980) s.247-269*, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar I**, TDK Yayınları, Ankara 1995.
- KORKMAZ, Zeynep, "Anadolu Beylikleri Devrinde Türk Dili ve Karamanoğlu Mehmet Bey" **Milli Kültür**, c.3.4.5, Ekim 1980.
- KORKMAZ, Zeynep, "Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler" **Birinci Türk Dili Bilimsel Kurultayı**, Ankara 27-29 Eylül 1972, TDK Yayınları, Ankara 1975.
- KORKMAZ, Zeynep, "Eski Bir Kudürî Çevirisi" **XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler**, TDK Yayınları, Ankara 1968.
- KÖPRÜLÜ, M.Fuat, **Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul 1986.
- KÖPRÜLÜ, M.Fuat, "Çağatay Edebiyatı", **İslam Ansiklopedisi**, c. III., İstanbul 1945.
- KUT, Günay, "XIII. Yüzyılda Anadolu'da Türk şiirinin Gelişmesi" **TDAY Belleten** 1991, Ankara 1994.
- LEVEND, Agah Sırrı, "Divan Edebiyatında Hikâye" **TDAY Belleten**, Ankara 1967.
- LEVEND, Agah Sırrı, "Hamdi'nin Yûsuf ü Züleyhâ'sı", **TDAY Belleten**, Ankara 1969.
- MANSUROĞLU, Mecdut, "Eski Osmanlıca" **Tarihî Türk Şiveleri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.
- MANSUROĞLU, Mecdut, "Anadolu Metinleri XIII. Asır" **Türkiyat Mecmuası VII-VIII**, İstanbul 1940.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- MANSUROĞLU, Mecdut, “*Anadoluda Türk Dili ve Edebiyatının İlk Mahsülleri*” **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, s.I/1, İstanbul 1946.
- MANSUROĞLU, Mecdut, “*Anadoluda Yazı Dilinin Başlaması ve Gelişmesi*” **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, s.VI/3, İstanbul 1951.
- MAZIOĞLU, Hasibe, “*Yûsuf -ı Züleyhâ Yazarı Suli Fakih’in Adı Hakkında*” **IV. Uluslararası Türk Dil Kurultayı**, ÇeÇme/Çmir 22-29 Eylül 2000.
- MELİKOV, Tofik Davudoğlu, “ Eski Türk şiir Geleneği ve Hece Vezninin Oluşumu” **TDAY Belleten**, Ankara 1994.
- NAPOLNOVA, M. Elena, “Edebî Eski Anadolu Türkçesi Tarihinde Bazı Genel Özellikler” **TDAY Belleten**, Ankara 1994.
- ÖZKAN, Mustafa, **Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995.
- ÖZKAN, Mustafa, “Selçuklular ve Beylikler Devrinde Türk Dili” **Türkler Ansiklopedisi** Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002.
- ÖZKAN, Fatma, “Kul Ali”, (XII. yüzyıl sonlarıyla, XIII. Yüzyılın ikinci çeyreği) **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi**, 18, **Tatar Edebiyatı II**. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- PEKOLCAY, Necla, **İslamî Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul 1967.
- TEKİN, ğinasi, “Timur Öncesinde Anadolu ile Orta Asya Türk Dünyası Arasındaki Kültür İlişkileri ve Güzide Kitabı’nın Tercüme Hikâyesi” **TDAY Belleten**, Ankara 2000.
- TEKİN, ğinasi, “1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde “olga-bolga” Sorunu” **TDAY Belleten** 1973-74, TDK Yayınları, Ankara 1974.
- TULUM, Mertol, “ġerhü’l-Menâr Hakkında I” **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, sayı XVI, İstanbul 1968.
- UYGUR, Sinan, **Ali’nin Kissa-i Yûsuf’u**, Atatürk Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2003.
- YAMAN, Hakan, **Die Yûsuf-Legende in der Version von Ali Nach dem Dresdener Manuskript Eb. 419) Handschrift**, “Dresden Eb. 419 Yazmasına Göre Ali’nin Kissa-yı Yûsuf’u” Doktora Tezi, Georg August Ü, Almanya, 2005.
-

YAVUZ, Kemal, "XIII-XIV. Asır Dil Yâdigârlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılığ Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri" **Türk Dünyası Araştırmaları**, sayı 27, İstanbul 1983.

WEST S.L., "The Qıssa-i Yûsuf of Ali" The First story of Joseph in turkic Literature, **Acta Orientalia** cilt. XXXVII. (Fasciculi 1-3)

ZEYNELOV, Ferhat, **Ali'nin Kıssa-i Yûsuf'u**, Bakü 1974.

ZÜLFÜKAR, Hamza, "Cumhuriyet Döneminde Yurdumuzda Yapılan Türk Dili Üzerine Kaynak Metinleri" **Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Anma Kitabı**, Ankara 1974.

KISALTMALAR

A: Azerbaycan El Yazması

B: Berlin El Yazması

D: Dresden El Yazması

K: Kazan El Yazması

M: Manisa Matbu Nüshası

MEB: Millî Eğitim Bakanlığı

MK: Millî Kütüphane Nüshası (Ankara)

TDAY: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı

TDK: Türk Dil Kurumu

TKAE: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü

Ü: Üniversite

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

RABGUZİ'NİN KISASÜ'L ENBİYASININ TAHRAN NÜSHASI

Ali CİN*

ÖZET

Rabguzî'nin *Kıyasü'l Enbiya* adlı eseri Harezmi Türkçesinin önemli eserlerinden biridir. Türklük dünyası tarafından büyük bir ilgi görmüş olan eserin, günümüzde birçok nüshası mevcuttur. Rabguzî'nin *Kıyasü'l Enbiya*'sının günümüze değin dokuz nüshası tespit edilmiştir. Bu nüshalara Tahran Üniversitesi Kütüphanesindeki yeni bir nüshayı da eklemek gerekir. Bu çalışmada, İran'ın Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde bulunan nüsha, K. Grønbech'in 1948 yılında tıpkıbasım olarak yayınladığı Londra nüshasının ilk varakları ile son varağı karşılaştırılarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Harezmi Türkçesi, Kıyasü'l Enbiya, Rabguzî, Türk Dili.

THE TAHRAN COPY OF RABGUZİ'S "TALES OF THE PROPHETS"

ABSTRACT

Rabguzî's "Tales of the Prophets" is the one of the important work in Harezmian Turkish dialect. There plenty copies of this study to be of interest to Turkish world. There are nine copies of this work known to exist. The copy new founded in Tahran University Central Library (İran) ought to be added to these existed variants. In this article the copy from Tahran University Central Library and the first three and the last pages of the London facsimile copy of Rabguzî's "Tales of the Prophets" published by Grønbech in 1948 presented in comparative way.

Key Words: Harezmian Turkish, Tales of the Prophets, Rabguzi, Turkish language.

*Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, alicin@akdeniz.edu.tr

Bilindiği üzere XIII. yüzyıldan itibaren Harezm ve Sirderya bölgesinde Oğuz ve Kıpçak yerli ağızlarının etkisi altında gelişen Türkçeye Harezm Türkçesi diyoruz. Harezm Türkçesinin önemli eserlerinden biri *Rabguzi'nin Kısasü'l-Enbiya* adlı eseridir. Türklük dünyası tarafından büyük bir ilgi görmüş olan eserin, günümüzde birçok nüshaları mevcuttur. Eser üzerinde yabancı ve yerli Türkologlar tarafından makale ve kitap boyutunda bazı çalışmalar yapılmıştır. Eser üzerindeki ilk çalışmayı 1859 yılında *İlminski* yapmıştır. *İlminski*, *Kısasü'l-Enbiya*'nın *Petersburg* ve *Kazan*'daki nüshalarını karşılaştırarak *Kısas-ı Rabguzî* adıyla *Kazan*'da yayımlamıştır. Bu çalışmadan sonra, *Şemsüddin Hüseyin*, *Katanov*, *Melioranski*, *Gulam Hasan Arıfgan*, *Abdurrahim Fitret*, *Malov* gibi bazı bilim adamları eser üzerinde çalışmalar yapmıştır. Türkiye'de eser üzerine kapsamlı çalışmayı iki cilt olarak *Aysu Ata* yapmıştır¹. *Ata*'nın çalışması, *K. Grønbech*'in 1948 yılında tıpkıbasım olarak yayınladığı *Londra* nüshasına dayanmaktadır. *Ata* yapmış olduğu hacimli çalışmasında, beş başlık altında dokuz nüsha tespit etmiştir². Bu nüshaların dışında bugün elimizde yeni bir nüsha daha bulunmaktadır. Bu nüsha, *İran*'nın *Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi* 'nde 2132 numarada kayıtlıdır. Eserin yazarı, 2v5- 2v7'de geçtiği üzere "bu kitābnı tüzgen ta'āt (2v6) yolında ma' siyet yabanın kezgen az azukluğ *üküş*³ yazukluğ Ribat Garbük (2v7) Kaızısı Burhan Oğlu Nāsır uruğı settera'l-lāhu 'aybehu" Rabguzî'dir. Eserin ilk birkaç varacağı ile son varacağı 15,16 satır, diğer varakları ise 19 satırdan oluşmaktadır. Eserin cildi bozuk, şirazesı dağılmış, varak kenarları yıpranmış ve yer yer tamir görmüştür. Eserin başlıklarında kırmızı, genelinde ise siyah mürekkep kullanılmıştır. Eserin bir kısmı şikeste (bozuk) ta'lik, bir kısmı ise nesih hat ile istinsah edilmiştir.

Eser 1v'den besmele ile başlar. (1v1) bi'smi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm (1v2) sansız ḥamd u şenalar ve sağışsız *telim ögdiler*⁴ ol *izimüz*⁵ azze ve celle kudreti birle (1v3) *bizlerni*⁶ ādemi yarattı⁷ yılkı kara yaratmadı "ḳavluḥū ta'ālā: veleḳad kerremnā benī ādeme ve ḥamelnāḥüm (1v4) fi'lberri ve'lbaḥri"⁸ yana ādemi yaratmışda keḳin

¹ Aysu Ata, *Kısasü'l-Enbiya I (Giriş-Metin-Tıpkıbasım); Kısasü'l-Enbiya II Dizin*, TDK Yayınları, Ankara 1997.

² age. s. XIX-XX

³ köp...

⁴ köp şükrler

⁵ teḡriḡa

⁶ bizni

⁷ yaratdı

⁸ İsra/70

fa'zlı keremi birle *bizni*⁹ er yarattı¹⁰ (1v5) tişi yaratmadı “kavluhū ta'ālā: li'r-ricālī 'aleyhinne dereceten”¹¹ ve ta'qı *bizni*¹² arıg yolğa köndürüp (1v6) hidāyet birle ağırlap *yawuz yoldın küdezdi*¹³ “kavluhū ta'ālā: ve inne hāzā şıratın müstaķimen (1v7) fettebi'ūhu velā tet'biu's-sebīl”¹⁴ *anda keğin*¹⁵ kadīm ihsanı birle¹⁶ biz za'iflarğa Muhammed Muştafānı *sallallahū aleyh ve alā* (1v8) *elihi ve sellim yalafaç ıddı*¹⁷ “kavluhū ta'ālā: lekad cāeküm rasūlün min enfüsiküm”¹⁸ ve ta'qı biz muñluğlarını (1v9) Muhammed Mustafāka ümmet kılıp *éđin ümmetlerdin yégrek tédi*¹⁹ “kavluhū ta'ālā: küntüm hayra (1v10) ümmet uhrıcet linnāsi”²⁰ *bu munca kerametlerde keğin kamuğ tınlıglarda bizni körklükrek* (1v11) *yarattı*²¹ “kavluhū ta'ālā: ve şavvereküm fe ahsene şuvereküm ve'l-ħamdüli'l-lāhi 'ālā mā uħfeniküm (1v12) ferabbi feni' m e'l-mevlā”²² durūd ve taħıyyāt salat u salevat ol kün sözlük kutluğ yüzlük “le 'amrük”²³ (1v13) tatlıg (levlāke lemā ħalektü'l-eflāk)²⁴ cevācılıg “sübħane'l-lezī esrā”²⁵ (1v14) muti' zikri refi' ümmetğa şefi' “va'l-lahu ya'simūke mine'n-nāsi”²⁶ yarıklılıg “ve inneke le'ālā ħulukın 'azīm”²⁷ (1r1) kılıklılıg “velā temşi fi'l-'arzi mereħan”²⁸ uluklıg “ve ızā se'eleke 'ibād ī 'annī fe feinnī (1r2) qarīb”²⁹ ħıtabılıg “ve emme's-sā'ile felā tenhar”³⁰ 'ıtabılıg “mā zāğa'l-başra ve mā tağa”³¹ himmetli g (1r3) “fekāne kābe kavseyni fe ednā”³² rıf'atlıg “velesevfe yu'tike rabbūke feterzā”³³ (1r4) şefa'atlıg “et-tā'ibüne'l-'ābidüne'l-ħamīdüne”³⁴

⁹ bizlerni¹⁰ yaratdı¹¹ Bakara/228¹² bizlerni¹³ yaman yoldın kutqardı¹⁴ Enam/153¹⁵ andın soñ¹⁶ birlen¹⁷ Muhammed Muştafānı peygamber yiberdi¹⁸ Tev/128¹⁹ kılıp ...dın artuk kıldı.²⁰ Ali İmran/110²¹ ...lardın soñ barça cānıglardı bizni (12) ...kavluhū...²² Muhammed/ 64²³ Hicr 15/22²⁴ Hadis, Acluni, Keşfü'l-Hafa 2/164²⁵ İsra/17/1²⁶ Maide/64²⁷ Kalem/4²⁸ İsra/37²⁹ Bakara/186³⁰ Duha/1³¹ Necm/17³² Necm/10³³ Duha/5

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

ümmetliĝ “ve min e’l-leyli feteheccedü (1r5) ve bihî nâfileten”³⁵ namazlıĝ “feevhâ ilâ ‘abdihi mâ evhâ”³⁶ rif’atlıĝ “lâ ahasâ senâ’en ‘aleyk”³⁷ (1r6) niyâzlıĝ “kamü’l-leyli illâ kalilen”³⁸ kabuşluĝ “uqtulu’l-müşrikine min-hayşü veced tümühüm”³⁹ (1r7) tokuşluĝ “li ilâfi kureyşin”⁴⁰ kadaşlıĝ “eşşâbirine ve’s-şâdiķine”⁴¹ kuldaşlıĝ “veci’ nâ bike (1r8)‘ alâ hâ’ülâ’i şehiden”⁴² şehâdatlıĝ “asâ en yettebi’ ke rabbüke”⁴³ sa’âdetliĝ “ve a’büd rabbüke”⁴⁴ (1r9) ‘ibâdetliĝ “şehrü ramazâne’l-lezî ünzile fihi’l-kur’ân”⁴⁵ âyetliĝ “iķterebeti’s-sâ’ati (1r10) ve’nşakķa’l-kamer”⁴⁶ şââdetliĝ “innâ erselnâke şâhiden ve mübeşşiran”⁴⁷ beşaretliĝ enbiyalar (1r11) kadaşı aşfiyalar kıdvesi Muḥammed Muştafâ şallallahü ‘aleyh ve ‘alâ elihî vesellem Muştafâ ‘aleyhi’s-selâm

(1r12) Dîn şeri’at rāyetini ‘ālî kulĝan⁴⁸ Muştafâ

Küfr ü zulmet tuĝlarını yerge çalĝan Muştafâ

(1r13) Ol ata birle atasını arķutup ümmet üçün

*Yalfarip*⁴⁹ ḥaķdın şefa’at *satıĝını* alĝan Muştafâ

(1r14) Ḳavmî ‘idet kötrümedin kökke aĝĝan⁵⁰ ol ‘îsâ

*Ümmetniĝ kađĝusındın*⁵¹ yerde kalĝan Muştafâ

(1r15) Ol kıyâmet kün şefâ’atnıĝ kırını *ķuşanıp*⁵²

Yalnayu turĝan yelindin ‘âşî *ķulĝan*⁵³ Muştafâ

(2v1)Ol yigirmi üç yıl emgep körmedin tün *uķusın*⁵⁴

³⁴ Tevbe/5

³⁵ İsra/79

³⁶ Necm/10

³⁷ Tevbe/5

³⁸ Müzzemmil/2

³⁹ Hicr/99

⁴⁰ Kureyş/1

⁴¹ Ali İmran/17

⁴² Nahl/89

⁴³ İsra/79

⁴⁴ Hicr/99

⁴⁵ Bakara 185

⁴⁶ Kamer/1

⁴⁷ Feth/8

⁴⁸ kulĝan

⁴⁹ yalbarıp

⁵⁰ aĝĝan

⁵¹ ünnetiĝa buluşuban yerde...

⁵² ķurşaban

⁵³ yulĝan

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

‘Āşî ümmet yazukın haqda qolğan Muştafā

(2v2)safçılar mi‘rāc tüninde beytū‘l-maḥdisğa *yetişip*⁵⁵

bir cemā‘at öteryürde başçı bolğan Muştafā

(2v3) iner erken Muştafānı ündep⁵⁶ *iletken*⁵⁷ Cebra ‘īl

yoklayurda Cebra ‘īlni yolda salğan Muştafā

(2v4) üküş anıḡ selām tört işge toḡuz ḡatunıḡa ikki ,ammıke seyyidū‘l-eşbāb ehl-i (2v5) cennet teşr bölük oḡlanlarınḡa ve sellim teslimā kesirā Amma ba‘d bu kitābnı tüzgen ta‘āt (2v6) yolında ma‘siyet yabanın kezgen az azuḡluḡ *üküş*⁵⁸ yazuḡluḡ Ribat Garbük (2v7) Ḳaḡısı Burhan Oḡlu Nāsır uruḡı settera‘l-lāhu ‘aybehu ve *rahm-şibih*⁵⁹ andaḡ aytur peykimüz (2v8) emīr-i ecel tācü‘l-emr o muḡıbbū‘l ‘ulemā peykler *uruḡı yigit uluḡ*⁶⁰ athıḡ (2v9) ḡutluḡ arıḡ zātluḡ *eḡḡü*⁶¹ ḡılıḡluḡ İslām yarıkluḡ mev‘ül sınıḡ müselmān dīnluḡ ādemīler inancı mü‘minler (2v10) küvenci *himmeti* odız ‘aḡlı tenjiz begimüz Nāsire‘d-dīn Toḡ Buḡadın sāniha‘l-lāhu ‘alā dīni‘l-İslām

(2v11) Aşlı moḡol erken körün

İslām üçün tutdı beḡa

boldı resūlnüḡ ümmeti

(2v13) tā‘at ḡılur tün kündüzün

eltür sabāḡ Muşḡaf baḡa

ḡur‘ān oḡımaḡ ‘ādeti

(2v14) tesbih ayurda ḡoşlanıp

ınḡıḡlanur yaşı aḡa

iştilse ḡur‘ān āyeti

(2v15) erdemleri yawlaḡ telim

öz sözleyür⁶² sözni uḡa

artuḡ yaraḡlıḡ⁶³ sīreti

⁵⁴ uyḡu

⁵⁵ kelip

⁵⁶ indep

⁵⁷ eltken...

⁵⁸ köp...

⁵⁹ ve nevvare ḡalbehu...

⁶⁰ uluḡı

⁶¹ yaḡşı

⁶² sözlenür

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

(3r1) rabdın ‘ aṭā bolup aṇa

ḥaḳ bermiṣi ḳutluklığı

körklüg şıfatlıg şūreti

(3r2) ezgü ḳılıglıḳ birle yörüyip

dost ḳazḡanur düṣmān yıḳa

arслан meṇizlik *şūleti*

(3r3) kündüz oḳır tünle ḳopar

ṭā‘ at ḳılur kirip

artar ḳamuḡdın ḥürmeti

(3r4) yaşı kiçig boyı uluḡ

zāṭı arıḡ Beg Tok Buḡa

(3r5) iṇlemesün yüz yaşasun

bolup muṭī‘ mevlāsınḡa

tariḡ yeti yüz *toḳuz yılda*⁶⁴ (3r6) it yılının evvelinde bu ḳışsa bitildi⁶⁵ peḡamber ve ḳışşalarınḡa beḡāyet raḡbetim bar tegme (3r7) yerde ol *kitāb bitilür tegme kim erse dabulur*⁶⁶ ammā ba‘ zısı saḳīm⁶⁷ ve ba‘ zısı nā-müstakīm (3r8) bir ançası mükerrer bir ançası mu‘ teber birazının⁶⁸ sözleri kesük birazının⁶⁹ maḳşūdları (3r9) eksük emdi seniḡ dehüṇdin ḳıḡḡan ḳavlüṇdin⁷⁰ aḡḡan kitāb ma seniḡ ‘ ibāret ma (3r10) seniḡ bolup bizge⁷¹ ḳışāsü'l-enbiyā bolsa oḳımaḡḡa⁷² kereklik bitimekge⁷³ yaraḡlıḡ bolḡay (3r11) erdi tēp iltimās yā yaṇlıḡ işāret boldı neçe⁷⁴ ma özimizni ol işke lāyık ol ‘amelge (3r12) muvāfiḳ ermedin⁷⁵ bilmiş erken özini aḡırlap nefsin saḳlamış bolup *uḡur bolsun* (3r13) *tēp bu aḡır işke uḡradımız idī*⁷⁶ ‘ azze ve celledin tamām

⁶³ çıraklıḡ

⁶⁴ ...yēti yüz toḳuzda...

⁶⁵ ...evvelinde ḳāşıd yetildi kim...

⁶⁶ ...ol kitābet taplur ammā...

⁶⁷ müstakīm

⁶⁸ birevlerinin

⁶⁹ birevlerinin

⁷⁰ ḳalemüṇdin

⁷¹ birge

⁷² oḳuḡluḡa

⁷³ oḳumaḡḡa

⁷⁴ egerçi

⁷⁵ ermesin

⁷⁶ bu aḡır işke yüz evürdük Teṇri...

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

bolğuka⁷⁷ tevfiķ tilep kitāb (3r14) başladımız⁷⁸ munda maķşūd yalawıçlar⁷⁹ kışşası erdi velikin ādemdin burunraķ yaratıl (3r15) ğanlardın başladımız⁸⁰ fāyidesi artuķraķ bolğay ol fāyidedin tegen artuķraķ⁸¹ bolğay (3v1) tēp tertīb üze yaratılğanlardın āġāz kıldımız erteķlige oņgay bolsun isteklige (3v2) batraķ bolsun tēp⁸² kışāsü'l-enbiyā at berdimiz⁸³ va'llāhu'l-muvaffaķ li'l-etmāmı ve hüve li'l-in'āmı ve'l-ikrām (3v3) ķāle'n-nebiyyi 'aleyhi's-selām: “ħayran 'indallahu” “künt kenzen maħfiyen” “ħalaķtū'l-ħalku li-yerbahu 'alel-erbaħu 'aleyhim”⁸⁴ (3v4) Muħammed Muştafā 'aleyhi's-selām andaġ aytur idi 'azze ve celle yarlıķadı (3v5) men bir kızlenç⁸⁵ genc erdim meniņ teņriliķım *bilķüci kim erse yok*⁸⁶ erdi ħalāyık yarattım mendin (3v6) asıġ alsunlar *anıñ üçün men anlardın*⁸⁷ asıġ alayın tēyü yaratmadım tēdi

Eserin sonunda bir varak eksiktir. 394v1'de takip kelimesi “za'if” biçiminde geçmektedir. Eserin son varaġının eksik olması dolayısıyla eserin istinsahıyla ilgili bilgilere ulaşılamamıştır.

Eserin sonu şu şekildedir:

(394v1) ma' nısi ol *bolur kim boynaġular raħmetdin*⁸⁸ nevmid boldı köñliġe (394v2) *yaķmadı öfkelendi*⁸⁹ örü ķoptı muşħafnı yerge çaldı ađaķı astın bastı *varaķlarını* (394v3) *kes kes kıldı*⁹⁰ cabbārın 'anid ķorķutursın uşal cabbār men-men tēp aydı kaçan (394v4) kıyāmet küni teņrini körseņ yezid meni yüzdi yırttı pāre pāre kıldı tēp (394v5) ayġıl tēdi ey müselmānlar resül 'aleyhi's-selām uruġları üzre bu zulm cefālar (394v6) keçti soruġusuz ķalğay tēmegil te'hir bolğay taķşir bolmağay ihmāl bolğay (394v7) i' māl keçmegey “velā taħsebenna'l-lāhe yuħıbbü'l-lāhu ġāfilen 'ammā ya'melü'z-zālimün allahu ta'āl”⁹¹ (394v8) yarlıķar bizni zālimler zulmindin ġafil tēyübilmeġil köz tutġıl ef'ālğa sezā a' mālğa (394v9) cezā bolğusu vaķt

⁷⁷ bolğunca

⁷⁸ başladuķ

⁷⁹ peyġamberler kışşaları

⁸⁰ yaratğanlar bar üçün andın başlasaķ fāyidesi

⁸¹ körseler yaķşıraķ bolğay

⁸² āġāz kılduķ izlegen bat tapķay işitken bat bilgey tēp

⁸³ at bērdik

⁸⁴ Hadis, Acluni, C.II, s.132

⁸⁵ yaşurun

⁸⁶ ħiç kim kim bilmez erdi

⁸⁷ alsunlar tēp men alardın

⁸⁸ ...bolur tegme küç kılgan boynaġı raħmetdin...

⁸⁹ ...yaķmadı yana açtı ol āyet oķ çıktı üçünçide açtı erse öwkelelep...

⁹⁰ evraķlarını pāre pāre kıldı yelge bıraķtı bu şi'ri aytu başladı. şi'r (...)

Ma' nısi ol bolur: sen meni cabbārın...

⁹¹ İbrahim/42

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

kelsün heybet bisâtı yazılsun evvelin âhırın halkı yığılsun (394v10) “maḥşere’z-zâlimüne yevme’l-kıyâmeti kemeşeli’l-lezi” yarın uluğ künde küç tegürge māl alğan (394v11) dād bermegen zâlimler qarınçqa meñizlik adağ astında inçükleri raḥm sünüklerge (394v13) zaḥmlar teggüsi “küllü laḥmin” tēyip “bi’l-ḥarāmi fe’nnārü ülä bihī ḥarām”⁹² birle semürge etler sünükleri (394v4) yaqılğusu “ev ye’külüne fi-butūnihim illā nār”⁹³ öksüzler mālın yegenlerin köz (394v15) kulaqlarından ağız burunlarından ot yalınlar çıkğusu mü’minler ḥaremiḡe ḥıyānet (394v16) közin baḡanlar zinā ve livāṭat kılğanlar ‘azāb ve ‘ukūbet faẓīḥat bolğuları...

Eser bu kısım ile birlikte sona erer. Londra nüshasında eser bir varak daha devam eder. Muhtemelen, eser tamir görürken ya da buna benzer bir sebeple son varakı kaybolmuştur.

SONUÇ

Türkçenin tarihî lehçelerine ait bu tür nüshalara her geçen gün yenileri eklenmektedir. Tahran nüshası, sondan bir varak eksiktir. Nüsha okunaklı olup imla, ses ve şekil özellikleri bakımından Londra nüshasından bazı farklılıklar göstermektedir. Ancak bu farklılıklara, karşılaştırması yapılan birkaç varak üzerinden ulaşılmıştır. Eserin tamamı üzerinden bir karşılaştırma yapılmamıştır. Tahran nüshasıyla mukayese ettiğimiz Londra nüshasının farklılıkları, dipnotlarda gösterilmiştir. Dikkat çekici bazı nüsha farklılıkları şunlardır: Londra nüshasında birinci çokluk şahısta 3r4’te *at berdük* ve 3r3’te *āğāz kılduk* şeklinde geçen yapılar, Tahran nüshasında birinci çokluk şahısta 3v2’de *at berdimiz* ve 3v1’de *āğāz kıldımız* biçiminde geçmektedir. Yine 394v3’te *pāre pāre kıldı* yerine *kes kes kıldı* biçiminde bir kullanım oldukça dikkat çekicidir. Türkiye Türkçesinde bugün *yalvar-* biçiminde kullandığımız kelime, Londra nüshasında *yalwar-* ve *yalbar-* biçimlerinde geçerken Tahran nüshasında bizim karşılaştırdığımız varaklarda *yalfar-* biçiminde geçmektedir. Londra nüshasında *çok* anlamındaki *üküş* yerine *köp* kullanılmıştır. Ancak Londra nüshasının diğer varaklarında *üküş* kelimesi de kullanılmıştır. Tahran nüshasında 1v6 da *kurtarmak* anlamında *küdez-* fiilini kullanırken, Londra nüshasında *kutkar-* fiili kullanılmıştır. Ancak *küdez-* fiili, Londra nüshasının diğer varaklarında iki kez geçmektedir. Bazı farklılıklarını ortaya koymaya çalıştığımız Tahran nüshasında bulunan özellikler, bize Tahran nüshasının en az Londra nüshası kadar eski olduğunu göstermektedir. *Kıyasü’l-Enbiya*’nın Tahran nüshası, eser üzerinde bundan sonra yapılacak çalışmalarda, özellikle tenkitli

⁹² Hadis, Ali el-Muttaki, *Kenzü’l-Umma*, Cilt 6., s. 189.

⁹³ Bakara/174

bir metin çalışmasında dikkate alınabilecek bir nüsha olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

- ATA, Aysu, **Kısasü'l-Enbiya I (Giriş-Metin-Tıpkıbasım); Kısasü'l-Enbiya II Dizin**, TDK Yayınları, Ankara 1997.
- HACIYEVA, Naile, Rabguzi'nin Kısasü'l Enbiya Eserinin Bakü Yazması, **Türk Dili**, S.514, Ekim 1994, s.292-296.
- ENVER, Seyyid Abdullah, **Fihrist-i Nash Hattî**, Kitabhane-i Millî İran, Tahran 1379.
- AYDIN, Şadi, **İran Kütüphaneleri Türkçe Yazmalar Kataloğu**, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ ÜZERİNDE DÜŞÜNCE VE YORUMLAR

*Asiye Mevhibe COŞAR**

ÖZET

Eski Anadolu Türkçesi (EAT) olarak adlandırılan devrin ilk yarısı, daha çok elde eser bulunmamasından kaynaklanan sebeplerle henüz üzerinde bir fikir birliğine varılamamış durumdadır. Bu döneme ait tartışmalar; VI.-XI. yüzyıl arasında varlıkları takip edilebilen yazılı verilerin XIII. yüzyıla kadar geçen zaman içinde kesintiye uğrayıp uğramadığı, belki XII. yüzyıl sonunda yazıya geçirilen, ancak XIII. yüzyıl itibarıyla varlıklarından emin olunan eserlerin dilindeki karışıklık, dönem kültürünü oluşturan Oğuzların yazılı bir edebî dilleri olup olmadığı konularında yoğunlaşır. Bu çalışmada EAT'nin söz konusu meselelerine dair görüş ve yorumlar değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, Oğuzca, karışık dilli eserler.

THOUGHTS AND COMMENTS ON OLD ANATOLIAN TURKISH

ABSTRACT

The issue of The Old Anatolian Turkish (OAT), which is referred to the first half period, has remained controversial due to the lack of adequate documents. The discussions of this period have focused on whether accessible written documents of VI.-XI. continued up to XIII without interruption, and aslo whether Oguz had a written literary language. Another point of discussion is on the complexity of the language in the documents of XIII. In this paper opinions and comments about OAT will be analyzed

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yeni Türk Dili Bilim Dalı. mevhibecosar@hotmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Key Words: Old Anatolian Turkish (OAT), Oghuz dialect, complexity of the language.

Giriş

Dili gösterdiği değişim ve gelişmeler içinde incelerken belli özelliklerin yoğunlaştığı ve dolayısıyla farklılaştığı noktalarda bir takım tasniflere gitmek ve böylece incelenebilirliğini kolaylaştırmak gerekmiştir. Dil tasniflerinde tarih ve coğrafyayla birlikte dilin kendine has ses ve yapı özellikleri de göz önünde bulundurulmaktadır. Tarihî bir tasnifte bugün Türkçe için en çok kabul gören adlandırma, abidelerle başlayan ve Uygur devresini de içine alan Eski Türkçe (ET) devrine aittir (VII.-X.yüzyıl)¹. Ancak bu devrin öncesi ve sonrası için aynı kesinlik yoktur. ET'yi takiben İslamiyetin kabulü ile başlayan, başlangıçta ET özelliklerini koruyan, yeni edebî Türk lehçelerinin teçekkülünün tamamlandığı (XI-XVI. yüzyıl) devre kadar geçen zaman için ise Orta Türkçe tabirini kabul edenler vardır².

Orta Türkçe dönemi içinde XII. yüzyıldan XV. yüzyıl ortalarına yani Klasik Osmanlıca'nın başlangıcına kadar uzanan dönem Eski Anadolu Türkçesi (EAT) olarak adlandırılır³. Bu devrin ilk yarısı tartışmalıdır; daha çok elde eser bulunmamasından kaynaklanan bir takım sebeplerle henüz üzerinde bir fikir birliğine varılamamıştır. Bu döneme ait tartışmalar VII.-XI. yüzyıl arasında varlıkları takip

¹ Sema B. Özönder bu dönemi belirleyen temel ayırıcı özelliğin "Türk" dilinin "yazı dili" olarak kullanıldığının bizzat Türklere ait kaynaklarla tanımlanabilmesi olduğunu söyler. Sema B. Özönder, "Eski Türklerde Dil ve Edebiyat", **Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi**, C. II, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 458. Türkçenin tarihi devirlerine ilişkin bazı tasnifler için bk.: Fuzuli Bayat, **Türk Dili Tarihi**, Karam Yay., Çorum 2006, s. 65-74.

² ET devri, Göktürk abideleriyle başlayan, VIII. yüzyılda Uygurların meydana getirdiği, Göktürkçeye oranla daha geniş ve sürekli bir yazı dilini ve nihayet X. yüzyılda da Karahanlılarla devam eden devreyi içine alır. Eski Türkçenin 2. evresini teşkil eden Uygur yazı geleneğinin devamı ile ilgili olarak bu devri XII. yüzyıla kadar götürenler vardır. Türk dili tarihinin devrelendirilmesine ilişkin görüşler için bk.: Sema B. Özönder, "Türk Dilinin Tarihi Dönemleri Üzerine Birkaç Söz", **Türk Bilgi (Türkoloji Araştırmaları)**, 2003/3, s. 203-210. „Orta Türkçe“ adlandırmasına ilişkin değerlendirmeler için bk. A. F. Karamanlıoğlu, **Türk Dili**, Beğir Kitabevi, İstanbul 2002, s. 33-35.

³ Zeynep Korkmaz, "Eski Anadolu Türkçesi Üzerindeki Çalışmaların Bugünkü Durumu", **Türkoloji Dergisi**, C. VII, Ankara 1977, s. 13. Ahmet B. Ercilasun, XIII. yüzyıl ile XV. yüzyıl arasında gösterdiği bu dönemin farklı adlarla anıldığını, bazı Avrupalı bilim adamlarınca Altosmaniche (eski Osmanlıca) olarak adlandırıldığını daha sonra Eski Anadolu Türkçesi, Eski Türkiye Türkçesi, terimlerinin kullanıldığını söyler. Kendisi de daha kapsayıcı olacağı düşüncesiyle Eski Oğuz Türkçesi terimini teklif eder ve kullanır. Ahmet B. Ercilasun, **Başlangıçtan Günümüze Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yay. Ankara 2004, s. 433. Bu çalışmada yaygınlığı göz önünde tutularak Eski Anadolu Türkçesi adı tercih edilmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

edilebilen yazılı eserlerin XIII. yüzyıla kadar geçen zaman içinde kesintiye uğrayıp uğramadığı; belki XII. yüzyıl sonunda yazıya geçirilen, ancak XIII. yüzyıl itibarıyla varlıklarından emin olunan eserlerin dilindeki karışıklık; dönem kültürünü oluşturan Oğuzların yazılı bir edebî dilleri olup olmadığı konularında yoğunlaşır. Bu devre ait elde eser bulunmaması, daha sonra XIII. yüzyılda görülen eserlerden bazılarının Oğuzcanın yanı sıra başka dil özelliklerini de yansıttığı olması, bugün için bu dönemin aydınlığa kavuşması noktaları olarak karşımıza çıkmaktadır⁴.

EAT'nin Meseleleri

EAT olarak adlandırılan dönemin meseleleri genel bir sıralamaya tabi tutulduğunda iki temel nokta öne çıkar; EAT'nin kaynak metin durumu ve EAT'nin gramer özelliklerinin tespiti.

1. EAT'nin Kaynak Metin Durumu

EAT için kaynak metinler, konuca çeşitli; telif, tercüme; mensur ve manzum ve de sayıca oldukça kabardır. Bu metinlerin XIV ve XV. yüzyıllardaki yoğunluğu geriye gittikçe azalır. Başlangıçları da XIII. yüzyıldan geriye en çok XII. yüzyılın ikinci yarısına götürülmektedir.

Bugün, EAT'nin başlangıcını oluşturabilecek eserlerden adları eski kaynaklardan öğrenilenlerin bazıları ortada yoktur. Elde olanlar da dil bakımından yenileştirilmiş, daha sonraki yüzyıla ait yazma nüshalardır (Salsal-nâme, Kudûrî Tercümesi gibi)⁵.

XII. yüzyıl öncesine ait elde yazılı kaynak bulunamaması, EAT yazı dilinin başlangıç tarihini belirsiz kıldığı gibi, başla bir alt probleme daha içreter eder. Bu da 1071 itibarıyla Anadolu'da devlet kuran Oğuzların bu kuruluş zamanında ve geriye doğru dönemde bir yazı dillerinin olup olmadığı konusudur.

Bu noktada Oğuzların kimliği, kültürü ve dili üzerinde ayrı ayrı durulması gerekmektedir.

Oğuz adına ilk defa VII. yüzyılda yazıldıkları tahmin edilen Yenisey kitâbelerinde rastlanır⁶. Barlık çayı yakınındaki bir kitâbede:

⁴ Zeynep Korkmaz, "Yunus Emre ve Anadolu Türkçesinin Kuruluşundaki Yeri", *Türkoloji Dergisi*, C. V, S. 15, Ankara 1973, s. 17.

⁵ Zeynep Korkmaz, "Eski Anadolu Türkçesi Üzerindeki Çalışmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar", *Türkoloji Dergisi*, C. VII, Ankara 1977, s. 7.

⁶ Oğuz adı ile ilgili olarak bk.: Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, AÜ Yay., Ankara 1972, s. 19-20; Tufan Gündüz, "Oğuzlar", *Genel Türk Tarihi*

“Öz Yigen Alp Turan Altı Oğuz budunda üç yigirmi (yağmka) adınıldım.” ifadesi vardır. Bu kitâbe, Oğuzların altı boy halinde Barlık yöresinde yaşadıklarına bir iğnettir⁷.

Oğuzların VII. yüzyılda Tula ırmağı kıyılarında yaşadıklarının bir delili de Göktürk âbideleridir. Âbidelerden anlaşıldığına göre Göktürkler devrinde zaman zaman isyan, zaman zaman itaat halinde, Çinliler ve On-oklarla savaşıyla tarih sahnesinde görülen Oğuzlar, 742’de Uygur hâkimiyetine girerler. Ancak birçok savaşta Uygurlarla birlikte mücadele vermelerine rağmen kendilerine bir kağan tayin edildiğinde veya bir kağana itaat etmek gerektiğinde savaş tercih etmişlerdir. Her şeye rağmen görülen odur ki, yönetimle iniçli çıkıklı bir ilişkileri olmakla beraber, Göktürk ve Uygurlarda devletin dayandığı ikinci ve hatta temel savaş gücü olmuştur.

840’ta Uygurların Kırgızlarca ortadan kaldırılmasının ardından Oğuzlar, X. yüzyılda Sirderya boylarında ve Aral gölü kıyılarında, merkezi Yenikent olan bir Yabgu devletinde yarı yerleşik bir hayat sürerken görülür. Oğuzların yaşadığı bu şehirlerde yapılan kazılar, buralarda yüksek bir kültür hayatının varlığını ortaya koyar. X. yüzyılın ikinci yarısından sonra Müslüman olmaya başlamaları da onları yerleşik hayata yönelten önemli bir etkidir. Mâvera-ün-nehir’in yerli halkı ile karışık Karahanlılarla komşuluk eden Oğuzlardan bir kısmı daha sonra Buhara’ya göç ederek oraya yerleşirken, büyük bir kısmı da Ceyhun ırmağını geçerek Harezm yolu ile Horosan’a kadar uzanır ve 1040 yılında Büyük Selçuklu Devletini kurarlar.

XI. yüzyıl sonlarına doğru 1071 Malazgirt savaş ile Anadolu’nun fethedilmesinden sonra, büyük dalgalar hâlinde çeşitli Türk boylarının buraya gelip yerleştiği görülür. Bunların büyük çoğunluğunu Oğuzlar olmaktadır. Göçlerin XIV. yüzyıla kadar devam ettiği bilinmektedir. XI. yüzyıldan başlayıp XIV. yüzyıla kadar süren göçlerle Anadolu’nun her bakımdan bir Oğuz ülkesi vasfını aldığı, Oğuzların Anadolu’ya gelirken maddi ve manevi kültürlerini de beraber getirmiş oldukları, 200-300 yıl süren göçlerin geçmişi bağlantının, eski kültürle bağların sürekliliğini de sağlamış olduğu,

Ansiklopedisi, C. II, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 457-492; Peter B. Golden, **Türk Halkları Tarihine Giriş**, KaraM Yay., Ankara 2002, s. 169-170.

⁷ “Öz Yigen Alp Turan, Altı Oğuz kavminden on üç yağmda ayrıldım.” Barlık 1, 2. satır. H. Namık Orkun, **Eski Türk Yazıtları**, TDK Yay., Ankara 1994, s. 471.

sonradan gelenlerin, önce gelenlere ana kültürü geliştiren ve geliştirenlerle taçlandırıldıkları düşünülmektedir⁸.

Anadolu'ya Getirilen Kültürün Özellikleri Nelerdir?

El-Ğrisî (1099-1165), Oğuz Gâhirlilerinden ve bunların çokluğundan bahseder. Bartold'un daha X-XI. yüzyılda Sirderya eteklerinde Yenikent harabelerinin Oğuz sultanlarının merkezi sayıldığına işaret etmesi⁹, çiftçilik de yaptıklarına dair bilgilerin olması¹⁰; müesseselerinin, Gâhirlilerden vergi toplayan tahsildarlarının bulunduğu bilinmesi yerleşik hayat sürdürdüklerinin delilidir. Golden, Mes'ûdi'nin hem yerleşik hem de göçebe Oğuzlardan bahsettiğini ve onların "üst, orta ve alt" olmak üzere üç topluluğa ayrıldığını aktarır¹¹.

Anadolu Selçuklu Devletini kuran Oğuzlar, X-XIII. yüzyılda Aral gölü, Sirderya boylarından Anadolu ortalarına kadar uzanan bir siyasal varlık göstermektedir. XI. yüzyılda müstakil bir yazı diline sahip olup olmadıkları ise belli değildir¹².

Bir konuşma dilinin "yazılı dil"den "yazı dili"ne geçişinde asıl etkenin güçlü devlet hâkimiyeti olduğuna dikkat çeken Sema B. Özönder, bu olgunun Köktürk devletinden başlayarak Türk dili için de geçerli olduğuna işaret eder:

"Diyebiliriz ki, doğuda Türk boyları ittifakının gerçekleştiği Köktürk devletinin I. Hanedan döneminde Türk dilinin Oğuz tipli kolu çoktan konuşma dili seviyesinden yazılı dil hatta devlet dili olma özelliğini de kazanarak yazı dili olma sürecine erişmiş, bu durum II. Hanedan döneminde daha da pekişerek standartlaşmış ve yaygınlık bulmuştur." der¹³.

⁸ Faruk Sümer, *age*, s. 20-217.

⁹ Ahmet Caferoğlu, "Gök Anadolu Vatan Kültürü Kurucuları", *Türkiyat Mecmuası*, C. XVII, İstanbul 1972, s. 5.

¹⁰ Tahsin Banguoğlu, "Oğuzlar ve Oğuzeli Üzerine", *TDAY-B 1959*, s. 1-26.

¹¹ P. B. Golden, *age*, s. 173.

¹² Faruk Sümer, *age*, s. 90-220.

¹³ Özönder bu görüşünü Köktürk kağanlığında devlet divanı ve diplomatik yazıların varlığı bilgisine dayandırır. Kök Türk döneminde yazının okullaşmasıyla ilgili bilgi ve kaynaklar için G. Clauson, "The Origin of The Turkish „runic“ Alphabet", *Acta Orientalia Havniae*, XXXII, s. 5176, 1970 ile D. D. Vasil'ev, "Köktürklerin okuma Yazma Bilmeleri Sorunu", *Uluslar Arası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara 1997, s. 297-304'e bakılmasını önerir. Sema B. Özönder, *agm*, s. 463.

Mehmet Ölmez, Türkçenin yağı konusundaki değerlendirmeleri ele aldığı çalışmada günümüzdeki dil verilerinden hareketle;

“...Eski Türkçe ile örtüşmeyen, kimi yönlerden Eski Türkçeden daha eski özellikler gösteren Oğuz grubu Türk dilleri, Ana Türkçe ile Eski Türkçe arasında bir zaman diliminde yer almalıdır; özellikle bu grupta yer alan Türkmence uzun ünlüleri koruması dolayısıyla Eski Türkçeden daha eskidir. Ana Türkçede ünlüsü uzun olan ve içerisinde ötümsüz bir ünsüz bulunduran öteki Oğuz dilleri de (Azerice, Gagauzca, Türkçe) bu ünsüzleri ötümlüleriyle değiştirmeleri dolayısıyla eskicil özellikler göstermektedirler.” demektir¹⁴.

Türk dilinin tarihi gelişimi içinde metinlerle bağatılan yazı dili VI-VIII. yüzyıla kadar indirilebilmektedir¹⁵. Öte yandan XII. yüzyıla kadar geçen sürede Orta Asya’da tek yazı dilinin hâkim olduğu düşünölmektedir. Köktürk-Uygur-Karahanlı yazı dilleri bu bir tek kol olarak ilerleyen yazı dilinin yer, zaman, siyasal bölünmeler ve kültür alanı ayrılıklarına göre birbirini izleyen devamları sayılır¹⁶.

XI. yüzyıl itibarıyla İran, Azerbaycan, Suriye, Mısır ve Irak’a; güneye ve batıya göç eden Türklerin dilinde bir takım dallanmalar meydana gelir. Orta Asya dışında gelişme imkânı bulan Türk dilleri birbirinden farklılaşır. Etnik gruplar, tarihi olayların sebep olduğu kopma ve kaynağmalar dilde ses ve yapıca ayrılıklara yol açar. Bunlardan biri de bugünkü Türkiye Türkçesini kuran Oğuz Türkçesidir.

Bugünkü göçler ve İlamiyetin kabulü gibi tarihi ve sosyal iki büyük olayın yağı XI. yüzyıl Oğuzcasına ait sistemli bilgiler

¹⁴ Burada Ölmez, mevcut dil malzemesinden hareketle Eski Türkçeden daha geriye gitmenin bugün için mümkün olmadığını, ancak günümüz Türk dillerine ve tarihî dönem metinlerinin verilerine (sözvarlığı, söz yapımı, sesbilgisi) bakılarak Çuvağ dıındaki Türk dillerinin daha eski, ortak bir köke götürülebileceğini söyler. “Bu “kök” dilin adı “Ana Türkçe”dir. Ana Türkçe dönemi tıpkı İlk Türkçe gibi kuramsal bir dönemdir. Bu dönem ile Eski Türkçe arasında kimi dil gruplarının “Ana” biçimlerini de düşünebiliriz.” der. Mehmet Ölmez, “Türkçe”nin ve Türk Dillerinin Yağı Kousu“, **Toplum ve Bilim**, 96, Bahar 2003, s. 68.

¹⁵ Bu yazı dilinin niteliğı ile ilgili olarak A.Von Gabain’in beğayrı diyalekt olduğu görüşüne karşılık Ahmet Buran, ayrı boyların varlığına bağlı bu ağız ayrılıklarının aynı yazı dili içinde olduğuna dikkat çeker. Ahmet Buran, “Yazı Dilinin Tarihi Gelişimi Ğnde Türk ğivelerinin Ortaya Çıkığı ve Azeri Türkçesi Örneğı”, **Savunma Hizmetleri ve Koordinasyon Dergisi**, S. 10, 1992, s. 10-11. T. Tekin ve M. Ölmez ise ET’yi bir örnek dil saymaz, Biri Orhon diğeri Uygurca olmak üzere en az iki diyalekti olan bir dil sayarlar. T. Tekin ve M. Ölmez, **Türk Dilleri-Giriş**, Simurg Yay., İstanbul 1999, s. 18.

¹⁶ Zeynep Korkmaz, “Selçuklular Çağı Türkçesinin Genel Yapısı”, **TDAY-B** 1972, Ankara 1972, s. 22.

Kağarlı Mahmut'un Divan ü Lügatit-Türk"ünde bulunmaktadır. Ancak Kağarlı, OĞuzlara ait yazılı eserlerden söz etmez; Karahanlı diline oranla OĞuzcadaki lehçe ve ağız ayrılıklarına değinir. OĞuzcayı diğerk Türk dillerine oranlarken onların içinde "en yeğnisi" olduğunu vurgular. Bu dönemde OĞuzların Karahanlı Türkçesini yazı dili olarak kullandıkları görüğü Z Korkmaz ve A. Ėan tarafından savunulur¹⁷.

Mecdut Mansuroğlu, XIII. yüzyıl ve sonrası metnlerinin söz varlığı ve gramer Ėekilleri bakımından incelendiğinde eski Türk diline ait birçok söz ve Ėekillerin devam ettiğinin görüleceğı; bunlardan da Anadolu'da Türk edebiyatının XIII. yüzyıldan çok önce bağadığının ve bu edebiyatın aslında eski Türk edebiyatının devamı olduğunun açıkça anlağılacağı görüğünü öne sürer¹⁸.

Mansuroğlu XIII. yüzyıla kadar geçen süre içinde yazılı eserlerin bulunduğu düğüncesine, XIII. yüzyıl eserlerinin vezin, Ėekil ve konu bakımından baÇama olamayacak kadar çeğitli ve olgun olmalarını delil getirir. "Dil ve edebiyat ölçülerine dayanan karşılaştırmalarla, Anadolu'ya gelen Türklerin sanıldığıının aksine, Anadolu'da sonradan güçlükle kurup geliştirdikleri bir yazı diline değil, Anadolu'ya ilk yerleştikleri dönemde, Orta Asya'dan getirdikleri bir yazı dili geleneğine sahip oldukları görüşüne varılır."¹⁹ diyen Zeynep Korkmaz da Mansuroğlu ile görüğü birliğindedir²⁰.

OĞuzların XIII. yüzyıl öncesinde bir edebî yazı dilleri olduğu görüğü kavvetlenince yeni bir soru gündeme gelir;

¹⁷Bu konuda Abdülkadir Ėan, "Kağarı'nın OĞuz-Türkmen devletinin merkezinde oturup esas konu olarak KaÇar Türkçesini seçmesinin sebebi bağla türlü izah edilemez. Kağarlı'nın yazdığı XI. yüzyılda OĞuz-Türkmen lehçesinin KaÇar dilinden çok farklı olduğu Ėıphesizdir. Buna rağmen Selçuklu (OĞuz-Türkmen) devletinin en parlak devrinde bile bir tek OĞuzca metin yazılmamıştır." demektedir. A. Ėan, "XIII- ve XVI. Yüzyıllarda, Mısır'da OĞuz Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve „Halis Türkçe", **TDAY-B 1953**, Ankara 1998, s. 61.

¹⁸"XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesi metinleri asırlar boyunca iğlemiğbir dil iledir. Bu edebî dilin Türkler'in Anadolu'ya gelmesi ile doğduğunu kabul etmek de yanlışolur. Bu daha çok eski edebî dilin devamıdır. Ėslâm mefhumları bu metinlerde ve hatta XIV. asır Anadolu metinlerinde Uzak Doğu dini ıstılahları ile bildirilmiştir (Allah yerine tenri, cennet yerine uçmak, cehennem yerine tamu). Eğer bu Türkler eski edebiyat ile ilgilerini kesmişbulunsalardı, bir kısmı yabancı dillerden alınmışolan bu Uzak Doğu din tâbirleri yerine daha bağlangıçta, Ėslâm tesiri arttığı zaman kullanıldığını gördüğümüz Arap asıllı din tâbirlerini almaları tabii idi." der. Mevdut Mansuroğlu, "Anadolu'da Türk Dili ve Edebiyatın ĖlkMahsulleri", **İÜ TDED**, C. I, S. 1, Ėstambul 1946, s. 17.

¹⁹Zeynep Korkmaz, **Marzuban-Name Tercümesi**, Ėstambul 1973, s. 16.

²⁰Mecdut Mansuroğlu, "Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Bağlanması ve Gelişmesi", **İÜ TDED**, C. IV, Ėstambul 1951, s. 216.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Varlığı kabul edilen bu yazı dili ile oluşturulan eserler nerededir?

R. Rahmeti Arat, V. Türk Tarih Kongresine sunduğu “Anadolu Yazı Dilinin Tarihî Gelişimine Dair” adlı bildirisinde bu soruya cevap arar. Bu metinlerin tarihî gelişme seyri bakımından XI. yüzyıl Oğuzcası ile XIII. yüzyıl sonrası Anadolu metinleri arasında dil özellikleri bakımından ortaklık taşıyan nitelikte metinler olması gereğinden hareket ederek dikkatleri karışık dilli eserler üzerine çekmeye çalışır²¹.

Karışık dilli eserler sorunu aslında XV. yüzyılda ortaya atılır²². 1458’de Muhammed Bin Baydur, Akaid-i ʿUlûm adlı bir eserin dilini beğenmeyip “... gördüm kim *terkib muhallel ve muhabbat olga bolga ibâretince yazmışlar. Diledim kim bu latif ve şerif nüshanın lutfi ve şerefi dahi artuk ola; ol sakim ibâretinden sarîh ve fasîh Rûşen Türkçe’ye döndürdüm*” diyerek olga-bolga sorununu ortaya koymuştur²³.

Olga-bolga deyişi, dilin XV. yüzyılda artık yadırganır olan arkaik özelliklerine ve yerli Oğuzcaya uymayan, karışık yapısına işaret etmek için kullanılmış özel bir deyim durumundadır.

Zeynep Korkmaz, Olga-bolga sorununun temel sebebini, bölgede Oğuzca belirtiler arttıkça, Oğuzca dışı özelliklerin yadırganmasına bağlar. Burada da Anadolu’da XII. yüzyıl ortalarından XIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan devrin Türkçesinin dil yapısı bakımından yalnızca Oğuzcaya dayanmadığını, Karahanlı yazı dili özelliklerinden Oğuzcaya bağlanacak bir karışıklık içinde bulunmadığını dile getirir²⁴.

Başlangıçta olga-bolga sorununun EAT’nin XIII. yüzyıl sonlarından önceki döneminin niteliği olduğu kabul edilmiş, Orta Asya Türk yazı dili ile olan bağlantısı bakımından aydınlatıcı olacağı

²¹ Reçit R. Arat, “Anadolu Yazı Dilinin tarihi Gelişimine Dair”, **Makaleler**, C. I, TKAE, Yay., Ankara 1987, s. 317-318.

²² ğair ve Patron’da Halil Gâlcık, patrimonial devlet ve sanat ilişkisini ortaya koymaya çalışırken Anadolu’da meydana getirilen edebiyatın gelişim sürecini de inceler. Bu süreçte sanat gösterme çabası içinde Arapça, Farsça lügat ve deyişlerin 1450’den sonra “ziver elfaz” sayılarak ğiird yaygınlaştığını, bazılarınca “kudemâ”nın Türkçesinin “Oğuzâne ve kühiyane”, “garib elfaz” gibi görüldüğünü, “*Türkî ta birât*”ın köylüye ve dağ kabilelerine özgü sayıldığını hatırlatır. Halil Gâlcık, **Şair ve Patron**, Doğubay Yay., İstanbul 2005, s. 23. Bu yaklaşım, XV. yüzyılda dile ilişkin değerlendirmelerin sadece bir takım ses ve Çekil farklılıklarından ibaret sayılamayacağını da ifade eder.

²³ R. Rahmeti Arat, **agm**, s. 318.

²⁴ Zeynep Korkmaz, “Yunus Emre ve Anadolu Türkçesinin Kuruluşundaki Yeri”, **Türkoloji Dergisi**, C. V, Ankara 1973, s. 16.

düğünmemiğtir. Bu karığıklıklar, bunların değiğik bölge ve dönemlerdeki kopyaları dolayısıyla ortaya çıkan düzensizlikler olarak kabul ediliyordu. Ancak daha sonra yazıldıkları devrin genel yapısı ile alakalı organik birer karığıklık olduğu görüğü öne sürüldü²⁵.

Bağıa Arat, sonra Z. Korkmaz, M. Mansuroğlu, M. Ergin²⁶, M. Canpolat²⁷ bu görüğübenimser ve ispatlamaya çalıÇır. Bu noktada Ėinası Tekin farklı bir görüğütağır. O metinlerdeki dil karığıklığının sebebini

*“Orta Asya’nın Türk ve İran asıllı bilgin ve şâirleri, siyasi baskılar ve huzursuzluklar yüzünden, özellikle XIII. yüzyılın sonundan itibaren Anadolu’ya göç etmeğe başlamışlardır. Bunlar tabii olarak “OĞuzca, konuşan Anadolu halkına, eserlerinde doğrudan doğruya Orta Asya Türkçesiyle hitap edemedikleri gibi, OĞuzcayı da pürüzsüz bir şekilde hemen öğrenememişlerdi; onun için isteyerek veya istemeyerek, bilerek veya bilmeyerek birbirini tutmayan aşırı şive özelliklerini eserlerinde yan yana kullanmak zorunda kalmışlardır.”*²⁸ Ėıklinde açıklar.

OĞuz yazı dilinin ET etkisi altında doğduğu görüğünü destekleyen karıÇık dilli eserlere farklı bir açıdan yaklağan Ė. Tekin, OĞuz yazı dilinin ET etkisinde doğduğu görüğünede katılmaz. OĞuz kitlelerinin bağımsız bir yazı dilini ancak XIII. yüzyılda kurduğu görüÇündedir. X-XIII. yüzyılda sürekli hareket halinde olan OĞuzların tarih ve siyaset sahnesinde oynadıkları büyük role paralel bir kaybı olduğunu dile getirir:

*“Ön Asya, özellikle XI. yüzyılın sonundan itibaren nesiller boyu süren ve dünya tarihinin akışını değiştiren büyük bir çatışmaya sahne oluyordu: İslâm dünyası ile Hristiyan dünyasının kanlı çarpışmaları, yani Haçlı savaşları! Bu çatışmada OĞuz Türklerinin oynadığı rol, herhalde bu millete kendi yazı dilini yaratma işinde en azından 150-200 yıl gibi uzun bir zaman kaybettirecek kadar uzun olmuştur.”*²⁹ der.

²⁵ Zeynep Korkmaz, “XI.-XIII Yüzyıllar Arasında OĞuzca”, **TDAY-B 1973/74**, Ankara 1974, s. 46.

²⁶ Bk. Muharrem Ergin, “Türkoloji Çalışmaları I”, **İÜ TDED IX**, İstanbul 1959, s. 137.

²⁷ Mustafa Canpolat, “Behcetü’l-Hadâik’in Dili Üzerine”, **TDAY-B 1967**, Ankara 1968, s. 165-175.

²⁸ Ėinası Tekin, “1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Olga-Bolga Sorunu”, **TDAY-B, 1973-1974**, Ankara 1974, s. 69.

²⁹ Ėinası Tekin, *age*, s. 67.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Semih Tezcan'ın Marzubannâme için yaptığı tanıtımda belirttiği görüşü, karığk dilli eserlerin OĞuz boyları ve öteki Türk boyları arasındaki kültür iliğklerinin ürünü olduğu düğüncesine katılmak Ėekilindedir:

*“Eski Osmanlıcanın başlangıç dönemi yazarlarının çoğu Türkistan ve Horosan'daki yazı geleneği ile yetiştiklerinden onların yazı dilinde Doğu Türkçesi ve Anadolu dışında konuşulmuş olan OĞuz lehçeleri özelliklerinin bulunmasını yadırgamamak gerekir. Ancak, bu gibi kalıntıları ve özellikleri, Eski Osmanlıcanın bütünü için geçerli saymak ve bunları eski özellikler olarak kabul etmek büsbütün yanlıştır.”*³⁰

Ahmet Bican Ercilasun, Seyhun boylarında yağırken kendi sözlü edebiyatına sahip olan OĞuzların yazı dili geleneğine sahip olmayan bir topluluk olarak günlük konuğma dilini birden bire bir edebi dil haline getiremeyecekleri görüşündedir. Türkçenin edebi dil olarak kullanıldığı Kâğgar'ın çok uzak olduğu ve Anadolu'ya gelen ilk OĞuzların da Kâğgarla hiç teması bulunmadığı görüşündedir hareketle onlardan Türkçe eser vermelerinin beklenmemesi gerektiğini söyler. Karığk dilli eserlerin de 13 ve 14. yüzyıllarda Orta Asya'daki edebi dili bilen ve muhtemelen OĞuz asıllı kiğiler tarafından yazıldığı görüşündedir. OĞuzca özelliklerin müstensihlere ait olabileceğini de bir ihtimal olarak dile getirir³¹.

2. EAT'nin Gramer Özelliklerinin Tespiti

Bu güne kadar yapılan çalığmalar, ortaya çıkarılan metinler ve bunlara yönelik tahliller EAT'nin yapısını ana çizgileriyle ortaya koymuĖtur³². Devrin kelime hazinesini belirlemeye yönelik çalığmalar da devam etmektedir.

Gramer çalığmaları içinde sözü edilebilecek önemli bir eksiklik, günümüz Türkçesi için olduğu gibi döneme yönelik cümle

³⁰ Semih Tezcan, “Marzubannâme Tercümesi Üzerine”, **TDAY-B 1977**, Ankara 1978, s. 425. 413-431. Azmi Bilgin de karığk dilli eserlerin dil özelliklerinden hareketle yaptığı çalığmada “Eski Anadolu Türkçesindeki OĞuzca dışı Eski Türk Yazı dilinin bir devamı olarak görmek yerine Kıpçakça'dan OĞuzca'ya geçmiş özellikler olarak kabul etmek daha doğru olur.” demektedir. Azmi Bilgin, “Eski Anadolu Türkçesi Döneminde KarıÇık Dil Unsurları Tağyan Eserler ve Dil Özellikleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 69, Ėstambul 1990, s. 73.

³¹ Ahmet B. Ercilasun, *age*, s. 436-442.

³² Faruk Kadri TimurtaÇ **Eski Türkiye Türkçesi**, Enderun Kitabevi, Ėstambul 1994; Mustafa Özkan, **Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**, Filiz Kitabevi, Ėstambul 1995; Gürer Gülsevin, **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, TDK Yay., Ankara 1997; Hatice Ėahin, **Eski Anadolu Türkçesi**, Akçağ Yay., Ankara 2003; Muhammet Yelten, **Eski Anadolu Türkçesi ve Örnek Metinler**, GÜEdebiyat Fak. Yay., Ėstambul 2009.

bilgisi alıŒnalarının azlığıdır. Bugün henüz EAT'nin cümle yapısı hakkında hüküm vermeyi sağlayacak yeterli veri yoktur. Oysaki tek tek yüz yıllar için cümle alıŒnalarının yapılması Türkçe cümle yapısının geçirdiği evreleri ve özelliklerini belirlemeyi sağlayacaktır. Dilin tercüme eserler devrinde cümle yapısı bakımından ne derece ve nasıl etkilendiğini görmek bakımından da bu tip alıŒnaların faydası olacaktır.

EAT'nin üzerinde tartıŒılan bir meselesi de imlâsı ile ilgilidir. ğimdiye kadar imlâ tespitine yönelik alıŒnalar yapılmıŒ olmakla beraber konu tam anlamıyla açıklığa kavuŒurulmamıŒtır. EAT'de kliŒeĒmiĒbir imlâdan söz edilmekle beraber, son yıllarda yapılan alıŒnalar³³, XII.-XV. yüzyıl arasındaki imlânın henüz kliŒeĒmiĒ³⁴ olduğuna, Arap yazısının müsaadesi oranında az çok fonetik imlâ özelliği taĒdıđına iĒaet etmektedir. XII.-XV. yüzyıllarda Anadolu'da üretilen Türkçe metinlerdeki ağız özelliklerini tanımlayıp isimlendirmenin güçlüklerine değinen Hayati Develi, genelde "yazı"nın "dil"i yansıtmaktaki güçlükleri yanında Arap yazısının Türkçe ünlüleri göstermedeki yetersizliği ile alfabenin fonemleri temsil konusunda belli bir standarda kavuŒmamıŒ olmasına dikkat eker³⁵.

EAT'nin tamamına yönelik bir imla alıŒnasının pek çok konuyu aydınlataĒı, devrin konuŒna dili ile yazı dili arasındaki bağlantıyı ortaya ıkaracaĒı, bugün Anadolu'da yaĒayan ağızları birbirinden ayıran ölçülerin tespitine katkıda bulunacaĒı

³³ Zeynep Korkmaz, **Eski Anadolu Türkçesinde İmla Fonoloji Bağlantısı Üzerine Notlar**, Saroyevo 1980; Bernt Brendemoen, "Labiyal Ünlü Uyumunun GeliĒmesi Üzerine Bazı Notlar", **Türkiyat Mecmuası**, C. XIX, 1977-1979, s. 223-240 gibi.

³⁴ Guzev ve Deniz-Yılmaz, EAT'nin geliĒmenin en erken safhalarında bulunan kalıplaŒmamıŒ, katı bir imlaya henüz sahip olmamıŒ bir yazı ile yazıldığına bu sebeple dilin fonetik yapısını açık bir Ēilde yansıttığına özellikle iĒaet ederler. Viktor G. Guzev, Özlem D. Yılmaz, "Teorik Türk Dilbilimi Açısından Eski Anadolu Türkçesinin Özelliklerinin Kıymeti Üzerine", **Osmanlı**, (Ed. Güler Eren), C. IX, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 412.

³⁵ Develi, her Ēeye raĒmen XII.-XV yüzyıllara has olmak üzere yapılan alıŒnaların verileri ile "standart" bir Eski Türkiye Türkçesinden söz edilebileceğini sözlerine ilave eder. Hayati Develi, "Eski Türkiye Türkçesi Ağızlarının Sınıflandırılması", **Turkish Studies**, C. III/3, Bahar 2008, s. 212-230, www.turkishstudies.net (ET. 08.01.2010). Azmi Bilgin de "İmladan yola çıkarak bu tür özellikler taşıyan eserlerin dilini eski Türk yazı dilinin geçiş devresi kabul etmek de pek doğru olmaz, çünkü imla geleneĒe bağlı kalmıŒtır. Ayrıca müellifler bu eserlerini Orta Asya'dan gelir gelmez yazabilecekleri gibi daha sonra da yazmıŒ olabilirler." demektedir. Azmi Bilgin, **agm**, s. 74.

düğünebilir³⁶. Leylâ Karahan, Oğuzların Anadolu'daki yerleşme düzeni ile Anadolu ağızlarının coğrafi dağılımı arasında manidar bir ilişki arar. Bu amaçla EAT'ye özgü, önceki yazı dillerinde bulunmayan özellikler³⁷ ile ise Eski Anadolu Türkçesi ve önceki yazı dillerinde ortak olan özellikleri³⁸ değerlendirir. Buradan hareketle Anadolu sahasında verilen ilk eserlerin coğrafyası³⁹ ile söz konusu özelliklerin tam da örtüldüğünü gösterir. Leylâ Karahan, yazı dilinin Anadolu'da teğköl etmesi varsayımının EAT özelliklerini yansıtan diğer merkezlerin de bu coğrafyaya dâhil edilmesini gerektirdiğini düğünü⁴⁰.

Sonuç Yerine

Türk dilinin tarihî gelişimi içinde bağıngıcı kesin olarak tespit edilemediği için karanlıkta kalan EAT, bunu belgeleyecek eser veya eserlerin ortaya çıkarılmasına; mevcut eserlerin çok yönlü tahliline, iğnet ettikleri dil meselelerinin tarih sürecinde yerli yerine oturtulmasına muhtaçtır.

Dildeki gelişme ve değışmelerin bilinmesi o dili kullanan insanların, milletin kurduğu kültürü, bunun ötesinde de milletin geçmiğ zamanlarda tarihi ve coğrafi ıatlarla birbirinden uzak kalan kollarını da aydınlığa çıkaracaktır.

"Anadolu Selçuklu Devletini kuran Oğuzların bir yazı dili var mıydı?" sorusuna cevap aranırken dildeki değışme ve gelişmelerin dikkatle incelenip değerlendirilmesi ıattır. Ancak bunu yapabilmek

³⁶ Zeynep Korkmaz, "Eski Anadolu Türkçesi Üzerindeki Çalışmaların Bugünkü Durumu", **Türkoloji Dergisi**, 1977, s. 17.

³⁷ Ünlü yuvarlaklaşması, ilerleyici benzeşmeyle ortaya çıkan kalınlık-incelik bakımından ünlü benzeşmesi, Türkçe kelimelerde iç seste $k > h$ değışmesi. Leylâ, Karahan, "Eski Anadolu Türkçesinin Kuruluşunda Yazı Dili - Ağız Gikisi", **Turkish Studies**, C. I/1, Yaz 2006, s. 13, www.turkishstudies.net, (ET. 08.01.2010).

³⁸ Damak n 'sinin varlığı, düz ünlülü bazı eklerin sebep olduğu dudak uyumsuzluğu. Leylâ Karahan, **agm**, s. 14.

³⁹ Tarihî kaynaklara göre Anadolu'da ilk eser verenler arasında gösterilen Sultan Veled, Hoca Dehhanî, Ahmet Fakih, ğeyyad Hamza, Âık Pağave Gülğârî gibi isimler, yağılıkları ve eser verdikleri yöreler itibarıyla bu coğrafyayı Konya, Akğâr, Kırğâr olarak belirler. Ancak Konya ve Kırğâr yöresi ağızlarında, Eski Anadolu Türkçesinin en önemli özelliğı olan ünlü yuvarlaklaşması görölmemesi bu düğünceyi zayıflatmaktadır. Leylâ Karahan, **agm**, s. 14.

⁴⁰ Nitekim tarihi kaynaklar 11. yüzyıl itibarıyla Daniğnendliler hâkimiyetinde olan ve yerleşik hayatın hakim olduğı Amasya, Tokat, Sivas ve çevresinde (Sinop, Kayseri, Yozgat, Çankırı, Kastamonu, Çorum, Malatya) sanayi ve ticaretin ilerlediğini bildirir. Ancak bu bölgelerdeki kültürel gelişmenin dile dayalı eserlerle değil de daha çok mimarî eserlerle takip edilebilmesi de dikkat çekicidir. Leylâ Karahan, **agm**, s. 12.

için ihtiyaç duyulan her devri yansıtabak yazılı kaynakların bulunamaması kesin konuğnayı engeller. Bundan dığında ileri sürülecek nazariyelerin birtakım verilerle desteklenmesi eksik kalacaktır.

EAT'nin bağlangıcını bir tarihe bağlamak, Anadolu'da kendisini göstermeye ve medeniyet kurmaya talip OĞuz kùltürünün bu dönemini ve Türk dili tarihindeki yerini belirlemek için Ėattır.

OĞuzlar, Göktürk devrinde bazen yönetimle birlikte, itaatkâr, çoğu zaman baskı altına alınamaz savağı kimliğiyle görünür. Bu kimliği Uygurlar zamanında da devam ettiriyor. Göktürklerin ve Uygurların olgun bir yazı diline sahip oldukları bu dönemde OĞuzlar, yalnız kendilerine has bir lehçe ile konuğuyor, savağar ve göçler sebebiyle bir edebiyat meydana getirmekten uzak mı yağıyorlardı?⁴¹

X. yüzyılda Sirderya boyları, Aral gölü kıyılarında yaÇarken yarı yerleğk hayata geçtikleri biliniyor. Yine savağı bir toplum. Ancak Karahanlı yazı dilinin zirvede olduğu bu dönemde OĞuzun yine yazılı bir edebiyat ürünü yok. Anadolu'ya göç eden OĞuzlar, devlet kurma ve bu devletin devamı için savağverme sırasında siyasî varlığını sağlamlağırma uğrağı verirken yine dilini yazıya geçiremiyor; yağadığı savağarı anlatmıyor, kurduğu devletin kurumlarına ait bilgileri kaydetmiyor.

Anadolu'da OĞuzlar bir yandan Moğol akınları, bir yandan Haçlı seferlerine karĖı dururken varlıklarını; Arap ve Fars diline karĖı da dillerini korumak ve yağıtmak davasını gütmüyorlar mıydı? Bu büyük ve önemli etkiler altında vermiğ oldukları eserler varsa bile bunların, özellikle Moğolların yakıp yıkmaya, yağmaya yönelik akınları altında yok olma ihtimalleri göz ardı edilebilir mi?

Anadolu kùtùphanelerindeki yazma eserlerin ehil kiğilerce tespiti ve metin nakillerinin tamamlanması bu dönem için aydınlatıcı olacaktır. Yurt dığına götürölmüğ çok sayıda eser olduğu bilinmektedir. Bunların tespiti ve incelenmesi de önemlidir. Bütün bu düğüneler iĖĖında, bu dönemi tamamen karanlık kabul etmek için bugün belki de henüz erkendir.

⁴¹ Elena M. Napolnova, edebi Anadolu Türkçesi tarihinde edebi dillerin geliğimi sürecini üç genel özelliğe bağlar; EAT'nin dilüstü ve diyalektler ötesi olması; üç geliğimiğnüzlu edebi dilin tesiri altında, bu arada iki yabancı dilin ve aynı kökten olan bir dilin tesiri altında bulunması; Moğol saldırılarına karĖısavaĖ devrinde oluğması. Napolnova "Edebi Eski Anadolu Türkçesi Tarihinde Bazı Genel Özellikler", **TDAY-B 1989**, Ankara 1994, s. 334.

Anadolu'da karığk dilli eserlerin varlığı konusunda gösterilecek gerekçeler de birden fazladır. Anadolu Selçuklu Devletini kuran OĞuzların ardından Moğol akınlarından kaçıp Anadolu'ya gelen bağka topluluklar olduğu biliniyor. Sonra gelenlerin önce gelenlere eski kùltürü taÇdıkları, dolayısıyla, bağların devamlılığının böylece sağlandığı söylenebilir. Ancak sonra gelen OĞuzların dilinde de 150-200 yıllık bir sürede değiğlikler olacağı ihtimali de unutulmamalıdır. Onların eski yurttaki kalmaları X. yüzyıl OĞuzcasının hep aynı kaldığı anlamına gelmez. Çünkü dildeki değiğlikler, dilin kendi bünyesindeki olaylar kadar bu olayları besleyen yağanan coğrafi çevre ve bu çevrede etkileşimde bulunulan komşu dillerle de alâkalıdır.

Anadolu Selçuklu Devletini kuran OĞuzların 23 boy olduğu biliniyor. Uzun süre devam eden göçebe hayat etkisiyle bu OĞuzların tamamının tek bir standart OĞuzca konuğmayacağı görüğüde dikkate değerdir. Nitekim Hayati Develi, karığk dilli eserleri inceleme dığında tutarak yaptığı çalığmasında EAT'de XIII.-XV. yüzyıllarda üç ağız grubu tespit eder⁴².

Anadolu OĞuzcasını etkileyecek sebepler arasında, buraya OĞuzların dığında kavimlerin de OĞuzlarla, OĞuzlardan önce ve sonra göç etmiğ olmaları sayılabilir. Ağız çalığmalarının ve tarihi kaynakların desteklediği bir gerçek de Kıpçak ve Çigil Türklerinin de Anadolu'ya geldiğidir. Bunların ığığında Anadolu yazı dilinde farklı özelliklerin bir arada olması gerçeği bir derece açıklanmış olr.

Bu gün Yakın ve Orta Doğuda, Balkanlardan bağlamak üzere Anadolu, Azerbaycan, Horasan, Kuzey Afganistan ve Orta Asya gibi geniğbir coğrafyada Türkçe konuğmaktadır. Bu bölgenin yazılı kaynakları, tarihi geliğim çizgisi bakımından ihmal edilmiğ Türk lehçelerinin incelenmesi ve sonuçta her birinin ortak ve ayrılan yönlerinin belirlenmesi ile Türk dilinin tarihi, coğrafi ve yapı özellikleri bakımından aydınlatılması gerekmektedir. Bu gerçeikleğğinde Türk dilinin tarihî ve coğrafi haritasının sağlıklı biçimde çıkarılması da mümkün olacaktır.

⁴² Bunlar; kelime içinde ve sonunda /k_/'ları koruması, dil uyumunun bozulmaması, ben zamiri ve gibi edatıyla karakterize edilen, Anadolu'nun batısında yayılmış Standart Türkiye Türkçesinin etrafında geliğtiğ 1. Ağız grubu; kelime içinde ve sonunda /k_> / h / geliÇmesi ve dil uyumsuzluğu temayülü ile karakterize edilen ve Orta Anadolu'dan Azerbaycan'a kadar uzanan bir sahada yayılan 2. ağız grubu ve kelime bağında /k_> / h / geliÇmesi, men zamiri, dil uyumsuzluğu temayülü, kimi ve tek edatları ile karakterize edilen, Tebriz, Ėirvan, Bağdat'a kadar olan alana yayıldığı tahmin edilen, 3. ağız grubudur. Hayati Develi, "Eski Türkiye Türkçesi Ağızlarının Sınıflandırılması", *Turkish Studies*, C. III/3, Bahar 2008, s. 225, www.turkishstudies.net, (ET: 08.01.2010).

KAYNAKÇA

- ARAT, Reçit R., “Anadolu Yazı Dilinin Tarihî Çekişimine Dair”, **Makaleler**, C. I, TKAE Yay., Ankara 1987, s. 317-318.
- BANGUOĞLU, Tahsin, “Oğuzlar ve Oğuzeli Üzerine”, **TDAY-B** 1959, s. 1-26.
- BANGUOĞLU, Tahsin, “Eski Türkçe Üzerine”, **TDAY-B** 1964, s. 77-84.
- BAYAT, Fuzuli, **Türk Dili Tarihi**, Karam Yay., Çorum 2006.
- BÖLGİN, Azmi, “Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Karışık Dil Unsurları Taşıyan Eserler ve Dil Özellikleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 69, İstanbul 1990, s. 63-76.
- BRENDEMOEN, Bernt, “Labiya Ünlü Uyumunun Gelişimi Üzerine Bazı Notlar”, **Türkiyat Mecmuası**, C. XIX, 1977-1979, s. 223-240.
- CAFEROĞLU, Ahmet, “Çok Anadolu Vatan Kültürü Kurucuları”, **Türkiyat Mecmuası**, C. XVII, İstanbul 1972, s. 1-12.
- CANPOLAT, Mustafa, “Behcetü’l-Hadâik’in Dili Üzerine”, **TDAY-B** 1967, Ankara 1968, s. 165-175.
- DEVELİĞİ Hayati, “Eski Türkiye Türkçesi Ağzlarının Sınıflandırılması”, **Turkish Studies**, C. III/3, Bahar 2008, s. 212-230, www.turkishstudies.net (ET: 08.01.2010).
- DİLAÇAR, A., “Türk Lehçelerinin Meydana Gelişiminde Genel Temayüllerin Koyulması ve Körlenmesi”, **TDAY-B** 1957, s. 83-93.
- EMRE, A. Cevat, “Onbirinci Asırda Türk Dialektleri”, **TDAY-B** 1941, S. 9-10, Ankara 1941, s. 12-20.
- ERCİLAŞUN, Ahmet B., **Başlangıçtan Günümüze Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara 2004.
- GOLDEN, B. Peter, **Türk Halkları Tarihine Giriş**, Karam Yay., Ankara 2002, s. 169-170.
- GUZEV, G. ve YILMAZ Ö. D., “Teorik Türk Dilbilimi Açısından Eski Anadolu Türkçesinin Özelliklerinin Kıymeti Üzerine”,

-
- Osmanlı**, (Ed.Güler Eren), C. IX, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 412-417.
- GÜNDÜZ, Tufan “Oğuzlar”, **Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi**, C. 2, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 457-492.
- ÖNALCIK, Halil, **Şair ve Patron**, Doğubay Yay., İstanbul 2005.
- ÖNAN, Abdülkadir, “XII.-XV. yüzyıllarda Mısır’da Oğuz-Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve „Halis Türkçe””, **TDAY-B 1953**, s. 53-71.
- KARAHAN, Leylâ, “Eski Anadolu Türkçesinin Kuruluşunda Yazı Dili - Ağız Çiğlisi”, **Turkish Studies**, C. I/1, Yaz 2006, s. 9-18, www.turkishstudies.net, (08.01.2010).
- KARAMANLIOĞLU, A. Fehmi, **Türk Dili**, Beğr Kitabevi, İstanbul 2002.
- KORKMAZ, Zeynep, “Eski Anadolu Türkçesinin Türk Dili Tarihindeki Yeri”, **TDAY-B 2004/II**, s. 99-105.
- KORKMAZ, Zeynep, “Eski Anadolu Türkçesi Üzerindeki Çalışmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar”, **Türkoloji Dergisi**, 1977, s. 14-22.
- KORKMAZ, Zeynep, **Marzuban-Nâme**, TDK Yay., Ankara 1976.
- KORKMAZ, Zeynep, “XI-XII. Yüzyıllar Arasında Oğuzca”, **TDAY-B 1973/74**, Ankara 1974, s. 41-48.
- KORKMAZ, Zeynep, “Yunus Emre ve Anadolu Türkçesinin Kuruluşundaki Yeri”, **Türkoloji Dergisi**, C. VI/1, Ankara 1973, s. 13-19.
- KORKMAZ, Zeynep, “Selçuklular Çağı Türkçesinin Genel Yapısı”, **TDAY-B 1972**, Ankara 1973, s. 17-34.
- KORKMAZ, Zeynep, “Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtileri”, **Bilimsel Bildiriler 1972**, TDK Yay. Ankara 1975, s. 433-446.
- KORKMAZ, Zeynep, “Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı ile Çiğlisi Sorunu”, **TDAY-B 1971**, Ankara 1971, s. 21-32.
- MANSUROĞLU, Mecdut, “Anadolu’da Türk Dili ve Edebiyatının İlk Mahsulleri”, **İÜ TDED I-II**, İstanbul 1946, s. 9-17.
- MANSUROĞLU, Mecdut, “Anadolu’da Türk Yazı Dilinin Baçaması ve Gelişmesi”, **İÜ TDED IV**, İstanbul 1951, s. 215-219.
- NAPOLNAVA, E.M., “Edebi Eski Anadolu Türkçesi Tarihinde Bazı Genel Özellikler”, **TDAY-B 1989**, Ankara 1994, s. 331-334.
-

-
- ORKUN, H. Namık, **Eski Türk Yazıtları**, TDK Yay., Ankara 1994.
- ÖLMEZ, Mehmet, “Türkçe’nin ve Türk Dillerinin Yağ Konusu“, **Toplum ve Bilim**, 96 Bahar 2003, 62-74.
- ÖZÖNDER, Sema B., “Eski Türklerde Dil ve Edebiyat”, **Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi**, C. II, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 458.
- ÖZÖNDER, Sema B., “Türk Dilinin Tarihi Dönemleri Üzerine Birkaç Söz”, **Türkbilig (Türkoloji Araştırmaları)** 2003/3, s. 203-210.
- SÜMER, Faruk, **Oğuzlar (Türkmenler)**, AÜ Yay., Ankara 1972.
- TEKÖN, ğinasi, “1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde olga-bolga Sorunu”, **TDAY-B** 1973-1974, Ankara 1974, s. 59-157.
- TEZCAN, Semih, “Marzuban-Name Tercümesi Üzerine”, **TDAY-B** 1977, Ankara 1978, s. 413-431.
- TULUM, Mertol, “ğerhül-Menari”, **İÜ TDED XVI**, 1968, s. 133-138.

DÂNIŞMEND-NÂME'DE RÜYALARIN İŞLEVLERİ

Mehmet Surur ÇELEPİ*

ÖZET

Dânişmend-nâme, Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılmış, Türklerin fetih hareketlerini konu alan destanlardandır. Oğuzcanın kuruluş aşamasındaki önemli eserlerdendir. Bu eserde Melik Gazi ve arkadaşlarının Tokat ve çevre illerdeki kahramanlıkları anlatılır. *Dânişmend-nâme'nin* olay örgüsünde rol alan rüyaların, bu destanda çeşitli işlevleri vardır. Gelecekte haber vermek, fetihleri müjdelemek, tehlikelere karşı uyarmak, din değiştirmek, rehberlik etmek, emir ve istekleri iletmek, yaraları sağaltmak destanda geçen rüyaların işlevlerindendir.

Anahtar Kelimeler: Dânişmend-nâme, rüya, işlev.

THE FUNCTIONS OF DREAMS IN DÂNIŞMEND-NÂME

ABSTRACT

Dânişmend-nâme is a saga which tells about the Turkish conquest and it was written in old Anatolian Turkish period. It is one of the most significant work during the formation of Oghuz language. Main plot is the bravery of Melik Gazi and his companions around the province of Tokat. The dreams take place in the plot of *Dânişmend-nâme* has various functions in this saga. The functions of these dreams are to presage, to proclaim victory, to warn against danger, to change religion, to guide, to transmit orders and request, to cure.

Key Words: Dânişmend-nâme, dream, function.

* Okutman, Muğla Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
surur20@hotmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

0. Giriş

Türk milletinin en karakteristik özelliği sürekli hareket hâlinde olmuştur. Bu hareket Türkün mekândan mekâna, coğrafyadan coğrafyaya koçmasına neden olmuştur ve arkasında birçoğu menkıbelere ve efsanelere karışmış bir destan külliyyatı bırakmıştır. Denilebilir ki Türk tarihi, bu yönüyle bir destanlar tarihi, bir var olma ve her defasında yeniden dirilişin sembolüdür.

Bu destan halkaları içinde Anadolu'da Türklüğün yeniden vücut bulduğu ve yeni bir medeniyet dairesinde kaleme aldığı abidevî eserler vardır. Bunlar aynı zamanda Anadolu'daki Oğuz Türklüğünün bir hayat hikâyesidir. Bir tarihî eser olmanın ötesinde Türk milletinin sürekli hareketi esas alan yazın biçiminin destanlaşmasıdır.

Bu eserlerin bazıları Türklerin din için yaptığı fetih hareketlerini konu alır. Anadolu'daki Türk fetih hareketlerinin ilk destansı eseri *Battal-nâme*'dir. Devamında *Dânişmend-nâme* (Köprülü 2003: 280), onun devamında da *Saltuk-nâme* vardır.

Dânişmend-nâme, Eski Anadolu Türkçesinin Selçuklu döneminde yazılmış önemli eserlerindendir (Akar, 2005: 254). Eser üç ayrı yazar tarafından farklı yüzyıllarda kaleme alınmıştır. İlk olarak Mevlânâ Çın-i Alâ tarafından II. Gıyasettin Keykavus zamanında yine onun emri ile 1244-45 tarihinde yazıldığı tahmin edilmektedir (Demir 2006: 16).

Bugün elimizde olan *Dânişmend Gazi Destanı* nüshaları, Tokat Kalesi dizdarı Arif Ali tarafından, Mevlânâ Çın-i Alâ'nın yazdığı eserin yeniden kaleme alınmasıyla meydana getirilmiştir. İkinci kez yazıldığı konusunda da kesin bir tarih olmamakla birlikte eserin 1360-61 tarihinde yani I. Murat devrinde kaleme alındığı tahmin edilmektedir (Demir 2006: 17).

Dânişmend-nâme'nin üçüncü yazılışı Gelibolulu Mustafa Âlî tarafından *Mirkâtü'l-cihâd* olarak geçmektedir (Akar 1997: 15).

Dânişmend Gazi Destanı, XI. Yüzyıl Alp erenlerinden Melik Dânişmend Gazi'nin hayatını, savaşlarını ve kerametlerini anlatır (Demir 2006: 19). Anadolu'ya göç eden Türkler karışlarında bu bölgede iskân olan Bizanslıları bulmuştur. Kanlı savaşın neticesinde Bizans'a karşı üstünlük sağlanmış ve Anadolu gerçekte bu savaşın sonunda fethedilmiştir. Bu savaşın devrin hâkim menkıbe kültürü içinde zenginleşerek birer destan niteliği kazanmaları sonraki dönemlerde olmuştur. Şüphesiz ki bu eserler Anadolu'nun ne şekilde kazanıldığını göstermesi yani birer tarihî vesika olması bakımından tarihi bir değere sahiptir. Ancak, zaman zaman çabıs

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

kadrosunun efsanevi özellikler göstermesi onu salt bir tarih kitabı olmaktan uzaklaştıran bir halk destanı, bir edebî eser hüviyetine büründürür (Köprülü 2003: 281).

Eserin yazıldığı devirden önceki bazı dil özellikleri, eserin yazıldığı dönemde de görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki yazım farklılıkları Anadolu’ya göç etmiş farklı Türk boylarının konuşma dillerinin edebî eserlere yansımaları, yazım, kelime kadrosu, gramer unsurları gibi noktalarda bir farklılaşma meydana getirmiştir. Dilaçar bu durumu bir çalışmada körlenme ve koyulaşma terimleriyle açıklamıştır. Dilaçar, Dede Korkut kitabındaki Azeri Türkçesine has unsurları değerlendirirken o dönemde ağızlarda Azeri Türkçesine ve Eski Anadolu Türkçesine has unsurların bir arada bulunduğunu, daha sonraki dönemde ise iki farklı lehçenin farklı özellikleri standartlaştırdığını belirtmiştir (Dilaçar 1988: 84). *Dânişmend-nâme*’nin durumu da bundan farklıdır. Neticede Eski Anadolu Türkçesi döneminde standart bir dil yapısından söz etmek mümkün değildir. O zamana kadar dil (=Oğuzca) sadece konuşma dilinde kullanılıp edebî dilde kullanılmadığı için tam bir kurallı dil yapısının oluşması biraz zaman almıştır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılan eserlerle başlayarak Osmanlı Türkçesi dönemi boyunca dil, edebî dil olarak gelişip gelişme standartlaşmış, Dilaçar’ın deyişiyle koyulaşmıştır. Bu nedenle *Dânişmend-nâme*’nin yazımında bir takım problemlere rastlanabilir. *Dânişmend-nâme*’nin çevriyazı, aktarım ve dil incelemesini yapan Demir, bu konuda şu hususun altını çizmektedir: “Değişikliklerin ortaya çıkış sebeplerinden birini de göçlere bağlayabiliriz. Eski Türkiye Türkçesiyle eserler verildiği devir, Türk toplumunun sürekli yer değiştirdiği zamanlardır. Çeşitli bölgelerden göç eden Türk boylarının ağız özellikleri birbirine karışmakta, bunun edebî eserlere aksetmesi neticesinde de bazı farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Ayrıca eserlerin telif tarihleriyle istinsah tarihleri arasında zaman içerisinde içtimaî yapının farklılaşmasını ve dilin iç gelişmesini gözden uzak tutmamak gerekmektedir.” (Demir 2004: 281–282).

Dânişmend-nâme’nin ilk yazıldığı devir Anadolu’ya göçlerin devam ettiği devirdir. Bu devirde dilde tam anlamıyla bir standartlaşma sağlanamamıştır. Demir’e göre *Dânişmend-nâme*’nin dil özelliklerinde bunun örneğine rastlanır. Bunun en önemli nedenlerinden biri Anadolu’ya daha önce göç etmiş Türk boylarının eski yurtlarından getirdikleri kelimeleri ve yapıları hâlâ muhafaza etmeleriydi. Bunun neticesinde Doğu ve Batı Türkçesi unsurları eserde birlikte yer alır. *Dânişmend-nâme*, *Battal-nâme* ve *Saltuk-nâme* gibi sade bir dille yazılmıştır. Ayrıca Tokat bölgesinin ağız özelliklerini ve kelimelerini de yansıtmaktadır. Bunun yanında

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

içerisinde Arapça ve Farsça kelimeler de az değildir. Ancak bu kelimeler o dönem insanının anlayabileceği kelimelerdir (Demir 2004: 50–53). *Dânişmend-nâme*, Anadolu’da Oğuzcanın kuruluş aşaması için öncü eserlerden birisidir ve sonraki devirlerde Türkçenin gelişmesi, içlenmesi ve her şeyden önemlisi standartlaşmasında büyük rol oynamıştır.

Bu çalışmada konuların halk ağzından derlenerek yazıya geçirildiği bir destan olan *Dânişmend-nâme*’de yine halkın kültür dinamiklerinden olan rüyanın içlevleri incelenecektir. Çalışmada metin olarak, Necati Demir’in çalıştığı ve müellif hattına en yakın olduğunu düşündüğü Muallim Cevdet nüshasını kullanıldı.

1. Türk Destanlarında Rüya Motifi

Türk destanlarının tekkülünde, Türk kültürü için önemli bazı motifler yer alır. Rüya motifi, Türk destanlarında yapıyı oluşturan bu motiflerden biridir. Rüyalar, destanların yapısında olayın ortaya çıkışından olayların gelişip tamamlanmasına kadar önemli roller alırlar (Öztürk 2000: 85). Destanların farklı bölümlerinde yer alan rüyalar, bölümün içeriğine göre birbirinden farklı özelliklere sahiptirler. Destanın yapısına uygun olan ve sembolik olarak ortaya çıkan bu rüyalar, aynı zamanda destanın sanat değerini artırır (İçkul 2006: 369).

Türk destanlarındaki rüyaların birçok içlevi vardır. Türk milletinin rüyaya bakışı yüklediği anlam ve rüyadan beklentileri destanlara içlev olarak yansır. Bu içlevler incelendiğinde, rüyaların destandan çıkarılması durumunda olay örgüsünde kesintiler olacağı anlaşılır. Destanlardaki rüyaların en önemli içlevi, gelecekteki olayları bildirmesidir. Rüyaların gelecekte haber vermesi, destandaki olay örgüsünün rüya motifiyle temellendirildiğini gösterir. Kahramanın doğumu, fetihler, savaş galibiyetleri, savaş mağlubiyetleri, karışacak tehlikeler ile ilgili rüyalar, geleceği tayin eder. Manas Destanı’nda Cakıp Han’ın, oğlu Manas’ın (Çan, 1992: 6) ve Alpamışta Baybörü’nin, oğlu Alpamışın doğumunu rüyasında görmesi (Ergun 1998: 564) kahramanın rüyada müjdelenmesine örnektir.

Sarı Saltık, Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u fethedeceğini (Yüce 1987: 365) ve Müseyyeb Gazi, kendisinin gam’ı fethedeceğini (Demir 2007: 98) rüyada görür.

Edige destanında kahraman Edige’nin, Toktamış Han’ı yeneceği, rüyayla müjdelenir (Çayev 1998: 301). Yusuf Bey ve

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Ahmet Bey destanında Gözel ğah, büyük bir mağlubiyet alacağını rüya aracılığıyla öğrenir (Özkan 1989: 433–435).

Er Sayın destanında Aybike, eĞnin tehlikede olduğunu (Çrayev 1998: 302), KococaĞ destanında kahraman KococaĞ, gördüklerinin uğursuzluk getireceğini (Köse 2002: 238–252) rüya sonucu anlar.

Türk Destanlarındaki rüyaların diğer bir iĞevi rehberlik etmeleridir. DüĞmana karĞı zor durumda iken galip gelebilmek, tılsımlı olayları çözebilmek, olağanüstülük kazanabilmek, silah yapabilmek içi rüyaların rehberliğine ihtiyaç hissedilir. Battal Gazi, Sarı Saltık'ın rüyasına girerek, düĞmanlara karĞı galip gelebilmesi için Hz. Ali'nin atını ve silahlarını nerede bulacağını söyler (Ocak 2002: 42). Battal Gazi'nin deĞiĞk dilleri konuĞabilmesi, rüyasının ona rehberlik etmesi sonucunda yediĞi elmayla mümkün olur (Köksal 1984: 169). *Hamza-nâme*'de tılsımlı saraya girebilmek yine rüyanın rehberliğiyle mümkün olur (Sezen 1991: 76–77).

Cihat ve fetih düĞüncesinin birlikte yer aldığı Türk destanlarında rüyaların en önemli iĞevi, rüyayla birlikte gayrimüslimlerin Müslüman olmasıdır. *Müseyyeb Gazi Destanı*, *Eba Müslim-nâme*, *Battal-nâme*, *Dânişmend-nâme*, *Saltuk-nâme* gibi destanlarda bunun birçok örneği vardır.

Bu tür destanlarda bazı kahramanların yaralarının rüyada iyileĞirilmesi, rüyaların en güzel iĞevlerindendir. Ebâ Müslim'in annesinin kör gözleri, gördüğü rüyada sağaltılır (Demir-Erdem-Üst 2007: 75).

Türk destanlarında esir olan kahraman veya kahramanın yakınlarının rüya sonucu esaretten kurtulmaları, rüya motifinin diğer bir iĞevidir. KöroĞlu'nun Narin Kalesi'ne hapsedildiğini, arkadaĞ Ğa Balı rüyasında görerek yardıma koĞa (Boratav 1984: 27).

Destanlardaki rüyaların bir iĞevi de bazı emir ve isteklerin kahramana iletilmesidir. Özellikle Ğlâmiyet sonrası destanlarda rastlanılan bu motifte, din uluları rüya yoluyla kahramana yapması gerekenleri iletirler. Dânişmend Gazi, Hz. Peygamber'i, Battal Gazi'yi ve diğer ölmüĞgazileri rüyasında görür ve onlardan belli güç iĞer için emirler alır (Yüce 1987: 134).

ÂĞk Edebiyatımızda görülen ve âĞĞı sade kiĞlikten sanatçı kiĞliğe yükselten kompleks rüya motifine (Günay 1999: 94) destanlarda da rastlanır. Bulgar Türklerinin Ğan Kızı destanında Hz. Ali, Avdan'a âĞk olacağı kızı rüyada gösterir (BaĞu 1991: 182).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Türk destanlarının tasnifi konusunda birçok ilmî çalışmaya yapılmıştır. Bu çalışmaların çoğu destan edebiyatımızı; kahramanlığın insan gücüne dayandığı, Çan ve Çöhetin bol olduğu Ğlâmiyet öncesi Türk destanları ve mukaddes amaçlı, hem insan gücüne hem de Ğlâm felsefesine, fetih esasına dayanan Ğlâmiyet sonrası Türk destanları olarak iki ana kola ayırır (Köksal 1984: 12).

Türk mitolojisi ve Ğlâmiyet öncesi Türk destanlarında geçen rüyalarla, Ğlâmiyet'ten sonraki cihat ve fetih temelli Türk destanlarında geçen rüyalar karışdırıldığında din teması öne çıkar. Özellikle mitolojilerde geçen rüyaların yapısı, Türk kültürü açısından önemli dinamiklerin ve simgelerin (kurt, ağaç, ok, yıldız, yada tağ vb.) üzerine kurulmuştur. Bu sembollerin tümü, kültürü yansıtan özel niteliklere sahiptir.

Uygurların hükümdarı Bökü Han, rüyasında kendisine yada tağ verildiğini görür (Ögel 1989: 75). Yada tağın bazı özellikleri, onu ülkesinde bulunduranlara güç kazandırır. Düğmanlarına karşı galip gelmelerinde ve topraklarını genişletmelerinde yardımcı olur. Bu rüyada da ihtiyarın Bökü Han'a verdiği yada tağ, dünyanın dört tarafının onun himayesine gireceğine işaret eder. Topraklarını genişletme ülküsü burada bir simgeyle bağdaştırılır.

Altay Türklerinde hükümdar, gördüğü bir rüyada sağında güneğ, solunda ise ayı görür. Kendi alnında da Zühre yıldızı parlamaktadır (Ögel 1989: 288). Orta Asya kavimlerinde güneğ ve ay kültü çok eski çağlarda mevcuttur. Altaylı şamanistler güneğ ve and içerler. And formüllerinde “kün ana köruptür” cümlesi geçer. Yakut masallarından anlaşıldığına göre büyük kahramanlar güneğ ve ayın himayesindedir (Çan 1995: 29). Ayın doğup batması eski dünyanın birçok halklarında ve eski Türklerde ölüp dirilme olarak algılanmıştır. Bu nedenle bir mitolojik simge olan dolunay, Türk halk inançlarında yağanma; yeni doğan Ay yenilenme, gençleşme; hilal olgunlaşma gibi anlamlar kazanmıştır (Bayat 2007:268). Ayın güç sembolü olarak kabulü birçok rüyada kendini göstermiştir. Moğollar'da güneğ “ayın anası” deseler de, ay ığğı yansıttığı için diğğ güneğise ığk saçtığı için erkek olarak kabul edilmiştir. Altay tatarlarında güneğateğen ve ay sudan çıktığı, güneğn sıcak, ayın soğuk ve nemli olduğu hayal edilir ve belki de Çin etkisiyle güneğerkek ve ay diğğikabul edilir (Roux 2005:337). Sonuç olarak hükümdarların kendilerini gök cisimleriyle ilişkilendirmeleri, rüyalarında bu cisimleri görmeleri; kendilerini kabilenin ve düğmanın gözünde yüceltmek, kendilerinin sıradan biri olmadığını gözler önüne sermek ve topraklarını genişletme ülküsü düğünesine sahip olduklarını ortaya koymak amacını taşımaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Güneş güçlü olmanın yegâne sembolüdür. Gök her zaman için sonsuzluğu ifade eder.

Oğuz Kağan, veziri Uluğ Türük’ün rüyasından (Ergin 1988: 23) hareketle topraklarını oğulları arasında paylaırken, altın yayı bulan üç kardeş altının Türk kültüründeki özelliklerinden dolayı yönetici olarak seçer (Aça 2003: 194).

Din temalı destanlardaki rüyalarda, simgeler az kullanılır. Rüyaların verdiği mesajlar daha açıktır. Mesajlar doğrudan iletilir. Bu mesajları Hz. Muhammed, Dört Halife, Hızır, Kırklar, Pîrler, Gaziler gibi din uluları iletir. Destan, rüyada verilen bu mesajın iğevine ve fonksiyonuna göre ilerler.

İlâmiyet öncesi Türk destanlarında, rüyalarda geçen simgelerden dolayı bu rüyaları yorumlayacak birilerine ihtiyaç hissedilir. Rüya müjdeli bir haber verecekse, bu rüya bir toy eğinde anlatılır ve yorumlanması istenir. İlâmiyet sonrası Türk destanlarında ise, rüyada verilen mesaj çok açık olduğundan bir yorumcuya ihtiyaç hissedilmez. Kahraman rüyadan uyanır uyanmaz rüyadan ne anlam çıkaracağının farkındadır.

Din temalı destanlarda rüyaların güvenilirliği, rüyalara yüklenen anlamlar ve rüyalardan beklentiler dikkat çekicidir. Bu destanlarda, rüyalara sonsuz bir güven ve inanç vardır. Bunun en önemli nedeni Kur’an’daki ayetler ve Hz. Muhammed’in rüyalar hakkındaki hadisleridir. Kur’an-ı Kerim’in kırk sekizinci suresi olan Fetih Suresi’nin 27. ayeti şöyledir;

“Andolsun ki Allah gerçekten Rasûlüne o rüyayı hakkıyla sadık gösterdi;”¹

H. Muhammed’in rüya ile ilgili bazı hadisleri şöyledir:

“Sâlih bir kişi tarafından görülen güzel rüyâ, nübüvvetin kırk altı cüz’ünden bir cüz’üdür.”² (Aydoğmuş 1973:272).

“Zaman yaklaşıncâ mü’minin rü’yâsı yalan çıkmaz; çünkü mü’mini rü’yâsı nübüvvetin kırk altı cüzünden bir cüzdür. Nübüvvetten cüz’ü olan şey ise yalan olamaz.”³ (Aydoğmuş 1973: 281).

Bu hadisler, Hz. Muhammed’e gelen ilk vahyin rüya ile geldiği ve rüyanın peygamberliğin kırk altı cüzünden bir cüz olduğu anlamına gelir. Bazı müfessirler bu hadisi, Hz. Muhammed’in yirmi

¹ Bu ayette Allah, rüya yoluyla gerçekleri gösterebileceğini vurgular.

² Enes b. Mâlik radiya’llâhu anh’dan rivâyete göre

³ Ebû Hüreyre radiya’llâhu anh’dan rivâyete göre

üç yıllık peygamberlik hayatının 276 ay ve bunun kırk altıda birinin de altı ay olduğunu göz önüne alarak, rüya yoluyla altı ay vahiy geldiği şeklinde yorumlarlar (Erdoğan 2008: 3).

İlâmiyet, Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed aracılığıyla rüyaya büyük önem vermiştir. Din temalı Türk Destanlarında bunun yansımalarına rastlıyoruz. Bu destanlarda görülen rüyalarda, kahramana yardımcı olan din uluları, bu rüyaların inandırıcılığını arttırmaktadır. Rüyalar açık bir mesaj olarak algılanmaktadırlar. Peygamberin rüyalara verdiği bu önem, rüyayı gerçek hayatta verilen mesajlar kadar gerçek ve güvenilir kılmıştır.

2. *Dânişmend-nâme*'de Rüyaların İşlevleri

Dânişmend-nâme; *Ebâ Müslim-nâme*, *Battal-nâme* gibi destanlarımızla bağlayan cihat temelli kahramanlık eserlerinin devamı niteliğindedir. Melik Gazi'nin Çanadetiyle bu görevi *Saltuk-nâme*'ye bırakır.

Dânişmend-nâme'de geçen rüyaların bir araya getirilmesiyle oluşturulan her başlık, rüyaların farklı bir işlevini ortaya koymaktadır.

2.1. Gelecekteki Olayları Bildiren Rüyalar

Türk destanlarındaki rüya motifinin temel işlevi gelecekte haber vermesidir. *Dânişmend-nâme*'de Melik Gazi, gördüğü rüyalar sonucunda gelecekte haberdar olmaktadır. Bu rüyanın ilk örneği Melik'in, yol arkadaşı Sultan Turasan ile ilgili gördüğü rüyadır. Melik, rüyasında bütün âlemin denize döndüğünü, kendisinin ve Sultan Turasan'ın farklı gemilere bindiğini görür. Bir süre sonra Sultan Turasan'ın gemisi batar. Rüyadan uyanan Melik, Sultan Turasan'ın öleceğini ve fetihleri tek başına gerçekleştireceğini anlar (Demir 2004: 67).

Melik Gazi'ye rüyasında onu ziyaret edecek, onun saflarına katılacak kişiler bildirilir. Uykudan uyanınca misafirleri karşılamaya çıkar. Bunun bir örneği Süleyman'ın ziyaretinin haber verildiği rüyadır. Melik *Dânişmend*, bir gece rüyasında Battal Gazi'yi görür. Battal Gazi, Melik'e Süleyman'ı müjdeler (Demir 2004: 97). Süleyman, Melik'le beraber uzun bir süre fetih mücadelelerinde bulunacaktır.

Dânişmend-nâme'de Melik'in evliliği hakkında verilen ilk bilgi, destanın son çeyreğinde yer alan bir rüyayla ilgilidir. Kaytal'ın kızı Gülnuş Banu'ya, Melik'le evleneceği rüyada bildirilir (Demir 2004: 198). Bunun üzerine babası onu Ankara kalesinde saklamaya

çalıGr. Destanın sonlarına doğru rüya gerçekleşGr ve Melik ile GülnuÇ Banu evlenir.

Destan boyunca Hz. Muhammed’in yardım ve Çekatine mazhar olan Melik, hayatının sona ereceğini yine rüya yoluyla öğrenir. Destanın sonlarına doğru Hz. Muhammed Melik DâniÇmend’in rüyasına girerek ona cenneti gösterir ve ömrünün tamamlandığı haberini verir (Demir 2004: 268).

Destanda yukarıdaki rüyalar dıÇında kalan ve gelecekte haber veren rüyalar; fetihlerin haber verildiğı rüyalar ve tehlikelerin bildirildiğı rüyalar baÇıkları altında incelenebilir.

2.1.1. Fetihlerin Bildirildiğı Rüyalar

Dânişmend-nâme, Tokat ve çevre illerin fethini konu alan bir eserdir. Melik ve yanındakiler fetih hareketlerine nereden baÇayacakları konusunda karar vermeye çalıÇırken Melik ikiye bölünmelerini ister. Kendisi Tokat, Gümenek, Niksar, Amasya, Canik, Samsun, Sinop ve Turhal civarlarına gideceğini söyler. Yanındakiler bu yerlerin isimlerini oraları görmeden nasıl bilebildiğini sorarlar. Bunun üzerine, gece rüyasında Abdülvehhâb Gazi ve Seyit Battal Gazi’yi gördüğünü, elinden tutarak bu Çehirleri gösterip adlarını söylediklerini ve ileride buraları kendisinin fethedeceğini müjdelediklerini anlatır (Demir 2004: 66).

Efrumiyye’nin gördüğü rüyada Hz. Muhammed ona Rum’u Melik ve Artuhı’nın fethedeceğini müjdeler (Demir 2004: 79).

Fetihlerinin müjdelendiğı yerler, Çlâm coğrafyasına katılması istenen yerlerdir. Bu fetihlerin gerçekleşmesinde din ulularının da desteğine ihtiyaç vardır. Din uluları rüyaya girerek desteklerini bir açıdan göstermiÇolurlar. Bu rüyalar aynı zamanda fetih için sefere katılacak askerlere bir hedef gösterip onları motive etmektedir.

2.1.2 Tehlikelerin Bildirildiğı Rüyalar

Tehlikelerin bildirildiğı rüyalarda kahramana açık bir uyarı vardır. Tehlikenin varlığı önceden haber verilerek kahramanın önlemini alması istenir.

Dânişmend-nâme’de rüyanın bu iÇtisine iki farklı yerde rastlanır. Melik, Çattat ve Nastor’u öldürdükten sonra Nastorun veziri Girekos, onu zehirlemek ister. O gece Hz. Muhammed Melik’in rüyasında, Çlâmiyet için yaptıklarından çok memnun olduğunu fakat Çorin (Çorum’un) insanların Çlâmiyet’ten uzaklaÇıklarını, bu yüzden Allah’ın onları helak edeceğini, bu gece Çorum’da büyük bir

deprem olacağını haber verir. Melik, askerlerini toplayıp orayı terk eder. Kâfirler ise orada kalır. Deprem olur, Çar yerle bir olur (Demir 2004: 238).

Melik Gazi'ye çok engel çıkaran Sisiyye kavminin baına gelenler de Çorum'daki insanların baına gelenlere benzer. Melik, bir gece rüyasında Abdülvehhâb Gazi'yi görür. Abdülvehhâb Gazi, Allah'ın Sisiyye kavmini yağacak yağmurla helak edeceğini haber verir. Melik, uyanıp askerleriyle dağlara yerleşir. O gün Nuh Tufanı'nı andıran yağmurlar yağar. Sisiyye kavminden sadece Ğlâmiyet'i seçen beğyüz ev kalır. Gerisi helâk olur (Demir 2004: 247).

Dânişmenn-nâme'de bir tehlikenin varlığını Hz. Muhammed veya diğer Gaziler haber verir. *Dânişmend-nâme*'de haber verilen tehlikeler doğal afetlerle ilgilidir. Hz. Muhammed ve Abdülvehhâb Gazi, Melik Gazi'nin ve Müslümanların Çorum'daki depremden ve Sisiyye'deki selden zarar görmelerini, Melik Gazi'ye rüyada tehlikeyi haber vererek engellerler.

2.2. Sonucunda Din Değiştirilen Rüyalarda

Ğlâmiyet'ten sonraki destanlarda sıklıkla rastlanılan bir motiftir. Peygamberin; "Dinin kırk altıda biri rüyadır." hadisinden hareketle, destanlardaki kiğilerin rüya yoluyla Müslüman olması yaygın bir motiftir. Rüyada genellikle Hz. Muhammed'in çağrısına uyulur ve Müslüman olunur. *Battalnâme*, *Saltuknâme*, *Dânişmend-nâme* gibi dinî içerikli destanlar, genellikle Hristiyanlığa karşı verilen mücadelelerin anlatıldığı eserler olduklarından, din değiştirme motifi Hristiyanlıktan Müslümanlığa doğru olur. Bu süreç, bu destanların amaçlarındandır.

Destanda bu süreç bir kalıp çerçevesinde ilerler. Melik veya yanındaki diğer kahramanlar sefere çıktıkları yerlere varmadan, oralarda kendilerine yardımcı olacak kiğiler Müslüman olmalıdır. Bu kiğilerin rüyasına Hz. Muhammed, dört halife, Battal Gazi, Abdülvehhâb Gazi gibi din uluları girerek Müslüman olmaları istenir. Rüyada Ğhadet getirildikten sonra Melik ve arkadaşlarının geleceği haber verilir ve karğılanmaları, saflarına katılıp yardımcı olunması istenir. Melik'e bu durumun anlatılması ve kendisinin yanında yer alınacağını bildirilmesiyle bu süreç tamamlanır.

Bu sürecin ilk örneği Efrumiyye'yi esaretten kurtarmaya giden Artuhı'nın yolculuğunda görülür. Artuhı, Amasya Beyi gattat'ın kızı Efrumiyye'ye âğktır. gattat kızını vermek istemez. Melik, Artuhı'yı Efrumiyye ile evlendirme sözü vermiştir. Efrumiyye, esir edilmiştir. Artuhı, onu kurtarmak için Mankuriyye'ye giderken yolda

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Hız. Muhammed’i rüyasında görerek Müslüman olan Kara Tigin ile karışlağır. Hız. Muhammed, Kara Tigin’i Artuhı’ya yardım etmesi için görevlendirmiştir (Demir 2004: 39).

Battal-nâme ve *Saltuk-nâme*’de Müslüman olan kişiler adları genellikle değışken *Dânişmend-nâme*’de ise sadece Serkis’e Ahmet ismi eklenerek Ahmet Serkis olmuştur. Artuhı, Kara Tigin ve Meryem’i evlendirip yola devam ederken bir sabah yük atlarının çalındığını görür. Artuhı atları ararken yolda Serkis adlı biriyle karışlağır. Serkis, gece bir rüya görmüştür. Rüyasında kendini Mekke’de görür. Yakınlardaki bir dağa yetmiş bin melek inmiştir. Orada Hız. Muhammed’i görür ve Müslüman olarak elini öper. Hız. Muhammed yarın Artuhı’yla karışlağacağını ve onun Melik’in yârenlerinden olduğunu söyler. Bu rüya üzerine Artuhı’ya katılır. Artuhı da ona Ahmet önadını verir (Demir 2004: 195).

Hristiyan olan Efrumiyye de gördüğü rüyayla Müslümanlığı seçer. Melik Dânişmend, Artuhı ve Efrumiyye ile Sivas’a giderken Efrumiyye’ye kendilerine niçin katıldığını sorar. Bunun üzerine Efrumiyye bir rüya gördüğünü söyler. Rüyasında kendini bir bağda görür. Bağda bir kök vardır. Etrafında çağlayıp akan dört ırmak vardır. Biri su, biri süt, biri bal ve biri de şaptır. Kökten amber kokuları yayılmaktadır. Çeride bir taht vardır. Ayakları yakuttan ve laldendir. O tahtın üstünde biri oturmaktadır. İsmi nurdan, yüzü nurdandır. O kişiyi “Hoşgeldin, yâ Artuhı’nın helâli Efrumiyye!” der. Kim olduğunu sorar. Ki cihan serveri Hız. Muhammed olduğunu söyler. Ona Müslüman olmasını söyler ve içmesi için şebet verir. Allah’ın kendisini Artuhı’ya helal kıldığını söyler. Yarın gelecek Melik ve Artuhı’ya katılmasını ister. Rum’u bu ikisinin fethedileceğini müjdelir (Demir 2004: 78–79).

Melik Dânişmend, mücadelelerinde zor durumda kalınca yardımına hemen peygamber tarafından görevlendirilen kişiler yetiştir. Peygamberin görevlendirdiği bu kişiler, rüyada Hız. Muhammed’i görerek Müslüman olan ruhbanlardır. Bunların yol göstermesiyle fethedilmesi güç olan yerlerin fethi kolaylaşır. Bu sürecin ilk örneğine bir kadın ruhban olan Meryem’in rüyasında rastlanılır. Melik ve yine rüyayla Müslüman olan Kara Tigin, Mankuriyye Kalesi’nde esir olan Efrumiyye’yi kurtarmaya çalışırken, kalede Meryem adlı bir kadınla karışlaşırlar. Kadın gece bir rüya görmüştür. Rüyasında kaleye alevleri göğşe ulaştıran bir ateş düğümüştür. O ateşe eşi ve kayını da ölür. Kaledekilerin bazıları bu ateşten kurtulur. Daha sonra çok güzel bir bağ görür. Bağdaki tahtta Hız. Muhammed oturmaktadır. Hız. Muhammed ona, bu ateşten gazilerin kılıcı olduğunu, ateşe yananların kâfir, yanmayanların ise Müslüman olduğunu söyler. İlmîyeti

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

seçmesini ve yarın gelecek olan Melik ve Kara Tigin' e yardım etmesini ister (Demir 2004: 189). Bu rüyayla Müslümanlığı seçen Meryem, kaleye girip Efrumiyye'yi bulabilmeleri için Melik ve Kara Tigin'e yardım eder.

Turhal'ı fethedip Zile'yi kuşatan Melik Dânişmend'e Biytir Aguğadlı bir ruhban yardımcı olur. Biytir Aguğ, gece rüyasında Hz. Muhammed'i görmüştür. Hz. Muhammed'in güzelliğine hayran kalmıştır. Hz. Muhammed onu dine davet eder. Hz. Muhammed'in davetini kabul eder. Hz. Muhammed ona, Melik'e kalenin gizli yolunu göstermesini emreder. Aguğ, denileni yapar ve Melik'e gizli geçitleri gösterir (Demir 2004: 145).

Amasya yolunda Melik ve yanındakilere yine rüya yoluyla Müslüman olan bir ruhban yardım eder. Melik ve Artuhı yolda bir manastıra rastlarlar. Manastıra giriş yolunu manastırdaki ruhbanlardan biri olan Harkil Zahid'den öğrenirler. Harkil, onları "Hoğ geldin yâ Melik Dânişmend Gazi!" Çöklünde karşılar. Kendilerini nereden tanıdıklarını sorunca gece rüyasında Hz. Muhammed'i ve Hz. Ali'yi gördüğünü, kendilerinin geleceğini haber verdiklerini anlatır. Daha sonra da Melik'ten Hz. Muhammed'i ve Hz. Ali'yi anlatmasını ister ve Müslüman olur (Demir 2004: 72-73).

Melik Dânişmend'in en azılı düşmanlarının yakınları gördükleri rüyalarla İslâmiyet'i seçerler. Mihayil'in kızı, rüyasında Hz. Muhammed'i görür ve Müslüman olur. Hz. Muhammed, yakında gelecek olan Artuhı ve Paniç'e yardım etmesini emreder (Demir 2004: 118).

Melik Gazi de atası Battal Gazi gibi, daha önce Hristiyan olan ve gördüğü rüyayla İslâmiyet'i seçen bir kadınla evlenir. Rüyasında Melik'le evleneceğini gören Gülnuğ Banu'nun Müslüman olması, uzun bir süre sonra gördüğü ikinci bir rüyada Hz. Muhammed'in çağrısına uymakla gerçekleşir. Rüyasında Hz. Muhammed ona cehennemde yananları ve cennette güzel vakit geçirenleri gösterir. Cennete gidebilmesi ve Melik'le evlenebilmesi için Müslüman olması gerektiğini söyler (Demir 2004: 218).

Destan kahramanlarımızın yanındaki yardımcı karakterlerin dost haline gelebilmeleri Müslüman olmalarına bağlıdır. Müslüman olma sürecinin rüyayla desteklenmesi kiçik kutsiyet kazandıracaktır. *Dânişmend-nâme*'nin başlarında Melik'in yanında sadece kendisi gibi Müslüman olan Sultan Turasan ve Süleyman vardır. Daha sonra Melik'e katılan yardımcı karakterler ve eşi Gülnuğ Banu Hristiyan iken gördükleri rüyalar sonucu Müslüman olmuştur. Sadece Artuhı,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

rüya haricinde, Melik Dânişmend ile girdiği mücadeleden sonra Müslüman olur.

Melik, fizik gücüyle Müslüman sayısını artırmaya çalışırken Hz. Muhammed ve diğer gaziler rüya yoluyla Müslüman sayısını artırarak Melik’e destek vermektedirler.

2.3. Rehberlik Eden Rüyalar

Dânişmend Gazi, destan boyunca zor durumlarda Hz. Muhammed’in ve diğer gazilerin yardım ve desteklerini alır. Dânişmend’in rüyasına girerek ne yapması gerektiği konusunda ona rehberlik ederler. *Dânişmend-nâme*’de, rüyanın rehberlik etme işlevi kahramana bir dua verme veya öğretmeyle gerçekleşir.

Melik Dânişmend, sihirli yerlerin fethi esnasında bu yol göstermelere ihtiyaç hisseder. Melik Dânişmend, ve yanındakiler Tokat Kalesi’ni fethettikten sonra karğıtepedeki Deryanos Kilisesi’ni kuşatırlar. Fakat kilisenin fethi çok zordur. Kilisenin içindeki ejderha, ağzından çıkardığı ateşlerle üç yüz Müslüman askerini öldürmüştür. Melik Dânişmend gece uyurken rüyasında Abdülvehhâb Gazi’yi görür. O, Melik’e kaledeki ejderhaların ruhbanların yaptığı bir sihir olduğunu, daha önce Hızır’ın Artuhı’ya verdiği duayı okuyup savaşta öyle başarımlarını söyler. Bu sihrin, bu duayla yok olacağını söyler. Sabah uyanınca denileni yapan Melik, ejderhaların yok olduğunu görür (Demir 2004: 110).

Dânişmend Gazi, gördüğü rüyalarda aldığı taktiklerle yenmekte zorluk çektiği kışkırları yener. Bunun bir örneği Atıgla olan mücadelesinde gerçekleşir. Atıgı bir türlü yenemeyen Dânişmend Gazi, rüyasında kara atlı birinin geldiğini görür. Atlı, neden ümitsiz olduğunu sorar. Galip gelmesi için Deryanos Kilisesi’nin fethi sırasında peygamberin kendisine verdiği duayı okumasını, daha sonra bir tağın üzerine çıkıp bir hamlede Atıgı öldürmesini söyler. Melik, kim olduğunu sorar. Atlı, Battal Gazi olduğunu söyler (Demir 2004: 182).

Dânişmend-nâme’de, Müslüman olmayı reddeden bazı esirler Müslüman olmak için Melik’in bir keramet göstermesini isterler. Keramet gösterme konusunda Melik, din ulularından yardım ister. Tokat seferinde, Mihayil’in amcası oğlu Tarık, Müslüman olabilmeleri için Melik’in keramet gösterip Sisiyye ırmağındaki suyu kesmesini ister. Melik, o gün oruç tutar. O gece bir rüya görür. Rüyasında Hz. Muhammed’i görür. Hz. Muhammed ona bir dua verir. Bu duayı okuyacağı vakit suyun kesileceğini söyler. Melik, denileni yapar ve mucize gerçekleşir (Demir 2004: 245).

Destanda Melik'in arkadaşları da rüya yoluyla ne yapmaları gerektiğini öğrenirler. Artuhı, Efrumiy'e'nin nerede esir olduğunu rüyasında Abdülvehhâb Gazi'den öğrenir (Demir 2004: 168).

Dânişmend-nâme'deki rüyaların kahramana rehberlik etmesi rüyaların önemli içtvalerindendir. Bu rüyalarda sihirleri bozabilmek, keramet gösterebilmek, düşmanları mağlup edebilmek için kahramana bir dua verilir. Rüya da öğretilen bu duanın okunmasıyla Melik üstün duruma geçer. Gâsanları Müslümanlığı seçmeleri konusunda ikna etmeye çalışır. Melik, keramet gösterme kabiliyetine rüyanın rehberlik etmesiyle sahip olur. Destandaki kahramanlar arkadaşlarının nerede esir olduklarını rüyaların bu içtvaliyle öğrenirler.

2.4. Bir Emir veya İstek İçeren Rüyalar

Rüyanın bu içtvalinde kahramanın rüyasına girilerek ona bazı istek ve emirler iletilir. Hz. Muhammed ve diğer gaziler kahramanların rüyasına girerek onları yönlendirirler. Amaç genellikle fetih düşüncesi çerçevesinde Müslüman sayısını artırmaktır. Melik'in seferine ilk çıkışı böyle bir rüyayla başlar.

Abdülvehhâb ve diğer gazilerin Gâit olmasından sonra Malatya halkı, Emir Ömer'in oğlu Sultan Turasan'ı ve kızının oğlu Melik Dânişmend'i Çehar Bağ'dan çağırarak için Numanoglu Süleyman'ı görevlendirir. Süleyman'ı yolda gören Melik, "Bizi çağırma mı geldin?" diye sorar. Süleyman bunu nereden bildiğini sorar. Melik, dün gece Hz. Muhammed'i rüyasında gördüğünü, kendisini gazayla görevlendirdiğini söyler. Süleyman'ın onları çağırma geleceğini de bu rüyada bildirmiştir. Aynı gece Sultan Turasan'ı da Battal Gazi gazayla görevlendirir (Demir 2004: 61).

Battal Gazi, Melik'in rüyasına girerek yapılacak seferler için bazı emirler verir. Melik'e Ahmed Serkis'i Ankara'ya; Süleyman'ı da Samsun'a sefere göndermesini söyler. Kendisinin de Tokat'a gitmesini ister. Dânişmend Gazi, sabah kalktığında Çankırı, Tokat ve Gümenek'teki Müslümanların kâfirler tarafından rahatsız edildiğini duyar. Ahmed'i hemen Ankara'ya, Osman'ı Kastamonu'ya, Süleyman'ı da Samsun'a gönderir (Demir 2004: 43).

Kâfir neslini sona erdirebilmek için Battal Gazi, Melik'ten bazı isteklerde bulunur. Deryanos Kilisesi'ni ejderhalardan temizleyip ele geçiren Melik, aynı gece bir rüya görür. Kilisenin içindeyken bir atlı gelir ve külüngünü çıkarıp kiliseyi yıkmak ister. Melik, ona kim olduğunu sorar. Bu atlı da Battal Gazi olduğunu söyler ve başından dolayı onu tebrik eder. Bu kilisenin kâfirler için çok önemli olduğunu ve kâfir neslinin sona ermesi için bu kiliseyi yıkması

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

gerektiğini söyler. Melik, uykudan uyanır ve kiliseyi yıkmaya başlar (Demir 2004: 111).

Artuhı’ya, onu Efrumiyye ile evlendirme sözü veren Melik’in rüyasına Hz. Muhammed girer ve vakit kaybetmeden ikisini evlendirmesini ister (Demir 2004: 151).

Dânişmend-nâme’de Melik ve arkadaşlarının yapmaları gerekenler onlara rüya yoluyla bildirilir. Rüyalarında fetihler konusunda yönlendirilirler. Çetek veya emir olarak bildirilen bu hususlar neticesinde fetih hareketleri hız kazanır. Melik’in din yolunda seferlere çıkması Hz. Muhammed’in rüyada ona emir vermesiyle başlar. Bu emir ve isteklerin rüyada aktarılması kahramanı ve yanındakileri etkilemekte ve bu fetih hareketlerine kutsiyet kazandırmaktadır.

2.5. Sağaltıcı Rüyalar

Hız. Muhammed’in gazalar esnasında yaralanan askerleri iyileştirme, kopan uzuvlarını tükürüğüyle yerine yerleştirebilme mucizelerine binaen bu özellik rüyalara da yansır.

Nastor ve gattat, Behmen Gürcü’nün yardımıyla toparlanıp Müslümanlara saldırırlar. Müslümanlar ağır kayıplar verirler. O gece Melik *Dânişmend* rüyasında Hz. Muhammed’i görür. Hz. Muhammed onu bağrına basar. Mübarek tükürüğünden yaralarına sürüp iyileştirir (Demir 2004: 168).

Türk destanlarında çok az rastlanan bu motifte, peygamber din uğruna gazadan gazaya koşanların yaralarını, rüyalarına girerek sağaltmakta ve onlara güç kazandırmaktadır. Rüyaların bu işlevi, hem rüyada sağaltanın peygamber olması hem de rüyanın hemen ertesinde yaraların iyileşmesi nedeniyle kahraman ve yanındakiler için rüyayı gerçek kılar.

Sonuç

Eski Anadolu Türkçesinin en önemli eserlerinden olan ve Tokat halkının ağzından derlenerek yazıya geçirilen *Dânişmend-nâme*’de geçen rüyaların işlevleri, destanın yapısında önemli bir yer tutar. *Battal-nâme* ve *Saltuk-nâme*’ye göre olağanüstülüklerin daha az olduğu *Dânişmend-nâme* uzun bir süre tarihî eser olarak kabul edilmiştir. Aynı felsefeyle yazılan ve zincirin ortadaki halkasını oluşturan *Dânişmend-nâme*’de geçen rüyaların işlevleri, *Battal-nâme* ve *Saltuk-nâme* yer alan rüyalarla benzerlik gösterir. Üç eser arasında rüyalar en az *Dânişmend-nâme*’de olsa da bu rüyaların işlevleri olayların akışını değiştirebilecek kadar önemlidir.

Destan'da Melik'in en büyük yardımcıları; Hz. Muhammed ile ataları Battal Gazi ve Abdülvehhâb Gazi'dir. *Battal-nâme*'de ve *Saltuk-nâme*'de kahramana rüya yoluyla yardımcı olan Hz. Ali, Hızır, Pîrler, Kırklar *Dânişmend-nâme*'de yer almazlar. Bu durum olağanüstülüklerin rüyalarda da az yer aldığını gösterir.

Dânişmend-nâme'de konunun iÇeniÇirüyaların bu iÇevleri üzerine kurulur. Destanın baÇında Melik'in gazalara çıkma kararını almasının temelinde Peygamberin rüyada emir vermesi yatar. Konunun geçtiği Tokat'a gitme emri yine rüyada bildirilir. En yakın dostluklar, görülen rüyadan sonra din deÇiÇirme neticesinde kurulur. Dânişment'in yakın dostları ve eÇi gördükleri rüyalar neticesinde Müslüman olur. Fethedilecek yerler önceden rüyada müjdelenerek maddi ve manevi güç kazandırılır. Fetihlerin en zorlu kısımları rüyaların rehberlik etmesiyle aÇılır. Tehlikelere karÇ kahraman rüyada uyarılır. Kahraman gazalarda yaralandığında rüyada iyileÇirilir. *Dânişment-nâme*'de olay örgüsünün yukarıda örneklendirildiği gibi rüyaların bu iÇevleri üzerine kurgulanmıÇ olması ve Çlâmiyet'in rüyaya yaklaÇımı destanın baÇından sonuna kadar rüyanın destandaki en önemli motif olduğunu gösterir.

Rüyaların bu iÇevleri zaman kahraman ve yanındakilerin iÇerini kolaylaÇırmaktadır. Olayların akıÇı hakkında öncesinden haberdar olmak, tehlikelere karÇıhazırlık yapmak rüyayla elde edilen üstünlüklerdendir. Çeride fethedilecek yerlerin rüyayla müjdelenmesi Çlâm coğrafyasının nerelere kadar geniÇeyeceğini gösterir. Bu coğrafya kahramanın hedeflerini oluÇturur.

KAYNAKÇA

- AÇA, Mustafa, (2003), *Oğuznamecilik Geleneği ve Andalıp Oğuznamesi*, IQ Kültür-Sanat Yay., Çstanbul.
- AYDOĞMUĞ, Tahir, (1973), *Sahih-i Buhâri Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, C.12, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- AKAR, Ali, (1997), *Mirkâtü'l-cihâd, Dil İncelemesi-Metin-Dizin* Doktora Tezi, Çstanbul.
- AKAR, Ali, (2005), *Türk Dili Tarihi*, Ötüken Yay., Çstanbul.
- BAGTU, Mikail, (1991), *Şan Kızı Destanı*, Çev Avidan Aydın, Kültür Bakanlığı Yay., Çstanbul.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- BAYAT, Fuzuli, (2007), *Türk Mitolojik Sistemi I*, Ötüken Yay., İstanbul
- BORATAV, P. Naili, (1984), *Köroğlu Destanı*, Adam Yay., İstanbul.
- DEMİR, Necati, (2004), *Dânişmend-nâme*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- DEMİR, Necati, (2006), *Dânişmend Gazi Destanı*, Hece Yayınları, Ankara.
- DEMİR, Necati, (2007), *Müseyyeb Gazi Destanı*, Hece Yay., Ankara.
- DEMİR, Necati, ERDEM Mehmet Dursun ve ÜST Sibel, (2007), *Ebâ Müslim-nâme*, Cilt I, Destan yay., Ankara.
- DİLAÇAR, Agop, (1988), “Türk Lehçelerinin Meydana Geliğinde Genel Temayüllerin Koyulması ve Körlenmesi” *TDAY, Belleten*, 1957.
- ERDOĞAN, İmail, (2008), “İlam Filozoflarının Rüyanın Mahiyeti Hakkındaki Görüşleri Üzerine Bir İnceleme” *Keşkül Dergisi*, Sayı 11.
- ERGÖN, Muharrem, (1988), *Oğuz Kağan Destanı, Tercüme-Metin-Sözlük*, Hülbe, Ankara.
- ERGÜN, Metin, (1998), *Alıp Manaş*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- GÜNAY, Umay, (199), *Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Akçağ Yay., Ankara.
- IBRAYEV, İgdir, (1998) *Destanın Yapısı*, Akt. Ali Abbas Çınar, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara.
- İGANKUL, Cabbar, (2006),” Epik Eserlerdeki Rüya Motifinin Yapısal Tahlili” *Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, GÜ THBMER Yay., Ankara.
- İNAN, Abdülkadir, (1992), *Manas Destanı*, MEB Yay., Ankara.
- İNAN, Abdülkadir, (1995), *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TTK Yay., Ankara.
- KÖKSAL, Hasan, (1984), *Battalnamelerde Tip ve Motif Yapısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yay., Ankara.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, (2003), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara.
- KÖSE, Nerin, (2002), *Kococaş Destanı*, Milli Folklor Yay, İzmir.
- OCAK, Ahmet Yağar, (2002), *Sarı Saltık*, TTK Yay., Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- ÖGEL, Bahaeddin, (1989), *Türk Mitolojisi* , C.1, TTK Yay., Ankara.
- ÖZKAN, Ğa, (1989), *Yusuf Bey-Ahmet Bey (Bozoğlan) Destanı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- ÖZTÜRK, Ali, (2000), * ağlar İçinde Türk Destanları*, Alioğlu Yay., Ğstanbul.
- ROUX, Jean Paul, (2005), *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*,  ev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan, Kabalcı Yay., Ğstanbul.
- SEZEN, Lütfi, (1991), *Halk Edebiyatında Hamzan meler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- YÜCE, Kemal, (1987), *Saltuk-n me'de Tarihi, Din  ve Efsanevi Unsurlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara.

**DELİLE DAYALILIK BAKIMINDAN TÜRKİYE
TÜRKÇESİ İLE BAZI KIZILDERİLİ DİLLERİNDE BASİT
ÇEKİMLİ GEÇMİŞ ZAMANLAR***

*Kerim DEMİRCİ**
Jeff MUHLBAUER***
Clare COOK*****

ÖZET

Bu çalışma Türkiye Türkçesi ve bazı Kızılderili dilleri bağlamında ‘delile dayalılık’ terimini incelemektedir. Dilbilgisel bir sınıf olarak delile dayalılık, en geniş anlamıyla bazı dillerde, bir konuşucunun söylediği sözün kaynağını geçmiş zaman gösteren biçimbirimsel yapılarla dinleyiciye aktarması demektir. Anlatılanı ‘doğrulama sistemi’ veya anlatıcının olay karşısındaki konumu olarak da nitelendirilebilen bu dil bilgisel kategori kendini en iyi şekilde Türkiye Türkçesinde görülen geçmiş zaman (-DI) ve öğrenilen geçmiş zaman (-mIş) ayırımında gösterir. Farklı dillerde çeşitli seviyelerde karşılaşılan bu dil olayında anlatıcının olayı görüp görmediği veya farklı kaynaklardan duyup duymadığı morfolojik yollarla vurgulanır. Değişik dillerde fiile eklenerek konuşucuyu konumlandıran eklerin sayısı ikiden altıya kadar çıkabilmektedir. Bu çalışmada Kuzey ve Güney Amerika’da konuşulan bazı Kızılderili dilleri ve Türkiye Türkçesi örnekleri ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: delile dayalılık, Türkiye Türkçesi, Çeroke dili, Tuyuca dili, Tariana dili, Tucano dili, Keçua dili.

* Turkish Studies dergisi için yeniden düzenlenen bu yazı 20-25 Ekim 2008 Tarihleri arasında Ankara’da yapılan VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı’nda bildiri olarak sunulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Bölümü Denizli, TÜRKİYE kerimdemirci@yahoo.com

*** Dr., University of British Columbia, Vancouver, KANADA

**** Dr., University of British Columbia, Vancouver, KANADA

**SIMPLE PAST TENSE MARKERS IN TURKISH
AND SOME AMERICAN INDIAN LANGUAGES IN
TERMS OF EVIDENTIALITY**

ABSTRACT

This descriptive study examines the term ‘evidentiality’ within the context of Turkish of Turkey and some American Indian languages. In the broadest sense, as a linguistic category evidentiality is the morphological indication of an event that takes place in the past and the relation of this event to the speaker. It is a kind of ‘verification system’ that languages mark with affixes, conveying the perspective of the speaker. The witnessed past tense marker *-DI* and the reported past tense marker *-mİş* in Turkish are two good examples of evidentiality. It is a cross-linguistic phenomenon that specifies whether the speaker has witnessed the event or learned it from somebody else. It can be seen at various levels in several languages. Starting from two the number of suffixes added to the verb stems indicating the position of the speaker with respect to the event may go up to as many as six. In this study, examples from some American Indian languages spoken in North America and Turkish of Turkey will be examined.

Key Words: evidentiality, Turkish of Turkey, Cherokee, Tuyuca, Tariana, Tucano, Quechua

Giriş

Yeryüzünde konuşulan herhangi iki dili incelediğimizde bu dillerin ne tamamen aynı ne de tamamen farklı olduklarını görürüz. Dillerin kullanabilecekleri evrensel bir gramer envanteri olduğu ve her dilin kendisine bu envanterden seçimler yaptığı izlenimi uyanmaktadır. Franz Boas’ın belirttiği gibi, „gramer, ifade edilmesi gereken her ayrıntının her yönüyle ortaya konmasına karar vermektedir“ (Aikhenvald 2004: 1). Bu kararlar birlikte bazı dil içi unsurlar görevlendirilerek belirtilmek istenen ayrıntıları işaretleyen yapılar oluşturulur. Evrensel Gramer kuramcılarının belirttiği gibi prensipte değişmez gibi görünen yapılar parametreleri itibarıyla farklı olabilmektedir (Crystal 1998: 277, 307). Mesela, herhangi bir dil iki türlü dilbilgisel cinsiyet gösterirken, ötekisi beş tür cinsiyete sahip

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

olabilir. Bazıları ise dilbilgisel cinsiyete hiç sahip olmayabilir. Aynı şekilde, bazı diller dilbilgisel zamana sahip olurken bazıları sahip değildir.

Zamanı morfeplerle işaretlemeyen bu dillere mukabil dünya dillerinin aşağı yukarı dörtte biri ise her ifadenin kaynağının neye dayandığını göstermek zorundadır. Örneğin konuşucu olayı gördü mü, duydu mu, dolaylı bir delilden mi çıkarım yaptı veya başka birinden mi öğrendi gibi sorular bazı dillerde cevabını bulmaktadır. Son yıllarda dilcilerin dikkatini çeken bu durum dilbilgisel bir kategori olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk anlamı, olay aktarımında bilgi kaynağı olan bu dilbilgisel kategoriye „delile dayalılık¹“ adı verilir (Bkz. Aikhenvald 2004: 1; Crystal 1998: 141; Trask 1996: 95; Matthews 1997: 120). Morfosemantik yönden tüm dünya dilleri incelenmeye kalkıldığında delile dayalılık konusu oldukça karmaşık bir görünüm sergilemektedir. Türk dilleri ve Kızılderili dillerinin çoğu geçmiş zamanla ifade edilen haberlerin delile dayalı olup olmadığını morfeplerle gösteren yapısal özelliklere sahiptir. Bu yazının birincil amacı Türkçe ile bazı Kızılderili dilleri arasında köken bağı² olup olmadığını ispatlama veya

¹ Delile dayalılık teriminin ifade ettiği anlam tartışmalıdır. Dil bilimi sözlüklerine, ansiklopedilerine veya bu sahadaki farklı kaynaklara baktığımızda delile dayalılığın bir tür haber doğrulama olduğunu görüyoruz. Delile dayalılık aslında anlatılan olayın anlatıcı tarafından duyulup duyulmadığını, görülüp görülmediğini ifade eder veya haberin kaynağının ne olduğunu bildiren bir özelliğe sahiptir. Bir haber aktarılırken kullanılması mecburi olan dil unsurlarının başında zaman(lar) gelmektedir. Dolayısıyla delile dayalılığın geçmiş, gelecek, geniş ve şimdiki zamanı kapsamı gerekir. Bu zamanların herhangi biriyle ifade edilen bir bilginin kaynağının ne olduğunu göstermesi gerekir. Oysa konu ile ilgili yazılmış kaynaklar delile dayalılık terimini geçmiş zamana indirgeyerek geçmiş zamanın kendi içerisindeki çeşitleri olarak algılayıp incelemişlerdir. Bu bir sınırlamadır. Örneğin *Ali geldi* ve *Ali gelmiş* cümlelerinin bilgi kaynağı delile dayalılık bakış açısıyla incelenirken *Ali gelir*, *Ali gelecek*, *Ali geliyor* gibi cümleler haber kaynağı açısından ihmal edilmektedir. Her ne kadar bu yazıda biz de delile dayalılığı geçmiş zaman bağlamında ele alsak da bu kavramın tanımının ve kapsamının sorunlu olduğunu belirtmek gerektiğine inanıyoruz. Ayrıca İngilizce *evidentiality* kelimesiyle ifade edilen bu kavram Türkçede kanıtsallık olarak da kullanılmaktadır. (Bkz., Eyüp Bacanlı, “Türkçedeki Dolaylılık İşaretleyicilerinin Pragmatik Anlamları”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* (2006), 3/1:35-47 ve kaynakçamızda geçen diğer yazısı).

² Konu Türk dilleri ile Kızılderili dillerinin bir tür mukayesesi olunca tartışma ister istemez “Kızılderili dilleri Türk dilleriyle aynı kökten mi gelmekte?” sorusuna kaymaktadır. Biz bu konuyu tartışıp kendimizi kabulcüler veya retçiler safına koymayacağız. Fakat burada kısaca şu noktaya dikkat çekmek gerekir. Yaygın inanın aksine beyaz ırkın Amerika kıtasına gelmesinden evvel var olan ve günümüzde de varlık mücadelesini zorlukla sürdüren Kızılderili dilleri tek bir dil ailesine mensup değildir. Kimi Kızılderili dilleri ise hiçbir aileye mensup olmayan izole diller konumundadır. Birden fazla dil ailesine mensup olan Kızılderili dilleri incelenirken Kuzey, Orta ve Güney Amerika dilleri adı altında daha ziyade coğrafi tasnifler yapılmaktadır. Amerikalı sosyal dilbilimci Edward Sapir Kuzey

olması muhtemel bağlantıya karşı çıkmak değildir. Yazının esas amacı Türkiye Türkçesinde basit³ çekimlerde iki morfemle ifade edilen geçmiş zamanın dünyanın başka bir dilinde sayısı beşe, altıya varan morfemle ifade ediliyor olmasını tespit edip dikkatlere sunmaktır. Daha çok tasvirici bir yaklaşıma sahip bu yazı istendiği takdirde elbette akrabalık teorisi ile ilgilenenler tarafından kullanılabilir.

Delile dayalılık ve morfem sayıları

Yukarıda belirtildiği gibi delile dayalılık, zaman içerisinde meydana gelmiş bir olayı aktarırken konuşucunun olay karşısındaki konumuyla ilgilidir. Konuşucu bilgiyi bizzat görmüş, hatta koklamış, hissetmiş, birinden duymuş, bazı göstergeler yardımıyla çıkarımlar şeklinde elde etmiş olabilir. Bilgi birden fazla yolla elde edilebileceği gibi dil aracılığıyla birden fazla yolla ifade edilebilir. Anlamsal altyapısı mevcut olan bilgi, morfolojik unsurlarla (ekler, ek türü

Amerika'daki Kızılderili dillerini izole dillerle birlikte altı-yedi gruba ayırırken Sapir'inkinden daha çok ses getiren görüşü Joseph H. Greenberg ortaya atmıştır. Büyük çaplı bir karşılaştırma yöntemi kullanan Greenberg Kızılderili dillerini üç büyük aile başlığı altında toplar: Eskimo-Aleut, Na-Dene ve Amerind. Her bir aile Bering Boğazı'ndan Amerika'ya gelen göç dalgasının sonucunda ortaya çıkmıştır. İlk iki aile tamamen Kuzey Amerika'da iken Amerind dilleri Kuzey, Orta ve Güney'e yayılmıştır. Greenberg, fonetik, leksikal ve semantik bakış açılarını da kullanarak dillerin aile ilişkilerini kurmaya çalışmıştır.

Bazıları kaybolmuş, bazıları yaşamakta olan ve sayıları binlerle ifade edilen Kızılderili dillerinin hepsinin tek kaynaktan gelmediği fikri en az Altay dil teorisi kadar tartışmalı iken Türkçenin bu dillerden hangisiyle irtibatlı olduğuna karar vermek oldukça zordur. Yine, Orta Amerika'da konuşulan Mazatek gibi bazı dillerin Çin ve Tay dillerindekine benzer bir biçimde tonlama ile anlam değişikliği yapan yapılara sahip olması işi iyice zora sokmaktadır. Mesela Mazatek dilinde *ça* kelimesi tonlamayla anlam değiştirebilmektedir. 1. *ça* „konuşuyorum“, 2. *ça* „zor“, 3. *ça* „onun eli“, 4. *ça* „konuşuyor“. Morfolojik ve sözdizimsel açıdan da bu diller arasında çok büyük farklılıklar bulunur. The Atlas of Languages'da belirtildiği gibi yazılı kaynakları 3000-4000 yıl öncesine dayandığı halde bu kadar farklılık gösteren Hint-Avrupa dillerine bakılınca Asya'dan bir görüşe göre 12000 yıl, bir görüşe göre 50000 yıl ve ortalama 20000 yıl önce Amerika'ya geçmiş olduğu düşünülen dillerin bu denli farklı olması da beklenir. (O'Grady et al. 1997: 378-380; Comrie 1997: 126-142). Birçok çalışmanın yanında Kızılderili-Türk ilişkisi için bkz. İsmail Doğan, *Mayalar ve Türklük*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı Bilimsel Kaynak Kitaplar Serisi Yayın No: 1, 2007; Reha Oğuz Türkkan, *Kızılderililer ve Türkler*, Kitap Deyince Yayınları, 1999.

³ Bu yazımızda yalnız basit zaman çekimli fiiller üzerinde durulduğundan Türkçenin birleşik zamanlı fiil çekimlerine girilmemiştir. Görülen geçmiş zaman (hikâye) ile öğrenilen geçmiş zamanın (rivâyet) kendi aralarındaki birleşik çekimleri veya öteki zamanlarla yaptıkları birleşik çekimler aynı bir yazı konusu olacaktır.

unsurlar), farklı kelimelerle (leksikal yollarla) veya kelime gruplarıyla gösterilebilir⁴ (Aikhenvald 2004: 10, 67; Bacanlı 2008: 2). Bu yazıda yalnız geçmiş zamanla ilgili olan ve sadece eklerle gösterilen delile dayalılık örnekleri üzerinde durulacaktır. Zira Kızılderili dillerinin çoğu ve Türkçe haberin kaynağını eklerle ifade eden yapıya sahiptir.

İki morfeimli yapılar

Semantik genişlik farklı olabilmekle birlikte iki morfeimli yapılar Kuzey ve Güney Amerika'dan, Kuzeydoğu Kafkaslara (Lezgi, Abaza), oradan birçok Avrasya'ya ve hatta Avustralya'ya (Eston, Bulgar, Yukagir, Papua, Ngiyambaa, Diyari vs.) birçok dilde yaygın bir şekilde görülmektedir. Türkiye Türkçesi de birçok anlam farklılıkları ile birlikte morfolojik bakımdan ikili yapıya sahip dillerden sayılır. Türkçede ve Türk dillerinde konu hakkında en çok çalışma yapanlar arasında A. Aksu-Koç, D. Soblin, L. Johanson ve F. Kılıç bulunmaktadır. Johanson ilk yazılarında *dolaylılık* (indirective) ifadesini tercih ederken sonraları o da öteki araştırmacılar gibi *delile dayalılık* (evidentiality) terimini kullanmıştır (Kılıç 2005: 72). Adı geçen araştırmacılar başta olmak üzere birçok farklı isim delile dayalılık ifade eden morfeimleri ve bu morfeimlerin zaman içinde kazandıkları semantik farklılıkları⁵ birçok ayrıntısıyla beraber incelemiştir. Morfeimlere sonradan yüklenmiş semantik ayrıntıya girmedığımız bu yazıda, morfeimler basit zamanlı çekimleriyle incelenmiştir.

Bilindiği üzere Türkiye Türkçesinde *-DI* ve *-mİş* morfeimlerinin her ikisi de geçmiş zaman bildirdiği halde konuşucunun olay karşısındaki konumu ve birçok açıdan farklılıklar ifade ederler. Ayhan Aksu-Koç'un (Aksu-Koç 2000: 17) bu morfeimlerin basit

⁴ Örneğin Türkçede „Çocuk güldü“ cümlesi İngilizceye „The child smiled/has smiled“ şeklinde çevrilince *-dı* morfemi için *-ed* morfemi kullanılabilir ancak „Çocuk gülmüş“ cümlesinden *-miş* morfemini karşılayabilmek için „The child smiled/has smiled“ cümlesinin başına „It is said that, They say that, I heard that“ gibi cümlecikler getirmek gerekmektedir. Bunun gibi, Rusçada *jakoby, mol, deskatj*, Estoncada *kuuldavasti* gibi zarfısal kullanımlar „duyduğumuza göre, söylentiye göre“ anlamlarına gelen ve bağımsız morfeimlerin dışında kullanılan delile dayalılık unsurlarıdır.

⁵ Geçmiş zaman morfeimlerinin kullanıldıkları yerlere göre ifade ettikleri aspekt, zamansal atf, hayret, şaşkınlık, alay, gerçeklik, mesafe, dikkat, alçak gönüllülük, söylenti vb. konular Johanson'un "Evidentiality in Turkic", Ayhan Aksu-Koç'un "Some aspects of the acquisition of evidentials in Turkish", Kılıç'ın "Kırgız Türkçesinde Algısal Delile Dayalılık", E. Bacanlı'nın "Türkiye Türkçesindeki *-miş* Ekinin Dolaylılık ve Dolaylılık-Dışı Kullanımlarında Zamansal Atf", Eva Angeles Csato'nun "Turkish MIŞ-and IMIŞ- items. Dimensions of a functional analysis" adlı çalışmalarında ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Konunun semantik detayları için bu ve benzeri çalışmalara bakılabilir.

çekimli durumlarda zaman, görünüş ve kiplik açısından temsil ettikleri özellikleri şöyle sıralar:

-DI: doğrudan tecrübe, önerinin/bilginin kesinliği, geçmiş zaman ve bitmişlik görünüşü.

-mİ: *yeni* alınmış haber/sürpriz, dolaylı tecrübe, çıkarsamalı geçmiş/bitmişlik görünüşü; söylentiye bağlı konuşma, sorumluluk kabul edilmediği halde bilginin kesinliği.

Örneğin, kullanıldıkları bağlama göre Türkiye Türkçesinde *Yağmur yağ-dı* ve *Yağmur yağ-mış* cümleleri yukarıda bahsedilen anlamların herhangi birini ifade edebilir. Fakat semantik genişlik ne kadar fazla olursa olsun Türkiye Türkçesinde bağımlı morfeme dayalı delile dayallık bu iki morfem üzerinden ifade edilmektedir.

Kuzey Amerika yerli dillerinden Çeroke (Cherokee) dilinde görülen ve öğrenilen geçmiş zaman ayrımı iki morfemle yapılır. *-ʌ ʔ* eki görülen *-e ʔ* ise öğrenilen geçmiş zamanı gösterir.

-ʌ ʔ

1. Wesa u-tlis-ʌ ʔ

kedi o-koş-geçmiş (Doğrudan)

„Kedi kaçtı“ (Ben gördüm)

2. un-atiyohl-ʌ ʔ

onlar-tartış-geçmiş (Dolaylı)

„Onlar tartıştı“ (Tartıştıklarını duydum)

3. uhyadla u-nolan-ʌ ʔ

soğuk o-es-geçmiş (Doğrudan)

„Soğuk bir rüzgar esti“ (Ben rüzgarı hissettim)

-e ʔ

1. u-wonis-e ʔ

o-konuş-öğrenilen geçmiş

„O konuşmuş“ (Biri bana söyledi)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

2. u-gahnan-e ʔ

o-yağmak- öğrenilen geçmiş

„Yağmur yağmış“ (Uyandım, su birikintilerini gördüm)

(Aikhenvald 2004: 26-27).

Üç morfemli yapılar

Türkiye Türkçesi, çok bilinen *-DI* ve *-miş* ayrımından dolayı iki morfemli delile dayalılık sistemine sahip olarak gösterilir. Öteki bazı Türk dilleri ise üçlü sistem bulunmaktadır. Türkiye Türkçesinde farklı dilbilgisel işlevlere sahip olan bazı ekler Uygur, Güneydoğu Özbek, Kuzeybatı Kazak, Güneybatı Türkmen Türkçelerinde üç morfemli delile dayalılık sistemi gibi kullanılırlar. Dolayısıyla Johanson'un (2004) belirttiği gibi *-IBDIR*, *-GAN* ve *-DI* morfemleri geçmiş zaman gösteren morfemlerdir.

Bu doğrultuda Kazak Türkçesinde *-DI* morfemi bilinen geçmiş zamanı, *-GAN* morfemi bilinen uzak geçmiş zamanı, *-(I)p* ise öğrenilen geçmiş zamanı bildirmektedir:

1. Men caz-dı-m

„Ben yaz-dı-m“

2. Men caz-ğan-mın.

„Ben yazdım“

3. Anna üyge bar-ıp-tı.

„Anna eve varmış“ (Demirci, Ulutaş ve Karabulut 2006: 100-101)

Güney Peru ve civarında konuşulan Kızılderili dillerinden olan Keçua (Quechua) dillerinin tümü üç morfemli delile dayalılık sistemine sahip dillerdir. Bu dillerde doğrudan delile dayanan olaylar *-mi* morfemiyle, çıkarsamaya (tahmine) dayanan anlatımlar *-çi*, *-çr(a)* morfemleriyle ve söylentiye (rapor etmeye) dayalı anlatımlar *-şi* morfemiyle gösterilmektedir. Aşağıdaki örnekler Wanka Keçuasından alınmıştır.

1. *-mi*Çay-çruu-**mi**

açka wamla-pis

walaşr-pis

bu-bulunma-görülen geç. zaman birçok kız-da erkek-de

„Birçok kız ve erkek yüzüyordu“ (Ben onları gördüm)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

2. -çi, -çr(a)

Daanu pawa-şra-si ka-ya-n-çr-ari

tarla bit-partisip- ol-imperfektif-3.t.şahıs-çıkartım-vurgu

„O (tarla) tamamen tahrip edilmiştir“ (Ben öyle zannediyorum)

3.-şi

Ança-p-şi

wa'a çi-nki

wamla-a-ta

çok-ilgi-öğr. geç.z.

ağla-ettirgen-2.tş.-

kız-1.tş.-yükleme

„Kızımı çok ağlatıyormuşsun“ (Bana diyorlar)

Tibet'in Amdo bölgesinde konuşulan Amdo Tibetçesinde de benzer özellik vardır (Aikhenvald 2004: 43, 45).

Kuzey Amerika'da Montana'dan Alberta'ya kadar uzanan geniş bir alanda konuşulan ve Algonquian ailesine mensup Plains Cree dilinde de üç morfemli geçmiş zaman yapısı vardır.

1. êkos îs îtwêw ana nâpêw

êkosi isi itwê-w an-a nâpêw

böyle tarz de-böyle -3 partisip-tekil adam

„Adam bunu dedi“ (Konuşucu adamın dediğine şahit oldu)

2. êkos îs ê-twê-t ana nâpêw

êkosi isi ê-itwê-t an-a nâpêw

thus way c1-speak.thus-3 that-sg man

„Adam bunu demiş“ (Konuşucu ona şahit olan birinden duymuş)

3. êkos îs ê-twêyit anhi nâpêw-a

êkosi isi ê-itwê-yi-t an-hi nâpêw-a

thus way c1-speak.thus-dep-3 that-obv man-obv

„Adam bunu demiş“ (Konuşucunun haber aldığı kişi de ona şahit değil) (Cook and Mühlbauer 2007)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Dört morfemli yapılar

Amazon bölgesinde konuşulan Tucano dilinde bir köpeğin ızgaradan balığı kaçırmayı geçmiş zaman bağlamında dört farklı morfemle ifade edilmektedir.

1. diâyi wa'ĩ-re yaha-ámi
köpek balık-özne olmayan hal çal-görülen yakın geçmiş-3.tş
„Köpek balığı çaldı“ (Ben gördüm)
2. diâyi wa'ĩ-re yaha-ási
köpek balık-özne olmayan hal çal-görülmeyen yakın geçmiş-3.tş
„Köpek balığı çalmış“ (Ben sesini duydum)
3. diâyi wa'ĩ-re yaha-ápĩ
köpek balık-özne olmayan hal çal-çıkarsanan yakın geçmiş-3.tş
„Köpek balığı çalmış“ (Ben çıkarımda bulunuyorum)
4. diâyi wa'ĩ-re yaha-ápĩ'
köpek balık-özne olmayan hal çal- duyulan yakın geçmiş-3.tş
„Köpek balığı çalmış“ (Ben birinden öğrendim) (Aikhenvald 2004: 52-53).

Beş morfemli yapılar

Kuzeybatı Amazonlar'ın Vaupes bölgesinde konuşulan ve Arawak ailesinden olan Tariana dilinde bir kişi şimdiye kadar gördüğümüz dillerde olduğu gibi basitçe bir insan bir şey yaptı (Örneğin, Jose⁶ futbol oynadı) diyemez. Bu dilde de konuşucunun konuyu nasıl öğrendiği morfemler vasıtasıyla bildirilmek zorundadır. Delile dayalılık gösteren eklerin fiilden atılması dilbilgisel açıdan doğru olmayan cümleler doğurmaktadır.

Tariana dilinde yakın ve şahit olunan geçmişte *Hoze futbol oynadı* demek için fiile aşağıdaki örnekte olduğu gibi *-ka* morfemi eklenmelidir.

⁶ Orta ve Güney Amerika'da Latin kökenli yaygın bir özel ad olan *Jose* Türkçede *Hoze* olarak telâffüz edilmektedir. Ayrıca, Kızılderili dil örneklerinde orijinal Kızılderili şahıs adları yerine Hoze gibi Latin kaynaklı özel bir şahıs adının kullanılması Latin kültürünün yerli kültürler üzerindeki etkisini de göstermektedir.

1. Juse ifida di-manika-**ka**
 Hoze futbol 3tş.non-dişil-oyna-yakın
 geçmiş.görülen
 „Hoze futbol oynadı (Gördük)“

Eğer bir kişi futbol oynadığını duydu ise fakat oyunu göremediyse bu kişinin oynamak fiiline aşağıdaki gibi *-mahka* morfemini eklemesi gerekir.

2. Juse ifida di-manika-**mahka**
 Hoze futbol 3tş.non-dişil-oyna-yakın geçmiş.görülmeyen
 „Hoze futbol oynamış (Duyduk)“

Konuşucu eğer Hoze'nin, topun ve futbol ayakkabılarının evde olmadığını ve kalabalığın futbol sahasından geldiğini görürse bütün bu göstergeler Hoze'nin futbol oynadığını ispatlamaya yeter. Bu durumda aşağıdaki örnekte olduğu gibi fiilin sonuna yakın geçmiş zamanda çıkarsamayı gösteren *-nihka* morfemi eklenir.

3. Juse ifida di-manika-**nihka**
 Hoze futbol 3tş.non-dişil-oyna-yakın geçmiş.anlaşılan
 „Hoze futbol oynamış (Görsel bir delilden anlıyoruz)“

Diyelim ki bir Pazar öğlenden sonra Hoze evde değil ve onun her Pazar öğlenden sonra futbol oynadığını biliniyor. Bu durumda fiile *-sika* eki getirilmek suretiyle Hoze'nin alışkanlıklarından ve genel bilgilerden yola çıkarak onun futbol oynadığı ifade edilir. Bu durum delilden çok tahmine dayalıdır.

4. Juse ifida di-manika-**sika**
 Hoze futbol 3tş.non-dişil-oyna-yakın geçmiş.sanılan
 „Hoze futbol oynadı (Şu ana kadarki bildiklerimize dayanarak tahmin ediyoruz)“

Beşinci ve son morfem ise *-pidaka* olup başkalarından duyulan geçmiş ifade eder.

5. Juse ifida di-manika-**pidaka**
 Jose futbol 3tş.non-dişil-oyna-yakın geçmiş.habere dayalı
 „Jose futbol oynadı (bize söylendi)“ (Aikhenvald 2004: 1-3).

Tariana dilinde olduğu gibi Brezilya ve Kolombiya Kızılderililerin konuştuğu Tucano ailesine mensup Tuyuca dilinde de geçmiş zamanlı bilginin kaynağı *-wi*, *-ti*, *-yi*, *-yigi*, ve *-hiyi* morfemleriyle beş farklı şekilde ifade edilir. Bu dilde de delile dayalılık morfemleri fiilin geçmiş zamanla çekimlenmesinde zorunlu unsurlardır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/1 Winter 2010*

1. dīga apé-wi
„O futbol oynadı“ (Ben gördüm).
2. dīga apé -ti
„O futbol oynadı“ (Oyunu ve onu duydum ama hiçbirini görmedim)
3. dīga apé-yi
„O futbol oynadı“ (Oynadığına dair delil gördüm: sahada onun kendine has ayak izi var fakat onun oynadığını kendim görmedim)
4. dīga apé-yigī
„O futbol oynadı“ (Onun futbol oynadığı haberini birinden öğrendim)
5. dīga apé-hīyi
„O futbol oynadı“ (Onun futbol oynadığını tahmin ediyorum) (Barnes 1984: 255, 257).

Sonuç

Zaman kavramını bir çizgi olarak kabul ettiğimizde geçmişte yaşanmış olan, şimdiki zamanda yaşanan ve gelecekte yaşanacak olan her bir olayı (an, lahza) dilde morfolojik olarak işaretlemek için çok sayıda işaretleyicinin (morfem) olması gerekir. Aslında belki de popüler tabirlerle ontolojik/epistemolojik veya semantik olarak varlığını kabul ettiğimiz her bir zaman noktası/anı için bir dil işaretleyicisi gerekmektedir. Oysa dillerde bulunan zaman işaretleyicileri olması gerekenden çok daha azdır.

Dillerin her „an“ için bir morfem bulması imkânsız gibi görünse de delile dayalılık gösteren ekler aslında bu yönde gelişmişliği gösteren bir dil yapılanmasını ifade etmektedir. Bundan dolayı da delile dayalılık bir dilbilgisel kategori olmayı ve bu bağlamda incelenmeyi hak etmiştir. Geçmiş zamanı, anlatıcı merkezinde detaylandırma olan delile dayalılık, konuşucunun olay karşısındaki birçok konumu için ayrı ayrı ekler bulmuştur. Konuşucuyu konumlandırmanın göstergesi olan bu durum Türk dillerinin yanında dünyanın birçok dilinde farklı morfolojik ve semantik boyutlarda karşımıza çıkmaktadır.

Türk dillerinde *aspekt* (görünüş/bakış), cinsiyet, sayı gibi birçok dilbilgisel kategori kelime türlerine veya cümlelerin öğelerine nazaran fazlaca keşfedilmemiş sahalardır. Bu bağlamda delile dayalılık da dünya dilleriyle mukayeseli bir tarzda daha ayrıntılı araştırmalar yapmaya açık bir durumdadır. Aikhenvald, Hint-Avrupa dillerini kastederek biraz sitemkâr bir edayla “Dünya dillerinin tümü (Hint-Avrupa dilleri gibi) şanssız değiller. Friedman (2003: 189) ve Dankoff’a (1982: 412) göre delile dayalılıkla ilgili ilk tasvir Kaşgarlı’nın 11. yüzyılda yazdığı Divan Luğat at-Türk’e gider” demektedir (Aikhenvald 2004: 12). Demek ki bu konu Kaşgarlı’dan bu yana birkaç istisna dışında Türkiye merkezli olarak dünyanın dikkatini çekecek bir biçimde ele alınmamıştır. Bilhassa akrabalık bağlarının mevcudiyeti geniş kitlelerce tartışılan Türk ve Kızılderili dilleri sadece geçmiş zaman açısından değil öteki zamanları da kapsayacak şekilde daha genişçe incelenmelidir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki birçoklarına göre „ilkel“ bir hayat süren Kızılderililerin dilleri ilkelikten oldukça uzaktır. August Schleicher’in kuramını doğru kabul edersek bu dillerin çoğu yapısal olarak yavaşık veya kaynaşık diller grubuna girerler. Dolayısıyla ilkelliğin tam aksine Schleicher’in bakış açısına göre bu diller morfolojik gelişmenin en olgun seviyesine ulaşmışlardır. Bu yazıda göz attığımız Kızılderili dillerinin delile dayalılıktaki morfolojik ifade yeteneği bu olgunluğu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- AIKHENVALD, Alexandra Y. (2004), *Evidentiality*, New York: Oxford University Press.
- AKSU-KOÇ Ayhan A. (2000). “Some aspects of the acquisition of evidentials in Turkish”. In Lars, and Bo Utas, eds. (2000). *Evidentials: Turkic, Iranian and Neighbouring Languages*. Berlin: Mouton de Gruyter. (Soyadı büyük harfle yazılacak ve sonrasında gelen virgül işareti kaldırılacaktır. Diğerlerini de buna göre düzenleyiniz)
- AKSU-KOÇ, Ayhan A. and SLOBIN Dan I. (1986). “A Psychological Account of the Development and Use of Evidentials in Turkish”. In Chafe and Nichols, 159-67.
- BACANLI, Eyüp (2008), “ Türkiye Türkçesindeki *-miş* Ekinin Dolaylılık ve Dolaylılık-Dışı Kullanımlarında Zamansal Atıf”, Bilig, Sayı: 44, Kış 2008.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- BARNES, Janet (1984), "Evidentials in the Tuyuca Verb", *International Journal of American Linguistics*, Vol. 50, no. 3, s. 255-271.
- BAŞKAN, Özcan (2003), *Lengüistik Metodu*, İstanbul: Multilingual.
- COMRIE, Bernard (1997), *The Atlas of Languages*, New York: Facts On File Inc.
- COOK, Clare and MÜHLBAUER Jeff (2007), "Constructing Presence in Plains Cree", Workshop on Structure and Constituency in Languages of the Americas, March 30-April 1, University of Lethbridge, Canada (Basılmamış bildiri).
- CRYSTAL, D. (1998), *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, Oxford, UK: Blackwell Publishers.
- DEMİRCİ, Kerim, ULUTAŞ İsmail ve KARABULUT Ferhat (2006), *Kazakh Türkçesi Grameri El Kitabı*, Ankara: oku-yorum.
- JOHANSON, Lars (2003) "Evidentiality in Turkic" In: Aikhenvald, Alexandra Y. & Dixon, R[obert] M. W. (eds.) *Studies in Evidentiality*. (Typological Studies in Language 54.) Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. 273-290.
- JOHANSON, Lars (2000). "Turkic indirectives". In Lars, and Bo Utaş, eds. (2000). *Evidentials: Turkic, Iranian and Neighbouring Languages*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- KILIÇ, Filiz (2005), "Kırgız Türkçesinde Algısal Delile Dayalılık", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, Mart 2005, 68-113.
- MATTHEWS, P. H. (1997), *Concise Oxford Dictionary of Linguistics*, Oxford, New York: Oxford University Press.
- O'GRADY, William, DOBROVOLSKY, M., and ARONOFF, M. (1997), *Contemporary Linguistics*. New York: St. Martin's Press.
- TRASK, R. L. (1996), *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics*, London and New York: Routledge.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

AKSARAY AĞZINDAN DERLEME SÖZLÜĞÜNE KATKILAR – 2

Muammer DOĞAN*

ÖZET

Günümüzde hızla değişen ve gelişen dünyada ağız araştırmalarının önemi bir kat daha artmıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında keşfedilmeyi bekleyen yüzlerce kelime mevcuttur. Bu çalışmada, Aksaray ili genelinde yapılan derlemelerde elde ettiğimiz Derleme Sözlüğü'nde bulunmayan ve Derleme Sözlüğü'nde bulunup farklı anlamlara sahip olan kelimeler sunulacaktır. Kelime varlığı, bu başlıklar altında; deyim, isim, sıfat, zarf, ünlem ve fiil olarak tasnif edilmiştir. Çalışma, 32 deyim ve 151 kelimedenden ibarettir. Bu çalışma ile Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan Derleme Sözlüğü'nün içerik olarak zenginleştirilmesine katkıda bulunmak istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ağız bilimi, Derleme Sözlüğü, kelime derlemesi, Aksaray ağızı.

SUPPLEMENTS OF AKSARAY DIALECT TO THE DICTIONARY OF WORD COLLECTION – 2

ABSTRACT

Today, the rapidly changing and developing world has doubled the significance of the dialect researches. In Turkey Turkish dialects, there are hundreds of hidden words to be discovered. In this study; the words, which are not available in the dictionary of Word Collection as well as those that can be found with different meanings in the dictionary of Word Collection will be presented. The existence of vocabulary has been classified as the titles of idiom, noun, adjective, adverb, exclamation and verb. The study consists of 32 idioms and 151 vocabularies. With this study it is aimed to contribute to enrich the content

* Erciyes Üniversitesi. Yeni Yürk Dili muammerdogan@hotmail.com

of the Word Collection Dictionary prepared by Turkish Language Association.

Key Words: Dialectology, Dictionary of Word Collection, word collection, Aksaray dialect.

Türkiye Türkçesi ağızlarını konu alan çalışmalar uzun bir geçmişte vardır. Bugüne değin hem derleme hem de inceleme niteliği taşıyan pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak çok geniş bir alana sahip ülkemizde bu tür faaliyetlere hâlâ ihtiyaç vardır. Dolayısıyla ağız araştırmaları, araştırmacılar için geniş bir uğraş alanı olma özelliğini devam ettirmektedir.

Son zamanlarda ulaşım imkânlarında ve iletişim araçlarındaki gelişmeler, hızlı bir sanayileşmenin beraberinde getirdiği köylerden büyük şehirlere yönelen iç göçler, ağız özelliklerinin ve ağızlardaki kelime hazinesinin korunmasını güçleştirmektedir.

Hızla gelişen ve değişen dünyada; bu sahada yapılacak derleme çalışmaları, kelime varlığının ortaya çıkartılıp kayıt altına alınmasında hayati önem arz etmektedir.

Cumhuriyet tarihinden bu yana ülkemizde kelime derleme çalışmaları sürmektedir. Bu alanda Türk Dil Kurumu'nun yayınladığı "Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi" ve *Derleme Sözlüğü* (Derleme Sözlüğü, TDK Yay., Ankara, I. Baskı, 1962-1982; 2. baskı: 1993) adlı çalışmaların mevcudiyeti bilinmektedir.

Yukarıda adı geçen çalışmalar ağızlarımızdaki kelime varlığını ortaya koyan derli toplu çalışmalardır. Bunun yanında yapılacak ciddi taramalarla ağızlarımızda, dilimize ve sözlüklerimize girmeyi bekleyen pek çok kelimenin olduğu görülecektir.

Keçfedilmeyi bekleyen yüzlerce kelimenin tespit edilmesi ile Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan *Derleme Sözlüğü*'nün içerik olarak zenginleşmesine katkıda bulunulabilir. Çe bu ifade edilen gerçeklerden hareketle ortaya koyduğumuz bu çalışma, dergimizde 2009 yılında yayınlanan yazımızın¹ devamı niteliğindedir.

Aksaray ili, tarih boyunca birçok medeniyet ve kavime ev sahipliği yapmış önemli yerleşim yerlerinden biridir. Bu yerleşim biriminde çeşitli kültürler iç içe yaşamıştır. Bu çeşitlilik, kültürel bir zenginliği de beraberinde getirmiştir.

¹ Muammer DOĞAN, *Aksaray Ağzından Derleme Sözlüğüne Katkılar-1*", Turkish Studies 4/4, Summer 2009 (Sözlük Özel Sayısı-Dr. Yücel Dağlı Anısına), s. 236-249.

Bu çalışmada, ilimiz genelinde yaptığımız derlemelerde elde ettiğimiz Derleme Sözlüğü'nde bulunmayan ve Derleme Sözlüğü'nde bulunup farklı anlamlara sahip olan kelimeler sunulacaktır. Çalışmamızda, Uzunkaya köyünden yapılan derlemeler neticesinde elde edilen kelimeler ağırlığı teçkil etmektedir.

Çalışma, "Derleme Sözlüğü'nde Bulunmayan Sözcükler" ve "Derleme Sözlüğü'nde Anlamları Farklı Olan Sözcükler" başlıklarında ele alınmıştır. Kelime varlığı, bu başlıklar altında; deyim, isim, sıfat, zarf, ünlem ve fiil olarak tasnif edilmiştir. Çalışma, 32 deyim ve 151 kelimeden ibarettir. Bütün kelime ve deyimler, kullanıldığı yöredeki ağız özelliklerini yansıtabilecek biçimde cümle içinde kullanılmıştır. Gerek görülen yerlerde kısa açıklamalar da ilave edilmiştir.

Bu çalışma ile güzel dilimizin sözcük varlığına yenileri kazandırılmak istendi. Araştırmalar neticesinde elde edilen verilerin derginin ilerleyen sayılarında, Türkoloji mensuplarının ilgilerine sunulması tasarlanmaktadır.

Bize bu çalışmada yardımcı olan derleme yaptığımız kişilere ve bilhassa genol KORKMAZ Bey'e teşekkür ederim.

A. Deyimler

Ağır gelmek: (Çoğunlukla) yemeği gönülsüz yemek.

Oğlum ağır geliyoñ, yoksa yemā beğenmediñ mi?

Ağız sarmak: 1. Yemeği beğenmek, 2. Bir kişiyi beğenmek. (Genellikle olumsuz şekilde kullanılır.)

Yemā ağızñ sarmadı mı, niye yimediñ?

Çızıñ ağız sarmadı heralde çocuğu.

Ara görmek: Araları bozulmuş kişileri uzlaştırmak, barıştırmak.

Bu iki aileniñ arasını görmek saña düşer.

Arakesti oynamak: Oradan oraya koşturmak, kaçmak, atlatmaya çalışmak.

Kediyen fare ādeta arakesti oynadı.

Arsız eti bağlamak: Utanmamak, arsızlaşmak, yüzüzsüzleşmek.

O adama laf para itmez; arsız eti bağlamış.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Babal atmak: Vebalini, günahını karQdakine yüklemek.

Ebem baña babal attı, vasiyetini yirine getirecēm.

Beşi birli zerdeli satmak: Saçma sapan konuQmak.

Ėafıña sözüñe dikkat et, beşi birli zerdeli satma.

Biroş olmak: FenalaQmak.

Ameliyetten sōna pek biroş oldu.

Canına doymak: Bıkmak.

Canıma doydum, çekip gidecām buralardan.

Day durmak: Emekleme döneminin sonunda bulunan bebeklerin kısa süreli ayakta durabilmeleri.

Bir yaşında day durmaya başladı.

Dombalgıç kılmak: Takla atmak.

Minderiñ üstünde dombalgıç kıldı.

Duman attırmak: Fırsat vermemek.

Ahmet ağa işcilere duman attırıyor.

Ecer desdinin suyu soğuk olmak: Bir kiQnin iç yüzünün sonradan belli olması.

Dur bālım yeni gelini hemen övmeyin, Ecer desdiniñ suyu soğuk olur, Sonuna bak!

Ėostak Ėostak yürümek: Havalı havalı yürümek.

Ėostak Ėostak yürüyerek çişmiye gittiler.

Ėulağın almak: Müjde vermek, bir kimseye sevindirici, mutlu bir haberi ulaQtmak.

Ėızıñ Ėulānı almışlar. Sınavı kazandığını hemen yetiştirmişler.

Gün yüzü göstermek: Huzurlu olmak, geçinmek.

Ėaderim Ėülmedi, el Ėapısında Ėün yüzü göstermediler.

Hırpıdı kesilmek: Dermanı kesilmek, yorulmak.

Ėuyudan su çekmekden hırpıdım kesildi.

İlmini bilmek: Bir iQ iyi Qekilde yapmak, iQen anlamak.

İşiñ ilmini bildikten sōna gerisi kolay.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Ėafasını Ėaf dağına tutmak: Kibirlemek, kendini beğenmek.

Ėoñşunuñ evine vardık, Ėafasını Ėaf dāna dutuyo, hiÇ kimseyi beğenmiyo.

Keven avuçlatmak: Birisini oyuna getirmek, kötölük yapmak.

Bana öyle bi keven avuçlattı ki onunla bi daha iş yapmam.

Ėoluna akmak: Daha çok murdar hayvanların buğday gibi tahıl tanelerini çok fazla yemesi ve bundan dolayı rahatsızlanıp, topallaması.

Eşek buğday Ėicine yanaşmış, Ėok yiyinci Ėoluna akmış, topallıyor.

Ėaf dāvelemek: Laf tağmak.

Ėoca Ėoca Ėadınlar utanmadan Ėaf dāveliyollar.

Ėafı sardırmak: Kafası uyuğmak, anlağmak ve sohbet etmek.

Dün misafirlikteydik, lafı sardırdık.

MuĖāt olmak: Göz kulak olmak, sahip çıkmak.

Ben Ėarşıya gittiğimde Ėocuklara muĖāt ol.

Ödü sıtmak: Ėok korkmak.

Öyle bi patıladı ki ĖorĖudan ödüm sıttı.

Sağal altı geçmek: Gönlünü almak, hoğ sohbet etmek.

Oğlum Ėit, bi sağal altı geç, her şeyi de ben mi diyecēm.

Sağalını kesmek: Kadınların gördüğü halde erkeklere yol vermeden onların önünden geçmesi.

Ėişmiye giden Ėızlar dedemiñ sağalını kesmiş.

Soluğunu daldan almak: Nefes nefese kalmak.

Ne oldu, solūñu daldan alıyoñ gene.

Yan Ėıcıtmak: Dargın durmak, konuğmamak.

ArĖadaşım kaç Ėündür yan Ėıcıtıyor, hāla Ėırgınlığı devam ettiriyor.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Yarıya it daşlamak: BoĞâvâre gezmek.

Hiç bi işi yok, yarıya it daşlıyo.

B. Kelimeler

a. Adlar

a.1. Alet / Eşya adları

Delikli sahan: Kevgir, palayıĞ.

Anam erişdeniñ suyunu delikli sahandan süzdü.

Depgili kürek: Bel küreği.

Bağ billemeye giderkene depgili kürek almayı unutmuşuğ.

Diğren: Sivri demir uçlu tarım aracı.

Diğren ile sapları toplarığ.

Dolağ heybe: NakıĞız heybe.

Eşşē dolağ heybeyi atmış, bağlara gidiyodu.

Ğuşahne: Ekmek kabı.

Ekmekleri ğuşāneye ğoyuñ da ğurumasın.

Hülke: Musluk, su borusu.

Hülkeye āzını dayamış, su içiyordu.

Ğırba: Deriden su kabı.

Bi ğırba su getirdi.

Kössā: Tandırı karıĞırmaya yarayan değnek.

Tandırı ğarıştıracām dirken kössāyı yağma ha!

Külünk: Toprak kazmak için kullanılan alet.

Külüngüñ āzı körelmiş.

Nalik: Terlik.

Naliğñ işini bulamadı.

Pağırcağ: Kap, tencere.

Cicim pağırcağda yimek bişirdi.

Soğukçuyu lastik: Lastik ayakkabı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Nirde öyle ayakkabı! Soğukluğu lastiği bile gücün bulurduk.

Tokalı: Çki kulplu küçük kazan.

Bekmez tokalıda hamlanır.

Vızırdağ: Döner oyuncak.

Çocuk, elindā vızırdañ ipini saçına dolaştırdı.

Zıydırağ: Kaydırak.

Çarda gaymak için babam baña zıydırağ yaptı.

Zilve bağı: Öküz, eÇek gibi hayvanları kağrı boyunduruğuna bağlamaya yarayan ip, bağ.

Öküzüñ zilve bağı gevşemiş.

a.2. Bitki adları

Cirtim: Küçük üzüm salkımı.

Bağda bi cirtim üzüm gomamışlar, hepsini dişirmişler.

Elgeren: Yabani bir ot.

Hayvanlar elgereni pek yimiyollar.

Çaravlık: Yaprakları yenen bir bitki.

Tarlanıñ her yirinde çaravlık bitmiş.

Çığşayık: Yabani bir ot.

Mercimeğin içinde çok çığşayık var.

Çılamık: Yabani bir ot.

Çılamıktan desdiniñ āzına dıkaç yapardı.

Çöcoğöz: Küçük dikenli, yabani bir bitki.

Çöcoğözüñ dikenini güççük olur.

Gülpüntü: KuÇbunu.

Bağların içi gülpüntüden geçilmiyor.

Çüneşir: Bağın dibinde çıkan sürgün.

Baña biraz güneşir topla da yiyim.

Hırtıklı: Havuç.

Salataya hırtıklı da ğatalım.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Ütmelik: Ütme yapılacak olgunluğa erişmiş buğday başı.

Buğdaylar ütmelik olmuş.

a.3. Hastalık adı

Toğlu çoru: giddetli öksürük, hastalık.

Öyle öksürüyo ki toğlu çoru gibi.

Yanağara: Hastalık.

Yanağara getiresice kedi şuruya pislemiş.

a.4. Hayvan adları

Avırtlağan: Avurdunun içine ot depo edebilen bir fare türü.

Bağda göcaman bi avırtlağan górdük.

Çalı kuşu: Bir kuş türü.

Ekiniñ içinden çalı kuşu kalkdı.

Doğu koyun: Kulağı küçük koyun türü.

Bön doğu göyun guzladı.

Guğgukmav: Baykuş.

Damda guğgukmav ötmesi uğursuzluk sayılır.

Mal gelini: Kokarca.

Duvarıñ dibine mal gelini girdi.

Sariebe: Yırtıcı bir kuş türü.

Avcılar sariebeyi vura vura bitirdiler.

Yir göceni: Kokarca.

Yir göceni gibi toprā gazmış.

a.5. Kıyafet adları

Ferece: Kadınların giydiği bir üst giysisi.

Ferecesi kapıya takılıp yırtılınca ne yapacānı şaşırdı.

a.6. Mekân adları

Çaşak: Sarp kayalarda oluğu giriği zor, tuhaf görünümlü mağara.

Burda yaşanır mı? Dilki çaşağı gibi bi yir.

Çereş: Pekmez yapılırken, içinde üzümlerin ezilerek Çırasının çıkarıldığı, taÇan oyulmuÇyer.

Dedem çereşte üzüm depeliyo.

Gılari: Kiler, amabar.

Gılari daha serin olur, yimā gılariye koyuñ.

Hasseklik: Koyun ve keçilerin konulduğı yer.

Bizim hasseklik ile samanlık yan yana.

a.7. Meyve / Sebze adları

Silağabağı: Süs kabağı.

Silağabağını esgiden tavana asardıh.

a.8. Nesne adları

Dineğri: Çkambil oyununda, papaza verilen ad.

Eliñde dineğri var da niye oynamıyoñ.

Çarartı: Ç, iÇæt, gölge.

Duvarıñ arkasından bi çarartı geçti.

Çınifi: Bir çelik çomak oyunu ve oyunda kullanılan bir tarafı çelik (Parelelkenar Çeklinde) ağaç parçası, çelik.

Çınifi oynarķan “ çınifi, çındāleli, hāzele hōk, çamıra çök” diye tekerleme söylenirdi.

Çıvız: Kabuk, zar, çer çöp.

Buğdayıñ çıvızını temizliyeciyo.

Hossuķ: Çi boÇçekirdek.

Çabaķ çekirdekleriniñ içi hep hossuķ çıķdı.

Çaymış: AÇk oyununda, aÇğın duruÇÇekillerinden birine verilen ad.

Aşşıķ oyununda, aşşıķlar “ aşşıķ gülüm!” denerek yere atılır, aşşığın giñiş tarafı üste gelecek şekilde durursa ona çaymış dinir.

Kelali: AÇk oyunun da aÇğın duruÇÇekillerinden birine verilen ad.

Aşşığın giñiş tarafınıñ alta gelecek şekilde durmasına kelali dinir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Lappan: Çocukların oynadığı moccuk adı verilen oyunda, ortaya konulan moccuğa vurmaya yarayan taÇ

Lappan ile moçcuğa bi vurdum amma, moçcuğ bi ğaylim öte gitti.

Mazgal: Bir yapının dıÇını gözetlemeye yarayacak açıklık, delik, gözetleme yeri.

Avcılar öñ esenin mazgalından kekliklere bakıyollardı.

Mehir: Mühlet, süre.

Baña birez mehir vir emmi, borcumu ödüyecām.

Süpüntü: Çöp, pislik.

Süpüntüyü ğapınıñ ürüne dökmüşler.

a.9. Organ adları

Höñürtlek: Boğaz, gırtlak.

Ğurbanıñ höñürtlêni kesdim.

a.10. Oyun adları

Çatal kavaç: Bir çocuk oyunu.

Haydiñ çocuklar, çatalkavaç oynıyalım.

Çoturum eşek: Bir çocuk oyunu.

Çocuklar ğapınıñ üründe çoturum eşek oynuyo.

Hopbacık: Küçük taÇarla oynan çocuk oyunu.

İki çocuk hoppacığ oynuyo.

Moçcuğ: Bir çocuk oyunu.

Moçcuğ oynarğan kafasına daş dāmiş.

a.11. Yemek / yiyecek adı

Cıvırtma: Mayalı hamurun bezir yağında piÇrilmesi ile yapılan bir yiyecek.

Anam ğayfeltide yimek için cıvırtma bişirmiş.

Eşgilaş: Yarma, kurutulmuş kaysı, üzüm, pekmez, sirke karıÇımından yapılan bir tür çorba.

Aksaray'a gidinci, loğantada ğarsona eşgilaş var mı? diyi sormuş.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Kestellik: Ekinin biçilip bitirildiği gün ırgatlara teğekkür maksatlı, kesilerek ikram edilen tavuk, horoz vb etli yemek.

Ekin bōön ğurtulur, kestelliği hazırla.

Leler: Hamurun yağda kızartılmasıyla yapılan yemek.

Anamuñ bişirdi lelerleriñ tadı hâlâ damağımda.

Lop: Köpekler için hamurdan hazırlanmış yiyecek.

Çoban, kópeklerine lop virdi.

Mayda: Kış günlerinde canavarlara gökten yağdığına inanılan, baldan bile tatlı olduğu söylenen yiyecek.

Çışın gökden mayda yağmasa canavarlar açlığından ölür.

a.12. Diğer adlar

Dişirici: Dilenci.

Dişirici gapınıñ üründe bekliyo.

Gaybet: Gıybet.

Gaybet insanı uçuruma sürükler.

Ğitel: Cinayet

Böyle sisli havada pek ğitel olur.

Ğarağış: Aralık ayı.

Ğarağış bastırdı.

Mosğuf: Rus, (Aynı zamanda hakaret amacıyla söylenen bir söz.)

Seniñ yapdıñı mosğuf ğavırı yapmadı.

Mücümsüzlük: Yersiz, gereksiz konuşma.

Seniñ orda ğonuşmañ mücümsüzlükden başka bi şey dël!

b. Sıfatlar

Beşaret: Kötü görünümlü, çirkin, tuhaf. (Hakaret olarak kullanılır.)

O beşaret ğadını görmeyim de, kimi görürsem göreyim!

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Çömedin: Yerinden kalkamaz hale gelmiÇ;iki büklüm, küt olmuÇ.

Ekin işlerkene öyle bi yorulmuşsum ki yirimden doğrulamıyorum, çömedin olmuşsum.

Muzurnat: Çeyaramaz.

Hayırlı iş yapmazlar, muzurnat adam bunlar.

Sasaçlı: Pis, pasaklı.

Evi barkı sasaçlı bir kadındır.

Tevarıç: DeğİÇk, tuhaf, acayip.

Niye böyle tevarıç işlerle uğraşıyoñ?

Zerağadan: Ufacık, zerre kadar.

Zerağadan çocuk benimle iddālaşıyor!

c. Zarflar

Dırdımışkı: ParlatılmıÇ, düzeltilmiÇ.

Berbere gitmiş, ensesi dırdımışkı ortaya çıkmış.

Haltekin: Bir türlü.

Haltekin işini bitiremedi.

Meccāne: Bedava.

İki ay meccāne çalıştım.

Pişıraflı: Abartılı süslü laf söyleme. Çahlı, heyecanlı.

Pişıraflı pişıraflı konuşuyor.

Tasarrıf: Tesadüfen, rastgele.

Biz tasarrıf üstüne vardık.

Vehleten: Tesadüfen, rastgele.

Vehleten bi araba geçerse binellermiş.

Yāteli: Kirli, bulaÇıklı.

Bulaşıklar yıkanmamış, yāteli kalmış.

Yavan yaşşık: Az çok, iyi kötü, Allah ne verdiyse.

Çok acıkmıştık, mutfağa girdik, ne bulduysak yavan yaşşık yidik.

ç. Ünlemler

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Piyeh: Çok ağırlığı belirtmek, Çekimliliği ifade etmek için kullanılan bir ünlem.

Piyeh! Amma da yañaz bir çocuğmuş.

d. Fiiller

Cımğaşmak: Karıncalanmak, uyuymak; ani batmalar, iğnelenmeler hissetmek.

Dalım cımğasıp duruyor.

Çalpalanmak: Sallanma sonucu, suyun veya sıvının sağa sola sıçraması.

Eşşek yörüdükce destidā sular çalpalanıyo.

Çotmak: Bir araya getirmek, birleştirmek.

Destileri dalına çotmuş, çişmiye gidiyo.

Çöküştürmek: Koğmak uzaklaştırmak, kaçmak.

Bekçiyi görüncü ordan bi çöküştürdük amma, kôye gücün vardık.

Dānmek: Nazar değmek

Seni dāniyollar oğlum, gendiñe dikkat et.

Dîşet etmek: Dedikodu, gıybet yapmak.

Avratlar gendi arasında dîşet idip duruyorlar.

Ğığalamak: Keçi, koyun gibi hayvanların dığlaması.

Davarlar hep ağılñ içine ğığalamış.

Ğılavlanmak: Havaya girmek, kendini bir Ğey sanmak, üstünlük taslamak, övünmek.

Yiñi araba yaptırdım diyi ğılavlanıp duruyo.

Ğohalmak: Kendi kendini övmek, kendini büyük göstermek, böbürlenmek.

Yiñi ev yaptırdım diyi ğohalıp duruyo.

Ğóplemek: Ğmek, itelemek.

Ğağmı tarlaya çöktü, ğópleyelim de bi çıkaralım.

Hoçuruqlamak: Rastgele yerleştirmek, bir eĞayı bir yere rastgele sokuşturmak.

Elbiselerini oruya buruya hoçuruqlamış.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Kemerleşmek: ĞdialaĞmak, inatlaĞmak.

Ğomşusuyla kemerleşip duruyo.

Kişkirlemek: Köpeĝi baĞka bir hayvanın veya insanın üzerine saldırtmak.

Ğoban, köpeĝini üstüme kişkirledi.

Köllemek: Gömmek.

Hayvanıñ üleşini toprā kölledik.

Lingimek: At ve eĞeklerin koĞna ile yürüme arasındaki bir hızla üstündeki yükü hoplatarak hareket etmesi.

Eşşek lingidi, üstündā çocuĝu düşürdü.

Muçutmak: At ve eĞeklerin ağzını saĝa sola bükerek kaçması, koĞnası.

Eşşek bi muçuttu, dōru kāveye ĝaçdı.

Pitimek: Aĝk, fiĞk vb. Oyunlarda, oyuncuların birinin ortada dikili aĝk veya fiĞklere, yakın mesafeden vurup onları dıĞarı çıkarması.

Fişekleriñ hepsini pitidim.

Şırkıtlamak: Yarım yamalak, geliĝgüzel iĝyapmak.

Suvanı çapalaĝan otları hiç kestirmemiş, şırkıtlayıp geçmiş.

Öhleleşmek: Sersemlemek

Ğız ere gideli iyice öhleleşmiş

Yahtelenmek: Kirlenmek

Çocuĝun sırtı yahtelenmiş.

Yıĝnıleşmek: Hafiflemek, rahatlamak

Banyodan çıkınca yıĝnıleşdi, kendine geldi.

Yirilemek: Kötü kokmak.

İçeriye girdiydim, çok havasız ĝalmış, yiriliyo.

II. Derleme Sözlüğü'nde Anlamları Farklı Olan Sözler

A. Deyimler

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Sırt sürmek: ĞatlaĞp bir iĞiyapmamak.(KrĞ. DSX, 3619)

Gitmiyo, baña sırt sürüyo.

Yürā Ğalkmak: Midesi bulanmak. (KrĞ. DSXI, 4332)

Dolmuş öyle kötü koĞuyodu ki yürām Ğalkdı.

B. Kelimeler

a. Adlar

a.1. Alet / Eşya adları

Paķır: Kap, tencere².

Ğalaycı gelmiş, paķırları Ğalaylatalım.

Şapşak: Küçük çömlek. (KrĞ. DSX, 3746)

ŞapşaĞın içinde süt var.

a.2. Bitki adları

Baravız: AĞaç diplerinden çıkan taze sürgün, filiz. (KrĞ.DS II, 526)

Elmalarıñ dibinden baravız sürmüş.

a.3. Hayvan adları

DoĞu keçi: KulaĞı küçük keçi türü. (KrĞ. DSIV, 1539)

DoĞu keçi davarın en üñünden gidiyo.

Ğıdı: Köpek yavrusu. (KrĞ.DS VI, 2031)

Dişirici, gücücük Ğıdıdan ĞorĞdu.

a.4. Kıyafet adları

Kürdülü: Ği parçalı etek. (KrĞ. DSVIII, 3043)

Yiñi kürdülüsünü giymiş.

Şerbetlik: Özel gün giysisi, abiye, gece elbisesi. (KrĞ.DS X, 3762)

Şerbetlîni giy de bi baķalım.

² Bu sözcük Derleme SözlüĞü’nde bulunmamasına rağmen Türkiye Türkçesi AĞızlar SözlüĞü’ne aĞıĞıdaki çalıĞmanın sözlük kısmından sonradan alınıp ilave edilmiştir:

Sadettin ÖZÇELĞK,Urfa Merkez AĞzı (İncelemeler, Metin, Sözlük) TDK Yayınları, Ankara, 1997, s. 266.

a.5. Mekân adları

Arkaç: Koyunun yatırılıp dinlendirildiği, sağıldığı yer. (KrG DS I, 325)

Yalnızarkaç'tan geliyom.

Aşırt: Çerisine tahıl konulan yer. (KrG. DSI, 357)

Buğdayı aşırda göyduğ.

Bağcağ: İki kaya veya tepe arasındaki geçit. (KrG. DS II, 475)

İrgatlar bağcağtan aşırp geliyor.

Evcik: Küçük ev, bağ evi. (KrG. DSV, 1801)

Tarlanın başına evcik yaptıracıyık.

Örtme: Ekmek yapılan yer. (KrG. DSIX, 3350)

Halangil örtmede ekmek idiyo.

a.6. Meyve adları

Cırba: Ezilip suyu çıkmış, örselenmiş, sebze, meyve. (KrG. DS III, 925)

Sandıkda üzümder cırba olmuş.

a.7. Nesne adları

Bılğ: Çamurlanmış, bakağlık halini almış. (KrG. DSII, 665)

Yollar bılğ olmuş, çamırdan geçilmiyo.

Ğalağ: Fesin üzerine takılan bakağ, çıkıntı. (KrG. DS VI, 1897–1898)

Başında ğalağı yire düşürdü.

Ğapçık: Tabanca mermisi kovanı. (KrG. DSVI, 1916)

Düğünde dabanca ğapcî topladım.

Ğaşak: Koyunların yünlerine pisliklerin yapığması ile oluğm, yün-pislik karışımı katılağmğ paçacıklar. (KrG DS VI, 1933)

Arkasında bi ğarış ğaşak var.

Ğülük: Doğal olarak oluğmğ veya insanların bir yeri iğretmek için üst üste koydukları tağlar. (KrG. DSVI, 2220)

Ğülüklerin ğölgesinde yimek yidik.

Ğıvrma: Çiğdem in olgunlağmğ hâli. (KrG. DSVIII, 2850)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Kaynıñ başına kıvrırma gazmıya gittik.

Kisek: KayalaÇmıÇ, katılaÇmıÇ, topaklanmıÇ toprak parçası. (KrÇ. DSXII, 4561)

Dalıma bi kisek vurdıydu, gözüm yalap yalap itti.

Köten: Ur, tümör, hastalık. (KrÇ.DS VIII, 2981)

Ayağından köten çıkasica!

Şaka: AÇk, fiÇk gibi çocuk oyunlarında, ortada dikili olan Çöylere vurmaya yarayan esas ve güçlü nesne. (KrÇ. DSX, 3735)

Şaka ile aşşığa bi vurdu; çık döndürdü.

Şelek: Sırttaki kambur, çıkıntı. (KrÇ DS X, 3757–3758)

Köye gelen adamıñ dalında bi şelek vardı.

a.8. Organ adları

Çayten: Kalça kemiği. (KrÇ. DSVI, 1952)

Buzda zıymış da çayteni gırılmış.

a.9. Yemek / Yiyecek adı:

Mat: Salça. (KrÇ.DS VIII, 3135)

Gendi matımızı gendimiz yapardık.

a.10. Diğer adlar

Çohu: Gıybet, birisini birisine kışkırtmak için söylenen söz³.

Avratlar bi arıya geline habire çohu veriyollar.

Horkut: Korkulacak Çö. (KrÇ. DSVII, 2411)

Çaçıñ lan horkut geliyo.

b. Sıfatlar

Çörüşük: SolmuÇ, bunÇmıÇ, büzülmüÇ. (KrÇ.DS III, 1295)

Çörüşük sitilleriñ hepsini atdım.

Gidi: Kötü. (KrÇ. DSVI, 2074)

³ Bu sözcük Derleme Sözlüğü'nde yer almamasına karşın Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü'ne sonradan aÇğıdaki çalışmanın sözlük kısmından alınıp eklenmiştir:

M. Emin Eren, **Zonguldak, Bartın, Karabük İlleri Ağızları**, TDK Yayınları, Ankara, 1997, s. 186.

Gidiniñ eli bi uz ki, sorma gitsin!

Söğ: Tağbina yapımında kapı yerlerine konulan büyük tağ (KrG. DSX, 3673)

Söğ daşı gibi büyük.

c. Zarflar

Avcarsız: Lüzumsuz. (KrG.DS I, 379)

Avcarsız avcarsız gonuşup durma!

Halberi: Bir türlü. (KrG. DS VII, 2258)

Halberi köye gelemedi.

Soya: Yüzeysel, ince. (KrG.DS X, 3668)

Tarlayı sürerken pek soya sürmüş.

Zıraph: giddetli (KrG.DS XI, 4376)

Dizim zıraphı ağrıyo.

ç. Fiiller

Cuğutmak: BüzüGmek. Halsiz, rahatsız, iki büklüm bir Çkilde bulunmak. (Daha çok hasta tavuklar için kullanılır.) (KrG.DS III, 1010)

Tavıklar duvariñ üstünde cuğuduyor.

Dıngırdatmak: Çısanı rahatsız edecek Çkilde radyo, müzik vs çalmak. (KrG. DSIV, 1465)

Radyoyu dıngırdadıp durdu.

Gepirdemek: Ayaklarını yere vurarak ses çıkarmak. (KrG DS VI, 1993)

Gepirdeyip durmayıñ çocuklar, içerde hasda var.

Ğılavlanmak: Havaya girmek, kendini bir Çş sanmak, üstünlük taslamak. (KrG. DS VI, 2039)

Memmet ağa pek ğılavlanır.

Ğuzlamak: Tavukların yumurtlaması. (KrG. DSVI, 2205)

Tavıklar iliñ kúmesine ğuzlamış.

Günülemek: Gıcık olmak, sevmemek, nefret etmek. (KrG. DS VI, 2231-2232)

Şu adamı bi günüliyorum ki !

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Kaşımak: Hastalanan hayvanları ilkel bir tedavi yöntemi kullanarak tedavi etmek. (KrG. DSVIII, 2680)

Bizim öküz, kaşıma olmuş da onu kaşıyoruz.

Kepertmek: Kabuklarını çıkartmak, soymak. (KrG.DS VIII, 2746)

Bulgur gaynattık da onu kepertiyok.

Kerc etmek: Kışkırtmak. (KrG.DS VIII, 2751)

Çarşıma geçmiş, kerc idiyo.

Sektirmek: At, eÇek gibi hayvanları koÇurmak. (KrG.DS X, 3573)

Eşşegi sektirmek için imballadı.

Şifemek: Çıfat etmek, övmek.⁴

Onları şifeyince öyle bir iş yapallar ki sorma!

KAYNAKÇA

Derleme Sözlüğü, C. I-X11, TDK Yayınları, Ankara 1963–1982.

DOĞAN, Muammer, „**Aksaray Ağzından Derleme Sözlüğüne Katkılar–1**“, Turkish Studies 4/4, Summer 2009 (Sözlük Özel Sayısı-Dr. Yücel Dağlı Anısına), 236–249.

EREN, M. Emin, **Zonguldak, Bartın, Karabük İlleri Ağızları**, TDK Yayınları, Ankara, 1997, 196 s.

GÜNGEN, Ahmet, **Kırşehir ve Yöresi Ağızları**, TDK Yayınları, Ankara, 2000, 506+24 s.

ÖZÇELİK, Sadettin, **Urfa Merkez Ağzı (İncelemeler, Metin, Sözlük)** TDK Yayınları, Ankara, 1997, 272+20 s.

Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü (<http://tdkterim.gov.tr/ttas/>)

⁴ Bu sözcük Derleme Sözlüğü'nde yer almamasına rağmen Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü'ne aÇğıdaki çalışmanın sözlük kısmından sonradan eklenmiştir:
Ahmet GünÇa, **Kırşehir ve Yöresi Ağızları**, TDK Yayınları, Ankara, 2000, s. 497.

ESKİ OĞUZ TÜRKÇESİNDE TIP DİLİNİN OLUŞUMU VE ÖZELLİKLERİ

Şaban DOĞAN*

ÖZET

Özel diller, toplumda bireyin içinde bulunduğu sınıfa, yaşa, özellikle de mesleğe göre şekillenen dillerdir. Daha çok terimler, alıntı kullanımlar ve bilgin sözcüklerine dayanması bakımından özel diller içerisinde en dikkat çekici olanları hiç şüphesiz meslek dilleridir. Eski Oğuz Türkçesi ve onun devamı olan Osmanlı Türkçesi eserlerinin de özel diller açısından değerlendirilmesi bahse konu dönemlerin dil kullanımı üzerine ilginç sonuçlar verebilir. Bu çalışmada 14. ve 15. yüzyıllarda kaleme alınmış telif ve tercüme ilk tıp metinleri ışığında Eski Oğuz Türkçesi bünyesinde şekillenen tıp dili ve özellikleri üzerine tespit ve değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Özel Diller, Eski Oğuz Türkçesi, Tıp Dili.

THE FORMATION AND CHARACTERISTICS OF MEDICAL LANGUAGE IN OLD OGHUZ TURKISH

ABSTRACT

Exclusive language are the languages which are shaped according to the class, age and particularly profession of an individual in certain societies. It is of no doubt that amidst exclusive languages, language of profession is the one that attracts utmost attention since it is mostly based on terms, quotes and wise words. An evaluation of Ottoman Turkish works that succeeds Old Oghuz Turkish within the context of exclusive languages might reveal some interesting findings concerning the use of language in particular periods. Under the light of original medical compilations and translations written in

* Dr., Sakarya Üniversitesi Rektörlük Türk Dili Bölümü
saband@sakarya.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

the 14th and 15th centuries, present study shall make deductions and evaluations about medical language and its characteristics that were shaped within the body of Old Oghuz Turkish.

Key Words: Exclusive Language, Old Oghuz Turkish, Medical Language

“Dilcilerin grup dili ya da özel dil adını verdikleri diller, bir toplumda bireyin içinde bulunduğu sınıfa, yaşa, özellikle mesleğe göre şekillenen dillerdir (Aksan, 2007:86).” şeklinde tanımlanan özel diller hakkında Necip Üçok: “*Grup dili olarak da adlandırılan ve toplumda bireyin içinde bulunduğu yaşa, topluluğa ve özellikle de mesleğe göre şekillenen dillerdir. Özel diller hiçbir zaman suni olarak yapılmış değildir; onlar tabîî dil şartları altında vücut bulurlar. Çünkü herhangi bir maksat gözetilerek yaratılmamışlardır; yani muayyen bir zümrenin kendi aralarında anlaşmaları için meydana gelmemişlerdir* (Üçok 2004:171).” şeklinde bir tespitten sonra bu dillerin kelimelerinin teknik ve fennî adlandırma, icatların yarattığı yeni kelimeler ve edebî yenilikler olmak üzere üç kaynağı olduğunu vurgulamış ve teknik adlandırma ile icatlar sonucu ortaya çıkan sözcüklerin önce sırf bilgin tabakasının malıyken daha sonra bütün bir dil birliğinin malı olduğunu; edebî yenilikler sebebiyle dile katılan sözcüklerinse bazen sadece bilginlerin malı olarak da sürüp gittiğini ifade etmiştir.

Tanım ve açıklaması nasıl yapılırsa yapılsın özel dillerin standart dili kaynak aldığı ancak ses, şekil ve söz dizimi bakımlarından standart dilden bazı farklılıklar gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple çalışmada taranan metinlerin ses ve şekil özellikleri, söz varlığı ve söz dizimi bakımlarından dönemin standart dilinden farklı yönlerini ortaya koymak asıl amaç olacaktır. Zira dönemin tıp metinlerinde standart Oğuz Türkçesinden farklı yönlerin tıp dilinin temel özellikleri olduğu değerlendirilmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Bu çalışmada amaçlanan, ilk dönem tıp ürünleri olarak kabul edilen bu eserlere ‘özel dil’ (tıp dili) çerçevesinden bakarak Eski Oğuz Türkçesinde tıp dilinin oluşumunu ses ve şekil bilgisiyle söz dizimi bakımlarından kısaca değerlendirmek, Oğuz Türkçesi tıp dilinin ilk dönemi olarak nitelenebilecek bu dönemin tıp metinlerindeki dil kullanımını; ses, şekil ve cümle yapılarını tespit etmeye çalışmaktır.

Eserlerdeki dil kullanımına geçmeden önce Eski Oğuz Türkçesi tıp dilinin temelini oluşturan tıp anlayışı hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Zira Anadolu’da ilk Türkçe yazılı ürünlerini 14. yüzyılda vermeye başlayan Türk tıbbının kökleri 11. yüzyıla, Büyük Selçuklulara kadar uzanır. Ancak gerek Büyük Selçuklular gerek Anadolu Selçukluları Döneminde verilen eserlerin dili Arapça ve Farsçadır. Büyük Selçuklular ve Atabeyleri döneminde tıp eğitimi, sağlık hizmetleri ve sosyal yardım için bazı kuruluşların meydana getirildiği (Şehsuvaroğlu, 1984:15) bilinmektedir. Ayrıca yine Büyük Selçuklular zamanında usta-çırak ilişkisiyle dârüüşşifâlarda birçok hekim yetiştirilmiştir. Anadolu’nun Türkler tarafından yurt tutulması ve Anadolu Selçuklu Devleti’nin kurulmasından sonra bu coğrafyada birçok dârüüşşifâ inşâ edilmiş, Mardin, Sivas, Kayseri, Amasya, Tokat gibi şehirlerdeki dârüüşşifâlarda bir taraftan tedâvi hizmetleri verilirken diğer taraftan da yeni hekimler yetiştirilmiştir. Ekmeleddin bin Müeyyed el Nahcivânî, İbrahim Gazanfer, Sadri Konevî ve Fazlullah Reşîdüddin bu dönemin meşhur hekimlerindendir (Şehsuvaroğlu, 1984).

Birçok bilim kolu gibi Eski Oğuz ve onun devamı olan Osmanlı tıbbı da Selçuklu’nun devamı niteliğindedir. Osmanlı tıbbının bu özelliği kullanılan dil bakımından değil anlayış bakımındandır. Yani Anadolu’da şekillenen Eski Oğuz Türkçesi tıp dilinin dayandığı tıp anlayışı Büyük Selçuklular’a kadar gitmektedir. Anadolu’da Oğuz Türkçesine dayalı tıp dili, Büyük Selçuklulardan Anadolu Selçuklularına onlardan da Beylikler Dönemi ve nihâyet

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Osmanlı tıbbına kaynaklık eden tıp anlayışının Oğuz Türkçesine yansımalarından ibarettir. Selçuklu tıbbı da İslâm tıbbının devamı niteliğindedir ve İslam tıbbı da Türk tıbbı gibi tercümeyle başlamıştır.

Arap orduları 638’de Cündişâpûr’da gelişmiş bir tıp okulu ve hastaneyle; 642’de büyük bir bilim ve araştırma merkezi olan İskenderiye’de antik Mısır ve Yunan medeniyet bilimsel mirasıyla karşılaştılar. Cündişâpûr Hastanesi doktorlarından Buhtîşû ailesi bir taraftan Bağdat sarayının özel hekimliğini yaparken diğer taraftan tercüme işleriyle uğraştılar (Bayat, 2003:173). Kısa sürede antik dünyanın temel eserlerinin Arapçaya çevrilmesi İslâm tıbbında büyük bir atılımın meydana gelmesine yol açmıştır (Bayat, 2003:174). Arapçaya tercümesi yapılan ve şerh edilen ilk eserler arasında Galenos (Câlinûs)’un eserleri önemli yer tutmaktadır (Ronan, 2005). “Tercümeler bilhassa Sabit bin Kurra tarafından Bağdat’ta yapılmıştı. Kosta bin Luka ve İshak bin Huneyn gibi diğer hekimler, yine başta Galenos’un eserleri olmak üzere Süryâniceden ve Yunancadan tıbbî eserler çevirmişlerdi (Ronan, 2005:262).”

İslâm tıbbı 9. yüzyıldan itibaren Ebubekir el-Râzî, İbni Sînâ ve Zehrâvî’nin çabalarıyla tercüme karakterinden kurtularak Batı’nın da örnek aldığı bir seviyeyi yakalamıştır. İslâm tıbbının Eski Yunan eserlerinin tercümesiyle, Anadolu Türk tıbbının da bu geleneğin devamı niteliğindeki Selçuklu tıbbıyla ve tercümelerle başlamış olması eserlerdeki Arapça, Farsça ve hatta Grekçe terim yapılarını açıklar niteliktedir.

Çalışmada Eski Oğuz Türkçesi bünyesinde şekillenen tıp dilinin ilk dönem eserlerinden olan Tuhfe-i Mübârizî, Edviye-i Müfrede, Müntahâb-ı Şifâ, Mücerreb-nâme, Terceme-i Akrahâdîn, Kitâbü’l-Mühimmât ile 17. yüzyılın seçkin tıp metinlerinden Gâyetü’l-Beyân fî Tedbir-i Bedenî’l-İnsân adlı eserler incelenmiş ve Eski Oğuz Türkçesi tıp dilinin özellikleri ortaya konmaya

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

çalışılmıştır. Taranan bu eserlere ek olarak dönem ürünlerinin söz varlığını ortaya koyan çalışmalardan da faydalanılmış; bitki adları konusunda Zafer Önler'in (Önler, 1990, 2004); organ adları konusunda Meriç Güven'in (Güven, 2010), genel sağlık terimlerinde yine Zafer Önler (Önler, 1985)'in çalışmalarından da faydalanılmıştır. Taramalar neticesinde elde edilen malzemenin tasnif ve yorumlanmasına geçmeden önce eserleri kısaca tanımak yerinde olacaktır:

Edviye-i Müfrede: Yazılış tarihi (1387) bilinen ve Türkçe olarak kaleme alınan ilk tıp eseri olan Edviye-i Müfrede İshak bin Murad tarafından yazılmıştır. İçerik olarak dört bölümden oluşan eserin ilk iki bölümünden sonra Cürcânî'nin Zahir-i Harzemşâhî'sinden ve İbni Sinâ'dan alınma makaleler eklenmiş, sonuna eklenen Arapça-Farsça-Türkçe terimler sözlüğü ise eserin IV. Bölümünü meydana getirmiştir. Çalışmada Mustafa Canpolat ve Zafer Önler tarafından işlenen metin kullanılmıştır (Canpolat, Önler 2007).

Tuhfe-i Mübârizî: İbni Sinâ'nın Kanun adlı eseri esas alınarak yazılmış olan eser Hekim Bereket tarafından ilk olarak Lübbü'n-Nühab adıyla Arapça olarak yazılmış, ardından yine kendisi tarafından Farsçaya ve nihayet Türkçeye çevrilmiştir. Tuhfe-i Mübârizî'nin yazıldığı dönem hakkında kesin bilgi yoktur. Hekim Bereket'in 13. yüzyıl tabiplerinden olduğunu, dolayısıyla da eserinin 13. yüzyıla dâhil edilmesi gerektiğini ifade edenlerin yanı sıra (Canpolat, Önler 2007:9), (Bayat, 2003:232), 14. yüzyıl hekimlerinden olduğunu iddia edenler de bulunmaktadır (Özçelik, 2001:2), (Şehsuvaroğlu, 1984:27). Çalışmada Binnur Erdağı tarafından işlenen metin kullanılmıştır (Erdağı 2000).

Müntahâb-ı Şifâ: 14. yüzyılın önemli hekimlerinden olan Hacı Paşa tarafından kaleme alınmış önemli bir eserdir. Hacı Paşa eserlerinin çoğunu Arapça olarak yazmıştır. Türkçe eserlerinin tamamı da Arapça yazdığı eserlerin Türkçeye tercümesidir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Müntahâb-ı Şifâ adlı eser yazarın Kitâbü's-Sa'âde ve'l-İkbâl 'alâ Erba'a Akvâl adlı Arapça eserinin Aydınoglu'nun isteği ile kısaltılarak Türkçeye çevirisidir (Önler 1999:11). Çalışmada Zafer Önler tarafından işlenen metin kullanılmıştır (Önler 1990, 1999).

Mücerreb-nâme

Mücerreb-nâme Sabuncuoğlu'nun 1468 yılında yazdığı önemli eserlerinden biridir. Eserinde denemiş olduğu ilaçların yapılarını anlatan Sabuncuoğlu, yazmanın giriş bölümünde eserini çevresindeki hekimlerin ve arkadaşlarının isteği üzerine uzun yılların bilgi birikimini bir araya getirerek oluşturduğunu ifade etmektedir. On yedi bâb olarak tertip edilen ve tıpta kullanılan ilaçların merhem, şurup, hap, macun, yakı vb. hazırlanış şekillerine göre tasnif edildiği Mücerreb-nâme'nin Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Kitaplığı A.3729 numaralı nüshası taranmıştır.

Terceme-i Akrabâdîn

Cürcânî lakabıyla tanınan büyük İslâm hekimlerinden Zeyneddin Ebu'l-Fazl İsmail bin Hüseyin Cürcânî'ye ait Zahîre-i Harzemşâhî adlı Farsça eserin akrabâdîn kısmının tercümesidir. Akribâdîn Yunanca "graphizon" sözcüğünün Arapça ve Farsçaya geçmiş biçimidir ve sözcük anlamı ilaç hazırlanış şekillerini içeren kitap demektir. Eser hicrî 858 mîlâdî 1454 yılında tercüme edilmiştir. Sabuncuoğlu'nun eserdeki ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla yakın çevresinden bazı kimseler tıp kitaplarının genellikle Arapça ve Farsça olması ve Anadolu insanının genelini bu dilleri bilmemesi sebebiyle kendisinden Türkçe bir krâbâdîn yazmasını rica etmişler, o da mevcut tıp kitaplarının akrabâdîn kısımlarını inceleyerek Zahîre-i Harzemşâhî'yi beğenmiş ve onun akrabâdîn bölümünü tercüme etmiştir. Zahîre-i Harzemşâhî'yi seçme sebebini ise ilaç terkiplerindeki mükemmellik ve eserde ölçü ile bedel için ayrı bölümlerin bulunması şeklinde açıklayan Sabuncuoğlu aslen 31 bâb olan esere iki bâb da kendisi ekleyerek eseri toplam 33 bâba

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

tamamlamıştır. Çalışma için tarafımızdan işlenen metin kullanılmıştır (Doğan, 2009).

Kitâbü'l-Mühimmât

Muhtemelen 15. yüzyılda yazılan ve müellifi bilinmeyen eser, on farklı tıp kitabının tercümesiyle meydana getirilmiştir. İki ana bölümden oluşan eser bazı hastalıkların teşhis ve tedavisinin anlatıldığı ve birçok kitap ve hekim adının yer aldığı önemli bir eserdir. Kitâbü'l-Mühimmât Sadettin Özçelik tarafından işlenmiş (Özçelik, 2001) ve çalışmada da bu metin kullanılmıştır.

Gâyetü'l-Beyân fî Tedbir-i Bedeni'l-İnsân: İslam'ı seçmiş, Halep'in tanınmış Hristiyan kökenli ailelerinden birinin oğlu olan ve Salih bin Nasrullah olarak da bilinen İbni Sellum el-Halebî tarafından 1664 yılında kaleme alınmış bir eserdir. Eser, pratik bir el kitabı niteliğindedir ve oldukça sade bir dille yazılmıştır. Yurt içinde ve yurt dışında tespit edebildiğimiz 137 nüshasının bulunması eserin devrinin tanınan ve değer verilen bir ürünü olduğunun göstergesidir. Çalışmada Zekiye Gül Elbir tarafından işlenen metin kullanılmıştır (Elbir, 2000). Eser çalışmada karşılaştırma için kullanılmış, bu sayede ilk dönemdeki tıp dili ile 17. yüzyıldaki tıp dilinin karşılaştırması yapılmaya çalışılmıştır.

Taranan metinlerden elde edilen malzeme Ses ve Yapı Bilgisi Özellikleri, Söz Varlığı ve Söz Dizimi olmak üzere üç başlıkta değerlendirilecektir:

1. Ses ve Yapı Özellikleri: İlk dönem tıp ürünleri ses bilgisi bakımından Eski Oğuz Türkçesi ile farklılık arz etmez ancak yapı bilgisinde aynı şeylerin söylenmesi mümkün değildir. Eski Oğuz Türkçesi eserlerindeki karakteristik ekler bu eserlerde de vardır ancak bu eserlerde bazı eklerin neredeyse hiç kullanılmadığı dikkat çekmektedir. Bu durum muhtemelen tıp eserlerinin verildiği bölge ağzlarıyla ilgilidir. Tıp metinlerinin çok büyük bölümü Germiyanogulları ve Aydınogulları beyliklerinin hâkim olduğu

coğrafyada yazılmıştır. Anadolu'ya göç eden Oğuz boylarının bu bölgeye yerleşenlerinde bu eklerin kullanılmıyor olması ya da az kullanılıyor olması bahse konu eserlerde bu eklerin kullanılmamasının sebebi olabilir.

Eski Oğuz Türkçesi ağızlarıyla ilgili çalışmaların yetersizliği konuyla ilgili iddialı tespitler yapmayı mümkün kılmamaktadır. Eski Oğuz Türkçesinin ağızları ve bu ağızların sınıflandırılmasıyla ilgili yapılan çalışmalar henüz beklenen düzeyde değildir ve mevcut çalışmalar da ağız bölgelerinin tespitinde şekil bilgisinden ziyade ses bilgisi verilerine ağırlık vermektedir (Karahan, 2006; Develi, 2008). Belki iddialı bir ifade olacak ancak müstensihlerin ses bilgisi hususunda kendi ağız özelliklerini esere yansıtmada daha serbest davrandıklarını, kendi ağız özelliklerini esere yansıtmakta mahsur görmediklerini ancak şekil bilgisinde durumun değiştiğini; şekil bilgisi hususunda istinsah ettikleri eserin aslına bağlı kalmayı tercih ettiklerini söylemek mümkündür.

Örnek olması açısından taradığımız metinlerden Akribâdîn tercümesinin geç dönem istinsahlarından (8 Eylül 1674) olan Süleymaniye nüshasında (Fatih Kitaplığı 3536) Eski Oğuz Türkçesi şekil özelliklerinin tamamı görülmektedir. Eserin Mehmed bin Ali Muzaffer tarafından 1476 yılında istinsah edilen nüshasıyla Süleymaniye nüshası arasında şekil bilgisi bakımından fark yok gibidir. Ancak ses bilgisi bakımından durum farklıdır. Eserin Topkapı nüshası Hayati Develi (Develi, 2008) tarafından yapılan tasnif çalışması dikkate alınacak olursa iç sesteki -k->-ğ- değişmesi (A. 2124 6a/6: hōş kōkulu) bakımından ikinci ağız grubuna dâhil edilirken bu ses değişmesinin olmadığı (Fatih Kitaplığı 3536 8a/1: hōş kōkulu), kelime başında b>p ve k>g değişmelerinin olduğu Süleymaniye nüshası ise birinci ağız grubuna dâhil edilmelidir.

Ses bilgisi bakımından farklı ağız gruplarına dâhil edilen bu iki nüsha şekil bilgisi bakımından farklılık arz etmemektedir. Bunun

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

sebebi yukarıda da izaha çalıştığımız gibi müstensih'in ses bilgisinde kendi ağız özelliğini esere yansıtırken şekil bilgisinde asla sadık kalma endişesi olmalıdır. Ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu konuda iddialı tespitler yapmak için erken olduğu kanaatindeyiz.

Taradığımız metinlerde Eski Oğuz Türkçesinin tipik eklerinden olmasına rağmen tıp metinlerinde kullanılmayan ya da çok az kullanılan ekler bulunmaktadır:

1.1. –IsAr Gelecek Zaman Eki: Eski Oğuz Türkçesinin en işlek gelecek zaman eki olan **–IsAr** (Gülsevin, 2004:128) taranan metinlerinde kullanılmamıştır. Bu durumu tıp metinlerinde konuları gereği daha çok istek ve görülen geçmiş zamanın tercih edilmesi, gelecek zamanın kullanılmamasıyla açıklamak mümkündür ancak bu metinlerde Eski Oğuz Türkçesinin diğer gelecek zaman eklerinin az da olsa kullanılmış olması bu düşüncüyü çürütür niteliktedir. Tıp metinlerinde gelecek zaman için **–IsAr** değil **–A** ve **–AcAk** ekleri kullanılmıştır: şol kişiye ki buhrân gel-**ecek**-dür ırlıganur (MŞ. 16a/5); tamâm buhrânı ol-**acak**-dur ya tamâm buhrân eyleyüpdür (MŞ. 16a/6); kıssâ'ü'l-himâr hâzır olmasa anuñ bedeli rubb-ı helîle yâ rubb-ı türbüd koyalar rubblaruñ şıfatları maḥallinde anıl-**a** (anılacak, zikr edilecek) (A. 145b-16); ve daḥı şol otlar kim aña katıl-**acak**-dur 'uşârelerden ve ğayrı nesnelerden evvel mûm-ı revġanı havâna koyup otları az az kıtalar (A. 20a/3-6)

1.2. Birinci Tekil ve Çoğul Kişi Ekleri (-vAn, -vUz): Zamir kökenli kişi eklerinden olan birinci tekil kişi eki **–vAn** ve birinci çoğul kişi eki **–vUz** ekleri de Eski Oğuz Türkçesinin karakteristik eklerindendir. Bu iki ekten sadece **–vUz** EM.de bir kez kullanılmış, **–vAn** ekine metinlerde rastlanmamıştır: êdevüz (EM. 24a/1).

1.3. –UbAn Zarf-fiil Eki: Eski Türkçedeki **–p** zarf fiil ekinin genişletilmiş şekli olan bu eke de taranan metinlerde rastlanmamıştır.

Tıp metinlerinde şekil bilgisi bakımından dikkat çeken bir husus da **–IA** zarf yapım ekinin dönemin diğer ürünlerine oranla daha

fazla kullanılmış olmasıdır. Bu ekle ilgili olarak Eski Oğuz Türkçesi Devresine ait eserlerin tamamında -pek çok eserde sıklıkla rastlanan kelimeler dışında- görülmemesinden hareketle, çekim eki sıklığında kullanılan eserlerde belli ağız özelliğini temsil edebileceğine (Duman, 2008:355) ilişkin görüşler dikkat çekicidir. Tıp metinlerinde çekim eki sıklığında kullanılan bu ek de tıp metinlerinin verildiği ağız bölgeleriyle ilgili olabilir: **acla** Aç karnına, aç olarak. (A. 132b/13, EM. 20b/13, KM. 5a/10, M. 19b/12, MŞ. 5a/11, TM. 36a/5); **tokla** Tok karnına, tok olarak. (A. 132b-13, EM. 58a/1, KM. 4b/15, MŞ. 115a/7); **yaşıla** Yaş olarak. ‘ba‘zılar eskîl kûrumadın kômışlardur yaşıla arıdup ve toğrayup (A. 157b-4)’

Dönemlerinin diğer ürünlerinden farklılık arz eden yukarıdaki şekil özelliklerinin tıp metinlerinin yazıldığı ağız bölgeleriyle ilgili olabileceğini göz ardı etmemek gerekir. Ancak Eski Oğuz Türkçesi ağızlarıyla ilgili çalışmaların yetersizliği konu hakkında iddialı tespitler yapmayı mümkün kılmamaktadır.

2. Söz Varlığı: Çalışmada tıp metinlerinde kullanılan terimleri merkeze alan bir yaklaşım sergilemenin uygun olacağı düşünüldü. Zira özel dillerin en dikkat çekici taraflarından birisi hiç şüphesiz terimler, terimlerin oluşturuluş şekilleri ve kullanılışlarıdır. Eserlerin söz varlıkları kendi içerisinde sınıflandırılarak bitki adları, hayvan adları, organ adları, hastalık adları, ölçüler ve diğer sağlık bilgisi terimleri olmak üzere altı başlık altında toplandı. Her başlık kendi içerisinde değerlendirilerek terimlerin kuruluş ve kullanılışları üzerinde tespitler yapıp bu terimlerin kökenleriyle ilgili istatistiksel bilgiler verildi ve karşılaştırmalar yapıldı.

2.1. Bitki Adları: Tıp metinlerinde bitki adları çok özel ve önemli bir yer teşkil etmektedir. Bilinen ilk ilaç formülleri kitabı (Kramer, 2009:86-91) da dâhil olmak üzere eski tıp metinlerinde ilaç terkipleri hazırlanırken ana ham maddenin bitkiler olması tıp metinlerini bitki adları bakımından zengin birer kaynak durumuna

getirmektedir. “Bitkilerin tıpta ilaç olarak kullanılması, bitki adlarını bir tıp ve eczacılık terimi durumuna getirmiş, bu nedenle de bitki adları üzerine yapılan çalışmalar botanik biliminin sınırlarını aşarak farklı bilim alanlarının inceleme konusu olmuştur (Önler, 2004:276).” Taranan metinlerde hem Türkçe kökenli hem de alıntı birçok bitki adı yer almaktadır.

Metinlerde bir bitkinin farklı dillerdeki isimlerini bir arada görmek mümkündür. Yani aynı eserde bir bitkinin hem Türkçe hem Arapça hatta Farsça adları bulunabilmektedir (**alma** <T. Elma (A. 43b/5) ~ **sīb** <Far. Elma (A. 94a/1) ~ **tuffāḥ** <Ar. Elma (A. 154a/8). Hekimler eserlerinde birçok bitkinin farklı dillerdeki karşılıklarını yan yana kullanmış ve bazen bitkinin hangi dilde hangi adı aldığını da vurgulamışlardır: **ebem gömeci** dedükleri ot ki fārsīce adı **ḥūrperestdür** ve **penirekdür** ve ‘arabca aḡa **ḥubāzī** dērler (EM. 1b/13-2a-1); **uruz otı** ki pārsīce adı **būstān-efrūzdur** ve **ḥayyū’l-‘ālem** daḡı dērler (EM. 4b/15-5a/1); **eşek turpı** ki ‘arabca **kıṣā’ü’l-ḥimār** dērler (EM. 6a/2); **aḡu aḡacı** aḡa fārsīce **ḥarzehre** ve ‘arabca **dıflī** dērler (EM. 6b/2); **kuzgun otı** ki ‘arabca **serḡas** dērler (EM. 29a/13); **ḡabb-ı serḡes** ki aḡa **kuzgun otı** dērler (MŞ. 93b/5-6); **dehmsūt** ki aḡa ‘arabca **şeceretü’l-ḡār** dērler ve türkice **defnī aḡacıdır** (MŞ. 69a/3); **rū’nās** ki ‘arabca **fūvve** dērler (A. 56b/13); **ebū celsā şancārdur** ‘arabca **ḡassü’l-ḡimār** dērler türkce **eşek mārūlıdır** (A. 274b/10); **şīl nūcmedür** pārsīce **bīd-i ḡiyāḥ** dērler türkce **ayruḡ kökidür** (A. 276a/9-10); **buḡūr-ı meryem** ki türkice **deve ḡabanı** dērler (MŞ. 39b/9); **ḡāvzubān** şuyıyıla ki türkce **şıḡır dili** dērler (MŞ. 10b/4).

Hekimlerin bitkilerin farklı dillerdeki adlarını aynı eserde kullanması ve hatta aynı satırda diğer dillerdeki adını vermesi bitkiyi belirginleştirme düşüncesinden kaynaklanıyor olmalıdır. Hekimler bu eserleri okuyacak, bunlardan faydalananak kişilerin bitkinin bir dildeki adını bilemeyeceği düşüncesinden hareketle farklı dillerdeki adlarını da vermiş olmalıdır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Türkçede karşılığı olmayan (ya da hekimlerin Türkçesini bilmediği) bazı bitkiler verilirken bitkinin yabancı dillerdeki adıyla birlikte açıklaması da aktarılmıştır: **fā'ü'l-mā'** bu ot şu üstinde olur köki olmaz uçacuk olur biri birine yapışur anı döğüp kılıç ve bıçak zahmına vursalar oñulda (MŞ.143b/1-2).

Taranan eserlerde bitki adlarının Türkçe, Arapça, Farsça ve Grekçe kökenli oldukları görülmüştür. Bu dillerin dışında Terceme-i Akrebâdîn'de [**kürneb** <Sür. Lahana, top lahana, göbek lahana (*Brassica oleracea*) 131b/16; **şāsāliyūs** <Sür. Baldıran otu (*Conium maculatum*) 24a/16; **ceşān** <Sür. “hezār-ı ceşān” Ören gülü, ak sarmaşık. (*Viburnum gallorum* - *vitis nigra*] az sayıda Süryanice; Gâyetü'l-Beyân fî Tedbir-i Bedeni'l-İnsân'da da Batı dillerinden geçme birkaç bitki adı bulunmaktadır (**vişne** <Sl. Vişne (BTS) (GB. 103a/8); **portakal** <Fr. Portakal (BTS) (GB. 63b/4); **şāşafraş** <Fr. Būvāmiye olarak bilinen ve kutsal olduğuna inanılan bir ağaç. 78a/14; **sālviyā** <Fr. Adaçayı. 220b/13).

Metinlerdeki bitki adlarının köken bakımından Türkçe bitki adları ve alıntı bitki adları olmak üzere iki başlıkta değerlendirmek mümkündür:

2.1.1. Türkçe Bitki Adları: Türkçe bitki adları alıntı bitki adlarına göre yüzde olarak oldukça düşüktür. A. dışında taranan eserlerde Türkçe kökenli bitki adlarının oranı %16-%28 arasındadır (Ayrıntılı bilgi için bk. Grafik I). Bu oran A.da daha da düşüktür (%7). Bu durum eserin farmakolojik özelliği ve tercüme olmasıyla açıklanabilir. Eserin bitki adları bakımından zengin (560) bir dil malzemesine sahip olması ve tercüme yapan Sabuncuoğlu'nun bu bitkilerin tamamının Türkçe karşılığını bilmiyor olması ihtimali de gözden ırak tutulmamalıdır. Sabuncuoğlu'nun telif eseri olan Mucereb-nâme'de Türkçe bitki adlarının %23 olması da A.daki düşük oranın sebebini eserin tercüme niteliğine bağlamanın yerinde olacağını göstermektedir.

Eserlerdeki Türkçe bitki adlarının bir kısmı Türkçenin tarihî dönemlerinde var olan; kalanıysa çeşitli sebeplerle tarihî metinlere alınamayan ya da muhtemelen Türklerin İslâm tıbbı ile irtibata geçtiği dönemlerden sonra anlam aktarması yoluyla dile kazandırılan bitki adlarıdır.

Tercüme sözcük veya *anlam aktarması* olarak isimlendirilen sözcükler, aynı dil ailesi içinde yer almayan diller arasındaki alıntı türlerinden olup “kelimenin anlamının morfem morfem alıcı dile aktarılarak, verici dilin anlam örgüsünün özelliğini taşıyan, alıcı dilin ses ve yapılarıyla karşılanan alıntılardır (Karaağaç, 2009a:143).” Anlam aktarmaları başka dillerden yapılan alıntılar olarak nitelendirilse de aktarmada kullanılan sözcüklerin dilin kendi sözcükleri olmasından hareketle bu türden yapıları yabancı kabul etmek çok da doğru değildir. Bu duruma dikkat çeken Doğan Aksan anlam aktarmalarıyla ilgili olarak “Her ne kadar yabancı anlam alınıyorsa da dilin kendi söz unsurları vasıtasıyla anlatıldığından dilin iç formunda pek büyük bir değişiklik meydana gelmiş sayılmaz (Aksan, 1961:263).” ifadeleriyle bu yapıların yabancı sayılamayacağını vurgulamıştır.

Çalışmada anlam aktarmaları dilin kendi sözcükleriyle meydana getirilmiş oldukları için Türkçe kabul edilmiş ancak kaynaklarının yabancı olması münasebetiyle de Türkçe kökenli sözcüklerden farklı değerlendirilmelerinin uygun olacağı düşünülerek ayrı başlığa alınmıştır. Yerlileştirmenin en uç noktası olarak değerlendirilen anlam aktarmaları ağırlıklı olarak tercüme niteliği taşıyan ilk dönem tıp metinlerinde sadece bitki adlarında değil birçok terim grubunda görülmektedir. Bitki adları dışındaki anlam aktarmalarına diğer bölümlerde değinilecektir.

Anlam aktarması yoluyla oluşturulduğu düşünülen bitki adları da yapı bakımından yarı çevirme ve tam çevirme olarak iki gruba ayrılmış; dolayısıyla da tıp metinlerindeki Türkçe bitki adları,

Türkçe kökenliler, yarı çevirme sözcükler ve tam çevirme sözcükler olmak üzere üç başlıkta incelenmiştir:

2.1.1.1. Türkçe Kökenli Bitki Adları: Bunlar Oğuz Türkçesinin Arap ve Fars tıbbından alıntılama yapmadığı, Eski Türkçe Döneminden itibaren varlığı bilinen bitki adlarıdır. Taranan metinlerdeki bazı Türkçe kökenli bitki adları aşağıdadır. Tarafımızdan taranmayan Hazâinü's-Saâdât ve Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf'teki örnekler Zafer Önler'in çalışmasından (Önler, 2004) alınmıştır. Metinlerdeki Türkçe kökenli bitki adlarının tamamını vermenin çalışmayı gereksiz yere uzatacağı düşüncesinden hareketle sınırlı sayıda bitki adı seçilmiştir.

ağulu mantar Arap mantarı, zehirli mantar, domuz elması (*Terfesia*). (A. 280b/6); **alma** Elma (*Pirus malus*) (EM. 7b/2, GB. 14a/17, MŞ. 4b/3, Ydg. 14b); **anduz/andız** Andız otu (*İnula helenium*), (A. 280a/13, GB. 114b/7, KM. 28b/13, Ydg. 318b); **arduç** Ardıç ağacı ve yemişi (*Junperus*); (EM. 27b/7, GB. 299a/16, MŞ. 141b/1, Ydg. 176a); **arpa** Arpa (*Hordeum*); (A. 48b/14, EM. 19a/10, GB. 168b/4, KM. 7a/17, HS. 13, M. 20b/11, MŞ. 165a/4, TM. 45a/7, Ydg. 41a); **aşa soğanı/adalya soğanı**: Ada soğanı (*Urginea maritima*). (A. 157a/2, GB. 123a/3, KM. 13a/17); **ayıt** Ayıt otu, hayıt (*Vitex agnus-castus*). (EM. 41b/11, Ydg. 248b); **bögrülce** Börülce (*Vigna sinensis*). (EM. 10b/8, GB. 207b/8, KM. 29b/5, MŞ. 22a/1, Ydg. 260b); **bögürtlen** Bögürtlen (*Rubus caesus*). (EM. 41a/3, GB. 170a/13, KM. 33a/9, MŞ. 62a/13, Ydg. 316b); **buğday** Buğday (*Triticum aestivum*). (A. 37b/15, EM. 10a/13, GB. 52a/8, KM. 3b/13, M. 25a/2, MŞ. 16b/11, TM. 34a/15, Ydg. 138a); **burçak** Burçak (*Vicia ervilia*). (A. 140b/14, EM. 41a/10, GB. 245a/10, KM. 18a/15, MŞ. 22b/6, TM. 58b/12, Ydg. 326b); **çivit** Çivit otu (*Indigofera tinctoria*). (GB. 64b/12, HS. 14b, KM. 26a/13, Ydg. 323a); **çörek oti** Çöreotu (*Nigella damascena*). (EM. 13b/11, GB. 62a/4, HS. 30b, KM. 7b/15, M. 25b/4, MŞ. 43a/8, Ydg. 178a); **ebe(m) gömeci**

Ebegümece (*Malva sylvestris*). (EM. 1b/13, GB. 219b/12, KM. 45a/8, M. 37b/6, MŞ. 60a/10, Ydg. 42a); **egir** Kasıkotu, azakeğeri, hazambel (*Acorus calamus*). (EM. 41a/15, GB. 47b/17, KM. 43b/5, MŞ. 103a/5, TM. 57a/D, Ydg. 150a); **erük/erik** Erik (*Prunus dornestica*); (EM. 5a/14, GB. 190a/2, HS. 66b, M. 42a/4, MŞ. 187b/10); **güneyik** Hindiba (*Cichorium endiva*). (A. 58b/2, GB. 188b/10, Ydg. 108a); **günlük** Günlük ağacı ve bundan elde edilen zamk. (A. 50a/8, EM. 17b/15, GB. 126a/16, KM. 16b/12, M. 11b/8, MŞ. 153a/11, Ydg. 187b); **ısrırgan (diken)** Isırgan otu (*Urtica*). (A. 140b/14, EM. 40b/12, GB. 165b/6, KM. 29a/16, MŞ. 137a/10, Ydg. 186b); **igde** İgde (*Elaeagnus angustifolia*). (EM. 29a/14, GB. 47a/13, HS. 13b, KM. 46a/6, MŞ. 41b/5, Ydg. 205b); **kabak** Kabak (*Cucurbita*). (A. 143b/11, EM. 28a/15, GB. 89a/2, HS. 67a, KM. 4a/3, M. 36a/9, MŞ. 44b/11, TM. 53b/D, Ydg. 226b); **kamış** Kamış, saz (*Phragmites australis*). (A. 232b/14, EM. 28a/15, GB. 295b/5, HS. 15a, MŞ. 68a/1); **kargu kamış** Beş metre kadar yükselebilen, çok yıllık ve otsu bir bitki (*Arundo donax*). (A. 280b/14); **kaşını** Kadi ağacı, şeytanboku bitkisinden çıkarılan bir tür tıbbi zamk (*Ferula assa-foetida*); (A. 279a/6, EM. 29b/2, HS. 68a, MŞ. 63a/9); **kavun** Kavun (*Citrullus melo*). (A. 110b/17, EM. 6a/10, GB. 137b/16, HS. 65b, KM. 4a/1, MŞ. 77a/1, TM. 45b/10, Ydg. 30a). **kaya korusu** Kayakorusu (*Cedum acre*). (A. 280a/8, Ydg. 302b); **kaysı** Kayısı (*Prunus armeniaca*); (HS. 66b, GB. 89b/14, KM. 8a/13); **koruk** Olgunlaşmamış üzüm. (EM. 19a/15, GB. 195a/1, HS. 52b, KM. 16b/13, M. 33a/10, MŞ. 6a/12, Ydg. 32a); **pazu** Pazı, yabani pancar (*Beta vulgaris*) (GB. 14a/8, HS. 24b, MŞ. 28a/8, TM. 29b/D, Ydg. 42a); **sarımsak/sarmısak** Sarımsak (*Allium sativum*). (A. 142b/13, EM. 21b/3, GB. 17a/17, HS. 12a, M. 12a/1, MŞ. 77a/4, TM. 49b/5, Ydg. 51b); **sarmaşık/ sarmaşuk** Sarmaşık (*Hedera helix*); (A. 232a/13, EM. 98a/4, GB. 173b/8, MŞ. 132b/4, TM. 15b/13; Ydg. 225a); **soğan** Soğan (*Allium cepa*). (EM. 64b/9, GB. 17a/17, KM. 32/14, M. 15a/13, HS. 66a, MŞ. 44a/11, Ydg. 10a); **sögüt** Sögüt (*Salix*). (A. 35b/5, EM. 22a/12, GB. 231b/10, MŞ. 132b/10, Ydg. 129a); **südlügen** Sütlegen (*Euphorbia peplis*); (A.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

280b/15, KM. 26a/13, MŞ. 19b/13, Ydg. 2a); **tomalan** Domalan, arapmantarı, keme (Tumer aestivum). (EM. 26b/8, KM. 29b/5, MŞ. 27a/9); **torak otı** Dereotu, rezene (Anethum graveolens); (A. 26a/11, EM. 42a/4, GB. 297a/4, HS. 60a, KM. 9a/15, M. 16a/2, MŞ. 71a/1, TM. 45b/10, Ydg. 51b); **uşak** Çadıruşağı otu ve bundan elde edilen zamk (Dorema ammoniacum). (A. 32a/10, GB. 64a/16, KM. 14b/4); **üzüm** Üzüm (Vites vinifera). (A. 32b/2, EM. 5b/7, GB. 14a/14, M. 31b/10, HS. 24a, MŞ. 4b/2, TM. 21b/5); **yarpuz** Yarpuz (Mentha pulegium) (A. 36a/15, GB. 109b/9, KM. 8a/3, M. 31a/13, MŞ. 44a/7, TM. 45b/9, Ydg. 52b); **yılğun/yelğun/ilğun** Ilgın ağacı ve yemişi (Tamarix tetrandra), (A. 212a/3, GB. 106a/6, KM. 18a/13, Ydg. 176a).

2.1.1.2. Yarı Çevirme Bitki Adları: Yarı çevirme kelimeler “genel olarak iki kelimedenden kurulu birleşik kelime, deyim gibi söz unsurlarında bu iki kelimedenden birinin çevrilerek, ötekinin olduğu gibi dile alınmasıyla meydana gelmiş çevirme kelimelerdir (Aksan, 1961:223).” Metinlerde bu yolla oluşturulmuş azımsanamayacak kadar bitki adı bulunmaktadır:

acı küst Acı kunduz hayası. (A. 245a/11, KM. 28b/12) ~ **küst-ı mürr/küstü’l-mürr** (A.24a/12, KM. 25b/15) “**mürr** <Ar. Acı. (DL. 734)”; **aķ behmen** Beyaz kuduzotu (*Centaurea behen*) (A. 79a/6, M. 13b/4, MŞ. 105a/4) ~ **beahmen-i ebyaz** (A. 11b/6, M. 13b/12) “**ebyaz** <Ar. Beyaz. (DL. 201)” ~ **beahmen-i sipīd** (KM. 48a/1) “**sipīd** <Far. White (Stain. 653) ‘Beyaz’”; **aķ fulful** Beyaz biber, sarı, beyaz veya gri renkte olmasıyla beyaz biberden ayrılan biber. (A. 22a/11, M. 7a/12, MŞ. 48b/6) ~ **fulful-ı ebyaz** (A. 24a/13, M. 12b/10) “**ebyaz** <Ar. Beyaz. (DL. 201)”; **aķ ħardal** Ak hardal otu (*snapis alba*) (A. 35b/15, M. 14b/6, MŞ. 128a/4) ~ **ħardal-ı ebyaz** (A. 31b/6) “**ebyaz** <Ar. Beyaz. (DL. 201)”; **aķ şandal** Beyaz sandal ağacı (*santalum album*) (A. 93b/7, M. 29a/1, MŞ. 85b/15) ~ **şandal-ı ebyaz** (A. 109a/7) <Ar. Beyaz. (DL. 201)” ~ **şandal-ı sipīd** (A.

238a/13) “**sipîd** < Far. White (Stain. 653) ‘Beyaz’”; **ķara fulful** Karabiber (A. 87a/2, MŞ. 102b/9) ~ **fulful-ı esved** (A. 21b/15,) “**esved** < Ar. Kara, siyah. (DL. 236)”; **ķara ķarbaķ** Kara çöpleme (*Helleborus orientalis*) (A. 87b/2, KM. 14a/1, MŞ. 41b/9, TM. 56a/D) ~ **ķarbaķ-ı esved** (A. 12a/2, M. 19a/8) “**esved** < Ar. Kara, siyah. (DL. 236)”, **ķara helīle** Helile otu, ağaē kavunu (*Terminalia*). (A. 60b/4, EM. 44b/9, KM. 14a/6, MŞ. 91b/11) ~ **helīle-i esved** (A. 96a/15, MŞ. 170a/2) “**esved** < Ar. Kara, siyah. (DL. 236)”, **ķızıl behmen** Kırmızı kuduzotu (*Statice limonium*) (A. 79a/8, M. 13b/4, MŞ. 43a/7) ~ **behemni-i aķmer** (A. 11b/5, M. 13b/12, MŞ. 185a/11) “**aķmer** < Ar. Kızıl, kırmızı. (DL. 17)”, **ķızıl şandal** Kırmızı sandal ağacı (*pterocarpus santalinus*), (A. 216b/4, MŞ. 118a/15) ~ **şandal-ı aķmer** (A. 106a/9) “**aķmer** < Ar. Kızıl, kırmızı. (DL. 17)”; **ķızıl tūder/tūderī/tūzerī** Turpgiller familyasından beyaz ve kırmızı türleri olan bir bitki, kızıl çalığıcı otu (*Capsella bursa-pastoris*). (A. 168a/15, KM. 31a/8, MŞ. 179a/8) ~ **tūder-i aķmer** (A. 92b/6) “**aķmer** < Ar. Kızıl, kırmızı. (DL. 17)”; **şaru helīle** Helile otu, ağaē kavunu (*Terminalia*). (A. 78a/1, EM. 44b/8, M. 10a/2, MŞ. 57b/9) ~ **helīle-i zerd** (A. 102b/17, M. 33a/5) “**zerd** < Far. Sarı. (DL. 1180)” ~ **helīle-i aşfer** (A. 61a/4, KM. 48a/5).

2.1.1.3. Tam Çevirme Bitki Adları: Tam çevirme sözcükler “yabancı dildeki söz unsurlarının her üyesinin, aslına uygun olarak, dilde onları tam karşılayan veya anlamca pek az değışiklik gösteren kelimelerle çevrilmesi yolu ile meydana getirilir (Aksan, 1961:215).” Metinlerde tam çevirme özelliğine sahip olduğu düşünölen bazı bitki adları şunlardır:

aķ şoğan Beyaz ada soğanı. (KM. 29b, MŞ. 104a/14) ~ **esķīl-i ebyaz** (A. 157a/13) “**esķīl** < Ar. Ada soğanı. (ATL. 764), “**ebyaz** < Ar. Beyaz. (DL. 201).”, **dilkū taşagi** İtkasarı (*Orchis hircina*). (EM. 16a/15, KM. 25b/4, MŞ. 88a/14). ~ **ķuşyetū‘ş-sa‘leb** (A. 40b/12, KM. 25b/4, M. 15a/2, MŞ. 38a/3) **ķuşye** < Ar. Erkeklik bezi, haya (DL. 385), **şaleb** < Ar. Tilki (DL. 916); **dilkū üzümü/tilkü**

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

üzümi İtüzümü (*Solanum nigrum*); (GB. 137b/16, KM. 3b/3; MŞ. 116b/15) ~ **'mebu's-sa'leb** (A. 105b/5, MŞ. 116b/15,) **'meb** <Ar. Üzüm (ATL. 1053), **sa'leb** <Ar. Tilki (DL. 916); **iki qardaş qanı** Kardeşkanı ağacı (*Calamus draco*), (GB. 50b/15, HS 9b, KM. 21b/9, MŞ. 51a/7, Ydg. 198b) ~ **demü'l-aḥaveyn** (A.118a/4, EM. 47b/9, GB. 50b/16, KM. 6b/1, M. 25a/7, MŞ. 173b/2) **dem** <Ar. Kan (DL.173) **aḥaveyn** <Ar. İki kardeş (DL. 14); **ḳunduz taşağı/hāyası** Cevşir otu (*Ferula elaochytris*) (EM. 6a/14, GB. 90a/17, MŞ. 58a/11, Ydg. 169b). ~ **cünd-i bīdeste** (A. 12b/15, EM. 30a/2, GB. 90b/1, KM. 10a/12, M. 13b/5, MŞ. 114a/9) **cünd** <Far. "Gund" haya, taşak (BK. 299). **bīdeste** <Far. Kunduz.; **ḳuş dili** Kuş dili bitkisi (*rosmarinus officinalis*). (KM. 29a) ~ **lisānū'l-'aṣāfir** (A. 42a/1, EM. 66a/1, KM. 14b/4, MŞ. 179a/8) **lisān** <Ar. Dil. (DL. 552), **'aṣāfir** <Ar. Serçe kuşları. (DL. 41); **şıḡır dili** Sığır dili (*Anchusa officinalis*) (EM. 25b/13; HS 14a; KM. 7b/14; MŞ 10b/3; Ydg. 106a) ~ **lisānū's-sevr** (A. 161b/17, EM. 49b/2, GB. 224b/2, KM. 11b/17, M. 19b/7, MŞ. 168b/5) **lisān** <Ar. Dil. (DL. 552), **sevr** <Ar. Öküz, boğa. (DL. 946); **teke saḳalı** Tekesakalı otu (*Tragopogon porrifolius*) (EM. 12b/14; GB. 180b/2; MŞ. 143b/5) ~ **liḥyetü't-teys** (A. 22b/1, EM. 12b/14, GB. 238b/6, MŞ. 101a/14) **liḥye** <Ar. Sakal (DL. 552), **teys** <Ar. Teke (DL. 1104). Bu bitkinin İngilizce, *goatsbeard* ve Almanca *Ziegenbart* adları da aynı semantik yapıdırlar (Önler, 2004).

2.1.2. Alıntı Bitki Adları: Metinlerde Türkçe dışında Arapça, Farsça, Grekçe kökenli bitki adları da bulunmaktadır. Taranan metinlerin tamamında Arapça kökenli bitki adları diğer bitki adlarına oranla daha fazladır (A. %65, EM. %43, GB. %40, KM. %42, M. %41, MŞ. %37). Oranlara bakılacak olursa A. dışındaki eserlerde Arapça bitki adlarının kullanım oranları birbirlerine yakındır. A.nın Farsçadan tercüme edilmiş olmasına rağmen Arapça kökenli bitki adlarının ağırlıkta olması dikkat çekicidir. Eserlerdeki alıntı bitki adlarını Arapçadan sonra Farsça ve Grekçe takip

etmektedir (Ayrıntılı bilgi için bk. Grafik I). Metinlerde kullanılan bazı alıntı bitki adları şunlardır:

‘ākırkarhā < Ar. Pireotu, nezle otu (*Anacyclus pyrethrum*). (A. 35a/4, EM. 27a/6, GB. 82b/15, KM. 10b/10, M. 16a/3, MŞ. 172b/2); **amrūd** < Far. Armut (*Pirus communis*). (A. 68b/6, KM. 12a/3, MŞ. 35b/2); **ānisōn** < Far. < Gr. Anason (*Pimpinella anisum*). (A. 13a/13, EM. 16a/4, GB. 109b/11, KM. 3a/17, M. 38b/5, MŞ. 24a/10); **anzurūt** < Far. Gözotu (*Astragalus sarcocolla*). (A. 189a/1, GB. 119a/8, KM. 6b/1, M. 33a/2, MŞ. 173a/15); **asārūn** < Gr. Kediotu, asaron (*asarum europaeum*). (A. 13a/6, GB. 95a/14, KM. 8b/12, M. 16a/3, MŞ. 167a/1); **belādır/belādūr** < Far. Daha çok Hindistan’da yetişen kestaneyle benzer bir ağaç ve o ağacın meyvesi (*Semecarpus anacardium*). (A. 47b/16, EM. 46a/2, KM. 14a/6, MŞ. 149a/5, TM. 54a/D); **belīle** < Far. Belile otu (*Bellerica myrobalan*). (A. 11a/13, EM. 46a/13, GB. 56b/16, M. 12a/6, MŞ. 38a/6); **bellūt** < Ar. Meşe ağacı, pelit (*uercus*). (A. 25b/5, EM. 10a/10, GB. 276b/12, M. 10b/6, MŞ. 100b/12); **benefşe** < Far. Menekşe (*Viola tricolor*). (A. 11a/3, EM. 6a/10, GB. 109b/17, KM. 3a/19, M. 37a/12, MŞ. 41b/3, TM. 59a/6); **besfāyic** < Ar. Bspaye (Polypodium vulgare) (A. 75b/5, EM. 44a/4, GB. 56b/2, KM. 4b/16, M. 30a/7, MŞ. 11a/12); **būzeydān/būzīdān** < Far. İtkasarı, tilki taşı (Orchis hircina). (A. 65b/2, EM. 16b/1, GB. KM. 29b/2, MŞ. 105a/6); **cāvşīr** < Ar. Cavşir otu ve bundan elde edilen tıbbî zamk (*Ferula alaeochytris*). (A. 10b/16, EM. 6a/14, GB. 121b/6, KM. 13b/14, M. 28b/8, MŞ. 40a/4); **cevv-i bevvā/buvā** < Ar. Küçük Hindistan cevizi (*Cocus nucifera*) (A.10b/17, EM. 14b/4, GB. 62b/6, KM. 23a/13, M. 9a/4, MŞ. 171b/14); **çügündür** < Far. Pancar (*Bera vulgaris-folliora*). (A. 209a/15, EM. 36b/12, KM. 9b/3, MŞ. 55a/8); **eftīmūn** < Gr. Bağbozan, serent (*Cuscuta epythimum*). (A. 11b/17, EM. 6b/7, GB. 48b/2, KM. 26b/17, M. 19b/6, MŞ. 41b/4, TM. 59a/6); **encīr** < Far. İncir ağacı ve meyvesi (*Ficus carica*). (A. 126b/17, EM. 8a/1, GB. 210a/5, KM. 10a/16, M. 29b/10, MŞ. 151a/1, TM. 55a/D);

faṭrāsāliyyūn <Gr. Yabani kereviz (*Petroselinum oreoselinum*). (A. 12b/13, GB. 108b/14, M. 19a/13, MŞ. 171a/10); **ferfiyān/ferfiyūn** <Ar. Sütleğen otu ve bundan elde edilen tıbbî bir zamk (*Euphorbia peplis*). (A. 11a/15, EM. 28a/15, GB. 119a/13, KM. 13b/14, M. 43a/3, MŞ. 94a/14); **gendenā/gendene** <Far. Yabani pırasa, dağ pırasası, sarı çiriş. (*Allium porrum poireaci*). (A. 9a/2, EM. 34a/4, KM. 15b/19, M. 29b/1, TM. 29b/D); **ḥabbetü'l-ḥazrā** <Ar. Menengiç ağacı ve meyvesi (*Pistacia terebinthus*). (A. 92b/5, EM. 35a/1, KM. 48a/2); **ḳaranfil/ḳaranful** <Ar. Karanfil (*Eugenia caryophyllata*). (A. 11a/11, EM. 9b/5, GB. 87b/2, KM. 45b/10, M. 7a/9, MŞ. 178b/4); **ḳaşabü'z-zerīre** <Ar. Eğir otu, azak eğiri. (*Acorus calamus*). (A. 27b/13, MŞ. 171b/1); **kemāfiṭūs** <Gr. Yer çamı (*Ajuga chamaepitys*). krş. ḥarb dutan, şanavber. (A. 69b/14, GB. 94b/4, KM. 48a/16); **kettān** <Ar. Keten bitkisi (*Linum usitissimum*). (A. 123a/11, EM. 18a/2, GB. 20b/4, KM. 5b/17, M. 27a/11, MŞ. 72b/12); **ḳırfa** <Ar. Amber kabuğu, tarçın ağacına benzeyen bir ağacın kabuğu (*Croton eluteria*). (A. 41a/7, KM. 18a/11, M. 36b/2, MŞ. 97a/10); **māzū** <Far. Mazı (*Thuya*). (A. 58b/14, EM. 36a/2, GB. 101a/5, KM. 9b/1, M. 20b/11, MŞ. 65a/1, TM. 52a/9); **nāḥuvāh** <Far. Anason (*Pimpinella anisum*). (A. 43b/14, EM. 34b/8, KM. 24b/7, M. 16a/1, MŞ. 109b/2).

2.2. Organ Adları: Metinlerdeki organ adları Türkçe (%65,71), Arapça (%27,85), Farsça (%5,71) ve Grekçedir (%1,14). Organ adlarında Türkçe kökenli sözcük kullanımında %78 ile KM. en yüksek orana sahipken; Türkçe kökenli sözcük kullanımının en düşük olduğu eser %57 ile A.dır (Ayrıntılı veriler için bk. Grafik II.). A.daki düşük oran eserin tercüme olması ile açıklanabilir. Sabuncuoğlu tercüme yaparken temel organ adı olmayan sözcükleri de terim olarak düşünüp bu sözcüklere müdahale etmemiş olabilir.

Organın “Vücudun, belirli bir görev yapan ve sınırları kesin olarak belirlenmiş bölümü, uzuv (BTS).” Şeklindeki tanımından

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

hareketle deri, kemük, kıl vb. genel ifadeler tasnif dışı tutulmuş; bazı çalışmalarda organ adı olarak değerlendirilen diş çukuru, diş dibi vb. sözcükler de organ tanımıyla tam olarak örtüşmediği düşüncesiyle çalışmaya alınmamıştır. Taranan eserlerden EM.nin 69a ve 69b numaralı varaklarındaki bazı organ adlarının Arapça, Farsça ve Türkçe karşılıklarını veren sözlük yazarın organ adlarını kullanım sıklığını gösteremeyeceğinden oranlara dahil edilmemiştir.

Oranlardan da görüldüğü üzere bitki adlarının aksine organ adlarında hekimler Türkçeyi tercih etmiş, temel organ adlarının hemen her zaman Türkçesini kullanmışlardır. Hekimler her ne kadar temel organ adlarında ağırlıklı olarak Türkçe kökenli sözcükleri tercih etseler de zaman zaman sözcüklerin diğer dillerdeki şekillerini de kullanmaktan geri durmamışlardır:

beyni < T. “Beyin” (EM. 37a/13, GB. 74a/12 ‘*beyin*’, KM. 11a/15, MŞ. 44b/2, TM. 14b/4) ~ **dimāğ** < Ar. “Beyin” (A. 52b/15, EM. 17a/3, GB. 28b/6, M. 4b/13, MŞ. 61b/15, TM. 39b/3); **boğazlağı** < T. “Hançere, gırtlak” (EM. P69b/9, KM. 19a/16) ~ **kırtlık** < T. “Hançere, gırtlak” (A. 280a/7) ~ **hançere** < Ar. “Hançere, gırtlak” (A. 51a/14, EM. 61b/11, MŞ. 67b/1, TM. 13a/12); **baş tamarı** < T. “Şahdamar” (KM. 8a/11, MŞ. 72b/11) ~ **kifāl** < Gr. “Şahdamar” (EM. 44a/14, GB. 35b/15, MŞ. 116a/4, TM. 46a/D) ~ **bāselik/başalık/başılık** < Gr. “Şahdamar” (EM. 49b/13, GB. 33b/3, KM. 22b/11, MŞ. 81a/10, TM. 46a/D); **kavuk** < T. “Mesane, sidik torbası” (A. 58a/2, EM. 53a/15, GB. 54b/7, KM. 7a/1, M. 19a/4, MŞ. 32a/15, TM. 17a/3) ~ **meşāne** < Ar. “Mesane, sidik torbası” (A. 39a/10, EM. 4a/9, GB. 82a/14, M. 6a/6, MŞ. 104b/9); **talak** < T. “Dalak” (A. 44b/11, EM. 14a/9, GB. 181b/3, KM. 4b/13, M. 12b/5, MŞ. 88b/1, TM. 9a/14) ~ **ṭihāl** < Ar. “Dalak” (A. 85b/9, EM. 69b/10); **bögrek** < T. “Böbrek” (A. 55b/15, EM. 53a/1, GB. 232b/16, KM. 27b/14, M. 19a/3, MŞ. 98b/1, TM. 9a/12) ~ **gürde** < Far. “Böbrek” (A. 267b/7) ~ **kilye** < Ar. “Böbrek” (A. 85b/9, GB. 53a/9).

Hekimler temel organ adları dışındaki organ adlarına benzetme yoluyla karşılık bulmaya çalışmış, “insandaki bir organın doğadaki varlıklara benzetilmesiyle yapılan bu adlandırmada benzerlik ilgisi kurulan varlıkların ontolojik özellikleri esas alınmış ve varlıkların bir şeye ya da başka bir varlığa benzetilen özellikleri, adlandırmanın temelini oluşturmuştur (Güven, 2009:114).” **baş çanağı** <T. Kafatası, -şekil benzerliği- (TM. 10b/D); **kürek** <T. Kürek kemiği -şekil benzerliği- (TM. 48b/D); **ķavuk** <T. Mesane, idrar kesesi -şekil benzerliği- (A. 9a/16).

Türkçe karşılık bulun/a/mayan temel organ adları dışındaki organ adlarında ise iki yol tercih edilmiştir. Bunlardan birincisi organ adını anlam aktarması yoluyla bir başka dilden aktarmak, ikincisi ise adın o dildeki karşılığını olduğu gibi kullanmaktır. Hekimler anlam aktarması yoluyla türetilen organ adlarında gerekli açıklamaları yapmayı da ihmal etmemiştir: mi‘denüñ aşāğasında bir delük vardır kıızıl üñükden țarraķ, ol delük kim bağarsuğun ağzıdır aña *bevvāb* dērler ya‘nī **ķapucı** aña andan ötürü **ķapucı** dērler kaçan ta‘ām ve şarāb mi‘deye dērgense ol ķapu bağlanur kaçan anda sinse ve pişse ol ķapu açılır (TM. 15b/3-6). O dönemde anlam aktarması yoluyla yapılmış kimi organ adları günümüz tıp dilinde de kullanılmaktadır: ol ince țamarlara *ša‘rī* (**şar** <Ar. Kıl ‘DL. 978’) dērler ya‘nī **ķıl gibi țamar**” (TM. 7b/4) **ķıl** gibi țamar ~ kılcal damar (BTS. *a. anat.* Dokulardaki atardamarların son dallarını, toplardamarların ilk dallarına birleştiren ince damar).

Bazı metinlerde sadece Türkçeye tercüme edilmiş organ adlarının değil alıntı organ adlarının veriliş sebebinin de açıklandığı görülmektedir. TM.de gözün tabakaları anlatılırken “birisi ağ gibidür aña **şebekiyye** (<Ar. ‘şebeke’ Balık ağı DL. 981) dērler ol dört tabaka kim ilerüdür anuñ birisi örümcek evi gibidür aña **‘ankebūtiyye** (<Ar. Örümcekler DL. 34) dērler (16a/10-11)” ifadeleriyle Arapça kökenli göz tabakası adlarının veriliş sebepleri açıklanmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Zaman zaman organ adının önce Türkçesi daha sonra da diğer dillerdeki karşılığı verilmektedir. “onuncu endām **bēzdür** ‘arab dilinde aña **gudde** dērler (TM. 13a/2).” Bu durum dikkat çekicidir zira bu tip yapılarda yazardan beklenen terimin diğer dildeki şeklini verip daha sonra Türkçesini aktararak açıklamasıdır. Zannımızca bu durumu hekimlerin tıp dilini kullanımı ile açıklamak mümkündür. Hekim, alışkanlık hâline getirdiği meslek dili kullanımında önce yabancı dildeki sözcüğü, ardından da Türkçesini verip açıklamak gibi dil bilgisi ve hassasiyetine girmemiş, sıraya dikkat etmeden sözcüğün farklı dillerdeki karşılıklarını göstermiştir.

2.3. Hastalık Adları: Genel sağlık terimleri içerisinde önemli yer tutan hastalık adlarında alıntı sözcüklerle Türkçe kökenli sözcükler aynı eserde kullanılabilmektedir. Özellikle anlam aktarması (tercüme) yoluyla yapılmış hastalık adlarının farklı tercümeleri eserlerdeki hastalık adı sayılarını oldukça artırmıştır. A.da sadece iki yüz elli altı Türkçe hastalık adının bulunması dikkat çekicidir. Diğer hastalık adlarıyla birlikte eserdeki toplam hastalık adı sayısı dört yüzdür. Bu sayı eserdeki hastalık sayısı değil, hastalıklar için kullanılan sözcük sayısıdır.

Hastalıklar ve hastalık adları için tüm eserlerin yapısı A. ile aynıdır. Hastalıkların gerek aynı dil gerekse diğer dillerdeki şekillerinin aynı eserde rahatlıkla ve ayırım yapmadan birbirlerinin yerine kullanılmış olması eserlerin hastalık adları bakımından da zengin ve çok dilli bir yapıya kavuşmasına sebep olmuştur. Türk tıbbının İslâm tıbbını kaynak almasından ve tıp dilinin de Arapça ve Farsça eserleri tercümeyle şekillenmesinden hareketle bitki adlarındaki semantik paralellikleri (özellikle de birden fazla sözcükten oluşan bitki adlarını) anlam aktarması olarak değerlendirmek mümkündür ancak aynı şeyi hastalık adları için söylemek (en azından tümü için) pek de mümkün olmasa gerektir.

Dil ve onu kullanan toplumun karşılaştığı nesneye ad verirken nesneyi algılayışı ile anlamlandırışının birçok dilde paralel

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

olması yani farklı dilleri konuşan insanların birçok nesne ve durum karşısında ortak tavır ve düşünceye sahip olması, aynı nesnelere semantik olarak aynı anlama gelen karşılıklar vermelerine sebep olmaktadır. Bu yüzden de diller arasındaki paralel semantik yapıların anlam aktarması mı ortak adlandırma mı olduğunu anlamak son derece güçtür. Bu güçlüğü Günay Karaağaç “alt bilgi-üst bilgi, yaşlı bilgi-genç bilgi ilişkisi dillerde sık sık çakışmaktadır. Yeni algılama ve bilgilenmelerde, eski algı ve bilgilerin sürekli işin içinde oluşu, yani yeni bilgilere ancak eskinin gölgesinde ulaşabilen insanoğlunun, bu eski bilgilerle ilişkilendirerek öğrenme özelliğinin, onun diline, dilinin unsurlarına da yansıdığı, hatta dilinin yapısını bu özelliğinin belirlediği bilinmektedir. İşte birçok halkın eski bilgi-yeni bilgi ilişkisi bu yüzden çakışmaktadır (Karaağaç, 2009a:143).” ifadeleriyle dile getirmektedir. İşte bu yüzden ki kelime anlamı “Devreden, çok dönen (DL. 182)” olan Arapça kökenli devvār’ın, **devār/devvār** (A. 21a/9, EM. 43b/1, M. 19a/2, MŞ. 37b/7) biçimleriyle “Baş dönmesi (Önler, 1985:103)” hastalığı olarak tanımlanmasından hareketle semantik paralellikteki Türkçe **baş çekzinmesi** (A. 101b/5, MŞ. 40a/14)’ni (**çekzinme** < T. Dönme BTS.) anlam aktarması olarak değerlendirmek çok da doğru olmaz. Bu türden yapıların ortak adlandırma olabileceği gerçeğinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Her ne kadar hastalıklarla ilgili anlam aktarmalarında ihtiyatın elden bırakılmaması gerekiyorsa da metinlerdeki bazı hastalık adlarının aktarma olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır:

zīku’n-nefes < Ar. “Nefes darlığı, tıknafes” **zīk:** < Ar. Darlık, sıkıntı DL.1187, **nefes:** < Ar. Soluk DL.817’ (A. 59b/2, EM. 48b/13, KM. 45b/5, M. 13b/2, MŞ. 31b/15) ~ **nefes tarlığı** (A. 83b/8, EM. 17a/10, MŞ. 72b/14, TM. 35a/1); **ḥummā-yı muḥriḳa** < Ar. Kara ağrı olarak isimlendirilen bir sıtma türü. **ḥummā** < Ar. Sıtma (DL.381), **muḥriḳa** < Ar. Yakan, yakıcı DL.673’ (EM. 56a/10, MŞ.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

120b/1) ~ **göyündürücü ısıtma** <T. Kara ağrı olarak isimlendirilen bir sıtma türü. (TM. 23b/14-15); **tilki uyuzu** <T. Saç dökülmesi şeklinde görülen bir hastalık, kellik. (GB. 295b/9) ~ **dā'ü's-sa'leb** <Ar. Saç dökülmesi şeklinde görülen bir hastalık, kellik. 'dā' <Ar. Hastalık, dert (DL. 159), **sa'leb** <Ar. Tilki (DL. 916)'; **yılan uyuzu** <T. Saç dökülmesi şeklinde görülen bir hastalık, kellik. (GB. 295b/9) ~ **dā'ü'l-hayye** <Ar. Saç dökülmesi şeklinde görülen bir hastalık, kellik. 'dā' <Ar. Hastalık, dert (DL. 159), **hayye** <Ar. Yılan (DL. 349).'

Hekimler eserlerinde çoğu kez alıntı hastalık adlarının Türkçe karşılıklarını da vermektedir: **âtaş** ya'nî **çok şuşamak** (MŞ. 76b/2); **âtaş-ı mufriṭa** ya'nî **katı şuşalıḡ** (M. 31a/4); **bağarsuklar yapışana** kim aṇa **saḥc** dërler (A. 30b/13); **baş** aṇa 'arab dilince **sel'a** dërler ol şol urlardur kim gözlü olur (TM. 25a/D); **devār** ki **baş çegzinmekdür** (MŞ. 37b/7); eger tamarlar içinde müte'affin olan şafrā yürege ya cigere yakın yerde olursa **ḥummā-yı muḥrika** dërler ya'nî **kara ağrı** (MŞ. 120b/8-9); **fatḡa** ya'nî **kaşuk yarugına** (A. 228a/6); **fuvāk** ki **mcıkrıḡdur** (EM. 50b/1); **ḡaṣī** öḡ **yeynimesidür** (EM. 50a/1); **ḡafakān** ya'nî **yürek oynaması** (EM. 49a/1); **ḡafakān** ya'nî **yürek ênmesi** (M. 4b/2); **'ırḡu'n-nisāy** ki **ayaḡ ağrısıdur** (EM. 6a/5); **ihṭibās-ı bevl sidük dutulmaḡa** dërler (A. 279a/4-5); **kābūs** ya'nî **aḡır basmak** (KM. 12a/10); ḡandan olan şiş aṇa yūnān dilince **felḡumuni** türk dilince **ısırgu** dërler ısırgu **kızıl şişdür** (TM. 25a/D); ḡandan olan şiş aṇa yūnān dilince **felḡumuni** türk dilince **ısırgu** dërler (TM. 25a/D); **kūbāy** giderür ya'nî **demregüy**i giderür (A. 235a/8-9); **kurūḡ-ı em'āya** ya'nî **adamuḡ içinden ḡan gitdüḡine** (A. 30b/12-13); **laḡvaya** ya'nî **yavuz enlemeye** (MŞ. 41b/1); **mālīḡulyā** ki **delülükdür** (KM. 6b/10); **nisyān** ya'nî **unutsaklık** (MŞ. 38b/14); **şar'** bir rencdür türkçe **uçuk** dërler (KM. 12b/3-4); **vaca'-ı mafāşıl** ya'nî **bendükşeleri ağrıyan kişi** (MŞ. 18b/7); **vaca'u'l-vereke** ya'nî **yanbaşı ağrısına** (194a/10-11); **yarakān-ı aşfar** ya'nî **göze ve gevdeye ḡaralık düşmek** (MŞ. 80b/2-3); **zaḡīr** ki aṇa **zōr** dërler (EM. 51b/2); **zātü'l-cenb** issi **veremdür** (MŞ.

80a/2); **kūlā**‘a ya‘nī **ağız ağrısı**na fā‘ide eder ‘acem dilinde **kūlā**‘a **remīdek-i dehān** dërler (A. 255a/11-12-13).

Hekimler bazen de hastalıkların Türkçe adlarını vermek yerine hastalığın belirtileri ya da özelliklerini saymakla yetinmiş, belki de bunların Türkçedeki karşılıklarının biliniyor olmasını dikkate alarak hastalığın Türkçe karşılığını önemsememişlerdir: **ḥummā-yı rub‘ī** şol ısıtmaya dërler ki iki günden sonra durar (A. 279b/16-17); **ḥunāk** bir rencdür ki adama ta‘ām yudmak ve soluk almak güç olur (KM. 19a/15); **ḥunāk** ki boğazda şiş olup nefesi zahmetile almakdур (MŞ. 64a-8); **mutbika** bu ısıtma tamar içinde kan kaynadığından olur bunun ıssılığı dāyim olur hiç ırılmaz (TM. 24a/D); **ziyānīṭus** bir marazdur kim ‘alīlūḡ içdüğü şu fi‘l-hāl yine şu renginden çıkar ve ‘alīlūḡ şuşalığı gitmez (M. 33b/3-4); **nāzle** bu ‘illet ruṭūbet boşanmasından olur ki dimāğdan münāḡazeyne iner (EM. 46a/4-5).

Hekimler zaman zaman alıntı hastalık adlarının semantik yapısına da dikkat çekmiş, eserlerinde bazı hastalık adlarının alındığı dildeki veriliş sebebini de açıklamışlardır: **dā‘ū’l-fīl** oldur ki bir ayak şişer yoğun fīl ayağı gibi olur anuḡçün buḡa **dā‘ū’l-fīl** dërler (MŞ. 152b/2-3); **sersām** başda olan şişe dërler zīrā ki ser başdur sam şişdür (KM. 9b/6).

Hastalık adlarında dikkat çeken bir husus da hangi hastalık olursa olsun Türkçe karşılığın verilmiş ya da hastalık adının tercüme yoluyla Türkçeleştirilmiş olmasıdır. Türkçeleştirirken aynı hastalık için farklı sözcükler kullanılması (su yolu dutıldığı ~ sidük yolu dutıldığı) hastalık adlarının çeşitlenmesi sonucunu doğurmuş, aynı hastalık için birden fazla sözcük ya da sözcük grubu kullanılmıştır. Ayrıca “eski tıpta çeşitli hastalıklara yol açtığı kabul edilen etkenlerle, çağımız tıbbının ortaya koyduğu etkenler arasında çoğunlukla büyük farklılıklar görülmektedir. Bunun dışında bir hastalığın sayılan türleri içerisinde hangisinin günümüzde hangi

hastalığı karşıladığını belirleyebilmek hemen hemen imkânsızdır (Önler, 1985:91).”

Hastalık adlarının Türkçesini de kullanan hekimler alıntı şekillerini ihmâl etmemişler, belki de hekim dili olarak gördükleri Arapça (ve Arapça kanalıyla Farsça ve Grekçeden alınma) yapıları sürekli Türkçe karşılıklarıyla kullanarak Türkçe terimlerin anlaşılabilirliğini sağlamaya çalışmışlardır. Türkçe karşılığını kullanmaya özen gösterecekler de hekimlerin hastalık adları ve tıp terimleri konusunda hassas oldukları görülmektedir. Tıp terimleriyle ilgili olarak hekim hassasiyetini göstermesi bakımından Sabuncuoğlu Şerefeddin’in A.daki ifadeleri dikkat çekicidir: “*otuz üçüncü bâb bu kitâbuñ içindeki ıstılâha lügati düzdüm, şol sebebeden kim eger bu kitâbı şırf türki edecek olurısam türki dil ebter dildür kelâmuñ halâveti kalmaz ve mecmû‘ ıstılâh eñibbâdan bozılur ve zâyi‘ olur (A. 5b/9-15).*” Yukarıdaki satırlardan da anlaşılacağı gibi Sabuncuoğlu tıbbî terimler açısından yeterli görmediği, kısır olarak nitelediği Türkçede terimlerin bozulması endişesi taşımaktadır ve bu endişeyi gidermek için esere bir de terimler sözlüğü eklemiştir.

Hastalık adlarıyla ilgili vurgulamak istediğimiz son husus ilk dönem tıp metinlerine alıntı olarak giren bazı hastalık adlarının uğradığı ses değişiklikleriyle günümüz tıbbında ve halk hekimliğinde halen yaşamakta olduğudur: **zūsuntāriyā** <Gr. Bağırsak iltihaplanması. (MŞ. 24b/10) ~ **Dizanteri**: *tıp* Ağrılı ve kanlı ishale beliren, bağırsakta yaralara yol açan bulaşıcı, salgın hastalık, kanlı ishal (BTS); **zātū’r-riyye** <Ar. Akciğer iltihabı. (A. 139a/6) ~ **Zatürre**: *tıp* Sancı, ateş ve öksürükle beliren, tehlikeli bir akciğer hastalığı, batar (BTS); **fatak/fatḳ** <Ar. Kasık yarığı denilen bir nevi hastalık, fitik. (A. 228a/14, EM. 54a/7) ~ **fitik**: *tıp* İç organlardan bir parçanın, genellikle bağırsak bölümünün karın çeperlerini geçip deri altında ur gibi bir şişkinlik yapması, kavlıç, yarımlik (BTS).

2.4. Hayvan Adları: Eski tıp anlayışında sadece bitkiler değil et, tırnak, deri, yağ, boynuz vb. hayvansal maddeler de ilaç

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

yapımında hammadde olarak kullanılmıştır. Bu sebeple tıp yazmaları hayvan adları bakımından da önemli birer kaynak durumundadır. Hayvansal maddelerin ilaç yapımında bitkiler kadar fazla kullanılmamış olması sebebiyle bahse konu eserlerdeki hayvan adları bitki adları kadar çeşitlilik göstermez. Eserlerde hayvan adlarında da Türkçe kökenli adların alıntı adlardan çok daha fazla kullanıldığı görülmüştür. Hayvan adları bakımından Türkçe kökenli sözcüklerin en düşük oranda kullanıldığı tercüme eser olan A.da dahi oran %53'tür. Diğer eserlerde Türkçe kökenli hayvan adı kullanım oranı %70-%79 arasındadır. A. da bu eserlere dâhil edilecek olursa eserlerdeki hayvan adlarında Türkçe kullanım oranı ortalama %71,71'dir. Türkçeyi sırasıyla Arapça (16,28), Farsça (%10,71) ve Grekçe (%1,28) kökenli adlar takip etmektedir. İki eserde bu sıralama bozulmuş, TM. ve M.de Farsça adlar Arapça adların önüne geçmiştir (Ayrıntılı bilgi için bk. Grafik III).

Hekimler birçok terimde olduğu gibi hayvan adlarında da Türkçe kökenli sözcüklerle alıntı sözcükleri ayırım yapmadan kullanmışlardır. Aynı eserde aynı hayvan için kökenleri farklı sözcükler kullanılabilmektedir: **'akreb** <Ar. Akrep (KM. 39b/5) ~ **kuyruğıöri** <T. Akrep (KM. 39b/15); **buz** <Far. Keçi (A. 224b/7) ~ **keçi** <T. Keçi (A. 229a/13).

2.5. Ölçüler: Dönemin tıp metinlerinde hekimlerin hastalığın belirtilerini, tedavi şekillerini, tedavide kullanılacak terkiplerle bu terkiplerin hazırlanışını, kullanılacak ilaçların yan etkilerini ve alınacak önlemleri bir arada verdiği görülmektedir. M. ve A. benzeri farmakolojik ihtisas eserleri bir tarafa bırakılacak olursa dönemin tıp eserlerinin teşhis, tedavi ve farmakolojiyi bir arada bulunduran bir özellik arz ettiğini söylemek mümkündür. Hâl böyle olunca da eserlerin tamamında ilaç terkipleri ve bu terkiplerin hazırlanışları önemli yer tutmaktadır. Hekimler terkip hazırlarken ölçü konusunda titiz davranmış, hazırlanan terkibe katılacak

maddeleri verirken ölçülerini titizlikle ve kişiden kişiye değişmeyecek kesinlikte verme gayretine girmişlerdir. Bunu da ölçülebilir ve toplum tarafından bilinen ağırlık ve hacim ölçüleriyle sağlamışlardır.

Metinlerde kullanılan ölçü adlarının hemen hemen tamamı Arapça kökenlidir. Bunun sebebi Türk tıbbının İslâm tıbbını kaynak alması ve ilk ürünlerin tercüme karakteri taşıması olmalıdır. Arap ağırlıklı ölçülerin bire bir karşılıklarının Türkçede bulunmaması hekimlerin bu ölçü adlarını olduğu gibi almalarını zorunluluk hâline getirmiştir. Hekimler incelik gerektirmeyen kullanımlarda *avuç*, *çölmek*, *kabza*, *tutam*, *baş*, *koz deşlü* vb. sözcüklere de müracaat etmişlerdir. **avuç** <T. *Avuç*. (A. 164b/6, GB. 115a/8, MŞ. 103b/15); **çölmek** <T. *Çömlek*, toprak tencere. (A. 170a/10, EM. 61a/4, GB. 79b/1, KM. 16b/5, MŞ. 21a/7); **dutam/tutam** <T. *Avuç içi* veya parmak uçlarıyla tutulabilen miktarda olan. (A. 164b/7, EM. 52a/13, KM. 8b/1, MŞ. 78b/12); **kabza** <Ar. *Tutam* (EM. 51b/15, GB. 115a/6, KM. 7b/14, MŞ. 10a/13).

Ayrıca bir bütünü parçalarını anlatmak için Türkçe kökenli *yarım*, *çeyrek*, *buçuk*, *ülü* vb. sözcüklerle *bağş*, *nısf*, *nīm*, *sülüs*, *südüs*, *rub*^c vb. alıntı sözcükleri de kullanmışlardır: **ülü** <T. Bölüm, hisse. (EM. 62a/5, KM. 46a/14, MŞ. 132a/6); **nısf** <Ar. Yarım, yarı. (A. 273b/4, GB. 10b/11, KM. 28a/10); **südüs** <Ar. Altıda bir. (GB. 114a/9, KM. 30b/19); **sülüs** <Ar. Üçte bir. (A. 53a/9, GB. 112b/9, MŞ. 93b/8); **sülüşān** <Ar. Üçte iki. (A. 273b/6, GB. 113b/3, MŞ. 114a/7); **rub**^c <Ar. Dörtte bir, çeyrek. (A. 237b/12, GB. 214b/3, KM. 10a/11, MŞ. 167b/15).

Yukarıdaki sözcükler belli bir hacim ya da ağırlığı ifade etmediği için ölçü adı olarak değerlendirilmemişlerdir. Ayrıca A.da yazar eserin otuzuncu bâbını ölçülere ayırmış, bu bâbda eserin diğer bâblarında ve taranan tıp metinlerinde karşılaşmadığımız bazı ölçü adlarını da vermiştir. Bu ölçü adlarını ayrı vermenin doğru olacağı

düşünülmüş, bu adlar sona bırakılmıştır. Eserlerde kullanılan ölçü adları şunlardır:

astār <Ar. Altı dirheme denk gelen ölçü. (A. 60b/10, TM. 17a/5); **batman** <Far. İki ile sekiz okka arasında değişen bir ağırlık ölçüsü. (MŞ. 94a/13); **dānḳ/dāniḳ/dāng/deng** <Far. Dirhemin altıda biri değerinde bir ağırlık ölçüsü. (A. 43b/2, EM. 27b/10, GB. 83b/13, KM. 7b/6, MŞ. 23a/7); **direm/dirhem** <Ar. Okkanın dört yüzde biri değerinde bir ağırlık ölçüsü; 3,207 gramlık eski bir ağırlık ölçüsü. (A. 35a/1, EM. 27b/10, GB. 76b/3, KM. 7b/2, MŞ. 45b/11); **ḥabbe** <Ar. Dīnārın doksan altıda ikisine denk gelen bir ölçü. (A. 273b/3, EM. 22b/6, GB. 58b/12); **ḳirāt/ḳirāt/ḳirūt** <Ar. Miskalin yirmi dörtte birine eşit bir ölçü. (EM. 20a/9, A. 83b/11, KM. 22a/2, MŞ. 53a/12); **lidre** <Gr. Litre. (KM. 46a/13, MŞ. 92a/2); **miskāl** <Ar. Dirhemin üçte biri değerinde bir ağırlık ölçüsü. (A. 187a/11, EM. 38B/9, KM. 30a/10, GB. 47b/5, MŞ. 132b/3); **ritil** <Ar. Litre. (A. 60b/8, GB. 64a/1, KM. 3a/15, MŞ. 66b/13); **setīr/setīre** <Ar. Altı dirhemlik ölçü. (A. 65b/11, MŞ. 84a/3); **vaḳıyye** <Ar. Okka, yaklaşık dört yüz gramlık ölçü. (EM. 23a/7, KM. 22a/10, MŞ. 126b/5).

Sadece A.nın otuzuncu bâbında bulunan, diğer bablarında ve taranan eserlerde karşılaşmadığımız ölçü adlarıysa şunlardır:

astār <Ar. Altı dirheme denk gelen ölçü. (A. 60b/10, TM. 17a/5); **baḳla-ı yūnānī** <Ar. Yirmi dört şar'irlik ölçü. (A. 274a/2); **bınduḳ/bınduḳa** <Ar. Bir dirhemlik ölçü. (A. 30a/11); **devrek** <Ar. İki litrelik ölçü. (A. 274a/15); **dīnār** <Ar. < Yun. on şer'î dirhem (28 gram) halis gümüş kıymetindeki altın para birimini ya da bir miskal ağırlığındaki altın sikkeyi ifade eden bu sözcük 28 gram ya da bir miskalin ağırlığı olan 4,810 gramlık ölçü olmalıdır. (A. 273b/10); **ḥarnūbe-i şāmiyye** <Far. Bir kıratlık ölçü. (A. 274a/1); **ḳaḡīz** <Far. Yirmi beş menlik bir ölçü. (A. 97a/2); **ḳantār** <Ar. Yüz yirmi litrelik ölçü. (A. 274a/17); **keyl** <Ar. Tahıl, hububat ölçüsü, ölçek. Altı yüz dirhem-i kisrevîlik ölçü. (A. 274a/16); **ḳışt** <Ar. Dört litrelik bir

ölçü. (A. 274a/15); **kıst-ı ‘asel** <Ar. Bir litreye denk gelen ölçü (A. 274a/14); **mal‘aqa** <Ar. “mil‘aqa” Tahta kaşık. Bitki tartılırken bir, bal ve macun tartılırken dört miskallik ölçü. (A. 274a/5); **men** <Far. Kırk astara denk gelen ölçü, batman. (A. 99a/15); **menn-i mñākī** <Far. on altı ûkıyyelik ölçü. (A. 274a/12); **menn-i kebbāl** <Far. iki rıtl-ı bağıdādilik ölçü. (A. 274a/11); **menn-i mısrī** <Far. on altı ûkıyyelik ölçü. (A. 274a/12); **menn-i rūmī** <Far. Yirmi ûkıyyelik ölçü. (A. 274a/11); **menn-i şāmī** <Far. on altı ûkıyyelik ölçü. (A. 274a/12); **rıtl-ı bağıdādī** <Ar. On ûkıyyelik bir ölçü. (A. 274a/9); **semen** <Ar. Dīnārın altıda birine denk gelen ölçü. (A. 273b/3); **şa‘īre** <Ar. Dīnārın doksan altıda biri olan bir ölçü. (A. 273b/3); **tesū/tesūc/tisūc** <Far. Dīnārın doksan altıda birine denk gelen ölçü. (A. 50b/15); **türmüse** <Ar. İki kırata denk gelen ölçü. (A. 274a/4); **ûkıyye** <Ar. 1283 gramlık ölçü birimi. (A. 48b/4).

2.6. Diğer Sağlık Bilgisi Terimleri: Tıp metinlerinde yukarıda sıraladığımız çeşitli terim grupları dışında başka sağlık bilgisi terimleri de bulunmaktadır. Bu terimleri kendi içerisinde tür bakımından fiil ve isim olarak tasnif etmek mümkündür. Bu başlık altında ele alınacak terimler için taranan eserlerin yanısıra Zafer Önler’in çalışmasından (Önler, 1985) da yararlanılmıştır. Eserlerde terim bakımından Arapça kökenli sözcüklerin fazlalığı dikkat çekmektedir. Bununla birlikte hekimlerin terimleri yer yer tercüme veya türetme yoluyla Türkçeleştirdikleri de görülmektedir: bu ısıtmanuñ üç mertebesi var anuñ evveline **nühül** dërler ya’nī **sızmaqlık** anı bilmeklik düşvârdur (TM. 23b/8); bu terkîbe **zımād** dërler ya’nī **yaķu** (TM. 59b/D-1); otlaruñ yëgreği **tiryākđur** ve anuñ adı yūnānīler dilince **şiryākīdür** ya’nī **cānavar aģusına aşşılı** (TM. 56b/12-13).

Metinlerde Türkçe karşılığı verilen terimlerin yanısıra verilmeyen ya da karşılık bulunamayan terimlerin açıklamasının yapıldığı da görülmektedir: “ammā kaçan řa‘ām ve řarāb mi‘dede řarār şutsa ve pişse řol kireclü řu gibi aķ ve şıvuk olur yūnānī dilince

ağa **kiylūs** dërler (TM. 8b/4-5)”; gıdā ki yēnūr ma‘dede haẓm olup ẓaynamış arpa şuyı gibi olur ġalīẓ olur ağa **keylūs** dërler (MŞ. 2a/1-2).

2.6.1. Fiiller: Bilim, teknik, sanat, spor, zanaat gibi çeşitli uzmanlık alanlarının kavramlarına verilen sınırlı ve özel anlamdaki ad (Korkmaz, 2007:213) şeklinde tanımlanan terimler ad şeklinde de eylem biçiminde de olabilmektedir. Hekimlerin bir taraftan Arapça ve Farsça birçok fiili isim + fiil kuruluşunda Türkçeye aktarırken diğer taraftan da aynı kuruluşta ve her iki unsuru Türkçe olan birleşik fiil yapısında terimler kullandıkları görülmektedir:

ağır baş- <T. + T. Karabasana uğramak. (GB. 47b/6, KM. 6b/11, MŞ. 93b/11, TM. 40a/D); **hıffet bul-** <Ar. + T. Rahatlık bulmak, rahatlamak. (MŞ. 89a/11) **hıffet** <Ar. Rahatlık.; **bāṭıl eyle-** <Ar. + T. Etkisizleştirmek, etkisiz hâle getirmek. (TM. 26b/1) **bāṭıl** <Ar. Boş, beydhude. (ATL. 110); **bāṭıl ol-** <Ar. + T. Etkisizleşmek, etkisini yitirmek (EM. 20a/13) **bāṭıl** <Ar. Boş, beydhude. (ATL. 110); **dağdağa ét-** <Far. + T. Gürültü çıkarmak (KM. 20b/2) **dağdağa** <Far. Tumult, turmoil, confusion (R. 266) “gürültü, karışıklık, karmaşa.”; **def eyle-** <Ar. + T. Savmak, gidermek (A. 27b/10, EM. 57b/9, GB. 8a/5-6, M. 4a/3, TM. 37b-12) **def** <Ar. Kuvvetle def edip itmek (ATL. 499); **ḥalāṣ ol-** <Ar. İyileşmek. (A. 104a/11, GB. 69b/5, KM. 3a/6) **ḥalāṣ** <Ar. Kurtulma, kurtuluş (DL. 316); **ḥacamat ét-** <Ar. + T. Vücudun herhangi bir bölgesinden şişe ya da boynuzla kan almak. (EM. 23a/10, GB. 31a/11, KM. 12a/15, MŞ. 9b/10, TM. 47a/6) **ḥicāmet** <Ar. Kan alma sanatı (ATL. 276); **ḥuḳne ét-/eyle-** <Ar. + T. Makattan ilaç şırınga etme, lavman. (A. 128a/11, KM. 4b/18, M. 37b/5, MŞ. 61b/1, TM. 4b/1) **ḥuḳne** <Ar. Şırınga (ATL. 329); **iç(i) geç-** <T. + T. İshal olmak. (EM. 3a/2, MŞ. 89a/6); **isti‘māl ét-** <Ar. + T. Kullanmak. (A. 130b/15, EM. 51a/14, GB. 8b/9, KM. 26b/1, M. 38a/2, MŞ. 9b/9, TM. 59b) **isti‘māl** <Ar. Kullanma (DL. 460); **kan al-** <T. + T. Kan almak. (KM. 12a/14); **künd ét-/eyle-**

<Far. + T. Köreltmek. (MŞ. 6a/2, TM. 39b/2) **kiind** <Far. Kör, keskin olmayan. (DL. 535); **mu'alece ét-** <Ar. + T. Tedavi etmek, sağaltmak. (EM. 45b/15, M. 30a/10, MŞ. 14a/9) **mu'alece** <Ar. İlaç kullanma. (DL. 657); **nerm ét-/eyle-** <Far. + T. Yumuşatmak. (A. 151a/1, EM. 52b/4, MŞ. 5b/6) **nerm** <Far. Soft to the touch; smooth, sleek (Stain. 1395) 'Yumuşakça dokunmak, yumuşak, düzgün'; **perhiz ét-** <Far. + T. Perhiz yapmak, kaçınmak. (A. 61b/13, GB. 15a/9, KM. 16a/16, M. 41a/12-13, MŞ. 8a/7) **perhiz** <Far. Abstinence; continence. (Stain. 246). 'Yiyecek vb.den kendini geri tutma; ölçülülük' **sahk ét-** <Ar. + T. Ezmek, macun hâline getirmek. (A. 66a/5, EM. 45a/8, GB. 57b/9, KM. 9b/4, M. 21b/5, MŞ. 46b/2) **sahk** <Ar. Bir şeyi ufaltıp kül gibi etme, ezme. (ATL. 741); **tazmîd ét-** <Ar. + T. Merhemli bezi yaraya bağlamak, lapa vurmak. (EM. 49b/14) **tazmîd** <Ar. Yaraya bez bağlama, lapa vurma (DL. 1044); **tenkıye ét-** <Ar. + T. Şıngı ile bağırsağa ilaç verme, lavman. (A. 192b/16, EM. 27a/7, KM. 12b/9, MŞ. 39a/1) **tenkıye** <Ar. Kalın bağırsağa su verme (DL. 1080); **tlā ét-** <Ar. + T. Merhem sürmek. (A. 217a/10, KM. 39a/14, M. 22a/6, MŞ. 22b/11) **tlā** <Ar. Sürülecek şey, merhem (DL. 1108).

2.6.2. Adlar: Hekimler eserlerini yazarken birçok fizyoloji ve sağlık terimini Türkçeleştirmiştir. Eski tıp anlayışı ışığında hastalık sebepleri ve hastalıkla ilgili çeşitli özellikler anlatılırken alıntı terimler ve terimleştirilen Türkçe karşılıkları ayırım yapılmadan kullanılmıştır:

issi <T. Sıcak, sıcak özelliğe sahip. (A. 7a/9, EM. 30a/15, GB. 78a/3, KM. 2b/4, M. 32a/9, MŞ. 4b/4, TM. 51a/5) ~ **hār** <Ar. Sıcak, sıcak özelliğe sahip. (EM. 50a/15, GB. 41a/14, M. 2b/13, MŞ. 27b/2, TM. 14b/3); **kuru** <T. Eski tıbbı göre nesnelerin dört ana özelliğinden olan kuru özellik. (A. 7a/15, EM. 28a/1, GB. 79a/13, MŞ. 17a/4, TM. 6a/D) ~ **yābis** <Ar. Kuru özelliğe sahip nesne. (<A. 7a/10, GB. 9a/10, M. 3a/1, MŞ. 22a/2,); **maraz** <Ar. Hastalık. (A. 164a/3, GB. 147b/4, KM. 4b/13, M. 14a/3, MŞ. 9b/7) ~ **renc**

<Far. Hastalık. (A. 78b/3, EM. 1b/4, KM. 16a/7, M. 32b/2) ~ **ḥastalık** <Far.+T. Hastalık .(A. 240a/17, EM. 52a/15, GB. 7b/13, KM. 38a/14, MŞ. 119a/5, TM.27a/5) ~ **sayrılık** <T. Hastalık. (EM. 3a/15, KM. 12a/13, TM. 20b/13).

Dönemin tıp metinlerinde “genel sağlıkla ilgili terimler büyük oranda Arapçadan kaynaklanırlar (Önler, 1998:165).” Bu terimler içerisinde yukarıda zikr edilen terim gruplarını (bitki adları, hastalık adları vb.) dışarıda tutacak olursak genel sağlıkla ilgili terimlerde de Arapça kökenli sözcüklerin kullanım oranı yüksektir:

buḥrān <Ar. Ateşli hastalıklarda ağırlaşma dönemi, kriz dönemi. (GB. 262a/7, MŞ. 15b/3); **ḡalīz** <Ar. Yoğun, kesif, yapışkan. (A. 188a/1, EM. 14b/14, GB. 97a/6, KM. 3b/18, M. 10a/11, MŞ. 16b/13, TM. 53a/3); **ḥazm** <Ar. Sindirme. (A. 89b/17, EM. 2a/4, GB. 76b/11, KM. 11b/12, M. 10b/3, MŞ. 17a/4); **ḥult** <Ar. Karışım; besinlerin midede sindirildikten sonra dönüştükleri kan, balgam, safra ve sevda maddelerinden her biri. (A. 140b/3, EM. 11b/6, GB. 191a/7, KM. 34a/16, M. 19a/1, MŞ. 152b/5, TM. 27a/3); **mādde** <Ar. Madde. (A. 55b/15, EM. 60a/9, GB. 25b/13, KM. 4b/6, MŞ. 15b/3, TM. 44b/13); **istifrāḡ** <Ar. Boşaltma, kusma, vücutta fazla olan herhangi bir maddeyi atma. (A. 79b/13, EM. 50a/3, GB. 30b/7, KM. 19a/3, MŞ. 63a/2, TM. 37b/3); **ḡarūre** <Ar. İdrar tahlili için kullanılan cam kap. (EM. 53a/12, KM. 23b/6, MŞ. 3b/7, TM. 31a/4); **maẓarrat** <Ar. Zarar, zararlılık. (A. 13a/13, EM. 1b/9, GB. 23b/1, KM. 15b/16, M. 12b/6, MŞ. 54b/9); **memzūc** <Ar. Karışmış. (A. 162b/6, EM. 13b/10, MŞ. 137b/6); **sūdde** <Ar. Peklik; mide dolgunluğu; çeşitli organlarda görülen tutkunluk. (A. 108a/5, EM. 45a/12, GB. 86b/10, KM. 25a/17, M. 5b/13, MŞ. 126a/12, TM. 30a/1); **tedrīc** <Ar. Derece derece, yavaş yavaş. (A. 80a/2, GB. 28b/15, MŞ. 8b/5); **tiryāk** <Ar. Genellikle panzehir niteliğinde olan bir grup macun. (A. 21b/8, EM. 21b/6, GB. 197b/5, KM. 25b/12, M.

7a/4, MŞ. 148a/14, TM. 56b/12); **‘ufūnet** <Ar. İltihap. (EM. 62a/5, MŞ. 127a/1).

Alıntı terimlerde Arapça kökenlileri Farsça ve Grekçe kökenliler takip etmektedir: **bād-zehr** <Far. Panzehir. (A. 79b/15, GB. 275a/10, EM. 21b/6); **cān** <Far. Can. (EM. 63a/9, M. 4a/2, MŞ. 79b/5, TM. 20b/4); **çāšnī** <Far. Tat, çeşni. (MŞ. 59b/11, TM. 20a/D); **balgām** <Gr. Eski tıp anlayışında bünyeyi meydana getiren dört ana unsurdan biri. (A. 191b/5, EM. 46a/10, GB. 196b/13, KM. 47b/8, M. 9a/8, MŞ. 187b/15, TM. 34b/1); **sust** <Far. (A. 21a/13, EM. 5b/1, GB. 15b/7, KM. 38b/7, MŞ. 59a/11, TM. 43a/2); **tendürüst** <Far. Sağlıklı, sağlam. (A. 160a/6, GB. 52a/10, KM. 4b/5, MŞ. 19a/15, TM. 34a/9).

Hekimler **şovuk** <T. Soğuk, soğuk özelliğe sahip olan (A. 59b/4, EM. 28a/15, KM. 7b/8, M. 5a/7, MŞ. 2a/18, TM. 25b/5); **içegü** <T. İç organlar. (EM. 12a/4, KM. 47a/6, MŞ. 21a/1, 46a/3); **sağlık** <T. Sağlık. (A. 21b/8, EM. 20b/9, KM. 1b/7, MŞ. 8a/6, TM. 38a/8); **kuru** <T. Eski tıba göre nesnelerin dört ana özelliğinden olan kuru özellik. (A. 7a/15, EM. 28a/1, GB. 79a/13, MŞ. 17a/4, TM. 6a/D) vb. birçok Türkçe kökenli sözcüğü de sağlık terimi olarak kullanmıştır.

Terimlerin tamamı Türkçeleştirilmemiş, hekimler sağlıkla ve fizyolojiyle ilgili birçok kavramı alıntı terimlerle karşılamışlardır. Eserlerin genelinde terimlerden birçoğu için farklı sözcüklerin kullanıldığı görülürken bazı terimlerin tek sözcükle karşılandığı, farklı dillerdeki şekillerinin kullanılmadığı dikkat çekmektedir:

şafra <Ar. Eski tıp anlayışında dört ana unsurdan biri olan öd maddesi. (A. 107b/11, EM.11a/13, GB. 46a/3, KM. 12a/9, M. 16b/2, MŞ. 2a/3, TM. 33a/3); **sevdā** <Ar. Eski tıp anlayışında dört ana unsurdan biri olan kara safra maddesi. (A. 190a/15, EM. 61b/12, GB. 267a/13, KM. 5a/19, M. 13b/8, MŞ. 128a/12, TM. 27a/11); **kan** <T. Eski tıp anlayışında bünyeyi meydana getiren dört ana unsurdan

biri. (EM. 49a/8, GB. 31b/17, KM. 14b/19, M. 34a/12, MŞ. 96b/8, TM. 32a/9); **mizāc** <Ar. Bünye özelliği. (A. 59b/5, EM. 2a/3, GB. 29b/3, HS. 6b, KM. 36b/17, M. 3a/5, MŞ. 6b/19, TM. 22a/3).

Taranan eserlerden seçilen bazı terimler aşağıdadır. Terimlerin -varsa- Türkçeleri kökenlileri de sıralanmıştır:

‘alīl <Ar. Hasta. (GB. 179a/15, M. 27b/7) ~ **ḥasta** <Ar. Hasta. (A. 192a/15, GB. 265b/7, KM. 10b/2, TM. 27a/5) ~ **şayru** <T. Hasta. (A. 25b/9, EM. 59a/12, KM. 35b/2, M. 13a/11, TM. 23a/5) ~ **marīz** <Ar. Hasta. (EM. 45a/14, GB. 221a/7) ~ **renclü** <Far. + T. Hasta. (EM. 40b/3, TM. 29a/2); **a‘zā** <Ar. Organlar, uzuv. (A. 76b/17, EM. 62b/9, GB. 145a/6, KM. 28b/18, M. 31b/5, MŞ. 176a/8) ~ **endām** <Far. Organ. (A. 12b/6, EM. 10b/15, KM. 2a/12, M. 3a/5, MŞ. 138a/2, TM.12a/3) ~ **‘uẓv** <Ar. Uzuv, organ. (GB. 148a/3, HS. 8/a, KM. 6b/6, M. 24b/2, MŞ. 136b/8); **bevī** <Ar. İdrar, sidik. (A. 62b/16, EM. 43b/8, GB. 239a/8, KM. 14a/15, M. 19b/13, MŞ. 83b/4, TM. 28b/5) ~ **sidük** (A. 59b/1, EM. 44b/15, KM. 33b/2, M. 6a/8, MŞ. 127b/1, TM. 9a/12); **maẓmaẓa** <Ar. Gargara (A. 157b/12, EM. 14b/1, GB. 166a/8, KM. 17a/14, M. 31b/12, MŞ. 59a/5) ~ **ḡargara** <T. Gargara (A. 206b/9, EM. 13a/6, GB. 170a/15, KM. 9a/3, M. 32b/5, MŞ. 65a/8, TM.61/a); **ṭa‘ām** <Ar. Yemek. (A. 220a/6, EM. 5b/3, GB. 134b/11, KM. 3a/3, M. 15b/11, MŞ. 16b/10, TM. 8b/4) ~ **ḡidā** <Ar. Besin, gıda. (A. 88b/15, EM. 53b/2, GB. 43b/11, KM. 27a/12, M. 7a/6, MŞ. 146a/7, TM. 9a/11) ~ **aş** <T. Yemek (GB. 13b/4, KM. 4a/3, M. 18a/4, MŞ. 113a/11, TM. 60b) ~ **yemek** <T. Yemek, yiyecek. (A. 279b/10, MŞ. 97b/13, TM. 25b/D); **ter** <Far. Yaş, nemli özelliğe sahip. (EM. 4a/13, MŞ. 156a/5, TM. 51b/4) ~ **raṭb** <Ar. Rutubetli, nemli özelliğe sahip. (GB. 65b/4, KM. 29a/6, M. 2b/13, MŞ. 25a/7); **mu‘tedil** <Ar. Orta, mutedil. (A. 14b/8, EM. 20b/6, GB. 28b/13, KM. 36a/5, M. 3b/6, MŞ. 6b/10, TM. 33a/11) ~ **miyāne** <Ar. Orta, mutedil. (A. 101b/4, KM. 23b/9, MŞ. 3a/6, TM. 38b/12); **şovuk** <T. Soğuk, soğuk özelliğe sahip olan (A. 59b/4, EM.

28a/15, EM. 28a/15, KM. 7b/8, M. 5a/7, MŞ. 2a/18, TM. 25b/5) ~ **bārid** < Ar. Soğuk, soğuk özelliğe sahip nesne. (GB. 23a/14, M. 3a/12, MŞ. 24b/6)

Taranan metinlerdeki alıntı terimlerin hemen tamamının Osmanlı Türkçesinin 17. yüzyıl ürünlerinden olan GB.de de bulunduğ; buna karşın adı geçen eserde Türkçe kökenli terimlerin birçoğunun yer almadığı görülmüştür. Bu gerçekten hareketle tıp dilinin başlangıç noktası olan Eski Oğuz Türkçesinden sonra Arapça ve Farsça kökenli terim kullanımının daha da arttığı ve bu dönemde (Osmanlı Türkçesi) Türkçenin biraz daha geri planda kaldığı söylenebilir:

içegü < T. İç organlar. (EM. 12a/4, KM. 47a/6, MŞ. 21a/1, 46a/3, **GB.de yok.**); **sağlık** < T. Sağlık. (A. 21b/8, EM. 20b/9, KM. 1b/7, MŞ. 8a/6, TM. 38a/8, **GB.de yok.**); **sin(i)ür-** < T. Sindirmek, hazm etmek. (A. 159a/3, EM. 12b/5, KM. 4b/12, MŞ. 29b/12, TM. 23a/13, **GB.de yok.**); **şayru** < T. Hasta. (A. 25b/9, EM. 59a/12, KM. 35b/2, M. 13a/11, TM. 23a/5, **GB.de yok.**); **sidük** (A. 59b/1, EM. 44b/15, KM. 33b/2, M. 6a/8, MŞ. 127b/1, TM. 9a/12, **GB.de yok.**); **sayrılık** < T. Hastalık. (EM. 3a/15, KM. 12a/13, TM. 20b/13, **GB.de yok.**).

Eserlerdeki alıntı kelimeler sadece terimlerden ibâret değildir. Hekimlerin hekim dilindeki Arapça sözcükleri benimsemiş olmaları sebebiyle zaman zaman terim özelliği göstermeyen alıntı sözcükleri de kullandıkları görülmektedir:

ol yēnmiş diş üzerine kıyalar **fi'l-hāl** sâkin ola (MŞ. 58a/13); **nīm-birşit** yumurdayıla (MŞ. 46a/1); kâmusı **rüşen** ahlana (TM. 29b/2); ol bēş **vechün** dördüncüsü otalamak **aḥvālinde** oldur (TM. 42b/1); kan gevdenün **pāsibānı**dur (EM. 59a/4); ikinci **ta'lim** (TM. 3a/10); başuñ bertün **bünyādı** altı nesnedendür (TM. 24b/10). **mücāma'at** eylemekde **ifrāt** etmeye ki ol dirlügün **tarāvetin** giderür ve tendürüstlige noksānı vardur (EM. 59a/9-10).

Eserlerde sadece alıntı sözcüklerin değil zaman zaman alıntı sözcük gruplarının da kullanıldığı görülmüştür. Ancak bu türden kullanımların fazla olmadığını da belirtmekte yarar vardır: ellinci faşıl *ʔardu ʔ-l-ḥayyāt ve ʔ-l-aḳārib* yaʔnī yılan ve çıyan ve aḳreb ürkitmek beyānındadır (KM. 39b/1-2); şaman boğunları dīvārlarda eskimiş ola aḳa ʔarabcada *ku ʔubu ʔ-t-tūnū ʔ-l-bālī fi ʔ-l-ḥitān* dērler (A. 35a/15/16).

Tıp metinlerinde alıntı sözcüklerin dönemin diğer ürünlerine oranla daha fazla olduğunu ifade etmek yanlış olmaz. Ancak bu durumu tıp metinlerinin ihtisas eseri olmaları ve meslek dilinin Türk tıbbının kaynak olarak aldığı Arapçaya dayanmasıyla açıklamak mümkündür. Tıp metinlerinin ihtisas eseri olması dolayısıyla daha çok hekimlere yönelik yazıldığı dikkate alındığında bu metinlerin dil olarak hiç de ağır olmadıkları hatta sade ve anlaşılır bir dille kaleme alındıkları dahi söylenebilir.

Günümüz hekim dilinin ürünlerinden olan ve hekimden ziyade hastaya yönelik hazırlanan ilaç prospektüslerinin (tanıtım) dahi anlaşılmaz bir dille yazılması incelediğimiz dönemin tıp dilinin şimdiye nazaran ne kadar anlaşılır ve sade olduğunu ortaya koymaktadır. Bunu bir öksürük şurubunun tanıtımından dahi anlamak mümkündür. “60 yaş üzerindeki hastalarda, hipertansiyon, *hipertiroidizm*, *diabetes mellitus*, *kardiyovasküler* hastalığı, *iskemik* kalp hastalığı, *glokom*, *epilepsi* veya prostat *hipertrofisi (hiperplazisi)* olan hastalarda dikkatli kullanılmalıdır (Benical Öksürük Şurubu/Uyarılar Önlemler).” Eserlerdeki alıntı sözcük kullanımıyla ilgili unutulmaması gereken önemli bir nokta da hekimlerin Arapça, Farsça, zaman zaman da Grekçe kökenli sözcükler kullansa da aynı eser içerisinde birçok alıntının açıklamasını da vermiş olmaları; dolayısıyla da eserleri anlaşılır hâle getirmeleridir.

3. Söz Dizimi

“Söz dizimi, söz öbeği (varlık + varlık) ve cümle (varlık + eylem) birimlerinin genel adıdır. Sözlükteki sözlerin ve söz

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

kalıplarının belli kurallar çerçevesinde yan yana getirilmesi, söz öbeği veya cümleyi oluşturur (Karaağaç, 2009b:51).” Her dilin kendine özgü söz dizimi ve söz dizimi kuralları vardır. Tıp metinlerinde genel olarak Türkçenin söz dizimi kuralları ihlâl edilmemiştir. Ancak özellikle tercüme eserlerde zaman zaman tercümenin yapıldığı dilin söz dizimi kurallarının ya da tercüme edilen eserin dil kullanımının çeşitli aykırı yapılara zemin hazırladığı görülmüştür.

Taranan metinlerdeki aykırı yapıların tıp metinlerine özgü olanları dönemin tıp diline ait özelliği olarak düşünülmüş ve örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Taranan eserlerde rastlanan ancak tıp içerikli eserlere özgü olmayıp diğer metinlerde de örneği görülen aykırılıklara ise kısaca değinilmiş, ayrıntıya girilmemiştir. Konuyla ilgili olarak tarafımızdan hazırlanan bir çalışma da bu başlıkta ağırlıklı olarak kullanılmıştır (Doğan 2008). Söz diziminin kelime grubu ve cümle birimleri olmak üzere iki yönünün olduğu düşünülerek bu bölüm kelime gruplarındaki ve cümle yapılarındaki aykırılıklar olmak üzere iki başlıkta ele alınmıştır.

3.1. Kelime Gruplarındaki Aykırılıklar

3.1.1. Arapça ve Farsça Yapılı İsim ve Sıfat Tamlamaları

Eski Oğuz Türkçesinin ilk dönemlerinde fazla olmamak kaydıyla kendisini hissettiren ve sonraki dönemlerde artarak devam eden Arapça ve Farsçanın etkisiyle dile, Türkçenin yapısına aykırı tamlamalar girmiştir. Taradığımız metinlerde de bu türden birçok aykırılık mevcuttur. Ancak bu aykırılıkların tıp metinlerine özgü olmaması üzerinde ayrıntılı olarak durmayı gereksiz kılmaktadır. Bu tamlamalarda dikkat çeken husus yazılış tarihi itibarıyla daha eski olan eserlerde sayının düşük, sonraki dönem eserlerinde yüksek olmasıdır. Taranan eserler içerisinde en eski tarihlilerden olan TM.de Arapça ve Farsça yapılı tamlamalar yok denecek kadar azdır. Buna

karşın daha sonraki dönemlerde yazılmış ve tercüme bir eser olan A.da bol miktarda bulunmaktadır.

Eski Oğuz Türkçesi içerisinde tıp dilinin şekillenmeye başlamasından sonra zaten Arap ve Fars kaynaklarından beslenen hekimler 15. yüzyıldan itibaren Türkçede kendisini iyiden iyiye hissettiren Arapça ve Farsçanın baskısıyla bu dillere ait bitki adları ve teknik terimleri daha fazla kullanmaya başlamışlardır. Bu durumu özel dillerin kelime kadrosunun edebî yeniliklerden de etkilendiği gerçeğiyle açıklamak mümkündür.

Eski Oğuz Türkçesi tıp ürünlerinde kullanılan Arapça ve Farsça yapıları tamlamaların büyük bir kısmı tıp dilinin terminolojisiyle açıklanabilir. Zira “*hekimlerin, çoğu yabancı öğelerden kurulu bir ortak dilleri vardır ki, bunlar hekimlikte kullanılan terimlerden ve kimi bilgin sözcüklerinden oluşur* (Aksan, 2007: 87).” Bu bilgin sözcüklerinin bir kısmı zaten Arap ve Fars kaynaklarından beslenen ve eserlerinin büyük çoğunluğunu bu dillerle veren ilk dönem Türk hekimlerinin Türkçeye dâhil ettikleri ve Türkçenin yapısına uymayan haliyle alıp kullandıkları terimlerdir.

Arapça ve Farsçadan alınan Türkçenin yapısına aykırı, tamlama biçiminde olan terimlerin bazıları da eserlerin farklı bölümlerinde Türkçenin yapısına uygun hale getirilmiş, terim en azından yapı bakımından Türkçeleştirilmiştir. Bu Türkçeleştirme bazen *helîle-i esved* (A.96a 15) ~ *ğara helîle* (A.100b 13), (A.101b 13), *ğül-i surğ* (A.60a 9-10) ~ *ğızıl ğül* (A.106a 17), *fulful-ı esved* ve *fulful-ı ebyaz* (A.81b 13-14) ~ *ağ* ve *ğara fulful* (A.86a 1) *ğarâb-ı benefşe* (EM.46a 7) ~ *benefşe şarâbı* (EM.13a 5), *zîku'n-nefes* (MŞ.31b 15) ~ *nefes tarlığı* (MŞ. 22a 12) örneklerinde olduğu gibi yapısal ve yarı çevirme, bazen de *demü'l-ağaveyn* (MŞ.173b 2) ~ *iki ğardağ ğanı* (MŞ.50b 13) örneğinde olduğu gibi yapısal ve tam çevirme biçiminde olmaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Yazarların tamlama biçimindeki teknik terimleri yapı ve anlam bakımından Türkçeleştirme çabalarını bilinçaltına yerleşmiş anadili mantığıyla izah etmek mümkündür. Türkçenin yapısına aykırı, teknik terim olarak kullanılmayan tamlamaların, tercüme ve daha sonra yazılmış Eski Oğuz Türkçesinden Klasik Osmanlı Türkçesine geçiş döneminde görülen Arapça ve Farsça etkisiyle daha fazla olması normal karşılanmalıdır. Bu durum sadece tıp metinleri açısından değil dönemin diğer ürünleri açısından da aynıdır. Dolayısıyla da teknik terim olmayan aykırı tamlamaları [*nüşa-ı şāhib-i zahīre* (M.34a), *aşhāb-ı tecrībe* (A.4b/15), *şulṭān-ı mısır* (M.13b) vb.] sadece tıp metinlerine özgü yapılar olarak değerlendirmek doğru değildir. Bu, o dönem Türkçesinin genel davranışı olarak düşünülmelidir. Ancak teknik terimleri farklı değerlendirmek yerinde olacaktır. Bu terimlerin özel dil mantığıyla ele alınması ve bu aykırılıkların tıp diline bağlanması mümkündür.

3.1.2 Unsurları Yer Değiştirmiş Sıfat Tamlamaları

Bu türden yer değiştirmeler sayıların ve sıfat fiillerinin yer değiştirmeleri olarak iki grupta incelenebilir. Bunlardan ilki sayı sıfatlarının isimlerden sonra kullanılmasıdır ki hem o dönemin ve hem de sonraki dönemlerin tıp metinlerinin hemen tamamında görülen bir durumdur: ḥabbū'l-kuṭun on dirhem tatlu bādem içi on dirhem (A. 140a/6-7); fū bir mışkāl (MŞ.171b/3), ḥıyārşenber on dirhem (KM. 27a/5), kūrūmiş kişnic iki direm (GB.140a/8), ayva çekirdegi on dirhem (A.150b/11), bīḥ-i kākūnec beş dirhem (A.71b/1), saḫmūniyā-yı meşvī beş dirhem (A.75b/7), şaru helīle kabı yedi dirhem (A.197b/2), za'firān bucuḫ dirhem (A.260a/3), türbūd on mışkāl (A.64b/9), kara ekşi erük yigirmişer dāne (EM.44b/8), temirhindī on direm (EM.44b/8), selīḥe on iki dirhem (M.12b/10), bādām içi üç direm (EM.48b/3).

Taradığımız ve karşılaştırmak maksadıyla incelediğimiz bütün metinlerde sayı sıfatlarının hem bitki adlarından önce hem de sonra geldiği görülmektedir. ferfiyūn iki dirhem, üç dirhem ḥamāmā,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

iki dirhem zencebîl (A.83a 16-17), ustûhudûs üç dirhem, bunları bir buçuk men şuda pişüre (A.80a 11-12), benefşe buçuk men, iki men şuda ısladalar (A.150a 10-11).

Sıfat tamlamalarında sıfat unsurunun yer değiştirmesi olarak değerlendirilebilecek yapılara sadece sayı sıfatlarında değil, -**mlş** geçmiş zaman sıfat fiilinde de rastlanmaktadır. Eserlerde -**mlş** geçmiş zaman sıfat fiili kullanılan bazı yapılarda sıfat fiilinin isim unsurundan sonra gediği görülmektedir: nîlûfer yaprağı kurumuş (KM. 3a/19), buğday unı kavrulmuş (M.28a), ‘unnâb çekirdegi çıkmış (M.59b), kuru üzüm çekirdegi çıkmış (A.71b 11), eftîmûn döğülmüş ve elenmiş (A.190a 15), nohûd kabı gitmiş (KM. 31a/14), kâsnî tohumı ve dibi yaprağı yunmamış (MŞ. 80b/8).

Hem sayı sıfatlarının hem de sıfat-fiillerin beklenenin aksine Türkçe söz dizimi kurallarına aykırı bir şekilde isim unsurlarından sonra kullanılması akla bu yapıların tamlama kuruluşunda olmayabileceği ihtimalini getirmektedir.

Hekimlerin ilaç formüllerinde kullandıkları bu kalıpları tamlamadan ziyâde açıklama olarak düşünmek de mümkündür. Standart Türkiye Türkçesinde ayraç, virgül ve kısa çizgi ile işaretlenen açıklamaları göstermek için o dönem metinlerinde kullanılan alfabenin noktalama işaretleri bakımından yetersiz oluşu, açıklama maksadıyla kullanılan ifadeleri işaretlemeyi mümkün kılmamış; tıp diline özgü olan ve hekimler tarafından kullanılan açıklama maksatlı kalıp ifadeler günümüzde unsurları yer değiştirmiş tamlama olarak da görülüyor olabilir. Daha açık ifade etmek gerekirse bu türden yapılar tamlama biçiminde düşünülmemiş, açıklama içeren kalıp ifadeler olmalıdır: habbü'l-kuţun (on dirhem) tatlu bâdem içi (on dirhem) (A. 140a/6-7). A'nın Farsça olan aslında bu düşüncüyü destekleyen kullanımlar dikkat çekicidir. Farsça sıfat tamlamalarında da sayı sıfatlarının isim unsurundan önce gelmesine rağmen “penc istikân şir -üç bardak süt- (Öztürk 2001:115)” A'nın

Farsça nüshalarından olan Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 1771 numarada kayıtlı nüshadan yaptığımız karşılaştırmada sayı bildiren sözcüklerin bağlı bulundukları isimlerden sonra da kullanıldıkları görülmüştür:

aḥlāṭān āb-ı enār-ı turş ve şīrīn nīmen sirke penc astār zirişk dah astār gülāb nīmen (AF.116b 23)

aḥlāṭı budur ekşi enār şuyı buçuḡ men sirke beş astār zirişk şuyı on astār gülāb buçuḡ men (A.144b17 – 145a 1,2)

3.1.3 Kelime Gruplarının Unsurlarının Yer Değiştirmesi

Türkçede cümle içerisinde kelime grubu unsurlarının yer değiştirmesi daha çok manzum eserlerde görülen bir durumdur. Ancak taradığımız eserler içerisinde manzum metin bulunmamasına rağmen bu türden aykırılıkların olması dikkat çekicidir. Bu aykırılıkların sebebi konuşma dilinin dağınık söz dizimi yapısının eserlere olan geçici yansımalarıdır. Eserlerde bu türden örneklerin bolluğu dönemin tıp ürünlerinin estetik kaygıdan uzak ve anlaşılabilir bir dille yazıldığına da kanıtı niteliğindedir. Dönemin hekimleri eserlerini konuşma diline yakın bir dille kaleme almış, konuşma dilinin dağınıklığını eserlerine yansıtmaktan çekinmemişlerdir. Kelime gruplarındaki ve cümle kuruluşlarındaki yer değiştirmelerin bazıları bunun en açık göstergesi niteliğindedir: *ol bir nesnedür ince. (TM.14a 1)* (Ol ince bir nesnedür.); *ol bir yaşlıkdur yağlu (TM.13b/3)* (ol yağlu bir yaşlıkdur); *Yüregün iki kovuğı vardır sağlu sollu. (TM.14a 15)* (Yüregün sağlu sollu iki kovuğı vardır.); *Sidük boyar nesne yememiş ola za'ferān ve hıyārşenber gibi. (TM.29a 8)* (Za'ferān ve hıyārşenber gibi sidük boyar nesne yememiş ola.); *Ol öykende şiş olmaḡdur issi. (EM.48a 2)* (Ol öykende issi şiş olmaḡdur.); *Süü'l mizāc ḥāşıl olsa katı issi yā katı şovuk yā ḡayrı dürlü (A.9a 5-6)* (katı issi yā katı şovuk yā ḡayrı dürlü süü'l mizāc ḥāşıl olsa); *Mütelezziz olmaya bögrek gibi (A.10b 4-5)* (Bögrek gibi mütelezziz olmaya); *Maḡz-ı celḡūzei yumşak dögeler iki ol kadar bal*

ḳatarlar (A.139b 8-9); (Mağz-ı celğüzeyi yumşak dögeler ol ḳadar iki bal ḳatar.); Ve iki dirhemi anuḡ ishāl ider. (EM.18b 11) (Ve anuḡ iki dirhemi ishāl eder.)

3.2. Cümle Yapısındaki Aykırılıklar

Türkçede cümle ve cümle çeşitleri tartışmasına girilmeden, ele alınan eserlerde karşılaşılan aykırılıklar, Türkçenin genel eğilimi olarak kabul gören öge sıralamasına uymayan kullanımlar olarak değerlendirilecek ve bu tip cümleler bir düzen içerisinde sıralanacaktır. *“Cümle üyelerinin kelime sırası dilimizde eskidir. Burada yüklem cümle sonunda, kimsenin (özne) cümle başında olması esastır. Nesne ortada ve yükleme yakındır. Kimseden sonra çoklukla önce zarflama (zarf tümleci), sonra isimleme (yer tamlayıcısı) gelir.”* (Banguoğlu 1995:532)

3.2.1. Cümlede Yer Değiştirmeler

Metinlerde görülen yer değiştirmeler yer tamlayıcısının sona, yüklem başa, zarf tümlecinin sona, şart cümlesinin sona atılması şeklinde sıralanmış, ayrıca “ki” edatının yapısından kaynaklanan cümle aykırılıkları da değerlendirmeye alınmıştır. Cümlede yer değiştirmelerin genel sebebini konuşma dilinin baskısı olarak değerlendirmek mümkündür ancak bunu tek sebep olarak göstermek de doğru değildir. İncelenen eserlerin tamamında cümle öğelerinin sırası, genel itibarıyla Türk cümle yapısına uygundur ancak bazen bu sıralamanın dışına çıktığı ve Türkçeye aykırı yapıların da kullanıldığı görülmüştür. Bu kullanımları şu şekilde sıralamak mümkündür:

3.2.1.1. Yer Tamlayıcısı Aykırılıkları

Türk cümle yapısına aykırı biçimde yer tamlayıcısının cümle sonunda bulunduğu bu yapılar özellikle A.’da görülmektedir. Diğer eserlerde de görülen ve çok fazla olmayan yer tamlayıcısının cümle sonuna atıldığı kullanımlar konuşma dilinin aceleciliğinin

eserlere yansması olarak değerlendirilebilir ancak A.da durum biraz daha farklılık arz etmektedir. A.da bu aykırılık oldukça fazladır ve eserin tercüme olmasından kaynaklanmış olmalıdır. Burada dikkati çekmek istediğimiz husus yüklemnin başta ve yer tamlayıcısının sonda bulunmasını Fars cümle yapısına bağlamak değildir, zira Farsçada da Türkçede olduğu gibi özne cümlelerin başında yüklemse sonundadır (Öztürk 2001). Bize göre Sabuncuoğlu tercüme yaparken önemseydiği hastalık ve ilaç yapımında kullanılacak malzemeyi sıralama esnasında gözden kaçmaları engellemek için önce yüklemi yazmış ve daha sonra da hastalıkları sıralamıştır ya da tercüme ettiği eserde de bu aykırılıklar mevcuttur. Bu kuruluştaki cümlelerin Akrebâdin kadar fazla olmamak kaydıyla Sabuncuoğlu'nun telif eseri olan Mücerreb-nâme'de de bulunması bu kullanımı yazarın üslubuna bağlamayı da mümkün kılmaktadır.

öykeni arıdur ğalîz ahlâtdan (M. 10a/11); üçüncü bâb müfred devâlaruñ evzânını bildürür mürekkeb devâlarda (A.14a/6-7), ol iki sebeb kim ten içindedür hıltlar yıyımağdur gevde içinde. (TM. 25b/5), âdem teninüñ saçanağları beş yüz on sekizdür şonrağı hekimler mezhebinde. (TM.12b/6-7), salyar gibi ve göz yaşı gibi süd gibi menî gibi bir niçe bezler toludur tamarıla sinir arasında. (TM.13b/1-2), fâyide eyler istiskâya ve cigere ve talak marâzlarına (A.60a/6), fâyide éder nıkrısı ve evcâ'ü'l-mafâşla (A.65a/16), fâyide eyler zîku'n-nefese ve göğüs ağrısına (A.72a/8), nâfi'dür cemî' sevdâvî ve balğamî marâzlara (A.164a 3), bedeni arıdur ğalîz balğamdan ve sevdâdan ve ğalîz maddelerden (A.185b/4-5), şafrâvîñüñ ömri uzun olur balğâmîden (KM. 2a/4), her beden ki vücûda gelür muhtâcdur havâyâ (KM. 2b/3), maşrıķ yêli hayrıldur mağrib yêlinden (KM. 2b/11), a'zâyı men' éder hareketden (KM. 12b/6), başdan iner öykene (KM. 22a/7),geñezligile kan anda süzile (TM. 12a/4), hıltlar yıyımağdur gevde içinde (TM. 25b/4-5), bu altı nesne tamâm sebebdür şayrulığa (TM. 25a/5).

3.2.1.2.Yüklem Aykırılıkları

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Eserlerde görülen ve yüklem cümlesinin önüne alındığı kullanımlar yukarıda da ifade edildiği gibi daha çok A. ve M.de bulunmaktadır.

alalar mī'a-ı yābis (M.8b/8), alasin arınmış ve ucu kesilmiş şarımşak yüz dirhem (M.12a/2), fāyide eyler şol kişilere kim cimā'a kâdir olmayalar (M. 15b/10) fāyide eyler istiskāya ve cigere ve talak marazlarına (A.60a/6), fāyide eyler oğlancuklar hastalığına (A.61b/14), fāyide eder nıkrısa ve evcā'ü'l-mafāşıla (A.65a/16), alalar eyü ayva (A.66b/9), Alalar ak haşhāş tohumıyla buçuğ men ve 'unnāb (A.138b/4).

3.2.1.3. Zarf Tümleci Aykırılıkları

Taranan eserlerde görülen ve zarf tümlecinin sona atılması olarak ortaya çıkan bu kullanımlar konuşma dilinin yazı diline etkisi olarak değerlendirilebilir.

nüşhada buyurmuşlardur yoğurmak gerekdür deyü (A.17a/9); bunları def' eder bi-iznillāhi te'ālā (A.66a/11); balgamı ishāl eder defa'atle (A.191a/2-3); her bir bahş yine budağ budağ olup öyken içine tağılmışdur öykene gıdā vermek için (TM.15a/8-9), göğüsü yumşadur benefşe yağıyla mūm-rugān édüp dürticek (EM.37a/2-3); 'ilācı şarāb-ı haşhāş içmek, tatlu nār şarābıyla (EM.48b/8); gıdā nohūd şorvasın vereler torağ otıyla (EM.53b/2); kıluncı açar tiz vakıtda (A.196b/5), bir hastalık 'arız olup helāk etmeye tā ecel-i muḳadder gelince (KM. 2a/9); fıkır ü endişesi azar ve fesāda varur ve korkuya düşer sevdā sebebinden (KM. 11b/1-2); her gün bir dirhem yumuşak tuz yiye kāsniyle (KM. 18a/3); başı ve ma'deyi arıdalar otıla (KM. 18b/9); ol tamar budağ budağ olur tenün cümlesine dağılmışdur gevdeye ve endāmlara gıdā vermek için (TM. 9a/10-11).

3.2.1.4. Şart Cümlesi Aykırılıkları

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Türkçede yüklemi şart kipiyle çekimlenmiş cümlelerin yardımcı cümle olarak kullanıldığı ve çoğunlukla şartlı birleşik cümle olarak isimlendirilen cümlelerde şart cümlesi temel cümleden önce gelir. Bu durum Türkçenin bütün dönemleri için geçerlidir. Türkçede şartlı birleşik cümle adlı bir cümle türü olmadığı, şartlı birleşik cümlelerin aslında basit yapıları olduğu şeklindeki görüşler (Gülsevin, 1990), (Karahan, 1994) konumuzla doğrudan ilgili olmadığı için – isimlendirmesi ve tanımı nasıl yapılırsa yapılsın konumuz şart eki taşıyan cümle unsurunun cümle içerisindeki yeridir-tartışılmayacaktır. “*Şartlı birleşik cümlede yardımcı cümle önce, asıl cümle sonra gelir ki tabî bu Türkçenin asıl unsurunun tâlî unsurdan sonra gelmesi prensibine de uygundur* (Ergin, 1993:382).”

Şartlı birleşik cümlede şart cümlesinin yeri Eski Türkçe döneminde de temel cümlelerin önüdür. Hem Orhun Abideleri’nde ve hem de özellikle çalışmamızla ilgili olması açısından önem arz eden Uygur tıp metinlerinde bu durum açık olarak görülmektedir: “*ol yergerü barsar türük bodun ölteçi sen* (Tekin, 2006:46, BK. K6)” “*kaşu kişi kiçä ädgü körmäsär kara açkünün ögsüz bağırınka içiñä pitpidini saçıp, otka kömüp, köbikin alıp, közgä sürtgöl; kiçä ädgü körür* (Gabain, 2003: 237).” “*kaçan ki ol tesbihe meşgöl olsa feriştelar dañı tesbihe meşgöl olurlar* (Cemiloğlu 1994:122, 3b/3).”

Taranan metinler içerisinde özellikle Edviye-i Müfrede’de görülen ve şart cümlesinin sona atılması şeklinde ortaya çıkan aykırılık yazarın üslubuyla ya da konuşma dilinin tesiriyle ilgili olmalıdır. Diğer eserlerde örneğinin çok az olması ve Eski Türkçe döneminden itibaren dilde bu türden aykırılıklara çok fazla tesadüf edilmemesi bu düşüncüyü destekler niteliktedir.

sağlığa sebebdür eger oranıla olurısa. (TM.25b/1), çakır dikenî; şovukdur, kurudur, ma’deyi şafrâdan arıdur ve fâlic olana yaqu etseler nâfi’dür, iki diremin şarâbıla içürseler (EM.14a/4),ve anuñ tohmı ‘avratlaruñ südin arturur, iki dirhem içseler (EM.16a/7), ve yaramaz şularuñ mazarratın giderür ve boğazı balğamdan arıdur

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

bişürüp yeseler (EM.21b/7), ve yüregi kavî eyler ve cānı rāḥat eder ve ‘aqlı arturur bir dāng andan yeseler (EM.27b/1-2), yaraḳāna fāyide ider yaprağını sirkeyile bişürüp yeseler (EM.28b/8), ve endāmuḡ başların oḡuldur dürtseleler (EM.33b/6).

3.2.1.5. Ki’li Cümleler

Metinlerin tamamında çok fazla kullanılan ve adeta tıp metinlerinin kalıplaşmış yapılarından olan ki(m)’li cümleler, üzerinde biraz daha fazla durulması gereken bir özellik arz eder.

‘Ki’ edatı ile kurulmuş cümleleri ki’li birleşik cümle olarak niteleyen Muharrem Ergin “*yabancı asıllı olan ve Türkçe için normal olmayan bu birleşik cümle Farsçadan geçmiş bulunan ki edatıyla ve onun Türkçesi olarak eskiden kullanılan kim edatıyla yapılan birleşik cümledir* (Ergin, 1993:383).” şeklinde bir tanım yapmıştır.

Bu konuda farklı görüş benimseyen Saadet Çağatay, “*fiilden sonra gelen ki’ler eski erki’nin kalıntılarıdır ve bazı yerlerde sözcük tekidi veya vurgu kanunlarına uyarak yerlerini değiştirmişlerdir; veya umumiyetle Uygurlardan sonra yeni devrin etkisiyle bu ki’ler Farsça sanılarak cümlede değişikliğe uğramışlardır. Bunun yanında Farsça etkisi olabilecek iki isim unsurunu birbirine bağlayabilen bir ‘ki’ vardır diyelim. Çünkü eski metinlerimizde karşılığı yoktur* (Çağatay 1963).” diyerek iki ismi birbirine bağlayan ki’lerin Farsçadan alınmış olabileceğini ancak fiilden sonra gelen ki’lerin Türkçe kökenli olduğunu ifade etmektedir.

“*Ki, bir cümleyi bir cümleye/cümle topluluğuna, bir cümle topluluğunu da bir başka cümleye/cümle topluluğuna bağlayarak bunlar arasında açıklama, sıralama, karşılaştırma, sebep, sonuç, amaç gibi anlamlar çerçevesinde ilişkiler kurar* (Karahan, 2004:86).” şeklinde bir tanımlama yapan Karahan, “ki” ile kurulan cümlelerde ana cümlelerin başta, yardımcı cümlelerin sonda bulunduğunu, bunun da Türkçenin söz dizimi kurallarına aykırı olduğunu, bu sıralanışta

Farsçanın etkisinin görüldüğünü ifade eder. Ayrıca ana cümlelerin sonda, yardımcı cümlelerin başta kullanıldığı yapıların da bulunduğunu, bu sıralanışın Türkçeye uygunluk gösterdiğini de vurgulayan Karahan bu tip cümle örneklerini de sıralar.

İster Türkçe kökenli olsun, isterse Farsçadan alınmış; ister isimleri bağlasın, isterse fiilleri netice itibariyle ‘ki’ edatının kullanıldığı tarihî metinlerde ve günümüz Türkiye Türkçesinde aykırı bir diziliş mevcuttur. Bu aykırılık incelediğimiz metinlerde diğer aykırılıklardan çok daha fazla ve belirgindir. Bunun sebebini dönemin diğer ürünlerinde de bolca bulunduğu şeklinde açıklamak mümkündür. Ancak gözden ırak tutulmaması gereken önemli bir noktayı da vurgulamakta yarar vardır. Tıp metinleri, konuları gereği içerisinde bol miktarda açıklama barındıran metinlerdir ve bu açıklamaların yapılabilmesi için en uygun yapı cümleler arasında açıklama, sıralama, karşılaştırma, sebep, sonuç, amaç gibi anlamlar çerçevesinde ilişkiler kuran ‘ki’ edatlı cümlelerdir. Taranan metinlerdeki bazı ‘ki’li cümle örnekleri şunlardır:

bu bir ma‘cündür kim yaramaz arzuları giderür (A.77a/17); ben belh şehrinde gördüm kim bir kişide ma‘ide ağrısı vardı (A.90a/5-6); cevārîşdür kim ma‘ideye kuvvet vērür (A.96a/14); nütül şol otlara dērler kim anı kaynadalar ve başı anuñ buğına dutalar ve başa dökeler (A.241a/6-7-8); etlerüñ eyüsi oldur ki süñüke ulaşuñ ola (EM. 2b/11); ve dērler ki anuñ şuyı ‘aķrebi öldürür (EM.12b/6); şol nesneleri bildürür kim ol nesneler şayruluğdan ħaber vērür (TM.4a/8); ol daķı bir endāmdur kim iç yağına beñzer. (TM.13b/6); ikinci ol re‘īs endāmlaruñ kim dedük dimāğdur (TM.14b/1); kıyu şuyı yavuzdur şol sebebden kim ol iki şuya yer cüz’leri çok ħarışur (TM.37a 1-2); ögidici bir otdur kim şovudur can ħomaz kim ħareketi ma‘dene degüre (TM.54b 4); ħamīrsüz etmek ki aña nān-ı fatīr dērler (EM. 4b/2); öksürüğe ki şovuğdan ola giderür (EM. 12b/2-3); diş ağrısına ki şovuğdan ola giderür (MŞ. 60b/6); eger demregünüñ rengi kızılığa māyıl olursa ki ħurıyıcak balıķ pulı gibi nesneler dökilür

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

sebebi ahlāt göyünüp sevdā gālib olmağdandır (MŞ. 130b/4-5); kuru hamîr ki döğülmüş ve elenmiş ola (142b/9).

3.2.1.6. Diğer Aykırılıklar:

Bu aykırılıkların geneli konuşma dilinin etkisiyle cümle içindeki öğelerden bir ya da birkaçının beklenen mantıksal sırasının değişmesidir. Konuşma dilinin etkisi dışında, vurgulu kelimenin yükleme yaklaştırılması ve özellikle zarfı vurgulamak için zarf tümlecinin başa alınması da bu tür aykırılıklara sebep olarak gösterilebilir.

zaħmetsüz cemi^c ahlāt ve füzülü arıdur (A. 81a/11-12) (Cemi^c ahlāt ve füzülü zaħmetsüz arıdur.); *ve eger andan iki direm yılan soķana yedürseler ziyānın giderür. (EM. 9a/10-11)* (Ve eger andan yılan soķana iki direm yedürseler ziyānın giderür.); *ķarın içinde olan ķurtları ķırar ve süddeyi açar ve balğamdan gevdeyi arıdur. (EM.18b/8)* (ķarın içinde olan ķurtları ķırar ve süddeyi açar ve gevdeyi balğamdan arıdur.); *issidür ķurudur anuñıla nesne pişer. (TM.5b/7)* (İssidür ķurudur nesne anuñıla pişer.); *geñezligile ķan anda süzile. (TM.12a/4)* (ķan anda geñezligile süzile.); üç ol ķadar suyla bişüreler (KM. 31a/9) (ol ķadar üç suyla bişüreler)

SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

14. yüzyıldan itibaren tıp içerikli ilk Türkçe yazılı ürünlerin verilmeye başlanmasıyla Eski Oğuz Türkçesi bünyesinde daha çok Arap ve Fars kaynaklarından beslenen bir tıp dili şekillenmeye başlamıştır. Gerek telif gerek tercüme eserlerle 14. yüzyıldan itibaren Eski Oğuz Türkçesi temelinde şekillenen tıp dili standart dilden şekil, söz varlığı ve söz dizimi bakımlarından bazı farklılıklar göstererek özel dil vasfını kazanmaya başlamıştır.

15. yüzyıldan itibaren Eski Oğuz Türkçesinden Klasik Osmanlı Türkçesine geçiş döneminin temel özelliklerinden olan edebî

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

yeniliklerin de etkisiyle tıp dilinde Türkçenin yapısına aykırı teknik terimlerin sayısı artmıştır.

Sadece tıp içerikli eserlerde görülmemekle beraber Türkçenin yapısına aykırı Arapça ve Farsça tamlama yapıları, özel dillerin beslendiği dillerden teknik terimler alma geleneğinin o dönemin Türk tıp diline yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Eski Oğuz Türkçesi tıp dili şekil bilgisi bakımından Standart Eski Oğuz Türkçesinden –IsAr gelecek zaman şeklini –vAn, –vUz kişi eklerini ve –Uban zarf fiil ekini kullanmaması ve –IA zarf yapma ekini bazı sözcüklerde çekim eki sıklığında kullanması bakımlarından ayrılır. Ayrıca konuları ve eserlerde benimsenen üslup sebebiyle –A istek kipi üçüncü şahıs ve geniş zaman üçüncü tekil şahıs çekimleri yaygındır. Eski Oğuz Türkçesi ağızları ve ağız bölgeleri üzerine yapılan çalışmaların yetersizliğinden dolayı şekil özellikleri itibarıyla tıp eserlerini belli bir ağız grubunun ürünleri olarak değerlendirmek (en azından şimdilik) mümkün değildir. Bu hususta daha iddialı değerlendirmeler yapmak konuyla ilgili çalışmaların beklenen düzeye ulaşmasından sonra mümkün olabilir.

Bitki adlarında Arapça kökenli sözcüklerin oranı oldukça yüksektir. Genel olarak Arapça kökenli bitki adlarını kullansalar da hekimler bitkiyi belirginleştirme düşüncesiyle onun diğer dillerdeki adını da vermiştir. Türkçe karşılığı olmayan ya da hekimlerin Türkçesini bilmediği bitkilerin yabancı dillerdeki adıyla birlikte açıklaması da aktarılmıştır.

Hekimler anlam aktarması yoluyla yarı çevirme ve tam çevirme biçiminde bazı bitki adlarını Türkçeye aktarmışlardır.

Organ adlarında Türkçe kullanım oranı %65,71'dir ve bu oran oldukça yüksektir. Temel organ adlarında yer yer alıntı adlar kullanılmış olsa da hekim tercihinin çoğunlukla Türkçeden yana olduğu görülmektedir. Temel organ adları dışındaki organ adlarında

benzetmeye dayalı türetme, anlam aktarması ve alıntılama dikkat çeker.

Hekimler hastalık adlarını da Türkçe, Türkçeye aktarma ve alıntılama biçiminde karışık olarak kullanmış; bu karışıklık eserlere hastalık çeşitliliği değil hastalık adı zenginliği kazandırmıştır. Türkçe adı verilmeyen ya da Türkçeye çevrilmeyen hastalık adlarının alıntılandığı şekli verilmiş, hastalığın belirtileri ya da özellikleri sayılmakla yetinilmiştir. Dönemin tıp metinlerine alıntı olarak giren bazı hastalık adları uğradıkları ses değişiklikleriyle günümüz tıbbında ve halk hekimliğinde halen kullanılmaktadır.

Hayvan adları bakımından da önemli birer kaynak durumundaki tıp metinlerinde hayvan adlarında da Türkçe kökenli adların alıntı adlardan çok daha fazla kullanıldığı görülmüştür. Türkçe kökenli hayvan adları kullanım oranının en düşük olduğu tercüme eser A.da dahi oran %53'tür. Diğer eserlerde Türkçe kökenli hayvan adı kullanım oranı %70-%79 arasındadır. Türkçe kullanım oranı yüksek olmakla birlikte hekimler hayvan adlarında da Türkçe kökenli sözcüklerle alıntıları ayırım yapmadan kullanmışlardır.

Hekimler terkip hazırlarken ölçü konusunda titiz davranmış, hazırlanan terkibe katılacak maddeleri verirken ölçülerini titizlikle ve kişiden kişiye değişmeyecek kesinlikte verme gayretine girmişlerdir. Türk tıbbının İslâm tıbbını kaynak alması ve ilk ürünlerin tercüme karakteri taşıması metinlerde kullanılan ölçü adlarının hemen hemen tamamının Arapça kökenli olmasına sebep olmuştur. Daha çok Araplar tarafından kullanılan ölçülerin bire bir karşılıklarının Türkler tarafından yaygın biçimde kullanılmaması hekimlerin bu ölçü adlarını olduğu gibi almalarını zorunluluk hâline getirmiştir.

Hekimler bitki, organ, hastalık ve ölçü adları dışında kalan diğer sağlık terimlerinde de Arapça kökenli terimleri daha fazla tercih etmişler, birçok terimi de Türkçeye çevirmiş ya da dilin mevcut sözcüklerine terim anlam kazandırmak suretiyle yeni terimler

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

türetmişlerdir. Terimlerin tamamı Türkçeleştirilmemiş, Türkçeleştirilebilen eserlerde de genellikle terimin Türkçe, Arapça, Farsça ve/veya Grekçe karşılıkları birlikte verilmiştir. Bunun sebebi hekim alışkanlığı olmalıdır. Bir terimin diğer dillerdeki karşılığını bilen ve sürekli onu kullanan hekim bir taraftan Türkçe yazma endişesiyle terimin Türkçesini, diğer taraftan da meslek dilinin gereği olarak gördüğü Arapça, Farsça ya da Grekçe karşılığını kullanmış olabilir.

Bu dönem metinlerinde alıntı terimlerin hemen tamamı Osmanlı Türkçesi ürünlerinde de yer alırken Türkçe kökenli terimlerin birçoğu kullanımdan düşmüştür. Bu gerçekten hareketle tıp dilinin başlangıç noktası olan Eski Oğuz Türkçesinden sonra Arapça ve Farsça kökenli terim kullanımının daha da arttığı ve bu dönemde (Osmanlı Türkçesi Dönemi) Türkçenin biraz daha geri planda kaldığı söylenebilir.

İhtisas eseri olmaları sebebiyle dönemlerinin diğer ürünlerine nazaran daha fazla alıntı sözcük de barındırsalar tıp metinlerinin sade bir dille yazıldıklarını ifade etmek mümkündür.

Tıp metinleri genel olarak Türkçenin söz dizimi kurallarına aykırılık göstermez ancak özellikle tercüme eserlerde zaman zaman tercümenin yapıldığı dilin söz dizimi kurallarının ya da tercüme edilen eserin dil kullanımının metinlerde çeşitli aykırı yapılara zemin hazırladığı görülmüştür.

Dönem metinlerinde sıfat-fiil ve sayı sıfatlarıyla kurulmuş sözcük grupları oldukları düşünülerek sıfat unsuru yer değiştirmiş sıfat tamlaması olarak görülmesi mümkün bazı sözcük gruplarında tıp dilinin kalıplaşmış özelliği olarak değerlendirilebilecek sıfat ve sayıların grubun sonuna atılması sık rastlanan aykırı yapıdır.

Sıfat tamlaması olarak değerlendirilebilecek yapılardaki aykırılıkların dışında konuşma dilinin dağınık söz dizimi yapısının eserlere olan geçici yansması nedeniyle diğer sözcük gruplarında da

bazı aykırılıklar görülür ancak bunları tıp diline özgü olarak değerlendirmek doğru değildir.

Metinlerde görülen yer tamlayıcısının sona, yüklem başa, zarf tümlecinin sona, şart cümlesinin sona atılması şeklindeki aykırı yapıları da tıp diline özgü aykırılıklar olarak değerlendirmek yanlış olur. Fakat yukarıda da temas edildiği gibi bu yapıları edebî kaygı taşımayan hekimlerin dil hassasiyeti taşınamalarıyla açıklamak yerinde olur.

Eserlerdeki aykırılıkların bir kısmı dilin bireysel kullanımından kaynaklanan, konu ve dönem itibarıyla diğer eserlerde de görülebilen aykırılıklardır, ancak özellikle sıfat tamlamalarında sayıların isimlerden sonraya atılması ve ki’li cümlelerin sıklığı dönemin tıp diline özgü aykırılıklar olarak değerlendirilebilir. Eserlerde “ki” edatının yapısından kaynaklanan cümle aykırılıkları da dikkat çekicidir. Türk cümle yapısına aykırı olan ki’li cümleler açıklamaların çok fazla kullanıldığı tıp metinlerinin en temel cümle yapısı olarak görülmektedir.

Eserlerde sadece terimler değil diğer sözcük ve sözcük gruplarında da Arapça ve Farsça kökenli sözcükler kullanılmaktadır.

KISALTMALAR

- A.** Terceme-i Akribâdîn (Doğan 2009)
- AF.** Akribâdîn-i Zahîre-i Harzemşâhî (Farsça), Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 1771
- Ar.** Arapça
- ATL.** Arapça – Türkçe Lûgat (Sarı 1982)
- BK.** Burhân-ı Katı (Mütercim Asım 2009)
- BK. K** Bilge Kağan Kitabesi Kuzey Cephesi (Tekin 2006)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- BTS.** Büyük Türkçe Sözlük, (TDK Genel Ağ)
- D.** Derkenar.
- DL.** Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat (Devellioğlu 1995)
- EM.** Edviye-i Müfrede (Canpolat, Önler 2007)
- Far.** Farsça.
- Fr.** Fransızca.
- GB.** Gâyetü'l-Beyân fî Tedbiri Bedeni'l-İnsan (Elbir 2000)
- Gr.** Grekçe.
- KM.** Kitâbü'l-Mühimmât (Özçelik 2001)
- M.** Mücerrebnâme
- MŞ.** Müntehâb-ı Şifâ I (Önler 1990)
- R.** Redhouse Sözlüğü 'Türkçe/Osmanlıca – İngilizce'
- Sl.** Slavca.
- Sür.** Süryanice.
- Stain.** Persian – English Dictionary (Steingass 2005)
- TM.** Tuhfe-i Mübârizî (Erdağı 2000)
- Ydg.** Yâdigâr-ı İbni Şerif (Küçüker 1994)

KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan (1961), "Anlam Alışverişi Olayları ve Türkçe" TDAY Belleten, s.207-273.
- AKSAN, Doğan (2007), *Her Yönüyle Dil - Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK yay. Ankara.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1995), *Türkçenin Grameri*, TDK yay.
- Büyük Türkçe Sözlük, TDK Genel Ağ (<http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- CANPOLAT, Mustafa - Zafer ÖNLER (200), *Edviye-i Müfrefe, Metin-Sözlük*, TDK, Ankara.
- CEMİLOĞLU, İsmet (1994), *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme*, TDK yay. Ankara.
- ÇAĞATAY, Saadet (1963), “*Türkçede ki < erki*”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1963, s.245 – 250.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1995), *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- DOĞAN, Şaban (2008), “*14. – 15. Yüzyıl Tıp Metinlerinde Söz Dizimi Aykırılıkları*”, VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Ankara, 20-25 Ekim 2008.
- DOĞAN, Şaban (2009), *Terceme-i Akribâdîn – Sabuncuoğlu Şerefeddin (Giriş – İnceleme – Metin - Dizinler)*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi)
- DUMAN, Musa (2008), “*Eski Türkiye Türkçesi Devresinde –IA Ekli Zarfların Kullanımı Üzerine*”, Turkish Studies, Volume 3/3, p. 345-355, Spring 2008.
- ELBİR, Zekiye Gül (2000), *Gâyetü'l Beyân fî Tedbiri Bedeni'l-İnsan*, Salih bin Nasrullah (Giriş - İnceleme - Metin - Dizin), (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi)
- ERDAĞI, Binnur (2000), *Tuhfe-i Mübârizî – Hekim Bereket (İnceleme - Metin - Sözlük)*, Ankara, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi)
- ERGİN, Muharrem (1993), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak yay. İstanbul.
- ERGİN, Muharrem (1997), Ergin Muharrem, *Dede Korkut Kitabı II (İndeks - Gramer)*, TDK yay. Ankara.
-

-
- GABAİN, A. Von (2003), *Eski Türkçenin Grameri* (Çeviren: Mehmet Akalın) TDK yay. Ankara.
- GÜLSEVİN, Gürer (1990), *Türkçede -SA Şart Gerundiumu Üzerine*, Türk Dili, Sayı 467, s. 276 – 279, Kasım 1990.
- GÜLSEVİN, Gürer - Erdoğan BOZ (2004), *Eski Anadolu Türkçesi*, Gazi Kitabevi yay. Ankara.
- GÜVEN, Meriç (2009), *Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Tıp Yazmalarındaki Türkçe Organ Adları Üzerine Bir İnceleme*, Türklük Bilimi Araştırmaları, 26. Sayı, s. 109-141, Niğde, Güz-2009.
- KARAAĞAÇ, Günay (2009a), Karaağaç Günay, *Dil Tarih ve İnsan*, Kesit yay. İstanbul.
- KARAAĞAÇ, Günay (2009b), Karaağaç Günay, *Türkçenin Söz Dizimi*, Kesit yay. İstanbul.
- KARAHAN, Leyla (1994), *-sa -se Eki Hakkında*, Türk Dili, Sayı 516, s. 471-474, Aralık.
- KARAHAN, Leyla (2004), *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ yay. Ankara.
- KARAHAN, Leyla (2006), *Eski Anadolu Türkçesinin Kuruluşunda Yazı Dili Ağız İlişkisi*, Turkish Studies, Volume 1/1, p. 1-12, Summer 2006.
- KORKMAZ, Zeynep (2007), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK yay. Ankara.
- KRAMER, Samuel Noah (2009), *Tarih Sümerde Başlar* (Çev. Hamide Koyukan), “*İlk İlaç Formülleri Kitabı*” s.86-91, Kabalcı yay. İstanbul.
- KÜÇÜKER, Paki (1994), *Yâdigâr-ı İbni Şerif (İnceleme - Metin - Dizin)*, Elazığ. (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi)
-

- Mütercim Âsım Efendi (2009), *Burhân-ı Katı*, (Haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs), TDK. yay. Ankara.
- ÖNLER, Zafer (1985), “*Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yazılmış İki Tıp Kitabında Yer Alan Sağlık Bilgisi Terimleri*” Belleten TDK yay. s.89-130. Ankara.
- ÖNLER, Zafer (1990), *Müntehâb-ı Şifâ I (Giriş - Metin)*, Hacı Paşa TDK yay. Ankara.
- ÖNLER, Zafer (1998), “*XIV-XV. Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinin Dili ve Söz Varlığı*”, Kebikeç, Yıl: 3, S.6. s. 157-168, 1998.
- ÖNLER, Zafer (1999), *Müntehâb-ı Şifâ II (Sözlük)*, Hacı Paşa Simurg yay. İstanbul.
- ÖNLER, Zafer (2004), “*XIV.-XV. Yüzyıl Tıp Metinlerinde Türkçe Bitki Adları*” Kebikeç, S.18, s.273-301.
- ÖZÇELİK, Sadettin (2001), *Kitâbü'l Mühimmât*, AKM yay. Ankara.
- ÖZTÜRK, Mürsel (2001), Farsça Dilbilgisi, Murat Kitabevi yay. Ankara 2001.
- Redhouse Sözlüğü Türkçe/Osmanlıca – İngilizce, Sev Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul 1999.
- RONAN, Colin A. (2005), *Bilim Tarihi* (Çev. Ekmeleddin İhsanoğlu, Feza Günergür), TÜBİTAK yay. Ankara.
- SARI, Mevlüt (1982), *El-Mevârid- Arapça – Türkçe Lûgat*, İpek yay. İstanbul.
- STEİNGASS, F. (2005) *Persian – English Dictionary*, Çağrı yay. İstanbul.
- SÜVEREN, Kenan – İlter UZEL (1988), “*İlk Türkçe Tıp Yazmalarına Genel Bir Bakış*”, Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi, s.126-142, İstanbul.
- ŞEHSUVAROĞLU, Bedi (1984), *Türk Tıp Tarihi*, Bursa.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

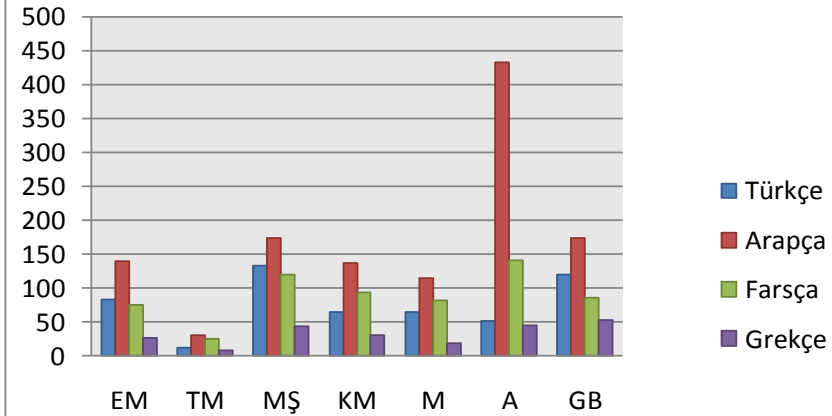
TEKİN, Talat (2006), *Orhon Yazıtları*, TDK yay. Ankara.

ÜÇOKİ Necip (2004), *Genel Dilbilim (Lengüistik)*, Multilingual yay. İstanbul.

EKLER

Grafik I

Bitki Adları

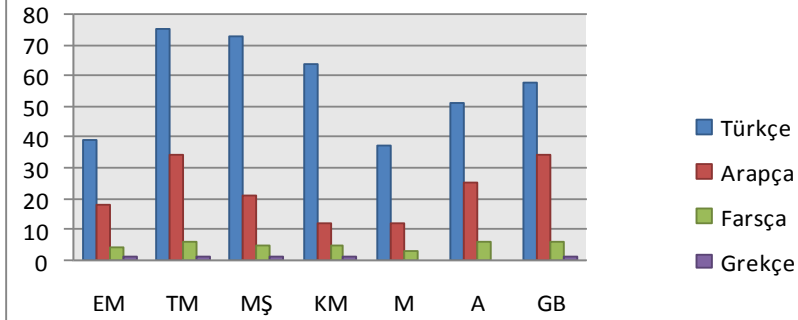

	EM	TM	MŞ	KM	M	A	GB
Türkçe	83 (%26)	12 (%16)	133 (%28)	64 (%20)	65 (%23)	51 (%7)	120 (%28)
Arapça	140 (%43)	30 (%40)	174 (%37)	137 (%42)	114 (%41)	433 (%65)	174 (%40)
Farsça	75 (%23)	25 (%33)	120 (%26)	93 (%29)	81 (%29)	141 (%21)	85 (%20)
Grekçe	26 (%8)	8 (%11)	43 (%9)	30 (%9)	18 (%7)	45 (%7)	52 (%12)

Turkish Studies

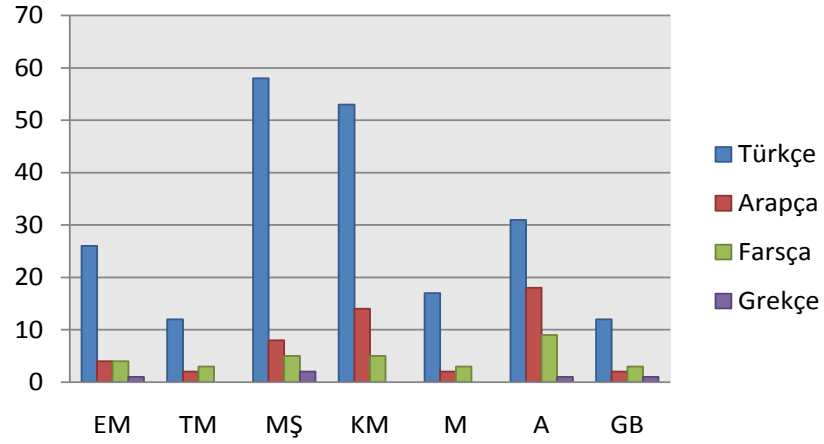
*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Grafik II
Organ Adları

	EM	TM	MŞ	KM	M	A	GB
Türkçe	39 (%60)	75 (%65)	73 (%73)	64 (%78)	37 (%71)	51 (%57)	58 (%59)
Arapça	18 (%31)	34 (%29)	21 (%21)	12 (%15)	12 (%26)	25 (%35)	35 (%38)
Farsça	4 (%7)	6 (%5)	5 (%5)	5 (%6)	3 (%6)	6 (%8)	6 (%5)
Grekçe	1 (%2)	1 (%1)	1 (%1)	1 (%1)	0 (%0)	0 (%0)	1 (%1)

Grafik III
Hayvan Adları

	EM	TM	MŞ	KM	M	A	GB
Türkçe	26 (%79)	12 (%70)	58 (%79)	53 (%74)	17 (%77)	31 (%53)	12 (%70)
Arapça	4 (%12)	2 (%12)	8 (%11)	14 (%19)	2 (%9)	18 (%30)	2 (%21)
Farsça	4 (%6)	3 (18)	5 (%7)	5 (%7)	3 (%14)	9 (%15)	3 (%8)
Grekçe	1 (%3)	0 (%0)	2 (%3)	0 (%0)	0 (%0)	1 (%2)	1 (%1)

ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE EKLERDE GÖRÜLEN YUVARLAKLAŞMALARDAKİ ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ ETKİSİ

Ümit EKER*

ÖZET

Anadolu'da XIII. yüzyıldan başlayarak XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam eden Türkçeye Eski Anadolu Türkçesi adı verilmektedir. Buna mukabil Orta Asya'da XV ve XIX. yüzyıllar arasında Orta Asya Türklüğünün ortak yazı ve edebiyat dili olarak kullanılan dile de Çağatay Türkçesi adı verilmektedir. Farklı coğrafyalarda olmalarına rağmen Arap – Fars edebî geleneğinin birleştirici etkisiyle bu iki edebî dil arasında belli bir yakınlaşma meydana gelmiştir.

Bu çalışmada Çağatay Türkçesinde eklerde görülen yuvarlaklaşmalar üzerinde durulacaktır. Bu yuvarlaklaşmalar, ünsüz erimeleri, dudak ünsüzlerinin baskısı gibi nedenlerle olabildiği gibi, Köktürkçeden beri gelen ve aslı diyebileceğimiz yuvarlaklaşmaların etkisiyle de gerçekleşebilir. Bütün bunlardan farklı olarak Oğuzcanın en güçlü şubesi durumundaki Eski Anadolu Türkçesinin Çağatay Türkçesi üzerinde yuvarlaklaşma yönüyle bir etkisinden de söz etmek gerekir.

Anahtar Kelimeler: Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Köktürkçe, Oğuzca, Yuvarlaklaşma.

THE EFFECT OF OLD ANATOLIAN TURKISH ON THE ROUNDEDNESS SEEN IN THE AFFIXES OF CHAGATAI TURKISH

ÖZET

Turkish in Anatolia, which continued from the XIIIth century to the second half of the XVth century, is named Old Anatolian Turkish. On the other hand, the language, which was used as the common language for writing and literature of Central Asian Turks in Central

* Muğla Üniversitesi Doktora Öğrencisi. umiteker@gmail.com

Asia, between XVth and XIXth centuries, is named Chagatai Turkish. A certain affinity occurred between these two literary languages with the unifying effect of Arabic - Persian literary tradition, although they were in different geographies.

The roundedness encountered in the affixes of Chagatai Turkish will be emphasized in this study. This roundedness can be the result of disappearance of the consonants, pressure of labial consonants or it can occur with the effect of primary roundedness which has come since the time of Kokturkish. Apart from all these reasons, the roundedness influence of Old Anatolian Turkish, which was the most powerful branch of Oghuz language, on Chagatai Turkish should also be mentioned.

Key Words: Chagatai Turkish, Old Anatolian Turkish, Kokturkish, Oghuz, become roundedness.

1. Giriş

Çağatay Türkçesi üzerine bugüne kadar çeşitli düzeylerde bilimsel çalışmalar yapılmış ve bu çalışmalarda Çağatay Türkçesinin özellikleri her yönüyle ortaya konmuştur. Bu çalışmaların sonucunda genel olarak Çağatay Türkçesinde düzlük yuvarlaklık uyumunun tam olarak gelişmediği ifade edilmiş, bunun nedeni de araştırmacılar tarafından kelimelerdeki bazı eklerin ya sadece düz ya da sadece yuvarlak şekillerinin olmasıyla açıklanmıştır (Eckmann 1988: 15, 16, 17).

Bu çalışmada, Çağatay Türkçesiyle XV. yüzyılda Seyyid Kasımî tarafından kaleme alınmış dört destandaki yuvarlak ünlülü ekler ve bu eklerin yuvarlak olma nedenleri irdelenecektir. Çalışmaya kaynaklık edecek eser 1987 yılında Taşkent'te Özbekistan SSR Fen Neşriyatınca yayımlanan *Seyyid Kasımîning Edebiy Didaktik Dastanleri* (SKD) adlı çalışmadır. Eser, Babahan Kasımhanov tarafından kaleme alınmıştır. Eserde öncelikle manzum olarak yazılmış bu destanlar hakkında bilgiler verilmiş, sonra da örnekler üzerinde durulmuştur. Taşkent'te yayımlanan bu eser, Türkiye Türkçesine Ümit EKER tarafından aktarılmış ve verilen örnek parçalar üzerinden Çağatay Türkçesinin özellikleri tespit edilmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Eski Anadolu Türkçesindeki eklerde ve kelime tabanlarındaki yuvarlaklaşma, araştırmacılar tarafından her yönüyle ortaya konmuştur. Bu konuda, yuvarlaklaşmayı kelimelerde ve eklerde olmak üzere iki başlık hâlinde inceleyen Timurtaş'ın çalışması önemlidir. Timurtaş, eklerdeki yuvarlaklaşmayı ünlüsü aslında yuvarlak olan ekler ve sonradan yuvarlaklaşmış ekler olmak üzere iki başlık altında ele almıştır (Timurtaş 1994: 31 – 40). Şahin de konuyu yuvarlaklık ve yuvarlaklaşma başlığı altında incelemiştir. Şahin çalışmasında konuyu, Eski Türkçeden beri devam eden ikinci hece yuvarlaklığı ve Eski Anadolu Türkçesinde meydana gelmiş yuvarlaklaşmalar olarak ikiye ayırmış, eklerdeki yuvarlaklık konusunda da devamlı yuvarlak ünlü bulunduran ekler, devamlı düz ünlü bulunduran ekler, hem düz hem de yuvarlak ünlü ile kullanılan ekler olmak üzere üç başlığa yer vermiştir (Şahin 2003: 38 – 40). Gülsevin ve Boz da yuvarlaklaşmayı, ses olaylarına bağlı yuvarlaklıklar, Dudak ünsüzlerine bağlı yuvarlaklıklar ve Eski Türkçeden devam eden yuvarlaklıklar olmak üzere üç başlık hâlinde ele almışlar, ayrıca yuvarlak ünlülü elerin bir listesini vermişlerdir (Gülsevin ve Boz: 2004: 94, 95). Bu çalışmada, yukarıda bahsedilen çalışmalarda tasnifler esas alınmış, örnekler bu başlıklar altında incelenmiştir. Zira bu yuvarlaklaşmalarda Köktürkçeden gelen aslı şekillerle sonradan yuvarlaklaşan şekillerin tespiti önemlidir. Eski Anadolu Türkçesinin Çağatay Türkçesi üzerinde eklerde ne derece bir etkisinin bulunduğu ancak böyle bir sınıflandırmayla anlaşılabilir.

2. Çağatay Türkçesi ve Seyyid Kasımî

Çağatay Türkçesi, Orta Asya Türklüğünün XV – XIX. yüzyıllar arası edebî lehçesi durumundadır. Bu dönemde Orta Asya coğrafyasında bulunan birçok farklı Türk boyu günlük hayatlarında kendi ağız özelliklerine dayanan dili konuşmalarına rağmen yazı ve edebiyatta Çağatay Türkçesini kullanmışlardır (Eckmann 1988: IX). Çünkü Çağatay Türkçesi, Karahanlı ve Harezmi edebî dili ve geleneğinin son halkası, aynı zamanda bölgede konuşulan bütün lehçe ve ağızlardan daha gelişkin olma özelliğine sahiptir.

Yukarıda sözü edilen yüzyıllar arasında Doğu Türkçesinin en güçlü temsilcisi şüphesiz ki Çağatay Türkçesidir. Yaklaşık dört yüzyıllık bir zaman sürecinde birçok şair ve yazar yetişmiş, Türk edebiyatına birçok eser kazandırılmıştır. Bunlardan en fazla bilineni Ali Şir Nevai'dir. Bütün bu şair ve yazarların ortak yanı, dönemin hâkim edebî geleneğini çok iyi bilmeleri, aynı zamanda da Anadolu'da Oğuzca temelinde gelişen edebî sıçramayı yakından takip etmeleriydi. Yaklaşık IX. yüzyıldan beri Orta Asya coğrafyasında etkili olan Arap ve Fars edebî geleneği, sırasıyla Karahanlı ve Harezmi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

sahalarında daha da geliştirilmiş, Türk'ün kendine has kültürü, dünya görüşü, hayatı ve doğayı algılama gücüyle birleştirilmiş, ortaya bambaşka, ancak çok güçlü bir edebiyat çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra Anadolu'da yetişen şairler de Çağatay sahasında gelişen edebiyatı çok yakından takip etmişlerdir. Osmanlı şairleri Çağatayca şiirler kaleme almışlar¹, Çağatay edebiyatının en güçlü ismi Nevaî'ye nazireler yazmışlardır (Çetindağ: 2006: 44, 45).

Anadolu'da ve Orta Asya'da farklı gelişmeler ve etkiler altında gelişen bu iki edebiyatın birleştirici yönü kuşkusuz Doğu medeniyetinin, yani İslam medeniyetinin etkisi altında ortaya çıkmalarıdır. Aynı kültür dairesine mensup olmanın getirdiği yakınlık, beraberinde sanatçıların birbirlerinin yazdığı eserleri okumalarını hatta birbirlerine nazire yazmalarını getirmiştir. Arap ve Fars edebî geleneği içinde gelişen edebî motifler ve mazmunlar, bu iki edebiyatta büyük oranda korunmuş, bu da ortaya ruh olarak birbirine benzer iki edebiyat çıkarmıştır. Tabii ki bunlar arzulanan gelişmelerdir. Türklüğün farklı kolları arasındaki bu karşılıklı etkileşimler Türk dilinin gelişmesine imkân sağladığı kadar, Türk edebiyatını da zenginleştirir.

Çağatay Türkçesinin kurulduğu XV. yüzyıldan itibaren birçok şair yetişmiştir. Bu çalışmanın konusunu teşkil eden şahsiyet, Seyyid Kasımî de Nevaî gibi XV. yüzyılda yaşamış ve eserler vermiştir. Kasımî bu yönüyle Nevaî'nin çağdaşıdır. Kasımî ile ilgili bilgileri sadece kendi yazdığı eserden elde edebiliyoruz. Döneminin en önemli biyografik eseri olan *Mecâlisü'n-Nefâis*'te dahi adına rastlanmaz (Kasımhanov 1987: 11).

Kasımî'nin dört eseri vardır. *Mecmau'l- AHBâr*, *Gülşen-i Râz*, *Hakikatnâme*, *Sadâkatnâme* adlarını taşıyan bu eserlerin asıl nüshaları Hindistan'ın Rempür şehrindeki Rıza Kütüphanesinde (Kasımhanov 1987: 11).

Kasımî'nin *Hakikatnâme* adlı destanı, eserin son bölümündeki mısralardan anlaşıldığına göre (H. 863, M. 1458-1459) yıllarında tamamlanmıştır. Aynı mısralardan şairin Horasan'da yaşadığı bilgisine de ulaşılmaktadır (Kasımhanov 1987: 16).

Kasımî Orta Asya Türklüğünce çok iyi bilinen Nizamî ve Haydar Harezmi geleneğinin devam ettiricisidir. Bilindiği gibi bu iki şahsiyetin en önemli yönü didaktik eser geleneğini ileri seviyelere taşımalarıdır. Kasımî de bu yola girmiş, didaktik eser yazıcılığına katkıda bulunmuştur. Bu konuda kendisinden önceki sanatçıları ve eserleri çok iyi bilen şair, kendi eserlerini de bu büyük şahsiyetlere

¹ bk. Sertkaya 1970.

nazire olarak kaleme almıştır. Örneğin, şair *Mecmau'l-Ahbâr* adlı eserini, Nizâmî'nin *hamsesinin* birinci destanı olan *Mahzenü'l-Esrâr* ve Haydar Harezmi'nin *Mahzenü'l-Esrâr* adlı eserlerine nazire olarak kaleme alır. Bu eser Timurluların soyundan gelen Ebu Send Mirza'ya ithaf edilmiştir. Eserin yazılış yılı hakkında bilgi yoktur. Şairin ikinci eseri *Gülşen-i Râz*'dir. Yazılış yılı hakkında bilgi bulunmayan eser, Cemaleddin Seyyid Mezid'e ithaf edilmiştir. Şairin üçüncü eseri *Hakikatnâme*'dir. Eser (H. 863, M. 1458-1459) yıllarında yazılmıştır. Şairin son eseri *Sadakatnâme*'dir. Feridüddin Attar'ın *Îlâhinâme* adlı eserine nazire olarak yazılan eser, didaktik anlamda diğer eserlerinden farksızdır (Kasımhanov 1987: 16 - 19).

Doğu edebiyatında, çeşitli hikâyeler anlatarak topluma ve idarecilere öğütler veren eserler didaktik destan olarak adlandırılmaktadır. Arap, Fars ve Türk edebiyatında birçok örneği olan türün gelişmesine Türkler şüphesiz ki çok büyük katkılar vermiştir. Fars edebiyatında olgunlaşıp gelişen tür, Türk edebiyatında Nizâmî ile daha başka anlam kazanmıştır. İşte Kasımî de bu geleneğin XV. yüzyıldaki temsilcisidir.

Seyyid Kasımî'nin sanat anlayışında öğreticilik yön ağır basar. Manzum olarak yazılan eserlerin tamamında Doğu geleneği içerisinde önemli yeri bulunan hikâyeler anlatılır ve bu şekilde fert ve toplum hayatında önemli yeri olan olumlu işler ve davranışlar yüceltilir. O, eserleriyle sadece topluma ışık tutmakla kalmaz, edebî olarak ele aldığı hikâyeleriyle devrinin yöneticilerine de yol gösterir. Hemen her eserinde yöneticideki en önemli özelliğin adalet olduğunu vurgular. Şairin Doğu edebiyatına özgü bu tahkiye yöntemini kullanarak dinî ve ahlaki öğütler vermesi, devrin idarî yapısı ve gelişmişlik düzeyi düşünüldüğünde önemli olarak görülmelidir.

3. Lehçe Karışması

Türk milletinin en önemli özelliği sürekli hareket hâlinde olmasıdır. Sürekli hareket esasına dayanan bu yaşam şeklinin de dile yansımaması düşünülemezdi. Orta Asya gibi zor bir coğrafyada gerek ekonomik ihtiyaçlardan, (hayvanlara uygun otlak bulmak ve bu sayede geçimi temin etmek... gibi) gerekse de savaş, tabii afet, kıtlık gibi nedenlerden dolayı sürekli hareket hâlinde olan Türk boyları (Sinor 2003: 18), yabancı kavimlerle karışmalarının yanı sıra kendi içinde de birtakım karışmalar yaşamıştır.

Lehçe karışması bir dilin ağızlarının coğrafî, siyasî, iskân, kültürel vb. sebeplerle ses, yapı, kelime gibi düzeylerde birbiriyle karışarak bir ağız/lehçe tabakalaşmasıyla meydana gelir (Akar 2008b: 616). *Orhun yazıtlarından* itibaren görülen bu karışmalar (Gabain

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

1995: 2), ileriki dönemlerde hızlanarak devam etmiştir. Karahanlı döneminde yazılmış olan *Divanü Lügati't-Türk* adlı eserde bu karışmalara sıkça rastlanır. Kaşgarlı Mahmud eserinde boyların birbiriyle olan dil farklılıklarına işaret etmiştir (Ercilasun 2007: 321). Türklerin X. Yüzyıldan sonra Batı'ya doğru göç hareketleriyle hızlanan bu ağız/lehçe karışımları XIV. yüzyıldaki Harezmi Türkçesi döneminde uç boyutlara ulaşmıştır (Akar 2005: 159).

Sonraki dönemlerde ortaya çıkan çeşitli yazı dillerinde bu yapılar farklı farklı şekillerde kurallaşmıştır. Örneğin XIII. yüzyılda Anadolu'da Oğuzca temelinde ortaya çıkan Eski Anadolu Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesine has şekiller ağızlarda iç içe bulunmaktaydı. Sonraki süreçte Azerbaycan Türkçesi farklı yapıları, Anadolu'daki Osmanlı ve devamındaki Türkiye Türkçesi farklı yapıları koyulaştırıp kurallaştırmıştır. Bu konuyla ilgili bir yazısında Dilaçar, *Dede Korkut Kitabı*'ndaki Azeri Türkçesine has unsurları açıklarken bu konuya değinmiş, ikili şekillerin o dönem ağızlarında birlikte bulunduğunu, dolayısıyla bunların esere yansıdığını belirtmiştir. Dilaçar ayrıca, bu unsurların daha sonraki süreçte iki farklı yazı dili alanında farklı farklı koyulaştırılıp kurallaştırıldığını ifade etmiştir (Dilaçar 1988: 84).

Anadolu sahasında yazılmış ilk eserlerde Doğu Türkçesi unsurlarının bulunmasıyla ilgili olarak da bir takım görüşler ileri sürülmüştür. Türk dili tarihi içinde “olga – bolga” sorunu olarak da bilinen bu tartışmalarda Oğuzca temelinde gelişen Eski Anadolu Türkçesinde bu unsurların bulunma nedenleri tartışılmıştır. Arat bir çalışmada bu unsurlardan dolayı dönemi karışık dönem olarak adlandırmıştır (Arat 1987: 317, 318). Bu dönemde yazılmış eserlerden olan *Behçetü'l-Hadâik* üzerine doktora çalışması hazırlayan Canpolat'a göre bu karışıklığın sebebi yazı dilinin etkisi ve buna yerli özelliklerin kendiliğinden karışmasıdır (Ercilasun 2007: 441). Bu konuda çeşitli yazılarıyla görüşler ileri süren Zeynep Korkmaz, Anadolu'da yazı dilinin sanıldığı gibi XIII. yüzyıl sonlarında ve kendi içinde müstakil olarak başlamadığını, Orta Asya yazı dili ile bağlantılı olarak kurulup geliştiğini ileri sürer. Korkmaz'a göre XI ve XII. yüzyıllarda Orta Asya'da tek yazı dili durumundaki Karahanlı Türkçesinden Eski Anadolu Türkçesine geçiş bu karışık devir ile gerçekleşmiştir. Kısacası Korkmaz'a göre Selçuklular dönemindeki Türkçe bu geçişi sağlayan Türkçedir ve karışık devirdir (Korkmaz 1995: 284 – 285). Bu konuda Şinasi Tekin buraya kadarki görüşlerden farklı bir görüş ileri sürmüştür. Tekin'e göre eski yazı dili geleneğinin etkisi çok sınırlıdır ve bu etkiler sadece o bölgelerden Anadolu'ya gelmiş çok az sayıda kişinin eserlerinde görülür (Tekin 1974: 69). Son olarak Ercilasun'un 1988 yılında Uluslar Arası Türk Dili Kongresinde sunduğu bildirisinde de konu bir başka açıdan ele alınmış, sanıldığı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

gibi *Behçetü'l Hadâik*'in XII. yüzyıl ya da XIII. yüzyılın başında değil XIV. yüzyılda yazıldığı ifade edilmiştir. Ercilasun'a göre bu eserlerin yazarları Orta Asya'daki edebî dili iyi bilen kimselerdir ve bu kişiler Anadolu'ya gelince bu edebî dil ile yazmışlar; fakat eserlerine zaman zaman da Oğuzca özellikleri yansıtmışlardır (Ercilasun 2007: 441).

4. Çağatay Türkçesinde Yuvarlaklaştırma

4.1. Köktürkçede Her Zaman Yuvarlak Olan Ekler

4.1.1. $-sU^2n$ (Emir Kipi Üçüncü Teklik şahıs Eki): *ayıtsun* “söylesin” (SKD 1987: 72, 144), *bilsün* (SKD 1987: 111), *kalmasun* (SKD 1987: 129), *yesün* (SKD 1987: 46), *yetsün* “ulaşsın” (SKD 1987: 136), *alsunlar* (SKD 1987: 113).

Köktürkçede tamamen yuvarlak ünlülerle $-zU^2n$ şeklinde kullanılan ek (Tekin 2003: 180), Eski Anadolu Türkçesinde de $-sU^2n$ şeklinde yuvarlak ünlülüdür (Gülsevin ve Boz 2004: 135).

Çağatay Türkçesinde ise yuvarlak $-sU^2n$ ekinin yanı sıra *-dek* eki de (Eckmann 1988: 118) üçüncü teklik şahıs emir eki göreviyle kullanılabilmektedir. Bu anlamda Eski Anadolu ve Çağatay Türkçesi Köktürkçedeki şekli devam ettirmiştir. Ek, çalışma metninde altı ayrı kelimeye yedi kez kullanılmıştır. Ekin bu yuvarlak kullanımlarında Köktürkçeden beri gelen aslı şekillerin korunması etkili olabileceği gibi, Köktürkçedeki şekilleri büyük oranda devam ettiren Eski Anadolu Türkçesindeki yuvarlaklaşma eğiliminin de payı bulunabilir.

4.1.2. Ettirgenlik (Fiilden Fiil) Ekleri

4.1.2.1. $-DU^2r$ Eki: *azdur-* “yoldan çıkart-” (SKD 1987: 102), *öltür-* (SKD 1987: 129), *öltürtür-* (SKD 1987: 72, 143), *öltürüngüz* “öldürünüz” (SKD 1987: 113), *tındururlar* “avuturlar, teskin ederler” (SKD 1987: 61).

Köktürkçede ettirgenlik göreviyle $-tU^2r$ şeklinde kullanılan ek (Tekin 2003: 96), tamamen yuvarlak ünlülüdür. Bu yuvarlak ünlülü kullanımlar Eski Anadolu ve Çağatay Türkçesinde $-dU^2r$ (Şahin 2003: 72, Eckmann 1988: 17) şeklinde devam etmiştir. Ek metinde üçü ayrı kelimeler olmak üzere beş kez kullanılmıştır. Bu anlamda Eski Anadolu ve Çağatay Türkçesi Köktürkçedeki aslı şekilleri devam ettirmiştir.

4.1.2.2. $-U^2r$ Eki: *kêçür-* “affet-” (SKD 1987: 50, 90), *yetür-* “ulaştır-” (SKD 1987: 62).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Köktürkçede tamamen yuvarlak ünlülü olarak $-GU^2r$ şeklinde kullanılan ek (Gabain 1995: 59), Eski Anadolu Türkçesinde $-U^2r$ (Şahin 2003: 72) şeklinde yuvarlak ünlülüdür. Esasen Eski Anadolu Türkçesinde de ettirgenlik göreviyle kullanılan bir $-gU^2r$ (Şahin 2003: 72) eki vardır. Ancak, kanaatimizce ekin bu şekilde kullanımı, Anadolu'ya göç etmiş farklı Türk boylarının oluşturduğu bir ağız çeşitliliğinin edebî dile yansımalarının sonucudur. Bu kullanım yaygın bir kullanım değildir. Çünkü Oğuz boylarının dilinde ekin başındaki “g” sesi çoğunlukla erimiştir.

Çağatay Türkçesinde ise ek, ettirgenlik eki olarak $-ğAr$, $-kAr$, $-GU^2r$ şekillerinde kullanılmakla birlikte (Eckmann 1988: 46), ekin başındaki “g” ünsüzünün eridiği $-U^2r$ ’lu (Eckmann 1988: 47) yapıların bulunduğu da bilinmektedir. Özellikle ekin erimiş şekillerinin kullanılmasında bir Eski Anadolu Türkçesi etkisinden söz edilebilir. Çünkü Çağatay sahasındaki aslî şekillerin “g” erimesiz olarak bulunması gerekir. Metinde iki ayrı kelime üç kez kullanılmıştır. İki kelime gibi sınırlı bir kullanım, bu etkinin önemli göstergesidir.

4.1.2.3. $-GU^2r$ Eki: *azğur*- “yoldan çıkart-” (SKD 1987: 62), *bitkür*- “bitir-, tamaml-” (SKD 1987: 131), *yetkür*- “ulaştır-” (SKD 1987: 73, 91, 123).

Yukarıda ettirgenlik ekinin kullanımları görülmektedir. Bir önceki örnekte de belirtildiği gibi ekin Köktürkçedeki kullanımı $-GU^2r$ şeklindedir.

4.1.3. $-(U^2)r$ (GeniÇZaman Eki): *alurmen* “alırım” (SKD 1987: 50), *saturmën* “satarım” (SKD 1987: 69, 127), *aytursën* “söylersin” (SKD 1987: 62), *bolursan* “olursun” (SKD 1987: 122), *aytur* “söyler” (SKD 1987: 48, 100), *bilür* “bilir” (SKD 1987: 65, 111), *barursız* “varırsınız, gidersiniz” (SKD 1987: 139), *ayurlar* “söylerler” (SKD 1987: 62), *tındururlar* “avuturlar, teskin ederler” (SKD 1987: 61).

Köktürkçede genellikle $-(U)r$ nadiren $-Ar$, tek tük de $-(I)r$ (Gabain 1995: 80) şeklinde kullanılır.² Köktürkçede genellikle yuvarlak ünlülü olarak kullanılan ekin yardımcı ünlüsü, Eski Anadolu Türkçesinde her zaman yuvarlak ünlülüdür (Karadoğan 2003: 174).

² Ekin düz ünlülü olarak kullanımı çok sınırlı olduğu için Köktürkçede her zaman yuvarlak ünlülü olan ekler grubunda değerlendirilmiştir. Çünkü ekin bu türlü kullanımı, genel kuralı bozacak kullanım sıklığına sahip değildir.

Çağatay Türkçesinde ekin yardımcı ünsüzü genellikle yuvarlak olarak ($-U^2$) gelmesine karşın, seyrek olarak genişlemiş ($-A$) şekillerine de rastlanır (Eckmann 1988: 126).

Ekin yuvarlak ünlüyle kullanımlarında Köktürkçeden gelen aslî şekillerin korunması eğilimi olabileceği gibi Eski Anadolu sahasında yoğun olarak görülen yuvarlaklaşma eğiliminin de etkisi bulunabilir. Yukarıdaki örneklerde ekin şahıs ekleriyle kullanımı görülmektedir.

4.1. Köktürkçede Kısmen Yuvarlak Olan Ekler

4.2.1. **-Um (Fülden Ğim) Yapma Eki:** *ölüm* (SKD 1987: 90, 98, 118, 125).

Köktürkçede ekin yardımcı ünlüsünün yuvarlak ünlülü olarak kullanımı seyrek (Gabain 1995: 53).

Eski Anadolu Türkçesinde ekin yardımcı ünlüsü ünlü uyumlarına girmiş (Gülsevin ve Boz 2004: 158), hem düz hem de yuvarlak ünlülü olarak kullanılmıştır.

Çağatay Türkçesindeki şekli de Eski Anadolu Türkçesindeki gibi hem düz hem de yuvarlak ünlülüdür (Eckmann 1988: 40). Bu anlamda ekin hem Eski Anadolu hem de Çağatay Türkçesindeki kullanımı Köktürkçeden bir sapma olarak değerlendirilebilir. Ancak, ekin yuvarlak ünlülü olarak kullanımında ekin aslını teşkil eden $-m$ 'nin dudak ünsüzü olmasının etkisi vardır. Bilindiği gibi dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı bir etkisi söz konusudur. Metinde bir örnekte rastlanılan ekin yuvarlak ünlülerle kullanımı sınırlıdır.

4.2. Sonradan Yuvarlaklaşan Ekler

4.3.1. **Bilinen Geçmiş Zaman Eki:** *kördüm* (SKD 1987: 73, 146), *oldum* (SKD 1987: 29), *alduk* (SKD 1987: 88), *ëşütdük* (SKD 1987: 141), *olduk* (SKD 1987: 111).

Eski Anadolu Türkçesinde birinci ve ikinci şahıslarda yuvarlak ünlülü olarak kullanılan ekin yuvarlak olmasının sebebi birinci teklik şahısta, $-m$, ikinci teklik şahısta $-ñ$, birinci çokluk şahısta ise $-dU^2k$ sıfat fiilinin analogik baskısıdır (Karadoğan 2003: 178).

Çağatay Türkçesinde, $-DI$ ve $-DU$ şeklinde hem yuvarlak hem de düz şekilleriyle kullanılan ek (Eckmann 1988: 120), metinde dördü ayrı kelimeler olmak üzere altı yerde yuvarlak ünlülü olarak kullanılmıştır. Bu sınırlı kullanımlar yuvarlaklaşmanın bu ek düzeyinde başlangıç aşamasında bulunduğunu gösterir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

4.3.2. $+U^2\tilde{n}$, $+nU^2\tilde{n}$ (Çi Hâl Eki): *gerdün* “tozun” (SKD 1987: 149), *munuñ* “bunun” (SKD 1987: 125), *üyniñ³* “evin” (SKD 1987: 116), *üyüñ* “evin” (SKD 1987: 136).

Metinde *üyüñ* ve *üyniñ* örneklerinin bir arada görülmesi, yani ekin hem *-Uñ* hem de *-nIñ* şeklinde iki şekilde kullanılması önemlidir. Bilindiği gibi ilgi hâl eki Eski Anadolu Türkçesinde *-(n)Iñ* (Şahin: 2003: 47), Çağatay Türkçesinde *-nIñ* (Eckmann 1988: 58) biçimindedir. Eski Anadolu Türkçesi etkisi özellikle *-Uñ* şeklinde açıkça görülmektedir. Ek metinde üç ayrı kelime kullanımı bulmuştur. Bu anlamda kullanımı sınırlıdır denilebilir.

4.3.3. $-sU^2z$ (Gimden Ğim) Yapma Eki: *otsuz* “ateşsiz” (SKD 1987: 111), *öksüz* “anasız” (SKD 1987: 47, 91).

Köktürkçede düz ünlülü kelime köklerine her zaman düz ünlülü olarak gelen ekin yuvarlaklaşmasında *-IU²* ekinin analogik baskısı etkili olmuştur (Karadoğan 2003: 176). Eski Anadolu Türkçesinde ekin ünlüsü daima yuvarlaktır (Gülsevin ve Boz 2004: 152).

Metinde iki örnekte rastlanan bu yuvarlaklaşmada Eski Anadolu Türkçesinin yanı sıra, isim köklerinin yuvarlak olmasının da etkisi vardır.

4.3.4. Ğelik Ekleri

4.3.4.1. Birinci Teklik Ğahıs: *könglüm* “gönlüm” (SKD 1987: 97, 109), *közüm* “gözüm” (SKD 1987: 87), *oğlum* (SKD 1987: 141), *sözüm* (SKD 1987: 15), *vücadum* (SKD 1987: 98).

Eski Anadolu Türkçesinde birinci teklik şahıs iyelik ekinin yardımcı ünlüsü daima yuvarlak ünlüdür (Karadoğan 2003: 176). Ekin yuvarlaklaşmasında “m” dudak ünsüzünün etkisi vardır. Çağatay Türkçesinde hem düz hem de yuvarlak ünlülü (Eckmann 1988: 54) olarak görülen eke metinde sekiz farklı kelime on beş yerde rastlanmıştır. Ekin yuvarlak ünlülerle sınırlı kullanımı bir Eski Anadolu Türkçesi etkisini hissettirmekle birlikte bu yuvarlaklaşmada isim köklerinin yuvarlak ünlülü olmasının da etkisi söz konusudur. Yukarıdaki örneklerde isim köklerinin yuvarlak olduğu açıkça görülmektedir.

4.3.4.2. İkinci Teklik Ğahıs: *bendlerüñ* “engellerin” (SKD 1987: 157), *könglüñ* “gönlün” (SKD 1987: 168, 203), *lutfuñ* “lutfun, cömertliğin” (SKD 1987: 247), *özüñ* “özün, kendin” (SKD 1987: 165, 220), *sözüñ* “sözün” (SKD 1987: 201, 220).

³ “üyün” örneği ile karşılaştırmak için alınmıştır.

Eski Anadolu Türkçesinde *-ñ* şeklinde görülen ikinci teklik şahıs iyelik ekinin ünlüsü genellikle yuvarlak ünlüdür. Bu ekin yuvarlak ünlülü olmasında *-(U²)m* birinci teklik şahıs iyelik ekinin analogik bir baskısı söz konusudur (Karadoğan 2003: 177). Çağatay Türkçesinde ek, hem düz hem de yuvarlak ünlüyle kullanılmaktadır.

Metinde on ikisi ayrı kelimeler olmak üzere yirmi iki yerde kullanılmıştır. Ekin yuvarlak ünlüyle bu denli sık kullanılması Çağatay Türkçesinde düzlük yuvarlaklık uyumunun bu ekte oldukça gelişmiş olduğunu göstermektedir.

4.3.4.3. Birinci Çokluk ğahıs: *sözümüzni* “sözümüzü” (SKD 1987: 140).

Eski Anadolu Türkçesinde birinci çokluk şahıs iyelik ekinin yardımcı sesi ve ünlüsü daima yuvarlaktır (Karadoğan 2003: 177).

Çağatay Türkçesinde ekin yardımcı ünlüsü düz ve yuvarlak şekilleriyle kullanılabildiği kadar ekin ünlüsünün sadece düz şekilleri vardır (Eckmann 1988: 54).

Yukarıdaki örnekte ekin yardımcı ünlüsünün yuvarlaklaştığı fakat ünlüsünün düz olduğu görülmektedir. Bu yuvarlaklaşmada da bir Eski Anadolu Türkçesinden etkilenme söz konusu olabilir.

4.3.5. *-U²p* (Fiilden Ğim Yapma [Zarf Fiil]/Öğrenilen GeçmişZaman Eki): *bolub* “olup” (SKD 1987: 90, 120, 121, 128, 131, 136), *boluptur* “olmuştur” (SKD 1987: 63, 73, 125, 139, 146), *êştüb* “işitip” (SKD 1987: 118, 122), *körüb* “görüp” (SKD 1987: 113, 120, 121, 124), *körübdürsen* “görmüşsün” (SKD 1987: 149), *tüşüb* “düşüp” (SKD 1987: 120), *urub* “vurup” (SKD 1987: 44, 46, 46, 62, 72, 96, 97, 119, 126, 143).

Köktürkçede zarf fiil eki *-p*’dir. Ek, ünlü ile biten tabanlara *-p*, ünsüzle bitenlere çoğunlukla *-(I)p*, son hecesinde yuvarlak ünlü bulunanlara da *-Up* şeklinde gelir (Gabain 1995: 84).

Eski Anadolu Türkçesinde ek daima yuvarlak ünlüyle kullanılır (Gülsevin ve Boz 2004: 152).

Çağatay Türkçesinde hem düz hem de yuvarlak yardımcı ünlü alabilen ek (Eckmann 1988: 113, 114), düzlük yuvarlaklık uyumuna girmiştir.

Metinde çok geniş bir şekilde yuvarlak ünlüyle kullanılan ekte, Eski Anadolu Türkçesinin etkisinden söz edilebilir. Ekin yuvarlaklaşmasında *-p*’nin dudak ünsüzü olmasının etkisi büyüktür.

4.3.6. Emir Kipi Ekleri

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

4.3.6.1. İkinci Teklik ğahıs: *bolğul* (SKD 1987: 62).

Köktürkçede sadece düz şekilleriyle görülen ek (Gabain 1995: 79), Eski Anadolu Türkçesinde *-GIʿl* şeklinde sadece düz ünlülü olarak görülür (Gülsevin ve Boz 2004: 133, Şahin 2003: 63). Ancak seyrek de olsa Eski Anadolu Türkçesinde görülür.

Çağatay Türkçesinde *-Ġl/-ĠIn* (Eckmann 1988: 118) şeklinde kullanım bulan ekin yuvarlak ünlülerle kullanımı son derece sınırlıdır. Yukarıdaki örnekte *bol-* fiilindeki “b” dudak ünsüzü ve “o” ünlüsü ekin ünlüsünü yuvarlaklaştırmıştır.

4.3.6.2. İkinci Çokluk ğahıs: *aytung* “söyleyin” (SKD 1987: 130, 134, 139), öltürüngüz “öldürünüz” (SKD 1987: 113).

Köktürkçede *-(I)ñ/-(U)ñ⁴* şeklinde olan ek (Tekin 2003: 180), Eski Anadolu Türkçesinde *-(U²)ñ/-(U²)ñU²z* şeklinde kullanılır (Gülsevin ve Boz 2004: 134).

Ek, Çağatay Türkçesinde de Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi hem düz hem de yuvarlak şekilleriyle kullanılır. Ancak, ekin *-(U²)ñU²z* kullanımı seyrek (Eckmann 1988: 118).

Metinde iki kelimedede ve dört yerde görülen ekin bu kullanımlarında Eski Anadolu Türkçesinin etkisi açıkça görülmektedir. Özellikle *öltürüñüz* örneğinde bu etki çok belirgindir.

5. Sonuç

Çağatay Türkçesiyle yazılan Seyyid Kasımî’nin Edebî Didaktik Destanları adlı çalışmasında eklerdeki yuvarlak ünlüler incelenmiş ve bunun sonucunda Çağatay Türkçesinin bu metin merkezinde Eski Anadolu Türkçesinden önemli ölçüde etkilendiği sonucuna varılmıştır. Eklerde yapılan incelemede yuvarlak ünlülerin düzlük yuvarlaklık uyumunu bozduğu, hatta bu uyumun gelişmesinde en önemli engel teşkil ettiği anlaşılmıştır. Yuvarlak ünlülü olarak tespit edilen bazı eklerin Köktürkçede de tamamen yuvarlak olmasından hareketle, bu eklerde bir etkiden ziyade, eski şekilleri devam ettirme eğilimi etkili olmuştur. Ancak sonradan yuvarlaklaşan eklerde kelime içindeki dudak ünsüzleri olduğu kadar, yuvarlaklaşma eğilimi bakımından ileri seviyede bulunan Eski Anadolu Türkçesiyle yazılan edebî metinlerin de etkisinden söz edilebilir. Çünkü o dönemde Çağatay ve Anadolu sahası edebî gelişmeleri ve edebî

⁴ Tekin çalışmasında ekin *-(x)ñ* şeklinde olduğunu belirttikten sonra *sü bar-ñ... altun yılda olor-uñ* örneklerini vermektedir. bk. Tekin 2003: 180) Buradaki *olor-uñ* örneğinde ekin yardımcı ünlüsünün yuvarlak olduğu açıkça görülmektedir.

eserleri karşılıklı olarak takip edilmekteydi. Bu nedenle bu iki edebiyat arasında karşılıklı bir etkileşimin olması kaçınılmazdır. Bu etki, çalışmamızda özellikle Köktürkçede kısmen yuvarlak ve sonradan yuvarlaklaşan eklerde kendisini göstermektedir. Aşağıdaki tabloda yuvarlak ünlüyle karşımıza çıkan eklerin kullanım sıklığı gösterilmiştir.

Ekin Türü	Kul. Kel. Say.	Kul. Sık.
-sUn (Emir Kipi 2. Teklik. Şahıs Eki)	6	7
-DÜr (Ettirgenlik / Fiilden Fiil Yap. Eki.)	3	5
-Ur (Ettirgenlik/Fiilden Fiil Yapma Eki)	2	3
-GUr (Ettirgenlik/Fiilden Fiil Yap. Eki)	3	5
-Ur (Geniş Zaman Eki)	23	45
-Um (Fiilden İsim Yapma Eki)	1	4
-dU (Bilinen Geçmiş Zaman Eki)	4	6
-Uñ, -nUñ (İlgi Hâl Eki)	3	3
-sUz (İsimden İsim Yap. Eki)	2	3
-Um (İyelik 1. Teklik Şahıs Eki)	8	15
-Uñ (İyelik 2. Teklik Şahıs Eki)	12	22
-UmIz (İyelik 1. Çokluk Şahıs Eki)	1	1
-Up (Fiilden İsim/Zarf F./Öğ. Geç. Z. Eki)	12	36
-GUl (Emir Kipi 2. Teklik Şahıs Eki)	1	1
-Uñ/-UñUz (Emir Kipi 2. Çokluk Şah. Eki)	2	4

KAYNAKÇA

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- AKAR**, Ali, (2005), *Türk Dili Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- AKAR**, Ali, (2008a), “Karışık Dillilik Bakımından Gülistan Tercümesi”, *Problemi Filologii Narodov Povolçiya* (Bildiri Kitabı), Moskova, s. 20 – 24.
- AKAR**, Ali, (2008b), “Kırım Tatarcasında Oğuzca Unsurlar”, *Uluslararası II. Türkoloji Kongresi Bildiriler II*, Mecdunarodniy Simpozium Dokladı, T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı - Kırım Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi, Simferopol, Kırım – UKRAYNA, s. 614 - 624).
- ARAT**, Reşit Rahmeti, (1987), *Makaleler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- BURAN**, Ahmet, (2008), *Makaleler*, (= Turkish Studies Series – V), Ankara.
- ÇETİNDİĞİ**, Yusuf, (2006), “Ali Şîr Nevâî’ nin Osmanlı Şiirine Etkisi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ÇELİKBAY**, Ayhan, (2006), “Yeni Uygar Türkçesindeki Ses Hadiselerine Art Zamanlı Bir Bakış” , *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 15, s. 107 – 129.
- DİĞLAÇAR**, Agop, (1988), “Türk Lehçelerinin Meydana Gelişinde Genel Temayüllerin Koyulaşması ve Körlenmesi, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi* 1957, s. 83 – 93.
- ECKMANN**, Janos, (1958), “Çağatay Dili Hakkında Notlar” , *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 115 – 126.
- ECKMANN**, Janos, (1988), *Çağatayca El Kitabı*, (Haz. Günay Karaağaç), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- ECKMANN**, Janos, (1989), “Memluk Kıpçakçasının Oğuzcalaşmasına Dair” , *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1964, s. 35 – 41.
- EKER**, Ümit (2004), *Seyyid Kasımî’nin Destanlarının Metin, Aktarım ve Dil İncelemesi (Ses ve Şekil Bilgisi)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.

- ERCİLAŞUN**, Ahmet Bican, (2007), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- GABAĞN, A.VON**, (1995), *Eski Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GÖKÇE**, Aziz, (2009), “Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine Dudak Uyumu ve Ünsüz Uyumu”, *Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4 / 3, Bahar, s. 991 – 1012.
- GÜLSEVGİN**, Güner, BOZ, Erdoğan, (2004), *Eski Anadolu Türkçesi*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- GÜLSEVGİN**, Selma, (2007), “Karay Türkçesinde Oğuzca Unsurlar”, *Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2 / 2, Bahar, s. 300 – 306.
- ĞNAN**, Abdülkadir, (1989), “Kazak ve Kırgız Yazı Dillerinde Dudak Benzeşmesi (Labial Attraksiyon) Meselesi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1964*, s. 67 – 76.
- ĞNAN**, Abdülkadir (1956), “Karışık Lehçelerle Yazılan Türkçe Eserler” , *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Şubat, Cilt: 5, Sayı: 53, s. 272 – 275.
- KARADOĞAN**, Ahmet (2003), “Eski Anadolu Türkçesinde Yuvarlaklaşan Ekler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 2001*, Cilt: 1 – 2, Sayı: 44, s. 171 – 179.
- KARAHAN**, Leyla, (2006), “Eski Anadolu Türkçesinin Kuruluşunda Yazı Dili Ağız İlişkisi” , *Turkish Studies / Türkoloji Dergisi I*, Sayı: 1, s. 9 – 18.
- KASIMHANOV**, Babahan, (1987), *Seyyid Kasımiyning Edebiy Didaktik Dastanleri*, Özbekistan SSR Fen Neşriyatı, Taşkent.
- KORKMAZ**, Zeynep, (1995), *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÖLMEZ**, Zuhale, (2007), “Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 9, s. 173 – 219.
- SERTKAYA**, Osman Fikri, (1970), “Osmanlı Şairlerinin Çağatayca

-
- Şiirleri”, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: XVIII, s. 133 - 138.
- SİNOR**, Denis, (2003), “İç Asya Kavramı”, *Erken İç Asya Tarihi*, (Derleyen: Denis Sinor), İletişim Yayınları, İstanbul.
- HAĞN**, Hatice, (2003), *Eski Anadolu Türkçesi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- TAVKUL**, Ufuk, (2003), “Karaçay Malkar Türkçesinin Çerek (Yukarı Balkar) Diyalektinde Tespit Edilen Ses Değişimleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 142, Şubat, s. 189 – 208.
- TEKİN**, Şinasi (1974), “1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde 'olga – bolga' Sorunu”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1973 / 1974, s. 59 – 157.
- TEKİN**, Talat, (2003), *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, İstanbul.
- UĞURLU**, Mustafa, (2002), “Kırgız ve Türkiye Türkçesi Arasında Bire Bir Kelime Eşdeğerliği, 'Camiyla' Romanındaki Meseleler Üzerine”, (Yay.: Nurettin Demir – Fikret Turan), *Scholarly Depth and Accuracy. A Festschrift to Lars Johanson*, Grafiker Yayınları, Ankara, s. 389 – 401.
- YILDIZ**, Mustafa, (2009), “Nogay Türkçesinin Söz Varlığındaki Divanü Lügati’t-Türk Kaynaklı Oğuzca Kelimeler”, *Turkish Studies - Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4 / 3, Bahar, s. 2322 – 2337.

KARIŞIK DİLLİ ESERLERE FARKLI BİR BAKIŞ

*Mevlüt ERDEM**

*Mustafa SARI***

ÖZET

Oğuzcanın gelişiminde karışık dilli eserlerin ayrı bir yeri vardır. Hem Oğuzca hem de Doğu Türkçesi özelliklerine sahip olan karışık dilli eserlerin, bazı önemli ses ve biçim bilgisi özellikleri açısından benzer dağılımları sergilemedikleri görülür. Eserlerdeki bazı edatların dağılımları incelendiğinde ise kuvvetli bir Doğu Türkçesi etkisi hissedilir. Söz varlığına ait bazı kelimeler de bu eserlerin tarihî Türk lehçeleriyle olan yakın bağlatısını verir.

Anahtar Kelimeler: Karışık dilli eserler, edatlar, ses bilgisi, biçim bilgisi, söz varlığı.

NEW PERSPECTIVES TO THE WORKS OF MIXED DIALECT

ABSTRACT

Mixed dialect works which exhibit Oghuz and Eastern Turkic features have a special place in the development of Oghuz Turkic. When mixed languages works which have both Eastern Turkic and Oghuz Turkic features are examined, it is seen that they do not share the same exact distribution in whole sources. The use of some postpositions shows strong Eastern Turkic influence. Some lexical items give close connection with historical Turkic dialects.

Key Words: Mixed dialect works, postpositions, phonological features, morphological features, lexical items.

* Yrd. Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü mevluterdem@gmail.com

** Doç. Dr., Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü msari68@hotmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

1. Giriş

Batı Türk yazı dilinin oluşumu, Türk dili araştırmalarında en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Bugüne kadar elimize ulaşan yazılı belgeler, Batı Türk yazı dilinin başka bir ifadeyle Oğuzcanın XIII. yüzyılda oluşmaya başladığını göstermektedir. Ancak bilindiği gibi, Orhun yazıtlarında, Uygur ve Karahanlı Türkçesine ait yazmalarda, Oğuzcaya ait dil özellikleri bulunmaktadır. Hatta Kâğızlı Mahmut, Divanu Lügati't-Türk'te, bu özelliklerin bazılarını, Oğuzcaya ait vurgusuyla, belirtmiştir. Birçok araştırmacı, Eski Türkçedeki Oğuzca unsurlar üzerine araştırmalar yapmıştır. Demir (2007), bu araştırmalar sonunda ortaya çıkan özellikleri, "Batı Türk Yazı Dilinin Oluşumu" başlıklı yazısında ele almıştır.

Batı Türk yazı dilinin XIII. yüzyıldan önceki durumu, tartışmalıdır. XIII. yüzyıl öncesinde Oğuzların yazılı eserleri var mıydı? Karahanlı Türkçesi ve Doğu Türkçesi arasında belirgin bir ilişki bulunmaktadır; ancak aynı belirgin ilişki Karahanlı Türkçesi ile Batı Türkçesi arasında görülmez.

Bu yüzden Anadolu'da ortaya çıktığı düşünülen ilk Oğuzca eserler hem Oğuzca özellikler hem de Doğu Türkçesi izleri taşımaktadır, bundan dolayı bu eserlere *karışık dilli eserler*¹ denmektedir.

Bu çalışmada, karışık dilli eserlerin ilgili bugüne kadar çeşitli araştırmacılar tarafından dile getirilen özellikler hakkındaki düşüncelerimiz aktarılacak, buna ek olarak tespit ettiğimiz özellikler ele alınacaktır.

Önce, karışık dilli eserler önemli bazı ses ve biçim bilgisi özellikleri bakımından karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Daha sonra karışık dilli eserlerde geçen bazı edatların ve söz varlığı açısından önemli olduğunu düşündüğümüz bazı kelimelerin kullanımları ve tarihsel uzantıları karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır².

¹ Karışık dilli kabul edilen eserler: *Behcetü'l-Hadâ'ik, fî Mev'izeti'l-halâ'ik, Kuduri Tercümesi, Feraiz Kitabı, Güzide ('Akâ'id-i İslâm), Mevlana'nın Türkçe manzumeleri, Şeyyad Hamza'nın bazı manzumeleri*. Mansuroğlu (1960) *Şerhü'l-Menâr*'ı karışık dilli bir eser kabul eder, fakat Tulum (1968) *Şerhü'l-Menâr*'ın Kıpçakça bir eser olduğunu belirtir.

Karışık dilli eserlerdeki Oğuzca ve Doğu Türkçesi arasındaki ilişki konusunda farklı görüşler vardır. Ayrıntı için bk. Demir (2007), Ercilasun (2004), Tekin (1974).

² Karışık dilli eserlerin ayrıntılı ses bilgisi ve diğer özellikleri için bk. Tulum (1968), Mansuroğlu (1960), Canpolat (1967), Buluç (2007d), Buluç (2007a), Mansuroğlu (1954, 1956), Demir (2007), Tekin (1974), Korkmaz (1995a, 1995b, 1995c, 1995d).

2. Türk Dilinde Karışık Dilli Eserlerin Karşılaştırmalı Dil Özellikleri

2.1. Ses Bilgisi Özelliklerinin Dağılımı

Oğuzcanın ilk yazılı eserleri olduğu kabul edilen karışık dilli eserlerin ses ve şekil bilgisi özellikleri üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Burada bu özellikleri tekrarlamak yerine, bazı ses ve şekil bilgisi özelliklerinin karışık dilli eserlerdeki dağılımlarına yer verilecektir.

Karışık dilli eserlerin en önemli özelliklerinden birisi *ol-* / *bol-* ayrımında ortaya çıkar. Karahanlı Türkçesine özgü olan *bol-* fiili, Oğuzcada *ol-* biçimindedir (Korkmaz 1995b:284). *Ol-/bol-* biçimlerinin karışık dilli eserlerdeki kullanımları birbirinden farklıdır. Kudurî Tercümesi (=KT) ve Ferâiz Kitâbı'nda (=FK) *bol-* sabittir (Tekin 1974; Korkmaz 1995a:357). Behcetü'l-Hadâ'ik'de (=BH) her iki biçim de geçer; ama *bol-* biçimi baskındır (Buluç 2007a:85; Canpolat 1967:172). *Şerhü'l-Menâr*'da (=gM) ise hem *bol-* hem de *ol-* biçimleri sık kullanılır (Mansuroğlu 1960:370).

Diğer önemli bir değişim de kelime başı çift dudak ünsüzü /b/'nin, diğdudak ünsüzü /v/'ye dönüşmesiyle ilgilidir. Doğu Türkçesi metinleri *b-* ünsüzünü taşırlar: *bar* „var“, *bar-* „var-“, *bir-* „ver-“. Korkmaz (1995) bu konuda 12, 13. asırlarda Oğuzcada *b->v-* değişiminin başlamadığına hükmeder ve Oğuz Türkçesini bu açıdan Karahanlı Türkçesiyle birleştirir. Karışık dilli eserler, bu özellik açısından incelendiğinde BH ve KT'de söz başı *b-*,li kullanımların, FK'de ise *v-*,li kullanımların baskın olduğu görülür. Bu açıdan bakıldığında eserlerde bir birliktelik görülmez.

Eski Türkçedeki söz içi /d/ sesi (*tod-*, *edgü*) Karahanlı Türkçesinde sızıcı, diğ arası /d/'ye (*toğ*, *edgü*) ve Eski Anadolu Türkçesinde de /y/'ye (*gey-*, *ayır-*, *eyü*) dönüşmüştür (Demir ve Yılmaz 2009). Karışık dilli eserlerde Eski Türkçedeki /d/ sesi bazı istisnalar dışında düzenli olarak /y/'ye dönüşmüştür. BH, FK ve KT'de geçen konuyla ilgili bazı örnekler şunlardır: *ayruķ lar* „bağkaları“, *eygü* „iyi“ (BH, KT), *ķayģu* „kaygı“ (BH, KT, FK), *uyı-* „uyumak“ (BH, FK), *yıyıla-*, *yıyıla-* „kokla-“, (BH, KT), *iyi* „sahip“ (KT). Aynı eserlerde bazı kelimelerde söz konusu değişim gerçekleşmemiştir: *idi*, *iği*, *izi* „sahip“ (BH, FK), *bodak* „boya“ (BH).

Türkçede /ğ/, /g/ seslerinin çok heceli kelimelerin sonunda ve yapım/çekim eklerinin başındaki durumu, Türk dilinin tarihsel

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

dönemlerini veya eserlerin özelliklerini belirlemede kullanılan önemli ölçütlerden biridir. Eski Türkçenin hece ve ek bağarında -ğ/-g ünsüzleri ile birden fazla heceli kelimelerin sonseslerinde bulunan -ğ/-g ünsüzleri, XIII. yüzyıl sonlarına doğru Oğuz-Türkmen lehçelerine dayanan Güneybatı Türkçesinde artık kurallı olarak eriyip kaybolmuştur: *kapığ* > *kapu*, *sevig* > *sevü*, *belgür* > *belür* (Korkmaz 1995b:280). Bu konuda karışık dilli eserlerde özellikle BH, FK ve KT'de Oğuzca eğilimler baskındır: *belür*- (FK), *ölü* (FK), *k amu* (FK, KT), *arı* „temiz“ (FK, BH), *aru* (ğM), *görklü* (ğM). Ancak bu kuralın dışında kalan örnekler de oldukça fazladır (Canpolar: 1967: 171): *apuğ* (BH), *uluğ* (BH), *ölüg* (KT), *bolğan* „olduğu“ (ğM) gibi.

Yukarıda anlatılan /ğ/, /g/ seslerinin kelimelerde sergiledikleri ikili kullanımlar, söz başı /d-/ ~ /t-/ için de söylenebilir. Bu konuda Divanu Lügati't-Türk'te Oğuzların söz başı ötümsüz /t/'yi ötümlü olarak kullandıkları bilgisi yer alır: *d'*yi *t'*ye ve *t'*yi de *d'*ye çevirmek Oğuzların bir uygulamasıdır ve diğer Türk lehçelerine ters düşen bir tutumdur. Türkler *tewe*, Oğuzlar *deve* der. Türkler „dahi, üstelik“ anlamında *taqı*, Oğuzlar *daqı* der (DLT 2005:302). Karışık dilli eserler /d-/ ~ /t-/ konusunda benzer özellikler gösterirler. Eserlerde hakim olan özellik Eski Türkçedeki söz başı ötümsüz /t/'lerin ötümlüleşmesidir: *düne*- „gecelemek“ (BH, KT), *dünün* „geceleyin“ (KT), *dütün* „duman“ (BH), *depren*- (BH). Fakat, eserlerde ikili kullanımlar da oldukça yaygındır: *tağ* ı ~ *dağ* ı (BH), *t oğ* ~ *doğ*- (BH, FK), *tört* ~ *dört* (KT), *tê* ~ *de*- „demek“ (ğM). Bazı kelimelerin eser boyunca tek biçimlerinin kullanılmasına da bazı metinlerde rastlanır: *takı*, *turur*, *taş*, *Teñri* (KT).

Türk dilinde çok tartışılan konulardan biri de kapalı *e*'nin varlığıyla ilgilidir. Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıcada kök hecede *e* sesi için *ye* (ع) yazılığ yaygındır. Araştırmacılar, bugün Türkiye Türkçesinde *e* ile söylenip de Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıcada *ye* ile iğnetlenmiş köklerde bir *é* görme eğilimindedirler (Yılmaz 2007:531). Yazımlar dikkate alındığında karışık dilli eserlerin *i*'li yazımları tercih ettiği söylenebilir. BH, FK ve KT'de *i*'li biçimler oldukça yaygındır: *bir*- „vermek“, *biş* „beğ“, *di*- „demek“, *irte* „şabah“, *it*- „etmek“, *yir* „yer“ (Buluç 2007a:85); *yi*-, *di*-, *yiñ*, *irte*, *yit*-, *biş* (Korkmaz 1995a: 358); *bir*- „vermek“, *biş* „beğ“, *bişinç* „beğinci“, *di*- „demek“, *it*- „etmek“ (Tekin 1974). Karışık dilli eserlerin Doğu Türkçesiyle olan bağlantıları düşünüldüğünde, /i/'li yazımların tercih edilmesi olağan bir durum olarak karışılmalıdır. Karahanlı Türkçesinin güçlü bir devamı olan Çağatay Türkçesinde /e/, /i/ farklılaşması görülmez. Çağatay Türkçesi kök hecedeki açık ve kapalı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

e seslerinin *i*'ye deġiřirmiř, açık ve kapalı *e* karřılıġı da kaybolmuştur: *sen* > *sin*, *sew-* > *siv-*, *eşid-* > *işit-*, *beş* > *biş* vb. (Demir ve Yılmaz 2009:72).

2.2. şekil Bilgisi Özelliklerinin Daġılımı

Biçim bilgisi açısından deġerlendirildiġinde, karışık dilli eserlerin irili ufaklı çok farklı biçimsel özelliġi bünyesinde barındırdıġı görülür. Burada bütün bu biçimsel özelliklerden bahsedilmeyecek, sadece eserler karřılařtırıldıġında önemli sonuçlar elde etmeye yarayacak bazı özellikler üzerinde durulacaktır.

Üzerinde durulması gereken birinci özellik geniş zamanın olumsuz biçimidir. Divanu Lügati't-Türk'te geniş zamanın olumsuz çekimi hakkında da önemli bilgiler yer alır. "Olumsuzunda deġiřik bir özellik göze çarpmaz: *'men barmasmen, ol barmas* denir ki 'ben gitmem, o gitmez' demektir. Oġuzlarla öbür Türkler arasında ayrılık yoktur." (II, 65) Kâġgarlı, geniş zaman kipinin baġka çekimleri için de *olar barmaslar, bular barmaslar, biz barmasmız* gibi örnekler vermiştir (Korkmaz 1995c:250)." Kâġgarlı Mahmut'un belirttiġi geniş zamanın olumsuz biçimi *-mAs* bazı karışık dilli eserlerde son derece yaygındır: *bolmas, k omas, sevmes* (BH), *bulmas, sınmas* (FK), *oķ umas erse* (KT), *olunmaslar* (ġM) gibi. Az da olsa *-mAz*'lı biçimler FK'de ve ġM'de kullanılır: *gilmez bolsa, geçmez* (FK); *bolmaz, eylemez* (ġM). Geniş zaman ekinde görülen *-z* > *-s* deġiřmesi sadece bu ekle sınırlı kalmamış; BH'de yüklemdeki kiş eklerine de sıçramıştır: *kurtıla-vus, dedemüs, baravus* (Canpolat 1997:173). ġunu da belirtmek gerekir ki *-mAs* biçimi sadece karışık dilli eserlere görülmez, Karahanlı Türkçesinde sıklıkla (*bolmas* „olmaz“, *körmes* „görmez“) (Demir ve Yılmaz 2009:71); Eski Anadolu Türkçesinde seyrek görülür: *görinmes* „görünmez“, *gelmes* „gelmez“ (Mansuroġlu 1988:257).

şekil bilgisine ait diġer önemli bir özellik durum eklerinin kullanımlarıyla ilgilidir. Ėġi durum ekinin taġıdığı ünlü ve ekin kelimeye ekleniş biçiminde karışık dilli eserlerde bazı farklılıklar görülür. Ekin ünlüsü FK'de ve ġM'de düzdür: *ataning, aning, oġlining, atasining* (FK); *anlarnmñ, ācizligiñ, siziñ* (ġM). BH'de az da olsa ünsüzle biten kelimelere eklenen *-nñ* yanında, baskın kullanım Eski Anadolu Türkçesinde olduġu gibi *-(n)Uñ Ėklindedir: ayınñ anınçı ġüni, ġ urmā aġačınıñ fāyidesi, Alīnuñ oġlı* (Buluç 2007a:88).

Belirtme durum ekiyle ilgili en önemli özellik, ekin *-(y)I* veya *-nI* olarak gerçekteġ gerçekteġmediġi ile ilgilidir. Çoġu eserde

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

–nI belirtme eki yanında baskın biçim –(y)I’dır. Sadece ğM’de her durumda belirtme durum eki –nI’dır: *kadaşnı* (kardeĞ), *yigirmini* (yirmiyi), *nemeni* (nesneyi), *munlanı* (bunları).

Ayrılma durum eki için yaygın biçim –dAn’dır. Az da olsa özellikle yer yön adlarında ve zamir çekimlerinde –dIn biçimi eserlerde yer alır: *yañadın*, *sağdın*, *ş oldın* (BH), *daşdın*, *daşdınk ı* (FK), *mundın*, *anlardın* (ğM). Bu tür kalıplaşmış biçimler Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde de yaygındır: *sağdın yaña* „sağ tarafa“, *buñardın yaña* „pınardan yan“ (Mansuroğlu 1988:260).

Karışık dilli eserlerdeki sıfat fiillerin kullanımlarında bazı benzerlikler ve farklılıklar vardır. BH’da –An biçimiyle birlikte /ğ/, /g/’nin korunduğu –ğan /-gen de kullanılmıştır: *dutan* ~ *dutğan* (Buluç 2007a). FK’de –(y)An biçimi yer alır: *k alan mal*, *k alanı*, *satun alana* (Tekin 1974). Çoğu karışık dilli eserde geçmişzaman sıfat fiili –duğ / -dük yaygın olarak kullanılır: *bolduğ da*, *öldükde*, *çıķ duğ yir* (FK), *sevdük k ulına* (BH). ğM’de –ğan /-gen eki de geçmiş zaman sıfat fiilidir: *bolğanından soñ* „olduktan sonra“, *mecāz bolğan için* „mecaz olduğu için“, *degen gibi* „dediği gibi“ (Mansuroğlu 1960). Karahanlı Türkçesinde gelecek zaman sıfat fiili –ğu / -gü yerini, Oğuzcada ve karışık dilli eserlerde –AsI ekine bırakmıştır: *barup durası yir* (Buluç 2007b:96); *Uludın ok ıyası yirde*, *boğazlayası nesesı yok erse*, *ödüñ biresıye k osa* (Buluç 2007c); *gelesi yıl* (Mansuroğlu 1960). Gelecek zaman sıfat-fiil eki –dAçI da karışık dilli eserlerin hepsinde görülmez, Ayrıca ekin kullanım alanı oldukça sınırlıdır.

Sıfat fiillerin kendisine bağlı olan unsurlarla olan uyumu noktasında da farklılıklar gözlemlenir. *Abdullah hurma ağacın bilmek* ... (Buluç 2007b:94) örneğinde *bilmek* isim fiilinde ve öznesinde herhangi bir ek yoktur. ... *bu ağaç yaradılmağ lık ı* (Buluç 2007b:54) kullanımında da bitimsiz fiilin öznesi herhangi bir ek almamıştır. *Tanrı bu tevhid ipini sevdük kulına biribidi* (Buluç 2007b:97) kullanımında da sıfat fiil üzerinde iyelik eki görülmez. *Ve ol yolu kösterici Tanrı durur* (Buluç 2007b:95) kullanımında da –ici eki kendisine unsur aldığı için –An sıfat fiili görevindedir. Bu gibi yapıların bu yazıdan bağımsız olarak incelenmesine ihtiyaç vardır.

2.3. Söz Dizimi: Bazı kelimelerin edat, isim ve zarf kullanımları

Bu bölümde, karışık dilli eserlerde görülen; ancak Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde kullanılmayan ya da az kullanılan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

edatların (çekim edatları) Eski Türkçe ve Orta Türkçeye olan bağlantıları üzerinde durulacaktır. Bilindiği gibi edatlar adlardan (geni anlamda) sonra gelerek isimlerle bir grup oluşturur ve bunlar edat grubu olarak isimlendirilir. Fiillerin isim çekim eki almış bir unsur istemeleri gibi edatlar da ilâk kurdukları addan belli çekim halleri isterler. Türkçede adlar edatlara yalın, yönelme durum eki, ayrılma durum eki veya ilgi durum eki olarak bağlanabilir (Banguoğlu 2004:286).

Karîk dilli eserlerde geçen ve burada incelenecek edatlar şunlardır: *aşnu* „-den önce“, *basa* „-den sonra, öte“, *burun* „-den önce, ilk“, *tapa* „-a doğru“, *tegre* „çevre, etraf, -e kadar“.

aşnu

Bu kelime, Eski Türkçe, Karahanlı ve Harezmi sahalarında „-den önce“ anlamıyla kullanılır (Hacıeminoğlu 1992:10; Li 2004:115). Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü'nde *aşnu* „önce, evvelce“, *aşnuça* „önce daha evvel, evveleri“, *aşnuank* „önceleri“, *aşnuḡ* „evvelki“, *aşnurak* „evvelki, baştan“ biçimleri geçer (Caferoğlu, 1968:24). Eski Türkçede özellikle Uygurca eserlerde kelime oldukça ilâktir ve *aşnu*, *aşnuḡ* „evvelki“, *aşnuça*, *aşnukısı* (Ölmez 1991, Kaya 1994), *aşnurak* (BTK1:103; Hamilton 1998) gibi farklı biçimlerde karîmıza çıkar. Kelime Karahanlı Türkçesi eserlerinde de yer alır. Divanu Lügati't-Türk'te „önce, evvel“ anlamıyla edat olarak geçer: *men andan aşnu keldim* „Ben ondan önce geldim.“ Kutadgu Bilig'de *aşnu* oldukça sık geçer ve genellikle zarf görevindedir. Aḡıdaki örnekte *aşnu* edat olarak kullanılmış ve çıkma fonksiyonundaki bulunma durum ekli bir sözcük almıştır:

törütmezde aşnu bayat bu 'âlem / törütti yorıttı bu levh-u kalem (Kaçalın, s. 122, b. 2227) „Tanrı bu âlemi yaratmadan önce, levh ile kalemi yaratmıştır. (Arat 1998: 167)“

Bu kelime Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde nadiren karîmıza çıkar. Tarama Sözlüğü'nde *aşnuḡ* biçimi „önce, eski, kadim“ anlamıyla verilir. Özkan (2000:909) kelimeyi *aşnuḡ* „önce“ ḡkline verir. Süheyl ü Nev-bahar'da geçen kullanım ḡyedir: *Didügüm kitâb aşnuḡ Pârsi / Dilince düzilmiş Ḥaḡ 'uñ yâr İsi* (Dilçin 1991:218).

Karîk dilli eserlerin bazılarında söz konusu kelime geçer. FK'te *aşnu*, *aşnurak* biçimleri (Tekin 1974), KÇ'de ise sadece *aşnuḡ* „evvelki“ biçimi yer alır (Korkmaz 1995:357). FK'teki kullanımlardan

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

biri edattır ve ayrılma durum ekiyle kurulmuştur: *(öl)ümden aşnu* (Tekin 1974:102).

basa

Eski Türkçede yaygın kullanımı olan kelimelerden biridir. Bu kelime Köktürk Yazıtlarında „sonra, tekrar“ (Tekin 1968:309) anlamıyla geçer: *'ba[sa] tabgaçda yiriye atig oguz ara yeti* (Tekin 1968: 256).“ Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü'nde *basa* „1. Bundan başka, sonra, onun arkasından 2. Arka“ (Caferoğlu 1968:34) anlamlarıyla yer alır. Aynı eserde *antada basa* „bunun üzerine, bundan sonra“ (Caferoğlu 1968:17) şeklinde bir kelime grubunda yer alır. Uygurca eserlerde aşağıdaki örneklerdeki gibi yer alır: *basa yana az övkeler biligsiztin* „sonra yine hırs, öfke ve bilgisizlikten (BTK1:96).“ Uygurca Üç Hikaye'de bir zamirle birlikte geçer ve edat grubu oluşturur: *anta basa* „ondan sonra, onun arkasından (1946:84,92).“

Karahanlı Türkçesi eserlerinde de bu kelimeye rastlarız. Divanu Lügati't-Türk'te *basa* „sonra“ *men anda basa geldim* „Ben ondan sonra geldim (DLT 2005: 174)“ cümlesinde edat olarak kullanılan *basa* kendisine çıkma fonksiyonunda bulunma durum ekli bir zamir almıştır. Aynı kelime Kutadgu Bilig'de daha sık geçer. Bunlar da Divanu Lügati't-Türk'teki gibi edat grubu oluşturmuş ve kendisine çıkma fonksiyonunda bulunma durum ekli bir unsur almıştır. Çeşitli örneklerden bazıları aşağıdadır:

bularda basa kaç kotu bar adın / baka körse bilgi biligde öñin (Kaçalın, s. 228, b. 4355) „Bunlardan sonra daha birkaç zümre vardır; dikkat edersen, birinin bilgisi diğerinkinden farklıdır. (Arat 1998: 315)“

anıñda basa kör oğul kız-turur / oğul kız yükin yüdmek emgek erür (Kaçalın, s. 189, b. 3582) „Ondan sonra çocuk-çocuk dünyaya gelir; onların yükünü yüklenmek zahmetli bir işir. (Arat 1998: 261)“

Karışık dilli eserlerden FK'de *basa* genellikle „sonra“ anlamındadır. Metinde geçen *andan basa* grubu, Divanu Lügati't-Türk ve Kutadgu Bilig'deki kullanımlarla aynıdır. Taradığımız Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde bu kelimenin geçmediğini gördük. Bu durum da karışık dilli eserlerin, en azından FK'nin, Doğu Türkçesiyle olan yakınlığını destekler.

burun

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Doğu Türkçesine özgü diğer bir edat da „den önce, ilk“ anlamlarına gelen *burun*’dur. Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde bilinen anlamı yanında „önce, önceleri, evvel, evveleri“ anlamı da verilir. Yine ikinci anlamıyla ilgili diğer bir biçim de „önceki, evvelki“ anlamındaki *burunğı*’dır (Caferoğlu 1968:54). Söz konusu kelime Karahanlı Türkçesinde de zaman anlamıyla karğımıza çıkar. Ağıdaki örnek zarf göreviyle Kutadgu Bilig’den gelmektedir.

biligsizke bérse begi kur orun / begiñe yazıǵlı munı bil burun (KB, 4077, s. 214). „Eğer bir bey bilgisiz kimseyi yükseltir ve ona mansıp verirse, Ğunu önceden bil ki, o kimse beyine sadakat göstermez. (Arat 1998:295)“

Aynı kelime ayrılma durum eki almıĞedat göreviyle Divanu Lügati’t-Türk’te geçer:

ol mendin burun bardı: „O benim önümden gitti. (DLT 2005: 208)“

Atabetü’l-Hakayık’ta *burun* „önce, evvel“ Ğekliyle ağıdaki örneklerdeki gibi kullanılır:

Burun başķ a bórknı keğ er baş kerek (Arat, 1992:64). „(Unutma ki) önce bórķü giyecek baĞlâzımdır (Arat, 1992:93).“

Yukarıdaki kelimeler kadar iĞek olmasa da *burun* kelimesi Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesi eserlerinde zarf veya edat görevinde kullanılmaktadır. Bu kelime karıĞk dilli olup olmadığı tartışılmalı olan ĞM’de *burunķ* ı „önceki“, ve *burun* „önce“ biçimleri yer alır.

Burun edatı Tatar, Kazak, Kırgız, BaĞkurt, Karakalpak, Nogay, Karaçay-Balkar, Kırım Tatar ve Karay Türkçelerinde de kullanılmaktadır ve kendisine ayrılma durum ekli bir isim istemektedir: Kaz. *jurttan burın* „halktan önce“, Kar. *kayalardan burun* „kayalardan önce“ (Alkaya 2002:203).

tapa

Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi, Harezmi ve Kıpçak Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesinde karğımıza çıkan ve „e doğru“ anlamına gelen edat *tapa* kelimesidir.

Tapa, Orhun Türkçesinde özellikle yer isimlerinden (ülke) sonra çok kullanılmıĞtır. Söz konusu edat kendisine yalın halde bir isim istemektedir. Ğgili birkaç örnek Ğöyledir: *Oğuz budun tapa* „Oğuz halkına doğru“, *Tabgaç tapa* „Çin’e doğru“, *Beş balık tapa* „BeĞbalık’a doğru“ (Tekin 1995). Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde *tapa* kelimesi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

„doğru, yönelmiÇ, yöneltilmiÇ, karÇı anlamlarında verilir (Caferoğlu 1968:224). Uygurca eserlerden, Altun Yaruk'ta, *burÇ an tapa* (Ölmez 1991:23; Kaya 1994:118), *tengri tapa* (Tekin 1976:60) Çklinde geçer. Benzer ifadeler DLT'de bulunur: *Uygur tapa başlanıp* „Uygur üzerine yöneldik (DLT 2005: 302). Tekin (1976)“de *tapa*“nın zamirle bir grup kurduğı durumlarda, zamirin belirtme durum ekiyle iÇretlendiğini söyler: *mini tapa* (Tekin 1976:141, 144), *bizni tapa* (Tekin 1976:162).

Zamirin belirtme durum ekiyle iÇretlenmesi DLT'de devam eder: *Menig tapa keldi*. „O bana doğru geldi. (DLT 2005:530)“. *Tapa* kelimesi DLT'de yön gösterme durum ekini almıÇbiçimde de geçer: *ol menig tapāru keldi* „O, bana yaklaÇı, O, benim yanıma doğru geldi“, *ol anig tapāru bardı* „O, onun yanına doğru gitti.“ (DLT 2005: 531). Edatın yalın durumda bir adla birleşmesi DLT'de de yaygındır: *yaylāg tapa emitti* „Yaylaya doğru meylettiler.“ (DLT 2005: 257).

Kutadgu Bilig ve Atabetü'l-Hakayık'ta da benzer kullanımlar bulunur. Kutadgu Bilig'de *Ç adaşı tapa bardı* (3289), *ilig tapa* (5014), *meşrik tapa* (5678), *Ç adaşı tapa* (5973) (Arat, 1979) biçimleri geçerken Atabetü'l-Hakayık'taki kullanım *ajun tapa*“dır (Arat 1992:76).

Eski Anadolu Türkçesinde de zaman zaman *dapa* olarak karşımıza çıkar: *Beni anuñ yolu dapa döndürür* (Yavuz, s. 10), *Ellerümüz gök dapa götürelüm* (Yavuz, s. 40); *senüñ dapa, zindān dapa* (Li 2004: 44).

Karışık dilli eserlere bakıldığında bu edatın BH'de *dapa* Çklinde kullanıldığı görülür. Bilindiğı gibi söz baÇındaki ötümlüleÇme Oğuzcanın genel bir özelliğidir. AÇğıdaki örneklerde adlar *dapa* edatına ya yalın ya da ilgi durum ekiyle (genellikle zamirler) bağlanmaktadır. Çgili örnekler Çunlardır: *Anuñ dapa*, *Hüseyn dapa* (Buluç 2007b:103), *düşman dapa* (Buluç 2007b:104, 105), *minüm dapa* (Buluç 2007c:125), *Çalap dapa* (Buluç 2007c:127), *gür dapa* (Buluç 2007c:144), *BelÇ İs dapa*, *gūruñ dapa* (Buluç 2007c:145).

Buluç, (2007d:159)“de BH'nin iki nüshasını karÇılaÇtırdığı yazısında iki nüsha arasındaki farklardan bahsederken *dapa* edatına da değinir. Buluç, erken nüshada (K) *dapa* edatının sık kullanıldığını, diğer nüshada bunun yerine *yana*“nın yer aldığını ifade eder. Buluç, *dapa*“ya bağlı isim veya grubun yalın halde olduğunu, kiÇi zamirlerinde ise ilgi durumunda bulunduğunu ifade eder. Yine *yana* edatına bağlı isimlerin ayrılma durum eki taÇdığını belirtir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

tegre

Bu konudaki son kelimemiz farklı biçimleri olan ve „çevre, etraf, -e kadar“ anlamlarını taşıyan *tegre*’dir (*tigre, tegrü, tigrü, tigrî, degri*). Söz konusu kelime Orhun Türkçesinden itibaren çeşitli eserlerde geçer.

Yağımız teğre ocuk teğ erti. „Düğünlarımız çepeçevre ocak gibi idi.“ (Tekin 1995:84, 85)

Ol balık tegre yime yiti kat karam içinte „O Çarın çevresindeki yedi kat hendek içinde“ (BTK1:104)

Etüzüng tegre „vücudun çevresinde“ (BTK1:99)

Maytrısimit’te *tegreki* (*tegreki başlar*), *tegremitze* (*tegremitze yorup*), *tegre* (*tegre tolu*) gibi biçimler yer alır (Tekin 1976). Dikkat edilirse bu kullanımlardaki *tegre* edat görevinde değildir. Benzer bir yapı da Uygurca Üç Hikaye’de (1946) *tegreki alp* „çevredeki alp(lar)ı“ şeklinde.

DLT’de ise kelimenin „halka, yuvarlak herhangi bir Çeyin dıÇ kenarı“ anlamı için *quduğ tegresi* „kuyunun [baÇla bir Çeyin de olabilir] kenar [halkası] (DLT 2005: 547)“ örneği verilir. *Anıg tegre kişi qapsadı* „Halk onun çevresinde toplandı. (DLT 2005:399)“ kullanımında ise kelime edat görevindedir ve edat olan unsur kendisine belirtme durum ekli bir zamir almıÇtır.

Kutadgu Bilig’de ise „etraf, çevre“ anlamıyla iki yerde geçer ve buradaki kullanımlar edattır. *Tegre* edatı kendisine yalın haldeki isimleri almıÇtır. Çgili bir iki örnek:

4414: fesağ *tegre* turma yorıma yağuk / fesağ kıayda bolsa uçuzluk anuk (Arat1979:443). „Fesağ etrafında dolaÇma, ona yakın gitme; nerede fesağ varsa, orada itibarsızlık hâzırdır (Arat 2003:319).“

6541: Bayat tapğı kıaldı kiÇ tapğı kıldım / Ajun *tegre* yügrü özümnü kürettim (Arat 1979: 645). „Çısanlara hizmet ettim, Tanrı ibâdeti kıldı; dünya etrafında koÇarak, yolumu azıttım. (Arat 2003: 469).“

Bu kelime karıÇık dilli eserlerde, *dapa* kelimesinde olduğu gibi, ötümlüleÇmeye uğrayarak *degre* biçiminde sadece BH’de geçer. Burada söz konusu kelime yalın durumda bir isim almıÇtır. Çgili örnekler: *H ür, gilmân degre durup, müşk, anber, [saçu] saça*. (Buluç 2007c:146).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

2.4. Söz Varlığı

Türkçenin tarihî dönemlerinde yazılmış bir eserin söz varlığı, tıpkı ses, biçim, cümle ve anlam özellikleri gibi, hem yazıldığı zaman ve mekâna hem de yazarına ait dil özelliklerini gösterir. Söz varlığı, zamana ve coğrafyaya bağlı olarak farklılık gösterebileceği gibi, kullanıcısının yaşı, cinsiyetine, sosyal statüsüne ait veriler içerir.

Türk dilinin tarihî metinleri üzerinde yapılan çalışmalar, ağırlıklı olarak ses ve biçim değişimlerine; kısmen de cümle yapısına bağlı kalınarak ortaya konmaktadır. Oysa tarihsel metinlerin dil özelliklerinin ve ait oldukları dönemlerin daha sağlıklı biçimde belirlenmesi için, söz varlığı ve anlam bilgisi gibi dilin başka unsurları da, ses ve biçim değişimleri kadar önemli ve dikkate değerdir.

Oğuzcanın söz varlığına ait ilk bilgiler Divanu Lügati't-Türk'te geçmektedir. Banguoğlu (1960) "Kağrı"den Notlar III / Oğuz Lehçesi Üzerine" başlıklı yazısında, Divanu Lügati't-Türk'te Oğuzca kaydıyla verilen kelimeler hakkında bilgi vermektedir.

Türk dilinde BH, KT, KF, Kitab-ı Güzide gibi karışık dilli eserlerin ses ve biçim özellikleri, yukarıda belirtildiği gibi ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Örneğin Korkmaz (1995b:284), karışık dilli eserlerde Oğuzca ve Karahanlı yazı dilini birleştiren örneklerin çok olduğunu belirterek şu kelimeleri sıralar: *assı/asığ*, *aydın/aydın*, *aru/arug*, *benğü/mengü*, *beniz/meñiz*, *barça* „hepsi“, *boynağı* „isyan“, *Kağ boyna-* „gururlan-, böbürlen-“, *buşak* „içi sıkıntılı“, Behç. *dadığ/Kağ tatığ* „tat“, *dağarcuk/Kağ. tağar* „çuval, dağarcık“, *Kağ ton* „don, elbise“, *derkin/Kağ terkin* „çabuk, hızlı“, *dokış-/Kağ. tokış-* „savaş, vuruş“, *depser-/Kağ. tepser-* „büzül-, kabar-, çatla-“, *tamar* „damar“, *kinir-* „geniçet-“/ *Kağ. kinü-* „geniçet-“ gibi. Korkmaz örneklerin çoğaltılabileceği belirtir. Bu örneklerin tamamı aynı kelimenin ses değişimine uğramış farklı biçimleridir. Karışık dilli eserlerin söz varlığı ile Karahanlı Türkçesi arasındaki benzerliği daha doğru biçimde tespit edebilmek için, Karahanlı Türkçesinden gelen; ancak kullanımı Oğuzcada devam etmeyen kelimelere bakmak gerekmektedir. Bu tür bir inceleme Eski Türkçe ile Oğuzca arasındaki ilişkiyi daha net gösterecektir.

Çalışmanın bu bölümünde, karışık dilli eserlerde görülen; ancak Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde kullanılmayan ya da kullanım sıklığı çok düşük olan kelimelerin Eski Türkçe ile bağlantıları üzerinde durulacaktır.

arda-

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

„Bozulmak” anlamındaki kelime, FK”de aÇğıdaki örnekte olduğu gibi kullanılmıştır.

“ağzı doldurmadı bir kesek çıktı *abdest ardamas...*” (71b-24)

Eski Anadolu Türkçesine ait taradığımız eserlerde, kelime geçmemektedir. Ancak Eski Türkçeye ait metinlerde kullanılmıştır. Örneğin kelimenin –t ettirgenlik ekini almış biçimi *artat-* Orhun abidelerinde 2 yerde geçer:

“Oğuz begleri budun eÇiling: üze tengri basmasar asra yir telinmeser türük budun elingin törüngin kim *artatı* udaçı erti...” (Türk Oğuz beyleri, milleti iÇtin: Üstte gök basmasa, altta yer delinmese, Türk halkı ilini töreni kim bozabilecekti?” (KT D 22) (aynı cümle BK D 19”da da kullanılmıştır.)

Gabain (1998) Eski Türkçede, *arta-* fiilinden türemiş, *artatığlı* ve *artatmağalı* biçimlerini kaydetmiştir.

Karahanlı döneminde yazılan Divanu Lügati”t-Türk”te kelimenin farklı biçimleri geçmektedir. „Bozulmak, kötüleşmek” anlamındaki *arta-* aÇğıdaki Çirlerde olduğu gibi kullanılmıştır:

Yıgılap udhu *artadım*

Bağrım baÇın kartadım

Kaçmış kütüğ irtedim

Yağmur küni kan saçar (I-272)

“Arkasından ağlayarak bozuldum, bağrımın yarasını deÇim, giden saadeti aradım, gözüm yağmur gibi kan saçar.

Eren kamuğ artadı nenğler udhu

Tawar körüp uslayu eske çukar (II-17)

“Mal yüzünden adamlar hep bozuldu; mal gördüklerinde kartal gibi leÇin üzerine inerler.”

Kelimenin, eserdeki „*King ton opramas, kengeşliğ bilig artamas.* (III-358)” “GeniÇ elbise yıpranmaz, danıÇıklı iÇ bozuk olmaz.” atasözünde de geçtiği görülmektedir.

Karahanlı Türkçesinin bir diğer eseri Kutadgu Bilig”de de kelimenin *arta-*, *artak*, *artat-* biçimleri geçmektedir. Eserde 29 defa geçen *arta-* biçimine ait örnekler aÇğıda verilmiştir:

arta- „bozulmak, kötüleşmek

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

saķıĖ atasa dñyā ‘uķbi iği
neÇe birle *artar* ay edĖü kiği(4384)

“Hesap bozulursa dñya ve ahret iğ de onunla birlikte bozulur; ey iyi insan.”

bu ķut bulmaduk er ķalı bulsa ķut
baru ķılķı *artar* ķılur ilke yut (5757)

“Devleti görmemiğolan bir kimse saadete kavuğusa, onun tabiatı gittikĖe bozulur ve memlekete felaket getirir.”

“Bozuk, fena” anlamındaki *artak* biÇimi, 7 defa kullanılmığtır. Örnek:

itiglig az edĖü öküğe körü
telim tuğıt *artak* öküğ şı bile (2340)

“Az sayıda ve muntazam bir ordu çoğa nispetle daha iyidir. Çok kimseler çok askerle bozguna uğradılar.”

Kelimenin ettirgen biÇimi olan *artat-* ise eserde 15 defa kullanılmığtır. Örnek:

nelük tilde körksüz yorır bu sözüng
nelük köngölñi *artatur* sen özüng (1082)

“NiÇin böyle nahoğ Ėöylersöylüyorsun, niÇin böyle maneviyatını bozuyorsun?”

Clauson’un sözlüğünde (1972:208), kelimenin bütün biÇimleri, örneklendirilerek verilmiÇtir.

FK’de geÇen “ağzı doldurmadı bir kesek Ėıķdı *abdest ardamas....*” cümlesindeki kelime, mecaz anlamda kullanılmığtır. Fiilin mecaz anlamda kullanılması, Eski TürkĖede de görölmektedir. Örneğin Kutadgu Bilig’deki *ķılķı arta-*, *ķöngli arta-*, *ajun arta-* örneklerinde kelime, mecaz anlamdadır.

arslık

FK’de „Ne erkek ne diğ olan, hñsa.” anlamındaki kelimenin kullanımı ağağıdaki örneklerde olduğu gibidir:

“arslık ķankı yirden iŗerse anıñ mirāın alır...” (64a-8)

“... bir oğlı ķalsa ve biri *arslık* bolsa māl üç bāre idesin bir bāre *arslık* viresin iki bāre oğlına viresin...” (64a-20)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

“... muhammed kavlinde on iki bāre idesin biḡbāre *arslık* viresin yidi bāre oḡlına viresin...” (64a-22)

Kelime, bazı araştırmacılar tarafından karışık dilli eserler arasında zikredilen Kitab-ı Gunya’da (Ercilasun, 2005:438) 1 defa kullanılmıştır:

“...Ve eger er cenāzesi olsa ve ‘avrat cenāzesi ve ḡadım cenāzesi ya *arslık* cenāzesi olsa...” (40a-3)

Orhun kitabeleri ve taradığımız Uygur Türkçesi metinlerinde geçmeyen kelime, Divanu Lügati’i-Türk’te, Oğuzca kaydıyla, *arsalık* biçimindedir ve ḡöyle açıklanmıştır: *Hem erkekliği hem dişiliği olan bir hayvan, aslık* (I-159).

Divanu Lügati’i-Türk’te geçen bu biçimle ilgili Clauson (1972:238), *-lık* ekinin isimden isim türettiğini; ancak kelimenin etimolojisinin belirgin olmadığını kaydeder. Bu kelime Osmanlı Türkçesi sözlüklerinde de geçer.

Kamus-ı Türkî’de *aslık* kelimesi, “Alet-i tenasülün nakıs olup tezevvüç ve tenasüle yaramayan kadın” biçiminde anlamlandırılmıştır. Lügat-Naci’de kelime madde bağ yapılmamıştır. Ancak Arapça *retkâ*’ sözü açıklanırken *aslık* kullanılmıştır. Lehçe-i Osmani’de ise kelime aynı anlamda *asılık* biçiminde geçmektedir.

Tarama Sözlüğü’nde kelime, “Kadınlık organı bitişik olup karı koca olamayan kadın” anlamında *aslık/aslaḡ* biçimlerinde geçmektedir. Örnek:

El-hāyıs: ... ve ferci bitişik olan avrat ki *aslık* derler.

Kelime Anadolu ağızlarında farklı anlamlarda yayılmaktadır. Derleme Sözlüğü’nde “‘Kızlık zarı yırtılmamış’ anlamındaki *aslık/aslıh* biçimleri, Üçesü *Dinar-Afyon Karahisar; Aydoğmuş *Keçiözü-Isparta, Kadıköy –Denizli’de; ‘Kesilmeye muhtaç kızlık zarı.’ *anlamı*, Uluḡbey *Senirkent–Isparta, *Kilis–Gaziantep, Tömek–Konya’da; ‘Tam oluşmamış kızlık zarı.’ anlamı ise Çerçin–Burdur, *Ilgın–Konya’da yayılmaktadır.

Eski Anadolu Türkçesine daha yakın olan ‘Üreme organı noksan kadın.’ anlamı ise *Akhisar –Manisa’da kullanılmaktadır.

Kelimenin, ‘Kısır kadın veya diḡ hayvan.’ *anlamı*, Girveli *Bünyan, Bakırdaḡı *Develi–Kayseri’de; ‘Kesilmesi gereken kızlık zarı.’ Anlamı, Dereçine *Sultandaḡı Afyon Karahisar’da; ‘Gerdeḡe girdiḡi gece kocası ile cinsî münasebette bulunduḡu halde kızlığını

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

kaybetmeyen kız.” anlamı ise Bademli *Dinar-Afyon Karahisar’da bilinmektedir.

Divanu Lügati’t-Türk’te, hem erkekliği hem diğliği olan bir hayvanı belirten kelime, karışık dilli eserlerde insanlar için kullanılmıştır. Türk dili tarihinde buna benzer başka örnekler de bulunmaktadır. Örneğin Divanu Lügati’t-Türk’te „domuz yavrusu” anlamıyla madde bağıyapılan *çocuk* sözü, bugün Türkiye Türkçesinde „insan yavrusu” anlamındadır.

Eski Anadolu Türkçesinde kelime, anlam değişmesine uğramıştır. Kelimenin Eski Anadolu Türkçesindeki anlamı, bugün Anadolu ağızlarında yaşımaktadır.

andavuk/andayuk

Karışık dilli eserlerin söz varlığına özgü bir başka kelime de *andavuk/andayuk*’tur.

FK’de „Onun gibi, böyle” anlamındaki *andavuk* kelimesinin kullanımı, aşağıdaki örneklerde olduğu gibidir:

“...eger bir er ölse anası birle iki kıızı kalsa mālın *andavuk* altı ülü kıllalar dört ülü iki kıza bir ülü anasına vireler ve bir ülü ‘asabaya vireler...” (60b-16)

“...eger ata ana bir ata kız karındağı birle ata bir ata kız karındağı kalsa māl kamu ata ana bir ata kız karındağna böle *andavuk* eger ata kız karındağı kalsa...” (70b-6)

BH’de kelimenin *andayuk* biçimi kullanılmıştır. Örnek :

“[199] Dökilgesi dükel yılduz bu felekden

andayuk kim yağar erse köden dolu.”,

“[152a] Hâk habîbi, ol Muḥammed, ‘uqbâ körki

Köçdi mundan, *andayuk* bil, imdi kani?”.

Buluç (2007c:118), *andayuk* sözünün *anı teg ok* biçiminden geldiğini belirtir. Orhon kitabeleriyle, taradığımız Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde kelimenin söz konusu biçimi geçmemektedir. Ancak *anı* ve *teg* sözlerinin birleşmesiyle oluşan *antağ* sözünün, Eski Türkçede yaygın biçimde kullanıldığı bilinmektedir. Bu birleşik kelimenin üzerine *ok/ök* kuvvetlendirme edatı gelmiş olmalıdır.

Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde kelimenin kullanımı yoktur. Sadece 14. yüzyılda Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış olan Nazmü’l-Hilâfiyyat Tercümesi’nde geçmektedir. Örnek:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

“Andan kan hayzuñ tazedür kara-hayz yüklü ‘avratda *andavuk* bulunur.” (NHT, 68b-7)

“Revā degül boğazlamak dırnağ ile, dağı revā degül- diş ile çıktuğdan sonra *andavuk* anla!” (NHT, 116b-6)

Harezmi Türkçesinde sıkça kullanılan *andağok/andağuk* sözü ile karışık dilli eserlerde görülen *andavuk/andayuk* sözü arasında sıkı bir ilişki vardır. Her iki kelimenin anlamı da aynıdır. Örnek:

“Cümle halâyıq içtiler tağı cümle cânvarlar içtiler, qandılar, tağı quduğ suwı *andağok* erdi.” (NF, 44-4)

“Bu ma ‘nî tağı *andağok* turur” (NF, 427-7)

“Tegme bir köniñ kalınlığı beğyüz yıllık yer turur, arası ma *andağuk*. Yana tegme bir yerniñ kalınlığı beğyüz yıllık yer turur, arası ma *andağuk*.” (KE, 4r3)

“...altundın yaratılmıĞ bir taht addı, Güher birle muraşsa ‘kılınmıĞ *andağuk* hil ‘atler aña keddürdi...” (KE, 7r8)

bundavuk

Karışık dilli eserlerde, biçim ve anlam bakımından *andavuk* sözüne çok benzeyen bir de *bundavuk* sözü geçmektedir. AĞA’daki örnekler FK’dan taranmıştır:

“... ol iki kızlara maldan iki ülüĞin vireler altıda bir anaya vireler ayruğın ataya vireler ve bu ülü üçden kılalar ve *bundavuk* kızlara kim ikiden artuk bolsa iki ülüĞinden artuk vermeyeler...” (61a-23)

“... urağuta dörtte bir vireler ayruğın ata atasına vireler ve *bundavuk* ata ana bir iki karındaĞ hükümleri *bundavuk* durur ve ata ana bir kız karındaĞar dağı ata atası birle meseleleri *bundavuk* durur.” (69b-2)

“... ata atası ve ata anası birle oğul kız ikiden nice artuk bolsalar hükümleri *bundavuk* durur kim yazduğ” (65a-10)

“... ve gendü kıızı kalsa māl kamu gendü kızına böyle dükel ‘ulemālar kavlinde *bundavuk* bola...” (69b-23)

Bu kelime de Eski Türkçeden taradığımız metinlerde geçmemektedir. Ancak Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanılan *mundağok/mundağuk* ve *bundayuk* sözleri arasında anlam ve biçim

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

bakımından iliğli vardır. Ağıdaki Harezmi Türkçesi eserlerinden taranan örnekler, anlam bakımından *bundayuk* sözü ile aynıdır:

“Qoy edileringe taqı *mundagoq* hüküm bolğay. Sığır edileringe taqı *mundagoq* hüküm bolğay tep aydı.” (NF-251-3)

“Munda taqı *mundagoq* turur.” (NF-303-15)

“Tevrît içinde *mundaguk* okıdım tep imân keltürdi.” (KE-67v7)

buyuk

“Böyle, bunun gibi” anlamındaki kelime, karışık dilli eserlerden FK’de geçmektedir. Örnek:

“...eger iki oğul birle iki kız kalsa mālı altı ülü kıllalar degme bir oğula iki ülü vireler degme bir kıza bir ülü vireler oğul ve kız nice kim bolsalar hükümleri *buyukdur* kim yazduk” (60b-9)

“... eger iki oğlu birle anası kalsa anaya altıda bir ayrukı iki oğula demdeng ülü kıllalar nice kim ana birle oğul kalsa hükümleri *buyuk* bolur...” (60b-14)

“...ata atası ve ata anası birle oğul oğlanları ve kızları nice artuk bolsalar hükümleri *buyuk* durur kim yazduk” (65a-26)

Kelimenin *bu* zamiri ve *ok/ök* kuvvetlendirme edatının birleşmesiyle oluştuğu açıktır. Tekin (1974:129) bu kelimeye *ok/ök* kuvvetlendirme edatının ekleğini belirtir. Eski Türkçe metinlerde kelimenin bu tür bir kullanımı yoktur. Taranan Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de kelimenin kullanımı bulunamamıştır. Ancak yapı bakımından benzer bir kelime olan *olok/oluk* ve *şolok/şoluk* biçimlerinin kullanımı yaygındır. Örnek: Ağıdaki örnekler Tarama Sözlüğü’nden alınmıştır. Örnek:

Horus vaktisiz ölse ne olur iği

Revadır *olok* dem kesilmek bağ

Şolok saat nice honlar gele dir

Ki her bir māide bir mil ola dir

yorç

FK’de 1 defa geçen kelime, ağıdaki örnekte olduğu gibi kullanılmıştır:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

“... eger sorsalar bir er ölse ana bir ve ata bir er karındaĞı kalsa bir yorçı kalsa anıng mālı kamu yorçı ala ve karındaĞarı nese almaya bu nete bolur...” (71a-21)

Tekin (1974:132) kelimeyi açıklarken, Divanu Lügat’i-Türk’ten Gualıntıyı yapmıĞtır: „Karının küçük erkek kardeĞı, küçük kayınbirader.“

Kelime, Orhun kitabelerinde geçmektedir. Örnek:

“Kül tigin yadağın oplayu tegdi oñ tutuğ *yurçın* yaraklığ eligin tutdı yaraklığdı kağanka ançuladı... Ol süğ anda yok kıldımız.” (Kül Tigin yaya olarak atılıp hücum etti. Vali Ong’un kayın biraderini, silahlı, elle tuttu, silahlı olarak hakana takdim etti. O orduyu orada yok ettik.” (KT D 32)

Divanu Lügat’i-Türk’te kelime, madde baĞı yapılmıĞ ve Göÿe açıklanmıĞtır:

yurç: Karının küçük erkek kardeĞı, küçük kayın. Kocanın küçük kardeĞyle karının büyük kardeĞı ayırt edilir. Kocanın küçük kardeĞine “ini” denir. YaĞa büyük olursa “içi” denir. Kocanın kendinden küçük olan kız kardeĞine “sinğil”, kocanın kendinden büyük olan kız kardeĞine “eke”, karının kendinden küçük kız kardeĞine “baldız”, karının kendinden büyük kız kardeĞine “eke” denir. (Atalay: 1985: III-7)

Clauson (1972:958) kelimenin, Baraba lehçesinde *yurdzu*; Teleüt lehçesinde *yurçu*; Hakas lehçesinde *çurçu*; Tuvan lehçesinde *çurju* biçimleriyle kullanıldığını kaydeder.

Taradığımız Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde kelime geçmemektedir.

yavşın-

Kelime, BH’de „yapıĞmak, sarılmak“ anlamlarıyla Çu örneklerde olduğu gibi kullanılmıĞtır.

“[11] ... bu tevhiğ ipi minüm durur; her kim minüm erse minüm ipüme *yavşinsun*..”

“[11]... kuyuda kim barsa, *yavşinsun* minüm ipüme...”

“[11]... ol birisi ip issi birle biliĞ degül erdi, ipe *yavşınmadı*...”

“[109]... biri sağdın biri şoldın Hüseyin boynına *yavşındılar*...”

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Eski Anadolu Türkçesinde kullanımı az olan kelime, Tarama Sözlüğü'nde „yapıQırmak, yamamak, intibak ettirmek“ anlamlarında ve *yavşur-* biçimiyle verilmiştir. Örnek:

Sabahın geri sana tapQıralar

Yama gibi yerine *yavşuralar*

Her iki kelime arasında anlam ve biçim bakımından ilişki bulunmaktadır. *yavşın-* biçiminin sonundaki *-ın* dönüşük eki; *yavşur-* biçiminin sonundaki *-ur* ise ettirgenlik ekidir.

Clauson (1972:881), kelimenin Uyğurca'da *yapşın-*, *yafşın-yafşur-*; Hakani dili dediği Karahanlı Türkçesinde *yapçun-*, *yapşur-*; Harezmi Türkçesinde ise *yapşun-*, *yapşur-* biçimlerinin kullanıldığını kaydetmiştir.

Kelimenin Divanu Lügati't-Türk'te „yapıQırılmak“ anlamında *yapçun-*, *yawşun-*, *yapşun-*; „yapıQırmak“ anlamında *yapçur-*, *yawşur* biçimleri geçmektedir. Tekin (2003:235-236) “Türkçe /ç/, Çuvaçça /ş/ ve Moğolca /ç/” adlı makalesinde Türkçedeki karışıklılık/ortaklaşık eki *-ş-*,nin aslında *-ç-* olduğunu ve Türkçedeki /ç/ > /ğ/değişikliğinin geçmişt zamanlı Qıklar aracılığıyla başladığını söyler. Daha sonra Tekin *-ş-*,nin *-ç-* Qkline ortaya çıktığı, değişmediği Orta Türkçe metinlerinde geçen örnekleri vererek ispatlar. Böyle bir bilgi de Divanu Lügati't-Türk'te geçen *yapçun-*, *yapçur-* biçimlerinin varlığını daha iyi açıklar.

İlgili örnekler:

Okka yelim yapçundı “Ok ökse ile kuQtüyü yapıQırıldı. (III-108)

Okka yelim yapçındı “O, oka ökse ile kuQtüyü yapıQırdı. (III-99) (Fiilin diğer biçimleri de aynı cümlede kullanılmıştır.)

Kutadgu Bilig'de *yapçu-* fiili 2 yerde kullanılmıştır. Örnek:

seviglini sevmez keyik teg kaçır

kaçığılka *yapçur* adağın kuçar (401)

“Seveni sevmez, andan geyik gibi kaçır; kaçana yapıQır, onun ayağına sarılır.”

kölike teg ol kör bu dünya tonga

ederse kaçır kaçsa *yapçur* sanga (1409)

“Ey yiği bu dünya gölge gibidir; onun peçine düçersen, kaçır; sen kaçarsan, o sana koçar.”

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Bu durumda karığk dilli eserlerdeki *yavşın-* ve Eski Anadolu Türkçesindeki *yavşur-* fiillerinde, Batı Türkçesinde yaygın olan *b > v* değiğiminin görüldüğü söylenebilir.

3. Sonuç

Bu alığmada karığk dilli eserlerin bazı ses ve Ėkil bilgisi özelliklerinin karĖlaĖırmalı dağılımları, eserlerdeki bazı edatların kullanım özellikleri ve karığk dilli eserlerdeki söz varlığı bakımından önemli olan bazı kelimelerin Türk dilinin tarihî dönemlerindeki geliÇmesi incelenmiştir. Hem karığk dilli eserlerden hem de tarihî metinlerden taranarak elde edilen sonuçlar ağağıdaki gibi sıralanabilir:

a) Türk dilinin geliğiminde önemli olan ve karığk dilli eserlerde görülen bazı ses bilgisi özellikleri ve biçim bilgisi özellikleri karığk dilli eserlerde eğleğer dağılımda değildir. Örneğin söz bağ *b-* ünsüzünün *v-*,ye dönüğmesi bütün eserlerde tam değildir. BH ve KT’de söz bağ *b-*,ler baskınken, FK’de *v-*,li kullanımlar yaygındır. Aynı Ėkilde ilgi ekinin kullanımı da aynı eğleğer kullanıma sahip değildir. FK ve ĖM’de ekin ünlüsü düzken BH’de baskın biçim yuvarlak ünlüdür.

b) Söz dizimsel ilgilik açısından incelenen bazı edatlar da karığk dilli eserlerin Doğu Türkçesiyle olan yakınlıklarını daha da güçlendirmektedir. Ėncelenen edatlardan çoğu Karahanlı Türkçesindeki kullanımlarıyla eğleğerdir. Yani, edatın istediği çekim unsuru aynıdır. Örneğin FK’de geçen *ölümden aşnu* grubu Divanu Lügati’t-Türk’te geçen *andan aşnu* grubuyla yapısal özdeğik kurmaktadır.

Karığk dilli eserlere uygulanacak bağla söz dizimsel ölçütler bu eserlerin Oğuzca ve Doğu Türkçesiyle olan bağlantılarını ortaya çıkaracaktır.

c) Karığk dilli eserlerin ses ve Ėkil değiğimleri karĖlaĖırmalı olarak incelendiğinde, karĖımıza düzensiz ve belirgin olmayan bir tablo çıkmaktadır. Bu durum, karığk dilli eserlerin, Eski Türkçeden Oğuzcaya geiğ dönemine ait olamayacağı düğüncesini desteklemektedir. Karığk dilli eserlerde görülen ve çoğu düzenli olmayan ses ve biçim değiğimleri, Tekin’in vurguladığı gibi, teker teker kiÇlere ait dil özelliği olmalıdır.

d) Karığk dilli eserlerde görülen *arda-*, *andavuk/andayuk*, *bundavuk/bundayuk*, *buyuk* ve *yurç* kelimelerinin Eski Türkçe ile sıkı iliğkisi vardır. Bunların kullanımının Oğuzcada devam etmemesi, karığk dilli eserlerin bir geiğdönemine ait olamayacağı düğüncesini desteklemektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

e) Karışık dilli eserlerde görülen *arslık/ashık* kelimesi, Divanu Lügati't-Türk'te de geçmektedir. Kelime Oğuzcada anlam değişmesine uğramıştır. Eski Anadolu Türkçesindeki anlam, bugün Anadolu ağızlarında yaşamaktadır.

KISALTMALAR

- BH bk. BULUÇ (2007a, 2007b, 2007c, 2007d)
 KB bk. KAÇALON Mustafa S.
 DLT bk. Kâğırlı Mahmûd
 FK bk. TEKİN (1974)
 KE bk. ECKMANN (1995)
 KT bk. KORKMAZ (1995a)
 NF bk. ATA (1997)
 NHT bk. BÖLGİN (1996)
 ğM bk. MANSUROĞLU (1960)

KAYNAKÇA

- Ahmet Vefik Paşa (2000). **Lehçe-i Osmani** (Haz. Recep Toparlı), TDK Yay., Ankara.
 AKKUĞ, Muzaffer (1995). **Kitab-ı Gunya**, TDK Yay., Ankara.
 ALKAYA, Ercan (2002) **Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar**, Doktora tezi, Fırat Üniversitesi.
 ARAT, Reçat Rahmeti (1991). **Kutadgu Bilig I Metin**, TDK Yay., Ankara.
 ARAT, Reçat Rahmeti (1992). **Atebetü'l-Hakayık**, TDK Yay., Ankara.
 ARAT, Reçat Rahmeti (2003). **Kutadgu Bilig II Çeviri**, TTK Yay., Ankara.
 ATA, Aysu (1997) **Kıyasü'l-Enbiyâ I Giriş- Metin-Tıpkıbasım**, TDK Yay., Ankara.
 ATALAY, Besim (1985). **Divanu Lügati't-Türk I-II-III**, TDK Yay., Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/1 Winter 2010*

- BANGUOĞLU, Tahsin (1960). "Oğuz Lehçesi Üzerine", **TDAY-Belleten**, TDK Yay., Ankara, s. 23-47.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2004) **Türkçenin Grameri**. TDK Yay., Ankara.
- BÖLGİN, Azmi (1996). **Nazmü'l-Hilafiyat Tercümesi**, TDK Yay., Ankara.
- BTK-1 **Büyük Türk Klasikleri** (1985). Cilt I, Ötüken & Söğüt Yayınevi, İstanbul.
- BULUÇ, Saadettin (2007a). "Eski Bir Türk Dili Yadigarı Behçetü'l-Hadâ'îk Fî Mev'izeti'l-Halâ'îk", **Prof Dr. Saadettin Buluç Makaleler** (Haz. Zeynep Korkmaz), TDK Yay., Ankara, s. 84-93.
- BULUÇ, Saadettin (2007b). "Behçetü'l-hadâik fî Mev'izeti'l-halâ'îk'den Örnekler", **Prof. Dr. Saadettin Buluç Makaleler**, (Haz. Zeynep Korkmaz), TDK Yay., Ankara, s. 94-112.
- BULUÇ, Saadettin (2007c). "Behçetü'l-Hadâ'îk Fî Mev'izeti'l-Halâ'îk'ten Derlenmiş Koşuklar" **Prof Dr. Saadettin Buluç Makaleler** (Haz. Zeynep Korkmaz), TDK Yay., Ankara, s. 116-146.
- BULUÇ, Saadettin (2007c). "Behçetü'l-hadâik fî Mev'izeti'l-halâ'îk'den derlenmiş Koşuklar", **Prof. Dr. Saadettin Buluç Makaleler** (Haz. Zeynep Korkmaz), TDK Yay., Ankara, s. 116-148.
- BULUÇ, Saadettin (2007d). "Bir Eserin Çki Yazma Nüshası", **Prof. Dr. Saadettin Buluç Makaleler** (Haz. Zeynep Korkmaz), TDK Yay., Ankara, s.149-184.
- CAFEROĞLU, A. (1968). **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- CANPOLAT, Mustafa (1968). "Behçetü'l-Hadâ'îk'in Dili Üzerine", **TDAY-Belleten 1967**, s. 165-175.
- CLAUSON, S. Gerard (1972). **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford University Press.
- DEMİR, Nurettin (2007). "Batı Türk Yazı Dilinin Oluşumu", **Türk Edebiyatı Tarihi I**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, s. 302-312.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- DEMİR, Nurettin ve Yılmaz, Emine (2009). **Türk Dili El Kitabı**, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Derleme Sözlüğü I-XII** (1962-1982). TDK Yay., Ankara.
- DİLEKÇİ, Cem (1991). **Süheyl ü Nev-bahâr İnceleme-Metin-Sözlük**, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- ECKMANN, János (1995) **Nehcü'l-Ferâdis**, TDK Yay., Ankara.
- ERCİLAŞUN, Ahmet Bican (2004). **Türk Dili Tarihi**, Akçağ yay., Ankara.
- ERDİŞEKİN; YURTSEVER Serap Tuğba Yurteser (Çeviri, Uyarlama, Düzenleme) (2005). **Dîvânü Lugâti't-Türk**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- HACİEMİNOĞLU, Necmettin (1992). **Türk Dilinde Edatlar**, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul.
- HAMILTON, James Russell (1998). **İyi ve Kötü Prens Öyküsü**, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- KAÇALAN Mustafa S. (Haz.) **Kutadgu Bilig**, Ahmet Atilla Şentürk (ed.) *Divânlar ve Mesnevîler*, <<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>>, (ET: 25.12.2008).
- KâĞARLI Mahmûd (2005). **Dîvânü Lugâti't-Türk**, (Çev., Uyarlama ve Düzenleme Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- KAYA, Ceval (1994). **Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin**, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (1995). “Selçuklular Çağı Türkçesinin Genel Yapısı”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar I**, TDK Yay., Ankara, s.274-286.
- KORKMAZ, Zeynep (1995a). “Eski Bir Kudurî Çevirisi”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar I**, Türk Dil Kurumu, Ankara, s. 355-359.
- KORKMAZ, Zeynep (1995b). “Selçuklular Çağı Türkçesinin Genel Yapısı”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar I**, Türk Dil Kurumu, Ankara, s. 274-286.
- KORKMAZ, Zeynep (1995c). “Kâğarlı Mahmut ve Divanu Lügati't-Türk”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar I**, TDK Yay., Ankara, s. 254-259.
-

- KORKMAZ, Zeynep (1995d). "XI-XIII. Yüzyıllar Arasında Türkçe", **Türk Dili Üzerine Araştırmalar I**, TDK Yay., Ankara, s. 268-273.
- LĖ Yong-Song (2004). **Türk Dillerinde Sontakılar**, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ėstanbul.
- MANSUROĞLU, Mecdud (1954) "Mevlâna Celâleddin Rumî'de Türkçe Beyit ve Ėbareler", **TDAY-Belleten**, 207-220.
- MANSUROĞLU, Mecdud (1956) "Ėgeyyad Hamza'nım Doğu Türkçesine Yaklağan Manzumesi", **TDAY-Belleten**, s. 125-144.
- MANSUROĞLU, Mecdud (1960). "Ėerhü'l-Menâr'ın Dili Hakkında", **V. Türk Tarih Kongresi (Kongreye Sunulan Tebliğler)**, Ankara: TTKYay., s. 367-374.
- MANSUROĞLU, Mecdud (1988). "Eski Osmanlıca" **Tarihi Türk Şiveleri** M. Akalın (Çev.), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, s. 247-76.
- MÜLLER, F. W. K.; von Gabain, A. (Çev. S. Himran) (1946). **Uyugrca Üç Hikâye**, Ėbrahim Horoz Basımevi, Ėstanbul.
- ÖLMEZ, Mehmet (1991). **Altun Yaruk III. Kitap (=5. Bölüm)**, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi I, Ankara.
- ÖZKAN, Mustafa (2000). **Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**, Filiz Kitabevi, Ėstanbul.
- Ėemseddin Sami (1317). **Kamus-ı Türki**, Dersaadet.
- Tarama Sözlüğü** (1995). TDK Yay., Ankara.
- TEKÖN, Ėinasi (1974). "1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde „Olga-Bolga“ Sorunu" **TDAY-Belleten**, s. 59-157.
- TEKÖN, Ėinasi (1976). **Uyugrca Metinler II. Maytırsimit Burkancılarının Mehdisi Maitreya ile Buluşma Uyugrca İptidai bir Dram**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.
- TEKÖN, Talat (1968). **A Grammar of Orkhon Turkic**. Uralic and Altaic Series, Vol. 69, Bloomington: Indiana University Publications.
- TEKÖN, Talat (1995). **Orhon Yazıtları**, Simurg Yayınları, Ėstanbul.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- TEKÖN, Talat (2003). “Türkçe /ç/, Çuvaşça /ś/ ve Moğolca /ç/” **Talat Tekin Makaleler 1 Altayistik** (Haz. Emine Yılmaz-Nurettin Demir, Grafiker Yay., Ankara, s. 235-240.
- TÖMURTAĞ, Faruk Kadri (1977). **Eski Türkiye Türkçesi**, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul.
- TULUM, A. Mertol (1968) “ğerhu’l-Menâr Hakkında” **TDED**, XVI:133-138.
- VARDAR, Berke (1998). **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, ABC Kitabevi, İstanbul.
- YAVUZ, Kemal. **Mantıku’t-Tayr**, Ahmet Atilla Şentürk (ed.) *Divânlar ve Mesnevîler*, <<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>>, (ET: 25.12.2008).
- YILMAZ, Emine (2007). “Ana Türkçede Kapalı e ünlüsü”, László Károly (ed.). Demir, N.; E. Yılmaz (Papers selected by) **Turkology in Turkey**, Szeged, s. 521-539.

KUMUK TÜRKÇESİNDE OĞUZCA UNSURLAR

Neşe ERENOĞLU*

ÖZET

Kumuk Türkçesi, Türk dilinin Kıpçak grubu içinde yer alır. Ancak bu lehçe bulunduğu coğrafyanın etkisi, tarihî, sosyal ve siyasî olayların neticesinde Oğuzcadan etkilenmiştir. Bu etki onların söz varlığına, ses ve şekil özelliklerine kadar girmiştir. Kumuk Türkleri, Kıpçak özelliklerinin yanında Oğuzlara has özellikleri de azımsanmayacak ölçüde kullanmışlardır. Bu makalede, Kumuk Türkçesindeki Oğuzca unsurlar “Söz Varlığı”, “Ses Bilgisi” ve “Şekil Bilgisi” açısından incelenmiş ve örneklerle desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kumuk Türkçesi, Oğuzca Unsurlar, Türk Lehçeleri.

OGHUZ ELEMENTS IN KUMUK TURKISH

ABSTRACT

Kumuk Turkish participates in Kipchak group of the Turkish language. On the other hand, this dialect is affected Oghuz elements as a result of geographic effects, historical, social and political events. This effect enters into their vocabulary, phonetics and morphology. Kumuk Turks, use their Kipchak features besides they mainly use Oghuz features. In this article, Oghuz elements in Kumuk language were examined in terms of “Phonetics”, “Morphology” and “Vocabulary” and were supported examples.

Key Words: Kumuk Turkish, Oghuz Elements, Turkish Dialects.

* Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı, Bornova, ÇMÖ

Kumuk Türkleri, Dağıstan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kuzeydoğu Kafkasya ile Hazar Denizi'nin batı kıyısı boyunca, Azerbaycan'ın sınırlarından kuzeye doğru uzanan bölgesinde, Hasavyurt, Babayurt, Kızılyurt, Karabudakkent, Kaytak, Mahaçkale, Ğberbağ, Buynak ve Derbent'te yaşamaktadır¹.

Kumuk Türkçesi, Kuzey Kafkasya'nın doğu bölümünde yaşayan Kumuk Türklerinin diline verilen addır². Kumuk Türkçesi coğrafi esaslara göre yapılan tasnifte Ramstedt ve Benzing tarafından Batı grubu, Räsänen ve Menges tarafından Kuzey-batı grubu içinde; kavmi esaslara göre yapılan tasnifte Baskakov tarafından Kıpçak-Oğuz (Uz-Polovets) grubu, Berezin tarafından Tatar, Vambéry tarafından Pontus Türkleri, Balbi tarafından Kafkas-Tunalılar grubu içinde gösterilir³. Ses bilgisi esaslı tasnifte ise Ramstedt tarafından tag>taw, d>y, Samoyloviç tarafından taw grubu, R. R. Arat tarafından III. taw- grubu, T. Tekin tarafından tawlı grubu içinde gösterilir⁴.

Kumuk Türkçesi bulunduğu coğrafyanın etkisi ve tarihî ilişkilerin neticesinde Oğuzcadan etkilenmiş; bu etki onların söz varlığına, ses ve Çekil özelliklerine kadar girmiştir. Oğuzcanın Kumuk lehçesine etkisi araştırmacıların da dikkatini çekmiştir. Bekir Çobanzade, Kumuk Türkçesinin Azerbaycan Türkçesi ve onun aracılığıyla Osmanlı Türkçesi etkisi altında kaldığını⁵; J. Benzing, Kumuk Türkçesinde bazı fonetik özellikler ve gramatikal Çekillerin Güneybatı Türkçesi etkisinde geliştiğini⁶; Osman Uyanık, bu lehçede Oğuzca özelliklerin bulunduğunu kaydeder⁷. “Kumuk Türklerinin Atasözleri” ile “Kumuk Atasözleri ve Deyimleri” adlı çalışmalarda da Kumuk Türkçesindeki bazı Oğuzca özelliklere değinilir⁸.

¹ Zeki Kaymaz, “Kumuk Türkleri ve Kumuk Türkçesi”, I. Milli Kafkasya Sempozyumu ve Ağklar göleni, 25-31 Ekim 1995, Kars (Basılmamış Bildiri), s.1

² Hasan Eren, “Kumuk Türkçesi”, Türk Ansiklopedisi, C.XXII, s.349

³ Reğd Rahmeti Arat, “Türk Şivelerinin Tasnifi”, Makaleler, C.I, TKAE Yay., Ankara 1987, s.69-149; Zeki Kaymaz, “Kumuklar ve Kumuk Türkçesi”, Yeni Türkiye 97/16, s.2067-2071

⁴ Reğd Rahmeti Arat, *agm.*, s.69-149; Zeki Kaymaz, *agm.*, s.2067-2071

⁵ Bekir Çobanzade, *Kumuk Dili ve Edebiyatı Tedkikleri*, Bakü 1926, s. 47

⁶ Johannes Benzing, “Kumuk Türkçesi” (Çeviren: Ğhan Çeneli), Ğstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. 26, 1986-1993, s. 166

⁷ Osman Uyanık, “Kumuk Ağızlarının Yeni Bir Tasnifi”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 12, 2002, s.234

⁸ bk. Çetin Pekacar, *Kumuk Türklerinin Atasözleri*, Meyil Matbaacılık, Ankara, s. 24-26; Rıdvan Öztürk-Osman Uyanık, *Kumuk Atasözleri ve Deyimleri*, Çizgi Kitabevi, Konya, s.8-9

Kumuk Türkçesiyle ilgili yapılan çalışmalarda Kumuk Türkçesinin Oğuzca özelliklere sahip olduğu söylenmiş; ancak Güana kadar yapılan çalışmalarda Kumuk Türkçesindeki Oğuzca unsurlar belli özellikleriyle verilerek bütünüyle değerlendirilmemiştir. Bizim bu çalışmadaki amacımız parçalar halinde verilen bu özellikleri bir araya getirerek Oğuzca özellikleri bütünüyle ele almaktır. Oğuzca özellikler ele alınırken Prof. Dr. Gürer Gülsevin'in çalışmaları ve Dr. Selma Gülsevin'in çalışması esas alınmıştır; Kumuk Türkçesindeki Oğuzca unsurlar incelenirken Prof. Dr. Gürer Gülsevin'in konuyla ilgili oluşturduğu yöntem, Prof. Dr. Gürer Gülsevin ve Dr. Selma Gülsevin'in çalışmalarındaki tablolar kullanılmıştır⁹.

I. Söz Varlığında Oğuzca Unsurlar:

Prof. Dr. Gürer Gülsevin anla-, bak-, bul-, çek-, el, gece, geç-, in-, inek, kapı, köpek, yoğurt; Prof. Dr. Zeki Kaymaz değil, deli, güneş, ol- sözcüklerini Oğuzca olarak verir¹⁰.

1. anla- / düşün- “anlamak”

Batı Oğuzcasında **anla-** yaygın çekilken Oğuz grubu dışındaki lehçelerde **düşün-** çekli yaygındır. Kumuk Türkçesinde Oğuzca **anla-** çeklinin yanında **düşün-** çekli de bulunmamaktadır. Ancak bu lehçede **anla-** çekli **düşün-** çeklinden daha yaygındır. Kağırgı Mahmud, Divanü Lûgati't-Türk'te bu sözcüğü Oğuzca olarak kaydeder¹¹.

- ✓ Bağıda **anlamağan** heç de **anlamas**, heç de **anlamağan** geç de **anlamas**. “Başta anlamayan hiç anlamaz, hiç anlamayan geç de anlamaz.” KAD, s.78

⁹ bk. Gürer Gülsevin, “Yusuf Has Hacib'in Dilinde Oğuzca Unsurlar”, Günümüz Dünyasında Yusuf Has Hacip ve Fikirleri II, Elaralık Atatürk-Alatoo Üniversitesi, Biçkek, Kırgızistan, 8-9 Haziran, 2006, s.39-55; “Oğuzca Olmayan Tarihi Metinlerde Oğuzca Unsurlar ve „Nehcü'l- Feradis“ Örneği”, 46th Meeting of Permanent International Altaistic Conference, 22-27 Haziran, Ankara 2003; “Kutadgu Bilig'in Dilinde Lehçelerin Özellikleri: „Denk Çiftler“”, Turkish Studies/ Türkoloji Araştırmaları, Volume 2/2, Spring 2007, s.276-299; “Oğuzca Olmayan Türk Lehçelerindeki Oğuzca Unsurlar ve Bunlara Teorik Bir Yaklaşım”, Büyük Türk Dili Kurultayı, Ankara 2006, s.75-93; Eski Anadolu Türkçesinde Ekler, TDK Yay., Ankara 1997; Selma Gülsevin, “Karay Türkçesinde Oğuzca Unsurlar”, Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları, Volume 2/2, Spring 2007, s.300-306.

¹⁰ bk. Gürer Gülsevin “Oğuzca Olmayan Türk Lehçelerindeki Oğuzca Unsurlar ve Bunlara Teorik Bir Yaklaşım”, Büyük Türk Dili Kurultayı, Ankara 2006, s.75-93; Zeki Kaymaz, “Çağatay Türkçesindeki Oğuzca Unsurlar Üzerine”, C. Amanjolov Okuvları- 2004 Attı Halkaralık Gılmi- Praktikalik Konferentsiyanın Materialları, Öskemen 2004, s.204-209

¹¹ Besim Atalay, Divanü Lûgat-it-Türk, C.I, TDK Yay., Ankara 2006, s.290

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

- ✓ Aytğan avliya busa da, **añlağan** haqıllı bolsun. “Söyleyen aptal olsa da anlayan akıllı olsun.” KTA, s.71
- ✓ Söznü tamaqda tañla, baǵn koy, artın **añla**. “Sözü boğazında seç, başını bırak, sonunu anla.” KTA, s.197
- ✓ Adamlık nedir- **añlamak**, az söylep, köp tınlamak. “İnsanlık nedir; anlamak, az söyleyip çok dinlemek.” KTA, s.44
- ✓ Haqıllı birden **añlar** haqılsız miñden de **añlamas**. “Akıllı, birden anlar, akılsız binden de anlamaz.” KAD. ,s.137

Lehçeler ¹²	<i>añla-</i> Oğuzca Şekil	<i>tüşün-</i> Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	anla-		
Azerbaycan T.	anla-		baǵa düǵ
Türkmen T.	aañla-	düşün	
Kumuk T.	añla-	tüşün	
Yeni Uygur T.	añla-	çüşün-	
Özbek T.	eñle-	tüşün	
Tatar T.	añla-	töñn-	
Başkurt T.	añla-	töñön	
Kazak T.		tüşin-	uǵın-
Kırgız T.	añda-	tüşün	

2. baci / kızardaş “kızkardeş”

Oğuz grubu lehçelerinde kızkardeş için **bacı** Çekli de kullanılmaktadır. Diğer lehçelerde yaygın olarak kullanılan Çekil **apa**, **siñil**’dir. Kumuk Türkçesinde bacı Çekline karşılık **kızardaş** Çekli yaygın olarak kullanılır. Ancak taradığımız Kumuk Türkçesi metinlerinde **bacı** Çekline bir kez rastlanılmıştır.

¹² Tabloda Kumuk Türkçesindeki sözcükler **KTS**’den, diğer lehçelerdeki sözcükler **KTLS**’den alınmıştır.

- ✓ Biz, **bacileriñ** yüregibiz yana,
Seni görmegenli bek köp zamana. *YK, s.242*

“Biz, bacılarının yüreği yanar,
Seni görmeyeli pek çok zamandır.” *YK, s.243*

Lehçeler ¹³	<i>bacı</i> Oğuzca Şekil	<i>apa, siñil</i> Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	bacı		
Azerbaycan T.	bacı		
Türkmen T.	bacı		uya, ayaal, doğan
Kumuk T.	baci		kızardağ
Yeni Uygur T.		siñil	hede, aç
Özbek T.		âpa, siñil	
Tatar T.		apa, siñil	
Başkurt T.		apay, hiñli	kerindeğ
Kazak T.		apa, siñli	karıdas
Kırgız T.			ece-siñdi

3. **bağ-** / **ğara-** “bakmak”

Oğuz grubu lehçelerinde **bağ-** standart Ğkildir. Diğer lehçelerde bu Ğkle karğlık **ğara-** Ğkli kullanılır. Kumuk Türkçesinde Oğuzca unsur olan **bağ-** Ğklinin yanında Oğuzca olmayan **ğara-** Ğkli de bulunmaktadır. Ancak **ğara-** Ğkli daha yaygındır.

- ✓ Anasına **bağ** kızın al, darayna **bağ** bezin al. “*Anasına bağ kızını al, kenarına bağ bezini al.*” *KA, s.6*
- ✓ Aldı **bağsa-** deniz, artı **bağsa-** donuz. “*Önüne bağsa deniz, arkasına bağsa domuz.*” *KAD, s.45*

¹³ Tabloda Kumuk Türkçesindeki baci sözcüğü *YK*’den, kızardağ sözcüğü *KTS*’den; diğer lehçelerdeki sözcükler *KTLS*’den alınmıştır.

- ✓ Tamam bir yıl tilep **bağdık** yalbarup
Hiçbir cevap tapmay kaldık **bağup**. *BÇ, s.70*
“Son bir yıl dileyip baktık yalvarıp
Hiçbir cevap bulamadan kaldık bakıp.”
- ✓ Køl kölnu cuvar, bet betge **bağar**. “El eli yıkar, yüz yüze bakar.” *KTA, s.181*
- ✓ Dünya döğerek aylana, insağa bir aldı **bağar**, bir artı **bağar**.
“Dünya dairesel olarak döner; insana bir önü bakar, bir arkası bakar.” *KTA, s.103*

Lehçeler ¹⁴	<i>bak-</i> Oğuzca Şekil	<i>kara-</i> Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	bak-		
Azerbaycan T.	bah-		
Türkmen T.	bak-		seret-
Kumuk T.	bak-	kara-	
Yeni Uygur T.	bak-	kara-	
Özbek T.	bāk-	kare-	
Tatar T.	bak-	kara-	karap çık-
Başkurt T.	bak-	kara-	karap sık-
Kazak T.		kara-	
Kırgız T.		kara-	tik-

4. çağı / beki “çakı”

Oğuz grubu lehçelerinde kullanılan **çakı**¹⁵ Çekline karçlık diğer lehçelerde kullanılan Çekil **beki**’dir. Kumuk Türkçesinde **beki**

¹⁴ Tabloda Kumuk Türkçesindeki sözcükler *KTS*’den, diğer lehçelerdeki sözcükler *KTLS*’den alınmıştır.

¹⁵ Tuncer Gülensoy, bu sözcüğün Moğolcada çaku Çeklinde yağıdığını söylemektedir. “çak- „yapmak, parçalamak“+ı >çakı” etimolojisinden hareketle sözcüğün Moğolcaya değil, Oğuzcaya ait olduğunu düşünmekteyiz. bk. Tuncer,

Çaklinin yanında **çağı** Çekli de bulunmaktadır. Bu lehçede **beki** yaygın olarak kullanılır. “çakı” anlamına gelen **çağı**¹⁶ kelimesine taradığımız metinlerde bir kez rastlanılmıştır.

- ✓ Sıydan tüĞm oybotlar kılavlu,
Kökleni zırillağan **çağıday**. YK, s.190

“Kından çıktı keskin kılıçlar
Kökleri kesen çakı gibi.”YK, s.191

Lehçeler ¹⁷	çakı Oğuzca Şekil	beki Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	çakı		
Azerbaycan T.	cib bıçağı		
Türkmen T.	çakı		
Kumuk T.	çağı	beki	
Yeni Uygur T.		beke	
Özbek T.			büklame piçak
Tatar T.		peki	
Başkurt T.		beki	
Kazak T.		beki	Çappa
Kırgız T.			çaravzal

5. çek- / tart- “çekmek”

çek- Oğuzca Çekil, **tart-** ise Oğuzca olmayan Çekildir. Kumuk Türkçesinde Oğuzca olan **çek-** Çekline metinlerde rastlanılmamıştır. Ancak “Kumuk Türkçesi Sözlüğü”ndeki **çek-**

Gülensoy, Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü A-N, TDK Yay., Ankara 2007, s.211, çakı maddesi

¹⁶ Erol Öztürk, Yırçı Kazak, s.262, “çağı” maddesi

¹⁷ Tabloda Kumuk Türkçesindeki çağı sözcüğü YK’den, beki sözcüğü KTS’den; diğer lehçelerdeki sözcükler KTLS’den alınmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

maddesinde bu sözcüğe aradığımız anlamıyla yer verilmiştir¹⁸. Bu durum bize çek- Çeklinin Kumuk Türkçesinde yaygın Çekil olmasa da sözlüğe girecek kadar kullanıldığını göstermektedir.

Lehçeler ¹⁹	çek- Oğuzca Şekil	tart- Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	çek-		
Azerbaycan T.	çek-		
Türkmen T.	çek-		
Kumuk T.	çek-	tart-	
Yeni Uygur T.		tart-	
Özbek T.		tart-	südre-
Tatar T.		tart-	suz-
Başkurt T.		tart-	huz-
Kazak T.		tart-	
Kırgız T.		tart-	

6. de- / ayt- “demek”

Oğuz Grubu lehçelerinde de- standart Çekildir. Kumuk Türkçesinde Oğuzca olan de- Çeklinin yanında Oğuzca olmayan ayt- Çekli de kullanılır. Kumuk Türkçesinde de- Çekli, ayt- Çeklinden daha yaygındır.

- ✓ Karga balasına appağım, kirpi balasına yımıĞağım **degen**.
“Karga yavrusuna apakım, kirpi yavrusuna yumuşaağım dermiş.” KA, s.9
- ✓ “AĞaymısan” **demek**, “aĞama” **demekdir**. “„Yer misin?” demek, „yeme!” demektir.” KTA, s.59

¹⁸ Çetin Pekacar, **Kumuk Türkçesi Sözlüğü**, Ankara 2000 (Basılmamış), s.76, çek- maddesi

¹⁹ Tabloda Kumuk Türkçesindeki sözcükler **KTS**’den, diğer lehçelerdeki sözcükler **KTLS**’den alınmıştır.

- ✓ Tartıp kara çı kuyruğunu, avur bolamı eken?- **dey**. “Çekip baksana kuyruğunu, ağırlaşmış mı? der.” TEA, s.169

Lehçeler ²⁰	de- Oğuzca Şekil	ayt- Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	de-		
Azerbaycan T.	de-		
Türkmen T.	diiy-		
Kumuk T.	de-	ayt-	
Yeni Uygur T.	de-		
Özbek T.	de-	eyt-	
Tatar T.		eyt-	söyle-
Başkurt T.		eyt-	höyle-
Kazak T.	de-		söyle-
Kırgız T.	de-	ayt-	süyle-

7. deli, teli/ Ø “deli”

Oğuz grubu lehçelerinde kullanılan **deli** Çekline karşılık diğer lehçelerde *delbe*, *telbe*, *divana*, *cinni*, *delkuli*, *delduv* gibi Çekiller bulunur. Kumuk Türkçesinde **teli** ve tonsuzla Çekimli olan **deli** standart Çekildir. Bu lehçede Oğuzca olmayan Çekil kullanılmamaktadır.

- ✓ **Deli** biyimes, biyise tınmas. “Deli büyümez, büyüse de laf dinlemez.” KA, s.7
- ✓ **Teli** tamur terbense, Teñirisin tanıması. “Deli damar kalkarsa tanrısını tanımaz.” KTA, s.207
- ✓ DerbiÇgiÇ- **deli** iÇ. “Dervişlik, deli işi.” KAD, s.103

²⁰ Tabloda Kumuk Türkçesindeki sözcükler **KTS**’den, diğer lehçelerdeki sözcükler **KTLS**’den alınmıştır.

✓ **Deli** kaygıdan öler. “*Deli kaygıdan ölür.*” KTA, s.99

✓ Min burlugup qaray getdim artıma,
Teñirinden **teli** tüĞüm umutlap. YK, s.152

“Bin kıvrılıp bakıp geldim ardıma.
Tanrıdan **deli** düşümü umutlandırıp.” YK, s.153

Lehçeler ²¹	<i>deli</i> Oğuzca Şekil	<i>telbe</i> Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	deli		
Azerbaycan T.	deli		
Türkmen T.	deeli		
Kumuk T.	deli / teli		
Yeni Uygur T.	delli	telve	
Özbek T.		telbe	cinni
Tatar T.	tili		divana
Başkurt T.	tili		divana
Kazak T.			delkuh, delduv, jındı
Kırgız T.	deli	delbe	

8. el / kıl “el”

Batı Oğuzcasında **el**; Oğuzca olmayan lehçelerde ise **kıl** Çekli yaygındır. Kumuk Türkçesinde Oğuzca olmayan **kıl** Çekli yaygın olarak kullanılan Çekildir. Kağarlı Mahmud, **elig** sözcüğünü Oğuzca olarak kaydeder²². “*Kumuk Türkçesi Sözlüğü*”ndeki **el** maddesinde **el** “*kolun bilekten parmak uçlarına kadar olan, tutmaya ve iş yapmaya yarayan bölümü*” anlamıyla yer almamaktadır. Ancak

²¹ Tabloda Kumuk Türkçesindeki **deli** sözcüğü **KTS**’den, **teli** sözcüğü **KTA**’dan; diğer lehçelerdeki sözcükler **KTLS**’den alınmıştır.

²² Besim Atalay, **Divanü Lûgat-it-Türk**, C. I, TDK Yay., Ankara, 2006, s.72

taranan metinler **el** sözcüğünün bazı atasözlerinde yağılığını göstermiştir. “*Kumuk Türklerinin Atasözleri*”nde bu anlamda kullanılan iki atasözü vardır.

- ✓ **El** bulan çaçıp, etik bulan cıyğanday. *KAD, s.111*
“*El ile saçıp, çizme ile toplamak gibi.*” *KAD, s.111*
- ✓ **El, elge; GGGge** belge. *KAD, s.112*
“*El ele, kılıç bele.*” *KAD, s.112*

Lehçeler ²³	<i>el</i> Oğuzca Şekil	<i>kol</i> Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	el		
Azerbaycan T.	el		
Türkmen T.	el		
Kumuk T.	el	kol	
Yeni Uygur T.	el	kol	
Özbek T.		kol	
Tatar T.		kul	kul çuğı
Başkurt T.		kul	kul suğı
Kazak T.		kol	
Kırgız T.		kol	

9. en- / tüş- “inmek”

en- Çekli Oğuzca, **tüş-** Çekli ise Oğuzca olmayan Çekildir. Kumuk Türkçesinde **en-** Çekline “*Kumuk Türkçesi Sözlüğü*”nde **en-** maddesinde yer verilmiştir²⁴. Çetin Pekacar, bu sözcüğün inmek anlamıyla eskimiş bir sözcük olduğunu kaydetmektedir. Oğuzca olan bu Çekil Kumuk Türkçesinde fiilden isim yapım ekiyle türetilmiştir. Çeklinde yağımaktadır.

- ✓ Bir örneği bir **enişi**. “*Bir yokuşun bir inişi.*” *KAD, s.87*

²³ Tabloda Kumuk Türkçesindeki **el** sözcüğü *KAD*’dan, **kol** sözcüğü *KTS*’den; diğer lehçelerdeki sözcükler *KTLS*’den alınmıştır.

²⁴ Çetin Pekacar, *age.*, s. 94

Lehçeler ²⁵	<i>en-</i> Oğuzca Şekil	<i>tüş-</i> Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	in-		
Azerbaycan T.	en-	düğ	
Türkmen T.	iin-	düğ	
Kumuk T.	en-	tüğ	
Yeni Uygur T.		çüğ	
Özbek T.	in-	tüğ	
Tatar T.		töğ	
Başkurt T.		töğ	
Kazak T.		tüs-	kon-
Kırgız T.		tüğ	

10. geç- / öt- “geçmek”

Oğuz grubu lehçelerinde **geç-** standart Ėkildir. Oğuz grubu dığındaki lehçelerde ise **öt-** Ėkli yaygındır. Kumuk Türkçesinde Oğuzca olmayan **öt-** Ėkli, Oğuzca Ėkline oranla daha yaygın kullanılmaktadır.

- ✓ Köpür salĖan özü **geçer**, kuyu kazĖan özü **tüğer**. “*Köprü kuran kendi geçer, kuyu kazan kendi düşer.*” KTA, s.145
- ✓ Ė haplar, kerivan **geçer**. “*İt ürür, kervan yürür.*” KAD, s.149
- ✓ Birevlege suv tabulmay içmege, birevler köpür tapmay **geçmege**. “*Kimileri su bulamaz içmeye, kimileri köprü bulamaz geçmeye.*” KTA, s.86
- ✓ Tari salĖan boza içir. Sal baylağan suv **geçer**. “*Darı koyan boza içir, sal bağlayan su geçer.*” KAD, s. 226
- ✓ Menden **geç**, dep. ŞHA, s.38
Benden **geç**, deyip. ŞHA, s.39

²⁵ Tabloda Kumuk Türkçesindeki sözcükler **KTS**’den, diğer lehçelerdeki sözcükler **KTLS**’den alınmığtır.

Lehçeler ²⁶	geç- Oğuzca Şekil	öt- Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	geç-		
Azerbaycan T.	keç-		
Türkmen T.	geç-	öt-	
Kumuk T.	geç-	öt-	
Yeni Uygur T.	keç-	öt-	
Özbek T.	keç-	öt-	
Tatar T.		üt-	aÇaÇık-
Başkurt T.		üt-	küs-, aÇa sık-
Kazak T.	keÇ	öt-	
Kırgız T.	keç-	öt-	

11. geçe, gece / tun “gece”

Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde **gece**, Türkmen Türkçesinde **giice** olarak kullanılan bu Çekle karÇık diğer lehçelerde kullanılan Oğuzca olmayan Çekil **tün**’dür. Kumuk Türkçesinde Oğuzca **gece** ve **geçe** Çekli, Oğuzca olmayan **tun** Çekli ile birlikte yaÇanmaktadır. Kumuk Türkçesinde Oğuzca Çekil, tun Çekline göre daha yaygın kullanılır. KaÇırlı Mahmud Divanü Lûgat-i-Türk’te **keçe** Çeklinin Oğuzca olduğunu kaydeder²⁷.

- ✓ **Geçe** yürügen erten süyügen. *KA*, s.8 / **Gece** yürügen gündüz süyüner. “*Gece yürüyen sabah sevinir.*” *KAD*, s.122
- ✓ Balasıday yurtumnu
Bavruña başgan **geçe**. *ŞHA*, s.142
“*Yavrusuymuş gibi yurdumu*”

²⁶ Tabloda Kumuk Türkçesindeki sözcükler *KTS*’den, diğer lehçelerdeki sözcükler *KTLS*’den alınmıştır.

²⁷ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk*, C. III, TDK Yay., Ankara 2006, s.219

Bağrına basan gece.” ŞHA, s.143

- ✓ AhÇanlar gün batsa da,
Geçeler ay bulanman. YK, s.70

*“Akşamlar gün batsa da,
Geceler ay ileyim.” YK, s.70*

- ✓ Gıskı **gece** meni abdullam ğırk turup
Ğırk tamurdan, sağa balam, süt berdim. BÇ, s.57

*“Kısa gece benim Abdullahım kırk kez kalkıp,
Kırk damardan sana balam süt verdim.”*

Lehçeler ²⁸	<i>geçe, gece</i> Oğuzca Şekil	<i>tun</i> Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	gece		
Azerbaycan T.	gece		
Türkmen T.	giice		
Kumuk T.	geçe, gece	tun	
Yeni Uygur T.	keçe	tün	
Özbek T.	keçe	tün	
Tatar T.		tön	
Başkurt T.		tön	
Kazak T.		tün	
Kırgız T.		tün	

12. göbek / it “köpek”

Oğuz grubu lehçelerinde kullanılan **köpek** Çekline karşılık diğer lehçelerde **it** Çekli kullanılır. Kumuk Türkçesinde ise **it** Çeklinin yanında **göpek** Çekli de bulunmaktadır. Bu lehçede **it** Çekli yaygın

²⁸ Tabloda Kumuk Türkçesindeki gece sözcüğü **KAD**’dan, geçe ve tun sözcüğü **KTS**’den; diğer lehçelerdeki sözcükler **KTLS**’den alınmıştır.

olarak kullanılır. Taradığımız metinlerde köpek Çekline bir kez rastlanılmıştır.

- ✓ Surayılardaki balıbiz,
Göbek itler gelip urtladı. *TEA*, s.103

“Güğümlerdeki balımızı
Köpek itler gelip yudumladı.” *TEA*, s.103

Lehçeler ²⁹	köpek Oğuzca Şekil	it Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	köpek	it	
Azerbaycan T.	köpek	it	
Türkmen T.	köpek	it	
Kumuk T.	göbek	it	
Yeni Uygur T.		iQt	
Özbek T.		it	
Tatar T.		it	
Başkurt T.		it	
Kazak T.	köbek (eski)	iyt	töbet
Kırgız T.		it	

13. güneş / gün “güneQ”

Oğuz grubu lehçelerinde kullanılan Çekil güneş, diğer lehçelerde kullanılan yaygın Çekil gün ve kuyaş’tır. Kumuk Türkçesinde Oğuzca olmayan gün Çekli yanında Oğuzca olan güneş Çekli de kullanılmaktadır. Ancak bu lehçede Oğuzca olan güneş Çekli pek yaygın değildir.

- ✓ BoQtepsidey, mañ,
Görünse birden güneş. *ŞHA*, s.144

“Boş tepsi gibi şaşkın,

²⁹ Tabloda Kumuk Türkçesindeki göbek sözcüğü *TEA*’dan, it sözcüğü *KTS*’den; diğer lehçelerdeki sözcükler *KTLS*’den alınmıştır.

Görünse birden güneş.” ŞHA, s.145

- ✓ **Güneş** yimik,
Gen görşün gözüm. *ŞHA, s.82*

*Güneş gibi,
Geniş görşün gözüm. ŞHA, s.83*

- ✓ GümüŖminça-
Bolup görünse **güneş**. *ŞHA, s.136*

*GümüŖ tepsi olup
Görünse güneş. ŞHA, s.137*

Lehçeler ³⁰	<i>güneş</i> Oğuzca Şekil	<i>gün</i> Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	güneŖ		
Azerbaycan T.	güneŖ		
Türkmen T.	güneŖ	gün	
Kumuk T.	güneŖ	gün	
Yeni Uygur T.		kün	kuyaŖ, aptap
Özbek T.		kün	kuyâŖ,
Tatar T.			koyaŖ
Başkurt T.			koyaŖ
Kazak T.		kün	
Kırgız T.		kün	

14. inek / sıyr “inek”

İnek Çekli Oğuzca olan Çkil, **sıyr** Çekli ise Oğuzca olmayan Çkildir. “Kumuk Türkçesi Sözlüğü”nün **inek** maddesinde bu sözcük yine *inek* anlamıyla geçmektedir³¹. Ancak taranan metinlerde

³⁰ Tabloda Kumuk Türkçesindeki güneŖ sözcüğü *ŞHA*’dan, gün sözcüğü *KTŞ*’den; diğer lehçelerdeki sözcükler *KTLS*’den alınmıştır.

³¹ Çetin Pekacar, *age.*, s.130, *inek* maddesi

bu sözcüğe rastlanılmamıştır. Hasan Eren, Kumuk Türkçesi kollarında **sıyr** kelimesi yerine **inek** kelimesinin kullanıldığını kaydeder³².

Lehçeler ³³	<i>inek</i> Oğuzca Şekil	<i>sıyr</i> Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	inek		
Azerbaycan T.	inek		
Türkmen T.		sığır	
Kumuk T.	inek	sıyr	
Yeni Uygur T.	inek	siyir	kala
Özbek T.		sigir	
Tatar T.		sıyr	
Başkurt T.		hıyr	
Kazak T.		sıyr	
Kırgız T.	inek		uy

15. kapu / eşik “kapı”

Oğuz grubu lehçelerinde **kapı** karakteristik şekildir. Diğer lehçelerde ise **eşik** şekli yaygın olarak kullanılır. Kumuk Türkçesinde **eşik** sözcüğüne paralel olarak **kapı** şekli de bulunur. Ancak **eşik** sözcüğünün kullanımı daha yaygındır.

- ✓ Bir eGk açılıp Gı bayagı **kapu** alda oturup turağan kart çıgıp gelip tananı yesine akır kıcıp etip, yaGı bir Gı da berip, onu teberip **kapudan** da çıkarıp, kuvalap yibere. “Bir kapı açılıp, önünde oturup duran deminki ihtiyar çıkıp gelip, dananın sahibine haykırıp, çocuğa bir kuruş verip onu iterek kapıdan çıkarır, kovalar.” TEA, s.173
- ✓ Gele busa, **kapu** aldına gelsin dep,
Gelmey busa, yahGıögüzün bersin dep. YK, s.112

³² Hasan Eren, *agm.*, s.350

³³ Tabloda Kumuk Türkçesindeki sözcükler **KTS**’den; diğer lehçelerdeki sözcükler **KTLS**’den alınmıştır.

“Gelecekse kapı önüne gelsin diye,
Gelmez ise güzel öküzünü versin diye.” YK, s.113

- ✓ Haydap bargan **kapusını** aldına
-Açılmağan anam kapulanı açsana! BÇ. s.58

“Sürüp kapısının önüne
-Anam açılmayan kapıları açsana!”

Lehçeler ³⁴	<i>kapu</i> Oğuzca Şekil	<i>eşik</i> Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	kapı		
Azerbaycan T.	gapı		
Türkmen T.	gapı		
Kumuk T.	kapu	eÇk	
Yeni Uygur T.		iÇk	
Özbek T.		eÇk	
Tatar T.		iÇk	
Başkurt T.		iÇk	
Kazak T.		esik	
Kırgız T.		eÇk	kaalğa

16. ol-/ bol- “olmak”

Batı Oğuzcasında **ol-** Çekli standarttır. Oğuzca olmayan lehçelerde **bol-** Çekli yaygın olarak kullanılır. Kumuk Türkçesinde yaygın olarak kullanılan yapı ise **bol-** Çeklidir. Bu lehçede **ol-**’lu örneklerle de rastlanır.

- ✓ Denizde bir saz **olur**
Gül açılır, yaz **olur**.
Men yarıma gül demen
Gülnü ömürü az **olur**. TEA, s. 197

“Denizde bir saz olur

³⁴ Tabloda Kumuk Türkçesindeki sözcükler **KTS**’den; diğer lehçelerdeki sözcükler **KTLS**’den alınmıştır.

*Gül açılır, yaz olur.
Ben yârime gül demem
Gülün ömrü az olur.” TEA, s.197*

- ✓ Har Sulayman degen malik **olmaz**,
Bu cahanda har yüzüklü hanum **olmaz**. TEA, s.198

*Her Süleyman denen malik olmaz,
Bu cihanda her yüzüklü hanım olmaz.” TEA, s.198*

- ✓ Erinçek iğge urunmas, aÇ**olsa** karap turmas³⁵. “Erincek işe girişmez, yemek olsa bakıp durmaz.” KAD, s.116
- ✓ Hincaldan tiygen yara doktor bağıp sav bolur, tilden tiygen yaradan ahır bir gün dav **olur**³⁶. “Hançer yarası doktor bakınca sağ olur, dil yarasından ise bir gün gelir savaş olur.” KAD, s.133

Lehçeler ³⁷	ol- Oğuzca Şekil	bol- Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	ol-		
Azerbaycan T.	ol-		
Türkmen T.		bol-	
Kumuk T.	ol-	bol-	
Yeni Uygur T.		bol-	
Özbek T.		bol-	
Tatar T.		bul-	
Başkurt T.		bul-	
Kazak T.		bol-	
Kırgız T.		bol-	

³⁵ Çetin Pekacar’ın *Kumuk Türklerinin Atasözleri*’nde bu atasözü *ol-* değil *bol-* şeklinde kullanılmıştır.

³⁶ Çetin Pekacar’ın *Kumuk Türklerinin Atasözleri*’nde bu atasözü *ol-* değil *bol-* şeklinde kullanılmıştır.

³⁷ Tabloda Kumuk Türkçesindeki *ol-* sözcüğü *KAD*’dan, *bol-* sözcüğü *KTS*’den; diğer lehçelerdeki sözcükler *KTLS*’den alınmıştır.

17. ses / tavuş “ses”

Oğuz grubu lehçelerinde kullanılan **ses** hâkim Çekildir. Diğer lehçelerde ses Çekline karşılık *tavuş*, *avaz*, *dıbis*, *dobuş*, *ün* gibi Çekiller kullanılır. Kumuk Türkçesinde **ses** Çeklinin yanında Oğuzca olmayan **tavuş** ve **avaz** Çekilleri de kullanılmaktadır.

✓ Sesini çıkarma! *KTS*, s.245 “Sesini çıkarma!”

Lehçeler ³⁸	ses Oğuzca Şekil	tavuş Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	ses		
Azerbaycan T.	ses		
Türkmen T.	ses		
Kumuk T.	ses	tavuş	avaz
Yeni Uygur T.		tavuş	
Özbek T.		tâvûş	âvâz
Tatar T.		tavis	
Başkurt T.		tavis	
Kazak T.			dıbis
Kırgız T.			dobuş,ün

18. tavşan / koyan “tavGan”

Azerbaycan Türkçesinde **dovşan**, Türkmen Türkçesinde **toşan** olarak geçen bu Oğuzca Çekil, Oğuz olmayan diğer gruplarda **koyan** Çeklinde kullanılmaktadır. Kumuk Türkçesinde Oğuzca olmayan **koyan** Çeklinin yanında Oğuzca olan **tavşan** Çekli de bulunmaktadır. Ancak bu lehçede **koyan** yaygın Çekildir.

✓ Arba bulan **tavşan** tutmas. “Araba ile tavşan tutulmaz.” *KA*, s.6

³⁸ Tabloda Kumuk Türkçesindeki sözcükler *KTS*’den; diğer lehçelerdeki sözcükler *KTLS*’den alınmıştır.

- ✓ Tav **tavşansız** bolmas. “*Dağ tavşansız olmaz.*” *KAD*, s.227
- ✓ **Tavşan** bizim koyçubuz. “*Tavşan bizim koyun çobanımız.*” *TEA*, s.166

Lehçeler ³⁹	<i>tavşan</i> Oğuzca Şekil	<i>koyan</i> Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	tavÇan		
Azerbaycan T.	dovÇan		
Türkmen T.	tovÇan		
Kumuk T.	tavÇan	koyan	
Yeni Uygur T.	toÇlan		
Özbek T.		kuyân	
Tatar T.		kuyan	
Başkurt T.		kuyan	
Kazak T.		koyan	
Kırgız T.		koyon	

19. tügül / Ø “değil”

Oğuz lehçelerinde **değil** karakteristik Çekildir. Bu sözcük; Azerbaycan Türkçesinde **deyil**, Türkmen Türkçesinde ise **deel** Çekilinde yaÇanmaktadır. Oğuz grubu dışındaki lehçelerde ise **emes** Çekli yaygın olarak kullanılır. Kumuk Türkçesinde ise **emes** Çekli kullanılmamakta, sadece Oğuzca olan **tügül** Çekli yaÇanmaktadır.

- ✓ Bir **tügül** eki edin
Kılavlanmış beki edin. *TEA*, s.73
- “Bir değil ikiyidin,
Kılağılanmış çakıydın.” *TEA*, s.73

³⁹ Tabloda Kumuk Türkçesindeki sözcükler **KTS**’den; diğer lehçelerdeki sözcükler **KTLS**’den alınmıştır.

- ✓ Tutumsuzğa tümen akça da zat **tügül**. “*Tutumsuza on akçe de bir şey değil.*” KTA, s.214
- ✓ Denizni tatıvun bilmek uçun onu barın da içme tarık **tügül**. “*Denizin tadını bilmek için onun hepsini içmeye gerek yok.*” KAD, s.103
- ✓ Yay-yay **tügül**
KıGkıG**tügül**. ŞHA, s.104
“Yaz, yaz değil
Kış, kış değil.” ŞHA, s.105
- ✓ Toğanaknı da salğanbız, ulla çüynü de kaçğanbız, sen bizim anabız **tügül**sen,-dey. “*Tırkazı da taktık, büyük çiviye de çaktık, sen bizim anamız değilsin, der.*” TEA, s.165
- ✓ Ariv ariv **tügül**, süygen ariv. “*Güzel güzel değil, sevdiği güzel.*” KAD, s.53

Lehçeler ⁴⁰	<i>tügül</i> Oğuzca Şekil	<i>emes</i> Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	değil		
Azerbaycan T.	deyil		yoh
Türkmen T.	deel		
Kumuk T.	tügül		
Yeni Uygur T.		emes	
Özbek T.		emes	
Tatar T.	tügil		
Başkurt T.	tügil		
Kazak T.		emes	
Kırgız T.		emes	

⁴⁰ Tabloda Kumuk Türkçesindeki sözcük **KTS**’den; diğer lehçelerdeki sözcükler **KTLS**’den alınmıştır.

20. yas / vayah, şahalay “yas”

Yas Çekli Oğuzcadır. Batı Oğuzcasında **yas** Çekli yanında Arapça kökenli **matem** Çekli de kullanılmaktadır. Diğer lehçelerde ise Oğuzca Çekli olan **yas** yerine *matem*, *aza*, *traur* ve *kara* sözcükleri kullanılır. Kumuk Türkçesinde ise **yas** Çekli ile birlikte **vayah**, **şahalay** Çekillerine rastlanır.

- ✓ Bıltır ölgenge bu yıl **yas**. “Geçen yıl ölene bu yıl yas.” KA, s.7
- ✓ Yırav toydan, molla **yasdan** süyüner. “Türkücü düğüne, molla yasa sevinir.” KTA, s.251
- ✓ Bir sağa çı bir gün ölüm bir gün **yas**
Alağa haman yılı haman **yas**. BÇ, s.59
“Bir sana ki bir gün ölüm bir gün yas
Onlara hep ağlama hep yas.”

Lehçeler ⁴¹	<i>yas</i> Oğuzca Şekil	<i>matem</i> Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	yas		
Azerbaycan T.	yas		
Türkmen T.	yaas	maatam	
Kumuk T.	yas		vayah, Şahalay
Yeni Uygur T.		matem	haza
Özbek T.		mâtem	
Tatar T.		matem	traur
Başkurt T.		matem	traur
Kazak T.			kara, aza
Kırgız T.			aza

⁴¹ Tabloda Kumuk Türkçesindeki sözcükler **KTS**’den; diğer lehçelerdeki sözcükler **KTLS**’den alınmıştır.

21. yav / may “yağ”

Azerbaycan Türkçesinde **yağ**, Türkmen Türkçesinde **yaağ** olarak kullanılan bu Oğuzca sözcüğe karşılık diğer lehçelerde kullanılan Çekil **may**’dır. Kumuk Türkçesinde **may** sözcüğü ile birlikte Oğuzca olan **yav** Çekli de kullanılmaktadır. Ancak **may**’ın kullanımı daha yaygındır.

- ✓ Tav almadan tav etgenler, tari sığıp **yav** etgenler. “*Dağ almadan dağ yapmışlar, dari sıkıp yağ etmişler.*” KTA, s.205
- ✓ Ömrüm **yavdur**, ölümüm suvdur degen sahtiyan. “*Ömrüm yağdır, ölümüm sudur demiş sahtiyan.*” KTA, s.161

Lehçeler ⁴²	yağ Oğuzca Şekil	may Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	yağ		
Azerbaycan T.	yağ		
Türkmen T.	yaağ		
Kumuk T.	yav	may	
Yeni Uygur T.	yağ	may	
Özbek T.	yağ		
Tatar T.		may	
Başkurt T.		may	
Kazak T.	jav	may	
Kırgız T.		may	

22. yuvurt / Ø “yoğurt”

Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde kullanılan **yoğurt** Çekline karşılık diğer lehçelerde **katık** Çekli kullanılır. Kumuk Türkçesinde ise sadece Oğuzca Çekli olan **yuvurt** yağanakta, Oğuzca olmayan **katık** Çekli bulunmamaktadır.

⁴² Tabloda Kumuk Türkçesindeki sözcükler **KTS**’den; diğer lehçelerdeki sözcükler **KTLS**’den alınmıştır.

- ✓ **Yuvurt** tögülse yuğu kalar, ayran tögülse nesi kalar? “*Yoğurt dökülürse artığı kalır, ayran dökülürse nesi kalır?*” KTA, s.254
- ✓ Zahruluğa **yuvurt** ber, yurtdan yurtğa barsaŋ da. “*Zehirlenene yoğurt ver, yurttan yurda gitsen de.*” KAD, s.278

Lehçeler ⁴³	<i>yuvurt</i> Oğuzca Şekil	<i>katık</i> Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	yoğurt		
Azerbaycan T.	yoğurt	gatıg	
Türkmen T.		gatık	
Kumuk T.	yuvurt		
Yeni Uygur T.		ketik	
Özbek T.		katık	
Tatar T.	yoğurt	katık	
Başkurt T.	yoğort	katık	
Kazak T.		katık	ayran
Kırgız T.			ayran

II. Ses Bilgisinde Oğuzca Unsurlar

1. #k > #g

Kelime başı *k*’nin *g* olması Oğuzca bir özelliktir. Oğuz grubu dışındaki lehçelerde ise kelime başı *k* korunmaktadır. J. Benzing, Kumuk Türkçesindeki #k> #g değişiminin Güneybatı Türkçesine uyduğunu belirtir⁴⁴. Bu değişim genel bir temayüldür.

Ağğıdaki sözcükler Kumuk Türkçesinde #g’li olarak kullanılmaktadır:

⁴³ Tabloda Kumuk Türkçesindeki sözcük *KTS*’den; diğer lehçelerdeki sözcükler *KTLS*’den alınmıştır.

⁴⁴ Johannes Benzing, *agm.*, s.173

geç, geç-, geçe-, geçik-, gel-, gelin, gerek, ges-, gesgin, get-, gez-, gir-, giğ, giy-, giyim, göbük, göç-, gök, göm-, gön, gör-, görset-, göz, gün, güz.

Ancak kelime bağık'nin korunduğu durumlar da vardır:

kekir- "geğir-", kök "gök" , köl "göl", külemsire- "gül-" gibi.

- ✓ Sen de giççi aygırını da minip, halkğa savbol da etip, **gel**,- dep. "Sen de küçük aygıra binip, halka veda ederek, buraya gel, diye." TEA, s.164
- ✓ **Güçden** salğan **gözünü** nuru bolmas. "Güçten düşenin gözünün ışığı olmaz." KA, s.8
- ✓ **Göpürdü** yeligip, Aktı tağınlap. ŞHA, s.12
"Köpürdü kabarıp, Aktı taşarak." ŞHA, s.13
- ✓ **Göğüllege** ulla sözün **göstersen** göl kızbaylar bizden korka der miken? YK, s.114
"Gönüllere ulu sözünü göstersen, Şu kötüler bizden korkar der mi ki?" YK, s.115

2. #k > #ğ

#k > #ğ ses değişimi Oğuzca bir özelliktir. Oğuz grubu dındaki lehçelerde #k korunmaktadır. Bekir Çobanzade, Kumuk Türkçesinde #k sesinin #ğ sesine çevrilebildiğinden bahseder⁴⁵. Kumuk Türkçesinde bu ses değişimi sistemli değildir. Aynı sözcüklerin hem #k'lı hem ğ'lı kullanımı söz konusudur.

Ağdaki sözcükler Kumuk Türkçesinde hem #ğ'lı hem #k'lı kullanılmaktadır.

gırk (BÇ, s.57), ğan (BÇ, s.58), ğuçak (BÇ, s.58), ğamçı (BÇ, s.58), ğal- (BÇ, s.59), ğayt- (BÇ, s.59), ğız, ğardağ.ğoy- (KT, s.17)

- ✓ Bağı ayaz katınından **ğorgmaz**. "Başı kel, kadınından korkmaz." KAD, s.79
- ✓ **Ğırk** tamurdan, sağa balam süt berdim ğunı için menne halal etmeyen. BÇ, s.57
"Kırk damardan sana balam süt verdim"

⁴⁵ Bekir Çobanzade, *age.*, s.32

Bunun için ben de helal etmeyen.”

- ✓ Sen balama kolu tigen kızbaynı
Uluy **ğalsun** meni yimik anası. *BÇ, s.59*

*“Sen balama eli değen korkağın
Belaya uğrasın benim gibi anası.”*

3. #t > #d

Oğuzlara has olan bu ses özelliği KaÇarlı Mahmud’un da dikkatini çeker. KaÇarlı, Oğuzlarla Oğuzlara yakın olanların *t* sesini *d* sesine çevirdiğini kaydeder⁴⁶. #t>#d değişimi Azerbaycan, Türkmen ve Türkiye Türkçesinde karakteristiktir. Kumuk Türkçesinde #t’li Çakiller esastır:

tamak “boğaz”, tana “dana”, tar “dar”, tari “darı”, tav “dağ”, tayan- “dayan-”, teli “deli”, temir “demir”, teren “derin”, teri “deri”, tik- “dik-”, til “dil”, tiri “diri”, tiÇ “diÇ”, tiÇi “diÇi”, tiz “diz”, toğuz “dokuz”, tol- “dol-”, tüz “düz”.

Bunun yanı sıra #d’li örnekler de mevcuttur:

damga, deli, de-, deñiz, derzi, demür, dört.

- ✓ **Deli** biyimes, biyise tınmas. *“Deli büyümez, büyüse de laf dinlemez.” KA, s.7*
- ✓ Targunu aldı deriya **deñiz degiz**,
Ozganğa barganğa salam **degiz**. *YK, s.174*
*“Targu’nun önü derya deniz deyin,
Gidişte gelişte selam deyin.” YK, s.174*
- ✓ Bir **dağı** bir-
Yol tuvdu yerni yüzünde. *ŞHA, s.96*
*“Bir daha bir
Yol doğdu yeryüzünde.” ŞHA, s.97*
- ✓ Bilgen **dört**, bilmegen dert baylar. *“Bilen dört, bilmeyen dert bağlar.” KTA, s.84*

4. #y > Ø

Kumuk Türkçesinde kelime bağı y için üç durum söz konusudur:

⁴⁶ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk*, C. I, TDK Yay., Ankara, 2006, s.31

1. #y>#y: Kelime bağıy açısından Eski Türkçe ve Ortak Türkçeyle aynıdır. yıla-, yılı, yilit-, yırak, yibek, yilic, yulduz.

2. #y>#c:cibek, cıy-, cuw-

3. #y>Ø: Kelime bağıy'nin Ø olması Oğuzca özelliğdir. J. Benzing de kelime bağıy'nin düşmesini Azerbaycan Türkçesinin etkisine bağlar (igiti "yigit")⁴⁷. Oğuz grubu Türk lehçelerinde bu değişim fonetik bir eğilim şeklindedir. Azerbaycan Türkçesinde kelime bağıy'den sonra düz-dar ünlü gelmesi halinde kelime bağıy sesi düzenli olarak kaybolur. Türkiye Türkçesinde ise bu durum serpinti halinde bulunmaktadır. Kumuk Türkçesinde de bu ses olayına serpinti halinde rastlanılır. Dr. Selma Gülsevin, çalışmasında #y>Ø olayını Oğuzca unsur olarak verir⁴⁸.

- ✓ Atını yahşısı tizinden, **igiti**ni yahşısı sözünden belgilebilir. "Atın iyisi dizinden, yigitin iyisi sözünden belli olur." KA, s.6
- ✓ At ölse maydan kalır, **igiti** ölse atı kalır. "At ölse meydan kalır, yigit ölse adı kalır." KA, s.6
- ✓ Özünde **inci** mahı tiğeriñ
Nedir kız ,jy" etip koyğan iğeriñ. BÇ, s.68
"Senin inci gibi dişlerin
Nedir kız ,aman" deyip yaptığın işlerin."
- ✓ Kılıçdan **itti**, kıldan inçe—söznü bekisi. "Kılıçtan keskin, kıldan ince, sözün serti." KTA, s.176

III. Şekil Bilgisinde Oğuzca Unsurlar

1. -(A)cAk Gelecek Zaman Eki / -(I)r, -Ar

-AcAk eki Oğuz sahasından diğer lehçelere geçmiştir.⁴⁹ Bu çeklin diğer Oğuzca çekillerden farkı Oğuz sahasından diğer lehçelere geçtikten sonra bazı lehçelerde standart çekil olarak kullanılmasıdır.

Batı Türkçesine ait olan -(A)cAk⁵⁰ çekli Kumuk Türkçesinde en çok gelecek zaman ekidir. Bu ek, Türkiye Türkçesinde -(y)AcAk,

⁴⁷ Johannes Benzing, *agm.*, s.173

⁴⁸ Selma Gülsevin, "Karay Türkçesinde Oğuzca Unsurlar", Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları, Volume 2/2, Spring 2007, s.305

⁴⁹ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -Fiil- Basit Çekim, TDK Yay., Ankara 2006, s.418

⁵⁰ Bu gelecek zaman eki "en geç 14. yüzyılda Oğuz sahasında doğmuş 14-15. yüzyıldan itibaren Azerbaycan ve Anadolu edebi eserlerinde kullanılmaya başlanmıştır oradan diğer Oğuz grubu lehçelerine, Gil-Ural ve Kuzey Kafkas Kıpçak lehçelerine, Özbek ve Karakalpak Türkçelerine geçmiştir." Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -Fiil- Basit Çekim, TDK Yay., Ankara 2006, s.414

Azerbaycan Türkçesinde -(y)AcAk, Türkmen Türkçesinde -cAk Çeklinde. Oğuzca olan -(A)cAk Çekline karşılık diğer lehçelerde kullanılan yaygın Çekil -(I)r, -Ar⁵¹ Çeklidir⁵².

- ✓ ğu aygır da meni atam Xanga tulpar **bolacak** dep alıp gelgen yabağılı yaman tay! “*Şu aygır da benim babamın hana tulpar at olacak diye alıp geldiği yabağılı kötü tay!*” TEA, s.164
- ✓ Kattını **kayırmacak**, yımıÇakını **ayırmacak**. “*Serti kayırmayacak, yumuşağı ayırmayacak.*” KAD, s.161
- ✓ Yeryüzünde **tartmacak** bir mizan da
Bir tereze taÇıda. ŞHA, s.22
“*Yeryüzünde çekmeyecek bir terazi de
Bir pencere taşı da.*” ŞHA, s.23
- ✓ ğavla bergen Çan çırağı söngen soğ
ğat yürekden Çalık getmey **netecek**. YK, s.184
“*Işık veren mumu söndükten sonra
Şad yürekten şadlık gitmeyip ne edecek.*” YK, s.185

Lehçeler	-(A)cAk Oğuzca Şekil	-(I)r, -Ar Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	-(y)AcAk		
Azerbaycan T.	-(y)AcAk		
Türkmen T.	-cAk		
Kumuk T.	-(A)cAk	-(I ₄)r, -Ar	
Yeni Uygur T.		-r, -Ar	-idiğan,-ydigan; -GI ₄ dek,- KI ₄ dek;

⁵¹ “Türkiye gramerciliğinde „geniÇzaman“, Batı gramerlerinde „aorist“ olarak adlandırılan -(I₄)r/-Ar ekli kip; diğer Türk yazı dillerine ait gramerlerde çoğunlukla „gelecek zaman“ kabul edilir.” **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -Fiil-Basit Çekim**, TDK Yay., Ankara 2006, s.345-383 ve 395

⁵² **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -Fiil- Basit Çekim**, TDK Yay., Ankara 2006, s.467

			-GU,-KU+iyelik eki
Özbek T.	-(y)ecek	-r, -er	-edigen, -ydigen -GU+iyelik eki(+dir)
Tatar T.	-(y)AçAk	-(I)r, -Ar	
Başkurt T.	-(y)AsAk	-(I ₄)r	
Kazak T.		-r, -Ar	-A,-y;-mAkÇ, -bAkÇI -pAkÇI
Kırgız T.		-r,-Ar,-Or	-A,-O,-y; -A/-O+elek+kiÇ eki

2. -(A)CAk Gelecek Zaman Sıfat-fiil Eki / -(I)r, -Ar

-AcAk sıfat-fiil eki Türkiye Türkçesinde -(y)AcAk, Azerbaycan Türkçesinde -(y)AcAk, Türkmen Türkçesinde -cAk Çeklinde, Kumuk Türkçesinde ise -(A)CAk Çeklinde yağanaktadır. -AcAk Çekli Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında ortaya çıkmıştır⁵³. Oğuz grubu lehçeleriyle Özbek Türkçesi, Tatar Türkçesi, Başkurt Türkçesi ve Kazak Türkçesinde bu Çeklin ortak kullanılması ilgi çekicidir. Ancak Oğuz grubu lehçelerinde bu ek tonlu biçimiyle kullanılırken diğer lehçelerde genellikle tonsuz biçimiyle kullanılmıştır. -AçAk Çekli, Başkurt Türkçesinde /ç/>/s/ kuralı gereği -AsAk Çekline dönüşmüştür. Kumuk Türkçesinde ise bu ek, tonlu ve tonsuz Çekliyle birlikte yağanaktadır.

- ✓ **Berecekge** içki içgen eki keren humar bolur. “Veresiye içki içen iki kere sarhoş olur.” KAD, s.82
- ✓ Ögüz **bolacak** tana tanavundan belgili. “Öküz olacak dana burun deliğinden belli olur.” KTA, s.158
- ✓ Ya **alaçağım** ya **bereceğim** yok. “Ne alacağım ne vereceğim var.” KA, s.11
- ✓ **Aytacağıñ** oylap ayt,

⁵³ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul, 2000, s.336

Soñ etme mağa ayıp. BÇ, s.63

“Söyleyeceğini düşün söyle,
Sonra bana ayıp etme.”

Lehçeler	-(A)cAk Oğuzca Şekil	-(I)r, -Ar Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	-(y)AcAk		-(y)AsI
Azerbaycan T.	-(y)AcAk		-AsI
Türkmen T.	-cAk		
Kumuk T.	-(A)CAk	-(I ₄)r, -Ar	-AsI
Yeni Uygur T.		-r, -Ar	-GU, -KU; -idiğan,ydiğan
Özbek T.	-(y)ecek	-r, -er	-edigan, - ydigen
Tatar T.	-(y)AçAk	-(I)r, -Ar	-AsI
Başkurt T.	-(y)AsAk	-(I ₄)r	-AhI, -yhI ₄
Kazak T.		-r, -Ar	-AtIn, -ytIn
Kırgız T.		-r, -Ar,-Or	-OOçU,-UUçU, -çU; -GI ₄ dAy,-GI ₄ s

3. -AsI Gelecek Zaman Sıfat-fiil Eki / -(I)r, -Ar

Gelecek zaman sıfat-fiili olarak kullanılan **-AsI** Çekli, Oğuz grubu lehçelerinde **-AcAk** kadar fazla kullanılmaz. Kumuk Türkçesinde gelecek zaman sıfat-fiili olarak **-AcAk** Çekli yaygındır. Ancak metinlerde **-AsI** Çekli ile ilgili iki örneğe rastlanılmıştır. Prof. Dr. Zeki Kaymaz, bu eki Oğuzca olarak kaydeder⁵⁴.

⁵⁴ Zeki Kaymaz, “Çağatay Türkçesindeki Oğuzca Unsurlar Üzerine”, C. Amanjolov Okuvları- 2004 Attı Halkaralık Gılımı- Praktikalik Konferentsiyanın Materialları, Öskemen 2004, s.205

- ✓ **Çığası** malğa yesi yav. “Çıkacak mala sahibi düşman” KAD, s.100
- ✓ Atan, anan töresi, onu kimden **göresi**. “Atan, anan töresi onu kimden göresi.” KAD, s.60

Lehçeler	-AsI Oğuzca Şekil	-(I)r, -Ar Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	-(y)AsI		-(y)AcAk
Azerbaycan T.	-AsI		-(y)AcAk
Türkmen T.			-cAk
Kumuk T.	-AsI	-(I ₄)r, -Ar	-(A)CAk
Yeni Uygur T.		-r, -Ar	-GU, -KU; -idigan,-ydigan
Özbek T.		-r, -er	-gü; -(y)ecek; -edigan,ydigen
Tatar T.	-AsI	-(I)r, -Ar	-(y)AçAk
Başkurt T.	-AhI,-yhI ₄	-(I ₄)r	-(y)AsAk
Kazak T.		-r, -Ar	-AtIn, -ytIn
Kırgız T.		-r, -Ar,-Or	-OçU,-UçU, -çU; -GI ₄ dAy,-GI ₄ s

4. –AndA Zarf-fiil Eki / -GAndA

Türkiye Türkçesinde -(y)AndA, Azerbaycan Türkçesinde (y)AndA, Türkmen Türkçesinde –AndA olarak kullanılan bu Oğuzca Çekil diğer lehçelerde –**GAndA** olarak kullanılmaktadır. Kumuk Türkçesinde –**AndA** Oğuzca Çekline metinlerde bir kez rastlanılmıştır.

- ✓ **Gelende** dünya yanına,
UÇ~~k~~ dep at koydu maga. TEA, s.200
“Geldiğinde dünya tarafına
Çocuk diye ad koydu bana.” TEA, s.200

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Lehçeler	-AndA Oğuzca Şekil	-GAndA Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	-(y)AndA		
Azerbaycan T.	-(y)AndA		
Türkmen T.	-AndA		
Kumuk T.	-AndA	-gAndA, AgAndA, -ygAndA	
Yeni Uygur T.		-GAndA, -KAndA	
Özbek T.		-gende	
Tatar T.		-GAndA, -KAndA	
Başkurt T.		-GAndA, -KAndA	
Kazak T.		-GAndA, -KAndA	
Kırgız T.		-GAndA, -GOnD	

5. -(I)r,-Ar +Am,-Im (Geniş Zaman Eki +Am, +Im 1. teklik kişi eki) / Geniş Zaman Eki+mAn

Oğuz grubu lehçelerinde kullanılan **geniş zaman eki+Am,-Im** Oğuzca Çekline karşılık diğer lehçelerde kullanılan Oğuzca olmayan Çekil **geniş zaman eki+mAn**’dır. Kumuk Türkçesinde **geniş zaman eki+mAn** Çekli yaygın olarak kullanılmaktadır. Prof. Dr. Zeki Kaymaz, bu yapıyı Oğuzca olarak verir⁵⁵.

- ✓ Soldat çepken giydik deyüp ağlaram,
Kara suhar eğdik deyüp ağlaram,
ğorpasından toyduk deyüp ağlaram. YK, s.164

“Asker cepkeni giydik deyip ağlarım,

⁵⁵ Zeki Kaymaz, “Çağatay Türkçesindeki Oğuzca Unsurlar Üzerine”, C. Amanjolov Okuvları- 2004 Attı Halkaralık Gılımı- Praktikalik Konferentsiyanın Materialları, Öskemen 2004, s.204

*Kara boynu eğdik deyip ağlarım
Çorbasından doyduk deyip ağlarım.” YK, s.165*

- ✓ Sabahunlayın getar**am**,
Teriñ cuhuta satar**am**,
Çarhıñ itlege atar**am**. YK, s.42
“Sabahleyin giderim,
Derini cıfita satarım,
Leşini itlere atarım.” YK, s.43
- ✓ Özüme özüm cavap bermesen,
Cavapsız ƙalar**ım** anılayman. ŞHA, s.46
“Kendime kendim cevap vermesem,
Cevapsız kalır**ım** bilirim.” ŞHA, s.47
- ✓ Kür makamı üyümnü
Tolturar**ım** kuçağımın. ŞHA, s.134
“Canlı makamı evimin
Doldurur**ım** kucağımı.” ŞHA, s.135

Lehçeler	Geniş zaman eki+-Am, -Im Oğuzca Şekil	Geniş zaman eki+mAn Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekil
Türkiye T.	-(I ₄)r,-Ar+Im <i>bilir+im,koşar+ım</i>		
Azerbaycan T.	-(y)Ar+Am <i>biler+em,başla+yar+m</i>		
Türkmen T.	-Ar+In <i>biler+in, başlar+ın</i>		
Kumuk T.	-(I ₄)r,Ar+Am,-Im <i>ağlar+am, kalar+ım</i>	-(I ₄)r,- Ar+mAn <i>bilir+men, başlar+man</i>	
Yeni Uygur T.		-r,-Ar+men <i>biler+men, başlar+men</i>	

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Özbek T.		-r,-er+men <i>biler+men,</i> <i>başler+men</i>	
Tatar T.		-(I)r,-Ar+mIn <i>İçer+mIn,</i> <i>bulır+mın</i>	
Başkurt T.		-(I ₄)r+mIn <i>bulır+mın,</i> <i>külür+mün</i>	
Kazak T.		-r,-Ar+mIn <i>biler+min,</i> <i>bastar+mın</i>	
Kırgız T.		-r,-Ar,- Or+mIn <i>bolor+mın,</i> <i>biler+min</i>	

**6. -mAn (Geniş Zaman Ekinin 1. Teklik Şahıs Olumsuzu)
/ -mAs+mAn**

Geniş zaman ekinin olumsuzunda 1. teklik şahıs için yapı Türkiye Türkçesinde *-mAm*, Azerbaycan Türkçesinde *-mAr+Am*, Türkmen Türkçesinde ise *-mArIn* yanında *-mAn*'dir. Bu yapıda **-mAn** Oğuzca **Çkil**, **-mAs+mAn** yapısı ise Oğuzca olmayan **Çkildir**.

- ✓ Kayalardan men atımını **burman** dep,
Kara suvnu boyun tutup haydadıñ. *BÇ, s.54*
“Kayalardan ben atımı çevirmem deyip
Kara suyun boyunu tutup sürdün.”
- ✓ Tizim barda **sürünmen**, sürünmesem **yıgılman**. “*Dizim varken sürünmem, sürünmesem yıkılmam.*” *KAD, s.234*
- ✓ Tegenek otdan betim **burman** dep,
Yürüyenler köpdür, süyseñ gör giGi *YK, s.92*
“*Yakan ateşten yüzümü çevirmem deyip*
Yürüyenler çoktur istersen gör kişi.” *YK, s.93*
- ✓ OylaÇmay turup sözüm **aytman** dep,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Aytğan soñ heç sözümden **ķaytman** dep. YK, s.98

“Düşünmeden sözümü söylemem diye,
Dedikten sonra hiç sözümünden dönmem diye.” YK, s.99

- ✓ Geçeler sağı gözet **etmen**, at **baķman**
Gündüzler ķazan asman ot **yaķman**. YK, s.112

“Geceler boyu gözlemem, at bakmam,
Gündüzlerde ķazan asmam ateş yakmam.” YK, s.113

Lehçeler	-mAn ⁵⁶ Oğuzca Şekil	-mAs+mAn Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekil
Türkiye T.	-mAm <i>almam</i>		
Azerbaycan T.	-mArAm <i>almar+am</i>		
Türkmen T.	-mArIn/-man <i>almarın,alman</i>		
Kumuk T.	-mAn <i>yıgılman</i>	-mAs+man <i>almasman</i>	
Yeni Uygur T.		-mAs+men <i>almasmen</i>	
Özbek T.		-mes+men <i>almesmen</i>	
Tatar T.	-mAm <i>almam</i>		- mAmIn <i>almamın</i>
Başkurt T.	-mAm <i>almam</i>		

⁵⁶ -mAn Çeklinin Oğuzca olduğu kaydedilir. bk. **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I –FiiI- Basit Çekim**, TDK Yay., Ankara 2006, s.392-393

Kazak T.	-mAn <i>alman</i>	-M ₃ As+pın <i>almaspın</i>	
Kırgız T.		-BA ₄ s+mIn <i>albasmin</i>	

7. -mAktA Şimdiki Zaman Eki / -A, -y

14. yüzyıldan itibaren Osmanlı ve Azerbaycan sahasında ortaya çıkan bu ek, Türkiye Türkçesinde -mAktA, Azerbaycan Türkçesinde -mAKdA Çeklinde kullanılır. Diğer lehçelerde ise Oğuzca olmayan -A, -y Çekli yaygındır. Kumuk Türkçesinde Oğuzca olmayan -A,-y Çekline karşılık Oğuzca olan -mekde Çekline taranan metinlerde bir kez rastlanılmıştır.

- ✓ Rahmuluk azda da, köpde de tögül- hadirin **bilmekde**.
 “Bereket azda da çokta da değildir, kıymetini bilmektedir.”
 KAD, s. 207

Lehçeler	-mAktA Oğuzca Şekil	-A/-y Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	-mAktA		-(I ₄)yor
Azerbaycan T.	-mAKdA		-I ₄ r, -yI ₄ r
Türkmen T.			-yAAr; -(I ₄)p duur; -(I ₄)p yöör; -(I ₄)p yatır
Kumuk T.	-mAKdA	-A/-y(dIr) -A/-y tura(dır)	-(I ₄)p tura(dır)
Yeni Uygur T.	-mAKtA	-i(du,di), -y(du,di)	-(I ₃)p turi(du,di), -(I ₃)p turup(tu); -(I ₃)p

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/1 Winter 2010

			yüri(du,di), -(I ₃)p yürüp(tu,ti);
Özbek T.	-makde	-e(di),-y(di)	-yepti, -(e)yatır, -(e)yatib(di); - (I ₃)vati(du,di), -(I ₃)p yati(du,di)
Tatar T.		-A,-y	-(I)p tūra
Başkurt T.		-A,-y	-(I ₄)p tūra; -(I ₄)p yürüy; -(A) yata, -y yata; -(I ₄)p yata
Kazak T.		-A(di),-y(di)	-(I)p tur; -(I)p jür; -A jatır; -(I)p jatır
Kırgız T.		-A(t),-O(t), -y(t)	-(I ₄)p tura(t); -(I ₄)p cürö(t); -A cata(t)

8. -mAII Gereklilik Eki / -sA+şahıs eki+kerek

Eski Oğuz Türkçesinde ortaya çıkan ve Oğuz Grubu lehçelerinde kullanılan bu Oğuzca Çekle karışık diğer lehçelerde kullanılan yaygın Çekil “*fıl tabanı-sA+şahıs eki+gereklilik bildiren*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

kelime”dir⁵⁷. Kumuk Türkçesinde -mAlli gereklilik eki nadir olarak kullanılır⁵⁸.

- ✓ Gesek gesek bulut gele
Gelmeli yoldan. *YK, s.56*
“Parça parça bulut gelir
Gelmeli yoldan.” *YK, s.56*
- ✓ **Kaymalı** kaytık kuytuk
Çuñurların yolları. *YK, s.69*
“**Kaymalı** kaytık kuytuk
Çukurlanan yolları.” *YK, s.69*
- ✓ Yağamak uçun **aşamalı**, ağamak uçun **yaşamalı** tügül.
“Yaşamak için yemeli, yemek için yaşamamalı.” *KAD, s.264*

Lehçeler	-mAlli Oğuzca Şekil	-sA+şahıs eki+kerek Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	mAlli		
Azerbaycan T.	mAlli(dİr)		-(y)Asİ
Türkmen T.	mAlli(dİr)		
Kumuk T.	mAlli		-mAgA+gerek/tarık(lı)+Ğahıs eki
Yeni Uygur T.		-sA+Ğahıs eki+kerek	-(İ ₃)Ğiyelik eki+kerek/lazım/ Çert/zörür/tegiÇmAk+kerek/lazım/zörür
Özbek T.		-se+Ğahıs eki+kerek /lazım/zerur	-(i)Ğiyelik eki+kerek/lazım/zerur; -(u)v+iyelik eki+kerek/lazım/zerur; -mAk+iyelik eki+kerek/lazım/ zerur
Tatar T.		-sA+Ğahıs eki+kerek	-Asİ,-ysl+bar;Ğahıs zamiri+ yönelme hâli eki+ fiil tabanı(U)(w) +kerek;-Ğahıs zamiri+fiil tabanı (I)rgA,-ArgA+tiyİĞ- Ğahıs zamiri+ yönelme hâli eki+ fiil tabanı-(I)rgA,ArgA+kerek/tiyİĞ-mAk gerek/lazım;-mA+iyelik eki+gerek/lazım

⁵⁷ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I Fiil-Basit Çekim (Hazırlayan: Komisyon), TDK Yay., Ankara 2006, s.564

⁵⁸ Çetin Pekacar, “Kumuk Türkçesi”nde Fiil”, TDAY- Belleten 1996, TDK Yay., Ankara 1999, s.227

Başkurt T.		-hA+Çahıs eki+kerek	-AhI, -yhI ₄ +bar; Çahıs zamiri+yönelme hâli eki+fiil tabanı-(I ₄)w+kerek; -mAk+kerek; -(I ₄)rgA+tiyİÇ-Çahıs eki; Çahıs zamiri+fiil tabanı (I ₄)rgA+tiyİÇ Çahıs zamiri+yönelme hâli eki+fiil tabanı-(I ₄)rgA+kerek
Kazak T.		-sA+Çahıs eki+kerek	-(U)w+iyelik eki+kerek/lazım/kajet; Çahıs zamiri+yönelme hâli eki+fiil tabanı-(U)w+kerek/kajet; -(U)w+yönelme hâli eki+tiyis(ti)+Çahıs eki
Kırgız Türkçesi		-sA+Çahıs eki+kerek	-(I ₄)Çiyelik eki+kerek/laazım/zarıl; -UU/-OO+iyelik eki+kerek/zarıl;

9. -mİş Duyulan Geçmiş Zaman Eki / -GAn

Oğuz Grubu lehçelerinde –mİÇ Çekline karÇık diğer lehçelerde –GAn Çekli kullanılır. Kumuk Türkçesinde yaygın Çekil –GAn’dır. Oğuzca olan –mİÇ Çekline taranan metinlerde bir kez rastlanılmıştır. Prof. Dr. Zeki Kaymaz, eki Oğuzca olarak vermektedir⁵⁹.

- ✓ Gölek tikgen, **görmemiş**; iÇan tikgen **bilmemiş**; çepken tikgen; çeberlik; kaptal tikgen, kap tıgıv; çarık tikgen, tasmalav. “Gömlek diken görmemiş, pantolon diken bilmemiş; cepken diken becerikli; kaftan diken çuval diker; çarık diken kunduracı.” KAD, s. 126

Lehçeler	-mİş Oğuzca Şekil	-GAn Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	-mI ₄ Ç		
Azerbaycan T.	-mI ₄ Ç		-(y)I ₄ b

⁵⁹ Zeki Kaymaz, “Çağatay Türkçesindeki Oğuzca Unsurlar Üzerine”, C. Amanjolov Okuvları- 2004 Attı Halkaralık Gılımı- Praktikalik Konferentsiyanın Materialları, Öskemen 2004, s.206

Türkmen T.		-An(dIr)	-(I ₄)pdIr
Kumuk T.	-mİĞ	-GAn	
Yeni Uygur T.	-miğ(ur)	-GAn, -KAn	-(i)p(ti), -(u)p(ti), -(ü)p(ti), -(i)p(tu), -(u)p(tu), -(ü)p(tu)
Özbek Türkçesi	-miğ	-Ken, -gen	-(i)b(di)
Tatar T.		-gAn, -kAn	
Başkurt T.		-GAn, -KAn	
Kazak T.		-GAn, -Kan	-(I)p(tI)
Kırgız T.		-GAn, -GOn, -kAn, -kOn	-(I ₄)p(tI ₄ r), -(I ₄)p(I ₄ r)

TARANAN ESERLER VE KISALTMALARI

- BÇ ÇOBANZADE Bekir, Kumuk Dili ve Edebiyatı Tedkikleri, Bakü 1962.
- KA KAYMAZ Zeki, “Kumuk Atasözleri”, KardeGAğızlar Türk Lehçe ve ğiveleri Dergisi, S.II, Kastamonu, 1997, s.5-11.
- KAD ÖZTÜRK Rıdvan-UYANIK Osman, Kumuk Atasözleri ve Deyimleri, Çizgi Kitabevi, Konya 2006.
- KT KAYMAZ Zeki, “Kumuk Türkleri ve Kumuk Türkçesi”, I. Milli Kafkasya Sempozyumu ve ÂÇklar ğöleni, 25-31 Ekim 1995, Kars (BasılmamığBildiri).
- KTa PEKACAR Çetin, Kumuk Türklerinin Atasözleri, Meyil Matbaacılık, Ankara 2006.
- KTS PEKACAR Çetin, Kumuk Türkçesi Sözlüğü, Ankara 2000 (Basılmamığ)
- KTLS KarĖlaĖırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992.
- ĖHA UYANIK Osman- ÖZTÜRK Erol, Kumuk Ėairi Ėeyit Hanum AliÇeva’dan Seçme Ėiirler, Dizgi Ofset, 2006.
- TEA BaÇangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dığındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nesir Nazım), 20, Kumuk Edebiyatı, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002.
- YK ÖZTÜRK Erol, Kumuk Halk Ėairi Yırçı Kazak, Akçağ Yay., Ankara 2008.

KAYNAKÇA

- ARAT, Reğül Rahmeti, “Türk Ėivelerinin Tasnifi”, Makaleler, C.I, TKAE Yay., Ankara 1987, s.69-149.
- ATA, Aysu, “Karaçay, Balkar ve Kumuk Türkçelerinin KarĖlaĖırmalı Ses Bilgisi”, Türkoloji Dergisi, C.X, S.I, Ankara 1992, s.227-269.
- ATALAY, Besim, Divanü Lûgat-it-Türk, C.I-IV, TDK Yay., Ankara 2006.
- BALA, Mirza, “Kumuklar”, Ėlam Ansiklopedisi, C.VI, s.986-990.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- BENZÖNG, Johannes, “Kumuk Türkçesi” (Çeviren: Öhan ÇENELÖ, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C.26, 1986-1993, s.165–188.
- CAFEROÖLU, A., Türk Kavimleri, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988.
- CLAUSON, Sir Gerard, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford University Press, London 1972.
- ÖOBANZADE, Bekir, Kumuk Dili ve Edebiyatı Tedkikleri, Bakü 1926.
- EREL, ğerafeddin, Dağıstan ve Dağıstanlılar, İstanbul Matbaası, İstanbul 1961.
- EREN, Hasan, “Kumuk Edebiyatı”, Türk Ansiklopedisi, Cilt.XXII, s.347-349.
- EREN, Hasan, “Kumuk Türkçesi”, Türk Ansiklopedisi, Cilt.XXII, s.349-351.
- ERGÖN, Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yay., İstanbul 2000.
- GÖLENSOY, Tuncer, Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II, TDK Yay., Ankara 2007.
- GÖLSEVÖN, Güner, “Yusuf Has Hacib’in Dilinde Oğuzca Unsurlar”, Günümüz Dünyasında Yusuf Has Hacip ve Fikirleri II, Elaralık Atatürk-Alatoo Üniversitesi, BiÇkek, Kırgızistan, 8-9 Haziran, 2006, s.39-55.
- GÖLSEVÖN, Güner, “Oğuzca Olmayan Tarihi Metinlerde Oğuzca Unsurlar ve „Nehcü“1- Feradis“ Örneğı”, 46th Meeting of Permanent International Altaistic Conference, 22-27 Haziran, Ankara 2003.
- GÖLSEVÖN, Güner, “Kutadgu Bilig’in Dilinde Lehçelerin Özellikleri: „Denk Çiftler“ ”, Turkish Studies/ Türkoloji AraÇtırmaları, Volume 2/2, Spring 2007, s.276-299.
- GÖLSEVÖN, Güner, “Oğuzca Olmayan Türk Lehçelerindeki Oğuzca Unsurlar ve Bunlara Teorik Bir Yaklaşım”, Büyük Türk Dili Kurultayı, Ankara 2006, s.75-93.
- GÖLSEVÖN Güner, Eski Anadolu Türkçesinde Ekler, TDK Yay., Ankara 1997.

-
- GÜLSEVİN, Selma, “Karay Türkçesinde Oğuzca Unsurlar”, Turkish Studies/ Türkoloji Araştırmaları, Volume 2/2, Spring 2007, s.300-306.
- ÖNAN, A., “Kumuklar”, Türk Ansiklopedisi, Cilt.XXII, s.351-352.
- KARAMAN, Erdal, “Kumuk Türkçesi ve Yırcı Kazak”, Uluslararası Doğu Üniversitesi Dergisi, C.1, S.1, Ocak 1999, s.87-107.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I Fiil-Basit Çekim (Hazırlayan: Komisyon), TDK Yay., Ankara 2006.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992.
- KAYMAZ, Zeki, “Kumuklar ve Kumuk Türkçesi”, Yeni Türkiye 97/16, s.2067-2071.
- KAYMAZ, Zeki, “Kumuk Türkleri ve Kumuk Türkçesi”, I. Milli Kafkasya Sempozyumu ve Âşklar şöleni, 25-31 Ekim 1995, Kars (Basılmamış Bildiri).
- KAYMAZ, Zeki, “Kumuk Türkçesinde Ğim Hâl Ekleri”, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Sayı.III, Ğmir 1999, s.113-120.
- KAYMAZ, Zeki, “Kumuk Atasözleri”, KardeğAğızlar Türk Lehçe ve Ėvelleri Dergisi, S.II, Kastamonu 1997, s.5-11.
- KAYMAZ, Zeki, “Çağatay Türkçesindeki Oğuzca Unsurlar Üzerine”, C. Amanjolov Okuvları- 2004 Attı Halkaralık Ėilimi-Praktikalik Konferentsiyanın Materialları, Öskemen 2004, s.204-209.
- KORKMAZ, Zeynep, “Kâğırlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi”, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C.I, TDK Yay., Ankara 2005, s.241-253.
- KORKMAZ, Zeynep, “XI-XIII. Yüzyıllar Arasında Oğuzca”, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C.I, TDK Yay., Ankara 2005, s.268-273.
- KORKMAZ Zeynep, “ Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler”, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C.I, TDK Yay., Ankara 2005, s.205-216.
- KORKMAZ, Zeynep, Türkiye Türkçesi Grameri (Ėekil Bilgisi), TDK Yay., Ankara 2007.
- KORKMAZ, Zeynep, Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK Yay., Ankara 2007.
-

- Kumukça-Rusça Sözlük (Red. R. Z. Z. Bammatov), Moskva 1969.
- ÖZTÜRK, Erol, “Kumuk Türkçesi Deyimleri”, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.15, Güz 2007, s.108-124.
- ÖZTÜRK, Erol, “Türkiye Kumuklarından Nazım Örnekleri”, Bilig Bilim ve Kültür Dergisi, Sayı.3, Güz 1996, s.178-181.
- ÖZTÜRK, Erol, Kumuk Halk ğairi Yırıcı Kazak, Akçağ Yay., Ankara 2008.
- ÖZTÜRK, Rıdvan- UYANIK Osman, Kumuk Atasözleri ve Deyimleri, Çizgi Kitabevi, Konya 2006.
- PEKACAR, Çetin, Kumuk Türklerinin Atasözleri, Meyil Matbaacılık, Ankara 2006.
- PEKACAR, Çetin, “Kumuk Türkçesi”nde Fiil”, TDAY- Belleten 1996, TDK Yay., Ankara 1999, s.221-235.
- PEKACAR, Çetin, Kumuk Türkçesi Sözlüğü, Ankara 2000 (Basılmamış)
- TAVKUL, Ufuk, “Kumukça ve Karaçayca Arasındaki Bağıca Benzerlikler”, TDAY- Belleten 1991, s.31-45.
- TEKÖN, Tekin-ÖLMEZ Mehmet, Türk Dilleri, İstanbul 2003.
- Türk Lehçeleri Grameri (Editör: Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yay., Ankara 2007.
- Türkçe Sözlük, TDK Yay., Ankara 2005.
- TÜRKEĞ-GÜNAY Umay, Türklerin Tarihi, Akçağ Yay., Ankara 2006.
- TEKÖN, T.-ÖLMEZ M.- CEYLAN E.-ÖLMEZ Z.- EKER S., Türkmence-Türkçe Sözlük, Türk Dilleri Araştırma Dizisi:18, Ankara 1995.
- UYANIK, Osman, “Kumuk Ağızlarının Yeni Bir Tasnifi”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.12, 2002, s.229-250.
- UYANIK, Osman, “Kumuk Ağızlarında Uzun Kelimeler ve Ana Türkçedeki Bazı Uzun Ünlülerin Kumuk Ağızlarında Farklı Ünlüye Geçiş”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.11, 2002, s.115-127.

UYANIK, Osman- ÖZTÜRK, Erol, Kumuk ğairi ğeyit Hanum
AliÇeva'dan Seçme ğiirler, Dizgi Ofset, 2006.

RUMELİ AĞIZLARININ SÖZ DİZİMİ ÜZERİNE-I* (MAKEDONYA VE KOSOVA TÜRK AĞIZLARI ÖRNEĞİ)

*Ahmet GÜNŞEN***

ÖZET

14. yüzyıl ortalarından itibaren Balkanlarda değişik Türk boy ve oymaklarınca, bölgenin yerlisi azınlık dillerinin de etkisiyle, Anadolu ağızlarından farklı ve yeni bir ağızlar bölgesi oluşturulmuştur.

Batı ve Doğu Rumeli ağızları olarak iki kola ayrılan Rumeli ağızları; tarihi, coğrafi ve sosyo-kültürel şartları dolayısıyla altı yüz yılı aşkın bir sürede aynı coğrafyadaki, başta Slav kökenliler olmak üzere, Hint-Avrupa dil ailesine mensup birçok dille etkileşimde bulunmuştur. Karşılıklı gerçekleşen bu dil etkileşimi sonucu, Türkçeden diğer Balkan dillerine birtakım dil unsurları geçerken, bu dillerden de Türkçeye söz varlığından ses ve şekil bilgisine, hatta söz dizimine varan etkilenmeler olmuştur.

Çalışmada, Makedonya ve Kosova Türk ağızlarının “söz dizimi” üzerinde durularak, bu ağızları, yabancı dillerin söz dizimi bakımından da önemli derecede etkilediği, bu yüzden Türkçede bulunmayan çok değişik cümle tiplerinin oluştuğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Rumeli ağızları, Makedonca, Arnavutça, Hırvatça-Sırpça, Makedonya Türk ağızları, Kosova Türk ağızları, söz dizimi.

* 20-25 Ekim 2008 tarihlerinde Ankara’da Türk Dil Kurumunca düzenlenen VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı’nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

** Doç. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, gunsenahmet@gmail.com

**ON SYNTAX OF RUMELIAN DIALECTS-I
(THE EXAMPLE OF MACEDONIAN AND KOSOVAN
TURK DIALECTS)**

ABSTRACT

Since mid-14th Century in Balkans Turkish clans and tribes have established an area of relatively different new dialects with the influence of the local minority languages together with protecting their own Anatolian dialects characteristics.

The Rumelian dialects which actually have been divided into two main branches have been in language interaction with various languages, especially with Slavic origins, which are the member of Indo-European language family on account of the historical, geographical and socio-cultural circumstances in more than one hundred and fifty years. As a result of this reciprocal language influence, while some language elements were transferred from Turkish to the other languages, there has been some influences regarding phonetics, word presence, grammatical structures and even syntax from these languages to Turkish as well.

In this study, dealing with the “word order” of Macedonian and Kosovan Turkish dialects which constitute the western branch of Rumelian dialects, we tried to bring up that Rumelian dialects which happened to be minority languages in this geographical area have influenced enormously word orders of the foreign languages and therefore various sentence types which were not formerly present in Turkish language were established.

Key Words: Rumelian dialects, Macedonian, Albanian, Croatian-Serbian, Macedonian Turkish dialects, Kosovan Turkish dialects, syntax.

0. Giriş

14. yüzyıl ortalarından itibaren Balkanlar coğrafyasına Anadolu’nun değişik yörelerinden göçerek yerleşen Türk boy, oymak ve aşiretleri kendi ağız özellikleri ile birlikte, bölgenin yerlisi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

olan azınlık dillerinin de etkisiyle Anadolu ağızlarından nispeten farklı ve yeni bir ağız/ağızlar bölgesi meydana getirmiştir.

Balkan/Rumeli Türk ağızları; tarihî, coğrafi ve sosyo-kültürel şartları dolayısıyla altı yüz elli yılı aşkın bir süre içinde aynı coğrafyadaki, başka Slav kökenliler olmak üzere, Hint-Avrupa dil ailesine mensup birçok dille dil etkileşimi içinde bulunmuştur. Karşılıklı gerçekleşen bu dil etkileşimi sonucu, Türkçeden diğer dillere (Bulgarca, Hırvat-Sırpça, Arnavutça, Makedonca ve Yunanca vb.) birtakım dil unsurları geçerken, bu dillerden de Türkçeye söz varlığından ses ve kelime bilgisine, hatta söz dizimine varan etkilenmeler olmuştur.

Farklı dillere sahip insanların aynı siyasi, sosyal ve kültürel vb. sebeplerle bir arada yaşamalarının tabii bir sonucu olarak dil etkileşimi zaten kaçınılmaz olacaktır. Bu, Balkan coğrafyasında da böyle olmuştur. Ancak Türklük; siyasi, sosyal ve kültürel anlamda son yüzyılda Balkanlardan tam anlamıyla çekilince, bu etkileşim elbette Türkçenin aleyhine gelişmiştir. Bugün milli sınırlarımız dışında kalan Balkan coğrafyasında bu süreci yaşıyoruz. Doğu Trakya dışında, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Makedonya, Kosova vb. bölgelerde yaşayan Türk toplulukları, iki veya çok dillilik ortamı içinde Türkçemizi koruma ve yaşatma mücadelesi vermektedirler.

İki dillilik (bilinguisme) ve çok dillilik (polilinguisme) kavramları genellikle, çeşitli sebep ve şartlara bağlı olarak bireylerin birden fazla dili edinip kullanması veya ikinci bir dili ana diline yakın düzeyde öğrenmesi olarak tanımlanmaktadır (Aksan, 2007-III: 26). Ancak Türkiye dışındaki Türkler için ortaya çıkan bu iki veya çok dillilik sorunu, resmî dili Türkçe olmayan ülkelerde yaşamalarından kaynaklanmaktadır. Çin'den Rusya'ya, İran ve Irak'tan Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Makedonya ve Kosova'ya kadar durum az çok aynıdır. Yani saydığımız bu coğrafyalarda yaşayan Türk toplulukları, kendi ana dillerinin yanı sıra, azınlık veya özerk olarak yaşadıkları ülkeye bağlı olarak Çince, Rusça, Farsça, Arapça, Bulgarca, Romence, Sırpça, Arnavutça ve Makedonca gibi dilleri ikinci dil olarak kullanmaktadırlar. Eski Yugoslavya'dan ayrılarak bağımsızlığını kazanan Makedonya ve Kosova gibi ülkelerde ise ikinci değil, üçüncü dil söz konusudur.

Bu iki veya çok dillilik ortamı elbette Türkçenin aleyhine işleyen bir süreç olarak değerlendirilmelidir. Bu durum, araştırma konusu ettiğimiz Makedonya ve Kosova Türklerinin Türkçesi için de geçerlidir. Elbette dün böyle değildi ve Türkçe Balkanlar coğrafyasında 20. yüzyılın başına kadar her anlamda üstün ve hâkim

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

bir dil idi. Balkan Savaşına kadar (1912) siyasi ve demografik olarak hâkim unsur olan Rumeli Türklüğü, bu tarihlerden sonra 500 yıldan fazla hâkim unsur olduğu bu coğrafyada her anlamda azınlık durumuna düşmüştür. Yüzyıllar içinde iki dillilik, hatta çok dillilik ortamı içinde görülen dil etkileşimi, Bulgar, Yunan, Hırvat-Sırp, Makedon, Arnavut vb. unsurların dillerine Türkçeden birçok unsur sokarken, Rumeli Türk ağızlarına da söz varlığından söz dizimine kadar birçok yabancı unsurun girmesine yol açmıştır.

Dolayısıyla Rumeli Türkleri, bu coğrafyada, kendi mahallî ağızlarıyla önceleri azınlık, sonra da hâkim dil durumuna geçen ve çoğunluğu Slav kökenli birçok yabancı dilin (Hırvat-Sırpça, Arnavutça, Makedonca, Bulgarca, Yunanca, Romence) etkisi altında, Anadolu ağızlarından farklı ve yeni bir ağız coğrafyası oluşturma sürecini yaşamıştır. Bu sürecin hâlen devam ettiğini söylemek yanlış olmaz.

Macar Türkolog G. Németh'in yaptığı sınıflamaya göre, Rumeli Türk ağızları batı ve doğu olmak üzere iki ana kola ayrılmaktadır. Doğu Rumeli ağızları Bulgaristan'ın Lom-Sofya-Samokov-Köstendil-Ege denizi sahiline kadar uzanan hattın doğu ve güneyinde konuşulurken, Batı Rumeli ağızları da Lom-Samokov hattından batıya ve Samokov-Köstendil-Makedonya hattından kuzeye doğru uzanan bölgede konuşulmaktadır (Németh, 1983: 113-167).

Bu sınıflandırmaya göre, söz konusu ettiğimiz Makedonya ve Kosova Türk ağızları Batı Rumeli ağızlarına dahildir. Németh'e göre; 1. Kelime sonunda /ı/, /u/, /ü/ yerine /i/ ünlüsünün bulunması (*alti, buldi, köpri, öldi* vb.), 2. Duyulan geçmiş zaman eki -mı/-mu/-mü yerine daima -mi/-me/-mü kullanılması (*almış, okumış, ölmüş* vb.), 3. Bazı durumlarda /i/ > /ı/ değişiminin görülmesi (*benim, verdim, evinde*), 4. Sedalı ve süresiz damak ünsüzü /g/nin korunması (*agaç, begen-* vb.), 5. şimdiki zaman kipi için -yor eki yerine -y ekinin kullanılması (*yapay, istey* vb.) gibi özellikler Batı Rumeli ağızlarını Doğu Rumeli ağızlarından farklı kılan belli başlı özelliklerdir (Németh, 1983: 121-128; Eckmann, 2004: 134).

Bu çalışmada, gerek ölçünlü Türkçeden gerekse Anadolu ağızlarından birçok bakımdan farklılık gösteren Rumeli ağızlarının batı kolu içinde yer alan Makedonya ve Kosova Türk ağızları, iki veya çok dilli siyasi, sosyal ve kültürel yapının tabii bir sonucu olan dil etkileşimi açısından ele alınacak, dil etkileşiminin söz diziminde yarattığı değişimlere dikkat çekilecektir.

Çalışmamızı Batı Rumeli ağızlarını oluşturan Makedonya ve Kosova Türk ağızlarında dil etkileşimine bağlı olarak söz diziminde

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

ortaya çıkan değişmelerle sınırladık. Bu yöre ağızlarında dil etkileşimine bağlı söz varlığı, ses ve Çekil bilgisi değişmelerini daha önceki bir çalışmamızda konu edinmiştik (Günşen, 2009).

Rumeli ağızları içinde doğudan batıya doğru gittikçe dil etkileşiminin etkisini artırdığını gözlemek çok kolaydır. Doğu Trakya ağızlarında yüzeysel bir etkilenmeden söz edilebilecekken, millî sınırların dışına taşınca tabii olarak etkileşimin derecesi artmaktadır. Nitekim, derlenmiş metinlerle tanıklama imkânı bulduğumuz Bulgaristan Türk ağızları ile derlenmiş metin bulma sıkıntısı çektiğimiz ancak sınırlı metin ve Çekil gözlemlerimiz bulunan Yunanistan/Batı Trakya Türk ağızlarının millî sınırlarımız içinde kalan Doğu Trakya ağızları ile nispeten kısmi farkları gözlenirken, Batı Rumeli ağızlarını teÇkil eden Makedonya ve Kosova Türk ağızlarında söz varlığı, ses ve Çekil bilgisi ve nihayet söz dizimine uzanan farkların arttığı görölmektedir.

Bu, Bulgaristan Türklüğü ile Yunanistan Türklüğünün belli bölgelerde toplanıp yoğun Türk nüfus içinde yaşamaları, buna karşılık Makedonya ve Kosova Türklüğünün ise nispeten daha az nüfusla yerli halklar arasında karışmış bir vaziyette yaşamış ve yaşamakta olmalarından kaynaklanmalıdır. Dolayısıyla Makedonya ve Kosova Türklerinin, yazı dillerinde büyük oranda Türkiye Türkçesi ölçünlü diline bağlı iken, konuşma dilini ifade eden ağızlarında Sırpça, Makedonca gibi Slav dilleri ile yine bir Hint-Avrupa dili olan Arnavutçanın derin etki ve izleri görölmektedir.

Zira, aynı coğrafyada yüzyıllar boyunca siyasi, tarihî, sosyo-ekonomik ve kültürel ilişkilerin yoğurduğu Türk, Arnavut ve Slav halkları, bir arada yaşamanın tabii bir sonucu olarak birbirlerinin dillerini konuşmak durumunda kalmışlar, bu iki veya çok dilli ortam da tarafların dillerinde söz dağarcısından baçayarak ses bilgisi, Çekil bilgisi ve söz dizimine kadar etkili olmuştur.

Biz bu çalışmada, büyük oranda benzerlik gösteren Makedonya ve Kosova Türk ağızlarında söz diziminde, dil etkileşiminin tabii bir sonucu olarak ortaya çıkan söz dizimi değişmelerini ortaya koymaya çalışacağız.

1. Makedonya ve Kosova Türkleri

Balkan yarımadasının orta kesimlerinde, Yunanistan-Bulgaristan-Sırbistan (eski Yugoslavya) sınırlarının birleşme noktası etrafında çizilmiş bir çember içinde yer alan Makedonya (Genç, 1992: 2), 1371-1912 yılları arasında Osmanlı idaresinde kalmıştr. 10 Ağustos 1913'te Bükreşte imzalanan barışantlaşmasıyla Yunanistan,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Sırbistan ve Bulgaristan arasında paylaşılmış (Genç, 1992: 5), Yugoslavya'nın dağılmasından sonra 8 Eylül 1991'te bağımsızlığını kazanmıştır.

Tarihte olduğu gibi bugün de dil, din ve etnik yönden farklı birçok unsurun barındığı Makedonya'da 1994 nüfus sayımına göre 78.000 Türk yaşamaktadır. Makedonya Türklüğü esas itibariyle ülkenin batısında Gostivar, Kalkandelen (Tetova), Ohri, Struga, Manastır (Bitola), Kırçova, Debre bölgelerinde, başkent Üsküp'te; doğuda Köprülü (Velez), Valandova, Ustrumca, Radoviçve Çip gibi merkezlerde meskündür (Özkan, 2007: 58).

17 şubat 2008'de bağımsızlığını ilan eden Kosova da, Türk varlığı bakımından önemli bir bölgedir. Yugoslavya'nın parçalanmasından sonra, 1991 yılında yapılan, ancak Türklerin büyük oranda boykot ettiği nüfus sayımında 11 bin civarında Türk yaşadığı açıklansa da, gerçekte bu sayının 40-50 binden aşığı olmadığı belirtilmektedir (Özkan, 2007: 61). Kosova Türklerinin de Prizren, Priştine, Gilan, Mitroviça ve Mamuç gibi yerleşim merkezlerinde toplandığını söyleyebiliriz.

Bugün birer bağımsız devlet olan bu iki Balkan ülkesinde Sırp, Makedon ve Arnavut dillerinin Türkçeye etkisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun 20.yüzyılın başında Balkanlardan çekilmesiyle artmıştır. Zira Türkçe, resmî işlemlerden kaçayarak sosyal ve kültürel hayatın içinde yerini büyük oranda Sırpça, Makedonca ve Arnavutçaya bırakmıştır.

N. Hafız, 1951 yılında Türk okullarının açılıp Türkçe ile eğitim-öğretim yapılmaya başlanmasından sonra, Türk ağızları üzerine yabancı dillerin etkisinin gitgide azaldığını belirtse de (Hafız, 1999: 518), Balkan coğrafyasında, bu arada Makedonya ve Kosova'da da, Hırvat-Sırpça, Makedonca ve Arnavutçanın Türk ağızlarını söz varlığından ses ve şekil bilgisine, hatta söz dizimine kadar etkisi altına aldığını, Türkçenin aleyhine olan bu durumun da artarak devam ettiğini söylemek abartılı olmaz. Zira, kaynak olarak kullandığımız derleme metinlerin hemen hepsi bu bölgede Türk okullarının açıldığı tarihten çok sonra derlenmiş ağız metinleridir.

Üstelik bunda değişecek da bir durum yoktur. Nasıl ki, Balkanlar Türk hâkimiyetine geçtikten sonra Türkçe bu bölgede resmî dil olarak idari, askerî, ilmî ve hukukî hayattan iktisadi, sosyal ve kültürel hayata kadar diğer dillere üstünlük sağlamış, onlar üzerinde etkisini artırmıştır, 20. yüzyılın başından itibaren bu süreç Hırvat-Sırp, Makedon ve Arnavut (diğer Balkan ülkelerinde de Bulgarca, Yunanca ve Romen) dillerinin lehine, Türkçenin aleyhine işlemiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Balkan coğrafyasını, yüzyıllar boyunca iç içe yaşıyan farklı dil, din ve etnik yapıya sahip halkların harman olduğu bir coğrafya olarak görmek mümkündür. Tabiatıyla Balkan coğrafyasında dil etkileşimi kaçınılmazdır. Hatta bu etkileşimin iki veya çok dillilik ortamı içinde gerçekleştiğini, 14. yüzyılın ikinci yarısından beri böyle bir süreci ifade ettiğini söylememiz gerekir. Zira, Aksan'ın da belirttiği gibi (2007-III: 26), iki dillilik, daha çok iki ayrı toplumun ya da değişik toplumların bir arada yaşadığı ülkelerde görülür. Osmanlı İmparatorluğu ve arkasından (eski) Yugoslavya, bu anlamda en uygun tarihi, siyasi, sosyal ve kültürel şartları sunmuştur.

İki veya çok dilliliğin söz konusu olduğu durumlarda, ana dilinin dışında başka dil veya dilleri de konuşabilen, konuşmak zorunda kalan bireylerin dilinde, diğer dillerin etkisiyle birtakım değişikliklerin olması kaçınılmazdır ki, tek söylem veya cümle içinde iki dilin kullanılması veya iki dilin dil bilgisine bağlanması şeklinde karışmaya çıkan bu duruma *dil karışması* (*interference*; Aksan, 2007-III: 27) veya *kod/düzenek kaydırımı* (Killi, 2004: 166) denilmektedir.

Balkan/Rumeli Türk ağızlarında, dil bilimi çalışmalarında son yıllarda önem kazanan bu dil karışımı veya kod kaydırımı olaylarına bolca rastlanmakta, bu durum da Balkan Türk ağızlarını, birer Hint-Avrupa dili olan Balkan dillerine yaklaştırırken, Türkiye Türkçesi yazı dili ile Anadolu ağızlarından uzaklaştırmaktadır. Nitekim, Balkan Türk ağızlarının bu özelliğini yıllar önce Ahmet Caferoğlu da; “*Gramer, sentaks ve bilhassa Arap ve Fars kelimelerin bu ağızlardaki rolü, Anadolu’dakilerden çok farklıdır. Ve hatta son zamanlarda Prof. Németh tarafından Vidin ağızına dair yayınlanan Zur Kenntnis der Mischsprachen adlı bir etüd, yabancı kelimelerin Rumeli Türk ağızlarında bir ikilik doğurduğunu göstermektedir.*” (Caferoğlu, 1960: 67) sözleriyle belirtmiştir.

Daha önce yaptığımız bir çalışmada, dil etkileşiminin Makedonya ve Kosova Türk ağızlarının *söz varlığı* ile *ses ve şekil bilgisi* üzerinde yarattığı etkilere dikkati çekmiştik (Günşen, 2008). Bu çalışmamızda ise, bu Türk ağızlarında dil etkileşiminin Türk söz diziminde yol açtığı değişiklikler üzerinde duracağız.

Osmanlı döneminde Manastır vilayetine bağlı olduğu hâlde, 1912’de Yunanlıların eline geçen ve Selanik-Manastır tren yolu üzerinde eski bir Türk kasabası olan (Elçin, 1964: 244) Florina ağızını da Makedonya ağızları içinde düşündük.

Konuyu bütün Rumeli ağızları bünyesinde ele almak, takdir edilir ki, bildiri sınırlarını aşan çok daha geniş bir çalışmayı gerektirmektedir. Elbette böyle bir sonuca ulaşabilmek için de Doğru

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Rumeli ağzları söz diziminin de ortaya konulması gerekmektedir. Böyle bir çalışmada da tarafımızdan yürütülmektedir.

2. Makedonya ve Kosova Türk Ağızlarının Söz Dizimi

Çalışmamızı, Rumeli ağzlarının batı kolunu oluşturan Makedonya ve Kosova Türk ağzlarıyla sınırladığımızı belirtmiştik. Zira, bu ağzlar sadece yabancı dillerin etkisini ifade eden dış yapı bakımından değil, Rumeli Türk ağzları içinde dilin kendi iç yapı/formu bakımından da birbirine yakın ağızlardır.

Doğan Aksan (2007-III: 26); “Diller arasındaki etkileşimler yalnız toplumsal, siyasal ve tecimsel ilişkilerle gerçekleşmez. İki dilin değişik nedenlerle ve değişik koşullar altında karşılaşmaları, başka bir deyişle, bir arada yaşıyor ya da kullanılır olmaları, bunlar arasında geçiş ve etkileşimlere, bu dillerin birinde görülen ses, biçim ve dizimle ilgili eğilimlerin, kimi kuralların ötekine yansımaya, aktarılmasına yol açar.” diyerek etkileşimin derecesine göre, bir dile başka bir dilin ses ve şekil bilgisinden söz dizimine uzanan, bir yerde o dilin iç yapı veya formunu değiştiren etkilenmeler olabileceğini belirtir.

Makedonya ve Kosova Türk ağzlarında iki veya çok dillilik ortamı salt söz varlığı alışıverişinden ibaret kalmamış, daha da önemlisi, yüzyıllar süren iki veya çok dilli ortam bu Türk ağzlarında Türk söz dizimine etki etmiş, ağızda üzerinde genişçe duracağımız üzere, Türk söz dizimini büyük oranda değiştirip Hint-Avrupa söz diziminin hâkimiyetine yol açmıştır.

Türk söz diziminin genelde Rumeli ağzlarında ölçünlü Türkçeden ve Anadolu ağzlarından “devrik cümleleriyle” farklı olduğu bilinirdi. Nitekim, Doğan Aksan, “Anlam Alışveriş Olayları ve Türkçe” (1988: 236) adlı çalışmada bu konuya dikkat çekerek; “Bu arada, bilhassa Trakya’da oturan Türklerin konuşmasında daha açık olarak kendini gösteren, *alırsın bana bir kitap, gördüm orda bir büyük bina, atarım sana bir temiz dayak* gibi cümlelerle son zamanlarda bazı yazarlar tarafından da kullanılan ve „devrik tümce” adı verilen cümlelerde fiilin cümle sonundan başka yerlere, bilhassa başa alınmasında Batı tesirinin olduğu düşünülebilir.” demektedir.

Gacal, Dağlı ve Pomak ağzları olmak üzere üç alt ağız grubuna ayrılan (Kalay, 1988) Edirne ili ağzlarının söz dizimi üzerine yapılan bir çalışmada da Rumeli ağzlarının karakteristik özelliklerinden birini teşkil eden bu devrik cümlelerin oranının Gacal ve Dağlı ağzlarında % 40, Pomak ağzında ise % 55’lere vardığı belirtilmektedir (Gürgendereli, 2004: 56).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Rumeli coğrafyasında doğup büyümüş biri olarak bize yabancı gelmeyen bu devrik yapıları cümlelerin yaygın kullanımının elbette bir sebebi olmalıdır. Aksan (1988: 237)'in bunu, "Trakya Türklerinin dilindeki cümle kuruluşlarında da, *ikidilliğin* payı vardır." sözüyle iki dilli ortamın sebep olduğu bir değişime bağlaması yerindedir.

Ancak, Rumeli ağızlarının en doğusunda ve millî sınırlarımız içinde yer alan Doğu Trakya ağızlarındaki bu devrik cümle kurma eğilimi, en batıda yer alan ve Hint-Avrupa kökenli dillerle yüzyıllardır iç içe ve alışveriş ilişkisi içinde yaşayan Makedonya ve Kosova Türk ağızlarında çok daha ileriye gittiği gibi, genel olarak ölçünlü Türkçede ve Anadolu ağızlarında rastlanmayan Hint-Avrupa etkisi çok açık olan cümle tipleri oluşturulmuştur.

Aksan, söz varlığı ve anlam alışverişinin dilin iç yapı veya formunu olumsuz etkilemeyeceğine inanırken, dilin iç yapısını, özellikle cümle kuruluşunu etkileyen sentaks etkilenmelerinin, arızı ve de dile mal olmaları çok zor olsa da, uzun vadede dilin iç yapısına yöneleceğini, dolayısıyla bir dil için olumsuz bir gelişmenin habercisi olduklarına dikkati çeker:

"Bilindiği gibi bir dilin iç formu, o dili konuşanların düşüncesi, anlatış özelliklerinde ve zihinlerinin çalışma şeklinde kendini göstermekte ve onu öteki dillerden ayrılmaktadır. Anlam alışverişi olayında yabancı bir dilin anlamının alınması dolayısıyla Wellander, bu konuda, dilin iç formunda yabancı etkinin kendini gösterdiğini kabul etmektedir.

*Her ne kadar yabancı anlam alınıyorsa da, bu anlam genel olarak dilin kendi söz unsurları vasıtasıyla anlatıldığından - **sentaks etkilerinin bulunduğu durumlar dışında**- dilin iç formunda pek büyük bir değişiklik meydana gelmiş sayılamaz. **Yalnızca, dilde bulunmayan ve yabancılığını belli eden anlatım şekilleri dilin iç formu bakımından önem taşırlar ve ona yönelirler.**"*(Aksan, 1988: 262-263)

Makedonya ve Kosova Türk ağızlarında, Türk söz dizimi bakımından, kanaatimizce basit sentaks etkilenmesi denilerek geçiştirilecek bir durum değil, iki veya çok dilliliğin getirdiği bir "bozulma" söz konusudur. Herhâlde bu cümlelerdeki söz dizimi başka türlü izah edilemez:

*ben uzun yolculuk **var** yapaym.* (Ben uzun yolculuk yapacağım.) (Prizren, Yusuf, 1974a: 111), onun **var** bir zori ise çeyf için çıkmazdı bu ıyamet cünüde. (Doburçan, Dindar, 1976: 167), *el eşienden **orta suda** endırırler.* (Kocacık, Hasan, 1997: 726), *orman*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

ağlamas baltadan, ağlar sapından çünküdür odundan. (Gostivar, Hasan, 1997: 72/1523), *otur egri, süle doğru.* (Gostivar, Hasan, 1997: 72/1534), *tu ırılmiş çümlek, bulmiş apağını.* (Gostivar, Hasan, 1997: 81/1790), *onun ne var sağlığı var her şeyi.* (Sağlığı olanın her Gyi var.) (Gostivar, Hasan, 1997: 72/1522) vb.

Biz Makedonya ve Kosova Türk ağzlarında, Türkçenin söz dizimine aykırı cümle kuruluşlarını örneklere dayalı olarak Çu baÇıklar altında ortaya koymaya çalıştık:

2.1. Devrik Cümle Eğilimi

Bilindiği gibi, Türk söz dizimine göre cümleyi oluşturan ögeler, normal Çatlarda *özne+tümleç+yüklem* Çeklinde bir dizilişe sahiptir. Kurallı cümle diye adlandırılan ve genel bir kullanıma sahip bu cümle tipinin yanında, cümlelerin asıl ögesi olan yüklem sonbaÇa doğru kaydırıldığı *devrik cümle* yapısına da yer verildiği görülür. “*Öp babanın elini. – Ayıkla pirincin taşını.*” gibi deyimler ile “*Çık dışarı!- Gel buraya!*” gibi duygusal yoğunluğun mantıklı düğünün önüne geçtiği durumları yansıtan cümlelerde, hoş bir anlatımı da örnekleyen bu devrik cümlelerin kullanımı dilimizde çok sınırlıdır. Oysa, Rumeli ağzlarında doğudan batıya doğru gittikçe sıklığını artıran bir devrik cümle kullanımı eğilimi daha ilk bakışta dikkati çekmektedir. Birçok araÇırmacının da belirttiği üzere (Yusuf, 1977: 62, Hafız, 1999: 521), bu eğilim, Rumeli Türklüğünün yüzyıllarca iç içe yaÇadıkları Sırpça, Bulgarca, Yunanca ve Arnavutça gibi Hint-Avrupa kökenli dilleri kullanan diğer yabancı unsurların Türk ağzları üzerindeki etkisinden kaynaklanmaktadır.

Nimetullah Hafız’ın Kosova Türk ağzlarına ait olarak Sırpça ve Arnavutçalarıyla birlikte verdiği Çudevrik yapı cümleler, *özne+yüklem+tümleç* dizilişli Hint-Avrupa dillerinin Türk ağzlarına olan etkisinin en açık örneğidir:

cideym eve. < Eve gidiyorum. (Sr.: Idem kucĭ, Arn.: Po shkoj shtĕpi), *nice celdın bu havada?* < Bu havada nasıl geldin? (Sr.: Kako si došao po ovom vremenu? Arn.: Qysh ki ardh në kĕt kohĕ?), *bi ev urmişlar o meydanlı ta.* < O meydanlıkta bir ev kurmuÇar. (Sr.: Podigli su jedghu kucu na trgu. Arn.: Kan çu nji shpi në qendër.) (Hafız, 1999: 520)

Yüklemin sona kaydırıldığı ve ölçünlü Türkçe ile Anadolu ağzlarıyla kıyaslanamayacak ölçüde fazla ve belirgin olan devrik cümleleri, Doğu Trakya’dan baÇayarak Bulgarsitan, Yunanistan, Makedonya ve Kosova olmak üzere bütün Rumeli Türk ağzlarında yoğun olarak gözlüyoruz.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Devrik yapıları bu cümle tiplerini de kendi içinde gruplandırarak incelemek gerekir. Zira Hint-Avrupa kökenli bölge dillerinin basit cümle kuruluşu etkisini örnekleyen devrik yapının ötesinde, yine aynı etkiyle, ancak Türkçenin önemli bir zenginliği ve gücü olan fiilimsileri (sıfat-fiil ve zarf-fiilleri) kullanmamaktan kaynaklanan, dolayısıyla Hint-Avrupa dillerine özgü ilgi (relative) cümlelerine benzer cümle tiplerinin kullanımı da çok yaygındır. Biz bu tür cümleleri belli başlı olarak Çualt başlıklar altında incelemeyi uygun gördük:

2.1.1. Tek yüklemlı basit isim ve fiil cümleleri:

bitevu saray kouxay ayağa. (Bütün saray ayağa kalkıyor.), *donay urtun uyrugi.* (Kurdun kuyruğu donar.) (Prizren, Yusuf, 1977: 62); *pazar ertesi günü süsledirler gelini.* (Florina, Elçin, 1964: 246), *salı gecesi güvi evinden basına gelirler* çalgıcılarla. (Florina, Elçin, 1964: 246), *alurlar* bir ağık. (Florina, Elçin, 1964: 246), *elersin* uni, *kırarsın* içine beğ altı yumurta. (Florina, Elçin, 1964: 248), *beyaz eti yikarsın, koyarsın* suyuni, *atarsın* tuzuni. (Florina, Elçin, 1964: 248), *delersin* ineyle biberi, *koyarsın* küpe. (Florina, Elçin, 1964: 248), *kırıldı* belc zım. (Florina, Elçin, 1964: 250), *kal* s lıkla. (Florina, Elçin, 1964: 250), *bir cece ruyasında bir ahabından duyar* temiz sözler. (Doburçan, Dindar, 1976: 160), *otorilar* yema ekmek. (Ekmek/Yemek yemeye oturuyorlar.) (Prizren, Hafız, 1980: 121), *babama isteym* citma. (Babama gitmek istiyorum.) (Prizren, Hafız, 1980: 126), *dinsızın imansız gelir* haından. (Gostivar, Hasan, 1997: 44/629) vb.

2.1.2. Fiil grupları yerine emir-istek kipli fiillerin kullanıldığı devrik cümleler:

Türkçeye büyük bir ifade gücü zenginliği ve kolaylığı kazandıran isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiiller ve bunlarla oluşturulan gruplar, Hint-Avrupa kökenli Sırp, Arnavut ve Makedon dillerinin etkisine girmiş olan Makedonya ve Kosova Türk ağızlarında büyük ölçüde kullanımdan düşmüştür. Bu fiilimsilerin yerine sona kaydırılan emir ve istek çekimli fiil unsurlarıyla oluşturulan devrik yapıları cümleler kurulmaktadır:

dediler çabugur ondan dünem. (Oradan çabucak dönmemi buyurdular.), *oyşilar çiğirdilar bu akşam onlara cidam.* (Komşular bu akşam bizi onlara çağırdılar.), *ben sana bi efte izin verim, sen bana*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

divi cetiresin. (Bana devi getirmen için, sana bir hafta izin veriyorum.), *bu suyu, veri içsin.* (Bu suyu içsin diye veriyor.), *bi çoco cetirdi ayet yazdırsın.* (Bir çocuk ayet yazdırmak için getirdi.), *başlamış kavagi çessin.* (Kavağı kesmeye baÇamıÇ.) *çocogi onda koy uyusun.* (Çocuğu orada uyumaya koyar.), *bütün cün ateş başında bekley pişsin.* (Bütün gün ateÇbaÇında piÇnesini bekler.), *peri cüzeli ou ay citsin.* (Peri güzeli gitmek ister.), *senden sterim bi altın balık cetirasın.* (Senden bir altın balık getirmeni isterim.), *baban dedi furuni yakasın.* (Baban fırını yakmanı söyledi.), *dedi en çücük çocogi çessinlar.* (En küçük çocuğu kessinler dedi.), *çoco anasına süley tasalanmasın.* (Çocuk anasından sıkılmamasını ister.) (Prizren, Yusuf. 1977: 63-64), *ebet cürmeyeceğim insan olasın.* (İnsan olduğunu ebediyen görmeyeceğim.) (Prizren, Yusuf, 1974a: 110); *o zaman oni atarız gólde boğulsun.* (O zaman boğulması için göle atarız.), *Lakin at or ay ya laşsin, su içsin.* (At yaklaÇp su içmeye korkuyor.), *Onlar başlarlar kessinlar avagi.* (Onlar kavağı kesmeye baÇarlar.), *O yabani çi ar, yesin insanlari.* (O yabani insanları yemek için çıkar.), *Emredey bir cariyeye, günde beş alti defa gitsin yanında.* (Bir cariyeye günde beÇalti defa onun yanına gitmesi için emreder.), *dolaştıriym bu ati, işesin gübre etrafında!* (Bu atı iÇemesi için gübrenin etrafında dolaÇtırıyorum.) (Kumanova, Eckmann, 1962: 128-142); *perdeleri endirmiş çimse cürmesin.* (Kimse görmesin diye perdeleri indirmiÇ.) *acı li acı li başlamış bağırsın hem apiya istey ya laşsin.* (Hem acıklı acıklı bağırmaya baÇamıÇhem de kapıya yaklaÇmak istemiÇ.) *ne isteyeceğimizi lazım düşünelim.* (Ne isteyeceğimizi düÇünmeliyiz.), *üzügi istemiş alsın.* (Birisi yüzüğü almak istemiÇ.) yoroldum **isteym** biraz *dinleneym.* (Doburçan, Dindar, 1976: 164), bunlardan ne va ıt biraz uza laÇır, ardaÇari buna **başlarlar** bağırsınlar. (Bunlardan biraz uzaklaÇınca, kardeÇeri buna bağırmaya baÇarlar.) (Doburçan, Dindar, 1976: 162), *onlar da oaloarlar yardım etsınlar.* (Onlar da yardım etmeye kalkarlar.) (Doburçan, Dindar, 1976: 162), yavaÇyavaÇ **başlamış** çiksin tepeye. (YavaÇ yavaÇ tepeye çıkmaya baÇamıÇ.) (Doburçan, Dindar, 1976: 164), bir cün **çikmiş** cesin. (Bir gün gezmeye çıkmıÇ.) (Doburçan, Dindar, 1976: 164), ilanlar **başlamışlar** yesınlar. (Yılanlar yemeye baÇamıÇar.) (Doburçan, Dindar, 1976: 165), sonunda **başlamış** sari sular *calsın.* (Sonunda sarı sular gelmeye baÇamıÇ.) (Doburçan, Dindar, 1976: 165), oız evine **başlamış** citsin. (Kız evine gitmeye baÇamıÇ.) (Doburçan, Dindar, 1976: 165), adamlar almiÇar posipoalari **çikmişlar** çeksinlar oarlari. (Adamlar kürekleri alıp karları çekmeye çıkmıÇar.) (Doburçan, Dindar, 1976:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

166), **başlar** çağırsın. (Çağırmaya baÇar.) (DoburÇan, Dindar, 1976: 166), benim **yootur** vaotım **bekleyeym**. (Benim beklemeye vaktim yoktur.) (DoburÇan, Dindar, 1976: 161-167); çocu cene evine cider, **başlar** ağlasın. (Çocuk evine gider, ağlamaya baÇar.) (Mitroviça, Yusuf, 1974: 125) vb.

2.1.3. Yönelme hâli ekli isim-fiil grubunun cümlelerin sonunda verilmesiyle oluşan devrik cümleler:

cideym derman arama. (Derman aramaya gidiyorum.), *bunda epimis celdi süleşma.* (Hepimiz buraya konuÇmaya geldik.), *celır misin bana evlatlık olma?* (Bana evlatlık olmaya gelir misin?), *erken çıkmış kasabay dolaşma.* (Erkenden kasabayı dolaÇmaya çıkmıÇ.) *çoco düçana celi bıcağını alma.* (Çocuk dükkâna bıçağını almaya geliyor.) vb. (Prizren, Yusuf, 1977: 63)

çoco başlay pis alama. (Çocuk bağırmaya baÇar.), *beklemiş celma.* (Gelmesini beklemiÇ.) *ou ar oynama.* (Oynamaya kalkar.) (Prizren, Yusuf, 1977: 64); *steym* anama ilaç *cetırma.* (Anama ilaç getirmek istiyorum.), *sterim seni yema.* (Seni yemek istiyorum.), musanın elleni *steylar* bağlama (Musa'nın ellerini bağlamak istiyorlar.), bu çağıdı çime *lazım* verma. (Bu kâğıdı kimesi vermelidir.), babanızı *lazım* dinlema. (Babanızı dinlemelisiniz.) (Prizren, Yusuf, 1977: 64); *gitmiş* izmepar *yanaşmağa.* (Kumanova, Eckmann, 1962: 127), *işte be oc ana, tutmuşım işçiler şu avagi devirmege.- oni isteyim endirmege.* (Kumanova, Eckmann, 1962: 130); bu çocu *başlamış* büyüma. (Prizren, Hafız, 1980: 115), çav a bunda da *başlamış* bağırma. (Karga burada da bağırmaya baÇamıÇ.) (Prizren, Hafız, 1979: 122); bir cün adam *celiy* bundan yardım arama. (Adam bir gün bundan yardım almaya geliyor.) (Prizren, Yusuf, 1974a: 110), diÇai çi ay, ne cürsün, bütün ayvanlar, uÇar, bubaç alar *doyamaylar* su içma. (DıÇarı çıktığında bütün hayvanların, kuÇarın, baykuÇarın su içmeye doymadıklarını görmüÇ.) (Prizren, Yusuf, 1974a: 112), inek suya yanmiÇve dereye *citmiş* su içma. (Çek çok susayınca dereye su içmeye gitmiÇ.) (Prizren, Yusuf, 1974a: 113); fu ara arının çocuği *başlamış* büyüma. (Fukara karının çocuğu büyümeye baÇamıÇ.) (MamuÇa Morina, 1978: 202), *en bük omita cüvegi ciri başlay celinle mabet etme.* (Güveyi olan en büyük komitacı, içeri girip gelinle muhabbet etmeye baÇıyor.) (MamuÇa Morina, 1978: 203), küçük ardaÇa *almışla* oni arabayla do tora

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

cütürma. (Küçük kardeşer onu doktora götürmek için almışlar.) (Mamuşa Morina, 1978: 203); *sonra gelirdi botçalı lari alma*. (Sonra bohçalıkları almaya gelirdi.) (Florina, Elçin, 1964: 245) vb.

2.2. Hint-Avrupa dillerinin etkisiyle oluşturulan ilgi (relative) cümleleri:

Hint-Avrupa kökenli Sırpça ve Arnavutça gibi dillerin etkisine giren Türkçenin, bu sebeple olacak, bu dillere göre söz diziminde büyük bir gücü ve üstünlüğü olan sıfat-fiil ve zarf-fiil biçimlerinin kullanımdan düştüğü Batı Rumeli Türk ağzlarında, bu boşluğun çeşitli bağlaçlarla kurulan ilgi cümleleriyle doldurulduğu gözlenmektedir. Tabii ortaya çıkan cümleler, Türkçeden çok Hint-Avrupa dillerinin cümle yapısını yansıtmaktadır. Buna yine bir Hint-Avrupa dil ailesine mensup Farsçadan dilimize geçen ve yazı dilimizde ve Anadolu ağzlarında gittikçe kullanım sıklığını kaybeden *ki*'li birleşik cümlelerin Rumeli Türk ağzlarındaki kullanım sıklığını da eklememiz gerekir.

2.2.1. *Ki*'li birleşik cümlelerin yaygın kullanımı:

Dilimize Farsçanın etkisiyle girmiş bir cümle çeşidi olan *ki*'li birleşik cümle, Türkiye Türkçesi yazı dili ve ağzlarında kullanım sıklığını günden güne yitirirken, Rumeli ağzlarında, bu arada Makedonya ve Kosova Türk ağzlarında yoğun olarak kullanılmaktadır.

Osmanlı döneminde sıfat görevini gören *ki*'li yan cümlelerin ilk başta Farsçanın, 19. yüzyılda ise Fransızcanın etkisiyle yaygınlaşmasına dikkati çeken Brendemoen, bu tür cümlelerin Avrupa dillerinin etkisinin çok ağır olduğu Karaim ve Gagavuz Türkçesinde de son derece yaygın olduğunu belirtir (Brendemoen, 2008: 168).

Prizren Türk ağzının söz dizimini inceleyen Yusuf Süreyya, *ki*'li birleşik cümlelerin Prizren Türk ağzında yaygın kullanımını ilgi (relative) zamirleri çok olan Sırp-Hırvat ve Arnavut dillerinin etkisine bağlamaktadır (Yusuf, 1977: 64). Zira bu cümle tipinin Türkçeye girişi de yine bir Hint-Avrupa dili olan Farsça kanalıyla olmuştur. Sonuç olarak, gerek *ki* gerekse *çi* (ç- < k-) ¹ *Ç* ile ilgi zamiri olarak kullanılan bu bağlaç ve oluşturduğu cümle tipi, Rumeli Türk ağzlarında Avrupa dillerinin etkisiyle kullanım sıklığını korumakta, hatta Türkiye Türkçesi yazı dilinin tersine artırmaktadır.

¹ bk. Cahit Bağcı (2003). "Anadolu ve Kosova Türk Ağzlarında g>c, k>ç Değişimleri", *TDAY Belleten 1999/I-II*, Ankara: TDK Yay., s. 1-8.

şindi süle çi yarın çimseden yüreğin ağırmasın. (Yarın kuçulanmaman için Çindi söylemelisin.), *çime sordon çi bu avagı çeseysın.* (Ba kavağı kesmen için kime sordun.), *ço bağırmişlar çi bitevi dağ üteymiş.* (Pek çok bağırdıklarından bütün dağ yansıyormuş.) (Prizren, Yusuf, 1977: 64); *pob gürüncez buni ki yaramaz iÇer yapay, hayde ağır iÇer güstereyim buna ki ağır gelsın da kaçsın.* (Kumanova, Eckmann, 1962: 127), *hade devirelim bu öküzleri, biras ıvırtalım derisini yo ari ki çamurlanmasın.* (Kumanova, Eckmann, 1962: 128), *düÇün kari, baÇ a bir iÇki urtulalım bundan!* (Kumanova, Eckmann, 1962: 128), *tı ayım teknenın deligini ki dolsun tekne su ilen.* (Kumanova, Eckmann, 1962: 130), *... avağın dibinde bir yerde gizletirir onı ki gürmesın o ısı.* (Kumanova, Eckmann, 1962: 131), *e ne isteysın benden ki benim evladımı urtardın sen?* (Benim evladımı kurtardığın için benden ne istiyorsun?) (Kumanova, Eckmann, 1962: 135), *seni iÇttim ki gelmisın buraya.* (Buraya geldiğini iÇttim.) (Kumanova, Eckmann, 1962: 142); *bunun için peÇn ço ey düÇün, sonra isteğini çi piÇnan olmayasın.* (Doburçan, Dindar, 1976: 160), *olur çi aÇú niÇmidir.* (Bir âÇk niÇanı olabilir.) (Doburçan, Dindar, 1976: 161); *nerde sen seçtin çi ben padiÇım?* (Benim padiÇım olduğumu nereden anladın?) (Prizren, Hafız, 1980: 115), *sülemiÇar çi bi çermit düÇniÇve sanaylar çi motralari birisilen úonoÇi* (Prizren, Hafız, 1980: 116), *a içi çingene da seklani çi haçın yer div o ızın ne alır altınlarını alma.* (Çki çingene ise, dev kızı yediğinde ondan kalan altınları alalım diye saklanıyor.) (Prizren, Hafız, 1980: 123), *bi cün da demiş maçúalara çi anasına citma istey.* (Bir gün de kedilere anasına gitmek istediğini söylemiş.) (Prizren, Hafız, 1980: 127), *haçın cürmiş beyas cüvercin çi ız dereye cirdi, uçmış, gelmiş ıza ve demiş:...* (Beyaz güvercin kızın dereye girdiğini görünce uçup gelmiş ve kıza demiş:...) (Prizren, Hafız, 1980: 128), *sen yarın babama, anama düver çi ben sagım.* (Sen yarın anama babama sağ olduğumu deyiver.) (Prizren, Hafız, 1980: 128); *bilim çi sen açsın.* (Aç olduğunu biliyorum.) (Doburçan, Dindar, 1976: 164), *ama ba ay çi bunar yo .* (Pınarın olmadığını anlar.) (Doburçan, Dindar, 1976: 164), *eme oca tan ne çi aymış o duman beli edey çi var çimse içerde.* (Ama ocaktan çıkan duman içerde birinin olduğunu belli ediyormuş.) (Doburçan, Dindar, 1976: 166); *anasi da mecbur olmuş düversın çi oni aray evlendirma.* (Anası da, onu evlendirmek için arayış içinde

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

olduğunu söylemeye mecbur olmuḡ.(Mamuḡa Morina, 1978: 202), *o ada çekmişla çi en sonunda inegin uyruḡi opmiş.* (En sonunda inegin kuyruḡu kopacak kadar çok çekmişler.) (Mamuḡa Morina, 1978: 203), *o ada ağlamışla çi düktükleri cüzyaşilar dereye dünmiş.* (Döktükleri gözyaḡarı dereye dönünceye kadar ağlamışlar.) (Mamuḡa Morina, 1978: 204); *sen üzümü buldun ama çık hem bana bul bi sabi çi bucün doğmuş, bucün cezsın, bucün sülesın.* (Sen üzümü buldun, ama çıkıp bana bugün doğduḡu hâlde gezip söyleyen bir çocuk bul.) (Mitroviça, Yusuf, 1974: 125), *şimdi aray bi sabi bulam çi bucün doğmuş, bucün cezsın, bucün sülesın.* (şimdi bugün doğmuş, gezip konuḡan bir çocuk bulmamı istiyor.) (Mitroviça, Yusuf, 1974: 125) vb.

2.2.2. “Ne” zamiri ile kurulan ilgi cümleleri:

Sıfat-fiil ve zarf-fiilleri büyük ölçüde kullanmayan Makedonya ve Kosova Türk ağzları, yine Sırpça, Arnavutça ve Makedonca gibi Hint-Avrupa kökenli dillerin etkisiyle “ne” soru zamirini ilgi zamiri gibi kullanıp, Türkçenin söz dizimine aykırı ilgi cümleleri oluşturmaktadır. Bu tür cümlelerde “ne”, çekimli bir fiilden önce gelerek Türkçede fiil gruplarının sağladığı iḡvi üstlenmektedir.

ne top etmiş biras totonle ceçini. (Topladığı biraz parayla geçiniyor.), *çoco lar yemişlar poḡaçay ne cotırdım.* (Getirdiğim poḡaçayı çocuklar yemişler.), *avagi ne çesmişlar, sandı yapmışlar.* (Kestikleri kavaktan sandık yapmışlar.), *musa bizi urtardı divden ne or aydı .* (Korktuḡumuz devden bizi Musa kurtardı.), *cetır o çitabı ne verdim sana.* (Sana verdiğim kitabı getir.) (Prizren, Yusuf, 1977: 65); *ne düşündün bana, oldi sana.* (Benim için düşündüğün sana oldu.) (Kumanova, Eckmann, 1962: 128), *Baú şu ilanı, ne yerde uzanmıştır.* (Yerde uzanmış Güylana bak.) (Kumanova, Eckmann, 1962: 134); *ne ba sin ağacin doruḡunda bir yuva varımiş.* (Baktığında ağacın doruḡunda bir yuva varmış.) (Doburçan, Dindar, 1976: 160), *obir yumurtadan ne çı ar o üzügü ağ.* (Öbür yumurtadan çıkanın yüzüğü ak.) (Doburçan, Dindar, 1976: 160), *ne va it a şam olmış bir asabaya yetişmiş.* (Akḡan olduğunda bir kasabaya varmış) (Doburçan, Dindar, 1976: 160), *ne va it bu çüyli uyur, o anlamadan bunun üzügünü çı arır.* (Köylü uyuduḡunda bunun yüzüğünü anlamadan çıkarır.) (Doburçan, Dindar, 1976: 161), *bu çüyli ne va it citmiş bu adam sobasına cirmiş.* (Bu köylü gidince, adam odasına

girmiĖ.) (DoburĖan, Dindar, 1976: 161), *eme oca* **ne** *ći* **ne** *aymıř o duman beli edey ći var ćimse ićerde.* (Ama ocaktan ćıkan duman ićerde birinin olduĖunu belli ediyormuĖ.) (DoburĖan, Dindar, 1976: 166), *ihitiyar dede taći* **ne** *doymıř yemiř.* (İhtiyar dede doyuncaya kadar yemiĖ.) (DoburĖan, Dindar, 1976: 167), *bu adam* **ne** *almıř ihtiyar dedey ona* **ne** *a bařlamıř zengin olsun* (Bu adam ihtiyar dedeyi konaĖa aldıktan sonra zengin olmaya baćamıĖ.) (DoburĖan, Dindar, 1976: 167); babası **ne zaman** *celmiĖoĖlona demiĖ...* (Babası gelince oĖluna demiĖ...) (Prizren, Hafız, 1980: 118), *bu* **ne va it** *celi evde bi deĖiři lı cüri.* (Bu geldiĖinde evde bir deĖiřklik görüyor.) (Prizren, Hafız, 1980: 125), *bu ćocu* **ne** *bilmey* **ne** *yapma.* (Bu ćocuĖu ne yapacaĖını bilmiyor.) (Prizren, Yusuf, 1974a: 111); **ne va it** *aĖaci i ar aĖacin doruĖundan bir ćaf a ućar.* (AĖacı yıktıĖında aĖacın doruĖundan bir karga ućar.) (DoburĖan, Dindar, 1976: 160), *bunlardan* **ne va it** *biraz uza lařır, ardařlari buna bařlarlar baĖırsınlar.* (Bunlardan biraz uzaklaĖınca, kardeřleri buna baĖırmaya baćarlar.) (DoburĖan, Dindar, 1976: 162), *ići adam* **ne vakit** *ya lařırlar, ne ba sınlar onlar candarma imiřlar.* (Onlar, iki adam yaklaĖınca, jandarma olduklarını anlarlar.) (DoburĖan, Dindar, 1976: 163), *adam* **ne va it** *duymıř řařmıř.* (Adam, duyunca ĖıĖmıĖ.) (DoburĖan, Dindar, 1976: 164), *aranlı* **ne va it** *olmiĖ ekmek yemiĖar.* (Karanlık olunca ekmek/yemek yemiĖar.) (DoburĖan, Dindar, 1976: 164), **ne vakit** *cirmıř eve babası hem üce anası řařmıřlar.* (Eve girince babası ve üvey anası ĖıĖmıĖar.) (DoburĖan, Dindar, 1976: 165), *ama* **ne vakit** *duyar bařlar baĖırsın.* (Ama duyunca baĖırmaya baćar.) (DoburĖan, Dindar, 1976: 166); *dünyada* **ne** *ekersin oni bićersin.* (Dünyada ne ekersen onu bićersin.) (MamuĖa Hasan, 1997: 45/693); *gürmiř jaba beygiri* **nere** *nallarler, o da aldırmiř ayaĖını.* (Gostivar, Hasan, 1997: 53/926), *insan* **nedir** *yedide, odur yetmiřte.* (İnsan yedisinde ne ise yetmiĖinde de odur.) (Gostivar, Hasan, 1997: 59/1120), *arıřma* **nere** *gećmes süzün.* (Sözünün gećmediĖi iće karıĖna.) (Gostivar, Hasan, 1997: 62/1197), *ařık bilir ćümlekte* **ne** *var.* (ćümlekte olanı kaĖk bilir.) (Prićine, Hasan, 1997: 62/1213), *köpek* **ne** *amlar, ısırmaz.* (Havlayan köpek ısırmaz.) (Resne, Hasan, 1997: 66/1332), *o* **ne besler** *mać ay, beslemes sićanlari.* (Gostivar, Hasan, 1997: 71/1499), *o* **ne ći ar aĖızdan, geriye dünmes. (AĖızdan ćıkan geri dönmez.) (Gostivar,**

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Hasan, 1997: 71/1500), *o nedir ismetin gelecek*. (Kısmetin olan Çey gelecektir.) (Gostivar, Hasan, 1997: 71/1501), *o ne gitmiş, geriye dönmes*. (Giden geri gelmez.) (Gostivar, Hasan, 1997: 71/1502), *o ne pitayler, aç oalmas*. (Soran aç kalmaz.) (Resne, Hasan, 1997: 71/1503), *o ne utanmas, her şey yapar*. (Gostivar, Hasan, 71/1504), *o ne verir gene verir*. (Veren gene verir.) (Resne, Hasan, 1997: 71/1505), *o ne yalantırır o hem çalır*. (Yalan atan çalar da.) (Gostivar, Hasan, 1997: 71/1506), *onun ne var sağlığı var her şeyi*. (Sağlığı olanın her Çeyi var.) (Gostivar, Hasan, 1997: 72/1522), *nasıl senin elin ne aşır, yabancı el aşimas*. (Yabancı el, kendi elinin kağıdı gibi kağımaz.) (Gostivar, Hasan, 1997: 69/1451), *sarımsa ne yemiş ağzi o ar*. (Sarımsak yiyenin ağzi kokar.) (Kocacık, Hasan, 1997: 76/1647) vb.

2.2.3. “Açan/açın/haçan/haçın” (< kaçan) ile kurulan ilgi cümleleri:

Eski bir zaman zarfından (kaçan “ne zaman”) gelen, bugün Anadolu ve Rumeli ağzlarında farklı Çekillerde karımıza çıkan bu bağlaç, Makedonya ve Kosova Türk ağzlarında “açan/açın, haçan/haçın” biçiminde ama zaman anlamlı zarf-fiil göreviyle bir cümle baş bağlacı veya Avrupa dillerindeki ilgi zamirleri gibi kullanılmaktadır.

Brendemoen’un, “hacan” Çekliyle Trabzon’un doğu yörelerinde sıkça kullanıldığını tespit ettiği bu bağlaç, “*hacan yaşın gider ağlın da gider* (Yaçın gidince aklın da gider.)”, “*mu hacir hacan gelduk kardaşum var idi* (Muhacir olarak geldiğimizde bir kardeşim vardı.)”, ona göre, doğrudan doğruya zaman belirten yan cümlelerde kullanılmaktadır (Brendemoen, 2008: 171).

Söz konusu bağlacın, Makedonya ve Kosova Türk ağzlarında yaygın olarak kullanımı ve oluşturduğu ilgi cümleleri, Trabzon ağzıyla bağlantıyı hatırlatmakla beraber, elbette bu Türk ağzlarında yabancı dillerin etkisini yansıtmaktadır.

açın cirdi içeri Musa, eppisi kouktılar ayaga. (Musa içeri girince hapsi ayağa kalktı.), *açın idi ufak, çok usli idi*. (Küçükken çok usluysaydı.), *açın o bagır idi, çoco lar susaydılar*. (O bağırdıkça susuyorlardı.) (Prizren, Yusuf, 1977: 65), araba *haçan* ırılır yollar ço uzun cüsterır. (Araba kırılınca yollar çok uzun görünür.) (Priçine, Yusuf, 1975: 37)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

haçan gelirler yarındasi sabalin, o avağ da bir misli alınlamış. (Yarın sabah geldiklerinde kavak bir misli kalınlamış) (Kumanova, Eckmann, 1962: 130), *haçan* sallacam ipi, çe in ipi yo ari! (Ben ipi salladığımda, siz ipi yukarı çekin.) (Kumanova, Eckmann, 1962: 133), *haçın* celmiş anasi yürmüş ilk ızı cüz el cürmiş. (Prizren, Hafız, 1980: 117), haçın cürü anasi Çarı. (Anası görünce Çarıyor.) (Prizren, Hafız, 1980: 119), *haçın* verırlar yüzügi hoca dey araplara: bu binay deynizin ortasına cütürün. (Yüzüğü verdiklerinde, hoca Araplara, bu binayı denizin ortasına götürün, demiğ.) (Prizren, Hafız, 1980: 1-208), *haçın* çi ay küçük ız onlar br aylar çeli içerde hem açaylar. (Küçük kız çıkınca onlar keli içerde bırakıp kaçıyorlar.) (Prizren, Hafız, 1980: 123), a içi çingene da seklani çi *haçın* yer div o ızın ne alır altınlarını alma. (Çi çingene ise, dev kızı yediğinde ondan kalan altınları alalım diye saklanıyor.) (Prizren, Hafız, 1980: 123), *haçın* cürmiş beyas cüvercin çi ız dereye cirdi, uçmuş, gelmiş ıza ve demiş: ... (Beyaz güvercin kızın dereye girdiğini görünce uçup gelmiş ve kızı demiğ:...) (Prizren, Hafız, 1980: 128), *haçın* o cün celmiş, cüvercin yusuf o içi ırmızı cüvercinlen havada uçaymışlar. (O gün geldiğinde güvercin Yusuf o iki güvercinle havada uçuyorlarmış.) (Prizren, Hafız, 1980: 128), yarın saba *açın* celi çav a arama tiçeni o dey çav aya: ... (Yarın sabah karga dikenini aramaya gelince, o kargaya diyor: ...) (Prizren, Hafız, 1979: 122), mitebini *açın* bitiriy, bir yerde memur olıy. (Mektebini bitirince bir yerde memur oluyor.) (Prizren, Yusuf, 1974a: 108), (Prizren, Yusuf, 1974a: 110), babam *açın* celır hem aya□ larını hem elni üpersın. (Babam gelince hem ayaklarını hem elini öpersin.) (Prizren, Yusuf, 1974a: 114), *açın* olmuş on beş yaşında anasi hep onun içen düşüniymiş. (On beğ yağında olunca, anası hep onun için kaygılanıyormuş.) (Mamuğ Morina, 1978: 202), omitala *açın* duyayla buni çabu çabu çağırılar hem bildirilar işleri nasıl imiş. (Komitalar duyunca bunu acele çağırıp işlerin nasıl olduğunu bildiriyorlar.) (Mamuğ Morina, 1978: 203), çocuğun anası çıldırmış açın duymış çi çocuğı bayılmış. (Anası çocuğun bayıldığını duyunca çıldırmış.) (Mamuğ Morina, 1978: 204), ba , *açın* başlarsın çorbay yema aşigini doldurursun çorba hem uzadırsın benim ağzıma. (Bak, çorbayı yemeye başlayınca kağığını çorba doldurursun ve benim ağzıma uzatırsın.) (Mamuğ Morina, 1978: 205), *açın* oli saba oca adam dey hizmetçilere: ...

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

(Sabah olunca koca adam hizmetçilere diyor: ...) (MamuĞa Morina, 1978: 206), **açın** ciri eve cidey doğri ateşe. (Eve girince, doğruca ateğe gidiyor.) (MamuĞa Morina, 1978: 207), **haçan** çıkmış sobasından aplimbabanın oabuğundan peri cüzeli bi ız çıkmış. (Odasından çıktığında kaplumbağanın kabuğundan peri güzeli bir kız çıkmış.) (Mitroviça, Yusuf, 1974: 124), padişa **haçan** cürmiş daha da delirmiş. (PadiĞah görünce daha da delirmiĞ.) (Mitroviça, Yusuf, 1974: 125), fu ara **haçın** ou ti oynasın, opti dal. (Fakir oynamaya kalkınca, dal koptu.) (Gostivar, Hasan, 1997: 51/859), **haçın** ister fenalı gelsın sormas. (Fenalık isteyen sormaya gelmez.) (Gostivar, Hasan, 1997: 53/943), **haçın** verir alla verir. (Verince Allah verir.) (Gostivar, Hasan, 1997: 53/944), **haçın** yo tur hem padişa yemes. (Olmayınca padiĞah da yemez.) (Gostivar, Hasan, 1997: 53/945), ısıtmamış güneş **haçın** doğmış, ısıtıraca **haçın** oauşur. (GüneĞ yeni doğduğunda ısıtmaz, ısıtacağı zaman da kavuĞurbatar.) (Gostivar, Hasan, 1997: 60/ 1137),

2.2.4. “Kim” zamiri ile kurulan ilgi cümleleri:

Esas itibariyle bir soru zamiri olan “kim”, Hint-Avrupa kökenli yabancı dillerin etkisiyle, Farsçadan geçen “**ki**” bağlacının da etkisiyle kullanımdan düĞen Türkçenin eski bağlama zamiri “**kim**”ın görev ve anlam ilgisiyle Makedonya ve Kosova Türk ağızlarında kullanılır olmuĞtur.

kim arır boynuzlar, hem ula larını aybeder. (Boynuz arayan kulaklarını da kaybeder.) (Gostivar, Hasan, 1997: 64/1273), **kim** eder, kendine eder. (Eden kendine eder.) (Gostivar, Hasan, 1997: 64/1274), **kim** işlemez o yemes. (ÇalıĞımayan yemez.) (Üsküp, Hasan, 1997: 64/1275), **kim** işler o yanlışlar. (ÇalıĞan hata yapar.) (Çitp, Hasan, 1997: 64/1276), **kim** açar iil ten düşer fenalığa. (Çilikten kaçan kötülüğe düĞer.) (Gostivar, Hasan, 1997: 64/1277), **kim** sana taş atar, sen ona ekmek at. (Sana taĞatana sen ekmek at.) (PriĞine, Hasan, 1997: 64/1279), **kim** verir uşlu versın em a şamlı . [KuĞlık (yemeğini) veren, akĞamlık da verir.] (Resne, Hasan, 1997: 64/1283), **kim** verir gendine verir. (Veren kendine verir.) (Gostivar, Hasan, 1997: 64/1282) vb.

2.2.5. “Ne ka” (< ne kadar) zarfı ile kurulan ilgi cümleleri:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Yine Hint-Avrupa kökenli Sırp, Arnavut ve Makedon dillerinin etkisiyle, Makedonya ve Kosova Türk ağızlarında “*ne a*” (< ne kadar) miktar zarfı öbeğinin de ilgi zamiri olarak kullanıldığını görüyoruz.

ne a biti oyen eppısı furladılar dışarı. (Oyun bitince hepsi dışarı çıktılar.), *ne a sen ou tun cüneş doğdı.* (Sen kalkar kalkmaz güneş doğdu.), *ne a başladi sobaya, çoco lar susuştilar.* (Odaya o girince, çocuklar sustular.) (Prizren, Yusuf, 1977: 65), *ne a niçalı dururlar, mulet kesılır.* (Ne kadar niçalı kalınacağına, karar verir.) (Florina, Elçin, 1964: 246), *ne a edebilmişler ari oca bir sene çalışmışlar.* (Karı koca güçleri yettiğince bir sene çalışmışlar.) (Doburçan, Dindar, 1976: 161) vb.

2.2.6. “Nasıl” soru zarfı ile kurulan ilgi cümleleri:

Makedonya ve Kosova Türk ağızlarında, soru zarfı veya edatı olan “nasıl”ın ilgi zamiri olarak kullanılıp ilgi cümleleri kurduğuna tanık oluyoruz. Tabii burada da çekimli fiilden önce gelerek kullanılan “nasıl”ın iğlevi, sıfat-fiil ve zarf-fiillerin iğlevidir.

nasıl başladi yagmur o cün, iç durmadi. (O gün yağmur başladıktan sonra hiç dinmedi.) (Prizren, Yusuf, 1977: 65), *onon da celi a lına babasi nasıl emanet etti.* (Onun da aklına babasının emanet ettiği geliyor.) (Prizren, Hafız, 1980: 125), *ep düşünüy anasını nasıl sağılırsın.* (Hep anasını nasıl iyileştireceğini düşünüyor.) (Prizren, Yusuf, 1974a: 110), *kışcaza sormışlar nasıl bile olmuş.* (Kızcağıza nasıl bu hâle geldiğini sormuşlar.) (Doburçan, Dindar, 1976: 165), *çocu da anlatırı arısına nasıl babasi bundan aray bulsun ona bi demirden adam...* (Çocuk da karısına babasının bundan ona demirden bir adam arayıp bulmasını istediğini anlatıyor.) (Mitroviça, Yusuf, 1974: 126), *nasıl çalaca ler, oyle oynaycasın.* (Çalındığı gibi oynayacaksın.) (Gostivar, Hasan, 1997: 69/1447), *nasıl gelmiş, oyle gitmiş.* (Geldiği gibi gitmiş.) (Gostivar, Hasan, 1997: 69/1448), *nası gitti, oyle geldi.* (Gittiği gibi geldi.) (Gostivar, Hasan, 1997: 69/1449), *nasıl azanır, oyle arceder.* (Kazandığı gibi de harcar.) (Resne, Hasan, 1997: 69/1450), *nasıl senin elin ne aşır, yabancı el aşimas.* (Yabancı el, kendi elinin kağıdığı gibi kağımaz.) (Gostivar, Hasan, 1997: 69/1451), *raki nası durur şişede, durmaz yürekte.* (Rakı çeşide durduğu gibi yürekte durmaz.) (Gostivar, Hasan, 1997: 75/1611) vb.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

2.2.7. “Nice” zarfı ile kurulan ilgi cümleleri:

“Nasıl” zarfı gibi, “nice” zarfının da Makedonya ve Kosova Türk ağzlarında ilgi zamiri olarak kullanılıp Hint-Avrupa dillerinin ilgi zamirleri gibi ilgi cümlesi kurduğunu görüyoruz.

nice citti bundan, unuti bizi. (Buradan gideli bizi unuttu.), *nice cendisi büyüy, a li da büyüy.* (Kendisi büyüdüğü, aklı da büyüyor.), *nice celmiştir, iç durmamıştır.* (Geldikten sonra hiç durmadı.) (Prizren, Yusuf, 1977: 65), *sert hem şimla altınlar nice çeşmeden başlamış a sın.* (Sert ve parlak altınlar akmaya başlamış.) (Doburçan, Dindar, 1976: 161), *cit, sor nice ızı verdilar.* (Git, kızı nasıl verdiklerini sor.) (Prizren, Yusuf, 1974a: 114), *bu içi celin nice oldurmuş ellerini, nice ne yemişlar hep furdalar düşülmüş ellerinden.* (Bu iki gelin ellerini kaldırıncı yedikleri bütün kırntılar ellerinden dökülmüş.) (Mitroviça, Yusuf, 1974: 125) vb.

2.2.8. “Taçi/çaki/ çak” (< ta ki) bağlama edatıyla kurulan ilgi cümleleri:

Makedonya ve Kosova Türk ağzlarında, Türkçede bağlama edatı olarak kullanılan “ta ki” edat öbeği, fonetik değişime uğramanın yanında, asıl görev değişikliğine uğrayarak ilgi zamiri olarak kullanılmaktadır. Üstelik bu bağlaç, zaman anlamıyla (...- e kadar), Balkan dillerine bir Türkizm olarak da girmiştir (Hasan, 1997: 19). Onun da ilgi zamiri olarak kullanımı, çekimli fiillerden önce gelerek filimsilerin işlevini sağlayacak şekilde.

taçi celmezlar onlar, ben da citmem onlara. (Onlar gelmeyince, ben de onlara gitmem.), *cit mitebe taçi baban celmemiş.* (Henüz baban gelmemişken okula git.), *taçi o bağır idi, ben susaydım.* (O bağırırken ben susuyordum.) (Prizren, Yusuf, 1977: 65), *ihtiyar dede taçi ne doymış yemiş.* (İhtiyar dede doyuncaya kadar yemiştir.) (Doburçan, Dindar, 1976: 167), *demir ça tır isi düğülür/demir ça tır ızgın bükülür.* (Demir kızgın iken dövülür/bükülür.) (Gostivar, Hasan, 1997: 42/586), *evlada süle ça ırmamış testiye, testiye ırdı tan sonra pare etmes söylemek.* (Çocuğa testiye kırmadan söyle, testiye kırdıktan sonra söylemenin faydası olmaz.) (Gostivar, Hasan, 1997: 51/859), *ma sım ça tır küçük ürenir.* (Çocuk küçük iken öğrenir.) (Resne, Hasan, 1997: 68/ 1405), Dünürce *çak* azırlasınlar botçalıkları beklerdi. (Dünürce, onlar hazırlanıncaya kadar bohçalıkları beklerdi.) (Florina, Elçin, 1964: 245), *ça çeşmeden su*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

taÇsın akÇan olur. (ÇeÇmeden su taÇyıncaaya kadar akÇan olur.) (Florina, Elçin, 1964: 250), **ça** açalım öle oldi. (Kaçıncaaya kadar öğlen oldu.) (Florina, Elçin, 1964: 250), **ça** gidelim öle oldi. (Gidinceye kadar öğlen oldu.) (Florina, Elçin, 1964: 253), **çak aldı patlayacaydı**. (Alınıncaya kadar patlayacaktı), **ça orda imiş yazı**. (Yazısı o kadarmıÇ) **ça tır küçük çocu lar gaylesi de küçüktür**. (Çocuklar küçük olduÇu sürece, gaileleri de küçüktür), **ça gelsın zenginın keyfi, fu aranın canı çı ar**. (Zenginın keyfi gelinceye kadar, fakirin canı çıkar) (Hasan, 1997: 19-20) vb.

2.2.9. “Hem” bağlacının -Ip/-Up zarf-fiilinin göreviyle kullanıldığı cümleler:

Makedonya ve Kosova Türk ağızlarında, yine fiilimsilerin kullanılmamasının bir sonucu olarak, Türkçede “*hem... hem...*” Çkisinde karÇılaÇtırma bağlacı olarak kullanılan “*hem*” bağlacının, tek baÇna bir kullanım kazandığını, bağlaç iÇevini kaybetmeden genellikle çekimli fiillerden sonra gelerek Arapça “*ve*” bağlacının, Türkçe -Ip/-Up yapılı zarf-fiilin iÇeviyle kullanıldığını görüyoruz. Kanaatimizce hem bağlacının tek baÇna ve -Ip/-Up zarf-fiilinin iÇeviyle kullanılıÇ da, Sırp, Arnavut ve Makedon dillerinin etkisinden baÇka bir Çey değildir.

İçi arap Çi aymış hem o ne isterse oni yapaymış. (Çki Arap çıkıp onun istediğini yaparmıÇ.) (Prizren, Hafız, 1980: 119), *anasi da inani hem çocogi veri*. (Anası inanıp çocuÇu veriyor.) (Prizren, Hafız, 1980: 119), *iÇerde bi oca adamın cepından yüzüÇi al hem bana cetir!* (Çerdeki koca adamın cebinden yüzüÇü alıp bana getir.) (Prizren, Hafız, 1980: 120), *bu urtulı hem o yüzüklen yaşay üle*. (Bu kurtulup o yüzükle öyle yaÇyor.) (Prizren, Hafız, 1980: 121), *haçın Çi ay küçük ız onlar bra aylar Çeli iÇerde hem açaylar*. (Küçük kız çıkınca onlar keli iÇerde bırakıp kaçıyorlar.) (Prizren, Hafız, 1980: 123), *bu ız oşmış anasına hem bütün bunları düvermiş anasına*. (Bu kız anasına koÇup bütün bunları deyivermiÇ.) (Prizren, Hafız, 1980: 127), *yarın saba çağırmişlar buni hem sormışlar cece çiminlen üonoşmış*. (Yarın sabah bunu çağırıp kiminle konuÇuÇunu sormuÇlar.) (Prizren, Hafız, 1980: 128), *ema celmiş bizim horos almiş hem yemiş*. (Ama bizim horoz gelip yemiÇ.) (Prizren, Hafız, 1979: 122), *ali bi Çemani ve başlay Çalma hem haykırma*. (Bir keman alıyor ve Çalıp söylemeye baÇıyor.) (Prizren, Hafız, 1979: 123), *ona Çendi üzüÇünü*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

cüsterır hem ne yapacağını sorar. (Ona kendi yüzüğünü gösterip ne yapacağını sorar.) (Doburçan, Dindar, 1976: 160), eline bir torba almığhem kiscaza demiğ:... (Eline bir torba alıp kızcağıza demiğ:...) (Doburçan, Dindar, 1976: 165), ... **ineğin boynuna bi yular ta miş hem inekle beraber yola oyulmuş.** (ĖneĖin boynuna bir yular takıp inekle beraber yola koyulmuş.) (Mamuğa Morina, 1978: 203), **omitale açın duyayla buni çabu çabu çağırılar hem bildirilar işleri nasıl imiş.** (Komitalar duyunca bunu acele çağırıp iÇerin nasıl olduğunu bildiriyorlar.) (Mamuğa, Morina, 1978: 203), **o va it doktor şeylerini çekmiş hem evine citmiş.** (O vakit doktor Ėylerini çekip evine gitmiş.) (Mamuğa Morina, 1978: 204), **anasi suyi içmiş hem aramış çocuğıyla biraz onuşma.** (Anası suyu içip çocuğunu biraz konuğnak için aramış.) (Mamuğa Morina, 1978: 204), **oca adam selam veri hem soray olur mi bu cece sizde alam.** (Koca adam selam verip bu gece sizde kalabilir miyim diye soruyor.) (Mamuğa Morina, 1978: 205), **oca eşek ço ızay hem açay evden.** (Koca eğek çok kızıp evden kaçar.) (Mamuğa Morina, 1978: 206), **üzümi ali hem babsına cütürü.** (Üzüümü alıp ababsına götürür.) (Mitroviça, Yusuf, 1974: 125), **sen üzümi buldun ama çık hem bana bul bi sabi çi bucün doğmuş, bucün cezsın, bucün sülesın.** (Sen üzüümü buldun, ama çıkıp bana bugün doğduğu hâlde gezip söyleyen bir çocuk bul.) (Mitroviça, Yusuf, 1974: 125), **bak, açın başlarsın çorbay yema aşığını doldurursun çorba hem uzadırsın benim ağzıma.** (Bak, çorbayı yemeye bağayınca kağğını çorba doldurursun ve benim ağzıma uzatırsın.) (Mamuğa Morina, 1978: 205) vb.

Bir karĖılaĖtırma bağlacı olan “hem” bağlacının “ve” bağlacı iğviyle bir sırlama bağlacı olarak kullanıldığını gösteren örnekler de az değildir:

tam bir sene sora inek **hem** at alırlar. (Doburçan, Dindar, 1976: 161), çocu lari **hem** torunlari toplanmığlar. (Doburçan, Dindar, 1976: 161), ne vakit cirmiğeve babası **hem** üçe anası ĖaĖmĖar. (Eve girince babası ve üvey anası ĖaĖrmıĖar.) (Doburçan, Dindar, 1976: 165) vb.

2.3. Yabancı (Sırpça, Arnavutça) asıllı bağlaçlarla kurulan bağlı cümleler:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Türkçe zamir, zarf ve bağlaçların ilgi zamiri olarak kullanıldığını gördüğümüz Kosova Türk ağızlarında, Sırp ve Arnavut dillerinden alınma bağlaçlarla kurulan bağlı cümleler de kullanılmaktadır ki, bu da Türk ağızları üzerinde yabancı dillerin etkisini göstermesi bakımından ilginç bir veridir.

2.3.1. Sırpça “a” bağlacı ile kurulan bağlı cümleler:

Sırpçaya ait bu bağlaç, Türkçedeki “ise” bağlacının yerine kullanılan bir bağlaçtır. Kosova Türk ağızlarına ait olarak Hafız’ın Sırpça çevirisiyle verdiği Ça örneklerde Sırpça cümle yapısının etkisi açıktır:

ben cittim, a o celmedi. [Ben gittim o ise gelmedi. (Sr.: Ja sam otišao, a on nije dašao.)], *O*

imtihanda düştü, a ben ceçtim [O imtihanda kaldı, ben ise geçtim. (Sr.: On je pan na ispitu, a ja sam položio.)] (Hafız, 1999: 520)

Daha birçok örneği tespit etmek de mümkündür:

sen beni yemedin, a ben şimdi sterım yema seni. (Sen beni yiyemedin, ama Çimdi ben seni yiyeceğim.), *ben oni çiğirdim a o naz atay, celmey.* (Ben onu çağırdım, ama naz atıp gelmiyor.), *bucün bunda celdık, a yarın nerye cideceksık.* (Bugün buraya geldik, yarın nereye gideceğiz.), *biz işleysık, a sen hazır yeysin.* (Biz çalışıyoruz, sen ise hazırdan yiyorsun.), *a onlar sustılar mı?* (Ya onlar sustular mı?) (Prizren, Yusuf, 1997: 66); o çocoğon adını Çaismayl *a* atının yavrisını amber adını ta mıÇ.(Prizren, Hafız, 1980: 116), o yüzük bi uyıda bulunimiÇ, *a o uyi bi dağın birindeymiÇ.* (Prizren, Hafız, 1980: 119), *onlar başlamişlar ütme a bu oynama.* (Onlar ötmeye başlamışlar bu ise oynamaya.) (Prizren, Hafız, 1980: 122), *o cece hepsi cidey evine cübre arabasilen, a bu celini devlet yolay paytonlen.* (O gece hepsi evine gübre arabasıyla gidiyor, bu gelini ise padiÇah faytonla yolluyor.) (Prizren, Hafız, 1980: 122), *a içi çingene da seklani çi haçın yer div o ızın ne alır altınlarını alma.* (Çi çingene ise, dev kızı yediğinde ondan kalan altınları alalım diye saklanıyor.) (Prizren, Hafız, 1980: 123), *bük motrasini veri ustasına a ortanci motrasini veri bize.* (Büyük kız kardeÇni ustasına, ortanca kız kardeÇni ise bize veriyor.) (Prizren, Hafız, 1980: 124), *bu ari ügi üzünü hiç sevmeymiş, bütün işlerini ononlen işletirmiş, a cendi ızını hiç işletirmeymiş.* (Bu karı üvey kızını hiç sevmiyor, bütün iÇerini ona gördüyor, ama kendi kızına hiç iÇgördürmüyormuÇ.)(Prizren, Hafız,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

1980: 126), *ari suyi içmiş, a çocu birden bire ortadan aybolmuş.* (Karı suyu içmiş, ama çocuk birden bire ortadan kaybolmuş.) (MamuĞa Morina, 1978: 205), *niçin bana saman ataysın a obi eşege otlu ?* (Niçin bana saman, öbür eĞeğ ise otluk atıyorsun?) (MamuĞa Morina, 1978: 206), *a bu çüçününün ellerinden furda yerine hep altın inci düçülmüş. (Oysa bu küçüğünün ellerinden kırıntı yerine hep atın, inci dökülmüş.)* (Mitroviça, Yusuf, 1974: 124), *hayt be efendim, sen sı ilma ben ciderım cübre arabasilen, onlar paytonlen, a onlar celırlar cübre arabasilen a ben paytonlen.* (Prizren, Hafız, 1980: 121),

Bu bağlacın Türkçe “hem... hem ...” bağlacının anlam ve göreviyle kullanıldı örneklerle rastlıyoruz:

a kerim olamaz, a Mustafa olamaz ya kim olaca ? (Hem Kerim olamaz hem Mustafa olamaz ya kim olacak?) (Resne, Ago, 1987: 14) *öv nedir övmeyçin a yo sövmeyçin.* (Övme zamanı öv, *yoksa* söversin.) (Resne, Hasan, 1997: 73/1556)

2.3.2. Arnavutça “se” bağlacı ile kurulan bağlı cümleler:

Arnavutçadan alınan bu bağlaç, karĞı anlamlı iki cümleyi bağlar ve Türkçedeki “*yoksa, nitekim, çünkü, zira*” bağlaçlarının anlam ve göreviyle kullanılır. Hafız’ın Kosova Türk ağızlarına ait olarak Arnavutça çevirisiyle verdiği Ğu örnek cümleler, yabancı dillerin bu Türk ağızları üzerindeki etkisini açıkça göstermektedir:

ben ona citmem se o bana celmedi. [Ben ona gitmem çünkü o bana gelmedi. (Sr.: Neciu da idem kod njega jer on meni nije dašao.)], *da isla serçe elde se cüvercin dalda.* [Serçe elde daha iyi nitekim güvercin dalda. (Bolje vrabac u ruci nego golub na grani.)] (Hafız, 1999: 520-521)

Elbette başka örnekler de vardır:

bizi çığırmadi se ciderdik. (Bizi çağırırsaydı giderdik.), *celınıs gayri se çok üzledik.* (Geliniz artık, sizi çok özledik.), *stemedım arışma se anlatırdım işini.* (KarıĞnak istemedim *yoksa* görürdü göreceğini.), *usli otor se pişman olorsın.* (Uslu ol *yoksa* piĞnan olursun.), *ona dayandım se bu işi cendım apardım.* (Ona dayandım *yoksa* bu iĞ kendim yardım.), *anasi ço ağlamış se çocogoni bulamamış.* (Anası çok ağlamış *çünkü* çocuğunu bulamamış.) *Babani şindi dingle se sora ceç olor.* (Babanı Ğimdi dinle *zira* sonra geç olur.) vb. (Prizren, Yusuf, 1977: 67), *sen o fuçılara do onmayasın se olorsın taş.* (Sen o fiçılara dokunma, *yoksa*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

tağolursun.) (Prizren, Hafız, 1980: 119), *o da bra ay onda se a şam olmuş.* (O da orada bırakıyor, **çünkü** akşam olmuştur.) (Prizren, Hafız, 1980: 119), *aman buni tepeleme se bizi o utardi.* (Aman bunu tepeleme, **zira** bizi o kurtardı.) (Prizren, Hafız, 1980: 124), *insanın daha ey canı se adi çıksın.* (İnsanın canının çıkması adının çıkmasından daha iyidir.) (Priştine, Yusuf, 1975: 46), *... yo cidelim eve calırsı ceceylen alırsa altınları se olmaz, biçim raslarsik hanci candarmaya da sora ne olur hallımız?* (Hayır, eve gidelim, altınları geceleyin alırız, **zira** hancı, jandarmaya rastlarsak hâlimiz ne olur?) (Doburçan, Dindar, 1976: 162), *... orkarım se cürürse ağam düger.* (... Korkarım, **zira** ağabeyim görürse döver.) (Mamuşa Morina, 1978: 206), *... yo demişe cürürse ağam çeser.* (... Yok, **zira** ağabeyim görürse keser, demiş.) (Mamuşa Morina, 1978: 207), *ız başlamış yalvarsın, aramış o abugi se onsuz yaşayamam, demiş.* (Kız yalvarmaya başlamış, o kabuğu aramış, **yoksa** onsuz yaşayamam demiş.) (Mitroviça, Yusuf, 1974: 125) vb.

2.3.3. “Asa” bağlacı ile kurulan bağlı cümleler:

Süreyya Yusuf’un Prizren Türk ağzının kendi ürünü olarak gösterip ölçünlü Türkçede karışılmasına bile gerek bulunmadığını belirttiği (Yusuf, 1975: 66) bu bağlacı, Türkçedeki “*oysa, ama, ya, ki*” bağlaçlarının anlam ve görev ilgisiyle kullanılmasını da dikkate alırsak, yukarıda belirttiğimiz Sırpça “*a*” ve Arnavutça “*sa*” bağlaçlarının birleşmesinden oluşmuş bir bağlaca benziyor. Cümlelerin bağında, ortasında ve sonunda kullanılabilen bu bağlacı, cümlelere “*zıtlık/karşıtlık*” anlamı katmaktadır. Taradığımız metinlerde karıştırdığımız bu bağlaca ait örnekleri, Yusuf’un çalışmasından aktarıyoruz:

asa nerde tutarse a şam, onda alam. (Akşam nerede tutarsa, orada kalalım.), *ben ona süledım, asa niçin citmedi alm .* (Ben ona söyledim, ama niye almaya gitmedi?), *o, borcuni yaptı, asa benyım abatli.* (O, görevini yaptı, oysa suçlu olan benim.), *asa citmese celm ?* (Ya ansızın çatarsa?), *hasta dil asa, işına ba .* (Hasta değil ya, sen ona bak.), *sana sormadım asa...* (Sana somadım ki...), *ecbe dilmiş asa...* (Hiç güzel değilmiş ki...) (Prizren, Yusuf, 1975: 66) vb.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

2.4. Yeterlilik fiilinin soru şeklinin “olor mi” söz öbeğiyle kurulması:

Kosova Türk ağzlarında, yine Sırp ve Arnavut dillerinin etkisini taşıyan bir başka cümle çeşidi daha vardır. Örnekleri daha az görülen bu cümle çeşidi, yeterlik fiilinin soru biçimini vermek amacıyla, cümlelerin başına “olor mi” söz grubunun getirilerek oluşturulduğu cümlelerdir:

olor mi cıtma? [Gidebilir mi? (Moze li otici?)], *olor mi yazam?* [Yazabilir miyim? (Mozemo pisati?)], *olor mi sizde celam?* (Size gelebilir miyim?), *olor mi tonda bahçede otorim.* (ğurada bahçede oturabilir miyim?), *olor mi to çocogi cabedersın bana.* (O çocuğu bana bağlayabilir misin?), *olor mi koyasın bunda uyım?* (Burada uyuyabilir miyim?) (Prizren, Yusuf, 1977: 67); *olor mi yarına adar bu horozu sizde oym?* (Bu horozu yarına kadar size bırakabilir miyim?), *olor mi bu cece bu inegi sizde oym?* (Bu gece bu ineği size bırakabilir miyim?) (Prizren, Hafız, 1979: 123); *olor mi cideym sorma bi çet evde anasına.* (Evdeki anasına bir kez sormak için gidebilir miyim?), *olor mi bu bıçağa bir ayet yazdıralım?* (Bu bıçağa bir ayet yazdırabilir miyiz?), *olor mi onda bahçede otorim, zere ço yorgonim.* (Çok yorgunum, orada bahçede oturabilir miyim?) (Prizren, Yusuf, 1974a: 113-114); *oca adam selam veri hem soray olur mi bu cece sizde alam.* (Koca adam selam verip bu gece sizde kalabilir miyim diye soruyor.) (Mamuğa Morina, 1978: 205) vb.

3. Sonuç

Dünyada başka kültür ve medeniyetlerle ilişkiler kurmuş olup da dili saf kalmış bir millet gösterilemez. Dolayısıyla dil etkileşimi çerçevesinde diller arasında alışveriş ve etkilenme kaçınılmazdır. Söz konusu edilecek dil Türkçe ise, bu daha da normaldir. Ancak, çok geniş bir coğrafyada konuşulan bir dil olan Türkçenin bazı lehçe ve ağzlarında, iki veya çok dilli ortamların sebep olduğu dil etkileşimi ile söz diziminin değişmesine varan olumsuzluklar yapıldığı da bir gerçektir.

Gagavuz, Karay ve Kumuk Türklerinin dillerinde Bulgarca, Moldovaca ve Rusçanın etkisi nasıl kelime alışverişiyle sınırlı kalmayıp cümle yapısını değiştirecek boyutlara ulaşmış (Özkan-Musa, 2004: 96) ve aynı süreç, bugün İngilizce ve Rumcanın etkisiyle Kıbrıs'ta yaşanmakta ise (Çelebi, 2003), benzer bir süreç de Balkanlarda, özellikle iki ve çok dillilik içinde her anlamda azınlık hayatı taşıyan Makedonya ve Kosova Türklüğünün Türkçesi için de

söz konusudur. Makedon, Arnavut, Sırp-Hırvat dillerinin etkisi, Makedonya ve Kosova Türklerinin dillerini sadece söz varlığı, ses ve Çkil bilgisi yönlerinden etkilemekle kalmamış, cümle yapısında da büyük değışikliklere yol açmıştır.

Her ana dili onu konuşan insanın kendini en mutlu ve güvende hissettiğı evi olduğuna göre, ses ve Çkil bilgisi yanında, özellikle söz dizimi o evin temel ve kolonları demektir. O hâlde kolonların yıkılması, yapının çökmesi anlamına geleceğine göre, Makedonya ve Kosova’da Türkçenin kolonları zorlanmakta, yapısı büyük bir değışimi yaşamaktadır. Bu değışimin Türkçeye ve kültürel anlamda bu coğrafyada yaşayan Türk topluluklarına daha fazla zarar vermemesi için, birtakım önlemler alınmalıdır. Bunun en etkili yolu da Türkiye Cumhuriyeti marifetiyle Türkçe eğitim-öğretime ve kültürel faaliyetlere daha fazla katkı sağlamaktan geçmektedir. Aksi takdirde küreselleşme süreci, yakın bir gelecekte Makedonya ve Kosova’da yaşayan Türklerin kucağına “kreol”^{*} benzeri bir “küresel dilcik” bırakırsa, buna Çıkmamalıdır.

TARANAN ESERLER

- DÖNDAR, Musa (1976). “Doburcan Ağzında Söylenen Halk Masalları”, *Çevren* (Priştine), IV/11, s. 159-167.
- ECKMANN, Janos (1962). “Kumanova (Makedonya) Türk Ağzı”, *Németh Armağani*, Haz.: J. Eckmann-A. S. Levend-M. Mansuroğlu, Ankara: TDK Yay., s. 111-144.
- ELÇİN, gükrü (1964). “Florina Ağzı”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl: 1, Sayı: 2, Ankara: TKAE Yay., s. 244-253.
- GÜLENSOY, Tuncer (1993). *Rumeli Ağzlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme (İnceleme-Bibliyografya-Metinler)*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay.
- HAFIZ, Nimetullah (1974). “Prizren’de Türk Masalları I”, *Çevren* (Priştine), C VI/4, s. 121-137.

^{*} Kreol, sömürgecilik zamanında yerli dillerle İngilizce, Fransızca, Gspanyolca, Portekizce vb. Avrupa dilleri arasındaki ilişkilerden doğmuş, yerli dillerle Avrupa dillerinin karışımından oluşmuş ve bugün Antil, Lousiane’a Guyane, Réunion, Hind Okyanusu adalarında sekiz milyon insanın konuştuğı yeni dillerin adıdır (Kıran, 1996: 275).

- HAFİZ, Nimetullah (1977). "Prizren'de Türk Deyim ve Atasözleri I", *Çevren* (Priştine), C V/13, s. 125-135.
- HAFİZ, Nimetullah (1980). "Prizren'de Türk Masalları II", *Çevren* (Priştine), C VII/1, s. 115-128.
- HASAN, Hamdi (1997); *Makedonya ve Kosova Türklerince Kullanılan Atasözleri ve Deyimler*, Ankara: TDK Yay.
- MORÇNA, Gıfan (1978). "Mamuğa Tarihi Abideler ve Folklor Hazinesi", *Çevren* (Priştine), C VII/17, s. 201-207.
- SALİMEHMED, Naylen (2006). *Bulgaristan Kırcalı ve Çevresi Türk Ağzı*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- YUSUF, Süreyya (1974). "Mitroviça Folklorundan", *Çevren* (Priştine), C II/4, s. 124-132.
- YUSUF, Süreyya (1974a). "Prizren Masallarından", *Çevren* (Priştine), C II/3, 108-114.
- YUSUF, Süreyya (1975a). "Priştine'de Türk Atasözleri", *Çevren* (Priştine), C III/8, s. 35-51.

KAYNAKÇA

- AGO, Arif (1987). "Göveç'te Çalışmakta Olan Makedonya'nın Resne Bölgesinden Türk Çiğ Ailelerinin Konuşma Dilindeki Değişimler", *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi (İstanbul, 23-28 Eylül 1985), Tebliğler I. Türk Dili*, Cilt 2, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay., s. 7-15.
- AKSAN, Doğan (1988). "Anlam Alışverişi Olayları ve Türkçe", *TDAY Belleten 1961*, Ankara: TDK Yay., s. 207-273.
- AKSAN, Doğan (2007). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, III C, Ankara: TDK Yay.
- ALKAYA, Ercan (2007). "İki Dillilik ve Rusçadan Tatar Türkçesine Geçen Kavram Tercümleri", *Turkish Studies*, Volume 2/2 Spring 2007: 41-53.
- BAGDAĞ, Cahit (2003). "Anadolu ve Kosova Türk Ağızlarında g>c, k>ç Değişimleri", *TDAY Belleten 1999/I-II*, Ankara: TDK Yay., s. 1-8.

- BRENDEMOEN, Bernt (2008). "Anadolu Ağızlarındaki Sözdizimi Üzerine Bir Not", *Turkish Studies*, Volume 3/3, Spring 2008: 166-175.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1960). "Anadolu ve Rumeli Ağzları Araştırmalarının Bugünkü Durumu", *VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957*, Ankara: TDK Yay., s. 65-70.
- ÇELEBİ Nazmiye (2003). "Kıbrıs Ağzları ve Dil Etkileşimi", *Türk Dili*, Sayı: 616, Ankara: TDK Yay., s. 394-398.
- DALLI, Hüseyin (1991). *Kuzeydoğu-Bulgaristan Türk Ağzları Üzerine Araştırmalar*, Ankara: TDK Yay.
- DJINDJİĞ, Slavoljub (1987). "Sırp-Hırvat Dilindeki Bitkilerin Türkçe Ėimleri", *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi (İstanbul, 23-28 Eylül 1985), Tebliğler I*. Türk Dili Cilt 2, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay., s. 49-56.
- DUMAN, Musa (2003). "Kıbrıs ile Anadolu Arasındaki Fark", *Türk Dili*, Sayı: 616, Ankara: TDK Yay., s. 384-393
- ECKMANN, Janos (1962). "Kumanova (Makedonya) Türk Ağzı", *Németh Armağanı*, Haz.: J. Eckmann- A. S. Levend-M. Mansuroğlu, Ankara: TDK Yay., s. 111-144.
- ECKMANN, Janos (1988). "Dinler (Makedonya) Türk Ağzı", *TDAY Belleten 1960*, Ankara: TDK Yay., s. 189-204.
- ECKMANN, Janos (2004). "Edirne Ağzı", Çev.: Oğuzhan Durmuş, *İlmî Araştırmalar*, Sayı: 18, İstanbul: Gökkubbe Yay., s. 135-150.
- ELÇİN, Ėükrü (1964). "Florina Ağzı", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl: 1, Sayı: 2, Ankara: TKAE Yay., s. 244-253.
- EREN, Hasan (1988). "Anadolu Ağzlarında Rumca, Ėlâvca ve Arapça Kelimeler", *TDAY Belleten 1960*, Ankara: TDK Yay., s. 295-371.
- EREN, Hasan (1989). "II. Uluslararası Güney-doğu Avrupa Araştırmaları Kongresi", *TDAY Belleten 1971*, Ankara: TDK Yay.: 263-266.
- GENÇ, Altan (1992). "Makedonya Meselesi", *Bati Trakya* (Siyasi, Kültürel ve Türkçü Dergi), Sayı: 266, Cilt: 25, s. 1-30.
- GUBOĞLU, Mihail (1987). "Gagauzların „Türkçe“ Dili, Edebiyatı ve Tarihi Hakkında Araştırmalar (Bibliyografya/Kaynakça

- Denemesi)", *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi (İstanbul, 23-28 Eylül 1985), Tebliğler* I. Türk Dili Cilt 2, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay., s. 63-72.
- GÜLENSOY, Tuncer (1993). *Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme (İnceleme-Bibliyografya-Metinler)*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay.
- GÜNGEN, Ahmet (2004). "Edirne ve Yöresi Ağızlarında Aile ve Topluluk Yapan Ekler Üzerine", *Türk Dili*, Sayı: 626, gubat 2004, s. 150-162.
- GÜNGEN, Ahmet (2008). "Dil Etkileşimi Açısından Makedonya ve Kosova Türk Ağızları", *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*, (25-30 Mart, ganlıurfa), TDK Yay., Ankara 2009, s. 259-282.
- GÜRGENDERELİ Rifat (2004). "Edirne Çi Ağızlarında Söz Dizimi", *Doğu-Batı Bağlamında Türk Dili ve Kültürü*, gümene, s. 44-57.
- HAFIZ, Nimetullah (1999). "Kosova Türk Ağızlarında Sırp ve Arnavut Dilinin Etkisi", *3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996 (Bildiriler)*, Ankara: TDK Yay., s. 517-523.
- HASAN, Hamdi (1997). *Makedonya ve Kosova Türklerince Kullanılan Atasözleri ve Deyimler*, Ankara: TDK Yay.
- HAZAĞI Györgi (1960). "Rodop Türk Ağızları", *VIII: Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957*, Ankara: TDK Yay., s. 127-130.
- HAZAĞI Györgi (1988). "Rumeli Ağızlarının Tarihi Üzerine", *TDAY Belleten 1960*, Ankara: TDK Yay., s. 205-211.
- ÖMER, Kâmile (1997). "Türkçe-Lazca Konuşan Çidillilerde Kod Değişimi", *VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri, 7-9 Ağustos 1996*, Haz.: K. Ömer, N. Engin Uzun, Ankara, s. 275-283.
- KIRAN, Zeynel (1996). *Dilbilim Akımları*, Ankara: Onur Yay.
- KÖLLÜ Gülsüm (2004). "Hakas Türklerinde Kod Ayrımı", *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu, 8-10 Mayıs 2002, Bildiriler*, Haz.: F. S. Barutcu Özönder, M. Erdem, G. Killi, G. S. Sağlık, Ankara: DTCF Yay., s. 166-181.
- KORKMAZ, Zeynep (1987). "Anadolu Ağız Araştırmalarına Toplu Bir Bakış", *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- (*İstanbul, 23-28 Eylül 1985*), *Tebliğler* I. Türk Dili Cilt 2, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay., s. 89-109.
- LYUBOTENÇ Gani (1987). “Türk ve Arnavut Atasözleri Arasındaki Bazı Paralellikler Üzerine”, *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi (İstanbul, 23-28 Eylül 1985), Tebliğler* I. Türk Dili Cilt 2, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay., s. 111-124.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1988). “Edirne Ağzında Yapı, Anlam, Deyim ve Söz Dizimi Özellikleri”, *TDAY Belleten 1960*, Ankara: TDK Yay., s. 181-187.
- MOLOVA, Mefkûre (1999). “Balkanlardaki Türk Ağzlarının Tasnifi”, *TDAY Belleten 1996*, Ankara: TDK Yay., s. 167-176.
- ÖZKAN, Fatma-Musa, Bağdagül (2004). “Yabancı Dillerin Türk Söz Dizimi Üzerindeki Etkisi”, *Bilig*, Yaz/2004, Sayı: 30, s. 95-139.
- ÖZKAN, Nevzat (2007). *Türk Dilinin Yurtları*, Ankara: Akçağ Yay.
- STAMOVA, Maria (2004). “Çokdillilik Açısından Gagauz Türkleri”, *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu, 8-10 Mayıs 2002, Bildiriler*, Haz.: F. S. Barutcu Özönder, M. Erdem, G. Killi, G. S. Sağlık, Ankara: DTCTF Yay., s. 182-191.
- YENİSOY, Hayriye Süleymanoğlu (1998). *Tarih Boyunca Slav-Türk Dil İlişkileri*, Ankara: TDK Yay.
- YUSUF, Süreyya (1975). “Prizren Türkçesinin Tümce Yapısı”, *Çevren (Priştine)*, V/13, s. 61-68.

**DOĞU TRAKYA AĞIZLARINDA ARKAİK OLARAK
KULLANILAN SINIRLAMA İŞLEVİNDEKİ
{-(y)XncA} ZARF-FİİL EKİ**

*Bülent HÜNERLİ**

ÖZET

Zarf-fiillerin Türkçenin ilk yazılı eserlerinden itibaren ne denli değişik işlevlerde kullanıldığını takip edebilmekteyiz. Eski Türkçe döneminden günümüz Türk lehçelerine kadar, zarf-fiil ekleri fiillerin cümle içinde zarf olarak kullanılmasını sağlayarak, fiillere birtakım işlevler kazandırmıştır. Bazı durumlarda da zarf-fiiller asıl işlevini/işlevlerini kaybetmiş veya başka bir yapıya aktarmıştır.

Türkçenin tarihî dönemlerinden beri kullanılan, işlevlerinden biri de sınırlama olan ve {-(y)XncA + (y)A kadar / dek / değin} anlamı veren {-(y)XncA} eki, Türkiye Türkçesinde bu işlevini kaybetmiş ve {-(y)XncA + (y)A kadar / dek / değin} şeklinde başka bir yapıyla kullanılır olmuştur. Rumeli ağızlarında {-(y)XncA + (y)A kadar/dek/değin} anlamı veren {-(y)XncA} zarf-fiil eki ise, tıpkı tarihî Türk lehçelerindeki kullanımı gibi bu işlevini muhafaza etmiştir. Çalışmamızda bu konu üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Zarf-fiil, Tarihî Türk Lehçeleri, Rumeli Ağızları, İşlev.

**CONVERB SUFFIX {-(y)XncA} USED AS ARCHAIC IN
EASTERN THRACE ACCENTS WITH THE
FUNCTION OF LIMITATION**

ABSTRACT

We can follow how differently we use converbs from the early Turkish written texts on. From the time of Old Turkish to today's Turkish dialects , converb suffixes have added a number of functions to the verbs by enabling the use of them as adverbs in sentences. In

* Kırklareli Üniversitesi Rektörlük Türk Dili Okutmanı. e-mail: hbulent@yahoo.com

certain circumstances, converbs lost their basic function(s) or transferred this/these to another structure.

{-(y)XncA} suffix which has been used since the historical times of Turkish , whose one of the functions is limitation and which gives the meaning of {-(y)XncA + (y)A kadar / dek / değin} has lost this function in Turkey`s Turkish and started be used with different structure, {-(y)XncA + (y)A kadar / dek / değin}. In Rumelian dialects, the {-(y)XncA} converb suffix conveying the meaning of {-(y)XncA + (y)A kadar / dek / değin} has kept this function in the way it is used in historical Turkish dialects. In our study, the focus will be on this subject.

Key Words: Gerindium, Historical Turkish Dialects, Rumelian Dialects, Function.

Zarf-fiiller, cümledeki yargı veya yargıların ifade gücünü zenginleştirerek, anlatıma genişimkânlar sağlayan ve basit yapıdaki cümleleri birleştirerek anlatımı kolaylaştıran önemli dilbilgisi öğelerinden biridir. Türkçedeki zarf-fiil eklerinin tarihî dönemlerden çağdaş Türk lehçelerine kadar uzayıp giden süreçte ne derecede çeşitlendiğini ve ne denli değişik iğlevlerde kullanıldığını görmekteyiz. Doğal olarak bu süre zarfında zarf-fiiller arasında iğlev benzerliği veya farklılığı ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Türkçede mevcut zarf-fiil eklerine / iğlevlerine ilave olarak başka zarf-fiil ekleri / iğlevleri gelişmiştir. Bu durumun aksine, bazı zarf-fiil ekleri de kullanımını veya iğlevini Türkçenin tarihî seyri içerisinde kaybetmiştir.

İğlev kaybeden bu zarf-fiil eklerinden biri de {-(y)XncA}dır. Ekin, sınırlama (limitativus) iğlevi {-(y)XncA + (y)a kadar / dek / değin} anlamında Türkiye Türkçesinde azalmıştır ve {-(y)XncA} zarf-fiil eki, çekim eki ve edat unsurlarını da bünyesine alarak {+(y)A kadar / dek / değin} yeni bir yapıyla kullanılır olmuştur.

Türkçede sınırlama iğlevi pek çok morfolojik öge ile karışlanmaktadır. Bunlardan biri çekim edatlarıdır (Hacıeminoğlu, 1992). Çim ve fiil unsurlarını sınırlandırmada son çekim edatları önemli bir yere sahiptir¹. Yine bazı çağdaş Türk lehçelerinde isimlere

¹ Çekim edatlarının sınırlandırma iğleviyle ilgili bk. (Öner, 2003: 147-157)

gelen sınırlama iÇevli zarf yapan {-GAçA}² ekini görüyoruz. {-GAçA} ekinin isimlere bitişik yazılarak, isimleri sınırlandırdığını biliyoruz.

Örnekler:

Çağatay Türkçesi

Her yerge ki közleri tüÇip tiz / ol *yergeçe* êkkisige pür-ñiz (LM: 202)

Kaçanğaça bolay özlük muzîki içre be-teng / HoÇ ol ki cilve-gehim vâdi-fenâ körsem (BV: 422/8)

Tatar Türkçesi: ağır + *gaça* “sona kadar” ÇTLEK: 474;
Uygur Türkçesi: yaz + *giçe* “yaza kadar” ÇTLEK: 641

Fiillerde ise sınırlama anlamını, bağla bir deyişe fiilin cümle içinde sınırlama fonksiyonlu bir zarf olmasını zarf-fiil eki sağlar. Hemen hemen tüm Türk lehçelerinde sınırlama iÇevli benzer zarf-fiil ekleri görülür³. Diğer Türk lehçelerinden daha farklı bir seyir izleyen Çuvaş Türkçesinde bu iÇev {-iççen} [{-(y)XncA + (y)a dek / kadar / değin} anlamında] zarf-fiil ekiyle karışmaktadır (Durmuş, 2009: 442). Türkiye Türkçesindeyse, yukarıda da belirtildiği üzere (Fiil + -XncA zarf-fiil eki + -(y)A yönelme hâl eki ve “kadar / dek / değin” son çekim edatı: *gel-ince-y-e kadar / dek / değin* gibi) Çekiliyle kullanılır.

Örnekler:

Safiye Erol, ilk mektepten, doktorluk pâyesi alıncaya kadar geçen tahsil hayâtını Almanya’da tamamlamış ender münevverlerimizdendi. (Bağ Bozumu: 91)

O günden sonra aklından çıkmadı ama adamı yeniden görünceye dek kız, uzun bir süre geçti (Bir Deli Ağaç: 93)

Öğleden sonra, avukat gelinceye değin kitap bile okumuştı. (Aylak Adam: 40)

Zeynep Korkmaz, Eski Anadolu Türkçesindeki “bir zaman kadar” anlamı veren sınırlama iÇevinin Türkiye Türkçesinde kaybolduğunu belirtmiştir (Korkmaz, 2003: 1008). Muharrem Ergin ise {-(y)XncA} zarf-fiil ekinin önceden “kadar”lık ifadesi taşıdığını ve üzerine herhangi bir hâl eki almadığını (alınca: “alınca” veya “alıncaya kadar” anlamında) belirtmektedir. Ekin zaman içinde

² {-A kadar} anlamı veren bu eki {-GAçA} bazı gramer kitaplarında sınırlama hâli adıyla görmek mümkündür. Ekin kullanımı ve iÇev için bk. (Coğın, 1997: 429-438)

³ Türk lehçelerindeki sınırlama fonksiyonunda zarf-fiiller için bk. (Ercilasun (Ed.), 2007)

“kadar”lık ifadesini kaybettiğini, bu anlamı (sınırlama) karıştırmak için yanına ilgili edatları almış olduğunu ve edatları alırken de yönelme hâli ekinden yararlanıldığından bahsetmiştir (Ergin, 1998: 342). Bu yapıyı “Bitim Zarf-Fiilleri” olarak adlandıran Tahsin Banguoğlu ise, $\{-(y)XncA\}$ zarf-fiilinin bu anlamdaki kullanımının eski bir kullanım olduğunu ve yerini $\{-(y)XncA + (y)A$ kadar / dek / değin} Çekillerine bıraktığını ifade etmiştir (Banguoğlu, 2004: 433).

Ekin yapısına ve kullanımına (Yüce, 1999: 57-65) bakıldığında Eski Türkçede sınırlama işlevini karıştıran zarf-fiil eki olarak $\{-GInçA\}$ eki görülür (Gabain, 2003: 87). Ek birleşik bir yapı görünümü vermektedir. Ekin yapısıyla ilgili olarak Gabain, ekin $\{-g$ fiilden isim yapan yapım eki + “ı” 3. t. Çiyelik eki + “ça” eçlik hâli} Çeklinde bir yapıdan geliştiğini belirtmiştir (Gabain, 1945: 278). Jean Deny, ekin $\{-kän -çä\}$ ekiyle yakından alakalı olduğunu ve $\{-(y)XncA\}$ zarf-fiil ekinin daha eski $\{*-Kan + çañ\}$ veya $\{*-Kañ + çañ\}$ ekinden ortaya çıktığını belirtir (Deny, 1941: 939). A. N. Kononov, ekin yapısı hakkında $\{-gın \sim -gan + ca < çağ\}$ (Kononov, 2001: 481) Çeklinde görüş belirtmiştir. Bodrogligeti’ye göre $\{-kınça / -kinçe, -ğünça / -günçe, -ğuça / -güçe\}$ zarf-fiil eki, fiil tabanlarına, zamir n’li veya n’siz bağlanan eçlik hâli ekiyle isim-fiil eki $\{-ğu / -gü\}$ ’den meydana gelir (Bodrogligeti, 2001: 274). Muharrem Ergin ise ekin, $\{-gın\}$ fiilden isim yapan ekle $\{+ça\}$ eçlik ekinin birleşmesinden oluştuğu görüşündedir. (Ergin, 1998: 341) Burada üzerinde durulması gereken bir özellik de $\{-gın\}$ ve $\{+ça\}$ eklerinin işlevleridir. Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesinde $\{-gIn, -gUn\}$ ekini fiilden zarf türeten ekler arasında göstermiştir. (Korkmaz, 2003: 471) Yine $\{+ça\}$ eçlik hâli ekini de bu ekler arasında değerlendirmiştir. (Korkmaz, 2003: 458-459) Çki ek de zarf yapıcı özellik taşımaktadır.

$\{-(y)XncA\}$ zarf-fiil ekinin tarihî kullanımı aşağıda örneklerle belirtilmiştir.

Eski Türkçe

Ek, Eski Türkçede $\{-gInçA\}$ Çeklinde kullanılmaktadır.

Örnekler:

toğuz kat üçürgün topulğınça teritzün tir (IB: 50)

ikinti buyanlarig edgülerig tüketmeginçe inç bolmamakka tayanıp katıglanmak p(a)ramıtıg netegin bütürürler (AY: 233/18-21)

kara yirke kirginçe küç bireli tip / ka umız suu-sı a tili. (ETS: 11/165-166)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

AĞzıdaki örnekte ise zarf-fiil eki, üzerine {+ka} yönelme hâli eki ve {tegi} son çekim edatını almıştır.

Örnekler:

burkan kutın bulmuş kşan üdke tegmeginçeke tegi bodıs(a)t(a)vlarning köz biligi üze körgeli adırtlagalı bolmaguluk tınl(ı)g tınsız iki törlüg yırtınçülerig birkerü et'özi içinte sıgurgalı udaçı. (AY: 44/12-16)

inçip m(e)n kavşıkıya ol üdtin beri burkan kutın bulgınçaka tegi tört törlüg yavlak yollartın ertip ozup iki ajunlarta togdum (AY: 187/13-16)

Karahanlı Türkçesi

Karahanlı Türkçesinde, sınırlama iÇevinde {-gInçA, -gUçA} zarf-fiil ekleri kullanılır.

Örnekler:

yağız yir baķır bolmağınça kızıl / ya otta çiçek önmeginçe yaşıł (KB:120)

ķarın toğguça yi ķamuğ yim içim / Kerek arpa yür tut toğurğu açım (KB: 4769)

Karahanlı Türkçesi: Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Ata, 2004) adlı eserde sınırlama iÇevinin daha çok {-GInçA} zarf-fil ekinin üzerine gelen yönelme hâli eki ve {tegi} edatı ile karĖıldığını görüyoruz.

Yok cünübķa meger yol, keçigliler yunğınçaķa tegi (KT: 18b1/1-2)

Keçürdi Ta rı séndin nelük destür bérdi olarķa belgürğınçeke tegi sa ar anlar kim rāst aydılar bilginçe yalğançılar. (KT: 33b1/2-3)

Harezmi Türkçesi

Harezmi Türkçesinde {-gInçA; -gUnçA; -InçA; -güçe} zarf-fiil ekleri görülür.

Örnekler:

Men bargınça ol şa,āmqa kimerse èlig tegürmesünler tēp aydı. (NF: 29/6)

velī kūn batınça eger tutsa sen / revā boldı imdi řelāl nesni řol (MM: 165/659-660)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Yā resulu'l-lah maṇa māl tawar kerekmez yegüçe keygüçe mālüm bar, otuz kızım bar oğlum yok, du,ā kılğıl İdī ,azze ve celle maṇa oğul bērsün. (KE: 79v17-18)

Çağatay Türkçesi

Ek, Çağatay Türkçesinde {-GUñA} Çeklindedir. Eski Türkçeden beri kullanılan {-GInçA} zarf-fiil eki, Çağatay Türkçesinde sıklıkla kullanılan {-gU} sıfat-fiilinin etkisiyle {-GUñA; -GUçA} Çeklini almıştır (Öner, 1998: 231).

Örnekler:

Nigari ger barur bat kilgüsidür yime gam dir-siz / Hemānā sağınur-siz kim min ol kilgünçe kalğay-min (NŞ: 471/4)

Dime kim her dem közidin yüz kişi bīmār olur / Kirpikidin köz yumup açkūnça mi bīmār öler. (FK: 182/3)

Her kün aqşamğaça hecri de ma a zārliḡ iş / Gice ta atkūnça endüh ile bī-darliḡ iş (GS: 271/1)

Mi belā-keşni kılıp katl güneş kazğandı / Mini turgüzgüçe ,ömrde sevāb iylese bes (BV: 233/5)

Kıpçak Türkçesi

Kıpçak Türkçesinde ek, {-GInçA; -gUñA; -IncA} biçimleri kullanılmıtır.

Örnekler:

Namāz kılmasa taḡı zekāt birmese taḡı oruç tutmasa ölgünçe hūkm kılmas bi anı kāfirliğine (İMS: 5b/6-7)

İy Te rı Rāsūlı rāstı Te ri Te,ālā ziyāda kıldı bir namāz, ol üç rek,et turur, vaqtlandurdu anı Te ri Te,ālā yatsu namāzi vaqtından fecr çıkūnça tip. (İMS: 63a/1-2)

Bir melikni ayturlar kiçe ,işret kılıp ta atkūnça şükr şahrāsında bu beytni oḡur idi (GT: 40/8-9)

Eski Anadolu Türkçesi

Bu dönemde ekin bağındaki {ğ/g; k/k} ünsüzü kullanımdan düğmüştür, {-(-y)InCA} Çeklini almıştır.

Örnekler:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

*Geñince oturdı **ıyınca** yidi / İñen armış idi birez uyıdı (SN: 2895)*

*Seni ben **görince** yidüm guşşa çoğ / Çü gördüm eger öleven kayğu yoğ (SN: 4675)*

*Her iki māl arası iki kändil / Giceler şubh **olınca** ol yanar bil (KEMŞ: V.6a/105)*

*Görilen rü'ya bir aydan bir yıla **varınca** zāhir olur yalancı erte vaqtıda (MG: 15b/4)*

Ekin sınırlama iÇevi Eski Anadolu Türkçesinin ilk dönemlerinde sıklıkla kullanılmakla beraber, müteakip asırlarda (14.yy-18.yy) ekin bu iÇevi nispeten azalmış, azalan bu iÇev ilgili edatların yardımıyla sağlanmaya çalışılmıştır (Aksoy ve Dilçin, 2009: 143-148). Özellikle Eski Anadolu Türkçesinden itibaren {-y)InCA} zarf-fiil ekinin zaman içinde “kadarlık” anlamının zayıfladığı düşünülmektedir, yönelme hâli eki ve ilgili edatları olarak, bu iÇevin (sınırlama) devamlılığı sağlanmış olabilir.

Eski Anadolu Türkçesinde, {-y)InCA} zarf-fiil ekinin üzerine gelen yönelme hâli ekiyle {dek / degin} edatının birlikte kullanımı da görülmektedir.

Örnekler:

*Şabāh **oluncaya dek** bu idi hāl / Vücūdum nāleden olmışı Gidi nāl (HN: 3284)*

*Böyle ideler tenkıye **buluncaya degin** beden / Dahı şöıra n'idesin bahağa iÇt iy hasen (NT: 117a/8)*

Doğu Trakya Ağızları

{-(y)XncA} zarf-fiil ekinin, sınırlama iÇeviyle Doğu Trakya ağızlarında arkaik biçimde kullanıldığını görmekteyiz. Janos Eckmann, Edirne ağzı üzerine yaptığı bir incelemede bu zarf-fiil ekinin Eski Anadolu Türkçesindeki sınırlama anlamının arkaik olarak korunduğunu belirtmiştir (Eckmann, 2004: 144). Gerçekten de J. Eckmann'ın bu tespiti, sadece Edirne ağzı için değil, diğer Doğu Trakya ağızlarını da kapsamaktadır.

Doğu Trakya Ağızlarında da tıpkı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi sınırlama iÇevi {Fiil + -XncA zarf-fiil eki + -(y)A yönelme hâli eki “kadar / dek / degin”: gel-ince-y-e kadar vb.} Çeklindeki zarf-fiil yapısının yanı sıra bazı durumlarda {-y)XncA + (y)A kadar} anlamı veren {-y)XncA} ekiyle de karşılanmaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Örnekler:

onnar da bize karşılık, bizde onnara karşılık vèdik. er şey, mendiline varınca b le (Edirne: 32/24-25)

biraz süzdürülmüş yûrt, biraz salça, biraz tus, biraz da maya atıp koyulaşınca yumruklarız. (Havsa: 6/38-39)

Ele yâ büşküir edirne'den burayı gelince üç yerde kırtardım bu kelleyi, ister inan ister inanma. (Kırklareli: 16/140)

Ûlen geçti ama şimdi şē geçince ğar ğızan şüle bi yamada duruya dediler, iki kivşe koķū, bi de gitikti şe şişmen bi kırcıķ vardı. (Kırklareli: 17/17-20)

Adam ne yabıcaz dedi, kaçıcaz dedi, ben burada kalıcaķ olursam dedi, birincisi seni rezil ederler dedi, kedime varınca keserler dedi. (Kırklareli: 16/6-8)

var bir kaç parça tarlamız ama yeter mi leçbere ? aldıķ satın, em mal sayibılarına doyunca para verdik iki sene müdetine var idi... (Kırklareli: 5/40-41)

...bi çam dalını kesip onun üstüne ne kıadar yemiş varsa teps üsleyip bebek emicîne varınca ērşeyler taķıp süsleyip ondan sōra gelin almā ğeldikleri zaman gelinin āreti gelin olan bōça yapardı. (Babaeski: 56/11-14)

{-(y)XncA} zarf-fiil ekinin Doğu Trakya ağızlarında 3. tekil Çatıs iyelik eki ve {+A}pekiÇirme eki/edatı (Üstüner, 2003: 199) ile geniÇetilmiÇ {-ünce + si + n + e, -ince + si + n + e} yapısı da sınırlama iÇevinde kullanılmaktadır.

Örnekler:

ba şimdi, Balkan harbi ölüncesine unudaman ben, Bulgar, Yunan, Sırb vardı. (Doğu Trakya Yerli Aĝzı: XVII-5)

Bi āşam gittik yesir almā. dā gidincesine silā atma yog. (Doğu Trakya Yerli Aĝzı: XVII-20)

Türkiye Türkçesi ağızlarına baktığımızda ekin aynı Çkil ve iÇevde UÇk ili aĝzında da kullanıldığını görmekteyiz. Gürer Gülsevin ekin, {-(y)XncA + (y) + A kadar} anlamını verdiğini ve bu tarz kullanımın Eski Anadolu Türkçesi sahasında da görüldüğünden bahsetmektedir (Gülsevin, 2002: 136).

Örnekler:**Turkish Studies**

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

*Ölum dedi, goluñdan duten giden de o garı seni döğsün
öFkesi **geçince**. öldürtcek seni. (UİA: I-16,50)*

*Vermedi haklarımı, **ölünce** yidi (UİA: II-87,84)*

osanınca konuğnak (UİA: III-96,16)

Tabii olarak Rumeli ağızları ile büyük benzerlikler gösteren Gagavuz Türkçesinde de {-IncA; -IncAn, -IncAnA} zarf-fiil ekleri sınırlama iğviyle kullanılmaktadır (Özkan, 1996: 175).

Örnekler:

*Bundan sora annamışlar üçü **ölüncü** kafadarlık etsinnär.
(GTG: 175)*

*Süt istärsän-iğ **doyunca** (GTG: 175)*

*İşlä **dinincänä** çifttä (GTG: 175)*

Sonuç

Türkiye’de yapılan akademik yayınlarda, Rumeli ağızlarının, Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ve tabii ki Türkçenin tarihî dönemleriyle iliğkisi yeterince ele alınmamıştır. Yapılan çalışmalar da genellikle yabancı Türkologlara aittir (Gülensoy ve Alkaya, 2003: 155-188). Önümüzdeki süreçte yapılacak olan akademik çalışmalar Rumeli ağızlarına olan dikkati artıracak ve bu Rumeli ağızlarının aydınlatılmasında önemli bir merhale olacaktır.

Sonuç olarak çalışmamızda Rumeli ağızlarının da tıpkı Türkiye Türkçesi ağızlarında olduğu gibi bazı arkaik yapıları muhafaza ettiği ve Rumeli ağızlarının Türkiye Türkçesi ağızlarıyla yakından iliğkili olduğu görülmektedir. Bu iliğkilerden biri de {- (y)XncA} zarf-fiil ekidir. Türkiye Türkçesi yazı dilinde sınırlama iğvini kaybetmiş olan {- (y)XncA}: {- (y)XncA + (y)+A kadar / dek / değin anlamında}) zarf-fiil eki, bu iğviyle de Doğu Trakya ağızlarında arkaik olarak kullanılmaktadır.

KISALTMALAR

AY : ALTUN YARUK

BV : BEDÄYĖU, L VASAĞ

ÇTLEK : ÇAĞDAĞ TÜRK LEHÇELERĖEL KĖTABI

Ed. : Editör

ETS : ESKĖTÜRK ĖĖĖĖĖ

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

FK	: FEVĀYĪDÜ'L-KİBER
GS	: ĠARĀ'İBÜ'Ş-ŞİĞAR
GT	: GÜLİSTAN TERÜMESİ
GTG	: GAGAVUZ TÜRKÇESİ GRAMERİ
HN	: HEVES-NAME
IB	: İRK BİTİĞİ
İMS	: İRGĀDÜ'L MÛLÛK VE'S-SELĀTİN
KB	: KUTADGU BİLİĞİ
KE	: KİŞAŞÜ'L ENBİ'YĀ
KEMŞ	: KİTABŪ EVSĀFİ MESĀCİDİ'Ğ-ĞERİFE
KT	: KUR'AN TERCÜMESİ
LM	: LEYLİ VÜ MECNŪN
MM	: MU'İNÜ'L MÜRİD
MG	: MÜĞKİL-GÜĞA
NF	: NEHCÜ'L FERĀDİS
NŞ	: NEVĀDIRÜ'Ş-ŞEBĀB
NT	: NAZMÜ'T-TESHİL
SN	: SÜHEYL Ü NEV-BAHĀR
UİA	: UĞAK İLGĀĞIZLARI

KAYNAKÇA

- Ahmed Fakih, **Kitabū Evsāfī Mesācīdī'ş-Şerīfe**, (Haz.: Hasibe Mazioğlu), TDK Yayınları, Ankara 1974.
- Alî-ğîr Nevâyî, **Bedāyi'u'l-Vasat**, (Haz.: Kaya Türkay), TDK Yayınları, Ankara 2002.
- Alî-ğîr Nevâyî, **Ġarā'ibü'ş-Şığar**, (Haz.: Günay Kut), TDK Yayınları, Ankara 2003.
- Alî-ğîr Nevâyî, **Nevādirü'ş-Şebāb**, (Haz.: Metin Karaörs), TDK Yayınları, Ankara 2006.
- Alî-ğîr Nevâyî, **Nevāyî-Fevāyidü'l-Kiber**, (Haz.: Önal Kaya), TDK Yayınları, Ankara 1996.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- ARAT, Reğt Rahmeti, **Eski Türk Şiiri**, TDK Yayınları, Ankara 1991.
- ARAT, Reğt Rahmeti, **Kutadgu Bilig**, TDK Yayınları, Ankara 1999.
- ASIM, Ömer ve DÖLÇÖN Dehri, **Tarama Sözlüğü VII-Ekler**, TDK Yayınları, Ankara 2009.
- ATA, Aysu , **Karahanlı Türkçesi: Türkçe İlk Kur'an Tercümesi**, TDK Yayınları, Ankara 2004.
- ATA, Aysu, **Ėıřaşı'ı Enbiyâ**, TDK Yayınları, Ankara 1997.
- ATILGAN, Yusuf, **Aylak Adam**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1974.
- AYVERDÖ Sâmiha, **Bağ Bozumu**, Kubbealtı Neğiyâtı, Ėstanbul 2005
- BANGUOĞLU, Tahsin, **Türkçenin Grameri**, TDK Yayınları, Ankara 2004.
- BODROĖGETÖ András J. E., **A Grammar of Chagatay**, Lincom Europa, Muenchen 2001.
- COĞKUN, Volkan, "Tarihî Türk Lehçeleri ve Özbek Türkçesinde Zaman ve Mekanda Sınırlama Görevi Üstlenen Yapılar", **Türk Dili Araştırma Yıllığı Belleten 1997**, TDK Yayınları (1997), s. 429-438
- ÇELÖK, Ölkü, **'Alî-Şîr Nevâyî- Leylî vü Mecnûn**, TDK Yayınları, Ankara 1996.
- DENY, Jean, **Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)**, Çev.:Ali Ulvi Elöve, Maarif Matbaası, Ėstanbul 1941.
- DÖLÇÖN, Cem, **Süheyl ü Nev-Bahâr**, TDK Yayınları, Ankara 1991.
- DOĞAN, Levent ve HÜNERLÖBölent, "Tatar Türkçesi", (Ed. Levent Doğan), **Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı**, Kriter Yayınları, Ėstanbul 2007, s. 447-511
- DOĞAN, Levent, "Uygur Türkçesi", (Ed. Levent Doğan), **Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı**, Kriter Yayınları, Ėstanbul 2007, s. 619-681
- DURMUĞ, OĞuzhan (2009), **Çuvaşçanın Şekil Bilgisi**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamığ Doktora Tezi, Edirne.
- ECKMANN, Janos, "The Turkish Dialect of Edirne", Çev.: OĞuzhan Durmuğ, **İlmî Araştırmalar Dergisi**, S:18 (2004), s.135-150
- ECKMANN, Janos, **Nehcü'ı Ferâdis**, (Haz.: Semih Tezcan-Hamza Zülfikar), TDK Yayınları, Ankara 2004
-

- EMİNOĞLU, Hatice (2003), **Müşkil-Güşâ (Ta'bir-nâme)(Dil Bilgisi-Metin-Dizin)**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- ERCİLAŞUN, Ahmet (Ed.), **Türk Lehçeleri Grameri**, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.
- ERGÖN, Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Basım / Yayın / Tanıtım, İstanbul 1998.
- GABAIN, A. V., **Eski Türkçenin Grameri**, Çev.: Mehmet Akalın, TDK Yayınları, Ankara 2003.
- GABAIN, A. V., **Özbekische Grammatik**, Otto Harrassowitz, Leipzig Wien 1945.
- GÜLENSOY, Tuncer ve ALKAYA Ercan, **Türkiye Türkçesi Ağzları Bibliyografyası**, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
- GÜLSEVİN, Gürer, **Uşak İli Ağzları**, TDK Yayınları, Ankara 2002.
- HACİEMİNOĞLU, Necmettin, **Türk Dilinde Edatlar**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1992.
- HÜNERLİ Bülent (2006), **Kırklareli Babaeski İlçe ve Köyleri Ağız İncelemesi**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne,
- KALAY, Emin (1990), **Edirne İli Havsa İlçesi ve Köyleri Ağız**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- KALAY, Emin, **Edirne İli Ağzları**, TDK Yayınları, Ankara 1998.
- KAYA, Ceval, **Altun Yaruk**, TDK Yayınları, Ankara 1994.
- KAYA, Emel (2008), **Muyîddin Mehî'nin Müfid (Nazmü't-Teshîl) Adlı Eseri (İnceleme-Metin Dizin) ve Bu Eserin XV. Yüzyıl Türk Tıp Dilinin Oluşmasındaki Yeri**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya
- KONONOV, A. N., **Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıkı**, Multilingual, İstanbul 2001.
- KORKMAZ, Zeynep, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, TDK Yayınları, Ankara 2003.
- KÜR, Pınar, **Bir Deli Ağaç**, Can Yayınları, İstanbul 1988.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- OLCAY, Selahattin, **Doğu Trakya Yerli Ağzı**, TDK Yayınları, Ankara 1995.
- ÖNER, Mustafa, “Edatların Karşılaştırma ve Sınırlandırma Bağlantıları”, **Türk Dili Araştırma Yıllığı Belleten 1999/I-II**, S: I-II (2003), s.147-157.
- ÖNER, Mustafa, **Bugünkü Kıpçak Türkçesi**, TDK Yayınları, Ankara 1998.
- ÖZKAN, Nevzat, **Gagavuz Türkçesi Grameri**, TDK Yayınları, Ankara 1996.
- Seyf-i Sarâyî, **Gülistan Tercümesi**, (Haz.: Ali Fehmi Karamanlıoğlu), TDK Yayınları, Ankara 1989.
- ĞANLI, Cevdet (1990), **Kırklareli İli Merkez İlçe ve Köyleri Ağzları (İnceleme-Metin)**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- ğeyh ğerif Hacı, **Mu‘înü‘l Mürîd** (Haz.: Ali Fehmi Karamanlıoğlu), BeĒr Kitabevi, Ēstanbul 2006.
- Tâcî-zâde Cafer Çelebi, **Hevesnâme**, (Haz.: Necati Sungur), TDK Yayınları, Ankara 2006.
- TEKİN, Talat, **İrk Bitig**, Öncü Kitap, Ankara, 2004.
- TOPARLI, Recep, **İrşâdü‘l Mûlûk ve’s-Selâtîn**, TDK Yayınları, Ankara 1992.
- ÜSTÜNER, Ahat, **Türkçede Pekiştirme**, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2003.
- YÜCE, Nuri, **Gerundien im Türkischen**, Simurg Yayınları, Ēstanbul 1999.

DİVĀNU LUĠĀTİ'T-TÜRK'TEKİ OĞUZCA EŞYA ADLARINA BİR BAKIŞ

M. Selda KARAŞLAR*

ÖZET

XI. yüzyıl Türk dünyasının dil, edebiyat, kültür ve sosyal durumuyla ilgili zengin ve özgün ilk bilgileri veren *Dīvānu Luġāti't-Türk*, Türkoloji araştırmalarında her zaman temel kaynak olmuş ve araştırmacılar tarafından çok yönlü olarak ele alınmıştır. XI. yüzyıl Karahanlı Türkçesinin dil durumuyla ilgili zengin bilgiler içeren eser, OĞuzca başta olmak üzere birçok Türk diyalekt alanı ile ilgili dil, kültür, tarih malzemesi de içermektedir.

Bu çalışmada Kâşgarlı Mahmud'un *Dīvān*ındaki OĞuzca eşya adları ele alınacak, bu noktadan OĞuz söz varlığının gelişimi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: OĞuz Türkçesi, *Dīvānu Luġāti't-Türk*, OĞuzca eşya isimleri.

AN INVESTİGATION ON OĞHUZ OBJECTS' NAMES IN DİVĀNU LUĠĀTİ'T-TURK

ABSTRACT

The *Dīvānu Luġāti't-Türk* which is the first source about the Turkish world's literature, language, cultural, social situation in the eleventh century gives us very important and original knowledges for Turcology researching. It is always main source for the researchers. Besides rich information about the language of Karahanid Turkish in the eleventh century, the book also includes information the language, culture and history of numerous Turkish dialects especially OĞhuz language.

* Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Bilim Dalı
Doktora Programı Öğrencisi, cobanselda@yahoo.com

In this study, the Oġhuz objects' names in Kâşgarlı Mahmud's Dīvān and from this viewpoint the improving of Oġhuz rhetoric will be examined.

Key Words: Oġhuz, *Dīvānu Luġāti't-Türk*, Oġhuz objects' names.

Giriş:

Bir dilin söz varlığı o dili konuşan toplumun, maddî ve manevî kültürünü yansıtan kavramlar dünyasıdır. Özellikle isim söz varlığı, bir toplumun yeme-içme kültürü, ekonomisi, kısacası yaşıyış biçimi hakkında ipuçları vermesi bakımından önemlidir. Tarihî süreç içerisinde, sosyal yapıdaki değişimler, kültür öğelerindeki gelişmeler, gelenek-görenekler o toplumun kullandığı araç-gereçlerle yakından ilgilidir. Örneğin; tarım ve hayvancılığın gelir kaynağı olduğu bir toplumda tarım ve hayvancılık terminolojisine; okur-yazar, medenî bir toplumda ise kâğıt, kalem ve baskı gereçlerine ait terminolojiye sıkça rastlamak mümkündür. Bu bakımdan, toplumun kültürünü, yaşıyış biçimini yansıtan eġya adları, tarihî söz varlığı araştırmalarının yanı sıra, tarihî toplumbilim araştırmaları için de önemlidir.

Dīvānu Luġāti't-Türk'te (DLT) diğer lehçelerle kıyaslandığında „Oġuzca“ eġya adları daha çok yer almaktadır. Oġuz toplumunu iyi tanıyan ve Oġuzca'yı iyi bilen Kâşgarlı'nın 'Oġuzca' kaydıyla verdiği eġya adları XI. yüzyıl Oġuz toplumunun gündelik yaşamını, geçim kaynaklarını vermesi bakımından önemlidir. Günlük hayatın tarihî kaynaklarda ihmal edildiği, siyasî olaylar kadar yer almadığı düşünüldüğünde, bu görev söz varlığı araştırmacılarına düşmektedir.

Bu çalışmada, Kâşgarlı'nın Oġuzca olarak kaydettiği eġya adları belirlenmiş; bu adlardan yola çıkılarak XI. yüzyıl Oġuz sosyal yaşamı ve Karahanlı yazı dilinden ayrı olarak bir gelişme gösteren Oġuzca isim söz varlığındaki ekler ve eġya adları incelenmiştir.

1. Eşya Adı Yapan Ekler

Oġuzca kayıtlı eġya yapan $(-mXk, -(X)m, -(X)k, -çAk, -çA, -Agü, -gAn, +Ak, +gAn, +rAk, +k, -mAn)$ eklerine bakıldığı zaman bu eklerin büyük bir kısmının Eski Türkçede de yer aldığı görülmektedir. Lehçe ayrımlarında seslik değişimleri ve söz varlığı farklılıklarının daha çok yaşandığı düşünüldüğünde, Oġuzcadaki

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

eklerin Eski Türkçeye benzer yapıda ve iÇevde olması olağan bir durumdur.

1.1. –mXk eki: M. Erdal –mXk ekini eylemden türeyen biçim olarak ele alır ve sözcüğün ekinin baÇangıçta -mük ile yani ügrümük ile olduğunu ifade eder. EDPT, *Kitābu'l Idrāk*’te sözcüğün ügrümük biçiminde olduğunu ifade eder ve DLT’de de ügri’nin açık bir Çkilde isimlendiriliÇ olduğunu söyler. DLT’de Oğuzlar ügürmək sözcüğünü „deve yavrusu“ anlamında kullanırlar (OTWF: 101); Räsänen’de sözcük ükürmäk (VEWT: 520a) Çklindedir. Bu ekin Eski Türkçeden beri iÇevi, isim fiil ve kılıÇadı yapmaktır; ancak Eski Türkçede az sayıda da olsa yemek, organ, aygıt vb. isimlerde de kullanılmaktadır. Oğuz söz varlığında bu ek bir nesne isminde görölmektedir: DLT’de ügürmək, ügrümük < ügri-mük ‘deve üzerine iki taraflı atılarak içerisine binilen sepetle, sepete benzer nesne’ anlamında verilmiÇtir. (Atalay I, 507).

1.2 –(X)m: M. Erdal bu ekin basit ve bazen de türemiÇ sözcüklere getirildiğini ve genel olarak çift hecelilere gelme eğiliminde olduğunu belirtir (OTWF: 290); Eserinde bük-üm (büküm etük), sıdır-ım sözcüklerine yer vermemiÇtir. Räsänen’de sözcükler bük (VEWT: 91b) ve sıdırım < sıdır (VEWT: 414b) Çklinde yer almaktadır. Bu ek fiilden isim ve nesne isimleri yapan eklerden biridir. BaÇıca iÇevi fiille ilgili alet, eÇya vs. isimleri yapmaktır. Oğuz söz varlığında bu ek büküm (büküm etük) „kadın pabucu“ (Atalay I, 395), sıdırım „sırım, kayıÇ“ sözcüklerinde karÇımıza çıkmaktadır. (Atalay I, 485).

1.3 –(X)k eki: Eylemden isim yapan çok iÇek olan eklerden biridir. Eski Türkçeden beri kullanılmaktadır. Eylemin gösterdiği hareketi yapan çeÇili nesneleri karÇılayan isimler üretir. Doerfer bitig sözcüğünün biti- „yazmak“ kökünden geldiğini açıklamaktadır. biti- > bitig (TMEN: 717); Räsänen’de sözcük biti-g (VEWT: 77a) Çklinde yer almaktadır. Oğuz söz varlığında bu ek bir nesne isminde karÇımıza çıkmaktadır: DLT biti-g „muska“ (Atalay I, 384).

1.4. –gAn eki: M. Erdal bu eki fiilden isim türeten ek olarak gösterir. DLT’de bu ekin alıÇılgelmiÇ Çkilde kullanıldığını belirtir (OTWF: 382); ancak DLT’de yer alan ör-gen sözcüğüne eserinde yer vermemiÇtir. Bu ek Eski Türkçeden beri çok iÇek olarak kullanılır ve daha çok gövdelere eklenir. Tek heceli sözcüklerde nadir olarak görölmektedir. Oğuzcada bu ek bir alet isminde karÇımıza çıkmaktadır: DLT ör-gän „urgan“ (Atalay I, 108).

1.5. –çAk eki: Clauson tärin- sözcüğünü kendi etrafında toplanmak anlamında vermektedir, tärin- > tärinçäk (EDPT: 552b),

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Räsänen'de bu sözcük *tärinçäk* şeklinde yer almaktadır (VEWT: 475b). Genel olarak iğek olmayan bir ektir. Oğuz söz varlığında bir kadın elbisesinde karğımıza çıkmaktadır: *DLT tärin-çäk* „iki parçadan yapılan kadın elbisesi“ (Atalay I, 510).

1.6. -çA eki: M. Erdal *çom-/çöm-* eylemi için „dalmak, suyun içine batırmak, derince batırmak“ anlamlarını vermiştir (Erdal: 2004, 714). Bu ek iğek olmayan eklerden biridir. Oğuz söz varlığında bu ek bir mutfak eğinde karğımıza çıkmaktadır: *DLT çöm-çä* „çömçe, kepe“ (Atalay I, 417).

1.7. -Agü eki: Bu ek, Räsänen'in etimolojik sözlüğünde *kärägü* < *kär* „germek, genişletmek“ sözcüğünde görülmektedir (VEWT: 255a). Ek, eylemden isim yapan iğek olmayan eklerden biridir. Oğuz söz varlığında bir nesne isminde karğımıza çıkmaktadır: *DLT kär-ägü* „Türkmenlerde 'çadır' demektir“ (Atalay I, 447).

1.8. -mAn eki: Fiilden isim yapma ekidir, çok iğek olmayan eklerden biridir. Doerfer buradaki sözcüğü *qurbān* (Pe.) ← tü. *kurman* „gedeleç, yaylık, yay kabı“ *qur+ban*, *qur+man* şeklinde ifade etmiştir (TMEN: 1451). Oğuz söz varlığında bu ek savağletinde karğımıza çıkmaktadır: *DLT kur-man* „gedeleç, yay konan kap, yaylık“ (Atalay I, 444).

1.9. +k eki: Bu ek çok iğek olmayıp benzerlik ifade eder. Räsänen'de bu ek Oğuz *tümrük*, Hts. IM. *tümrü* şeklinde verilmiştir (VEWT: 505a). Oğuz söz varlığında bu ek müzikle ilgili bir alette karğımıza çıkmaktadır: *DLT tümrü+k* „davul, def“ (Atalay I, 478).

1.10. +gAn eki: M. Erdal isim yapan +gAn ekine genel olarak bitki ve hayvan isimleri yapan ek olarak değinmiştir; ancak eğa ismi olarak ele almamıştır (OTWF: 85); Räsänen'de *tämür*, mtü. *tämürgän* (VEWT: 473a) şeklinde yer almaktadır. Oğuz söz varlığında bu ek savağa ilgili bir alette karğımıza çıkmaktadır: *DLT temür+ge:n* „ok temreni“ olarak kullanılmıştır (Atalay I, 522).

1.11. +Ak eki: M. Erdal bu ekin kullanıldığı çok sayıda metaforik (mecazi) anlamlı sözcük olduğunu belirtir. Nesne isimlerinde sık sık kullanıldığını ifade eder (OTWF: 40); Räsänen'de sözcük *çanak* „küçük kâse“ Çince'den gelir, *çan* < *chin. chan* (VEWT: 98b) şeklinde ifade edilmiştir. Oğuz söz varlığında bu ek bir mutfak eğinde karğımıza çıkmaktadır: *DLT çan+aķ* „çanak“ (Atalay I, 381).

1.12. +rAk eki: M. Erdal bu ekin genel olarak çıkma durumu ve karğılaştırma görevinde kullanıldığını, iğek bir ek gibi görülmesine rağmen çok yaygın olmadığını ve en çok Uygurcada var olduğunu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

söyler (OTWF: 62). *DLT*'de yer alan *tugrag* sözcüğüne yer vermemiştir. Räsänen'de sözcük *tugrag* IM Osm. *tugra*, Osm. *tūra* < *pers* (VEWT: 496b) şeklinde yer almaktadır. Doerfer *tuğrā* ~ *tuğrá* ~ ← tü. (TMEN: 1344) şeklinde göstermiştir. Bu ek Eski Türkçeden beri genelde karıştırmaya eki olarak karımıza çıkmaktadır; ancak kullanılışı gittikçe azalmıştır. Oğuz söz varlığında bu ek bir nesne isminde görülmektedir: *DLT* *tuğ+rağ* „tuğra, hakanın mührü, buyrultusu“ (Atalay I, 462).

Eğya adı yapan yukarıdaki eklerin dışında bir yapıda kurulmuş, tartışmalı ya da yabancı kökenli adlar da Oğuz Türkçesinde bulunmaktadır. *DLT*'deki kökenleri tam olarak açıklık kazanmamış Oğuzca eĞya adları:

bart „su içilen bardak“ (EDPT: 358a); *başmak* „pabuç“ (TMEN: 841); **baş-* (EDPT: 382b); *idiş* „taş, bardak, kap, tencere gibi her şey“ (EDPT: 72a); *kalқан* „kalkan“ (EDPT: 621a); *köpçük* „eğerin ön ve arka yastıkları“ (EDPT: 688a); *köpän* „deve hamudunun altına konulan çul ve çula benzer şeyler“ (EDPT: 689b); *käçä* „keçe“ (EDPT: 694b); *ková* „kova“ (EDPT: 583b); *sähäk* „su içilen testi, ağaçtan oyulan su kabı“ (EDPT: 838a); *bärçäm* „alâmet, belge; savaş günlerinde yiğitlerin belge olmak üzere takındıkları ipek parçası ya da dağ sığırı kuyruğu“ (EDPT: 295a); *kuşun* „kurğun“ (EDPT: 656b); *çömçä* „çömçe, kepçe“ (EDPT: 422a); *çäkük* „çekiç“ (EDPT: 415a); *cincü* „inci“ (EDPT: 944b); *saht* „eğrelere, kemerin bağına, tokalara işlenilen altın, gümüşi“ (EDPT: 806a); *sındu* „sındı, makas“ (EDPT: 836b); *çaşır* „çadır“ (EDPT: 403b); *kerey* „saç tıraş eden ustura“ (EDPT: 748a).

2. İşlevlerine Göre Eşya Adları:

DLT'deki Oğuzca eĞya adları, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi (OT) metinlerinde çoğunlukla aynısı gibi ya da türevleriyle görülür. Yine günümüz Oğuz lehçelerinden, özellikle Türkiye Türkçesi, Anadolu ağızları ve Azerbaycan Türkçesinde bu sözcük ve türevlerinin çoğunlukla yaşadığı görülür. Buna karşın Türkmen Türkçesi ve Gagauz Türkçesinde daha az sözcük ve türevleri bulunmaktadır. Oğuzca sözvarlığında Farsça alıntılar da bulunmaktadır. Kâğıtlı eserinde bu konuya dikkat çekmiştir. Farslarla Oğuzların yakın ilişkilerinden dolayı dillerinde bozulma olduğunu söylemiştir. Oğuzlar göçebe bir topluluk oldukları için gittikleri yerlerden etkilenmiş ya da gittikleri yerleri etkilemişlerdir.

DLT'deki eĞya adları işlevlerine göre şu şekilde tasnif edilebilir:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

2.1. Hayvancılıkla ilgili Eşya Adları:

köpçük; „eğerin ön ve arka yastıkları“ anlamına gelmektedir (Atalay I, 478; Dankoff-Kelly 240) <* köpçuk „atın arka yastıkları“ Bkz. EDPT: 688a. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde *köpçük* „eyer yastığı“ (TS IV, 2693) şeklinde yer almaktadır. Günümüz Oġuz lehçelerinde sadece Türkiye Türkçesinde yayılmaktadır. **TTü (TTü. ağ.)** *köpçek (III)* „eğerin içi yün dolu yumuŖak yeri“ (DS VIII-2960).

örgün; „urgan“ anlamına gelmektedir (Atalay I, 108; Dankoff-Kelly 66) <*ör-gen „örgülü ip, sicim ve benzeri“ Bkz. EDPT: 225b; hö:r- „örmek“ Tekin: 1995, 184. Sözcük, tarihî ve modern alanda geçen *urgan* sözcüğüyle de iliŖklidir. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde *örken* (*örge*, *örgün*, *örkün*) „urgan, ip, yular“ (TS V, 3117) biçiminde görölmektedir. Günümüz Oġuz lehçelerinde Gagauz Türkçesi dışında *örken* ve türevleri şeklinde yer almaktadır. **TTü (TTü. ağ.)** *örken (I)* „semeri bağlamaya yarayan enli kuŖak, kalan; kement“ (DS IX-3347); **Az.Tü.** *örken* "binek hayvanlarının üzerindeki çulu sıkıca bağlamak için bir tarafında ağaçtan yapılma çengeli, çatalı olan uzun ip" (Altaylı II, 946); **Trkm.Tü.** *örk* „ip, bağ“ (TrkmÇSl. 507).

üğürmük; „deve üzerine iki taraflı atılarak içerisine binilen sepetle, sepete benzer nesne“ anlamındadır (Atalay I, 507; Dankoff-Kelly 253) <*ügrümük < ügri-mük „sallanan Çey“ Bkz. EDPT: 115b; OTWF: 101. *Dîvân*'daki *tägirmäk* (EDPT: 486b) (hap.leg.) sözcüğüne Oġuzlar *üğürmäk* demiŖdir. DeĖiŖk anlamlarla Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde *üğürmük* „beŖk ve salıncağın sallanma merkezi“ (TS VI, 4059); *üğürmek*, (*ügrimek*, *üğülemek*) „sallamak, ırgalamak“ (TS VI, 4058) şeklinde yer almaktadır. Yine günümüz Oġuz lehçelerinde sadece Türkiye Türkçesinde deĖiŖk anlamlarda görölmektedir. **TTü.** *üğürm* „is. astr. yer'in dönme ekseninin, yaptığı koni hareketi boyunca dalgalanması, nütasyon“ (TüSl. II, 2306); **(TTü. ağ.)** *üğürmük* ~ *üğürmbeç* „beŖğin üstünde örtüyü yüksek tutmaya yarayan ağaç kol“ (DS XI 4060) şeklinde görölmektedir.

2.2. Savaşçılıkla ilgili Eşya Adları:

kalkan; „kalkan“ anlamına gelmektedir. (Atalay I, 441; Dankoff-Kelly 221-2) <*kalkan „kalkan“ Bkz. EDPT: 621a, kalkan Osm. krm. kar. kalkan VEWT: 227a. Genel olarak Türk lehçelerinde ve Oġuz lehçelerinde *kalkan* demektir. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde *kalkan yapınmak* „kalkanla siperlenmek“ şeklinde yer almaktadır (TS IV, 2187). Günümüz Oġuz lehçelerinde *kalkan* ve türevleri şeklinde yayılmaktadır. **TTü.** *kalkan* „oktan ve kılıçtan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

korunmak için savaçlıların kullandığı korunmalık; toplum olaylarında güvenlik görevlilerinin çeğtli saldırı araçlarından kendilerini ve baçalarını korumak için kullandıkları özel olarak yapılmıç korumalık; *mec.* koruyucu (TüSl. II, 1171); (**TTü. ağ.**) *galkan (II)* „kalkan“ (DS VI-1902); **Az.Tü.** *galhan* „esk. kalkan, eskiden savaçarda ok, mızrak, kılıç vs. silahlardan korunmak için kullanılan savunma aleti; siper“ (Altaylı I, 444); **Trkm.Tü.** *galkan* „kalkan“ (TrkmSl.137); **Gag.Tü.** *kalkan* „kalkan; manivela; kalkan balığı“(GagSl. 129).

kurman; „gedeleç, yay konan kap, yaylık“ anlamına gelmektedir (Atalay I, 444; Dankoff-Kelly 223) <*kurma:n „yay“ Bkz. EDPT: 660a. Sözcük, Oğuzca ve Kıpçakçada kullanılmıçtır. Clauson, sözcük için ayrıca *‘beline kuşağı bağla’* demek olan *kurman* sözünden gelmiçtir“ açıklamasını yapmıçtır. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde rastlanamamaktadır. Günümüz Oğuz lehçelerinde sadece Azeri Türkçesinde yaçmaktadır. **Az.Tü.** *gurma* „kurulan, yaylı, zemberekli“ (Altaylı I, 578).

kuşun; „kurçunı anlamına gelmektedir (Atalay I, 512, kurugjin; Dankoff-Kelly 256) <*korugj:n „kurçunı Bkz. EDPT: 656b, kurgaçın < mo. qorgaljin (VEWT: 282b). *Dîvân*’da, *korugjin* 'kurçun maddesi altında bu sözcük için “Oğuzlar sözcükten bir takım harfler atarak *kuşun* çeklinde söylemiçlerdir” ifadesi yer alır. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde *kurşum* „kurçunı (TS IV, 2741) çeklinde yer almaktadır. Günümüz Oğuz lehçelerinde Gagauz Türkçesi dışında *kurşun* ve türevleri çeklinde yaçmaktadır. **TTü.** *kurşun* „atom numarası 82, atom ağırlığı, 207,21, yoğunluğu 11,3 olan, 327,4 °C de eriyen, yumuğak ve bükülgen, mavimtrak esmer renkte bir element; tüfek, tabanca gibi hafif ateçi silahlarda kullanılan mermi; kurçundan yapılmıç“ (TüSl. II,1412); **Az.Tü.** *gurğuşun* „mavimsi gri renkli, yumuğak, dayanıksız, kimyevî etkilere karşı dayanıklı ve ağır bir madde; tüfek, tabanca mermisi; *mec.* çok ağır anlamında“ (Altaylı I, 577); **Trkm.Tü.** *gurşun* „kurçunı (TrkmÇSl. 311).

tämürgän; „ok temreni“ anlamına gelmektedir (Atalay I, 522; Dankoff-Kelly 260) <*temür+ge:n Bkz. EDPT: 509b. Sözcük, *tämür* sözcüğünün bir türevidir, aynı anlamdaki *tämrän* sözcüğüyle iliçkilendirilmiçtir. *Dîvân*’da Oğuzca kaydedilen *tämürgän* sözcüğünün tarihî ve günümüz alanda tanığı bulunamamıçtır. Ancak „ok temreni“ için *tämrän* sözcüğü Oğuz sahasında kullanılmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde *demren* (*temren*) „okun ucuna geçirilen kemik veya demir parçası“ (TS II, 1073) çeklinde görülmektedir. Oğuz lehçelerinde sadece Türkiye Türkçesinde yer almaktadır. **TTü.** *temren* 'ok, kargı“ gibi Çayların ucundaki sivri demir“ (TüSl. II, 2187).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

2.3. Demircilikle ilgili Eşya Adları:

çäkük; „çekik“ (Atalay II, 287; Dankoff-Kelly 409 çäkäk) <*çäkük Bkz. EDPT: 415a (hap.leg.) çek- fiiliyle alakalı olabileceği gibi Farsça çākūš ile de aynı kökten olabilir. *çäkük (VEWT: 103b) Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde çekük „çekik“ Ğklinde yer almaktadır (TS II, 852, DS III: 1116). Günümüz Oġuz lehçelerinde çekik ve türevleri Ğklinde yaamaktadır. TTü. çekik „çivi çakmak, madenleri dövmek gibi iğerde kullanılan ve bir sapla döverek bir maden bölümünden yapılmığ araç; yaklaşık 1.20 m uzunluğundaki madeni tele bağlı ve ağırlığı 7.257 kg olan gülle“ (TüSl. I, 450); (TTü. aĖ.) çeküg „çekik“ (DS III-1116); Az.Tü. çekic „bir tarafı düz diğere tarafı çatal veya bağka Ğkilde olup çakmağa, çivi çekmeğe vs. yarayan metal alet; öz.ter. soğuk metalleri iğetmede kullanılan pres; atletizm yarığmasında döndürüp fırlatılan saplı demir küre“ (Altaylı I, 196); Trkm.Tü. çekik „çekik“ (TrkmĖSl. 115); Gag.Tü. çekik „çekik“ (GagSl. 54).

2.4. Müzik Aletleri:

tümrük; „davul, def“ anlamına gelmektedir (Atalay I, 478; Dankoff-Kelly 240 (Oġuzca kayıt yok) <*tümrüg „tomborin ve benzeri“ Bkz. EDPT: 509a. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde dümrü „davul, def“ (TS I 228) Ğklinde yer almaktadır. Günümüz Oġuz lehçelerinde sadece Türkiye Türkçesi ağızlarında yaamaktadır. TTü. (TTü. ağ.) dümrük „silindir biçiminde olan Ėy,, (DS IV-1629).

2.5. Eşya-Giyim-Kuşam -vs. Adları:

bärçäm; „âlâmet, belge; savağ günlerinde yiğitlerin belge almak üzere takındıkları ipek parçası ya da dağ sığırı kuyruğu“ anlamına gelmektedir. Dîvân'da beçkem olarak verilmiğ sözcük Oġuzca'da bärçäm olarak geçmektedir (Atalay I, 483 (perçem)); (Dankoff-Kelly 242-3) <*beçkem (~ peçkem) / berçem (~ perçem) „atın kuyruğu“ =>perçem (parçam) Pe. Bkz. EDPT: 295a, TMEN: 840. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde rastlanmamakla birlikte, günümüz Oġuz lehçelerinden Türkmen Türçesi ve Azerbaycan Türkçesi dığında, sözcük perçem ve türevleri Ğklinde yaamaktadır. TTü. perçem „bağarını tırağ edenlerin tepede bıraktıkları saç tutamı; yele; kâkul“ (TüSl. II, 1789); (TTü. ağ.) perçem (I) „asmaların ince ve çabuk kırılabilen kökleri; mısır püskülü“ (DS IX-3428); perçem (III) „sığır derisinin kafa tarafı“ (DS IX-3428); Gag.Tü. perçan „perçem“(kâkul)“ (GagSl. 195).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

bart; „su içilen bardak“ anlamına gelmektedir. (Atalay I, 341, Dankoff-Kelly 172) <*bart „bardak“ Bkz. EDPT: 358a; „bardak“ Osm. krm. bardak VEWT: 64a. Tarihî alanda *Dîvân* dîvânında tanıklanamamıştır. OT metinlerinde muhtemelen küçültme eki olan -ak ile *bartak* Çekliyle geçer. (TS. I, 400). Günümüz Oğuz lehçelerinden Türkmen Türkçesi dîvânında, *bardak* ve türevleri Çeklinde yayılmaktadır. **TTü.** *bardak* „su ve benzeri Çeyleri içmek için kullanılan, genellikle camdan yapılan kap; bir bardağın alacağı miktar; (bazı bölgelerde) toprak testi“ (TüSl. I, 219); (**TTü. ağ.**) *bardak* (I) „toprak testi, küçük testi; camdan yapılmış su testisi; toprak, cam veya madenden yapılmış ibrik; sürahi; toprak çömlek, toprak kavanoz; kiremit; killi arazide olan yarıntılar; sazlık, bataklık“ (DS II- 528); **Az.Tü.** *bardağ* „su, Çerbet vs. Çeyleri içmek için kullanılan cam, kristal veya madenden yapılan kalıplı veya kulpsuz kap, maça, küçük testi“ (Altaylı I, 91); **Gag.Tü.** *bardak* „bardak“ (GagSl. 29).

başmak; Oğuzca ve Kıpçakça „pabuç“ anlamına gelmektedir. (Atalay I, 466; Dankoff-Kelly 235) <*ba-Çmak „ayakkabı“ Bkz. EDPT: 382b, OTWF: 110, VEWT: 65a. *Dîvân*’da sözcük Çiğillerde *başak* „(Çiğilce) papuç“ Çeklinde yer almaktadır. Oğuzlar ve Kıpçaklar sözcüğe /m/ getirerek *başmak* Çeklinde söylemişlerdir. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde *başmak*~*paşmak* Çeklinde geçer (TS I, 448). Günümüz Oğuz lehçelerinde *başmak* Çeklinde yayılmaktadır. **TTü.** *başmak* „ayakkabı, paÇmak“ (TüSl. I, 240); (**TTü. ağ.**) *başmak* (I) „ayakkabı; takunya; terlik“ (DS II-564), **Az.Tü.** *başmağ* „üstü kapalı, arka tarafı ve pençesinin yarısı açık olan kadın veya erkek ayakkabısı; ayakkabı“ (Altaylı I, 103); **Trkm.Tü.** *başmak* „pes ökjeli eniljek ayakgap“ (TrkmSl. 82); **Gag.Tü.** *başmak* „ayakkabı, çizme“ (GagSl. 30).

büküm (büküm etük); „kadın pabucu“ anlamına gelmektedir (Atalay I, 395; Dankoff-Kelly 83) <*bük-üm „çile, yün gibi yumuşak Çey, kısa saç“ Bkz. EDPT: 327b + etük (EDPT: 50b), *büküm etük* sözcüğü Oğuzca olarak geçmektedir. Sözcük, başka Türkler tarafından *b>m* değişimi ile *mükim* Çeklinde kullanılmaktadır. Sözcük öz Türkçe değildir ve Kıpçaklar tarafından kullanılmıştır, modern anlamda *Dîvân*’daki Çekliyle yer almamaktadır. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde *büküm* Çeklinde „bükülme izi“ anlamıyla geçer (TS. I, 740). Günümüz Oğuz lehçelerinde Türkmen Türkçesi ve Gagauz Türkçesi hariç *büküm* Çeklinde farklı anlamda yer almaktadır. **TTü.** *büküm* „bükme iÇi bir Çeyin bükülmüÇyeri, kat, kıvrım, (iplik, yün vb için) bir defada eğrilmiş miktarı“ (TüSl. I, 366); (**TTü. ağ.**) *büküm* „yufkanın dört köÇe olarak dürülüÇÇekli; kat, katmer“ (DS II-819); **Az.Tü.** *büküm* „elbisenin vs.”nin katlanmıÇyeri; tomar, rulo yapma,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

bükme tarzı; kâğıt vs. 'ye sarınmıġġ; bir büküm Ğkline: bükülmüġ, katlanmıġ biaz Ğ; kırıkılık (alındaki vs.) (Altaylı I, 161).

cincü; „inci“ (Atalay I, 417, III, 30; Dankoff-Kelly 457) <*yinçü „inci“ <Çin. Bkz. EDPT: 944b. Kâġarlı, Türkçe sözbaġ y-sesinin Oġuzlar ve Kıpçaklar tarafından c- sesine çevrildiğini belirtmiġtir. Türkçe yinçü, XI. yüzyıl Oġuzcasında cincü Ğkline kayıtlıdır. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde rastlanmamakla birlikte günümüz Oġuz lehçelerinde Türkmen Türkçesi ve Gagauz Türkçesi hariç, inci Ğkline geçmektedir. **TTü.** inci „istiridy gibi bazı kabuklu deniz hayvanlarının içerisinde oluġa, değerli, küçük, sert, sedef renginde süs tanesi; yanlıġı sebebiyle gülünç olan söz ve cümle; incilerden oluġa takı“ (TüSl. I, 1082); **Az.Tü.** inci „istiridy ve midye cinsinden bazı deniz hayvanlarının içinden çıkan, parlak ve yuvarlak, ziynet eġyası olarak kullanılan sedef maddesi; bu maddeden yapılmıġ kıymetli süs eġyası; mec. çok kıymetli Ğ için kullanılır; mec. benzetmelerde saflık, temizlik, parlaklık anlamında kullanılır; aynı manada diġer için kullanılır“ (Altaylı II, 697).

çaşır; „çadır“ anlamına gelmektedir. *Dîvân*’da ayrıca *çâtır* ~ *çaşır* Ğkileri de geçmektedir. Kâġarlı Oġuzların *çaşır* sözcüğüne *çaşır* dediklerini kaydetmiġtir (Atalay I, 406 (çaġr); Dankoff-Kelly 204) <*çāçır (ça:tır) „büyük Ğensiye“ Bkz. EDPT: 403b, TMEN: 1042, Tekin:1995, 172. Clauson, sözcüğün Sanskrit *chattra* „a (royal) umbrella“ sözcüğünden alıntılama olduğunu ve bugünkü anlamıyla Türkçeye bir Ğanî dil aracılığıyla girmiġ olabileceğini belirtir. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde *çadır* (*dutmak*) (TS II, 782); Ğklinedir. Sözcük, günümüz Oġuz lehçelerinde *çadır* Ğkline yaġmaktadır. **TTü.** *çadır* „keçe, deri, kıl dokuma veya sık dokunmuġ kalın bezden yapılarak direklerle tutturulan, taġnabilir, barınak, çerge, oba, otaġ; gölgelik olarak kullanılan tente veya Ğensiye“ (TüSl. I, 420); (**TTü. aġ.**) *çadır (I)* „Ğenġye“ (DS III-1032); *çadır(II)* „kefen; yorgan çarġı; kadınların örtündükleri alacalı veya düz renkli çarġı“ (DS III-1032); **Az.Tü.** *çadır* „kalın bezden, keçe veya deriden yapılan su geçirmeyen geçici barınak“ (Altaylı I, 188); **Trkm.Tü.** *çadır* (ça:dır) „ıgaldan, elden, günden garanmak için galın brezentden tutulgan bağtlayın jay“ (TrkmSl. 733); **TrkmÇ.Tü.** *çadır* „çadır“ (106); **Gag.Tü.** *çadır* „çadır“ (GagSl. 49).

çanak; „çanak“ anlamına gelmektedir (Atalay I, 381, Dankoff-Kelly 192) <*çanak „içi boġ, konik nesne“ Bkz. EDPT: 425b; çanak 'çanak' Tekin: 1995, 172. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde *çanacuk* „çanakçık“ (TS II, 821) Ğkline yer almaktadır. Günümüz Oġuz lehçelerinde Gagauz Türkçesi dışında *çanak* ve türevleri Ğkline yaġmaktadır. **TTü.** *çanak* „toprak, metal vb.den

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

yapılmığ yayvan, ukurca kap; çiçeğin en dığında bulunan yeğil yaprakların tümü; göz çukuru; çevresine göre alçakta bulunan ve genellikle geniğtekne biçiminde yer" (TSl. I, 434); (**TT. ağ.**) *anah* „saksı" (DS III-1067); *anak (I)* „dağ tepeleri üzerindeki oyluklar, çukurlar; gneğe sertleğmiğ ıslak toprak" (DS III-1067); *anak (II)* „minare Ėrefesi" (DS III-1067); *anak (III)* „ okkalık bir eğt tahıl leği; fincan; ağaçtan ve madenden yapılmığ kap" (DS III-1067); **Az.T.** *anağ* „ağaçtan oyularak yapılan bir kap; bir anaklık ölçü birimi; araçlarda, üretimde kullanılmak üzere bir Ė doldurmaya veya boğatmaya yarayan kepçe; musluktan dökülen suların akıp gitmesi için alta yerleÇirilen delikli leğen; gövde (gemi vs."de); bazı hayvanların vücudunu örten sert kabuk" (kaplumbağa vs."de); bazı telli müzik aletlerinin (tar, saz vs.) gövdesi; insan ve hayvan iskeletinin bir kısmı" (Altaylı I, 191); **Trkm.T.** *anak (a.nak)* „ağaçtan oyulup yasalan, nahar iyilyen gap, kierek kersen" (TrkmSl. 738).

m; „me, kepçe" anlamına gelmektedir (Atalay I, 417; Dankoff-Kelly 210) <*me „kepçe" => ama Pe. Bkz. EDPT:422a. Sözcüğün Farsça *ama* "dan alıntılama olduğu söylenmektedir. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde *me*, (*oma*) „kepçe" Ėlinde yer almaktadır (TS II, 951). Günümüz OĞuz lehçelerinde Gagauz Türkçesi dığında *me* ve türevleri Ėlinde yaamaktadır. **TT.** *me* „tahta kepçe" (TSl. I, 502); (**TT. ağ.**) *me (I)* „kepçe, büyük tahta kağk; kağk Ėline getirilmiğ yufka parçası" (DS III-1284); **Az.T.** *me* „ağaçtan yapılan kepçe, büyük kepçe" (Altaylı I, 213); **Trkm.T.** *eme* „kağk" (TrkmçSl. 116).

idiş; „kadeh" Yağma, Toğsı, Yemek, OĞuz, Argu dillerinde tas, bardak, kap, tencere gibi herĖye *idiş* denilmektedir (Atalay I, 61; Dankoff-Kelly 42) <*idiğ „kap, tas, tekne" Bkz. EDPT: 72a. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde sözcük yer almamaktadır. Günümüz OĞuz lehçelerinde de görülmemektedir. Fakat Hakas, Tuva Kırgız ve zbek Türkçelerinde sözcük yaamaktadır.

k; „keçe" anlamına gelmektedir (Atalay III, 219; Dankoff-Kelly 541) <*keçe „keçe" Bkz. EDPT: 694b, k VEW: 245b. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde *k(kice)* „keçe" Ėlinde geçer (TS IV, 2550). Günümüz OĞuz lehçelerinde *keçe* ve türevleri Ėlindedir. **TT.** *keçe* „yapağı veya keçi kılının dokunmadan, yalnızca dövülmesiyle elde edilen kaba kumağ bu kumağan yapılmığ olan" (TSl. II, 1258); (**TT. ağ.**) *ke (II)* „keçi kıllarının dibindeki ince, yumuğk kıllar" (DS VIII-2714); **Az.T.** *k* „slatılarak dövülmek suretiyle yn ve kıldan elde edilen kalın ve kaba materyal; *mec. sıf.* taranmamığ, birbirine geçmiğ, birbirine

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

yapıġmġ(şaç.)" (Altaylı II, 748); **Trkm.Tü.** *keçe* „keçe" (TrkmSl. 381); **Trkm.Tü.** *keçe* „keçe" (TrkmÇSl. 399); **Gag.Tü.** *keca* „keçe" (GagSl.142).

kärägü; „Türkmenlerde 'çadır' demektir" (Atalay I, 447; Dankoff-Kelly 225) <*kere:kü „odundan yapılmıġkafes" Bkz. EDPT: 744a, TMEN: 1629. Türkmenlerce „çadır" göçebelere „kıġık ev" anlamına gelmektedir. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde rastlanmamakla birlikte günümüz Oġuz lehçelerinden sadece Türkiye Türkçesinde (**TTü. ağ.**) *kereki(kereke)* „aba; yünden ve pamuktan yapılan hırka, ceket, Ğklinde yer almaktadır (DS VIII-2753).

kerey; „saç tıraġeden ustura" anlamına gelmektedir (Atalay III, 174; Dankoff-Kelly 521) <*kerey „Hint-Avrupa dillerinden (Grek. Keiro "traġetmek") alıntı olmalı (EDPT: 748a). Bu sözcük Oġuzlar tarafından *yüligü* sözcüğü yerine kullanılmıġtr. Sözcük Hint-Avrupa dillerinden ödünçleme bir sözcüktür. Bu sözcük Eski Anadolu Türkçesi, OT metinlerinde ve günümüz Oġuz lehçelerinde yaġmamaktadır.

kova; „kova" anlamına gelmektedir (Atalay III, 237; Dankoff-Kelly 549) <*kovġa „kova" Bkz. EDPT: 583b, *kobġa VEWT: 273a. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde rastlanmamaktadır. Günümüz Oġuz lehçelerinde Azerbaycan Türkçesi ve Gagauz Türkçesi dıġında *kova* ve türevleri Ğklinde yaġmamaktadır. **TTü.** *kova* „genellikle su veya sulu Ğyleri içine koyup taġmaya, kuyudan veya denizden su çekmeye yarayan üstünden kulplu kap; *argo.* futbolda çok gol yiyen kaleci veya takım" (TüSl. II, 1370); **Trkm.Tü.** *gova* 'gap' (TrkmSl. 173); **TrkmÇ.Tü.** *gova* 'kova, kuyudan su almak için yapılmıġ deri kova." (TrkmÇSl. 284).

köpün; „deve hamudunun altına konulan çul ve çula benzer Ğyler" anlamına gelmektedir (Atalay I, 404 küben; Dankoff-Kelly 203, Oġuzca kaydı yok) <*köben (?köpen) Bkz. EDPT: 689b. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde rastlanmamaktadır. Günümüz Oġuz lehçelerinde Türkmen Türkçesi ve Gagauz Türkçesi dıġında *köpen* ve türevleri Ğklinde yaġmamaktadır. **TTü.** (**TTü. ağ.**) *köpen* (I) „deve çulu; kıldan dokunmuġçul, kaba yünden yapılmıġgiysi; uzun tüylü halı; adi dokunmuġkumaġ kaba kumaġ yamaç ya da yamalı giysi, paçavra, eski bez; çocuk bezi, kundak bezi; beġk üstüne konan örtü,, (DS VIII-2960); *köpen* (II) „minder,, (DS VIII-2960); **Az.Tü.** *köbe* „a felt rug,, (RSl. II 1315); Bkz. **Leb. Sag.** *köbön* „feather bed,, (RSl. II 1316)

saġ; „eġerlere, kemerin baġına, tokalara iġenilen altın, gümüġ" anlamına gelmektedir (Atalay I, 107; Dankoff-Kelly 66)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

<*saxt „kap, maden“ sāxt Pe. Bkz. EDPT: 806a. Clauson, sözcüğün Farsçadan (stirrup leather, horse armour, saddle and bridle ornament and other artifacts like vessel, pot.) Çeklinde geldiğini söyler. saxt (oğuz) VEWT: 394b. Aynı anlamda olan *üstem* sözcüğüne Oğuzlar *saht* derler. Sözcük, Eski Anadolu Türkçesi, OT ve günümüz Oğuz lehçelerinde yaşımamaktadır.

sühük; „su içilen testi, ağaçtan oyulan su kabı“ anlamına gelmektedir (Atalay III, 367; Dankoff-Kelly 604) <*sühäk 'ağaçtan ya da topraktan yapılan su kabı' Bkz. EDPT: 838a. Sözcük, Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde *sehek* „ağaçtan veya topraktan yapılmış su kabı, desti“ (TS V, 3384) Çeklinde yer almaktadır. Günümüz Oğuz lehçelerinde Türkmen Türkçesi ve Gagauz Türkçesi dışında *senek* ve türevleri Çeklinde yaşımamaktadır. **TTü.** *senek* „çam ağacından yapılmış su testisi“ (TüSl. II, 1940); (**TTü. ağ.**) *senek (I)* „çam ağacından oyularak yapılan su kabı, tahta testi; toprak su testisi, küp; bakır güğüm“ (DS X-3581); **Az.Tü.** *seheng* „kilden yapılp pişirilmiş su testisi, güyüm“ (Altaylı II, 1025).

sıdırım; „sırım, kayıgı“ anlamına gelmektedir (Atalay I, 485; Dankoff-Kelly 243) <*sıdır-ım „uzun ve dar parça sıırım“ Bkz. EDPT: 802a; OTWF: 29. *Dîvân*’da sözcük Oğuzca *đ*’li olarak görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde *sırınmak* 'sırımla dikilmek, sağlamca dikilmek' (TS V, 3460); *sırınmak* „sağlamca dikmek“ (TS V, 3460) Çeklinde görülmektedir. Günümüz Oğuz lehçelerinde Türkmen Türkçesi ve Gagauz Türkçesi dışında *sırım* ve türevleri Çeklinde görülmektedir. **TTü.** *sırım* „bazı iğlerde sicim yerine kullanılmak için sicim kalınlığında, ince ve uzun, esnek deri parçası“ (TüSl. II, 1972); (**TTü. ağ.**) *sırım (III)* kağıdı dingili (DS X-3616); **Az.Tü.** *sırınmağ* „içine yün veya pamuk konan mitile kaba dikiğ atmak; *mec.* zorla veya kandırarak bir Çöi kabul ettirmek“ (Altaylı II, 1042).

sındu; „sındı, makas“ anlamına gelmektedir (Atalay I, 418; Dankoff-Kelly 210-1) <*sındu „makas“ Bkz. EDPT: 836b, sında VEWT: 417b. Clauson’a göre sözcüğün alıntı olma olasılığı yüksektir. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde *sındı (sındu)* „makas“ (TS V, 3434) <sın- fiiliyle oluşmuştur. (TES 364) ve (hlk. kısaltmasıyla TS II 1967) “makas” anlamıyla yaşımamaktadır. Günümüz Oğuz lehçelerinde Azerbaycan Türkçesi ve Gagauz Türkçesi dışında *sındı* Çeklinde görülmektedir. **TTü.** *sındı* „makas“ (TüSl. II, 1967); (**TTü. ağ.**) *sındı* ve türevleri (*sındı, sındır, sındu, sundu* vb.) (DS IX 3610); (**TTü. ağ.**) *sındı* „makas“ (DS X-3610); **Trkm.Tü.** *sındı* „büyük makas“ (TrkmSl. 576).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

türinçäk; „iki parçadan yapılan kadın elbisesi“ anlamına gelmektedir (Atalay I, 510; Dankoff-Kelly 254) <*tärinçäk „pelerin, manto“ Bkz. EDPT: 552b. Sözcük, Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde, günümüz Oġuz lehçelerinde yer almamaktadır.

tuğrağ; „tuğra, hakanın mührü, buyrultusu“ anlamına gelmektedir (Atalay I, 462; Dankoff-Kelly 232) <*tuğra:ğ 'kiğye ait el imzası' Bkz. EDPT: 471b. *Dîvân*'da Oġuzca kaydı ile verilen bu sözcüğün aslı bilinmemektedir ve Türklerin de bu sözcüğü bilmediği belirtilmiştir (Atalay I, 462). Sözcük, Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde görülmemektedir. Günümüz Oġuz lehçelerinde Türkmen Türkçesi ve Gagauz Türkçesi dışında *tuğra* şeklinde görülmektedir. **TTü.** *tuğra* „Osmanlı padişahlarının imza yerine kullandıkları özel bir biçimi olan sembolleşmiş işaret; metal paranın resimli yanı, tura“ (TüSl. II, 2250); **Az.Tü.** *tuğra* „devlet nişanı; padişah fermanı; hükümdarın adı veya lakabını gösteren nişan“ (Altaylı II, 1153).

2.5. İnançlara Dayalı Eşyalar:

bitig; „muska“ anlamına gelmektedir (Atalay I, 384; Dankoff-Kelly 193) <*biti-g „yazı, mektup, kitap“ Bkz. EDPT: 303a, OTWF: 184, *bitig* sözcüğü için temel anlamları olan „kitap, yazma, belge“ *Dîvân*'da ayrı madde başlıolarak geçmektedir. Sadece „muska“ anlamı için Oġuzca kaydı konulmuştur. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde *biti-bitik* şeklinde geçer (TS. I, 615 – 617-619). Günümüz Oġuz lehçelerinden Gagauz Türkçesi dışında *biti* ve türevleri şeklinde yayılmaktadır. **TTü.** (**TTü. aġ.**) *biti(I)* „defter; mektup; kitap; forma, kitap parçası; muska; vesika, vekâletname, senet, kart, kimlik cüzdanı, tezkere“ (DS II- 710); *biti (II)* „yazman“ (DS II-710); **Az.Tü.** *bitik* „mektup, kağıt, üzerine dua ayetleri yazılı kağıt parçası“ (Altaylı I, 139); **TrkmÇ.Tü.** *bitik* „yara izi, yara yeri“ (TrkmÇSl. 75).

3. Sonuç:

Oġuzlar, X. yüzyılda Hazar denizi ile Seyhun nehrinin orta yatakları arasındaki sahada yaşamış, Karahanlı devleti dışında da siyasî olarak etkili Türk boylarındandır. Kâğırlı, Oġuzların yirmi iki bölük olduklarını ve her bölüğün ayrı bir belgesi ve hayvanlarına vurulan bir alameti olduğunu belirtmektedir.

Başlıca geçim kaynakları hayvancılık olan Oġuzların eġya söz varlığında da bu durum gözlemlenmektedir: *keçe, köpçük, sıdım, saht, berçem, örge, üğürmek* gibi pek çok nesne adı hayvancılıkla uğraşan bir toplumun izlerini taşımaktadır. Koyun, deve, at yetiştiriciliği yapan Oġuzların söz varlığındaki hayvancılıkla ilgili adlar, Kâğırlı'nın da dikkatini çekmiş ve bunları Eski Türk yazı dili

sözcük varlığından farklı olarak kaydetmiştir. Bunların dışında göçer hareketlilik içinde ve sürekli boylar arasında yaşanan mücadelelerin sonucu olarak da savaşterminolojisine ait sözcükler de *DLT*'de sıkça görülmektedir. Kâğıtlı'nın Oğuzca kaydıyla verdiği sözcüklerin konularına göre de değerlendirildiği söylenmelidir.

Oğuzlar, kültürel, sosyal ve ekonomik açıdan gelişmiş bir toplumdur.

Tarihten bugüne uzanan süreçte Türkçe son derece zengin bir söz varlığına sahip olmuştur. Sözcük türetme açısından iğrek bir ek yapısına sahiptir. *DLT* Türkçenin bu zengin yönünü yansıtan bir eser olduğu gibi burada incelenen eğya adları da bu özelliği desteklemektedir. İncelenen terimlerin büyük bir kısmı bugün Çağdaş Oğuz lehçelerinde yayılmaktadır. Bu ilgi çekici dil malzemesi, bugün Türkçedeki yabancı sözcüklere Türkçe karşılıklar bulma ve türetme noktasında tarihî söz varlığına da başvurulabileceğini göstermesi bakımından önemlidir.

KISALTMALAR

ADĞ: *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lugati*, c.1-4, Bakı, 1966-1987.

DS: *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, XI c., Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara 1993.

EDPT: CLAUSON Sir G., *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford. 1972.

GagSl.: Doğru Abdülmecit-Kaynak İmail (1991), *Gagauz Türkçesi Sözlüğü*, Ankara.

Hts.: M. Th. Houstma (1894), *Ein türkisch-arabisches Glossar*, Nach Leidener Handschrift, Leiden.

IM.: Battal A.(1934), *İbnü- Mühennâ lûgati*, İstanbul.

mtü.: Mitteltürkisch, gew. nach Brockelmann C. (1928), *Mitteltürkischer Wortschatz, nach Maḥmūd al-Kāşğarī, lûgat at- Turk*, Budapest-Leipzig 1928.

OT: Osmanlı Türkçesi.

OTWF: ERDAL M., *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon*, C. I-II, Wiesbaden, 1991.

TES: EREN Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- TMEN: DOERFER G., Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, 4 c., Wiesbaden, 1963-75.
- TrkmÇ.Tü: *Türkmençe- Türkçe Sözlük*, (Haz. T. Talat, M. Ölmez, E. Ceylan, Z. Ölmez, S. Eker) Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 18, Ankara, 1995.
- TrkmDS: *Türkmen Dilinin Sözlüğü*, (Haz. M. Ya. Hamzayev, S. Altayev, G. Atayev vd.) AĞbat, 1962.
- TrkmRSl.: Baskakov, N.A., Karneva, B. A., Hamzaeva, N.Ya., *Türkmenko-Russkiy Slovar*, Moskva. 1968.
- TS: Tarama Sözlüğü, 6 c., Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara, 1963-1972.
- TüSl.: Parlatur, Ç. Gözaydın, N., Zülfikar, H., *Türkçe Sözlük*, 2c., Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara. 1998.
- VEWT: RÄSÄNEN, M., *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*, Helsinki, 1969.

KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan (1996), *Türkçenin Söz Varlığı*, Ankara.
- AKSAN, Doğan (1999), *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara.
- ATALAY, Besim (1985-1986), *Divanü Lûgati-it-Türk Tercümesi*, C. I-IV, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1998), *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- DANKOFF, Robert; KELLY James (1982-1985), *Maḥmūd el-Kāşġarī, Türk Şiveleri Lûgati (Dīvānū Luġāt-it-Türk)*, 1-2-3, Harvard Üniversitesi Basımevi.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1988), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara.
- ERDAL, Marcel (2004), *A Grammar Of Old Turkic*, Leiden-Boston.
- ERGÖN, Muharrem (1985), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul.
- GABAIN, A.Von.(1988), *Eski Türkçenin Grameri*, Çev. Mehmet Akalın, Ankara.
- KARAHAN, Akartürk (2009), *Dīvānu Luġāti 't-Türk'e Göre XI. yüzyıl Türk Lehçe Bilgisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı (Eski Türk Dili) Anabilim Dalı, Doktora Tezi (basılmamış)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- Kâşgarlı Mahmud ve Dönemi (Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi göleni Bildirileri 28-30 Mayıs 2008), Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2009.
- KORKMAZ, Zeynep (1992), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (1972), “Kâşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi”, *Türk Dili, Divanu Lugati't-Türk Özel Sayısı, Ekim*, S. 241-253.
- KORKMAZ, Zeynep (1973-4), “XI.-XIII. Yüzyıllar Arasında Oğuzca”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, S. 41-48.
- NALBANT, Mehmet Vefa (2008), *Dīvānū Lugāti't-Türk Grameri-I İsim*, Bilgeoğuz Yay., İstanbul.
- ÖLMEZ, Mehmet (1998), *Etimoloji Sözlükleri*, Kebikeç, S. 175-184.
- ÖLMEZ, Mehmet-TEKİN Talat (1999), *Türk Dilleri Giriş*, İstanbul.
- ÖZYETGİN, Melek (2001), *Kitābu'l-İdrāk Li Lisāni'l-Etrāk Fül: Tarihi-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, Köksav Ankara.
- SÜMER, Faruk (1999), *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatı Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- TEKİN, Talat (1995), *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 13, Ankara.
- TEKİN, Talat (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Ankara.
- TENÇEV, E. R.(1988), *Sravnitel'no-istoričeskaya Grammatika Tyurkskix Yazıkov*, Morfolojiya, Moskva.
- TERES, Ersin (2006), *Dīvanu Lügat-it-Türk ve Budist Uygur Metinlerinin Söz varlığı Bakımından Karşılaştırılması* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- TOPRAK, Funda (2003), “Divānū Lugati't-Türk'te „Kıpçakça“ Kaydıyla Verilen Kelimelerin Tarihi Kıpçak Sözvarlığı Çindeki Yeri”, *Türkoloji Dergisi*, XVI. Cilt - 2. Sayı, s. 79-102.
- Uluslararası Kâşgarlı Mahmud Sempozyumu Bildiri Metinleri, Rize Üniversitesi Yayınları, Rize 2008

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

AZERBAIJAN TÜRKÇESİNİN FUZÜLÎ'DEKİ İZLERİ

Mustafa KARATAŞ*

ÖZET

Azerbaycan Türkçesi, Osmanlı Türkçesinden XVI. yüzyıldan itibaren siyasî, coğrafi nedenlerle farklılaşmaya başlamış ve XVIII. yüzyıldan sonra ölçünlü bir yazı dili olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Günümüz Azerbaycan Türkçesindeki bazı ekler, Eski Türkiye Türkçesi “ortak ağız havuzu”ndan beslenerek gelişen Osmanlı Türkçesinde zamanla kullanımdan düşmüştür; ancak bunlar XVI. yüzyıldan sonra yine aynı havuzdan beslenerek gelişen Azerbaycan Türkçesinde ölçünlüleşmiştir. Bugün Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde kullanılan bu eklerin XVI. yüzyıl Irak coğrafyasının Türk şairi Fuzûlî'nin *Türkçe Divanı*'nda yer aldığı tespit edilmiştir. Bu şekiller, günümüz Azerbaycan Türkçesinin Fuzûlî'deki izleri olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Türkçesi, Fuzûlî, Türkçe Divân.

THE TRACES OF AZERBAIJAN TURKISH ON FUZÜLÎ

ABSTRACT

Azerbaijan Turkish has become different from Ottoman Turkish as a result of political, geographical reasons since XVI. century and it has reached up to now as a standardized written language. Some affixes in today's Azerbaijan Turkish have no usage in Ottoman Turkish that has been developed by “common dialect resource” of Old Türkiye Turkish; but these have been standardized in Azerbaijan Turkish that has also been developed by the same resource. Today, it has been confirmed that these affixes used in written language of Azerbaijan Turkish take place in “Türkçe Divan of Fuzûlî” who was the Turkish poet of Iraq geography in XVI.

* Okt. Muğla Üniversitesi Milas Sıtkı Koçman Meslek Yüksekokulu
mustafakaratas@mu.edu.tr

century. These affixes are evaluated as traces on Fuzûlî of today's Azerbaijan Turkish.

Key Words: Azerbaijan Turkish, Fuzûlî, Turkish Divan.

0. Eski Türkiye Türkçesi:

Türk dili tarihinde “Eski Anadolu Türkçesi”, “Eski Osmanlıca”, “Eski Oğuz Türkçesi” ve “Eski Türkiye Türkçesi” adlarıyla anılan dönem, Oğuzlar tarafından XIII.-XIV. yüzyıllar arasında Anadolu, Kuzey ve Güney Azerbaycan, Irak, Suriye ve XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de Balkanlarda kullanılan yazı dilini ifade etmektedir.

Bu yazı dili ağırlıklı olarak, Anadolu ve çevresine XI. yüzyıldan itibaren yerleşmeye başlayan Oğuzların ağız özelliklerinden oluşmuştur. Daha önceleri sadece konuşma dili olarak kullanılan Oğuz ağızları XIII. yüzyıldan sonra yazı dili haline gelmiştir. Bundan dolayı, “Oğuzca” adı da verilen Batı Türkçesinin ilk dönemini oluşturan Eski Türkiye Türkçesi, Çöndömlerden oluşmaktadır.

1. Selçuklu Dönemi Türkçesi: XII-XIII. yüzyıl
2. Beylikler Dönemi Türkçesi: XIII-XV. yüzyıl
3. Osmanlı Türkçesine Geçiş Dönemi Türkçesi: XV. yüzyılın ikinci yarısı (Akar 2005: 240).

Türklerin ilk yurdu olarak kabul edilen geniş coğrafyada kurulan Köktürk Devletini oluşturan Türk budunlardan biri de dokuz boydan oluştuğu için *Toğuz Oğuz* adıyla anılan “Oğuzlar”dır. VII. yüzyılın ikinci yarısı ile VIII. yüzyılın birinci yarısında kuzeyde Tula ırmağı boylarında yaşayan Dokuz Oğuzların, *Türk* budunun yanında Doğu Köktürk Devletinin dayandığı ikinci bir unsur olduğu ileri sürülmektedir (Sümer 1992: 1)

Ötüken-Uygur Devleti zamanında Uygur Devletinin dayandığı başlıca boylardan biri olan Oğuzlar (Sümer 1992: 17), eski müttefikleri Otuz-tatarlar ile birleşerek isyan ettikleri Uygur Kağanı Moyen-çor tarafından mağlup edildikten sonra, Selenga’yı geçerek batıya doğru çekilmeye başlamışlardır. Bu göç sonrasında, Karacuk Dağlarından Hazar’a kadar uzanan bölgede birçok Oğuz Çöri kurulmuş ve bu bölge İslam coğrafyacıları tarafından Oğuz Bozkır (Mafâzat’ul-Guzîya) şeklinde adlandırılmıştır (Kafesoğlu 1998: 152-153).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Oğuzlar, X. yüzyılın ilk yarısında merkezi Yeni-kent (Aral'ın kuzeyi) olan Oğuz-Yabgu Devletini kurmuştur. Peçenekler, Hazarlar, Karluklar, Çigiller, Kimeklerle komuşu olan Oğuzlar genel "Türk" adının yanı sıra "Türkmen" adını da taşımıştır. 1000 yıllarına doğru Oğuz-Yabgu Devleti Kıpçakların baskısı ve Selçuk ailesinin kendisine bağlı kitlelerle devletten ayrılmaları sonucunda yıkılmıştır. Eskiden "Oğuz Bozkırı" adıyla bilinen topraklar artık Kıpçakların egemenliği altına girmiştir (Kafesoğlu 1998: 153-154).

Oğuzların XI.-XIV. yüzyıllar arasındaki Seyhun boylarında yaşadıkları Peçenek ve Kıpçakların baskısıyla batıya doğru göçü, önce Maverâünnehr'e, İran'a, sonra Kars'a ve 1071'den itibaren de Anadolu'ya girmeye başlamaları, Malazgirt sonrası Marmara'ya kadar ulaşmaları; Haçlılarla mücadeleler, 1176'da Miryakefalon Savaşıyla Anadolu'da kalıcılığın sağlanması; XIII. yüzyılın başındaki Moğol istilasıyla Türkistan'da kalan diğer Oğuzların da Azerbaycan ve Anadolu'ya doğru sürüklenmesiyle Anadolu ve Azerbaycan'ın ikinci bir Türk yurdu haline gelmesi ve nihayetinde 1243'te Moğollara tâbi olan Anadolu Selçuklularının gittikçe zayıflayarak 1308'de dağılması gibi Türk ve dünya tarihini derinden etkilemiş önemli siyasî olaylar yaşanmıştır. Bu olayların neticesinde ise Azerbaycan, Anadolu ve Rumeli Türk yurtları haline gelmiş, Oğuzlar, XI-XIII. yüzyıllar arasında Azerbaycan, Anadolu ve Rumeli'ye yerleşmişler, Doğu Roma yıkılmış, yerini Türk gücü ve onun doruk noktası olan Osmanlı almış, böylece Orta Doğu ve Balkanlardaki bugünkü Türk varlığı ve Türkiye Cumhuriyeti ortaya çıkmış ve bu olayların en önemli sonucu olarak da Orta Doğu ve Balkanlarda, Oğuz ağzına dayanan ikinci bir Türk edebî dili doğmuştur (Ercilasun 1988: 41-42).

Bu süreç içerisinde Anadolu'da ölçünlüleşmiş bir yazı dili olmadığından dönemin yazarları eserlerinde yerli ağızlardan sıkça yararlanmışlar ve bu durum merkezi idarenin yıkılarak Anadolu beyliklerinin ortaya çıktığı dönem olan XIV. yüzyılda çok artmıştır (Mansuroğlu 1951: 217). Böylece, XIII. yüzyılda gelişmeye başlayan, ancak XV. yüzyıla kadar müstakil, ölçünlü bir yazı dili olamayan Eski Türkiye Türkçesi, bu döneme kadar ses değişimlerinin düzenli olarak gerçekleşmediği, aynı görevler için birbirinden farklı eklerin kullanıldığı, tutarsız kullanımların görüldüğü ve imlâsının da henüz oturmadığı bir yazı dilidir. Bu özelliklerden dolayı, Eski Türkiye Türkçesi döneminin "imtiyazlı bir ağız" temelinde kurulduğu kesin olmasına rağmen, başka ağız, lehçe ve dillerin etkisiyle geliştiği ifade edilmekte ve bu özelliklerden hareketle bu dönemin "diyalекtler ötesi" kabul edildiği kaydedilmektedir (Karahana 2006: 2).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Bu dönem içinde değerlendirilen yazarların, yaşadıkları bölgeye mahsus ağız özelliklerinden dolayı birbirinden farklı Çekimleri kullandıkları görülmektedir. “Söz gelişi Sivas’ta yazan Kadı Burhaneddin’de, sonradan Azerbaycan yazı dili için standartlaşacak biçimler ağırlıkta iken daha doğudaki Erzurumlu Darir’de sonradan Osmanlı sahasında standartlaşacak biçimler ağırlıktaydı.” (Ercilasun 2007: 430).

Benzer bir biçimde, XV. yüzyılda bugünkü Azerbaycan Türkçesinin genel özelliklerinin Dede Korkut, Kadı Burhaneddin ve Fuzûlî’yle sınırlı kalmayıp Anadolu sahası yazarlarında görülmekle birlikte, Azerî sayılan yazarlarda da Anadolu Türkçesine mahsus özellikler görülebilmektedir. Örneğin, Eski Türkiye Türkçesi metinlerinde, Anadolu sahasında Mevlana’da *söylerem*, Sultan Veled’de *anlamazam*, Yunus Emre’de *olmuşam*, Süheyl ü Nevbahar’da *düşmüşem*; Azerbaycan Türkçesi eseri sayılan *Dede Korkut*’ta *ıldırım*, *men*, *öldürmüşem* gibi Çekimlerin yanında, *yigit*, *gelmişim/gelmişüm*, *gideyürür*; Kadı Burhaneddin’de *görürem*, *doyamazam* Çekimlerinin yanında *ben*, *benüm*, *yürek* gibi Çekimlerin olması ETT dönemine mahsus bir durumdur (Dilaçar 1957: 84-85).

Ayrıca bir araştırmada, XV. yüzyılda yazıya geçirilen ETT dönemi metni Dede Korkut hikâyelerindeki 352 fiilden yüzde 85’inin bugünkü Tatarca, Özbekçe ve Türkiye Türkçesi yazı dillerinde ortak veya denk olarak yaşadığı sonucuna ulaşılmıştır (Öner 2007: 447-464). Bu araştırmada Azerbaycan Türkçesi mukayese yapılan bir lehçe olarak kullanılmaması da ETT döneminin “ortak ağız havuzu” olma özelliğini vermesi bakımından dikkate değerdir.

Bu örneklerden de hareketle, Eski Türkiye Türkçesini özellikle Azerbaycan yazı diliyle Osmanlı yazı dilinin henüz ayrışmadığı “ortak ağız havuzu” olarak kabul etmek, daha doğrusu her iki yazı dilinin de bu ortak ağız havuzundan beslenerek ve daha sonra siyasî ve coğrafi nedenlerle birbirinden farklılaşarak yazı dili olduklarını söylemek mümkündür.

1. Azerbaycan Türkçesinin Yazı Dili Olarak Oluşması

Çeşitli boylar halinde yaşayan göçebe Türk toplulukları farklı ağız özelliklerine de sahiptiler. Köktürkler hakimiyetinde yaşayan Oğuzlar için de durum aynıydı. XI. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar süren Anadolu’ya göçler neticesinde, göçebe Oğuz toplulukları Anadolu ve bugünkü Kuzey ve Güney Azerbaycan, Irak (Kerkük), Suriye, İran (Tebriz) bölgelerine gelip yerleşmeye başladıklarında Oğuz ağız özelliklerini bu bölgelerde yaymaya başladılar; ancak henüz edebî eserler vücuda getirebilecekleri bir yazı dili yoktu.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Zamanla yaşılan coğrafya, etkileşim içinde bulunan farklı kültürler, siyasî gelişmeler vb. etkenler sayesinde bahsi geçen bölgelere yerleşen Oğuzların özellikle ağızlarında birtakım farklılıklar görülmeye başlanmıştır. “Farklı kollardan gelişen yazı dilleri, zaman içinde, diğer kollara ve diğer yazı dillerine ait özellikleri terk etmiş ve böylece diğer ağızlara ait bazı özellikler bu yazı dillerinde körelirken, bu boyların kendi ağız özelliklerinden kaynaklanan bazı şekiller ise gelişmiş ve standartlaşmıştır.” (Buran 2008: 66).

Böylece genel olarak Oğuzca ya da Batı Türkçesinin ilk dönemi olan Eski Türkiye Türkçesi ağız döneminde ilk farklılaşmalar görülmeye başlandı ve ilerleyen yüzyıllarda “Karakoyunlu-Akkoyunlu-Osmanlı siyasî ayrılığı dolayısıyla 15. yüzyılda ayrışma sürecini yaşayan Eski Oğuz Türkçesi, 16. yüzyıl başında Safevi Devletinin kuruluşuyla Azerbaycan ve Osmanlı yazı dillerine ayrıldı.” (Ercilasun 2007:430).

Farklı bir görüşe göre ise bu ayrılıklar daha çok konuşma diline mahsus mahallî farklılıklar olarak kalmış, Azerbaycan ve Osmanlı yazı dilleri günümüze kadar hiçbir zaman iki ayrı yazı dili haline gelmemiş, bir yazı dilinin iki ayrı görünüşü olarak var olmuştur. “Bu iki görünüş ayrı siyasî idarelere, ayrı sosyal çevrelere ve ayrı kültür merkezlerine bağlı olan iki sahada, yazı dili disiplininin bugünkünden farklı olarak mahalli tesirlere açık bulunduğu devrelerin tabii bir tezahüründen başka bir şey değildir.” (Ergin: 1981: VIII).

Osmanlı yazı dili geleneği ile Azerbaycan yazı dili geleneğinin birbirinden ayrılması “Genel temayül, koyulaştırma ve körlenme” adı verilen bir görüşle açıklanmıştır. Buna göre, ETT dönemi metinlerinde Azerbaycan Türkçesine mahsus bazı özellikler görülmektedir. Azerbaycan Türkçesi XVIII. yüzyıldan itibaren belirgin bir şekilde Osmanlı yazı dili geleneğinden koptuğu için bunlara “Azerizm” denilemez. Azerbaycan Türkçesine mahsus ifade ve özellikler Oğuzca alanının her köşesinde ve hatta Orta Asya Türkçesinin bazı bölgelerinde “genel bir temayül” olarak mevcuttu. XIII.-XIV. yy. Osmanlıcasına ait birçok eserde bu özellikler karışık olarak yaşılmaktaydı. Bu temayüller, zamanla Azerbaycan Türkçesinde “koyulaştırarak” bu lehçenin ayırt edici özellikleri haline gelirken Osmanlı yazı dili alanında “körlenme” görülmüştür. Bununla birlikte, bu temayüllerin geliştiği alanlarda Azerbaycan Türkçesinin bazı kalıntıları bugüne kadar yaşılmıştır (Dilaçar 1957: 84). Böylece XVIII. yüzyıldan önce gerçekleşen bu “körlenme ve koyulaştırma” süreci sonucunda Azerbaycan Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi birbirinden açık bir şekilde ayrılmış ve ayrı yazı dili geleneklerini oluşturmuştur.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Bundan dolayı, “XV. yüzyıldan XVI. yüzyıla uzanan dönemde, lehçeleri birbirinden ayıran özelliklerin koyulaşması veya körlenmesi açısından, Eski Anadolu Türkçesi ile Azerî Türkçesine ait özellikler daha kesin sınırlarla birbirinden ayrılmamış; daha doğrusu bu ayrılma XVI. yüzyılda yeni başlamış olduğundan, Fuzûlî’de Osmanlı Türkçesine ait özellikler ile Azerî Türkçesine ait özellikler iç içe ve yan yana yer almıştır.” (Korkmaz 1995: 72).

Ğan’da Safevîler dönemine kadar ve ondan sonra 1930’lara kadar Azerbaycan Türkçesinin yazı dili ağırlık merkezini Güney Azerbaycan sahası yani Ğan oluşturmıştır. Daha sonra bu ağırlık merkezi XIX. yüzyıl sonrası siyasî gelişmeler sonucunda kuzeye kaymıştır. (Ergin 1981: IX).

Bugün Azerbaycan Türkçesinin dört ağız grubu bulunmaktadır:

1. Doğu Grubu: Kuba, Baku, Ğamahı, Mugan, Lenkeran,
2. Batı Grubu: Kazak, Karabağ, Gence, Ayrım,
3. Kuzey Grubu: Nuha, Zagatala-Gah,
4. Güney Grubu: Nahçıvan, Ordubad, Tebriz. (Özkan 2003: 101).

2. Azerbaycan Türkçesinin İlk İzleri ve Azerbaycan Edebiyatı

Azerbaycan Edebiyatı, “Kafkasya, Azerbaycan (Kuzey ve Güney), İran, Irak ve Doğu Anadolu yörelerinde yaşayan Türklerin, “Doğu Oğuzca” olarak tanımladığımız Türk şivesiyle oluşturdukları, genel Türk Edebiyatı’nın bir koludur.” (Akpınar 1994: 17) tanımından da anlaşılacağı üzere, Azerbaycan Türkçesinin yazı dili olarak oluşup kullanılmasıyla Azerbaycan edebiyatının oluşmaya başladığı kabul edilmektedir.

Azerbaycan Türkçesinin ilk izleri XIII. yüzyıl sonlarında Hasanoğlu’nun Ğirlerinde ve *Dede Korkut*’ta, daha sonra XIV. yüzyılda Kadı Burhaneddin (1344-1398), Nesimî (1369?-1417?) ve Sultan Ahmed bin Veys (1382-1410)’de görülmektedir. Azerbaycan yazı dilinin belirginleştiği XV-XIX. yüzyıllar arası Klasik Azerbaycan Türkçesi dönemi olarak adlandırılan dönemde Hatâî (ğah Ğmail), Ahmedî, Habibî, Fuzûlî Azerbaycan Türkçesiyle eserler vermişlerdir. (Akpınar 1994: 23-27)

Büyük Türk Ğarlarından biri olan Fuzûlî (1483-1556), hem edebî kişiliği hem de yüzlerce yıl devam eden etkisiyle Türk

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

edebiyatının en büyük Çârî sayılabilecek müstesna bir Çâhsiyettir. Hayatı hakkında çok net bilgilerin bulunmadığı Fuzûlî'nin Bağdat çevresinde 1483'de doğduğu, hayatı boyunca bu bölgeden ayrılmadığı, Çirlerindeki izlerden, ilk edebî zevkini Azerbaycan edebiyatının ünlü ismi Habîbî'den aldığı tahmin edilmektedir. (Karahan 1996: 240-241)

Fuzûlî Türk, Arap ve Fars kültürlerinin ortak etkisi altındaki "Irak-ı Arap" bölgesinde doğup büyüme (Köprülü: 1988: 688-691). Merkezi Tebriz olan Karakoyunluların (1400-1468) ve merkezi Diyarbakır olan Akkoyunluların (1468-1502) hüküm sürdüğü Azerbaycan coğrafyasında yaayan "Fuzûlî'nin dili dış yapısı bakımından, Türk dilinin XVI. yüzyıl Azerî-Türkmen lehçesi özelliklerini de içine alan kesimine girer." (Korkmaz 1995: 73)

Daha önce bahsedildiği gibi, gerek XV. ve XVI. yüzyıllarda lehçeleri birbirinden ayıran özelliklerin koyulaaması veya körlenmesi açısından ETT ağız havuzundan beslenen Azerbaycan Türkçesine ait özelliklerin belirginleşmesi gerekse "...Irak'ın Osmanlı hakimiyetine girmesinden önceki dönemde, Azerî Türkçesinin hâkim olduğu Safevî idaresine bağlı olması, 1534'ten sonra da Irak'ın Osmanlı hâkimiyetine geçişiyle, onun dil ve üslubuna Osmanlı Türkçesine ait özelliklerin fazlaca girmiş olması..." (Korkmaz 1995: 73)'ndan dolayı, Fuzûlî'nin dilinde Azerbaycan Türkçesi ile Osmanlı Türkçesi özellikleri bir arada bulunmaktadır. Özellikle "Bağdad'ın fethi ile Osmanlı kültürünün Bağdad ve havalisine yerleşmesi üzerine Fuzûlî'nin bu dönemde Osmanlı devlet adamlarına yazdığı kasideleri ile Leylâ ve Mecnun mesnevisinde dilinin Osmanlı şairlerinin diline daha da yaklaştığı görülür." (Mazıoğlu 1997:229). Buna rağmen, Fuzûlî'nin dili, XVIII. yüzyıldan sonra kesin çizgilerle ayrılmaya başlayacak ve ölçünlüleşecek olan Azerbaycan Türkçesinin belirgin izlerini taşımaktadır.

Türk dili ya da Türk edebiyatı tarihinde Fuzûlî'nin (ve benzer Kadı Burhaneddin gibi Çâr ve yazarların), gerek yaşadığı coğrafya gerekse dilindeki Azerbaycan Türkçesi unsurlarından dolayı, Osmanlı edebiyatının yanı sıra Azerbaycan edebiyatı içerisinde de değerlendirilmesine rağmen, Çârî dilindeki Azerbaycan Türkçesine mahsus ağız ve yazı dili özelliklerinin ne miktarda ve nasıl kullanıldıkları belirsizliğini korumaktadır. Bu durumdan dolayı Çârîlerin hangi edebiyat dairesi içerisinde değerlendirileceği bile açık değildir. Genellikle her iki edebiyat tarihinde de isimleri yer almaktadır. Bu sorunun temeli, Çârîlerin genel olarak dillerini, üzerine bina ettikleri, devrin klasikleşmiş yazı dilinde yaşadıkları bölgeye mahsus olan ağız özelliklerinin görülmesidir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Türk tarihinde farklı coğrafyalarda yaşayan Türk topluluklarının birbirleriyle olan ticarî, siyasî, sosyal ve kültürel ilişkileri nedeniyle bu toplulukların dillerinde de önemli etkileşimler görülmektedir. Bu etkileşimlerin kesin sınırlarla çizilebilmesi mümkün değildir; ancak bu etkileşimlerin miktarının ve niteliğinin belirlenebilmesi ancak Çar ve yazarların dillerinin ses, şekil, söz varlığı, söz dizimi, anlam vb. açılardan incelenmesiyle mümkündür.

Çe bu çalışmada, ETT “ortak ağız havuzu”ndan beslenerek gelişen Osmanlı Türkçesinde “körelen”, kullanılmayan; ancak yine aynı havuzdan beslenerek gelişen Azerbaycan Türkçesinde XVI. yüzyıldan itibaren “koyulaşarak” artık çoktan ölçünlüleşen Çekil bilgisine mahsus özelliklerin, Fuzûlî’nin *Türkçe Divanı*’nda ne miktarda ve nasıl yer aldığı tespit edilmeye çalışılacaktır¹.

3. Azerbaycan Türkçesinin Fuzûlî’deki İzleri

3.1. Yeterlilik (İktidarî) Fiilinin Olumsuz Çekimi

Eski Türkçeden itibaren birleşik fiillerin yeterlilik anlamını yerine getirmek için *u-* “muktedir olmak” yardımcı fiili kullanılmıştır (ör. *bile u-*). Bu fiilin olumsuz çekimi için ise *u-ma-* Çekli kullanılmıştır (ör. *bile-u-ma-*). Batı Türkçesinde ise *u-* fiilinin yerini *bil-* almıştır. Yeterlilik fiilinin olumsuz çekiminde ise *-e+uma* yapısından eklenerek gelişen *-Ima-*, *-AmA-*, *-Uma-* Çekimleri ETT’den itibaren kullanılmıştır (Özkan 2000: 148). Osmanlı Türkçesinde bir

¹ Çalışmamızda esas alınan metin, tarafımızdan hazırlanan yüksek lisans tezidir (Karataş2005). Bu çalışmanın örnekleminin anlaşılması için tez için “kurulan” metin hakkında bilgi vermek gerekmektedir. Tezde ana metin olarak Prof. Dr. Kenan Akyüz, Dr. Sedit Yüksel, Dr. Müjgan Cunbur ve Süheyl Beken’in yayına hazırladığı “Türkçe Divan” (TD) alınmıştır. Fuzûlî Divanı üzerine yapılmış son yayın olan Cem Dilçin’in “Fuzûlî Divanı Üzerine Notlar” (CD) isimli çalışması; A. Nihat Tarlan, Abdülbaki Gölpınarlı ve Prof. Dr. Kenan Akyüz, Dr. Sedit Yüksel, Dr. Müjgan Cunbur ve Süheyl Beken tarafından hazırlanan üç yayının birleştirilmesi, farklarının ortaya çıkarılması ve tek bir metnin hazırlanması amacını taşımaktadır. Dolayısıyla bu çalışmadaki düzeltmeler de tarafımızdan tespit edilmiş ve çalışmamıza dâhil edilmiştir. Yani gazellerdeki onarımlar Cem Dilçin yayınından (CD), asıl metin TD’den alınmıştır.

Ana metnimiz olan TD’de Fuzûlî’nin 302 adet gazeli bulunmaktadır. Bu gazellerden 25, 66, 91, 95, 107, 188, 205 ve 233 numaralı gazeller Cem Dilçin’e göre, “Fuzûlî’nin Çir sanatına uygun olmadığı, dolayısıyla Fuzûlî’ye ait olamayacağı” gerekçesiyle yayına alınmamıştır. 16 numaralı gazel de nedeni açıklanmadan yayına alınmamıştır. Düzeltmelerde CD’yi doğru kabul ettiğimiz için bu 9 gazel tezin dışında bırakılmış, 293 gazel üzerinde çalışılmıştır.

Bu çalışmamızda ise Azerbaycan Türkçesinin Fuzûlî’deki izleri tespit edilmeye çalışıldığından taramalar sadece bahsi geçen tezden yapılmamış, divanın diğer bölümleri de taranmıştır. Böylece *Türkçe Divanı*’nın tamamı örneklem olarak kullanılmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

süre daha dar ünlülü Çekiller kullanılsa da sonradan *-AmA* Çekilleri ölçünlüleşmiştir (Ergin 1997: 388).

Azerbaycan Türkçesinde ise olumsuz çekim Batı Türkçesinin olumlu çekimde kullandığı *bil-* fiiline *-AmA-* olumsuz Çeklin getirilmesiyle yapılagelmiştir (Kartallıoğlu 2007: 210; Mirzezade 1962: 273). Azerbaycan Türkçesinin ağızlarında ise bu olumsuz çekim *-AmA-* ekiyle, ancak *-AmmA-* Çekliyle kullanılmaktadır. Bu kullanımın Azerbaycan Türkçesinin tarihî eserlerinde de görüldüğü kaydedilmektedir (Mirzezade 1962: 273-274). Tebriz ağızında da *-AmA-* Çekli kullanılmaya devam etmiştir (Ergin 1981: 115). Fuzûlî'nin Türkçe gazellerindeki 1 örnek (Karataç 2005: 83) ve kasidelerdeki 7 örnek dışında, Azerbaycan Türkçesindeki *-A bil-mA-* Çeklinin gazellerde 21 örnekte (Karataç 2005: 82; 83), divandaki diğer nazım Çekillerinde ise 9 örnekte kullanıldığı görülmektedir.

Eski Türkiye Türkçesi ²	Azerbaycan Türkçesi	Fuzûlî	Osmanlı Türkçesi ³
-e+uma- > -Ima-, -AmA-, -UmA-	TLG: -A bil-mA- AT: -AmA-	-A bil-mA- -AmA-	- -AmA-

Fuzûlî'deki Kullanım Sıklığı: *-A bil-mA-*: 21

***-AmA-*: 8**

Örnekler:

Ohşadabilmez gubârını muharrir haţtuña

Ĥâme tek bahmağdan inse gözlerine kâre şu TDK. 3/6

Direm ahvâlümü cânâna kılam 'arz velî

Görebilmen özümü anda ki cânân görünür TDG. 108/3

² Timurtaş 1994: 142-143; Özkan, 2000: 148.

³ Ergin 1997: 388.

Çıhdı cân kimseye izhâr idebilmen derdüm

N'ideyüm âh bu derdüñ ne ola dermânı TDG. 267/5

3.2. Yalın İsimlere Zamir Yükleme Hali Ekinin Gelmesi

E.T.'de isimlerden sonra -g/-ğ, zamirlerden sonra -nI, iyelikli kelimelerde ise -n eki yükleme hali eki olarak kullanılmıŖtır. Batı Türkçesinde ilk dönem olan ETT.'den itibaren -I (<-g/-ğ), diğerk Türk lehçelerinde ise -nI genel yükleme hali eki olmuŖtır (Ergin 1997: 232, Öner 1998: 122).

Diğerk Türk lehçelerinde genel yükleme hali eki olan -nI eki Batı Türkçesinin Doğıu kolunu oluŖturarak Azerbaycan Türkçesine etki etmiŖ ve bu lehçede genel yükleme hali eki Batı Türkçesinin diğerk lehçelerinde olduğı gibi -I olmakla birlikte, -nI eki yalın isimlerde de ünlülerden sonra kullanılmaya baŖlamıŖtır (Ergin 1981: 136, Kartallıoğlu 2007: 195). Azerbaycan Türkçesinde ünsüzlere doğrudan gelen -I eki, ünlü ile biten kök ve gövdelere /y/ ve /n/ sesleriyle eklenirken XVIII. yüzyıldan sonra bu görev için daha çok /n/ sesi kullanılmıŖtır. -I eki, XV-XVII- yüzyıl metinlerinde sessizle biten kök ve gövdelere /n/ sesini alarak eklenmeye baŖlamıŖtır (Mirzezade 1962: 79-80).

Bir Doğıu Türkçesi özelliğı olan yalın köklere zamir yükleme hali eki gelmesinin Azerbaycan Türkçesinde görölmeye baŖlaması ile ilgili Ŗubilgi verilmektedir: “*Texminen müeyyen bir dövrin (XV-XVII. esrlerin) yazıçılarının dilinde rast geldiyimiz bu cehet hemin dövrlerde Orta Asya halklarının Ŗairleri ile olan yaradıcılık mübadilesi neticesi kimi dilimize getirildiğini düşünmek olar; çünkü nesr diline nisbeten Ŗi'r dilinde bu te'sirin quvvetli olması da bu fikri doğrular.*” (Mirzezade 1962: 82). Dolayısıyla bu kullanım, aslen bir Doğıu Türkçesi özelliğı olmakla birlikte, Azerbaycan Türkçesinde de görölen bir özelliktir. Tebriz ağızında her iki Ŗıklin de kullanıldığı kaydedilmektedir (Ergin 1981: 136).

Fuzûlî'de de genel yükleme hali eki -I olmakla birlikte (Sadece Türkçe gazellerdeki kullanım sayısı 587'dir: KarataŖ 2005: 239-258), -nI ekinin de Azerbaycan Türkçesindeki Doğıu Türkçesi özelliğı olarak, gazellerde 25 (KarataŖ 2005: 258-265) ve divanın diğerk nazım Ŗıkllarında 15 örnekte kullanıldığı görölmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

	ETT ⁴	Azerbaycan Türkçesi	Fuzûlî	Osm.T ⁵
Yalın isimler	-I	TLG: ünsüz+ -I, -U ünlü+ -y-I ünlü+ -nI, -nU AT: -I -nI	-I -nI	-I, -U -

Fuzûlî'deki Kullanım Sıklığı: **-nI: 40**

-I: 587

Örnekler:

Ey olup sultân diyen dünyâda menden ğayrı yoh
Sen seni bir çuğd bil dünyânı bir vîrâne dut TD G. 43/6

Ser-verâ bende Fuzûlîni kemân-ı gerdûn
Muttaşıl derd ü belâ oğına kalhan eyler TD K. 32/43

Söyledüm derd-i dilümni bildi ol kim yârdur
Kılmadı bir raħm bes kim zâlim ü hûn-hârdur
 TD Tc.B. 1/IV/3

3.3. 1. Tip Şahıs Ekleri

ğahıs ekleri çekimli bir fiilde fiilin zamanını veya Çekilini ifade eden, Çekil veya zaman ekinden sonra gelerek hareketin kim tarafından yapıldığını belirten eklerdir. Üç tip Çahıs eki bulunmaktadır. Bunlardan 1. tip, Çahıs zamiri kaynaklı, 2. tip iyelik eki kaynaklı, 3. tip ise emir eklerinden oluşmaktadır (Ergin 1997: 282-283).

ğahıs zamiri kaynaklı 1. tip Çahıs eklerinde Teklik 1. ve 2. Çahıs ekleri, *men* ve *sen* Çahıs zamirlerinin eklenmesiyle oluşmaktadır:

köçer-men > *köçer-ven/-em* > *köçer-üm* > *köçer-im*

köçer-sen > *köçer-sen/-sin* > *köçer-sin*

Teklik 1. Çahıs eki ETT'de *-mAn*, *-Am*, *-vAn*, *-vAm*, *-vAnIn*, *-In* (Gülsevin 1997: 92) ve *-n* (Ergin 1997: 284) Çekilleriyle

⁴ Timurtaş1994: 70; Özkan 2000: 115; Gülsevin 1997: 31-32.

⁵ Ergin 1997: 232.

kullanılmıdır. Teklik 1. Çâıs eki ETT'deki -Am Çekliyle Azerbaycan Türkçesinde ölçünlüleşmi (Mirzezade 1962: 241-242), Osmanlı sahasında ise ek bir süre bu Çekliyle kullanıldıktan sonra darlaşmıdır. Ekin dar ünlülü Çekilleri Azerbaycan Türkçesinde görülmemektedir (Ergin 1981: 125-126).

Teklik 2. Çâıs da ETT'deki dar Çekliyle Osm.T'de kullanılmı, Azerbaycan T.'de ET.'deki -sAn Çekliyle, ancak ekleşerek kullanılmagelmidir (Ergin 1997: 285; Ergin 1981: 126; Mirzezade 1962: 239-240).

Azerbaycan Türkçesindeki teklik 1. Çâıs eki olan -Am Çekli, Fuzûlî'nin Türkçe gazellerinde 140 örnekte (Karataş2005: 626-632), diğer nazım Çekillerinde ise 78 örnekte kullanılmıdır. Bununla birlikte, divanın Türkçe gazellerinde teklik 1. Çâıs eki olarak -n Çeklinin de 41 örnekte kullanıldığı görülmektedir (Karataş2005: 626-632).

Ayrıca, teklik 2. Çâıs ekinin de bugünkü Azerbaycan Türkçesinde ölçünlemiş olan -sAn Çeklinin Türkçe gazellerde 52 örnekte (Karataş 2005: 632-633), diğer nazım Çekillerinde ise 42 örnekte kullanıldığı görülmektedir.

Azerbaycan Türkçesi					
	ETT ⁶	AT	TLG	Fuzûlî	Osm.T ⁷
T. 1. Ş.	-Am -vAn, -vAnın, -vAm -In, -n	-Am	-Am	-Am -n	-Um -In, -n
T. 2. Ş.	-sIn	-sAn	-sAn	-sAn	-sİn

⁶ Timurtaş1994: 121-126, Özkan 2000: 135; Gülsevin 1997: 92; Ergin 1997: 284.

⁷ Ergin 1997: 284

Fuzûlî'deki Kullanım Sıklığı: Teklik 1. Şahıs (-Am): 218**Teklik 2. Şahıs (-sAn): 94****Örnekler:****Teklik 1. Şahıs:**

*Hazân içinde kalan gül budagıyam ki hevâ
Maña şikest virüp qalmışam bürehne vü hâr* TDK. 6/15

*Gözümden dem-be-dem bağrum ezüp yaşum kimi gitme
Seni terk itmezem çün men meni sen daği terk itme*
TDMur. 3/IV/1

*Râz-ı 'ışkuñ şahlaram ilden nihan ey serv-i nâz
Gitse başum şem' tek mümkün degül ifşâ-yı râz*
TDG. 114/1

Teklik 2. Şahıs:

*Hayâl-i gamzeñ ile bes ki râhat gitdi cismümden
Şanarsan pehlû-yı cânımdadur her üstühan hancer*
TDK. 4/7

*Ey hať â-yı lafz ile Qur'an şükûhın şınduran
Mu' ciz-i âyât-ı Qur'andan hâzer kılmaz mısan*
TDKt. 31/1

*'İşk aybını bilüpsen hüner ey zâhid-i gâfil
Hünerüñ 'aybdur ammâ didüğüñ 'ayb hünerdür*
TDG. 106/4

3.4. İsim Bildirme Ekleri

İsimleri fiilleştirilmesinde ve fiillerin birleşik çekimlerinde kullanılan ana yardımcı fiilin 4 çekim Çekli vardır. Bunlardan biri olan Çimdiki zaman çekimi, bu ana yardımcı fiilin ekleÇiği geniş zaman çekiminin kalıntısı olarak ekler halinde yaÇamaktadır (Ergin 1997: 314-315). Bu ekler, isimleri fiilleştirme görevini yerine getiren "bildirme ekleri"dir. "Batı Türkçesine gelince er- i- olduğu için ortada erür gibi bir geniş zaman şekli de kalmamış, böylece ekleşme kesinleşerek yalnız ekleşmiş şekiller hakim olmuş, şahıs zamirleri de tamamıyla şahıs eklerine çevrilerek bildirme ekleri ortaya çıkmıştır." (Ergin 1997: 316).

Teklik birinci ve ikinci Çahıslar da geniş zaman çekiminde kullanılan birinci tip Çahıs eklerinden oluşmaktadır:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Men edgü erür *men* > men edgü *men* > men eyü-y-em

> TT ben iyiyim

> AzT men yahGyam.

Sen edgü erür *sen* > sen edgü *sen* > sen eyü-sen

> TT sen iyisin

>AzT sen yahGsan.

Teklik 1. ve 2. Gânis bildirme eklerinin geliGimi, kökenleri olan birinci tip Gânis eklerindeki gibi olmuGtur. ETT.'de teklik 1. Gânis eki -Am; -vAn; -vAnın, -vAn; -In Gâkleriyle, teklik 2. Gânis eki ise -sIn Gâkleriyle kullanılmıG(Özkan 2000: 145), Osmanlı Türkçesinde ise teklik 1. Gânis -Um, teklik 2. Gânis da -sIn Gâkiliyle ölçünlülemiGtir. Bu geliGim incelendiğinde bu Gâkilerin Azerbaycan Türkçesi ile Osmanlı Türkçesi arasındaki en belirgin farklardan biri olduğu görölmektedir (Ergin 1981: 125). Teklik 1. Gânis isim bildirme eki Azerbaycan Türkçesinde -Am, teklik 2. Gânis eki ise -sAn Gâkilerindedir (Kartallıoğlu 2007: 197, Mirzezade 1962: 88).

Azerbaycan Türkçesindeki teklik 1. Gânis bildirme eki olan -Am Gâkili, Fuzûlî'nin Türkçe gazellerinde 137 örnekte⁸ (KarataG2005: 571-576), diğ er nazım Gâkilerinde ise 61 örnekte kullanılmıGtir⁹.

Ayrıca, teklik 2. Gânis bildirme ekinin de bugünkü Azerbaycan Türkçesinde ölçünlemiG-sAn Gâklinin Türkçe gazellerde 34 örnekte (KarataG2005: 576-577), diğ er nazım Gâkilerinde ise 34 örnekte kullanıldığı görölmektedir.

⁸ Bu 137 örnek ile birlikte, teklik 1. Gânis -Am bildirme eki 12 örnekte de eksiz olarak kullanılmıGtir. Bkz. KarataG2005: 571-576).

⁹ Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus bulunmaktadır. Üzerinde çalışılan örnekler, Fuzûlî'nin *Türkçe Divanı*'nın Latin harfli yayınlarından tarandığı için ilk bakışta gerek bildirme gerekse Gânis eki olan -Am ekinin *Türkçe Divanı*'nın Arap harfli asıl nüshalarında -Im Gâkline yazılmıGolabileceğı akla gelmektedir. Bu konuda bizim, Fuzûlî'nin -Am Gâkilerini kullandığını ifade etmemizin en önemli dayanağı, Fuzûlî'nin *Türkçe Divanı*'nın yayınlarında (Fuzûlî, *Türkçe Divân*, hzl. Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedid Yüksel, Müjgan Cumbur, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1958; Cem Dilçin, *Studies on Fuzuli's Divan/Fuzuli Divanı Üzerine Notlar, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University, 2001; Ali Nihat Tarlan, Fuzuli Divanı Şerhi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985; Abdülbaki Gölpınarlı, Fuzuli Divanı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1961) ekin ortak bir eğilimle -Am Gâkline kaydedilmesidir. Ayrıca, alfabe sorunu bir kenara bırakılacak olursa, Fuzûlî'nin daha sonra göreceğimiz geniG zamanın olumsuz çekiminde -mAz-Am Gâklini kullanması ekin Fuzûlî'de kesinlikle -Am Gâkline olduğunu gösterir; çünkü gerek ETT gerekse Osm. T dönemlerinde geniG zamanın olumsuz çekimlerinde ek hiçbir zaman -Im Gâkileriyle kullanılmamıGtir.*

Azerbaycan Türkçesi					
	ETT ¹⁰	AT	TLG	Fuzûlî	Osm.T ¹¹
T.1.Ş	-Am, - -vAnın, - -In	-Am	-Am	-Am	-Um
T.2.Ş	-sIn	-sAn -sAñ	-sAn	-sAn	-slñ

Fuzûlî'deki kullanım sıklığı:

Teklik 1. Şahıs (-Am): 198

Teklik 2. Şahıs (-sAn): 68

Örnekler:

1. Şahıs:

Dirîğ u derd ki encâma yetdi 'ömr henûz
Harâb-ı bâde-i zer~~am~~ esîr-i dâm-ı riyâ TDK. 1/83

Gör ne sultân~~am~~ men-i-dervîş kim feyz-i suhan
Eylemiş iqbâlûmi âşâr-ı nuşret mazheri TD Kt. 42/4

Havf-ı haşâda muztarib~~em~~ var ümîd kim
Luţfuñ vire bişâret-i 'avf-ı haşâ maña TD G. 3/5, CD 9

2. Şahıs:

'Âlemi pervâne-i şem' -i cemâlûñ kıldı 'ışk
Cân-ı 'âlem~~sen~~ fidâ her lâhza miñ cândur saña TD G. 21/3

Bu hem muhaqqak olupdur cemî' -i sâdâta
Ki sensen aḥmed-i muhtâr nesline ser-dâr TDK. 6/33

Sen bir âfet~~sen~~ maña ey ' akl-ı bed-fercâm kim
Bulmak olmaz şûret-i kurbûnde âşâr-ı neşât TD Kt. 16/1

¹⁰ Timurtaş1994: 110 , Özkan 2000: 145.

¹¹ Ergin 1997: 317.

3.5. Geniş Zamanın Olumsuz Çekimi

Geniş zaman çekimi, gemiğen geleceğē içinde bulunulan her zamanı, gemiğē uanı içine alan zamanı ve gelecek zamanı ifade eden bir çekim eklidir.

Geniş zamanın olumsuz çekimi diğēr çekimlere göre bir farklılık arz etmektedir. Diğēr çekim ekillerinde ekil ve zaman ekleri fiillerin hem olumlu hem de olumsuz ekillerine gelebilirken geniş zaman çekiminde ekler, sadece olumlu fiillere gelirler. Dolayısıyla günümüzde TT’de olumsuz geniş zaman çekimi baka eklerle yapılır: Buna göre, birinci ahıslarda -mA- eki, diğēr ahıslarda ise -mAz (geniş zaman sıfat-fiili) eki kullanılmaktadır (Ergin 1997: 294-295).

ET’den itibaren bu çekim ekli -mAz ile yapılagelmiğtr. Bu çekim ETT’de de aynı ekilde yapıldıktan sonra (Özkan 2000: 137), “Osmanlıcanın sonlarında birinci şahıslarda -maz/-mez’in yerini -ma/-me almıştır. Azeri Türkçesinde ise son zamanlara kadar birinci şahıslarda da -maz/-mez yerini muhafaza etmiştir. Bugün de yine bu -maz/-mez şekilleri devam etmektedir. Ancak bugün işte -r’li şekiller de ortaya çıkmıştır. Bu -r’li şekiller yine yalnız birinci şahıslarda görülür.” (Ergin 1981: 118)

Günümüzde Azerbaycan Türkçesinde 1. ahıslarda -mA, 2. ve 3. ahıslarda -mAz kullanılmaktadır (Kartallıoğlu 2007: 208; Mirzezade 1962: 256). Azerbaycan Türkçesinde 1. ahıslarda -mA-r-Am, 2. ve 3. ahıslarda -mAz ekli ekiller ölçünlülemiğolsa da M. Ergin, Azerbaycan Türkçesinde 1. ahıslarda da -mAz-Am yapısının son zamanlara kadar kullanıldığını belirtmektedir (Ergin 1981: 118). Ayrıca, -mAz-Am yapısının Azerbaycan Türkçesi tarihindeki yazılı eserlerde 1. ahıda da yaygın bir ekilde kullanıldığını; şahıslara ve ağızlara göre değışen bu farklı kullanımların XIX. yüzyıla kadar devam ettiğēi, ancak bu yüzyıldan sonra geniş zamanın olumsuz çekiminde 1. ahıslarda -mA-r-Am, 2. ve 3. ahıslarda -mAz-Am yapılarının ölçünlülemiğēi ifade edilmiğtr (Mirzezade 1962: 239-240).

Osmanlı Türkçesinde -mAz’lı ekillerin kullanımı gittikçe zayıflamasına rağmen Fuzûlî’de bu çekim genellikle -mAz ile yapılmığtr.

Fuzûlî, Türkçe divanında, Osmanlı Türkçesinde gittikçe zayıflamığ olan ve Azerbaycan Türkçesinde son zamanlara kadar kullanılmığ olan 1. ahıslardaki -mAz’lı çekim eklinden faydalanmığır. Türkçe gazellerde geniş zamanın teklik 1. ahıs çekim eklinden 32 örnekte, teklik 2. ahıs çekim eklinden ise 6 örnekte yararlanıldığı görölmektedir. Bununla birlikte, Türkçe gazellerde

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

geniğ zamanın olumsuz çekiminin 1. Ėasında *-mA-n* Ėaklinin de 37 örnekte kullanıldığı görölmektedir (Karatağ2005: 791-804).

Divanın diğer nazım Ėakillerinde ise geniğ zamanın teklik 1. Ėas çekim Ėaklinden 19 örnekte, teklik 2. Ėas çekim Ėaklinden ise 3 örnekte yararlanılmıştır.

Azerbaycan Türkçesi				
ETT ¹²	AT	TLG	Fuzûlî	Osm.T ¹³
-Ur, -Ar ve -r	-Ar ve -r	-(y)Ar	-r, -Ar, -Ur	-r, -Ar, -Ur
-mAz+-Am -mAz+-sAn	1.Ė.mAr+A mAz- 2.Ė.-mAz 3.Ė.-mAz	1. Ė.-mA-r-Am 2. Ė.-mAz-sAn 3.Ė.-mAz	-mAz+-Am -mA-n -mAz+-sAn	-mA -mAz

Fuzûlî'deki Kullanım Sıklığı: T.1.Ş. (*-mAz-Am*) 51

T.2.Ş. (*-mAz-sAn*) 9

Örnekler:

Teklik 1. Şahıs:

*Kılmışam tertîb-i şahın-ı şıdka miñ dürr-i senâ
Bulm^{mazam} ruğşât ki der-gâha kılam bir bir nişâr*

TDK. 11/64

*İmezem terk-i temennâ-yı tavâfuñ çığsa cân
Ėâk hem olsam Ėubârımı saña ilter şabâ*

TDK. 5/23

*Mûy-i jülîdemle tîğinden ümîdüm kesmezem
Ey Fuzûlî Ėâlî olmaz berĖ-i lâmi' den seğâb*

TDG. 31/7

Teklik 2. Şahıs:

*Bir dimezsen mi ki nâ-geh sitemümden bu fağîr
Ėâdi-i 'askere şerĖ-i Ėam-ı pinhân eyler*

TDK. 32/26

¹² TimurtaÇ1994: 125 , Özkan 2000: 137.

¹³ Ergin 1997: 295.

*Kıldı zülfüñ tek perîşân hâlûmi hâlûñ senüñ
Bir gün ey bî-derd şormazsan nedür hâlûñ senüñ*

TDG. 168/1

*Ey Fuzûlî hûblar vaşlîna eylersen heves
Güyyâ bilmezsen ol vaşl içre hicrân olduğın* TDG. 222/7

3.6. Şimdiki Zaman Eki

Geçmişte başlayıp şu anda da devam eden hareketleri karıştırmak üzere kullanılan şimdiki zaman çekimi, Türkçenin ilk yazılı metinlerinden itibaren belli bir ekle yapılmış değildir. Türkçenin tarihi boyunca, çeşitli lehçelerinde şimdiki zaman çekim için altmışdan fazla farklı yapının kullanıldığı, bu farklı yapıların da önemli bir kısmının *yat-*, *tur-*, *otur-*, *yori-* tasvir fiillerinden yararlanılarak **asıl fiil+zarf fiil eki+yardımcı fiil+geniş zaman eki+şahıs eki** yapısıyla oluşturulduğu ve Türkçede şimdiki zaman çekimi için tarih boyunca dört farklı yol izlendiği tespit edilmiştir (Türk 1996: 339).

ET döneminde geniş zaman eklerinin (*-r*, *-Ur* ve *-Ir*) kullanıldığı şimdiki zaman çekimi için ETT döneminde hem geniş zaman eklerinden hem de asıl fiil *+A* (*-I*, *-U*) *zarf-fiil+durur* yapısı kullanılmıştır (Türk 1996: 291-292; 304).

ETT döneminde de henüz geniş zaman ve şimdiki zaman çekim çekimleri için iki ayrı ek kullanılmadığından bu geniş zaman ekleri hem şimdiki hem de geniş zaman eki olarak kullanılmıştır. Metnin bağlamına göre ekin hangi görevde kullanıldığı tespit edilebilmektedir.

Dilde ayırt edici özellikler olduğu sürece iletişim gerçekleşmektedir. Ayırt edici fonemler olmadığı sürece bir dilde iletişim gerçekleşmez. Geniş zaman eki *-Ar* eki de şimdiki zaman ile geniş zamanı ayırt etme özelliğine sahip olmadığı için dil zamanla şimdiki zamanı karıştırmak için tasvir fiillerinden yararlanmaya başlamıştır. Böylece, “*ET devresini takiben gelişen lehçelerde, şimdiki zaman çekimi için devamlılık bildiren yardımcı fiillerin kullanıldığı ve giderek bu birleşik fiillerin eklediği görülüyor.*” (Öner 1998: 173). Batı Türkçesi XV. yüzyıldan itibaren *yori-*, *tur-*, *otur-*, *yat-* vb. hareket ifade eden fiillerden *yori-* fiilinden kısaltılmış olan *yor-* ekini, Doğu ve Kuzey Türkçeleri de *tur-* fiilinden kısaltılan ve eklenen çekimleri şimdiki zaman çekimi için kullanagelmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Osmanlı Türkçesi, XV. yüzyıldan sonra Ğmdiki zaman çekimi için geniÇzaman eklerinin kullanımı devam etmekle birlikte, *yori-* fiilinin ekleğmeye ve *yor-* ekinin de yazılı metinlerde Ğmdiki zaman çekimi için kullanılmaya bağladığı görölmektedir. *yori-* fiilinden kısalan bu ek, XVII. ve XVIII. yüzyıllardan itibaren ise yaygın olarak kullanılmaya bağlamıştır (Türk 1996: 306-308).

*Yakma beni cefân ile uş nehr-i dîdeden,
Şâha şikayete **gidiyor** bi-şümâr âb* (Ahmet Pağa 15. yy.)

Ölüyor haste Necâtî kerem et bir sora gel,
Gam bucağında esir oldu esirge hey yâr (Necâtî Bey, 15. yy.)

*Reg-i mahabbeti nâbız olup da cân **veriyor*** (Bosnalı Alâeddin Sâbit, 17. yy.)

*Sâkiy bir için şerâb yok mı?
Kan **aglayorum** kebâb yok mı?* (Ėeyh Gâlip, *Hüsn ü Aşk*, 18. yy.)

*Çok duâ **aldırıyor** pâdşehim hazretine,
Devletinde edip erbâb-ı dile ihsânı* (Nedim, 18. yy.)¹⁴

*Karamanoglı **geliyorur** üzerüümüze. 95a/6
Bunun akabinca **geliyorur**. 117b/10
Türk senün üzerüne **vartıyorur**. 66a/10
Ve Biligrad, dan öni **geçeyorur**. 168b/8
Mustafa **geliyorur**. 119b/11
Karaca Rahman **geliyorur**. 19b/8 (Tevârih-i Âl-i Osman, XV. yy.)¹⁵*

Fuzûlî'nin çağdağ Gelibolulu Âlî'nin (XVI. yy.) Mirkâtü'l-cihâd adlı eserinde (Akar, 1997) Ğmdiki zaman ekinin henüz ekleğmemiş Ėekli olan *yorır* biçimi ile ekleğmiş Ėekli olan *-yor* Ėeklinin kullanıldığı görölmektedir:

*“Melik-i büzürgvâr izhâr-ı remz-i ²kerâmet-şi‘âr kılp
“yârân-ı kadîmden biri **geleyorır**, anı istikbâl ideyin”* (51b/2)

*“...ba‘zı küffâr-ı nâ-şekib müsâba‘âtıla birbirlerine âsib idüp
¹⁶“bir şahş-ı mehîb ve peyker-i bi-nehîb **geleyorur**” diyü Miknas'a
haber virdiler.”* (82a/16)

“Geçeyor işte duğter-i kaytal” (168b/14)

¹⁴ Bu örnekler Türk, 1996'dan alınmıştır.

¹⁵ Bu örnekler Üçel, 2007'den alınmıştır.

“*Ve bu aḥbār kemāhu-ḥaḳḳa taḥḳīḳ idüp “işte küffār-ı ḥāḳsār leşkeri **geliyorrlar**” diyü melik-i büzürgvārı mütenebbih ü haberdār itdi.* (182b/8)

Azerbaycan Türkçesinde, “konuḡna anında gerçekteḡen”, “konuḡna sonrasında devam eden” ve “geçmiḡe baḡayıp gelecekte devam etmesi beklenen” bir hareketi ifade etmek için kullanıldığı söylenen ḡimdiki zaman çekiminin bu yazı dilinin bütün dönemlerinde (y)-Ur, -Ir ekleriyle yapıldığı kaydedilmiştir (Mirzade 1962: 239-240).

XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Türkçesinden ayrılarak bağımsız bir yazı dili olmaya baḡayan Azerbaycan Türkçesinde çağdaḡ olan Osmanlı Türkçesindeki gibi ḡimdiki zaman çekimi için -yor eki hiçbir dönemde kullanılmamış ve ET’deki geniḡ zaman eklerinden ḡimdiki zaman çekimi için yararlanma geleneğini sürdürmüştür; ancak Azerbaycan Türkçesinde bu eklerin dar ünlülü ḡkilleri (-Ir, -Ur) ḡimdiki zaman çekiminde, geniḡünlülü ḡkilleri (-Ar) ise geniḡzaman çekiminde kullanılmıştır¹⁶ (Türk 1996: 311-312; Kartallıoğlu 2007: 207; Ergin 1981: 144).

Buraya kadar görülen örneklerde, Azerbaycan Türkçesinde bugün kullanılmaya devam eden bazı eklerin Fuzûlî’nin *Türkçe Divanı*’nda da karḡımıza çıktığını, buna rağmen XVI. yy. Osmanlı Türkçesinde ya kullanılmadığını ya da gittikçe “köreldiğini” gördük. ḡimdiki zaman çekiminde ise tam tersi bir durumla karḡı karḡıyayız. Burada, Azerbaycan Türkçesinde kullanılmayan ekin (-yor) Osmanlı sahasında, Fuzûlî’nin çağdaḡarında görülmeye baḡamasına ve bu ekin ḡimdiki zaman eki olarak Türkiye Türkçesine kadar Anadolu coğrafyasında “koyulaḡarak” ölçünlüleḡmesine rağmen, Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi Fuzûlî’de de kullanılmadığı görülmektedir.

Dolayısıyla, Türkçe Divan’da -yor ekinin kullanılmaması ve bunun yerine -r, -Ar ve -Ir ekinin geniḡzaman çekimi yanında ḡimdiki zaman görevi için de kullanılması Azerbaycan Türkçesinin Fuzûlî’deki izi olarak değerlendirilebilir.

Fuzûlî’nin Türkçe Divanının gazeller kısmında, ḡimdiki zaman ile geniḡzaman çekimi için ayrı ekler kullanılmadığından ḡimdiki zaman çekimi için de geniḡzaman eklerinden yararlanılmıştır.

¹⁶ Bununla birlikte, bu sahada Eski Türkçe, Harezmi Türkçesi ve Kıpçak lehçelerinde görülen -yUr, -yAr, -yIr ekleri de geniḡzaman çekimi için kullanılmıştır ve bu eklerin ḡimdiki zaman eki -yor ile bir bağlantısının ihtimal dahilinde olmadığı belirtilmiştir (Türk 1996: 311-312).

Türkçe divanın gazeller kısmında geniş zaman ekleri olan *-r*, *-Ar* ve *-Ur* çekimleri 827 örnekte kullanılmıştır¹⁷ (Karatağ 2005 764-791).

Ekin içindeki zaman görevi ile kullanılması, beytin ve fiilin anlamından çıkarılabilmektedir:

Düşdüm belâ-yı 'ışka hıred-mend-i 'aşr iken
İl şimdi menden aldığı pendi maña virür TD 109-2

Âteşin âhumla eyler sen maña teklîf-i bâğ
Bâğ-ban gül-berg-i-ğandânuñ gerekmez mi saña TD 19-2

Kûh-ken Şîrîn'e öz naşın çeküp virmiş firîb
Gör ne câhildür yonar daşdan öziyçün bir rakîb TD 35-1

Azerbaycan Türkçesi				
ETT ¹⁸	AT	TLG	Fuzûlî	Osm.T ¹⁹
-Ur, -Ar ve -r asıl fiil + -A (-I, -U) zarf-fiil + durur -mAkdA	-Ir. -Ur	1. -Ir, -Ur 2. -mAğdA	-Ur, -Ar ve -r -mAkdA	-Ur, -Ar -yor -mAdA -mAkdA

3.7. Zarf-fiilli Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi

Öğrenilen geçmiş zaman çekimi Türkçede, geçmişte yapılmış olan ve yapıldığı anda görmediğimiz, bilmediğimiz bir hareketin anlatılması ve bildirilmesi için bağ vurulan çekim çekimidir. Bu çekim çekli ET'de *-mİş* ekiyle yapılırken ETT'den itibaren ET'den beri varolan *-p* gerundiyumu (BT'de *-Ip*, *-Up*), zarflık fonksiyonunun yanı sıra öğrenilen geçmiş zaman çekimine de katılmıştır (Ergin 1997: 300-301). Bu zarf-fiilin "*basıp turur*" ("*fiil + -p + yard.fiil*") gibi bir yapıda art zamanlı bir "bitiş" ifadesiyle geçmiş zaman bilgisini taşıması, aslen çekimli bir fiile yardımcı bir hareket ifade etmesine

¹⁷ Fuzûlî'nin Türkçe gazellerinde sadece bir örnekte içindeki zaman çekimi için Osmanlı sahasında 15.-16. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan *-mAkdA* ekinin aynı görev için kullanıldığı görülür: bkz. (Karatağ 2005: 804).

¹⁸ Timurtaş 1994: 126, Özkan 2000: 138; Gülsevin 1997: 96-99; Türk 1996: 304-306.

¹⁹ Ergin 1997: 296-297; Türk 1996: 306-308.

rağmen hüküm taşıyan bir fiil çekim unsuru haline gelmesine neden olmuştur (Öner 1998: 156).

ETT’de *-mİş* ekli çekimin yanısıra *-p* ekli (*-Ip*, *-Up*) çekim de öğrenilen geçmiş zaman çekimi için kullanılmıştır. ETT’den sonra Osm.T’de bu çekim nadiren fakat uzun süre kullanılmasına rağmen daha sonra kullanımdan düşmüştür (Ergin 1997: 301), ancak Azerbaycan sahasında zarf-fiilli öğrenilen geçmiş zaman çekimi ikinci bir çekim kanalı olarak kullanılmaya başlamıştır. Bugün Azerbaycan Türkçesinde 1. Gâhılarda sadece *-mİş*’lı çekim, diğer Gâhılarda ise hem *-Ip*’lı hem de *-mİş*’lı çekim kullanılmaktadır (Kartallıoğlu 2007: 206-207; Ergin 1981: 123).

Ayrıca, Azerbaycan Türkçesindeki zarf-fiilli öğrenilen geçmiş zaman çekiminin XVI. yüzyıldan sonra Gâhılara göre farklılık arz ettiği ve *-Ip* ekli çekimin çağdaş Azerbaycan Türkçesinin konu Gâhı dilinde, teklik ve çokluk 2., 3. Gâhılarda kullanıldığı kaydedilmektedir (Mirzezade 1962: 236-239):

ğaxs	Kemiyet	XV ve XVI Esrlerin Yazı Dilinde	Muasır Dilde	
			ğifahi	Yazı
I	Tek	<i>durubam</i>	<i>durmuşam</i>	<i>durmuşam</i>
II	Tek	<i>durubsan</i>	<i>durubsan</i>	<i>durmu(ş)san</i>
III	Tek	<i>durub</i>	<i>durubdur</i>	<i>durmuşdur</i>
I	Cem	-	<i>durmuşuz</i>	<i>durmuşuz</i>
II	Cem	<i>durubsuz</i>	<i>durubsuz</i>	<i>durmu(ş)suz</i>
III	Cem	<i>durublar</i>	<i>durublar</i>	<i>durmuşlar</i>

Fuzûlî’nin Türkçe gazellerinde ise 296 örnekte öğrenilen geçmiş zaman çekimi için *-mİş* eki kullanılsa da (Karataş 2005: 752-762), *-Up*’lu çekimden de 53 örnekte yararlanılmıştır (Karataş 2005: 762-764). Divanın tamamında ise zarf-fiilli çekim Gâhıların Gâhılarına göre çekimi şu şekildedir:

Teklik 1. gâhıs:	<i>-UbAm</i>	10
Teklik 2. gâhıs:	<i>-UpsAn</i>	3
Teklik 3. gâhıs:	<i>-UpdUr</i>	70
	<i>-Up</i>	2
	<i>-UpdUrUr</i>	3
Çokluk 3. gâhıs:	<i>-UpdUrAr</i>	1

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Dolayısıyla Fuzûlî'nin Türkçe Divanında *-mİş* ekinin yanında, teklik 2. ve 3., çokluk 3. Çâııs öğrenilen geçmiş zaman çekimleri için *-Up* ekinden yararlanılması Azerbaycan Türkçesinin Fuzûlî'deki izi olarak değerlendirilmelidir.

ETT ²⁰	Azerbaycan Türkçesi	Fuzûlî	Osm.T ²¹
-mİğ -Up, -Ip+dUr- ²²	TLG: -mİğ,-mUğ -Ip, -Up AT: 1.ğ. -mİğ 2.,3.ğ. -Ip, -Up	-mİğ,-mUğ -Up+dUr	-mİğ,-mUğ -

Fuzûlî'nin Kullanım Sıklığı: 89

Örnekler:

*Ruğ-i zerdüm şal**updur** hancerüñ gözgüsine 'aksın*
Veyâ sîmin bilekde dutduğındur zer-nişân hancer

TDK. 4/14

Her derdsüzden umma Fuzûlî devâ-yı derd
*Şabr eyle ol ki derd vir**üpdür** devâ virür*

TDG. 109/7

*Şâne-veş yüz nâvek-i gam şancı**updur** cânuma*
Tâ esîr-i hâlka-i gîsû-yı müşg-efşânunam

TDG. 181/4, CD 148

3.8. -An Sıfat-fiil Ekinin -dUk Göreviyle Kullanılması

Azerbaycan Türkçesinin önemli özelliklerinden biri de *-An* (geniÇzaman) sıfat-fiilinin *-dUk* (geçmiş zaman) sıfat-fiili göreviyle kullanılmasıdır. Ergin'in, "*-an, -en ve onun aslı olan -ğan, -gen partisibinde eskiden bir hareket ifadesi de vardı. Bugün Türkiye*

²⁰ Timurtaş1994: 121-122; Özkan 2000: 137; Gülsevin 1997: 80-84.

²¹ Ergin 1997: 301.

²² ETT'de , -Up ekiyle yapılan bu çekim daha çok 3. Çâııslarda kullanılmıÇtır. 1. ve 2. Çâııslardaki örnekleri azdır: yazupvan, gelüpsin vb. (Ergin 1997: 301).

Türkçesinde yalnız vasıf ifadesi kalmıştır ve bu fonksiyonu ile sadece partisip yapmaktadır. Halbuki eskiden bu ekin “-dık, -dik” şeklinde bir hareket ifadesi de vardı: adam yiyen ekmek “adamin yediği ekmek” misalinde olduğu gibi.” (Ergin 1981: 93). *Çok* içinde dikkat çektiği -An sıfat-fiilinin hareket hali ifadesiyle kullanılması, Azerbaycan Türkçesinde yaygındır. Hatta, ekin -AndA *Çok* içinde kalıplaşarak zarf-fiilleşmesinin nedeni de budur (Ergin 1981: 140). Güney Azerbaycan Türkçesinde yaygın olduğu söylenen bu özelliğe Kartalhoğlu (2007) değinmemiştir.

Fuzûlî’nin Türkçe gazellerinde -dik/-dUk sıfat-fiil eki 107 (Karataş205: 889-892), -An eki ise 196 örnekte (Karataş2005: 883-889) kullanılmıştır. Azerbaycan Türkçesinin önemli bir özelliği olarak Türkçe gazellerde kullanılan bu 196 örneğin 12’sinin, divandaki Türkçe gazeller dışında kalan türlerde ise 5 örneğin -dUk göreviyle kullanıldığı görülmektedir.

Azerbaycan Türkçesi				
ETT ²³	AT	TLG	Fuzûlî	Osm.T ²⁴
-dUk	-	-dİğ, -dUğ	-dUk	-dik -dUk
-An	-An (-dUk görevinde)	-An	-An (-dUk görevinde.)	-An

Fuzûlî’deki Kullanım Sıklığı: 17

Örnekler:

Ağzûñ eyle tengdür kim söyleşen sâ‘at saña

Gerçi nâzûkdür virür elbette bir âzâr lafz

TDG. 141/2, CD 115

“Ağzın öyle dardır ki konuştuğun zaman sözlerin her ne kadar nazıkse de yine lafız senin ağzını biraz incitir.”

Berg-i gül şanma ki hûn-âbe töken demde gözüm

Nice yaprağa cıger kanı şalup kan itdüm

TDG. 199/5, CD 162

²³ Timurtaş1994: 136; Özkan 2000: 149-150; Gülsevin 1997: 123-124.

²⁴ Ergin 1997: 334-336.

Turkish Studies

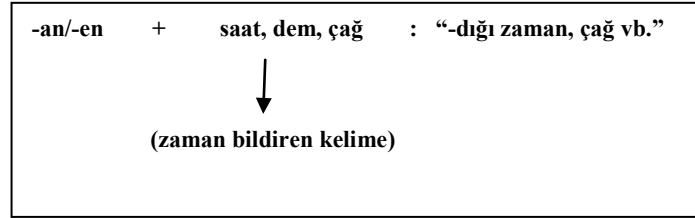
International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

“Bahçede gördüğüm gül yaprağını gül yaprağı sanma. Gözüm kanlı yaş döktüğü zaman birçok yaprağa ciğerimin kanını akıtıp onları kana buladım.”

*Niçün kim hâk-dân-ı ‘âlem-i süflîde ‘âdetdür
Kemân-dâr oğ atan sâ‘at nişânın üstühân eyler*TDK. 36/12

“Bayağı dünyada âdet olduğu için yay tutan (kiğ), ok attığı zaman nıçanını kemikten yapar.”

Örneklerden de görüldüğü üzere, bu kullanımın yapısı Fuzûlî’de genellikle Çu Çkildedir:

Fuzûlî’de -An ekinin, bu yapının dışında da kullanım örnekleri görülmektedir:

*Yâr cevri itmez maña ağıyâr ta‘lîm itmedin
Bi’llâh ağıyâr eyleyen ihsânı yâr itmez maña*
TDG. 16/2, CD 22

“Sevgili, bağlaları ona öğretmeden bana cevretmiyor; Allah’a yemin ederim ki, bağlalarının bana ettiği iyiliği sevgili etmiyor.”

*Rahm it ey şeh dil-i dervîş çeken âhlara
Ki gedâ âhı eşer eyler ulu şâhlara* TDG. 243/1, CD 208

“Ey padişah, dervîşin gönlünün çektığı ahlara acı; Zira fakir dilencinin ahı büyük padişahlara tesir eder.”

3.9. -AndA Zarf-fiil Eki

-An sıfat-fiili ile -da bulunma hali ekinin birleşmesinden oluşan -AndA zarf-fiili Azerbaycan Türkçesinin tipik bir zarf-fiil ekidir. -AndA zarf-fiili, -IncA zarf-fiiline tekabül eden -dlktA anlamına

geldiği için -AndA, -Inca zarf-fiilinin yerini tutmaktadır. “Azeri Türkçesinde bu gerundiyumlaşma şüphesiz yeni bir hadise değildir. Türkçede çok eskiden beri oluşan ve diğer Türk şivelerinde de görülen bir kullanıştır. Azerbaycan Türkçesinin daha başından itibaren bunu görmek mümkündür.” (Ergin 1981: 93).

Osmanlı Türkçesinde zamanla körelen bu ek, günümüz Kuzey ve Güzey Azerbaycan Türkçelerinde kullanılmaya devam etmektedir (Kartallıoğlu 2007: 213; Ergin 1981: 93; Mirzezade 1962: 286-287).

Türkçe gazellerde -Inca, -Unca eki, 19 örnekte karGımıza çıkarken Kuzey ve Güzey Azerbaycan Türkçelerinde kullanılan -AndA eki Türkçe gazellerde 10 örnekte (Karataş 2005: 880-881), diğer nazım Çküllerinde ise 9 örnekte kullanıldığı görölmektedir.

ETT ²⁵	Azerbaycan Türkçesi	Fuzûlî	Osm.T
	TLG: -AndA AT: -AndA	-AndA	-

Fuzûlî’deki Kullanım Sıklığı: 19

Örnekler:

Kazâ yazanda senüñ ismüñe beâ mülkin
Kılur ‘adûlaruñı nevg-i tîguñ ile qalem TDK. 16/20

Yemenden baş çekende mehçe-i râyât-ı iqbâli
Bırahdı tîre toprağa şeh-i hindû-sitan hancer TDK. 4/17

Durgurma yolların yügürüp dutma ey sirişk
Ol serv idende nâz ile bizden yaña hırâm
 TDG. 180/6, CD 148

4. Sonuç:

1. Bu çalışmada çağdaş Azerbaycan Türkçesindeki Çkil bilgisine mahsus 9 özelliğin Fuzûlî’de de kullanıldığı tespit edilmiştir.

²⁵ Timurtaş 1994 ve Özkan 2000’de “Zarf-fiiller” başlıkları altında değinilmemiÇolan -AndA zarf-fiil ekinin, *Dede Korkut*’ta 58, *Danışmendnâme*’de 2 ve *Süheyl ü Nevbahar*’da da iki örnekte kullanıldığı tespit edilmiştir. Dede Korkut’taki örnekler için bkz. Karataş 2006: 146-148.

2. Çalışmada örnekleriyle verilen bu özellikler ve Fuzûlî'deki sıklıkları şu şekildedir:

- a. Yeterlilik Fiilinin Olumsuz Çekimi (-A bil-mA-): 21
- b. Yalın Gömlere Zamir Yükleme Hali Ekinin Gelmesi (-nI): 40
- c. 1. Tip ğahıs Eklerinden Teklik Birinci ğahıs Eki (-Am): 218, Teklik İkinci ğahıs Eki (-sAn): 94
- ç. Göm bildirme Eklerinden Teklik Birinci ğahıs Eki (-Am): 198, Teklik İkinci ğahıs Eki (-sAn): 68
- d. GeniŞ Zamanın Olumsuz Çekimi: Teklik Birinci ğahıs (-mAz-Am): 51, Teklik İkinci ğahıs (-mAz-sAn): 9
- e. ğimdiki Zaman Eki (-yor)
- f. Zarf-fiilli Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi (-Up): 89
- g. -Duk göreviyle kullanılmış GeniŞ Sıfat-Fiil Eki: 17
- ğ. Zarf-Fiil Eki (-AndA): 19

Toplam Kullanım Sıklığı: 824

3. Çık izlerini Hasanoğlu, *Dede Korkut*, Kadı Burhaneddin, Nesimî ve Sultan Ahmed bin Veys'de gördüğümüz Azerbaycan Türkçesi özellikleri XV.ve XVI. yüzyıllardan sonraki siyasî ve kültürel gelişmeler neticesinde belirginleşmeye başlamıştır. Azerbaycan Türkçesinin kullanıldığı sahada doğup büyümüş olan Fuzûlî'de kullanılan bu on özelliğin, sıklık sayıları göz önüne alındığında, Azerbaycan sahasında giderek “koyulaştığı” ve çağdaş Azerbaycan Türkçesinin ayırt edici özellikleri olduğu, ancak bunların Osmanlı sahasında giderek “köreldiği” ve kullanımdan düştüğü görülmektedir.

Osmanlı'nın Bağdat'ı fethinden sonra bölgenin Osmanlı kültür hayatıyla ilişkilerinden dolayı özellikle Fuzûlî'nin Osmanlı devlet adamlarına sunduğu kasidelerinde, *Şikâyetnâme* adlı meşhur eserinde, *Leyla ile Mecnun* mesnevisinde ağırlıklı olarak Osmanlı Türkçesinin özelliklerini kullandığı göz önüne alındığında, çalışmamızda değerlendirdiğimiz bu on özelliğin, Fuzûlî'nin, yaşadığı coğrafyanın ürünü olan kendi ağız özelliklerini şiirlerinde Türkçe söyleyişi kuvvetlendirmek için kullanma çabası olarak değerlendirilebilir.

4. Yine de Fuzûlî'deki Azerbaycan Türkçesi izlerinin tamamının bunlardan oluşmadığı bir gerçektir. Bu tespitin tam

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

olabilmesi için Fuzûlî'nin sadece *Türkçe Divanı* değil, eserlerinin tamamı ses, söz varlığı, söz dizimi ve anlam açısından da değerlendirilmelidir.

5. Son yüzyılda siyasî, kültürel, ekonomik vb. nedenlerle birbirinden kopan ya da kopartılan Türk lehçelerinin özellikle XIII-XV. yüzyıllar arasındaki görünümüne bakıldığında, dönemin Çar ve yazarlarının bu lehçelere mahsus özellikleri karışık olarak kullandıkları görülmektedir.

Türk dili tarihinde karışımıza çıkan iki büyük Türk lehçesi olan Doğu ve Batı Türkçelerini kullanan Çarlar ve yazarlar, mensubu bulundukları edebiyat geleneğinin imkânları ölçüsünde ve özellikle de siyasî ve sosyal olayların etkisiyle dil etkileşiminde bulunmuşlardır. Bu etkileşimde elbette coğrafi Çarlar öncelikle etkili olmuştur, diyebiliriz. Dolayısıyla, Türk dili ve edebiyatı tarihinde Türkçeye hizmet etmiş Çar ve yazarların farklı ağızlardan etkilenme durumları tespit edilmelidir. Bunun yapılabilmesi için tüm Çar ve yazarlar öncelikle dil açısından ayrıntılı bir şekilde değerlendirmeye tâbi tutulmalıdır.

Bu çalışmalarda “ağız haritaları” çıkarılmalı, bu veriler -örneğin ETT için değerlendirildiğinde- bu dönemin yazı dilinin ağırlıklı olarak hangi ağız temelinde oluştuğu ve bu ağız özelliklerinin hangi Çar ve yazarlarda koyulaşmış köreldiği tespit edilmelidir. Böylece dille şekillenen edebiyatın hangi geleneğe dayandığı, hangi düğüm dünyasının ve iklimin ürünü olduğu tespit edilebilecek, edebiyat incelemeleri de bu özellikler göz önüne alınarak yapılabilecektir. Aksi takdirde, edebiyatta yapılan sınıflandırmaların tamamı kişisel tercih boyutunu aşmayacak ve göreceli olmak nedeniyle de bilimlik olma özelliğinden çıkacaktır.

KAYNAKÇA

- AKAR, Ali, (2005), *Türk Dili Tarihi*, Ötüken Yayınları: 597, İstanbul.
- AKAR, Ali, (1997) *Mirkâtü'l-cihâd*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- AKPINAR, Yavuz, (1994), *Azerbaycan Edebiyatı Araştırmaları*, Dergah Yayınları: 150, İstanbul.
- AKYÜZ, Kenan, vd., (1958), *Fuzûlî, Türkçe Dîvân*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- BURAN, Ahmet, (2008), *Makaleler: Turkish Studies Series: V.*, Ankara.
- DÖLAÇAR., Agop, (1957), “Türk Lehçelerinin Meydana Geliğinde Genel Temayüllerin Koyulması ve Körlenmesi”, TDAYD-BELLETEN, TDK Yayınları), Ankara.
- DÖLÇÖN, Cem, (2001), *Studies on Fuzuli's Divan/Fuzûlî Divanı Üzerine Notlar*, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University.
- ERCİLASUN, A. Bican, (2007), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları: 603, İstanbul.
- ERCİLASUN, A. Bican, (1988), “Batı Türkçesinin Doğuşu”, Uluslararası Türk Dili Kongresi, Ankara.
- ERGÖN, Muharrem, (1981), *Azeri Türkçesi*, Ebru Yayınları: 9, İstanbul.
- ERGÖN, Muharrem, (1997), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, (1961), *Fuzûlî Divanı*, Çıkılap Kitabevi, İstanbul.
- GÜLSEVİN, Gürer, (1997), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yayınları: 673, Ankara.
- KAFESOĞLU, İbrahim, (1998), *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Yayınları: 376, İstanbul.
- KARAHAN, Abdülkadir, (1996), “Fuzûlî”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 13, s. 240-246, İstanbul.
- KARAHAN, Leyla, (2006), “Eski Anadolu Türkçesinin Kuruluşunda Yazı Dili-Ağız Çiğirisi”, Turkish Studies (Ed. Mehmed Dursun Erdem), www.turkishstudies.net (ET:15.07.2009)
- KARAĞAH, Zariye Çiğirici, (2006), *Dede Korkut Hikayelerinde Sıfat-füller ve Zarf-füller*, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars.
- KARATAĞ, Mustafa, (2005), *Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'nın Söz Varlığı*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- KARTALLIOĞLU, Yavuz; YILDIRIM, Hüseyin, (2007), “Azerbaycan Türkçesi”, Türk Lehçeleri Grameri, Akçağ Yayınları, Ankara.

- KORKMAZ, Zeynep, (1992), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları: Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep, (1995), “Fuzûlî’nin Dili”, *Türk Dili Dergisi*, TDK Yayınları, S. 517 (Ocak), Ankara, s. 71-80.
- KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuad, 1988, “Fuzûlî”, *Şam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, C. 4, İstanbul, s. 686-699.
- MANSUROĞLU, Mecdut, (1951): “Anadoluda Türk Yazı Diünün Baçama ve Gelişmesi" İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi IV, İstanbul, s. 216-229.
- MAZIOĞLU, Hasibe, (1997), *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, TDK Yayınları: 665, Ankara.
- MİRZEZADE, Hadi (1962), *Azerbaycan Dilinin Tarixi Morfologiyası*, Azerbaycan Dövlət Tədris-Pedagoji Edebiyyatı Gəçiriyatı, Bakı.
- ÖNER, Mustafa, (1998), *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, TDK Yayınları: 703, Ankara.
- ÖNER, Mustafa, 2007, *Tunca Kortantamer İçin*, Ege Üniversitesi Yayınları, Edb. Fak.Yay. No:6, s. 447-464, İzmir.
- ÖZKAN, Mustafa, (2000), *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- ÖZKAN, Nevzat, (2003), *Türk Dilinin Yurtları*, Akçağ Yayınları:451, Ankara.
- SÜMER, Faruk, (1992) *Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- TARLAN, Ali Nihat, (1985), *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 640, Ankara,
- TÖMURTAĞ, Faruk Kadri, (1994), *Eski Türkiye Türkçesi*, Enderun Kitabevi: 42, İstanbul.
- TÜRK, Vahit, [1999] (1996), “Türkçede gimdiki Zaman Kavramı, Çekimleri ve Ekleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, TDK Yayınları, Ankara, s.291-340.
- ÜÇEL, Ahmet, (2007), *Tevârih-i Âl-i Osman”da Ağız Özelliklerinin Değerlendirilmesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

KISALTMALAR

AT	:ERGÖN, Muharrem, (1981), <i>Azeri Türkçesi</i> , Ebru Yayınları: 9, İstanbul.
AzT	:Azerbaycan Türkçesi
BT	:Batı Türkçesi
CD	:Cem Dilçin, (2001) , Studies on Fuzuli's Divan/Fuzuli Divanı Üzerine Notlar, (=The Department of Near Eastern Languages and Civilizations), Harvard University.
ET	:Eski Türkçe
ETT	:Eski Türkiye Türkçesi
G.	:Gazel
K.	:Kaside
Kt.	:Kıta
Mur.	:Murabba
Osm.T	:Osmanlı Türkçesi
Tc.B.	:Terci-i Bend
TD	:AKYÜZ, Kenan, vd., (1958), <i>Fuzûlî, Türkçe Dîvân</i> , Türkiye Cumhuriyeti Bankası Yayınları, Ankara.
TLG	: KARTALLIOĞLU, Yavuz; YILDIRIM, Hüseyin, (2007), "Azerbaycan Türkçesi", Türk Lehçeleri Grameri, Akçağ Yayınları, Ankara.
TT	: Türkiye Türkçesi

TARİHÎ TÜRK LEHÇELERİNDE RENK ADLANDIRMALARI

*Salim KÜÇÜK**

ÖZET

Edebiyat, sosyoloji ve sanatın inceleme alanına giren renk kavramı ülke, coğrafya, iklim, yaşam tarzı, ekonomi, siyaset, düşünce ve inanç boyutunda toplumdan topluma farklılık gösterir. Son derece zengin, canlı, yaratıcı ve çeşitlilik gösteren bir renk kültürüne sahip olan Türkçede kültür ve medeniyet bağlamında renk kavramı da zamana bağlı olarak değişime uğramıştır.

Tarihî Türk lehçelerindeki renk adlarını tasvirî bir yöntemle köken yönünden incelemeyi amaçlayan bu çalışmada Eski Türkçe, Orta Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesine ait belli başlı yazılı eserler incelenerek bunlarda yer alan renk adları tespit edilmiş ve renklerin özellikleri üzerinde durulmuştur. Pekiştirme, benzerlik ve isim-fiilden oluşturulmuş renk adlandırmaları ise var olan renklerle ilişkili oldukları için inceleme kapsamına dahil edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Renk Adları, Tarihî Türk Lehçeleri, Eski Türkçe, Orta Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi.

COLOR NAMINGS REFERRED TO THE HISTORICAL TURKISH DIALECTS

ABSTRACT

The concept of colour, that takes place in the scope of literature, sociology and art, differs from a

* Yrd. Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sakucuk@hotmail.com

society to another on the subjects of climate, life-style, economy, politics, thought and belief. The rich, vivid, creative and variable concept of colour in Turkish language has been subjected to many changings in the course of time by the context of culture and civilization.

This study referred to the Turkish dialects aimed at examining the names and the origins of the colors in a descriptive way. Meanwhile, some major written works belonging to the Old Turkish, Middle Turkish, Old Anatolian Turkish and Ottoman Turkish have been examined in detailed and the existing color names have been identified and emphasized. The namings in the shape of gerundial, reinforcement and similarities have not been included in this review as they are associated with the existing colors.

Key Words: Color names, historical Turkish dialects, Old Turkish, Middle Turkish, Old Anatolian Turkish, Ottoman Turkish.

Giriş:

Göktürk Yazıtlarından günümüze bazı renk adları zamanla yerlerini Türkçe veya yabancı dildeki bir sözcüğe bırakarak kaybolmuş, bazıları küçük ses değişikliklerine uğramış, bazılarının anlamı daralmış, bazıları da değişimsiz varlıklarını korumuştur. Örneğin *ak* kelimesi yazı dilinde ve ağızlarda kullanılmakla beraber Arapçadan alınma *beyaz*, kelimesine göre kullanım sıklığı azalmıştır. Aynı manadaki *örün/ürün/yörün* sözcüğü ise günümüze ulaşmamıştır. *Yaşıl*¹ kelimesi *yeşile* dönüşümleri Türk lehçelerinde “yüce, mavi, boz, çal, ala, gri, yeğil vb.” kavramları karşılayan *kök* kelimesi zamanla hem anlam daralmasına uğramış hem de *Çekil* değişerek yerini Arapça *mavi*’ye bırakmıştır. Buna karşılık *kara* ve *siyah* sözcükleri eğer anlamlı olarak varlıklarını bugün de sürdürmektedir.

Türk lehçelerinde aynı rengin farklı sözcüklerle karşılanması, renk bildiren sözcük sayısının da artmasına yol açmıştır (Çağatay 1961:43). Örneğin; *kara* renginin Türk lehçelerinde *kara kır*,

¹ Clauson’a (1972:978) göre *yağıl* kelimesinin kökü *ya:ş* veya **yaşıl*’dır. Taze bitki rengi manasına gelir. *Yağıl/yeğil/yeğil/yeğil* gibi değişik yazım biçimleri vardır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

kara kıyma, kara toru, kara yağız, kara yağızrak, karacu, karaça-karaca, karaçalı, karaçkı-karaşkı, karaçman, karakök, karakören/karaküröñ, karakuşıl, karala, karalav, karalçın, karaldım, karaman, karamsı, karamsılık, karamtı-karamtık-karamdık-karamtuk-haramdık, karamtık kızıl, karamtıl, karamtırak, karamtul-karamtıl, kararak, kararınçkı-kararınkı, karasığı-karasağı, karasımak-karazımak, karasıman-karazıman-karazıban, karaşın, karatul, karavuz, karasū/karazū gibi değişik kullanımları vardır (Banguoğlu 1957:14, 18, 23, 26, Eckmann 1960:46, Çağatay 1961:44, Orucov 1966, Tarama Sözlüğü 1969: 2267, 2268, Yudahin 1988, Deny 1995, Tekin 1995, Kaymaz 1996, Hacıeminoğlu 1997:69-70, Aksu ve IĞk 1997, Ganiyev vd. 1997, Ahmetyanov 1998, Tavkul 2000, Gülensoy 2004, Johanson 2004:9, 11, 16, Necip 2005.). Rengin *kara* renginden türetilmiş *karal-* Çkili ile sıfat ve mecazi kullanımı da dikkate alındığında *kara* kelimesi ile ilgili sözcük sayısının arttığı görülmektedir. Bu durum, Türkçede renklerin sayısının tam olarak tespit edilmesini güçleştiren önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkçede renk adlarının Çkil ve anlam yönünden iki Çkilde türetildiği görülür:

1. Şekil Yönünden:

a. Ek almamış temel renk adları: *ak/beyaz, boz, kara/siyah, al, ala, kızıl, kırmızı, kök/mavi, sarı/sarı, yeşil/yeşil* vb.

b. Bazı temel renklerden pekiştirme hecesiyle oluşturulmuş renkleri: *apak, kapkara, kıpkızıl, köbkök/kömkök (masmavi), sapsarı, yemyeşil* vb.

c. Çeşitli eklerle veya nispet i'isiyle oluşturulmuş "Benzerlik Sıfatı" Çklindeki renk adları: Örneğin + *aç* (bozaç), + *(a) mık* (bozamık), + *Ca* (alaca), + *cak* (koşurcak), + *cem* (gügelcem), + *Çil* (akçıl, gökçül), + *çin* (kökçin), + *dav* (kızıldav), + *dırak* (kızıkdırak), + *Gil* (bozgıl), + *gilt* (sargilt), + *gine* (kökgine), + *hıl* (akhıl), + *lav* (kubalav), + *(ç) man* (karaçman), + *mık* (sazmık), + *(X) mtı* (karamtı), + *(X) mtir* (kökimtir), + *(X) mtrak* (sarımtırak), + *(X) mtUk* (bozumtuk, karamtık), + *tUl* (köktül), + *(X) mtUl* (karamtul), + *rAk* (bozrak, göğrek), + *saGı* (karasığı, kızılacağı), + *sı* (kızılsı), + *sıg* (kızılsıg), + *(X) msı* (sarımsı), + *sıl* (aksıl), + *(X) msIl* (ağımsıl), + *SıMaN* (kızılsıman), + *sov* (bozumsov), + *Sū* (karasū, kızılzū), + *şa* (konırça), + *şil* (kökçil), + *tal* (kızımtal), + *Tik* (sarımtık) vb. ; Eflatuni, laciverdî, siyahi (Banguoğlu 1957:13-27, Kaymaz 1996).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

d. Bazı temel renk adlarından isim-fiillerle oluşurulmuş renkler: *ağarmak, allanmak, bozarmak, göğermek, kararmak, kızarmak, morarmak, sararmak, yeşermek* vb.

2. Anlam Yönünden:

a. Tabiattan somutlaştırma yoluyla yapılmış renk adları: *baklaçiçeği, bal rengi, çivit mavisi, deve tüyü, gül kurusu, güvercinboynu* vb.

b. Hayvanların (at, öküz, inek, köpek, tavuk, yılan vb.) özellikle atların kıllarının rengini (don) ve nişanlarını belirtmek için kullanılan renk adları: *akboz, süt kır, demir boz, doru, konur, kuba; ala bacak, bakla kır, küren, sekül* vb.

c. İnsan teni ve göz rengi için kullanılan renk adları: *esmer, karaşın, yağız, kırçıl, kumral; çakır, ela* vb.

Türkçede kavram, anlam, işlev, değer, kullanım sıklığı gibi çeşitli araştırmalara konu olan renkler üzerine sınırlı sayıda araştırma ve inceleme yapılmıştır. Yabancı Türkologlar tarafından en kapsamlı çalışmayı lehçeleri içine alacak şekilde Cirtautas (1961), renklerin sembolik değerleri üzerine Gabain (1968), duygu değerleri üzerine Gogiaçili (2003) yapmıştır. Onları Çağatay (1961, 1978), Baçkan (1970), Bingöl (1973), Davaz (1991), Akdoğan ve Aydın (1995), Kafalı (1996), Karabağ (1996), Genç (1996, 1999), Heyet (1996), Nerimanoğlu (1996), Nurmehmet (1996), Kaymaz (1996, 1997), Ayvazoğlu (2001), Kırımhan (2001), Topçu (2001), Durmuş (2001), Cankara (2002), Rayman (2002), Kubatbek (2003), Gözaydın (2003), Karadoğan (2004), Bayraktar (2003, 2004, 2005, 2006a, 2006b, 2009), Akar (2006), Meskhidze (2006), Yıldırım (2006), Karademir (2007), Eren (2008), Güfta (2009), Küçük (2009, 2010) gibi Türk ve yabancı araştırmacılar izlemiştir.

Bu çalışmada ağırlıklı olarak ana renk adları ile tabiattan somutlaştırma yoluyla yapılmış renk adlarının kökeni ve tarihî gelişimleri üzerinde durulacaktır.²

1. Eski Türkçe

1.a. Köktürkçe

² At donları ve nişanları başlıbaşına bir konu teşkil ettiğinden ve tarafımızca daha önceden incelendiğinden (Küçük 2009) burada ayrıntılı bir şekilde üzerinde durulmayacaktır.

Renk kavramının *öñ* kelimesiyle karşılandığı Göktürk Yazıtlarında karğımıza çıkan renk adları genellikle Türkçe olup sayıları oldukça sınırlıdır. *Ak* (ak, 'beyaz' = ak adgır, ak at, Ak Sub, Ak Termel), *boz* (boz at), *esri* (tekir renk, kaplan renkli, iki renkli; çaar), *kara* (kara, siyah = kara bodun, kara turgis, kara kiğñ, kara terim, kara sub, kara yotulkan, Kara Bulak, Kara Köl, Kara Kum, Kara Kamag Bodun), *kızıl* (kızıl, kırmızı = kızıl kan), *kök* (mavi, yeğl, boz, gri, gök rengi, lâcivert; kök tengri, kök öng, kök Türk, kök kögmen), *sarğ* (sarı = sarıg altun), *torg* (doru, torıg at), *örün* (ak, beyaz = örün kümüğ,), *yagız* (mavi 'kök' karğı yeryüzü, yağız, kızılımsı, kahverengi, kara, kızıl ile kara arası renk = yağız yer; yağız at), *yaşıl* (yeğl = Yağl Ögüz = Yeğl veya Sarı nehir), *yegren* (kestane rengi = yegren at) yazıtlarda geçen bağıca renklerdir (Orkun 1936, Clauson 1972:643, 847, 909, 978, Kubatbek 2003: 16-20, 25, Ergin 2004, Ercilasun 2004:193, Gömeç 2007:1283-1296, User 2009:183-184).

Bu dönemde beyaz karğılığı *ak* ve *örün*; siyah karğılığı *kara*; kızılımsı, kahverengi, kara, kızıl ile kara arasındaki renk karğılığı *yagız*; Harezmi-Kıpçak döneminde Arapçadan dilimize geçmiğ kırmızının yerine Türkçe *kızıl* kelimesinin kullanıldığını görüyoruz. Yazıtlarda iki yerde geçen *kök tengri* (mavi gök), "yüce/yüksek gök" veya "gök sema" ifadesi zamanla değışime uğrayarak "Gök Tanrı" Gölünde kalıplağmaya sebep olmuştur (Kayra 1996:146-147, Doğan 2001:25, 26). *Oğuz Kağan* destanında da karğımıza çıkan *kök* kelimesi ise *yüce*, *mavi*, *boz*, *gök* (renk) ve *sema* gibi anlamlara gelir. Burada dikkati çeken en önemli husus *yeşil* karğılığı olarak *yaşıl* kelimesinin de bulunması ve *kök* kelimesinin mavi yanında yeğl vb. renkleri de içermesi ve onların yerine kullanılmasıdır. Bu dönemde karğımıza çıkan ve tekir renk, kaplan renkli, iki renkli manalarına gelen *esri* sözcüğünün ise Harezmi-Kıpçak dönemine kadar kullanıldığını görüyoruz.

1.b. Uyğur Türkçesi

Uygur dönemi eserlerinde *ak* (beyaz, kır at), *al* (kızıl), *ala* (rengarenk, benekli, alacalı, lekeli), *razvrt/rajiravart/rajıvart/arjawrt/aşırvat* (lacivert), *esriñü* (alaca), *esri* (lekeli, benekli, tekir renk, kaplan renkli, iki renkli), *boz* (*bod*)/*moz* (gri, boz, kır rengi), *kara*, *karag u/karaku* (kara, siyah), *kızıl*, *kızıl/kızıl* (kırmızı), *kök* (gök, mavi ya da yeğl, gök rengi, sema), *sarğ* (sarı), *şbara* (alaca renkli), *ürün/ürüg/yürün*, *örün*, *yörüng* (açık renkli, ak, süt ya da gümüğrengi), *ürün esri* (benekli beyaz), *yagız* (yağız, esmer, koyu renkli, kara), *yaşıl*, (yeğl),

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

*yipin/yipün/yipkün/yibün/yüpün*³ (menekşe rengi veya mor, kırmızı) karğımıza çıkan bağıca renk adlarıdır (Orkun 1938, Çağatay 1963, Clauson 1972:656, 773, 875-876, Tekin 1986a, Gabain 1988, Caferoğlu 1993, Kaya 1994, Hamilton 1998).

Renk kavramının *öñ* ve *boy* kelimeleriyle karğılandığı Uygur Türkçesinde kırmızıyı karğılayan *kızıl*'ın yanında *al*, *ala* ve *kızıl/kizkil* gibi yeni renk adları karğımıza çıkmaktadır. *Kizkil* Brahmicidir (Gabain 1988:281). Kelime Eski Anadolu Türkçesinde *kızıl* şeklinde olup Tarama Sözlüğü'nde (1969:2538) karğılığı "kırmızımtırak" şeklinde verilmiştir. Menekşe rengi, mor veya kırmızının karğılığı olarak bu dönemde *yibün/yüpün/yipin/yipün/yipkün/yipgil/yipgin/yepün/epgin/ipgin/ipkin/şipgin* gibi değişik yazımlarına rastladığımız yeni bir renk adı karğımıza çıkmaktadır (Clauson 1972:875-876). Kelimenin Harezmi-Kıpçak Türkçesindeki *ipkin* şekli günümüz Karayim Türkçesinde de kullanılmaktadır (Kowalski 1996:62).

Boz'un *moz* olmasını kelime başı b->m- dönüşmesi olarak açıklayabiliriz. Alaca renkli manasına gelen *şbara* (ğbara) ile lacivert manasına gelen *razvrt/rajıravart/rajıvart/arjawrt* (rajāvarta) *aşırvat* gibi kelimeler bu dönemde Uygurcaya sınırlı miktarda girmiş Sanskritçe kökenli kelimelerdir (Caferoğlu 1993:13, 126, 142).

Beyaz manasına gelen *ürün* kelimesinin başındaki /ö-/ > /ü-/ değişimini daralmayla; kelime başındaki y- ünsüzünü ise türemeyle açıklayabiliriz. Çünkü kelime Köktürkçede *örün* şeklindeyken Uygur Türkçesinde *ürün/ürüg/yürün*; Karahanlı Türkçesinde ise *örüng/ürün* olarak karğımıza çıkmaktadır. Halaç Türkçesinde ise *ak* kelimesine karğılık kullanılan *ürün* kelimesinin başına h- ünsüzünün getirilmesiyle oluşmuş *hirin* şeklinde rastlıyoruz (Gülsevin 1987:176, 191). Eski Doğu Türkçesi ve devamı olan Türk lehçelerinde kelime *yürün* ve *ürün* şekillerinde olmakla birlikte Arapça „beyaz“ın Türkçe karğılığı olarak, yayılan hemen bütün lehçelerimizde *ak* kelimesi bulunmaktadır (Gülsevin 1987:196, Gülsevin 1998). Bu dönemde aynı zamanda *esri* kelimesinin yanında *esriü* ve *kara*'nın yanında *karğıu/karaku* gibi yeni yazım şekillerine de yer verildiğini görüyoruz.

Ak ve *kara* renkleriyle ilgili olarak Uygur Yazması bir ağıtta şu mısralara rastlıyoruz (Tekin 1986b:109-110):

³ Clauson'a (1972:876) göre Kuzey-Batı lehçelerinde *ipkin* kızıl, mor karğılığı kullanılmıştır.

<i>Aklar bulut</i> örlep kükirep	<i>Ak bulutlar</i> yükselip gürleyerek
Alkuka mu kar yağurur	Her tarafa kar mı yağıdırıyor?
Ak bir saçlığ karı anam	(Yoksa) ak saçlı (o) yağı anam
Açıyu mu yağarın akıdur	Kederinden göz yağı mı döküyor?

<i>Karalar bulut</i> örlep kükirep	<i>Kara bulutlar</i> yükselip gürleyerek
Kar mu yamgur ol yağurur	Kar mı, yağmur mu yağıdırıyor?
Karı yağığ ol anam	(Yoksa) o ihtiyar, yağı anam
Kayguda mu yağın akıdur...	Kederden mi göz yağı döküyor?...

giirde görüldüğü üzere Eski Uygurcada, renk adlarıyla oluşurulmuş sıfat tamlamalarında *aklar bulut*⁴ (ak bulutlar), *karalar bulut* (kara bulutlar) örneklerinde olduğu gibi renk bildiren kelimelerden sonra + lar çokluk eki getirilmiştir (Tekin 1986b:112). Eski Uygurcadaki *altun öñlü* (altın renkli), *yagız yir* (kara toprak) gibi sıfat tamlamaları ise bugünkünden farklı değildir (Gabain 1988:62, 124, 125).

2. Orta Türkçe

2.a. Karahanlı Türkçesi

Kutadgu Bilig, Dîvânü Lûgati't-Türk, Atabetü'l-Hakayık, Divan-ı Hikmet gibi önemli yazılı eserleri kapsayan Karahanlılar dönemindeki başlıca renk adları şunlardır: *Ak, al, ala, ar/or* (kestane rengi, kumral, konural), *arsal* (kumral, konur al), *arsık/arsıl* (kestane rengi, kumral, konur al), *bayın*⁵ (koyu kırmızı gelincik çiçeği rengi, koyu kırmızı, kızıl, erguvan renginde olan, menekşe rengi, konur, koyu kırmızı), *boz, çakır* (mavi, mavi-gri, gök gözlü, çakır gözlü, çakır), *çal* (alaca, kır, siyah ve beyaz karışımı renk), *çımak* (pek ak, beyaz), *çibek* (pas rengi, kına rengi), *çubar* (ala, alaca), *esri* (tekir renk, kaplan rengi), *esri yıştığ* (alaca), *habes* (siyah ile beyaz arası, koyu esmer renk), *kara* (kara, karanlık), *kızıl* (kızıl, kızıl renk, kırmızı), *kızılgül, kır* (kır rengi), *kırgıl* (gri saçlı, orta yağı olan kimse, kırıl), *kırtış* (yüz rengi, yüz), *koñur* (kestane rengi), *kök* (gök rengi, mavi, gri mavi, yeşil, lacivert), *kuba/kupa* (sarıнын hafif koyusu, kumral), *kula* (kula renk), *örüng/ürün* (ak, beyaz), *sarığ/sarığ* (sarı,

⁴ *Aklar bulut örlep* ifadesi Clauson'da (1972:75) *ak bulut örlenüp* şeklinde. Bk. Ak maddesi.

⁵ Clauson'a (1972:386) göre Kağırlı'nın yanlış olarak *yipin* (yipgin) karışığı verdiği renktir. Bulgatu'l-mustak'daki karışığı *boyın*'dir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

sarı renk), *sapsarığ/sapsarığ* (herhangi bir sarı renk, sapsarı), *siyah* (kara), *surh* (kızıl, kırmızı), *şasut* (kır, alaca), *tığ* (Kırmızı ile doru arasında bir renktir, genellikle hayvan isimlendirmelerinde kullanılır. Örneğin; Tığ at, tığ koyun gibi.), *tüm kara* (düz kara renk), *yagız/yağız* (yağız, kızıl ile kara arası renk, menekşe renkli), *yaşıl/yeşil*, *yipgin/yipkin/yipkil/yipin/yipün/yepün/yepin/yepkil/yepkin* (lotus çiçeğinin rengi, parlak kızıl, koyu kırmızı, kızıl, mor, menekşerengi, fîrfiri; erguvan renginde olan, konur, koyu kırmızı; köğüçkızıl, kızgılt köğüç, *zerd* (sarı) (Arat 1947, Arat 1959, Clauson 1972:654, 683, 708, Tekin 1986b, Dilâçar 1988, Atalay 1998a, Atalay 1998b, Atalay 1998c, Eraslan 2000, Kubatbek 2003: 29-33, 48, Arat 2006).

Renk kavramının *bodug*, *boy*, *öñ*, *kırtış*, *tü*, *tüs* gibi kelimelerle karıştığı ve İlamiyetin kabul edildiği bu dönemde Arapça renk adları yerine *siyah*, *surh* ve *zerd* gibi Farsça renk adlarının edebiyat yoluyla Türkçeye girdiği görülmektedir (Arat 1979:251, 362, 476, 481). Derisinin rengi çok koyu esmer olan kimse manasındaki *habeş* ise Arapçadır.

Donu kırmızı ile sarı arasında at manasına gelen ve “kumral, konur, kestane” renklerini karıştıran *ar* ve *or* kelimeleri ile ilgili olarak *Divanü Lügâti’t Türk*’de *arsal* ve *arsıl* sözcükleri yer almaktadır (Çağatay 1961:45). Ğim olan *arsal* veya *arsıl* kelimelerinde + sal ve + sıl ekleri yer bildiren kumsal kelimesinden farklı olarak daha çok benzerlik ifade etmektedir (Ergin 2004:178). Bu konuda Banguoğlu (1957:27) Göye demektedir: “Eski Türkçede –si-benzerlik fiillerine muvazi bir *-ti- benzerlik fiilleri olmalıdır. Çağatayca *köktül*, Özbekçe *aktul* Ğekli Eski Türkçe *arsıl*, Kazan lehçesinde *aksıl* Ğekli muvazi olarak *-ti- fiillerinin bir mahsulü saymak istiyoruz.”

Divanü Lügâti’t-Türk’de *kırçıl*’ın karışığı olarak verilen *kırğıl* kelimesi Türkiye Türkçesi ağızlarında “kır saçlı insan ya da kır tüylü hayvan”; “yüz rengi, yüz” manasına gelen *kırtış* kelimesi *kırtıs* Ğekliyle “kır sakallı adam ve yüzü, boynu buruğukadam”; çal kelimesi ise “alaca, ala renk, kül rengi” manalarında günümüzde de kullanılmaktadır. Buna karışık *bayın*, *çımak* ve *çubar* gibi kelimeler bugün Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmamaktadır.

Karahanlı Türkçesinde kullanılan ve diğer lehçelerde de rastladığımız *konur*, *kuba/kupa*, *kula*, ve bunlara ek olarak *tığ*, *yağız* gibi renk adları aynı zamanda atların kıllarının rengini ifade etmek için kullanılan kelimelerdir. Kutadgu Bilig’de *kızıl* rengiyle ilgili bağıca kelimeler *kızıl*, *kız* (od), *kızgı* (kızıl renk), *al* ve *yepün*’dür (Kubatbek 2003: 40). Bu dönemde tabiattan somutlaştırma yoluyla

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

yapılmış renklerin belki de ilk örneği diyebileceğimiz tek kelime *kızılgül*'dür.

2.b. Harezm-Kıpçak Türkçesi

Mukaddimetü'l-Edeb, Codex Cumanicus, Kitâbü'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk, Tuhfetü'z-zekiyye, İbni Mühennâ Lûgati, Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lûgati't-Türkiyye, Kısasü'l-Enbiyâ, Muînü'l-Mürîd, Nehcü'l-Ferâdis, Süheyl ü Nevbahar, Husrev ü Şirin gibi eserleri barındıran bu dönemde Çu renklere yer verildiğini görüyoruz: *ag/ağ/ah/ak* (beyaz), *ak boz* (donu tamamıyla beyaz at), *al, ala, alabula* (alaca bulaca), *alaca* (ala), *alçal* (ala renkli, çil), *atlug* (pembe), *boz* (göy rengi, kır), *boz-ah* (gri), *boğday/boday emlü/buğday emlü* (buğday renkli, esmer), *bulaca* (alaca, bulaca, karığk renkli), *çakır* (mavi), *çal* (ala renkli, çil), *çeber/çeper* (beyaz benekli), *çımak* (bembeyaz), *çıpar* (kula renkli hayvan), *dargıl* (koyu krem rengi), *dor/doru/dorluk/togru/tori/toru* (koyu kahverengi, hurma rengi), *duval* (ala-bula), *egir/eygir* (siyah renkli at), *enlik/enilik* (kırmızı, kızılık), *esmer* (buğday renkli), *evrek* (yeğil), *gök* (mavi), *hızır* (yeğil), *ipkin* (menekĖe rengi), *kök, kara, kara yağız/kara yaguz/kara yavuz* (esmer, kara yağız), *kırgıl* (kırçıl), *kırmızı, kızıl, kızılça* (kırmızıca), *kola/kula* (açık kahve rengi, atlarda genellikle siyah yele ve kuyruk manasına gelir), *kongur/koņor/konur* (koyu kestane veya kestane rengi, kumral, krem rengi), *kök* (açık mavi, mavi, göy), *kovu* (toprak, toz rengi), *kuba* (sarı, soluk sarı, soluk gri, at veya sığır için boz renk, bozkır veya toprak rengi), *kumral* (kumral, konur), *mey-gûn* (Ėrap renginde kırmızıya çalan renk), *mor, nil* (mavi, lacivert), *oy/uy* (yağız don), *öbtek* (alaca), *kehrüba* (açık sarı, kızıl arası, amber rengi), *sarığ/sarı/saru* (sarı), *saruca, sarışın, timür boz* (demür boz: demir kır), *ürün* (beyaz), *yağız/yağız/yavuz* (kahverengi, esmer), *yaşıl/yeşil, yeñ* (kırmızılık, kırmızı) (Caferoğlu 1931, Clauson 1972:581, 617, 639, Dilçin 1991, Toparlı 1992, Yüce 1993, Battal 1997, Hacıeminoğlu 1997:69-70, Ata 1997, Ata 1998, Hacıeminoğlu 2000, Toparlı 2003, Gökdağ ve Türkmen 2004, Toparlı vd. 2007, Toparlı ve ArgunĖah 2008).

Bu dönemde menekĖe rengi yerine kullanılan *ipkin*'in yanında pembe karĖlığı *atlug* gibi yeni bir renge ve *al, ala, kızıl*'dan sonra Türkiye Türkçesi ağızlarında "yüze sürülen kırmızı boya" ve allık manasına gelen *enlik* ile ilk defa Arapça *kırmızı* ve *mor* renklerine yer verildiğini görüyoruz. Farsça *nîl*, ve *kehrüba* da bu dönemde dilimize giren yeni renklerdir.

Karahanlı döneminde olduğu gibi bu dönemde de at donu olarak kullanılan *ak boz, doru, eygir, kuba, kara yağız, kula, koņur,*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

demür boz, yağız gibi renk adlarına yer verilmiştir. Türkçe *buğday emlü* ve Farsça *mey-gûn* ise bu dönemde tabiattan somutlaştırma yoluyla yapılmış renklendir.

2.c. Çağatay Türkçesi

Muhakemetü'l-Lügatayn, Abuşka Lügati, Senglâh, Lügât-i Çağatay ve *Türkî-i Osmânî* gibi önemli eserleri barındıran Çağatay Türkçesinde karımıza çıkan renkler şunlardır: *ag/ağ/ ak, ahdar* (pek yeşil, yemyeşil), *ahmer* (kırmızı, kızıl), *al, ala, alabula, alaça/alca* (alacalı, alaca), *beyaz, beyza* (daha ak, çok beyaz), *boz, çakır, çal* (sakalın aklı, karalı olması, kırmızı ve beyaz karışımı renkli at), *çubar* (demirî, gri at), *çubar* (alaca, gri at), *dopku* (bir renk), *gûlgûn* (gül renkli, pembe), *kalagay* (bir tür al veya kızıl renk), *kara/karag*, *karamtul* (esmer), *kaşka* (at ve benzeri hayvanların alındaki beyazlık), *kır* (gri), *kızıl, kongur/konkar* (koyu renk, koyu kahverengi), *kök, kök boz, la'l* (kırmızı, al), *lâceverd* (lacivert, koyu mavi), *mamug* (pembe), *mavi, mor, reng-i şarâb* (Arap rengi) *sarg/sarık, sebzi* (yeşil), *şeb-reng* (gece rengine olan, siyah), *siyah/siyeh* (kara), *siyâh-çerde* (esmer, karayagız olan), *yaşıl, za'feran* (Safran, sarı renkli bir çiçekten elde edilen sarı madde, sarı renk) (Courteille 1870, Eckmann 1960:41-64, Atalay 1970, Clauson 1972:641, 671, Alpay 1972:103-125, Eckmann 1988, Eraslan 1993a, Tekin 1994, Canpolat 1995, Çelik 1996, Özönder 1996:234-244, Kaya 1996, Eraslan 2001a, 2001b, Tören 2001, Karaörs 2004:38, 44, Kut 2004:76, 77, 83, Karaörs 2006, Sadık 2006:34, 57). Bu dönemde atlar için kullanılan Farsça *tupçak* hariç; *çubar, çubar, kaşka, kır* gibi atların renklerini ve nişanlarını belirtmek için kullanılan kelimeler Türkçedir.

Fars edebiyatı ve İslamiyetle etkileşimin bir gereği olarak bu dönemde Arapçadan daha fazla renk adının girdiğini görüyoruz. Örneğin: *Ahdar, ahmer, beyaz, beyza, la'l, lâceverd, mavi* (mâî) gibi. *Kök*'ün dışında mavi kelimesini karşılamak için *mâî* ve koyu mavi kelimesini karşılamak için *lâceverd* kavramları bu dönemde dilimize girmiştir. Bu dönemde Türkçe *ak* kavramı *beyaz* ve *beyza* ile çeşitlenmiştir. Aynı durum *al, ala, ahmer, kızıl, kalagay, la'l* için de söz konusudur. Farsçadan alınma *gûl-gûn* ve *şeb-reng* gibi renk adları ise tabiattan somutlaştırma yoluyla yapılmıştır. Pembe manasına gelen ve *Abuşka Lügati* ve *Çağatay Sözlüğü*'nde (Atalay 1970:372) geçen *mamug* kelimesinin kökeni ise etimolojik sözlüklerde yer almamaktadır. Courteille (1870:495), Caferoğlu (1931:57) ve Clauson (1972:766) kelimeye pamuk karşılığını vermişlerdir. *Lûgat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî*'de (geyh Süleyman Efendi 1298/1882:275) ise kelime *mamug* şeklindedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Çağatay edebiyatında özellikle Nevâî'nin eserlerinde (*Ferhâd ü Şîrîn*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Sedd-i İskenderî*, *Lisanû't-Tayr*, *Nesâyimü'l-Muhabbe min Şemâyim'il-Fütüvve*, *Mecâlisü'n-Nefayis*, *Muhakemetü'l-Lûgateyn*, *Mizânü'l-Evzân*, *Fevâyidü'l-Kiber*, *Nevadirü's-Şebab*) tabiattan somutlaştırma yoluyla yapılmış Farsça renk adlarının sayısı bir hayli fazla olup kullanım sıklıkları –gülreng ve gül-gûn hariç- yukarıda incelediğimiz renklere göre daha az olan renklerdir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

a. *Bitki Adlarından Oluşturulanlar*: Toplam 11 renktir. *Rengi nîlî/nîl-gûn*, Farsçadır. “Çividi, çivit rengi, mavi renk” demektir. *Ergavân gûn/erguvân reng*, Farsçadır. “Erguvan çiçeği renginde, güzel ve parlak kızıl renk” demektir. *Benefşe reng*, Farsçadır. “Menekçerengi, menekçerenkli” manasına gelir. *Rengi ot*, Farsça + Türkçe Çeklinde oluşturulmuştur. “Ot rengi” demektir. *Reng-i reyâhin*, Farsça + Arapça Çeklinde oluşturulmuştur. “Fesleğen rengi” demektir. *Lâle-i asfer*, Farsça + Arapça Çeklinde oluşturulmuştur. “Sarı veya kızıl renkli lale” demektir. *Lâle-gûn/lâle reng*, Farsçadır. “Lale renkli, lale renginde olan” manasına gelir. *Rengi sebz/sebze gûn*, Farsçadır. “Sebze rengi yani yeşil renkli” demektir. *Çemen rengi*, Farsçadır. “Çimen rengi” demektir.

b. *Ağaç Adlarından Oluşturulanlar*: Toplam 6 renktir. *Rengi nârî*, Farsçadır. “Nar rengi” manasına gelir. *Gül-reng/gül-gûn*, Farsçadır. “Gül renkli, pembe” manasına gelir. *Hına reng*, Arapça + Farsça Çeklinde oluşturulmuştur. “Kına rengi” demektir. *Rengi za'ferân*, Farsça + Arapça Çeklinde oluşturulmuştur. “Safran rengi” demektir. *Rengi kâfur*, Farsça + Arapça Çeklinde oluşturulmuştur. “Kâfur rengi” demektir. *Gül-nârî*, Farsçadır. “Nar rengi” manasına gelir.

c. *Değerli Taş Adlarıyla Oluşturulanlar*: Toplam 6 renktir. *Mermerî reng*, Arapça + Farsça Çeklinde oluşturulmuştur. “Mermer rengi” demektir. *Kehrübâ-gûn/kehrübâ reng/rengi kehrübâ*, Farsçadır. “Kehribar rengi” demektir. *Şebe gûn*, Farsçadır. “Siyah kehribar rengi demektir”. *Sürmeyi reng*, Farsçadır. “Sürme rengi” demektir. *Rengi yâkût*, Farsça + Arapça; *Yâkût-gûn* Arapça + Farsça; *Yâkût reng* Arapça + Farsça Çeklinde oluşturulmuş olup daha çok kırmızı olarak bilinen, “sarı, beyaz ve mavi renkleri de olan kıymetli taçrengi”; *La'l-i Bedahşan*, Arapça + Farsça Çeklinde oluşturulmuş olup “Bedahşan yakutu kırmızısı” manalarına gelir.

ç. *Tabiatla İlgili Oluşturulanlar*: Toplam 4 renktir. *Şafak-gûn/şafak reng*, Arapça + Farsça Çeklinde oluşturulmuştur. “şafak renkli/Şafağın rengi, kızıl” manalarına gelir. *Şeb reng/şeb rengi/şeb-*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

gûn, Farsçadır. “Gece renginde olan, siyah” demektir. *Âteşin la’l*, Farsça + Arapça *Çaklınde* oluşturulmuştur. “Ateş, alev” kırmızısı” manasına gelir. *Âb-ı âteş reng*, Farsçadır. “Ateşrenkli su” manasına gelir.

d. İçecek Adlarıyla Oluşturulanlar: Toplam 3 renktir. *Mey-gûn*, Farsçadır. “ğarap renginde olan, kırmızıya çalan” demektir. *La’l-i mey-gûn*, Arapça + Farsça + Farsça *Çaklınde* oluşturulmuştur. “ğarap rengi, kırmızı, al” demektir. *Cam-ı reng*, Farsçadır. “ğarap kadehi rengi” demektir ki bu Fars ve Dîvan edebiyatında genellikle kırmızı olarak düğünümüştür.

e. İnsanla İlgili Olanlar: Toplam 2 renktir. *Sirişk rengi*, Farsçadır. “Gözyağ rengi” demektir. *Hûn-âbı reng*, Farsçadır. “Kanlı gözyağ rengi” demektir.

f. Eşya Adıyla Oluşturulanlar: Toplam 1 renktir. *Âyîne-gûn/âyîne-reng*, Farsçadır. “Ayna rengi” demektir.

g. Maden Adıyla Oluşturulanlar: Toplam 1 renktir. *Sîm-gûn*, Farsçadır. “Gümüşi rengi” demektir.

h. Organ Adıyla Oluşturulanlar: Toplam 1 renktir. *Ciğer reng*, Farsçadır. “Ciğer rengi” manasına gelir.

ı. Kuş Adıyla Oluşturulanlar: Toplam 1 renktir. *Tûteğî reng*, Farsçadır. “Papağanın rengi/papağan rengi” demektir.

Rengi ahmer “kırmızı, kızıl renk”, *asfer levn/rengi asfar* “sarı, kızıl renk”, *la’l-reng/la’l-gûn/rengi la’l/la’li reng* “kırmızı, al renk”, *la’l-ı ahmer* “kızıl kırmızı veya kıpkırmızı”, *rengi âl* “al renk” Nevâyî’nin eserlerindeki tabiattan somutlaştırma yoluyla türetilmemiştir diğer renklerdir. Nevâyî’nin kullandığı ve Türkçe karışlığını vermekte güçlük çektiğimiz *hacil reng* Arapça + Farsça *Çaklınde* oluşturulmuş olup *hacil* 1. Üç ayağı beyaz olan at, 2. Utanmış, utancından yüzü kızarmış manalarına gelmektedir (Devellioğlu 1984:366). Dolayısıyla *hacil reng*’e kırmızı renk karışlığını vermenin yanlış olmayacağı düğünümüzdeyiz. Görüldüğü üzere Farsçanın edebî dile hakim olmasının bir gereği olarak Nevâyî de eserlerinde ağırlıklı olarak tek kelimeden veya tamlamadan oluşturmuş Farsça renk adlarına yer vermiştir.

güphesiz Çağatay dönemi yazılı eserlerinde yer alan renk adları bunlarla sınırlı değildir. Atalay (1970) tarafından hazırlanan *Abuşka Lügati* veya *Çağatay Sözlüğü*’ndeki söz varlığı son derece sınırlı olup, yok denecek kadar az renk adına yer verilmiştir. TDK tarafından 1965-1968 yılları arasında Ali Şir Nevâyî ve eserleri ile

ilgili 14 eser yayınlanmasına rağmen 29 ciltlik külliyat henüz tamamlanmamıştır.

Çağatayca dönemini yalnız Nevâyî ile sınırlamak mümkün değildir. Bu dönem Klasik Öncesi Dönemde; *Sekkâkî, Mevlânâ Lutfî, Ataî, Haydar Tilbe, Hucendî, Seyyid Ahmet Mirza, Hâfiz-ı Hârizmî, Yusuf Emîrî, Ahmedî, Yakînî, Seydi Ahmed Mirza, Gedâyî* vb. Klasik Dönemde; *Hüseyin Baykara, Mîr Ali Şîr Nevâyî, Hamidî, Şahî, Şeybanî, Ubeydî, Muhammed Salih, Şeyhani, Ubeydî, Bâbur Şah, Bayram Han* vb. Klasik Sonrası Dönemde; *Ebulgazî Bahadır Han, Baba Rahîm Meşreb, Saykalî, Süfî Allah Yâr, Turdî, Huveydâ, Munis Horezmî* gibi pek çok önemli ismi ve eseri bünyesinde barındırmaktadır (Eraslan 1993b:168-176, Korkmaz 2004:68).

Bu amaçla Çağatay Türkçesine ait renk adlarını eksiksiz tespit edebilmek için Çağatayca kaleme alınmış yazılı eserlerdeki söz varlığını kapsayan yeterli bir Çağatay Türkçesi Sözlüğü'ne ihtiyaç bulunmaktadır. Çağatay Türkçesi ve Nevâyî külliyatı ile ilgili diğer çalışmalar henüz yayınlanmadığı için Çağatay Türkçesindeki renk adları tam olarak tespit edilememiştir.

3. Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi

Renk kavramının *bejiz, çöpür, alaca, don, eñ, renk, irenk, ton, yerlû renk* kelimeleriyle karıştığı *Tarama Sözlüğü* (1963-1996) ile *Yeni Tarama Sözlüğü*'nde (1983) geçen ve Kaymaz'ın (1996) bazı yazılı eserlerde tespit ettiği bazı renk adları şunlardır: *Âc* (fildişi rengi), *ahmer* (kırmızı, kızıl), *ağ* (ak), *agca* (beyaz, beyazca, atın alnından burnuna doğru inen beyazlık, akıtma), *ağcam* (ağca, alna inen beyazlık), *ak, ak alaca* (beyazla karışık renkli), *al* (kırmızı renk, pembe renk), *ala* (alaca, karışık renkli, renk renk, benek benek), *ala* (ela), *alaz alaz* (alaca bulaca), *bakam* (kırmızı), *benefş* (mor renk, menekşe rengi), *beyaz* (ak), *bor* (boz, boz renk), *boz* (kurşunî renk, gri), *boz muhalif* (kirli boz), *buğday enlû* (buğday benizli), *çakır* (bir gözü mavi, bir gözü siyah olan mavi harelî elâ), *çal* (boz, kır, alaca, kül rengi), *çığıt* (bazı kimselerin yüzlerinde bulunan nokta nokta esmer lekeler, çil), *çapar* (karışık renkli, benekli), *çöpür alaca* (benek benek karışık renk), *ebnûs* (siyah), *göğez/gögezi* (lâciverde yakın mavi renk), *gök* (mavi, yeşil, gök rengi), *gökçe* (yeşil, mavi, gök rengi), *gök kır* (gök renge yakın kır renk), *gök muhalif* (göğümsü, boz renk), *gövel* (yeşil), *güvezi* (yeşilimsi, morumsu), *hindû* (kara, siyah, çok esmer „insan“), *kara* (siyah renk, ayıp, zenci), *kara kır* (siyaha yakın kır renk), *kara kıyma* (açık siyah, siyah tahrirli), *kara koñur* (siyah ile yanık al karışığı renk), *karañu* (karanlık, siyah), *kır* (aklık, beyazlık karışımından), *kırgıl/kırkıl* (kır saçlı insan ya da

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

kır tüylü hayvan; kırçıl; saçına sakalına ak düĞnüĞ, kıranta; yarısı ak, yarısı siyah olan saç, sakal; saç, sakala ak düĞne), *kırkılırak* (akı çok olan kırçıl), *kırmızı* (renk ismi, al renk), *kızgıl* (kırmızımtırak), *kızgu/kuzgu* (pembe, kızıl), *kızıl* (kırmızıya yakın renk), *kızıl konur* (sığır donlarından kızılı andıran esmer renk), *kızkı* (çok kızıl), *koğur* (yanık al, yağızimsı al, kestane rengi, koyu kızıl, yağız al), *laciverd* (koyu mavi renk), *lâl* (kırmızı), *penbe* (pamuk, beyazla karışık kırmızı renk, açık kırmızı), *sarı/saru* (GüneĞiĞğının ayrıĞna tayfında yeĞil ile portakal rengi arasında olan renk), *sarı muhalif* (açık kahverengi, kirli sarı), *saz* (sarı renk), *sis* (atın tüylerindeki küçük alaca benekler; bazı kimselerin yüzlerinde bulunan nokta nokta esmer lekeler), *siyah* (kara renk), *surh* (kırmızı), *targıl* (yüzdeki lekeler, çığıt, sis; kirli kül rengi), *targıl* (kül rengi), *tarkılık* (kirli renklilik), *tok* (koyu renk), *tozburak* (toz rengine, bozca), *yaşıl* (yeĞil, taze bitki, yeĞillik), *yeşil* (Sarı ile mavinin karışımından ortaya çıkan renk).

Âc, *ahmer*, *bakam*, *hindû*, *kırmızı*, *lacivert*, *la'l*, gibi Arapça kelimelerin yanında *penbe*, *siyah* ve *surh* gibi Farsça renk adlarının da yer aldığı bu dönemde Harezm-Kıpçak Türkçesindeki *dargıl* kelimesi karĞımıza *targıl* Ğklinde çıkmaktadır. Gülensoy'da (2007:375, 389) karĞılaĞığımız *göğem* (yeĞile çalar mor), *gövez* (koyu kırmızı viĞne çürüğü renk, gök mavisi) gibi renk isimlerini de burada zikretmek faydalı olacaktır.

Sonuç:

Göktürklerden günümüze Türkçede renkler önemli ölçüde deĞiĞme uğramıĞtır. Örneğın; *Ak*, *ala*, *boz*, *kara*, *kızıl*, *gök*, *sarı*, *yağız*, *yeşil* gibi renk adları küçük ses deĞiĞklikleriyle günümüze ulaĞırken *esri*, *tig*, *ürüng arjawrt* (lacivert), *ar*, *or*, *arsal*, *arsik*, *arsıl*, *az*, *bayın* (koyu kırmızı gelincik çiçeğı rengi), *çımak*, *çubar*, *kırgıl*, *kırtış*, *kızıl/kizkil*, *razvrt*, *şbara*, *şasut* (kır, alaca), *yibün/yipün* vb. renk adları ise ulaĞmamıĞtır.

Türkiye Türkçesinde *kara* renk siyaha göre kavram ve anlam yönünden daha çok yaygınlaĞmıĞtır (Bayraktar 2003). Tarihî Türk lehçelerinden örnek vermek gerekirse Çağatay dönemi Ğar ve yazarlarından Âlî ĝir Nevâyî'nin incelediğimiz 10 eserinde geçen renk adları arasında isim, sıfat ve mecazi kullanımlarıyla *kara* (397) kelimesi birinci sırada yer almaktadır. Bunu *kızıl* (97), *sarı* (86), *ak* (78), *yeşil* (48), *gül-reng* (47), *siyah* (siyeh, siyah, siyahî yazımlarıyla birlikte 37), *gül-gün* (27), *mavi* (10) gibi renkler izlemektedir.

Harezm-Kıpçak döneminden itibaren hem Türkçe hem de Farsça isim tamlaması Ğklinde oluĞurulmuĞtabiattan somutlaĞırma yoluyla yapılmıĞrenk adları türetilmeye baĞamıĞve Farsça olanların

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

sayısı Çağatay Türkçesinde Farsçanın edebî dile etkisinden dolayı artmıştır. Arapça renk adları ise Karahanlılardan itibaren edebî dile yerleşmeye başlamış ve Çağatayca döneminde sayıları çoğalmıştır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde ise Türkçe renk adlarının sayıca çokluğu ve Arapça ile Farsça renklerin çeşitliliği dikkati çekmektedir.

KAYNAKÇA

- AHMETYANOV Rifkat (1998). Türkçe-Tatarca Sözlük, Kazan.
- AKAR Ali (2006). “Renge Bağlı Yer Adlandırmalarında Muğla Örneği”, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 20:51-63.
- AKDOĞAN Gülser ve Özgür Aydın (1995). “Renklerin Adlandırılması ve Dil-Gerçek Sorunu”, Dil Dergisi, 28:49-66.
- AKSU Nurettin ve Ayfer IÇK (1997). Türkiye Türkçesi-Kırgız Türkçesi Sözlüğü, MEB Yayınları, Ankara.
- ALPAY Gönül (1972). “Yusuf Emiri’nin Beng ü Çağır Adlı Münazarası”. TDAY Belleten, TDK Yayınları, Ankara, s.103-125.
- ARAT Reçit Rahmeti (1947). Kutadgu Bilig. C. I, TKAE Yayınları, Ankara.
- ARAT Reçit Rahmeti (1959). Kutadgu Bilig. C. II, TKAE Yayınları, Ankara.
- ARAT Reçit Rahmeti (1979). Kutadgu Bilig. C. III, İndeks, Hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, TKAE Yayınları, Ankara.
- ARAT Reçit Rahmeti (2006). Atabetü’l-Hakayık, TDK Yayınları, Ankara.
- ATA Aysu (1997). Kısasü’l-Enbiyâ, Dizin, C. II, TDK Yayınları, Ankara.
- ATA Aysu (1998). Nehcü’l-Ferâdîs, Dizin-Sözlük, C. II, TDK Yayınları, Ankara.
- ATALAY Besim (1970). AbuĞlâ Lûgati veya Çağatay Sözlüğü, Ankara.
- ATALAY Besim (1998a). Divanü Lûgati’t-Türk Tercümesi, C. I, TDK Yayınları, Ankara.
- ATALAY Besim (1998b). Divanü Lûgati’t-Türk Tercümesi, C. II, TDK Yayınları, Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- ATALAY Besim (1998c). *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi*, C. III, TDK Yayınları, Ankara.
- GÖKDAĞ Bilgehan Atsız ve Seyfullah Türkmen (hızl.) (2004). *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye*, Ğhak Bin Murad, Akçağ Yayınları, Ankara.
- AYVAZOĞLU Beğr (2001). "Çiçek ve Renk Adlarına Dair", *Türk Yurdu*, Ankara, 162-163 (21):62-65.
- BANGUOĞLU Tahsin (1957). "Türkçede Benzerlik Sıfatları". *TDAY Belleten*, TDK Yayınları, Ankara, s.13-27.
- BAGKAN Özcan (1970). "Türkiye Köy Adları Üzerine Bir Deneme", *TDAY Belleten*, TDK Yayınları, Ankara, s. 237-251.
- BATTAL Aptullah (1997). *Ėni Mühennâ Lûgati*, TDK Yayınları, Ankara.
- BAYRAKTAR Nesrin (2003). "Renk Adlarının Türkçenin Söz Varlığına Katkıları", VIII. Uluslar Arası KIBATEK Edebiyat Ėöleni, 16-20 Ekim 2003, Çanakkale.
- BAYRAKTAR Nesrin (2004). "Kara ve Siyah Renk Adlarının Türkçedeki Kavram ve Anlam Boyutu Üzerine", *Tömer Dil Dergisi*, 126: 56-77.
- BAYRAKTAR Nesrin (2005). "Kavram ve Anlam Boyutunda Al, Kırmızı ve Kızıl", *International Journal of Central Asian Studies*, Mustafa Canpolat Armağanı, Seoul, Volume 10. 145-165
- BAYRAKTAR Nesrin (2006a). "Kavram ve Anlam Boyutunda Sarı ve Tonları", *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı, 1 (20): 209-218.
- BAYRAKTAR Nesrin (2006b). "Kavram ve Anlam Boyutunda Türkçede Ak ve Beyaz", *Dilbilim, Dil Öğretimi ve Çeviribilim Yazıları I-II*, Hazırlayan: Cemal Yıldız, Latif Beyreli, Pegem-A Yayıncılık, Ankara, s.35-50.
- BAYRAKTAR Nesrin (2009). "Boz ve Kır Renk Adlarının Kavram, Anlam ve Biçim Boyutu Üzerine", *International Journal of Central Asian Studies*, Festschrift To Commemorate the 80th Anniversary of Prof. Dr. Talat Tekin's Birth, Volume 13. 101-121.
- BÖNGÖL Necdet (1973). "Hağm'in Ėirlerinde Renkler", *Türkoloji Dergisi*, V (1): 67-71.
- CAFEROĞLU Ahmet (1931). *Kitâb al-idrâk li-Lisân al-Atrâk*, Evkaf Matbaası, Ėstanbul.
- CAFEROĞLU Ahmet (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Kitabevi, Ėstanbul.
- CANKARA Murat (2002). "Dede Korkut'ta Renkler Üzerine", *Millî Folklor*, 7 (55): 110-114.
-

- CANPOLAT Mustafa (hızl.) (1995). Lisânü't-Tayr, Ali ğîr Nevayî, TDK Yayınları, Ankara.
- CIRTAUTAS Ilse Laude (1961). Der Gebrauch der Farbbezeichnungen in den Türkdialekten, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- CLAUSON Sir Gerard (1972). An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Clarendon Press, Oxford.
- COURTEÛLE Par M. Pavet De (1870). Dictionnaire Turk-Oriental, Destine Principalement Á Faciliter La Lecture, Des Ouvrages De Báber, D'áboul- Gázi, Et De Mir-Ali-Chir-Nevâi, Imprimé Par Ordre De L'empereur, A L'imprimerie Impériale, Paris.
- ÇAĞATAY Saadet (1961). "Renk Ğadeleri", TDAY Belleten, TDK Yayınları, Ankara, s.43-46.
- ÇAĞATAY Saadet (1978). "Türk Lehçelerinde Renk Adlarının Kullanılışı", Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler, Ankara, s.339-341.
- ÇAĞATAY Saadet ğ. (1963). Türk Lehçeleri Örnekleri, VIII. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Kadar Yazı Dili, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara.
- ÇELİK Ülkü (hızl.) (1996). Leyli vü Mecnûn, Alî-ĝîr Nevâyî, TDK Yayınları, Ankara.
- DAVAZ Ayĝe (1991). Renk Kavram Sözlüğü, Ğstanbul.
- DENY Jean (1995). Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları, Çeviren: Oytun ĝahin, TDK Yayınları, Ankara.
- DEVELLĝÖĝLU Ferit (1984). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara.
- DĝLÂÇAR Agop (1988). Kutadgu Bilig Ğncelemesi, TDK Yayınları, Ankara.
- DĝLÇİN Cem (1991). Süheyl ü Nevbahar (Ğnceleme-metin-Sözlük), TDK Yayınları, Ankara.
- DOĝAN Ahmet (2001). "Oĝuz Kaĝan Destanı ve Orhun Abidelerinde Dinî Unsurlar", Trabzon Türk Ocağı Bülteni, Trabzon, 35:23-26.
- DURMUĝ Mitat (2001). "Bedri Rahmi Eyüboĝlu'nun ĝiirlerinde Iĝk ve Renk Unsuru", Türkoloji, XIV (1): 239-254.
- ECKMANN Janos (1960). Küçük Çaĝatay Grameri, TDED, (X): 41-64.
- ECKMANN, Janos (1988). Çaĝatayca El Kitabı, Çeviren: Günay Karaaĝaç, Ğstanbul.
- ERASLAN Kemal (1993b). "Çaĝatay Edebiyatı", Ğlam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ğstanbul, s.168-176.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- ERASLAN Kemal (2000). Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ERASLAN Kemal (hızl.) (1993a). Mîzânu'l-Evzân (Vezinlerin Terazisi), Âlî-gîr Nevâyî, TDK Yayınları, Ankara.
- ERASLAN Kemal (hızl.) (2001a). Mecâlisü'n-Nefâ'is I (Giriş ve Metin), Âlî-gîr Nevâyî, TDK Yayınları, Ankara.
- ERASLAN Kemal (hızl.) (2001b). Mecâlisü'n-Nefâ'is II (Çeviri ve Notlar), Âlî-gîr Nevâyî, TDK Yayınları, Ankara.
- ERCİLAŞUN Ahmet Bican (2004). Bağangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara.
- EREN Abdullah (2008). "Bâkî Divanı'nda Kırmızı Renk", Atatürk Üniversitesi Türkiyat AraÇırmaları Enstitüsü Dergisi, Erzurum, 37: 31-68.
- ERGÖN Muharrem (2004). Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- GABAIN Annemarie Von (1968). "Renklerin Sembolik Anlamları", Çeviren: Semih Tezcan, Ankara Üniversitesi, DTCF Türkoloji Dergisi, 3(1):107-113.
- GABAİN Annemarie Von (1988). Eski Türkçenin Grameri, Çeviren: Mehmet Akalın, TDK Yayınları, Ankara.
- GANİEV Fuat, Rifkat Ahmetyanov, Halil Açıkğöz (1997). Tatarca-Türkçe Sözlük. Ėsan, Kazan.
- GENÇ ReÇat (1996). "Türk Düğünesi, Davranığ ve Hayatında Renkler ve Sarı, Kırmızı, Yeğil", Nevruz ve Renkler, Hazırlayanlar: Sadık Tural, Elmas Kılıç, AKM Yayınları, Ankara.
- GENÇ ReÇat (1999). Türk ĖnanıĖları ile Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı-Kırmızı-Yeğil, TDK Yayınları, Ankara, s.41-49.
- GOGIAĞVILI Mzia (2003). "Türk Dilinde Renk ve Duygu ĖiĖkisi Üzerine", Türk Dili, 622: 486-491.
- GÖMEÇ Saadettin (2007). "Kök Türkçe Yazıtlarda Geçen Göller ve Nehirler", Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 2/4 Fall. s.1283-1296.
- GÖZAYDIN Nevzat (2003). "Türkçenin Renk Zenginliği", Türk Dili, 618:539-545.
- GÜFTA Hüseyin (2009). "Bâkî Divanı'nda Siyah Renkli Unsurlar", Türkoloji AraÇırmaları Dergisi, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Prof. Dr. Ahmet Buran Armağanı, Editors: Yrd. Doç. Dr. Ercan Alkaya, Doç. Dr. Mehmet Dursun Erdem, Volume 4/8 Fall 2009, 21:1314-1375.
-

- GÜLENSOY Tuncer (2004). Türkiye Türkçesi-Kırgız Türkçesi Sözlük, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.
- GÜLENSOY Tuncer (2007). Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü. C. I, II, TDK Yayınları, Ankara.
- GÜLSEVİN Gürer (1987). "Türk Dilinde Kelime Bağı Ünsüzü Üzerine", TDAY Belleten, TDK Yayınları, Ankara, s.173-200.
- GÜLSEVİN Gürer (1998). "Köktürk Bengü Tağarındaki Oğuzca Özellikler", Kardeğ Ağızlar (Türk Lehçe ve giveleri Dergisi), Ankara, 7:12-18.
- HACIEMİNOĞLU Necmettin (1997). Harezmi Türkçesi ve Grameri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- HACIEMİNOĞLU Necmettin (2000). Kutb'un Hüsrev ü girin'i ve Dil Hususiyetleri, TDK Yayınları, Ankara.
- HAMİTON James Russel (1998). İyi ve Kötü Prens Öyküsü, Çeviren: Vedat Köken, TDK Yayınları, Ankara.
- HEYET Cevad (1996). "Türklerin Tarihinde Renklerin Yeri", Nevruz ve Renkler, Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi gölteni Bildirileri (19-21 Mart 1996), Hazırlayan: Sadık Tural, Elmas Kılıç, TDK Yayınları, Ankara, s.55-61.
- JOHANSON Lars (2004). "Güney Sibirya Türkçesinde Adlar ve Sıfatlar", Bilig, Çeviren: Arç. Gör. Sena Aslan, 29:1-27.
- KAFALI Mustafa (1996). "Türk Kültüründe Renkler", Nevruz ve Renkler, Hazırlayanlar: Sadık Tural, Elmas Kılıç, AKM Yayınları, Ankara, s.49-53.
- KARABAĞ Seyfi (1996). Dede Korkud'da Renkler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- KARADEMİR Fevzi (2007). "Halk Bilmecelerinde Renklerin Kullanım Sıklığı ve Çeşitliliği", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 6 (21): 192-211.
- KARADOĞAN Ahmet (2004). "Türk Ad Biliminde Renk Kültü", Millî Folklor, 8 (62): 89-99.
- KARAÖRS Metin (2004). "Nevâdirü'ğğebâb Ali ğir Nevâyî'nin İkinci Divanı", Ali ğir Nevâyî'nin 560. Doğum, 500. Ölüm Yılı Dönümlerini Anma Toplantısı Bildirileri, 24-25 Eylül 2001, TDK Yayınları, Ankara, s.33-48.
- KARAÖRS Metin (hızl.) (2006). „Alî ğir Nevâyî, Nevâdirü'ğğebâb, TDK Yayınları, Ankara.
- KAYA Ceval (1994). Uygurca Altun Yaruk, Giriğ, Metin ve Dizin, TDK Yayınları, Ankara.
- KAYA Önal (hızl.) (1996). Fevâidü'l-Kıber, Âlî ğir Nevâyî, TDK Yayınları, Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- KAYMAZ Zeki (1996). “Eski Anadolu Türkçesinde Renk Bildiren Kelimeler ve TeÇkileri”, Millî Kültür AraÇırmaları, 50. Kültür ve Sanat Yılında Dr. Mehmet Önder’e Armağan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.303-315.
- KAYMAZ Zeki (1997). Türkiye Türkçesi Ağızlarında Renk Bildiren Kelimelerin KullanılıÇı ve SistematiÇi, TDAY Belleten, TDK Yayınları, Ankara, s.251-341.
- KAYRA Osman Kemal (1996). “Orhun Anıtlarında Sıfatlar, Sıfat Tamlamaları ve Bunlara ÇiÇkin Bazı Açıklamalar”, TDAY Belleten, TDK Yayınları, Ankara, s.145-158.
- KIRIMHAN Nazan (2001). “Türk Kültüründe Yedi Rengin Anlamı”, Türk Dünyasında Nevruz Uluslar Arası Dördüncü Bilgi göleni Bildirileri (21-23 Mart 2000, Sivas), AKM Yayınları, Ankara, s.107-111.
- KORKMAZ Zeynep (2004). “Ali ğir Nevayî ve Çağatay Yazı Dili”, Ali ğir Nevâyî’nin 560. Doğum, 500. Ölüm Yıl Dönümlerini Anma Toplantısı Bildirileri, 24-25 Eylül 2001, TDK Yayınları, Ankara, s.67-74.
- KOWALSKİ Tadeusz (1996). Karayim Lehçesi Sözlüğü, Çeviren: Prof. Dr. Kemal Aytaç, Engin Yayınevi, Ankara.
- KUBATBEK Samatov (2003). Kırgız Tilindeğ Öñ-Tüs Sözdörünün Leksika-Semantikalık Cana Stilistikalık Münözdömölörü, BiÇlek.
- KUT Günay (2004). “Divan ğairi Olarak Nevayî”, Ali ğir Nevâyî’nin 560. Doğum, 500. Ölüm Yıl Dönümlerini Anma Toplantısı Bildirileri, 24-25 Eylül 2001, TDK Yayınları, Ankara, s.75-84.
- KÜÇÜK Salim (2009). “Türk Kültüründe Donlarına Göre Atlara Verilen Adlar ve NiÇanları”, Türkoloji AraÇırmaları Dergisi, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Prof. Dr. Ahmet Buran Armağanı, Editors: Yrd. Doç. Dr. Ercan Alkaya, Doç. Dr. Mehmet Dursun Erdem, Volume 4/8 Fall 2009, 21:1830-1855.
- KÜÇÜK Salim (2010). “Türkiye Türkçesinde Renk Adları ve Özellikleri”, Uluslararası Sosyal AraÇırmalar Dergisi, The Journal Of International Social Research, Volume 3/10, s.420-427.
- MESKHIDZE Maia (2006). Türkiye ve Kırgız Türkçelerinde Renk Çimleri Çeren Deyimler, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, DanıÇman: Doç. Dr. Çetin Pekacar, Ankara.
- NECIP Emir Necipoviç (2005). Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü, Çev. Yrd. Doç. Dr. Çlil Kurban, TDK Yayınları, Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- NERIMANOĞLU Kâmil Veli (1996). "Türk Dünya Bakışında Reng", Nevruz ve Renkler, Hazırlayanlar: Sadık Tural, Elmas Kılıç, AKM Yayınları, Ankara, s.63-75.
- NURMEMMET Annagulu (1996). "Türkmenlerde Renk Dünyası ve Nevruz", Nevruz ve Renkler, Hazırlayanlar: Sadık Tural, Elmas Kılıç, AKM Yayınları, Ankara, 75-85.
- ORKUN Hüseyin Namık (1936). Eski Türk Yazıtları, C.I, İstanbul.
- ORKUN Hüseyin Namık (1938). Eski Türk Yazıtları, C.II, İstanbul.
- ORUCOV E. E. (1966). Azerbaycan Dilinin Çahlı Lügeti, C.I, Elmler Akademiyası Neşriyyatı, Bakı.
- ÖZÖNDER F. Sema Barutçu (hızl.) (1996). Muhâkemetü'l-Lûgateyn, Çi Dilin Mukayesesi, „Alî gîr Nevâyî, TDK Yayınları, Ankara.
- RAYMAN Hayrettin (2002). "Nevruz ve Türk Kültüründe Renkler", Millî Folklor, 7 (53): 10-15.
- SADIK Mehmet (2006). Üss-i Lisân-ı Türkî, TDK Yayınları, Ankara.
- SEYİDOV Mireli (1988). "Gök, Ak ve Kara Renklerinin Eski Çançlarla Alakası", Türk Dünyası Araştırmaları, Çeviren: Dr. Orhan Yavuz, TDAV Yayınları, İstanbul, 52: 33-52.
- ğeyh Süleyman Efendi (1298/1882). Lûgat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî, İstanbul.
- Tarama Sözlüğü (1963). C. I, TDK Yayınları, Ankara.
- Tarama Sözlüğü (1965). C. II, TDK Yayınları, Ankara.
- Tarama Sözlüğü (1967). C. III, TDK Yayınları, Ankara.
- Tarama Sözlüğü (1969). C. IV, TDK Yayınları, Ankara.
- Tarama Sözlüğü (1971). C. V, TDK Yayınları, Ankara.
- Tarama Sözlüğü (1972). C. VI, TDK Yayınları, Ankara.
- Tarama Sözlüğü (1974). C. VII. Ekler, TDK Yayınları, Ankara.
- Tarama Sözlüğü (1996). C. VIII. Dizin, TDK Yayınları, Ankara.
- TAVKUL Ufuk (2000). Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara.
- TEKİN Gönül Alpay (1994). Ferhâd ü gîrîn, İnceleme-Metin, Alî-gîr Nevâyî, TDK Yayınları, Ankara.
- TEKİN Talat (1986a). "Glam Öncesi Türk giiri", Türk Dili, 409 (LI): 3-42.
- TEKİN Talat (1986b). "Karahanlı Dönemi Türk giiri", Türk Dili, 409 (LI): 82-156.
- TEKİN Talat (1995). Türkmence-Türkçe Sözlük, Simurg, Ankara.
- TOPARLI Recep (1992). Harezmi Türkçesi, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum.
- TOPARLI Recep (2003). Ed-Dürrütü'l-Mudiyye Fi'l-Lûgati't-Türkiyye, TDK Yayınları, Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- TOPARLI Recep, Hanifi Vural, Recep Karaatlı (2007). Kıpçak Türkçesi Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara.
- TOPARLI Recep, Mustafa Argunç (2008). Mu'înü'l-Mürîd, TDK Yayınları, Ankara.
- TOPÇU Nazmiye (2001). "Fransızca ve Türkçe Renk İsimleri İçeren Deyimlerin Karşılaştırmalı İncelenmesi", Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi, 20:131-140.
- TÖREN Hatice (2001). Sedd-i İskenderî, Alî gîr Nevâyî, TDK Yayınları, Ankara.
- USER Hatice gîrin (2009). Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelenmesi, Kömen Yayınları, Konya.
- Yeni Tarama Sözlüğü (1983). TDK Yayınları, Ankara.
- YILDIRIM Ali (2006). "Renk Simgeciliği ve geyh Galip'in Üç Rengi", Millî Folklor, 9 (72): 129-140.
- YUDAHÖN K. K. (1988). Kırgız Sözlüğü, Çev. Abdullah Taymaz, C. II, TDK Yayınları, Ankara.
- YÜCE Nuri (1993). Mukaddimetü'l-Edeb, Harezmi Türkçesi ile Tercümeli Güçer Nüshası, TDK Yayınları, Ankara.

KARIŞIK (KIPÇAK-OĞUZ) LEHÇEYLE YAZILMIŞ KİTÂBÜ'L-HAYL'IN YAZMALARINDA DEĞİŞMELER

Can ÖZGÜR*

ÖZET

Kitâbü'l-Hayl Memlûk Kıpçakçasıyla yazılmıştır. Elimizde bulunan iki yazmasında (İstanbul, Paris) karışık lehçe özellikleri bir arada bulunmaktadır. Çalışmamızda yazmalarda ses, ses bilgisinin dışında karşılıklı olarak tespit edilen bu konuya ait dil malzemesi incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Memlûk Kıpçakçası, karışık lehçe, değişmeler.

CHANGES IN MANUSCRIPTS OF KİTABU'L-HAYL WRITTEN IN MIXED DIALECTS (KIPCHAK AND OGUZ)

ABSTRACT

Kitabu'l-Hayl had been written in Mamluk Kipchak Turkish. The two manuscripts that we have (İstanbul and Paris manuscripts) have mixed dialects. In this study, language material in the manuscripts which is correlatively determined and apart from sound and phonology has been analyzed.

Key Words: Mamluk Kipchak Turkish, mixed dialects, changes.

1.Giriş

Kitâbü'l-Hayl Memlûk Kıpçakçasıyla kaleme alınmıştır. Atıcılık ve veteriner hekimliği konusunda Türkçe yazılmış en eski eserlerden birisidir. İstanbul ve Paris'te iki yazma nüshası vardır. Her iki yazmasında (Kıpçak-Oğuz) karışık dil özellikleri bir arada bulunmaktadır.

* Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi kipcakistan1@hotmail.com

Eckmann, „Oğuzcalaşmanın“ İstanbul yazmasına göre etkisinin Paris yazmasında daha fazla olduğuna kısaca temas etmiştir (Eckmann 1996:53, 54).

Eserin 2002 yılında Paris yazmasının tıpkıbasım, transkripsiyonlu metni, tercüme ve gramatikal indeksini yayımladık. 2003 yılında dil incelemesini ilave ederek ikinci baskısını çıkardık. Ayrıca eserde geçen tıp terimlerini 2002 yılında VII. Türk Tıp Tarihi Kongresi'nde sunduk. VI. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı'nda ise yazmalarda bulunan fonetik yönden karışık (Kıpçak-Oğuz) dil özellikleri üzerinde durduk. KH'in İstanbul yazmasının ilmî yayınları (Öztopçu 1993; Delice 2003) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmamızda KH'in yazmalarında sesler ve sesbilgisinin dışında karşılıklı değişen unsurlar konusu ele alınıp incelenmektedir. Aşağıdaki maddelerde verilen kelime ve şekillerde sol taraftaki İstanbul yazmasındaki örneği sağ taraftaki ise Paris yazmasında aynı örneğin değişen karşılığını göstermektedir.

2. Kelime Kadrosunda Değişme

KH'in İstanbul ve Paris yazmaları arasında yalın ve çekimli şekilleriyle geçen birçok kelime değişme görülmektedir. Karşılıklı olarak geçen örnekler şunlardır.

2.1. Değişik karşılıklar:

anıñ (75a/3): *atıñ* (71a/8); *andan* (93a/8): *dahı*; *andan* (99b/2): *atdan* (95b/2); *andan* (85a/1): *atda* (80b/1); *ağusını* (93b/2): *ağrısını* (88b/7); *asmağ* (88a/2): *itmek* (83b/3); *azcasın* (93a/3): *eski-sinden* (88a/7); *barça* (74a/7); *çevre* (70b/3); *bolğay* (71b/8, 72a/1): *gerek* (68a/7, 68a/9); *bolsañ* (102b/5): *bilseñ* (98b/9); *bolmak* (100b/3): *tolmak* (96b/5); *cāhillerğa* (69a/2): *kişilere* (65b/8); *degin* (79a/8): *giyin* (75b/4); *dert* (84b/9): *renc* (80a/9); *eyt* (86a/3): *it* (81b/2); *eytgey sen* (86b/9): *itgey sen* (82a/5); *gül* (76b/9): *gülaf* (72b/7); *izdeseñ* (77a/6): *içün* (73b/3); *iki* (33b/8): *iki bir* (89a/4); *katıp* (93a/3): *kaynadıp* (88a/7); *kadrince* (82a/8): *kadarınca* (78a/9); *ketürür* (81b/7): *bolur* (77b/9); *kelse* (81a/1): *bolsa* (77a/4); *kevüp* (73a/3): *çok* (69a/1); *katıp* (93a/3): *kaynadıp* (88a/7); *kivürtmek* (91a/4): *ümek* (88b/2); *on üç* (97b/7): *üç* (93b/3); *ögülmüş* (88b/9): *yuğrılmış* (84a/9); *şovuk* (86b/1): *şoñ* (81b/9); *ri'āyet* (97b/6): *riyāzāt* (93b/2); *urur* (74a/4): *yakın* (70a/4): *uyatlığın* (89a/8): *uyluğın* (84b/7); *uyatlığında* (94/8): *ortalığında* (89b/5); *yağlayup* (95a/8): *bağlayup* (92a/6); *yirge* (71a/2): *berk* (67b/3); *yıraq* (101a/4): *ayruk* (97a/4); *urur* (74a/4): *yakın* (70a/4): *yazda* (95a/2): *yazıda* (90b/2); *yiriyüp* (98a/5): *yirtip* (94a/2).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/ 1 Winter 2010

2.2. Aynı Anlamda:

bitik (68a/9): *kitāb* (65a/9); *bitikni* (68b/2): *kitābı* (65b/1); *bitikni* (69a/3): *kitāba* (66a/1); *bu* (67a/4): *ol* (64b/4); *degenç* (82a/5): *kağar* (78a/6); *dek* (96b/1): *degin* (92a/4); *dirler* (78a/3): *aydurlar* (74a/8); *ileyine* (71a/6): *öñine* (67b/7); *görlü* (74a/4): *yağşı* (70b/1); *kılıp* (68a/9): *idüp* (65a/9); *kılıp* (92a/4): *idip* (87b/1); *kılmağay* (99b/2): *itmegey* (95b/2): *kimerse* (100a/6): *kimesne* (96b/7): *öküş* (69a/5): *çok* (66a/2); *pağısağlar* (69a/5): *sultānlar* (66b/5); *peygāmbere* (66b/5, 67a/4): *nebi* (63b/4, 64a/4): *şebkūr* (70a/4): *gice görmez* (66a/5); *teginç* (102b/8): *degince* (99a/1); *üzerine* (96a/2): *üstine* (91b/2); *yā* (77a/2): *dağı* (73a/8); *yāhūd* (87a/9, 87b/1, 89a/8, 93a/2, 95b/3, 96b/3, 101a/8): *yāhōz* (82b/5, 82b/7, 84b/8, 88a/6, 91a/2, 92a/6, 97a/8); *yāhuz* (92a/8): *yāhōz* (87b/4); *yağud* (89a/3): *dağı* (84b/2); *yoğun* (71b/7): *basık* (68a/6); *ve* (74b/5): *dağı* (71a/4); *turur* (71b/1): *bolur* (68a/1).

3. Yabancı kelimelerin imlāsında değişme

KH"ın yazmalarında karşılıklı olarak alıntı kelimelerin (Arapça-Farsça) yazımı genellikle farklılık göstermektedir. Bu kelimelerin büyük bir kısmı teknik (hastalık-ilaç ve atçılığa ait) terim özelliği taşımaktadır. Özellikle Paris yazmasının kendi içinde de bunların yazımında tutarsızlıklar farklılıklar görölmektedir.

ađvāl (75a/9): *ađval* (71b/6), *aşkar* (74a/5): *aşkar* (70b/1); *'anzerūt* (87b/2): *'anzirūt* (82b/7); *'anzerūtdan* (87a/3): *'anzirūtdan* (82a/9); *'anađ* (98a/9): *'unuđ* (94a/6); *'anađ* (100b/7): *'atađ* (96b/9); *bizr-i kerefes* (91b/6): *bezr-i kerfūs* (87a/3); *cevheri* (67b/1): *cevher* (64b/1): *beytü's-sarc* (75b/6): *beyti's-sarc* (72a/3): *deşdi* (88a/1): *deştı* (83b/2); *edhem* (76b/2): *edhemi* (72b/9); *engezed* (92b/9): *engezer* (88a/4); *enħac* (85a/5): *enħađ* (80b/5); *el-ħali* (75a/4): *el-ħali* (71a/8): *fāre* (84a/8, 88a/8): *ķare* (79b/9, 83b/8); *ħabbetü'l-ħazrā* (88b/9): *ħabbeti'l-ħazrā* (84a/8-9); *helezon* (81b/7): *helezōn* (77b/7); *ħayl* (97b/4): *ħayil* (93a/9); *ħırām* (99a/4): *ħizām* (95a/3); *ħilet* (102a/5): *ħilāt* (98b/2); *ħūdde* (84b/8): *ħūrda* (80a/9); *ħuyye* (86b/8): *ħuye* (82a/6); *'ırķ-ı besfāyic* (91a/3): *ırķ-ı besfādic* (86a/9); *ırķ-ı rāsin* (92a/8-9): *ırķ rāsin* (87b/4-5); *kümeyt* (75b/3): *kemiyet* (71b/8); *kibrīt-i ħafatāni* (87a/8); *kibrīt ħafatāni* (87a/8); *küzbere* (95b/7): *kuzbara* (91a/6); *levün* (75b/3): *levin* (71b/8); *ma'refe* (75b/8): *ma'rife* (72a/5); *mihmāz* (101a/9): *mahmūz* (97b/4); *mu'aşşab* (74a/6): *mu'aşab* (70b/1-2); *mürdeseng* (86a/2): *mürādānsing* (81b/1); *mürr* ve *zırāvendi*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/ 1 Winter 2010

(87a/8): *mürderezârendi* (82b/4); *nîşter* (88a/6): *neşter* (83b/6); *ri'āyet* (97b/6): *riyāzat* (93b/2): *rehvānlık* (101a/5): *rehvārlik* (97a/7-8); *rübā'ıyyāt* (78a/3): *balmiyāt* (74a/8): *sereṭān* (83b/5): *sertān* (79b/4); *seraṭān* (87b/4, 87b/7): *sireṭān* (82b/9, 83a/8); *sekk-i miski* (88b/5): *sükk-i misk* (84a/5); *sīric* (91b/4): *siric* (87a/1); *seyrānī* (102a/6): *seyrātī* (98b/3); *şūnīz* (92a/8); *şutūn* (87b/4); *şikel* (100a/8): *şikāl* (96a/9); *ṭīn-i ermeni* (87b/5): *ṭīn-i imeni* (83a/2): *vāsiṭān* (79a/5): *vusṭāt* (75b/2); *vāsitāniyyāt* (79b/3): *vāṣṭāniyyāt* (75b/8); *vaṣṭāniyyāt* (80a/5): *ṭaşāyā* (74b/1); *velīkin* (88a/4): *velikin* (83b/4); *zerārīḥ* (97a/9): *zerārīc* (93a/5).

4. İbare değişmesi

KH'n yazmaları arasında bölüm ve cümlelerin dışında ibareyle ilgili dil birliklerinin değişen örnekleri şu şekildedir.

arkun arkun (102a/6): *arkun* (98b/3), *anın kibi olıçak* (75a/7): *inek tügi gibi olur* (71b/3); *biri* (67a/7): *ve daḥı* (64a/7); *daḥı* (75b/7); 75b/8): *ve daḥı* (72a/4, 72a/4); *daḥı hıç* (77b/1): *hıç* (72b/8): *diyip durur ki* (67a/5): *aytdı* (64a/4); *dögülmüş rāziyānc* (92b/7): *rāziyāne dögülmüş* (88a/3); *dögülmüş uşnānı zeyt birle* (92a/9): *uşnān dögülmüş zeytile* (87b/5); *düz düz* (101b/4): *düz* (97b/8): *egri tutup* (96b/5): *egretip* (92a/8); *gözini yaşmağay* (69b/6): *gözi yaşarmağay* (67a/5): *kara olğan yir* (74b/7-8): *karası* (71a/4); *keyikge* (72a/2): *geyik ayağına* (68a/9); *kıska olan yir arkası* (75b/4-5): *kıskası arkası* (71a/1); *kök közlü* (75b/1): *göklü* (71b/6); *kuyrukı* (92a/4): *kuyruk bile* (87b/1); *ol didüklerimüzi* (93b/4): *didüğümüz ol* (88b/9); *öğretmelü* (101a/6): *itmek bolsa* (97a/8-9); *rāyızğa birmek* (100b/3-4): *dayğa binmek* (96b/6); *tā hoş bolğay* (97a/7-8): *hoş bolğınca* (93a/3); *ve siz anı daḥı* (102a/6): *ve daḥı* (98b/2); *ve daḥı* (95b/1): *daḥı* (90b/9); *yaḥşıdan dogüp* (92a/3-4): *dögülmüş yaḥşıdan* (87a/9); *zeyt bile* (92a/4): *ziyt yağı* (87b/1).

5. Eklerde değişme

5.1. İlgi durumu (genitif) +nñ, +niñ > +ıñ, +iñ, +uñ, +üñ

KH'n İstanbul yazmasında +nñ, +niñ şeklinde ilgi durumu eki alan 4 kelimeye ait örneklerin Paris yazmasındaki karşılıkları +ıñ, +iñ, +uñ, +üñ şeklindedir. Karşılıklı olarak bunun tersi yönünde hiçbir örnek geçmemektedir.

atnıñ (74a/1, 75b/5, 77b/5, 78a/5, 82a/8, 83b/3, 84b/6, 87b/4, 89a/8, 90a/5, 90b/8, 100b/5): *atıñ* (70a/5, 72a/2, 74a/1, 74b/2, 78a/8, 79b/2, 80a/6, 82b/9, 84b/7, 85b/4, 86a/5, 96b/8); *atnıñ* (71a/9, 73a/9, 83a/4): *atuñ* (67b/9, 69b/4, 79a/4); *illetniñ*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/ 1 Winter 2010

(83a/8): *'illetüñ* (79a/8): *'illetnüñ* (95a/2): *'illetüñ* (90b/1);
öğretmekniñ (98b/7): *öğretmegin* (94b/5).

5.2. Belirtme durumu (akkuzatif) +nı,+ni > +ı, +i

İstanbul yazmasında +nı, +ni şeklindeki belirtme durumu ekiyle geçen aşağıdaki örneklerin Paris yazmasındaki karşılıkları +ı, +i şeklindedir. Karşılıklı olarak metinlerde tersi yönde örnek bulunmamaktadır.

atnı (82a/3, 96b/1): *atı* (78a/4, 92a/4); *bunların* (87a/5): *bunları* (82a/9); *cirāhetni* (87a/3): *cirāheti* (82a/9); *göznı* (74b/8): *gözi* (71a/5); *merhemni* (87a/7): *merhemi* (82b/2).

5.3. Verme durumu (datif)

Her iki yazmada datif ekinin karşılıklı kullanılışında Oğuzcalaşma örneği olarak şu şekiller görülmektedir.

atğa (97b/5): *ata* (93b/1); *bilmegenlere* (69a/3): *bilmeyenlere* (65b/9); *telüklerge* (93b/5): *delüklerine* (89a/1).

5.4. Zarf-fiiller (gerundium)

5.4.1. -p zarf-fiil eki

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde -p zarf-fiil ekinin yardımcı ünlüsü daima yuvarlaktır. KH'in yazmalarında geçen karşılıklı örneklerde yardımcı ünlüsü dar veya yuvarlak olan şekiller aynı oranda bir arada görülmektedir. Bununla ilgili Oğuzcalaşma bakımından her iki metin birbirine yakın görünümündedir.

kılıp (68a/7): *idüp* (65a/9); *idip* (68a/6); *idüp* (65a/8); *ısladup* (93a/7): *ısladıp* (88b/3); *yarup* (88b/2): *yarıp* (84a/2); *yörüüp* (98a/3): *yörüyüp* (93b/9) vs.

5.5. Diğer zarf-fiili örnekler

Aşağıda verilen (-mca, -ince; dıgı zaman; -dıgı kadar) anlamlarındaki zarf-fiil ekleri Eski Anadolu Türkçesine ait metinlerde de kullanılmıştır.

bakıçak (69a/9): *bakıcağaz* (66b/8); *yaşayınçak* (78a/9): *yaşayıcak* (74b/5); *yiriyinçek* (72b/8): *yöriyicek* (69a/2); *yöriyicegez* (73a/1): *yöriyicek* (69a/4).

5.6. Sıfat-fiiller (partisipler):

Bununla ilgili birkaç örneğe rastlanmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/ 1 Winter 2010

çıķđan (78b/1,78b/8): *çıķan* (74b/7,75a/5);
bilmegenlere (69a/3): *bilmeyenlere* (65b/9).

6. Diğer değişen örnekler:

Burada yine her iki yazmada karşılıklı olarak geçen farklılığı, değişmeyi yansıtan diğer örnekler aşığıda verilmiştir.

'anzerūt bile (94b/3-4): *'anzzūrītile* (90a/1-2); *'anzerūt ile* (93b/2): *'anzerūtıla* (88b/6); *aşığadın* (71b/7): *aşığası* (68a/6); *bağlağay* (93b/3): *bağlağaykim* (88b/8); *degirmice* (75a/1): *degirmi* (71a/7); *didüğüimiz* (74a/4): *didigümüz* (70b/3); *etni* (73b/4): *etini* (69b/8); *küçlürek* (75b/4): *güçlü* (72a/1); *hareketlüce* (75a/1): *hareketlü* (71a/7); *ilgerü* (99b/7): *ilerü* (95b/8); *kaçan* (82b/6): *kaçankim* (78b/5); *kaçğunçı* (73a/6): *kaçıcı* (69a/6); *kaysı* (82a/8): *Ø* (78a/8); *kolı bile* (99b/4): *kolıyla* (95b/4); *körer* (80b/1, 99b/3): *görür* (76b/5, 95a/2); *közni* (69b/9): *gözini* (66a/4); *latiflık birle* (102a/7): *latif-lığıla* (98b/4); *olardan* (68a/8): *onlardan* (65a/8); *sidügi bile* (86b/2-3): *sidügiyle* (82a/1); *su bile* (85b/4, 86a/6): *suyula* (81a/3, 81b/5); *südi birle* (94b/7): *südiyle* (90a/6); *şu birle* (93b/2): *şuyula* (88b/7); *tişler* (78b/1): *dişleri* (74b/7); *tözerek* (75b/5): *tözer* (72a/1); *yağı birle* (91b/4): *yağıyla* (87a/2); *yirni* (85b/4): *yirini* (81a/2); *yumşaklığı birle* (98a/2): *yumşak-lığıyla* (93b/8); *zeyt bile* (94a/5): *zeytile* (89b/2); *zirāvendile* (89b/3): *zirāvend birle* (85a/2).

7. Sonuç

Netice olarak KH'n yazmalarında ses bilgisi dışındaki karışık dil özellikleri konusundaki bulgularımızı şöylece toparlayabiliriz:

1. Kelime kadrosundaki değişmeler bakımından Paris yazması İstanbul yazmasına göre biraz daha fazla Oğuzca özellik göstermektedir.

bitik: kitāb, ilevine: öñine, görklü: yağşı, kılup: idiip, kılmağ ay: itmegey, öküş: çok, kimerse: kimse, barça: çevre gibi. Tersî yönde tek örnek geçmektedir. *dirler: aydurlar*.

2. Yabancı (Arapça-Farsça) kelimelerin yazımında hem yazmaların kendi içinde hem de karşılıklı olarak aslına göre tutarsızlıklar, yanlışlıklar ve farklılıklar söz konusudur. Paris yazması İstanbul yazmasına göre daha problemli bir manzara göstermektedir. Bu durum her iki yazmada da belirgin bir ağız etkisinin varlığına işaret etmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/1 Winter 2010*

3. Oğuzcalaşma bakımından göze çarpan en önemli özellik ilgi durumu ve belirtme durumu eklerinin değişiminde görülmektedir. Burada verilerin örneklerin tersi yönünde yani Paris yazmasında geçen Kıpçak özellikli şeklin İstanbul yazmasında Oğuzca özellik gösteren şekle dönüşmesi olayına rastlanmamaktadır.

4. Böylece KH'ın yazmalarında diğer değişen örneklerle birlikte İstanbul yazmasına göre Paris yazmasında Oğuzcalaşma etkisinin belli bir oranda da olsa biraz daha kuvvetli olduğunu tespit ediyoruz.

KAYNAKÇA

- DELİCE, H.İbrahim (2003). **Hulasa Okçuluk ve Atçılık**, İstanbul: Kitabevi.
- ECKMANN, J. (1996). **Harezm, Kıpçak, Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar**, (Haz. O. Fikri Sertkaya), Ankara: TDK Yayınları.
- (İstanbul Yazması). Bayezid Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Efendi Bölümü, No: 3176, 66b-102b.
- ÖZGÜR, Can (2002). „İlk Türk At ve Atçılık Eseri Kitâbü'l-Hayl'da Kullanılan Tıp Terimleri“, **VII. Türk Tıp Tarihi Kongresi**, (4 Eylül 2002), İstanbul.
- ÖZGÜR, Can (2003). **Kitâbü'l-Hayl (Memlûk Kıpçakçasıyla Yazılmış İlk Türk At ve Atçılık Eserinin Paris Yazması)**, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul: Çantay (Basımevi).
- ÖZGÜR, Can (2008). „Kıpçak Türkçesi ile Yazılmış Kitâbü'l-Hayl'in Yazmalarında Karışık Dil Özelliklerinin Görünümü“, **VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı**, (20-25 Ekim 2008), Ankara.
- ÖZTOPÇU, Kurtuluş (1993). „A Fourteenth- Century Mamluk Kipchak Treatise on Veterinary Sciences: Kitâb fî-Riyâzeti'l-Hayl“, **Türklük Bilgisi Araştırmaları**, 17, 153-170.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

AFGANİSTAN TÜRKMENÇESİ METİNLERİNDEKİ EKSİZ AD TAMLAMALARI

Rıdvan ÖZTÜRK*

ÖZET

Afganistan Türkmençesi genel itibariyle Türkmenistan Türkmençesine uygundur. Ancak yazılı geleneğe ve standartlaşmaya henüz geçememiş olması, onun kendisine has bazı sıra dışı özellikleri eselere yansıtmadığını sağlamıştır. Bu özelliklerden birisini eksiz ad tamlamaları oluşturmaktadır. Eksiz ad tamlamaları, Türkmençe dil bilgisi kaynaklarında “goşma ad” (birleşik ad, birleşik kelime) başlığı altında kalıcı adlar oluşturmaları yönü ile incelenmiştir. İyelik üçüncü şahıs ekinin düşürülmesi ile oluşturulan ve kalıcı ad konumuna geçmemiş ad tamlamalarına ise temas edilmemiştir. Bu yazıda, Afganistan Türkmençesi ile yayımlanmış eserlerden tespit ettiğimiz eksiz ad tamlamaları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Afganistan Türkmençesi, eksiz ad tamlaması, geçici yapılar, birleşik adlar, birleşik kelime.

POSSESSIVE CONSTRUCTIONS IN AFGHANISTAN TURKMEN TEXTS

ABSTRACT

Generally, Afghanistan Turkmen is compatible with Turkmenistan Turkmen. It hasn't been standardization in literary yet, so it reflects some features its own unique. One of these features is possessive constructions without suffixes. Possessive constructions without suffixes were researched in terms of constituted permanent nouns entitle “goşma noun” (combined noun, compound word) in Turkmen language resources. It wasn't dealt with possessive constructions which did not constitute permanent nouns and was constituted by

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi ozturk@selcuk.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

removing of third person possessive suffix. In this article, it was researched into possessive constructions without suffix determined in Turkmen published works in Afghanistan.

Key Words: Afghanistan Turkmen, possessive construction without suffix, temporary structures, combined noun, compound word.

Türkmencede eksiz ad tamlamalarına dair izahlar

Türkmencede eksiz ad tamlaması, bazı kaynaklarda ele alınmıştır. Türkmen Türkçesi Grameri'nde, Türkiye Türkçesinde ad tamlamasına denk gelen yapılar, birleşik adlar başlığı altında verilmiştir: *aşgazan* “mide”, *ayakgaap* “ayakkabı”, *bilbag* “kuşak, kemer”, *düyeguş* “devekuşu”, *hamur maya* “hamur mayası” vb. (Kara 2005: 173).

Hanser'in çalışmasında ise iyelik grubu başlığının “Her iki sözcük de ek almaz” alt başlığında “*demir yol*”, “*daş kömür*” örnekleri verilmiştir (Hanser 2003: 175). Yine Hanser'in çalışmasının “Birleşik Adlar” kısmında da “Ekli ya da eksiz ayrı tipteki iki ad ya da sözcük birleşerek farklı anlamda yeni bir sözcük yapar.” denilerek şu örnekler verilmiştir: *bilyüp* “kuşak, kemer”, *yolbaşçı* “önder, lider”, *üçburçluk* “üçgen, üç köşeli”, *dünyägarayış* “dünya görüşü”, *sözbaş* “önsöz”, *düyeguş* “deve kuşu”, *otlu çöp* “kibrit”, *bedenterbiye* “beden eğitimi, jimnastik”, *gülyaka* “broş”, *agzıbirlik* “ittifak, oy birliği, uyum” (Hanser 2003: 156-157).

HZTD adlı eserde de, eksiz ilgi halinin ikinci grubunda “iki tarafı da eksiz olan ve birleşik isim haline gelen tamlamalar” diye ele alınıp “*demiryol*, *ayakgap*, *başdarak*, *aşgazan*” örnekleri verilmiştir. (HZTD 194-196, Biray 223-224). Yine aynı eserin birleşik adların anlatıldığı bölümünde eksiz tamlamalar adla adın bir araya gelmesi başlığı altında işlenmiştir. Bu başlık da “Yapım eki almamış iki ismin bir araya gelmesi” (*düyetaban*, *atgulak*, *ayakgap*, *gülyaka*, *unaş*, *düyeguş*, *baggoyun*, *attorba*, *ikbaş*, *bedenterbiye*, *Nebitdag*) ve “Biri yapım eki almış iki ismin bir araya gelmesiyle” (*yolbaşçı*, *gözboyagçılık*, *sesyetim*) alt başlıklarına ayrılmıştır (HZTD 231-232, Biray 1999:199).

Oğuz grubu yazı dillerinde ad üzerine yapılan karşılaştırmalı bir çalışmada da eksiz tamlamalar, iyelik eki düşmüş ad tamlamaları kabul edilerek birleşik adlar diye değerlendirilip belirtisiz ad

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

tamlamalı örneklerle bir arada verilme yoluna gidilmiştir: *yüzbaşı, düyeguş(u), tagtabiti, suvoti, unaş(ı), gelinbarmak(ı), ayakgap(ı), attorba(sı), ocakbaş(ı), onbaşı, onbegi, saçbağı, guşgözü, elyaglık(ı), demir yol(u), araba yol(u), suv kedi(si)* (Biray 1999: 202).

TDG 2000’de de üçüncü şahıs iyelik ekinin düşürülmesi şeklinde gösterilerek “*ayakgap, duzdorba, sokudaş, tüynükyüp, gazayak, attorba, durakbukça, düyehalik*” örnekleri (TDG 2000: 60) verilmiştir. Aynı eserin “goşma adlar” ile ilgili bölümünde “iki veya daha fazla kelimenin bir araya getirilerek yeni anlamlı bir kelimenin ortaya çıkarılması olarak tarif edilip “*goyunguş, gelinbarmak, kellebaşayak, düyeguş,*” vb örnekler verilmiştir. Ayrıca “goşma adlar”ın yapısı anlatılırken de, söz sonunda iyelik ekli veya iyelik eksiz şekillerle kurulur denip “*ocakbaş(ı), atagzı, atgulak, gözyaş, ayakgap, çemçetorba*” örnekleri verilmiştir (TDG 2000: 34, 36).

Türkmençe dilbilgisi kitaplarının bu yapıyı, HZTD’de nüvesini bulmuş bilgileri kısmen yorumlayarak veya kısmen farklı örnekler ekleyerek genel itibariyle de birleşik ad terimi adı altında ele aldıkları gözlemlenmiştir. Yapı bakımından iyelik 3. şahıs eki almadan bir araya getirilmiş şekiller ile bu eki almış belirtisiz ad tamlaması kalıbındaki şekiller bir arada verilme ve aynı başlık altında işlenme yoluna gidilmiştir.

Yukarıda bahsedilen kaynaklarda “goşma adlar” başlığı altında ele alınan bu yapılar esas itibariyle kalıplaşmış ve kalıcı adlar oluşturmuş örnekleri içermektedir. Bu örneklerle benzer olmakla beraber kalıplaşmamış geçici birliktelikler oluşturan eksiz ad tamlamaları, Afganistan Türkmençesinde azımsanamayacak ölçüde karşımıza çıkmaktadır.

Afganistan Türkmençesi metinlerinde geçen eksiz ad tamlamaları

Son zamanlarda Afganistan’da Türkmençe yayımlanan metinlerde dikkat çekici hususlardan birisini eksiz tamlamalar oluşturmaktadır. Genel Türkçede yaygın olduğu şekli ile bu bölge Türkmençesinde de yaygın şekil, ekli ad tamlamalarıdır. Gerek belirtili, gerekse belirtisiz ad tamlamaları basit veya zincirleme şekilleriyle kullanılmaktadır. Bu kullanılışların yanında önemli ölçüde eksiz ad tamlaması kullanılışlarına da rastlanır. Bu eksiz tamlamalar yukarıda gösterildiği gibi kalıplaşmış-kalıcı birleşik ad veya eksiz ad tamlaması örneklerine uygun olanlarının yanı sıra, bu özelliklere tam uymayan kalıplaşmamış-geçici eksiz ad tamlaması örnekleri dikkat çekicidir.

Kalıplaşmamış-geçici eksiz ad tamlamalarının gruplandırılması

Kalıplaşmamış-geçici eksiz ad tamlamalarında tamlanan unsurunda kullanılan kelimelerin belli gruplarda yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. Bunlar içerisinde ilk sırada gelen yer ve zaman bildiren adların yanı sıra, başka özellikler bildiren birçok tamlanan adına da rastlanır. Bu eksiz ad tamlamalarını oluşturdıkları gruplara göre şu başlıklar altında ele alabiliriz:

1. Tamlananı yer ve yön gösterenler

1.1 Belli bir coğrafi yeri gösterenler

Herkesin bildiği veya belli bölge insanının bildiği somut gerçekliği olan özel bir yerin ifade edilmesinde kullanılırlar. Bu tamlamalarda anlamı özelleştiren unsur tamlayan unsurdur. “*ıyl, şehir, kent, deşt*” vb kelimeler tamlananda kullanılır: *Hind dengizning* B 4, *Kıpçak deşt* İDD 32, *Xive kentde* Ş 34, *Serpul şehre* İDD 36, *Gence ıylde*, *Hıtay ıylde* Ş 34, *Merv ıylde* Ş 35, *Saba ıylde* B 62, *Hokand ıylde* KS 3, *Andxoy ıylde* KS 6 vb.

Türkmenistaning Lebap vilayetining *Xaliç rayonda* eneden bolp... Turan 2001:79

Kıpçak deştiden şair sultan Türkde bar İDD 32

Xive kentde hasiblerimiz erti düyn Ş 34

Afgan ıyldin size selam getirdim M-ŞT 45

Lebap vilayete yetüşdi sefer M-ŞT 48

1.2. Belli bir coğrafi yeri göstermeyenler

Bu tamlamalar kesin bir yere işaret etmez, genel anlamda yer ifadesinde kullanılır. Bu tamlamalarda tamlayanın soyut veya somut olmasına göre kavramın soyutluğu veya somutluğu belli olur. Bu grup içinde en çok kullanılan “*yol*” kelimesinin yanı sıra “*batlak, sahra, yer*” vb kelimeler de tamlanan unsuru olarak kullanılmıştır: *dünya yüzde* İDD 33, B 83, *savaş meydanda* B 68, *harman yer* Y 74, *korkı sahra, gam sahrada* B 85, *cehil batlaga* B 80, *xıyal mevcde* B 91; *ferheng yolda* Ş 34, *Xuda yolda* B 16, *cihad yolda* KS 2, *adil yola* Ş 39, vb

Dünya yüzde acayıbdır Tacmahal İDD 33

Harman yer asta koygın Y 74

Misafir yerlerde perişan etdi M-ŞT 40

Mareke meydanda bir uçar guşdı C 7

Merdler yanı *savaş meydanda* tapıl B 68

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Gam sahrada sergerdan men mecnun dek B 85

Zulmat yolda ilim şemin yakmana uçgın balam B 66

Bulaşıp yörmegil *nadanlık yolda* M-ŞT 11

Eger etse *ilim yolda* ictihad Ş 42

Cihad yola yoldaş saylan ekeni KS 3

1.3. Tamlananı edatımsı yapıda olup yer ve yön gösterenler

Aslında ad olduğu halde son çekim edatı gibi kullanılan “*taraf, yan, bab, sarı, dapa*” vb bazı eksiz kelimelerle tamlamalar kurulabilmektedir: *Bizans taraf* İDD 31, *yetim taraf* B 94, *edeb babda* B 96, *mirad yandan* İDD 43, *ahiret sarığa* vb.

Edeb babda Andxoying her zaman sanı bar B 96

Afgan dapa ko çin iyler içinde KS 7

Yetim taraf hiç birisi bakmadı B 94

Gark boldı Ceyhuna *Çengiz tarafdan* C 22

Mirad yandan öysip nesim-i şimal İDD 43

Nara tartıb *düşmen sarı* çıkarding M-ŞT 19

2. Tamlananı zaman bildirenler

Zaman bildiren “*çag, gün, ay, gice, zaman*” gibi bazı kelimelerin tamlanan unsuru olarak kullanıldığı eksiz tamlamalar vardır. Bunlar içinde en çok kullanılan kelime “*gün*”dür: *dang çag* İDD 43, *roza ayda* B 11, *kış ay* EM 7,8, *maşşer günden* B 7, *savaş günde* Y 17, 45, *arefe günde* Y 40, *Uhut gazatı günde* R 11, *kıyamet gün* R 45, *kadir gice* B 11, *mirac gicede* R 43, vb.

Mübarek *roza ayıng* yigrim yedinci günü B 8

Maşşer günden korkıp gözüm yaş dökmüş B 7

Türkmenistan *garaşsızlık zamanda* M-ŞT 38

Cuma gice bilen ıyd *gicelerde* gelürler R 4

Gamda yatma ey dil! *Dang çag* dirildi İDD 43

Zülhicce ayında *arefe günde* Y 40

Gurbet günde kalıb teng boldı halım M-ŞT 26

3. Tamlananı bir nesne adı bildirenler

Bazı (*meşal, döşek, çırak* vb) eşya adları ile (*şarab* vb.) içecek adları genel olarak tamlayan kısmında soyut bir adla birlikte

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

mecazi bir anlamda bir tamlama oluşturulmaktadır: *ikbal çırak* İDD 43, *matem döşek* İDD 48, *bayram döşek* İDD 48, *xoşlık meşal* İDD 48, *sulh şarabdan* B 54, 56, *mihir şarabdan* B 56 vb.

Sulh şarabdan eger berseng peyman B 54

Öçip yatan *ikbal çırak* dirildi İDD 43

Xoşlık meşal vatanımızda yakıldı İDD 48

Matem döşek vatanımızda yığılıp

Bayram döşek ülkamızda yazıldı İDD 48

4. Tamlananı belli bir grup oluşturmeyen adlar

Yukarıdaki gruplara dahil edilemeyen ve örneklerinin azlığı sebebiyle belli bir grup oluşturmeyen eksiz ad tamlaması örnekleri de vardır: *İslam dinden* Ş 40, B 9, *İslam dine* B 8, *kurban namaz* M 14, *nifak derde* B 55, *hasret derde* B 81, *kemlik derde* B 85, *nifak odda* B 55, *şah rejimde* İDD 35, *adam sana* Ş 42, *Türkmen naklda* R 5, *Türkmen oğlanlara* R 40, *Türkmen kavımların* R 21 vb.

İslam dinden tapar gevher-i şah-var Ş 40

İslam dine iftixar, sanga iberlän Kuran B 8

Hicran oda yüräk daglap..., Turan 2001: 80

Hicran oda köyüb yanmalı boldum M-ŞT 36

Kemlik derde örtenyörün sinsiräb B 85

Şah rejimde geldi xan derdli dek İDD 35

Bu kitabdan faydalanmanı *Türkmen oğlanlara* nasib etsün R

40

Türkmen dilde yazıb aydışı bile... M-ŞT 43

İftixarınrı yitirding gurı *adam san* bolıp M-ŞT 64

Değerlendirme

Afganistan Türkmencesi metinlerinde geçen bu eksiz ad tamlamaları, “kalıplaşmış-kalıcı” ve “kalıplaşmamış-geçici” yapılar olarak iki gruba ayrılabilir. Kalıplaşmış-kalıcı yapılar Türkmençe dilbilgisi kitaplarındaki “goşma ad” terimine uygun yeni bir kavramı veya nesneyi karşılamak üzere eksiz olarak bir araya getirilmiştir. Taradığımız metinlerde de yukarıda örneklerini gösterdiğimiz dilbilgisi kitaplarındakilere uygun kalıplaşmış-kalıcı örnekler vardır:

dang yulduz İDD 35, *Xuday kul* Y 21, *bedev at* M-ŞT 49, *huma kuş* Ş 33, *bal arı* İDD 42 vb.

Bazı araştırmalarda bu yapıların eksiz iki adın bir araya getirilmesi ile oluştuğu belirtilip eksizliğin sebebi ile ilgili bir bilgi verilmezken (HZTD 194-196, Kara 2005: 173, Hanser 2003: 156-157, 175); HZTD'deki örnekleri Biray, "HZTD'de ikinci grupta yer alan örneklerin de aslında iyelik ekleri düşmüş isim tamlamaları olduğu anlaşılmıştır.... Esasen kuruluş olarak isim tamlaması mantığı içerisinde yapılmış ama sonradan yapı olarak bu özelliğini kaybetmiştir: *düyeguş(u)*, *unaş(ı)*, *attorba(sı)* vb." diye izah etmiştir. (Biray 1999: 201-202).

Bu kalıplaşmış-kalıcı yapılar Türkiye Türkçesindeki eksiz ad tamlamalarına (Demir 2007: 41) şekil ve anlam bakımından uygun gelmektedir. Ancak kalıplaşmamış-geçici tamlamalar farklı özellik göstermektedir. Örneklerinden de açıkça görüleceği üzere bu yapılar, belirtisiz ad tamlamaların sonundaki iyelik üçüncü şahıs ekinin düşürülmesi ile oluşmuştur. Bu düşürülme örnekli kelimeler, genellikle bir hal ekinin getirildiği durumlarda görülür. Fakat hal eki getirilmeyen durumlarda da görülebilir. İyelik ekinin düşürülmesinde bir standartlaşma oluşmamıştır. Bu durum, aynı veya benzer örneklerin bazen aynı metin içerisinde hem iyelik ekli hem de iyelik eksiz kullanımlarının görülmesinden de anlaşılmaktadır: *zulmat yolda* ~ *ikbal yolın* B 66; *roza ayda* ~ *roza ayı* B 11; *maşşer günden* B 8 ~ *maşşer güninde* B 11; *sulh şarabdan* ~ *sulh şarabın* B 56, *Murgab derya* ~ *Seripul deryası* C 29, *Cuma gicesi* ~ *Cuma gicede* R 4, *Türkmen naklında* R 41 ~ *Türkmen naklda* R 5, *Lebab vilayetining* Turan 2001:79 ~ *Lebab vilayete* M-ŞT 48 vb.

Zilhicce ayında arefe günde Y 40

Zekat beren maşşer güninde aman B 11

Cuma gicesi Cuma günü bir gice bir gün avval... R 4

Cuma gicede veya *çaharşenbe gicede* veya başka vakitlerde mendür. R 37

Türkmen naklında hem bardur R 41

Türkmen naklda bardur R5

Roza ayda takva bilen roza tut B 11

Roza ayı zinhar kinäni taşla B 11

Dadırmasang sulh şarabdan Behmene B 56

Bade berseng sulh şarabın ber manga B 56

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Eksiz ad tamlaması örnekleri çoğunlukla manzum metinlerde karşımıza çıkmaktadır. Ancak bunu vezin gereği yapılmış bir kısaltma olarak görmek mümkün değildir. Örneklerden de anlaşılabilceği üzere bir ad tamlamasının eksiz şeklinin yanı sıra, aynı tamlamanın ekli şekline de aynı eserde rahatlıkla rastlamaktayız. Tabii olarak mensur eserlerde de hem ekli hem de eksiz şekillerin olması bu özelliğin manzum veya mensur ayrımı yapılmadan kullanıldığını göstermektedir.

Bu yapılar bize Köktürk abidelerinde geçen “*Ötüken yış, Tabgaç kagan, Türk bodun*” örneklerini hatırlatmaktadır. “*Türkmen kavımların hemmeleri R 21*”, “*Türkmen xalk* arasında BK d” gibi örneklerde bunları doğrudan destekleyebilir. Ancak art zamanlı bir inceleme bu çalışmanın çerçevesi dışında kalmaktadır.

Sonuç

Afganistan Türkmenesi ile yayınlanmış metinlerde görülen kalıplaşmamış-geçici eksiz ad tamlamaları ilginç bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu özellik, Türkmenistan Türkmenesinde ve diğer birçok Türk yazı dilinde görülen kalıplaşmış-kalıcı eksiz ad tamlamalarının oluşumuna bir izah olarak görülebilir. Yine, Mayzel’in belirttiği gibi “*Bu izafetler Türk dilinin olgunlaşma safhalarına muvazi olarak gelişmişler ve her biri muayyen ve kati şekiller almışlardır. Bununla beraber henüz tam ve kesin şekil almamış izafetler de vardır. Mesela, Sovyet Rusya ve Sovyet hükümeti gibi. Bu gibi izafetlere giren yeni kelimelerin Türkün düşüncesinde substantif veya adjektif olarak taayyün etmemiş olmamasındandır.*” diye de yorumlanabilir (Mayzel 1958: 295-296).

KAYNAKÇA

a) Taranan kaynaklar

- B: Behmen, Abdülkerim (2001), Bagbostan, Pakistan.
 BK: Devlet Muhammed Bal Kızıling Divanı(2000), (Haz. Abdülmecid Turan), Peşaver.
 C: İşçi, Abdülmecid (1999), Ceyhunname, Gorgan.
 EM: Behmen, Abdülkerim (2002), Ene Mehri, Kabil.
 İDD: Behmen, Abdülkerim (2002), İyl Dostı Dostım, Kabil.
 KS: Behmen, Abdülkerim (2003), Kurban Serdar.
 M-ŞT: Müsaid, Hoca Nefes (2003), Şiirler Toplamı, Peşaver.
 R: Mevlevi Abdurrahman Baymırad Tagan (2004), Mecmua-i Türkmeni, Horasan.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/1 Winter 2010*

Ş: Behmen, Abdülkerim (2001), Şiir Türkmen Dilinde, Pakistan.
Turan 2001: Turan, Abdülmecid (2001), Köngüller Sedası, c. II, Peşaver.

Y: Yaver, Xudaykul (2003), Yürek Derdi, Eşar, Peşaver.

b) Yararlanılan kaynaklar

BİRAY, 1999: Biray, Himmet (1999), Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim, Ankara.

HZTD: Azımov P. vd., Hezirki Zaman Türkmen Dili (1960), Aşgabat.

TDG 2000: Borjakow A. vd, Türkmen Dilining Grammatikasy, Morfologiya, Aşgabat1999 (Ankara 2000).

KARA, 2005: Kara, Mehmet (2005), Türkmen Türkçesi Grameri, Ankara.

MAYZEL, 1958: Mayzel, S.S. (1958), “Türk Dilinde İzafet”, (Çev. A. İnan), TDAY-Belleten 1957, Ankara, s. 279-313.

HANSER, 2003: Hanser, Oskar (2003), Türkmençe Elkitabı (Çev. Z. Kargı Ölmez), İstanbul.

**KARIŞIK DİLLİ ESERLERDE KELİME>ENKLİTİK>EK
SÜRECİNDE BİR BİÇİM BİRİMİ: -dAvUK / -dAyUK**

*Mustafa SARI**

ÖZET

Bu çalışmada, karışık dilli eserlerde görülen *dAvUK* / *-dAyUK* eki incelenmiştir.

Çalışmada, önce enklitik terimi ve karışık dilli eserler hakkında genel bilgiler verilmiş; daha sonra karışık dilli eserlerdeki örnekler göz önüne alınarak, ekin dil özellikleri ve etimolojisi hakkında açıklamalar yapılmıştır.

Söz konusu biçim birimin, Türk dilinin tarihi metinlerinde kelime, enklitik ve ek olarak kullanıldığını gösteren örnekler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Enklitik, ek, Eski Oğuz Türkçesi, olğa-bolğa.

**A MORPHEME IN THE PROCESS OF
WORD>ENCLITIC>SUFFIX IN THE WORKS WITH
MIXED DIALECT: -dAvUK/-dAyUK**

ABSTRACT

In this study, the morpheme *-dAvUK/-dAyUK* used in the works with mixed dialect was dwelt on.

In the study, firstly general information on the term enclitic and the works with mixed dialect was given. Then the linguistic and etymological properties of the morpheme was examined considering the examples in the work with mixed dialect.

The use of the morpheme as a word, enclitic and suffix was pointed out in historical Turkish works.

* Doç. Dr., Haran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü msari68@hotmail.com

Key Words: Enclitic, suffix, old Oghuz dialect, olğa-bolğa.

1. Giriş

David Crystal'ın (1994:57) A Dictionary of Linguistics and Phonetics adlı çalışmasında, genel ağı yaygın olarak kullanılan ansiklopedileri Glossary of Linguistic Terms ve Wikipedia'da, fonolojik olarak başka bir kelimeye bağlı; ancak gramer bakımından bağımsız olan biçim birimlerin, *klitik* terimi ile karşılandığı belirtilmektedir. Bağlı bulunduğu kelimedenden önce gelen klitikler, *proklitik*; sonra gelen klitikler ise *enklitik* biçiminde adlandırılmaktadır. Örneğin İngilizcede 'They will' yapısının kısaltılmış biçimi olan 'They'll', enklitik olarak değerlendirilmektedir. Benzer biçimde 'I have not' yapısının kısaltılmışı olan 'I haven't' biçimi de bir enklitiktir. İngilizcede bu tür enklitikler, vurgusuzdur. İngilizcedeki belirlilik ve belirsizlik takıları olan *the* ve *a/an* biçimleri de *proklitik* örneğidir.

Bazı klitikler, zaman içinde ekleşebilir. Bu durumda, kelimedenden klitikleşmeye; klitikten ekleşmeye geçen bir süreçten bahsedilebilir.

Berke Vardar (1998:186) *enklitik* terimini, *sonasığınık* biçiminde Türkçeye aktarmış ve şöyle açıklamıştır: "Vurgudan yoksun olan ve kendisinden önceki sözcükle birlikte vurgu birimi oluşturan öge." Vardar'ın önerdiği *sonasığınık* terimi, olumsuz ve küçümseyen bir çağrışım içerdiği için kanaatimizce pek uygun değildir. Ayrıca yukarıda Crystal, Glossary of Linguistic Terms ve Wikipedia'dan aktarılan tanımla karşılaştırıldığında, Vardar'ın tanımının eksik olduğu görülür. Çünkü enklitik ve bağlı bulunduğu kelime arasındaki ilişki sadece vurgu ile sınırlı değildir.

Ercilasun (2008,48), enklitik terimi için Türkçe *eklenti* sözünü önerebileceğini; ancak şimdilik kaydıyla enklitik terimini kullanacağını belirtir. Türkçede *enklitik* için *ek-edat* terimi de önerilmiştir. Biz de çalışmamızda enklitik sözünü kullanmayı tercih ettik.

Asıl konuya geçmeden önce bugüne kadar Türk dilinde *enklitik* konusunda yapılan çalışmalara değinmek faydalı olacaktır. Türkçede *enklitik* ile ilgili çalışma sayısı azdır. Konuyla ilgili son yıllarda, Marcel Erdal (2000), F. Sema Barutçu Özönder (2001), Mehmet Vefa Nalbant (2004), Bilge Özkan Vefa Nalbant (2007), Ahmet Bican Ercilasun (2008), Birol İpek (2009) gibi araştırmacıların çalışmaları yayımlanmıştır.

Türkçede klitiklerle ilgili en kapsamlı çalışma Marcel Erdal'a aittir. "Clitics in Turkish" başlıklı yazısında Erdal, klitiklerin ek ve kelimedenden farklı yönlerini ayrıntılı biçimde açıklar.

Barutçu'nun çalışmasında, *çIçU* enklitiğinin Eski Türkçedeki örnekleri üzerinde durulmuş ve bunun Moğolcada da kullanıldığı belirtilmiştir.

Mehmet Vefa Nalbant'ın "Türkçede Enklitik Edatı La" başlıklı bildirisinde, *la/le* biçim birimi enklitik olarak değerlendirilmiş, kökeni ve Türk dilinin tarihi metinlerindeki kullanımı üzerinde durulmuştur.

Bilge Özkan Nalbant'ın "Moğolca-Türkçe Bir Enklitik (Ek-Edat): *magat>mat*" başlıklı makalesinde *magat>mat* biçim birimi, enklitik olarak kabul edilmiş, *mat* biçim biriminin etimolojik özelliği üzerinde durulduktan sonra, Türk dilinin tarihi metinlerinde nasıl geçtiği ve Anadolu ağızlarındaki uzantıları örneklerle anlatılmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Ercilasun'nun "La Enklitiği ve Türkçede Bir 'Pekiştirme Enklitiği' Teorisi" başlıklı çalışmasında, genelde enklitik terimi, özelde *IA* enklitiği hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca Ercilasun, tarihi ve yaşayan Türk lehçelerinde *A(y)*, *AgU (>av)*, *An*, *Aaň*, *çU (-çI, -sI, -sI, -jI)*, *Da, du, (dū, dō, duo)*, *gIl, gU, hA, I, i, kAn, kA:(y), kü, la, IL / IU, mA, mU, ne (>-nA)*, *ok (>ok, -ak, -k)*, *sA, si, -sin, -se, sU, U, -(I)y* pekiştirme enklitiklerinin kullanıldığını belirtmiş ve bunlardan yola çıkılarak 'Pekiştirme Enklitiği Teorisi' oluşturmuştur.

Konuyla ilgili incelediğimiz son çalışma, Birol İpek'e aittir. İpek'in çalışmasında, Divanu Lügati't-Türk'te geçen *a, ca/ce, cu/cu (su/su), erinc, erki, ok, ol, la, mat/met, yamu/yanu* enklitikleri örneklerle ele alınmıştır.

Bu çalışmada ele alınan *-dAvUK/-dAyUK* eki, karışık dilli eserlerde yaygın biçimde kullanıldığı ve çalışma esas itibarıyla karışık dilli eserler üzerine oturtulduğu için, Türk dilinde karışık dilli eserler hakkında da özet bilgiler aktarmak yerinde olacaktır.

Bilindiği üzere, Oğuz lehçesine dayanan Batı Türkçesinin yazı dili 13. yüzyılda oluşmaya başlar. Ancak Oğuzca daha 8.-10. yüzyıllarda diğer Türk dillerinden farklı özellikler taşımaktaydı (Demir, 2007: 302). Birçok araştırmacı Orhon ve Yenisey yazıtlarında, Uygur ve Karahanlı Türkçesine ait yazmalarda geçen Oğuzca özellikler üzerine araştırma yapmıştır. Nurettin Demir (2007:302) bu özellikleri, yapılan çalışmalardan özetleyerek şöyle sıralar: 1. Söz başında /b/ sesinin korunması: *ben* (öbür Türkler *men*), *bün* 'çorba' (öbür Türkler *mün*) vb., 2. Söz başındaki /y/ sesinin düşmesi: *ılg* (öbür Türkler *yılg* 'ılık'), 3. Söz başında /t/ sesinin /d/ye değişmesi: *deve/devey* 'deve' (öbür Türkler *tewe/tewey*) vb., 4. Birincil uzun ünlülerden sonra gelen /t/ sesinin /d/ye değişmesi: *ûd* 'delik' (öbür

Türkler *ût*) vb., 5. Çift dudak sızıcısı /w/'nin dış-dudak ünsüzü /v/ye değişmesi: *ev* (öbür Türkler *ew*). 6. Dişler arası ötümlü /d / ünsüzünün /y/ye değişmesi: *ayak* (öbür Türkler *azak*) vb., 7. Ek veya ikinci hece başındaki /G/ sesinin düşmesi: *tamak* (öbür Türkler *tamgak*) vb., 8. - *AGAn* ekinin büzülerek -*ân* biçimine girmesi: *ur-ân* 'daima vuran' (öbür Türkler *ur-ağan*) vb., 9. -(y)*AsI* gelecek zaman sıfat-fiil ekinin varlığı: *bar-ası yir* 'Varılacak yer' vb., 10. -*DAÇI* ekinin gelecek zaman eki olarak tercihi: *tut-taçı* 'tutacak' (öbür Türkler *tut-guçı*) vb., 11. Emir ikinci çokluk şahsın -*ñ-lar* değil -*ñ* ile yapılması: *togra-ñ* 'doğrayın' (öbür Türkler *tograñlar*) vb.

Türk dili ile ilgili araştırmalarda, Batı Türk yazı dilinin XIII. yüzyıl öncesindeki durumu ile ilgili ciddi tartışmalar bulunmaktadır. “Karışık dilli eserler” ya da “olga-bolga sorunu” diye bilinen bu tartışmalar, erken Oğuzcaya ait sayılabilecek eserlerin dil özelliklerinden kaynaklanmaktadır. *Behcetü'l- Hadâ'ik fi Mev'izeti'l- Halâ'ik, Kudûri Tercümesi, Ali'nin Kısası-i Yusuf'u Kitab-ı Güzide, Kitab-ı Ferâiz* gibi eserler, hem Doğu Türkçesinin hem de Batı Türkçesinin dil özelliklerini taşımaktadır. Korkmaz (1995: 284) karışık dilli eserlerin genel özelliklerini şöyle sıralar:

1. Kelime başında *b->m-* değişimi bakımından hem Oğuzcayı yansıtan b'li örneklerin hem de Karahanlı yazı dilinden gelen m'li örneklerin bulunması: *bunca/munça, bejiz/mejiz vb.,*

2. Kelime başında *b->v-* değişimi bakımından hem Karahanlı yazı dilinden gelen b'li örneklerin hem de Oğuzcayı yansıtan v'li örneklerin bulunması: *bar-/var-, barlık/varlık, bir-/vir- vb.,*

3. Karahanlı Türkçesine özgü *bol-* fiili ile Oğuzcaya özgü *ol-* fiilinin birlikte kullanılması: *bolmağa/olmağa, bolmasın/olmasın vb.,*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

4. Birden Fazla heceli kelimelerin sonundaki ğ/g sesinin durumu bakımından hem Karahanlı Türkçesinde olduğu gibi bu ünsüzü koruyan hem de düşüren örneklerin yer alması: *uluğ/ulu, kapuğ/kapu, asığ/assı vb.*,

5. Yapım ekleri ve hece başlarındaki kelime bünyesi ile ilgili g'lerin yer yer düşmesi veya XIV.-XV. yüzyıl Anadolu metinlerinde olduğu gibi düşmesi: *bulğanuk/bulanuk, borğu/boru, eygü/eyü vb.*,

6. Ek başlarındaki ğ-/g- ünsüzlerinin XI. yüzyıl sonlarından başlayarak yavaş yavaş düşmüş olmasına rağmen, bu dönemde g'li ve g'siz örneklerin karışık biçimde bulunuşu: *çalabğa/çalaba, işge/işe, ölgesi/ölesi vb.*,

7. Gelecek zaman, geniş zaman, gereklilik ve dilek kiplerinde -A yanında -ğay/-gey ve -ğa/-ge eklerinin kullanılması: *vere/birgey, ola/bolgay, kemişe/kemişge vb.*,

8. Oğuzca yükleme hali -I ve ilgi hali -İn yanında Doğu Türkçesine özgü -nI ve nIn eklerinin kullanılması: *elümüzi/elümüzni, dilüni/dilüñni, Yusufñ/yusufñ vb.*,

9. Oğuzcaya özgü -dAn çıkma hali yanında Karahanlı Türkçesindeki -dIn ekinin birlikte kullanılması: *daşdan/daşdın, soğdan/soğdın, yazukdan/yazukdın vb.*,

10. Eski Anadolu Türkçesine özgü -vAn, -vUz, -sIn şahıs ekleri yanında zamir yapılarını koruyan *men, biz, sin* eklerinin bulunması: *kalmışvan, dutarvuz, bulasın; arturğa-men, dileye-siz vb.*,

11. Söz varlığı bakımından Oğuzca ve Karahanlı yazı dilini birleştiren örneklerin çokluğu.

Batı Türk yazı dilinin oluşumu konusunda, karışık dilli eserlerin bu tür özellikleri, araştırmacılar tarafından farklı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

değerlendirilmiştir. Reşat Rahmeti Arat, Mecdut Mansuroğlu, Saadettin Buluç, Muharrem Ergin, Zeynep Korkmaz ve Mustafa Canpolat gibi araştırmacılar, bu özelliklerden yola çıkarak, Oğuzcaya dayalı Batı Türk yazı dilinin oluşumunun, XIII. yüzyıl öncesinde XI. yüzyıla kadar gittiğini belirtmektedirler. Bu görüşe göre, karışık dilli eserler de Eski Türkçeden Batı Türkçesine geçiş döneminin eserleridir.

Şinasi Tekin(1974:70) bu değerlendirmenin ispatının mümkün olmadığını, bu tür özelliklerin, iddia edildiği gibi Eski Türkçe ile Oğuzca arasındaki bir geçiş dönemine ait olamayacağını, böyle bir geçiş döneminin var olmadığını, bunların tek tek kişilere ait dil özellikleri olması gerektiğini belirtmiştir.

Enklitik terimi ve karışık dilli eserler sorunu hakkında verdiğimiz bu kısa ve özet bilgilerden sonra, çalışmanın asıl konusuna geçebiliriz.

Bu çalışmada, karışık dilli eserlerde rastladığımız; ancak Eski Anadolu Türkçesinin başlarında kullanımı çok sınırlı durumlarda devam eden kısa ömürlü *-dAvUK/-dAyUK* eki üzerinde durulacaktır.

2. Karışık Dilli Eserlerde Kelime>Enklitik>Ek Sürecinde

Bir Biçim Birimi: *-dAvUK / -dAyUK*

Karışık dilli eserler üzerinde yaptığımız taramalar sırasında, hem zamir köklerine hem de anlamlı isim köklerine eklenebilen ve bir isim çekim eki gibi kullanılan *-dAyUK/-dAvUK* ekini tespit ettik. Ek, getirildiği kelimeye “gibi, öyle, öylece, benzer” anlamları katmaktadır.

Ferā'iz Kitābı'nda ekin *-dAvUK* biçimi, sadece *a* ve *bu* zamirleriyle yaygın olarak kullanılmıştır. “Onun gibi, böyle”

anlamındaki **andavuk** sözünün kullanımı aşağıdaki örneklerde olduğu gibidir:

“...eger bir er ölse anası birle iki kıızı kılsa mālın **andavuk** altı ülü kılalar dört ülü iki kıza bir ülü anasına vireler ve bir ülü ‘asabaya vireler...” (60b-16)

“...eger ata ana bir ata kız karındaşı birle ata bir ata kız karındaşı kılsa māl kamu ata ana bir ata kız karındaşına böle **andavuk** eger ata kız karındaşı kılsa...” (70b-6)

Aynı eserde “Bunun gibi, böyle” anlamındaki **bundavuk** kelimesinin kullanımı daha yaygındır. Örnek:

“... bu ata er karındaşı andan mîrâş bula ve **bundavuk** eger bir oğul gend atası karındaşı oğlın öldürse ve atakarındaşı kışâş kılsa...” (64b-19)

“... eger ana birle oğul kılsa altıda bir anaya böle ayruķı böle ve **bundavuk** eger ana ata ve oğul kılsa....” (62b-21)

“... eger urağut kılsa ve oğul aning aşı sekizden bolur ve **bundavuk** eger urağut birle kız kılsa...” (62b-23)

“... ve gebür ölse altıda bir anaya vireler ve ayruķ māl er karındaşına böle ve **bundavuk** bir gebür gendü kızın urağutlansa....” (70a-18)

“... iki ülüşi iki kıza böle be bir ülüşi ‘asabaya böle ve **bundavuk** oğul kızları nice öküş bolsalar...” (66a-14)

“... ve şeşyek iki oğul kızına vireler kıalanın ‘asabaya virler ve **bundavuk** oğul kıızı nice öküş bolsa ...” (66a-18)

“... bir oğul oğlu kalsa urağuta heştiyek vireler ve ayruğ māl oğul oğluna vireler ve **bundavuk** oğul oğlanları nice öküş bolsa urağuta heştiyek vireler...” (65b-12)

“... ve iki kıza iki ülü vireler ayruğın ʿasabaya vireler ve **bundavuk** urağut birle kız nice artuğ kalsa kızlara iki ülüden artuğ virmeyeler...” (65b-15)

“... ve ayruğın ataya vireler ve **bundavuk** kız ikiden nice artuğ bolsalar iki ülü maldan artuğ mîrâş dutmayalat...” (65a-17)

“... ol iki kızlara maldan iki ülüşin vireler altıda bir anaya vireler ayruğın ataya vireler ve bu ülü üçden kıllalar ve **bundavuk** kızlara nice kim ikiden artuğ bolsa iki ülüşinden artuğ virmeyeler...” (61a-23)

“... ve bir ülü ʿasabaya vireler ve **bundavuk** oğul kız nice kim öküş bolsalar dört ülüden artuğ mîrâş bulmayalar...” (61b-2)

Aşağıdaki örneklerde kelime, *turur* ile birleşip yüklemleşmiştir:

“... eger bu kız bende bolmasa atasını anasını öldüren bolsa cevâbı **bundavuk** turur.” (71a-19)

“... urağuta dörtte bir vireler ayruğın ata atasına vireler ve bundavuk ata ana bir iki karındaş hükümleri **bundavuk** durur ve ata ana bir kız karındaşlar dağı ata atası birle meseleleri **bundavuk** durur.” (69b-2)

“... nice kim oğul oğlanları ve oğul kızları bolsa hükümleri **bundavuk** durur...” (66a-7)

“... ata atası ve ata anası birle oğul kız ikiden nice artuğ bolsalar hükümleri **bundavuk** durur kim yazduğ” (65a-10)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

“... ve oğul oğlanları nice kim bolsalar hükümleri **bundavuk** durur...” (60b-26)

Aşağıdaki örneklerde ise kelime, *bol-* fiili ile birleşik fiil oluşturmaktadır:

“... ata bir ata atası er karındaşı oğlı basa ana bir ata atası er karındaşı oğlı **bundavuk** bolur.” (63b-5)

“...eger kız karındaşı birle ‘asaba kalsa **bundavuk** bola...” (62b-18)

“... eger kıızı birle iki er karındaş ve ana ve ata atası kalsa kızına yaru māl vireler altıda bir anaya vireler ayrukın ata atasına virler ve **bundavuk** bola...” (69b-18)

“... ve gendü kıızı kalsa māl kamu gendü kızına böle dükel ‘ulemālar kavlinde **bundavuk** bola...” (69b-23)

“... ve dörtde bir urağuta vireler ve ayrukı ata atasına böle nice öküş er karındaş bolsalar hükümleri **bundavuk** bola...” (69b-9)

Karışık dilli bir diğer eser olan *Behcetü'l- Ĥadā'ik fi Mev'izeti'l-Halā'ik*'da ekin **-dAyUK** biçimi geçmektedir. *Ferā'iz Kitābı*'nda sadece zamirlere eklenebilen ekin, *Behcetü'l- Ĥadā'ik*'da anlamlı isim köklerine de geldiği görülmektedir.

Ek, aşağıdaki örneklerde **a** zamirine eklenmiştir:

“[6]... Nitekim ĥurmā ağaçının fāyidesi eksüksüz degül durur **andayuk** tevĥîd faẓlı üzüksüz... degül durur..”,

“[199] Dökilgesi dükel yılduz bu felekden

andayuk kim yağar erse kökden dolu.”

“[152a] Ĥaḳ ḥabîbi, ol Muḥammed, ‘uḳbā körki

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Köçdi mundan, **andayuk** bil, imdi kanı?”

Aşağıdaki örnekte ise ek, 1. teklik şahıs zamiri **min** üzerine getirilmiştir:

“[121a] Bir Çalapsın ‘âlem içre, **mindeyuk** benden delim

Sinden ayruk Çalap yokdur kim aña yalvarsa men”

Behcetü'l-Hadâ'ik’da ekin anlamlı isim köklerine de eklendiğini gösteren örnekler bulunmaktadır:

“[166] biş namâz birdi saña, ol biş kanad bola yarın;

kerseler inçe şırâtnı **kuşdavuk** sen uçmağa”

“[148b] Közleri **gevherdeyuk**, ol balkıyur yüzinde nûr

Yarı datlu agzı içre, **baldayuk** hem kand şeker”

Eski Anadolu Türkçesine ait eserlerden taramalar yapılmış; ancak ekin kullanımına rastlanmamıştır. Ek sadece, 14. yüz yılda Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış olan Nazmü'l-Hilâfiyyat Tercümesi’nde, **andavuk** sözünde geçmektedir. Kelime metinde 11 defa kullanılmıştır. Örnek:

“Eger m • rā • alsa anı, yâ satun alsa, anı bir er- mâlik olmaz vatya **andavuk** bâtil olur.” (35b-16)

“Siñiri murdârıñ dağı süñügi- dağı kılı **andavuk** necisdür, hâram.” (68a-3)

“Andan kan hayzun tâzedür kara-hayz yüklü ‘avratda **andavuk** bulınur.” (68b-7)

“Ol yirde kim nişf ola müsemmâ- lâzım olur, müt’a dağı **andavuk** vüçub tarîkı ile.” (98b-2)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

“Revā degül boğazlamak dırnak ile, daķı revā degül- diş ile
çıkduķdan sonra **andavuk** ańla!” (116b-6)

Ekin etimolojisi hakkında çok fazla bilgi bulunamamıştır. Şinasi Tekin (1974:133) “1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde ‘Olga-Bolga’ Sorunu” başlıklı yazısında, *andavuk*, *bundavuk*, *oluk* ve *buyuk* kelimelerindeki *+yuk*, *+uķ* ve *+vuķ* eklerinin, *ok/ök* pekiştirme edatının ekleşmiş biçimi olduğunu belirtmiş; ancak kelimenin tamamına ait bir açıklama yapmamıştır. Saadettin Buluç (2007:118), *andayuk* sözünün *anı teg ok* biçiminden geldiğini belirtir; ancak ekleşmeden bahsetmez.

Harezmi Türkçesinde sıkça kullanılan **andağok/andağuk** sözü ile **-dAvUK/-dAyUK** eki ile arasında ilişki vardır. “Öyle, öylece, tam o şekilde” anlamlarındaki kelimenin açılımı, Saadettin Buluç’un belirttiği gibi olmalıdır: **anı teg ok**. Harezmi Türkçesinde yaygın olarak kullanılan ve **anı teg** sözlerinin birleşmesiyle oluşan **andağ** sözünün üzerine, **ok/ök** kuvvetlendirme edatı getirilmiştir.

Talat Tekin(2000:153) “onun gibi, öyle” anlamlarındaki *antag/anteg* zarfını açıklarken, bunun daha eski bir **anı teg** söz öbeğinden geldiğini belirtir. Buna göre **-nI** belirtme ekini almış olan **a** zamiri, **teg** edatına bağlanmıştır. Kelimelerin birleşmesine bağlı olarak, vurgusuz kalan belirtme ekinin ünlüsü düşmüş ve birleşik yeni kelime damak uyumuna bağlanmış olmalıdır. Örnek:

körüg sabı **antag** “Kaçağın sözü şöyle” (T9)

tılıg kelürti sabı **antag** “Haberci getirdi, sözü şöyle” (TB 36)

antagın için “Öyle olduğu için..” (KT G 8-9, BK K 6)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Orhun Türkçesinde **teg** benzetme edatının ve **ok/ök** kuvvetlendirme edatının ayrı ayrı kullanıldığı da bilinmektedir. Örnek:

körür közüm körmez **teg**, bilir biligim bilmez teg boltı
“Gören gözlerin görmez gibi, eren aklım ermez gibi oldu.” (KT K 10)

yagımız tegre oçok **teg** erti, biz aş teg ertimiz.
“Düşmanlarımız etrafta ocak gibi idi, biz (de bu ocağın ortasındaki) aş (kazanı) gibi edik.” (T 8)

Talat Tekin (2000:160) **ok/ök** pekiştirme edatının Orhun Türkçesinde, zamirleri, zarfları ya da eylemleri pekiştirdiğini belirtmektedir:

bilgesi çabışı ben **ök** ertim “Onun başdanışmanı ve başkumandanı ben idim.” (T 7)

birye tabgaçığ öñre kıtanyığ yırğa oguzug üküş **ök** ölürti
“Güneyde Çinlileri, doğuda Kataylıları, kuzeyde Oğuzları pek çok öldürdü.” (T 7)

kızıl kanım töküti kara terim yögürü işig küçüg ben ertim **ök**
“Kızıl kanımı akıtarak, kara terimi döktürerek (ona) hizmet ettim.” (T 52)

Esasen birleşik bir kelime olan **antag** sözü, Uygur Türkçesinde de kullanılmıştır. Kelimenin Irk Bitig'deki kullanımı, aşağıdaki örnekte olduğu gibidir:

“Altun kanatlık talım kara kuş men Tanım tüsi takı
tükemezken taluyda yatıpan tapladukumın tutar men. Sebdükümin
yiyür men. **Antag** küçlüg men. Ança biliğler: Edgü ol. “Altın kanatlı
talım kara kuşum. Vücudumun tüyü daha bitmemişken denizde

yatarak dilediğimi tutarım; sevdiğimi yerim. O kadar güçlüyüm. Biliniz ki bu iyidir. (Ercilasun, 2005:238)

Kelimenin Karahanlı Türkçesindeki biçimi için Divanu Lügati't-Türk'te örnekler bulunmaktadır. DLT'de **andag** sözü "öyle" anlamında madde başı yapılmış ve 11 farklı yerde kullanılmıştır. Kelimenin kullanımı, aşağıdaki dörtlüklerde olduğu gibidir:

Emdi udhın udhındı

Kidin telim ökündi

El bulgalı igendi

Andağerig kim tutar

"Şimdi uykusundan uyandı, sonra çok pişman oldu, barış olacağı zaman çekindi; öyle bir eri kim yener?" (I-200/20)

Tıtraklanıp segirtti

Erin atın yügürtti

Bizni kamuğ angıttı

Andağsüge kim yeter

"Yiğitlenip seğırtti, askerini, atını koşturdu, bütün bizi şaşırttı, böyle asker kim dayanır?" (II-274/27)

Karahanlı Türkçesinin bir başka önemli eseri Kutadgu Bilig'de "öyle" biçiminde anlamlandırılan **andağ** sözü 15 defa kullanılmıştır. Örnek:

kapuğda neteg erse oldruğ turuğ

bu yortuğda **andağ**kereg ay uluğ (2588)

“Herkesin saray kapısındaki mevkii ve yeri ne ise, bu hareket esnasında da olduğu gibi muhafaza edilmelidir; ey büyük.”

negü teg kılınsa sanga qoldaşing

sen *andag* kılınıl sevinsü işing (4192)

“Arkadaşın sana nasıl muamele ederse, sen de ona öyle muamele et, sevinsin.”

Andag sözünün üzerine *ok/ök* kuvvetlendirme edatının gelmesiyle oluşan *andagok/andaguk* biçimine dönelim. Her iki biçime de Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde rastlanmamıştır. Yapılan taramalarda *andagok/andaguk* sözünün, Harezmi Türkçesi metinlerinde geçtiği görülmüştür.

Nehcü'l-Feradis'te *ok/ök* kuvvetlendirme edatının kullanım sıklığı çok düşük olduğu halde (Sadece 2 yerde kullanılmıştır.), bu edatın birleşmesiyle oluşan “öyle, öylece, tam o şekilde” anlamındaki *andagok* biçiminin kullanımı yaygındır. Örnek:

“Anlar taqı *andagoq* üç künden song keldiler.” (23-14)

“Ol taqı *andagoq* tanuqluq berdi.” (35-13)

Eserde kelimenin, *er-* ve *turur* ile birleşerek yüklem olarak kullanıldığı da görülmektedir. Örnek:

“üç miñgn kişi cümlesi toydılar, taqı küweç aşı *andagoq* erdi, taqı tandûr etmekler *andagoq* erdi” (29-13-14)

“Cümle halâyıq içtiler taqı cümle cânvarlar içtiler, qandılar, taqı quduğ suwı *andagoq* erdi.” (44-4)

“Bu ma^cnî taqı *andagoq* turur” (427-7)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Kelime, *kıl-* ve *ol-* yardımcı fiilleriyle birleşik fiil grubu oluşturmaktadır. Örnek:

“Ömer taqı *andağoq* boldı.” (114-14)

“Biz taqı *andağoq* qıldıq.” (29-16)

“Birke ton opraq taqı nafaqa neteg qılsa, taqı biringe *andağoq* qılmaq kerek...” (192-14)

Nehcü'l-Feradis'te *andağoq* sözüne biçim bakımından benzeyen bir de *mundagoq* sözü bulunmaktadır. “Böylece, bunun gibi, tam bu şekilde” anlamındaki sözün kullanımı aşağıdaki örneklerde olduğu gibidir:

“.. bu beş namâz ol kiçig yazuqlarını örtgen turur, taqı ketergen turur; *mundagoq* cum^ca namâzını câmi^cde imâm birle qıldı...” (240-7)

“Qoy edileringe taqı *mundagoq* hüküm bolğay. Sığır edileringe taqı *mundagoq* hüküm bolğay tep aydı.” (251-3)

“Munda taqı *mundagoq* turur.” (303-15)

Harezmi Türkçesinin bir başka eseri Kışâşü'l-Enbiyâ'da “öyle, böylece, tam o şekilde” anlamlarındaki *andağuk* sözü yaygın biçimde kullanılmıştır. Örnek:

“Tegme bir köniñ qalınlığı beş yüz yıllık yer turur, arası ma *andağuk*. Yana tegme bir yerniñ qalınlığı beş yüz yıllık yer turur, arası ma *andağuk*.” (4r3)

“...altundın yaratılmış bir taht addı, Güher birle muraşsa^c kılınmış, *andağuk* hil^catler aña keddürdi...” (7r8)

Aşağıdaki örnekte kelime **er-** fiili ile birlikte yüklemleşmiştir: Haberğa kelgen turur haqikat kördiler **andağuk** ermiş.” (19r4)

Kelimenin, **turur** ile birlikte yüklem olarak kullanıldığını gösteren örnekler de vardır:

“Ol hâlde Rûbil kelip ʿİbrî tilinçe Yusufğa sözledi: biz ne tesemiz sen ne **andağuk** turur...” (73r6)

“Cevrâ’ıl aydı: **andağuk** turur...” (169r5)

Aşağıdaki örneklerde ise kelime, **kıl-** ve **bol-** fiilleri ile birleşik fiil grubu oluşturmuştur:

“**Andağuk** kılurlar..” (148r12)

“... biziñ velî kullarımız **andağuk** bolur...” (167v4)

Kışâşü’l-Enbiyâ’da biçim bakımından **andağuk** sözüne benzeyen ve “tam böyle, böylece” anlamlarında, **mudağuk** sözü de kullanılmıştır. Örnek:

“... uçmağ halkığa ölüm yok, **mundağuk** tamuğ halkığa ölüm yok...” (21r3)

“Tevrît içinde **mundağuk** okıdım tep imân keltürdi.” (67v7)

Zeynep Korkmaz’ın “Türkçede ok/ök Pekiştirme (İntensivum) Edatı Üzerine” başlıklı yazısında, Kışâşü’l-Enbiyâ’daki *teriğ çukur kazıb kümeliñ andağuk ölgey*. “Derin çukur kazıp gömelim, oracıkta ölecek.” örneğinde geçen, **andağuk** sözünün bir yer zarfı olduğu belirtilmiştir (Korkmaz, 1995:103). Ancak, her ne kadar örnek anlam bakımından yer zarfı yapıyor gibi görünse de, kelimenin metindeki yaygın anlamı ve kullanımı, yer zarfı yapmaya uygun değildir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Kanaatimize göre, Harezmi Türkçesindeki *andağok/andağuk* sözlerinde enklitik gibi kullanılan *-dağok/-dağuk*, karışık dilli eserlerde eklenerek *-dAvUK /-dAyUK* biçimini almıştır. Harezmi Türkçesindeki *-dağok* enklitiği ile karışık dilli eserlerdeki *-dAvUK /-dAyUK* ekinin fonksiyonu aynıdır. Her ikisi de eklendiği kelimeye “öyle, öylece, bunun gibi” anlamlarını katmakta ve isim çekim eki gibi kullanılmaktadır.

Ekleşme durumunda ortaya çıkan ses değişimlerinin açıklanmaya ihtiyacı vardır. *-dAvUK* biçimindeki *ğ>v* değişiminin, Türk dili tarihinde başka örnekleri de bulunmaktadır. Örneğin Divanü Lügati't-Türk'te *soguk* sözü, Eski Anadolu Türkçesinde *sovuğ* biçimindedir. Ayrıca Eski Anadolu Türkçesinde *kılavuz* sözünün *kılaguz* biçimi de bulunmaktadır (Timurtaş, 1977:54). Benzer biçimde, Türkiye Türkçesindeki *kov-* fiilinin, Tarama Sözlüğü ve Kamus-ı Türkî'de hem *koğ-* hem de *kov-* biçimi geçmektedir. Türk dili tarihinde, benzer bir ses değişimi sayılabilecek olan *ğ>v* değişiminin örneği daha çoktur.

-dAyUK biçimindeki *ğ>y* değişimi ile ilgili, iki ünlü arasındaki /ğ/ sesinin önce /ğ/ye sonra da /y/ sesine döndüğü düşünülebilir. Ayrıca Türkçede benzer bir ses değişim sayılan *ğ>y* değişiminin örneği vardır: *beg>bey*.

Harezmi Türkçesinde eserlerinden Nehcü'l-Feradis'te “Ön, ön taraf” anlamlarındaki *ileg* sözünün, *iley* biçimi de bulunmaktadır. Bu durum iki ses arasındaki ilişki hakkında bilgi verir.

Harezmi Türkçesinde enklitik olarak kullanılan *-dağuk/-dağok*, karışık dilli eserlerde eklediği için (*mindeyük, gevherdeyük* örneklerinde olduğu gibi) damak uyumuna bağlanmış ve bir çekim eki özelliği kazanmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Son olarak, söz konusu ekin, Batı Türkçesinde neden kullanılmaya devam etmediği sorusu açıklanmalıdır. Kanaatimizce bununla ilgili iki ana neden bulunmaktadır. İlkini, karışık dilli eserler için Şinasi Tekin söylemiştir. Ekin kullanımı, erken Oğuzcaya ait genel bir özellik değildir. Sınırlı sayıdaki yazar tarafından kullanılmış; ancak yaygınlaşmamıştır. İkincisi, Batı Türkçesinde aynı anlam ve fonksiyonda yaygın biçimde kullanılan *-cIIAyIn* eki ile ilgilidir. Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde sık geçen *-cIIAyIn* eki, kendisine göre kullanım sıklığı oldukça düşük olan *-dAyUK/-dAvUK* ekinin yaygınlaşmasına engel olmuştur. Benzer fonksiyonlardaki eklerden birinin, kullanım sıklığının azalarak yok olması, dilde görülen bir durumdur. Örneğin Eski Anadolu Türkçesinde emir II. Teklik şahıs için hem eksiz hem de *-GII* biçimi bulunmakta idi. *-GII* biçimli emir çekiminin kullanımı giderek azalmış; Osmanlı Türkçesinde ortadan kalkmıştır.

3. Sonuç

Bu çalışmada, karışık dilli eserlerde sıkça kullanılan; ancak Eski Anadolu Türkçesinde kullanımı çok azalan ve kısa ömürlü bir ek olan *-dAyUk/-dAvUk* eki incelenmiştir. Tarihi metinlerden taranan örnekler üzerinde yapılan değerlendirmeler ışığında elde edilen sonuçlar aşağıda sıralanmıştır.

1. Karışık dilli eserlerde ekin *-dAvUK* ve *-dAyUK* biçimleri geçmektedir. Her iki ek de “gibi, öyle, öylece, benzer” anlamlarında isim çekim eki gibi kullanılmıştır.

2. *-dAvUK /-dAyUK* eki ile Harezmi Türkçesi eserlerinden Nehcü'l-Ferâdis'teki *andağok* ve Kışâsü'l-Enbiyâ'daki *andağuk* sözleri arasında ilişki bulunmaktadır. Buna göre kelime, daha Orhun

Türkçesi döneminde *anı teg* sözlerinin birleşmesiyle oluşan *andağ* sözü ile *ok/ök* pekiştirme edatının birleşmesiyle oluşmuştur.

3. *-dağok/-dağuk* biçimleri Harezmi Türkçesinde enklitik özelliği göstermektedir; aynı biçim karışık dilli eserlerde ekleşmiş ve damak uyumuna bağlanmıştır.

4. Harezmi Türkçesi eserlerinde sadece *a* ve *bu* zamirlerine getirilebilen söz konusu biçim, Karışık dilli eserlerde zamirler yanında, anlamı isim köklerine de eklenmiştir.

5. *-dAvUK* biçimindeki ğ>v ile *-dAyUK* biçimindeki ğ>y ses değişimi, açıklanabilir bir özelliktir ve Türk dili tarihinde başka örnekleri vardır.

6. Ekin kullanımı, erken Oğuzcaya ait genel bir dil özelliği değildir. Tekin'in belirttiği gibi, sınırlı sayıdaki kişilere ait bir özellik olabilir.

7. Anlam ve fonksiyon bakımından benzer özellikler gösteren ve Eski Anadolu Türkçesinde yaygın biçimde kullanılan *-cIlAyIn* eki, *-dAvUK/-dAyUK* ekinin kullanımının yaygınlaşmasını engellemiştir.

KAYNAKÇA

- ARAT, Reşat Rahmeti (1991), *Kutadgu Bilig I Metin*, TDK Yay., Ankara.
- ARAT, Reşat Rahmeti (2003), *Kutadgu Bilig II Çeviri*, TTK Yay., Ankara.
- ATALAY, Besim (1985), *Divanu Lügat'it-Türk I-II-III*, TDK Yay., Ankara.

- ATA, Aysu (1997), **Kıyasü'l Enbiya I-II**, TDK Yay., Ankara.
- BARUTÇU, F. Sema (2001), “Türkçede Enklitik Edatlar Üzerine: ÇI/ ÇU”, **Kök Araştırmalar Dergisi** C. III Sayı: 2, Güz 2001, s. 75-86.
- BİLGİN, Azmi (1996), **Nazmü'l-Hilafıyyat Tercümesi**, TDK Yay., Ankara.
- BULUÇ, Saadettin (2007), “Behçetü'l-Hadâ'ik Fî Mev'izeti'l-Halâ'ik'ten Derlenmiş Koşuklar” **Prof Dr. Saadettin Buluç Makaleler** (Haz. Zeynep Korkmaz), TDK Yay., Ankara, s. 116-146.
- BULUÇ, Saadettin (2007), “Eski Bir Türk Dili Yadigarı Behçetü'l-Hadâ'ik Fî Mev'izeti'l-Halâ'ik”, **Prof Dr. Saadettin Buluç Makaleler** (Haz. Zeynep Korkmaz), TDK Yay., Ankara, s. 184-112.
- CANPOLAT, Mustafa (1968), “Behcetü'l-Hadâ'ik'in Dili Üzerine”, **TDAY-Belleten 1967**, s. 165-175.
- CRYSTAL, David (1994), **A Dictionary of Linguistics and Phonetics**, Blackwell, Oxford.
- DEMİR, Nurettin (2007), “Batı Türk Yazı Dilinin Oluşumu”, **Türk Edebiyatı Tarihi I**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, s. 302-312.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2008), “La Enklitiği ve Türkçede Bir “Pekiştirme Enklitiği” Teorisi”, **Dil Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 2 Bahar 2008, Avrasya Yazarlar Birliği Yayını, s. 3556.
- ERDAL, Merce (2000), “Clitics in Turkish”, **Studies on Turkish and Turkic Languages**, Proceedings of the Ninht International

- Conference on Turkish Linguistics, Oxford. August 12-14, 1998, (edt.by Aslı GÖKSEL and Celia KERSLAKE) Wiesbaden.
- İPEK, Birol (2009), “Divanü Lügati’t-Türk’te Geçen Enklitik Edatları”, **Turkish Studies**, Volume 4. S. 3, Erzincan, s.1199-1212
- KORKMAZ, Zeynep (1995), “Türkçede ok/ök Pekiştirme (İntensivum) Edatı Üzerine”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar I**, TDK Yay., Ankara, s. 98-109.
- KORKMAZ, Zeynep (1995), “Selçuklular Çağı Türkçesinin Genel Yapısı”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar I**, TDK Yay., Ankara, s.274-286.
- NALBANT, Bilge Özkan (2007), “Moğolca-Türkçe Bir Enklitik (Ek-Edat): magat>mAt”, **Central Asian Studies**, Volumes 11-1, Korea University, Korea.
- NALBANT, Mehmet Vefa (2004), “Türkçe Enklitik Edatı LA” **V.Uluslararası Türk Dili Kurultayı II**, 20-26 Eylül 2004, TDK Yayınları, Ankara. s. 2157-2173.
- TEKİN, Şinasi (1974), “1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde ‘Olga-Bolga’ Sorunu” **TDAYB**, TDK Yay., Ankara.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri, (1977), **Eski Türkiye Türkçesi**, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul.
- VARDAR, Berke (1998), **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, ABC Kitabevi, İstanbul.

BURSA YERLİ AĞIZLARINDA Ç>Ş DEĞİŞİMİNE DAİR BAZI GÖZLEMLER*

Mustafa ULUOCAK **
Şükrü BAŞTÜRK***
Süleyman EROĞLU****
Hatice ŞAHİN*****

ÖZET

Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ilgili çalışmalar arttıkça söz konusu ağız özelliklerinden yola çıkarak Oğuz Türkçesinin bazı özelliklerini ve ilgili bölgelerin etnik yapısını belirleme konusunda aydınlatıcı noktalarla karşılaşılmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarının birçoğunda ç>ş değişimine rastlanmaktadır. Aynı ses değişikliği Bursa yerli ağızlarında da gözlemlenmektedir. Ancak Bursa Büyükşehir ilçesine bağlı Bayındır köyünde bu ses değişikliğiyle ilgili daha farklı örnekler tespit edilmiştir. Bu yazıda Bursa yerli ağızlarında ve Bayındır köyünde gözlemlenen ç>ş değişiklikleri örneklendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi Ağızları, Bursa Ağızları, ç>ş değişimi, Kıpçakça Özellikler.

SOME OBSERVATIONS IN RESPECT OF Ç/Ş CHANGE IN BURSA LOCAL DIALECTS

ABSTRACT

As studies on Türkiye Turkish dialects increase in number, it becomes likely to come across some

* Uludağ Üniversitesi F 2006/26 No'lu "Bursa Yerli Ağızlarının Derlenip İncelenmesi" adlı proje kapsamındaki çalışmalardan üretilmiştir.

** Dr., Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, muluocak@uludag.edu.tr

*** Dr., Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, basturk@uludag.edu.tr

**** Dr., Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, seroglu@uludag.edu.tr

***** Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hatices@uludag.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

illustrative points with respect to the matter of determining some features of Oguz Turkish and the ethnical structures of the regions under discussion by moving from the dialect features in question. ç>ş change is observed in many of the Türkiye Turkish dialects. The same sound change is present in Bursa local dialects as well. However, more different examples of this kind of sound change were identified in Bayındır village of Büyükorhan, Bursa. In this article, ç>ş changes observed in Bursa local dialects and Bayındır village will be exemplified.

Key Words: Turkey Turkish Dialects, Bursa Dialects, ç>ş sound change, Features of Kiptchak.

Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ilgili çalışmalarla kimi zaman ağızların birçoğunda gözlemlenen ses değişiklikleri, kimi zaman da sadece belli bir bölgeye ya da bir köye ait ses özellikleri ya da değişiklikleri ortaya çıkmaktadır. Bazı yerleşim birimlerinde bölgenin taşıdığı genel dil özelliklerinden farklı bazı kullanımlar kendini gösterebilmektedir. Bu yüzden derleme yapılacak alanın tespiti önemli bir konum arz etmektedir¹.

Türkiye Türkçesi ağızlarının birçoğunda ç>ş değişimine rastlanmaktadır². Muğla, Uşak ve Kütahya, Edirne, Kars, Adana, Kırşehir, Malatya, Ordu, Sivas, Trabzon ağızlarında var olan bu değişiklik Bursa ağızlarında da gözlemlenmektedir.

Bursa yerli ağızları incelenirken dağ ve ova köyleri biçiminde bir ayrıma tabi tutulmuştur. Bunun nedeni, dağ köylerinde göçmen unsurların bulunmayışı, ova köylerinde ise göçmen ve yerli unsurların çok yakın hatta iç içe yaşamakta oluşlarıdır.

¹ Ali Akar, "Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume I/2, Fall 2006, s. 46.

² Gürer Gülsevin, *Uşak İli Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s. 62; Tuncer Gülensoy, *Kütahya Yöresi ve Ağızları (İnceleme, Metinler, Sözlük)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 64; Emin Eren, *Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 38; Ali Akar, *Muğla Ağızları*, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla 2006, s. 37; Necati Demir, *Ordu İli Yöresi Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 87; Emin Kalay, *Edirne İli Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 45; Ahmet Günşen, *Kırşehir ve Yöresi Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 68.

Bursa yerli ağızlarıyla ilgili olarak derlenen metinlerde ç>ş değişikliği gözlemlenmektedir ancak bu değişiklik derleme yapılan köylerin tamamında mevcut değildir. Bir başka deyişle ç>ş değişikliği Bursa ağızları için karakteristik değildir. ç>ş değişikliğinin yaşandığı köyler, dağ ve ova bölgesinde kurulmuş olan köylerdir. Dağ köylerinden tespit edilen *güşlüklen* (Keles-Gelemiş) *aşlıkla* (Harmancık-Akpınar), *ilaşlâ* (Harmancık-Yeşilyurt), *üş* (Büyükorhan-Balaban), *sütlaş* (Keles-Belenören), *genşlê* (Keles-Belenören), *geşlê* (Keles-Belenören) örnekleri gibi ova köylerinden tespit edilen *üş* (Karacabey-Kıranlar, İznik-Hocaköy), *geşlê* (İznik-Tacir), *işki* (Karacabey-Kulakpınar) örnekleri de bulunmaktadır.

Bursa ağızlarında ç>ş değişiminin hiç görülmediği yerleşim birimleri bulunmaktadır. Bu ses değişikliğinin görüldüğü köylerde ise *hortçuk*, *içki*, *ilçenden* gibi ç sesinin aynı konumda korunduğu örnekler de bulunmaktadır.

Bursa'nın Karacabey ilçesinde yerleştirilmiş iki Nogay köyü bulunmaktadır. Bu köylerde Nogay Türkçesi genel hatlarıyla bugün de özelliklerini devam ettirmektedir³. Bursa'nın ova köylerinde, özellikle Karacabey ilçesinin köylerinde görülen ç>ş değişikliklerinin kaynağında başlangıçta bu yörede bulunan Nogay köylerinin etkisinin olduğu düşünülmüştür. Ancak aynı değişikliğin dağ ve diğer ova köylerinde aynı oranda tespit edilmiş olması bu düşüncüyü ortadan kaldırmıştır.

Bursa ağızlarında da diğer ağızlarda da sıklıkla gözlemlenen bu ses değişikliği, bazı araştırmacılar tarafından Kıpçakça bir unsur olarak değerlendirilmiştir⁴.

Gülsevin, Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen bu ses değişikliğini Kıpçakça bir unsur olarak değerlendirme konusunda temkinli olunması gerektiğini vurgular⁵. Gülsevin'in tespitine göre konu edilen ve Kıpçakça bir özellik olarak gösterilen ç>ş değişimiyle ilgili örnekler, ç sesinin kapalı hece sonunda bulunduğu durumda

³ Hatice Şahin, Şükrü Baştürk, Mustafa Uluocak, Süleyman Eroğlu, "Bursa ve Çevresindeki Tatar Türkleri ve Dilleri Üzerine Gözlemler", **Uluslararası Tatar Türkçesi Araştırmaları Bilgi Şöleni**, 12-14 Ekim 2009, Eskişehir.

⁴ Necati Demir, "Karadeniz Bölgesi Ağızlarında Kıpçak Türkçesi Özellikleri", **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I**, Türk Dil Kurumu, Ankara 2007, s. 422; Emin Eren, **Zonguldak-Bartın-Karabük İleri Ağızları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 96.

⁵ Gürer Gülsevin, "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kıpçakça Denilen Unsurlar Üzerine 2 (Ç>Ş Değişmesi)", **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 3/3 Spring 2008, s. 384.

ortaya çıkan *gençler>genşler*, *geçdim>geşdim*, *saşlarını*, *yamaştan*, *uştum*, *göşmenlik* gibi örneklerdir.

"O halde, Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen ç>ş olayına temkinli yaklaşmak gerekir. Çalışılan bölgede sadece kapalı hece konumunda iken görülüyorsa, Kıpçakça ile bağlantı kurulmasına hiç gerek yoktur. Eğer (birkaç bölgede olduğu gibi) iki ünlü arasında ve kelime başında da (nadiren bile olsa) ç>ş değişmesi görülüyorsa, Kıpçakça unsur olabileceği akla getirilebilir⁶."

Yukarıda da belirtildiği gibi Bursa'da derleme yapılan köylerin bazılarında kapalı hece sonunda bulunan ç sesinde değişiklik olduğu gözlemlenmektedir. Büyükorhan ilçesinin Bayındır köyünde de bu koşullarda gerçekleşen ç>ş değişikliği diğer köylere göre daha çok örnekte tespit edilmiştir.

āşdan (Büyükorhan-Bayındır-Mehmet Doğan 59)

āşla (Büyükorhan-Bayındır-Mehmet Hapuz 79)

gēnşlē (Büyükorhan-Bayındır-Mehmet Doğan 59)

gōş (Büyükorhan-Bayındır-Mehmet Doğan 59)

işşelēdi (Büyükorhan-Bayındır-Mehmet Doğan 59)

kaş (Büyükorhan-Bayındır-Mehmet Hapuz 79)

neşberlik (Büyükorhan-Bayındır-Mehmet Doğan 59)

uşlāna (Büyükorhan-Bayındır-Mehmet Hapuz 79)

üş (Büyükorhan-Bayındır-Mehmet Hapuz 79)

Bunun yanında Bayındır köyünde diğer ağızlarda ve Bursa'nın diğer köylerinde gözlemlenen ç>ş değişikliğinden farklı olarak kelime başında ve iki ünlü arasında ç>ş değişimi de gözlemlenmektedir.

işersin (Büyükorhan-Bayındır-Mehmet Doğan 59)

işilcēse (Büyükorhan-Bayındır-Mehmet Doğan 59)

keşi (Büyükorhan-Bayındır-Mehmet Doğan 59)

şāriyolā (Büyükorhan-Bayındır-Mehmet Hapuz 79)

şukura (Büyükorhan-Bayındır-Mehmet Hapuz 79)

Ancak, kelime başında, iki ünlü arasında ve kapalı hece sonunda görülen ç>ş değişimi bu köyde de düzenli değildir. Bayındır

⁶ Güner Gülsevin, *agm*, s. 384.

köyünde *keçi*, *çukura*, *içini*, *çēşme*, *āç*, *çay* gibi örnekler de bulunmaktadır. Aynı konuşmacı *keçi* ve *keşi*, *aaç* ve *āş*, *çukur* ve *şukur* biçimlerini örneklendirebilmektedir.

Kelime başında ve iki ünlü arasında bulunan ç sesindeki değişikliğin başka Türkiye Türkçesi ağızlarında da görüldüğü bilinmektedir. Gülsevin, bu koşullarda gerçekleşen ç>ş değişikliğinin Türkiye sınırları dışındaki Oğuz ağızlarında da tespit edildiğini belirtmiştir⁷. Malatya ağızlarında da ses değişmesiyle ilgili bir örnek şorba<çorba<Far. Şorba şeklinde gösterilmiştir⁸. Malatya ağızındaki örnek, araştırmacı tarafından Farsçadaki şeklini korumaya çalışıyor biçiminde açıklanmış tek örnektir. Bayındır köyündeki örnekler ise alıntı değil Türk dili kaynaklı kelimelerdir.

Bayındır köyünde g sesi çoğunlukla Batı grubu ağızlarının karakteristiğine uygun olarak sızıcılaşmış ve erimştir. *çâremëyoduğ*: *çağırımıyorduk*, *dün:düğün*, *olan:oğlan*, *ağâş:ağaç*, *doan:doğan*, *çöalmış:çoğalmış*, *sâleb:sağlayıp*.

Ancak, *davırlılâ:dağılırlar*, *ōküzlen düvennen:öküzle döğenle*, *sovuklara:soğuklara*, *avırleşirdi:ağırlaşırdı* örneklerinde olduğu gibi g>v değişiminin gerçekleştiği durumlar da söz konusudur.

L. Karahan'ın Batı grubu ağızları içinde var olan ve eski bir Kıpçak yerleşmesinin ağızlardaki kalıntıları olarak nitelendirdiği ñ>y, g>v, s>h, y>c, ş>s değişmelerinden Bayındır köyünde düzenli olmamakla beraber ç>ş ve az da olsa g>v değişimi dışında değişiklik gözlemlenmemektedir.

Bursa sınırları içinde Bayındır köyüne ancak 1310 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname'de Bayındır Köyü Adronos Kazası (Orhaneli) açıklamasıyla ve diğer köy isimleriyle beraber sayfa 341'de rastlanmaktadır⁹. 15.¹⁰ ve 16. yüzyılda¹¹ Bursa bölgesinde kurulmuş

⁷ Güner Gülsevin, *agm*, s. 383.

⁸ Cemil Gülseren, *Malatya İli Ağızları, (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 80.

⁹ Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Def'a: 19, 1310 Sene-i Hicriyesine Mahsustur (Miladi 1893), Matbaa-i Vilâyette Tab' olunmuştur.

¹⁰ 166 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu defterinde (937-1530) Bayındır isimli köyler; Beybazârı, Göynük ve Sifrihisar'da gösterilmektedir. Hüdavendigâr sınırları içinde kalan bir Bayındır köyüne rastlanmamaktadır. **Defter-i Hâkânî Dizisi, 166 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri 937-1530**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No: 27, Ankara 1995, s. 92.

¹¹ Cevdet Turkey, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, Tercüman Kaynak Eserler Serisi:1 İstanbul 1979.

bir Bayındır köyü ve bölgeye yerleşmiş bir Bayındır topluluğu bulunmamaktadır.

Bursa yer isimleriyle ilgili yapılmış bir çalışmada Bayındır köyüyle ilgili "Büyükorhan ilçesine bağlı bir köy. İlçenin güneybatısında Büyükorhan'a 17 km uzaklıktadır. Bayındır adının Oğuzların bir boyu olan Türkmenlerden geldiğini sanıyorum. 1895 ve 1908 yıllığına göre 19 hane bulunan köyde 1927 yılında 119, 1990 yılında 284, 1997 yılında 208 kişi yaşamaktaydı. Yerli köyüdür. Köyde antik dönemden kalma mezar ve kalıntılar vardır¹²." açıklaması yapılmıştır.

Kendilerini Yörük olarak tanıtan ve çok eski dönemlerde iki kardeş tarafından köylerinin kurulduğunu belirten Bayındır halkının kullandığı dil, yukarıda belirtilen ses değişiklikleriyle diğer Bursa köylerinden farklı bir durum arz etmektedir.

Bu yazıda, öncelikle Bursa yerli ağızlarında diğer Türkiye Türkçesi ağızlarında var olan kapalı hece sonundaki ç>ş değişiminin bulunduğu köyler belirtilmiş, ardından kapalı hece konumundaki ç sesine oranla daha az gözlemlenen kelime başı ve iki ünlü arasındaki ç>ş değişiminin gözlemlendiği tek bir köy olan Bayındır köyünün malzemesi verilmiştir. Kıpçakça bir unsur olarak değerlendirilen ç>ş değişikliğini değerlendirebilmek amacıyla Bursa yerli köylerinde g>v ses değişikliği de taranmıştır. Buna göre, Bursa'da kapalı hece konumunda ç>ş değişikliğinin gözlemlendiği 10, kelime başı ve iki ünlü arasında ç>ş değişikliğinin yaşandığı 1 köy, buna karşılık g>v değişikliğinin yaşandığı 19 köy, her iki ses değişikliğinin de aynı anda bulunduğu 6 köy tespit edilmiştir.

Bursa'da derleme yapılan diğer yerleşim birimlerinden farklı olarak Kıpçakçayla ilgiliymiş gibi görünen ç>ş ve az da olsa g>v ses değişikliğinin bulunduğu Bayındır köyünden derlenen dil malzemesi; ses bilgisi, yapı bilgisi ve söz varlığı açısından Kıpçakçayla ilgili başkaca bir benzerlik göstermemektedir. Buna rağmen, Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen ve Bursa ağızlarında da tespit edilen ayrı haritalarda gösterilen bu iki ses değişikliği ve dağılımları, hem Bursa bölgesinin ses özelliklerinin ortaya çıkarılabilmesi hem de bu sahada ve bu konuda devam eden çalışmalara kaynaklık edebilmesi amacıyla gösterilmeye çalışılmıştır.

ç>ş değişiminin görüldüğü köyler:

¹² Raif Kaplanoğlu, **Bursa Ansiklopedisi I (Yer Adları)**, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, Bursa 2001, s. 42.

g>v değişiminin görüldüğü köyler:

ç>ş ve g>v değişiminin ortak görüldüğü köyler:

KAYNAKÇA

- AKAR, Ali, "Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları", **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume I/2, Fall 2006, s. 37-53.
- AKAR, Ali, **Muğla Ağızları**, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla 2006.
- Defter-i Hākānī Dizisi**, 166 Numaralı Muhasebe-i Vilāyet-i Anadolu Defteri 937-1530, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No: 27, Ankara 1995.
- DEMİR, Necati, "Karadeniz Bölgesi Ağızlarında Kıpçak Türkçesi Özellikleri", **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I**, Türk Dil Kurumu, Ankara 2007, s. 417-424.
- DEMİR, Necati, **Ordu İli Yöresi Ağızları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2001.

- EREN, Emin, **Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- GÜLENSOY, Tuncer, **Kütahya Yöresi ve Ağızları (İnceleme, Metinler, Sözlük)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- GÜLSEREN, Cemil, **Malatya İli Ağızları, (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- GÜLSEVİN, Gürer, "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kıpçakça Denilen Unsurlar Üzerine 2 (Ç>Ş Değişmesi)", **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 3/3 Spring 2008, s. 383-384.
- GÜLSEVİN, Gürer, **Uşak İli Ağızları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2002.
- GÜNŞEN, Ahmet, **Kırşehir ve Yöresi Ağızları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- ŞAHİN, Hatice, BAŞTÜRK Şükrü, ULUOCAK Mustafa, EROĞLU Süleyman, "Bursa ve Çevresindeki Tatar Türkleri ve Dilleri Üzerine Gözlemler", **Uluslararası Tatar Türkçesi Araştırmaları Bilgi Şöleni**, 12-14 Ekim 2009, Eskişehir.
- KALAY, Emin, **Edirne İli Ağızları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- KAPLANOĞLU, Raif, **Bursa Ansiklopedisi I (Yer Adları)**, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, Bursa 2001.
- TURKAY, Cevdet, **Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler**, Tercüman Kaynak Eserler Serisi:1, İstanbul 1979.

KARAMAN İLİ AĞIZLARININ SES ÖZELLİKLERİ BAKIMINDAN TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARI ARASINDAKİ YERİ

*İdris Nebi UYSAL**

ÖZET

Bu makalede Karaman ağızlarının ses bilgisi özellikleri kısaca verilmiştir. İç Anadolu bölgesinde yer alan Karaman, bir tarih ve kültür kentidir. Yörede yaptığımız çalışmalar, bize bölge ağızlarının özelliklerini tespit etme imkânı vermiştir. Bölge ağızları, ses bilgisi özellikleri bakımından Batı Grubu ağızlarının genel özelliklerini taşımakta, bu grup içinde de dokuzuncu alt grubun özellikleri ile örtüşmektedir. Ayrıca bu çalışmada Karaman ili ağızları örneğinden yararlanılarak Türkiye Türkçesi ağızlarının incelenmesinde ve tasnifinde karşılaştırmalı çalışmaların gerekliliği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi Ağızları, Karaman Ağızları, Ses Bilgisi.

SITUATION OF KARAMAN DIALECTS AMONG TURKEY TURKISH DIALECTS POINT OF THE PHONETICS PROPERTIES

ABSTRACT

In this article the phonetics properties of Karaman dialects are given shortly. Karaman which is located in central Anatolia is a history and cultur city. The studies that we had done in this region gave us an opportunity to determine the characteristic properties of Karaman dialects. Karaman dialects possess the general properties of Group West dialects from the point of the phonetics properties. And also they overlap to the ninth subgroup in this group. Beside this, the necessity of comperative studies in analysis and classifacition of Turkey Turkish dialects is also emphasized by using example of Karaman dialects.

Key Words: Turkey Turkish Dialects, Karaman Dialects, Phonetics.

* Dr., Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü uysal_idris@hotmail.com

Giriş:

Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan ilk çalışmalar, 19. yüzyılın ortalarına rastlar. Bağıngiçta yabancı bilim adamlarının öncülüğünde gerçekleştirilen bu çalışmalar, Cumhuriyetin ilanını takip eden dönemlerde yerli araştırmacıların çabaları ile büyük bir ivme kazanır. Derleme, inceleme, tasnif mahiyetindeki bölgesel ve/ya ulusal nitelikli çalışmalar, Türk dilinin ve Türkiye Türkçesi ağızlarının sahip olduğu dilsel mirası koruma ve yazıya geçirme konusunda atılan önemli adımlardır.

Ülkemizde ağız araştırmaları konusunda bugüne kadar büyük mesafe alınmasına rağmen yapılması gereken pek çok iş olduğu bir gerçektir. Ağız/dil haritalarının yapılmamış olması, karışık çalışmaları eksikliği, ağız çalışmalarında cümle bilgisi alanına girilmemesi, ağızlara ait bir dil bilgisi çalışmasının bulunmaması bu alandaki eksikliklerin başında gelmektedir.

Karışık ağızbilim çalışmaları, Türkiye Türkçesi ağızlarının gerek incelenmesinde gerekse tasnifinde ve bu inceleme ile tasniflerin doğruluk ve tutarlılık değerlerinin belirlenmesinde önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmalar, aynı zamanda ağız/dil haritalarının hazırlanmasına yardımcı olabilecek nitelikte çalışmalar olup her ne kadar Anadolu’da savaş göç vb. nedenlerle karmaşık bir nüfus yapısı ortaya çıksa da ağız-etnik yapı ilişkisinin incelenmesinde araştırmacılara önemli bilgiler sunacaktır. Söz konusu çalışmalar, eşzamanlı ve art zamanlı yapılarak Türk dünyasının farklı yörelerindeki ağız ve lehçelerin incelenmesine ve Türkçenin tarihî dönemlerine ışık tutacaktır.

İnceleme:

Bu makalede Karaman ili ağızlarının ses bilgisi bakımından Türkiye Türkçesi ağızları arasındaki yeri belirlenmeye çalışılacaktır. Asıl tespitlerimiz konuyla ilgili olarak hazırladığımız doktora tez çalışmasında verilmiş olup burada sınırlandırılarak bir makaleye dönüştürülmüştür. Bölge ağızlarının genel ve diğer dil bilgisi özelliklerinin de Türkiye Türkçesi ağızları arasındaki yerini belirlemede önemli olduğu bir gerçektir. Ancak bu, bir makalenin sınırlarını aşacağı için bunu ayrı bir makalede ele almayı düşünmüyoruz.

Bölgenin tamamında karışık ses özelliklerinden bir kısmını burada kısaca vermek istiyoruz:

1. Bölge ağızlarında Türkiye Türkçesinde yer alan temel sekiz ünlünün yanında “á, á’, á, ã, ẽ, í°, í, í°, ó, ô, õ, ú” ünlüleri de

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

kullanılmaktadır. “á, a, kapalı e (e)” en çok kullanılan ünlüler olarak dikkat çekmektedir.

2. “ğ, h, k, l, n, r, y” ünsüzlerinin düĞnesi/erimesiyle oluĞan uzun ünlüler fazladır.

3. Karaman ili ağızlarında sözcük ya da cümle sonlarında yer alan hecelerde vurgu, tonlama gibi nedenlerle karĞlaĞılan ünlü uzunlukları çoktur. Buna karĞn kimi yabancı kökenli sözcüklerdeki uzunlukları kısaltma eğilimi dikkat çekmektedir.

4. Bölge ağızlarında çeĞtli nedenlerle oluĞan uzun ünlüler çok görülmesine karĞn kısa ünlüler fazla değildir.

5. Bölge ağızlarında yalın ya da eklerle geniĞtilmiĞ sözcüklerin iç seslerinde, ünlüler arasında bulunan “-g-, -ğ-, -h-, -k-, -v-, -y-” ünsüzlerinin eriyip kaybolmaları sonucunda ikiz ünlülerin oluĞuğu görülmektedir.

6. Yazı dilinde kalınlık-incelik uyumunu bozan “-ken, -ki, -yor” gibi ekler, bölge ağızlarında uyuma girecek Ğkilde kullanılmıĞtır. Ek fiilin zamanlara göre çekiminde kalınlık-incelik uyumunun yoğun bir biçimde iĞetildiĞi dikkat çekmektedir.

7. Bölge ağızlarında yabancı sözcüklerin Türkçenin ses özelliklerine uydurulma eğilimi görülmektedir. Bu bağlamda ilerleyici benzeĞme örnekleri, gerileyici benzeĞme örneklerine göre fazladır.

8. Ünlü deĞiĞmeleri bölge ağızlarında oldukça çoktur. En yoğun görülen deĞiĞme, “e>i” deĞiĞmesidir. “De-, ye-, ver-, yer, Ğy” gibi sözcüklerin “di-, yi-, vir-, yir, Ğy” biçimleri çok kullanılmaktadır.

9. Bölge ağızlarında ikinci hecede yuvarlak ünlü bulunan sözcüklerde ciddi bir düzleĞme eğilimi ortaya çıkmaktadır.

10. Ünlü düĞmeleri, bölge ağızlarında genellikle vurgusu zayıf orta hece ünlüsünün düĞmesi Ğeklinde yaĞanmaktadır. “ı, i, u, ü” ünlüleri diĞerlerine göre daha çok düĞmektedir. Ünlü düĞmeleri seyrek de olsa ön veya son seste de olabilmektedir.

11. Bölge ağızlarında ön seste ünlü türemesi “l-, r-” ile baĞayan yabancı kökenli sözcüklerin telaffuzunda “ı, i, u, ü” ünlülerinin getirilmesi biçiminde olmaktadır ve bu durum, genel bir kural hâline gelmiĞtır. Ğ türeme ise Türkçe ve yabancı kökenli sözcüklerde “a, e, ı, i, u, ü” ünlüleri ile olmaktadır. Son türeme ise “a, e, i” ünlüleri ile olup daha çok “-ken” zarf-fiil ekinin söyleniĞinde görülmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

12. Bölge ağızlarında Türkiye Türkçesinde kullanılan yirmi bir ünsüze ek olarak “ç, Ç, F, ğ, h, J, k, ñ, ŋ, P, ř, S, T” ünsüzleri de kullanılmaktadır. Art damak n’si (ñ) korunmuştur.

13. Yazı dilinde sözcük sonunda bulunmayan “b, c, d, F, g, ğ” sesleri, bölge ağızlarında “-p>-b, -ç>-c, -t>-d, -k>-ğ, -k>-g, -f>-F” ses değişimlerinin sonucu olarak son seste yer alabilmektedir.

14. Karaman ili ağızlarında bağıki “b-” sesleri genellikle kendisini korumuştur. Ayrıca “p->b-” değişimi sonucunda bağıka “b-” sesi sıkça görülmektedir.

15. Bölge ağızlarında görülen ünsüz değişimleri içinde titreşimliyle ünsüz geniş bir yer tutar. Bunlar arasında “k>g, k>ğ, p>b, s>z, t>d” değişimleri oldukça çoktur.

16. Karaman ili ağızlarında “ç>ç” süreklileşmesi sık görülmektedir.

17. Titreşimli sürekli ünsüzler içerisinde “ğ>y, l>n, r>l” değişimleri çoktur.

18. Bölge ağızlarında ünsüzler arasında görülen benzeşme, daha çok ilerleyici benzeşme şeklinde geçeklemektedir.

19. Bölge ağızlarında ön seste “g, h” ünsüzlerinin düşmesi yaygındır. Ç seste “ğ, h, k, l, r, y” düşmeleri, son seste ise “n, r, y” düşmeleri çoktur.

20. Bölge ağızlarında “ğ, g, k, k” ünsüzleri, ön seste ünlü ile biten bir kelimeden sonra çoğunlukla düşmektedir.

21. Ünsüz türemeleri arasında özellikle ön seste “h”, iç seste “y”, son seste ise “m” türemesi göze çarpmaktadır.

22. Bölge ağızlarında “-ll-, -nn-, -ss- ve -çç” şeklindeki ünsüz ikizleşmeleri çoktur. Ünsüz tekleşmesi olarak da “-vv->-v-” biçimi ile çok karışmaktadır.

23. Bölge ağızlarında hece tekleşmesi, hece yutulması ve hece türemesi olayları hece kaynaşması kadar yaygın değildir.

24. Ünsüz göçümleri arasında yakın göçümler, uzak göçümlere göre daha çoktur.

Türkiye Türkçesi ağızlarının tasnifi konusunda bugüne kadar pek çok çalışma yapılmıştır. Konu üzerinde çalışan isimlerden biri olan Ignacz Kúnos, tasnifinde Karaman yöresinin sınırlarını “Güneydoğu Anadolu’da Mersin’le Konya arasındaki bölge” şeklinde

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

çizer ve burada konuğılan Türkçeyi “Karamanlca” adıyla tarif eder (Karahana 1996, IX). Ahmet Caferoğlu Türkiye Türkçesi ağızlarını gruplandırırken önce geniğ, sonra daha genel bir tasnif yapar. Ėık tasnifinde Karaman’ı “Konya AĞız Bölgesi” bağığı altında verirken ikincisinde “Orta Anadolu AĞızları” bağığı içinde ele alır (Karahana 1996, X-XI).

Türkiye Türkçesi ağızlarının tasnifi konusunda yapılan en kapsamlı çalıÇma, Karahana’a aittir. Karahana tasnifinde Karaman yöresini Batı Grubu ağızları içinde değerlendirir (Karahana 1996, 2) ve Batı Grubu ağızlarının yedinci ve dokuzuncu alt gruplarında *Konya, Konya Merkez ilçesinin bazı yöreleri* tabirini kullanarak üzerinde çalıÇtığımız sahayı da kapsayacak Ėıkilde açıklamalarda ve değerlendirmelerde bulunur (Karahana 1996, 117). Karahana aynı eserin bir bağka sayfasında dokuzuncu gruba dâhil olan yerleri sayarken “Ermenek, Karaman” adlarını açıkça zikreder (Karahana 1996, 119). “Konya” adının geçtiği gruplardan özellikle dokuzuncu grup, çalıÇma sahamızı ilgilendirmektedir.

Yazar, Batı Grubu ağızlarının ses özelliklerini Ėöyle sıralar:

1. Bu gruba giren ağızlarda ilerleyici benzeğme, gerileyici benzeğmeden daha kuvvetlidir. Ek fiil, -ken zarf-fiil eki gibi tek Ėıkli olan birçok yapının uyuma girmesi, bu durumun bir göstergesidir.
2. “e>i” değiğmesi, diğer ağız gruplarında da görölmekle birlikte Batı Grubu AĞızlarında olduğu kadar yaygın değildir.
3. “r, l” ünsüzleri ile bağlayan sözcüklerdeki ünlü türemesi olayı, bu ağızlarda düzenli ve kurallıdır.
4. “g, Ė” ünsüzleri, iki ünlü arasında ve hece sonunda sızıcılağır.
5. “k>g, Ė>Ė” ve “t>d” değiğmelerindeki yoğunluk, bu gruba giren ağızlarda daha fazladır.
6. Damak n’si (ñ) korunmuğtur. (Karahana 1996, 115-116)

Yazarın verdiği diğer maddeler Ėıkil bilgisini ilgilendirmekle birlikte ses bilgisi bağlamında düğünüldüğü zaman bunları yukarıdaki özelliklerin içine almak mümkündür:

1. Zamir kökenli teklik I. ve II. Ėadı ekleri ile bildirme ekleri dar ünlölüdür. Bu ekler çokluk II. Ėadıta “-sıñız, -siñiz, -suñuz, -süñüz” biçimindedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

2. Çokluk II. Çahıs iyelik eki ve iyelik kökenli Çahıs eki, Doğu Grubu Ağızları'nda olduğu gibi büzülme ile yapısını değiştirmemiştir.

3. Şimdiki zaman ekinin ünlüsü genellikle geniştir. Ancak bölgenin doğusunda dar ünlülü biçimler de bulunmaktadır (Karahan 1996, 115-116).

Karahana, Batı Grubu ağızlarında yer alan dokuzuncu alt grubun temel özelliklerini ÇıkıkÇıkıkde verir:

1. Ünlü uyumları bu ağızlarda kuvvetlidir.

2. Damak ünsüzleri yanında meydana gelen “ö>ó, ü>ú” değişimlerine çok az rastlanır. “ğ” ünsüzü de ince ünlüleri kalınlılaştırmaz.

3. “çamur, yağmur” gibi sözcüklerdeki yuvarlak ünlüler, bu ağızlarda düzdür.

4. “k” ünsüzü, ince ünlülerin yanında boğumlanma noktasını orta damağa çeker.

5. “ğ, h, ñ” ünsüzleri bu ağızlarda duyulan seslerdir.

6. “g” ünsüzü iki ünlü arasında sızıcılaştırmayı eriyerek hece kaynaştırmasına neden olur.

7. Çıkık hecede “e>i” değişimi ve orta hece ünlüsünün daralması olayları yaygındır (Karahana 1996, 177).

Yazarın Çıkık bilgisi ile ilgili olarak verdiği diğer maddeler, ses bilgisi bağlamında düğümlendiği takdirde bunları yukarıdaki özelliklerin içine dâhil etmek mümkündür:

1. Teklik II. Çahıs iyelik ekinde, ilgi hâli ekinden önce “ñ>y” değişimi görülür. (babayñ gibi)

2. Şimdiki zaman ekinde “r” sesinin düğümlenme ÇıkıkÇıkıkleri de kullanılır.

3. Zarf-fiil eki “-ınca/-ince”de ünlü daralması olmuştur (gelinci gibi) (Karahana 1996, 177).

Karaman ili ağızları, ses bilgisi özellikleri açısından ekseriyetle Batı Grubu ağızlarının ses bilgisi özellikleri ile örtüşmektedir. Kısmen diğer ana ve alt ağız gruplarında rastladığımız özellikler göze çarpsa da bölgenin karakteristik ses yapısı, Batı Grubu ağızlarının ve bu grup içindeki dokuzuncu alt grubun genel özelliklerini yansıtmaktadır. Karaman ili ağızlarında görülen bazı

yapıların Türkiye Türkçesi ağızlarındaki dağılımlarına göz atıldığında, Çu sonuçlarla karşılaşılmaktadır:

1. Karaman ili ağızlarında kuvvetli bir ünlü uyumu ile birlikte yabancı kelimelerin Türkçe söylenişinde gerileyici benzeşmeye nazaran daha yaygın ve kurallı bir ilerleyici benzeşme eğilimi vardır. Ek fiil, -ken zarf-fiil eki, ile edatı, aitlik eki gibi tek Çekli olan birçok yapının uyuma girmesi, bu durumun bir göstergesidir. Bu durum; Batı Grubu ağızlarının karakteristik bir özelliği olup bu gruba giren ağızların tamamında kendisini gösterir. Ancak Necati Demir, Kuzeydoğu Grubu ağızları içinde yer alan Trabzon yöresinde yabancı sözcüklerde görülen ilerleyici benzeşmenin, gerileyici benzeşmeye göre daha fazla olduğunu belirtir (Demir 2006b, 169-170). Her ne kadar istisnaları bulunsa da gerileyici benzeşme örnekleri, Doğu Grubu ağızları ile Kuzeydoğu Grubu ağızlarında daha sık ve yaygındır Karaman ili ağızlarında sınırlı da olsa gerileyici benzeşme örneklerine rastlamak mümkündür. esger “*asker*”, tene “*tane*”, esas “*esas*”, sehil “*sahil*” gibi.

2. Bilindiği gibi Doğu Grubu ağızlarının en temel özelliklerinden birisi, alınma sözcüklerdeki uzunlukları kısaltma eğilimidir: cami, çare, devam, tüccar gibi. Kuzeydoğu Grubu ağızları için de ayırıcı ve belirleyici bir özellik olan bu durum, her iki ağız grubundaki kadar yaygın olmasa da bölge ağızlarında görülmektedir. sahib “*sāhip*”, ğabil “*kabūl*”, hükümet “*hükûmet*” gibi.

3. Batı Grubu ağızlarında “çamur, yağmur, pamuk” gibi sözcüklerdeki ilk hece dışındaki yuvarlak ünlülerin düzleşmesi olayı, oldukça belirgin ve kurallıdır. Bu ses olayı, özellikle I., II., VII, VIII, IX. gruptaki ağızlarda ve kısmen de IV. ve VI. gruba giren ağızlarda görülür (Karahana 1996, 121). Karaman ili ağızlarında da yoğun bir biçimde karşılaştığımız bu durum, diğer ana ağız gruplarında Batı Grubu ağızlarındaki kadar görülmez. Görüldüğü örnekler oldukça sınırlı olup bunlar Erzurum (Gemalmaz 1995a, 107), Kars (Ercilasun 2002, 77), Bingöl (Karahana 1996, 62), Urfa (Edip 1991, 19)’da tespit edilmiştir.

4. “e>i, e>i” değişimleri, Batı Grubu ağızlarında diğer ağız gruplarına göre daha yaygındır. Bu gruba giren ağızlar içinde Konya ağızlarında daha çok görülen bir ses olayıdır. Karaman ili ağızlarında yabancı sözcükleri (imine “*Emine* <Ar. *Emîne*”, Çy “*şey* <Ar. *şey*”, sinima “*sinema* <Fr. *cinéma*”, kinar “*kenar* <Far. *kenār*” vb.) de kapsayacak şekilde genişleyen bu ses olayları; Ordu (Demir 2001, 75), Tokat (Demir 2006a, 106), Sivas (Demir ve gen 2006, 110), Trabzon (Demir 2006b, 207), Erzincan (Sağır 1995, 61), Rize (Günay 2003, 68), Kırşehir (Günay 2000, 42), Uşak (Gülsevin 2002, 30), Nevşehir

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

(Korkmaz 1994b, 59), Afyon (Boz 2002, 50-51), Kütahya (Gülensoy 1988, 37), Manisa, Denizli (Korkmaz 1994a, 44) ve Muğla (Akar 2004, 24)'da kısmen veya yaygın bir biçimde görülmektedir.

5. “h” ünsüzü, Doğu Grubu ağızlarının karakteristik sesidir. Kuzeydoğu Grubu ağızlarında sadece ön ve iç seste bulunan bu ses, bölge ağızlarında çoğunlukla Ayrancı, merkez ve civar ağız bölgelerinde iğtilmiğtir. Ermenek ve civarında kaybolmak üzere olan bu ses; Kayseri (Caferoğlu 1995a, 45), Niğde (Caferoğlu 1995a, 7), Yozgat (Caferoğlu 1995a, 139), Ankara (Caferoğlu 1995a, 210), Kırşehir (Günçen 2000, 67), Nevşehir (Korkmaz 1994b, 119), Zonguldak, Bartın, Karabük (Eren 1997, 34), Tokat (Demir 2006a, 123), Sivas (Demir ve Şen 2006, 128), Rize (Günay 2003, 89), Sağır (Erzincan 1995, 77), Demir (Ordu 2001, 87), Erzurum (Gemalmaz 1995, 180), Aydın (Karasakaloğlu 2005, 5), Elazığ (Buran ve Oğraç 2003, 178), Çel (Karahana 1996, 128), Adana ve Osmaniye (Yıldırım 2006a, 105)'de iğtilmektedir.

6. Art damak n'si (ñ), Batı Grubu ağızlarının temel seslerindendir ve bu gruba giren ağızları, diğer ağız gruplarından ayıran özelliklerden biridir. Ağız çalışmalarıda “ñ” iğreti ile gösterilen bu ses, bugün Batı Anadolu ağızlarında korunurken Doğu ve Kuzeydoğu grubu ağızlarında değığecek veya düğecek kaybolmuğtir. Efrasiyap Gemalmaz, bu ünsüzün Erzurum'un kuzey-kuzeydoğusunda seyrek olarak bulunduğunu, Eski Türkçeye bakarak Erzurum ağızlarında (n-g/g/g) olarak bölünüp ünsüzlerinden birini düğdüğünü veya ikili ünsüz durumuna geçtiğini söyler (Gemalmaz 1995, 151). Ahmet Bican Ercilasun bu ünsüzün birçok kuzey-doğu Anadolu ağızlarında olduğu gibi Kars ve Ardahan-Pasof yerli ağzında kendisini muhafaza edemeyip n'ye, Hanak Türkmenleri ağzında kendisini muhafaza edemeyip ğ'ye dönüğüğünü, Kars Azerileri ve Terekemeleri ağzında ise muhafaza edildiğini dile getirir (Ercilasun 2002, 99). Turgut Günay, bu ünsüzün Rize ili ağızlarında “añla-, diñle-” gibi birkaç sözcükte seyrek olarak görüldüğünü söyler (Günay, 2003, 77). Necati Demir ise “ng” sesinin bölünüp bağa seslere değığmesinden dolayı bu ünsüzün Trabzon ve yöresinde birkaç örnekte duyulduğunu belirtir (Demir 2006b, 221). Ahmet Buran da bu ünsüzün Elazığ yöresinde birkaç örnek (göñlü, deñizli, karañluğ) dığında kaybolduğunu ve “n”ye dönüğüğünü ifade eder (Buran ve Oğraç 2003, 76). Karaman ili ağızlarında sözcük köklerinde veya birtakım çekim eklerinde sıkça karğılağığımız bu ünsüz, bölge ağızlarının Türkiye Türkçesi ağızları arasındaki yerini belirleme konusunda fikir vermektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

7. “l, r” ünsüzleri ile baÇayan sözcükler, Batı Grubu ağızlarında genellikle önünde “ı, i, u, ü” türemesi ile söylenir. Bu, düzenli ve kurallı bir ses olayıdır. Karaman ili ağızlarında bunun örneklerini görmek mümkündür. ıramazan “*Ramazan*”, ırakı “*rakı*”, urup “*rub*”, ireçel “*reçel*”; ilazım “*lazım*”, ileÇ “*leş*” gibi. Karaman ili ağızlarının da yer aldığı Batı Grubu ağızlarında daha düzenli ve kurallı bir Çıkilde karÇımıza çıkan “l, r” ünsüzleri ile baÇayan sözcüklerdeki ünlü türemesi olayı; Erzincan (Sağır 1995, 70), Erzurum (Gemalmaz 1995, 143-144), Kars (Ercilasun 2002, 97), Elazığ’a bağlı Keban, Baskil ve Ağın (Buran 1997, 47), Elazığ (Buran ve OğraÇ2003, 181), Rize (Günay 2003, 74) ve Trabzon (Demir 2006b, 213)’da Batı Grubu ağızlarındaki kadar olmasa da bazı sözcüklerde görülebilmektedir.

8. Karaman ili ağızlarında I. ve III. ağız bölgelerinde teklik II. Çalıy iyelik ekinde ilgi hâli ekinden önce “ñ>y” deÇiÇmesi (babayınñ<babañınñ gibi) görülmektedir¹. Bu ses deÇiÇliği; Erzincan (Sağır 1995, 141), KırÇehir (GünÇa 2000, 100), Kütahya (Gülensoy 1988, 79), Yozgat (Caferoğlu 1995a, 144), NevÇehir (Korkmaz 1994b, 88), Niğde (Caferoğlu 1995a, 20), Kayseri (Karahan 1996, 175), Sivas (Caferoğlu 1994a, 79), Adana ve Osmaniye (Yıldırım 2006a, 133)’de yer yer görülmektedir.

9. Bölge ağızlarında “g” ünsüzünün iki ünlü arasında sızıcılaÇarak erimesi sonucu hece kaynaÇmaları ortaya çıkmaktadır. nō reyim “<ne göreyim (=ne yapayım)” vb. örneklerde karÇılaÇılan bu durum; Manisa (Korkmaz 1994a, 15), Kütahya (Gülensoy 1988, 68), KırÇehir (GünÇa 2000, 23, 80), NevÇehir (Korkmaz 1994b, 37, 99), Adana ve Osmaniye (Yıldırım 2006a, 55)’de görülmektedir.

10. “k>g, k>ğ ve t>d” deÇiÇmeleri, bölge ağızlarında yoğun olarak görülmektedir. Batı Grubu ağızlarında diğer ağız gruplarına oranla daha yaygın olan bu durum; Erzincan (Sağır 1995, 84), Erzurum (Gemalmaz 1995a, 163-169), Tokat (Demir 2006a, 117-120), Kars (Ercilasun 2002, 106-108), Sivas (Demir ve ğen 2006, 122-125), Ordu (Demir 2001, 83, 85), NevÇehir (Korkmaz 1994b, 81-82), UÇak (Gölsevin 2002, 36-44), KırÇehir (GünÇa 2000, 60-62), Kütahya (Gülensoy 1988, 53-54), Afyon (Boz 2002, 56-59), Denizli, Aydın, Manisa (Korkmaz 1994a, 59), Adana ve Osmaniye (Yıldırım 2006a, 113-116)’de yaygın olarak görölürken Rize ağızlarında oldukça sınırlı (Günay 2003, 84-85), Trabzon ağızlarında ise II. ağız

¹ Bölge ağızları genel özellikler etrafında birleÇirken bu ağızların birbirinden ayrılan tarafları alt ağız bölgelerini oluşturmaktadır. ÇalıÇmamızda bölge ağızlarını I. TaÇalı Ağız Bölgesi, II. Ayrancı Ağız Bölgesi, III. Merkez ve Cıvırı Ağız Bölgesi olmak üzere üç alt bölgeye ayırmaÇı, bunların özelliklerini vermiÇtik (Bk. Uysal 2009, 220-223)

bölgesine has bir durum olarak karGımıza çıkmaktadır (Demir 2006b, 235, 241).

11. Damak ünsüzleri yanında meydana gelen “ö>ó, ü>ú” deĞiGneleri, bölge ağızlarında rastlanan bir ses olayıdır.² Bu durum; KırGehir (GünGn 2000, 21-22), NevGehir (Korkmaz 1994b, 33-34), Ordu (Demir 2001, 57), Sivas (Demir ve ğen 2006, 88, 91), Adana ve Osmaniye (Yıldırım 2006a, 48-49), Kütahya (Gülensoy 1988, 22), Manisa, Denizli ve Afyon (Korkmaz 1994a, 7-8), Kars (Ercilasun 2002, 53-54), Rize (Günay 2003, 40), Tokat (Demir 2006a, 85, 87), Trabzon (Demir 2006b, 150, 155) ve Erzincan (Sağır 1995, 24-25)’da aynı fonetik olay sonucunda görölmektedir.

12. Zarf-fiil eki “-ınca/-ince”de meydana gelen ünlü daralması; Doğu Çukurova (Yıldırım 2006a, 307), KahramanmaraÇ (Karahana 1996, 135), Sivas (Caferoğlu 1994a, 86, Demir ve ğen 2006, 212), Niğde (Caferoğlu 1995a, 21) Gaziantep (Karahana 1996, 171), Malatya (Gölseren 2000, 205), Ordu (Demir 2001, 154), NevGehir (Korkmaz 1994b, 154), KırGehir (GünGn 2000, 152), Yozgat (Caferoğlu 1995a, 139), Adıyaman (Karahana 1996, 135; Nakiboğlu 2001, 134), Amasya (Karahana 1996, 135), Ankara (Caferoğlu 1995a, 201), Çankırı (Karahana 1996, 135), Çorum (Karahana 1996, 135), Kastamonu (Karahana 1996, 135), Giresun (Karahana 1996, 135), Kayseri (Caferoğlu 1995a, 46), Samsun (Karahana 1996, 135), Sinop (Karahana 1996, 135), Tokat (Caferoğlu 1994a, 147; Demir 2006a, 208), Çel (Karahana 1996, 135), Aydın (Karasakaloğlu 2005, 147), Samsun-Asarcık (Erdem 2001, 144) ve Bartın (Karahana 1996, 135)’da karGımıza çıkmaktadır.

13. Karaman ili ağızlarında Ğindiki zaman eki olarak “-yo” biçimi yaygın olarak kullanılmaktadır. Son seste “-r” düĞnesi ile oluğan bu yapı, Batı Grubu ağızlarının I., II., IV., VI., VII., VIII. ve IX. alt gruplarında aslı Ğindiki zaman ekidir (Karahana 1996, 142). Son seste “-r” düĞnesi yağanan ve oldukça geniğ bir coğrafyada kullanılan bu ek; Adana, Amasya, Ankara, Balıkesir, Bilecik, Çorum, EskiĞehir, Gaziantep, Hatay, Kayseri, Konya, NevGehir, Sivas, Tokat, UĞak, Yozgat’ta kullanılmaktadır (Karahana 1996, 142).

² Karaman ili ağızlarında “k, g, ğ, n” damak ünsüzlerinin, yanlarında bulunan “ö” ve “ü” seslerini yarı kalınlığırma etkisinin olduğu görölmektedir. Bölge ağızlarından tespit ettiğimiz örneklerden bir kısmı Ğunlardır: göstermesin “göstermesin” M001/16, göre “göre” M021/42, köpek “köpek” M034/8, köyē “köye” M036/14, dönarımığ “döner imiğ” M067/55, döğüğ “döğüş” M109/13 (Uysal 2009, 36); güderdik “güderdik” M031/10, ğünlükçü “ğünlükçü” M073/80, düğünde “düğünde” M129/8 (Uysal 2009, 38).

14. Doğu Grubu ağızlarında Çimdiki zaman ekindeki ünlü, dardır. Bu ek Kuzeydoğu Grubu ağızlarında ise dar düz veya dar yuvarlak ünlüye sahiptir. Batı Grubu ağızlarında kullanılan Çimdiki zaman eki genellikle genişünlüdür. Karaman ili ağızları ise Çimdiki zaman ekindeki ünlü bakımından Batı Grubu ağızları ile benzeçmektedir. Ancak III. ağız bölgesinde seyrek de olsa ekin dar Çkilleri ile karçlaçılmaktadır. Bunlardan “-yır, -yir, -yür” biçimleri; Nevçbir (Korkmaz 1994b, 217), Kahramanmaraç (Karahana 1996, 144), Ordu (Demir 2001, 122), Erzincan (Sağır 1995, 166), Erzurum (Gemalmaz 1995, 353), Kars (Ercilasun 2002, 202), Rize (Günay 2003, 140), Trabzon (Demir 2006b, 371), Malatya (Gülseren 2000, 170), Adana ve Osmaniye (Yıldırım 2006a, 235)’de kullanılmaktadır.

15. Bölge ağızlarında bazı sözcüklerde ön seste “y” ünsüzü, düçmektedir. Daha çok Doğu Grubu ağızlarında görülen, Batı Grubu ağızlarında ise seyrek olarak karçlaçılan bu durumun; Erzurum (Gemalmaz 1995, 198), Erzincan (Sağır 1995, 104), Kars (Ercilasun 2002, 135), Muğla (Akar 2004, 42), Sivas (Demir ve ğen 2006, 124), Tokat (Demir 2006a, 129), Diyarbakır (Erten 1994, 18), Keban, Baskil ve Ağın (Buran 1997, 56), Elazığ (Buran ve Oğraç 2003, 178), Ordu (Demir 2001, 84), Rize (Günay 2003, 92), Uçak (Gülsevin 2002, 72), Nevçbir (Korkmaz 1994b, 107), Kırçbir (Günçen 2000, 77), Van (Caferoğlu 1995b, 4), Bitlis (Caferoğlu 1995b, 58) ve Aydın (Karasakaloğlu 2005, 79)’da örnekleri tespit edilmiştir.

16. Ğimden isim yapan “+çı, +çık” ekleri, bölge ağızlarında rastladığımız birkaç örnekte, ünsüz uyumunu bozacak tarzda titreçimsiz biçimleriyle kullanılmıştır. yalançı, “yalancı” ilançı “yılancık”, davarçılık “davarçılık” gibi. Bu durum Türkiye Türkçesi ağızlarında; Kars (Ercilasun 2002, 110), Erzurum (Gemalmaz 1995, 232), Kırçbir (Günçen 2000, 91), Keban, Baskil ve Ağın (Buran 1997, 58), Adıyaman (Nakiboğlu 2001, 94), Malatya (Gülseren 2000, 120), Diyarbakır (Erten 1994, 28), Urfa (Edip 1991, 21), Adana ve Osmaniye (Yıldırım 2006a, 160)’de görülmektedir.

17. “Öyle, böyle” sözcüklerindeki “ö” sesleri, Doğu Grubu ağızlarında “kapalı e” Çekline dönüşmüştür (Karahana 1996, 57). Kuzeydoğu Grubu ağızlarında ise bazı sözcüklerde ilk hecedeki yuvarlak ünlüler düzleşmektedir.³ Çalıçma sahamızda karçlaçığımız

³ T. Günay, *Rize İli Ağızları*’ndan bu konuyla ilgili Çüörnekleri verir: ebi “öbür”, beluk “bölük”, eldur- “öldür-”. Bu değışiklik, Trabzon ağızlarında daha geniş bir örnekleme sahiptir: çekgi “çözgi”, êlecên “öleceksin” ênceden “önceden” êreriz “öreriz”, bêrek “börek” pêyük “büyük” êyledu “öyledir” gibi (Demir 2006b, 211-212).

birkaç kullanım, (beyle, bele, Gyle, ėle, bēle) “ö>e” değişiminin bölge ağızlarında sınırlı da olsa görüldüğüne işaret etmektedir.

18. Doğu Grubu ağızlarında I. II. ve III. tekil çalı zamirlerinin yönelme hâlinde görülen ses yapısı (baan, sahan, oğan), Karaman ili ağızlarında hiç karlamadığımız bir durumdur.

19. Doğu Grubu ağızları ile Kuzeydoğu Grubu ağızlarında çok heceli sözcüklerin sonundaki “ı, i, u, ü” ünlüleri “i” ünlüsü ile karlanırken alına sahamızda böyle bir durumla karlaılmamıştır.

20. Kuzeydoğu Grubu ağızlarının belirleyici ve ayırıcı özelliklerinden birisi olan ek ünlülerinin yuvarlaklaması hadisesi, Karaman ili ağızlarında görülmeyen bir durumdur.

Sonuç:

Bugün Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan bilimsel çalışmalar oldukça artmış ve belli bir düzeye ulaşmıştır. Bu, oldukça sevindirici bir durumdur. Buna karn ağız araştırmalarında yapılması gereken karlatırılmalı çalışmaların eksikliği ciddi bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Bu bakımdan Türkiye Türkçesi ağızlarının incelenmesinde ve tasnifinde karlatırılmalı çalışmaların gerçekleştirilmesi;

1.  sınırları içindeki ortak ağız bölgelerinin belirlenmesine,
2. Ağız/dil haritalarının hazırlanmasına,
3. Ağız-etnik yapı iliisinin özümlemesine,
4. Tasnif alımalarının daha sağlıklı bir zemin üzerine oturtulmasına,
5. Türkiye Türkçesi ağızlarının Türkçenin yaşayan ağız ve lehçeleri ile benzeen ya da onlardan ayrılan yönlerinin belirlenmesine,
6. Türkiye Türkçesi ağızlarının Türkçenin tarihî dönemleriyle olan iliisinin belirlenmesine yardımcı olacaktır.

Yaptığımız karlatırma ve değerlendirmeler ıında şunları söyleyebiliriz: Karaman ili ağızları, ses bilgisi özellikleri bakımından ekseriyetle Batı Grubu ağızlarının genel ses bilgisi özellikleri ile örtümektedir. Ancak yer yer bu grubun ağız özelliklerinin dıına taın yer yer de Batı Grubu ağızlarının diğer alt gruplarıyla benzeen yapılarla karlamak mümkündür. Bu gibi durumlarda göç vb. nedenlerle nüfus yapısında değişkenlik gösteren etnik yapı faktörünün etkili olduğunu düşünüyoruz. Bölge ağızlarında

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

kısmen Doğu Grubu ağızları ile Kuzeydoğu Grubu ağızlarında ve bunların alt ağız gruplarında görülen özellikler göze çarpsa da bölgenin karakteristik ses yapısı, Batı Grubu ağızlarının ve bu grup içindeki dokuzuncu alt grubun genel özelliklerini yansıtmaktadır.

KAYNAKÇA

- AKAR, Ali (2004). **Muğla Ağızları**, Muğla: Muğla Üniversitesi Yayınları.
- BOZ, Erdoğan (2002). **Afyon Merkez Ağızı**, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları.
- BOZ, Erdoğan (2008). “Ağız Atlasları”.
http://turkoloji.cu.edu.tr/yeni_turk_dili_ana.php
- BURAN, Ahmet (1997). **Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları**, Ankara: TDK Yayınları.
- BURAN, Ahmet (1999). “Anadolu (Türkiye Türkçesi) Ağızlarının Karşılaştırmalı İncelemesi ve Bu Konu ile İlgili Sorunlar”, **Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni**, Ankara: TDK Yayınları, s. 89-96.
- BURAN, Ahmet ve OĞRAĞ gerife (2003). **Elazığ İli Ağızları**, Elazığ: Örnek Ofset Matbaacılık.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1994a). **Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar**, Ankara: TDK Yayınları.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1994b). **Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme-I**, Ankara: TDK Yayınları.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1995a). **Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler**, Ankara: TDK Yayınları.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1995b). **Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler**, Ankara: TDK Yayınları.
- DEMİR, Necati (2001). **Ordu İli ve Yöresi Ağızları**, Ankara: TDK Yayınları.
- DEMİR, Necati (2006a). **Tokat İli ve Yöresi Ağızları**, Ankara: Gazi Kitabevi.
- DEMİR, Necati (2006b). **Trabzon ve Yöresi Ağızları**, Ankara: Gazi Kitabevi.
- DEMİR, Necati ve İLKER (2006). **Sivas İli ve Yöresi Ağızları**, Ankara: Gazi Kitabevi.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- EDİP, Kemal (1991). **Urfa Ağzı**, Ankara: TDK Yayınları.
- ERCİLAŞUN, Ahmet Bican (2002). **Kars İli Ağzıları, Ses Bilgisi**, Ankara: TDK Yayınları.
- ERDEM, Mehmet Dursun (2001). *Asarcık Ağzı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- EREN, M. Emin (1997). **Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağzıları**, Ankara: TDK Yayınları.
- ERTEN, Münir (1994). **Diyarbakır Ağzı**, Ankara: TDK Yayınları.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (1995). **Erzurum İli Ağzıları - I**, Ankara: TDK Yayınları.
- GÜLENSOY, Tuncer (1988). **Kütahya ve Yöresi Ağzıları**, Ankara: TDK Yayınları.
- GÜLSEREN, Cemil (2000). **Malatya İli Ağzıları**, Ankara: TDK Yayınları.
- GÜLSEVİN, Gürer (2002). **Uşak İli Ağzıları**, Ankara: TDK Yayınları.
- GÜNAY, Turgut (2003). **Rize İli Ağzıları**, Ankara: TDK Yayınları.
- GÜNGEN, Ahmet (2000). **Kırşehir ve Yöresi Ağzıları**, Ankara: TDK Yayınları.
- KALAY, Emin (1998). **Edirne İli Ağzıları**, Ankara: TDK Yayınları.
- KARAHAN, Leyla (1996). **Anadolu Ağzılarının Sınıflandırılması**, Ankara: TDK Yayınları.
- KARAHAN, Leyla (1997). “Ağız Araştırmaları Alanında Yapılması Gereken Çalışmalar”, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, C: 1997/II, S: 550, s. 291-297, Ankara: TDK Yayınları.
- KARASAKALOĞLU, Nuri (2005). *Aydın Merkez Ağzı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KORKMAZ, Zeynep (1994a). **Güney-Batı Anadolu Ağzıları**, Ankara: TDK Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (1994b). **Nevşehir ve Yöresi Ağzıları**, Ankara: TDK Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (1994c). **Bartın ve Yöresi Ağzıları**, Ankara: TDK Yayınları.
-

-
- NAKİBOĞLU, Sadi (2001). **Adıyaman ve Yöresi Ağızları**, Niğde: Niğde Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÖZÇELİK, Selahattin ve BOZ Erdoğan (2001). **Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağızı**, Ankara: TDK Yayınları.
- SAĞIR, Mukim (1995). **Erzincan ve Yöresi Ağızları**, Ankara: TDK Yayınları.
- TOK, Turgut (2002). *Denizli İli Güney ve Güneybatı Bölgesi Ağızları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türk Dil Kurumu (1983). **Yeni Tarama Sözlüğü**, Ankara: TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (1999). **Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni**, Ankara: TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2005a). **Türkçe Sözlük**, Ankara: TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2005b). **Yazım Kılavuzu**, Ankara: TDK Yayınları.
- UYGUR, Ceyhan Vedat (2007). **Denizli İli Ağız Sözlüğü**, Denizli: Denizli Belediyesi Kültür Yayınları.
- UYSAL, Çiris Nebi (2009). *Karaman İli Ağızları ve Anadolu Ağızları Arasındaki Yeri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YILDIRIM, Faruk (2006a). **Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları-I**, Ankara: TDK Yayınları.
- YILDIRIM, Faruk (2006b). **Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları-II**, Ankara: TDK Yayınları.

BİRİNCİL UZUN ÜNLÜLERİN OĞUZ GRUBU TÜRK LEHÇELERİNDEKİ SES BİLGİSİ GÖRÜNÜMLERİ VE BU ÜNLÜLERLE İLGİLİ SES OLAYLARI

*Süleyman Kaan YALÇIN**

ÖZET

Bu çalışmada Türkçe sözcüklerdeki birincil uzun ünlülerin, Oğuz grubu Türk lehçeleri açısından uğramış olduğu ses değişimleri ve ses olayları Türk dilinin tarihî dönemleriyle de mukayese edilerek ele alınacak ve bu ünlülerin Oğuz grubu Türk lehçelerindeki ses bilgisi görünüşleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Birincil uzun ünlüler, Oğuz grubu Türk lehçeleri, ses bilgisi, ses olayları.

PHONOLOGICAL APPEARANCES OF THE PRIMARY LONG VOWELS IN OĞUZ GROUPS OF TURKISH DIALECTS AND PHONOLOGICAL CASES RELATED TO THIS VOWELS

ABSTRACT

In this study, the primary long vowels in Turkish vocabularies investigate exposed phonological changes and phonological cases by comparing historical periods of Turkish language in terms of Oğuz groups of Turkish dialects and it will emphasize phonological appearances in Oğuz groups of Turkish dialects of this vowels.

Key Words: The primary long vowels, Oğuz groups of Turkish dialects, phonology, phonological cases.

* Arç.Gör. Dr., Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü,
el-mek: skyalcin23@hotmail.com

GİRİŞ

Boğumlanma süresi normal bir ünlünün süresinden daha uzun olan yahut normal uzunluktaki iki ünlünün boğumlanma süresini içine alan ünlülere (Korkmaz, 1992: 156) uzun ünlüler denilmektedir. Bir dilin bilinen ilk örneklerinden beri boğumlanma süresi normalden daha uzun olan ünlülere ise “birincil uzun ünlüler” denilmektedir (Buran, 2008: 289-290).

Türk dilindeki birincil uzun ünlülerin varlığına ilk kez iğret eden 19. yy.’ın ortalarında Yakut Türkçesindeki uzun ve ikiz ünlüleri Tatar (Miğre) ağzına ait dil malzemesiyle karşılaştıran Otto Böhtling olmuştur (TDBUÜ: 9-11; Erdem, 2003: 79-80). Böhtling’den sonra ise birçok araştırmacı birincil uzun ünlülerle ilgili olarak zaman içerisinde çeşitli çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaların sonucunda ise genellikle birincil uzun ünlülerin Türkmen, Yakut ve Halaç lehçelerinde sistemli olarak korundukları, diğer lehçelerde ise düzenli olarak korunamayıp, çoğunlukla kısaltıldıkları veya kısılırken çeşitli seslik izler (ünlü ve ünsüz ikizleşmesi, tonlulaşma, öndamaksillaşma, artdamaksillaşma, ünlü ve ünsüz türemeleri, genişleme) bıraktığı ortaya konulmuştur (TDBUÜ: 38-123; Alkaya, 2008: 20; Baçlaç 2007: 98; Yalçın, 2009a: 2341-2342).

Bugüne kadar Oğuz grubu Türk lehçelerindeki birincil uzunlukların durumu üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır; ancak bu uzun ünlülerin Oğuz grubu Türk lehçeleri içerisinde uğramış olduğu ses değişimlerine, ses olaylarına dolayısıyla ses bilgisel görünümüne toplu olarak ayrıntılı bir şekilde değinilmemiştir. Bu yüzden çalışmamızda birincil uzun ünlüleri en iyi koruyan lehçelerden biri olan Türkmen Türkçesinin de içerisinde bulunduğu Oğuz grubu Türk lehçelerindeki birincil uzun ünlülerin ses bilgisel görünümünün, ses değişimlerinin ve ses olaylarının tarihî dönemlerle de mukayese edilerek ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda ilk ve ilk hece dışındaki birincil uzun ünlülerin Oğuz grubu Türk lehçeleri içerisindeki ses bilgisel görünümü hakkında şunlar söylenilebilir:

1. İlk Hece Ünlüleri

1. 1. Artdamaksıl Ünlüler

1. 1. 1. ā Ünlüsünün Ses Bilgisi Görünümü

ā ünlüsü arka damakta teğköl eden, geniş, düz ve uzun bir ünlüdür. ā ünlüsü bu grupta bazı istisnalar dışında uzunluk bakımından Türkmen Türkçesinde düzenli bir şekilde korunmuştur; birkaç örnek dışında Gagauz Türkçesi de dâhil olmak üzere gruptaki

diğer lehçelerde tamamen kısalımıÇtr. ā ünlüsü yazı dillerinde olmasa da Azerbaycan Türkçesinin çeÇtli ağızları (Karabağ, Nuça, Kuba, KaÇay ve Aynallu vb.) ile Türkiye Türkçesinin özellikle Batı-Anadolu ağızlarında korunmaktadır ġāl- (kalmak), ġān-dır- (kandırmak) (TDBUÜ: 57-61; Choi, 1992: 77-86). Bu ünlü Azerbaycan Türkçesinde o'ya, Türkmen Türkçesinde de ö'ye deġiÇerek yuvarlaklaÇmıÇtr. Gagauz ve Türkiye Türkçesinde e'ye, Türkmen Türkçesinde de uzunluğunu korumak kaydıyla ē ünlüsüne veya ö ünlüsüne dönüÇerek öndamaksillaÇmıÇtr. Gagauz Türkçesinde ise tespit edilen bir örnekte á¹ ünlüsüne deġiÇerek daralmıÇtr. ā ünlüsü bu grupta ilk hecede düÇne veya türeme özelliġi göstermezken; gruptaki bütün lehçelerde kimi örneklerde ikiz ünlü oluÇturmuÇtr.

1. 1. 2. ā Ünlüsüyle İlgili Ses Olayları

1. 1. 2. 1. Ünlü Kısalması

ā ünlüsü Türkmen Türkçesinde bazı istisnalar dıÇında sistemli olarak korunurken; birkaç örnek dıÇında Gagauz Türkçesi de dâhil olmak üzere gruptaki bütün lehçelerde kısalımıÇtr.

AT. hāz > Az. az; Gag. āz; TT. az; Trkm. āz (az); AT. āç > Az. ac; Gag. āç; TT. aç; Trkm. āç (aç, karnı tok olmayan); AT. āl > Az. al-da-t-; Gag. al-da-t-; TT. al-da-t-; Trkm. āl (hile); AT. ārga(n) > Az. ġarġa; Gag. ġārga/ġārga; TT. karga; Trkm. ġarġa (karga); AT. hārı > Az. arı; Gag. ārı; TT. arı; Trkm. arı (arı) (TDBUÜ: 171-173; Choi, 1992: 87-88-95-97; KTLS, 1991: 4-5-14-15-24-25-38-39-440-441; Gaydarci vd., 1973: 22-28-40-106; Yalçın, 2009b: 25).

1. 1. 2. 2. Öndamaksillaşma

ā > ē

Uzun ā ünlüsü Türkmen Türkçesinde birkaç örnekte uzunluğunu yitirmeden “t” ünsüzünün öndamaksillaÇtırıcı etkisiyle ē ünlüsüne deġiÇmiÇtr.

AT. āt- > Trkm. ēt- (adım atmak); AT. ātım > Trkm. ēdim/ādım (adım); AT. tān- > Trkm. dēn- (reddetmek, inkâr etmek) (TDBUÜ: 172-174; Choi, 1992: 92).

Bu deġiÇime Eski Bulgar Türkçesinde bir örnekte uzun ünlünün kısalarak öndamaksillaÇması sırasında da rastlanmaktadır AT.

¹ Bu ünlü artdamaksıl, dar, düz bir ünlüdür. a~ı arası söylenen bu sesin 14. ve 17. yüzyıllarda Bulgarcanın etkisiyle Gagauz Türkçesine girdiġi düÇünülmektedir (Özkan, 1996: 42).

bā a > E. Bulg. bēka (bağa, kurbağa) (TDBUÜ: 120; Bozkurt, 2002: 40; Yalçın, 2009b: 28).

ā > e

Uzun ā ünlüsü Gagauz ve Türkiye Türkçesinde birkaç örnekte hem kısalarak hem de “y” ünsüzünün etkisine bağlı olarak öndamaksillağ normal sürelî e ünlüsüne dönüştür.

AT. yāğl > Gag. eğl, TT. > yeğl (yeğl); AT. yāl > Gag. ele, TT. yele (yele) (TDBUÜ: 153–154; Choi, 1992: 95; Gaydarci vd., 1973: 175-181).

ā > ö

Uzun ā ünlüsü Türkmen Türkçesinde bazı sözcüklerde dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisiyle yuvarlaklağı ve kısalırken de öndamaksillağ normal sürelî ö ünlüsüne dönüştür.

OT. sāp > Trkm. sōp (sap), AT. sāb > sava- > savağ > Trkm. söveğ² (savağmak) (TDBUÜ: 102; Choi, 1992: 108–109; Clauson, 1972: 793).

1. 1. 2. 3. Yuvarlaklaşma

ā > o

Azerbaycan Türkçesinde bazı sözcüklerde dudak ünsüzlerinin etkisiyle veya ikinci hecede yer alan yuvarlak ünlülerin benzeşirici etkisiyle ilk hecedeki ā'nın yuvarlaklağarak o'ya dönüştüğü görülür.

AT. āğun > Az. govun (kavun), AT. āb > (av >) Az. ov (av) (TDBUÜ: 173; Choi, 1992: 105; KTLS, 1991: 34–454).

Bu değıme Türk dilinin çeğli tarihî dönemlerinde de rastlanmaktadır. Örneğın, ET. bārs > T. Bulg. Boris (kaplan, pars); AT. bāğ > Krh. boğ-la-n- (bağlanmak); AT. ātağ > Kıp. atov/atuv/otuv (ada); AT. āğun > Kıp. ovun/huvun (kavun) (TDBUÜ: 92-172-173; DLT: 15; Tekin, 1987: 57; Toparlı vd., 2003: 16-155).

² Clauson (1972: 793), savağ sözcüğünü AT'de söz anlamına gelen sāb > sāv sözcüğüne dayandırmıve bu sözcüğün zamanla psikolojik bir duruma bağı olarak anlam genişlemesine uğradığını ve eylem durumunda “küfürleğnek” anlamı kazandığını belirterek savağ sözcüğünün AT. sāb'dan geldiğini savunmuğtur.

ā > ö

Uzun ā ünlüsü Türkmen Türkçesinde bazı sözcüklerde dudak ünsüzlerinin etkisine bağlı olarak yuvarlaklaştırmaya uğruşurken de öndamaksilla olarak normal süreli ö ünlüsüne değişmektedir.

OT. sāp > Trkm. sōp (sap), AT. sāb > sava- > savağ > Trkm. söveğ (savağmak) (TDBUÜ: 102; Choi, 1992: 108–109; Clauson, 1972: 793).

1. 1. 2. 4. Daralma

Bu grupta Gagauz Türkçesinde bir örnekte tespit edilen ā > á değişimi AT. ārga(n) > Gag. ġārga/ġārga (karga) (TDBUÜ: 173; Choi, 1992: 95; Gaydarci vd., 1973: 106) dışında ā ünlüsünün daraldığı herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1. 1. 2. 5. Ünlü Düşmesi

Çık hecede yer alan ā ünlüsünün düştüğü herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1. 1. 2. 6. Ünlü Türemesi

Çık hecede ā ünlüsünün türediği herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1. 1. 2. 7. Ünlü İkizleşmesi (Diftong)³

³ Çık ünlü (diftong), aynı nefes baskısı altında boğumlanan ve tek bir ünlü değerinde olan çift ünlüdür (Korkmaz, 1992: 85). Türkçede aslı olarak ikiz ünlü yoktur. Çık ünlüler ses değişimleri veya değişimleri sonucunda ikincil bir şekilde oluşurlar. Fakat bu da tam bir ikiz ünlü değildir ve Türkçede bu yolla ortaya çıkan ikiz ünlüler müstakil sesbirimler oluşturamazlar (Ergin, 1997: 64–65; Tokatlı, 1994: 28; Özkan, 1996: 55–56). Ünlü ikizleşmesi daha çok yalın ya da ekler ile genişletilmiş sözcüklerin iç seslerinde ünlüler arasında bulunan y, v, ġ ünsüzlerinin eriyip kaybolması sonucunda bu ünsüzlerin her iki tarafında bulunan ünlülerin ayrı hecelere ait olsalar da yan yana gelme ve aynı nefes baskısı altında birleşmesi olayıdır (Korkmaz, 1992: 160). Bazı bilim adamları yukarıda belirtilen ünsüz değişimleri sonucunda yan yana gelerek aynı nefes baskısı altında birleşen ünlü durumunun dışı ve iç veya son seste bulunan ünlü yanında y, v, ġ gibi yarı ünlü niteliği taşıyan ünsüz türemelerini de ikiz ünlü saymaktadırlar. Ligeti ve Tekin'in birincil uzun ünlülerin ikizleşerek ünlüsünü ünlülere yakın olan ünsüzlere bıraktığı görüşünü savunmaları bu duruma örnek teşkil etmektedir (Tekin, 2003: 308–309). Bu çalışmada da hem ünsüz birleşmesi sonucu bir araya gelen ünlüler hem de ünlü yanında meydana gelen yarı ünlü niteliğindeki ünsüz türemeleri ikiz ünlü olarak sayılmaktadır. Ünlü ikizleşmesi olayı Türkçede yukarıda sayılan nedenler arasından daha çok uzun ünlülerin ikizleşmesi veya ikizleşen uzun ünlüden birinin yerine yarı ünlü niteliği taşıyan ünsüzlerden birinin geçmesiyle oluşmaktadır.

Oğuz grubu Türk lehçeleri içerisinde Türkmen Türkçesinde daha yaygın bir şekilde görülen ünlü ikizleşmesi olayı bu gruptaki diğer lehçelerde de serpintiler hâlinde görülmektedir. Bu grupta ā ünlüsü “ay” şeklinde ikizleşmektedir.

AT. sā- > Az. say-; Gag. say-; TT. say-; Trkm. sây- (saymak); AT. yā > AT. sā- > Az. yay; Gag. yay; TT. yay; Trkm. yāy (yay) (TDBUÜ: 174-175; KTLS, 1991: 752-976; Gaydarci vd., 1973: 209-392).

ā ünlüsünde görülen ünlü ikizleşmesi olayına Türk dilinin tarihî dönemlerinde de rastlanılmaktadır AT. sā- > Uyg. say-; Çağ. say-la-; Kpç. sa-/say-; ETT. say- (saymak); AT. yā > Uyg. yay/yai; Çağ. ya/yay; Kpç. ya/yay/ye/yaa; ETT. yay (yay) (TDBUÜ: 174-175; Caferoğlu, 1993: 131; Karasoy, 1998: 601-679; Toparlı vd., 2003: 229-305; Atsız ve Türkmen, 2004: 111-126).

Oğuz	Az.	Gag.	TT.	Trkm.
	a, o	ā, a, e, á	a, e	ā, a, ē, ö

Tablo 1: Çek Hecede ki ā Ünlüsünde Görülen Ses Değişimleri

	Kısalma	Öndamak.	Yuv.	Dar.	Düğ.	Tür.	Diğ.
Az.	+	-	+	-	-	-	+
Gag.	+	+	-	+	-	-	+
TT.	+	+	-	-	-	-	+
Trkm.	+	+	+	-	-	-	+

Tablo 2: Çek Hecede ki ā Ünlüsünün Uğramış Olduğu Ses Olayları

1. 1. 3. ī Ünlüsünün Ses Bilgisi Görünümü

ī ünlüsü arka damakta teğköl eden, dar, düz ve uzun bir ünlüdür. ī ünlüsü bu grupta bazı istisnalar dışında uzunluk bakımından Türkmen Türkçesinde düzenli bir şekilde korunmuştur; gruptaki diğer lehçelerde de genellikle ī ünlüsüne değişmiştir. Yazı dilinde olmasa da Türkiye Türkçesinin çeğli ağızlarında özellikle de Batı-Anadolu ağızlarında gīz (kız) (TDBUÜ: 61; Erdem, 2003: 82) ī ünlüsünün korunduğu görülmektedir. Bunun dışında uzunluğunu korumak kaydıyla Gagauz ve Türkmen Türkçelerinde bazen 'ye ve gruptaki

bütün lehçelerde de nadiren i ünlüsüne deġiġek öndamaksıllaġmıġtır. Yine uzunluġunu korumak kaydıyla az sayıda örnekte Türkmen Türkçesinde â'ya ve bu grupta Gagauz Türkçesi dışında kalan bütün lehçelerde a'ya deġiġek geniġlemiġtir. Türkmen Türkçesi dışındaki bütün lehçelerde de kimi örneklerde u ünlüsüne dönüġek yuvarlaklaġmıġtır. î ünlüsü bu grupta ilk hecede düġne, türeme veya ikizleġne olaylarına uğramamaktadır.

1. 1. 4. î Ünlüsüyle İlgili Ses Olayları

1. 1. 4. 1. Ünlü Kısılması

î ünlüsü Türkmen Türkçesinde sistemli olarak korunurken; Azerbaycan, Gagauz ve Türkiye Türkçelerinde genellikle kısalmıġtır.

AT. ĩz > Az. ġız; Gag. ız; TT. kız; Trkm. ġız (kız); AT. ĩmıl > Az. ġımıl-da-; Gag. ımıl-da-; TT. kımıl-da-; Trkm. ġımıl-da- (hareket); AT. sî- > Az. sin-; Gag. sını (kırık); TT. sın-; Trkm. sîn- (kırmak) (TDBUÜ: 176; Choi, 1992: 114-115; Tekin vd., 1995: 259-268-575; KTLS, 1991: 474-475-484-485; Gaydarci vd., 1973: 305-308; Özkan, 1996: 254; Yalçın, 2009b: 67).

1. 1. 4. 2. Öndamaksıllaşma

î > i

î ünlüsünün hem kısalarak hem de öndamaksıllaġtırıcı ünsüzlerin etkisine baġlı olarak öndamaksıllaġp i'ye dönüġüğü görülür. Bu durum Azerbaycan, Gagauz ve Türkiye Türkçelerine göre Türkmen Türkçesinde daha az görölmektedir.

AT. ĩt > Az. it; TT. it-; Trkm. it- (it, köpek); AT. sîġ > Az. ġġ; Gag. ġġ; TT. ġġ (ġġnek); AT. sîġ > Az. ġġ; Gag. ġġ; TT. ġġ (ġġyumru); AT. sîl- (silmek) > Az. sil-; Gag. sil-; TT. sil-; Trkm. sîl- (süpürmek); AT. ċî > Az. çiy; TT. çiy; Trkm. ċġ (nem) (TDBUÜ: 176; Choi, 1992: 114-117-118; KTLS, 1991: 136-408-409-826; Tekin vd., 1995: 119-386-575; Gaydarci vd., 1973: 417-569-570; Yalçın, 2009b: 69-70).

Bu deġiġime Türk dilinin çeġili tarihî dönemlerde de rastlanmaktadır. Örneġin, AT. ĩt > Uyg. it; Hrız. it; Çaġ. it; Kpç. it; ETT. it (it, köpek); AT. sîġ > Kök. sıġıġ Krh. sîġıġıġ; Hrız. ġġ Çaġ. ġġğ(ġġk); Kpç. sıġġġ; ETT. ġġ (ġġnek) (ġġyumru); AT. tîn- > Hrız. tiñ-; Kpç. in/tin-/din-; ETT. diñ- (dinmek, durmak, dinlenmek) (TDBUÜ: 176; Gabain, 2003: 293; DLT: 103; Caferoġlu, 1993: 67; Ata, 1998: 190-389-427; Karasoy, 1998: 485; LÇTO: 205;

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Toparlı vd., 2003: 116-253-274; Dilçin, 1991: 600-616; Çhan, 1998: 442; Ceylan, 1997: 164).

ī >

ī ünlüsü Türkmen ve Gagauz Türkçelerinde tespit edilen sınırlı sayıda örnekte uzunluğunu yitirmeden öndamaksıllaştırıcı ünsüzlerin etkisine bağlı olarak öndamaksıllaştırıcı 'ye dönüşür.

AT. sīğ > Trkm. ç ğ (Ğnek); AT. sīğ > Trkm. ç ğ (Ğ yumru); AT. çī > Gag. ç (nem) (TDBUÜ: 176; Choi, 1992: 114-117; KTLS, 1991: 137-827; Tekin vd., 1995: 123; ; Gaydarci vd., 1973: 542).

Bu değişime Volga Bulgar Türkçesinde de rastlanmaktadır. Örneğin, * īr > V. Bulg. h r (kız), * īr ün > V. Bulg. h r hūm (cariye) (TDBUÜ: 122).

1. 1. 4. 3. Yuvarlaklaşma

ī > u

Bu gruptaki bazı lehçelerde dudak ünsüzlerinin etkisiyle uzun ī ünlüsü yuvarlaklaşarak u sesine değişir.

AT. çīp > Az. çubuğ; Gag. çıbı /çubu ; TT. çubuk (ince, yumuşak dal) (TDBUÜ: 176; KTLS, 1991: 138; Choi, 1992: 125; Gaydarci vd., 1973: 552-554).

1. 1. 4. 4. Genişleme

ī > a

Gagauz Türkçesi dışındaki Oğuz grubu Türk lehçelerinde uzun ī ünlüsünün kısalmışken genişleyerek a ünlüsüne dönüşüğü görülür.

AT. īğla- > Az. ağla-; TT. ağla-; Trkm. āğla- (ağlamak); AT. ī > Az. ağac; TT. ağaç; Trkm. ağaç (ağaç) (TDBUÜ: 175; Tekin vd., 1995: 22-24; KTLS, 1991: 8-9).

Bu değişime Türk dilinin çeşitli tarihî dönemlerinde de rastlanmaktadır. Örneğin, AT. ī > Hrz. yığaç/ağaç; Çağ. ağac; Kpç. ağaç/ağaç ETT. ağaç (ağaç); AT. īğla- > Kpç. ığla-/ıla-/yığla-/yıyla-/ağla-/yağla-/yo la-; ETT. āğla-/ağla- (ağlamak) (TDBUÜ: 175; Ata, 1998: 482; LÇTO: 15; Toparlı vd., 2003: 3-101; Dilçin, 1991: 584; Korkmaz, 1995: 448; Karahan, 1994: 324).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

1. 1. 4. 5. Ünlü Düşmesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hecede yer alan *ī* ünlüsünün düğüğü herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1. 1. 4. 6. Ünlü Türemesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hecede *ī* ünlüsünün türediğı herhangi bir örnek bulunmamaktadır.

1. 1. 4. 7. Ünlü İkizleşmesi (Diftong)

Oğuz grubu Türk lehçelerinde *ī* ünlüsünden kaynaklanan herhangi bir örneğe rastlanmamaktadır.

Oğuz	Az.	Gag.	TT.	Trkm.
	ī, ı, a, u	, ī, ı, u	ī, ı, a, u	, ī, ī, ā, a

Tablo 3: İlk Hecedeki *ī* Ünlüsünde Görülen Ses Değişimleri

	Kısalma	Öndamak.	Yuv.	Gen.	Düğ.	Tür.	Dift.
Az.	+	+	+	+	-	-	-
Gag.	+	+	+	-	-	-	-
TT.	+	+	+	+	-	-	-
Trkm.	-	+	-	+	-	-	-

Tablo 4: İlk Hecedeki *ī* Ünlüsünün Uğramıç Olduğı Ses Olayları

1. 1. 5. *ō* Ünlüsünün Ses Bilgisi Görünümü

ō ünlüsü arka damakta teğkül eden, geniğ, yuvarlak ve uzun bir ünlüdür. *ō* ünlüsü Türkmen Türkçesinde kısalarak *o*'ya dönüşüğü birkaç istisna örnek dışında sistemli olarak korunurken; Gagauz Türkçesinde düzensiz bir şekilde korunmuştur. Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde ise genellikle kısalmıştır; ancak hem Azerbaycan *çō* > *çōh* (çok), *tōl-* > *dōlu* (TDBUÜ: 59) hem de Türkiye Türkçesinin *yōk* (yok), *sōra-* (sormak), *ōl-* (olmak), *ōn* (on), *bōğ* (boğ) (TDBUÜ: 61–62; Erdem, 2003: 82) çeğtli ağızlarında *ō* ünlüsüne rastlanılmaktadır. Bunun dışında gruptaki tüm lehçelerde bazen *u* ünlüsüne ve Türkiye Türkçesinde de bazen *ü* ünlüsüne değığerek daralmıştır. Azerbaycan Türkçesinde bazen *e*'ye değığerek

düzleÇmiÇ ve bu değiÇimle birlikte kimi örneklerde Türkmen Türkçesinde ö'ye, Türkiye Türkçesinde ise ü ünlüsüne deÇiÇerek öndamaksıllaÇmıÇtır. Ayrıca ö ünlüsü bu grupta ilk hecede düÇne, türeme veya ikizleÇne olaylarına uğramamıÇtır.

1. 1. 6. ö Ünlüsüyle İlgili Ses Olayları

1. 1. 6. 1. Ünlü Kısılması

ö ünlüsü Türkmen Türkçesinde kısalarak o'ya dönüÇtüğü bazı istisnalar dıÇında sistemli olarak korunurken; Gagauz Türkçesinde düzensiz bir Çekilde korunmuÇtır. Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde ise genellikle kısalmıÇtır.

AT. ön > Az. on; Gag. on; TT. on; Trkm. ön (on); AT. yöl > Az. yol; Gag. yol; TT. yol; Trkm. yöl (yol); AT. öl > Az. Ėol; Gag. ol; TT. kol; Trkm. Ėol (kol); AT. böz > Az. boz; Gag. böz/boz; TT. boz; Trkm. boz (boz) (TDBUÜ: 107-177-178; Choi, 1992: 131-133-137; Tekin vd., 1995: 81-276-487-705; KTLS, 1991: 78-79-492-493-662-663-992-993; Gaydarci vd., 1973: 88-218-275-351).

1. 1. 6. 2. Öndamaksıllaşma

ö > ö

ö ünlüsünün Türkmen Türkçesinde tespit edilen bir sözcükte kısalarak veya y ünsüzünün öndamaksıllaÇırıcı etkisine bağlı olarak öndamaksıllaÇp ö ünlüsüne dönüÇtüğü görülür.

AT. yörü- > Trkm. yöre- (yürümek) (TDBUÜ: 179; Tekin vd., 1995: 708; KTLS, 1991: 1002).

ö > ö değiÇimine Kıpçak Türkçesi döneminde de rastlanmaktadır AT. yörü- > Kpç. yori-/yör-/yöri-/yörü-/yür-/yüri-/yir-/yiri- (yürümek) (TDBUÜ: 179; Toparlı vd., 2003: 333; Korkmaz, 1995: 454; Dilçin, 1991: 654; Yalçın, 2009b: 100-101).

ö > ü

ö ünlüsü Türkiye Türkçesinde tespit edilen bir sözcükte kısalarak veya y ünsüzünün öndamaksıllaÇırıcı etkisine bağlı olarak öndamaksıllaÇp ü ünlüsüne dönüÇtü.

AT. yörü- > TT. yürü- (yürümek) (TDBUÜ: 179; KTLS, 1991: 1002).

ö > ü değiÇimine Türk dilinin çeÇitli tarihî dönemlerinde de rastlanmaktadır. Örneğin, AT. yörü- > Çağ. yür-/yüri-/yürü-; Kpç. yori-/yör-/yöri-/yörü-/yür-/yüri-/yir-/yiri-; ETT. yörü-/yüri- (yürümek)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

(TDBUÜ: 179; Toparlı vd., 2003: 333; Korkmaz, 1995: 454; Dilçin, 1991: 654).

ō > e

ō ünlüsü Azerbaycan Türkçesinde tespit edilen bir sözcükte de kısalarak veya y ünsüzünün öndamaksıllaştırıcı etkisine bağlı olarak öndamaksıllaştırma ünlüsüne değişir.

AT. yōri- > Az. yeri- (yürümek) (TDBUÜ: 179; KTLS, 1991: 1002).

1. 1. 6. 3. Düzleşme

ō > (ö >) e

ō ünlüsünün Azerbaycan Türkçesinde tespit edilen bir örnekte düzleşerek düz-geniğe'ye dönüşümü görülür. ō > e değişimi öncelikle ō ünlüsünün kısalarak veya y ünsüzünün öndamaksıllaştırıcı etkisine bağlı olarak normal süreli ö ünlüsüne değişimi üzerinden gerçekleşmektedir. Ortaya çıkan ö ünlüsü ise bu öndamaksıllaştırma sürecinden sonra ilk hece dışındaki düz ünlünün benzeştirici etkisine bağlı olarak düzleşmektedir.

AT. yōri- > Az. yeri- (yürümek) (TDBUÜ: 178-179; KTLS, 1991: 1002).

1. 1. 6. 4. Daralma

ō > u

ō ünlüsünün Oğuz grubu Türk lehçelerinde bazı sözcüklerde daralarak u'ya dönüşümü görülür. Bu dönüşüm daha çok Kıpçak grubu Türk lehçelerinin özelliğidir; ancak serpintiler halinde Oğuz grubu Türk lehçelerinde de görülür. Choi (1992: 135-136), bu değişimin tam olarak tespit edilemeyen nedenlere bağlı olarak ortaya çıktığını belirtmiştir; fakat değişimin görüldüğü bazı sözcüklerde yer alan ikinci hecedeki daraltıcı etkiye sahip ünlülerin ilerleyici benzeştirme özelliği bu değişimin sebeplerinden biridir. Buna rağmen yine de sebebi tam olarak tespit edilemeyen değişim örnekleri de mevcuttur.

AT. bō > Az. bu; Gag. bu; TT. bu (bu); AT. mōnçu > Az. muncuğ (boncuk); AT. ōzı > Az. ğuzu; Gag. uzu; TT. kuzu; Trkm. ğuzı (kuzu); AT. tōta > Gag. duda ; TT. dudak (dudak); AT. sōğan > Gag. suvan/suan (soğan) (TDBUÜ: 108-177-178; Choi, 1992: 136-137-144; Tekin vd., 1995: 165-315; KTLS, 1991: 76-82-190-524-525; Özkan, 1996: 132; Gaydarci vd., 1973: 93-162-292-437).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Bu deęiřime Türk dilinin çeęili tarihî dönemlerinde de rastlanmaktadır. Örneęin, AT. bō > Kök. bu; Uyg. bō / bo / bu; Krh. bō / bu; Hr. bu / mu; aę. bu; Kp. bu / mu; ETT. bū / bu (bu); AT. mōnu > Uyg. monu / munu / munuę; Kp. munu /munça /bonu (boncuk); AT. z- > Krh. z- / oz- / uz- (kurtulmak) (TDBUÜ: 177-178; Clauson, 1972: 349; Tekin, 2003: 241; Caferoęlu, 1993: 31-88-89; DLT: 23-90; KB: 105-349; Ata, 1998: 84; Karasoy, 1998: 386; Toparlı vd., 2003: 36-188; Korkmaz, 1995: 454; Yıldız, 2008: 350).

ō > ū

ō ünlüsünün Türkmen Türkçesinde bazı sözcüklerde uzunluęunu yitirmeden daralarak ū'ya dönüřüęü görölür. Uzun ū'ya olan deęiřmeler Türkmen Türkçesi dıęında Azerbaycan Türkçesinin Kakay aęzında "AT. l > Az. Kaç ūl (kol)" ve Halaç Türkçesinde "AT. yl > Hl. yl (yol); AT. htun > Hl. htun (odun)" de görölmemtedir (TDBUÜ: 178).

AT. bō > Trkm. bū (bu); AT.  - > Trkm. ęuęar- (azalmak, azalıp bitmek) (TDBUÜ: 177-178; Tekin vd., 1995: 84-305; KTLS, 1991: 83).

Bu deęiřime Eski Türkiye Türkçesinde de rastlanmaktadır AT. bō > ETT. bū/bu (bu) (TDBUÜ: 177; Yıldız, 2008: 350).

ō > ( >) ü

ō ünlüsü Oęuz grubu Türk lehçelerinde kısılırken veya y ünsüzünün etkisine bağlı olarak öndamaksıllaarak öncelikle 'ye ( > ü) oradan da daralarak ū'ye değişmektedir.

AT. yrı- > TT. yürü- (yürümek) (TDBUÜ: 179; KTLS, 1991: 1002).

1. 1. 6. 5. Ünlü Düşmesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hecede yer alan  ünlüsünün düğüğü herhangi bir örneğe rastlanılmamaktadır.

1. 1. 6. 6. Ünlü Türemesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hecede  ünlüsünün türediği herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

1. 1. 6. 7. Ünlü İkizleşmesi (Diftong)

Oğuz grubu Türk lehçelerinde *ō* ünlüsünden kaynaklanan herhangi bir ikizleşme örneğe rastlanılmamaktadır.

Oğuz	Az.	Gag.	TT.	Trkm.
	o, u, e	ō, o, u	o, u, ü	ō, o, ū, u, ö

Tablo 5: Çık Hecedeki *ō* Ünlüsünde Görülen Ses Değişimleri

	Kısalma	Öndamak.	Düz.	Dar.	Düç.	Tür.	Dift.
Az.	+	+	+	+	-	-	-
Gag.	+	-	-	+	-	-	-
TT.	+	+	-	+	-	-	-
Trkm.	+	+	-	+	-	-	-

Tablo 6: Çık Hecedeki *ō* Ünlüsünün Uğramış Olduğu Ses Olayları

1. 1. 7. *ū* Ünlüsünün Ses Bilgisi Görünümü

ū ünlüsü arka damakta teğköl eden, dar, yuvarlak ve uzun bir ünlüdür. *ū* ünlüsü kısalarak *u*'ya dönüşüğü birkaç istisna sözcük dışında Türkmen Türkçesinde sistemli olarak korunurken; Gagauz Türkçesinde düzensiz bir şekilde korunmuştur. *ū* ünlüsü Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde ise kısalmıştır; ancak hem Azerbaycan *ūç- > güc-* (kucaklamak), *yū- > yū-* (yıkamak), *tūz > düz* (tuz), *yūrt > yūrd* hem de Türkiye Türkçesinin çeğli ağızlarında *bū* (bu), *ūn* (un), *vūr-* (vurmak), *yū-* (yıkamak) (TDBUÜ: 59-62; Erdem, 2003: 95) *ū* ünlüsünün korunduğı görölmektedir. Bunun dışında Gagauz Türkçesi dışındaki lehçelerde bazen *ı* ünlüsüne dönüşerek düzleşmiştir; Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde kimi örneklerde *o* ünlüsüne değışerek genişlemiştir. Ayrıca Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde uzunluğunu korumadan Gagauz Türkçesinde ise uzunluğunu korumak kaydıyla öndamaksillaştırılmıştır. *ū* ünlüsü bu grupta ilk hecede sadece Azerbaycan Türkçesinde düğne özelliğı gösterirken; gruptaki hiçbir lehçede türeme özelliğı göstermemektedir. Bu ünlü Gagauz Türkçesi dışında grupta yer alan bütün lehçelerde ikiz ünlü oluşturmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

1. 1. 8. ü Ünlüsüyle İlgili Ses Olayları

1. 1. 8. 1. Ünlü Kısılması

ü ünlüsü kısalarak u'ya dönüşümü birkaç istisna örnek dışında Türkmen Türkçesinde sistemli olarak korunurken; Gagauz Türkçesinde düzensiz bir şekilde korunmuştur. ü ünlüsü Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde ise kısalmıştır.

AT. büt > Az. bud; Gag. but; TT. but; Trkm. büt (but, kalça, bacak); AT. büz > Az. buz; Gag. buz; TT. buz; Trkm. büz (buz); AT. ulı- > Az. ula-; Gag. ūla-/ulu-; TT. ulu-; Trkm. uvla- (ulumak); AT. uça > Az. gucağ; Gag. uca ; TT. kucak; Trkm. guca (kucak); AT. hūr- > Az. vur-; Gag. ur-; TT. vur-; Trkm. ur- (vurmak) (TDBUÜ: 179; Choi, 1992: 148-150-151; Tekin vd., 1995: 89-90-304-648-651; KTLS, 1991: 86-87-512-513-914-915-950-951; Gaydarci vd., 1973: 94-99-291-485).

1. 1. 8. 2. Öndamaksillaşma

ü > ü

ü ünlüsü Azerbaycan Türkçesi hariç bu grupta yer alan lehçelerde tespit edilen birkaç örnekte kısılırken öndamaksillaşarak ü'ye dönüşmektedir. Bu öndamaksillaşma olayında y ünsüzünün öndamaksillaştırıcı etkisi de söz konusudur.

AT. yūñ > Az. yun; Gag. ūn/ün; TT. yün; Trkm. yūñ (yün); AO. yūdum (< AT. yūt-) > Az. udum; Gag. yudum; TT. yudum; Trkm. yuvdum (yudum) (Choi, 1992: 162-163; TDBUÜ: 180; Tekin vd., 1995: 711-712; KTLS, 1991: 996-997-1000-1001; Gaydarci vd., 1973: 220-491).

Bu değişime daha çok Kıpçak Türkçesinde olmak üzere Türk dilinin çeşitli tarihî dönemlerinde de rastlanmaktadır AT. sūn- > Kpç. sun-/sūn- (uzamak); AT. yū- > Kpç. yu-/yuf-/yuv-/yü-/yüf-/yüv- (yıkamak); AT. yūñ > Uyg. yūñ; Krh. yūñ/yuñ/yūñ; Hr. yūñ; Çağ. yūñ; Kpç. yuñ/yun/yüg/yün/yūñ/yüvün; ETT. yūñ (yün); AT. hūç > Kpç. uç/üç (uç) (TDBUÜ: 179-180; Caferoğlu, 1993: 199; DLT: 156; Ata, 1998: 492; Karasoy, 1998: 685; Toparlı vd., 2003: 243-245-291-328-330; Dilçin, 1991: 653).

ü > ü

ü ünlüsü y ünsüzünün etkisiyle Gagauz Türkçesinde tespit edilen bir örnekte uzunluğunu yitirmeden öndamaksillaşarak ü ünlüsüne dönüşmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

AT. yũñ > Gag. ũn/ün (yün) (TDBUÜ: 180; Gaydarci vd., 1973: 491).

1. 1. 8. 3. Düzleşme

ũ > ı

Bu grupta yer alan lehçelerde ve özellikle de Türkiye Türkçesinde tespit edilen bazı örneklerde ũ ünlüsünün kısalarak ve düzleşerek ı'ya dönüştüğü görülür.

AT. yũ- > Gag. yı a-; TT. yıka- (yıkamak); OT. tũ- > Az. tıha-; Gag. tı a-; TT. tıka-; Trkm. dı - (tıkamak); AT. sũba- > TT. sıva- (sıvamak) (TDBUÜ: 111-180; KTLS, 1991: 776-886-887-986; Gaydarci vd., 1973: 221-482; Yalçın, 2009b: 137).

Bu değişime Türk dilinin çeğitli tarihî dönemlerinde de rastlanmaktadır AT. sũba- > Çağ. sıva-; Kpç. suva-/sıva-/sıza-; ETT. sıga- (sıvamak); AT. sũb > V. Bulg. Ğw (su) (TDBUÜ: 179-180; Ercilasun, 2005: 213; LÇTO: 200; Toparlı vd., 2003: 243; Yıldız, 2008: 480).

1. 1. 8. 4. Genişleme

ũ > o

Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde tespit edilen bir örnekte ũ ünlüsünün kısalarak genişleyerek o ünlüsüne değiştiği görülür.

AT. ũdı- (uyumak) > Az. oyan-; Trkm. oyan- (uyanmak) (TDBUÜ: 179; KTLS, 1991: 920-921).

Bu değişime Türk dilinin çeğitli tarihî dönemlerinde de rastlanmaktadır. Örneğin, AT. yũt- > Kpç. yut-/yud-/yovut- (yutmak); AT. ũç- > Kpç. uç-/ oç-; ETT. oç- (kucaklamak); AT. bũ a > Çağ. boğa; Kpç. buğa/boğa (boğa); AT. ũ > Kök. o /uğuğ Uyg. o us/oğuğoğus; Krh. oğuğ (boy, kabile); AT. ũ > Kpç. uğ/o (çadırın üst direği) (TDBUÜ: 179-180; Caferoğlu, 1993: 94; DLT: 87; LÇTO: 72; Toparlı vd., 2003: 36-161-250-256-291-330; Dilçin, 1991: 623).

1. 1. 8. 5. Ünlü Düşmesi

Oğuz Grubu Türk lehçelerinden biri olan Azerbaycan Türkçesinde görülen bir örnek dığında AT. ũdı- (uyumak) > ET.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

udu u > Az. yuħu (uyku) (TDBUÜ: 179; Choi, 1992: 367) ilk hecede yer alan ü ünlüsünün düğüğü herhangi bir örneğe rastlanılamamığtır.

ü ünlüsünde görülen düğme olayı Eski Türkiye Türkçesinde tespit edilen bir sözcükte de görölmektedir AT. ü- > AT. üdı- > (udı- ı >) ETT. yu u (uyku) (TDBUÜ: 179; Özkan, 2000: 106).

1. 1. 8. 6. Ünlü Türemesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hecede ü ünlüsünün türediğı herhangi bir örnek tespit edilememiğtır.

1. 1. 8. 7. Ünlü İkizleşmesi (Diftong)

Bu grupta özellikle Türkmen Türkçesinde yaygın olmakla birlikte gruptaki diğere lehçelerde de ü ünlüsünün “uv veya uğ” Ėğinde ikizleştiğı görölmektedir.

AT. bū > Az. buğ; TT. buğ; Trkm. būğ (buğ); AT. ūı- > Trkm. uvla- (ulumak); AT. yūt- > Trkm. yuvut- (yutmak); AO. yūdum (< AT. yūt-) > Trkm. yuvdum (yudum); AT. yū- > Trkm. yuv- (yıkamak) (TDBUÜ: 128-179-180; Choi, 1992: 148-150-162; Tekin vd., 1995: 85-651-711-712; KTLS, 1991: 82-83; 915-997-999).

ü ünlüsünde görülen ünlü ikizleşmesi olayı Türk dilinin tarihî dönemlerinde de görölmektedir AT. yū- > Hrz. yu-/yuv-/yuw-; Çağ. yu-/yuv-/yuy-; Kpç. yu-/yuf-/yuv-/yü-/yüf-/yüv- (yıkamak); AT. yūt- > Kpç. yut-/yud-/yovut- (yutmak) (TDBUÜ: 180; Ata, 1998: 490; Karasoy, 1998: 684; Toparlı vd., 2003: 328-330).

Oğuz	Az.	Gag.	TT.	Trkm.
	ı, u, o	ū, u, ū	u, ü, ı	ū, u, ü, ı, o

Tablo 7: İlk Hecedeki ü Ünlüsünde Görülen Ses Değışimleri

	Kısalma	Öndamak.	Düz.	Gen.	Düğ.	Tür.	Dift.
Az.	+	-	+	+	+	-	+
Gag.	+	+	-	-	-	-	-
TT.	+	+	+	-	-	-	+
Trkm.	+	+	+	+	-	-	+

Tablo 8: İlk Hecedeki ü Ünlüsünün UğramıÇ Olduğı Ses Olayları

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

1. 2. Öndamaksıl Ünlüler

1. 2. 1. ē Ünlüsünün Ses Bilgisi Görünümü

ē ünlüsü ön damakta teÇekkül eden, geniÇ,düz ve uzun bir ünlüdür. ē ünlüsü Türkmen Türkçesinde sistemli olarak korunurken; Gagauz Türkçesinde düzensiz bir Çekilde korunmuÇ;Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde ise genellikle kısalımıÇtr. Yazı dillerinde olmasa da Azerbaycan Türkçesinin çeÇitli ağızları ile (Karabağ, Nuça, Kuba, KaÇgay ve Aynallu vb.) Türkiye Türkçesinin özellikle Batı-Anadolu ağızlarında bēÇ(beÇ, dē- (demek), dēli (deli) (TDBUÜ: 62; Erdem, 2003: 89) ē ünlüsüne rastlanılmaktadır. Bunun dıÇında Azerbaycan Türkçesinde bazen ö ünlüsüne deÇiÇerek yuvarlaklaÇımıÇ Türkmen Türkçesinde de kimi örneklerde ü ünlüsüne deÇiÇerek hem yuvarlaklaÇımıÇ hem de daralmıÇtr. Ayrıca ē ünlüsü bu gruptaki lehçelerde ilk hecede düÇne, türeme ve ikizleÇne özelliği göstermemektedir.

1. 2. 2. ē Ünlüsüyle İlgili Ses Olayları

1. 2. 2. 1. Ünlü Kısalması

ē ünlüsü Türkmen Türkçesinde sistemli olarak korunurken; Gagauz Türkçesinde düzensiz bir Çekilde korunmuÇ;Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde ise genellikle kısalımıÇtr.

AT. bērü > Az. beri; Gag. bēri; TT. beri; Trkm. bēri (beri); AT. kēkir- > Az. geyir-; Gag. gēri-; TT. geğir-; Trkm. gēğir- (geğirmek); AT. nē > Az. ne; Gag. ne; TT. ne; Trkm. nēme (ne); AT. kēmi > Az. gemi; Gag. gemi; TT. gemi; Trkm. gēmi (gemi); AT. tēlü > Az. deli; Gag. deli; TT. deli; Trkm. dēli (deli) (TDBUÜ: 180-181; KTLS, 1991: 62-63-156-157-262-263-264-265-642-643; Choi, 1992: 166-167-168; Tekin vd., 1995: 55-140-244-473; Gaydarci vd., 1973: 77-109-136-341).

1. 2. 2. 2. Artdamaksıllaşma

Bu grupta ē ünlüsünün artdamaksıllaÇığı herhangi bir örnek tespit edilememiÇtr.

1. 2. 2. 3. Yuvarlaklaşma

ē > ö

ē ünlüsü Azerbaycan Türkçesinde tespit edilen bir örnekte dudak ünsüzlerinin etkisiyle yuvarlaklaÇarak ö ünlüsüne deÇiÇimiÇtr.

AT. kēb- > Az. gövÇe (geviÇgetirmek) (KTLS, 1991: 270-271; Choi, 1992: 167).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

ē > ö değişmine ağatay Türkçesi döneminde tespit edilen bir örnekten de rastlanmaktadır AT. tk > ağ. tk/itk (izme) (TDBUÜ: 180; Karaağaç, 1997: 607; LTO: 57; Yalçın, 2009b: 169).

ē > 

ē nls Türkmen Türkçesinde tespit edilen bir örnekten dudak ünsüzlerinin etkisiyle yuvarlaklaşarak  ünlüsüne değişmiştir.

AT. kper- > Trkm. gber-/gber- (lmek) (nek) (TDBUÜ: 181; KTLS, 1991: 258-259; Choi, 1992: 166; Tekin vd., 1995: 244).

1. 2. 2. 4. Daralma

ē > 

ē nls Türkmen Türkçelerinde bir örnekten dudak ünsüzlerinin etkisiyle yuvarlaklaşarak dar yuvarlak  ünlüsüne değişmiştir.

AT. kper- > Trkm. gber-/gber- (lmek) (nek) (TDBUÜ: 181; KTLS, 1991: 258-259; Choi, 1992: 166; Tekin vd., 1995: 244).

1. 2. 2. 5. nl Düşmesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hecede yer alan ē ünlüsünün düştüğü herhangi bir örneğe rastlanılmamaktadır.

1. 2. 2. 6. nl Türemesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hecede ē ünlüsünün türediği herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1. 2. 2. 7. nl İizleşmesi (Diftong)

Bu grupta ē ünlüsünden kaynaklanan herhangi bir ikizleşme örneğine rastlanmamıştır.

Oğuz	Az.	Gag.	TT.	Trkm.
	e, 	ē, e	e	ē, 

Tablo 9: lk Hecedeki ē nlsnde Görülen Ses Değişmeleri

	Kısalma	Artdamak.	Yuv.	Dar.	DüĞ.	Tür.	Dift.
Az.	+	-	+	-	-	-	-
Gag.	+	-	-	-	-	-	-
TT.	+	-	-	-	-	-	-
Trkm.	+	-	+	+	-	-	-

Tablo 10: Çık Hecedeki ē Ünlüsünün UğramıÇ Olduğu Ses Olayları

1. 2. 3. Ünlüsünün Ses Bilgisi Görünümü

ünlüsü ön damakta teğkkül eden, yarı-geniiğ, düz ve uzun bir ünlüdür. Ana Türkçe döneminde Türkçe sözcüklerin sadece ilk hecelerinde varlığı tasarlanan bu ünlü Türk dilinin birkaç tarihî döneminde nadiren olarak görülen; ancak OĞuz grubu Türk lehçelerinde birebir olarak kullanımı görülmeyen bir ünlüdür. Fakat bu ünlü OĞuz grubu Türk lehçelerinde uzunluğunun korunduğu durumlarda çoğunlukla ünlüsüne; uzunluğun korunmadığı kısalma durumlarında ise i ve e ünlülerine değiğmektedir.

ünlüsü bu gruptaki lehçelerde çoğunlukla kısalma temayülü göstermektedir. Fakat Türkmen Türkçesinde düzenli bir Ėilde uzunluğunu koruyarak ünlüsüne değiğip daralmığ ve yine uzunluğunu koruyarak bazı örneklerde ē ünlüsüne değiğerek geniğlemiğtir. Bu daralma ve geniğleme olayı Gagauz, Türkiye ve Türkmen Türkçelerinde e/i ünlülerine değiğmeyle de görülür. Çık hecedeki ünlüsü ile ilgili olarak bu gruptaki lehçelerde düğme veya türeme olayına rastlanmamaktadır. Ayrıca bu ünlü grupta sadece Türkmen Türkçesinde ikiz ünlü oluğurmaktadır.

1. 2. 4. Ünlüsüyle İlgili Ses Olayları

1. 2. 4. 1. Ünlü Kısalması

ünlüsü Türkmen Türkçesinde düzenli bir Ėilde ünlüsüne veya birkaç örnekte ē ünlüsüne değiğmekle beraber kısalarak e/i ünlülerine değiğmektedir. Gagauz Türkçesinde de birkaç örnekte ē ünlüsüne değiğmekle birlikte çoğunlukla kısalarak e/i ünlülerine değiğmektedir. Azerbaycan Türkçesinde kısalarak é/i'ye Türkiye Türkçesinde ise kısalarak e/i ünlülerine değiğmektedir. GeniiĖ'e'den

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

dar, dar i'den de geniḡ bir yapıya sahip olan ünlüsü bağlamında düḡünüldüğünde i'ye kısalan örnekler daralma; e'ye kısalan örnekler ise geniḡeme kısmında gösterileceḡi için burada sadece ünlüsünün kısalarak e'ye deḡiḡi Azerbaycan Türkçesine ait örneklerle yer verilecektir.

AT. y ti > Az. yēddi/yēddi; Gag. yedi; TT. yedi; Trkm. yedi (yedi); AT. ḡk > Az. ēḡk (dıḡanda); Gag. yeḡk; TT. eḡk; Trkm. ḡk (kapı, eḡk); AT. b r- > Az. vēr-; Gag. ver-; TT. ver-; Trkm. ber- (vermek); AT. k ç > Az. gēç; Gag. geç; TT. geç; Trkm. g ç (TDBUÜ: 181-182; KTLS, 1991: 260-261-376-946-947-980-; Choi, 1992: 185-186-187; Tekin vd., 1995: 271-686; Gaydarci vd., 1973: 104-112).

1. 2. 4. 2. Artdamaksıllaşma

Bu grupta ünlüsünün artdamaksıllaḡı herhangi bir örnek tespit edilememiḡtir.

1. 2. 4. 3. Yuvarlaklaşma

Bu grupta ünlüsünün yuvarlaklaḡı herhangi bir örnek tespit edilememiḡtir.

1. 2. 4. 4. Daralma

>

ünlüsü Türkmen Türkçesinde düzenli bir ḡilde ünlüsüne deḡiḡmektedir.

AT. l > Trkm. l (il, halk, ülke); AT. n- > Trkm. n- (inmek); AT. k çe > Trkm. g ce (gece); AT. y t- > Trkm. t- (yedmek, yedeḡinde götürmek) (TDBUÜ: 181-182; Tekin vd., 1995: 270-374-377-386).

> deḡiḡimine Türk dilinin çeḡtli tarihî dönemlerinde de rastlanmaktadır. Örneḡin, AT. ki > ETT. ikki/ ki (iki); AT. l > Krh. l/il; ETT. il/ l (il, memleket); AT. y l > Uyg. y l/yil; Krh. y l/yél; ETT. yil/y l (rüzgar) (TDBUÜ: 181-182; Caferoḡlu, 1993: 192; DLT: 149; KB: 191; Arat, 2006: XXIX; Korkmaz, 1995: 452-453; Dilçin, 1991: 613; Yıldız, 2008: 524; Yalçın, 2009b: 201).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

> i

ünlüsü bu grupta Türkmen Türkçesinde düzenli bir şekilde ünlüsüne değişimle beraber gruptaki bütün lehçelerde kısalıp daralarak i ünlüsüne değişmektedir.

AT. n- > Gag.in-; TT. in- (inmek); AT. ki > Az. iki; Gag. iki; TT. iki; Trkm. iki (iki); AT. y - > Gag. i- (yemek) (TDBUÜ: 181-182; KTLS, 1991: 376-377; Choi, 1992: 183-186; Tekin vd., 1995: 372; Gaydarci vd., 1973: 202-203).

> i değişimine Türk dilinin çeşitli tarihî dönemlerinde de rastlanmaktadır. Örneğin, AT. ki > Kök. eki/iki/ekin; Uyg. iki; Krh. ikki; Çağ. iki; Kpç. ikki/eki/ekki/iki; ETT. ikki/ ki (iki); AT. l > Kök. el/il; Uyg. el/il; Krh. l/il; Çağ. il; Kpç. il/el; ETT. il/ l (il, memleket); AT. y - > Kök. ye-/yi-; Uyg. ye-/yi-; Krh. yi-/ye-; Çağ. yi-; Kpç. yi-/ye-/yiy-; ETT. yi-/yī- (yemek); AT. y l > Uyg. y l/yil; Krh. y l/yël; Çağ. yil; Kpç. yel/yil; ETT. yil/y l (rüzgar) (TDBUÜ: 181-182; Tekin, 2003: 244-259; Caferoğlu, 1993: 61-190-192; DLT: 50-148-149; KB: 190-191; Arat, 2006: XXIX; Karasoy, 1998: 476-477-681; Toparlı vd., 2003: 108-109-318-322; Korkmaz, 1995: 452-453; Dilçin, 1991: 613; Yıldız, 2008: 522-524).

1. 2. 4. 5. Genişleme**> e**

ünlüsü bu grupta yer alan Gagauz ve Türkiye Türkçelerinde tarihî süreç içerisindeki genel temayülüne ve birincil uzun ünlülerin genişletici etkisine bağlı olarak bazı örneklerde genişleterek e ünlüsüne değişmektedir.

AT. b > Gag. beğ TT. beğ (beğ) AT. k > Gag. gece; TT. gece (gece); AT. y t- > Gag. yedek; TT. yedek (yedmek, yedeğinde götürmek); AT. k > Gag. geç; TT. geç (geç) (TDBUÜ: 181-182; KTLS, 1991: 62-63-258-260-980; Choi, 1992: 183-184; TDBUÜ: 181; Gaydarci vd., 1973: 81-107-112).

> e değişimine Türk dilinin çeşitli tarihî dönemlerinde de rastlanmaktadır. Örneğin, AT. b r- > Kök. ber-/bir-; Uyg. bir-/Uyg.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Br. bër-; Krh. bër-/b r-; Hr. bër-; Çağ. bir-; Kpç. bir-/vir-/ber-/ver-; ETT. vir-/ v r- (vermek); AT. b Ğ > Kök. beĞbiĞ; T. Bulg. bel'h/beh(ti); Uyg. biĞ;Krh. beĞ V. Bulg. biel, Hr. beĞ Çağ. biĞ Kpç. biĞbeĞbeyĞ;ETT. biĞb Ğ(beĞ; AT. t- > Kök. et-/it-; Uyg. et-; Krh. èt-; Hr. et-; Çağ. it-; Kpç. et-/id-/it-; ETT. it- (düzenlemek) (TDBUÜ: 182; Tekin, 2003: 240-241-244; Ercilasun, 2005: 212-213; Caferoğlu, 1993: 29-30-52; DLT: 19-42; KB: 87; Ata, 1998: 58-59-139; Karasoy, 1998: 379-381-485; Toparlı vd., 2003: 31-32-77; Korkmaz, 1995: 452-455; Dilçin, 1991: 593-646; Yıldız, 2008: 419).

> ē

ünlüsü Türkmen Türkçesinde tespit edilen bir örnekte uzunluğunu yitirmeden birincil uzun ünlülerin genişletici etkisiyle genişleyip ē ünlüsüne değişmektedir.

AT. b Ğ> Trkm. bēĞ(beĞ)(TDBUÜ: 181; KTLS, 1991: 63; Choi, 1992: 184; Tekin vd., 1995: 55).

> ē değişimine Ana Kıpçak Türkçesi olarak tasarlanan dönemde de rastlanmaktadır AT. t - > AK. dē- (demek); AT. y - > AK. yē- (yemek) (TDBUÜ: 182; Eker, 1998: 47).

1. 2. 4. 6. Ünlü Düşmesi

Çık hecede yer alan ünlüsünün düğüğü herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1. 2. 4. 7. Ünlü Türemesi

Çık hecede ünlüsünün türediği herhangi bir örneğe rastlanılmamaktadır.

1. 2. 4. 8. Ünlü İkizleşmesi (Diftong)

Bu grupta yer alan Türkmen Türkçesinde bazı örneklerde ünlüsünün “iy” Çeklinde ikizleştiği görülmektedir.

AT. t - > Trkm. diy- (demek, söylemek); AT. y - > Trkm. iy- (yemek); AT. k çe > Trkm. giyce (gece) (TDBUÜ: 182; Tekin vd., 1995: 165-387; Buran ve Alkaya, 2009: 117).

ünlüsünde görülen ünlü ikizleşmesi olayı Türk dilinin tarihî dönemlerinde de görülmektedir AT. b Ğ> V. Bulg. biel; Kpç.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

biçbeçbeyç (beç) AT. k çe > Kpç. kiçe/keçe/keç/keyce (gece); AT. t - > Kpç. de-/di-/dih-/dü-/ti- (demek, söylemek); AT. y - > Kpç. yi-/ye-/yiy- (yemek); AT. y ti > V. Bulg. cieti (yedi) (TDBUÜ: 182; Ercilasun, 2005: 213; Toparlı vd., 2003: 32-57-135-322).

Oğuz	Az.	Gag.	TT.	Trkm.
	î, ê, ē	î, e	e, î	ē, , e, î

Tablo 11: Çk Hecede ki Ünlüsünde Görülen Ses Değişimleri

	Kısalma	Artdamak.	Yuv.	Dar.	Gen.	Düç.	Tür.	Dift.
Az.	+	-	-	+	+	-	-	-
Gag.	+	-	-	+	+	-	-	-
TT.	+	-	-	+	+	-	-	-
Trkm.	+	-	-	+	+	-	-	+

Tablo 12: Çk Hecede ki Ünlüsünün Uğramıç Olduğ Ses Olayları

1. 2. 5. Ünlüsünün Ses Bilgisi Görünümü

ünlüsü ön damakta teçekkül eden, dar, düz ve uzun bir ünlüdür. ünlüsü Türkmen Türkçesinde bazı istisnalar dıçında sistemli olarak korunurken; Gagauz Türkçesinde düzensiz bir Çkilde korunmuç; Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde ise genellikle kısalımıçtır. Bunun dıçında bu gruptaki bütün lehçelerde bazen ı ünlüsüne deçiçerek artdamaksillaçmıçtır. Türkmen Türkçesinde de kimi örneklerde ü ünlüsüne deçiçerek yuvarlaklaçmıçtır. Ayrıca ünlüsü bu gruptaki lehçelerde ilk hecede düçme, türeme veya ikizleçme özelliğı göstermemektedir.

1. 2. 6. Ünlüsüyle İlgili Ses Olayları

1. 2. 6. 1. Ünlü Kısılması

ünlüsü Türkmen Türkçesinde sistemli olarak korunurken; Gagauz Türkçesinde düzensiz bir şekilde korunmuştur; Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde ise genellikle kısalmıştır.

AT. ı > Az. i ı Gag. i ı TT. i ı Trkm. ı (i ı; AT. ı > Az. ı; Gag. ı; TT. ı; Trkm. ı (ı, büyük); AT. k r- > Az. gir-; Gag. gir-; TT. gir-; Trkm. g r- (girmek); AT. t ı > Az. di ı; Gag. di ı; TT. di ı Trkm. d ı (di ı (TDBUÜ: 182-183; KTLS, 1991: 176-177-274-275-396-397-404-405; Choi, 1992: 198-199; Tekin vd., 1995: 164-273-372-382).

1. 2. 6. 2. Artdamaksıllaşma

> ĩ

ünlüsü Türkmen Türkçesinde uzunluğunu yitirmeden artdamaksıllaşır ĩ ünlüsüne dönüşür⁴.

AT. z > Trkm. ĩz (iz); AT. t z > Trkm. dĭz (diz) (TDBUÜ: 183; KTLS, 1991: 179-413; Choi, 1992: 198-200; Tekin vd., 1995: 157-366).

> ı

ünlüsü bu gruptaki lehçelerde kısılırken artdamaksıllaşarak ı ünlüsüne değişmektedir.

AT. k ı- > Az. ğıcığ; Gag. ğıcı ; TT. ğıcık (kağınmak, gici-, ğıcıklanmak); ET. ısığ (sıcak) > AO. sin- > Gag. yısın-; TT. ısın- (ısınmak) (TDBUÜ: 183; KTLS, 1991: 272-273-356-357; Choi, 1992: 198-200).

⁴ Choi (1992: 200), ünlüsünün artdamaksıllaşarak ĩ'ya değişme durumunu bazen ç, t, z gibi diğünslülerinin komuluğunda görüldüğünü söylemektedir; ancak bu özellik tam tersi bir durum oluşturan öndamaksıllaştırıcı etkisi olan diğünslülerinin komuluğunda değil aslında ünlüsünün kısılırken bıraktığı artdamaksıllaşma özelliğine dayanmaktadır (Yalçın, 2009a: 2342).

Bu değişime Türk dilinin çeğili tarihî dönemlerinde de rastlanmaktadır. Örneğin, AT. l- > Krh. ılıç/iliğ (ilmek, iliğirmek); AT. ę> Uyg. iğiğ;Krh. ęięię(iğ) AT. h n > Uyg. maç (sığmak); Krh. n/y n/in/yin/yın (in, mağara); AT. k i- > Uyg. kıık (kağınmak, gici-, gıcıklanmak); AT. t ę> Krh. t ęıę(diğ; AT. y ne > Krh. yine/yıne (ince) (TDBUÜ: 182-183; Caferoğlu, 1993: 57-67-115; DLT: 50-51-121-152).

1. 2. 6. 3. Yuvarlaklaşma

> ü

ünlüsü Türkmen Türkçesinde dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaırıcı etkisine bağlı olarak yuvarlaklap ü ünlüsüne değişmiğtr.

AT. b n- > Trkm. mün- (binmek) (TDBUÜ: 183; KTLS, 1991: 71; Choi, 1992: 203; Tekin vd., 1995: 466).

Bu değişime Türk dilinin çeğili tarihî dönemlerinde de rastlanmaktadır. Örneğin, AT. nük > Kp. inük/yinik/yinük/yünük (baldır); AT. b n- > Uyg. min-/mün-; Krh. m n-/mün-; Hr. min-/mün- (binmek); AT. k n > Kp. kindik/kindek/kindük/kündük/kündü (göbek) (TDBUÜ: 182-183; Caferoğlu, 1993: 90; DLT: 84; Ata, 1998: 291; Toparlı vd., 2003: 111-149).

1. 2. 6. 4. Genişleme

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ünlüsünün geniğediği herhangi bir örneğe rastlanılamamığtr.

1. 2. 6. 5. Ünlü Düşmesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hecede yer alan ünlüsünün düğüğü herhangi bir örnek bulunmamaktadır.

1. 2. 6. 6. Ünlü Türemesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hecede ünlüsünün türediği herhangi bir örnek tespit edilememiçtr.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

1. 2. 6. 7. Ünlü İkizleşmesi (Diftong)

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ünlüsünden kaynaklanan herhangi bir ikizleşme örneğine rastlanmamıştır.

Oğuz	Az.	Gag.	TT.	Trkm.
	ı, 1	, ı, 1	ı, 1	, ı, ü

Tablo 13: İlk Hecedeki Ünlüsünde Görülen Ses Değişimleri

	Kısalma	Artdamak.	Yuv.	Gen.	DüĞ.	Tür.	Dift.
Az.	+	+	-	-	-	-	-
Gag.	+	+	-	-	-	-	-
TT.	+	+	-	-	-	-	-
Trkm.	+	+	+	-	-	-	-

Tablo 14: İlk Hecedeki Ünlüsünün Uğramış Olduğu Ses Olayları

1. 2. 7. Ünlüsünün Ses Bilgisi Görünümü

ünlüsü ön damakta teğekkül eden, geniş, yuvarlak ve uzun bir ünlüdür. Ana Türkçe ünlüsü bazı istisnalar dışında (sön-, ös-) Türkmen Türkçesinde sistemli olarak korunurken; Azerbaycan, Gagauz ve Türkiye Türkçelerinde genellikle kısalarak ö ünlüsüne değişmiştir. Yazı dillerinde olmasa da hem Azerbaycan d rt (dört), g l > göl (TDBUÜ: 60; Choi, 1992: 208) hem de Türkiye Türkçesinin b l- (böl-), d n- (dönmek), d rt (dört), - (dügünnek), r- (örmek) (TDBUÜ: 62; Erdem, 2003: 94) çeğitli ağızlarında ünlüsünün korunduğı görülmektedir. Bunların dışında Gagauz ve Türkiye Türkçelerinde bazen ü'ye daralmış; Azerbaycan, Gagauz ve Türkiye Türkçelerinde ise kimi örneklerde e'ye değışerek düzleşmiştir. Ayrıca Türkmen Türkçesinde uzunluğunu korumak kaydıyla ö'ya ve Gagauz Türkçesinde de ö'ya değışerek artdamaksillağmıştır. Ayrıca ünlüsü bu gruptaki lehçelerde ilk hecede düğne, türeme veya ikizleşme özelliğı göstermemektedir.

1. 2. 8. Ünlüsüyle İlgili Ses Olayları

1. 2. 8. 1. Ünlü Kısılması

Ana Türkçe ünlüsü Türkmen Türkçesinde sistemli olarak korunurken kimi sözcüklerde kısalarak normal süreli ö'ye de dönüştürülmüştür. Gagauz Türkçesinde düzensiz bir şekilde korunan bu ünlü Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde genellikle kısalmıştır.

AT. k k > Az. göy; Gag. gök; TT. gök; Trkm. g k (gök); AT. s n- > Az. sön-; Gag. sön-/sen-/son-; TT. sön-; Trkm. sön- (sönmek); AT. t > Az. öd; Gag. öt; TT. öd; Trkm. t (öd, safra kesesi) (TDBUÜ: 183-184; Choi, 1992: 210-213-219; Tekin vd., 1995: 290-508-586; KTLS, 1991: 278-279-672-673-794-795; Gaydarci vd., 1973: 117-356-431).

1. 2. 8. 2. Artdamaksıllaşma

> ö

Ana Türkçe ünlüsü bu grupta yer alan Türkmen Türkçesinde tespit edilen bir sözcükte uzunluğunu yitirmeden artdamaksıllaşarak ö ünlüsüne dönüştürülmüştür.

AT. - > Trkm. öyla-⁵ (düşünmek); (TDBUÜ: 183; KTLS, 1991: 197).

⁵ Türkmen Türkçesinde görülen öyla- (düşünmek) fiili AT. - (düşünmek) fiili ile ilgilidir. Çünkü bu yapı öncelikle Eski Türkçede fiilden isim yapma eki olarak kullanılan -t ünsüzünün "ar- (dolaşmak) > art (geçit), adır- (ayır-) > adırt (fark, ayrılık)" (Gabain, 2003: 55) - (düşünmek) fiili üzerine getirilmesi ve öt (nasihat, öğüt) (Tekin, 2003: 251) isim şeklinde dönüşümden sonra birincil uzun ünlülerin bıraktığı seslik izlerden biri olan tonluluğunun (TDBUÜ: 128) etkisiyle t ünsüzünün tonluluğarak d'ye dönmesi "öd" (Caferoğlu, 1993: 102) ve oradan da d > y değişimine ve yine birincil uzun ünlülerin bıraktığı artdamaksıllaşma özelliğine (Yalçın, 2009a: 2342) bağlı olarak öy (düşünce) şeklinde dönüşümüyle oluşmuş ve daha sonra da üzerine isimden fiil yapma eki -la ekini alarak ö-y-la- şeklinde gelişimi olmalıdır. Ayrıca Türkmen Türkçesinde görülen bu şekilde uzunluğu olmaksızın o'lu veya daralması olarak u'lu şeklinde diğer Türk lehçelerinde de görülmektedir Bgk uyla-; Krç-Blk. oyla-; Kkp. oyla-; Kzk. oyla-; Kırg. oylō; Kmk. oyla-; Nog. oyla-; Kır. Tat. oyla-; Tat. uyla-; Özb. oyle-; Y. Uyg. oyli- (TDBUÜ: 183; KTLS, 1991: 196-197; Tavkul, 2000: 313; Baskakov, 1958: 488; Bammatorov, 1969: 241; Baskakov, 1963: 242; Useinov, 2005: 182).

> o

Ana Türkçe ünlüsü bu grupta yer alan Gagauz Türkçesinde tespit edilen bir sözcükte kısılırken artdamaksızla olarak o ünlüsüne dönüşmüştür.

AT. s n- > Gag. sön-/sen-/son- (sönmek) (TDBUÜ: 184; Choi, 1992: 219; Gaydarci vd., 1973: 431).

Bu değişime Karahanlı Türkçesi döneminde tespit edilen bir örnekte de rastlanmaktadır AT. y r- > Krh. y r-/yör-/yorul- (çözmek) (DLT: 154; TDBUÜ: 184).

1. 2. 8. 3. Düzleşme

> e

Ana Türkçe ünlüsü bu gruptaki bazı lehçelerde sınırlı sayıda örnekte uzunluğunu korumadan düzleşerek e ünlüsüne dönüşmektedir.

AT. s n- > Gag. sön-/sen-/son- (sönmek); AT. s- > Az. es-; Gag. es-; TT. es- (esmek, savurmak) (Choi, 1992: 210-219; TDBUÜ: 183-184; KTLS, 1991: 222; Gaydarci vd., 1973: 180-431).

Bu değişime Türk dilinin çeşitli tarihî dönemlerinde hem > e hem de > ê şeklinde rastlanmaktadır. Örneğin, AT. * - > l-⁶ > V. Bulg. wel- (ölmek); AT. s- > Krh. es-; Hr. es-; Çağ. ës-; Kpç. es-/is-/ös-; ETT. es- (esmek, savurmak); AT. b > Çağ. bew/baw(?); Kpç. böv/böy/bev/böyi/buy (örümcek, akrep); (TDBUÜ: 183; Clauson,

⁶ Tekin'in TDBUÜ adlı eserinde öl- fiilinin uzun olup olmadığına dair herhangi bir kayıt yoktur; ancak Ercilasun "Türkçede Öl- Fiili Üzerine" başlıklı makalesinde Ana Türkçede - (düşünmek) olarak tasarlanan sözcük dışında r-/ n- (yükselmek, çıkmak, belirtmek) fiillerinin de kökünün düşünmek olarak tasarlanan - fiili dışında farazi bir * - köküne dayanabileceğini belirtmiş ve r-/ n- fiillerindeki r ve n ünsüzlerinin Eski Türkçede fiilden fiil türetme ekleri olarak kullanıldığını yola çıkarak l- (ölmek) sözcüğündeki l ünsüzünün de bir fiilden fiil türetme eki olduğunu vurgulamıştır. Bu açıklamadan sonra da öl- fiilinin aslında uzun ünlülü olduğunu; fakat 11. yüzyılda kısa biçiminin yaygınlaştığını belirtmektedir. "öl-" fiilinin uzunluğuna dair önemli bir tespit de öl- fiilinin Sibiryâ Tatar Türkçesindeki görünümüdür. Alkaya (2008: 181-182) bu sözcüğün Sibiryâ Tatar Türkçesinde "öyl-" şeklinde iç seste bir y türemesiyle karışıldığını belirtmektedir. Bu durumun uzun ünlülerin kısılırken kendilerinden önce veya sonra bir ünsüz türetme özelliklerinden kaynaklandığı düşünülürse öl- fiilinin uzun olduğu daha da belirginleşmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

1972: 323; Ercilasun, 2007: 374; Ercilasun, 2005: 213; DLT: 40; Ata, 1998: 137; Karasoy, 1998: 240; Toparlı vd., 2003: 36-75-212; Dilçin, 1991: 605).

1. 2. 8. 4. Daralma

> ü

Ana Türkçe ünlüsü bu grupta yer alan Gagauz ve Türkiye Türkçelerinde bir sözcükte kısalarak ve daralarak ü ünlüsüne dönüşmektedir.

AO. k gerçgin > Gag. güvercin; TT. güvercin (güvercin) (TDBUÜ: 184; Choi, 1992: 211-214; KTLS, 1991: 296-297; Gaydarci vd., 1973: 121-445).

> ü değişimine Türk dilinin çeşitli tarihî dönemlerinde de rastlanmaktadır. Örneğin, AT. ze > Kök. üze; Uyg. öze; Krh. ze/üze; Hr. üze; Çağ. üze; Kpç. öze/üze; ETT. üzre (yukarı, yukarıya, yukarıda); AT. t rt > Kök. tört; Uyg. tört; Krh. t rt/tört; Hr. tört; Çağ. tört; Kpç. tört/dörd/dört/dörüd/dörüt/türt; ETT. dört (dört); AT. t z > Uyg. t z/töz; Krh. t z/tüz; Hr. tözi (hepsi); Çağ. töz; Kpç. töz-lik; ETT. töz (kök, asıl, esas) (TDBUÜ: 183-184; Tekin, 2003: 255-257; Caferoğlu, 1993: 103-163; DLT: 125-131-139; Toparlı ve Argunçın, 2008: 274; Ata, 1998: 457-646; Karasoy, 1998: 646-661; LÇTO: 117; Toparlı vd., 2003: 214-282-283; Yıldız, 2008: 370-509; Tar. S: 3844).

1. 2. 8. 5. Ünlü Düşmesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hecede yer alan ünlüsünün düştüğü herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1. 2. 8. 6. Ünlü Türemesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hecede ünlüsünün türediği herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1. 2. 8. 7. Ünlü İkizleşmesi (Diftong)

Bu grupta yer alan Türkmen Türkçesinde tespit edilen bir örnekte ünlüsünün “öy/oy” şeklinde ikizleştiği görülmektedir.

AT. b > Trkm. möy (örümcek); AT. - > Trkm. öyla- (dügünnek) (TDBUÜ: 56-183; KTLS, 1991: 197-683).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

ünlüsünde görülen ünlü ikizleşmesi olayı Türk dilinin tarihî dönemlerinde de görülmektedir AT. b > Krh. b g/b y/bi/b ; Çağ. bew/baw (?); Kpç. böv/böy/bev/böyi/buy; ETT. bö/böy (örümcek, akrep) (TDBUÜ: 183; Clauson, 1972: 323; DLT: 23; Toparlı vd., 2003: 36; Tar. S: 662).

Oğuz	Az.	Gag.	TT.	Trkm.
	ö, e	ö, o, ü, e	ö, e, ü	, ö, ö

Tablo 15: İlk Hecedeki Ünlüsünde Görülen Ses Değişimleri

	Kısalma	Artdamak.	Düz.	Dar.	Düğ.	Tür.	Dift.
Az.	+	-	+	-	-	-	-
Gag.	+	+	+	+	-	-	-
TT.	+	-	+	+	-	-	-
Trkm.	+	+	-	-	-	-	+

Tablo 16: İlk Hecedeki Ünlüsünün Uğramış Olduğu Ses Olayları

1. 2. 9. ü Ünlüsünün Ses Bilgisi Görünümü

ü ünlüsü ön damakta teğköl eden, dar, yuvarlak ve uzun bir ünlüdür. ü ünlüsü Türkmen Türkçesinde bazı istisnalar dışında genellikle sistemli olarak korunurken; Gagauz Türkçesinde düzensiz bir şekilde korunmuştur. Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde ise kısalma vardır; ancak Azerbaycan Türkçesinin Kaçay ağzı kün > gün (gün), yüz > üz (yüz) (TDBUÜ: 61; Choi, 1992: 222) ile Türkiye Türkçesinin çeşitli ağızlarında gün (gün), yüz (yüz sayısı), üç (üç) (Erdem, 2003: 83-95-96; Choi, 1992: 223-225) ü ünlüsüne rastlanılmaktadır. Bunların dışında Azerbaycan, Gagauz ve Türkiye Türkçelerinde bazen i'ye değişerek düzleşmiştir. Ayrıca Türkmen ve Türkiye Türkçelerinde ikiz ünlü oluşturan bu ünlü gruptaki lehçelerde ilk hecede düğme veya türeme özelliği göstermemektedir.

1. 2. 10. ü Ünlüsüyle İlgili Ses Olayları

1. 2. 10. 1. Ünlü Kısılması

ü ünlüsü kısalarak ü'ye dönüşüğü birkaç istisna örnek dışında Türkmen Türkçesinde genellikle “üy” ikiz ünlüsü oluşuracak şekilde sistemli olarak korunurken; Gagauz Türkçesinde düzensiz bir şekilde korunmuştur. ü ünlüsü Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde ise kısalmıdır.

AT. kün > Az. gün; Gag. gün; TT. gün; Trkm. gün (gün); AT. sür- > Az. sür-; Gag. sür-; TT. sür-; Trkm. sür- (sürmek); AT. tū > Az. tük; Gag. tū; TT. tūy; Trkm. tūy (tūy, saç, kıl); AT. hūr- > Az. hūr-; Gag. ūrū-; TT. ūr-; Trkm. ūyr- (ürümek, havlamak) (TDBUÜ: 185; Choi, 1992: 223-224; Tekin vd., 1995: 319-593-640-658; KTLS, 1991: 292-293-804-805-910-911-928-929; Gaydarci vd., 1973: 123-443-481-491).

1. 2. 10. 2. Artdamaksıllaşma

Bu grupta ü ünlüsünün artdamaksıllaşığı herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1. 2. 10. 3. Düzleşme

ü > i

ü ünlüsünün bu grupta Türkmen Türkçesi dışındaki lehçelerde bazen düzleşerek i ünlüsüne dönüşüğü görülmektedir.

AT. tūp > Az. dib; Gag. dip; TT. dip (dip) (TDBUÜ: 185; Choi, 1992: 227; KTLS, 1991: 174; Gaydarci vd., 1973: 147).

Bu değişime Kıpçak ve Eski Türkiye Türkçelerinde de rastlanmaktadır. Örneğin, AT. tūp > Kpç. tūp/tūb/tip/tib/dip/dib; ETT. dip/dib (dip); AT. ūm > Kpç. m; ETT. im (Çavar) (TDBUÜ: 185; Clauson, 1972: 155Yıldız, 2008: 367; Toparlı vd., 2003: 287).

1. 2. 10. 4. Genişleme

Bu grupta ü ünlüsünün genişlediği herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1. 2. 10. 5. Ünlü Düşmesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hecede yer alan ü ünlüsünün düşüğü herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

1. 2. 10. 6. Ünlü Türemesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hecede ü ünlüsünün türediği herhangi bir örnek bulunmamaktadır.

1. 2. 10. 7. Ünlü İkizleşmesi (Diftong)

Bu grupta özellikle Türkmen Türkçesinde yaygın bir şekilde ü ünlüsünün kısalırken “üy” şeklinde ikizleştiği görülmektedir. Bu ikizleşme serpinti halinde gruptaki diğer lehçelerde de görülmektedir.

AT. hūr- > Trkm. üyr- (ürümek, havlamak); AT. kūç > Trkm. güyç (güç); AT. tū > TT. tüy; Trkm. tüy (tüy, saç, kıl); AT. sūt > Trkm. süyt (süt); AT. tūp > Trkm. düyp (dip) (TDBUÜ: 78-79-185; Tekin vd., 1995: 185-324-595-640-658; KTLS, 1991: 175-291-805-911-929; Choi, 1992: 224-227; Buran ve Alkaya, 2009: 117).

ü ünlüsünde görülen ünlü ikizleşmesi olayı Türk dilinin tarihî dönemlerinden Eski Türkiye Türkçesinde de tespit edilen bir örnekte görülmektedir AT. tū > ETT. tüy (tüy, saç, kıl) (TDBUÜ: 185; Akkuş, 1995:870).

Oğuz	Az.	Gag.	TT.	Trkm.
	ü, i	ü, ü, i	ü, i	ü

Tablo 17: İlk Hecedeki ü Ünlüsünde Görülen Ses Değişimleri

	Kısalma	Artdamak.	Düz.	Gen.	Düğ.	Tür.	Dift.
Az.	+	-	+	-	-	-	-
Gag.	+	-	+	-	-	-	-
TT.	+	-	+	-	-	-	+
Trkm.	+	-	-	-	-	-	+

Tablo 18: İlk Hecedeki ü Ünlüsünün Uğramış Olduğu Ses Olayları

2. İlk Hece Dışındaki Ünlüler

2. 1. Artdamaksıl Ünlüler

2. 1. 1. ā Ünlüsünün Ses Bilgisi Görünümü

Türkçede uzun ünlüler genellikle ilk hecede bulunur. İkinci hecede ise sınırlı sayıda örnekte uzun ünlüye rastlanmaktadır.⁷ Söz sonunda ise birincil uzun ünlülere rastlanmamaktadır. Az sayıda da olsa ikinci hecede görülen birincil ā ünlüsü Türk dilinin tarihî dönemlerinden itibaren genellikle kısalarak normal süreli a ünlüsü ile karışmıştır *tumān⁸ > Kök. tuman; Uyg. tuman; Krh. tuman; Hrz. duman; Çağ. tuman; Kpç. uman/tuman; ETT. uman (duman); *irā /yirā > Kök. ıra ; Uyg. ıra /yıra ; Krh. yıra ; Hrz. ıra /yıra ; Çağ. yıra ; Kpç. ıraḥ/ırağ/yıra ; ETT. ıraḥ/ırağ/ıra (uzak); *sa āl > Uyg. sa al; Krh. sa al; Hrz. sa al; Çağ. sa al; Kpç. sa al; ETT. sa al (sakal); *aḡā > Krh. aḡa ; Hrz. aḡa /aḡa; Kpç. aḡa/aḡa/aḡa/aḡa; ETT. aḡa/aḡa/aḡa/aḡa (aḡa) (TDBUÜ: 119-152-153; Tekin, 2003: 244; Gabain, 2003: 302; Caferoğlu, 1993: 58-128-165-192; DLT: 12-98-126-151; KB: 378-466-541; Ata, 1997: 173; Ata, 1998: 24-358-486; Karasoy, 1998: 597-647-681; Toparlı vd., 2003: 14-223-283-321; Dilçin, 1991: 587-612-613-632-641). Bu ünlünün Oğuz grubu Türk lehçeleri açısından almış olduğu görünüm ise şöyledir:

İlk hece dışında görülen ā ünlüsü Oğuz grubu Türk lehçelerinden Türkmen Türkçesinde genellikle; Gagauz Türkçesinde de nadiren korunurken diğer lehçelerde kısalmıştır. Ayrıca ā ünlüsü bu gruptaki lehçelerde ilk hece dışında düşme, türeme veya ikizleşme özelliği göstermemektedir.

⁷ Osman Nedim Tuna (1988) “Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurcada Uzun Vokaller” adlı makalesinde kök hece dışında ve eklerde bir çok uzunluk tasarlamıştır; ancak Tekin (TDBUÜ: 86-89), Tuna’nın tasarlamış olduğu bir çok uzunluğun yanlış olduğunu ileri sürmüştür. Bu durumdan hareketle özellikle ilk hece dışında tasarlanmış olan uzunlukların belirsizliği dolayısıyla sınırlı sayıda sözcüğün ikinci hecesinde birincil uzun ünlünün varlığı tasarlanmıştır.

⁸ Talat Tekin (1995: 119-152-153) *tumān, *irā /yirā , *sa āl, *aḡā sözcüklerinin imlâlarından yola çıkarak bu sözcüklerin ikinci hecelerinde ünlü uzunluğu tasarlamıştır.

2. 1. 2. ā Ünlüsüyle İlgili Ses Olayları

2. 1. 2. 1. Ünlü Kısılması

İlk hece dışında görülen uzun ā ünlüsü Oğuz grubu Türk lehçelerinden Türkmen Türkçesinde genellikle korunurken diğer lehçelerde kısalmıştır.

*tumān > Az. duman; Gag. duman; TT. duman; Trkm. dumān (duman); *ırā /yırā > Az. ırağ/ırağ; Gag. yıra ; TT. irak; Trkm. ırā /yırā (uzak); *sa āl > Az. sa al; Gag. sa al; TT. sakal; Trkm. sa ğal (sakal); *aġā > Az. aġġı; Gag. aġ⁹; TT. aġġı; Trkm. aġā (aġġı) (TDBUÜ: 119-152-153; Choi, 1992: 239; KTLS, 1991: 30-31-190-191-356-357-736-737; Tekin vd., 1995: 35-364-554-700; Gaydarci vd., 1973: 63-163-222-392).

2. 1. 2. 2. Öndamaksıllaşma

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ā ünlüsünün öndamaksıllaştığı herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 1. 2. 3. Yuvarlaklaşma

Bu grupta ā ünlüsünün yuvarlaklaştığı herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

2. 1. 2. 4. Daralma

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hece dışındaki ā ünlüsünün daraldığı herhangi bir örneğe rastlanılamamıştır.

2. 1. 2. 5. Ünlü Düşmesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hece dışında yer alan ā ünlüsünün düştüğü herhangi bir örnek bulunmamaktadır.

2. 1. 2. 6. Ünlü Türemesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hece dışında ā ünlüsünün türediği herhangi bir örnek bulunmamaktadır.

2. 1. 2. 7. Ünlü İkizleşmesi (Diftong)

Türkçede ünlü ikizleşmesi olayı genellikle ya söz içindeki ünsüzlerin düğmesi veya uzun ünlülerin ikizleşmesiyle ortaya çıkmaktadır. Uzun ünlülerden kaynaklanan ikizleşme örnekleri genellikle uzun ünlüler ilk hecede bulunduğu için ilk hecede

⁹ Gagauz Türkçesinde ikinci hecede görülen bu uzunluk ses düğmesi sonucu oluşmuştur ve ikincil bir uzunluktur.

yoğunlaşmıştır. Ünsüzlerin düşmesi veya erimesiyle ilgili kısım ise daha çok ses grubu niteliği taşıyan yapılar içerisinde görülmektedir. Bu yapılar da genellikle ilk hece dışında yer almaktadır. Bu çalışmada ses gruplarındaki değişimler dışında tutulduğundan ilk hece dışında yer alan ünlü ikizleşmesi örneklerine yer verilmemiştir.

Oğuz	Az.	Gag.	TT.	Trkm.
	a	a, ā	a	ā, a

Tablo 19: İlk Hece Dışındaki ā Ünlüsünde Görülen Ses Değişimleri

	Kısalma	Öndamak.	Yuv.	Dar.	Düş.	Tür.
Az.	+	-	-	-	-	-
Gag.	+	-	-	-	-	-
TT.	+	-	-	-	-	-
Trkm.	+	-	-	-	-	-

Tablo 20: İlk Hece Dışındaki ā Ünlüsünün Uğramış Olduğu Ses Olayları

2. 1. 3. ī Ünlüsünün Ses Bilgisi Görünümü

İlk hece dışında nadir olarak bulunan bu ünlü Türk dilinin tarihî dönemlerinde genellikle kısalarak normal süreli ı ünlüsüne değişmiştir * ılıç > Kök. ılıç; Uyg. ılıç; Krh. ılıç; Hr. ılıç; Çağ. ılıç; Kpç. ılıç/ ılınç/ lıç; ETT. ılıç (kılıç); *ya ĩn > Kök. ya ın; Uyg. ya ın; Krh. ya ın; Hr. ya ın; Çağ. ya ın; Kpç. ya ın; ETT. ya ın/yahın (yakın) (TDBUÜ: 119; Gabain, 2003: 307; Tekin, 2003: 247; Caferoğlu, 1993: 116-183; DLT: 65-142; Ata, 1998: 238-466; Karasoy, 1998: 505-673; Toparlı vd., 2003: 143-307; Dilçin, 1991: 621-646). Bu ünlünün Oğuz grubu Türk lehçelerindeki görünümü ise şöyledir:

İlk hece dışındaki ī ünlüsü Oğuz grubu Türk lehçelerinden Türkmen Türkçesinde bazen korunmuş bazen de kısalmıştır. Gruptaki diğer lehçelerde ise tamamen kısalmıştır. Ayrıca ī ünlüsü bu gruptaki lehçelerde ilk hecede düşme, türeme veya ikizleşme özelliği göstermemektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

2. 1. 4. ĩ Ünlüsüyle İlgili Ses Olayları

2. 1. 4. 1. Ünlü Kısılması

İlk hece dışında görülen uzun ĩ ünlüsü Oğuz grubu Türk lehçelerinden Türkmen Türkçesinde bazen korunmuş bazen de kısalmıştır. Gruptaki diğer lehçelerde ise tamamen kısalmıştır.

* ılıç > Az. gılınç; Gag. ılıç; TT. kılıç; Trkm. gılıç/gılınç (kılıç); *ya ĩn > Az. yahın; Gag. ya ın; TT. yakın; Trkm. ya ĩn (yakın) (TDBUÜ: 119; KTLS, 1991: 474-475-956-957; Choi, 1992: 244; Gaydarci vd., 1973: 210-307).

2. 1. 4. 2. Öndamaksillaşma

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ĩ ünlüsünün kısalarak öndamaksillaştığı herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 1. 4. 3. Yuvarlaklaşma

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ĩ ünlüsünün yuvarlaklaştığı herhangi bir örnek bulunmamaktadır.

2. 1. 4. 4. Genişleme

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hece dışındaki ĩ ünlüsünün genişlediği herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

2. 1. 4. 5. Ünlü Düşmesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hece dışında yer alan ĩ ünlüsünün düştüğü herhangi bir örneğe rastlanılmamaktadır.

2. 1. 4. 6. Ünlü Türemesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hece dışında ĩ ünlüsünün türediği herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

Oğuz	Az.	Gag.	TT.	Trkm.
	ı	ı	ı	ĩ, ı

Tablo 21: İlk Hece Dışındaki ĩ Ünlüsünde Görülen Ses Değişimleri

	Kısalma	Öndamak.	Yuv.	Gen.	DüĞ.	Tür.
Az.	+	-	-	-	-	-
Gag.	+	-	-	-	-	-
TT.	+	-	-	-	-	-
Trkm.	+	-	-	-	-	-

Tablo 22: İlk Hece Dışındaki ĩ Ünlüsünün UğramıÇ Olduğu Ses Olayları

2. 1. 5.   Ünlüsünün Ses Bilgisi Görünümü

Ana Türkçede ilk hece dışında birincil   ünlüsüne rastlanmamaktadır. Dolayısıyla ilk hece dışında birincil   ünlüsü Oğuz grubu Türk lehçelerinde görülmemektedir.

2. 1. 6.   Ünlüsüyle İlgili Ses Olayları

Ana Türkçede ilk hece dışında geniğ yavrlak ünlü kullanımı kurulmadığından ilk hece dışında   ünlüsüne rastlanmamığtır. Bu yüzden ilk hece dışında   ünlüsüyle ilgili ses olayları görülmemektedir.

2. 1. 7.   Ünlüsünün Ses Bilgisi Görünümü

İlk hece dışındaki   ünlüsü bu grupta yer alan lehçelerde genellikle kısalımıÇtır. Türkmen Türkçesinde ise bazı örneklerde uzunluğunu korumak kaydıyla ĩ ünlüsüne de değiğerek düzleğmiğtir. Ayrıca ilk hece dışındaki   ünlüsü bu gruptaki lehçelerde düğne, türeme veya ikizleÇme özelliği göstermemektedir.

2. 1. 8.   Ünlüsüyle İlgili Ses Olayları

2. 1. 8. 1. Ünlü Kısalması

İlk hece dışındaki   ünlüsü bu grupta yer alan lehçelerde genellikle kısalımıÇtır.

ET. to ūz > Az. doğĖuz; Gag. do uz; TT. dokuz; Trkm. do uz (dokuz); ET. uz n > Az. uzun; Gag. uzun; TT. uzun; Trkm. uz n (uzun) (TDBUÜ: 119-153; Tekin, 2003: 255; KTLS, 1991: 182-183-924-925; Choi, 1992: 141; Gaydarcı vd., 1973: 151-484).

2. 1. 8. 2. Öndamaksillaşma

Oğuz grubu Türk lehçelerinde   ünlüsünün öndamaksillağtığı herhangi bir örnek tespit edilememiğtir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

2. 1. 8. 3. Düzleşme**ü > ĩ**

Çık hece dışındaki ü ünlüsü Türkmen Türkçesinde düzleşerek ĩ ünlüsüne değişmiştir.

ET. uzūn > Trkm. uzīn (uzun) (TDBUÜ: 119; KTLS, 1991: 925).

2. 1. 8. 4. Genişleme

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ü ünlüsünün kısalmışken genişlediği herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

2. 1. 8. 5. Ünlü Düşmesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hece dışında yer alan ü ünlüsünün düştüğü herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

2. 1. 8. 6. Ünlü Türemesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hece dışında ü ünlüsünün türediği herhangi bir örneğe rastlanılmamaktadır.

Oğuz	Az.	Gag.	TT.	Trkm.
	u	u	u	ĩ

Tablo 23: Çık Hece Dışındaki ü Ünlüsünde Görülen Ses Değişimleri

	Kısalma	Öndamak.	Düz.	Gen.	Düş.	Tür.
Az.	+	-	-	-	-	-
Gag.	+	-	-	-	-	-
TT.	+	-	-	-	-	-
Trkm.	+	-	+	-	-	-

Tablo 24: Çık Hece Dışındaki ü Ünlüsünün Uğramış Olduğu Ses Olayları**2. 2. Öndamaksıl Ünlüler**

Birincil uzun ünlüler açısından bakıldığında Ana Türkçede, Türk dilinin tarihi dönemlerinde ve çağdaş lehçelerinde asli olarak ilk hece dışında öndamaksıl uzun ünlülere rastlanılmadığı görülür. Fakat

üçün (TDBUÜ: 119) ve bütün (Choi, 1992: 271) sözcüklerinin ilk hece dışındaki ü ünlüsünün uzun olduğu iddia edilmektedir; ancak kanaatimizce bu sözcükler tasarlandıkları şekilde ikinci hecelerinde uzun ünlü taşımamaktadırlar.¹⁰ Dolayısıyla ilk hece dışında birincil ü ünlüsüne de rastlanılmamaktadır.

Ana Türkçede, Türk dilinin tarihi dönemlerinde ve çağdaş lehçelerinde aslî olarak ilk hece dışında öndamaksıl uzun ünlülere rastlanılmadığından ilk hece dışındaki öndamaksıl uzun ünlülerle ilgili ses olayları da bulunmamaktadır.

¹⁰ “üçün” sözcüğü Talat Tekin (1995:119) tarafından ikinci hecesinde uzun ünlülü olarak tasarlanmıştır; ancak üçün sözcüğü ile ilgili olarak farklı görüşler mevcuttur. A. Von Gabain’e göre uç “nihayet, son” isminden türeyen uçu- > üçü- “hedef almak” fiilinin -n’li zarf fiil biçimidir. Zeynep Korkmaz da bu edatın kökünün uç olduğunu; ancak Gabain’in dediği gibi “uç, nihayet” değil, “sebebe” anlamına geldiğini ve uç- fiiline gitmeksizin bu edatın uç “sebebe” + ı iyelik eki + n vasıta hâli eki (> uçın) şeklinde izah edilmesi gerektiğini söyler. Muharrem Ergin ve Necmettin Hacıeminoğlu da Zeynep Korkmaz ile aynı görüştedirler. Oruzbayeva ve Nurmahanova da kelimeyi Zeynep Korkmaz gibi ayırmışlar; ancak uç kelimesinin anlamını “uç, nihayet, son” şeklinde vermişlerdir. J. Deny bu edatın “uçundan” kelimesinden geldiğini söyler; ancak eseri Türkiye Türkçesine çeviren Ali Ulvi Elöve, Deny’e karşı çıkarak bu edatın “karşı, misilleme” anlamındaki öç kelimesinden türediğini ve öç-ün “karşı olarak, misilleme olarak” anlamlandırılabilirliğini belirtir. K. Grönbech ise, uç kelimesinin vasıta hali eki olarak uç + un olduğu şeklinde izah edilen görüşlere katılmaz ve Gündelik mesele hakkında karara varmanın mümkün olmayacağını belirterek herhangi bir yorumda bulunmaz (Alkaya, 2007: 371- 372). Bizce de üçün sözcüğü araştırmacıların da belirttiği gibi “uç, nihayet, son” anlamlarına gelen; ancak kısa ünlülü olarak değil, Ana Türkçede uzun ünlülü olarak tasarlanan hüç (uç, kenar) (TDBUÜ: 179) sözcüğü üzerine + ı iyelik eki + n vasıta hâli ekinen oluşu bir yapıya dayandırılabilir. Sözcüğün üçün şeklindeki öndamaksıl yapılması da muhtemelen birincil uzun ünlülerin bıraktığı öndamaksıllaşma özelliğine bağlanabilir. Bu yüzden sözcüğün ikinci hecesinde uzun ünlülü olarak tasarlanmaması tam anlamıyla kabul edilebilir bir durum değildir. Bu durum da her ne kadar uzun ünlüleri en iyi şekilde koruyan ve saklayan lehçe olan Türkmen Türkçesinde üç n (KTLS, 1991: 365) şeklinde gelişmiş olsa da üçün sözcüğünün ikinci hecesinde birincil uzun ünlülü olarak tasarlanmaması da üçün sözcüğünü düğündürmektedir.

“bütün” sözcüğü için de ikinci hecesinde uzun ünlülü olarak tasarlanmaması tam anlamıyla kabul edilebilir bir durum değildir. Çünkü bütün sözcüğü de büt- fiili üzerine Eski Türkçe döneminde kullanılan ʾn fiilden isim yapım ekinin (Gabain, 2003: 54) getirilmesiyle büt-ün (bütün) oluşumunu büt-ün (tütün), tüg-ün (düğüm) gibi. Bu durum da her ne kadar uzun ünlüleri en iyi şekilde koruyan ve saklayan lehçe olan Türkmen Türkçesinde büt n (KTLS, 1991: 89) şeklinde gelişmiş olsa da bütün sözcüğünün ikinci hecesinde birincil uzun ünlülü olarak tasarlanmaması da bütün sözcüğünü düğündürmektedir.

SONUÇ

Oğuz grubu Türk lehçelerindeki birincil uzun ünlülerin ses özellikleri, görünüşleri ve ses olayları bakımından karışık ve karmaşık olarak incelendiği bu çalışmada sonuç itibarıyla Oğuz grubu Türk lehçeleri açısından birincil uzun ünlülerin ne gibi temayüller veya farklılıklar gösterdiğine dair şu hususlar ön plana çıkmaktadır:

1. Türkçede birincil uzun ünlülerin birçok lehçe ve ağızda yaşıdığı, bazı lehçelerde tamamen korunduğu ve bazılarında ise kısalarak normal süreli ünlülere dönüştüğü görülür. Bu kısalma hadisesi Türk dilinin neredeyse genelinde mevcut olan bir durum görünümünde olduğundan genel bir temayül niteliği de taşımaktadır.

Çık hecedeki birincil uzun ünlüler, Oğuz grubu Türk lehçelerinden Türkmen Türkçesinde bazı istisnalar dışında sistemli olarak korunurken; Gagauz Türkçesinde kısmen korunmaktadır. Grupta yer alan Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde ise uzun ünlüler tamamen kısalmaktadır.

Çık hece dışındaki birincil uzun ünlülere bakıldığında ise genellikle Türkmen Türkçesinde *ī* ünlüsünün korunduğu görülür. Bunun dışında Türkmen Türkçesinde *ū* ünlüsü *ī* olarak korunmaktadır. Ayrıca genellikle kısalarak normal süreli karışıklığına dönüşen bu uzun ünlüler, ünlüler açısından düşünüldüğünde Oğuz grubu Türk lehçelerinde çeşitli değişiklikler meydana getirerek seslik izler bırakmışlardır. Bu seslik izler; öndamaksillaştırma, artdamaksillaştırma, genişleme, ünlü ikizleşmesi (difftong) ve ünlü türemesidir.

2. Çık hecede görülen öndamaksillaştırma olayı genellikle birincil uzun ünlülerin kısalması sırasında ortaya çıkmaktadır. Bu duruma Oğuz grubu Türk lehçelerinde yaygın bir şekilde rastlanılmaktadır. Bu ses olayı bu grupta her artdamaksıl uzun ünlüde görülüyor olsa da en fazla *ā* ve *ī* ünlülerinde görülmektedir. Çık hece dışında birincil uzun ünlülerinde ise herhangi bir öndamaksillaştırma olayına rastlanılmamaktadır.

3. Çık hecede görülen artdamaksillaştırma olayına Oğuz grubu Türk lehçelerinde sadece *ū* ünlülerinde rastlanılmakta diğer öndamaksıl ünlülerde rastlanılmamaktadır. Çık hece dışında ise öndamaksıl uzun ünlülerin bulunmayışı nedeniyle birincil uzun ünlülerin kısalmasıyla ortaya çıkan herhangi bir artdamaksillaştırma olayı örneklendirilememektedir.

4. Çık hecedeki düzleşme olayı Oğuz grubu Türk lehçelerinde çok yaygın bir şekilde görülmemektedir. Az sayıda örnekte görülen bu ses olayı bu grupta en fazla *ū* ünlüsünde

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

görülmektedir. En az görüldüğü ünlü ise Azerbaycan Türkçesindeki bir örnekle *ō* ünlüsüdür. *Ök* hece dışında da düzleşme olayına sadece *ū* ünlüsünün Türkmen Türkçesinde *ī* olarak korunduğu örneklerde rastlanılmaktadır.

5. *Ök* hecedeki yuvarlaklaşma olayı da Oğuz grubu Türk lehçelerinde yaygın olarak görülmemektedir. Grupta daha çok Azerbaycan Türkçesinde görülen bu olaya en fazla *ā* ünlüsünde rastlanılırken *ū* ünlüsünde hiç rastlanılmamaktadır. *Ök* hece dışında ise herhangi bir yuvarlaklaşma olayı tespit edilememiştir.

6. *Ök* hecedeki daralma olayı daha çok Kıpçak Türkçesinin karakteristik özellikleri arasında sayılsa da Oğuz grubu Türk lehçelerinde de çokça bulunmaktadır. *Ök* hecedeki daralma olayına daha çok *ē* ve *ō* ünlülerinde rastlanılmaktadır. *Ök* hece dışında ise herhangi bir daralma olayına rastlanılmamaktadır.

7. *Ök* hecede görülen genişleme olayı genellikle birincil uzun ünlülerin kısalması sırasında ortaya çıkmaktadır. Genişleme olayına Oğuz grubu Türk lehçelerinde en fazla *ī* ve *ū* ünlülerinde rastlanılırken *ē* ve *ō* ünlülerinde hiç rastlanılmamaktadır. *Ök* hece dışında ise birincil uzun ünlülerden kaynaklanan herhangi bir genişleme örneğine rastlanılmamaktadır.

8. Ünlü düşmesi olayına ilk hecedeki uzun ünlüler açısından bakıldığında *ū* ünlüsünün Azerbaycan Türkçesinde düştüğü tek örnek dışında herhangi bir düşme örneğinin tespit edilemeyişi dikkat çekmektedir. *Ök* hece dışında ise uzun ünlülerde herhangi bir düşme olayı görülmemektedir.

9. Uzun ünlüler açısından ilk ve ilk hece dışında herhangi bir türeme olayına rastlanmamaktadır.

10. Bu çalışmada hem ünsüz düşmesi veya erimesi sonucu bir araya gelen ünlüler hem de ünlü yanında meydana gelen yarı ünlü niteliğindeki ünsüz türemeleri ile ünlü yanında bulunan ünsüzün yarı ünlü niteliğindeki ünsüzlere değişimi ünlü ikizleşmesi olarak sayılmıştır. Türkçede aslî olarak ikiz ünlü yoktur. İkiz ünlüler Türkçede ses düşmeleri veya değişimleri sonucunda ikincil bir şekilde gerçekleşmekte olup yukarıda sayılan nedenler arasından daha çok birincil uzun ünlülerin ikizleşmesi veya ikizleşen uzun ünlüden birinin yerine yarı ünlü niteliği taşıyan ünsüzlerden birinin geçmesiyle oluşmaktadır. *Ök* hecede görülen ünlü ikizleşmesi olayı daha çok birincil uzun ünlülerin kısalması esnasında ortaya çıkan ikizleşmelere

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

dayanmaktadır. Oğuz grubu Türk lehçelerinde bu duruma sıkça rastlanılmaktadır. Bu ses olayına en fazla ā, ū ve ünlülerinin sebep olduğu görülürken; ünlüsünün sebep olduğu herhangi bir ikizleşme olayı tespit edilememiştir. ve ū ünlüleri ise az sayıda örnekte ikizleşmeye sebep olmaktadır. İlk hece dışında ise birincil uzun ünlülerin kısalmışken sebep olduğu herhangi bir ikizleşme olayı tespit edilememiştir.

KISALTMALAR

1. Eser Kısaltmaları

DLT.	: Divanü Lûgat-it Türk
KB.	: Kutadgu Bilig
KTLS.	: KarGılaÇırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü
LÇTO.	: Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî
Tar. S.	: Tarama Sözlüğü
TDBUÜ.	: Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler

2. Dil ve Lehçe Kısaltmaları

AK.	: Ana Kıpçakça
AO.	: Ana Oğuzca
AT.	: Ana Türkçe
Az.	: Azerbaycan Türkçesi
BÇk	: BaÇkurt Türkçesi
Çağ.	: Çağatay Türkçesi
E. Bulg.	: Eski Bulgar Türkçesi
ET.	: Eski Türkçe
ETT.	: Eski Türkiye Türkçesi
Gag.	: Gagauz Türkçesi
Hrz.	: Harezm Türkçesi
Kır. Tat.	: Kırım Tatar Türkçesi
Kırg.	: Kırgız Türkçesi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Kkp.	: Karakalpak Türkçesi
Kmk.	: Kumuk Türkçesi
Kök.	: Köktürk Türkçesi
Kpç.	: Kıpçak Türkçesi
Krç-Blk.	: Karaçay-Balkar Türkçesi
Krh.	: Karahanlı Türkçesi
Kzk.	: Kazak Türkçesi
Nog.	: Nogay Türkçesi
OT.	: Orta Türkçe
Özb.	: Özbek Türkçesi
T. Bulg.	: Tuna Bulgar Türkçesi
Tat.	: Tatar Türkçesi
Trkm.	: Türkmen Türkçesi
TT.	: Türkiye Türkçesi
Uyg.	: Uygur Türkçesi
V. Bulg.	: Volga Bulgar Türkçesi
Y. Uyg.	: Yeni Uygur Türkçesi

KAYNAKÇA

- AKKUğ, Muzaffer. (1995). **Kitab-ı Gunya**. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ALKAYA, Ercan. (2007). **Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar**. Elazığ. Manas Yayıncılık.
- ALKAYA, Ercan. (2008). **Sibirya Tatar Türkçesi**. Ankara. Turkish Studies Yayınları.
- ALKAYA, Ercan (2008). “Sibirya Tatar Türkçesindeki Uzun Ünlüler Üzerine Bir Değerlendirme”, **Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları (M. Fahrettin Kırzioğlu Armağanı)**, Volume 3/4, Summer, s. 19-42.
- ARAT, Reçid Rahmeti. (1979). **Kutadgu Bilig III (İndeks)**. (Yayına Hazırlayan: Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya, Nuri Yüce). İstanbul. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- ARAT, Reçid Rahmeti. (2006). **Atabetü'l Hakayık**. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATA, Aysu. (1997). **Kıssaşü'l-Enbiyâ II. Dizin**. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATA, Aysu. (1998). **Nehcü'l-Ferâdis III Dizin-Sözlük**. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATSIZ, Bilgehan ve TÜRKMEN, Seyfullah. (2004). **Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l Lugati't-Türkiyye**. Ankara. Akçağ Yayınları.
- BAMMATOV, Z. Z. (1969). **Kumısko-Russkiy Slovar**. (Redaktör: Z. Z. Bammатов). Moskova.
- BASKAKOV, A. N. (1958). **Karakalpaksko-Russkiy Slovar**. (Redaktör: A. N. Baskakov). Moskova.
- BASKAKOV, A. N. (1963). **Nogaysko-Russkiy Slovar**. (Redaktör: A. N. Baskakov). Moskova.
- BAGDAĞ, Cahit. (2007). "Türkiye Türkçesinde Aslı Uzunluk Belirtileri" **Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları (Osman Nedim Tuna Armağanı)**. Volume 2/2 spring. s. 89-101.
- BOZKURT, Fuat. (2002). **Türklerin Dili**. Ankara. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- BURAN, Ahmet- Ercan ALKAYA. (2009). **Çağdaş Türk Lehçeleri**. Ankara. Akçağ Yayınları.
- BURAN, Ahmet. (2008). "Çağdaş Türk Yazı Dillerinde ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında İkincil Uzun Ünlüler" **Makaleler**. (Ed. M. Dursun Erdem) (Yay. Haz. Ercan Alkaya, Süleyman Kaan Yalçın, Murat gengül) Ankara: Turkish Studies Publication, Series V. s. 288-305.
- CAFEROĞLU, Ahmet. (1993). **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**. İstanbul. Enderun Kitabevi Yayınları.
- CEYLAN, Emine. (1997). **Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi**. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CHOĞ Hyojoung. (1992). **Oğuz Grubu Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi**. Ankara. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
-

- CLAUSON, Sir Gerard. (1972). **An Etymological Dictionary Of Pre Thirteenth-Century Turkish**. London. Oxford University Press.
- DÖLÇÖN, Cem. (1991). **Süheyl ü Nev-Bahar (İnceleme-Metin-Sözlük)**. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Divanü Lûgat-it Türk Dizini**. (1972). Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- EKER, Süer. (1998). **Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi**. Ankara. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican. (2005). **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**. Ankara. Akçağ Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican. (2007). "Türkçede Öl- Fiili Üzerine" **Makaleler (Dil-Destan-Tarih-Edebiyat)**. Ankara. Akçağ Yayınları. s. 371-376.
- ERDEM, Mehmet Dursun. (2003). "Anadolu Ağızlarında Görülen Birincil Ünlü Uzunlukları Üzerine". **Journal Of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları) (Kaf Dağının Ötesine Varmak Festschrift İn Honor Of Günay Kut)**. (Editör: ğinasi Tekin ve Gönül Alpay Tekin). USA. Published at the Department of Near Eastern Languages and Literatures Harvard University. V. 27/II, s. 79- 110.
- ERGÖN, Muharrem. (1997) **Türk Dil Bilgisi**. İstanbul. Bayrak Yayınları.
- GABAÇ, A. Von. (2003). **Eski Türkçenin Grameri**. (çev. Mehmet Akalın). Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GAYDARÇ ve diğerleri. (1993). **Gagauzsko-Russko-Moldavskiy Slovarı**. (Redaktör: A. N. Baskakov). Moskova.
- ĞHAN, Nadir. (1998). **Hazâ'ınu's- Sa'âdât (İnceleme-Metin-Dizin)**. Elazığ. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- KARAAĞAÇ, Günay. (1997). **Lutfi Divanı (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)**. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARAHAN, Leyla. (1994). **Kıssa-i Yûsuf (Yûsuf u Züleyhâ)**. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- KARASOY, Yakup. (1998). **Şiban Han Dîvânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)**. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I.** (1991). Ankara. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep. (1992). **Gramer Terimleri Sözlüğü**. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep. (1995). “Eski Anadolu Türkçesinde Aslî Ünlü (Vocal) Uzunlukları” **Türk Dili Üzerine Araştırmalar (Birinci Cilt)**. (443–458). Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZKAN, Mustafa. (2000). **Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**. İstanbul. Filiz Kitabevi.
- ÖZKAN, Nevzat. (1996). **Gagavuz Türkçesi Grameri (Giriş-Ses Bilgisi- Şekil Bilgisi- Cümle-Sözlük-Metin Örnekleri)**. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ğeyh Süleyman Efendi. (1298). **Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî**. İstanbul.
- TAVKUL, Ufuk. (2000). **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü**. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEKİN, Talat ve diğerleri. (1995). **Türkmençe Türkçe Sözlük**. (Yay: Mehmet Ölmez). Ankara. Simurg Yayınları.
- TEKİN, Talat. (1987). **Tuna Bulgarları ve Dilleri**. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEKİN, Talat. (1995). **Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler**. İstanbul, Simurg Yayınları.
- TEKİN, Talat. (2003). **Orhun Türkçesi Grameri**. (Yay: Mehmet Ölmez). İstanbul. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9.
- TOKATLI, Suzan. (1994). **Başkurt Türkçesi Grameri**. Kayseri. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- TOPARLI, Recep ve ARGUNGAH, Mustafa. (2008). **Mu’înü’l-Mürîd**. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TOPARLI, Recep ve diğerleri. (2003). **Kıpçak Türkçesi Sözlüğü**. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TUNA, Osman Nedim. (1988). “Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurcada Uzun Vokaller” **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı**
-

-
- (**Belleten–1960**). Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları. s. 213-282.
- ÜSENOV, C. M. (2005). **Krimskotatarsko-Russkiy Slovar**. Simferopol.
- YALÇIN, Süleyman Kaan. (2009a). “Türkçede Artdamaksıllaşma Olayının Birincil Uzun Ünlülerle İlgisi Üzerine Bir Değerlendirme” **Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları**, (Prof. Dr. Ahmet Buran Armağanı), Volume 4/8 Summer, s. 2340-2357.
- YALÇIN, Süleyman Kaan. (2009b). Çağdaş Türk Lehçelerinde Ünlüler. Elazığ. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- YILDIZ, Osman. (2008). **Yusuf u Zeliha (Destan-ı Yusuf)**. Ankara. Akçağ Yayınları.

**SEYF-İ SARAYİNİN GÜLİSTAN TERCÜMESİNDE AYNI
İSİM UNSURLARININ *KİL-* VE *ET-* YARDIMCI
FİİLLERİYLE KULLANIMINDAN OLUŞAN EŞ DEĞER
BİRLEŞİK FİİLLER VE OĞUZCA ETKİSİ**

*Mustafa YILDIZ**

ÖZET

Memluk Kıpçakçası, Mısır'da Kıpçak Türkleri tarafından kullanılmış olan yazı dilinin adıdır. Aşağı yukarı XIII. yüzyılın ortalarından XV. yüzyılın sonuna kadar kullanılmış olan bu yazı dili ile pek çok eser kaleme alınmıştır. Söz konusu Türkçe ile yazılmış olan eserlerin dilinde tartışılan konulardan biri Oğuz Türkçesi tesiridir. Bu sahadaki eserlerin dili XV. yüzyılın sonlarına doğru yerini bütünüyle Oğuz Türkçesine bırakmıştır.

Bu yazıda Memluk sahasının temel eserlerinden birisi olan Gülistan Tercümesinin dilinde *kıl-* ve *et-* yardımcı fiillerinin aynı isim unsurlarıyla oluşturduğu 44 tane eş değer birleşik fiil yapısı üzerinde durduk.

Anahtar Kelimeler: Oğuz Türkçesi, Memluk Kıpçakçası, birleşik fiil, Gülistan Tercümesi

**THE INFLUENCE OF OGHUZ TURKISH AND USING OF
SYNONYM COMPOUND VERB THAT WAS
CONSTRUCTED AUXILIARY VERBS *KİL-* AND *ET-* ON
THE SAYF-I SARAYI'S GULISTAN BI'T-TURKI**

ABSTRACT

Mamluk Kipchak is name of written language which have been used by Kipchak Turks of in Egypt. Many works have been written this written language with which roughly have been used from in the middle of XIII. century towards at the end of XV. century. One of the argued subject is Oghuz Turkish influence in the works have been written in Mamluk Kipchak. The language of

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi
mustafayildiz@selcuk.edu.tr

works in this area was replaced with Oghuz Turkish towards the end of the XV. Century.

In this article, dealt with 44 synonym verb structure which was formed with same nouns element and *kıl-/et-* auxiliary verbs on the *Gülistan bi't-Turki* which is one of the major works of the Mamluk Area.

Key Words: Oghuz Turkish, Mamluk Kipchak, compound verb, *Gülistan bi't-Turki*

Giriş:

Eski Türkçe döneminden sonra Batı grubu Türk yazı dilinin seyri iki ana yönde olmuştur. Biri güney, diğeri kuzey yönde gelişme gösteren iki ana koldan güneyde olanı Oğuzca, kuzeyde olanı ise Kıpçakça olarak adlandırılmıştır. Asıl muhiti, gelişme sahası Karadeniz'in kuzeyi olan ve tarihte de Deşt-i Kıpçak diye bilinen coğrafyada pek varlık gösteremeyen Kıpçak Türkçesi, varlığını ve gelişimini Mısır'da devam ettirmiş ve bu sahada söz konusu Türk yazı dili ile pek çok eser kaleme alınmıştır.

Yaklaşık olarak XIII. yüzyılın ortalarından XV. yüzyılın sonuna kadar devam eden bu dönemde yazılmış olan eserlerin dil özellikleriyle ilgili olarak tartışılan önemli noktalardan biri ise Oğuzcalaşma (Türkmenceleşme) meselesi olmuştur. XIII. yüzyılın ortalarında Memluk sahasında yazı dili olarak varlığını sürdüren Kıpçak Türkçesi XV. yüzyılın sonuna gelindiğinde Sultan Kayıtbay, Muhammet b. Kayıtbay ve Kansu Gavri gibi müelliflerin eserlerinde yerini tamamen Oğuz Türkçesine terk etmek zorunda kalmıştır (Eckmann 1964, 36).

Bu sahada yazılmış olan eserlerin hepsinde Oğuzcalaşmanın derecesi aynı olmamıştır. Bu noktadan hareketle bugüne kadar Memluk Kıpçakçası ile yazılmış eserlerle ilgili olarak çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır.

Janos Eckmann, söz konusu döneme ait eserleri dil özelliklerine göre; *Asıl Memluk Kıpçakçası ve Karışık Oğuz-Kıpçakça ile yazılmış olanlar* diye iki gruba ayırır. Eckmann, ilk gruptaki eserlerin dilinin Harezmi-Altın Ordu yazı diline çok yakın olduğunu belirtir. İkinci gruba aldığı eserlerin dilini ise Oğuz veya Kıpçak özelliklerini yansıtmaya derecesine göre; a) *Kıpçak öğelerinin daha çok olduğu grup* b) *Oğuzca, yani Anadolu Türkçesi öğelerinin daha çok olduğu grup* olarak iki alt başlıkta toplar (Eckmann 1964, 36).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

T. Halasi Kun'a göre bu dönem eserleri dil özellikleri bakımından *Asıl Kıpçakça eserler*, *Oğuzca (Türkmençe) eserler*, *Karışık eserler* olmak üzere üç grupta değerlendirilmiştir. Karamanlıoğlu bu tasnifin genel bir kabul gördüğünü belirtmiştir. (Karamanlıoğlu 1989, XVI).

Söz konusu sınıflandırmalarda dil özellikleri bakımından *Asıl Kıpçakça* eserler arasında gösterilen Seyf-i Sarayî'nin Gülistan tercümesi dönemin önemli eserlerinden birisidir. Eser, bugüne kadar çok araştırmacının ilgisini çekmiştir¹. Eckmann ve Abdülkadir Çınan eserin dilinin asıl Kıpçakça olduğunu belirtir. Eckmann, söz konusu eseri asıl Kıpçak dilini temsil eden dört eserden biri olarak görürken (Eckmann 1964, 36), Çınan da *XIII.-XV. yüzyıllarda Mısır'da Oğuz-Türkmen ve Kıpçak lehçeleri ve "Halis Türkçe"* adlı makalesinde eserin dilinin *bozkır Kıpçakçasını* yani Codex Cumanicus'un dilini andırdığını söyler (Çınan 1953, 53-71).

Eser üzerinde inceleme yapmış olan bir başka isim ise Emir Necip'tir. Emir Necip, tercümede geçen *çok*, *yoğurt*, *yuva*, *akıt*-, *kızlı*, *kiçi*, *körklü*, *kayur*-, *kulavuz*, *konukla*-, *kırnak*, *karınça*, *şiş*, *şişle*- vb. kelimelerin Oğuzca olduğunu ve bu kelimelerin Kıpçakların diline Mısır'a gelmeden önce geçmiş olduğunu belirterek eserin dili için Karahanî edebî ananelerinden güçlü bir şekilde etkilenmiş Kıpçak-Oğuz adlandırmasının doğru olacağını ifade eder (Necip 1975, 97).

Gülistan Tercümesi ile ilgili müstakil bir çalışma yapmış olan Ali Fehmi Karamanlıoğlu ise, eserde Türkmençe *bul*- fiilinin yerine aynı anlamda Kıpçakça *tap*- fiilinin kullanıldığını ve eserin kelime hazinesinin Türkçe kelimeler bakımından Codex Cumanicus'a çok yakın olduğunu belirterek eserin dilinin *Asıl Kıpçakça* olduğunu söyler (Karamanlıoğlu 1989, XVI).

Gülistan Tercümesi'ndeki Oğuzca unsurlar üzerine son çalışmalardan biri de Can Özgür'ün "*Kıpçakça Yazılmış Eserlerde Türkmençe (Oğuzca) Unsurlar*" adlı makalesidir. Bu makalede *Gülistan Tercümesi* ile *Münyetü'l-Guzat* adlı eserdeki Oğuzca

¹Bodrogligeti A. , Gloses on Sayf-i Sarayî's Gülistan bi-t-türki, Acta Orient, Hung. XIV, Budapest 1962, s. 207-218; A Fourteenth Century Turkic Translation of Sadi's Gülistan (Sayf-i Sarayî's Gülistan bi-t-türki), Akademiai Kiado, Budapest 1969, 459 s.; Eckmann, Janos, The Mamluk-Kipchak Literature, Centra Asiatic journal, VIII, 1963, s. 304-319; Karamanlıoğlu, A. Fehmi, Seyf-i Sarayî'nin Gülistan Tercümesi'nin dil hususiyetleri, Türkiyat Mecmuası, XV, 1968, s. 75-126.; Seyf-i Sarayî'nin Gülistan Tercümesi'nin yayımı üzerine, Türkiyat Mecmuası, XVII, 1972, s. 251-261.; Sertkaya, Osman F., Saraylı Seyf'in Kıpçakça Gülistan Tercümesindeki bir ibare üzerine, Türk Kültürü Araştırmaları, XVI/1-2, 1977-1978, s. 225-229.; Nadjip, Emir N., Yeşce raz o Gülistane Seyfa Sarai, Sovyetskaya Türkologiya, 1981/2, s. 75-80.; Caferoğlu, Ahmet, Türk Dili Tarihi II, İstanbul 1964.

unsurlar ses, şekil ve kelime bilgisi temelinde ele alınmıştır. Kelime bilgisi başlığı altında “*bu iki eserde bulunan fakat Kuzey Türkçesi ile yazılmış eserlerde ve sözlüklerde genel olarak az kullanılan veya bulunmayan, buna karşılık Batı Türkçesi (Oğuzca) ile yazılmış eserlerde yoğun olarak bulunan ve bu şivenin özelliklerini yansıtan kelimelerin yalın ve yapım eki almış şekilleri alfabetik olarak gösterilmiştir.*” denilerek Gülistan Tercümesi’ndeki Oğuzca kelimeler başlığı altında şu kelimeler sıralanmıştır: “*agaç, alın, batır-, çek-, çok, di-, dingle- dört, dudak, dur-, evlen-, iste- inçi, kanı, kardaş, karış-, kayur-, kemi, kendü, kes-, otur-, sag, sarı, sev-, sevün-, songra, su, togrı, tuy-, yak-, yan-, yap-, yaz-, yeng-*”. Söz konusu kelimelerden *sag* ve *yaz-* kelimeleri Divanda Kaşgarlı tarafından da Oğuzca kaydedilmiş kelimelerdendir. Bu kelimelerin yanında Kaşgarlı’nın Divanü Lügati’t-Türk’te sadece Oğuzca kaydı düşmüş olduğu 185 kelimedenden 33 tanesinin daha bu eserde geçtiğini tespit ettik. Bu kelimeler ise şunlardır: *ak, ak sakallı, alma* “elma”, *andan* “ondan”, *añla-*, *ayt-* “söylemek, demek”, *buyur-*, *çaq-* “ihbar etmek, ifşa etmek”, *çanak, dağı, eyle* “öyle”, *ilik* “ilik”, *it-* “etmek, yapmak”, *kaytar-* “çevirmek, geri döndürmek”, *keltür-*, *koñşı, konuqla-* “misafir etmek, ağırlamak”, *küt-* “gütmek”, *savaş, sınık, soq-, sor-* “sormak”, *sökel, tavar* “hayvan, davar”, *degül, tereñ* “derin”, *teve, tön-, uç* “uç”, *utan-, yağ, yüzerlik* “üzerlik, tütsü olarak yakılan bitki”.

Bu çalışmaya konu olan *it-* “etmek, yapmak” yardımcı fiili de yukarıda vermiş olduğumuz kelimelerden birisidir. Ancak bu yardımcı fiille kurulmuş olan birleşik fiillerin de ayrıca Oğuz Türkçesi söz varlığı içinde sayılabileceğini düşünüyoruz. Bu çalışmayla *it-* yardımcı fiili temelinde daha da özele inerek birleşik fiil yapıları üzerinden Gülistan Tercümesi’ndeki Oğuz Türkçesi tesirine dikkati çekmek istiyoruz.

Yöntem:

Gürer Gülsevin, *Kutadgu Bilig’in Dilinde Lehçelerin Özellikleri: „denk çiftler”* adlı makalesinde hem şekil bilgisi hem de kelime bilgisi bakımından farklı lehçelerde kullanım alanı bulmuş olan ve bu anlamda söz konusu lehçelere hasredilen ek ve kelimelerin karşılaştırmasını Kutadgu Bilig’in dili üzerinde ele almıştır. Biz de bu çalışmada Gülsevin’in yöntemini benimseyerek Gülistan Tercümesi’ndeki Oğuz Türkçesi tesirini *kıl-* ve *et-* yardımcı fiillerinin aynı isim unsurlarıyla oluşturduğu eş değer birleşik fiil yapıları temelinde inceledik. Bu iki fiili seçmemizde Oğuz Türkçesi ile ilgili ilk bilgileri edindiğimiz Kaşgarlı Mahmut’un eserinde geçen şu ifadeler belirleyici olmuştur: “*tengri mening ışım etti (tanrı benim işimi iyiliğe koydu), ol yükünç etti (o, namaz kıldı)*”. Oğuzca. Oğuzlar

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

bir şey yaptıkları zaman “étti” sözünü kullanırlar, öbür Türkler “kıldı” derler.” (Atalay 2006, 171).

Gülistan Tercümesi’nde bu iki fiilin aynı isim unsurlarıyla birleşmesinden meydana gelmiş olan 44 tane eş değer birleşik fiil yapısı tespit ettik. Söz konusu birleşik fiil yapılarının yerlerini Ali Fehmi Karamanlioğlu’nun çalışmasındaki dizini esas alarak gösterdik. Çalışmamızda önce *kıl*- sonra ise *et*- fiili ile kurulmuş eş değer birleşik fiil yapılarını alfabetik sıraya göre verdik.

1. a) **‘amel kıl-** “amel etmek, iş işlemek”

manga kaçd itmesünler dip hükemā kavli bilen **‘amel kıldım**
(36/1)

yazuk menden durur hükemā kavli bilen **‘amel kılmadım**
(69/1)

dağı iygü **‘amel kıl** şekāvetni sa‘ādetke bedel kıl (101/12)

‘ömrüm bar bu naşihat bilen **‘amel kılğaymen** (103/10)

bu işden tevbe itkil **kılıp eygü** **‘amel** cennetke kitkil (277/2)

yıgıdı dağı yimedi ikinci ol kim ‘ilm okıdı dağı **‘amel kılmadı** (320/11)

‘ilm okup her kim **‘amel kıldı** ise cennet içinde teferrücdür işi (351/1)

b) **‘amel it-** “amel etmek, iş işlemek”

selāmet küşesinde oturup hükemā kavli bilen **‘amel ittim**
(285/6)

2. a) **‘cevr kıl-** “eziyet etmek”

‘ākıl ebleh sökünçine kalmas **‘cevr kılsa** niçe kim ebleh anga könlün alur (215/9)

imdi bu kün sözün işitmes cin **‘cevr** niçe ‘āşıkıña **kılğa sen**
(236/6)

bir melik oğlına ta‘lim birür idi hādsiz **‘cevr ve hisābsız cefā kılıp** bir kün bu oğlan... (279/8)

ay hoca kuluña köp yigirme, çok **‘cevr kılıp** vebāle kirme
(295/6)

‘cevr köp **kılma** kılğa ay hoca çünkim ol hükümüne durur münkād (295/13)

b) **‘cevr it-** “eziyet etmek”

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

bir sulṭān öz ra'yyeti mālına zulm ilin uzatıp *cevr ite başladı* (31/2)

kiliptür hoş anga *cevr itmek* ilge ilinde bir niçe kün (62/4)

bir özdenni öz ivinden atası *cevr itip* sürse ol özden kında kim..(195/7)

bu kün böyle manga *cevr itmes idiñ* (273/10)

amma yamanlarğa rahm kılmak, eygülerge *cevr itmek* bolur (322/7)

3. a) *eser kııl*- “tesir etmek”

ilk idim bir ḥor toprak veli gül birle boldum bir niçe yıl *eser kııldı* manga gülniñ cemāli (15/8)

ol faḳırlar şuhbetiniñ bereketi anga *eser kııldı* (45/10)

nefesim otı yaş ağaçқа *eser kıılmas* hayfım kildi (109/3)

bu ma'niden anga *eser kııldı* eyle na'ra urdı kim (110/2)

ay şeyḥ hayvānқа *eser kııldı* dağı sanga hiç *eser kıılmadı* (128/10/11)

çün i'tidāl-i mizāc ni 'azimet *eser kıılır* ni 'ilāc (265/6)

terbiyet *eser kıılmadı* ayttı munı atasına (277/8)

cevher-i aşl ol durur qābil kim anga terbiyet *eser kıılğay* (277/11)

ma'rifet otı anıñ savuq temürine *eser kıılmas* (285/5)

niçe kim anlarınñ ṭabi'atı munga *eser kıılmasa* töhmetden ḥālī degül (347/10)

b) *eser it*- “tesir etmek”

munı ayttı dağı revān kitti ol sözi cānıma *eser itti* (235/5)

4. a) *fāyide kııl*- “fayda etmek”

bir kim irseniñ bitişi yaman bolsa *fāyide kıılmas* anga edeb kılgıçınıñ edebi (28/8)

ni kıadar kim luṭf bilen aldap sözlediler *fāyide kıılmadı* (34/2)

ḥocalar nevḥa ve zāri kılıp teñrini dağı nebini şefi' kitürdiler *fāyide kıılmadı* (117/4)

ma'de çün toldı ve ḥāşıl boldı renc

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- fāyide kılmās* anga köp māl ü genc (169/9)
 eger birür bolsa *fāyide kılğay* yā kılmağay (171/3)
 çün sa'ādet yoqtur irdem *fāyide kılmās* anga (193/2)
 niçe kim miskinlik itip luṭf bilen sözledi *fāyide kılmadı*
 (199/4)
 şefkatı bar idi kördiler kim naşihat *fāyide kılmās* (227/7)
 yüz köz öpüşmek ni *fāyide kıılır* ol dem (247/1)
 ḥocalar köp türli tazarru' ve zārılık ittiler *fāyide kılmadı*
 (247/11)
 tevbe sanga bu ḥālette *fāyide kılmās* (260/3)
 nedāmet yiğeyse *fāyide kılmağay* naşihatimni kabūl
 itmeyin ḳavlūme i'tirāz kıılıp ayttı (384/3)
 b) *fāyide it-* "fayda etmek"
 köp türlü dārūlar bilen devā kıldı *fāyide itmedi* (112/2)
 5. a) *fıkr kııl-* "düşünmek"
 laṭife nüktesine *fıkr kıılğıl* koyup lafzın anıñ ma'nisin alğıl
 (157/5)
 b) *fıkr it-* "düşünmek"
fıkr ittim anıñ cevrine şabr itmek hoşraḳ kilür (233/9)
 6. a) *ḥalāş kııl-* "kurtulmak, kurtarmak"
 bir ṭariḳa bilen bu yārānlarnıñ kifāyetin *ḥalāş kıılsam* (57/1)
 dostları kilip *ḥalāş kıılmaḳ* üçün sa'y ittiler (85/11)
 tamuḡ otından *ḥalāş kıılıp* cennetde ḥaḳ didārına müşāhade
 kıılmaḡa sebep bolurlar (151/2)
 b) *ḥalāş it-* "kurtulmak, kurtarmak"
 meni ağır zencirden *ḥalāş itip* amlākimni özine ḥāş kıldı
 (55/5)
 kimeçi tüşüp birin *ḥalāş itkinçe* biri öldi (88/10)
 on altun birip firenç zencirinden *ḥalāş itti* daḡı ḥalebke alıp
 kitti (135/13)
 yaşıl şahrāda ḳoynı bir müsülmān *ḥalāş itti* bōri ağzından
 (137/1)

anı kim hak *halāş itse* belādan
 kiter ile (eyle?) alıp şayyād agın (188/12)
 mālsız kişi ‘uryānnı örte bilmes yā bir esirni *halāş ite almas*
 (305/4)

7. a) *hāşıl kıl*- “kazanmak, elde etmek”

ilge dünyi terkin öğretken faḳih akçalar *hāşıl kılup* altun
 yığar (149/4)

sa’y itti oğlan ‘ilm ve edebden hiç nime *hāşıl kıla bilmedi*
 (287/1)

b) *hāşıl it*- “kazanmak, elde etmek”

icāzetiñ bile safar kılmak tilermen kim ilim irdemi bilen
 kifāyetim *hāşıl itmek* için (192/4)

yañı dostlar *hāşıl itmek* niçük kim ayturlar (193/6)
 öz vatanından çıkıçak pişekār *hāşıl iter* kanda irişse direm
 (196/8)

rızk maḳsūm ise anı sebebler bilen *hāşıl itmek* şart turur
 (197/8)

olturup bir yıl ol ‘aziz bilen *hāşıl itti* kerāmet ü ‘izzet
 (288/13)

nefsin öltürgeñ ir bolur gāzi ir iseñ *hāşıl it* anıñ bigin at
 (300/10)

‘aziz ‘ömrüñ harc itip tatlı cān bigin dost *hāşıl ittiñ* (340/12)

8. a) *hayf kıl*- “hayıflanmak”

bir iş-ni kim öfke bilen işlegey *kılup hayf* soñra ilin tişlegey
 (258/13)

b) *hayf it*- “hayıflanmak”

yā emir benim bilen *hayf ittiñ* on altun birip ol yirden
 kiterdiñ (223/1)

9. a) *hayr kıl*- “hayır etmek, iyilik etmek”

alardan yir yüzinde kalmadı zerre nişān *hayr kıl* ay ni‘meti
 köp ḥoca sen andan burun kim (19/8)

b) *hayr it*- “hayır etmek, iyilik etmek”

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/1 Winter 2010*

çün körücek şādmān bolur köñül *ḥayr itip bolğan* melikler
nāmdār kitti koyup her biri bir yādgār (12/9)

10. a) *iẖtişār kıl*- “yetinmek”

artukrak sözlemege ḥātırı ağırmāsın dip bu ikki beyt bile
iẖtişār kıldım (55/12)

b) *iẖtişār it*- “yetinmek”

kāyilniñ ‘aczone ḥaml itmesinler dip bu ikki beyt bilen
iẖtisār ittim (173/8)

11. a) *iẖtiyār kıl*- “tercih etmek, seçmek”

karakulakka sordılar arsalan şuḥbetin ni sebebeden *iẖtiyār
kıldın* (46/12)

semā’ nı terk itip ḥalvet ve ‘uzlet *iẖtiyār kılğıl* (118/5)

ol ḥānḳāḥ zāhidlerin terk itip *kıldın* faḳihlar şuḥbetini *iẖtiyār*
(151/7)

ger kirip cennetke sen kılsañ qarār özgeler *kılğay* tamuğnı
iẖtiyār (239/11)

bu cehāndan *kılmış* ol bir taş ivni *iẖtiyār* (246/8)

hevā ve heves ferşin türüp mecālis terkin urup ḥalvetde
‘uzlet *iẖtiyār kılmaḳ kirek* (250/2)

fī’l-cümle imkān-ı muvāfaḳat bolmadı ise mufāraḳat *iẖtiyār
kıldılar* (268/4)

bir ‘ārif kişi ayttı ḥatm itmekni atıñ üçün *iẖtiyār kıldı*
(274/5)

kaçan kim bir işni kiçürmekde ḥātırıñ mütereddid bolsa ol
tarafnı *iẖtiyār kılğıl* (325/12)

b) *iẖtiyār it*- “tercih etmek, seçmek”

ol tāriḥden biri terk-i şuḥbet kılıp ‘uzlet *iẖtiyār ittim* (103/2)

sultān maḥmūd ḥorezm-şāḥ ḥıṭāy meliki bilen maşlaḥat üçün
şulḥ *iẖtiyār ittiler* (244/4)

12. a) *iltifāt kıl*- “iltifat etmek”

ol bu sözni işitip melül bolup anga *iltifat kılmadı* (75/3)

bir sultān kiçti başın köterip bakmadı dağı *iltifāt kılmadı*
(79/1)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

ol vaktndan biri kim kilip tururmen bir kişi manga *iltifāt kılmadı* (165/9)

b) *iltifāt it-* “iltifat etmek”

kaçan bir muhtaşar divān bolup ‘ammāl ulğaysa tekebbürden bilişlerge körüben *iltifāt itmes* (132/9)

iltifāt itmes körüp aç oturup şābir fakır ni‘meti köp hocalarıñ balına ve yağına (164/10)

13. **a) *itāb kı-*** “azarlamak”

ol maħbūb oturup *itāb kıla başladı* (230/8)

bir müddetden soñra kildi oturup *itāb kıлмаğa başladı* (232/6)

b) *itāb it-* “azarlamak”

bir yire‘azm itip ‘alem kitti kiliben perdege *itāb itti* (153/10)

14. **a) *i timād kı-*** “güvenmek, itimat etmek”

bu mu‘allim ħilmine *i timād kılıp* ‘ilmni terk ittiler (282/5)

b) *i timād it-* “güvenmek, itimat etmek

melikler dostluğına *i timād itse* bolmas (322/11)

15. **a) *i tirāz kı-*** “itiraz etmek”

bir müdde‘i bu beyt içinde *i tirāz kılıp* ayttı (155/12)

naşihatimni qabūl itmeyin qavlüme *i tirāz kılıp* ayttı (284/4)

b) *i tirāz it-* “itiraz etmek”

niçe yaħşı bilür bolsañ sözine *i tirāz itme* (334/3)

16. **a) *ittifāk kı-*** “anlaşmak, ittifak etmek”

fakırlarğa yoluktum safarğa *ittifāk kılıp* renc ve rāhetke şerik bolup idiler (101/1)

b) *ittifāk it-* “anlaşmak, ittifak etmek”

kaçan kim *ittifāk itip* yürise qarınçalar soyar arslan terisin (203/4)

17. **a) *qabūl kı-*** “kabul etmek”

ay edib-i ğarib sanga bir muvāfıq naşihatim bar *qabūl kılsañ* ħayr bolğay (10/11)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

sultān ol vezir bilen köñül hoş itip anga vezāret birdi vezir
ķabūl ķılmadı (45/11)

ayttım sen benim naşihatimni **ķabūl ķılmadıñ** (55/6)

ol hālden gümān iltmeyin bu cemā‘at yoldaşlıķķa **ķabūl ķılıp tururlar** (101/9)

zāhid **ķabūl ķılmadı** vezir ayttı (138/2)

hocalar bu sözni **ķabūl ķılıp** köçüp kittiler (205/12)

b) ķabūl it- “kabul etmek”

ol ‘azizniñ mübārek nefesin **ķabūl itip** ayttım (11/2)

bu ‘özrümni **ķabūl itkil** dimes men (99/3)

anlarķa yoldaş bolmaķ tiledim **ķabūl itmediler** (101/3)

naşihatimni **ķabūl itmeyin** ķavlüme i‘tirāz ķılıp ayttı (284/3)

18. **a) ķanā‘at ķıl-** “yetinmek, kanaat etmek”

bu ikki beyt bilen menden **ķanā‘at ķılıñ** (147/1)

b) ķāni‘ it- (ķanā‘at it- yerine) “yetinmek, kanaat etmek”

ay boğaz **ķāni‘ it** bir itmekke (90/11)

19. **a) ķıṣāṣ ķıl-** “kisas etmek, aynıyla mukabele etmek”

bu vezirni öltüreyim andan songra meni **ķıṣāṣ ķılıp** öltürgil
(68/9)

b) ķıṣāṣ it- “kisas etmek, aynıyla mukabele etmek”

hamr içip uruş itip ķiṣi öltürüp turur imdi **ķıṣāṣ itmege**
iltürler (176/6)

20. **a) ķurbān ķıl-** “kurban etmek; feda etmek”

bu hasta üçün ķur‘ān ḥatm itkeysen ya bedeli **ķurbān ķılğaysen** (274/1)

b) ķurbān it- “kurban etmek; feda etmek

bir kūn kırķ teve **ķurbān itip** ‘arab biglerin ķonuqladım
(175/3)

21. **a) kūç ķıl-** “zulmetmek”

ol melik kim dāyim ilge ve ulusķa **kūç ķılur** (33/6)

b) kūç it- “zulmetmek”

dağı miskin ķiṣilerge **kūç itme** (75/10)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

22. a) **minnet kııl-** “minnet etmek”

bir öpüşke cān alıp **minnet kıılur** (257/6)

b) **minnet it-** “minnet etmek”

ya‘ni bağışlağıl dağı **minnet itmegil** anıng üçün kim fāyidesi sanga kıytur (320/13)

23. a) **nisbet kııl-** “ölçmek, karşılaştırmak”

baṭālet yolın tutup ‘ālimlerni azğunluğka **nisbet kıılmağ** ol közsüzge oğşar (149/13)

b) **nisbet it-** “ölçmek, karşılaştırmak”

nisbet itme derdim özge derdine

tuz töker yārim cirāhat üstine (252/11)

ḥaṭāğa **nisbet itmes** kim işitse

sözi dāyim anıng kim rāst bolğay (348/7)

24. a) **pāre pāre kııl-** “yırtmak, parçalamak”

ol arsalan süngelikleri imiş turup ol kişini **pāre pāre kııldı** (190/5)

b) **pāre pāre it-** “yırtmak, parçalamak

dağı tonını **pāre pāre itkeyler idi** (312/12)

25. a) **rağbet kııl-** “rağbet etmek”

hiç kim irse ‘ağd-i nikāhına **rağbet kıılmas idi** (157/12)

ol ay yüzlini öpmege miñ cān bilen **rağbet kıılur** (257/4)

b) **rağbet it-** “rağbet etmek”

bir kün melik ‘ābidni körmege **rağbet itti** kilip kördi (141/1)

26. a) **raḥm kııl-** “acımak, merhamet etmek”

kendüne **raḥm kıılmağan** dāyim

kurtula bilmes ol meşakḳatdan (183/5)

bir sāhip-devlet yolukup sanga **raḥm kıılıp** sınığ köñlüñni cebr kııldı (208/13)

anga **raḥm kıılğan** kişiniñ işin (327/1)

yamanlarğa **raḥm kıılmağ** eygülerge cevır itmek bolur (322/6)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

b) *raḥm it-* “acımak, merhamet etmek”

ol melik munuñ za‘if ḥāline ***raḥm itip*** miñ altun himyān
bilen tākadan taşkarı tutup ayttı (41/2)

bir vezir ili altındağı kavmğa ***raḥm itip*** işlerin ḥayr öze tutar
(85/9)

ol mürüvvetsiz kimeçi munga ***raḥm itmeyin*** ayttı (199/7)

ol suṭān oğlu ***raḥm itip*** buyurdı (206/13)

raḥm itti körüp meni anga ‘āşık u zār (251/2)

düşmenni ‘āciz körüp ***raḥm itmegil*** kim kaçan kādir bolsa
sanga ***raḥm itmes*** (326/6/7)

27. a) *raḥmet kıl-* “merhamet göstermek”

za‘if ra‘iyyetinge ***raḥmet kılğıl*** kim qavi düşmenden zaḥmet
körmeysen (38/8)

men alarnıñ ḥāline ***raḥmet kılurmen*** (312/13)

ilāhi yavuzlarğa ***raḥmet kılğıl*** eygülerge raḥmetiñ dāyim
tiger (353/5)

b) *raḥmet it-* “merhamet göstermek”

meni bu ḥālette körüp ***raḥmet itti*** (135/12)

28. a) *şabr kıl-* “sabretmek, katlanmak”

şabr kıl düşmen kılın bağı katıñda körgezen (65/1)

bir nice kün ***şabr kılğıl*** (80/1)

kılur şabr ol mübārek sem‘ hoş rāy (212/6)

b) *şabr it-* “sabretmek, katlanmak”

bir kiçe ***şabr itse*** ni bolğay idi (95/8)

yimege ***şabr iter*** anga tigrı (166/4)

‘ādetinçe ***şabr itip*** selāmat kaldı (168/3)

allına kilse meşakḳat ***şabr iter*** (168/5)

kimeçi ol kadar ***şabr itti*** (201/12)

açıksa bir nefes ***şabr itmegi*** yok (212/10)

anıñ cevrine ***şabr itmek*** hoşrak kilür (233/9)

tag içinde bir ‘aziz ir ***şabr itip*** tuttı qarār (246/7)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

dağı tākātım yok kim *şabr ite bilgeymen* (307/11)

29. a) *sefer kıl*- “sefer etmek, yolculuk etmek”

icāzetiñ bile *safar kılmak* tilermen (192/4)

b) *sefer it*- “sefer etmek, yolculuk etmek”

yārānlar bilen hiçāz *safarın itip* mekkeni ziyāret kılıp
kilgenimde (54/4)

maşlahat ol turur kim *safar itkeymen* kim mundan artuk
tākātım yok turmağa (198/4)

katımızdan *safar itti* bir niçe yıldan soñra (270/9)

30. a) *şuḥbet kıl*- “sohbet etmek”

dilrübāsı birle kāzi ol kiçe şem‘-i kāfūri yakıp *şuḥbet kılar*
(256/13)

b) *şuḥbet it*- “sohbet etmek”

şuḥbet itme yaman kişi birlen ni kadar pāk iseñ münecces
iter (347/13)

31. a) *şulḥ kıl*- “barışmak, sulh etmek”

ol kişi kim düşmenler bilen *şulḥ kılar* (325/8)

b) *şulḥ it*- “barışmak, sulh etmek”

kel ra‘iyyet birle *şulḥ it* ḥaşmdan fāriğ yūri (33/8)

düşmen bile *şulḥ iterge* köñlüñ bolsa (70/2)

anga iltür kişiğe teslim kılıp *şulḥ ittim* (241/5)

ay maḥbūb ḥıṭāy bile ḥorezm *şulḥ ittiler* (244/13)

32. a) *sükūt kıl*- “sükut etmek, susmak”

işitip fasiḥ nuṭḡın üşenip *sükūt kılar* (313/7)

b) *sükūt it*- “sükut etmek, susmak”

sözni *sükūt ittiler* (54/12)

ḡur‘ān ve ḥadis birle kimden ḡurtulmasangan revān *sükūt it*
(215/2)

33. a) *ta‘accüb kıl*- “hayret etmek, şaşırmak”

ḡavisi ölmüş za‘ifi selāmet ḡalmış *ta‘accüb kıldılar* (167/13)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

bu sözniñ ma'nisin 'arabça şāmi-ler-ge aytım ise **ta'accüb kıldılar** (264/8)

b) ta'accüb it- "hayret etmek, şaşırmaq"

sözümüz nüktesin **ta'accüb itip** söküşürler idi lañife bile (314/7)

34. **a) taħammül kı-** "taħammül etmek, katlanmaq"

'avāmnıñ izdiħāmına **taħammül kıla bilmesler** (42/4)

yā ciger dağına **taħammül kı** (50/4)

taħammül kı bizim emsālimizge (59/4)

ħaşm çün senden kavidür **kıl taħammül** cevrine (64/10)

bu kisvet içinde meskenetke **taħammül kılasa** müdde'i durur (153/2)

cefālarga **taħammül kı** tileseñ (153/4)

köp türlü cevrlar çikip firāvān cefālarga **taħammül kılar** (233/2)

kıl taħammül niçe cefā kılsa (234/1)

taħammül cevringe dāyim **kılayım** (266/7)

b) taħammül it- "taħammül etmek, katlanmaq"

taħammül ite bilmedi kattı ün bilen yığlap titremege başladı (33/13)

35. **a) tama' kı-** "açgözlülük etmek, tamah etmek"

artuqnı **tama' amelde kıma** (51/2)

niçün qurı kāmışdan şekker **tama' kılar sen** (334/6)

b) tama' it- "açgözlülük etmek, tamah etmek"

ħācet tileme ħasis irden buğday **tama' itme** şüre yirden (171/4)

kimeçi **tama' itip** kayıttı (199/13)

36. **a) taşavvur kı-** "düşünmek, tasavvur etmek"

kılma taşavvur dağı ol devleti (236/9)

b) taşavvur it- "düşünmek, tasavvur etmek"

taşavvur itti kim timürden tağ bolsa yirinden kopardaymen (77/8)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- andan yahşıraksen kim halk *taşavvur iter* (124/11)
- taşavvur iter idim* päre päre ton kiyip luğma luğma tilenip yürür idi (286/2)
- ança perişân sözler sözlediñ kim vehm *taşavvur itkey* tiryāk (309/6)
- taşavvur itmegey* hergiz özin bir ādemi nādān (332/1)
37. a) *teferrüc kıl*- “gezinmek”
- tur *teferrüc kıl* cehānnıñ türlü türlü tañların (193/9)
- b) *teferrüc it*- “gezinmek”
- tañ bile tañ *teferrüc itkeysen* (296/1)
38. a) *temāşā kıl*- “seyretmek, gezip görmek”
- bu gülüstānga *temāşā kılğan* ir (12/7)
- koy anı yalguzun *temāşā kıl* (103/5)
- niçük kilip olturup *temāşā kılsa* (147/5)
- tañsuk şehrler *temāşā kılmağ* iski irenler şuhbetine yitmek (193/5)
- şiraz muşallāsına *temāşā kılmağ* çıkıp buyurdi (209/11)
- çemenge *kılmasa* yıllar *temāşā* (212/8)
- anı *kılma* kirek yahşı *temāşā* (231/7)
- b) *temāşā it*- “seyretmek, gezip görmek”
- ger tileseñ kim ġarāyibler *temāşā itkesen* (193/7)
39. a) *tevbe kıl*- “tövbe etmek, af dilemek”
- kılurlar tevbe* ‘āsiler nedāmet yip hatā işden (98/8)
- bolup şādık bu işden *tevbe kılğıl* (114/11)
- kılup tevbe* kutulmağğa bolur teñri ‘azābından (124/5)
- tevbe kıldım* kim dağı hutbe okusam arkun okuğaymen (221/12)
- tevbe kıldı* ol oğrı ‘aczinden (260/5)
- b) *tevbe it*- “tövbe etmek, af dilemek”
- bu künden soñ bu işden *tevbe itkil* (277/1)

40. a) *yād kıl*- “anmak, yad etmek”

ḥayr bilen *yād kıldım* (97/1)

yaramas lafz birlen *yād kılğay* (97/5)

kılıp teñri ta‘ālā zıkrını *yād* (135/6)

düşmen nazarında *kılmağıl* kayğuñ *yād* (213/12)

ni idi evvelin *kıl* āḥir *yād* (292/2)

baylarnı yaman şıfatlar bilen *yād kılursen* (316/8)

b) *yād it*- “anmak, yad etmek”

bizni hiç *yād iter misen* (113/11)

teñrini unutturmen sizni *yād itermen* (113/12)

saḥini *yād itip* dāyim ögerler (187/9)

41. a) *zārılık kıl*- “feryat etmek”

ol kıl köp *tażarru* ‘ve *zārılık kılğay* (8/3)

köp *du ‘ā ve zārılık kıldı* utandım anı ‘ukūbet kılmağa (8/9)

tācir ilin kötürüp *du ‘ā ve zārılık kıla başladı* (186/4)

b) *zārılık it*- “feryat etmek”

ḥocalar köp türli *tażarru* ‘ve *zārılık ittiler* (247/10)

42. a) *zāyi kıl*- “ziyan etmek”

yaman ir birle *kılma* ‘ömr *zāyi* ‘ (267/3)

b) *zāyi it*- “ziyan etmek”

yaman birle ‘ömürni *zāyi itme* (25/13)

munça ni ‘metni az müddet içinde *zāyi itti* (42/8)

43. a) *ziyān kıl*- “ziyan etmek, yabana gitmek”

yağmur *ziyān kılmağay idi* (93/5)

barğıl bu sevdānı başıñdan kitergil yoksa *ziyān kılursen*
(189/12)

b) *ziyān it*- “ziyan etmek, yabana gitmek”

‘aqlına çün *ziyān iter* dimeşe (166/3)

dinine *ziyān iter* koyup kit (215/3)

44. a) *zulm kıl*- “zulmetmek”

*zulm kıl*sa melik ra'yyetke (31/6)

dāyim ilge *zulm* kim *kıl*sa anıñ ölmegi yahşı hayātından yırak (40/6)

zālimlerden ‘afv itmek faqirlarğa *zulm kılma*k bolur (322/8)

b) *zulm it*- “zulmetmek”

*zulm it*ip zālim melik mülkin yıkar (328/8)

tişi itti bōrige kim terahhūm kılur bolsa *iter* ol qoylara *zulm* (337/8)

SONUÇ:

GT’de tespit etmiş olduğumuz 44 tane eş değer birleşik fiil yapısında kullanılan isim unsurlarının 38’i Arapça, 5’i Farsça, 1’i de Türkçe kelimelerden oluşmaktadır. Söz konusu 44 fiilin bugün için Türkiye Türkçesi’ndeki durumuna baktığımızda *et*- yardımcı fiiliyle kurulmuş olan birleşik fiil yapılarından pek çoğunun hala hiç değişmeden varlığını devam ettirdiğini buna karşılık *kıl*- yardımcı fiiliyle kurulmuş olan yapıların ise kullanımda olmadığını söylemek mümkündür. Her iki fiille kurulmuş olan birleşik fiillerin GT’deki durumundan böyle bir sonuca ulaşmamız mümkün görünmüyor. Bazen *kıl*- fiili ile kurulmuş bir birleşik fiilin *et*- fiiliyle kurulmuş olan eş değerine göre daha çok örneğinin olduğunu bazen de bunun tam tersi bir durumun ortaya çıktığını gördük (Mesela *temāşā kıl*- 8 yerde, *temāşā it*- 1 yerde; *sabr kıl*- 3 yerde, *sabr it*- 10 yerde).

Memluk sahasının baş eserlerinden birisi olan GT, dil özellikleri bakımından *Asıl Kıpçakça* olarak tanımlanan eserlerdendir. Karamanlıoğlu da eserde Türkmence *bul*- fiilinin yerine Kıpçakça *tap*-fiilinin kullanıldığını kaydederek eserin dilinin *Asıl Kıpçakça* olduğu yönde kanaat belirtmiştir. Ancak bu tespitin aksine, yapmış olduğumuz bu çalışmayla GT’nin dilinde hiç de azımsanmayacak ölçüde Oğuz sahasına has kelimelerin varlığını ortaya koymuş olduk.

Sonuç olarak şunları söylemek mümkündür. Emir Necip, GT’nin dilindeki Oğuzca kelimelerin Kıpçakların diline Mısra gelmeden önce geçtiğini belirterek eserin dilinin Karahanî edebî ananelerinden güçlü bir şekilde etkilenmiş *Kıpçak-Oğuz* karışımı bir dil olduğunu söylemiştir. Bu noktadan hareketle Memluk sahası eserlerinin dilindeki Oğuz Türkçesi etkilerinin temelinde iki muhitin tesirinin bulunduğunu; bunlardan birinin Emir Necip’in de ifade ettiği

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

gibi ortak yazı dili döneminin olduğunu, diğerinin ise Oğuz Türkçesi'nin müstakil bir yazı dili haline geldiği Anadolu sahası olduğunu belirtmek gerek. Belki 44 tane birleşik fiil yapısında kullanılan *et-* fiilinin Kıpçakların diline daha erken bir dönemde, yani söz konusu ortak yazı dili döneminde geçtiğini düşünebiliriz ancak bu fiil yardımıyla kurulmuş olan birleşik fiil yapılarının ise, daha sonra müstakil bir yazı dili hüviyeti kazanacak olan Oğuz Türkçesi'nden Kıpçak Türkçesi'ne Anadolu muhitinden taşınan kelimeler olduğu kanaatindeyiz. Çünkü *et-* fiilinin özellikle alınma kelimelerle yapmış olduğu birleşik fiil yapılarının söz konusu dönem eserlerinde yer almadığını eserlerin dizinlerinden rahatlıkla görmekteyiz². Bu da GT'nin dilindeki *et-* yardımcı fiiliyle kurulmuş 44 eş değer birleşik fiil yapısının Kıpçakların diline ortak yazı dili sahasından değil Oğuz Türkçesi'nin yazı dili haline geldiği Anadolu muhitinden geçtiğini düşündürmektedir.

KAYNAKÇA

- ARAT, Resit Rahmeti (1992), **Atabetü'l-Hakayık**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ARAT, Resit Rahmeti (1991), **Kutadgu Bilig I** Metin, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ARAT, Resit Rahmeti (1979), **Kutadgu Bilig III** İndeks, hazırlayanlar: K.Eraslan, O. F. Sertkaya, N.Yüce) İstanbul, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- ARAT, Resit Rahmeti (1985), **Kutadgu Bilig II** Çeviri, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ATALAY, Besim (2006), **Divanü Lugat-it-Türk Dizini Endeks IV**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATALAY, Besim (2006), **Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi I**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATALAY, Besim (2006), **Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi II**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

² Karahanlı dönemi eserlerinden Kutadgu Bilig'de *iş it-, aş it-, hile et- ilig it-*; Atabetü'l-Hakayık'ta ise *but it-, rahmet it- arz it- şabr it-* vb.

-
- ATALAY, Besim (2006), **Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi III**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ECKMANN, János (1964), “Memluk Kıpçakçasının Oğuzcalaşmasına Dair”, TDAY, Ankara, s. 35–41.
- GÜLSEVİN, Gürer (2003), “Oğuzca Olmayan Tarihi Metinlerde Oğuzca Unsurlar ve „Nehcü'l-Feradis“ Örneği”, 46th Meeting of Permanent International Altaistic Conference, 22–27 Haziran 2003 Ankara.
- GÜLSEVİN, Gürer (2007), “Kutadgu Bilig’in Dilinde Lehçelerin Özellikleri”: „denk çiftler“, Turkish Studies, Volume 2/2 Spring 2007, s. 276–299.
- ÇANAN, Abdülkadir (1953), “XIII.-XV. Yüzyıllarda Mısırdaki Oğuz-Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve Halis Türkçe”, TDAY 1953, Ankara.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1989), **Gülistan Tercümesi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1994), **Kıpçak Türkçesi Grameri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KUN T, Halasi (1940), “Die Mameluk-Kiptschakischen Sprachstudien und die Handschriften in Stambul” KCsA III, 1. Budapest.
- НЕЦПОВІЧ, Emir Necip (1975), Türkoyazıçınıy Pamyatnik XIV veka “Gülistan” Seyfa Sarai i yego yazık, Akademia Nauk SSSR Institut Vostokovedeniya, Akademiya Nauk Kaz SSR Institut Yazıkoznaniya, Izdatel’sstvo “Nauka” Kaz SSR, Alma-Ata.
- ÖZGÜR, Can (2003), “Kıpçakça Yazılmış Eserlerde Türkmençe (Oğuzca) Unsurlar”, TÜRK Dili ve Edebiyatı Dergisi 2001–2003, İstanbul, s. 349–357.
- TAYMAS, A. Battal (1955), “Seyf-i Sarayinin Gülistan Tercümesini gözden geçiriş”, TDAY 1955, Ankara, s. 73–98.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KISA ÖMÜRLÜ BİR DERGİ: HİYÂBÂN

Hüsrev AKIN*

ÖZET

Edebiyat tarihimizde gazete ve dergilerin ayrı bir yeri vardır. 1832’de ilk gazetenin çıkmaya başlamasıyla süreli yayınlar edebî eserlerin okuyucusuyla buluşma noktası olagelmıştır. Hıyâbân, 1914 yılında yayımlanmış kısa soluklu bir dergi olmasına rağmen o dönemin edebiyatına dair önemli örnekler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dergi, süreli yayınlar, Hıyâbân, II. Meşrutiyet Dönemi.

A TEMPORARY JOURNAL IN SECOND JONSTITUTIONALIST PERIOD: HİYÂBÂN

ABSTRACT

In the history of Turkish literature, journals and papers have an important and distinguishable place. 1832 was the turning point when papers and journals and literary works met with the readers. Although it was a temporarily published journal, Hıyâbân has given a quite many important examples of that period literature.

Key Words: Journal, papers and journals, Hıyâbân, II. Meshrutiyet Period.

Osmanlı Devletinin Batı’yla temasının artmasından sonra kültür hayatımızda değişimler meydana gelmeye başlamış, bu değişimleri hızlandıran en önemli araçlardan biri de gazete olmuştur. 1832’de resmî gazete niteliğindeki Takvim-i Vekâyi ve ardından çıkmaya başlayan özel gazeteler Türk edebiyatının Batılı bir görünüm kazanmasında etkili rol oynamıştır. Tanzimat döneminde edebiyatımıza kazandırılan roman ve hikâye türündeki ilk örnekler gazetelerde tefrika edilerek yayımlanmış, şairlerin şiirleri gazetelerde okuyucuya sunulmuş, Servet-i Fünûn dergisi Türk Edebiyatı’nın

* Dr., Erzincan Üniversitesi Türk Dili Öğretmeni, husevakin@yahoo.com

yönünü kesin olarak Batı'ya çeviren bir hareketin resmî yayın organı olmuştur. Özellikle “kitap halinde basılan monografik çalışmalar Türkiye’de ancak 1908’den sonra geliştiği için, Tanzimat’tan bu yana Türk kültür tarihini ilgilendiren hemen hemen birçok malzemenin gazete ve dergi sayfalarında bulunduğu düşünülecek olursa, basının bu devirdeki edebî hizmeti daha iyi anlaşılmış olur.” (Akyüz: 71)

İlk gazetenin çıkışından itibaren yayımlanmış olan “bütün gazete ve mecmualar, aynı zamanda kültürel ve edebî ürünlerin bir deposu, fikir hareketlerinin ve tarih araştırmalarının da belgeleridir. Bu nedenle gazete ve mecmualarımız tamamen taranıp yazılar incelenmeden ne tam olarak edebiyat tarihimiz yazılabilir, ne de kültür tarihimiz aydınlatılıp ortaya çıkartılabilir.” (Uslucan, 2008: 467) Temennimiz odur ki bu gazete ve dergilerdeki kültür mirasımız işinin ehli kişilerce incelensin ve insanımızın istifadesine sunulsun.

II. Meşrutiyet dönemi, uzun süren bir istibdat rejiminin ardından özgürlüklerin nispeten yaşanmaya başlandığı, herkesin yine nispeten istediği gibi konuşup yazdığı bir dönem olmuştur. Dönemin bu özgürlük havası basın hayatını da etkilemiş, gazete ve dergi sayısı birdenbire artış göstermiştir. Basını sıkı bir denetimden geçiren idarî anlayıştan sonra neredeyse hiçbir kısıtlama getirmeyen bir uygulamaya geçilmesi siyasî, ilmî, edebî gayretler içinde bulunanların yanında amatör ruhlu kişileri de cesaretlendirmiştir. “Bu durum yaklaşık olarak bir yıl sürmüş, 1909’da çıkarılan Basın Kanunu ile gazete ve dergi yayımlanması önceden beyan esasına bağlanmış, fakat süreli yayın hareketi 1913’e kadar, düşen bir hızla da olsa devam etmiştir.” (Polat, 2005: 19)

Hıyâbân Mecmuası

II. Meşrutiyet’in getirdiği serbestlikten İstanbul dışındaki gazete ve dergiler de nasibini almış, imparatorluğun birçok şehrinde çok sayıda yayın yapılmıştır. O dönemde, Anadolu’daki şehirler içinde diğer kültür merkezlerinde olduğu gibi İzmir’de de yoğun bir yayıncılık faaliyeti göze çarpmaktadır. Bu çalışmanın konusu olan *Hıyâbân*¹ dergisi de İzmir’de Müstecâbizâde İsmet tarafından çıkarılmıştır.

Hıyâbân’ın ilk sayısının çıkış tarihi 16 Mayıs 1330 (29 Temmuz 1914), son sayısının çıkış tarihi ise 18 Temmuz 1330 (1

¹ Bu incelemede esas alınan nüsha Erzincan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Yard. Doç. Dr. Fikret Uslucan’ın özel koleksiyonundan alınmıştır. Böyle bir araştırma için özel kitaplığını istifademize sunduğu için kendisine teşekkür ederiz. (Hüsrev Akın)

Ekim 1914)'dur. On beş günde bir çıkarılan bu dergi, beş sayı ile çok kısa ömürlü olmuş, yayın hayatını iki ay on beş gün devam ettirebilmiştir. *Hıyâbân*, II. Meşrutiyet döneminin diğer dergileriyle kıyaslandığında, beş sayılık ömrü ile ortalamanın hayli altında kalmaktadır.

Hıyâbân dergisi 28x42 cm ölçüleriyle her sayıda 16 sayfa olacak şekilde yayımlanmış, her sayının sayfa numarası birbirini takip ederek toplamda 80 sayfaya ulaşmıştır. Dergi normalde kapaksız olmakla birlikte sadece dördüncü sayıya numaralandırılmamış halde dört sayfalık ön ve arka kapak basılmıştır. Bu sayıda ön kapağın dış tarafında derginin içeriği, iç tarafında ise iki şiir yer almaktadır. Arka kapağın iç kısmında Müstecâbizâde İsmet ve ortağı David Pasi'nin avukatlık bürosunun, dış sayfasında ise İzmir'de bulunan bir manifatura mağazasının reklamı yer almaktadır.

Derginin başlık klişesi bütün sayılarda aynı şekilde istiflenmiş, klişeyi yazan hattatın ismi yazılmamıştır. Dergi 1330 senesinde yayım hayatına başlamış olmasına rağmen klişede 1328 tarihi yer almaktadır. Derginin ilk sayısında, derginin ruhsatının dört sene evvel alınmış olduğundan bahsedilmektedir. Bu bilgi bize klişedeki tarih ile derginin çıkış tarihi arasındaki farkı açıklamaktadır.

Derginin başlık klişesi ve başlık altı yazısı

Dergi, başlık altı yazısında kendisini “*On beş günde bir çıkar ilmî, edebî mecmua*” olarak tanıtmaktadır. Bu başlığa uygun olarak dergide, tarih ve hukuk konularında yazıların da yer aldığı görülmektedir.

Derginin ilk üç sayısı İzmir’de Keşişyan Matbaası’nda, son iki sayısı ise Aydın Vilayeti Matbaası’nda basılmıştır. Derginin yayın adresi olarak “Frenk Mahallesinde Bakırcıyan Ferhanesinde Numara

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

63” gösterilmiştir. Bu adres bir avukatlık idarehanesidir. İdarehane, derginin sahibi Avukat Müstecâbizâde İsmet ile ortağı Avukat David Pasi’nin işyeridir. Bu adresin avukatlık/hukuk bürosu olduğu dördüncü sayının arka kapağının iç kısmındaki şu ilanda belirtilmektedir:

Mekteb-i Hukûk-u Osmanî’den mezun birinci sınıf dava vekilleri

Müstecâbizâde İsmet – David Pasi

Ceza, hukuk ve ticarete müteallik her nevi dava deruhte edildiği gibi gerek İzmir gerek İstanbul’da hususât-ı idariye vesaire dahi takip olunur.

İdarehâne:

Frenk Mahallesinde Bakırcıyan Ferhanesinde Numara 63

Derginin İçeriği:

Sayı 1: 16 Mayıs 1330/5 Recep 1332 (29 Temmuz 1914)

Hıyâbân	Bir İki Söz (açıklama)	1
Hıyâbân	Lem’a	2-4
Tokadizâde Şekib	Mevlânâ’nın Bir Mısraını	4-5
	Tazmin (şiiir)	
Hurşid Paşazâde Mahmud	Ah Nimet (şiiir)	5-6
Müstecâbizâde İsmet	Tenha Bir Mezar (şiiir)	7
Filibelizâde Mehmed Nizâmi	Edebiyat ve Âsâr-ı Edebiye	8-10.
	(makale)	
M(üstecâbi) Z(âde) (İsmet)	Şükûfe-çîn (fıkra-anekdot)	10-12
M(üstecâbi) Z(âde) (İsmet)	Harabeler (makale)	12-15
Dava Vekili David	Bir Mesele-i Kanuniye (makale)	15-16

Sayı 2: 31 Mayıs 1330/20 Recep 1332 (13 Ağustos 1914)

Filibelizâde Mehmed Nizâmi	Bir Vesika-i Müellim (Endülüs	17-22
	Mersiyesi şiiirinin tercümesi)	
Postnişîn Nuri Efendi	Bir Gazeli Tahmis (şiiir)	22-23

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

II. Meşrutiyet Döneminde Kısa Ömürlü... 713

Hurşid Paşazâde Mahmud	Teellüm (şiir)	23-24
Filibelizâde Mehmed Nizâmi	Son Gece (şiir)	24
Müstecâbizâde İsmet	Nasîbe-i Hestî (şiir)	24-25
Müstecâbizâde İsmet	Terennüm (şiir)	25-26
Müstecâbizâde İsmet	Tarih-i Vefat (şiir)	26
Dava Vekili İbn-i Hâzım Ferid	Namus-ı Millî (makale)	26-28
Hıyâbân	Şükûfe-çîn (fıkra-anekdot)	28-30
Dava Vekili David	Bir Mesele-i Kanuniye Daha	30-32
Hıyâbân	Mülhikâttan Bir Rica (duyuru)	32

Sayı 3: 18 Haziran 1330/8 Şaban 1332 (31 Ağustos 1914)

Hıyâbân	Rica-yı Mahsus (duyuru)	33
Şerif Paşazâde Remzi	Cermenler ve Anglosaksonlar	33-36
Konya Mevlâna Dergâhı	Mektup	36
Postnişîni Mehmed		
Bahaddin Veled Çelebi		
Hıyâbân	Mektuba Cevap	36
Hurşid Paşazâde Mahmud	Mersiye (şiir)	37
Tokadizâde Şekib	Kıtaât (şiir)	37-38
Muhiddin	Nazire (şiir)	38-39
Sa'di Celâl	İbtîlâ (şiir)	39
Müstecâbizâde İsmet	Eski Bir Şey (şiir)	39-41
Recâizâde Mahmud Ekrem	Taziyenâme (measure)	41-42
Hıyâbân	Şükûfe-çîn (fıkra-anekdot)	42
Sa'diye İclâl	Bir Mektup [İzdivaç Edecek	43-48
	Genç Bir Kıza] (measure)	

Sayı 4: 3 Temmuz 1330/22 Şaban 1332 (16 Eylül 1914)

Muzaffer Suzan	Cenazesine (şiir)	ön ka.
Rodoslu Ömer Behcet	Mülhime -Dinle- (şiir)	ön ka.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Şerif Paşazâde Remzi	Cermenler ve Anglosaksonlar	49-51
Postnişîn Nureddin	Gazel (şiir)	51-52
Muhiddin	Gazel (şiir)	52
Muhiddin	Gazel (şiir)	52-53
Hafîd Vahdetî Suûd	Nazire (şiir)	53
Hafîd Vahdetî Suûd	Nazım (şiir)	53-54
Hafîd Vahdetî Suûd	Terennüm (şiir)	54
Müstecâbizâde İsmet	Kıtaât [İstişfâ'] (şiir)	54-55
İsmet (Müstecâbizâde?)	Bir Tarih-i Velâdet (şiir)	55
Mustafa Eşref		
Hıyâbân	Fıkra	58
Hıyâbân	Şükûfe-çîn (fıkra-anekdot)	42
Hıyâbân	Bir Vesika-i Tarihiye (Hafız Ahmed Paşa'nın II. Osman'a Sunduğu Bir Arızanın Suretidir)	61-63
Dava Vekili David	Bir Mesele-i Cezâiye	63-64

Sayı 5: 18 Temmuz 1330/7 Ramazan 1332 (1 Ekim 1914)

Hıyâbân	Metâli'in-i Kirâma (Duyuru)	65
Şerif Paşazâde Remzi	İngiliz Meşrutiyeti ve Lordlar Kamarası	65-68
S(ad) Sâib	Vasatî Saat, Arabî Saat	68-70
Hurşid Paşazâde Mahmud	Şikâyet (şiir)	70-71
Muhiddin	Tahmis-i Gazel-i Eşref (şiir)	72
Filibelizâde Mehmed Nizâmi	Yâdın ... (şiir)	73-74
Hafîd Vahdetî Suûd	Nazîre (şiir)	74
Suûd (Hafîd Vahdetî ?)	Şarkı (şiir)	75
Müstecâbizâde İsmet	Gazel (şiir)	75-76
Hıyâbân	Şükûfe-çîn (fıkra-anekdot)	76-78

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Hıyâbân	Masâri'i Berceste	78-79
Hafîd Vahdetî Suûd	Bir Hâtıra (mensure)	79-80

Dergi içeriğinin bu şekilde dökümünü yaptıktan sonra dergideki yazıların genel olarak değerlendirmesine geçebiliriz.

a. Edebiyat ve Sanatla İlgili Yazılar

Hıyâbân'ın ilk sayısında derginin çıkışı ile ilgili bilgi verilmektedir. “**Bir İki Söz**” başlıklı yazı şu cümlelerle başlar:

“*Beminhü'l-kerîm bugün neşrine ibtidâr edilen Hıyâbân'ın ruhsatnâmesi bundan dört sene evvel alınmış idi. Mürebbî-i ruh, müzekkî-i hissiyât olan edebiyattan beklenen fevâid-i maneviyenin memleketimizde bir mertebe daha temin-i husûlü emeliyle neşrettiğimiz bu mecmua hizmet-i nâcîzini daha evvel ifâya başlayacak idi. Ne çare ki hak kelimesinin şu asr-ı temeddünde de manasız bir sözden başka şey olmadığını gösterir haksızlıklarla başlamış, hasımlarımızın torunları, Hülaguları utandıracak mezâlim-i vahşiyanesiyle Avrupa medeniyetinin huzûr-u ihtîşamında pek kanlı, pek feci bir sûrette nihâyet bulmuş olan harb-i âhir; efkârımızı perişan etmiş, kalplerimizi nefretler, yeisler, mâtemler içinde bırakmış olduğundan o buhrân-ı elîmin tesir-i feci altında düşünmek, yazmak, hâsılı böyle bir eseri muntazaman neşredebilmek için lâzım olan kudreti kendimizde bulamamış idik...*” (s. 1)

Bu cümlelerle başlayan yazının devamında şunlar söylenmektedir: Osmanlı'nın içinde bulunduğu savaş ortamında kalpler yaralı, gözler yaşlı iken vatandaşlarımız edebiyatla uğraşmaya muvaffak olamazlardı. Artık kalplerde derin yaralar bırakan harp bittiği için edebiyatla uğraşarak vatana hizmet etme zamanı gelmiştir. Memleketimizde dergi çıkararak para kazanılmayacağını biliyoruz. Amacımız para kazanmak değil, vatandaşlarımıza özellikle de gençlerimize gücümüzün yettiğince hizmet etmektir.

Mecmuamız edebî bir mecmua olmasına rağmen içinde çeşitli fenlerle ilgili yazılar da bulunacaktır. Dışarıdan gelecek ve okuyuculara faydalı olacak ilmi, fennî, edebî yazıları da kabul edeceğiz. Bu hizmetleri devam ettirebilmek için dergimizi parayla dağıtacağız ve abone kaydedeceğiz. Abone olacak kişilere dergimizin iki sayısını ücretsiz göndereceğiz fakat üçüncü sayının yayımlanmasına kadar ücretini göndermeyenlerin dergilerini gönderemeyeceğiz, dedikten sonra yazı “*Gayret bizden, rağbet vatandaşlarımızdan, Tevfik Allah'tan...*” (s. 1) ifadesiyle son bulur.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Birinci sayının 8. sayfasında “**Edebiyat ve Âsâr-ı Edebiye**” başlıklı bir yazı yer almaktadır. Yazının sahibi Filibelizâde Mehmed Nizamî olup yazar, yazısına şu ifadeyle başlamıştır:

“Meşrutiyetin ilanı tarihinden beri edebiyatımız pek garip istihâlelere uğradı. Bu zamanlar zarfında intişâr eden birçok kütüb-i hissiyeyi, resâil-i muvakkatede manzur olan eş’ârı tetkik edecek olursak defâtir-i edebiyenin bize vereceği hesâb-ı müşevveş dâima iflâs-ı manevîye doğru yürüdüğümüzü gösterir.” (s. 8)

Yazının devamında edebî sahada eskiden daha güzel eserler verildiği halde şu anda ortaya konan eserlerin çok da güzel olmamasından, gün geçtikçe de kötüye gitmesinden yakınılmaktadır. Lisanımıza uygun olmadığı halde Fransızcaya ait ahenk unsurlarının kullanılmasının edebî eserlerin güzelliğini bozduğu; eskiden edebiyatımızda bir gazel vadisi bulunduğu, fakat bu tarzın sınırlı bir vadi olduğu düşünülerek şiire yenilikler getirilmeye çalışıldığı; böylece ortaya mısraları birbirine bağlı yeni bir şiir tarzı çıktığı söylenmektedir. Bu yeni tarz şiirler kafiye zorunluluğunu da kaldırdığından duyguları ifade etmenin daha kolay hale geldiği; böylece Abdülhak Hâmid, Tevfik Fikret, Faik Ali gibi şairlerin ölümsüz şiirler ortaya koydukları ifade edilmektedir.

Yazıda şu düşünceler de dile getirilmektedir: Edebî eserin amacı şahsi duyguları kelimeler aracılığıyla başkalarına hissettirmektir. Fakat şimdi şiir yazarlar anlaşılmanmayı bir yenilik saymakta, böylece ortaya manasız eserler koymaktadırlar. Bu yeni şairler eski şairleri acımasızca eleştirdikleri halde onların eserlerine yaklaşacak hiçbir ürün ortaya koyamadılar. Bu durum bir terakki veya tekemmül olarak kabul edilemez.

Edebiyat-ı Cedide’nin ilk eserleri mana ve meziyet yönünden üstün oldukları halde, sonradan tahsilsiz, kabiliyetsiz oldukları halde kendilerini her şeye vâkıf zanneden birtakım gençler bu güzel vadiyi manasızlık vadisine çevirdiler. İstanbul’daki gençlerin kendilerini sefahate atmış olmalarına rağmen diğer şehirlerimizdeki gençler edebiyat noktasında gerçek ilerleme yolunu seçmişlerdir. Bu da bizim için ümit verici bir durumdur.

Derginin ikinci sayısında Filibelizâde Mehmed Nizamî tarafından kaleme alınmış bir eleştiri yazısı yer almaktadır. Beş sayfalık hacme sahip olan bu yazıda Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası’nda Efdalüddin Beyefendi tarafından yayımlanmış bir şiir tercümesi eleştirilmiştir. Şiirin aslı Arapçadır ve şiiri yazan Ebi’l-Bekâ Sâlih bin Şerifü’r-Rindî’dir. Filibelizâde Mehmed Nizamî bu şiirin tercümesinin hem nesir olarak yapıldığını hem de yanlışlarla dolu

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

olduğunu iddia etmektedir. Efdalüddin Beyefendi'nin yaptığı tercümenin yanlışlarını anlattıktan sonra aynı şiiri manzum olarak tercüme etmiş ve yaptığı tercümenin doğruluğu anlaşılсын diye de aslıyla birlikte yan yana yayımlamıştır.

b. Tarihle İlgili Yazılar

Derginin birinci sayısında 12-15. sayfalar arasında M. Z. (Müstecâbizâde İsmet) imzasıyla tarihî ören yerlerini tanıtan bir yazı bulunmaktadır. “**Harabeler**” başlıklı bu yazıda yabancıların çok uzak yerlerden kalkıp gelerek bizim topraklarımızda bulunan eski eserleri ve harabeleri toprak altından çıkardığı, onların tarihî ve sanatsal değerini araştırdığı halde bizim ömrümüzde bir defa olsun gezip görme ihtiyacını hissetmediğimizden yakınılmakta; dergide bu harabeleri tanıtan yazılar yayımlanacağından bahsedilmektedir. Bu yazıda, okuyucuya Hiyeropolis antik kenti tanıtılmaktadır. Hiyeropolis antik kentinin kuruluşu, hangi ilde bulunduğu, bu ilin ne tarafında yer aldığı, tarihte hangi kavimlerin istilasına uğradığı, şehrin geçim kaynakları ve nihayet bugünkü durumu hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir.

Derginin dördüncü sayısında, 61-63. sayfalar arasında Hafız Ahmed Paşa tarafından Sultan II. Osman'a yazılan bir arıza yer almaktadır. Bu tarihî belge padişaha sunulduğu şekliyle aynen burada yer almaktadır. Bu belgeden padişahın Hafız Ahmed Paşa'dan bazı konularda fikrini beyan etmesini istediği anlaşılmaktadır. Hafız Ahmed Paşa da padişahın kendisinden görüş istediği konulardaki düşüncelerini yazarak padişaha iletmiştir. Ordunun sefere çıkmasının uygun olmadığı, Vidin sınırındaki düşmanın bu sene vermesi gereken haracında hile yaptığı, donanmadaki askerler ve kadirgalar için gerekli olan paranın hâlâ kendilerine verilmediği gibi konularda padişaha hem bilgi verilmiş hem de bazı tavsiyelerde bulunulmuştur.

c. Hukukla İlgili Yazılar

Hıyâbân'ın 1., 2. ve 4. sayılarında Dava Vekili David imzasıyla yayımlanmış üç farklı yazı bulunmaktadır. Bu yazıların birincisi “**Bir Mesele-i Kânuniye**” başlığını taşımaktadır. Bu yazıda “poliçe ve emre muharrer senet” gibi ciro edilmek suretiyle tahsil edilen kıymetli evrakın vadesinin geçmesinden sonra ciro edilip edilemeyeceği hakkında açıklamalar yapılmıştır. Yazıda kısaca şunlar anlatılmaktadır: Poliçe ve emre muharrer senetlerin vade tarihinin geçmesinden sonra üçüncü bir şahsa ciro edilip edilemeyeceği hakkında kesin bir kanun maddesi bulunmamaktadır. Mevcut kanunda bu evrakın ciro edilemeyeceği belirtilmediği gibi ciro edilebileceği de açıkça yazılmamıştır. Bu durum, kişiler arasında olduğu gibi

mahkemeler arasında da ihtilafa sebep olmaktadır. Nitekim İzmir Ticaret Mahkemesi'nin vade tarihinden sonra ciro edilmesinin mümkün olduğu şeklinde verilen karara bir üst mahkeme tam tersi bir hüküm vermiştir. “*Temyiz mahkemesine gelince bermutat heyet-i muhteremesinin tebeddülüyle içtihatlarının tahavvül ettiği i'lâmât-ı müteaddidesiyle anlaşılmaktadır.*” (s. 16)

Yazıyı kaleme alan avukatın yorumuna göre bu tür evrakın vade tarihinden sonra ciro edilmesi mümkün değildir. Çünkü kanunen bir senedin vadesinde ödenmemesi durumunda yapılması gereken işlem yirmi dört saat içerisinde senedi protesto ettirmektir. Buna göre vadesi geçmiş bir senedin protesto edilmiş olması gerekmektedir. Protesto edilmediyse bunu ciro etmek mümkün değildir.

Hukukî meselelerde yazılmış ikinci yazı derginin ikinci sayısının 30-32. sayfalarında yayımlanmıştır. Bu yazının başlığı “**Bir Mesele-i Kanuniye Daha**”dır. Bu yazıda iki kişinin birden imzaladığı borç senedinin tahsilinde karşılaşılan güçlükler, ortaya çıkabilecek hukukî sorunlar ele alınmıştır. İki kişinin imzaladığı bir borç senedinden imza sahipleri hem asaleten hem de kefaleten borcun tamamından sorumludurlar. Yazının devamında bu borçluların ve alacaklı kişinin karşılaşılabileceği farklı durumlar ortaya konmuş, bu sorunların nasıl çözümlenebileceği hakkında detaylı bilgi verilmiştir.

Hukukla alâkalı üçüncü yazının başlığı ise “**Bir Mesele-i Cezâiye**”dir. Bu yazı derginin dördüncü sayısının 63-64. sayfaları arasında yayımlanmış olup yazıda, para cezasına mahkûm olmuş birisinin bu parayı ödememesi durumunda alacağı hapis cezasının nasıl olacağı anlatılmaktadır. Yazıda özeti şöyledir: Ceza kanununun 37. maddesine göre para cezasına çarptırılan bir kişinin bu cezası her bir liranın çeyreğine bir gün gelecek şekilde hapis cezasına çevrilebilir. İşlenmiş herhangi bir suça istinaden verilecek bu cezaya hiç kimsenin itirazı olamaz. Ancak para cezası, kişiye herhangi bir suç sebebiyle değil de mesela mahkemeye şahitlik için gelmesi gerektiği halde gelmediği ya da gelip de şahitlik yapmadığı gibi bir durumda verilmişse, para cezasının hapis cezasına çevrilmesi hukuka uygun görünmemektedir. Mahkeme kişiyi para cezasına çarptırdıktan sonra bu cezasını hapis cezasına çeviremez. Çünkü bu para cezasının tahsil makamı adliye değil icra dairesidir. Kişinin kendisine verilen para cezasını icra dairesine belirli bir süre içinde ödemesi beklenir. Verilen zaman içinde ödenmediği takdirde bu ceza icra dairesinin isteği üzerine hapis cezasına çevrilebilir.

d. Diğer Yazılar

Birinci sayının 2. ve 4. sayfaları arasında yayımlanmış olan “**Lem’a**” başlıklı imzasız yazının konusu kavmiyet ile milliyet kavramlarının izahına dayanmaktadır. Yazı şu cümlelerle başlar:

“Malumdur ki kavmiyet başka, milliyet başkadır. Kavmiyet, münâsebet-i cinsiyeden, milliyet mütâbaât-ı dîniyeden ileri gelir. Mesela Çerkesler tabiat-ı asliyeleri icâbınca bir haslet-i mahsûsaya mâliktir ki o hasletin tesir ve tekabülüyle taayyün eden ‘hâsiyyet-i cinsiye’ye kavmiyet tâbir olunur.” (s. 2)

Yazıda ırkçılık şeklinde anlaşılan milliyetçilik fikrine karşı çıkılmakta, gerçek milliyetçiliğin İslam milliyetçiliği olduğu; Çerkez, Tatar, Türk, Arap, Arnavut, Kürt gibi kavimlerin İslamiyet’e girmekle bir “*daire-i millete dâhil oldukları*” savunulmaktadır. Yazıya göre İslamiyet bunlar arasında “*ittifak ve ittihadı*” ortaya çıkarmıştır.

Devletler dil, edebiyat, akait, ahlak, âdetler gibi milli hasletleri toplayarak yaşatabilirse devamlı olabilir. Devletlerin hareket noktası, “*terbiye-i umumiye*”, din ve vatan sevgisi gibi ortak paydaları belirlemek ve vatandaşlarını bu noktalarda buluşturmak olmalıdır.

Derginin üçüncü sayısının 43-48. sayfaları arasında Sa’diye İclâl tarafından “**Bir Mektup**” başlığıyla bir yazı yayımlanmıştır. Yazının alt başlığında “izdivaç edecek genç bir kıza” ibaresi yer almaktadır. Bu mektupta evliliğin insana verdiği saadetler, yüklediği sorumluluklar anlatılmış; evlilikte mutlu bir yuvanın kurulabilmesi/sürdürülebilmesi için kadına düşen görevler sırasıyla ele alınmıştır.

Derginin üçüncü ve dördüncü sayısında Mardinli Şerif Paşazâde Remzi tarafından birbirinin devamı olan üç yazı yayımlanmıştır. İlk iki yazının başlığı “**Cermenler ve Anglosaksonlar**”, üçüncü yazının başlığı ise “**İngiliz Meşrutiyeti ve Lordlar Kamarası**”dır. Bu üç yazıda İngiltere’deki Lordlar Kamarası’nın tarihî gelişim süreci ele alınmaktadır. Yazı İngiltere’nin siyasî tarihini, sosyal sınıflarını, bu sınıfların haklarını anlatmakta; İngiltere gibi büyük bir devletin hangi dönemlerden geçerek bugüne geldiğini açıklamaktadır.

Derginin son sayısında yayımlanmış yazılardan birisi de “**Vasatî Saat, Gurubî Saat**” başlığını taşımaktadır. S(ad) Saib tarafından kaleme alınmış bu yazıda güneşin batmasını esas alan saat sistemi olan gurubî saatin eksiklikleri, vasatî saat sisteminin üstün yönleri anlatılmaktadır. Günde beş vakit namaz ibadetlerini yerine getirebilmek, ramazan aylarında sahur ve iftar vakitlerini doğru

belirleyebilmek için zamanlarını ayarlamak zorunda olan Müslümanların kullanmaları gereken saat sisteminin gurubî saat değil vasatî saat olduğu açıklanmaktadır.

Oldukça kısa ömürlü bir dergi olan *Hıyâbân*'ın her sayısında giderek artan miktarda şiir yayımlanmıştır. Derginin birinci sayısında 3, ikinci sayısında 7, üçüncü sayısında 5, dördüncü sayısında 10, beşinci sayısında 6 olmak üzere toplam 31 adet şiir yayımlanmıştır. Bu şiirlerden biri tercümedir.

Sonuç

Sonuç olarak şunu söylemek gerekir ki dönemin kültür merkezi sayılabilecek İstanbul'dan hayli uzak bir Anadolu kentinde kısa ömürlü sayılabilecek bir dergide bile kültür ve edebiyatımıza ait önemli metinler yer almaktadır. Bu durum, o dönemde dergilerin sanat ve edebiyat dünyamızda ayrıcalıklı bir yerinin olduğunu göstermektedir. Tanzimat sonrası kültürümüzün gelişme çizgisini tam olarak belirleyebilmek için geçmişten bugüne yayımlanmış gazete ve dergilerimizin eksiksiz olarak araştırılması, onların tozlu sayfaları arasında unutulup gitmeye yüz tutmuş kültür mirasımızın ortaya çıkarılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- AKYÜZ, Kenan, (Tarihsiz). **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri**. Basım yeri yok: Mas Matbaacılık.
- Hıyâbân Mecmuası**, Fikret Uslucan (Erzincan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi) Özel Koleksiyonu.
- POLAT, Nazım H., (2005). **Rûbab Mecmuası ve II. Meşrutiyet Dönemi Türk Kültür, Edebiyat Hayatı**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- USLUCAN, Fikret, (2008). "Sırat Köprüsü'nde Bir Mektep: Dergâh Mecmuası", **İlkadımdan Cumhuriyete Milli Mücadele**. İstanbul: Samsun İlkadım Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları.

AĞMOLLA MUHAMEDİYARULI (HAYATI VE ESERLERİ)

*Metin ARIKAN**

ÖZET

Zaman zaman, bazı toplumlar, değişik nedenlere bağılı olarak değışim ve gelişime ayak uyduramamışlar, geri kalmışlar; bunun sonucu olarak da daha gelişmiş toplumlar tarafından yönetilmişlerdir. Bu gibi durumlarda, toplumdan çıkan bazı aydınlar kötü durumu görüp halkı uyandırmaya çalışmışlardır. Bu aydınlardan birisi de Akmolla Muhamediyarulı'dır. Eğıtim gördüğü Troisk Tatar medresesinde şehabettin Mercani'nin fikirleriyle tanışan akın, eserleri vasıtasıyla onu ve ceditçi fikirleri Kazak aydınlarına tanıtanlardan biri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Akın, Aydınlanma, Ceditçilik, şehabettin Mercani

AKMOLLA MUHAMEDİYARULI (HIS LIFE AND WORKS)

ABSTRACT

Some societies, sometimes, have not been able to keep up with the changing world and remained underdeveloped and been directed by the stronger ones. In such cases, some intellectuals from that society became aware of that bad situation and tried to illuminate their own society. One of them is Akmolla Muhamediyarulı. At the high school of Troisk Tatar, where he was educated, appeared a movement, which met with thoughts of şehabettin Mercani and which introduced through his works thoughts of Jadidism to Kazakh intellectuals.

Key Words: Akın(Poet), Illumination, Jadidism, şehabettin Mercani

* Yrd. Do. Dr., Ege Üniversitesi Halk Bilimi Bilim Dalı
metin_uluborlu@yahoo.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

19. yüzyılın başlarında, Omsk, Semipalatinsk, Orsk, Orenburg, Kızıljar vb. gibi pek çok Rus şehir ve kalesinin Kazak topraklarındaki varlığı, Rusların Kazaklar üzerindeki hâkimiyetlerinin en belirgin göstergesidir Rus köylüleri Kazakların verimli topraklarına yerleştirilmiş, hayvan otlatacak arazilere girişleri yasaklanmış, başlarına Rus yöneticiler veya onlardan daha kötü olan yerli yöneticiler, ünlü akın Duvlat'ın ifadesiyle "arsız itler" getirilmişti. Kendi topraklarında kendilerini dört taraftan sıkıştırılmış hissederek Kazaklar zaman zaman Rus işgaline karşı koymuş, ayaklanmışlardır. 1785-1797 yılları arasında Sırım Datulı, 1824-1836 yılları arasında Sarjan Sultan, 1836-1838 yıllarındaki İsatay Naymanulı ile Mahammet Ötemisulı, 1837-1847 yılları arasında Kenesarı Han, 1856-1857 yılları arasında Jankoca Han ve Eset, Beket, Kenesarı'nın oğlu Sızdık vb. gibi kişilerin önderliğindeki isyanlar Kazak tarihinde önemli yer teşkil etmiştir. Şortanbay'ın(1818-1881) bu dönemi anlattığı "Zar Zaman" adlı şiiri (Zor, Dar Zaman) daha sonraları bu dönemi anlatmak için tarihçiler ve sanatçılar tarafından kullanılmıştır. Kazak halkının içinde bulunduğu ağır şartları mısralarına döken Duvlat Babatayulı (1802-1874), Mahambet Ötemisulı(1803-1846), Murat Mönkeulı(1843-1906) gibi akınlar halkın geçmişe duydukları özlemlerini de dile getirmişler ve daha sonraları bu dönem adıyla; yani zar zaman akınları olarak anılmışlardır¹.

Bu yüzyıldaki başka bir gelişme de geçen yüzyılın sonlarından itibaren Ufa, Troisk, Kazan ve Orınbor (Orenburg) gibi yerleşim yerlerinde açılan Tatar medreseleri ile Kazak-Rus okullarında Kazak öğrencilerin eğitim almaya başlamalarıdır. Bu okullarda eğitim alanların etrafında oluşmaya başlayan modernleşme, ilerleme, memleketi içinde bulunulan kötü durumdan kurtarma çabaları edebiyata da yansımıştır. Aydınlanma dönemi de diyebileceğimiz bu dönemin temsilcileri, eserlerinde toplumsal sorunları tespit ve tenkit etmekle kalmamışlar, çözüm yolları teklif etmişler; hatta içlerinden bazıları bunları uygulamaya da koymuştur. Modern manadaki eğitimi ön plana çıkarıp cehaleti en büyük tehlike olarak kabul eden bu aydınlardan birisi de Akmolla Muhammediyarulı'dır.

¹ Bu dönemle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Zeki Ahmedov ve Cumat Tilepov, **Kazakistan Edebiyatı, Türk Dünyası Ortak Edebiyatı**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, C. 9, Ankara 2007, s. 531. M. Jarmuhemmedov, "Şortanbay Kanayulı", **Kazak Edebiyetinin Tarihî XIX. Gasırdın Birinji Jartısı (1800-1850)**, M. Avezov Edebiyet ve Öner İnstitutı, Kazak Akparat Mat., C.4, Almatı 2005, 318-319. A. Kayyum Kesici, **Dün Bugün Hedefteki Kazakistan**, IQ Yayınevi, İstanbul 2003, s. 65-123.

Başkurt, Tatar ve Kazaklar tarafından sahiplenilen ve bu yüzden bazı kaynaklarda “üç halkın (boyun) akını” olarak da anılan Akmolla’nın esas adı Miftahitdin’dir. O, Başkurdistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alan Sterlitamak² (Sterlibaş) şehrinde 27 Aralık 1839 yılında dünyaya gelir. Akmolla’nın babası Muhamediyar, Akmescit’li bir Kazak’tır. Himayesiz kalıp zorluk içinde yaşarken Buhara’da yüksek medrese eğitimi alan Sterlitamak’lı Nıgmetulla Bektemirov onu evlat edinir. Muhamediyar onun yanında büyüüp yetişir. Nıgmetulla onu, kendisi gibi öksüz ve yetim olan hizmetçisi Biybigülsim ile evlendirir³. Biybigülsim bazı kaynaklarda Başkurt-bazı kaynaklarda Tatar⁴ olarak gösterilmektedir. Çocukları Miftahitdin-Akmolla doğar. Onun doğum tarihi ile ilgili olarak da tartışmalar devam etmektedir. Bazıları onun 14 Aralık 1831 yılında, bazıları da 1839 yılında doğduğunu ileri sürmektedir. V. Kalijan, şiirlerindeki tarihi olaylar ve hatıralar, onun 1839 yılında doğduğuna işaret etmektedir, diye görüş bildirir. Onun askerden kaçmak için yaşını büyüttüğü de söylenmektedir. Akmolla’nın babası ölünce, annesi Kamalitdin adında bir molla ile tekrar evlenir. Kamalitdin fakirlik içinde büyümüş, sonraları mollalıkla meşgul olup hazret diye anılmaya başlayan bir Başkurt’tur. Kamalitdin, Biybigülsim’den sonra ikinci eş olarak bir Başkurt kızla daha evlenir. Kamalitdin, Akmolla’nın okumasını istememektedir⁵. Öz annesi kısa zaman sonra vefat edince üvey annenin yanında rahat edemeyeceğini düşünüp oradan ayrılır. Bir süre, oradan oraya dolaşıp kendisini himaye edip okutacak birilerini arar. Bu konuyla ilgili olarak daha sonraları “Özim Tuvralı” (Kendim Hakkında) adlı şiirinde şöyle demektedir:

Ögey êke  olında jetim çaldım,   vey baba elinde yetim kaldım,
Odan da tım erterek ketip  aldım. Ondan da çok erken yaşta ayrıldım.

² Emin  zdemir, “Kazak Kültürel Hayatında Tatarların Etkisi ve Kazak Cedit ili inin Gelişimi”, **Bilgi**, Kış / 2009, S. 48, s. 157-176. Sterlitamak, İsterlitamak, 19. yüzyılın ba ında, Kazakların eğitim hayatında en önemli yerlerden biriydi. 10 yıl boyunca aralıksız eğitim merkezi olan ve yılda yaklaşık 150 Kazak   rencinin eğitim aldığı bu şehir, aynı zamanda Nak ibendi tarikatının da merkezi durumundaydı.

³ V. Kalijan, “Akmolla Muhammediyaralı”, **Kazak Edebiyetinin Tarihi, XIX. Gasırdın Ekinci Jartısı(1850-1900)**, M. Avezov Edebiyet ve  ner İ tit ti, Kazak Akparat Mat., C.5, Almatı 2006, s. 291.

⁴ B. Kenjebayev, **XX. Gasır Basındadı Edebiyet**, Bilim Bas., Almatı 1993, s. 31.

⁵ B. Kenjebayev bu konuda farklı bilgi vermektedir. Ona göre Akmolla’nın anne ve babası k   kl   nden itibaren onu okula göndermiş ve 24 ya ına kadar da okutmu tur. Kenjebayev, onun bu ya tan sonra Buhara’ya gidip eğitimine devam etmek için Sterlitamak’ı ve medreseyi terk ettiğini bildirmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Üstimde kir kir köylek, jırtık dambal, Üstümde kirli gömlek, yırtık don,
 Kayda molda bar dese jetip bardım. Nerede molla var deseler yetişip
 vardım⁶.

Akmolla bir zaman sonra doğduğu yere, Sterlitamak'a gelir. Orada okul açan ünlü Ş. Zeki'den ders alır. Daha sonra Orınbor (Orenburg) yakınındaki Kargalı'ya (Ümen) gelir. O bu köye Rusça Nikolskiy demektir. Bu köyde az da olsa Rusça öğrenir. Buradan ayrılıp Troisk şehrine gelir. Oradaki medresede okuyup, bilimini arttırırken bir yandan da marangozluk öğrenir. Okulu bitirdikten sonra Troisk'in güneydoğusunda Karabalık vilayetinde Karasor, Karasuv adındaki köylere gidip (Şimdiki Kostanay vilayeti) Betiş Memetuli adlı zengin bir beyin evinde yaşamaya başlar. Mollalık yaparak çocukları okutur. Doğruculuğu yüzünden ona Ak-molla denilmektedir. Bununla ilgili olarak bir dörtlükte şöyle söyler:

Berildim men jasımda urılıkça, Ufakken yöneldim hep haylazlığa,
 Bu isim uşırattı zor қorlıkça, Bu yüzden uğradım ağır eziyete.
 Aқırında Akmolla dep esim aldım, Daha sonra Akmolla diye isim aldım,
 Bul isim dèlel boldı tuvralıққа. Bu ismim delil oldu doğruluға.
 (Doğruluk yoluna düştükten sonra)

Bu doğruculuğu ve kimseye baş eğmeyişi o bölgenin yöneticisi ve aynı zamanda Betiş'in ağabeyi Esengeldi'nin hoşuna gitmemektedir. İhtiyar bir kadının cenazesinde Esengeldi Akmolla ile dalga geçer ve;

Öleñdi jerde ökiz semiredi, Türkü olan yerde öküz semirir,
 Ölimdi jerde molda semiredi., Ölümlü yerde molla semirir.

deyince Akmolla da;

İye, öleñdi jerde ögiz semiredi, Evet, türkü olan yerde öküz semirir,
 Ölimdi jerde molda semiredi. Ölümlü yerde molla semirir.
 Davlı elde töre semiredi. Birliği olmayan elde yönetici semirir,
 Eger molda bolmasa, Eğer molla olmazsa,
 Seniñ başıñdı iyt kemiredi. Başını it kemirir.

⁶Bürkit İskakov, "Kazak Jene Edil Boyı Halıktarı Edebiyetlerinin İdealık-Tvorçestvolık Baylanıstarı, Şıguv Tegi men Joldarı", **19. Gasırdagı Kazak Jene Edil Boyı Halıktarının Edebiyetlerindeki Ortak Ünder**, Arıs Yay., Almatı 2007, s. 76.

diye cevap verir. Bu sözünden sonra devamlı surette Akmolla ile uğraşan Esengeldi, 1867 yılında onu tutuklatırıp Troisk şehrindeki hapse gönderir. Esengeldi onu asker kaçağı olarak suçlamaktadır. 1871 yılında İymanbay Kudaybergenov ve Ahmetbay Bekirov adlı Kazakların kefil olmasıyla hapisten bir süreliğine çıkan Akmolla, Orınbor'a gelip General Gubaydolla Jengirov'a "Gubaydolla-Sultanğa" adlı şiirini söyleyerek özgürlüğünü ister. Bu isteği kabul edilen ve özgürlüğüne kavuşan Akmolla, Ufa'ya gidip Şora dergisi yazarlarından Rıza Fahreddinov ile tanışır. O da onu Başkurt akını Muhamedselim Ümitbayev ile tanıştırır. Orada Akmolla bozkır (Kazaklar) adına, Muhamedselim şehir (Başkurtlar) adına atışmaya katılır. Bu atışmanın metni ele geçmemiştir. Ele geçen bilgilere göre bu atışmada Akmolla üstün gelmiştir. Daha sonraları Sultanmahmut Toraygirov bu atışmayı esas alarak "Şehir Akını ve Bozkır Akınının Atışması" adlı bir poema (manzume-destan) da yazmıştır⁷.

Akmolla, 8 Ekim 1895 yılında Troisk'den Zlatovsk'e giderken Miyas ilçesi yakınlarında bir kaynağa⁸ göre Başkurt-Tatar zenginlerinin kını yüzünden, bir diğer kaynağa göre⁹ mal-mülkünü çalmak isteyen adi hırsızlar tarafından hunharca öldürülmüştür. Bürkit İskakov'un bildirdiğine göre Hafiyatolla Baymuradulı ve Devletşe (Nimetulla ve Devletşi) adındaki Başkurtlar, mahkemede onu zengin bir tüccar sanıp atı ve arabasını almak için öldürdüklerini söylemiştir. Onlar akının atı ve arabasını almakla kalmamış, şiirlerinin yazılı olduğu kâğıt tomarlarını, kitaplarını nehre fırlatmışlardır. Mezarı Sarlasan köyündedir. Troisk'in ünlü din âlimi Şeyh Zeynullah Resûli (Zeynolla Rasulov)¹⁰ onun mezarını yaptırmıştır. Mezar taşında "Molla Miftahetdin, Aydınlatmacı Akmolla, Muhamediyar neslinden, Kamaletdin molla yetiştirmiştir. Amin" yazılıdır¹¹. Onun ölümünden sonra şahsiyetinden, şiirlerinden etkilenen Kazak ve Tatarlar 1911

⁷ Bürkit İskakov, **agm**, s. 78.

⁸ V. Kalijan, **agm**, s. 291

⁹ Bürkit İskakov, **agm**, s. 78.

¹⁰ Emin Özdemir, **agm**, s. 157-176. Troisk'ta doğan Resûli, kendi köyünde bir süre okuduktan sonra Moynak'ta Şeyh Yakup Hazret'in medresesinde eğitim alır. 1848'de hocasıyla birlikte Ahund köyüne giderek eğitimine devam eder. 1851 yılında Troisk'ta Ahmet Halit Mengeri'nin medresesinde yüksek dinî ilimler eğitimi alır. 1869 yılında hac ziyaretinde iki kez İstanbul'a gelir. 1884 yılında Troisk'ta açtığı ve kendi adıyla anılacak olan medrese hızlı bir şekilde Tatarlar, Başkurtlar ve Kazaklar arasında ün kazanır.

¹¹ Bk. Bürkit İskakov, **agm**, s. 78. Aynı zamanda marangoz olan Akmolla'nın at arabasının özel bir araba olduğunu belirten B. Kenjebayev, arabanın üç bölümden oluştuğunu bildirmektedir. Arka kısmında Akmolla'nın kitapları, ön bölümde mutfak malzemeleri i ile diğer araç ve gereçler bulunmaktadır. Orta bölümde de kendi odası yer almaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

yılından devrime kadar Troisk'te "Akmolla" adında, Tatar Türkçesinde bir hiciv dergisi yayımlamışlardır¹².

Şehabettin Mercani¹³ hakkında yazmış olduğu mersiyesi o hayattayken, 1892 yılında Kazan Üniversitesi matbaasında "Damelda Şihabuddin Marcani Mersiyesi" adıyla yayımlanır¹⁴. Araştırmacılara göre onu zirveye taşıyan, akınlığını ortaya çıkaran Mercani hakkında yazdığı bu mersiyesidir. Akmolla esasında bu şiiri Mercani'yi övmek, methetmek için yazmaya başlamış; ama o ölünce adını "Mersiya-Ağıt" olarak değiştirmiştir. Akın bu mersiyesinde, yeni ideolojik akımın ve eğitim sisteminin temsilcisi ve savunucusu olan Mercani'yi ve ceditçiliği övüp, halkı bilime ve sanata yönelmeye çağırmaktadır. Bu şiir beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Mercani'nin ve ceditçiliğin övüldüğü bölümdür. Onun önerdiği yolun doğru bir yol olduğunu ve yayılması gerektiğini anlatmaktadır. Aynı zamanda ona seslenerek "Halk içinde ziyalı, bilime hevesli insan yok demeyiniz. Onlar çok. Bir yol gösterilse, onlar bunu geliştirmeye hevesli. Pek çok iyi genç hâlihazırda okumanın gerekliliğini bilmektedir. Yeni eğitim metodunuzu nasihat etmeye devam ediniz, yolunuzdan dönmeyiniz, siz yalnız değilsiniz." diyerek düşüncelerini de bildirmektedir. İkinci bölümde yeni akımın ortaya çıkışına sevincini dile getirmekte ve onun yolunda olduğunu belirtmektedir. Üçüncü bölümde, yeni akıma önem vermenin, üzerine eğilmenin gerekliliği üzerinde durmaktadır. Dördüncü bölümde yeni eğitim sisteminin eski sistemden üstünlüğünü ortaya koymaya çalışmaktadır. Beşinci bölüm ağıt niteliğindedir. Burada, Mercani'nin ölümüne üzüntüsünü, doğunun büyük bir bilim adamını kaybettiğini dile getirmektedir. Bu mersiye'nin hacmi 400 mısradır¹⁵:

Kazannan bir ğalım şıktı almas bolıp,	Kazan'dan bir âlim çıktı elmas gibi,
Köbeydi dusmandarı hêm qas bolıp,	Çoğaldı düşmanları muhalif olup,
Mañına javharların qolına aldı,	Etrafına cevherlerini topladı,
Akıyqat teñizine teren şolıp.	Hakikat denizine derin dalıp.

¹² B. Kenjebayev, *age.*, s. 38.

¹³ Bk..Emin Özdemir, *agm.*,s. 157-176 "Rusya Müslümanları arasında gelişen Ceditçiliğin öncülerinden olan Şehabettin Mercani (1818-1889), Kazan yakınlarında Mercan köyünde dünyaya gelmiştir. Eğitimine babasının medresesinde başlayan Mercani, sonra Buhara'ya daha sonra da Semerkand'a giderek eğitimine devam etmiştir. Semerkand'ta fikirlerinde büyük değişiklikler olan Mercani'de dinî ilimlerde ıslah fikri oluşmuştur. İlk kez selef kitaplarıyla sonradan yazılan eserler arasında kıyaslamaya giden Mercani'de Kur'an ve hadisten, selef yolundan uzaklaşıldığı kanaati oluşmuştur."

¹⁴ Bürkit İskakov, *agm.*, s. 61.

¹⁵ V. Kalijan, *agm.*, 287, 288

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

...
 Bavırlar, sizge ötinem, sêlem jazıp, Kardeşler, rica ediyorum, selam söyleyip,
 Köziñ sal, Marjanı, ol Temir Ȑazıȓ. Dikkat et, Mercani'ye, o Demirkazık.
 Bolmasa ȓubıla tappay adasarsıñ, Olmasa kible, bulamayıp kaybolursun,
 Ȑarañȓıda jön bilmey, joldan azıp. Karanlıkta yönünü bilmeden, yolunu
 kaybedip.

Ȑay sözi ol ȓalımñ tañ ȓalmastay, Hangi sözüne o âlimin şaşırılmaz,
 Ȑay isi, ol dananıñ köz salmastay, Hangi işi o dâhinin dikkat çekmez,
 Dertine dertti bolȓan şıypa taptı, Dertine dertli olan şıfa buldu,
 Soȓırlar közin aştı ȓarmanbastan. Körler gözünü açtı yardıma muhtaȓ
 kalmayıp.

...

Akmolla'nın akınlık kabiliyeti ile Mercani'nin fikirlerinin İdil boyları ile Kazak sahrasına yayılmasında bu şiirin çok büyük katkısının olduȓu söylenmektedir. Mercani'nin dini skolâstik düşünceye karşı yenilikçi düşünceleri, onunla birlikte İbray Altınсарın, Abay Kunanbayev, Akan Seri, M. Seralin gibi Kazak akın ve aydınlarını da etkilemiştir¹⁶.

Akının ikinci kitabı 1904 yılında Troisk şehrinde Haritanov matbaasında yayımlanmıştır. Bu kitapta akının kısa hayat hikâyesi de bulunmaktadır. 1907 yılında eski tolgavları(felsefik şiirleri) bir başka kitap olarak yayımlanır. Seken Seyfüllin onun şiirlerini toplayıp bir kitap haline getirir ve 1935 yılında yayımlar. 1986 yılında da akının "Künder men Tünder" adlı şiir külliyatı yayımlanmıştır¹⁷.

Akmolla'nın şiirlerinde dünyanın adaletsizliȓi, halkın acıklı hali, realist bakış açısıyla ortaya koyulurken, toplum düzenindeki aksaklıkların sorumluları da cesurca tenkit edilmektedir. İçinde bulunan kötü durumdan sadece eğitimle kurtulunabileceğini söylemektedir¹⁸. Bu tür şiirlerine örnekler verelim:

Baylık Tuvralı

Ulıȓı bul zamannıñ-aram tamaȓ,
 Köñli ȓara, avzı ala, erni jalaȓ...

Zenginlik Hakkında

Hakimi bu zamanın-haram aş,
 Gönlü kara, sözü yalan, gözü aç...

¹⁶ Bk. Bürkit İskakov, agm, s. 85

¹⁷ V. Kalijan, agm, 283.

¹⁸ V. Kalijan, agm, 283,284. Bürkit İskakov, agm., s. 81.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/1 Winter 2010*

Buzıktar birin –biri qorğaydı eken, Ahlaksızlar, birbirleri koruyup dururlar,
 Qıyanatın bile tuvra qoldaydı eken... Hıyanetini bile doğru deyip savunup
 dururlar..

Èrkimdi molda deymiz aldağağa, Molla diyoruz aldatan herkese,
 Şın molda az tabılar tañdağanda.. Gerçek molla az bulunur seçtiğinde..
 Fitnèniñ köbi şıgar tilimizden, Fitnenin çoğu çıkar dilimizden,
 Sèldesi ülken degen kisimizden. Sarığı büyük olan kişimizden.

Ğajap! Èrkim bay adamdı, Tuhaftır, herkes zengini,
 Kuvanışpen karşı aladı. Sevinçle karşılar.
 Sorlu kedey şaması joq, Zavallı fakirin hali yok,
 Qorlıq körıp zarlanadı. Horlanıp acı çeker.
 Qorasına kelse bir bay, Ağılına gelse bir zengin,
 Èlde Qazaq, elde Noğay, İster Kazak, ister Nogay,
 Basın iyip tağzım eter, Başını eğip tazim eder,
 Hoş keldiñ! dep pah alağay! Hoş geldin deyip sevinç çığığı atar!
 Eger kedey keke qalsa, Eger fakir gelirse,
 Qorasına ene qalsa, Ağılına uğrayacak olsa,
 Tijırınıp jerkenedi, Yüzünü ekşitip iğrenir,
 Kevdesinen iteredi. İtirip onu kovalar¹⁹.

Bolmayıq dört ayaqtı mal sekildi, Olmayalım dört ayaklı hayvan gibi,
 Quvrağan japıraqsız tal sekildi. Kuruyan yapraksız dal gibi.
 Baqşaday jigít adam körkeyedi, Yiğít adam bahçe gibi dallanıp budaklanır,
 Gılım men söz söylese bal sekildi. Bilgiyle söz söylese bal gibi.

Köz salıp qarañızşı èr tarapqa, Göz atıp bakınız her tarafa,
 Düniyede aşılganday temir qağpa. Dünyada açılmış gibi demir kale.
 Sen de endi önerge umtıl èreket qıp, Sen de şimdi bilime yönel hamle edip,

¹⁹ Bürkit İskakov, agm, s. 81.

Talpınıp öner üyren munday şaқта. Silkinip hüner öğren bu zamanda²⁰.

Jürsiz göy keñ baytaқта oynap külip, Yaşıyorsunuz geniş alanda oynayıp gülüp,
 Qıdırğan öner emes_atқа minip, Gezmek marifet değıl ata binip,
 Qoқақтаp moynın sozıp qoқыrayıp, Kabadayı gibi kafasını uzatarak diklenip,
 Jürüvdi oylamañız öner bilip. Yaşamayı düşünmeyin marifet sanıp.

Maқтанba kiyim men atıñızға, Övünmeyin giyiminiz ve adınızla,
 Ne lazım-sonı oylanız zatiñızға. Ne lazım onu düşünün zatınıza.
 Jan jaққа қарав kerek bas köterip Kafayı kaldırıp her tarafa bakmak gerek,
 Aynala alıstağı jatiñızға. Etrafınıza, uzaktaki yad olana²¹

Akmolla, Kostanay civarında çocuklara okuma yazma öğretirken sık sık Nurjan Navşabayev ile bir araya gelirler ve şaka yollu söz yarıştırmış. Bu yüzden, Nurjan'ın şiirlerinde Akmolla'nın etkisinin açıkça kendisini hissettirdiği iddia edilmektedir²².

Akmolla:

Eñ eveli tazalav kerek iştiñ kirin, En evvel temizlemek gerek için kirini,
 İşte tolıp jatpasın sasıq iriñ. İşte dolup durmasın iğrenç irin.
 O dariyға, iş tazarsın, iş tazarsın, O Allah'ım, iç temizlensin, iç temizlensin,
 Bolmasa payda bermes qırı bilim. Böyle olmazsa fayda vermez kuru bilim.

Nurjan:

Qısқаşa osı bolar túsindiriv, Kısaca böyle olur idrak ettirmek,
 Adamnın sırtın körmey, işin biliv. İnsanın dışını görmeden, içini bilmek.
 İşinen ilim bilim tabılmasa, İçinde ilim bilim bulunmazsa,
 Ne payda keltirmekşi sırtı suluv. Ne fayda getirir dış güzellik.

Nurcan:

Akmolla:

Jaқsının meñilisinde, İyinin meclisinde,
 Jamannıñ savdasında tabıs bolmas. Kötünün ticaretinde başarı olmaz.

Akmolla:

²⁰ V. Kalijan, agm., s. 291.

²¹ Agm., s. 292.

²² V. Kalijan, agm., s. 284,285.

Sıyrığa kilem japsañ jaraspaydı, Sığıra kilim örtsen yakışmaz,
Şagala boyañanmen tavıs bolmas. Martıyı boyasan da tavus olmaz.

Nurjan:

Nurcan:

Minezi aşımaqtardıñ sol sıkıldı, Karakteri ahmakların bu şekilde,
Jüre me bojisız at jekkenmenen. Gider mi dizginsiz at sürsen de.
Öziniñ qalıbınday bop jarasar ma, Kendi kalıbı gibi yakışır/uyar mı,
Jibekti şuvda jippen tikkenmenen İpeği iyi iple diksen de.

Akmolla'nın şiirlerinde pek çok Başkurt ve Tatar Türkçesinden kelimeye rastlandığını söyleyen araştırmacılar, buna sebep olarak onun uzun süre Başkurt ve Tatarlar arasında yaşamasını göstermektedirler. Hatta bunlardan bazıları, kitabı yayımlayanların kendilerine anlamsız gelen sözlerin yerine kendi lehçelerinden sözler kullanmış olabileceklerini de iddia etmektedirler. Özellikle “Mercani mersiyesinde, o Arapça, Farsça ve Tatarca kelimeleri oldukça çok kullanmıştır. Bundan dolayı da Tatar ve Başkurt bilim adamları onu kendi akınları olarak değerlendirmekte ve kendi edebiyat tarihlerinde ona yer vermektedirler.” diyen Bürkit İskakov, “Aslında, Akmolla'nın pek çok şiiri Kazak Türkçesinde ve onun şiirlerinin başlıca konusu Kazak memleketinin durumu, halkının hal ve ahvalıdır.” demektedir. Akmolla'nın bir şiirinde kendisini Kazak olarak tanıttığını da söyleyen araştırmacı bizlere aşağıdaki dörtlüğü aktarmaktadır:

Köşpeli Qazaqpız goy kürke astında, Göçmen Kazak'ız (yaşarız) çadır
altında,

Uyıktağan qamsız gana körpe astında...Uyuklarınız gamsız sadece yorgan
altında...

Qazaqşa öleñ jazdım aşık qıp, Kazakça şiir yazdım açık edip,
Pasıqtardıñ jüregiñ aşıttırıp... Cahillerin yüregini acıtıp...²³

²³ Bürkit İskakaov, agm., s.83, 87. Bunun yanında onun “Başkurtlarım, okumak gerek, okumak gerek! Aramızda cahiller çok, okuyan seyrek. Ural'daki böğüren ayıdan korkarcasına, Ey kardeşler, cehaletten korkmak gerek!” şeklinde mısralarının olduğunu da söylememiz gereklidir. Bk. **Miftahettin Akmulla Şiirler**, Haz.: Ahat Vildanov vd., Türksöy Yay., Ankara 2007, s. 19, 20.

Akının şiirlerinin bir bölümü de tabiat, dostluk ve sevgi üzerine kuruludur. Akının düşüncesine göre hayat devamlı değişim içerisinde, değişmeyen bir şey yoktur, her şey değişmektedir. Akının Jel (Yel), Toprak(Toprak), Ot(Ateş), Kün men Tün (Gündüz ve Gece) adındaki şiirleri bu türden şiirlerindendir²⁴.

Akmolla'nın şiirlerinde ifade ettiği ideal insan modeline bakıldığında, bizler Ahmet Yesevi'nin Divan-ı Hikmet'indeki veya Yunus Emre'nin Risaletü'n – Nushiyye adlı mesnevisindeki model insanı görür gibi oluruz. Bize göre, onun halkına yaptığı en büyük hizmet, Şehabettin Mercani ve ceditçi fikirleri Kazak aydınlarına tanıtması olmuştur.

Şiirlerinden Örnekler

Köktem

İlkbahar

Ketti, mine, kıstın kışpağı,	Gitti, işte, kışın kışkacı,
Köktem keldi, ketip qahar kış tağı.	Bahar geldi, gidip öfkeli kış yine.
Kış boyı bürisken zat elsirep,	Kış boyu büzüşüp halsiz kalan varlıklar,
Kördi şığıp künniñ közin tıstağı.	Gördü çıkıp güneşi dışarıdaki.
Kıstın kışpaq künderi ötti birindep,	Kışın zor günleri geçti birer birer,
Qarlar erip, suvlar aqtı gürildep.	Karlar eriyip, gürleyip aktı sular.
Şala jansar bolıp şıqqan jendikke,	Yarı canlı bir hâlde çıkmış böceklerle,
Künniñ közi qarağanday külimdep.	Güneşin gözü, gülümser gibi bakıyor.
Kök mavjırap, köterilip jerden buy,	Yeşillik mahmurlaşıp, toprak buğulanır,
Kız-bozbala èn şırkasıp güv de güv.	Kızlar-oğlanlar neşe içinde şarkılar söyler.
Jılkı kisinep, tüye bozdap, qoy mañırap,	Yılkı kişneyip, deve bozlayıp, koyun meleyip,
İtter ürip, balalar da uv da şuv.	İtler ürüyüp, çocuklar da sevinçle bağırır.
Jan-januvar qaysın jazğa kenelmey,	Hayvanlar, tüm canlılar bahara ulaşır,
Bavırn tösep, erkeleysiñ eneñdey.	Yaslanıp bağrına, nazlanırsın annenmiş gibi.
Jerdiñ jüzi jadıradı jasarıp,	Yeryüzü mutlu oldu gençleşip,
“Tehir iyem, rahatiñ keñ” degendey.	“Tanrım, huzurlu mekânın geniş” dercesine.

²⁴ V. Kalijan, agm., 292

Jan rahatta tamıljıǵan aynala, Etraf cıvıl cıvıl, her şey huzur içinde,
 Suvlar aǵıp gürildeydi say-sala. Sular akıyor gürleyerek vadilerde.
 Ayaǵanday ayaǵımen basuvǵa, Basmaya kıyamayacaǵın kadar güzel,
 Keste kilem tösegendey aynala. Nakışlı bir halı serilmiş gibi her yana.

Özime**Kendime**

Akmolla, köp söyleme, endi jeter, Akmolla, çok konuşma, artık yeter,
 Öziñniñ ǵayǵıñdı kör, ğumır öter! Derdini, üzüntünü gör, hayat gelip geçer!
 Jaqsınıñ aldın biraz körip ediñ, İyi insan yanında yetişme fırsatın olmuştı,
 Emes ediñ körgensiz mıjık, meşer. Deǵıldin edepsiz, pısırk, hantal, tembel.

Eñ èveli tolıp jatr seniñ miniñ, Her şeyden önce, kusurların çoktur senin,
 Ne kerek semiresiz ǵurı bilim. Ne diyeyim kibirlenirsin bilginle.
 Sapar alıs, insap ǵıl, haǵtan uyal, Sefer uzun, insaf et, Hak'tan utan,
 Buringı ǵabaǵatlık jeter, inim. Eski kabahatlerin yeter, kardeşim.
 (...) (...)

Bar ma eken bul dünyede menen jaman, Var mıdır bu dünyada benden kötü,
 Eşbir isim barmadı alǵa taman. Hiçbir işim onmadı, ilerlemedi.
 Muñ bolıp kırık besten jasım ötti, Üzüntü içinde yaş kırk beşi de geçti,
 Bir isim tüzelgen joǵ èli haman. Bir tane işim bile düzelmedi daha.

İşimde joǵ jasırıp saǵtaǵanı, İçimde yok bir sırrım sakladığım,
 Jamandıǵta özime teñ tappaǵanı. Kötülükte kendime denk bulamadım.
 Özimdi it-doñızǵa esepesem – Kendimi köpeǵe domuza benzetsem,
 Özimdi ol uvaǵıtta maǵtaǵanı. O zaman kendimi övmüşümdür.

Maǵzurım – insap ǵılıp ǵarasañız, Kusurluyum, insaf edip baksanız,
 Biz bayǵus biyikterden alamız. Zavallı bizler yükseklerden alǵaǵız.
 Kişirtseñ, kişireyerge men jaraymın Küçültürsen küçülmeye uygunum,
 Öziñiz zorayuvǵa jarasañız. Kendiniz büyüme yeterliyseniz.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/1 Winter 2010*

Akmollanın Türmede Jatıp Jazğanı	Akmolla'nın Hapishanede Yazdıkları
Bögde sèlem ğarip halin surasañız,	Selamdan sonra garibanın halini soruyorsanız,
Hatpenen bildireyin ğalasañız.	Mektupla bildireyim istiyorsanız.
Ah urıp, asın işpey ğan jutamın,	Kahrolup aşını yiyemeyip kan yutuyorum,
Ölgenge ölmesek te janasamız.	Ölüye ölmesek de yaklaşıyoruz.
Jazayın sizge gibrat ğalasañız,	Yazayım size ibret isterseniz,
Jayılğan tamam jurtğa tamaşamız.	Yayılmıştır tüm yurda eğlencemiz.
Semizder jabığadı nèzir aytpay,	Zenginler üzülüyor nazire söylemeyince,
Bul jerde biyikterden alasamız.	Burada yükseklerden ²⁵ alçaktayız. ²⁶
Sarğayıp tün uyıqtamay tañ asamız,	Özlemle bekleyip uyumadan sabahı ediyoruz,
Akıldan ğusamenen adasamız.	Aklımızı üzüntüden kaybediyoruz.
Av ğurıp, şıbın tutğan örmekşidey,	Ağ örererek sinek avlayan örümcek gibi,
Ğandala, bürgemenen talasamız.	Pire ve tahtakurusu ile kavga ediyoruz.
Mekenim meniñ jatğan atı zından,	Yattığım mekânımın adı zından,
Èr türli adamı bar japa ğılğan.	Var cefa çektiirdiği her çeşit insan.
İşinde türli gibrat esebi joğ,	İçinde çeşitli ibret hesabı yok,
Surğıya neşe türli bar jıynalğan.	Dolandırıcısı, nicesi var toplanan.
Temirmen ğalağtangan terezesi,	Demirlerle örölmüş pencereleri,
Ğara tas ğabattalğan keregesi.	Kara taşlarla örölmüş duvarları.
Osınıñ tolıp jatır kinegesi –	Bunun dolup taşıyor kabahatleri,
Ğudadan duşpanıña tilemeşi?!	Dua edip düşmanına dahi isteme (böylesini)!
Kelmeydi köñil jeter köñil suray,	Gelmiyor bir yakının hal hatır sormaya,
Mıltıktı soldat jürer oray oray.	Tüfeği taşır asker sarıp sarmalayıp.
Ğudayım ğılğan iske şara bar ma?	Allah'ım olmuşa çare var mı?
Jatırmız beyşaralar jılay-jılay.	Yaşıyoruz biz zavallılar ağlaya ağlaya.
(...)	(...)

²⁵ Yöneticilerden, beylerden²⁶ Aşağıdayız, alttayız.

Tavsıldı kayğimenen akıl, qadir, Tükendi üzüntüyle akıl, kadir,
 İsimde kaygı qasiret tolıp jatır. İçim kaygı, dert ile dolu.
 Söytip jatır Aqmolla beyşarañız Böyle bir halde zavallı Akmolla'nız,
 Tereñnen aynaldırıp söz qozğatar. Derinlere dalıp söze başlar.

Bir qaza körmeyinşe adam tasar, Ölümle karşılaşmayınca insan kibirlenir,
 Adamnıñ qaza degen köñilin basar. İnsanın ölüm kibrini azaltır.
 Jemeytin bavırsaqtı Aqmolla edim, Bavırsak²⁷ yemeyen Akmolla idim,
 Şaynaymın qara nandı qaşır-qaşır. Çiğniyorum siyah ekmeği çatur çatur.

Soldattar keş bolğanda qoyday qamay, Askerler akşam olduğunda koyun gibi sürüp,
 Jabadı malday qılıp sanay-sanay. Hapsediyor mal gibi (teker teker) sayıp.
 Ölerim esimde edi, bu este joq, Öleceğimi düşünürdüm, bu aklıma gelmezdi,
 Qaza jetse beredi eken jappar Quday. Ecel gelmişse veriyormuş yüce Allah.
 (...)

KAYNAKÇA

- AHMEDOV, Zeki ve TİLEPOV Cumat, “Kazakistan Edebiyatı”,
Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Atatürk Kültür Merkezi
 Yayınları, C. 9, Ankara 2007, s. 531.
- İSKAKOV, Bürkit, **19. Gasırdagı Kazak Jene Edil Boyı
 Halıktarının Edebiyetlerindeki Ortak Ünder**, Arıs Yay.,
 Almatı 2007.
- JARMUHAMEDOV, M; “Şortanbay Kanayulı”, **Kazak Edebiyetinin
 Tariyhı XIX. Gasırdın Birinji Jartısı(1800-1850)**, M.
 Avezov Edebiyet ve Öner İnstitutı, Kazak Akparat Mat.,
 C.4, Almatı 2005, s. 318-319.
- KALİJAN, V; “Akmolla Muhammediyarulı”, **Kazak Edebiyetinin
 Tariyhı, XIX. Gasırdın Ekinci Jartısı (1850-1900)**, M.
 Avezov Edebiyet ve Öner İnstitutı, Kazak Akparat Mat.,
 C.5, Almatı 2006, s. 281-297.
- KENJEBAYEV, B, **XX. Gasır Basındagı Edebiyet**, Bilim
 Bas.,Almatı 1993.

²⁷ Bavırsak: Kazakların milli ekmeği, yağda kızartılmış mayalı hamur, pişi.

KESİCİ, A. Kayyum, **Dün Bugün Hedefteki Kazakistan**, IQ
Yayınevi, İstanbul 2003.

Miftahettin Aknulla, Şiirler, Haz.: Ahat Vildanov vd. Türksoy
Yay., Ankara 2007.

ÖZDEMİR, Emin, “Kazak Kültürel Hayatında Tatarların Etkisi ve
Kazak Ceditçiliğinin Gelişimi”, Bilig, Kış / 2009, S. 48,
Ankara, s. 156-176.

KARAKOÇAN İLÇESİ'NİN (ELAZIĞ) BİTKİ ÖRTÜSÜ

Ahmet ATASOY*
M. Dursun ÇİTÇİ**

ÖZET

Bu çalışmada, Karakoçan İlçesi'nin doğal bitki örtüsü konu edilmiştir. İklim, toprak, yeryüzü şekilleri dikkate alındığında inceleme sahasının doğal klimaksını meşe ormanları oluşturmaktadır. Ancak beşeri faktörler nedeniyle meşe ormanları tahribe uğramış ve antropojen step sahaları genişlemiştir. Meşe ormanlarının bu dağılışı sahanın yüksek olması ve iklim özellikleri açısından daha elverişli şartlar taşıması ile ilgilidir.

Bu amaçla bitki örtüsünün özelliklerini ve dağılışı ortaya koymak amacıyla doğal ortamın özellikleri ile bitki örtüsü arasındaki ilişkiye değinilmiş; bitki örtüsünün dağılışı vermek amacıyla bitki örtüsü haritası oluşturulmuştur. Ayrıca doğal ortamın özelliklerini daha iyi vermek amacıyla yağış ve toprak haritaları çizilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karakoçan, Bitki, Orman, Antropojen Step, Peri Suyu.

PLANT COVER OF KARAKOÇAN (ELAZIĞ) DISTRICT

ABSTRACT

In this study, the plant cover of Karakoçan District is dealt with. When we consider climate, soil, geographical features; oak woods form the natural climax of Karakoçan district . however oak woods are destroyed because of population factors and anthropological step areas have broadened. The range of oak woods are

Bu çalışma Fırat Üniversitesi tarafından 1443 nolu projesi ile desteklenmiştir.

* Yrd. Doç. Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü. ahmetmor@mynet.com

** Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Coğrafya Anabilim Dalı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

related to the average elevation of areas and climate specialities.

For this reason in order to explain the features of plant cover and range of it, the relationship between the features of natural physical setting and plant cover is dealt with, plant cover map is formed in order to get the seperation of cover plant. In addition raining and sand maps are drawn in order to reveal the features of natural physical setting.

Key Words: Karakoçan, Plant, Forest Anthropogen Step, Peri Water.

1) GİRİŞ

Orta kuşakta yer alan ülkemiz, gerek çeşitli cins ve familyalara ait 12. 000'den fazla bitki türünü barındırması ve gerekse yüzlerce bitki topluluğu barındırması açısından ekvatorial bölgeden sonra oldukça zengin bir ülke konumundadır. (Atalay,1994: 157).

Yurdumuz 9000 türü bulan doğal bitkileri ve %35'e kadar yakın endemikleri ile Dünya'nın ilginç ve zengin floraya sahip ülkelerinden birisidir. Bu zenginlikte Elazığ'ı da içine alan Yukarı Fırat Havzası'nın önemli bir yeri vardır. 1970'li yıllarda ortaya atılan ve çeşitli araştırmacılar tarafından da desteklenen bir fikre göre Gümrüğüne – Tunceli – Maraş – Amanos Dağları arasında ve Anadolu Diyagonalı denen bir hattın doğu ve batısında yetmiş bitki türleri farklılık gösterirler. Anadolu Diyagonalı Yukarı Fırat Havzası'nın hemen doğusunda yer almaktadır. Diyagonalin hemen her iki yakası arasında bitki türleri arasında büyük farklılıklar vardır (Ekim, 1991: 7).

Ülkemizde bitki örtüsünün dağılımı, çeşitli bitki tür ve topluluklarının, genişmanada vejetasyon formasyonlarının yayılımı kontrol eden en önemli faktörler iklim, toprak, jeolojik yapı, yeryüzü şekilleri ile biyotik faktörlerdir (Atalay, 1994: 11 – 80). Bu faktörlerden en belirleyici olanı iklimdir. İklim bölgelerine göre şekillenen bitki topluluğu diğer faktörlerin de elverişli olmasına bağlı olarak en uygun yerleri seçmektedir. Buna göre bitkilerin gelişmesi için elverişli faktörlerin bulunduğu sahalarda yoğun bir bitki örtüsü ile kaplı iken, elverişli faktörlerin bulunmadığı alanlarda ise çok seyrek bir bitki örtüsü ortaya çıkmıştır. Ancak beşerî müdahaleler bu doğal ortamın bozulmasına yol açmaktadır. İnceleme alanımızın sahip olduğu doğal çevre koşulları sahanın tamamının orman örtüsü ile kaplı olmasını gerektirmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Bu faktörlerin karşılıklı ilişkilerine bağlı olarak bitki toplulukları doğal ortamdaki ekolojik düzenin bir parçasını oluştururlar. Doğal ortamdaki ekolojik faktörler genellikle bozulma eğilimi göstermektedir. Bozulma ile ortaya çıkan değişim en çok bitkileri etkilemektedir. Günümüz ekolojik koşullarına bağlı olarak, ülkemizin en az %50'sinin ormanlarla kaplı olması gerekirken, bugün bozuk ormanlar dahil bu oran %26'ya düşmüştür. Yani ormanlarımızın yarıdan fazlası yok edilmiştir (Atalay, 1994: 9).

Böylece Doğu Anadolu'nun meşe alanları, antropojen steplerle kaplanmıştır. Öte taraftan step ve çayır alanlarında normal ot kapasitesinin üzerinde hayvan otlatılması, ot kompozisyonunun bozulmasına, hayvanların sevmedikleri acı ve dikenli türlerin yayılmasına sebep olmuştur. Yine çeşitli yollardan orman örtüsünün tahribi, özellikle Doğu Anadolu'da ormanın alt sınırının yükselmesine, üst sınırının alçalmasına yol açmıştır (Atalay, 1994: 9).

Türkiye'nin bitki örtüsü, üç flora bölgesinin geçiş alanında bulunduğu için çeşitlilik göstermektedir. Türkiye'de görülen bu çeşitlilik, üçüncü zamanın sonunda ve özellikle Pleistosen'de meydana gelen iklim değişimleri ile ilgilidir. İnceleme sahamız, Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer aldığı için İran – Turan fitocoğrafya bölgesinde yer almaktadır.

2) BİTKİ ÖRTÜSÜNÜN EKOLOJİK ŞARTLARI

Karakoçan ve çevresinde bitki örtüsünün ana özellikleri ile dağılışı yöre iklimi, toprak ve relieften oluşan doğal ortam koşullarının uyum içinde olmasına bağlıdır. Ancak iklim ve topografinin etkileri çok daha belirgindir.

İklim özelliklerine göre inceleme alanımız, doğal kuru orman sahasına girmektedir (Foto:3). İklimin elemanları olan sıcaklık ve yağış değerleri kuru ormanların yetişmesine olanak tanımaktadır. İklim konusunda da belirtildiği gibi yıllık yağış ortalaması inceleme alanımızın çevresinde bulunan birçok sahaya göre daha uygun değerlere sahiptir. Karakoçan'da yıllık yağış ortalaması 654,5 mm'nin üzerindedir (Elazığ 420,7 mm, Kovancılar 503,1 mm, Bingöl 965,2 mm ve Kiğı 1004,3 mm). Yıllık yağış ortalamasının bu değerlerde olması, sahamızın step alanlarından ayrıldığını göstermektedir. Dağlık alanlarda yükseltiye ve bakı koşullarına bağlı olarak yıllık ortalama değerleri daha da artarak 1000 – 1200 mm'ye kadar çıkmaktadır. Ancak Baçurt Ovası ile Peri Suyu vadisinin 1000 m. den daha alçak olan kesimlerinde yıllık yağış miktarı 500 – 600 mm.'ye kadar düşmektedir (Harita:1). Baçurt Ovası ve çevresi doğal bitki örtüsü

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

bakımından ormanların ortadan kalktığı ve antropojen steplerin geliştigi yerler olmuştur.

Yağın yıl içindeki dağılımı vejetasyon devresini etkilemektedir. Karakoçan'da çok kuvvetli su noksanı olan yaz mevsiminde yağın %11'i bu dönemde düşmektedir. Bu nedenle yaz kuraklığına uyum sağlamış kuru ormanların varlığı söz konusudur. Su noksanının, sıcaklığın ve buharlaşmanın artmasına bağlı olarak ortaya çıkan yaz kuraklığına rağmen ağacın yetiştirmesine olanak tanıyan bazı durumlar vardır. Bunların başında Peri Suyu vadisi gelmektedir. Derin bir şekilde parçalanan Peri Suyu vadisi diğer kesimlere nazaran daha nemli ortama sahiptir. Öte yandan Peri Suyu üzerinde oluşturulan barajlar buharlaşma yüzeyinin genişlemesine ve nemliliğin artmasına neden olmuştur. Bununla birlikte Karakoçan'da yeraltı su seviyesi çok yüksektir. Yaz kuraklığına rağmen ağaçların yetiştirmesi, Erinc ve Thornthwaite tasniflerine göre de doğrulanmaktadır. Çünkü bunların formüllerine göre Karakoçan ve yakın çevresi yarı nemli bir iklim özelliğine sahiptir.

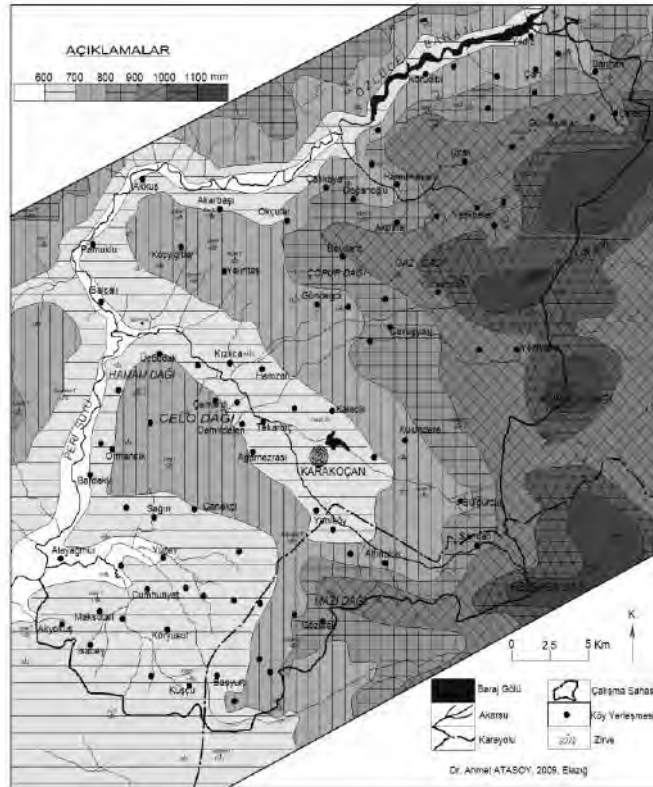
Tonbul'un, Elazığ'ın batısının bitki örtüsü için yaptığı bir araştırmada sahanın step ile orman arasında kritik bir noktada olduğu hesaplanmıştır. Bu nedenle tahrip edilen ormanların yeniden gelişmesini güçleştirmektedir (Tonbul, 1985: 358). İnceleme sahanızın ortalama yükseltisi daha fazla olduğu için Elazığ'ın batısına göre daha nemli ve yağlıdır. Bu durum sahanın bitki örtüsü açısından ormana daha çok yaklaşımını gösterir. Hatta kesilen veya tahrip edilen ağaçların yeniden gelişmesi daha kolaydır.

İklim elemanlarından biri olan sıcaklık da bitkilerin vejetasyon devrelerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bitkiler enlemlere göre değişirler. Bitkilerin dayanma noktaları ile ilgili en düşük ve en yüksek sıcaklıklar bitki hayatını sınırlayıcı değerlerdir. Sıcaklıklar bu değerlerin altına veya üstüne çıktığı zaman bitki hayatı tehlikeye girer (Dönmez, 1985: 5 – 6).

Bitkiler yüksek sıcaklıklara gösterdikleri direnci, düşük sıcaklık değerlerine karşı gösterememektedirler (Atalay, 1994: 15). Alanımızda düşük sıcaklıklar vejetasyon devresi dışında yani kış aylarında görüldükleri için bir engel oluşturmamaktadırlar. İnceleme alanımızda +8 °C'ye sıcaklığın başlangıç tarihlerine göre değerlendirilen vejetasyon devresinin başlangıç tarihleri şöyledir: Karakoçan'da vejetasyon devresi 4 Nisan'dan itibaren başlar. Bağırt'ta ise bu devre daha erken, 2 Nisan'da başlar. Karakoçan ile Bağırt arasında yaklaşık 20 km olduğu halde coğrafi faktörlerden dolayı Karakoçan, Bağırt'a göre vejetasyon devresine 2 günlük

gecikme ile girmektedir. Ancak ortalama yükseltinin arttığı kuzey kesimlerinde ise daha geç tarihlerde baÇamaktadır.

Harita:1. KarakoÇan ÖÇesi'nin Ortalama YağıÇ Haritası (1975- 2006)

Vejetasyon devresinin sona erme tarihi KarakoÇan'da 4 Kasım ve BaÇyurt'ta, 6 Kasım'dır. Bu kısa açıklamaların ıÇğı altında vejetasyon süresi KarakoÇan'da 213 gün ve BaÇyurt'ta 218 gündür. Vejetasyon süresi 200 gün civarında olduğı için inceleme alanımızda sıcaklık istekleri fazla olan meÇ türleri yer almaktadır.

Donların baÇama sona erme zamanları ve donlu sürenin uzunluğı ve toprak altı sıcaklıkları, bitkilerin yayılıÇında etkili olmaktadır (Atalay, 1994: 19). İnceleme alanımız, Kovancılar, Elazığ ve Bingöl'e göre don olaylı gün sayısı daha fazla (117 gün), Kiğı'ya (124 gün) göre daha azdır. KarakoÇan'da yaklaşık 4 ay olan donlu gün

sayısı bitki hayatını önemli ölçüde sınırlamaz. Çünkü don olayları çoğunlukla vejetasyon süresinin dışında görülmektedir.

İnceleme alanımızda dağların farklı yönlerine bakan yamaçları arasında çok değişik bitki toplulukları görülmektedir. Peri Suyu vadisinde kuzeye bakan nemli ortamlarda meşe ormanlarına rastlanırken, güneye bakan sıcak ve kurak yamaçlarda ise ormanlar ortadan kalkmış yerini antropojen stepler ile fundalıklara bırakmıştır (Foto: 6).

Peri Suyu vadisinde Hamam Dağı ve Kolan Kaplıcaları yakınlarında, yamaç eğimi, bakı şartlarına bağlı olarak istasyon değişimi kuralı görülür. Böyle ki Akdeniz Bitki Coğrafyası bölgesinin bazı bitki türleri Hamam Dağı ve Kolan Kaplıcaları çevresinde 1000 – 1100 metreleri arasında meşelerle birlikte dağılmış, doğu çınarı, çitlenbik, hayıt görülmektedir.

İnceleme alanımızda ağaç türleri ile ana kaya ve buna bağlı olarak topraklar arasında genel bir uyum vardır. Kalkerli araziler orman örtüsünün yetişmesi bakımından uygun şartlar vardır. Nitekim Hamam Dağı ile Celo Dağı arasında ağaç ve çalılarının kökleri çatlaklar boyunca derinlere kadar ilerler. Ayrıca kaplıca ile su kaybı meydana gelmez. Bu sahalarda meşe ormanları doğal gençleşme ile yenilemektedir. Yine aynı şekilde bazaltlardan oluşmuş topraklar kuru ve sıcak bir özelliği yanında mineral bakımından zengin topraklardır. Bazaltik toprakların bu özelliklerine uyum sağlamış meşe türleri yaygınlık göstermektedir. Toprak örtüsünün zayıfladığı orman sahalarında meşenin çalı türlerine rastlanmaktadır. İnceleme alanımızın kuzeyinde Sarıhan – Sarıbağ Köyleri çevrelerinde eğimin arttığı yamaçlarda sürüngen meşe türlerine rastlanmaktadır.

İnceleme alanımızda kuzeydoğuda bulunan Sarıhan Köyü ile güneybatıda bulunan Akyoku Köyü arasına çizilecek bir hattın batısı orman ve fundalıklarla kaplı iken, bu hattın doğusu ise antropojen steplerle kaplıdır (Harita:2).

Orman tahribatında kütle hareketleri de önemli etkiye sahiptir. İnceleme alanımızda Peri Suyu vadisinde sık aralıklarla heyelanlar meydana gelmektedir.

Heyelanlardan dolayı ormanlık saha önemli ölçüde zarar görmektedir. Heyelanla birlikte toprak örtüsü de tahrip olduğu için heyelan yarasında tekrar toprağın oluşması ve bunun üzerine tekrar ağaçların yerleşmesi için yüzlerce yıl gereklidir (Foto:1).

Karakoçan ve çevresinin ekolojik koşulları göz önünde bulundurulduğunda, hemen bütün sahanın doğal orman ekosistemi

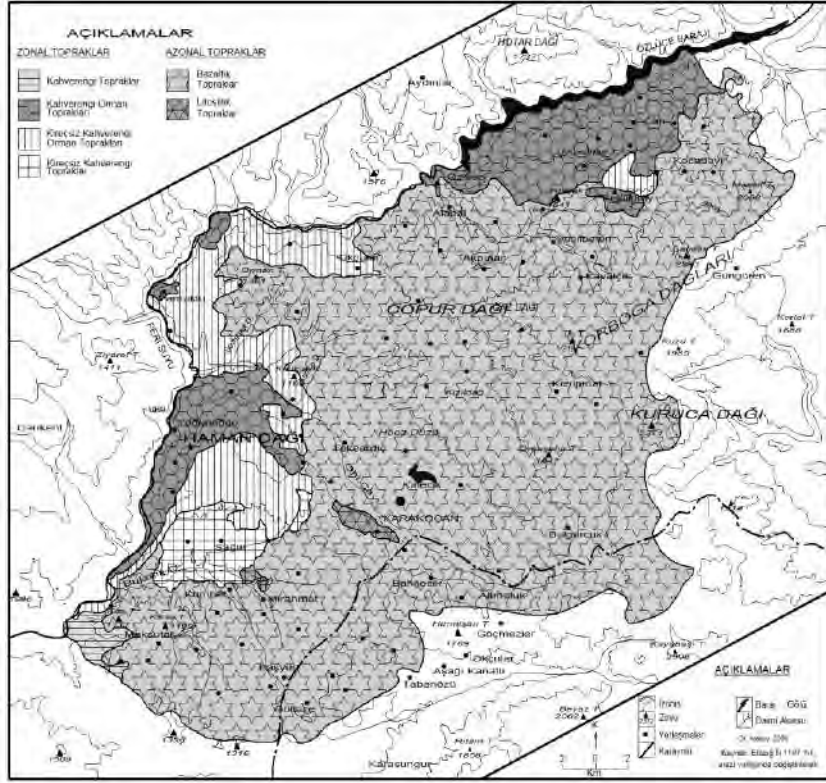
Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

içinde kaldığı söylenebilir. Yörenin yerleşim tarihi çok eski devirlere kadar uzanmaktadır. Bu nedenle asırlarca süren tahripler sonucu orman alanları oldukça daralmıştır. Böylece inceleme alanımızın doğu yarısında antropojen stepler oldukça genişlemiştir. Hatta Yeniköy ile Durmuşköy arasında bulunan “Bağliağaç Mevkii” ve “Bağliağaç Tepe” (1331 m) isimleri dikkatimizi çekti. Bununla ilgili yaptığımız araştırmada buranın 1900’lü yılların hemen başında yoğun ağaç ve ormanlarla kaplı olduğu belirtilmiştir. Ağaçlandırma programına alınan Bağliağaç Mevkii’nde, tahribatlardan dolayı tek bir ağaca dahi görülmektedir.

Foto: 1. Bardaklı Köyü yakınlarında yer alan heyelan sahası

Harita: 2. Karakoçan İlçesi'nin Toprak Haritası

Kaynak: 1997 Elazığ İli arazi varlığından değiştirilerek yeniden oluşturulmuştur.

3) BİTKİ ÖRTÜSÜNÜN DAĞILIŞI

İklim, toprak ve topografya özellikleri ile beşerî faktörleri göz önüne alarak, inceleme sahasındaki bitki örtüsünü iki grupta inceleyebiliriz. Bunları orman ve fundalıklardan oluşan ağaç formasyonu ile orman örtüsünün tahribatıyla meydana gelen antropojen step alanlarının oluşturduğu ot formasyonu şeklinde belirtebiliriz.

a) Ağaç Formasyonu

Araştırma alanımızda ağaç formasyonunu orman ve fundalıklar oluşturmaktadır. Orman ve fundalıklar alanımızın %35,5'ini (38566 ha.) kaplamaktadır. Bunun %24,7'si (9541 ha) orman ve %75,2'si fundalıklardan meydana gelmektedir.

Karakoçan, çevresinde bulunan alçak kesimlere göre daha fazla ve yüksek kesimlere göre daha az orman ve fundalığa sahiptir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Kiğı'da orman ve fundalıkların kapladığı alan çok daha geniştir. Karakoçan'ın hemen güneyinde bulunan Kovancılar'da orman ve fundalık arazinin kapladığı alan daha azdır. Kovancılar'da 12.050 ha olan orman ve fundalık arazisi Karakoçan'da 38.566 ha.'a ve Kiğı'da 76.624,5 ha.'a yükselmektedir. Aslında bu durum yağış ortalaması ile ilgilidir. Kovancılar'da yıllık yağış ortalaması 503,1 mm Karakoçan'da 654,5 mm ve Kiğı'da ise bu değer daha da artarak 1004,3 mm'ye yükselmektedir.

Orman ve fundalık alanlar sahamızın batı yarısında toplanmıştır. Yani Sarıhan ve Akyoku Köyleri arasına kuzeydoğu – güneybatı doğrultusunda çizilecek bir hattın batı yarısında toplanmıştır. Ayrıca Kurucudağ ile Gaz Dağları çevrelerinde de fundalıklara rastlanmaktadır (Foto: 6).

Ormanlar özellikle Peri Suyu vadisi yoğun olarak görülmektedir. Bardaklı (152,1 ha.), Ormancık (151,6 ha.) Köyleri çevrelerinde görülen orman arazisi Hamam ve Celo Dağları'nda daha da genişleterek kuzeye doğru uzanmaktadır (Harita: 3.). Bu sahada görülen toplam orman arazisi 3755,4 ha.'dır. Peri Suyu vadisinde 950 m.'den başlayan orman arazisi Celo Dağları üzerinde 1594 m'ye kadar yükselmektedir. Celo ve Hamam Dağları'nın kuzeybatıya dönük yamaçlarında ormanların daha geniş alan kaplamasında, bu yamaçların daha nemli ve daha çok meyilli olması etkilidir. Dik yamaçlı olan bu sahalarda tahribat diğer kesimlere oranla daha azdır. Ayrıca Hamam Dağı çevresinde başlayan ve iç kesimlere doğru uzanan kalkerli arazilerin varlığı orman arazisinin genişlemesinde etkili olan bir diğer nedendir.

Foto:2 . Hamzalı Köyü çevresinde ormanlı saha

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

İnceleme alanımızın kuzeyinde Özlüce Barajı yakınları ormanların yoğunlaştığı diğer önemli bir sahadır. Hamurkesen Köyü'nden itibaren başlayan ormanlık saha aralıklı bir şekilde Çıtak Köyü yakınlarında da görülür. Buradan itibaren Dalak Tepe, Kuru Tepe, Aktaş Tepe ve Uyuzludağ Tepeleri ile Yıldızköy ile Demirtaş Köyleri çevrelerinde yoğunlaşırlar. Bu sahada yani Değirmendere'den Saruhan Deresi'ne kadar olan sahada ormanlar 280,3 ha. bir alan kaplamaktadır.

Tablo: 1. **Karakoçan'ın İlçesi ile Elazığ'ın Diğer İlçelerinde Bulunan Orman ve Fundalık Alanlar**

Yerleşim Yeri	Ormanlık ve Fundalık Alanı (Ha)	Yerleşim Yeri	Ormanlık ve Fundalık Alanı (Ha)
Karakoçan	38566	Elazığ	13200
Kovancılar	12050	Baskil	10500
Bingöl	45343	Keban	11000
Kığı	76624.5	Maden	6090
Genç	73901.5	Palu	18450
Solhan	27586	Arıcak	20970

Kaynak: Orman Bölge Müdürlüğü, Elazığ, 2007

Diğer ormanlık araziler inceleme alanımızın batısında, Peri Suyu vadisinde bulunan Pamuklu, Akkuş Köyleri'nden Çopur ve Gaz Dağları'na kadar devam eden sahada görülmektedir. Ancak buradaki ormanlar tahribattan dolayı park görünümündedir. Bu alanda bulunan toplam orman arazisi 2979,6 ha.'dır. Bunun 1480,5 ha.'ı Çopur ve Gaz Dağları'nın özellikle kuzeye bakan yamaçları üzerinde bulunmaktadır.

Karakoçan ve yakın çevresi meşe ormanları kuşağında bulunmaktadır. Buradaki meşe ormanları çoğunlukla saf ve bazen de ardıçlarla karışık olarak bulunur. Meşe ormanları sahanın iklim ve toprak özelliklerine uyum sağlamıştır. Kuru ormanlar şeklinde olup, her türlü ana materyal ve toprak üzerinde yetişir. Özellikle Peri Suyu'nun nemli yamaçlarında ve kuzeye bakan yamaçlarda en iyi yetişen türlerdir.

Doğu Anadolu'da tahripten geriye kalmış ve adacıklar şeklinde ormanlarda 25'den fazla meşe türü bulunmaktadır (Heske,

1963: 153). Türkiye’de 30 civarında meÇe türü bulunduğu ve bunların çoğunun Doğu Anadolu’da olduğu belirtilmiÇtir (Bozakman, 1963: 18 – 31). Doğu Anadolu’da en yaygın olan meÇe türleri mazı meÇesi (*Quercus infectoria*), palamut meÇesi (*Quercus ithaburensis subsp macrolepis* veya *Q aegilops*), Doğu Anadolu Palamut MeÇesi (*Quercus brandii*), lübnan meÇesi (*Q- libani*), saplı meÇe (*Quercus robur subsp. Pedun culiflora*) ve sapsız meÇe (*Quercus petraea*) dir (Atalay ve Mortan, 2006: 473).

Foto:3. Tekardıç Köyü güneyindeki ormanlık sahnda bir görünüm

Ğnceleme alanımızda Doğu Anadolu palamut meÇesi (*brantii* sp.), Ğpi MeÇesi (*Quercus Macranthera* sp.) Lübnan meÇesi (*Quercus libani* sp.) saplı meÇe (*Quercus robur* sp.), sapsız meÇe (*Quercus Petraea* sp.) gibi meÇe türleri bulunmaktadır. Handell – Mazretti Yiğitoğlu gibi pek çok arağtırmaya göre *Quercus petraea* ve *Quercus libani* gibi meÇe türleri Türkiye’de pek yaygın olmayan türlerdir. Bu türler inceleme alanımızda görölmektedir (Foto: 3).

Kuru ormanlar içinde meÇelerden sonra, ardıçlar gelmektedir. Ardıçlar, meÇeler gibi topluluk oluğturmazlar ve birbirinden uzak tek tek ağağlar Çeklinde görölmektedir. Ğnceleme sahamızda en çok katran ardıçı (*juniperus oxycedrus*) ve adi ardıç (*juniperus excelsa*) yaygın türler olarak göze Đarpar. Ayrıca kuru ormanlar içinde pek fazla yaygın olmamakla birlikte adi dığırdak (*Fraxinus excelsior*), yabanî menengiÇ (*Staphylea pinnata*), doğu Đınarı (*Platanus Orientalis*), ılgın (*Tamarix*) alığ (*Crataegus orantina* ve *Crataegus monogyna*), söğüt (*Salix* sp.), yabanî gül (*Rosa canina*),

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

böğürtlen (*Rubus sp.*), karaçalı (*Paliurus sipina eristi*), hayıt (*Vitex agnus*), çitlenbik (*Celtis australis*), sakız (*Pisticic tere binthus*), yabanî elma gibi ağaç ve çalı türlerine de rastlanmaktadır.

Foto:4.Tekardıç Köyü çevresindeki ormanlardan bir görünüm

Alanımızda kuru meçre ormanları ile akarsu boylarında rastladığımız adi diğilbudak, saplı ve sapsız meçre, üvez gibi bitki türleri nemli bölgelerin elemanlarına dâhildir. Sahamızın daha alçak kesimlerinde Kolan Kaplıcaları ve Hamam Dağı çevresinde rastladığımız doğu çınarı, menengiç, çitlenbik ve hayıt gibi türlerde kurak iklim bölgelerini hatırlatmaktadır. Yani Karakoçan ve yakın çevresi kurak iklimler ile nemli iklimlerin geçiş sahasına denk geldiği için çok çeşitli bitki türlerine rastlanmaktadır.

Doğu Anadolu'nun güney yarısında (Malatya meridyeninin doğusu) orman alt sınırının yüksekliği, topografik özelliklere bağlıdır. Doğu Toros sıradağlarının çeşitli çöküntü alçalma ve yarma vadileri hava kütlelerinin kenarlardan içrele girmesini kolaylaştırır. Malatya'nın güneyinden, hatta Fırat'ın kuzeydoğu kenarı boyunca, meçre orman kalıntıları 1000 m.lere kadar alçalmaktadır. Daha ileriye doğru Ağrı Murat çevresinde bu sınır 1100 m'den daha aşağıdadır. Anadolu'nun yüksek bölgesinin güney kenarındaki orman üst sınırı ise 2200 m'ye kadar çıkmaktadır (Louis, 1939'a göre Tonbul, 1987: 212). Doğu Anadolu Bölgesi'nin batı kısmında 1400 – 2400 m.ler arasındaki sahalarda, orman formasyonunun doğal yetiçme sahasına denk geldiği halde bu ormanlar tahrip edilerek ortadan kalkmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

(Çandık, 1965: 11). Yine Pamay'de Doğu Anadolu Bölgesi'nin güneyindeki orman sınırı için 1100 – 2200 m'leri vermektedir (Pamay, 1966: 7). Bu değerlendirmelere göre inceleme alanımızda yer alan meşe ormanları 900 – 2200 m.leri arasında bulunmaktadır (Foto: 5). Karakoçan, bütünüyle orman florasına dâhildir. Çünkü sahada 900 m. den alçak kesimlere rastlanılmamaktadır. Tonbul'a göre Elazığ'ın batısında orman sınırı 750 – 1950 m.ler arasında bulunmaktadır. Elazığ'ın doğusunda ise bu değer biraz daha yükselerek, 900 – 2000 m.ler arasında yer almaktadır. Çünkü Karakoçan'ın iklim özellikleri Elazığ'ın batısına göre daha karasaldır.

Bölgenin tamamında görüldüğü gibi alanımızda da meşe ormanları bir taraftan hayvanlar için iyi bir otlatma alanı olmasından, kış devresinde yaprakların hayvanlara yedirilmesinden; soğuk kış aylarında yakacak ve yaprak gereksinimini karşılamak gibi nedenlerden, sürekli tahribata uğramaktadır (Foto: 6). Bu nedenle yayılış alanları son derece azalmıştır.

Bu tahribatın etkisiyle alanımızın doğu kesimi tamamıyla antropojen step görünümünü almıştır. Batı ve kuzeybatı taraflarında ise fundalıklar geniş yer tutmaktadır. Orman alanları fundalıklar içinde adeta küçük bir ada gibi durmaktadır.

Foto: 5. Yenikaya Köyü yakınlarında görülen ağacın yetişme üst sınırı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Tablo: 2. Karakoçan'da Baltalık Ormanların Kesim Planı ve Çıkarım Miktarı (2004–2008)

	004	005	006	007	008
Kesilen Alanı (Ha)	65.5	22.5	64	04	89.5
Çıkarılan Miktar (Ster)	6728	0537.4	3920.8	7614.3	5075

Kaynak: Karakoçan Orman İşletme Şefliği, 2007

Orman ve fundalıkları oluşturan alt türler ise kekik (*Thymus*), ayı pençesi (*Acanthus*) mercan köğkü (*Origanum*), yabanî karanfil (*Dianthus sp.*), yoğurtotu (*Galium sp.*), orman hanımeli (*Lonicera sp.*)'dir.

Bu ormanlar içinde en çok rastlanılan başlıca hayvan türleri, tavşan, tilki, kurt, ayı, domuz, geyik, Anadolu kaplanı, sırtlan, sansar, çakal, porsuk, yılan gibi türlerdir. Ayrıca keklik, karga, kırlangıç, kartal gibi kuş türüne de rastlanılmaktadır. Yabanî hayatı zenginleştirmek amacıyla 2007 yılında Orman Bölge Müdürlüğü, Özlüce Barajı yakınlarındaki orman sahasına 150 adet kınalı keklik bırakılmıştır.

Çiçeleme sahasındaki ormanlar, Karakoçan Orman Şefliği tarafından işletilmektedir. İlk işletme planı 1973 – 1997 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. İkinci işletme planı da 2004 – 2023 yılları arasında kapsamaktadır. 2004 – 2008 yılları arasında her yıl ortalama 469,1 ha. orman arazisi tıraşlanarak ortalama 26775,1 ster odun elde edilmesi gerekirken, bu değere hiçbir zaman ulaşılması mümkün değildir. Bu durum yetkililerden aldığımız bilgilere göre sahada terör olaylarının görülmesi ve kış döneminde halkın çalışmaya karşı isteksiz olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenlerden dolayı sınırlı kesim yapılabilmektedir. Buna göre her yıl ortalama 87,6 ha. orman arazisinden 5000 ster odun elde edilebilmektedir.

Foto:6. Gündeğdi Köyü çevresinde yer alan fundalıklar

b) Ot Formasyonu

Çiğeleme alanımızdaki stepler, orman örtüsünün tahrip edilmesiyle oluşmuştur. Yükselti bakımından sahamızda 900 m'den daha alçak yerler bulunmamaktadır. Özellikle Körboğa Dağları'nın batısı ile Bağırt'un Bağliagaç Mevkii'nin ilk bakışta dikkati çeken özelliği, bu sahaların orman örtüsünden yoksun oluşudur. Ancak Bağliagaç Mevkii'nde yükselti 1100 – 1600 m.ler arasında ve yağış değerleri de 600 – 700 mm'dir. Körboğa Dağları'nın tamamen step görünümlü olan batı yamaçları 1600 – 2200 m.'ler arasında ve yağış ortalaması 1000 mm'nin üzerine çıkmaktadır. Doğal stepler yükseltisi 700 m.ye kadar olan alanlarda görülmektedir. Çiğeleme alanımızda 700 m.nin altında herhangi bir yer bulunmadığı için Karakoçan ve yakın çevresi bütünüyle meşe ormanlarının dağılım sahasına girmektedir. Ancak yoğun yerleşmelerin çevresindeki bu sahalar orman tahribatının çok şiddetli olmasıyla antropojen step sahaları ortaya çıkmıştır. “Herhangi bir sahadaki köylerin coğrafi özelliklerini tanımada yer adları büyük bir öneme sahiptir. Yer ve mevki adları üzerinde durularak, yerleşmenin tarihî coğrafyası hakkında bilgi edinmek kolaylaşmaktadır” (Alagöz, 1984: 11). Bu bağlamda Bağliagaç Mevkii ismine dikkat çekildiğinde bu ismin fitolojik ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Hatta bu yöre 1900'li yılların başına kadar yoğun ormanlarla kaplı yaptığımız incelemelerde de anlaşılmıştır. Ancak günümüzde bu mevkide tek bir ağaca rastlamak mümkün değildir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

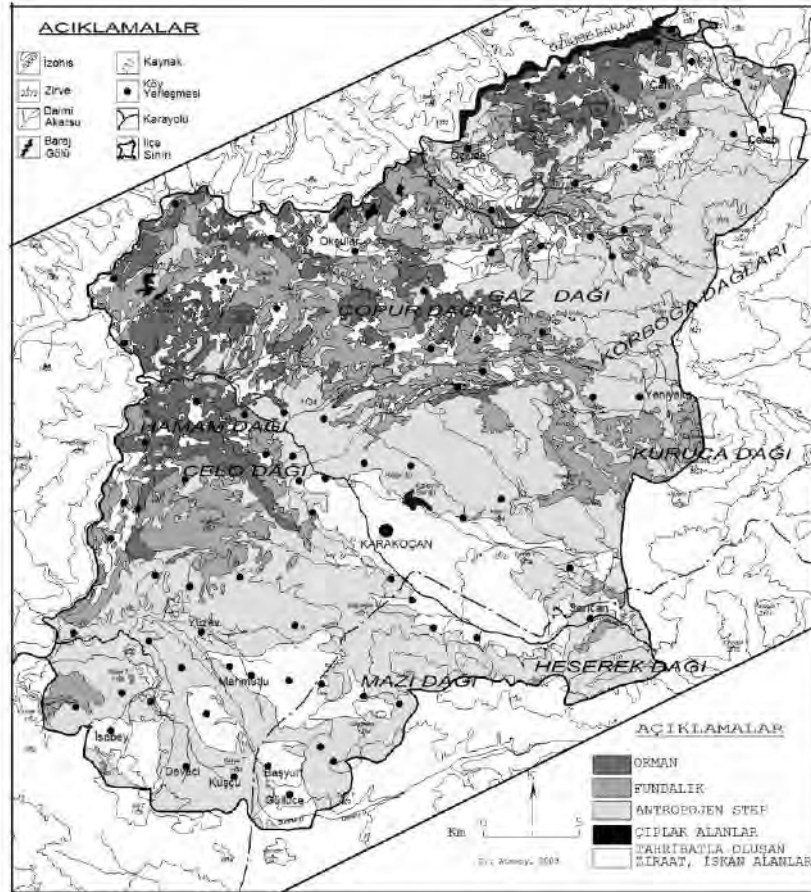
Gaz ve Çopur Dağları'nda da geniş alanlar antropojen step görünümüne bürünmüştür. Ancak buralarda bulunan antropojen step sahaları diğerlerine göre biraz farklıdır. Çünkü stepler içinde adeta bir meyve bahçesi gibi görünen meşe ağaçları bulunmaktadır.

Alanımızdaki antropojen step sahaları genellikle mera veya tarım alanı olarak kullanılmaktadır. Bu tür alanlar Karakoçan Ovası ile Bağırt Ovası'na yakın kesimlerinde daha çok yaygındır. Gkbaharda karların erimesi ve sıcaklığın yükselmesiyle oluşan steplerin rengârenk manzarası yaz kuraklığına dayanamayıp sararırlar. Bu stepler içinde çoğunlukla tek yıllık bitkiler olmak üzere çok yıllık bitkilere de rastlanmaktadır. Bu bitki türleri şunlardır: Kekik (*Thymus sp.*), katran otu (*Hypericum sp.*) sütlegen (*Euphorbia sp.*), dülgerotu (*Achillea sp.*), kardikenleri (*Acantholimon sp.*), çinenginarı (*stachys sp.*), sumak (*Rhus coriaria*), kuzukulağı (*Remut ace tosella*), orman hanımeli (*Lonicera sp.*), ayı pençesi (*Acanthus*), mercan köçkü (*Origonum*), yabanî karanfil (*Dianthus sp.*) yoğurt otu (*Galium*), gelincik (*Papaver trinifolium*), geven otu (*Artemisia*), ayrık (*Agropyron*), geven (*Astragalus sp.*) gibi türlerdir.

Yüksek kesimlerde genellikle dikenli bitkilerden oluşan antropojen step alanları sahayı kaplamıştır. Dikenli dağ bitkilerinden oluşan bu kuşak 1400 – 1500 m.'lerden itibaren başlamaktadır. Özellikle geven (*Astragalus sp.*) ve kengerler 1500m'den daha yüksek olan Gaz, Çopur, Körboğa ve Kuruca Dağları'nın yüksek kesimlerinde geniş sahaları kaplayacak şekilde bulunmaktadır. Bunlarla birlikte sütlegen (*Euphorbia sp.*), kar dikenleri (*Acantholimon sp.*), ayı pençesi (*Acanthus*), katırtırnağı (*Genista mentbretii*), deve dikenini (*Alhagi*) görülmektedir. Bu sahalar arıcılık için büyük bir önem arz etmektedir. Bu nedenle buralarda sık sık yayla arıcılarına rastlanmaktadır.

Araştırma alanımızda dikkat çeken bir diğer özellik, vadi tabanlarında higrofil karakterli bitkilerin yer almasıdır. Özellikle Peri Suyu, Ohi, Bulanık, Kuşç, Değirmendere gibi birçok akarsuyu dar ve uzun çitler halinde takip eden doğal söğüt (*salixalbal*), kavak (*Populus euphratica*), nane (*mentha*) ve böğürtlen (*ruhus fruticosus*)'dir.

Harita: 3 . Karakoçan İlçesi'nin Bitki Örtüsü Haritası (2007)

Kaynak: Karakoçan Orman İşletme Şefliği, 1/25.000 ölçekli orman amenajman haritalarından değiştirilerek, 2007

Alanımızda doğal bitki örtüsü çeşitli sebeplerle tahrip edilmektedir. Bu nedenle meşer ormanları önemli ölçüde azalmış ve antropojen stepler genişlemektedir. Hatta antropojen step alanlarında erken ve ağır hayvan otlatılma ot veriminin önemli ölçüde azalmasına yol açmıştır. Çiğlik sahamız göçebe hayvancılık yapan Beritan Ağıretî'nin göç yolları üzerinde bulunmaktadır. Yaklaşık nisan ayının ortalarına doğru sahaya gelen Beritanlılar, burada 20 gün kaldıktan sonra Erzurum'a doğru yol alırlar. Nisan ayı içinde otların henüz daha

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

yeni filizlenmektedir Büyük sürüler bu ot filizlerine önemli ölçüde zarar verdiği gibi toprağı da ezerek otların çıkmasını zorlaştırmaktadır.

4) SONUÇ VE ÖNERİLER

Karakoçan İlçesi ve yakın çevresinde bitki coğrafyası açısından birçok vejetasyon türü bir arada bulunmaktadır. Saha bütünüyle kuru meşe ormanların doğal iklimi içinde yer almaktadır. Bu dağılıma iklim, yeryüzü şekilleri, toprak gibi doğal faktörlerle birlikte beşerî faktörler de geniş ölçüde etkili olmuştur. Karakoçan İlçesi'nde yükselti 850 m. den başlamakta. Bu nedenle doğal step alanına rastlanılmamaktadır. Meşe ormanlarının en fazla tırmanabildikleri yükselti sınırı 2200 m. sınırındır. Yükseltisi 2200 m. den yüksek sahalarda inceleme alanımızın (1085 km²) % 5'lik (58,45 km²) bir kısmını oluşturmaktadır. Bu yükseltiden dağ çayırları ortaya çıkmaktadır. Ancak çok küçük parçalar halinde ortaya çıkan bu sahalarda Karakoçan'da çok dar bir saha kaplamaktadır. Antropojen stepler tahribattan dolayı her geçen gün giderek genişlemektedir. Bu tahribat yoğun yerleşmeler çevresinde çok daha belirgindir.

Orman tahribatlarının bir an önce önlenmesi gerekmektedir. Çünkü kuru meşe ormanları tahrip edildiğinde, tahrip edilenlerin yerine yeni meşe ağaçlarının doğal olarak yetişmesi mümkün değildir. Orman tahribatı ile erozyon hızlanmakta ve bunun sonucunda da topraklar içindeki kil oranı artmaktadır. Kil, sızmayı engellediği gibi bitkilerin yetişmesini de engellemektedir. İklim özellikleri de dikkate alındığında meşe ormanları açısından sahanın çok riskli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bununla birlikte özellikle beşerî faktörler sonucu yöredeki doğal vejetasyon büyük oranda bozulmuş, bazı iklim ot türleri de azalmıştır. Bütün bu faktörler sonucu % 94,7'sini kaplaması gereken kuru meşe ormanı azalarak % 24,7'lere (9541 ha) kadar düşmüştür.

Uzun yıllar boyunca meşe alanlarında bilinçsiz faydalanma ve hayvan otlatma ormanları fundalıklara ve antropojen step alanlarına dönüştürmüştür. Fundalıklar gençleştirilerek ormanlara dönüştürülmelidir. Dönüşümün sağlanabilmesi için bazı çalışmalar yapılması gerekir. Yapılacak çalışmalar ilmine uygun olarak traşlama ve traşlanan yüzeyin mantar enfeksiyonlarından korunmalı ve aynı zamanda meşe ağaçların çevresinde bulunan yabancı türler temizlenmelidir. Bu işler özel ve tüzel kişilere devredilerek özel ağaçlandırma çalışmalarına önem verilmelidir.

KAYNAKÇA

- ALAGÖZ, C. A., 1984, “*Türkiye’de Yer Adları Üzerine Bazı Düşünceler*”, **Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, 11-13 Eylül-1984**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yay. No: 60, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi, No: 17, Ankara
- ATALAY, Ğ, 1994, **Türkiye Vegetasyon Coğrafyası**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir
- ATALAY, Ğ, MORTAN K., 2006, **Türkiye Bölgesel Coğrafyası**, Gököl Kitapevi, İstanbul
- BOZAKMAN, Ğ H., 1963, “*Doğu Anadolu mntıkasında bulunan Bazı Meşe Türlerinin Botanik Özellikleri ve Dağılışı*” Orman Araştırma Enst. Dergisi No: 9 (2), s. 18 – 31 İstanbul
- DÖNMEZ, Y., 1976, **Bitki Coğrafyasına Giriş**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul
- EKÖM, T., 1991, “*Yukarı Fırat Havzası Bitkileri, Kullanımı ve Doğanın Korunması*, Fırat Havzası Tıbbi ve Endüstriyel Bitkileri Sempozyumu”, 6 – 8 – Ekim 1986, s: 7 – 13, Elazığ
- ERÖNÇ, S., 1953, **Doğu Anadolu Coğrafyası**, İ.Ü. Coğ. Enstitüsü Yayını No: 15, İstanbul
- HESKE, F., 1963, **Die Erschliessung Der Stepe**, İ. Ü. Orman Fakültesi Yayınları No: 23, İstanbul
- ÖNANDIK, H., 1965, **Türkiye Bitki Coğrafyasına Giriş**, Baha Matbaası, İstanbul
- ÖZBİRAK, R., 1976, **Bitki Coğrafyası**, A.Ü. DTCF., Yay. No:266, Ankara
- PAMAY, B., 1966, **Doğu Anadolu Orman Durumu**, Ğ Ü, Orman Fakültesi Dergisi, Seri: B 16 (2); Sf, 1 – 2 – İstanbul
- SARİBEYOĞLU, M., 1951, **Aşağı Murat Bölgesi’nin Beşeri Coğrafyası**, A.Ü. DTCF. Doğu Araştır. Yay. No.1, Ankara
- TONBUL, S., 1985, **Kuzova – Hasandağı, ve Çevresinin (Elazığ Batısının) Fiziki Coğrafyası**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ
- TONBUL, S., 1987, “*Elazığ Batısının Bitki Örtüsü Özellikleri*”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.1 , S. 1, s: 209-244, Elazığ

-
- YILDIRIMLI, ğ., 1982, **Munzur Dağları Florası Üzerine Bir Araştırma**, TÜBİTAK, TBAG-415 Nolu Proje, Ankara
- YĞĞÖĞLU, A.K. **Türkiye İktisadiyatında Ormancılığın Yeri ve Ehemmiyeti**, YZE. Yay. No. 110, Ankara

SEBK-İ HİNDÎ ŞİİRİNDE TEŞBİH VE İSTİÂRE TERCİHİNDEKİ FARKLILIKLAR

İsrafil BABACAN*

ÖZET

Divan şiirinin geleneksel üslup ve muhteva çizgisi içindeki önemli bir kırılmanın gerçekleştirildiği Sebk-i Hindî (Hint üslubu) şiirinde mana, lafızdan ön plandadır. Ancak aktarılacak istenen derin ve zengin manalar için de sağlam bir lafza ihtiyaç vardır. Bu nedenle şiirin hem lafız hem mana yönüyle ilişkili olan edebî sanatlardan teşbih ve istiâre, Sebk-i Hindî şairlerini yakından ilgilendirmiştir. Sebk-i Hindî şâirleri, kullandıkları teşbih ve istiârelerde geleneksel belâgat kurallarının dışına çıkmamakla birlikte, hem Hint üslubunun diğer özelliklerinin hem de yakalamak istedikleri derin ve zengin manaların gereği olarak daha karmaşık bir teşbih ve istiâre sistemine yönelmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Sebk-i Hindî (Hint üslubu), teşbih, istiâre, edebî sanatlar, üslup.

THE DIFFERENCES OF SIMILITUDE AND METAPHORE PREFERENCES IN THE SEBK-I HINDÎ (INDIAN STYLE)

ABSTRACT

Sebk-i Hindi (indian Style) prefers the meaning more than the word that it is involved most important differences in the traditional style and content line of Divan Poetry. However it needs strong words for affluent and profound to make a feel. Therefore the poets of the Sebk-i Hindi are interested in closely that they are metaphor and similitude from literary arts related the meaning and words of the poem. They don't drop out of traditional rhetoric rules by used for metaphor and similitude. They tended more complicated metaphor and

* Yrd. Doç. Dr. Giresun Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. ibabacan76@gmail.com

similitude system to catch affluent and profound meaning and the other specialities as required.

Key Words: Sebk-i Hindi, Similitude, Metaphor, Literary Arts, Style.

Giriş

Divan Ğirinin geliğini içinde geleneksel çizgiden önemli bir farklılığı ifade eden *Sebk-i Hindî* (Hint üslubu), esasen Ğirin mana ve muhteva örgüsü içindeki yeni bir anlatım ve bu anlatımda ifadelere yeni manalar vermeye dayalı değiklikleri içerir. Böylece, anlatımda büyük ölçüde mecâzı esas alan bu Ğirde teğbh ve istiâre, üslubun temelini oluşturan unsurlardan olmuştur.

Teğbh ve istiârenin genel özellikleri yanında, Ğair tarafından farklı Ğekillerde düzenlenmesiyle okuyucu üzerinde oluşturduğu tesirler, bu sanatların üslup üzerindeki etkinliğini belirler. Teğbh genel olarak “bir durumu, bir oluşt, bir varlığı mükemmel, daha güzel bir duruma, bir oluşa bir varlığa benzetmektir. Fakat burada benzetme yönü, benzeyenle benzetilen arasında ortak yönler çok önemlidir. Divan Ğirinde Ğairin görevi bu ortaklıkları belli kuralların dığına çıkmadan bulmak, sağlamak ve okuyucuyu benzerlikteki tutarlılığa inandırmaktır. Teğbh’in en ileri derecesi istiâre denilen hünerdir ki eÇyanın ve olayın adını değiştirmek ve onu daha mükemmel, daha güzel, daha heyecan verici benzerinin adıyla anmaktır” (Çavuşoğu, 1986: 4). Dolayısıyla her iki sanat da divan Ğirinde, üslup üzerinde belirleyici bir role sahiptir.

Öte yandan divan Ğairlerinin istiârenin temelini oluşturan teğbh sanatını, belirli bir üslup oluşturmak maksadıyla farklı Ğekillerde kullanabildiği görölmektedir. Örneğin, “Ğâr bir mesele üzerinde düşünürken, onunla başka bir mesele arasında bir benzerlik iliğkisi kurabilir, yahut tahayyül eder. Niyeti, anlatmak istediği meseleyi yalnızca süslemek olabilir (divan Ğirinde veya acemi Ğârlerde çokça görüldüğü gibi); benzetme yoluyla, bir hususiyeti vurgulamak yahut açıklamak da olabilir. Ėair okuyucusunu nesneler arasında belli münasebetler kurmaya çağırmaktadır ki bu „değer“i de ihtiva edebilir. Bir bakıma, Ğâr görünüşte birbiriyle ilgisiz nesneler arasında ilgi kurarak, normal dilin kaynakları, kelimeleri içinde bulunmayan gizli bir anlamı ifadeye çalışmaktadır. Ve müphem bir Ğekilde hissettiği üzere, zevahir (görünüğer) dünyasında müÇâhede edilen „kesret“in içinde gizlenen eÇyanın nihai „vahdet“ini,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

benzerliklere dair kinayeli bir teğbîh ile, -Ėuutı veya Ėuusuz olarak ifade etme gayreti içinde olabilir” (UÇar, 1993, 26-27). Dolayısıyla teğbîh ve istiârelerin esas olduğu bir Ėır geleneğinde oluğabilecek her türlü büyük değiğimde, bu sanatlardaki farklılağmalar bağoldedir.

Teğbîh ve istiâre gibi belli bağı edebî sanatları ya da muhteva değeri tağyan unsurları göz önüne alan üslup bilimciler, herhangi bir edebî unsurun üslup değeri taÇması için sıklıkla tekrar etmesi gerektiğini söyler (Ėemîsâ, 1378/1997: 70). Böylece bu unsur dikkat çekecek kadar belirginleğerek ön plana çıkar. Sebk-i Hindî Ėârleri de ileride göreceğimiz gibi, klasik Ėırde kullanılan teğbîh ve istiârelerden farklı olanları tercih etmek suretiyle, bazı teğbîh ve istiâre türlerini sıklıkla tekrar ederek bunlara tekrar sıklığından dolayı belirleyici üslup niteliği kazandırmığardır.

Sebk-i Hindî Ėârlerinin anlama sözden fazla önem vermeleri yeni mazmunlar bulmayı amaç haline getirmelerine neden olmuğur. Dolayısıyla Ėırlerinde teğbîh ve istiâre türleri özellikle farazî teğbîhler, soyutun somuta benzetilmesi, manevî tezatların çokluğu, dikkat çekecek ölçüye ulağmığır (Ünver, 2002: 231). Bu üslupta “tamamıyla hayalî imajlar, çok girift kinâye ve istiâre sanatları içinde uzun tamlamalarla beraber” (Ocak, 2002: 736) kullanılmığ, ayrıca, “sözü kısa ve dolgun söylemek isteyen Hint üslubu Ėârleri, az sözle çok Ėı anlatmak istediklerinden sözü uzatan sanatları tercih etmemiğer, buna karĖılık teğbîh, istiâre, mecâz-ı mürsel, kinâye, telmih, irsâl-i mesel gibi edebî sanatlara çokça yer vermiğerdir” (Deniz, 1999: 645; Bilkan-Aydın, 136-137).

Sebk-i Hindî Ėırine mensup Ėârler, sözü sarf ederken iki temel amaç gütmüğerdir: 1)Yeni ve söylenmemiğ bir anlamı keğfetmek. 2)Böyle bir anlamı keğfetmek divan Ėırinin geleneksel dil yapılarını yeni bağlantılar içinde kullanmak. Buna bağlı olarak da Hint üslubu Ėırine has mana ve muhteva hususiyetlerini yansıtmak isteyen Ėârler, amaçlarına uygun teğbîh ve istiâre türlerini tercih etmiğerdir. Örneğin yeni anlam veya mazmun peğindeki bu Ėârler, vech-i Ėebhin (benzetme yönü) husûsiyetine göre tahayyülî ve temsili teğbîhi tercih ederken klasik üslup Ėârleri sade ve âmiyâne teğbîhleri tercih etmiğerdir. Hint üslubu Ėârleri, sözü bazı karînelerle dolaylı yoldan anlamayı gerektiren kapalı istiâreleri daha fazla kullanırken klasik üslup Ėârleri mazmun ve kliğeğme nedeniyle daha kolay anlaçılan açık istiâreleri tercih etmiğerdir. Burada her iki grupta da bu durumun tam karĖtı kullanımlara rastlanabildiği ancak tekrar sıklığı bakımından böyle bir genellemeye gitmenin mümkün olduğunu vurgulamak gerekir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

I. Teşbîh Tercihindeki Farklılıklar

Aralarında hakikaten ve mecazen münasebet bulunan Göyleri birbirine benzetme Göklinde tarif edilen teşbîh, belâgat ilminin konularından birini teşkil etmektedir. İslam medeniyeti sahasında yetiÇen Çairler, duygularını ifade ve sevdiklerinin tavır ve davranıÇarını ve vücutlarının herhangi bir azasını tavsif ve tasvirde bu sanattan geniÇ ölçüde yararlanmışÇardır (Erünsal, 1988: 215). Hint üslubu Çarleri de aynı gayeden hareket etmekle birlikte, teşbîhin geleneksel yapısı içinde farklı tercihlerde bulunmuşÇardır. Söz konusu üsluptaki farklılaşma iÇte bu noktada ortaya çıkmaktadır.

ğimdi incelediğimiz metinlerden yola çıkarak klasik ve Hint üslubu Çarlerinin daha fazla tercih ettikleri teşbîh ve istiâre türlerini tablolar halinde görelim, sonra da örnekler yoluyla, bu tercihlerin nedenlerini araÇıralım. AraÇırmamızda Ğmetî, Fehîm, NeÇâtî ve Arpaeminizâde Sâmî Sebk-i Hindî Çari, diğerleri ise klasik divan Çari kabul edilmişÇir¹.

1. Teşbîh Tablosu:

	Vech-i Şebihin Husûsiyetine Göre	Teşbîh Unsurlarının Bulunup Bulunmamasına Göre
Klasik Üslup	Sade ve Âmiyâne	Mufasssal ve Mücmel
Hint Üslubu	Tahayyülî/Temsîlî	Belîğ

Divan Çirinin Hint üslubu devresinde, teşbîh tercihindeki ilk değışiklik, vechi Şebihin (benzetme yönü) husûsiyetine göre sade ve âmiyâne teşbîhlerden tahayyülî ve temsîlî teşbîhlere geçilmesidir. Ali Nihat Tarlan, “Sanat Bakımından Edebiyatımızın Dahilî Tekâmülü” başlıklı yazısında, on yedinci asırdan itibaren klasik Çirimizde mazmunların iÇeniÇ tarzına bağlı olarak klasik Çirin dahilî tekâmülünü anlatırken teşbîhteki değışimi Göye izah eder:

“...Klasik edebiyatımızın dahilî tekâmülünü bu mazmunların işleniş tarzında görürüz. Yani esas itibar ile vasıtasız olan teşbîh bu sefer vasıtalı olur. Heyet-i umûmiyesi itibarı ile bir istiâre-i mekniyyeye doğru yürür. Arada mülâyimler gelir. Ve yavaş yavaş bu mülâyimler de seyrekleşir; müşebbeh ile müşebbehünbih arasındaki fasıla çoğalır, bizi müşebbehe götürecek işaretler kalkar, bu sefer şiir

¹ Bu kabulün nedeni için bkz. Ğsrâîl Babacan, *Klasik Türk Şiirinin Sonbaharı Sebk-i Hindî (Hint üslubu)*, s. 345-357, Ankara, 2010.

mebde ve hareket noktaları muayyen bir sembolizm şekline inkılâp eder.” (Tarlan: 1981: 32).

Eski belâgat kitaplarına göre vech-i Gâbehi (benzetme yönü) tek olan teQbihler sade teQbihlerdir. “Uzunluğundan dolayı boyun serve, kavisli oluGundan dolayı kaQın hilâle ya da bükümünden dolayı saçın sünbüle benzetilmesi gibi. Âmiyâne teQbihlerse, bu tip sade teQbihlerin muhtelif kimseler tarafından çok kullanılmıGolmalarından dolayı dinleyici ve okuyucu üzerinde hoQ bir tesir bırakabilme özelliğini kaybetmiG olanlarıdır. Eskiler buna mübtezel teQbih demiGlerdir. Bunlar ancak yeni tasarruflarla âmiyânelik vasfından kurtulabilmiGtr” (Bilgegil, 1989: 149). Çe Sebki Hindî Çarlerinin vech-i Gâbehin husûsiyeti bakımından bu tür teQbihler yerine tahayyülf ve temsili teQbihlere yönelmeleri de aynı nedenlere bağılı olarak ortaya çıkmıGtr.

Tahayyülf teQbihlerde benzetme yönü belirleyici unsurdur. Yani “benzetme yönü tarafların nefsinde yer almayıp hayâlf bir ilgiye dayanır. Temsili teQbihlerdeyse temsilin taraflarını teQkil eden unsurlardan biri diğeri kuvvetlendirip desteklemek için getirilir” (Bilgegil, 1989: 148). Temsili teQbihlerde ise somutlayıcı bir anlatıma ihtiyaç vardır. Daha açık bir ifadeyle “temsili teQbihlerde bir fikir veya duygu baQka bir ibare ile desteklenir. Bir iddiaya delil getirilir. Destekleyici ifade bazen darb-ı mesel de olabilir” (Saraç, 2004: 122). Bu durumda tabii olarak, irsâl-i mesel ya da îrâd-ı mesel denen sanat ortaya çıkar ki buna “üslûb-ı muâdile” adı verilmiGve Hint üslubu Çarlerinin çoğunda karakteristik beyit özelliğı olmuGtr.

ğimdi klasik ve Hint üslûbuna mensup Çarlerin sıklıkla kullandığı teQbih türlerini inceleyelim. AĞğıda Kadı Burhaneddin’dan alınan aĞğıdaki beyitte diQer inci tanesine, Necâtî’den alınan beyitte sevgilinin yüz güzelliğı bahara, ve Çarin kendi göz yaQ pınara; Bâkî’den alınan beyitte ise Çarin kendisi, aQ padişahının fermânının kölesine teQbih edilmiGtr. Bu teQbihler, hem benzetme yönlerinin tek olması bakımından sade, hem de XVII. asra gelinceye kadar Çarler tarafından sık kullanıldığından, söz konusu asrın anlayıQna göre, mübtezel teQbihlerdir:

*Sarrâf eger görse dişün gibi dür-dâne
Terk eyleye hirfetin oturmaya dükkâna
(Kadı Burhaneddîn, G. 240/1, s. 95)*

*Gözümde aks-i cemâlün bahâra benzettüm
Yaşım bahârda taşmış pınara benzettüm
(Necâtî, G. 370/1, s. 369)*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

*Ezelden şâh-ı aşkun bende-i fermâniyuz cânâ
Mahabbet mülkinün sultân-ı âlî-şâniyuz cânâ
(Bâkî, G. 13/1, s. 109)*

İsmetî'den alınan Çu beyitte ise:

*Sâyeveş bir dahi olmaz hâk-i pâyinden cüdâ
Dil o şûhun çâşnî-i derd-i hicrânın bilür
(İsmetî, G 16/3, s. 46)*

“gûh sevgilinin ayrılık derdinin tadını bilen gönül gölge gibi onun bastığı yerden ayrılmaz” denilerek gönül gölgeye benzetilip tek yönlü bir teşbih oluşturulmuştur. Ancak gönlün sevgiliden ayrılamaması nedeniyle gölgeye benzetilmesi onu temsîli hale getirmiştir. Ağıdaki beyitteyse:

*Nigâhım bûse-çîn olmakda la,î-i dil-sitânından
Şikârın almayan şehbâz çıkmaz âşiyânından
(İsmetî, G 64/1, s. 80)*

Bakış vasıtasıyla dolaylı yoldan işaret edilen gönül, “Şehbâz”, “bûse-çîn” (öpücük alma) ve avlanma eylemiyle temsil edildiğinden, temsîli teşbih yapılmıştır. Fehim ağıdaki beytinde, “beyza-i dîde-i imkân” (imkân gözünün yumurtası) ifadesi ile dolaylı yoldan gözün beyaz kısmını kırmızı ve renk bakımından yumurtaya benzetmiştir. Burada göz ile kuşarasında da hayalî bir benzetme yönü dolayısıyla hayalî bir teşbih vardır. Nâilî'den alınan diğer beyitte “tâk-ı nîl-gûn” (gök renkli kemer) teşbih tamlaması gökyüzünü, “hısn-ı nüh-bârû” (sağlam dokuz sur) teşbih tamlaması da dokuz kat göğü temsil ederek Sebk-i Hindî Şiirinde klasik Şarlere göre daha çok kullanılan temsîli teşbihler meydana getirilmiştir:

*Feyz-i te,şîr-i hayâl-i çeşm-i şûhundan senün
Beyza-i dîde-i imkân beççe-i şehbâz olur
(Fehîm, G LXXXIX/2, s. 424)*

*Bu tâk-ı nîl-gûn kim hısn-ı nüh-bârûya bağlanmış
Degüldür cây-ı âşâyîş esâsı suya bağlanmış
(Nâilî, G 182/1, s. 331)*

Galîb'den alınan ağıdaki beyitlerde “akl-ı ma,âş”ın (geçim fikri, maddiyatı, dünya işlerini algılayan düğün) “düzd”le (hırsız), “aşk”ın, “mehtâb”la, “gönül”ün “güherle”le, “bahr-i cezbe”nin “sade”le (inci kabuğu) ve “ızırâb”ın “habâb”la (su üzerindeki kabarcık) temsil edildiği görülmektedir:

*Akl-ı ma,âş aşk eder elbet halel-peşîr
Çendân olur mu düzd ile mehtâb âşinâ
(Gâlib, G 12/2, s. 497)*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

*O bahr-i cezbede kim gönüm ızırâba gelür
Güher derûn-ı sadeften çıkup habâba gelür
(Gâlib, G 72/1, s. 562)*

Aslında “üslûb-ı muâdel”e ile ilgili olan bu konuda, Arpaeminizâde Sâmî’den aldığımız ve beyitlerinin ikinci mısraları temsili/tahayyülî teẖbîhler içeren bir gazeli örnek vermekle iktifâ ediyoruz:

*Sâhib-nazar ârâyîş-i güftâra yapışmaz
Ma‘nâ görür a‘mâ gibi dîvâra yapışmaz*

*Her kârda âkil gözedür semt-i sühûlet
Engüş-i hured ukde-i düşvâra yapışmaz*

*Güçdür dil-i sâf olsa şikeste anı yapmak
Birbirine âyîne-i sad-pâre yapışmaz*

*Ceyb-i felegi pençe-i âh-ı dil ider çâk
Ferhâd gibi dâmen-i kuhsâra yapışmaz*

*Her dânesi engûrdan olsa yine rindân
Çün dest-i riyâ sübha-i ezkâra yapışmaz
(Arpaemînizâde Sâmî, G 49/1-5, s. 486)*

Bilindiği gibi teẖbîhler ilk olarak teẖbîh öğelerinin bulunup bulunmamasına göre mufasssal, belîğ, muhtasar ve mücmel olarak dörde ayrılırlar. “Teẖbîhin bütün unsurlarının, yani benzeyen, kendisine benzetilen, benzetme yönü ve benzetme edatının kullanıldığı teẖbîhlere mufasssal veya tam teẖbîh denir. Teẖbîhin iki temel öğesinin söylendiği teẖbîhlere belîğ; benzetme edatı söylenmemiş olana müekked, mucez ya da muhtasar; benzetme yönü söylenmemiş olana da mücmel teẖbîh denir” (Coşkun, 2007: 45). Yaptığımız incelemelere göre bu bakımdan klasik üslup ẖârleri daha çok mufasssal ve mücmel teẖbîhleri tercih ederken Hint üslubunu takip eden ẖârler ise daha çok belîğ teẖbîhi tercih etmişlerdir.

Acaba ẖârler niçin böyle bir tasarrufta bulunmuşlardır? Çok açıktır ki mufasssal teẖbîh anlaşılması en kolay teẖbîhtir. Çünkü teẖbîhin bütün unsurlarını taşır. Manadan önce söze değer veren ve anlama en açık yoldan ulaşmak isteyen klasik üsluptaki ẖârler, doğal olarak sözü türlü yönlerden süsleyen ve anlama daha kısa yoldan ulaşmayı sağlayan mufasssal teẖbîhi daha fazla tercih etmişlerdir. Ancak belâgat yönünden ondan bir adım önde olan ve benzetme yönünü saklayan mücmel teẖbîhleri de sıklıkla kullanmışlardır. Şimdi klasik ẖârlerin teẖbîh unsurları açısından daha sık kullandıkları mufasssal teẖbîhlere örnek verelim:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

*Hac yollarında meş, ale-i kârbân gibi
Erbâb-ı aşk içinde nümâyânsın ey gönül
(Nedîm, G. 78/7, s. 315)*

beytinde Nedîm, “gönlün (yani kendisinin), âşkılar arasında durumunun, hac yolunda giden kervanın önündeki meçale gibi olduğunu söylemiştir. Benzetiliş yönü nümâyân (açık, görünür) olma, “gibi” ise teşbih edatıdır. Dolayısıyla teşbih mufassaldır” (Saraç, 2004: 129). Bâkî’den alınan Çubeyitte de “benzeyen gül, kendisine benzetilen nergis, benzetme yönü kıyamete kadar intizâr çekmek ve benzetme edatı gibidir” (Külekçi, 1999: 31):

*Gül hasretinle yollara dutsun kulağını
Nergis gibi kıyâmete dek çeksın intizâr
(Bâkî. M. I/IV-5, s. 77)*

Sebk-i Hindî Çarlerinin teşbih unsurlarını bulundurmamak bakımından belîğ teşbihleri daha çok tercih etmesinin özel nedenleri vardır. Öncelikle eski Çarlere göre, “teşbih unsurlarının bulunup bulunmaması bakımından daha makbul kabul edilen teşbih, belîğ teşbihtir. Zira mana en kuvvetli halini bu suretle kazanır” (Bilgegil, 1989: 145-146). Bununla beraber eski belagat kitaplarında zikredilmeyen ancak tecrübeyle sabit olan bir gerçek daha vardır ki belîğ bir teşbihin daha orijinal olması için “baîd-i garîb” olması yani birbirine benzetilen iki unsurun hangi açıdan benzetildiğinin hemen ve kolayca anlaşılması gerekir (Saraç, 2004: 121). güphesiz ki çoğu kez manada orijinaliteyi müphemlikte arayan Hint üslubu Çarleri için de belîğ teşbihlerin garip bir anlatıma sahip olanları cazip olmuştur. Örneğin:

*Sâgar elinde sîne-çâk gelse miyân-ı bezme yâr
Kendisi âfitâb eli çeşme-i âfitâb olur
(İsmetî, G 22/3, s. 51)*

diyen Ğmetî’nin ikinci mısırda yâri, “âfitâba”, elini ise “çeşme-i âfitâba” benzetmesi, sadece benzeyen ve kendisine benzetilenle yapılan belîğ bir teşbih oluşturmamış, “baîd-i garîb” değildir. Yani benzetme ilgisini anlamak zor değildir. Zira klasik Çirde sevgilinin yüzü yani güzelliği güneşe teşbih edilir. Bezme sevgili, çoğu kez elinde Çarp testisi ya da büyük kadehle geldiğine göre onu tutan elinin de “çeşme-i âfitâb”a benzetildiği gayet açıktır. Ancak aynı Çarin Çubeyitte Çulenin (alev), “ser-be-ceyb-i süveydâ” (utancından bağını eğmişkaranlık nokta) olduğunu söylemesi, benzetme yönünün zor anlaşıldığı “garîb-i baîd” bir belîğ teşbihtir. Çünkü beyitteki anlam esas alındığında, önce kalpteki siyah noktanın aşk ateşinin açığa vurulmakla sönmesinden hâsıl olduğunu bilmek, sonra da sönmekte olan Çuellerin oluşturuğu küllerin de bu duruma benzetildiğini

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

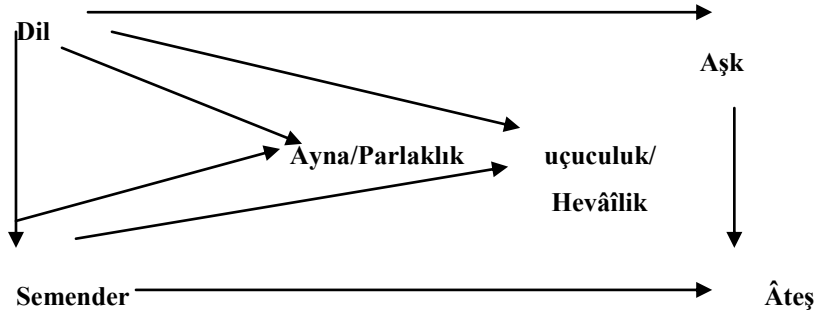
anlamak gerekir. Ayrıca sönen alevler de utançtan başını eğmiş bir şekilde hayal edilmiştir:

*Sûzı aceb mi eylese izhâr İsmetî
Her şu,le ser-be-ceyb-i süveydâ mîdır hemân
(İsmetî, G 76/5, s. 88)*

Fehîm-i Kadîm'den alınan ağızdaki beyitte sırasıyla “dil” (gönül) “semender”e (ateşböceği), “gül” “yanık yarası”na (dâğ), “gül bahçesi” “cehennem”e (dûzâh) ve “cennet bahçesi gülünün bülbülleri” de “tavus kuşu”na benzetilmiştir. Benzetme yönleri belirtilmeden yapılan bu teşbihler, teşbih-i belîğdir.

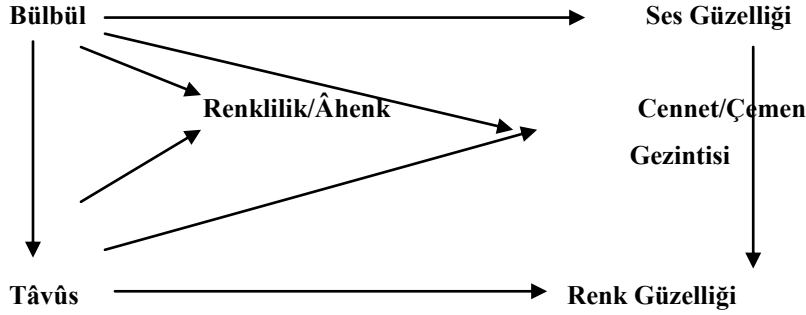
*Dil semenderdür yatur gül dâğ u dûzah gülsitân
Verd-i bâğ-ı cennetün bülbülleri tâvûs olur
(Fehîm, G LXXXVII/5, s. 422)*

Görüldüğü gibi bu Sebk-i Hindî Garîleri, birden fazla benzetme yönü tedâî ettirecek böyle teşbih-i belîğlerle Şirde tedâî zenginliği sağlarlar. Dolayısıyla Şir, farklı okumalara ve çoklu anlamlara açık hale gelir. Örneğin yukarıdaki beyitte geçen “dil-semender”, “bûlbül-tâvûs” benzeyen ve benzetilenleri ile akla gelmesi muhtemel benzetme yönlerinin birleştiği noktaları Şirna halinde gösterirsek Şöyle bir ilişki ortaya çıkar:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

ğemalarda da görüldüğü gibi, teşbih-i belîğler, her iki unsur içinde birden fazla benzetme yönü ve hayal tedâî ettirmektedir. AĞağıdaki birinci beyitte de Nâilî, buna benzer bir yöntemle “müjgân” (kırpık) ile “sipâh” (asker), “dümdâr” (artçı kuvvet) ile “hatt” (ayva tüyleri) ve “nigâh” (bakış) ile “ceyş” (ordu, asker) arasında bu tür benzetmeler yapmıştır. İkinci beyitte ise geyh Gâlib, ağıkile “şem,-i ilâhî” (ilâhî mum), kendisi ile “pervâne”, Çevk ile “zincir” ve gönül ile “kâşâne” arasında belîğ teşbihler oluşturmıştır:

*Ol şâh-ı hüsne kim saf-ı müjgân sipâhdır
Dümdârı hatt makdem-i ceyşi nigâhdır
(Nâilî, G 69/1, s. 259)*

*Aşk bir şem,-i ilâhîdir benim pervânesi
Şevk bir zencîrdir gönlüm anın kâşânesi
(Gâlib, G 363/1, s. 888)*

Teşbih-i belîğler farklı şekillerde vücuda gelmekle birlikte “çoğu kez de benzeyenle kendisine benzetilen, tamlama şeklinde” (Coşkun, 2007: 47). Sebk-i Hindî Şiirinde “alıçılmamıĞ bağdaştırma”ları² sıklıkla kullanan Hint üslubu Şairleri, bu tür tamlamaların “mana mübhemiyeti” ve “çağırım zenginliği”nden bol bol faydalanmıştır. AĞağıdaki beyitte iğretli tamlamalarda da geyh Gâlib, “harman tanburu”, “nâle yaprağı” ve “âhenk alevi” manalarındaki tamlamalarla, benzetme yönleri çok açık olmayan alıçılmamıĞ bağdaştırma biçimindeki teşbih-i belîğler oluşturmıştır:

² AlıçılmamıĞ bağdaştırma, anlam belirleyicileri ile anlam ayırıcıları arasında uyum bulunmayan birleşimlerdir. Körpe patlıcan, Çoğan çekici, laf ebesi vb. Bkz. (Aksan, 1999: 84). Daha fazla bilgi için bkz. aynı yazarın, şiir Dili ve Türk şiir Dili, Be-Ta Basım Yayın, İstanbul 1998, s. 149-165. Ayrıca Sebk-i Hindî’de alıçılmamıĞ bağdaştırmalar için bkz. Gsrâil Babacan, Klasik Türk şiiri’nin Son Baharı Sebk-i Hindî, Akçağ Yay. Ankara 2010, s. 181-191.

Tanbûr-ı hurmeninde biter berg-i nâlenin

Târ-ı giyâhı şu'le-i âhengi hod-be-hod

(Gâlib, G 53/3, s. 540)

II. İstiâre Tercihindeki Farklılıklar

Bilindiği gibi istiâre, bir lafzı benzetme alakası dolayısıyla gerçek manası dışında kullanmaktır. İstiârede lafzın gerçek anlamına ulaşmayı önleyen bir engel vardır. Diğer bir ifadeyle istiâre, alakası teblih olan mecazdır (Muallim Nâci, 1996: 52). Anlaşılması teblihe nispetle daha dolaylı olan istiâre, Sebk-i Hindî Şârlerin beğeniyle ve tercihen kullanılmıştır. Bu Şârlar istiârenin dolaylı ve çoklu yapılarını “girift” ve “derin” anlam için daha uygun bulmuşlardır. Elimizdeki örnekleri incelediğimizde, klasik üslup ve Sebk-i Hindî Şârlarının çoğunlukla, aşağıdaki tabloda olduğu biçimde bir istiâre tercihinine yöneledikleri görülmüştür:

2. İstiâre Tablosu:

	Lafzın Tek veya Çift Oluşuna Göre	Müfred İstiâreler Bakımından	Benzetme Yönünün Açık veya Kapalı Olmasına Göre	İstiârenin Algılanış Şekline Göre
Klasik Üslup	Müfred	Açık (Musarraha)	Mübtezile veya Âmiyye	Tahkikiyye
Hint Üslubu	Mürekkep veya Temsîlî	Kapalı (Mekniyye)	Garîbe veya Hâsiyye	Tahyîliyye (Hayâlî)

Sebk-i Hindî Şârları, istiâre sisteminde de –orijinal istiâreler bulmak dışında- köklü değişimlere gitmemekle beraber, bazı istiâre türlerini derin ve ince hayalleri, müphem manaları ve garip mazmunları aktarmak bakımından amaçlarına daha uygun bulmuşlardır. Hint üslubu Şârları, lafzın bir veya birden fazla olmasına göre daha çok, *mürekkep* veya *temsîlî* istiâreleri tercih etmişlerdir. Buna karşın klasik üslup Şârları ise, müfred istiâreyi daha fazla tercih etmişlerdir. Bilindiği gibi, açık ya da kapalı olsun, tek

lafızdan oluşun bütün istiârelere *müfred istiâre* adı verilir. Örneğin aşağıdaki beyitte Ahmed Paşa:

*Eyâ perî nicesin hoş mısın safâca mısın
Gel'e beri nicesin hoş mısın safâca mısın
(Ahmed Paşa, G. 228/1, s. 269)*

diyerek sadece benzetileni yani “peri”yi söyleyip benzeyeni dolayısıyla “sevgili”yi söylemeden tek bir kelimeyle açık istiâre yapmıştır. Ya da G. beyitte Ahmedî:

*Kalmadı cân u dil ki gözün itmedi esîr
Dürlü belâ bu dâm-ı perîşân içindedür
(Ahmedî, G. 212/6, s. 360)*

diyerek sevgilinin gözlerinin süzgün bakışları esnasında üst üste yığılan kirpikleri, tuzak kuran askerler olarak gördüğü halde, benzeyeni söyleyip benzetileni söylemediğinden kapalı istiâre oluşurmuştur. Burada kapalı istiâreyi ele veren “esîr” de kelimesi yine tek lafızdır.

Buna karşılık Hint üslubu Garlerinin daha çok tercih ettiği mürekkeb istiâre, birden fazla kelime ile ifade edilen bir durumun, benzeri veya bazı yönlerden onu andıran bir surette zikredilmesi ya da benzerinin yerine onu andırmanın kullanmasıyla meydana gelir. “Mürekkeb istiâreye temsîlî istiâre de denir ve yaygınlık kazanırsa mesel adını alır” (Saraç, 2004: 111). “Temsîlî istiâre Gaire, Gire farklı mana zenginlikleri katma fırsatı da verir. Öncelikle Gar bu sanattaki değişirme yoluyla soyut yerine somutu getirebilir. İkinci somutun yarı Gıfıflığı ardında soyutu yakalama imkanı bulur. Bu, temsîlî istiâre yoluyla kelimeler arasında gelişen çift mananın neticesidir. İlk anda Garin maksadı dışında bir manayla karşılaşılsa da, onun altında, bu mananın vesile olduğu asıl maksat gizlenir” (Bilgegil, 1989: 163). Görüldüğü gibi bütün bu imkanlar, Hint üslubu Garinin hedefleriyle de örtüşmektedir.

Hint üslubu Garleri, klasik üsluba mensup Garlere nispetle müfred istiâreleri daha az kullanmakla birlikte, müfred istiâre kullanmak istediklerinde, bunun daha çok kapalı olan türünü tercih etmiştir. Hint üslubu Garlerinin bu tercihinin anlamak zor değildir. Çünkü ileride örnekler üzerinde göreceğimiz gibi kapalı istiâre, Hint üslubu Garlerine aktarmak istedikleri manayı daha iyi gizleme, eski mazmunları yeni bir Gıilde söyleme ya da yeni mazmunlar kurma, lafzın mana müphemiyetini artırma ve okuyucunun zihninde zincirleme çağrışımlar teşkil etme gibi fırsatlar verir.

Üçüncü olarak istiârede benzetme yönünün açık veya kapalı oluşuna göre *mübtetile* veya *âmiyye* denen istiâre türünü kullanan

klasik üslup *Ğar*lerine karışın Hint üslubu *Ğar*leri, *garîbe* ya da *hâsiyye* denen istiâre türünü tercih etmişlerdir. Bu gruptaki bir istiârede benzetme yönü herkes tarafından anlaşılabilir derecede açık olursa mübtezile/âmiyye, belli bir kültür ile bilgi seviyesine sahip kişilerce anlaşılabilir derecede ise *garîbe/hâsiyye* adı verilir (Külekçi, 1999: 56). Klasik belâgatçiler, istiârenin güzelliğinin ve değerinin teblihi hemen hatırlatmamasına ayrıca vechi *Ğebhin* (benzetme yönü), ne bilmece gibi kapalı ne de ilk bakışta hemen anlaşılacak şekilde basit ve sıradan olmamasına bağlı olduğunu söylemişlerdir (Saraç, 2004: 112). Ancak Sebki Hindî *Ğar*leri kullandıkları istiârelerde kimi zaman, benzetme yönünü bir bilmeceye çevirerek anlamı ulaşılması güç bir hale getirmişlerdir. Mesela *Ğubeyitte Mesîhî*’nin sevgilisine “gonca” diye hitap etmesini mübtezile/âmiyye bir istiâre diye nitelerek mümkündür. Çünkü bu istiâre hem klasik *Ğirde* benzetme yönü çok bilinen bir istiâre hem de “gonca” hitabının nedeninin daha birinci mısradaki “al nikâb” (kırmızı örtü) bağlanmasıdır:

Ol gonca kim yüzine tutar al ile nikâb

Bülbüllerinden utanup eyler meger hicâb

(*Mesîhî, G 12/1, s. 120*)

Bazı belâgatçiler istiârede başka bir ayrıma giderek, “istiâre akılla ve duyularla algılanabiliyorsa buna “*istiâre-i tahkîkiyye*”, hayalle algılanabiliyorsa “*istiâre-i tahyîliyye*” adını vermişlerdir” (Coşkun, 2007: 67). “Aslında kapalı istiârenin bir türü olan istiâre-i tahyîliyyede benzetilen soyut bir kavramdır. Mesela:

Ki henüz gonca-i ne’şküfte iken

Anı dest-i ecel itdi pâ-mâl

beytinde Fâzıl, eceli, zararlı bir insana benzetererek kapalı istiâre yapmıştır. Ayrıca soyut bir kavram olan “ecel”e dest (el) gibi somut ve insanlara mahsus hayalî bir nitelik vererek istiâre-i tahyîliyye yapmıştır” (Külekçi, 1999: 53). Anlaşılabilir bağdaştırma konusunda da Hint üslubu *Ğar*leri, bağı bağına bir anlatım tarzı olarak bu tür tamlamalara *Ğir*lerinde sıklıkla yer verirler. Bu tür tamlamaların önemli bir husûsiyeti de çoğu kez teblihis sanatını içermeleridir. Bu da *Ğir*lerini hem daha soyut ve hayalî kılmış hem de teblihis edilmiş varlık ve kavramlarla doldurmuştur. Şimdi Hint üslubu *Ğar*lerinin *Ğir*lerinde sıklıkla yer verdikleri istiâre türlerini nasıl kullandıklarına dair örneklerle bakalım:

İzn-i nüzûl ile olıcak sonra müstetâb

Geldi bu penc tuhfe ile dâd-dârdan

(*İsmetî, K 2/42, s. 26*)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

*Eyler izâle bâng-i bülend-i hükûmeti
Hâb-ı girânı hâsiyet-i köknârdan*

(İsmetî, K 2/46, s. 26)

Yukarıdaki beyitlerin ilkinde Çairin “*penc-tuhfe*” (beğ hediye) kavramıyla anlatmak istediği Gey namazdır. Yani Çar, beğ vakit namaza beğ hediye diyerek namazı, temsili istiâre yoluyla anlatmıştır. İkinci beyitte ise, “*izâle etmek*” ile “tebliğ etme” ve “bildirme”yi, “*bâng-i bülend-i hükûmet*” ile “ezan”ı, “*hâb-ı girân*” ile namaza kalkmayan gafil kimseyi ve “*hâsiyet-i köknâr*” ile de bu bitkinin uyku verici özelliğinden yararlanarak “gaflet”i anlatmaktadır. Dolayısıyla burada, her ifadenin gerçek bir karşılığı olup beyit, bütün sona temsili istiârelerle kurulmuştur. Yine aynı Çairin aşağıdaki beytinde “hayal” “berîd”e (postacı, ulak) yani insana benzetildiği için kapalı (meknî), benzetilen varlık (hayâl) soyut olduğu için tahyîli/hayâlî ve benzetme yönü soyut bir varlık ve benzetme yönü de alıçılmamış olduğundan istiâre-i garîbe/hâsiyye mevcuttur.

Şitâbe neydi sebab böyle ey berîd-i hayâl

Gelince zahm-ı dile merhem olmadun gîtdün

(İsmetî, G 47/3, s. 68)

Aşağıda Fehîm-i Kadîm’den alınan iki beytin ilkinde Çar, “*murgân-ı kafes*” tabiriyle kastı Çarlar; “*nağme*” ile de “Çar”ı kastetmektedir. Dolayısıyla “*murgân-ı kafes*” tamlaması ile de mürekkebi istiâre kurulmuştur. Ancak buradaki mürekkebi istiârede “Çarlar”, “*murgân-ı kafes*” gibi maddî bir varlıkla temsil edildiğinden, mutedil sayılabilir. İkinci beyitteyse “*germ-i câm*” “elest bezmi”ni, “*bâdiye-gerd*” “insan”ı ve “*hâmûn*” (sahra) da “mahçer”i temsil etmektedir. Burada da mürekkebi/temsili istiârenin yönü soyuttan somutadır. Yani bir somutlaştırma söz konusudur. Aynı zamanda karîneler yoluyla elest bezmi tasvir edildiğinden dolaylı anlatım bakımından, kapalı/meknî istiâreden söz edilebilir:

Ben bülbül-i elvân-negam-ı gülşen-i feyzem

Murgân-ı kafes nağme-i tekrârı ne bilsün

(Fehîm, K IV/30, s. 122).

Germ-i câm olmadın ayırdun idüp bâdiye-gerd

Rûz u şeb rîgveş âvâre-i hâmûn itdün

(Fehîm, KT II/5, s. 280)

Aşağıdaki beyitlerde yer alan “*pençe-i hurşîd*” ve “*dest-i ecel*” tamlamaları ise, klasik bir izâfe-i istiârî olup terkip şeklinde tahayyüli/hayâlî istiâre olmaktadır:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

*Göster felege pençe-i hurşidde mâhı
Sâkî yine destündeki câm-ı teri toldur
(Nâilî, G 67/3, s. 258)*

*Vakf-ı kurbângeh-i ışk idi gönül bilmez iken
Dest-i kassâb-ı ecel kabza-i sâtûr henüz
(Nâilî, G 143/5, s. 306)*

Neçâtî'den alınan Çu beyitte de, Sebk-i Hindî Çarlerinin sıklıkla kullandığı istiârelerin tamamı mevcuttur:

*Pây-ı dil âbile-dâr olmaz idi olmasa ger
Rîze-seng-i elem-i ye's ile pür kûy-ı taleb
(Neçâtî, G 6/2, s. 94)*

Zira, "pây-ı dil" tamlaması, gönle insana ait bir özellik vermesi dolayısıyla kapalı/meknî istiâredir. Somut-soyut varlıkların birleşimiyle oluşan bir istiâre olması hasebiyle garîbiyye/hâsiyye sayılabilir. Öte yandan soyut bir varlık olan gönlün ayak isnadıyla anlatılması hayâlî olarak anlaşılmasını gerektirdiği için, hayâlî bir istiâredir.

Son olarak ağıda geyh Gâlib'den alınan iki beytin ilkinde, "hâne-i sad-nakş" (yüz nakışlı ev) ve "sâf âyîne" tabirleri "gönlü" temsil ettiğinden temsîlî/mürekkeb istiâredir. İkinci beyitte "Zevrâk-ı derûn" tamlaması da nadir kullanılan ve somutlama içeren bir terkip olduğu için hâsiyye/garibiyeye niteliğinde istiâredir. gâlib'in ise gönlü ile ilgili hayâlî bir ilgiye dayandığından hayâlî istiâre olur:

*Ol eder seyrini bu hâne-i sad-nakşın kim
Sâf âyîne gibi gördüğü renge boyanur
(Gâlib, G 95/5, s. 588)*

*Yine zevrak-ı derûnum kırılıp kenâra düştü
Dayanır mı şişedir bu reh-i seng-sâra düştü
(Gâlib, G 345/1, s. 868)*

Sonuç

Sebk-i Hindî Çarleri kendilerinden önceki divan Çarleri gibi, tevhîd ve istiârenin Çirdeki temel rolünü kavramıdır. Bu yüzden söz konusu sanatların, üslup oluşumu üzerindeki kuvvetli tesirinin farkındadırlar. Dolayısıyla, Çirde lafızdan ziyade anlamı esas alan bu Çir tarzının temsilcileri, söz konusu sanatlar üzerinde farklı türleri seçmek bakımından bazı tasarruflarda bulunmuştur.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Aslında Hint üslubu *Çarleri*, gerek teşbih gerekse istiâre konusunda, geleneksel belâgat sınırlarını aşmamıştır. Onların bu konuda getirdikleri en önemli yenilik, daha derin, daha renkli ya da daha karmaşık anlamları sağlayan teşbih ve istiâre türlerine *Çirlerinde* daha çok yer vermeleridir. Bu sebeple teşbihte benzetme yönünün özellikleri bakımından, “sâde” ve “âmiyâne” teşbihler yerine, “tahayyülî” ve “temsîlî” olanları daha fazla tercih etmiştir. Teşbih unsurlarının bulunup bulunmamasına göreyse, “mufassal” ya da “mücmel” teşbihler yerine, anlamı daha kısa yoldan ama daha etkili aktaran “belîğ” teşbihleri daha fazla kullanmıştır. Onların bu tercihinde, sadece elde etmek istedikleri derin ve etkileyici manaya ulaşma arzusu değil, lafzın kısa ve öz olması ile “üslûb-ı muâdele” de etkili olmuştur.

İstiâre konusuna gelince; lafzın tek veya çift olmasına göre, “müfred” istiâreler yerine, “mürekkeb” veya “temsîlî” istiâreyi daha fazla kullanan Sebk-i Hindî *Çirlerinin* bu tercihlerinde de en önemli rolü “üslûb-ı muâdele” oynamıştır. Müfred istiâreler kendi içinde değerlendirildiğinde ise, daha çok açık istiâreyi kullanan klâsik üslup *Çirlerinin* aksine Hint üslubu *Çirleri*, anlamı dolaylı yoldan aktaran kapalı istiâreyi, *Çirlerinde* daha fazla ön plana çıkarmıştır.

Benzetme yönünün açık ya da kapalı olmasına göreyse, manada yenilik arayışında olan Sebk-i Hindî *Çirlerinin*, alımlı olan “mübtezile” veya “âmiyye” istiâreler yerine “garîbe” ve “hâsiyye” türünde istiârelere yönelmeleri kaçınılmazdır. Ancak onları bu tip istiârelere yönelten tek neden manada yenilik arayışı değildir. Onların *Çirlerinde* çokça kullandıkları teşhis sanatı ve alımlı bağdaştırma türündeki tamlamalar, doğal olarak “garîbe” ve “hâsiyye” türündeki istiâreleri ortaya çıkarmıştır.

Son olarak istiârenin algılanış biçimine göre, akli ve gözlemi ön planda tutup “tahkikiyye” türünde istiârelere yönelen klasik üslup *Çirlerine* mukabil hayali ve hissi esas alan Sebk-i Hindî *Çirleri*, “tahyîliyye” (hayalî) istiârelere yönelmiştir.

Teşbih ve istiâre sanatlarındaki bu değişimler Sebk-i Hindî *Çirine* mana konusunda derinlik ve renklilik kazandırmış olsa da, bu *Çiri* zor anlaşılan, dolaylı anlatımın esas olduğu bir *Çir* haline getirmiştir. Dolayısıyla bu özellik de, Sebk-i Hindî *Çirini* anlayabilmenin, onun teşbih ve istiâre sistemindeki tercihleri anlamakla mümkün olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- AKDOĞAN, Yağar (1979), **Ahmedî Divânı ve Dil Hususiyetleri**, Doktora Tezi: İstanbul Üniversitesi.
- AKSAN, Doğan (1999), **Anlambilim**, Ankara: Engin Yayınları.
- AKSAN, Doğan (1998), **Şiir Dili ve Türk Şiir Dili**, Ankara: Be-Ta Basım Yayım.
- BABACAN, İsrafil (2010), **Klâsik Türk Şiirinin SonBaharı Sebk-i Hindî (Hint Üslûbu)**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- BÜLGECİ, Kaya (1989), **Edebiyat Bilgi ve Teorileri**, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- BÜLKAN, Ali Fuat-AYDIN ğadi (2007), **Sebk-i Hindî ve Türk Edebiyatında Hint Tarzı**, İstanbul: 3F Yayınları.
- COĞKUN, Menderes (2007), **Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar**, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ÇAVUĞOĞLU, Mehmed (1986), “Divan ğiiri”, **Türk Dili**, S:415-416-417, s. 1-16.
- DENİZ, Sebahat (1999), “Türk Edebiyatında Hint Üslûbu (Sebk-i Hindî)”, **Osmanlılar**, C:9, s. 639-648.
- ERGÖN, Muharrem (1980), **Kadı Burhâneddîn Divanı**, İstanbul: GÜ. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ERÜNSAL, Ğmail E. (1988), “Mu’îdî’nin Miftâhu’î-TeĞbîh’î”, **Osmanlı Araştırmaları (The Journal Of Ottoman Studies)**, S:VII-VIII, s. 215-273.
- ÖPEKTEN, Halûk (1970), **Nâ’îl-i Kadîm Divanı**, İstanbul: MEB Yay.
- ÖPEKTEN, Halûk (1974), **İsmetî Divanı**, Ankara: Baylan Matbaası.
- KAPLAN, Mahmut (1996), **Neşâtî Divanı**, Ğmir: Akademi Yayınları.
- KUTLAR, Fatma Sabiha (2004), **Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmi Dîvân**, Ankara.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994), **Bâkî Dîvânı**, Ankara: TDK Yayınları.
- MACİT, Muhsin (1997), **Nedîm Divanı**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- MENGĞMine (1995), **Mesîhî Dîvânı**, Ankara: AKM Yayınları.
- Muallim Nâci (1996), **İstulâhât-ı Edebiyye**, (Haz. M. A. Yekta Saraç), İstanbul: Risâle Yayınları.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- OCAK, F. TULGA (2002), “XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Dîvân Edebiyatı ve Sebk-i Hindî”, **Türkler**, C:11, s. 733-741.
- OKÇU, Naci (1993), **Galib Divanı I-II**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- SARAÇ, M. A. Yekta (2004), **Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat**, İstanbul: Gökkuşbu Yayinevi.
- ĞEMÎSÂ, Sirûs (1378/1997), **Külliyât-ı Sebk-Şinâsî**, Tahran: ĞatîĞâât-ı Firdevs.
- TARLAN, Ali Nihat (1966), **Ahmed Paşa Divanı**, İstanbul: MEB Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihat (1981), **Edebiyat meseleleri**, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- UÇAR, ġahin (1993), “Ma’nâ ve Mazmûn”, **Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı**, Ayrı Basım, s. 1-32.
- ÜNVER, Ğmail (2002), “Divan Edebiyatında ġiir Dili”, **Türkbilig**, S:3, s. 225-233.
- ÜZGÖR, Tahir (1991), **Fehîm-i Kadîm (Hayatı, Sanatı, Dîvân’ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi)**, Ankara: AKM Yayınları.

SEZAI KARAKOÇ ŞİİRİNDE ÖLÜM

Münire Kevser BAŞ*

ÖZET

Ölüm özellikle “öte” ile ilgili şairlerin en çok meşgul oldukları konulardan birisidir. Sezai Karakoç şiiri metafizik duyarlılığı güçlü bir şiirdir. Bu duyarlılığı besleyen en önemli kavramlardan birisi ölümdür. Kavramın şairin anlam ve imgelem dünyasında ona özgü duyusu, hissediş ve anlamlandırış süreci yaşadığı tahmin edilmektedir. Ölümü bir yok olma değil, sonsuz âleme hazırlanma evresi olarak gören şair, ölüm karşısında güçlü bir tavır geliştirme çabasındadır. Bu nedenle sadece “gül” gibi şiirsel kavramları değil “şehir” gibi sosyal kavramları da ölümle yan yana kullanabilmektedir. Bu çalışma Sezai Karakoç şiirinde ölümün anlamını ve ilişkilendirildiği kavramları incelemek, konumunu tespit etmek amacıyla yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sezai Karakoç, ölüm, diriliş, şiir, metafizik.

DEATH IN SEZAI KARAKOC’S POETRY

ABSTRACT

Death is one of the subjects that especially poets who deal with “metaphysics” concern about. Sezai Karakoc’s poetry has a powerful metaphysics sensitivity. One of the important notion that nourishes this sensitivity is death. We believe that the notion of death lived the process of perception, feeling and interpretation peculiar to the poet, in the poet’s world of sense and imagination. The poet who thinks the death not as vanishing but preparation phase for eternal life tries to create a strong attitude towards death. In this manner, he uses not just poetic notions like “rose” but also social notions like “city” beside the death. This work is aimed to analyze the meaning of death and related concepts,

* Dr., (kevserbas@yahoo.com)

and determine the status of death in Sezai Karakoc's poetry.

Key Words: Sezai Karakoc, death, resurrection, poetry, metaphysics.

Giriş

Ölüm, sadece metafizik duyarlılığı olan şairlerin değil bütün şairlerin temel ilgi odaklarından biri olagelmıştır.¹ Şair düşünce ya da inanç dünyasının da katkılarıyla ulaştığı ölüm telakkisi ile ilintili duygu, düşünce ya da sezgilerini herhangi bir şekilde ama muhakkak şiirine yansıtmıştır. Metafizik duyarlılığı çok yüksek bir şair olarak elbette Karakoç'un bu yaklaşımın dışında kalması beklenemez. Karakoç'un şiirinde ölüme yaklaşımını araştırırken elbette ölüm temasının vurgulu bir yere sahip olduğunu tahmin etmekle birlikte bu kadar yüksek bir yoğunluk ve hacim beklemediğimizi itiraf etmemiz gerekir. Ölüm bizatihi kelime ya da anlam ve çağrışım olarak her Karakoç şiirinde vardır. Hatta şairin tüm şiirlerini bir arada yayınladığı eseri *Gün Doğmadan'ın Alinyazısı Saati* kısmı "Onüçüncü Sağnak: kış sağnağı. Ölüm. Sonra çark bir daha dönecek: diriliş" olarak nitelendirilmiştir.² Ayrıca Monna Rosa'nın ikinci kısmı "Ölüm ve Çerçeveler"³ başlığını taşır. Bunun dışında "Akrebin ölümü"⁴ "Evin ölümü"⁵, Leyla ve Mecnun'un dördüncü bölümü "Ölüm ve Ötesi: Ebedi Diriliş"⁶ gibi başlığında ölüm kelimesi kullanılan şiirler vardır. Ayrıca birçok şiirinde ölüm kelimesi geçmediği halde ölümü anlatmaktadır. Şairin annesinin ölümü üzerine yazdığı "Yoktur Gölgesi Türkiye'de"⁷ ayrıca "Ben Kandan Elbise Giydim/Hiç Değiştirsinler İstemezdim"⁸ "Anneler ve Çocuklar"⁹ "Kapamak İçin

¹ Konu ile ilgili olarak şu eserlere bakılabilir: Soren Kierkegaard, *Kayıp Kavramı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s.111-137; Eyüp Şahin, *Farabî'de Zihin Felsefesi*, Yayınevi Yayınları, Ankara 2009, 138-143; Ruhattin Yazıcıoğlu, *Gazâli Düşüncesinde Ruh ve Ölüm*, Cedit Neşriyat, Ankara 2002, s.95-136.

² Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan*, Diriliş yay., İstanbul 2006, s. 625.

³ Karakoç, *Gün Doğmadan*, s.18.

⁴ Karakoç, *Gün Doğmadan*, s.452.

⁵ Karakoç, *Gün Doğmadan*, s.317.

⁶ Karakoç, *Gün Doğmadan*, s.598.

⁷ Karakoç, *Gün Doğmadan*, s.83.

⁸ Karakoç, *Gün Doğmadan*, s.94.

⁹ Karakoç, *Gün Doğmadan*, s.91.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Gözlerini”¹⁰ gibi şiirler sadece ölüm temalı şiirlerdir. Ancak Sezai Karakoç şiirinde ölüm vurgusu sadece bunlardan ibaret değildir. Şiir külliyyatını bütünüyle gözden geçirdiğimizde fark ettik ki Karakoç şiirinde ölüm şaşırtıcı derecede büyük bir yere sahiptir. Ayrıca Karakoç’un ölümü konumlandırışı modern Türk şiirindeki diğer tutumlardan oldukça farklıdır. Çünkü o ölümü yaşamla birlikte ve geçişli olarak özgün bir tavırla kullanmıştır. Bu yönüyle de o dönemindeki diğer şairlerden ayrılır.¹¹

Sezai Karakoç hem bir şair hem de bir düşünce adamı olarak ölüm temasıyla çok ilgilenmiştir. Bütünsel ve nihai olarak dingin bir ölüm hissine ulaştığı aşikâr olmakla beraber bu noktaya kolay gelmediğini de fark etmemek mümkün değildir. Bu süreçte gözlemlediğimiz şey şudur ki, Karakoç düz yazılarında daha geniş anlattığı ölüm anlayışını aynen koruyarak şiirinde işlemiştir. Ölüm temasının işlendiği şiirler/mısralar ile aynı konuda düşüncelerini anlattığı metinler yan yana getirildiği zaman birbirlerinin yorumu gibi durduklarını fark etmemek mümkün değildir. Belki ek olarak vurgulanması gereken nokta, şiirlerinde şairin ölümle bireysel ilişkisinin izlerini, öznel duyularını da zaman zaman görmek mümkün olabilmektedir.

1. Ölümün Anlamı

Karakoç’a göre ölümün en önemli niteliği, insanı günlük olandan koparıp, ebedîliğin karşısına çıkaran belki de en önemli, en vurucu olay olmasıdır.¹² Şair, ölümü bir bakıma insanın kendini yeni baştan yoklayışı olarak algılar.¹³ Ölüm, hayatı fiziği aşkın bir deneyle zenginleştiren, transandantal anlamına kavuşturan bir olaydır.¹⁴

Ölüm önünde öz benliğim yavaşlar (Gün Doğmadan, “Ve Monna Rosa”, s.31.) mısraı insanın ölüm karşısında adeta kalakalıp hayatın en çıplak ve en gizemli hakikati ile yüz yüze gelişini çok yalın bir ifadeyle anlatmaktadır. İnsanoğlunun büyük sorusu, şairin öz benliğini de sancılandırır.

Yukarıya yükselsek ölüme yükseliyoruz

¹⁰ Karakoç, *Gün Doğmadan*, s.107.

¹¹ Ebubekir Eroğlu, *Sezai Karakoç’un Şiiri*, Bürde Yayınları İstanbul 1981, s.24.

¹² Sezai Karakoç, *Gündönümü*, Diriliş Yayınları, İstanbul 1979, s.15.

¹³ Sezai Karakoç, *Yitik Cennet*, Diriliş Yayınları, İstanbul 2001, s.20-21.

¹⁴ Karakoç, *Yitik Cennet*, s.10-11.

Aşağı insek ölüme değişiyoruz (Gün Doğmadan, “Taha Sabır Kentinde”, s.338.)

Şair, ölümün kaçınılmazlığını hayatın içinde de çok güçlü hissetmektedir.

Ve hepsinin üstünde ölüm altında ölüm (Gün Doğmadan, “Taha Sabır Kentinde”, s.338.)

Kaçınılmazlığı aşıkardır ama meçhul bir tarafı da vardır daima. Çünkü,

Ölüm saatini kim bilebilir (Gün Doğmadan, “Alinyazısı Saati IV”, s.643.)

Zaman zaman şikayet eder ve ölümü aç bir köpeğe benzetir. Ölüm, şafak vaktinde kendini çok güçlü hatırlatır, tıpkı o vakitte daha çok havlayan köpekler gibi.

Gelin gelinlerin gecesini taşıyalım yatağımıza

Ki ölüm insanları kıra kıra varmadan yatağımıza

Bu yatak şimdilik kutlu yataktır

Ölüm ki bir aç köpektir arar bizi

Bir köpek havlıyan en çok şafak aydınlığında (Gün Doğmadan, “Köpük”, s.132.)

Bu, yok sayılması mümkün olmayan bir sorudur.

En güçlü sofraya devrilir bir rüzgarla

En ömürlü çiçek göçer sonbaharla

Ve ölüm hep asılı keskin kılıç başuçlarında

Ve kapanır açılır ulu bir perde her yüzyılda (Gün Doğmadan, “Leylâ ile Mecnûn/ 4.Dönüş”, s.576)

Ancak çıkış yoluna da sorunun içinden ulaşmak zorundadır.

Her kapıyı ölüm kapar ölüm açar (Gün Doğmadan, “Leylâ ile Mecnûn/ 4.Dönüş”, s.576.)

İfadesi cevabı da ölümle bulmanın gereğine işaretir.

Ölümün ısındı suyu (Gün Doğmadan, “Taha’nın Kitabı”, s.339.) mısraı vaktin geldiğini, şairin ölümle hesaplaşacağını haber

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

verir. Kanaatimizce bu ifade ölüm vaktinin gelmiş olmasından ziyade şairin artık bu düğümü çözmeye kendinde güç bulmasına işaret etmektedir. Çünkü bu öyle bir pusudur ki insan bu pusuya düşmeye mahkumdur. Şairin her an karşısına çıkmaktadır.

Ölümün kara ölümün pususunca (Gün Doğmadan, "Alinyazısı Saati VII", s.653.)

Ölümün bilinmezliğinden sığınacak yer arar Şair."Esir Kent'ten Özülke'ye" seslenir.

Hayatı yumşattığın gibi ölümü yumşat (Gün Doğmadan, "Esir Kentten Özülke'ye/1.Alinyazısı Şiiri", s.438.) ifadesi hayatın inanç ve aşkla katlanılır kılındığı gibi ölümün de bir şekilde yumuşak ve katlanılır kılınmasını temenni etmektedir. Çünkü ölüm düşüncesi amansız bir dert gibidir, dinmeyen bir sağanaktır.

Ölüyü keser biçersin ama dindiremezsin ölüden gelen sağnağı (Gün Doğmadan, "Taha'nın Kitabı", s.332.)

Ölümün mahiyetine tam vukufiyet sağlayamasa da insanoğlu için onun sadece kaçınılmazlığı bilgisi dahi tarifsiz acılar yaşatır.

Göğdende ölüm zehirli bir ağıt gibi (Gün Doğmadan, "Yılan", s.451.) mısrai zehirli ağıtla birlikte belki de ölümün sanki bulaşıcıymışçasına süregelenliğini ve yakıcılığını vurgular.

Ölüm acıdır gerçekten, hiçbir acı ile karşılaştırılamayacak kadar acıdır. Hatta şair bazı kelimelerdeki acı veren hali de ölüm cezasıyla ilişkilendirerek anlatır.

Ölüm cezasından yapılmış kelimeler (Gün Doğmadan, "Ses", s.406.)

Yine aynı duygunun bir uzantısı olarak yorumlayabileceğimiz bir başka mısrada anlam ölümle ilişkilendirilerek betimlenir, bu kez şifa veren kelimeler ölülerin dirilişi olarak nitelendirilir.

Göğü yırtan kefen beyazı elleri

....

Ölülerin dirilişi şifa veren kelimeler (Gün Doğmadan, "Alinyazısı Saati", s.628.)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Bazı ölümler insana dünyanın bir hiç olduğunu idrak ettirir. Hz.Ali'nin Hz.Peygamber'in ölümünü algılayışı bu duyguyu netleştirir.

Ali

Peygamberi yıkarken buruşmuştu dünya (Gün Doğmadan, "Hızır Kırk Saat", s.289.)

Aşağıdaki mısra ise,

Ölüm de öyle değil mi

İçi boş ama kıyısıyla doğrayan bir çerçeve (Gün Doğmadan, "Taha'nın Kitabı", s.309.) hem ölümün acıtan yanına dikkat çeker hem de onun bilinmezliğini vurgular gibi görünse de bir başka mısra da diriliş şairi soluğu hemen yetişir. Aynı mısra da şairin iki farklı ölüm nitelemesi karşımıza çıkar.

Ölüm ateş saçan bir köpek ve bir eleğimsağma

.....

Boşanır yaz sıcağında üstünden ölümün sular serin (Gün Doğmadan, "Taha'nın Kitabı", s.330.) mısralarında önce ölüm "ateş saçan bir köpeğe" benzetilse de hemen ardından bir eleğimsağmaya dönüşür. "Eleğimsağma" benzetmesinde zannediyoruz halk inanışındaki altından geçen kızsa oğlan oğlansa kız olması durumunu çağırır. Ölümün değiştirici niteliği hatırlatılmak istenir. Çünkü Karakoç, ölümün bir saplantı olarak değil, ruh gelişiminin geçtiği bir tecrübe gibi algılanması gerektiğini belirtir. Ölümü hissetmek, esasında bir metafiziği olmak demektir. Bununla tasavvuf terminolojisinde "ölmeden önce ölmek" ifadesiyle işaret edilen düşünceye paralel olarak ölüm karşısında iradenin güçlendirilmesi temenni edilir. Ölümü anma, hayatı onun süzgecinden sürekli olarak geçirme, insanı ölüm bağıntısından özgür kılar, ölümden ötedeki gerçek özgürlükle tanıştır. İnsan böylece Tanrı'nın ebedilik ülkesinden gelen havayı solur.¹⁵ O halde insana düşen ölümü yok saymak değil onu doğru okumaktır.

Oku okuyabildiğin kadar ölüm dersinden

Taha birkaç kelime kaldı söylenmedik

¹⁵ Karakoç, *Gündönümü*, s.40-41.

Felçten önce birkaç kelime söyle

Son birkaç kelimeyi de söyle

Öleceksen bari öl öyle (Gün Doğmadan, "Taha'nın Kitabı", s.353.)

Şair ölümün artık doğru anlamlandırılmadığından şikayetçidir.

Ölüler kalmamış haykırdı Taha ne de babalardan bir anı

Sur yıkıntıları ölüme açılmış

Ölü kalmamış ama ölüm tutuyor güneşi toprağı

Ölü kalmamış ama ölüm hayat halini almıştır.

İçine girdiğimiz yılan turşulu ölümle

Değişe değişe bozulmuş ölüm bile

Nerde ölümün o ak o yeşil rengi

O siyah kırmızı keskin rengi

Artık ölüm ne gri ne kahverengi

Ne gök rengi ne yer rengi

Ölüm bir grev gibi kaplamış ülkemizi

Ta canevimize kasdeden bir grev gibi (Gün Doğmadan, "Taha'nın Kitabı", s.352.)

Ölünün toprağa indirgenmesinden yakını.

İçindeki ölüden çok

Dışındaki taş örtüsüne önem verilen kabir sefaleti

Toprağı ölüyle donanmış bulanmış değil

Ölüyü toprağa indirgeyen unutuşun karakışı (Gün Doğmadan, "Hızır ile Kırk Saat", s.387.)

Karakoç için ölüm hayatla yan yanadır.

Hayat ve ölüm tabiat ve tarih iç ve dış alem

İç içe birbirinden kopmaz tanrısal bir gerçeklik her dem (Gün Doğmadan, "Ayinler", s.500.)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Şair aynı zamanda ikisini yan yana olduğu kadar birbirine muhtaç olarak algılar.

Sen hayatı boşaltırsan

Ölüm aynasında aksin mi kalır (Gün Doğmadan, “Ayinler”, s.499.)

Yeter ki insan ölümü ve hayatı çözmeye talip olsun.....

Korkmadan dal ölümün ve hayatın gözbebeklerine (Gün Doğmadan, “Leyla İle Mecnûn/Şairin Kuşkusu”, s.570.)

Onun kaygısı,

Sıcak hoşluğunu anlarlar ölmenin (Gün Doğmadan, “Sevgi II”, s.92.) duygusuna varabilmektir. Çünkü Karakoç, hep sanıldığı gibi ölümün kendisinin acı olmadığını düşünmektedir. Acı, fizik çözümlü, mafsalların ödevlerini terk edişinde, bir kemiğin öbür kemiği koyverişinde, etin iskeletten kopuşunda ve bedeninin artık anlamsız ve absürd hale gelişindedir. Acı, absürdden doğar. Fizik acının dayanılmazlığı ölçüsünde, hatta onu aşkın bir “tatlı”lık vardır. Fizik acı arttıkça, ölüm tatlılaşır ve insan ona doğru yaklaşmağa başlar. Bir an artık “ölüm çağrısı” eşsiz ve dayanılmaz bir çekicilik kazanır. İnsan ölümün büyüüne kapılır, bu dünyayı cezbe içinde terk eder.¹⁶ Bu nedenle şair, şiirini ölümün baldan tatlı ayaklarıyla yürütür.

Ölümün baldan tatlı ayaklarıyla yürüyen şiirimle (Gün Doğmadan, “Esir Kentten Özülke’ye VI”, s.446.)

Çok didiklemiştir şair ölümü. Hatta

Ölsek yeraltını yadırgamayız (Gün Doğmadan, “Ova”, s.171.) diyecek kadar ölümü içselleştirmiştir. Her şeye rağmen ölüm bir yanıyla da hesap verme zamanının geldiğini işaret ederek insanı korkutur. Ve şair O’ndan da yine O’na sığınır.

Ölüm düşüncesini beni sardığı şu anda

Verilmemiş hesapların korkusuyla

Sana geldim ayaklarına kapanmaya geldim (Gün Doğmadan, “Sürgün Ülkeden Başkentler Başkentine IV”, s.433.)

¹⁶ Sezai Karakoç, *Dirilişin Çevresinde*, Diriliş Yayınları, İstanbul 1988, s.14.

2. Ölüm-Sonsuzluk

Ölümün en insani hakikat olması, Karakoç şiirlerinde varlığını her an korumakla birlikte, bu hakikatin aslında şairi saplantılı, çetrefilli veya içinden çıkılmaz durumlara götürmediğini görmekteyiz. Çalışmanın başında sözünü ettiğimiz teslimiyet duygusu kavramının ölüm konusunda da belirleyici olduğu görülmektedir. Zaman zaman şairi ürperten veya okuyucuya da aynı ürpertiye temas ettiren ifadeler olmakla birlikte bu durum şairin genel ölüm anlayışına hâle getirecek boyutlara asla ulaşmaz. Çünkü o, bağlı olduğu inanç sistemi çerçevesinde sağlam bir ölüm anlayışına ulaşmış ve o doğrultuda yorumlar geliştirmiştir. Bir ilâhî kanun olarak “sürekli gece, sürekli kış, sürekli ölüm yoktur” diyen Karakoç, ölümü ebedî âleme hazırlık denebilecek hayatın bir evresi olarak gördüğünü vurgular.¹⁷

Ölmez adam can verse de

Sonsuzluğa ayarlı bir sedirde (Gün Doğmadan, “Gül Muştusu VIII”, s.383.)

Leyla ile Mecnun’un ölümelerini anlatacakken ölümün diriliş yüzünü hisseder.

Anlatacaktım ölümlerini bir sonbahar eşliğinde

Bir kış güneşliğinde

Fakat baktım bu ölüm değil diriliştir

.....

Ölümden sonra ölümsüz hayat vardır

.....

Anladım onlar ölmediler

Ölüm adına

Ölüm maskesini takınarak

Dönüşüler bir ışığa (Gün Doğmadan, “Leyla İle Mecnun/Ölüm”, s.598.)

Çünkü şair, hayatı ve ölümü evrensel bir düzenin, büyük kaderin penceresinden algılamaktadır.

Her son kaderde bir başlangıçtır

.....

Uçuş yorgunluğu imrendirir onu bungunsuz hiçliğe

¹⁷ Karakoç, *Gündönümü*, s.11.

.....

*Sen kuşu öldü bilirsin yine öyle bil
Ama dinleniş her kiri yıkar gümüşten kaynaklarıyla*

....

Nice bin kez tattım bitiş şerbetini

Nice kez dişledim ölümün etini (Gün Doğmadan, "Leyla İle Mecnun/Dönüş", s.577.)

Şairin "ölümün etini dişlemesi" ölümün soğuk tarafına olan duyarlılığını vurgulamaktadır. Ölümün insanı ürperten bir niteliği olduğunu da ifade eden Karakoç'a göre insan, ancak bu bilinmeyenin verdiği korku ve ürperti duygularını aşarsa, yokluk duygusunu yenebilir. Geleceği karartan iç sıkıntısından kurtulur. Yavaş yavaş ölümde bir takım varoluş çizgilerini, yeni bir tür yaşantının köşelerini ve çıkıntılarını seçmeğe başlar. Dünya şartlarında alışık olmadığı bir takım ışıltılar belirir. Âdeta sonsuzluktan sarkış denebilecek sezgiler hissedir. İlerleyen insan ölüme bakar. Hayatın her tür ve görünüşünde, ölüş ve dirilişlerin birbirini kovalarcasına akışında, zihnini ve ruhunu yıkar. Günlük hayat, zihin hayatı, ruh yaşantıları, realiteye estetik uzanışlar, ölümle birlikte olursa, daha derin bir kavrayışla evren içinde varlığını duyuracaktır. Ölüme bakmak, ölümü yaşamak, realiteyi ölümle analiz etmek, hayatın inkarı demek değil, tam tersine hayatı iyice anlamak kavramak için ölümün yardımını reddetmemektir. Ölümle uğraşan hayatla uğraşıyor demektir. Ölümle hayat ikisi birlikte varoluşumuzun tümünü meydana getirirler.¹⁸ İnsan, ölümü hayatına kararak yaşamayı başarabilirse, gerçekten yaşayanlardan olur.¹⁹ Çünkü,

Ölüme bulaşmış akşam yemekleri (Gün Doğmadan, "Ödünç Gece II", s.151.) mısraında da görüldüğü üzere ölüm en hayata dair gibi görünen hallerimize dahi bulaşmıştır. Hatta,

Hayat bir ölümdür (Gün Doğmadan, "Yağmur Duası", s.12.) ifadesinde de vurgulandığı üzere hayatın nihai niteliği ölümdür aslında. Hayatın ayrılmaz parçasıdır. Karakoç, ölüm düşüncesinden yoksun olmanın, diriliş düşüncesinden yoksun olmak demek olduğunu savunur. Çünkü ona göre bu düşünceden yoksun olmak, hayatı bir fizik akış gibi görmek demektir ki, bu insanlığın değil, bitki ve hayvanlık yaşantısının eşidir. Oysa ölüm ve ölüm ötesi düşüncesi,

¹⁸ Sezai Karakoç, *Ruhun Dirilişi*, Diriliş Yayınları, İstanbul 1979, s.126-127.

¹⁹ Karakoç, *Gündönümü*, s.41.

insana kendi varlık sebebinin sırrını fısıldar. O bu düşünce çilesinde, meleklerin varamadığı hakikat kaynağına erme yüceliğini kazanır. Ölümü sürekli olarak anımsamak, onda gömülmek onda boğulmak değildir. Tıpkı denizi bilmenin, denizde boğulmak anlamına gelmediği gibi.²⁰

Alkış alkış ölümle barışan

Bir ülkü alıyor gözlerimi (Gün Doğmadan, "Tören", s.460.)

Şair düşünce sistematizini ölümle barışık kılmıştır. Çünkü ölümle,

Ruhları çekip götürmek yeni bir dünyaya (Gün Doğmadan, "Leyla İle Mecnun/Parantez", s.574.) anlayışına ulaşmıştır. Ölüm artık,

Çağdan çıkarıp ebedi çağa götürme oyunu (Gün Doğmadan, "Leyla İle Mecnun/Parantez", s.575.)

dur. Hayatı her şey zannedenler koşuyu ölümle bitirirler.

Biz koşu bittikten sonra da koşan atlarız (Gün Doğmadan, "Şahdamar", s.42.)

Oysa dirilişle koşu devam edecektir. İnsan algısını genişletirse her ölümde bir ışık görecektir.

Her ölümün yöresinde bir ışık gören (Gün Doğmadan, "Kış Anıtı", s.159.)

Karakoç'a göre bir insan ölürken, gittikçe bu dünyaya yabancılaşmaya, ondan uzaklaşmaya başlar. İnsanın dünyaya açılan duygu yollarından en önemlilerinden biri olarak göz, insan ölürken, yavaş yavaş dünya biçimlerini terk eder. Dünya, ruhtaki oluşa paralel olarak bir değişikliğe uğrar, bir metamorfoz geçirir. Bütün ruhu ışıkla dolu bir inanan, gözün en küçük aralığından sonsuz bir hoşluk duygusu içinde yalnız ışık, nur görür.²¹ Ölümün ötesindeki ölmez dirilişi fark eder.

Ölümün çürütemediği güzellik

Ben o güzelliği söylüyorum

Ben o güzelliği söylüyorum

²⁰ Karakoç, *Gündönümü*, s.42.

²¹ Karakoç, *İslâm*, Diriliş Yayınları, İstanbul 1997, s.26.

Ölümün ötesindeki güzellik (Gün Doğmadan, "Alinyazısı Saati XIII", s.678.)

Çünkü artık ölüm ötesini düşünmek bir rebab çalmak gibi huzurludur. Şairin burada rebabı seçmesi de tesadüf değildir. Rebab Mevlânâ'nın kullandığı bir enstrümandır.

Ölümün ötesini bir rebab gibi çal (Gün Doğmadan, "Dördüncü Ayin", s.505.)

Karakoç Mevlânâ'nın ölüm anlayışına, ölüm gecesine "şeb-i arus" diyen yaklaşımına kadar uzanan bir dizi tedaiye atfı yapmaktadır.

Ölümsüzlüğe ermiştir zorlu bir yolculuktan sonra.

Ben ki ölümsüzlüğe ermiştim deşe deşe (Gün Doğmadan, "Kış", s.458.)

Ölü yatakları sonsuzluk çayırlarıdır.

Ölülerin yatağı sonsuzluk çayırları (Gün Doğmadan, "Sesler II", s.124.)

İbadetler ölümsüzlük kazandıran aşılardır.

Ölümsüzlük gençlik aşısı o ikindiler (Gün Doğmadan, "Köpük", s.134.)

Hatta ölmüş arkadaşlar kendilerini bir sonsuzluk duygusuyla hissettirirler.

Omzunu sığamıştı o ölü arkadaşı

Sığama bir sonsuzluk gibi kalmıştı omzunda (Gün Doğmadan, "Taha'nın Kitabı", s.345.)

Artık her şey anlamına kavuşmuştur. Çünkü her şey aslında

Ebediliğe dair (Gün Doğmadan, "Leyla İle Mecnun/Çölün Öyküsü", s.566.) dir. İnsan nihai ereğine ulaşmıştır.

Hatta ne varlık bilgisi ve ne hiçlik duygusu (Gün Doğmadan, "Leyla İle Mecnun/Yıldız Falı", s.553.)

Bu da bir tasavvufi motif olarak vahdet-i vücûd kavramıyla örtüşen bir haldir dersek zannediyoruz yanlış söylemiş olmayız.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

3. Ölüm-Diriliş

Karakoç'un şiirlerinde ölüm gerçeğinin bilinmez yanı, acı veren, kabullenmesi zor tarafı yani bir insani olgu olarak oldukça geniş yer bulur. Ancak bu kadarla kalmaz, ölüm maddi anlam dünyasından hemen metafizik alana sıçrar. Ölümle sonsuzluk arasında çok güçlü bir bağ olduğu inancı şiirde kendini hissettirir. Hatta ölüm sonsuzluğa açılmak için insanın muhtaç olduğu bir evre olarak görülür. Çünkü Karakoç'a göre ölüm öte dünyaya hazırlanmak için Tanrı'nın bağıdır. Uzaya çıkan insan nasıl günlerce tecrit ediliyor ve hazırlanıyorsa, ölüm de insanı öte dünyaya hazırlar, çünkü cennet ve cehennem de bu dünyadan farklıdır. Ölüm bir hazırlık, bir çile dönemidir. Çünkü her yeni gelişme, ilerleme ve her yeni eser için bir çile gerekir. Her yeniş, bir çilenin verimidir. Ölüm, bir yüzüyle doğumdur. "Toprak ananın karnında bir doğum".²² İşte Karakoç bu büyük ve ikinci doğumu okumaya çalışır. Onun uygarlık tezine "diriliş" ismini vermesi de bu büyük dirilişten ne kadar yoğun etkilendiğini gösterir.

Şair, varlığın esasının ölümsüz bir dirilikten geldiğini ifade eder. Belki burada Tanrı'nın "Hayy" ismine gizli bir atıf vardır.

Her şey ölümsüz bir dirilikten doğma (Gün Doğmadan, "Leyla İle Mecnun/Yıldız Falı", s.554.)

Zaten asıl dirilik bu aleme ait bir şey değildir, insan bir yanılsama içindedir.

Diri dedikleriniz ölü, ölü dedikleriniz diri (Gün Doğmadan, "Beşinci Ayın", s.507.)

Şair, ölümden sonraki dirilişi tabiatten sembollerle delillendirir.

Üç mevsim ölsen de

Hiç olmazsa dirilirsin baharda (Gün Doğmadan, "Gül Muştusu", s.364.)

Ölüp yok olmuş gibi görünen otların yeşermesi aslında ölümden sonraki dirilişe işarettir.

Ölüler diriliyor otlar göğeriye yeniden (Gün Doğmadan, "Karabasan", s.551.)

²² Karakoç, *Dirilişin Çevresinde*, s.7.

Bir başka mısrada çok farklı, çarpıcı hatta ürpertici bir benzetmeden faydalanır.

Ölüyü dirilt yumurta kaynatır gibi suda (Gün Doğmadan, "Gül Muştusu", s.364.)

Ölüm bulut gibi karaltılıdır. Doğum ise güneş gibi aydınlık.

Bir ilgi var ölenle bulut

Doğanla güneş arasında (Gün Doğmadan, "Gül Muştusu IV", s.370.)

Ancak temel yaklaşım kendini daima korur. Ölümden dirilişe kadar geçen süreç insanın öteye hazırlanması için gerekli bir metamorfoz aşamasıdır.

Ekin gibi biçildim öldüm ama dirildim

Kemiğin ve etin ateşini attım öteye (Gün Doğmadan, "Fırtına", s.168.)

Ölümün tek güldürdüğü yüz belki de mezar taşlarıdır şairin gözünde. Çünkü ölüm onları var/diri kılmıştır.

Gülen canlı mezartaşları ölümle diri mest (Gün Doğmadan, "Sesler IV", s.125.)

Hatta diriliş düşüncesini mezarlardan hissetmek mümkündür. Bu benzetme, mezarların üzerindeki baharla birlikte boy veren çiçekleri hatırlattığı kadar ölümden sonraki büyük baharı da işaret etmektedir.

Mezarlardan bile yükselen bir bahar vardır (Gün Doğmadan, "Sürgün Ülkeden Başkentler Başkentine", s.433.)

Bazen şair belki de bu dünyaya dair memnuniyetsizliği ya da umutsuzluğu sebebiyle her şeyin toprak olmasını diler. Çünkü diriliş için her şeyin ölmesi, toprağa karışması gereklidir.

Tanrım duam şu ki her şey yeniden toprak olsun (Gün Doğmadan, "Gül Muştusu XIV", s.402.)

Aslında şair ölümle sürekli bir alışveriş içindeki Hz. İsa'dan söz açmış görünse de onu yanında oturtan/ şairin kendisi de ölümle her an beraberdir.

İsa'dır bu benim yanımda oturmuş bir taş

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

*İki bin yıllık bir hece taşına
Taş nerde bitiyor nerde başlıyor İsa
Sürekli bir alışveriş var aralarında* (Gün Doğmadan, "Köpük",
s.140.)

Hattâ şair ölümler kentinden gelenlerin farkındadır.
*Yıkıntılar leşler ve mezarlar
Ve gece hışırtıları içinden
Bin yıllık kar altından
Ölümler kentinden
Sıyrılarak
Geceyi ışıklarla delerek
Gelenler var biliyorum* (Gün Doğmadan, "Fecir Devleti",
s.419.)

Çünkü o gerçekten ölümden sonrasında çok daha fazla
ilgilidir.

*Fildişinden bir doktorem
Elimde denizlerden bir koleksiyon
Bana yalnız ölen gelir
Ben ölümden sonrasına bakan bir doktorem* (Gün Doğmadan,
"Sesler I", s.124.)

Ölüm ve dirim sahibi olmak adeta birbirine geçmiş bir ruh
haline dönüşmüştür. Ölümü kendine payanda yapmış bir dirilik
peşindedir.

*Durmamacasına açılmış bir kabiriz
Surlara işlemiş bir ölüyüz
Duvarlara geçmiş bir diriyiz* (Gün Doğmadan, "Hızırla Kırk
Saat", s.235.)

Kulakları hep sonsuzluğun fısıltısını ararken o yine
mezarlara yönelir.

Mezarlara yerleşmiş adsız ölümsüz o sese (Gün Doğmadan,
"Sesler VI", s.128.)

Hatta dirilişi mezar taşlarında tasvir eder.

*Kerpiçte bir değişme var
Ölü tozunda bir doğrulma*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Tüyleneiyor mezartaşları (Gün Doğmadan, “Gül Muştusu III”, s.368.)

Diriliş’ten sonra insanın karşısında aciz olan ölümdür artık.

Dirildi Taha

Onulmaz bir ölümle

Kavuran bir felçle öldüğü halde (Gün Doğmadan, “Taha’nın Dirilişi”, s.355.)

Çünkü ölümü öldürenler esasen gerçek dirilerdir.

Ölüydü insanlar

Yalnız yaşıyordu o yatır

....

Hayatı ve ölümü birlikte

Aynı geçmezlik ve değişmezlikle

Aynı yenilik ve tazelikle (Gün Doğmadan, “Çeşmeler I”, s.464.)

Şair dirilişi yine şairlerden ümit etmektedir.

Bir çöl kuşu gibi çınladı kutlu öğle

Bir kımıldanış mı bu ölü şairlerin tümseklerinde (Gün Doğmadan, “Leylâ ile Mecnûn/Doğum”, s.534.)

Diriliş düşüncesini Hz.İsa’nın ölüleri diriltmesine atıf yaparak pekiştirir. Bir bakıma Hz.İsa’ya verilen bu mucize de diriliş kavramını gündeme getirmenin, bir kez daha dikkatlere sunmanın bir başka yoludur.

Bu fırtınanın önünde

O çocuktan başkası duramaz

O kabartacaktır toprağı

Bir dağ kurarak ölümlerden (Gün Doğmadan, “Sesler VII”, s.168.)

Bütün bunlardan şairin hedefi bellidir. Hayatı diriliş düşüncesi ile zenginleştirmenin peşindedir.

Yalnız ölüm mezar kazmaz mezar kazılır ölüme de

Bir boydan boya bat batı selsebillerine

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Yeniden doğ ol kendi kendinin ışıldağı

Kır seni senden eden eski bardağı (Gün Doğmadan, "Üçüncü Ayin", s.499.)

Şair sağlıklı ölüm anlayışının mezara konulup öldürülmesini önerir. Ölmeden önce ölmektir aslolan. Ki diriliş kavranabilsin:

Ve ölümü çevirmek diriliş hayatına (Gün Doğmadan, "Diriliş", s.620.)

Ölümle bu kadar uğraşmasının sebebi ölüm sevicilik değildir. Onu ilgilendiren aslında ölümden ziyade ölümün metafizik boyutudur.

Fildişi ölümün işlemediği taş

Doğumumun yüzüğüne kaş olsa

.....

Ölümden değil dirilişten yanayım

Ölümden değil ölüm sonrasında yana (Gün Doğmadan, "Şairlere ve Şiire Dair Dörtlükler", s.624.)

Şairin ölüm vurgusu esasen bir tek hedef etrafında dönüp durur. Aşağıdaki mısralarda da yer aldığı üzere ölüm, sağaltıcı bir yaklaşımla hayatımıza dahil olmalıdır.

Senin mesleğin bir bakıma bir ölüm mesleği

Bozulmuş saatleri ölümle iyi etmek

Ölümle açmak kurumuş dudakları

Ölümle açmak kapanmış gözleri

Öleni ölümle diriltmek

Ölümle sağ tutmak sağ olanı

Ölümün ışınlı ile görmek

Karanlık gecede

Karataştaki

Kara karıncayı (Gün Doğmadan, "Hızır ile Kırk Saat", s.222.)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Şair, ölümün sağlıklı bir bakış açısıyla kavrandığı takdirde insana çok şey katacağı inancındadır. Ölüm dikkatleri keskinleştirecek, duyarlılığı yükseltecek, pek çok olumsuzluğun iyiliğe evrilmesinde önemli bir rol oynayacaktır.

4. Ölüm-Şehir

Sezai Karakoç şiirinde ölüm kavramı ile şehir arasında ilginç bir bağ kurulduğunu fark ediyoruz. Onun şiirinde ölüm ile diriliş, sonsuzluk, gül anne-çocuk ölümleri gibi kavramların yer bulduğu çok bilinen bir durumdur. Pek çok araştırmacı gerek akademik çalışmalarda gerek deneme üslubunda yazdığı Karakoç incelemelerinde bu konulara değinmiştir.²³

Karakoç'un şiirlerindeki ölüm kelimesinin yer aldığı tüm mısraları dikkatle gözden geçirdiğimizde fark ettik ki, Karakoç ölüm kavramı ile şehir kavramı arasında da ilginç bir bağ kurmuştur. Elbette bu bir tesadüf değildir. Bu durumu sadece poetik duyarlılıkla açıklamak da zayıf bir yorum olacaktır. Yukarıda belirttiğimiz üzere Sezai Karakoç'un şiirleri, öncelikle düşünce dünyasının estetik ve sanatsal izdüşümüdür. Karakoç'un, zihnindeki şehir anlayışını aynıyla şiirsel plana taşımış olduğu görülmektedir. Şehir ile ölüm arasındaki bu bağın sebebi, onun ölüm duyarlılığını hayatının kararak bir yaşam kurmuş insanın şehrine de bu duyarlılığı yerleştirebilmesi gereğine duyduğu inançtır. Elbette bu onun uygarlık yaklaşımının bir uzantısıdır. Hatta belki de en güçlü uzantılarından biridir. Karakoç'un uygarlık tezinin en güçlü ve ayırt edici tarafı metafizik duyarlığın yoğun vurgusudur. Bu bağlamda uygarlığın odak alanı olarak şehrin de uygarlık anlayışını yansıtan en güçlü mekan/alan olması beklenir. Bu yaklaşım sebebiyledir ki Karakoç ölüm kavramı ile şehir ve şehirle ilgili unsurları bir arada kullanarak hayatın tüm alanlarında ölümün var kılınması gereğini hatırlatmak istemiştir.

Her ne kadar ölüm, insanı dünyadan alıp götürmek durumunda olsa da ölümlerin şehri terk etmesinden rahatsız olur. Bu mecaz ifade şüphesiz şehirde ölüm duyarlığının canlı kalmasına işaretir.

Bu gece ölümler şehri terketmiş

²³ Bkz. Kamil Eşfak Berki, "Monna Rosa Şiiri ve Belirlemeler" *Kitap Dergisi*, Aralık 1998, Yıl:13, S.93, s.20-24; Osman Bayraktar, "Sezai Karakoç Şiirinde Yönelişler", *Yedi İklim*, Eylül 2000, C.13, S.126, s.10-17; Turan Karataş, *Doğunun Yedinci Oğlu-Sezai Karakoç*, İstanbul 1998.

.....

Bu şehir yerden bile ağır bu gece

Altında bir tek ölü olsun kalmamış

Ölenlerdir incelten hafifleten oysa

Uçacakmış gibi yapan şehirleri (Gün Doğmadan, “Ödünç Gece II”, s.152.)

Ölenlerin şehirleri inceltmesi çok naif bir ifadedir gerçekten. Şair bu ifade ile metafizik âlemden gelen ulvî atmosferi, insanın hakikati bütünsel bir duyarlılıkla algılayarak sağlıklı bir varoluşa ulaşmayı kastettiğini zannediyoruz. Çünkü ölüm ve metafizik âlemden bigâne kalmak, insan ve de şehir için ağır bir yükür. Şair İsrail’in surunu güllerle benzeştirir. Ölümün havaya dağıtılması, gül kokusunun yayılması gibi şehri kuşatmalıdır.

Nerede Kent’i ve ölüleri havaya dağıtan İsrail surları, güller? (Gün Doğmadan, “Birinci Ayin”, s.483.)

Şair kendisini bir yiğit kabir eriticisi olarak görür. Bu kavram yorumu zor bir ifade olmakla beraber ölüm karşısında yok olmamayı belki ölümü öldürmeyi çağrıştıran bir içerik taşımaktadır.

Ay kesik ve ben yiğit bir kabir eriticisi

Geceleri dolan üstün ve tembel bardak

Cami dolaylarında sur kapılarında

Toprak kaçını ölülerin toplayan tüylerini (Gün Doğmadan, “Ödünç Gece II”, s.152.)

Karakoç’a göre şehrin anlamı ve ruhu, şehir kavramı uygarlıkla ilişkilidir. Onun yaşam ve ölümü, uygarlığın yaşam ve ölümüne çıkmaktadır. Değişim yaşaması ve anlam kaybına uğraması da, aslında eski uygarlıktan gelen gücünü yitirmesindendir. Bir bakıma bu karakteristik kentlerin zaafı kuvvetinde gizlidir. Bir uygarlığa tam şartlanmış, onları bir yandan o uygarlığın toplu bir sergisi yaparken, o uygarlığın göçüp gitmesiyle şehir de yola çıkmakta acele etmektedir. Eski güçleri ölçüsünde yeni değerler ortaya koymadıkları sürece, eski üstünlük ve yüceliği dengeleyecek yeni insan atılımları ve kurumları getirmediği, yeni bir uygarlığa veya uygarlık atılımına gebe olmadıkça, yeni bir ruh, anlam ve hayat

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

kazanması olmadıkça, bu göçüş kaçınılmazdır.²⁴ Uygarlığın öldüğü zamanlar şehrin de öldüğü zamanlardır.

Ama ne yazık ki, Şehir ölü. Natürmort şehir. Frigofirik şehir (Gün Doğmadan, "Ayinler II", s.488.)

Kent bir tabuttur artı çivisi insan (Gün Doğmadan, "Taha'nın Kitabı", s.331.)

Kent kemiriliyor ya üstten tepeden

Her tırtığında ölen evrensel bir lehimli beden (Gün Doğmadan, "Fırtına", s.163.)

Firavun saltanatının son bulduğu vakti de bir şehir unsuruyla özdeş kılarak anlatır.

Ehramların ölüm saati (Gün Doğmadan, "Hızırla Kırk Saat", s.237.)

Şair, şehirler ölse de insanın hep yaşayacağına inanır.

Ölen şehirlerdir Taha değil (Gün Doğmadan, "Taha'nın Ölümü", s.351.)

Şair şehrin değişik yerlerinde ölümü ansızın karşımıza çıkarır. Bazen bir ölünün götürülüşünü gördüğümüzde hissettiklerimiz mısralara yerleşir. *Yoldan bir ölü götürüyorlarmış da sezmişler gibi* (Gün Doğmadan, "Hızırla Kırk Saat", s.289.)

Bazen sokaktan geçen ölü arabası dikkatlere sunulur.

Ölü taşıyan bir araba (Gün Doğmadan, "Kayboluş", s.78.)

Günümüz şehir mimarisine ilginç bir yorumla, ölüm bağlantılı bir eleştiri getirir. Elbette bu bir uygarlık eleştirisi olarak alınmalıdır.

Çocuk düşerse ölür çünkü balkon

Ölümün cesur körfezidir evlerde

Ölüleri balkonlara gömecekler

İnsan rahat etmeyecek

Öldükten sonra da (Gün Doğmadan, "Balkon", s.81.)

²⁴ Sezai Karakoç, *Diriliş Muştusu*, Diriliş Yayınları, İstanbul 1980, s.97.

Burada Ebubekir Eroğlu'nun yorumlarını dikkate almak gereklidir. Eroğlu, Karakoç'un Balkon şiirindeki balkon imgesinin yaşamın ölüme doğru çıkmış bir körfezi ya da ölümün yaşama doğru uzamış bir körfezi olarak yorumlamakta ve her iki duruma da imkan sağlayan bir "geçişlilik" ifadesi taşıdığını belirtmektedir. Anneler bu körfezde durarak (arkalarında, ev olduğuna göre) yaşama bağlıdır, yaşamın içindedirler.²⁵

Kızkulesi'ne şehrin ortasında dimdik duran ölümle ilgili bir sembol olarak dikkatimizi çeker.

Ölümden korkuşun sembolü olan

Ölümden kurtuluşa yol arayan (Gün Doğmadan, "Kız Kulesine Gazel", s.665.)

Günün belli vakitlerini ölümle ilişkilendirir.

Bir ölümden sonraki

Öğle sıcağındaki sebil gibi (Gün Doğmadan, "Hızır ile Kırk Saat", s.220.)

Ebubekir Eroğlu "Köpük" şiirini bir yönüyle çağdaş sanatta ölüme bakışın yansıtılması olarak değerlendirmektedir.

Ölüm ki tabiatüstü hayatların meneceri

En yeni buluşu intihardır (Gün Doğmadan, "Köpük", s.130.) mısraları çağdaş sanatın yaşamı anlamlı kılmak uğruna intihar gibi yanlış bir yol seçen yaklaşımına işaret eder. Modern sanat, ölümle sağlıklı bir ilişki kuramamış ve intihardan başka bir seçenek üretememiştir.

Ölüm "terkisini genişletmiş" kendisine gelecek olanlara yer açmış,

Azrailin boyuna bülüğa erdiği gerdeğe girdiği (Gün Doğmadan, "Köpük", s.130.) kentte, yaşam dirimi itmiş ve ölüme yeni kurallar getirmiştir. Sorun kentin hayatından dirimin gitmiş olmasıdır. İşte köpeğin havlaması, horozun ürpermesi buna karşı bir gizi duyumsatmaktadır. Elbette her şey birbirine ışık tutmakla ödevlidir. Hayat ölüme, ölüm hayata.²⁶

²⁵ Ebubekir Eroğlu, *Sezai Karakoç'un Şiiri*, s.23.

²⁶ Ebubekir Eroğlu, *Sezai Karakoç'un Şiiri*, s.34-35.

Bütün bunlardan sonra yine kurguyu dirilişe bağlar. Şehrin ölümünü de dirilişe yorar.

Ölümün biliyorum ey İstanbul diriliş içindir (Gün Doğmadan, “Alınyazısı Saati VIII”, s.659.)

Şehri ve tabiatı diriltmek için hayatın içine ölümü harmanlar. Ölüm duyarlığı hayat getirecektir.

Ölümlle dirilişle

Kerpice kattığım gülle duamla

Kır ortasına saldıığım mezarlarımla

Tabutla değiştireceğim tabiatı (Gün Doğmadan, “Gül Muştusu III”, s.369.)

Ev ile mezar, diri ile ölüm arasındaki bağa ilişkin çağrışımlara davet eder.

Ölülerle konuşmalar

Diri ölü karışımı ve baba

Ev-mezar geçmeleri ve sıra

Üzüm tanelerinde bir aynada

Ölüleri yıkayanlar horozla (Gün Doğmadan, “Taha’nın Kitabı”, s.343.)

Hatta biz bazen ölenleri unutsak da onlar bizi unutmazlar.

Yıkıntılar leşler ve mezarlar

Ve gece hışırtıları içinden

Bin yıllık kar altından

Ölüler kentinden

Sıyrılarak

Geceyi ışıklarla delerek

Gelenler var biliyorum (Gün Doğmadan, “Fecir Devleti”, s.419.)

Aşağıdaki mısralar ise modernitenin ölüm yaklaşımına genel bir eleştiri olarak okunabilir:

Ölüler kalmamış haykırdı Taha ne de babalardan bir anı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

*Sur yıkıntıları ölüme açılmış
 Ölü kalmamış ama ölüm tutuyor güneşi toprağı
 Ölü kalmamış ama ölüm hayat halini almış
 İçine girdiğimiz yılan turşulu ölümle
 Değişe değişe bozulmuş ölüm bile
 Nerde ölümün o ak o yeşil rengi
 O siyah kırmızı keskin rengi
 Artık ölüm ne gri ne kahverengi
 Ne gök rengi ne yer rengi
 Ölüm bir grev gibi kaplamış ülkemizi
 Ta canevimize kaseden bir grev gibi (Gün Doğmadan,
 "Taha'nın Ölümü", s.352.)*

Günümüz insanı ve şehri, ölüm ile sağlıklı bir bağ kurmayı başaramamıştır. Şairin son mısra da belirttiği üzere ölüm "canevimize" kasteder hale gelmiştir. Elbette burada şairin önce somut anlamda ölümün cana kastettiğinden yola çıkarak "canevi"ne bir vurguyu hedeflediğini anlamak gerekir. Bu ifade bir bakıma insanın metafizik yanına, gönlüne ruhuna iç dünyasına bir atf olarak yorumlanabilir.

5. Ölüm-Gül

Sezai Karakoç'un şiirlerinde gül ile ölüm arasındaki bağ kendini çok güçlü ve yoğun bir şekilde hissettirir. Gül ile ölüm arasında bir sır vardır ve şair onun peşindedir.

*Bir gülün ölümle ilgisini
 Gülle ölüm arasındaki sırrı
 Arar gibi
 Bir gülün hesabını sorar gibi (Gün Doğmadan, "Gül Muştusu V", s.373.)*

Ölüm anındaki ölümün cezbediciliğinin sebebi de gül kokusundan kaynaklanır. Bu koku adeta ölümü kolaylaştırır.

*Ölüm bir ay çekimi zamanı dönemi denizidir
 Kalkar kalkar seni çeker
 Gül kokusunu alıyorsan seni ölüm çeker
 Ölümün terkisi birden genişler (Gün Doğmadan, "Köpük", s.131.)*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/1 Winter 2010*

Yine aynı yaklaşımla ölmek üzere olan insan için de şair gülden meded umar, çünkü gül bahardır, gül dinginliktir, acıları dindirir.

Gül ölmeden önce gerek

....

Dokundurmak için baharı

Ölünün ellerine (Gün Doğmadan, "Gül Muştusu VII", s.379.)

Gül her zaman bir huzur bahşeder. Hatta kıyamet kopma anında dahi bir ferahlık sunar.

Mor bir suda eridi eridi eridi ışık

Aya bakıp öksürdüm öksürdüm öksürdüm

Gül vakitlerinin hükmünü sürdüm

Sur dibi bir kıyamet kopuşunda (Gün Doğmadan, "Tan", s.146.)

Hayat bir bakıma gül yetiştirmeye çalışmaktır. İnsan bunu başaramıyorsa ölüm zamanı gelmiştir.

Pipon yanıyorsa seni ölüm çeker

Gül yetiştiremiyorsan seni ölüm

Samanyolu jet iziyse seni ölüm (Gün Doğmadan, "Köpük", s.130.)

Ölenin hakikati seslendirmesini de şair, gülün açılışına benzetir. Belki burada gülün Allah'ın "Cemâl" isminin yansıması telakkisine bir telmih de söz konusudur. Gülün açılışı bir bakıma nihai hakikatin ifşasıdır.

Bir çağırış bekleyenler

Ölen döner ve çağırır

Gülün açılışı gibi (Gün Doğmadan, "Gül Muştusu II", s.366.)

Şişelere doldurulup bekletilen gül yapraklarından yapılan bir çeşit gül şerbetini şair ölüme çare gibi algılar.

Her evin penceresinde dizili gül şişeleri

Ölüme çare gibi boşaltılan (Gün Doğmadan, "Gül Muştusu VII", s.378.)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Şair mezarların üstüne dikilen gülleri yeniden dirilişin gerçekleşeceğine dair bir muştı, bir delil olarak görür. İkinci yaradılış anında ebediyet soluğu üflenince insan güllerle dirilecektir.

Ölülerin üstüne dikilen güller

Onları diriltmeye yeter

Yeter ki insanın canını yeşertecek

Yaradılış baharının soluğu üfürülsün yüceden (Gün Doğmadan, "Gül Muştusu VIII", s.382.)

Yine aynı düşüncenin bir başka ifadesi şöyledir:

Ey gül sen bahar yağmuruna karışan

Diriliş şarabı olursun bize

Ölüp de dirilmiş çocuklar oluruz biz

Seni kana kana bahar bardaklarından içince (Gün Doğmadan, "Gül Muştusu VIII", s.383.)

Burada şair, insanı yeniden diriltecek olan diriliş şarabının bahar yağmuruna karışmış gül/gülsuyu olduğunu düşünmektedir. Hatta gülün sadece kokusu bile insanı diriltmeye yeter.

Gül kokusundan mest olup

Ölüyken dirilenler gibi (Gün Doğmadan, "Gül Muştusu IX", s.386.)

Elbette bu ifade sadece biyolojik ölümü nitelendiriyor olamaz. Klasik edebiyatımızda gülün en önemli fonksiyonu Hz.Peygamber'i sembolize etmesidir. Karakoç'un bunu da çağrıştırmak istediğini dikkate almak gerekir. Hatta bir başka mısra bu tespiti teyid etmek üzere imdadımıza yetişir.

Kalbim güneşim efendim

Ölmüşleri diriltiyor sesin (Gün Doğmadan, "Taha'nın Kitabı", s.328.)

Hiz. Peygamber'in mesajıyla insanın yaşadığı metamorfoz bir ölünün dirilmesi gibidir.

Hayatı sonsuzluğa ayarlayarak yaşamayı başarabilirse insan kıyametin kopması ya da ölümün gelmesi karşısında korku

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

duymayacaktır çünkü inanmalıdır ki gül açılacak, gerçek varoluşa ulaşacaktır.

Kan kıyamet kopsa da şehirde

Ölmez adam can verse de

Sonsuzluğa ayarlı bir sedirde

Beklenen gül açılacak seherde

Baharla gelen yemyeşil bir seherde (Gün Doğmadan, "Gül Muştusu VIII", s.383.)

Sezai Karakoç'un şiirlerinde ölümle ilintili olarak kullanılan diğer çiçek menekşedir. Tasavvufi literatürde menekşe çiçekler arasında gerçek sufi olarak kabul edilir. Mevlânâ'nın menekşeyi lacivert elbisesiyle tozlar içerisinde oturmuş murakabe eder halde veya tamamen kendini ibadete vermiş olarak tasvir ettiği malumdur.²⁷ Karakoç'un şiirlerindeki menekşeyi bu manada anlamak uzak bir yorum olmasa gerektir.

Ölüm ki en çok o menekşelerden korkar

Dokunduğumuz o menekşelerde

Bizi ölüme yaklaştırıp uzaklaştıran bir Âraf var (Gün Doğmadan, "Taha'nın kitabı", s.322.)

Ölümün gerçek bir sufiye ya da Karakoç literatürüne göre dirilişe ulaşmış bir insana yapabileceği bir şey yoktur. Menekşe kokusu diriliş müjdesidir.

Bu gelen diriliştir kuşta ses

Menekşede koku gür çayırarda yeşillik

Ölümden sonra gelen yeşillik (Gün Doğmadan, "Gül Muştusu VIII", s.381.)

Zannediyoruz aşağıdaki mısralar da derviş-menekşe eğretilmesinin bir örneğidir. Bir dervişin mezarında açmış menekşeler sonsuzluğa dair bir türkü gibi ortalığı doldurmaktadır.

Ölümü hecelemiştik

Ortalığı dolduran sesinde

²⁷ Annemarie Schimmel, *Ben Rüzgarım Sen Ateş*, İstanbul 2007, s.65 .

Ta...aşâğılarda olan yatıra

Bir türkü söylüyordu

Ölüm ötesinde açmış

Menekşeler kimliğinde (Gün Doğmadan, "Çeşmeler I", s.464.)

Bir başka mısradaki ise menekşe kelime olarak geçmez ancak çağrışım gene aynıdır. Mutlu dede-derviş ile eflatun-menekşe uyumu adeta mısraların alt katmanında kendini hissettirmektedir.

Mutlu dede ölümünün eflâtunu (Gün Doğmadan, "Gül Muştusu VII", s.376.)

Şair umutsuz gönüllere diriliş müjdesini güller ve menekşelerle haber verir. Saf aşkın sembolü olarak Mecnun'un kabrinde her bahar tazelenen ölümsüz menekşeler ve güller diriliş umudunu bir kez daha yeşertecektir.

Kaybolmuş mezarından

Ölümsüz çiçekler

Güller menekşeler verecekler

Ve onları serecekler

Umutsuz gönüllerin önüne

Onlarla ölmüş ruhlara

Diriliş sunup can verecekler

Sen aşk alevisin

Hayat kılıcısın

Asılı ölümün tepesine (Gün Doğmadan, "Leylâ ile Mecnûn/Mecnûn ile Rahip", s.590.)

Sezai Karakoç'un şiirlerinde en çok yer verdiği çiçek isimleri gül ve menekşedir. İlginçtir, her ikisini de ölümle ilişkilendirmektedir. Özellikle gül Karakoç'un imgelem dünyasında divan edebiyatından ödünç aldığı kavramlardan biri olarak kabul edilebilir olmasına rağmen Karakoç'un onu aynen divan edebiyatındaki gül mazmunu gibi kullandığını söylemek mümkün değildir. Aslında burada Karakoç'un bilinçli olarak mazmuna yeni bir yorum kattığını söylemek de imkan dahilindedir. Çünkü Karakoç'un gelenekten

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

beslenmeyi çok önemsemekle beraber ona kendinden bir öz katarak yeniden yorumlamak niyetinde olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Düzyazılarında bu niyetini son derece açık biçimde ifade eden ibareler vardır. Çünkü O, geleneği aynen tekrar etmeyi sığ bir taklit olarak nitелеmektedir.

6.Ölüm/Ölüm anı-Kiraz

Sezai Karakoç'un şiirlerinde ölüm ile özellikle de ölüm anı ile kiraz arasında bir bağ kurulur.

Ölümle kirazlar arasında

...

Bir ilgi kur (Gün Doğmadan, "Hızır ile Kırk Saat", s.185.)

Bu ilgi birbirine çok tezat gibi duran kavramlardan insanın hayatı/hakikati bütünsel olarak kavrama metoduna katkı olarak algılanabilir.

Ölüm anı ile kiraz arasındaki bağın en yoğun vurgulandığı yer "Eski Kirazın Gereği" isimli şiirdir. Ölüm halinin bungenluğundan kirazın bahar çağrıştıran, tazelik ve kırmızı ışıltısından ölümü rahatlatması beklenir belki de. Kiraz ölmek üzere olan hastanın kadehinin yanında durur. Hasta artık onu yiyecek halde olmasa da kiraz dudaklarına değdirilir.

Kiraz ölünün kadehinin yanındaki

Fakirler hastanesinde komodinin üzerindeki

Yemek için değil çekmek için dudaklarla

Ölürken kiraz koymalı ağızlara (Gün Doğmadan, "Eski Kirazın Gereği", s.95.)

Zannediyoruz ölüm ile bahar ilgisi doğru bir yorumdur. Çünkü şiirin ikinci kısmında ölenin kiraz seyrederek çocukluğunu hatırlaması bu yorumu destekler görünmektedir. Çünkü kiraz bahçelerinin aydınlığı/bahar çağrışımı çocukluğu hatırlatmakla beraber bir yandan da ölümü bahar kılan bir fonksiyonu alt metin olarak sunmaktadır.

Görebileceği bir yere koydurdu kirazları

Kiraza baka baka öldü

Hangi aydınlık içindeydi biliyorum

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Hatırlıyordu çocukluğundaki

Kiraz bahçelerini, eski kirazın gereğini (Gün Doğmadan, "Eski Kirazın Gereği", s.95.)

Bazen de bu bahar aydınlığı içilemeyen bir su gibi bardakta kalır. Çünkü aklın metafizik olandan yardım alması gereği vardır. Ölünün kirazdaki aydınlıktan nasiplenmesi "kutsal" olana yakınlaşması ile mümkündür. Aksi halde kiraz/bahar aydınlığı hep aynı ıraklığı koruyacak ve ölü ona bir türlü ulaşamayacaktır.

Uzanan bir yarı ölü eli kirazdan kiraza

Kirazsa hep aynı ıraklığı bozmamakta korumakta

İçilemeyen bir su bardakta

Aklı düzeltmenin mümkünü kutsal balıklarla (Gün Doğmadan, "Köpük", s.135.)

Eğer bir aksilik olur da kirazlar/bahar aydınlığı gelmezse gelen ölüm olacaktır.

Anneler kirazları beklerken

Bir bardak suda ölüm kaynamış (Gün Doğmadan, "Taha'nın ölümü", s.353.)

Elbette burada sözü edilen sadece fiziksel anlamda bahar değildir. Bütünsel bakış açısıyla yokladığımızda- ki bundan kopmamamız gerekir- şairin bahar ile kastedtiği hakikat vurgusudur. Bahar gelirse yani hakikat var olursa diriliş gerçekleşecektir. Aksi halde bir bardak suda ölüm kaynayacaktır.

Sezai Karakoç'un şiirlerinde ölümle birlikte anılan bir diğer meyve de karpuzdur. Karpuzun anıldığı mısralar kiraz kadar açık ipuçları vermemekte, ne kadar zorlansa da ifadeler de müphem bir taraf kalmaktadır.

Karpuz kesilmemiş ölünün yanında (Gün Doğmadan, "Sesler II", s.124.)

Bir başka yerde de yine aynı müphemiyet kendini korumaktadır.

Yaşlı bir hastada tortusu olur ölmenin

Ve siz ey bir karpuzu ikiye bölmenin

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Uсталığına ermiş kutsal kişiler akşam sularında

Karpuzun eskittiği gözlerim (Gün Doğmadan, "Köpük", s.131.)

7. Anne-Çocuk Ölümü

Sezai Karakoç şiirinde anne ölümü özel bir imgedir. Şairin bizzat kendi annesinin ölümü üzerine yazdığı "Yoktur Gölgesi Türkiye'de" şiiri

İncedir billurdandır yoktur gölgesi Türkiye'de

Bir meçhul Meryem mermerden değil ama kutlu (Gün Doğmadan, "Yoktur Gölgesi Türkiye'de", s.83.) dizelerinde karşılığını bulan bir anneyi tasvir eder. Bu şiirde annenin ölümü hissedilmekle birlikte asıl olan onun ölümünden ziyade şahsiyetinin dikkatlere sunulmasıdır.

Görür gibi uyur konuşur gibi susar güler ağlar gibi (Gün Doğmadan, "Yoktur Gölgesi Türkiye'de", s.83.)

Dizesinde en öz şeklini bulduğu üzere anne herkesten ve her tavırdan farklı bir hal ile nitelendirilmektedir.

Taha'nın Kitabı'ndaki "Evin ölümü" başlıklı kısımda ise evin ölümünün en güçlü vurgusu anne ölümüdür. Elbette buradaki ev kavramının geniş bir sosyolojik manaya tekabül ettiğini göz ardı etmemek gerekir. Bu bağlamda anne ölümünün de "Yoktur Gölgesi Türkiye'de" şiirindeki bireysellikten ziyade daha geniş sosyolojik bir vurguyu hedeflediği kanaatindeyiz.

Öldü anne ve mutfaklar kilitlendi

Kilerler boşaltıldı farelerce

Anne gitti ve evler döndü yazlık otellere

Anne gitti ve sular buruştu testilerde

Artık çamaşırlar yıkansa da hep kirlidir

Herkes salonda toplansa da kimse evde değildir (Gün Doğmadan, "Evin Ölümü", s.318.)

Elbette annenin ölümü onu anne kılan varlıkla ilişkilendirilir. Çünkü bu iki varlık arasındaki bağın yumuşaklığı ve sıcaklığı kadar ölümleri arasındaki ilişki de yakıcı ve yürek acıtıcıdır.

Anne öldü mü çocuk

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

*Bahçenin en yalnız köşesinde
Elinde siyah bir çubuk
Ağzında küçük bir leke
Çocuk öldü mü güneş
Simsiyah görünür gözüne
Elinde bir ip nereye
Bilmez bağlayacağını anne* (Gün Doğmadan, "Anneler ve Çocuklar", s.91.)

İki ayrı dörtlükte önce annenin ölümü karşısında çocuğun hali, sonraki dörtlükte de çocuğun ölümü karşısında annenin hali betimlenmekte son dörtlük ise bu iki ölüm arasındaki o müthiş ilişkiyi sehl-i mümteni denebilecek bir ifade seviyesinde dillendirmektedir.

*Kaçar herkesten
Durmaz bir yerde
Anne ölünce çocuk
Çocuk ölünce anne* (Gün Doğmadan, "Anneler ve Çocuklar", s.91.)

Karakoç'un anne-çocuk ölümlerini başka zaman da birbirinden ayırmadığını görmekteyiz.

*Bir balık görünce nasıl çırpınırsa bir martı
Gün batınca nasıl çırpınırsa
Boğulmuş bir kuş gibi
Bir deniz
Çocuğu ölünce öyle çırpınır bir anne
Annesi ölünce bir çocuk öyle çırpınır
Çırpın çırpın ki belki görürsün ölümünden ötesini
Senin mesleğin bir bakıma ölüm mesleği* (Gün Doğmadan, "Hızır ile Kırk Saat ", s.222.)

Son iki dizede şairin ölüm acısıyla çırpınmanın insana ölüm ötesiyle ilgili daha ciddi bir algılama yetisi kazandırdığına dair bir vurgu yaptığını görmekteyiz. Aynı şekilde aşağıdaki mısralarda anne ölümüyle kıyamet arasındaki benzerlik dile getirilmektedir.

Annesinin ölümünden önce tabutlaşan

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Karyolasının başı ucunda

Bir yaz hafakanında

İster istemez kendini

Kıyamete alıştırıran bir kızdan (Gün Doğmadan, "Hızır ile Kırk Saat", s.285.)

Belki de kadınlar/anneler için bu kıyamet algısı daha kuvvetlidir.

Ölmüş kocasını

Ve çocuklarını

Bir kıyamet gibi düşünen

Yaşlı nineler (Gün Doğmadan, "Hızır ile Kırk Saat", s.287.)

Kadın ölümleri olağanüstüne olan dikkati keskinleştiren bir nitelikle şiire girer.

Ölecek olan bir kadın (Gün Doğmadan, "Hızır ile Kırk Saat", s.345.)

Yaklaştır kıyameti

Burda bir kadın ölmektedir

Yaklaştır kıyameti

Burda bir kadın ölmektedir (Gün Doğmadan, "Hızır ile Kırk Saat", s.258)

Bir başka dizede yine insanın yüksek duyarlık zamanlarına dair imgelerle birlikte çocuk ölümü bir kez daha karşımıza çıkmaktadır.

Her çocuk ölümünde (Gün Doğmadan, "Hızır ile Kırk Saat", s.213.)

Annesini kaybetmiş çocuğun uyandırdığı hassasiyet duygusu Hızır ile Kırk Saat'in ayın yarılması mucizesine ve dolayısıyla olağanüstü olana ilginin yoğunlaştırıldığı, şairin kendi deyimiyle "ayı yüreğimizde diriltişimiz"²⁸ şeklinde özetlenecek bölümünde ay, yeni doğmuş annesini kaybetmiş bir çocuğa benzetilmektedir. Bu yaklaşımın sebebini, olağanüstü olana/vahye tıpkı o çocuğa

²⁸ Karakoç, *Gün Doğmadan*, s.253.

oluşturduğumuz hassasiyet gibi üzerine titrermişçesine hissedeceğimiz yüksek duyarlık yetisine ulaşılması hedefi olarak anlamak mümkündür.

*Ay yeni doğmuş
Ölü anneli
Bir çocuk gibi
Teslim edilmiştir bize*

*Biz ölümden
Ve yalımdan arıttık
Ay yerleşecektir
Yerimize (Gün Doğmadan, "Hızır ile Kırk Saat", s.253.)*

Çünkü vahy ya da hakikat ölümden ve yalımdan azadedir.

Şair bir başka dizede yine ayışığı ile ölümü birlikte anmakla birlikte yukarıdaki çağrışımlardan ziyade daha poetik/estetik bir imaj hissi vermektedir.

Ölümü anışımız ayışığında (Gün Doğmadan, "Hızır ile Kırk Saat", s.253.)

Karakoç'un en çok ilgi gören hatta bir dönemin başlangıcı kabul edilen Balkon şiirinde modern şehir eleştirisini çocuk ölümü üzerinden yaptığını görmekteyiz.

*Çocuk düşerse ölür çünkü balkon
Ölümün cesur körfezidir evlerde
Yüzünde son gülümseme kaybolurken çocukların*

Anneler anneler elleri balkonların demirinde (Gün Doğmadan, "Balkon", s.81)

Son dizede yine şairin çocuk ölümüyle anne arasındaki ilişkiye bir gönderme yaptığını görüyoruz.

*Gelecek zamanlarda
Ölüleri balkonlara gömecekler
İnsan rahat etmeyecek
Öldükten sonra da* (Gün Doğmadan, "Balkon", s.81)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Ayrıca anne figürünün bir başka yönüne dikkatimizi çeker şair. Anne insanı öteden soluklandıran bilgiler öğreten bir bilgedir aynı zamanda.

Çocukluğumda öğretmişti annem

....

Uçaktan düşülse de ölmemeyi (Gün Doğmadan, "Hızır ile Kırk Saat", s.242.)

Hatta insan öteden haberli oldukça ya da öteye kalbini açtıkça anne öldükten sonra da ona öğretmeye devam edecektir.

Öldükten sonra gelen anne (Gün Doğmadan, "Taha'nın Kitabı", s.334.)

Bütün bu anlam ve yorum zenginliğine rağmen anne ölümü, bu kaçınılmaz hakikat son derece insani ve hüznü oluşturan kurtulamaz

Anneler ölümü reddedersun toprağın arabistanında (Gün Doğmadan, "Taha'nın Kitabı", s.319.)

Öldü götürdük bir gelin gibi

....

Öldü başka kadınlar yıkadı (Gün Doğmadan, "Taha'nın Kitabı", s.321.)

Ve şair son anlarında yaşlı kadınlara/annelere en saf havayı sunmak dondurma alan çocuk gibi sevindirmek ister.

Getirin ağızlarına

En saf havayı döndüre döndüre

Dondurma sunar gibi çocuklara

Sunun ölen o yaşlı kadınlara (Gün Doğmadan, "Hızır ile Kırk Saat", s.259.)

Çünkü çocuklar geçer

Ölümün en yumuşak en ayarlı yerinden (Gün Doğmadan, "Sevgi I", s.92.)

Ebubekir Eroğlu Karakoç'un, ölüm imgesini "anne, sevgi, çocuk" imgeleriyle birlikte kullanmakla bir yumuşaklık elde ettiği ve

onu yaşamın içine getirmeyi sağladığı şeklinde yorumlamaktadır.²⁹ Bu yorumun son derece isabetli olduğu kanaatindeyiz.

8. Ölüm-Aşk

Sezai Karakoç şiirinde ölüm vurgusu, aşk ile ilgili mısralarda da kendisine yer bulmuştur. Zaman zaman yorumu oldukça zorlayan ifadeler de vardır. Ancak şiir yolculuğunun erken dönemlerinde dahi bu vurgu kendisini hissettirir.

Hayat bir ölümdür, aşk bir uçurum... (Gün Doğmadan, "Yağmur Duası", s.10.) mısraı şairin ilk şiirlerinden "Yağmur Duası"nda yer alır. Son derece yalın, sade ve anlaşılır denebilecek bir şiirde bu kadar derin bir ifade elbette tesadüf değildir. Çünkü Sezai Karakoç'un özgün taraflarından biri olarak onun şiirini gideceği yeri hep bilmesi bu ifadeyi oraya yerleştirmiştir. Çok genç bir şairin aşk üzerine kafa yorması yadırganamaz. Dikkat çekici olan hayatın nihai anlamda ölüme çıkartılması ve hemen yanı başında aşkın uçurumla özdeş kılınmasıdır. Bir bakıma bu ifade aşktaki güçlü hayatiyetin ölümle dizginlenmesidir. Zannediyoruz burada konu edinilen beşeri aşktır. Çünkü aşka dair olumsuzlanan bir çağrışım söz konusudur. Sonraki dönemlerde ya da beşeri değil ilahi aşktan söz edilen mısralarda aşk ve ölümsüzlük duygusu bir arada yer almıştır ve herhangi bir olumsuzlama yer almaz. Yine Karakoç'un ilk şiirlerinden Monna Rosa'nın ikinci bölümünün "Ölüm ve Çerçeveler" olarak isimlendirilmesi şairin dünyasına ölüm kavramının çok erken bir dönemde yerini bulmuş olduğunu gösterir. Bu yüzden sırlıklam bir aşk şiiri olarak görünmeye müsait olmakla birlikte Monna Rosa yüksek bir metafizik duyarlılığın ayak seslerini duyurmaya başladığı, biçimsel olmasa da içerik bakımından çok karakteristik bir Karakoç şiiridir. Zaten şiirin ilk bölümlerindeki yoğun olarak kendisini hissettiren beşeri aşk teması şiirin son bölümlerinde ilahi aşka evrilişini de aynı yoğunlukta hissettirir. Buradan şunu çıkarabiliriz, Karakoç şiirinde ölüm ve aşk yan yanadır.

Bilirim geçmektir bir sevgi

Ölümün en yumuşak en ayarlı yerinden (Gün Doğmadan, "Sevgi I", s.92.) mısraları sevgi ile ölümün yumuşak bir hal almasını anlatır. Hatta aynı şiirin devamındaki mısra da ölüm " yumuşak" olmanın da ilerisinde " sıcak hoşluğu" olan bir duruma dönüşür.

²⁹ Ebubekir Eroğlu, *Sezai Karakoç'un Şiiri*, s.25.

Sıcak hoşluğunu anlarlar ölmenin (Gün Doğmadan, “Sevgi II “, s.93.)

Ölümle yakınlaşma halindeyken sevgilinin orada bulunması –ölümü güzelleştirir. Buradaki sevgiliyle bir arada bulunmayı fiziksel ortamdan ziyade ruhsal bir birliktelik şeklinde yorumlamak gerekir. Ayrıca muhatabın beşeri sevgili olması kadar ilahi sevgili olması da imkan dahilindedir. Her iki durum da şiirde vurgulanan temaya uygun düşer.

Kendinden bir şeyler kattın

Güzelleştirdin ölümü de

Ellerinin içiyle aydınlattın

Ölüm ne demektir anladım (Gün Doğmadan, “Ben Kandan Elbise Giydim Hiç Değiştirsinler İstemezdim“, s.94.)

Kronolojik olarak önce olmakla birlikte anlam olarak yukarıdaki dörtlüğün hemen bir adım sonrası diyebileceğimiz aynı ilhamı bünyesinde taşımaktadır.

Güneş yap aşka güzel ölümleri uslu ölümleri (Gün Doğmadan, “Tahta At“, s.72.)

Hakkını vererek ölünrse aşkı aydınlatan güneş olur ölüm. Burada ölümle birlikte aşka/sevgiliye kavuşma yaklaşımına telmih olduğu kanaatindeyiz. Bir bakıma ölüm tüm hakikatlerin aydınlanmasıdır. Yine burada tasavvufi anlayışın izleri söz konusudur. Ancak güzel ve uslu ölümlerle aydınlığa kavuşulabilir. Çünkü aşkın ölümsüzlük niteliği vardır.

Aşkın ölümsüz geometrisi (Gün Doğmadan, “Hızır 14 Kırk Saat“, s.246.)

Ölümün aşkla yumuşaması söz konusudur.

Ben kandan elbiseler giydim hiç değiştirsinler istemezdim (Gün Doğmadan, “Ben Kandan Elbise Giydim Hiç Değiştirsinler İstemezdim“, s.94.)

Ölüm, ürkütücülüğünü ancak aşkla kaybedebilir. Bu yüzden şair ölüm yatağındayken de sevgiliyi ister yanında:

Seni bana getirsin ölüm yatağımdayken (Gün Doğmadan, “Tahta At“, s.72.)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Aşk ve hüznün umarsızlık değil, arınma sıçrama ve gelişme vesilesidir. Platonvari deyişle, yüreği mekan tutan sevgi, göreli güzellikten düşünce ve eylem güzelliğine, oradan bilgi ve hikmet güzelliğine, en sonunda da tüm güzelliklerin kaynağı olan salt güzelliğe doğru açılım gösterir. Güzellik Tanrı katından gelir ve yine oraya doğru gelişir.³⁰ Çünkü Karakoç'un dünyasında aşk ile ölüm-sonsuzluk arasında gözden kaçırılmaması gereken bir içiçelik vardır. Aşkın geometrisi ölümsüzdür.³¹

Şiirde yeniden, hep yeni baştan keşfedilen şey sevgidir. Bir kopuş ve unutuş asla söz konusu değildir. Şiir sürekli bir tazeleniş ve aşkın yeniden ikrarı şeklinde ortaya çıkar. Aşk şiirin atomudur; o yürek toprağını derinden işleyen ve orada ölümsüz iz bırakandır.³² Çünkü aşkın ölümsüz aleme işaret eden tarafı vardır. Bu nedenledir ki aşktaki hayatıyet/dirim ölümü ürküten bir nitelik taşır.

Ey geçmez gençliğin telaşsız sesi

Sesinle ölümü ürkütmüş terletmişsin

Bir piknik yer altı gençliğine gözlerin

Saçların bir başlangıç eski zaman leylaklarına

Bir vakit gelse ki kapansam ayaklarına (Gün Doğmadan, "Kav", s.142.)

Çünkü aşkı veya aşka dair olanı ölmüş olanda bulamazsın.

Sevgilinin saçı ne bulunur

Ölmüş kedilerin kemiklerinde (Gün Doğmadan, "Taha'nın Kitabı", s.334.)

Aynı düşünüşün bir başka ifadesi de Leyla ile Mecnun'da kendisine yer bulur. Leyla'nın aşk ile girdiği çıkmazlıkta yaşadığı gelgitler şöyle dile getirilir.

Nasıl öldürmeli ölmeyeni

Nasıl diri sayarsın ölü olanı (Gün Doğmadan, "Leylâ Köşesi", s.596.)

³⁰ Vefa Taşdelen. "Yazgının Şiiri", *Yedi İklim*, Eylül 200, C. 13, S. 126, s.37.

³¹ Karakoç, *Gün Doğmadan*, s.246.

³² Vefa Taşdelen, "Yazgının Şiiri" s.38.

Leyla'nın aşkını öldürmeye çalışmasını "ölmeyeni öldürmeye" çalışmak olarak niteleyen şair, aşkını kaybetmiş olanın da diri kabul edilemeyeceğini vurgulamaktadır. Aşk ile ölümsüzlük arasında ki ilişkiye bir kez daha dikkat çekmektedir.

Karakoç'un Sabun yası³³ isimli şiiri yorumlamakta zorlandığımız bir şiir olarak karşımızda durmaktadır. Şiirde nişanlı ile ölüm arasındaki bağdan bahsedilmektedir. Özellikle

Nişanlı sabun demesini

Bilmeyenlere denir

Ve

Nişanlı ölü nedir

Bilmeyenlere denir (Gün Doğmadan, "Sabun Yası", s.86.)

mısralarındaki nişanlı ifadesiyle hayata olan aşırı ya da anlamsız tutku kastedilmiş olabilir diye düşünüyoruz. Çünkü bir hoşgörü de varolmakla birlikte ihsas ettirilen bir olumsuzlama söz konusudur. Şair olumlu bir yaklaşımdan bahsedecek olsa aşk veya aşkla ilgili bir kelimeyi seçerdi kanaatindeyiz. Şiirin son mısralarında şairin bu dünyadaki aşk anlayışına sırtını dönmesi de bu yoruma uygun düşmektedir. Sonsuzlukla bağı olmayan ne aşk ne neşe/hayat insanın derdine çare olmaz. O durumda ölmek tercih edilir.

Ne aşkı ne neşesiyle

Dünya

Onmakta bizi

Gelin gömün bari (Gün Doğmadan, "Sabun Yası", s.86.)

Karakoç'un aşk ile ölüm arasında gördüğü ilişkinin temeli zannediyoruz onun şu ünlü cümlesinde aranmalıdır. "Benim şiirim, aşk hürriyet arayış ve ölüm gibi, varolmanın dinamitlendiği noktalardaki trajik espriyi, irrasyonele, absürde bulanmış, (Mutlak)ı zaptetmek istiyor. Gittikçe bunu yapmak istiyor şiirim."³⁴

³³ Karakoç, Gün Doğmadan, s.86.

³⁴ Sezai Karakoç, Edebiyat Yazıları II, Diriliş Yayınları, İstanbul 2007, s.44

9. Şairin Ölümle Bireysel İlişkisi

Sezai Karakoç şiirine yekpare olarak bakıldığında, onun sofistike bir ölüm yaklaşımı geliştirdiği görülür. Ancak ölümün bir şekilde yer bulduğu mısralar ayrıntılı olarak ele alındığında onun şair-insan kimliğinin son derece bireysel duyularını da görmekteyiz. Bu başlıkta bunlara değinmeyi uygun gördük. Aslında bunlar da yukarıdaki başlıklar içinde kolayca kendisine yer bulacak fikri bütünselliğe uygun olarak doğmuş mısralardır. Ancak bireysel vurgunun yoğun olarak hissedildiği, son derece naif bu mısralara ayrı bir başlık ayırmak daha uygundu. Bu bir bakıma onun ölüm anlayışını da zihnimizde bütünleyecektir. Nihayetinde “şairin yaşamı da şiire dahildir”.

Şair ölümü pek aklından çıkarmaz. Aniden hissedilen “göz kaş etme” gibi olur olmaz yerde kendini hatırlatır. En çok da gün doğarken ve gün batarken.

Ölüm bana günde iki kere göz kaş eder

Gün doğarken ve gün batarken (Gün Doğmadan, “Köpük”, s.130.)

Bu nedenledir ki ölümle çok uğraşmıştır.

Nice kez dışledim ölümün etini (Gün Doğmadan, “Leylâ ile Mecnûn/Dönüş”, s.577.)

Mezarlardan sesler duymuştur.

Mezarlardan yeni sesler (Gün Doğmadan, “Şehzâdebaşı’nda Gün Doğmadan”, s.116.)

Ölülerle iletişim kurmuş gibi haller yaşamıştır.

Ölüyle konuşulan saatler (Gün Doğmadan, “Hızırla Kırk Saat”, s.209.)

Kendi halini ölüme benzetmiştir.

Bir ölüm gibi gurbetleşmiş bırıysem de ülkemde (Gün Doğmadan, “Gül Muştusu IV”, s.371.)

Yatağını kabir gibi hissetmiştir.

Korkularımdan ördüyse de ulu bir kefen

Yatağı kabir yapıp bir ölü gibi durdum (Gün Doğmadan, “Hızırla Kırk Saat”, s.243.)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Şerbetliyiz küçük ölümlere akrepten gelen (Gün Doğmadan, "Taha'nın Kitabı", s.324.) dese de ölüm ürkütücü ve üzücüdür. Özellikle annesinin ölümü onu çok etkilemiştir.

En çetin savaşımı verdim o gece

İki dünya savaşı ondan bir yapraktı nerdeyse

İlkin anne ölümünü kullanarak geldi

Sonra akli kınamış bir kardeş yedeğinde (Gün Doğmadan, "Hızır Kırk Saat", s.240.)

Ölüm duygusu ile halleşmesinin kolay bir süreç olmadığının da ipuçlarını verir.

Ölüm ki tabiatüstü hayatların meneceri

En yeni buluşu intihardır (Gün Doğmadan, "Köpük", s.130.)

Artık işim yok hastalıklarla vehimlerle

İntiharlarla elle başla hazırlanan ölümlerle (Gün Doğmadan, "Taha'nın Kitabı", s.328.)

İntihar dedikleri patronu da denedik

Ağzını aradık iş yok onda

Kullanışsız ve antik bir şapka

Meksikalıların şapkasına benzer

Ölümden bir demet derlenen ölümlerle

Derlenen insan ölümleriyle... (Gün Doğmadan, "Köpük", s.131.)

Şair ölüm algısının farklı olduğunu biraz da soğuk bir ifadeyle dile getirir.

Gün gelecek toprağın altına uzanacağız

Her gece saat beş sularında sizi

Toplar damarlarımızın içinde bekleyeceğiz (Gün Doğmadan, "Şahdamar", s.43.)

Her şeye rağmen çağın ölüm algısı da ona göre değildir.

Sizin matmazel bir ölse siz onu bir daha göremezsiniz

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Halbuki bizim ölülerimizi teyzem görüyor (Gün Doğmadan, "Ötesini Söylemeyeceğim", s.48.)

Şairin bireysel ölümünü pek de dert etmediğini görürüz. Çünkü o ölümü artık hakikat penceresinden seyretmektedir. Mevlânâ'nın kullandığı kelimeye çağrışımla bu vurguyu perçinler.

Ölüler gelmiş çitlenbikler sarmaşıklarla

....

İçî ölümle dolu

Dönen bir huni

Doğarken güneş

Kesilmiş ölü yüzlerden

...

Ölüm geldi bana düğün armağanın gibi (Gün Doğmadan, "Sürgün Ülkeden Başkentler Başkentine", s.429.)

Daha önce sözü edilen "Tükenin var olun varlığıyla Varlığın" (Gün Doğmadan, "Hızır Kırk Saat ", s.295.) anlayışı ölüm olgusuna da rengini verir. Yüksek bir duyuş düzeyine ulaştığını fark ederiz.

Benim kalbimden başlıyor ölenlerin ölümleri (Gün Doğmadan, "Taha'nın Kitabı", s.325.)

Alemin neşesi kadar hüznü de şairi sarar.

Bütün çiçeklerle donanıp

Bütün insanlarla ölen (Gün Doğmadan, "Çatı ", s.109.)

Ölürken çok insani bir isteği vardır.

Doktor istemem annem gelsin

Yataklar denize atılsın

Çocuklar çember çevirsin

Ölürken böyle istiyorum (Gün Doğmadan, "Rubailer 3", s.108.)

Burada şairin annesini istemesi, son derece insani/çocuksu bir duyguyu, bir şefkat ihtiyacı anlamını barındırdığı kadar, ölümün

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

ruhlar aleminde bir buluşma olarak algılanmasına da imkan sunmaktadır. Çünkü ölüm bir diriliştir.

Ölüp dirilme töreni

Ruhu diriltme şöleni (Gün Doğmadan, “Dördüncü Ayın”, s.503.)

İnsan haber memesini emerse ölünceye dek –bu ifadeden kasd edilenin vahy ve daha geniş anlamıyla aşkın bilinç hali olduğunu söyleyebiliriz- ölüm bir anne haberi kadar yumuşak bir hal almıştır.

İnsan ölünceye kadar emen haber memesini

Kurumuş çeşmelerden içiten anne sütünün sesini

Ölüm bile gelir insana bir anne haberi gibi (Gün Doğmadan, “Esir Kentten Özülke’ye VI”, s.447.)

Sadece ölünce unutulmak hoşuna gitmez şairin.

Ölümümle unutup yokluğa gömerler beni (Gün Doğmadan, “Leyla İle Mecnûn/Karabasan”, s.550.)

Biraz da kendisini yalnız hisseder.

Ölsek bir döğünen mi var arkamızda önümüzde (Gün Doğmadan, “Taha’nın Kitabı”, s.320.)

Karakoç şairi “büyük ağıtçı” olarak nitelemektedir.

Şair o büyük ağıtçı geldi dünyamıza

Günlerce gecelerce ağlattı bizi

İrili ufaklı ölenlerimizin ardından

Öldü ve kendi ağıtını yazmadan gitti (Gün Doğmadan, “Şairlere ve Şiire Dair Dörtlükler”, s.623.)

Ve bir şairin önce kendi ağıtını yazmasını salık verir. Elbette burada öncelikle şairlerin ölüm karşısında güçlü bir tavır geliştirmelerine işaret vardır.

Şair önce kendi ağıtını yaz

Binlerce ağıttan önce

Gün gelip saat çalınca

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Vaktin olmaz kendi ağıtını söylemeye (Gün Doğmadan, “Şairlere ve Şiire Dair Dörtlükler”, s.623.)

Şiirindeki ölüm vurgusunun kendisi de farkındadır. Hatta bu vurgunun şiirine lezzet kattığını ifade eder.

Ölümün baldan ayaklarıyla yürüyen şiirimle (Gün Doğmadan, “Esir Kentten Özülke’ye”, s.446.)

Ama ağıt yazan bir şair olarak da anılmak istemez.

Ben ağıt yazmayı sevmem

Ölümden değil dirilişten yanayım

Ölümden değil ölüm sonrasında yana

Ağıt yazmaktan değil mevlüt yazmaktan yana (Gün Doğmadan, “Şairlere ve Şiire Dair Dörtlükler”, s.624.)

Şairin tüm şiir dünyasındaki umut ölümle ilgili dizelerinde de aynen kendini hissettirir:

Daha ölüm gelmeden

Ölüm gibi gelen

Umutsuzluk kıranından

Korku heyheyinden

Ölüm samından (Gün Doğmadan, “Hızır Kırk Saat”, s.281.)

Onu korkutan ölüm değil, umutsuzluktur. Esasen şairin gerek düz yazılarında gerek şiirlerinde bazen ürpertici ve çarpıcı bazen soğuk denebilecek duyuşları ve bunların ifadesi yer alsada bu tavrın hiçbir zaman umutsuzluğa ve karamsarlığa dönüşmediği, tersine dingin bir ruh teslimiyetinin inşasına kaynak teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

SONUÇ

Sezai Karakoç şiirinde ölüm kavramının hem yoğunluk hem de hacim bakımından geniş bir yere sahip olduğunu görmekteyiz. Şair hayat perspektifini belirlerken ölüm gerçeğini çok önemli bir temel eksen olarak kabul etmektedir.

Şairin hayatla ölümü geçişli olarak algıladığını söyleyebiliriz. Bir balkon panoramasında, sokaktan götürülen bir cenazede, eski bir arkadaşı yad ederken hatta aşktan bahsederken

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

dahi ansızın ölüm karşımıza çıkabilmektedir. Bu tavır şairin bilinçli olarak geliştirdiği bir tutumdur. Çünkü o, insanın bu en çıplak hakikate duyarsız kalmasını doğru bulmaz. Bu büyük ve çarpıcı bazen acıtıcı hakikatin hayat üzerine izdüşümleri olsun ister. İnsan ölümü doğru okumalı, ölümle sağlıklı bir ilişki kurabilmelidir. Bu ilişkide ölümün meçhul ve karamsar tarafından ziyade sonsuza ileten, öteki âleme hazırlayan tarafını ön plana çıkarır. İnsanın hayat üzerinde ölümün gölgesini hissetmesini bekler. Ancak bu gölge insanı karamsarlığa ve nihilistliğe itmemelidir. Ölümü yok saymak da mümkün olmadığına göre ölümün varlığını duyumsayarak yaşamalıdır. Hatta şairin ölüm korkusunu da şiirine çok fazla bulaştırmadığını söyleyebiliriz. Ölümle gül inceliği ve zarafetinde bir bağ kurulmasını ihsas eder. Ölümün çok acıtıcı yanlarını da göz ardı etmez. Çocuk ve anne ölümünün yürek yakıcı yüzünü de görür. Ama insanın ölümle ilişkisinin niteliğini “gülle ölüm arasındaki sırrı arar” gibi mısralarında ifşa eder.

Şair, yalnız insanın iç dünyasında değil hayatın aktığı tüm mekânlarda ölümün var kılınmasını öngörür. İnsanları mutlu edecek şehirlerin sonsuzluğa ayarlı kılınması gerektiğine inanır. Şehrin ölümlerden uzaklaşmasını hoş bulmaz. Çünkü ölümlerin varlığının şehri hafifleteceğini inanır. Hafifleyen şehirler adeta yükselecek ve yücelecektir.

Sezai Karakoç’un ölüm anlayışının da diriliş düşüncesi etrafında şekillendiğini söyleyebiliriz. Ölüm bir bakıma gerçek dirilik kabul edilir. Çünkü ölen insan hakikatle yüz yüze gelecektir. Ölümü öldürenler gerçek dirilerdir. Şair de ölümü kendine payanda yapmış bir dirilik peşindedir.

Belirtmemiz gereken önemli bir nokta ise şairin, ölüm anlayışında tasavvufi düşüncenin izlerini sık sık hissetmemizdir. Sezai Karakoç da tasavvuftaki “ölmeden önce ölmek” sırrını arayanlardandır. Tasavvufi sembol ve kavramlara kendi üslup özellikleri dahilinde atıflar yaptığını görürüz. Ama onun özgün şiiri kendinden taviz vermediği için bunlar ilk planda fark edilmezler. Şiirin alt metinlerini de irdelemek gerekir. Kendisinin ifade ettiği üzere Muhyiddin İbn Arabi, Mevlânâ ve Yunus Emre onun üç büyük üstadıdır. Bu yüzden onun için de ölüm “düğün armağanı”dır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Sezai Karakoç, düşünce dünyasında sistematize ederek sofistike bir hale getirdiği ölüm anlayışını şiirine taşımıştır. Ölümü bir ruh metamorfozu olarak gören

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

şair, ölüm karşısında ince bir duyarlık çizgisini korumakla beraber, güçlü bir tavır geliştirmeyi başarmıştır. Ölümü anan, onu hayatına adeta karan, ölümü yok saymayan yani onu doğru okuyan insan kendisini ölümden ötedeki gerçek özgürlükle özgür kılacaktır. Ki insan ancak böylelikle "Tanrı'nın ebedilik ülkesinden gelen havayı solur."

KAYNAKÇA

- EROĞLU, Ebubekir, *Sezai Karakoç'un Şiiri*, Bürde Yayınları İstanbul 1981.
- BAYRAKTAR, Osman , "Sezai Karakoç Şiirinde Yönelişler, Yedi İklim, Eylül 2000, C.13, S.126, s.10-17.
- BERKİ, Kamil Eşfak, "Monna Rosa Şiiri ve Belirlemeler", Kitap Dergisi, Aralık 1998, Yıl:13, S.93, s.20-24.
- KARATAŞ, Turan, *Doğunun Yedinci Oğlu-Sezai Karakoç*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1998.
- KARAKOÇ, Sezai, *Gün Doğmadan*, Diriliş Yayınları, İstanbul 2006.
- KARAKOÇ, Sezai, *Edebiyat Yazıları II*, Diriliş Yayınları, İstanbul 2007.
- KARAKOÇ, Sezai, *Gündönümü*, Diriliş Yayınları, İstanbul 1979.
- KARAKOÇ, Sezai, *Yitik Cennet*, Diriliş Yayınları, İstanbul 2001.
- KARAKOÇ, Sezai, *Dirilişin Çevresinde*, Diriliş Yayınları, İstanbul 1988.
- KARAKOÇ, Sezai, *Ruhun Dirilişi*, Diriliş Yayınları, İstanbul 1979.
- KARAKOÇ, Sezai, *İslâm*, Diriliş Yayınları, İstanbul 1997.
- KARAKOÇ, Sezai, *Diriliş Muştusu*, Diriliş Yayınları, İstanbul 1980.
- KIERKEGAARD, Soren, *Kaygı Kavramı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.
- SCHİMMEL, Annemarie , *Ben Rüzgarım Sen Ateş*, İstanbul 2007.
- ŞAHİN, Eyüp, *Farabî'de Zihin Felsefesi*, Yayınevi Yayınları, Ankara 2009.
- TAŞDELEN, Vefa, "Yazgının Şiiri", *Yedi İklim*, Eylül 2000, C."113, S.126, s.36-41.
- YAZICIOĞLU, Ruhattin , *Gazâli Düşüncesinde Ruh ve Ölüm*, Cedit Neşriyat, Ankara 2002.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

MESNEVİLERDEKİ HASB-İ HÂL BÖLÜMLERİ VE TÂCÎ-ZÂDE CAFER ÇELEBİ'NİN HEVES-NÂMESİ'NDEKİ HASB-İ HÂLLER

H.Dilek BATİSLAM*

ÖZET

Mesnevi nazım şekli divan şiirinin önemli nazım şekillerindendir. Divan edebiyatı döneminde bu nazım şekliyle yazılmış farklı içerik ve türde eserler bulunmaktadır. Mesneviler arasında kurgusu, içeriği, dili ve üslubu açısından değişik özellikler taşıyan örnekler de vardır. Söz konusu örneklerin ele alınıp incelenmesi mesnevi nazım şeklinin ve bu nazım şekliyle yazılmış türlerin tanımlanabilmesi açısından önemlidir. Bazı mesnevilerde alışılmış bölüm başlıkları yerine başka başlıklar kullanılmıştır. Hasb-i hâl başlıklı bölümler de bu tür bölümlerdendir. İçinde hasb-i hâl bölümleri bulunduran mesnevilerde bu bölümlere çeşitli işlev ve amaçlarla yer verilmiştir.

Tâcizâde Cafer Çelebi'nin kimi özellikleri nedeniyle özgünlük iddiası taşıyan Heves-nâme'si de içerdiği hasb-i hâl bölümlerinin hacmi ve çokluğuyla dikkat çeker. Makalemizde bazı mesnevilerdeki hasb-i hâl bölümlerini genel olarak değerlendirdikten sonra Cafer Çelebi'nin Heves-nâme'sindeki hasb-i hâllerin özellikleri üzerinde duracağız.

Anahtar Kelimeler: Hasb-i hâl, mesnevi, Cafer Çelebi, Heves-nâme.

* Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi Balcalı / ADANA. batislam@cu.edu.tr

**SECTIONS OF *HASBIHALS* (CONVERSING WITH SELF)
IN *MASNAWIS*¹ AND *HASBIHALS* OF CAFER CHELEBİ
IN HIS *HEVESNAME***

ABSTRACT

Masnawis are of important genres of diwan poetry. There are many works of different contents written with this genre. Among them, there are variety of samples that have different contents, set-ups, and use of language. Assessments of those works are important in understanding the masnawi genre and works written with this genre. Some masnawis use peculiar section headings. Hasbihals are one of them. These hasbihals serve different functions and purposes in those masnawis.

Tacizade Cafer Chelebi's Hevesname, which claims to be original due to some peculiarities, requires special attention for the volume and abundance of its hasbihal sections. In this paper, after having a general assessment of hasbihal sections of some masnawis, we will examine the hasbihal sections of Cafer Chelebi's Hevesname.

Key Words: Hasbihal, Masnawi, Cafer Celebi, Hevesname.

Mesnevi nazım şekli Divan edebiyatının önemli nazım şekillerindedir. Aynı vezinde ve her beyti kendi içinde kafiyeli bu nazım şeklinin kısa örnekleri divanlarda da bulunur. Ancak mesnevi denilince divanlardaki kısa örneklerden daha çok hacimli ve hikâye anlatılan uzun mesneviler akla gelir. Şaire istediği gibi ve uzun soluklu bir hikâye anlatmakta kafiye düzeni, vezni ve hacmi bakımından kolaylık sağlayan bu nazım şekli çeşitli konuların işlenmesine de elverişlidir. Mesnevi nazım şekli ve mesnevilerle ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır (Kartal 2008: 529-661). Ancak, daha çok nazım şeklinin ve bu nazım şekliyle yazılan bazı türlerin genel özelliklerini ortaya koymaya yönelik bu çalışmalar dışında mesnevi metinlerinin çoğunun ayrıntılı olarak çeşitli yönleriyle incelenmediği de bilinmektedir. Bu nedenle mesnevi metinlerinin biçim, içerik ve

¹ Poem made up of rhymed couplets, each couplet being of a different rhyme.

üslup özellikleri ile ilgili çalışmalara ve mesnevi nazım şeklinin ve mesnevi nazım şekliyle yazılan türlerin özelliklerinin belirlenmesine katkıda bulunacak çalışmalara da ihtiyaç vardır.

Divan edebiyatı döneminde yazılan mesnevilerden bazıları, üslubu ve anlatımı, konuları ya da bölümleri gibi çeşitli özellikleri nedeniyle orijinal ya da farklı örnekler olarak bilinmektedir. Bu tür ilginç örnekler arasında 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın başında yaşayan Tâcî-zâde Cafer Çelebi'nin (1452-1515) Heves-nâme adlı mesnevisi de bulunmaktadır. Cafer Çelebi ve Mesnevisi ile ilgili çeşitli çalışmalar vardır. Söz konusu çalışmalarda Cafer Çelebi'nin hayatı, edebî kişiliği, eserleri Heves-nâme ve Heves-nâme'nin konusu ve özellikleri üzerinde durulmuştur (Atay 2003: 1-86; Sungur 2006: 1-144; Gökalp: 2009: 86-179). Biz, çeşitli mesnevilerde yer alan hasb-i hâl başlıklı bölümlerle ilgili bir değerlendirmenin ardından özellikle Heves-nâme'yi farklı yapan ve Heves-nâme'de sık yer verilen hasb-i hâl başlıklı bölümler üzerinde duracağız.

Hasb-i hâller konusunda çeşitli çalışmalar yapılmış olmakla birlikte, tam olarak hasb-i hâllerin bütün yönlerinin ve özelliklerinin tespit edilebilmiş olduğunu söylemek zordur. Çünkü hasb-i hâl ifadesi divan şiiri örneklerinde değişik anlamlarda beyit içinde kullanıldığı gibi, kimi zaman bir tür, kimi zaman da çeşitli nazım şekillerinde başvurulan bir anlatım biçimi, yöntem olarak da karşımıza çıkmaktadır. Hatta kimi türlerin adlandırılmasında başka adların yanı sıra hasb-i hâl ifadesinin kullanılabildiği de görülmektedir. Ayrıca bazı çalışmalarda hasb-i hâllerin sergüzeşt-nâmelerle, kimi mesnevilerle, arz-ı hâllerle ve şikâyet içerikli çeşitli metinlerle benzerliklerinden de söz edilmiştir. Mesnevilerde ya da divanlarda yer verilen çeşitli örneklerdeki vâf-ı hâl, beyân-ı vâki,-i hâl vb. başlıklı metinlerle İran edebiyatında "vâki,-gûyi" adı verilen şiir tarzıyla hasb-i hâller arasındaki ilgiye de dikkat çekilmiştir. Ayrıca hasb-i hâllerin özellikle kişilerin kendi durumlarını anlattıkları örneklerinin de gerçek hayatla ve yazarının hayatıyla ilgili bilgileri içermeleri açısından ayrı bir önemi olduğu da bilinmektedir (Batislam 2003: 15-23; Batislam 2006: 557-563; Batislam 2007: 29-42; Coşkun 2007: 333-336; Özyıldırım 2009: 134-165; Gökalp 2009: 1-35).

Mesnevilerde farklı amaçlarla hasb-i hâl başlıklı bölümlere yer verilmiştir. İçinde hasb-i hâl bölümleri bulunan mesneviler arasında; Usûlî'nin Yenice Şehrengiz'i, Gelibolulu Âlî'nin Riyâzü's-Sâlikîn'i, Şeyh Gâlib'in Hüsn ü Aşk'ı ve Sergüzeşt-nâmelerden Sergüzeşt-nâme-i Kâtip Osman'ı (Gökalp 2009: 20-26), Vücûdî'nin Hayâl u Yâr'ı (Aydemir 2007: LIV) ile Refî-i Âmidî'nin Cân u Cânân'ını (Öztoprak 2000: 278-279) sayabiliriz.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Usûlî Şehrengizindeki hasb-i hâl bölümünde kendi hâlini, Gelibolulu Âlî tiryâkilerin hâlini, Şeyh Gâlip kahramanın hâlini anlatırken, Sergüzeşt-nâme-i Kâtip Osman'da şair hasb-i hâl başlıklı bölümlerden hem kendi durumunu anlatmakta yararlanır hem de sebep-i te'lif bölümünü de bu başlık altında verir (Gökalp 2009: 20-26).

Vücûdî'nin Hayâl u Yâr Mesnevisi'nde 11 hasb-i hâl başlıklı bölüm bulunmaktadır. Bunlardan 8 bölümü sadece hasb-i hâl başlıklıdır. "Hasbihâl-i Hammâm", "Hayâl-i Pâ-mâlûn Hasbihâlidür ki Şem,aveş Yana Yana Pîr-i „Akla Beyân İder" ve "Tetimme-i Hayâl ü Yâr ve Hasbihâl-i Vücûdî-i Bî-mecâl ü Dil-fikâr" başlıklı diğer üç hasb-i hâlden biri başlıktan da anlaşılacağı gibi hamamın; diğeri mesnevinin kahramanı Hayâl'in, üçüncüsü ise, şairin mesnevinin bitişini haber verdiği ve kendi hâlini anlattığı hasb-ı hâldir. Hayâl'in hasb-i hâli üç hasb-i hâl içinde en hacimlisidir ve 70 beyittir. Farklı başlıklar taşıyan hasb-i hâllerde de kahramanın olay akışı içinde durup düşündüğü ve içinde bulunduğu koşulları gözden geçirdiği görülür. Hasb-i hâllerin çoğunda şairin kendisi konuşur. Geniş zaman üçüncü tekil şahsa hitaben anlatılır. Bazen görülen geçmiş zaman ile ikinci şahsa hitaben anlatımlar da vardır. Hasb-i hâl bölümlerinde anlatıcı okuyucuyu yönlendirir, öğüt verir, meseleyi özetler, tecrübelerini okuyucuyla paylaşır (Aydemir 2007: LIV). Vücûdî'nin mesnevisinde ayrıca hasb-i hâl bölümlerine benzer özellikler gösteren "Beyân-ı Vâkı,-ı Hâl" ya da "Vasf-ı hâl" başlıklı bölümlere de yer verilmiştir.

Reff-i Âmidî'nin Cân u Cânân Mesnevisi'nde 9 beyitlik "Hasb-i hâl-i Hod ü Etvâr-ı Ebnâ-yı Zemân" başlıklı bir hasb-i hâl bölümü vardır (Öztoprak 2000: 278-279). Şair bu bölümde hem kendi durumundan hem de yaşadığı zamandan, insanların giyecek ve paraya önem verdiğinden, şiire ve şaire ilgi gösterilmediğinden şikâyet eder.

Söz ettiğimiz mesnevilerde bulunan hasb-i hâl bölümlerinde genellikle kahramanların hâli anlatılmakla birlikte, kimi zaman bu bölümlerin farklı amaçlarla kullanıldığı örnekler de vardır. Bu farklı amaçlar arasında mesnevinin yazılış nedeni, mesnevi şairinin, toplumun içinde bulunduğu durum ya da olayın anlatımı, bir nesne ya da mekânın tasviri de sayılabilir.

Cafer Çelebi'nin Heves-nâme'sinde bulunan hasb-i hâl bölümleri diğer örneklerle kıyaslandığında hacim ve içerik açısından farklı olmalarıyla dikkat çekerler. Heves-nâme'deki hasb-i hâl bölümlerini, başlıklarını, içeriklerini, beyit ve sayfa numaralarıyla şu şekilde sıralayabiliriz:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

1- Hasb-i hâl-i İskele (b. 122-124, s.167, 3 beyit)² : İskelenin hâli ve özellikleri tasvir edilir.

2- Hasb-i hâl (b.418-444, s. 198-200, 27 beyit): Şair bu hasb-i hâlde kendi durumunu anlatır. Yaşadığı, şehir, hayatı, eğitimi, arkadaş çevresi, şairliği ve nesir yazarlığı ile ilgili bazı bilgiler verir.

3- Hasb-i hâl (b.479-541, s. 204-210, 63 beyit): Mesnevinin Sebeb-i Telif bölümü olma özelliği taşıyan bu hasb-i hâlde şair, mesnevi yazmaya nasıl karar verdiğini, arkadaşlarının kendisini mesnevi yazmaya teşvik etmelerini anlatır.

4- Hasb-i hâl (b.731-733, s. 229, 3 beyit): Eğlence meclisi, mecliste yenilenler, akarsu kenarında oturulup yiyip içildiği söylenir.

5- Hasb-i hâl (b.746-753, s. 231, 8 beyit): Eğlence meclisinde bulunanlar, âşık olup sevdaya düştüklerini, bir sevgilinin peşinden koşup kendilerini kaybettiklerini ve âşıklık hallerini hikâye ederler.

6- Hasb-i hâl (b.783-791, s. 235-236, 9 beyit): Şair hikâyelerini dinlediği âşıklarla kendini kıyaslar. Onlar gibi gönlünü tümüyle kaptırıp kara sevdaya düşmediğini, kişinin kendisini sevda yüzünden rezil etmemesi gerektiğini söyler.

7- Hasb-i hâl (b.805-818, s. 237-238, 14 beyit): Şairin bulunduğu yere yakın bir çadır kurulur. Şair ve arkadaşları meraklanırlar. Biraz bu konu hakkında konuştuktan sonra tekrar yiyip içmeye başlarlar. Gül bahçesinde dolaşp gül toplamaya, bahçeyi, akarsuyu seyretmeye giderler.

8- Hasb-i hâl (b.860-893, s. 243-246, 34 beyit): Şair gezip dolaştıkları yere gelen güzelleri ve onların özelliklerini ve biraz gezdikten sonra dönüp çadırlarına gitmelerini anlatır. Dikkatini çeken bir güzelden söz eder. Güzeller mutlu ve zevk içinde eğlenirken şair de kendi hâlini anlatmaya başlar.

9- Hasb-i hâl (b.919-978, s. 249-255, 60 beyit): Gazelin ardından başlayan bu hasb-i hâlde şair, bir önceki bölümde dikkatini çeken güzelin güzelliğini, içip eğlenmesini uzaktan izler. Güzele âşık olur. Onu başkalarının da görüyor olması nedeniyle ah edip inler, üzülür, dertlenir, gözyaşı döker, kıskanır. Dostları âşığın bu dertli hâlini görür, ona acıyıp nasihat ederler. Hep birlikte oturup düşünerek derdine bir çare bulmaya çalışacaklarını söylerler. Sevgiliyi taklit eder şekilde bir eğlence meclisi kurarlar. Bir üstat sazende arkadaşlarını da

² Hasb-i hâllerin sonunda verilen beyit ve sayfa numaraları, Heves-nâme'nin kaynakçada verilen Necati Sungur'un hazırladığı baskısına aittir.

bu meclise çağırırlar. Sazende şairin gazeli eşliğinde saz çalmaya başlar.

10- Hasb-i hâl (b.1004-1018, s. 258-259, 15 beyit): Bir eğlence meclisinde şairle birlikte eğlenenlerin şairin âşık olması karşısındaki coşkulu tavırları, içip eğlenmeleri, mutlu olmaları ve daha sonra gezmeye çıkmaları anlatılır. Herkes gittikten sonra şair, sıkıntılı ve aşk derdinin kederiyle kalır. Kendi hâlini anlattıktan sonra âşık olduğu güzelin hâlini anlatmak üzere onun hasb-i hâline geçer.

11- Hasb-i hâl-i hûbân (b.1019-1025, s. 259-260, 7 beyit): İkinci vaktine kadar güzel, diğer güzellerle içki içerek zaman geçirir. Elinde altın işlemeli kadeh vardır. Sarhoş hâlde gezip dolaşmaya çıkarlar. Gezdikleri çimenlikten üstünde laleler olan bir dağ görünür.

12- Zikr-i Pursîden-i Zâl Ez-Hasb-i hâl (b.1303-1307, s. 289, 5 beyit): Sevgili kendi hâlini anlattıktan sonra âşığın (şairin) ne durumda olduğunu, arkadaşlarını, neler yaptığını öğrenmek ister.

13- Hasb-i hâl (b.1372-1382, s. 296-297, 11 beyit): Bu bölümde şair, söylediği gazeli sevgiliye ulaştırması için bir dostuna okur. Dostu gider, şair arkasından dua eder. Bu şiiri sevgiliye ulaşırsa kendisinin de isteğine kavuşacağını düşünür. Şairin yanında bulunanlar da şiirden etkilenirler. Sıkıntıları, kederleri dağılır. Hep birlikte mutlu bir şekilde eğlenirler.

14- Hasb-i hâl (b.1544-1553, s. 314-315, 10 beyit): Lâlenin tasvirinin yapıldığı bölümün arkasından gelen hasb-i hâlde şair, sâkinin kendisine içki getirerek sıkıntısını gidermesine, eğlenip mutlu olmasına yardım etmeye çalıştığını, içinde bulunduğu sıkıntılı hâlden kurtulma gayreti içinde olduğunu anlatır.

15- Hasb-i hâl (b.1744-1768, s. 335-337, 25 beyit): Şiir başlıklı bölümden sonraki hasb-i hâlde âşıkla sevgili arasında haberleşmeyi sağlayan aracı durumundaki kişi, âşığa sevgilinin hâlini anlatır. Sevgilinin âşığın (şairin) şiirleriyle kendinden geçtiğini başka şiirleri ya da divanı varsa sevgiliye götürmek istediğini bildirir.

16- Hasb-i hâl (b.2015-2046, s. 364-367, 32 beyit): Bu bölüm gazelden sonradır. Gazeli duyan şair kendinden geçer. Kendine geldiğinde sabah olduğunu fark eder. Kendisi dışında herkesin ve her şeyin uykuda olduğunu görür. Arkadaşlarını uyandırır. Herkes uyanınca yeniden meclis kurulur ve yiyip içmeye başlarlar. Akşama kadar eğlence devam eder. Sabahtan akşama kadar güzeller de eğlenmeye devam ederler.

17- Hasb-i hâl (b.2077-2087, s. 370-371, 11 beyit): Şair güzelleri görececek şekilde bir tarafta oturup kavuşma umuduyla mutlu olmaya devam eder. Yer, içer, müzik dinler, eğlenir. Akşam olur yaşlı bir dostu gelir. Selam verip oturarak onunla birlikte zaman geçirir.

18- Hasb-i hâl (b.2491-2517, s. 411-414, 27 beyit): Âşık sevgiliye kavuşmayı hayal eder. Gönlüyle konuşur. Gönlü ona sevgiliye kavuşmanın imkânsız olduğunu söyler. Âşık da umutsuzluğa düşer. Dostları umutsuz olmamasını, aklını başına alıp düşünmesini söylerler. Sevgiliyle bir sohbet imkânı bulmanın bile şans olduğunu anlatırlar. Âşık bu sözler karşısından heyecanlanır, aklı başından gider. Yaşlı dostu önde, kendisi arkada sevgilinin bulunduğu yere gelirler. İzin isterler, izin verilir ve sevgilinin çadırına girilir.

19- Hasb-i hâl (b.2654-2667, s. 428-429, 14 beyit): Bu hasb-i hâl terci,-i bendin arkasından gelir. Sevgili şiirin şairine (âşığa) övgüler yağdırır. Şiir onu etkilediği için âşığa yanında yer gösterir. Meclisi düzenler, bir tarafa erkekler bir tarafa kadınlar otururlar. Meclis ehli oturduktan sonra karşılıklı sohbet başlar.

20- Hasb-i hâl (b.2746-2800, s. 438-443, 55 beyit): Sevgili içki, eğlence meclisinde kadehler birkaç kez dolaştıktan sonra âşığın şiirler, beyitler okumasını ister. Meclistekiler âşığı bu teklif nedeniyle kıskanırlar. Âşık değişik şiirler okur ve okuduğu şiirler ilgi görür. Sevgili daha önceki terci,-i bendini de yeniden okumasını ister. Âşık da tekrar okur. Sevgili âşığın şiirini över. Şiirin o anda, irticalen söylendiğini, şiirin ortaya çıkmasına bulundukları meclisin neden olduğunu öğrenir. Sevgili şairlerin yalanı çok olur diyerek âşığı sınar. İrticalen ne kadar ve nasıl şiir söyleyebileceğini anlamak için ondan gazel söylemesini ister. Mecliste bulunanlar sevgilinin elbisesi için bir gazel söylemesini teklif ederler. Şair de bu teklif karşısında hemen kendini hazırlayıp gazel söyler. Bu gazelde sevgilinin elbisesini ve kendini över.

21- Hasb-i hâl (b.2808-2841, s. 444-447, 34 beyit): Gazelden sonra yeni bir hasb-i hâl'e geçen şair, bu gazeli dinleyen herkesin çok beğendiğini anlatır. Birçok kişi şairi tebrik eder. Caize niyetine sevgili âşığın elini öpmeyi ister. Âşık kendisinin sevgilinin ayağının tozunu öpmekle mutlu olacağını söyler. Âşık ve sevgilinin coşkusu, şevki artar. Sevgili çenginin eline çenk almasını ister.

22- Hasb-i hâl-i Çengî (b.2842-2845, s. 447-448, 4 beyit): Bu hasb-i hâl çenginin özelliklerini, güzelliğini ve çenk çalmadaki ustalığını anlatır.

23- Hasb-i hâl (b.2990-3012, s. 463-465, 23 beyit): Gazelin arkasından gelen bu bölümde de gazeli yazan şair takdir edilir. Meclis

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

kurulur, içilip eğlenilir. Herkes sevgilileriyle hoşça vakit geçirirken âşık ayrılık acısıyla hüzünlenir. Yeni bir gazel söyler.

24- Hasb-i hâl (b.3018-3030, s. 465-467, 13 beyit): Hasb-i hâl gazelden sonradır. Şairin söylediği gazel coşkuyu arttırır. İçkiler içilir, eğlenilir. Herkes uyur. Âşık sevgiliyle baş başa kalır. Şiir, kaside okuyup sohbet ederler.

25- Hasb-i hâl (b.3204-3216, s. 485-486, 13 beyit): Âşık, sevgiliyle baş başa kalmasını anlatır. Sevgilinin kendisine cömert davrandığından onu sevmesine izin verdiğiinden söz eder.

26- Hasb-i hâl (b.3287-3290, s. 494, 4 beyit): Sevgiliden ayrılmanın verdiği üzüntü anlatılır. Âşık sevgiliden ayrıldığı için mutsuzdur.

27- Hasb-i hâl (b.3274-3391, s. 503-504, 18 beyit): Bu bölümde de sevgiliden ayrı kalmanın üzüntüsü anlatılır. Tabiatındaki her şey âşığa sevgiliyi hatırlatır. Âşık hiçbir şeyden mutlu olmaz ve ayrılık acısı çeker.

28- Hasb-i hâl (b.3397-3401, s. 505, 5 beyit): Sıkıntı içinde bir hafta geçiren âşık, kendini çok kötü hisseder. Zaman kavramını yitirir. Ayrılık derdiyle perişan olup bir mektup yazar.

29- Hasb-i hâl (b.3758-3772, s. 544-545, 15 beyit): Âşık sabâdan sevgilinin haberini alır. Coşar, gözyaşı döker hem sevinir hem üzülür. Bu ayrılık mektubu âşığın sabrını da bitirir.

Heves-nâme’de toplam 29 hasb-i hâl bölümü vardır. 4 bölüm dışındaki bölümlerin başlığı sadece hasb-i hâldir. Dört hasb-i hâlden üçü, iskelenin, güzellerin ve çenginin özelliklerinin anlatılıp tasvir edildiği örneklerdir. “Zıkr-i Pursîden-i Zâl Ez-Hasb-i hâl” başlıklı bölümde ise sevgili âşığın durumu ve kimliği hakkında sorular sorarak onu tanıma isteğini dile getirir.

Hacim açısından farklılık gösteren hasb-i hâl bölümlerinin en kısaları; 3 beyitlik iskelenin tasvir edildiği 1. hasb-i hâl ile içki ve eğlence meclisinin, mecliste yenilip içilenlerin anlatıldığı 4. hasb-i hâldir. En uzun bölüm ise 63 beyitlik 3. hasb-i hâldir. İçerik açısından bakıldığında bu uzun hasb-i hâlin mesnevinin sebab-i te’lif bölümü olduğu anlaşılır.

Bilindiği gibi mesnevilerde yer yer farklı nazım şekilleriyle yazılmış şiirler de bulunur. Özellikle, gazel nazım şekliyle yazılmış şiirlerin mesnevilerde önemli bir yeri ve işlevi vardır. Bu gazeller konuya uygun şekilde mesneviye yerleştirilir ve genellikle mesnevi kahramanının ağzından yazılırlar. Bazı mesnevilerdeki gazellerde

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

mahlas olarak da kahramanın adının kullanıldığı olur. Söz konusu özellikler Heves-nâme'de de vardır. Heves-nâme'de mesnevinin içine yerleştirilmiş 21 gazel ile 1 terci,-i bent bulunur. Hasb-i hâl bölümlerinin bir kısmı da bu farklı nazım şekilleriyle yazılmış şiirlerden sonradır. 5 Hasb-i hâl (9, 16, 21, 23 ve 24. hasb-i hâller) mesnevi içinde bulunan gazellerden sonra, 1 hasb-i hâl, (15. hasb-i hâl) şi,r başlıklı bir gazelin bitiminde, 1 hasb-i hâl ise (19. hasb-i hâl) terci,-i bendin ardından gelir. Şiirlerden sonraki hasb-i hâllerde şiirle ilgili duygu ve düşüncelerin de ifade edildiği görülür.

Şair, 27 beyitlik 2. Hasb-i hâlde (Sungur 2006: 198-200) kendi durumunu anlatır. Yaşadığı şehri, tahsilini, amacını, tatil zamanlarını nasıl geçirdiğini, maddî durumunu, şairliğini, ne tür şiirler yazdığını, nesir yazmaktaki ustalığını dile getirir. Bu hasb-i hâl şairin hayatıyla ilgili bilgiler içermesi bakımından dikkat çekicidir. Şairi ve özelliklerini tanımamıza yardımcı olacak bilgiler vermektedir.

Hasb-i hâl bölümlerinin çoğunda âşık ve sevgilinin karşılaşmaları, eğlence meclisi, gezip dolaşılan mekânlarla ilgili tasvirler de yer verilmiştir. Özellikle meclisin özellikleri, mecliste yenilip içilenler, sohbet konuları, şiirler ve müzik vb. anlatan tasvirler ilginçtir. Bu tasvirler aynı zamanda dönemin eğlence hayatı, yaşayışı, sosyal hayat hakkında ipucu sayılabilecek çeşitli bilgiler de vermektedir. Örneğin: 21. hasb-i hâlde âşığın irticalen söylediği şiire sevgilinin caize vermek istemesi gibi.

Diğer hasb-i hâl bölümleri içerik açısından değerlendirildiğinde; sevgiliyle âşığın karşılaşması, âşık olmaları, kavuşma zamanına kadar âşığın çektiği sıkıntılar, kavuşma ve kavuşmanın arkasından gelen ayrılık ve üzüntü üzerinde durulduğu görülür. Bu kurgu aşk konulu mesnevilerin hemen hepsinde karşılaşılacak ana olayları verir. Ancak, Heves-nâme'de farklılık yaratan kahramanların (âşık ve sevgilinin) gerçek kişiler olması, gerçek bir kavuşmanın varlığı ve sevgilinin cinsiyetidir. Yani her şeyden önemlisi hikâyedeki gerçekliktir. Eserin aynı zamanda sergüzeşt-nâme olarak kabul edilmesinin nedeni de budur.

Heves-nâme'nin kahramanlarından biri şairin kendisi olduğu için ve aynı zamanda bu kahraman âşık konumunda bulunduğu için şair, kendisinin yani hikâyenin âşık konumundaki adı belli olmayan kahramanın hikâyesinin içinde yer almasını sağlamak adına hasb-i hâl başlıklı bölümlerden yararlanmış. Bu bölümler aracılığıyla hem kendi gerçek durumunu hem de âşık konumundaki hikâyesinin kahramanı olan kendisinin durumunu kolayca yansıtabilme imkânı bulmuştur. Yani âşığın hasb-i hâl'i ya da şairin hasb-i hâl'i adı altında her iki durumda da değişik rollere giren şairin hasb-i hâli verilmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Hasb-i hâllerle şair kendisini değişik konumlara kolayca taşıyabilmiştir. Kimi zaman sevgilinin güzelliği karşısında duyduğu aşkla âşığın, âşıklığın gerektirdiği hâlleri, kimi zaman da sıkıntıları, üzüntüleri, duygu ve düşünceleriyle yaşayan şair kimliğiyle varlığını ortaya koymuştur. Kendi farklı bireysel konumlarının dışında şair, hasb-i hâl bölümlerinden mekân, durum olay, kişi ya da nesne tasvirlerinde de yararlanmıştır. Ancak daha çok hasb-i hâl bölümlerinin âşığın âşıklık hâllerinin, ayrılık acısının, üzüntülerinin, duygu ve düşüncelerinin tasvirine ayrıldığı görülür.

SONUÇ

Cafer Çelebi'nin Heves-nâmesi'ndeki hasb-i hâl bölümleri şairin duygu ve düşüncelerini ya da duygu dünyasını etkileyen olayları daha etkileyici ve gerçekçi bir biçimde yansıtmalarını sağlamış, biçim, içerik ve teknik açısından mesnevinin özgünlüğüne katkıda bulunmuştur. Mesnevilerde sık görülen, alışılmış bazı bölüm başlıkları yerine hasb-i hâl başlığının kullanılması okuyucunun tekdüzelikten uzaklaşmasını, yapılacak olay, durum ve duygu tasvirlerine hazırlıklı olmasını sağlamıştır. Başka mesnevilerde de Heves-nâme'dekine benzer hasb-i hâl bölümleri bulunmakla birlikte, Heves-nâme'deki hacim ve içerik çeşitliliğine ulaşamamıştır. Hatta, Cafer Çelebi belki de daha sonraki yüzyıllarda özellikle 16. yüzyılda bağımsız hasb-i hâllerin ya da hasb-i hâl anlatım biçiminin yaygınlık kazanmasına da öncülük etmiştir denilebilir. Ayrıca şair ya da âşık hasb-i hâller aracılığıyla farklı şekillerde hikâyeye dâhil edilmiştir.

Sonuç olarak; mesnevilerin teknik özelliklerinin ve anlatım biçimlerinin daha sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilmesi için özellikle Heves-nâme gibi özgünlük iddiası taşıyan örneklerin çeşitli yönlerden ayrıntılı olarak incelenmesi yararlı olacaktır diyebiliriz.

KAYNAKÇA

- ATAY, Hakan, (2003), **Heves-nâme'de Aşk Oyunu: Tâcî-zâde Cafer Çelebi'nin Özgünlük İdeali**, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- BATİSLAM, H.Dilek, (2006), "Hasbihâllerdeki Sosyal Tarih Öğeleri", **Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi**, C.XCII, S.660, Aralık, Ankara, s.557-563.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- BATİSLAM, H.Dilek, (2007), “Tarih ve Kültür Kaynağı Olarak Hasb-i Hâller”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, S.22, Niğde, s.29-42.
- BATİSLAM, H.Dilek, (2003), **Hasbihâl-i Sâfi**, Kitabevi, İstanbul.
- COŞKUN, Menderes, (2007), “Sergüzeştname ve Hasbihâl Türünde Yazılan Manzum Seyahatnameler”, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, İstanbul, C.2, s.329-346.
- GÖKALP, Haluk, (2009), **Mûyî Nâlân u Handân**, Karahan Kitabevi, Adana.
- GÖKALP, Haluk, (2009), **Eski Türk Edebiyatında Manzum Sergüzeşt-nâmeler**, Kitabevi, İstanbul.
- KARTAL, Ahmet, (2008) “ Eski Türk Edebiyatında Mesnevi”, **Şiraz’dan İstanbul’a, Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar**, Kriter Yayınevi, İstanbul, s.579-595.
- KARTAL, Ahmet, (2008) “ Mesnevi Bibliyografyası”, **Şiraz’dan İstanbul’a, Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar**, Kriter Yayınevi, İstanbul, s.597-661.
- KARTAL, Ahmet, “Türkçe Mesnevilerin Tertip Özellikleri”, **Şiraz’dan İstanbul’a, Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar**, Kriter Yayınevi, İstanbul, s. 529-576.
- ÖZYILDIRIM, Ali Emre, (2009), “Sergüzeşt-nâmeler Üzerine Hasbihâl veya Hasbihâlin Sergüzeşti”, **Nazımdan Nesire Edebî Türler, Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4**, Hazl. Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım, Turkuaz Yay. İstanbul, s.134-165.
- Refî-i Âmidî, (2000), **Cân u Cânân**, (hzl. Nihat Öztoprak), Türk Gençlik Vakfı Yayını, İstanbul.
- Tâcî-zâde Cafer Çelebi, (2006), **Heves-nâme (İnceleme-Tenkitli Metin)**, (hzl. Necati Sungur), TDK. Yayını, Ankara.
- Vücudî, (2007), **Hayâl u Yâr**, (hzl. Yaşar Aydemir), Birleşik Kitabevi Yay., Ankara.
-

TÜRK HECE YAPISINDAKİ DEĞİŞMELER

Ahmet BENZER*

ÖZET

Türkçede anlamlı birimlerin oluşmasını sağlayan seslerin bir araya gelmesiyle oluşan biçimlere hece adı verilir. Bu yapılar Türkçede sınırlı sayıda olup uzun bir zaman sürecinde oluşmuştur. Türkçe ve Türkçeleşme aşamasını tamamladığı varsayılan bütün kelimelerin bünyelerinde bulunan hecelerin de bu yapılara uyması gerekir. Araştırmada yabancı dillerden Türkçeye geçen ve Türkçeleşme aşamasını tamamladığı varsayılan çift ünsüz ile başlayan hece yapılarının Türk hece yapısına uygunluğu incelenmiştir. Bu doğrultuda Türk hece yapısını tespit etmek için yapılmış 4'lü, 6'lı ve 16'lı sınıflama çalışmaları ele alınmış ve “Çift ünsüz ile başlayan heceler, Türkçenin hece yapısına uymalı mı yoksa Türk hece yapısı değiştirilmeli mi?” sorularına cevap aranmıştır. Çalışmanın örneklemini TDK 2005 Yazım Kılavuzundaki başında ve içinde çift ünsüz barındıran kelimeler oluşturmuştur. Çalışma sonucunda Türk hece yapısının 16'lı yerine 6'lı hece yapısına uygun olduğu ve *tren* yerine *tiren* biçimini kullanmanın hem Türk dili kurallarına ve geleneğine hem de anlam özelliklerine bir aykırılık oluşturmadığı; aksine bu tür kullanımın, dilde birliği sağladığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk dili eğitimi, hece, hece yapısı.

CHANGES IN TURKISH SYLLABLE STRUCTURE

ABSTRACT

The creation of meaningful structure of sound created with a combination of the structure is called a syllable, and a limited number of these structures in Turkish and in the process occurred a long time. In this

* Dr., Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, ahmetbenzer@gmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

study, the adaptability of the syllable structures that begin with double consonants, which are transmitted to Turkish from other languages and which are supposed to have completed to become part of the Turkish language process, to Turkish syllable-structure is searched. From this respect, the classification studies of 4,6, and 16 to determine Turkish syllable-structure are scrutinized, and the answer to the question of “ Whether the syllables beginning with double-consonant should adapt to Turkish syllable structure or Turkish syllable structure should be changed?” is examined. The words that include double consonant syllables at the beginning or inside which are taken from 2005 Spelling (Ortography) Guide constitute the sample of the study. As a result of this study it is found out that Turkish syllable-structure is more suitable to the structure frame of syllable-16 rather than syllable-6 and that the usage of word *tiren* instead of *tren* does not create a discrepancy both for the rules and culture of Turkish Language, indeed contrarily this kind of a usage brings about the unity of language.

Key Words: Turkish language education, syllable, structure of syllable.

Giriş

Türkçede kelimenin aslı unsuru köktür. Bir kökte en az bir, en fazla da dört ses bulunabilir. Bu sesler Türkçenin bilinen en eski yazıtlarından günümüze kadarki yazılı metinlerin incelenmesi sonucunda elde edilen genellemelerle ulaşılmıştır. Buna göre ünsüzler tek başına kelime olmadıkları gibi hece de olamazlar; tek bir ünsüz, Türkçede ancak ek olabilir. Bir heceye veya kelimeye bitişken bile hece teşkil edemezler; çünkü *hece*, bir ünlü etrafında kesintiye uğramaksızın bir çırpıda çıkan ses ve ses topluluğudur.¹ Bu sebeple ünsüzler, daima yanlarında bir ünlüyle söylenir. Böylece tek bir ünlü, kendi başına hece olabilirken iki sestense oluşan bir kümede ancak bir ünlü ile bir ünsüz, hece oluşturabilir. Böylece Türk hece yapısını tayin ederken “Hangi ses toplulukları ağızdan kesintiye uğramadan bir

¹ Bk. Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1963, 29. s.; Kaya Demiray, *Temel Dilbilgisi*, Gökılap Kitabevi, İstanbul 1970, 377. s.; Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 1972, 96. s.; Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara 1974, 10. s.; Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, İstanbul 1979, 19. s.; M. Kaya Bilgegil, *Türkçe Dil Bilgisi*, Dergâh Yayınevi, İstanbul 1982, 299. s.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

çarpıda çıkabilmektedir?” sorusu önem kazanmaktadır. Ergin’e göre ağızdan bir hamlede çıkarılan ses birliği, bir çarpıda telâffuz edilmezse kendi bünyesi de içinde bulunduğu kelimenin bünyesi de yıkılır². Türkçedeki kök türlerini dolayısıyla hece yapısını Arat dörde ayırmıştır³:

1. Ünlü, açık heceden oluşan heceler: *u-*.
2. Ünlü + ünsüz, kapalı heceden oluşan heceler: *at, al-*.
3. Ünsüz + ünlü, açık heceden oluşan heceler: *bu*.
4. Ünsüz + ünlü + ünsüz, kapalı heceden oluşan heceler: *yaz*.

Yazara göre 1 ve 3. biçimler eskiden kullanılmakla birlikte Türk dilinin tarihi seyri içinde bu tür köklerin kullanımı bugün azalmıştır. Bunun sebebi; bir yandan söz konusu hecelerin tek ve açık hece niteliği göstermeleri bir yandan da Türkçenin tek hecelilikten uzaklaşma eğilimidir.

Bir diğer sınıflamayı Deny⁴ ve Ergin⁵ yapmıştır. Yazarlar bir önceki çalışmadan farklı olarak Türk hece yapısını altıya ayırmıştır. Bu sınıflamanın ilk dördü, Arat’ın çalışmasına benzer olup iki yeni madde eklenmiştir:

5. Ünlü + ünsüz + ünsüz, kapalı heceden oluşan heceler: *alt*,
6. Ünsüz + ünlü + ünsüz + ünsüz, kapalı heceden oluşan heceler: *dört*.

Deny’e göre 6. biçimdeki hece yapısının kullanım alanı seyrek⁶; bu kullanımda heceyi oluşturan ilk ünsüz ya akıcı ya da ıslıklı bir ünsüz olur.

Son sınıflama çalışmasıysa Gürsoy-Naskali⁷ tarafından yapılmıştır. Yazar yukarıda bahsedilen altı hecenin yanı sıra on farklı

² Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 1972, 102. s.

³ Reçit Rahmeti Arat, “Türkçede Kelime ve Eklerin Yapısı”, *Türk Dili Dergisi*, 45. sayı, Ankara 1955, 396-397. s.

⁴ Jean Deny, *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, (Çev. Ali Ulvi Elöve), Maarif Matbaası, İstanbul 1941, 78. s.

⁵ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 1972, 104-105. s.

⁶ Jean Deny, *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, (Çev. Ali Ulvi Elöve), Maarif Matbaası, İstanbul 1941, 78. s.

⁷ Emine Gürsoy-Naskali, “Türkçe Kelimesi –Türkçede Hece Tipleri- Cümle Unsurlarını Tayin Kıstası- Ek Hâlinde Zamir Olabilir Mi?”, *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı (22-23 Ekim 1993)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995, 52. s.

hece türünün de Türkçede var olduğunu belirtmiş ve birkaç yeni hece türünü örneklendirmiştir:

7. Ünsüz + ünsüz + ünlü, açık heceden oluşmuş heceler: *spi-ker*,
8. Ünsüz + ünsüz + ünlü + ünsüz, kapalı heceden oluşmuş heceler: *fran-sa, tren*,
9. Ünsüz + ünsüz + ünlü + ünsüz + ünsüz, kapalı heceden oluşmuş heceler: *kramp*..

Özetle, yazarın bahsettiği 10 farklı hece türü batı dillerinden alınan ve başında ya da içinde çift ünsüz bulunduran kelime türlerini kapsamaktadır.

Üç farklı sınıflamada da görüldüğü gibi Türkçenin hece yapısı her geçen gün yeni maddelerle genişlemiştir. Bu süreç yaşayan ve gelişen bir dil için kabul edilebilir çünkü diller, etrafındaki komşularına birtakım kelimeler verdiği gibi birtakım yabancı kelimeleri de bünyesine katarlar. Dile katılan bu kelimelerse ya mevcut dilin hece yapısına uyum sağlayabilir ya da dilde yeni bir hece sınıflamasını gerektirebilir.

Araştırmanın amacı

Üç farklı yazar tarafından yapılan bu sınıflamalar içinde genel kabul, 6'lı hece yapısı üzerinedir. Çalışmada 16'lı hece yapısına sebep olan hece türlerinin Türkçenin hece yapısına uyum sağlayıp sağlamadığı incelenmiştir. Türk hece yapısını tayin ederken en önemli ölçüt, ses ya da hecenin ağızdan bir çırpıda kesintiye uğramadan çıkabilmesidir. Bu ölçüt doğrultusunda çalışmada ağızdan bir çırpıda çıkmayan, başında ve içinde çift ünsüz barındıran kelimeler örneklem grubu olarak bugünkü Yazım Kılavuzundan⁸ tespit edilmiştir.

Böylece araştırmada;

- a) Çift ünsüzle başlayan heceler Türkçenin hece yapısına uymalı mı; yoksa Türk hece yapısı değiştirilmeli mi?
 - b) Çift ünsüzle başlayan kelimelere dar ünlü eklenince Türk dili kurallarına aykırı bir durum söz konusu olur mu?
 - c) Çift ünsüzle başlayan kelimeler, konduğu gibi yazılsa anlam bakımından bir ikilik olur mu?
- sorularına cevap aranmıştır.

⁸ *Yazım Kılavuzu*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

Yöntem

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden *veri ayrıştırması* kullanılmıştır. Bu yöntem, Yıldırım ve Şimşek'e göre hedeflenen olgu / olgular hakkında bilgi içeren yazılı malzemenin çözümlenmesini kapsar ve genelde tarihçilerin, antropologların ve dil bilimcilerin kullandığı bir yöntem olarak bilinir⁹. Bu doğrultuda TDK 2005 Yazım Kılavuzundan 4'lü ve 6'lı hece yapısının dışında yer alan 16'lı hece yapısı tanımlamasına uyan kelimeler taranmış ve bu kelimelerin çözümlenmesi yapılmıştır. Tespit edilen kelimeler konuma diline ve 6'lı hece yapısına uygun biçimde yazılmış ve sonuçlar Türk dilinin yapısına uygunlukları bakımından gözlemlenmiştir.

Bulgular

Araştırmada 2005 Yazım Kılavuzunda içinde çift ünsüz barındıran ve 16'lı hece yapısı içindeki 10 farklı hece yapısının da oluşmasına sebep olan 801 kelime tespit edilmiştir.

Çinde çift ünsüzle başlayan kelimelere dar ünlüler eklenerek bu kelimelerin 6'lı hece yapısı, konuma ve yazı dili arasındaki uyum ve Türk Dili kurallarına uygunlukları bakımından araştırılmıştır:

briket	-	biriket
brüt	-	bürüt
distribütör	-	distribütör
elektrik	-	elektirik
endüstri	-	endüstiri
espri	-	espîri
frikik	-	fîrikik
gastrula	-	gasturula
grup	-	gurup
prestij	-	pîrestij
prim	-	pîrim
priz	-	pîriz
prusya	-	pûrusya
spiker	-	sîpiker

⁹ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2003, 140-141. s.

spiral	-	sipiral
sprey	-	siprey
Çnizel	-	Çnizel
tren	-	tiren

Yukarıda dar ünlü eklenmiş kelimeler, konduğu gibi yazılırsa nasıl yazı diline uygun olur. Teklif edilen kelimeler, alt alta dizilip incelendiğinde kuram ve uygulamada her hangi bir sorun söz konusu değildir. Anlam bakımındansa yalnızca *grup* kelimesinde bir farklılık söz konusu olabilmektedir; çünkü bu kelimenin hem *grup* hem de *gurup* biçiminde kullanımı söz konusu olup her iki biçim de farklı anlamlara sahiptir. Bu uygulamayla bir biçimden (*gurup*) iki farklı anlam ifade edilmeye gidecektir ki bu durum Türkçedeki birçok kelime için geçerli (yüz (sayı) ve yüz (insan surati) kelimeleri için) olup her hangi bir aykırılığa sebep olmayacaktır. Ünlü uyumu bakımındansa Türk dili kurallarına aykırı bir durum görülmemiştir. Özet olarak bu uygulamada Türk dili kuralları ve anlam özellikleriyle çelişen bir durum olmayıp 6'lı hece yapısına uygun bir kullanım söz konusudur.

Bununla birlikte uygulamayla ilgili bazı özel durumlar da söz konusu olabilmektedir. göyle ki; iki ünsüz arasına eklenen dar ünlüler, kelimenin Türkçe ses uyum kurallarıyla örtülmeyeceği kullanımları ortaya çıkarabilmektedir:

freze -	fıreze
glüten-	gılüten
grek -	gırek
gren -	gıren
gres -	gıres
grev -	gırev
gri -	gırı
gril -	gırıl
klik -	kılık
linik -	kılinik
klinker-	kılinker
kliGe -	kılıGe
kredi -	kıredi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

krem -	kırem
krep -	kırep
kreten-	kıreten
kriket -	kıricket
kritik -	kıritik
kriz -	kıriz
plazma-	pıplazma
streç -	sıtreç

Yukarıdaki kelimeler büyük ünlü kuralına uymamaktadır. Bu durum, konuşma dilindeki sesin zamanında yazıya geçirilmemesi ve düşünleme kelimenin farklı biçimlerde ifade edilmesinden kaynaklanabilmektedir. Bununla birlikte *bilok / bılok, klip/kilip, aktiris/aktiris, kılık/kilik, filaş/fılaş, giril/giril* gibi bazı kelimelerde *i*'li ya da *i*'li kullanımların her ikisi de görülebilmektedir.

Tartışma

Türkçede hece başında çift ünsüz taşıyan her kelime yabancıdır¹⁰. Ergin'e göre Türkçeye geçmiş ve başında çift ünsüz bulunan yabancı kelimelerin, ilk ünsüzlerinin başına veya sonuna ünlü ekleyerek söylenmesi de Türkçede tek ünsüz bulunmamasındandır (*grup > gurup, stasyon > istasyon, traş > tıraş* örneklerinde olduğu gibi)¹¹. Bu sebeple yabancı dillerden alınan ve Türk hece yapısına uymayan kelimelerin söylenişinde her zaman dar ünlüler (*ı, i, u, ü*) iki ünsüz arasına sıkıştırılır (*priz* yerine *piriz* gibi).

Bu uygulama Türkçede tarihî süreç içerisinde iki farklı biçimde yer almıştır:

Birincisinde *ünsüz + ünsüz* ile taşıyan kelimenin başına bir ünlü harf getirilerek yapılan ön türemeye *spor* yerine *ispor, stasyon* yerine *istasyon* gibi kullanımlar söz konusu olmuştur. Bugün *istasyon* gibi bazı kelimeler kalıplaşmış biçimde kullanılırken bu uygulamanın bazı örnekleri *ispor* gibi artık kullanılmamaktadır.

¹⁰ Jean Deny (1941: 79) istisna olarak Türkçede *brakmak* kelimesini örnek göstererek tek tük de olsa böyle kullanımların Türkçede söz konusu olduğunu belirtir. Muharrem Ergin (1972: 67) ise *bıraqlama* kelimesinde *b* ile *r* arasında ünlü olduğunu belirtir; yalnızca bunun normalden kısa bir ünlü (*i*) olduğu için insanı yanılttığını belirtir.

¹¹ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 1972, 67. s.

İkincisi ise *ünsüz* + *ünsüz* ile başlayan hecedeki iki ünsüz arasına bir ünlü yerleştirilerek iç türeme yoluyla gerçekleştirilen kelimelerdir; *Hristiyan* yerine *Hristiyan*, *tren* yerine *tiren* gibi. Çalışmada yer alan kelimeler bugün konuşma dilinde dar ünlü ile söylenmesine rağmen yazı dilinde dar ünlüler ile yazılmamaktadır.

Yazım kılavuzlarında da çift ünsüzle başlayan heceye sahip kelimelerin yazımı hakkında zaman içerisinde çeşitli farklılıklar görülmüştür. Söz gelişi 1928 ve 1943 yazım kılavuzlarında *spor* kelimesi *ispor* biçiminde yazılırken, 1962 kılavuzunda hem *tren*, *triko* hem de *tiren*, *tiriko* kullanımlarına yer verilmiştir. 1965 kılavuzunda ise hem *ispor* hem de *gıram* gibi ilk seste çift ünsüzler arasına ve başına konan dar ünlülerin hepsi kaldırılmıştır¹². 1965 yılında hükme bağlanan bu karar 2008 yılında Türkün söyleyiş özelliğinin birçok bakımdan değişmesine rağmen hâlâ geçerliliğini korumaktadır.

Çinde çift ünsüz barındıran kelimelerin geldikleri dillere göre de Türkçede farklı uygulamalar yer almıştır. Söz gelişi Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerde ünsüzler arasına dar ünlü hem konuşma hem de yazı dilinde yerleştirilmiştir ve bu kurala uyulmuştur (*fıkr* > *fikir*, *nakl* > *nakil* gibi); fakat İngilizce ve Fransızcadan alınan kelimelerde bu kurala uyulmamıştır ve örneğin *film*, *filim* olarak söylenmesine rağmen *film* olarak yazılmıştır. Çalışmada önerilen kullanımın yaygınlaşması ile Türk dili uzun vadede kendi içinde oluşmuş bir çelişkiye de kurtulmuş olacak ve doğu dillerinden alınan kelimelere uygulandığı gibi batı dillerinden alınan kelimelere de bu uygulama yapılarak hem yazım birliği sağlanacak hem de Türk dili kuralları bozulmamış olacaktır.

Deny'e göre yazıda iki ünsüzle başlayan bir kelimeye rastlanırsa okunuşa birinci ünsüzden sonra bir ünlü getirilmesi gerekir. Yazara göre Türkçenin en çok kelime aldığı Arapça ve Farsçaya da bu kural uygulandığı için bunun çok daha önemi vardır¹³.

Saussure'a göre bir kelimenin söylenişini yazılışı değil, söylenişibelirler¹⁴. Bu kelimeler her ne kadar bugün kılavuzda dar ünlü olmaksızın yazılsa da konuşma dilinde dar ünlü ile telaffuz edilmektedir. Bunun en önemli sebebiyse Türkün söyleyiş özelliğidir.

Yazım Kılavuzları, konuşucu ve dinleyicinin aynı kelime üzerinde benzer biçimde konuşma ve yazma kolaylığını sağlama ve

¹² *Yazım Kılavuzu*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005, III. s.

¹³ Jean Deny, *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, (Çev. Ali Ulvi Elöve), Maarif Matbaası, İstanbul 1941, 78. s.

¹⁴ Ferdinand De Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri* (Çev. Berke Vardar), Multilingual Yayınevi, İstanbul 1998, 60. s.

ortak kullanım birliğini tesis etme amacıyla oluşturulmuştur. Bununla birlikte en iyi imla en kolay ve en anlaşılır olandır. Özkan'a göre dillerin imlasının oluşması uzun zaman alır¹⁵. Bunun sebebini Saussure şöyle açıklamaktadır: "Dil durmaksızın evrim geçirir oysa yazı olduğu gibi kalma eğilimindedir."¹⁶.

şunu da unutmamak gerekir ki her ses değişmesini imlaya geçirmek, imlanın sürekli değişmesine ve imla birliğinin oluşmasına yol açabilme ihtimalini içinde barındırsa da Kocaman'ın da belirttiği gibi kullanıcıların ihtiyaçlarını karşıladığı ölçüde her dil güçlüdür¹⁷. Bugün hiç kimse *sipor* ya da *ispor* dememekte, bunun yerine *sipor* demektedir. Bunu kılavuza yansıtılmamak yazım birliğini bozabilir.

Sonuç

Çalışmada yapılan uygulama ile ilgili olarak şu sonuçlara ulaşılmıştır:

a) Çinde çift ünsüzle başlayan hece barındıran kelimelere dar ünlü eklenmesiyle birlikte Zülfikar'ın "Acaba *spor*, *tren* tek hece mi yoksa çift hece mi?" sorusunun cevabı bulunmuştur¹⁸. Bu doğrultuda bu kelimeler iki heceye sahiptir çünkü bu kelimeler yukarıda da bahsedildiği gibi ağızdan bir çırpıda çıkmamaktadır.

b) Çinde çift ünsüzle başlayan hece barındıran kelimelerin konuşma ve yazı dili arasındaki uyumu sağlandığı için ayrıca kılavuzda belirtmeğe gerek kalmayacak ve kılavuzdan 801 kelimenin eksilerek hacmin azalması sağlanacaktır.

c) Türkçenin 6'lı hece yapısı mevcut kelimelerin yazım ve konuşma özellikleriyle uyumludur. 16'lı hece yapısıysa hem sınıflamayı karmaşık hâle getirmekte hem de kelimelerin Türkçeleşme aşamasının tamamlanmasına engel olmaktadır. Önerilen uygulama ile yabancı dillerden alınan kelimelerin yazımı ve okunuşu arasında uyum sağlanacağı olacak böylece mevcut kelimeler Türkün söyleyişine

¹⁵ Abdurrahman Özkan, "Türk Dilinin Gramasına Dair", *Türk Dili Makaleleri ve İlgili Yazılar*, İstanbul 1997, Gül Matbaası, 76. s.

¹⁶ Ferdinand De Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri* (Çev. Berke Vardar), Multilingual Yayınevi, İstanbul 1998, 60. s.

¹⁷ Ahmet Kocaman, "Türkçenin Varsıllığını Sürdürmek ve Geliştirmek". *Türk Dili Dergisi*. 18 (107), Ankara 2005, 26. s.

¹⁸ Hamza Zülfikar, "Türkçe Kelimesi -Türkçede Hece Tipleri- Cümle Unsurlarını Tayin Kıstası- Ek Hâlinde Zamir Olabilir Mi? ", *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı (22-23 Ekim 1993)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995, 55. s.

uyarlanmıŖ ve Türkçe kökenli kelimelerin hece yapısı üzerinden olabilecek yanlışlıklar önlenmiŖ olacaktır.

ç) Uygulamada, bazı kelimelerin konuŖu olduğu gibi yazıldığı zaman ünlü uyumuna uymadığı tespit edilmiŖtir. Bu kelimelerin Türk hece yapısına uygun yazımıysa *kriket* > *kıriket* yerine *kiriket* biçiminde olmalıdır. Önerilen uygulamayla en azından bu kelimeler büyük ünlü uyumuna uymasa da konuŖna ve yazı dili arasında uyum sağlanmıŖ olacaktır.

d) Fransızca *trafic* kelimesi ancak *trafik* yerine *tırafik* biçiminde yazılarak TürkçeleŖmesi sağlanarak kelime Türkçenin kurallarına uygun biçime getirilebilir.

e) *Kromoplast*, *prekambriyen*, *providansiyalizm* gibi bazı kelimelerde iki sesin birden yazıya yansıtılmadığı tespit edilmiŖtir.

Bu uygulama yapılmadığı takdirde ise;

f) KonuŖna ve yazı dili arasında birlik sağlanmazsa *tren* ya da *tiren* biçiminde yazma noktasında halk arasında örnekseme yoluyla farklı dillerden gelen kelimelere de bu kararsızlık yansıyabilir. Söz geliŖi Farsça kökenli *tıraŖ* ile Türkçe *kılavuz* batı kökenli kelimeler, aynı kökten gelen kelimeler gibi düŖünülmekte ve bunların **tıraŖ* ve **kılavuz* biçiminde yazılması gereği ile ilgili tartıŖmalar yapılmaktadır (Bk. 18.11.2001 tarihli Hürriyet gazetesine)¹⁹. Bu tartıŖmalar sorunun çözümü yerine çözümsüzlük alanını geniŖletecektir.

Clup (fr. *club*) ve *grup* (fr. *groupe*) kelimeleri Türkçenin birbirine benzer konuŖna dili özelliklerine sahip kelimelerdir. Yabancı dilden ilk alındığı zaman bir dergide *kulüp* biçiminde yazılmıŖ ve böylece Türkçenin hem konuŖna hem de yazı diliyle uyumlu olmuŖtur. Ötekisiyse *grup* olarak yazılmıŖ ve öyle de kalmıŖtır. ğayet *kulüp* kelimesi kullanılmamıŖ olsaydı; bugün bu kelime, *kulüp* yazıp /kulüp/ biçiminde söylemek yerine *clup* yazıp /kılup/ biçiminde söyleniyor olacaktı. Belki bugün *tatil*, *club* gibi sınırlı sayıdaki aykırı kullanıŖlar her yerde kullanılacaktı.

Öneriler

a) Burada, önerilen uygulama, önlenmesi mümkün olmayan yabancı kelimelerin en azından Türk dilinin yapısına uygun

19 Hamza Zülfikar, “Doğru Yazalım Doğru KonuŖalım (Depresyon, global, globalleŖmek, globalizm, küreselleŖmek, battı balık yan going, kontör, tıraŖ, kılavuz, bilim insanı, bilim adamı üzerine)”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara 2002, 601 (I).

biçimde yaygınlaşması için bir yol olarak görülebilir. Bununla birlikte aslında izlenecek en iyi yol, bu kelimelerin Türkçe karışıklarını bulup kullanmaktır. Söz gelişi *star* yerine *yıldız*; *start* yerine *başlangıç*; *skeç* yerine *gösteri* gibi.

b) Türk ses bilgisi üzerine çok az çalışma vardır²⁰. Konuyla ilgili çalışmanın azlığı sebebiyle geçmiş dönemlere ait ses bilgisi, konuşma dili yeteri kadar bilinmemektedir. Söz gelişi Elöve 1933 yılında “*Ispor* diyecek yerde *sipor*? demek Türk okunuşudur”²¹; benzer biçimde Korkmaz 1995 yılında “Mesela *Brüksel* kelimesini her halde /*Bürüksel*/ olarak telaffuz etmiyoruz.” ifadelerini kullanmıştır²². Hâlbuki bugün (2009) *Brüksel* kelimesi hemen hemen herkes tarafından /*Bürüksel*/ olarak telaffuz edilmekte ve /*ispor*/ yerine herkes /*sipor*/ demektedir. Türk dilinin yakın geçmişindeki ses değişimleri bile tespit edilmediği için bundan 10 yıl sonra bir kelimenin telaffuzunun nasıl olacağına dair bir tahminde bulunmak oldukça zordur. Ayrıca günümüzde gerek televizyon gerekse genel ağ gibi araçlarla mekân algısı ortadan kalkarak bölge farklılıkları hızla azalmış ve konuşma yapısı da bir o kadar hızla değişmiştir. Bu doğrultuda Türkün söyleyişinin hem dönem dönem hem de aynı dönemde farklı bölgelerdeki söyleyiş yapıları tespit edilmelidir.

c) Türkün söyleyiş yapısının 1965 (Yazım Kılavuzundan) yılından bu yana birçok değişime geçirmesi kılavuzunun yenilenmesi gerekliliğini doğurmuştur.

ç) Türk hece yapısını *Türk* kelimesinden hareketle:

türk,
tür
tü
ürk,
ür,
ü

Çeklinde düzenlemek bilginin akılda kalmasını sağlayacaktır.

20 Bk. Robert B. Less (1961); Bernard Comrie (1997); Halil Mutlu (2006); Robert Underhill (1987).

21 Ali Ulvi Elöve, *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, (Yazan Jean Deny), Maarif Matbaası, İstanbul 1941, 82. s.

22 Zeynep Korkmaz, “Türkçe Kelimesi –Türkçede Hece Tipleri- Cümle Unsurlarını Tayin Kıstası- Ek Hâlinde Zamir Olabilir Mi? ”, *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı (22-23 Ekim 1993)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995, 55. s.

KAYNAKÇA

- ARAT, Reçit Rahmeti, “Türkçede Kelime ve Eklerin Yapısı”, *Türk Dili Dergisi*, 45. sayı, Ankara 1955.
- BANGUOĞLU, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, Ankara 1974.
- BÜLGECİ, M. Kaya, *Türkçe Dilbilgisi*, Dergâh Yayınevi, İstanbul 1982.
- COMRIE, Bernard, “Turkish Phonology”, *Phonologies Of Asia And Africa*, Eisenbrauns 1997, 883–893.s.
- DEMİRAY, Kaya, *Temel Dilbilgisi*, Gökılâp Kitabevi, İstanbul 1970 .
- DENY, Jean, *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, (Çev. Ali Ulvi ELÖVE), Maarif Matbaası, İstanbul 1941.
- EDİSKUN, Haydar, *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1963.
- ELÖVE, Ali Ulvi, *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, (Yaz.: Jean DENY), Maarif Matbaası, İstanbul 1941.
- ERGÖN, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 1972.
- GENCAN, Tahir Nejat, *Dilbilgisi*, İstanbul 1979.
- GÜRSOY, -NASKALĞ Emine, “Türkçe Kelimesi –Türkçede Hece Tipleri- Cümle Unsurlarını Tayin Kıstası- Ek Hâlinde Zamir Olabilir Mi? ”, *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı (22-23 Ekim 1993)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- KAĞGARLI Mahmud, *Divanü Lûgat-it Türk* (Çev. Besim ATALAY), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KOCAMAN, Ahmet, “Türkçenin Varsıllığını Sürdürmek ve Geliştirmek”. *Türk Dili Dergisi*. 18 (107), Ankara 2005.
- KORKMAZ, Zeynep, “Türkçe Kelimesi –Türkçede Hece Tipleri- Cümle Unsurlarını Tayin Kıstası- Ek Hâlinde Zamir Olabilir Mi? ”, *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı (22-23 Ekim 1993)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- LESS, B. Robert, *The Phonology Of Modern Standard Turkish*, Indiana Üniversitesi Yayınları, Indiana 1961.
- MUTLU, Hüseyin Kahraman, “Türkiye Türkçesi Ses Bilgisi Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, VI. cilt, Çamir 2006.
- ÖZKAN, Abdurrahman, “Türk Dilinin Gnlâsına Dair”, *Türk Dili Makaleler ve İlgili Yazılar*, Gül Matbaası, İstanbul 1997.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

SAUSSURE, De Ferdinand, *Genel Dilbilim Dersleri* (Çev. Berke VARDAR), Multilingual Yayınevi, İstanbul 1998.

Yazım Kılavuzu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

UNDERHILL, Robert, "Bibliography Of Modern Linguistic Work On Turkish", *Türk Dili Belleten – 1984*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

YILDIRIM, Ali ve GÖMGEK Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2003.

ZÜLFÜKAR, Hamza, "Türkçe Kelimesi –Türkçede Hece Tipleri-Cümle Unsurlarını Tayin Kıstası- Ek Hâlinde Zamir Olabilir Mi? ", *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı (22-23 Ekim 1993)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

ZÜLFÜKAR, Hamza, "Doğru Yazalım Doğru Konuşalım (Depresyon, global, globalleşme, globalizm, küreselleşme, battı balık, yan going, kontör, tıraş, kılavuz, bilim insanı, bilim adamı üzerine)", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara 2002, 601 (I).

SEZAI KARAKOÇ'UN ŞİİRLERİ ÜZERİNDE EDEBİYAT – MEDENİYET -COĞRAFYA İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA BİR İNCELEME

Sezai COŞKUN*

ÖZET

Sezai Karakoç, Cumhuriyet devrinin önde gelen şairlerinden biridir. Karakoç, sadece şiirleriyle değil ortaya koyduğu medeniyet tasavvuruyla da Türk düşünce tarihinde önemli bir yer tutmuştur. Karakoç'un medeniyet tasavvurunda önemle üzerinde durduğu hususlardan biri coğrafyadır. Şair, gerek fikrî yazılarında gerek şiirlerinde bütün dünya coğrafyasına eğilir ve çeşitli meseleler etrafında bu coğrafyaları yazılarına veya şiirlerine taşır. Ancak onun üzerinde durduğu coğrafya tabii bir unsur olmaktan öte tarihî, kültürel ve medeniyet noktasında bir kimliğe ve bütünlüğe sahip kültürel bir coğrafyadır.

Bu çalışmada, şairin gerek fikrî yazılarında gerek şiirlerinde coğrafyaya nasıl bir yer verdiğini, biyografisinde coğrafyanın önemini ve şiirlerinde coğrafyanın işleniş biçimini inceleyecek, yer yer coğrafya merkezli okumalar yapacağız.

Anahtar Kelimeler: Sezai Karakoç, Diriliş, Edebiyat Coğrafyası, Coğrafya Merkezli Okuma, Türk Şiiri.

A STUDY IN THE CONTEXT OF LITERATURE- CIVILIZATION-GEOGRAPHY RELATIONSHIP IN SEZAI KARAKOÇ'S POEMS

ABSTRACT

Sezai Karakoç is among the most prominent poets of the Republican era. He took an important place

*Yrd. Doç. Dr., Fatih Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, scoskun@fatih.edu.tr

not only through his poems but also with the envision of civilization he set forth in the history of Turkish thought. Geography is among the subjects Karakoç emphasized on in the envision of civilization. The poet dwells on the geography of the entire world in his poems as well as intellectuals articles and carries these geographies to his essays and poems centering around some matters. However, the geography he pays attention to is, rather than being a natural object, a historical, cultural whole wrapped itself with an identity of civilization.

In this study, we will do geography-oriented readings by examining how he places geography in his essays and poems, the importance of geography in his biography and how it is handled in his poems. way geography was dealt in his poems will be examined, occasionally we will do geography centered readings.

Key Words. Sezai Karakoç, Diriliş, Literary Geography, Geographic Reading, Turkish Poetry

Giriş

Cumhuriyet devri Türk Gîrinin özellikle 1950'lerden sonra geliştirdiği evresinde sadece Gîrleri ve poetik düğünceleriyle değil, kendinden sonraki birçok Gîre etkisiyle de farklı bir yer tutan Sezai Karakoç, mütefekkir bir Gîr olarak öne çıkar. Bu yönüyle, Türk Gîrinde edebî meselelerin dışında toplumsal-siyasal birçok konuya iliğlin fikir ortaya koyan hatta bu çerçevede bir medeniyet tasavvuru geliştiren nadir isimlerden biridir. Türk medeniyetinin Osmanlı'nın yıkılışı sürecinde Batı karşısında hezimet yaşadığını düşünen Karakoç, bu medeniyetin yeniden var olabileceğine, bir diriliş yaşıyabileceğine inanmaktadır. Bu „diriliş sağlam bir medeniyet tasavvuru ortaya koyabilmek ve bunu uygulamakla mümkün olacaktır: „ğunu bir tarih kuralı olarak söyleyebiliriz: Bir inanç, bir düğümce, bir dünya görüşü kitlelerin malı olduğu zaman, yaşıyabilmek için, ya bir medeniyet olmak, bir medeniyet oluşturmak, ya da en azından bir medeniyetle kaynaşmak zorundadır. Çünkü uzun ömür, medeniyet ömrüdür. Devlet-i ebed müddet fikri de yorumlanırsa medeniyet fikrine çıkar.”¹

¹ Sezai Karakoç, *Düşünceler I-Kavramlar-*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2005, s.18-19

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

diyen Karakoç'un, yeni bir medeniyet oluşturma cehdinde önemle üzerinde durduğu noktalardan biri coğrafyadır. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında görüleceği gibi coğrafya, onun düşünce dünyasının ve Ğirinin yapıcı unsurlarından biridir. Karakoç'un dünyasında bu kadar önemli olması, Ğirinde sık sık karşılaştığımız bir unsur olarak öne çıkması sebebiyle bu çalışmada Ğarin düşünce dünyasında ve Ğirlerinde coğrafyanın yer alışbiçimini incelemenin yanında Ğirlerin imkân verdiği ölçüde coğrafya merkezli okuma yapmaya çalışacağız.² Karakoç'un coğrafyayı tabii bir unsur olmaktan öte metafizik derinlikli bir medeniyet unsuru Ğeklinde değerlendirmesi ve Ğirinde de böyle inşaetmesi, onun metinlerini salt coğrafi merkezli incelemeye tabi tutmaya engel olmaktadır.

Çalışmada, bir yandan Karakoç'un hangi coğrafi bölgeleri hangi oranda ve hangi anlam dünyası etrafında işlediğini ele alacak bir yandan da uygun olan metinleri coğrafya merkezli okumaya çalışacağız. Bu yönüyle çalışmada coğrafyaya iki türlü yaklaşım olacaktır. Bir, tespit ve tahlil çerçevesinde coğrafyanın söz konusu edildiği; iki, coğrafya merkezli okuma. Coğrafya merkezli okumayı özellikle Ğarin biyografisi ve Anadolu'yu söz konusu ettiği üzerinde uygulamak mümkündür. Teorik bir arka planı gerektirdiği için coğrafya merkezli okumaya geçmeden önce, coğrafya-medeniyet-edebiyat ilişkisi üzerinde durmak ve coğrafya merkezli okuma biçimi üzerinde kısaca bilgi vermek, çalışmamızın kuramsal zeminini ana hatlarıyla ortaya koyması yönüyle yerinde olacaktır.

I. Coğrafya-Medeniyet-Edebiyat

İnsanın bünyesinde hayat bulduğu ve karşlıklı bir etkileşimle Ğekillendiği/Ğekillendirdiği bir unsur olarak öne çıkan coğrafya, „Yerbilimi/Mekânbilimi“ olarak tanımlansa da, çok yönlü etkinliğiyle insan hayatında önemli bir yere sahiptir. Coğrafyanın toplumlar üzerindeki etkisi birçok tarih felsefesinde söz konusu edilmesinin yanında bazı edebiyat nazariyelerinde de mühim bir kıstas olmuştur. Taine, edebiyat tarihini incelerken „ırk ve dönem“in yanında „ortam/muhit“i de sayarak, edebiyat incelemelerinde coğrafyanın vazgeçilmez bir unsur olduğuna dikkati çeker.³ XX. yüzyılda ise özellikle batıda coğrafyanın insan üzerindeki etkisinden hareketle

² Sezai Karakoç, esasen bir bütün olarak mekân üzerinde önemle durur. Değişimi, yozlaşmayı, „diriliği“ önemli oranda mekân üzerinden de kurar. Ancak yaşam alanları olarak mekânların coğrafyayla beraber alınması halinde çalışma, bir makalenin hacmini oldukça aşağından Karakoç'un ev, bahçe, balkon, dağ, toprak, deniz gibi insanın yaşam anlarında ilişki içerisinde olduğu mekâna ilişkin unsurları ayrı bir makale halinde inceledik.

³ Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, Gledişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 84

coğrafya edebiyat ilişkisi çok yönlü olarak ele alınıp irdelenmiştir. Coğrafyanın insan için bir kader oluşu, yapılan bu çalışmalarla haklılık kazandırmaktadır. Mehmet Kaplan'ın yaptığı tespit çerçevesinde, „Bir milletin iktisadî, içtimâî, hatta uzvî ve ruhî hayatı, her şeyden önce, içinde yaşadığı coğrafi şartlara bağlıdır.“⁴ Yine Braudel'in medeniyet tarihinde coğrafyanın yerine dikkat çekerken dile getirdiği, „Uygarlıkların (boyutları ne olursa olsun, küçükleri gibi büyükleri de) harita üzerindeki yerlerini belirlemek, her zaman mümkündür. Uygarlıkların gerçekliklerinin esas bölümü, onların coğrafi yerleşmelerinin zorlama veya avantajlarına bağlıdır... Her uygarlık, sınırları aştığı yukarı sabit bir mekâna, buna bağlı olarak da kendine özgü bir coğrafyaya bağlıdır; bu onun coğrafyası olup, bazıları adeta sürekli olan ve bir uygarlıktan diğerine asla aynı olmayan, verili bir olanaklar ve zorlamalar demeti oluşturmaktadır.“⁵ Çeklindeki değerlendirmeler, medeniyet söz konusu olunca, çalışmada hangi disiplinde yapılırsa yapılsın, coğrafyaya eğilimin bir zaruret olduğunu göstermektedir. Psikolojide insanın „çevre ve irsiyetin ürünü varlık“ olarak tanımlanması, yapılan bir çok incelemede coğrafyanın insanın kişiliğinin oluşumunda büyük etki gösterdiğinin tespit edilmesi, edebiyat-coğrafya-medeniyet ilişkisinin derin bir anlam dünyası etrafında şekillendiğinin teyidi çeklinde düşünülebilir.

Türk edebiyatında edebiyat-coğrafya ilişkisine ilk dikkatleri Mehmet Kaplan çekmiş ve bu yönde kaleme aldığı makalelerin⁶ yanı sıra Abdülhak Hamid üzerine bir lisans tezi hazırlatmıştır.⁷ Yakın zamanda ise Emel Kefeli'nin kaleme aldığı *Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz* isimli çalışma, konuya dikkat çekmesiyle yol açıcı olmuştur.⁸

Bizim bu çalışmada uygun metinlerin incelemesinde yöntem olarak ele alacağımız „Coğrafya merkezli okuma“ ve „Edebiyat Coğrafyası“, coğrafyanın iki yönlü olarak edebiyatla kurduğu ilişkinin incelenmesine dayanmaktadır. Bir, yazarın biyografisinde coğrafyanın tuttuğu yerle edebî kişiliğinin şekkölünde oynadığı rolü esas alan edebiyat coğrafyası; iki, edebî eserde içlenen coğrafyanın ele alınışını esas alan „coğrafya merkezli okuma“dır. „Coğrafya merkezli okuma bir diğer deyişle „géo-littéraire“ yaklaşımıyla metni değerlendirme,

⁴ Mehmet Kaplan, *Nesillerin Ruhu*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1999, s. 55

⁵ Fernand Braudel, *Uygarlıkların Grameri*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Güneş Kitabevi, Ankara, 2001, s. 39, 41-42

⁶ Mehmet Kaplan, „Edebiyat Coğrafyası“, *Nesillerin Ruhu*, s. 151-153; „Yahya Kemal'de Tarih ve Coğrafya Fikri“, *Nesillerin Ruhu*, s. 193-198

⁷ Kaya Can, *Abdülhak Hamid Üzerinde Edebiyat Coğrafyası Bakımından Bir Araştırma*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi, 1952

⁸ Emel Kefeli, *Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz*, 3F Yayınevi, İstanbul, 2006, 256 s.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

okuma türlerinden birisidir. Toprak ve iklim şartlarıyla sosyal realiteyi şekillendiren coğrafya, insanların duyu tarzı, dünya görüşü, yaşam biçimi üzerinde etkili olurken sunduğu olanaklarla geleceği de yönlendirir.⁹ Edebiyat –Coğrafya ilişkisinde öne çıkan, yazarın yetiştirdiği coğrafyanın yazar üzerindeki etkisi ve yazarın eserinde içtiği coğrafyanın gerek biyografik tecrübesi, gerek siyasal-sosyal konumu gerekse edebi değeri noktasında tuttuğu yerdir. Buna göre önce, Sezai Karakoç'un biyografisinde coğrafyanın tuttuğu yer incelenerek ardından şiirlerindeki coğrafya söz konusu edilecektir. Burada şunu husus da belirtilmelidir ki edebiyat-coğrafya ilişkisi çerçevesinde „ev, oda, köy, kasaba, kent, uzay“ gibi mekânsal unsurlar da ele alınabilmektedir. Ancak Karakoç'un şiiri üzerine makale çapında yapılan bir çalışmada onun coğrafi bölge veya şiirlerin yanı sıra yaşam alanları olan çeşitli mekânları içtiği, makalenin sınırlarını hayli aşmaktadır. Bu sebeple, bu çalışmada edebiyat coğrafya ilişkisi daha ziyade coğrafi bölgeler ve şiirler üzerinden söz konusu edilecek, yaşam alanlarına ilişkin mekânsal öğeler ise ayrı bir çalışma kapsamında incelenecektir.

Çalışmanın inceleme kısmına geçmeden önce Sezai Karakoç'un şiirde mantık ve düşünceye yaklaşımına bakmak, konuyu anlamamızda yardımcı olacaktır. Karakoç'un düşünce dünyasında veya şiirlerinde coğrafyanın ele alınışını incelemek, biraz da onun şiirinde medeniyet düşüncesinin izini sürmektir. Bu yönüyle şiirin, şiirde düşünce veya mantığın yerine ilişkin değerlendirmelerine bakıldığında „şiir ve Mantık“ başlıklı yazısında şunları dile getirir: „şair, düşünceyi, ya olağan dışı bir zekayla donarak, ya aptallaştırarak kullanır. Yani, anlam, yeni şiirde kendi öz fonksiyonunu yitirmiştir. Bir uyurgezerdir. Hafızasını kaybetmiştir belki. güphesiz şiir mantığı, düz yazı mantığı ile başlar; en az odur. Ama onunla yetinmez; onu, kendi yapısının gereği ile yükler... Bütünü anlamsız şiir düşünemez. Çünkü: şiir mantığı ne kadar değişik olursa olsun, genel mantıktan çıkmaz.“¹¹

Karakoç'un bu cümleleri, şiiri bir mantık içine indirmemekle beraber şiire düz yazıdan da üstün ve şiire mahsus bir mantık alanı içtiğini göstermektedir. Bu yönüyle onun şiiri, düşüncesinde geliştirilen medeniyet tasavvurunun çeşitli cephelerden ve şiire mahsus bir dil ve mantıkla ortaya konulmasıyla şekillenir. şiirindeki coğrafya-medeniyet ilişkisine bu çerçeveden bakmak doğru olacaktır.

⁹ Emel Kefeli, „Coğrafya Merkezli Okuma“, *Turkish Studies*, c.4, Kış2009, s. 424

¹⁰ Emel Kefeli, a.g.m., s. 429

¹¹ Sezai Karakoç, *Edebiyat Yazıları I – Medeniyetin Rüyası Rüyanın Medeniyeti Şiir-*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2007, s.82

II. Sezai Karakoç'un Biyografisinde Coğrafya

1933 yılında Diyarbakır-Ergani'de doğan Sezai Karakoç'un çocuk muhayyilesinin Çekillenmesinde, Çatsiyetini bulmasında kültürel ve edebî birikimini edinmesinde doğduğu ve çocukluğunu, gençliğini geçirdiği coğrafyanın önemli bir etkisi vardır. O, 1988 yılında hatırlarını yayınlamaya başladığında ilk hatıra yazısına, „Üsanın kendini anlatması, Çehirleri anlatmak, toplumu anlatmak, çağı anlatmak demek.“¹² cümleleriyle başlar. Bu başlangıçta biyografiyle Çehirin/mekânın/coğrafyanın toplumla birleşerek değerlendirilmesi dikkati çeker. Nitekim Çar, başka bazı Çirlerinde de gördüğümüz ve „sen/siz-ben/biz“ Çeklinde ilerleyen, dünya görüşünü, medeniyet tasavvurunu en açık Çekilde dile getirdiği Çirlerinden biri olan „Kara Yılan“ Çirinde, kendini tanıtırken doğduğu ve büyüdüğü coğrafyayı öne çıkartır:

Ben güneyli çocuk arkadaşım ben güneyli çocuk
Günahlarım kadar ömrüm vardır.
Ağarmıyan saçımı güneşe tutuyorum
Saçlarımı acının elinde unutuyorum
Parmaklarımdan süt içmeye çağırıyorum seni
Ben güneyli çocuk arkadaşım ben güneyli çocuk¹³

Karakoç kendini „güneyli çocuk“ diye nitelerken bir coğrafyayı ve bir coğrafyanın içine ettiği „kaderi“ dile getirir. Çair, adeta bir coğrafyanın kucağında Çekillenen hayatla gurur duymakta ve „güneyli“ olmasından dolayı farklı olduğunu vurgulamaktadır.

Çairin doğduğu bölge, birçok Çirinde dikkati çekerek belirttiği Mezopotamya'ya aittir. Karakoç, dünya medeniyetinin beÇiği olarak buyarı görmektedir. Nitekim bu bölgede bulunan Ergani, coğrafi konumu, iklimi ve kültürel havasıyla Karakoç'a etki eder. „Gül MuÇusu“nda,

Dicleyle Fırat arasında
Çpekten sedirlerinde Kur'an okunan
Açık pencerelerinden gül dolan
GüneÇin beyaz köpüklerinde yanmıÇ
Bir Çehir bir eski kanatlar ülkesi¹⁴

¹² Sezai Karakoç, „Hatıralar“, *Diriliş*, nu: 1, 25 Temmuz 1988

¹³ Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2000, s.44

¹⁴ Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan*, s.373

mısralarıyla anlatılan Ergani'nin tasvirinde maddi unsurlarla manevî unsurların birlikte ele alındığı görülür. Bu, coğrafyanın Çar üzerinde taçdığı etkinin çift yönlü olduğunun göstergesidir. Ayrıca, Çirlerinde gördüğümüz coğrafyanın metafizik derinliğinin, onun çocukluk dönemini geçirdiği Ergani'nin ve çevresinin halk tarafından metafizik algılar eğinde değerlendirilmesiyle de ilgili düğümlebilir. Hatıralarında Ergani'nin eteğinde kurulduğu dağdan bahsederken dile getirdiği, „Mistik bir bağ vardır dağla aramızda. Arafat Dağı'nın, Tûr-i Sina'nın bir örneği gibidir kasabamızda.“¹⁵ Çeklindeki cümleleri, Ergani'de coğrafya ile kurulan mistik bağı ortaya koyar. Ergani'nin eski bir medeniyet bölgesi olması, Çair ve çevresinde dinî bazı unsurların yer alması Karakoç'un coğrafya yardımıyla daha çocukluğunda medeniyet tarihine dikkat etmesini sağlamıştır. Karakoç'un gerek örnek verilen bu mısraları gerek çocukluğuna ait coğrafyayı söz konusu ettiği diğer Çirleri incelendiğinde Çarin, coğrafyanın tabii unsurlarından ziyade taçdığı kültürel ve manevî dokuyla ilgilendiği fark edilmektedir. Coğrafya, tabii dokusuyla, Çirin gördüğü kültürel ve manevî iklimin bir uzantısı olarak düğümlemektedir.

ğair, hatıralarında çocukluğunun geçtiği coğrafyayı tasvir ederken tabiatın tabiiliğini bozmadığı, insanla iç içe bir tabiat hali dikkati çeker.¹⁶ „Çocukluğunun Ergani'si, Karakoç'ta daha çok tatlı taraflarıyla, pembe tablolar halinde yaçar.“¹⁷

Çocukken çok gözledim samanyollarını
Yaz akreplerinin bile bakmadan edemedikleri samanyollarını
Kaç kez yedim doğu sabahlarının
Yaz aylarında çatlattığı narlarını narlarını¹⁸

Bu mısralarda coğrafyanın derin izlerini bulmak mümkündür. ğair, çocukluğuna ait bazı unsurları Çirine taçırken bu unsurları coğrafya üzerinden seslendirmektedir. Ergani'nin coğrafyası, iklimi „büyüleyici“ bir atmosfer çeklinde anlatılırken bu coğrafya ve iklimin akrepleri bile etkilemesi, bu coğrafyanın Çarin çocuk muhayyilesindeki önemli yerini göstermesi açısından önemlidir.

¹⁵ Sezai Karakoç, „Hatıralar V: Doğduğum ve Doğmadığım ğehir: Ergani“, *Diriliş*, nu:5, 22 Ağustos 1988

¹⁶ Sezai Karakoç'un çocukluğuyla ilgili hatıraları için bkz. Sezai Karakoç, „HatıralarV-VII: Doğduğum ve Doğmadığım ğehir: Ergani“, *Diriliş*, nu:5-7, 22 Ağustos-29 Ağustos-5 Eylül 1988

¹⁷ Turan Karatağ *Doğu'nun Yedinci Oğlu Sezai Karakoç*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1998, s. 30

¹⁸ Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan*, s.187

Ergani'nin onun üzerindeki etkisi sadece Gırlerinde değil, eserlerine verdiği isimlerde de görülür. Nitekim, Ergani yakınlarından bulunan ve halkın „Makam“ diye adlandırdığı bir yeri Gâr, *Makamda* adlı eserine isim olarak seçer. Yine çocukluğunun geçtiği coğrafyaya ait iki temel unsur olan Fırat ve Dicle nehirlerinin Gârin Gırlerinde önemle yer aldığı görülmektedir. Çocukluğunun geçtiği coğrafyanın onun üzerindeki bir diğer etkisini Gâr hatırlarında Çu Gâilde dile getirir: „Neslimin birçok mensubu gibi ben de birkaç yıkılmıGık içinden geliyorum. Önce devletimiz yıkılmıGı, yeni kurulan devlet henüz 10 yaGında. Yani devletin yıkılmıGıyı yıllarının uzantısında doğumum. YıkılmıGı ve yeniden doğmaya çalışıGan bir toplumun, bir kültürün, yıkılmıGı, yeniden yapılan bir Gârin (Ergani'nin) ve savaGın, siyasî, sosyal, ekonomik yıkıntıların içinde doğrulmaya çalışıGan bir ailenin ferdi olarak Zülküfûl Dağı eteğindeki o küçük kasabada, Mayıs ayı baGarında bir gün dünyaya geldim. Giden kopa kopa gidiyordu. Bir kopuGı, bir yıkılıGı izi bırakıyordu. Gelense, bir yabancı gibi geliyordu. Hızlı bir deĞiGmeyi yaGadık.“¹⁹ Bu cümleler, Gârin çocukluğunun geçtiği Gâirde, ailede bir deĞiGim dönemini yaGadığı, bunun da onun dünyasına büyük etkiler bıraktığı Gâkinde okunabilir. Ergani'nin Karakoç üzerindeki etkisinin diğer bir ifadesini hatırlarında ailesinden bahsettiği kısımda görürüz. Gâir burada ailesinden bahsetmeye geçmeden önce söylediği, „Dicle“yle Fırat arasında yer almıGlen, iki ırmak hakkında da kültüründe pek bir etki ve iz duyurmayan, kara iklimini, bütün duyarlılığıyla ve adeta onunla övünerek yaGayan, suyun deĞerini, hele o yaz günlerinde ve daĞındaki bahçelerinde, adeta ağaç rüyalarında destanlaGıran ve damlalarını altınla tartarcasına, özlem aynalarında görür gibi olan Ergani'yi, ucuna gelip dayanan çöl ya da çölden çok ova diyebileceğimiz büyük düzlüğü ve kuzeyine yaslanmıG daĞı, çeGneleri ve bulutlarıyla baG baG bırakıp kendimize dönebilir miyim diye düĞünüyorum.“²⁰ Gâkindeki cümleler, Gârin dünyasında çocukluğunu geçirdiği Gârin tuttuğu yeri göstermesinin yanında bu Gârin tasvirinde coğrafi unsurların öne çıkartılmasını göstermesiyle de önemlidir.²¹

Sezai Karakoç'un biyografisinde yer alan ikinci önemli coğrafi durak MaraGtır. Türk edebiyatında özellikle Cumhuriyet döneminde birçok isme kaynaklık eden MaraG Gârin ortaokul yıllarını

¹⁹ Sezai Karakoç, „Hatıralar III-IV: Dört YıkılmıGık Gânden“, *Diriliş*, nu:3-4, 8 Ağustos-15 Ağustos 1988

²⁰ Sezai Karakoç, „Hatıralar: VIII: Kimlik ve Aile“, *Diriliş*, nu:8, 12 Eylül 1988

²¹ Sezai Karakoç'un özellikle çocukluk yıllarıyla ilgili olarak coğrafya-biyografi ilişkisini burada söz konusu edilen çerçevede „Yaz“ Gâirinde de önemli oranda görmek mümkündür. Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan*, s.147-149

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

geçirdiği dönemde içine kapalı küçük bir vilayet olmasına rağmen kültür ve edebiyat hayatı canlıdır. Maraç Karakoç'un hatırlarında dile getirdiği üzere adeta Çarın bir tohum halinde duran muhayyilesini açtıran yerdir: „Maraç çocuk yüreğimin ateşaldığı yer. Belki ondan önce rüya alemi gibi bir iç dünyanın sahibiydim. Derinliğe aday bir dünya. Bu, Maraçta alev aldı denebilir... Maraçın kurtuluçhikâyesi, adeta, her an canlı bir hatıra olarak hüznü dolu gönlümüze bir avuç umut ve hareket tohumu saçan bir ilâhî lütuf rüzgarı oluyordu.“²² Karakoç, bir ortaokul öğrencisi olarak, Maraçın maneviyatla kahramanlığın yoğrulduğu ikliminde önemli intibalar edinir. Buradaki havanın Çarın üzerinde önemli izler bıraktığını, sonraki düğünce hayatında Maraçın izlerini takip ederek bulmak mümkündür.

Karakoç, Maraçyıllarının ardından Gaziantep'te liseyi okur. Bu yıllarda coğrafyadan ziyade kültürel ortamın Çar üzerinde etkili olduğu görülür. ğair, ilk ciddi okumalarını, yazı denemelerini, Batı düğünesine ve edebiyatına ait okumaları bu dönemde yapar. Nitekim lisenin ardından Kasım 1950'de kayıt yaptırdığı Ankara'daki „Mekteb-i Mülkiye'de²³ de benzer bir durum söz konusu olur. Ankara'da da coğrafyadan ziyade kültürel doku etkilidir. Özellikle mülkiye etrafında gelişen yeni Çirde Karakoç'un da öne çıktığı görülür. ğair, Ankara'yı tabiatıyla, coğrafi unsurları veya coğrafyasının temsil ettiği medeniyet unsurlarıyla söz konusu etmez. Ankara, onun fikir dünyası açısından bir serpilme ve Çakillenme dönemini içğret eder. Demokrat Parti dönemi olmakla beraber, 1950'lerin „cumhuriyet heyecanının“ had safhada olduğu Ankara'nın özellikle fikrî gelişim ve buna bağlı gözlem noktasında Çar üzerinde etkili olduğu düğünlebilir.

Ankara'nın ardından Çairin biyografisinde en etkili coğrafya parçası diyebileceğimiz Çstanbul dönemi baÇar. Karakoç, Yahya Kemal'in Çstanbul'la ilgisini anlatırken „Onun için Çstanbul her Çydi. Yani dünyası hatta ukbası bile Çstanbul'dur.“²⁴ değerlendirmesini yapar. ğairin Yahya Kemal için dile getirdiği bu düğünce, büyük oranda, kendisi için de düğünnek mümkündür. Onun gerek Çirinde gerek fikrî yazılarında Çstanbul'un tuttuğu yer düğünlüğünde Çstanbul'un Çairin dünyasında vazgeçilmez değerde olduğu görülmektedir. Karakoç için Çstanbul, temsil ettiği medeniyetle önemlidir. Çstanbul'un Çairin Çirine nasıl aksettiğini, düğünce dünyasında nasıl bir yer tuttuğunu aÇğıda ele alacağız. Ancak burada Çu husus belirtilmelidir ki Karakoç, Çstanbul'un tabii dokusunu coğrafyasıyla beraber değerlendirir. O Çstanbul'u adeta bir metin gibi

²² Sezai Karakoç, „Hatıralar:XXVIII:Maraç“ *Diriliş*, nu:28, 30 Ocak 1989

²³ Turan Karatağ *Doğ'u'nun Yedinci Oğlu Sezai Karakoç*, s. 49

²⁴ Sezai Karakoç, *Çıkış Yolu I*, *Diriliş Yayınları*, Çstanbul, 2008, s. 24

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

düĞünçek onda hemen her yazısında vurguladığı „diriliĞ düĞünçesinin ve „hakikat medeniyetinin“ yansımalarını arar. Coğrafya üzerinde en çok durduğu *Alinyazısı Saati*’nde dile getirdiği;

Ğstanbul’dur bu otuz yıl kana kana yaÇadığım
TaÇarına adeta resmim iÇedi
Ben Ğstanbul’da dağıldım zerre zerre
Ğstanbul damla damla içimde birikti.²⁵

Çeklindeki mısralar, Çarin Ğstanbul ile kurduğu „iliĞkinin“ en açık ifadesi olarak görülebilir. Karakoç, görevleri dolayısıyla Ğstanbul dıÇında zaman zaman bulunsa da onun hayatına yön veren, düĞünçesi için adeta bir laboratuvar fonksiyonu gören mekânın Ğstanbul olduğunu söylemek mümkündür.

III. Düşünce ve Şiirde Coğrafya

Sezai Karakoç’un coğrafyayı Çirinde inÇa ediĞ biçimini anlamak için onun coğrafyayı ele aldığı noktayı öncelikli olarak incelemek gereklidir. Karakoç, coğrafyayı diriliĞin, dolayısıyla medeniyetin bir meselesi olarak düĞünmektedir. Onun Çirini Çayet Rifaterre’nin semiyotik okumasına tabi tutarsak matrisisin „diriliĞ olduğunu, bu „diriliĞ düĞünçesinin varyantlar halinde çoğalarak Sezai Karakoç’un düĞünce ve Çir dünyasını meydana getirdiğini söyleyebiliriz. Karakoç’un Çirine coğrafya merkezli bakıldığında Çöye bir varsayımda bulunulabilir: Ğstanbul, gam, Bağdat gibi Çairler bir coğrafi örtü olarak yer almakta, bu örtü kaldırıldığında „hakikat medeniyeti“ ortaya çıkmaktadır. „Hakikat medeniyetine“ ait örtü kaldırıldığında ise maneviyat, maneviyatın merkezine doğru gidildiğinde de „diriliĞ belirmektedir. Dolayısıyla Karakoç’un Çirindeki bu genelden öze gidiĞ sürecinde coğrafya, diriliĞin ve hakikat medeniyetinin tecelli alanı olarak öne çıkar.

Karakoç, biyografik tecrübesinde çok fazla coğrafyayı gezmiĞ, çok fazla coğrafya üzerinde gözlemlerde bulunmuĞ değildir. Yukarıda ifade edildiği gibi 4-5 ana durak onun biyografisinin coğrafyasını teÇkil eder. DüĞünçesindeki coğrafya ise adeta bu dar biyografik coğrafyaya isyan edercesine alabildiğine geniÇtir. Karakoç’un Çirine esas olarak aldığı coğrafya Ğlam medeniyetinin bir dönem hâkim olduğu, derin izler bıraktığı alandır. ğairin bu coğrafyayı ele alıĞ, bir yandan bu „dünyanın“ meselelerini dile getirmek amacına yönelikken bir yandan da bu „dünyada“ bir „diriliĞin“ yeninden yaÇanabileceği inancına yöneliktir. Karakoç, her

²⁵ Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan*, s. 658

ne kadar „diriliş“ kaynak olarak Anadolu'yu alsa da bölünmüş bir coğrafyayı kabul etmez.

Karakoç'un coğrafyaya ilgisinden başlayacak olursak, Çarın Çu değerlendirmeleri onun coğrafya üzerinde düğündüğünün göstergesidir: „Coğrafyada bir bütünlük ilkesi vardır. Yani sınırların tabi olması gereklidir. Bir ülkenin emniyeti için, en azından, sınırların belli büyük engellerle çevrili olması lâzımdır... Mevcut ülkemiz dediğimiz zaman, bugün sınırları içinde kalan coğrafya, bir kere bizim için sun'î bölünme göstermiş bir coğrafyadır... Suriye ve Irak sun'î olarak bizden ayrılmıştır. Öyle bir coğrafyamız vardır ki, dağlar, ovalar denize doğru giderken, Suriye ve Irak Türkiye ile bütünleşmektedir. Coğrafi Çatılar, bize, artık bu sınırları tartışma gününün geldiğini gösterdiği gibi, tarih de, tarihî Çatılar da bizi bu noktaya doğru zorlamaktadır. Çünkü, dediğimiz gibi, ülkemiz bugünkü ülkemizden ibaret değildir. Çok daha geniştir ve o geniş ülkede yaşayan bir millet vardır. Bu millet, bir medeniyetin, İslam medeniyetinin toplumdur.“²⁶

Karakoç'un bir konferansında dile getirdiği bu düğünceler, onun coğrafyayı hangi cepheden gördüğünü de ortaya koymaktadır. „Ülkemiz bugünkü ülkemizden ibaret değildir.“ Çeklindeki değerlendirme, Çarın konuya bir medeniyet perspektifinden baktığını ve XX. yüzyılda yaşanan siyasal değişimler sonucu bölünmeleri sun'î gördüğünü ifade etmektedir. ğair, coğrafyayı „bir“ gördüğü gibi, milleti de „bir“ görmektedir. Karakoç'a göre dağılan bu „bir“i, yaınacak „diriliş“yeniden tesis edecektir. Ona göre, coğrafyanın unsurları da, dağlar, nehirler, denizler, bu „bir“liğe işaret etmektedir. Karakoç'un gerek buradaki değerlendirmelerinde gerekse Çirlerinde coğrafyayı neden tabii unsurlarıyla değil de medeniyet perspektifinden ele aldığını ise aynı konferansında dile getirdiği, „... bir toplumun, bir ülkenin veya bir milletin hayatına baktığımız zaman, onu, mutlaka medeniyet perspektifinden görmeliyiz.“²⁷ Çeklindeki değerlendirmesinde bulmak mümkündür. Bu sebeple onda „coğrafya“ derken tabii unsurlardan ziyade, bu coğrafya üzerinde var olan medeniyetin kast edildiği hatırdaki tutulmalıdır. Onun gerek düğüncesinde gerekse düğüncesinin yansıması Çirinde coğrafyanın bütünlüğüne vurgu yapması, bu coğrafyada hâkim olan medeniyetin birliğine olan inancı dolayısıyladır. O, birçok yazısında ve Çirinde Anadolu ile diğer İslam Çirlerini beraber sayar. ğair, „ğehirlerim“ başlıklı Çirinde, bir bütünlük içerisinde Anadolu dıında kalan diğer İslam Çirleriyle Anadolu'da „Çirlerim“ dediği yerlerle bağlantı kurar:

²⁶ Sezai Karakoç, *Çıkış Yolu I*, s.69-70

²⁷ Sezai Karakoç, a.g.e., s. 34

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Gördüm Diyarbekir'i Konya'yı Bursa'yı İstanbul'u
 Görmediğim Çarılara karılık
 giraz İsfahan Semerkant
 Basra Bağdat gam kaybolmuş ve karanlık²⁸

Karakoç, coğrafyayı İslam medeniyeti çerçevesinde bir bütün olarak görür. Elbette Çirinde bu medeniyetin tarihinde tuttıkları yer sebebiyle öne çıkan Çarılar vardır. Ancak onda siyasal sınırların ötesinde medeniyet eksenli bir coğrafya algısı söz konusudur. Nitekim aynı Çirinde dile getirdiği,

Kentler benim kırılmışı
 Kollarım ve kanatlarım²⁹

Çarındaki mısralar özelde Çar, genelde coğrafyayla kurduğu ilişkiyi ortaya koyar. Yine *Alınyazısı Saati*'nde yer alan Çar mısraları, onun bütün düşünce dünyasının, edebî Çarisiyetinin esasını teşkil eden „diriliş“ düşüncesinde coğrafyaya/Çare önemli bir yer verdiğini göstermektedir:

Bütün sır İstanbul-Bağdat-gam çizgisinde mi
 Ya iki üçgen söz konusu biri dar biri geniş
 Darını iç üçgeni söyledim. Geniş
 Ya da dış üçgene gelince
 Afrika'dan Malezya'ya gider ta.
 Ve orta daire kahir-İslamabat-Mekke...
 Dokuz Çar kurtulsun
 Kurtulacaktır Müslümanlar
 İnsanlık kurtulacaktır,
 Diriliş fikri gitmelidir bu dokuz Çare akırmak gibi³⁰

Karakoç'un saydığı „dokuz Çar“, İslam medeniyetinin en önemli mekânlarıdır. İslam medeniyetine yeniden var olma gerçeğini yansıtacak „diriliş“, bu Çarların taşıdığı metafizik derinlikli medeniyet zenginliğiyle mümkün olacaktır. Çar, „diriliş“i kademe kademe ilerletmekte ve bunu „daireler“le ortaya koymaktadır. güphesiz merkezdeki daire, „İslam“ın üç atlısı olan İstanbul-Bağdat-gam'dır. Nitekim Çarin „bütün sırrı“ bu çizgide görmesi, hem bu üç Çarin

²⁸ Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan*, s. 616

²⁹ Sezai Karakoç, a.g.e., s. 617

³⁰ Sezai Karakoç, a.g.e., s. 674-675

önemini ortaya koymakta hem de Karakoç'un düğünesini geliştirdiği, Çirini kurduğu coğrafyanın genişliğini göstermektedir.

Sezai Karakoç, Asya'dan Afrika'ya, Avrupa'ya dünyanın hemen her coğrafyasına, bu coğrafyaların temsil ettikleri medeniyet bağlamında değinir. Ancak özellikle bu değinilerin Ortadoğu ve Anadolu çerçevesinde toplandığı görülür. Biz de bu doğrultuda konuyu, „Bir Bütün Olarak Anadolu“, „Genel Olarak Ortadoğu ve Kudüs“, „Mahçerin Üç Atlısı: İstanbul-ğam Bağdat“, „Batı Coğrafyası“, „Uzakdoğu Coğrafyası“ ve „Afrika“ Çeklinde altı ayrı alt başlık halinde inceleyeceğiz.

III.1. Dirilişin Kaynağı Olarak Anadolu

Sezai Karakoç, „dirilişin mekânı olarak Anadolu“yu görür. Anadolu bir coğrafyanın adı olarak tabii unsurlarıyla yer yer söz konusu edilse de daha ziyade bu coğrafyanın tarihî birikimi ve insan unsuru üzerinde durularak Çire taçır. Karakoç, *Günlük Yazılar*’ında yer alan „Anadolu“yu Dinlemek³¹ ve „Anadolu ve Zaman I, II, III, IV“³² başlıklı yazılarında ve *Dirilişin Çevresinde* kitabına aldığı „Anadolu Tebessümü“³³ başlıklı yazısında Anadolu’nun „Dirilişe tuttuğu ve tutacağı yeri çeşitli cephelerden söz konusu eder. ğair, „Anadolu“yu Dinlemek“ başlıklı yazısına, „Kulağımızı Anadolu toprağına dayayalım, bir Anadolu’nun göğsüne bastıralım: Bu toprağın derinliklerinde hangi ses var, bu insanın kalbi ne diyor?“³⁴ cümleleriyle başlar. Devam eden cümlelerde ise Anadolu’nun coğrafi unsurlarını „anlamaya“ çağırır: „Soralım: Baş metafizik bulutlarla kaplı, büyüklüğü „Mutlak“ın“ büyüklüğüne detay, Ağrı ne diyor? Türkiye’nin ruhu Sakarya ne diyor, yüreği Kızılırmak ne diyor, bileği Fırat ne diyor, kafası Dicle ne diyor?“ Bu cümlelerde Karakoç’un Anadolu’yu bir insana benzettiği ve bu insanı da Anadolu’nun coğrafi unsurları üzerinden tanımladığı görülür. Ancak hemen devamında dile getirilen „Anadolu“yu dinlemek, tabiatüstüne çıkmaktır.“ Çeklindeki değerlendirme, Çarin coğrafi unsuru metafizik düğünceye dayalı bir medeniyet tasavvurunu ortaya koymak için araç olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Bu „araç“ olarak kullanma, coğrafi unsura önem vermeme değil, aksine verilen bir önemin göstergesi olarak yer alır.

Anadolu’nun coğrafi unsurlarının kişileştirilerek anlatılmasını „Anadolu Tebessümü“ başlıklı yazıda da bulmak

³¹ Sezai Karakoç, *Günlük Yazılar I-Farklar-*, DirilişYayınları, İstanbul, 1986, s. 7-8

³² Sezai Karakoç, *Günlük Yazılar II-Sütun-*, DirilişYayınları, İstanbul, 1999, s. 473-481

³³ Sezai Karakoç, *Dirilişin Çevresinde*, DirilişYayınları, İstanbul, 2000, s. 149-150

³⁴ Sezai Karakoç, *Günlük Yazılar I-Farklar-*, s.7

mümkündür. „Bütün haritasiyle Anadolu gülümseyen bir yüzdür.“³⁵ diyen Karakoç, Fırat nehrini „bir yayla efesine“ benzeterek bu nehrin „Anadolu’nun bileği“ olduğunu ifade eder. ğair devamla, Dicle’yi Anadolu’nun zekâsı, Kızılırmak’ı „Anadolu’nun ahlakı“, Sakarya’yı „Anadolu’nun ruhu“ olarak niteler. Ona göre Fırat ve Dicle’nin birleşimi Fuzuli ve Nef’î’yi getirirken Kızılırmak’ı Hacı Bayram-ı Veli’yi, Sakarya’sı Yunus Emre’yi getiren Anadolu, „suları, toprağı, kuğu, atı ve insanıyla daima taze kalan bir medeniyet türküsü, tebessüm eden edebî bir barış senfonisidir.“³⁶ Karakoç, bu değerlendirmelerinde de coğrafya üzerinden metafiziğe dayalı bir medeniyet tasavvurunu dile getirmektedir. Burada dikkat çekici nokta, Anadolu’nun zenginliğinin coğrafyayla bütünleştirilerek anlatmasıdır ki bu, Ğarin Anadolu’yu bir „medeniyet ve diriliş“ unsuru olarak tanımlarken veya Anadolu’nun bu yönde çerçevesini çizirken ilk bağırılan unsurlardan birini coğrafya olarak gördüğünü ortaya koyar. ğairin coğrafyadan hareketle temellendirdiği bu düğümünün *Taha’nın Kitabı*’nda Ğı Ğıkilde Ğire tağındığı görülür.

Kudüs’ü Mekke’ye tağıacak bir deve bulsam
Dicle’de savursam onu Fırat’ta yıkasam
Kızılırmak toprağından kına sürsem saçlarına
Sakarya’yı zincir gibi Ğkırdatsam
Bardak bardak sunsam Porsuk’u Kevser gibi
Refref gibi uçuracak zenzem sunsam³⁷

ğir, Anadolu’yu genel Ğlam coğrafyasının ve maneviyatının bir parçası olarak değerlendirmekte ve bir „oluğu“ unsurlarından saymaktadır.

Karakoç’un Anadolu karğısında adeta murakabe tavrı diyebileceğimiz yaklaşımları „Anadolu ve Zaman“ başlıklı yazısında da bulmak mümkündür. ğair, burada eğı ve coğrafya karğısında yağıdığı murakabeyle ikinci bir zamanın bütünlüğünü ve farklılığını dile getirme gayretindedir: „Ankara’yı geçtikten sonra bir ormanın içine düğesiniz Anadolu’ya doğru. Ağaçsız bir orman. Düz ovalardan ve yağı dağı kıvrımlarından, güneğn ığıta ığıta beyazlattığı kıraçlardan, kurumuğnehir yataklarından doğan, mücerret ve her parçası ayrılmaz bir Ğıkilde bütüne eklenmiğ bir (zaman)la karğı karğıya, yüz yüze gelirsiniz Anadolu’nun doğusunda. Bu (zaman), artık ne Ğstanbul’un otomobil akıntısında boğanan bir bozuk para kesesini andıran

³⁵ Sezai Karakoç, *Dirilişin Çevresinde*, s. 149

³⁶ Sezai Karakoç, a.g.e., s. 150

³⁷ Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan*, s. 307

zamandır, ne de Ankara'nın mekanik ve bürokratik zamanı. Anadolu zamanında, denebilirse, mistik bir bürokrasi hüküm sürmektedir. Anadolu zamanında, ehramların düz yüzünü andıran bir yaygınlığa karışık taç ağırlığı, ehram kımıldanmazlığı vardır.³⁸ Tanpınar'ın Bursa'yı anlatırken dile getirdiği „ikinci zaman“³⁹ yaklaşımına paralel bu yaklaşımda, coğrafyanın ve eğanın ötesinin irdelenmesi tavrı saklıdır. Karakoç'un dile getirdiği bu zaman, „duyulan/hissedilen bir zaman“dır. Bu zamanın Anadolu'nun özellikle doğu tarafında duyulması/hissedilmesi ise Ğarin yukarıda da dile getirilen medeniyet tasavvuruna ilişkindir. Ğair, Anadolu'nun batısına ne düşüne yazılarında ne Ğirlerinde fazlaca yer verir. Bunun, Anadolu'nun doğusunda Selçuklu ve Osmanlı mimarisinin, dolayısıyla medeniyetinin izlerinin fazla olmasıyla ilgili olduğu düşünülebilir. Çünkü Karakoç'a göre Anadolu, ancak söz konusu bu medeniyet unsurlarını içermesiyle kıymet kazanmaktadır: „Höyüklerden, Selçuk medreselerinden, Osmanlı köprü ve camilerinden tüten bir aydınlık olmasa, birdenbire ilk çağlara düşebilirsiniz bu mücerret ormanda.“⁴⁰ diyen Ğar, Anadolu'yu ilk çağların „bize ait olmayan“ bir toprak parçası olmaktan çıkarmanın Selçuklu ve Osmanlı'nın getirdiği medeniyet izleri olduğu inancındadır. Ayrıca Ğarin biyografik tecrübesinde Anadolu'nun batısının fazlaca yer tutmamasının da bunda etkili olduğu düşünülebilir. Bir varsayımda bulunulacak olursak Karakoç, Ğayet bir batı Anadolu Ğarında doğup büyüme olsaydı, Batı Anadolu bir Ğilde eserine yansıyacaktı. Bunun olmaması, coğrafyanın edebiyatla taçdığı yakın ilişkisinin bir yansıması olarak da düşünülebilir. Batı Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı eserlerinin fazlaca olmaması, bugünün batı Anadolu'sunu ise „bir katedral saatinin gölgesinin kaplamış“⁴¹ olması, Karakoç'un Anadolu'nun daha ziyade doğu tarafı üzerinde durmasına sebep olmuştur. Nitekim unutulmamıdır ki o, „güneyli çocuktur.“

Sezai Karakoç, Anadolu'ya ilişkin dile getirdiği bütün bu „zenginlikleri“ Anadolu'nun taçdığı „diriliş potansiyelinin büyüklüğünü vurgulamak maksadıyla söz konusu eder. O, Anadolu'nun kendi bünyesinden yeni bir „kurulum“ gerçekleştirdiği inancındadır. „Artık yeni bir döneme giriyoruz, düşünce alanında: Anadolu'nun uyanması dönemine.“⁴² diyen Ğar, Anadolu'nun „kendini kurduğunu“ dile getirir. Karakoç'a göre bu „kurulum“, „Fatihlerin, Yavuzların, Mevlana'nın, Yunus Emre'nin, Fuzuli'nin, Ğeyh Galib'in,

³⁸ Sezai Karakoç, *Günlük Yazılar II-Sütun-*, s. 473

³⁹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 108-109

⁴⁰ Sezai Karakoç, *Günlük Yazılar II-Sütun-*, s.473-474

⁴¹ Sezai Karakoç, a.g.e.,s. 475

⁴² Sezai Karakoç, a.g.e.,s. 194

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

İtri'nin ve Dede Efendi'nin, Hak yoluna adanmış kılıçların ve kalemlerin erenlerin ve erlerin nesli(nin) gel(mesiyle)" gerçeğe geçektir.⁴³

ğairin Anadolu'ya bakışına dikkat edildiğinde Anadolu'yu „diriliş bir mekân olarak gördüğünden dolayı önemseydiği anlaşılmaktadır. Karakoç, Anadolu'nun bu kaynak olma halini, coğrafya ve tarih olmak üzere iki temel unsura dayandırmakta ve bu iki unsur üzerinden medeniyet meselesini dile getirmektedir. Onda coğrafya ile tarih birleştirmek ve medeniyet şeklinde bir görünüm kazanmaktadır. Bu yaklaşımların ayrıca coğrafya karşısında metafizik bir tavrı gösterdiğini söylemek de mümkündür.

Karakoç'un düğünesindeki bu Anadolu algısının Şirine de aynen aksettiği görülür. Onun Şirinde Anadolu, yukarıda örnekleri verildiği üzere bir insan gibi düşünmekte ve Anadolu'ya ait coğrafi unsurlar bu insanın uzuvları şeklinde değerlendirilmektedir. Bu bağlamda özellikle Dicle ve Fırat'ın öne çıktığı görülür. Karakoç'un „diriliş nesli'nin temsilcisi olarak anlattığı Taha, „Dicle'yi eme eme" değış ve diriliş geri haline gelir:

Taha'daki değış böyle oldu
Emdi emdi de Dicle'yi
Bir çocuk nasıl emerse annedeki memeyi
Bütün bunlar iyi idi⁴⁴

Dicle, Taha'ya, dolayısıyla „diriliş, kişiyetini bulma yönünde çok önemli bir kaynak vazifesi görmektedir. Yine Dicle'nin anneye benzetilmesi, annenin doğurgan/kaynak olma özelliğiyle bağlantılı düşünülüğünde Şarin Dicle'yi de bir doğuş mekânı olarak Şirine taşıdığı anlaşılr. Dicle'nin bu şekilde kullanımını *Alınyazısı Saati*"nin ikinci Şirinde de görürüz. ğair burada Dicle'yi Bağdat'ı doğuran kaynak olarak öne çıkartır. Fırat ise, Dicle ağırlığında ele alınmaz. Ele alındığı yerlerde ise Dicle'yle beraber değerlendirilir ve ikisinin birlikteliğiyle gerçeğe geçecek „diriliş" söz konusu edilir.

Sezai Karakoç, Dicle ve Fırat'ın dışında Anadolu'nun, özellikle doğu ve güney Anadolu'nun öne çıkan, hemen her dağ ve nehrini Şirine taşır. Makale hacminin gerektirdiği Şartlar sebebiyle örnekleri verilmeyen diğer coğrafi unsurlar da aynen Dicle ve Fırat'ta olduğu metafizik bir yaklaşımla ele alınır ve kişileştirilerek adeta

⁴³ Sezai Karakoç, a.g.e., s. 538

⁴⁴ Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan*, s. 299

Anadolu'nun „diriliş“ için bünyesinde taşıdığına inanılan insan faktörünün göstergesi olarak dile getirilir.

III.2. Medeniyetin Beşiği Ortadoğu ve Kudüs

Sezai Karakoç, Ortadoğu'yu medeniyetin kaynağı olarak görmekte, dünya üzerinde meydana gelen bütün medeniyet olgularının Ortadoğu'dan çıktığını düşünmektedir. Karakoç'un değerlendirmeleri çerçevesinde „medeniyet beşiği“ olarak Ortadoğu, Yunan medeniyetinden Roma medeniyetine birçok medeniyete kaynaklık etmiş; ancak buradan çıkan medeniyet anlayışı daha sonraki dönemlerde güç ve gösteriş endeksli bir hal aldığından Ortadoğu'nun özünü yabancılaştırmıştır. Ortadoğu, İslam medeniyeti sayesinde özünü bulmuştur. Ancak son yüzyılda yaşanan değişim ve dönüşümler bu „medeniyet beşiği“nin gözden düşmesine sebep olmuş, „sun“ı parçalanmalar yaşanmıştır. göre insanlığın yaşayacağı „dirilişte Ortadoğu, Anadolu'yla beraber çok önemli bir merkez olacaktır. Burada şu husus belirtilmelidir ki Sezai Karakoç, Ortadoğu'yu ele alırken Anadolu'ya değindiği yerlerden daha fazla olarak siyasî değerlendirmeler ortaya koyar. Hususen İslam ülkelerinin tesis etmesi gereken birlik bağlamında Ortadoğu'nun siyasî konumu üzerinde değerlendirmeler yapılır. Bu değerlendirmelerin bir yönü hep medeniyet meselesine dayanır.

„Bütün medeniyetinin temellerini borçlu olduğu Ortadoğu'yu yıkmaya çalıştığı takdirde insanlık, kendi mezarını kazmış duruma düşmüş olmuyor mu?“⁴⁵ diye soran Karakoç, Ortadoğu'da yaşanan savaşların insanın sadece o gününü değil, yüzyılları alan bir medeniyet tarihini de ilgilendirdiği kanaatindedir. Karakoç'a göre „Ortadoğu'nun yazgısını aydınlatmanın ve karadan aka çevirmenin yolu sadece bir takım siyasî manevralar ve bazı askerî hareketlerden geçmiyor; asıl kültür ve medeniyet konusunda kendini yeniden yakalama, kendine gelme ve dönme, yeni bağan kültür ve kişilik iç hesaplaşmasına girişme kanalından geç(mektedir).“⁴⁶ „Var olmak, mesajı olmaktır.“ diyen Gâr, toplumların tesis ettikleri medeniyetleriyle mesajlarını ortaya koyduklarını, böylece bir „varlık“ gerçekleştirdiklerini, dolayısıyla Ortadoğu'da da bir „varlık“ olacaksa bunun ancak kültür ve medeniyet alanında gerçekleştirilecek değişimlerle mümkün hale geleceğine inanmaktadır. Bunun gerçekleştirmesinin zor olmadığına inanan Gâr, „Ölmeyen Medeniyet“ başlıklı yazısında, „Ne medeniyet öldü ne de millet Ortadoğu'da. Sadece İslam ülkesi, Birinci Cihan harbinin Çökünden henüz kurtulamadı. Ama medeniyetimiz de milletimiz de birkaç kere olduğu

⁴⁵ Sezai Karakoç, *Çağ ve İlham IV*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 1986, s. 8

⁴⁶ Sezai Karakoç, a.g.e., s. 10

gibi içinde yeniden ayağa kalkmanın, yeni dirilmenin maya ve tohumlarını taşıyor.⁴⁷ diyerek Ortadoğu'da yaşanan sürecin geçici olduğunu, insanlığın yeniden Ortadoğu kaynaklı bir „diriliş“ yaşayacağını dile getirir. Ona göre Ortadoğu'da yaşanacak „diriliş“ ancak Müslümanlar gerçekleştirdiği takdirde gerçekçi bir „diriliş“ olacaktır. „Ortadoğu“nun yerli devletini yalnız Müslümanlar kurmuştur ve ancak yine Müslümanlık ideali etrafında toplanalar kurabilir. Çünkü, Ortadoğu'nun bütün ırklarının ortak dini, kültür ve hatırası İslam'dır⁴⁸ diyen Çar, Ortadoğu'da yaşanan problemlerin çözümünün de Müslümanlar eliyle olacağı fikrindedir. Bu noktada, İslam birliği üzerinde de duran Karakoç, Müslümanların bir birlik tesis ederek bu sıkıntıların üstesinden gelebileceği inancındadır.⁴⁹ Karakoç, Türk insanının, aydınının Ortadoğu'yla ilgilenmek, bu coğrafya ile bağlantı kurmak zorunluluğu olduğunu vurgulayarak „Biz, Ortadoğu'dan, Ortadoğu'daki halklardan, İslam milletinin parçalarından soyutlanmayız.“⁵⁰ der ve yeniden var olma iddiasını güdecek medeniyetin mutlaka Ortadoğu'yu hesaba katarak bunu gerçekleştirebileceğini söyler.

Karakoç'un Ortadoğu'ya bakışı „kaynak“ düşüncesi ve „ümit“ duygusu etrafında şekillenir. Çar, Anadolu'ya ilişkin olarak örnekleri verilen değerlendirmelerinde taşıdığı „ümit“i Ortadoğu'ya yönelik değerlendirmelerinde de ortaya koyar. „Bir medeniyet ocağı“ dediği Ortadoğu, ona göre, „yeni bir deneyiş ve arayış dönemine girmiş bulunuyor: Ortadoğu kendi insanını arıyor. Tarihin en eski oturma yeri olan Ortadoğu, yeni keşfedilmiş bir kara parçası gibi insanı beklemektedir.“⁵¹ Nitekim çağda ele alınacağı üzere Çarın İslam'ın „dirilişini“ gerçekleştirecek üç „atlı“ olarak gördüğü Çar'dan ikisi Ortadoğu'dadır. Karakoç, Ortadoğu'yu Anadolu'dan bağımsız düşünmez. Dicle ve Fırat'ın Anadolu ile Ortadoğu'yu birbirine taşıdığı ve kuvvetli bir birlikteliği tesis ettiği inancındadır. Ortadoğu'da yaşanan savaşlar ve savaşların sebep olduğu dramlara değinirken de konuyu hep „birlik ve diriliş“ bağlar. Ona göre bu dramları bitirecek olan da gerçekleştirecek „diriliştir.

Ortadoğu'yu bir siyasî ve medeniyet coğrafyası olarak düşünme yazılarında genişçe söz konusu eden Karakoç, Çarlarında ise

⁴⁷ Sezai Karakoç, a.g.e., s. 24

⁴⁸ Sezai Karakoç, *Günlük Yazılar II-Sütun-*, s. 388

⁴⁹ Çarlığımızla doğrudan ilgili olmadığı için Çarın bu konudaki yaklaşımlarına geniş yer vermiyoruz. Ancak Çarın bu konudaki düşünceleri için bkz. Sezai Karakoç, *Çağ ve İlham IV*, s. 12, 16, 28; *Günlük Yazılar I -Farklar-*, s. 35; *Günlük Yazılar II-Sütun-*, s. 104

⁵⁰ Sezai Karakoç, *Çıkış Yolu I-Ülkemizin Geleceği-*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2008, s.88

⁵¹ Sezai Karakoç, *Dirilişin Çevresinde*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2000, s. 76

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Ortadoğu'nun yaşadığı drama, siyasî meselelere eğilmekle beraber, hem bu dramı hem „diriliş“ beklentisini belli Çehirleri öne çıkartarak yapar.

Karakoç, Ortadoğu insanının diğer bölge insanlarından belli noktalarda farklılık gösterdiği inancındadır. „Gökle Yer Arasında İnsanın Anlamı“ başlıklı yazısında, Ortadoğu'da kurulan medeniyetlerden „Dicle-Fırat medeniyetleri“ diye söz eden Çar, bir yandan medeniyeti tanımlamada coğrafyaya verdiği önemi ortaya koyarken bir yandan da „Mezopotamyalı, yani Babilli, Umlu insan, gökyüzünde yaşıyordu. Dicle Fırat nehirlerinin arasında muhteşem yaz gecelerinin yer yakınlığı, yıldızlarla dolu bir gökyüzü, adeta gökyüzüne atlastan bir kumaşgibi serilmişsamyolu, onun ruhunu ilhamlarla dolduruyordu.“⁵² değerlendirmesini yaparak Ortadoğu'da coğrafyanın insana sunduğu imkân ve zenginliğe vurgu yapar.

Sezai Karakoç, Ortadoğu'da dört bölgeyi öne çıkartır: gam, Bağdat, Kudüs, Mekke-Medine. gam ve Bağdat ayrı ele alınacağından bu başlık altında Kudüs ve Mekke-Medine üzerinde durmak yerinde olacaktır.

Kudüs, insanlık tarihinin en eski Çehirlerinden ve medeniyet merkezlerinden biri olarak birçok bakımdan önemlidir. Karakoç, Kudüs'ü İslam medeniyet dairesinin çok önemli bir parçası olarak düşünmektedir. O Kudüs'ün sadece İslam medeniyeti açısından önemi üzerinde durmaz; siyasî ve jeopolitik önemi üzerinde de durur. „Kudüs Acısı“ başlıklı yazısında, Kudüs'ün içinde bulunduğu durumu, „Peygamberler Çehri, ikinci kible Çehri, Mescid-i Aksa ve Kubbetüssahra Çehri, Miracın ikinci durağı kutlu Kudüs Çehri tutsaktır.“ cümleleriyle anlattıktan sonra, Kudüs'ün öneminin yalnız bu dinî geçmiştenden kaynaklanmadığını, „Kudüs'ün önemi yalnız dini ve manevî değildir. Aynı zamanda jeopolitik bakımdan da Ortadoğu'nun hâkim tepelerinden biridir Kudüs. Ona hâkim olan, Ortadoğu'nun kalbine oturmuş, en nazik yerden içine doğru girmeye başlanmış demektir.“⁵³ şeklinde ifade eder. şiirlerine bakıldığında Karakoç'un daha ziyade medeniyet cephesinden Kudüs'ü Çirine taşıdığı görülür. Siyasî durumu ise medeniyet noktasında taşıdığı anlam ve değerle irtibatlı olarak söz konusu edilir.

Alın yazısı Saati'nin ilk Çirinde,

Ve Kudüs Çehri. Gökte yapıp yere indirilen Çehir.
Tanrı Çehri ve bütün insanlığın Çehri.⁵⁴

⁵² Sezai Karakoç, *Ruhun Dirilişi*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2007, s. 75-76

⁵³ Sezai Karakoç, *Günlük Yazılar II-Sütun-*, s. 385

⁵⁴ Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan*, s. 627

mısralarıyla ilahî bir Çehir olarak takdim edilen Kudüs, devamla İslam medeniyetinin canlı bir vitrini iken bu „canının“ alınmasıyla söz konusu edilir. ğair, Kudüs“ün içinde bulunduğu durumun „kalbine bir ağırlık“ biçiminde çöktüğünü ve bu haliyle Kudüs“ün kendisine bir Çeyler söylediğini ifade eder. Karakoç, Kudüs“ün önce tarih içerisindeki kutsal yerine değinir ve onun „Tanrı Çehri“ olduğu dönemleri anlatır. Ardından Çehrin bugün içinde bulunduğu durum karışığında adeta „çılgınlığını“ dile getirir:

Ve Kudüs Çehri. Artık yer Çehri, toprak Çehri.
Bakır yaprakların, çelik gövdelerin, acımasız yüreklerin.
Demir köklerin, tunçtan ve uranyumdan dalların.
KurGundan çiçeklerin Çehri
Gülle kusuyor ana rahmi.
Bomba parçalıyor beynini bebeğin.⁵⁵

Sezai Karakoç“ta „toprak“, normalde, olumlu manalar içeren bir kullanımla yer alır. Ancak burada Kudüs“e, „semavî/Çahî“ karakterinin yok edilmek istenircesine tamamen yere ait bir Çehir halinde düğünlup ilahî karakterinden kopartılmak istenmesine bir eleÇiri bağlamında „toprak Çehri“ denilmektedir. Devamında ise Çair, Kudüs“ün yaÇadığı iÇğlin ve savaÇın tasvirini yaparak, „hâl“i ile tarihi arasındaki büyük tezata dikkatleri çekmek ister.

Kudüs, Karakoç“un bütün İslam coğrafyasını dolaÇığı Hızır ile Kırk Saat“te de önemli yer tutar. Burada Kudüs, Mekke ve Medine ile birlikte anılmaktadır.⁵⁶ Bu birlikte anıÇ, Karakoç“un değerlendirmeleri çerçevesinde, Kudüs“ün mensup olduğu medeniyet dairesini iÇret etmektedir. Ayrıca Çar böylece Mekke ve Medine“nin taÇdığı kutsallıkla Kudüs“ün sahip olduğu kutsallığı da birleÇirmektedir.

Mekke-Medine, İslam için taÇdıkları kutsallık, geçmiÇe gördükleri değeri ve bugün mahiyetlerinden uzaklaÇırılmak istenmeleri gibi meseleler etrafında söz konusu edilir.

Karakoç, daha çocukluğundan itibaren Mekke-Medine“nin güçlü bir unsur olarak muhayyilesinde yer tuttuğunu anlatır. „Çocukluğumuz“ başlıklı Çirinde,

Peygamber“in günümüzde küçük sahabileri
biz çocuklardık
Bedir“i, Hayber“i Mekke“yi özlerdik,

⁵⁵ Sezai Karakoç, a.g.e., s. 629

⁵⁶ Sezai Karakoç, a.g.e., s. 235, 261

sabaha kadar uyumazdık

Mekke'nin derin kuyulardan iniltisi gelirdi⁵⁷

Çekilindeki mısralarla, çocuk muhayyilesinde Ğlamca kutsal kabul edilen toprakların nasıl derin yer tuttuğunu dile getirir. ğair, böylece o coğrafyayla ve o coğrafyanın taşıdığı kutsallık havası içerisinde büyüdüğünü, o coğrafyanın Ğamsiyetinin Çekillenmesinde büyük yer tuttuğunu ortaya koyar. Aynı Çekilde *Hızır la Kırk Saat*'te de Ğar, babasının bu kutsal yerlerden bahsediciğini hatırlayarak yağıdığı dönemdeki bazı olaylarla bağlantı kurmaktadır⁵⁸ ki bu mısralar, Mekke-Medine havalisinin Karakoç'un daha çocukluğunda kutsal coğrafya olarak zihnine içendiğini göstermektedir.

Mekke-Medine'nin ikinci ele alınığıbıçımı ise genel anlamda Ğlam medeniyetinin Çehirlerinden bahsedilirken olur. *Hızır la Kırk Saat*'in 27. Çirinde,

Mursiye'de Tunus'ta Mısır'da

Kudüs'te Mekke'de Konya'da

Malatya'da ğam'dayız

Yolları bir urgan gibi

Ayağına sarmıĞ Muhiddin'iz

GüneÇhep arkada biz öndeyiz.⁵⁹

mısralarında Mekke, Ğlam medeniyetinin Çekil verdiği diğer Çehirlerle birlikte anılır. Bu birliktelik, Sezai Karakoç'un medeniyet tasavvurunda çok önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü Karakoç, bu Çehirleri birlikte anarak bu Çehirler arasında bugün görülen bir takım ayrılıklara rağmen esasta güçlü bir bütünlük olduğu inancını ortaya koyar. Bu mısralar, söz konusu inancın yansımasıdır. Bu birlikte anıĞ, özellikle *Hızır la Kırk Saat*'te çokça görülmektedir.⁶⁰

Karakoç Mekke ve Medine'yi bir de hâliyle söz konusu eder. Bu tür ele alıĞa kutsal toprakların durumundan kaynaklanan üzüntü dile getirilmekle beraber Kudüs gibi olmamalarından dolayı da bir teselli duyulur.

ğam ve Bağdat, kırlara karıÇmÇtır

Elde kala kala bir Mekke bir Medine kalmıÇtır

O da yarım kalmıÇtır⁶¹

⁵⁷ Sezai Karakoç, a.g.e., s. 98

⁵⁸ Sezai Karakoç, a.g.e., s. 278

⁵⁹ Sezai Karakoç, a.g.e., s. 235

⁶⁰ Örnekler için bkz. Sezai Karakoç, a.g.e., s. 260, 266, 275

⁶¹ Sezai Karakoç, a.g.e., s. 160

Çalkındaki mısralarda, Mekke-Medine'nin „yarım kalmığ" olmasından dolayı bir hüznün duyulsa da Ėam ve Bağdat kadar özünden uzaklağmamasından ötürü de bir teselli dile getirilir. Karakoç, Ėlam medeniyetinin canlılığını ve diriliğini tüm yönleriyle temsil edememesinden ötürü Mekke-Medine'yi „yarım" saymaktadır.

Sezai Karakoç, Ortadoğu coğrafyasında sadece bu Ėehirleri söz konusu etmez. O, medeniyet açısından öne çıkan hemen her Ėehre değinir. Bu Ėehirlere veya coğrafi unsurlara yaklağım, Kudüs veya Mekke-Medine'ye olan yaklağım gibidir. Nil nehri, Mısır, Cezayir, Lübnan gibi yerler aynı Ėalkilde, bir medeniyet meselesi, Ėlam medeniyetinin birlikteliğı ve „diriliğ" için bir fonksiyon eda etme gibi yönlerle Ėire taÇır.⁶²

III.3. İslam'ın Üç Atlısı: Şam-Bağdat-İstanbul

Sezai Karakoç, medeniyetlerin kendilerini Ėehirlerde görünür kıldıklarını, dolayısıyla tarih içerisinde bazı Ėehirlerin sahne oldukları medeniyetle bir anlam, bir değeri kazandıklarını düğünür. „Kentlerle uygarlıklar arasında, var oluşları ve var oluşlarına anlam veren eğayı ve zamanı yorumlama yönünden âdeta bir kan bağı vardır. Uygarlıkların, siteleri vardır mutlaka. Kentler ve sitelerse uygarlıksız olmaz."⁶³ diyen Karakoç, Ėehri salt bir yerleÇim birimi, coğrafi bir unsur olarak değil ondan öte zengin anlam dünyasıyla beraber ele alır. „Her medeniyet bir Ėehir getirmiÇtir. Medeniyetlerin kendilerine mahsus Ėehirleri vardır. Bu, yalnız mimarî üslup bakımından değil, hayat üslubu bakımından da göze çarpan bir farktır. Hatta, aynı Ėehir, farklı iki medeniyetin de arka arkaya malı olmuğsa, bu iki medeniyeti ayıran zaman çizgisi, o Ėehrin tarihini de kılıç gibi ortasından ayırır."⁶⁴ diyen Ėar, Ėlam medeniyetinin bütün dünya üzerinde kendine mahsus Ėehirler meydana getirdiğini belirtir. Ancak Ėar, bu Ėehirlerden özellikle üçüne belli anlam dünyaları yükleyerek Ėirine taÇır ve „Ėlam'ın Üç Atlısı" diye niteler. „Zaman zaman bağka Ėehirlere buna benzer misyonlar yüklese de Ėlam'ın üç atlısı sembolizmiyle bu üç Ėehir, medeniyet çözümlemesine, tarih hesaplağmasına ilişkin bütün düğünce örgüsünde temel bir yer iğgal eder... Onulmaz yaraların Ėfası, bu Ėehirlerin misyonlarını hatırlamalarına bağlıdır."⁶⁵ Bu üç Ėehir, Karakoç'un „diriliğ" düğüncesinin madde planında coğrafyaya yansımasıdır. Karakoç,

⁶² Bu Ėehirlerin veya coğrafi unsurların Ėehirlerde iğleniğine ilişkin olarak bkz. Nil: s. 188, 239, 276, 279; Mısır: s. 235, 237; Cezayir: s. 84, 85, 414

⁶³ Sezai Karakoç, *İnsanlığın Dirilişı*, Diriliğ Yayınları, Ėstanbul, 2008, s. 59

⁶⁴ Sezai Karakoç, *Günlük Yazılar II-Sütun-*, s. 178

⁶⁵ Akif Emre, „Sezai Karakoç'ta; Üç Ėehir, Üç Sesleniğ" *Hece*, nu: 73, Ocak 2003, s. 90

bu Çehri „diriliğe hem kaynak hem sahne hem de fâil olarak düğün.“⁶⁶

Alinyazısı Saati, Kudüs'le bağlar, Anadolu'yla devam eder. Kudüs, medeniyetin beşiği, peygamberler Çehri iken Anadolu, İslam'ın getirdiği medeniyeti kristalize ederek bu medeniyete çok önemli bir evre yaşıyor. Anadolu'nun hemen ardından gam'a geçer. gam'ın ardından Bağdat, Bağdat'ın ardından ise İstanbul söz konusu edilir. Bu Çehirlerin Çirde ele alınışını incelemeye geçmeden önce, Karakoç'un fikri yazılarında bu Çehirlerin ne şekilde ele alındığı üzerinde durmak yerinde olacaktır.

Karakoç, *Çağ ve İlham II* kitabına aldığı „Gelecek Zamanın Karşısında IV: İslam'ın Üç Atlısı“ başlıklı yazıda adeta *Alinyazısı Saati*'nin arka planını ortaya koyar. ğair, bu yazısında, bu üç Çehre birer „metafizik kamçı“ indirerek uyandırmayı hayal etmektedir. Bu „metafizik kamçılardan“ ilki, gam'ın sırtına inecektir: „Üç metafizik kamçım olsa, bunlardan birini, kollarımın olanca gücüyle gam'ın sırtına indirirdim. Gelecek zaman için, hakikat adına, ve insanlığın alinyazısı uğruna.“⁶⁷ Karakoç'un kamçıyı indirme gerekçeleri, onun yine „diriliğin düğümü etrafında şekillenir. „Gelecek zaman adına“ indirilmesi, Çehrin gelecekte kaynaklık edeceği „diriliğin içindir. „Hakikat adına“ oluşturma, İslam medeniyeti uğruna bir uyanışın gerçekleştirilmesine yönelik umuttur. Çünkü Karakoç'a göre İslam medeniyeti, „hakikat medeniyeti“dir. İnsanlığın „alinyazısı uğruna“ olması ise, „diriliğin bütün insanlığı kucaklayan yapısıyla ilgilidir.

Karakoç, gam'ı coğrafi bir birim olmaktan öte bir medeniyet unsuru olarak düğün ve Çirine bu şekilde taşır. Onun gam'da ne gördüğünü, „gam ki, görmüşüne biliyorum, adım bağda insanlığın önderleri peygamberlerin hatıralarıyla, ruhaniyetleriyle, mucizeleriyle doludur.“ Çeklindeki cümlelerinde bulmak mümkündür.⁶⁸ Karakoç, gam'da bu „gücü“ görmesinden dolayı onda yüksek bir Çasîyet bulur ve batı önünde eğilmesine itiraz ederek Çehre Çöyle seslenir: „Ey gam! Ey İslam Medeniyetinin gözbebeği! Ey Aziz ğehir! Ey peygamberler kenti! Ey, İslam'ın en büyük günlerinde, Ona, dolayısıyla dünyaya başkentlik etmiş kent. Ey yeğlin ruhanî zaferi. Ey ötelere hatırlatan kutlu belde. Sen ki medeniyetler başkentinin, nasıl olur da Avrupa gibi, Rusya gibi senin yanında çocuk denecek geçmişe sahip ülkelerin

⁶⁶ Karakoç, „diriliğin“ gerçekleştirilecek nesle, kentleri de değiştirmeye görevi yükler. *Diriliş Neslinin Amentüsü*'nde bu neslin ağzından „Kentler, her yönüyle mü'min hale gelmelidir elimde... Ben, imân haykıran, sessizliğinde imân çınlayan Çehirlerin mimarı olmalıyım.“ der. (Sezai Karakoç, *Diriliş Neslinin Amentüsü*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2007, s. 41) ğairin söz konusu ettiği bu Çehir, „mü'minliği yeniden kazandırılacak“ Çehirdir.

⁶⁷ Sezai Karakoç, *Çağ ve İlham II-Sevgi Devrimi*-, s. 34

⁶⁸ Sezai Karakoç, a.g.e., s. 34

önünde eğilirsin?”⁶⁹ ğair, bu seslenişi ardından ğam’dan Ğlam’ın üç atlısından biri olan „Oruç Atlısı”nı çıkarmasını ister ve insanlığın bu atlıdan çıkacak nur sayesinde ebediyete yönelebileceğini belirtir.

İkinci metafizik kamçısını ise Bağdat üzerine indirmeyi düğün Karakoç, bu Ğairde de coğrafi unsurlardan öte Ğirin tarihî ve kültürel kimliği üzerinden değerlendirmelerde bulunur. ğairin „Kutlu Ğlam devletinin büyük bir döneminde bağıntı yapımı Bağdat’tan beklentisi ise „Namaz atlısı”nı çıkarmaktır. ğaire göre ğam, „oruç atlısıyla” kirleri temizleyip nuru hâkim kılarken; „Namaz atlısı”, „özü namazda sembollenen Ğlam ruhunun ııklarını yak(acaktır).”⁷⁰ Karakoç, bu iki kavramı, oruç ve namazı, salt ibadet biçimi olarak değil, hayatı çevreleyen birer hayat nizamı, disiplin anlamında kullanmaktadır. Üçüncü kamçı Ğstanbul’dur.

Ğstanbul, Sezai Karakoç’un Ğirinin temel temlerinden biridir. Adeta bir anlam hazinesi olarak Ğstanbul, Karakoç’un Ğirinde çok yerde, çok farklı kullanımlarla ama her kullanımda zengin bir içerik ve estetik bir bakışla yer alır. ğair, „Çağın Kutsal Savaş Atlısının çıkması için en ıddetli tabiatüstü kamçımı Ğstanbul’a ayırdım.” diyerek en büyük „uyanı” ve diriliği Ğstanbul’da gerçekleştirmek istediğini ortaya koyar. ğaire göre „tarih-tabiat anıtı Son Bağkent” olan Ğstanbul, çağın barbar kuvvetlerini geri plana itecektir. Ğstanbul’un içinde bulunduğu durumu, „Kurtarıcı kahramanını bekleyen, ama Ğuunyla değil varoluşla bekleyen bir kent durumunda. Bir esir kent durumunda. Düğün’ü terk etmiş olmayı tercih etmiş gibi... Ğstanbul’un ruhu, yangın geçirmiş bir arsa gibi. Ğstanbul’un anlamı, insandan uzaklaştırılmış bir ses gibi çağın göğünde sallanıp duruyor.”⁷¹ Ğstanbul’daki cümlelerle tasvir eden Karakoç, „Ama ben, buna razı değilim.” diyerek Ğstanbul’un uyanması gerektiğini belirtir. Ğstanbul, aksiyondur. ğam’da ve Bağdat’ta bulunan ruhu aksiyona dökerek, medeniyete ıkil verecek harekettir. Bu bakımdan da „oluşunda” en önemli pay ona ait olacaktır. ğaire göre Ğstanbul’un „diriliği”, bütün bir hakikat medeniyetinin „diriliği” anlamına gelmektedir.

ğam ve Bağdat daha ziyade tarih içerisinde kazandıkları tarihî, kültürel ve medeniyete ilişkin özellikleriyle yer alırken Ğstanbul denizinden çeşnelerine, sokaklarına değin geniş bir perspektiften söz konusu edilir. Bunda Ğirin biyografik coğrafyasında Ğstanbul’un tuttuğu yerin büyüklüğü kadar „hakikat medeniyeti” diye nitelediği Ğlam medeniyeti açısından oynadığı büyük rol de hatırlanabilir.

⁶⁹ Sezai Karakoç, a.g.e., s. 35

⁷⁰ Sezai Karakoç, a.g.e., s. 36-37

⁷¹ Sezai Karakoç, a.g.e., s. 38

Nitekim gam ve Bağdat, fikrî yazılarında İstanbul'a oranla hayli az yer alır. Bu bakımdan Sezai Karakoç'un gerek fikrî yazılarında gerek Çirinde İstanbul'un tuttuğu yer, bağı bağına ayrı bir çalışmanın konusu olabilecek hacimdedir. Biz burada fikrî yazılarında öne çıkan yaklaşımları söz konusu ederek Çirinde ele alınış biçimini, medeniyet bağlamında incelemeye çalışacağız.

Karakoç, büyük bir „güç“ gördüğü İstanbul'un farkına varılamadığı kanaatinde. „İstanbul'un farkında mıyız? İstanbul'un bir deniz gibi hangi fikri, hangi aklı, hangi anlamı, hangi rüyayı med ve cezirlendirdiğinin farkında mıyız?“ diye soran Çar, „İstanbul'u mesajsızlaştırdık“ diye Çkayette bulunur.⁷² Karakoç'a göre herhangi bir varlığın „mesajsızlaşması“, var oluş gerekçesini kaybetmesi demektir. Bu bağlamda Çar, İstanbul'un var oluş gerekçesinden, bir medeniyet Çarı olma keyfiyetinden uzaklaştırıldığı kanaatini dile getirir. Çünkü „İstanbul'u İstanbul yapan Çay, Hakikat Uygarlığı, Vahiy Uygarlığının en son ve en olgun Çekli İslam Uygarlığının büyük ve adeta eÇiz açılımlarından biri, varyasyonlarından bir tanesi olan, tarihçilerin Fatih rönesansı diye adlandırdıkları atılımla gerçekleştirilen yolunu tutmuş Osmanlı Uygarlığıydı ve onun çağımızda çökmeğe başlamasıyla da anlamını yitiren bir kent durumuna düÇtü. Onun yıkılışıyla yıkıldı.“⁷³

Sezai Karakoç, genel itibarıyla İstanbul'un medeniyeti temsil ettiğine inandığı noktalarda ona „Çehir“, medeniyet Çarı vasfını kaybettiğini dile getirdiği noktalarda ise „kent“ diye seslenir. Nitekim burada da İstanbul'un „kent“ durumuna düÇtüğü ifade edilir. Çairin, „kent durumuna düÇme“, Çeklinde bir değerlendirmede bulunması, „kent“ olma halinin „aÇığı bir hal“ olarak değerlendirdiğini iÇaret etmektedir. Çaire göre İstanbul'un bir medeniyet Çarı olmaktan kimliksiz bir kente dönüşümü, ruhunu kaybetmesini de beraberinde getirmiÇtir. Bundan dolayı bugünkü İstanbul'a „İstanbul“ demek mümkün değildir. Onun *Çağ ve İlham I* kitabına aldığı „Dinle İstanbul“ başlıklı yazısı, hem üslubun Çirselliği hem de İstanbul'a bir mersiye niteliğinin yanı sıra bir Çarin Çehir karÇısındaki muhasebesini de içeren metin olması, bir bütünlük içerisinde İstanbul'u çok yönlü ortaya koyması ve İstanbul'a düÇünce dünyasında nasıl bir yer verdiğini göstermesi açısından dikkati çekicidir. Çair, „Medeniyetler baÇÇarıydın, dünyanın baÇÇarıydın. şimdi ne oldun? Bir uçtan bir uca iÇpotacı pazarı. Çingene panayırına döndün İstanbul! Seni haramiler mağarasına çevirdiler. Nasıl deÇiÇirdiler seni? Nasıl deÇiÇtin? Nasıl kaybettin kendini? Ve ne gün kapalı kapıların açılacak? KararmıÇ güneÇin ıÇklanarak, kendine geleceksin? Seni

⁷² Sezai Karakoç, *Günlük Yazılar I – Farklar-*, s. 108-109

⁷³ Sezai Karakoç, *Diriliş Muştusu*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2003, s. 97

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

hangi kahraman, hangi doğu kartalı pençesinin içine alacak? Kartal, pençesinde seni ezercesine sıkacak da öyle mi kendine geleceksin?⁷⁴ diyerek seslendiği İstanbul’la konuşmasını devam ettirir, ona, „kendini hatırlatmaya“ çalıGır ve sonunda hem sitem hem af içeren bir biçimde, „Yoksa yavaG yavaG kırılarak, parçalanarak, ufalanarak, deGlererek, yırtılarak, kazılarak, oyularak müzelere mi taGnmaktasın? Ve bu taGnman bittiği gün ansızın boynuna bir yafta mı asılacak: ÖLÜ. Yoksa bu yafta çoktan asıldı da bizim haberimiz mi yok? Yoksa ey kutlu İstanbul, bir yatırım türbesinin eGğinde bir kurban gibi boynunu uzatmıGmukadder saatin çalmasını mı bekliyorsun? O ermiGin sabrına eGbir sabırla bir derviG gibi türbe eGklerinde misin? Sessizliğin bir dua sessizliği mi? Eğer böyleyse beni affet, bütün bu söylediklerimi affet!“⁷⁵ sesleniGyle, sitemi içerisinde „diriliGçe çağrıda bulunur. İstanbul’u adeta silkeleyerek kendine getirmeye çalıGm Gârın Gbir den beklentisi, ruhuna dönmesi ve yeniden bir medeniyet yapıcı Çehir haline gelmesidir.

Karakoç’un fikrî yazılarında ortaya koyduğu bu düGüne zemini, aynı yaklaGım ve benzer bir kelime kadrosuyla Gırlerine taGnır. Bu üç Çehri, Karakoç’un ele aldığı sıralamayı göz önüne alarak söz konusu edip gâm”dan baÇayacak olursak, gâm”ın bir medeniyet meselesi etrafında ele alındığı yaklaGık on yerde, benzer bir bakıG açısıyla söz konusu edildiği görülür. Gırlerde de gâm”ı coğrafyası, tabii unsurlarıyla deGil medeniyet tarihinde oynadığı rolle görürüz.

gâm, *Alınyazısı Saati*’nin dıGındaki yerlerde diGer Gılam Gbirleriyle beraber ele alınır. Karakoç, bir medeniyet dünyasının genel fotoğrafını ortaya koyma gayreti güderken bu fotoğrafın önemli bir karesi olarak gâm”a da yer vermiG olur. „KıG Anıtı” Gırinde,

.....
gâm ve Bağdat, kırklara karıGmGır⁷⁶

denilerek gâm”ın ve Bağdat’ın „yok oluGu” dile getirilir. „Kırklara karıGmak” bir görünmeyiGır. Tümden bir yok oluG deGildir. Yagın inanca göre, kutsal olan kiGler kırklara karıGır ve bu kiGler uygun Çat ve ortamda ruhanîyetleriyle yeniden ortaya çıkabilirler. Nitekim gâm ve Bağdat, „kırklara karıGmakla” görünür olmaktan çıkmıGır ama bir gün yeniden ruhanîyetleriyle, maneviyatlarıyla dirileceklerdir. Gairin seçtiği kelime kadrosu bu düGüneyi ortaya koyucu mahiyettedir. gâm, *Hızır la Kırk Saat*’te de önemle yer alır. Burada da Gâr, gâm”ın taGdığı maneviyata deGinir ve bugüne kadar gâm”la irtibatlı maneviyat

⁷⁴ Sezai Karakoç, *Çağ ve İlham I-Metafizik Gerilim Şartı-*, DiriliGYayınları, İstanbul, 1999, s. 108-111

⁷⁵ Sezai Karakoç, a.g.e., s. 111

⁷⁶ Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan*, s. 160

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

büyüklerini söz konusu eder.⁷⁷ „Gül Muçusu“ Çirinde ise ğam, Mekke, Medine, Bağdat, Kudüs, İstanbul, Semerkand, Taçlent ve Diyarbakır'la beraber „peygamber imdadının“ çağrıldığı Çehirlerden biri olarak yer alır. Karakoç burada yine genel Ğlamî Çehir fotoğrafının bir parçası, bir üyesi olarak ğam'a yer verir. ğam'ın bağı bağına bir mesele olarak ele alındığı Çir ise *Alınyazısı Saati*'ndedir.

Karakoç, burada ğam'ı „Ğlam'ın Üç Atlısı“ başlıklı yazısında çizdiği ideal çerçevesinde genişçe ele alır. ğam'la ilişkisini,

Ben ğam'ı bin yıl öncesinden bilirim
Annemin sütü kadar yakın bana
Babamın uğradığı son antik çarşı
Dedemin kılıcını dayadığı surlarına
Ey kalbimin içinde uyuyan Çehir
Hiçbir uçak hiçbir tren hiçbir otomobil
Hiçbir muçtu hiçbir belge hiçbir kanıt hiçbir
Seni alıp bana getirmemiçir
(Beni alıp sana gelememiçir.)⁷⁸

mısralarıyla anlatan Karakoç, fiziki anlamda ğam'la bir temas kuramamasına rağmen, onu içinde hissettiğini, duyduğunu ifade eder. „Annemin sütü kadar yakın“ derken, ğam'ı kendine ait, kendinden kopmasını kabul etmediği bir yer olarak öne çıkartır. Bu ifade „annemin ak sütü gibi helal“ deyimini hatırlatmakta ve bu deyimın dile getirdiği, tamamen ait olma haline göndermede bulunmaktadır. Yine babası ve dedesiyle kurduğu bağ da Çarin ğam'ı kendine ait hissettiğinin bir başka göstergesidir. ğair ayrıca „kalbimin içinde uyuyan“ diyerek hem bu Çehirle olan yakınlığını bir kere daha vurgular hem de uyumanın ardından gelmesi muhtemel „uyanıçadırılıç“ gönderme yapar.

Karakoç, Çirinde devamla ğam'ın tarihsel olarak sahip olduğu ayrıcalığa göndermelerde bulunarak bir anlamda ona, onu hatırlatma gayreti gösterir.⁷⁹ Diğer Çehirlerin söz konusu edildiğinde de göreceğimiz üzere Karakoç, hitabet üslubuyla bu Çehirle seslenerek

⁷⁷ Sezai Karakoç, a.g.e., s. 230

⁷⁸ Sezai Karakoç, a.g.e., s. 636

⁷⁹ Yer yer değinildiği üzere Karakoç, coğrafyanın tarihî kimliğine ve zenginliğine vurgu yapar. Bunun nostaljik bir nitelik göstermediğini önemle belirtmek gerekir. Karakoç'un tarihle ilgili çüdeğerlendirmeleri bu noktada onun tavrının açık göstergesidir: „Hakikat diriliçinin savaşları, tarihî Çatlarıların mahkumu olamaz. Onlar, Çatları yine tarih çerçevesinde değır hükmüne bağlar. Tarih, diriliçleri için, büyük bir tecrübe alanı, bilgi kaynağıdır. Ama onlar, tarihî oluğun ve bağlanıçların esiri olamazlar. Onlar tarihi yeniden doğuracaklardır, onu yeniden hakikat yürüncesine oturtmaya çalışacaklardır.“ Sezai Karakoç, *Çağ ve İlham III*, s. 28

hem yakınlığı ifade etmekte hem de adeta onları tutup sarsarak kendilerine getirmeye çalışmaktadır. şiirinin sonunda ise Hz. Gâ'nın gam'a ineceği inancına göndermede bulunarak,

Yeniden doğuĞ diriliĞ şru çalınca
Benim geri döneceğim Gâir gam"dır
Bir BaĞdâre döner gibi dönecek askerler
Belki yorgun, fakat neĞderin en neĞsiyle

...
Ama, umutsuzluk yok, en yakın ve keskin günde,
Sonunda dönecek talih, gelecek Büyük Atlı
Çileye batmıĞ Ğlam halkı için kurtarıcı
Görünecek ilkin gam"da der gelenek saati⁸⁰

mısralarıyla, gam"ın yaÇanacak „diriliĞin mekânı olacağı belirtilir. Bu mısralarda gam"a yüklenen misyon, „Ğlam"ın ÜÇ Atlısı"nda yüklenen misyonun aynısıdır. şiirde söz konusu edilen „Büyük Atlı"nın „Oruç Atlısı" olduğu ve böylece gam"ın „diriliĞin çok önemli bir rüknünü taşıyacağı belirtilir.

Karakoç, Bağdat"ı da benzer bir yaklaşımla ve benzer nitelendirmelerle söz konusu eder. Esasen bu iki Ğârin bir mesele olarak derinleĞtirilmesinde bir fark yoktur. Sadece tarihsel özelliklerine gönderme yapılırken bir farklılık söz konusu olur. Fonksiyonları, önemleri ve gelecekte oynayacakları rol bakımından Ğâr bir fark görmez. *Alınyazısı Saati*"nin dıĞındaki Ğirlerde Bağdat, gam"a benzer Ğâilde, Ğlam medeniyetinin diğer Ğirleriyle beraber anılmaktadır.⁸¹ *Alınyazısı Saati*"nde ise baÇı baÇna bir problematik olarak öne çıkartılır.

Bağdat"ı „Dicle'nin doğurduğu Ğâir" diye niteleyen Karakoç,

Ve bir Ğâir ki haber verir
Gök yaratılmadan önceki gökten⁸²

mısralarıyla Ğârin kutsallığına vurgu yapar. Bağdat"ın „gök yaratılmadan önceki gökten haber veriĞi", varlığın sırrını bünyesinde taşımasıyla ilgilidir. Bağdat, bünyesinde bulundurduğu „hakikat medeniyetinden" izlerle, „en büyük hakikat"ten haber vermektedir.

⁸⁰ Sezai Karakoç, a.g.e., s. 637, 639

⁸¹ Örnek için bkz. Sezai Karakoç, a.g.e., s. 160, 233, 417, 458

⁸² Sezai Karakoç, a.g.e., s. 632

Çünkü hakikat medeniyeti, „Ğahî“ özelliği sayesinde varlığın sırrıyla yoğrulmuştur.

Görmedim Bağdat'ı ne kadar görmek istemişim
Bizi mahrum bırakmışlar birbirimizden
Kendimiz mahrum bırakmışızdır kendimizi kendimizden
Bağdat ki Kerbelâ Çitlerinin kanıdır harcı
Ğlam Uygarlığının Bağkenti.⁸³

mısralarında ise Ğâr, Bağdat'tan „ayrı düğrölümüğolmanın“ hüznünü ve Ğkayetini dile getirir. Ğairin, „Bağdat'ı görmek istemesini“ iki Ğkilde düğünmek mümkündür. Bir, fiziksel anlamda Bağdat Ğârini görmek; iki, bütün fonksiyonlarını eda edecek Ğuuda bütün canlılığıyla bir „hakikat medeniyeti“ Ğârî olarak Bağdat'ı görmek. Ğair, Bağdat'la ayrı düğnesinden sadece bağkalarını sorumlu tutmaz. Kendisini de sorumlu tutar. Bu yaklaşım, Karakoç'un fıkfî yazılarında dile getirdiği, Ğlam medeniyetinin geri kalığndan çağı okuyamayan Müslümanları sorumlu tutmasıyla örtüğmektedir. Ğam'ın söz konusu edildiğinde Ğir ümitle biterken Bağdat'ın söz konusu edildiği Ğir, karamsar bir tabloyla ve sorgulamayla biter.

Ve haberci diyor ki: n'oldu Bağdat
Nerde onu koruyan sur ve perde
Ğısan ki yaĞâr eserde
Ğısan nerde ve eser nerde⁸⁴

mısralarıyla yıkılığ haber verilen Bağdat'la Ğâr kendini özdeğğirir.

Her zerrede ölen benim
Ölen Bağdat benim⁸⁵

Ğeklindeki mısralar, Ğairin Bağdat'ı kendiyle aynı tutuğunun ifadesidir. Çünkü Karakoç, Bağdat'ta kendi Ğahsiyetini teşkil eden medeniyetin çok büyük unsurlarını görmekte ve bir medeniyet dairesinin yıkılığ karğısında kendinin de yıkıldığını, öldüğünü ifade etmektedir. Burada Ğhusus da belirtilmelidir ki Ğâr „Ğlam'ın Üç Atlısı"nda önce Ğam'ı, ardından Bağdat'ı ele alırken Ğirde önce Bağdat'ı sonra Ğam'ı söz konusu eder.

Karakoç, Ğam ve Bağdat'ın ardından Ğan'dan Irak'a, Pakistan'a, Afganistan'a Beyrut'a hemen bütün Ğlam coğrafyasını, yağanan sıkıntılar ve parçalanmışlıklar çerçevesinde söz konusu eder.

⁸³ Sezai Karakoç, a.g.e., s. 632

⁸⁴ Sezai Karakoç, a.g.e., s. 634

⁸⁵ Sezai Karakoç, a.g.e., s. 634

Ardından aynen yazıda olduğu gibi İstanbul'a değinir. Bu değiniş yine yazıdaki gibi diğerlerine göre daha geniş yer tutar ve daha derinlemesinedir.

Karakoç'un Çirinde İstanbul'un tarihî hüviyete sahip hemen her semtini bulmak mümkündür. Bu semtlerden bazıları, biyografisiyle ilgili olması bakımından Çire taÇırırken bazıları da genel İstanbul kompozisyonu içerisinde söz konusu edilir. Karakoç, İstanbul'un semtleri içerisinde de medeniyeti bir kıstas olarak kullanır ve „hakikat medeniyetini“ en çok aksettirdiğine inandığı semtleri daha çok ve derinlemesine ele alır. Bu çerçevede Üsküdar'ın onun Çirinde en fazla söz konusu edilen semt oluşu, bu semtin medeniyet cephesinden taÇdığı değerle alakalıdır. ğairin genel dünya coğrafyasında sergilediği hassasiyete paralel bu yaklaşım, „Ğarin İstanbul konusundaki derine inen dikkatini ve İstanbul'un çeÇtli çehreleri içinde hangi İstanbul'u tercih ettiğini, bu Çeri hangi perspektiften gördüğünü de bize verecek bir ipucudur.“⁸⁶

ğair, İstanbul'u dirilişin aksiyon planında uygulayıcısı, medeniyeti yapıcı güç olarak gördüğünden buraya büyük bir değer atfeder. Ancak Türk Çirinde genel olarak İstanbul kompozisyonu içerisinde denizin olumlu anlamda çok önemli bir yeri varken Karakoç İstanbul'un denizine ihtiyatla yaklaşır hatta yer yer olumsuz bir öge olarak kullanır. Bu, onun varlığı anlamlandırırken toprağa yaptığı vurguyla da ilgili olmalıdır.

Sezai Karakoç'un İstanbul'a yaklaşımını en öz halinde ortaya koyan Çirlerden birini *Alinyazısı Saati*'nde buluruz.

Alinyazısı Saati'nde Çar İstanbul'u diğer Çehirleri, özellikle Kudüs'ü takdim ederken, kullandığı bir üslupla takdim eder. DüĞüne'de kararlılığa ve kesinliğe dayanan bu üslup temanın, arka planının sağlamlığını da ortaya koyucu niteliktedir. ğair İstanbul'u önce kendi dünyasında, biyografisinde tuttuğu genişyerle söz konusu eder:

Yeryüzüne ayı indir o bir Çehir olsun
Yaklaşıkça büyüyen
Ayrıntıları setleri bahçeleri
YumuÇak çizgileriyle ortaya çıkan
Çe ben o Çeri yaÇadım yıllarca
İstanbul'da parça parça

...

İstanbul'dur bu otuz yıl kana kana yaÇadığım

⁸⁶ M. Fâtiğ Andı, „İstanbul'a Çık BakıÇ:Sezai Karakoç ve Cemal Süreya'nın ğirlerinde İstanbul“, *İlmî Araştırmalar*, nu: 6, 1998, s. 22

Resmim adeta taÇarına geçti
Ben Ğstanbul'da dağıldım zerre zerre
Ğstanbul damla damla içimde birikti.

...
Ğlam ruhunun kristalleĞmiÇheykeli
Ğimin sesi rüyamın öfkesi merhametimin Ğeri⁸⁷

YaÇanan yerle bütünleĞmeyi içeren bu ifadelerde Karakoç'un Ğstanbul'u hep „Ğehir“ diye nitelemesi, onun hissettiğı, duyduğı, bütünleĞiğı Ğstanbul'un „kent Ğstanbul“ değil, „Ğehir Ğstanbul“ olduğunu göstermektedir. Verilen örnekteki „Ğlam ruhunun kristalleĞmiÇ heykeli“ tanımlaması, aslında Karakoç'un Ğstanbul'a yüklediğı bütün değerlerin esasını teÇkil eder. Çünkü Karakoç, Ğstanbul'un ancak temsil ettiği „Ğlam medeniyetine/hakikat medeniyetine“ ait çizgilerle bir ruh sahibi olabileceğı inancındadır. Osmanlı'nın inÇa ettiği medeniyeti çıkardığımızda Ğstanbul'un bir Bizans kalıntısından öte bir özellik gösteremeyeceğini düĞünür. Bu, Karakoç'un Ğstanbul'a salt coğrafi konumu, özellikleri, güzellikleriyle değil tarih içerisinde edindiğı medeniyet birikimiyle baktığının göstergesidir.

Karakoç, Ğstanbul'dan bahsettiğı bu Ğirini de „diriliÇ“ ümidiyle bitirir:

Yok olduysa da bu Ğehir ruhu ruhuma sindi
Ben yaÇadıkça o yaÇayacak bende
Kimbilir belki o da dirilecek benimle
Ğlam milletinin diriliÇnde
O yeniden güneÇn güneÇayın ay dünyanın dünya
Ğısanın insan olduğı o günde
Ölümün biliyorum ey Ğstanbul diriliÇiçindir
Öyleyse indir ruhunun teslim bayraklarını indir göm toprağa
Doğrul ve kalk ayağa⁸⁸

ğair, Ğstanbul'a hem bir teselli hem bir çağrıdır. ğair, Ğstanbul'un ölümünün sureten bir ölüm olduğunu ve bu ölümün bir „diriliÇ“ bünyesinde taÇdığını söyler. GüneÇn güneÇ ayın ay, dünyanın dünya, insanın insan olması varlığın var olma/yaratılma gerekçesine dönmesi demektir. Karakoç, birçok yazısında ve Ğirinde yaÇanan çağın varlığı var olma bunalımına veya yabancılaşmaya sürüklediğini ifade eder. Burada da Ğstanbul'un „diriliÇiğnin bu varoluÇ

⁸⁷ Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan*, s. 657

⁸⁸ Sezai Karakoç, a.g.e., s.659

Çuunna bağlanması, diriliğin aynı zamanda varlığın hakiki manasının idrak edilmesi anlamına geldiğinin de göstergesidir.

Karakoç, „İstanbul“un Hazan Gazeli“ Çirinde ise divan edebiyatına yaptığı göndermelerle hem o kültür dünyasını yeniden inÇa eder hem de İstanbul“un tarihî ve kültürel birikimine vurgu yapar.⁸⁹ ğair, bu Çirin sonunda,

Dünyadan daha dünya ahretten ahret
Bir kent ki benzer divan Çari kasidelerine⁹⁰

diyerek İstanbul“un „çok boyutlu ve çok anlamlı“ bir yer olduğunu öne çıkartır. ğair, Çirinde her ne kadar Divan edebiyatında kullanılan bir takım eğlence öğelerini olumsuzlasa da bu olumsuzlamaya İstanbul“u dahil etmez. Hem o eğlence unsurunu hem o eğlence unsurunun modern hayatta aldığı biçimi tenkit eder. Bu Çirde İstanbul, kütür ve edebiyat tarihi içerisinde barındırdıklarıyla bir imaj-mekân biçiminde inÇaedilir.

Sezai Karakoç“un Çirlerinde İstanbul“un tuttuğu büyük yerin bir baÇla göstergesi, Çarin Çirlerine verdiği isimlerde Çair olarak sadece İstanbul“a veya İstanbul“daki herhangi bir mekâna yer vermesidir. BeÇ Çirinin adında İstanbul veya İstanbul“la ilgili bir mekâna yer veren Çar, (Örneğin, „Sultanahmet ÇeÇmesi“ Çiri, İstanbul çeÇmeleriyle ilgili Türk Çirindeki en güzel örneklerden biridir.) ele aldığı bu mekânlar etrafında derin bir anlam dünyası barındıran Çirsel bir dünya kurmayı baÇarır. Bu yönüyle Karakoç“un Çirinde söz konusu edilen İstanbul, Çarin hususi Çir dili içerisinde vücut bulmuş farklı ve yeni bir imaj olarak öne çıkar.

III.4. Batı Coğrafyası

Sezai Karakoç, yine coğrafi unsurlarından ziyade tarihî ve kültürel özellikler üzerinden çeÇtli Avrupa ve Amerika Çairlerine değinir. Bu değini, büyük oranda bir karÇılık içerisinde Çekillenir. „Hakikat medeniyetinin“ meydana getirdiği Çairlere mukabil, bu medeniyetten „mahrum“ batı Çairlerinin „eksikliği“ öne çıkartılır. Bu Çairler, Çirde bir mesele olarak derinleÇirilen temin iki zıt kutbu bağlamında söz konusu edilir. Bir kutupta hakikat medeniyetinin Çairleri, diğer kutupta gücün ve hâkim olma isteğinin Çekil verdiği kentler... Karakoç, özellikle Rönesans sonrasında ortaya çıkan Batı Çairlerinin „insanîlikten“ uzak olduğunu, buna mukabil „Çlam

⁸⁹ ğiir üzerine dikkat çekici bir değerlendirme için bkz. Hilmi Yavuz, „Sezai Karakoç Üzerine“, *Zaman Gazetesi*, 26 Eylül 2008

⁹⁰ Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan*, s. 618

Çiirlerinin masalsı havasının insanın ruhuna canlılık veren“ mekânlar olduklarını vurgular. Batı Çiirini ehramın „zulüm kamçısından doğan“ yüzüne benzeten Çâr, Ğlam Çiirinin „metafizik ürpertinin ve mistik bir dokunun ürünü“ olduğunu belirtir. Genel olarak Batı coğrafyası iÇe bu fikrî arka plan üzerinden ortaya konulur. Burada Çuhusus da belirtilmelidir ki Karakoç, Batı Çiirlerinin yanı sıra „batı kültür coğrafyası“ diyebileceğimiz batı düÇüncesinin ve edebiyatının birçok ismine hem yazılarında hem Çiirlerinde yer verir.

„Masal“ Çiirinde Batı coğrafyası (Karakoç'ta coğrafyanın kültür, tarih-medeniyet-insan-tabiât beÇisinden müteÇekkil olduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır.) Doğu'nun çocuklarını aldatan, yok eden bir coğrafya olarak yer alır. Ancak yedinci oğul, Batı coğrafyasının ortasında deĞiÇmeden durabilir ve bir diriliÇeri olmayı başarır. ğair, burada yedinci oğlun gösterdiği erdemi, *Şahdamar*'da ise,

Leylâ'yı götürüp Londra'nın ortasına bıraksam
Bir bülbül gibi yaÇamasını deĞiÇtirmez çocuktur.⁹¹

mırsalarıyla, onun Çiirlerinde yer yer karÇımıza çıkan sembolik isimlerden olan Leylâ üzerinden anlatır. Leylâ, bir batı kenti olan Londra'da deĞiÇmediğinden dolayı yüceltilmektedir. Londra'ya benzememek, Londra'da kendi olarak kalabilmek bir erdem göstergesi olarak değerlendirilir.

ğair, Londra'nın dıÇında Venedik, Polonya, PeÇe, Paris, Roma, New York gibi Çiirlere de yer verir. Ancak bunlar karÇısındaki tavrı, *Zamana Adanmış Sözler*'deki „Sürgün Ülkeden BaÇkentler BaÇlentine“ Çiirinde dile getirdiği,

Bana ne Paris'ten
Avrupa'nın ölkü mezarlığından
Moskova'dan Londra'dan Pekin'den
Newyork
Bütün bu türedi uygarlıklar umurumda mı
Birazcık Roma'yı hesaba katabilirdim
Ama Roma
Kendi kendini inkar edip durmakta
Buz gibi eriyerek
Bir kokakola
Veya bir votka bardağında⁹²

⁹¹ Sezai Karakoç, a.g.e., s. 56

⁹² Sezai Karakoç, a.g.e., s. 426

mısralarında bulmak mümkündür. ğair, batı Çehirlerini „türedi uygarlıklar“ mekânı olarak görmektedir. Bunlardan Roma’yı, bir medeniyet Çehri olma iddiasından dolayı ayrı tutma isteğine rağmen onun da „kokakola ve votka“nın temsil ettiği çağın eğlence hayatı içerisinde yok olmasından dolayı, kayda değer bulmadığını ifade eder.

Karakoç, Batı ülkelerinden/Çehirlerinden bazılarını, Polonya ve PeÇet’yi, oralarda yaÇanan siyasî olaylar dolayısıyla ele alır ve bu olaylar üzerinden bir düÇüme geliÇtirir.⁹³

Batı coğrafyasına ilişkin olarak Çuhusus da belirtilmelidir ki Karakoç, Ğlam Çehirlerinde yıkılıÇ ve Çuusuzluktan dolayı üzüntü duysa, yer yer ümitsizlik hissetse de genel olarak bu Çehirlerin bütün insanlığa bir hayat emaresi taÇdığı inancındadır ve bu yönüyle Ğlam Çehirlerinin geleceğe ve hayata bakan bir yüzü olduğu kanaatine sahiptir.⁹⁴ Buna mukabil Batı Çehirlerinin insanlığa ümit vaat etmediğini iddia eder. „Uygarlığın Değerbilirliği“ başlıklı yazısında, „Batı uygarlığı, eski uygarlıklara, nazik bir deyimim, “müze” kelimesinin gölgesi altında, gerçekte, hapishaneler ve kabirler inÇa etmiÇtir.“⁹⁵ diyen Karakoç, Batı uygarlığının eskide bir diriliÇunsuru ve gücü bulamayacağını, onun için eskinin ancak „müzelik“ değer taÇdığını ancak Ğlam medeniyetinin „değerbilirlik“ cihetinde kendi medeniyet köklerinden yeni bir „diriliÇ“ gerçekleÇirebileceğini vurgular.

Karakoç’un Batı coğrafyası bağlamında Çirine farklı bir yaklaşımla taÇdığı ülke Macaristan’dır. 1956 yılındaki Macar ayaklanması, Çarin „Kan Çinde GüneÇ“ başlıklı Çirine konu olur. Karakoç, Çirinde, düÇüme dünyasında ve diğeri Çirlerinde Batı medeniyeti hakkında dile getirdiği eleÇtirilerden öte, zulme uğrayan bir millete destek olma hassasiyetini ortaya koyar:

PeÇet bir kan çemberi
İÇkılı çemberler içinde ölümler⁹⁶

mısralarıyla tasvir edilen tabloda ezilen ve kan içinde bırakılan bir millet söz konusu edilir. ğair, Macarların mücadelelerinin

⁹³ Polonya ve PeÇet’in Çirde söz konusu ediliÇi için Ocak 1957’de kaleme alınan „Kan Çinde GüneÇ“ başlıklı Çirebakiabilir. Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan*, s. 75-77

⁹⁴ Sezai Karakoç, yaÇanan „ölüm görüntüsünün“ geçici olduğu inancındadır: „Ğslm medeniyetini yaÇıyoruz Çu anda. Ğlam medeniyeti ölmüÇ değil. Bizim inancımız, Çu anda da onu yaÇadığımızdır. Yalnız, dediğim gibi en alt seviyede yaÇıyoruz.“ Sezai Karakoç, *Çıkış Yolu II-Medeniyetimizin Dirilişi-*, DiriliÇYayınları, İstanbul, 2003, s. 89

⁹⁵ Sezai Karakoç, *Çağ ve İlham III*, DiriliÇYayınları, İstanbul, 1986

⁹⁶ Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan*, s. 75

büyüklüğüne vurgu yapar ve Çirinin isminde de kullandığı „kan içinde güneş imajı etrafında bu milletin kazanacağı zaferi haber verir:

Ve güneşyavaşyavaş yükseliyordu Peşer dağlarında
 Ve kan pırlı pırlıdı
 Kızgın ve kaynar
 Bir güneşyanıyordu kanda
 Küçük fakat sağlam⁹⁷

ğairin Macar ayaklanmasını bu mısralarla Çirine taşması ve yüceltmesi, onun medeniyet algısında çok önemli bir göstergedir. Bu Çirin kaleme alınması da göstermektedir ki Karakoç'un Batı karışıklığını, duygusal tepkilerle temellendirilen bir „batı düşmanlığı“ değil, entelektüel cehdin sonunda çökilen bir tepki olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. ğair, zulüm gören, Batılı bir coğrafyaya ait olsa dahi, onun yanında yer alır. Bu da onun medeniyet algısının, medeniyetlerin insana verdiği konum etrafında çökelişini göstermektedir.

III.5. Uzak Doğu Coğrafyası

Sezai Karakoç, az da olsa uzak doğu coğrafyasına yer verir. Bu coğrafyada Hiroşima'dan bombalama dolayısıyla bahsedilirken Çin ve Hint'ten ülke, daha doğrusu bir kültür coğrafyası olarak bahsedilir. *Hızır ile Kırk Saat*'te,

Ay bölündü gece gezimiz gibi
 Kopmamak için direnen bir nar kadar bile direnemedi
 Solunda ölen çocuk Hiroşima Nagazaki
 Sağında bir Cebail keleş⁹⁸

mısralarında Hiroşima, II. Dünya savaşında yaşadığı bombalamaya gönderme yapılan bir unsur olarak yer alır. Bunu dışında ne kültürel ne de tabii olarak herhangi bir değinde bulunulmaz. Ancak Çin ve Hind'i Çar, kültürel kimlikleriyle Çirine taş Batı Çirilerini taşırken kullandığı mukayese yöntemini bu ülkelerin temsil ettiği dünya için de aynen kullanır. Karakoç'un bu mukayesesi, „kendine ait olanın“ değerini öne çıkarma ve „Şam aydınına düşüne ufku kazandırma“ amacıyla ilgilidir. „Kavrayan Duyguyu Onaran“ başlıklı yazısında tarih içinde öne çıkmış medeniyetleri değerlendirirken dile getirdiği, „Düşüne alanı iyice daraltılmış Şam aydınının ufuklarına bu eski medeniyetlerin anlamını çeşitli açılardan sermek ise bizim için ağı

⁹⁷ Sezai Karakoç, a.g.e., s. 77

⁹⁸ Sezai Karakoç, a.g.e., s. 255

yukarı hayatî önem tağmaktadır. Tarih ve çağlar içindeki yerimizi bulmak için, bizi, gerek önce gelerek gerek sonra gelerek çevreleyen uygarlıkları iyice tanımamız çok faydalı olacaktır. Biz de bu uygarlıklar üzerinde bunun için sık sık durmaktayız.⁹⁹ cümleleriyle diğer medeniyetlere değinme sebebini ortaya koyar.

Alınyazısı Saati’nde, Müslümanları hem Batı’ya karğı hem Doğu’ya karğı uyarır. ğair, bütüncül yaklaqm içerisinde Batı’yı tümünden kötüleme veya Doğu’yu tümünden yüceltme yoluna gitmez. Bu iki coğrafyaya da analizci bir yaklaqla yaklaqr ve ortaya koyduğu medeniyet tasavvuru çerçevesinde değerdendirir. Nitekim bu çerçevede doğu medeniyetinin temsilcilerinden kabul edilen Çin ve Hind medeniyetlerini Çu msralarla tenkit eder:

Çin, psikolojik incelikler ve duyarlıklar uygarlığı
Gerçekte mahrumdur hakikatın metafizik cevherinden
Onlar ne kadar batılı görünüm alırlarsa alsınlar
Yine Çinlidirler. Ayinleridir sabah akÇam jimnastiğı
Çealleri, bütün dünyayı istilâ
Kumların çölleri istilası gibi
Ve Hint, ne kadar metafizik görünümlü olursa olsun
Dinleri ve uygarlıkları: düÇincenin gölgesi duyarlık üstünde
Semboller tabiatın soyutlanıÇından
Onların da dünyayı istilâ niyetleri
Suların ovaları istilâsı gibi¹⁰⁰

Sezai Karakoç, Çin’in de Hind’in de insanlığa „diriliÇi“ getirecek bir medeniyet niteliğinden mahrum olduklarını iddia eder. ğair, Çin medeniyetini kumların çölleri istilasına benzeterek bu medeniyetin insanlık için bir „hayat emaresi“ içermeyeceğini ileri sürer. Aynı Çekilde Hind’in insanlıkla kurabileceğı iliÇkinin suların ovaları istilâsı gibi olacağını söyleyerek Hind’in de diriltmekten ziyade öldürmek sonucunu doğuracağını iddia eder. Ayrıca Çarin söz konusu iki medeniyetin insanlıkla kuracağı iliÇkiyi „istilâ“ kavramı etrafında değerdendirmesi de bir tavrı göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

⁹⁹ Sezai Karakoç, *Çağ ve İlham I-Metafizik Gerilim Şartı-*, s.63

¹⁰⁰ Sezai Karakoç, a.g.e., s. 667

III.6. Afrika

Sezai Karakoç'la çağdaş olan diğer Türk Şairlerinde de önemli bir tem olan Afrika'ya Türk aydınlarının bir kısmı yakın ilgi göstermiştir.¹⁰¹ Bu ilgi, genel olarak emperyalist batılı güçlere karşı bir aydın ilgisi etrafında şekillenir.

Sezai Karakoç'un Şiirlerinde ise Afrika, daha ziyade siyasî olaylarla söz konusu edilen bir coğrafyadır. Karakoç, Afrika'yı fikrî yazılarında da söz konusu eder. „Afrika Gerçeği“ başlıklı yazısında, „Afrika halkının varoluş savaşı, çağımızın en büyük olaylarından biridir... Siyah ırk, beyaz adamın gözünde âdeta gelecek vakitlerin ufkunu karartan bir enerjinin, kara renginde sembolünü bulmuş canlıdır.“¹⁰² Şiirindeki cümlelerle Afrika'nın Batılılarca bir „tehlike“ olarak algılandığını ve yok edilmek istendiğini iddia eder. Bu anlamda onun Afrika ilgisinde, dinin yanısıra mazluma sahip çıkma hassasiyetinin de önemli olduğu görülür. Karakoç, Afrika'da Müslüman nüfusun da çok sayıda olduğunu ifade ederek bu nüfus vasıtasıyla Afrika'nın „diriliş“ya çıkabileceği, ancak çağın çetli güç odaklarınca bunun engellendiği tezini ileri sürer. Çe Afrika'nın yaşadığı bu „mağduriyet“ ve taşıdığı „güç“, Karakoç'un Şiirinde Afrika'ya ilişkin öne çıkartılan hususlar olur. Afrika da diğer coğrafyalar gibi, tabii özellikleriyle çok fazla söz konusu edilmez. Ama çok fazla medeniyet merkezliği yapmamış olması dolayısı bu konu da öne çıkartılmaz. Daha ziyade „mağdur bir coğrafya“ bakış açısı çerçevesinde değerlendirmeler ortaya konulur.

Karakoç'un Afrika'yı adeta özdeşleştirdiği ülke Cezayir'dir. Cezayir bütün bir Afrika'nın temsilcisi olarak düşünülür ve onun gördüğü „zulüm“ üzerinden bütün Afrika söz konusu edilir. Özellikle „Kutsal At“ başlıklı Şiirde „at“ imgesi üzerinden Cezayir'in yaşadıkları, Fransa'nın Cezayir'e yaptıkları eleştirel bir dil ve tavırla Şiire taşınır. Şiirine,

Cezayir'in atları
Sever çılgınca Tanrı'yı ve insanı
Ne kırmızı ne kara kutsal
Cezayir'in atı böyledir¹⁰³

mısralarıyla başlayan Şiir, adeta bir Cezayir güzelleme yapılarak bu ülkeye „ağıt“ yakar. Bu „ağıt“, onurlu bir coğrafyaya yapılan zulmü

¹⁰¹ Sezai Karakoç'un Şiirmacerasına beraber başlığı II. Yeni Şiirinde de yer verilen bir tem olarak dikkat çeker. Bu konudaki bir çalışması için bkz. M. Fatih Andi, „II.Yeni'nin Afrikası“, *Kaşgar*, nu:27 Mayıs-Haziran 2002

¹⁰² Sezai Karakoç, *Günlük Yazılar II-Sütun*-, s. 532

¹⁰³ Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan*, s. 84

öne çıkarma gayreti etrafında kümelenir.¹⁰⁴ Bu coğrafyayla kendini özdeğ kabul eden Çar, Çirin sonunda Cezayir'e gitme çağrısında bulunarak buraya duyduğu yakınlığı öne çıkartmanın yanında yağan zulümlere sessiz kalınmaması çağrısı yapar:

Gidelim gidelim Cezayir'e
Dağları kıvrım kıvrım Çair
Ölümü ikiye bölen nehir
Orda akar ağıla kine ve zafere¹⁰⁵

Karakoç, coğrafi unsurlara da değinerek ülkenin medeniyet ve insan olarak tağıdığı zenginlikle coğrafyayı birleştirir. Bu tavır, Çarin „diriliğ“ ümidi gördüğü her coğrafyaya ilişkin gösterdiği bir tavidir. Çair, Cezayir'de ağıla, kini ve zaferi görmektedir. Ağıla insanî yönü, kin kahramanlığı ve zulme boyun eğmemeyi, zafer ise „diriliğ“ iğnet etmesiyle önemlidir.

Çairin Afrika coğrafyasından Çirine tağıdığı, bütün Çirini üzerine kurduğu diğer bir ülke Tunus'tur. Karakoç'un ilk yazdığı Çirlerden olan „Ötesini Söylemeyeceğim“¹⁰⁶ Tunus'un Fransızlarca işgal edilmesi üzerine kaleme alınır. On yağındaki bir kız çocuğunun masum bakışetrafında, işgalci Batılı ile masum Tunuslu, genelde ise bütün bir Müslüman coğrafya söz konusu edilir. Karakoç'un diğer Çirlerinde de önemli bir anlatım özelliği olarak gördüğümüz „siz/biz“ ayrımı üzerine kurulan Çirde, kız çocuğu, ülkelerini işgal eden batılılardan gitmelerini ister. Yağmur ve tahta ev vurgusuyla bağlayan

¹⁰⁴ Burada Çhusus belirtilmelidir ki „ağıt“ tabiri, yağanlar karısında dile getirilen „duyunun“ niteliğine yönelik, „ağılama“ anlamında kullanılmıdır. İstilahî olarak kullanılan anlamında değil. Nitekim Karakoç, bir Çiimde,

Ben ağıt yazmayı sevmem
Ölümden değil diriliğtenyanayım

(Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan*, s. 624)

diyerek yok oluğta bahseden bir Çiir dili kurmadığını belirtir. Karakoç ayrıca Alinyazısı Saati'nde Mehmet Akif'in „Bülbül“ Çiimdeki söyleyiğini hatırlatan bir yaklaşımla Çişin coğrafyasının durumu karısında ağlama duygusunu ifade eder:

Bırak ben ağlayayım
Eski pazarında satılan Afganistan'a
Açlıktan milyonları kıran Afrika'ya
Filipinler'e
Habeğistan'a Eritre'ye Filistin'e
Esaret parangasıyla kıvranan
Kafkaslar, Azerbaycan Türkistan'a
Bütün milletlere ülkelere
Irmaklar gibi ben ağlayayım (Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan*, s. 644)

¹⁰⁵ Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan*, s. 85

¹⁰⁶ Çiir, 1953 Eylül'ünde kaleme alınır.

Çirde Medenî adam*, „Bay Yabancı“ gibi adlandırmalarla seslendiği Batılılara Çöyle seslenilir:

Sizin def olup gitmenizi istiyorum iÇe o kadar

...

Halbuki siz insanı öldürmezsiniz değil mi?
Gidiniz ve öteki yabancıları da beraber götürünüz.
Tuhaf ve acaip Çapkalarınız da beraber götürünüz emi
Boynunuzdaki o uzun ve süslü Çeritleri de
Kirlî çamaÇırları da tahta döÇenelerin
Üzerinde bırakmamanızı yalvararak isteyeceğim
Yalvararak isteyeceğim diyorum Medenî Adam

...

Siz Çötanı çok seviyorsunuz galiba Bay Yabancı
Siz Çötanı niçin bu kadar çok öpüyorsunuz¹⁰⁷

ğirde, tahta evin ve yağmurun ifade ettiği tabilik, kendine mahsusluk, Batı'nın tekniğine mahkum olmama haline mukabil, Batı'nın iÇelci yönü öne çıkartılır. ğir, bir reddiyedir. Tunus'un Çasında bütün emperyalist güçlere karÇ bir reddiye. Karakoç, kiÇliğinin temel çizgilerinden olan, zulme karÇıdurma tavrını böylece Afrika üzerine de gösterir.

SONUÇ

Sezai Karakoç, 1950'lerden itibaren Türk Çirinde kurduğu Çir dili ve Çir dünyasının yanı sıra geliÇtirdiği medeniyet tasavvuruyla da öne çıkan bir isimdir. Karakoç'un düÇince dünyasında ve Çirinde yer alan coğrafyanın incelemesini esas alan bu çalışmada Çi sonuçlara ulaÇıldığı belirtilebilir.

Sezai Karakoç, ister Çirinde ister fikrî yazılarında olsun ele aldığı her konuyu medeniyet perspektifinden değerlendirmektedir. Onda medeniyet düÇüncesi, eÇaya bakıÇa ilk realitedir. Bu bakımdan coğrafya veya coğrafyaya iliÇkin hususlar da bu realite çerçevesinde bir mahiyet ve Çekil kazanmaktadır.

Karakoç için coğrafya, coğrafya ilminde söz konusu edildiği çerçeveden çok farklıdır. O, coğrafik unsurları anlatmak, bir bölgenin bu yöndeki özellikleri veya güzellikleri üzerinde durmak yerine; o coğrafya üzerinde teÇekkül etmiÇ tarihî birikim ve medeniyeti ele alır. Eğer bir coğrafî unsura değinecekse ancak söz konusu tarihî birikim veya medeniyet meselesi etrafında değinir.

Karakoç'un Çahsiyetinin Çekillenmesinde, edebî düÇünelerinin ve fikir dünyasının oluşumunda coğrafyanın önemli bir

¹⁰⁷ Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan*, s. 47-48

yeri vardır. Nitekim biyografisinde coğrafya unsuruna baktığımızda GİRİNİN hem GİRİNDE, hayatının geçtiği coğrafyaya yer verdiği hem de hatıralarında bu coğrafyanın kendisi üzerindeki etkileri veya bu coğrafyayla kurduğu bağa değindiği görülür.

„Modern dönemde GİRİNİN, GİRİNDE romantik bir peyzaj olmaktan çıkıp GİRİNİN kanı ile karıştığı bir kültür, bir ideoloji olarak karşımıza çıkmaktadır.“¹⁰⁸ Nitekim Karakoç’un düĞÜNÜNE yazılarına ve GİRİLERİNE bakıldığında coğrafyanın derinlemesine içlenen bir mesele olduğu görülür. O, coğrafyanın kaderi üzerine düĞÜNÜR ve bu „kader“ etrafında düĞÜNÜLER geliĞİRİR, GİRİLER kaleme alır. Onun düĞÜNÜNE ve GİRİ coğrafyası bütün dünyadır. Ondaki bu genellik, bir helezon ÇEKLİNDE öZE DOĞRU DARALIR ve üç GİRİNDE toplanır; üç GİRİNDEN de tek GİRİNE iner. Karakoç, coğrafya üzerinde düĞÜNÜR veya GİRİNE TAĞRKEN bütün bir dünya coğrafyasını söz konusu eder. Bu söz konusu ediĞİ, bir meselenin derinleĞİTİLMESİ çerçevesindedir. Yoksa, parnasyen bir biçimde dünya panoraması çizmek değildir. Zaten onda coğrafyayla İLİĞİLİ noktasında parnasyen bir iz bulmak zordur. O, bu genelden öZELE gidiĞİ entelektüel bir tavır içerisinde hareket eder ve GİRİNİ de böyle kurar.

Karakoç her ne kadar bütün dünya coğrafyasını söz konusu etse de, esas itibarıyla GİRİNİN coğrafyasının GİRİNİ yazar. *Hızırda Kırk Saat* kitabında gördüğümüz GİRİNİN coğrafyası üzerinde „dolaĞINA“ özelliğini, bütün GİRİLERİNE TEĞMİL etmek mümkündür. O, GİRİNİN dünyasının bir yandan çektiği sıkıntılar, maruz kaldığı zulümler ve yaĞıdığı ÇUĞUSUZLUK hallerini söz konusu ederken bir yandan da bu coğrafyanın bünyesinde TAĞDİĞINA inandığı „diriliĞİ“imkânına vurgu yapar.

Özetle Karakoç, GİRİNİ kurarken coğrafyayı önemle içeyen, coğrafyayı çocukluğunun geçtiği Ergani’den BAĞATARAK geniş bir perspektiften GİRİNİN coğrafyası merkezde olmak üzere bütün dünyaya yayıp medeniyet perspektifinde algılayan ve bu doğrultuda coğrafyaya metafizik bir derinlik kazandıran, bunu hem düĞÜNÜNE yazılarında hem GİRİNDE gerçekleĞİTİREK TÜRK GİRİNDE oldukça farklı bir yer tutan isim olarak öNE ÇIKAR. Bu çerçevede onun GİRİNİN, coğrafyayı bir medeniyet tasavvuru etrafında inĞAEDEN ancak bunu GİRİ dili ve yakalanması güç bir lirizmle gerçekleĞİREN özelliĞİ, TÜRK GİRİNDE önemli bir merhaleyi iĞAET ettiĞİ söylenebilir.

¹⁰⁸ Şaban Sağlık, „Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında ğehir“, *Hece*, nu:105-152, Haziran-Ağustos 2009, s. 320

KAYNAKÇA

- ANDI, M. Fâtih, „İstanbul’a Öki BakıŖ: Sezai Karakoç ve Cemal Süreya’nın şiirlerinde İstanbul”, *İlmî Araştırmalar*, nu:6, 1998
- ANDI, M. Fâtih, „II. Yeni’nin Afrikası”, *Kaşgar*, nu:27, Mayıs-Haziran 2002
- BAĞ, Münire Kevser, *Diriliş Taşları-Sezai Karakoç’un Düşünce ve Sanatında Temel Kavramlar-*, Lotus Yayınevi, Ankara, 2008
- BÖLGE, Muhittin, *Medeniyet ve Diriliş*, Hece Yayınları, Ankara, 2004
- BRAUDEL, Fernand, *Uygarlıkların Grameri*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Önce Kitabevi, Ankara, 2001
- CAN, Kaya, *Abdülhâk Hamid Üzerinde Edebiyat Coğrafyası Bakımından Bir Araştırma*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi, 1952
- DÖNMEZ, Şakir, *Sanat ve Düşünce Dünyasında Sezai Karakoç*, Piran Yayınevi, İstanbul, 1980
- EMRE, Akif, „Sezai Karakoç’ta; Üç Şehir, Üç Sesleniş”, *Hece*, nu: 73, Ocak 2003
- KAPLAN, Mehmet, *Nesillerin Ruhu*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1999
- KARAKOÇ, Sezai, „Hatıralar”, *Diriliş*, nu: 1, 25 Temmuz 1988
- KARAKOÇ, Sezai, „Hatıralar III-IV: Dört Yıkılımlık Öçinden”, *Diriliş*, nu:3-4, 8 Ağustos-15 Ağustos 1988
- KARAKOÇ, Sezai, „Hatıralar V: Doğduğum ve Doğmadığım Şehir:Ergani”, *Diriliş*, nu:5, 22 Ağustos 1988
- KARAKOÇ, Sezai, „Hatıralar V-VII: Doğduğum ve Doğmadığım Şehir: Ergani”, *Diriliş*, nu:5-7, 22 Ağustos-29 Ağustos-5 Eylül 1988
- KARAKOÇ, Sezai, „Hatıralar: VIII: Kimlik ve Aile”, *Diriliş*, nu:8, 12 Eylül 1988
- KARAKOÇ, Sezai, „Hatıralar:XXVIII:Maraş *Diriliş*, nu:28, 30 Ocak 1989
- KARAKOÇ, Sezai, *Çağ ve İlham I-Metafizik Gerilim Şartı-*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 1999

-
- KARAKOÇ, Sezai, *Çağ ve İlham II-Sevgi Devrimi-* Diriliş Yayınları, İstanbul, 2007
- KARAKOÇ, Sezai, *Çağ ve İlham III*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 1986
- KARAKOÇ, Sezai, *Çağ ve İlham IV*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 1986
- KARAKOÇ, Sezai, *Çıkış Yolu I-Ülkemizin Geleceği-*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2008
- KARAKOÇ, Sezai, *Çıkış Yolu II- Medeniyetimizin Dirilişi-*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2003
- KARAKOÇ, Sezai, *Dirilişin Çevresinde*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2000
- KARAKOÇ, Sezai, *Diriliş Neslinin Âmentüsü*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2007
- KARAKOÇ, Sezai, *Düşünceler I-Kavramlar-*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2005
- KARAKOÇ, Sezai, *Gün Doğmadan*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2000
- KARAKOÇ, Sezai, *Günlük Yazılar I-Farklar-*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 1986
- KARAKOÇ, Sezai, *Günlük Yazılar II-Sütun-*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 1999
- KARAKOÇ, Sezai, *İnsanlığın Dirilişi*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2008
- KARAKOÇ, Sezai, *Edebiyat Yazıları I-Medeniyetin Rüyası Rüyanın Medeniyeti Şiir-*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2007
- KARAKOÇ, Sezai, *Makamda*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 1985
- KARAKOÇ, Sezai, *Kıyamet Aşısı*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 1986
- KARAKOÇ, Sezai, *Ruhun Dirilişi*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2007
- KARATAĞ, Turan, *Doğu'nun Yedinci Oğlu Sezai Karakoç*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1998
- KEFELİ Emel, „Coğrafya Merkezli Okuma“, *Turkish Studies*, c.4, K1Ç 2009
- KEFELİ Emel, *Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz*, 3F Yayınevi, İstanbul, 2006
- MORAN, Berna, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, Çetiğm Yayınları, İstanbul, 2008
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

SAĞLIK, ğaban, „Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında ğehir“,
Hece, nu:150-152, Haziran-Ağustos 2009

TANPINAR, Ahmet Hamdi, *Beş Şehir*, Milli Eğitim Bakanlığı
Yayınları, Ğstanbul, 1997

YAVUZ, Hilmi, „Sezai Karakoç Üzerine“, *Zaman Gazetesi*, 26 Eylül
2008

İLKÖĞRETİM 6, 7 VE 8. SINIFLAR TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDAKİ ÖYKÜLERİN METİN DİL BİLİMSEL YÖNTEMLER IŞIĞINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Sezgin DEMİR*
Ahmet Turan Sinan**

ÖZET

Bu çalışmada 6, 7 ve 8. sınıflar Türkçe ders kitaplarındaki dokuz öykü metin dil bilim yöntem ve teknikleriyle incelenmiş; bu öykülerin öğrencilerin anlama düzeylerine etkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu öyküler metin dil bilimin öngördüğü doğrultuda yüzeysel, anlatısal ve derin yapı olmak üzere üç düzeyde ele alınmış; dizimsel ve dizgesel okuma yöntemleriyle çözümlenmiştir. Somuttan soyuta doğru yapılan bu incelemede metin bir bütün olarak değerlendirilmiş; sözcelem öznesinin düşünce yapısı, yaşamı, diğer yapıtları dikkate alınmamıştır. Bu yönü ile bu çalışma geleneksel incelemelerden ayrılmaktadır. Yapılan inceleme sonucunda elde edilen veriler yeni Türkçe öğretim programındaki kazanımlarla da ilişkilendirilerek 6, 7 ve 8. sınıflar düzeyinde anketler hazırlanmıştır. Hazırlanan bu anketler Malatya il merkezindeki farklı sosyoekonomik yapıya sahip altı ilköğretim okulunda uygulanmıştır. Çalışma, ana dili öğretiminde kullanılacak öykülerin seçilmesinde belirli bir çerçeve belirlemeyi amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe öğretimi, ana dili, dil bilim, metin dil bilim, gösterge bilim, yazın, anlatı, öykü, ilköğretim okulu, Türkçe öğretim programı.

* Fırat Ü. Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi. El-mek: sezgin_demir44@hotmail.com.

** Yrd. Doç. Dr. F. Ü. Eğitim Fak. Türkçe Eğitimi Bölümü. El-mek: aturansinan@yahoo.com.tr ; atsinan@firat.edu.tr

**SCRUTINIZING STORIES IN TURKISH COURSE BOOKS
FOR PRIMARY CLASSES BETWEEN 6th, 7th AND 8th GRADE
BY TEXT LINGUISTIC METHODS**

ABSTRACT

In this study, nine Stories Texts in Main Turkish Course Books for 6th, 7th and 8th grades have been scrutinized by means of linguistic methods and techniques; and it has been aimed to determine the effects of these texts on primary school students' comprehension-level. These Stories Texts have been studied at three levels surface-structure, narrative-structure and deep-structure, and these stories have been analyzed by syntagmatic and systemic reading methods. These texts have been evaluated as a whole in this examination from concrete to abstract; it has not been considered enunciation subject's idea, life and other works. In this regard, the study differs from studies on traditional literature. Questionnaires suitable for classes at 6th, 7th and 8th grades have been prepared by associating the data obtained after the studies with gains in the Turkish teaching programme. The questionnaires have been applied in six primary schools with different social-economic status in the center of Malatya. The study has aimed to determine characteristics to constitute a certain frame for selecting stories to be used in teaching mother-tongue.

Key Words: Teaching Turkish, mother tongue, linguistics, text linguistics, semiotics, literature, narrative, story, primary school, Turkish teaching programme.

Giriş

Dil, insanlar arasında iletişimi sağlayan, çift eklemlilik özelliği ile diğer iletişim araçlarından ayrılan; toplumsal ve uzlaşmsal bir araçtır. Bütün bu özellikleriyle de dil, insan türüne özgüdür. Chomsky bu hususta; “*Dil, özünde yalnızca insanlara ait, ciddi patolojik durumlar dışında tüm insanlar arasında neredeyse hiç farklılık göstermeyen ve doğuştan var olan biyolojik ortaklığımızın genel bir parçasıdır*” diyerek dilin, düşünmenin, eylemin ve toplumsal ilişkilerin ilişkisine iğret eder (Chomsky, 2009:13). Karaağaç da; “*Kişi, sosyal çevrede sağlıklı bir yaşam sürmek için sağlıklı bir iletişim kurmak zorundadır. İletişimde anlaşmayı sağlayan çeşitli yöntemler ve araçlar vardır. İnsanlar birbirleriyle renk, mekanik sesler, çeşitli beden hareketleri vb. yoluyla da iletişim kurabilir; ama dil dediğimiz saymacalar sisteminin zenginliği olmasaydı, insanlar, kendi aralarında iletişim ve anlaşmayı sağlayamazdı ve uygarlıktan, sosyal yaşamdan söz edemezdik*” düşüncesindedir (Karaağaç, 2008: 18). Bir toplum tarafından üretilen kültürel öğeler; dil ile kodlanır, üretilir, anlamlandırılır ve saklanır: “*Toplum ve kültürde ne varsa dilde ifadesini bulur. Dilde neler varsa, toplum ve kültürde asılları veya yankıları vardır*” (Güvenç, 2007: 48). Dil, yaşamın her alanında, günlük yaşamdaki en basit olaylarda, bilimin ana formlarında, göreneklerde, törelerde, inançlarda gerçekleşirken; bir yandan da her çeşit maddesel yaşamın, tekniğin, ekonominin köküdür (Akarsu, 1998: 80). Ne dil kültürden ve ulustan bağımsız olarak incelenebilir, ne de kültür ve ulus dil karşısında tam anlamıyla bağımsızdır. Bu nedenle dil eğitimi ve kültür karşılıklı etkileşim çerçevesinde değerlendirilmeli ve ele alınmalıdır. Çünkü ana dili bilinci ve sevgisi aynı ulus içerisindeki bireyler arasında ortak bir düşünce sistemi, yaşamı birlikte anlama, kavrama yetenek ve becerisini kazandırır (Sinan, 2006: 76). Aksan dil kültür ilişkisini; “*Dünyaya gelen insanoğlu maddi ve manevi kavramları, kendi anadilinin kalıp ve değerleriyle algılamakta, içinde yer aldığı toplumun kültür öğelerini, dünya görüşünü, yaşam biçimini, inanç ve geleneklerini içeren kavramları diliyle edinmektedir*” biçiminde açıklar (Aksan, 2008: 21).

Ana dili öğretiminin temel amacı, bireye dil ve zevk terbiyesi kazandırmak, yani dili doğru kullanmak, güzellikleri kavrayıp güzellikler ortaya koymaktır. Aynı zamanda ana dili eğitiminde öğrencilerdeki estetik duyguları geliştirecek kazanımlara yer verilmeli ve bu kazanımlar ilköğretim öğrencilerinin okuduğunu anlama, yorumlama, kendini ifade etme, görsel olarak okuma ve görsel olarak sunum yapabilme becerilerine yönelik olmalıdır (Gömlüksiz - Bulut, 2007; 179). Bu yönüyle Türkçe öğretmenlerinin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

yanı sıra diğer derslerin öğretmenlerine de görev düğmektedir. Her ne kadar müfredat programlarında her dersin ana dili dersi gibi değerlendirilip bu öğretime destek olunması söz konusuysa da bu konuda çok az çaba olduğu gözlemlenmektedir (Binyazar, 1983: 60).

Ana dili eğitiminde bireyleri belirli bir ortak kültür çerçevesinde yetiştirme amacına ulaşmanın en etkili yolu ortak yazın ürünlerini kullanmaktır. Çünkü dil öğretimini yazın yapıtlarından soyutlamak pek de mümkün değildir. *“Dil öğretimiyle edebiyat öğretimi arasındaki sınır gevşetilmeli, hatta kaldırılmalıdır”* (Aksan, 1979: 49). Yazın, dili estetik bir tarzda ve etkili bir şekilde kullanmaya çalışır. Türkçe öğretiminde de amaç bireyin; dili, estetik şekilde, yanlış ve doğru olarak konuştırması ve yazdırması olduğuna göre, her iki öğretimde de estetik kaygının ötesinde bir amaç birliği vardır (Cemiloğlu, 2001: 3). Bireyin yazınsal ürünlerle yoğun olarak karşılaşığı, yazınsal birikimin geliştiği ilk dönem okul yıllarıdır: *“Okula giden her özne, okulda çoğu zaman kendisine, alıntı parçalar şeklinde verilen yazınsal metinleri, bu metinler ve yazarlar hakkında söylenenleri zihinsel bir sindirimden geçirir ve bu sindirim sonucunda okuyucunun estetik yargıları oluşur”* (Uçan, 2006: 41). Bu durum ana dili öğretiminde yazınsal metinleri seçerken gelişmiş ve ideolojik yaklaşımlarda bulunmak yerine bilimsel tespitlerden yararlanmayı, öğrencilerin mevcut alımlama kapasitelerini göz önünde bulundurmaya zorunlu kılmaktadır. Bu noktada Türkçe öğretiminde kullanılacak metinlerin seçiminde, metni esas alan metin dil bilimin yöntem ve tekniklerinden yararlanmak gerekir. Çünkü metin bilim, metnin örgütlenmiş biçimini, bünyesindeki toplumsal, dünsel, imgesel yapıların belirlenimlerini inceler. Metin bilim, yazınsal iletişimin değişik düzlemlerde hangi aşamalardan geçerek geliştiğini, okur-yazar etkileşiminde her birinin konumunun ne olduğunu ele alır (Günay, 2003: 43). Doğal olarak metin dil bilim bireye elde ettiği edinç düzeyindeki dilsel becerileri nasıl kullanacağına dair bir disiplin sunar, yol gösterir. Dil bilimi verilerinden yararlanmayan, kuralcı, ezberci, eşzamanlı olmayan öğretim yöntem ve teknikleri ile ana dili öğretmek çok gerçekçi bir yaklaşım değildir. Dil öğretimi sadece kuralları öğrenmek değildir, aksine özelde öğrenilen dil bilgisi kurallarını yazılı ve sözlü olarak doğru ve estetik şekilde kullanabilmektir: *“Ana dili öğrenimi/öğretimi sürecinin bir parçası olarak uygulanan yazılı anlatım etkinlikleri, farkında olmadan kazanılmış dil yapılarının yani ,edinç’in bilinçle oluşturulan dil yapılarına yani ,edim’e dönüşmesini sağlamaya; dil ile ilgili bilinç oluşturmaya yönelik olmalıdır. Bu amaçla yazılı anlatımın metin dilbilimle ilişkilendirilmiş olması doğru bir yaklaşımdır”* (Börekeçi, 2009: 423-424). Metin dil bilim bir yandan öğrencilerin ana dilinde üretilmiş metin türü edinçlerine katkıda bulunurken, bir yandan da

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

öğretmenlerin metinsel değerlendirmelerini bilimsel bir terminolojiye dayalı olarak gerçekleştirmelerine yardımcı olur (ğenöz, 2005: 61).

Dil öğrenimi ile ilgili bu tespitten hareketle yapılması gerekeni çocuğun dili doğru şekilde öğrenmesi ve bu edinci uygun edime dönüştüreceği ortamların sağlanması şeklinde ifade edebiliriz. Okulda uygulanacak yöntemler, araç ve gereçler, yazınsal yapıtlarla mevcut dilsel becerilerini ya daha da geliştirecek ya da yeterince geliştiremeyecektir.

Yazınsal metinler tamamlayıcı kutbuna, yani okumaya atıfta bulununca yorumsal bir problem haline gelir ve tam bu noktada kopma ve kendine ait kılma diyalektiği gerçekleşir. Anlamsal özerklik metni yazarından koparır ve okura ait kılar (Ricoeur, 2007: 56). Bu yaklaşıma; çocuğun, iç dinamikleri içerisinde kendisine yorumlama olanağı sunan metinleri daha rahat kavramasını ve gelecek yaşamına ılgı tutacak tecrübeleri kazanmasını anlamayı kolaylaştırır. Çocuğu, şekilde verecek bir nesne olarak görmeyen, onu farklı bir birey olarak kabul eden, kendini anlatabilme yollarını gösteren yazınsal metinler bilişsel ve sosyal gelişim açısından daha faydalı olacaktır (Neydim, 2003: 94). Özellikle öykü türündeki metinler eğitim açısından sayısız olanaklar sunar: “*Amacın anlatılmasında, hissettirilmesinde, olaylara karşı tavır alıştırma, paylaşarak ortak mekânların kullanılmasında hep çocuk hikâyelerinin öğretici yanından yararlanılmaktadır*” (Ciravoğlu, 1999: 77). Ana dili öğretimi açısından bu kadar önemli olmasına rağmen ne yazık ki çocuk yazını „özellikle ülkemizde“ üvey evlat muamelesi görmeye devam etmektedir. Gerek ülkemizde gerekse dünyada çocuk yazını artık ısmarlama bir yazın türü olmaktan kurtarılmalı, onların bilişsel ve sosyal durumları dikkate alınarak ürünler oluşturulmalı ve bu doğrultuda hazırlanan metinler ana dili öğretiminde kullanılmalıdır.

Sanatsal bir metin türü olan öykülerde, yüzeysel yapıda yazılmamış, somutlaştırılmamış olanlar okura derin yapıdaki anlam birimler arasındaki karışıklık, çelişkenlik ve içermeye ilişkileri kapsamındaki soyut simgelerle aktarılır. “*Metnin yüzeyinde görülmeyen bu soyut düzlemin altında, derin yapıda zamanın, uzamın, eyleyenlerin, kahramanların, nesnelerin üstleneceği değerler ve özellikleri oluşmaya başlar*” (Kıran, 2003: 271). Öykülere yönelik yapılacak bir incelemede de esas olan ise metin dil bilimsel çözümleme yöntemleri ile derin yapıdaki simgeleştirilmiş, devingen, gizil anlamları ortaya çıkarmaktır. Gerek yüzeysel boyutta somutlaştırılmış unsurlar, gerekse de derin yapıda simge olarak kalan unsurlar arasındaki bu ilişkiler ağı anlatıların hepsinde mevcuttur. Türkçe ders kitaplarındaki öyküler incelenirken de dizimsel ve

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

dizgesel okumalarla bu anlatısal metinlerin iletiyi nasıl oluşturduğunu, yapısal özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Öykülerdeki kahramanların bir kısmının mevcut dengeyi bozmaya, bir kısmının tekrar sağlamaya çalışması çatışmaları, farklılıkları, zaman ve mekân değişikliklerini; dolayısıyla da anlamı ortaya çıkarmaktadır. Bundan dolayı bu ve benzeri türdeki metinler ayrıntılı bir okumayı gerekli kılar. Ayrıntılı bir okuma da betimlemek, çözümlemek ve yorumlamak olmak üzere üç aşamadan oluşur (Günay, 2003: 54). Bir metnin betimlenmesi küçük yapı, çözümlemesi büyük yapı ve yorumlanması da üstyapı ile ilgilidir.

Bu çalışmada öyküler yüzeysel, anlatısal ve derin yapı olmak üzere üç düzlemde ele alınmıştır. Öncelikle metnin yüzeysel yapısına yönelik bir çözümleme yapılmıştır. “Yüzeysel boyut, metnin yüzeyde nasıl dile getirildiğine dairdir. Başka bir deyişle, metnin dilsel ve biçimsel boyutudur” (Akerson, 2005: 146). Bu aşamada yazar ile anlatıcı / okur ile dinleyici arasındaki ilişkiler, kullanılan bakış açısı (odaklayım), kahramanların özellikleri, kullanılan eylemler ve içgüvleri, öykü zamanı ve öyküleme zamanı arasındaki yapı ile uzamın anlatıdaki görevi belirlenmeye çalışılmıştır. Bu yapıda elde edilen veriler ışığında bir başka dizim olan anlatısal yapı çözümlenmiştir. Öykülerdeki gönderici, özne, değer nesne, alıcı, karış ve yardımcı eyleyenler tespit edilmiştir. Eyleyen “*Tesniere’in kuramında eylemin belirttiği oluşa etken ya da edilgen biçimde katılan varlık ya da nesnelerin her biri*” olarak tanımlanmaktadır (Vardar, 2002: 98). Daha sonra bu eyleyenler arasındaki sözleşme, isteyim, güç-iktidar ve iletişim eksenleri belirlenmeye, yani eyleyensel örnekçe ortaya konulmaya çalışılmıştır. Anlatısal yapıda yapılan bir diğer çözümleme de anlatı izlencesinin belirlenmesidir. Bu dizimde yapılan çözümlemeler öykünün olay kurgusunun ortaya konulmasını, birbiri üzerine kurulu olan mantıksal ve zamansal ilişkilerin belirlenmesini sağlar. Bu dizimde yapılacak çözümlemenin geçerliliği bir anlamda metin içerisindeki “işlevlere” doğru şekilde yaklaşılmasına da bağlıdır: “*İşlev sözcüğünden, bir kişinin eylemini, olay örgüsünün akışı içinde taşıdığı anlam açısından tanımlanmış eylemini anlıyoruz*” (Propp, 2008: 24). Yüzeysel ve anlatısal yapılara yönelik çözümlemelerden sonra ise öykülerin derin yapısında soyut ve gizil olarak bulunan metnin hareketli anlamsal ağına yönelik gösterge bilimsel dörtgen yöntemi ile çözümleme yapılmıştır. Yapılan bütün bu metin dil bilimsel çözümlemelerden sonra ise elde edilen veriler ışığında üstyapıya yönelik yorum yapılmış, metinler arası özellikler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak unutulmamalıdır ki metnin derin yapısına yönelik yapılan yorumlamalar kesin, değişmez nitelikte değildir, olamaz. Okur, metin içerisindeki her cümle, her mecazın

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

kendisi tarafından ke fedilmeyi bekleyen, çoğul anlam üzerine kurulmu bir “açıklıkta” olduğunu bilmeli; daha önceki okumasında farklı algıladığı unsurları yeniden ve bu kez öncekinden farklı algılayaca ının, mevcut ruh haline göre, kendisine en uygun okuma yöntemiyle arzu ettiği anlama/anlamlara ula aca ının bilincinde olmalıdır (Eco, 2001: 13). Bu nedenle metne yönelik bir izleksel c z mlleme, asla metni de i tmeyen, dural bir dilsel ürün olarak görmemeli; aksine toplumsal ve dilsel ba lamıyla sürekli yeni anlamlar, yeni boyutlar kazanan bir birim olarak değerlendirmelidir (Göktürk, 2002: 30).

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı; ilköğretim 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki öykülerin metin dil bilimsel yöntemlerle incelenmesi ve elde edilen veriler ı  ında bu metinlerin 2006-2007 eğitim   retim yılında ilköğretim okullarında uygulanmaya ba anan yeni Türkçe programı ile ilişkisinin / uygunluğunun belirlenmesidir. Bu genel amaç çerçevesinde  ı sorulara cevap aranmı ır:

1. Türkçe ders kitaplarındaki öyküler okuma metinlerinde bulunması gereken metinsel özelliklere sahip midir?
2. Bu  yk ler, Türkçe dersinde ulaşılmak istenen kazanımları ana dili eğitimi açısından sağlayacak nitelikte midir?
3. Bu  yk ler ilköğretim   rencilerinin anlama düzeylerine uygun mudur?
4.  lk  retim 6, 7 ve 8. sınıf ders kitaplarına yerle irilen bu öyküler yapısal bakımdan basitten karma  a doğru yerle irilmiş midir?
5. Bu metinler milli ve evrensel kültüre ait unsurları yansıtmakta mıdır?
6. Bu öykülerle ilgili olarak, öğrencilerin hedeflenen kazanımlara ulaşmasında sosyoekonomik yapının etkisi var mıdır?
7. Bu metinler ilköğretim   rencilerinin Türkçeyi doğru, güzel ve etkili kullanma becerisini geli irmeye uygun mudur?

Araştırma Modeli

Bu araştırma, ilköğretim Türkçe ders kitaplarında yer alan öykü türündeki metinlerin metin dil bilimsel yöntemlerle incelenip,  alı ma evrenindeki ilköğretim okullarının 6, 7 ve 8. sınıflarında öğrenim gören öğrencilerin g r  eri ile sınanmasına dayalı olup, betimsel niteliktedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, 2006-2007 eğitim öğretim yılında yeni Türkçe öğretim programının uygulandığı Malatya il merkezindeki ilköğretim okulları oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise ilköğretim Türkçe ders kitaplarındaki dokuz öykü ile Malatya il merkezinde yer alan altı ilköğretim okulundaki 500 katılımcı (ilköğretim öğrencileri) oluşturmaktadır.

Veri Toplama Aracının Geliştirilmesi

Araştırmada metinlerin çözümlenmesinde kullanılacak yöntem ve tekniklerin geliştirilmesi için dil bilim, metin dil bilim, gösterge bilim ve yazın kaynakları taranarak sistematik bir çözümleme tekniği oluşturulmuştur. Bu çözümleme yöntem ve teknikleri ile Türkçe ders kitaplarındaki dokuz öykü incelenmiş, elde edilen verilerin sıranması için öğrenci görüşüne başvurulmuştur. Bunun için de yeni Türkçe programından hareketle, öykülere yönelik yapılan metin dil bilimsel çözümlemenin ışığında, öğrenci görüşünün alınmasını hedefleyen 6, 7 ve 8. sınıflara yönelik anket geliştirilmiştir. Anketin uygulanacağı okullar seçilirken bu okullar arasındaki sosyoekonomik yapı dikkate alınmış; üst, orta ve alt olmak üzere okullar üç düzeye ayrılmıştır. Okullara yönelik yapılan bu sınıflamada kullanılan mantıksal yol ise uzman görüşüne başvurmadır. Geliştirilen anket uygulanmadan önce örneklem olarak seçilen bu altı okul sosyoekonomik bakımdan üst, orta ve alt diye sınıflandırılırken Malatya İl Milli Eğitim Müdürlüğünden alınan bilgilerden, Malatya ilinde görevli ilköğretim müfettişlerinden, okulların fiziki durumlarının gözlemlenmesinden faydalanılmıştır. Kapsam geçerliğinin belirlenmesi amacıyla anket; Malatya İl Milli Eğitim Müdürlüğünde görev yapan iki ilköğretim müfettişi, Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Bölümünde görev yapan iki öğretim üyesi, Malatya ilindeki beş ilköğretim okulunda görev yapan beş Türkçe öğretmeninin görüşüne sunulmuştur. Elde edilen görüş ve öneriler doğrultusunda maddelerin bir kısmı yeniden ele alınmış, bazıları anketten çıkarılmış, bazı maddeler de eklenmiştir. Anket uygulanırken 6. sınıflarda 150, 8. sınıflarda da 150 katılımcının iştirak ettiği anketler değerlendirilmiştir. Her okulda sınıf bazında 25'er katılımcının iştirak ettiği anketler değerlendirilmeye alınmıştır. Ancak 7. sınıflarda 200 katılımcının anketinin değerlendirmeye alınmasından dolayı üst ve orta düzey okullarda 35'er katılımcının, alt düzey okullarda ise 30'ar katılımcının anketi değerlendirilmiştir. Bir başka şekilde ifade edersek 6. sınıfları temsil eden katılımcılar örneklemin %30'unu, 7. sınıfları temsil eden katılımcılar örneklemin %40'ını ve 8. sınıfları temsil eden katılımcılar da örneklemin %30'unu oluşturmaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Verilerin Toplanması ve Çözümlemesi

Örnekleme alınan 9 (dokuz) öykü 6, 7 ve 8. sınıf MEB Türkçe ders kitaplarından alınmış ve metin dil bilimsel yöntemlerle incelenmiştir. Bu kitaplar Meral Ünal, M. Yavuz Öner, Nevin Bayrak tarafından yazılan 6. sınıf; Süheyla Doğruel, Selçuk Kurter, Muzaffer Gündoğdu tarafından yazılan 7. sınıf ile Ahmet Saraçoğlu, Cengiz Çimen ve Yunus Güzel tarafından yazılan 8. sınıf Türkçe ders kitaplarından oluşmaktadır. Anketler ise Malatya il merkezindeki altı okuldaki 6, 7 ve 8. sınıf öğrencilerine uygulanmıştır. Bu amaçla gerekli izin alındıktan sonra, araştırmacının kendisi anketin uygulanacağı okullara gitmiş ve anketleri öğrencilere dağıtmıştır. Öğrencilerin anketleri doldurması için belirli bir süre verilmiş ve dağıtılan anketler geri toplanmıştır. Anketler sonucunda elde edilen veriler bilgisayara yüklenmiş, değerlendirmede yüzde ve frekans teknikleri kullanılmıştır. Yapılan yorumlarda katılımcıların öğrenim gördükleri okulların sosyoekonomik yapıları dikkate alınmıştır.

Bulgular

Anketler, 6, 7 ve 8. sınıflar Türkçe ders kitaplarındaki dokuz öyküden örnek metin olarak seçilen üç öykünün Türkçe öğretim programındaki anlama öğrenme alanının ön gördüğü kazanımlara uygunluğunu ölçmeye yöneliktir. Anketlerde öğrencilere yöneltilmiş sorular belirlenirken Türkçe öğretim programındaki kazanımlarla ilgili olarak, metin dil bilimsel yöntemlerin ışığında elde edilen verilere öğrencilerin ulaşma düzeyleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

6. Sınıfa Ait Bulgular

6. sınıf Türkçe ders kitabındaki Talip Apaydın'a ait olan "Küfeci" adlı öykü, bu sınıf düzeyinde örnek metin olarak seçilmiştir. Çizelge 1'de ilköğretim 6. sınıf düzeyinde uygulanan ankette 1 ile 13. sorulara yönelik öğrenci görüşleri görülmektedir.

Çizelge 1: İlköğretim altıncı sınıf düzeyinde 1 ile 13. maddeler arasındaki öğrenci görüşleri.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Madde	Okul Düzeyi	Hiç		Biraz		Çok		Çok fazla		Toplam	
		F	%	F	%	F	%	F	%	F	%
1) Metni okuduktan sonra zihninizde öyküdeki olay kurgusu görsel olarak canlandı mı?	Üst	-	-	8	16.0	20	40.0	22	44.0	50	100.0
	Orta	-	-	10	20.0	19	38.0	21	42.0	50	100.0
	Alt	2	4.0	11	22.0	15	30.0	22	44.0	50	100.0
2) Metnin bağlağından hareketle içeriğı hakkında tahminde bulunabildiniz mi?	Üst	5	10.0	25	50.0	16	32.0	4	8.0	50	100.0
	Orta	3	6.0	24	48.0	15	30.0	8	16.0	50	100.0
	Alt	6	12.0	29	58.0	9	18.0	6	12.0	50	100.0
3) Metnin içerisinde anlamını bilmediğiniz sözcükler fazla mı?	Üst	14	28.0	35	70.0	1	2.0	-	-	50	100.0
	Orta	18	36.0	29	58.0	3	6.0	-	-	50	100.0
	Alt	12	24.0	33	66.0	3	6.0	2	4.0	50	100.0
4) Anlamını bilmediğiniz sözcükleri metnin bağlamından çıkarabildiniz mi?	Üst	5	10.0	18	36.0	16	32.0	11	22.0	50	100.0
	Orta	7	14.0	12	24.0	13	26.0	18	36.0	50	100.0
	Alt	10	20.0	16	32.0	20	40.0	4	8.0	50	100.0
5) Olay, yer, zaman, şahıs ve diğer varlıklar ile ilgili verilen bilgiler metni anlamanız açısından yeterli mi?	Üst	-	-	8	16.0	26	52.0	16	32.0	50	100.0
	Orta	3	6.0	5	10.0	23	46.0	19	38.0	50	100.0
	Alt	3	6.0	6	12.0	16	32.0	25	50.0	50	100.0
6) Metni okuduktan sonra düğünçelerinizde değışiklik oldu mu?	Üst	8	16.0	15	30.0	13	26.0	14	28.0	50	100.0
	Orta	7	14.0	23	46.0	8	16.0	12	24.0	50	100.0
	Alt	11	22.0	7	14.0	23	46.0	9	18.0	50	100.0

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

7) Okuma sırasında metnin sonuna yönelik tahminde bulundunuz mu?	Üst	5	10.0	13	26.0	17	34.0	15	30.0	50	100.0
	Orta	7	14.0	22	44.0	14	28.0	7	14.0	50	100.0
	Alt	7	14.0	19	38.0	12	24.0	12	24.0	50	100.0
8) Okuma bittikten sonra zihninizde metni kurguladınız mı?	Üst	1	2.0	8	16.0	20	40.0	21	42.0	50	100.0
	Orta	3	6.0	13	26.0	19	38.0	15	30.0	50	100.0
	Alt	1	2.0	17	34.0	14	28.0	18	36.0	50	100.0
9) Okuduğunuz metinde milli ve evrensel kültüre ait değerler var mı?	Üst	6	12.0	22	44.0	13	26.0	9	18.0	50	100.0
	Orta	10	20.0	26	52.0	11	22.0	3	6.0	50	100.0
	Alt	16	32.0	21	42.0	9	18.0	4	8.0	50	100.0
10) Metindeki olaya benzer durumlarla günlük hayatınızda da karşılaşıyor musunuz?	Üst	8	16.0	24	48.0	11	22.0	7	14.0	50	100.0
	Orta	14	28.0	23	46.0	6	12.0	7	14.0	50	100.0
	Alt	11	22.0	20	40.0	12	24.0	7	14.0	50	100.0
11) Okuduğunuz metin öykü türüne yönelik ilginizi artırdı mı?	Üst	3	6.0	13	26.0	13	26.0	21	42.0	50	100.0
	Orta	-	-	16	32.0	23	46.0	11	22.0	50	100.0
	Alt	9	18.0	9	18.0	16	32.0	16	32.0	50	100.0
12) Okuduğunuz parçada uzamın (mekan) kesin olarak verilmemesi sizde parçaya yönelik merakı artırdı mı?	Üst	6	12.0	12	24.0	13	26.0	19	38.0	50	100.0
	Orta	8	16.0	16	32.0	15	30.0	11	22.0	50	100.0
	Alt	5	10.0	16	32.0	16	32.0	13	26.0	50	100.0
13) Sizce küçük çocuğun yük taşımasında fakir olmasının etkisi var mıdır?	Üst	2	4.0	8	16.0	18	36.0	22	44.0	50	100.0
	Orta	5	10.0	9	18.0	11	22.0	25	50.0	50	100.0
	Alt	3	6.0	6	12.0	15	30.0	26	52.0	50	100.0

Öğrencilerin birinci maddeye yönelik olarak verdikleri cevaplar; ilgili kazanıma uygun olarak, kurmaca olayları zihinlerinde

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

canlandırdıklarını bizlere göstermektedir. Aynı zamanda katılımcıların yanıtlarının, farklı sosyoekonomik yapıya sahip altı ilköğretim okulunda da birbirine paralel olması sosyoekonomik farklılıkların, bu kazanımla ilgili olarak çok fazla etkili olmadığını göstermektedir. Sonuç olarak metnin yüzeysel yapısındaki figüratif unsurların, betimlemeler ve yorumlamaların; anlatsal yapısındaki eylemler ile eyleyenler arasındaki ilişkilerin, yani öykünün eyleyensel örnekçesinin öğrencilerin anlama düzeylerine uygun olduğu söylenebilir.

Bir metnin bağı, içeriği hakkında okurun tahminlerde bulunmasını sağlayacak bir tür erken anlatımdır. İlgili kazanımı ölçmeye yönelik olarak yöneltilen soruya öğrenciler ağırlıklı olarak “Biraz” seçeneğini işaretlemiştir. Sosyoekonomik bakımdan üst düzey okullarda %50.0, orta düzey okullarda %48.0 ve alt düzey okullarda da %58.0 oranlarında aynı seçenek işaretlenmiştir. Bu paralellik sosyoekonomik yapının metnin bu yönü üzerinde çok fazla etkili olmadığını ortaya koymakta, yine “Küfeci” bağının öğrencilere yönelik olarak erken anlatımda az da olsa bağrı sağladığını göstermektedir.

Öğrencilerin dil becerilerini geliştirmeleri bir noktada da yeni sözcükler kazanıp söz varlıklarını zenginleştirmelerine bağlıdır. Yapılması gereken ise bilinmeyen sözcüklerin ana dili öğretiminde kullanılan metinlere; özellikle de öykü gibi kısa anlatılara yeter sayıda ve bilinçli şekilde yerleştirilmesidir. Üst düzey okullarda %70.0, orta düzey okullarda %58.0 ve alt düzey okullarda da %66.0 oranlarında “Biraz” seçeneğinin işaretlenmesinden, dilsel birimlerin öğrencilerin seviyelerine uygun olarak metne yerleştirildiğini, aynı zamanda bu dilsel birimler arasında bağlamsal ilişkisinin uygun şekilde kurulduğunu çıkarsamaktayız. Unutulmamalıdır ki bir metindeki bilinmeyen sözcüklerin sayısı, yöneldiği okurun seviyesine uygun olup olmadığını belirler. Bu çalışmada göstermiştir ki bu anlatı öğrencilerin sözcük dağarcığına yeni dilsel birimler kazandırmaya uygundur.

Sözcükler, asıl anlamlarını içerisinde yer aldıkları sözcelerde açığa çıkarırlar. Bu yüzden metin içerisindeki bilinmeyen dilsel birimlere yönelik çıkarsamalar yapmak, anlamlarını bulmaya çalışmak ve kesinlemek okuma sırasında az çok herkesin gerçekleştirdiği bir eylemdir. “Bağlamı oluşturan kavramlar aynı zamanda sözlüksel, mantıksal ve ansiklopedik bilgiler veren ve sözlüklerde, ansiklopedilerde yer alan kavramlardır. Genel bilgiler içeren bu kavramlar altında aynı kültürün ürünü olan tüm okurlar ve de yazarın bizzat kendisi tarafından paylaşılmaktadır. İşte bu

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

kavramlar okurun sözceleri yorumlarken geçtiği çıkarımlar aşamasında devreye girer, okurun fiziksel çevreden duyu organlarıyla algıladığı bilgilerle birleşir” (Erden, 2002: 300). Okur bu çıkarsamaları sahip olduğu dil dışı ansiklopedik göndergelerle yapar. Anketin uygulandığı okulların farklı sosyoekonomik ve kültürel yapıya sahip olmaları okur pozisyonundaki öğrencilerin de birbirinden farklı dil dışı ansiklopedik göndergelere sahip olmalarına yol açmıştır. Bu durum da bilinmeyen sözcüklerin okuma sırasında metnin bağlamından çıkarılmasına yönelik olan soruya verilen cevapların birbirinden farklı olmasına yol açmıştır. Sonuçlar dikkatli incelenirse sosyoekonomik bakımdan zayıf olan okullarda bilinmeyen sözcüklerin metnin bağlamından hareketle anlamlandırılmasının daha kolay olduğu görülecektir. Bu sonuçta alt düzey okullardaki öğrencilerin bu metindeki kurmaca olayı kendilerine daha yakın bulmaları da etkili olmuştur.

Anlatısal türdeki bir metnin anlaşılabilirliği, sahip olduğu dil bilgisi unsurlarının bağlamsal, figüratif ve betimleyici unsurların da bağlamsal özelliği bakımından yeterli ve birbirine uygun olması ile yakından ilgilidir. Araştırmaya katılan öğrencilerin genelde “Çok” ve “Çok fazla” seçeneklerini işaretlemeleri anlatının bu özellikler bakımından yeterli olduğunu bizlere göstermektedir. Sosyoekonomik bakımdan üst düzey okullarda %52.0 oranında, orta düzey okullarda %46.0 oranında ve alt düzey okullarda da %32.0 oranında “Çok” seçenekleri işaretlenmiştir. Burada dikkat çekici olan ise sosyoekonomik yapı zayıfladıkça bu doğrultudaki anlama düzeyinin paralel olarak artmasıdır. Araştırmanın yapıldığı altı ilköğretim okulunda da bu metin anlaşılabilirlik açısından yeterli bulunmuştur.

Anlatısal türdeki metinler, özellikle de öyküler öğrencilerin farklı olaylar, durumlar ve kişilerle yazınsal gerçeklik içerisinde karşılaşmasını ve belirli bir hayat tecrübesi edinmelerini sağlar. Çocuk gelecek hayatında nesnel gerçeklik içerisinde benzer durumlarla karşılaşırken hazırlıklı olmasını, doğru kararlar almasını sağlar. Öğili soruya katılımcıların verdikleri yanıtlar incelendiğinde birbirine paralel olmayan sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bunda okulların bulunduğu çevrenin, farklı öğrenci potansiyelinin etkisi göz ardı edilemez. Çünkü farklı çevrelerden gelen öğrencilerin hayata bakışı hayatı algılayış da birbirinden farklı olacaktır. Özellikle zayıf ekonomik yapıya sahip olan çevrelerdeki okulların öğrencileri bu öyküdeki kurmaca olaya karşı daha duyarlı oldukları ortaya çıkmıştır. Bu durumda anlatı kişinin zayıf ekonomik durumu ile kendi sosyoekonomik durumları arasındaki paralelliğin etkisi yadsınmaz.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Öykülerde en önemli bölümün sonuç bölümü olması, öykü içerisindeki dilsel ve anlamsal unsurların hepsinin sonuç bölümüne yönelik olduğu gerçeğini ortaya çıkarır. Bu yüzden bir öykünün başarıları belirli bir noktada sonuç bölümünün okur üzerindeki etkisi ile doğru orantılıdır. Ancak araştırma göstermiştir ki katılımcılar arasında bu yönde çok büyük farklar tespit edilmemiştir ve doğal olarak da sosyoekonomik farklılıklar çok fazla etkili olmamıştır. Araştırmaya katılan 150 öğrenciden %87.0'sinin okuma sırasında ortaya çıkan metinsel unsurlardan hareketle sonuç bölümü ile ilgili tahminlerde bulunması da metinsel bir başarı olarak ortaya çıkmaktadır.

Sözcelem öznesi tarafından yapılan betimlemeler, yorumlar; metin içerisindeki eylemler ve eyleyensel ilişkiler okurun zihninde kurmaca olayı canlandırmayı amaçladığı için yazınsal metinler, çocukların birtakım zihinsel gelişmelerini geliştirir. Araştırmada yüksek sosyal, kültürel ve ekonomik olanaklara sahip olan öğrencilerin yer aldığı üst düzey okullarda benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bu tür okullarda %40.0 oranında "Çok", %42.0 oranında "Çok fazla" seçenekleri içerenmesi her iki okulda da kurmaca olayın öğrencilerin zihinlerinde canlanmasının üst düzeyde olduğunu gösterir. Buna karşılık diğer dört okulun cevapları benzerdir. Buradan hareketle ilgili kazanıma ulaşılmasında sosyoekonomik yapının etkili olduğu söylenebilir. Sonuç olarak bu öykü öğrencilerin zihninde kurgulandığı için bu yönü ile ilgili kazanıma uygun olduğu ortaya çıkmıştır.

Metnin alınılması sırasında okurun içerikte kendisi ile ilgili birtakım değerleri keşfetmesi, metni kendisine yakın bulması onu anlamlandırması açısından son derece önemlidir. Araştırmada 9. soru bu durum ile ilgili olarak katılımcılara yöneltilmiş, ancak katılımcıların büyük bir bölümünün kendilerine ait değerleri metin içerisinde bulamadığı tespit edilmiştir. Ağırlıklı olarak "Biraz" seçeneğinin seçilmesi, "Küfeci" adlı öyküde milli ve evrensel değere ait bazı unsurların yer aldığını, ancak ilköğretim öğrencileri açısından yeterli olmadığını göstermiştir. Bu durum ana dili öğretiminin yeni nesillere ulus bilincini aşılamak ve bu bilinç ile birlikte ulus birliğini sağlama hedeflerine ulaşmak için, bu öykünün öğrencilerin anlama düzeylerine çok fazla uygun olmadığı gerçeğini ortaya çıkarmıştır.

Yazınsal gerçeklik ile nesnel gerçeklik birbirine en fazla öykü ve roman gibi anlatısal türdeki metinlerde yaklaşıyor. Okurun kurmaca olayı nesnel gerçeklikle ilişkilendirmesi, bu metinlerin kendisi için gerçek hayatta çok büyük bir tecrübe kaynağı olmasını sağlayacaktır. Araştırma göstermiştir ki katılımcıların öyküdeki kurmaca olayı nesnel gerçeklikle ilişkilendirmeleri açısından

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

sosyoekonomik yapı farklılıkları çok fazla etkili olmamıştır. Çünkü üst düzey okullardaki katılımcılar ile alt düzey okullardaki katılımcılar arasında verilen yanıtlar açısından benzerlik bulunmaktadır. Yapılan anket sonucunda 33 katılımcının “Hiç”, 67 katılımcının “Biraz”, 29 katılımcının “Çok” ve 21 katılımcının da “Çok fazla” seçeneğini işaretlediği görülmüştür. Katılımcılardan %45.0’inin “Biraz” seçeneğini seçmesi, %22.0’sinin de “Hiç” seçeneğini seçmesi, küfe ile yük taşıyarak geçimlerini sağlayan insanların kendi çevrelerinde her geçen gün azaldığını göstermiştir. Bu durum ilköğretim öğrencilerinin bu öyküdeki kurmaca olay ile kendi hayatları arasında bir bağ kurmalarını zorlamıştır.

Çocukların mevcut okuma birikimleri ve alışkanlıklarını geliştirdikleri, kendilere göre bir okuma birikimi oluşturdıkları ilköğretim düzeyinde; ana dili etkinliklerinde kullanılacak metinler öğrenci düzeyine uygun olmalıdır. Sosyoekonomik bakımdan üst düzeydeki katılımcıların, ilgili soruda %42.0 oranında “Çok fazla” seçeneğini işaretlemeleri, metnin bu tür katılımcıların anlam dünyaları üzerinde daha fazla etkili olduğunu göstermiştir. Bunun yanında orta ve alt düzeydeki okullarda da bu metin, birbirine yakın ve yüksek oranlarda ilköğretim öğrencilerinin ilgisini öykü türüne yöneltmiştir.

Anlatısal metinlerde birbirini etkileyecek şekilde bir arada bulunan uzam, zaman ve kişiokurun metni daha kolay alımlamasını sağlar. Bu öyküde ise uzam olarak dil dışı gerçek dünyaya ait bir mekânın dilsel gösterge olarak kullanılmaması, özellikle üst düzey okullarda daha fazla öğrencinin metne olan merakının artmasını sağlamıştır. Araştırmada 12.soruya katılımcıların %26.0 oranında “Çok”, %38.0 oranında da “Çok fazla” seçeneğini işaretlemeleri bu durumu kesinlemektedir. Aynı özellik orta ve alt düzey okullarda da katılımcıların ilgisini metne çekmiştir. Orta düzey okullarda %30.0 oranında “Çok”, %22.0 oranında “Çok fazla”; alt düzey okullarda %32.0 oranında “Çok” ve %26.0 oranında “Çok fazla” seçeneği işaretlenmiştir. Sonuç olarak uzamın dilsel gösterge olarak verilmemesinin üst düzey okullarda daha fazla etkili olduğunu, öğrencilerin meraklarını metne yöneltmelerini sağladığını kesinlemektedir.

Sosyoekonomik yapı bakımından zayıf olan alt düzey okullardaki katılımcıların 13. Soruya %30.0 oranında “Çok” ve %52.0 oranında “Çok fazla” seçeneğini işaretleyerek sebep-sonuç ilişkisinin farkına varmaları, bu okullardaki katılımcıların kurgulanmış olaydaki sebep-sonuç ilişkisinin farkına kolaylıkla varabildiklerini gösterir. Burada unutulmaması gereken yazınsal birikimin bireyin gelecekteki hayatına daha hazırlıklı olmasını ve karşılanması muhtemel benzer

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

problemler karşısında daha kolay çözüm yolları bulmasını sağlayacaktır.

Çizelge 2: İlköğretim altıncı sınıf düzeyinde 14 ile 17. maddeler arasındaki öğrenci görüşleri.

Madde	Okul Düzeyi	Evet		Hayır		Fikrim yok		Toplam	
		F	%	F	%	F	%	F	%
14) Metinde anlatılan olay sizce gerçekten yaşanmış mı?	Üst	21	42.0	7	14.0	22	44.0	50	100.0
	Orta	22	44.0	3	6.0	25	50.0	50	100.0
	Alt	24	48.0	3	6.0	23	46.0	50	100.0
15) Okuma sırasında kendinizi kahramanın yerine koydunuz mu?	Üst	27	54.0	19	38.0	4	8.0	50	100.0
	Orta	30	60.0	14	28.0	6	12.0	50	100.0
	Alt	27	54.0	16	32.0	7	14.0	50	100.0
16) Metni okuduktan sonra çocuğa farklı yollardan yardım etmeyi düşündünüz mü?	Üst	35	70.0	9	18.0	6	12.0	50	100.0
	Orta	38	76.0	7	14.0	5	10.0	50	100.0
	Alt	34	68.0	8	16.0	8	16.0	50	100.0
17) Sizce metin kendi içerisinde tutarlı bir yapıya sahip mi?	Üst	36	72.0	5	10.0	9	18.0	50	100.0
	Orta	25	50.0	4	8.0	21	42.0	50	100.0
	Alt	29	58.0	6	12.0	15	30.0	50	100.0

Yeni Türkçe öğretim programındaki kurgulanmış olayın farkına varma ile ilgili kazanımdan hareketle yöneltilen soruya katılımcıların verdikleri cevapların birbirine paralellik göstermesi ise son derece ilginçtir. Okul düzeyleri tek tek incelendiğinde sosyoekonomik yapının çok fazla etkili olmadığı görülmüştür. Araştırma katılımcıların üst düzey okullarda %42.0, orta düzey okullarda %44.0 ve alt düzey okullarda da %48.0 oranlarında kurgulanmış olayı, gerçekten yaşanmış nesnel dünyaya ait olaylarla karıştırdıklarını ortaya koymuştur. Aynı zamanda katılımcıların yarısına yakınının da bu kazanımla ilgili olarak sorulan soru karşısında kararsız olduklarını, herhangi bir fikirlerinin olmadığını bizlere göstermiştir. Bu durum üst düzey okullarda biraz daha yüksek olmasına rağmen, araştırmaya katılan bütün okullarda birbirine paralellik göstermiştir. Bu sonuç bu metnin, kurgulanmış olanı nesnel

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

gerçeklikten ayırt edebilme kazanımına pek de uygun olmadığına çıkarsanmasına yol açmıştır.

Metnin alınılmasını kolaylaştıran bir diğer eylem de okurun kendisini çâhıs ve varlık kadrosu yerine koyarak anlatı kiçilerinin duygu, düğüne ve hayallerini anlamaya çalışmasıdır. Üst düzey okullardaki katılımcılar ile alt düzey okullardaki katılımcılar aynı oranda (%54.0), orta düzeydeki okullardaki katılımcılar da %60.0 oranında kendilerini anlatı kiçilerinin yerine koyabilmeleridir. Bu durum sosyoekonomik yapının metnin bu özelliği üzerinde çok fazla etkili olmadığını, araştırmaya katılan okullarda bu yönden benzerlikler olduğunu kesinlemektedir.

Okur, metnin ortaya koydukları ile kendi sahip olduğu dil dıç ansiklopedik göndermeleri birleştirerek alımlamayı gerçekleştirir. Bu yüzden kurmaca olaya farklı çözüm yolları bulmak, yapılacak olan örnek okumada farklı düzeylerde gerçekleştirir. Yapılan araştırma okullar arasındaki sosyoekonomik yapı farklılıklarının bu özellik üzerinde etkili olmadığını göstermiştir. Katılımcıların üst düzey okullarda %70.0, orta düzey okullarda %76.0 ve alt düzey okullarda %68.0 oranlarında “Evet” seçeneğini içaretlemleri bu durumu kesinler.

Bir metnin içerik olarak tutarlılığı; kendi içinde bağlaç ve bağdaç olan söz-eylemlerden oluşması, kendinden önce üretilmiş metinlerle bağ, örtüğü alanlar, paylağı bilgi ve bu bilginin kullanımı konu alan bir ölçüt olmasıyla doğru orantılıdır (Kılıç, 2002: 116). Okur hem gerçekleştirdiği örnek okumada, hem de eleğirel okumada metnin tutarlılığını belirli bir oranda sorgular ve bu yönde olumlu ya da olumsuz bir yargıya varır. Sosyoekonomik yapı bakımından üst düzey okullardaki katılımcılar %72.0, orta düzey okullardaki katılımcılar %50.0 ve alt düzey okullardaki katılımcılar %58.0 oranlarında metni tutarlı bulmuşlardır. Verilen bütün bu yanıtlardan hareketle ilgili metnin ilköğretim öğrencileri için genel olarak tutarlı bir yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Çizelge 3: İlköğretim altıncı sınıf düzeyinde 18. madde ile ilgili öğrenci görüşleri.

Madde	Okul Düzeyi	Olayın içerisinde olmayan hayali biri	Olayı yaşıyan bağırahman	Olaya tanık olan ikinci dereceden bir kahraman	Toplam

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

		F	%	F	%	F	%	F	%
18) Metindeki olayı anlatan ağızda kilerden hangisidir?	Üst	10	20.0	32	64.0	8	16.0	50	100.0
	Orta	11	22.0	29	58.0	10	20.0	50	100.0
	Alt	5	10.0	33	66.0	12	24.0	50	100.0

Okurun yazar ile anlatıcıyı ayırt edebilmesi, kurgulanmış olayın her zaman yazarın ağzından anlatılmadığını, bazen de metnin içerisine yerleştirilen farklı biri tarafından anlatılabileceğinin farkına varması ile yakından ilişkilidir. Araştırmaya katılan bütün okullarda düşük oranlarda katılımcılar anlatıcıyı doğru şekilde tespit edebilmiştir. Verdikleri cevaplar ile araştırmaya katılan okulların genelinde öğrenciler dışküsnel anlatıcıyı, benöküsnel anlatıcı ile karıştırmıştır. Sosyoekonomik farklılıklar da bu durum üzerinde etkili olmamıştır.

Çizelge 4: İlköğretim altıncı sınıf düzeyinde 19. madde ile ilgili öğrenci görüşleri.

Madde	Okul Düzeyi	Kadına yardım etmek		Geçim sıkıntısından dolayı		Kadının akrabası olduğu için		Toplam	
		F	%	F	%	F	%	F	%
19) Küçük çocuğun küfe ile yük taşımasının sebebi nedir?	Üst	11	22.0	36	72.0	3	6.0	50	100.0
	Orta	8	16.0	42	84.0	-	-	50	100.0
	Alt	17	34.0	33	66.0	-	-	50	100.0

Metnin anlatısal düzeyinde gerçekleştirilen dönüşümlerin anlaşılabilirliği öğrencilerin sebep-sonuç ve amaç-sonuç ilişkilerinin farkına varmaları ile yakın ilişkilidir. Özellikle sosyoekonomik bakımdan orta düzeyde olan katılımcıların %84.0 oranında kurgulanmış olaydaki sebep-sonuç ilişkisinin farkına varmaları, yine diğer okullardaki katılımcıların da yanıtları ile bu orana yaklaşımları bu öykünün anlatısal düzeyindeki dönüşümlerin anlaşılabilirliğinin son derece yüksek olduğunu bizlere göstermiştir.

Çizelge 5: İlköğretim altıncı sınıf düzeyinde 20. madde ile ilgili öğrenci görüşleri.

Madde	Okul Düzeyi	Güzellik-çirkinlik		Güzel-kötü		Çocukluk-yetişkinlik		Toplam	
		F	%	F	%	F	%	F	%
20) Sizce bu öykü ağıdaki karışıklardan hangisinin üzerine kuruludur?	Üst	4	8.0	24	48.0	22	44.0	50	100.0
	Orta	1	2.0	17	34.0	32	64.0	50	100.0
	Alt	5	10.0	14	28.0	31	62.0	50	100.0

F. de Saussure'nin "anlam karışıklardan doğar" savından hareket edersek bir okuma sonucunda elde edilmesi hedeflenen en son noktanın metnin derin yapısında soyut ve gizil olarak yer alan anlam birimler arasındaki karışıklara ulaşmak olduğu söylenebilir. Sosyoekonomik yapı bakımından üst düzey okullardaki katılımcıların diğer okullara göre daha az oranda (%44.0) bu karışıklık ilişkisini elde etmeleri dikkat çekicidir. Buna karşılık orta düzey okullarda %64.0 ve alt düzey okullarda %62.0 oranlarında bu karışıklık ilişkisine ulaşılmıştır. Bunda kurmaca olay ile sosyoekonomik bakımdan zayıf olan okullardaki katılımcıların yanı sıra benzerliği etkili olmuştur.

7. Sınıfa Ait Bulgular

Orhan Hançerlioğlu'na ait olan "Mustafa Kemal'in Askerleri" adlı metin, 7. Sınıf Türkçe ders kitabındaki üç öyküden biridir. Araştırmada toplam iki yüz (200) katılımcıya yöneltilen anketle anlama öğrenme alanı ile ilgili kazanımlara ulaşma düzeyini ölçmek amaçlanmıştır. Bunun yanında yapılan metin dil bilimsel inceleme sonucunda elde edilen verilere katılımcıların ulaşma düzeyleri hakkında bilgi edinebilmek için sorular da katılımcılara yöneltilmiştir. Anket uygulanırken okulların sosyoekonomik yapıları da dikkate alınmıştır.

Çizelge 6: İlköğretim yedinci sınıf düzeyinde 1 ile 12. maddeler arasındaki öğrenci görüşleri.

Madde	Okul Düzeyi	Hiç		Biraz		Çok		Çok fazla		Toplam	
		F	%	F	%	F	%	F	%	F	%

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

1) Metni okuduktan sonra zihninizde öyküdeki olay kurgusu görsel olarak canlandı mı?	Üst	1	1.42	20	28.58	24	34.29	25	35.71	70	100.0
	Orta	1	1.42	12	17.15	46	65.72	11	15.71	70	100.0
	Alt	1	1.66	6	10.0	28	46.67	25	41.67	60	100.0
2) Metnin bağılıktan hareketle içeriği hakkında tahminde bulunabildiniz mi?	Üst	1	1.42	37	52.86	20	28.58	12	17.14	70	100.0
	Orta	4	5.71	41	58.57	12	17.14	13	18.58	70	100.0
	Alt	3	5.0	28	46.67	19	31.67	10	16.66	60	100.0
3) Metnin içerisinde anlamını bilmediğiniz sözcükler fazla mı?	Üst	33	47.14	33	47.14	2	2.86	2	2.86	70	100.0
	Orta	27	38.57	37	52.85	2	2.86	4	5.72	70	100.0
	Alt	21	35.0	35	58.34	2	3.33	2	3.33	60	100.0
4) Anlamını bilmediğiniz sözcükleri metnin bağlamından çıkarabildiniz mi?	Üst	11	15.71	18	25.71	20	28.58	21	30.0	70	100.0
	Orta	10	14.28	18	25.71	27	38.59	15	21.42	70	100.0
	Alt	6	10.0	20	33.33	21	35.0	13	21.67	60	100.0
5) Olay, yer, zaman, Çıms ve diğer varlıklar ile ilgili verilen bilgiler metni anlamınız açısından yeterli mi?	Üst	-	-	7	10.0	26	37.15	37	52.85	70	100.0
	Orta	2	2.85	12	17.14	36	51.43	20	28.58	70	100.0
	Alt	2	3.33	6	10.0	24	40.0	28	46.67	60	100.0
6) Metni okuduktan sonra düğüncelerinizde değışiklik oldu mu?	Üst	11	15.71	30	42.86	24	34.29	5	7.14	70	100.0
	Orta	10	14.28	32	45.72	17	24.29	11	15.71	70	100.0
	Alt	6	10.0	33	55.0	13	21.67	8	13.33	60	100.0
7) Okuma bittikten sonra zihninizde metnin öncesine ve sonrasına yönelik tahminlerde bulundunuz mu?	Üst	7	10.0	21	30.0	16	22.85	26	37.15	70	100.0
	Orta	5	7.14	25	35.72	22	31.43	18	25.71	70	100.0
	Alt	8	13.34	18	30.0	17	28.33	17	28.33	60	100.0

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

8) Okuduğunuz metinde milli ve evrensel kültüre ait değerler var mı?	Üst	1	1.42	25	35.72	27	38.58	17	24.28	70	100.0
	Orta	3	4.28	29	41.43	25	35.72	13	18.57	70	100.0
	Alt	2	3.33	32	53.34	15	25.0	11	18.33	60	100.0
9) Metindeki milli ve evrensel değerlerin günlük hayatınız ile ilişkisi var mı?	Üst	11	15.71	32	45.72	15	21.43	12	17.14	70	100.0
	Orta	9	12.85	26	37.15	18	25.72	17	24.28	70	100.0
	Alt	7	11.66	22	36.67	19	31.67	12	20.0	60	100.0
10) Okuduğunuz metin öykü türüne yönelik ilginizi artırdı mı?	Üst	8	11.42	27	38.58	21	30.0	14	20.0	70	100.0
	Orta	7	10.0	20	28.57	24	34.29	19	27.14	70	100.0
	Alt	5	8.33	19	31.67	23	38.33	13	21.67	60	100.0
11) Okuduğunuz parçada uzamın kesin olarak verilmesi sizin için parçanın inandırıcılığını artırdı mı?	Üst	3	4.28	15	21.42	26	37.15	26	37.15	70	100.0
	Orta	7	10.0	19	27.15	15	21.42	29	41.43	70	100.0
	Alt	2	3.33	13	21.67	23	38.33	22	36.67	60	100.0
12) Sizce küçük çocuğun Türk askerlerini hayal etmesinde yabancı askerlerin bir etkisi var mıdır?	Üst	12	17.14	20	28.58	19	27.14	19	27.14	70	100.0
	Orta	14	20.0	26	37.14	20	28.58	10	14.28	70	100.0
	Alt	8	13.33	22	36.67	11	18.33	19	31.67	60	100.0

Araştırma, metindeki kurmaca olayın okurun zihninde görsel olarak canlanması ile ilgili kazanıma katılımcıların genel olarak ulaştıklarını göstermiştir. Bununla birlikte sosyoekonomik yapı zayıfladıkça, katılımcıların kurmaca olayı zihinlerinde daha fazla canlandırdıklarını söyleyebiliriz. Çünkü üst düzey okullarda katılımcılar %34.29 oranında “Çok”, %35.71 oranında “Çok fazla”; orta düzeydeki okullarda %65.72 oranında “Çok”, %15.71 oranında “Çok fazla” ve alt düzey okullarda ise %46.67 oranında “Çok”, %41.67 oranında “Çok fazla” seçeneğini tercih etmiştir. Bu durum bu kazanımın elde edilmesinde az da olsa sosyoekonomik yapının etkili olduğu ortaya koyar.

Bir çeşit erken anlatım olan bağlıktan hareketle metnin içeriği hakkında tahminde bulunabilmeye ilgili olarak katılımcıların büyük bir bölümü “Biraz” seçeneğini tercih etmiştir. Sözcelem

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

öznesi her ne kadar bağlağa içerikle ilgili ipuçları yerleştirse de okulların genelinde katılımcıların büyük bir bölümü bu ipuçlarına yeteri oranda ulaşamamıştır. Bu durum üzerinde sosyoekonomik farklılıklar da etkili olmamıştır.

Sözcükler bir dilin yapı taşı olarak, metin içerisinde hem dizgesel bağlantıların gerçekleştirilmesine olanak verir, hem de dizimler arasındaki geçişlerin gerçekleştirildiği zihinsel süreçte kullanılan temel araçlardan biri olur. Üst düzey okullardaki katılımcılar %47.14, orta düzey okullardaki katılımcılar %38.57 ve alt düzey okullardaki katılımcılar da %35.0 bilinmeyen sözcük bulunmadığını belirtmişlerdir. Yine “Biraz” seçeneğini içeren katılımcı sayısının da oldukça yüksek olması bu metnin bu yönü ile öğrencilerin anlama düzeyine uygun olduğunu göstermektedir.

Dilin anlatım ve sanat işlevleri açısından bir sözcüğün temel anlamından ziyade bağlamsal anlamı daha önemlidir. Farklı sosyoekonomik yapıya sahip okullardaki katılımcıların birbirine benzer cevaplar vermesi, bu durumun bu tür bir okuma için çok fazla etkili olmadığını ortaya koyar. Üst düzey okullardaki katılımcıların %28.58 oranında “Çok”, %30.0 oranında “Çok fazla”; orta düzey okullardaki katılımcıların %38.58 oranında “Çok”, %21.42 oranında “Çok fazla” ve alt düzey okullardaki katılımcıların %35.0 oranında “Çok”, %21.67 oranında “Çok fazla” seçeneklerini içerenmeleri genel olarak bu metnin bu kazanıma ulaşmak için uygun olduğunu bizlere göstermiştir. Buradan hareketle öğrencilerin bilinmeyen sözcüklerin anlamlarını metnin bağlamından hareketle çıkarabilmelerinde, kültürel birikimlerin de oldukça etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Hem metnin anlaşılabilirliği, hem de metnin yazınsal gerçekliğinin nesnel gerçeklikten hareketle anlamlandırılması için, figüratif ve betimleyici unsurların bağdaşıklık özelliği bakımından birbirileri ile uyum içerisinde olması gereklidir. Yapılan araştırmada katılımcıların ağırlıklı olarak “Çok” ve “Çok fazla” seçeneklerini içerenmeleri bu metnin bu özellik bakımından yeterli olduğunu gösterir. Bununla birlikte üst düzey okullardaki katılımcılar %52.85 oranında “Çok fazla” seçeneğini içerenlerdir, bu da sosyoekonomik yapının da metnin bu yönde anlaşılabilirliğinde etkili olduğunu kesinler.

Yazınsal birikimin nesnel gerçeklikteki problemlere karşı bir hayat tecrübesi oluşturmaya yönelik olan maddeyle ilgili olarak sosyoekonomik farklar çok fazla etkili olmamıştır. Çünkü üst düzey okullarda %42.86, orta düzey okullarda %45.72 ve alt düzey okullarda da %55.0 oranlarında “Biraz” seçeneği içerenlerdir. Bu sonuç yazınsal gerçeklik üzerinde gerçekleştirilen bu olay/olaylardan

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

katılımcıların çok fazla etkilenmediğini gösterirken, sosyoekonomik yapı zayıfladıkça metnin okur üzerindeki etkisinin de azaldığını da ortaya koyar.

Anlatısal metinlerin en önemli özelliklerinden biri de yazınsal gerçeklik içerisindeki belirli bir kesiti okura sunmasıdır. Okur, bu kesiti alır, zihninde nesnel dünya içerisine yerleştirir ve bu yerleştirme sırasında da kurmaca olayın öncesine ve sonrasına yönelik tahminlerde bulunur. Dikkat çekici olan ise üst, orta ve alt düzey okullarda katılımcıların birbirine paralel tahminlerde bulunmalarıdır. Bu durum sosyoekonomik yapı farklılıklarının bu noktada çok fazla etkili olmadığını göstermektedir.

Araştırmada katılımcıların cevaplarının “Biraz” seçeneğinde yoğunlaşması metindeki milli ve evrensel değerleri yeterli bulmadıklarını göstermektedir. Sosyoekonomik bakımdan üst düzey okullardaki katılımcılar diğer okullara göre daha yüksek bir oranda milli ve evrensel değerlerin farkına varabilmekte de belirgin bir fark da yoktur. Yine toplamda %43.0 oranında katılımcı “Biraz” seçeneğini içermemesi bu durumu kesinler. Bu sonuç da ana dili öğretiminin en önemli amaçlarından birine ulaşabilmek için ilgili metnin yeterli olmadığını gösterir. Ana dili öğretiminde milli ve evrensel değerlerin yeteri kadar içermemesi metinlerin kullanılması ilköğretim çağında gerçekleştirilen dil öğretimi sekteye uğratabilecek ve bireyin ulus bilincini kazanmasına engel olacaktır.

İlköğretim öğrencilerinin, okuma birikimlerini oluştururken metin içerisindeki milli ve evrensel değerleri benimsemeleri, ulusal kültür çevresinde bireyler yetiştirilmesine olanak tanır. Üst düzey okullardaki katılımcıların %45.72, orta düzey okullardaki katılımcıların %37.15 ve alt düzey okullardaki katılımcıların da genel olarak milli ve evrensel değerler ile günlük hayatları arasında bağlantı kuramadıkları görülmüştür. Genel olarak da katılımcıların %40.0 oranında bu seçeneği içermemeleri bu durumu destekler. Bu nedenle ana dili öğretiminde kullanılacak metinlerin seçiminde içerik olarak milli ve evrensel kültüre ait değerlerin yer aldığı öykülere yer verilmesi faydalı olacaktır.

Öyküler; kısa olması, olay kurgusunun basit olması, simgesel anlatımdan hareketle anlamın metnin sonunda yoğunlaşması bakımından ilköğretim öğrencilerinin yazınsal eğitimleri ve okuma birikimlerinin oluşması bakımından son derece önemlidir. Sosyoekonomik bakımdan üst düzey okullardaki katılımcıların öykü türüne yönelik ilgilerinin diğerlerine göre daha az artması son derece

ilginçtir. Buna karşılık orta ve alt düzeydeki okullarda okuyan katılımcılarda ise metin daha fazla ilgi uyandırmıştır.

Araştırmada üst düzey okullarda %37.15 oranında “Çok”, %37.15 oranında “Çok fazla”; orta düzey okullarda %21.42 oranında “Çok”, %41.43 oranında “Çok fazla”; alt düzey okullarda ise %38.33 oranında “Çok”, %36.67 oranında “Çok fazla” seçeneklerinin iğâetlenmesi sözcüm öznesinin anlatıdaki uzamı kesinleşmesinin yazınsal gerçeklik açısından yararlı olduğunu ortaya çıkarır. Sözcüm öznesi ve okur, kurmaca olayın geçtiği mekâna anlam yükleyerek uzama dönüşür ve birlikte metnin belirli bir gerçekliğe yaklaşmasını sağlar.

Kurmaca olaylardaki sebep-sonuç ilişkisinin farkına varabilmesine yönelik olan soruya üst düzey okullardaki katılımcılar birbirine yakın oranlarda “Biraz”, “Çok” ve “Çok fazla” seçeneklerini iğâtlemitmiştir. Buna karşılık orta ve alt düzey okullardaki katılımcılar daha çok “Biraz” seçeneğini iğâtlemitmiştir. Sosyoekonomik farklar katılımcıların kurmacadaki sebep-sonuç ilişkilerini fark etmelerinde etkili olmuştur.

Çizelge 7: İlköğretim yedinci sınıf düzeyinde 13 ile 15. maddeler arasındaki öğrenci görüşleri.

Madde	Okul Düzeyi	Evet		Hayır		Fikrim yok		Toplam	
		F	%	F	%	F	%	F	%
13) Metinde anlatılan olay sizce gerçekten yaşıyor mu?	Üst	43	61.43	2	2.85	25	35.72	70	100.0
	Orta	35	50.0	6	8.57	29	41.43	70	100.0
	Alt	34	56.67	5	8.33	21	35.0	60	100.0
14) Okuma sırasında kendinizi kahramanın yerine koydunuz mu?	Üst	29	41.43	35	50.0	6	8.57	70	100.0
	Orta	46	65.72	19	27.14	5	7.14	70	100.0
	Alt	33	55.0	22	36.67	5	8.33	60	100.0
15) Metni okuduktan sonra kahramana farklı yollardan yardım etmeyi düşündünüz mü?	Üst	33	47.15	27	38.57	10	14.28	70	100.0
	Orta	29	41.43	28	40.0	13	18.57	70	100.0
	Alt	24	40.0	23	38.33	13	21.67	60	100.0

Gerçekleştirilen her okuma eylemi okura, yaşadığı boyutlananları, yansımaları gösterir (Andaç, 1995: 62). Bu durum okurun yazınsal gerçekliği adım adım yaşamasına yol açar. Ana dili eğitimi ve yazınsal eğitim açısından önemli olan ise bireyin yazınsal gerçeklik ile nesnel gerçeklik ayırmasına varabilmesidir. Ancak

araştırmada yazınsal gerçekliğin farkına varılması ile ilgili olarak katılımcıların birbirine yakın ve yüksek oranlarda “Evet” seçeneğini iğnetlemeleri, yazınsal gerçeklik ile nesnel gerçekliği ayırt edemediklerini göstermektedir. Bu durum ise bizlere ana dili eğitiminde yazınsal gerçeklik sorununun bulunduğunu göstermektedir. Yapılması gereken ise yazınsal gerçeklik ile nesnel gerçeklik ayrımının öğrencilere kavratılmasına yönelik çalışmalara ilköğretimdeki Türkçe derslerinde yer verilmesidir.

Bir metnin anlaşılabilirliği ve okur tarafından alınılanması açısından okurun kendisini anlatı kişilerinin yerine koyarak yazınsal gerçeklik içerisinde yer alması son derece önemlidir. “Masal ve masalımsı eserler dışındaki eserlerin önde gelen kişileri, özellikle çocuk okurlar söz konusu olduğu durumlarda, gerçek veya hiç olmazsa gerçeğe yakın olmalıdır. Aksi halde çocuklar okudukları eserlerde başlarından türlü olaylar geçen kişilere inanmakta güçlük çekerekler” (Oğuzkan, 2001: 368). Sosyoekonomik yapı olarak üst düzey okullardaki katılımcılar %50.0 oranında “Hayır” seçeneğini iğnetlemiştir; buna karşılık orta düzey okullarda %65.72 ve alt düzey okullarda ise %55.0 oranlarında “Evet” seçeneğini iğnetlemiştir. Bu belirgin farktan üst düzey okullardaki katılımcıların kendilerine metnin kurmaca dünyasında daha zor yer edindiklerini göstermektedir.

İlköğretimde ana dili eğitimi içerisinde gerçekleştirecek yazınsal eğitimle bireyin hayatı boyunca karşına çıkması muhtemel sorunlara farklı çözüm yolları bulma becerisini kazandırmak ve geliştirmek de amaçlanmaktadır. Bu sayede öğrenci belirli bir hayat tecrübesi kazanacaktır. Araştırmada verilen cevaplar incelendiğinde ise üst, orta ve alt düzey okullardaki cevapların birbirine paralel olduğu ve ağırlıklı olarak da “Evet” seçeneğinin iğnetlendiği görülmüştür. Buradan hareketle bu kazanım ile ilgili olarak sosyoekonomik farklılıkların çok fazla etkili olmadığını söyleyebiliriz.

Çizelge 8: İlköğretim yedinci sınıf düzeyinde 16. madde ile ilgili öğrenci görüşleri.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Madde	Okul Düzeyi	Düğüan askerlerini		Anadolu topraklarını		Atatürk ve Türk askerlerini		Toplam	
		F	%	F	%	F	%	F	%
16) “Anadol” sözcüğü metni okurken zihninizde aÇağıdaki anlamlardan hangisini olduÇurdu?	Üst	2	2.85	12	17.15	56	80.0	70	100.0
	Orta	1	1.42	24	34.29	45	64.29	70	100.0
	Alt	4	6.67	14	23.33	42	70.0	60	100.0

YerdeÇık “anlambilim düzeyinde: bir deyim, cümlelerin, cümle bölümünün, sözcüğün, semem’in tekrarı, bir terim ve o terimin tanımı, benzetme, mecaz” olarak tanımlanmaktadır (Bayrav, 1999: 37). Bu öyküde ise “Anadol” sözcüğünün metin içerisinde birçok kez tekrar edilmesi bu sözcüğün yerdeÇık özelliğı gösteren bir dilsel birim olduğunu ortaya koymaktadır. Sözcelem öznesi bu yolla KurtuluÇ SavaÇ önderi Mustafa Kemal Atatürk ve kahraman Türk askerlerini simgesel yolla okura sezdirmek, kavratmak istemiÇtir. AraÇırma göstermiÇtir ki sosyoekonomik farklar yerdeÇık özelliğı gösteren “Anadol” sözcüğünün anlam birimlerine okurun ulaşmasında çok fazla etkili değildir. Çok yüksek oranlarda bütün okullarda doğru seçenek iÇaetlenmiÇtir. Bu da sözcelem öznesinin yerdeÇık özelliğı bakımından gayet doğru bir tercih yaptığını bizlere göstermektedir.

Çizelge 9: İlköğretim yedinci sınıf düzeyinde 17. madde ile ilgili öğrenci görüşleri.

Madde	Okul Düzeyi	Beyoğlu		Anadol		asker		Toplam	
		F	%	F	%	F	%	F	%
17) Metindeki olay akıÇın etkileyip değičtiren sözcük aÇağıdakilerden hangisidir?	Üst	10	14.28	55	78.58	5	7.14	70	100.0
	Orta	7	10.0	45	64.29	18	25.71	70	100.0
	Alt	5	8.33	45	75.0	10	16.67	60	100.0

Türkçe öğretim programında okuma öğrenme alanı ile ilgili olarak 7. sınıf öğrencilerinden gerçekleştirilmeleri beklenen

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

kazanımlardan biri de kurmaca olay akışını etkileyen sözcük ve sözcük gruplarının farkına varmasını sağlamaktır. Araştırmada katılımcıların büyük bir kısmı, kurmaca olaydaki akışı değiştiren sözcüğün farkına varabilmıştır. Çünkü üst düzey okullarda %78.58, orta düzey okullarda %64.29 ve alt düzey okullarda ise %75.0 oranında doğru seçenek olan “Anadol” seçeneği işaretlenmiştir. Bu da bu kazanım için bu metnin ilköğretim öğrencilerinin anlama öğrenme alanı için uygun olduğunu ortaya koyar.

Çizelge 10: İlköğretim yedinci sınıf düzeyinde 18. madde ile ilgili öğrenci görüşleri.

Madde	Okul Düzeyi	Hayali gerçekleştirmiş		Hayalinin gerçekleştirmesine çok yaklaşılmıştır		Hayali gerçekleştirmemiştir		Toplam	
		F	%	F	%	F	%		
18) Metnin sonunda kahramanın hayalini kurduğu şey hangi seviyede kalmıştır?	Üst	33	47.15	35	50.0	2	2.85	70	100.0
	Orta	30	42.85	35	50.0	5	7.15	70	100.0
	Alt	18	30.0	35	58.33	7	11.67	60	100.0

Öykü türündeki kurmaca metinlerde en önemli noktalardan biri de kurmaca olayların yoğunlaştırıldığı sonuç bölümüdür. Bu öyküde özne anlatının başındaki durum sözcesinde yoksun olduğu değer nesneye anlatının sonunda henüz kavunmamıştır ($\bar{O}_1 \neq N_1$). Greimas'ın ortaya koyduğu “ayrılık/birliktelik” karşılığında Courtes tarafından önerilen “askıda kalma” veya “ortada kalma” üçüncü özelliği bu metin için söz konusudur (Kıran, 2004: 58). Üst ve orta düzeydeki okullarda katılımcılar %50.0 oranında doğru seçeneği işaretlerken, alt düzeydeki okullarda bu oranın %58.33 oranına çıkması gayet dikkat çekicidir. Dikkat çekici olan bir diğer nokta ise özellikle üst ve orta düzeydeki okullarda katılımcıların doğru seçeneğe yakın oranlarda öznenin değer nesneyi elde ettiğini belirten seçeneği işaretlemeleridir. Buradan hareketle bu öykünün sonuç bölümünün ilköğretim 7. sınıf öğrencileri için soyut düzlemde kaldığını söyleyebiliriz.

Çizelge 11: İlköğretim yedinci sınıf düzeyinde 19. madde ile ilgili öğrenci görüşleri.

Madde	Okul Düzeyi	Olayın içerisinde olmayan hayali biri		Olayı yaşıyan başkahraman		Olaya tanık olan ikinci dereceden bir kahraman		Toplam	
		F	%	F	%	F	%	F	%
19) Metindeki olayı anlatan kişi ağıdakilerden hangisidir?	Üst	5	7.14	40	57.15	25	35.71	70	100.0
	Orta	13	18.57	46	65.72	11	15.71	70	100.0
	Alt	11	18.33	37	61.67	12	20.0	60	100.0

Sözcelem öznesi, kurmaca olayı aktarma görevini birinci dereceden bir kahraman olan benöyküsel anlatıcıya yüklemiştir. Sosyoekonomik yapı bakımından üst düzey okullardaki katılımcıların %57.15, orta düzey okullardaki katılımcıların %65.72 ve alt düzey okullardaki katılımcıların da %61.67 oranlarında benöyküsel anlatıcıya ulaşımları bu metnin ilköğretim 7.sınıf öğrencileri için bu yönden uygun olduğunu bizlere gösterir. Okul düzeyleri dikkate alındığında da belirgin bir fark görülmemektedir.

Çizelge 12: İlköğretim yedinci sınıf düzeyinde 20. madde ile ilgili öğrenci görüşleri.

Madde	Okul Düzeyi	Güzellik – çirkinlik		Esaret – özgürlük		Çocukluk - yetişkinlik		Toplam	
		F	%	F	%	F	%	F	%
20) Sizce bu öykü ağıdaki karışıklardan hangisinin üzerine kuruludur?	Üst	4	5.71	53	75.12	13	18.57	70	100.0
	Orta	3	4.28	47	67.15	20	28.57	70	100.0
	Alt	7	11.66	40	66.67	13	21.67	60	100.0

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Anlatısal tipteki metinler, derin yapılarında bulunan simgesel karışıklıklar ile bu karışıklıklar arasındaki devingen ve soyut yapı üzerinde kuruludur. Okuma esnasında ulaşılması istenen en son noktalardan biri de metnin derin yapısındaki simgesel karışıklıkların farkına varılabilmesidir. Araştırma göstermiştir ki üst, orta ve alt düzeydeki okullarda katılımcılar gayet yüksek oranlarda doğru zıtlık olan “esaret-özgürlük” ilişkisinin farkına varabilmiştir. Üst düzey okullardaki katılımcıların %75.72, orta düzey okullardaki katılımcıların %67.15 ve alt düzeydeki katılımcıların da %66.67’si doğru seçeneği içerenmeleri sosyoekonomik yapının az da olsa metnin bu yönü üzerinde etkili olduğunu kesinler.

8. Sınıfa Ait Bulgular

Araştırmada ilköğretim 8. sınıf düzeyinde Reçat Nuri Güntekin’e ait olan “Kuğ Yemi” adlı öykü örnek metin olarak seçilmiştir. Bu metinden hareketle metin dil bilimsel inceleme sonucunda elde edilen verilere, anlama öğrenme alanındaki ilgili kazanımlara ulaşma düzeyine yönelik hazırlanan anket, yüz elli (150) katılımcıya uygulanmıştır. Yine sosyoekonomik farklar gözetilerek okullar üst, orta ve alt düzey olmak üzere üçe ayrılmıştır.

Çizelge 13: İlköğretim sekizinci sınıf düzeyinde 1 ile 11. maddeler arasındaki öğrenci görüşleri.

Madde	Okul Düzeyi	Hiç		Biraz		Çok		Çok fazla		Toplam	
		F	%	F	%	F	%	F	%	F	%
1) Metni okuduktan sonra zihninizde öyküdeki olay kurgusu görsel olarak canlandı mı?	Üst	-	-	19	38.0	19	38.0	12	24.0	50	100.0
	Orta	-	-	7	14.0	34	68.0	9	18.0	50	100.0
	Alt	2	4.0	13	26.0	12	24.0	23	46.0	50	100.0
2) Metnin bağlamından hareketle içeriği hakkında tahminde	Üst	5	10.0	30	60.0	11	22.0	4	8.0	50	100.0
	Orta	4	8.0	28	56.0	12	24.0	6	12.0	50	100.0
	Alt	5	10.0	28	56.0	15	30.0	2	4.0	50	100.0

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

bulunabildiniz mi?											
3) Metnin içerisinde anlamını bilmediğiniz sözcükler fazla mı?	Üst	25	50.0	24	48.0	-	-	1	2.0	50	100.0
	Orta	17	34.0	28	56.0	5	10.0	-	-	50	100.0
	Alt	17	34.0	32	64.0	-	-	1	2.0	50	100.0
4) Anlamını bilmediğiniz sözcükleri metnin bağlamından çıkarabildiniz mi?	Üst	7	14.0	15	30.0	17	34.0	11	22.0	50	100.0
	Orta	4	8.0	20	40.0	19	38.0	7	14.0	50	100.0
	Alt	6	12.0	21	42.0	13	26.0	10	20.0	50	100.0
5) Olay, yer, zaman, Cihis ve diğer varlıklar ile ilgili verilen bilgiler metni anlamanız açısından yeterli mi?	Üst	-	-	18	36.0	19	38.0	13	26.0	50	100.0
	Orta	-	-	8	16.0	25	50.0	17	34.0	50	100.0
	Alt	3	6.0	8	16.0	26	52.0	13	26.0	50	100.0
6) Metni okuduktan sonra düşüncelerinizde değişiklik oldu mu?	Üst	6	12.0	19	38.0	18	36.0	7	14.0	50	100.0
	Orta	2	4.0	21	42.0	15	30.0	12	24.0	50	100.0
	Alt	6	12.0	26	52.0	9	18.0	9	18.0	50	100.0
7) Okuma bittikten sonra zihninizde metnin öncesine ve sonrasına yönelik tahminlerde bulundunuz mu?	Üst	1	2.0	18	36.0	21	42.0	10	20.0	50	100.0
	Orta	5	10.0	11	22.0	21	42.0	13	26.0	50	100.0
	Alt	6	12.0	14	28.0	18	36.0	12	24.0	50	100.0
8) Okuduğunuz metinde milli ve evrensel kültüre ait değerler var mı?	Üst	5	10.0	26	52.0	14	28.0	5	10.0	50	100.0
	Orta	9	18.0	19	38.0	17	34.0	5	10.0	50	100.0
	Alt	5	10.0	32	64.0	12	24.0	1	2.0	50	100.0
9) Metindeki milli ve evrensel	Üst	8	16.0	25	50.0	13	26.0	4	8.0	50	100.0
	Orta	4	8.0	31	62.0	9	18.0	6	12.0	50	100.0

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

değerlerin günlük hayatınız ile ilişkisi varmı?	Alt	7	14.0	26	52.0	15	30.0	2	4.0	50	100.0
10) Okuduğunuz metin öykü türüne yönelik ilginizi artırdı mı?	Üst	4	8.0	9	18.0	30	60.0	7	14.0	50	100.0
	Orta	1	2.0	18	36.0	14	28.0	17	34.0	50	100.0
	Alt	4	8.0	10	20.0	23	46.0	13	26.0	50	100.0
11) Okuduğunuz parçada uzamın (mekan) kesin olarak verilmesi sizin için parçanın inandırıcılığını artırdı mı?	Üst	7	14.0	13	26.0	17	34.0	13	26.0	50	100.0
	Orta	4	8.0	10	20.0	25	50.0	11	22.0	50	100.0
	Alt	5	10.0	14	28.0	15	30.0	16	32.0	50	100.0

Bir metnin anlaşılabilirliği açısından alımlama esnasında metni oluşturan unsurların bir bütün olarak algılanması son derece önemlidir. Bu madde ile ilgili olarak sosyoekonomik yapı zayıfladıkça bu kazanıma ulaşma düzeyinde artış olmuştur. Bu durum, bu öykünün soyut düzleminde bulunan “fakirlik” anlam birimi ile sosyoekonomik yapı bakımından alt düzeyde olan katılımcılar arasındaki paralelliğin yansımalarıdır.

Bir metnin alımlanmasında önemli unsurlardan biri de metin içerisindeki örneklemlerdir. Bir tür erken anlatım örneği olan bağla içerikle ilgili ipuçlarının yerleştirilmesi, yazınsal yapıtlarda sıkça başvurulan yollardan biridir. Anket sonuçları incelendiğinde sosyoekonomik yapı farklılıkları olmaksızın cevapların birbirine paralellik gösterdiği görülmektedir. Bu durum bu özellik üzerinde gerçekleştirilen metin-okur iletişiminde sosyoekonomik yapı farklılıklarının çok fazla etkili olmadığını ortaya koymaktadır. Bunun yanında üst düzey okullardaki katılımcıların %60.0, orta ve alt düzey okullardaki katılımcıların da %56.0 oranında “Biraz” seçeneğini işaretlemesi, metnin bu yönü ile ilköğretim 8. sınıf öğrencileri için zayıf kaldığını ortaya koyar.

Bir metnin anlaşılabilirliği bakımından, dizgesel ilişkileri sağlayan dil bilgisel unsurlardan olan sözcüklerin öğrencilerin söz varlıklarına uygun olması önemli bir özelliktir. Araştırma göstermiştir ki sosyoekonomik yapı zayıfladıkça öğrencilerin anlamını bilmedikleri sözcük sayısında az olmakla birlikte artış olmuştur. Üst

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

düzey okullarda %48.0, orta düzey okullarda %56.0 ve alt düzey okullarda da %64.0 oranında “Biraz” seçeneğinin iğætlenmesi bu durumu kesinlemektedir. Özellikle araçırılmaya katılan bütün okulların genelinde “Çok” ve “Çok fazla” seçeneklerini iğætleyen katılımcı sayısının oldukça düşük oranlarda kalması bu sonucu desteklemektedir. Sonuç olarak da bu metnin ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin anlama düzeylerine bu yönü ile uygun olduğunu söyleyebiliriz.

Bir metnin içerisinde yer alan bilinmeyen sözcüklerin anlamlarının alımlama esnasında dizgesel ve dizimsel iliğkilerden çıkarılması az ya da çok her okurun gerçekleçirdiğı bir eylemdir. Araçırmada sosyoekonomik bakımdan üst düzey okullarda eğitimlerini devam ettiren katılımcıların %34.0 oranında “Çok” seçeneğini iğætledikleri; buna karşılık orta düzey okullardaki katılımcıların %40.0 ve alt düzey okullardaki katılımcıların da %42.0 ile “Biraz” seçeneğini iğætledikleri görölmektedir. Buradan hareketle az da olsa sosyoekonomik yapının ilgili madde üzerinde etkili olduğı çıkarsanmaktadır.

Anlatısal metinlerin figüratif unsurlarının okur tarafından belirlenme düzeyi, metnin anlaşılrlılığını, metnin iç dinamikleri doğrultusunda alımlanmasını kolaylaçırır. Bu madde ile ilgili olarak üst düzey okullardaki katılımcılar %38.0, orta düzey okullardaki katılımcılar %50.0 ve alt düzey okullardaki katılımcılar da %52.0 oranlarında “Çok” seçeneğini iğætleyerek, sosyoekonomik yapının zayıflamasının bu kazanıma ulaşılmasını olumlu yönde etkilediğini göstermiştir. Bu sonuçlardan hareketle metnin derin yapısındaki “fakirlik” anlam birimi ile katılımcıların mevcut sosyoekonomik yapıları arasındaki paralelliğın iliğkili olduğı söylenebilir.

Ana dili öğretiminde kullanılan okuma parçaları bireye belirli bir hayat tecrübesi oluçururken, bir yandan da onları gerçek hayat içerisindeki eylemlerinde yönlendirir. Katılan bütün okullarda genel olarak “Biraz” seçeneğı iğætlenmiştir. Bunun yanında sosyoekonomik yapı bakımdan üst düzey okullardaki katılımcıların %36.0 oranında “Çok” seçeneğini iğætlemeleri, bu kazanıma ulaşılmasında sosyoekonomik yapının etkili olduğunu çıkarsamamızı sağlar. Bunun tersine orta düzey okullarda %42.0 ve alt düzey okullarda da %52.0 oranlarında “Biraz” seçeneğinin iğætlenmesi, metnin bu yönü ile ilköğretim öğrencileri üzerinde çok fazla etkili olmadığını ortaya koymaktadır.

Sözcelem öznesi tarafından yapılan erken anlatımlar, metne yerleçirilen çeçitli ipuçları ve kurgulanmış olayların akıçı okuma sırasında okurun çeçitli tahminlerde bulunmasını sağlar. Çeçitli madde

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

göstermiştir ki üst düzey okullardaki ve orta düzey okullardaki katılımcılar %42.0 oranında “Çok” seçeneğini iğnetleyerek bu yönde yapılan okumalarda sosyoekonomik yapı farklılıklarının çok fazla etkili olmadığını ortaya koymuştur. Bunun yanında alt düzey okullarda eğitim gören katılımcıların da %36.0 oranında “Çok” ve %24.0 oranında “Çok fazla” seçeneğini iğnetlemeleri bu durumu desteklemektedir.

İlköğretim öğrencilerinin ulus bilincini kazanmaları, değış dünyada kendilerine yer edinmeleri açısından son derece önemlidir. Bu nedenle ana dili öğretiminde bu özelliklerle donatılmış metinlerin seçilmesi gerekmektedir. Metni bu yönü ile değerlendirdiğimizde 8. soruya verilen cevaplarda üst düzey okullarda %52.0 ve alt düzey okullarda da %64.0 oranlarında birbirine paralel olarak “Biraz” seçeneğinin iğnetlendiğini görmekteyiz. Yine orta düzey okullardaki katılımcıların da %38.0 oranında “Biraz” seçeneğini iğnetlemeleri bu durumu destekler. Buradan hareketle bu metinde yer alan milli ve evrensel değerlere öğrencilerin ulaşma düzeylerinin çok düşükkaldığını söyleyebiliriz.

Okuma sırasında metin ile nesnel gerçeklik arasında ilişki kurmak, metnin doğru yönde alınılması için önemlidir. Yapılan anket sonucunda üst düzeyde olan katılımcıların %50.0, orta düzeyde olan katılımcıların %62.0 ve alt düzeyde olan katılımcıların da %52.0 oranlarında “Biraz” seçeneğini iğnetledikleri görülmüştür. Buradan hareketle ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin metin ile nesnel gerçeklik arasında bir bağ kuramadıklarını söyleyebiliriz. Buna ek olarak sosyoekonomik bakımdan orta düzey okullardaki katılımcıların diğerlerine göre bu bağ kurmada daha fazla zorlandıkları belirlenmiştir.

Kısalığı, olay kurgusundaki basitliği ile öyküler anlatısal metinler içerisinde ilköğretim öğrencilerinin anlama düzeylerine en uygun metinlerin başında gelir. Sosyoekonomik yapı bakımından üst düzey okullardaki katılımcıların %60.0 ile “Çok” ve %14.0 ile “Çok fazla” seçeneklerini, alt düzey okullardaki katılımcıların da %46.0 ile “Çok” ve %26.0 ile “Çok fazla” seçeneklerini iğnetlemeleri bu metnin katılımcıların beğenisini kazandığını bizlere gösterir. Bununla birlikte orta düzey okullardaki katılımcıların verdikleri cevaplar az da olsa farklılık göstermektedir. Bu tür okullardaki katılımcılar %28.0’i “Çok”, %34.0’ü “Çok fazla” seçeneklerini iğnetleyerek diğerlerine göre daha yüksek oranlarda metni beğendiklerini ortaya koymuştur.

Bu metindeki uzamın, fiziksel mekân olarak nesnel gerçeklikte de yer alması bu metnin inandırıcılığını artırmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

AraÇırmada katılımcıların verdikleri cevaplar incelendiğinde özellikle orta düzey okullardaki katılımcıların bu metni inandırıcı bulduklarını görmekteyiz. Katılımcıların %50.0 oranında “Çok” ve %22.0 oranında “Çok fazla” seçeneklerini iÇaetlemeleri ise bu durumu kesinlemektedir.

Çizelge 14: İlköğretim sekizinci sınıf düzeyinde 12 ile 15. maddeler arasındaki öğrenci görüşleri.

Madde	Okul Düzeyi	Evet		Hayır		Fikrim yok		Toplam	
		F	%	F	%	F	%	F	%
12) Metinde anlatılan olay sizce gerçekten yaÇanı mıÇımı?	Üst	19	38.0	6	12.0	25	50.0	50	100.0
	Orta	24	48.0	7	14.0	19	38.0	50	100.0
	Alt	17	34.0	7	14.0	26	52.0	50	100.0
13) Okuma sırasında kendinizi kahramanın yerine koydunuz mu?	Üst	24	48.0	25	50.0	1	2.0	50	100.0
	Orta	25	50.0	22	44.0	3	6.0	50	100.0
	Alt	20	40.0	28	56.0	2	4.0	50	100.0
14) Metni okuduktan sonra kahramana farklı yollardan yardım etmeyi düÇündünüz mü?	Üst	24	48.0	19	38.0	7	14.0	50	100.0
	Orta	34	68.0	11	22.0	5	10.0	50	100.0
	Alt	18	36.0	27	54.0	5	10.0	50	100.0
15) Metindeki kahramanlar ile daha önceden okuduğunuz öykülerdeki kahramanlar arasında benzerlikler ya da karÇıtlıklar kurdunuz mu?	Üst	16	32.0	21	42.0	13	26.0	50	100.0
	Orta	18	36.0	18	36.0	14	28.0	50	100.0
	Alt	21	42.0	20	40.0	9	18.0	50	100.0

İlköğretim öğrencilerinin gerçekleÇireceği okuma açısından yazınsal gerçeklik ile nesnel gerçeklik arasındaki ayrımın farkına varmak oldukça önemlidir. AraÇırmada ise genel olarak kurgulanmış olay, gerçekten yaÇanı mıÇılaylarla karıÇırılmışÇtır. Bu ayrımın farkına varabilen katılımcı üst düzey okullarda %12.0, orta düzey okullarda %14.0 ve alt düzey okullarda da %14.0 oranlarında kalmıÇtır. Oranlardaki bu düÇüklük katılımcıların bu öyküdeki kurmaca olayların kurgulanmışÇ olduğunun farkına varamadıklarını göstermiÇtır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Alımlama gerçekleşirken okur pozisyonundaki bireyin kendisini anlatı kişisinin yerine koyması metnin anlaşılabilirliği açısından son derece önemlidir. Araştırma göstermiştir ki katılımcılar yarı yarıya “Evet” ve “Hayır” seçeneklerini içermemiştir. Bu durum ise sosyoekonomik farklılıkların bu kazanımla ilgili olarak çok fazla etkili olmadığını ortaya koymaktadır.

Okur, alımlamayı gerçekleştirirken kurmaca olay/olaylarda karşısına çıkan sorunlara kendi birikimi çerçevesinde farklı çözüm yolları üretir ya da üretebilir. Üst düzey okullardaki katılımcıların %48.0, orta düzey okullardaki katılımcıların da %68.0 oranlarında kurgulanmış olaylardaki sorunlara farklı çözüm yolları buldukları görülmüştür. Bunun sonucunda sosyoekonomik yapı bakımında orta düzeydeki katılımcıların bu metni kendilerine daha yakın bulduklarını söyleyebiliriz.

Her yeni metin belirli bir kültürel ve yazınsal birikimin üzerine bir devam niteliğinde üretilir. Bu durum bir metnin kendinden önceki ve sonraki metinler ile metinler arası özellikler göstermesine, okurun daha önceki yazınsal birikimi ile bağ kurmasına neden olur. “Metni temellendiren şey, kapalı, hesaplanabilecek bir iç yapı değildir ama, metnin başka metinlere, başka kodlara, başka göstergelere açılma noktasıdır; metni yapan şey, metinlerarası ilişkidir” (Barthes, 2005: 173). Araştırma göstermiştir ki üst düzey okullardaki katılımcılar %42.0 ile ağırlıklı olarak bu metin ile öncekileri arasında bağ kuramamışlar; orta düzey okullardaki katılımcılar %36.0 ve alt düzey okullardaki katılımcılar da %42.0 oranında bu ilişkileri kurabilmiştir. Sonuç olarak sosyoekonomik yapının bu kazanıma ulaşılmasında az da olsa etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Çizelge 15: Okulöğretim sekizinci sınıf düzeyinde 16. madde ile ilgili öğrenci görüşleri.

Madde	Okul Düzeyi	Yeni bir kuçalmak		Fakirlik		Çocuğun artık kuçile ilgilenmemesi		Toplam	
		F	%	F	%	F	%	F	%
16) Sizce kuçın satılmasını gerektiren etken aşağıdakilerden hangisidir?	Üst	2	4.0	48	96.0	-	-	50	100.0
	Orta	1	2.0	49	98.0	-	-	50	100.0

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

	Alt	2	4.0	43	86.0	5	10.0	50	100.0

Anlatısal düzeydeki gönderici eyleyeni ve sebep-sonuç ilişkisini fark etmeye yönelik olarak katılımcılara yöneltilen soruya verilen cevaplar genelde doğrudur. Üst düzey okullarda %96.0, orta düzey okullarda %98.0 ve alt düzey okullarda da %86.0 oranlarında doğru seçenek olan “fakirlik” seçilmiştir. Bu durum da anlatısal düzeyde gerçekleşen dizimsel okuma açısından ilköğretim öğrencilerinin anlama düzeylerine uygun olduğunu gösterir.

Çizelge 16: İlköğretim sekizinci sınıf düzeyinde 17. madde ile ilgili öğrenci görüşleri.

Madde	Okul Düzeyi	Olaylara karışmaz ama her şeyi bilir.		Olayları dışarıdan görür, tanık olur ve bazen de olaylara müdahale eder.		Olayları dışarıdan görür ama müdahale etmez.		Toplam	
		F	%	F	%	F	%	F	%
17) Olayları anlatan kişinin bakış açısı ağıdakilerden hangisine uyar?	Üst	6	12.0	32	64.0	12	24.0	50	100.0
	Orta	10	20.0	31	62.0	9	18.0	50	100.0
	Alt	8	16.0	30	60.0	12	24.0	50	100.0

Anlatısal türdeki metinlerde kurgulanmış olayı gerçekçi şekilde anlatmak, sözcelem öznesinin seçtiği bakış açısı ile yakından ilişkilidir. Bu öyküde sözcelem öznesi olaylara tanık olan, az da olsa olaylara müdahale eden bir anlatı kişinin bakış açısı olan birlikte görüyü kullanmıştır. Araştırma sonucunda ise sosyoekonomik yapının bu madde ile ilgili olarak katılımcılar üzerinde etkili olmadığını ve yüksek oranlarda katılımcıların doğru odaklayımı tespit edebildikleri görülmüştür.

Çizelge 17: İlköğretim sekizinci sınıf düzeyinde 18. madde ile ilgili öğrenci görüşleri.

Madde	Okul Düzeyi	Amaçları gerçekleştirildi		Amaçlarının gerçekleştirilmesine çok yaklaştı		Amaçları gerçekleştirildi		Toplam	
		F	%	F	%	F	%		
18) Metnin sonunda kahramanların amaçları hangi seviyede kaldı?	Üst	30	60.0	12	24.0	8	16.0	50	100.0
	Orta	33	66.0	13	26.0	4	8.0	50	100.0
	Alt	29	58.0	19	38.0	2	4.0	50	100.0

Öykü türündeki anlatısal metinlerde sonuç bölümünün ön plana çıkmasının nedeni metnin anlamının bu kısımda yoğunlaşmasıdır. Üst düzey okullarda %60.0, orta düzey okullarda %66.0 ve alt düzey okullarda da %58.0 oranlarında öznenin değer nesneye ulaşmasının farkına varabilmeleri, katılımcıların doğru seçeneğe yüksek oranlarda ulaşmalarını göstermektedir. Bu durum sosyoekonomik farklılıkların okumanın bu aşamasında çok fazla etkili olmadığını çıkarsamamızı sağlar.

Çizelge 18: İlköğretim sekizinci sınıf düzeyinde 19. madde ile ilgili öğrenci görüşleri.

Madde	Okul Düzeyi	Olayın içerisinde olmayan hayali biri		Olayı yaşıyan kahraman		Olaya tanık olan ikinci dereceden bir kahraman		Toplam	
		F	%	F	%	F	%		
19) Metindeki olayı anlatan kişi	Üst	7	14.0	17	34.0	26	52.0	50	100.0
	Orta	5	10.0	13	26.0	32	64.0	50	100.0

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

aÇağdakilerden hangisidir?	Alt	6	12.0	17	34.0	27	54.0	50	100.0

Üst düzey okullarda %52.0, orta düzey okullarda %64.0 ve alt düzey okullarda %54.0 oranlarında doğru seçenek olan elöyküsel anlatıcının farkına varmaları; bu oranların birbirine yakın ve paralel olması sosyoekonomik farklılıkların bu madde ile ilgili olarak çok fazla etkili olmadığını ortaya koymaktadır.

Çizelge 19: İlköğretim sekizinci sınıf düzeyinde 20. madde ile ilgili öğrenci görüşleri.

Madde	Okul Düzeyi	Güzellik – Çirkinlik		Esaret – özgürlük		Fakirlik - zenginlik		Toplam	
		F	%	F	%	F	%	F	%
20) Sizce bu öykü aÇağdaki karÇtıklardan hangisinin üzerine kuruludur?	Üst	2	4.0	6	12.0	42	84.0	50	100.0
	Orta	2	4.0	4	8.0	44	88.0	50	100.0
	Alt	3	6.0	7	14.0	40	80.0	50	100.0

Alımlama esnasında okurdan beklenen en uç nokta metnin soyut ve gizil boyutu olan derin yapıdaki anlamsal karÇtıklara ulaşmasıdır. AraÇırma göstermiştir ki üst düzey okullarda %84.0, orta düzey okullarda %88.0 ve alt düzey okullarda %80.0 oranlarında öykünün derin yapısına ilköğretim öğrencileri ulaşmıştır. Bu durum aynı zamanda sosyoekonomik farklılıkların bu karÇtıklara ulaşmada etkili olmadığını da ortaya koymaktadır. Bu öykü derin yapıda yer alan gizil, soyut ve devingen anlam karÇtıklarına ulaşılması açısından son derece başarılıdır.

Sonuç

Öyküler ilköğretim öğrencilerinin okuma birikimleri, hayat tecrübesi edinmeleri açısından son derece önemlidir. Bu nedenle Türkçe ders kitaplarındaki öykülerin seçilmesinden bilimsel bir yaklaşım içinde bulunulması ana dili eğitiminin başarıya ulaşması açısından zorunludur. “*Dilbilimin gerecini önce insan dilinin bütün görünüşleri oluşturur*” (Saussure, 2001: 33). Çiçireli dil bilimci Ferdinand de Saussure’ün ortaya koyduğu bu kural Türkçe ders kitaplarındaki öykülerin metin dil bilimsel yöntemler ışığında incelenmesini gerektirmiÇ,zorunlu kılmıÇtır. Bu inceleme sonucunda elde edilen veriler de yeni Türkçe öğretim programı ile

iliğlendirilerek hazırlanan anketler 6, 7 ve 8. sınıflar düzeyinde denetlenmiştir.

Metin dil bilimsel çözümleme yöntemlerini diğer geleneksel yazın inceleme yöntemlerinden ayıran en önemli fark ise metni bir bütün olarak ele alması ve kendi yapısal bütünlüğü içerisinde değerlendirmesidir. Metin dil bilim, bir yapının öncesi ve sonrasıyla, sözcelem öznesinin ideolojik düşünceleri, yazın dünyası içerisindeki ünü ile çok fazla ilgilenmez.

“... Dilin metinler biçiminde düzenlediği soyut dinamiğin, kendine özgü yasaları vardır ve bu soyut dinamik, sözceleyen kişinin isteğinden bağımsız olarak anlam üretir” (Eco, 1991: 24). Bu nedenle metin dil bilim, metnin anlamını tamamlanmış, bitmiş olarak görmez. Aksine metin-yazar-okur iletişimi yeniden dokunan, yeniden üretilen bir anlamsal ağ olarak görür. Çünkü metin içerisinde sözcelem öznesi tarafından yerleştirilen boşluklar alımlama sırasında yeniden doldurulacak ve her yeni okumada yeni iletiler oluşturulacaktır. Bu nedenle Türkçe ders kitabındaki öyküler incelenip denetlenirken metin dil bilim yöntem ve tekniklerinden yararlanılmıştır.

Öneriler

Anlatısal türdeki mekânlar kurgusaldır, içinde yaşayan insanların bakış açıları, algı kapasiteleri ve duyuşal gelişimleri doğrultusunda şekillenir, yeniden gerçekleştirir, üzerlerindeki etkiler ve yönlendirir (Korkmaz, 2007: 400). Bu nedenle ana dili öğretiminde kullanılacak metinlerin uzamsal anlamda ilköğretim öğrencilerinin anlama düzeylerine uygunluğu gayet önemlidir. Türkçe derslerinde kullanılan öykülerde uzam olarak kullanılacak mekânların dil dışı gerçek dünyaya göndermede bulunması ilköğretim öğrencilerinin bu tür metinleri alımlamasını kolaylaştırdığını araştırma göstermiştir. Bu nedenle bu tür metinler seçilirken uzam olarak dil dışı gerçek dünyaya göndermede bulunan metinler seçilmelidir.

Araştırmada 6. sınıf düzeyindeki katılımcıların anlatıcı-gözlemci ile yazarı birbirine karıştırdıkları görülmüştür. Buna karşılık 7. sınıflara uygulanan ankette benöyküsel anlatıcı ve 8. sınıflara uygulanan ankette de elöyküsel anlatıcı katılımcılar tarafından yüksek oranda doğru olarak belirlenmiştir. Bu durum üzerinde sosyoekonomik farklılıkların da etkili olmadığını araştırma ortaya koymuştur. Bu nedenle ana dili öğretiminde kullanılacak öyküler belirlenirken içöyküsel anlatıcıların kullanıldığı metinlerin seçilmesi ilköğretim öğrencilerinin anlama düzeylerine uygunluk açısından faydalı olacaktır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

“Kurmaca evrenini oluşturan olaylar bize ,kendilikleri içinde” değil belli bir görüş içinden, belli bir bakış açısından sunulurlar” (Todorov, 2001: 68). Yapılan ankette bakıÇaÇısı ile ilgili olarak 8. sınıf düzeyindeki katılımcıların yüksek oranlarda doğru seçenek olan birlikte görüye ulaÇıkları görölmüÇtür. Bu nedenle anlatısal metinler seçilirken bakıÇaÇısı olarak kurmaca içerisindeki bir anlatı kiÇisinin bakıÇaÇısının kullanıldığı metinler seçilmesi ana dili eğitimi ve yazınsal öğretim açısından faydalı olacaktır.

“... Her başlık metni simgeleyen bir başlangıçtır. Başlık ile başlığı izleyen satırlar arasında kurgusal bir ilişkinin bulunduğu yadsınamaz. Başlık anlatının temel anlambirimidir. Ya da bir başka deyişle, okur ile yapıt arasına giren yazarın bakış doğrultusudur. Okura yön veren, okuru anlamlar kaynağına ileten ilk taşıt bu başlıktır” (Rifat, 2007: 160). Metnin baÇılgından hareketle içeriğı hakkında tahminde bulunabilme kazanımına ilgili olarak 6, 7 ve 8. sınıflardaki katılımcıların genelinin de “Biraz” seçeneğini iÇaetledikleri görölmüÇtür. Bu durumla ilgili olarak ana dili öğretiminde baÇılgıya yönelik çalıÇmalara daha fazla ağırlık verilmesinin faydalı olacağı söylenebilir.

Ana dili öğretiminde kullanılan öykülerin mevcut söz varlıklarına uygun olduğı cevaplardan anlaÇılmaktadır. Ancak ilköğretim öğrencilerinin sözlük kullanma alışkanlığı edinebilmeleri için bilinmeyen sözcüklerin daha fazla olduğı metinler tercih edilebilir.

Okurun kurmaca dünyanın artalanı olarak gerçek dünyayı görmesi, kabul etmesi metnin alımlanması açısından gereklidir. Sınırlı bir yer ve zamanda sadece birkaç kiÇinin öyküsünü anlatması açısından ,anlatı dünyası“ gerçek dünyadan daha sınırlı, küçük bir dünya olarak karÇımıza çıkarken; bir yandan da artalan olan aldığı gerçek dünyaya sadece bazı bireyler, özellikler ve olaylar eklediğinden, deneyimlerimizin dünyasından daha geniş kapsamlıdır (Eco, 1996: 98). AraÇırmada ise 7 ve 8. sınıflar düzeylerinde örnek metin olarak seçilen “Mustafa Kemal’in Askerleri” ve “KuÇ Yemi” adlı öykülerde uzamın dil dıÇı gerçek dünyadaki mekânlara göndermede bulunup metnin inandırıcılığını artırdığı görölmüÇtür. Bu nedenle Türkçe ders kitaplarına öykü türündeki metinler seçilirken uzam olarak bu özellikleri gösteren metinler seçilmesi ilköğretim düzeyinde gerçekleÇen yazınsal eğitim açısından faydalı olacaktır.

İlköğretim 6, 7 ve 8. sınıflardaki katılımcılar; örnek metin olarak seçilen öyküleri milli ve evrensel kültüre ait değerler bakımından yetersiz bulmuÇlardır. Unutulmamalıdır ki dil bir milletin kültürel değerlerinin baÇında gelir ve kültürel değerleri saklar, taÇır,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

geliştirir. Dil duygu ve düşüncüyü insanlara aktarır, bu yolla insan topluluklarını bir yığın olmaktan kurtarıp duygu ve düşünce birliği olan bir ulus haline dönüştürür. Bu görevini gerçekleştirirken de bireye ulus bilincini aklar; bir yandan ulus birliğini sağlar ve bu birliğin korunmasına yardımcı olur. Doğaldır ki milli kültürümüzü oluşturan değerlerden kopuk, onları yeterince içermeyen metinlerle yapılacak ana dili eğitimi amacına ulaşamayacaktır. Kültürel değerlerini kazanmayan birey, küreselleşen dünyada kültürel kimliğini koruyamayacak, doğal olarak da kültürel yozlaşmaya ayak uyduracaktır. Ulus bilincini yeterince kazanamadığı için de kimlik sorunu yaşaması olasıdır. Bu noktada yapılması gereken ise ana dili öğretiminde kullanılacak metinlerin milli ve evrensel kültüre ait değerleri daha fazla yansıtmasıdır.

Ana dili öğretiminde kullanılacak olan başlıca öyküler olmak üzere anlatısal metinlerin seçiminde anlatısal düzeydeki eylemsel örnekçeler ile ilköğretim öğrencilerinin yaşantılarının eğitimsel olarak paralellik göstermesi oldukça önemlidir. Ana dili öğretiminin eğitimsel olarak gerçekleştirilmesinin ne kadar önemli olduğu düşünülürse, kullanılacak metinlerin de eğitimsel olarak hedef kitle olan ilköğretim öğrencilerinin yaşantıları ile uyum içerisinde olması gerekliliği kendini gösterecektir.

Araştırma göstermiştir ki 7 ve 8. sınıflar düzeyinde katılımcıların derin yapıda yer alan karışıklıklara ulaşma düzeyleri oldukça yüksektir. Bunda bu iki öykünün derin yapısında bulunan karışıklıkların yüzeysel ve anlatısal boyutlara yoğun şekilde yansımalarının da etkisi vardır. Buna karşılık 6. sınıf Türkçe ders kitabında yer alan öyküde sözcelem öznesinin derin yapıda yer alan anlamsal karışıklığı yüzeysel ve anlatısal yapılara daha az oranda yansıtmasının etkisi ile katılımcıların bu soyut ve gizil karışıklıklara ulaşma düzeylerinin, özellikle üst düzey okullarda düşük oranlarda kalmasına yol açmıştır. Bu nedenle ilköğretim 6. sınıf düzeyinde, derin yapıdaki anlamsal karışıklıkların daha yoğun olarak yüzeysel ve anlatısal yapılara yansıdığı metinler kullanılmalıdır.

Araştırma ilköğretim 7. sınıf Türkçe ders kitabındaki “Mustafa Kemal’in Askerleri” adlı öyküdeki yerdeğik özelliği gösteren “Anadol” dilsel birimi katılımcıların anlamsal açıdan önemli olan Kurtuluş Savaşı’nın önderi Mustafa Kemal Atatürk ve kahraman Türk askerlerine anlamsal açıdan ulaşmasını kolaylaştırdığını göstermiştir. Bu nedenle bu ve benzeri yerdeğik özellikleri gösteren öykülerin seçilmesi ilköğretim öğrencilerinin gerçekleştireceği alımlama açısından faydalı olacaktır. Unutulmamalıdır ki yerdeğik,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

bir metnin tutarlılığını iç düzeninin sağlamlığını ve özellikle kapalılığını kanıtlayan önemli bir olgudur (Bayrav, 1999: 35).

Anlatısal metinler içerisinde öykülerin en önemli özelliklerinden biri de anlamsal özelliklerin metnin sonuç bölümünde yoğunlaşmasıdır. Bu bakımdan yapılan değerlendirmede “Mustafa Kemal’in Askerleri” adlı öykünün anlatı izlencesindeki tanınma ve yaptırım aşamasındaki çelişik/ikilem ($\bar{O}_1 \neq N_1$) durumuna katılımcıların ulaşma düzeyi, “Kuğ Yemi” adlı öykünün anlatı izlencesindeki başarı ($\bar{O}_1 \cap N_1$) durumuna göre daha düşük oranda kalmıştır. Bu araştırma göstermiştir ki öykü türündeki, hatta anlatısal tipteki metinlerin seçiminde anlatı izlencesi bakımından tanınma ve yaptırım aşamasında başarı ($\bar{O}_1 \cap N_1$) veya başarısızlık ($\bar{O}_1 \cup N_1$) durumunu yansıtan metinler seçilmelidir.

KAYNAKÇA

- AKARSU, Bedia (1998), **Dil-Kültür Bağlantısı**, Gökılâp, İstanbul.
- AKERSON, Fatma Erkmân (2005), **Göstergebilime Giriş**, Multilingual, İstanbul.
- AKSAN, Doğan (1979-82), “Türkçe Çalışmalarında ve Öğretiminde Dilbilimin Yeri”, **DTCF Dergisi**, Cilt XXX, Sayı 1-2, s. 43-49.
- AKSAN, Doğan (2008), **Türkçeye Yansıyan Türk Kültürü**, Bilgi Yay., Ankara.
- ANDAÇ, Feridun (1995), **Yazınsal Gerçekçiliğin Boyutları**, Ümit Yay., Ankara.
- BAYRAV, Süheyla (1999), **Dilbilimsel Edebiyat Eleştirisi**, Multilingual, İstanbul.
- BARTHESES, Roland (2005), (Çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat), **Göstergebilimsel Serüven**, YKY, İstanbul.
- BÖNYAZAR, Adnan (1983), “Anadili Öğretiminde Yazınsal Alanlara Açılım”, **Türk Dili/Dil Öğretimi Özel Sayısı**, TDK Yay., Ankara, C:XLVII, S: 379-380, s. 57-72.
- BÖREKÇİ Muhsine (2009), “Türk Dili Edebiyatı ve Türkçe Öğretmenlerinin Yetiştirilmesi Sürecinde Dilbilim ve Türkçe Öğretimi”

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

<http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayil6/börekçimuhsine1277.pdf> 28.07.2009 tarihli erişim.

- CEMİLOĞLU, Mustafa (2001), **Dil Bilimi Açısından Türkçe Yazılı Anlatım ve Anlatım Teknikleri Öğretimi**, Alfa, İstanbul.
- CHOMSKY, Noam (2009), (Çev. Veysel Kılıç), **Bilgi Sorunları ve Dil**, BGST Yay., İstanbul.
- ÇRAVOĞLU, Öner (1999), **Çocuk Edebiyatı**, Esin Yay., İstanbul.
- ECO, Umberto (1991), (Çev. Sema Rifat), **Alımlama Göstergebilimi**, Düzlem, İstanbul.
- ECO, Umberto (1996), (Çev. Kemal Atakay), **Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti**, Can Yayınları, İstanbul.
- ECO, Umberto (2001), (Çev. Pınar Savaş), **Açık Yapıt**, Can Yay., İstanbul.
- ERDEN, Aysu (2002), **Kısa Öykü ve Dilbilimsel Eleştiri**, Gendağ Edebiyat, İstanbul.
- GÖKTÜRK, Akçi (2002), **Okuma Uğraşı**, YKY, İstanbul.
- GÖMLEKSİZ, Mehmet Nuri ve BULUT, Çhami (2007), “Yeni İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programının Uygulamadaki Etkililiğinin Değerlendirilmesi”, **Milli Eğitim**, Sayı 175, s.161- 184, Ankara.
- GÜNAY, V. Doğan (2003), **Metin Bilgisi**, Multilingual, İstanbul.
- GÜVENÇ, Bozkurt (2007), “Görsan-Dil ve ÇetiÇm”, **Kültürün ABC’si**, YKY., İstanbul.
- KARAAĞAÇ, Günay (2008), **Dil, Tarih ve İnsan**, Kitabevi, İstanbul.
- KILIÇ, Veysel (2002), **Dilin İşlevleri ve İletişim**, Papatya, İstanbul.
- KIRAN, AyÇeEziler – Zeynel (2003), **Yazınsal Okuma Süreçleri**, Seçkin, Ankara.
- KIRAN, AyÇe Eziler (2004), “Göstergebilim ve Yazınsal Çözümlemeler”, **Disiplinlerarası Ortam ve Yöntem Sorunları**, Multilingual, İstanbul.
- KORKMAZ, Ramazan (2007), “Romanda Mekanın Poetiği”, **Edebiyat ve Dil Yazıları / Mustafa İsen’e Armağan**, Ankara.
- NEYDİM, Necdet (2003), “Çocuğun Hayata Dokunmasında Edebiyatın Çetvi”, **Çocuk Edebiyatı**, Bu Yayınevi, İstanbul.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- OĞUZKAN, A. Ferhan (2001), **Çocuk Edebiyatı**, Anı Yay., Ankara.
- PROPP, Vladimir (2008), (Çev. Mehmet Rifat – Sema Rifat), **Masalın Biçimbilimi ve Olağanüstü Masalların Dönüşümleri**, TÖB Kültür Yay., İstanbul.
- RICOEUR, Paul (2007), (Çev. Gökhan Yavuz Demir), **Yorum Teorisi Söylem ve Artı Anlam**, Paradigma Yay., İstanbul.
- RİFAT, Mehmet (2007), **Metnin Sesi**, TÖB Kültür Yay., İstanbul.
- SAUSSURE, Ferdinand De (2001), (Çev. Berke Vardar), **Genel Dilbilim Dersleri**, Multilingual Yay., İstanbul.
- SÖNAN, Ahmet Turan (2006) “Ana Dili Eğitimi Üzerine Bazı Düşünceler”, **Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, Şubat 2006, s. 75-78, Elazığ.
- ŞENÖZ, Canan Ayata (2005), **Metindilbilim ve Türkçe**, Multilingual, İstanbul.
- TODOROV, Tzvetan (2001), (Çev. Kaya Şahin), **Poetikaya Giriş**, Metis Yay., İstanbul.
- UÇAN, Hilmi (2006), **Yazınsal Eleştiri ve Göstergebilim**, Hece, Ankara.
- VARDAR, Berke (2002), **Açıklamalı Dilbilim Terimler Sözlüğü**, Multilingual, İstanbul.

AHMET MİTHAT EFENDİ’NİN “KARI KOCA MASALI”NDA ANLATI ARAÇLARININ TESPİTİ VE İNCELEMESİ

*Kadir Can DİLBER**

*Nilay ÇAĞLAYAN***

ÖZET

Ahmet Mithat Efendi’nin kaleme aldığı “Karı Koca Masalı” isimli eser, bir masaldan beklenen özellikleri taşımasa da okunabilirliği açısından masallar kadar etkili bir yapıya sahiptir. Eserin içerisinde masal tabirini kullanan yazar aslında ister istemez ironik bir tavır sergilemiş olur. Masalı alıp okuyan insanların beklentisi bir karı koca masalı duymaktır. Ancak metin içerisine girildiğinde farklı bir hikâye ve ses ile karşılaşılır. Metin içerisindeki karşılıklı konuşmalar bizi iç monolog terimine yönlendirse de basit bir anlatı metni değildir. Bu anlatı metnindeki anlatı araçlarını tespit edebilmek için Chatman’ın metodolojisinden yararlanmaya çalıştık. Bu metodolojiye göre anlatı kendi içerisinde öykü ve söylem diye ikiye ayrılır. Bu çerçevede değerlendirmeye çalıştığımız “Karı Koca Masalı”nda ilk karşımıza çıkan şey, anlatıcı ve yazarın karşılıklı konuşmaları olur. Bu konuşmalar, anlatının üst kurmaca bir niteliğe sahip olduğunu bize gösterir. Daha sonra bir geciktirme ve oyalama taktiği ile hikâyeyi sonuna kadar okutmayı planlayan yazar ile karşılaştık. Metin içerisinde karı koca tabirlerinden felsefe ve matematiğe kadar uzanan farklı konuları dinledik. İdeal okurunu arayan yazarın okur ile girdiği kurmaca anlaşmasına tanık olduk.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Mithat Efendi, Karı Koca Masalı, Hikâye, Masal, Anlatı Araçları.

* Arş. Gör., Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, kadircandilber@hotmail.com

** Arş. Gör., Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, ncaglayan@ahievran.edu.tr

**DETERMINATION AND STUDY OF NARRATION TOOLS
IN 'HUSBAND AND WIFE TALE' OF
AHMET MİTHAT EFENDİ****ABSTRACT**

The work, named "Husband and Wife Tale", written by Ahmet Mithat Efendi; though it does not bear the characteristics expected from a tale, has as impressive structure as the tales in terms of reading. Using the expression "tale" in the work, the author inevitably exhibits an ironic demeanor. People reading the tale expect to hear a husband and wife tale. Yet, a different story and voice greet the person inside the text. The dialogues inside the text direct us to monologue expression, however it is not a simple narration. In order to determine the narration tools in this narration text, we tried to make use of Chatman's methodology. According to this methodology, the narration is split into two as the story and the expression. What appear in the "Husband and Wife Tale", which we have tried to evaluate within this frame are dialogues of the narrator and the author. These dialogues signify that the narration has an upper fiction quality. Then we meet the author, who plans to make the story be read until the end by a delay and distraction tactic. We listened to a range of subjects from philosophy to mathematics from husband and wife expressions within the text. We witnessed fictive agreement of the author, who is in search of the ideal reader, with the reader.

Key Words: Ahmet Mithat Efendi, Husband and Wife Tale, Story, Fable, Narattive Tools.

Masal'ın İronisi

Her masalın başında insanı bir sağa bir sola sallandıran özenle seçilmiş kelimeler ile söze başlamak bir gelenek midir yoksa bir oyun mudur bilinmez? Bilinen şudur ki masallar insanı derinden etkiler, çarpıntı yapar, üzerine bir soğuk su içmeyi gerektirir. Masalların bu kadar kuvvetli etkiye sahip olmasında anlatıcının faktörü büyüktür. Yani anlatıcı, masalın başında kullandığı sihirli

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

birkaç sözcük ile dinleyicinin hayal bile edemeyeceği farklı bir dünyaya girmesini sağlayabilir. Mesela “bir varmış, bir yokmuş, bir ... varmış”, “evvel zaman içinde, kalbur saman içinde...” cümleleri ile başlayan masallar dinleyicinin masal öncesi farklı bir âleme girmesi için ön hazırlık aşamasıdır. Hemen arkasından bağlantı cümlesi olarak “Sözü uzatmayalım” veya “masal bu ya zaman hızla geçivermiş” şeklinde ifadeler kullanılarak masalın belli bir tempo üzerinde devam etmesi sağlanabilir. Sonuca geldiğimizde “Onlar ermiş muradına...” veya “Gökten düştü üç elma: İki dinleyenlere, biri de söyleyen boşboğaza.” cümleleri artık nihai sona geldiğini açıkça belirtir.

Giriş, bağlantı ve sonuç cümlelerinin etkisi bize şunu gösteriyor ki bazen bir masal bir cümleden ibaret olabilir. Çünkü tek bir cümle, bir piramitin alegorik yapısı gibi iç içe geçmiş karmaşık yapıya dönüşebilir. Bu yapı Babil Kulesi de olabilir, yeraltı mezarlığı da. Şimdi burada irdedeceğimiz masal diğerlerinden biraz farklı, adı “Karı Koca Masalı” ama içeriğinin masalla uzaktan yakından ilişkisi yok. Adı masal olup içeriğine ulaşamayan masallara ironik masal ya da masalın ironisi diyebiliriz. Thirlwall’a göre ironi üçe ayrılır: 1-Söz ironisi (Söylenen başka, kastedilen başkadır), 2-Pratik ironi (Olayların yarattığı ironi, aktarılan olay başka, sonuç başkadır), 3-Diyalektik ironi (Eserin bütünündeki, yapısındaki temel ironi)¹ Bu metinde birinci ironi yani söz ironisi ile karşılaşırız: “*Gelgelelim masala: Deve tellâlken, horoz natırken, ben on beş yaşında anamın babamın beşiğini tıngır mungır sallarken, bir varmış bir yokmuş! Al işte bir merak daha! Acaba kimdir o akıllı, kimdir o bilgili, kimdir o filozof, o kibar ki masalların evveline şu „bir varmış, bir yokmuş“ girişini koymuş? Böyle bir girişi şu bilim ve bilgide ilerleme yüzyılında tasarlayabilecek hiçbir yazar göremiyorum.*”² Aslında Ahmet Mithat’ın yaptığı ironi Derrida’nın tabiriyle “son noktaya kadar yürünüp bir şey söyleyip hiçbir şey kastetmeme ya da hiçbir şey “söylememeyi söyleme” anlamındadır.³ Yani Ahmet Mithat Efendi’nin masal anlatacağını söyleyip anlatmadığı bir hikâyedir aslında Karı Koca Masalı. Dünya edebiyatında bu şekilde ironik bir üslubu Laurence Sterne’nin “Tristram Shandy” ve Diderot’un “Jacques le Fataliste” adlı eserlerinde görebiliriz. Ahmet Mithat Efendi’nin basit bir monolog diye nitelendirilen bu eseri aslında basit

¹ Beliz Güçbilmez, **İroni ve Dram Sanatı**, Deniz Kitabevi, Ank. 2005, s. 24-25.

² Ahmet Mithat, **Karı Koca Masalı ve Ahmet Mithat Bibliyografisi**, (Haz. ve Çev. Nuket Esen), Kaf. Yay., İst. 1999. s. 45.

³ Beliz Güçbilmez, **İroni ve Dram Sanatı**, s. 31.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

bir monolog değildir. Hikâye içerisinde geciktirmeler yaparak okuru hikâyeye bağlayan üst düzey bir *anlatı* metnidir. Bu masalı ele alıp okumak cesaret işi çünkü sizi sürekli yanıltabiliyor. Masalın içerisine gizlenmiş hikâyeler var ancak masalın kendisi ortada yok. Ahmet Mithat Efendi'nin ironik üslup kullandığı ve romanın romanını yazmayı denediği benzer bir eseri Müşahedat'tır. Çünkü bu roman üstkurmaca örneği olup, "romanın romanı"dır. Her ne kadar Ahmet Mithat Efendi bu romanını, Emile Zola'yı örnek alıp "natüralist roman" örneği olarak nitelendirse de, "Müşahedat", bir romanın nasıl yazıldığını konu alması yönüyle üstkurmacadır. Üstkurmaca olduğu için de ironiktir. Kendisini de roman kahramanı olarak görevlendiren Ahmet Mithat, yeni bir roman yazma isteğini şöyle dile getirir: "Beş on günden beri benim kafamda bir roman dolaşıyordu. Ne güzel vakalar tahayyül ediyordum. Ne güzel entrikalar buluyordum."⁴ Tekrar Karı Koca Masalına dönecek olursak bu masalı okuyan okur içten içe sabırsızlanmaktadır. Ama boş yere! Binbir Gece Masalları okuyan okurun kafasında yarınki masalı dinleme heyecanı hiç tükenmeden devam eder. Acaba yarın nasıl bir hikâye anlatılacak soruları içten içe okuru metne bağlar. Bu metinde ise acaba bu Karı-Koca masalı ne zaman başlayacak diye okur içten içe sorar kendine ancak hikâye başlamadan biter.

Masal'dan Roman'a Anlatıbilim'in Gizli Evreni

Karı Koca Masalı bir roman mı hikâye mi yoksa masal mı sorusuna verilebilecek bir cevap çok boyutludur. İsmi bakımıyla anlatılacak olan şey bir masalı andırır. Metni okumaya başladığımızda ise bir hikâye ile karşılaşırız. Sonra bir romanın derinliğini hisseder gibi oluruz. Berna Moran, bu tür anlatıların bizde ortaya çıkışını Batılılaşmanın bir sonucu olarak görür: "...roman Batı'da olduğu gibi feodaliteden kapitalizme geçiş döneminde burjuva sınıfının doğuşu ve bireyciliğin gelişimi sırasında tarihsel, toplumsal ve ekonomik koşulların etkisi altında yavaş yavaş gelişen bir anlatı türü olarak çıkmadı ortaya. Batı romanından çeviriler ve taklitlerle başladı: yani Batılılaşmanın bir parçası olarak."⁵ Batılılaşmanın bir parçası olan romanı ve hikâyeyi anlayabilmek için birçok anlatı teriminin bilinmesi gerekir. Anlatı terimlerine (araçlarına) geçmeden önce anlatının tarifini yapmak gerekir: "Geniş kapsamlı anlamıyla ("olay örgüsü bulunan bir yapıt olarak") anlatı ile anlatı olarak anlatı arasındaki ayrım, bir uçta dramatik anlatı ile öbür uçta aracılı anlatı ("gösterme"

⁴ Ahmet Mithat Efendi, *Müşahedat*, (Yayına Hazırlayan: Osman Gündüz), Akçağ Yay., Ank. 1997. s. 60.

⁵ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, İletişim Yay., İst. 1983. s. 9.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

ile “sözlü aktarma”) arasındaki ayrıma koşuttur. Dilsel anlatı da (tarih, roman, kısa öykü) bu durumda, sözcüğün dar kapsamlı anlamıyla kastettiğimiz alıntılar olacaktır; başka deyişle bunlar, bir anlatıcının, söylemsel etkinliğiyle aracılık ettiği anlatılardır.”⁶ Öyleyse, “anlatı” terimi gizil bir belirsizlik taşır. Yukarıda da gördüğümüz gibi, bu terimin en az iki anlamı vardır: Biraz önce tanımladığımız geniş anlamı ve dar anlamı. Dar anlamıyla anlatı, her şeyi dışta bırakacak biçimde bir dilsel olgu, bir söz-edimdir; bir anlatıcının ya da aktarıcının ve bir sözel metnin bulunmasıyla belirlenir. Bu dar tanım, çözümleme alanını sözlü ya da yazılı anlatıyla, yazın incelemeleri alanını da roman, kısa öykü, destansı şiir, balad, fıkra gibi yazın türleriyle sınırlandıracaktır. Burada biz, bu terimin dar anlamıyla, sözel anlatının incelenmesiyle, özellikle de kurmacasal/sanatsal anlatıyla ilgileneceğiz.⁷ En kısa ve öz biçimiyle, anlatıyı bir olayın yeniden sunumu olarak tanımlayabiliriz.⁸ Anlatı metni, aynı zamanda bir söylem olgusu, bir dilsel eylem olgusudur. *Söylem*, özgül bağlamsal ve türsel durumlarda dilin iletişimsel amaçlarla kullanılmasıdır; bunlara *söylem durumları* denir. Bu durumlar, özgüllüklerine göre farklı düzeylerde betimlenebilir: Genel yazılı söylem vardır; özgül *kurmacasal* yazılı söylem de vardır.⁹ İki sözcelem biçimi kesin olarak, anlatının nesnel, söylemin öznele oluşuyla birbirinden ayrılır. Özetlemek gerekirse, anlatı ve söylem sözcenin iki farklı türüdür. Söylem, sözcelem durumunun ve ediminin izlerini (ben-şimdi burada) taşıırken, anlatı sözcelem durumu ve ediminden kopuktur.¹⁰ Bu ayrışmaları aşağıdaki şekil 1’de daha ayrıntılı bir biçimde görebiliriz:

⁶ Susana Onega- Jose Angel Garcia Landa, *Anlatıbilime Giriş*, (Çev: Yurdanur Salman-Deniz Hakyemez), Adam Yay., İst. 2002. s. 10.

⁷ A.g.e., s. 12-13.

⁸ Zeynel Kıran- Ayşe (Eziler) Kıran, *Yazınsal Okuma Süreçleri*, Seçkin Yay., Ank. 2007. s. 100.

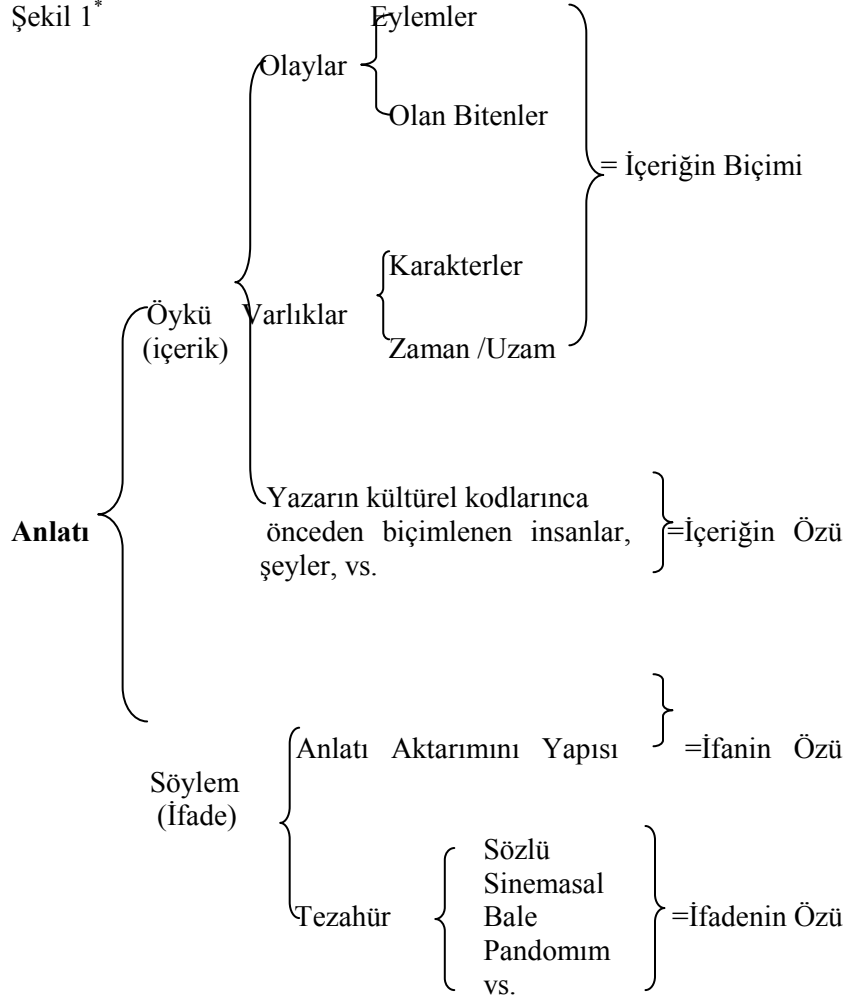
⁹ Susana Onega- Jose Angel Garcia Landa, *Anlatıbilime Giriş*, s. 18.

¹⁰ Zeynel Kıran- Ayşe (Eziler) Kıran, *Yazınsal Okuma Süreçleri*, s. 192.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Şekil 1*

Yapısalcı kuram, her anlatının iki bölümü olduğunu ileri sürer: bir öykü (*histoire*); içerik ya da olaylar zinciri (eylemler, olan bitenler), bunlarla birlikte varlıklar diyebileceklerimiz (karakterler, zaman ve uzamın öğeleri) ve bir söylem, yani ifade; içeriğin aktarılma yolu. Basit deyişle, öykü bir anlatının *ne*'sidir, söylem ise *nasıl*'ı.¹¹ "Bir anlatı metninde ifadenin sınırları içinde neler bulunur? Tam olarak anlatı söylemi! Öykü anlatı ifadesinin içeriği, söylem ise ifadenin biçimidir. Söylemi ve onun ortaya konulduğu materyali (sözcükler, çizimler vs.) ayrı ayrı ele almamız gerekir. Materyalin

* Seymour Chatman, **Öykü ve Söylem**, (Çev. Özgür Yaren), De Ki Basım Yayın, Ank. 2009, s. 23.

¹¹ Seymour Chatman, **Öykü ve Söylem**, s. 17.

tezahürü bağımsız bir göstergebilimsel kodken, materyal aslında anlatı ifadesinin özüdür. Ancak genel kodlar, diğer kodlara öz olarak hizmet ederler. Anlatının içeriği de bir öze ve biçime sahiptir. Olayların ve varlıkların özü tüm evrendir, ya da bir yazar (yönetmen vs.) tarafından “taklit edilebilen”, olası nesneler, olaylar, soyutlamalar vd. kümesidir.”¹²

Öykü kısmına baktığımızda belli bir içerik ile karşılaşırız. Olaylar ve eylemler metnin kurgusal planının ilk ortaya çıktığı kısımdır. Daha sonra karakterler oluşturulur ve belli bir zamana oturtulur. Karakter unsuru üzerine çalışan Randall, birçok sorunun cevabını aramaya koyulur: “Bir hikâyedeki bir karakter nedir? Kurmaca bir karakter gerçek bir insanla nasıl ilişkilidir? Karakterden bir hayat hikâyesi olarak söz etmek ne anlama gelir? Kurmaca karakterle hayattaki karakter arasındaki, yani estetikle etik arasındaki bağlantı nedir?”¹³

Mekân (uzam) ise metnin olmazsa olmazlarından. Uzam, öncelikle olaylarda bir dekor işlevi görür, bunun yanında, kişileri tanıtmaya yollarından biri olarak da dramatik bir işlev yüklenip olay örgüsünün temel ögesi olabilir.¹⁴ Bütün anlatılarda karşımıza çıkabilecek nitelikte olan şu mekân (uzam) türlerinden de bahsedilir: Açık uzam/kapalı uzam (kır, deniz, ev, saray, hastane....) Macera romanlarında açık uzamlara daha sık rastlanır. Kapsayan uzam/kapsanan uzam (bir uzamın içinde başka bir uzam, mesela, ormanlar içinde bir köy...); özel uzamlar (yatak odası, banyo); herkese açık uzamlar (okul, hastane...); aileye ait uzamlar (ev, daire...); yabancı uzamlar (başka bir yer, uzaklar...); hayali (düşsel) uzamlar (bilimkurgu romanlardaki uzamlar); gerçek uzamlar (gerçek mekânlar) ve burası, şurası gibi kavramlarla ifade edilen bilinen, tanınan yerler...¹⁵ Rene Wellek ise mekâna/uzama farklı bir pencereden bakar: “Bir eserde olayların geçtiği yer, onun çevresi demektir ve çevre, özellikle bir evin içi, karakterin mecazi olarak anlatılışı şeklinde düşünülebilir. Bir kimsenin evi onun bir parçasıdır; evini anlatırsanız sahibini de anlatmış olursunuz.”¹⁶ Ayrıca romanlarda mekânın sanatsal işlevi de söz konusudur: “Mekânı sanatsal olarak ele almada, edebiyatın plastik sanatlardan ve resim

¹² Seymour Chatman, *Öykü ve Söylem*, s. 21.

¹³ William L. Randall, *Bizi „Biz“ Yapa Hikâyeler*, (Çev. Şen Süer Kaya). Ayrintı Yay., İst. 1999. s. 160-161.

¹⁴ Zeynel Kıran-Ayşe (Eziler) Kıran, *Yazınsal Okuma Süreçleri*, s. 249.

¹⁵ A.g.e., s. 250-258.

¹⁶ R. Wellek – A. Warren, *Edebiyat Biliminin Temelleri*, (Çev. A.Edip Uysal), Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ank. 1983. s. 304.

sanatından daha olanaklı olduğu yanlar da vardır. Nesnelerin dil yoluyla anlatılmasını kullanarak, yazar, bir imgeden ötekine sonsuz bir çabuklukla geçebilir ve okuyucuyu çeşit çeşit olay ve eylem yerlerine kolayca götürebilir.”¹⁷

Karakterlerin oluşturulduğu ve uzamın yerleştirildiği öyküde olaylar kendiliğinden gelir. Sonra zaman kavramı belirmeye başlar. Zaman ise(kaldırılım) çok boyutludur, çünkü zamanı seçtiğimiz bakış açısına göre düzenleriz. Bu bakımdan, “fiziksel zaman”, “süredizimsel zaman (takvim zamanı)”, “dilsel zaman (fiil kipleriyle ifade edilen)” ve “kurmaca/öyküleme” olmak üzere dört tür zaman algısından söz edilebilir.¹⁸ Dilsel ve kurmaca zaman algısı bir metnin mihenk taşlarıdır. Öyküleme/kurmaca zaman algısına geldiğimizde anlatıda iki tür zaman olduğunu görürüz: Anlatıcının öyküleme zamanı, yani “öykülenen zaman” ya da “kurmaca zaman”. Öyküleme zamanında, konuşan özne, anlatıcıdır. Öykü zamanında olayların kahramanlarının yaptıkları yaşadıkları yer alır, sesleri duyulur. Öyküyü yaşayan ile anlatan aynı kişi olduğunda sesler karışabilir. Ancak, usta yazarlar dikkatli okurun bu sesleri doğru olarak ayırt etmeleri için onlara çeşitli biçimlerde yardımcı olurlar ya da okurların bu ayrımı yapmasını önlemeye çalışır, çoğu zaman da başarılı olurlar.¹⁹

Chatman tarafından ayrı bir başlık altında değerlendirilen yazarın kodlarına geldiğimizde ise Zimmermann şunları söyler: “Metnin ortaya çıkışı ve alımlanmasıyla ilgili anahtar kavramları bir hikâye bulabileceğimiz için, her yazarın hayatı çok önemlidir. Bir zamanlar yazarın hayatındaki bir olayı, metin için vesile gören ve böylelikle metni yeterince açıkladığını sanan edebi eleştirin yaptığı gibi, yazarın hayatını tek unsur olarak görmüyoruz. Daha önce de söylendiği gibi, hayat hikâyesinden anladığımız, yazarın toplumsal tarihidir. Yazarın kişiliğinde döneminin kendini etkileyen ve bazen karşı koyduğu toplumsal şartları okuruz. Ayrıca onun içinde bulunduğu yumağa bireysel katkısını da okuruz.”²⁰

Öykü kısmını bu başlıklar çerçevesinde değerlendirdikten sonra söylem kısmına geçebiliriz. Söylem kısmında ilk olarak anlatı aktarımının yapısını incelemek gerekir. Anlatı aktarımının yapısına baktığımızda ilk olarak metin karşımıza çıkar. Bütün metinlerde, ister

¹⁷ Gennadiy N. Pospelov, **Edebiyat Bilimi**, (Çev. Yılmaz Onay), Evrensel Kültür Kitaplığı, İst. 1995. s. 98.

¹⁸ A.g.e., s. 217.

¹⁹ Zeynel Kıran-Ayşe (Eziler) Kıran, **Yazınsal Okuma Süreçleri**, s. 218-219.

²⁰ Hans Dieter Zimmermann, **Yazınsal İletişim**, (Çev. Fatih Tepebaşı), Çizgi Kitapevi, Konya 2001. s. 64-65.

edebi isterse edebiyat dışı olsun, “konuşan / anlatan bir ses” vardır. Metinde kim konuşuyor? Ne konuşuyor? Bize ne gösteriyor? Hangi otorite ve yetkiyle konuşuyor? Bize bir şeyler gösterirken aslında neyi ima ediyor? Konuşmasının yanında konuşurma yöntemine de baş vuruyor mu? Bu soruların cevaplarını *pathos*, *ethos*, *dictum* ve *modus* gibi terimler de görebiliriz. Bunları şu şekilde açıklayabiliriz: “Patosu yaratan belli söylem kalıpları ile heyecanlı ve duygulu görünmek, empati kurmak amaçlanır. Yazılı dilde ünlem, “siz” demek, bazı durumlarda şaşkınlık göstermek, söylemde araç kullanmak (bayrak, belge, harita, vb.), duygusal nesneleri betimlemek, betimlemede güzel sözcükler kullanmak patosa örnektir. Patos incelemelerinin görüldüğü metinler siyasi/politik metinler, reklam metinleri, eski aşk mektuplarıdır. Patos içeren bir metin oluştururken insan hep kendine döner. Bu dönüş bilinçli ya da bilinçsiz olur. Ethos, habitus ve pathos ile dilde bir konuşan özne yaratırız. Dili oluşturan özne dilin tüm olanaklarını yaratıcılığının da katkısıyla oluşturur. Kimi zaman da özne iletisini belli ve açık bir şekilde anlatabilir. Bazen kuşku yaratabilir, bazen imalara başvurabilir, en ince ayrıntıya kadar kullanabilir, genelleştirmelere gidebilir, alay edebilir, eleştirebilir. Tüm bunları yaparken dilin kipselleştirme öğelerini kullanır. Diktum her zaman bir özne ile bir fiil öbeği içerir. Modüs ise iki olası gerçekleştirim sunar. Bunlardan birincisi, modüs diktumdan ayrı olarak kipsel bir fiil ile kipsel bir özne sunar. Ama bu öznenin varlığı şart olmayabilir. İkincisi modüs diktumun içinde olabilir, ona katılmış olabilir. Bir veya birden fazla birim tarafından ifade edilebilir ve birden fazla iki içerik taşır.”^{**} Ethos bunların içerisinde anlatılabilmek açısından en önemlisidir. Çünkü ethos kurmaca anlatıda iş görür. Bir anlatı asla ben anlatıcının doğrudan konuşmasıyla iletişim kurmadığından, ethos yalnızca anlatıcıya uygulanabilir.²¹ Anlatıcı ile birlikte metinde bir ses ile muhattap oluruz. Tüm kurmaca metinler her ne kadar yazılı olarak da karşımıza gelse onda bir “ses” mevcuttur. Eylemler vardır, ima edilen okur vardır. Edebiyat metnini kuşatan şeyin adı “ses”tir.²² Eğer bir yerde ses varsa anlatıcı vardır. Bir metin içinde “gören ve konuşan kim” sorularının da cevabıdır. Anlatıcı, bir bakıma metnin sesidir. Bu durumu genelleştirerek nakledilen bütün haber parçaları için düşünebiliriz. Yani, aktarılan her haber parçası için karşımıza çıkan ve ilk önce sesini duyduğumuz figür anlatıcı / aktarıcıdır.²³ Anlatıcı kavramı, son zamanlarda kurmaca bir figür

^{**} Ayşe Kıran, *Sözcük Kuramları Ders Notları*, 2009.

²¹ Seymour Chatman, s. 212.

²² Prof. Dr. Yavuz Demir, *Estetik Dersi Notları*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2008.

²³ Yavuz Demir, *Anlatıcılar Tipolojisi*, Dergâh Yay., İst. 2002, s. 29.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

olarak kabul edilir. Daha önceleri anlatıcı, “yazar” ile karıştırılmakta idi. Anlatıcı, yazar ile karıştırılmamalıdır. Yazar, gerçek bir varlıktır; anlatıcı ise kurmaca bir figürdür. Yazar ile anlatıcı arasında ise üç tür ilişki vardır: 1) Zaman zaman yazar ile anlatıcı örtüşür. Özellikle otobiyografik özellikler taşıyan kurmacalarda yazar, kendi gerçek kimliğine göndermelerde bulunabilir. 2) Zaman zaman da yazar ile anlatıcı birbirine karışır. Bu durumda gerçeklik ile kurmaca iç içe girer. Anlatıcı, kurgusal olaylardan söz etmek suretiyle okuyucuyu kurmaca zeminine çekerken, bazen de gerçek olay ve durumlardan söz ederek okuyucuda “gerçeklik” hissi uyandırabilir. 3) Yazar ile anlatıcı farklıdır. Anlatıda “birinci şahıs” (ben) tamamen kurmaca bir varlık olarak yer alır. Onu yazara yaklaştıran ise olup bitenleri “ben” olarak aktarmasıdır.²⁴ Yazar ile arasındaki bu farktan sonra, anlatıcının özelliklerine geçebiliriz. Öncelikle belirtelim ki, anlatıcının pek çok işlevi vardır. En başta olup biten olayları aktarır. Bu bağlamda onun birinci işlevinin “anlatmak” olduğunu söyleyebiliriz. Anlatı metinlerinde belli tipte anlatılar ile karşılaşırız: 1)Anlatıcı-gözlemci: Anlatıda “ben” diyerek söz alır; ama olaylara karışmaz, olayların kahramanı olmaz. Anlatıda ikinci dereceden kahramandır. Olaylara müdahale etmez; sadece dışarıdan gözlemler ve tanık sıfatıyla olup bitenleri aktarır. 2)İçöyküsel Anlatıcı: İkinci derecede Bir Kahraman: Bu tür anlatıda “ben” diyen kişi başkahraman değildir. Az da olsa olaylara karışır. Kahramanı etkiler. Bu tür anlatıcılara “benöyküsel anlatıcı” denilir. 3)Benöyküsel Anlatıcı: Başkahraman: Bu tür kurmacalarda anlatıcı, anlattığı öykünün başkahramanıdır. Her şeyi de kendi bakış açısına göre aktarır.²⁵

Kurmaca metinlerdeki bakış açısından ve anlatıcının durumundan bahsetmemiz gerekirse, kurmaca metinlerde varlıkları ve nesneleri tasvir etmek için seçilen bakış açısına “odaklayım” denilir. Ancak konuşan (anlatıcı) ile gören farklı olabilir. Odaklayım, konuşandan çok “gören”le ilgilidir. Üç tür odaklayımdan söz edilebilir: 1) Sıfır odaklayım: Her şeyi gören ve bilen bir anlatıcının bakış açısıdır. Bu bakış açısında anlatıcı hep “o” (üçüncü tekil şahıs) olur. 2) Dış odaklayım: Anlatıcı bu tip metinlerde de olayların dışındadır. Yorum yapmaktan sakınır. Kısaca dış odaklayım, kahramanların düşünceleriyle ilgili bilgileri ve her türlü öznelliği dışlar. 3) İç odaklayım ya da sınırlı bakış açısı: Anlatıcı sanki kahramanın kimliğine bürünmüş gibi, kişinin yani kahramanın düşündüğü, hissettiği ve yaptığı şeyleri anlatır. Bu bakış açısında anlatıcının bilgisi, kahramanın bakış açısı ile sınırlıdır.²⁶ Anlatıcı,

²⁴ Zeynel Kiran-Ayşe (Eziler) Kiran, *Yazınsal Okuma Süreçleri*, s. 132.

²⁵ Zeynel Kiran-Ayşe (Eziler) Kiran, *Yazınsal Okuma Süreçleri*, s. 143.

²⁶ A.g.e., s. 142.

birinci tekil şahısla yazılan romanların çoğunda olduğu gibi bütünüyle kurmacasal bir figür olabilir ya da ideolojik açıdan olmasa da biçimsel açıdan, metin yazarıyla- güvenilirmez bir üçüncü tekil şahıs anlatıcısıyla (*Booth, Rhetoric/Retorik*)- çakışabilir.²⁷ Birinci tekil ağzından yazılan kitaplar, saf okuru “ben” diyen kişinin yazar olduğuna inanmaya yöneltir. Elbette bu yazar değil, anlatıcı, daha doğrusu anlatan-ses’tir ve anlatan sesin zorunlu olarak yazar olmadığını, birinci tekil şahıs ağzından bir köpeğin anılarını yazan P. G. Wodehouse bize söylemektedir.²⁸ Burada yazarın gönderdiği şifreleri çözecek bir okur tiplemesinden bahsetmek gerekiyor. Öncelikle yazarın tuzaklarına düşmeyen, ona inanmayan okura örnek okur diyoruz. Eco, “*örnek okur*” adını metnin, işbirliğine gidecek biri olarak öngörmekle kalmayıp, aynı zamanda yaratmaya çalıştığı bir okur tipine vermiştir. Bir metin “*Bir varmış bir yokmuş*” ile başlıyorsa, kendi örnek okurunu hemen seçtiğine dair bir işaret göndermiş olur: Bu okur ya bir çocuk ya da sağduyunun ötesine giden bir öyküyü kabul etmeye hazır birisi.²⁹ Yine Umberto Eco’nun tarifiyle yazarın tüm yemlerini yiyen okura “ampirik” okur diyebiliriz. Bir öykünün “örnek okuru”, “ampirik okur” değildir. Bir metni okuduğumuzda, ampirik okur biz, ben, siz, başka herhangi biri. Ampirik okur metni birçok biçimde okuyabilir, üstelik ona nasıl okuması gerektiğini belirtecek bir yasa da yoktur; çünkü çoğunlukla bu okur metni, metnin dışından gelen ya da metnin onda rastlantısal olarak uyandırdığı tutkularının bir mahfazası gibi kullanır.³⁰ İfade aktarımında ise en önemli şey Eco’ya göre daha önceden öykünün nasıl sona ereceğini bilmek için öyküyü genellikle bir kez okumak yeterliydi şimdi ise örnek yazarı tanımak için birçok kez okumak gerekir, belli öyküleri ise sonsuza dek okumak. Örnek okur ancak örnek yazarı keşfettiğinde ve O’nun kendisinden istediklerini anladığında (ya da yalnızca anlamaya başladığında) tam anlamıyla örnek okur haline gelecektir.³¹ Anlatıcı ve okur ilişkisine geldiğimizde anlatıcı, söze döktükleriyle, aynı yapısal düzeye yerleştirilmiş bir dinleyiciye (okura) anlatının anlatıldığı kişiye-seslenir. Çeşitli kurmaca anlatıcılar nasıl eriyip yavaş yavaş metin yazarıyla bütünleşiyorsa, anlatının anlatıldığı çeşitli kişiler de metnin okuruyla giderek kaynaşır. Bu da şu anlama gelir: Bazı öykülerde, anlatının anlatıldığı kişiyle örtük okur arasındaki farklılıklar can alıcıdır ve kesin çizgilerle belirlenmiştir; bazı öykülerdeyse bu

²⁷ Susana Onega- Jose Angel Garcia Landa, *Anlatıbilime Giriş*, s. 20.

²⁸ Umberto Eco, *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti*, (Çev. Kemal Atakay), Can Yay., İst. 1996. s. 21.

²⁹ A.g.e., s. 16.

³⁰ A.g.e., s. 15.

³¹ A.g.e., s. 35.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

farklılıklar yalnızca gizil olarak bulunur.³² Son olarak kurmaca metinlerdeki kurmaca anlaşmasına değinmek gerekir: “Bir anlatı metniyle karşı karşıya gelmenin temel kuralı, okurun sessiz bir biçimde yazarla, Coleridge'nin „inançsızlığın askıya alınması“ adını verdiği bir kurmaca anlaşmasını kabul etmesidir.”³³

Tezahür kısmına baktığımızda ifadenin özü ile karşılaşırız. İfadenin özünde yazarın beslendiği kaynaklar yatar. Yazar etkilendiği ve bu çerçevede oluşturduğu aurasının içerisinde farklı bir söylem kurmaya çalışır. Kimi zaman otobiyografiye önem verir. Öykü ve romanda, “iç monolog” ve “bilinç akışı” gibi modern anlatım tekniklerinin kullanılmasına sebep olur. “Modern insan kendi kişisel mitolojisini yaratan insandır.” Kendi “ben”ini böylesine ön plana alan modern insan, edebiyatta “özkurmaca” ya da “otofiksiyon” denilen bir kurgulama tekniği de geliştirmiştir. Özkurmaca, 1970'lerde Fransa'da icat edilmiş bir terimdir. Yani, romancının alışlagelmiş özyaşamsal yöntemle kendi hayatını roman malzemesi yapmak yerine kendisini roman karakteri gibi kurgulamasına özkurmaca deniliyor.³⁴

Tüm şemayı açıkladıktan sonra genel olarak bir değerlendirmeye yapacak olursak başta da söylediğimiz gibi öykü “ne anlattığı”nın, söylem “nasıl anlattığı”nın ifade biçimidir. Bu bağlamda Ahmet Mithat Efendi'nin Karı Koca Masalı'nın değerlendirmeye çalışacağız.

Karı Koca Masalı

İlk Türk romancısı Ahmet Mithat, halka roman okutmak suretiyle, sürekli olarak bu yeni değerleri öğretme çabası içinde olur. Onun romanlarındaki yorumlayıcı ve değerlendirmeye bir anlatıcı sesinin varlığını, onun bu amacına bağlayabiliriz. Gerçi Ahmet Mithat, meselenin estetik (sanat) yönünü de ihmal etmez. Çünkü o, bir yandan hikâyesini anlatırken, bir yandan da sık sık bir hikâye anlatmakta olduğunu hatırlatır.³⁵ Yani Ahmet Mithat, “ne” anlattığı kadar “nasıl” anlattığının da farkındadır. 1875 yılında Ahmet Mithat Efendi tarafından kaleme alınan Karı Koca Masalı isimli eser kullanılan yöntem açısından ise Türk edebiyatındaki ilk örnektir. Post modernist bir anlatım tarzını kullanan Ahmet Mithat Efendi'nin yaptığı dönemin içerisinde pek önemsenmemiş hatta farkına bile varılmamıştır. Son yıllarda postmodernizm üzerinde çalışan, Jale Parla, Yıldız Ecevit gibi

³² Susana Onega- Jose Angel Garcia Landa, *Anlatıbilime Giriş*, s. 21.

³³ Umberto Eco, *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti*, s. 87.

³⁴ Nilüfer Kuyuş, “Özkurmaca”, *E Dergisi*, Ekim 2002, Sayı: 43, s. 38.

³⁵ Nüket Esen, “Ahmet Mithat'ta Anlatıcı ve Muhatabı”, *Merhaba Ey Muharrir*, Boğaziçi Univ. Yay., İst. 2006. s. 62-65.

isimler eser hakkında belli başlı değerlendirmelerde bulunmuşlardır.*** Ahmet Mithat Efendi “Hikâye Tasvir ve Tahriri” adıyla yazdığı makalede, hikâyeleri sırasıyla tasnif eder. Birinci tabakada tek vak’a ve tek şahsı esas alan hikâyeler yer alır. İkinci tabakada vak’anın başkahramanının bazı kişi ve olaylarla ilişkisi olduğu hatırlatılır ve bu ilişkilerin neticeyi etkilediği göz önünde tutulur. Üçüncü tabaka hikâye vak’anın tek olduğu, buna karşılık kahramanların çeşitli tipleri temsil ettiği hikâyelerdir. Dördüncü tabakada ise en muhteşem, en âli tabakadır ve bu tabaka da öğüt ve yol gösterici birçok tema işlenir. İyiiler kazanır, kötüler cezalandırılır.****

Karı Koca Masalı’nı bu tabakalardan birine koymak gerekirse dördüncü tabakada kusursuz bir hikâye örneği olarak burada değerlendirilebilir. Çünkü *Karı Koca Masalı*, düşüncelerden ve öğütlerden oluşur. Bir romanda beklenen, kişilikleri işlenen bireyler yoktur. Düşünceleri taşıyacak bir iskelet hikâye, bir olay örgüsü bile yok aslında. Anlatıcı tüm anlatı boyunca böyle bir hikâye (kendi deyişiyle masal) anlatma niyetini belirtir ama düşüncelerinin oradan oraya sapmasıyla bunu bir türlü başaramaz. Bu noktada *Karı Koca Masalı*, İngiliz romancı Laurence Sterne’in ünlü *Tristram Shandy* romanı aklı gelir. Aynı şekilde Diderot’un *Jacques le Fataliste* eseri de aklı gelir. Orada anlatı, anlatılmaya niyet edilen bir hayat hikâyesinin anlatılamamasından oluşan hikâyeden meydana gelir. Yani aslında bir hikâye vardır. Burada ise, anlatı, anlatılmaya niyet edilen bir karı kocanın hikâyesinin başka konulara sapmalarla anlatılamamasından oluşan parçalardan meydana geliyor. Yani, hikâye yok; kısa sahneler ve düşünce parçaları var.³⁶ Her biri iki üç sayfadan ibaret yirmi iki bölümden meydana gelen *Karı Koca Masalı*, modern romanın ölçütleriyle baktığımızda roman sayılamayacak kadar kısa, hikâye sayılamayacak kadar uzun bir metindir. Dolayısıyla modern hikâye ve roman anlayışının terimleriyle o bir “uzun hikâye”dir. Fakat bu eserde geleneksel anlamda bir “hikâye” anlatılmadığı için bu terimi kullanmak da uygun görünmemektedir.³⁷ Dünya edebiyatının sayılı örneklerinden *Tristram Shandy Beyefendi’nin Hayatı ve Görüşleri* adlı bu kitapta aynı kurgu üzerinden hikâye edilir. Burada *anlatılabilirlik*

*** Yıldız Ecevit’in “Türk Romanında Postmodernist Açılımlar” kitabı ile Jale Parla’nın “Don Kişot’tan Bugüne Roman” adlı eserine bakılabilir.

**** Hikâye ve Tasvir ve Tahriri, Kırbanlar, cüz 4, 1873.

³⁶ Ahmet Mithat, *Karı Koca Masalı ve Ahmet Mithat Bibliyografisi*, (Haz. ve Çev. Nuket Esen), Kaf. Yay., İst. 1999. s. 14-15.

³⁷ Fazıl Gökçek, *Bir Postmodern Anlatı Örneği Olarak “Fehmi K.”ın Acayip Serüvenleri’nin “Karı Koca Masalı” ile İlişkisi Üzerine*, Hikâyenin Bugünü Bugünün Hikâyesi; 80 Sonrası Türk Hikâyesi Sempozyumu, Ümraniye Belediyesi, İst. 2008, s. 271.

kavramı çok büyük bir önem taşır. Metnin anlatılabilirliği okur üzerinde etki bırakır ve hiç elden düşmeksizin devam eder. Orhan Pamuk bu kitabın önsözünde şunları söyler: “Tristram Shandy’nin hayatı ve görüşlerine hiç sıra gelmez. Tristram, ancak kitabın sonuna doğru bir yerde doğacak, çok da fazla etrafta görünmeden kaybolacaktır. Sterne’nin kahramanı doğumdan önce nasıl, hangi tarihte peydahlandığını, babasının doğum, hayat üzerine görüşlerini uzun uzun anlatır gibi yapar. Ama bu konuların hiçbirinin üzerinde öyle uzun uzun durmaz. Kitabın hikâyesi de bu konu dışına çıkma mantığını izler. Öyle ki bu kitabın konusu konu dışına çıkmaktır diyebiliriz.”³⁸ Bu anlamda Ahmet Mithat Efendi’nin *Karı Koca Masalı* gerçekten de tam bir “anlatı” örneğidir. *Karı Koca Masalı*’ı tanımlayabilmek için nasıl bir anlatı olduğuna bakmamız gerekir.

Karı Koca Masalı’nda Anlatı Araçlarının Tespiti ve İncelemesi

Karı Koca Masalı, düşüncelerden ve öğütlerden oluşan bir kitap olarak çıkar karşımıza. Bir romanda beklenen, kişilikleri işlenen bireyler yok denecek kadar azdır. Ancak uzun ve kurgusal bir hikâye ile karşılaşırız. Metnin içerisine yerleştirilmiş başka bir metin olduğu için bunu bir olay olarak kabul edebiliriz. Bu olay da üst kurmaca tekniğine dayanır: Üstkurmaca (metafiction), en bilinen tanımıyla „roman teorisini“ roman yazma pratiği içerisinde gösterme işidir.³⁹ Dahası bu metinde de masalın ironisi yapılarak sürekli bir geciktirme, oyalama taktiğiyle okur metne bağımlı hale getirilir. Metni okumaya başladığınızda ikinci bölümde yazara seslenen ses ironiyi başlatır: “Güzel a ey Koca Karı Masalı yazarı! Şimdi sen kitabına giriş yazmayacaksın diye de senin böyle bir çuval saçma sapan sözün dinlenir mi?”⁴⁰ Şimdi anlatı terminolojisinden haberi olmayan bir insan kitabın yazarı kimdir diye merak eder. Anlatıcının alaya aldığı yazar gibi görünse de okuyucuya mesajlar vermek ister. “Koca Karı” demesi burada masalların eskiliğine dem vurmasının en büyük işaretidir diyebiliriz. Sonra “Karı Koca Masalı” ifadesinin anlamının ne olduğunu yazarın neden böyle bir şey seçtiğini ironik bir üslupla anlatır: “Olgunluğa eren bir karı doğurduğu kızı, karı olacak olgunluk seviyesine getirinceye kadar ihtiyar olur. İşte genç karının kocakarından meydana gelmesi bu demektir. Bir genç karı da yaşaya yaşaya kocakarı olur. İşte kocakarının da genç karıdan meydana

³⁸ Laurence Sterne, *Tristram Shandy Beyefendi'nin Hayatı ve Görüşleri*, (Çev. Nuran Yavuz). YKY., İst. 2006. s. 9.

³⁹ Patrica Waugh’tan alıntılanan Yavuz Demir, *Zaman Zaman İçinde Roman Roman İçinde*, Dergâh Yay., İst. 2002. s. 16.

⁴⁰ Ahmet Mithat, *Karı Koca Masalı ve Ahmet Mithat Bibliyografisi*, s. 21.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

gelmesi bu demektir. Bu kadar kolay olan bir şeyin bilinmeyecek nesi vardır? Şaşarım.”⁴¹

Chatman’ın çizdiği ve açıklamaya çalıştığımız anlatı tablosunu metne uyguladığımızda ilk önce öykü bölümüne eğilmemiz gerekiyor. Öykü kısmında ilk olarak metindeki olay örgüsüne baktığımızda 15. bölümün başında yazar-anlatıcı “Bir karı koca varmış ki çirkinmişler” diye başlar ve “Bir varmış bir yokmuş, bir karı ile bir koca varmış, çirkinmişler ama birbirlerini sevmişler. Onlar ermiş muratlarına, biz çıkalım kerevetlerine.”⁴² diye bitirir. İşte masalın içerisindeki tüm olay örgüsü budur. Anlatılacağı anda biten muhayyel bir olay örgüsü ile karşılaşmaktayız. Öykü içerisinde olan bitenler nedir diye araştırarak olursak metinde genel olarak olan biten bir şey yoktur. Olacak bitecek şeyler üzerinde durulur. Masal kavramının eleştirisi alaycı bir dille yapılır.

Metin içerisindeki karakterlere baktığımızda eğlenceli tipler ile karşılaşırız. Karı ve kocadan oluşan tiplerin içeriği şöyledir: Karı denilen karakter, Mahcema Hanım’dır. Orta boylu adamın ancak göğsüne gelir. Zayıf denilen vücutlar, onun yanında balıketli sayılabilecek bir haldedir. Çehresinde bir kansızlık, bir cansızlık, bir sarılık, bir baygınlık,... vardır. Zayıflıktan gözleri çıkık, ağzı yayvan, gözleri yeşil, şakakları da çukurcadır. Saçları seyrekçe olduğu için şakaklarındaki çukurları kapatmamaktadır. Öpülesi güzellikte elleri yoktur.⁴³ Tüm betimlemeleri anlatıcı Mahcema Hanım’ın ne kadar çirkin olduğunu vurgulamak amacıyla uzun uzadıya yapmıştır. Koca ise Cemal Efendi isimli karakterdir. Karısı gibi kıpkısa değil upuzundur. Hem upuzun hem ip incedir. Ten rengi Bursa keşanesine yakın olup kılları da siyahtır. Gözleri İzmir üzümü kadar siyahtır. Kaşları çatık, sakal seyrekçe fakat telleri kalındır. Gözü lokmaca, alt dudağı sarkıktır. Burnu oldukça azametli ve ön dişler dudaklardan dışarı fırlamaya çalışmaktadır.⁴⁴ Mahcema Hanım’da olduğu gibi anlatıcı Cemal Efendi’nin çirkinliğini vurgulamıştır. Randell’in sorduğu sorulardan hareketle şunları söyleyebiliriz. Bu hikâyedeki karakterler yazarın kurgusu ile örtüştürülmüş ilginç tiplerdir. Burada bir hayat hikâyesi veya karakterin uzamını göremiyoruz. Olay örgüsü içerisine dâhil olmayan karakter, yalnızca bir tip olarak karşımıza çıkar. Kurmaca karakterin hayat ile bağlamına gelecek olursak Ahmet Mithat’ın çevresinden çizdiği karikatürize tipler ile karşılaşırız.

⁴¹ A.g.e., s. 25.

⁴² Ahmet Mithat, *Karı Koca Masalı ve Ahmet Mithat Bibliyografisi*, s. 162-189.

⁴³ A.g.e., s. 83.

⁴⁴ A.g.e., s. 97.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Gerçek hayatta belki de çokça görebileceğimiz tiplerden farklı bir tip çizmesi açısından bir yenilik diyebiliriz. Zaten çizdiği tipler ile de dalga geçmektedir: “Gördün mü çirkin karıyı? İşte sana bir çirkin karı! Ama bu çirkin karının ne bir karış burnu vardı, ne tandır kadar başı!... Mahcemal Hanım’a çirkin dedik. O çirkinliğin nasıl olduğunu da tarif ettik ve niteledik. Evet hanım şu anlatılan haliyle o kadar çirkindi ki sen görsen “Of” diye başını öteye çevirirdin.”⁴⁵ Estetikle etik meselesine gelecek olursak çizilen tipler kendi içerisinde estetize edilmiş ancak dışarıdan estetik (güzellik) bir özellik taşımayan tiplerdir. İkisi de birbiri için kurgulanmış tasarlanmış karakterlerdir. Ancak karakterlerin vasfı hiçbir şekilde yoktur. Onların vasfı metinde karı ve koca kelimesini dolduracak tiplerdir. Karı ve koca üzerine o kadar çok tarif vardır ki neredeyse hikâyenin bir karının ya da bir kocanın nasıl olabileceği üzerine kurgulanmıştır. Yalnız karının nasıl olabileceği konusunda çokça bilgi vardır ve bir anlamda huy analizi yapılmış bir eserdir.

Mekân (uzam) kısmı metinde eksiktir. Dünya hayatından ve dünyadaki insanlardan yer yer bahsedilir. Zaman meselesine geldiğimizde Zeynel ve Ayşe Kıran’ın tespitleri çerçevesinde bu eseri değerlendirmek gerekir. Öncelikle fiziksel ve takvimi zamanları bu hikâyeye içerisinde göremeyiz. Öyküleme zamanına geldiğimizde yukarıda değinmediğimiz ama burada kısaca değineceğimizi “önsüremsel öyküleme” tekniğinden bahsetmek gerekir: “Olaylardan önce yapılan bir öykülemedir, bir başka deyişle, öyküleme ânında henüz olmamış olayların anlatıldığı bir yöntemdir. Burada, gelecek için yapılan planlar, kurulan düşler anlatılır. Çok sık karşılaşılan bir durum değildir.”⁴⁶ Ahmet Mithat bu yöntemle anlattığı öyküsünde anlatılacak bir öyküden bahseder ve onunla ilgili ayrıntıları açıklar. Ancak ne olursa olsun hikâyeyi anlatmaya bir türlü geçemez. O onun planladığı bir şeydir ve öykü hikâyeyi anlatamadan başka bir öykü oluşturularak bitirilir.

Yazarın kültürel kodlarına ait metinde bir şeyler bulmak istediğimizde ufak ayrıntılar göze çarpar. “Aman! Aman! Söz arasına söz katmak pişmiş aşı soğuk su katmaktan daha soğuk olursa da izin ver şuraya iki söz katayım: Bizim halkın taklitçiliğini belirttim ya. Na işte ispatını da söyleyeyim. Bir vakit herifin birisi basıp dağıttığı bilim ve düşünce dergisinin adını **Dağarcık** koymuştu. Bu isim halkın önüne konulduğu zaman gülmedik kimse kalmadı. Bu ismin seçilme sebebini kimse anlamadı. Zira herkes dergisinin adını fevkâlede gösterişli ve iddialı koymaya çalıştığı için bu isim pek küçük görüldü. Hafife alındı.

⁴⁵ A.g.e., s. 83-84.

⁴⁶ Zeynel Kıran-Ayşe (Eziler) Kıran, *Yazınsal Okuma Süreçleri*, s. 224.

*Derken âlemde ne kadar kap kacak varsa ortaya koymasınlar mı? “Cüzdan” dediler çıkardılar. “Çanta” dediler çıkardılar. “Kasa” dediler çıkardılar. “Dolap” dediler çıkardılar. “Çekmece, “konsol”, “sandık” dediler çıkardılar. Kısacası efendim “torbacık” dediler çıkardılar, “içi dolu çorbacık” dediler çıkardılar. En son birisi “ambar” dedi çıkardı. Hem de yalnız ambarla ve bir değil, beş değil, on değil, yirmiyle de yetinmeyip tam kırk diye “**Kırk Ambar**” çıkardı. Tuhaf değil mi efendim? Söz sırası geldi mi kimse taklidi, taklitçiliği kabul etmez. İş sırası geldi mi herkes taklit eder, herkes taklitçi yaşar.”⁴⁷ Ahmet Mithat’ın kültürel kodlarına bahsettiği iki dergi ile ulaşmak mümkündür. Çünkü dergilerin çıkarıldığı dönem ve hâkim olan anlayış bu dergiler vasıtası ile belirgin olarak ortaya çıkartılabilir.*

Söylem kısmına geldiğimizde Karı Koca Masalı’nın üst düzey bir anlatı metni olduğunu anlarız. İlk olarak söylem kısmının olmazsa olmazlarında *pathos*, *ethos*, *habitus*, *dictum* ve *modus* gibi terimlerin metindeki karşılıklarından bahsetmek gerekir. İlk olarak *pathos*’tan başlamak gerekirse Nurdan Gürbilek’in tespitlerinden yola çıkmak gerekir. Yunanca *pathos* sözcüğü, sanat yapıtının acıyla ilgili anlatımının seyirci ya da okurda üzüntü ve acıma gibi yoğun duygular uyandırmasını belirtir. Bir bakıma talihsizlerin, güçsüzlerin, zavallıların alanıdır *pathos*. Üstelik anlatılan şey kadar anlatma biçimini de belirlemiş gibidir bu. Sakin, ölçülü, mesafeli olanın değil, yoğun duygu aktarımının, yanık duygusallığın, yürek paralayıcı öykülerin alanı. Ama modern edebiyatta, duygu aktarımındaki en ufak abartının bile bir düşüklüğe, bir inandırıcılık kaybına, hatta gülünçlüğe yol açtığını, duygulandırıyor derken güldürdüğünü, yücenin alanından gülücün alanına, *pathos*’tan *bathos*’a kaydığını biliyoruz.⁴⁸ Karı Koca Masalı’ndaki *Şimdi bir karı çirkin olduğu zaman her ne kadar çirkin olduğunu kabul etmeyecek bile olsa hiçbir erkek tarafından kendisinin beğenilmediğini görünce üzülmeye başlar. Gide gide üzünlük yalnız üzünlük derecesinde kalmaz. Ümitsizlik derecesine, bezginlik derecesine varır. Biçare kadıncağız dünyaya gelmiş olduğuna pişman olur. Gece yatağına yattığı zaman herkesin kısmetinin çıkıp da kendi kısmetinin bu kadar geciktiğini ve bundan sonra da çıkmamak ihtimalini düşündükçe yüreğinin yağı erir.*⁴⁹ ifadesi *pathos*’a iyi bir örnektir. *Ethos* örneğine geçmeden önce Micheal Foucault’un *ethos* tanımlamasına bakmak gerekir: “Yunanlılar özgürlüklerini ve bireyin özgürlüğünü bir etik sorun

⁴⁷ Ahmet Mithat, *Karı Koca Masalı ve Ahmet Mithat Bibliyografisi*, s. 18.

⁴⁸ Nurdan Gürbilek, *Mağdurun Dili*, Metis Yay., İst. 2008. s. 59-60.

⁴⁹ Ahmet Mithat, *Karı Koca Masalı ve Ahmet Mithat Bibliyografisi*, s. 92.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

olarak sorunsallaştırıyorlardı. Ama buradaki etik nitelik, Yunanlıların tasarlayabileceği bir anlam taşıyordu: *Ethos*, olma ve davranma biçimi demekti. *Ethos*, öznenin olma kipi ve başkalarının çıplak gözle görebileceği bir yapma biçimiydi. Bir insanın *ethos*'u, giyiminden, tavırlarından, yolda yürüyüşünden, olaylara tepki gösterişindeki istikrardan vb. çıkarılabilirdi. Yunanlılara göre, özgürlüğün somut ifadesi budur; özgürlüklerini böyle sorunsallaştırıyorlardı. İyi bir *ethos*'a sahip olan, örnek olarak kabul edilip gösterilebilecek insan, özgürlüğü belirli bir tarzda hayata geçiren biridir. Özgürlüğün *ethos* olarak düşünülmesi için bir *ethos*'a dönüşmesine ihtiyaç olduğunu sanmıyorum; özgürlük doğrudan doğruya *ethos* olarak sorunsallaştırılmaktadır.⁵⁰ Karı Koca Masalı'nda *ethos* tarifine uyan birçok ifade bulmak mümkündür: *Diyelim ki ben Zeyd'in karısına ilgi duymuşum. Bir âşık âşığı için ne kadar kıskanç olur? Hem de ne kadar kıskanç olması lâzımdır. Halbuki benim âşık olduğum, kocasının kucagında oynayıp, fink atıp... Ben bunu bilip veya görüp durduğum halde sabreder ve dayanırsam ne olur? Şüphe yok ki gevşek, korkak, alçak, insaniyetsiz, sevgimde yalancı bir herif olurum. İyi ya böyle olmamak için karıyı kocasıyla oynamaktan menedeyim. O hakkı nereden bulayım? Aşk insana hiçbir ha vermez. Kocasını ise karısını oynamaya davet etmekte ve davetini kabul ettirmekte haklıdır. Eğer ben hiç hak ve yetkim olmadığı halde zor ve şiddete kalkışacak olursam suçlu olurum. Kanunun pençesine düşerim. O halde âleme karşı rezil maskara olurum ki böyle olacağıma aklım varsa kendi kendimi vurup geberip gitmeliyim. Bu daha iyidir.*⁵¹ Dictum ve Modus terimlerinin karşılığını ise bu metinde bolca bulmak mümkündür. Kurmaca bir metin olduğu için özne ile yüklem sürekli değişiyor karşımıza farklı bir anlatı çıkar:

*Bilemezsin zannederim.*⁵²
Modus Dictum

Ahmet Mithat Efendi, kurmaca bir yazar figürü ile karşımıza çıkar. Zaten anlatıcı yazara tepkilidir ve onun metne dâhil olmasını istemez. Anlatıcının şu ifadeleri postmodern anlatı için ilgi çekicidir: “Of! Kocakarı masalı mı? Aman yazar efendi buldun buldun da kocakarı masalını mı buldun? Bari genç bir karı olsaydı. Vay! Kocakarılarından bu kadar nefret neden kaynaklanıyor, genç karılara o kadar düşkünlük neden ediyorsun? Bilmiyor musun ki genç karı, kocakarıdan ve kocakarı da genç karıdan meydana gelir. Sen mantık

⁵⁰ Michel Foucault, *Özne ve İktidar-Seçme Yazılar 2*, (Çev. Osman Akinhay), Ayrıntı Yay., İstanbul, 2005. s. 228.

⁵¹ Ahmet Mithat, *Karı Koca Masalı ve Ahmet Mithat Bibliyografisi*, s. 66.

⁵² A.g.e., s. 41.

*okumadın mı? Mutlaka aralarında özel ve genel bir bağ gibi bir şey vardır. Olgunluğa eren bir karı doğurduğu kızı, karı olacak olgunluk seviyesine getirinceye kadar ihtiyar olur. İşte genç karının kocakarından meydana gelmesi bu demektir. Bir genç karı da yaşaya yaşaya kocakarı olur. İşte kocakarının da genç karıdan meydana gelmesi bu demektir. Bu kadar kolay olan bir şeyin bilinmeyecek nesi vardır? Şaşarım.”*⁵³ Anlatıcı metin içerisinde yazara sataşmadan edemez. Bu nasıl bir hikâye der gibi yazara seslenir. Bu da kurgudaki üstünlüğün bir ifadesidir. Hikâye boyunca anlatıcının sesini duyarız. Yer yer okura öğüt verirken yer yer de farklı benzetmeler içerisinde metne hâkim olmaya çalışır. Yani yazar metin içerisinde tamamen siliktir bir karakterdir, sadece seslenilen, hitap edilen durumundadır: “*Ne o yazar efendi? Konuyu mantığa, felsefeye mi çevirdin? Of bu felsefeden, of! İllallah! Bıktık usandık baba!*”⁵⁴ Zaten yazarın da amacı budur. Burada yazarın niyetinden kısaca söz etmek gerekir. Karı Koca Masalı’nda yazarın niyeti, bir masal anlatmaktan ziyade okuyucusunu aktif bir şekilde metne dâhil ederek hikâyesini nasıl kurguladığını okuyucusuna göstermektir. Ahmet Mithat, Karı Koca Masalı’nda bir örneğini verdiği yeni anlatım şeklini daha sonra bütün hikâye ve romanlarında kullanmıştır. Biliyoruz ki o, bütün eserlerinde bir kenarda durarak olaylara müdahale etmiş, yeri geldiğinde okuyucusuyla yârenlik ederek olaylar üzerinde fikir yürütmüş, konuyla ilgili olarak bazen kendi yazdığı eserlere gönderme yapmış bazen de Türk ve Batı yazarlarından örnekler vermiştir. Fakat bütün bunların sonunda anlattıklarının “gerçek” değil “hayal” olduğunu da itiraf etmiştir. Aslında Ahmet Mithat Efendi’nin “roman” poetikası olarak tanımlayabileceğimiz Karı Koca Masalı adlı kitabında yazar, roman teorisine dair görüşlerini sonraki romanlarına tatbik etmiştir.⁵⁵ Kimi zaman anlatıcı yazara söz verir onunla (okurla) tartışma içerisine de girer. Ancak buradaki yazar Ahmet Mithat Efendi değil kitabın yazarı olarak kurgulanan kişidir: “*Ha! Sen şimdi diyeceksin ki: Ey yazar, galiba sen kendin çirkin bir adamsın da seni karıların sevmeyeceklerini bildiğinden bu şekilde yorumlara kalkışıyorsun. Hatta öteden beri güzellik aleyhinde bulunmaklığın da mutlaka bundan kaynaklanır. Nafî! Bu lâkırdaya hiç lüzum yoktur birader. Evvelâ beni herkes, yani görenler tanır ki nasıl bir adamım...*”⁵⁶ Karı Koca Masalı’nda anlatıcı sıfır odaklayım derecesinden metne yaklaşır.

⁵³ A.g.e., s. 25.

⁵⁴ Ahmet Mithat, *Karı Koca Masalı ve Ahmet Mithat Bibliyografisi*, s. 40.

⁵⁵ H. Harika Durgun, *Ahmet Mithat Efendi'nin Edebiyat Teorisi, Tarihi ve Eleştirisine Dair Görüşleri Üzerinde Bir İnceleme*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2009. s. 53.

⁵⁶ Ahmet Mithat, *Karı Koca Masalı ve Ahmet Mithat Bibliyografisi*, s. 88.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Anlatıcı genel olarak müdahil bir anlatıcıdır ve yazar ile karıştırılabilecek bir üslupla metinde yer alır. Kurmaca üslupla okuru da metne dâhil eden anlatıcı yeri geldiğinde okura müdahale etmekten çekinmez: “*Ne o? Burasını pek dikkatli okuyorsun! Galiba biraz hoşuna gitti. Gerçekten hoşuna gidecek bir konudur. Lâkin sabret! Dahası var! Bir karının bu kadar güzel olmasının nasıl olmaya bağlı olduğunu yukarıdaki tasviri eden kişiye soracak olsan o zaman da şöyle der: Kara kaşlı, kara gözlü, küçücük ağızlı, mini mini burunlu, uzunca boyun, püskürme ben, etine dolgun, akça pakça, beyazca meyzaca, işveli mişveli, çıtı pıtı, fındık kurdu gibi bir şey olmalı. Sevimli olması için de bir sıcak olmalı, bir sıcak olmalı ki vücudunun her tarafında yumurta pişmeli!*”⁵⁷ Yukarda da söylediğimiz gibi anlatıcı her şeye hâkim tanrıbilici bir yaklaşımla metin içerisinde yer alır. Gerekli gördüğü yerde okura, metne ve yazara hitap eder. Anlatıda hem öykü kahramanlarına karışan, hem de öyküyü anlatan “ben” diyen anlatıcı benöyküsel anlatıcı⁵⁸ ile karşılaşırız. Anlatıcı, sadece güzel kadınların sevebileceği düşüncesini eleştirerek şunları söylemektedir: “*Bu sözü de cebimden söylemiyorum. Sözlerini tam bir bilgelik bildiğim koca karılar da „Güzele doyum olur, huya doyum olmaz,” derler. Ben de genel durumu ve ahlaki aradım taradım, araştırmalarım sonucunda hükmü yine böyle buldum.*”⁵⁹ Anlatıcının metnin içerisinde seslendiği okur metnin kurmaca yapısını daha da güçlendirir. Daha sonra anlatıcı, kurgusal olaylardan söz etmek suretiyle okuyucuyu kurmaca zeminine çekerken, bazen de gerçek olay ve durumlardan söz ederek okuyucuda “gerçeklik” hissi uyandırmak için çift taraflı konuşmaya girer. Yazar ile sohbet eder okura sataşır.

Ahmet Mithat, söze “**Merhaba ey okuyucu!**” diye başlar. Hitap ettiği okuyucunun konumunu sabitlemek ister. Tüm anlatı boyunca okuyucu, okuyucu olarak var olur. Anlatıcı, “okur” ve “siz” diyerek okura seslenir. Ancak burada sözü edilen kişi okur değil, yazarın yarattığı anlatıcı kadar kurmaca, sadece anlatı içinde geçerli soyut bir kişidir. Ancak Ahmet Mithat, kitabın kimi bölümlerinde okura da can vererek onu da söylemin bir parçası haline getirmiştir. Mithat, bunu bazen okuru duyuyormuşçasına cevap vererek ya da okuru da konuşturarak yapar: “*Merhaba ey okuyucu! Şu kağıt parçasını „Bir kitap alıyorum” diye aldın. Öyle değil mi? Öyle ise şu ilk sayfayı açıp baktığın zaman gözlerinin aradığı şeyi biliyorum. Giriş aramadılar mı? İnkâr etme! Mutlaka aradıkları şey giriştir. Sen ise gözlerinin aradıkları şeyin yalnız başlığını değil hattâ anlamını*

⁵⁷ A.g.e., s. 36.

⁵⁸ Zeynel Kıran-Ayşe (Eziler) Kıran, *Yazınsal Okuma Süreçleri*, s. 385.

⁵⁹ Ahmet Mithat, *Karı Koca Masalı ve Ahmet Mithat Bibliyografisi*, s. 94.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

bile zihninde bulmaya başladı.”⁶⁰ Metnin içerisinde kurmaca unsur olarak ismi anılan okur kimi zaman Ahmet Mithat Efendi’nin kişiliğine bürünür. Bazen ampirik bir okur bazen örnek okur ile karşı karşıya geliriz. Öğretici bir anlatıcı genelde karşısındaki okuru ampirik olarak görür ve ona yol gösterir: “*Ne o? Burasını pek dikkatli okuyorsun! Galiba biraz hoşuna gitti. Gerçekten hoşuna gidecek bir konudur. Lâkin sabret! Dahası var!*”⁶¹ Okuru deşifre edebileceğimiz birçok örneği metin içerisinde bulabiliriz. Laurence Sterne’de “Tristram Shandy”sinde aynı yolu denemiştir: “*AMA biraz cesaret nazlı okur! Üzerinde iktidar kurmuşken bu yetmezmiş gibi, bir de kalemimin sana el koymuş olmasından yararlanmaya kalkışmak biraz fazla olmazmıydı... Hadi bakalım, aferin cesur çocuk! Bir an önce Boulogne’a sür arabanı!*”⁶² Daha sonra metin içerisinde okur ile anlaşma yoluna giden bir yazar ile karşılaşırız. Umberto Eco’nun ortaya çıkardığı kurmaca anlaşması anlatı aktarımı için çok önemli bir yerde durur. Çünkü yazar ya da anlatıcı metin içerisinde onun istediği düzlemde gidecek bir okur arar. Bunu ya keskin bir şekilde ifade eder ya da metni derinleştirerek kodları çözmesini ister: “*Mademki seninle yârenlik edeceğiz, birbirimizin halini bilmeliyiz ki kavga etmeden, dövüş etmeden muhabbet edelim.*”⁶³

Tüm anlatı metninde gerçekleştirilen söylemin özünde felsefik bir arka plan vardır. Ahmet Mithat Efendi Karı Koca Masalı’nda da böyle masalların gerçek dışı kaldığının karı ve kocanın ne anlama geldiğinin uzunca felsefesini yapar. Tabi bunu yaparken kendisini okutturabilecek bir üslup tercih eder. Bu üslup okuyucuyu bağımlı hale getirerek kendini vazgeçilmez kılar. Bu üslup metnin geciktirilmesiyle de birleşince de eşsiz bir yapıt çıkar ortaya. Yukarıda değinmediğimiz geciktirme kavramına burada kısaca değinmek gerekir. Geciktirme, Chatman için sürpriz ile ayrı noktalarda durur: “Belirsizlik çoğu zaman endişeyle karakterize edilir. Geciktirim genellikle acı ve hazzın meraklı bir karışımıdır... Birçok büyük sanat yapıtı sürprizden daha çok geciktirime dayalıdır. Sürprize bağlı yapıtlar nadiren yeniden okunabilir; bir kez sürpriz ortaya çıkınca ilgi kaybolur. Geciktirim genellikle önceden gösterme yoluyla, nelerin gelmekte olduğuna dair ipuçları vererek elde edilir... Geciktirim... trajik ironiyle ilgilidir...”⁶⁴ İtalo Calvino, bu konu da şunları söyler:

⁶⁰ Ahmet Mithat, **Karı Koca Masalı ve Ahmet Mithat Bibliyografisi**, s. 17.

⁶¹ A.g.e., s. 36.

⁶² Laurence Sterne, *Tristram Shandy*, (Çev. Nuran Yavuz), YKY, İst. 2006, s. 489.

⁶³ Ahmet Mithat, **Karı Koca Masalı ve Ahmet Mithat Bibliyografisi**, s. 41.

⁶⁴ Seymour Chatman, **Öykü ve Söylem**, s. 54.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

“Şehrazat’ın her gece hayatını kurtarmasına olanak sağlayan sanat, bir öyküyü bir ötekine bağlamasını bilmek ve gerektiği anda öyküyü kesebilmek sanatıdır: Zaman sürekliliği ve bu sürekliliğin kırılması ile ilgili iki işlem. Ritme ilişkin bir gizdir bu, ilk örneklerinden bu yana tanıyabileceğimiz bir tempoyu yakalama sorunudur: Epikte veznin etkisiyle, düzyazı anlatıda öykünün kalanını dinleme arzusunun canlı tutan etkiler yoluyla.”⁶⁵ Karı Koca Masalı’nda anlatıcı anlatıyı canlı tutabilmek için şunları söyler: “*Evet efendim! Karı koca masalı söyleyeceğim. Söyleyeceğim ama şimdi senin şu canının sıkılmasından bir şey anlıyorum da o anladığım şey üzerine de iki çift söz söylemek istiyorum. Korkma! Uzun bir şey değildir. İki çift söz. Anladığım şu ki, sen biraz aceleci adamsın. Ama zannetme ki bunu yalnız canının sıkılmasından anladım. Hayır, zaten bilirim ki dünyada herkes az çok acelecidir. Ben ise pek az aceleci olduğumdan çokça aceleci olan adamdan kafam hoşlanmaz.*”⁶⁶

Sonuç

Ahmet Mithat Efendi’nin Karı Koca Masalı’nı anlatı araçları bakımından tespit ederken dönemin içerisinde avangard bugünün dünyasında postmodern bir öykü ile karşılaştık. Bu metinde kullanılan anlatı terimleri başta da söylediğimiz gibi dünya edebiyatında birçok metinde kullanılmış ve bu anlamda yazıldığı dönemlerde yankı uyandırmış eserlerdir. Ancak Ahmet Mithat Efendi, Karı Koca Masalı’nda bu metinlerden daha fazla şey ortaya koymuş olsa da dönem içerisinde bir iç monolog hikâyesi denilerek kenara atılmıştır. Biz ise sadece bir iç monolog olduğunu kabullenmeyerek, öykü ve söylemin birleştiği kurmaca bir anlatı örneğinin meydana geldiği bu metni belli başlıklar çerçevesinde incelemeye çalıştık. Bu eser gerek geciktirme unsurları gerekse kurgusal yapısı bakımında dönem için ve bugünün edebiyat dünyası için vazgeçilmez nadide bir eserdir. Bu eseri incelerken Chatman’ın anlatı yapısı dâhilinde hareket ettiğimiz için anlatının terimlerinin birçoğuna değinemedik. Değindiğimiz yerleri de tespit ederken metin içerisinde bir oyuna dâhil olduk ve kurmacanın gizemli dünyasında zevkli, eğlenceli bir yolculuk yaptık.

⁶⁵ İtalo Calvino, Amerikan Dersleri, (Türkçesi Kemal Atakay), Can Yay., İst. 1994. s. 55.

⁶⁶ Ahmet Mithat, **Karı Koca Masalı ve Ahmet Mithat Bibliyografisi**, s. 41.

KAYNAKÇA

- Ahmet Mithat Efendi, **Müşahadat**, (Yayına Hazırlayan: Osman Gündüz), Akçağ Yay., Ank. 1997.
- Ahmet Mithat, **Karı Koca Masalı ve Ahmet Mithat Bibliyografisi**, (Haz. ve Çev. Nuket Esen), Kaf. Yay., İst. 1999.
- CALVİNO, İtalo **Amerikan Dersleri**, (Türkçesi Kemal Atakay), Can Yay., İst. 1994.
- CHATMAN, Seymour, **Öykü ve Söylem**, (Çev. Özgür Yaren), De Ki Basım Yayın, Ank. 2009.
- DEMİR, Yavuz **Anlatıcılar Tipolojisi**, Dergâh Yay., İst. 2002.
- DEMİR, Yavuz **Zaman Zaman İçinde Roman Roman İçinde**, Dergâh Yay., İst. 2002.
- DEMİR, Yavuz, **Estetik Dersi Notları**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2008.
- DURGUN, H. Harika **Ahmet Mithat Efendi'nin Edebiyat Teorisi, Tarihi ve Eleştirisine Dair Görüşleri Üzerinde Bir İnceleme**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2009.
- ECO, Umberto, **Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti**, (Çev. Kemal Atakay), Can Yay., İst. 1996.
- ESEN, Nüket, “Ahmet Mithat’ta Anlatıcı ve Muhatabı”, **Merhaba Ey Muharrir**, Boğaziçi Üniv. Yay., İst. 2006.
- FOUCAULT, Michel **Özne ve İktidar-Seçme Yazılar 2**, (Çev. Osman Akinhay), Ayrıntı Yay., İst. 2005.
- GÖKÇEK, Fazıl **Bir Postmodern Anlatı Örneği Olarak “Fehmi K.’nin Acayip Serüvenleri”nin “Karı Koca Masalı” ile İlişkisi Üzerine**, Hikâyenin Bugünü Bugünün Hikâyesi; 80 Sonrası Türk Hikâyesi Sempozyumu, Ümraniye Belediyesi, İst. 2008.
- GÜÇBİLMEZ, Beliz **İroni ve Dram Sanatı**, Deniz Kitabevi, Ank. 2005
- GÜRBİLEK, Nurdan, **Mağdurun Dili**, Metis Yay., İst. 2008.
- KIRAN, Ayşe **Sözceleme Kuramları Ders Notları**, 2009.
- KIRAN, Zeynel - Ayşe (Eziler) Kiran, **Yazınsal Okuma Süreçleri**, Seçkin Yay., Ank. 2007.
- KUYAŞ, Nilüfer “Özkurmaca”, **E Dergisi**, Ekim 2002, Sayı: 43.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- MORAN, Berna **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış**, İletişim Yay., İst. 1983.
- ONEGA, Susana - Jose Angel Garcia Landa, **Anlatıbilime Giriş**, (Çev: Yurdanur Salman-Deniz Hakyemez), Adam Yay., İst. 2002.
- POSPELOV, Gennadiy N. **Edebiyat Bilimi**, (Çev. Yılmaz Onay), Evrensel Kültür Kitaplığı, İst. 1995.
- RANDALL, William L., **Bizi „Biz“ Yapa Hikâyeler**, (Çev. Şen Süer Kaya). Ayrıntı Yay., İst. 1999.
- STERNE, Laurence **Tristram Shandy Beyefendi'nin Hayatı ve Görüşleri**, (Çev. Nuran Yavuz). YKY., İst. 2006.
- WELLEK, R. – Warren, A., **Edebiyat Biliminin Temelleri**, (Çev. A.Edip Uysal), Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ank. 1983.
- ZIMMERMANN, Hans Dieter **Yazınsal İletişim**, (Çev. Fatih Tepebaşı), Çizgi Kitapevi, Konya 2001.

XVI. YÜZYILDA OSMANLI – AÇE İLİŞKİLERİ

Emine DİNGEÇ*

ÖZET

Malaka Boğazı'ndaki ticari faaliyetleri kendi hegemonyalarına almak isteyen Portekizliler'in Açe sınırlarını tehdit etmesiyle başlayan Osmanlı- Açe ilişkileri, Osmanlı Devleti'nin denizlerdeki gücünü Portekizlere gösterme çabasıyla gelişti.

Bu dönemde değişen güç dengeleri ile gelişen ticari ve dini etkenler, Osmanlı- Açe yakınlaşmasını güçlendirdi. Açe Sultanlığı'nın yardım talebiyle gerçekleşen Osmanlı Açe siyasi ilişkileri sonucunda Açe'ye askeri lojistik destek sağlandı. Bu yardımlar ile Osmanlı dini etkisini genişletip Açe'den ticari ayrıcalıklar edinirken, Açe'de Osmanlı'dan elde ettiği askeri teknik destekle Portekizlere karşı mücadele etti. XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti, karada gösterdiği başarıyı denizlerde gösterme çabasıındaydı. Bu nedenle, Açe ile başlayan diplomatik gelişmeler aynı zamanda Osmanlı'nın gücünü gösterme fırsatıydı.

Bu makalede, XVI. yüzyıl sınırları içerisinde dini, ekonomik ve askeri açıdan gelişen Osmanlı - Açe ilişkileri değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Açe, Osmanlı, Portekiz, Hint Denizi, Malaka Boğazı, ticaret.

RELATIONS BETWEEN THE OTTOMAN EMPIRE AND THE SULTANATE OF ACEH IN THE 16TH CENTURY

ABSTRACT

Ottoman-Aceh relations began when the Portuguese who wanted to dominate the trading activities in the Strait of Malacca threatened the Sultanate of Aceh. These relations gained great momentum after the

* Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü emine9@gmail.com

Ottomans' efforts to show their sea power to the Portuguese.

Changing power balance and trade expansion together with the religious impacts strengthened the imminence between Ottoman Empire and the Sultanate of Aceh. Military logistic was provided to the Sultanate after the beginning of political relations when the Aceh Sultanate asked help from the Ottomans against the Portuguese. While the Ottomans expanded its religious influence by using these military help, the Sultanate of Aceh strengthened its resistance against Portuguese. Since the Ottoman policy in the 16th century was to show its power also in the seas, the relations with the Sultanate of Aceh provided a good opportunity for this. It has to be seen that the Ottomans' successful policy in the Indian Ocean was an important cause for the Portuguese failure in the Southeast Asia.

The purpose of this paper is to evaluate the religious, military and economic relations between the Ottoman Empire and the Sultanate of Aceh in the 16th century.

Key Words: Portuguese, Indian Ocean, Malacca Strait, Ottoman Empire, the Sultanate of Aceh, Trade.

GİRİŞ

Ae Devleti günümüzde sık sık korsan saldırıları nedeniyle dünya basınına meul etmektedir. Sadece bugün değil, Ae, bulunduğu coğrafî konum gereği tarih boyunca korsan saldırılarına maruz kalmıçtır. Osmanlı-Ae ilişkilerinin baaması, bundan yaklağık beğyüz yıl önce Ae'nin denizden uğradığı saldırılara dayanmaktadır.

Osmanlı-Ae arasındaki ilişkiler tarih olarak eskilere dayanmığolsa da Türk tarihçilerinin çok fazla ilgisini çeken bir konu olmamığtır. Osmanlı-Ae ilişkileri, genellikle Osmanlı Devleti'nin Hint denizine ilgisi dolayısıyla yapılan alığmaların bir parçası olarak kalmıçtır. Türkiye'de bu konu ile ilgili ilk alığma Saffet Bey olmuçtır. Saffet Bey, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası'nda 1912 yılında yayımladığı makalesi ile konuya dikkat çekmiętır¹. Mehmet Ziya „Ae

¹ Saffet Bey, "Bir Osmanlı Filosunun Sumatra Seferi", **Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası**, C. X, İstanbul 1329, s. 604-612; C. XI, s.678-683.

Tarihi” adlı Osmanlıca yazdığı eserinde kısmen Osmanlı-Açe ilişkilerine değinmiştir². Bu konuda en detaylı çalışmayı Açe’nin bir Müslüman devlet olması bağlantısıyla Çahiyat Fakültesi’nden GMAIL Hakkı Göksoy yapmıştır³. Yabancı araştırmacılar, bu konu ile daha çok ilgilenmiştir. İslam Ansiklopedisi’nin Açe maddesini yazan Joynboll⁴, Anthony Reid⁵ ve C. Boxer⁶ bu alana önemli katkıda bulunmuşlardır. Göksoy’un ve çalışmalarında Hint denizi ve Portekizler üzerine yoğunlaşan Özbaran’ın⁷ belirttiği gibi bu konu Türk araştırmacıların ilgisini beklemektedir. Özbaran, batılı tarihçilerin konu ile daha fazla ilgilenmemiş olmalarını özellikle Portekiz tarihçiliğinin Hint-Portekiz serüvenlerine odaklanmış olmalarına dayandırmaktadır⁸. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı tarihçileri için bu konunun daha ikincil sırayı almış olması, Osmanlı tarihçilerinin bu konuya olan ilgisizlikleriyle açıklanabilir. Batılıların konuya olan ilgi artışının nedeni ise Hint denizi ile ilgili zengin Portekiz arşivlerinin olması⁹ olsa gerekir. Osmanlı arşiv kaynakları ile ilgili yapılan iki çalışma; Osmanlı-Açe ilişkilerinin gün ışığına çıkmasına yardımcı olmuştur. Bunlarda birincisi mühimme kayıtlarından yararlanarak

² Mehmed Ziya, *Âlem-i İslamiyet: Açe Tarihi*, Kostantiniye 1316.

³ GMAIL Hakkı Göksoy, *Güneydoğu Asya’da Osmanlı Türk Tesirleri*, Isparta, Isparta 2004; GMAIL Hakkı Göksoy, *İslam’ın Güneydoğu Asya’ya Girişi ve Yayılışı*, İstanbul 1998; GMAIL Hakkı Göksoy, “Malay ve Endonezya Kaynaklarına Göre Türkler ve Osmanlı Açe ilişkileri”, *Tarih İnceleme Dergisi: Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu’nun 700. Yılına Armağan*, Ege Üniversitesi Çahiyat Fakültesi Yayını, S: XIV, İzmir 1999, s.175- 187. Ayrıca Göksoy aynı konu ile ilgili çeviri çalışmaları yapmıştır. Anthony Reid, “XVI. Yüzyılda Batı Endonezya’da Türk Tesirleri”, (Çev. GMAIL Hakkı Göksoy), *Türk Yurdu*, S. 112, Aralık 1996, s. 42- 48; Anthony Reid, “XVI. Yüzyılda Batı Endonezya’da Türk Tesirleri II”, (Çev. GMAIL Hakkı Göksoy), *Türk Yurdu*, S. 113, Ocak 1997, s. 49-53; Affan Seljuk, “Osmanlı Gıparatorluğu’nun Malay-Endonezya Takımadalarındaki Müslüman Krallıklarla ilişkileri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, (Çev. GMAIL Hakkı Göksoy), S. 94, gubat 1995, s. 111-121.

⁴ W. Juynboll, “Açe”, *İA*, C.I, s. 118-123; Aynı yazar, *Encyclopedia of Islam*, I, s. 739-743.

⁵ Anthony Reid, “Sixteenth Century Turkish Influence in Western Indonesia”, *Journal of the Southeast Asian History*, X/3, Singapore Aralık 1969, s. 395-414; Anthony Reid, An „Age of Commerce” in Southeast Asian History”, *Modern Asian Studies*, 24/ 1, Feb. 1990, s. 1-30; Anthony Reid, The Seventeenth Century Crisis in Southeast Asia, *Modern Asian Studies*, 24/ 4, Oct., 1990, s. 639-659.

⁶ C. Boxer, “A Note on Portuguese Reaction to the Revival of Red Sea Spice Trade and the Rise of Atjeh, 1540-1600”, *Journal of the Southeast Asian History*, X/3, Singapore Aralık 1969, s. 415-428.

⁷ Salih Özbaran, *Yemen’den Basra’ya Sınırdaki Osmanlı*, İstanbul 2004, s. 80.

⁸ Özbaran, *age*, s. 80.

⁹ Özbaran, *age*, s. 81.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

çalığnasını yapan Razaulhak Ėah“ın makalesidir¹⁰. Razaulhak Ėah“ın makalesinde kullandığı belgeler daha sonra BaÇbakanlık Osmanlı ArĖivi Daire Bağkanlığı tarafından yayımlanmıĖtır¹¹. Bizim çalığmamız, bu çalığnalardan da yararlanarak Osmanlı-Açe ilişkilerini XVI. yüzyıl konjoktüründe ele alarak, ilişkilerin her iki devlet tarafından ekonomik, dini ve askeri açılımlarını irdelemek olacaktır.

Açe Sultanlığı“nın kuruluğ tarihi ile ilgili olarak araÇırmacılar kesin bir tarih vermezler. Göksoy ve Junynboll tarih vermeksizin ilk Açe prensinin saltanat süresini 1514“den baĖatırlar¹². Öyle ki bu belirsizlik Junynboll“ un Encyclopedia of Islam“da ki makalesine daha çok yansımmığtır. Juynboll, bu makalesinde ilk prensin tahta geçiğni soru iĖæeti ile göstermiĖtır¹³. Yurtkuran kuruluğu 516¹⁴ olarak belirtirken KurtulmuÇ 1521¹⁵ olarak belirtir.

Kuruluğu ile ilgili olarak net bir tarih verilmese de Açe Devleti“ nin kuruluğağamasında siyasi bir birliği olmadığı kesindi. Birbirinden bağımsız hareket eden küçük Müslüman krallıkları bölgeye hâkimdi. Sultan Ali Mughayat Ėah, Açe Sultanlığı“nı kurması ile çevresindeki Müslüman toplulukları bir siyasi birlik altında topladı. Ali Mughayat Ėah ülkesini, 1520“de batıdaki Daya, 1521“de doğudaki Pedir ve 1524“te Pasai krallıklarını fetih ederek güçlü bir krallık haline getirdi¹⁶. Bu fetihler, Portekizlere karĖ yapılacak harekâтта bağarı sağladı.1530 yılında Ali Mughayat Ėah“ın yerine geçen oğlu Selahaddin Ėah“ın dönemi iç karığlıklarla geçti. 1537 yılında Alâeddin Riayet Ėah kardeğ Selahaddin Ėah“ı tahttan indirerek yönetimi ele geçirdi. Açe Sultanlığı, Alâeddin Riayet Ėah zamanında Portekizlilere karĖıbölgede en çok mücadele veren devlet oldu¹⁷.

¹⁰ Razaulhak Ėah, “Açi Padiğanı Sultan Alâeddin“ın Kanunî Sultan Süleyman“a Mektubu”, *Ankara Üniversitesi Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.5, S. 8-9, Ankara 1967, s. 373-409.

¹¹ Bkz. BaÇbakanlık Devlet ArĖvleri Genel Müdürlüğü, **7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) Özet-Transkripsiyon-İndeks**, C.I, Ankara 1998, s. 121, 122,123, 124, 125, 126, 474, 241, 347.

¹² Bkz. Juynboll *agm*, s. 122; Göksoy, *Güneydoğu Asya“da Osmanlı-Türk Tesirleri*, s. 16.

¹³ Junynboll, *agm*, s. 739.

¹⁴ Adil Yurtkuran, *Açe Güneydoğu Asya“da Bir İslam Beldesi*, Ėstambul 2006, s. 40.

¹⁵ Numan KurtulmuÇ,“Açe”, *DİA*, C.I, Ėstambul 1988, s. 330.

¹⁶ Göksoy, *Güneydoğu Asya“da Osmanlı-Türk Tesirleri*, s. 16.

¹⁷ Göksoy, *age*, s. 16.

Açe halkı, Mehmed Ziya tarafından çalışılan ve cesur olarak tanımlanmıştır¹⁸. Kadınları askeri sanatta iyi eğitilmişler, ata binmesini bildikleri gibi erkekler gibi dövülebilmektedirler¹⁹. Hint kültür ve dininden etkilenen Aceliler VIII. Yüzyıldan itibaren İslamiyet ile tanışmışlardır²⁰.

XVI. yüzyılda Osmanlı-Açe ilişkileri konusunda çalışmış yapanlar, Osmanlı Açe arasında diplomatik ilişkilerin tam olarak ne zaman başladığı konusunda ortak bir kanıya sahip değildir. Özellikle, 1530 yıllarda bir yakınlaşmanın olduğu düşünülmektedir. Bu düşünceyi destekleyen en önemli kanıt ise, Sumatra'ya kadar gelen bir Portekizli'nin anı kayıtlarıdır²¹. Bu bağlantı ile ilgili olarak, Osmanlı kayıtları suskundur. Fakat 1560 yıllardaki gelişmeler Osmanlı kaynaklarından takip edilebilmektedir²².

Osmanlı Devleti'nin-Açe ilişkisine Osmanlı'nın Hint okyanusunda Portekizlere karşı verdiği mücadelenin bir parçası olarak bakılmalıdır. Bu bakış açısı, XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin gözünden dünyaya bakmayı da beraberinde getirir. Bunun temelinde ticaret ve din yatmaktadır. XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'ni Açe'ye yakınlaştıran birinci etken, Osmanlı Devleti'nin Portekiz'e karşı yürüttüğü ticaret politikası ve denizlere hâkim olma mücadelesi, ikinci etken ise, o yıllarda Osmanlı Devleti'nde çehre değiştiren İslami politikasıdır. Bu etkenler, Osmanlı-Açe arasında askeri bir yakınlaşmayı doğurur.

1. Osmanlı - Açe İlişkileri'nin Başlaması

a) Ekonomik Boyut

Osmanlı - Açe yakınlaşmasını sağlayan nedenlerden biri Açe'nin coğrafi konumudur. Açe, Endonezya'ya bağlı Sumatra Adası'nın kuzeyinde bulunur. Açe Devleti, kuzeyden ve doğudan Malaka Boğazı'na, batıdan Hint Okyanusu, güneyden Sumatra'nın

¹⁸ Mehmed Ziya, *age*, s. 1.

¹⁹ Seljuk, *agm*, s. 113.

²⁰ Göksoy, "Güneydoğu Asya İslâm Ülkelerinde Türk Etkisi", *Türkler*, C.9, Ankara 2002, s. 618.

²¹ Mehmed Özay, *Açe Kitabı*, İstanbul 2006, s. 20-21. Fernão Mendes Pinto, *The Travels of Mendes Pinto*, (İng. Çeviren: Rebecca D. Catz), London 1989, s. 15.

²² BOA(Bağlanlık Osmanlı Arşivi), MD (Mühimme Defteri), No: 7, Hk. (Hüküm), 233, 237, 238, 240, 242, 243, 244, 474, 491, 708. Bkz. Bağlanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *age*, s. 121, 122, 123, 124, 125, 126, 474, 241, 347.; Razaulhak gah, *agm*, s. 373-409.

orta kesimlerine komudur²³. Ae'nin kuzeyinde bulunan Malaka Boğazı Ae'nin stratejik önemini arttırmaktadır. Malaka Boğazı, Malezya Yarımadası (Batı Malezya) ve Endonezya'ya bağlı Sumatra adası arasında 805 km uzunluğunda dar bir boğazdır. Ekonomik ve stratejik açıdan bakıldığında Malaka Boğazı, Süvey Kanalı ve Panama Kanalı gibi dünyanın en önemli deniz yollarından biridir. Boğaz, Hint Okyanusu ve Büyük Okyanus arasında ana deniz yolu oluururken aynı anda dünyanın en kalabalık üç ülkesi olan Hindistan, Endonezya ve Çin'in deniz yoluyla bağlılığını sağlar. Bu boğaz, Asya ile Avrupa arasında taşınan mallar için en kısa su yoludur. XVI. yüzyılda ve XVII.'in erken zamanlarında Avrupa ile Japonya arasında gerekleen ticaretin geniemesi²⁴ bu boğazın önemi artırır. Bu nedenle özellikle korsanların ilgi odağı haline gelen Ae, günümüzde olduğu gibi²⁵ gemie de sık sık saldırılara maruz kalır.

Ekvator çizgisinden iki derece yukarıda yer alan Ae, sıcak ve nemli bir iklime sahiptir. Yıl boyunca yağıalabilir. Bu nedenle toprakları ormanlarla kaplıdır²⁶. Ae'nin balta girmemiormanlarla kaplı bölgesi korsanların saklanması için elverişli olduğundan bu bölge tarih boyunca korsanlık ve kaçırma olaylarına sahne olmuştur. Ayrıca, Ae'nin ticaret yollarındaki önemi ve oldukça verimli topraklara sahip²⁷ olması sömürge devletlerin de ilgisini çekmiştir. Ae'nin bu saldırılara maruz kalması Osmanlı ile Ae ilişkilerinin baamasının en temel nedenidir.

Bundan yaklağık beyüz yıl önce de Ae okyanusa açılan konumu ile denizden gelen saldırılara maruz kalıyordu. Portekizliler, Vasco da Gama'nın 1498 yılından sonra yeni bir Hint yolu keşfettiği günden beri Hint sularında faaliyet gösteriyorlardı²⁸. Korsanlık faaliyetleri olarak görülen bu olaylar²⁹, Ae sınırlarını tehdit etmekteydi. Osmanlılar'ın Mısır'da tekilatlanmaya baadığı yıllar,

²³ Özden Zehra Sönmez, **Endonezya Ae Seyahat Notları-2-**, Ankara 2005, s. 11.

²⁴ Reid, An „Age of Commerce“, s. 7.

²⁵ Korsanlık faaliyetlerinde en yüksek riske sahip bölgelerden biri Endonezya'dır. Bkz. <http://www.kaptanhaber.com/Jale-Nur-ECE/58/Stratejik-Sularda-Deniz-Haydutlugu-ve-Korsanlik.html>, (ET: 29.11.09).

²⁶ Mehmed Özay, **Ae Kitabı**, stambul 2006, s. 20-21; Pinto, **age**, s. 24.

²⁷ Mehmed Ziya, **age**, s.1.

²⁸ ah, **agm**, s. 373.

²⁹ Korsanlık, Türkçe'de denizde gerekleen gemi, mal ve adam gaspını içeren deniz haydutluğu anlamındayken, Latince'de, resmi otorite tarafından verilen bir deniz görevini içermektedir. Böylece, izinli korsanlık veya izinsiz korsanlık diye sınıflandırabiliriz. Literatürde farklı olarak isimlendirilse de korsanlığa maruz kalan devletler için sonuç aynıdır. Bkz. enay Özdemir, **Akdeniz Hâkimiyetinde Osmanlı Devleti ve Korsanlık (1695-1789)**, BasılmamıDoktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, s. 56-63.

Portekizler'in gerek Atlantik'te gerek Hint Okyanusu'nda en etkili olduğu yıllardır³⁰.

Portekizlerin bu şekilde özellikle Hint denizinde faaliyet göstermesinin en önemli nedeni deniz hâkimiyetine dayalı bir imparatorluk kurma ideali idi. Aslında bu idea bütün devletlerde bulunmaktaydı³¹. XVI. yüzyılda devletlerin en büyük ideali dünyaya hâkim olmaktı ve deniz imparatorluğu kurmak isteyen devletler korsanlardan yararlanmaktaydı³².

Osmanlı Devleti de denizlere hâkim olmanın önemini farkındaydı. Lütfi Paşa'nın Asafnamesi'nde dediği gibi dünya hâkimiyeti ancak denizlere hâkim olmakla gerçekleştirilebilirdi³³. Gerçekten de Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz ve Hint denizindeki maceraları, buradaki ticari potansiyelin farkında olmalarından kaynaklanmaktaydı. Orhonlu, Osmanlı Devleti'nin Habeşistan Eyaleti'ni ele geçirme amacını, Osmanlıların Akdeniz havzasına gelen altın kaynaklarını elde etme olduğunu açıklamıştır³⁴. Bu bilinçle, XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti denizlerde Osmanlı hâkimiyetinin yerleşmesi için mücadele etti. Özellikle, Selman Reis'in Mısır'ın fethinden sonra Osmanlı Devleti'ne katılması Osmanlı Devleti'nin Hint Okyanusundaki yayılmasında etkili oldu³⁵.

Türk tacirleri Batı Asya ülkelerinin tacirleri gibi XV. ve XVI. Yüzyıllarda Malay limanlarına yerleşirler³⁶. Pinto'ya göre, 1539'da Açe'de ticaret yapan birçok Türk bulunmaktadır. Pinto'nun Açe'de bulunduğu tarihlerde Cidde üzerinden gelen Mahmud Han isimli Habeşi olan Kahire Paşası, Osmanlı Sultanı Kanuni Sultan Süleyman adına yeni bir ticari ittifakı kuvvetlendirmek için oradadır. Bu Paşaya Pasai limanında Açe Sultanı tarafından bir iğhani verilir.

³⁰ Salih Özbaran, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu", **İstanbul Üni. Edebiyat Fak. Tarih Der.**, S.31, 1978, s. 86.

³¹ Palmira Brummett, **Osmanlı Denizgücü ve Doğu Akdeniz'de Diplomasi**, (Çev: Nazlı Piçkin), İstanbul 2009, s. 43.

³² Örneğin, I. Elizabeth çağında İngiltere, deniz imparatorluğu kurmak için "Dreke ve Hawking gibi korsanlardan yararlanmıştı Bkz. Georges Blond, Karaib Denizi'nde Fransız Korsanları", **Hayat Tarih Mecmuası**, (Çev: Celâl Bayrak) C.1, S.4 1971, s. 52.

³³ Hüseyin Yurdaydın, "Dünya ve Bilim Tarihi", **Türkiye Tarihi 2, Osmanlı Devleti 1300-1600** (Yay. Yön. Sina Akçin), İstanbul, 1997, s. 223.

³⁴ Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Habeş Siyaseti 1554-1560**, XV/20 1965, s. 39-54.

³⁵ Özbaran, **agm**, s. 88.

³⁶ Tomé Pires; Francisco Rodrigues; Armando Cortesão, **The Suma oriental of Tome Pires: an account of the east, from the red sea to China, written in Malacca and India in 1512-1515**, Asian Educational Services, New Delhi 2005, s. 132.

Paa burada kırkının Yeniçeri olduğu yüz kadar Türk’ün yanında, Kuzey Afrika’dan ve Hindistan’ın batısından da gelenlerin olduğu bir ticari organizasyonun bağında yer alır ve bulunduğu yerdeki nehri askeri açıdan kuvvetlendirerek kontrol sağlama ve bayrak çekme hakkına sahip olur³⁷. Bu durumdan öyle bir sonuç çıkarabilir. Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılın ilk yarısında, yüksek rütbeli paaları ile uzak doğuda ticari antlaşmalar yaparak buradaki ticareti yönlendirdikleri gibi bu bölgelere askeri açıdan lojistik destek sağlamaktadır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, gerek Osmanlı ve gerekse Portekiz Devleti, geleceklerini denizde aramaktaydılar. Bu nedenle, Portekizlerin günden güne Hint Okyanusunda ilerleyen hâkimiyeti Osmanlı Devleti’ni rahatsız ediyordu. Osmanlı-Ae ilişkilerinin temelinde Ae’nin lami bir devlet olmasının ötesinde Osmanlı Devleti’nin Asya, Afrika, Ortadoğu ve Hint Okyanusu’nun geleceğinin çizilmesinde belirleyici unsur olmak istemesi yatmaktaydı³⁸.

Ae Devleti, ticari açıdan önemli emtialara sahipti. Bunların bağında biber gelmekteydi. Ae, Hint Denizi’nin en tanınmığ biber deposu kabul edilmekteydi³⁹. Karabiber, ibrim, tarçın, karanfil bu bölgenin önemli tarım ürünleri idi⁴⁰. Ae doğal kaynaklar bakımından da oldukça zengindi⁴¹. 1550’li yıllardan baçayarak XVI. yüzyılın büyük bir bölümünde, Ae gemileri Uzakdoğu ürünlerini Ortadoğu’ya ulaştırma bağarısı gösterdi. Ortadoğu’ dan Avrupa pazarına dağılan biber, Avrupa’nın ihtiyaç duyduğu biberin yarısını karėıladı⁴². Ae’de bulunan Türkler, satmak için yerli çiftçilerden biber satın alır, depolarlardı⁴³. Bu da Osmanlı-Ae arasında ticari ilişkilerin olduğunu göstermektedir.

Ae Devleti, özellikle kendi camileri, okulları, pazar yerleri olan, ayrı ayrı köylerde yağayan binlerce Batı Asyalı, Arap, anlı ve Türk tacirlerin olduğu, ticari potansiyele sahip bir yerdi⁴⁴.

³⁷ Pinto, *age*, 47.

³⁸ Özbaran, *age*, s. 34.

³⁹ İnönü Ansiklopedisi, “Ae”, Ankara 1946, s. 102a.

⁴⁰ Razaulhak ah, *agm*, s. 375.

⁴¹ Kurtulmu, *agm*, s. 330.

⁴² Mehmet Özay, “Osmanlı’nın Hint Okyanusu Hâkimiyeti”, <http://www.tumgazeteler.com/?a=4247382>, (ET: 16.10.2009).

⁴³ smail Hakkı Göksoy, “Güneydoğu Asya slân Ülkelerinde Türk zeri”, *Türkler*, C.9, Ankara 2002, s. 621.

⁴⁴ Seljuk, *agm*, s. 112.

Uzakdoğu'daki bu ticari potansiyel ve Uzakdoğu mallarına olan ilgi Uzakdoğu Çarlıklarının büyümesini sağladı⁴⁵.

Açe, Hint Okyanusundaki stratejik durumu, değerli tarım ürünlerine sahip olması nedeniyle öncelikle sadece ticari olarak Portekizlerin ilgisini çekerken, bir süre sonra sömürge sisteminin temelleri atılabilecek bir yer oldu⁴⁶. Portekizlerin, sömürgeci girişimleri Saffet Bey tarafından dramatik bir şekilde ifade edilir. Saffet Bey, Açe'de yapılan ticari yapıların yerlilerin kanlarıyla yoğrulduğunu ifade eder⁴⁷.

Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nde Baharat yolunu güvence altına almak için Mısır'ı ele geçirmiştir. Doğu emtiasının ve ticaretinin farkındaydı. Oysa Portekiz, baharat ve Hindistan emtiasını Ümit Burnu yoluyla kendi ülkelerine götürmenin⁴⁸ başka bir yolunu bulunca bir anlamda Osmanlı Devleti'nin planlarını altüst etmiştir⁴⁹. Her iki devletin de ticari geleceklerini Hint okyanusunda aramaları Osmanlı ve Portekiz'i Hint Okyanusu'nda karşı karşıya getirdi. Osmanlı öyle veya böyle doğu ticaret yolunu elinde tutmak istiyordu.

Portekizlerden rahatsız olan Açe Sultanı'nın Osmanlı Devleti'nden yardım talebinde bulunması⁵⁰ bu amacın gerçekleşmesi için bir fırsat olduğu gibi Hint Okyanusu'nda dolaşmanın da meşru gerekçesini oluşturmaktaydı. Böylece daha önce Gücerat'ın istediği yardım talebine ek olarak⁵¹ Açe'nin yardım talebi ile Osmanlı gemileri Hint Okyanusu'nda dolaşmaktaydı. Böylece, Hint Okyanusu'nda iki önemli güç boy göstermeye başladı.

Osmanlı, böylece Hint Okyanusu'nda Portekizleri rahat bırakmaz. Portekizlerin müdahil olduğu yerler, XVI. Yüzyılda Osmanlı tarafından kontrol edilmeye çalışılır. Örneğin Yemen

⁴⁵ Anthony Reid, "An „Age of Commerce“ in Southeast Asian History, *Modern Asian Studies*, Vol. 24, No. 1, Feb. 1990, s. 2.

⁴⁶ Razaulhak ğah, *agm*, s. 374.

⁴⁷ Saffet Bey, *agm*, s. 609.

⁴⁸ Özbaran, *agm*, s. 87.

⁴⁹ Bu konuda, Ğalcık, Güney Afrika Deniz yolunun keşfiyle, Uzakdoğu ve Hindistan ile Avrupa arasında Yakındoğu'dan geçen uluslararası ticaret yolunun, terk edildiği görüşüne katılmaz Dahası, Osmanlı Devleti'nin Memluk Devleti'nin yerini alarak Basra Körfezi ve Hint Denizi'nde Portekizlere karşı mücadeleleri sırasında bu ticaret yollarının bir süre daha ayakta kaldığını ifade eder. Bkz. Halil Ğalcık, "Osmanlı Para ve Ekonomi Tarihine Toplu Bir Bakış", *Doğu-Batı Makaleler I*, Ankara 2005. s. 187.

⁵⁰ Razaulhak ğah, *agm*, s. 374.

⁵¹ Fevzi Kurdoğlu, "XVI. Yüzyılda Hint Okyanusunda Türkler ve Portekizler", *II. Türk Tarih Kongresi*, İstanbul 1943, s. 915-916.

Osmanlı hâkimiyetine alınır⁵². Brummett, Osmanlı Devleti’nin Hint Okyanusun’ daki serüvenlerine, XVI. Yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti’nin Portekiz’in Hint Okyanusu’nda tek güç olmasını engelleyebilmi olarak bakar⁵³. Bu gerçekten doğrudur.

b) Dini Boyut

Osmanlı-Ae ilişkilerinin önemli bir boyutu dindi. XVI. yüzyıl dünyasına bakıldığında Hristiyanlık ve Müslümanlığın yayılımcı olduğu bir dönemdi. Hristiyanlık dininde dinin yayılmasında önemli etkileri olan misyonerlik kuruluarı ve misyonerler, Papa tarafından yönlendirilmekteydi. V. Papa Nikolas 1454 yılında Afrika ve Doğu Hindistan’da alıma imtiyazını Portekiz’e verdi. Böylece Portekizlerin Hint Denizi’ndeki faaliyetlerin dini boyutu meşru gerekliliğini buldu. Çünkü Portekizliler kazandıkları imtiyazlar karşılığında bölgedeki insanları Hristiyanlatırmakla yükümlüydüler⁵⁴. 1493 yılında ise Amerika’nın keşfi ile gerçekleşen yeni durumda dini yayılcılık için VI. Aleksandır dünyayı Portekiz ve İspanya arasında ikiye böldü ve bu bölünmede Portekiz eski konumunu korudu⁵⁵. Böylece Portekizlerin Hint denizindeki konumları sağlamlatırıldı. Bu gelişmeler ıında 1497- 98 yılında dört gemiden oluşan Portekiz filosu Hindistan’a girdi ve 1503 yılından itibaren Hindistan’a yerleşmeye başladı⁵⁶.

İslam devletlerinin bayraktarlığını üstlenen Osmanlı Devleti için de durum çok farklı değildi. Yapılan fetihler ve iğaller dini bir nedene bağlanarak merulatırılıyordu. Hristiyan devletlere fetih hareketi düzenlemekte meşru bir dayanak bulmakta zorlanmayan Osmanlı, Müslüman devletlere yapılan fetih hareketlerinde dini bir gerekçe ortaya sürmekteydi. Osmanlı Devleti’nin Batı fetihlerinde kullandığı cihat politikası bir anlamda Müslüman doğuda çok ie yaramıyordu. Fakat bunun yerine farklı olgular kullanıldı. Örneğin Memluk Devleti’nin ortadan kaldırması, Osmanlı Devleti için yine dini bir nedene dayanmaktaydı. Buna göre, Memluk Devleti hac yollarının güvenliğini sağlayamadığı gibi “zındık” kabul edilen Ğmail ile dostluk kurmutu⁵⁷. Memluk Devleti’nin ortadan kalması ve Mısır’ın fethi Osmanlı Devleti’ne dini açıdan yeni gelişmelere

⁵² Hulûsi Yavuz, *Kâbe ve Haremeyn İçin Yemen’de Osmanlı Hâkimiyeti*, Ğstanbul 1984, s. 162.

⁵³ Özbaran, *age*, s.35.

⁵⁴ Ömer Turan, *Avrasya’da Misyonerlik*, Ankara 2002, s. 26.

⁵⁵ Turan, *age*, s. 26.

⁵⁶ Mehmet Özay, “Osmanlı’nın Hint Okyanusu Hâkimiyeti”, <http://www.tumgazeteler.com/?a=4247382> (ET: 16.10.2009).

⁵⁷ Brummett, *age*, s.44.

sürükledi. Artık Osmanlı, Ğlam devletlerinin bayraktarlığını yapmakta ve Hristiyanlığa karşı Müslümanlığı koruyacak en güçlü devlet konumundaydı.

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti aynı zamanda SünnileĞne eğilimi gösterdi. Çünkü bu dönemde ğah Ğmail tehlikesi ortaya çıkmıĞt. Osmanlı, bu tehlikeyi ortadan kaldırmak için ğiğlik ile de mücadele etmek zorunda kalmıĞt. ğiğlik ile mücadele, Ğyhülislamlardan alınan fetvalar ile kutsal hale getirilmiĞ ve bu fetvalarda ğiğler ile mücadele etmek Hristiyanlıkla mücadele etmekle eĞtutulmuĞtu⁵⁸. Böylece Osmanlı, ğiğlik ile mücadele ederken, ğiğliğe karşı Sünni mezhepleri destekledi.

Açe toprakları Ğlam'ın Güneydoğı Asya'da ilk ulaĞı yeri. Açe, Endonezya takımadalarında Ğlam'ın yayılmasında öncülük ettiğinden dolayı Endonezya'daki diğerk halklar arasında Mekke Kapısı olarak bilinirdi⁵⁹ ve Açe'de bulunan Müslüman halk, ğafiğ mezhebiniendi⁶⁰. Açe Sultanı, Osmanlı Devleti'nden yardım isterken bu dini noktayı vurguladı. Allah ve Peygamber aÇına ifadelerini kullanarak, talebine manevi bir boyut getirdi⁶¹. Kuran ve Hadislerden örnekler vererek Müslümanların Hristiyanlara karşı savaÇmalarının farz olduğuna dikkat çekti⁶². Osmanlı da, Sünni bir mezhep olan, ğafiğ mezhebinden gelen bu yardım talebini seve seve kabul etti.

Hutbelerde padiĞhın ismini zikrettiklerini belirten Açe Sultanı, bir anlamda Osmanlı'ya bağılılığını da ifade etmekteydi. Açe Sultanı, Portekiz saldırılarından kurtulmak için tek çare olarak aynı dine mensup Osmanlı'nın yardımını görmekteydi.

Gerçekten o zamanlarda Osmanlı Çmparatorluğu Müslüman Devletlerin en güçlüsü konumundadır⁶³. Bir Osmanlı Filosu'nun Sumatra Seferi'ni yazan Saffet Bey makalesinde, Halifeliliğın Osmanlı Devleti gibi genç ve dinç bir hükümete geçtiğinin her tarafta duyulmasıyla, doğuda bulunan pek çok Müslüman devletin, kendiliklerinden Sultan Selim'e biat ettiklerini belirtir. Hatta Saffet Bey, yalnız Müslümanlar değil Seylan, Kalikat, gibi yerlerde bulunan

⁵⁸ Yurdaydın, **agm**, s. 216.

⁵⁹ Yurtkuran, **age**, s.15.

⁶⁰ Juynboll, **agm**, s. 120.

⁶¹ Razaulhak ğah, **agm**, s. 374-375.

⁶² Razaulhak ğah, **agm**, s. 374.

⁶³ Özbaran, **agm**, s. 82.

Mecusilerin, Osmanlı'nın kendilerini Portekiz kralından kurtarırsa Müslüman olacaklarını ifade ettiklerini de vurgular⁶⁴.

Bu durum, Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'e Hint Okyanusu'na yerleşmesi için bir fırsattı. Osmanlı Devleti, Batı'da Hristiyanlığın ortak düşmanı görülmekte⁶⁵, ve Türk Sultanı zalim ve kan dökünü olarak⁶⁶ tanımlanmakta iken, Doğu'da Hristiyanlığın tehdit unsuru olduğu Müslüman Devletlerinde, kurtuluşumidi olarak görülmekteydi. Müslümanlar Osmanlıları Ğlam âleminin gerçek koruyucusu ve tek lideri olarak görüyorlardı⁶⁷. Bunun yansımaları, Malay literatüründe izlenebilmektedir⁶⁸.

Osmanlı-Açe ilişkilerinin gelişmesi, Ğlam'ın Uzakdoğu Asya'da yayılmasını kolaylaştırdı. Reid de bunu bir makalesinde, Ğlam'ın büyük devletlerin etkisiyle ticaret yolları üzerinde 1400 - 1620 yılları arasında Sumatra, Malaka ve Maluku adalarında yayıldığını dile getirerek belirtir⁶⁹.

Her ne kadar dini neden Osmanlı-Açe ilişkisinin gelişmesinde önemli olsa da ekonomik nedenler daha öncelikliydi. Durant'ın çalışmasında dinin etkisinden bahsederken "Ticaret Hristiyanlık'tan daha önemliydi" ifadesi⁷⁰, Osmanlı-Açe ilişkilerinde, en azından Osmanlı Devleti için geçerliydi. Her ne kadar durum böyle olsa da, Osmanlı Hint Okyanusu'na yerleşebilmek için dini kullandı ifadesinin yerine, Açe, Osmanlı'dan yardım alabilmek için dini kullandı diyebiliriz. Osmanlı Devleti, Açe Devleti'ni tanıdığında Açeliler zaten Müslüman olduğundan Ğlam'ın buraya gelmesi için bir uğraşverdiği söylenemez fakat Ğlam'ın kalıcılığının sağlanmasında etkili olmuştur.

2. Osmanlı Açe İlişkileri: Askeri Boyut

⁶⁴ Saffet Bey, *agm*, s. 611.

⁶⁵ Fernando Fernández, Lanza, "Habsburg-Osmanlı Rekabeti Bağlamında 16. Yüzyılda Ğspanya'da Türk Ğraji" *Dünya'da Türk İmgesi*, Ğstanbul 2005, s. 88.

⁶⁶ Özlem Kumrular, "Kanuni'nin Batı Siyasetinin Bir Ğzütümü Olarak Türk Ğraji" *Dünya'da Türk İmgesi*, Ğstanbul 2005, 109 - 128, s. 117.

⁶⁷ Razaullah ğah, *agm*, s.374.

⁶⁸ Rum, Türkistan ve Türkî adlarının kullanılışı, Türkiye'yi güçlü bir imparatorluk ve Ğslanîyet" in önemli bir merkezi olduğunu göstermektedir. Bkz. Seljuk, *agm*, s. 112.

⁶⁹ Anthony Reid, An „Age of Commerce“ in Southeast Asian History, *Modern Asian Studies*, Vol. 24, No. 1, Feb. 1990, s. 2.

⁷⁰ W. Durant, *The Renaissance: A History of Civilization in Italy from 1303-1576 A.D.*, Newyork 1953, s. 284.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Gelişen ekonomik ve dini nedenlerden dolayı Osmanlı Devleti, Açe Sultanlığı'na askeri yardım gönderdi. Bu yardımları, 1530'lu yıllar ve 1560'lı yıllar olarak belirlersek iki döneme ayırabiliriz. Böylece, XVI. yüzyılın birinci yarısı ve XVI. yüzyılın ikinci yarısı olarak da ilişkileri değerlendirebiliriz.

1530'lu yıllarda Osmanlı-Açe arasında bir yakınlaşmanın olduğu düşüncesini destekleyen en önemli kanıt, Sumatra'ya kadar gelen bir Portekizli'nin anı kayıtlarıdır. Pinto'nun verdiği bilgileri göre 1539 yılında Türkler Açe'de bulunmakta ve Portekizlere karşı mücadele eden Açe Sultanı'na yardım etmektedirler. Pinto'nun verdiği bilgilere göre kendisinin de içinde bulunduğu Portekiz filosu 15 Haziran 1539'da Malaka'ya ulaşmıştır⁷¹. Pinto, bizzat içinde bulunduğu bu ortamda, Açe'ye yapılan saldırılardan sonra Açeliler'in Türkler'e bir gemi biber gönderdiklerini ve dönüşte bu geminin Türklerden sağlanan silah mühimmatı ile dolu olduğunu belirtir. Ayrıca Açeliler'in üç yüz Türk bekledikleri de kaydedilmiştir⁷². Bu durumda, Osmanlı 1539 yılında da Açe'ye lojistik destek sağlamış görünmektedir. Pinto, ayrıca yetmiş günde dokuz saldırı gerçekleştirildiğini ve bu saldırılarda becerikli yüksek rütbeli askerler ile Türk mühendislerin Açeliler'e yardımının önemini vurgular⁷³. Pinto'nun verdiği bilgilerden yola çıkarsak, XVI. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı-Açe ilişkileri, hem ticari hem askeri boyutta gerçekleşmiştir. İlişkiler, bu tarihlerde, Osmanlı padişahı düzeyinde olmasa da daha alt kademelerden yürütülmektedir.

Osmanlı-Açe ilişkilerine diplomatik açıdan bakıldığında daha üst kademeden ne zaman gerçekleştiği net değildir. Reid, Açe elçilerinin 1561 yılından itibaren İstanbul'da bulunduğunu belirtir. Bu iddiasını, 1562 yılında Venedik elçisinin İstanbul'da bulunduğu sırada bir Açe elçisinin Portekizler'e karşı yardım istediğine şahit olmasıyla açıklamaktadır⁷⁴.

XVI. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı-Açe ilişkilerinde üst düzeyde bir temastan söz edilemeyebilir. Hammer'ın verdiği bir bilgi, 1547 yıllarında Açe Sultanı Alâeddin'in bir elçisinin İstanbul'a geldiği doğrultusundadır⁷⁵. Açe heyetinin elindeki 07.01.1566 tarihli mektupta: "...Bundan önce size Ömer ve Hüseyin adlı adamlarımızı

⁷¹ Pinto, *age*, s. 15.

⁷² Pinto, *age*, s. 21.

⁷³ Pinto, *age*, s. 47.

⁷⁴ Reid, *agm*, s. 49.

⁷⁵ Hammer, *Devlet-i Osmaniyye Tarihi*, (Atâ Bey tecümesi) C. VI, İstanbul 1329 s. 6-7.

göndermiÇik...⁷⁶ ifadesinin Hammer'ın bahsettiğı elçiler mi yoksa Reid'in bahsettiğı elçiler mi olduğı belli değildir. Fakat Çukesindir ki, Açeliler 1567 yılından önce diplomatik giriÇimde bulunmuÇardır.

1567 yılında, Açe'den gelen heyetin varlığı Osmanlı belgelerine net olarak yansımuÇtır. Bu konuda Osmanlı arÇv belgeleri arasında özellikle mühimme kayıtları Açe heyetinin geliÇi ile gerÇekleÇen geliÇmeleri aktarmaktadır⁷⁷. Buna göre, Alâeddin Riâyet ğah, Portekizliler'in Sumatra'yı istilâ emellerinden vazgeçmeyerek, Açe'ye devamlı saldırılar düzenlemeleri üzerine Osmanlı Devleti'nden yardım talebinde bulunmak için, Kanunî Sultan Süleyman'a bir heyeti Çstanbul'a gönderir⁷⁸.

Açe heyeti, Çstanbul'a geldiğı zaman Kanunî Sultan Süleyman Zigetvar seferinde olduğundan, padiÇahla görüşme ve bir süre Çstanbul'da beklemek zorunda kalır⁷⁹. Saffet Bey'in belirttiğine göre, Açeliler'in yeni Sultan ile görüşmeleri bir Cuma Selamlığı'nda gerÇekleÇir. Cuma Selamlığı'nda Açeliler'in farklı kıyafetini gören Sultan onlarla ilgilenir ve elçi heyetini kabul eder. Açe elçileri, hediye olarak getirdikleri bir gemi yükü biberden çok az miktar kalması nedeniyle padiÇahın karÇısına utanarak çıkarlar⁸⁰. Fakat, padiÇah hediyelerini seve seve kabul eder⁸¹. Kanûni' nin Zigetvar'da vefatı üzerine Açeliler II. Selim'e biatlarını sunarlar ve Portekiz saldırılarına karÇıOsmanlılarla bir savunma antlaşması imzalarlar⁸².

Sultan II. Selim, Açe Sultanına yardım götürmesi için Kurdoğlu Hızır Reis'i görevlendirdi. Ferman üzerine, on beÇ Kızıldeniz filosundan olmak üzere toplam on yedi savaÇ gemisinin Hint sularına doğru sefere çıkması ve mürettebatının bir yıllık maaÇve yiyecekleri de verilerek Sultan Alâeddin'in emrine yollanması kararlaÇırıldı⁸³. Ancak filonun Çkenderiye'den hareket edeceği sırada Yemen meselesinin büyümesi, donanmanın Kızıldeniz'de kalmasını gerektirdiğinden Açe seferi bir yıl ertelendi⁸⁴.

⁷⁶ Razaulhak ğah, **agm**, s. 374.

⁷⁷ BaÇbakanlık Devlet ArÇivleri Genel Müdürlüğü, **age**, s. 121, 122,123, 124, 125, 126, 474, 241, 347.

⁷⁸ Razaulhak ğah, **agm**, s. 374.

⁷⁹ KurtulmuÇ,**agm**, s. 330.

⁸⁰ PadiÇah ile görüşme eylemi gecikince Açeliler ekonomik olarak sıkıntıya düÇmüÇve biberlerini satmak zorunda kalmıÇlardır. Saffet Bey, **agm**, s. 605.

⁸¹ Saffet Bey, **agm**, s. 605.

⁸² KurtulmuÇ,**agm**, s. 330.

⁸³ Razaulhak ğah, **agm**, s.395; BOA, MD, No: 7, Hk. 233; BaÇbakanlık Devlet ArÇivleri Genel Müdürlüğü, **age**, s. 124-126..

⁸⁴ BOA, MD, No: 7, Hk. 708; Razaulhak ğah, **agm**, s.395; BaÇbakanlık Devlet ArÇivleri Genel Müdürlüğü, **age**, s. 347.

Bu büyüklükte planlanan sefer daha sonra daha küçük çapta gerçekleşti. Göksoy bu seferin yapılıp yapılmadığı konusunda spekülasyonların olduğunu belirtse de⁸⁵ araştırmacı ve yazarlar iki geminin top, tüfek ve malzemelerle buraya gittiği konusunda hemfikirlerdir⁸⁶. Yemen Beylerbeyi'ne gönderilen fermanla, Açe elçisinin at, âlet ve bakır almak istediğinde hiçbir güçlük çıkarılmaması ve her türlü yardımın yapılması emredildi⁸⁷. Açe Sultanı'nın isteği üzerine, hisar ve kadirga yapımcılar; dülgere, demirci, kalkancı, nakkağ ve diğer sanat ehlinde kişiler Mısır beylerbeyi aracılığıyla gönderildi⁸⁸.

Ancak bu yardımlar 1568 veya 1569 yılında Açe'ye ulaştı⁸⁹. Türk askeri ve teknik elemanların bulunduğu heyet Sumatra adasına çıktıktan sonra, adada tophaneler ve kılıçhaneler kuruldu. Mimarlar, askeri yapıları güçlendirdi. Giden teknik uzmanlar, yerli halka topçuluk, tüfekçilik ve mimarlık öğretti. Nalbandoğlu, Katip Çelebi'nin Cihannüması'nda, Aceliler'in cenkçi olduğu ve top dökmeyi, kılıç ve mızrak yapmayı Türklerden öğrendiklerini belirttiğini ifade eder⁹⁰. Gerçekten de Kanuni döneminde ordu, silah ve malzeme yönünden yenileştirilmiş ve Fatih ve Bayezid döneminde yapılan tophane yıkılarak yenisi yaptırılmıştı. Buraya ülkedeki topçu ustaları getirildiği gibi Avrupa ülkelerinden de topçu ustaları da çağırılmıştı⁹¹. Tophane geniş bir şekilde teğklatlandırılarak, top dökücü ve top atıcı çok sayıda ustalar yetiştirilmişti⁹². Bu dönemde Osmanlı Devleti'nden Doğu'ya birçok alanda teknik uzman gidiyordu. Bu mimari alanda olabildiği gibi⁹³, askeri alanda da gerçekleşiyordu. Özbaran'ın belirttiği gibi hiçbir İslam ülkesi ateşi silahlarda Osmanlı

⁸⁵ Göksoy, Saffet Bey ve Mehmed Ziya'nın bu seferin gerçekleştirdiği konusunda bilgi verdiğini yazar. Bkz. Göksoy, "Güneydoğu Asya İslam Ülkelerinde Türk Gemi", s. 622. Oysa Saffet Bey'in makalesinde ancak iki geminin gittiği yazılıdır. Mehmed Ziya da II. Selim zamanında gemi sayısı vermeden Arnavud Sina Paşa'nın donanması ile gittiğini ve Açe'yi taht-ı himaye altına aldığını belirtir. Krğ Saffet Bey, *agm*, s. 682; Mehmed Ziya *age*, s. 159.

⁸⁶ Gsmail Hakkı Uzunçarşılı *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara 1988, s. 400, N. Ahmet Asrar, *Kanuni Sultan Süleyman ve İslam Âlemi*, Hilal yayınları, İstanbul, tarihsiz, s. 301.

⁸⁷ BOA, MD, No: 7, Hk. 237; Razaulhak ğah, *agm*, s.393.

⁸⁸ BOA, MD, No: 7, Hk. 238; Razaulhak ğah, *agm*, s. 393.

⁸⁹ Reid, *agm*, s. 50.

⁹⁰ A. Nalbandoğlu, "Sumatra ve Cava'da Türk Topları", *Tarih Hazinesi*, S.10, Mayıs 1951, s. 503.

⁹¹ Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silâhlar*, Ankara 1993, s. 115.

⁹² Eralp, *age*, s.116.

⁹³ Ağara kentinde yaptırılan Tac Mahal'in mimarı da Osmanlı Devleti'nden giden Gsâdır. Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, C.II, Ankara 1987, s.525.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

teknolojisine sahip değildi⁹⁴. Türk topçuları, Hindistan'da ün yapmışlar, Gücerat Sultanlığı'na, Habeşistan'a giderek burada yerel güçleri Hristiyanlara karşı korumada etkili olmuşlardı⁹⁵.

II. Selim'in Açe'ye yolladığı gemi ve askerlerle birlikte sultana hitaben yazılan bir ferman ile orada okunacak bir hutbe sureti de gönderildi. Bu hutbe sureti, o tarihten itibaren XX. yüzyıl başlarına kadar Açe'de her cuma hutbesinde okundu⁹⁶. Reid'in belirttiği gibi bu yardımlarla aynı zamanda panislamizm cephesini oluşturdu ve etkisi on yıl kadar sürdü. Çünkü Alâeddin Riayet gah'tan sonra geçen Açe sultanı Portekizlilerle ittifak yoluna gitti⁹⁷.

1580'lerden sonra Osmanlı-Açe arasındaki siyasi ilişkiler kopmuş gözükmesine rağmen Açe'ye giden Türklerin çoğunun adada kalarak buradaki yerlilerle evlenmeleri ve teknik elemanların Türk izlerini devam ettirmeleri Açe'de Türk etkisinin sürmesini sağladı. Mühendisler ve mimarlar, adanın mimarisinde ve çeşitli sanatlarda gelişmelerine katkıda bulundu⁹⁸. Açe'ye giden Türkler, Dalam yakınında Tungködü Bitay adlı yerde Türk köyü kurdu⁹⁹. Ancak yerli halkla gerçekleştiren evlilikler sonucu onlara karışıkları gibi Türkçe'yi de unuttular¹⁰⁰. Seyyahlar Açe ve Cava'da birçok Türk mezarı bulunmakta olduğunu belirtir¹⁰¹.

SONUÇ

XVI. yüzyılda, Osmanlı-Açe ilişkilerinin temelinde iki neden yatmaktadır. Bunlardan birincisi Osmanlı Devleti'nin Portekiz'e karşı yürüttüğü siyaset diğeri ise İslami politikasıdır. Bu politikalar, XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti ile Açe Devleti arasında diplomatik ilişkilerin başlamasını sağladı.

Osmanlı-Açe ilişkileri, XVI. yüzyılda ikiye ayrılabilir. Buna göre ilişkiler, XVI. yüzyılın birinci yarısında devletlerin birbirini tanıması, XVI. yüzyılın ikinci yarısında ilişkilerin sağlamlaşması

⁹⁴ Salih Özbaran, "Asya'da ve Afrika'da Ateşli Silahların ve Askeri Teknolojinin Yayılmasında Osmanlıların Rolü", *Askeri Tarih Bülteni*, No. 27, 1989, s. 40-41.

⁹⁵ Eralp, *age*, s. 116.

⁹⁶ Kurtulmuş, *agm*, s. 330.

⁹⁷ Reid'in verdiği Açe Sultanları'nın ismi saltanatlık süreleri ile Junybolll'un Açe prenslerin isimleri ve saltanatlık süreleri uyuşmamaktadır. Bkz. Junybolll, *agm*, 122. Krş Reid, *agm*, s. 50.

⁹⁸ Nalbandoğlu, *agm*, s. 503; 518.

⁹⁹ Nalbandoğlu, *agm*, s. 518.

¹⁰⁰ Kurtulmuş, *agm*, s. 330.

¹⁰¹ Seljuk, *agm*, s. 114; Nalbandoğlu, *agm*, s. 518.

çerçevesinde değerlendirilebilir. Birincide ticari boyut önemliyken, ikincide askeri boyut ön plana çıkmıştır.

Portekiz Devleti'nin Kızıl deniz ve Hint okyanusunda oluşturduğu tehdit ile başlayan Osmanlı-Açe ilişkileri dini ve ekonomik nedenlerle güçlendi. Dünya ticaretine hâkim olma mücadelesi veren Osmanlı Devleti, bu noktada Portekiz Devleti ile karşılıklı karşılaştı. Papa'dan Hristiyanlığı yayma emri alan Portekiz'e karşı Halifeliğin Osmanlı'ya geçmesi ile dini bir yükümlülük üstlenen Osmanlı Devleti, zayıf ve küçük Müslüman Devletlere karşı korumacı bir tutum sergiledi. Sapkınlık olarak kabul ettiği gâfilce karşı da mücadele veren Osmanlı, Sünni inancın güçlendirmeye çalıştı ve böylece Sünni inancın içinde yer alan gâfi mezhebinde olan Aceliler'i destekledi.

XVI. yüzyılda Osmanlı yönetimi Açe yönetiminin Portekizlerin Malaka'ya yaptığı saldırılara karşı koyabilmesi için aralarında topçu, top yapımcısı, mühendis ve büyük top ve bol miktarda cephane gönderdi. Lojistik desteği içeren bu gelişme, Osmanlı için sıradan bir olay gibi görülse de Osmanlı'nın o dönemdeki durumunu yansıtmaları açısından çok önemlidir.

Osmanlı-Açe ilişkilerinin araştırılması, Osmanlı Devleti XVI. yüzyılda çağının öncüsü ve zamanın gereklerine ayak uydurabilen ve dünya politikasını çizen bir devlet olduğunu ortaya çıkarmıştır. Portekiz tehlikesini fark eden Osmanlı devleti nispeten kara devletinden çok geleceğini denizlerde görmüş ve Portekiz'in Hint Okyanusunda rahat bir şekilde dolaşmasını engellemiştir. Ayrıca, Hristiyanlığa karşı Müslümanlığın ayakta kalmasını sağlamıştır.

Osmanlılar döneminde atılan iyi ilişkiler nedeniyle bugün Açe'de Türk izlerine rastlanmaktadır. Türk köyleri ve bayraklarının bizim bayrağımıza olan benzerliği bu ilişkinin samimiyetini gösteren önemli kanıtlardır.

KAYNAKÇA

ASRAR, N. Ahmet, **Kanuni Sultan Süleyman ve İslam Alemi**, İstanbul, tarihsiz.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) Özet-Transkripsiyon-İndeks**, C.I, Ankara 1998.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Hindistan Tarihi**, C.II, Ankara 1987.
- BLOND, Georges, Karaib Denizi'nde Fransız Korsanları", **Hayat Tarih Mecmuası**, (Çev: Celâl Bayrak), C.1, S.4, 1971, s. 52-55.
- BOXER, C., "A Note on Portuguse Reaction to the Revival of Red Sea Spice Trade and the Rise of Atjeh, 1540-1600", **Journal of the Southeast Asian History**, X/3, Singapore Aralık 1969, s. 415-428.
- BRUMMETT, Palmira, **Osmanlı Denizgücü ve Doğu Akdeniz'de Diplomasi**, (Çev: Nazlı Piçkin), İstanbul 2009.
- DURANT, W., **The Renaissance: A History of Civilization in Italy from 1303-1576 A.D.**, Newyork 1953.
- ERALP, Nejat, **Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silâhlar**, Ankara 1993.
- GÖKSOY, Ėmail Hakkı, **Güneydoğu Asya'da Osmanlı Türk Tesirleri**, Isparta 2004.
- GÖKSOY, Ėmail Hakkı, **İslam'ın Güneydoğu Asya'ya Giriş ve Yayılışı**, İstanbul 1998.
- GÖKSOY, Ėmail Hakkı "Malay ve Endonezya Kaynaklarına Göre Türkler ve Osmanlı Ae Ėiğkleri", **Tarih İnceleme Dergisi: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu'nun 700. Yılına Armağan**, Ege Üniversitesi Ėahiyat Fakültesi Yayını, S. XIV, Ėmir 1999, s. 175-187.
- GÖKSOY, Ėmail Hakkı, "Güneydoğu Asya Ėlâm Ülkelerinde Türk Ėleri", **Türkler**, C.9, Ankara 2002, s. 618-631..
- HAMMER, Devlet-i Osmaniyye Tarihi, (Atâ Bey tecümesi), C. VI, İstanbul 1329.
- <http://www.kaptanhaber.com/Jale-Nur-ECE/58/Stratejik-Sularda-Deniz-Haydutlugu-ve-Korsanlik.html>, (ET: 29.11.09).
- ĖNALCIK, Halil, "Osmanlı Para ve Ekonomi Tarihine Toplu Bir Bakığ", **Doğu-Batı Makaleler I**, Ankara 2005, s. 164-196.
- İnönü Ansiklopedisi**, "Ae", MEB, Ankara 1946, s. 102a-102b.
- JUYNBOLL, W. "Ae", **İA**, C.I, s. 118-123.
- JUYNBOLL, W., **Encyclopedia of İslam**, I, s. 739-743.
-

- KUMRULAR, Özlem, “Kanuni’nin Batı Siyasetinin Bir Ödünçüğü Olarak Türk Çınarı”, **Dünya’da Türk İmgesi**, İstanbul 2005, s. 109-128.
- KURDOĞLU, Fevzi, “XVI. Yüzyılda Hint Okyanusunda Türkler ve Portekizler”, **II. Türk Tarih Kongresi**, İstanbul 1943, s. 911-923..
- KURTULMUŞ, Numan, “Açe”, **DİA**, C.I, İstanbul 1988, s. 329-332.
- LANZA, Fernando Fernández, “Habsburg-Osmanlı Rekabeti Bağlamında 16. Yüzyılda İspanya’da Türk Çınarı” **Dünya’da Türk İmgesi**, s. 87-108.
- MEHMED ZİYA, **Alem-i İslamîyet: Açe Tarihi**, Kostantiniye 1316.
- ALBANDOĞLU, A., “Sumatra ve Cava’da Türk Topları”, **Tarih Hazinesi**, S.10, Mayıs 1951, s. 502-503,518.
- ORHONLU, Cengiz, “Osmanlı Çınaratorluğu’nun Habeş Siyaseti 1554-1560”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, XV/20, 1965.
- ÖZAY, Mehmed, **Açe Kitabı**, İstanbul 2006.
- ÖZAY, Mehmet, “Osmanlı’nın Hint Okyanusu Hâkimiyeti”, <http://www.tumgazeteler.com/?a=4247382> (ET: 16.10.2009).
- ÖZBARAN, Salih, **Yemen’den Basra’ya Sınırdaki Osmanlı**, İstanbul 2004.
- ÖZBARAN, Salih “Osmanlı Çınaratorluğu ve Hindistan Yolu”, **İstanbul Üni. Edebiyat Fak. Tarih Der.**, S.31, 1978, s. 65-146.
- ÖZBARAN, Salih, “Asya’da ve Afrika’da Ateşli Silahların ve Askeri Teknolojinin Yayılmasında Osmanlıların Rolü”, **Askeri Tarih Bülteni**, No. 27, 1989, s. 37-42.
- ÖZDEMİR, İğnay, **Akdeniz Hâkimiyetinde Osmanlı Devleti ve Korsanlık (1695-1789)**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.
- PINTO, Fernão Mendes, **The Travels of Mendes Pinto**, (İng. Çeviren: Rebecca D. Catz), London 1989.
- PIRES, Tomé, RODRIGUES, Francisco, CORTESÃO Armando, **The Suma Oriental of Tome Pires, An Account of the East**,

from the Red Sea to China, written in Malacca and India in 1512-1515, New Delhi, 2005.

REID, Anthony, “Sixteenth Century Turkish Influence in Western Indonesia”, **Journal of the Southeast Asian History**, X/3, Singapore Aralık 1969, s. 395-414.

REID, Anthony, “XVI. Yüzyılda Batı Endonezya’da Türk Tesirleri”, (Çev. Ėmail Hakkı Göksoy), **Türk Yurdu**, S. 112, Aralık 1996, s. 42- 48; S. 113, Ocak 1997, s. 49-53.

REID, Anthony, An „Age of Commerce” in Southeast Asian History, **Modern Asian Studies**, 24/ 1, Feb. 1990, s. 1-30.

REID, Anthony, The Seventeenth Century Crisis in Southeast Asia, **Modern Asian Studies**, 24/ 4, Oct., 1990, s. 639-659.

SAFFET BEY, “Bir Osmanlı Filosunun Sumatra Seferi”, **Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası**, C. X, Ėstanbul 1329, s. 604-612; C. XI, Ėstanbul 1329, s. 678-683.

SELJUK, Affan “Osmanlı Ėmparatorluğu’nun Malay-Endonezya Takımadalarındaki Müslüman Krallıklarla İlişkileri”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, (Çev. Ėmail Hakkı Göksoy), S. 94, Ėubat 1995, s. 111-121.

SÖNMEZ, Zehra Özden, **Endonezya Ae Seyahat Notlarım -2-**, Ankara 2005.

ĖAH, Razaulhak, “Ai Padiğahı Sultan Alâeddin’in Kanunî Sultan Süleyman’a Mektubu”, **Ankara Üniversitesi Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.5, Sayı: 8-9, Ankara 1967, s. 373-409.

TURAN, Ömer, **Avrasya’da Misyonerlik**, Ankara 2002.

UZUNÇARĖILI, Ėmail Hakkı , **Osmanlı Tarihi**, C. II, Ankara 1988.

YAVUZ, Hulûsi, **Kâbe ve Haremeyn İçin Yemen’de Osmanlı Hâkimiyeti 1517-1571**, Ėstanbul 1984.

YURTKURAN, Adil, **Ae Güneydoğu Asya’da Bir İslam Beldesi**, Ėstanbul 2006.

YURDAYDIN, Hüseyin, “Düğünceve Bilim Tarihi”, **Türkiye Tarihi 2, Osmanlı Devleti 1300-1600**, (Yay. Yön. Sina AkĖin), Ėstanbul 1997, s. 207 - 271.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

**TEVFİK FİKRET'İN TARİH-İ KADİM'İNE MEHMED
FAZLULLAH'IN REDDİYESİ:
ŞİHÂBÜ'L-KUDRET FÎ RECMİ'L-FİKRET**

*Mehtap ERDOĞAN**

ÖZET

Kimilerinin Tevfik Fikret'in sıkıntılı, perişan, öfkeli bir anında rûhî bir bunalımla yazdığını kabul ettiği, kiminlerinse Tevfik Fikret'in dinî görüşünün açık bir ifadesi olarak gördüğü Tarih-i Kadîm'i yayımlandığı günden bugüne şairin, üzerinde en çok durulan ve çok tartışılan manzumelerinden biri olmuştur. Bu manzumeye başta Mehmet Akif Ersoy olmak üzere pek çok kişi tepki göstermiştir. Mehmed Fazlullah'ın Şihâbü'l-Kudret fî Recmî'l-Fikret adlı eseri de böyle bir tepkinin neticesinde meydana getirilmiş bir reddiyedir.

Bu çalışmada söz konusu eserin metni verilmiş ve her iki manzume içerdikleri görüş ayrılıkları bakımından sınıflandırılarak karşılaştırılmıştır. İncelemeye konu aldığımız ve bu konuyla ilgili kaynaklarda adı pek geçmeyen eser, Tarih-i Kadîm'e Anadolu'dan gelen bir tepki olması yönüyle dikkat çekicidir.

Anahtar Kelimeler: Mehmed Fazlullah (Moral), Şihâbü'l-Kudret fî Recmî'l-Fikret, Tevfik Fikret, Tarih-i Kadîm.

**MEHMED FAZLULLAH'S REFUSAL POETRY ON
TEVFİK FİKRET'S TARİH-İ KADİM:
ŞİHÂBÜ'L-KUDRET FÎ RECMİ'L-FİKRET**

ABSTRACT

Tarih-i Kadîm which ones accept as expression of Tevfik Fikret's ideas about religion clearly whereas ones think that he wrote with depression when he was

* Ar. Gör. Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. mehtaberdogan@hotmail.com

embarrassing, disorderad and angry, has been ones of his poetries which was though too much and discussed since it was published. A lot of people especially Mehmet Akif reacted to this poetry. Mehmet Fazlullah's achievement called Şihâbü'l-Kudret fi Recmi'l-Fikret is a refusal poetry which was formed as a result of reaction in this way.

This achievement's text is given and each poetry is compared classifying in that disparity of views in this work. This poetry which we examined and there was no name in bibliographies about that subject, is striking since it is a reaction which comes from Anatolia to Tarih-i Kadim.

Key Words: Mehmed Fazlullah (Moral), Şihâbü'l-Kudret fi Recmi'l-Fikret Tevfik Fikret, Tarih-i Kadim.

*Sendem cem' oldu küfr ü hem imân
Sendem muzmer firişte hem şeytân*

Mehmed Fazlullah

Giriş

Tevfik Fikret; aşk, aile, tabiat, tasvirî şiirler ve çocuk şiirleri yazmış; toplumsal ve dinî içerikli olmak üzere oldukça geniş bir yelpazede konuları ele almıştır. Günlük hayatın en ufak olayları ve onlara ait gözlemlerle duygulanmaları şiirlerinde yaşatmaya çalışmıştır. (Akyüz 1985: 230). Ancak Fikret'in en çok tartışılan cephesini dinî konularda yazdığı mısraları oluşturmuştur.

Türlü belgeler Tevfik Fikret'in ailesi içerisinde taklidî mahiyette de olsa, taklidî iman seviyesinde sathî olarak da bulunsa dinî bir eğitim ve öğretim gördüğünü belirtmektedir. Ailesinin (dayı, anne, kız kardeş) hacca gidişleri, 1891 yılında (Mirsad) dergisinde açılan bir yazı yarışmasında kazanan "Tevhid" eseriyle, İslamî esaslara uygun olarak Allah inancını belirten mısraları bunun ilk örnekleridir (Tanyu 1972: 66). Sabah Ezanında, Kamîs-i Yusuf, Ramazan, Sabah-ı İyd, Şehitlikde, Asker Geçerken, Ramazan Sadakası, Mezaristan, Köyün Mezarlığında, Yenişehir Gazilerine, Sancak-ı Şerîf gibi manzumelerinde de yine İslamî anlayışa ters düşmeyen dinî motifler bulunmaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Fikret, bir taraftan şiirlerinde İslamî anlayışa uygun mısralar söylerken bir taraftan da şüphe ve inkâr içeren şiirler yazmıştır. İşte Tarih-i Kadîm de baştan sona Fikret'in dine karşı olumsuz duygu ve düşüncelerini, şüphe, inkâr ve öfkelerini dile getirdiği bir manzumedir.

Yaratılış itibarıyla içine kapanık, istikrarsız ve duygusal bir mizaca sahip olan, arkadaşlarıyla sık sık darılan, babasının İstanbul'dan başka yerlere tayinini sürgün olarak kabul eden, üç yıl içinde üç kez tevkif edilip sorguya çekildiğinde büyük telaş yaşayan Tevfik Fikret, art arda babasını ve kız kardeşini kaybetmiş, böylece siyasî baskılardan oluşan ıstırabına bir de şahsî bir ıstırap eklenmiştir. Servetifünun'dan ayrılmasıyla ve derginin kapatılmasıyla da zaten ayrı bir üzüntü yaşamaktadır. Tevfik Fikret, işte böyle sıkıntılı, perişan, öfkeli günlerinde 1905'te Tarih-i Kadîm'i yazmıştır.

Tarih-i Kadîm, dinî mahiyette inkârlar, yaradılışın tenkidini ihtiva eden mısralar, savaş ve kahramanlıklara karşı öfke, hayatın başlangıcına ve sonuna şüpheli bir yaklaşım içeren bir manzumedir. Öyle ki yeryüzünde insanların yaşadığı bütün sıkıntıların, insanlar arasındaki anlaşmazlıkların ve savaşların nedeni olarak Allah ve din sorumlu tutulur. Manzume bu hâliyle doğal olarak pek çok tepki toplamıştır. Bunlardan en meşhuru ve daha sonra Tevfik Fikret'e Tarih-i Kadîm'e Zeyl'i yazdıracak olan Mehmet Akif Ersoy'un 1912'de kaleme aldığı "Süleymaniye Kürsüsü"ndeki şu mısralarıdır:

Şimdi Allah'a söver... Sonra biraz bol para ver:

Hiç utanmaz, Protestanlara zangoçluk eder! (Kantar 1997: 188).

Tarih-i Kadîm dolayısıyla kendisine yapılan sert eleştirilere bir cevap olarak Tevfik Fikret 1914'te,

Ben ki, üç beş pulu tercîhinden

Protestanlara zangoçluk eden

Şâirim. Zîver-i kürsî-i yakîn,

Şâir-i müctehid-i dîn-i mübîn

Hazret-i Molla Sırat'a, edebî

İhtirâmâtımı takdîm ile bî

Bî-tereddüd diyorum: Zangoçluk

Lutf-ı tavsîfine şâyân olduk; (Parlatır, Çetin 2004: 663).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

diye başlayan Tarih-i Kadîm'e Zeyl'i yazmıştır. Bu manzumede Fikret, Molla Sırat diye hitap ettiği Mehmet Akif Ersoy'a vaktiyle nasıl bir dinî yolda olduğunu anlatır. Etkisi altında kaldığı telkinlerle boşu boşuna cami cami dolaşıp yaratana baş eğdiğini, cennet ve cehennem korkusu yaşadığını, namaz kılıp oruç tuttuğunu söyler. Fakat bunlar artık Fikret için geride kalmıştır.

Anladım çünkü hakikat başka,

Başka yoldan varılırmış Hakka (Parlatır, Çetin 2004: 664).

diyen Fikret, bir yaratıcının varlığına inanmaktadır. Ancak ona ulaşmak için bir dine ve peygambere ihtiyaç olmadığını düşünmektedir. Bu konuda Kenan Akyüz; Fikret, yeryüzündeki bütün yaygın dinlere karşı bir durum takınır. Fakat bu, onun Tanrı'yı inkâr ettiği anlamına gelmez. O, tersine, kainattaki her şeyde Tanrının varlığını gösteren bir delil bulur. Bu durum karşında, artık, Tanrı'ya giden yolu dinlerden öğrenmeye lüzum kalır mı? (1985: 233) diyerek Fikret'in bu konudaki yaklaşımını dile getirir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Tarih-i Kadîm ve Tarih-i Kadîm'e Zeyl üzerine bugüne kadar pek çok şey söylenmiş, Tevfik Fikret'in dinî eğilimleri tartışılmıştır.¹ Bu çalışmanın amacı, Fikret'in bu yönünü irdelemek değil, Tarih-i Kadîm'e gösterilen tepkilerden

¹ Hikmet Tanyu bu konuda doğrudan ya da dolaylı olarak yazılmış müstakil eserleri şöyle sıralamaktadır: Mithat Cemal, **Mehmet Âkif**, İstanbul, 1939.; Köprülüzade Mehmed Fuad, **Tevfik Fikret ve Ahlakı**, İstanbul 1918.; Ahmed Naim, **Tevfik Fikret'e Dair**, Sebülü'r-reşad Kütüphanesi Neşriyatı, Hilal Matbaası, 1336.; Süleyman Nazif, **Mehmet Âkif-Şairin Zâtı ve Âsarı Hakkında Bazı Malumat ve Tetkikat-Tarihi Tahriri** 1919-1337. (Servet-i Fünûn'da da yayımlanan genişletilmiş ve kitap hâline getirilmiş, basım tarihi İstanbul 1924); Salih Nigar Keramet, **Fikret'in Hayatı ve Eseri**, İstanbul 1926.; Mehmet Ali Aynî, **Reybîlik, Bedbînîlik, Lâilâhîlik Nedir, Tevfik Fikret'in Tarih-i Kadîm'ine Bir Cevap**, Kütüphane-i Sudî, İstanbul 1927.; Hasan Ali Yücel, **Tevfik Fikret, Tarih-i Kadîm Doksan Beşe Doğru**, 1928.; İsmail Hikmet Ertaylan, **Tevfik Fikret Mirsad'da**, Tevfik Fikret Derneği Yayınları, İstanbul 1965.; Eşref Edip, **İnkılap Karşısında Akif-Fikret Gençlik-Tancılar, Kurtuluş Harbinin Kaynağı İstiklal Marşı mı, Tarih-i Kadîm mi?.**; Eşref Edip, **Tevfik Fikret'i Beş Cepheden Kırk Muharririn Tenkitleri**, İsanı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul 1943.; Pertev Naili Boratav, *"Okuduklarımız-Kitaplar-Fikret'e Hücum"*, Yurt ve Dünya Dergisi, Ağustos 1943, S. 32, s. 316-319.; Adnan Adıvar, **Tarih Boyunca İlim ve Din**, c. II, İstanbul 1944.; Sabiha Zekeriya Sertel, **Tevfik Fikret, İdeolojisi ve Felsefesi**, Yurt ve Dünya Yayınları: 44, Büyük Hümanistler Serisi: I, Tan Matbaası, İstanbul 1946.; Esat Sezai Sünbüllük, **Tevfik Fikret'in İman İhtiyacı Şiirinin Şerhi**, İstanbul Aydınlık Basımevi 1946.; Kenan Akyüz, **Tevfik Fikret**, Ankara 1947.; İmzasız, *"Tevfik Fikret-Mehmet Akif Kavgası"*, Ocakbaşı, Yıl Dönümleri Münasebetiyle, 1952.; Kemal H. Karpat, **Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular**, Varlık Yayınevi, İstanbul 1962.; Mehmet Kaplan, **Tevfik Fikret Devir-Şahsiyet-Eser**, İstanbul 1971.; Yaşar Nabi, **Tevfik Fikret Hayatı-Sanatı-Şiirleri**, Varlık Yayınları Türk Klasikleri 5, İstanbul 1967.

biri olan ve bugüne kadar adından pek bahsedilmeyen bir eserin varlığını ortaya koymaktır. Bu nedenle, ağırlıklı olarak bu çalışmada Tarih-i Kadîm'den ziyade adı kaynaklarda pek geçmeyen, üzerinde pek durulmayan Mehmed Fazlullah ve onun eseri Şihâbü'l-Kudret fî Recmî'l-Fikret ele alınacaktır. Esere ve onun Tarih-i Kadîm'le olan görüş ayrılıklarına geçmeden önce Mehmed Fazlullah hakkında bilgi vermek istiyoruz.

Mehmed Fazlullah'ın Hayatı, Sanatı ve Eserleri

Fazlullah Moral hakkında en geniş bilgi, Vehbi Cem Aşkun'un Sivas Şairleri adlı eserinde bulunmaktadır. Buna göre Sivas'ın önemli şahsiyetlerinden biri olan Fazlullah Moral, bilgin bir dede -Murali Baba- ile şair bir babanın -Gulâmî'nin²- oğludur. 14 Mart 1876'da Sivas'ta doğmuştur. Sekiz yaşında dedesini, on yaşındayken de babasını kaybetmiştir. Küçük yaşta öksüz kalmasına rağmen ilk ve orta tahsilini başarıyla tamamlamıştır. Çok zeki ve çalışkan olup hiçbir dersten kırık not almamıştır. Arapça ve Farsçaya vukufiyeti olup her iki dilin edebiyatlarına da vâkîf idi.

Pek küçük yaşta öğretmenlik mesleğine atılan şair, 35 yıl aralıksız bu meslekte hizmet vermiştir. Amasya, Tokat, Mardin, Urfa, Şarkî Karahisar idadilerinde, Sivas Lisesinde, Kız ve Erkek Öğretmen Okullarında edebiyat, Türkçe, Arapça, Farsça, felsefe, mantık dersleri okutmuş memleket kültür hayatına yüzlerce aydın armağan etmiştir. Sivas Dârü'l-hilâfe medresesinde ve İmam-Hatip okulunda da müdürlük yapmıştır. Bu kültürel hizmetlerinden başka Erzurum Kongresine Sivas mümessili olarak katılmıştır. Buna ait hatıraları, tarafından Sivas Kongresinde yayımlanmıştır.

Fazlullah Moral, cumhuriyetin ilanı münasebetiyle bir tarih kıtası yazmış ve bunu doğrudan Atatürk'e göndermiştir ki söz konusu kıt'a şöyledir:

Ankara'da Re'îs-i cumhûr Kemâl Paşa Hazretlerine,
Hiç görmedi sa'âdet millet hükûmetinden
Cumhuriyet güzeldir Qur'ân olursa düstûr
Et Fazlî 'arz-ı tebrîk târîh-i cevher ile
Gâzî Kemâl Paşa oldı re'îs-i cumhûr

² Gulâmî ve Fazlullah Moral hakkında geniş bilgi için bk. Mehmet Arslan, **Gulâmî Divanı**, Asitan Yayınevi, Sivas 2009.

Bu kıt'adan çok duygulanan Mustafa Kemal Paşa da karşılık olarak şu cevabı vermiştir:

Sivas, Dârü'l-Hilâfe Müdürü Fazlullah Efendi'ye:

(Aceledir:)

C: Teşekkür eder, milletimiz hakkında bâ'îş-i sa'âdet olmasını Cenâb-ı Hâk'dan dilerim.

Re'îs-i cumhûr Ğâzî Muştafa Kemâl

Fazlullah Moral, Mustafa Kemal Paşa'nın büyük ve tarihsel nutuklarını verdikleri sırada bir kıt'a söylemiş, ayrıca İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçildiğinde de bir kıt'a yazmıştır.

1930 yılında kendi isteğiyle emekliye ayrılan Fazlullah Moral, 23 Nisan 1942'de hayata gözlerini kapamıştır. Vefat ettiğinde 66 yaşında olmasına rağmen kafası çok dinçmiş. Ölüm döşeginde bile en güzel mısralarını yazmak suretiyle üstün kabiliyetini göstermiştir.

Şiirlerinde "Fazlî" mahlasını kullanan Fazlullah Moral'ın sanatını Vehbi Cem Aşkun şöyle değerlendirmektedir: Şiirlerinde didaktik bir eda vardır. Yalnız gazelleri daha lirik bir mahiyet arz etmektedir. Bununla beraber eserleri dil bakımından çok temiz ve güzeldir. Ulusal duyguları kuvvetli, heyecanı çok bir şairdir. Bilhassa hicivlerinde pek haşındır. Maalesef birçok parçaları elde edemedim. Hafızasında olduğundan eserlerinin büyük bir kısmı kendisiyle gitti. Mamafih mevcut parçaları onun edebî kudretini belirtmeye yetecek kadar vardır (1948: 135).

Vehbi Cem Aşkun'un Sivas Şairleri adlı eserinde Fazlullah Moral'ın bazı şiirleri ile basılmış ve basılmamış eserlerinden örnekler yer almaktadır. Verilen şiirler arasında gazel, tahmis, medhiye, ilahi, kıt'a ve müfret örnekleri bulunmaktadır.

Basılmamış Eserleri:

1. Miftahü'l-Basîret
2. Rûhü'r-Rûh
3. Mürşidü'l-Müsterşidîn
4. Muhabbetü'l-Âl-i Abâ
5. Reddû'l-Menfûrîn fî Ta'zîmi'l-Mağfûrîn
6. Keşfü's-Sudûr
7. Atatürk Sevgisi
8. Cumhuriyet Neşîdeleri

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

9. Ölüm Felsefesi

10. Mi'râciye

11. Mevlid

Basılmış Eserleri:

1. El-İ'tidâl fî Muhabbetü'l-Âl

2. Münâcât-ı Bedî'a

3. Şihâbü'l-Kudret fî Recmi'l-Fikret

Şihâbü'l-Kudret fî Recmi'l-Fikret

Eserin başında,

Efrâd-ı Milletden Her Ferdin Birer Dâne İdinmeleri
Elzemdir

Şihâbü'l-Kudret Fî Recmi'l-Fikret

Nâzım ve Mü'ellifi: İdâdî Mu'âvinlerinden Mor Ali Baba-
zâde Mehmed Fazlullâh

Merzifon

Matbaa-i Nerso ve Serabyan

1328-1330 (1912) kaydı bulunmaktadır.

Şihâbü'l-Kudret fî Recmi'l-Fikret, 269 beyitlik bir mesnevidir. Aruzun "Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün" kalıbıyla yazılmıştır. İlk 18 beyit Tefvîk Fikret'in Tarih-i Kadîm'indeki düşüncelerinin Fazlullah Moral tarafından yapılan özeti mahiyetindedir. 19. beyitten itibaren Fazlullah Moral, Tefvîk Fikret'e karşı çıkışlarla ve çeşitli örneklerle Allah'ın varlığını ispatlamaya çalışır.

İki manzume arasındaki tartışma konularını birkaç başlık altında toplayarak inceleyebiliriz.³

1. Genel Olarak Şüphe: Tefvîk Fikret'in her şeye karşı şüphe içinde olduğunu açıkça ifade ettiği "Ben ki hepsinden iştibâh ederim" diye başlayan ve devamında her şeyin bir kuruntu ya da gerçek olabileceğine dair düşüncelerini ve şüphelerini içeren bazı mısraları şunlardır:

³ Bu bölüm hazırlanırken Süheyla SEÇKİN'in "Bir Sivaslı Şairin Tefvîk Fikret'in Tarih-i Kadîm'ine Reddiyesi", Revak, Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü X. Vakıf Hatırasına Armağan, Sivas, s. 76-82. künyeli çalışmasından faydalanılmıştır. Bu çalışmada eserin metni mevcut değildir.

Ben ki hepsinden iştibâh ederim,
 Kime sorsam, diyor ki: “Yok haberim.”
 Kim bilir, belki hepsi vehmiyyât,
 Belki aldanmak ihtiyâc-ı hayât;
 Kim bilir, belki hepsi doğru da, ben
 Bî-haber kendi sehv-i hissimden,
 Varı yok bilmek istedim, yoku var.
 İştibâh... İşte töhmetim! Ne zarar?
 Şübhe bir nûra doğru koşmaktır,
 Hakkı tenvîr ukûl için haktır (Parlatır, Çetin 2004: 644).

Mehmed Fazlullah, Tevfik Fikret'in bu düşüncelerini sıralayarak eserine başlar.

Var imiş zât-ı Hâk'da müştebihân
 Hâk demek şanki bir qurı 'unvân

Varı yok bilmeli imiş yoğı var
 İtmeliymiş hâkîkati inkâr

Kendi zu'mınca bulmamış Hâk'ı
 Var imiş şübhe itmede hâk'ı

Nûra koşmak için imiş bu gümân
 Yok imiş şübhe eylemekde ziyân (b: 2,3,6,7).⁴

Daha sonra neredeyse eserin tamamında çeşitli örneklerle Fikret'e Allah'ın varlığını, büyüklüğünü, şüphelerinin yersizliğini ispatlamaya çalışır. Ona göre zan, şüphe, vehmiyyât hepsi ispatsız iddialardır. Mehmed Fazlullah çoğu zaman Fikret'e öfkeyle yaklaşmakla beraber bazen alayla bazen de sükûnetle onu tövbeye davet eder.

Tevfik Fikret, Tarih-i Kadîm'in sonlarına doğru tekrar şüphe konusuna dönerek Allah'a hitaben şunları söyler: Şüphe en zalim, en güçlü düşmandır ve o; bugün aldatma, hile, şeytanlık ve ayartmalar

⁴ Mehmed Fazlullah'tan aldığımız örneklerle gönderme yaparken eski harfli orijinal metni kullanmadık. Kolaylık sağlaması açısından beyitleri “b” kısaltmasıyla ve beyit numaralarıyla birlikte verdik ve böylece makale içerisinde metnini verdiğimiz esere gönderme yaptık.

olarak seni kendi mülkünden sürdürdün ve artık sen bütün kudretinle kımıldayamaz hâldesin.

Şübhe... En zâlim, en kavî düşmen

...
Ö bugün -hud'a, şeytanet, igvâ-
Seni mülkünden eyliyor iclâ,

...
Ve, bütün kudretinle sen meflûc, (Parlatır, Çetin 2004:

645).

Fazlî, şeytanlığın Allah'ı meflûc yani felçli, kımıldayamaz duruma getiremeyeceğini; aldatmaların, hilelerin, düzenbazlıkların da yüce arşa ulaşamayacağını söyleyerek buna karşı çıkar.

Şeytanet Hakk'ı eylemez meflûc

Hud'a 'arş-ı 'azîme itmez 'urûc (b:42).

2. Vahdetten Şüphe: Tevfik Fikret, Allah'ın birkaç sıfatını saydıktan sonra dünya üzerindeki bazı baskıcı ve sömürücü insanları onunla karşılaştırmak istiyor (Tanyu 1972: 98).

.....En parlak
Sıfatın "Lâ şerîke leh"ken, bak,
Şu bataklıkta kaç şerîkin var:
Hepsi kayyûm u kâdir ü kahhâr,
Hepsinin "Lâ şerîke leh" sıfatı, (Parlatır, Çetin 2004:

643,644).

Ancak Fazlullah Moral burada Fikret'i yanlış anlamış olacak ki birden fazla yaratıcı olsaydı felekleri kim idare ederdi, hiç düzen olur muydu diyerek ona birden fazla yaratıcı olmadığını ispatlamaya çalışır.

Var imiş şad-hezâr ma'bûdîn
Hepsi kayyûm imiş ve mâlik-i dîn (b: 17).

Âsumân u zemîndeki şeyler
"Vaḥdehû lâ-şerîke leh" dirler (b:131).

Hâşe-lillâh olaydı hâlık iki
Kim idâre iderdi eflâki

Fi'l-meşel birden olsa Hâk efzûn
Hiç olur mıydı intizâm-ı şu'ûn

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Gûş u çeşmi iki iken insân
Bir görüp bir işitmiyor mu inan

Vahdet-i Hakk'a eñ büyük şahid
Bî-had erkâmın aşlı hep vâhid (b: 146-149).

3. Hilkatten Şüphe: Fikret, insanın topraktan yaratıldığı hususunda da şüphe içindedir. Bunu hain bir tesadüfün işi olarak değerlendirmektedir.

Kim bilir belki aslıdır toprak;
Onu bir muztarib çamur yapmak
-Ki, mesâmâtı kanla, yaşla dolu-

Hangi hâin tesadüfün işi bu? (Parlatır, Çetin 2004: 644,645).

Mehmed Fazlullah, Fikret'in yaradılışla ilgili söylediklerini üç beyitle tekrar ettikten sonra,

Aşlımız hâk degilmiş ey aḥbâb
Cümle âyât-ı dîn imiş kezzâb

Hep teşadüf imiş bu icrâ'ât
Yok imiş kâ'inâta şahib zât

Aşlı yokmuş yalan imiş hepsi
Zann u vehm ü gümân imiş hepsi (b: 10,12,13).

eserin sonlarına doğru tekrar bu konuya döner. Toprakta büyük bir tahammül ve tekemmül gücü olduğunu; hayvan, bitki ve madenin toprakta var olduğunu, toprak olmayınca hiçbir mahsulün elde edilemeyeceğini, insanın da topraktan yaratıldığını söyleyerek toprağı över.

Mebde'in merci'in türâb oluyor
Hepsi toprakla feyz-yâb oluyor

Bize olmuşdı secde-gâh bu türâb
Feyz-i Mevlâ'ya hoş-penâh bu türâb

Çünkü onda büyük tahammül var
Ne kadar ḥaşlet-i tekemmül var

Cümle hayvân nebât ile ma'den
Hepsi toprağı eylemiş mesken

Toprak olmazsa çıkmıyor maşşûl
İşte insân da hâkden maşşûl (b:179-183).

4. Ahiret Hakkında Şüphe: Yine Fikret, dünya ötesi âlemin vasıfları, anlatılışı hakkındaki ayetleri göz ardı ederek ahiretin varlığı konusundaki düşüncesini şu şekilde dile getirmektedir:

Kim bilir, bir adem mevcûd,
Belki ukbâ da var; fakat bu vücûd
Sun'u olmakla sâni-i ebedin
Neye olsun esîri bin derdin? (Parlatır, Çetin 2004: 644).

Fazlî, eserinin hemen başında ilk on sekiz beyit içinde Fikret'in bu düşüncelerini sıralar.

Belki yokmuş cihânda Hayy u Vedûd
Belki 'uqbâda var imiş bu vücûd (b:4).

Mutlakâ olmalı imiş her ferd
Hard-ı lâ-kayd şâtır u bî-derd

Akmasun kan dökülmesün bir yaş
İtmeliymiş bu yolda kesb-i ma'âş (b:14,15).

5. Akıl-Gönül: Tevfik Fikret doğruların akılla aydınlatılabileceği düşüncesindedir. Mısra başındaki Hakk kelimesi “doğruluk” anlamıyla alınabileceği gibi “Allah, Tanrı” anlamıyla da değerlendirilebilir.

Hakkı tenvîr uqûl için hakkdır (Parlatır, Çetin 2004: 644).

Mehmed Fazlullah ise konuya tasavvufî açıdan yaklaşır. Allah'ın gözle görülemeyeceğini, insanın kalbinin ayna hükmünde olduğunu ve ancak bu aynanın temiz tutulduğunda Allah'ın varlığının idrak edileceğini söyleyerek Allah'ın akılla değil, gönülle kavranabileceğini ifade eder.

Görmek ister iseñ Hudâ'yı eger
Bulmak ister iseñ hüdâyı eger

Mâ-sivâyı bırak da Haqq'a egil
O başîretledir bu gözle değil

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Göremezsin küdüretin çoksa
Gözle artık işin gücün yoksa (b:93-95).

Anda idrâk-i 'acz iden derrâk
Bağs-i zâtında eylemez işrâk

Şıgmadı kâ'inâta Hakk Ekber
Kulunun itdi kalbini manzar

Kalb-i mü'min ki 'arş-ı Raḥmân'dır
Feyze matla' maḥarr-ı imândır

Kendine eyledi Hudâ bi'z-zât
Kalb-i insân-ı kâmilî mir'ât (b:127-130).

6. Dua: Tevfik Fikret duaların kabul olmadığı inancındadır.

.....Ve söyle, hangi du'â

Müstecâb olmuş?... Ey İlâh-ı semâ! (Parlatır,
Çetin 2004: 643).

Mehmed Fazlullah buna itiraz eder. Fakirlerin dualarının kabul olacağını, bu duanın gökten melekleri indireceğini, bir canının af dilemesi durumunda onun Allah'ın duasına mazhar olacağını, insanın dilerse duayla semaya kadar yükselebileceğini, duaların kabulünün Allah'ın takdirine bağlı olduğunu söyler. Özellikle eserin sonlarına doğru bir bölüm 243-255. beyitler arası duaya ayrılmıştır. Dikkat çekici bazı beyitleri aşağıda veriyoruz.

Bir du'â olmamış kabûle karîn
Hemen âmîn diyin hemân âmîn (b:11).

Fuḫarânîñ kabûl olur dilegi
İndirir 'arşdan yere melegi (b:243).

Taleb-i 'afv iderse bir cânî
'Afv ider bî-ḥavâle Hakk anı

Şâni' u mu'ṭî o bilâ-'illet
Gâh red gâh kabûl eyler elbet

Çıkar insân dilerse tâ-be-semâ
Var imiş bak demek kabûl-i du'â (b:253-255).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

7. Allah'ın Hallâk ve Kahhâr Sıfatı: Tevfik Fikret, buna da şüpheyle yaklaşır.

Ne için yoktan, eyleyip icâd
Vermek ancak zevâle isti'dâd?

...

Bunu bir Hâlık irtikâb etmez,
Halk eden mahveder, harâb etmez! (Parlatır,

Çetin 2004: 644,645).

Mehmed Fazlullah, Tevfik Fikret'in bu konudaki düşüncelerini bir beyit içinde tekrarlayarak ona itiraz eder.

Yokdan icâd olunmamış âfâk

Varı yok eylemez imiş Hallâk (b: 16).

Esere genel olarak baktığımızda Mehmed Fazlullah'ın, Tevfik Fikret'e karşı oldukça öfkeli olduğunu görmekteyiz. Ona "ey ahmak (b. 26), akli uçuk (b. 40), ey ayyâş (b. 53), ey bî-hûş (b. 116), ey câhil (b. 122), bî-su'ûr u bî-behre (b. 145), ey çakıldaklı (b. 175), ey budala (b. 185), ey gâfil (b. 267)" gibi oldukça ağır sözlerle hitap eder. Fikret'in sözlerini kâfirâne olarak değerlendirir (b. 21), onun bu cürretini ancak bir cahil cesareti olarak görür (b. 22).

Hangi şeyden Hudâ'ya sen kızdın
Yoksa bir küp dibinde mi şızdın

Kâmetiñ varmamış yedi kırsa

Bir de çıkdın Hudâ ile yarışa (b. 23, 24).

diyerek alay eder.

Ey elifsiz edeb bu piçlik ne
Açma dîn-i mübîne bir rahne (b: 27).

diyerek hakarete varan sözler söyler.

Sonuç olarak şüphelerden sıyrılarak, sorgulamadan vazgeçmesini Allah'a sorgusuz sualsiz iman etmesini samimi duygularla ona tavsiye eder.

Ne için bu nasıl neden el çek

Haqq'ı bil Haq di Haq işit gerçek (b: 257).

Görüldüğü gibi Mehmed Fazlullah, Tarih-i Kadîm dolayısıyla Tevfik Fikret'e karşı oldukça öfkeli. Bunu da 269 beyitlik, bu konu için oldukça uzun sayılabilecek, Tarih-i Kadîm'le kıyasladığımızda üç katından daha fazla olan bir manzumeyle dile getirmiştir. Ancak burada hemen şunu da belirtelim ki Mehmed

Fazlullah, her şeye rağmen yine de Fikret'i çok sever, onun üstün sanatını övermiş (Aşkun 1948: 135).

Tarih-i Kadîm'e reddiye münasebetiyle yazılmış olan Şihâbü'l-Kudret fî Recmî'l-Fikret adlı eserin metnini aşağıda veriyoruz.

Şihâbü'l-Kudret Fî Recmî'l-Fikret

Bismillâhırraḥmânırraḥîm

(Fe'îlâtün Mefâ'ilün Fe'ilün)

- 1 Hamd-i bî-ḥad Cenâb-ı Raḥmân'a
Şalavât enbiyâ-yı zî-şâna
- 2 Var imiş zât-ı Ḥaḳ'da müştebihân
Ḥaḳ demek şanki bir ḳurı 'unvân
- 3 Varı yok bilmeli imiş yoḡı var
İtmeliymiş ḥaḳîḳati inkâr
- 4 Belki yokmuş cihânda Ḥayy u Vedûd
Belki 'uḳbâda var imiş bu vücûd
- 5 Bî-ḥis ü bî-ḥaber imiş insân
Bulamazmış Ḥudâ'yı bir vicdân
- 6 Kendi zu'mınca bulmamış Ḥaḳḳ'ı
Var imiş şübhe itmede ḥaḳḳı
- 7 Nûra ḳoşmak için imiş bu gümân
Yok imiş şübhe eylemekde ziyân
- 8 Var imiş ḥaşm-ı Ḥazret-i Mevlâ
Ḥaḳḳ'ı iḥnâk ider imiş gûyâ
- 9 Viremezmiş zarar bize Yezdân
O cehennemde yok imiş galeyân
- 10 Aşlımız ḥâk degilmiş ey aḥbâb
Cümle âyât-ı dîn imiş kezzâb
- 11 Bir du'â olmamış ḳabûle ḳarîn
Hemen âmîn diyîñ hemân âmîn

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- 12 Hep teşâdüf imiş bu icrâ'ât
Yok imiş kâ'inâta şâhib-zât
- 13 Aşlı yokmuş yalan imiş hepsi
Zann u vehm ü gümân imiş hepsi
- 14 Mutlakâ olmalı imiş her ferd
Hard-ı lâ-kayd şâtır u bî-derd
- 15 Akmasun kan dökülmesün bir yaş
İtmeliymiş bu yolda kesb-i ma'âş
- 16 Yokdan îcâd olunmamış âfâk
Varı yok eylemez imiş Hallâk
- 17 Var imiş şad-hezâr ma'bûdîn
Hepsi kıyyûm imiş ve mâlik-i dîn
- 18 Nakl ider bir müşevveşü'l-efkâr
Böyle biñ şübhe böyle biñ inkâr
- * * * * *
- 19 Âferîn ey hañiyye-i nev-zâd
Seni âgûşa cân atar Şeddâd
- 20 Geliyor cism ü câna hep lerze
Yimemiş kimse böyle bir herze
- 21 İnle ey kubbe-i semâ inle
Böyle bir kâfirâne söz diñle
- 22 Bu ne cür'et ne câhilâne cesûr
Bu fezâhat neden nedir bu kuşûr
- 23 Hangi şeyden Hudâ'ya sen kızdıñ
Yoksa bir küp dibinde mi şızdıñ
- 24 Kâmetiñ varmamış yedi qarışa
Bir de çıkdıñ Hudâ ile yarışa
- 25 Âteşiñ gayzını dimem yandır
Hâme-i hûnı kes beni kıandır
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- 26 Hangi kuvvet ki fevķ-i kuvvet-i Hakk
Hakk'a çalsun galebe ey almak
- 27 Ey elifsiz edeb bu piçlik ne
Açma dîn-i mübîne bir rahne
- 28 Bu taşavvur hayâl-i hâm-piçdir
Her hayâl-i muhâl ise hiçdir
- 29 Söyle yaz çiz oku tolaş diñlet
'Âlemi hak-kelâm ile inlet
- 30 At şavur boğ üfür devir çigne
Hakk'a taş atma şokma bir igne
- 31 İhtilâf şanma bâdî-i şöhret
Böyle bir iştihâr büyük âfet
- 32 Hakk'ı maḥlûķına kıyâs itme
Maḥremi olmadan temâs itme
- 33 Ğayr-ı maḥrem ider mi ref'-i niķâb
Şıvamaz âfitâbı bir çirk-âb
- 34 Olmadıñsa hakîķate vâķıf
Ḥikmetinden dem urma ol ḥa'if
- 35 Fendeki dîn dîndeki fenden
Daha çokdur diyen felâsifeden
- 36 Görmedik böyle küfr-i turfanda
Bir alay türrehât-ı pür-ḥande
- 37 Birtaķım jâjhâ-yı bî-ma'nâ
Pür-tefessüh netîcesiz da'vâ
- 38 Ne tedeyyün tefennün itmişsiñ
'Âdetâ sen tecennün itmişsiñ
- 39 Bir şabî irtikâb ider mi bunı
Çıkma 'ayyûķa gözle mâ-dûnı
- 40 Bir edibe dinirse 'aklı uçuk
Sen hicâb eylemez misin acucuk
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- 41 Yoksa âyât-ı dîni taşdıķıñ
Hakkı bâtılda var mı tefrîķıñ
- 42 Şeytanet Hakk'ı eylemez meflûc
Hud'a 'arş-ı 'azîme itmez 'urûc
- 43 Bu taḥayyülle itme 'ömri ḥarâb
"Câ'e vaķtû'r-raḥîl yâ aḥbâb"
- 44 Olma böyle ḥayâl ile maġbûn
Dâ'imâ ol ḥaķîķate meftûn
- 45 Halkı tenvîr ider mi Hakk'a hücûm
Âfitâbı boġar mı mâh u nücûm
- 46 Şübhe mümkün de olsa baķ ne ziyân
Faķat Allah'da iştibâḥ hezeyân
- 47 Eyleyim Hakk'ı ben saña işbât
Şübühâtıñla sen ezil yere bat
- 48 Nûrı itfâ ider bu şübhe egil
Emeliñ sende gizlidir eyi bil
- 49 Bizi halk eylesün de nûrından
Gizlene şiddet-i zuhûrından
- 50 Hayret itmez mi bunda 'aķl-ı fuḥûl
Böyle bir infilâķ içinde ufûl
- 51 Nûra beñzer ḥaķîķat-i 'ulyâ
Gösterir mi göze girince ziyâ
- 52 İşte bu nokţadır iden gözi kûr
Şems-i aķrebde nûr dûr-â-dûr
- 53 Mihri görmezse dîde-i ḥuffâş
Ne kuşûr âfitâba ey 'ayyâş
- 54 Pek yakın gelse çeşme şems-i münîr
Hiç görür mi o tâbişiyle başîr
- 55 Böyledir zât-ı Hakk bilâ-teşbih
İştibâḥ eyleme saña tenbîh
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- 56 Olmasaydı o şems-i 'âlem-tâb
Farğ olunmazdı rûz u şeb bî-tâb
- 57 Nâr olur mıydı nûrdan tefrîk
Fazl-ı Hâk olmasaydı bi't-tahkîk
- 58 Hâk'ı işbât ider bütün zerre
Hele bak kâ'inâta bir kerre
- 59 Baħr içinde tırur da mâhîler
Yine deryâyı cüst-cû eyler
- 60 "Heme der-râh râh-râ cûyend
Ez-gameş âh âh mî-gûyend"
- 61 'Aynı hâlât bizde de cârî
Cümle eşyâya nûr-ı Hâk sârî
- 62 Görürüz görmemezlige ururuz
Hadd-i ma'rûfı geçmeyiz tıruruz
- 63 Zerreler âfîtağa hiç gidemez
Nağş nağğâşa i'tirâz idemez
- 64 Var iken gün gibi şabâha delîl
Delidir gündüz isteyen kandîl
- 65 Şeb-i deycûra muğtezî fânûs
Gündüzün çünkü çökmüyor kâbûs
- 66 Yokla arz u semâyı baħr u beri
Cümlesi bir mü'eşşiriñ eşeri
- 67 Yed-i kudrettedir taşarruf-ı tâm
Arada ne havâş var ne 'avâm
- 68 Böyle bil vâcibü'l-vücûd bir Hay
"Saħnu fî 'indi zâtihî ke'l-fey"
- 69 Nûr-ı Hâk itmese bizi işrâk
"Mâ vecedna'z-zılâle fî'l-âfâk"
- 70 İzdihâm olsa mâni'-i dîdâr
Yine ordu içindedir serdâr
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- 71 Hep vücûd-ı Hudâ'ya burhândır
Şecer eşmâr ile nümâyândır
- 72 Zâtı maḥfî 'aṭâsı maḥşûşdur
Ḥâlîkî bilmeyen de menḥûsdur
- 73 “Hüve ke'r-rîḥi naḥnü mişli türâb
Hüve ke'l-mâ'i naḥnü ke'd-dûlâb”
- 74 Her eṣer bir mü'eṣsire muḥtâc
Ḥaḳ ḡanîdir faḳat bu maḥlûḳ aç
- 75 Hiç yapılmış mı ḥâne bî-mi'mâr
Zâta dâl olmamış mı bu âşâr
- 76 Yok mı bir kerre baḳ edîbâne
Kâtib-i ḥaṭṭ u şâḥib-i ḥâne
- 77 Elde bulmazsa ḳudret-i Fettâḥ
Feth-i ebvâb ider mi bir miftâḥ
- 78 Dest-i kâtibde olmasa ḥâme
Yazılır mıydı ḥod-be-ḥod nâme
- 79 İşte kâtib Hudâ ḳalem âdem
Naḳş-ı kâtib degil mi naḳş-ı ḳalem
- 80 Baḥr-ı bî-sâḥile ḥabâb delîl
Zât-ı Mevlâ'ya âfitâb delîl
- 81 Mebde'-i ḥulḳ evvel-i îcâd
Merkez-i 'aḳl bâṭın-ı nev-zâd
- 82 Beşeriñ müntehâ-yı efkârda
Mütereddîd ḳabûlde inkârda
- 83 Ğâyet-i müntehâ-yı fikr-i beşer
Nokṭa-i tengnâ-yı sırr-ı ḳader
- 84 Her şey'in ibtidâsı âḥiri o
Vaḥdehû lâ ilâhe illâ hû
- 85 Beni söyletme itmeyim ifşâ
“Yaḥkümü mâ yürîdü keyfe yeşâ”
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- 86 Hesti-i Hakk'a karşı mevcûdât
Yok gibi şemse karşı seyyârât
- 87 “Gayru vecchi'l-Îlâhi yâ gâfil
Meselü'n-necmi fi'd-duhâ âfil”
- 88 Ne imiş bak hakâyık-ı ‘âlem
Sırr-ı Rahmân sîret-i âdem
- 89 O Süleymân nihân hâtemde
Nefh-i Hak yok mı sırr-ı Meryem'de
- 90 Rûhdaki sırr-ı Hakk'ı kim aňlar
Ağzını mühr-i şamt ile bağlar
- 91 İki kerre bedenden eyle hurûc
İdesiñ tâ semâ-yı Hakk'a ‘urûc
- 92 Sende aşlâ bulunmasın varlık
Kurb-ı Hak vaşl-ı Hak budur yârlık
- 93 Görmek ister iseñ Hudâ'yı eger
Bulmak ister iseñ hüdâyı eger
- 94 Mâ-sivâyı bırak da Hakk'a egil
O başîretledir bu gözle değil
- 95 Göremezsiñ küdürütiñ çoksa
Gözle artık işiñ gücüñ yoksa
- 96 Eyle evvelce kesb-i itmi'nân
Ba'dehû râh-ı Hakk'a ol pûyân
- 97 Sende var fakat nâmı
..... nâ-becâ vü pek ‘âmî⁵
- 98 Dilde taşdıķ lisânda yok ikrâr
Münkirü'l-Hakķu zâhirü'l-inkâr
- 99 Hak-perestân olur mı hiç bî-dîn
Mütereddîd olur mı mu'tekidîn
-

⁵ Bu beyitteki boş bıraktığımız yerler asıl metinde de boş bırakılmıştır.

-
- 100 Mağzdan itmeyince def'-i zükâm
Büy-ı Mevlâ idilmez istişmâm
- 101 Varlığındır iden Hudâ'yı nihân
Yoksa Allah bize güneşden 'ayân
- 102 Rü'yet-i Hakk'a varlığını mâni'
Aradan kalk 'ayân ola şâni'
- 103 Olma hod-bîn sen Hudâ-bîn ol
Revzen-i kalbi aç ziyâ-bîn ol
- 104 Dûr-bîn bir başîret olmalıdır
Gözlüğün hâlişini bulmalıdır
- 105 Eyle nefy-i vücûd sen aradan
Görünür ol zamân seni yaradan
- 106 İşte gavvâs-ı baîr olan dil-i şâf
Saña bu dürri eyleyüp ithâf
- 107 Müncelî olmasaydı mir'âtın
'Aks ider miydi şûret-i zâtın
- 108 Kalmazun sende zann u vehmiyyât
Seni cüşseñce gösterir mir'ât
- 109 Küçük olsa eger o âyîne
Bedeniñle alır seni içine
- 110 Olsa gâyet büyük eger mir'ât
Nâzırı dîr büyümüşüm bi'z-zât
- 111 Şûret âyîne de olur meşhûd
Ne içinde ne dışda var bu vücûd
- 112 Arasañ kimse yok cihet-be-cihât
Görünür elde yalnız mir'ât
- 113 Ne duhûl var bu hâle bak ne hulûl
Buña hayretde kalmazun mı fuhûl
- 114 Var diseñ yok ve yok diseñ vardır
Bir mu'ammâ ki halli düşvârdır
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- 115 Meş'ele hall olundu bi't-temşil
Perde-i ıstibâhı gözden sil
- 116 Nokta-i ıstibâhınız pek boş
Bu hakikat değil mi ey bî-hûş
- 117 Saña işte nümûne-i meşhûr
Şübheñiz itmesün sizi mağrûr
- 118 Ğayba î mân şühûda î mândır
Yoga î mân vücûda î mândır
- 119 Rûy-ı âyîne olsa jengâ-jeng
Ne 'Acem rû-nümûn olur ne Fireng
- 120 Sen bir âyînesiñ Hudâ nâzır
Fağat olsun içiñ dışıñ tâhir
- 121 Dide yok sende ki nazar idesiñ
Bu kademle nasıl sefer idesiñ
- 122 Zât-ı Hak'dan dem urma ey câhil
Halliñi müşkil itme olma hacil
- 123 Hak diyince akan şular turuyor
Ehl-i Hak başını yere uruyor
- 124 Zann u şübhe şükûk u vehmiyyât
Hepsi bir iddi'â-yı bî-ışbât
- 125 Ğalib olmaz kaderle pençeleşen
Kazanır mı muhâl ile güleşen
- 126 Ser-i insânı sır-ı Hak hâke
Düşürür varṭa-i hevel-nâke
- 127 Anda idrâk-i 'acz iden derrâk
Baḡs-i zâtında eylemez işrâk
- 128 Şığmadı kâ'inâta Hak ekber
Kulunuñ itdi qalbini manzar
- 129 Kalb-i mü'min ki 'arş-ı Raḡmân'dır
Feyze maṭla' maḡarr-ı î mândır
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- 130 Kendine eyledi Hudâ bi'z-zât
Kalb-i insân-ı kâmilî mir'ât
- 131 Âsumân u zemîndeki şeyler
“Vaḥdehû lâ-şerîke leh” dirler
- 132 Zîr ü bâlâya gitme ey nev-zâd
Kayd-ı hestîden olmalı âzâd
- 133 Görinen ol gören odur ey yâr
“Leyse fi'd-dâri gayruhû deyyâr”
- 134 Şaḥş-ı ‘âbid olur mı hiç ma'bûd
Kendi hem sâcid ola hem mescûd
- 135 Fikr-i ḥurşîd ider mi hiç zerre
Da'vi-i baḥr ider mi bir kaṭre
- 136 Sen sen ol ben deyüp de itme günâh
Şaşmayan bir yañılmayan Allâh
- 137 Eylemez da'vi-i Hudâ maḥlûḳ
“Megesî ki berîd-i ber-'ayyûḳ”
- 138 Bir kabarcık yudar mı bir deñizi
Müteḥayyir ider bu ḥâlde bizi
- 139 Kalmasun bunda fikriñiz şekde
Biñ fidân yok mı bir çekirdekde
- 140 Aşlı bir nuṭfe bî-şümâr insân
Aşlı bir nokṭa bî-'aded tibyân
- 141 İşte “el-ilmü nokṭatün” sırrı
Zerre bel' eylemiş demek berri
- 142 “Ene ‘abdün ve seyyidî Mevlâ”
Kül ki itmez semâya isti'lâ
- 143 Ehl-i Ḥaḳ terk ider maḳâlâtı
Ḥaḳ-perest ol bırak ḥayâlâtı
- 144 Nâḥudâsız gemi olur maḡrûḳ
Nâ-Hudâ hiç yaşar mı bir maḥlûḳ
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- 145 Söyle ey bî-şu'ûr u bî-behre
İki sultân şıgar mı bir şehre
- 146 Hâşe-lillâh olaydı hâlık iki
Kim idâre iderdi eflâki
- 147 Fi'l-meşel birden olsa Hâk efzûn
Hiç olur mıydı intizâm-ı şu'ûn
- 148 Gûş u çeşmi iki iken insân
Bir görüp bir işitmiyor mu inan
- 149 Vaḥdet-i Hâkḥ'a eñ büyük şâhid
Bî-ḥad erḫâmın aşlı hep vâhid
- 150 Hep rivâyât muhtelif ammâ
Cümleñiñ ârzûsı bir Mevlâ
- 151 Herkesiñ Hâk degil mi maṭlûbı
'Âşıkıñ bir degil mi maḥbûbı
- 152 Sâḥa-i 'izzeti muḫaddes ü pâk
Kim idermiş tevehhüm-i işrâk
- 153 "Zât-ı pâkeş berî zi-nisbet-i 'ayb
Hâkim-i 'âlem-i şehâdet ü ğayb"
- 154 Hâk şıfât-ı kemâl ile mevşûf
Hem nu'ût-ı celâl ile ma'rûf
- 155 Şıfatı "lem-yelid ve lem yûled"
Olmadı zât-ı Hâkḥ'a "küfüvven aḥad"
- 156 Zâhirinden bilinmiyor insân
Bâtının bilmedir aşıl 'irfân
- 157 Vardır elbetde anda bir cevher
Olur insânlığa evet maşdar
- 158 Ḳavl ü fi'linden eyler istiḥrâc
Kim bilür kim ğanî kimi muḥtâc
- 159 Destine geçmeyince bir dirhem
Ḳalb u naḫdi naşıl bilür âdem
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- 160 Hakk'a nâçiz zerresi mazhar
Kendisi âfitâbdan azher
- 161 Söyler âşârını görür müdrik
"Mâ 'araf-nâke hakk'a ma'rifetik"
- 162 Bu ne hânde-fezâ tuhaf insân
Mevci görsün de görmesün tûfân
- 163 Mûcib-i dahk olur anî şânı
Yaprağı gör de görme bostânı
- 164 Nâfede bûy-ı miske bak 'acabâ
Lafz içinde degil midir ma'nâ
- 165 Halka nâzır degil mi Hâzret-i Hû
Var mı bir gülsitân ki olmaya bû
- 166 Var demâğında zulmet-i evhâm
Nûr-ı hikmetden itme istifhâm
- 167 Sen ki hepsinden iştibâh itdiñ
İktinâh itmeden günâh itdiñ
- 168 İ'tizâr eyle bu cinâyetdir
Nâdim olmak da bir fażiletdir
- 169 Hiç tecellî ider mi ol Ma'bûd
Var iken sende böyle zenb mevcûd
- 170 Hak tecellî ider idi nâ-gâh
Hak'dan olsaydı kalbiñiz âgâh
- 171 Görinür Hak saña seniñle bi-zât
Hepimiz Hak-nümâ birer mir'ât
- 172 Rûy-ı âyîne de niķâb olma
Hak zuhûrına sen hicâb olma
- 173 Ser-i insânda var bir âyîne
Görür Allâh'ı 'ârif anda yine
- 174 Seni bir ehl-i Hak ider mebhût
Var demek Rabb-i 'âlem-i lâhût
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- 175 Kaldı mı şübheñ ey çağıldağı
Sen misiñ yoksa ben miyim hağılı
- 176 Bahri telvîş ider mi bir çirk-âb
Şânı tenkîş ider mi nebî-i kilâb
- 177 Hağ ‘aleyhinde i‘tikâd itme
Müslimânlıktan irtidâd itme
- 178 Aşlını bir düşün nedensiñ sen
Çâr-‘unşurla bir bedensiñ sen
- 179 Mebde’iñ merci’iñ türâb oluyor
Hepsi toprakla feyz-yâb oluyor
- 180 Bize olmuşdı secde-gâh bu türâb
Fez-i Mevlâ’ya hoş-penâh bu türâb
- 181 Çünkü onda büyük tahammül var
Ne kadar haşlet-i tekemmül var
- 182 Cümle hayvân nebât ile ma‘den
Hepsi toprağı eylemiş mesken
- 183 Toprak olmazsa çıkmıyor maşşûl
İşte insân da hâkden maşşûl
- 184 Zere toprak diseñ yalan olmaz
Toprak altun diseñ alan olmaz
- 185 Bir haşeb-pâre eldeki şu ‘aşâ
Odun âteş degil mi ey budalâ
- 186 Gördüğün o divâr taşı ‘aceb
Hangi bir pehlevân ne başı ‘aceb
- 187 Eb ü ceddin mi seng-i divâr mı
Bağdaki gül-‘izâr-ı dil-dâr mı
- 188 Müstehânını görmüyor mu gözün
Reddi hâvî bu yolda var mı sözün
- 189 Dikkat it başdığın ‘umûm toprak
Yâ bir insân başı veyâ erzâğ
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- 190 İster âdem di ister iseñ hâk
“Leste levlâhu lem-ekün levlâk”
- 191 “Hâlîķu’r-rûhî ķable ze’t-tekvîn
Cismünâ min sülâletin min tîn”
- 192 Virme maḥşûl-i ‘ömrüñi bâda
Aşlın inkâr iden ḥarâm-zâde
- 193 Aşla râci‘ degil midir her şey
“Ve mine’l-mâ’i külle şey’in ḥay”
- 194 Mâye-i ḥilkatiñ ne bir nuṭfe
Ġâye-i cüşseñiz ne bir cife
- 195 Yedi buğdayı Ḥazret-i Âdem
Oldı ebdânımızda laḥm ile dem
- 196 Buldı Âdem şafâyı gendümde
Toḥmı saçmışdı nesl-i merdümde
- 197 Biz bir anbâr fi’limiz gendüm
Mûş-ı iblîse ḥaşm olur merdüm
- 198 Nefs ü şeytânı bizde itdi nihân
İmtihân eyliyor bizi Raḥmân
- 199 Dil ü nefsiñ behişt ü nîrânıñ
Nâr u nûruñda küfr ü îmânıñ
- 200 Böyle ezdâdı cem‘ ider insân
Hem kemâl vardır anda hem nokşân
- 201 Ne ġarîb ḥâl ki derd-i bîġâne
Ola hem-râh-ı şâhib-i ḥâne
- 202 Bâb-ı Mevlâ’da bir köpek şeytân
Âdem’e ‘av‘av itmede her ân
- 203 İki ismiñ mazâhiri eşyâ
Menşe’-i şulḥ menba‘-ı ġavġâ
- 204 Kalmazun şübhe ḥall ola müşkil
Biri hâdî vü diġeri de muḍil
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- 205 Mazhar-ı ân nebiyy-i zî-şandır
Mazhar-ı in racim-i şeytandır
- 206 Biri şıdk u şavâbı hâdîdir
Biri küfr ü hicâbı bâdîdir
- 207 Biri eyler şıyânet-i hâtır
Biri eyler 'imâret-i zâhir
- 208 Enbiyâ evliyâ mazâhir-i Hâk
Virdi Hâk bunlar ile halka sebak
- 209 Öğren âbâ-i dîn olanlardan
Hâk'ı teslim idüp bulanlardan
- 210 Hûy-ı bedden çekil du'â eyle
Hâk'a iblîsden ilticâ eyle
- 211 Zehriñe isti'âzedir tiryâk
Kelbini zabt ider evet Hallâk
- 212 Muhlîş ü gayr-i muhlîşi farka
Sebeb iblîs degil midir halka
- 213 Nefsdîr nefis eñ kavî düşmen
'Akl-ı merd oldu bir yed-zeden
- 214 'Akl-ı 'arşî yine çıkar 'arşa
Nefs-i ferşî yine iner ferşe
- 215 "Felekü'l-cismi hamretün ve duhân
Felekü'r-rûhî ravzatun ve cinân"
- 216 "Başaru'l-hissi nâzıru'l-esbâh
Nazaru'l-'akli şâhidü'l-ervâh"
- 217 Gerçi şu çeşmeden ider cereyân
Çeşme mi aşı-ı âb yâ 'ummân
- 218 Bedeniñ çeşme kudret-i Hâk âb
Sen sebeb Hâk müsebbibü'l-esbâb
- 219 Cism-i âdem degil mi şehr-i 'azîm
Andadır şad-hezâr halk muķîm
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- 220 Hep fikirler ki halk-ı bî-ecsâm
Rûh destinde tendir âlet-i râm
- 221 Cismimiz merkeb oldı rûh süvâr
Ne yere sürse o gider nâ-çâr
- 222 ‘Aqlımız nâ’ib-i Hudâ-yı ‘azîm
Nefsimiz nâ’ib-i la’în-i racîm
- 223 Tende hâkim olursa ‘aql-ı nefis
Seni idlâl ider mi bir iblîs
- 224 Bi’l-‘akis nefsiñ olsa hâkim-i ten
Seni elbetde qahr ider düşmen
- 225 Sende cem‘ oldı küfr ü hem î mân
Sende muzmer firîşte hem şeytân
- 226 Biline hep kemâl-i şun‘-ı Hudâ
Cem‘-i ezdâd ider o ser-tâ-pâ
- 227 Hangisi sende oldı gâlib-ter
Semm-i kâtil mi yoksa tatlı şeker
- 228 Bunı mîzân-ı şer‘ ile vezn it
Hangi kavmiñ cemâ‘atiyseñ git
- 229 Emr ü nehy eylese eger sultân
Ser-çarîniyle gönderir fermân
- 230 Ser-çarîn şan ki Hazret-i Cibrîl
Haq kelâmın kula ider tenzîl
- 231 Arada vâsıta degil mi melek
Görinür ehl-i keşfe hep bî-şek
- 232 Muştafâ mihrdır şerî‘atı tâb
Muştafâ çeşmedir şerî‘atı âb
- * * * * *
- 233 Hayra da şerre de sen âletsin
Az yiseñ müsterîh u râhatsin

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- 234 Çok yiseñ mużtarib olur da beden
Anı ifrâzda ğam çeker her ten
- 235 İşte a‘mâliniñ cezâsı budur
Bu cihânıñ sonı şafâsı budur
- 236 Bunı nefsiñde eyle bir mîzân
O cehennemde var demek ğaleyân
- 237 ‘Âdi bir şey-çün istenir de hisâb
Neden ‘uqbâda olmasun bu ‘azâb
- 238 Zıdd ile inkişâf ider eşyâ
Nik ü bed ne vü kim ğanî vü gedâ
- 239 Nâr ülfet ider mi nûr ile hiç
Dîv ülfet ider mi hûr ile hiç
- 240 Cüz’i cennet na‘îme toĝrı gider
Cüz’i dûzaĝ caĥîme toĝrı gider
- 241 Luţf u kahr-ı şeh-i cihân meşhûd
Dostı şen düşmeni olur merdûd
- 242 Hâk ki sultân-ı pâdişâhândır
Luţfı cennet ‘azâbı nîrândır
- * * * * *
- 243 Fuĝarânıñ qabûl olur dilegi
İndirir ‘arşdan yere melegi
- 244 Cild ü laĥmı keser de baĝ her seyf
Yaĝar âteş cihânı da şad-ĥayf
- 245 Hiç mi sen itmediñ bunı der-pîş
Baĝ ne burhân gösterir dervîş
- 246 Âteşi yer de yanmıyor deheni
Şiş kılıçlar da kesmiyor bedeni
- 247 Ne ħadar olsa zehr-i ħâtil-i mâr
Cism-i dervîşe eylemez bir kâr
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- 248 Tîğ-ı bürrân nâr-ı mankal-gîr
Cism-i dervîşde itmedi te'sîr
- 249 Ne sihirdir ne ma'rifet bu kemâl
Hepsi te'sîr-i da'vet-i zî-hâl
- 250 Yok mı te'sîr-i nüshâ nef'-i havâş
Nâsı emrâzdan itmiyor mı halâş
- 251 'Arz-ı hâl eyliyor da her bir ferd
Maflabı yâ kabûl olur yâ red
- 252 Dâ'ire dâ'ire gezer sâ'il
Olur eñ soñra maqşada nâ'il
- 253 Taleb-i 'afv iderse bir cânî
'Afv ider bî-havâle Hakk anı
- 254 Şâni' u mu'tî o bilâ-'illet
Gâh red gâh kabûl eyler elbet
- 255 Çıkar insân dilerse tâ-be-semâ
Var imiş bak demek kabûl-i du'â
- * * * * *
- 256 Bu tabî'atla âdem olmazsın
Hak-perestâna mahrem olmazsın
- 257 Ne içün bu nasıl neden el çek
Hakk'ı bil Hak di Hak işit gerçek
- 258 "Lâ tekul keyfe hû velâ mâ hû
Celle men lâ ilâhe illâ hû"
- 259 "Be-hevâ vü heves derûn-resî
"Tâ zi-lâne güzër be-hûn-resî"
- 260 Daha nefsiñden olmadan âgâh
Olamazsın sen 'ârif-i billâh
- 261 Ne bilir sırr-ı Hakk'ı bir fânî
Çünkü yok zâtına anıñ şânî

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- 262 “Be-delîl-i ‘alîl fikr-i saķîm
Key şinâsed şîfat u zât-ı ķadîm”
- 263 Ėâlîb ü müntakîm odur Cebbâr
“Limeni’l-mülk li-vâhîdi’l-Ėahhâr”
- 264 Kûnhin ancak bilir o zât-ı Ėudâ
“Leyse şey’ün ke-mişlihî ebedâ”
- 265 Vire Ėaķ-bîn Ėudâ saña bir hûş
Tâ ebed ‘aşķ-ı Ėaķ’la ol medhûş
- 266 Ėayru ĥubbu’l-ĥabîb ‘inde şeyn
Ėayretün fî hevâhi ni‘me’d-dîn”
- 267 Bâķi ancak Ėudâ’dır ey Ėâfil
“Küllü şey’ lâ-muĥâleteh zâ’il”
- 268 Ėikmet-i nâ-şenîde-râ Ėüftem
Dür-i nâ-süfte-râ hemî süftem”
- 269 İşte bu meşnevî-i Fazlullâh
Seni Allâh’dan ider âğâh

Sonuç

Tarih-i Kadîm, Tevfik Fikret’in dinî görüşü hakkında farklı iddiaların ortaya atılmasına yol açmıştır. Tarih-i Kadîm sebebiyle Fikret, ya dinsiz olarak değerdendirilmiş ya da dinsiz olmadığı yalnızca onun dini başkalarından farklı şekilde anladığı ileri sürülmüştür. Bunun yanı sıra Tarih-i Kadîm’i Fikret’in karamsar bir anında yazdığını, manzumenin felsefî bir derinliğinin bulunmadığını, bu nedenle orada dile getirilen duygu ve düşüncelerin geçici bir buhran içinde yazıldığını söyleyenler de olmuştur. Sonuç olarak herkes Tarih-i Kadîm’i kendi ideolojisine göre değerdendirmiş ve buna göre Tevfik Fikret’i ya desteklemiş ya da ona karşı çıkmışlardır. Bu bağlamda, Mehmed Fazlullah’ın Şihâbü’l-Kudret fî Recmî’l-Fikret adlı eseri de Tarih-i Kadîm’in karşısında duran görüşleri ihtiva eden eserler arasında yer almaktadır.

Sende cem‘ oldı küfr ü hem îmân

Sende muzmer firişte hem şeytân

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

diyen Mehmed Fazlullah, bazen dinî yücelten bazen de büyük çoğunluğun tepkilerini çekecek kadar din aleyhinde mısralar söyleyen, manzumeler yazan Tefik Fikret'in yaşadığı bu karmaşayı, ona büyük tepki duymasına rağmen bir beyitle de olsa göz önünde bulundurmıştır.

KAYNAKÇA

- AKYÜZ, Kenan (1985). **Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi**, İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- ARSLAN, Mehmet (2009). **Sivaslı Gulâmî Divanı**, Sivas: Asitan Yayınevi.
- AŞKUN, Vehbi Cem (1948). **Sivas Şairleri**, Sivas: Kamil Matbaası, s.131-166.
- KANAR, Yüksel (1997). **M. Âkif Ersoy Safahat**, İstanbul: Mopa Kültür Yayınları.
- Mehmed Fazlullah, **Şihâbü'l-Kudret fî Recmî'l-Fikret**, Merzifon 1330.
- PARLATIR, İsmail-ÇETİN, Nurullah (2006). **Tefik Fikret Bütün Şiirleri**, Ankara: TDK. Yayınları.
- SEÇKİN, Süheyla (1992). *“Bir Sivaslı Şairin Tefik Fikret'in Tarih-i Kadim'ine Reddiyesi”*, Revak, Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü X. Vakıf Hatırasına Armağan: 76-82.
- TANYU, Hikmet (1972). **Tefik Fikret ve Din**, İstanbul: İrfan Yayınevi.

TÜRKÇE EĞİTİMİNDE ÖĞRENCİLERİN SÖZ VARLIĞINI GELİŞTİRME ETKİNLİKLERİ VE SÖZLÜK KULLANIMI

Ali GÖÇER*

ÖZET

Söz varlığı, öğrencilerin dil becerilerini, eğitim ve öğretim başarılarını doğrudan etkilemektedir. Bireyler arası iletişimde de söz varlığının önemi büyüktür. Bu çalışmada söz varlığının önemi üzerinde durulmakta, öğrencilere yeni kelimelerin kazandırılmasında takip edilmesi gereken teknikler ve kelime öğretimine yönelik gerçekleştirilebilecek etkinliklere işaret edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe eğitimi, söz varlığı, kelime öğretimi, sözlük kullanımı, etkinlik.

ACTIVITIES OF DEVELOPING VOCABULARY OF STUDENTS AND DICTIONARY USAGE IN TURKISH EDUCATION

ABSTRACT

Vocabulary is to affect the success of education, teaching and the skills of language of students. Words have important function in communication. In this study the importance of vocabulary is emphasized, the techniques need to be application during education of the students on new words and word training techniques are being investigated.

Key Words: Turkish education, vocabulary, teaching vocabulary, dictionary usage, activity.

1. Giriş

Dil insanların meramlarını anlatmak için kullandıkları bir sesli işaretler sistemidir (Banguoğlu, 1986: 10). Dilin en küçük birliği kelimedir. Kelime, ağzımızdan çıkan ses

* Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Türkçe Eğitimi.
aligocer@windowslive.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

kompleksinin zihnimize kavrama ait mana ile birleşmesinden meydana gelen bir işaret, bir semboldür (Üçok, 1947: 5). Bir dilde bir anlamı olan tek veya çok heceli ses öbeklerine kelime denir. Her kelimenin iki türlü manası vardır. Biri cümle içinde, öteki cümle dışında başlı başına olduğu zamanlardaki manasıdır. Kelimelerin esas manaları cümle içinde aldıkları ve yanlarındaki kelimelere göre değişen manalardır. Kelimenin cümle dışındaki manası teksif edilmiş bir hâlde bulunur ve sözlüklerde görülür. Sözlüklerde rastladığımız kelimeler kalıplaşmışlardır. Sözlükler dilin kelime hazinesidirler. Sözlüğün gayesi dilin kelime hazinesini tanıtmaktan ibarettir (Üçok, 1947: 85). Bir dilin bütün kelimeleri o dilin kelime dağarcığını meydana getirir (Banguoğlu, 1986: 10).

İnsan hayatında etkin role sahip unsurlardan biri olan dilin, vazgeçilmezliğinin temelinde, insanoğluna kendisini ve dış dünyayı ifade etmesinde yardımcı olan sözcükler yatmaktadır. Sözcükler, insan zihninin isteğe bağlı olarak ürettiği yapay göstergelerdir. İnsanoğlu bu yapay göstergeler sayesinde dış dünyanın ayrıştırılarak içselleştirilmesini, algılanmasını ve anlamlandırılmasını gerçekleştirebilmektedir. Söz dağarcığı bütün disiplinlerin oluşumunda ve gelişiminde başrol oynayan temel unsurlardan biridir. Söz dağarcığı zenginliği ile sıkı bir ilişki gösteren temel dil becerileri ve özellikle okuduğunu anlama gücü, değişik akademik alanlardaki başarı ile yüksek bir ilişki göstermektedir (Yalçın ve Özek, 2006: 130-137). Söz dağarcığını yaşının gerektirdiği ölçüde geliştirememiş bir öğrencinin, derslerin konularına ilgi duyabilmesi, öğretmenlerin sınıfta anlattıklarını ve ders kitaplarında okuduklarını anlayabilmesi, anladıklarını anlatabilmesi, dolayısıyla derslerde başarılı olabilmesi imkânsızdır (Çeçen, 2002: 8).

Dili etkili, güzel ve doğru bir biçimde kullanabilmede bireyin sahip olduğu kelime hazinesinin önemi büyüktür. Söz varlığı, sözcük/kelime serveti, sözcük/kelime dağarcığı, sözcük/kelime aynı anlam evrenine sahipmiş gibi algılanmakta ve kullanılmaktadır. Güneş (2007: 203; 2009: 89), bunların yanında *zihinsel sözlük* terimini kullanmakta ve şu açıklamayı yapmaktadır: Kelime dağarcığı ya da söz varlığı yerine kullanılan *zihinsel sözlük* genel anlamda zihnimizin bir bölümü

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

olarak açıklanmaktadır. Öğrendiğimiz kelimelerle ilgili bütün bilgiler (ses, yazım, anlam vb.) saklanmaktadır. Dinleme ve okumayla öğrenilen bütün kelimeler kaydedilmekte, konuşma ve yazma sırasında bu sözlüğe başvurulmakta ve kaydedilen kelime ve bilgiler kullanılmaktadır. Bu nedenle zihinsel sözlük dilin bütün alanlarında etkili olmaktadır.

Söz varlığı, bir dildeki sözlerin bütünü, söz hazinesi, sözcük dağarcığı, kelime hazinesi; söz dağarcığı ise, bir dilde kullanılan veya bir kimsenin bildiği, kullandığı sözlerin bütünü (TDK, 2005: 1807, 1805) şeklinde açıklanmaktadır. Görüldüğü gibi sözlüğümüzde 'bir kişinin bildiği kelimeler (kişisel kelime serveti)' ile 'bir dildeki bütün kelimeler' (millî kelime serveti) farklı durumlar olmasına rağmen aynı terimle ifade edilmiştir (Demir, 2006: 208). Bu çalışmada öğrencilerin kişisel kelime servetlerini ifade etmek amacıyla sözcük dağarcığı, kelime dağarcığı kullanımlarını tercih ettik.

Bulunduğu yaş ve sınıf seviyesine uygun kelime dağarcığına sahip olan öğrencilerin anlama ve anlatma öğrenme alanlarına yönelik dil becerilerini (okuma, dinleme, konuşma ve yazma) geliştirmede, temel dil bilgisi konu, kavram ve kurallarını kavramada büyük avantaja sahiptir.

Öğrencileri bir üst eğitim kurumuna, daha da önemlisi hayata hazırlama işlevini gören okullarımızda verilen eğitimin niteliği, genelde öğrencilerin temel dil becerilerini kazanarak etkin bir biçimde kullanabilir olmalarına, özelde ise, bu becerileri etkin kılan aktif kelime dağarcığının zenginliğiyle ortaya çıkmaktadır. O hâlde öğrencilerin kelime dağarcıklarının zenginleştirilmesi ve öğrenme - öğretme sürecinde kelime öğretimi uygulamaları büyük önem arz etmektedir.

2. Kelime Dağarcığı ve Önemi

Kelime dağarcığı, bir bireyin kullandığı sözcüklerin tümü (Vardar, 1998: 190), bir kişinin veya bir topluluğun söz dağarcığında yer alan kelimeler toplamı (Korkmaz, 1992: 100) şeklinde tanımlanmaktadır. Türkçe öğretiminde temel dil becerilerinin kazandırılması hedeflenmekte ancak, bu becerilerin kazandırılabilmesi için öncelikle bazı ön koşul edinim ve öğrenmelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bunların birisi de öğrencilerin kelime bilgisinin -dağarcığının- geliştirilmesidir

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

(Budak, 2000). Kelime bilgisi; *derinlik* (kelimelerin çeşitli anlamlarını bilmek), *genişlik* (çeşitli konularda kelimeler bilmek), *ağırlık* (bir konuda oldukça çok kelime bilmek) olmak üzere üç boyutta tanımlanmaktadır (Göğüş akt. Özbay ve Melanlıoğlu, 2008: 32). Yapılan araştırmalar kelime bilgisinin *derinlik* boyutunun ihmal edildiğini göstermektedir (Akyol, 1997).

Yazılı ve sözlü anlatımda rahatça kullanabildiğimiz kelimeler aktif, ara sıra duyduğumuz ve bir metin içinde karşılaştığımız zaman anladığımız kelimeler ise pasiftir (Karakuş, 2000: 128). Kişinin aktif kelime serveti ile pasif kelime serveti arasındaki fark büyükse eğitimde büyük sorun var demektir (Demir, 2006: 209). Öğrenciler yeni karşılaştıkları kelimeleri önce kısa süreli bellekte depolarlar ve tekrar kullanılma durumunda uzun süreli belleğe geçirirler. Bu kelimenin pasif durumdan aktif duruma geçişi demektir. Bireylerin günlük yaşamda sürekli kullandıkları kelimeler aktif kelime dağarcığını; sıklıkla kullanılmayan kelimeler de pasif kelime dağarcığını oluşturur. Dağarcıktaki kelime kadrosunun çokluğu, bireye güzel konuşma, etkili ve yaratıcı yazma becerisini sergileme imkânı sağlar.

Sözlü ve yazılı anlatımda başarılı olmak bir bakıma ifadelerdeki akıcılığa, görüşlerdeki tutarlılığa bağlıdır. İfadelerin akıcılığı ve görüşlerin tutarlılığı seçilen kelimelerin yerindeliğiyle sağlanabilir. Eğer birey geniş bir kelime dağarcığına sahipse görüşlerini akıcı ve tutarlı bir şekilde ortaya koyar. Aksi takdirde anlatmak istediği fikirlerini tam ve doğru olarak ifade edemez. Sahip olunan söz varlığı gerek sözlü gerekse yazılı anlatımlarda mesajın hedef kitleye yerli yerince ulaşmasını sağlar. Düşünürlerin düşüncelerini ifade etmede, şair ve yazarların benzetme ve tasvirlerinde, hatiplerin konuşmalarında başarılı olmaları geniş bir söz varlığına sahip olmaları ve dilin inceliklerini maharetli bir şekilde kullanmalarına bağlıdır.

Öğrencilerin kelime dağarcığının geniş olması anlama ve anlatma becerilerini geliştirme ve işlevsel olarak kullanmalarının olmazsa olmazıdır. Okul hayatında öğrencilerin hem okudukları metinleri, dinledikleri

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

konuşmaları tam ve doğru bir şekilde anlamaları hem de anladıkları ile ilgili düşüncelerini anlatabilmeleri için kelime dağarcığının önemi büyüktür.

İlköğretimin ilk yılından itibaren başlayarak amaçlı ve sistemli kelime öğretimi çalışmaları yapılmalı ve öğrencilerin kelime dağarcıkları zenginleştirilmeye çalışılmalıdır. Öğretmenlerin özellikle zaman ayırarak gerçekleştirdiği kelime öğretme çalışmalarıyla öğrenciler sadece o etkinliklerle işlenen kelimeleri dağarcıklarına katmakla kalmamakta aynı zamanda kelime öğrenmenin, anlam kurma, zihin ve düşünce gelişimi, dağarcığa yeni katılan kelimeleri sözlü ve yazılı olarak kullanmanın önemini de kavramakta, içselleştirmektedir. Her sınıf seviyesinde yapılagelen amaçlı, sistemli ve düzenli kelime öğretimi çalışmaları, öğrencilerin bir sonraki sınıf düzeyine hazırlanmaları açısından da büyük önem taşımaktadır. Akyol ve Temur'un (2007: 197-198), Rand Reading Study Group'tan yaptığı bir alıntıya göre bir önceki sınıf düzeyinde eksik kalan kelime öğretiminin sonraki sınıflarda sıkıntı doğurmaktadır. Araştırmalar, üçüncü sınıf düzeyinde okuyan pek çok öğrencinin eğer düzenli okuma ve planlı kelime öğretimi yapılmazsa daha sonraki sınıflarda okuduklarını anlamada sıkıntı çektiklerini belirtmektedir.

3. İlköğretim Türkçe Programlarında Kelime Öğretimi

İlköğretim Türkçe programlarında öğrencilerin kelime dağarcıklarının geliştirilmesinin önemine işaret edilmiş ve programda belli başlıklar altında kelime öğretimi çalışmalarına değinilmiştir. Söz konusu başlıklar altında verilen bilgi ve açıklamalar aşağıda özetlenmiştir.

Amaçlar Başlığı Altında Kelime Öğretimi: İlköğretim Türkçe programlarında Türkçe öğretiminin amacı, Türk Millî Eğitiminin genel amaçları ve temel ilkelerine uygun olarak öğrencilerin;

Türlü etkinliklerle öğrencilerin kelime dağarcığını zenginleştirmek,

Türkçeyi sevmelerini, doğru ve etkili kullanmalarını sağlamak,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Kitle iletişim araçlarıyla verilen mesajları sorgulama becerilerini geliştirmek,

Metinler arası düşünme becerilerini geliştirerek söz varlığını zenginleştirmek,

Okuduğu, dinlediği ve izlediğinden hareketle söz varlığını zenginleştirerek dil zevki ve bilincine ulaşmaları... (MEB, 2000: 7; MEB, 2005a: 16; MEB, 2005b: 4) vb. amaçlara yer verilmektedir.

Kazanımlar Başlığı Altında Kelime Öğretimi: İlköğretim Türkçe programlarında öğrenme alanlarına yönelik becerilerle ilgili verilen kazanımlar arasında;

- Dinlediklerinde geçen bilmediği kelimelerin anlamlarını tahmin eder,
- Dinledikleri kelimelerin gerçek ve mecaz anlamlarını ayırt eder,
- Dinlediklerinde eş sesli, eş ve zıt anlamlı kelimeleri ayırt eder,
- Betimleyen ve tanımlayan ifadeleri dikkate alarak okur,
- Bilmediği kelimelerin anlamlarını araştırır,
- Kelimeleri doğru telaffuz eder, yerinde ve anlamlarına uygun kullanır,
- Yazılarında söz varlığından yararlanır, kelime türlerini işlevine uygun kullanır,
- Yazılarında sözlük ve imlâ kılavuzundan yararlanır, imlâ kurallarını uygular,
- Görsellerden yararlanarak söz varlığını geliştirir,
- Okuduğu cümledeki örtülü anlamları bulur,
- Metinde ilk kez karşılaştığı kelime ve deyimleri sözlükten bulur,
- Kelime listeleri, kavram haritaları kullanır, kelime türetir,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- Terim, deyim, atasözü ve söz kalıplarını anlamlarına uygun olarak kullanır,
 - Metindeki kelimeleri, günlük hayattaki bağlamını dikkate alarak cümle içinde kullanır,
 - Dinlediklerinden/izlediklerinden hareketle yeni öğrendiği kelimelerden sözlük oluşturur,
 - Dinleme izleme sonrası sözlük kullanır,
 - Kelime oyunları oynar,
 - Dinlediklerindeki/izlediklerindeki anahtar kelimelerin farkına varır,
 - Dinlenenin/izlenenin bağlamından hareketle kavramların anlamlarını çıkarır,
 - Dinledikleriyle/izledikleriyle ilgili deyim ve atasözleri bulur,
 - Kelimeleri cümlede farklı görevlerde (isim, sıfat, zarf vb.) kullanır,
 - Yeni öğrendiği kelime, kavram, atasözü ve deyimleri konuşma ve yazılarında kullanır,
 - Kelime veya kelime gruplarının yanlış anlamda kullanılmasından kaynaklanan anlatım bozukluklarını tespit eder ve cümleyi düzeltir... (MEB, 2005a: 135-139; MEB, 2005b: 134-149) vb. kazanımlar yer almaktadır.

Öğrenme ve Öğretme Süreci Başlığı Altında Kelime Öğretimi:

a. Hazırlık aşamasında **Anahtar Kelimelerle Çalışma**: Öğrencileri işlenecek olan metne hazırlama amacıyla özel öneme sahip kelimeler üzerinde konuşma biçimindedir. Programda bu çalışmanın amacı şöyle belirtilmektedir: Öğrencinin hem kavram gelişimini sağlamak hem de yeni öğrenilecek bilgiye ilgisini çekmektir. Bu açıdan çalışma için seçilecek kelime ve kelime grupları metinle ilgili ipucu vermeli ve yeterli sayıda olmalıdır. Bu amaçla öğrencilere kelimenin çağrıştırdıkları kelime-resim eşleştirme vb. çalışmalar yaptırılmalıdır (MEB, 2005a: 161).

b. Anlama aşamasında *Anlamı Bilinmeyen Kelimelerle Çalışma*: Dinleme ve okuma sırasında öğrencilerden anlamını bilmedikleri kelimeleri belirlemeleri istenmelidir. Kelimelerin anlamlarını kendinden önce veya sonra gelen kelimeye, kelimenin içinde geçtiği cümleye, metne ve görsellere bakarak tahmin etmeleri istenmelidir. Tahminler kontrol edilmeli, eğer yanlış bir tahmin yapmışlarsa arkadaşlarına sormaları, sözlüğe bakmaları istenebilir. Bulunan doğru anlam, tahminlerinin karşısına yazdırılmalıdır. Ayrıca, bütünlüleyici çalışma olarak:

- *Kelime hakkında konuşmaları,*
- *Kelimeyle yeni cümleler kurmaları,*
- *Kelimenin çağrıştırdıklarını açıklamaları,*
- *Kelime ile ilgili resim yapmaları...* istenmelidir (MEB, 2005a: 163).

4. Yöntem

Çalışmada, nitel araştırma yaklaşımı, doküman inceleme yöntemi ve tarama tekniği kullanılmıştır. Bu çerçevede literatür taraması yapılmış, başta ilköğretim Türkçe dersi öğretim programları olmak üzere birçok yurt içi ve yurt dışı kaynaktan kelime öğretimiyle ilgili yöntemleri işe koştan ve etkinlik örnekleriyle somutlaştırılan uygulamalara işaret edilmiştir.

5. Türkçe Derslerinde Öğrencilerin Kelime Dağarcığını Geliştirme Uygulamaları

Türkçe derslerinde anlamı bilinmeyen kelimelerin öğretiminde sözlükten kelimenin anlamının bulunması ve bunun bir cümlede kullanılması gibi mekanik etkinlikler zinciriyle yürütülen söz dağarcığının zenginleştirme çalışmaları dersi belirlenen hedefe ulaştırıcı olmaktan uzaktır. Bu süreç kelimenin sadece sesinin ve sözlük anlamının bilinmesiyle sonuçlandığında, anlamı olmayan bir öğrenme faaliyeti olacaktır. Kelimeyi bilmekle, onu kullanmak arasında önemli bir düzey farklılığı söz konusudur. Söz dağarcığının zenginleştirilmesi bireyin anlamını bilmediği kelimelerin

anlamını bilir duruma gelmesi ve bunun kullanması -değişik- etkinlikleri gerektirir (Acat, 2008: 15).

Öğrencilerin kelime dağarcıklarını artırmaya yönelik etkinliklerin öğrencilere -yeni- kelime kazandırma ve kazanılan kelimeyi kullanmasını sağlama amaçlarına yönelik olarak uygulanması gerekmektedir (Demir, 2006: 223). Bu açıdan öğrencilerin, yeni karşılaşılan kelimelerin anlamlarını cümlelerin bağlamından veya sözün gelişinden çıkarması sağlanarak ya da sözlükten bakarak öğrenmesi sağlandıktan sonra devam eden yeni bir etkinlikle öğrenilen kelimeleri konuşma ve yazılarında kullanmalarına ortam oluşturacak farklı etkinlikler düzenlenmelidir (Örnek etkinlik için EK 1, EK 3 ve EK 4'e bakınız).

Öğrenme ve öğretme sürecinde öğrencilerin kelime dağarcıklarını geliştirme amacıyla farklı etkinlikler düzenlenmektedir. *Dinlediklerinde geçen bilmediği kelimelerin anlamlarını tahmin eder. Dinlenenin / izlenenin bağlamından hareketle kavramların anlamlarını çıkarır. Metindeki kelimeleri, günlük hayattaki bağlamını dikkate alarak cümle içinde kullanır. Metinde ilk kez karşılaştığı kelime ve deyimleri sözlükten bulur. Kelime oyunları oynar. Dinlediklerindeki / izlediklerindeki anahtar kelimelerin farkına varır. Dinledikleri / izledikleri ilgili deyim ve atasözleri bulur. Yeni öğrendiği kelime, kavram, atasözü ve deyimleri konuşma ve yazılarında kullanır... kazanımlarının da işaret ettiği gibi öğrenciler derslerde gerçekleştirilebilecek birçok etkinlikle kelime dağarcığını zenginleştirme fırsatını bulur. Ders içinde metin işlerken gerçekleştirilen diğer etkinlikler yanında, ders başlarında öğrencilerin genel ve zihinsel hazır bulunuşluklarını sağlamak amacıyla başvuru anahtar kelimelerle çalışmaları, okunan ya da dinlenen metinlerde anlamı çıkarılamayan kelimelerin anlamlarının öğretilmesine yönelik temel sayılabilecek birtakım uygulamalar gerçekleştirilmektedir.*

Öğrencilerin aktif kelime dağarcığını artırıcı bir teknik olarak soru-cevap tercih edilebilir; çünkü bu teknik öğrencinin konuşturulması esasına dayanmaktadır (Demir, 2006: 223). *Anahtar kelimelerle çalışma* sırasında öğrencilerin ilgilerini çekme ve dikkatlerini toplayarak etkinliğe katılımlarını sağlama amacıyla soru-cevap tekniğine başvurulabilir. Bu aşamada şu çalışmalar yapılabilir:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- Anahtar kelimenin içinde geçtiği cümle tahtaya yazılır,
 - *Cümledeki kelimelerin anlamları konusunda ne düşünüyorsunuz?*, diye sorulabilir ve öğrenciler cümledeki kelimelerin anlamları konusunda konuşturulur,
 - *Cümleden ne anlıyorsunuz?*, sorusu sorulabilir ve öğrencilerin tahminleri alınır,
 - Öğretilmek istenen ya da bilinmeyen kelime tahtaya yazılır ve öğretilen cümledeki anahtar kelime ile aralarında bir ilişki olup olmadığı sorulur.
 - Bilinemeyeceği varsayılan kelime üzerinde öğrenciler konuşturulabilir, tahminleri alınabilir. Öğrenciler bilemedikleri kelimelerin anlamını önündeki ve arkasındaki kelimelerin anlamından hareketle çıkarabilirler. Bu şekilde sonuç alınamazsa öğretmen vereceği ipuçları ile bilinmeyen kelimenin anlamı sezdirmeye çalışır. Bu şekilde de bir sonuç alınamadığı zaman sözlüğe başvurulur.
 - Öğrencilerin cevapları alındıktan sonra öğretilmek istenen ya da bilinmeyen kelimenin anlamı birtakım sorularla (yeni kelimenin anlamının ne olabileceği, aynı anlama gelen başka kelime bilip bilmedikleri, ön öğrenmeleri harekete geçirerek daha önce yapılan çalışmalarla ilgi kurmalarını sağlayacak sorular sorulabilir) öğrencilere buldurulur.
 - Öğrenilen yeni kelimelere yönelik olarak öğrencilere, 'Kim bu kelimeyi cümlede yer tamlayıcısı olarak kullanmak ister?' veya 'Bu kelimenin özne olduğu bir cümleyi kim söylemek ister?' gibi sorular sorulabilir ve öğrenilen kelimelerin farklı biçimlerinin kullanılması ile öğrenmelerin kalıcılığının sağlanmasına çalışılır.

Sözcük çalışmaları her zaman yazılı olarak yapılmayabilir. Anamlı öğrenmelerin bazıları; grup ve sınıf tartışmaları, geziler, rol oynamalar ve diğer etkinlikler sırasında gerçekleştirilebilir. Yeni sözcükler öğretmek ve öğrenilmiş sözcükleri pekiştirmek için ele geçebilecek tüm fırsatları değerlendirmekle mümkün olabilir (Öztürk ve Otluoğlu, 2001: 46).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Türkçe derslerinde sözcük çalışmaları öncesi şu soruların cevapları alınmalıdır:

- Hangi sözcüklerin öğretilmesi gerekmektedir?
- Bir ders saatinde, bir okuma parçasında kaç sözcük öğretilecek?
- Bu sözcüklerin öğretimi için ne kadar zaman ayrılacak?
- Bu sözcükler ne kadar sıklıkla tekrarlanacak ya da ne kadar sıklıkla tekrarlanırsa öğrenciler bunları öğrenebilecek?
- Kitapta öncelikli olarak hangi sözcükler yer alacak? Bunların öğretiminde görsel materyallerden nasıl yararlanılacak?
- Öğretmenler bu sözcükleri öğretirken kitabın içinden veya dışından ne çeşitlilikte ve ne miktarda beklenmeyen ek sözcük vermek zorunda kalabilecek? (McCullough, 1974: 58-74 akt. Pehlivan, 2003: 85).

Kelime Dağarcığını Geliştirme Teknikleri

Öztürk ve Otluoğlu (2001: 47-49), öğrencilerin sözcük dağarcığını geliştirmek amacıyla üç teknik kullanılabileceğini belirtmektedir. Bunlar: Bağlam (kontekst) ipuçlarından faydalanma, sözlük kullanma ve yapısal analiz yapma.

1. *Bağlam (kontekst) ipuçlarından faydalanma:* Bağlam, bir dil birimini çevreleyen, ondan önce veya sonra gelen, onun anlamını, değerini belirleyen birim veya birimler bütünü, kontekst (TDK, 1988: 129) şeklinde açıklanmaktadır. Ediger, öğretilecek kelimelerin bağlam içerisinden çıkarıma dayalı olarak verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (2002: 5). Bir kelimenin anlamı bilinmiyorsa ve farklı bağlamlarda kullanılırsa o kelimenin kullanımıyla ilgili bir düşünce geliştirilebilir. Kelime daha önce görüldüyse ya da duyulduysa metin içinde cümlelerin genel anlamı da düşünülerek kelimenin anlamı anlaşılabilir. Bunun için öğretmen de devreye girerek öğrenciye ipuçları verebilir (Arı, 2006: 313). Bağlam ipuçları, öğrencilere, bilmedikleri sözcüğün anlamını bulunduğu yere göre çıkarma ve anlamlandırma olanağı verir. Yazarlar

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

tarafından yazılı metinlerde sıkça kullanılan dokuz tür bağlam ipucu vardır. Bunlar, sözcük dağarcığı ve kavram geliştirme süreçlerinde öğretmenlere yardımcı olabilir (Öztürk ve Otluoğlu (2001: 47):

- *Betimsel ipuçları:* Cümledeki betimlemenin insan zihninde oluşturduğu tablo/resim, bilinmeyen sözcüğün anlamını bulmaya yardımcı olur.
- *Sözlü ipuçları:* Bilinmeyen sözcükten önce veya sonra gelen cümleler olup onun anlamının bulunmasına yardımcı olurlar.
- *Yaşantı ipuçları:* Okuyucunun geçmişteki yaşantı ve gözlemleri, bilmediği sözcüğün anlamını bulmasına yarar.
- *Karşılaştırma ve çelişki ipuçları:* İki sözcük birbiri ile karşılaştırıldığında veya zıt anlamlar taşıdığına ortaya çıkar. Birisi yaygın, diğeri ise bilinmeyen sözcükler olabilir.
- *Eş anlamlı sözcük ipuçları:* Bir cümlede aynı anlama gelen iki sözcük vardır; bunlardan bilinen bilinmeyen anlamının bulunmasını sağlar.
- *Özetleyici sözcük ipuçları:* Bilinmeyen sözcük, bulunduğu cümlede -ve bazen kendinden önceki birçok cümlede- dile getirilen fikirlerin özetidir.
- *Tanım ipuçları:* Cümlede bilinmeyen sözcüğün doğru tanımı bulunmaktadır.
- *Kip ipuçları/metnin havası:* Cümlelerin ya da paragrafın genel havasının bilinmeyen sözcüğün anlamını çağrıştırdığı ipuçlarıdır.

Öğretmenler, metin -işleyişlerinde- bunlardan herhangi birine tesadüf etmeleri hâlinde bunlara dikkat çekerek ve öğrencilerin bunları fark etmelerine ve kullanmalarına imkân verecek etkinlikler planlayarak bu tür ipuçlarından yararlanmalıdırlar (Öztürk ve Otluoğlu (2001: 47-48).

Metin işlenişi sırasında metnin sonunda *bilinmeyen kelimeler* listesi verilmemeli, öğrenciler metnin bağlamından çıkaramadıkları kelimelerin anlamlarını ders başında öğrencileri zihinsel olarak hazırlamada kullanılan anahtar

kelimelerle ilişkilendirerek çıkarımda bulunmaları sağlanmalıdır.

2. *Sözlük kullanma*: İlköğretim birinci sınıftaki okuma ve yazma derslerinde öğretmenler öğrencilere sözlükleri tanıtırlar. Sözcük kullanımı gerek sınıf öğretmenleri gerekse branş öğretmenleri tarafından geliştirilmektedir (Öztürk ve Otluoğlu (2001: 48). Metin işleyişi sırasında bilinmeyen kelime tespit edildiği zaman öğretmen ne kendisi o kelimenin anlamını açıklar ne de öğrencilerin sözlüğe başvurmalarına izin verir. Bu aşamada öğretmen şu sırayı takip eder:

- Birtakım sorular sorarak öğrencilerin bilinmeyen kelimenin anlamını içinde bulunduğu cümlelerin bağlamından çıkarmalarına ortam hazırlar.
- Öğrencilere ipucu verir, varsa bağlam (kontekst) ipuçlarından faydalanma yoluna gider.
- Bundan da bir sonuç alınamazsa sözlüğe bakmalarını söyler. Bu aşamada kelimenin sözlükte birden çok anlamı sıralanmışsa öğrencilerine sözlükteki kaçınıcı anlamın metindeki anlamla eşleştiğini sorar ve o anlamı farklı cümlelerde kullanarak sözcüğün o anlamının kavranmasına ve kalıcı olarak öğrenilmesine çalışır.

Kelime Öğretiminde Sözlüğün Yeri

Sözlük, bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan veya açıklayan eser, lügat (TDK, 1988: 1338) olarak tanımlanmaktadır. Sözlükler, dilin etkin ve edilgin olan bütün kelimeleri (söz varlığı) içinde barındırdığı için iyi ve kullanışlı birer kaynaktır. Sözlükler, niteliklerine, hacimlerine, hazırlanış amaçlarına (anlamdaş sözlükler, karşıt anlamlı sözlükler gibi) göre özellik taşır. Öğrencilerin kullanacağı sözlükler *okul sözlükleri* olmalıdır (Arı, 2006: 326).

Göçer'e (2001: 400) göre, ilköğretim okulları için sözlük hazırlanırken belli amaçları gerçekleştirmek için bazı kriterlere göre hareket edilmektedir. İlköğretim okulları için hazırlanan sözlüklerin çoğunluğu şu amaçlar göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- Öğrencilerin ve Türk halkının Türkçeyi daha iyi öğrenmesi ve günlük hayatında kullanmasına katkıda bulunmak.
- Özellikle ilköğretimin ilk yıllarında öğrencilerin sözlük kullanmayı öğrenerek bir iş başarmış olmanın sevincini yaşamalarını sağlamak; daha başka işler başarabileceği özgüvenini oluşturmak.
- Sözlük kullanma yeteneğinin bilgi kazanmaya etkisini sezdirerek öğrencileri yardımcı ders kitaplarını kullanmaya alıştırmak ve özendirmek; yardımcı kaynakların yararına inandırmak.
- Türkçenin öğrenilmesinde karşılaşılan zorlukların kolayca aşılmasını sağlamak; kelimelerin anlamlarının ilk kaynaktan doğru öğrenilmesini ve öğrenilenlerin yerinde kullanımlarını sağlamak.
- Sözlüklerin baş kısmına temel ve pratik dil bilgilerinin konulmasıyla bireylerin Türkçeye ilgili önemli kuralları öğrenmelerine yardımcı olmak.
- Kelimelerin kullanımını bir yapı içerisinde göstermek için verilen örnekler vasıtasıyla öğrencilerin ve halkın şiir, hikâye, roman vb. türlerle tanışmalarını ve daha da önemlisi Türkçenin inceliğini ve etkileyici güzelliğini tanımalarını sağlamak.

Kelime öğretiminde sözlüğün önemli bir yeri vardır. Kelimelerin tanımları, açıklamaları, doğru kullanımları, anlam ayıracıları sözlüklerde yer alır (Arı, 2006: 326). Metin işlenişi sırasında bilinmeyen bir kelimenin anlamını öğrenmede ilk iş olarak sözlüğe bakmak olmamalıdır. Kelimenin bağlamından ya da içinde bulunduğu cümlelerin gelişinden anlamı çıkarılmaya çalışılmalı, çıkarım yapılamadıysa öğretmen ipuçları vermeli, bu şekilde de öğrenci kelimenin anlamını çıkaramazsa sözlüğe başvurulmalıdır.

Kelime öğretiminden önce, öğrencilere sözlük kullanmayı öğretmek gerekir (Arı, 2006: 328). Sözlük kullanma konusunda öğrencilere aşağıdaki bilgiler kavratılmalıdır (Göğüş, 1978: 368-369):

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- Sözcükler alfabe sırasıyla dizilir. Sözcükler yalnız baş harfleriyle değil, bundan sonraki harfleriyle de sıraya konur.
 - Sözcüğün türü (isim, fiil vb.) ve yapısı belirtilir (birleşik isim vb.).
 - Geniş sözlükler, sözcüğün hangi dilden geçtiğini de gösterir.
 - Sözcük çekim eki aldığında ses değişiyorsa gösterilir (burun: burnu).
 - Sözcüğün anlamının sözlükte açıklanışı tanımla, eş anlamlılarını, zıt anlamlılarını vererek kullanımına örnek gösterilir.
 - Çok anlamlı sözcüklerin her anlamı açıklanır. En çok kullanılan anlamı en öne alınır. Her anlama ayrı bir sıra numarası verilir.
 - Deyimler ve birkaç sözcükten oluşan terimler açıklanır.
 - Terimlerin hangi bilim ya da sanat dalıyla ilgili olduğu kısaltmalarla belirtilir.
 - Sözcükte kullanılan harf çeşitlerinin amacı belirtilir (ince, kalın vb.).
 - Sözcükte kullanılan kısaltmalar ve özel işaretler açıklanır.

Bu bilgiler açıklandıktan sonra özellikle ilköğretimin ilk yıllarında öğrenme ve öğretme sürecinde sözlüğe başvurulacağı zaman sözcüğün nasıl bulunacağı uygulamalarla öğrencilere gösterilmelidir. Her öğrencinin derse mutlaka Türkçe sözlük ile gelmeleri sağlanmalıdır.

3. *Yapısal analiz yapma*: Yeni sözcüklerin anlamını bulmak için kullanılan diğer bir teknik ise yapısal analizdir. Öğretmenler, öğrencilerin sözcükleri yapısal bakımdan analiz etme becerisini geliştirmek için sözcüklerin ekli ve eklessiz hallerini tahtaya yazıp aralarındaki farkı buldurabilir. Örneğin; parlamento - parlamenter; coğrafya - coğrafî (Öztürk ve Otluoğlu (2001: 48). Öğrencilerin daha önce öğrendikleri aynı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

kökten gelen kelimelerle ilişkilendirilerek anlamının çıkarılması sağlanabilir. Varsa, bilinmeyen kelimeyle aynı kökten türemiş başka bir kelime kök ve eklerine ayrıldıktan sonra eklerin işlevleri söylenerek kelimenin anlamı buldurulmaya çalışılır.

Arı (2006: 324-325), kelime öğretimi sürecinde aşağıdaki altı aşamadan söz etmektedir:

- Kelime öğretimi çalışmalarının ilk aşaması *anlam*dır. Bilinen kelimenin temel anlamından yola çıkarak yan anlam, terim anlam, mecaz anlam konuları dört beceri alanına (dinleme, okuma, konuşma, yazma) yayılmalıdır.
- Kelime öğretiminde ikinci aşama, kelimelerin birbirleriyle olan *anlam ilişkileridir*. Bu ilişkiler eş/yakın anlama, karşıt anlama, soyut-somut ilişkisine ve sesteş kelimelere dayanır.
- Günlük hayatta sıkça duyulan, gazetelerde okunan terimler, edebî ve kültürel değer taşıyan kelimelerin kullanımına ve öğretimine önem verilmesi *üçüncü aşamayı* oluşturur.
- Kelime öğretiminin *dördüncü aşaması* doğru seslendirme, doğru yazma ve doğru kullanmadır. Yerel söyleyişler ve yanlış seslendirmeler bu aşamada düzeltilmelidir.
- *Beşinci aşama* dil bilgisi konularından, sözlük kullanımından ve bilmecelerden oluşur. Kelime köklerinden yapım ekleri yardımıyla oluşturulan -yeni- kelimelerin öğretimi, oyunlarla, yarışmalarla eğlenceli hâle getirilebilir. Dinleme ve konuşma etkinliklerinde kullanılan bilmeceler de etkin ve edilgin kelime dağarcığından kavram bulma noktasında öğretici özellikler taşır.
- *Altıncı aşama*, yinelemelerdir. Öğretmen sınıf içi türlü etkinliklerde kelimenin unutulmasını, yanlış kullanılmasını yinelemelerle engellemeye çalışır.

Karakuş (2000: 129-134), Kelime dağarcığını zenginleştirme tekniklerinden bazılarını şu şekilde sıralamaktadır:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- *Okuma*: İlgi duyduğu bir konuyu araştırmak için okuyan her insan, okuduğu metin içinde yeni kelimelerle karşılaşır.
- *Dinleme*: Radyo, televizyon veya bir konuşmacı dinletme.
- *Gözlem*: Genellikle somut kelimeler bu yolla kazanılır.
- *Bulmaca*: Bulmaca çözenin kelime dağarcığını zenginleştirmede mühim rolü vardır.
- *Otuz kelime üzerine on artı oyunu*: İlköğretim üçüncü sınıftan itibaren uygulanabilecek bu oyun konuşma ve yazma esasına dayandırılarak öğretmenler tarafından yürütülecektir. Öğretmen, seviyeye uygun otuz kelimeyi öğrencilere vererek, bu kelimelerle mektup, masal, hikâye, hatıra, haber vb. yazdırır. Her hafta kelime sayısı on tane artırılır.

Bu teknik, düşünmeyi ve doğru karar vermeyi sağlar. Yazma ve yazarak ders çalışma alışkanlığı kazandırır. Okuma isteğini artırır. Zihin ve ruha aktivite kazandırır. Tam ve doğru cümle kurma yeteneğini geliştirir. Sorumluluk duygusu aşılır. Öğrencinin eksik taraflarını görmesine yardımcı olur.

- *Resim ve şema çizerek kelime kazanma*: Öğretmen tahtaya gönüllü 3-4 öğrenci çıkarır, ellerine tahta kalemi verir ve tahtayı boş bir arazi gibi görmelerini ister. Her öğrenci tahtadan bir yer çevirir ve içine ev, kümes vb. yapar. Küçük bir köy görüntüsü ortaya çıkar. Bu köye okul, cami, su deposu vb. eklenir. Köy yavaş yavaş büyür, kasaba olur, ilçe olur. Hastane, postane yapılması gerekir. Bir ilçede yapılması gerekenler yapılır... Burada geçen ev tarla, çeşme, hastane... gibi kelimelerle ilgili yeni kelimeler de ortaya çıkar.

- *Kelime defteri*: Karşılaşılan yeni kelimeleri hafızaya yerleştirmek için kelime defterleri tutulabilir.

- *Konuşma ve yazma tekniği*: Konuşma ve yazma çalışmaları pasif kelimeleri aktif hâle getirmede önemli rol oynar. Kelimeler kullanıldıkça sağlamlaşır ve millileşir; aksi hâlde ölür giderler.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Öğrencilerin kelime dağarcığının gelişmesi temel dil becerilerinin etkin bir biçimde kullanabilmesiyle doğru orantılıdır. Çünkü kelimeleri edinme ve öğrenme açısından dinleme ve okuma; sahip olunan kelimeleri sözlü ve yazılı anlatımda kullanma ise konuşma ve yazma becerileriyle ilişkilidir. Akyol ve Temur (2007: 197), kelime dağarcığını geliştirirken alıcı, verici, sözel ve yazılı kelimeler ve okuma, dinleme, konuşma ve yazma becerilerinden oluşan birbirinden ayrı fakat birbiriyle ilişkili sekiz boyuta dikkatleri çekmektedirler.

Kelime Öğretiminde Başvurulabilecek Diğer Teknikler ve Gerçekleştirilebilecek Bütünleyici Çalışmalar

Kelime öğretimi sürecinde birbirinden farklı teknikler kullanılabilir, çok sayıda etkinlik yapılabilir. Bunlardan bir tanesi *çağrışım haritası* oluşturma etkinliğidir. Sınıftaki öğrenciler gruplara ayrılır. Tahtaya yeni öğrenilecek veya daha öğrenilmiş temel bir kelime yazılarak o kelimenin zihinlerinde çağrıştırdığı kelimeleri etrafına yazmaları istenir. Her grup temel kelimenin etrafına o kelime ile zihinlerinde çağrışan kelimeleri yazarlar (Temel kelime yerine resim, fotoğraf da kullanılabilir). Çağrışım yoluyla yazılan kelimeler üzerinden cümle, paragraf, şiir, öykü vb. ürün oluşturma, kısa konuşma yapma gibi söz varlığını artırıcı etkinlikler yapılabilir. Verilen kelime ya da gösterilen resim aynı olmasına rağmen her gruptan farklı düşünce ve ürün çıktığı görülür.

Kelime çağrışımlarının üç temel kuralından söz edilmektedir: 1. Benzer kelimelerin çağrışımları 2. Zıt kelimelerin çağrışımları 3. Birbirine yakınlığı (bitişikliği) bulunan kelimelerin çağrışımları; bunları kısaca benzerlik, bitişiklik, karşıtlık olarak belirtebiliriz (Çiftçi, 2009: 636). Türkçe derslerinde kelime çağrışım etkinlikleri yapmak öğrencilerin kelime dağarcıklarının gelişmesine katkıda bulunabilecektir.

Farklı şekillerde gerçekleştirilebilecek okuma, konuşma, yazma, dinleme/izleme ve dil bilgisi etkinlikleri yapılabilir. Yazma çalışmaları anlatılmak istenen düşüncelerin dilin yapı taşları olan kelimelerle örülerek bir eser meydana getirme çalışmasıdır. Bu bakımdan öğrenciler yazmaya özendirilmelidir. Kelime öğretiminde dil bilgisi etkinlikleri yeni

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

kelime türetme yoluyla yapı ve anlam çalışmaları ya da çekim eki getirilerek anlam çalışmaları yapılır. Örneğin EK 2'deki gibi bir kavram haritasını öğrencilere tahtada yaptırarak göz sözcüğünü işleyebilir (Arı, 2006: 332-333).

Deyimlerin öğretiminde öğretilecek deyimlerin ortaya çıkışını açıklayan deyim hikâyelerini araştırma, anlatma çalışmalarını yer verilebilir.

Verilen bir kavramla ilgili farklı sözcükler bulma; harf sayısı fazla olan bir sözcük verip mevcut harfleri kullanarak farklı sözcükler oluşturma vb. etkinlikler yapılabilir.

Öğrencilerin sıkıldığı ya da dersin erken bittiği zamanlarda sözcük bulmacaları içeren çalışma yaprakları kullanılabilir, bilmece sorulabilir.

Görsellerden Yararlanma Çalışmaları: İlköğretim Türkçe programlarında 'Görsellerden yararlanarak söz varlığını geliştirir.' kazanımı yer almaktadır. Bu kazanım doğrultusunda öğretilecek kelimelerin görselleri kullanılarak anlamları kavratılabilir. Göğüş (1978: 19), sözcüğün açıklanmasında, sözcüğün bildirdiği varlığın gösterilmesi, resmiyle tanıtılması, hareketinin yapılması gibi tekniklerin uygulanabileceğini söylemektedir.

Öğrencileri anı yazmaya yöneltmek sahip olunan kelime dağarcığını harekete geçirme, zenginleştirme ve dinamik kılmanın en etkili yoludur. Bu bakımdan ilköğretimin her sınıf düzeyinde öğrenciler anılarını yazmaya özendirilmelidir. Bu yolla öğrenciler dağarcıklarındaki aktif olmayan kelimeleri kullanma ihtiyacı duyacaklar ve daha geniş bir dağarcık oluşturabileceklerdir. Kelime dağarcığının geniş ve dinamik olması öğrencilerin anlatma becerilerinin etkililiğine ve yaratıcılıklarının ortaya çıkarılmasında önemli işlev görebilir. Anı yazıları yanında zaman zaman yapılan gezileri anlatan gezi yazıları yazdırmak da öğrencilerin aktif kelime dağarcığının genişlemesine yardımcı olabilecektir.

Öğrencileri Anonim Ürünlerle Tanıştırarak Söz Varlığını Geliştirme Çalışmaları

Tekerlemeler, bilmece, fıkralar, masallar vb. dilin sunduğu seçkin edebî ürünlerdir. Bu edebî türler çocukların

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

edebiyat dünyalarını oluşturur. Masalların dışında bilmeceler, fıkralar ve tekerlemeler çocuklar tarafından yeniden üretilebilir. Çocuklar dili işleyerek onu edebîleştirmeye devam ederler. Edebiyat süreci, okul öncesinden, okul hayatına taşınır (Önal, 2002: 2).

Bilmeceler, dilimizin tasarlamaya yatkın anlatım özelliğini, dil ve düşünce arasındaki güçlü ilişkiyi, Türkçe kelimelerin çok anlamlılığını yansıtan dilsel örneklerdir. Bilmecelerde çarpıcı benzetmeler ve ilginç buluşlar dikkat çekmektedir. Bilmeceler, şiirsel bir anlatımla, çocukları dille kurgulanmış bir zekâ oyununa davet eder. Onları, tüm bildiklerini sınamaya, olaylar ve olgular ile kavramlar arasında anlamsal ilişki kurmaya yöneltir. ‘İnim inim inlemek’ gibi deyimleşmiş ikilemelerin kullanılması ise, bilmecelerin dilin söz varlığını yansıtmadaki işlevini somutlar. Çocuklar için sözcüklerle üretilmiş bir oyun aracı olan bilmeceler, onlara düş ve düşünce gücüne seslenen kurmaca bir dünya sunar (Sever, 2008: 148).

Deyimler, Türkçenin güzelliğine, kavram zenginliğine, anlatım gücünün artırılmasına katkıda bulunur (Özbay ve Melanlıoğlu, 2009: 9). Ömer Asım Aksoy, “Deyimler ulusun söz yaratma gücünden doğar. Her deyim hoş bir buluştur. Bir küçük söz dağarcığına koca bir anlam sığdırılmıştır.” diyerek deyimlerin yapısı hakkında bilgi vermiştir. Edebî ürünlerde geçen deyimleri öğrenen öğrencilerin kelime dağarcığı ve anlam evreni genişler. Bu nitelik öğrencilerin seçkin edebî ürünleri okumaya isteklendirir. Okuyan, okuduklarını anlayan, okuduklarında kendinden bir şeyler bulan ve anladıklarını çevresindekilerle paylaşan öğrencilerin kelime dağarcıkları daha fazla gelişir.

İkilemeleri, pekiştirme sıfatlarını, tezlilik, sürerlik ve yaklaşma fiillerini, ses taklidi kelimeleri, deyimleri, atasözlerini, duaları, bedduaları ve birbirinden güzel renkli, inceliklerle yüklü halk dili söylemlerini anlatım biçimlerinde barındıran masallar (Yavuz, 1997: 439), öğrencilere dilin inceliklerini gösterir, söz varlığını genişletir, anlama ve anlatma becerilerinin gelişmesine yardımcı olur.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Öğrencileri Türkçenin Ustalarının Seçkin Edebî Ürünleriyle Tanıştırarak Söz Varlığını Geliştirme Çalışmaları

Bireyler okudukları metinler ve dinledikleri konuşmalardan beslenerek kelime dağarcıklarını geliştirme fırsatı yakalarlar. Okul öncesi dönemde aile fertlerinin konuşmaları, çocuğun söz varlığının temel kaynaklarından biridir. İlköğretimin ilk sınıfında okuma ve yazma mekanizmasının oluşmasıyla birlikte okutulan seviyeye uygun çocuk kitapları öğrencilerin söz varlığını zenginleştiren materyaller arasındadır. Bu dönemde öğrencilerin okumaları için hazırlanan çocuk kitaplarının kelime kadrosu özenle seçilerek oluşturulması büyük önem taşımaktadır.

Çocuk edebiyatının dil gelişimini kolaylaştırdığı bir gerçektir. Çocuklar duydukları dili öğrenirler, dili geliştirecek ne kadar çok ortam olursa, çocuklar da dil öğreniminden o kadar çok yararlanırlar. Bu ortamı oluşturacak en zengin araçlar çocuk kitaplarıdır (Kaya, 2007: 117). Dil, doğru ve güzel kullanılabildiği ölçüde bireyi zenginleştirip donanımlı kılar (Dilidüzgün, 2001: 244). Bir dili iyi öğrenebilmek ya da öğretebilmek için, o dille ortaya konan ve o dilin konuşulduğu topluma ait kültürü yansıtan eserlerden yararlanmanın önemi büyüktür. Farklı anlatım yollarını kullanarak dilin inceliklerini gösteren, toplumun kültürünü en iyi yansıtan şey, o dilde ortaya konmuş atasözü, deyim, vecize, masal, şiir, ninni, deyim vb. ürünlerdir. Bu tür seçkin edebî ürünleri öğrenen öğrencilerin dilin inceliklerini görmesi, dilin işleyişinden hareketle kurallarını sezmesi ve kavraması, en önemlisi de dil bilinci kazanması önemlidir.

Huck, Hepler, Hickman ve Kiefer, çocuk kitaplarının yararlarını şu şekilde özetlerler (akt. Kaya, 2007: 118):

- Çocuklarda okuma yazma farkındalığını geliştirir.
- Çocuklara okurken eğlenme ve zevk alma fırsatı sağlar.
- Çocukların iç dünyalarını zenginleştirir.
- Çocukların okudukları ile kendi yaşamları arasında doğal ve güçlü bir bağ kurmasını sağlar.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- Yaşam deneyimleri ile iç içe olabilecek kapıyı aralar, yeni ve farklı yaşam deneyimleri ile karşılaşma şansı verir.
- Kitabın önemini vurgular.
- Okuma yazma etkinliklerine kaynak oluşturup okuduğunu anlayabilme ve düzgün dil kullanımını sağlar.

Yazınsal yapıtların okunmasıyla ulaşılabilecek pek çok kazanım vardır. Bunlardan bazıları şöyle belirtilebilir: Mantıklı düşünme, açıklama biçimlerini geliştirme, çözümleme-bireşim yeteneği kazanma, bir metni eleştirebilme yetisini kazanma, aynı durumu ya da olayı farklı yorumlayabilmek için akıl yürütme yetisini, sezgisel düşünme yeteneğini kazanma, okunan ve dinlenen bir metinde önemli olanı önemsiz olandan ayırabilme ve cümle düzeyini aşan okuma yeteneklerini geliştirme (Günay, 2007: 17; Aras, 2007: 101).

6. Sonuç ve Öneriler

İlköğretim okullarında Türkçe dersleri, önceden belirlenmiş dinleme, okuma ve anlama etkinliğine yönelik bir metin işlenmesi biçiminde yürütülmektedir. Öğrencilerin becerilere yönelik kazanımlara sahip olabilmeleri, dinleme, okuma ve anlama çalışmalarında kullanılan metni tam ve doğru bir şekilde anlamalarına bağlıdır. Metinlerin anlaşılması ise kelime dağarcığının genişliğiyle doğru orantılıdır. İlköğretimin ilk sınıfından itibaren öğrencilerin Türkçeyi iyi kullanan ustaların eserleriyle tanışmaları sağlanarak onların kelime dağarcıklarını geliştirmelerine, metinlerden anlam kurma ve oluşturulan bu anlam evreninden yapılacak çıkarımlardan hareketle düşüncelerini sözlü ve yazılı olarak ifade etmeleri büyük önem taşımaktadır.

Anama ve anlatma becerilerinin işlevselliğinde sahip olunan söz varlığının büyük önemi vardır. Bu açıdan öğrenme ve öğretme sürecinde kelime öğretimine gereken önem verilmelidir. Ülkemizde kelime öğretimi çalışmaları genel olarak geleneksel anlayışla yürütülmekte, bilinmeyen kelimelerin öğretimi sözlüğe bakmak ve görülen anlamı cümlede kullanmak gibi mekanik bir uygulama yaygın bir şekilde devam etmektedir. Öğretmenler Türkçe derslerini

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

geleneksel uygulamalarda bir an önce vazgeçip öğrencilerin etkin olduğu işlevsel öğrenme ortamlarında yürütmelidirler.

Her öğrencinin bulunduğu sınıf seviyesine göre Türkçe sözlük, atasözleri ve deyimler sözlüğü, şairler ve yazarlar sözlüğü, eş ve zıt anlamlılar sözlüğü ve yazım kılavuzu edinmeleri sağlanmalıdır.

Öğrencilere yeni öğrenilen kelimeleri yazacakları bir sözcük defteri tutturulabilir.

Hedef kitlemiz olan öğrencilerimize kültürümüzün göstergeleri olan kelimeleri kazandırmak, kültürümüzü aktarmak, Türkçeyi en iyi biçimde öğretmek istiyorsak her yaş grubuna -her sınıf seviyesine- hangi kelimeleri vermemiz gerektiğini tespit etmeliyiz. Bu konuda Türk Dil Kurumu, Millî Eğitim Bakanlığı ve üniversiteler işbirliği yapmalıdır (Kırkkılıçve Ulaş, 2003: 92).

Sözcükler öğretilirken sözcüğün sadece metindeki anlamı değil, bütün anlamları üzerinde mümkün olduğu ölçüde durulmalıdır. Sözcüğün metin dışındaki anlamları, metindeki anlamıyla ilişkilendirilerek öğretilmelidir (Çetinkaya, 2005: 76). Öğretimi gerçekleştirilen kelimeler metin içi, metin dışı ve metinler arası anlamları kavratılmaya çalışılmalı, öğrencilerin metinler arası anlam kurma becerileri geliştirilmeye çalışılmalıdır. Bu beceri sayesinde sözlü ve yazılı anlatım becerilerinin gelişeceği anlatılmalı; verilecek performans görevleri ile ilgili çalışmaları sınıf ortamında sergilemelerine fırsat tanınarak bizzat bunu görmeleri sağlanmalıdır.

Konuşma becerisi söz varlığından kuvvet alan bir beceridir. Öğrenciler söz varlığının önemi konusunda bilinçlendirilmelidir. Öğrencilerin kelime dağarcıklarını zenginleştirmek amacıyla hazırlıklı ya da hazırlıksız konuşma, oyunlaştırma vb. çalışmalar yapılmalıdır.

Ders kitabı hazırlayıcıları kitaplarda yer verecekleri metinlerin sahip olduğu kelime kadrosuna dikkat etmeli, metinler seçilirken sınıf seviyesi, öğrencilerin özellikleri, daha önce sahip olunan kelime dağarcığı vb. özellikler göz önünde bulundurulmalıdır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Ders kitaplarının hazırlanmasında her sınıf düzeyinde öğrencilerin öğrenmeleri gereken kelimeleri içeren metinlerin yer almasına özen gösterilmelidir. Ayrıca, kelime öğretiminde ders kitaplarındaki metinler dışında seviyeye uygun, öğrencilerin duygu, düşünce ve hayal dünyalarını zenginleştirecek edebî metinlerden yararlanılmalıdır.

Ders kitabıyla eşgüdüm içerisinde ve ilköğretimin her sınıf düzeyine ait sözlükler hazırlanmalıdır. *Sözlükler hazırlanırken o sınıf seviyesi için hazırlanan ve okullarda okutulması amacıyla Talim ve Terbiye Kurulunca izin verilen kitaplar taranmalı, ondan sonra ilköğretimin her sınıfı için hazırlanacak sözlüğün söz varlığı oluşturulmalıdır* (Göçer, 2001: 401).

KAYNAKÇA

- ACAT, M. Bahattin, Effectiveness of Concept Maps in Vocabulary Instruction. *Eğitim Araştırmaları-Eurasian Journal of Educational Research*, (2008), 33, 1-16.
- AKYOL, Hayati, Kelime Öğretimi, *Millî Eğitim*, (1997) Sayı: 134.
- AKYOLİ, Hayati ve Turan TEMUR, Kelime Hazinesinin Geliştirilmesi (ss. 195-232), *İlköğretimde Türkçe Öğretimi* (Editörler: A. KIRKKILIÇ, H. AKYOL), Pegem A Yayıncılık, Ankara 2007.
- ARAS, Gökşen, *Edebiyatın Yabancı Dil Öğretimindeki Rolü, Önemi ve Etkisinin Değerlendirilmesi Üzerine Durum Çalışması ve Analizi* (ss. 99-102), Türkiye’de Yabancı Dil Eğitimi Ulusal Kongresi (Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi, 22-23 Kasım), *Bildiriler Kitabı*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2008.
- ARI, Gökhan, Kelime Öğretimi (ss. 311-333), *Kuramdan Uygulamaya Türkçe Öğretimi* (Editör: Cemal YILDIZ), Pegem A Yayıncılık, Ankara 2006.
- BANGUOĞLU, Tahsin, *Türkçenin Grameri* (2. Baskı), Türk Tarih Kurumu Basımevi, İstanbul 1986.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- BUDAK, Y., Sözcük Öğretimi ve Sözlüğün İşlevi, *Dil Dergisi*, (2000) 92.
- ÇEÇEN, Akif, *İlköğretim Öğrencilerinde Kelime Hazinesinin Geliştirilmesi*. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya 2002.
- ÇETİNKAYA, Zeynep, Basit Tekrar ve Alıştırma Yoluyla Sözcük Öğretimi, *Dil Dergisi*, (2005) 130, 68-85.
- ÇİFTÇİ, Selcen, Kelime Çağrışımlarının Cinsiyet Değişkenine Gösterdiği Temel Nitelikler Üzerine Bir Deneme, *Turkish Studies*, (2009) 4/3, 633-654.
- DEMİR, Celal, Türkçe/Edebiyat Eğitimi ve Kişisel Kelime Serveti, *Millî Eğitim*, (2006) 169, 207-226.
- DİLİDÜZGÜN, Selahattin, Türkçe Öğretiminde Çocuk Yazınının Yeri, *Çağdaş Türk Yazını* (Editör: Zehra İPŞİROĞLU), Adam Yayınları, İstanbul 2001.
- EDIGER, Marlow, Vocabulary Development and the Curriculum. (2002), ERIC, ED473483. http://www.eric.ed.gov/ERICDocs/data/ericdocs2sq/I/content_storage_01/0000019b/80/1a/cc/c7.pdf (indirilme tarihi: 28.08.2009).
- GÖÇER, Ali, Türk Dili ile İlgili Sözlüklere Genel Bir Bakış ve Günümüz İlköğretim Sözlükleri, *Türk Dili*, (2001) 598, 388-403.
- GÖĞÜŞ, Beşir, *Orta Dereceli Okullarımızda Türkçe ve Yazın Eğitimi*, Gül Yayınevi, Ankara 1978.
- GÜNAY, Doğan, *Metin Bilgisi* (3. Baskı), Multilingual Yayınları, İstanbul 2007.
- GÜNEŞ, Firdevs, *Türkçe Öğretimi ve Zihinsel Yapılandırma*, Nobel Yayınları, Ankara 2007.
- GÜNEŞ, Firdevs, *Hızlı Okuma ve Anlamı Yapılandırma*, Nobel Yayınları, Ankara 2009.
- KARAKUŞ, İdris, *Türkçe, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi (Öğretmen El Kitabı)*, Sistem Ofset Yayınları, Ankara 2000.

- KAYA, Meral, *Okuma Yazma Öğretiminde Çocuk Edebiyatının Öğretim Amaçlı Kullanımındaki Yöntem ve Teknikler* (ss. 117-122). II. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu (04-06 Ekim 2006), *Bildiriler Kitabı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2007.
- KIRKKILIÇ, Ahmet ve A. Halim ULAŞ, *Türkçe Öğretiminde Kelimeler Dünyası, Türklük Bilimi Araştırmaları*, (2003) Sayı 13, 93-100.
- KORKMAZ, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- MCCULLOUGH, M. Constance, *Preparation of Textbooks in Mother Tongue: A Guide for Those Who Write and Those Who Evaluate Textbooks in Any Language*, National Institute of Education, New Delhi 1974.
- MEB, *İlköğretim Okulu Türkçe-Yazı Programı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 2000.
- MEB, *İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu* (1-5. Sınıflar), Devlet Kitapları Müdürlüğü Basımevi, Ankara 2005a.
- MEB, *İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu* (6, 7 ve 8. Sınıflar; Taslak Basım), Devlet Kitapları Müdürlüğü Basımevi, Ankara 2005b.
- ÖNAL, Mehmet Naci, *Türkçenin Eğitim ve Öğretiminde Oyun Tekerlemelerinin Yeri ve Önemi*, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2002) Sayı: 9, 1-17.
- ÖZBAY, Murat ve Deniz MELANLIOĞLU, *Türkçe Eğitiminde Kelime Hazinesinin Önemi*, *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (2008) Cilt V, Sayı: 1, 30-45.
- ÖZBAY, Murat ve Deniz MELANLIOĞLU, *Türkçe Öğretiminde Deyimlerin Öğretme Öğrenme Süreci Bakımından Değerlendirilmesi*, *Millî Eğitim*, (2009) Sayı 181, 8-19.
- ÖZTÜRK, Cemil ve Rahmi OTLUOĞLU, *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Edebî Ürünler ve Yazılı Materyaller*, Pegem A Yayıncılık, Ankara 2001.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

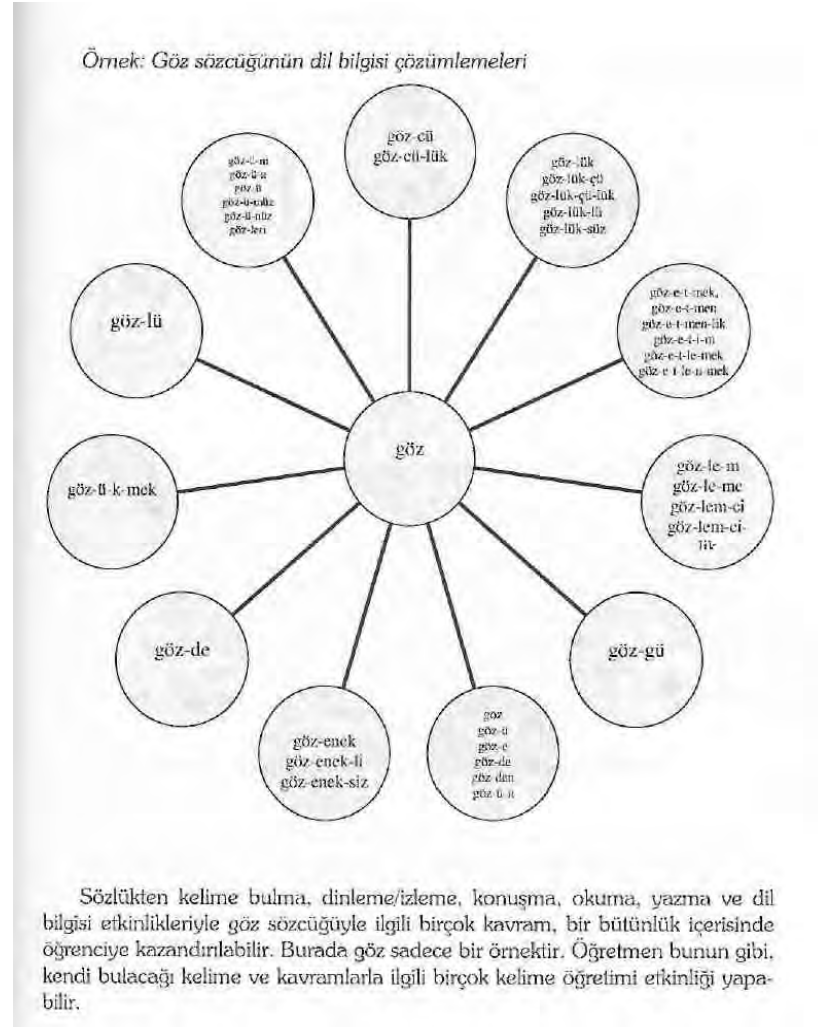
-
- PEHLİVAN, Ahmet, Türkçe Kitaplarında Sözcük Dağarcığını Geliştirme Sorunu ve Çözüm Yolları, *Dil Dergisi*, (2003) 122, 84-94.
- SEVER, Sedat, *Çocuk ve Edebiyat*, Tudem Yayınları, İzmir 2008.
- SEVER, Sedat, Zekeriya KAYA ve Canan ASLAN, *Etkinliklerle Türkçe Öğretimi*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 2006.
- TDK, *Türkçe Sözlük* (2 Cilt, Yeni Baskı), Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 1988.
- TDK, *Türkçe Sözlük* (10. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 2005.
- ÜÇÖK, Necip, *Genel Dilbilim (Lengüistik)*, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih – Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1947.
- VARDAR, Berke, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (2. Basım), ABC Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998.
- YALÇIN, Süleyman K. ve Fatih ÖZEK, Söz Varlığının Temel Dil Becerilerinin ve Akademik Disiplinlerin Kazanımına Olan Etkileri, *Millî Eğitim*. (2006), 171, 130-139.
- YAVUZ, Muhsine Helimoğlu, *Masallar ve Eğitimsel İşlevleri*, Ürün Yayınları, Ankara 1997.

EK 1. Söz Varlığını Geliştirmeye Yönelik Programda Verilen Bir Etkinlik Örneği (MEB, 2005b: 201-202).

EK 1. Programda söz varlığını geliştirmeye örnek olarak verilen bir etkinlik (MEB, 2005b: 201-202).

ŞİHRİLİ KARELER																						
DERS: Türkçe SINIF: 6 SÜRE: 30 dakika TEMEL BECERİLER: Türkçeyi doğru, güzel ve etkili konuşma problem çözme ÖĞRENME ALANI: Okuma, dinleme AMAÇ: Söz varlığını geliştirme MATERYALLER: Çalışma kâğıdı KAYNAKLAR:																						
SÜREÇ																						
1. Bir kelimenin farklı anlamlarında kullanılışının yönelik bir metin oluşturulur. 2. Metin, öğrencilere okutulur veya dinletilir. 3. Metinde hangi kelimenin farklı anlamların kullanıldığı bulunur. 4. Öğrencilerden bulunan kelimenin geçtiği cümleleri yazmaları istenir. 5. Her bir cümle başına bir harf konularak belirlenmiş cümledeki kelimenin anlamı oluşturulur. 6. Bu macanın sonunda şifre ilk bulunan öğrenciye ödüllendirilir. Not: Sesiz okuma yöntemi kullanılır.																						
DEĞERLENDİRME																						
1. Çalışma kâğıdı kullanılır. 2. Soru-cevap tekniği ile öğrenci kazanımları değerlendirilmeye çalışılır.																						
ÇALIŞMA KÂĞIDI Etkinlikteki yönergeye göre aşağıdaki aygıtların yapıları: TUTUMLU UYKU Hava çok soğuktu. Dışarıda lapa lapa yağın kar, soğuk havanın sevimi yüzümdü üstümdü. Eve girer girmez yanar sobanın sıcaklığını yüzümdü hissettim. Yemek yemeden önce biraz kıvrılıp uyumak istiyordum. Annemin sesiyle birden irkildim: Yemek yiyecek misin? — Biraz uyumak istiyordum anne. Daha sonra yerim. Bütün günün yorgunluğu besimde ufuldarkeren tatlı bir uyku sersemliği içinde sobanın yanında kendimden geçirdim. Aradım ne kadar zaman geçti hatırlamıyorum. telefonun acı acı çalmasıyla gözümü açtım. Bir türlü sımsıkı bilmeyen telefonu annemin açmasını bekledim, ama telefona cevap veren olmadı. Tam telefona cevap vermek için kalkmışken sehpa ya tıkkın ayağının ucuyla kıvrırmaya başladım. O sırada içeri giren annem beni görürce acı bir feryat koparak hemen yanıma koştu. O an, annemin sıcaklığı bana ayağının acısını ve çalan telefonu unutturdu. Acaba arayan kimdi? a. b. c. d. a. <table border="1" style="display: inline-table; border-collapse: collapse;"><tr><td>İ</td><td>B</td><td>O</td><td>L</td><td></td></tr></table> b. <table border="1" style="display: inline-table; border-collapse: collapse;"><tr><td>İ</td><td>O</td><td>L</td><td></td></tr></table> c. <table border="1" style="display: inline-table; border-collapse: collapse;"><tr><td>İ</td><td>O</td><td>L</td><td></td></tr></table> d. <table border="1" style="display: inline-table; border-collapse: collapse;"><tr><td>İ</td><td>N</td><td>T</td><td></td></tr></table> 1 2 3 4 Şifre: <table border="1" style="display: inline-table; border-collapse: collapse;"><tr><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr></table>	İ	B	O	L		İ	O	L		İ	O	L		İ	N	T						
İ	B	O	L																			
İ	O	L																				
İ	O	L																				
İ	N	T																				

EK 2. Kelime türetme yoluyla söz varlığını geliştirme etkinliği
(Arı, 2006: 333)

EK 3. Söz varlığını geliştirmeye yönelik örnek etkinlik (Sever, Kaya ve Aslan, 2006: 104)

SÖZCÜK AİLESİ OLUŞTURMA

Öğretmen bir kök sözcük vererek ya da tahtaya yazarak 'Bu sözcük yalnız kalmış. Yakınlarını, ailesini yitirmiş. Siz ailesini bulup onların bir araya gelmesini sağlar mısınız?'

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

vb. bir sözle oyunu başlatır. Öğrenciler verilen kökten türeyen sözcükleri bularak defterlerine yazarlar. Bu etkinlik kişi ya da küme çalışması olarak yapılabilir. Belirlenen sürede daha çok sayıda sözcük bulan öğrenci ya da küme yarışmayı kazanır.

Bu etkinlikte temel amaç öğrencilerin sözcüğün yapısını kavraması, Türkçenin sözcük türetme gücünü sezmesini sağlamak -ve sözcük dağarcığını zenginleştirmektir.-

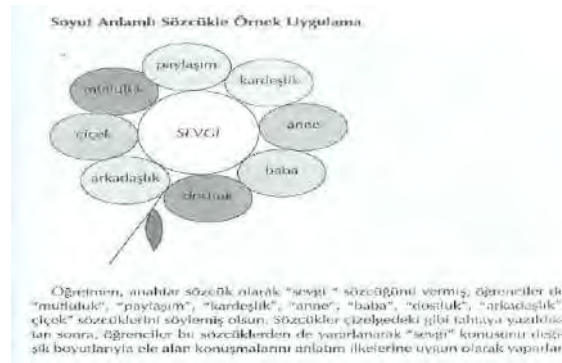
Örnek Etkinlik: Öğretmen 'seç-' sözcüğünü tahtaya yazar ve uygulamayı başlatır. Öğrencilerden aşağıda örneklendirilen sözcükleri bulmaları beklenir: seçim, seçki, seçkin, seçme, seçmen, seçmeli, seçmece, seçtirmek...

EK 4. Söz varlığını geliştirmeye yönelik örnek etkinlik (Sever, Kaya ve Aslan, 2006: 93)

ÇAĞRIŞIM BALONLARI YA DA KAVRAM AĞI OLUŞTURMA, METİN YAZMA VE KONUŞMA YAPMA

Öğretmen tahtaya büyükçe bir daire içine bir anahtar sözcük yazar ve öğrencilerden bu sözcüğün düşündürdüğü, çağrıştırdığı sözcükler söylemelerini ister. Söylenen sözcükleri bu dairenin çevresine yazar, her birini ayrı bir küçük daire içine alır. Daha sonra öğrencilerden bu sözcükleri de kullanarak ana kavrama ilişkin duygu ve düşüncelerini sözlü -veya yazılı olarak anlatmalarını ister.

Soyut Anlamlı Sözcükle Örnek Uygulama

KÜTAHYALI FİRÂKÎ VE BİLİNMEYEN ŞİİRLERİ

*Kadir GÜLER**

ÖZET

Kütahya, Germiyânlılar ve Osmanlılar döneminde Anadolu'daki en önemli edebî muhitlerden ve kültür merkezlerinden biridir.

Germiyân ve Osmanlı coğrafyasının önemli kentlerinden biri olan Kütahya'da yetişen klasik dîvân şiirinin âlim-şâirlerden biri de Firâkî'dir.

Tezkirelere göre muhaddis ve müfessir olan, mutasavvıf bir aileden gelen Firâkî, âlimler ve sâlihler zümresinden bir şâir olarak tanıtılmaktadır.

Bu makalede Firâkî ilim âlemine, ilk defa yayınlanacak şiirleriyle tanıtılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kütahya, Germiyân, Firâkî, dîvân şiiri.

FİRÂKÎ OF KÜTAHYA AND HIS KNOWN POEMS

ABSTRACT

Kütahya is one of the most important literary neighborhoods and cultural centers during the Germiyan and Ottoman periods.

Firâkî is one of the scholar-poets of the classic divan poetry whom has been raised in Kütahya, one of the most important cities of the Germiyân and Ottoman lands.

According to the literature Firâkî, introduced as a researcher and interpreter of hadiths also raised by a sufi family, is known as a poet from a class of scholars and sutablets.

* Yrd. Doç. Dr, Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak., TDE Bölümü, kguler@dumlupinar.edu.tr

In this article, Firâkî will be introduced to the science world with his poems that have never been published before.

Key Words: Kütahya, Germiyân, Firâkî, divân poetry.

Kütahya, gerek Germiyanlılar, gerekse Osmanlılar döneminde Anadolu'daki en önemli edebi muhitlerden ve kültür merkezlerinden biridir.

Germiyanogulları'nı Kütahya'nın tamamen Osmanlı hakimiyetine geçtiği tarih olan 1428'e kadar I. Yakup Bey, Süleyman gâh ve II. Yakup Bey gibi devlet adamları yönetmiş ve bu devlet adamlarının döneminde geyhoğlu Mustafa, Ahmed-i Dâî, Ahmedî ve geyhî gibi Çarlar verdikleri önemli eserlerle Divan Çirinin kuruluşuna yardımcı olmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nde Çezâdeler tahta çıkmadan önce, devlet yönetimini öğrenmek üzere, bazı merkezlere sancak beyi olarak gönderilirlerdi. Böylelikle Çezâdelerin tecrübe sahibi olmaları sağlanırdı. Kütahya, Fatih Sultan Mehmet zamanından 16. Asrın sonuna kadar Batı Anadolu sancak merkezlerinden biri olmuş ve Çezâdelerin idari olarak yetiğmesine katkı sağlamış önemli Çarlerden biri olarak dikkat çekmektedir. (Güler 2004a:123)

Kütahya, bu yıllarda Eskişehir, Uşak, Afyon gibi Çarlerin sancak merkezi konumundaydı. Kanunî'nin iki oğlu ğezâde Beyazıt ve ğezâde Selim, Kütahya'da sancak beyliği yapmışlar. (Ersoy 2004:126)

XVI. asır dahil bu bölgede; geyh Abdullâh Çâhî, Ahmedî, Ahmed-i Dâî, geyhî, Cemâlî, geyhoğlu, Yetimî, Hamzavî, Harimî, Hasbî, Çârî, İyî, Kabûlî, Kalenderî, Kemal Halvetî, Keçi, Minnetî, Muidî ve Rahimî gibi Çarler yetiğmişler. (Aypay 1995: 90)

Gubârî, Çetî, Nihânî, Hatemî, Fazlî-i Kâtib, Vusûlî, Nigârî, Gelibolulu Âlî, Bağdatlı Ahdî gibi Çarler ise Kütahya'da bulunmuşlardır. Kütahyalı Çarlerle ilgili araştırmaların bu sayıyı artıracığı kanaatindeyiz. (Dadağ 2000)

Kaynaklar, inceleyeceğimiz Firakî Abdurrahman Çelebî dışında bir Firâkî'den daha bahsetmektedirler. Esrar Dede Tezkiresi'nde Yazıcı sanıyla tanıtılan ve Peçüyî Ârif Ahmet Dede

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

hizmetinde yetiÇen Mevlevî Çârlerinden biri olarak anlatılan Mevlevî Firâkî'nin Çir ve inÇârıyla dikkat çektiği ifade edilmektedir. (Çekten vd. 1988, 151)

Germiyân ve Osmanlı coğrafyasının altıncı önemli merkezi olan Kütahya'da yetiÇen âlim-Çârlerden biri de Firâkî'dir. (Güler 2004a: 123)

Firâkî, XVI. yüzyıl kaynaklarından Latîfî, ÂÇk Çelebi, Hasan Çelebi, Beyânî, Ahdî, Âlî ve TaÇlöpürlüzâde'nin, XVII. yüzyıl tezkirelerinden de Riyâzî ve Fa'îzî'nin eserlerinde kaydedilmiÇtir.(Değer 2006)

Germiyân Çuâsı içerisinde adı kaynaklarda en fazla zikredilen Çârlerden biri olan Firâkî, Kütahya'da doğmuÇtur. (Ersoy 2004)

Kaynaklar doğum tarihi ile ilgili bir bilgi vermemektedirler. Asıl adı Abdurrahman Çelebi'dir. Tezkirecilerden sadece Riyâzî, asıl adının Abdurrahman Çelebî olduğunu yazmaktadır.(AÇıkğöz 1982:183)

Evliya Çelebi, Firâkî'nin amcasının oğlu olduğunu ve Çtanbul'a göÇ ettiklerinde evlerini Firaki'ye bıraktıklarını söylemektedir.(Güner 1967: 143) Her iki sanatçının da Çelebi olması bu düÇümeyi doğrular niteliklerden biridir.

Bursalı Mehmet Tahir, Firâkî'nin babasının Zeyniyye tarikatına bağlı bir Çeyh, Gelibolulu Âlî Acemzâde olduğunu yazarken, ÂÇk Çelebi Çeyh-zâde olduğunu yazmaktadır. Bu görüÇere göre Firâkî için ailesi Acem coğrafyasından gelerek Kütahya'ya yerleÇmiÇ,sûfilerden ve zeyniyye eÇâfından bir Çeyh, din âlimi ve klasik bir Çârdır" diyebiliriz. (Tahir 1972: 312)

Firâkî, dînî ilimler tahsil etmiÇ bir aileden geldiği ve medrese tahsîlini Kütahya'da tamamladığı için Firâkî-i Vaiz olarak tanınmıÇtır. Latîfî tezkiresine göre muhaddis ve müfessir olarak tanıtılan ve mutasavvıf bir aileden gelen Firâkî, Lamiî Çelebi'nin musahibidir. Ahdî tezkiresine göre, Mesnevî'yi ve Manevî'yi mütâlaa etmiÇ âlimler ve sâlihler zümresinden bir âlimdir. ÂÇk Çelebi "Kütahiyi'de vâiz ü nâsihdür." diyerek onun vâizliğini ön plana çıkarmıÇtırHasan Çelebi'ye göre bir süre ilim yolunda çalıÇan Firâkî, daha sonra bundan vazgeçerek çileye çekilmiÇtır.

ÂÇk Çelebi'ye göre Firâkî, Bursa'da geyh Abdü'l-mü'min ismindeki bir Çeyhin zaviyesinde sûfî olarak riyâzet çilesine girmiÇ, ancak bir süre sonra Çeyhiyle birtakım problemler yaÇamıÇve oradan ayrılmıÇ ana tasavvuf yolunda önemli merhaleler almıÇtır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Kaynaklarda geçen Çirlerine baktığımızda Firâkî'nin sûfî kültürüne bakış açısının olumlu olduğu anlaşılmaktadır. Ney dinlemekten ve İbrahim Ethem'den bahseden Çâr, tasavvuf neçvesini bilmektedir.

Kaynakların tümünde kıymetli bir âlim, salihler zümresinden bir zât ve baçarılı bir vâiz olarak anlatılan Firâkî'nin vâizlik yönü çoğunlukla övülürken, va'az için çıktığı kürsüden sevmediği rakîblerini ve hasımlarını yerdiği ve sözleriyle kayyumun baçın yardığı için tenkit edilmektedir.

Âşk Çelebi Tezkiresi'nde bu olay Göye anlatılmaktadır: “Bir kayyum rakîbi vardı ki her zamanda andan dilgîr olup hatta va'zında bile münâsebetle bir hikâye irâd eyler idi ve dirdi:

“Zemân-ı evâilde vilâyet-i Bâbil'de Kal'a-i Selâsilde bir kâfir var imiğ dininde hayli kayyum-ı kâfi imiğ âhir bununla dahi öykesin alamayup katı cânına geçüp tokuz kötek tutup eldeki asâsıyla urup baçın yardukda dimiğdir.”

Çıkarmadum göz ammâ kaçyardum
Dahı çimdi er oldum baçyardum”

Firâkî, devrinin önemli şahsiyetleriyle yakınlık kurmuştur. Gelibolulu Âlî'ye göre Lamiî Çelebi'nin öğrencisidir.

ğehzâde Bâyezîd, Rüstem Paçânın ikinci defa vezir olduğu 1555 ile 1558 yılları arasında Kütahya'da sancak beyliği yapmıştır. ğehzâde Bâyezîd beraberinde Gubârî ve Çetî gibi Çirlerle Kütahya'ya gelmiştir. Firâkî, Kütahya'da meçhur bir vaizdir ve Firâkî'nin vaizliğinin yanında Çârlık yönü de ağır basmaktadır. Firâkî, Kütahya'ya gelen Bâyezîd'e yakın olmayı baçarabilmiş ve onun ihsanlarından da bolca faydalanmıştır.

Âşk Çelebi'ye göre, ğehzâde Bâyezîd M.1555 yılında Karaman sancağından Kütahya'ya gelince Firâkî, ğehzâdeye Çu beyitleri sunmuştur:

„Azm-i bostân eyleme gel Çehr-i Kütâhiyyeye
Görmek isterseñ Ğhâ ger Bâyezîd Hân tahtını
Sen yüz aklugin vir Allâhum çevir sevdâ ile
Germiyâna geldi terk idüp Karaman tahtını
Ey Firâkî Hazret-i Ya'kûba firkat bir zamân
Tahta bend-i beyt-i ahzân itdi Ken'ân tahtını

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Beyânî, Firâkî ile ğehzâde Bâyezîd'in yakınlığından bahseder ve ğehzâde'nin birçok defa Firâkî'nin va'azlarını dinlemeye geldiğini kaydeder. ğehzâde Bâyezîd içeri girince Firâkî, ayağa kalkıp yüksek sesle ve irticâlen Ğubeyti okur:

Kamu Ğehzâdelerden fâ'ik eyle
Atası devletine lâyıık eyle

Firâkî'nin bu davranış ğehzade Bâyezîd'i, çok memnun etmiş ve Firâkî'ye birçok bağışdave ihsânda bulunmuştur. Olaya Ğâit olan câmi' cemaâtinin ve Kütahya halkının ğehzade Bâyezîd'e olan güvenleri bir kat daha artmıştır.

Hasan Çelebi'nin tezkiresinde belirtildiğine göre ğehzâde'ye bu derece yakın olan Firâkî, ğehzâde Bâyezîd katledildikten sonra çok üzümüĝ ve aĝıdaki kıt'ayı söylemiştir:

Çünkü hükm-i Kâdir ü kâyyûm-ı sultân-ı ezel
Taht ile tâ tahta-i tâbûti teslîm itdiler
Bahtı gör kim tahta-i tâbûta bindi Bâyezîd
Tahtı bir Ğâ-ı Selîmü't-tab'a teslîm itdiler

Firâkî'nin ölüm tarihi hakkında farklı görüşler mevcuttur. Hasan Çelebi H.988/M.1580; Gelibolulu Âlî H.990/M.1582; Fâizî H.993/M.1585; Riyâzî H.988/M.1580 tarihlerini vermektedir. Çi kaynakta ortak zikredilen H.988/M.1580 tarihinin ölüm tarihi olduğı kabul edilebilir.

Kaynakların genelinde tekrar edilen Ğu beyit, onun tezkireciler arasındaki önemini göstermektedir:

GülĞâ-i ,âlemde böyle sırı ırmez hîç kes
Zâglar âzâde vü bûlbûller giriftâr-ı kafes

Firâkî'nin Ğarlığı hakkında kaynaklarda farklı bilgiler verilmektedir. Latîfî, pek çok telifinin bulunduğundan, güzel kasideleri, beyitleri ve mensur parçaları olduğundan bahsetmekte ve bu âlemde kız ve oğlan çocuğı sahibi olmanın insan için zor bir belâ ve garip bir ibtila olduğunu beyan eden manzumelerinden örnekler vermektedir:

“Bu ,âlemde zen ü ferzend ve hîĞü hîĞâend insâna müĞkil belâ ve garîb ibtilâ idüğün beyân u ,âyân ider anuñ manzûmâtındandır:

Sa'âdet devlet anuñ hîÇ yokdur
 Gam-ı hîğnden anuñ diğ yokdur
 Gam-ı ferzend müğkl ibtilâdur
 Olursa mihnet olmazsa belâdur
 Veled çünküm ola bed-hulk u sîret
 Ataya renc olur anaya zahmet
 Yeter kiğye neng ü ,âr-ı duhter
 Husûsâ ki ola duhter bed-ahter
 Kimüñ ki perde ardında kızı var
 Yüregde yağ bagrında sızı var

Hasan Çelebi, güzel sözlerinden ve latifelerinden bahseder fakat sanatkârlığını beğenmez.

ÂĞk Çelebi'ye göre Firâkî, Ėirin her kısmında ve nazımda mahir, hoğlatifeleri ve gazelleri bulunan, aynı zamanda Ėirin-ter hezli olan bir Ėâirdir. ÂĞk Çelebi, risâleleri, inĖâve makaleleri olduğundan bahsetmektedir.

Mecmualardan ulağığımız Ėirlerine bakınca klasik divan tarzında ve sevgili üzerine Ėirler yazmığ olduğunu görmekteyiz. Firâkî, Kütahya'ya ve Kütahya güzellerine âğk bir Ėâirdir:

Yedi kat gökten geçerse tan değil âhım benim
 Haftada bir kez görünmez ol yüzü mâhım benim
 Her gice geç gelse ger zülfü hayali gönlüme
 Gönül aÇar hemen âh seherĖâhım benim
 Bir güzel sevdim Firâkî Ėehr-i Kütâhiyyede
 Dâmen-i vaslına irmez dest-i külâhım benim

Eserleri arasında en çok Ahlâk-ı Muhsinî zikredilmektedir. Bursalı Mehmed Tahir, Firâkî'nin H.964/M.1558 senesinde Hüseyin bin Ali Vâiz el- Kâğfî'nin Farsça eserini Ahlâk-ı Muhsinî adıyla tercüme ettiğini ve tercümenin bir nüshasının Enderûn-ı Hümâyûn'da Revân Odası kütüphanesinde olduğunu bildirmektedir. Bu eser üzerinde danışmanlığında bir yüksek lisans çalışması yürütölmektedir.

Tercüme-i Ahlâk-ı Muhsinî'nin sonunda yer alan Kalem Kasidesi yayınlanmığtır. (Ersoylu 1995)

Osmanlı müelliflerinde Mehmed Tahir, Süleymaniye kütüphanesindeki Kırk Su'âl isimindeki matbu eserin, mukaddime

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/1 Winter 2010*

bölümündeki ibareye dayanarak Firâkîye nisbet edildiğini yazmaktadır. Firâkî'nin önemli eserlerinden biri olan Kırk Su'âl üzerinde danışmanlığında bir yüksek lisans çalışması tamamlanmıştır. (Önen 2009)

Bulduğumuz kaynaklarda geçen manzumelerine göre iyi bir Çâr olduğu anlaşılan Firâkî'nin var olduğuna inandığımız divanı henüz bulunamamıştır.¹ Makalenin sonuna mecmualardan üç sahife metin ekledik.

Firâkî'nin mecmualarda, tezkirelerde ve diğer kaynaklarda bulduğumuz gazel, muhammes, müseddes, tercî-i bend, kıt'a, müfred ve matlalarını ilim erbâbının bilgisine sunuyoruz.

GAZELLER

1

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Cihâna Çâ olup Çâ cihân turdukça turduñ tut
Cihân mülkinde geddâd-ı bünyâdın urduñ tut

Göçersin kûs-ı rihlet çalınur âhir bu menzilden
Otagun pâdîhum lâle-veçher yirde kurduñ tut

Vücûd ikliminin farzâ ki olmuştun Süleymânı
„Âdem deryâsına ol saltanât mühriñ düğüdiñ tut

Bu âlem murg-zârunda murâduñca Çkâr alup
gehâ bâzû-yı devletden niçe Çhbâz uçurduñ tut

Olursun böylece her dem nicedür hâl ile yeksan
Bu gün hac bezmine erdin safâ câmını sürdüñ tut

Elinden rûzgâr-ı zûr-kârun kurtuluğ yokdur
Sabâ gibi bu sahralarda hâildüñ yüpürdüñ tut

Ayagı götürür her kiç âhiri bu meclisden
Firâkî bir el önden âlem-i vahdetde yurduñ tut²

¹ ğahsi kütüphanemizde bulunan bir defter cönkte Firaki'ye ait bazı ğiirleri, Kütahyalı araştırmacılarından Mustafa Hakkı Yeğil, İstanbul Kütüphanelerinde görevli iken ğiir mecmualarından derlemiştir. Bu ğiirer rik'a yazıyla defter cönke kaydedilmiştir. Bu cönkten aldığımız ğiirleri yeğil nüshası olarak dipnotlarda gösterdik.

² „ĠıkÇelebi v.187a, Yeğilv.3b

2

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Eger miftâh-ı adnı destine alsa idi zâhid
Kalurdu bâki dûzahda hezârân mücrim u âid

Ta zehrine egerçi yok kendisinde gayrı bilmez
Ki olmuğ ab'-ı âbâ gönlide yüzler gibi râkid

Su'al olsa kebâ'ır ehl-i firdevsi niçün görmez
Cevâbında anıñ ba'zı hatâsını bulur Ğâid

Neden bilmez Hudânın rahmetin mücrîm-i tahsîsin
O zan eyler Ğâ'at cümle ehline ,âid³

Benim zannım bu ancak sûfinin efkârına ,akıl
Ki oldukça riyâ seccâdesinde böylece kâ'id

Anuñ Ğerinden eyler isti'âze Hazret-i Hakka
Kamu arz-ı semâvât ehli hem de kevkeb-i nâhid

Firâkî olma aslâ ,ilmiñe a'mâliñe magrûr
Yarın bellü olur dîvân-ı Hak'da nâkıs u zâ'id⁴

3

fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Bü bü bülbül gönüle ,âĖĖkın olmuğ bu sher⁵
Za za zârı fî figânı baña da etdi eser

Me me medhûğ olup hem ,a ,a ,aklım gi gidüp
Di di dîvâne miyim ben bi bi bilmem çe haber

He hele bir su susaydı gönüle gonce-i nâz
gü Ėükür vuslatı eyyâm gö gö gösterdi zafer

,A ,a ,âğk o olan kimseye lâzım sa sabır
Ce cefâyı i iderse ma ma ma'Ėuk eger

Pe pe pervâne sıfatlar ĖeĖeĖen'âya döner
Ya yanarsa na na nâre ge ge gelmez za zarar

Sa saña hem e eziyet i iden nâdim olur
Ge getürem fî Firâkî gü gülesiz ge gezer⁶

³ Metinde okunamayan eksik kelime var

⁴ Mil. küt. yz.8459 v. 43b

⁵ Vezin bozuk

⁶ Mil. küt. yz.8459 v. 44b

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

4

Nigârâ leblerin vasfın içürse Çâker titrer
Yanagın rengini görse hayâdan verd-i ter titrer
Meyânîñ öyle nâzîkdir ki hergîz hayâl itmez
Dolaçıkca mahallinden tahayyürde kemer titrer
Nesîm-i subh ile zülfüñ dokundukça ruhuñ üzre
Karar itmez gönül bir dem düçâ ol bâdeler titrer
Meger zülfüñle ruhsârın beni sevdâya salmıçdur
Ki bî- çâre gönül her dem yanar Çâm ü seher titrer
Cemâliñ pertevinden ger güneçtitirse ey dilber
Ta'accüb kılma kim encüm kaçan görse kamer titrer
Firâk-ı derd ü hasretten ölürse, açkı ölür kim
Cefâdan hergiz incinmez rakîb de katreler titrer⁷
Firâkî hastanın hâlin gör ey hurçd-i taban kim
Visâlınden cüdâ her dem firâk içre yanar titrer⁸

Nev-bahârim lâleler güller açılmışığ bağlar
Görmek isteriz eger sînemde seyr edin dağlar⁹
Bil bu yerlerde karâr itmez giderdim bir yana
Âh bu boynum benim bende-i zülfün bâğlar
Bağımı ey serv-i kûyundan ayırmag istedin
Gözlerimden çıkdı deryâlar degil ırmağlar
GülĖn-i ,âlemde bu esrâra hayrânım ki ben
Zâğları fârik yürür bülbül demeden ağlar
Çün yakasından geçirmiğ âmeninde beslemiğ
Hağe dek Ferhâd için ağlar Firâkî dağlar¹⁰

‘Âġkâ nâz eylemez dilber egerçi az olur
A benüm sevdigüm bu ne dükenmez nâz olur

Tâli'ümden âh kim çok sevdigüm meh-pâreler
 Gün-be-gün hercâyîlikler eyleyüp mümtâz olur
 Veh ki bir Çabâza el virmez hevâ-yı ,aÇka
 Pâyine düÇüklerüm ekser hümâ-pervâz olur
 Yâre karÇu yâreler açsam ,aceb mi sînede
 Lâleler açılmaga baÇar kaçan kim yaz olur
 Ey Firâkî Çerimüz Çâin yuvasıdır bizüm
 Anuñ için anadan toğanımız Çabâz olur¹¹

7

fâ'ilatün fâ'ilatün fâ'ilatün fâ'ilün

Nezd-i câhilde huruf-zer cümlesi yeksân olur
 Bilmeyen ,indinde hâkister azîm Bürkân olur
 Sâde-rûlarla meveddet mi nedür merdânelik
 Âdeti tab"-ı televvün eylemek pür-Çân olur
 Hep geçürdüm sûzenî âlem ile çok sitem
 Çâdi"-â-i yâr-ı gârîler bütün bî-nân olur
 Bî-sebeb baÇn semâya kaldıran kimdir ,aceb
 Nezd-i hâtıfıdan aña zehr eylerim ihsân olur
 Ey Firâkî kırsa altun kâse-i seng-i katı"
 Ne taÇn Çanı uzar ne kâseye noksân olur¹²

8

mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Ne buldu ,aÇka nihâyet ne bahri Çe ke kenâr
 Ne tende tâb ile kuvvet ne cânda sabr ü karâr
 Ne rûz ü firkate âher ne Çân-ı hicie seher
 Ne gözde hâb ne hod baÇa devlet bîdâr
 Yok ol civânla bir vech ile münâsebetim
 Ne bana dost ve ne düÇmân ne müddei ve ne yâr
 Ne göz ucu ile selâm ve ne hıÇmile düÇnân
 Ne hatt-ı bûs-ı kenâr ve ne sohbet-i didâr
 Firâkî nevi Çolresme telh-kâm itdi
 Cihânda lezzet-i aÇka edem gibi inkâr¹³

¹¹ Ahdî, v. 158b -159a YeÇil,v.3a

¹² Mil. küt. yz.8459 v.42b

¹³ YeÇilv6a

9

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

gehâ tab"-ı suhenver-i âşkız türabâyız biz
gerâbız bâğ-ı hüsne gelmiçiz nâme-serâyız biz

Melâlet kesb iderdik tab"-ı rağbet itmeziz hiç
Muhibb-i hânedânız bezm-i irfâne revâyız biz

Değil Çâd âb-ı cennet zâhid-âsâ fikrimiz her dem
Dahi hûrî de gelmez ,akla müçâk-ı Hudâyız biz

Selîm-i hâtırız tab"-ı cemîliz mâ"îl-i yâruz
Çerâğ-ı bâğ-ı irfân olmaga râgıb gedâyız biz

Firâkî kadriñi âlemde her gevher-Çînâs anlar
Harîdârı metâ"-ı hatre ragbet-nümâyız biz¹⁴

10

fâ'ilatün fâ'ilatün fâ'ilatün fâ'ilün

GülÇâ-i ,âlemde böyle sırta irmez hiç kes
Zâglar âzâde vü bülbüller giriftâr-ı kafes¹⁵

Lîk durma nâledir ancak nasîbi bülbülün
Dâmenin ol ser değil ruhsârın almiç hâ ü has

Yeltenürsem ey perî tan mı hevâ-yı gûyuna
Vakt olur kim âdemi Bagdâda iltür bu heves

Bed du"â bilmem ilâhî kesmesün âlemde hiç
Kûyuna vardıkca "âşk sen rakîb eylerse ses

Gel cemâlin mushafın göster Firâkî bendene
Bârî imân ile Kur"ân ile gitsün son nefes¹⁶

11

Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün

Kanlu yaÇım dem-be-dem deryâ gibi eyler hurûç⁷
Bilmezem kanden gelür her dem baña yâ Râb bu cûç⁸

Halka halka dağlar yakdum tenümde mutribâ
Nây dinlet gel baña def gibi oldum cümle gûç

¹⁴ Mil. küt. yz.8459 v. 43a- 44a

¹⁵ Birinci beyit için bkz. Latîfî, v.115a, Kınalızade Hasan Çelebi, v. 226-b-227a, Ahdî, v. 158b-159a,

Beyânî, v. 71a-b, Âlî, v. 285a

¹⁶ YeÇilv.6b

¹⁷ Bu gazelde eksik beyitler olmalı

¹⁸ Birinci beyit için bkz. Ahdî, v. 158b-159a

„Ağk pul pul dâğ ile zeyn itdi „uryân cismümü
Oldum Ğrâhîm-i Edhemden Firâkî hırka-pûĞ¹⁹

12

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Göğüs bağır açuk kollar sıganmıĞ yâr gönlek çek
Çemende Ğâh-ı gül gibi güler oynar gönlek çek

Çik düğme iĞibitmiĞ yâka yeñ yatmıya gitmiĞ
Bahâr eyyâmı gül devri yürür yâr gönlek çek

Degüldür gördüğün hâle kamerde vâkıf ol hâle
Felek sen mâh-tâbını kucar her bâr gönlek çek

Kuzıcagum niçün uryân olup yatduñ rakîb ile
Benüm koynıma girmekden iderken „âr gönlek çek

Firâkî tañ degül çâk-i giribân itse gayretten
Seni her gice koynına koyar agyâr gönlek çek²⁰

13

mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûlün

Cânâ idi lutfuñda gedâyâne sıfâtım
Ammâ bu sıfât üzre Ğülür sende zevâtım

Bil mest-i harâb etdi beni cizye-i „aĞkıñ
Tahayyür idemez yek-digerin mest hayâtım²¹

„AĞk okıdur esb-i süvâr etdi derûne
Sürdi keremin kiĞer-i dilden süfehâtım

Nâdâne bu hâlet görünür „ucbile ammâ
Hâl ehline boĞla da deĝil nazm-ı nukâtım

Çârûb ideli rûyımı dergâh-ı Hudâ"ya
KeĞ oldu bana hamd ola ebvâb-ı necâtım

Gufrân-ı ilâhîde ümîdim katı çokdur
Firâkî hemân kesme ümîd gerçi vusâtım²²

14

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Bî- dilim dilsitândan ayrıldım

¹⁹ Latîfî, v. 115a, son beyit için bkz. Beyânî, v. 71a

²⁰ „ĞıkÇelebi v.187a, Yeĝil2b

²¹ Vezin ve anlam bozuk

²² ĝiir yazmada Kalenderi Firaki olarak kaydedilmiĞtir. Mil. küt. yaz 8459

Bülbülüm gülsitândan ayrıldım

Nola belim bükülse pîr olsam
Serv-kamet civândan ayrıldım

Yüreğim hasret ile kân oldu
Bilmezem hiç kândan ayrıldım

Anaruñ kûy-i yâri ağlayuben
Bir garîbim mugândan ayrıldım

Dağda arar Firâkî cânda bulur
Lâle-zâr-ı cinândan ayrıldım²³

15

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Virilmekde iken bendi ehibbâ Ğmdi her yandan
Neden bilmem ferâgat eylemez dil ,aÇkî cânândan

Zuhûr itmiğ nî bilmem ,asra evvel böyle bir sehhâr
Ėler efsûn ile nâzik vücûdîñ ayırır cândan

Hayâl-i ,aÇk-ı dilde eyledikce rûz u Ėb temkîn
Vücûdî bî-,ilâcî merhametsiz kesdi dermândan

Ne yapsam neylesem bu hâli ol cânâna bildirsem
Yazık ,ömründe hiç ders almamığ bî ehl-i ,irfândan

Vücûd iklimine Ğmdi hücûma bağladı a'dâ
Nidem cefâñı anlar yüz bulurlar gayrı sultândan

Sarây-ı vuslata gelmez zarâr bir Ėb ikâmetden
Niçün huzr eylemez cânân Firâkî gibi mihmândan²⁴

16

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Dil oldu gülzârın vaslını hûbân olanlardan
Sedâveğhasretile dîdesi nâlân olanlardan²⁵

Dil-i pervânemiz Ėydâlanup bî-Ėûhî endâma
Anıñçün oldu söz hecriyle devrân olanlardan

Siperlendi sebû-yı ser sazım seng-i nâdâna
Biz olduk derd-i hicr-i yâre bî-dermân olanlardan

Vücûdum sâni"-i kudret bu yolda eylemiğ ðhmet
Anıñçün olmuğmdil-hânesi vîrân olanlardan

²³ Yeğilv.1a

²⁴ Mil. küt. yaz. 8459 v. 47b

²⁵ Metin probleminden dolayı anlam ve vezin bozuk

O varsun hâlet-i hicrânımızla iftihâr etsün
 „Aceb olmaz mı dünyâ bağna zindân olanlardan
 Yakar âh-ı Gecârim bağ-ı âmâlin anıñ birgün
 Degildir savt-ı âhım boğ yere gûyân olanlardan
 Tutuldukca bu hâlet üzre Gımdî râh-ı dildâre
 Firâkî rûzını zann itmeñiz handân olanlardan²⁶

17

mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâîlün

Metâ"-ı cân götürdüm dil-dâre bergüzâr elde
 Ki yokdur bundan özge aña lâıık yâdigâr elde
 Yemin etmiğ bânî öldürmege ol Yûsuf-ı sâni"
 Helâkim kastına gelmiğ Edâ it cân güzâr elde
 Senüñ nerd-i muhabbete gönül zârın murâd üzre
 Eğer gelmezse zâr atma degüldür kâr u zâr elde
 Pa-ender pa yurt ayagı ey sâki kul olsun²⁷
 HemîGeksik olmasun Gârab-ı hoğ gıvâr elde
 Akitsun katre katre sim eÇk-i dūr gibi çeÇmñ
 Firâkî makdem-i yâre nisâr it her ne var elde²⁸

18

mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün

Mihmân oliver Çâr-i dile yâr gicelerde²⁹
 Her pâyı rûyını ızhâr gicelerde
 TeÇîfi ile buldı Çâf hâne-i gönlüm
 Zîrâ ki gider cümleten ağyâr gicelerde
 Mihnetlerinin cürmüni ahfâ için ancak
 Ser çeker „âleme Settâr gicelerde
 Hâkîr gönül kiÇerinde geÇ ü güzâr
 Seyr etmek için geldi o hângâh gicelerde
 Deryâ-yı muhabbet o zamân cûÇagelürler
 Her demde gelür defter-i ızhâr gicelerde
 GözyaÇını siller gibi dök durma Firâkî

²⁶ Mil.küt.yaz. 8459 v.50a

²⁷ Vezin bozuk

²⁸ YeÇilv.1b

²⁹ Bu gazelde okunamayan lekeli kelimeler bulunduğundan vezin problemli

gâyed ki saña rahm ide Gaffâr gicelerde³⁰

19

mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûlün

Yâ Râb beni sen külbe-i ahzâne düĞüme
Bâg-ı emelim kasrını vîrâne düĞürme

Kurtar beni bu dâg-ı cefânın eleminden
Bî-vuslat idüp rezm-i hicrâne düĞürme

Gösterme derûnum okını çeĞmi rakîbe
Pâ-mâl idüp âmâlumi hüsrâne düĞürme

Lutfulıla hâlâs eylemiĞ ahm-ı cefâdan
Bülbül gibi her rûzımı efgâne düĞürme

Kûyuñda garîb eyle beni eyle terahhum
Fazlından öte bendeñi bir yâne düĞüme

Cürmümle kabûl eyle ayırma nazarıñdan
Kapunda kıyam eyle de yabâne düĞüme

Her kârımıza yâver idüp dost-ı rahîmi
Firâkîyi her sûret-i insâne düĞüme³¹

20

Fe'ilâtün mefâ'ilün Fe'ilün

Ey gönül iftirâka sabreyle
Hasret-i iĞiyâka sabreyle

Tut tahammül eteğin muhkem
Çâk çâk etme yakañ sabreyle

Saña Çâyed o serv-i reftârın
Su gibi gönül aksen sabreyle

Seni her dem hevâ-yı ,aÇkıla
Nice bir oda yaksa sabreyle

Arzû-yı visâl eyler isen
Ey Firâkî firâka sabreyle³²

21

fâ'ilatün fâ'ilatün fâ'ilatün fâ'ilün

Ârzû kılmaz kızılbaÇÂl-i „Osmân tahtını
Ol hırâsânlıkla terk itmez Horasân tahtını

³⁰ Mil. küt. yaz.8459 v.51a

³¹ Mil. küt. yaz.8459 v.51b

³² YeÇilv.4a

Beklerin begler içinde pâdîşâhım ben seni
 Göñlümün ma'mûr idersün iğbu vîrân tahtını
 Her habâb-ı câm-ı mey söyler zebân-ı hâl ile
 Yile virdi rûzgâr anca Süleymân tahtını
 „Ârızuñda hattunâ zülfün mu'âriz olmadı
 Mûra teslîm itdi sanki Çâh-mârân tahtını
 „Azm-i bostân eyleme gel Çehr-i Kütâhiyyeye
 Görmek isterseñ Çâh ger Bâyezîd Hân tahtını
 Sen yüz aklugın vir Allâhum çevir sevdâ ile
 Germiyâna geldi terk idüp Karaman tahtını
 Sürme kapuñdan Çâh k'ıtmez gedâ göñlüm kabûl³³
 Virseler sıdk u sefâ ile Sıfahân tahtını
 Ey Firâkî Hazret-i Ya'kûba firkat bir zamân
 Tahta bend-i beyt-i ahzân itdi Ken'ân tahtını³⁴

MUSAMMATLAR

Muhammes

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

I

göyle sermestim ki ,âlem halkı hep hayrân baña
 Derdi yâr ile helâk oldum meded dermân baña
 Düñnânın sözüne uymuğ gylemiğ bühân baña
 Yoluma ölmez diyormuğ doslar canân baña
 Hey gerekmez bir nefes ansız cihân ü cân baña

II

Görüp gördükçe ağlarım hep seni ağyar ile³⁵
 Topdolu olur bu sinem içi tığmâr ile
 Âh kim bir demde hemdem olmadım dildâr ile
 Geçdi „ömrüm gûğei mihnente âh ü zâr ile
 Bir güleryüz gösterüp resmetmedi devrân baña

III

Bildüm ey dilber baña ,aÇkın ezelden yâr imiğ
 Hayliden bu haste dil senin kapuñda zâr imiğ
 Bilmedüm ,aÇkında baÇuna ne yazı var imiğ

³³ Vezin bozuk

³⁴ „ÂgıkÇelebi v.187a, YeĞil.v.2a

³⁵ Vezin bozuk

„Âşk olmak dostlar gayetde müĞîl kâr imiĞ
Ugradum bir derde kim ölmek gelür âsân baña

IV

Acır iseñ baña acı geçdi ömrüm zâr ile
Hemdem olmadım cihânda bir Ğker güftâr ile
Nice ola hâlim benim Ğolsacı tatâr ile
Kara çullar geydirir sevdâ-yı hatt-ı yâr ile
Kâfir etmez etdüğün bu misk-efĞân baña

V

Ey Firâkî bu yere geldim dahi hiç gitmeyem
Sen baña etdüklerin ben ey perî unutmeyem
Gayre uyup yârimi bir lahza ben terk etmeyem
Diyem ey dilber demiĞîn ben kula cevretmeyem
Dedi kim vallâh tallâh bu sözüñ bühtân baña³⁶

Müseddes

Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün

I

Yine ben nerd-i muhabbetde bu gün zâr oldum
Zehri hicr-i elem ü derd ile nâcâr oldum
Mest olup câm-ı mey-i ,ağk ile dü-çar oldum
Dil verenden gitdikce dil-fikâr oldum³⁷
DüĞdi ,ağkña günden güne bîmâr oldum
Allah Allah ne ,aceb derde giriftâr oldum

II

Kaldı dermânda mededsiz dil-i âvâre meded
Olmadı gitdi benim derdime bir çâre meded
Cân hulkume gelüp kalmadı güftâre meded
Ölmeden gel göreyim yüzüñü bir pâre meded
DüĞdi ,ağkña günden güne bîmâr oldum
Allah Allah ne ,aceb derde giriftâr oldum

III

Yâr hicrin büküben kâmetimi eyledi ham
Cânımı aldı benim renc ü belâ derd ü elem
Giryeden dîdelerim dür döker oldu her dem
Dostum dil vereli ben saña oldum pür gam
DüĞdi ,ağkña günden güne bîmâr oldum

³⁶ YeĞil.v.6a

³⁷ Anlam bozuk

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Allah Allah ne ,aceb derde giriftâr oldum

IV

Rûhlarıñ baña yine renk edüben eyledi âl
KaÇarın fikri bugün kametimi kıldı hayâl
Seni serv-i kaddi görelden olmuÇ dim pâ mâl
Mâ-hasal koymadı sevdâ-yı ruhuñ tende mecâl
DüÇdi ,aÇkıña günden güne bîmâr oldum
Allah Allah ne ,aceb derde giriftâr oldum

V

Nâr-ı ,aÇkıñda Firâkî nice bir eylesün âh
Nice bir ravzanı Çö ide anıñ bahtı siyâh
CuÇ u ğm oldu Çö-i ,aÇk olalı baña sipâh
Meded öldüm baña bir çâre kıl ey gül yüzü mâh
DüÇdi ,aÇkıña günden güne bîmâr oldum
Allah Allah ne ,aceb derde giriftâr oldum³⁸

Müseddes

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

I

Evliyâ Çad eyler elbet bâbınıñ muhtâcını
Hiç murâd etmez erenler dâhiliñ ihrâcını
Hem marîzi ,aÇk olan bulur hemân ,ilâcını
Tûtiyâ bil çeÇmiñe deryâsınıñ emvâcını
Sırrını idrâk eyledik Mustâfâ mi'râcını
BaÇña ,izzetle koy Monlâ-yı Rûmuñ tâcını

II

Gördi bir hûb manzûrı mi'râcda fahr-i enbiyâ
Serde nûrdan tâc ile destâr öñünde âbâ
Ol sebebden talebânı ,âdet etdi enbiyâ
Anda makbûl-ı cenâb-ı hazret oldı bu adâ
Sırrını idrâk eyledik Mustâfâ mi'râcını
BaÇña ,izzetle koy Monlâ-yı Rûmuñ tâcını

III

Hazret-i gâh-ı Resûl didi eyâ bigi Hudâ
Vir haber bundan baña kimdir ,aceb bu mehlîkâ
Didi Cibril bilmiÇ ð sen ey Resûl-i Kibriyâ
Budur ferzend-i siddîk Çaryâr-ı Mustafâ

³⁸ YeÇilv.6b

Sırrını idrâk eyledik Mustâfâ mi'râcını
BaĞña ,jzzetle koy Monlâ-yı Rûmuñ tâcını

IV

Didi Cibrîl yâ Resûle budurur Monlâ-yı Rûm
Ümmetine mürÇâ olup idiser neÇri ,ulûm
Mesnevîsi dahi seccânı Çûâ-yı küll-i nücûm³⁹
Anda etvâr-ı Çer'at hem tarîkat bî'l-,umûm
Sırrını idrâk eyledik Mustâfâ mi'râcını
BaĞña ,jzzetle koy Monlâ-yı Rûmuñ tâcını

V

Bu haberden oldılar ashâb cümle Çâd-mân
Hakk'ın ihsânı siddîka böyle dûd-ı cân⁴⁰
ğimdi var ol nesl-i bâkire biraz sâhib-niÇân
Ey Firâkî bende olur hânedânesin hemân
Sırrını idrâk eyledik Mustâfâ mi'râcını
BaĞña ,jzzetle koy Monlâ-yı Rûmuñ tâcını⁴¹

Tercî-i Bend

Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün

I

Ey seraperde-i hak mahzen-i sırr-ı rahmân
Hâsıl-ı cümle cihân mahasal çâr erkân

Sedd-i Çkender olup zulmet-i vehme düÇne
Çü yakın sendedir çeÇne-i âb-ı hayvân

Koma kesrette özün talîb-i tecrîd ol kim
Sendedir sende çü gencine-i vahdet pinhân

Zerresin matla"-ı hûrÇâ-i hakîkat sende
Katresin gerçi velî sende ayândır ummân
Kudretinden iken bahr-i vücub ü zâtın
Seni cezb eyleyüp almıÇdisehâb imkân

,AÇkzencîri çeker bahre ulaÇır aher
Âb sahrada olursa ne kadar sergerdân

³⁹ Vezin bozuk

⁴⁰ Vezin bozuk

⁴¹ Mil. küt. yaz..8459 v.55a-55b

GûĢı cân ile eĢt cân haberin ser-i dilden
 Haberın var ise cânđan eĢer ey ârif-i cân
 Nokta-i dâire-i kevn ü mekân sensin sen
 Dâir-i gözdeki maksûd ü cihân sensin sen

II

Eyleme beyhude ziyân fikirin sevdâğan geĢ
 Çekme dûzah gamını cennet-i me'vâğan geĢ

Kadere baĢegüben eyle kazâya teslîm
 „Amr ile Zeyd ile cenk eyleme kavgâğan geĢ

Hükm-i takdîre iĢn Hakka havâle eyle
 Yakasın bezm-i rıza Ģem'ini pervâğan geĢ

Ehl-i vahdet çü gider râh-ı fenâya tenhâ
 Bî ser ü pâ oluben hem ser ü hem pâğan geĢ

Mâsiva nakĢne meĢgûl oluben kalbiniz
 Yâ'ni dil zikrini ko la ila illâğan geĢ

Mest-i lâ-ya'kıl olup kendü özünden geĢe gör
 Demezem ki saña keyfiyyet-i sahbâğan geĢ

Himmetin dún u denî eyleme bu dünyâda
 Gam-ı dünyâyı koyup gusse-i „ukbâğan geĢ

Nokta-i dâire-i kevn ü mekân sensin sen
 Dâir-i gözdeki maksûd ü cihân sensin sen

III

Etme külhân hevesin gülĢne pervâz eyle
 Ağız aç medh-i gül ü goncaye âĢâz eyle

Sâz-ı irfân-ı vefâ dinle hakikat anla
 Yine göz uc ile bakuben igmâz eyle

Ne imiĢ bezm-i elestin kanunu deme
 Hâsılı bezm-i hakikat sözünü sâz eyle
 Çok belâ çekmeyeyin râh-ı fenâda dersen
 Saltanât bârını boynundan ayırup az eyle

Har ü haĢke alayıktan etek silk el çek
 Himmetin kametini serv ü ser-efrâz eyle

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/1 Winter 2010*

Câm-ı Cem meclisine gelsün ayagın öpmesün
Bezm-i Mahmûd'a girüp sohbet-i Ayaz eyle

Nokta-i dâire-i kevn ü mekân sensin sen
Dâir-i gözdeki maksûd ü cihân sensin sen

IV

Toludur nûru vücûd ile serâser âfâk
Etmedi sende tehî mihr-i hakikat iÇâk

„Âlem-i kesrete zinhâr mukayyed olma
Gör ne hoğ vâhdet imiğ tîlâk⁴²

Çift ol ebkâr-ı ma'nî ile tek âlemde
Gam değil ger veresiñ pirezên-i dehre talâk

Mecma' âlem ü mecmû'a dünyâsın sende
Sendedir Çîn ü Hıtâ sende Horâsân ü Irak

Ėah-ı âlem Ėu Ėdadır ki anın üstünde
Bir ser perde-i Ėâî ola bu sebi'a tabâk

Aherin fikrete ol bu fena yurdunda
Tumturak ile bina eyleme tak-ı revâk

Bade-i cam-ı muhabetten içüb bir cür'a
Zevk-i irfânla ger oldunısa ehl-i mezâk

Nokta-i dâire-i kevn ü mekân sensin sen
Dâir-i gözdeki maksûd ü cihân sensin sen

V

Mıtrab-ı bezm-i elestle olanlar dem sâz
Dem-be-dem ney gibi afâka salanlar avâz

Bildiler nidiğün afâk ile nefsü yohsa
Değme sâzende-i nâ-sâz bu kıldan çalamaz

O ki eder Ėehbâz-ı sayd hüma-yı „aÇka
Uramaz deyme kes ederken hevâda pervâz

⁴² Silik mısralardan dolayı vezin bozuk

„AḠkrâzını Firâkî kime ifḠâ etsün
 Bu harîm içre dahi bulmadı bir mahrem-i râz
 Çok aradım bu avâm içre havassı gerçi
 Bulmadım gerçek erenler Hak için el’ân az

„AḠkḠol,âḠk-ı yektâya ki manend-i elf
 Kimse harf alup anıñ üstüne nokta koymaz

Eyleyen besmele-i âḠk ile hâl bâbı
 Kesr-i nefis eyleyüben noktadan eyler âḠâz

Nokta-i dâire-i kevn ü mekân sensin sen
 Dâir-i gözdeki maksûd ü cihân sensin sen⁴³

Tercî-i Bend⁴⁴
feilâtün mefâîlün feilün

I
 Yine fasl-ı bahâr ile ,âlem
 Döndi bağlar oldu irem

Güller açıldı gonceler geldi
 Bülbül oldu safâ ile hurrem

Gel sahn-ı çemene ıyḠedelim
 Tur sözüm tut oturmaḠıl ebsem

Dem-i fırsat gelür geçer turmaz
 Ömür hod bir nefesdir bir dem

Bilmemisin bu mülk-i dünyâyı
 Kime sûd olur kime matem

Ezhanı sipihre dayanma
 Deme erkândır ol saña erkam

Bunuda tutdı cümle âfâkı
 Ki cihân kimseye degil bâkî

⁴³ YeḠilv.9b-11a

⁴⁴ Metinde baḠlıkḠüfte-i Firâkî olarak yer almaktadır.

II

Kanı geçen yıl açılan güller
Nasıl soldu Çutâze sünbüller

Bitse sünbül ,âceb mi toprakda
Hâh-i râh oldu nice kâküller

Kara benlu karıÇd topraga
Karalar geyse tandı fülfüller

Gonceler andelibe zâr açdı
DüÇü bag-ı cihâne gulguller

Sana devr-i zamânı Çehetsem
Uzun uzun olur teselsüller

Bunuda tutdı cümle âfâkı
Ki cihân kimseye degil bâkî

III

Saňa bir ibret edeyim tâ‘lim
Ola rûÇa ki makal ü hoÇtefhim

Bilmemisin bu mülk-i âlemde
Asaf-ı Çâ-ı „âlem Çbrâhim

Ki olmuÇdıbu rub-ı mükevvende
Bende-i Çâ-ı has heft iklim⁴⁵

Ümerâ can virirdi emrine
„Ulemâ dilden eyleyüp ta‘zim

göyle aldandı mihrine çarhın
Çekmedi zerre deñlu anda

Açmadı gözüm nevm ü gafletten
Tig-ı cellâd kılmasaydı kanda

Bunuda tutdı cümle âfâkı
Ki cihân kimseye degil bâkî

IV

Olalım Çen-i „aÇka pervâne

⁴⁵ Vezin ve anlam bozuk

DüĞüm oda görsün divâne

TutuĞam seninle el ele
Dönelim döne döne bir yane

„Âkıl ol kim bu dünyâda hergiz
Ragbet etmez kimsene nadâne

Önce pîr-i mugana varınca
Bir alay nev-civan merdâne

Rind ü laübâli „âÇklar
Girelüm kuy-i „aÇka merdane

IyÇ ü nuÇdelüm bu dünyâda
Hep sala eyliyelim „irfâne

Bunuda tutdı cümle âfâkı
Ki cihân kimseye degil bâkî

V
Ey Firâkî bu âlemin kârı
Böyledir gussa çekme her barı

Sağlar sağlığında sergerdân
Kim bilür ola bari her barı

Vakıf olsam rumuzuna dehrin
Neylerdin bu cübbe vü destârı

Bâki kalmaz kimesneye bu dünyâ
Nice kılalım âh ile zârı

Bunuda tutdı cümle âfâkı
Ki cihân kimseye degil bâkî⁴⁶

KIT'A
mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün

Didi meclisde bir gün bir mübâhî
Beni ey Çayh ider bu hâtır iÇğl

⁴⁶ YeÇil7a-9a

Fülân dervîĞıñ oğlan sarmak ister
Sınık gönölüm benüm her mâh u her sâl

Cevâbında didi ol Çeğh-i vâsi"
Yüri var hâtırun def" eyle fî'l-hâl⁴⁷

MATLA

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Sarâ-yı sahn-ı ,âlemde dilâ sanma ki hurrem var
Sorarsuñ her gubârun hatrını taglar kadar gam var⁴⁸

MATLA

Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün

Arka virme dâr-ı dünyâya çü istikrârı yok
Bü'l-,aceb vîrânedür kim sâkı var dîvârı yok⁴⁹

MATLA

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Dime her bir gubâr ölmiĞ ğdâya hâk-i rehdür bu
Fenâ mülkinde çok tozlar koparmıĞ pâlĞındur bu⁵⁰

MATLA

feilâtün feilâtün feilâtün feilün

Ahteri"nin beÇiken medresesi on oldu
Tâli"î sâd oluben ahteri meymun oldu⁵¹

MATLA

fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Bir taraf oldı heves gitdi hevâ Ğmdengirü
Nideyin il virdüğün dünyâ baña Ğmdegirü⁵²

MATLA

fâilâtün fâilâtün fâilün

Hâl-i müĞğn ile ol kâkül-i pür-çîn arası

⁴⁷ Latîfî v. 115b

⁴⁸ Latîfî, v.115a

⁴⁹ G. Âlî, , v. 285a

⁵⁰ KayabaĞıFâ"izî- a.g.t., s.438

⁵¹ YeÇil 11a

⁵² Kınalızade H. Çelebi, a. g. e., v. 226-b-227a

Kârbân-ı dil-i „uGâka harâmî deresi⁵³

MÜFRED

mefâ’ilün fei’lâtün fe’ilün

Okındı mûm ile pervâneler hep
Meger Gön,ün yine cem,iyyeti var⁵⁴

KAYNAKÇA

- AÇIKGÖZ Namık,(1982) **Riyazü’ş-şu’arâ**, AÜSBE (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara
- AHDÎ, **Gülşen-i Şuarâ**, Millet Ktp, A. E. Tarih Yazmaları, 774
- ÂĞIK ÇELEBİ (1971) **Meşâiru’ş-şuarâ**, Haz. Meredith Owens, London
- AYPAY, Ğfan, (1995), “**Kütahyalı Divan Şairleri**”, Yedi İklim Dergisi, Kütahya Özel Sayısı, S. 68, İstanbul
- BEYÂNÎ TEZKİRESİ Millet Kütüphanesi, nu.757, İstanbul
- BURSALI MEHMET TAHİR,(1972) **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul
- DADAĞ, Cevdet,- Editör- (2000), **Kütahyalı Şairler Sempozyumu I**, Kütahya
- DEĞER, Murat, (2006) **XVII. Ve XIII. Yüzyıl Kaynaklarına Göre Kütahyalı Şairler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi-Danışman-Yrd. Doç. Dr. Kadir GÜLER) Kütahya
- ERSOY, Ersen, (2004) **XVI. Yüzyıl Kaynaklarına Göre Kütahyalı Şairler ve Kütahya’da Edebî Muhit** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi-Danışman-Yrd. Doç. Dr. Kadir GÜLER) Kütahya
- ERSOYLU, Halil, (1995), “**Kaside-i Kalem**”, TDAY, Belleten 1992 Ankara
- GÜLER, Kadir (1998) “**Tezkirelere Göre Germiyân Şuarâsı**” Doğu Akdeniz Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, S. 1, Gazimagosa KKTC
- GÜLER, Kadir (2004a) **Kütahya Yazıları**, Kütahya
- GÜLER, Kadir,(2004b) **Kütahyalı Arifi ve Pesendi**, Kütahya
- GÜNER Hamza,(1967) **Kütahyalı Şairler**, Kütahya Ğ Basımevi, Kütahya
- HASAN ÇELEBİ **Tezkiretü’ş-şu’arâ**, Süleymaniye Ktp., Es’ad Efendi, İstanbul

⁵³ Kınalızade H.Çelebi, a. g. e., v. 226-b-227a, Beyânî v.71a-71b

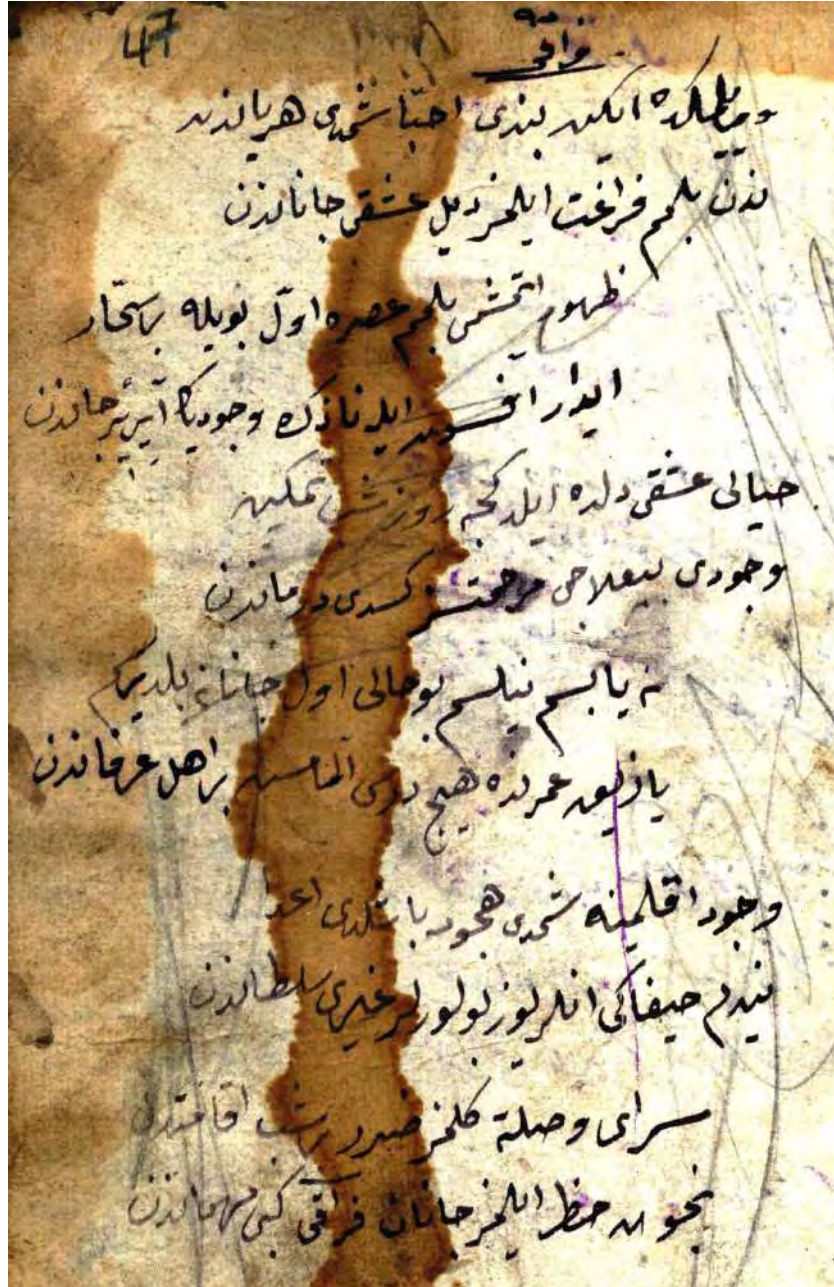
⁵⁴ Açıkgöz-Riyâzî-, a.g.t., s.183. KayabaġıFâ’îzî- a.g.t., s.439

-
- ÖPEKTEN Haluk, (1986) **Türk Edebiyatının Kaynaklarından Türkçe Şuara Tezkireleri**, AtatürkÜnv. Yayınları, Erzurum
- ÖPEKTEN Haluk, vd. (1988) **Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, Ankara
- ÖSEN Mustafa, (1994) **Kühü'l-ahbâr'ın Tezkire Kısım**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1994
- KAYABAĞI Bekir, (1996) **Kafzade Faizinin Zübdetül Eş'arı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gönü Ünv. SBE
- KILIÇ Filiz, (1994) **Meşâiru's-şuarâ**, İnceleme, Tenkitli Metin, GÜSBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara
- KILIÇ Filiz, (1998) **XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler**, AkçağYayınları, Ankara
- KUTLUK İbrahim, (1981) **Hasan Çelebi-Tezkiretü's-şuarâ**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- LATİFİ, **Tezkiretü's-şuarâ**, Süleymaniye Ktp, Halet Efendi, 342.
- ÖNEN, Yücel, (2009) **Kırk Su'âl, İnceleme-Metin-Sözlük**, (DPÜ SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Kadir GÜLER) Kütahya
- SEHİBEY, (1978) Haz. Günay Kut, Harvard Ünv. Yay.
- SOLMAZ Süleyman, (1996) **Ahdî ve Gülşen-i Şuarâ'sı**, GÜ SBE (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara
- SUNGURHAN Aysun, (1996) **Beyânî Tezkiresi**, GÜ SBE (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara
- SUNGURHAN Aysun, (1999) **Kınalızâde Hasan Çelebi ve Tezkiretü's-şuarâ**, GÜ SBE (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara
- TOLASA Harun, (2002) **XVI. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi**, Ankara
- UZUNÇARĞILI İ Hakkı, (1932) **Kütahya Şehri**, Devlet Matbaası, İstanbul

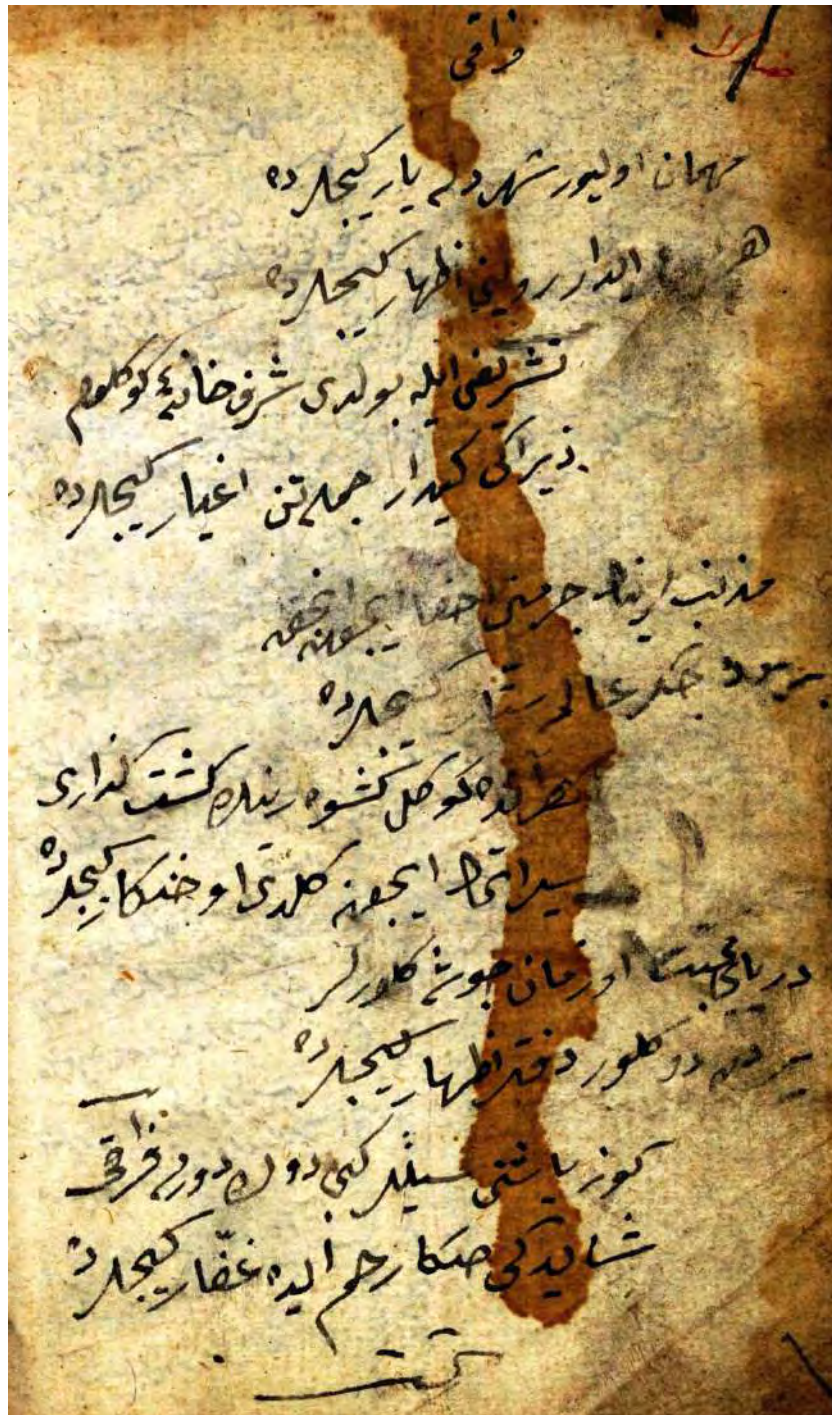
Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/1 Winter 2010

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/1 Winter 2010

MUSTAFA KEMAL VE ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ EĞİTİM VE KÜLTÜR HAYATINA ABDULLAH CEVDET'İN ETKİLERİ

*Mustafa GÜNDÜZ**

ÖZET

Mustafa Kemal, modern Türkiye'nin inşasında siyasi, askerî, kültürel, eğitim ve ideolojik yapının teşekkülü bakımından şüphesiz en önde gelen isimlerin başındadır. Ancak yeni devletin farklı bir üslupla tesisinde çok farklı görüş, ideoloji ve meslekten kişilerin de önemli katkıları söz konusudur. Bu gün bunlardan birçoğunun bilinmesi, yaşaması ve canlı tutulması için gayret edilmektedir. Buna karşın, devlet ve toplumun inşasında önemli katkıları olanlardan bazılarının bilerek ya da bilmeyerek unutulması yakın tarihin, fikirler ve aktörler bakımından anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bu durum bir yönüyle monolitik bir tarih, toplum ve devlet algısı ortaya koyarak modernliğin farklılıklar üzerine oturan doğasını gölgelemektedir. Bunun böyle olmasında farklı sebeplerle birlikte en başta, teleolojik tarih yazımının etkisinin olduğu düşünülmektedir.

Erken Cumhuriyet dönemi kültür, eğitim, toplum ve ideoloji dünyasına kitapları, dergisi, tercümeleri ve çelişkili düşünceleriyle katkıları olan Abdullah Cevdet'in söz konusu etki ve katkısının üzerinde hakkıyla durulduğu söylenemez. Bu sebeple bu yazıda, fikirleri bir 'tezatlar topluluğu' olarak da görülen, adı geçen son dönem Osmanlı, erken dönem Cumhuriyet aydınının Cumhuriyet'in bir numaralı lideri hakkındaki görüşleri ve ona olan etkisi tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal, Abdullah Cevdet, Cumhuriyet, eğitim, modernleşme, ideoloji, din, sekülerleşme.

* Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi. mstgndz@gmail.com

**THE EFFECT OF ABDULLAH CEVDET ON THE
MUSTAFA KEMAL AND EDUCATION AND CULTURE OF
EARLY REPUBLICAN PERIOD**

ABSTRACT

Mustafa Kemal is one of the most prominent leaders of the building of modern Turkey Republic in terms of political, military, cultural, educational and formation of ideological structure. But, there were very different people from views, ideologies and occupation during the establishment of new state. Knowing that many of them these days, is trying to keep life and living. While intentionally forgetting or not knowing of some of the men who had important contributed to the construction of state and society, makes difficult to understand recent history in terms of ideas and actors. This case with a direction, suggests a perception of monolithic history, society and state. This case shades the nature of modernity which upon the differences. There are different reasons that this is but preeminently, the effect is thought to be teleological historiography. Abdullah Cevdet with books, journal, translations and polemics has lots of effects on the early republic. But, that can't be said properly have been focused on his attributes and effects.

Therefore in this paper argues connection and effect between Abdullah Cevdet who is famous controversial ideas and Mustafa Kemal the first number leader of Republic.

Keywords: Mustafa Kemal, Abdullah Cevdet, Republic, Education, modernization, ideology, religion, secularism.

Giriş

Batı dünyasında 17. yüzyıldan itibaren başlayan siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik değişim sonrasında ortaya çıkan yeni devlet ve toplum sistemi bütün dünyada baskın bir değer olarak kendini kabul ettirmiştir. Bu doğrultuda Batı dışı toplum ve devletler iç ve dış dinamiklerin tesiriyle, gönüllü ya da zorunlu olarak hızlı bir değişim içine

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

girmişlerdir. Bu hızlı, radikal ve dış kaynaklı değişim dalgasının etkilediği büyük devlet ve toplumlardan biri de şüphesiz 18. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti ve toplumu olmuştur.

Osmanlı Devletinde değişimin hızı özellikle Tanzimat yıllarından sonra artış gösterirken, istikameti de belirginleşmeye başlamıştır. Bu istikamet, Batı tipi laik bir devlet ve toplumsal hayat düzenidir. Bu yeni sisteme daha kısa olarak „modern devlet ve toplum“; sürece de „modernleşme“ denilebilir. Bu süreç Islahat Fermanı ile temel doğrultusunu bulmuş, II. Abdülhamid döneminde belirginleşmiş, II. Meşrutiyet döneminde sistemin işleyiş projeleri oluşturulmuş, yapılmak istenenler ana hatları ile planlanmış, Mustafa Kemal’le ise meşrutiyet kazanarak, onun başlangıcı olmuştur. Cumhuriyet’in ilanı ve gerçekleştirilen inkılâplar söz konusu sürecin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Şüphesiz Cumhuriyet inkılâplarının en önde gelen ismi ve mimarı Mustafa Kemal’dir. Ancak Cumhuriyet’in ilanı dâhil, diğer bütün inkılâpların II. Mahmud’a kadar uzanan bir fikrî hazırlık evresi ve evrimi söz konusudur. Bu süreklilik bu güne kadar fazla vurgulanmamış olsa da özellikle Şerif Mardin, Kemal Karpat, Selim Deringil, Şükrü Hanioglu, Mehmet Ö. Alkan ve Bedri Gencer gibi araştırmacılar Osmanlı modernleşmesinin Cumhuriyet’e uzanan sürekliliğine değinmişlerdir. Örneğin Gencer, eserinde: “*Film aslında 1839’da kopmuştu. Mustafa Kemal Paşa, Mustafa Reşit Paşa’nın doğal takipçisi idi. Mustafa Reşid, Sultan Abdülhamid ve Mustafa Kemal hepsi zorunlu bir tarihi misyonu sürdürdüler. Kurduğu okullardan yetişen genç bir zabıt olarak Mustafa Kemal, Abdülhamid’in en büyük dileği, ülkenin kurtarılması misyonunu üstlenen kişi oldu*¹” diyerek söz konusu devamlılığa işaret etmiştir². Bu zorunlu devamlılık sürecinde bilim ve fikir alanından, siyaset, kültür ve askerî çevrelere varıncaya kadar çok farklı kişilerin katılımları ve katkıları vardır. Elbette bu süreçte Niyazi Berkes ve Bernard Lewis’in son üç yüz yıllık değişim ve dönüşümü ele alan eserlerinde dile getirdikleri gibi karşıt cepheler de yok değildir. Örneğin, Berkes, Atatürk devrimi ile sonuçlanan ve iki yüz yıldan beri devam eden değişim sürecinin, Türk toplumunun iç dinamiklerinden hareketle bir zorunluluk olarak ortaya çıktığını savunurken Lewis, bunun Batı zorlaması ve dış dinamiklerin etkisiyle gerçekleşmiş bir süreç olduğunu ileri sürmektedir. Buna benzer pek çok tartışma söz konusudur. Dolayısıyla bu sürecin ve önde gelen

¹ Bedri Gencer, **İslam’da Modernleşme, 1839-1939**, Lotus Yay., Ankara, 2008, s.784.

² Gencer **Toplum Bilim**’de yayımlanan makalesinde, Mustafa Kemal’in, “Hissimin babası Namık Kemal, fikrimin babası Ziya Gökalp” ifadelerini de kullanarak, laik sistemin zihnî arka planının Namık Kemal ile başladığını bir zorunluluk olarak ifade etmiştir. Bedri Gencer, “Türkiye’de Laikliğin Tarihi Dinamikleri”, **Toplum Bilim**, 84, Bahar, s. 151-171.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

mimarlarının ve etkilendikleri kişi ve eserlerin bilgi ve düşünce kaynaklarının daha yakından tanınması önemli görülmektedir.

Mustafa Kemal'in öğretmenleri, etkilendikleri, okudukları ve önemseddiği kişiler üzerine farklı araştırmalar vardır. Bu eserlere bakıldığında M. Kemal'in özgün fikirlerini bir anlamda besleyen, geliştiren birçok kişiden söz edilmektedir. Erken Cumhuriyet dönemi eğitim, kültür ve ideolojisinin önde gelen teorisyenlerinden bazıları: Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ahmed Ağaoğlu, Rıza Nur, Hamdullah Suphi, Mustafa Necati, Avni Başman, M. Emin Erişirgil, Hilmi Ziya Ülken, M. Şekip Tunç, İ. Hakkı Baltacıoğlu ve H. Rahman Öymen'dir. Bu isimler yeni kurulan devletin özellikle eğitim felsefesi politikalarında önemli olan eğitimcilerdir. Bu kişilerin düşünsel birikimleri büyük ölçüde II. Meşrutiyet döneminde oluşmuştur. Mustafa Kemal'in düşünce kökenlerine inebilmek için de, öğretmenleri, okuduğu kitaplar, eğitim, arkadaş, asker ve siyaset çevresini incelemek gerekir.

Mustafa Kemal'in özellikle askerî okul yıllarından itibaren kimleri ve hangi eserleri okuduğunun bilinmesi Cumhuriyet dönemi eğitim ve kültürünü anlamak için önemlidir. Onun, askerî okul yıllarında ve sonrasında *Mizan*, *İctihad*, *Osmanlı*, *Şurâ-yı Ümmet* ve *Meşveret* dergilerini takip etmesi³ düşünce kaynaklarının kimler olduğu hakkında ipuçları vermektedir. Adı geçen dergiler II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet döneminin aykırı düşünce, felsefe ve projelerle dolu yayınlarıdır. Mustafa Kemal'in etkilendiği, görüş ve önerilerinden istifade ettiği birçok yerli ve yabancı isim de söz konusudur.⁴ Bunlar içerisinde Abdullah Cevdet'in Mustafa Kemal ve erken Cumhuriyet dönemi eğitim ve kültürüne etkilerini daha yakından görmek ilgili alana katkı sağlayabilir.

Görüş, düşünce ve önerileri ile II. Meşrutiyet döneminde tepki toplamış ve sürekli tartışılmış isimlerinden biri Abdullah Cevdet'tir. Cevdet'in, yazı hayatının başlangıcından sonuna kadar ısrarla savunduğu görüşlerinin yanında, döneme göre değişimlerin gözlemlendiği düşünceleri de vardır. Sürekli savundukları arasında, Batı tarzı bir eğitim sistemi,

³ Cemil Sönmez, *Atatürk ve Okuma Sevgisi*, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1994, s.65.

⁴ Atatürk'ün düşünce kaynaklarını geniş biçimde araştıran kaynaklar A. Cevdet'in öneme vurgu yapmışlar ancak detaylı açıklama vermemişlerdir. Örneğin bkz.: Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, TTK Yay., Ankara, 1999; Ayrıca bkz.: Erik Jan Zürcher, "Ottoman Sources of Kemalist Thought", *Late Ottoman Society, The Intellectual Legacy*, Edited by Elisabeth Özdalga, London, RoutledgeCurzon, 2005; Selami Kılıç, "II. Meşrutiyet Devri Aydınlarının Atatürk Üzerindeki Etkileri", *Toplumsal Tarih*, S. 83, Kasım 2000, s. 16-20; Aynı Yazar: *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk Devrimi ve Fikir Temelleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005; Yahya Akyüz, "Atatürk'ün Düşünce Yapısının Kökenleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Mart 1992, S.23, s.233-240.

Tevhid-i tedrisat ve medenî hukuk ilk başta gelir. Batı kaynaklı kadın hak ve hürriyetlerinin kanunlara girmesini istemiş ve kadın toplumsallığını, kadın hak ve hürriyetini 1900'lerden itibaren sürekli savunmuştur. II. Meşrutiyet senelerinde kışkırtıcı bir biçimde Latin harflerinin alınması konusunda ısrarcı olmuştur. Onun bu görüş ve önerileri ve farklı modernleşme zihniyetiyle Mustafa Kemal'i etkilediği dile getirilmektedir. Bütün bunların izini Cevdet'in *İctihad* mecmuasından sürmek mümkündür:

Abdullah Cevdet'in ve *İctihad*'ın programı, amaçları, iddiaları ve istekleri

Abdullah Cevdet, 1904'ten beri çıkarmakta olduğu *İctihad*'ın programında Cumhuriyet sonrasında fazla bir değişikliğe gitmemiştir. Bu kararlılığını hayatının sonlarında bir övünç olarak zikretmiştir. Cumhuriyet'in ilanı ve inkılâpların ardı ardına yapılmaya başladığı sıralarda Cevdet her sene başında *İctihad*'ın programının ne olduğunu, amaçlarını, iddialarını ve isteklerini belirten yazılar kaleme almıştır. Bundan sonra da otuz yılın bir muhasebesini yaparak, nereden nereye gelindiğine dair bir bilanço çıkarmıştır. 1927'de Cevdet, *İctihad*'ın neleri savunduğunu ve hangi noktaya geldiğini şöyle açıklar:

*“İctihad'ın gayesi cemiyetin yalnız havas kısmına ve fikriyât ve ruhiyatın şu'ûbât-ı mahsusasına değil, umuma taalluk etmek ve mebâhisi arasına yalnız siyâsiyât dahil olmamak üzere beşeri alakadar eden kâffe-i mesâil idhâl emek olacaktır. Bunun için programımızın tertibinde bilhassa mevâdd-ı âtiyenin nazar-ı itibara alınması takarrür etti. Son zamanlarda bir faaliyet-i mahsusa alan sanat hareketi, resim, heykeltıraşlık, fenn-i mimari ve şark usulünde tezyinat dâhiliyeye dair etraflı malumat vermek bizi alakadar edecek memlekete ait meraklı ve istifadeli seyahatleri nakletmek”*⁵.

Cevdet'in *İctihad* dergisini çıkarmaktaki amacının, bütün toplum kesimlerini etkilemek ve her hangi bir sınıfa ayrıcalık göstermemek olduğu belirtir. Her ne kadar *İctihad* belli bir kesime hitap etse de başyazar aksini söylemektedir. Bunun yanında *İctihad*'ın toplumsal hayatın yeniden düzenlenmesine yönelik bir gayretinin de olduğu anlaşılmaktadır. Bu istek Cumhuriyet döneminde belirgin bir şekilde ortaya çıkacaktır. Cevdet, *“milletimizin maddî ve manevî sahada ilerlemeye verdiği destek ve ona katılma kabiliyeti sayesinde”*⁶ istenilen hedeflere her an daha da yaklaşıldığını ifade eder.

⁵ [Abdullah Cevdet], “Gayemiz ve Yeni Programımız”, *İctihad*, No: 235, 1 Eylül 1927, s.4465.

⁶ [Abdullah Cevdet], “Gayemiz...”, *İctihad*, No: 235, 1 Eylül 1927, s.4465.

Yeni bir toplum hayatının oluşturulmasında şüphesiz önemli unsur, yeni değerler sisteminin meydana getirilmesidir. *İçtiḥād*’ın temel hedeflerinden biri de budur: “,İyi, güzel, doğru” bizim ekâlim-i selâsemiz, işte bunlar oldu. Elimizdeki nefir(cemaat, topluluk) bize hakkın eliyle verilmiştir. Nefhamızın uzaklara gideceğine imanımızın şiddet ve kuvveti bundandır⁷”. Buradan da anlaşıldığına göre, toplumun değer ölçülerinin artık yeniden inşa edilmesi gerektiği öne sürülmektedir. Cumhuriyet idaresi bunu yapmaya çalışacaktır. Cumhuriyet’in radikal inkılâplarının ardından Cevdet ve dergi ekibi bu güne kadar savunduklarının gerçekleştiğini memnuniyetle ifade etmişlerdir. 1928’de derginin 24. çıkış yılı kutlanırken, „bu gün emellerimizin pek çoğunun gerçekleşmesinden dolayı mutluyuz. Meşrutiyet inkılâbı, Cumhuriyet inkılâbı, toplumsal inkılâplar birbirini takip etti. İstiklal harbinin neticesi „hasta adamın” mirasçılarını hayrete bıraktı. Maddî sömürgecileri kovduktan sonra, ondan daha şedit olan manevî düşmanları kovmaya başlıyoruz (...) Eski âdet ve alışkanlıklarla, hukuk kurallarıyla ve mevcut okuma yazma oranıyla medenî ve müreffeh devletler sınıfına giremezdik⁸” yorumu yapılmıştır.

Abdullah Cevdet ve *İçtiḥād* dergisinin çok uzun zamandan beri neyin mücadelesini verdiğini net bir şekilde anlatan ifadelerden biri de şöyledir: “*İçtiḥād* asriliği istiyordu. İşte şapka giyildi, kadınların peçeleri kaldırıldı, Latin harfleri kabul olundu, dinin dünya işlerine müdahalesi kaldırıldı, Hilafet, Meşihat ilga olundu⁹”. Yazının devamında Cevdet, her ne kadar bazı yeniliklerin, inkılâpların savunuculuğunu yıllardan beri yapmış olsalar da, yine de istenilenlerden bazılarının gerçekleşmediğini üzüntüyle söyler. Yukarıda görüldüğü gibi gerçekleşmeyen daha pek çok şey vardır. Bunların başında cehalet, okuma yazma oranının azlığı ve toplumun sağlık durumudur. Ona göre, her şeyden önce zihniyetler değişmelidir ki bu konuda da istenilen başarı şimdilik sağlanmış değildir. Dolayısıyla yazının sonunda Cevdet, “işimiz henüz bitmemiştir” der. Zaten kısa bir süre sonra da aynı dergide bu yazıya yorum yazan bir başka yazar, Ahmet İhsan [Tokgöz], “işimiz yeni başlamıştır” diyecektir. Bu da istenilenlerin bir gün mutlaka gerçekleşeceğine olan ümidin bir göstergesidir.

⁷ [Abdullah Cevdet], “Yirmi Üçüncü Sene”, *İçtiḥād*, No: 235, 1 Eylül 1927, s.4464

⁸ Abdullah Cevdet, “İçtiḥād’ın 24. Sene-i Devriyesi”, *İçtiḥād*, No: 259, 1 Eylül 1928, s.4999-5000.

⁹ Abdullah Cevdet, “İşimiz Bitmemiştir”, *İçtiḥād*, No: 351, 1 Temmuz 1932, s.5782.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Abdullah Cevdet ve *İçtihad*'dan Cumhuriyet inkılâplarına coşkun destek

Abdullah Cevdet'in ve *İçtihad*'ın 1904'ten beri ısrarla ve bütün eleştirilere rağmen savundukları konulardan biri cehaletin temel sebebi, toplumsal hayatın baş belası olarak gördükleri Arap harflerinin atılarak yerine Latin harflerinin alınmasıdır. *İçtihad*'da bu kadar ısrarla savunulan konu bir iki konu hariç yok gibidir. Özellikle II. Meşrutiyet senelerinde bu konuda hayli ateşli tartışmalar olmuştur. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde *İçtihad* ve yazarları alfabe değişikliği konusu üzerine daha da ağırlık vermişler ve Cevdet'in fikirdaşı İsmail Hakkı Bey İzmir İktisat Kongresi'nde bu sorunu ısrarla savunmuştur.¹⁰ Çünkü onlara göre çağdaşlığa, medeniyete giden yol öncelikle buradan geçmektedir. Bu sebeple Latin harflerinin alınmasını savunan İsmail Şükrü Bey 1925'teki yazısına „*Asrî Türk Harfleri*“¹¹ başlığını koymuştur. Latin harflerinin kabulü kararı verilince bu haber, „*Son darbe-i tahlis*“, „*başımıza bela olan Arap harfleri terk ediliyor*“¹² başlığıyla ve sevinçle duyurulmuştur. Daha sonra bu karar farklı vesilelerle alkışlanmıştır.¹³ Onlara göre, diğer bütün inkılâplar başarı ile gerçekleşse de harfler konusu gerçekleşmemiş olsa bu diğer bütün faaliyetleri gölgede bırakacak bir eksiklik olacaktır. „*İnkılâbımızı nakıs kalmaktan kurtaracak olan Latin harflerinin esas itibarıyla kabulü bir encümen faaliyetinin ilk adımı olmak lazımdır*“¹⁴ ifadesi bu görüşleri pekiştirir.

Abdullah Cevdet ve *İçtihad*'ın pek çok yazıda alfabe konusunu tartışmasının ve bunda ısrar etmesinin sebebi, okuma yazma oranının düşüklüğüdür. Bu eksiklik medeniyet, çağdaşlaşma ve ilerleme yolunun en büyük engelidir. Avrupa gelişmesini öncelikle okuma yazmaya borçludur. Bu sorun halledilmeden ilerlemenin gerçekleşmesi mümkün değildir. Pek çok yazıda diğer devlet ve topluluklarla karşılaştırma yapılmıştır. Bunlardan birinde: „*Dünkü Bulgarya'da bundan daha on sene evvel okuryazarların nispeti yüzde altmış beş idi. Biz hala nüfusumuzun yüzde yirmisinin olsun okuryazar olduğunu görmeye mütehasşırız*“¹⁵ dedikten sonra, bu konunun önemini vurgulamak için „*bu derdimizin teşrihini de büyük Gazi'nin ağzından dinleyelim*“ diyerek

¹⁰ *İçtihad*'ın 1 Haziran 1923 tarihli 154 numaralı sayısından sonraki yazılara bakılabilir.

¹¹ İsmail Şükrü, „*Asrî Türk Harfleri Hakkında*“, *İçtihad*, No:189, 1 Teşrin-i Evvel 1925, s.3724.

¹² Abdullah Cevdet, „*Gazi Hazretlerinin Nutku ve İsmet Paşa'nın Beyanâtı*“, *İçtihad*, No:239, 1 Teşrin-i Sâni [1]927, s.4556.

¹³ [İçtihad], „*Cumhuriyetimizin Hars Sahasında Bir Feth-i Mübini, Latin Harflerinin Kabulüne Karar Verildi*“, *İçtihad*, No: 252, 1 Mart 1928, s.4798.

¹⁴ Abdullah Cevdet, „*Büyük Millet Meclisinin Açılması Münasebetiyle Gazi Paşa Hazretlerinin Nutku*“, *İçtihad*, No: 216, s.4160.

¹⁵ Abdullah Cevdet, „*İçtihad*'ın 24. Sene-i Devriyesi“, *İçtihad*, No: 259, 1 Eylül 1928, s.4999-5000.

Mustafa Kemal'in yeni alfabe ve Türk milleti hakkındaki önemli sözlerine yer verir. Yeni alfabenin herkes tarafından öğrenilmesi zaruretiine değinen Mustafa Kemal, bunun bir vatandaşlık görevi olduğunu hatırlatır. Mevcut okuma yazma seviyesinin utanç verici olduğunu belirtir ve „*Bu millet utanmak için yaratılmış bir millet değildir. İftihar etmek için yaratılmış, tarihini iftiharla doldurmuş bir millettir*” der. Cehaletin sorumluları olarak yöneticileri gösteren Mustafa Kemal, artık eski hatalara düşülmeyeceğini ve bundan sonra milletin yazısı ve kafası ile medeni dünyanın yanında olduğunu söyler.

Abdullah Cevdet'in diğer inkılâplara da coşkun destek verdiği derginin 1923 sonrası sayılarında açıkça görülür. Her şeyden önce Cevdet, Cumhuriyet'in genel faaliyet programının kendi programıyla aynı olduğunu iddia eder: „*Görülüyor ki, Cumhuriyet'in faaliyeti programı İ,İ,İ rumuzuyla, yani üç elif(İ) ile gösterilebilecek ki, istihsal, imar, imal kelimelerinin ilk harfleridir*”¹⁶ Cevdet „benim istediklerim de zaten bunlardı” diyerek, bir an önce söz konusu programın hayata geçirilmesini istemiştir.

Abdullah Cevdet ve *İctihad*'in eğitim inkılâplarına verdiği destek, alfabeye verdiği destekten az değildir. Yeni eğitim programını „*asrî terbiye*”¹⁷ olarak niteleyen Cevdet, bunun kaynağının Amerika ve Avrupa olduğunu söyler. Amerikalı eğitimci Kilpatrick'in bir konferansından izlenimlerini anlatan Cevdet, ondan duyduklarının tam da hayal ettiği tarzda çağdaş bir eğitim olduğunu ve bunun Türkiye'de uygulanması gerektiği inancındadır. Cevdet'in yeni eğitim sistemine program ve içerik bakımından hayli katkıları vardır. Omar Buysé'den tercümesini yaptığı *Amerikan Terbiye Usulleri* başlıklı eser, millî eğitimin temel kaynaklarından biri olmuştur. Cumhuriyet'in ilanı sonrasında Batılı tarzda bir bilim zihniyeti oluşturabilmek için Batılı eserlerin tercümesine büyük önem verilmiştir. 1925 sonrasında bu proje dâhilinde, Cevdet'e de pek çok tercüme siparişi verilmiştir. Çevrilen bu eseler Maarif Vekâleti'nce onaylanarak okullarda okutulmuş, öğretmenlere kaynak eser olarak tavsiye edilmiştir. Bu tercümelerin kimlerden ve hangi eserler olacağı konusunda da Cevdet belirleyici olmuştur. *İctihad* dergisinin Maarif Vekâletince desteklenmesi¹⁸ onun resmi ideoloji tarafından benimsendiğini gösteren önemli delillerden biridir.

Mustafa Kemal'in Abdullah Cevdet'in eserlerini ve tercümelerini okuduğuna da değinilmiştir. II. Meşrutiyet senelerinde

¹⁶ Abdullah Cevdet, „Büyük Millet Meclisinin Açılması...” s.4160.

¹⁷ Abdullah Cevdet, „Asrî Talim ve Terbiye”, *İctihad*, No:220, 15 Kanun-ı Sâni 1927, s.4223-24.

¹⁸ Nuri Fehmi, „Büyük Dosta”, *İctihad*, No: 358, s.5888.

İctihad ve Cevdet'in tercümeleleri Makedonya'daki askerler arasında okunmaktadır.¹⁹ Atatürk kitaplığında Abdullah Cevdet'in tercüme ettiği ve Mustafa Kemal'in okuduğu *Kütüphane-i İctihad*'dan altı kitap bulunmaktadır.²⁰ Bu kitaplardan tıpkıbasımı yapılanlara bakıldığında,²¹ Atatürk'ün bu eserleri satır altlarını çizerek ve notlar alarak dikkatlice okuduğu görülmektedir.

Din eğitimi ve gençliğin eğitimi konusunda da Cevdet'in ve *İctihad*'ın hedef belirleyici bir etkisinin olduğu görülmektedir. Cevdet sürekli olarak Türk gençliğine çalışmak, okumak, dinç olmak, ölmek için değil yaşamak için mücadele etmek gerektiği konusunda çağrılarda bulunur. Bir yazısında, "*doğrudan doğruya hayat ve saadete hizmet ve faydası olmayan hiçbir bilgiyi kafanıza sokmayın*"²² Cevdet geleneksel olarak verilen din eğitimine karşıdır. Devlet okullarında ve küçük yaştaki çocuklara din eğitimi verilmesinin büyük zararı dokunacağı görüşündedir. Çünkü küçük çocukların dinî eğitim alması onların „fitrat-ı dîniyelerini“ öldürür. Dinî eğitim zamanından önce verilirse, aksi tesir yapar. Bu aksi tesir o kadar derinlere kök salar ki, çocuğun ruhunda hayati yaralar bırakır. Bugünün okullarında verilen dinî eğitim, duygusal bir ilerleme vermemektedir. Sıradan bir çocuk dinî eğitimi, hayatın bir parçası olarak anlar. Ancak, zeki bir çocuk dini belki de ebediyen reddeder ve kendini kuyuya düşmekten kurtarabilir.²³

Cevdet ve *İctihad* yazarlarını en çok sevindiren inkılâplardan biri de Medenî kanunun kabulüdür. Bu inkılâp, Mustafa Kemal'in en büyük zaferlerinden biri olarak değerlendirilir. Cevdet'e göre, yüksek bir millet olabilmek için medenî bir kanuna da sahip olmak şarttır. Üstelik bu noktaya da hemen gelinebilmektedir. Ancak „Büyük Gazi'nin himmeti!“ ile Türk milleti bu seviyeye gelmiştir.²⁴ Şimdi bir millet için yükselmenin önündeki engellerden büyük bir taş daha kenara atılmıştır.

¹⁹ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s.221; Ayrıca Bkz: Zürcher, a.g.e, s.17; (Burada, Mustafa Kemal'in Manastır Askerî İdadisi'nde okuduğu hatırlanmalıdır).

²⁰ 1. Gustave Le Bonn, *Avrupa Harbinden Alınan Psikolojî Dersler*, İstanbul 1918 (Çev.: A. Cevdet).

2. Jean M. Guyau, *Bir Filozofun Şiirleri*, İstanbul 1930, (Çev.: A. Cevdet).

3. Jean Meslier, *Akliselim*, İstanbul 1929 (Çev.: Abdullah Cevdet).

4. Omar Buyse, *Amerika Terbiye Usulleri*, 2 Cilt, İstanbul 1925 (Çev.: A. Cevdet).

5. Jean Marie Guyau, *Terbiye ve Veraset*, İstanbul, 1927 (Çev.: A. Cevdet).

6. Gustave Le Bonn, *Dün ve Yarın*, İstanbul, 1921 (Çev.: Abdullah Cevdet).

²¹ Jean Meslier, *Sağduyu, Tanrısızlığın İlmihali*, Kaynak Yay., İstanbul, 1995.

²² Abdullah Cevdet, "Bize lazım Olan Felsefe, 1", *İctihad*, No: 327, 15 Ağustos 1931, s.5524.

²³ Abdullah Cevdet, "Dinî Terbiye", *İctihad*, No: 224, 15 Mart 1927, s.4288.

²⁴ "Kanun-ı Medenî", *İctihad*, No: 199, 1 Mart 1926, s.3893.

Cumhuriyet inkılapları arasında en önemlilerinden biri de kuşkusuz Darülfünun'un yerine İstanbul Üniversitesinin 1933'te kurulmasıdır. Bu değişikliğe gidebilmek için 1927'den itibaren çalışmalar başlatılmıştır. Bu süreçte Abdullah Cevdet, 1928'deki yeni üniversite çalışmalarına da destek vermiş ve Darülfünun'un dışında yeni bir üniversitenin kurulmasını şiddetle desteklediğini belirtmiştir.²⁵

Abdullah Cevdet ve diğer pek çok *İctihad* yazarının yine uzun zamandan beri savundukları, üzerinde ısrarla durdukları konulardan biri, kadınların eğitim görmeleri, toplumsal hayatta rahatça yer alabilmeleri ve istedikleri gibi giyinmeleridir. Özellikle tesettür ve çok eşlilik konusu şiddetle eleştirilmekte, toplumsal geriliğin önemli sebeplerinden biri olarak gösterilmekte hatta daha da ileri gidilerek bunun bir „ilkellik“ olduğu ileri sürülmektedir. *İctihad* kadrosunun bu konuda hayli kıskırtıcı görüşlere sahip oldukları söylenilebilir. Kadınlara yönelik inkılaplarda, *İctihad* yazarlarından ve özellikle Abdullah Cevdet'in fikirlerinden bir şekilde etkilenildiği iddia edilebilir. *İctihad* yazarları, kılık kıyafet devrimi yapıldığında da bunu büyük bir medenî davranış olarak alkışlamıştır. Hatta şapka'nın eski Türk kavimlerinin bir giysisi olduğu savunulmuştur. Yeni kıyafetlerin eskisine tercih edilmesini ve eski Turanî kıyafetlerin medenî olmadığını dile getirilmiştir. Bu yeni kıyafetlerin kayıtsız şartsız kabul edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Kadınların istedikleri gibi giyinmeleri gerektiğini, yüzlerini açmalarını, kamusal alanda çalışmalarını, devlet işlerinde görev almalarını istemişlerdir. Ayrıca yeni medeniyet dalgasının karşısında durulamayacağı da tekrarlanır:

“Medeniyetin coşkun seli karşısında mukavemet beyhudedir. Gafil itaatsizler hakkında çok bîamandır. Dağları delen, semalarda pervâz eden, gözle görülmeyen yıldızlara kadar her şeyi gören, tenvir eden, tetkik eden, medeniyetin muvacehe-i kudret ve ulviyetinde kurun-ı vustaî zihniyetlerle ve ibtidai hurafelerle yürümeye çalışan mahvolmaya veya hiç olmazsa esir ve rezil olmaya mahkûmdur”²⁶.

Cumhuriyet'in oluşturmaya çalıştığı yeni vatandaş özelliklerinde Cevdet'in görüşleri ve destekleri söz konusudur. Ona göre yeni vatandaşın niteliği hakikaten medenî, hakikati arayan ve yaşayan bir insandır. Bu insan öncelikle annesine, babasına, evladına, eşine, kardeşine ve ailesine bağlı olmalıdır. Örfüne, âdetine, gelenek ve göreneklere uymalı, onları korumalı, sevmeli, geliştirmeli ve onlarla övünmelidir. Ancak o zaman sevgisini faydalı bir şekilde bütün topluma ulaştırabilir.

²⁵ Abdullah Cevdet, “İş Üniversitesi”, *İctihad*, No: 285, 15 Kanun-ı evvel 1329, s.5303.

²⁶ Abdullah Cevdet, “Daima Daha İleri, Daima Daha Yüksek”, *İctihad*, No:188, 15 Eylül 1925, s.3718.

İnsan öncelikle kendi çevresini sevmeli, korumalı ve geliştirmelidir. Ondan sonra uluslar arası olma gelir. Uluslar arası olmak öncelikle, kendi kültürünü oluşturmakla olur, onu inkâr etmekle değil.²⁷

Mustafa Kemal'e hayranlık ve 'modern zamanların peygamberi'!

Abdullah Cevdet, Mustafa Kemal hakkında ilk yazısını tespitlerimize göre 1925'te yazmıştır. Ancak bundan önce yazmış olması da kuvvetle muhtemeldir. Bu tarihten sonra her yazdığı yazıda Mustafa Kemal, "büyük bir deha", "büyük bir müceddid", "büyük el", "bu günün peygamberi" vb. sıfatlarla anlatılmıştır. Bütün yazılarında Cevdet'in ona büyük bir hayranlık gösterdiği açıktır. Latin alfabesini kabulü konusunda "bu en mühim ve en diriltici darbeyi de indirecek el yine büyük müceddidin eli olacaktır"²⁸ diyerek insanüstü bir sıfatla onu anarken, bir başka yazısında, "milletimizin doğurduğu fevkalade bir meş'âl rüfeka-yı gayretiyle Türkiye'yi Sevr girdâbından çıkardı"²⁹ demektedir. Mustafa Kemal'in "Türklerin ruhu"³⁰ olduğunu söyleyen Cevdet, onu Türk milletinin yarattığı bir deha olarak görür:

"Balzac, eserlerinin birinde *Le génie a de grandes oreilles en dedans*" yani, *dehanın derununda hassas kulakları vardır(sic.)* demiştir. Bizce şu vaz'ı da ilave etmelidir: Dehanın henüz mevcut olmayan henüz vukua gelmemiş olan hadiseleri gören gözleri vardır. Büyük Millet Meclisi kürsüsü üzerinde "Yunan ordusunu Anadolu'nun harim-i ismetinde boğacağım" dediği zamanı hatırlarız. O zaman pek çok kimseler, bunu sade bir teşci sözü telakki ve me'yus olmaya devam etmişti"³¹.

Gazi Paşa, Aydın Türk Ocağına gelir ve orada bir konuşma yapar. Oradakilere köylere gidip gitmediklerini sorar. Onlar da köylere gidemediklerini, çünkü tahsisatlarının olmadıklarını söylerler. Gazi Paşa da onlara: "Mehdinin propagandasını yapanların tahsisatı mı vardı" diyerek çıkışır. Abdullah Cevdet bunu büyük bir olay olarak görür ve "Mustafa Kemal Paşa Hz.lerinin bu hitap ve itabı yüksek ve derin bir mana ile doludur.... Mustafa Kemal Paşa ahlâki ve içtimaî yaralarımız üzerine neşterini dokundurmuş ve buradan korkunç bir cerahat

²⁷ Abdullah Cevdet, "Edouard Herriot Mütefekkir ve Türkiye Dostu", *İctihad*, No: 348, 1 Temmuz 1932, s.5744; Bu konuda ayrıca bkz: Hilmi Ziya Ülken, *Şeytanla Konuşmalar*, Ülken Yay., İstanbul: 2002, s.45.

²⁸ "Vasıf Bey", *İctihad*, No: 268, 1 Mart 1929, s.5129.

²⁹ Abdullah Cevdet, "Yaratmalı", *İctihad*, No: 284, 1 Teşrin-i sani 1329, s.5290.

³⁰ Abdullah Cevdet, "Yaratmalı- 5", *İctihad*, No: 293, 15 Mart 1930, 5335.

³¹ [Abdullah Cevdet], "Zî Şevket Müceddidimiz İstanbul'da", *İctihad*, No: 231, 1 Temmuz 1927, s.4399.

*püskürmüştür*³²”. der. Hepsinden önemlisi, 1924 ve 25’in önemli inkılâplarından sonra Cevdet, Mustafa Kemal’i „*bu günün peygamberi*” ilan eder:

*“Bu günün peygamberi Mustafa Kemal’dir. Millete zincirler imal, cehennemler inşa, zebaniler tasavvur edenlerden değildir. Onda bir nefes vardır ki, hem uzaklara gidiyor, hem de uzakları gösteriyor. Mustafa Kemalsiz biz, Semerkant, Taşkent hanlığı derekesine düşecektik. Hükümet-i dinîyenin bize gösterebileceği yolun sonu bu idi. Bu medenî ve asrî peygamber, peygamberî bir akılla geliyor. Onu gönderen sema değildir. Onu gönderen, Türk kavminin başlangıç devrindeki ruhunun ilk meyl-i perestişini ancak güneşe göstermiş olan asıl Türk uşak, köle kalmaya istidatsızlığının efendi olmaya, efendi ölmeye liyakat ve azminin neticesidir*³³.”

Abdullah Cevdet 1925’te Ankara’ya bir ziyareti sırasında Mustafa Kemal ile görüşmek istemiş, o da kabul etmiştir. Görüşme ertesinde, Çankaya’daki izlenimlerini dergisinde anlatmıştır³⁴. Ancak Mustafa Kemal ile yapılan dört saatlik görüşmenin içeriği hakkında neredeyse hiç bilgi vermemiştir. Yazıda ona olan hayranlığını ve Mustafa Kemal’in başarılarını anlatmıştır. Onun apayrı bir şahsiyetinin, psikolojisinin ve halet-i ruhiyesinin olduğunu söyleyen Cevdet, “*kendisi yüksek bir psikolociya mevzuu tetebbu olduğu gibi, fitrî ve pek yüksek bir psikologdur da*³⁵” diyerek, Mustafa Kemal’in bu hususiyetlerinin iyice araştırılması gerektiğini söyler ve bir anlamda şaşkınlığını ortaya koyar. Yine bu yazıda da bundan 20 sene söylediklerinin gerçekleştiğini, o zaman bu söylediklerine bir „ütopya” olarak bakıldığını ancak bunların gerçekleştiğini övünerek yazmıştır. “10 Temmuz inkılabından altı sene önce[1902] şöyle yazmıştım..” diyerek, o bir anlamda aslında Cumhuriyet inkılâplarının habercilerinden biri olduğunu ima eder.

Cevdet Cumhuriyet inkılâplarının habercisi midir?

Abdullah Cevdet’in 1925’ten sonra yazdıklarına ve yeniden yayımladığı kitap ve makalelerine bakılacak olursa onun, „bu güne kadar ben şunları savunuyor, bunların olmasını istiyordum ve bir gün mutlaka gerçekleşeceğine de inanıyordum. İşte gerçekleşti. Bunu gerçekleştiren

³² Abdullah Cevdet, “Mustafa Kemal, Aydın Türk Ocağında”, **İctihad**, No: 321, 15 Mayıs 1931, s. 5452.

³³ Abdullah Cevdet, “Daima Daha İleri, Daima Daha Yüksek”, **İctihad**, No:188, 15 Eylül 1925, s.3717.

³⁴ Bu görüşmenin içeriği hakkında ayrıca bkz: Zeki Arıkan, “Dr. Abdullah Cevdet’in Bir Mektubundan: „Gazi Paşa İle Dört Saat Görüşük””, **Toplumsal Tarih**, Nisan 2005, S.136, s.102-103.

³⁵ Abdullah Cevdet, “Gazi’nin Köşkünde”, **İctihad**, No:194, 15 Kanun-ı Evvel 1925, s.3816.

yüce bir el zuhur etti, bütün dediklerim doğru çıktı" demek istediği görülür. Böylece o, bütün bu yapılanlarda „benim payım var, bunların fikrî hazırlayıcıları arasında, hatta en önlerde ben varım" der gibidir.

Cevdet, II. Meşrutiyet döneminde *İçtiḥad*'da yazdığı makalelerde dile getirdiği görüşlerin ve toplumsal sorunların çözümüne ilişkin önerilerinin 15-20 sene sonra aynen ortaya çıktığını, âdeta kehanetlerinin gerçekleştiğini iddia edercesine, 1922'den sonra on sene öncesinin bazı yazılarını yeniden yayımlamıştır. Bunlar arasında önemli bir makale *Cihân-ı İslâm'a Dair*'dir. Bu yazıda dile getirdiği, ilim, cehalet, ulema(alimler), ümera(yöneticiler) ve yönetim sorunları gerçekten de değil o dönemde bu gün bile çözülmüş değildir. *Yangın Var, Köylülerimiz İçin, Meşihat-ı Celile'nin Tamim Ettiği Dua, Tayyare Donanması ve Din Dua ve Halk* başlıklı yazılarını yeniden yayımlarken, diğer makaleleri içinde eski yazı ve görüşlerine sürekli göndermeler yapmıştır. Cevdet, "Bu satırların Osmanlı İmparatorluğu zamanında ve yirmi sene evvel yazılmış olduğunun göz önüne alınmasını rica ederiz"³⁶ ihtarını yapmaktan da geri durmaz. *İnkılâbın Felsefesi* başlıklı yazısında müderris Halil Nimetullah'ın yazmış olduğu Cumhuriyet inkılâplarını tahlil eden 93 sayfalık eseri³⁷ eleştirmektedir. Onun bu kitapta söylediklerini çoktandır söylediğini, Gazi'nin inkılâplardaki rolünü, önem ve büyüklüğünü kendisinin defalarca ifade ettiğini belirtir.³⁸ Halil Nimetullah'ın "İnkılâbımızın hedefi, millî varlıktır" ifadesine şöyle karşılık verir: "Bu esas, *İçtiḥad*'ın müdir fikirlerinin 13.sünün³⁹ ayınıdır. *Nimetullah Bey can damarını elinden kaçırmıyor: İktisad!*"⁴⁰ Buradan da görüldüğü üzere o, Nimetullah Bey'e, „İnkılâbın felsefesini hazırlayan, fikrî hazırlığını yapan öncelikle benim" der gibidir.

Ölümünün ardından Abdullah Cevdet için yazılanlar

İçtiḥad'ın son sayısını hazırlarken, aniden geçirdiği bir kalp krizi sonrasında ölen Abdullah Cevdet'in ardından farklı yazılar kaleme alınmıştır, dönemin gazete ve dergilerinde farklı görüşler sütunlara yansımıştır. Özellikle ona karşıt olanlar olanlar, hayli ağır sayılabilecek eleştirel yazılar yazmışlardır. *İçtiḥad* mecmuasının son sayısında yer alanlar ise tabiatıyla olumlu yazılardır. Onun ölümü üzerine uzun yazılardan birini kaleme alan Mazhar Osman şöyle der:

³⁶ Abdullah Cevdet, "Din, Dua, Halk", *İçtiḥad*, No:338, 1 Şubat 1932, s.5652.

³⁷ Halil Nimetullah [Öztürk], *İnkılâbın Felsefesi*, İstanbul: İkdâm Matbaası, 1928.

³⁸ Abdullah Cevdet, "İnkılâbın Felsefesi", *İçtiḥad*, No: 252, 1 Mart 1928, s.4799.

³⁹ „İçtiḥad"ın Müdür Fikirleri"nden 13.sü şöyledir: "Şarkı Garbın gerisinde bırakan, âmillerin başlıcaları arasında şunları zikretmelidir: kadının, içinde tutulduğu geri ve aşağı kalmışlık durumu ve hükümetinin bütün şekillerinden ayrılamayan diktatörlük göstergeleri." *İçtiḥad*, No: 343, 15 Nisan 1932, s.5706.

⁴⁰ Abdullah Cevdet, "İnkılâbın Felsefesi", *İçtiḥad*, No: 252, 1 Mart 1928, s.5000.

“Abdullah Cevdet, hakikati eşyayı aramaya hasretmiş bir âlim, bir filozoftu. Cahil mutaassıpların zannettiği gibi bir farazi, bir mülhid değil, fikr ile vahdaniyeti bulmuş, kalp ile asâri hilkatı sevmiş hakiki bir muvahhid idi.

Abdullah Cevdet kadar memleketimizde umumi irfana çalışmış yoktur desem ancak hakikati söylemiş olurum. O hiçbir yerden himaye görmeksizin kendi kendini yarattı, yarattığı eserler ise bir adama ebedî nam bırakacak derecede çok ve kıymetlidir. Cehle, taassuba karşı kullandığı kaleminin belki bu gün dostundan ziyade düşmanı vardır. Lakin ona bu mezar başında toplanan, onu pek iyi anlayan bu mahdud samimi dostlar kafidir. Onun simasını göremeyen müstakbelin sayısız gençleri, Cumhuriyetin atideki evlatları Türklere ilk hürriyet dersini veren, Avrupa edebiyatı ve ediplerini tanıtan garbın büyük filozof ve âlimlerini Türk gençliğine aşılayan, asırlardan beri kadınları kapalı ve erkekleri püsküllü bir belayı başında taşıyan taşır gördükçe en ağır küfürle itham eden mürâi softalığa hücumda pişdarlık eden, Balkan muharebesinde asrî silah ve terbiye ile mücehhez diinkü tebaamız Bulgarlar Çatalca hattını yarmaya çalışır, altı yüz senelik asil bir imparatorluğu devirirken askerlerimize her gün sekiz yüz defa bilmem ne duasını okumayı tekli eden şeyhülislamın beyannameleriyle acı acı istihza eden hüür fikirli, münevver kafalı cesur kalemlî Abdullah Cevdet’i derin bir hürmetle yâd edeceklerdir. İctihadı ve istikbali için muhitinden teşvik görmemiş, mahkemelerde sürünmüş, hakaret görmüş, parasız bırakılmış, her fikir adamundan ziyade hurpalandırılmış⁴¹”.

Abdülhak Hamit, Cevdet’in kişisel özelliklerine değinmiştir. Ona göre Cevdet, *“hem münevver, hem de münevver severdir. Birçok kişiye iyilikler ettiği halde birçok kişiden fenalıklar görmüştür. Ömrü müddetince devam eden hayretinin birinci sebebi de bu olsa gerektir.... Çok kere bu adamın hataları kendisinden ziyade zamanına aittir.”*⁴² Fuat Hulusi, Cevdet’in Ziya Gökalp üzerine olan etkisine değinmiştir. Bilindiği üzere, Abdullah Cevdet ve Ziya Gökalp arasında 1893’te Diyarbakır’daki karşılaşmalarından beri bir etkileşim söz konusudur. Hulusi, bu ilişkiye değinerek şöyle devam eder:

“Gökalp Ziya, Abdullah Cevdet’i İstanbul’un eski mahallelerini yakan büyük yangınlara benzetirdi. „O tarlayı temizliyor, sonra gelen bizler de kolayca imar ediyoruz” derdi. Abdullah Cevdet yangın ateşi değildi. Yakmaz fakat aydınlatırdı⁴³”.

⁴¹ İctihad, (İctihad’ın son sayısında tarih yoktur). No: 358, s.5876.

⁴² İctihad, No: 358. s.5883.

⁴³ Fuat Hulusi, “Abdullah Cevdet Şahsiyeti”, İctihad, No: 358. s.5890.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Görüldüğü üzere o toplumsal değerleri öncelikle tartışmaya açan, sonrasında yıkan biri olarak görülür. Yerine nelerin konulacağını ise sonradan gelenler belirlemiştir. Tabi ki yıkılanların yerine mukabilleri ya da daha iyisi getirilmiş midir? Bu tartışılır.

Cevdet'in ölümünden sonra onun olumlu ve olumsuz yönlerine değinen yazılardan birini Celal Nuri yazmıştır. 1914'te *Avrupa'ya Husumet, Avrupa'ya Muhabbet* konulu bir yazı yüzünden araları açılan ve bir daha aynı dergide bir araya gelmeyen ikilinin arasında birçok hadisenin geçtiği muhakkaktır. Celal Nuri, *İctihad*'ın son sayısında Cevdet'in materyalist olduğunu söyler. "*O bir maddiyîyündü*" der. Devamında da:

"Koyu bir dindarlıktan mübariz bir dinsizliğe geçmişti... Abdullah Cevdet bazen dikkat çekmek için âmmenin kanaatine muhalif fikirler de neşrederdi.... Sebatkâr bir dinsiz, çalakalem bir mütercim. Keyfiyetten ziyade kemiyete itibar eden bir Fikret adamı, uğraşıcı bir yazıcı, zavallı!!.. Hür fikirliler arasında ise fikirlerini kıvrmadığından dolayı Abdullah Cevdet'i itham edenler az değildi... Lakin bir dakika için müverrih olalım, zamanımızdan uzaklaşalım. Abdullah Cevdet İctihad koleksiyonlarıyla, kitaplarıyla, tercümeleriyle fikir hürriyetinin pişdarlarındandır⁴⁴"

Celal Nuri'nin buradaki iddialarına âdeta bir cevap kabilinden yine, onunla pek çok yerde yolları kesişen önemli bir son dönem Osmanlı aydını Hüseyinzâde Ali Bey[Turan] şöyle bir hatıra anlatmıştır:

"Ona Etem Akif Beyin Hukuk Fakültesindeki odasında rast geldim. Orada bir aralık ihtifali dolayısıyla Goethe'den bahis açıldı. Biraz şaka tarzında dedim ki: Cevdet, Goethe şairliğe Muhammed aleyhtarı bir gavur olarak başlamışken, nihayet onun peygamberliğine inanarak öldü; korkarım ki şairliğe bir Müslüman imanıyla başlayan sen akıbet gavur olarak öleceksin!!

Merhum biraz sinirlendi, dedi ki: "Muhammed'in peygamberliğine inanan bir Müslüman olmadığını size kim söyledi." Bunun üzerine Etem Akif Bey:

-Öyle ise üstat dedi, bu vadide de bir şeyler yazsana! Hakkındaki şüpheler ortadan kalksın! Cevdet yazacağını vaat etti.... Hakikat şu ki: büyük mefkûresine doğru tekâmül merhalelerini müstakim bir hat üzerinde kat eden Ziya Gökalp'in aksine olarak, hedeflerine varmak için pek zikzak fikir ve kanaat yollarında yürüyen Abdullah Cevdet'in hayatı bir sürü bariz ve anlaşılmasız tezatlarla doludur. Onun

⁴⁴ Celal Nuri, "Abdullah Cevdet'e Dair", *İctihad*, No: 358, s.5892-3.

şahsiyeti, ruh ile cismin, maneviyat ile maddiyatın, ideal ile ihtirasatın daimi bir çarpışmasına sahne olmaktan ibaret kalmıştır...

Azizim sen „dindar bir dinsiz veya dinsiz bir dindarsın” Dostum biraz düşündü, sonra dedi ki:

Bekli biraz haklısın, ruhumda çarpışan azdâdı kendim de hissetmemiş değilim ve bunu birçok şiirlerimde ifade etmişim! Fakat düşünmeli ki, beni bu hale koyan âmil içinde yaşamış olduğum o mecmâ azdâttan ibaret olan içtimai muhitimizdir⁴⁵. ”

Burada, „bir toplumda zamanı geldiğinde işlemeye başlayan soyut dinamikleri ya da toplumsal hayatı yönlendiren iklim” ifade eden „zamanın ruhu” kavramının Cevdet üzerinde nasıl ortaya çıktığı görülebilmektedir. Bilindiği üzere Abdullah Cevdet’in en çok eleştirildiği konulardan biri din karşısındaki tutumudur. Her hangi bir yoruma gerek kalmayacak şekilde yukarıdaki satırlar onun kişisel olarak din ile olan mesafesini ortaya koymaktadır. Osman Ergin’in de belirttiği üzere, Cevdet’in din eleştirisini bu günün ölçülerinde değerlendirmek yanlış anlamalara yol açabilir. Zira o özgün dinden ziyade dine sonradan katılan hurafeleri eleştirmiştir.⁴⁶ Yine bu kaygılarla, derginin son sayısına, 1890’larda Hz. Peygamber için yazmış olduğu *Nât-ı Şerif* de yeniden yayımlanmıştır.

Genel değerlendirme ve sonuç

Abdullah Cevdet’in Cumhuriyet inkılapları üzeri olan etkilerini ve katkılarını belirlemek elbette güçtür. Ancak buraya kadar onun yazdıklarından ve onun hakkında yazılanlardan hareketle bazı somut bulguların da ortaya çıktığı görülebilir. Cumhuriyet inkılaplarının bir nevi taslak programı olarak görülen Kılıçzâde Hakkı’nın “*Pek uyanık bir uyku*” makalesi⁴⁷ 1912’de *İctihad*’da yayımlanmış ve çok tepki çekmiştir.

⁴⁵ Hüseyinzâde Ali[Turan], *İctihad*, No: 358. s.5886.

⁴⁶ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Mat., C.1-2, 1977, s.283.

⁴⁷ Bu duruma pek çok kaynak gösterilebilir: Önemli görülenlerden bir kaç için bkz.: “Abdullah Cevdet ve onun Batıcılığında, sonra da bir çok kaynakta Atatürk devrimlerinin programı olarak nitelendirilen „Kılıçzâde Hakkı’nın programı”...” Hasan Bülent Kahraman, “Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucu Olarak Batılılaşma”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık*, C.3, İstanbul, İletişim Yay., 2002, s.128; Diğerlerinde de buna çok benzer ifadeler yer almaktadır. Celal Pekdoğan, *Batıcı Bir Düşünür Olarak Kılıçzâde Hakkı (1872-1960)*, H.Ü. AİİTE. Basılmamış Dr. T., Ankara, 1999, s.3 vd.; Tarık Zafer Tunaya, *Amme Hukukumuz Bakımından II. Meşrutiyet’in Fikir Cereyanları*, Basılmamış Doçentlik Tezi, İstanbul, 1948, s.56 vd.; M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, 1981, s.367; Metin Kayahan Özgül, *Türk Edebiyatında Siyasî Rüyalarda*, Ankara, Akçağ Yay., 1989, s.146; Robert E.

Bu yazıda, rejim dışında diğer bütün Cumhuriyet inkılabları istenmiştir. Bunun dışında diğer pek çok yazı ve tartışmada, yeni bir toplum, yeni bir devlet ve yeni bir neslin arayışları ve nitelikleri üzerinde uzun tartışmalar yapılmıştır. Bütün bunlardan inkılabların en önde gelen ismi Mustafa Kemal'in ve diğer kadronun etkilenmesi ihtimal dâhilindedir. II. Meşrutiyet döneminde savunulan ve istenilenler ile Cumhuriyet'in ilanından sonra yapılanlara bakıldığında büyük bir paralelliğin olduğu açıktır. Buradan hareketle Cevdet'in ölümünden sonra, inkılabların hazırlığında onun büyük emeğinin geçtiğini belirten bir yazı da yayımlanmıştır⁴⁸. Yazıda, bu emeğin görülmemesi nankörlük olarak görülmüştür. II. Meşrutiyet'i hazırlayan fikrî harekette Abdullah Cevdet'in *İçtihad*'i ve onun peşinden gelen eserlerin önemli bir yer işgal ettiği belirtilir. Ayrıca -abartılı da olsa- „bu güne kadar Türk camiasının geçirdiği inkılabların pek çoğunda Abdullah Cevdet'in tesiri barizdir“ denilir. „Bu günkü inkılabların temellerini yirmi iki sene evvel henüz kimsenin bahsetmediği bir sırada *İctihat* atmıştı“ yorumu yapılır. Abdullah Cevdet'in bu yüzden „tekfir edildiğini“ (kafir sayıldığını) belirten yazar, gazetesinin kapatıldığını, hiçbir işe kayrılmadığını ekler. Ona göre Cevdet'in ısrarı „*mukaddes bir cihat halini almıştır ve bu cihatta senelerce sonra muzaffer olduğu zaman geri çekilmiştir. Mamefihi esasen her inkılâbın fikir ordusu, kumandanları hareket başlar başlamaz geri çekilirler*“⁴⁹. Zaten Cevdet, hem Mustafa Kemal'e olan hayranlığını belirtirken, hem de her inkılâbın ertesinde yapılanları teşci ederken, „ben bunları söylemiştim, ben bu güne kadar bunları savunuyordum, benim dediklerim oldu“ kabilinden ifadelerde bulunmuştur. Maarif vekâletince Cevdet'e tercümelerin ısmarlanması, bu tercümelerin okullarda ders kitabı ve yardımcı kaynak olarak okutulması, *İçtihad*'in bakanlıktan destek alması, onun sürece olan katkılarını açık olarak gösterir.

Bunlardan daha önemli bir konu da, Mustafa Kemal ve Cevdet'in bazı söylemlerindeki benzerliktir. Özellikle değişim, medeniyet, yeni bir nesil ihtiyacı, toplumsal sorunların temel nedeni cehalet, Türk milletinin azmi, kararlılığı vb. konularda bir söylem karşılaştırması yapıldığında benzerlikler göze çarpar. Örneğin Cevdet'in, „*Türk her müşkül görüneni kolay yapmak sırrına maliktir, bu ruha ait bir şecaattir. Milletleri büyük yapan bu şecaattir. 21. asır şahidim olsun: Türk büyük olmak için hiçbir şarttan mahrum değildir. Büyük olacak ve bunu yüz sene evvel iman ve iz'an gözüyle gördüm*“⁵⁰ ifadelerinin

Ward- Dankvart A.Rustow, *Political Modernization in Japan and Turkey*, Princeton 1976, s.376.

⁴⁸ [Yazarı yok], *İçtihad*, No: 358, s.5899.

⁴⁹ [Yazarı yok], *İçtihad*, No: 358, s.5899.

⁵⁰ Dr. AB. DJ, „Asie Mineure“, *İçtihad*, No: 284, 1 Teşrin-i Sani 1929, s.5280.

Mustafa Kemal'in Türk milleti hakkında söyledikleriyle benzerlik gösterdiği açıktır.

Yine Mustafa Kemal'in ekonomik görüşlerinde önemli bir yer teşkil eden ve İzmir İktisat Kongresi'nde ısrarla üzerinde durulan ekonomik tam bağımsızlık ilkesinin *İctihad*'ın yayın prensiplerinden biri olması fikir ve ideal benzerliğinin göstergelerindendir. *İctihad* daha 1905'ten beri, "*hürriyetlerin akdem ve akdesi vicdani hürriyettir. Ferdî ve maşerî istiklâllerin anası da iktisadî istiklâldir*"⁵¹ ilkesini savunmaktadır.

Cumhuriyet inkılâpları içerisinde farklı bir yeri olan din ve toplum ilişkilerinin yeniden tayini, din ve vicdan, hürriyet, laiklik uygulamalarının bir yönüyle Abdullah Cevdet ve *İctihad*'dan etkilendiği söylenebilir. Cumhuriyet'in dindarlık anlayışının, Abdullah Cevdet'in dindarlık anlayışı ile çok paralel olduğu gözlerden kaçmaz. Cevdet,

"Evet, biz herkesin dindar olmasını isteriz, fakat bizim dindar yalnız o adamdır ki hakikati arar, hakikati düşünür, hakikati sever. Dindarlığın bu felsefi manasıyla herkesin dindar olduğu gün din, hem lâhutî, hem nâsutî müesseselerin en yükseği, en derini ve en güzeli olur. Aramak ümid eserdir, düşünmek ışıklanmaktır; sevmek güzelleşmek ve yükselmektir, bizim anladığımız ve mütebedeyyini olduğumuz din bu üç türlü faaliyet menbaıdır. Din kitabını yani Kur'an-ı Kerim'i halk kendi dilinde okur ve anlarsa salim ve sadık manasıyla dindar olur ve ancak o zaman hakıyla dindar olur"⁵² der.

Bu düşünce ve isteklerin 1928 sonrası din ve dinî hayatta reform çalışmalarında önemli bir işgal ettiği düşünülebilir. Dinin millileştirilmesi, din dilinin Türkçeleştirilmesi ve dinin her yönüyle bireylerin vicdanına indirgenmesi, dünyevileştirilmesi öncelikle Abdullah Cevdet ve *İctihad*'ın savunduğu bir sistemdir. Dinin toplumsal hayattan çekilerek bireylerin sadece bir inanç alanı olarak tanımlanması farklı toplum kesimlerince karşılık bulmuştur. Onun rahip Jean Meslier'den *Sağdıyu* başlığıyla tercüme ettiği *Le Bon Sens* ve daha sonraları „*Tanrısızlığın İlmihali*“ adıyla da Maarif Vekâletince yayımlanan eserin özellikle erken Cumhuriyet döneminde birkaç baskı yapması onun değer verdiği düşünce ve düşünürlerin ne kadar kabul gördüğüne de bir işarettir.

Yine Abdullah Cevdet'in yeni bir nesil ve toplum oluşturmak zihniyetine hizmet amacıyla önce dergisinde parçalar halinde yayımlayıp sonra kitaplaştırdığı tercüme eseri *Adâb-ı Muâşeret* onun, yeni toplumsal

⁵¹ Abdullah Cevdet, "İktisadi dertlerimizle mücadele", *İctihad*, No: 294, 1 Nisan 1930, s. 5359.

⁵² Abdullah Cevdet, "Din, Dua, Halk", *İctihad*, No:338, 1 Şubat 1932, s.5652.

değerlerin oluşturulmasında da katkısının olduğunu gösterir. Zaten Cevdet, yeni Türk gençliğinin hangi değerleri kazanması ve taşıması yolunda dergisinde sürekli yazılar yazmıştır. Geleneksel Türk aile sistemini çeşitli yönleriyle eleştiren Cevdet, İngiliz aile ve eğitim sisteminden örnekler vermiştir.

Son olarak Abdullah Cevdet'in Mustafa Kemal ve erken Cumhuriyet dönemi eğitim ve kültürü üzerine etkisi hakkında şunlar belirtilebilir: A. Cevdet'in önde gelen eseleri ve *İctihad dergisinden* hareketle, onun çok orijinal, aykırı görüşlere sahip, çığır açıcı yeniliklere işaret eden bir aydın, düşünür, gazeteci ya da kanaat önderi olmadığı söylenilebilir. O, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş döneminin bütün imkânlarını zorlayarak, beceri, cesaret ve heyecanla, idealleri uğruna hayatı boyunca bıkip usanmadan çalışmıştır. Bireysel gayretleriyle elde ettiği imkânlar sayesinde Avrupa'daki gelişmeleri, yeni fikirleri takip edebilmiştir. Ancak, buralarda gördüğü her yeniliği, her farklılığı büyük bir heyecanla, hemen hiç sorgulamadan, süzgeçten geçirmeden, içinde yaşadığı toplumun sorunlarına çözüm olur diye dergisine aktarmıştır. Le Bonn'un yazılarını, görüşlerini günü gününe aktarmıştır. Sıkı bir kalem tartışmacısı ve çalakalem bir mütercim olması, her duyduğunu çözüm diye önermesi şiddetli eleştirilerle tepki çekmiştir. Bunu bir etki olarak yorumlamak biraz zordur. Onun din, nüfus, eğitim, kıyafet vb. konularda öne sürdüğü düşüncelerin Cumhuriyet öncesinde aşırı eleştirilmesi bu düşüncelerin pek çoğunun batıdan aktarma olmasından kaynaklanır. Zaten bu sebeple öne sürülen fikir ve önerilerden pek çoğu kısa bir süre sonra geçerliliğini yitirince Cevdet de hemen gündem değiştirme adına yeni bir konuya geçiş yapmıştır. Mütareke döneminde Kürt Teali Cemiyeti, İngiliz Muhipler Cemiyeti ile olan ilişkileri ile özellikle 1922'de tartışmaya açtığı Bahaîlik konusu burada söylenilenleri destekler niteliktedir.

Bütün bunlara rağmen onun öne sürdüğü düşünce ve isteklerden pek çoğu Mustafa Kemal ve diğer inkılâp kadroları tarafından hayata geçirilmiştir. Elbette yapılanlar o istedi diye yapılmamıştır. Bu süreçte onun katkıları inkâr edilemez, ancak onun belirleyici bir role sahip olup olmadığı ise tartışılır.

KAYNAKÇA

- Abdullah CEVDET. “Büyük Millet Meclisinin Açılması Münasebetiyle Gazi Paşa Hazretlerinin Nutku”, **İçtihad**, No: 216.
- Abdullah CEVDET. “Din, Dua, Halk”, **İçtihad**, No: 338, 1 Şubat 1932.
- Abdullah CEVDET. “Dini Terbiye”, **İçtihad**, No: 224, 15 Mart 1927.
- Abdullah CEVDET. “Edouard Herriot Mütefekkir ve Türkiye Dostu”, **İçtihad**, No: 348, 1 Temmuz 1932.
- Abdullah CEVDET, “Gazi Hazretlerinin Nutku ve İsmet Paşa’nın Beyanati”, **İçtihad**, No:239, 1 Teşrin-i Sâni [1]927.
- Abdullah CEVDET. “İçtihad”ın 24. Sene-i Devriyesi”, **İçtihad**, No: 259, 1 Eylül 1928.
- Abdullah CEVDET. “İktisadi dertlerimizle mücadele”, **İçtihad**, No: 294, 1 Nisan 1930.
- Abdullah CEVDET. “İnkılâbın Felsefesi”, **İçtihad**, No: 252, 1 Mart 1928.
- Abdullah CEVDET. “İş Üniversitesi”, **İçtihad**, No: 285, 15 Kanun-ı evvel 1329..
- Abdullah CEVDET. “İşimiz Bitmemiştir”, **İçtihad**, No: 351, 1 Temmuz 1932.
- Abdullah CEVDET. “Mustafa Kemal, Aydın Türk Ocağında”, **İçtihad**, No: 321,15 Mayıs 1931.
- Abdullah CEVDET, “Yaratmalı”, **İçtihad**, No: 284, 1 Teşrin-i Sâni 1329, s.5290.
- Abdullah CEVDET, “Zî Şevket Müceddidimiz İstanbul’da”, **İçtihad**, No: 231, 1 Temmuz 1927, s.4399.
- Abdullah CEVDET. “Asrî Talim ve Terbiye”, **İçtihad**, No:220, 15 Kanun-ı Sâni 1927.
- Abdullah CEVDET. “Bize lazım Olan Felsefe, 1”, **İçtihad**, No: 327, 15 Ağustos 1931, s.5524.
- Abdullah CEVDET. “Daima Daha İleri, Daima Daha Yüksek”, **İçtihad**, No:188, 15 Eylül 1925.
- Abdullah CEVDET. “Gayemiz ve Yeni Programımız”, **İçtihad**, No: 235, 1 Eylül 1927.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- Abdullah CEVDET. "Gazi'nin Köşkünde", **İçtihad**, No:194, 15 Kanun-ı Evvel 1925.
- Abdullah CEVDET. "Yirmi Üçüncü Sene", **İçtihad**, No: 235, 1 Eylül 1927.
- AKYÜZ, Yahya. "Atatürk'ün Düşünce Yapısının Kökenleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 1992, S.23, s.233-240.
- ARIKAN, Zeki. "Dr. Abdullah Cevdet'in Bir Mektubundan: „Gazi Paşa İle Dört Saat Görüştük\"", **Toplumsal Tarih**, Nisan 2005, S.136.
- BUYSE, Omar. **Amerika Terbiye Usulleri**, 2 Cilt, (Çev.: A.Cevdet, İstanbul: 1925).
- Dr. AB. DJ[Abdullah CEVDET], "Asie Mineure", **İçtihad**, No: 284, 1 Teşrin-i Sani 1929.
- CELKAN, Hikmet Yıldırım. **Ziya Gökalp'in Eğitim Sosyolojisi**, MEB Yay., İstanbul, 1990.
- ERGİN, Osman. **Türk Maarif Tarihi**, Eser Mat., C.1-2, 1977.
- ERGÜN, Mustafa. **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara: Ocak Yay., 1997.
- FEHMİ, Nuri. "Büyük Dosta", **İçtihad**, No: 358.
- GENCER, Bedri. "Türkiye'de Laikliğin Tarihi Dinamikleri", **Toplum Bilim**, S. 84, Bahar, s.151-171
- GENCER, Bedri. **İslam'da Modernleşme, 1839-1939**, Ankara: Lotus Yay., 2008.
- GUYAU, Jean M. **Bir Filozofun Şiirleri**, İstanbul: 1930, (Çev.: Abdullah Cevdet).
- GUYAU, Jean M. **Terbiye ve Veraset**, (Çev.: A.Cevdet, İstanbul: 1927).
- HULUSİ, Fuat. "Abdullah Cevdet Şahsiyeti", **İçtihad**, No: 358.
- [İÇTİHAD] "Cumhuriyetimizin Hars Sahasında Bir Feth-i Mübini, Latin Harflerinin Kabulüne Karar Verildi", **İçtihad**, No: 252, 1 Mart 1928.
- [İÇTİHAD] "Kanun-ı Medenî", **İçtihad**, No: 199, 1 Mart 1926.
- [İÇTİHAD] "Vasıf Bey", **İçtihad**, No: 268, 1 Mart 1929.
- İLERİ, Celal NURİ. "Abdullah Cevdet'e Dair", **İçtihad**, No: 358.
- KILIÇ, Selami, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk Devrimi ve Fikir Temelleri**, Kaynak Yay., İstanbul, 2005.
-

-
- Le BONN, Gustave. **Dün ve Yarın**, (Çev.: Abdullah Cevdet, İstanbul, 1921).
- Le BONN, Gustave. **Avrupa Harbinden Alınan Psikolojai Dersler**, İstanbul: 1918 (Çev: Abdullah Cevdet).
- MARDİN, Şerif. **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, İstanbul: İletişim Yay., 2001.
- MESLIER, Jean. **Akliselim**, İstanbul: 1929, (Çev.: Abdullah Cevdet).
- ÖZTÜRK, Cemil. **Atatürk Dönemi Öğretmen Yetiştirme Politikası**, Ankara: TTK Yay., 1996.
- [ÖZTÜRK] Halil Nimetullah. **İnkılâbın Felsefesi**, İstanbul: İkdâm Matbaası, 1928.
- SÖNMEZ, Cemil. **Atatürk ve Okuma Sevgisi**, Ankara: Kültür Bak. Yay., 1994.
- ŞÜKRÜ, İsmail. “Asrî Türk Harfleri Hakkında”, **İctihad**, No:189, 1 Teşrin-i Evvel 1925.
- TURAN, Şerafettin. **Atatürk’ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, TTK Yay., Ankara, 1999.
- [TURAN] Hüseyinzâde Ali. **İctihad**, No: 358.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya. **Şeytanla Konuşmalar**, Ülken Yay., İstanbul: 2002.
- ZÜRCHER, Erik-Jan. “Ottoman Sources of Kemalist Thought”, **Late Ottoman Society, The Intellectual Legacy**, Edited by Elisabeth Özdalga, London And New York: RoutledgeCurzon, 2005.

ÜÇ “VÎRÂN HÂNE” KASİDESİ

Müberra GÜRGENDERELİ*

ÖZET

Bu çalışmada, Cinânî, Ziyâî ve Şeyh Gâlib'e ait üç kasidenin teşbîb bölümleri incelenmiştir. Cinânî ve Ziyâî'nin evlerini, Şeyh Gâlib'in de Galata Mevlevîhânesi'ni anlattığı bu bölümler, klasik dâriye kasidelerindekilerden farklıdır. Bunlarda sanatlı, gösterişli, süslü binalar yerine perişan haldeki yıkık dökük hâneler anlatılmaktadır.

Hasbihal tarzı anlatımla mizahî bir nitelikte yazılan bu teşbîbler, tasvir özellikleri yönünden incelenip klasik dâriye kasidelerindeki teşbîblerle karşılaştırılmıştır. Böylece üç kaside arasındaki farklılıklara, bunların belge değeri olan ve divan şiiri-sosyal hayat ilişkisini gösteren özelliklerine dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kaside, dâriye, Cinânî, Ziyâî, Şeyh Gâlib, hasbihal, mizah.

THE KASİDE OF THREE “ANCIENT HOUSES”

ABSTRACT

In this paper, the *teşbîb* parts of three *kasides* belonging to *Cinânî*, *Ziyâî* and *Şeyh Gâlib* are studied. These parts, where *Cinânî* and *Ziyâî* describe their own houses and *Şeyh Gâlib* the Galata Mawlawi Lodge House, are different from the classical *dâriye kasides*. In these *kasides*, instead of artistic and deluxe buildings, dilapidated homes are depicted.

These *teşbîbs* written humorously in a *Hasbihal* way of narration are compared to classical *dâriyes* by being analyzed in terms of their depictive characteristics. Thus, the differences of these *kasides*, the relation

* Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü muberragur@hotmail.com

between classical Ottoman poetry (*Divan* poetry) and social life, and the characteristics of *kasides* holding the value of being documents are emphasized.

Key Words: Kaside, dariye, Cinani, Ziyai, Şeyh Galib, hasbihal, humor.

Giriş

Bir kişiyi övmek ve genellikle karışığında yardım istemek için yazılan şiirlere kaside denir. Kaside, Arap edebiyatında doğmuş ve İran'da bazı değişikliklere uğrayarak gelişmiş, oradan da Türk edebiyatına girmiştir (Çekten 2005, 38). Kasidenin giriş bölümü olan teşvib (nesib), aşk ya da kaside geleneğine uygun bir konunun tasvir edildiği bölümdür. Bu bölümü, övgüye geçilen bir iki beyitlik girizgâh, övülenin özelliklerinin anlatıldığı methiye, kaside içindeki gazelin yer aldığı tegazzül, şiirin kendisini övdüğü ve kaside sunduğu kişiden beklentisini ifade ettiği fahriye, övülen hakkındaki temennilerin bulunduğu dua bölümleri takip eder.

Kasideler teşvib ve methiye bölümlerinde içenen konulara ya da redif ve kafiyelerine göre isimler alırlar. Teşvib bölümünde bahardan bahsedene bahâriye, kıştan bahsedene kışiye, ramazandan bahsedene ramazâniye, padişahın tahta çıkışını kutlamak maksadıyla yazılan kasidelere cülûsiye denir (Saraç 2007, 24). Bazı şiirler, kasidelerinin nesib bölümlerinde memdûhun yaptırdığı güzel, şairi bir köşkün, binanın ya da evin tasvirini yaparlar. Bu kasidelere de dâriye adı verilir.

“Evle ilgili, eve ait” anlamlarını taşıyan dâriyeler, genel olarak kaside nazım şekliyle yazılmışlardır¹. Dâriye türünde yazılmış kasidelerde, önce bina tasvir edilir (teşvib), daha sonra bina sahibinin övgüsüne (methiye) geçilir (Akkuş 2006, 56; Pakalın 1993, 394).

¹ Tarih düğme metinleri arasında, ev/yapı ile ilgili manzûmeler de dâriye örneği oluşturabilmektedir (Akkuş 2006, 57). Örneğin, Nef'i divanındaki iki tarih kıtası (Kıt.,a 6, 10), dâriye özelliği taşımaktadır. Bunlardan biri Sultan IV. Murad'ın yaptırdığı bir köşkün diğeri de çimenin tarih kıtasıdır (Akkuş 1993, 275, 278). Bu tarih manzumelerinin sadece ev, köşk saray ve cami gibi gösterişli büyük binalar için değil, bazen de bir kahvehâne (Okuyucu, 146, 147) ya da bir berber dükkânı için (Arslan, 83) yazıldıkları da görülmektedir. Nefi de “Der Vâsf-ı Hâne-i Virân” (Bilkan 1997, 1132) başlıklı bir kıt.,asında evinin özelliklerinden bahsetmektedir.

Örnekleri az olmakla birlikte Bâki, Nefî, Nâilî ve Nedîm gibi Çarların divanlarında teğb bölümü dâriye olan kasideler bulunmaktadır. XVI.yy.da Bâkî’ye ait “Der-vasf-ı Sarây-ı Ferîdûn Beg” başlıklı kasidenin teğb bölümü bir dâriyedir. ġair, teğbde Ėirle ilgili kelimeleri kullanarak Feridun Bey’in muhteğm sarayı ile kendi mükemmel Ėiri arasında benzerlikler kurmuğtur.

„Aceb beyt-i musanna,dır bulunmaz degme dîvânda

Ferah-bahĖ u safâ-güster neğât-engîz ü rûh-efzâ (Küçük 1994,73)

Nakığ perdeleri, iğemeli camları, gösteriğ avizeleri ile eğ benzeri bulunmayan bu saray, süslü buhurdanlıkları ve değerli döğene kumağlarıyla güzellik elbisesi giymiğgümüğtenli bir güzele benzer. Sarayın değeri Ėem bağıyla karĖılaĖtırılacak olsa, Ėem bağı onun bir taÇna bile denk olamaz.

XVII. yy. Çarlarından Nefî’nin dört, Nâilî’nin bir dâriye kasidesi vardır. Bu yüzyılda yazılmış kasideler arasında “nesîblerinde en çok iÇenen konu sıralamasında dâriyeler, % 3.61 ile yedinci sırada yer almaktadır” (Aydemir 1996, 140,141). Nefî divanında yer alan “Der-sitayîği Kasr-ı Sultân Osmân”(Akkuğ 1993, 86), “Der Medh-i Kasr-ı Muhammed Pağâ” (Akkuğ 1993, 161), “Der Ta,rîf-i Sa,âdet-hâne-i ġeyhülislâm Muhammed Efendi” (Akkuğ 1993, 223), “Der Sitâyîği Sarây-ı ġeyhülislâm Merhûm Azîz Efendi” (Akkuğ 1993, 243) başlıklı kasidelerin teğb bölümleri, dâriye özelliği tağmaktadır.

Nefî’nin dâriyelerinde; bütün yapılardan üstün, güneğibile kıskandıracak kadar parlak ve aydınlık köğkler, cennet nehirlerinin aksinin görüldüğü mermerler, her bir lülesinden âb-ı hayât akan havuzlar, cennet vasıfları tağyan bahçeler, altın ve gümüğkubbeli, havası hoğ, latif binalar anlatılır. Bu kasidelerdeki tasvirlerde ve benzetme unsurlarında, adı geÇen binaların Kabe’den, felekten, güneğen, cennetten ve bütün değerli madenlerden üstün tutulması söz konusudur.

Nâilî’nin Silahdâr Yusuf Pağa hakkında kaleme aldığı kasidenin teğb bölümü bir dâriyedir. Beyitlerde Yusuf Pağayalısının mimarı, sarayın ığıl ığıl görüntüsü, aydınlatma malzemeleri, rengi Ėalırvanı ve fiskiyesi tasvir edilmiğtir (Akkuğ 2006, 58).

XVIII. yy.da Nedîm’in Mustafa Pağa yalısı için kaleme aldığı kaside, dâriye türünün karakteristik özelliklerini vermesi açısından önemlidir (Pala 1989, 121). Yeni tarz ile yapılmığolan bu saray, yeryüzünün en yüksek yerindedir. Cennet ancak onun döğenesi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

olabilir. Bu yeni doğmuş bebeğin babası Tâk-ı Kistrâ, annesi Kasr-ı gîrîndir.

Tâk-ı Kistrâ Kasr-ı gîrîndir peder mâder ana

Bu ikisinin dahi bir tıfl-ı nev-peydâsıdır (Macit 1997, 111)

Nedim'in ikinci dâriyesi, Muhammed Efendi Kasrı vasfında yazdığı kasidedir (Macit 1997, 113). Bu Ğirde, ilkbahar kasr suretinde zuhûr etmiÇtir. Bu kasrın çatısı resimler ve nakığlarla süslüdür. Parlak duvarları cennet bahçelerinin çiçeklerinin aksiyle nakığanmığtır.

Buraya kadar ele alınan örneklerde görölmektedir ki dâriye kasidelerinde; göklere ulaşan yüksek kubbeli muhteğem saraylar, süslü döğme ve perdeler, renkli camlar, fiskiyeler, havuzlar, altın ve gümüş süslemeler, parlak mermerler ve cennete benzeyen bahçeler anlatılmaktadır. Oysa Cinânî, Mostarlı Ziyâ'î ve ġeyh Gâlib genel olarak değerlendirmesini yaptığımız bu klasik dâriye anlayışının dışında, hânelerini farklı bir bakış açısıyla tasvir etmiğlerdir.

Çalışmamızda; Cinânî, Mostarlı Ziyâ'î ve ġeyh Gâlib tarafından yazılmış, viran haldeki hâneleri tasvir eden üç kasidenin teğbîb bölümleri ele alınıp mukayese edilerek incelenmiğtir. Bu bölümlerde; zenginlik, ġaġa, gösteriğ ve estetik timsali klasik dâriye kasidelerinin tersine fakirlik, eskilik, virânelik ve yokluk anlatılmıştır.

Ele aldığımız ilk kaside Cinânî'ye aittir. Riyâzü'l-cinân, Cilâü'l-kulûb, Bedâyü'l-âsâr adlı eserleri ile Divan'ı bulunan 16.yy'ın önemli Ėâri Bursalı Cinânî'nin (ö.1595) pek müreffeh bir hayat sürmediği, divanını dolduran câizenâmelere ve yardım taleplerine dayanarak söylenebilir. ġair sık sık evinin harabeliğinden, atının olmayışından, kığık yakacağını ve giyeceğini temine güç yetirememekten, iağe hususundaki fakr u zaruretinden bahisle etrafındaki varlıklı insanlardan yardım ister (Okuyucu 1994, IX).

İkinci kasidenin Ėâri Mostarlı Ziyâ'î'dir (ö.1584). Divan'ı, ġeyh-i San'ân mesnevisi ve Varka vü GülĖân isimli henüz bulunamamış bir mesnevisi vardır. Ziyâ'î de tıpkı Cinânî gibi maddi dertleriyle boğuşmuğtur. O, harap bir evde oturmaktadır, yakacağı yoktur, karısının karnını doyuracak bir dilim ekmek bile bulamaz. Fakirliğinin yanı sıra bir dönem iftiraya da uğrayan Ėâr, ömrünün büyük bir bölümünü yokluk ve sıkıntılarla mücadele ederek geçirmiğtir. (Gürgendereli 2002, 3)

Hüsn ü AĞk Divan, ġerh-i Cezîre-i Mesnevî ve E's-sohbetü's-sâfiyye adlı eserleri olan ġeyh Gâlib (ö.1799), klasik edebiyatımızın en büyük Ėârlereindendir. İncelemedeki üçüncü

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

kasidenin Çâri olan Gâlib, kasidesini Mevlevîhâne'nin tamiri için III.Selim'e takdim etmiştîr.

Şekil Özellikleri

1. **Cinânî (Kasîde-i Hâne-i Köhne² Berây-ı Sultân Murâd Hân)** (Okuyucu 1994, 80-83): 38 beyitlik bu kaside, aruzun “fe,îlâtün fe,îlâtün fe,îlâtün fe,îlün” kalıbıyla yazılmıştır.

ğairin hâne-i vîrânını anlattığı teğib bölümü, 1-20. beyitler arasındadır. 21. beyit girizgâh, 22-33. beyitler arası methiye, 34-36. beyit fahriye (34 taç), 37-38. beyitler dua bölümleridir.

Kasidenin kafiyesi, kafiye-i mürdefedir.

2. **Mostarlı Ziyâ'î (Kasîde-i Hâne-i Vîrâne)** (Gürgendereli 2002, 99-101): Ziyâ'î divanının 11. kasidesi olan bu kaside 33 beyittir ve “fâ,îlâtün fâ,îlâtün fâ,îlâtün fâ,îlün” kalıbıyla yazılmıştır.

Kasidenin tamamı teğib, son beyit taç beyittir. Ėair 33 beyitlik teğib bölümünde eskimiğ, yıkık dökük evinin özelliklerini ayrıntılarıyla anlatır³.

Kasidede ek redif ve kafiye-i mücerrede kullanılmıştır.

3. **Şeyh Gâlib (Galata Mevlevîhânesi Ta'mîr Olunmak İçin Hudâvendigâr-ı Esbâk Şehîd Sultân Selim Han Hazretleri Huzûrlarına Takdîm Olunan Kasîde-i Ra'nâ)** (Kalkığım 1994, 71-73): 36 beyitlik kasidenin vezni “mefâ,îlün mefâ,îlün mefâ,îlün mefâ,îlün”dür.

1-16. beyitler teğib, 17 ve 18. beyitler girizgâh, 19-30. beyitler arası methiye, 31-35. beyitler arası fahriye (31 taç), 36. beyit duadır.

Ėiirde ek redif ve kafiye-i mürdefe kullanılmıştır.

² Eserin nüshalarından sadece birinde “hâne-i köhne” adı mevcuttur (Okuyucu 1994, 80).

³ Mehmet Çavuşoğlu kasidede bazı bölümlerin yer almayabileceğini ifade ederken “Ėurası muhakkak ki methiye ve dua bölümleri kasidelerden hiç eksik olmamıştır” (Çavuşoğlu 1986, 22) der. Ziyâ,î hâne-i vîrâne kasidesinde klasik kaside anlayışının dışına çıkmıştır. Kasidede teğib bölümü dışında kaside bölümlerinin hiçbirisi bulunmamaktadır. Belki kasidenin taç beyti olan son beyit, fahriye olarak değerlendirilebilir fakat burada da Ėâr kendi özellikleriyle ilgili hiçbir yorum yapmamıştır. Taç beytin son beyit olması, kasidenin yarım kalmış olma ihtimalini de ortadan kaldırmaktadır. Ziyâ,î divanında bulunan diğer kasidelerin bazılarında da kaside bölümlerinin hepsinin bulunmadığı görülmektedir.

Muhteva Özellikleri

Bu bölümde; adı geçen üç kasideyi *kasidelerin yazılış amacı, hasbıhal tarzı özellikleri, hiciv-mizah özellikleri, teşbîblerde hânelerin tasviri, klasik dâriyelerle karşılaştırma, kasidelerin vesika değerleri* gibi çeşitli yönlerden inceleyeceğiz.

a. Kasidelerin Yazılış Amacı

Kaside nazım şekli, dinî konularda yazılanların dışında şairlerce bir geçim kaynağı olarak kullanılmıştır. Hemen her olay; padişahın tahta oturması, bazı kişilere sadrazamlık, şehîslamlık, vezirlik verilmesi, savaşta kazanılan bir başarı, ramazan, bayram ve düğün kutlamaları, yeni bir saray, kasr, çeşme, hamam gibi yapıların tamamlanması devlet büyüklerine kaside sunmak için bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Her kaside sunan şairi ihsan ve caize ile ödüllendirmek de devlet büyüklerine, ödenmesi gerekli bir borç haline gelmiştir (Şekten 2005, 40)

Kasidesini III. Murat'a sunan Cinânî; fakirliğini, evinin eskiliği sebebiyle çektiği sıkıntıları ve borçlarını ayrıntılı olarak anlattıktan sonra bu yıkık dökük hâneyi ancak padişahın lutfuyla yeniden yapabileceğini, pek çok viraneyi bir anda mamur hale getiren cihan padişahının kendisini mahzun bırakmayacağını ifade eder ve ondan yardım ister. Ancak bu durum, Cinânî için alıçılmış bir haldir. Şair, şairlerinde sık sık fakirliğinden dem vurur, bazen de devlet büyüklerinden câme talep eder. Cihan Okuyucu, Cinânî'nin bu bitmek bilmeyen isteklerini ve câize taleplerini mizacına bağlamaktadır. (Okuyucu 1994, X)

Ziyâ'î, viran evinin özelliklerini mübalağalı bir şekilde tasvir etmiş ancak Cinânî'nin aksine herhangi bir talepte bulunmamıştır. İğiri boyunca gâh kendisiyle dertleşmiş, gâh eviyle ve kendisiyle alay etmiş, gâh bu duruma isyan etmiştir.

Şeyh Gâlib, Galata Mevlevîhânesi'nin tamirini talep eden kasidesini III. Selim'e sunmuştur. Kendisi de Mevlevî olan padişah, sosyal hayatın önemli merkezlerinden biri olan bu yapının tamirini kısa sürede tamamlamıştır.

b. Hasbıhal Tarzı

Hasbıhal, görüşüp dertleşme, halleşme, sohbet tarzında konuşma, söyleşme anlamlarına gelen bir tarz adıdır. Hasbıhal anlatım tarzında sohbette şair, ikinci şahıslarla konuşabildiği gibi, teşbîs yoluyla rüzgar, felek vb. varlıklarla da konuşabilir. Sohbet bir iç monolog halinde şairin kendi kendisiyle konuşması şeklinde de

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

düzenlenebilir. ğair, kendi halini anlatır, Ğkâyetlerini dile getirir, halinden dert yanar. Döneminden, zamandan yakını, baĞndan geçen olaylara yer verir... Kaside teĞbîblerinde tasvirle baĞayan üslup, hemen arkasından hasbîhale yani sohbet yahut konuĞna üslubuna dönüĞbilir. (AkkuĞ 2006,91)

ĞncelediĞimiz üç kasidenin de teĞbîb bölümleri hasbîhal tarzı özellikler taĞmaktadır: Gâlib’in gönlü bir zamanlar aĞ mimarının yaptığı mamur bir ev iken Ğindi baĞka hal almıĞtır. Çîn ve Ferhar nakkaĞarının bile gıpta ettiĞi bu sırlar aynası kederden kırılmıĞtır.

Gönül bir beyt-i ma,,mûr u safâdır aĞ mi,,mârı
Yatır ammâ ki Ğindi baĞka bâmı baĞka dîvârı

ġikest olmuĞ kederden öyle bir âyîne-i esrâr
Ederken gıpta-keĞsûretgerân-ı Çîn ü Ferhârı

(ġeyh Gâlib-1,2)

ġair burada bir yandan dönemin padiĞahına, onarılmasını istediĞi Galata Mevlevîhânesi’nin durumunu anlatmakta, öte yandan da kendi psikolojik yapısını tasvir etmekte, iç dünyasını anlatmaktadır. ġeyh Gâlib’in söz konusu beyitlerinde içinde bulunduĞu ruh hali, yaĞadığı hüznün, gönlündeki üzüntü yıkılmaya yüz tutmuĞ Mevlevîhâne’nin durumunun tasviri sırasında dolaylı bir biçimde, daha doğrusu somut bir mekan tasviriyle soyut bir mekan tasviri biri ötekini içine yedirilerek baĞarıyla verilmiĞ, Ğâr derdini dökmüĞtür (Mengi 2000, 128)

Mevlevîhâne’nin damının, tahtalarının, çivilerinin, pencere ve perdelerinin harap ve periĞan hallerini kendi psikolojisiyle yoĞurarak tasvir eden Gâlib, müracaa tarzıyla söylediĞi iki beyitle tekrar gönlüne seslenerek girizgâh yapar. Bu beyitlerde, hem gönlünün hem de Mevlevîhâne’nin padiĞahın ilgisine muhtaç olduğunu söyler.

Dedim âyâ nedendir böyle vîrân kaldığı çokdan
Olurken manzar-ı ayn-ı hıdîvân-ı keremkârı

Dedi peyk-i beĞâret sâhibin gözlerdi ol ma,,bed
Açıp revzenleri dest-i du,,âyı çeĞmi bîdârı

(ġeyh Gâlib-17,18)

Mostarlı Ziyâ’î de kasidenin baĞında “Hâne-i vîrâne-i kalbüm midür yâ meskenüm” ifadesiyle ġeyh Gâlib’le aynı tarzda, hânesi ile gönlünü özdeĞeĞirir. Devirden ve felekten Ğkâyetin de mevcut olduĞu bu giriĞbeyitlerinde, mihnet yeri olarak tasvir ettiĞi evine felek tarafından konulduĞunu söyler.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Meskenim oldu dirigâ bir ,aceb mihnet yeri
Hâne-i vîrâneye koydu felek ben çâkeri

(Ziyâ'î-1)

Daha sonra harap evinin döşemelerini, pencerelerini, perdelerini, fare deliklerini, yıkık dökük çatısını, haçerat ve hayvanlarını hasbıhal tarzında tasvir eden Çâr, son beyitte yine evi ile kalbi arasında benzerlik kurar ve kendisine, bu evi terk etmesini öğütler.

Ey Ziyâ,î kalb-i fâsık gibi zulmetdir içi
Taça çık görmek dilerse âfitâb-ı hâveri

(Ziyâ'î-33)

Cinânî'nin kasidesinin ilk beytiyle Ziyâ'î'nin ilk beyti benzerlikler gösterir. şiirlerin konusunun da ortak olduğu göz önünde bulundurulduğunda, aynı yüzyılda yaşamış olan bu iki Çârın birbirinden etkilenmiş olması ihtimali de düşünülebilir. Ziyâ'î'nin evi "bir aceb mihnet yeri", Cinânî'ninki ise "bir aceb hâne"dir. Bu hânenin içi fenâ ehlinin kesesi gibi boş, açgözlü gibi elemelerle doludur.

Kîse-i ehl-i fenâ gibi derûnı hâlî
Dil-i ,âşk gibi âlâm ile ammâ meçhûn

(Cinânî-3)

Evin ayrıntılı tasviri, girizgâh ve methiye bölümlerinden sonra fahriye bölümünde "Gel Cinânî sözi Çîmden girü tatvîl itme" mısraıyla hasbıhaline geri dönen Cinânî, kendisiyle sohbetine devam eder.

Hâne-i kalbini lutfıyla yapar Çâh-ı cihân
Komaz elbetde senin kalb-i hazînin mahzûn

(Cinânî-35)

Divan Çârî, bilinen belli yapısı, düzeni olan kasideyi, ortaya koyduğu bazı örneklerde, geleneğin dışına çıkarmaya, dolayısıyla kasidenin alışılmış yapısını kırmaya çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur, yani gelenek aşmıştır (Mengi 2000, 135).

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi geleneksel kalıpları kırmaya çalışan Cinânî, Ziyâ'î ve geyh Gâlib her üç Çârde de hasbıhal tarzı anlatım tekniğini kullanmışlardır. Bu teknik sayesinde duygularını ve şikâyetlerini daha rahat anlatmış, beklentilerini sıralamış, yaşadıkları yerlerle ruh halleri arasında bağlantılar kurmuşlardır. Bu bağlantıları benzetme, kinaye, teçnis, intak ve mübalağa sanatlarıyla güçlendirerek içinde bulundukları durumu tasvir etmişlerdir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

c. Mizah-Hiciv

İncelediğimiz üç kasidenin en belirgin özelliklerinden biri de mizah ve hiciv unsurları taşımalarıdır. Yağantıları ve ruh halleri, yıkık dökük viran binalarıyla örtülmüş çarlar, kasidelerinin tevhîb bölümlerinde hem kendileriyle hem evleriyle hem de devirleriyle alay ederler. Bu alaylar bazen bir delinin bile böyle bir evde yaşamayacağını ifade edecek özeleştiri şeklinde kendisiyle;

Bir nefes ,âkıl olan nice karâr etsin kim
Turmaz içinde anın bağlamayınca mecnûn

(Cinânî-18)

bazen de kapıya gelip paralarını isteyen alacaklılarla yapılan kavgalar ve çetin mücadelelerin anlatılması şeklinde toplum ve sosyal hayatla ilgili olarak tezahür eder.

Akçamuz ver deyü hengâme ider dâyinler
Kapuda her gün olur ceng-i mütûn ile kurûn

(Cinânî-18)

ğeyh Gâlib, Mevlevîhâne'nin perîşan haliyle alay ederken bu binanın sivrisinek gibi dayanıksız olduğunu, parmak ucuyla bile yıkılabileceğini, binayı tamir edecek ustaların keser, testere gibi aletlere ihtiyaç duymayacağını, çünkü dokundukları anda binanın yıkılacağını söyler.

Ser-i engüştüle mânend-i peçgehmedmi mümkündür
Bıraksın çîre-dest üstâdlar tîğyle minçân

(ğeyh Gâlib-15)

Bu eski binada “doğru”nun dışında bütün geometrik şekiller mevcuttur. Kubbe ve duvarlarda pek çok eğriler ve kavisli yay şekilleri bulunmaktadır.

Nukûşî hendesîden müstakîmin gayrı hep mevcûd
Mu,avvecler mukavveslerle memlû tâk u dîvârı

(ğeyh Gâlib-16)

Ziyâ'î'nin evi ise ateç,hava, su ve topraktan meydana gelen dört unsurun toplandığı bir yerdir.

Âteç yel dağıdır su kaynağıdır toprağı
Çâr „unsur mecmu,,dır fî'î-hakîkâ her yeri

(Ziyâ'î-23)

ğair alaycı bir ifadeyle evindeki sayısız delik ve gediği kastederek, bu binayı bin sekiz yüz penceresi, iki yüz elli kapısı olan muhteşem bir saray gibi hayal eder.

Anı üstâd-ı fenâ hayli musanna,,eylemiş
Binsekizyüz revzeni var ikiyüz elli deri

(Ziyâ'î-8)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

İstihza, divan şiirinde yergi amaçlı söz sanatlarından biridir. Sözlüklerde alay, alay ederek küçük düğme, birini hezl edip maskaralığa alma, ironi, nükte olarak tanımlanan istihzada kelimenin sözlük anlamlarından da anlaşılacağı gibi temelde alay etme amacının yattığı nükteli söyleyişesastır (Mengi 2000, 84). Ziyâ'î, deliklerden başını çıkarıp kendisine “istihza” ile baktıklarını düğümlediği farelerden bahsederken “istihza” sanatı yaparak kendisiyle alay eder.

Fareler yer yer deliklerden çıkarmış başını
San temâî edip istihzâ eder ben ahkârı

(Ziyâ'î-26)

d. Teşbîblerde Hânelerin Tasviri

Çalışmamıza konu olan teşbîb bölümlerinde, her üç şiir de tasvir ettikleri hânelerin genel durumundan memnun değildir. Cinânî, alttan kaynaklı lağımlar ve yağın yağmurun etkisiyle su içinde kalan evini dibi delik bir kalyona benzeterek bu evdeki rahatsızlığını ve sıkıntılarını anlatır.

Altı yağıstü açık mihneti çok râhatı yok
Vay ne benzer ana bir dibi delinmiş kalyon

(Cinânî-10)

Ziyâ'î ocağı tutuşmayıp devamlı tüten evinde, dumandan dolayı gözyağı dökmektedir. Beytû'l-hazen'e benzeyen bu hânedede Hz. Yakub gibi ağlaya ağlaya kör olmaktan korkar.

Hazret-i Ya, kûba döndüm meskenim Beytû'l-hazen
Gözsüz eyler korkarın âhir felek ben çâkeri

(Ziyâ'î-22)

“Gerçi yokdur hânenin ,âlemde bundan bed-teri” diyen Ziyâ'î'nin ifadesinin bir benzerini geyh Gâlib “Bulunmaz zîr-i sakf-ı âsumânda böyle vîrâne” şiirinde söyler.

Üç kasidenin de giriş bölümlerinde perişan durumdaki hânelerin yapısı, döşemeleri ve eşyalarıyla ilgili birbirine benzeyen pek çok tasvir ve benzetmenin yanında evlerdeki haşerat ve hava şartlarının bu hânelere yaptığı olumsuz etkiler de anlatılmaktadır. Teşbîblerdeki bu mübalağalı anlatımların en dikkat çekici olanlarını başlıklar halinde inceledik.

Hânelerin tahta ve döşemeleri:

Mevlevîhâne'nin tahtaları yıpranmış, delik deşik olmuş, incelmıştır. Gâlib, ay ışığının keteni çürütücü özelliğine işaret ederek, evin tahtalarının ay ışığında çürük keten gibi görüldüğünü söyler.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Çürük kettâna dönmüŖ tahtalar bir rütbe kim gâhî
Verir seyl-âba rahtın mâhtâbın tâb-ı envârı
(ğeyh Gâlib-13)

Bu evi tamir edecek ustanın işi artık kolaydır. Delikler o kadar büyümüşür ki kalbura ihtiyacı olmayacaktır.
Kolaylanmış kabûl-i hüsn-i ta,mîr etmeğe zîrâ
Delikler var ki muhtâc eylemez gırbâle neccârı
(ğeyh Gâlib-14)

Ziyâî'nin evinin tahtaları o kadar eskidir ki her biri Nûh'un gemisinin tahtalarıyla aynı yaŖadır. Dülgerin evi yaparken kullandığı tahtalar, sanki Nûh'un gemisinin yapımında geminin ağaçlarını taŖyan efsanevi bir Ŗahsiyet olan Üc'un getirdiği tahtalardan alınmışır.

Raht-ı fülk-i Nûh ile hem-,asrdır her tahtası
Cerr edipdir anı „Üc Ŗn-i „Unukdan dülgeri
(Ziyâî-15)

Hânelerin çatıları:

Cinânî'nin evinin damı neredeyse yoktur. O, geceleri evin deliklerinden bütün yıldızları görmektedir.
Sakfi ol denli delikdir ki giceyle bakıcak
Âsumânın görünür kevkebi hep gûn-â-gûn
(Cinânî-12)

Benzer bir ifade Ėeyh Gâlib'de de vardır. Mevlevîhâne, Aristo'nun rasathânesi gibidir. Oranın sakinleri oturdukları yerden gökyüzünün hareketlerini seyredeler.

Rasadgâh-ı Aristodan nümûdâr olmuŖ olhâne
Ki ya,nî seyr eder sükkânı seyr-i çarh-ı devvârı

(ğeyh Gâlib-3)

Hânelerin çivileri:

Cinânî evin dökülen çivileri için üzülrken, Ziyâî de dökülmeyip kalan çivilerin çoğunun, çektiği sıkıntıları seyretmek için tahtalardan başını çıkardığını yani düŖnek üzere olduklarını söyler.

Gerçi ekser yerinin ekserisi gitmişdir
Bakıcak her Ŗem-sârî olur dâğ-ı derûn
(Cinânî-4)

Var ise eyler temâŖ çekdiğim zahmetleri
Tahtadan başını çıkarmış ekserinin ekseri
(Ziyâî-10)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Gâlib'e göre, Mevlevîhâne'nin tavanı gökyüzü, bu tavanın çivisi Zühre, çivi pulları Müğeri yıldızıdır.

Bulunmaz zîr-i sakf-ı âsumânda böyle vîrâne
Ser-â-ser müğerîdir zühredir gülmiñ ü mismârı

(ğeyh Gâlib-4)

Perdeler:

Ziyâ'î, "Perdesin yıllar harâb itmiğ açılmığ her yeri" ifadesiyle perdelerin eskilikten döküldüğünü, neredeyse hiç kalmadığını söyler. Bu evin perdeleri örümcek ağlarından yapılmıştır. Örümcek ise, fakirlik ülkesinin padişahı olan Çairin perdedârıdır.

Câ-be-câ çekmiğmüğbük zarların bir ,ankebûd
Perde-dârımdır benim iklim-i fakrın serveri

(Ziyâ'î-13)

Penceresiz olan Mevlevîhâne'nin perdeleri de aynı Ziyâ'î'nin evi gibi örümcek ağlarından yapılmıştır.

Ne vîrân dîde-i ehl-i basîretidir ana revzen
Aceb mi ankebûtî perdelerden olsa astârı

(ğeyh Gâlib-6)

Duman:

Isınmak için yakılan ateğin çıkardığı dumandan sadece Ziyâ'î'nin kasidesinde bahsedilir. ğair, bu durumdan o kadar rahatsızdır ki hem dumandan hem de derdinden sürekli gözleri yaşıyor ağlamaktadır.

Dem-be-dem ağladığım bu kim duhân-ı bî-amân
Göz göre nergis gibi bî-nûr eder çeğmi teri

(Ziyâ'î-20)

O, eve geldiği zaman bir türlü yanmayan mangalın tütmesinden dolayı çocuklarının ağladıklarını görünce elinde olmadan ağlanacak haline güler. Beyitte, insan psikolojisinin olağan hallerinden birinin canlı tasviri, bir tablo gibi gözümüzün önünde canlanmaktadır.

Gâh eve girdikçe bakıp gülerin bî-ihyâr
Hep düttün derdinden ağlar görsem oğlancıkları

(Ziyâ'î-21)

Klasik kasidelerde yer alan tasvir ve hayaller genellikle soyuttur. Oysa yukarıdaki beyitte olduğu gibi üç kasidenin tebib bölümlerinde de geleneğe uymayan somut, hayatın içinden, gerçekçi tasvirler ve hayaller mevcuttur.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Giysiler:

Cinânî'nin giysileri ve sarığı kışgünü delik deşik tavandan giren yağmur sebebiyle daima ıslaktır.

Isladıp câme vü destârı bizi ter düğürür

Turacak bir yeri yok kış günü mahfûz u masûn

(Cinânî-9)

Ziyâî'nin sarığının tûlbenti ise eve sızan yağmur damlalarından Yahudi bağı gibi sararmıştır.

Müslümânlar n'eyleyim mânend-i destâr-ı Yehûd

Katrelerden câ-be-câ dülbendim olmuştursarı

(Ziyâî-19)

Haşerat:

Tahtakuruları, Mevlevîhâne'nin tahtalarını oymacı ustasını utandıracak kadar maharetle oymuştur.

O rütbe hurdegâr oymuş k kirmân tahta-i ferîh

Eder pür-neng ü noksân dest-i fahrî-i makaskârı

(ğeyh Gâlib-5)

Ziyâî ile birlikte rüzgarda, yağmurda sıkıntı çeken, onunla aynı evi paylaşmasına rağmen halini anlamayan dostu örümcektir.

Anlamaz hâlim meğer hem-hânem olan ,ankebûd

Ol benimle yelde yağmurda çeker mihnetleri

(Ziyâî-7)

Bu cehennem kuyusuna benzeyen evde yaşıyan yılan, çıyan, akrep gibi hayvanlar çarın üzerine gelmektedirler.

Korkarın çâh-ı cehennemdir temâî eylesek

Evdeki mâr u çıyân u ,akreb olmuştur bir çeri

(Ziyâî-11)

Hava Şartları:

Her üç çar de kışmevsimi ve onun getirdiği zorluklardan şikâyet eder. Cinânî, yılın en soğuk ayı olan gubat'ta bile ocağı yakamadıklarından dert yanar.

Seng-i bî-dâd ile yıkılmış ocağın devr-i felek

Dey gelip fasl-ı Gubâ olsa yakılmaz kânûn

(Cinânî-6)

Ziyâî'nin deliklerle dolu evinde ısınmak için ateş yakılrsa, evin her tarafından rüzgar estiği için var olan ateşkül halinde etrafa dağılır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Her taraftan yel nüfûz etdikde âteğdândan
Dağıdır külliyyet ile cem,, olan hâkisteri

(Ziyâî-18)

Cinânî, damdan akan yağmur suları nedeniyle evin içi ile dış arasında fark kalmadığını söyler. ğair, ne yapacağını bilmeden sularla dolmuş kapları boğdirmek için oradan oraya döner durur. Hayal gücünün zenginliği ile kendi çaresizliğini, durmadan su alan ve boğduran bir su değirmenine benzetir.

Yağsa yağmur o kadar tamlar anın tamları kim
Bilmezim kankısıdır anda derûn ile birûn

Nice tamlar diyeyin ana oluk gibi akar
Turma fırır dönerim anda misâl-i tâhûn

(Cinânî-7,8)

Gâlib, Mevlevîhâne'nin viraneliği ile ilgili en büyük sıkıntıyı yağmur yağdığı zaman çeker. Allah'ın rahmeti olan yağmur, viran binaya yük olmaktadır.

Telââm Ğindi dâ'im kesret-i bârândandır hep
Meğer vîrân binâya bâr olurmuĞ ahmet-i Bârî

(ğeyh Gâlib-10)

Hava Ğatları içinde hâneleri en olumsuz Ğilde etkileyen kış mevsimi ve yağmurdur. Sadece Cinânî, bir beyitte ağustos sıcaklığında evinin fırın gibi olduğundan Ğkâyet eder.

Issıdan fasl-ı ağustosda furundur gûyâ
Teff ü tâbı biĞrip bağrım eder derd ile hûn

(Cinânî-13)

e. *Klasik Dâriyelerle Karşılaştırma*

Dâriyelerde sanat yapılarının mimarları, sarayların ıĞl ıĞl görüntüsü, su kıyısındaki güzel görüntülü yalılar, aydınlatma malzemeleri, binanın rengi, Ğalırvanı, fıskıyesi ve tavan aydınlatmaları övgü ve hayranlıkla tasvir edilir. Tâk-ı bülend, beyt-i musanna, der, münakkaĞ perde, murassa câm, çini, sundurma, âvîzeler, ruhâm, mücellâ mermer, kasr-ı mu'allâ, âbâd, halkârî ... vb. pek çok estetik ve mimari terim, dâriye konulu metinlerde göz alıcı, hayranlık uyandıran tabloların oluşmasını sağlayan ifadelerden bazılarıdır (AkkuĞ 2006, 57).

İncelediğimiz kasidelerde ise, çağımızın giriş bölümünde de ifade ettiğimiz yukarıdaki özellikler görülmez. Aksine karanlık ve kasvetli, her tarafı dökülen köhne, alçak, delik, tavansız, penceresiz, perdesiz viran yapılar tasvir edilmiştir. Bunun yanında incelediğimiz

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

kasidelerde de mimarî, döğme ve tamirle ilgili kelime ve tamlamalar mevcuttur. Bu kelime ve tamlamalar şunlardır:

geyh Gâlib (Mevlevîhâne'nin Tamir Kasidesi): Beyt-i ma'mûr, ačk mimârı, bâm, dîvâr, sûretgerân-ı Çîn ü Ferhâr, sakf, gülmih, mismâr, tahta-i ferğ, makaskâr, revzen, perde, astâr, menfez, bînâ, gırbâl, neccâr, tîğ, minğâ, nükûğı hendesî, müstakîm, mu'avvec, mukavves, tâk.

Cinânî (Kaside-i Hâne-i Köhne): Hâne, sakf, ekseri, dam, oluk, sütûn.

Ziyâ'î (Kaside-i Hâne-i Vîrâne): Mesken, hâne, beyt, kâğne, kiriğ, kasr, yekseri, mimâr, raht, tahta, dülger, der, dîvâr, mermer.

Klasik dâriyelerde dînî ve efsanevî anlamda meçhur binalar olan “Kabe, Tâk-ı Kistrâ, Kasr-ı gîrîn, Beyt-i ma'mûr” gibi yapılar benzetme unsuru olarak veya kinaye yoluyla çeğtli yönlerden anılırken incelediğimiz üç kasidede de “Beytullâh, Ebu Derdâ evi, Beytül-hazen ve Rasatğâh-ı Aristo” gibi bina isimleri geçmektedir.

f. Kasidelerin Vesika Değeri:

Kasideler kimi zaman tarihe yardımcı, kimi zaman da tarihi belgelerin olmadığı yerde belge niteliği taşırlar. Bu açıdan tarihin, edebiyat tarihinin, folklorun, sosyal psikolojinin, sosyolojinin, etnografyanın vazgeçilmez kaynakları konumundadır. Özellikle sûriyye, ıydiye, nevrûziyye, fethiyye, cülûsiyye, kudûmiyye, dâriyye, sulhiyye kasideleri devrinin folkloru, tarihi, mimarisi ve toplum psikolojisini yansıtır (Aydemir 2002, 145)

İncelediğimiz üç kasidenin de çeğtli yönlerden belge olabilme özellikleri taşıdıklarını görüyoruz. Bunların başında çairlerin hayatları gelmektedir. çairlerin (Cinânî ve Ziyâ'î'nin) ekonomik yönden pek müreffeh bir hayat sürmediklerini ve bundan dolayı psikolojik durumlarının da çok sağlam olmadığını gözlemliyoruz.

Üç çairin de yaşadıkları harap binaları tasvir ederken hasbıhal tarzı anlatımı tercih etmeleri, kendi ruh hallerini ve gönüllerini bu harap binalarla özdeşleştirmeleri psikolojik sıkıntılarının bir göstergesidir. çairler, kasidelerinde psikolojik durumlarına uygun, mutsuzluğu ve hüznü çağrıçtan kelime ve tamlamalara yer vermişlerdir:

Cinânî: Belâ, âlâm, nekbet, baht-ı vârun, derd, sevdâ-yı cûnûn, kalb-i hazîn.

Ziyâ'î: Mihnet, zahmet, iklim-i fakr, derd, belâ, ağlamak, sîne döğmek, kalb-i fâsik.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

ğeyh Gâlib: Keder, çeÇm-i bîdâr.

Kasidelerde günlük yaÇam sahnelerini de görmek mümkündür. Cinânî evinin yıkılan bölümlerini tamir etmek için epeyce borca girer, bağıra çağıra paralarını istemeye gelen alacaklılarıyla her gün kavga eder. AÇğıdaki beyitlerdeki borçlu-alacaklı kavgasının tasviri, sahneyi okuyanın gözünde hemen canlandırılmaktadır.

Turmayıp ol yıkılır harca girip ben yaparım
Eyledi garka-i girdâb-ı belâ bahr-ı düyûn

Akçamız ver deyü hengâme eder dâyinler
Kapıda her gün olur ceng-i mütûn ile kurûn

(Cinânî-14,15)

Oturduğu ev, vakıf malı olduğundan onu satamaz hatta rehin veremez. Bu beyitten, vakıf olan mülklerin satılamayacağını hatta borç karÇılığı ipotek edilemeyeceğini anlıyoruz.

Satar olsan „ulemâ vakfı deyü almazlar
Bey„ olunmazsa eğer bâri olaydı merhûn

(Cinânî-17)

Ziyâ‘î‘nin evi de kendisine ait değildir.
Bir fenâ kâÇanedir ammâ o da mülküm değil
Gerçi yokdur hânenin „âlemde bundan bed-teri

(Ziyâ‘î-4)

Bu hâne o kadar değersizdir ki kimsesiz bir ölünün arkasından açık arttırmaya çıkarılacak olsa en küçük paraya yani bir pula bile müÇerisi çıkmaz.

göyle evdir mâl-ı meyyîtden mezâd olunsâ ger
Bir pula teklîf olunsâ kimse olmaz müÇerî

(Ziyâ‘î-9)

AÇğıdaki beyitlerde de yiyecek ve yakacak sıkıntısından dolayı çekilen zahmetler görülmektedir.

Bunca „aybıyla anın yokdur içinde yiyecek
Yakacak yok meğer üstünde olan eski sûtûn

(Cinânî-19)

Ocağa yansın odun bâzâra gelmez bir gice
Rahtını yaksam gerekdir gör belâ-yı diğeri

(Ziyâ‘î-17)

Bu kasidelerin vesika değeri taÇyan diğeri bir vasfı da mimari özellikleridir. Klasik dâriyelerde olduğu gibi gösteriÇil binaların tasviri yapılmadığı için mimari zenginlik yerine yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi halkın oturduğu evlerin mimarisini ve

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

tamiri hakkında ipuçları mevcuttur. Bu binalar eski, yıkık dökük, karanlık, sık sık tamire ihtiyaç duyan, eğik, bakımsız yapılardır.

Ziyâ’î’nin evinin kirişleri o kadar alçaktır ki evin içinde daima eğik yürümektedir. Dik yürüyecek olsa başını tavana çarpacaktır.

Kâmetim yay olsa tokunmam kiriş ağacına
Ok gibi toğrulsam ammâ sorma hiç derd-i seri

(Ziyâ’î-5)

Görüldüğü gibi yaşılan mekanların insan hayatındaki yeri çok önemlidir. İncelediğimiz üç Şâire ait üç kasidenin en önemli ortak özellikleri eskimiş, zamanın ve mevsimlerin yıkımına dayanamamış, viran hale gelmiş üç yapıyı anlatmış olmalarıdır. şairler bu harap evlerle kendi iç dünyaları arasında benzerlikler kurmuşlar, kasidelerinde hâneleri ve kendi hallerini anlatırken ekonomik durumları, günlük yaşayışları ve sosyal hayatları hakkında bilgiler vermişlerdir.

Sonuç

Çalışmamızda; zenginlik, gösteriş ve estetik timsali olan klasik dâriye Şirlerinin aksine, 16.yy. Şairleri Cinânî ve Ziyâ’î ile 18.yy. Şairi geyh Gâlib’e ait viran haldeki üç hânenin tasvir edildiği üç kasidenin teğbî bölümleri incelenmiş, mukayesesi yapılmış ve kasidelerin orijinalliği gösterilmeye çalışılmıştır.

1. şairlerden Cinânî kasidesini, III. Murat’a viran evinin tamiri için yardım talebiyle, geyh Gâlib III.Selim’e, Galata Mevlevîhânesi’nin tamir edilmesi isteğiyle sunmuşlardır. Ziyâ’î ise evinin perişan durumunu tasvir edip Şirini tamamlamış hiçbir talepte bulunmamış, sadece bu evden kurtulma arzusunu ifade etmiştir.

2. Üç Şirde de hasbıhal tarzı üslup hâkimdir. şairler bir sohbet havasında kimi zaman kendi kendileriyle kimi zaman da gönülleriyle dertleşerek şikâyetlerini dile getirmişlerdir. Kasidenin klasik kurallarından ayrılan Şairler, bu yolla geleneğin dışına çıkmışlardır.

3. şairlerin teğbî bölümlerinde mizahî ve alaycı bir anlatım mevcuttur. Üç Şir de evleriyle kendi ruh halleri arasında bağlantı kurmuşlardır. Evleriyle, kendileriyle yer yer de devirle alay ederler. şairlerde en çok kullanılan sanatlar; istihza, mübalağa, tevhîs ve kinayedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

4. Tasvir edilen hânelerin üçünün de fiziki durumları çok kötüdür. Yapıların çatıları çökmüŒ, çivileri dökülmüŒ, perdeleri yırtılmıŒtır. Evde tahtakurusu, fare, yılan, akrep ve çıyan gibi her çeŒt hayvan ve haŒerat mevcuttur. Hava Œatları özellikle de yaŒmur ve kıŒ mevsimi binaları daha da katlanılmaz hale getirmiŒtir.

5. Klasik dâriyelerde sanatlı yapıların tasvirleri yapılırken bu Œirlerde kasvetli ve köhne yapılar tasvir edilmektedir. Bu sebeple zenginlik ve gösteriŒ anlatan mimari terim ve tamlamalar yerine fakirlik, eskilik ve tamiri anlatan kelimeler ve somut tasvirlerle yer verilmiŒtir.

6. Her üç kaside de Œarlerin hayatı, ekonomik durumları ve psikolojik hallerini yansıtmaları açısından belge niteliŒi taŒmaktadır. Bunun yanında kasidelerden sosyal hayatla ilgili olarak; borçlu-alacaklı iliŒkileri, vakıf mallarının özellikleri, alım satımı, ipoteŒi, insan iliŒkileri, müzayede Œatları, giyim-kuŒam, yiyecek ve yakacak ile ilgili zahmetler ve halkın yaŒadığı yapıların mimarileri hakkında bilgi edinmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- AKKUŒ, Metin (1993). **Nef'î Divanı**, Ankara: AkçaŒ.
- AKKUŒ, Metin (2006). **Klasik Türk Œiirinin Anlam Dünyası, Edebi Türler ve Tarzlar**, Erzurum: Fenomen Yayınları.
- ARSLAN, Mehmet, **Bursalı İffet Divanı**, Metin Bankası (Ed.A.Atilla ŒENTÜRK), www. yahoo.com (E.T:14.01.2010)
- AYDEMİR, YaŒar (1996). "Kasidede Muhteva Unsurları", **Gazi Üniv.Sosyal Bilimler Dergisi**, C.1, s.137-159 .
- AYDEMİR, YaŒar (2002). "Türk Edebiyatında Kaside", **Bilig**, S:22, s. 133-168.
- BİLKAN, Ali Fuat (1997). **Nâbî Divanı**, Œstanbul: M.E.B. Yayınları.
- ÇAVUŒOŒLU, Mehmet (1986). "Kaside", **Türk Dili Divan Œiiri Özel Sayısı**, s. 17-77.
- GÜRGENDERELİ Müberra (2002). **Hasan Ziyâ'î Hayatı Eserleri Sanatı ve Divanı**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÖPEKTEN, Haluk (2005). **Eski Türk Edebiyatında Nazım Şekilleri ve Aruz**, Œstanbul: Dergah Yayınları.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- KALKIĞIM, Muhsin (1994). **Şeyh Gâlib Divanı**, Ankara: Akçağ.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994). **Bâkî Divanı**, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MACİT, Muhsin (1997). **Nedim Divanı**, Ankara: Akçağ.
- MENGİ Mine (2000). “Kaside Nesiplerindeki Hasbıhaller Üzerine” **Divan Şiiri Yazıları** , Ankara: Akçağ.
- MENGİ Mine (2000). “Divan şiirinde Yergi Amaçlı Söz Sanatları” **Divan Şiiri Yazıları** , Ankara: Akçağ.
- OKUYUCU, Cihan (1994). **Cinânî, Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkitli Metni**, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- OKUYUCU, Cihan, **Türâbî Divanı**, Metin Bankası (Ed.A.Atilla ğENTÜRK), www. yahoo.com (E.T:14.01.2010)
- PAKALIN, M. Zeki (1993). **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.I, Ğstanbul: MEB Yayınları.
- PALA, Ğkender (1989). **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ankara: Akçağ.
- SARAÇ, M.A. Yekta (2007). **Klasik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye**, Ğstanbul: 3F Yayınevi.

JAPON DİLİNDE EDİLGEN EYLEMLER (AZERİ'CEYLE MÜKAYESELİ)

O. B. JALİLBEYLİ*

ÖZET

Makale'de Japon dili ve Azeri Türkçesinde eylem çatıları kategorisinin sayı ve nicelik bakımından mükayesesi yapılmıştır.

Makalenin konusunu, edilgen eylemlerin özel ve özel olmayan fonksiyonlarının Japon dilindeki ilginç orijinal örneklerini Azeri'ceye çevirerek mükayeseli şekilde gözden geçirmek oluşturmaktadır.

Kaydedilmiştir; ki, Japon ve Azerbaycan dilleri arasında edilgen eylemlerde aynılık yok. O yüzden de söz konusu dillerden birinde olan şifahi ve ya yazı örneklerini diğerine çeviri yaparken nutuk ortamı ve metinden, bir de her dilin kendine özgün irtibat kurma olanaklarına dayanarak fikir söylemek gerek.

Anahtar Kelimeler: Edilgen eylemler, Japon Dili, Azerbaycan Dili.

THE CATEGORY OF PASSIVE VOICE IN JAPANESE LANGUAGE (IN COMPARISON WITH AZERBAIJANIAN LANGUAGE)

ABSTRACT

In the article the number of the Category of Passive voices and their Comparison from the point of view of their feautres in Japanese and Azeri Turkish have been given.

The article deals with the kinds of possessive and non-possessive functions of passive voice of original

* Bakü Devlet Üniversitesi, Z.Helilov 23, Az1148, Bakü, Azerbaycan
ogtay_jalilbeyli@yahoo.com

examples in Japanese language and their comparative translations in Azerbaijan language as well.

It is noted that there is not too much similarity in the field of passive voice between azerbaijani and Japanese languages. And it is very important while translating the oral or written speech examples of one of these languages into another language we must take into account the speech situation, context and the characteristic communicative chances of each language as well.

Key Words: Passive voice, Japanese language, Azerbaijanian language)

Eylem çatıları, bir kategori olarak dilde çok önemli yer tutmaktadır. Söz konusu kategori özneye özne (subjekt subjekt) veya özneye tümleç (subjekt objekt) arasındaki ilişkiden türeyen bir dil olayıdır.

Japon dilinde eylem çatısı konusu ile ilgili bilginlerin fikirleri çok değişiktir. A. Y. Danilov Japon dilinde şu eylem çatılarının bulunduğunu yazmaktadır (1, s. 4):

1. 基本表現 (kihon hyougen)	Etken Eylemler
2. 受身表現 (ukemi hyougen)	Edilgen Eylemler
3. 使役表現 (sieki hyougen)	Ettirgen Eylemler
4. 被役表現 (hieki hyougen)	Ettirgen-Edilgen Eylemler
5. 可能表現 (kanou hyougen)	Potensial Eylemler

Şunu da ekliyorum ki, Azeri'cede de eylem çatılarının sayısı konusunda çeşitli düşünceler vardır. Eylem çatıları şöyle sıralanır:

Etken Eylemler, Edilgen Eylemler, Dönüslü Eylemler, İşteş (Karşılıklı-müşterek) Eylemler, Ettirgen Eylemler (üzerinde daha çok durulanlar), Şahıssız Eylemler, Geçmez Eylemler, Geçer Eylemler (2, s.5).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Japon Dilinde, Azeri Türkçesindeki gibi edilgen eylemlerin sentaktik şekilleri vardır. İşte bu özelliğine göre o edilgenliğin analistik usulle türetildiği Rus ve İngiliz dillerinden farklıdır. O şekiller şunlardır:

I. çekim, 1-ci esas + れる (reru) eki

II. çekim, 2-ci esas + られる (rareru) eki

する→ される (suru → sareru) eylemi yahut
せられる (魅せられる) (serareru (miserareru) “vurulmuş”, hayran
(meftun) olmuş gibi; ondan türeyenler

じる、ずる→じられる yahut ぜられる (命ぜられる)

(ciru, zuru → cirareru yahut zerareru (meizerareru)
“emir almak” gibi.

来る (kuru) “gelmek” fiili →こられる (korareru)

Bu tür düzeltilmiş eylemler bağımsız grup oluşturup II. çekim eylemleri gibi çekimlenir. Japon dilinde edilgen eylemler hem geçişli, hem de geçişsiz eylemlerden türetilir.

Azeri Türkçesinde edilgen eylemlerin geçişli eylemlerden türetilmesi fikri, geniş ve yaygındır; ama, bir taraftan bu dilde hem geçişli hem de geçişsiz eylem olarak kullanılmış eylemlerin dilde varolması, bir yandan da geçişli eylemlerden türetilmiş paralel şekillerin var olması, nihayet, Azeri dilinde Japon dilindeki edilgen eylem yerine hem edilgen, hem de dönüşlü eylemlerin olması konuya daha titizlikle (hassasiyetle) eğilmeyi gerektirmiştir. Durum bildiren eylemler veya eylem takıları kuraldışı bir durum oluşturmaktadır: ある (aru) “olmak”, “var olmak”; 見える (mieru) “görünmek”, 聞こえる (kikoeru) “işitilmek”; 似合う (niau) “benzetmek (oxşamaq)”; 音がする (oto ga suru) “gelip yetişmek” (səs haqqında); 匂がする (nioi ga suru) “gelip yetirmek” (kokunun gelmesi) v. b.

Edilgen eylemlerin başlıca anlamları, kullanıldığı konstruksiyonun içinde belirlenir.

Gramatikal çatı tümcede birbiriyle ilişki halinde olan subjektler ve objektler arasındaki oran değişimleri yapmakla birlikte belirtilen fikrin modallığını ve üslubunu da değiştirdiğinden her bir eylem çeşidinin fonksiyonu, doğal olarak çözümlenmesi yapılan

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

tümcenin etken eylemli analogik tümceyle karşılaştırılması yoluyla belirtilir [1, s. 6-7].

Konuyla ilgili dil bilginleri arasında fikir mutabıklığı mevcuttur; ama, edilgen eylemlerin fonksiyonlarının sınıflandırılması meselesinde fikir mutabıklığı yoktur. Mesele şu ki, れる/られる (reru / rareru) şekilli eylemlerin başka anlamlarının yanında edilgen olmayan anlamları da var. Söz konusu anlamlar tümce içinde sözde özne görevini yapan nesnenin tümcede dolaylı tümleç görevini yapan diğer subjektlerin etkisine düşmeyenlerin anlamını bildirir. Bununla ilgili, Japon dilinde edilgen eylemin fonksiyonlarının sınıflandırılması konusunda iki önemli konsepsiyon birbirine karşı konulmaktadır. Bu fikirlerden birine göre, Japon dilinde eylemin bir takım imkan, naziklik gibi şekilleri vardır; ki bunlar, edilgen eylemde eşsesli olup edilgen değildir. Bunlardan başka, edilgen eylemler de vardır. Bu tip fiiller, özel “edilgenlik” anlamlarına sahiptir.

A. Y. Danilof bu şekilde yaklaşımın bilimsel gözükmemekte olduğunu, ama pratik gramerde bunun hiçbir öneminin olmadığını yazmıştır. Bu yüzden de bilgin başka bir konsepsiyona başvurma gerekliliğini bildirmiştir. İkinci Konsepsiyona göre, Japon dilinde iki edilgen eylem şekli vardır.

İkinci Konsepsiyona göre, Japon dilinde iki edilgen eylem şekli vardır.

Edilgen Eylemler -genelde- tümcedeki göreviyle ilgili olmayan れる/られる (reru/ rareru) ekiyle türemiş tüm türeme eylemlerini içerir. Bunun yanı sıra, somut olarak (somut anlamda) edilgen eylemler de var ki, bunlar da ayrı eklerle türetilir; özellikle, edilgenlik ifade eder ve bu anlamdaki pozisyonunda etken eylemlere karşı konulur. Konsepsiyonun olumlu tarafı, Japon dilinde eylemlerin çok sayıdaki ek şekillerini türetmemesidir.

Edilgen Eylemlerin “Zorunluluk” İfade Etmeyen Görevleri

Edilgen eylemlerin bu grubunda etken eylemli cümlelerle mukayesede bu tür sözde edilgenlik konstruksuyonlarında hareketin subjekt ve objektlerin hâlleri değişmez; söz sırası' da değişmeden kalır. Bu belirtilerin sayısı, üçtür:

1. 尊垂 (sonzui): Edilgen eylem şeklinden naziklik ifade etme amacıyla faydalınılır. Örnekler:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

① イギリスから学生が帰って来た→

・ ・ ・ こられた。 “İğirisu kara qakusey-qa kaette kita.” (Tələbə İngiltərədən qayıdıb gəldi. Öğretmen İngiltere’den döndü).

② おばさんがロンドンに行った→

行かれた時の話しをしてください。 “Obasan-qa Rondon-ni itta) → İkareta toki-no hanaşi-o şite kudasay.” (Söylə(yin) görüm xalan / xalan (ız) Londona necə gedib çıxıb. Söylə(yin) bakalım, dayın(ız), amca(nız) Londra’ya nasıl vardı.).

③

卒業式で学長が、[皆さんは卒業してからも、大学で学んだという・ ・ を忘れないでください。] と言った。→

言われた。 “Sotsugyouşiki-de gakuçou ga, [minasan va sotsugyou şite kara mo, daiqaku de manan da to iu o vasurenaide kudasay.] to itta. → ivareta.” (Rektor buraxılış gecəsində dedi: “Siz məzun olanda iftixarla yadınıza salın ki, bizim universitetdə oxumusunuz. | Rektör mezuniyyət gecəsində: “Siz Mezun olduktan sonra universitemizde tahsil gördüğümüzü gururla hatırlarsınız.” dedi.).

A. Y. Danilof’un kaydettiği üzere bir hayli evvel れる/られる (reru/ rareru) ekli eylemler yardımıyla naziklik ifadesi です/ます (des / mas (teyneygo) neytral nezaketli usulle敬語 (keygo) geleneksel naziklik üslubu arasında ara pozisyon işgal eder. Çağdaş Japon dilinde ise bu şeklin keygo’yu yavaş yavaş kullanımdan çıkarması açıkça görülmektedir. 尊敬語(sonkeygo) şekli geleneksel olarak “nazik” davranma ifade etmeye başlamıştır [1, s. 8].

2. 可能 (kanou): Edilgen eylemin hareketin potensial imkanının ifadesinden dolayı kullanılır. Bu kullanım, yalnız II. çekim eylemlerine ve 来る(→来られる) (kuru→korareru) eylemine aittir. Aynı zamanda daする-じる/ずる (→じられる) (suru-ciru/ zuru) → cirareru) eyleminin varyantına aittir.

① この植物は食べることができます。→

この植物は食べられます。 “Kono şokubutsu va taberu koto-qa dekimas.” (Biz bu bitkiləri yeyə bilərik. | Bu bitkilər yeyilir (yeməlidir) | Biz bu bitkileri yiyebiliriz. Şu bitkiler yenir (yeməlidir).).

② 試合に出る事ができるでしょう。→

試合に出られるでしょう。

“Şiai-ni deru koto-qa dekirudeşou → Şiai-ni derarerudeşou”. (Ehtimal ki, (o), yarışda iştirak edə bilər → Yarışda onun iştirak

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

etməsi, ehtimal ki, mümkün olacaq. | İhtimalen, (o) olimpiyat oyunlarına katılabilir).

③ シャンゼリゼを散策する時間があるでしょう。→
シャンゼリゼも見られるでしょう。

“Shanzerize-o sansaku suru cikan qa aru deşou →
Shanzerize -mo mirareru deşou.”. (Ehtimal ki, Yelisey meydanında
gəzməyə vaxt olacaq → Ehtimal ki, Yelisey meydanına da baxmağa
imkan olacaq/ ...baxmaq mümkün olacaq/ ...baxa biləcəyik. |
İhtimalen, Yelisey Meydanı’nı dolaşma olanağı bulacağız.).

3. 自発 (**cihatsu**): Edilgen eylem şeklinin kendisinden
meydana çıkan hareketin ifade edilmesi amacıyla -özellikle, şahıssız
tümcelerde- bu sözcüğün yalnız psikolojik kavranma bildiren eylemi
gruplarıyla sınırlı olarak kullanılır. 偲ばれる (şinobareru) “yada
düşmək” (hatırlanmaq), “ağıla gəlmək” (akıla gəlmək); 思われる
(omovareru) “fikirləşilmək” (düşünülmək), “təsəvvür edilmək”
(tasarımlanmaq).

①

私ははっきり彼が気分が悪いことを感じている。→
(なんとなく) 彼は気分が悪いことが感じられる。

“Vataşi va hakkiri kare qa kibun-qa varui koto-o kancite iru.
→ (nan to naku) kare va kibun-ga varui koto qa kancirareru.” (Açıq-
aşkar hiss eləyirəm ki, onun kefi yoxdur → İstər-istəməz hiss olunur
ki, onun kefi yoxdur. O' nun keyfinin yerində olmadığını açıqça
görüyorum (hiss ediyorum)).

②

私はそれが正しいだと思っています。(なんだか) それは正しい
だと考えられます。“Vataşi va sore qa tadaşii da to kanqaete
imas. (nan da ka) Sore va tadaşii da to kanqaeraremas.” (Mən belə
hesab eləyirəm ki, bu düzdür → (Nə isə, nəyə görə) belə zənn
eləyirəm ki, bu düzdür. | Zənnimcə bu yanlıştır.).

③

このおかしを食べると、遠きシベルのふるさと小さな村を思い
出す。→ (なんとなく) 村が思い出される。“Kono okaşi-o
taberu to, tooki şiberu no furusato çisana mura-o omoidasu. →
...(nan to naku) mura qa omoidasareru.” (Nə vaxt (ki), bu şiriniyyatı
yeyirəm, doğulduğum uzaq Sibir kəndini yadıma salıram → (Hər
dəfə) bu şiriniyyatı yeyəndə doğulduğum uzaq Sibir kəndi yadıma

düşür.| Tatlıları yediğim zamanlar doğduğum Uzak Sibiryayı hatırlarım.).

Edilgen Eylemlerin Özel Edilgen Fonksiyonları

Özel olmayan edilgen anlamlardan farklı olarak özel anlamda edilgen

eylemlerle bağlı tümce gruplarında hareketi yapanla (faille) hareketten etkilenen objektler mef'ul yerini değiştirir. Buna uygun onları tertip eden durumlar da değişir. Real fail に (ni) yahut から (kara) durumlarıyla tertiplenebilir. Bu grupta edilgen şekil başlıca beş fonksiyon yerine getirebilir; ki, bazılarının yarım fonksiyonu vardır:

1. を格の受身 (o kaku-no ukemi): Dolaylı tümlecî özne yapan belli işlenmiş hâlin edilgen şeklidir. Bu ismi vermekle hem edilgen şeklin geleneksel olarak uygun surette kullanılması, hem de İngiliz dili ve diğer Batı dillerinden çevriler'de edilgen eylemin kullanım usulleri dikkate alınır.

1.1. 直接対象の受身 (çokusetsu taişou-no ukemi): Düz tümlec'n edilgen şeklidir. Bu şekil, Japon dilinin eskiden' beri kullanılagelen edilgen şekli olup, burada yalnız canlı nesneler esasen de adamlar etkileşim hâlinde olur ve uygun surette cümlede yer değiştirir. Bu görevi geçişli eylemler yapar:

①田中が幸子をなぐった。→

幸子が田中になぐられた。“Tanaka-qa Saçiko-o naqutta → Saçiko qa Tanaka-ni naqurareta.” (Tanaka Saçikonu vurdu → Saçiko Tanakadan zərbə aldı (qulaqburması aldı, kötək yedi.) | Tanaka Saçiko'ya vurdu → Saçiko Tanaka'dan darbe yedi (dayak yedi).).

②母は僕をかわいがった。→

僕は母にかわいがられた。“Haha va boku-o kavaigatta → Boku va haha-ni kavaiqarareta.” (Anam mənî ərkövün öyrətmışdir → Mən anamın canciyəri idim (olmuşam). | Ninem beni şımarık terbite etmiştir → Ben ninemin birtanesi (canı ciğeri) idim (olduydum).).

③先生が私たちのクラスをしかった。→

私たちのクラスは先生にしかられた。“Sensei-qa vatashitachi-no kurasu-o şikatta → Vataşıtaçi-no kurasu va sensei-ni şikarareta.”(Müəllim bizim sinfi danladı → Bizim sinif müəllimdən töhmət aldı. Öğretmen sınıfımızı azarladı → Sınıfımız öğretmenden azar yedi.).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

1.2. 非情の受身 (**hicou-no ukemi**): Cansız nesne bildiren dolaylı tümlec'in yanında edilgen eylem bildirir. Bu durum, Japon diline ait bir durum değildir ve Batı edebiyatından çeviriler yoluyla Japoncada sonradan oluşmuştur. Söz konusu tümce türünün genel özelliği, ondan ibarettir; ki, real fail'e dikkat edilmemekte olup, başlıca dikkat “geçmişte kalmış olan” dolaylı tümleç üzerine yoğunlaşmaktadır. Edilgen eylemin işte bu anlamı, kendi içinde iki alt gruba ayrılır:

a) 新登場の受身 (**şintoucou no ukemi**) yeni bir şeyin meydana çıkmasını da belirten edilgen çeşidi. Mesela:

① この地帯にも近ごろだんだん住宅を建て始めた。→ この地帯にも近ごろだんだん住宅が建てられるようになった。
“Kono çitay ni mo çika qoro dandan cuutaku-o tatehacimeta. → Kono çitay ni mo çika qoro dandan cuutaku-qa taterareru you ni natta.” (Son vaxtlar bu rayonda yavaş-yavaş yaşayış binaları tikməyə başlamışlar. → Son vaxtlar bu rayonda da yaşayış binalarının inşasına başlanmışdır. | Son zamanlar bu bölgede (arazide) apartmanlar yapmaya başlamışlar. → Son zamanlar bu bölgede de apartmanların inşasına başlanmışdır.).

Tümcenin Azericesinde ise eylemin edilgen çeşidinden faydalanılmıştır. Japon dilinde böyle bir eylem çeşidi -yani dönüşlü eylem şekli- yoktur.

② 昨日からオリンピックの記念切手を売り出した。→ オリンピックの記念切手は明日から売り出された。“Kinou kara Orinpiyku no kinenkitte-o uridaşita. → Orinpiyku no kinenkitte va aşita kara uridasareta.” (Dünəndən biz olimpiya rəmzli markalar satmağa başlamışıq. → Olimpiya markaları dünəndən (etibarən) satılmağa başlanmışdır. | Düнден itibaren olimpiyat sembolü marklar satmaya başlamışız. → Olimpiyat markları düнден beri satılmağa başlanmışdır.).

③ うちの近くに新しい地下鉄の駅を開通した。→ うちの近くに新しい地下鉄の駅が開通された。“Uçi-no çikaku-ni ataraşii çikatetsu no eki-o kaitsuu şita. → Uçi-no çikaku-ni araraşii çikatetsu no eki-qa kaitsuu sareta.”

(Bizim evin yanında (yaxınlığında) yeni metro stansiyası açdılar. → Bizim evin yaxınlığında yeni metro stansiyası açılıb / açılmışdır. | Bizim evin yanında (yakınında) yeni metro istasyonunu devreye soktular. → Bizim evin yakınında yeni metro istasyonu devreye sokulmuşdur.).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

b) 一般性の受身 (ippansey no ukemi): Genel ve soyut fikirleri ifade eden edilgen eylem türüdür:

① この社会は個性を尊重する。→

民主儀の社会では個性が尊重されるべきだ。 “Kono şakay va kosey-o sonçou suru. → Minşugi no şakay de va kocin-qa sonçou sareru bekida”. (Bu cəmiyyət şəxsiyyətə hörmət edir. → Demokratik cəmiyyətdə şəxsiyyətə hörmət edilməlidir. | Bu toplum kişiliyə saygı eder. → Demokrasi toplumunda kişiliyə saygı yapılmalıdır.).

②

多年の統計資料でこの指標の増加する傾向を見ることが出来る。
→

多年の資料からこの指標の増加傾向が見ることが見られる。 “Tanen no toukeyşiriyō de kono şihyou no zouka suru keykou-o miru koto-qa dekuru. → Tanen no şiryō kara kono şihyou no zouka suru keykou-qa miru koto-qa mirareru.” (Çoxillik statistikada bu göstəricinin artması təmayülünü görmək olar. → Çoxillik statistikada bu göstəricinin artması təmayülü görünür. | Çok senelik istatistliğe göre şu belirtilerin çoğalmasını görmek mümkündür. → Çok senelik istatistiklere göre bu belirtilerin çoğalması eğilimi görünüyor.).

③

検察予番館は多額の賄賂が受け取られた事実を明らかにした。
→ 検事捜査によって、巨額の収賄事件の事実が立証された。 “K ensetsuyobankan va taqaku no vairo-qa uketorareta cicitsu-o akaraka ni şita. → Kencisousa ni yotte, kyoqaku no şouvayciken no cicitsu qa rişşou sareta”. (Prokurorluğun müstəntiqi böyük məbləğdə rüşvət alınması faktını təsdiq etdi. → Prokurorluğun istintaqı nəticəsində çox böyük məbləğdə rüşvət alınması faktı təsdiq olunmuşdur. | Soruşturmacı azami miktarda rüşvət alınması faktını doğruladı (ispatladı). → Soruşturmacı, soruşturma sonucunda çok büyük rüşvət alındığını doğrulanmıştır.).

2. 内容の受身 (naiyou-no ukemi): Dolaylı nutuk zamanı認める (mitomeru) da edilgen eylem çeşididir. Bu fonksiyon için nutuk (言う、書く) ve mülahaza (見る) bildiren eylemlerden faydalanılır. Bunu 1. 2. 非情の受身 (hicou-no ukemi) görev değiştirilmesi gibi düşünebiliriz. Fark şu ki, kullanılan eylemlerin hepsi geçişli eylem olsa da, hepsi belli işlenmiş hâli ifade edemez; onlar açıklama durumunda olup cümlede mantiki ağırlık merkezi nutuk faaliyeti kapsamı üzerine geçer. Nutuk Subjektı ise dikkat dışı olur. Mükayese:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

 ※ を格の受身 (o kaku no ukemi) Təsirli fellərin məchul növü

この地方では人々はさといものこと Bu rayonda şirin kartofa
 をただいもという→ この地方では (adamlar) tadaimo deyirlər→ Bu
 さといものことはただいもと言われる。rayonda şirin şeyə tadaimo
 deyirlər.

(Kono çihou de va hitobito va satoimono Bu bölgədə (tatlı potetete)
 koto-o tadaimo to iu → Kono çihou de va (adamlar) tadaime diyorlar → Bu
 satoimono koto va tadaimo bölgədə tatlı bir şeyə tadaimo
 to ivareru). diyorlar.

 ※ 内容の受身 (naiyou no ukemi) Məchul növü vasitəli nitqdə

この地方では人々はN沼には Bu rayonda adamlar (ona) inanırlar ki,
 ヌシがいと信じている → この N bataqlığında su pərisi olur → Bu
 N沼にはヌシ がいと rayonda inanırlar ki, N bataqlığında
 信じられている。 su pərisi olur.

(Kono çihou de va hitobito va N numa ni Bu bölgədə insanlar N bataqlığında
 va nuşi-qa iru to şincirarete iru. → Kono su perisinin bulunduğuna
 N numa ni va nuşi-qa iru to şincirarete iru) inanıyorlar → Bu bölgədə N
 bataqlığında su perisinin bulunduğuna
 inanıyorlar.

憲法にははっきりと戦争は Konstitusiyada (açıq-aşkar) müharibədən
 放棄するという条項がある imtina etməyi bəyan edən maddə vardır
 → 憲法にははっきりと戦争は Konstitusiyada aydın yazılmışdır ki,
 放棄すると書かれている。 [Yaponiya] müharibədən imtina edir.
 (Kenpou ni va hakkiri to sensou va Anayasada (açıkça) savaşa hayır diyen
 houki suru to iu coukou qa aru → bir madde vardır → Anayasada
 Kenpou ni va hakkiri to sensou va (Japonyanın) savaşa hayır demesi açıkça
 Houki suru to kakarete iru) ifade edilmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/1 Winter 2010*

若者は序文でマクロ経済研究へ Müəllif müqəddimədə Keynsin
 のケインズの卓越した貢献に注目 makroiqtisadi tədqiqatlar
 している → 序文には、ケインズが sahəsində böyük xidmətini qeyd
 マクロ経済研究に大きいに貢献した edir → Müqəddimədə Keynsin
 と認められている。 makroiqtisadi tədqiqatlar sahəsində
 (Vakamono va cobun de makuro keyzay böyük xidməti olduğu qeyd edilir.
 kenkyuu-no Keinzu no takuetsu şita kouken Yazar Önsöz'de Keynsin
 ni çuumoku şite iru → Cobun ni va, makroekonomi üzerine incelemelerde
 Keinsu-qamakuro keyzaykenkyuu-ni seçkin katkılarda bulunduğunu
 ookii ni kouken şita to mitomerarete iru). yazıyor.

3. 相手の受身 (**aite-no ukemi**): Edilgen eylemlerden
 (şeklinden) beraber yapılacak hareket için taraftaş seçiminden ötrü
 kullanılır olması, edilgen eylem'in "partnör" anlamını gösteriyor. O,
 edilgen şeklinden faydalanmanın ilkel Japon varyantıdır.

① のら犬が太郎に噛み付いた。 Avara it Taronu qapıb (dişləyib, tutub)
 → 太郎がのら犬に 噛み付かれた。 → Taronu avara it tutub.
 (Nora inu-qa Taro-ni kamitsuita → Avare köpek Taronu kapmışır.
 Taro-qa nora inu-ni kamitsukareta)

② 太郎は花子に算数を教えた。 Taro hesabı Hanakoya izah etdi
 →
 → 花子は太郎に算数を教えられた。 Hanako hesab üzrə Tarodan
 izahat alıb.
 (Tarou va Hanako-ni sansuu-o oşieraret Taro Hanakoya matematiği anlattı →
 → Hanako va Taro-ni sansuu-o oşierareta) Hanako matematik üzere Tarodan
 bilgi aldı.

③ 太郎は花子と絶交した。 → Taro Hanako ilə arasını vurub² →

² Azerice kullanmayan (ifade edilmeyen) harfi harfine bir çeviri, ama Azerice ifade edilir, bir azıcık vulgar şekli de var: Taro Hanako' yle arası bozulmuş, irtibat (kesmiş).

花子は 太朗から絶交された。	Taro Hanakodan üz döndərib / Taro ilə
(Taro va Hanako to zekkou şita →	Hanakonun arası dəyib.
Hanako va Taro kara zekkou sareta)	Taroyle Hanako'nun arası açıldı →
	Taro Hanako'dan surat çevirdi.

Not: Yukarıya aldığımız tümcelerde dolaylı tümleş belli işlenmiş hâl'de olup sırası gelen fonksiyondan farklı olarak, serbest tümce üyesi şeklinde kendini gösteriyor. Bütün hâllerde Azericede etken eylem şekli kullanmak imkansız, ya da kuraldışıdır.

4. 持ち主の受身 (moçinuşi-no ukemi): Edilgen eylemin iyelik görevidir. Bu görev, etken şeklindeki eylemin dolaylı tümleş görevi yapması, objektin “sahibin” kapsamca ayrılması demektir. Bu gurubun bir sıra cümlelerine hasar verme yan anlamı durumundadır. Mesela:

① スリが（太朗の）財布をすった。	Cibgir (oğru) (Taronun) pul kisəsini
→ 太朗がスリに財布をすられた。	çırpışdırdı. → Taronun pul kisəsini
(Suri-qa (Tarou-no) sayfu-o sutta.	oğru aparıb / oğurlayıblar.
→ Tarou-qa suri-ni sayfu-o surareta).	Yankesili (hırsız) (Taronun)
	cüzdanını almış / çalmış

先生が（花子の）絵をほめた。	Müəllim (Hanakonun çəkdiyi) şekli
→ 花子は先生にほめられた。	təriflədi / bəyəndi. → Müəllim
(Sensey-qa (Hanako-no) e-o hometa.	Hanakonun çəkdiyi şeklə görə
→ Hanako-va sensey-ni homerareta)	təriflədi.
	Öğretmen (Hanakonun yaptığı)
	resmi övdü/beğendi. → Öğretmen
	Hanako'yu çektiği resme göre övdü.

友達が（二郎の）背中をたたいた。	Yoldaşı əli ilə Cironun kürəyinə
→ 二郎が友達に背中をたたかれた。	vurdu. → Ciro hiss elədi ki, yoldaşı
(Tomodaçi-qa (Ciron-no) senaka-o	əli ilə onun kürəyinə vurur.
tatayta. → Ciron-qa tomodaçi-ni senaka-o	Arkadaşı eliyle Ciron'un sırtına
tatakareta).	vurdu → Ciro, arkadaşının, Cironun
	sırtına eliyle vurduğunu hissetti.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

“Partnör” edilgen eylem şeklinde olduğu gibi, iyelik (ayırma edilgen) eylemli cümlelerde de geçmiş dolaylı tümleş belli işlenmiş hâlinde kalmaktadır; ama, kimi dilcilere göre o, birleşik (terkibî) yüklem ayrılmaz parçası hâline gelerek serbest (bağımsız) tümce ögesi statüsünü kaybetmektedir; çünkü, o, olmadan bileşik (terkibî) yüklem eylem parçası anlamını kaybeder.

5. 第三者の受身 (day sanşa-no ukemi): Etken Eylem şeklinde olmayan, etkilenen yeni objekt cümleye getiren edilgen eylem türüdür. Söz konusu görevi yapmış sözcük örneklerinin çoğunda objekt olumsuz şekilde etkilenmektedir. Bu da Japon dilindeki edilgen şeklin ilkel (tarihsel) Japon fonksiyonudur. Örnekler:

① 雨が降った。→ 僕は雨に降られた。Yağış yağdı.→ Yağışa düşdüm.
(Ame-qa futta. → Boku va ame-ni furareta). Yağmur yağdı. → Yağmura yakalandım.

② 隣の息子が一晩中レコードを Qonşu oğlan bütün axşamı val oxudub.
かけた。→ 私たちは隣の息子に → Bütün axşamı qonşu oğlanın
一晩中レコードをかけられた。 oxutdurduğu vallar bizi narahat edib.
(Tonari-no musuko-qa hitobancuu Komşu oğlan bütün akşamı (teypte)
rekoodo-o kaketa. → Vataşıtaçi va şarkı söyletmiş. → Bütün akşamı
tonari-no musuko-ni hitobancuu komşu oğlanın okuttuğu teyp bizi
rekoodo- kakerareta). rahatsız etti.

③ 風が吹く。→ この一本木は Külək əsir. → Bu tənha ağac yel hara
四方の風に吹かれる。 əsir, ora da əyilir.
(Kaze-qa fuku. → Kono ippongi va Rüzgar esiyor. → Şu tek ağac rüzgarın
şihou no kaze-ni fukareru). estiyi tarafa eser.

Edilgen yapılı sözcüklerin üslup özelliği şudur; ki, çoğu zaman metinde failin (iş yapanın) gelecek (sonraki) hareket veya hâlini bildirir. Bunlar, て/で (te/de), ので (node) v b. şekilleriyle biterek belli nedenler tertiplerler. Örneğin:

④ 通行人は犬にほえられて Yoldan keçənə (yolçuya) it hürəndə

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

大変びっくりした。 bərk qorxdı (qorxuya düşdü).
 (Tsuukounin va inu-ni hoerarete Yoldan keçene (yolcuya) köpek
 taihen bikkuri şita). havlarken çok korktu (korkuya
 düştü).

② 彼は幼いときから両親に O hələ ilk uşaqılıq çağında
 しなれたので生活がとても valideynlərini itirmişdir, belə ki, onun
 苦しかった。 güzəranı çətin olub.
 (Kare va osanay toki kara ryouşin ni O daha çocukken ana babasını yitirmiş
 şinareta no de seykatsu-qa totemo ve bu yüzden de geçimi çok zor olmuştu.
 kuruşikatta).

③ すごい雪雨に襲われて、 Dəhşətli tufana görə gecə yarıyadək
 夜遅くまで眠れなかった。 yata bilmədim.
 (Suqoi yukiaime ni osovarete, Müthiş tufan yüzünden gecenin yarısına
 yoru osoku made nemurenakatta). kadar uyuyamadım.

Şimdi de yaptığımız incelemeler sonucunda bir genelleme yapalım.

Hem Japon, hem de Azeri dillerinde eylemlerin edilgen şekilleri vardır; ama, bu dillerde edilgen şeklinin yapılması ve kuanımsal anlamları birbirine benzemez. Japon dilinde edilgen şekli, eylemin çekim şekillerinden ve hem geçişli, hem de geçişsiz eylemlerden yapılır.

Azericede yalnız bir çekim şekli kaydolunmaktadır. Azericede Edilgen eylem yapan eklerin ünlü yahut ünsüzle başlamasına bağlı çeşitli şekiller (çeşitlilikler) görülebilir.

Edilgen Eylemin fonksiyonları da bu dillerde farklıdır. Japon dilinde edilgen eylemin dört fonksiyonu; Azericede ise bir fonksiyonu vardır. Buna ilave olarak Azericede edilgen eylemin kullanım tezliği ve kullanım oranı kısıtlıdır. Japon dili edilgen eylem şekilleri Azerice metinlerinde *etken*, *dönüşlü* ve *edilgen* şekilleriyle ifade edilir.

KAYNAKÇA

Azərbaycan dilinin qrammatikası. I, Morfologiya. B., Azərbaycan SSR EA-nın nəşri, 1960

CƏLİLBƏYLİ, O. Yapon dilində fellərin tipologiyasına dair. Tədqiqlər 2, AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu; s.49-56, B., 2006.

DANILOF, A. Y. Yaponskiy yazık. Stradatelnıy zaloq. M., 2000

HÜSEYNZADƏ M. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. B., Maarif, 1973

Qrammatika azerbaydjanskoqo yazıka. B., 1971

Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. B., Elm, 1980

SÄRBÄN AHMED DİVÄNİ'NDA MELÄMİLİK

Bekir KAYABAŞI*

ÖZET

Sarban Ahmed 16. yüzyıl şair Melami şeyhlerindendir. Şeyhi, İsmail Maşuki'nin tarikat inançları yüzünden öldürülmüş olması, Sarban Ahmed'in devlet otoritesi tarafından takip ediliyor olması, tarikatın yer altına çekilerek faaliyetlerini yavaşlatması sonucunu doğurmuştur. Sarban Ahmed, müritlerinin tarikat inançlarını devam ettirmek için şiirlerini kullanmıştır. Divan şiiri nazım biçimiyle yazdığı şiirlerinde melamet temasını işlemiştir.

Bu çalışmada, Divan şiirinin anlam sınırları çerçevesinde Sarban Ahmed şiirlerindeki Melamilik anlayışını tespit etmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Melamet, Riya, Sır, Vahdetivücut.

MELAMET IN THE DIVAN OF SARBAN AHMED

ABSTRACT

Sarban Ahmed is one of poet melami sheik in the 16th century. Since his sheik İsmail Masuki died and his follow up by state, cause to slow up activity of tariqat. Sarban Ahmed use to poems that contiued to faith tariqat of disciples. He process to theme of melamet, when write to form of ottoman poetry. We look for concept of melamet to Ahmed Sarban's poems that inside to meaning borders of ottoman poetry.

Key Words: Melamet, hypocrisy, glaze, Vahdetivücut

* Yrd. Doç Dr., Adıyaman Üniversitesi Eğitim Fakültesi
bkayabasi@adiyaman.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

A. Giriş

Dinî inançlarımız dün, bugün olduğundan daha ziyade hem toplumsal hem de bireysel hayatımızı şekillendiriyordu. Anadolu'nun İslamlaşmasındaki dervişlerin etkileri düşünüldüğünde dini inançlarımızın ne denli derin köklere sahip olduğunu algılamak mümkün olsa gerek.¹ Anadolu'nun yurt edinme süreci oldukça uzun ve ıstıraplı bir yoldur. Neredeyse 16. yüzyılın ortalarında tüm Anadolu'da devlet otoritesi kendini hissettirebilmiş ve kısa bir süre sonra iç isyanlarla yeniden bozulmuştur.² Bu otorite dışı ortam, küçük derebeylerinin türemesinde ve güvensiz bir yaşam ortamı halkın dünyevi olandan ziyade, uhrevi olana daha bir kuvvetle meyletmesi sonucunu doğurmuştur. Sosyal düzenin yokluğunu gören, devamlı karışıklıklardan bıkip ezilmiş olan halk, kendilerine bu dünyada nasip olmayan saadeti, hiç olmazsa öbür dünyada temin için her türden dini otoritenin etrafında muazzam kümelenmeler oluşturmuşlardır.³ Bunun sonucu olarak Anadolu'da her tarafta pıtrak gibi tekkeler, zaviyeler bitmeye başlamıştır.

İşkâna açılan yeni fethedilmiş toprakların karma karışık durumu, şehirleşmenin tam sağlanamaması, merkezi dini bir otoritenin yokluğu, taht kavgaları ve Türkmen inançları ve yaşam biçimi heteredoks inanç akımları açısından verimli bir ortam olarak değerlendirilmiştir.⁴ Melamilik bu uygun ortamda etkin olan inanç akımlarından birisidir.

Melamilik:

Bir tasavvuf terimi; III. (IX.) yüzyılda. Horasan bölgesinde ortaya çıkıp daha sonra bütün İslâm dünyasında yaygınlık kazanan bir tasavvuf anlayışıdır. Sözlükte "kınamak, kötülemek, ayıplamak" gibi anlamlara gelen melamet kelimesinin tasavvuf literatüründe bir terim, bir makam ve bir tasavvuf anlayışının adı olarak yaygın bir kullanım alanı bulunmaktadır. IX. yüzyılda Merv, Herat, Belh ve Nîşâbur şehirlerini içine alan, Horasan'da ortaya çıkıp özellikle Nîşâbur'da yaygınlık kazanan ve etkisini günümüzde de sürdüren bu tasavvuf anlayışını benimseyenlere ehl-i melamet, Melami, Melameti; bu

¹ Ömer Lütfi Barkan, İstila Devirlerinde Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeleri, Tasavvuf Kitabı, hzl. Cemil Çiftçi, Kitabevi 2003, s.149 ; Necdet Yılmaz, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf Sufiler Devlet ve Ulema OSAV 2001, s. 23.

² Yusuf Halaçoğlu, Anadolu'nun Osmanlı Hâkimiyetine Geçiş, DİA Cilt 3, 1991, s.117.

³ Fuat Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara 1984, s. 204.

⁴ Ahmet Yaşar Ocak, Babailer İsyanı, Aleviliğin Tarihsel Alt Yapısı Yahut Anadolu'da İslam Türk Heterodoksisinin Teşekkülü, Dergah Yay. 1996, s.45

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

akıma da Melametiyye, Melamiyye (Melametilik) denilmiştir. İlk dönem kaynaklarında dil bilgisi kurallarına aykırı olarak genellikle Melameti ve Melametiyye kelimelerinin kullanıldığı, Osmanlı devrinde ise Bayramiyye tarikatı mensuplarından bir gruba Melami, tarikatlarına da Melamiyye adı verildiği görülmektedir.⁵

Melamilik, genel olarak üç ayrı devrede ele alınır.⁶ Birinci devre Melamiliği bir bakıma ilk züht hareketi içerisinde doğmuş bir tavır, bir davranış biçimiyken sonraki yüz yıllarda züht hareketi bir manifesto niteliğini kazanmıştır. Hamdun Kassar'la başlayan muhalif duruş kurumlaşan, kendi özgün hiyerarşisini oluşturan ve yüzeysel bir gösteriş halini alan tasavvuf hareketine ciddi eleştiriler getirmiştir. Horasan Melamiliği olarak da anılan bu dönemde Melamiler, mutasavvıflar tarafından iyi karşılansalar da bir süre sonra Melamet düşüncesindeki esneklik nedeniyle hızla yayılan Melami dalgasının tesiri ile Melamiliğin sulandırıldığını iddia etmeye başlamışlardır. Bu iddialara paralel olarak, Melamilerin yer yer zındıklık ve mülhitlik ithamları ile karşı karşıya kaldıklarını görülmektedir.⁷ Melamilerin bu tür suçlamalarla karşı karşıya kalmasının iki temel nedeni vardır. Birincisi yerleşik, Sünni akideyle uyum içinde bulunan tasavvuf hareketlerine muhalefet etmesi ve diğeri de Melamiliğin diğer tarikatlardan farklı olan "kutb" anlayışıdır.⁸ Nitekim Osmanlı mülki idaresi bu pervasız tavırlarından dolayı binlerce müridi olmasına aldırmış etmeden İsmail-i Masukî ve on iki müridini At Meydanında idam etmekten çekinmemiştir. Bu acıklı durum geride kalan Melamilerin çok ciddi bir takip altında olmaları sonucunu doğurmuş ve Melamilik inanç sisteminde derin izleri olan Hurufilik ve Şiiliğin etkisiyle Melamiler takiyye yaparak şehirlere yerleşmiş, halkın arasında yaşamaya başlamışlardır.⁹

İstanbul'da kellesi vurulan İsmail-i Maşukî'nin halifesi olan Sarban Ahmed de Trakya ya geçerek Hayrabolu'ya yerleşmiş ve sıradan bir hayat sürmesine rağmen uzun süre takip edilmiş sıkıntılı

⁵ Nihat Azamat, Melamet, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 29, 2004, s. 24.

⁶ Ebu Rıdvan Sadık Vicdanî, Tomar-ı Turûk-ı Aliye, Kısım-ı Sani, Devre-i Vusta Melamiliği, İstanbul 1338, s. 24; Abdülkâki Gölpınarlı, Melamilik ve Melamiler, Gri Yay. İstanbul 1992, s. 26; Ali Bolat, Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melametilik, İnsan Yay. 2003, s. 19; DİA, Melamiye, C 29 DİA, 2004, s. 26

⁷ Ebu Rıdvan Sadık Vicdanî, a.g.e., s. 24 ; Ali Bolat, a.g.e., s.20

⁸ Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhitler (15.-17. Yüzyıllar) Tarih Vakfı Yurt Yay. 1998, s. 255-256; Ali Bolat, a.g.e., s.20

⁹ Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhitler (15.-17. Yüzyıllar) Tarih Vakfı Yurt Yay. 1998, s.274-290

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

bir hayat sürmüştür.¹⁰ Şair olan Sarban Ahmed, iki farklı kimlikte şiirler yazmıştır. Kaygusuz mahlası ile yazdığı şiirleri tam bir Melami-i Şuttariye inancı sergilerken; klasik tarzda tertiplediği ve “Ahmed” mahlasını kullandığı şiirlerinde ise klasik edebiyatımızın bütün teknik üslup özelliklerini başarıyla kullanmıştır. Biz bu çalışmamızda Sarban Ahmed’in klasik edebiyat nazım biçimlerinde ortaya koyduğu şiirlerindeki melamet izlerini göstermeye çalışacağız.

B. Sarban Ahmed:

Doğum tarihi bilinmeyen şairin, ölüm tarihinde de ihtilaflar söz konusudur. Biyografi yazarlarının ekseriyeti miladi 1545 yılında vefat ettiğini bildirmektedirler.¹¹ Sarban Ahmed, kaynaklarda İstanbul At Meydanında on iki müridi ile idam edilen İsmail-i Maşukî’nin halifesi olarak zikredilmektedir.¹² Melamilerde diğer tarikatlar gibi şeyhlik makamı mevcut değildir. “Kutb” Melamilik hiyerarşisinin en üst makamıdır. Adı geçen makam diğer tarikatlarda bir sıfat olarak kullanılmakla birlikte Melamiler bu makama diğer tarikatlardan çok daha derin anlamlar yüklemişlerdir.¹³ Bu bağlamda Sarban Ahmed, İsmail-i Maşukî’nin öldürüldüğü 1529 yılından, öldüğü ana kadar Melamilerin “kutb”u olarak anılmıştır.

Bayramiliğin diğer kolu olan Şemsiye tarikatı İstanbul’ da çok güçlü olduğu ve Osmanlı yönetimine nüfuz ettiği için Melamiler İstanbul’da tutunamamışlardır. Melamilik ikinci döneminde Osmanlı topraklarında diğer tarikatların içerisinde gizlenen Melami önderlerince yaşatılmıştır. Özünde gizlilik ve sır bulunan bu inanç sistemi için bu tür bir takiiye olağan karşılanmalıdır. Buna benzer nedenlerden dolayı Sarban Ahmed, kendinden sonra gelecek kutuplara bir nevi örnek olmak maksadıyla belki de sıradan bir şeyh hayatı yaşamamıştır.

C. Sarban Ahmed Divanında Melamet:

Sarban Ahmed, divanında kaside, gazel, mesnevi gibi klasik nazım biçimlerini kullansa da inceleyebildiğimiz kadarı ile şiirlerinin tamamı İlahi aşkla alakalıdır. Klasik şiirin alt yapısına, benzetme, vezin ve diğer kurallara uymasına karşın tekke edebiyatının en sadık şairlerindendir diyebiliriz.

¹⁰ Ali Bolat, Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melametilik, İnsan Yay. İstanbul 2003, s.329

¹¹ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, Osmanlı Müellifleri, (1299-1915) Sadeleştiren A.Fikri Yavuz- İsmail Özen C.I, İstanbul s.56; Mehmet Süreyya Sicilli Osmani, hzl. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yay. CI

Günümüze ulaşan ve bizim ulaşabildiğimiz kaynaklardan Melamiliğin düşünce ve inanç sistemi hakkında bir hayli bilgi edinmemize karşın özünde gizemli, saklı bir tarikatın tam anlamıyla anlaşılması mümkün görünmemektedir. Muhabbet, sohbet, marifet üçlemesi ile özetlenen Melamiliğinin inanç umdelerinden muhabbeti, aşk ve Melamet olarak görülmektedir Sarban Ahmed'de.

I. Aşk ve Melamet:

Aşk, sözlükte şiddetli sevgi olarak tanımlanmaktadır. Mutasavvıflar Kuran'da bulunmayan bu kelimeyi önceleri kullanmaktan kaçınmışlardır. Ama zamanla aşk sık kullanılan, hatta Allah'a giden yollar arasında en isabetli yol olarak görülmektedir.¹⁴

Sarban Ahmed'in aşk anlayışının İbn Arabî'nin âşık, aşk tanımlarına benzediği görülmektedir. İbn Arabî İlâhî Aşk adlı eserinde aşıkların sıfatlarını şöyle sıralar:

Aşık kendini telef etmelidir.
Aşık gamını ve kederini gizlemelidir.
Seven benim sevdiğim de ben.
Aşık kendi nefsinden bütünüyle çıkıp, kurtulmalıdır.
Aşık kendi ölümü için diyet istememelidir.
Aşığın isimleri meçhul olmalı.¹⁵

bugün meydân-ı ' aşk içre şu kim merd-i melâmetdür
ta' allukdan hâlâş oldu yeri anun selâmetdür

(49/1)

Beyitten de anlaşılacağı üzere aşk meydanında bütün irtibatlardan kurtulmuş bir melamet eri ancak selamete erebilir. Utanma duygusu yenilmeden aşta muvaffak olmak mümkün değildir. Utanan gerçek âşık olamaz. Utanmak bir nefse sahip olmanın işaretidir. Âşık nefsinden kurtulmalıdır. Nitekim aşağıdaki beyitte benzer bir durumu şöyle anlatıyor.

gördün kûy-ı melâmetde bu ben divâneyi
gönce-lebler gül gibi ey dil tebessüm itdiler

(60/2)

Aşığa gülünmesi elbette aşığın hiç istemeyeceği bir durumdur. Âşık ciddiye alınmasını, belki oradan kovulmasını tercih eder. Aşk acısı küçümsemiş olur. Ama bu küçümsemeyi kaldırabilen âşık gerçek aşkı yakalayabilir. Aşkın hakikatini kavrayan kınanmaktan utanmaz.

¹⁴ Süleyman Uludağ, Aşk, DİA, C IV İstanbul 1991, s.11

¹⁵ İbn Arabî, İlâhî Aşk, Çev. Mahmut Kanık, İnsan Yay. İstanbul, 1998 s131-174

yār eşiğinde şu kim seng-i melâteden kaçır
yok durur başında devlet kim selâmetden kaçır

(71/6)

Yukarıdaki beyitten de anlaşılacağı üzere melamet aşka ulaşmanın esas yoludur. Zor bir yoldur. Yârin eşiğindeki melamet taşı en büyük devlettir. Sevgilinin eşiğinde beklediği için aşkı için kınanan bir âşık bu kınamayı hiçe saymazsa nasıl sevgisini ispat etmiş kabul edilebilir. Oysa bu melamet taşı selamete ermenin yoludur. Sarban Ahmed:

melâmet olmayan ‘aşkuñ yolında
ne denlü âh iderse serd olurmış

(103/6)

Eğer bir aşta melamet yoksa ne kadar ah ederse etsin soğuk olur diyerek, gerçek bir aşk ateşinin gönlün içindeki varlığının Melametten anlaşılabilirliğini vurguluyor. Eğer melamet yoksa bir aşk yolunda edilen ah, yürekteki aşk ateşinden kaynaklanmaz. O sebeple yakıcı değildir. Tam tersine soğuktur. Bazılarına göre melâmet bir kolaylık bir kaçış olarak algılanabilir.

ihtiyâr eden melâlet hırkasını dostlar
sanmañuz ‘âlemde derd ü miñnetden kaçır

(71/4)

Yukarıdaki beyitte görüleceği üzere melameti seçen kolaylık olsun diye, zorluklardan kaçmak amacına yönelik olarak melâmet ihtiyar etmez. Melamet hırkası bir gösteriş, bir simge, bir itibar aracı değildir. O yeri geldiğinde bir kefendir. Gösterişli tarikat giysilerinin melamet inancında yeri yoktur. Melamet hırkası dert ve zorluk demektir. Çünkü melameti ihtiyar etmek oldukça güçtür. Çünkü insanların en çok korktukları şey kınanmaktır.

başum seng-i melâmet yaşdanupdur
olupdurpisterüm hâk-ı mezellet

(11/10)

fenâ ıtırâğın bister idüp
melâmet sengini sen eyle bâlin

(180/8)

Yukarıdaki beyitlerden de anlaşılacağı gibi melamet demek toprağın yatak, taşın yastık olması anlamına gelir. Melamet yolunun zorluğu bir tarafa; tehlikeli bir yoldur. “Seng-i melamet” (melamet taşı) ibaresi oldukça dikkat çekicidir. Her hangi bir topluluğa yeni bir inanç öneren her yenilikçi, her din önderi yerleşik inanç taraftarlarınınca en azından taşlanarak cezalandırılmışlardır tarih boyunca. Hz.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Muhammed bile Taif'e tebliğe gittiğinde çocuklar ve köleler tarafından taşlanmıştır.¹⁶ Bu bağlamda taşlanmak kutsal bir geçmişe sahip eylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçek bir Melaminin melamet taşından korkmaması gerekir. Kınanma bütün peygamberlere yöneltilen ilk saldırıdır.

top eylemişün başımı zülfünde görelden
meydân-ı melâmetdeki çevgânımı buldum

(156/5)

manşür olan bend-i melâmetle severler
taḥkîk-i beḳâ dârına andan iledürler

(63/3)

Ancak melamet ipiyle bağlandığında severler Mansur olanı ve sonra ebedi var oluş anlamına gelen sehpaşına götürüler. Aslında Mansur gibi dini önderleri yalnızca biyolojik olarak öldürmekle yetinmezler, manevi mirasını da yok etmek isterler. Öldürme gerekçeleri ve propagandaları halkın nazarında öldürülen kişinin kıymetsizleştirme sürecidir.¹⁷ Ama bu süreç Hallac-ı Mansur'da pek işe yaramamıştır.

Mansur bütün tarikat ve inanç sistemleri için bir önderdir. Her tarikat aslında Mansur'un sırrına kendilerinin sahip olduğunu anlatır. Müritler de birer Mansur olmalıdır. Zamanı geldiğinde inançları için ölümü göze almalılardır. Anadolu'daki tarikatlar arasında belki de Mansur'un sonuna benzer bir son ancak Melamiler için söz konusu olmuştur denilebilir.

Melamet yolu zor bir yoldur. O yolda makam ve mevki bulunmaz. Bu yolu tercih eden bütün dünyevi ve uhrevi makamları gözden çıkartmalıdır.

Yusûf-ı mısır-ı melâmetsin gurûr-ı ḥüsn ile
bakmasın âyine-i cānâ baḳan ḥod-bîn olur

(85/4)

"Hod-bîn" kelimesinde tevriye vardır. Can aynasına bakan sevgili elbette orada kendini görür. Hallaç'ın aşk anlayışına yakın bir aşktan söz etmek mümkündür. Afifi, Hallaç'ın aşk anlayışından söz ederken şu tespiti yapar: Hallac, aşkını "Allah Ademi kendi sureti üzerine yarattı" ibaresi üzerine bina etmiştir. İnsan dış görünüşü itibariyle hem beşeri hem de ilahi bir terkipten ibarettir, der.

Afifi, Hallac'ın şu dizelerini delil olarak gösterir:

¹⁶ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, İlmi Müşavir ve Redaktör Hakkı Dursun Yıldız, C I İstanbul, 1992, s. 223

¹⁷ Louis Massignon, Hallac, Çev. Mustafa Armağan, M.M. Şerif, İslam Düşüncesi Tarihi, C.I. İnsan Yay. İstanbul 1990, s. 384-385

....

Aşık olan da benim; aşık olduğum da
Tek bir bedene hulul etmiş iki ruhuz biz
Beni gördüğünde O'nu görmüş olursun
Beni görmüş olursun, O'nu da gördüğünde de

İbni Arabi, “yaratılışımı Adem’in suretinde ortaya çıkardın” der¹⁸ O halde ilk insan Adem ile yaratılan, Mısır’da da güzellik timsali Yusuf olur. Ama bu güzellik gurur veremez. Çünkü görünen her şey O’dur. “Ayine-i cāna” bakan O’nu görür. Burada Sarban Ahmed, bir uyarıda bulunuyor elbette. Aynada gördüğün sen değilsin o sebeple gurur duyamazsın.

melâmet hırkasın zâhid anuñçün ihtiyâr itmez
değil bir kişiye lâıyık bu bir ‘âlî ‘alâmetdür

Yukarıda anlatılan zorluklardan dolayı Melametten uzak durur zahitler. Ayrıca Melamet hırkasının bir işaret olduğunu vurgulamak istiyor. Melamet hırkası zorluğun, mihnetin alametidir bu sebeple zahit seçemez böyle bir hırkayı diyerek, genel Melamilik yaklaşımı gereği zühdü, klasik tarikat anlayışını küçümsüyor.

II. Sır:

Sır, ihlâsın oluşması için neredeyse tek yoldur. Bir Melami için elde edilmesi gereken tek hedef ihlâstır. Şihabuddin Sühreverdî bu durumu şöyle izah ediyor: “Melâmetinin halini gözlemlemesi iki şekilde olur; birincisi, sıdk ve ihlâsın gerçek yönüyle elde edilmesinden; diğeri de, bir nevi gayretle başkasından halini tam olarak gizlemesindendir. Çünkü sevgilisiyle yalnız, baş başa kalan bir kimse başkasının kendisini gözlemesini çirkin görür.¹⁹ Her ne kadar Sühreverdî kitabın genelinde Sufileri Melamilerden üstün de görse Melamilerin “sır” konusundaki hassasiyetlerini anlamamız açısından önemli tespitler yapmaktadır.

Sühreverdî, aynı eserde zikri dört kısma ayırır: Dille zikir, kalple zikir, sırta zikir ve ruhla zikir. Melamilerin ruhla zikir mertebesinde olduklarını vurgulayarak onların dille zikretmelerine gerek yok diye ifade etmektedir.²⁰ Sır, Melamilikte çok önemli bir ayırt edici özellik olarak karşımıza çıkar. Ebu Osman El-Hire’ye göre “gizlilik” prensibi çok önemlidir. Kişinin makbul olan fiil ve halleri,

¹⁸ İbn Arabi, a.g.e. ,s. 22

¹⁹ Şihabüddin Suhreverdî, Avârifü'l-Ma'arif (Marifet İhsanları) Mütercimler, Yahya Pakış- Dilaver Selvi, Umran Yay. İstanbul 1988, s.79.

²⁰ A.g.e s.79.

Allah’ın nazarından sakladıklarıdır.²¹ Sarban Ahmed, şiirlerinde “sır” kelimesini çok sık kullanmıştır. Sır kelimesini kullandığı neredeyse bütün mısralarında melâmeti bir hava sezmek mümkündür.

maẓhar-ı sırrı hüdâ şâh-ı selâmu ‘aleyk
kâşif-i ẓul innemâ şâh-ı selâmu ‘aleyk

(40b/Kaside II)

ķabe-ķavseyn eyledi ebrularuñ sırrın ‘ayân
ol zamânda arada cebrâil olmuşdur ħicâb

(47a/kaside III)

rumûz-ı ‘alleme’esmâ beyân-ı sırr-ı insândur
kim anı fehmi iden ‘ârif ħaĳkat ehl-i ‘irfândur

(6a/24)

Kur’an’daki Hazret-i Adem (a.s)’e “isimlerin tümünü öğrettik”²² ayeti hemen hemen her tasavvufî akım tarafından görüşlerine dayanak olarak kullanılmaktadır. Her türlü akıl yürütmeye açık olan bu ayetin birincil anlamı dışındaki anlamları özellikle batîni itikatların düşünce sistematiğini oluşturan hareket noktalarından biri olduğunu görülmektedir.²³ Sarban Ahmed, bu beytinde adı geçen ayetin sırrını anlayan bir arifin ancak hakiki arif olabileceğini vurgulamaktadır. Melamiliğin diğer tarikatlerin erişemediği sırlara vakıf olduğu imasını bu beyitte de görmek mümkündür.

muşĳaf-ı ħüsnünde yazmış dest-i ĳudret ey şanem
ol kitâb içinde gördüm sırr-ı ĳur’ân gizlüdür

(9a/39)

Hazret-i Adem (a.s)’a öğretilen isimlerin gerçek mahiyetinin insanın sırrını anlamak olduğunu ifade eden Sarban Ahmed, Hurufiliğin de tesiriyle insan yüzündeki gizli anlamdan bahsederek Kur’an’ın sırrının yüzde mevcut olduğunu söylemektedir. İnsan ve yüzü batîni inanç sistemlerinde sık işlenen konulardır.²⁴ Sarban Ahmed de “Allah insanı rahman suretinde yarattı” ayetinin konu edildiği beyitleri bulmak mümkündür.

ey tâlîb olan ‘âşık seyr itmege cânânı
dikkatle temâşâ ĳıl her gördiğün insânı
âyîne-i insânı bil şüret-i rahmânîdür
bu âyîneye gel baķ gör anda o sultânı

(39b 185)

²¹ Ali Bolat, a.g.e, s.141.

²² Bakara-31

²³ İsmail Arıkoğlu, Ferišteoğlu’nun Cavidan-name Tercümesi: Işk-name (inceleme-metin) Y.Ü. SBE. Basılmamış Doktora Tezi, Van 2006, s. 33

²⁴ Ferišteoğlu, Işk-name, Taş-basma, A.452 Milli Kütüphane, s. 60-61

Yukarıdaki beyitlerde de görüleceği üzere insan yüzüne bakıldığında yaratıcıyı müşahade etmek mümkündür. Hurufî-Batınî inanç sisteminin ana eksenini olan yüz, bütün sırların gizli olduğu bir mekan olarak mushaf-ı hüsn gibi tabirlerle de adlandırılmaktadır. Hurufiliğin çok kullandığı terminolojiye Sarban Ahmed'te rastlıyoruz. Nesimî'nin tesiri bir çok şiirinde açıkça görülmektedir. Sarban Ahmed'in Nesimî'nin gazellerini tanzir etmesi de üzerindeki Nesimî tesirin açık bir göstergesidir.*

Yüz, istiva, hat gibi Hurufilikte hususi anlamları olan sözcükleri kullanım tarzı Sarban Ahmed'in bu konuda dikkate değer bir malumat sahibi olduğunu göstermektedir.

he hilâl ebrûlaruñdan kabe kâvseyñ oldı fâşk
kim habîbüñ istivâsıdur 'ale'l-'arşı istivâ

(50a/189)

a. Sır saklanması:

Sır, taşıyabilen için sırdır. Hiçbir şekilde açık edilmemesi gerekir. Aşağıdaki beyitte sır işine mahrem olanın içi sırlarla dolu olur demesi sırrı faş etmemekle alakalıdır. Eğer sır saklanırsa sine esrarla dolar. Bu sır o kadar iyi saklanmalıdır ki, sırrı açık edecek göz yaşlarına bile dikkat edilmelidir;

sırr işine mahrem olıñmaz her kişi Añmed
mahrem olanün sînesi esrâr tölıdır

(8b/38)

derünüñ sırrını dilde ne denlü şaklasam durmaz
göreyin kıan olup yaşıñ çıkar gözden 'ayân eyler

(12b/58)

Ağlamak ilk devre Melamileri için hiç de hoş karşılanmayan bir durumdu. Süllemi'den "Ağlamayı kerih görmelerin, ağlamanın hali açığa vurmasının dışında başka bir sebebi de ağlamanın insanın içini rahatlaması ve zevk vermesidir. Sadece bu lezzet bile ağlamanın değerini izale için kafidir" cümlesini nakleder Ali Bolat.²⁵ Birinci kuşak Melamilerinin ağlamayla alakalı bu düşüncelerinin aksine Sarban Ahmed'te gördüğümüz ağlamanın aşkı ifade ettiği, kalpteki sırların ağırlığından kaynaklandığı gibi bakış açısı değişikliği Melamiliğin klasik tarikatlara yaklaşımda olduğunu

* Sarban Ahmed Divanındaki: 6b/2, 6b/27, 7b/31, 7b/32, 18b/89 gazelleri Nesimî'nin gazellerine nazire olarak söylenmiştir.

²⁵ Ali Bolat, a.g.e, s. 191

işaretidir. Nitekim aşağıdaki beyitte evliyanın sırrının elinde olması hususu da diğer tarikatlerle bir yaklaşma olarak algılanabilir.

sen anı şöyle şanursın sencileyin bir âdemdür
evliyânın sırrı var gizlü ‘ayân elindedür

(18/a4)

b. Sırrı bilmeyen aşıklar:

Sarban Ahmed, ilahi aşka sahip olan kimselerin aşklarını inkar etmez ama aşık olmanın sırta hakim olmakla aynı şey olmadığını vurgular. Melamiler aşk yolunun herkese açık olduğunu kabul ederler. Ama aşkın sırrını anlama konusunda melamilerden başka bir zümreye itibar etmezler. Aşağıdaki iki beyitte Sarban Ahmed aşık olup sema eden fakat aşkın sırrından habersiz olanları “avare” ve “ser-keşte” olarak isimlendiriyor.

cism u cānuñ sırrını fehm itmeyen âvâreler
gerçi ‘aşıkdur velî cānānı bilmez kıandedür

(18b/89)

sırrı cānı bilmeyüp seyr eyleyen ser-keşteler
devr ider devrân ile devrânı bilmez kıandedür

(18b/89)

Melamiler, sema’a karşı değillerdir. Ama riyaya açılan kapı olarak bakarlar. Aşkın gizli kalması esastır. Ebu Osman Hiri sema sırasında vecde gelen birisine şöyle söylemiştir: “ Eğer bunda samimiysen gizlenmesi gerekeni açığa vurdun; eğer samimi değilsen o zaman şirke düştün”.²⁶ “devr ider devran ile devranı bilmez” dizesinde devranın sırrını bilmenin önemli olduğunu ve asıl yapılması gerekenin bu sırrı saklamak olduğunu vurguladığını görürüz.

c. Sırta ulaşmak:

Buradan sonra bir Melami şeyhi olarak, Ahmed Sarban sırta nasıl erişilmesi gerektiği konusunda yine tarikatın sırrını açıklamadan kimi kapalı önerilerde de bulunuyor. Bu önerilerin tamamının yerine getirilmesi oldukça zor görünmektedir. Bir yol göstericinin çözebileceği şifrelenmiş bir yol haritasını andırmaktadır. Ama sırta erişmek isteyen yapması gerekenlerle ilgili kimi ipuçları bulunmaktadır. Sarban Ahmed üç başlık altında toplanabilecek önerilerde bulunur:

1. Terk: Birliğin sırrı için herşeyden vaz geçmek esastır. Bu konuda Sarban Ahmed hedefe ulaşmak için herşeyi bırakmak elzemdir der.

²⁶ Ali Bolat, a.g.e. s138

sırr-ı tevhîde irişmek dileriseñ aḥmed
lāf u lāķı kıoyalum aġ u kıaradan geçelüm

(29a/145)

2. Mürşid : Sarban Ahmed bir yardım olmadan sırra erişilemeyeceğini sık sık vurgular. Artık ikinci kuşak Melamilîğin klasik tarikat havasına büründüğünü buradan anlamak da mümkündür. İkinci mısradaki “sırrını ver anlayana” talebi yaratıcıya da yönlilik olabilir. Ama birinci mısradaki “pir” kelimesinin bir mürşidi işaret ettiği açıktır. Nitekim müritlerine yazdığı mektuplarda şeyh yerine “ata” kelimesini kullanmaktadır Sarban Ahmed.²⁷ Bu nedenle pir kelimesini mürşid olarak algılayabiliriz.

pîrüm yoldaş eyle baña dinüñ dindaş eyle baña
sırruñ sırdaş eyle baña derdini vir anlayana

(38b/15)

3. Düşünülmesi Gereken Konular: Gerçekten cahil olmamak gerek. Ademin sırrını ki buradaki Adem hem Hz. Adem’dir ve kastedilen “eşyanın isimlerin öğretilmesi” ayetindeki sırdır ve hem de insan anlamındadır ki “ suret-i rahman”da yaratıldığı için bir çok sırra sahiptir. Bir önceki bölümde vurguladığımız gibi Hallaç-ı Mansur’un aşk anlayışının temelini oluşturan Adem’in suret-i Rahman üzerine yaratılması temasını burada da görmek mümkündür.

cāhil-i şüret olanlar bilmediler ādemi
‘ārif-i sırr olduñ ise pertev-i şubḥāna bak
‘ārifāne bir nazar kııl kim bu sırrdan geçesin
cezbe-i ḥaķ irerise raḥm iden raḥmāna bak

(23a/8)

Ne olursa olsun bu sırra erişmek, elde etmek oldukça zordur. Bu ilm-i gaybın sırrıdır. Can ve cüdānın noktasıdır ki bunu anlamak imkansızdır. İlmin noktada toplanması ile alakalı şerh kitaplarında anlatılan ve Hurufî/Bâtîni yorumların temel dayanaklarından olan ilmin noktadan ibaret olması meselesine bir işaret vardır. Bu kadar derin bir sırrı anlamak imkansızdır. Zaten ilm-i gayb, ilm-i ledün diye tabir edilen ilimler kitaplar dolusu malumatlar olarak görülmemesi gereken oldukça kısa ve ilhamla bilinebilen ilimlerdir.

‘ilm-i ġaybuñ sırrıdur cānā vü cüdānuñ noktası
‘ācizüz ol nükteyi fehmi eylemekde kıāşırız

(20b/98)

²⁷ Lali-zade Abdalbaki b. Mehmed b. Ali, Silsile-i Bayramiye-i Melami’ye, Milli Kütüphane, s. 25

Bir noktada toplanıp, bir sır olan sırrın belirtisi de belirsizliğidir. Bu durumdaki bir sırrın izahı nasıl mümkün olabilir. Burada tasavvufun temel ilkelerinden olan gerçek bilginin “kal” değil “hal” ile elde edilmesi meselesine işaret etmektedir. Sezgisel bir şekilde ancak yaşanarak anlaşılabilecek fakat asla kelimelere dökülemeyecek bir sır söz konusudur. Kimi Bâtîni menkıbelerde evrenin sırrı Kur’an’da, Kur’an’ın sırrı Fatiha’da; Fatihanın sırrı besmelede ; besmelenin sırrı “b” harfinde ve “b” harfinin sırrı altındaki noktada olduğunu Hz. Ali’den rivayet ederler.²⁸ Zaten Melamiler ilmi konularda fazla konuşmayı da sevmezler. İlm, bilen ve bilinen arasında kalmalıdır derler. İlim kulun gönlüne, Allah tarafından emanet edilmiştir. Onu belirtmek ve yaymak emanete hiyanettir. Onun için ilim hal gibidir.²⁹

saña bu sırrın aḥvālın beyân itsem beyân olmaz
nişânı bî-nişân olan nihân olur ‘ayân olmaz

(18b/7)

Gerçek bilme bir bakıma bilinenle yek vücut değildir. İleride değinileceği gibi Melami inanç sistematüğinde Vahdeti Vucudun önemli bir yeri vardır. Tevhidin sırrını anlamış derviş hak sırrı içerisinde kaybolmuştur. Birliğe bel bağlar ve asla ondan ayrılmaz.

ḥakani gerçek dervîşüñ sırrı sübḥandan ayrılmaz
birlige bel bağlıyacak bir dem ḥak andan ayrılmaz

(20b /18)

Ama sırrın anlatılmasının, açıklanmasının mahsurları da vardır. Bu sırrın açıklanması demek Mansur olmak demektir. Melamiler açıklanan sırlar sebebiyle bir şeyh ve on iki müritlerini kaybetmişlerdir. Oğlanlar Şeyhi İsamail-i Maşukî henüz çok genç olmasının verdiği gözü karalıkla İstanbul’daki vaazlarında halkın anlamakta zorlanacağı Melamilüğün sırlarını anlatmış ve oluşan dedi kodu zinciri ölümüne sebep olmuştur. Bu nedenle hakikatin sırrını açıklamak Mansur’un akibetine uğramak olur. Bu akibet özlenirse de sırrın saklı kalması Melamilik için daha cazip bir durum olarak görülmüştür.

âşkâra itmek isterseñ ene’i-ḥak sırrını
aḥmedâ manşûr olup sen gel ḥaḳîḳat dâra bak

(24b/119)

²⁸ www.hbektas.gazi.edu.tr

²⁹ Kevser Sibel Özkan, Abdurrahim bin Ali El-Melami ve Tercüme-i Beyan-ı Hakikat-ı Melamiyye Adlı Eseri, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi Marmara Üniversitesi SBE. İstanbul 2003, s. 59

Melamilikte sır tarikatın özünü oluşturmaktadır. Melamiler, vakıf olduklarını iddia ettikleri sırlar sebebiyle diğer tarikatlerden farklı olduklarını düşünürler.

III. Riya:

Gösteriş, iki yüzlülük, sahtekarlık; hak rızası için yapılmayan ihlassız işler ve samimiyetsiz ibadetler olarak tanımlanmaktadır. Birinci devre Melamilerinin çıkışlarının en büyük dayanağı riyayı zemmetmeleridir. Hamdun Kassar'dan başlayarak bütün Melameti önde gelenleri için kaçınılması gereken gerçek düşman riyadır. Yaptığın işlerde içine sinen bir durum varsa o rıyanın izi ve ihlasın yokluğu olarak algılanamaktadır.³⁰ Ali Bolat, Süllemi'den "Zahirin ibadetlerle süslenmesi şirk, batının hallerle süslenmesini irtidat saymak" Cümlesini aktarır ve devamında "Melametiliğin üzerinde durduğu en temel prensibin "riya" ile mücadele olduğunu aktarır. Yine İbn Nüceyd'den naklen "Kişi, bütün fiillerini riya ve bütün hallerini de iddia olduğunu bilmeden, Melametilerin hallerinden her hangi birisine ulaşamaz" ibaresini Melametilerin riya konusundaki hassasiyetlerini izah ederken kullanır.³¹

Suhreverdi de Melametilerin hallerinden bahsederken onların Allahla aralarındaki irtibattan kimsenin haberi olmamasına çok dikkat ettiklerini belirtir.³²

Pāk ol jenk-i riyadan kırtıl ey t̄alib bugün
tā ola āyine-i tab' uñ senüñ mu' ciz-nümā

(56/189)

Yukarıdaki beyitte Sarban: Eğer riya kalbe girerse tasavvufun gayesi olan tecelli gerçekleşemez diyor. Sarban taliplere sesleniyor yaratılışının ayinesindeki pas hükmünde olan riyadan kurtulmazsan mucizeler gösteren ayinenenin farkına varamazsın diyerek, riya konusunda önemli bir uyarı yapıyor. Bu öğüt niteliğindeki beyit dışında Sarban, genellikle riya konusunda sufileri ve zahitleri uyarır. Bu da Melamiliğin kuruluş manifestosuna uygun bir davranış biçimi olarak kabul edilebilir.

IV. Sufiler ve Zahidler:

Sarban riyadan bahsettiği diğer beyitlerinde muhatapları "sufiler ve zahitlerdir" Sufileri uyarı mahiyetinde hakikate davet ederken

³⁰ Ali Bolat, a.g.e., s.56

³¹ Ali Bolat, a.g.e., s.177-178

³² Şihabüddin Suhreverdi, a.g.e., s.79

zahitlere karşı biraz daha serttir. Melametiliğin zahidlik karşıtı tutumu zühdü hakir görmek ve daha ilerisi olarak tabir edilebilir. Aslında zühd hareketi tasavvufun ilk işaretçilerindendir. Zühd, Arapça z,h,d filinin mastarı olup, lügatte birşeye meyletmek rağbet etmek, yüz çevirmek; ilgisiz davranmak ve terk etmek manalarına gelir. Kısaca zühd, isteksizlik, terk etme, rağbetsizlik, kötü kabul edilen şeylerden yüz çevirmek, dünyaya buğzetmek, masivayı terk etmek anlamına gelir.³³ Tanımdan da anlaşılacağı gibi bir uzlet, toplumdan bir kaçış havası zühdün içerisinde mevcuttur. Toplumu terk etmek, kendi başına ibadet edeceğim kendimi Allah'a adadım anlamı taşıdığı için ihlasla bağdaştırılmaz. Nitekim Yusuf Hüseyin (Melami) "dünyayı en çok seven dünyayı en çok kötüleyendir" demektedir.³⁴ Bu bağlamda sufi ve zahit çözümü yanlış yerde aramaktadırlar.

şûfi riya vü rızkla tesbîhden şaķın
‘aķluñ var ise ivme ol dām u dānedür

(6b/ 27)

Sarban Ahmed, burada sufiyi rızk için riya ile ibadet etmek, Allah'ı zikretmek konusunda uyarıyor. Aklın varsa o yola tevessül etme. O tuzağın içerisindeki yemdir diyor. Melamilerin diğer tarikata mensup olanları uyarımları bağlamında benzer uyarılara sık rastlamaktayız. Sarban Ahmed, mektuplarında diğer tasavvuf yollarına olan üstünlüklerini sık sık vurguladığını görmekteyiz.

‘aşķ eşer itmese saña şûfi ta‘accüb itmezüm
rızķ-ı riyağa yüregün mermer ü seng ü ĥaredür

(8a/36)

Aşk, aşıkla maşuk arasındaki çok yoğun ve dışarıdakilere kapalı bir alakadır. Suhereverdi Melametilerin İlahi aşklarını açıklarken kullandığı benzetmede olduğu gibi bir aşık sevgilisi ile olan diyalogunun başkaları tarafından bilinmesini istemez.³⁵ Riyadan sufinin yüreği o kadar katılaşmıştır ki, aşkın tesir etmemesine şaşmamak lazım der Sarban Ahmed. Aslında bu bir paradokstur. Aşkın sırrının anlaşılması için kalbin uyanık, şeffaf olması gerekir. Ama riya onu karartır. Dilde ne kadar aşk olsa da riyanın kararttığı kalbe aşkın tesir etmesi mümkün değildir. Sufilerden söz ederken riya ve rızkı birlikte kullanması tarikatın bir geçim kaynağı olarak görülmesini de içerir.

³³ Kadir Özköse, Zühd ve Sufilerin Zühde Yükladıkları Anlam Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002.

³⁴ Ali Bolat, a.g.e., s.150

³⁵ Şihabüddin Suhreverdi, a.g.e., s.79

hırka vü t̃ac ile ŧufi bize gel ŧanma riyā
idemezsin bu tarīk ile ŧrāt ŧzre ‘ubūr

(15b/77)

Sarban Ahmed hırka ve tacıyla sufiyi kendi tasavvuf anlayışına davet ediyor. Bu kadar yükle sırat köprüsünü geçemezsin diyor. Bu beyitte Anadolu Melamileri’nin piri olan Bıçakcı Ömer’in Akşemseddin’in tarikatın hırka ve tacını istemesi üzerine gösterdiği keramete³⁶ bir gönderme de dikkate alınabilir bir anlam derinliğidir.

Sarban Ahmed, zahidlere daha ağır ifadeler kullanmaktadır. Burada gerçekte belki vaki olmasa da zahid sufi ayrımı yapılmış ve zahidler da ağır bir uslupla eleştirilmiş izlenimi edinmek mümkündür.

ŧalāh u zühd ü taqvānuñ riyāsında ŧaķuñmazsan
çürütdüñ ‘ömrüñi zāhid soñu elbet nedāmetdür

(11a/49)

Zahide takva ve salah hususunda riyadan sakınmazsan ömrünü çürüttüğün açıktır ve bu gidişin sonu pişmanlıktır derken, sufileri uyardığı tondan biraz daha sert bir seslenişe yöneldiğini fark ediyoruz.

Yine ibadette riyayı gözetmeyen ve muhtemel ki Melamilerin ibadet tarzlarını eleştiren zahide Sarban Ahmed şöyle seslenir:

yüri ta‘n eyleme zāhid riyā ile namāzuñ kıl
derüñi ‘aŧıķuñ āhı namāzıdur niyāzıdur

(8b/37)

Bu beyitte zahide seslenir ve içten âşık olanı ayıplama sen git riya ile namazını kıl, deruni âşıkın ah etmesi namaz ve niyazdır demektedir. Melamilerin kimi zaman ibadetlere göstermiş oldukları uzaklık zahitler tarafından yanlış yorumlanmıştır.

Melemilerin “ terk”³⁷ düsturunu kabul eden dervişleri ihlas hissetmedikleri ibadetlerden uzak durmuşlardır. Kalenderiler gibi bazı gruplar ise bu tavrı bir alışkanlık, bir yaşam biçimi şekline sokmuştur.

Sarban Ahmed’in zahide yönelttiği bir diğer eleştiri ise Allah’ın isimleri arasındaki tercihidir. Mutasvıflar Allahın isim ve sıfatlarını Celal ve Cemal olarak ikiye ayırır ve iki türlü zuhur ve tecelliden bahsederler. Allah’ın kahr ve gazabına delalet eden isim ve sıfatlarını

³⁶ Abdalbaki Gölpınarlı, Melamilik ve Melamiler, Gri Yay. İstanbul 1992, s.41

³⁷ Mehmet Hakan Aşlan, Hamzavi Melamiler Melamet Hırkası, Karakutu Yay. 2007, s.58

celâl, lutuf ve rızasına delalet eden isim ve sıfatlarını da cemâl tabiriyle ifade ederler.³⁸ Zahidin sürekli celal isminden söz etmesini eleştirir Sarban ve Allah'ın cemal adının da var olduğunu hatırlatır. Sürekli cezalandırmadan ve korkudan söz eden zahidi riya içinde mateme boğulmuş olarak tasvir etmektedir. Her tarikat pirinin Allah'ın bir ismini dayanak noktası yapıp, tarikat felsefesini o isme bina etmesi bir gelenek gibidir tarikat tarihinde. Esmâ-yı hüsnâ yani Allah'ın güzel isimlerinin sırlarına vakıf olmak ve o sırrın gölgesinde kurtuluşa erme isteği tarikatları bu isimlerin şemsiyesi altında gerçeğe ulaşmaya çabalayan farklı yollar olarak organize olmaları sonucunu doğurmuştur. Melamilik, felsefe olarak bir isme tabi değildir ama hep belirli isimlere sığınan inanç kalıplarını eleştirmekte olduğunu aşağıdaki beyitte görmekteyiz.

celâlin zıkr idüp hâkkuñ cemâlin hergiz añmazsın
riyâ vü zerke zâhîd cihânda ğarķ-ı mâtemsin

(37b/183)

Melamet, riyanın terki, gerçek ihlasın yakalanması ve aşkın sırrına ermek olarak tanımlanabilir. Riyadan kurtulma bu inanç sisteminin en temel hareket noktasıdır. Melamiler, riya söz konusu olmasın diye her türlü inanç ritüelini ertelemiş kimi zaman da terk etmişlerdir.

V. Halk:

Mutasavvıfların halktan kopuk münzevi hayatları, tavır ve giyimleri giderek tasavvufu bir zümre inancı haline getirmiş ve ilk dönem sufilerinin müstesna kişilikleri ve adları etrafında oluşan menkıbeler geniş bir hayran kitlesi tarafından taklit edilmeleri sonucunu doğurmuştur. Melamilik'in tam da bu esnada ortaya çıktığını ve halkın alakasının tasavvufun hedeflerine zarar verdiğini belirttiğini önceki bölümlerde zikretmiştik. Melamilik inancında halkın alakası gidilen yoldaki büyük bir varta , yoldan çıkmaya sebep olacak bir durum olarak algılanır. O halde Melamilikte halk ne anlama gelir? Halk, iyiyi kötüden ayıran bir mihenk taşıdır. Halkın alakasını esas alanın kaybettiği mihnetli tasavvuf yolunda; halk sufi için bir imtihan sorusundan başka bir şey değildir.

dünye vü ' uķbâ murâdın terk ider ' ârif olan
halka ra' nâlık şatar keşf ü kerâmat isteyen

(37a/181)

Yukarıdaki beyitten de anlaşılacağı üzere, gerçek arif olabilmek için her iki dünyadaki isteklerden vaz geçmek gereklidir. Eğer sufi keramet, keşf gibi hünerler arzu ediyorsa bu halkı önemseydiğini, halka güzel görünmek istediğinin bir işaretidir ki; bu da büyük bir

³⁸ Süleyman Uludağ, Celal, DİA, C7 1993, s.240

vartadır. Melamiler, sıradan mesleklere sahip, görünüşte halktan farklı bir tavır ve davranışları olmayan kimselerdir. İkinci devre Melamilerinin önderi Bıçakçı Ömer'dir. Her Melami şeyhinin sıradan bir mesleği vardır. Bu itiyat Şehit Ali Paşa'ya kadar devam etmiştir denilebilir.³⁹ Çoğunlukla ekmekçilik, çobanlık gibi mesleklerle uğraşan Melamiler içsel zenginliği esas almışlardır. Nitekim Sarban Ahmed de adından anlaşılacağı üzere deve çobanıdır.

zelîl ü ħor olanlar ħalk içinde
olur ma' nide ol maħbûl-ı ħazret

(3b/)

İnsanların görünüşüne aldanmamak gerekir. Halk içerisinde sıradan, hor görülen kimseler gerçekte ilahi mazhariyete sahip şahıslar olabilirler. Melami menkıbelerinde buna benzer birçok hikâye nakledilmektedir.

Halk içerisinde ayıplanacak durumda olmak her zaman bir Melami'nin arzu edeceği şeydir.

zem eyleyüben ' aybımızı ħalka yayanı
maħşerde emîn ide ħüdâ şûr ile şerden

(36b/179)

Arkamızdan konuşarak aybımızı halka yayan maħşerde her türlü kötülükten uzak olsun diyen Sarban Ahmed, Melamiler'in ayıplarının yayılmasını, halk nazarında kötü, ayıplı görünmeyi ne kadar arzu ettiklerini ifade etmektedir. "Levm" kınama, ayıplama anlamına gelen ve Melamet kelimesinin türediği köktür. Melamiliğin ana eksenî halkın kınaması, ayıplaması, halk nazarında bir itibara sahip olmamaktır. Gerçek arif kendini gizleyendir. Bütün tarikatlere meydan okuyan bir üslupla ehl-i irfânın gizli olduğunu ifade etmektedir. Melamilerin sonraki yüzyıllarda bir tarikat organizasyonu olarak var olmamalarının altında yatan sebeplerden birisi de ehl-i irfânın gizli olması gerektiği inancı olsa gerektir.

kûşe-i faħr u fenâda ehl-i ħaħ şaħlar özin
işte bul herşeyden anı ehl-i ' irfân gizlûdür

(9a/39)

VI. Vahdetivücut:

Melamiler, özellikle ilk devre melemileri vahdetivücut fikrinin yoğun savunucularıdır. İbn Arabî'nin de onlardan övgüyle bahsetmesi varlık ve vucut konularındaki uyumdan olsa gerektir. Zamanla İbn Arabî çizgisinden Hurufîliğe doğru kayan melamiliğin evreni algılayış biçimi

³⁹ Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. yüzyıllar) Tarih Vakfı Yurt Yay. 1998, s. 262

ana hatları ile heteredoks mezheplerin “Varlığı Ontolojisi” konusundaki görüşlerle paralellik arzettiği söylenebilir. Sarban Ahmed’de de İbn Arabî’de olduğu gibi bir “vahdet-i vücud” “vahdet-i şühûd” ayrımı görmektedir. Birçok yazarın iddia ettiği “kutb” nazariyesinin etkisini Sarban Ahmed’in şiirlerinde açıkça göremedik. “Vahdet-i vücûd”u algılamak mümkün olsa da şiirlerde bir “hulûl”, bir “ulûhiyet sezme” mümkün görünmemektedir.

Buna karşın Nesimî’nin izleri şüphesiz çok canlı ve derin bir şekilde divanda görülmektedir. Bu bağlamda hurufiliği anımsatan kimi beyitlere raslamak da mümkündür. Yine tecelli ve cemal, yüz gibi kelimelerin kullanılış biçimi bir hurûfilik etkisini güçlendiren kanıtlardandır.

sûretüñdür muşhaf-ı hâkdan nişân
sûre-i nûr u dühânı sendedür
sûretüñ levhasındadır esmâ-ı gül
âyet-i seb‘ a-l-meşânî sendedür

(7b/29)

Yukarıdaki beyitler gibi bir çok beyit ve dizelerde Sarban Ahmed Nesimî’ tarzı bir yüz, Kur’an ilgisini görmektedir.

Sûre-i seb‘ a mesânîdür cemâlin ey güneş
Sûret-i ma‘ nâ yüzün seb‘ a mesânî gösterür

(42)⁴⁰

Yüzüne ehl-i nazar sûret-i rahmân dediler
Okuyanlar bu kelâmullâhı Kur’ân dediler

(86)⁴¹

Nesimî’nin neredeyse her gazelinde rastladığımız yüz-mushaf alakasını göstermek için aldığımız beyitlerden de anlaşılacağı üzere Sarban Ahmed’in şiirleri üzerinde Hurîfiliğin etkisi görülmektedir. Yüz, tecelli, cemal, hüsn kelimelerinin sık kullanılması ve beyitlerde yüz ve Kur’an arasında kurulan alakalar Nesimî vari bir söyleyişin yansımaları olabilir.

‘âlem-i taḥḳîke baksañ birdür ayrıḳ nesne yok
Birbirinüñ şındırur şûretde bu aḥvâle bak

(24a/115)

Bu beyitte İbn Arabî’nin “vahdet-i vücûd” anlayışını görmek mümkündür. İbn Arabî varlık aleminin tümünden tek bir hakikat olduğunu; onda ikiliğin ya da çokluğun olmadığını savunur.

⁴⁰ Hüseyin Ayan, Nesimî Divanı, Akçağ Yayınları Ankara 1990, s. 102

⁴¹ Hüseyin Ayan, a.g.e, s. 127

Ancak O'na göre Allah ile yaratıklar tek hakikatin iki ismi ve iki yönüdür; bir oldukları noktasından bakıldığında onu Hakk/Allah, “çok” oldukları noktasından bakıldığında onu halk/yaratıklar (kesret alemi) diye isimlendirmektedir.⁴² Sarban Ahmed'in “cihāna toptolusın nice diyem” (28a/138) dizesinde ifadesini bulduğunu düşündüğümüz İbn Arabi tarzı bir “vahdet-i vücud” anlayışı divanında sık sık karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıdaki beyitteki evrendeki her şey aynıdır farklı bir şey yok cümlesi vahdetivucud'un “vücud” kavramını izahı için çok sık kullandığı bir anlatım biçimidir. İbn Arabi'den sonra kabul görmüştür.⁴³ “Birbirini şındırır” cümlecigi kesreti ifade etmektedir. Görünüşteki karışıklık esmā-ı ilāhi'nin tecellisinden kaynaklanmaktadır. İbni Arabi bu durumu : “Kesretten ibarettir teccelli eden isimler yönüyle” diye tanımlar.⁴⁴

“Vahdet-i vücud” la birlikte Sarban Ahmed'te bir “vahdet-i şuhūd” anlayışını da görmek mümkündür. Afifi İbn Arabi'nin “vahdet-i şuhūd” görüşünü şöyle açılar: “Hak celle ve ala'nın bizzat kendini göreceği bir tablo suretinde ilahi kemalatın açığa vurulması”olduğunu söyler ve devam eder. “Hak Teala Hazretleri sayısız esma-i hüsnasının dış aleme yansıyacak olan hakikatlerini görmek isteyince -siz isterseniz vücud ile muttasıf olması hasebiyle Hak tealanın her ayrıntıyı içeren bir alemde bizzat kendini görmek ve kendi sırrını kendi zatına izhar etmek deyin- insanı yarattı”.⁴⁵ İnsan tam bir ayine olarak görevini hakkıyla yaptı. Sarban Ahmed aşağıdaki iki beyitte vurguladığı gibi : Aynada bakıp gördüğün nur senin kendindir ve o görüntüyü senden başka bir şey sanma diyor. Devamında ise: Özün de özü o olduğuna göre “gören nūr-ı hüdādur zāt-ı hākkı” senin gözlerin değil diyor.

bakup gözgüde gördüğün nūruñdur
o faşlı gayr şanma kendüzüñdür

gören nūr-ı hüdādur zāt-ı hākkı
anı şanma ki sen iki gözüñdür

(9b/41)

Nitekim bu konuyla alakalı İbn Arabi İlahi Aşk kitabında şu dizeleri kaydetmiştir.

⁴² Ebu'l-Alā Afîfî, Tasavvuf İslam'da Manevi Devrim, Terceme H. İbrahim Kaçar, Murat Sülün Risale İstanbul, Tarihsiz, s.211

⁴³ a.g.e, s.212

⁴⁴ A.g.e, s. 211

⁴⁵Ebu'l-Ala Afîfî, a.g.e., H.İbrahim Kaçar, Murat Sülün, Risale, Tarihsiz, s.216

O'nu dışında bir şey yoktur, herşey O'dur
 Öyleyse göz bir başka varlığı ancak yok görür
 Öyleyse Allah ancak kendini görür

.....

Sen bu kıymetli hazineyi müşahade ettn, mutlu
 Bak aynaya, orda beni görürsün ancak beni⁴⁶

İbn Arabi'nin varlık telakkisiyle Melamiliğin evreni kavrayışı arasında büyük bir yakınlık görülmektedir. Giriş kısmında da ifade edildiği gibi İbn Arabi de Melamileri en üst düzey salıklar arasında zikretmektedir. Tasavvuf anlayışlarında ehl-i sünnet tarikatlerden bir hayli farklı bir anlayışa sahip oldukları açıktır. Dinlere ve diğer inanışlara bakışlarında da büyük bir fark gözlemek mümkündür. Sarban Ahmed'in aşağıdaki beyitinde Allah'a inananların farklı dinlerde yer almasının o kadar önemli olmadığını vurguladığını görürüz.

her dīnūn aḥvālī çok her yaña bakduñsa ḥaḳ
 arada hiç gayrı yok lâ-ılahe illā'l-lah

(9b/41)

Afifi, İbn Arabi'nin Halep alimleri tarafından çok eleştirilen Tercümanü'l-eşvak adlı eserinden şu alıntıları yapar:

“Allah hakkında çok farklı inançları vardır insanların
 bense inandım, onların bütün inandıklarına”⁴⁷

İbn Arabi'nin dinlere ve inançlara bakışındaki genişlik ve teklik algısını Sarban Ahmed'te de görmekteyiz. Ayrıca İbn Arabi'de sık gördüğümüz “hümanist” bir yaklaşımı yer yer Sarban'da da görmek mümkündür.

bu cihān içre bu kadar hiç bir bī-gāne bak
 cümle ādem ata ḥavvā olupdur ana bak

(24b/118)

İbn Arabi İlahi Aşk adlı eserindeki bir dizede şöyle demektedir:

“Yaratılışımı Ademin suretinde ortaya çıkardın”⁴⁸

Hiz. Adem (s.a) 'in var olması ile başlayan insanlık serüvenine bir başka açıdan yaklaşır ve tüm insanların genlerinin o an yaratılması gibi aslında biz o zaman var olmuştuk. Ve “birdik”

⁴⁶ İbn Arabi, İlahi Aşk, çev. Mahmut Kanık İnsan Yay. 1998, s.23-25

⁴⁷ Ebu'l-Ala Afîfî, a.g.e., H.İbrahim Kaçar, Murat Sülün, Risale, Tarihsiz, s.265

⁴⁸ İbn Arabi, İlahi Aşk, çev. Mahmut Kanık İnsan Yay. 1998, s.22

zamanla çoğaldık ama bu çoğalma görünüşte bir çoğalmadır aslımız yine O'dur demektir. Bu bakış açısını Sarban Ahmed'in yukarıdaki beyitiyle özdeşleştirmek mümkün olsa gerek.

Yine sarban Ahmed aşağıdaki dizelerinde küfürle imanı klasik ehl-i sünnet anlayışının çok dışında bir anlayışla yorumluyor.

‘âlem-i vahdete gel ‘âşıkıseñ gayrı çoğıl
kâfirüñ küfri olup mümine imân olalum

(29b/146)

Bu yaklaşımı da İbn Arabi ile örtüşmektedir. Nitekim İbn Arabi bir şiirinde şöyle demektir:

“Kalbim her sureti kabul eder hale geldi
Ceylanlara mera, rahiplere mabed oldu”

“Tüm putlara barınak, tavaf edenlere Kabe oldu
Tevrata levha, kuran’a Mushaf oldu”⁴⁹

Melamiliğin “vahdeti vucut telakkisindeki farklılığın hemen hemen her kaynakta vurgulandığını görmek mümkündür.⁵⁰ İbn Arabi tarzındaki bu telakki yer yer Hurufiliğin etkisiyle Nesimî tarzı söyleyişlerde kendini göstermektedir. Bir makalenin sınırları içerisinde gösterilemeyecek kadar fazla miktarda dizede Sarban Ahmed belki de Şeyhi'nin genç yaşta idam edilmesinin verdiği ıstırapla Hallaç-ı Mansur ve Nesimî tarzında bir İlahi aşkı terennüm etmektedir.

SONUÇ:

Ebette bu gizlilikte Sarban Ahmed dönemindeki Melamiliğin çekingen tutumunu da anlamak mümkün olabilir. Osmanlı mülki idaresinin takibi, Sarban Ahmed'i klasik tarikat şeyhleri gibi müridlerinin her istediği zaman görebilecekleri bir ortamın oluşmasını engellemiştir. Tarikatlerin bahar yağmuru sonrası yeşeren doğa gibi her yerde rengarenk açtığı ve hırçın bir rekabetle halkın alakasını çekmeye çalıştığı dönemde eşit olmayan şartlarda mücadele eden Sarban Ahmed'in müritlerinin maneviyatını yüksek tutacak tek silahı belki de şiirleriydi. O sebeple şiirlerinde müritlerinin imanını canlı tutacak bir coşkuyu görürüz. Nesimi kadar olmasa da kimi lirik dizelerinde önemli bir şair olduğunu gösterir bize Sarban Ahmed. Divanında açık ehl-i

⁴⁹ Ebu'l-Ala Afîfî, Tasavvuf İslam'da Manevi Devrim, Terceme, H.İbrahim Kaçar, Murat Sülün, Risale, s.263

⁵⁰ Ahmet Yaşar Ocak, XVI.-XVII. Yüzyıllarda Bayramî (Hamzavî) Melamîleri ve Osmanlı Yönetimi, Tasavvuf Kitabı, hzl. Cemil Çiftçi, Kitavevi, İstanbul 2003, s.225

sünnet çizgisi ağır basmakla beraber buram buram melamet koktuğunu da hissetmemek mümkün değildir.

Melami şairler içerisinde önemli bir yere sahip olan Sarban Ahmed, yoğun takibat altında tarikatini canlı tutmayı başarmış şiirleri ile mektuplarıyla melamiliğin gizemli dünyasının günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Çağatayca şiirler de yazan Sarban, kendisinden birkaç kuşak sonra gelecek entelektüel Melami kutuplarının da bir nevi öncüsü hükmündedir.

her kim bize ta' n eylerise cins-i beşerden
 hağ şaklasuñ ' âlemde anı havf u hağardan
 her kim ki bizüm ' aybımızı söyler olursa
 yâ rab pür it ağzını anun şehd ü şekerden

(36b/179)

KAYNAKÇA

- ARIKOĞLU, İ. (2006). **Feristeoğlu'nun Cavidan-name Tercümesi: İşk-name (inceleme-metin)**, Y.Ü. SBE. Basılmamış Doktora Tezi.
- AŞLAN, M. H. (2007). **Hamzavi Melamiler Melamet Hırkası**, Karakutu Yayınları.
- AYAN, H. (1990). **Nesimi Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- AZAMAT, N. (2004). **Melamet**, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- BARKAN, Ö. L. , (2003) **İstila Devirlerinde Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeleri**, Tasavvuf Kitabı, hzl. Cemil Çiftçi, Kitabevi
- BOLAT, A., (2003). **Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melametilik**, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri** (1299-1915). Sadeleştiren A. Fkri Yavuz, İsmail Özen, C.I. İstanbul (tarihsiz).
- GÖLPINARLI, A.(1992). **Melamilik ve Melamiler**. Gri Yayın, İstanbul.
- HALAÇOĞLU, Y. (1991). **Anadolu'nun Osmanlı Hakimiyetine Geçiş**, DİA.
- KANIK, M. (çev). (1998). **İbn Arabi, İlahi Aşk**, İnsan Yayınları.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/1 Winter 2010*

- KÖPRÜLÜ, F. (2004). **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Lali-zade Abdalbaki b. Mehmed b. Ali, **Silsile-i Bayramiy-i Melamiye**, Milli Kütüphane
- MASSIGNEN L. (1990). **Hallaç**. Çev. M. M. Şerif, İslam Düşüncesi Tarihi, C.I. İnsan Yay. İstanbul,
- Mehmet Süreyya (1996). **Sicill-i Osmanî**, hzl. Nuri Akbayer, Tarih Vakfı Yurt Yay. C.I. İstanbul,
- OCAK, A. Y. (1996). **Babailer İsyanı, Aleviliğin Tarihsel Alt Yapısı Yahut Anadolu'da İslam Türk Heterodoksçüsünün Teşekkülü**, Dergah Yayınları.
- OCAK, A. Y., (1998). **Osmanlı Tolumunda Zındıklar ve Mülhitler(15.-17. Yüzyıllar)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- OCAK, A. Y., (2003). **XVI- XVII Yüzyıllarda Bayramî (Hamzavi) Melamileri ve Osmanlı Yönetimi, Tasavvuf Kitabı**, hzl. Cemil Çiftçi Kitabevi, İstanbul.
- ÖZKAN, K. S. (2003). **Abdurrahim bin Ali El-Melami ve Tercüme-i Beyan-ı Hakikat-ı Melamiyye Adlı Eseri**, Marmara Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi . İstanbul.
- ÖZKÖSE, K. (2002). **Zühde ve Sufilerin Zühde Yükledikleri Anlam Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım**,
- PAKİŞ, Y., Selvi, D. (Mütercimler) (1988). **Şihabüddin suhreverdi, Avârifü'l-Ma'arif (Marifet İhsanları)**, Umran Yayınları, İstanbul.
- Sarban Ahmed Divanı, Haşim Paşa (Selim Ağa Ktb.) Kayıt No:74
- Sarban Ahmed Divanı, Haşim Paşa (Selim Ağa Ktb.) Kayıt No: 82
- ULUDAĞ, S. (1991). **Aşk. DİA**, İstanbul.
- VİCDANİ, E.R.S. (1338). **Tomar-ı Turük-ı Aliye, Kısım-ı Sani, Devre-i Vusta Melamiliği**, İstanbul.
- www.hbektas.gazi.edu.tr
- YILDIZ, H. D. (1992). **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, İstanbul
- YILMAZ, N. (2001). **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf Sufiler Devlet ve Ulema**, OSAV.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

HAKAN GÜNDAY ROMANLARINDA AFORİZMALAR

Caner KERİMOĞLU*

ÖZET

Bu makalede Hakan Günday'ın romanlarındaki aforizmalar incelenmiştir. İlk olarak giriş bölümünde aforizma kelimesinin kökeni, Türk edebiyatında aforizma türünün yeri, Hakan Günday ve Günday'ın romanları hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Ardından inceleme bölümünde romanlardaki aforizmalar sınıflandırılmıştır. Aforizmalar tematik başlıklara göre sıralanmıştır. İnsan, zaman, mekân, iş, örgütlenme, din-ulus, iletişim ve diğer kavramlar olmak üzere 8 başlık belirlenmiş ve aforizmalar bu 8 başlığa göre listelenmiştir. İnceleme sonucunda aforizmaların bu başlıklara dağılımı şu şekilde olmuştur: İnsan başlığı altında 55, zaman başlığı altında 30, mekân başlığı altında 5, iş başlığı altında 24, örgütlenme başlığı altında 15, din-ulus başlığı altında 12, iletişim başlığı altında 9, diğer kavramlar başlığı altında 23. Çalışmada Hakan Günday'ın romanlarında geçen toplam 173 aforizmaya yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aforizma, Hakan Günday, Türk romanı.

APHORISMS IN THE NOVELS OF HAKAN GÜNDAY

ABSTRACT

In this article, aphorisms in the novels of Hakan Günday are studied. Initially, in introduction some information about the etymology of the word “aphorism”, the place of aphorisms in Turkish literature, Hakan Günday and Günday's novels is given, and then aphorisms in the novels are listed. Aphorisms are listed according to thematic titles. 8 titles are identified as human, time, place, business, religion-nation,

* Yard.Doç.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, canerkerimoglu@yahoo.com

organization, communication and other concepts. Distribution of aphorisms is as follows : Human 55, time 30, place 5, business 24, organization 15, religion-nation 12, communication 9, other concepts 23. This article includes 173 aphorisms in Günday's novels.

Key Words: Aphorism, Hakan Günday, Turkish Novel.

1. Giriş

1.1. Aforizma

Kökeni Eski Yunanca (*ap-* „ayırarak“ öntakısı ve *horos* „hudut“ öğelerinden oluşan *aphorizeyn* „tahdit etmek, ayırmak“ kelimesinden gelen) *aforismos*,^a dayanan ve kaynaklarda Türkçeye Fransızcadan girdiği ifade edilen aforizma kelimesi için vecize, özdeyiş gibi karşılıklar verilmiştir (TS 2005, 26; Tietze 2002, 105). Bir gerçeği veya prensibi özlü olarak ifade eden kısa açıklama şeklinde tanımlanan (McCutcheon 2005, 258) bu edebî formu, kendisi de en önemli aforizma yazarlarından biri olan Friedrich Wilhelm Nietzsche “Benim arzum başkalarının bir kitapta anlattığı şeyi, on cümlede anlatmaktır.” diyerek kullanım biçimine uygun olarak açıklar.

Türk edebiyatında “mısra-ı berceste, vecize, atasözü” gibi ifade biçimleri özlü söz söyleme başlığı altında değerlendirilebilir. Özellikle elfâzı az, mânâsı çok kelâm şeklinde tanımlanan (Tâhir-ül Mevlevî 1973, 179) vecize, bu alanın en yaygın türlerinden biridir. Batılılaşma hareketlerinin sonucu olarak Türk edebiyatına giren pek çok yenilik gibi aforizma terimi de geleneğe eklenmiş, daha önce benzer ifade biçimleri için kullanılan vecize teriminin kullanım alanını da kapsayarak yaygınlık kazanmıştır.

Batı geleneğindeki gibi yalnızca bu amaçla yazılmış çalışmalar Türk edebiyatında yok denecek kadar azdır. Bugün aforizma olarak kabul gören pek çok ifade genellikle yazarların şiirlerinden, romanlarından alınmıştır. Cenab Şahabettin’in Tiryaki Sözleri (1918) adlı eseri yalnızca bu amaçla hazırlanmış ilk derli toplu çalışma sayılabilir. Batı edebiyatında özellikle felsefe ile yakın bir ilişki içerisinde olan aforizma formu Nietzsche, Schopenhauer, Shaw, Kafka gibi yazarlar tarafından sıklıkla kullanılmış, düşüncenin çarpıcı ve kolay hatırlanır bir biçimle sunulması nedeniyle de önemsenen ve sık başvurulan bir anlatım yolu olmuştur.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

1.2. Hakan Günday ve Romanları

1976 Rodos doğumlu yazar Hakan Günday ilk eseri olan *Kinyas ve Kayra*'yı 2000 yılında yayımlamıştır. "Kara edebiyat, yer altı edebiyatı vb." isimlerle adlandırılan bir edebiyat alanı içerisinde değerlendirilen ve anarşist/varoluşçu bir atmosfer çizen romanlarıyla felsefeye çok yakın bir çizgide ilerlemiş, çeşitli yazarlarca bu türün Türkçedeki en önemli temsilcileri arasında gösterilmiştir (Varlık 2005, 14-24).

Batı edebiyatında özellikle Louis Ferdinand Celine'den etkilendiğini ifade eden Günday, bir gazetede kendisiyle yapılan bir röportajda, Celine'nin 1932'de yazdığı ve Türkçeye 2002 yılında çevrilen *Gecenin Sonuna Yolculuk* adlı romanı için "kutsal kitabım" nitelemesinde bulunur (Çobankent-Çelikkan 2001). Celine'nin bu eseri de aforizma kullanımı bakımından zenginliği ve yer altı edebiyatının temel eserlerinden biri olması bakımından dikkat çekicidir.

Hakan Günday'ın diğer romanları yayımlanma sırasıyla şunlardır: *Zargana* (2002), *Piç* (2003), *Malafa* (2005), *Azil* (2007), *Ziyan* (2009).

1.3. Yöntem

Bu çalışmada yazarın yayımlanan 6 romanında belirlenen aforizmalar üzerinde durulmuştur. H. Günday'ın romanları aforizmaların yanında aforizma özelliği gösteren fakat aforizmadan daha uzun olan ifadeler bakımından da zengindir. Bu tür kullanımlar çalışmada inceleme dışı bırakılmıştır. Kendi içerisinde bir bütünlük gösteren, felsefi boyutu güçlü olan fakat aforizma olarak değerlendirilemeyecek kadar uzun olan bu tür ifadelere şu örnekler verilebilir:

"İnsanın kaderine öldürene kadar tecavüz etmeyi istediği gün, o kaçış fikrinin bir kara delik gibi zihnine gelip yerleştiği gündür. Yoksul olduğu için bilgiye ulaşamayanlardan, hayatı ve insanlığı sorgulayamayanlardan, en yüksek eğitim olanaklarının sunulduğu, delirmek için yeterli bütün malzemeye sahip çocuklara kadar bütün hayat tarzlarında, kaçış, rahatsız ama çekici bir yere sahiptir. Üzerinde fazla oturulamayan sert bir koltuk gibi. Anarşist yazarların okunması gerekmez yaşanan yerden kaçma fikrinin ortaya çıkması için. Paranın olup olmaması, bir kentte ya da bir kasabada yaşanması hiçbir şeyi değiştirmez. Bir insan ya gitmek ister ya da kalmak. Gidenler üzüntüyü çarşaf yapıp üzerine yatar ve o çarşafın üzerinde bin bir zevk içinde hayatla sevişir. Kalanlarsa vasat hayatlarını, bir ürünün taban ve tavan fiyatlarına benzeyen taban ve tavan duygular

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

içinde yaşayarak yerleşik düzenin sokak lambaları haline gelir... (Z 2002, 48-49).

'No taxation without representation.' 'Temsil yoksa vergilendirme de yok.' Demokrasilerdeki vergi sistemlerinde temel ilke budur. Evet, taşıt vergisi, katma değer vergisi ve buna benzer birkaç vergi ödedim. Ama hiçbir zaman gelir vergisi ödemedim. Bildiğim kadarıyla hiçbiriniz ödemediniz. Gelir vergisi, temel vergidir. Vergi tarihi onunla başlar. Kazandığının bir bölümünü, haklarının bir bölümünü devrettiğin, senin yerine seni korumakla sorumlu otoriteye verirsin. Ancak demokrasiler burjuvaların oyuncakları olduğu için kırılmasını engelleyen temsil sistemidir. Gereğine inanmadığın bir vergiye temsilcin de inanmaz. Teoride yasama böyle işler. Şimdi, senin vergi yasası çıkaracak olan yasamada bir temsilcin var mı? Yok. Dolayısıyla ödeyeceğin bir vergi de yok. Bizler Meclis'in herhangi bir noktasında temsil ediliyor muyuz? Hayır. Demek ki vergi ödememiz için bir neden de yok (P 2003, 186-187).

Bu tür ifadelerin de ele alınmasıyla romanlardaki aforizma ya da aforizmaya yakın ifadelerin sayısı makale sınırlarını aşan bir boyuta ulaşacak niceliktedir. Bu nedenle çalışmada söz konusu ifade biçimleri ayrı bir çalışmada ele alınmalı düşüncesinden hareket edilerek yalnızca aforizmalar ele alınmıştır. Aforizmalar tematik olarak 8 başlık altında sınıflandırılmıştır.

2. Aforizmaların Konulara Göre Sınıflandırılması

2.1. İnsan (Kadın, erkek, duygu, düşünce, davranış vb..)

1. Bir insanın beklerken yapabileceklerinin sınırı yoktur. Bazıları devlet başkanı, bazıları sihirbaz, bazıları da deli olur sıkıntıdan (KK¹ 2009, 36).

2. İnsanlar taşırlar insanları. Kundaktayken, tabuttayken. Hep taşıyacak birileri olur. Bazıları dostluktan, bazıları cepteki paradan, bazıları da içinde bulundukları sistem bir gün onlara da taşınma sırasının geleceğini söylediği için taşırlar insanı... (KK 2009, 37).

3. Tercihlerimiz sorularımızdan gelir... Nasıl? sorusunu soranlar gerçek hayatın gerçek uğraşlarını en iyi öğrenenlerdir (KK 2009, 44).

¹ Kitapların kullandığımız baskıları ve çalışmadaki kısaltmaları makale sonunda belirtilmiştir.

4. Sadakat sadece kadın ile erkek arasında olmaz... (KK 2009, 57).
5. Harcanan kelimeler dışında kalan her şeydir, insanlık denilen yaratıklar tarihi. Söylenmeyen her şeydir. Akıllarda uçuşan bütün kavramlardır (KK 2009, 68).
6. Dile getirilemeyen aşk gibisi yoktur (KK 2009, 68).
7. Bir ülkenin vatandaşı başka bir ülkede kendi vatanına daha çok yaklaşır (KK 2009, 76).
8. Vatan özlemi, yemeklerin lezzetinde, bulunulan ülkenin insanlarına duyulan nefrette gizlidir. Dağdan gelip bayırdakini kovmak, dağa hasrettendir! (KK 2009, 76).
9. Yalnızlık kurşun geçirmez. Dostluk, aşk, aile geçirmez. Hiçbir şey geçirmez. Dışarıdan sokmadığı gibi içeriden de çıkartmaz. ... (KK 2009, 152).
10. İlkellik mıknaş gibidir. Dev bir mıknaş. Biz istemesek de vücudumuzdaki demir ona doğru gider (KK 2009, 176).
11. Yemek, uyumak, bağırsaklarımızdakileri çıkarmak dışında yaptığımız her şey fazladandır. Üremek dahil. Geriye kalan her şey uydurulmuştur. Dünya uydurulmuştur! Caddeler, evler, giysiler... Her şey... (KK 2009, 176).
12. Var olan en sağlam zırh insan vücududur. İçindekileri en iyi saklayan odur. Koridorlarında birikenlerin kokusunu bile yaymaz dışarıya. Deliliğin kokusunu, anormalliğin kokusunu duyamazsın yanında gazete okuyan adamın, otobüs durağında (KK 2009, 188).
13. Hissetmemek bir şey, bilmemek başka. Zihinsel ölüm bilmemekten geçer. Farkında olmamaktan. (KK 2009, 205).
14. Her uykusuzun kendine ait teorilerle dolu bir evreni vardır. İçinde hiçbir misafir bulundurmayan bir evren! Yaşarken ölmeyi, ölecek yaşamayı sadece uykusuzlar bilir. Gözlerinin altında biriken her küçük torba gördükleri hayaller ile doludur (KK 2009, 214).
15. Yatağı olmayan insanların birilerini dinleyecek kadar sabrı yoktur çünkü. İnsanın kendine verebileceği ne acılı cezadır uykusuzluk. Dayanılması en zor olanıdır. (KK 2009, 214).
16. Kadın suratını boyar. Çünkü suratı kendisine değil, güzelliğini takdir edecek olan erkeğe aittir. Kimse kendi yarattığı bir boku boyamaz! (KK 2009, 229–230).

17. Her şeyin farkında olduğunu iddia eden adam, daha kendisinin farkında değildi (KK 2009, 253).
18. Ne kadar yalnızsan o kadar uzağa gidersin. Ne kadar terk edersen o kadar ölürsün... (KK 2009, 255).
19. Ama bil ki, zihnin cehennemindir. Sonsuza kadar yaşayacak. Senin gibi öldüğünde ise, sen orada olmayacaksın ne yazık ki! (KK 2009, 255).
20. Ne yapmak istediğini bilmemek kadar acı verici bir şey daha yoktur. Ne istediğini bilmemek insana verilmiş en yırtıcı işkence türlerindendir... (KK 2009, 262).
21. Kolay değildir yalnızlık. Öğrenilmesi gerekir (KK 2009, 264).
22. Tek bir nedeni yoktur insanları reddetmenin. Uzun süreçtir. Dokuz yalarında başlar ve gerçekten yalnız kalana kadar devam eder. Yalnızlık paranın çektiği dostluklarla, fahişelerle bozulur arada bir. Sonra hepsi biter... (KK 2009, 264).
23. Kimse uyandırmasın kimseyi. Herkes mutlu uyurken. En kötü kâbus bile iyidir hayatın kendisinden (KK 2009, 368).
24. Hayatım boyunca, belli bir mantık düzeyini de tutturmaya çalışmışım, ta ki mantıklı yolların da mantıksızlık kavşağına varabildiklerini görene kadar... (KK 2009, 398).
25. Mutluluğun, tatmin olmanın bir göz kırpması kadar kısa sürdüğünü anlamam zor olmadı. Uğruna hatalardan kaçınılacak bir bok değildi mutluluk! (KK 2009, 420).
26. Dünyanın en eski mesleği fahişelikse, dünyanın en eski hayal kırıklığı da aşktı... (KK 2009, 424).
27. Bütün yaşadıklarımızı hayal edebilseydik, gerçekten yapmamıza gerek kalmazdı (KK 2009, 430).
28. Mutlu olmanın ilk yolu taklidini yapmaktan geçer! (KK 2009, 525).
29. İnsanın tek gerçek özgürlüğü yalnızlığıdır (KK 2009, 547).
30. Dünya üzerinde iki tür insan vardır: Trafikte sarı ışığı görünce frene dokunanlar ve aynı sarı ışık karşısında gazı kökleyenler. (Z 2002, 16).

31. İnsanlık, kendini öldüren ilk insan tarafından ihanete uğramıştır...Kendisini hamile bırakan insan kendisini doğurmuş ve bir tecavüz bebeği olarak atasının bıraktığı yerden ihaneti devralmıştır (P 2003, 11).

32. Piçler, âşık oldukları kadınların kendilerini kurtaracaklarını düşünür. Oysa hiçbir kadın dünyaya bir Piç kurtarmak için gelmemiştir (P 2003, 52).

33. Hayat seni öyle bir noktaya getirir ki kendini sevdiklerinle savaşırken ve nefret ettiklerine sevişirken bulursun. Üzülürsün. Pişman olursun. Sonra biraz zaman geçer ve tersinin bu dünyada işlemediğini anlarsın (P 2003, 55).

34. Belki de en korkunç şiddet buydu: durmak. İnsan kaçarken başkasının, dururken kendi kanında boğulur (P 2003, 56).

35. Oysa hayalet dediğin şey, yaşarken kazık attığın insanlar öldükten sonra duyduğun vicdan azabının sana oynadığı bir tiyatrodur. Vicdan azabı öyle bir hikâyedir ki, aynı hayaletler gibi adamı korkudan öldürür (P 2003, 120).

36. Sıfırdan hayatlarını yaratmış insanların hikâyeleri kadar hayatlarından bir sıfır yaratmış olanları de gösterişlidir (P 2003, 124).

37. Piçin bir tımarhane ya da hapishaneye kilitlenmemek uğruna sarf ettiği irade miktarı, sıradan bir insanın kansere çözüm bulmak, devlet başkanı ya da peygamber olmak için harcadığından fazladır... Bir karaktere sahip olabilmeleri için gereken iradeyi sadece nefes almaya harcadıkları için Piçler karaktersizdir (P 2003, 135-136).

38. Doğaya zarar veren doğanın kendisidir. Düzeneği böyle çalışır (P 2003, 156).

39. Her çağın kendine ait doğallığı vardır. Bu çağın doğallığı da insanın üzerinde bir karakter taşımasıdır (P 2003, 156-157).

40. Doğallığın tek bir anlamı vardır: Düşüncelerini davranışlara dönüştürmek. Oysa bugün kimse doğal değil. Herkes sahte. Herkes yalancı (P 2003, 162).

41. Çok mutsuz sonların birinci şartı çok mutlu başlangıçlardır (P 2003, 175-176).

42. Yeteneğini, soytarılar gibi sergileyen insanları çok salak buluyorum. Oysa gerçek yetenek insanlara gitmez; insanlar ona gelir (P 2003, 185-186).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

43. İnsanın kullandığı ilk alet de başka bir insandı (Z 2002, 57).
44. Bu çağda mal, sahibini zayıflatır. Bu çağda savaşları, kaybedecek kadını olmayanlar kazanır. Bu yüzden erkek, olabildiğince derine gömer kadını (Z 2002, 159).
45. Özgürlük buydu! Kötü olduğunu unutabilmek. Gaddarlığını unutabilmek. Sadece günahlarını hatırlayanlar cehenneme giderdi (Z 2002, 218).
46. Her dilde tövbenin karşılığı vardı. Çünkü pişmanlık ilk insandan torunlarına mirastı (M 2007, 105).
47. Çünkü aşk, Akdeniz'in tuzlu suyunda gözlerini açamayan geçici körlere sunulmuş bir deliliktir. Takım elbiseli hasta bakıcılara tezgahlar denir (M 2007, 112).
48. Dürüstlükten vazgeçmenin tek nedeni düşünmeyi unutmaktır. Yalan söyleyerek gündelik sorunlarından kurtulan ve yüzeysel acılarını sonlandıran insanın ödeyeceği bedel, yalan söylediği için duyacağı pişmanlık acısıdır. Yüzeysel acı, pişmanlık acısının yanında diş ağrısı gibi kalır. İşte, insan, bu kadar basit bir hesabı bile yapamaz. Çünkü düşünmeyi unutmuştur (M 2007, 161).
49. Sevgi, tırmananları birbirine bağlayan bir halattı. Biri düşerse diğerlerinin hayatta kalması için halatın kesilmesi gerekiyordu. Ancak sevgi, kesilemeyecek kadar kalın bir halattı ve sonunda herkes düşerdi. Aptallar sevdikleriyle düşer, kötüler sevdiklerini aşağı çeker (A 2007, 19).
50. Ne kötüsün ne de iyi. Her şeyi düşünebilir, her şeyi hayal edebilir, ancak sadece seçtiklerini gerçekleştirebilirsin. Düşünce şeytandan, davranış Tanrı"dandır. Hangi düşüncenin davranışa dönüşeceğine karar verense insandır (A 2007, 24).
51. Rahat gibi görünüyorsan rahat olmaya çalışıyorsundur. Görüntün, hayalindir (A 2007, 77).
52. Duyguların, düşüncelerin en büyük düşmanı olduğunu öğrenmedikçe, duyguların, sadece birer kelimeden ibaret olduğunu anlamadıkça, onların esiri olacak kalacak (A 2007, 94).
53. İnsanın amacı ve varlık nedeni, yaratarak yok olmaktır (A 2007, 95).
54. İnsan, iyiliğe yakın olan bir kötüydü (A 2007, 149).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

55. İnsanlığın iyiliğe yönelmesinin tek yolu, kötülükten kaçması olacaktı (A 2007, 172).

2.2. Zaman (Hayat, ölüm, doğum vb..)

1. İntihar nefsi müdafaaydı. Ama bunu başka birinin yapması çok daha asildi (KK 2009, 20).

2. Ölmek istemiyorum, çünkü Tanrı'yı da öldürürüm diye korkuyorum (KK 2009, 23).

3. Kurtulmaya gelmiyoruz dünyaya. Daha da saplanmak için buradayız. Dibine kadar. Onun için çürüyor bedenlerimiz ölünce (KK 2009, 66).

4. Mucizeler bitti. Doğmak yeterince mucizevî. Başka bir tane daha beklemek aptalca. Ölmek de ikincisi. Bunların arasında da hiçbir şey yok. Kimse beklemesin... (KK 2009, 67).

5. İnsan, insan olmaya geliyor dünyaya. Kesinlikle bir tercihi yok. Hiçbir şeyi seçmeden de gömülüyor toprağa. Yerin iki metre altındayken de bin bir böceğe lunapark oluyor daha önce bin bir dudağın öptüğü bedeni... (KK 2009, 113).

6. Yaşayarak intihar etmeyi seçenlere yardım edilemez... Bir stil meselesi. (KK 2009, 187).

7. Ölümlü olduğunu unutamadıktan sonra ne gereği var anlamanın? Tutunsan da âşıklarına, zincirlesen de kendini dostlarına yine de gömülürsün toprağa (KK 2009, 188-189).

8. Dünya yuvarlak. Hayat da öyle. En derini aynı zamanda en yükseğidir hayatın. Nereden baktığına bağlı. Nerede doğduğuna. Doğduğu yerden ne kadar uzaklaştığına bağlı. Elindeki şişede ne kadar hayat kaldığına bağlı... (KK 2009, 216).

9. Bir fahişe ile bir rahibenin, bir canı ile bir polisin yan yana yattığı mezarlıklar bana, hayattaki tek gerçek, tek yalansız manzara olarak görünürdü. Ölümün de para gibi, yoktu dini (KK 2009, 271).

10. Çocuklarım olsaydı, içlerine on sekiz yaşlarına geldiklerinde patlayacak bir bomba yerleştirdim, diye düşündüm. İlk on sekiz yıldan sonrası tekrarlarla doluydu, hayatın. Ve ne yazık ki, her bir bokun tekrar olduğunu bilen bir hafızamız vardı... (KK 2009, 408-409).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

11. Hayatı yok etmenin zamanı asla gelmez. Çünkü bir saat sonra yaşayacaklarını bilemeyecek kadar insansındır... (KK 2009, 452).

12. Biz insanlar, sadece iyi bir performans gösterip öyle ölmek istiyoruz. Yoksa, başka yapacak bir şey yok! (KK 2009, 503).

13. Hiçbir şey hayatın sonu değildir! Çünkü sen ölürsün, başkaları yaşar! (KK 2009, 507).

14. Hayat, mütevazı duyguların mütevazı sıfatlarla anlatılmasından ibaretti (KK 2009, 524).

15. Kapı ya açıktır ya değildir! Sadece iki tür hayat var. Sokakta görülenlerse bu ikisinin değişik tonları... (KK 2009, 535).

16. Adil olmayan her ölüme üzülrler. İntihar adil değildir... (Z 2002, 52).

17. Sadece et yığınları kendini asar. Sadece onlar bileklerini keser ya da ilaçla ölmeye çalışır. Kafaya ateş etmek! İşte, yapılması gereken bu! Sadece düşünmekten yorulanlar beyinlerini öldürmek için şakaklarına dayarlar namluları... Sadece düşünenler deler kafatasını (Z 2002, 182).

18. İntihar rakamlarının günümüz dünyasında bu denli yüksek olmasının başlıca nedeni hayatın zor ve insanların zayıf olması değil, insanların bir canlıyı öldürmeden insan olamayacakları gerçeğidir (Z 2002, 83-84).

19. Gelecek, geçmişin merhametine kalmıştır ve insan, ikisinin arasında bir kurbandır (P 2003, 58).

20. Hayat, tren raylarına benzeyen iki paralel çizginin arasında ilerler. Bu çizgilerden biri en alt diğeri en üst hayat kalitesini belirler. Çoğu insan bu çizgilere yaklaşmadan ölür. Yaklaşanlar ise çizgiden ayrılamaz, çünkü mıknaş gibidirler (P 2003, 65).

21. Gelecekte bir şey beklemeyenler, mutluluklarını geçmişte yaratırlar (P 2003, 91).

22. İntihar, akla düşen bir damla asittir. Onunla yıkanmasını bilmeyen delik deşik olur ve erir. Bu yüzden intiharın eşliğinden dönen yoktur. Oraya varan orada yaşar. Oraya varan orada ölür (Zİ 2009, 113).

23. Zaten herhangi bir karar vermekten daima nefret etmiştim. Dünya üzerindeki hayat, doğru kararı verdiğini zanneden gerizekalıların ürünü değil miydi? (Zİ 2009, 143).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

24. Hayatını kazanmak, onu bir yerlerde kaybetmiş olanlar içindi (Zİ 2009, 248).

25. İnsan düşünmez, düşündüğünü hayal eder. Akıl sadece Tanrı, beyinse bir çocuk tarafından korunabilir. İnsanı koruyansa ölümdür. Bir hayal organıyla yaşadığı sürece kendine zarar verecek olan insanı sonsuz acıdan kurtaran ölüm, doğumdan üstündür (M 2007, 121).

26. Dünya bir tezgahdır. Tezgahın hangi tarafında hayat olduğuyrsa ancak ölünce anlaşılır (M 2007, 210).

27. Ölümcül bir hastalığa sahip olan ile intihar etmekten yorgun düşenin ortak noktası, ilerleyen zamanda geri gidiyormuş gibi görünmeleridir. Ancak bu, ilerleyen bir trenin sadece son vagonuna kadar yürümeye benzer. Sonrası yoktur... (A 2007, 15).

28. Hepimizin bastığı yerde ceset var. Hepimizin altında bir ölü var. İnsanlık gömüldüğü yakınlarının üzerinde yürüyor. İnsanlık ölümün üstünde duruyor. Koşuyor, spor yapıyor... (KK 2009, 171).

29. Ve artık insanlık bir karar vermeli. Ya cenazelerde ağlamayacak ölülerine, ya da üzerine basmayacak, sevdiklerinin cesetlerinin beslediği toprağın! (KK 2009, 171).

30. Ne hayattan önce bir ölüm var, ne de ölümünden sonra hayat! (KK 2009, 170-171).

2.3. Mekân

1. Tek tavan gökyüzüdür. Gerisi her yerde aynı (KK 2009, 218).

2. Şehirler, hele İstanbul gibi ölçsüzce büyük olanlar, hayvanat bahçesinden farksız (KK 2009, 218).

3. En geniş yerler hücreler. En büyük cennet, o daracık evler. Çünkü istila edilme ihtimali yok. Ve bunların dışında kalan her yer, ancak dişlerini biledikten sonra çıkabileceğin cehennemi sokaklar... (KK 2009, 365).

4. Doğrudur, Afrika ilkel ve haindir. Bir kitapta okuduğum gibi, dünyanın vajinasıdır. Başka bir kitapta okuduğum gibi ilk insanın doğduğu yerdir. İnsanoğlu, farkında olmadan kendi annesine tecavüz edendir. Hiçbir toplum tek başına ilkel, hain ve orospu olmaz. Böyle işler için en az iki toplum gerekir (Zİ 2009, 156).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

5. Antalya, dünya üzerinde kendine ait güneşi olan tek kenttir. Bu güneş ısıtmaz ama ıslatır. Kanser yapmaz ama kan kusturur. Irkçı bir orospu çocuğudur. Turisti bronzlaştırırken, çalışanı buharlaştırır. O kadar erken doğar ki geceyi kimse anımsamaz (M 2007, 27).

2.4. İş (Çalışma hayatı, ticaret, meslekler vb)

1. Para işi çok iyi işlemiş, hiç açığı olmayan bir dolandırıcılık numarası gibi. Yani sokak arasında çıkmış ve milyarlara bulaşmış koca bir yalan, gerçekle alakası olmayan bir dedikodu gibi. Ama her kim bunu ilk düşündüyse tekerleği bulandan, trampayı bulandan daha akıllı değildi belki ama ondan daha insan ve kurnazdı (KK 2009, 185).

2. Askerlik!... Devletin resmi uyandırma servisi. Adamı hayatının bir yerinde uyandırıyorlar (KK 2009, 232).

3. Eğer herhangi bir ülke, askere aldığı adamlara, kara kuvvetleri komutanlığı makamını hedef gösterebilseydi, belki daha geçerli olurdu askerlik... (KK 2009, 415).

4. Büyük şirketler de hayat gibidir. Yirmi dört saat çalışırlar. İnsanlar uyurken evlerine hırsızları yollayan hayattır. İnsanlar ölüyken paralarını işletenlerse şirketler. İki de durmaz. Sürekli açık bırakırlar ışıklarını (Z 2002, 65).

5. Vahşet de duruma göre değişen bir cinsiyete sahip. Para gibi. (Z 2002, 151).

6. Çalışan insan için diğer çalışan insanlar çok önemlidir. Bunun tek bir nedeni vardır: Para daima diğerlerindedir. Dolayısıyla onların hüküm sürdüğü dünyanın sırtında taşıdığı gelişmeleri gazeteden takip etmek, çalışan, insanlığın görevidir. Hafta sonları bu göreve o dünyanın sırtından çok, karın ve aşağı bölgesinde gelişenleri içeren ekleri okumak da dâhil olur (P 2003, 72).

7. Zaten bu öyle bir dünya ki, insanlar ancak bir milyon dolardan sonra özgür olur. O güne kadar herkes köledir (P 2003, 126).

8. Teoriye göre askerliğin temeli disiplindir. Teoriyi sırtından bıçaklayan pratiğe göreyse askerliğin temeli erlerdir (Zİ 2009, 17).

9. Zorunlu askerlik hizmeti süresince bir erin emir komuta zincirinden olabildiğince uzak kaldığı ve huzura benzer bir duygu hissetmesine neden olan iki an vardır. Bunlardan biri ateş

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

sahasında, hazırlıklar sona erince Ateş serbest! emriyle gelen yalnızlıktır. Tek duyulan, ateşlenen silahlardır. Üç mermi. Sonrasında hayat, kaldığı yerden devam eder. Erin, kendi başına bırakıldığı diğer ana ise nöbet denir. Soğukluk eksi otuz iki değilse, nöbet, iki saat boyunca zihnin ve bedeninin acımayacağını bilmektir (Zİ 2009, 37).

10. Eğer bir pezevenk ya da politikacı değilse, bir erkeğin en çok konuştuğu dönem, zorunlu askerlik hizmetini yerine getirdiği günlere rastlar. Konuşuyorduk. Sürekli. Hiç durmadan (Zİ 2009, 49).

11. Emret komutanım, demek, emret öleyim demektir. Çünkü askerlik, ölmenin emredilebileceği tek meslektir. Hatta emre karşı gelmenin cezasının da ölüm olabileceği tek meslektir. Aslında herhangi bir meslekten o kadar uzaktır ki, tanımında harp sanatı kelimeleri geçer. Evet, bir sanat! Belki de en doğrusu bu. Çünkü sanat da askerlik gibi ilhamını ölümden alır (Zİ 2009, 67-68).

12. Dünyanın bütün ordularının bütün üniformaları aynı kumaştan dikilir...Görünmezlik kumaşı. İçine girdiğin anda kaybolursun. Seni kimse bulamaz (Zİ 2009, 138).

13. Turizmde sürekli mülkiyet hakkı yoktur. Saygı dahil her şey el değiştirir. Saygı dahil her şey kiralanır (M 2007, 19).

14. Tatil yapan insanlara hizmet edenin laneti, hizmet ettiği her kişinin tatilde olmasıdır (M 2007,30).

15. Yalan, turizmin doğasında vardır. Broşürlerde başlar... (M 2007, 38).

16. Turistler her şeye inanmak için valizlerini toplamış insanlardır... (M 2007, 37).

17. Türkiye’de sadece şanslı çocuklar çalışır. Şanssız olanlar av hayvanlarınıninkine benzer hayatlar yaşar ve kaçarlardı. Etleri haşlanır. Buna sokak çocuğu söğüşü denir. Yeterince haşlandıklarında kovalamaya başlarlar ve avlanma sırası onlara gelir. Buna sokak çocuğu dövüşü denir (M 2007, 40).

18. Turizm, üzerinde sadece hayalperestlerin dans edebileceği bir pistti (M 2007, 44).

19. Tezgahtarlık ilk değil, son işidir. Herkesin tezgâhtar olduğu bir dünyada hiçbir şeye şaşırılmamak gerekir çünkü üreticilik dönemi sona ermiş, aracılık dönemi başlamıştır. Ancak aracılığın yan etkisiyse deliliktir (M 2007, 47).

20. Yeryüzündeki olanakların sınırlı oluşu ülkeleri doğal düşmanlar haline getirmiştir. Sıcak ya da soğuk savaşlar, insan kadar

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

eskidir. Turizm, doğal düşmanlıklar arasında savaşız var olmayı savunan bir ideolojidir. Çünkü savaşlarda güçlüler kazanır, oysa turizmde zayıfların da şansı vardır (M 2007,86).

21. Diplomasi ve turizm, insanlık olimpiyatının benzer kurallara göre oynanan iki disiplindir. İkisinde de disiplinsizlik şarttır. (M 2007, 101).

22. Anımsamayan ödemez (M 2007, 143).

23. Mal namussa, namus da maldır. Alınır, satılır. (M 2007, 150).

24. Çünkü turist, güneşle yaşıt olmak için, doğduğu yere kadar giden kişidir. Sarı doğup kırmızı batan güneş gibi, turist de beyaz gelip siyah gitmeye yemin etmiştir. Güneş batıdan doğana kadar turizm doğuya ait kalacak ve Antalya yanmaya devam edecektir (M 2007, 196).

2.5. Örgütlenme (Yönetim, siyaset, medeniyet vb)

1. Utanmadan özgürleşme adına, Koyun gibi olma! sloganları atarlar. Sürüden ayrıl! Gel bizimkine katıl! Ama bizde bir de, her koyun kendi bacağından asılıyor. Tek medeni tarafımız da bu... (KK 2009, 197).

2. Medeniyetten daha kötü bir şey varsa, o da medeni olmaya çalışan bir medeniyetsizlik... (KK 2009, 217).

3. Medenileşmenin bedeli, yerde yatanlarla ilgilenmemeyi öğrenmek (KK 2009, 225).

4. Ne geçebilirsin öbür tarafa, ne de duyurabilirsin sesini. Dünyanın en yüksek ve sağlam duvarı, televizyon ekranı! (KK 2009, 286).

5. Eğer bulunduğumuz yerde hâlâ bir McDonald's bulabiliyorsak, demek ki yeterince uzaklaşmamışızdır... (KK 2009, 461).

6. Biz insanlar, canımız acıdığı için medenileşmiştik. İkisini de yaparken utandığımız için icat etmiştik yasaları, evlilikleri (KK 2009, 541).

7. Lider medenî olmayandı. Medenî olmadığı için liderdi. İçinde hâlâ atalarından miras asgarî bir vahşilik taşıdığı için hükmedebiliyordu evrimlerini tamamlamış benzerlerine (Z 2002, 101).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

8. Medeniyet duvarla başlar (P 2003, 145).
9. Medeni insanın ruhsal dengesini sonsuza dek kaybetmesine elektrik, kanalizasyon ya da iletişim sistemlerinin çökmesi değil, duvarların yıkılması neden olacaktır (P 2003, 145).
10. Günümüz siyaseti hayvanlara göre düzenlenmiştir. Hayvanlarla iletişim kurmanın iki yolu vardır: Kandırmak ve korkutmak (P 2003, 187).
11. Yoksulluk, düşmeden yürüyebilmesi için zenginliğin altına serilmiş kırmızı halıdır (Zİ 2009, 61).
12. Dünyayı deviren bir pehlivan bile olsan, dizlerin kesilmiş gibi devrilirsin. Devlet öyle bir binadır ki çöktüğü zaman altında sadece halk kalır. Yıkıntıların arasından çıkan tek ceset, halka ait olandır (Zİ 2009, 221).
13. Bir zamanlar Batı'yı Doğu'dan ayıran sadece Berlin Duvarı'yken artık ülke sayısı kadar duvar vardır. Ve o duvarlarda delik açmak için kime ne verilmesi gerektiği çok iyi bilinmelidir (M 2007, 58).
14. Ve dolayısıyla turizmi Üçüncü Dünya ülkelerine bırakmıştır medeniyet. İrzına geçtiği halklara karşılığını verebilmek için. Böylece rahat uyurlar geceleri. Vicdanları zencilerden, Kızılderililerden, Uzakdoğululardan, Araplardan korunur böylece... Bu ufak kazıklamalar bir zırhtır yüzyılın imparatorlarının vicdanlarına (KK 2009, 77).
15. Doğu, Batı'nın sırtıdır. Batı'nın zayıflığı, kendini sırtından bıçaklayabilecek kadar uzun kollara sahip ve kör olmasıdır (M 2007, 183).

2.6. Din-Ulus

1. Dünyada aslında iki ırk vardır. Dolandırılanlar ve tecavüz edilenler. Beyazlar dolandırılır. Onun dışındaki renklerinse ırzına geçilir aynı beyazlar tarafından. Böylesine bir döviz ya da yerel para alımında gerçekleştirilen küçük boyutlu dolandırıcılık, o ülkenin kadınlarından yer altı ve yerüstü zenginliklerine kadar her şeyine sahip beyazların göz yummak zorunda kaldıkları bir durumdur (KK 2009, 77).
2. Polonyalılar sinirlidir. Çünkü her gördüğü parlak nesneye koşan bir çocuk gibi dünya üzerindeki bütün siyasi rejimlere

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

koşmuş, hepsinden de büyük bir hayal kırıklığıyla dönmüşlerdir (Z 2002, 97).

3. Polonyalılar yarı insandır. Tek istisna, tabî ki Polonyalı Yahudilerdir (Z 2002, 97).

4. Yahudilik bir dinin değil, bir çocuk çetesinin adıdır (Z 2002, 97).

5. Yahudiler glükozlu ilaçlar gibidir, birbirlerinin zihnini açarlar (Z 2002, 98).

6. Gerçekte üç büyük din de dünyayı cehenneme çevirmek için ortaya çıkmıştır. Tek amaçları budur. Çünkü hayattan sonra sadece cennet vardır. İnsanoğlunun cenneti hak etmesi için cehennemden geçmesi gerekir. O cehennemden de üç ilahî din eliyle dünyada hüküm sürmektedir. Tanrı'nın mantığı budur (Z 2002, 183).

7. Çünkü Tanrı, insan, dünya ve hayatı öylesine amatörce bir araya getirmiştir ki insan, dünya ve hayattan nefret etmiştir (P 2003, 200).

8. Tanrı iyi niyetlidir ama yaratmak da iyi niyetten fazlasını gerektirir (P 2003, 200).

9. İngiliz asaleti, büyük bir yanlış anlaşılmadır, asker. O gri adada asil olan tek insan, William Blake'ti. Asaleti o kadar büyüktü ki kendisinden sonra yaşamış tüm İngilizlere yetti... (Zİ 2009, 228).

10. Tanrı'nın hâlâ tanrıtanımaz bir anarşist olduğunu düşünüyorum. Ve insanın da çamurdan üretilmiş bir maymun olduğunu. İkisi bir araya gelince mutlu bir son beklemek zor (A 2007, 85).

11. Allahsızlık, Allah'a mahsustur. İnsanın kaybetmekten korktuğu bir Tanrısı, ancak Tanrı'nın tükenmeyen insanları vardır. Dolayısıyla sorgulanması gereken Tanrı'ya atfedilen niteliklerdir. Tanrı'nın varlığı yerine iyiliği ya da kötülüğü hakkında kuşkuya düşmek gerekir. Unutmamak gerekir ki Allah'ın dediğinin olduğu bir dünyada yaşıyor ve her saniye ölen bebeklere tanıklık ediyoruz (A 2007, 150).

12. İnsanlığın sonu, din ve devletin yaratıldığı gün gelmiştir. Aileyse, din ve devlet yaratan bireyleri yetiştirmiştir (A 2007, 151).

2.7. İletişim (Dil, sanat vb)

1. Kelimelerle ne kadar çok yapılacak şey var. Biraz uğraşmak yeter dünyanın bir yarısını diğer yarısına satmak için (KK 2009, 67)

2. İletişim diye bir şey yok. Fazla iyimser bir kavram. Hayatı renklendirmek için. Kim bilebilir kimin bir lafı inanarak söylediğini. Ya deliyse konuşan (KK 2009, 67).

3. Konuşarak bir yere varılamaz (KK 2009, 68).

4. Seni anlıyorum demek büyük bir yalandır. Kocaman bir yalan. Kimse kimseyi anlayamaz ve tanıyamaz dünyada (KK 2009, 188).

5. Ama biliyoruz ki, dil paranın peşindedir! Paranın gittiği her yere gider. Ortada Amerikan Doları varsa, İngilizce de vardır (KK 2009, 408).

6. Bence romanların iyi olup olmadıklarını anlamak için ikinci kez okumaya çalışmak lazım. Eğer okunabiliyorsa, iyi roman testini geçmiş demektir. Okunmuyorsa, en yakındaki ilkokulun kütüphanesine bağışlanmalıdır (P 2003, 47).

7. Bir de hangi sayfasından başlarsan başla, okuyabileceğin romanlar da vardır. Doğru roman testi için o da iyi bir yöntemdir. İlk okumadan sonra kitabı eline alırsın ve herhangi bir sayfasını açıp okumaya başlarsın. Sonra da istediğin yerde bırakırsın. Eğer o okuduğun birkaç sayfa sana bir şeyler düşündürdüyse roman iyidir (P 2003, 47-48).

8. İngilizce konuşmayı bilmenin bir yararı yok. Saymasını bilmek yeter. Çünkü İngilizce sadece para saymaya yarar (P 2003, 49).

9. Kendinden ilham alan kişi her şeyi yapabilir. Eseriyle karışmıştır. Neyin kurgu neyin gerçek olduğu anlaşılamaz. Bir sanat eseri olarak yaşar ve kendinden eser kalmaz (M 2007,171).

2.8. Diğer Kavramlar (Ahlak, denge, cinsellik vb)

1. Denge, insanoğlunun icat ettiği en vahşi kavramdır. İp cambazının kendini en iyi hissettiği an, kendini ağa bıraktığı andır oysa (KK 2009, 197).

2. Dengesizlik, gerçek duygusunun ve gerçeğin tek kapısıdır. Dengeyle hiçbir yere varılmaz. Ancak düşmeyi bilenler

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

köprüden, karşıya yüzülerek de geçilebileceğini öğrenir (KK 2009: 197).

3. Belki cennete, belki ipin gerildiği karşı tarafa varılır dengenin sonucunda, kabul ediyorum. Ama düşmemek için verilmiş mücadelelerin acısı ve tedirginliğiyle... (KK 2009, 197).

4. İyilik ile kötülüğün kesiştiği bir nokta yoktur. Yan yana dururlar birbirlerine dokunmadan. Ve dokunmadıkları yerde ben varım (KK 2009, 199-200).

5. Otorite sadece bilinenler üzerinde kurulduğu için, tanımayanlar doğal düşmanlardır... (KK 2009, 205).

6. Sıradanlıktan geçiyordu kurtuluşumuz (KK 2009, 510).

7. Bir girdabın içinde usulca dolaşmak çıkış yolunu bulmanın en kolay yöntemidir. Sakin ve sabırlı olmak gerekir. İtiraz ve isyanı gülünç bulan girdaplar sadece kanı soğuk olanlara açarlar çıkış kapılarını. Zamanın olmadığı yerde geç kalmak da yoktur. On altı yaşındakilerin önlerindeki hayatsa sonsuzdur (Z 2002, 149).

8. İnsanın maymundan geldiğinin kanıtı maymuna dönüşüyor olmasıdır (P 2003, 42).

9. Entelektüel birikim zehirli atıklara benzer (P 2003, 206).

10. Olgunlaşma, kimseye ve hiçbir şeye güvenmemeyi öğrenmektir (Zİ 2009, 42).

11. Evrim, boş bir ağızla doğup, gerektiğinde insan eti yiyecek kadar keskin dişlere kavuşmaktır (Zİ 2009, 42).

12. İnsanın topraktan geldiğinin kanıtı, her yıllık izninde ateş ve suya koşmasıdır (M 2007,196).

13. Kurallar buluşmaların gecikmesini yasaklar (A 2007, 20).

14. Kurallar, onların varlığını bilmeyenlere göre kader, diğerleri için pusuladır (A 2007, 20).

15. Bedenli ya da bedensiz her şeyin ve herkesin boyun eğdiği kurallar, yaratıcılığın sınırlarıdır (A 2007, 20).

16. Yunanlıların uydurduğu olimpiyatlar, savaştan önce kalmamış olanları ayakta tutmaya yarayan bir tür uyarıcı. Evine altın madalyalarla dönenin ülkesi patlamış bombaların altında. Ne fark

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

eder! Sporçuyuz. Yasal mücadele! Yasal dövüş! Yasal vahşet! Yasal sömürü! Spor! (KK 2009, 123).

17. Azınlıklar, ne etnik ne dinsel ne de renklere ilişkin olanlardır. Yeryüzü ve dışındaki tek azınlık, yanıtlardır. Her şeyi ve herkesi sorular yönetir. Evren nüfusunun çoğunluğu sorulardan oluşur. Soru ve yanıtların nadir evliliklerinden doğan melezler de bildiklerimizdir. Melezlerin ışığı neyi aydınlatıyorsa onu görürüz. Gerisi karanlıktır (A 2007, 20).

18. Tek spor sekstir. Herkes kazanır. Hepsi bu... (KK 2009, 123).

19. Seks, bir takım işi değildir. Seks bir gösteridir: Biri performansını sunar, diğeri de alkışlar (P 2003, 139).

20. Cinsel yakınlaşma hiçbir kelimenin erişemeyeceği hıza ve güce sahiptir (M 2007,77).

21. Suçtan daha güçlü bir tutkal yoktur (A 2007, 158).

22. Ahlak çoğunluğun görüşüdür, toplumsal sözleşmedir derler. Ve geceleri o çoğunluk yoktur. Ve o sözleşmenin altına bastıkları parmaklarını çok daha başka işlerde kullanırlar (KK 2009, 50).

23. Eğer insanlar da bitkiler gibi, hareketlerini emirlere uyarak yapsalardı hiçbir zaman eylemlerinden dolayı suçlanmazlardı. Tercihler yapabildiğimiz için suçlanıyoruz. Ya ahlakın içinde ya da dışındayız! (KK 2009, 410).

3. Sonuç

Hakan Günday'ın romanlarında belirlediğimiz toplam aforizma sayısı 173'dür. Bunların en büyük bölümü insana dair aforizmalardır, bu başlıkta 55 adet aforizma vardır. İkinci sırada 30 aforizma ile zaman ve hayata dair aforizmalar gelmektedir. İş yaşamı ile ilgili aforizmaların sayısı ise 24'tür. Örgütlenme başlığı altında 15, din-ulus başlığı altında 12, iletişim 9, mekân başlığı altında 5 aforizma vardır. Ahlak, cinsellik, denge gibi kavramları içeren ve "diğer kavramlar" adını verdiğimiz başlıkta 23 aforizma yer almaktadır.

Hakan Günday 2000'li yıllarda Türk romanında kendisini göstermiş genç bir yazar olarak kendine özgü bir roman dili kurmuştur. Bu dilin önemli bir boyutunu da aforizma kullanımı oluşturmaktadır. Ancak yazarın eserleri karakterler, işlenen temalar,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

felsefî temeller bakımından da incelenmeye değer veriler sunmakta ve yeni Türk edebiyatının “yeniliğini” görmek ve araştırmak isteyenlerin ilgisini beklemektedir.

KAYNAKÇA

- ÇOBANKENT, Yeşim-ÇELİKKAN, Murat, (2001). *2000’li yıllarda Onları Okuyacağız*, 21.05.2001 Tarihli Hürriyet Gazetesi.
- MCCUTCHEON, Marc, (2005). *Descriptionary: A Thematic Dictionary (Facts on File Library of Language and Literature)*. USA : Facts on File.
- MEVLEVİ Tâhir-ül, (1973). *Edebiyat Lugatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- TİETZE, Andreas, (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*. İstanbul-Viyana : Simurg Yayınları.
- Varlık (2005), “Türkiye’de Yer altı Edebiyatı Var mı?: Soruşturma”. Varlık Dergisi Şubat 2005: 14-24.

KISALTMALAR

- A GÜNDAY, Hakan (2007). *Asil*. İstanbul: Doğan Yay.
- KK GÜNDAY, Hakan (2009). *Kinyas ve Kayra*. İstanbul: Doğan Yay.
- M GÜNDAY, Hakan (2007). *Malafa*. İstanbul: Doğan Yay.
- P GÜNDAY, Hakan (2003). *Piç*. İstanbul: Doğan Yay.
- TS *Türkçe Sözlük* (2005). Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Z GÜNDAY, Hakan (2002). *Zargana*. İstanbul: Doğan Yay.
- Zİ GÜNDAY, Hakan (2009). *Ziyan*. İstanbul : Doğan Yay.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

GARİB-NÂME'DE İNSAN VE BAZI İNSANÎ DEĞERLER*

Beyhan KESİK**

ÖZET

Garib-nâme, Anadolu'da dinî-tasavvufî Türk edebiyatının en eski ve etki alanı çok geniş eserlerinden biridir. İnsanların rehberine ihtiyaç duyduğu bir çağda, her kesimden insanın rahatlıkla anlayabileceği halk Türkçesi ile kaleme alınan eser, gerçek anlamda bir nasihatler kitabıdır. Eserde, parça parça olmuş; bozguna uğramış bir coğrafyada birliğin ve birlikten doğabilecek kuvvetin önemi, bilginin erdemi vurgulanmış; insanî ilişkilerin nasıl olması gerektiği anlatılmış; hoşgörünün ve kanaatin gerekliliği ifade edilmiş; nefsanî duygulara hâkim olmanın önemi dile getirilmiştir.

Ayrıca, kinin ve nefretin soğuk yüzü, ikiyüzlülüğün çirkinliği, kendini bilmenin, öfkeye hâkim olmanın insana kazandırdıkları, devletin ve devlet yönetiminin nasıl olması gerektiği tahkiye metodundan da yararlanılarak ve akıl ön plana çıkarılarak anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Akıl, birlik, Garib-nâme, devlet yönetimi, kanaat, nasihat, tevazu.

HUMAN AT GARİB-NÂME AND VIRTUE OF HUMANITY

ABSTRACT

Garib-name is one of the oldest and the most impressive works of religious-mystical Turkish literature in Anatolia. The work which was written in understandable folk Turkish in the period of people

* Bu makale, II. KırGöbir Kültür AraGıtımları Bilgi göleni"nde sunulan ve yayımlanmayan "14. Yüzyıl KırGöbir"inden Bir Mesaj: Garib-nâbe" adlı bildirinin gözden geçirilmiGve geniGletimiG dır.

** Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, b_kesik@hotmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

needed a translator is an advice book in the literal sense. In this work the importance of the unity and its power in a divided and routed geography, and virtue of knowledge are highlighted, it is explained that how human relations should be, toleration and opinion are necessary and significance of gratifying a fleshly craving expressed.

Chilly manner of deep seated enmity, ugliness of hypocrisy, advantages of self discipline and not being indignant, how the state and state government should be are explained being supported by some tales in patches and wisdom is highlighted.

Key Words: Wisdom, unity, Garib-name, state government, opinion, advice, modesty.

1. Giriş

Türk edebiyatının yeni bir estetik zemine geçme süreci olan XIII ve XIV. yüzyıllarda Yûnus, Mevlânâ, Gülşehrî gibi Garîblerin yanında inkar edilemeyecek bir role sahip olan Âşk PaÇa (Tavukçu 1995, 51) idarenin zayıfladığı, Moğol zulmünün gitgide arttığı ve idarî kargaÇa ve çekiÇnenin eksik olmadığı, Anadolu'yu aydınlatan büyük âlim ve velilerin ömürlerinin son bulduğu bir zamanda doğmuş ve çocukluğundan ölümüne kadar bu hâdiseler içinde bir ömür sürmüşÇtir. O, küçüklüğünden beri tarikat çevresinde bulunmuşÇ, zahirî ilimler yanında batınî ilimlerde de kendisini iyi yetiÇtirmişÇtir (Yavuz 2000, I/1-XXX). Devrinin bir âlim ve mutasavvıfı olarak onun en önemli vasfı halkla olan iliÇkisidir. Anadolu'nun Moğol baskınlarıyla bunaldığı buhranlı ve karıÇk zamanlarında Türk milletine yol gösterenlerdendir. Eserini de bu düÇünceden hareketle yazmışÇ, Türk dili ile eser vermeyi kendine baÇıca vazife bilmişÇve böylelikle halkı aydınlatma yolunu seçmişÇtir. Tüm bu hasletler, Âşk PaÇa'nın "Çarlık kudretinden ziyade Çayhlığı, engin hoşÇürüsü ve kanaatkârlığıyla Çöhret kazanmasını" (Güzel 1999, 285) sağlamışÇtir.

Âşk PaÇa'nın Türk dili ve edebiyatı açısından en önemli eseri olan Garib-nâme, konusu bakımından dinî, tasavvufî, ahlâkî ve didaktik bir eser olmanın yanı sıra, sosyal ve politik mesajlar da ihtiva etmektedir (Kaplan 2002, 178). Eser, ayrıca XIV. yüzyıl Türkçesinin özelliklerini yansıtmaları bakımından da önemlidir. Daha da önemlisi Âşk PaÇa XIV. yüzyıl Anadolu'sunda siyasî ve ideolojik birliğin sağlanmasında, halkı eğitmede anadilin gücüne ve yararına inanmışÇ bir aydın olarak Garib-nâme'de Türkçeye önem vermişÇ, eserini

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

bilinçli olarak Türkçe yazmıŖtır (Mengi 1995, 81-82). Böylelikle, Türkçeye uuta ve gönülden baēlı olan ÂĞk Pağa Türkçenin Anadolu'da edebiyat dili olarak yerleēmesinde önemli hizmet görmüē, Türkçecilik cereyanının en ateēi savunucusu olmuētır.

Kendine sonsuzluēun kapısını açan ölümsüz eserinde ÂĞk Pağa günlük hayata geniēyer vererek ömrün değerinden, boēaheba edilmemesinden, birliēin insanlık ve toplum için öneminden, devlet yönetiminin adalet temeli üzerinde tesis edilmesinden, insanî iliēkilerde dostluēun, dayanıēmanın, iyiliēin, hoēgörünün, söz söylemenin, cömertliēin öneminden, aile ve kadının bir toplum için ifade ettiēi değerden, aklın ve ilmin insanı sonsuz mutluluēa ulaēıran erdemler oluēundan, kibir, kin, öfke, yalan ve riyanın insanı zelil eden, aēāılayıcı hasletler oluēundan, cahillerle sohbetin fenalıēından, Allah'a yakınlaēmada tevekkülün, tövbenin gerekliliēinden bahsetmiētir. Bu yönüyle Garib-nâme, adeta döneminin sosyal, kültürel ve fıkır hayatını yansıtan bir aynadır.

2. İnsan ve İnsanî Deēerler

2.1. İnsan Ömrü

Kültürel hayatımızda ve edebî eserlerimizde bir gelenek olarak insan ömrü farklı safhalarda ele alınmıētır:

Doēumdan dokuz yaēına kadar olan dönem *tufûliyyet* (bebeklik-çocukluk), dokuz yaēından on beēyaēına kadar olan dönem *sabâvet* (çocukluk), on beēyaēından otuz yaēına kadar olan dönem *şebâbet* (gençlik), otuz yaēından kırk beēyaēına kadar olan dönem *recûliyyet* (ergenlik), kırk beēten altmıēakadar olan dönem *kuhûlet* (olgunluk). Olgunluk döneminden sonra *şeyhûhat* (ihtiyarlık) dönemi gelir. Bu tasnif kesin olmayıp farklılık gösterebilmektedir (Çelebioēlu 1998, 655)¹.

Bunun haricinde ömür safhalarının mevsimlere, günün vakitlerine göre de tasnif edildiēini görmek mümkündür. Bu eserlerden biri de hiç Ėiphesiz Hacı Bektaē Velî'nin "oēlanlık (gençlik)" çağını ilkbahar ve yaz mevsimlerine, "kırgıllık (olgunluk)" çağını sonbahar mevsimine, "pirlik (kocalık)" çağını da kışmevsimine benzetmiē olduēu (Güzel 2002, 228) Makâlât adlı eseridir.

ÂĞk Pağa ömür safhaları üzerinde tasnife giderken Makâlât'takine benzer bir yol izlemiētir. Ėair, insan ömrünü "oēlanlık,

¹ Bu konuda daha fazla bilgi için Amil Çelebioēlu'nun Türk Edebiyatında Yaēāmeler (Çelebioēlu 1984, 151-286), Eski Edebiyatımızda Gençlikle Ėiēli Bazı Görüēler (Çelebioēlu 1998, 655-676) ve Doēan Kaya'nın Yaēāmeler (Kaya 2004) adlı çalıēmalarına bakılabilir.

yiğitlik, kocalık” olmak üzere üç safhaya ayırdıktan sonra, seksen yıl ömür biçtiği ömrü yirmiÇey yıllık dönemlere ayırarak her dönemi bir mevsime denk gelecek Çekilde ele almıÇtır. Bu tasnifte insan ömrünün ilk yirmi yıllık dilimi, çocukluk dönemi olarak nitelendirilen fasl-ı evvel (ilkbahar)dir. Bu dönemde insan büyür, bedenî açıdan iyice geliÇir. Çnsanın kemikleri olgunlaÇmaya, ilikleri dolmaya, yüzüne gözüne renk gelmeye baÇar:

Fasl-ı evvel kim yigirmi yıl-durur²
ğol yazuñ üç ayına kâbil durur (I/1, 1989, s. 417)

Görseñe sûret biter boy uzanur
Et tolar u renk gelür yüz bezenür (I/1, 1991, s. 417)

Boy u süñük artar u ilik dolar
Ferr ü Çâli açılur beñzi güler (I/1, 1993, s. 417)

Çocukluk döneminin hayat anlayıÇı oldukça ilgi çekicidir. Bu dönemde, maddî ve manevî kaygıdan, ölüm düÇüncesinden uzak, doğruyu ve yanlışÇı bilmeden, coÇuklu içinde yaÇanan, bilinçsiz bir yaÇam söz konusudur:

Oglan-iken kiÇihîç kaygu yimez
Dünyaya geldüm yine gidem dimez (I/1, 1170, s. 255)

Yok-durur anda ölüm endîÇesi
Dün ü gündüz oynamakdur piÇesi(I/1, 1171, s. 255)

Ne yirinür dünyada ni“met için
Ne sevinür uçmaga rahmet için (I/1, 1172, s. 255)

Ne bilür kim döst nedür düÇnân nedür
Ne bilür kim küfr-ile î mân nedür (I/1, 1173, s. 255)

Ne edeb var ne hayâ ne tâ“atı
Oynamaga sarf ider her sâ“atı (I/1, 1170, s. 255)

Gençlik çağı ise insan hayatının 21-40 yaÇarasını kapsayan ve ikinci fasıl olarak adlandırılan yaz mevsimidir. Bu dönemde insan oldukça zindedir, güçlüdür, gençliğini doyasıya yaÇar:

² Numaralı beyitler, Prof. Dr. Kemal YAVUZ tarafından hazırlanan ve TDK tarafından 2000’de yayımlanan ‘ÂÇık PaÇaGarib-nâme (I-1/I-2, II-1/II-2) adlı eserden alınmışÇolup, beyitler I/1, 1989, s. 417 Çeklinde belirtilmiÇtir. “I/1” eserin cildini, 1989 da beyit numarasını göstermektedir.

Sûret anda kâyim ü muhkem olur
 HôĖ fîsıl hôĖ nevsüm ü hôĖ den olur
 (I/1, 1997, s. 419)

Gizlü kalmaz „ilm ü san'at feth ü cûd
 HôĖ Ėnîmet alur ol dem bu vücûd(I/1, 1998, s. 419)

İnsan bu çağda, gençliğin vermiğ olduğu bir coğku ile gaflettedir, akılı da daima eğlencededir. Sürekli hoğvakit geçirmeyi düğünür; ata binmeyi, güzel elbiseler giymeyi, mutluluk sürmeyi; yerler zapt etmeyi, mal mülk edinmeyi, gezip tozup güzellerin gönlüne girmeyi düğünür. Kederden uzak bir yaÇam sürmeyi, dünyadan zevk almayı amaçlar:

Yigidün hâli geçer gaflet ile
 ÖĞi ussı dün ü gün „iğet ile (I/1, 1181, s. 257)

Endiğesi ol-durur kim hôĖ ĖĖe
 Dünyada ura duta yiye iÇe (I/1, 1182, s. 257)

At bine vü ton geye devlet süre
 Yiri duta mülk ala Ėok mâl dire (I/1, 1183, s. 257)

Bâğçalarda dün ü gün seyrân kıla
 Bezenüp cilve urup cevân kıla (I/1, 1184, s. 257)

Kayguya karılmadan hôĖ Ėîd ola
 Her bir a'zâ dünyadan bir dad ala (I/1, 1185, s. 257)

İnsanın kırktan altmığakadar olan ve zindeliğini (canlılığını) giderek yitirmeye bağadığı çağı güz mevsimi olarak adlandırılmaktadır. Kırklı yağardan sonra insan, düğüncelerinde daha kararlı ve daha isabetli olur, gençlik çağının vurdumduymazlığını terk eder, faydalı iğlerle uğrağmaya bağlar:

Cümle iğ anda dutar hadd ü karâr
 Sûret olur her bir iĖĖe pâyidâr (I/1, 2004, s. 419)

Muhkem olur ol zamân „akl u bilü
 „Ėm ü hikmet cân göñül olmığ olu (I/1, 2006, s. 421)

Her bir a'zâ bir hüner issi olur
 Kırktan altmığadegin böyle olur (I/1, 2008, s. 421)

İnsanın altmığyağından sonraki çağı bir bakıma kığmevsimi gibidir. Gençlikten bir eser kalmaz, saç sakal ağarır. İnsan ĖüĖten, takatten kesilir; eli ayağı tutmaz olur. İnsanın vücudunun görünümü bozulur, gençlik yıllarındaki neğsinin yerini kaygı, keder alır:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/1 Winter 2010*

Geçdi altmıGda çü vardı seksene
Anda dirlik kıG dğöl midür ya ne (I/1, 2011, s. 421)

Görseñe kim dürlü cevher dökülür
Saç u sakal agarur bil bükülür (I/1, 2012, s. 421)

A“zâlardan gider ol dürlü hüner
Sûretüñ Çekli azar rengi döner (I/1, 2013, s. 421)

Gussa vü teGvG ü kaygu ol zamân
ğadılıktan artuk olur bî-gümân (I/1, 2014, s. 421)

YaÇandıkça eski gücünü ve zindeliğini kaybeden insanın eski rahatı da kalmaz; artık rahattan çok, zahmeti vardır. Gençlik yıllarındaki hırstan, mücadeleden de eser yoktur. Bu çağda, yaÇanan her gün, insan için en büyük zenginliktir:

Kocalıçak kiÇiolur ten za“f
Gitdi kuvvet gitdi et oldı nahîf (I/1, 1196, s. 259)

Oturursa durmaga yok tâkatı
Râhatından dünyada çok zahmeti (I/1, 1197, s. 259)

Cümle a“zâ kaldı iÇden oldı süst
Kopdı andan hırs u sağınç oldı cüst (I/1, 1198, s. 259)

Bulsa-y-dı ,âlemi ol bay-ıdı
Hırsı anuñ dünyayı yuda-y-ıdı (I/1, 1199, s. 259)

2.2. Birlik

İnsan ömrüne dair ilgi çekici bu bilgilerden sonra, üzerinde en çok durulan konulardan biri “birlik”tir. Garib-nâme’nin birinci bölümü ve onu izleyen bölümlerinde birliğin erdem ve yararları anlatılmıştır. Âşk PaÇa, birlik fikrine dinî ve tasavvufî mana yanında, politik ve sosyal, hatta pratik bir mana da vermiştir. Âşk PaÇa vahdet fikrine vermiş olduğu bu mana ile, âdeta Osmanlı Türklerinin kurmuş oldukları cihan devletinin ideolojik ve metafizik temelini hazırlamıştır (Kaplan 2002, 178). Bu temellerin üzerinde de Osmanlı Devleti kurulmuştur (Noyan 1998, 12). Devrinin ideologu olan Âşk PaÇa halkı ikna etmek için fikirlerini misallerle destekler. ğairimiz iÇbirlik olanları, birikenlere övgüyle bağlar:

Birlik içre kim ne devlet buldılar
Biriküben niçe yoldaÇoldılar (I/1, 229, s. 63)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Hak rızâsın buldılar birliğ-ile

Hazret'e irdi bular dirlig-ile (I/1, 230, s. 63)

Âşk Paşa birliğin sağlanmasında erliğe birtakım görevler yüklemektedir. Gerçek erlik, insanları bir arada tutan, milletleri amacına ulaştıran, sonsuz huzur kaynağı olan birliği sağlayabilmek, ikiliğin toplumun huzuru ve barışı için bir engel teşkil ettiğini, fitneden bir şey elde edilemeyeceğini bilmektir:

Cümle iğün yığıregi birlik-durur

Birliğe bitmek bütün erlik-durur (I/1, 338, s. 87)

Birliğe bitenler irdi menzile

Çiklikle kimse gelmez hâsıla (I/1, 339, s. 87)

Birlik ehli hoşgeçürür vaktını

Birikenler dutdı dünyâ tahtını (I/1, 341, s. 87)

Ne ki devlet var-ısa birlikdedür

Birlik ehli ölmesüz dirlikdedür (I/1, 344, s. 89)

Birliğ-ile geldi cümle iğ de

Birliğ-ile vardılar doğru yola (I/1, 345, s. 89)

Âşk Paşa birliğin insan, toplum, hatta devlet için taşıdığı hayatî önemi birtakım misallerle desteklemeye devam ederek halkın muhayyilesinde derin izler bırakmayı ve daha geniş bir halk kitlesini bu yumağın içine çekmeyi amaçlamaktadır. Bu düğüneden hareketle birlik içinde olmayı, ikilikten arınmak olarak görmekte, mutluluğun birikmekle, bir olmakla mümkün olacağını, birlik içinde olanlara, tanıdık veya yabancı, herkesin boyun eğeceğini ifade etmektedir:

Pes bilün kim kanda birlik var-ısa

Kim kimünle iliksüz yâr-ısa (I/1, 251, s. 67)

Birikenler buldılar girtü murâd

Mahkûm oldu bunlara biliğü yâd (I/1, 253, s. 69)

Allah rızası, birlik olmakla kazanılır, ikilikte ise Allah'ın zahmeti vardır. Birliğini muhafaza edemeyen milletler, okyanustan kopan dalganın kayalarda parçalanması gibi felâkete sürüklenirler ve su damlası gibi dört bir yana dağılarak yok olurlar. Birlik içinde olan toplumlar ise sahile vuran dalganın tekrar okyanusa geri dönüp okyanusla kucaklaşması gibi sonsuza kadar mutluluk içinde yaşarlar:

Pes bilün birlikdedür Hak rahmeti

Çilikde kodı cümle zahmeti (I/1, 378, s. 95)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Bir deñizdendür kamu sular kiĞi
Tagluben dutdılar tagı taĞ (I/1, 443, s. 109)

Katre katre degme yirden çıkdılar
Yüz urup yine deñize akdılar (I/1, 444, s. 109)

Yine birlik içinde olmayan toplumlar, bir pınarın kendisini bekleyen aĞılması güç tabiat Çatları karĞısında denize ulaÇmadan topraĞa karıÇp yok olması gibi, tarih sahnesinden silinmeye mahkûmdurlar. Birlik içinde olan toplumlar ise pınarların birleÇmesi sonucu meydana gelen büyük bir ırmağın daĞ, taĞ ova, bayır demeden önüne çıkan bütün engelleri aÇarak kükremiÇ bir Çkilde ve devamlı olarak denize akması gibi sonsuz bir yaÇam süreçlerdir:

Ne kadar güçlü olursa bir pınar
Deñize yol iltemez yire siñer (I/1, 445, s. 109)

Kendü gibi bir suy-ıla iriÇür
Birlik eylep anuñ-ıla karıÇur (I/1, 449, s. 109)

Birliğ-ile Çol kadar kuvvetlenür
Kim ulı ırmaga degin katlanur (I/1, 450, s. 109)

Zîra kim ırmak suyu kuvvetlüdür
Kamu akan sudan ol devletlüdür (I/1, 452, s. 109)

Yaz u kıĞ Çyle akar eksilmedin
Deñize girür yolu kesilmedin (I/1, 454, s. 111)

Birliğin erdemini her fırsatta dile getiren Çâr, anlattıklarını daha da *berkitmek* için insanın dıĞdünyaya açılan pencereleri olan gözleri de ele almaktadır. Birlik içinde olanlar, birlik içinde hareket edenler, toplumun geleceĞi, huzuru, güveni ve devamı için olaylar karĞısında bir yumak olmayı baÇarabilenler, en güçlü sarsıntıda dahi birbirlerine sımsıkı sarılıp ayakta kalabilenler, dıĞdünyadan gelen etkilere birlikte tepki veren sağlıklı iki göz gibidirler:

Hîç iki göz iki yaña bakamaz
Eyle bitmiÇdür biri birni komaz (I/1, 391, s. 97)

Çisi bile bakar saga sola
Bilelikdedür niçe kim var ola (I/1, 392, s. 99)

Uyhuya varsa dahı bile varur
Uyanıçak yine bile uyanur (I/1, 393, s. 99)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Ağlayıçak ikisi ağlar bile
Diñse dahı hem yine diñer bile (I/1, 394, s. 99)

Birlik, bir elin parmaklarının birleŖip güçlü bir yumruğa dönüŖmesi gibidir:

Ele degin biriküp geldi koluñ
Anda geldi biŖbudak oldu elüñ (I/1, 412, s. 103)

Hîç ikisi düz degül kaddi tamâm
Kuvvet içre bir degül haddi tamâm (I/1, 413, s. 103)

Düpdüz oldu kaddi vü hem kuvveti
Bakuban görseñne sen bu „ıbreti (I/1, 416, s. 103)

Birliğin gücü, bir zamanlar hüküm sürmüŖ, ad sahibi bir kiŖinin yaŖılığında oğullarını yanına çağırıp onlara vermiŖ olduğu nasihatlerle anlatılmaya devam edilmektedir. Otuz oğul sahibi olan bu ihtiyar adam, bir gün oğullarına birer ok getirmelerini söyler. Oğullarından, getirdikleri okları kırmalarını ister. Oğulları bu sözün üzerine okları çok rahat bir Ŗekilde kırarlar. Baba, daha sonra birer ok daha getirmelerini söyler. Oğullarının getirdikleri otuz oku bir araya getirir ve bir iple bağlar ve tekrar kırmalarını ister; fakat oğullarından hiçbirini, birleŖirilen okları kırmayı baŖaramaz ve bunun üzerine birlikten kuvvet doğacağını, bir olanların dağılmayacağını, birliğin sonsuz mutluluk kaynağı olduğunu söyleyerek çocuklarından birlik içinde olmalarını ister:

Bir zamânda var-ıdı bir nâmâdâr
Saltanat sürmiŖidi çok rûzigâr (I/1, 560, s. 131)

Eytdi irt e kamu hâzır oluñuz
Her biriñüz bir ok alup gelüñüz (I/1, 572, s. 133)

Eytdi oklu okuñuz sñ göreüyüm
Aña lâyı k size ögüt vireyüm (I/1, 576, s. 133)

Sıdı lar oklu okun söylediler
Ne dir-iseñ imdi söyle dediler (I/1, 577, s. 133)

Eytdi varuñ getürüñ bir ok dakı
Baña virüñ bu kez ol otuz okı (I/1, 578, s. 135)

Otuz okı cem“ idüp dutdı bile
Bağladı baŖdañ baŖa bir ip-ile (I/1, 582, s. 135)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Her biri güçlü gücün sınıdılar
Niçe kim cehd itdiler sınıdılar (I/1, 586, s. 135)

Kanda kim olur-ısa yalnız kiGi
Her makâm içre sınımdur iGi (I/1, 592, s. 137)

Birlik hakkındaki bu mesajlardan sonra akıl sahiplerine düÇa görev ise birliğin erdemini iyice düÇünmek ve birlik içinde olmayı, birlik içinde yaÇamay amaç edinmektir; çünkü birlik, toplumun karanlık dünyasına ıÇık saÇan bir nurdur:

„Akıl-ısañ birliğe ulaÇgör
Ne ki devlet var-ısa birlikdedür (I/1, 385, s. 97)

Bunların birikmegi nûr koparur
Kim karañu yirlere aydın virür (I/1, 547, s. 129)

2.3. Devlet Yönetimi

ÂÇk PaÇa Hz. Peygamber’in “PadiÇa, yeryüzünde Allah’ın gölgesidir, her zulüm gören ona sığınır.”(Pala 1998, 426) hadis-i Çeifinden hareketle, sultanları Allah’ın yeryüzündeki gölgesi olarak görür. Dolayısıyla, saltanat, sultana Allah tarafından bahÇedilen bir lütuftur ve gücünü Allah’tan alan sultan, Allah’ın emirlerinin yeryüzündeki uygulayıcısıdır:

Kölgesidür Tañrı’nun bu saltanat
Tañrı emri olur aña kol kanat (II/2, 10051, s. 851)

Çünkim Allah’dan aña açıldı baht
Geldi devlet ol sûratda urdı taht (II/2, 10052, s. 851)

Bu özelliklere sahip olan sultan, adaletli olmak zorundadır. Sultan, küçümsenemeyecek gücüyle istediği takdirde bütün dünyaya huzur ve mutluluk getirebilir. Bu düÇüneden hareketle bir sultan, öncelikle adaletiyle Hakk’ın yardımını arkasına almalı, halkın sorunlarına eğilmeli, huzur içinde yaÇmasını sağlamalı, halkı gözetmeli, hakkı batıla ezdirmemeli, dinin ve din ehlinin koruyucusu, yoksulların da besleyicisi olmalıdır:

Ger dilerse ,adl-ıla evler yapar
Halk içinde bunça hayr iÇer kopar(II/2, 10054, s. 851)

DegmiÇ da Hak’dan aña ,adl ü dâd
ÇÇinde bulına bunca murâd (II/2, 9805, s. 802)

Çi günü saklaya ol yagıdan

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Halkı dire olmaya ol tagıdan (II/2, 9807, s. 803)

Göz kulak bu halk içinde dinc ola
Cümle yohsul bayıya künc ola (II/2, 9809, s. 803)

Ya'ni hakkı bâtıla basdurmaya
Kendü dahı basmaga kasd urmaya (II/2, 9812, s. 803)

Bekleye dîn ehlini ,adli-y-ile
Besleye yohsulları bezli-y-ile (II/2, 9813, s. 803)

Ğıanuñ ,adl-ıla ihsân ola
Derdlüler derdine ol dermân ola (II/2, 9814, s. 803)

Sultan, devleti çok iyi yönetirse, güçlü kılar, halkı buyruğu altında huzur içinde yaşatırsa halk onun hükmünün dışına çıkmaz; aksi takdirde sultanın ardından kimse gitmez. Bundan dolayı sultan, makamını adaletiyle süslemelidir:

Hem üçinçi devleti muhkem ola
Kim halâyık kamusı mahkûm ola (I/1, 1732, s.363)

Devleti olmazsa hûd sultân degül
Hiç kimesne hükmini kılmaz kabûl (I/1, 1735, s.363)

Kankısının eksük olursa iğ
Tahtına hâkim degüldür ol kiğ (I/1, 1730, s.363)

Kim anuñla ol makâm ârâstedür
Pâdiğahı olmayan mülk yastadür (I/1, 1702, s.357)

Sultan olabilmek için asil bir soydan gelmek kadar akıllı olmak da önemlidir:

Sultanuñ evvel gerek aslı ola
Andan ikinçi bütün ,aklı ola (I/1, 1732, s.363)

Aslı olmazsa aña kim tapısar
,Aklı olmazsa ili kim yapısar (I/1, 1733, s.357)

Sultanda bulunması gereken diğer bir ahlâkî erdem de tevazudur. Tevazu, olmazsa "bey"lik bir iğ yaramaz. Sultan, özünü alçaltabildiği oranda yücelir. Dolayısıyla, bu kimselere tevazu çok yakığır:

Kankı begde kim tevâzu" olmaya
Ulular agzından alkığ amaya (II/2, 9115, s. 669)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Pes ululıgla tevâzu" yaraÇır
Ulular göñli yüzün oldur ki yur (II/2, 9118, s. 671)

Kibirli, gururlu, çok çabuk sinirlenen, araÇırmadan yargılayan sultanlar ne Hak ne halk tarafından sevilir ne de güvenilir olurlar. Böyle sultanların ömrü de hükmü de az olur:

Kankı sultânda ki hiddet var ola
Hâs u ,âm andan kamu korkar ola (II/2, 9215, s. 689)

Olmaya hîç kimsene andan imin
Hiddetinden kopa her dem kibr ü kin (II/2, 9216, s. 689)

Ya"ni hiddet tiz tiz kakıya
Sormadın halkı kira hem tokıya (II/2, 9217, s. 691)

Bilgil anı Tañrı sevmez mutlaka
„Ömri az u dutmaya hükmi bekâ (II/2, 9218, s. 691)

Sultan, her Çeyden önce ilim sahibi, akıllı, sabırlı, yumuÇık huylu ve Çekfatli olmalıdır:

Sultan oldur kim anuñ „ilmi ola
„Aklı sabrı Çekfati hilmi ola (II/2, 9219, s. 691)

ÂÇık PaÇâya göre, saltanat devlet, devlet de kudrettir. Devleti daim kılan güçtür; sultan kiÇilerin geçici, kalıcı olanın devlet olduğunu düÇünerek yaptığı iÇerde hep güzel bir ad bırakmayı amaçlamalıdır:

Saltanat Çödur ki ol devlet-durur
Devlet oldur kim adı kudret-durur (II/2, 10060, s. 851)

Çık kudret iÇer adı bir kiÇi
Ol kiÇiölür gider ölmez iÇi (II/2, 10061, s. 851)

Tâ kıyâmet ol hüküm kâyim-durur
Sûret ölür saltanat dâyim-durur (II/2, 10063, s. 853)

Devlet yönetimi ile ilgili bu çarpıcı ifadelerden sonra Çarın savaÇ meydanında çarpıÇan askerler için de birkaç sözü vardır. ğair, savaÇ meydanında isteksiz, korkak davranan, düÇmandan çekinen, erlikten kaçan askerleri pek de hoÇ karÇılamamakta ve bu tür askerlerin Tanrı tarafından sevilmeyeceğini dile getirmektedir:

Er güninde göñli yıla yagıdan
UÇma cândan u korka kaygudan (II/2, 9225, s. 691)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Gâzinüñ nefsinde Qoldur hôr husı
Kim ola dîn düÇmanından korkusı (II/2, 9226, s. 691)

Tañrı sevmez gâzilerde hôr huyı
Ya'ni kim yagı güninde korkuyı (II/2, 9227, s. 691)

2.4. İnsan İlişkileri

2.4.1. Dostluk

Devlet yönetiminden sonra Âşk PaÇânın ele aldığı bir diğer önemli konu sosyal yaÇamda insanların birbirleriyle olan münasebetleridir. Bu münasebetlerin önemli olanlarından biri, belki de en önemlisi “dostluk”tur. Dünyada hiç kimse kendini toplumdan dıÇayarak yaÇayamaz, dost edinmek, dostluklara dostça karÇılık vermek gerekir. Dostlukta güzel nasihatler, doğru yönlendirmeler oldukça önemlidir; çünkü Çäre göre dost, dostunun kötülüğünü istemeyen, dostunu doğru yola sevk eden kiÇidir:

Çün kimesne dôstsuz olmaz dünyada
Dost-ıla dôstlık gerekse iy dede (II/2, 10325, s. 903)

Her kimüñ kim dôstlığı dogru ola
Ol gerek dôstın çeke dogru yola (II/2, 10326, s. 905)

Her ki halkı Hakk'a okır dôstdur ol
Anuñ-ıçun gösterüdur dogru yol (II/2, 10330, s. 905)

ğair, kimin dost olabileceğini açıkça belirtir, eserinde. Öncelikle gerçek dost, Allah'tır:

Evveli ol dôstlarıñ Allah-durur
Kim saña hî durmadın rahmet kılur (II/2, 9641, s. 771)

Gökden oldur indüren rahmetleri
Yirden oldur bitüren ni'metleri (II/2, 9644, s. 771)

ğaire göre, Allah dostlarının dostu olmak da Allah'ın dostluğu kadar önemlidir. Bu dostların baÇında Hakk'ın emirlerini insanlığa duyuran Hz. Peygamber gelmektedir. Hz. Peygamber'i, topluma dinin gereklerini öğreten dört büyük imam, Hak dostları evliyalar, ilmiyle halkın karanlık dünyasına ıÇık tutan âlimler, Hak yolunda bilgisiyle, erdemiyle Hak âÇklarına yol gösteren Çeyhler takip eder. Çınsanın iç dünyasını Çöküllendirip dıÇdünyasına yön veren “iç dost”lar da diyebileceğimiz Hz. Peygamber'in, imamların, âlimlerin, Çeyhlerin dostu olabilmek kolay değildir; onların yolundan gitmek için çaba sarf gerekmektedir:

Dôstı kimdür ol Çalab'ıñ iy safâ

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Mustafâ'dur Mustafâ'dur Mustafâ (II/2, 9657, s. 773)

Pes ikinci döst bilgil ol-durur
Yolı anuñ Hakk'a dogru yol-durur (II/2, 9658, s. 771)

Gel üçinçi döstü kimdür gör bu kez
Ger göremezseñ görene sor bu kez (II/2, 9671, s. 777)

Ol imâmlardur ki Hak ,ılmin bile
Düzdiler dîn tertibin kıldan kıla (II/2, 9673, s. 777)

Anı bildüñ gör bu kez dördinçisin
Añlagıl anuñ dahı hulkın husın (II/2, 9689, s. 779)

Evliyâ'dur bilgil anı evliyâ
Bizi oldur baÇap iltür Mevli'ya (II/2, 9691, s. 781)

Ol biÇinçi döstumuz ,ulemâ-durur
Kim bu halka Çer'-ile yol gösterür (II/2, 9712, s. 785)

Ol tamâm oldı bu kez altınçısın
Görelüm anuñ dahı hulkın husın (II/2, 9730, s. 787)

ğeyhümüzdür ol bizi ünder Hak'a
Gösterür anda bize ,ömr-i bekâ (II/2, 9732, s. 787)

Ç dünyasını, Hz. Peygamber'in, imamların, âlimlerin, Çehlerin dostluklarıyla aydınlatan insan, dıÇ dünyada ekmeğini dostuyla paylaÇan, dostunun sırrını ifÇa etmeyen, dostunun dostu, düÇnanının düÇnanı olan, dostundan farklı iÇiolmayan din kardeÇeri ve insana meslek öğretene ustalarının dostluğunu önemseyecektir:

Anı bildüñ gör yidinçi döstüñ
Sen dahı aña döstlğa dut kasduñ (II/2, 9732, s. 791)

Döstüña döst düÇnenidür düÇnenüñ
Her bir iÇdeyiglüğüñ ister senüñ (II/2, 9753, s. 793)

DindeÇüñdür dildeÇüñdür ol kiÇi
Senden ayru yok-durur hergiz iÇi (II/2, 9755, s. 793)
Her ne san'at kim cihânda iÇenür
Anı halk üstâd elinden öğrenür (II/2, 9791, s. 799)

2.4.2. Dayanışma

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Eserde, insanî ilişkilerde insanların birbirlerinin sorunlarına karşı duyarsız olmaları hep eleğiri konusu olmuştur. Âşk Paçâyâ göre, insanlar, daima dayanışma içinde olmalı, birbirlerinin hâllerini anlamalı, dertlerini dinlemelidirler. Başkalarının dertlerine eğilmek bir bakıma insanın kendi hâlini anlamasıdır. Kendi durumunu, yani insanlığını bilmeyen, insanî ilişkileri zayıf kişiler ancak surette (Gökilde) insandır; bunlar aslında hayvandan farksızdır:

Kamuya vâcib-durur hâl anlamak

Hâlini bilmek durur ahvâl anlamak (I/1, 1648, s. 347)

Kendü hâlin bilmeyen hayvân-durur

Ger nice kim sûreti insân-durur (I/1, 1649, s. 347)

Ayrıca eleğirilen bir diğer konu, insanların çevresinde gelişen olumsuzlukları görmezden gelecek kadar duyarsızlaşabilmesi, makam ve mevki sahibi kimselere rağbet edilmesidir:

Her birisi râzı olmağ hûyna

Hîç uyuğmaz birbirnün suyuna (II/2, 8735, s. 597)

Ya'ni eydür kim benüm hulkum budur

Hîç dimez gökçek mi yâ çirkin hudur (II/2, 8736, s. 597)

Yalıñı yalıñ tonanmak dilemez

Acı aç kimseye açvan diyemez (II/2, 8738, s. 597)

Kendülerden uluya ragbetleri

Yok-durur hîç kimseye hıdmetleri (II/2, 8739, s. 597)

2.4.3. İyilik

Âşk Paçâyâ göre insanî ilişkilerde önemli konulardan biri de iyiliktir. İyilik eden muhakkak iyilik bulacaktır, iyilik edenlere iyilikle karşılık vermek bir malı gerçek değerinde satmak ve hak edene hak ettiği ölçüde değer vermektir:

Kim aña eylük iderse ol yene

Eylük eyler hem anuñ eylügine (I/1, 1667, s. 351)

Her kiçyi kendü hâlinde durar

Hem metâ'î kendü haddinde satar (I/1, 1669, s. 351)

Eylük idene bular eylük ider

Güçi yitdükçe yola togrı gider (I/1, 1665, s. 351)

Yağamlarını iyilik üzerine inen edenler, ne dostlarının ne düşmanlarının kötülüğünü isterler. Bunlar, karanlık dünyamızı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

aydınlatan güneġgibidirler ve bu vasıflarıyla dünyada ölümsüz bir ad bırakırlar, iyilikleri ile anılırlar:

Ol kiġler güneġ beñzer olur
Nûrı-y-ıla dünyayı aydın kılur (I/1, 1676, s. 353)

Togagelür cümle ,âlem üstine
Yahtu virür düġnana döstına (I/1, 1677, s. 353)

Ėikala kendü gide dünyâdan
Cânı ölmeye ölürse bu beden (I/1, 2389, s. 497)

Kendüden soñra cihânda yâd ola
Kendünün anda revânı Ėâl ola (I/1, 2396, s. 497)

2.4.4. Tevâzu

ÂĞk Pağânın üzerinde durduġu bir diġer önemli konu da tevazudur. Bağkalarının inançlarına ve görüğlerine, gelenek ve göreneklerine, yaÇam biçimlerine saygılı olmak, onları hoğ görmek, ayıplamamak, suçlamamak anlamındaki tevazuda insan, gökyüzü kadar engin olmalı, karĖısındaki bir dilenci bile olsa, özünü alçak görmelidir. Büyük, küçüğe Ėekvatli davranmalı, küçük de büyüğüne saygı göstermeli ve hizmet etmelidir:

Dünyada gök var-ısa sende göñül
Sen dahı ol gök gibi Ėöye ġin ol (I/1, 920, s. 205)

Pes uludan kiçiye Ėekvat gerek
Nitekim ol uluya hidmet gerek (II/2, 903, s. 903)

Toplumda kibirlenen, büyüklük taslayan kiġlerin dıĖandıġını, sevilmediġini bilmek zor deġildir. Bunun bilincinde olan insan, yaĖadıġı muhitin içinde aklını, iradesini, kalbini, güç ve kuvvetini, iç ve dığyeteneklerini kullanarak varlığını devam ettirir ve böylelikle hayatını kendisi yönlendirerek kendi hayat çizgisinin müellifi olur. Kendinde birtakım eksiklikler görüp sonsuz mutluluğa kavuğur Böylelikle, büyüklük taslayanların iğerinde hep ters giden bir Ėöylerin varlığını idrak eder, kibir sahiplerinin yolunun harap, son duraġının da toprak olduğunu anlar:

Kim özin alçak dutarsa yücele
Durmadan Hak’dan ana rahmet gele(I/2, 4116, s. 835)

Her kim ,ıcb eyledi Ėöye olısar

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Tâ-ebed magbûn ü mahrûm kalısar (I/2, 4239, s. 861)

Nitekim „ucb ehlinüñ oldur iĞi
Hiç gitmez kaygısı vü teÇviĞi (I/2, 4283, s. 869)

Pes bilün „ucb ehlinüñ yolu harâb
„Âkıbet menzil aña tahte't-türâb (I/2, 4283, s. 875)

Gizli düĞmanlık beslemek demek olan kin, bir baÇkasının sahip olduklarını kıskanmak demek olan haset, Hz. Peygamber'in de belirttiği üzere, *ateşin odunu yakıp bitirmesi gibi iyilikleri yer bitirir*³. ÂÇk PaÇada bundan hareketle bu kötü huyları “alçak nefsin askerleri” olarak nitelendirilmektedir:

Nefs-i sûflî süflidendür cevheri
Kibr ü kîne cümle anuñ leÇkeri (I/2, 5303, s. 1065)

Öfke, kibir ve kin, Süleyman peygambere musallat olan Çöğtan gibidir:

Sendeki haÇmu gazab kibr ü kine
Her biri beñzer Süleymân dîvine (I/1, 935, s. 207)

İnsan nefesine eziyet etmeyince nefsi ona vefa göstermez. Dolayısıyla, insan riyâzet sahibi olmalı, nefsin isteklerini kırabilmelidir; nefse boyun eğmemek alplıktır:

Kılmayınca yol eri nefse cefâ
Kılmadı nefsi aña hergiz vefâ (II/2, 10281, s. 895)

Kimde kim yoksa riyâzet er degül
Anuñ-ıçun nefsüni yiñer degül (II/2, 8581, s. 567)

Dîn içinde Çöldür alplık kim iĞi
Nefsini basmak ola her dem iĞi (II/2, 8581, s. 567)

İnsan, öncelikle hareketlerinde ölçülü olmalı, insaf çizgisini aÇmamalı ve insaflı olmanın dinin kalesi ve de yarısı olduğunu hatırdâ bulundurmalıdır:

Ger satu bâzâr ola ger yol yumıÇ
HôÇdurur insâf-ıla her dürlü iÇ (II/2, 10266, s. 893)

Ba'zı bu insâfa dir dîn bârusı
Ne dimekdür ya'ni kim dîn yarısı (II/2, 10270, s. 893)

2.4.5. Söz Söyleme

³ http://www.sorularlailamiyet.com/subpage.php?s=show_qna&id=452

Türk toplumunda daha çok “diline hâkim olma” şeklinde ifadesini bulan söz söyleme, insanî ilişkileri belirleyen önemli ölçütlerden biridir. Yusuf Has Hacib’in “İnsana kıymet ve erdem kazandıran, insanın değerini düğün kellesini uçurtan dildir”(Arat 1991, 3) ifadesi ile Yunus Emre’nin “Söz ola kese savağ/Söz ola bitüre bağ” (Tatçı 2005, 102) sözleri, bilerek söz söylemenin, dikkatli ve özlü söylemenin hayatî bir önem arz ettiğini göstermektedir. Âşk Paçada tıpkı Yusuf Has Hacib ve Yunus Emre gibi, söz söylemenin önemini kavramış ve insanları sözlerinde ölçülü olmaya, sözleri ile karşındakileri incitmemeye, her sözü düşünerek söylemeye, sözlerinde içten olmaya ve başkalarının sözlerini can kulağıyla dinlemeye davet etmektedir:

Hakk’a sıdk u halka insâf eylegil
Her sözü endâzesinde söylegil (II/2, 10265, s. 893)

Dil içinde söyleyesin sözleri
Hem kulakdan dinleyesin sözleri (I/2, 5170, s. 1039)

Söz, yalandan uzak olmalıdır. Kişiler sözünde doğru ve tutarlı olabildiği ölçüde itibar kazanır:

Merd-i sâlihde yalan söz olmaya
Ger olursa Hazret’e hûş olmeye (II/2, 9270, s. 701)

Pes gerek kim sözi girçek söz ola
Her bir a’zâsı anuñ bir göz ola (II/2, 9271, s. 701)

Sözü Göyle söylese kim il ü Gâ
Gidecek cümle kıla i’tibâr (II/2, 9272, s. 701)

Doğru olarak tanınan kişilerin yalan söylemesi ise, bu kişilerin kendilerini ayaklar altına atması ve başkaları tarafından horlanması demektir:

Biri sâlihler yalan söz söylemek
Oldur âhir kendüzin hûr eylemek (II/2, 9285, s. 703)

2.4.6. Cömertlik

İnsanda bulunması gereken erdemlerden biri de cömertliktir. İnsanın sosyal yaşamda mal ve mülk edinmesi, zenginlik içinde yaşamaya isteği, kimseye muhtaç olmadan evinin geçimini sağlama çabası çok tabiidir. Bu istekler kadar tabii olan bir husus daha vardır ki o da cömertliktir. Zenginlik, cömertlikle bütünleşebildiği ölçüde güzeldir. Cömertlik, herkese nasip olmaz; çünkü Allah, onu her kuluna vermemiştir:

ğoldur ol kim dünya malı çok ola

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Bütün ola egni karnı tok ola (II/2, 9079, s. 663)

Dünyada bu mâl u ni'met hôğ olur
Çıla Çol vakt kim sehâvet iÇolur (II/2, 9085, s. 665)

Pes bilün cômmandlığı baylıg-ıla
Virmedi ol pâdiÇân degme kula (II/2, 9090, s. 665)

ğair cimrilik hususunda Hz. Peygamber'in "Eli sıkılar zahit de olsalar cennete giremezler." hadis-i Çerifini hatırlatır:

Eytdi Peygâmbir bahîller hâlini
Yarın anda n'olısar ahvâlini (II/2, 9180, s. 683)

Kim bahîller uçmaga girmeyiser
Zahid olursa dahı görmeyiser (II/2, 9181, s. 683)

Cömertliği yücelten, cimriliği aÇıgılayan ÂÇk PaÇa kanaate dair bir misalle vermekte olduğı mesajı Hz. Peygamber'in "Kanaat, tükenmez bir maldır." (Sevgi 2000, 16) hadis-i Çerifi ile sağlamlaÇırmaktadır:

Kim kanâ'at key ulı genc-hânedür
Hiç dükenmez harc idüp dürdânedür(I/1, 1750, s. 367)

2.4.7. Aile ve Kadın

Soysal yapı dinamiklerinden en önemli kurum aile sistemidir. Bu anlamda bir gümrük kapısı olarak aile ve değerler sistemi, toplumun temel taÇarını oluÇtırması bakımından, koruyucu bir güce sahiptir (Türkdoğan 2004, 12). Bu koruyucu gücün farkında olan ÂÇk PaÇa, aile kurumuna çok önem verir. Sağlam temeller üzerine oturtulmamıÇailelerden oluÇan toplumdan güçlü bir devlete doğru adım atmak oldukça güçtür. Atasını, anasını sevmeyen, onlara sahip çıkmayan fertlerden millete hiçbir yarar gelmez. Bu bilinçten hareketle ÂÇk PaÇa insanlardan ataya, anaya saygı, eÇeve çocuklara ilgi beklemekte ve böylelikle toplumda, insan olabilmenin gereklerinden olan sorumluluk bilincini uyandırmaya çalıÇmaktadır:

Atañ anañdur senüñ gör iy safâ
Sen dahı ol dôstlara kılğıl vefâ (II/1, 9766, s. 795)

Ataya vü anaya hürmet gerek
„Avrata vü oglana ni'met gerek (I/2, 2912, s. 603)

Çün ulaldı ogul evermek gerek
Ağı atlas at katır virmek gerek (I/2, 2913, s. 603)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Türk toplumunda önemli bir yere sahip olan ve Dede Korkut Hikâyeleri'nde de "Karılar dört türlüdür. Birisi solduran soptur. Birisi dolduran toptur. Birisi evin desteğidir. Birisi ne kadar dersin bayağıdır." (Türk 2007, 13) Çeklinde özel bir tasnife tabi tutulan kadınlar, Âşk Paşa tarafından doğrudan uyarılmaktadır. ğaire göre kadınlarda öncelikle utanma duygusu bulunmalıdır. Halk arasında hayâsızca dolağan kadınlar, "sütü yok, fayda gelmez bir inek" gibidir, onlara güzel ahlâk daha çok yaraşır, güzel ahlâklı kadınlar oldukça itibarlı olurlar ve erkeklerden önce cennete girerler:

ğoldur ol kim ,avrat olsa bî-hayâ
Üni çıksa her gün anuñ obaya (II/2, 9205, s. 687)

Bay u yohsul görüben utanmaya
Utanup ol kendü adın sanmaya (II/2, 9205, s. 689)

Tañrı sevmez bu hulı ,avratları
Oldur âhir Tañrı'nuñ âfetleri (II/2, 9206, s. 689)

Ğıla ol ,avrat kim anuñ udı yok
Eyle bil kim bir inekdür süti yok (II/2, 9209, s. 689)

Pes yaraşır yüz suyu ,avratlara
Uçmaga ol ,avrat erden ilk gire (II/2, 9210, s. 689)

Kankı ,avrat kim ola yüzi sulı
Gökçek oldur çün ola gökçek hulı (II/2, 9211, s. 689)

2.5. Akıl

2.5.1 Âkil-Câhil

DüĞünne, anlama ve kavrama gücünü ifade eden akıl, her şeyden önce insanlar için gerçek dosttur. Benlik ise düĞündür. İnsan, daima kendini hep doğruya yöneltecek gerçek dost olan aklın yanında yer almalıdır. Akılla hareket edilmeden yapılan iş sonuçsuz kalır; insanı yönlendiren, hüner sahibi kılan, insana iş yapma yeteneğini veren, kendi hâlini, ne olduğunu, ne yapabildiğini, ne yapabileceğini bildiren hep akıldır:

Saňa ol nefis ü hevâ düĞmân-durur
Dôstlıg iden saňa ,akl u cân-durur (I/1, 796, s. 177)

Pes ,akıldur elde san'at işeden
,Akl-ıladur hem gelen ü hem giden (II/1, 7049, s. 271)

,Aklı-ıla hem işdür ü hem görür

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Her iğibu „akl-ıla alur virür (II/2, 9837, s. 271)

„Âkil oldur kim bile kendü hâlin
Her hâl içre komaya elden yolın (I/1, 1155, s. 251)

ğair, ele aldığı birçok konuda olduğu gibi akıl bahsinde de anlattıklarını misallerle desteklemek suretiyle ikna edici yönünü öne çıkarmaktadır. Ona göre akıl, kandilin yanı sıra sağlayan yağ gibidir. Bu bağlamda insan kandil, akıl da yağdır. Onda ki ıgk da “Allah” ağıdır. Dolayısıyla insanoğlu, aklın rehberliğinde, benlik fitilini yakarak aydınlığa kavuşmalı ki; hem aydınlansın hem de aydınlatsın:

Nitekim yagsuz çerâğ yanmaz olur
Pes „akılsuz bağı „ıgk konmaz olur (I/2, 4889, s. 987)

Âdemî çün kandil ola „aklı yağ
Pes Çalap „ıgk gerek anda çerâğ (I/2, 4890, s. 987)

Her ki „ıgla düğmedi ol yanmadı
Sohbetinden kimsene dinlenmedi (I/2, 4905, s. 989)

Akıllı insan, bir işe kalkışmadan önce iyice araştırır, düşünür, sonra konuşur Neyi nereden ve kimden isteyeceğini de çok iyi bilir. Dolayısıyla akıllı insan, bilgi edinme, öğrenme ve bildiğini aktarabilme kabiliyetine sahiptir:

„Âkil oldur iş ağılap söyleye
Ne nedeysen anı andan isteye (I/1, 2037, s. 427)

Aklın önündeki engel, insanın halk içinde ayıplanmasına neden olduğu gibi, cehennemde yanmasına da sebep olan “nefis”tir. Aklına meyiletmeyip nefsinin tesiriyle hareket edenler, kötülüğü seçenlerdir. Böyle insanlar, fiillerinde Hakk’ı, hukuku tanımayan fesat sahibi ve ikiyüzlü bir kişiliğe büründükleri için dinden çıkarlar:

Ol-durur ilten bu cismi tamuya
ğirmsârlık ol getirür kamuya (II/2, 7066, s. 275)

„Akl aña uysa hakikat hâr olur
ğehr içi toptolı Ğer ü Ğâr olur (II/1, 7067, s. 275)
Ma“zul olur „akl tahtından düğ
Bil ki Hak“dan ayrılır dinden düğ (II/2, 7068, s. 275)

Akla yönelen, akılla hareket eden gönlün yaptıkları doğru işlerdir. Akıldan uzaklaşan gönlün işleri ise fesat ve kötülüktür. Kıbrın, kinin, kötülüğün, inkârın, yalanın, ikiyüzlülüğün olduğu yerde akıl yoktur. İnsanın ehil ve bilgili olması gündüz gibi aydınlık; bilgisizliği ise gece gibi karanlıktır:

Kibr ü kîne fisk u inkâr u riyâ

Nefs ile bunlar diler „aklı sıya (I/1, 985, s. 217)

Dünyada gün varsa sende ehliyet
Dünyada dün varsa sende cehliyet (I/1, 922, s. 205)

Dünya denizinde beden gemisi, önüne çıkan engelleri aklın
kaptanlığı ile aÇa:

Çün deñizdür dünya sen anda gemi
İmdi neymiÇ gör selâmatlık emi (II/1, 7226, s. 305)

Pes „akıldur bu gemiçi Çaksüzün
Halkı azdurmaz dünin ü gündüzün (II/1, 7226, s. 301)

Aklıyla hareket etmeyenler hayvandan farksızdırlar:
Kimsenüñ kim „aklı yok âdem degül
Ger aña hayvân dir-iseñ gam degül (II/2, 9842, s. 809)

Akla gereken önemi veren ÂÇk PaÇa akıl yoksunu cahillerle
münasebete de bir sınır getirmektedir. İnsanları bilgili ve cahil olmak
üzere iki gruba ayıran Çâr, cahillerin bilgililerden daha fazla olduğı
kanaatine varmakta ve bu hususta bilgilileri uyarmaktadır. Ona göre,
bilgili bir insan cahillerin meclisinden uzak durmalı, sohbetlerine
katılmamalı, onlarla konuÇmaktan çok, susmayı yeğlemeli ve onlara
verilecek en güzel cevabın susmak olduğunu bilmelidir. Cahillerle
tartıÇmaya girmek kendini aÇağılamaktan farksızdır. Söz, bir incidir,
cahil onun değerini bilemez; söz incisini, değerini bilecek ehil kiÇlere
vermek gerekir:

Çün câhilsüz dünyada yir yok-durur
Bil ki „âlimden bu câhil çok-durur(II/2, 10368, s. 913)

Câhile hâmûÇ u ükütdür cevâb
Halka ol hem yüz suyudur hem sevâb (II/2, 10369, s. 913)

Dilüñi dut girme degme sözlere
Yarın olmaya „itâb dilsüzlere (II/2, 10370, s. 913)
Çla câhilden sakıngıl sözüñi
Söyleyüb hôr eyleme kendüzüñi (II/2, 10370, s. 913)

Söz gönülde gevhere benzer iy yâr
Câhile söyleb anı eyleme hôr (II/2, 10370, s. 913)

Çsine söyle sözi söyler-iseñ
Üsküt eyle câhili ger er-iseñ (II/2, 10370, s. 913)

2..5.2 İlim

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Ğim, kiĞnin kendini bilmesidir; kendini bilmek tasavvufî inanıĞın temel düĞüncelerinden biridir. Ğısan, Allah'tan bir parça olduğuna göre insanın kendini tanıması, Yûnus'un da ifade ettiği gibi, Allah'ı tanımasıdır. Ğimden maksat da bu olmalıdır. Allah'ın varlığını ve birliğini bilmek, kabullenmek yalnız baĞna yeterli değildir. Bunu, anlamak, idrak etmek ve bunun manasını da bilmek gerekir. Ğısan, ancak o zaman diğer canlılardan farklı, düĞünebilen, anlayabilen ve kavrayabilen bir varlık olduğunu ispatlayabilir:

Kendüzin bilmek ulu devlet-durur

Kendüye gelmek ulu ni'met-durur (I/1, 1344, s. 289)

Her ki bildi kendüyi bildi Hak'ı

Kendüzinde ol kiĞbuldı Hak'ı (I/1, 1036, s. 227)

Ol ki bilmez kendüyi bilmez Hak'ı

Ol kiĞnün adını hayvân okı (I/1, 1343, s. 287)

Ğim, dünya malından çok daha üstündür ve Ğıtanın ordusu ancak ilimle dize getirilebilir:

Dünya mâlından „ilim yigdür bilün

Ğı yarânlar „ılme key ragbet kılun (II/2, 9481, s. 741)

Bu „ilimdür âletün yidinçisi

Anun-ıla basılır Ğıtan süsi (II/2, 8615, s. 573)

Ğısanın bilgisi sınırsız değildir, mutlaka eksiklikleri vardır. Eksikliklerini bilenler, kendilerini geliĞtirme fırsatı bulurlar ve daima yeni kazanımlar elde ederler. Bunun içindir ki, insanlar sürekli öğrenme ihtiyacı duymalı ve bilmediklerini bilenlere sormaktan çekinmemelidir:

HôĞdurur eksükligin bilse kiĞi

Nite olmaz mahlûkuñ eksük iĞi (I/1, 870, s. 193)

Kendü eksügin bilen mahrûm degül

Mahrum oldur kim yola mahkûm degül (I/1, 871, s. 193)

Arkun arkun öğrenüdmek gerek

Bilmedügin bilene sormak gerek (II/2, 9623, s. 767)

Ğimin meyvesi yapılan iĞir, güzel davranıĞardır. Ğısan, kendini güzel davranıĞara sevk edecek ilim için acele etmelidir. Nasıl ki ağaç olmadan meyve olamayacaksa, ilim olmadan da hayır ve Ğı bilinmez:

Gerçi kim „ilmün „ameldür mîvesi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Öla Çahs ilkin bu ,ilme ivesi (II/2, 10096, s. 859)

Ya'ni mîve bitmedi hiç bi-Gecer
Pes ,ilimsüz ma'lum olmaz hayr u Geç (II/2, 10097, s. 859)

Ömin gerçekteşmesinde akıl, çok önemli bir yere sahiptir. Zira noksan akılla, noksan aklın ilmiyle, dolayısıyla noksan aklın rehberliğiyle Hakk'a ulaşamaz. Öm, kiÇyi Hakk'a götürmelidir ki kiÇi Hak aÇıyla diri kalabilsin:

Bu ,akıldur cânı ,ilmüñ mutlakâ
,Aklı nâkıs ,ilm-ile irmez Hak'a (I/2, 4792, s. 969)

Dirliği ,akluñ bu Hak ,aÇıyladur
Bil ki ,aklı Hazret'e ,ıÇkiledür (I/2, 4801, s. 969)

Öm, akıl sayesinde diri kalır, zinde kalır, akılsız kiÇnin ilminden bahsetmek mümkün değildir; çünkü bunların bilgi adına hiçbir kazanımları yoktur:

Her kimüñ kim ,aklı yokdur ,ilmi yok
,Akl-ı kâmil kiÇnüñ hûd ,ilmi çok (I/2, 4789, s. 967)

Ölûdür ,ilmi ,akılsuz kiÇnüñ
Anuñ için hâsılı yok iÇnüñ (I/2, 4791, s. 969)

Öm sahibi kiÇlere saygıda kusur edilmemelidir:
,Âlim öñinde tevâzu" eylegil
Her ne kim söylerseñ alçak söylegil (II/2, 10383, s. 915)

Kanda bir ,âlim görürseñ iy safâ
Baglagıl anuñ-ıla ,ahd ü vefâ (II/2, 10387, s. 917)

2.6. Tevekkül

Her türlü tedbiri aldıktan sonra iÇ Allah'a havale edip kadere rıza gösterme olan ve esası kalbin huzurlu olmasına dayanan tevekkül, insanı değerlendirmede diğer bir ölçüt olarak karÇımıza çıkmaktadır. Tevekkül, insan için bir zırhtır, insanın canı ve gönü onunla kuvvet bulur. Böyle bir gönle ne dünya düÇüncesi ne Çeytan vesvesesi girebilir:

Ol tevekkül aña muhkem berk ola
Kim anuñla cânı gönli berk ola (II/2, 8601, s. 571)

Geçmeye hergiz aña düÇnân ohı
Ya'ni dünyâ fikri vü Çeytân ohı (II/2, 8602, s. 571)

Mütevekkil olmayan kişi kendi nefsinin tutsağıdır ve nefsinin askerini yenemez:

Kimde kim yoksa tevekkül er degül
Kendü nefsün leğlerün yiner degül (II/2, 8603, s. 571)

2.7. Tövbe

ğair, insanları tövbeye davet etmektedir. Gelenen günahlardan duyulan pişmanlığın samimi ifadesi olan ve bağılanmayı dile getiren tövbeyi dilden düğümlemek, bir mümin için oldukça önemlidir. Tövbe, insanları mutlu kılar, cehennem azabından kurtarır, Allah'ın sonsuz rahmetine ulaşır:

Tevbe çöldür kim kılanlar çad olur
Tamu odından teni âzâd olur (II/2, 9917, s. 823)

Tövbesi olmayan kul, kul değildir ve gönülden pişman olmayanların kullukları da kabul edilmez:

Bellü bildiñ tevbesüz kul kul degül
Zîra kim kullıkları makbûl degül (II/2, 9917, s. 823)

Gönülden ve candan pişman olanların tövbeleri hemen kabul edilir:

Kim kılursa tevbeyi ihlâs ile
Hiç gümânsuz Hak aña rahmet kıla (II/2, 9923, s. 825)

Tövbe etmemek imansızlıktır:

Her kimüñ kim nefsi tevbe kılmadı
Eyle bil kim ol imâna gelmedi (I/1, 1016, s. 223)

2.8. Riya

Âşk Pağânın eleğirdiği hususlardan biri de riya'dır. Yapılan iş gösterişten uzak olmalıdır. Gösteriş için yapılan işlerin, hayır da olsa, Allah katında hiçbir önemi yoktur:

ğoldur ol kim ehl-i hayrât ola er
Hayra harc olsa elinde huşku ter (II/2, 9924, s. 667)

Uğbu çer kiçde olsa riyâ
Ol riyâ iş âyık olmaz Tañrı'ya (II/2, 9927, s. 667)

SONUÇ

Âşk Pağâ Anadolu'nun buhranlı ve karışık zamanlarında iyice bunalan Türk milletine rehberlik etmek istemiştir, bu düğünden hareketle de eserini halkın rahatlıkla anlayabileceği bir Türkçeyle yazmıştır ve tabii olarak Türkçecilik cereyanı içinde yer almıştır.

ğaire Türk edebiyatında haklı bir yer edinmenin yollarını açan ve âdeta bir *nasihatname* hüviyetinde olan Gârib-nâme'nin

hemen her mısraı, insan muhayyilesinde ibret dolu çağrılar meydana getiren mesajlar içermektedir. Eserde günlük hayata geniş yer verilerek insan ömrü “oğlanlık, yiğitlik, kocalık” olmak üzere üç safhaya ayrılmış ve her safha için ibret dolu misaller verilmiş, çocukluk döneminin vurdumduymazlığından, gençlik çağının gafletinden, hırsından; orta yaşlılığın kararlı ve düşüncelerinde isabetli oluştundan, yaşlılığın ise çaresizliğinden bahsedilmiştir.

Birlik ve beraberliğin insan, toplum, hatta devlet için taşınmakta olduğu hayati önem birtakım misallerle desteklenmiş, hakkın muhayyilesinde derin izler bırakılması ve daha geniş halk kitlelerinin birlik yumağının içine çekilmesi amaçlanmıştır. Birlik içinde olmanın ikilikten arınmak olduğu, birlikten kuvvet doğacağı, bir olanların dağılmayacağı, Allah rızasının ancak birlikle kazanılabileceği belirtilmiştir.

Sultan, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak düşünülmüştür. Allah'ın emirlerinin yeryüzündeki uygulayıcısı olan sultanın, adaletli, akıllı, hoşgörülü, yumuşak huylu ve çekatli olması, Hakk'ın yardımını arkasına alarak, halkın sorunlarına eğilmesi, halkın huzur içinde yaşamasını sağlaması, halkı gözetmesi, hakkı batıla ezdirmemesi, dinin ve din ehlinin koruyucusu, yoksulların da besleyicisi olması gerektiği vurgulanmıştır.

İnsanî ilişkilerde dostluğun önemine değinilmiş ve insanın dostsuz yaşamayacağı belirtilerek, gerçek dostun Allah ve Allah dostları olduğu dile getirilmiştir. İnsanın çevresinde gelişen olaylara duyarsız kalma ve yardım duygusuna sahip olmayışa eleştirilmiştir, iyilik edenin iyilik bulacağı ve ölümsüz bir ad bırakacağı belirtilmiştir. Hoşgörülü olmada gökyüzü kadar engin olma amaçlanmıştır.

Kibir, kin, nefret, öfke, yalan ve riya *alçak nefsin askerleri* olarak tanımlanmış, nefsin tutsağı olmama, söz söylerken ölçülü ve insafli olma, cömert davranma gibi erdemlerin yanı sıra akılla hareket etme, cahillerin sohbetinden uzak durma öğütlenmiştir.

Ailenin bir toplum için önemli olduğu, aile içinde sevgi ve saygı ortamının bulunması gerektiği vurgulanmış ve kadınların iffetli olmalarının büyük bir erdem olduğu ifade edilmiştir.

Tevekkül, imanın korunmasında bir zırh olarak görülmüş, tövbesi olmayan kul, kuldan sayılmamıştır.

Denebilir ki, eserle, yazıldığı devrin sosyal, kültürel ve fikrî hayatına ayna tutulmuş, geçmişten günümüze kadar geçerliliğini koruyan eşsiz mesajlar verilmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

KAYNAKÇA

- ARAT, Reçit Rahmeti (1991). Kutadgu Bilig, Ankara: TDK Yayınları
- ÇELEBİOĞLU, Amil (1984). "Türk Edebiyatında Yağnameler", Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi, Sayı 1
- ÇELEBİOĞLU, Amil (1998). Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul: Meb Yayınları
- DEMİR, Fahir (1999). İslam Ahlakı, Ankara
- GÜZEL, Abdurrahman (1999). Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı, Ankara: Akçağ Yayınları
- GÜZEL, Abdurrahman (2002). Hacı Bektaş-ı Velî ve Makalatı, Ankara: Akçağ Yayınları
- İSLAMOĞLU, Ahmet Emin (2006). Hadis Bahçesinden 40 Hadis, Konya: Esra Yayınları
- KAPLAN, Mehmet (2002). Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 1, İstanbul, Dergah Yayınları
- KAYA, Doğan (2004). Yağnameler, Ankara: Akçağ Yayınları
- MENGİŞ Mine (1995). Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara: Akçağ Yayınları
- NOYAN, Bedri (1998). Âşk Paşayı Velî-Garibnâme, Ankara: Ardıç Yayınları
- PALA, İskender (1998). Ansiklopedik Divan şiiri Sözlüğü, İstanbul: Ötüken Yayınları
- SEVGİ, Ahmet (2000). Molla Câmî'nin Erba'ın'ı ve Manzum Türkçe Tercümeleri, Konya: Alp Ofset Baskısı
- TATÇI, Mustafa (2005). Yunus Emre Külliyyatı II Yunus Emre Divanı-Tenkitli Metin, İstanbul: MEB Yayınları
- TAVUKÇU, Orhan Kemal (1995). "Âşk Paşanın Bilinmeyen Bazı Gazelleri ve Bir Mesnevisi", Yedi İklim: Cilt 9, S. 2.
- TÜRKDOĞAN, Orhan (2004). Günümüz Türk Aile Sistemi, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi: Sayı:152
- TÜRK, Hatem (2007). Dede Korkut Hikâyeleri, Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları

http://www.sorularlailamiyet.com/subpage.php?s=show_qna&id=452

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

XI. YÜZYILDA TÜRK DÜNYASINDA HABERLEŞME METONİMİLERİ

*Abdullah KÖK**

ÖZET

Haber, insanlığın hayatında her zaman önemli bir yer tutmuştur. Bazen araçlar bazen de sözcüklere yüklenen ifadeler haber vasıtası olmuştur. Bu çalışmada DLT, KB, AH ve Hakaniye Türkçesi ilk Kur'an çevirilerinden tespit ettiğimiz haberleşme ile ilgili sözcüklerin metonimili kullanımları verilmeye çalışılacaktır. XI. yüzyılda haberleşme ile ilgili sözcüklerin Türk muhayyilesindeki kavram alanları üzerinde durulacaktır. Anlam bilimi, özellikle idrâk anlam bilimi bakımından haberleşme ile ilgili sözcüklerin metonimili kullanımları tespit edilerek sözcüklere semantik açıdan yaklaşılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dünyası, Hakaniye Türkçesi, Haberleşme, Metonimi.

COMMUNICATION METONYMIES IN THE TURKIC WORLD OF THE CENTURY XI

ABSTRACT

News has always been important for human beings. Expressions imposed on instruments or words have become means of news. In this study, metonymic usages of communication-related words found in the first translations of the Quran into DLT, KB, AH and Hakaniye Turkish will be provided. The conceptual realms of communication-related words in the 11th Century Turkish imagination will be explored. The metonymic usages of communication-related words will be determined in terms of semantics, especially of cognitive

* Yrd. Doç. Dr., Niğde Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Dili Bilim Dalı Öğretim Üyesi..
akok27@hotmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

semantics, and words will be considered from the semantic point of view.

Key Words: Turkic World, Hakaniye Turkish, Communication, Metonymy.

Giriş

Her kültür, kavramları ifade edebilmek için kendine ait olan kelimeleri kullanır. Her dil ise dünyayı kendi zihin süzgecinden geçirerek yansıtır. Bu yansıtmada farklı farklı kültürler sahip milletlerde değışiklik göstermektedir. İlk olarak Wilhelm von Humboldt'un *dilin iç formu* (innere Sprachform) kavramı ile ifade ettiğı görüşleri, daha sonra L. Weisgerber ve B. Whorf'un da aynı doğrultudaki görüşleriyle örtüşür. Buna göre her dilin kendine özgü, "*dünyayı anlama ve anlatma yolu*" vardır (Aksan 1978: 33). Metonimiler, anlatımı kolaylaştıran, güçlendiren, günlük dilde ve deyimlerde, edebiyat dilinde, özellikle şiir dilinde rastlanan bir aktarma türüdür. Konuşmaları farklı olsa bile, genel Türk dili alanında da kendine özgü bir "*dünyayı anlama ve anlatma yolu*" vardır. Türk dilinin söz varlığındaki kavramların zenginliğinde metonimiler ayrı bir öneme sahiptirler.

Metonimi

Metonimi¹ yaygınlıkla kullandığımız bir anlatım yoludur. Emini Yunancadan alan ve "*adını değıştirmek*" anlamına gelen *metonimi*, bir kavramın (ya da bir ismin) benzerlik dışında ilgili olduğu diğer bir kavramı gösteren kelimeyle anlatılmasıdır. Metonimi mecazın bir çeşidi olarak iki kavram ya da kavramlar grubunun birbirinin yerine temsil edildiğı durumlarda kullanılır. Metonimide iki yapı arasında değışiklik söz konusudur. Gibbs (1994), Lakoff-Johnsonların çalışmaları (1980) metoniminin de metafor gibi kavramsal olduğunu, sadece kelimeler arasındaki ilişki olduğunu açıkça göstermiştir. [Kövecses ve Radden 1998: 38]. Metonimi "bir kavramın ilgili veya bağlantılı olduğu başka bir kavram vasıtasıyla anlatılması" şeklinde tanımlanabilir.

Anlam bilimciler, mecazları daralma, genişleme veya anlam aktarımı şeklinde bir mantık çerçevesi içinde toplarlar. Parça

¹ **Metonimi** Türkçe kaynaklarda "ad aktarması , mürsel mecaz, mecazı mürsel, düz değışmece" olarak geçmektedir Bkz. M. Kaya Bilgegil (1980:169-175 *mürsel mecaz*); Doğan Aksan (1978 ve 1990: *ad aktarması*); Vardar (1998:89 *düz değışmece*); Gökçakaplan (1992: 97-100: *mecaz-ı mürsel*)" Külekçi (1995: 19-30 *mecaz-ı mürsel*).

bütünün, cins türün yerine geçerse daralma olur; bütün parçanın, tür cinsin yerine geçtiğinde ise genişleme görülür. Guiraud, metafor ve metonimi anlam aktarmaları olarak değerlendirmiştir (Guiraud 1984: 42-43). Reisig de bu olayın tanımını “eylem anlatan tasavvurları değiştirme” şeklinde yapmıştır. Metonimide “bir kavramın doğrudan doğruya onu gösteren göstergeyle değil, ilgili, bağlantılı olduğu bir başka göstergeyle dile getirilmesi” söz konusudur.

Anlam değişimlerinde özellikle başka anlama geçiş, bazı araştırmacılar tarafından, anlamda bir değişim olarak değil, ad değişimi olarak ifade edilmiştir. Aksan’a göre de metonimleri anlam değişimlerinden ayırmak gerekmektedir. Çünkü her ne kadar bazı metonimler, yerleşik kavramı anlatan kelimeyle eş anlamlı duruma gelmişse de bunların hepsi aynı özelliği göstermezler. Bu bakımdan bu aktarmaları, her zaman yerleştiklerini göz önünde bulundurarak, anlam değişimlerinden ayırmak gerekmektedir. Ancak, metonimilerin de metaforlar gibi çok anlamlılığın meydana gelmesine yol açtıkları bir gerçektir. Metonimi, söz varlığını geliştiren, genişleten bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki örneklere bakalım:

Kafkasya’da Ankara’nın arabuluculuk girişimi sonuçsuz kaldı.

Ankara ile; hükümet, bakan ve kabine’den bir yetkili kastedilmektedir. Ancak Ankara bütün olduğundan bütün parçayı temsilen kullanılmıştır.

Edebiyat bilminde *mecaz-ı mürsel* veya *mürsel mecaz* adı verilen söz sanatı metonimi ve sinekdokayı da içine alan, onlarla aynı nitelikleri taşıyan bir anlam olayıdır. Sinekdokt/Sinekdoka metonimin parçanın bütünün yerine geçtiği özel durumu olarak kavramlaştırılır. Sinekdoka adı altında toplanan bütün metonimler aynı zamanda sistematiktir ve sadece *bütün yerine parça ilişkisi* üzerinde değil, *ürün yerine üretici* “Ford aldı”, *kullanıcı yerine nesne* “Otobüsler grevde”, kontrol edilen yerine eden “Bir Mercedes bana arkadan vurdu”, *sorumlu insanlar yerine kurum* “Ordu tasarımı tekrar uygulamaya koymak istiyor”, *kurum yerine mekan* “Beyaz Saray herhangi bir şey söylemiyor”, *olay yerine mekan* “Tayland’ın başka bir Vietnam olmasına izin vermeyelim” ilişkileri üzerinde sistemleşir. (Lakoff-Johnson 2005:60-68)

Bilgegil, bu söz sanatını, bir sözün, arada gerçek anlamını düğünne bir engel bulunmak taşıyla, benzerlik dışında tam bir ilgi yüzünden, kendi anlamı dışında kullanılması olarak açıklamış ve bu ilgi yüzünden söze ait gerçek anlamdan önce mecaz anlamın akla

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

geldiğini, bunun sebebini ise bu bağın hiçbir itibarlığe yer verecek durumda olmaması veya sabit olması, fiilen veya kuvve hâlinde anlamda mevcut bulunduğu Gâlinde açıklanmıştır (Bilgegil 1989: 168-169). Hemen hemen bütün dillerde görülebilen bu anlam olayında, anlatılmak istenen kavram kullanılmadan, aralarında benzerlik ilişkisi bulunmayan, onunla ilgisi, ilişkisi bulunan bir başka kavram aracılığıyla anlatılmak istenen kavram dile getirilir. Metoniminin bir çok örneği parça-bütün ilişkisine dayanır.

Bilgegil *mürsel mecazı* meydana getiren ilgilerin sayısının çeşitli dillerde değişiklik gösterdiğini ve bu ilgilerin Türkçede -en mühimleri- on civarında olduğunu belirtmiştir [Bilgegil 1989: 169-174].

Haber is. Arapça. Haber sözcüğü TS Güçünde açıklanır. 1. Bir olay, bir olgu üzerine edinilen bilgi, salık. 2. Çetinin ve yayın organlarında verilen bilgi. (TS 823 b).

Bu çalışmada XI. yüzyılda Türk dünyasında haberleşme ile ilgili görülen dokuz sözcük üzerinde durulmuş ve bu sözcükler metonomi bakımından değerlendirilmiştir.

1. arkış “kervan” XI. Yüzyılda Türk dünyasını tasavvur ettiğimizde kervanların ticaret hayatındaki önemini yanında haberleşme görevini de üstlendiğini Kaşgarlı’nın kaydından anlamaktayız. Arkış develerden oluşmaktadır. Kervanın gelmesi “haber” iletilmesi olarak algılanmaktadır.

arkış sözcüğü Orhun Yazıtlarında arkış tirkış sözcüğü ile ikileme olarak kullanılmıştır. *Ötükân yir olurup arkış tirkış ısar nâñ buñug yok.* [KT G 8].

DLT de *arkış* sözcüğü tek bağna kullanılır. Yurdundan uzak düşmüş birine gönderilen kimse *anuy arkışı keldi*. “Onun habercisi geldi”. [Atalay; 1986; DLT I-97].

KB’de

bu ajun tügün ð sen arkıĞ anı

tügünlä nâçä bolga arkıĞ küni [Arat;1979; KB-I 1443]. “Bu dünya bir konaktır, sen kendini kervan say; kervan konakta ne kadar kalabilir”.

TÖM 73 te arkış sözcüğü hem kervan kabile hem de müjdecisi sevinç habercisi olarak kullanılmaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

kaçan et(t)i ärsä anlarğa etigläri (8) kıldı suw eĞişi
 қаҒашının yüki içindä yana orladı orlaғуıлар ay silär **tewälig arkışlar**
 silär (9) oғrılar silär. [Kök; 2004. TIEM 73 179r/8=012/70]. “Onlara
 donanımlarını donattığında su kabını kardeşinin yükünün içine koydu,
 ardından bir çağırıcı: „Ey kafil! Gerçekten siz hırsızlarsınız!”. [Gülle
 II; 2004; 131]

kaçan käldi ärsä **säwünçi arkış** kämişti anı yüzi üzä [181v/1]
 äwrüldi yandı körmäki. [Kök; 2004. TIEM 73
 181r/9=012/96]. *Müjdeci gelip onu/gömleği yüzüne koyunca anında
 gören oldu.* [Gülle II; 2004; 140]

Yukarıdaki örneklerden “*Arkış haberdır. Haber beklemektir.
 Haber istenilendir, merak edilendir, beklenilendir. Haber sevinçtir,
 sevinç güzelliştir. Haber bilgidir. Bilgi salık vermektir, tavsiye
 etmektir*” metonimilerini çıkarabiliriz. *arkış* sözcüğü bütün söylenip
 parça kast edildiğinden parça-bütün ilgisi (cüz’iyet-külliyet ilgisi)
 kurulmuştur.

2. atçı

at sözcüğü +çı isimden isim yapma ekiyle yapılmıştır. *atçı*
 sözcüğü XI. yüzyıl metinlerinde yalnızca KB’de tanıklanmıştır.
 Sözcük metonimli kullanılmıştır. *atçı* sözcüğü ile can alan melek/ölüm
 meleği Azrail kast edilmektedir. KB’de dört yerde geçen atçı sözcüğü
 ile Azrail kast edilmiştir.

bağında bir atçı maña suw berür

alır mән tüketü içip öz kanur [Arat;1979; KB-I 6035]. “*Son
 basamakta bir atlı bana su verdi; (atlının) verdiği suyu alıp, sonuna
 kadar içtim ve suya doydum*”.

bağna ağıp men ol atçı kälip

maña berdüki suwnı içtim alıp [Arat;1979; KB-I 6054]. “*Sonuna
 kadar yükseldim ve o atlının gelerek bana verdiği suyu alıp
 içtim*”.

ol atçı turur kör atalığlarığ

atasız kılığlı ay kılkı arığ [Arat;1979; KB-I 6055]. “*Ey temiz
 yaradılışlı! Atalıları atasız bırakan bu atlıdır*”.

ol atçı turur kör itilmiğarig

buzuğlı yorıtmağlı canlığ tirig [Arat;1979; KB-I 6056]. “*Düzeni bozan ve hayattaki canlıları hareketsiz bırakan bu atlıdır*”.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/1 Winter 2010

Türk'ün muhayyilesinde Azrailin vasıtası attır. Burada atçı tabirinin kullanılması atın ulaşım vasıtası oluşu, bir yerden bir yere nakletmesiyle ilgilidir. Azrail, ruh denen Geyi taşıması zaman ve mekânda yer değiştirilmesi ile bu adla anılmıştır. *Atçı süvaridir. Süvari hızlıdır. Hız çabukluktur. Süvari korkulandır. Atçı korku salandır. Korku aklın baştan gitmesidir. Aklın baştan gitmesi sağlıksız düşündür. Atçı güçlüdür. Güçlü yok edendir, ortadan kaldırandır, atçı öldürendir, can alandır.* atçı sözcüğü ile Azrail kast edilmiştir. Parça söylenip bütün kast edilerek parça-bütün (cüz'ü söyleyip küllü kast etmek) ilgisi kurulmak suretiyle metonimi yapılmıştır.

3. Çaw/Çawık-/Çawlan-

Çaw “Ses, seda, Çan, Gölhet, ün” anlamına gelen sözcükte çaw isim kökünden çaw+ı-k- ve çaw-la-n- fiilleri meydana gelmiştir. Çaw sözcüğü, DLT, KB, TCEM 73, RYLANDS’da tanıklanmıştır.

Çaw sözcüğü DLT’ de Çu Çilde tanıklanmıştır.

Bakmas budun sewüksüz

Yudkı yüdhi saranka

Kazgan ulıç tüzünlük

Kalsun çawıñ yarınka. [Atalay 1985; DLT –II 250]. “*Millet sevgisiz, yüzü ekşi, cimri kimseye bakmaz. Yavrum iyi huy kazan, şöhretin yarına kalsın.*”

KB’de sözcük;

kü **çaw** at tiläsä tuz äkmäk yetür

tiriglik tiläsä anı ok yetür [Arat; 1979; KB I 2320]. “*Şan, şöhret, ün istiyorsan başkalarına tuz ekmek yedir. Yaşamak istersen yine aynısını yap.*”

TCEM’73 te sözcük;

‘özr kılurlar silärkä kaçan yansa silär anlarkä. (8) aygıl ‘özr kılmanlar bütmez miz silärkä. ukturdı biziñkä tañrı silärniñ **çawıñızlarını**. [148v/8=009/094]. “*Kendilerine geri döndüğünüzde size mazeret gösterirler. De ki: “Mazeret göstermeyin, size kesinlikle inanmayız, gerçekten Allah bize durumlarınızdan haber verdi.”* 009/94 [Gülle II-5; 2004].

Çawık- “Seslenmek, Gölhet bulmak, nam salmak, ünlenmek” Sözcük DLT ve KB tanıklanmıştır.

KB’ de

negü ter eÇtgil kutı belgülüg

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

kutı birle ilde **çawık**miş külüg [Arat 1979; KB I 3071] “*Baht bulan ve bu suretle memlekette şöhet, nam salan insan ne der, dinle!*”.

DLT’te

er **çawıktı** “*adam ün sahibi oldu, ünlendi*”. [Atalay 1985; DLT II 117]

Çawlan- “ğanlanmak, Gõhetlenmek, ün sahibi olmak”

kelir kut ki Gkâ atı çawlanur

yañı ay tåg artar yarukı tolur. [Arat 1979; KB I 740]
“*İnsana kut gelir, ünlenir; yeni ay gibi büyür ve parlaklığı artar*”.

akı bolsa bağlär atı çawlanur

atı çawı birlä ajun bāklänür [Arat 1979; KB I 2050]
“Beyler cömert olursa, adları dünyaya yayılır. Bu Gõhtetle dünya korunur”.

Bu kullanımlardan hareketle “Çaw/Çawık-/Çawlan-ünlenmektir, nam salmaktır, şöhet bulmaktır, sesi gitmektir. Ses haberdır. Haber yayılmaktır. Yayılmak kapsamaktır. Kapsamak içine almaktır” metonimilerini çıkarabiliriz. Parça söylenip bütün kast edilerek parça-bütün (cüz’ü söyleyip küllü kast etmek) ilgisi kurulmak suretiyle metonimi yapılmıştır.

4. Okı-/okıçı/okıgçı/okıgu/okıl-/okıtsa-okıtçı

Sözcük DLT, KB, TÇEM 73, RK, AT, yukarıdaki Gkâilleri ile geçmektedir.

Sözcük DLT’te **Okı-/okıl-/okın-/okış-/okıt-/okıtsa** [Atalay 1986; DLT IV 430].

“ol mäni okıdı = **O beni çağır**dı” [Atalay 1985; DLT II 254]

“ol bitik okıtsadı = o, mektup okutmak istedi” [Atalay 1985; DLT I 302]

KB’de **Okı-/okıçı/okıgçı/okış-/okıt-/okıtçı/okıtgu**

tirär sän yumıtsa saçar sän kamuğ

Okır sän yüz ursa yapar sän kapuğ [Arat;1979; KB I 719]
“*Yığarsın; toplanınca, tekrar hepsini dağıtırsın; önce çağırırsın; fakat gelince, kapını kaparsın*”.

okıçı ol ärdi bayattın saña

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

sän ötrü köni yokla kirdiñ toña [Arat;1979; KB I 36] “O sana Tanrı tarafından gönderilen davetçi idi; Ey yiğit! Sen bundan dolayı doğru yola girdin”.

Okıgıcı kelürkä anunğu kâräk

Uzun yol yorırka itüñgü kâräk [Arat;1979; KB I 1473] “Davetçinin gelmesine hazırlanmak ve uzun yol yürümek için, hazırlık gerekir”.

tapuğcı yañılsa **okıtu** kâräk

nägükä yañılmıĞ ayıtgu ög kâräk [Arat;1979; KB I 641] “Eğer hizmetkar yanılırsa, onu çağırmak ve neden yanılmış olduğunu sormak lazımdır”.

Okıtçı mini ıdtı emdi saña

meni yalnız ıdma ay ersig toña [Arat;1979; KB I 3470] “Şimdi sana davetçi olarak beni gönderdi; ey mert yiğit beni yalnız gönderme”.

TCEM 73’ te **Okı-/oku-**

aygıl (6) **okı**lar ortaklığınıza yana al kılığlar maña küğmāñlār maña. 135v5-6/007/195 [Kök 2004;28 s 125]. “Çağırın ortaklarınızı, sonra tuzak kurun bana, bana göz açtırmayın”. [Gülle I 2004; 524 s.]

okılar tanuğlarınıza tanrıda adın (6) äğär ärsä silär cın sözlüglilär 4r/5=002/023 [Kök 2004;28 s]. “Doğru söyleyenlerseniz Allah dışında Allah’ın berisinde tanıklarınızı çağırın”. [Gülle I 2004; 10 s.]

RK okı-/okıl-

Anıñ üçün kim **okı**dılar tanrıñı ogul kız. 33b/1=019/091 [Ata; 2004] “Rahman için bir çocuk iddia ettiler diye” . 019/091 [Gülle II 2004; 394 s.]

Kamuğ bodun **okı**mur anıñ bitigiñä. 33b/1=045/028 [Ata;2004] “Her ümmet kitabına çağırılır” 045/028 [Gülle III 2004; 302 s.]

“Okumak” fiili Türkçe Sözlük’te fiilin kazandığı bütün anlamlar da dikkate alınarak “1. yazıya geçirilmiĞbir metne bakarak bunu sessizce çözümleyip anlamak. 2. YazılmıĞolan metnin iletmek istediği Çyleri öğrenmek bilgi edinme yolu. 3. Konuyu öğrenmek için okulda, bir öğretmenin yanında veya yazılı Çyler üzerinde çalışmak. 4. Sesli olarak veya ezgi ile söylemek. 5. Bir Çyın anlamını çözmek.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

6. Bazı belirtilerle bir anlamı, gizli bir duyguyu anlamak, kavramak. 7. Hastalığı iyi edeceğini ileri sürerek okuyup, üfleme. 8. Bir yere çağırmak, davet etmek” (Türkçe Sözlük:1103a) olarak tanımlanmıştır. oku- fiili 13. yüzyıl öncesi metinlerinde “okı-” (ED 79a) okumak, çağırmak anlamı ile tanıklanmıştır. Bilinmeyenleri öğrenme yollarından biri, belki de en önemlilerinden biri okumadır. Tabii burada okumaktan kast edilen *Çey Gılâmiyet*’in kutsal kitabı Kur’ân olduğu için “okumak çözümlemektir, okumak öğrenmektir, okumak çalışmaktır, okumak ezgi ile söylemektir, okumak anlamını çözmektir, okumak davet etmektir, okumak ibadet etmektir” metonimlerini çıkarabiliriz. **Okı-/okıçı/okıgıcı/okıgu/okıl-/okın-/okış-/okıt-/okıtsa-okıtçı** sözcükleri bütün söylenip parça kast edildiğinden parça-bütün ilgisi (cüz’iyet-külliyet ilgisi) kurulmuştur.

5. Orlaguçı

Çağırıcı, haber verici. Sözcük ilk kez TCEM’73 te tanıklanmıştır.

kaçan et(t)i ârsâ anlarğa etiglälerini (8) kıldı suw eĞişi kaÇaşınıñ yüki içindä yana orladı **orlaguçılar** ay silär tewälig arķışlar silär (9) oğrılar silär. [Kök; 2004. TCEM 73 179r/8=012/70]. “Onlara donanımlarını donattığında su kabını kardeşinin yükünün içine koydu, ardından bir çağırıcı: „Ey kabile! Gerçekten siz hırsızlarsınız!“. [Gülle II; 2004; 131]

“Orlaguçı çağırandır. Çağırmak seslenmektir. Seslenmek haber vermektir. Haber vermek davet etmektir. Davet etmek önemsemektir”. Orlaguçı sözcüğü bütün söylenip parça kast edildiğinden parça-bütün ilgisi (cüz’iyet-külliyet ilgisi) kurulmuştur.

6.1. Saw

DLT’de saw “Söz, haber, salık, mektup, risale, kısa hikâye, Çöhet, san” Haberler, salıklar. [Atalay; 1986 DLT I 154]]

KB’de

Bagırsak kişiniñ sözi tut **sawı**

Bu söz **saw** saña bolğa devlet awı [Arat;1979; KB I 1358] “Samimi insanın sözünü ve öğüdünü tut, bu söz ve öğüt sana devlet avı olsun”.

TCEM 73

käçmiÇärni sözlägil bolğay kim anlar **saw** pänd bulğaylar. 129r/3=007/176 [Kök 2004;123 s] “Haydi sen o kısıyı anlat, belki onlar düşünürler”. 007/176 [Gülle;2004;518 s.]

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Saw “*Haberdir. Salıktır. Bilgi vermektir. Haber iletmeğtir*” metonimilerini çıkarabiliriz. Saw sözcüğü ile bütün söylenip parça kast edildiğinden parça-bütün ilgisi (cüz’iyet-külliyet ilgisi) kurulmuğtır.

6. 2. Sawcı

Haberler, salıklar. Buradan alınarak elçiye sawcı denir. Çünkü elçi bir takım haberler söyler ve yazılan *Çeyi* eriğtir. Sawcı güveyiler, kayınlar, dünürler arasında gelip giden elçilik yapan kiği Çünkü sawcı onun sözünü buna, bunun sözünü ona anlatır. [Atalay; 1986 DLT I 154]

KB’de

Habib *sawcı* yolu meni yettâçi

Ol ok *sawcı* bolsu elig tutaçtı [Arat; 1979 KB I 388] “*Sevgili peygamberin yolu beni selamete götürecektir. O peygamber bana şefaât eylesin*”.

TCEM 73’te

nâk kâldi mü saña müsâ *sawcı* habâri 228v/7=020/009 [Kök;2004; 228 s].“Sana Musa peygamberin haberi geldi mi?” 020/009

sawcı “*Haber getirendir. Haber getiren aracılık edendir. Arayı yapandır, İyiliğe çağırandır. Güzele davet edendir*” metonimilerini çıkarabiliriz. Sawcı sözcüğü ile bütün söylenip parça kast edildiğinden parça-bütün ilgisi (cüz’iyet-külliyet ilgisi) kurulmuğtır.

7. tildâm

“Haberci, peygamber, iyi konuğın, hatip” XI. Yüzyıl metinlerinde yalnız KB’de tanıklanmığtır.

negü ter eşitgil kiği *tildâmi*

kamuğ kılgu işkâ kânâş ol âmi [Arat;1979; KB I 5651]“*Dinle! İnsanlara haber getiren nebi ne der; her yapılacak işe meşveret ile çare bul*”.

Buradan “*Peygamber elçidir. Elçi habercidir. Haberci iyi konuşandır. İyi konuşan hatiptir. Hatip dinletendir*” Metonimilerini çıkarabiliriz. tildâm sözcüğü ile bütün söylenip parça kast edildiğinden parça-bütün ilgisi (cüz’iyet-külliyet ilgisi) kurulmuğtır.

8. ündâ-/ündâğçi/ündâl-/ündâ-/ündânîl-/ünlâ-

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

8.1 ündä- sözcüğü DLT, KB ve TCEM 73'te tanıklanmıştır. Çağırarak, davet etmek anlamına gelir.

DLT'te

“Ol mäne **ündädi**= o beni çağırırdı” [Atalay 1985; DLT I 273]

KB'de

olar kuş ünün tüzdi **ündär** için

silig kız okır tag köñül bärmişin [Arat;1979; KB I 75] “*Kuş sesine ahenk vererek eşine seleniyor; sanki güzel bir kız gönül verdiğini çağırıyor*”.

Buradan “Ündemek seslenmektir. Ses haberdır. Haber çağırır. Çağrı davet etmektir” metonimilerini çıkarabiliriz. Ündä-sözcüğü ile bütün söylenip parça kast edildiğinden parça-bütün ilgisi (cüz'iyet-külliyet ilgisi) kurulmuştur.

8.2. ündägçi

Davetçi, davet eden çağırarak. Sözcük ilk kez TCEM 73 te tanıklanmıştır.

ol kün uÇu barğaylar **ündägçkä**. 233v/6= 020/108 [Kök;2004;233s.] “O gün davetçiye uyarlar”. = 020/108

ündägçi biri tarafından görevlendirilmiş Kut, güç ve pay sahibi kişidir. “ündägçi davet edendir. Davet eden çağırandır. Çağırarak haber verendir. Haber veren iletendir. İleten ulaştırandır. Ulaştıran uzağı yakın edendir. Bilinendir” metonimilerini çıkarabiliriz. Ündä-sözcüğü ile bütün söylenip parça kast edildiğinden parça-bütün ilgisi (cüz'iyet-külliyet ilgisi) kurulmuştur.

8.3. ündäl-

Çağrılmak, davet edilmek. Sözcük ilk kez TCEM 73'te tanıklanmıştır.

kaçan kaldi ärsä **ündöldi** ay müsä 228v/9=020/011 [Kök;2004;228 s.] “Geldiği zaman ey Musa diye çağırıldı”. 020/011

Buradan “ündäl- davet edilmektir. Davet edilmek çağırılmaktır. Çağrılmak hatırlanmaktır, değer verilmektir. Değer verilmek önemsenmektir” Metonimilerini çıkarabiliriz. Ündä-sözcüğü ile bütün söylenip parça kast edildiğinden parça-bütün ilgisi (cüz'iyet-külliyet ilgisi) kurulmuştur.

8.4. ündän-

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Çağrılmak, davet edilmek. Sözcük ilk kez TCEM 73'te tanıklanmıştır.

*ündän*ürlär tañrının kitābı tapa hüküm kılsun anların arasında. 40r/7=003/023 [Kök;2004;36 s.] “*Aralarında hüküm vermesi için Allahın kitabına çağrılıyorlar*”. 003/023

8.5. ündänil-

Çağrılmak, davet edilmek. Sözcük ilk kez TCEM 73'te tanıklanmıştır.

yıgılınmasun tanuqlar kayu vaktın kim *ündänik*sälär. 236v/8=002/282 [Kök;2004;32 s.] “*Tanıklar çağrıldıklarında kaçınmasınlar*”. 002/282

8.6. ünlä-

Çağırılmak, davet etmek. Sözcük ilk kez TCEM 73'te tanıklanmıştır.

aķrun yinçgä bolğay *ünlä* rahmān tañrıķa eşitmägäy sän mägär aķruķına. 233v/7=020/108 [Kök;2004; 233 s.] “*Rahmandan ötürü sesler kısılmıştır, artık hışiltı dışında bir şey duymazsın*”. 020/108

“Çağırılmak davet etmektir. Davet etmek seslenmektir. Seslenmek haber vermektir. Haber vermek bilgilendirmektir. Bilgilendirmek aydınlatmaktır. Aydınlatmak yol göstermektir. Bol göstermek öncülük etmektir” metonimleri çıkarılabilir. *ündä-/ündägçi/ündäl-/ündä-/ündänil-/ünlä-* sözcükleri bütün söylenip parça kast edildiğinden parça-bütün ilgisi (cüz’iyet-külliyet ilgisi) kurulmuştur.

9. Yalawaç/Yalafar

Sözcük DLT’ de yalawaç/yalafar; KB de yalawaç, TCEM 73’ta yalawaç/yalawaç şeklinde tanıklanmıştır.

Sözcüğe DLT’de Kaçarlı “yalawaç” dahi lügattır kaydını düğ. [Atalay 1986; DLT I 47].

Yalafar sözcüğü için Kaçarlı “*Hakanın gönderdiği elçiye verilen addır. Uyurca. Nitekim şu savda da gelmiştir. Yaş ot köymes, yalafar ölmes.*” der. [Atalay 1986; DLT I 47].

Sözcük KB’de

kalı basguka bulmasa sän yarı

yalawaç ıdıp sän bar illäş yorı [Arat;1979; KB I 2362] “*Eğer sen galip gelemesen; elçi gönderip barış yap*”.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Sözcük TCEM 73'te yalavaç/yalawaç imlasıyla yazılmıştır.

kaçan kâldi ârsâ anlarğa **yalavaç** (6) tañrı üskindin könikâ tutuğlı anı kim olar birlâ arķura at(t)ılar. 12r/5=002/101 [Kök;2004; 11 s] “Onlara Allah katından yanlarındakini doğrulamakta olan bir peygamber gelince sırtlarının arkasın attılar”. 002/101

ay ağırlığ **yalawaç** tap ol saña tañrı nemâ kim uÇu bardı saña kertgünüglilârdin. 137r/6=008/064 [Kök;2004; 132 s] “Ey seçkin peygamber Allah, sana ve müminlerden senin peşinden gidenlere yeter”. 008/064

“Yalavaç/yalawaç/yalafar elçidir. Elçi seçilmiştir. Seçilmiş ayrıcalıklıdır. Ayrıcalıklı özeldir. Elçi habercidir. Haberci müjdecidir. Müjdecî iyiliktir. İyilik ışıktır. Işık aydınlatandır” metonimilerini çıkarabiliriz. **Yalavaç/yalawaç/yalafar** sözcükleri bütün söylenip parça kast edildiğinden parça-bütün ilgisi (cüz’iyet-külliyet ilgisi) kurulmuştur.

Sonuç

Ėsanoğlu hep gizemin peğinden gitmiğtir. Merak etmiÇtir, arzulamığtır. Yukarıda ele aldığımız sözcüklere Türk milletinin yüklediği kavramlar tarihi duyarlılığının bir ifadesidir. Metonimik kavramlar Türk’ün dünyasında ve Türkçenin konuğulduğı her yerde ayrı bir önem tağımığtır. Soyut kavramlar ifade edilirken dilin yaratıcılık sihri ve milletin dünya görüğü ve adlandırma bağarısı ortadadır. Haberleğme ile ilgili kullanılan sınırlı sayıdaki sözcükten hareketle Türkçenin soyut kavramları ifade ederken anlağılır, akademik, milli, ilmi ve özgün kullanımları tercih ettiğini söyleyebiliriz. Bu dönemde Türkçenin ve Türkçe konuğuların ulağtığı seviye oldukça önemlidir. XI. yüzyılda Türk Dünyasının kullandığı haberleğme ile ilgili soyut sözcükler Türkçe konuÇur ve yazarlarının dil yeteneğini de bize göstermektedir.

KONU KÜLLİYATI

ED CLAUSON Sir Gerard, (1972) **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish**, Oxford.

DLT ATALAY Besim (1998), **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi ve Dizini**, I- II-III-IV, Ankara.

DANKOFF Robert-KELLY James, (1982-1985), **Mağmüd al-KaşĖarî : Compendium of the Turkic Dialects (Divan Lugat at –Turk)**, I-II-III, Harvard University Printing Office.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

- KB** ARAT Reği Rahmeti, (1999), **ĖutadĖu Bilig**, I Metin, 4. Baskı, TDK, Ankara
- KB**, (1988), **ĖutadĖu Bilig**, II Ėeviri, 4. Baskı, TDK, Ankara.
- KB**, (1979), (NeÇe Hazırlayanlar: Kemal ERASLAN-Osman Fikri SERTKAYA- Nuri YÜCE), **ĖutadĖu Bilig**, III Ėideks, TKAE, Ėstanbul.
- TIEM 73** KÖK Abdullah, *Karahanlı TürkĖesi Satır Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 73 1v/1-235v/2) İnceleme-Giriş-Metin-Dizin* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2004. ; Suat Ünlü *Karahanlı TürkĖesi Satır Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 73 235v/2-450r/7) İnceleme-Giriş-Metin-Dizin* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2004.
- Rylands KT** ECKMANN Janos, *Middle Turkic Glosses Of The Rylands Interlinear Koran Translation*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. ; Aysu Ata, *TürkĖe Ėık Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı TürkĖesi, Giriğ – Metin – Notlar, Dizin*, Ankara, TDK, 2004.
- Anonim Tefsir** BOROVKOV A.K., *Leksika Sredneaziatskogo Tefsira XII-XIII vv.* Akademiya Nauk SSSR Institut Narodov Azii. Moskova, 1963. (TürkĖe Ėev. Halil İbrahim Usta, Ebülfez Amanoğlu, *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII-XIII Yüzyıllar)*, TDK, Ankara, 2002). Halil İbrahim Usta, *XIII. Yüzyıl Doğu TürkĖesiyle Yazılmış Anonim Kur'an Tefsirinin Söz ve Şekil Varlığı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1989.

KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan (1978) **Anlam Bilimi ve Türk Anlam Bilimi**, DTCF Yay.:Ankara.
- AKSAN, Doğan (1990), **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dil Bilim**, I-III C. TDK, Ankara.
- AKSAN Doğan (1995) **Şiir Dili Ve Türk Şiir Dili**, Engin Yayınevi:Ankara.
- AKSAN Doğan (2000) **TürkĖenin Söz Varlığı**, Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- ARAT ReÇit Rahmeti (1975), **ĖutadĖu Bilig**, I Metin, 2.Baskı, TDK, Ankara
- ARAT ReÇit Rahmeti (1979), (NeÇe Hazırlayanlar: Kemal ERASLAN-Osman Fikri SERTKAYA- Nuri YÜCE), **ĖutadĖu Bilig**, III Ėideks, TKAE, Ėstanbul.
- ATALAY, Besim (1986), **Divanü Lūgat-it-Türk Tercümesi**, I-II-III, 2. Baskı, Ankara, 1985,1986, 1986; IV, 2.Baskı, (Dizin “Endeks”), Ankara.
- BOROKOV, A. K., (2002), (RusĖadan Ėeviren), USTA, Halil Ėbrahim, AMANOĞLU Ebülfez, **Orta Asya’da Bulunmuş Kur’an Tefsirinin Söz Varlığı (XII. - XIII. Yüzyıllar)**, TDK, Ankara.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972) **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish**, Oxford.
- DANKOFF, Robert, KELLY, James (1982-1985), **Mahmūd al-KaĖĖarī : Compendium of the Turkic Dialects (Divan Lugat at –Turk)**, I-II-III, Harvard University Printing Office.
- ECKMANN, J. (1976), **Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation**, Budapest.
- ERDEM, Melek (2003), **Türkmen TürkĖesinde Metaforlar**, Ankara.
- ERDEM, Melek (2004) “Mağrupi’nin Şiirlerinde Metonimi”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, ss. 55-63.
- GÜLLE, Sıtkı (1999), **Kelime Anamlı Kur’an-ı Kerim Meali**, I-III, Ėstanbul
- HOWELL, Steve R. (2000) “Metaphor, Cognitive Models and Language” *McMaster University*, www.steverhowell.com/lakoff.pdf (20.02.2007).
- KEMAL, Mağfıret (2003), **Buddhist Türk Ėevresi Eserlerinde Metafor**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü DoktoraTezi.
- KÖK, Abdullah (2004), **Karahanlı TürkĖesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2) Giriş-İnceleme-Metin-Dizin**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü DoktoraTezi.
-

-
- KÖK, Abdullah (2004 a), **Türkçe İlk Kur'an Tercümelerinde Metonimli Kullanımlar Üzerine**, ÇTAS; Ankara.
- LAKOFF, George, JOHNSON, Mark (2005) *Metaforlar (Hayat, Anlam ve Dil)*, Paradigma:İstanbul.
- NALBANT, Mehmet Vefa (2008), DİVÂNÜ LUGÂTİ'T-TÜRK GRAMERİ-I İSİM, BilgeOğuz,İstanbul.
- NALBANT, Mehmet Vefa (2008), **Dîvânü Lugâti't-Türk'te Beden İle İlgili Aktarmalı Sözcükler: "Yüz Ve Gönül" Sözcükleri Örneğinde**, Uluslararası Türk Kültüründe Beden Sempozyumu, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- TEKİN, Talat (2008), **Orhun Yazıtları**, TDK Yay.:Ankara.
- TÜRK DİL KURUMU, **Türkçe Sözlük**; Ankara, 2005.
- YAYLAGÜL, Özen (2006) "Dîvânü Lugati't-Türk'teki Ad Aktarmalı (Metonymic) Yapılar", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, Mart 2006, ss.77-88.

NEDİM'İN “EY GÖNÜL” REDİFLİ GAZELİNE YAPISALCI YÖNTEMİN UYGULANIŞI¹

Yasemin ERTEK MORKOÇ*

ÖZET

20. yüzyılın etkin edebî kuramlarından biri olan yapısalcılık; eseri merkez alan ve eserdeki biçim-ses-söz-anlam bütünlüğü çerçevesinde iç uyumu ortaya koymaya çalışan yönüyle dikkat çekmiştir.

Bilindiği gibi divan şairleri klasik Türk şiir geleneğinin belli sınırlı kalıpları ve kuralları etrafında söz hüneri göstermeye mecburdur. Divan şiirini inceleyip değerlendirmek için, dilbilim modelini örnek alan yapısalcılık uygun bir metot olarak görünmektedir. Bu yaklaşımdan yola çıkarak Lale Devri şairi Nedim'in bir gazeline yapısalcı yöntemi uygulamayı denedik.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat kuramı, yapısalcılık, klasik Türk şiiri, gazel.

THE APPLICATION OF STRUCTURALISM TO NEDİM'S LYRIC POEM “EY GÖNÜL”

ABSTRACT

Structuralism, which was one of the most popular literary theories of the 20th century, has captured attention by focusing on the work itself and by trying to expose the inner harmony within the frame of form-phoneme-word-meaning entirety.

As known, divan poets are compelled to display their verbal skills around the certain limited number of patterns and rules of the classical Turkish tradition of

¹ Bu çalışmanın kısaltılmış hali, Erciyes Üniversitesi Klasik Türk Edebiyatı Topluluğu'nun düzenlediği (Prof. Dr. Cem Dilçin Adına) III. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu'nda 13 gubat 2009 tarihinde Kayseri'de bildiri olarak sunulmuştur.

* Yrd. Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi (yaseminmorkoc@gmail.com).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

poetry. To examine and evaluate divan poetry, it seems appropriate to apply the structuralist method which adopts the linguistic method itself. In the light of the structuralist method, one of the lyric poems of Nedim, who was a poet of the 'Tulip Age', was examined in this study.

Key Words: Literary theory, structuralism, classical Turkish Poetry, gazel.

Giriş

Yapısalcı kuramın oluşmasında İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure (1857-1913)'ün önderlik ettiği yapısal dilbilim modeli, insan bilimiyle uğraşanlara, ele aldıkları konular farklı olmakla beraber dikkat çekici bir örnek olmuştur. Bunlar, üzerine eğildikleri gerçekleri birer "dil" gibi ele almaya bağlamalar toplumsal göstergeler, akrabalık ilişkileri, mitoslar, trafik içaatleri vb. değişik konular aynı türden bir yaklaşımla kavranmaya çalışılmış, benzer kurallar aracılığı ile dilbilim ve diğer insan bilimleri arasında sağlam bir köprü kurulmuştur. Böylece her türlü oluşun, sürecin altında yatan yapıyı açıklamak, olay ve olguların altındaki temel gerçeğe ulaşmak bir amaç olarak benimsenmiştir. Berke Vardar, bütün bu nedenlerden ötürü 20. yüzyılın yapısalcılık çağı sayıldığını, bu yüzyılı tanımlayan en kesin bilimsel yöntem ve akımın yapısalcılık olduğunu vurgular.²

Yapısalcılık, edebiyatı da kısa süre içinde etkilemiş ve 1960'ların Fransa'sında R. Barthes, C. Bremond, G. Genette, A.J. Greimas, T. Todorov gibi eleştirmenler tarafından bir edebiyat kuramı olarak geliştirilmiştir. Bu araştırmacılar kuramsal ve uygulamalı çalışmalarıyla eserin yapısının bütünlüğünü göstergebilim ve anlambilimden örnek alarak incelemiştir. Böylece eserdeki iç bağlantıların ördüğü anlam ve anlatım ağına yönelik bir şekilde tarihsel inceleme yöntemi geri planda kalmıştır.

Yapısalcı Çehin edebiyatımızdaki ilk uygulamalarının ise Süheyla Bayrav ve Tahsin Yücel etrafında 1960'lı yıllarda

² Berke Vardar, *Dilbilimden Yaşama: Yapısalcılık*, Multilingual, İstanbul 2001, s.10.

oluşmaya başladığını görüyoruz.³ Bayrav'a göre, çağdaş struktüralist okula mensup dilcilerin ortak görüşü şöyledir: Dil, birbirine dayanan ve birbirine bağımlı parçalardan kurulu bir sistemdir. Yapısal dilbilimi, sisteme, onu meydana getiren parçalardan daha çok önem verir. Parçaların aralarındaki bağlantıları inceleyerek sistemin yapısını ortaya koyar.⁴ Yücel de yapısalcılığın temel yönelimlerini sıralarken, incelenecek nesnenin artzamanlı (dilın zaman içersindeki evrimlerine yönelme) değil, eZamanlı (dili belli bir zaman noktasında değerlendirme) bir yaklaşımla ele alınması gerektiğini, bunun sonucu olarak köken, gelişim etkileşimvb. artzamanlı sorunlara ancak nesnenin elden geldiğince eksiksiz bir çözümlemesi yapıldıktan sonra yer verilmesinin önemini dile getirir.⁵

Bütün edebiyat eserleri, onları okuyan toplumlar tarafından bilinçsiz de olsa yeniden yazılırlar, hatta bir eserin aynı zamanda bir „yeniden yazım“ olmayan hiçbir okunuşu yoktur. Kuramcı Eagleton, “Bizim Shakespeare”imiz ile çağdaşların Shakespeare”i aynı değildir. Farklı tarih dönemleri kendi amaçlarına uygun farklı bir Shakespeare oluşturmıştır”⁶ diyerek bir sanat eserinin değişik dönemlerde veya değişik açılardan bakıldığında farklı bildiriler sunabileceğini ifade etmiştir.

Günümüzde yapısalcı metodun ve diğer modern teorilerin yoğun bir şekilde edebi metinlere uygulandığını, klasik edebî metinlerimizin de bundan nasibini aldığını görüyoruz. Cem Dilçin, Fuzulî’nin bir gazelini yapısal yöntemle incelediği ve bu alanda öncülük ettiği makalesinde, divan şiirinin sadece eski ve alışılagelmiş yöntemle çözümlenmesinin ürünlerin yapısal açıdan taçlıkları pek çok özelliğın görülmemesine neden olduğunu, bu nedenle divan şiiri açıklanırken yapısal yöntemin olanaklarından da yararlanılması gerektiğini ileri sürer⁷. Yapısalcılara göre sanat eserinin ne

³ Tunca Kortantamer, “Teori Zemininde Metin gerhi Meselesi”, *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2004, s.63.

⁴ Süheyla Bayrav, *Yapısal Dilbilimi*, Multilingual, İstanbul 1998, s.35.

⁵ Tahsin Yücel, *Yapısalcılık*, YKY, İstanbul 1999, s.13.

⁶ Terry Eagleton, *Edebiyat Kuramı*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2004, s.29.

⁷ Cem Dilçin, “Fuzulî’nin Bir Gazelinin gerhi ve Yapısal Yönden Çözümlenmesi”, *Türkoloji Dergisi*, c.IX, sayı: 1, s. 93.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

anlattığından çok, sanatçı tarafından nasıl anlatıldığının önemli olması, bu yöntemin eski edebiyat metinlerine uygulanabilirliğini kolaylaştırmaktadır. Zira yapısalcılığın biçime verdiği önem, divan edebiyatı estetiği ile örtüşmektedir. Divan Çiirinde mazmunların ve imajların gelenek içinde hazır ve ortaklaşaunsurlar olarak bulunmalarının yanında, bu müğerek malzemenin her bir Çâr elinde aldığı Çekil farklı olmuştur. Bu nedenle ortak malzemeyi kullanmalarına rağmen mesela, Fuzuli, Nedim'e, Necati ğeyh Galib'e benzemez.

Bütün bunlardan hareketle, çalışmamızda, 18. yüzyıl Lale Devri Çiiri Nedim (1681?-1730)'in bir gazelini yapısalcı bakışağısıyla ele alıp yeniden okumayı deneyeceğiz. İncelemeye esas aldığımız metin klasik bir Çir olunca, öncelikle eseri, kendi sanat anlayış çerçevesinde değerlendirip geleneksel Çehini yapmak kaçınılmaz olacaktır. ğiirin günümüz Türkçesine çevirisi ve sözlüğünü de, Çeh ederken ve yapısal incelemede kullanmak üzere metnin ardından vermeyi uygun bulduk.

1. Gazel⁸

1. Esdikçe bâd-ı subh perîçânsın ey gönül
Benzer esîr-i turra-i cânânsın ey gönül
2. Gül mevsiminde tevbe-i meyden benim gibi
Zannım budur ki sen de peçmânsın ey gönül
3. EĞlîmde böyle Çi'le nedendir meger ki sen
Çün sûz u tâb giryede pinhânsın ey gönül
4. Ben sana bâde içme güzel sevme mi dedim
Benden niçün bu ğüne girîzânsın ey gönül
5. Bîĝânedir mu'âmeleniz ,akl ü hûĝ ile
Ĝûyâ derûn-ı sînede mihmânsın ey gönül
6. Âyîne oldu bir nîgeh-i hayretinle âb
Bî'llâh ne saht âteĝi sûzânsın ey gönül
7. Hac yollarında meĝale-i kârbân gibi
Erbâb-ı ,aĝk içinde nümâyânsın ey gönül
8. Feyz âĝyânı mihr-i hüner cilvegâhısın

⁸ Nedim'in metnini verdiğimiz gazeli, Muhsin Macit'in Nedim Divanı (İnceleme-Tenkidli Metin) adlı doktora tezinin popüler neĝrinden alınmıştır. M. Macit, *Nedim Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1996, s.314-315.

Subh-ı bahâr-ı Çoka girîbânsın ey gönül

9. Peymâne-i mahabbeti sundun Nedîme çün
Lutf eyle câmı bâri biraz kansın ey gönül

2. Metnin Sözlüğü⁹

Âb (f.i.) : Su [6a]

‘Akl (a.i.) : Akıl, us [5a]

Âşiyân (f.i.) : Yuva, mesken, ev [8a]

‘Aşk (a.i.) : Sevgi [7b]

Âteş (f.i.) : Od, hararet, kızgınlık [6b]

âteş-i sûzân : yakıcı ateş

Âyine (f.i.) : Ayna [6a]

Bâd (f.i.) : Yel, rüzgâr [1a]

bâd-ı subh : sabah rüzgârı

Bâde (f.i.) : ğarap, içki [4a]

Bahâr (f.i.) : Kış yaz arasındaki mevsim, 22 Mart’ta 21

Haziran arası [8b]

Bârî (f.e.) : Hiç olmazsa, bir kere [9b]

Bîgâne (f.b.s.) : Kayıtsız, ilgisiz, yabancı [5a]

Bi’llâh (a.zf.) : Allah için [6b]

Câm (f.i.) : Sırça, cam, bardak, kadeh [9b]

Cânân (f.i.) : Sevgili, gönül verilmiş [1b]

Cilvegâh (a.f.b.i.) : Cilve yeri, cilve edecek yer, görünme yeri [8a]

Çün (f.e.) : Gibi, madem ki [3b, 9a]

Derûn (f.i.) : Ç, içeri, gönül, kalp [5b]

derûn-ı sîne : yüreğin, göğsün içi

Erbâb (a.s.) : Ehil, muktedir, becerikli, lâıyk [7b]

erbâb-ı ,aşk : aşk ehli, âşıklar, âşık olanlar

Esîr (a.s.) : Tutsak, kul, köle, düğün, vurgun [1b]

esîr-i turra-i cânân : sevgilinin kâkülünün tutsağı, sevgilinin kâkülüne vurgun

Eşk (f.i.) : Gözyağı [3a]

Feyz (a.i.) : Ğim, irfan [8a]

Girîbân (f.i.) : Elbise yakası [8b]

Girîzân (f.s.) : Kaçıcı, kaçan [4b]

⁹ Sözlüğü oluşturan kelimeler alfabetik olarak sıralanmıştır. Her kelimenin kökeni, yeri geldikçe tamlamaların karşılıkları ve ayrıca yapısal incelemede gerekli olacak kelimelerin kökenleri de gösterilmiştir. Kelimelerin sözlükteki bütün anlamları değil, Çiğdem Karatay’ın belirlediği anlamları verilmiştir. Her kelimenin Çiğdem’in hangi beytinde geçtiği köşkte parantez içinde belirtilmiştir.

- Girye** (f.i.) : Ağlama, ağlayış, gözyaş [3b]
Gönül (t.i.) : İnsanın hissiyat merkezi, yüreğin manevî ciheti [1ab, 2b, 3b, 4b, 5b, 6b, 7b, 8b, 9b]
Güne (f.i.) : Türü, gidiş, tarz, yol, sıfat [4b]
Gûyâ (f.zf.) : Sanki, diyelim ki [5b]
Gül (f.i.) : Çiçek, bilinen çiçek, gül çiçeği, gül ağacı [2a]
gül mevsimi : ilkbahar
Hacc (a.i.) : İslamın beş şartından biri olan ve belirli zamanda Mekke'deki "Kâbe-i şerîfe"yi ziyaret etmek üzere yola çıkma farîzası [7a]
Hayret (a.i.) : şaşırma, şaşırma, ne yapacağını bilmeme [6a]
Hûş (f.i.) : Akıl, fikir, düşünce, us [5a]
Hüner (f.i.) : Marifet, bilme, ustalık [8a]
Kan- / Kanmak (t.f.) : Bir ihtiyacını, bir isteğini yeteri kadar karıştırmak, doymak; söylenilen sözün, anlatılan konunun doğruluğuna inanmak; aldanmak [9b]
Kârbân (f.i.) : Kervan
Lutf (a.i.) : Hoşluk, güzellik, iyilik [9b]
 lutf eylemek : iyilik etmek, güzellik yapmak
Mahabbet (a.i.) : Sevgi [9a]
Meger (f.e.) : Meğer, herhalde, olsa olsa, ancak [3a]
Meş'ale (a.i.) : Lamba, kandil, ucunda alev çıkarak yanan bir madde bulunan değnek, sopa [7a]
meş'ale-i kârbân : kervan meş'alesi
Mey (f.i.) : şarap [2a]
Mihmân (f.i.) : Misafir, konuk [5b]
Mihr (f.i.) : Güneş [8a]
mihr-i hüner : hüner güneşi
Mu'amele (a.i.) : Davranma, davranış, yol, iz, alışveriş, karışıklık [5a]
Nigeh (f.i.) : Bakış, bakma [6a]
nigeh-i hayret : şaşırarak bakış, şaşkın bakış
Nümâyân (f.b.s.) : Görünen, meydana [7b]
Perîşân (f.s.) : Dağınık, karışık, bozuk, düzensiz, kederli, kaygılı [1a]
Peşîmân (f.s.) : Pişman [2b]
Peymâne (f.i.) : Büyük kadeh, şarap bardağı [9a]
peymâne-i mahabbet : sevgi kadehi
Pinhân (f.s.) : Gizli [3b]
Saht (f.s.) : Katı, sert, çetin, kuvvetli, güçlü [6b]
Sîne (f.i.) : Göğüs, yürek [5b]
Subh (a.i.) : Sabah, sabah vakti [1a]
subh-ı bahâr-ı şevk : Şevk baharının sabahı
Sûz (f.i.) : Yanma, tutuşma, ateş, sıcaklık [3b]

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/1 Winter 2010

- Sûzân** (f.s.) : Yakan, yakıcı [6b]
Şevk (a.i.) : giddetli arzu, keyif, neşe, sevinç, ışk [8b]
Şu'le (a.i.) : Alev, ateş, âlevi [3a]
Tâb (f.i.) : ışk, parlaklık, hararet [3b]
Tevbe (a.i.) : Tövbe, iğrenmiş bir günah veya suçun bir daha iğrenmeyeceğine dair verilen söz [2a]
tevbe-i mey : şarap içmemek için edilen tövbe
Turra (a.i.) : Alın saçı, kâkül, kıvrıkcık saç lülesi [1b]
Zann (a.i.) : Sanma, sezme, Güphe [2b]

3. Şiirin Günümüz Türkçesine Çevirisi ve Şerhi

1. Ey gönül! Sabah rüzgârı estikçe perişansın. Ey gönül! Sevgilinin kâkülünün tutsağı olmuştun (tutsağı olmuştun).
2. Ey gönül! Gül mevsiminde benim gibi şaraba tövbe etmekten sen de pişmansın sanırım.
3. Ey gönül! Gözyaşında böyle alevin olması nedendir? Sen herhalde, ateş ve ışk gibi gözyaşında gizlisin.
4. Ey gönül! Ben sana şarap içme güzel sevmi dedim. Benden niçin bu şekilde kaçyorsun?
5. Ey gönül! Sanki göğsün içinde misafirsin. Akıl ve fikirle ilâhî kâkülünüzde yabancı gibisiniz.
6. Ey gönül! Ayna gözün bir bakışla suya dönüştü. Allah için sen ne kuvvetli yakıcı bir ateşmişsin!
7. Ey gönül! Hac yollarındaki kervan meşalesi gibi âşkîler arasında meydandasın (görünmekte).
8. Ey gönül! Âfan yuvası ve hüner güneşinin görüldüğü yersin. gevek baharının sabahına yakasın.
9. Ey gönül! Madem ki sevgi kadehini Nedim'e sundun; kadehi lutf et de bari biraz kansın.

Divan Gîrinin, yüzü bu dünyaya dönük, hayat dolu, bir o kadar da muzip ve neşeli sesi Nedim'in kendine özgü "Nedîmâne üslûbu"na, incelemeye esas aldığımız bu gazeli içe sesleniş ve iç diyalog kurgusuna dayanması yönünden dikkat çekici bir örnektir. Gazelin tamamında Gâr "gönlü"ne seslenerek, onunla bir iç konuşmayı gerçekleştirir. Gâr konuşma diyoruz, çünkü söz geçirilemeyen, davranışlarına anlam verilemeyen öbür Nedim'le bir hasbihâl havası Gîrin geneline hâkimdir.

Matla beytinde "Ey gönül! Sabah rüzgârı estikçe perişansın. Sevgilinin kâkülünün tutsağı olmuştun benzersin" diyerek Gâr, bir haber ve sesleniş gazeli bağlamaktadır. Klasik Gîrimizde karımıza sık çıkan, "âğgîn gönlünün sevgilinin saçının teline bağlı olması" motifi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/1 Winter 2010

bu beyitte sabah rüzgârı ile belirli bir anlam kazanmaktadır. Zira sabah rüzgârı estiği zaman sevgilinin saçlarını dağıtır ve o saçın ucuna bağlı duran âğğın gönlü de rüzgârın esiğyle bir o yana bir bu yana savrulurak periçan olur. Sabah rüzgârı aynı zamanda habercidir. Âğk ile maçuk arasında haber getirip götürmede ulaklık eder. Bazen de sevgilinin kokusunu getirir. Bütün bunlar âğğı alt üst eder.

Beyitteki ifade ilgi çekicidir. Zira Çâr doğrudan kendisine değil, bir Çâilde kiÇleÇirdiği ve kendisinin karÇısına koyduğu yüreğinin manevi yönüne seslenir ve konuÇurunu da teÇhis ve nidâ sanatlarıyla gerçekleÇirmeye çalıÇır. Ayrıca beyitte gönlün, sevgilinin kâkülüne esir olmuÇ birine benzetilmesi ile teÇbih de yapılmıÇtır.

"Ey gönül! Gül mevsiminde benim gibi şaraba tövbe etmekten sen de pişmansın sanırım." İkinci beyitteki bu cümlede Çâr, sohbet ettiği gönlünü, hem kendinden ayrı, hem de kendi ile bir görür. Kendinden ayırır, çünkü yine bir iç sesleniÇe ayrı bir varlık olarak gönlüne hitap eder (tecrid). Kendi ile bir görür, çünkü gönlü de Çarap içmeğe tövbelidir ve bundan Çârın kanaatine göre kendi gibi piÇnanlık duymaktadır (Çâr gönlünü kendine benzeterek teÇbih yapar). Gül mevsimi ile mecâz-ı mürsel yapılarak ilkbahar mevsimi kastedilir. İlkbaharın en önemli yanı ise bu mevsimde iÇete ve eğlenceye ağırlık verilmesidir. Ancak içkiye tövbeli olanlar böyle bir ortamdan zevk alamadıkları için piÇnanlık ve üzüntü duyarlar.

Beyitte tecrid sanatı (tecrid-i hitâbî-i gayr-ı mahz) Çârın gönlü vasıtasıyla kendisine hitap etmesi dikkati çeker. Esasen gazel baÇan sona bir tecrid Çiridir denebilir. Çünkü gönülle ayrı bir canlı varlıkmıÇgibi sohbet, makta beyti de dahil olmak üzere devam eder. Bu arada gönlün duygu, düÇünc ve fiilleri olan ayrı bir Çâıs olarak ele alınması teÇhis sanatını da Çirde sürekli karÇımıza çıkarmaktadır.

İkinci beyitin ilk mısra"ının sonundaki "benim gibi" ibâresi hem ilk dize, hem de ikinci dize ile anlamca bağlantılı bir Çâilde kullanılarak sihr-i helâl yapılmıÇtır. Yani Çâr, bir yandan "Ey gönül, gül mevsiminde benim gibi Çaraba tövbelisin" derken öbür yandan "bu durumdan benim gibi sen de piÇmansın sanırım" der ve beyitin anlamını geniÇletir. "Tevbe" ile "peÇmân" ve "gül mevsimi" ile "mey" arasında iki ayrı tenâsüb görülmektedir.

Tecrid yoluyla gönlü ile sohbe devam eden Nedim, üçüncü beyitte önce bir soru yöneltir, sonra da kendince bir tahminle bu soruya cevap bulmaya çalıÇır. "Ey gönül! Gözyaşında böyle alevin olması nedendir? Sen herhalde ateş ve ışık gibi gözyaşında gizlisin." GözyaÇının sıvı bir madde olduğu için su gibi parlak ve ıÇıtlı bir görünüm taÇdığı, ayrıca belirli bir sıcaklığa sahip olduğu herkesçe malumdur. ÇÇe bu herkesin bildiği durumu Çâr, tecâhül-i ârif yaparak sanki bilmiyormuÇgibi gönlüne sormaktadır. Ardından çok da emin olmamakla beraber kendince bu soruya bir cevap bulmaya çalıÇır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Gözyağndaki alevi, gönlünün ateşve ıçık gibi gözyağnda gizli olması ile açıklar. Aslında ifade etmek istediği şey, kederden dolayı ateşgibi yanan gönlünün alevinin gözyağ ile kendini göstermesidir. Beyitte tevhîh ile gönüldeki ateş, gözyağndaki aleve benzetiliyor. “eğik”, “giry”, “sûz”, “tâb”, “Qıl” kelimeleri arasında da gözyağın parlaklığı ve yakıcılığı ile ilgili bir tenâsüb dikkati çekmektedir.

Dördüncü beyitte Nedim, sanki yakın bir arkadaşı ile karışıklı dertleşen bir insanın doğal konuşma havası içindedir. Bir bilinmezlik ve anlam veremeyiş edası ile gönlüne iki ayrı soru cümlesini ardı ardına sıralayarak şikâyetini dile getirir: “Ey gönül! Ben sana şarap içme, güzel sevme mi dedim. Benden niçin bu şekilde kaçıyorsun?” Beyitte Nedim’in şikâyeti gönlüne söz geçirememektir. ğair, gönlüne içki içme, güzel sevme demiş ve bu öğütten sıkılan gönlü ondan kaçarak uzaklaşmıştır. Tevhîs yoluyla gönül, öğütten kaçan bir insan olarak canlandırılmıştır. ğairin asıl anlatmak istediği, aklıyla hislerinin uyumsuzluğu neticesinde gönlünün isteklerini dizginleyememektir. Çeki içip güzel sevenlerin hali ve sonu ortadadır. Nedim bu yüzden bu iki cazip eylemden mantıken kaçınmak ister. Ancak gönlü şaraba da güzele de meyillidir. Söz dinlemez. Öte yandan Nedim, istifham yoluyla, gönlünü hizaya getirebilmek için “bâde içme, güzel sevme” öğüdünü sanki hiç vermemiş gibi bir edayla söyler.

Beşinci beyitte “Ey gönül! Sanki göğsün içinde misafirsin. Akıl ve fikirle ilişkilerinizde yabancı gibisiniz” sözleriyle şar, tezada bağurarak gönülle hiç uyuşmayan akıl ve fikri şire dahil eder. Gönül, tevhîs ve tevhîh yoluyla kalbin içinde oturan bir misafire benzetilmiştir. Aslında gönlün, kalbin içinde ev sahibi, buna karışıklık akıl ile fikrin misafir olması gerekir. Çünkü akıl ve fikrin kalpte yeri yoktur. Akıl-fikir-gönül üçlüsü birbirine o kadar soğuk ve yabancı davranmaktadır ki onların bu ilişkilerini uzaktan sanki dördüncü bir kişimiş gibi izleyen Nedim şikâyetmektedir. Zira ev sahibi olması gereken gönül, sanki kendi kalbin içinde misafirmiş gibi akıl ve fikre ilgisiz ve mesafelidir. Bir önceki beyitte mantığına karışıklık gönlüne söz geçiremeyen şar, bu beyitte akılla fikrin yürekte yeri olmadığını ve gönülle çelişimini açıkça beyan etmektedir.

“Ey gönül! Ayna şaşkın bir bakışınla suya dönüştü. Allah için sen ne kuvvetli yakıcı bir ateşmişsin!” ğiirin bağından beri gönlünü ayrı bir varlık olarak tecrid eden Nedim, altıncı beyitte onu, bu sefer aynanın karışına geçirir. Aslında aynanın önünde şaşkın ve hayret dolu bir bakışa kendisini izleyen Nedim’dir. Akı ile gönlü çelişimiş, mantığına ayak uyduramayan, sabah rüzgârının esip sevgilinin saçının kokusunu getirdiği güzel bir ilkbahar günü şaraba tövbeli bir adamın kararsızlığı ve pişmanlığı aynaya aksetmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Aynadaki yüzünü fark eden Gâr, bu görünüşüne hayretler içinde bakakalır. Gündeki sıkıntı ve keder o kadar yoğundur ki gönlündeki bu yakıcı ıstırap ateş âdeti aynayı eritip suya dönüştürür. Üstelik gönlünün bu kuvvetli yakıcı tesirine kendisi de Gârır. Beyitte "su", "ayna", "ateş" ve "sûzân" kelimeleri arasındaki ilgiden dolayı tenâsüb vardır. Çünkü su, parlaklık bakımından aynaya benzer, anâsır-ı erbaa (dört unsur)'dan olması sebebiyle de ateşe yakınlığı vardır. Ateş de yakıcıdır. Suyun ateş söndürmesi etkisinden ötürü ateş ve su aynı zamanda tezat oluşturmaktadır. Gönülün âteşi sûzân'a benzetilmesinde ise tevhid sanatı karşımıza çıkmaktadır.

Yedinci beyitte "*Ey gönül! Hac yollarındaki kervan meşalesi gibi âşıklar arasında görünmektesin*" diyerek Nedim, güçlü bir benzetme ilgisıyla tevhid yapar ve karşımıza ilginç bir tablo çıkarır. Gönül, eskiden hacca giden kervanların önünde yolu aydınlatmak için görevlendirilmiş kişilerin ellerinde tahtıkları meşaleye benzetilmiştir. Bu meşaleciler kervanın en önünde yürüdüğü için uzaktan da olsa ellerindeki meşale ya da kandiller hemen fark edilir, ilk bakışta görülürmüştür. Aynı zamanda beyitte âşkılar da hac kervanına tevhid edilmiştir. Gönül bunların en önündeki meşale olduğu için âşkılar arasında hemen dikkati çektiği anlatılmak istenmiştir. Yine tevhid ve tecrid yoluyla gönlünü âşk olarak niteleyen Nedim, aslında kendi durumunu, âşkılığını dile getirmeye çalışmıştır.

Beyitte kutsal bir yolculuktan bahsedilmektedir. Hac, İslamın beş şartından biridir ve kutsal Kâbe'nin ziyareti için yapılır. gâir de âşkılarca kutsal olan sevgiliye yapılacak bir yolculuğu kastetmiştir olmalıdır. Gönül sevgilinin aşkıyla ateş gibi yandığından yolculuk esnasında meşale gibi kıpkızıl olarak etrafı aydınlatmakta ve âşklara yol göstermektedir. Sonuçta âşkın tecelli ettiği yer gönlüdür.

Sekizinci beyitin her iki mısra'ında gönlün tanımlanması ve özellikleri ile karşılaştırmamız. "*Ey gönül! İrfan yuvası ve hüner güneşinin görüldüğü yersin. Şevk baharının sabahına yakasın.*" Beyitin tamamı tevhid üzerine kurulmuştur. Gönül üç ayrı unsura benzetilmiştir: 1- Gönül → irfan (feyz) yuvası'dır.

2- Gönül → hüner güneşinin görüldüğü yer'dir.

3- Gönül → Şevk baharının sabahına yaka'dır.

Ayrıca gönlün benzetildiği her üç unsur da kendi içinde ayrı bir tevhide dayanmaktadır:

1- Feyz (irfan) → yuvaya benzetilmiştir.

2- Hüner → güneşe benzetilmiştir.

3- şevk → bahar sabahına benzetilmiştir.

Dolayısıyla sekizinci beyit, iç içe geçmiş tevhid-i belâğatle örülmüştür. gâir, benzetmeler vasıtasıyla gönlü nitelemekte ve tanımlamaya çalışmaktadır. Gönül, insanın hissiyat merkezidir. Akılla kavrar, bilir; gönlümüzle hissederiz. Tasavvufta da gönlün ayrı bir

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

yeri ve önemi vardır. İnsan bütün âlemin özü, insanın özü de gönlüdür. Feyz, manası geniş, soyut bir kavram olarak; bolluk, bereket, suyun akıp taşması, irfan anlamlarına gelir. Gönülle ilgisinden dolayı feyzin irfan anlamı beyitte daha uygun düşmektedir. Çünkü irfan, ilimden farklı biçimde kendini bilmektir ve aşk ile elde edilir. Bu nedenle ârifler gönül ehli kişilerdir. Aynı zamanda gönül, hüner güneşinin de doğduğu yerdir. Zira hüner, gönülde ortaya çıkar. *gevk* kelimesini beyit içinde *Qddetli* arzu ve *ıGk* anlamlarıyla düşünecek mümkündür. Nedim, bahar sabahına benzettiği *Gek*in, gönlünden doğduğunu söylüyor. Çünkü gönül *Gek* baharının sabahına yaka, yani ufuk olarak betimlenmiş. *gevkin ıGk* anlamı da beyitte yerine oturmaktadır. Bahar; güneşi, bol ıGklı, aydınlık dolayısıyla insanın kendini sevinçli, keyifli hissettiği günleri temsil eder. Sabah, güneşin ufuktan doğuşu her taraf ıGkla dolar. Böylece gönül; irfan, hüner ve arzunun doğduğu bir yer, bir âşyân olarak tasvir edilmiştir. Gönül, diğer yedi beyitten farklı olarak burada canlı-somut bir varlık olmaktan ziyade soyut bir kavram olarak ele alınmıştır. Feyz, mihr, bahar, *Gek* kelimeleri arasında baharın bir yönünü yansıtan kelimeler olmaları itibarıyla tenâsüb vardır. Feyzin irfan anlamıyla hüner arasında da ayrı bir tenâsüb söz konusudur.

Gazelin makta beyti, Nedim'in *Girin* başından beri taşıdığı kararsız, çelişkili ve kederli ruh halinin değişimini gösterir. Daha doğrusu anlarız ki, *Gâr* en başta belirttiği içki tövbesini bu güzel bahar günlerinin cazibesine kapılıp bozmuştur. Bir nevi gönlüne yenilmiştir. Gönlündeki güzele meyil, bezme, içte düğün baskın çıkmış, eline nihayet kadehi almıştır: "*Ey gönül! Madem ki sevgi kadehini Nedim'e sundun; kadehi lutf et de bari biraz kansın.*" Beyitte yine tecrid sanatı etkisini hissettirmektedir. Gönül *teGh* yoluyla sevgi kadehini Nedim'e sunan sâkî olarak görünmektedir. *gair*, Nedim'i kendisi dışında üçüncü bir kişi gibi düşünecek gönül sâkisine seslenir. "Nedim'in elinden *Garp* kadehini hemen alma, bırak doya doya içsin" diyerek gönlüne tembihle bulunur. Bu arada "kansın" kelimesi iki anlamını da iham sanatı vasıtasıyla çağırır. Doymak anlamı bulunmakla beraber, sâkinin kendisine uzattığı sevgi *Garabının* heyecanı ve *Garkınlığı* içinde "Bırak da elinde gerçekten kadehi tuttuğuna ve içtiğine inansın, birazcık aldanıp oyalansın." anlamını da *Gir*deki kullanım düşündürmektedir. Peymâne ve câm sunmakla mecâz-ı mürseldeki yer-durum ilgisinden dolayı aslında *Garp* kastedilmektedir. Mahabbet, peymâne, câm arasında da tenâsüb yapılmıştır.

4. Gazelin Yapısal İncelemesi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

İnsanın iç hesaplaşması ve gönlü sûretinde kendisiyle girdiği bir iç konuşma düzenine oturtulmuş olan Nedim'in bu gazeli yumuşak bir sesleniştir diyebiliriz. gair sürekli içinden konuşur Gönlüne seslenir ama aslında sesini duyurmak istediği, eleştirdiği ve şikâyet ettiği kişi yine kendisidir. İnsan psikolojisi açısından son derece doğal sayılabilecek bu iç konuşma ve öz eleştiri durumunu Nedim, gönlünü bir araç olarak kullanarak ustalıkla dışlayansıtmayı başarır.

Her beyitte farklı bir durumdan söz ediliyor gibi görünse de aslında Çar, redif vasıtasıyla dokuz beyiti de tek bir konu etrafında toparlayabilmiştir. şiirdeki bu bütünlük ve kompozisyonun oluşmasında bir ek ve iki kelimeden meydana gelen *-sın ey gönül* redifinin katkısı önemlidir. Ek-fiilin 2. teklik Çarıs çekimi (-sın), beyitte dile getirilen her hususu hemen arkasından gelen "ey" seslenme edatı ile birlikte "gönül"e bağlamakta, böylece Çarın gönlüyle beyitlerin hepsinde doğrudan ilgi kurmaktadır. Nedim Divanı'nın gazeller bölümü gözden geçirildiğinde beyit sayısı fazla olan gazellerin azlığı dikkati çeker. Daha çok 5, 6, 7 beyitlik gazelleri, en çok da 5 beyitlik olanları tercih eden Nedim, divandaki toplam 166 gazel içinde 9 beyitlik sadece 6 gazele yer vermiştir. 5 beyitlikse 69 gazeli vardır. Bu durum bize Nedim'in sözü uzatmaktan yana olmadığını, az sözle derin, ince, zarif ve Çûhâne hayâller oluşturma peşinde koştuğunu göstermektedir. Divan Çirinde özellikle beyit sayısı fazla olan gazellerde konu bütünlüğü sağlamak zorlağı veya gereksiz tekrarlara düğüterek monotonluk ortaya çıkabilir. Bu nedenle çok beyitli gazel yazmak daha fazla ustalık gerektirmektedir. Nedim'in bunu başardığını düğüterek dokuz beyitlik söz konusu gazeli bilhassa yapısal incelemeye örnek olarak seçtik.

Gazel aruzun "muzârî" bahrinde Mef'ûlü/ Fâilâtü/ Mefâîlü/ Fâilün kalıbıyla yazılmıştır. Bu kalıp, Türk Çirinde muzârî bahrinin en çok kullanılan kalıbı olduğu gibi, Türk aruzunun öteki kalıpları arasında da en çok başvurulanıdır. Nedim de 31 gazelinde bu vezni kullanmıştır¹⁰. Bu, Nedim'in gazellerinin yaklaşık beşte birini oluşturur ki azımsanmayacak bir sayıdır. Mef'ûlü/ Fâilâtü/ Mefâîlü/ Fâilün (— — . / — . — . / . — — . / — . —) vezni 8 uzun, 6 kısa heceden oluştuğu için açık ve kapalı heceler bakımından dengeli bir görünüm arz eder. Dolayısıyla Çirde ses dengelemesi yapabilmek amacıyla aruz kusurlarından imale, med gibi kapalı ya da açık hece sağlayacak kullanımlara fazla gereksinim hissedilmez. Nedim gazelinde veznin bu dengeli yapısını çok iyi değerlendirmiş, bütün Çir

¹⁰ Haluk Çökten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1994, s. 236.

boyunca sadece 4 med ve 5 imale yapmışır. Med ve imaleleri bir aruz kusuru olmaktan ziyade Ğirin anlamına katkı sağlayan ve vurgu gerektiren yerlerde özellikle uygulayarak aruzdaki ustalığını sergilemişır. Ses düzenlemelerinin Ğir sanatı açısından değeri onların anlamla bağlarına göre yükselir. Ğirin anlamla bağları en zayıf ses düzenleme tekniklerinden birisi vezinlerdir. Ancak anlamla ve Türkçenin ses yapısı ile uyumlu bir med veya imale, aruz kusuru sayılması gerekirken Ğirde önemli bir ses değeri haline gelebilir¹¹.

İmalelerin ikisi 4. beyitte olup biri Türkçe “şana” kelimesinin ilk hecesi, diğeri de “mi” soru eki (sevme mi) üzerindedir. 6, 7 ve 9. beyitlerde ise Farsça tamlama -i’lerinde (nıgeh-i, meĞale-i, peymâne-i) bulunmaktadır. Her üç tamlama da beyitlerin anlam merkezini oluşturmaktadır. Farsça tamlama -i’leri ile ekler üzerinde yapılan imalelerin tam bir aruz kusuru sayılmadığını biliyoruz. Böylece Nedim uygun yerlerde imale kullanarak aruz kusurlarını bertaraf etmişır. 1,3,6 ve 7. beyitlerde de birer med karĞımıza çıkar. Medlerin yer aldığı sözcüklerin hepsinin bir Ğekilde ses veya anlam vurgusu taşıdığı ve medlerin mısırda iĞlevsel bir amaçla kullanıldığını fark edilir:

Birinci beyit→ bâd-ı *subh*

Altıncı beyit→ *saht*

Üçüncü beyit→ sûz u *tâb*

Yedincibeyit→*kârbân*

Yukarıda görüldüğü gibi 1. beyitteki “bâd-ı subh” beyitin anlam merkezinde yer alan bir tamlamadır. Çünkü Ğarin durumuna ve hissettiklerine sabah rüzgârı sebeptir. Rüzgâr eser, gönül periĞan olur. Sevgilinin kâkülünün ucuna asılı bulunan Ğarin gönlü rüzgârın esiĞyle esir gibi oradan oraya savrulur. 3. beyitteki “tâb” üzerinde bulunan med, gözyaĞının sıcaklığı ve parlaklığını vurgulamak amacıyla yapılmışır. Zira gönül, ateĞve ıĞık gibi gözyaĞında gizlidir. Bu nedenle dize içinde biraz uzatılarak okunması beyitin ses ve anlam yoğunluğunu artıracaktır. 6. beyitteki “saht” sözcüğü gönlün yakıcılığının ne kadar kuvvetli ve tesirli olduğunu ifade eder. Med yoluyla 1,5 hece uzatılarak okununca ses ve anlam bakımından daha etkili olmaktadır. 7. beyitte “kârbân” kelimesinin ilk hecesi üzerindeki med ise beyitteki teĞbih sanatının benzetilen yönünü vurgulamasıyla gereklidir. Çünkü gönül kervan meĞalesine benzetilmişır.

¹¹ Tunca Kortantamer, “Türk Ğiirinde Ses Konusunda ve Ses GeliĞmesinin Devamlılığı Üzerine Genel Bazı DüĞünceler”, *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993, s. 326-327.

giirdeki aruz özelliklerinden biri de ulama (vasl)˘lardır. BaÇan sona her beyitin sonunda –ân kafiyesinden sonra gelen redif ekinin (-sın) son ünsüzü, seslenme edatı “ey” ile ulanmaktadır:

PerîÇânsın^ ey gönül / cânânsın^ey gönül / peÇmânsın^ ey gönül /
pinhânsın^ ey gönül /

girîzânsın^ ey gönül / mihmânsın^ ey gönül / sûzânsın^ ey gönül /
nümâyânsın^ ey gönül /

girîbânsın^ ey gönül / kansın^ ey gönül

Gazel içinde med, imale ve vasl'ların dağılımını bir tablo ile Göÿe gösterebiliriz:

Beyitler	1	2	3	4	5	6	7	8	9
İmaleler	—	—	—	2	—	1	1	—	1
Medler	1	—	1	—	—	1	1	—	—
Vasl'lar	2	1	1	1	1	1	1	1	1

Tabloda görüldüğü üzere 6 ve 7. beyitlerde aruz özellikleri bakımından bir yoğunluk söz konusudur. 2, 5 ve 8. beyitlerde ise birer vasl dıÇında med ve imale yoktur. Buralarda Çair vezni tam olarak kalıba yerleÇirmiÇ, diğey beyitlerde olduğı gibi med ve imale ile ayrıca bir ses ve vurgu düzenlemesine gerek görmemiÇir. Dolayısıyla 4, 6 ve 7. beyitlerdeki ses yoğunluğu arada kalan 2, 5 ve 8. beyitlerde daha yumuÇak ses geçiÇleriyle dengelenmiÇir.

Beyitlerin sonunda kafiye den sonra yapılan vasl (ulama), vurguyu üzerine alan “ân” kafiyesi ile birlikte derin bir ses yoğunlaÇması oluÇtırmakta ve gazelin baÇından sonuna tam on kez anlam merkezini gönül üzerinde toplamaktadır. “Ân” tam kafiyesi kelimeyi uzatarak kuvvetli okumamızı sağılarken hemen arkasından gelen ek-fiilin 2. teklik Çâns çekimi (-sın), seslenme edatı ile (ey) ulanarak dize sonunu iyice esnetmekte, ikinci bir güçlü vurgu sağlamaktadır. Bu düzenleniÇtek bir amaca hizmet etmektedir. O da tecrid vasıtasıyla Çârin gönlünü yani kendi duygu dünyasını öne çıkarıp Çârin kalbine yerleÇirmektir.

Gazelin ayak düzeninde ilk sekiz beyit tam bir uyum içinde görünmektedir. Ayak olan sözcüklere bakacak olursak murassa olan birinci beyitteki iki sözcükle birlikte sekizinci beyitin sonuna kadar “ân” kafiyesi 9 Farsça sözcük üzerindedir (perîÇân, cânân, peÇmân, Pinhân, girîzân, mihmân, suzân, nümâyân, girîbân). Nedim diğeylerinden ayrı olarak 9. beyitte kafiye olarak Türkçe kan-

(kanmak) fiilini seçmiştir. Bununla beraber “kanmak” fiil kökünden sonra gelen ve diğer uyaklı sözcüklerde de bulunan –sın ekinin bu beyitteki işlevi farklıdır. Diğer beyitlerdeki uyaklı kelimelere getirilen –sın eki ek-fiilin 2. teklik Çâıs çekimi iken, son beyitte (kansın) Çâı ile emir kipinin 3. teklik Çâısındadır. Hasibe Mazıoğlu, Nedim’in emir kipinin bu ekini –sın olarak kullanmasını 18. asırda İstanbul Türkçesi fonetiğinin artık kendini göstermeye başlaması olarak açıklamaktadır.¹²

Öte yandan –sın ekinin öbür beyitlerden farklı bir biçimde son beyitte emir kipinin 3. Çâıs çekimi olarak karşımıza çıkması gazelin yapı bütünlüğü içinde önemli bir görevi gözler önüne sermektedir: ğair, baġan itibaren sürekli kendisinden ayrı bir varlık-kıġlık olarak gördüğü ve iç konuġma yoluyla diyaloga geçtiği gönlünü tanımlama çabası içindedir. Gönlünün içinde bulunduğu durumu ve niteliklerini sıralarken doğal olarak eylemden çok sıfat ve isim olan sözcüklere yer vermiştir. Yine bununla bağlantılı olarak Çirde son beyit hariç isim cümleleri çoğunluktadır. Hatta 4 ve 6. beyitlerde ilk dizelerin fiil cümlesi olması bir kenara bırakılırsa, gazelin iskeleti isim cümleleri üstüne oturtulmuştur diyebiliriz. Devamlı olarak beyitlerin, gönlün bir özelliğinin belirtilmesiyle son buluşu, isim cümlelerini zorunlu kılmaktadır. Gönül daha çok soyut (mücerred) bir kavram Çâınde tasvir edilirken, makta beytinde kadeh sunan bir sâkî kimliğine bürünerek mücessem hale gelir ve somutlaşır. Gönül bir eylem içindedir artık. Nedim’in ondan bir beklentisi vardır. ğaraba iyice kanması (doyması) için gönlünden kendisine lutf etmesini bekler. “Sundun”, “lutf eyle”, “kansın” fiilleriyle gönlü hareketli bir ortam içinde buluruz. Böylece 9. beyit diğer sekiz beyitten ayrılarak fiil cümleleriyle gönlün eylemine uygun bir hale gelir.

Metni, seslerin niteliği yönünden incelediğimizde ünlü ve ünsüzler arasındaki uyumun Çirin ses ve anlam örgüsünün Çâillenmesinde son derece etkin bir rol oynadığını fark ediyoruz. Gazelin tamamında yumuşak ünsüzlerle ince ünlülerin hâkim kullanımı ve birbiriyle paralel düzenleniş dikkat çekmektedir. Aynı paralel düzenleniş sert ünsüzlerle kalın ünlüler arasında vardır. Ancak bunlar beyitlerin hepsinde yumuşak ünsüzlerle ince ünlülere oranla çok az kullanılmıştır. ğiirin tamamında 253 yumuşak ünsüz, 75 sert ünsüz, 155 ince ünlü ve 89 kalın ünlü tespit edilmiştir. Aġğıdaki tablo seslerin beyitlere göre dağılımını ve oranını göstermektedir:

¹² Hasibe Mazıoğlu, *Nedim’in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik*, Akçağ Yayınları, Ankara 1992, s. 116.

Beyitler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Toplam
Yumuşak Ünsüzler	25	34	29	32	27	24	27	26	29	253 %44
Sert Ünsüzler	11	7	10	5	5	11	6	11	9	75 % 13
İnce Ünlüler	17	22	21	20	16	16	13	14	16	155 % 27
Kalın Ünlüler	9	6	6	7	11	11	13	14	12	89 % 15

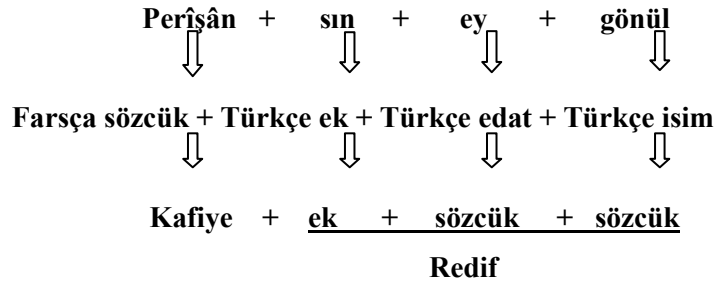
Metindeki ses düzenlenişi ve bunlar arasındaki uyumun anlamla bağlantılı bulunduğu oranda yapıya belirli bir etkisi vardır. Nedim'in gazeli bir seslenişidir. Ancak Gâr, sesini başkalarına yüksek sesle duyurma çabası içinde değil, bilakis içinden kendi kendine alçak sesle konuşarak söz geçiremediği gönlüyle ince bir hesapla gna gayretindedir. Bu amaçla kalın ünlüyle sert ünsüz içeren sözcükleri fazla kullanmayı tercih etmemiştir. Çünkü bunlar Gârin ses tonunu yükselten, ağırlaştırarak, ses yolundaki çarpma ve sürtünmeler yoluyla ağızdan sert çıkan seslerdir. Dolayısıyla yumuşak ünsüzlerle ince ünlülerin yoğun olarak yer aldığı kelimeler Gârin sesini yumuşatması ve iç konuşma, iç seslenişine hizmet ettiği için Gâr tarafından bilinçli bir şekilde kullanılmıştır.

Gazeldeki kelimelerin kökenlerine baktığımızda Türkçe ile Farsça olanların birbirine sayıca yakın, Arapça kelimelerin ise bunlardan çok daha az olduğunu tespit ediyoruz. Nedim her şeyden önce redife esas olarak Türkçe bir seslenme edatı olan "ey" ile yine Türkçe bir isim olan "gönül"ü almakla Türkçeden yana olduğunu baştan göstermiştir. günde on kez tekrar edilen "ey gönül" sesleniş ile birlikte Türkçe kelime sayısı 51'dir. Farsça kelimeler 44, Arapça kelimeler ise 22 tanedir. Arapça kelimelerin çevk, tevbe, zann, muâmele, esir vb. en bilinen ve karımıza sık çıkanları kullanılmıştır. Farsça kelimelerde de durum aynıdır. Redifi Türkçe kelimelerle yapan Gâr, -ân kafiyasını bu sesleri taşıyan peşmân, pinhân, nümâyân, mihmân vb. Farsça sözcüklerden tercih etmiştir. Böylelikle Nedim beyitlerin sonunda arka arkaya gelen Türkçe - Farsça sözcük ve eklerle gazelin güçlü sesini, ritmini oluşturmuş, ahenkli bir iç sesleniş

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

ortaya çıkarmıŒtır. Bunu bir formüle indirgeyecek olursak karŒımıza Œöye bir yapı çıkar:

Gazelde kullanılan Farsça ve Arapça sözcüklerin ağırlığı hissedilmez. Farsça tamlamaların da fazlalığına rağmen Ğirin okunuŒu ve akıŒında bir takılma ve durgunluk yoktur. Bunda yukarıda da belirttiğimiz gibi Arapça ve Farsça sözcüklerin en çok bilinenlerinin tercih edilmesinin yanı sıra, Nedim'in Türkçe söyleyiŒe verdiği önemin rolü büyüktür. Kelimenin kökeni yabancı da olsa Türkçeye özgü ifade tarzından, sıcak, samimi bir eda ile dile getirilen günlük konuŒma dili kalıp ve söyleyiŒlerinden Nedim taviz vermez: "EŒkimde böyle Œu'le nedendir", "Benden niçin bu ğüne girîzânsın", "Zannım budur ki sen de peŒîmânsın", "Ben sana bâde içme, güzel sevme mi dedim", "Ēûyâ derûn-ı sînede mihmânsın", "Billâh ne saht âteŒ-i sûzânsın", "Lutf eyle câmu bârî biraz kansın" cümlelerindeki içten ve canlı konuŒma dili zaten Nedim'in üslûbunun kendine has, en belirgin özelliğidir. ğâir, bu tarz bir üslûbu oluŒtururken, incelediğimiz gazelde farklı durum, duygulanım ve ruh hallerini, bunları hissettiren belli bağlı sözcükler ve deđiŒk cümle yapıları ile ifade eder. Bunları bir tablo ile Ēu Œilde sıralamak mümkündür:

Beyit	Beyitin İeriği	Temel Kavram	Kavramın Göstergesi Olan Sözcük	Cümle Türü
1	Sabah rüzĒârı estikçe periĒânsın. Cânânın kâkülünün esiri olmuŒ ğbisin.	Gözlem ve belirsizlik	PeriĒânsın / Benzer	Basit cümle
2	Ēkbaharda senin de Ēâaba tövbe etmekten	Kararsızlık ve	Zannım budur ki	Ki'li birleŒik

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

	piÇnan olduğunu zannederim.	belirsizlik		cümle
3	GözyaÇmdaki alev neden? Herhalde sen ateÇve ıÇk gibi gözyaÇnda gizlisin.	Soru ve belirsizlik	Nedendir?/ Meger ki	Soru cümlesi
4	Sana Çarap içme, güzel sevme mi dedim. Benden niye kaçıyorsun?	Soru ve belirsizlik	Çme, sevme mi?/ Niçin?	Soru cümlesi
5	Akıl, fikirle yabancısın. Sanki yüreğin içinde misafirsin.	Kararsızlık ve belirsizlik	Gûyâ	Basit cümle
6	Ayna Çakın bakıÇnla suya döndü. Billâh ne yakıcı ateÇsin!	Gözlem ve Çakınlık	Billâh ne saht!	Ünlem cümlesi
7	Hac kervanı meÇalesi gibi âÇklar içinde farkediliyorsun.	Gözlem ve kesinlik	Nümâyânsın	Basit cümle
8	Çfan yuvası, hüner güneÇnin doğduğı yer, arzu baharının sabahının ufkusun.	Gözlem ve kesinlik	ÂÇyânsın, cilvegâhısın, girîbânsın	Basit cümle
9	Nedim'e sevgi Çrabını sundun. Biraz lutf eyle de bâri doysun.	Kesinlik ve karar	Sundun, lutf eyle! kansın!	Ünlem cümlesi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Tabloda da görüldüğü gibi Gırdeki duygu ve düĞüneler karmaĞk, sıralı veya uzun cümlelerle değil bilakis kısa, basit, soru veya ünlem anlamı taĞyan cümle yapılarıyla dile getirilmiĞir. Cümle yapıları ile bu cümlelerin ifade ettiğı periĞanlık, piĞnanlık, kararsızlık, Çüphe hayret gibi ruh halleri paralellik gösterir. Sadece 2. beyitte – ki’li birleĞk cümleyi görüyoruz. BirleĞk cümle burada beytin iki dizesini -ki bağlacı ile tek cümleye indirgemektedir. ğair bu beyitte gönlünü kendisine yandaĞ yapıyor. Gönlünün kendisi gibi hem içkiye tövbeli olduğunu sandığını, hem de yine kendi gibi bundan piĞnanlık duyabileceğı ihtimalini anlatmak için diğerk cümle yapılarından farklı olarak birleĞk cümleyi kullanması kaçınılmazdır.

Yukarıdaki sıralama, Gırdeki kavramların ve duygu-düĞüne düzeninin bir kompozisyon bütünlüğü taĞdığını da göstermektedir. Nitekim Ğarin içinde bulunduğu durum ve gönlüyle konuĞnasında geçirdiğı ruh halleri esas alındığında, gazel yapısal olarak üç bölüme ayrılmaktadır: Çık beĞ beyitte gönlünü anlamaya ve onun tavır ve davranıĞarını anlamlandırmaya çalıĞan Nedim, kararsızlık ve belirsizlik içinde olup aklı ile gönlü arasında çeliÇkili, Çüpheci bir durum sergiler. 6. beyitte gönlünün yakıcılığının Çıdreti karĞsında büyük bir ĞaĞknlık yaĞar ve hayrete düĞer. Bundan sonra Çüphelelerin dağıldığını, belirsizliklerin ortadan kalktığını fark ederiz. 7, 8 ve 9. beyitlerdeki gözlemlerinde Nedim kesin ve kararlı sonuçlara varır. Artık tanımlamalarını daha net ve açık yapar. Sanki gönlün sırrını çözmüĞür. Sonuçta gönöl, akla galebe çalmıĞ ve içkiye tövbeli Nedim’in eline kadehi tutuĞurmuĞur bile. Gazelin bölümlerini Çona ile Çu Çkilde gösterebiliriz:

1.-----	
2.-----	
3.-----	} I- Belirsizlik
4.-----	
5.-----	
6.-----	
7.-----	} III- Kesinlik
8.-----	
9.-----	

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Gazelin baGında sevgilinin kâkülünün esiri olmaktan dolayı gönlünün periÇanlığından dem vuran, alevli gözyaÇarı akıtan, mantığı ile gönlü arasında gidip gelen, içki içmek ve güzel sevmekten söz eden Nedim, son beyitte sevgi kadehini gönül sâkîsinin elinden almayı baÇarır. Üzüntülü, ağlamaklı, belirsizliklerle dolu âÇklık halleri neticesinde sevgiliye ulaÇır. Artık en son isteğı aÇk Çarabının elinden hemen alınmaması ve bu durumun tadını doya doya çıkarabilmesidir. Bu açıdan bakıldığında da Çırde adeta giriÇ.geliÇme, sonuç düzeninde konunun planlı bir aktarımı ve ilerleyiÇ söz konusudur.

Sonuç

YaÇarılan hayatın gerçekliğini doğal bir biçimde Çirlerine yansıtan, dahil olduğı dönemi, çevresini pek çok yönüyle eserlerinde canlandıran Nedim; tarzı, söyleyiÇive Çstanbul Türkçesine hâkimiyeti ile divan Çarleri içinde ayrı bir yere sahiptir. Nedim, her ne kadar divan Çirine farklı bir ruh ve renk katmıÇ,yeni bir hava getirmiÇse de pek tabiidir ki özde klasik Türk edebiyatının sanat anlayıÇ çerçevesinde, geleneğın kendisine sunduğı imkânlardan yararlanarak yeteneğini ve üstünlüğünü ortaya koymuÇır.

Nedim'in yukarıda incelemeye çalıÇtığımız gazeli, insanın تنها bir yerde, yalnız baÇına olduğı zaman kendisiyle yaptığı bir iç konuÇma, dertleÇme görüntüsü taÇır. Bu yönüyle Çır, insan psikolojisinin en doğal zaaflarından birini gözler önüne serer. Öz eleÇiri yapmak, hatalarımızı gözden geçirerek kendimizi ölçüp biçmek, zaman zaman baÇıurduğumuz bir rahatlama yöntemidir. Nedim, bu sıradan durumu, soyutlama ve kiÇleÇirme sanatını ustaca kullanarak gönlüyle hasbihâl tablosuna dönüÇürür. ğair gönlünü bir sırdaÇ bir dost gibi karÇısına alıp konuÇır. Ama sadece kendisi konuÇur Gönül edilgendir, yalnız dinler, ona cevap vermez. Gönlün yapıp ettiklerini, gönülden beklenen Çeyin ne olduğunu hep Çarin ifadesinden öğreniriz. Çık bakıÇa varmıÇgibi görünen diyalog aslında bir monologdan baÇka bir Çey değildir. Nedim, kendini kendine anlatır, Çkâyet eder.

Gazelin yapısal incelemesi, biçim, ölçü, uyak, ses, söz ve anlam katmanlarını, bunlar arasındaki bağlantıyı, uyumu, paralellikleri ortaya çıkarmakta, geleneksel Çerhle birlikte bir bütünün parçalarını tamamlamaktadır. Böylelikle metne yapısalcı bir bakıÇ;klasik Çehte gözden kaçabilen, fark edilmeyen, bir iç düzeni, yapı bütünlüğünü ve biçim-ses-anlam örgüsünü bir kez daha gün yüzüne çıkararak önemini hissettirmiÇır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

KAYNAKÇA

- BAYRAV, Süheylâ, *Yapısal Dilbilimi*, Multilingual, İstanbul 1998.
- DÖLÇÖN, Cem, “Fuzûlî’nin Bir Gazeli’nin gerhi ve Yapısal Yönden İncelemesi”, *Türkoloji Dergisi*, c. IX, sayı: 1, s. 93.
- EAGLETON, Terry, *Edebiyat Kuramı*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2004.
- ÖPEKTEN, Haluk, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1994.
- KORTANTAMER, Tunca : “Teori Zemininde Metin gerhi Meselesi”, *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2004, s. 63.
- KORTANTAMER, Tunca, “ Türk şiirinde Ses Konusunda ve Ses Gelişiminin Devamlılığı Üzerine Genel Bazı Düşünceler”, *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993, s.326-327.
- MACİT, Muhsin, *Nedim Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.
- MAZIOĞLU, Hasibe, *Nedim’in Divan Şirine Getirdiği Yenilik*, Akçağ Yayınları, Ankara 1992.
- VARDAR, Berke, *Dilbilimden Yaşama:Yapısalcılık*, Multilingual, İstanbul 2001.
- YÜCEL, Tahsin, *Yapısalcılık*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

TARSUS VE ÇEVRESİNDE SAĞALTMA OCAKLARI VE BUNLARA BAĞLI UYGULAMALAR

Adem ÖGER*

ÖZET

Türk halk kültürü içinde halk hekimliğinin ve bu çerçevedeki uygulamaların önemli bir yeri vardır. Türk kültürünün temel taşlarından birini oluşturan bu uygulamalar, Orta Asya'dan Anadolu'ya taşınmış, birtakım değişme ve gelişme göstererek günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Eski Türk inançlarının izlerini taşıyan sağaltma ocakları ve bunlara bağlı uygulamalar, Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi, Tarsus ve çevresinde de yaygın olarak devam etmektedir. Makalemizde, ilk olarak Tarsus ve çevresinde "ocak" veya "ocaklı" olarak kabul edilen kimselerin özellikleri ve "ocak" geleneğinin ne şekilde sürdürüldüğü konusunda bilgi vereceğiz. Daha sonra sağaltma ocakları ve bunlara bağlı uygulamaları tanıtır, yapısal ve işlevsel özellikleri bakımından değerlendireceğiz. Son olarak da "ocak" olarak adlandırılan kimselerin yaptığı bu uygulamaların eski Türk inanç sistemiyle ilişkisini açıklamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Tarsus, gelenek, halk hekimliği, ocak.

SANATORIUMS AND THEIR APPLICATIONS IN AND AROUND TARSUS

ABSTRACT

Folk medicine and its applications have great importance in Turkish popular culture. These applications that compose a keystone for Turkish culture were carried from Middle Asia to Anatolia and they have obtained till today by undergoing some changes and development. Sanatoriums and their applications that

* Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halk Bilimi ademoger@gmail.com

bear the trace of old Turkish believes commonly proceed in and around Tarsus like many other places in Anatolia. In this article, first of all, we will inform about some people named “ocak” or “ocaklı” in and around Tarsus and how this custom is maintained. Afterwards, we will introduce sanatoriums and their applications and evaluate them in terms of their structural and functional features. Finally, we will try to explain the relations between these applications that were performed by someone called “ocak” and old Turkish belief system.

Key Words: Tarsus, tradition, folk medicine, ocak.

Makalemizin temelini oluşturan “sağaltma ocağı” kavramı; herhangi bir hastalığı, genellikle sihrî yollarla tedavi eden ve kendine ait sağaltma yöntemleri kullanan kişiyi ifade etmektedir. Tarsus ve çevresinde “ocak veya ocaklı olma”, sülaleye bağlı olarak ve “el verme” yöntemiyle gerçekleştirilmektedir. Bir kimsenin sağaltma ocağı olabilmesi için aynı sülaleden bir kişinin, “ocak” olması ve o kişiye el vermesi gerekmektedir. “El verme” ise; ocak olan kimsenin aynı sülaleden geleneği devam ettirebilecek olan bir erkek veya kadına, bu sağaltma uygulamasını sürdürmesi konusunda icazet vermesidir. El verme geleneği, ocak olan kişinin avucundan un, tuz ve kül yalama veya geleneği devam ettirecek kişinin ağzına tükürme gibi uygulamalarla gerçekleştirilmektedir.

Tarsus ve çevresinde, halk hekimliği uygulamalarının geneli için “ocak” sözcüğü kullanılmaktadır. Urasalarda Türkçe olarak okunan temenni ve dualara “ocak”; kurşun dökme, taç kırma ve kömür söndürme işlemleri için ise “ocaklılık” denilmektedir.¹

Tarsus ve çevresindeki sağaltma ocaklarının özelliklerini aşağıda sıralayabiliriz:

1. Sağaltma ocağı olmak için mutlaka aynı cinsten, yani kadın veya erkek olma şartı söz konusu değildir. Yöredeki sağaltma ocaklarının bir kısmını kadınlar, bir kısmını da erkekler oluşturmaktadır.

¹ Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Ali Rıza Yalman (Yalgın), **Cenup Ta Türkmen Oymakları II**. (Haz: Sabahat Emir), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s.508.

2. Sağaltma ocaklarının bazıları sadece insan hastalıklarını tedavi ederken, bazıları hem insan hem de hayvan hastalıklarını tedavi etmektedir.

3. Sağaltma ocaklarının bazıları tedavisi yapılan hastalığa göre, bazıları da tedavi anında yapılan uygulamaya göre adlandırılmaktadır. Örneğin; —Termiye Ocağı”, —Salık Ocağı”, —Yüğük Ocağı” tedavi edilen hastalığa bağlı olarak; —KurÇundökme Ocağı”, —Kömür Söndürme Ocağı”, —TaÇKırma Ocağı” gibi ocaklar ise tedavi anında yapılan iÇeme göre adlandırılmaktadır.

4. Sağaltma ocaklarının hepsinde, hastalığın tedavi iÇemi devam ederken veya tedavi iÇeminin sonunda, ocak olan kiÇye az miktarda para verilir, buna —alılık” denilmektedir. Sağaltma ocakları, arılık konusunda hastayla kesinlikle pazarlık yoluna gitmezler. Arılık vermede dikkat çeken önemli bir nokta, arılık verme iÇeminin, paranın elden ele verilmesi Çeklinde değil, paranın yere veya iÇem yapılan kabın, bezin vs. içine atılması Çeklinde yapılmasıdır.

5. Sağaltma ocaklarının özelliklerinden biri de, bazı ocaklara tedavi amacıyla haftanın belirli günlerinde gidilmesidir. Örneğin; termiye, siğil ve yüğük ocaklarında tedavi, yalnızca çarÇamba günü yapılmaktadır. KurÇundökme ocağında daha çok cuma günü tercih edilmektedir.

Türkiye halk hekimliğinde, sağaltma iÇemi irvasa yoluyla, parpılama yoluyla, dinsel yolla, bitki, hayvan ve maden kökenli emlerle yapılmaktadır. Çirvasa, doğrudan vücutla ilgili olmayan, hastayı etkileme amacı güden sağaltmadır. Parpılama yoluyla yapılan sağaltmalarda ise, hastaların vücutları çizilir, delinir, dağlanır, kesilir ya da vücutlarına değnekle vurulur.² Tarsus ve çevresindeki sağaltma ocaklarında tedavi çoğunlukla irvasa ve parpılama yoluyla yapılmakla birlikte, aynı ocağın yukarıda saydığımız sağaltma tekniklerinden birkaçını aynı anda kullandığı da görülmektedir. Ayrıca sağaltma ocaklarının tedavisini yaptığı bazı hastalıklar, ocağa gitmeden kiÇinin kendisi tarafından da tedavi edilmektedir. Örneğin; dalak ÇÇmesi, siğil gibi hastalıklar bunlardan bazılarıdır. Ancak biz bildirimizde, bu hastalıkların sadece ocaklı kiÇiler tarafından yapılan tedavi Çekillerini inceledik.

Tarsus ve çevresinde, sağaltma ocaklarından bazıları ve tedavi Çekilleri ÇuÇekildedir:

² Erman Artun, **Türk Halkbilimi**, Kitabevi, Ankara 2005, s.183–185.

1. Kurşun Dökme Ocağı: Bu ocağa bağı ağrıyan, üzerinde ağırlık (halsizlik) hisseden; kısaca kendisine nazar değdiğine inanan kişiler gitmektedir.

Sağaltma ocağı, önce kurşunu eline alarak, hastanın dizlerinin ve sırtının üzerinde dolaştırır. Daha sonra bir eleğin içine üç tane kağık (kağıklardan her birinin içine tuz), cep aynası, makas, üç tane inek tezeği, üç tane çete (diken), bir bağsoğan, bir bağsarımsak ve bunların ortasına da su dolu bir kap koyar. Hasta, hazırlanan bu eleğin içine bir de arılık koyar. Daha sonra sağaltma ocağı, bir kahve cezvesine veya kepeceye biraz bal mumu ile kurşun atar. Kurşun kapta erdikten sonra elek, hastanın başının üzerine tutulur ve kurşunsu dolu kaba dökülür. Ocak olan kişi kurşun dökme esnasında —*İlâs*” ve —*Fâha*” surelerini okuduktan sonra, suda çökil alan kurşunları inceler. Daha sonra kurşundökme işlemi, eleğin hastanın belinin üzerine ve dizlerinin üzerine tutulmasıyla yapılır.

Kurşunsuya döküldüğünde çökil almaz, toplu halde durursa hastaya nazar değmemiştir. Fakat kurşun, suda dağılarak değişik çökeller alması, hastaya nazar değmiştir. Ayrıca, hastaya nazar değmişse, ocak olan kişi kurşundökme işlemi sırasında sürekli esner veya —*egirir*.”³ Ocak olan kişi suda değişik çökeller alan kurşun bakarak, hastaya kimin nazarının değdiği konusunda ipuçları verir. Kurşun dökme işlemi bitince, içi boşatılan elek yuvarlanır. Eğer eleğin ağzı havaya gelirse hastalık tedavi edilmiştir, tersine gelirse, bu durum hastalığın tedavi edilemediği anlamına gelmektedir⁴ (K.K.: 8, 16).

2. Kömür Söndürme Ocağı: Çek yem yemediğinde, danayı emzirmedeğinde veya sütünü sağdırmadığında; bebek annesini emmek istemediğinde veya durmaksızın ağladığında; bir kişi halsizlik, şiddetli baş ağrısı olduğunda nazar değdiğine inanılarak bu ocağa gidilir.

Sağaltma ocağı, ateşyanan ocağın kenarına su dolu bir kap koyar. İlâs suresini okuyarak ateşin içinden bir kömür alır ve bunu, su dolu kabın içine atar. Bu işlemi yedi defa tekrar eder. Böylece İlâs suresini yedi defa okuyarak, kabın içine yedi tane kömür atmış olur. Bu sırada kömürlerden her birini eline aldığında —çevreyi genellikle

³ Ali Rıza Yalman (Yalgın), *Age*, s.514.

⁴Yörede —kurşun dökme” ana hatlarıyla aynı olmakla birlikte, kullanılan malzemelerde ve kurşun dökme işleminin sonucunu yorumlamada farklılıklar olabilmektedir. Bu konuda geniş bilgi için bk. Ali Rıza Yalman (Yalgın), *Age*, s.514.-517; Eflatun Yüzbaşıoğlu, —Silifke’de Halk Gânmaları”, *İçel Kültürü*. S:9 (1989), s.29; Sait Uğur, *İçel Folkloru*, CHP Halkevleri Yayınları, Ankara 1948, s.48.

tanıdığı için- nazarı değebilecek kiÇyi aklından geçirir ve kömürü suya öyle atar. Suya atılan kömürlerden hangisi dibe çökmüÇse, hastaya o kömüre niyet edilen kiÇnin nazarı değmiÇtir. Bununla birlikte nazarı değen kiÇye niyet edilerek atılan kömür suya atıldığında farklı bir ses çıkarır. Eğer suya atılan kömürlerden hiçbiri ses çıkarmamıÇ ve suyun dibine çökmemiÇse, hastaya nazar değmemiÇtir.

Kömür söndürülen kaptaki suya ocaktan biraz da kül atılır ve bu sudan hastaya bir yudum içirilir, ayrıca onun eline, yüzüne ve ayaklarına serpilir. Kömür söndürme iÇemi eğer inek veya dana için yapılmıÇsa, bu sudan, ineğin, dananın üzerine serpilir ve ineğin göğüslerine sürülür. Tedavinin sonunda sağaltma ocağına arılık verilir. (K.K.: 10, 12, 13, 14).

3. Taş Kırma Ocağı: Bu ocağa da nazardan arınmak için gidilmektedir. Sağaltma ocağı, evindeki ocaktan (ateÇyakılan yer) bir taÇ alır –sağaltma ocağının evindeki ocakta sacayağı yerine, çoğunlukla üç tane taÇkullanılır- ve bu taÇan kırk tane küçük parça kırar. Çinde su bulunan bir kaba, bir kez Fatıha, üç kez Çilâs suresini okuyarak kırmıÇolduğu küçük taÇparçalarını ikiÇe ikiÇe atar. TaÇlar suya atıldığında ses çıkarırsa hastaya nazar değmiÇtir. Eğer nazar değmemiÇse taÇlar suya atıldığında ses çıkarmaz. Kaptaki suyun içine ocaktan biraz da kül atılır. Nazar değen kiÇibu sudan içer, eğer nazar değen varlık hayvan ise, onun da üzerine bu sudan serpilir, göğsüne sürülür ve biraz da içirilir. Bu iÇemlerin sonunda sağaltma ocağına arılık verilir (K.K.: 15).

4. Dalak Kesme Ocağı: Bu ocağa, dalağı ÇÇne -dalak ÇÇnesinin belirtisi, nefes alma güçlüğü ve sürekli sancı çekme olarak bilinir- kiÇler gitmektedir. Ocak olan kiÇj hastayı sırt üstü yere yatırır ve üzerine bir seccade örter. Bazı ocaklar ise hastanın üzerine, seccade yerine ekmek tahtası koyar. Hastanın yanına da bir refakatçi oturur. Ocak olan kiÇj omzuna bir balta veya nacak alarak hastaya sağ tarafından yaklaÇır. Hastanın yanında duran refakatçi ile karÇılıklı konuÇmaya baÇlar:

- Selamün aleyküm!
- Aleyküm selam!
- Nereden geliyoñ?
- Höngürü‘den.
- Höngürü‘de n‘aptıñ?
- Dalak kestim.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- Nereye gidiyoñ?
 —Dalak kesmeye.
 —Bu dalağı da kesebili miñ?
 —Kesirim.
 —Kesemeñ!
 —Kesirim.
 —Kesemeñ!
 —Kesirim.

Bazı ocaklarda ise karGıllık konuGna Çu Gökildedir:

- Selamün aleyküm!
 —Aleyküm selam.
 —Nerden geliyoñ?
 —Dalak deresinden.
 —Neye geldin?
 —Dalak kesmeye.
 —Bu dalağı da kesebili miñ?
 —Kesirim.
 —Kesemeñ
 —Kesirim.
 —Kesemeñ.
 —Kesirim.

Bu konuGnalardan sonra ocak, omzundaki balta veya nacağı, yerde yatan hastanın karnının üzerine veya ekmek tahtasına yavaÇa vurur. Gözleri açık olan hasta, baltanın karnına doğru geldiğini görünce korkar. Bu konuGna ve baltayı vurma iÇemi üç kez tekrar edilir. Sağaltma ocağı ilk ikisinde hastaya sağından, üçüncüsünde ise sol tarafından yaklaGr. Dalak kesme iÇemi bitince ocağa arılık verilir (K.K.: 4)

5. Termiye Ocağı: Bu sağaltma ocağı, yöre halkı arasında —ırme, temre, termegi, temreği ocağı” olarak da adlandırılmaktadır. Termiye, bir tür deri hastalığıdır. Bu ocakta tedavi sadece çarÇamba günleri yapılmaktadır. Hasta olan kiÇi çarÇamba günü bu ocağa gider. Sağaltma ocağı, yörede —altı, kör diken” adıyla bilinen bitkinin

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/1 Winter 2010*

dikeni veya —kopya kalemı” adı verilen keçeli kalemı eline alarak besmele çeker ve önce termiye olan bölgenin etrafını —Ebenim elim değil, Fatma anamızın eli!” diyerek çizer. Daha sonra çizdiği bölgenin üzerine tükürerek, o bölgede kuru bir yer kalmayacak biçimde tükürüğünü yayar. Böylece tedavi işlemi sona erer. Eğer hastalık bir hafta içinde iyileşmezse, tedaviye üç hafta çarşamba günü devam edilir.

Eğer termiye bir kimsenin mahrem bölgesinde ise ocak olan kişi bir kaba tükürür ve hasta bunu alarak termiye olan bölgeye kendisi sürer. Tedavi işleminden sonra ocağa arılık verilir (K.K.: 17).

6. Yüğrük Ocağı: Bu ocağa, daha çok çarşamba günü, zayıf, hasta, hastalıklı bebek ve çocuklar götürülmektedir. —Önce hastaya sağaltma ocağının evinden ekmek veya yemek (genellikle bir parça ekmek) yedirilir. Bunun yanında tuz ve evdeki ocaklıktan kül yalıtılır. Hasta o anda hapşırırsa, kesin olarak iyi olacak demektir. Çünkü hastalığın da hapşırıkla birlikte dışarıya çıkacağına inanılmaktadır. Sonra hastanın başı, bingildak yanından iki yerden jiletle çizilir. Bir başsoğan dövülerek, içine tuz ve ocağın tükürüğü de ilave edilerek bezin içine konur ve jiletle çizilen bölgeye sarılır. Bu sargı, yaklaşık bir gün sonra çıkarılır.”⁵

Bazı yüğrük ocaklarında ise tedavi şu şekilde yapılır: Sağaltma ocağı, çocuğu yere sırt üstü yatırır. Çocuğun karnını jiletle çizerek, bir miktar kan akıtır. Daha sonra kanattığı bu bölgenin üzerine, evindeki ocaklıktan taçkırarak onu un haline getirir, bunun içine pekmez, nane koyar ve biraz da tükürerek bunları karıştırıp merhem şeklinde sürer. Bu bölgenin üzerini de ince bir bez ile sarar. Bu işlemin sonunda tedavi için getirilen çocuğun yakını sağaltma ocağına arılık verir (K.K.: 2, 8).

7. Sarılık Ocağı: Bu ocağa, sarılık hastası olan kişiler gitmektedir. Sarılığın belirtisi ise insanın göz bebekleri ve benzinin sararması olarak bilinir.

Sağaltma ocağı, hastanın alnını, el ve ayak parmaklarının ucunu jiletle hafifçe keserek kanatır. Daha sonra bir soğan veya sarımsağı taça ezer ve ona tükürerek kanattığı bölgelere sürer. Ocak olan kişinin evindeki ocaklıktan hastaya biraz kül ve tuz yalıtılır ve su içirilir; bazen ekmek de yedirilir. Hasta, tedavi işleminin sonunda ocağa arılık verir (K.K.: 9).

⁵ Turan Ali Çağlar, —Türklerde Ocak Kültürü”, *İçel Kültürü*, S:24 (1992), s.24.

8. Siğil Ocağı: Vücudunda siğil olan kiÇiçarÇamba günü bu ocağa gitmektedir. Ocak olan kiÇi bir soğanı keserek üzerine tükürür ve bunu bir kez Fatiha, üç kez Çılâs suresini okuyarak siğilin üzerine sürer. Daha sonra, siğilin üzerine sürdüğü bu soğanı, evin önüne asar. Hastadan yirmi dört saat eline su değdirmesini, bir hafta boyunca da ekÇi yiyecekleri ve fasulye, nohut, bezelye gibi yemek çeÇitlerini yemesini yasaklar. Evin önüne asmış olduğu soğan kurudukça, hastadaki siğiller de kaybolacaktır. Bu iÇemin sonunda da ocağa arılık verilir (K.K.: 8).

9. Kengi Ocağı: Kengi, kalçadaki ağrıya verilen isimdir. Kengi hastası olan kiÇi, yürümekte zorluk çeker. Hasta, tedavi için geldiğinde ocak olan kiÇi hastayı yüzüstü yatırır. Daha sonra baÇparmağı, ayak topuğu veya keserin sapı ile kalçadaki kengi olan bölgeye çöker. Eğer hastalık kengi ise anında iyileÇir. Bu iÇemin sonunda ocağa arılık verilir (K.K.: 7).

10. Sıraca Ocağı: Vücutta göz göz yara olduğu zaman bu ocağa gidilmektedir. Sağaltma ocağı, dağdan yedi çeÇi ot toplar. Hasta diz üstü oturur ve ocak olan kiÇi, yedi çeÇi otu makasla, hastanın baÇının üzerinde Fâtiha ve Çılâs suresini okuyarak küçük küçük keser. O otları daha sonra yerden toplar ve kaynatarak birazını hastaya içirir, birazını da hastanın yaralarına sürer. Tedavi iÇeminden sonra ocağa arılık verilir (K.K.: 5).

11. Sıtma Ocağı: Bu ocağa sık sık sıtma nöbetleri geçiren hastalar gitmektedir. Sağaltma ocağı, küçük bir çalıyı taÇile bastırır. Bu çalıya taÇatarken —sıma bu iti dutma, dutarsan da bırakma” der. O çalıyı taÇile bastırdıktan sonra bir kiriÇi (hayvanın ince bağırsağının kurutularak ip haline getirilmiş Çekli) çiğ ip bağlar. Böylece sıtma, iple bağlanmış olur. Bu iÇemden sonra, sağaltma ocağına arılık verilir (K.K.: 10, 13).

12. Dabaz Ocağı: Dabaz, vücutta görülen kırmızı ve kaÇıntılı kabartıya verilen isimdir. Bu ocağa, vücudunda sürekli kaÇıntı ve buna bağlı kızarıklık olan kiÇiler gitmektedir. Sağaltma ocağı, hastayı kanepenin veya sandalyenin üzerine oturatarak, onun üzerine bir al yazma örter. Hastanın yanına da refakatçi olan bir kiÇioturur. Ocak olan kiÇi pamuk atılan bir yayı bacaklarının arasına alarak (ata bindiğini varsayar) ve eline bir oklava alarak iki-üç metre yürür ve hastanın yanına gelir. Hastanın yanındaki kiÇiyle konuşmaya baÇar:

—Selamün aleyküm!

—Aleyküm selam!

—N’olmuş bu ğline?

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

—Balbağ olmuğ.

—N'olmuğ da balbağ olmuğ? diyerek hastanın başına oklava ile bir kez vurur ve başındaki yazmayı kaldırarak hastanın yüzüne bir bakar. Bu işlemi üç kez tekrar eder. Tedavi işleminden sonra sağaltma ocağına arılık verilir⁶ (K.K.: 1).

13. Dapındırma Ocağı: Bu ocağa, dudağında gırtlak olan kişiler gitmektedir. Ocak olan kişi yanına hasta ile birlikte bir kişiyi daha alarak dört yol ağzı olan bir yerin ortasında durur. Hastanın üzerine al bir yağlık (yazma) örtülür. Ocak olan kişi eline pamuk atılan bir yay alır ve hastanın yanındaki kişiyle karşılıklı konuşmaya başlar:

—Dapındıraman!

—Dapındırırım!

—Dapındıraman!

—Dapındırırım!

—Dapındıraman!

—Dapındırırım!

Bu konuşmalardan sonra ocak yaya vurarak yazmayı kaldırır. Bu işlem üç defa tekrar edilir ve tedavinin sonunda sağaltma ocağına arılık verilir (K.K.: 6).

14. Kurt Dökme Ocağı: Göz kızardığında ve gözde sürekli kaşıntı olduğu zaman bu ocağa gidilmektedir. Ocak olan kimse, bir leğenin içine biraz iç yağı ve bir at nalı koyar. Bunların üzerine kaynamış su döker ve biraz bekler. Daha sonra hasta, başını leğenin üzerine tutar ve hastanın üzerine bir çarçaf örtülür. Ocak olan kişi, çarçafın üzerinden hastanın başına, sağdan soldan eliyle vurur. Bu esnada, hasta olan kişinin gözünden küçük kurtlar dökülür. Bu işlemden sonra hastanın tedavisi sona erer ve sağaltma ocağına arılık verilir (K.K.: 11, 13, 14).

Tarsus ve çevresinde, sağaltma ocakları ve bunlara bağlı uygulamalar hakkında bilgi verdikten sonra, bu ocakların ve bunlara bağlı uygulamaların Eski Türk inançlarıyla ilişkisini açıklamak yerinde olacaktır.

⁶ “Dabaz” Anadolu’nun farklı bölgelerinde “kurdeğ” hastalığı olarak da adlandırılmaktadır. Geni bilgi için bk. Sedat Veyis Örnek, *Age*, s.105–106.

Tarsus ve çevresindeki sağaltma ocaklarının özelliklerinden biri, geleneğin aynı sülaleden biri tarafından el verme yöntemiyle devam ettirilmesidir. Bu gelenek, ğaman olabilme yollarından biri olan —~~am~~ olmak için, belli bağı bir kamın neslinden olma⁷ ğatına benzemektedir. Çünkü, ğamanlık mesleğini icra etmek için önemli unsurlardan biri kalıtsal aktarım (babadan oğula)⁸’dır. Sağaltma ocakları, bu yönüyle ğamanlığın izlerini taçmaktadır.

Bunun yanında, sağaltma ocağının sülaleye bağlı olarak devam etmesi, Eski Türklerdeki ateğ ve ocak kültürüyle de ilgili olmalıdır. —Eki Türklerde ateğ ile ilgili birçok inanç vardı. Kötü ruhlardan temizlenmek endiğisiyle eski ateğ kültü tanrısı Odçigin-Odkan-Kalakan’a yapılan kültler, hep ateğ etrafında ğakillenen merasimlerin birer parçasıdır.”⁹ —Otigin ise; „AteğPrensi‘ ateğebağı olan ve evi koruyan olarak adlandırılmaktadır. Türklerin ve Moğolların geleneklerine göre, mirasın paylağımasından sonra kalan ğayler en genç oğula gitmektedir.”¹⁰ Abdülkadir Ğan, bu durumla ilgili olarak, —teğ ruhuna hitaben okunan Ğaman ilâhilerinden anlağıldığına göre, aile ocağı kültü ile ateğ kültü birbirinden ayırt edilmez. Aynı zamanda ocak kültü atalar kültüyle bağıdır.”¹¹ demektedir. Buradan da anlağılacağı üzere, günümüzde de Anadolu’da devam etmekte olan —ailenin devamını evin en küçük oğlu sürdürür”, yani evin ocağını tütürecek olan kiğı, evin en küçük oğludur, anlayığının temelini yukarıda belirttiğimiz ateğ ve ocak kültü oluşturmaktadır. Sağaltma ocaklarında ise aynı sülaleden birinin el alması yöntemiyle neslin devam etmesi yerine, sağaltma geleneğinin sürdürülmesinin amaçlandığını görmekteyiz. Kanaatimizce sağaltma ocaklarının sülaleden biri tarafından devam ettirilmesi geleneğı, eski Türk inanç sistemi içinde yer alan ğamanlık, ateğ ve ocak kültürüyle ilgilidir.

Sağaltma ocaklarının bir bağıka özelliğı ise tedavi iğemlerinin büyük bir kısmının sihrî yollarla yapılmasıdır. Bu tedavi

⁷ Abdülkadir Ğan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s.76.

⁸ ğamanlıkta devğıirme yolları hakkında geniğıbilgi için bk. Mircea Eliade, **Şamanizm**, Çev.: Ğsnat Birkan, Ğrge Kitabevi, Ğstabul 1999, s.31-43; Jean-Poul Roux, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, Çev.: Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayınevi, Ğstabul 2002, s.64 vd.; Abdülkadir Ğan, **Age**, s.76.

⁹ Mehmet Aydın, —Mut Bölgesinde Yağıyan Halk Ğançlarının Dinler Tarihi Açısından Tahlili”, **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, IV. Cilt, (Gelenek, Görenek ve İnançlar)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.39.

¹⁰ Jean-Paul Roux, **Age**, s.236.

¹¹ Abdülkadir Ğan, **Age**, s.68.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Çekli, gâmanların insanların içine giren kötü ruhu çıkarmak ya da hastanın kaybolan ruhunu bulup vücuda geri getirmek için yaptığı törenleri hatırlatmaktadır. —gâmanistlerin inançlarına göre, kötü ruhlar insanların en büyük düğmanlarıdır. İnsanlara ve hayvan sürülerine hastalık göndermek suretiyle  tolu-tolui (kurban)‘ isterler. Bunların her istediklerini harfî harfine yerine getirmek gerektir. Fani insanlar bunların ne istediklerini bilmezler; bunları ancak kudretini göklerden, atalarının ruhlarından alan Gâmanlar bilir.”¹² Eliade‘ye göre, —Ort ve Kuzey Asya‘da Gâmanın bağıca iğlevi sihirle hastalıkları iyileştirmektedir.”¹³ gâmanların esrime yoluyla hastalığı tedavi etme Çekillerinin izlerini, yörede özellikle nazar inancına bağlı olarak gidilen —KurÇun Dökme”, —TaÇ Kıрма” ve —Kömür Söndürme” ocaklarının yaptıkları sağaltma Çekillerinde görüyoruz. Örneğin; sağaltma ocağı olan kiÇnin, kurÇundökme esnasında sık sık esnemesi ya da geçirmesi, hastanın vücudunda kötü bir nefes olduğu ve bunun da kurÇun dökme iğlemiyle def edileceğine olan inancı daha da artırmaktadır. Burada sağaltma ocağı, normal durumundan farklı bir duruma geçerek (esneme veya geçirme), hastalığı tedavi etmektedir. Tedavi esnasında, sağaltma ocağının içinde bulunduğu bu durum, gâmanın tören sırasında içinde bulunduğu duruma benzemektedir. Dolayısıyla, sağaltma ocakları tedavi Çekilleri bakımından da gâmanizm‘in izlerini taşımaktadır.

Tarsus ve çevresindeki sağaltma ocakları ve onların uygulamalarında, özellikle ateÇve ocak kültürünün de büyük etkisi söz konusudur. Kültür ve inançlar tarihinin derinliklerinde her milletin ateÇ ve ocağa, dolayısı ile ocağın bulunduğu eve saygı gösterdiğine Çanıt oluyoruz.¹⁴ Türklerde de aile ocağında yanan ateÇ nasıl yakılırsa yakılsın, kutlu sayılmaktadır.¹⁵ Kutsal sayılan bu ateÇin bir bağıca özelliği ise insanı kötülüklerden arındırmasıdır.¹⁶ Bu iki inanç, yani evde yanan ateÇin kutsal sayılması ve ateÇin kötülüklerden arındırma özelliği, incelediğimiz sağaltma ocaklarının tedavi Çekillerinde ön plana çıkmaktadır. Buna bağlı olarak da sağaltma ocakları, tedavilerin bir kısmını ateÇve ocağın etrafında, bir kısmını ise ateÇunsuru olan kül, kömür, ocaktaki taÇvs. kullanarak yapmaktadır. Yörede, günlük hayatta da ateÇve ocağa saygı gösterildiğini biliyoruz. Örneğin; ateÇ

¹² Abdülkadir Çan, *Age*, s.75–76.

¹³ Mircea Eliade, *Age*, s.247–249.

¹⁴ AteÇve ocağın diğ r milletlerin mitolojisindeki yeri için bk. Mehmet Aydın, *Agm*, s.39.

¹⁵ Mircea Eliade, *Age*, s. 66.

¹⁶ Türklerde ateÇve ocak kültü için bk. Emel Esin, *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabalcı Yayınevi, G st bul 2001, s.93–109; Jean Paul Roux, *Age*, s. 233–237; Ahmet G kb l, *Kıpçak Türkleri (Siyas  ve Din Tarihi)*, Ötüken Ne r yat, G st bul 2000, s.225–229;

su dökülerek söndürülmez, ocağın yanına yatılmaz, ateğe soğan ve sarımsak kabuğu atılmaz.¹⁷

Türk kültüründe büyüsel bir gücü olduğuna inanılan dört yol ağzı, pek çok ritüelin uygulandığı yer olmaktadır. Böylece, her yöne açık olan bu yerde yapılan içemin de olumlu sonuç vereceğine inanılmaktadır. Bu inanışa bağlı olarak Tarsus ve çevresinde de gerek sağaltma ocaklarına bağlı bazı tedaviler, gerekse sağaltma ocağının dışındaki bir çok pratiğin dört yol ağzında yapıldığını görüyoruz. Kanaatimizce bu inanışın temelinde, Türklerde dört yönün kavşağının kâinatın merkezi sayılması yatmaktadır. Örneğin; —Kök Türklerde, Ötüken-yığı, dört yönün kavşağı, yani kâinatın merkezi sayılıyordu.”¹⁸

İncelediğimiz sağaltma ocaklarının bazılarında, tedaviler belirli günlerde yapılmaktadır. Bu, yöre halkı arasında bazı vakit ve günlerle ilgili inanışardan kaynaklanmaktadır. Yörede, çaramba ve perembe günleri uğurlu; cuma mübarek gün; salı ve cumartesi ise uğursuz gün kabul edilmekte ve bazı içerin yapılmasında günlerin; hatta günlerin belli vakitlerinin seçilmesine dikkat edilmektedir.¹⁹

Tarsus ve çevresindeki sağaltma ocaklarının uygulamalarında, büyüün taklit ve temas yöntemlerinin kullanıldığını da görmekteyiz. Büyü iki amaçla yapılmaktadır: Bunlardan birincisi, —kötülükleri bir çahıs ya da ona ait mal, mülk, hayvan vb. üzerine yöneltmek suretiyle zarar vermek, ikincisi ise bu şekilde kötülüğe uğramış kimseden kötülüğü defetmek için yapılan sihrî içemdir.”²⁰ Sağaltma ocaklarında el verme içemi esnasında ve tedavilerin büyük bir kısmında, hastalıklı bölgeye ya da tedavide kullanılan soğan, sarımsak vb. üzerine ocak olan kiğ tükürmekte ve hastaya elinden kül ve tuz yalatmakta ve su içirmektedir. Bu uygulama da, büyüsel içem sağaltma amacıyla yapılmaktadır ve temas büyüünün etkisi olduğu açıktır.

—Temas büyüünde bir insanda varlığı tasavvur edilen majik kuvvet, o insanın nefesinde, tükürüğünde, pisliğinde, idrarında, kanında da bulunmaktadır. Herhangi bir şeyin içindeki majik kuvvet, o şey uzakta da olsa, çoğu kez o şeyin bütün kısımlarında da varmış

¹⁷Tarsus ve çevresinde ateğe ve ocak etrafında oluşturan inançlarla ilgili geniş bilgi için bk. Adem Öger, **Tarsus Yöresi Dağ Köylerinde Geleneksel Halk Kültürü Üzerine Bir İnceleme**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli 2003, s.355–356.

¹⁸ Emel Esin, **Age**, s.21.

¹⁹ Tarsus ve çevresinde, gün ve vakitlerle ilgili inanışlar hakkında daha geniş bilgi için bak. Adem Öger, **Age**, s.352-354; Mehmet Aydın, **Agm**, s.35; Ali Rıza Yalman (Yalgin), **Age**, s.516.

²⁰ Sedat Veyis Örnek, **Age**, s.33.

gibi düğündür. Örneğin; bir ağacın büyüme ve mahsul verme gücünün, ağacın dallarında ve yapraklarında da varolmasını düğünnek gibi.”²¹ İncelediğimiz sağaltma ocaklarında, majik bir kuvvete sahip olan sağaltma ocağı, tükürüğü vasıtasıyla veya sağaltmada kullandığı araca kendinden bir parça ekleyerek hastayla temas kurmakta ve böylece tedavi iğemini tamamlamaktadır. Sağaltma ocaklarının yaptığı bu büyüsel iğemler, aynı zamanda —Kās”, —Fāha” gibi sureler okunarak, —Buel benim elim değil, Fatma anamızın eli”vb. sözler kullanılarak dini öğelerle de desteklenmekte; böylece yapılan uygulamalara dinsel bir içerik de kazandırılmaktadır.

Sağaltma ocaklarının yaptığı uygulamalarda taklit büyüünün de kullanıldığını görmekteyiz. —Benzer iğemin, benzer olayı meydana getireceği”²² temeline dayanan taklit büyüü, özellikle dabaz, dalak kesme ve siğil ocaklarında kullanılmaktadır. Dabaz hastalığının tedavisinde, hastanın bağına al yazma örtülmesi, dalak kesme tedavisinde balta veya nacakla dalağı gerçekten kesermiğ gibi davranma, siğile sürülen soğanı, kuruması için bir ipe asma uygulamaları, taklit büyüünde yer alan —İr Gey benzeriyle tedavi edilir”(similia similibus curantur)²³ inancına dayanmaktadır. Burada vücuttaki kızarıklığın üzerine kırmızı yazma örtülmesiyle onun tedavi edileceğine; siğile sürülen soğanın kurumasıyla, siğilin de kaybolacağına, dalak kesme iğeminin taklidinin yapılmasıyla dalağın da iyileceğine inanılmaktadır.

Sonuç olarak, sağaltma ocaklarında asıl iyileştirme etkisi, ocağın manevî gücünde ve insanların buna inanmalarında bulunmaktadır. İnanılarak ve kutsallaştırılarak yapılan bu uygulamalar, yüzlerce yıllık zaman, din ve ekolojik faktörlere bağlı olarak değişerek kuşaklar boyu devam etmiş ve günümüze kadar gelmiştir. İncelediğimiz bu sağaltma ocakları ve uygulama çeşitleri, zamanla farklı çeşitlere bürünse de bunlarda, Eski Türk inançlarının izlerini görmek mümkündür.

Günümüzde halk hekimliği ve bu çerçevedeki uygulamalar her geçen gün azalmakta ve yerini modern tıbbı bırakmaktadır. Bu noktada halkın tercihi her zaman için modern tıp olmalıdır; ancak geleneksel tıp ve onun uygulamaları da göz ardı edilmemelidir.

²¹ Sedat Veyis Örnek, *Age*, s.37.

²² Sedat Veyis Örnek, *Age*, s.35.

²³ Sedat Veyis Örnek, *Age*, s.106.

KAYNAKÇA
Kaynak Kişiler:

- K.K. 1- Murat Ataş:** 1930 yılı Tarsus-Sarıveli Köyü doğumlu, ilkokul mezunu, evli ve on üç çocuk babasıdır. Yaşamını Sarıveli Köyü'nde çiftçilik yaparak sürdürmektedir. Aynı zamanda dabaz ocağıdır.
- K.K. 2- Sabriye Balıkcı:** 1910 yılı Tarsus-Akçakocalı Köyü doğumlu, okur-yazar değildir. Ev hanımı, bir çocuk annesi ve duldur. Akçakocalı Köyü'nde yaşamını sürdürmektedir ve yüğrük ocağıdır.
- K.K. 3- Elmas Kır:** 1955 yılı Tarsus-Akçakoca Köyü doğumlu, lise mezunu, evli ve üç çocuk annesidir. Tarsus Kavaklı Mahallesi'nde ev hanımı olarak yaşamını sürdürmektedir.
- K.K. 4- Ayşe Kaplan:** 1927 yılı Tarsus-Takbağ Köyü doğumlu, okur - yazar değildir. Evli ve sekiz çocuk annesidir. Takbağ Köyü'nde ev hanımı olarak yaşamını sürdürmekte; aynı zamanda dalak kesme ocağıdır.
- K.K. 5- Elif Orta:** 1935 yılı Tarsus-Çicirlikuyu Köyü doğumlu, okur-yazar değildir. Üç çocuk annesi ve duldur. Doğduğu köyde ev hanımı olarak yaşamını sürdürmekte ve sıracı ocağıdır.
- K.K. 6- Fatma Sarı:** 1935 yılı Tarsus-Sarıveli Köyü doğumlu, okur - yazar değildir. Evli ve yedi çocuk annesidir. Sarıveli Köyü'nde ev hanımı olarak yaşamını sürdürmekte; aynı zamanda dapındırma ocağıdır.
- K.K. 7- Sami Talan:** 1954 yılı Tarsus-Büyük Kösebalcı Köyü doğumlu, ilkokul mezunu, evli ve beş çocuk babasıdır. 1995 yılına kadar küçükbaş hayvancılıkla uğrağı ve göçebe bir yaşam sürmüştür. 1995'ten sonra çiftçilikle uğrağına başlamış; aynı zamanda kengi ocağıdır.
- K.K. 8- Hürü Kaplan:** 1939 yılı Tarsus-Takbağ Köyü doğumlu, okur-yazar değildir. Evli ve beş çocuk annesidir. Takbağ Köyü'nde yaşamını sürdürmekte; köyün ebesi aynı zamanda sigil, yürük ve kurğun döme ocağıdır.
- K.K. 9- Hayırlı Deligöz:** 1930 yılı Tarsus-Kızılçukur Köyü doğumlu, okur-yazar değildir. Altı çocuk annesi ve duldur. Kızılçukur Köyü'nde yaşamını sürdürmekte; aynı zamanda sarılık ocağıdır.

- K.K. 10- Elif Çiftçi:** 1941 yılı Tarsus-Ğıcirlikuyu Köyü doğumlu, okur-yazar değildir. Duldur ve ocuğu yoktur. Aynı zamanda kömür söndürme ocağıdır.
- K.K. 11- Ayşe kaplan:** 1927 yılı Tarsus-TakbağKöyü doğumlu, okur-yazar değildir. Evli ve sekiz çocuk annesidir. Takbağ Köyü'nde ev hanımı olarak yaşamını sürdürmektedir.
- K.K. 12- Hayriye Civelek:** 1933 yılı Tarsus-Ğıcirlikuyu Köyü doğumlu, okur-yazar değildir. Evli ve üç çocuk annesidir. Ev hanımı olarak Ğıcirlikuyu Köyü'nde yaşamını sürdürmekte; aynı zamanda kömür söndürme ocağıdır.
- K.K. 13- Ayşe Çakar:** 1920 yılı Tarsus-Sarıveli Köyü doğumlu, okur-yazar değildir. Duldur ve çocuğu yoktur. Sarıveli Köyü'nde yalnız olarak yaşamını sürdürmekte; aynı zamanda kömür söndürme ocağıdır.
- K.K. 14- Elif Çiftçi:** 1941 yılı Tarsus-Ğıcirlikuyu Köyü doğumlu, okur-yazar değildir. Duldur ve ocuğu yoktur. Kömür söndürme ocağıdır.
- K.K. 15- Hüdaverdi Çor:** 1974 yılı Tarsus-Sarıveli Köyü doğumlu, lise ikinci sınıfta okulu terk etmiştir. Evli ve bir çocuk babasıdır. Sarıveli Köyü'nde çiftçilik yaparak yaşamını sürdürmekte, aynı zamanda taçkırma ocağıdır.
- K.K. 16- Ayten Türkmen:** 1944 yılı Tarsus-Sağlıklı Köyü doğumlu, okur-yazar değildir. Evli ve üç çocuk annesidir. Ev hanımı olarak Sağlıklı Köyü'nde yaşamını sürdürmektedir. Aynı zamanda kurğun döme ocağıdır.
- K.K. 17- Salih Sarı:** 1928 yılında Sarıveli Köyü'nde doğmuştur. Okur-yazar değildir. Evli ve yedi çocuk babasıdır. Sarıveli Köyü'nde yaşamını çiftçilikle sürdürmekte; aynı zamanda termiye ocağıdır.

Yazılı Kaynaklar:

ARTUN, Erman, **Türk Halkbilimi**, Kitabevi, Ankara 2005.

AYDIN, Mehmet, —Mt Bölgesinde Yağayan Halk Ğıançlarının Dinler Tarihi Açısından Tahlili", **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri (Gelenek, Görenek ve İnançlar)**, IV. Cilt, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- ÇAĞLAR, Turan Ali, –Türklerde Ocak Kültürü”, **İçel Kültürü**, S. 24, (1992).
- ELÇADE, Mircea, **Şamanizm**, Çev: Ğmet Birkan, Ğnġe Kitabevi, Ğstanbul 1999.
- ESĖN, Emel, **Türk Kozmolojisine Giriş**, Kabalcı Yayınevi, Ğstanbul 2001.
- GÖKBEL, Ahmet, **Anadolu Varsaklarında İnanç ve Adetler**, AKM Yayınları, Ankara 1998.
- GÖKBEL, Ahmet, **Kıpçak Türkleri (Siyasî ve Dinî Tarihi)**, Ötüken NeÇiyat, Ğstanbul 2000.
- ĖNAN, Abdülkadir, **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.
- ÖGER, Adem, **Tarsus Yöresi Dağ Köylerinde Geleneksel Halk Kültürü Üzerine Bir İnceleme** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli 2003.
- ÖRNEK, Sedat Veyis, **Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Bâtıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki**, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara 1966.
- ROUX, Jean-Poul, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, Çev: Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayınevi, Ğstanbul 2002.
- UĞUR, Sait, **İçel Folkloru**, CHP Halkevleri Yayınları, Ankara 1948.
- YALMAN, (YALGIN) Ali Rıza, **Cenupta Türkmen Oymakları II**, Hzl: Sabahat Emir, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- YÜZBAĞIOĞLU, Eflatun, –Silifke’de Halk Ğnanmaları”, **İçel Kültürü**. S: 9, (1989).

AMERİKAN BELGELERİNE GÖRE I.DÜNYA SAVAŞI VE MÜTAREKE DÖNEMLERİNDE OSMANLI HÜKÜMETLERİ

Melek ÖKSÜZ*

ÖZET

I.Dünya Savaşı sırasında görev yapan Sait Halim Paşa ve Talat Paşa kabinelerinden sonra, 1918-22 döneminde çok sayıda hükümet İstanbul'da iktidara gelmişti. Bu 4 yıl içerisinde 11 hükümetin iktidara gelip gitmesinin ve istikrarsız bir yönetim sergilemelerinin temel nedeni, İstanbul'u işgal etmiş bulunan İtilaf Devletleri'nin tutumu ve Ankara merkezli milli hareketin başarılarıydı. İtilaf Devletleri, İstanbul'daki temsilcileri vasıtasıyla, gerek bu hükümetler gerekse Padişah üzerinde kontrolü sağlamak için ellerinden geleni yapmışlardı. İstanbul'daki bu temsilciler, hükümetlerin göreve gelişleri, genel karakterleri ve üyelerinin kimlerden oluştuğu konusunda elde ettikleri bilgileri anında başkentlerine aktarmaktaydı. Her ne kadar İngiltere, Fransa ve İtalya'nın gölgesinde kalsa da, İstanbul'daki Amerikan temsilcileri de bahsedilen konularda Washington'u bilgilendirmekteydi. Başlangıçta İstanbul'daki Amerikan büyükelçileri bu görevi yaparken, ilişkilerin kesildiği 1917-18 döneminde Avrupa başkentlerindeki Amerikan büyükelçileri İstanbul hakkında elde ettikleri bilgileri merkeze ulaştırıyordu. 1918'den sonra ise İstanbul'da kurulan Amerikan Yüksek Komiserliği devreye girdi. Bu çalışma belirtilen sürecin Amerikan arşiv belgelerine dayanılarak yapılan kısa analizinden ibarettir.

Anahtar Kelimeler: ABD Diplomatik Misyonları, Osmanlı Hükümetleri, I.Dünya Savaşı.

* Yrd.Doç.Dr., KTÜ Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tarih Bölümü, e-mail: moksuz@ktu.edu.tr

**IN WORLD WAR I AND THE PERIODS OF TRUCE
ACCORDING TO AMERICAN ARCHIVE DOCUMENTS
OTTOMAN GOVERNMENTS**

ABSTRACT

After the Sait Halim Pasha and Talat Pasha governments serving during World War I, many governments came into power between 1918 and 1922. The main reason why 11 governments came into power and displayed an inconsistent administration in this 4 year period was that the attitude of Allied Powers, which invaded Istanbul and the success of Ankara-centered nation-wide movement. Allied Powers did their best to control both Padishah and these governments through their representatives. These representatives in Istanbul transferred all the information about the governments' arrival, their characteristics, and members immediately. American representatives in Istanbul informed Washington about above-mentioned issues, although they were in the shadow of England, France, and Italy. At the beginning the American Embassy performed this duty. Then in the period of 1917-18, when diplomatic relations were cut off, The American Embassies in European Capitals transferred the information on Istanbul to the center. After 1918, American High Commissioner came on the scene. This study is a short analysis of that period based on American archive documents.

Key Words: USA Diplomatic Missions, Ottoman Governments, World War I.

Giriş

1908'de Meşrutiyet'in ikinci kez ilan edilmesiyle birlikte Türkiye, yeni bir döneme girmiş oldu. Bu dönemde her ne kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti ön plana çıksa da, 1913'e kadar gelip geçen hükümetlere tam bir İttihatçı hükümet deme imkânı yoktur. Örneğin bu dönemde kurulan Sait Paşa Kabinesi'nin hemen bütün üyeleri eski rejimin adamıydı. Bahsedilen dönemde İttihat ve Terakki'nin hükümetlerden ziyade Mebusan Meclisi'ne hakim olduğu görülür. Özellikle 1912'deki "Sopalı Seçim"den sonra meclisin hemen

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

bütün üyeleri İttihatçıdır. Parti, bu yolla hükümetler üzerinde baskı kurmaya çalışmaktaydı. Balkan Savaşları'ndan sonra gerçekleşen Bâbıâli Baskını ile Parti, silah zoru ile hükümeti devirmişti. Fakat baskın sonrasında da gerçek bir İttihat ve Terakki hükümeti kurulmamış, onun yerine kudretli bir komutan olan Mahmut Şevket Paşa hükümeti kurmuştu. Mahmut Şevket Paşa, halk üzerinde büyük bir itibar sahibiydi ve hiçbir partinin yükümlülüğü altında değildi. Dolayısıyla 1908-1913 arasında kurulan hükümetler ile İttihat ve Terakki arasında tam bir bütünlük ve uyum olduğunu söylemek zordu ve bu hükümetler kendi politikalarını bir şekilde yürütmüşlerdi. Mahmut Şevket Paşa'nın Haziran 1913'te bir suikast sonucu ölümünden sonra Sait Halim Paşa hükümeti kuruldu ve böylece İttihatçılar gerçek manada iktidara gelmiş oldular. Bu makalede, 1913'ten İstanbul Hükümeti'nin tarih sahnesinden çekildiği 1922 yılına kadar geçen süreçte görev yapan hükümetler hakkında, Amerikan belgelerine dayanılarak bilgi verilecektir.

Savaş Sırasındaki Durum/Savaş Dönemi Hükümetleri

İttihat ve Teraki Partisi, ancak 11 Haziran 1913'te iktidara geçen Sait Halim Paşa kabinesi ile birlikte sorumluluğu tam olarak üzerine almış bulunuyordu.¹ Böylece, Meşrutiyet'in ilânından beri hemen herşeyden sorumlu tutulan cemiyet, şimdi gerçek sorumluluğu üzerine almış oluyordu. Büyük Savaş başlamadan bir müddet önce, Osmanlı kabinesinde önemli bir revizyon gerçekleştirildi. Ocak 1914'te Yarbay Enver Bey iki terfi birden alarak tuğgeneralliğe yükseltildi ve Harbiye Nazırı oldu. 11 Mart 1914'te ise Cemal Paşa Bahriye, Cavit Bey Maliye, Mahmut Paşa da Nafia Nazırı oldu. Bu gelişmeler, Amerikan Büyükelçisi Henry Morgenthau tarafından 5 Ocak, 11 Mart ve 12 Mart 1914 tarihlerinde Amerikan dışişlerine bildirildi.²

Amerikan Büyükelçiliği raporlarına göre; bu gelişmeler, 1913'te iktidara gelen Sait Halim Paşa Kabinesi'nde Dahiliye Nazırı olarak görev yapan³ ve hiç şüphesiz İttihat ve Terakki Partisi'nin önde gelen lideri olan Talat Bey'in bir operasyonu idi. Cemal Paşa⁴ Nafia

¹ Talat Paşa'nın Anıları, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, s.46-47.

² NARA (National Archives and Records Administration), M: 353, Roll: 20, IB: 867.002/30-31-32; Bu atamalar konusunda ayrıca bkz. Cemal Paşa, Hatıralar, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Yayınları, Temmuz 2006, s.98.

³ Bkz. Talat Paşa'nın Anıları, s.28.

⁴ Cemal Paşa 1914 yılı başında ise Nafia Nazırı olarak kabineye girmişti. Hatıralarında anlattığına göre; İstanbul muhafızlığına tayin olunduğu günden beri Fransızlarla dostça münasebetler kurması nedeniyle, Osmanlı hükümetinin demiryolu ve benzeri bayındırlık işleri için borç almak için 1913'te yoğun müzakereler yaptığı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Nazırı yapılan Çürüksulu Mahmut Paşa'nın yerine, Cavit Bey ise istifa eden Rıfat Bey yerine bu makamlara getirilmişlerdi. Bu operasyon ile hükümetin başındaki Sadrazam hariç, kabinedeki köklü değişiklik tamamlanmıştı. İttihat ve Terakki Partisi tam olarak hükümeti kontrol edecek seviyeye böylece yükselmişti.⁵

Büyükelçi Morgenthau, bu süreçte, Fransızlarla borç müzakereleri yapmak üzere Paris'te bulunan Cavit Bey hariç, hükümetin diğer üyeleri ile birçok kez görüşme imkânı bulmuştu. Bu görüşmelerden elde ettiği bilgi ve intibaları Amerikan dışişlerine aktaran büyükelçiye göre; Dahiliye Nazırı Talat Bey, en güvendiği iki asker arkadaşını ordunun ve donanmanın başına getirmişti. Bunlardan donanmanın başına gelen Cemal Paşa ile 11 Mart'ta görüşmüş ve Cemal Paşa'nın, tıpkı Enver'in kara ordusunda yaptığı gibi, donanmadaki eski subayları emekliye ayıracağını öğrenmişti. Enver Paşa ise saraydan kız alarak "damat" unvanını elde etmişti.

Morgenthau'ya göre İttihat Terakki'nin başında bulunan bu kişiler, ülkeyi geliştirmeye önem veren bir hükümet kurma konusunda kararlı görünüyordular. Ancak ellerindeki olanaklar sınırlı olduğu için, geleceği şimdiden kestirmek güçtü.

Morgenthau'ya göre Talat Bey liderliğindeki bu yönetim, Amerika ile iyi ilişkileri geliştirmeye niyetli idi. 12 Mart ,ta gönderdiği raporda büyükelçi, Osmanlı Hükümeti'ne borç para verip vermeme konusunu netleştirmek için New York'lu C.K.G. Billings ve Mr. Frederick Johnson, Chicago'lu Frank Billings ve bazı başka insanların bir hafta önce İstanbul'a geldiklerini aktarmaktadır. Talat Bey, Amerika ile dostane ilişkilerin varlığını bu ziyaretçilere göstermek için çok istekli davranmıştı. Kabinenin altı önemli üyesi heyetle elçilikte bir akşam yemeği yedi ve yemekten sonra Talat Bey'in önerisi üzerine bütün diplomatik çevreler ve birkaç önemli Osmanlı subayının onlarla tanışmaları için Morgenthau bir davet verdi. Ertesi gün Talat Bey Amerikalı ziyaretçileri ve büyükelçinin ailesini yemeğe davet etti ve yaptığı konuşmada yapılan borç teklifine ve büyükelçinin Osmanlı Hükümeti'ne takındığı olumlu tavra teşekkür etti.

Amerikalıların onlara maddi yardım vermeye hazır olduğunu bilmek Türk Hükümeti için önemli bir gelişmeydi. Bununla birlikte, Türkler, Fransızlardan yakında büyük miktarda borç alacakları için,

Fransızlardan, para koparabileceği düşünülerek bu göreve getirilmişti. Anlattığına göre bu teşebbüs sonuç vermiş ve Fransızlardan borç alınmıştı (Cemal Paşa, Hatıralar, s.93).

⁵ M: 353, Roll: 20, IB: 867.002/32, p.2.

Amerikalıların borç teklifini nazikçe geri çevirmişti. Olayla ilgili ABD Büyükelçisi'nin yorumu böyleydi.⁶

Büyükelçi daha sonraki bir raporda ilginç bir konu üzerinde duruyordu. Bu da, 16 Mart 1914'te Şeyhülislamlık makamına Evkaf Nazırı olan Hayri Efendi'ni getirilmesi idi. Büyükelçinin raporunu ilginç kılan konu bu atama çerçevesinde, İttihat ve Terakki siyasetinde dinin rolü üzerine yaptığı tespit ve yorumlardı.

Bu atamanın yapıldığı gün Washington'a gönderdiği raporda Büyükelçi, atamanın kabinedeki köklü değişikliği ve bunun varabileceği sonuçları gösteren önemli bir gelişme olduğunu belirtmekteydi. Hayri Efendi, İttihat ve Terakki'ye bağlı olup Şeyhülislam atanan ilk Jön Türk idi.⁷

Osmanlı kabinesinde Şeyhülislam, Sadrazam'dan sonra gelmekte ve diğer bütün nazırların önünde yer almaktaydı. Anayasaya göre, Sultan, Sadrazam ve Şeyhülislamı atamakta, kabinenin diğer üyeleri ise Sadrazam tarafından tespit edilip Sultanın onayına sunulmaktaydı.⁸ Şeyhülislam ve ona bağlı olan kurumlar, modernizm ve bütün batılı metotlara karşı, "ortaçağa özgü muhafazakarlık" anlayışının koruyuculuğunu temsil etmekteydi. Bununla birlikte 18. yüzyılın sonlarından itibaren, modern bir Osmanlı İmparatorluğu görmek isteyen ve batılı fikirlere aşina olan bütün Türkler, bu konudaki en büyük engelin "sarıklı sınıf"tan, yani ulemadan geldiğini ifade etmeye başlamışlardı.

Son zamanlarda ulemanın güçlerinin kısıtlanmış olmasına rağmen, ellerinde bulundurdıkları güç yine de küçümsenemezdi. Bütün şer'î mahkemeler, bütün medreseler, birçok vakfın idaresi, cami görevlilerinin atanması, ya Şeyhülislam'ın ya da Evkaf'ın yetki alanı dahilindeydi. Böylece yığınlar üzerindeki etkileri kolaylıkla anlaşılabilir. Fetva yayınlama yetkisinin de sadece Şeyhülislamlık makamına ait olduğu ve Nisan 1909 tarihinde iki meclis yan yana gelip Abdülhamit'in tahttan indirilmesine karar verdiklerinde bile Şeyhülislam'ın bunun kanunlara uygun olduğu yönünde bir fetva yayınlaması gerektiği hususu akıldan çıkarılmamalıydı.⁹

Ulemanın devlet ve toplum üzerindeki etkisi hakkında kısa bir tarihi özet yapan büyükelçi, daha sonra sözü İttihat Terakki'nin bu

⁶ M: 353, Roll: 20, IB: 867.002/32, p.2.

⁷ M: 353, Roll: 20, IB: 867.002/33, p.1.

⁸ 1876 tarihli Kanunuesasi'nin ilgili 27. maddesi için bkz: Suna Kili-Şeref Gözübüyük, Türk Anayasa Metinleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, s.45.

⁹ M: 353, Roll: 20, IB: 867.002/33, p.3.

konudaki politikasına getirmiştir. Ona göre; Anayasanın 1908’de yeniden yürürlüğe sokulmasından sonra İttihat ve Terakki Partisi ulemanın başında, onlarla uyum içinde çalışacak birinin bulunmasını istiyordu. Bundan sonra liberal görüşlü bazı isimler bu makama getirilmiştir. Büyükelçiye göre bunlardan bir tanesinin mason olduğu bile söylenmekteydi. Şimdi, son yapılan kabine değişiklikleri ile ordunun başında Enver Paşa, donanmanın başında Cemal Paşa ve Vakıflar ile Şeyhülislamlık mevkiinin başında da Hayri Efendi¹⁰ vardı ve parti kabinede her zamankinden daha güçlü bir durumdaydı.

Dini makamın başına İttihat ve Terakki Partisi’nin aktif bir üyesi olan Hayri Efendi’nin getirilmesinin birçok açıdan partiye katkısı olacaktı. Öncelikle bu kişinin başta bulunması öncelikle ulemanın mevcut Hükümetle çok az konuda muhalefete düşmesini sağlayabilirdi. İkinci olarak, partinin güçlü bir destekçisi olan Şeyhülislam vasıtasıyla parti, bu makamla bağlantılı olan bütün güç ve yetkileri kullanabilirdi. Üçüncü olarak, Hayri Efendi gibi bir Şeyhülslama sahip olmak bütün şer’î mahkeme ve kuruluşları ve hatta dini sistemi değiştirmek için çok etkili bir yol olabilirdi.¹¹

Nitekim, Büyükelçinin bu öngörülerini doğrulayacak gelişmeler gecikmeden gerçekleşmiştir. Örneğin; Hayri Efendi’yi bu makama getiren Padişah fermanı, mahkeme ve medreselerin bağlı olduğu Şeyhülislamlık makamının şer’î hükümler ve günün ihtiyaçları ışığında değiştirilmesi gerektiğini öngörmekteydi. Ayrıca yeni Şeyhülislamın kadılarına gönderdiği genelge, görevlerini şariat hükümleri ve anayasayla uyum içinde yerine getirmeleri gerektiğini bildirmekteydi. Bu suretle, şariat görevlilerinin görevlerini yerine getirirken İmparatorluğun Anayasası’na sadık kalmaları gerektiğini ifade etmekteydi.

Büyükelçi Morgenthau, raporunun sonunda sözü, kısa bir süre sonra sonuçlanacak seçimlere getirmiş ve hükümetini bilgilendirmiştir. Elçiye göre; bu seçimlerde İttihat ve Terakki adaylarına, Arapça konuşulan bölgeler hariç tutulmak üzere, çok az muhalefet yapılmıştır. Buna göre parti kısa zaman içinde ordu, donanma, dini kurumlar ve Meclis-i Mebusan’ı tamamen kontrolü altına alacaktır. Muhalefeti yok etmek için azami çaba sarfeden parti liderlerinin İmparatorluğun yeniden güçlenmesi için gerekli olan devlet adamlığını gösterip gösteremeyecekleri ve elde ettikleri

¹⁰ Hayri Efendi Mütareke Dönemi Hükümetleri’nde de görev yapmıştır. Bkz. Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Cilt: I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1998, s.27.

¹¹ M: 353, Roll: 20, IB: 867.002/33, p.3-4.

olağanüstü yetki ve gücün kendi aralarında bölünmelere yol açıp açmayacağı ise daha sonra görülecektir.

Son olarak Büyükelçi elde ettiği bir bilgiyi hükümetiyle paylaşarak; Meclis açıldığında Şura-yı Devlet reisi olan Halil (Menteşe) Bey'in muhtemelen Meclis-i Mebusan'ın reisi olacağını; bu durumda onun eski görevini yerine getirmek için eski bir nazırın veya yeni bir nazırın atanacağını belirtmiştir.¹² Büyükelçinin dedikleri çıkmış ve Halil Bey Meclis-i Mebusan Reisi olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girme arifesinde, kabinede yine bazı değişiklikler yapılmıştır. Bundaki amaç, öncekiler gibi İttihat ve Terakki'nin kabine üzerindeki etkisini iyice artırmak ve önemli olaylar öncesinde herhangi bir pürüz çıkmasını engellemektir. Amerikan Büyükelçisi Morgenthau, 18 Ekim 1915 tarihli kısa telgrafında, yapılan kabine değişikliğini hükümete bildirmiştir. Dahiliye Nazırı'nın kendisine verdiği bilgiye göre; Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey, kabineye Hariciye Nazırı olarak girmiştir. Onun eski görevine, yani Meclis Başkanlığı'na ise Edirne Valisi Hacı Adil (Arda) getirilmiştir. İsmi geçen bu iki kişi İttihat ve Terakki'nin, Enver, Cemal ve Talat'tan sonra gelen önemli şahsiyetleri olarak dikkat çekmektedir. Telgrafta verilen bilgiye göre; Prens Sait Halim Paşa Sadrazamlık görevini devam ettirecekti.¹³

Amerikan Büyükelçisi'nin savaş döneminde Washington'a bildirdiği bir diğer önemli gelişme, 1917 yılı başında Osmanlı ile Almanya arasında yaşanan antlaşma krizi ve bunun kabine üzerindeki etkileridir. Osmanlı Hükümeti, Ekim 1916'da müttefikleri Almanya ve Avusturya Macaristan İmparatorluğu'na birer nota vererek, kendi bağımsızlığını kısıtlamakta olan Paris ve Berlin Antlaşmalarını yürürlükten kaldırdığını bildirmişti.¹⁴ Bu bildirme, her iki müttefik tarafından da sert tepki gösterilmiştir. Onlara göre; belirtilen antlaşmaları imza eden devletlerden bir kısmı Osmanlı ile savaşa

¹² M: 353, Roll: 20, IB: 867.002/33, p.5.

¹³ M: 353, Roll: 20, IB: 867.002/35. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girip girmemesinin tartışıldığı bir ortamda Morgenthau'nun telgrafında bildirilen bu kabine değişikliği hakikaten önemlidir. Yusuf Hikmet Bayur, bu konuda şunları yazmaktadır: "Eylül (1914) sonlarında veya Ekim içinde Cemal de savaş taraftarı olmuştur. Böylelikle ordu, donanma, jandarma ve polis gibi bütün silahlı kuvvetlerin başında bulunan ve devlet içinde tek teşkilatlı kuvvet olan İttihat ve Terakki'nin dizginlerini elinde tutan Enver, Cemal ve Talat, devleti savaşa sürüklemeye koyulurlar. Mebusan Meclisi Başkanı Halil de onlarla birliktir. Padişah, Sadrazam ve öbür nazırlar ise ya birer kukladan ibarettir, ya mevkilerinde kalmak için her şeyi kabule hazır kimselerdir." Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, Cilt: III, 1914-1918 Genel Savaşı, Kısım: I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.197.

¹⁴ Bayur, a.g.e., s.483.

girmişti, fakat kendileri Osmanlı'nın müttefikleri idi. Bundan dolayı, tek taraflı bu fesih işlemini kabul etmeleri mümkün değildi.¹⁵ Meselenin bir boyutu ise kapitülasyonların Osmanlı tarafından kaldırılması idi. Daha savaş başlarken Osmanlı tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldırırken, buna en sert tepkiyi Almanlar vermişti. Şimdi bu mesele yeniden gündeme getirilmiş ve 11 Ocak 1917'de Almanlara bazı tavizler veren bir dizi antlaşma imzalanmıştı.¹⁶

Almanların bu süreç içerisinde takındıkları tavır, İttihat ve Terakki çevrelerinde önemli tartışmalara neden olmuş ve Almanlara karşı epey bir küskünlük doğurmuştu.¹⁷ Amerikan Büyükelçiliğinin 11 Mayıs 1916 tarihli kısa telgrafında, Almanya ile Osmanlı arasındaki konsolosluk antlaşmasının bazı maddelerinin kabinede istifalara yol açtığı belirtilmekteydi.¹⁸ Kabinedeki değişiklikler ise daha sonra bildirilecekti. Nitekim 4 Şubat 1917 tarihli telde, Talat Bey'in bir gün önce (3 Şubat) Sait Halim Paşa yerine Sadrazam olarak atandığı Washington'a bildirildi. 5 Şubat 1917 tarihli telde ise yeni kabine listesi verilmekteydi. Bu listeye göre;

Talat Paşa¹⁹: Sadrazam, Dahiliye Nazırı ve Maliye Nazırı

Musa Kâzım Efendi: Şeyhülislam ve Evkaf Nazırı

Enver Paşa: Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili

Cemal Paşa: Bahriye Nazırı

Ahmet Nesimi Bey: Hariciye Nazırı

Halil Bey: Adliye Nazırı ve Şura-yı Devlet Reisi.²⁰

Kabine listesinin verildiği telgrafın altına "çok gizli" ibareli bir not düşülmüştü. Bu nota göre; Alman Büyükelçisi bu yeni kabineden memnun olmadığını ifade etmişti. Özellikle seçilmesine karşı olduğu Talat Paşa'nın Sadrazam olması Alman Büyükelçisi'ni rahatsız etmişti.²¹

¹⁵ Bayur, a.g.e., s.486.

¹⁶ Bu antlaşmalardan 1 tanesi gizli olup diğer 10'u açık idi.

¹⁷ Bayur, a.g.e., s.491.

¹⁸ M: 353, Roll: 20, IB: 867.002/36.

¹⁹ Talat Bey bu tarihten itibaren Paşa olmuştur.

²⁰ M: 353, Roll: 20, IB: 867.002/38; Bu yeni kabinde dikkati çeken en önemli özelliklerden birisi, Hariciye Nazırlığı döneminde Almanya ile yukarıda anlatılan krize sebebiyet veren Halil Bey'in bu görevden alınarak Adliye Nazırlığına atanmasıydı.

²¹ M: 353, Roll: 20, IB: 867.002/38.

Kabine listesini Dışışleri Bakanlığı'na gönderen kişi, Morgenthau yerine İstanbul'a atanan ABD'nin yeni büyükelçisi Elkus idi. Büyükelçi Elkus, 15 Şubat 1917 tarihli uzun raporunda, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girişinden bu yana göreve gelmiş olan kabinelerin listeleri ve bunları oluşturan kişiler hakkında bazı bilgileri Washington'a göndermiştir. Buna göre;

Osmanlı Devleti Kasım 1914'te savaşa girdiğinde Osmanlı kabinesi şu kişilerden oluşmaktaydı:

Sadrazam ve Hariciye Nazırı: Prens Sait Halim Paşa.

Harbiye Nazırı: Enver Paşa.

Bahriye Nazırı: Cemal Paşa.

Maliye Nazırı: Cavit Bey.

Nafia Nazırı: Mahmut Paşa.

Ziraat ve Ticaret Nazırı: Süleyman El-Bustani Efendi.

Maarif Nazırı: Ahmet Şükrü Efendi.

Posta ve Telgraf Nazırı: Oskan Mardikyan Efendi.

Bunlardan dördü, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi üzerine, bir memnuniyetsizlik ifadesi olarak istifa etmişlerdi. Bunlar; Cavit, Mahmut Paşa, Süleyman El-Bustani ve Oksan Mardikyan Efendi idi. Elçiye göre ismi sayılanların hiçbirisi Türk değildi ve son ikisi de Hristiyan idi. Bununla birlikte Cavit Bey, hâlâ gayri resmi bir şekilde hükümetin maliye danışmanlığını yürütmekteydi. Âyan Meclisi üyesi olan Mahmut Paşa, Ahmet Rıza Bey ile birlikte meclisteki tek açık muhalefeti sürdüren insanlardı. Arap olan Süleyman El-Bustani ve Ermeni Mardikyan ülkeyi terk etmişler ve Avrupa'da yaşamaya başlamışlardı.²²

Bu istifalardan sonra yeni kabine şu şekilde oluşturulmuştu:

Sadrazam: Prens Mehmet Sait Halim Paşa

Şeyhülislam: Musa Kâzım Efendi

Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili: Enver Paşa

Dahiliye Nazırı ve Maliye Nazırı Vekili: Talat Bey

Hariciye Nazırı ve Adliye Nazırı Vekili: Halil Bey

Bahriye Nazırı: Cemal Paşa

²² M: 353, Roll: 20, IB: 867.002/39, p.1-2.

Şura-yı Devlet Reisi ve Evkaf Nazırı Vekili: İbrahim Bey

Nafia Nazırı: Abbas Halim Paşa

Maarif Nazırı ve Posta - Telgraf Nazırı Vekili: Ahmet Şükrü Bey

Ziraat ve Ticaret Nazırı: Ahmet Nesimi Bey

3 Şubat 1917'de Prens Sait Halim Paşa istifa etti ve yeni kabineyi oluşturma görevi Talat Bey'e verildi. Böylece aşağıdaki kabine oluşturuldu:

Talat Paşa: Sadrazam, Şura-yı Devlet Reisi, Maliye ve Dahiliye Nazırı Vekili

Musa Kâzım Efendi: Şeyhülislam ve Evkaf Nazırı Vekili

Ahmet Nesimi Bey: Hariciye Nazırı

Enver Paşa: Harbiye Nazırı Başkumandan Vekili

Cemal Paşa: Bahriye Nazırı

Halil Bey: Önce Hariciye Nazırı, sonra Adalet Nazırı ve Şura-yı Devlet Reisi

Şükrü Bey: Maarif Nazırı ve Posta - Telgraf Nazırı Vekili

Ali Münif Bey: Nafia Nazırı (Eski Lübnan Valisi)

Mustafa Şerif Bey: Ziraat ve Ticaret Nazırı (Eski Cezayir Mebusu)

Kabine listelerinin verildiği raporun sonunda, Sait Halim Paşa kabinesinde Maliye Nazırı olan Cavit Bey'in Berlin'den döndükten sonra, ona yeni kabinde aynı görevin teklif edildiği ve onun da bu görevi kabul ettiği belirtilmektedir.²³

Mütareke Dönemi

Nisan 1917'de ABD'nin I. Dünya Savaşı'na girmesinden sonra fiilen savaş durumu olmasa da Osmanlı Devleti ile ABD'nin diplomatik ilişkileri kesildi. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti hakkındaki bilgiler Washington'a ABD'nin Bern Büyükelçisi tarafından bildirilmiştir. Amerika'nın Bern Büyükelçisi Stovall²⁴

²³ M: 353, Roll: 20, IB: 867.002/39, p.3-4.

²⁴ Pleasant A. Stovall 1913 - 1919 yılları arasında Amerika'nın Bern Büyükelçiliğini yapmıştır.
http://en.wikipedia.org/wiki/United_States_Ambassador_to_Switzerland_and_Liechtenstein.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

imzalı olarak Washington'a gönderilen Ekim 1918 tarihli acil telgraflar, Osmanlı Devleti'ni barış dönemine sokacak olan kabine arayışları ile ilgili idi. 9 Ekim 1918 tarihli telgrafta, İsviçre basınına dayandırılarak Osmanlı kabinesinin düştüğü, yeni kabinenin Londra eski büyükelçisi ve yakın bir geçmişte Sadrazam olarak yeni Sultan'ın sivil kabinesinin başı olan Tevfik Paşa tarafından kurulacağı bildiriliyordu. Telgrafın devamında, Türk bilgi kaynaklarından elde edilen bilgilere göre yeni kabinenin başka kimlerden oluşabileceği hakkında ayrıntılara girilmekteydi. Buna göre; Viyana eski Büyükelçisi Reşit Paşa Hariciye Nezareti'ne, Vehip Paşa veya Hasan İzzet Paşa Harbiye Nezareti'ne; Reşit Akif Dahiliye ve Maarif Nazırlığı'na, Mahmut Muhtar Bahriye Nazırlığı'na, Oskan Efendi ise Posta ve Telgraf Nazırlığı'na getirilecekti. Bu kişilerden Reşit ve Oskan Efendi yurt dışında oldukları için, bunların geri dönmelerini sağlayacak davet telgrafları Tevfik Paşa tarafından imzalanmıştı.²⁵

Muhtemel yeni kabine hakkında bu bilgileri veren telgrafın devamında, mevcut kabinenin istifasının resmi makamlar tarafından henüz onaylanmadığı da belirtiliyordu. Bununla birlikte, İsmail Canbulat'ın bir hafta önce Dahiliye Nazırlığı'ndan istifa ettiği bilgisi de veriliyordu.²⁶

Telgrafa göre; yeni kabinenin oluşturulması görevinin Tevfik Paşa'ya verilmesinin en önemli nedeni, Sultanın kızının Tevfik Paşa'nın oğlu ile evli olması idi. Bu kabinenin temel amacı, barışı sağlamak olacaktı.²⁷ Aynı yerden gönderilen 15 Ekim 1918 tarihli telgrafta ise, İngiltere'nin resmi Türk kaynaklarından aldığı bilgiler iletiliyordu. Buna göre; Tevfik Paşa kabineyi oluşturmakta başarısız olmuştu ve bu görev Osmanlı Ordusu generallerinden Ahmet İzzet Paşa'ya verilecekti. Ahmet İzzet Paşa, Berlin Elçisi olan Rıfat Paşa'ya Hariciye Nazırlığını teklif etmiş, fakat red cevabı almıştı. Eski kabine üyelerinden en azından Cavit Bey'in yeni kabinde tutulacağı anlaşılıyordu, fakat diğer yeni bakanlar hakkında henüz bir bilgi yoktu.²⁸

Yukarıda aktarılan belgeler, Talat Paşa kabinesinin istifası ve istifa sonrasında yaşanan kabine bunalımı hakkında bazı önemli bilgiler vermektedir. Hakikaten, Osmanlı ve müttefiklerinin savaşı

²⁵ M: 353, Roll: 20, IB: 867.002/40.

²⁶ Aynı zamanda Dahiliye Nezareti'ne bakan Talat Paşa, bu kritik günlerin arifesinde Dahiliye Nazırlığı'na İsmail Canbulat'ı getirmiş ve zor da olsa bunu Sultan'a tasdik ettirmişti. Türkgeldi'ye göre Canbulat'ın kısa sürede istifasının nedeni Enver Paşa ile geçinememesi idi. Ali Fuat Türkgeldi, Görüp İştiklerim, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984, s.148.

²⁷ M: 353, Roll: 20, IB: 867.002/40.

²⁸ M: 353, Roll: 20, IB: 867.002/41.

kaybettiği kesin olarak ortaya çıkınca, Ekim ayı başında Talat Paşa'nın istifası gündeme gelmiş, bunun üzerine Sultan Vahdettin, Tevfik Paşa'nın yeni kabineyi kurmasını istemişti. Bunun üzerine Talat Paşa, en azından Cavit Bey ve diğer bazı İttihatçıları yeni kabineye sokarak, İttihat ve Terakki'nin kabine içindeki varlığını devam ettirmek istedi. Bu durum aynı zamanda kendileri için bir güvence olacaktı. Fakat Tevfik Paşa'nın buna razı olmaması üzerine kabine kurulamadı. Bunun üzerine 13 Ekim 1918'de Sadaret mührü Talat Paşa'dan alındı ve Ahmet İzzet Paşa'ya verildi. Mondros Mütarekesi'ni imzalayacak olan kabine böylece oluşmuştu.²⁹

Stovall'ın 18 Ekim 1918 tarihli telgrafına göre; Ahmet İzzet Paşa'nın kabineyi oluşturmasıyla birlikte politik kriz aşılmış oluyordu. Bu yeni kabinede İzzet Paşa hem Sadrazam hem de Harbiye Nazırı olmuştu. Fethi Bey ise Dahiliye Nazırı olarak ilân edilmişti. Stovall'a göre Fethi Bey, son zamanlarda İttihat ve Terakki ekolünün gizli lideri konumundaydı. Bu kabinede Rauf Bey Bahriye Nazırı, Cavit Bey Maliye Nazırı, Eski Roma Elçisi Nail Bey ise Hariciye Nazırı olmuştu.³⁰

Stovall'a göre, komite üyelerini de içinde barındıran bu yeni kabine, Tevfik Paşa'nın başarısız girişiminden sonra, Fransız sempatzanı olarak bilinen İzzet Paşa Talat Paşa kabinesinin yerine yönetimi ele almıştı. Bu kabine ile birlikte, şimdiye kadar kontrolü elinde bulunduran komite, artık hükümetler üzerindeki kontrolünü kaybediyordu. Bu sırada Ahmet Rıza Bey'in Senato (Ayan Meclisi) Reisi seçilmesi önemliydi. Çünkü Ahmet Rıza, burada komite aleyhine konuşan tek kişiydi. Onun eski makamına, yani Mebusan Meclisi Reisliği'ne Halil Bey getirilmişti. Bu durum, İttihat ve Terakki'nin hâlâ etkin olduğunun bir göstergesiydi.

Stovall'a göre, Türk basını, uygun bir barışın yapılacağından umutluydu ve Başkan Wilson'un prensiplerinin Osmanlı'nın bütünlüğünü sağlayacağına inanıyordu. Alman ve Avusturya-Macaristan basını, Türk kabinesindeki bu değişikliğin barış görüşmelerine bir hazırlık olduğunu belirtiyordu.³¹

Stovall 21 Ekim tarihli telgrafında, yeni kabine üyelerinin listesini sunmaktaydı. Buna göre; İzzet Paşa Sadrazam ve Harbiye Nazırı, Hulusi Efendi Şeyhülislam, Raşit Akif Paşa Şura-yı Devlet Reisi, Rauf Bey Bahriye Nazırı, Rifat Paşa Hariciye Nazırı, Fethi Bey

²⁹ Bu süreçte yaşanan gelişmeler için bkz. Türkgeldi, a.g.e., s.148-153; Akşin, a.g.e., s.20.

³⁰ M: 353, Roll: 20, IB: 867.002/42, p.1.

³¹ M: 353, Roll: 20, IB: 867.002/42, p.2.

Dahiliye Nazırı, Cavit Bey Maliye Nazırı, Ziya Paşa Nafia Nazırı, Celal Muhtar Bey İaşe Nazırı, Hayri Efendi Adliye Nazırı, Sait Bey Maarif Nazırı, Abdurrahman Şeref Evkaf Nazırı olmuştur.³²

Ahmet İzzet Paşa Kabinesi, Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzaladıktan bir müddet sonra yerini Tevfik Paşa Kabinesi'ne bıraktı. 11 Kasım 1918'de kurulan ilk Tevfik Paşa Kabinesi ile birlikte, bir önceki kabinede yer alan İttihatçı unsurlar da saf dışı kalmış oluyordu. Böylece İttihatçıların politik arenadan uzaklaştırılmaları sağlanmıştı.³³

Ocak 1919'dan itibaren Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na bilgi veren makam, İstanbul'da yeni kurulmuş olan Amerikan Yüksek Komiserliği olmuştur. Bu görevde bulunan Lewis Heck tarafından Washington'a gönderilen 10 Ocak tarihli raporda, 11 Kasım 1918'den beri iktidarda bulunan Tevfik Paşa kabinesinin üye listesi veriliyor, ardından kabine üyeleri ve kabinenin durumu hakkında bazı açıklamalar yapılıyordu.

Sadrazam: Tevfik Paşa, Mebus ve Eski Londra Büyükelçisi

Şeyh-ül İslam: Haydarizade İbrahim Efendi, Eski Dar-ül İslam Mahkemesi Üyesi

Harbiye Nazırı: Cevat Paşa, Çanakkale Cephesi Eski Komutanı

Bahriye Nazırı: Ali Rıza Paşa , Mebus

Şura-yı Devlet Başkanı : Şerif Paşa, Maarif Eski Nazırı

Hariciye Nazırı: Mustafa Reşit Paşa, Ticaret ve Ziraat Eski Nazırı

Dahiliye Nazırı Mustafa Arif Bey, Eski Kırklareli Mebusu

Adalet Nazırı: Ali Haydar Efendi, Eski Fetva Emni

Maliye Nazırı: Abdurrahman Efendi

Nafia Nazırı: Ziya Paşa, Eski Evkaf Nazırı

Ticaret ve Ziraat Nazırı: Kostaki Vayani Efendi

Evkaf Nazırı: İzzet Bey, Eski Van Valisi

Maarif Nazırı: Rıza Tevfik Bey

³² M: 353, Röl: 20, IB: 867.002/43.

³³ Mehmet Okur-Murat Küçükşurlu, İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Milli Mücadele, 1918/1920, Serander Yayınları, Trabzon, 2006, s.33.

Posta ve Telgraf Nazırı: Bu makam ilk olarak Oskan Efendi'ye verildi. Fakat İsviçre'de bulunan ve görevine gelmeyen Oskan Efendi'nin yerine Franco Paşa atandı.

Savaş yıllarında kurulan İaşe Nezareti kaldırılarak Dahiliye Nezareti'ne bağlandı. Kabinedeki en önemli değişiklik ise Harbiye Nezareti'ne Abdullah Paşa'dan sonra Cevat Paşa'nın getirilmiş olmasıydı.

Rapora göre bu kabinenin üyeleri İttihat ve Terakki mensubu değildi ve Sultan'ın desteğini almışlardı. Tevfik Paşa ve diğer üyeler oldukça yaşlı kişilerdi. Kabinenin politik gücü oldukça zayıf olup, özellikle vilayetlerde etkinliği çok azdı. Bu kabineyi, Mütareke'den beri İstanbul halkı üzerinde var olan hayal kırıklığından mesul tutma eğilimi çok yaygındı. Ayrıca, kömür yokluğundan dolayı yerel kamu hizmetlerinin çökmesinden de kabine sorumlu görülüyordu.³⁴

Sultan vahdettin bir yandan Tevfik Paşa Kabinesi'ne destek verirken diğer yandan Meclis-i Mebusan'ı feshetme cesaretini göstermişti. Çünkü parlamentodaki milletvekillerinin hemen hapsi İttihat ve Terakki Partisi'ne bağlıydı ve birçok yeni problemle uğraşan kabinenin görevlerini yerine getirmesini engelliyordu. Parlamento'nun yenilenmesi için seçimlerin ne zaman yapılacağı ise belirsizliğini koruyordu. Çünkü biliniyordu ki; o anda ve yakın zamanda yapılabilecek her seçim, muhtemelen İttihat ve Terakki ekolünden gelenlerin çoğunluğu sağlamasıyla sonuçlanacaktı.

Yeni kabine, içindeki bazı problemlere rağmen, iktidarda kalmayı başarmıştı. Eğer bu kabine de dağılırsa, içinde İttihatçıların olmadığını yeni birisini kurmak neredeyse imkânsız idi. Bu atmosferde ise İttihatçıları istenmeyen kişilerdi.³⁵ İttihat ve Terakki'nin bazı üyeleri ise geçici bir durguluğun partinin geçmiş faaliyetlerinden kurtulma ve sorumlu tutulmama anlamında iyi bir yol olabileceğini beyan ediyorlardı.

İstanbul'daki siyaset arenasında bunlar yaşanırken Adliye Nazırı, İtilaf Devletleri'nin onayı ile Medine'ye, Medine'deki Türk kumandanı; Fahrettin Paşa'ya direnişe son vermesi ve ateşkese uymasını bildirmek için gitmiş; ancak bu talep komutan tarafından reddedilmişti.

Bu sırada basına düşen haberlerde eskiden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin karşısında olan Şerif Paşa, Prens Sebahattin, Albay

³⁴ M: 353, Roll: 20, IB: 867.002/44, p.1-2.

³⁵ M: 353, Roll: 20, IB: 867.002/44, p.2.

Sadık Bey gibi bazı önderlerin Türkiye'ye dönüşü hakkında bilgiler yer alıyordu. İngiliz yetkililer, bu siyasi liderlerin dönüşünden memnun olurken, Fransız ve İtalyanlar aynı iyimserlik içerisinde değildi. Sekreteri Saffet Lütfi Bey Prens Sabahattin'in Sultanın huzuruna çıkmak üzere Fransa'dan ayrıldığını bildirmişti. Yerel basın tarafından, Prens Sabahattin'in barış görüşmelerine katılmak için en uygun temsilci olduğu belirtiliyordu. Ancak Paris Barış Konferansı için Osmanlı Hükümeti'ne henüz resmi bir davet yapılmamıştı.³⁶

Tevfik Paşa'nın yukarıda anlatılan birinci kabinesi 12 Ocak 1919'da istifa etti ve yerine, Sultan'a daha yakın kişilerden oluşan İkinci Tevfik Paşa Hükümeti kuruldu. Bu silik kabine, Mütarekeden sonra yeniden teşkilatlanan Hürriyet ve İtilaf Fırkası³⁷ ve diğer muhaliflerin baskılarına fazla dayanamadı ve 3 Mart'ta istifa etti. Ertesi gün Damat Ferit Paşa liderliğinde ve Hürriyet ve İtilafçılardan oluşan yeni kabine kuruldu. Damat Ferit, bu tarihten itibaren birçok kez iktidara gelip gidecekti.

Amerikan Yüksek Komiseri Tuğamiral Mark L. Bristol'un Damat Ferit Kabinesi hakkındaki ilk düşünceleri olumsuzdu. 5 Mart'ta gönderdiği kısa telgrafta, Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin eski lideri olan Damat Ferit'in kurduğu bu yeni hükümetten güçlü ve kararlı bir politika beklenemeyeceği yazılıydı. Çünkü hükümetin tabanı zayıftı ve üyeleri de güçlü değildi.³⁸ 10 Mart tarihli ikinci telgrafta, eski bakanların ve meclis üyelerinin yeni kabine tarafından tutuklandığı ve bunun Damat Ferit'in başkanlığındaki yeni kabinenin programı gereği olduğu bildiriliyordu.³⁹

Yüksek Komiserlik tarafından Dışişleri'ne gönderilen 13 Mart 1919 tarihli telgrafta, yeni kabine üyelerinin isim listesi yer alıyordu:

Sadrazam ve Hariciye Nazırı: Damat Ferit Paşa

Şeyhülislam: Sabri Efendi

Harbiye Nazırı: General Ahmet Abuk Paşa

Bahriye Nazırı: Mareşal Şakir Paşa

Dahiliye Nazırı: Cemal Bey

³⁶ M: 353, Roll: 20, IB: 867.002/44, p.2.

³⁷ Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın bu dönemdeki teşkilatlanması için bkz: Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt: 2, Mütareke Dönemi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.271-272.

³⁸ M: 353, Roll: 20, IB: 867.002/45.

³⁹ M: 353, Roll: 20, IB: 867.002/46.

Evkaf Nazırı: Vasfı Efendi

Maliye Nazırı: Tevfik Bey

Ziraat ve Ticaret Nazırı: Ethem Bey

Adliye Nazırı: İsmail Sıtkı Bey

Nafia Nazırı: General Avni Paşa

Maarif Nazırı: Ali Kemal Bey

Posta ve Telgraf Nazırı: Mehmet Ali Kamil Bey

Şura-yı Devlet Reisi: Seyyid Abdulkadir Bey.⁴⁰

Damat Ferit Kabinesi'nde yer alan kişilerle ilgili önemli bilgiler, Cenova'daki Amerikan Yakın Doğu İstihbaratı tarafından hazırlanıp Bern Elçiliği vasıtasıyla Washington'a gönderilen 10 Mart 1919 tarihli raporda verilmiştir. Samuel Edelman imzalı bu raporda Damat Ferit Kabinesi'nin üyeleri hakkında ayrıntılı ve karakteristik bilgiler yer almıştır:

Damat Ferit Paşa: Sadrazam ve Hariciye Nazırı olan Damat Ferit Paşa eski bir senatör ve Sultan'ın kayınbiraderi idi. İttihat ve Terakki Partisi'nin şiddetli bir muhalifi olarak tanınmaktaydı. Komiteye karşıtlığı başından beri vardı ve Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin başkanı olana kadar da devam etmişti. Kendisinin yaşlı Tefik Paşa'dan sonra işleri düzeltereğine inanılmaktaydı.

Mustafa Sabri Efendi: Şeyhülislam olan Mustafa Sabri Efendi, eski bir mebustu ve ulemanın en aydın kişisi olarak bilinmekteydi. İyi bir hatipti ve öldürücü bir İttihatçı düşmanı idi. İttihatçıların Mahmut Şevket Paşa suikastını tertipleliğini belirtiyordu. Mustafa Sabri Efendi İttihatçılar tarafından Romanya'ya sürgüne gönderilmişti ve orada güçlü bir Müslüman taraftarı buldu. Kabinenin en muktedir kişisi olarak görülmekteydi.

Ahmet Abuk Paşa: Harbiye Nazırı olan Ahmet Abuk Paşa Çerkez olup emekli bir generaldi. Mahmut Şevket Paşa'nın İttihat ve Terakki Partisi'ne karşı tertibi sırasında Çatalca'da komutandı ve İstanbul'a yürüyenekti. Kritik zamanlarda soğukkanlılığını kaybetme gibi bir zaafı vardı. Suriye'de sürgünde yaşamaktaydı.

Cemal Bey: Dahiliye Nazırı olan Cemal Bey, Kâmil Paşa kabinesi zamanında Anadolu'da valilik yapmıştı. Çok az tanınan genç bir simaydı.

⁴⁰ M: 353, Roll: 20, IB: 867.002/48.

Avni Paşa: Nafia Nazırı olan Avni Paşa Gürcü idi. Emekli bir tuğgeneraldi. İttihat ve Terakki'ye karşı bahsedilen tertip, eğer başarılı olsaydı İstanbul'un yönetimine getirilecekti. Etkili ve enerjik bir kişi olarak tanınmaktaydı.

Ethem Bey: Ziraat Nazırı olan Ethem Bey önceki kabineden kalmış bir kişiydi. Abdulhamit'in sekreterliğini yapmıştı ve daha sonra İzmir Valisi olmuştu. Yedi yıl önce akli dengesini kaybettiği rapor edilmişti. Entrikacı birisi olarak bilinmekteydi. Onun kabineye alınmasında Sultan'ın ve yakın muhitiinin etkili olduğu tahmin edilmekteydi. Kabinenin zayıf bir halkası idi.

İsmail Sıtkı Bey: Adliye Nazırı olan İsmail Sıtkı, eski bir mebustu ve daha önce İzmir'de avukatlık yapmıştı. İttihatçılara düşmandı ve İttihatçıların İzmir Valisi olan Rahmi Bey'e karşı bir kampanya yürütmüştü.

Abdulkadir Efendi: Şura-yı Devlet Reisi yapılan Abdulkadir Efendi eski bir senatördü ve İttihatçı olmadığı bilinmekteydi.

Şakir Paşa: Bahriye Nazırı Şakir Paşa iyi eğitilmiş birisiydi ve İttihatçılar tarafından iki kez sürgün edilmişti (Sakız Adası'na ve sonra Ankara'ya). Gürcü Avni Paşa'nın kayın biraderi idi. Önceden Abdulhamit'in yaverliğini yapmış etkin bir kişiydi.

Tevfik Bey: Maliye Nazırı Tevfik Bey Abdulhamit'in sekreteri idi ve bir süre Beyrut Valiliği yapmıştı. İyi bir ekonomi uzmanıydı. İttihat ve Terakki döneminde Sayıştay Başkanlığı yapmıştı ve bundan dolayı kabinenin şüpheli şahıslarından birisi olarak telakki ediliyordu.

Ali Kemal Bey: Maarif Nazırı: İyi tanınan bir şahsiyettir ve İttihatçı karşıtı hareketin liderliğini yapmıştır. Abdulhamit tarafından Mısır'a sürgün edilmişti. Daha sonra ise İstanbul'da güçlü bir gazete olan Sabah'ın editörü oldu.

Mehmet Ali Bey: Posta Nazırı olan Mehmet Ali Bey, eski bir mebustu ve az bir etkiye sahip genç bir kişilikti.⁴¹

Edelman'ın istihbarat raporunun sonunda kabinenin genel durumu hakkında bazı yorumlar yapılmıştır. Buna göre yeni kabine, İsviçre'de yaşamakta olan liberal Türkler tarafından İtilaf Devletleri'ne karşı tatmin edici olarak vasıflandırılmaktaydı. Onların kendi programlarını yürüteceklerine inanılıyordu. Özellikle son kabinelere karşı açıkça ortaya çıkan İtalyan ve Fransız entrikalarının artık olmayacağına dair kendilerine güvence verilmişti. İsviçre'deki

⁴¹ M: 353, Roll: 20, IB: 867.002/49'aek, p.1-2.

Türkler İstanbul'daki yeni kabinenin İtilaf Devletleri'nin Türkiye'ye karşı politikası konusunda iyi bilgilendirilmediğinden şikâyet etmekteydi. Bu Türkler, ayrıca sansürün hâlâ devam etmesinden de şikâyetçi idi. Üstelik İsviçre'deki lider kişilerin Türkiye'ye dönüşüne hâlâ izin verilmemişti.⁴² En önemli yakınmalardan birisi de bu idi.

Birinci Damat Ferit Hükümeti, İzmir'in işgalinden sonra ortaya çıkan baskılara dayanamayarak 16 Mayıs 1919'da istifa etti. Fakat hükümeti kurma görevi tekrar kendisine verildi. İstanbul'dan Wallace imzasıyla Washington'a gönderilen 20 Mayıs 1919 tarihli telgrafa göre bu beklenen bir durumdu. Ferit Paşa 20 Mayıs günü saat 5'te Sultan tarafından yeniden hükümeti kurmakla görevlendirilmişti. Yeni kabinede neredeyse bütün eski bakanlar yerlerini korumuşlardı. En önemli değişiklik, Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'in⁴³ yerine Maarif Nazırı Ali Kemal'in getirilmesi idi. Ayrıca yeni Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa olmuştu. Damat Ferit önceki hükümette olduğu gibi Hariciye Nazırlığı'nı yine üstüne almıştı. Sulh ve Selamet Partisi ise bu kabinede temsil edilmemişti. Telgrafa göre, bu yeniden oluşum kabineye yeni bir güç verecekti.⁴⁴

Üçüncü Damat Ferit Hükümeti, 21 Temmuz-1 Ekim 1919 arasında görev yaptı ve Erzurum ile Sivas Kongreleri'nden sonra artan milliyetçi baskı üzerine daha fazla göreve devam edemedi. Milli Mücadele Hareketi'ne açıktan açığa karşı çıkan Damat Ferit yerine Ali Rıza Paşa Hükümeti kuruldu.⁴⁵ İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri Bristol tarafından Washington'a gönderilen 5 Ekim 1919 tarihli telgrafa göre; Damat Ferit'in istifası ve yerine Ali Rıza Paşa'nın göreve getirilmesi, Anadolu'daki milliyetçilerin ilk hissedilir politik zaferi idi. Başarı kısmî, fakat etkiliydi. Aslında kontrol milliyetçilere Sadrazam İzzet Paşa ile verilmişti. Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin geçici olduğuna inanılıyordu. Damat Ferit'in düşüşünün nedeni, milliyetçi kuvvetlerin iç bölgelerden Karadeniz'e ve Marmara'ya doğru ciddi bir engel görmeksizin ilerlemiş olmalarıydı. Adapazarı, İzmit ve Bozüyük'ün yönetimi milliyetçilerin eline geçti ve kuvvetleri Karamürsel'i sahil boyunca 30 mil kadar kontrol altına aldı. Ayrıca 4 Ekim'de Samsun'un ele geçirildiği rapor edilmişti. 8 adet milliyetçi ordu müfrezesinin gerçekleştirdiği bu harekete 150.000 kişinin

⁴² M: 353, Röl: 20, IB: 867.002/49" aek, p.3.

⁴³ Daha önceki raporlarda Dahiye Nazırı olarak Cemal Bey'den bahsedilmişti. Cemal Bey'in yerine 7 Nisan 1919'da Posta Telgraf ve Telefon Nazırı Mehmet Ali Bey getirilmiştir. Akşin, a.g.e., s.195.

⁴⁴ M: 353, Röl: 20, IB: 867.002/50.

⁴⁵ Ahmet Demirel, Birinci Mecliste Muhalefet, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.80.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

katıldığı iddia edilmişti. Fakat misyona göre bu rakam oldukça abartılıydı.

Bristol'un verdiği bilgiye göre; siyasî buhranın ortaya çıkmasının sebebi kısa süre önce gerçekleşen Sivas Kongresi'ndeki isteklerin Damat Ferit tarafından Sultan'dan saklanmasıydı. Bu durum İstanbul'a/ Saraya çekilen telgrafla şu şekilde açıklanıyordu:

“Siz bizi kana susamış kişiler olarak takdim ettiniz ve böylece itibarımızı zedelediniz. Biz kana susamış değiliz. Bizim amacımız anavatanı ilgilendiren bütün konuları müdafaa etmektir. Sizden mevcut kabineyi derhal görevden almanızı ve onların yerine ulusal çıkarlarımızı düşünen güçlü kişiler atamanızı rica ediyoruz. Bizim davamıza karşı olan bütün yöneticileri kovun. Bize karşı olup Anadolu'da çalışan bütün ajanlarınız çoktan layık oldukları cezaları buldu. Kürtleri bize karşı tahrik etmeyi arzuluyorsunuz, fakat başarılı olamayacaksınız.”

Sivas Kongresi'nden yükselen ses Sadrazam'a yönelik olarak ta şu şekilde devam ettirilmişti:

“Anavatanla ilgili konuları vakarla müdafaa edemediğinizden ve tavsiyelerimizi dinlemediğinizden size karşı bazı kararlar almak zorundayız ve bu kararlarla ilgili uygulamalar tehir edilmeyecektir ve sonuçları tarafınızdan derhal görülecektir.”⁴⁶

Yukarıdaki beyanat üzerine, İstanbul'daki milliyetçi kadrolar sarayı adeta ablukaya almışlardı. Damat Ferit Hükümeti'nin düşmesini istiyorlardı ve başarılı da oldular. Önce üç nazır istifa etti, diğerleri onları hızla takip etti. İnatla davranan Damat Ferit bir süre sonra büyük bir isteksizlikle görevi bıraktı. Sultan Tevfik Paşa'ya yeni bir hükümet oluşturmasını söyledi, ancak o bunu kabul etmedi. İzzet Paşa'ya bir teklif götürülmedi, çünkü kabineyi tamamen milliyetçilerden oluşturacağı biliniyordu. Ali Rıza Paşa çağrıldı ve önceki kabinede yer alan 8 bakana ek olarak kendisiyle birlikte 5 yeni üyeye birlikte kabineyi oluşturdu. 6 yeni nazırın isimleri şunlardı: Sadrazam: Ali Rıza Paşa, Şeyhülislam: Haydarizade İbrahim, Harbiye Nazırı: Cemal Paşa, Dahiliye Nazırı: Damat Şerif, Hariciye Nazırı: Mustafa Reşit, Şura-yı Devlet Reisi ve Ticaret ve Ziraat Nazırı Vekili: Abdurrahman Şeref Efendi⁴⁷.

Bristol'a göre bu sonuç, Türkiye'de Amerikanın prestijini artıracak nitelikteydi. İtilaf Devletleri, mutlak politikalarını

⁴⁶ M: 353, Roll: 20, IB: 867.002/51, p.1-3.

⁴⁷Bkz. Mehmet Demiryürek, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını: Abdurrahman Şeref Efendi (1853-1925), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2003, s.43.

uygulayarak, düzeni muhafaza etme bahanesiyle, milliyetçilere yaltaklanmaya ve onları kontrol etmeye çalışacaklardı. İç bölgelerdeki Amerikalılar ve Hristiyanlar açısından, milliyetçilerin başarıları nedeniyle güvenlik şartları iyileşecekti. Bunların inisiyatifindeki bölgelerde herhangi bir şiddet beklenmiyordu.⁴⁸

Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin milliyetçi karakteri çok geçmeden İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'nin müdahalesini getirdi ve Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşalar Ocak 1920'de istifa etmek zorunda kaldı.⁴⁹ Bu önemli isimlerin istifaya zorlanmasının bahanesi, Mütareke şartlarına uymamış olmalarıydı. Bu durum milli hareket için bir olumsuzluktu. Fakat karşı darbe gecikmedi. Bu sıralarda açılmış olan Son Osmanlı Mebusan Meclisi, hükümete güvenoyu vermek için bazı şartlar ileri sürdü. Buna göre, kabinedeki bazı nazırların istifa etmesi, yerlerine yeni isimlerin getirilmesi şartıyla kabineye güvenoyu verilecekti. Böylece Dahiliye Nezareti'ne Bursa Valisi Ebubekir Hazım Bey,⁵⁰ Adliye Nezareti'ne Temyiz Mahkemesi Başkanı Kâzım Bey ve Hariciye Nezareti'ne Sefa Bey getirildi. Bu kişiler milliyetçi ekoldendi. Gelişmeleri Dışişlerine sunan Bristol, bu kabinenin Mebusan Meclisi'nden 9 Şubat'ta güvenoyu aldığını ve bu durumun milliyetçiler için büyük bir başarı olduğunu belirtmekteydi. Bristol'a göre milliyetçiler adına kabineye bu baskıyı uygulayan kişi Mustafa Kemal'e yakınlığıyla tanınan eski Bahriye Nazırı Rauf Bey idi.⁵¹

Bristol'un 9 Mart 1920 tarihli kısa telgrafı, kabinedeki Bahriye Nazırı Salih Paşa'nın bir gün önce istifa ettiğini ve yeni kabinenin de onun başkanlığında kurulduğunu belirtmekteydi. Bu kabinede şu isimler görev almıştır: Şeyhülislam: Haydarizade İbrahim, Harbiye Nazırı: Fevzi Paşa, Dahiliye Nazırı: Hazım Bey, Hariciye Nazırı: Sefa Bey, Adliye Nazırı: Celâl Bey, Ticaret ve Ziraat Nazırı: Ziya Bey, Nafia ve Maliye Nazırı Vekili: Tevfik Bey, Şura-yı Devlet Reisi ve Maarif Nazırı Vekili: Abdurrahman Şeref Efendi. Bristol'un bir sonraki telgrafı ise 8 Nisan tarihliydi ve Damat Ferit Paşa kabinesinin kurulduğunu bildirmekteydi.⁵² Bu kabinede ise şu isimler bulunuyordu: Şeyhülislam: Dürizade Abdullah, Bahriye Nazırı ve

⁴⁸ M: 353, Roll: 20, IB: 867.002/51, p.3.

⁴⁹ İngiliz Yüksek Komiserliği'nin Ali Rıza Paşa Hükümeti'ne ve bu hükümete yönelik politikasına ilişkin bkz. Okur-Küçükoğlu, a.g.e., s.100-104.

⁵⁰ Ebubekir Hazım Tepeyran'ın Dahiliye Nazırlığı'na getirilişi hakkında bkz. Ebubekir Hazım Tepeyran, Belgelerle Kurtuluş Savaşı, Sarayın İdama Mahkum Ettiği Dahiliye Nazırı Anlatıyor, İstanbul, 2009, s.154-158.

⁵¹ M: 353, Roll: 20, IB: 867.002/52-53.

⁵² M: 353, Roll: 20, IB: 867.002/54-55.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Harbiye Nazırı Vekili: General Said Paşa, Dahiliye Nazırı ve Şura-yı Devlet Reisi: Reşit Bey, Adliye Nazırı: Ali Rüştü Bey, Ticaret ve Ziraat Nazırı: General Hüseyin Remzi Paşa, Nafia Nazırı: Dr. Cemil Paşa, Maarif Nazırı: Fahrettin Bey, Evkaf Nazırı: General Osman Rıfat Paşa, Maliye Nazırı: Reşat Bey.

Amerikan Yüksek Komiserliği'nin gerek Salih Paşa gerekse son Damat Ferit Paşa kabineleri döneminde yaşanan diğer gelişmeleri ABD Dışişleri Bakanlığı'na nasıl bildirdiği hakkında yeterli bilgi ve belgeye sahip değiliz. Bununla birlikte Ekim 1920'de kurulan Tevfik Paşa Hükümetiyle ilgili bazı bilgiler elimizdeki ABD Dışişleri Bakanlığı belgelerinden yansımaktadır.

23 Ekim 1920 tarihli telgrafta bir gün önce kurulan Tevfik Paşa kabinesinin üyelerini bildiriyordu. Buna göre: Ahmet İzzet Paşa: Dahiliye Nazırı, Sefa Bey: Hariciye Nazırı, Mustafa Reşit Paşa: Maarif Nazırı, Hüseyin Kâzım Bey: Ticaret ve Ziraat Nazırı, Salih Hulusi Paşa: Bahriye Nazırı, Ziya Paşa: Harbiye Nazırı, Mustafa Arif Bey: Şura-yı Devlet Reisi, Raşid Bey: Maliye Nazırı, Abdullah Bey: Nafia Nazırı, Mehmet Nuri Efendi: Şeyhülislam olarak yeni kabinede görev almışlardı. Telgrafta verilen ek bilgiye göre; Cemil Molla'nın Adliye Nazırı olacağı belirtilmiş, fakat bu reddedilmişti. Bu kişinin İngiliz mandasına meyilli olduğu sanılmaktaydı. Tevfik Paşa kabinesi genel olarak milliyetçi bir tondaydı ve bu durum yerel bazda bir iyimserlik oluşturmuştu. Kabinede yer alan ve her ikisi de eski Sadrazam olan Ahmet İzzet ve Salih Paşaların özel bir görevle Ankara'ya gönderilebileceği telgrafta yansıyan ilginç bir bilgi idi.⁵³

25 Ekim'de Amerikan Yüksek Komiseri Bristol imzasıyla gönderilen raporda "Stambul" isimli Fransız Gazetesi'nin 22 Ekim 1920 tarihli nüshasının ilk sayfası da yer almıştı. İstanbul'da çıkan bu Fransızca gazetede yeni Tevfik Paşa Hükümeti hakkında bilgi veriliyor ve hükümet üyelerinin kısa bir özgeçmişi sunuluyordu. Telgrafa göre; İzzet Paşa'nın bu kabineye dahil edilmesinin sebebi muhtemelen Ankara'daki Milliyetçi Hükümet ile görüşmeyi sağlamaktı. Telgrafa göre; Ankara Hükümeti, İzzet Paşa'nın Tevfik Paşa Kabinesi'ne girmesi şartıyla Sultan ile görüşebileceklerini bildirmişti. Kabinedeki değişikliğin bir sonucu olarak Ankara ile İstanbul arasında bir barışın sağlanacağı umulmaktaydı.⁵⁴

Yüksek Komiserliğin 15 Haziran 1921 tarihli başka bir telgrafında, Tevfik Paşa Kabinesi'nde yapılan önemli değişiklikler hakkında bilgi verilmekteydi. Buna göre eski Sadrazamlardan İzzet

⁵³ M: 353, Roll: 20, IB: 867.002/56.

⁵⁴ M: 353, Roll: 20, IB: 867.002/57, p.1-2.

Paşa Sefa Bey'in yerine Hariciye Nazırlığına getirilmiştir. Eski Sadrazamlardan Salih Paşa, Bahriye Nazırı, Eski Sadrazamlardan Ali Rıza Paşa, Harbiye Nazırı olmuştu. Yukarıda ismi zikredilen eski Hariciye Nazırı Sefa Bey, Ticaret Nazırı olarak atanmıştı. Eski Ticaret Nazırı Hüseyin Kâzım Bey ise Evkaf Nazırlığı'na ve geçici olarak da Maliye Nazırlığı'na getirilmişti. Mustafa Arif Bey geçici olarak Dahiliye Nazırı olmuştu.

Yüksek Komisere göre Tevfik Paşa Hükümeti'nin otoritesi İstanbul ve çevresinde bile neredeyse yoktu. Çünkü bahsedilen bölge İtilaf kuvvetlerinin işgali altındaydı. Bununla birlikte son değişikliklerle kabinenin nüfuzunun artırılması yolunda önemli adımlar atılmıştı. Bir müddet önce İstanbul Hükümeti tarafından görevli olarak Ankara'ya gönderilen İzzet ve Salih Paşalar önemli mevkilere getirilmişti. Amerikan Yüksek Komiseri'ne göre yeni İstanbul Hükümeti Ankara Hükümeti'yle daha fazla uyum içinde olacaktı ve iki hükümet arasında bir yakınlaşma bekleniyordu.⁵⁵

Tevfik Paşa kabinesindeki değişiklikler yukarıda anlatılanlarla sınırlı kalmamıştır. Yüksek Komiserin 25 Ağustos 1921 tarihli telgrafına göre; Adliye, Maarif, Evkaf ve Maliye Nazırları ile Şura-yı Devlet Reisi değişmişti. En önemli değişiklik Maliye Nazeriti'ne Faik Nüzhet Bey'in getirilmesi idi. Son altı ay içinde bu makama üç farklı kişi getirilmişti. Telgrafa göre bu makama kim getirilirse getirilsin Osmanlı maliyesini düzeltme imkânı yoktu. Bütçe dengesi tamamen bozulmuştu.⁵⁶

Hakikaten 1921 yılı içinde İstanbul hükümetini en çok uğraştıran mesele, hazinein içler acısı durumu ve bu durum karşısında İstanbul'un ve hükümet memurlarının tutumu idi. Memurlar maaşlarını düzenli alamıyor, binlerce mülteciyi barındırmak zorunda kalan şehirde açlık ve sefalet hüküm sürüyordu. İtilaf Devletleri, İstanbul Hükümeti'ni istedikleri şartlarda tutmak için bu olumsuz tabloyu sonuna kadar kullanmak istiyorlardı.⁵⁷ Diğer taraftan ise Ankara Hükümeti'nin ülkedeki etkinliği artmakta ve bu durum İstanbul Hükümeti üzerinde başka bir baskının kaynağı olmaktaydı. Böyle bir ortamda İstanbul Hükümeti'nin daha fazla yaşama şansı kalmamıştı. Nihayet Büyük Zafer'den sonra Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım 1922 tarihli kararıyla 622 yıllık Saltanat'ın kaldırılması, İstanbul Hükümeti'nin de sonunu getirdi. Bu

⁵⁵ M: 353, Roll: 20, IB: 867.002/58, p.1-2

⁵⁶ M: 353, Roll: 20, IB: 867.002/60.

⁵⁷ Okur-Küçükuşurlu, a.g.e., s.305-308.

kararın ardından birkaç olağanüstü toplantı yapan Tevfik Paşa Hükümeti, nihayet 4 Kasım 1922’de istifa etmek zorunda kaldı.⁵⁸

Sonuç

I. Dünya Savaşı ve Mütareke yıllarında İstanbul’da 14 hükümet görev yapmıştı. Bu dönemde kabineyi kurmakla görevlendirilen kişiler ise Sait Halim Paşa, Talat Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Tevfik Paşa, Damat Ferit Paşa, Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa idi. Bunlardan Talat⁵⁹, Damat Ferit ve Tevfik Paşalar hükümet başkanlığına birden fazla getirilmişlerdi. İncelediğimiz Amerikan belgelerinde gerek bu hükümetlerin nasıl teşekkül ettiği, gerekse hükümet üyelerinin şahsiyetleri hakkında bilgiler verilmektedir. Ayrıca, bu hükümetler döneminde öne çıkan olaylar ve bunların hükümetlere etkisi de özet olarak ele alınmaktadır. Belgelerde üzerinde en çok durulan husus, 1913’ten 1918’e kadar siyasete doğrudan yön veren İttihat ve Terakki Partisi’nin, bu süreçte devletin kontrolünü nasıl ele geçirdiğidir. Abdulhamit rejiminin temsilcileri olan kişilerin iktidardan uzaklaştırılması, Şura-yı Devlet ve Mebusan Meclisi’nde tam bir kontrol kurulması ve daha sonra ülkenin savaşa sürüklenmesi hakkında önemli bilgiler vardır. Mütareke döneminde ise üzerinde durulan önemli bir husus ise İstanbul Hükümetleri ile Ankara’da kurulan milliyetçi yönetim arasındaki ilişkilerdir. Gittikçe Ankara lehine gelişen bu ilişkilerin getirdiği sonuçlar, bu süreçte Padişah ve İstanbul’daki İtilaf Devletleri temsilcilerinin tutumu, buna karşın Ankara’nın önlenemez yükselişi belgelerde karşımıza çıkan, fakat çok yer kaplamayan diğer konulardır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

NARA (National Archives and Records Administration), M: 353, Roll: 20, IB: 867.002/32

Kitap ve Makaleler

AKŞİN, Sina, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Cilt: I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1998.

⁵⁸ Ayfer Özçelik, “Saltahatın Kaldırılmasından Sonra İstanbul’da Durum (Felah-ı Vatan Raporlarına Göre)”, Atatürk Yolu Dergisi, Cilt: III, Sayı: 9, 1992, s.24.

⁵⁹ Padişah V. Mehmed Reşad’ın ölümü üzerine 4 Temmuz 1918’de Padişah VI. Mehmet Vahdettin tahta çıkınca yeni hükümeti kurma görevini yine Talat Paşa’ya vermişti (Türkgeldi, a.g.e., s.139).

- BAYUR, Yusuf Hikmet, Türk İnkılabı Tarihi, Cilt: III, 1914-1918 Genel Savaşı, Kısım: I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.
- Cemal Paşa, Hatıralar, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Yayınları, Temmuz 2006.
- DEMİREL, Ahmet, Birinci Mecliste Muhalefet, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- DEMİRYÜREK, Mehmet, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını: Abdurrahman Şeref Efendi (1853-1925), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2003.
- KİLİ, Suna – Gözübüyük, Şeref, Türk Anayasa Metinleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.
- OKUR, Mehmet – Küçükuşurlu, Murat, İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Milli Mücadele, 1918/1920, Serander Yayınları, Trabzon, 2006.
- ÖZÇELİK, Ayfer, "Saltanatın Kaldırılmasından Sonra İstanbul'da Durum (Felah-ı Vatan Raporlarına Göre)", Atatürk Yolu Dergisi, Cilt: III, Sayı: 9, 1992.
- Talat Paşa'nın Anıları, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.
- TEPEYRAN, Ebubekir Hazım, Belgelerle Kurtuluş Savaşı, Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dahiliye Nazırı Anlatıyor, İstanbul, 2009.
- TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt: 2, Mütareke Dönemi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat, Görüp İşittiklerim, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984.
- http://en.wikipedia.org/wiki/United_States_Ambassador_to_Switzerland_and_Liechtenstein

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

HALK ANLATILARINDA KAHRAMANIN KİMLİĞİNİ GİZLEMESİ*

Mehmet Naci ÖNAL**

ÖZET

Sözlü kültür içinde yer alan anlatı türleri mitolojik metinlerden, masallara, efsanelere, destanlara ve halk hikâyelerine dek takip edilebilir. Bu türler içinde bir motif üzerinden hareket edilip “kimliğin gizlenmesi” motifi ele alınmıştır.

Mitolojik bir biçimde dönüşüm, akılcı bir yöntemle kılık değiştirme ve aldatmak için niyet gizlemler destan metinlerinde yer alır. Halk hikâyeleri daha yerleşik bir dönemin ürünü olduğu için kimlik gizleme akılcı bir yöntemle uygulanır. Aradan geçen uzun zaman diliminden sonra evine dönen kahramanın kılık değiştirmesi söz konusudur. Efsanelerde ise don değiştirme erenler/veliler için anlatılan menkıbelerde görülür. Erenlerin olağanüstü özellikleri ile dönüştürlerine inanılır. Onlar da tıpkı Şamanlar gibi dönüşmüş yaşarlar. Hoca Ahmet Yesevi’den başlayarak Anadolu’daki pek çok ermiş kişi, çeşitli hayvanların donuna girdiklerin dair anlatımlar bulunmaktadır. Masallarda ise çeşitli şekillerde kılık değiştirmeler ve büyüsel dönüşümler görülür.

Anahtar Kelimeler: kimlik gizleme, dönüşüm, mitoloji, destan, masal, halk hikâyesi, efsane.

CONCEALING OF HERO’S IDENTITY IN FOLK NARRATIVE

ABSTRACT

One can follow narrative types which appear in oral culture from mythologic texts, tales, legends, epopes, folktales. Starting with a motif within these forms,

* Bu çalışmada TÜBİTAK 107K060 nolu projesi ile desteklenmiştir.

** Doç.Dr. Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi, onaci@mu.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

“concealing of the identity” motif was discussed in this study.

Transforming mythologically, disguising wisely, hiding intentions to deceive take place in epopee texts. Concealing the identity takes place more wisely in folk tales as they are products of a more mature era. Hero disguises as he comes back home after a long time. In legends changing clothes as for disguising takes place in anecdotes told for saints legende. Saints are believed to transform with their fantastic powers. They also live like Shamans as transformed. There are plenty of stories in which a lot of saints in Anatolia including Hodja Ahmet Yesevi disguised in animal form. As to tales, a variety of disguises and magical transforming take place.

Key Words: concealing of identity, transformation, mythology, epope, tale, folk story, legend.

0. Giriş

Edebiyat bilimi çerçevesinde, halkın edebiyatı ile o edebiyatı oluşturan insanların yaşam biçimleri arasındaki belirleyici ilişkiler, kimliğin gizlenmesi motifi açısından ele alınmaya çalışılacaktır. Halk edebiyatı ürünleri çağdan çağa değişiklik arz ederken bu değişimlerin seyri izlenmeye çalışılacak, değişimlerin kimlik gizleme noktasında neden ve nasıl oluştuğu araştırılacaktır. Kimlik gizlemenin hangi etkenlerle oluştuğu ve hangi kültür ortamlarında, nasıl değişimi üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Mitolojiler, masallar, destanlar, halk hikâyeleri ve efsaneler gibi sözlü anlatı türlerinde kahramanların kimliklerini gizleme sebebi merak konusudur. Bu konuda pek çok soru sorulabilir. Kahramanlar hangi gerekçelerle ve nasıl bir kimlik gizleme yöntemi geliştirmişlerdir? Bu gizlenmelerin biçimleri, kültürü taşıyanların düşünce tarihi ortamına ıfık tutar mı? Hangi statüden kişiler kimliğini gizleme gereği duymuştur?

Anlatı türlerinde kahramanların kimliklerini gizlenmeleri çeşitli şekillerde görülür. Genellikle birinci dereceden, bazen de ikinci dereceden kahramanlar kimliklerini gizleme gereğini duyarlar. Kimliği gizleme, model kahramanların davranışlarını yansıtır. Kimliğin gizlenmesi motifi, mitolojilerde dönüşüm efsanelerde don

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

değiştirme, destan ve halk hikâyelerinde ise, daha çok kılık değiştirme şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Dünya düzenini sağlamakla görevli hakanlar, kılık değiştirip tebdil-i kıyafetle toplumun düzenini sağlarlardı (Ergun 2005:68,79).

“Kimliğin gizlenmesi” uluslararası bir motif olup Stith Thompson katalogunda (Motif Index of Folk Literature) yer alır. D maddesi büyü bağığını taşımakta olup D0-D699 Çekil değiştirmelerdir. D0-D99: İnsanın farklı insan çekline dönüşmesi, D100-D199: İnsanın havvana dönüşmesi, D200-D299: İnsanın nesneye dönüşmesi, D300-D399: Hayvanın insana dönüşmesi, D400-D499: Değişimin diğer çekilleri, D500-D599: Değişimin anlamları, D600-D699: Muhtelif tesadüfi değişimlerdir.

Aynı katalogda K maddesi “Aldatmalar” bağığını taşımaktadır. K0-K2399 arasında çeşitli aldatmalar yer almaktadır. Bu alt numaralandırmalardan bazıları şunlardır: K1800-1899 Tebdil-i kıyafet veya hayal çeklinde aldatma, K1812 Tebdil-i kıyafet ile gezen padişah, K1815.1 Mütevazi bir kılık değiştirme, K1817.1 Dilenci kılığında eve dönüş, K1811.1 Diğer kılık değiştirmeler (Thompson 1958).

V. Propp masal çizelgesini oluştururken 128 numarada “kimliği gizleyerek gelme” bağığını ve bunun altında dört alt başlık kullanır. Ayrıca V. Propp düzmece kahraman için 110-113 masal çizelgesinde yer vermiştir (2001:161-162).

1- Mitolojik Dönemde Kimlik Gizleme

Çekil toplumlardaki inanmalar biçim ve içerik yönüyle değil, “simgeci” bir anlatımla sergilenir (Pospelov 1984:28-30). Yaban düğünde objeler veya varlıklar kendilerinden başka bir şey olabilirler (Örnek 1995:18). ğaman giyimindeki kuş resimleri ve bağığında kanatlı kuş tüyleri bir başka kimliğe bürünmenin işaretleridir. ğaman bu giysileri giyer giymez kendini kuşadönüşümü hisseder; birden fazla kimliğe dönüşümüne adına esrime tekniğini uygular. Öte dünya yolculuklarda kuş giysilerinin mutlaka olması gerekir (Eliade 1999:187).

ğamanların yardımcı ruhlara dönüşmeleri söz konusudur. Bu yardımcı ruhlar hayvandır. Ayı, kurt, geyik, tavşan, her çeşit kuşlara dönüşüklerine inanılır. Hayalet, hortlak, orman ruhları, toprak ve ocak ruhlarından yardım alır veya onların kimlileri ile de boy gösterebilirler (Eliade 1999:116).

ğamanlar da hayvan ruhları ile konuşulur. Jest, mimikler, maske ve dans yoluyla hayvanlar canlandırılır. ğamanlar hayvanların

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

ruhları veya özellikleriyle farklı bir kimliğe dönüşürler. gamanın diğer kimlilere bürünebilmesi hayvan taklidinden, onların güçlerini, yeteneklerini kullanabilme, dillerini anlayabilme gayreti ile canlıların ruhlarına hâkim olma ve yeni kimliklere girme becerisi ile gerçekleşebilir. Yeni kimlik edinmenin pek çok iÇevi vardır: Çiki, insanlar ile hayvanlar arasındaki kopmanın henüz yaÇanmadığı mitik zamanı yeniden kurmuÇolmak; ikincisi, hayvanların dilini öğrenmek, geleceğin sırrını bilmek, onları taklit etmek öbür dünya ve gök âlemiyle iletiÇim kurmak içindir. KuÇa dönüşme demek, daha yaÇarken göge çıkabilmek öte dünyaya gidebilmek demektir. ÜÇ kozmik (yer altı, yer üstü, gökyüzü) arasında hayvan vücutlarıyla esrimeli yolculuk yapabilmektir (Eliade 1999: 121-126).

Yer altının kötü ruhları da her türlü kılığa girebilir veya baÇalarını dönüşürerek gerçek kimliğinden uzaklaÇırabilirler (Seyidoğlu 2009:201-210). Yer altının kağanı Erlik Han ve ailesi dönüşüm ve dönüşürme yeteneğine sahiptirler. Karanlık dünyanın varlıkları olan al, al karısı, cin veya Çayan efsanelerde çeÇili hayvanların kılıklarına girebilirler ve insanları aldatabilirler (Önal 2005:233-293).

2- Destanlarda Kimlik Gizleme

Destanların en eski döneme ait olanları mitolojik yapıyı bünyesinde korurken, daha sonraki dönemlere ait destanlarda mitolojik yapı, yerini daha gerçekçi bir duruma bırakır. Dönüşüm (metamorphosis) yani bir baÇa Çikle dönüşme mitik dönemin en önemli özellikleri olup kendi çağının düÇüne yapısını da ortaya koymaktadır. Kahramanların bir Çekilde uzun bir zaman diliminden sonra yurtlarına dönüşlerinin öyküsü destandan halk hikâyesine dek süren anlatılar zincirini oluÇurur. Bir baÇa kimlik gizleme Çekli gözükenin değil, gözükmeenin yani niyetin gizlenmesidir.

2.1-Dönüşüm:

gamanların don deÇiÇirmeleri veya dönüşümleri kimlik deÇiÇirme adına arkaik destan kahramanlarında devam eder. Arkaik dönemin destan kahramanları, bir kam gibi olağanüstülükler gösterebilir, hatta onların atları da dönüşebilir. Koruyucu ruhlar Çekil deÇiÇirerek kahramana yardımcı olabilirler. Maaday Kara Destanında boz kısarak, Çekil deÇiÇirerek mavi bir inek olur. Kahraman ve atı destanın ilerleyen aÇamalarında yine dönüşürler (Naskali 1999:225,231). Arkaik döneme ait destanlardan **Cangar** Destanı'nda kahraman yeÇil yaprağa dönüşür Yaprak tekrar ete kemiğe bürünür (Seyidoğlu 2009:209). Kırgız destanlarından **Er Töstik** destanında at

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

dönüştür. Koca karının hilesinden sakınırken Er Töstik'in atı bir bitkiye dönüştür (Aça 2002:136-137). Bunu yaparken korunmuş olur.

Destan kahramanları âdeta birer Çaman gücüne sahiptirler. Maaday Kara destanında, kahramanlar sineğe, balinaya dönüştürmenin yanı sıra, Kögüdey Mergen ile niçanısı Altı-Küskü ile cilveçilerle dönüştürerek yeni kimliklere girerler. Altın-Küskü beyaz bir kelebeğe, balığa, Kögüdey Mergen kuşa su samuruna dönüştür (Naskali 1999:225,231).

Altın Arı destanında ikinci dereceden kahramanlardan Pora Ninci, Çekil değirip oğlunun öcünü almak adına yılanı dönüştür (Çobanoğlu 2001:I,243-257). Hayvan kimliğine girebilme sadece iyi değil, kötü tiplerde de görülür. Fantastik özellikler taşıyan dönüştürmeler masal motifi olduğu kadar gamanizm inanmaları içinde de yerini alır.

Altay destanı **Maaday Kara** destanında, efsanevi unsurlar arasında, kahramanların yedi yıldız, takımyıldızı, kutup yıldızı gibi çeşitli yıldızlara dönüştüklerine inanılır (Naskali 1999:251). Destanın sonunda kahramanlar görevlerini yapmışlar, pek çok olağanüstü güçlüklerin üstesinden gelmişler ve nihayetinde bir bakıma Çekil veya kimlik değiştirerek ölümsüz olmuşlardır. Yıldızlara bakanlar onların öykülerini sürekli hatırlayacaklardır.

Bağkurt destanı **Ural Batur** destanında da masal motifi olan yılan donuna girme söz konusudur. Padişahın kızını almak isteyen gencin olağanüstü isteği, yılan donuna girip bir geyik yutmasıdır. Yutma sırasında geyiğin boynuzlarından kaynaklanan zorluğu Ural Batur'un yardımı ile aşan yardımcı kiğıdestanda yer alır. Yılan güzel bir kız donuna girebilir. Zindandan kurutulmak için ikinci dereceden kiğıler yılan veya su faresine dönüştürülür. Öldürülen devler dağa dönüştürülür. Böylece bazı dağların gizli kimlikleri anlatılmış olur. Humay kuğubir kıza, sonra tekrar bir kuşadönüştür Kahramanın eğ humay kuğudonuna dönüştürerek kocasının ölümünü görmeye gelir ve bundan sonra humay kuğu olarak kalır (Çobanoğlu 2001:265-270).

Masalsı unsurların yoğun olduğu dönüştürmeler, yeni kimliklerin veya gizli kimliklerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Kimi dönüştürmeler geçici ve bir kurtuluş için yapılırken, kimi dönüştürmeler kalıcı olarak gerçekleşir. Huma/humay kuğunefsanesi bir öyküye bağlanır ve kuğundiğil bir han karısı olduğu, kocasının acısına dayanamayıp kısır yumurta yumurtlayıp artık kuğudonundan dönmediği söylenir.

Manas destanında ikinci kuştan kahraman olan **Semetey**'in düşmanlardan korunması için, onu seven Ay Çörek kuğu Çekline girip uçarak haber götürür (Çan 1992:148-149). Burada don

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

değiştirme, Talas ve Çin arasındaki büyük coğrafyanın kuş donuna girerek ağlmasının fantastik bir görünümü karşımıza çıkar.

Altay destanı **Ak Tayçı** destanında, kahramanın büyüsel işlemleri sonucu, at ayıya dönüşür. Atın gizlenmesi söz konusu olur. Yine kahraman yeraltına indiğinde esir tutulan gelini çakmak taçna dönüşür ve cebine koyar. Gelin böylece gizlenir (Dilek 2002: 26-27).

Satuk Buğra Han destanında, Han on iki yaşı kırk arkadaşıyla ava çıkar. Kaçan tavşanın ardından gider. Tavşan ihtiyar bir insana dönüşür. Satuk Buğra hayretler içinde kalır. İhtiyar Buğra'ya Şlâmiyet'i öğretecek kişiği bildirir. Burada aracı kişi tavşan donuna girmiştir. Kimliğin gizlenmesi, avcıyı peşinden sürüklemesi, gösterdiği olağanüstü dönüşümle ikna etmesi için gerçekleştirilmiştir (Banarlı 1987: 268-269). Şlâm öncesi dönüşüm yapıları, böylece Şlâm sonrasına taşınmış ve uyarlanmış olur.

Dede Korkut Hikâyelerinden **Deli Dumrul** hikâyesinde Al Kanatlı olarak tasvir edilen Azrail, Deli Dumrul'un karşısına "heybetli bir koca" olarak çıkar. Deli Dumrul'un hamlesi sonucu Azrail güvercine dönüşür Savaşhilesi olarak Azarail'in kuşadönüşmesi söz konusu edilmiştir (Ergin 1997:178-179).

2.2-Kıyafet Değiştirme:

Kalıcı dönüşümler mitolojik zamanların dönüşüm yapılarından izler taşıırken, geçici dönüşümler daha çok bir kurtuluş veya geçici çözüm/çare adına yapılır. Yerleşik bir yaşam biçiminin izlerini taşı ve daha gerçekçidir. Bu durum da birdenbire oluşmaz. Yakın döneme ait destanlarda dönüşümün yanı sıra, kimliğini gizleme kıyafet değiştirme ile iç içe yürür.

Altay destanlarından **Közüye** destanında, beş kертmesi peşinden giden kahraman dilenci kılığında kimliğini saklayarak düğüne yetişir. Çeşitli olağanüstülükler göstererek düğünü dağıtır. Pek çok engeli aşmasına rağmen, zehirli bir okla öldürülür. Beş kертmesi olan kız da kendini öldürür. İki ceset kayaya dönüşür (Dilek 2002:32). Kılık değiştirme motifi yanında, taş kesilme motifi efsanevî bir dönüşümdür. Âdeta taş gizli kimliğinin izah edilmesi söz konusudur. Bu dönüşümler kimliğin gizlenmesinden çok, sevenleri ayırmayın, anaya babaya saygılı olun gibi dönüşüm mesajlarını içinde barındırır (Sakaoğlu 1980:40-42).

Altay destanlarından **Kozın Erkeş** destanında kahraman kutsal bilgelik kitabından evleneceği kızı öğrenir ve kızın peşine düşer. Düğün başamıştır. Düğüne kendisi ve atı kılık değiştirerek

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

katılır. Kız evlenmek için Kozın Erkeği seçer. Kozın Erkeği zehirlenince kız sıçana dönüştürerek kahramanı kurtarır. Kimliği gizlemek bu destanda kurtarmak adına yapılmıştır (Dilek 2002:30-31).

Alpamış destanında kahraman yedi yılın ardından geri döndüğü zaman, kılık değişir. Karısının ve arkadaşının kendine olan bağlılığını denemek ister (Reichl 2002:178).

Dede Korkut Hikâyelerinden Kanturalı hikâyesinde, Selçen Hatun Kanturalı ile Oğuz eline dönerken gelen düğmanlara karşı savaştan önce elbisesini tanınmamak adına değiştirir. Savaş için hazırlanır. Savaş kıyafeti ile kocası dahi Selçen olduğunu bilemez (Ergin 1997:193-195).

Köroğlu'nun Kazak efsanesinde Arap ülkesine giderken karşılaştığı çobandan aldığı bilgi ile yengesini bulur. Yengesiyle dilenci kılığı ile buluşur. Kimliği gizlemesi gelecekte ne yapacakları üzerine bir plan kurmak içindir (Ekici 204:134).

Battal Gazi destanında kahraman sürekli kılık değiştirir. Battal Gazi düğmanla mücadele etmek, tanınmamak için çeşitli kılıklara girerek kimliğini gizler. Babasının öcünü almak için, silah çor kıyafeti giyer. Böylece kaleye girebilir ve amacına ulaşır. Rum kıyafetine girerek karısını esaretten kurtarır. Yüzüne nikap takarak düğmanını öldürür. Yine küffarla mücadele ederken çoban kıyafeti ile kimliğini gizler. Elbise değiştirerek zindandan kurtulur. Casusu öldürüp onun kıyafetini giyerek kaleden kız kaçıtır. Kendini ve atını siyaha boyayarak mücadele eder (Köksal 1984:181-182).

Sarı Saltık çeşitli kılıklarda kıyafet değiştirerek kimliğini gizler. Hristiyanların karşısına gündüz rahip, gece papaz olarak çıkar ve papazları kılıçtan geçirir. Sarı Saltık papaz kılığına girip Çanakkale Boğazını geçerek Edirne'de bir kilisede on iki lisan bildiği için, en güzel şekilde okur, daha sonra kilisedekileri kılıçtan geçirir (Yüce 1987:37, 336).

Kıpçak ülkesine tüccar kıyafeti ile gider. Sırbistan'ı kılık değiştirerek gezer. Sonunda yakalanır. Frengistan'da, Hızır (Ezmatamarya) kılığına girerek kafirleri aldatır (Yüce 1987:353-354,377,359,).

Sarı Saltık Türkistan'a Zaloğlu Rüstem'in türbesini ziyaret ettiğinde, türbe kapısında ak sakallı bir ihtiyar görür. Ak sakallı ihtiyar aslında kendine secde ettirmek isteyen Geytandır. Dua sonucu Geytan kaybolur (Yüce 1987:353). geytanın da yaşı biri kılığında görülebileceği ve aldatıcı olabileceği anlatılır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

2.3- Niyet Gizleme:

Çeşitli destanlarda, kimliği gizlemenin ötesinde, niyeti gizleme şeklinde intikam ile ilgili anlatımlar yer alır. **Köroğlu** destanında, uyanık, akıllı, cesur ve kurnaz Keloğlu/Kiçel Hamza niyetini gizleyerek Köroğlu'nun hizmetine girer, güvenini kazandıktan sonra kıratı kaçıır (Boratav 1984:24,56; Alptekin 1997:139-143). Köroğlu'nun Azeri rivayetinde İstanbul'da kılık değiştirerek Nigar Hanım'ın sarayına gizlice girer (Boratav 1984:23).

Oğuz dairesinden olan **Bozoğlu** destanında niyet gizleme yoluyla kimlik gizleme görülür. Sonradan Müslüman olan Mürzemmet Yusuf ve Ahmet Bey'in düğmanı Gözel gah'ın tarafına geçer. Burada ihanet edip düğman kimliğini gizleyerek gelir. Yusuf ve Ahmet Bey'e oyun oynar ve onları tuzağa düşür (Özkan 1989:66-75).

Doğu Türkistan destanlarından olan **Abdurrahman Han** destanında Gmail niyet gizleyen bir kişi olarak görülür. Mürzemmet gibi o da kendisinin aslen farklı bir kavimden olduğu öğrenince niyetini veya düğman kimliğini gizleyerek destanın sonunda Abdurrahman Han'ı öldürür (Özkan 1989:63).

Benzer bir bağla durum, **Manas** destanında yer alır. Köz Kaman ve Gökçe Göz Çinliler tarafından Kırgız olmalarına karşın, dinleri Çin inancına dönüşümüne Manas'ı bir şekilde tuzağa düşürüp öldürmek içine görevlendirilmiştir. Niyetlerini bir bakıma kendilerini, ait oldukları kimliklerini gizleyerek Manas'ı tuzağa düşürürler (Yıldız 1995:740-816).

3- Halk Hikâyelerinde Kimlik Gizleme:

Tebdil-i kıyafet ile kimliğini gizleyip yola çıkan padişahlar halk hikâyelerindeki bağla motiflerden biridir. Yolda bir pir/dervişi Hızır padişahın kimliğini gizlemesine rağmen, onun kim olduğunu bilir. Böylece Tanrı ulu kişiyardımla derdinin dermanını da verir (Türkmen 1998:34; Alptekin 1999:87).

Dede Korkut Hikâyelerinden Kam Pürenin Oğlu **Bamsı Beyrek** hikâyesinde Bamsı Beyrek on altı yıllık esaretten dönüşte, çoban kılığında evine döner. Hem ailesinin durumunu, hem de düğündeki durumları içten öğrenmek için kimliğini gizler. Her şeyi gözleriyle gördükten düğünün akışına müdahale ettikten sonra, kimliği gizleme gereği ortadan kalkar (Ergin 1997:137-153).

Tahir ile Zühre hikâyesinde, Zühre Tahir'i kadın kılığında köle alır (Türkmen 1998:57-58). **Kerem Aşlı**'nın peşinde giderken

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

çeğili vesilelerle kılık değiştirir ve sevdiğini görür. Dilenci kılığıyla manastıra girmek için tebdil-i kıyafet ederek Aslı'yı görür (Elçin 1949:6). Kılık değişirmeler tamamen korunmak ve sevgiliye kavuşma adına yapılan bir tür hiledir.

şah İsmail hikâyesinde kimliğini bir nikapla gizleyen Arap Özengi görölür. Kahraman kadın tipini temsil eden, ama bu arada kimliğini saklayan kiğıolarak karğılağıız (Yurdatap 1969:52-63).

Dede Korkut hikâyelerinde, kimliğini nikap/örtü ile gizleyen delikanlılar vardır. Bamsı Beyrek bunlardan biridir. Nikapla yüzlerini örtmelerinin nedeni yakığıklılığı ile ün yapmığıyigitlerin kötü ruhlardan korunması içindir. Özellikle bayramları ve pazar yerlerinde yüzlerini saklarlar (Gökyay 2000:CDIX). Bamsı Beyrek'in yanı sıra Kanturalı, Kara Çekür ve oğlu Kırk Kınuk diğer nikaplı olan isimlerdir (Ergin 1997:188).

4- Efsanelerde Kimlik Gizleme

İnsanın çeğili bağıla nesnelere dönüğümesi sonucu, yeni kimlik edinerek asıl kimliğinin gizlenmiğı olması söz konusu edilen pek çok efsane bulunmaktadır. Bu tür efsanelere göre, insan güneğı, aya, yıldızlara dönüğübilir; tağıkesilerek kalıcı bir nesne olabilir. Kuğı olmak veya tağıkesilmek için beddua değil, dua edilir. Duanın kabul olduğına ve dönüğümler yağıandığına inanılır (Önal 2003:113-168). Ay öksüz kıza acıyarak onu bakracıyla birlikte göge alır. Ayın halden hale girmesi kıza bağlanır (Gökalp 1977:106-107).

Özellikle menkıbelerde, ermiğı oldukları kabul edilen kiğılerin göstermiğı oldukları kerametler içinde don değiğıirme motifi sıkça görölür. Kendi kimliklerini değiğıirme sebepleri daha çok keramet sahibi olmalarına dayandırılır. Hacı Bektağı Veli'nin Anadolu'ya geliğı en çok bilinen don değiğıirme menkıbelerinden biridir. Buna göre, güvercin kılığında Anadolu'ya gelir. Doğıan Ata ise doğıan donuna girer ve Hacı Bektağı saldırır. O da hemen silkinir ve insan kılığına girer (Gölpınarlı 1990: 10,19; Yüce 1987:358).

Türklerin ğlâm'ı kabulundan sonra, gamanların içevleri ermiğıkiğılerin üzerinden anlatılmaya devam eder. Ermiğıerin güvercin, laçin donuna girip uçtukları anlatılır. Ermiğıer/erenler/veliler bir ğkılde kimliğini değiğıirme yeteneğıine sahip oldukları, bir bağıka kimlikte ortaya çıkıp önceki kimliğini - geçici de olsa - gizlemeleri söz konusu edilir. Bağıkılarını da gerekirse geçici olarak dönüğüür. Böylece ermiğıerin bağıka kimliğe bürünme yeteneğıin sahip olduğı düğüündür (Ögel 1995:II,142). Ermiğı kiğılerin bu türden özellikleri ğlâm öncesi ğaman geleneklerinin halkın muhayyilesinde bir ğkılde devam ettirildiğini ve ğlâm'a uyarlandığı söylenebilir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Don değışirme de bir tür kimlik gizlemedir. Don değışirme yerine halk arasında kullanılan çeşilli ifadeler vardır. Bunlar daz/tas, türlenme, silkinme, giyimini giyme, kalıp, bürünmek görünmek gibi ifadelerden bazılarıdır (Ögel 1995:II,83,133-136).

Hoca Ahmet Yesevî bačka olmak üzere, erenler hakkında özellikle kuçdonuna girme üzerine pek çok menkıbe bulunmaktadır. Hoca Ahmet Yesevî turna donuna girer (Köprülü 1993:33). Bektaş halifesi Resul Baba altın geyik ve güvercin donuna girer (Gölpınarlı 1990:86). Abdal Musa geyik donuna bürünür (Güzel 1999:104-106). Erenlerin kuç donuna girmesi ermiç yerel kışlar için de anlatılır. Türkiye'nin pek çok yerinde bir zamanlar kuç donuna girip hacda sabah namazını edâ edenlerin, üç güvercin olarak arkadaşları ile birlikte Mekke'ye gidenlerin, savağa güvercin kılığında katılanların, kartal kılığında bačka bir mekâna gidenlerin menkıbeleri anlatılmaktadır (Önal 2005: 306-312).

Erenlere ait özellikler aslında halkın hafızasındaki en eski inanmaların şîlâm adına devam ettirilmesinden bačka bir şey değildir. İnanmaların değışmediği sadece dinin değıştiği görülür. Yeni inanç sisteminin din büyükleri, eski inanç önderlerinin ululuğu ile örtüştürülerek inanma varlığını devam ettirmektedir. Günümüzde Türkiye'nin hemen her tarafında benzer türbe/ziyaret sahipleri vardır.

5- Masallarda Kimlik Gizleme

Masallarda da dönüşüm ve kılık değıştirerek kimliği gizleme söz konusudur. Pek çok masalda kimlik gizlemek veya bačkalarını kimliğine girmek gibi unsurlar çokça görülür. Bunlardan önemli bir kısmı büyüsel işlemler sonucu gerçekleştirilir. Masallarda kuça dönüşüme “Çöyle bir çırpıp” ayın on dördü gibi tekrar delikanlı olan anlatımlar sıkça yer alır (Boratav 1992:147-151).

5.1- Sihirli Dönüşüm

Türkiye'de en çok bilinen masalardan “Tın Tın Kabacık” masalında geyik izinden su içen kardeş geyiğe dönüşür. Yine Türkiye'de pek çok yerde anlatılan ve Muğla'dan derlediğimiz masallar arasında “Kurbağa Gelin” masalı, adından da anlaşılacağı üzere kurbağa güzel bir kıza dönüşür (Köle 1932). Muğla'da bir bačka masalın adı “Ayı Gelin”dir. Burada da oğlanın attığı ok ayı inine düşer ve kısmeti olan ayı ile evlenir. Ayı güzle bir gelin olur (Karadağ 1943). Muğla masallarından “Yılan Oğlan” masalı yılanın bir delikanlıya dönüşmesini anlatır (Orhan 1927).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

5.2- Kılık Değiştirme

Eberhard ve Boratav katalogunda yer yer 364 numaralı “Evlenme ve Dolandırıcı Köse” masalında padişah herkese aldatan Köse’nin kendisini de aldatmasını ister. Bunun üzerine, Köse bir kız kılığına girerek padişahı aldatır (1953).

Daz, dazlak, kavlak keçel, yelgen, Keçel Mehmet vb. adlar Keloğlan yerine kılık değiştirmelerde kullanılan isimlerdir. Masallarda oğlan ve kız kılık değiştirerek amaçlarına ulaşmaya çalışırlar (Ögel 1995:II,77-82;85-86). Keloğlan ve Altay destanlarında tas veya Tastarakay, çeşitli kılıklara girip kahramanlık gösteren kişidir. Yer altı ve yer üstü dünyasına gider gelirler (Ergun 2005:79-81; Naskalı 1999:56,91,132; Ergun 1998: 222,224,232; Dilek 2002:56,264,271-272).

Keloğlan masallarının yazıya geçenlerinin tamamı üzerinde yapılan çalışmada Keloğlanın çeşitli masallarda kılık değiştirdiği görülür (Dursun 2008:97-98).

Keloğlan masalarında kimlik gizleme özel bir yere sahiptir. Keloğlan toplum içindeki yerini gizler. Hakir veya eksik görülen bir kimlikle haksızlıklara maruz kalır. Ötelenir. Düzmece keloğlan gerçekten bağımsız olan değil, bağna sonradan bir içkembe geçirerek geçici olarak kel olan ve böylece kimliğini saklayan kişi olarak karşımıza çıkar. Keloğlan masalları içinde “düzmece keloğlan” olarak anlatılan masalarda, kellik yapay bir unsurdur; gerçek Keloğlan masallarında kellik doğal bir durumdur.

Dobruca’dan derlediğimiz Kelce adlı masal Türkiye’de de bilinen bir masal olup farkı, kahramanın bağna sonradan koyun içlembesi geçirmesi şeklindedir. Aslında bir padişah oğlu olan ve üç kardeğın üçüncüsü olan kahraman, ormana ava giden iki ağabeyisinin peğinden gider. Topal tavğan aslında peri olan Arap’ın kucagına sığar. Arap kendisine hizmet etmesi karşılığında tavğanı vereceğini, evini tertemiz yapmasını, lakin kırk birinci odaya girmemesi gerektiğini söyler. Kahramanımız kırkinci gün kırk birinci odaya girer. Burada iki at, domuzlar görür; ağabeylerini asılmığbulur. At konuğurve onu uçurup kurtaracağını söyler. At padiğanın üçüncü oğlunu bir köye götürür ve kendisine sihirli iki tüy verir. Kahraman burada bağna koyun içlembesi geçirir ve kimliğini gizler.

Masalın devamında padiğanın üçüncü kızı Keloğlan’ı kendine eğseçer. Padiğah Keloğlan’ı kabul etmek istemese de, üç kez kız altın elmayı Keloğlan’ın bağna vurur. Padiğah diğer iki damada değer verip, üçüncü kızın kel kocasını adam yerine koymaz. Savağ olur, Keloğlan sihirli tüyleri birbirine sürter ve donanımlı bir savağı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

olur. Üç kez savağa gider, diğer iki bacanağını geride bırakır. Her seferin sonunda bağına iğleme takarak kimliğini gizler. En sonunda padişahın gözlerini açan sütü getirmiştir, her üç savağa da birer iğret nesne saklamıştır. Golan ve adı Kelce olarak kalan kahramanımız, gerçek hüviyetini açıklar ve bütün miras kendisine ve en küçük kıza kalır. Kırk gün kırk gece düğün yaparlar (Davut 1943).

Muğla'da Kızıtağ 1939 doğumlu Hayriye Töksöz'den derlediğimiz aynı masalda bir muharebe vardır. Tavşan ve Arap'tan söz edilemez. Bu masalda Keloğlan sütçü kılığına girer ve nereden verildiği belirtilmemiş olan sihirli kutu sayesinde savağı kıyafeti edinir. Sonunda tekrar Keloğlan kılığında kendi yaptıklarını padişaha açıklar ve düğün dernek kurulur.

Muğla'da anlatılan bir başka Keloğlan masalında, Keloğlan padişahın saklanmak için kadın kılığına girer (Orhan 1927).

6- Sonuç

Anlatı türleri içinde kimliğin gizlenmesi, aynı zamanda türlerin hangi zaman ve hangi düğün yapısının bir hatırasını veya gerçekliğini taşıdığı noktasında günümüze ışık tutmaktadır. Mitolojik dönemle ilgili kimlik gizlemeler daha çok don değiştirme ve çeşitli kışkıllarda kimliği gizleme biçimine dönüşür. Geçici olduğuna inanılan bir başka kimliğe bürünmenin temel mantığı şaman inancına kadar götürülebilir. şamanlar girdikleri yeni kılıkla onların güçlerini elde ettiklerine inanırlar. Bu tür anlatımlar arkaik destanlarda mitolojik inanmalar şeklinde devam eder. Dönüşüm marifeti destan kahramanlarının yaşımlarını kolaylaştırmanın ötesinde bir mücadele biçimi de olur. Yakın dönem destanlarında ve şiir sonrası destanlarda kıyafet değiştirmeye dönüşüm kimliği gerçek anlamıyla gizleyen kahramanlarla karşılaşılır. Efsanelerde ise dönüşüm erenler/veliler çerçevesinde görülür. Onların bir başka kişinin değil, hayvan donuna girmeleri söz konusu edilir. Bu onların manevî üstünlüğünün bir göstergesi olarak kabul edilmiş ve halk arasında anlatılma yoluyla canlılığını korumaya devam etmiştir. Masalarda ise kimlik değiştirme yöntemi, büyüsel bir işlem olmanın yanında, gerçek anlamda tanınmamak veya kel görünmek için yapılan kimlik gizlemelerde görülür. Masal çağı bir yönüyle mitolojik yapıya benzemektedir. Şanlı olmaması ayırımı ile farklılık arz eder.

Türler arasında kimliğin gizlenmesini izlemek, yüz yıllar ve bin yıllar içinde olağanüstülüklerin takibi anlamına gelir. Mitolojik inanmaların efsanelerde/menkâbelerde yaşatıldığı, destanlarda yer yer görüldüğü, yerleşik düzenin anlatı türleri olan hikâyelerde ise, akılcı bir zemine oturtulduğu görülür.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

KAYNAKÇA

- AÇA, Mehmet (2002), **Kazak Türklerinin Destanları ve Destan Geleneği**, Kömen Yay., Konya.
- ALANGU, Tahir (1983), **Türk Folkloru El Kitabı**, Adam Yay., İstanbul.
- ALPTEKİN, Ali Berat, (1997), **Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı**, Akçağ Yay., Ankara.
- _____, (1999), **Hikâye Araştırmaları 1 Kırmanşah Hikâyesi**, Akçağ Yay., Ankara.
- BANARLI, Nihat Sami, (1987), **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, MEB Yay., İstanbul, I. cilt.
- BORATAV, Pertev Naili, (1984), **Köroğlu Destanı**, Adam Yay., İstanbul.
- BORATAV, Pertev Naili, (1992), **Zaman Zaman içinde**, Adam Yay., İstanbul.
- ÇOBANOĞLU, Özkul, (2001), **Türk Dünyası Ortak edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Tarihi**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Cilt 1. Ankara.
- DİLEK, İbrahim, (2002), **Altay Destanları I**, TDK Yay., Ankara.
- DURSUN, Aysun, (2008), Keloğlan Masallarının Tespiti ve Tasnifi, (Muğla Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla.
- EBERHARDT, W, P.Naili Boratav, (1953), **Typen türkischer Volksmärchen**, Wiesbaden.
- EKGİ Metin, (2004), **Türk Dünyasında Köroğlu (İlk Kol), İnceleme ve Metinler**, Akçağ Yay., Ankara.
- ELÇİN, Gükrü Murat, (1949), **Kerem ile Aslı Hikâyesi**, MEB Yay., Ankara.
- ERGİN, Muharrem, (1997), **Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile**, 4. bs., TDK Yay., Ankara.
- ERÖZ, Mehmet, (1990), **Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- KÖKSAL, Hasan (1984), **Battalnâmelerde Tip ve Motif Yapısı**, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara.
- KÖPÜRÜLÜ, M. Fuad, (1993), **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, 8. bs., Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- Ankara. GÖLPINARLI, Abdalbaki, (1985), **Menakıb-ı Hacı bektaş- Veli Vilayet-Nâme**, Ğıkılâp Kitapevi, Ğtanbul.
- GÖKALP, Ziya, (1977), **Türk Töresi**, Ğıkılâp ve Aka Yay., Ğtanbul.
- GÖKYAY, Orhan ğaik, (2000), **Dedem Korkudun Kitabı**, MEB Yay., Ğtanbul.
- GÜZEL, Abdurrahman, (1999), **Abdal Musa Velayetnamesi**, TTK Yay., Ankara.
- POSPELOV, Gennadiy N., (1984), **Edebiyat Bilimi 1**, (çev. Yılmaz Onay), Bilim ve Sanat Yay., Ankara.
- PROPP, Vladimir, (2001), **Masalın Biçimbilimi**, (çev. Mehmet Rıfat-Sema Rıfat), 2. bs., Om Kuram Yay., Ğtanbul.
- REĞCHL, Karl, (2002), **Türk Boylarının Destanları (Gelenekler, Şekilleri, şiir Yapısı)**, (çev. Metin Ekici), TDK Yay., Ankara.
- SAKAOĞLU, Saim, (1980), **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Kùltür Bakanlığı Yay., Ankara.
- SELÇUK, Ali, (2004), **Tahtacılar Mersin Tahtacıları Üzerine Bir Araştırma**, Yeditepe Yay., Ğtanbul.
- SEYĖOĞLU, Bilge, (2009), “Yeraltı Dünyası,” **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitü Dergisi**, S.39, 201-210.
- ÖRNEK, Sedat Veyis, (1995), **100 Soruda İlklerde Din, Büyü, sanat, Efsane** 3.bs., Gerçek Yay., Ğtanbul.
- NASKALĖ Emine Gürsoy, (1999), **Altay Destanı Maaday Kara**, YKY, Ğtanbul.
- THOPSEN, Stith, (1958), **Motif Index of Folk Literature**, Blooming & London,
- Türkçe Sözlük, (2005), 10. bs., TDK Yay., Ankara.
- TÜRKMEN, Fikret, (1998), **Tahir ile Zühre**, 2.bs. AKM Yay., Ankara.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, (1983), **İslam Felsefesi Eski Yunan’dan Çağdaş Düşünceye Doğru**, 3.bs., Ülken Yay., Ğtanbul.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

YILDIZ, Naciye, (1995), **Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İle ilgili Tespit ve Tahliller**, TDK Yay., Ankara.

YURDATAP, Selâmi Münir, (1969), **Şah İsmail**, İstanbul.

YÜCE, Kemal, (1987), **Saltuknâme’de Tarihî, Dinî ve Efsanevî Unsurlar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara.

KAYNAK KİŞİLER

DAVUT, Osman, 1943 (Fırtına Mare)Bağpınar/Dobruca doğumlu, 4 yıl okumuş, nesleği çoban, dedesinden duymuş.

KARADAĞ, Nuray, 1943 Faralya köyü/Fethiye doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı. Büyüklerinden dinlemiştir.

KÖLE, Fethi, 1932 Uzunyurt köyü/Fethiye doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, büyüklerinden öğrenmiştir.

ORHAN, Yeşar, 1927 Yangı köyü/Köyceğiz doğumlu, okur-yazar değil, ev hanımı, büyüklerden dinlemiştir.

MİTOLOJİDEN ROMANA YÖNETİM ERKİNİN ANLATIM TÜRLERİNE YANSIMASI

*Kürşat ÖNCÜL**

ÖZET

Anlatma esasına dayalı ürünlerin incelenmesinde, sosyal yaşama bağlı tarihsel ilerlemeci bir anlayış, söz konusudur. Bu kabul, insan ırkının uygarlık tarihinin mitolojik, dini ve bilimsel bir düşünüş sistemi izlediği savından hareketle anlatı ürünlerinin de benzer bir formda doğup geliştiğini savunur. Ancak türler arasındaki ilişki birey ile yönetim arasındaki ilişkinin de göstergesidir.

Anahtar Kelimeler: Birey-yönetim ilişkisi, Tür-yönetim ilişkisi, sözlü anlatılar

EXPRESSION OF NOVEL TYPES OF MYTHOLOGY AUTHORITY REFLECTION ON MANAGEMENT

ABSTRACT

The main subject , is a based on a review of the product in the narration, a sense of social life depends historical progress. This acceptance, the mythological history of civilization of the human race, religious and scientific thought system operates similar to the arguments in view of the described products and has developed a form born in the defense. However, the relationship between species, also shows the relationship between individuals and management.

Key Words: Individual-management relations, type-management relationship, the oral narrative.

Anlatma esasına dayalı ürünlerin incelenmesinde, sosyal yaşama bağlı tarihsel ilerlemeci bir anlayış, araştırmacılarca temel

* Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Öğretim Üyesi, oncukursat@yahoo.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

prensip olarak kabul görmüştür. Bu kabul, insan ırkının uygarlık tarihinin mitolojik, dini ve bilimsel bir düğün sistemi izlediği savından hareketle anlatı ürünlerinin de benzer bir formda doğup geliştiğini savunur. Medeniyetin ilerlemesine paralel olarak bu anlayışa belirli bir takvime bağlanan anlatılar mit, destan, halk hikâyesi, realist halk hikâyeleri ve içsel anlamda bu ürünlerin yerini alan roman, modern hikâye şeklinde sıralanmıştır. Sözlü kültür ortamı içerisinde doğup gelişen anlatı türlerinin oluşumunda ve gelişmesinde medeniyet ve yaşam tarzında görülen değişim elbette en önemli etkenlerden biridir. Ancak bu çalışmada dikkat çekilmek istenilen nokta medeniyet çizgisinin gelişimine bağlı olarak şekillendirilen edebi türlerdeki siyasal erk kavramının anlatı türlerine yansımalarıdır.

Arkaik düğün sisteminin yansıması olarak ifade edilen mitler, genel anlamda, masallara özgü bir zaman diliminde yaşamı, kahramanlarının doğüstü kişiler olduğu kabul edilen ve bir şeyin nasıl yaşama geçtiğini anlatan daha çok kutsal bir yaratılış öyküsü (Eliade, 1993: 13) şeklinde tanımlanır. Gizemli bir tarihsel dönemin ürünü olarak görülen mitlerin zaman kesiti, mitik dönem ya da destan devri öncesi olarak kabul edilir. Bu tarihlendirme somut bir düzleme indirgenmediğinden bu durumu somutlamak adına mitler, neolitik dönem sonrası şekillenen ürünler olarak zaman düzlemine indirgenebilir.¹ Tanrı-kral dönemi olarak adlandırılacak olan bu dönemde hem göçebe-avcı hem de yerleşik toplumlarda yönetici, tanrı ya da yarı tanrı olarak kabul edilmiştir. Tanrılar ya da tanrısal özelliklere sahip kişiler, yaşamı şekillendirme ve toplumu yönlendirme noktasında gücü ellerinde bulundurduklarından anlatılar da kaçınılmaz olarak bu merkezde oluşmuştur. Anlatıların kutsal merkezinde olması özellikle bireyin karşılığı durumlarına verdiği cevapların bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Doğada meydana gelen çeşitli olaylarda ve bireyin kendi dünyasında karşılığı sorunların sebep-sonuç ilişkisini etkilediğine inanılan tanrılar ya da tanrısal nitelikli varlıklar, eylemleriyle yönetim noktasında bir siyasal mekanizmayı oluşturmuştur. Ortaya çıkan bu siyasal yapı, sosyal yaşamın yansıması olduğundan mitler, bir kabilenin sosyal düzenini, ekonomik uğraşlarını, sanatlarını, becerilerini, dini ya da sihirsel inançlarını ve dini törenlerini barındırır (Akkaç 2008: 83). Sosyal yapının bütünselliği bağlamında politik olanla ilişkili bu

¹ Bu yönde bir tarihlendirmeye gidilmesinde iki temel etken söz konusudur:

1. Neolitik dönemden itibaren tarihsel sürecin daha net bir biçimde izlenmesine olanak veren köy ve kent gibi büyük sosyal yaşam alanlarının oluşması.

2. Bireysel veya küçük gruplar halindeki yaşamdan boy, kabile anlayışına geçilmesi dolayısıyla kolektif bilinçaltının oluşmaya başlamasıdır.

anlatmalar/mitler, insanoğlunun politik iktidar ilişkilerini büyük bir ölçekte yoğun ve derin bir şekilde hayal edebilmesini sağlayan deneyimin olanaklarını sunmuştur. Eylemleriyle sadece evreni yaratmakla kalmayan aynı zamanda düzeni, adaleti de sağlayan tanrılar, [dolayısıyla bu kabulü aktaran mitler] bu özellikleriyle devletlerin, milletlerin düşüncelerini, kabullerini tarihsel bağlamda aydınlatmaktadırlar² (Sarıbay, 1998: 129). Mitlerin sosyal yapının bütünselliği içinde iktidara yönelik gönderimlerinin anlaşılabilmesi, ait olduğu toplumun sembolik evreninin de anlaşılmasına bağlıdır. Bu sembolik evrenin algılanması için öncelikle mitik anlatmaların binlerce yıllık bir sürecin sonunda sembolik bir dillik yapıya dönüşümü savunulabilir. Bu doğrultuda belli bir kültürel öğeler bütünü imgelerden yararlanarak ve simgesel biçimde birbirine bağlayan ve dile getiren mitlerin, bu dünyaya ait olanla, kutsal olanın iç içe girdiği bir düşünce tarzını yansıttığı kabul edilir (Duverger, 1982: 143). Yukarıda belirtilenlere karşın dillik yapıda meydana gelen simgesel anlamların çözülebilmesi için anlatıların oluşum ve gelişim döneminin sistemleştirdiği neolitik dönem ve sonrasındaki yönetim algılamalarının ortaya konulması gerekir.

Neolitik dönemde çoban toplulukların yaşamlarının biçimlenmesinde en etkili unsur olan üretim biçimlerinin daha çok “hayvansal besin üreticiliği”ne, yaşam biçimlerinin ise “göçebe çobanlık”a dayandığı tespit edilmiştir. Çoban toplumlar, bu tarihlerde üretime geçmişi olmalarına karşın ekonomilerinin yetersizliğinden dolayı dışa açık bir toplum niteliği göstermektedirler (genel, 1985: 174). Neolitik toplum, artı ürün üretemeyen bir karakter göstermekle beraber toplumsal artı üretme potansiyeli taşıdığından, özellikle iklim koşullarının elverdiği olduğu yıllarda ellerinde biriken yiyecek fazlalığını toplumsal artıya dönüştürmüştür. Ancak sosyal yapının eşitlikçilik esasına dayanması, toplumsal fazlaya el koyan bir sosyal yapının varlığını engelleme ve elde edilen ürünün toplumsal artıya dönüştürülmesini oldukça zorlaştırmıştır. Eşitlikçi toplumun bu dayanışmacı, sosyal yapısı, yiyeceğin, artı ürüne sahip ailelerden eksik olan ailelere verilmesine, bunu aşan durumlarda ise potlaçlarla, Göçenlerle bu artı değerın tüketilmesine yöneliktir (genel, 1985: 178). Özel mülkiyetin bulunmadığı bu ortamda, kabile üyeleri özel mülk edinip bunu miras ile soylarına geçiremediklerinden toplumda eşitlikçi yapıyı bozan bir sınıf oluşmamıştır. Ancak ilerleyen dönemlerde göçebe üyeleri ve Çamanlar (din adamları) uygar topluma geçişte birlikte egemen sınıfı ve yönetici kadroyu oluşturacaklardır (genel, 2004: 23). Neolitik dönemin sona ermesi ve uygarlığın gelişimiyle

² Sarıbay, çalışmada mit ve efsaneyi aynı anlamda kullanmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

birlikte sosyallik artmış, göçebelerde kandaç topluluklar, yerleşkelerde mülk edinimine bağlı ilişkiler yeni bir form kazanmış, küçük birlikteliklerden büyük devletlere doğru adımlar atılmıştır. Aile birlikteliklerinden, boylar federasyonuna ve devlet yapılanmasına giden bu yolda kurulan siyasal organizasyonlarda yönetici konumundaki kişilerle birey arasındaki mesafe, anlatıların yapısını belirlemiştir.

Boylar federasyonu olarak kabul edilen ve M.Ö. binlerce yıl öncesine kadar götürülen Türk siyasal yapılanmasında boy beyleri, devrin sosyal yapılanmasından yararlanarak kısa zamanda günümüz devlet yapılanmasının temeli olarak kabul edilebilecek bir yönetim yapısını kurmuş, zamanla bu küçük yönetimleri birleştirerek büyük bir imparatorluğa dönüşürmüştür. Bu dönemde, Türk yöneticileri kendilerinden “Gök ve Ay Tanrıdan kut bulmuş” şeklinde bahsetmiş, iktidarlarını kutsal bir kaynağa bağlamışlardır (Arslan, 1984: 77). Dönemin Türk siyasi otorite anlayışını en iyi gösteren unsurlardan olan unvanlar, yöneticilerin kendilerine ve toplumun yöneticilerine bakışını göstermesi noktasında özellikle dikkate alınmayı gerektirmektedir. Türk hükümdarlarının

1. Tanrı-kut ve Lao Shang
2. Kutlug
3. Tengri Teg Tengri Yaratmış
4. Tengriteg Tengride Kut Bulmuş,
5. Tengri Kağan
6. Iduk-Kut (Güler, 1996: 76)

kullanmış oldukları bu sıfatlara ve “gökte olmuş” ve “gökte yaratılmış” olduğu söylemlerine karşın toplum algılamasında yöneticinin “kişioğlu” olduğu ve tam bir Tanrısal nitelik taşımadığı (Ögel, 1971: 61) belirtilmektedir. Ögel’in ifadelerine karşın bu adlandırmalar hem yöneticilerin hem de toplumun ülke yönetiminde bulunanlara yükledikleri misyonun çok büyük olduğunu göstermektedir.

Mitik dönem olarak adlandırılan ve çeşitli bilinmeyenleri içerisinde barındıran gizemli dönemin ardından ortaya çıkan ve daha somut verilerin elde edildiği destan dönemi, yönetici algılamasında değişimin net izlerini gösterir. Metalin bir savaş aleti olarak kullanımına bağlı olarak şekillenen bu dönem, genel anlamda M.Ö. binli yıllarda başlayıp, bulunulan coğrafyada yaşanan medeniyet seviyesine göre binlerce yıllık bir sürecin sonunda neticelenir. Mitik

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

dönemin birçok izini taşıyan bu destanların kahramanları, doğrudan tanrı/tanrılar olmamakla birlikte yarı dünyevi yarı tanrısal bir kimliğe bürünen kişilerdir. Onların tanrısallıklarını doğum öncesinde yaşanan doğaüstü olaylarda, doğumun gecikmesinde, fizyolojik özelliklerinde, evlendikleri kişinin niteliklerinde görmek mümkündür. Özellikle kahramanın evlendiği kızların çeşitli özelliklerde kutsal nitelikler taşıması kahramanın tanrısallığının en büyük göstergelerindendir. Bu kutsallığı, Oğuz kağan destanında, Oğuz'un evlendiği kişilerin barındırdığı niteliklerde, Bozkurt destanında kolları ve bacakları kesilen kişinin bir kurdun yaralarını sağaltması sonrasında kurttan doğan çocuklarda vb. görmek mümkündür. Destanlarda, tanrıların yerini yarı tanrı kahramanların alması süreci oldukça uzun bir dönemi kapsamıştır. Oldukça ileri bir dönemin ürünü olan Satuk Buğra Han Destanı'nda da dahi Satuk Buğra'nın bir anlamda peygamber kişiliğinde ifade edilmesi ve buna bağlı olarak gösterdiği ifade edilen olağanüstülükler yönetim erkine yüklenen misyonun mitik dönem ile destan devri arasındaki yakınlığını gösterir.

Destandan hikâyeye geçiş süreci olarak kabul edilen Dede Korkut metinlerinde yer alan Deli Dumrul boyunda bireyin tanrıyla konuşmasına varan bir anlayış Boğaç Han boyunda Hızır'ı karımıza çıkarır. Tanrı'ya edilen dualar sonucunda dünyaya gelen Boğaç ve Beyrek de bir anlamda yöneticilerle kutsal arasındaki ilişkiyi sembolize eder. Boğaç'ın Hızır tarafından korunması, yönetimi elinde bulunduranlarla kutsal arasındaki bu ilişkinin ve kutsalla yakınlığın hikâyeye yansımalarıdır. Bu yansımanın bir diğer unsurunu da Oğuz'un hanı Salur Kazan'a gösterilen rüyayla ailesinin kurtarılmasında da görmek mümkündür. Rüya bir noktada kutsalla aradaki bağı sembolize etmektedir. Ruhun uyku sırasında bedeni terk ettiği anlayışla ifadesini bulan "küçük ölüm" adlandırması bir anlamda kutsalla birey arasında bu dünyadaki bağlantının göstergesidir. Bir yanda Deli Dumrul'un tanrıya seslenmesi ve bir aracıyı kabul etmemesiyle görülen yakınlık öte yanda rüyaya dönerek âlemler arası mesafeye dönüşümü gölsa da birey ile kutsal arasındaki bağlantının ne derece yakın olduğu açıktır.

Yönetimi elinde bulunduranlar, destan devrinin ardından kutsal niteliklerini fizyolojik anlamda büyük oranda kaybetmelerine karşın anlatıların merkezini oluşturmaları ve kutsalın korumasında olmalarıyla bu ilişkiyi sürdürürler. Kutsalla yönetici arasındaki bağın anlatılarda zayıflamaya başladığı dönemde bu anlayış ıslahiyetle birlikte kendine yeni bir yaşam alanı bulur. Dede Korkut Hikâyeleri'yle aynı dönemlerde ortaya konan velâyetname ve menâkıpnameler bu anlayışı ve ilişkiyi özellikle hulul ve tenasüh

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

anlayışıyla yaşıtmaya başlarlar. Tasavvuf içerisinde kendine yer bulan yöneticiyle kutsal arasındaki bu ilişki tasavvufi geleneğin sürdüğü yerlerde devam etmektedir.

Destan devrinin sona ermesiyle doğan ve halk hikâyesi olarak adlandırılan türde yönetici merkezli söylem yerini birey merkezli bir söyleme bırakır. Bu nedenle kutsalla yönetici arasındaki ilişkiye ait söylem azalmaya başlar. Yeni ortaya çıkan bu türün en belirgin özelliği yönetici ve aristokrat kesime ait anlatıların yerini daha ziyade sıradan insanların almaya başlamasıdır. Yöneticinin konumunu bu anlatı geleneğinde Dede Korkut'taki Begil Oğlu Emren boyunda Begil'in eşi'nin "padişahlar Tanrının kölgesidir, padişahına asi olanun içi rast gelmez" (Ergin 1997, 218) sözlerinde bulmak mümkündür. Bu ifade, mit ve destandaki kutsalla yönetici arasındaki ilişkinin toplum merkezindeki algılanmasını göstermesi bakımından önemlidir. Destan döneminin sonunda geçmişin standartları ve yönetim anlayış değişikliği halkla yönetici arasındaki uçurum çok büyümüştür. Destan devrinde yönetici, yönetimi altında bulunan kişilerle aynı coğrafyayı ve mekânı paylaşmasına karşın, boy birliklerinden güçlü merkezi devlet anlayışına geçildiği bu dönemde bireyle yönetici arasındaki mesafe artmıştır. Yöneten ile yönetilen arasındaki bu kopukluk iki ayrı yaşam alanı ve buna bağlı olarak iki düşünüş sistemini doğurmuştur. Yönetimin ve merkezi devletin güçlenmesiyle doğrudan ilişkili olan bu tabakalardan yönetilenlerin sadece yönetimin temsilcileriyle muhatap olmasına yol açmıştır. Ortaya çıkan bu yeni durum ister istemez anlatıları etkilemiş anlatıların merkezini oluşturan yönetici yerini daha tanıdık bir kişiye yerel bir kimliğe bırakmıştır. Bu yeni kahraman, yönetimden soyutlanmış, üstün başarılar kazanan kahramandan çok daha zayıf bir kişiye dönüşmüş, yeniden canlanacağı döneme kadar bilinçaltına atılmıştır. Halk hikâyesi olarak adlandırılan yeni dönemin kahramanları bu nedenle somut bir kimliğe bürünerek diğer anlatılarda örülen kahramanlara nazaran büyük oranda sıradanlaşmıştır.

Anlatılardaki kahraman tipolojisinin değişimi tarihsel süreçte ve Osmanlı merkezinde ele alındığında XV. ve XVI. yüzyıllardaki merkezi otoritenin güçlenmesine bağlanabilir. Bu düzlemde otoriteyi elinde bulunduran hükümdarın çevresinde saray eğri oluşmuş, ülkenin dört bir yanını memurları aracılığıyla yöneten hükümdarla yönetimi arasında düşünüş biçiminden yaşam biçimine hayatın hemen her noktasında bir ayrışma kendini hissettirmiştir. Bireyle yönetici/kahraman arasındaki ayrılık anlatılara yaşamın getirdiği yeni sıkıntılar, bireyin iç ve dış çatışmaları şeklinde yansımıştır. Halk hikâyesi olarak adlandırılan bu anlatılar bu yönde gelişirken, yönetim erkinin bulunduğu İstanbul merkezli anlatılar

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

İstanbul'un sosyal yaşamının getirdiği toplumsal çalkantıların bireye yansımaları Çekilde daha özel bir kazanımdır.

Bilinçaltından beslenen kültürel olguların XIX. yüzyılda gerçek hayatta belirli ölçüde de olsa yansımaları bulmasıyla destan devrinin kahramanı, efe ve zeybeklerde yeniden Çekillenir. Yoğunlukla Ege bölgesinde görülen efe ve zeybekliği doğuran siyasal, ekonomik ve sosyal Çekimler bölgede yönetimi elinde bulunduran devlet memurlarının yetkilerini kötüye kullanmalarına fırsat vermiştir. Çekimparatorluğun zayıflamasına paralel olarak deniz kuvvetlerinde meydana gelen kayıplar bölgedeki leventlerin yoğunlaşmasına ve iç kesimlere doğru hareketlenmesine neden olmuştur. Bu iki unsur tarıma bağlı ekonomik yapıda yaşanan sıkıntılarla birleşince ortaya çıkan adaletsizliğe, haksızlığa karşı başkaldırının doğumuna olanak sağlamıştır. Bu bağlamda ortaya çıkan efeler, bir yandan kendilerine yüklenen çeşitli olağanüstülüklerle geçmişin izlerini bir yandan da yerellikleriyle dönemin özelliklerini taşımaktadır. Hobsbawm'ın sosyal haydut olarak adlandırdığı bu tipin efelerde nispeten görülmesiyle, eski kahramana verilen fiziksel ve fonksiyonel özellikler toplum tarafından belirli oranlarda da olsa bu kişilere yüklenir. Böylece efeler, bu dönemden itibaren teoride de olsa görünmeyen, kurğün geçirmeyen ve toplumun beklentilerine çeşitli ölçülerde cevap veren adalet savaşçısı kişiler olarak bilinçaltındaki kahramana dönüşürler. Artık mit ve destanlarda kutsal özellikler barındıran kahraman yerini mazlumların yanında, yerel yöneticilerin haksızlığına karşı mücadele eden, yerel bir kahramana bırakmıştır.

Sosyal haydut olarak kabul edilen bu kişilerin hayatları etrafında Çekillenen sözlü anlatılar farklı bölgelerdeki kişilere yönelik olarak sürerken, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren batı medeniyetinin etkisiyle yazılı kültürde roman, hikâye, tiyatro gibi türler görülmeye başlanmıştır. Avrupa'da XVIII. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan bu yazınsal türler, reform hareketleri ve Nietzsche gibi düşünürlerin etkisiyle Tanrı'nın yokluğuna ait düşünceleri de barındırmıştır. Birinci sözlü kültür döneminin sona erdiği ve yazılı kültürün yaşamaya başladığı Avrupa'nın etkisi, kısa sürede Osmanlı aydınlarında dolayısıyla yazınsal ürünlerinde kendini hissettirmiştir. Bu son değişim, bilişsel ve tinsel yaşamın her anında bulunan Tanrı anlayışından Tanrı'nın ölümüne giden sürecin XX. yüzyıl ayağını oluşturur.

KAYNAKÇA

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- AKKAĞ, Sema Önal; “Mit ve Felsefe”, **Milli Folklor**, S.77, 2008, s.83–88,
- ARSLAN, Mahmut; **Step İmparatorluklarında Sosyal Ve Siyasi Yapı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1984.
- DUVERGER, Maurice; **Siyaset Sosyolojisi**, İstanbul, Varlık Yayınları, 1982.
- ELÇADE, Mircea; **Mitlerin Özellikleri**, çev. Sema Rıfat, İstanbul, Simavi Yayınları, 1993.
- ERGÖN, Muharrem; **Dede Korkut Kitabı GirişMetin-Faksimile**, Ankara, T.T.K. Yayınları., 1989.
- GÜLER, Ali; **Türk Yönetim Anlayışının Kaynakları**, (Bağcıçtan XII. Yüzyıla Kadar), Ankara, Ocak Yayınları, 1996.
- HOBBSAWM, Eric; **Haydutlar**, çev. Fatma Taçkent, İstanbul, 1990.
- ÖGEL, Bahaeddin; **Türk Kültürünün Gelişme Çağları II**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971
- SARIBAY, A.Yağar; ÖĞÜN, S.S; **Bir Politikbilim Perspektifi**, Bursa, Asa Kitabevi, 1998.
- ğENEL, Alaeddin; **İlkel Topluluktan Uygar Topluma**, Geçici AÇamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi, Ankara, Birey ve Toplum Yayınları, 1985.
- ğENEL, Alaeddin; **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2004.

ROMANDAN TİYATROYA: ESİR ŞEHRİN İNSANLARI

*Fatih ÖZDEMİR**

ÖZET

Bir romanı tiyatroya uyarlamak bu iki edebî türün özelliklerinden dolayı bazı teknik dikkatler gerektirmektedir. Romanda ayrıntılı olarak tasvir edilen olay örgüsü, kişiler, zaman ve mekân gibi unsurlar; tiyatroya aktarılırken izleyicinin ilgisini canlı tutacak şekilde düzenlenir. Dikkat edilecek en önemli nokta romandaki mesajın anlaşılır ve çarpıcı bir şekilde, en kısa yoldan izleyiciye aktarılmasıdır. Bu yazıda Kemal Tahir'in Esir Şehrin İnsanları romanıyla, bu romandan yola çıkılarak Kemal Bekir tarafından Kâmil Bey ismiyle tiyatroya uyarlanan metni, yapıyı oluşturan unsurlar bakımından karşılaştırdık. Kemal Tahir, Esir Şehrin İnsanları romanında işgal altındaki İstanbul'un sosyal ve siyasî durumunu, Kâmil Bey isimli karakterin merkezde olduğu olaylarla ortaya sermiştir. Roman kurtuluş mücadelesinin hangi zor şartlar altında gerçekleştiğini gösterirken vatanseverlik ve fedakârlık gibi kavramların altını çizmektedir. Kemal Tahir, romanını halktan kopuk ve olaylara ilgisiz bir aydın olan Kâmil Bey'i bilinçlendirmek üzerine kurgulamıştır. Kemal Bekir de romancının bu amacını ve romanın mesajını en çarpıcı şekilde tiyatroya yansıtmıştır. Bu doğrultuda olaylarda ve kişilerin özelliklerinde ayıklamalar yapmış, canlı diyaloglar oluşturmuş ve Esir Şehir dizisinin diğer romanlarından amaca uygun kısımları da tiyatrodaki değerlendirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kemal Tahir, Kemal Bekir, adaptasyon, roman, tiyatro.

* Dr., fatihozdemir77@hotmail.com

**THE ADAPTATION OF A NOVEL TO THE THEATRE:
THE PEOPLE OF CAPTIVE CITIES****ABSTRACT**

Adapting a novel for the stage, requires some technical rigour because of the characteristics of those two classes of literature. The elements which are described in detail in the novel- like the chain of events, characters, time and place- are arranged in the stage in a way that the attention of the audience kept alive. The most critical point is that the message should be transferred to the audience in the shortest way, in a manner that it is understandable and striking. In this article, we made a comparison between the novel of Kemal Tahir “The People of Captive City” and the text of play adapted from this novel -“Mr Kâmil” which is written by Kemal Bekir- in terms of the elements that constitute the structure. Kemal Tahir has depicted the social and political state of Istanbul under occupation by narrating the events that centers on character called Mr Kâmil. The novel underlines concepts like patriotism and altruism while pointing out the hard conditions in which independence war was actualized. Kemal Tahir built his novel on making Mr Kâmil more conscious, who is distant to community and indifferent to events. Kemal Bekir has reflected this aim of the novelist and the message of the novel to the stage in a very remarkable way. In order to do this, he made selections on some properties of the novel characters and events, created vivid dialogues and adapted proper parts of other novels in The Captive City novel series to the play.

Key Words: Kemal Tahir, Kemal Bekir, adaptation, novel, theatre, character, literature.

Roman ve tiyatro türleri arasında anlatım teknikleri, zamanın kullanımı, mekânların ele alınışı, kişilerin sayısı, olayların yoğunluğu gibi konularda pek çok farklılıklar bulunmaktadır. Bunun yanı sıra roman ve tiyatro alıcı açısından da farklılıklar gösterir. Tiyatroda çeşitli beklentilerle hazır bulunan topluluğu kesin, belirli bir amaç doğrultusunda etkilemek gerekir. Oysa roman okuru, okuma zamanı ve mekânı gibi yan etkenleri kendisi belirlediği için daha sabırlıdır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Roman olmuş bir durumu yansıtırken tiyatro daima “olmakta olandır” ve daima şimdiki zamana aittir. İki tür arasındaki belirgin farklar bir romanın tiyatro eseri haline getirilmesinde dikkat edilecek hususları da açıklamaktadır. Bir romandan iyi bir tiyatro eseri oluşturabilmek için romandaki başlıca kişileri, en çok ilgi uyandıran olayları seçmek, zamanda yoğunlaştırmalar yapmak, ikinci derecedeki olay ve kahramanları ayıklamak gerekir. Seyircinin olayı kolayca kavraması ve ilgisinin canlı tutulması için de romanın üslubunun değiştirilip tiyatro diyaloglarının ayrıntılardan ayıklanması lâzımdır.¹

Tanzimat dönemi edebiyatından başlayarak pek çok roman tiyatroya aktarılmıştır. Bu uyarlama işlemi bazen romancının kendisi tarafından yapılırken bazen de başka bir yazar tarafından gerçekleştirilmiştir. Örneğin Reşat Nuri Güntekin, Yaprak Dökümü romanını tiyatro eseri hâline getirmiş ve eser yoğun bir ilgiyle karşılanmıştır. Reşat Nuri Güntekin, “Romandan Piyes Çıkarmak”² isimli üç yazısında bu tecrübesini anlatırken romandan bir tiyatro eseri meydana getirmenin yeni bir tiyatro yazmaktan daha zor olduğunu belirtir. Reşat Nuri Güntekin, tiyatrodaki önemli olanın seyircide uyandırılmak istenen ruh olduğuna değinir ve bu yüzden romanındaki çeşitli unsurları değiştirdiğini söyler. Yine seyircinin heyecanını canlı tutmak için ayrıntılardan arınmış yeni diyaloglar yazdığının altını çizer. Reşat Nuri, “eski elbiseden küçük çocuk elbisesi çıkarır gibi vakaları kesip biçip birbirine eklemiştim.” diyerek tarif ettiği bu uyarlamasında, eserine yeni kahramanlar eklediğini, bazı kahramanların özelliklerini değiştirdiğini, zamanın ve mekânın kullanımında romandan farklı yollar izlediğini örneklerle açıklamıştır.

Bu yazımızda Kemal Tahir’in *Esir Şehrin İnsanları*³ romanıyla, bu romanın tiyatro uyarlaması olan Kemal Bekir’in *Kâmil Bey*⁴ isimli piyesini olaylar, kahramanlar, zamanın ve mekânın kullanımı bakımından karşılaştıracakız. Reşat Nuri Güntekin’in ve Metin And’ın da belirttiği gibi romandan tiyatroya yapılan uyarlamanın birinci şartı, romanın mesajının izleyicinin ilgisini canlı tutacak şekilde tiyatroya aktarılmasıdır. Bu iki eser arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları karşılaştırırken tiyatro eserinin bu amaca ulaşip ulaşmadığını da değerlendireceğiz.

¹ Metin And, “Romandan Tiyatroya”, *Türk Dili Roman Özel Sayısı*, S.154, 1 Temmuz 1964, s. 793-797

² “Romandan Piyes Çıkarmak”, *Reşat Nuri Güntekin’in Tiyatro ile İlgili Makaleleri*, Haz: Kemal Yavuz, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, s. 112-131

³ Kemal Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, Can Yayınları, 4.Baskı, İstanbul 1982

⁴ Kemal Bekir, *Kâmil Bey*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Kemal Tahir'in Esir Şehir dizisinin ilk romanı Esir Şehrin İnsanları'nın ilk baskısı 1957 yılında yapılmıştır. Serinin diğer kitapları Esir Şehrin Mahpusu ve Yol Ayrımı'dır. Esir Şehrin İnsanları, Avrupa'da eğitim almış, zengin bir aydın olan Kâmil Bey'in, uzun yıllar kaldığı İspanya'dan yurda dönüp işgal altındaki İstanbul'da Kuvayı Milliye'ye katılmasını konu edinir. Kemal Tahir, işgal karşıtı faaliyetlerinden dolayı yedi yıla mahkûm olan Kâmil Bey karakterinin etrafında, işgal altındaki bir şehrin sosyal, siyasi ve psikolojik durumunu anlatırken önemli bir tarihi dönemeci de çok canlı ve çarpıcı şekilde yansıtmıştır.

Esir Şehrin İnsanları romanı, Abdülhamit'in paşalarından Selim Paşa'nın oğlu Kâmil Bey'in 1920 yılının başında vapurla İstanbul'a dönüşünü anlatan bölümle başlar. Kâmil, parasını Avrupa'da bitirip İstanbul'a döner. İstanbul'da, ailesiyle birlikte eşi Nermin'in halasının Nişantaşı'ndaki konağına yerleşir. Nermin'in eniştesi İbrahim Bey, işgal güçleriyle ticaret yapan biridir. Kâmil Bey'i İngilizlerle tanıştırır. İngilizler, Kâmil Bey'den, babasının mirasından kalan Kerkük'teki arazilerini satmasını tehdit yoluyla isterler. Ayrıca, Nermin'in yeğeni Sabriye'de Kâmil'den hoşlanmakta ve onu sıkıştırmaktadır. Bu konakta çok sıkılan Kâmil Bey, çözüm olarak babasından kalan Bağlarbaşı'ndaki köşkü arkadaşı Fuat'ın yardımlarıyla tamir ettirip oraya taşınır. Burada hayatını düzene sokmaya çalışır, bu arada uzun yıllar Avrupa'da kaldığı için tanıyamadığı milletini tanır. İşgal altındaki bir şehri yakından gözlemler, devletin içinde bulunduğu duruma geliş sürecini analiz eder ve Anadolu'daki direniş hareketini merak etmeye başlar. Bir gün tesadüfen karşılaştığı okul arkadaşı Ahmet'in önerisiyle Karadayı adlı derginin teknik işleriyle uğraşmaya başlar. Dört sayfalık bir halk gazetesi olan Karadayı'yı çıkarmaya yine okuldan arkadaşı İhsan başlamış, o Anadolu'ya silah kaçırmakla suçlanıp tutuklanınca eşi Nedime Hanım derginin sorumluluğunu üstlenmiştir. Kâmil Bey, bu dergi çevresinde aydınları, edebiyatçıları, Anadolu'ya yardım eden vatanseverleri tanır. Bununla birlikte hafiyeler onu izlemeye başlar, sonunda kendini gizli işlerin içinde bulur. Ararat vapuruyla Anadolu'ya silah kaçırılırken yaşanan sorunları çözer. Bu arada doğum yapmak üzere olan Nedime Hanım'ın elinde Anadolu'ya geçmesi gereken gizli belgeler vardır. Ona yardım etmek isterken Niyazi adlı bir ajan yüzünden belgelerin bulunduğu sandığı Gülcemal vapurunun çaycısı Râmiz'e verirken tutuklanır. Sorgu süresince Nedime Hanım'ı ele vermesi halinde serbest kalacağı söylenir. Ayrıca eşi de baştan beri onun mücadelesine destek olmadığı gibi o da bu doğrultuda isteklerde bulunur. Beraber tutuklandıkları Ahmet, Nedime'nin adını vermesine rağmen yine Kâmil Bey'in yardımı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

sayesinde Nedime kurtulur. Ahmet bu olayı gururuna yediremeyip intihar eder. Râmiz, dengesiz, olaylardan habersiz, halktan biri numarasını çok iyi yapar ve suçsuz bulunur. İkinci İnönü Savaşı kazanıldığı günlerde Kâmil Bey, Nedime'nin adını vermediği, Anadolu'ya silah ve belge kaçırdığı için yedi yıl hapse mahkûm olur.

Esir Şehrin İnsanları romanı “Esir İstanbul”, “Bulanık Su” ve “Kâmil Bey” olmak üzere üç bölümden oluşur. Birinci bölümde Kâmil'in yurda dönüp burada tutunma ve çevresini tanıma süreci, ikinci bölümde dergi etrafındaki Anadolu'ya yardım çalışmaları ve son bölümde de Kâmil'in yargılanma süreci işlenir.

Romanın ana kişisi Kâmil Bey'dir. Zengin bir Abdülhamit paşasının tek oğludur. Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra Oxford'da okur, Roma'da uzun yıllar resim çalışır. Dünyanın pek çok ülkesini dolaşır. Bir paşa kızı olan Nermin Hanımla evlenir, Birinci Dünya Savaşı sırasında İspanya'ya yerleşir. Kızı Ayşe burada dünyaya gelir. 1920 yılında işgal altındaki İstanbul'a dönerler. Burada yangınlar ve ilgisizlik yüzünden malları tükenmiş, iki dükkânla bir köşkları kalmıştır. Bu sırada Anadolu'da Kuvayı Milliye direnişi başlamıştır. Roman buradan itibaren bir bilinçlendirme romanına döner. O güne kadar mirasyedi olarak yaşamış olan Kâmil Bey, çevresiyle iletişime geçip halkı yakından tanıdıkça memleket gerçeklerine yönelen mücadelecî, onurlu bir aydın olur. Anadolu'ya yardım işlerine girişir ve bu sebepten tutuklanıp hapse mahkûm olur. Romanda Kâmil Bey'in fiziksel özelliklerinden geniş omuzlu, uzun boylu, yakışıklı biri olduğu üzerinde durulmuştur. Otuz altı yaşındadır. Derin düşünceli, dünyadaki ve ülkesindeki siyasî olaylar üzerinde fikir sahibi aydın biridir. Sanattan anlayan, güzel resimler yapan ince ruhlu biri olarak tanıtılmıştır.

Kâmil Bey'in eşi Nermin Hanım kültürlü, güzel bir kadındır. Hayattaki maddî zorluklarla İstanbul'a gelene kadar karşılaşmamıştır. Kişiliğinin en büyük özelliği güven içinde yaşamak isteğidir. Kocasına İstanbul'daki mücadelesinde destek olmaz, Anadolu'daki direnişe kayıtsız kalır. Kâmil'in kızı Ayşe romanda küçük, sevimli, akıllı bir kız olarak tanıtılmıştır. Avrupa'da doğduğu için oranın kültürüyle yetişmesinin izlerini taşır.

Nedime, kocası İhsan tutuklandıktan sonra Karadayı dergisinin ve dolayısıyla Anadolu'ya yardımın sorumluluğunu üstlenir. Hamile olan Nedime Hanım, mahkemenin asıl peşinde olduğu kişidir, çünkü Anadolu'ya gönderilen belgelerin ve silahların organize işinin başında o vardır. Ancak Kâmil Bey, sorgulama sırasında onun ismini vermeyince kurtulur.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Râmiz, Gülcemal vapurunun çaycısıdır. Asıl mesleği öğretmenliktir ve asıl ismi de Remzi'dir. Kuvayı Milliye'ye katılmak için öğretmenliği bırakmıştır. Kâmil'le beraber tutuklanmış ancak hakkında yeterli delil bulunamadığı için serbest bırakılmıştır. Sorgu sırasında cahil, olaylardan haberi olmayan sıradan halk rolünü çok iyi oynar. Esmer, ufak tefek bir adam olan Râmiz'in, Kadir isimli bir oğlu vardır. Romanda eşi Fatma Hanım, hırsı ve cesaretiyle Anadolu kadınının temsilcisi olarak gösterilmiştir.

Ahmet, Kâmil'in okul arkadaşıdır. Kâmil'e dergide çalışmasını teklif eden kişidir. Daha sonra tutuklanır. Sorgu sırasındaki baskılara dayanamayıp Nedime'nin ismini vermiş bunu da gururuna yediremeyip kendini asmıştır.

Niyazi, ilk başta yardımseverliğiyle dikkat çeker. Nedime Hanım ona çok güvenmektedir. Daha sonradan dergi içinde bulunup da tutuklanmayan tek kişinin o olduğu anlaşılınca ajan olduğu ortaya çıkmıştır. Kâmil, Ahmet ve Râmiz'in tutuklanmalarında, Nedime'nin kovuşturulmasında polise verdiği bilgilerle başrolü oynamıştır.

İbrahim, Kâmil'e tutuklu olduğu süre içinde yardımlarda bulunan, Çankırılı, askerliği bitmesine rağmen hâlâ terhis olamamış, samimi, genç bir gardiyandır. Romanda ikinci derecede bir karakter olmasına rağmen önemli rolleri olmuştur. Kâmil, Niyazi'nin tutuklu olmadığını, hapiste sadece kendisi, Ahmet ve Râmiz'in olduğunu İbrahim'den öğrenir ve Niyazi'nin ispiyoncu olduğu sonucuna varır. Kâmil, Ahmet'in kendini astığını da İbrahim'den öğrenmiştir.

Binbaşı Burhanettin, Avrupa'da bulunmuş, soyluluğuyla övünen, halkı küçümseyen, Anadolu'daki mücadeleye karşı, işgal güçleriyle anlaşma taraftarı olan biridir. Kâmil'e, Nedime'yi ihbar etmesi halinde Roma elçiliğinde görevlendirileceğini o söyler. Kâmil'i sorgulayan yargıç ise sert tavırlarıyla, Anadolu'daki direnişe ve Mustafa Kemal'e karşı tutumuyla dikkat çeker. Bu iki karakteri fikirleriyle İstanbul Hükümeti'nin temsilcileri sayabiliriz ve onları, o dönemde benzerlerinden İstanbul'da çok bulunan işgal güçlerinin taraftarı devlet görevlileri olarak görmek yerinde olur.

Esir Şehrin İnsanları romanında, Kâmil'e İstanbul'a alışmasında yardım eden ve trajik bir yaşam öyküsü bulunan Fuat, zengin bir paşanın oğludur ve Kâmil'in gençlik arkadaşıdır. Gençliğinde yetenekleri ve yakışıklılığıyla İstanbul'un en gözde delikanlılarından biri olan Fuat, İtalyan karısı kızını alıp kaçtıktan sonra bir süre bocalamıştır. Bu devreden sonra savaşa katılmış, kızıyla görüşmek istediğinde ise kızı bir Türk babadan utanmış, Fuat da inzivaya çekilmiştir. İstanbul'da tarikata girmiş ve kendini hayatın

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

dışında tutmuştur, Derviş Fuat olmuştur. Ama bu da uzun sürmez ve o da Anadolu'ya geçip kurtuluş mücadelesine katılır.

Esir Şehrin İnsanları'nda yazar tarafından Kâmil Bey'le doğrudan veya dolaylı ilişkileri olan ikinci derecedeki karakterleri, Anadolu'daki direnişe karşı takındıkları tavırlara göre gruplandırabiliriz. Yazarın olumlu tavır takındığı kişiler Binbaşı Suat veya Mehmet Ali gibi savaşta her şeylerini kaybetmiş cesur insanlardır. Rahatını düşünen Nermin'in halası, Nermin'in eniştesi İbrahim Bey, kızları Sabriye, Rozaltı, Şerif Efendi, Paşa Hazretleri gibi kişileri ise yazar olumsuz bir gözle anlatmıştır.

Esir Şehrin İnsanları romanında anlatılanlar 1920 ve 1921 yıllarında geçmektedir. Kâmil Bey, 1920 yılının başında İstanbul'a döner. Kâmil'in Nermin'in halasının evinde İngiliz subayıyla konuştuğu gün 1920 yılının Mart ayı olarak belirtilmiştir. Kâmil Bey'in Bağlarbaşı'na taşındığı günlerde ise İstanbul resmen işgal edilir ve tarih 16 Mart 1920'dir. Kâmil Bey'in avukatıyla görüştüğü ve İstanbul'u dolaştığı günler ise aynı yılın Mayıs ayıdır. Buraya kadar Kâmil Bey'in günlük yaşamıyla bağlantılı olarak aktarılan zaman onun direnişe katılmasıyla birlikte bu doğrultuda gelişir. Birinci İnönü Zaferi'nin (10 Ocak 1921) haberini öğrenip umutlanır. Cezasının kesinleştiği 2 Nisan 1921 günü ise, Râmiz'den İkinci İnönü Zaferi'nin (31 Mart 1921) haberini alır.

Esir Şehrin İnsanları'nda mekânlar ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Özellikle Kâmil Bey'in Bağlarbaşı'ndaki evinin onarımı aşamasında burası çevresiyle birlikte anlatılır. Bir başka önemli mekân olan dergi odası, Kâmil Bey tarafından harap halinden kurtarılır, güzel bir yer yapılır. Ayrıntılı olarak tasvir edilen bir mekân da içler acısı durumuyla adliye binasıdır. İstanbul sokakları da işgalin izlerini taşıyan haliyle romandaki yerini almıştır. Nermin'in halasının evi, mahalle kahvesi, İhsan'ın kaldığı hapisane, sorgu odası ve Kâmil'in hücresi olayların geçtiği diğer mekânlardır.

Kemal Bekir'in Kâmil Bey adlı oyunu, ismini Esir Şehrin İnsanları romanının son bölümünden almaktadır ve romandaki bu bölümle aynı şekilde başlamaktadır. İki bölümden oluşan tiyatrodaki bölümler kendi içinde mekânların değişmesiyle Birinci Bölüm'de on beş, İkinci Bölüm'de ise üç alt bölüme ayrılmıştır. Esir Şehrin İnsanları romanında ana kahraman olan Kâmil Bey, bu tiyatrodaki en önemli kişi olma özelliğini korumaktadır. Tiyatrodaki olaylar, birinci bölümde 1920-21'de, ikinci bölümde ise 1933 yılında, İstanbul'da geçmektedir. İşgal altındaki İstanbul'da bulunan bir avuç vatanseverin Anadolu'daki kurtuluş mücadelesini desteklerken işgal kuvvetleri ve

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

İstanbul Hükümeti tarafından kovuşturulmaları, tutuklanmaları ve en yakınları tarafından mücadelelerinde destek bulamamalarının anlatıldığı tiyatrodaki olaylar kısaca şöyle gelişmiştir.

Birinci bölümde, Galatasaray Sultanisi'ni bitiren, Avrupa'da okumuş olan Kâmil Bey Anadolu'daki mücadeleye silah kaçırmakla ve işgal kuvvetlerinin saldırı planlarını elde ederek Kuvayı Milliye'ye ulaştırmakla yani padişaha başkaldıran çetecilere yardım etmekle suçlanır. Kâmil Bey suçlamaları inkâr eder ve sandıklarda kuru üzüm olduğunu, sandıkları birinin ricası üzerine Gülcemal vapuruna teslim ettiğini söyler. Sorgu Yargıcı, Kâmil Bey'e gerçek suçluları ele vermesi halinde serbest bırakılacağını, saygın bir aileden geldiği için kendisine iyi davranılacağını söyler. Sorgu Yargıcı'nın Kâmil Bey'den sandıkları aldığını itiraf etmesini istediği kişi hapiste bulunan arkadaşı İhsan'ın karısı Nedime Hanım'dır.

Tiyatroda geriye dönüşlerle Kâmil Bey'in bu olaya nasıl karıştığını, Anadolu'daki mücadeleye yardıma nasıl başladığını öğreniriz. Karısı Nermin ve kızı Ayşe ile İspanya'dan dönen Kâmil, kendisini İstanbul'da boşlukta hissederek, evde canı sıkılır, işi yoktur, parası yoktur ayrıca İstanbul'un işgal altında olmasına üzülmemektedir. Bir gün Karaköy'de dolaşırken okul arkadaşı Ahmet'le tanışır. Ahmet, İhsan ile Karadayı adlı bir dergi çıkardıklarını, İhsan'ın Anadolu'daki mücadeleye destekle suçlanıp şimdi hapiste olduğunu ve dergiyi çıkarma hakkının İhsan'ın karısı Nedime Hanım'da olduğunu söyler. Kâmil'e derginin teknik işleriyle uğraşmasını teklif eder. Zaten Anadolu'daki mücadeleye ilgi duyan ve para kazanmak zorunda olan Kâmil Bey bu teklifi kabul eder. Kendisini bunca süredir üzen şeyin kardeşlik duygusunun dışında kalmak olduğunu anlar. Kâmil büyük bir istekle yeni işine başlar, kendini yoğun bir çalışmanın ve gizli yürütülmesi gereken işlerin içinde bulur. Birinci İnönü Zaferi'nin kazanıldığı günlerde, onlar da Anadolu'ya silah kaçırmak ve düşmanlardan ele geçirdikleri bazı planları Anadolu'ya geçirmenin yollarını ararlar. Bu arada Kâmil'in karısı Nermin, biraz Nedime'yi kıskandığından biraz da kocasının evle ilgilenmemesinden ve parasızlıktan dolayı sorunlar çıkarır. Kâmil'in eniştesinin yanında çalışmasını, gizli işlerin içinde bulunmamasını ister. Oysa Nermin'in eniştesi İngiliz ordusuna öteberi satmakta olan bir savaş zengindir ve Kâmil, karısının bu isteğini şiddetle reddeder. Bir gün Kâmil, hamile olan Nedime'nin dergi işlerinden bir süre uzak durmasını söyler ve onu evine yollar. Bu arada Niyazi'den Ahmet'in tutuklandığı haberini öğrenir ve işlerin kendisine kaldığını anlar. Niyazi'nin çekmeceleri karıştırdığını gören ve ona pek güvenmeyen Kâmil, Nedime'nin Ada'ya gittiğini belirtir. Niyazi, Nedime'de bulunan ve Ankara'ya yollanması gereken düşman ordusunun saldırı planlarından söz eder.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Kâmil bu işi üstlenir ve sandık içindeki planları Gülcemal vapurunun çaycısı Râmiz'e teslim ederken yakalanır.

Hücrede geçirdiği günlerde saygın bir aileden geldiği için ve karısının eniştesinin nüfuzu sayesinde kendisine iyi davranılır. Gerçek suçluları itiraf etmesi istenir. Kâmil yargıcın, Binbaşı Burhanettin'in ve ziyarete gelen Nermin'in ısrarlarına ve itiraf etmesi halinde Roma Büyükelçiliği'nde birinci kâtiplik görevi teklif edilmesine rağmen itirafta bulunmaz. Tutuklu olan Ahmet, baskılara dayanamayıp Nedime'nin ismini vermiştir. Ancak Kâmil, Ahmet'in Nedime'ye eskiden beri âşık olduğunu, yüz bulamadığını, öç almak için onu ele verdiği yalanını söyler. Ahmet de bu yalana katılır ve Kâmil, Nedime'yi kurtarır. Sorgulanan bir diğer kişi Râmiz ise dengesiz davranışlar sergiler, olaydan haberi olmadığını, basit bir çaycı olduğunu söyler. Bu arada Kâmil, hücre görevlisi asker İbrahim'den Ahmet'in intihar ettiğini ve Niyazi diye birinin hapiste olmadığını öğrenir, ihbarcının o olduğunu anlar. Râmiz hakkında yeterli kanıt bulamayan mahkeme heyeti, Kâmil'e asıl suçluyu saklamak, Anadolu'ya silah ve belge kaçırmaktan yedi yıl kürek cezası verir. Nedime Hanım, Kâmil sayesinde kurtulur. Birinci Bölümün sonunda Kâmil, suçsuz bulunan Râmiz'in getirdiği gazeteden İkinci İnönü Zaferi'ni öğrenir. Ayrıca gazetede karısının Fransızlar tarafından düzenlenen bir baloda çekilmiş neşeli bir fotoğrafını görür ve Nermin'i boşar.

Esir Şehrin İnsanları romanında yer almayan olayların anlatıldığı İkinci Bölüm'de zaman 1933 yılıdır. Bir 29 Ekim günü, Cumhuriyet'in onuncu yılı kutlamaları yapılırken Karaköy Meydanı'nda dolaşan Kâmil, Râmiz'i görür. Onunla savaş yıllarını, eski arkadaşlarını, görüşmedikleri uzun yıllar boyunca neler yaptıklarını konuşurlar. Râmiz savaşta yaralanmış ve topallamaktadır. 9 Eylül'de İzmir'e girmiş savaştan sonra eski mesleği öğretmenliğe devam etmiş ve emekli olmuştur. Kâmil iki yıl hapiste kaldıktan sonra Kuvayı Milliye affından yararlanarak çıkmış, Arif Bey'in Amasya'daki çiftliğinde kalmıştır. İstanbul'dan karısı ve buranının insanları yüzünden uzak durmuştur. Kâmil, Ramiz'den İhsan'ın avukatlık; Nedime Hanım'ın ise öğretmenlik yaptığını öğrenir, hapisneden dostları Nuh Bey, Cehennem Topçu Cemil Bey, Doktor Münür Bey, Suat Bey hakkında bilgi alır. Hepsi savaşta bir şeylerini kaybetmiş olarak hayatlarını devam ettirmektedir. Özellikle Suat Bey'in hikâyesi Kâmil'i çok etkiler. Suat'ın karısı da onu hapisteyken yüzüstü bırakmıştır. Suat'ın da bir kızı vardır ve öldüğü bilinmektedir. Suat kızıyla görüşmüş ancak kızı onu umursamamıştır. Bu olaydan sonra Suat bir daha kendini toparlayamamıştır. Kâmil de kızıyla

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

görüşmek istemekte ancak sonunun Suat'a benzemesinden korkmakta, kızıyla karşılaşmaktan çekinmektedir. Kâmil, Nermin'i görmek için onun evine gider. Nermin, Lütfü Bey isimli biriyle evlidir ve Ayşe'ye Kâmil Bey'in öldüğünü söylemiştir. Nermin ve Kâmil uzun uzun geçmişleriyle hesaplaşırlar. Nermin, Kâmil'i ailesini unutmakla ve sorumsuzlukla suçlar. Kâmil'in kızı Ayşe'yi bu kadar uzun süre aramamasına bir anlam veremez. Kâmil, kızıyla Naci'nin kır kahvesinde görüşür ancak ona babası olduğunu söylemez, kendisini Kâmil'in bir arkadaşı, Doktor Lütfü olarak tanıtır. Ayşe öldüğünü sandığı babası hakkında sorular sorar. Babasıyla ilgili olumsuz düşünceleri vardır. Babasının kendilerini yabancı bir kadın için bırakıp gittiğini sanmaktadır. Babam bizi keşke Kuvayı Milliye'ye katılmak için terk etseydi, der. Nermin, Kâmil Bey'le ilgili gerçekleri kızına söylememiştir. Bu arada orada bulunan Naci ve Râmiz, Kâmil Bey hakkındaki gerçekleri Ayşe'ye anlatır. Babasının Kuvayı Milliye'ye katıldığını ve hapiste yattığını öğrenen Ayşe mutlu olur, babasıyla ilgili olumsuz düşünceleri değişir. Naci, babasının ölmediğini, onu dört gün önce gördüğünü ağzından geçirir. Ayşe babasına gitmek ister. Bu arada kızının vatansever olduğunu anlayan Kâmil Bey'in tereddütleri boşa çıkar, sonu Suat Bey gibi olmayacaktır. Kızına yaklaşır ve kimliğini açıklar, baba kız sonunda mutlu bir şekilde kucaklaşırlar.

Kâmil Bey oyununda karakterlerin dış görünüşleri ve psikolojileri üzerinde neredeyse hiç durulmamış, onların meslekleri, sosyal statüleri hakkında bilgi vermekle yetinilmiştir. Tiyatroda kişilerin asıl üzerinde durulan özellikleri Anadolu'daki mücadeleye karşı takındıkları tavra göre şekillenmiştir. Tiyatroda, bağımsızlık savaşını destekleyen hürriyet yanlılarıyla, bu mücadeleyi desteklemeyen ve işgal kuvvetlerinin boyunduruğunu tercih eden çıkarıcılar ve korkaklar vardır.

Tiyatronun kahramanı Kâmil Bey hakkındaki ilk bilgiler, sorgulanması sırasında karşımıza çıkar. Onun hakkındaki diğer bilgileri Ahmet'le karşılaşmasından, ikinci bölümde Nermin'le olan diyalogundan ve son kısımda kızına onun hakkında anlatılanlardan öğreniriz. Kâmil Bey, otuz altı yaşında, Galatasaray Sultânisi'ni bitirmiş, Avrupa'nın en iyi okullarında felsefe ve tarih okumuş, Londra'da ekonomi çalışmış, Roma'da güzel sanatlarla ilgilenmiş, biraz hukuk okumuş aydın biridir. Güzel resim yapar, kalemi kuvvetlidir. Bu özelliklerinden dolayı ona Ahmet tarafından Karadayı dergisinin teknik işlerini yapması teklif edilir. Kendisini böylece işgal kuvvetlerine karşı yürütülen gizli mücadelenin içinde bulur. Nermin adlı bir karısı ve İspanya'da doğmuş olan Ayşe isimli beş yaşında bir kızı vardır. Babası Selim adlı bir paşadır, varlıklı bir aileden

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

gelmektedir. Parası bitince, İstanbul'un işgal edildiği günlerde İspanya'dan İstanbul'a döner, burada da para sıkıntısı çeker, işsiz dolaşmaktan canı sıkılır. Pek çok yer gezip tanınmasına rağmen kendi memleketini tanımadığından şikâyetçidir, halkın arasına girmek ister. Anadolu'daki mücadeleye yardım eder, silah kaçırmakla suçlanıp tutuklanır. Nedime Hanım'ı ihbar etmeyerek şerefli bir davranış gösterir, karakterli, olgun biri olduğunu kanıtlar. İki yıl hapis yatıp çıktıktan sonra İstanbul'dan kaçır, Amasya'ya yerleşir. Kızına kavuşmak ister ancak kızıyla karşılaşmaktan korkmaktadır.

Kâmil'in karısı Nermin, en başından beri kocasının gizli işler içinde bulunmasını istemeyen, İngilizlerle ticaret yapan eniştesi İbrahim Bey ile çalışmasını isteyen biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İstanbul'da daha doğrusu Bağlarbaşı'ndaki evde yaşamaktan rahatsız, kocasının ilgisizliğinden şikâyetçidir ve maddî konular yüzünden kocasıyla tartışır. Kâmil'in İstanbul'a geldikten sonra değiştiğini düşünür. Kocasını tutuklandıktan sonra ona hiç destek olmaz, hatta Nedime'yi ele verip kurtulmasını için Kâmil'e baskı yapar. Buraya kadar Nermin'in tiyatrodaki ve romandaki özellikleri aynıdır. Romanda olmayıp tiyatrodaki olan kısımda ise, Kâmil'in yargılanma aşamasında bir baloya katılır ve bu davranışından dolayı kocası tarafından boşanır. Daha sonra Doktor Lütfü ile evlenmiştir. Babası hakkındaki gerçekleri kızından saklamış, babasının bir kadın için kendilerini bıraktığını söylemiştir. Kısacası rahatını düşünen, zor günlerinde eşinin yanında bulunmayan vefasız, yozlaşmış biri olarak tasvir edilmiştir.

Râmiz'in tiyatronun birinci bölümündeki özellikleri romanda anlatılanlarla aynıdır. Ancak, ikinci bölümde Kâmil'in kızıyla buluşmasında yardımcı olur. Romanda bu özelliğinden bahsedilmez. Bu dönemde Kâmil'in en yakınındaki kişidir. 9 Eylül'de İzmir'e çıkmış, bir bacağını savaşta kaybetmiştir. Ayrıca, savaş kazanıldıktan sonra eski mesleğine dönüp öğretmenlikten emekli olmuştur. Karısı ölmüş, oğlu Arif ise avukat olmak üzeredir.

Ayşe, Kâmil Bey'in kızıdır. İspanya'da doğmuştur. Birinci bölümde beş yaşında karşımıza çıkar. Romanda da beş yaşındaki haliyle vardır, romanın tamamında ve tiyatronun ilk bölümünde kendisinden fazla söz edilmez. Tiyatrodaki asıl rolü ikinci bölümdedir. Bu bölümdeki olayın merkezinde yer alan bir genç kızdır. Annesi tarafından babası hakkındaki gerçekler ona doğru aktarılmadığı için babası hakkında olumsuz düşünceleri vardır. Ailesinde Kuvayı Milliye'ye katılan biri olmadığı için üzülmemektedir. Annesinin ve üvey babasının yanında mutlu değildir çünkü onlar savaş zamanı köşelerine çekilmişler, daha sonra da bu mücadeleyi gündemlerinin dışında

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

tutmuşlardır. Vatansever bir kız olan Ayşe, babasının gerçek kimliğini öğrenip mutlu olur. Tiyatronun diğer önemli kişileri Nedime Hanım, Ahmet, Niyazi, İbrahim, Binbaşı Burhanettin ve sorgu yargıcı, Esir Şehrin İnsanları'ndaki özellikleriyle karşımızı çıkar. Romanda hapisanedeki yaşamı ayrıntılı olarak anlatılan İhsan Bey tiyatrodaki rol almaz, Nedime'nin kocası ve derginin kurucusu olarak kendisinden söz edilir. Nedime Hanım'ın romanda söz edilmeyen ancak tiyatrodaki yer alan özelliği savaştan sonra öğretmenliğe devam etmiş olmasıdır.

Naci, Kâmil'in hapisane arkadaşısıdır. İçeriye yankesicilik suçundan girmiştir. Dışarı çıktıktan sonra bir kır kahvesi açmıştır. Tiyatrodaki kilit rolü, Ayşe'ye babasının niçin hapiste yattığını söylemesi, Kâmil'in hapisanede başından geçen bazı olayları anlatması ve Kâmil'in yaşadığını ağzından kaçırmasıdır. Böylece babasının gerçek kişiliğini ve kimliğini öğrenen kızın fikirleri değişir, sonuçta baba kız kavuşurlar. Naci, romanda olmayıp tiyatrodaki olan tek kişidir. Naci ile Kâmil'in hapisane günleri Esir Şehrin Mahpusu romanında anlatılmaktadır.

Kâmil Bey oyununda zaman, romanda olduğu gibi kronolojik olarak kullanılmamış; geriye dönüşlerle olaylar hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümün zamanı, 1921 yılıdır. Bu bölümde zamanı dolaylı olarak öğrenmekteyiz. Niyazi'nin Birinci İnönü Zaferi'nin haberini vermesi (10 Ocak 1921) ve Kâmil'in cezasının kesinleştiği gün İkinci İnönü Zaferi'ni (31 Mart 1921) öğrenmesi olayların zamanı hakkında bilgi vermektedir. Kâmil, Karadayı Dergisi'ne Birinci İnönü Zaferi'nden kısa bir süre önce girmiş olduğuna göre birinci bölüm üç-dört aylık bir zaman dilimini kapsamaktadır. İkinci bölüm, 1933 yılının 29 Ekim gününde başlar. Romanda yer almayan bu kısımda Kâmil, Râmiz ile Karaköy meydanında karşılaşır. Bu bölümdeki olaylar bu karşılaşmanın olduğu günde başlar ve kısa bir süre sonra baba-kızın kavuşmasıyla sona erer. Esir Şehrin İnsanları romanı ile tiyatronun birinci bölümü olayların geçtiği zaman açısından aynıdır, roman ve tiyatronun birinci bölümünde 1920-21 yıllarında geçen olaylar anlatılır ve vaka her ikisinde de 1921 yılında Kâmil'in tutuklanmasıyla sona erer. İkinci bölümdeki olaylar ise romanda bulunmayıp tiyatrodaki olduğundan zaman da bu açıdan farklılık gösterir. Dolayısıyla romanda ve tiyatronun birinci bölümünde Kâmil Bey'i 1921 yılında mahkûm olmuş halde buluruz; oysa tiyatronun ikinci bölümünde 1933 yılındaki Kâmil Bey'in hayata yeniden başlama mücadelesiyle karşı karşıya geliriz.

Kâmil Bey oyununda çeşitli mekânlar kullanılmıştır. Birinci bölümde; Sorgu odası, hücre, Karaköy alanı, Kâmil Bey'in

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Bağlarbaşı'ndaki köşkü, derginin yönetim odası, Binbaşı Burhanettin'in odası, ikinci bölümde ise Karaköy alanı, Lütfü Bey'in evi, Naci'nin kır kahvesi olayların geçtiği mekânlardır. İki bölümde ortak olan mekân Karaköy alanıdır. Burası birinci bölümde Ahmet ve Kâmil'in karşılaştığı yerdir. İstanbul'un işgal altında olduğunu belli edecek şekilde yabancı bayraklarla dolu, işgal güçlerinin askerlerinin bulunduğu bir mekân olarak tasvir edilmiş, aynı zamanda etraftaki satıcıların sesleri ve vapur düdüklelerinin olduğu belirtilmiştir. Burası ikinci bölümde Râmiz ve Kâmil'in 1933 yılının Cumhuriyet Bayramı günü karşılaştıkları yerdir. Türk bayraklarıyla süslenmiş, Cumhuriyet'in 10. yılı kutlaması şenlikleriyle ilgili yazılarla donatılmış, marşların duyulduğu bir mekân olarak anlatılmıştır. Diğer mekânlara ayrıntılı olarak değinilmemiştir. Birinci bölümde olayların geçtiği mekânlar romanla paralellik gösterir. Ancak, romanda bu mekânlar ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmiştir.

İncelememize konu olan roman ile tiyatro eseri arasında yukarıda değindiğimiz benzerlikler ve farklılıklar dışında da, romanda olup tiyatrodan olmayan veya tiyatrodan olup romanda olmayan unsurlar vardır. Bunları kısaca şöyle sıralayabiliriz:

- Roman ile tiyatro arasındaki en büyük farklardan biri kurgularındadır. Roman kronolojik bir sıra takip edip Kâmil Bey'in bilinçlenmesini aşama aşama anlatırken, tiyatro geriye dönüşlerle kurgulanmış, olaylar Kâmil Bey'in sorgulanması anından başlatılmıştır. Esir Şehrin İnsanları bir bilinçlendirme romanı iken, Kâmil Bey oyununda vatanın kurtuluşu yolunda bilinçlenmiş ve çeşitli mücadeleler vermiş bir bireyin yaptıklarından dolayı suçlanması anlatılmaktadır.

- Romanın birinci bölümü, yani Kâmil Bey'in İspanya'dan dönüşünün anlatıldığı ve İstanbul'da karşılaştığı şartlar, şehir hakkındaki izlenimleri, Nermin'in halasında kaldıkları günler, burada İngilizlerin Kâmil'den topraklarını satın almak istemesi, Bağlarbaşı'ndaki evi onarıp yerleşmesi tiyatrodan yer almamaktadır. Ancak romanın bu bölümünde verilen Kâmil Bey'in özellikleri, tiyatrodan sorgu sırasında ve Nermin ve Kâmil'in ikinci bölümde karşılaşması sırasında karşımıza çıkar.

- Kâmil Bey tiyatrosunda Mehmet Ali'nin intiharına yer verilmemiştir. Romanda olup da tiyatrodan olmayan bir diğer kişi de Derviş Fuat'tır. Eşi, kızını alarak kaçmış daha sonra kızı babasının milliyetinden utandığı için onunla görüşmemiş ve Fuat da hayata küsmüştür. Kâmil Bey'in adliyei gezerken karşılaştığı bir olay da değiştirilerek tiyatronun ikinci bölümünde yer almıştır. Kâmil, Suat

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Binbaşı adlı birinin Anadolu'ya yardımından tutuklanıp eşi tarafından terk edilmesine şahit olmuştur. Onların boşanma davalarını izler. Suat'ın bir de kızı vardır. Romanda yer alan Suat ve Fuat karakterleri tiyatrodaki Suat karakterinde birleştirilmiştir. Romanda, Fuat'ın eşi tarafında terk edilip daha sonra da kızı tarafından umursanmayışı ile Suat'ın tutuklandıktan sonra eşi tarafından boşanması tiyatrodan anlatılan Suat Bey'in öyküsüyle örtüşmektedir.

- Kâmil Bey'in halka ve Anadolu'daki mücadeleye inanma süreci romanda ayrıntılı olarak anlatılırken tiyatrodan sadece Ahmet'le karşılaşp dergi işini kabul etmesi üzerinde durulmuş, onun İstanbul hakkındaki gözlemlerine yer verilmemiştir. Ayrıca, romanda Kâmil Bey, Ahmet'le Sultanahmet'te karşılaşır. Tiyatrodan karşılaştıkları mekân ise Karaköy alanıdır. Tiyatrodan İhsan'dan sadece derginin kurucusu olarak söz edilirken romanda görüşleriyle Kâmil'i etkileyen kişilerden biridir. Kâmil'in, Nedime'nin ve Ahmet'in onu ziyaretleri romanda ayrıntılı olarak işlenmiştir. Ayrıca, Nedime Hanım'ın Kâmil'in evine yaptığı ziyaretin anlatıldığı bölüm sadece romanda vardır.

- Tiyatrodan Kâmil Bey'in devlet dairelerindeki durumu, hukuk sisteminin işleyişini gözlemlemesi yer almazken, romanda devletin çöküş sebepleri ve özellikle de adaletin çürümüşlüğü gözler önüne serilmiştir.

- Romanda Ararat vapuruna silah yüklenmesi ve bu sırada yaşanan problemler ayrıntılı olarak anlatılırken tiyatrodan sadece böyle bir olay olduğu belirtilir.

- Nedime Hanım'ın hastalanması, derginin sorumluluğunun Kâmil Bey'e kalması, Kâmil'in, Niyazi'ye Nedime Hanım'ın Ada'da olduğu yalanını söylemesi, Ahmet'in tutuklanma haberini Niyazi'nin getirmesi romanda da tiyatrodan da aynen yer alırken, Niyazi'nin Nedime Hanım'ın çekmecelerini karıştırması sadece tiyatrodan vardır. Ayrıca, Niyazi'nin Nedime Hanım'daki planlardan söz etmesi, Kâmil'in, Nedime Hanım'ın evine gidip belgelerin yerini öğrenmesi, bu aşamada eşi Nermin ile tartışması her ikisinde de yer alırken, Kâmil'in belgeleri Beşiktaş'taki Nermin'in dadısından alma olayı tiyatrodan da almamaktadır. Kâmil ve Râmiz'in yakalanma olayı romanda da tiyatrodan da ayrıntılı olarak anlatılmamıştır.

- Tiyatrodan Kâmil, Râmiz'in öğretmen olduğunu hücrede kendisinden öğrenir. Romanda ise Râmiz hakkındaki bilgileri Nedime Hanım'dan öğrenir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- Tiyatroda da romanda da Ramiz'in hücrede geçirdiği günler ve İbrahim'in ona yardımları anlatılır. Kâmil Bey tiyatrosunda, Kâmil'in hücrede kızının ve karısının resimlerini yapması üzerinde daha çok durulmuştur.
- Romanın "Kâmil Bey" isimli üçüncü bölümü ile tiyatronun ilk sayfaları aynı soru ve cevaplarla oluşturulmuştur. Çünkü romanın bu kısmında sadece karşılıklı konuşma vardır ve tiyatrodan aynen yer almıştır.
- Tiyatroda Birinci İnönü Zaferi'ni Kâmil Bey'e Niyazi haber verirken, romanda Kâmil Bey bu olayı gazeteden öğrenmiş daha sonra Niyazi'den de duymuştur.
- Esir Şehrin İnsanları romanında da Kâmil Bey piyesinde de Ahmet'in Nedime Hanım'ın ismini itiraf edip daha sonra intihar etmesi, Râmiz'in sorgulanması, Binbaşı Burhanettin'in Kâmil ile konuşması, Nermin'in ziyareti varken; arabacının sorgulanması, Kâmil'in Paşa Hazretleri ve Şerif Efendi ile görüşmesi tiyatrodan yoktur. Tiyatroda, sorgu sırasında Râmiz'in söylediği bazı sözler romanda arabacıya söylenmiştir. Ayrıca, Nermin'in Binbaşı Burhanettin'in odasında Kâmil'i ikna çabaları sadece tiyatrodan varken; Nermin'in eniştesiyle beraber Kâmil'i ziyareti de sadece romanda vardır.
- Râmiz'in geçmişinin ayrıntıları, eşi Fatma Hanım ve oğlu, ailesi hakkındaki bilgiler ve İbrahim'in yardımıyla Kâmil Bey'in hücrede onunla görüştüğü bölüm tiyatrodan yoktur.
- Tiyatroda, mahkemenin son aşaması yani mahkeme başkanının kararı açıkladığı an verilmiştir. Romanda ise duruşma ayrıntılı olarak anlatılmıştır.
- Romanın sonunda İkinci İnönü Zaferi'nin haberini Râmiz'in eşi söyler. Oysa tiyatrodan bu haberi Râmiz'in eşinin mahkemeden çıkarken verdiği gazeteden okurlar. Aynı gazetede Kâmil Bey, Nermin'in baloda çekilmiş fotoğrafını görür ve ona bir mektup yazarak boşadığını bildirir. Romanda Kâmil'in eşinden ayrılması yoktur. Bu olay Esir Şehir dizisinin ikinci kitabı olan ve Kâmil Bey'in hapisane yıllarını anlatan Esir Şehrin Mahpusu romanının sonunda yer almaktadır.
- Kâmil Bey tiyatrosunda yer alan Kâmil Bey'in kızı Ayşe ile bulunduğu sahne romanda yoktur. Daha doğrusu tiyatronun ikinci bölümü romanda yer almamaktadır. Esir Şehrin İnsanları'nda

olmayan Kâmil'in karısıyla hesaplaştığı ve kızıyla kavuştuğu bu bölüm Esir Şehir dizisinin son kitabı Yol Ayrımı'nda anlatılmıştır.

Kâmil Bey oyunu, Esir Şehrin İnsanları romanının mesajını başarılı bir şekilde aktarmaktadır. Romanda Anadolu'daki direnişe İstanbul'da taraftar olanlar ve olmayanlar, Anadolu'ya yardım etmeye çalışanların karşılaştıkları zorluklar ve en önemlisi işgal altındaki bir şehrin insanlarının trajedileri yansıtılmıştır. Kemal Bekir, romandaki çatışma unsurunu yaratan olayı yani Kâmil Bey'in mücadelesini ve tutuklandıktan sonraki onurlu davranışlarını aktarmakla yetinmemiştir. Kâmil Bey'in, Cumhuriyet kurulduktan sonraki yaşamına da değinerek zafer kazanıldıktan sonra da başka alanlarda mücadelenin sürdüğünü göstermek istemiştir. Vatanseverlik ve bu uğurda fedakârlık yapmak her iki eserde de başarılı bir şekilde aktarılmış ve bu özellikte olmayan kişiler özellikle belirtilerek mesajın aktarımı başarıyla sağlanmıştır. Her iki eser de belgesel nitelikleriyle öne çıkarken Türk tarihi açısından çok önemli bir dönemi gerçekçi bir şekilde yansıtmışlardır. Kemal Bekir, Kâmil Bey tiyatrosunu kurgularken, Esir Şehrin İnsanları romanından yola çıkmış, bu romanın mesajını daha açık bir şekilde yansıtmak için, Yol Ayrımı ve Esir Şehrin Mahpusu romanlarında anlatılan bazı olayları da eserine yansıtmıştır.

KAYNAKÇA

- AND, Metin , “Romandan Tiyatroya”, *Türk Dili Roman Özel Sayısı*, S. 154, 1Temmuz 1964, s. 793-797.
- BEKİR, Kemal, *Kâmil Bey*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, “Romandan Piyes Çıkarmak”, *Reşat Nuri Güntekin'in Tiyatro ile İlgili Makaleleri*, (Haz: Kemal Yavuz), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, s. 112-131.
- TAHİR, Kemal, *Esir Şehrin İnsanları*, Can Yayınları, 4.Baskı, İstanbul 1982.
- TÖRE, Enver, “Romandan Yapılmış Bir Tiyatro Eseri: Eski Şarkı”, *Türk Dili*, S.651, Mart 2006, s. 212-218.

AHMET ÜMİT'İN KAR KOKUSU ROMANINDA TOPLUMCU GERÇEKÇİLİK

*Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI**

ÖZET

Gerçekçiliğin toplumcu yönünü ifade eden toplumcu gerçekçilik devrimci romantizm, olumlu kahraman ve çelişki öğeleriyle ön plana çıkar. Devrimci romantizm, devrime gidilecek yolu; olumlu kahraman, devrim için çalışan kişiyi; çelişki ise, ekonomi merkezli çatışmaları karşılar.

Ahmet Ümit'in *Kar Kokusu* romanı Türkiye Komünist Partisi tarafından komünizmi öğrenmek amacıyla Rusya'ya gönderilen 6 gencin yaşadığı olayları konu edinir. Toplumcu gerçekçi kuramın yukarıda bahsi geçen öğelerini ön plana çıkarması dolayısıyla roman bu çerçevede incelenmelidir. Buna uygun olarak çalışmanın amacı, romanın toplumcu gerçekçiliği ne ölçüde yansıttığını bulmaktır.

Anahtar Kelimeler: Toplumcu gerçekçilik, devrimci romantizm, çelişki, olumlu kahraman.

SOCIALIST REALISM IN AHMET ÜMİT'S NOVEL KAR KOKUSU

ABSTRACT

Socialist realism that expresses the social aspect of realism appears with such elements as revolutionary romanticism, positive hero, and contradiction. Whereas revolutionary romanticism refers to method for revolution; positive hero to the character striving for revolution; contradiction to the struggle that centers in economy.

Ahmet Ümit's novel *Kar Kokusu* tells the events lived by six youths who are sent to Russia to learn

* Arç. Gör. Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. m.sogukomer@my.net.com

communism by Turkish Communist Party. As the mentioned elements of the theory of socialist realism are emphasized, the novel should be studied in terms of this theory. Therefore, the aim of this study is to find out to what extent the novel reflex socialist realism.

Key Words: Socialist realism, revolutionary romanticism, contradictory, positive hero.

Gerçekçilik, genel anlamda ne denli aykırı görünürse görünsün, nesneleri gördükleri biçimleriyle, olayları da aynı oldukları gibi kabul etme tutumudur¹. Kendi içinde farklı uygulamaları olan gerçekçilik, üç ana bölüme ayrılır. Bunlar romantik gerçekçilik, eleştirel gerçekçilik ve toplumcu gerçekçiliktir. Romantik gerçekçilikten sonra 19. yüzyıl sanatçıları toplumu eleştirmeye, tüm olumsuzluklara yöntem geliştirmeye başladılar². Eleştirel gerçekçilik adı verilen bu bölümde, yazarın iki türlü tavrı ortaya çıkar:

1. Yazar, sadece gerçeği gözlemleyip yazmakta, düzeni eleştirmekle yetinmekte, ancak siyasal ve sosyal hayata müdahale etmeyi gereksiz görmektedir, apolitiktir.

2. Diğer sanatçı kişiliği ise, düzeni eleştirmekle, gözlemek ve gerçeği betimlemekle yetinmez, siyasi tavır alarak ideolojik misyonu için bir savaşı verir.³

Eleştirel gerçekçilikten sonraki gerçekçilik aşaması, toplumcu gerçekçiliktir. Toplumcu gerçekçilik, Karl Marks'ın fikirleri çevresinde gelişir. Dün, bugün ve gelecek arasında bir bağ kuran toplumcu gerçekçiliğin tartışılması gereken üç önemli kategorisi vardır:

1. Özün ve gerçeğin öncelliği,
2. Devrimci romantizm ve doğal uzantısı olumlu tip,
3. Partizanlık ya da yan tutarlık.⁴

¹ Abdülkâki Güçlü vd., *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 2002, s. 594.

² Aydın Gümüş, *Siyasal Tarih Sürecinde Sanat ve İktidar*, Ümit Yay., Ankara, 2000, s. 200.

³ Aydın Gümüş, *Siyasal Tarih Sürecinde Sanat ve İktidar*, Ümit Yay., Ankara, 2000, s. 205.

⁴ Ahmet Oktay, *Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları*, Everest Yay., İstanbul, 2003, s. 105.

Bu, özün ve gerçeğin öncelliği ile anlatılmak istenen yansıtma kuramına bağlı olarak ortaya çıkan gerçekçiliktir. Toplumcu gerçekçiliğin yüzeysel gerçekçilik, insan tabiatının özü, idealleştirilmiş gerçeklik, toplumun günlük hayatı olmak üzere kendi içinde farklı uygulamaları vardır. Toplumcu gerçekçilik bunlardan sonuncusuna daha yakındır. Ancak o, toplum gerçekliğini anlattığından devrim içinde görülür ve işçi sınıfının eğitimi gözetilerek yapılır⁵.

Toplumcu gerçekçiliğin ikinci tartışılması gereken konusu devrimci romantizm, Karl Marks'ın tez-antitez-sentez teorisi üzerine kuruludur. Tez ile özel mülkiyet içgüdüğü meydana çıkar; antitezde özel mülkiyet haklarının eline geçer; sentezde ise, gelecek devrimle birlikte kapitalist sınıf ile işçi sınıfı arasındaki çelişki ortadan kalkar⁶. Amaç işçi sınıfını devrime hazırlamaktır. Bunun uzantısı Orta çağdaki azizlerden ve prenslerden temelini alan olumlu kahraman ise, toplumun gıpta ile bakacağı ve toplumu devrime hazırlayıcı bir işlev yüklenen kahramandır⁷.

Toplumcu gerçekçi kuram suçlu-kurban ve kurtarıcı üçlemesi içinde var olur. Suçlu imgeleminin yaptıkları ile kötü duruma düşen kurbanı kurtarıcı suçlunun elinden kurtarır. Gelecekte güzel bir dünya kurma peşinde koşan toplumcu gerçekçiliğin kendisine bir kurtarıcı seçmesinden daha doğal bir şey olamayacağı gibi, kurtarıcı imgesi, olumlu kahraman idolünün farklı bir formatından başka bir şey değildir⁸.

Üçüncü tartışılması gereken konu ise, partizanlık ya da yantutarlıktır. Toplumcu gerçekçilik sürekli olarak partinin tarafında yer alır ve temelini Engels'in "Taraf tutucu edebiyata hiç de karşı değilim." ifadesiyle Lenin'in "Parti Örgütü ve Parti Edebiyatı" başlıklı yazısında yer alan "Edebiyat parti edebiyatı olmalıdır. Kahrolsun partizan olmayan yazarlar! Kahrolsun edebiyatın üstün adamı! Edebiyat proleteryanın genel davranışının bir parçası olmalıdır." ifadesinden alır⁹. 1934 yılında toplanan Sovyet Yazarlar

⁵ Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, Gletişim Yay., İstanbul, 2004, s. 53.

⁶ Gsmail Tunalı, *Marksist Estetik*, Kaynak Yay., İstanbul, 2003, s. 17.

⁷ Katherina Clark, *The Soviet Novel*, Guliana University Pres, Bloomington, 2000, s. 46.

⁸ Ahmet Oktay, *Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları*, Everest Yay., İstanbul, 2003, s. 20.

⁹ Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, Gletişim Yay., İstanbul, 2004, s. 72-73.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Birliği Kongresinden sonra edebiyat Komünist Parti hizmetinde çalışmaya başlar.

Çalışmamızın konusunu teşkil eden “*Kar Kokusu*” romanının yazarı Ahmet Ümit, 1960 yılında Gaziantep’te doğdu. Marmara Üniversitesi Kamu Yönetimi bölümünü 1983 yılında bitirdikten sonra 1985-1986 yıllarında Moskova Sosyal Bilimler Akademisi’nde eğitim gördü. 1989’da *Sokağın Zulası*, 1992’de *Çıplak Ayaklıydı Gece*, 1994’te *Bir Ses Böler Geceyi*, 1995’te *Masal Masal İçinde*, 1996’da *Sis ve Gece*, 1998’de *Kar Kokusu*, 2000’de *Patasana*, 2002’de *Kukla* ve 2003’te *Beyoğlu Rapsodisi* adlı romanlarını yayınladı. Romanın farklı bir türü olan çizgi roman türündeki eserleri, *Başkomser Nevzat* ve *Çiçekçinin Ölümü*’dür. Öyküleri ile öykünün bir türü olan polisiye öykü türünde eserler veren Ahmet Ümit’in 1999’da *Agatha’nın Anahtarı* adlı polisiye öykü kitabından sonra 2002’de *Şeytan Ayrıntıda Gizlidir*, 2004’te *Aşk Köpekliktir* adlı öykü kitapları yayımlandı.¹⁰

*Kar Kokusu*¹¹ romanı Türkiye Komünist Partisi tarafından komünistlik eğitimi almak için Rusya’ya gönderilen altı gencin başından geçen olayları konu alır. Yurt dışına giden gençlerden birisi MÇP için çalışmaktadır ve bu roman figürü başta bir öğrenci tarafından öldürülür. Öldürülen öğrencinin katilini bulmaya çalışırken süreci romanın temel unsuru olduğundan polisiye roman türüne de örnek olarak verilebilir. Buna bağlı olarak, Ahmet Ümit daha çok polisiye roman türünde eser veren yazarlardandır.

TKP taraftarlığı yapan bu romanda toplumcu gerçekçi kuramın temelinde yer alan devrimci romantizm, partizanlık, diyalektik materyalizm, tarihselcilik, olumlu tip öğeleri görülür. Marksizme dayalı olan toplumcu gerçekçi kuramı bir bütün olarak algılamak yerine, parçalara bölerek, her öğeyi kendi içerisinde inceleyip sonradan sonuca ulaşmak doğru bir yaklaşımdır. Yani özelden genele ulaşmak sonuca daha net bir biçimde varılmasını sağlar.

Devrimci Romantizm

Toplumcu gerçekçilik kuramında işçi sınıfının devrimle haklarını alacağından dolayı “devrimci romantizm” ögesi oldukça önemlidir. Karmaşık olan gerçeği tamamen yansıtmanın güçlüğünün

¹⁰ Ahmet Ümit, *Kar Kokusu*, (yazan, Orhan Akkaplan), Doğan Kitap, 2003, Arka Kapak.

¹¹ Günümüzde romanın, Ahmet Ümit, *Kar Kokusu*, Doğan Kitap, İstanbul, 2003 baskısı kullanılmıştır.

yanı sıra yapılacak devrimin hayalî olması “hayal” kavramını “devrimci romantizm” ögesi içerisine kendiliğinden dâhil eder.

Romana göre, ani çıkış yaparak kendini gösterme peşinde koşan ve Rusya’ya komünizm öğrenmeye giden altı gençten biri olan Cemil karakterinin bu davranışı egosunu ön plana çıkarmak gibi görünse de kendisi bu olayı devrimci romantizm olarak adlandırır. Bu bağlamda diğer milletlerde öldüğü düşünülen devrimci romantizm, Türkler arasında daha samimi bir şekilde temsil edilir. Giyim ve kuşanlarıyla 1905 devrimini temsil eden Türkler arasında devrimci romantizmin gelecek güzel günleri ifade ederek yaşıtılmasının sebebi, Türkiye’de TKP’nin hiçbir zaman iktidar olmamasıdır.

Tez-antitez-sentez bağlamında açıklanabilecek Marksist görüşün tez aşamasında özel mülkiyet içgüdüğü ortaya çıkar; antitezde özel mülkiyet güçlerinin eline geçer; sentez aşamasındaki devrimle kapitalist sınıf ile işçi sınıfı arasındaki çelişki ortadan kalkar; yani sentezle bir uyum ve denge meydana gelir. Romanda bu fikre mensup kişilerin genellikle komünizmle gelecek dengeye hayran kaldıkları için devrimci güçler arasına katıldığından bahsedilir.

Devrimi gerçekleştiren devrimciler çeşitli zorluklarla karşılaşır. Bundan dolayı, toplumcu edebiyatta belirgin bir “çile” fikrinden bahsetmek gerekir. Bu öge, toplumcu gelişimin her aşamasında kendini gösterir. Özellikle devrim içinde önemli bir yere sahip olan çilecilik fikrinin bazı durumlarda örnek alındığı unutulmamalıdır. Ancak, bu tutum, toplumcu eğitim açısından gerici bir özellik taşıdığı için de eleştirilir.¹² Romanda hastalık fenomeniyle birlikte ele alınan çile fikri, çekilen sıkıntıların çokluğundan dolayı devrimcinin kendini içkiye vermesiyle karışık bulur. Fakat diğer devrimcilerin bunu hoş karşıladığı “*Hatta bunu bir devrimcinin tutukevinde hastalanması türünden bir olay kabul edip, ona daha çok saygı duyar olmuşlardı.*” (s. 17) ifadesinden anlaşılır. Geçmişte yaşanan olaylarda yaşanan çileler sonucu hoşgörüsüzlük ortaya çıkar. Türkiye’den Rusya’ya giden gençlerin bütün sevdiklerini bırakıp gitmeleri de çile ögesinin farklı bir çeşitidir.

Devrim için çekilen çilelerin amacı ekonomik eşliğe dayanan bir dünya düzenine ulaşmaktır. Ekonomik eşitsizliklerin devrimle son bulacağını savunan Marks’ın görüşü *Kar Kokusu* romanında bütün eşofmanların tek tip olması fikriyle özdeşleştirilir.

¹² György Lukacs, *Çağdaş Gerçekçiliğin Anlamı*, Çev: Cevat Çapan, Pavel Yay., 1979, s. 152.

Ayrıca eğtlik unsurunun sosyalist düzenle var olacağı “enternasyonalizm” ifadesiyle açıklanır:

“Can'ın yanındaki iskemlede Beşir oturuyordu. Leninizm Enstitüsü'nün, Avrupa'da üretilmiş malların satıldığı mağazasından oldukça yüklü bir paraya aldığı, yanları beyazlı-kırmızılı şeritlerle süslenmiş lacivert eşofmanlarıyla gelmişti toplantıya. Aynı eşofmandan Afganlılar, Brezilyalılar, Lübnanlılar ve Nikaragualılar da almışlar, Sovyet hükûmeti nedense tek tip eşofman ithal ettiğinden farklı ülkelerin devrimcileri aynı futbol takımının üyesiymişler gibi benzer eşofmanlarını giymek zorunda kalmışlardı. Belki de Beşir Enternasyonalizm duygusunu böylesine somut yaşattığı için bu eşofmanları çok seviyor, dershaneden gelir gelmez hemen sırtına geçiriyordu. (s.47)

Ekonomik eğtliğin yanı sıra sınıflar arasındaki farkların ortadan kaldırılmaya çalışılması da devrimin diğer amacıdır. Sınıfların oluşumunda her toplumda diğer iğ sahalarından daha önemli bir iğ sahası mevcuttur. Bu iğ sahasının yanında ise, tali iğ zümreleri bulunur. Burada önemlerine göre, bu iğ sahasına yakınlık, içtimai sınıfları vücuda getirir. Çıkel toplumlar aile temeli üzerine kurulu oldukları için, bu toplumlarda sınıftan bahsedilemez. Sonraki dönemlerde, toplumların her birinde zamana ve toplumun hayata bakışına göre insanlar çeğtli özellikler kazanarak sınıflara ayrılırlar. Sınıf sistemi Hint toplumunda dinî temele dayanırken, Romalılarda siyasete, Almanya'da asalete, Fransız Çıtilali'nden sonraki Fransa'da iktisada dayanır. Fransız Çıtilalinden sonra Sanayi Çıkılalı ile birlikte, Avrupa'da insanlar ruha inanan sınıf ve maddeci sınıf olmak üzere iki sosyal tabakaya bölünürler. Bir süre sonra ekonominin hayata entegre olmasıyla birlikte ruhu ön plana alan sınıfa karĖı maddeyi ön plana alan sınıf galip gelir. Buna bağlı olarak Avrupa'da ekonominin büyük önem kazanmasıyla hayatın en kıymetli varlığı para olur. Türk toplumu ise göçebe olan ve hayatını ticaretle kazanan bir toplumdur. Anadolu'ya gelen Türkler, ticareti bırakarak tarımla uğraşmaya bağlayınca toprak mülkiyetini elinde bulunduran insanlar diğer gruba her istediklerini yaptırma erkine sahip olurlar.¹³ Türkiye'de sınıflar bu şekilde oluşurken Avrupa'da sınıfı oluşturan ve tanımlayan mücadeledir.¹⁴ Marks'a göre, karĖısında patronu bulan iği sınıfı, savaşıarak sınıf olma bilincini kazanır. Romanda, “sınıf savaşı”nın gençleri yurt dışına komünizm öğrenmeye gönderdiği ifade edilir. Tarihin ilk köle ayaklanması olan Spartacüs olayından bahsederek

¹³ Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye*, Dergâh Yay. Ėstanbul, 1999, s. 218-228.

¹⁴ Philip Raynaud, vd., *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, ĖleĖim Ėstanbul, 2003, s.570.

yine sınıflar arasındaki farklılığa dikkat çekilir. Ancak sınıflar arası farklılık ele alınırken, içki içerek sınıf savağı verilen tek ülkenin Türkiye olduğu belirtilir.

Kolektifteki kişilerden biri “*küçük burjuva bir aydın bozuntusu*” (s. 69) olarak tanıtılır. Ancak sürekli kendini proleter olarak tanıtan roman karakteri, her yerde bu grubun erdemlerini sayıp dökerek kendine bunu bir kalkan yapar. Bazı yerlerde ise, proleterliğe devrimci gençler layık görülmeyle “*Pepe kim, proleterlik kim be!*” (s. 91) ifadeleriyle küçümsenmeye çalışılır. Proleter sınıfa zıt bir yerde roman kişilerine yaşam hakkı tanımayan burjuva sınıfı bulunur. Başka bir ifadeyle, proleter, işçi sınıfı; burjuva ise üst sınıfı temsil eder.

Devrimin gerçekleştirilmesi için gerekli olan birleşme, Türk halklarından Dadaloğlu “bizimdir” redifli türküsünde “*Ferman padişahın dağlar bizimdir*” diyerek belirgin bir şekilde bir topluluğu ve padişaha karşı birleşme arzusunu dile getirir¹⁵. Daha sonra vücuda gelen fikir akımlarından toplumcu gerçekçilikte de birleşme arzusunun veya var olan düzene karşı bir başkaldırı niteliği ile aynı fikirdeki veya aynı sıkıntılara maruz kalan insanları bir araya toplamının elzem olduğu belirgin bir şekilde ifade edilir. Kapitalist düzeni yenmenin ve devrimi gerçekleştirerek senteze ulaşmanın farklı bir yolla mümkün olmayacağından dolayı, 1934’te Sovyet Yazarlar Birliği Kongresinin aldığı kararlardan biri kolektiftir.

Çoğunlukla romanlarda birleşme olgusu sendikal faaliyetler şeklinde tezahür ederken *Kar Kokusu* romanında “kolektif” kavramıyla ifade edilir. “Kolektif” kavramı ve amaca ulaşmak için ortak bir payda etrafında birliktelik, romanda vurgulanır. Kolektif dünyanın çeşitli yerlerinden gelen komünist öğrencileri bir araya toplayan okulun adıdır. Bu okula gelen öğrencilerin amaçları sahip oldukları fikri iyi öğrenmek ve ülkelerinde var olan kapitalist düzeni değiştirmektir. Amaçlarına ulaşmaları mümkün olmasa da bir anlamı vardır. Bu anlam ve birlikteliğin hangi konular üzerinde yoğunlaşması gerektiği ortak inanç, ortak düşünce ve ortak eylem kavramlarıyla açıklanır.

Devrim için yapılan bu birleşmenin karşısında devrime karşı düzeni korumak isteyenler bulunur. Türkiye’den yurt dışına giden gençleri korkutan “cunta”, yani askerdir. Bundan dolayı romanda arkadaşlarının ölümünü öğrenen gençler, bunun sebebi olarak

¹⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 108.

“cunta”yı gösterirler. BaÇka bir yerde cuntayı sebep göstermenin Türkiye koÇuları dikkate alındığında mübalağa olmadığı belirtilir:

“Öyle demeyin yoldaş. Siz Türkiye koşullarını bilmiyorsunuz. Ülkede ayakta kalan en güçlü parti bizimki. Cuntanın başı mitinglerde sürekli TKP’yi hedef gösteriyor. Siyasî polis, partiye sızmak için elinden gelen her şeyi yapıyor.” (s. 26)

Burada geçen polis de sürekli olarak düzenin temsilcisi ve koruyucusu olarak dikkati çeker. ReÇat Enis Aygen’in romanlarında da düzenin korunması görevini üstlenen polis¹⁶, *Kar Kokusu* romanında da var olan sistemin koruyucusu görevini üstlenmiştir.

Partizanlık ya da Yan Tutarlık

Karl Marks taraftarı olan bu kuramın mensupları Komünist Parti yanında yer alarak, partinin fikirlerini benimsediklerinden komünist rejimi isteyen bir zihniyete sahiptirler. Romanda Uluslararası Leninizm Enstitüsünde görev yapan Türk öğrencilerin çok sevdiği öğretmenlerden Leonid, üç kuÇaktan beri komünist olan bir aileden gelir. Bu partiye birçok hizmette bulunan ailesinden biri düÇmanla iÇbirliği yaptığı gerekçesiyle Sibirya’ya gönderilir ve orada ölür. Bundan dolayı aile partiden ayrılır. Hatta baÇka bir sol parti istekleri de bu partinin artık iÇlevini yitirdiğinin göstergesidir. Partinin iÇlevini yitirmesine sebep olarak da kendilerini muhalefetsizliğe mahkûm etmelerini gösterir. Çünkü muhalefet, iyi ya da kötü ilerlemenin tek yoludur. Bundan dolayı muhalefetsiz kalan parti, çeÇitli hatalar yapar, ancak eleÇitilmediği için bunların farkına varamaz.

EleÇiri olmadan hem düzen değıÇtirmenin hem de istenilen düzende baÇanlı olmanın imkânı yoktur. Roman karakterlerinden Leonid, öğrencilerinde eleÇirel bakmayı eksiklik olarak gördüğünden derslerinde eleÇirel düÇünmeye ağırlık verir. Fakat, parti içerisinde tartışmak yerine emre uymak yüceltilerek, kötü bir gelenek de sürdürülür. Bu minvalde, emre uymak problemi Türkler ve Ruslar için ortak bir sorundur:

“Yukarıda birileri herkesin anlayabileceğı belirgin bir rota çizecek parti üyeleri de bu yolda ilerleyecekti. Doğru da, yanlış da bu rotaya göre belirlenecekti. İşin tuhafı bu yöntem, Ruslarda da yaygın olarak kullanılmaktaydı. Türkler ile Rusların düşünce ve inanç yöntemlerindeki benzerliği, bu konuyu düşünürken keşfetmişti Leonid. Yalnızca Rusların ortodoks körlüğüyle, Türklerin tek kitaba bağlılığı

¹⁶ Mehmet Soğukömeroğulları, *ReÇat Enis Aygen’in Romanlarında Toplumcu Gerçekçilik*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2006, s. 81.

arasındaki yakınlık değildi söz konusu olan. Avrupa ile Asya arasında sıkışıp kalmış iki kültürün yapısındaki benzerlikti. Gündelik düşünce biçimlerinin bir parçasıydı bu. Çara ya da padişaha, parti sekreterine ya da tek şefe bağlılık. Ama bu anlayış zamanını doldurmuştu. Yaşam bu düşünce biçimini kabul etmiyordu artık.” (s. 29)

Rusya'daki Komünist Parti'nin izdüğünü olan TKP'nin varlığını devam ettirse bile hayal edilen parti olmadığı belirtilir. Bundan dolayı birbirlerini “*Senin kafandaki parti kusursuz, Allah yapısı gibi bir şey.*” (s. 75) diyerek eleştirirler. Zaten bu parti içerisine giren devrimciler bir müddet sonra heyecanlarını kaybederler. Bundan dolayı TKP bedeni olmayan bir efsane kahramanı gibidir. Ancak bu parti, gerek savağdeneyimi gerek yurt dıĞıbağlantıları gerekse ülkede hâlâ bir efsane olması nedeniyle yeniden güçlü hale getirilebilir.

Romanda bu yönleriyle eleğirilen Türkiye Komünist Partisinin bu fikre mensup insanlara yardım etme özelliğİ de bulunur. Buna göre, “*Nerede bir yoldaş varsa, Türkiye Komünist Partisi*” (s. 209) oradadır.

Edebiyatı ideolojiye¹⁷ yardım eden bir kurum olarak görme bağlamında 1934 yılında Sovyet Yazarlar Birliğı Kongresinde bir araya gelen yazarlar, edebiyatı partinin hizmetine vererek komünist fikri yaymak için roman ve Ğirlerde öğretinin ana ilkelerinin içlenmesi gerektiğİ görüğüne varırlar. Bu kongreye başkanlık eden Maksim Gorki dört madde ile kuramı özetler:

“1. Toplumcu gerçekçilik daha önceki eleştirel gerçekçilikten farklı olarak pragmatik bir edebiyattır.

2. Bu edebiyatta insanı belirleyen en temel öge kolektivizmdir. “Sosyalist bireysellik ancak kolektif emek içinde gelişebilir.

3. Toplumcu gerçekçi edebiyatta iyimser bir bakış açısı egemendir. Yaşam eylemdir ve yaratmaktır. Yeryüzünde yaşayan insanın ulaşmak isteyeceğİ en son erek yeryüzünde yaşamak mutluluğudur.

¹⁷ Ğöoloji kavramının Marksizm’de rastlanan üç temel anlamı vardır:

1. Belirli bir sınıf ya da gruba özgü inançlar dizgesi
2. Gerçek ya da bilimsel bilginin karğııtı olan düğsel inanç, yanlış düğünceler ya da yanlış bilinç dizgeleri

3. Anlam ve düğünce üretiminin genel süreci

Buradaki ilk maddede sınıfa özgü inançlar ele alınmığ, ikinci maddede yanlış düğünceler veya yanlış bilinç bilimsel bilgi ile karğıılağırılmığ, üçüncüde ise, bu ilk iki maddenin genel süreci anlatılmaya çalışılmığtr. Raymond Williams, *Marksizm ve Edebiyat*, Esen Tarım (çev.), Adam Yay., Ğstambul, 1990, s. 48.

4. Bu edebiyat eğitsel bir işlevle yüklüdür: “Sosyalist bireyselliğin geliştirilmesi bu edebiyatın ana amacıdır.”¹⁸

Edebiyatı Komünist Parti'nin hizmetine verme romanda Nâzım Hikmet'in “Seni Düşünüyorum” başlıklı şiiriyle dile getirilir:

Türkiye Komünist Partisi,

T.K.P'm benim,

Seni düşünüyorum.

Sen dünümüz, bugünümüz, yarınımızsın,

en büyük ustalığımız,

en ince hünerimizsin.

Sen aklımız, yüreğimiz ve yumruğumuzsun.

Dünyada bir anılır şanlı soyun var:

sen küçük kardeşisin V.K.P. (B) 'nin

Sen bana bugün

mübarek alnındaki yara yerinle

ve işçi bileklerinde zincir izleriyle göründün,

yürüyorsun dimdik, pırıl pırıl.

Ömrümde yalnız seninle

ve senin safında olmakla övündüm. (s. 48)

Nâzım Hikmet Şiirle parti taraftarlığı yaparken, Türkiye'deki komünist öğrenciler de kendi fikirlerini yaymak için dergiler çıkarmışlardır. Romanda bu dergilerden *Atılım* ve gençler arasında çıkan *İleri* dergilerine gönderme yapılmıştır.

Tarihselcilik

Toplumcu gerçekçi edebiyatta, olayları meydana getiren kişilerin belli zaman ve mekâna entegre edilmesiyle toplum, tarihsel bir döneme dâhil edilir. Buna bağlı olarak yazarın görevi, eserindeki kişiler, olaylar ve durumlarla tarihî güçleri somutlaştırdıktan sonra toplumun belli dönemlerindeki tarihsel olguları saptayıp toplumun iç yapısı ve dinamiği çerçevesinde dönem içerisindeki tarihî durumu

¹⁸ Hasan Bülent Kahraman, *Türk Şiiri Modernizm Şiiri*, Buke Yay., İstanbul, 2000, s. 50-51.

anlamaktır.¹⁹ Frederic Jameson'a göre "Aslında tarihselliğin burada ve şimdinin bütünselliği içine emilmeye karşı direnen tamamlanmış bir şey olması, özerk bir bütün olarak kendi sorunudur."²⁰ Bundan dolayı romanlardaki tarihî olaylar ve hatırlatmalar önem kazanır.

Tarihselcilik ögesi "Çok dayanıklı kuşlarmış kargalar, yüz-yüz elli yıl yaşarlarmış. Osmanlı-Rus Savaşı'nı görenleri bile vardır belki." (s. 16) ifadesinde "karga" kelimesiyle birlikte kullanılır. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında birçok savaşı tecrübe bulduğu için hangi savaşı belirtildiği konusunda bilgi vermek mümkün değildir.

Rusya'da 1905 ve 1917 yıllarında iki devrim olur. 1905 yılında yapılan devrim yenilgiyle, 1917 yılındaki devrim ise başarıyla sonuçlanır.²¹ Roman bir devrimcinin hayatını örnek alarak o yıllara ayna tutar:

"Ailesi iki kuşaktır komünistti. Babası Bolşevik Partisi'nin ilk üyelerindendi. 1905 Devrimi'ne katılmış, çarlık zindanlarında yatmış, 1917'de Kışlık Saray'a giren devrimciler arasında bulunmuştu. Annesiyle de devrim sırasında Yugoslavya'da tutsak düşüp de ülkeye sağ olarak dönünce, yılların komünisti İvan, düşmanla işbirliği yapmakla suçlanarak Sibiry'a gönderilmiş, orada tifüsten ölmüştü. Eşinin ölümüyle sarsılan annesi aktif politikadan çekilmiş, Stalin'in ölümünden sonra on binlerce komünist gibi İvan'ın da itibarının iade edilmesine, partinin aileden özür dilemesine karşın eski yoldaşlarını affedememiş, ama oğlunu bir komünist gibi yetiştirmekten de geri durmamıştı. Leonid partiye üye olmaya karar verdiği zaman da ona engel olmamış, yalnızca "Keşke başka bir sol parti olsaydı da, ona girseydin" demekle yetinmişti." (s. 22)

Rusya'da yapılan devrimlerden sonra Türkiye'nin en eski politik partisi olarak gösterilen TKP'nin kurulduğu 1920 tarihine gönderme yapılarak tarihselcilik ögesi vurgulanır. Bunun yanı sıra *Kar Kokusu* romanı ilk olarak 1998 yılında basılmıştır. Okulda okuyan TKP'li gençler için önemli gün olan 28 Ocak gününde ve kitabın basım tarihi dikkate alınınca bundan 65 yıl önce 1933 yılında Türkiye Komünist Partisinin on beş yöneticisi Sovyetler Birliğinden Türkiye'ye dönerken öldürülürler. Romana göre, 28 Ocak günü bu

¹⁹ Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, Gletici Yay., İstanbul, 2004, s. 55.

²⁰ Frederic Jameson, *Marksizm ve Biçim*, Çev.: Mehmet H. Doğan, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1997, s. 264.

²¹ M. Gorkiy vd., *1917 Sovyet Devrimi*, Çev.: Alaattin Bilgi, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2004, s. 11-88.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

olayın yıldönümüdür. Bunun yanı sıra askerî darbeden sonra kovuşturmaya uğrayan TKP'li gençlerin birisinden bahsedilirken TKP'yi çökertmek için başlatılan “Kızıl Fener Operasyonu” ile de tarihi bir olay anlatılır.

Romana göre, TKP'nin 1973 yılında yaptığı atılımdan sonra işçiler önemli işyer yapmış olsalar da işçilerin ekonomik çıkarları için bir araya gelen sendikalar, partinin yan kuruluşları gibi görülüp partiden uzaklaştır. DİSK ve TKP davalarına gönderme yapılan romanda bu dönem hakkında bilgi verilerek tarihselcilik ögesi vurgulanır:

“Kimseye haksızlık etmek istemiyorum, her gün yeni tutuklama haberlerinin geldiği, işkencelerin, ihanetlerin gündüz gözüne yaşanan karabasanlar olduğu bir süreçten geçiyorduk. Yaşadığımız gerilim gerçekten de korkunçtu.” (s. 131)

Bu tarihler, romanda özel olarak bazı tarihleri hatırlatmak amacıyla okuyucuya sunulur ve TKP'nin yönetici kadrosunun öldürülmesinden kitapta bahsedilmesi toplumcu gerçekçi kuramın taraftarlık ögesinin romana yansması olarak da düşünülebilecek bir durum olsa da toplumcu gerçekçiliğin tarihselcilik ögesinin bu vesileyle kullanıldığı açıktır.

Diyalektik Materyalizme Bağlı Çelişki Ögesi

Materyalist dünya görüşünün üzerinde temellendirilen toplumcu gerçekçi edebiyatın ideolojik arka planı Marksist ideolojiyle şekillendirilmiştir²². Marksist kuram ise diyalektik materyalizm ilkesine dayanır. Tek kanunla açıklanamayacak “diyalektik materyalizmi”, kısaca şöyle özetlemek mümkündür:

“1. Niceliğin niteliğe, aşamalı niceliksel değişimlerin devrimci niteliksel değişimleri doğurmasına uygun olarak dönüşmesi yasası;

2. Somut gerçekliğin bir karşıtlar ve çelişkiler birliği olduğunu kabul eden zıtların birliği yasası;

3. Karşıtların çarpışmasında karşıt bir şeyin diğerini olumsuzladığını ve bununla karşılık olarak, olumsuzlanmış olan terimlerin her birinden bir ögeyi koruyan tarihsel gelişmenin daha

²² Ramazan Korkmaz, vd., *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2004, s. 243.

yüksek bir düzeyinde olumsuzlandığını ileri süren olumsuzlamanın olumsuzlanması yasası.²³”

Sovyet Yazarlar Birliği Kongresinde Radek’in “*Toplumcu gerçekçi eser, yazarın hayatta gördüğü ve eserinde yansıttığı çelişkilerin nereye varacağını belirten eserdir.*”²⁴ ifadesindeki sözlerinde ve diyalektik materyalizm içerisinde yer alan çeliği ögesi, toplumcu gerçekçi kuram içerisinde önemli bir yere sahiptir. Romanda, Rusya’da okuyan gençler, eski kültürün bütün gizemini taçyan kilise ile Kremlin’i çevreleyen kızıl yıldızlı kulelerin bitişik olmasından kaynaklanan çeliğlere Çar. Sovyetler Birliğini tuhafıklar ülkesi olarak gören roman karakterlerinin buna Çarmadıkları görülür:

“*Bir yanda ateist eğitimi egemen kılmaya çalışan komünist partinin iktidarı, bir yanda etkinliğini hâlâ koruyan Ortodoks Kilisesi, bir yanda uzaya istasyon kurabilecek bir teknoloji, bir yanda abaküsle hesap yapan dev mağazalar...*” (s. 168)

Olumlu Tip

Türkiye’de muğlak bir yapıda olan aydın kavramından her insan farklı bir anlam çıkarmaktadır. Toplumcu edebiyatın aydını, kökenini Orta Çağ’daki aziz ve prenslerden alan olumlu kahramandır²⁵. Bu tipten beklenen Çarlardır:

“*Politik erdemin mükemmel bir temsilcisi olarak okurda saygı uyandıracak, okurun gıpta ederek benzemeye çalışacağı bir örnek olacak; şimdiki durum ile gelecek arasında bir bağ kurarak sosyalizmin başarılabilceğini gösterecek. Romanlarda bu tip, kendini görevine adanmış, nefesine hâkim ve güçlü bir kişidir. Halk çok acı çekmiş, ama kendi başına çıkar yolu kestirememektedir; eğitime, bir yol göstericiye, bir lidere muhtaçtır. Olumlu kahraman karşılaştığı türlü güçlükleri yener, yardım etmek istediği insanlar içinde, düştüğü yalnızlığa katlanarak tarihin kendisine verdiği görevi yerine getirir.*”²⁶”

²³ Tom Bottomore, *Marksist Düşünce Sözlüğü*, Mete Tunçay (çev.), Gletigim İstanbul, 2005, s. 155.

²⁴ Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, Gletigim Yay., İstanbul, 2004, s. 54.

²⁵ Katherina Clark, *The Soviet Novel*, Galiana University Pres, Bloomington, 2000, s. 47.

²⁶ Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, Gletigim Yay., İstanbul, 2004, s. 61.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Olumlu kahraman, sosyalist düzene ulaşmak için çalışan ve liderlik vasfını taşıyan kişiolması dolayısıyla bir nevi aydındır. Ancak Türkiye’de aydın denilince farklı bir anlam ortaya çıkar:

“Millî yapıyı örselemek, milletimizi aşağılamak, suçlamak, tarihimizi töhmet altında bırakmak, yerli, özgün ve millî bir düşünce üretmek yerine hep ötekinin talimatlarını uygulama telaşında olmak, salt batıyı tercüme etmeyi yeterli görmek, “biz adam olmayız, gelsin başkaları bizi adam etsin” aşağılık duygusunu her fırsatta dışa vurmak, böylelikle Türk milletinde özgüven aşınmasına sebep olmak, kendi değerlerine süratle yabancılaşarak ötekileşmek, kişilik ve kimlik bunalımıyla entel sızılar çekmek, hep bu karanlık aydınların temel vasıflarıdır.”²⁷

Buna göre aydın geleneğine, geçmişine, halkına ve dinine düşmandır. O, düşünen ve hiçbir şeyden haberi olmayan bir topluluk veya yığın olan halka üstten bakar ve cahil insanı aydınlatma peşinde koşar. Halka inemediği gibi halkın sorunlarına çare bulacak güce de ulaşamaz. Romanda söylediklerine önem verebileceği pek az insanın var olduğuna inanan karakter, diğer insanları “çürümüş insan topluluğu” (s. 23) olarak görür. Türkiye’deki aydının halka bakışını özetleyen bu ifade, belki de sosyalist düzene geçiş için çalışan insanları anlatır. Burada sosyalist düzen için çalışan söz konusu olsa da olumlu kahramanın özelliklerine sahip herhangi bir tip *Kar Kokusu* romanında görülmez.

Yabancılaşma

“Yabancılaşma” kavramı, kendi içinde kişinin kendisine yabancılaşması ve topluma yabancılaşma şeklinde iki anlama sahiptir. Aynı zamanda içinde bulunduğu toplumu iyi tanımama da yabancılaşma sebebi olarak görülür.²⁸ Fakat, sosyal sınıf, mekân, eğitim durumu yabancılaşmanın olup olmamasında önem teşkil etmezler. Karl Marks yabancılaşma kavramını şöyle tanımlar:

“Yabancılaşma Marks’ın kullandığı anlamda, bir eylem aracılığıyla bir kişi, grup, kurum veya toplum kendi özgün etkinliğinin sonuçlarına ya da ürünlerine ve/veya içinde yaşadığı doğaya ve/veya diğer insanlara ve/veya buna ek olarak kendi kendisine yabancılaşır.

²⁷ Nurullah Çetin, “Günümüze Iğk Tutan “Münevver Aydın” Mehmet Âkif Ersoy”, *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007, s. 429.

²⁸ Ali Ghan Kolcu, *Yusuf Atılgan’ın Roman Dünyası*, Toroslu Kitaplığı, İstanbul, 2003, s. 113.

Böylece kavrandığında yabancılaşma her zaman kendine yabancılaşmadır.²⁹”

Kar Kokusu romanında yabancılaşma, insanın sevdiğine karışık bir şey hissetmeme şeklinde. Ayrıca, topluma, yaşadığı kente ve insanın kendine yabancılaşmasındaki temel sebep, yabancılaşmadır.

Toplumcu Gerçekçilik veya Marksizme Eleştiri:

Engels John Locke’a yazdığı 21 Eylül 1890 tarihli mektupta şunları söyler:

“Gençlerin bazen ekonomik yönü gereğinden fazla vurgulamalarında suç bir dereceye kadar Marx’ın ve benim. Bu temel ilke üzerinde o zaman ısrarla durmaya mecburduk, çünkü karşımızdakiler bunu inkâr ediyordu ve karşılıklı etkilemede rol oynayan öğelerin hakkını vermemize ne zaman, ne yer, ne de fırsat vardı. Ne yazık ki insanlar çoğu kere bir kuramı anladıklarını ve ana ilkelerini kavrar kavramaz (o da her zaman değil) kuramı uygulayabileceklerini sanırlar. Son zamanlardaki birçok Marxisti de bu suçlamanın dışında tutamayacağım, çünkü onlar da harika zırvalar yumurtladılar.³⁰”

Yukarıdaki ifadelere bağlı olarak romana göre, komünizm taraftarları bazı iyi olgulara imza atmış olsalar da iktidar olduktan sonra sonuç pek iç açıcı olmaz:

“Yaşanan yetmiş yıllık deneyim iktidar işinde çuvalladıklarının en açık kanıtıydı. Ama faşizme karşı direnişte, demokratik halklar için savaşında, savaş kıskırtıcılığına karşı durmada destanlar yaratmıştı komünistler. Yabancılaşmayı ortadan kaldırmışlar, aşkı aşk, şiiri şiir yapmışlardı. Ama iktidar oldukları andan itibaren bütün büyü bozulmuş, Kapitalist ülkelerdekine benzer bir yabancılaşma, belki daha katmerlisi insanların başına bela olmuştu yeniden.” (s. 82)

Çiğ sınıfının yapacağı devrim, halktan yüksek sınıfa geçerek sistemin değişmesi için çalışır. Fakat romana göre, devrimi iğci sınıfı yerine istihbaratçılar yapar. Buna bağlı olarak toplumcu gerçekçiliğe veya Marksizm’e bir eleştiri daha getirilir:

“Biz çoktan başladık oğlum. Bu ülkede değişimi başlatanların istihbaratçılar olduğunu unutuyorsun.

²⁹ Tom Bottomore., *Marksist Düşünce Sözlüğü*, Mete Tunçay (çev.), Gleticiği, İstanbul, 2005, s. 621.

³⁰ Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, Gleticiği Yay., İstanbul, 2004, s. 46.

“Andropov’dan mı söz ediyorsun” diye sordu Leonid. Bir süre sustu. “Doğru değişimi o başlattı. Ama belki de yanlışlık orada. Değişimi başlatan halk olmalıydı, görevi devleti korumak olan bir kurum değil.” (s. 100)

Diğer eleçiri ise, fikrin bilinçli olarak kabullenilmediğine iÇaet eden Karl Marks’ın *Kapital* adlı kitabını öğrencilerin alıp okumamalarıdır. Ayrıca, Marks’ın, toplumların ulaÇaçağı son noktanın komünizm olduğunu belirten³¹ ifadesine eleÇirinin olduğunu da belirtmek gerekir. Buna göre, komünist toplumu tarihsel bir zorunluluk olarak görmenin diyalektik ile çeliÇiğini ifade eden anlatıcı, doğanın yasaları ile toplumun yasalarının birbirine benzemediği görüÇündedir.

Sonuç

Marksist yazarlar ve Çarlerin toplumcu gerçekçi öğelerden bazılarını kullandıkları bilinen bir gerçektir. Fakat, Georgy Lukacs’ın *“Toplumcu gerçekçilik ancak sosyalist bir toplumda uygulanabilecek bir yöntem”³²* ifadesinden hareketle Türkiye’de sosyalist düzenin olmamasından dolayı tam anlamıyla toplumcu gerçekçi kuram yoktur.

Ahmet Ümit’in *Kar Kokusu* romanında devrimci romantizm, devrim olgusu içerisinde değerlendirilir. Devrimci romantizm içerisinde yer alan çilecilik olgusuna, devrime ulaşma maksadıyla yaÇanan zorluklar bakımından yer verilir. Ayrıca devrimin bir grubun birleşmesi neticesinde vücut bulacağı ifade edilir. Ancak devrim için çalıÇan bu gruba karşı, eski düzenin devamını isteyen düzen koruyucuları asker ve polisin de varlığını sürdürmesi romanda belirtilen unsurlar arasındadır. Devrim Komünist Parti çevresinde vücut bulacağından edebiyat da partinin hizmetine verilir. Bunun yanı sıra toplumu tarihsel düzlemde belirli bir konuma dâhil etmenin doğal bir sonucu olan tarihselcilik ögesi, Rusya’daki devrimler ve TKP konularıyla bağlantılı olarak iÇenir. ÇeliÇik, diyalektik materyalizm içerisinde düÇünülerek ekonomik anlamda toplumdaki tutarsızlıkları yansıtmaya problemi doğrultusunda düÇünüldür. Yabancılaşma ise, insanın topluma ve kendisine yabancılaşması doğrultusunda ortaya çıkar. Romanda dikkati çeken önemli husus, Marksist kuramın ve TKP’nin bazı özelliklerinin eleÇitilmesidir.

³¹ Komünist rejimin olmadığı ülkelerden Türkiye, anlatıcı tarafından diktatörlüğün hüküm sürdüğü bir ülke olarak tanıtılır. Buna karşılık romana göre, komünizm bir iÇenin bu dünyada da öteki dünyada da görüp görebileceği tek cennettir.

³² Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, Çletici Yay., İstanbul, 2004, s. 59.

Toplumcu gerçekçiliğin ana öğelerinden biri olan olumlu tip *Kar Kokusu* romanında görülmediğinden ve Türkiye’de sosyalist düzen olmadığından bu romanda tam anlamıyla toplumcu gerçekçi kuram uygulanmamıştır.

KAYNAKÇA

- BOTTOMORE, Tom, **Marksist Düşünce Sözlüğü**, Çev.: Mete Tunçay, Çetiğm Yay., İstanbul 2005.
- CLARK, Katherina, **The Soviet Novel**, Gadiana University Pres, Bloomington 2000.
- ÇETİN, Nurullah, “Günümüze İçk Tutan “Münevver Aydın” Mehmet Âkif Ersoy”, **II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı**, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 428-447.
- GORKÇİ, Maksim vd., **1917 Sovyet Devrimi**, Evren Basım Yayın, İstanbul 2004.
- GÜÇLÜ, Abdülbaki vd., **Felsefe Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 2002.
- JAMESON, Frederic, **Marksizm ve Biçim**, Çev.: Mehmet H. Doğan, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1997.
- KAHRAMAN, Hasan Bülent, **Türk Şiiri Modernizm Şiir**, Büke Yay., İstanbul 2000.
- KOLCU, Ali Çiisan, **Yusuf Atılgan’ın Roman Dünyası**, Toroslu Kitaplığı, İstanbul 2003.
- KORKMAZ, Ramazan vd., **Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı**, Grafiker Yay., Ankara 2004.
- LUKACS, György, **Çağdaş Gerçekçiliğin Anlamı**, Çev.: Cevat Çapan, Payel Yay., İstanbul 1979.
- MARKS, Karl ve ENGELS Frederic, **Edebiyat ve Sanat Üzerine I**, Çev.: Ömer Ünal, Sol Yay., Ankara 1995.
- MORAN, Berna, **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, Çetiğm Yay., İstanbul 2004.
- OKTAY, Ahmet, **Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları**, Everest Yay., İstanbul 2003.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

RYANAUD, Philip ve Rials, Stephane, **Siyaset Felsefesi Sözlüğü**, Çetiğm, İstanbul 2003.

SOĞUKÖMEROĞULLARI, Mehmet(2006). **Reşat Enis Aygen'in Romanlarında Toplumcu Gerçekçilik**, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.

gÖMEK, Aydın, **Siyasal Tarih Sürecinde Sanat ve İktidar**, Ümit Yay.,Ankara 2000.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, **19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1997.

TOPÇU, Nurettin, **Yarınki Türkiye**, Dergah Yay., İstanbul 1999.

TUNALI, Ğmail, **Marksist Estetik**, Kaynak Yay., İstanbul 2003.

WÖLLÖMS, Raymond, **Marksizm ve Edebiyat**, çev.: Esen Tarım, Adam Yay., İstanbul 1990.

MOLLA CÂMÎ'NİN YÛSUF U ZÜLEYHÂ'SININ BİLİNMEYEN İKİ TÜRKÇE ŞERHİ

İsmet ŞANLI*

ÖZET

Klâsik dönem İran şiirinin son temsilcisi kabul edilen Molla Câmi, manzum ve mensur eserleri ile Türk şair ve yazarlarınca örnek alınmış; onları çeşitli bakımlardan etkilemiş, eserlerinin pekçoğu Türkçeye tercüme edilmiş bir şahsiyettir. Onun yedi mesneviden meydana gelen *Heft Evrenğ*'inde yer alan *Yûsuf u Züleyhâ* da Türkçe tercümesi ve şerhi yapılmış eserlerindendir.

Bu yazıda, Arap, Fars ve Türk edebiyatında mesnevi konusu üzerinde kısaca durulduktan sonra Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında kaleme alınmış Yûsuf u Züleyhâlar hakkında genel bir bilgi verilecek daha sonra da Câmi'nin *Yûsuf u Züleyhâ*'sının bugün Şem'i'ye ait olarak gösterilen iki Türkçe şerhinin aslında Şem'i'ye ait olmadığı ispatlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mesnevî, Yûsuf u Züleyhâ, Molla Câmi, Şerh.

TWO UNKNOWN TURKISH COMMENTARIES OF YÛSUF U ZÜLEYHÂ OF MOLLA CÂMÎ

ABSTRACT

The last representative of the classical era Iranian poetry, Molla Cami is an influential person over Turkish poets. Most of his works have been translated to Turkish. Mesnevî of "Yûsuf u Züleyha" in Molla Câmi's book, *Heft Evrenğ* composed of seven mesnevîs has also been commented on and translated into Turkish.

This essay first provides general information about mesnevies in Arabian, Persian, and Turkish literature, then examines two Turkish commentaries on

* Yrd. Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, isanli26@yahoo.com

“Yûsuf u Züleyhâ” which have been wrongly associated to Şem’î.

Key Words: Mesnevî, Yûsuf u Züleyhâ, Molla Câmî, Commentary.

Giriş

Mesnevî, her beyti diğer beyitlerden bağımsız olarak kendi içinde kafiyeli bir nazım Şeklidir. Aruzun kısa bahirleriyle yazılmıştır. Arapça s, n, y (س, ن, ي) kökünden türemiştir, “ikiŞe ikiŞer” anlamındaki **mesnâ** (مثنى) kelimesinin nisbet eki almış biçimi olan mesnevî (مشروى), edebiyat terimi olarak ilk defa Fars edebiyatında kullanılmıştır. Arap edebiyatında ilk zamanlar “kasîde-i müzdevic” ya da “kasîde-i müzdevic” adları verilen, ancak daha sonra “müzdevic”, “müzdevic” veya aruzun “recez” bahri ile yazıldığı için “recez” ya da “urcûze” adıyla anılan Şiirler, mesnevînin ilk biçimi olarak kabul edilebilirse de bu nazım Şeklinin günümüzdeki anlamına uygun ilk örneklerinin Fars edebiyatında ortaya çıktığı görülür¹ (Ateş 1979: 127-128; Ünver 1986: 430; Çiçekler 2004: 320).

Türk edebiyatına hem terim hem de nazım Şekli olarak İran edebiyatından geçen mesnevî, Fars Şiirinin kaside ve gazelle birlikte üç temel nazım Şeklinde biridir. Mesnevîler, iki beyitlik Şiirlerden binlerce beyit uzunluğunda müstakil kitaplara kadar değişik uzunluklarda kaleme alınmıştır (Kutlar 2000: 103).

Fars edebiyatında elde bulunan ilk örnekleri Sâmanîler (260 H/874 M-389 H/999 M) dönemine ait olan mesnevî, zamanla yaygın bir nazım Şekli hâline gelmiş ve bu nazım Şekliyle pek çok eser yazılmıştır. Bu edebiyatta mesnevîleriyle tanınan ve Türk edebiyatını da etkileyen meşhur Şiirler ve eserleri Şunlardır: **Firdevsî** (ö. 410 H/1020M?), *Şeh-nâme*; **Ferîdüddîn-i Attâr** (ö. 588M/1193M?); *Îlâhî-nâme*, *Husrev-nâme*, *Esrâr-nâme*, *Mantku't-tayr*, *Musîbet-nâme*, *Pend-nâme*; **Nizâmî** (ö. 611H/1214M?); *Mahzenü'l-esrâr*, *Husrev ü Şîrîn*, *Leylî vü Mecnûn*, *Heft-peyker*, *İskender-nâme* ve

¹ Arap edebiyatında, Cahiliye devrinde ve bu devrin Gürgeleneginin devam ettiği hicretten sonraki ilk yarım asırda birbirinden açıkça ayrılan “recez” ve “kasîd” adları verilen iki nazım Şekli görülür. Aruzun yine aynı adı taşıyan bahriyle yazılan recez, Şiir Şekli tarafından kaside Şeklinde uzun Şiirler haline getirilmiştir. Urcûze de denilen bu yeni tip recezler, mesnevî gibi **muzdavica** adı verilen bazı nazım Şekillerinin doğmasına ve gelişmesine yol açmıştır. Urcûzelerin kısa beyitlerinin ikiŞe ikiŞe kafiyeleşmesinden meydana gelen muzdavica, uzun manzumelerin yazılmasına imkân sağlayan bir nazım Şeklidir (Bkz.: Çetin 1973; Kutlar 2000: 102-103).

İkbâl-nâme; Sa'dî (ö. 691H/1292M)², *Bostân; Emîr Husrev* (ö. 725H/1325M); *Matla'u'l-envâr, Şîrîn ü Husrev, Mecnûn u Leylî, Heşt-behişt, Âyîne-i İskenderî; Hâcû-yı Kirmânî* (ö. 727H/1327M); *Ravzatü'l-envâr, Hümay u Hümayûn, Kemâl-nâme, Gül ü Nevruz, Cevher-nâme, Sâm-nâme; Câmî* (ö. 898H/1492M)³; *Sisiletü'z-zeheb, Selamân u Ebsâl, Tuhfetü'l-ahrâr, Subhatü'l-ebrâr, Yûsuf u Züleyhâ, Leylî vü Mecnûn, Hired-nâme-i İskenderî.*

Mevcut bilgilere göre Türk edebiyatında yazılan ilk mesnevi Yûsuf Has Hâcib'in (ö. 469H/1077M) *Kutadgu Bilig*'idir. Mesnevî tarzı, kendine özgü kafiye sistemi, kısa vezinlerle yazılması ve beyit sınırı olmaması nedeniyle Türk edebiyatında -Fars edebiyatının da etkisiyle- zamanla yaygınlık kazanmış ve çok kullanılmıştır. Mesnevîye olan ilginin azaldığı XVIII. yüzyılda ğeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk*'i, bu nazım ğeklinin son güzel örneğidir. Türk edebiyatında önde gelen mesnevî Ğarleri ve eserleri Ğunardır: **Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî** (ö. 671H/1273M), *Mesnevî-i Ma'nevî; Yûnus Emre* (ö. 469H/1321M), *Risâletü'n-nushiyye; Kutb* (XIV. yy. Altın Orda sahası) *Hüsrev ü Şîrîn; Gülşehrî* (XIV. yy.), *Mantiku't-tayr; Âşık Paşa* (ö. 733H/1332M), *Garîb-nâme; Hoca Mes'ûd* (XIV. yy.), *Süheyl ü Nevbahâr; Ahmedî* (ö. 815H/1412M), *İskender-nâme; Süleyman Çelebi* (ö. 825H/1422M), *Vesiletü'n-necât; Şeyhî* (ö. 834H/1431M?), *Har-nâme; Ca'fer Çelebî* (ö. 920H/1514M), *Heves-nâme; Hamdullah Hamdî* (ö. 909H/1503M), *Yûsuf u Züleyhâ, Leylâ vü Mecnûn, Mevlid, Kıyâfet-nâme, Tuhfetü'l-uşşâk; Ali Şîr Nevâî* (ö. 907H/1501M), *Hayretü'l-ebrâr, Ferhad ü Şîrîn, Leylî vü Mecnûn, Seb'a-i Seyyâr, Sedd-i İskenderî; Kemalpaşazâde* (ö. 940H/1533M), *Yûsuf u Züleyhâ; Zâtî* (ö. 953H/1546M), *Şem' ü Pervâne; Fuzûlî* (ö. 963H/1555M), *Leylâ vü Mecnûn; Kara Fazlî* (ö. 971H/1563M), *Gül ü Bûlbûl; Lâmi'î Çelebi* (ö. 938H/1531M), *Vâmık u Azrâ, Vîs ü Râmin, Şem' ü Pervâne, Gûy u Çevgân, Heft-peyker, Selemân u Ebsâl, Maktel-i Hüseyin, Şehr-engîz-i Bursa; Taşlıcalı Yahyâ* (ö. 990H/1582M), *Gencîne-i Râz, Kitâb-ı Usûl, Şâh u Gedâ, Yûsuf u*

² Sa'dî'nin *Gülistân*'i mensur olarak kaleme alınmış olmakla birlikte, içinde yer yer çeĞitli nazım Ğekilleriyle yazılmış manzumeler de bulunan bir eserdir.

³ Nizâmî'den sonra Türk Ğarleri üzerinde en etkili Ğar olan ve eserlerinin çoĞu Türkçeye çevrilen Câmî'nin mesnevîlerinden *Tuhfetü'l-ahrâr* ve *Subhatü'l-ebrâr*, Ğem,î (ö. 1011H/1602-3M?) tarafından Türkçe ĞeĞh edilmiştir. *Yûsuf u Züleyhâ*'nın ise Türkçe nazmen tercümelerinin yanında Ğehleri de vardır (Mehmet Tahir 2000: II/343, 389; *Şerh-i Yûsuf u Züleyhâ*, Müstensihî: Abdü'l-Azîz bin Mehmed eĞĞehîr be-Mü'mîn-zâde, Ğstisâh tarihi: Yok, Ğstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Bölümü, No: 3516; *Şerh-i Yûsuf u Züleyhâ*, Müstensihî: Yok, Ğstisâh tarihi: Yok, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, No: 2829; Her iki ĞeĞh de kütüphane kataloglarında Ğem''''ye ait gösterilmektedir).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Zelîhâ, Gülşen-i Envâr; Nev'îzâde Atâî (ö. 1045H/1635-36M), *Sâkî-nâme, Nefhatü'l-ezhâr, Sohbetü'l-ebkâr, Heft-hân, Hilyetü'l-efkâr; Nâbî* (ö. 1124H/1712M), *Hayriyye, Hayr-âbâd; Azmîzâde Hâletî* (ö. 1040H/1630 M), *Mihr ü Mâh; Şeyh Gâlib* (ö. 1213H/1798M), *Hüsn ü Aşk; Nahîfî* (ö. 1150H/1738M), *Mesnevî-i Şerîf Tercümesi; Sünbülzâde Vehbî* (ö. 1204H/1829M), *Lutfiyye; İzzet Molla* (ö. 1245H/1829M), *Mihnet-keşân* (Ünver 1986: 458-463; 2004: 323).

Yûsuf u Züleyhâlar

Hız. Yûsuf'un bağından geçen olaylar, Fars ve Türk edebiyatlarında *Yûsuf u Züleyhâ, Kısas-i Yûsuf, Yûsuf* ve *Zelîhâ* gibi adlarla ve mesnevî nazım şekliyle müstakil hikâyeler biçiminde içlenmiştir. Bu konu, Arap edebiyatında daha çok mensur eserlerde ele alınmış ve bu mensur eserlerde yer yer küçük manzumeler de yazılmıştır. Aslı bir Çoranî menkıbesi olan bu kısas, önce Tevrat'ta, sonra da Kur'an-ı Kerim'de yer almıştır. Tevrat'ın Tekvîn bölümünde, Kur'an'da ise Hız. Yûsuf⁴ adıyla anılan 12. surede geçer. Kısas, Mekke'de 111 ayet olarak nazil olan Yûsuf Suresi'nin 4. ayetinde başlayıp 101. ayetinde son bulur. Yûsuf kıssası, kıssaların en güzeli kabul edilir ve Kur'an'da "Ahsenü'l-Kasas"⁵ adıyla anılır.

Taberî (ö. 310H/923M), Ebu'l-Leys-i Semerkandî (ö. 372H/983M), Zemahşerî (ö. 537H/1143M), Beyzavî (ö. 689H/1291M) gibi müfessirlerin tefsirlerinden toplanan peygamber kıssalarının IV.H/X.M yüzyıldan itibaren ayrı kitaplar haline getirilmesiyle "kısas-ı enbiyâ" adı verilen bir edebî tür gelişmiştir. Bu kıssaların en meşhurları Kisâ'î (ö. 189H/805M) ve Sa'lebî (ö. 429H/1037M)'nin eserleridir (Altıkulaç 2000: 69-70; Öztürk 1993: 15). Hız. Yûsuf'un bağından geçenleri müstakil olarak konu alan eserlerin Arap edebiyatındaki ilk örneği, Gazâlî (ö. 504H/1111M)'nin *Bahrü'l-Mahabbe* adlı eseridir⁶. İkinci eser, Çözü'l-Cevzî Abdu'r-rahman b. Ali b. Muhammed Ebü'l-Ferec Cemâlü'd-dîn (509-596H/1116-1200M)'nin *Zehrü'l-Anîk fî-Kısas-i Yûsuf-ı Sıddîk* adlı Yûsuf sûresinin tefsiridir. Diğer eserler; Ebû Hafs Sirâcü'd-dîn b. Ömer b. Çörahim el-Ensârî el-Avsî el-Mâlikî el-Müzekkir tarafından 682H/1284M'de yazılan *Zehrü'l-Kimâm fî-Kıssati Yûsufe Aleyhi's-*

⁴ Hız. Yûsuf, lâkabı Gâmil olan Hız. Yakub'un oğludur. Annesinin adı Kur'an'da belirtilmemiş ise de, Tevrat'ta Rahel (Raçel), Gâmilî kaynaklarda Râhil adıyla geçmektedir. Yakup Peygamberin 12 oğlundan biri olan Yûsuf, evin en küçüğü olan Bünyamin ile öz, diğer onu ile üvey kardeşler. Yakup Peygamber, çocukları arasında güzelliği ve ahlâkıyla dikkatleri üzerine çeken Yûsuf'u daha çok sever (Köksal 2004: 263-269; Karaman vd. 2007: 213).

⁵ Kur'an; Yûsuf Suresi, 3. âyet.

⁶ Bir nüshası British Museum'da bulunan eser, 1894'te Bombay'da, 1900'de Delhi'de basılmıştır (Karahana 1994: 9).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

*selâtü ve's-Selâm*⁷ (Kâtip Çelebi 2008: 2/774), Tâce'd-dîn Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed bin Yezîd et-Tûsî (ö. 711H/1311M)'nin *Câmi'u Letâ'ifu'l-Besâtîn*⁸, Molla Mu,înî-i Cuveynî (ö. ?)'nin *Ahsenü'l-Kasas*'i ve Alâü'd-dîn Alî b. Muhammed b. Ğbrâhim b. Hazînü'Ğġihî el-Baġdâdî (ö. 740H/1340M) 'nin *Tefsîr-i Sûre-i Yûsuf*'udur (Karahan 1994: 10).

Fars edebiyatında ilk *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevîlerini Ebu'l-Müeyyed-i Belhî (IV.H/X. yy. M), Bahtiyârî-i Ahvâzî (IVH/X. yy. M) ve Firdevsî (ö. 410H/1020M)'nin yazdığı çeġtli kaynaklarda belirtilmiğolsa da bu eserler mevcut değildir (Köprülü 2003: 167; Tarlan 1944: 44; Bilgin 1994: 337-338). Bunlardan bağka *Yûsuf u Züleyhâ* yazarlar Am'ak-ı Buhârî (ö. 542-3H/1148M), Rûknü'd-din Mes'ûd b. Muhammed Ğnâmzâde (600-625H/1203-1227M), Âzerî Tûsî (866H/1461M), Cemâlî (Pîr Cemalî, 866H/1461M), Câmi (ö. 898H/1492M), Nâzım (ö. 1081H/1671M) ve Âzer mahlaslı Lutf Ali Beg (ö. 1195H/1781M) gibi tanınmıĖĖârlerdur⁹ (Tarlan 1944: 80-81, 111, 129; Yazıcı 2003: 230-231; Çiçekler 2004: 322; Öztürk 1993: 14).

Türk edebiyatında ilk *Yûsuf u Züleyha*, Ali (XIII. yy.)'nin *Kıssa-i Yûsuf*'udur¹⁰. Anadolu sahasında ilk *Yûsuf u Züleyha*, ġeyyad Hamza (XIII. yy.)'ya aittir (Dilçin 1946). Kıpçak sahasında ise, Mahmud (XIV. yy.) isminde, hakkında tam olarak bilgi bulunmayan Kırımlı bir Ėârin Kırım veya DeÇ-î Kıpçak dilinde hece vezni ve dörtlüklerle *Yûsuf ve Zeliâ* yazdığı bilinmektedir¹¹ (Köprülü 2003: 322). Haliloğlu Ali (XIV. yy.)'nin hece vezni ve dörtlüklerle 1303'te yazdığı *Yûsuf u Züleyha*, Kırımlı Mahmud'un eserinin OĞuz Türkçesi'ne aktarılmığ Ėekli olarak kabul edilmektedir (Ertaylan 1960). Çâğatay edebiyatında ise Hâmidî (XV. yy.)'nin *Yûsuf u*

⁷ Bu eser, Tosyalı Celâl-zâde Niğmî Mustafa Çelebi (Koca Niğmî) tarafından M. 1560 yılında *Cevâhirü'l-Ahbâr fi-Hasâ'ilü'l-Ahyâr* adıyla Türkçeye çevrilmiğve II. Selim'e sunulmuğtur (Karahan 1994: 9).

⁸ Bu eser, Muhammed b. Muhammed Altıparmak (ö. 1033H/1623M) tarafından *Terceme-i Sittin li-Câmi'i'l-Besâtîn* (Yûsuf-nâme) adıyla Türkçeye çevrilmiğtir. Altıparmak'ın yaptığı tercümenin yurt içindeki ve yurt dığındaki kütüphanelerde çok sayıda nüshası vardır (Kılıç 1990: 23).

⁹ *Keşfü'z-zünûn*'da bunların dığında Mes'ûd el-Kumî ile Mahmûd Bey Sâlim'in de Farsça *Yûsuf u Züleyhâ* yazdığı belirtilmektedir (Kâtip Çelebi 2008: 4/1649).

¹⁰ 630H/1233M'te yazıldığı bilinmekle birlikte hangi bölgeye ait olduğu bilinmeyen Ali'nin *Kıssa-i Yûsuf*'u OĞuz-Kıpçak dil öğeleri karıÇık bir eserdir (Köprülü 2003: 256; Levend 1988: 92; Cin 2004).

¹¹ Kırımlı Mahmud'un *Yûsuf u Züleyhâ*'sının adı *Munisü'l-uşşâk* olup eserin ilk yaprağı Prof. Dr. Abdülkadir Gürer'in özel kütüphanesinde bulunmaktadır. Eserin ilk sayfası hakkında bilgi verdiği için Prof. Dr. Abdülkadir Gürer'e teĖĖkür ederim.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Züleyhâ"sı vardır (Levend 1988: 129). *Yûsuf u Züleyhâ* yazan diğer Gârlar ise, Süli Fakih (XIV. yy.; Köktekin 1985; 1996), Erzurumlu Darir (XIV. yy.; Karahan, 1994), Hamdullah Hamdî (ö. 914H/1508M)¹², Hatâî (XV. yy., ğah Ğmail deĝil), Kemal PaĞzâde (ö. 940H/1533M)¹³, TaĞıcalı Yahya (ö. 990H/1543M)¹⁴, AkĞairli Gubârî Abdurrahman (ö. 974H/1566M)¹⁵, Köprülü-zâde Es'ad PaĞa (ö. 1139H/1726M)¹⁶, Ahmed MürĞdî (ö. 1174H/1760M), Molla Hasan (XVIII. yy.), Kerküklü Mehmet Nevrûzî (ö. 1210H/1795; Uluhan 2007) ve Mehmed Ğzet PaĞa¹⁷ (ö. 1330H/1911M)'dır (Levend 1988: 128-130).

Yûsuf u Züleyhâ"ların Ğı yazarlara ait nüshaları ise henüz bulunmamıĞtır:

Ahmedî (öl. 815H/1412M; Canım 2000: 490), **Şeyhoĝlu Mustafa** (XV. yy), **Kırımlı Abdülmecid** (XV. yy), **Dür Big** (XV. yy; Levend 1988: 129), **Çâkerî Sinan** (XV. yy; Kut 1978: 140-141), **Bihîstî Sinan** (XV. yy; Canım 2000: 194; Sungurhan 1994: 27; Hasan Çelebi 1989: 225-226), Çaçatay Ğari **Dür Beg** (XV. yy.), **Bursalı Celîlî** (XVI. yy; Sungurhan 1994: 34), **Likâyî** (XVI. yy; Canım 2000: 490), **Nimetullah** (XVI. yy), **Halîfe** (öl. 980H/1572M; Kâtip Çelebi 2008: 4/1649), **Karamanlı Kâmî Mehmed** (öl. 952H/1584M; Sungurhan 1994: 134; Hasan Çelebi 1989: 2/815; KayabaĞ 1997: 466-467; Kâtip Çelebi 2008: 4/1649; Mehmed Tahir 2000: II/389), **Ziyâyî Yûsuf Çelebi** (öl. 950H/1543M; Canım 2000: 371), **Şikârî** (öl. 992H/1584M; Kâtip Çelebi 2008: 4/1649), **Manastırlı Kadı Sinan**

¹² Agâh Sırrı Levend, "Hamdî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1968, 173-211; Kemal Edib Kürkçüoĝlu, *Hamdî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı*, Ankara 1969; M. Naci Onur, *Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî: Yûsuf u Züleyhâ, İnceleme-Metin*, Atatürk Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Erzurum 1982; M. Naci Onur, *Hamdullah Hamdî, Yûsuf ve Züleyhâ*, Akçağ Yay., Ankara 1991; Zehra Öztürk, *Hamdullah Hamdî'nin Yûsuf ile Zeliâ Mesnevisi'nde Tipler ve Motifler*, Ğstâbul Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Ğstâbul 1993.

¹³ Cahit Kavcar, "Kemal-paĞzâde'nin ĝairliği ve Yûsuf u Züleyhâ'sı", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1968, 227-249; Agâh Sırrı Levend, "KemalpaĞzâde'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1969: 251-281; Mustafa Demirel, *Kemalpaşa-zâde'nin Yûsuf ve Zeliâ'sı ve Dil Hususiyetleri*, Ğstâbul Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Ğstâbul 1979; Mustafa Demirel, *Kemalpaşa-zâde: Yûsuf u Züleyhâ*, Kùltür Bak. Yay., Ankara 1983.

¹⁴ Vasfî Mahir Kocatürk, *Taşlıcalı Yahyâ Bey: Yûsuf u Zeliâ*, Ğstâbul 1944; Mehmet ÇavuĞoĝlu, *Yahyâ Bey: Yûsuf u Züleyhâ* (Tenkidli Basım), Ğstâbul Üniversitesi Yay., Ğstâbul 1979.

¹⁵ Abdurrahman b. Abdullah Gubârî, *Yûsuf u Züleyhâ*, Manisa Ğl Halk Kütüphanesi, No. 1215/6.

¹⁶ Köprölüzade Es'ad PaĞa *Terceme-i Yûsuf u Züleyhâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli No. 1697.

¹⁷ Câmî'nin *Yûsuf u Züleyhâ*"sını nazmen Türkçeye çevirmiĞtir (Mehmed Tahir 2000: II/343).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

(XVI. yy; Hasan Çelebi 1989: 1/4490-491; Kâtip Çelebi 2008: 4/1649), **Bursalı Havâî Mustafa** (öl. 1017H/1608M; Mehmed Tahir 2000: II/488), **Bağdâdlı Zihni Abdüddelil** (öl. 1023H/1614M; Kâtip Çelebi 2008: 4/1649), **Rıf'atî Abdülhay** (öl. 1080H/1669M; Rızâ 1316: 40; Mehmed Tahir 2000: II/184-185.), **Havâî Abdurrahman** (ö. 1122H/1710M; Mehmed Tahir 2000: II/489), **Süleyman Tevfik Bey** (XIX. yy; Mehmed Tahir 2000: III/196; Levend 1988: 129-130).

Molla Câmi'nin Yûsuf u Züleyhâ'sının Tercüme ve Şerhleri

Klâsik dönem Ğan Ğirinin son temsilcisi kabul edilen Câmi, Türkler ile sıkı münasebette bulunmuş, özellikle Ali Ğir Nevâî'nin eserlerini okuyup takdir etmiş ve onun Ğirlerine Farsça nazireler yazmıştr. Ali Ğir Nevâî de *Hamse*'sinde Câmi'yi medheden kasidelere yer vermiştr. Hüseyin Baykara ve Ali Ğir Nevâî, Câmi'nin eserlerini yazdırmak için hattatlar tutmuşlar, ayrıca bu eserleri tezyin etmek üzere Bihzâd ve Kâsım Alî gibi ressamı görevlendirmişlerdir. Câmi'nin Akkoyunlu Uzun Hasan ve Yakub ile Osmanlı padişahlarından Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid ile de muhabereı vardır (Togan 1997: 17). Osmanlı'dan ilgi, takdir ve himâye gören Câmi, Türkler arasında büyük ilgi görmüş, manzum ve mensur birçok eserinin Türkçe tercüme ve şerhleri yapılmıştr.¹⁸

Câmi'nin beşinci mesnevîsi olan *Yûsuf u Züleyhâ*, âşkâne ve lirik bir mesnevîdir. Hezec bahrinin "mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün" vezniyle yazılmıştr. Eserde Hutbe, Na'î, Mi'râciyye gibi manzumelerden ve Nakşibendiyye tarikatı Pîri Ubeydullah-ı Ahrâr bahsinden sonra Hüseyin Baykara'nın methiyesi yer alır. Câmi, kitabın yazılış sebebi ve sözün faziletleri hakkında iki manzumelik bir bölümden sonra asıl destan kısmına geçerek Yûsuf sûresinden hareketle, Hz. Yûsuf'un hikâyesini anlatır. Câmi, eserinde küçük hadîselerle aşk hikâyelerini uzun uzadıya tavsîf etmiş, mesnevînin sonuna da üç manzume eklemiştir. Bu manzumelerden birincisi zamaneden Ğkâyet, ikincisi oğlu Ziyaüddin Yûsuf'a öğüt, üçüncüsü de nefsiyle hesaplaşmasını anlatmaktadır. Bunlardan sonra kitap hakkında belîğ bir medhiye söyleyen Câmi, kitabını 889H/1484M tarihinde telif ettiğini ve eserin 4000 beyit olduğunu açıklar (*Şerh-i*

¹⁸ Lâmi,î Çelebi (ö. 1472H/1532M), onun *Şevâhidü'n-nübüvve*, *Nefehâtü'l-üns min-hazarâti'l-kuds* ve *Selemân u Ebsâl* adlı eserlerini bağantılı bir şekilde Türkçe tercüme ettiğinden dolayı "Câmi-i Rûm" lakabını almıştr. *Bahâristân*, *Tuhfetü'l-ahrâr* ve *Subhatü'l-ibrâr* adlı eserleri de Ğem,î tarafından Türkçe şerh edilmiştr (Ğem"î, *Şerh-i Bahâristân*, Süleymaniye Kütü., Servili 232; Ğem"î, *Şerh-i Tuhfetü'l-ahrâr*, Süleymaniye Kütü., Sehit Ali Paşa239).

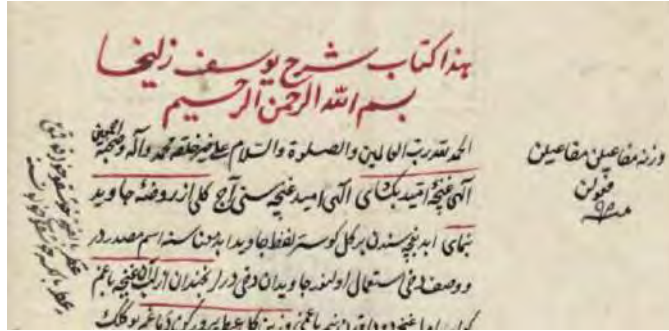
Yûsuf u Züleyhâ, Süleymaniye Kütü. Es'ad Ef. 2829, vr. 172b; Ali Asgar Hikmet 1994: 318-321; Kartal 2003: 93).

Câmî'nin *Yûsuf u Züleyhâ*'sı, Karamanlı Kâmi Mehmed¹⁹ ve Mehmed Gzet PaÇa²⁰ tarafından nazmen Türkçeye çevrilmiştir. Ayrıca *Yûsuf u Züleyhâ*'nın İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar No: 3516 ve Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi No. 2829'da gem,î adına kayıtlı, ancak gem'î'ye ait olmayan iki Çeçi bulunmaktadır. Bu Çerhlerin nüsha tavsifleri şöyledir:

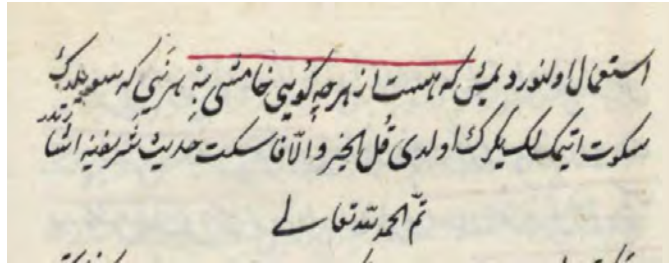
1. Şerh-i Yûsuf u Züleyhâ, (Ü: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi)

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY No: 3516, 274 vr., 19 st., hat: talik, ölç: 215x140 mm, cilt: yıpranmış, zencirekli viÇne çürüğü meÇn. BaÇıklar kırmızı mürekkeple, Farsça beyitlerin üstü kırmızı çizgili, sayfa kenarlarında Farsça kelimelerle ilgili kısa açıklamalar var. Bölüm baÇıkları kırmızı mürekkeple yazılıdır.

Başı:

Sonu:

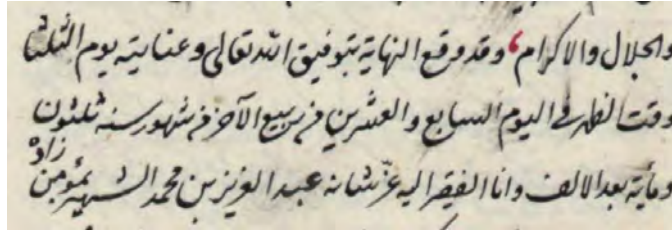
¹⁹ Kâtip Çelebi 2008: 4/1649; Mehmed Tahir 2000: II/389.

²⁰ Mehmed Gzet PaÇa *Terceme-i Yûsuf u Züleyhâ*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, Manzum, No. 1172'de kayıtlı olan eser, sonundaki "mâ-ba'dî cüz"-i sâni'dür" ifadesinden anlaşıldığı üzere iki cilt halinde yapılan tercümenin birinci cildir ve içinde yer yer tercüme edilmemiş beyitler bulunmaktadır. Kütüphane kayıtlarında eserin ikinci cildine ait bir kayıt yoktur.

İstinsah Tarihi: 1030H/1620M

Müellifi: Yok

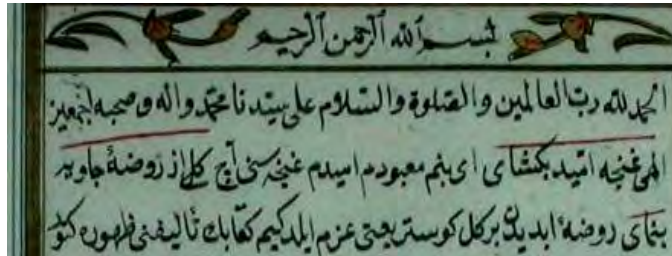
Müstensihi: ‘Abdü’l-‘azîz bin Meḥmed eş-Şehir be-Mü’min-zâde

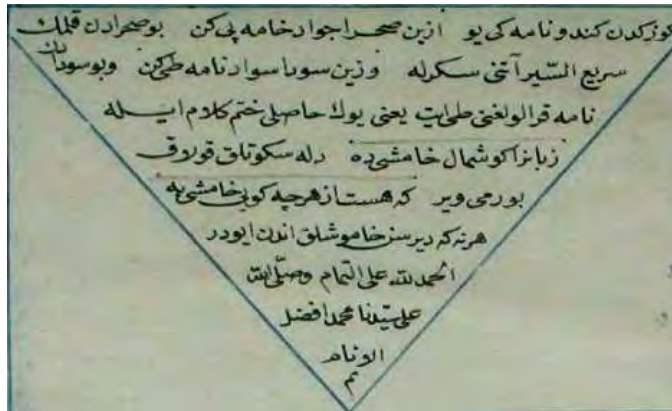
2. Şerh-i Yûsuf u Züleyhâ, (S: Süleymaniye Kütüphanesi)

Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi No: 2829, 179 vr., 25 st., hat: nesih, 243x139, 177x79 mm, Farsça beyitlerin üstü kırmızı çizgili, metin mavi mürekkeple cetvel içindedir. Bölüm başlıkları bulunmamaktadır.

Başı:

Sonu:

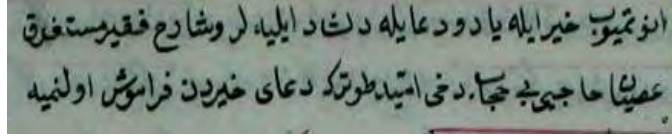

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Te'lîf ve istinsah tarihi: Yok

Müellifi: Hâcibî (Hacı Salihzâde)

Müstensihi: Yok

Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan Çerh, Hâcibî²¹ mahlaslı Halîl Hacı Salih-zâde'ye ait olup, bu durum eserin sonunda (yk. 178b) belirtilmektedir. Yazmada telif ve istinsah tarihi yoktur. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan *Şerh-i Yûsuf u Züleyhâ*'nın Çâhihi bilinmemektedir. 1030H/1620M'de istihşah edilmiş olan eserin müstensihi Abdü'l-Azîz bin Mehmed eĞgehîr be-Mü'min-zâde'dir (yk. 273b).

Keşfü'z-Zünûn'da, Ömer el-Halvetî el-Manisavî'nin Câmî'nin *Yûsuf u Züleyhâ*'sını 1030H/1620M'de II. Osman (ö. 1031H/1622M) için Türkçeye tercüme ettiği belirtilmektedir (Kâtip Çelebi 2008: 4/1649). Kâtip Çelebi'nin verdiği bu bilgiler dikkate alınır ve zayıf bir kanıt olmakla birlikte istinsah tarihi de göz önünde bulundurulursa, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesindeki *Yûsuf u Züleyhâ* Çerhi, Ömer el-Halvetî el-Manisavî'nin hazırlayıp II. Osman'a sunduğu eser olmalıdır.

ğem,î adına kayıtlı olan her iki eserde izlenen Çerh yöntemi, ğem,î'nin Çehlerinde görülen usûlden farklıdır. ğem,î, gerek Mevlânâ'nın "Mesnevî" sine yaptığı Çehte, gerekse diğer Çehlerinde doğrudan metnin Çehine bağlamamış; eseri niçin, ne zaman ve kimin adına Çerh ettiğini açıklayan bir giriş yazmış. Hâcibî'ye ve Ömer el-Halvetî el-Manisavî'ye ait olan *Yûsuf u Züleyhâ* Çehlerinde ise ğem,î'nin Çehlerindeki gibi bir giriş bölümü yoktur. Bu eserlerde, "besmele"den sonra doğrudan Çehe bağlanmıştır. *Yûsuf u Züleyhâ*'nın beyitleri mısra mısra ele alınmış; önce Farsçaları yazılmış sonra Türkçe tercümeleri verilerek gerekli görülen yerlerde açıklamalar

²¹ Hâcibî, (Hacı Salih-zâde Halîl Hâcibî Efendi): Kars'da doğan Çâr, gençliğinde iyi bir eğitim almıştır. Hâcibî, Câmî'nin *Cilâ'ü'r-Rûh* adlı kasidesi ile *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevîsine, "Câmî-i Rûm" lakablı Lâmi,î Çelebi'nin manzum lugatına Çehler yazmış; Mehdi Mehmed'in *Dürre-i Nâdire*'sini ve Nâdir gâh ahvâlini mübeyyin *Cihân-nümâ*'yı Türkçeye tercüme etmiştir. H. 1240/M. 1824 tarihinde 63 yaşında vefat eden Hâcibî, "fenn-i ferâ'izde sâhib-i resâ'il ve her hünerde nâğiri fezâ'il ve fevâzıl Çâir-i „âlim ve münğâi dakâyık-ı me'âlim „asrın Oni Hâcibi Hâci Sâlih-zâde Halîl Efendi'dir." (Mehmet Nâ'il Tuman 2001: 172; Oğraç 2001: 150).

yapılmıştır. Ü'de çeşitli kelime ve kavramların açıklamaları sayfa kenarında yer alırken S'de bu tür açıklamalar metin içerisinde yapılmıştır.

gerkten çok Câmî'nin eserinin Türkçeye tercümesi görünümünde olan her iki eser, takip edilen yöntem bakımından hemen hemen birbirinin aynıdır. Ancak Hâcibî'nin Gâhindeki bazı mısraların açıklamalarının diğer Gâhe göre daha uzun olduğu görülmektedir. Bu durum, okuyucuda Hâcibî'nin daha önce yazılan bu Gâhi gördüğü ve yararlandığı gibi bir düğün uyandırmaktadır. Bir fikir vermesi için her iki Gâhin bağından, ortasından ve sonundan aynı beyitlere yapılan açıklamaları aşağıda veriyoruz:

1. Şerh-i Yûsuf u Züleyhâ

İstanbul Üniversitesi TY No: 3516

Baş: [yk. 1b] /1/ El-ḥamdü li'llahi rabbü'l-âlemin ve's-şalâtü ve's-selâmu 'alâ-ḥayri ḥalkihi Muḥammedin ve âlihi ve şaḥbihi ecma'in.

/2/ **İlâhî gönçe-i ümîd be-küşây**

İlâhî ümîd gönçasını aç.

Gülî ez-ravza-i câvîd /3/ be-nümây

Ebed gönçasından bir gül göster. Lafz-ı câvîd ebed ma'nâsına ism-i maşdardur /4/ ve vaşf daḥi isti'mâl olunur, câvîdân daḥi dirler.

Be-ḥandân ez leb-i ân gönçe bâgem

/5/ Güldür ol gönçe dudağdan benüm bâgumı.

Vezîn gül 'ıtr-perver kün demâgem²²

2. Şerh-i Yûsuf u Züleyhâ

Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi No: 2829

Baş: [yk. 1b] /1/ El-ḥamdü li'llahi rabbü'l-âlemin ve's-şalâtü ve's-selâmu 'alâ-seyyidinâ Muḥammedin ve âlihi ve şaḥbihi ecma'in.

/2/ **İlâhî gönçe-i ümîd be-küşây**

Ey benüm ma'bûdum ümîdüm gönçasını aç.

Gülî ez-ravza-i câvîd /3/ be-nümây

Ravza-i ebedîden bir gül göster ya'nî 'azm eyledigüm kitâbuñ te'lîfini zuhûra getür.

/4/ Be-ḥandân ez leb-i ân gönçe bâgem

Ol gönçe-i bâğ ṭab'umı güldür.

Vezân gül 'ıtr-perver /5/ kün demâgem

²² Der-kenâr: 'atr bi'l-feth hoş kohular kokmak 'ıtr bi'l-kesr hoş kohulu nesne.

Bu gülün /6/ kokuşuyla beslemeklik
eyle benüm dimâğumı.

*Ve ol gülün ile besleyici eyle
dimâğumı ya' nî ol te 'lîf zühûra /6/
gelmeklige beni şād [u] hāndān eyle.*

Der-în miḥnet-serāy-ı bî-muvāsā

Bu ünsiyyetsüz /7/ miḥnet-serāy
içinde,

Be-ni' methā-yı ḥ-îşem kūn şināsā

Beni kendi ni' metlerünle /8/
eglendürmek eyle.

Żamîrem-rā sipās endîşe kerdān

Benüm zamîrüm için fikr 'aṭiyyesini
/9/ eyle.

Zebānem-rā sitāyiş-pîşe kerdān

Dilüm için senün ni' metlerinün
şükrine /10/ ve ḥamdine ya' nî senün
ni' metlerine şükr ü ḥamd itmek
şan'at eyle.

**Zi-taḳvîm-i ḥired behreverîm /11/
baḥş**

'Aḳl defterinden eyü rızq bağışla.

Der-în miḥnet-serāy-ı bî-muvāsā

Bu muvāfaḳatsız /7/ miḥnet evinde,

Be-ni' methā-yı ḥ-îşem kūn şināsā

*Kendü ni' metünle baña te 'lîf /8/
zühûra gelmeklige baña virdigün
ḳudret-i feşāḥatun 'uhdesinden çıkar.*

Żamîrem-rā sipās endîşe /9/ kerdān

Ḳalbümi şükr endîşeli eyle.

Zebānem-rā sitāyiş-pîşe kerdān

*Dilümi /10/ medḥ pîşeli eyle ya' nî
virdigün ne' mete beni mu' terif şâkir
eyle.*

Zi-taḳvîm-i ḥired behreverîm baḥş

*'Aḳl taḳvîminden baña eyü günlük
bağışla. Taḳvîm bir 'ilmdür ki 'ilm-i
/12/ nücûmdan müstaḥrecdür. Eyyām
u sâ'ātuñ sa'd u naḥsı anuñ ile bilinür
ve her kismesnenün /13/ ṭālî' i nîk [ü]
bed oldıgın anuñ ile ḥükm iderler.
Pes Ḥazret-i Mevlānā Cāmî
ḳaddesa 'llahu /14/ sırruhu 's-sāmî
'aḳlı 'ilm-i taḳvîme teşbîh ile isti'āre
idüb dir ki, yā Rab /15/ ol 'ilm-i
taḳvîm 'aḳlum olduğudur andan baña
eyü günlük bağışla ve ṭālî' -i sa'd /16/
baña naşîb eyle zîrā ki bir kimse bir
işe bed' itdükde sa'd u mübārek
sā'atde /17/ ve eyü günde başlar tā*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Ber-ıklım-i suhan firūzım baḥş

Söz /12/ memleketi üzre benüm
ğālib olmaqlıgımı bağışla.

*ola kim iş aḥsen-i vech üzre ve
āsānlık ile ḥāşıl ola.*

/18/ Ber-ıklım-i suhan firūzım baḥş

*Söz iḳlīmi üzerine firūzlık bağışla ve
beni /19/ muḫaffēr eyle.*

Orta: [yk. 129a]

sürḫ-dāden Yūsuf ‘aleyhi’s-selām vü
kışsa-i miḥnet-i rāh u zaḥmet-i çāh-rā
vü āgāh-şuden-i Züleyḫā ez-ān ki
endūhī ki ān-rüz dāşte be-sebeb-i ān
būde-est.

Orta: [yk. 81b]

Bu sürḫ Yūsuf ‘aleyhi’s-selāmuñ
şerḫ virmekligi yol miḥnetinüñ
kışsasından ve daḫi kuyu
zaḥmetinden Züleyḫā da āgāh olub ol
sebebdan bir ḡuşsa ki ol Yūsuf
‘aleyhi’s-selāmuñ sürḫ eylediği
günde tutub ol sürḫ sebebiyle ol
ḡuşsa olmak beyānındadır.

Sūḫan-perdāz-ı ın şīrīn fesāne

Söz düziçi bu tatlu ḫikāyeden

Sūḫan-perdāz-ı ın şīrīn fesāne

*Bu tatlu ḫikāyet sözine şüret virici
ya‘nī Nizāmī rahmetu’llahi ta‘ālā.*

Çünin āred fesāne der-miyāne

buncılayın getürdi ḫikāye[y]i ortaya.

Çünin āred fesāne der-miyāne

*böylece getürdi ḫikāye ortasında
kışsayı,*

Ki biş ez-vaşl-ı Yūsuf būd rüzī

[yk. 129b] Yūsuf ‘aleyhi’s-selāmuñ
ziyāde vaşlından

Ki biş ez-vaşl-ı Yūsuf būd rüzī

*ki Yūsuf ‘aleyhi’s-selām vaşlıdan öñ
bir gün idi.*

Züleyḫā-rā ‘aceb derdī vü sūzī

Züleyḫā’nuñ gündüzi ‘aceb derdde
idi yanmada idi.

Züleyḫā-rā ‘aceb derdī vü sūzī

*Züleyḫā’ya mübālağa ile bir derd
vir[di] ḫarāret ya‘nī vuşlatdan ilerü
bir gün Züleyḫā’nuñ derdi be-ḡāyet*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Zi-dil şabr u zi-ten ârām refte

Gönlünden şabrı ve teninden ârāmı
gitmişti.

müştedd oldu.

Zi-dil şabr u zi-ten ârām refte

*Göñülden şabrı ve cāndan qarārı
gitmiş idi.*

Şikīb ez-cān ğam-ı fercām refte

Cānından şabrı daħi ğamı da
lâyıklıġla gitmişti ya' nî böyle Yûsuf
'aleyhi's-selām yanında olub ğamı
gitmek gerek idi, lâkin yine yanub
yakılurdu kôrķarın elimden
aldururdum diyü.

Şikīb ez-cān ğam-ı fercām refte

*Ġam 'âķıbetli cānından şabrı gitmiş
idi.*

Ne der-ĥāne be-kārī bend geştī

Ne evinüñ içinde bir iş ile
baġlamaklık eylerdi

Ne der-ĥāne be-kārī bend geştī

Ne ĥānede bir iş ile bende olurdu

Ne der-bürden be-kes ĥorsend geştī

Ne taşrada bir kimesne ile kânā' at
ider olmamışdı.

Ne der-bürden be-kes ĥorsend geştī

Ne taşrada bir kimseye kâni' olurdu.

Müje pür-āb u dil pür-ĥūn hemīn refte

Gerçi ki göz yaş ile tolu āb idi ve
göñlü de tolu kan bunuñla giderdi.

Müje pür-āb u dil pür-ĥūn hemīn refte

*Gerçi ki şu ile tolu ve yüregi kan ile
tolu giderdi.*

Derün mīyāmed u bīrūn hemīn refte

Derünına gelürdi daħi taşrasına da
giderdi ya' nî içerüye taşraya aġlar
giderdi aşlā qarārı yok idi. Qarārı ise
Yûsuf 'aleyhi's-selāmı sīneye
çekmek idi. Yûsuf 'aleyhi's-selām ise
aşlā yüzine bakmaz idi.

Derün mīyāmed u bīrūn hemīn refte

İçerü gelür idi ve taşra gider idi.

Son: [yk. 273a]

Çünān dil bā-ĥudā-yı 'ālemeş bād

Ancılayın şāhib-i göñül Allah' uñ
'āleminde mu' ammer olsun ki,

Son: [yk. 179b]

Çünān dil bā-ĥudā-yı 'ālemeş bād

*Ancılayın göñül 'ālemün ĥudāsıyla
olsun ki,*

Te'eyyüd ez-'aṭā-yı 'ālemeş yād

Te'eyyüd ez-'aṭā-yı 'ālemeş yād

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

ki ‘āleme ‘aṭāsından ḥāṭıra gele ya‘ nī
cümle ‘ālem anı cömerddür diyü zıkr
eyleyeler.

Sūḥan-rā ez-du‘ā dādī temāmī

Söz için du‘ādan temām virdük.

Be-āmürziş zebān bū’gşāy Cāmī

Ol civān-merdūn yarlığanmasıyla
zebānıñı aç ey Cāmī.

Siyeh-kārī me-kūn çün ḥāme-i ḥıṣ

Siyeh-kārılıkda ya‘ nī cürmde olma
kendi ḳalemūn gibi.

Be-şūy ez-çeşm-i pūr-ḥūn nāme-i ḥıṣ

Ṭolu ḳan olan gözinūn şuyı ile kendi
‘amelinūn defterini yıka ya‘ nī tevbe
ve istiğfarda ol .

Ez-īn şahrā cevād-ı ḥāme pey-kūn

Bu kitābuñ şahrāsında ḳaleminūn
cömerdligini kesmeklik ile,

Vezīn sevdā sevād-ı nāme ṭay-kūn

bu kitāb sevdāsından sevād-ı nāmeñi
ya‘ nī müsveddeñi devşirmeklik ile

Zebān-rā gūş-māl-i ḥāmuşī dih

Lisānına sükūt ḳulağını burmaḳlık vir.
Luğat-ı Deşīşe gūş-māl kāf-ı
‘Acemiyle ḳulaḳ burmak mecāzen
te’dīb ma‘ nāsına daḫi [yk. 273b]
isti‘ māl olınur dimiş.

Ki hest ez-herçi gūyī ḥāmuşī bih

ki ‘ālemūn ‘aṭāsından aña yād
gelmeye ya‘ nī eḥaddan ḡayrı bir
ḥudādan me ‘mūli olmaya.

Sūḥan-rā ez-du‘ā dādī temāmī

Söze du‘ādan temāmıyyet virdük.

Be-āmürziş zebān bū’gşāy Cāmī

Aña maḡfıret eyle dıl aç ey Cāmī.

Siyeh-kārī me-kūn çün ḥāme-i ḥıṣ

Kendü nāmeñ gibi siyeh-kārılıḳ
eyleme ya‘ nī defter-i a‘ mālūñi daḫi
te ‘līfātuñ gibi siyeh boyama.

**Be-şūy ez-çeşm-i pūr-ḥūn nāme-i
ḥıṣ**

Ḳanla ṭolu [yk. 180a] gözüñden
kendü nāmeñi yu.

Ez-īn şahrā cevād-ı ḥāme pey-kūn

Bu şahrādan ḳalemūn serī‘ü’s-
seyerātını siñirle,

Vezīn sevdā sevād-ı nāme ṭay-kūn

bu sevdādan nāme ḳaraluḡını ṭayy it
ya‘ nī yuñ ḥāşılı ḥatm-i kelām eyle .

Zebān-rā gūş-māl-i ḥāmuşī dih

Dile sükütluḳ ḳulaḳ burma vir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Her neyi ki söyledün sükût itmeklik
yigrek oldı, "kul el-hayra ve illâ
fe'skût"²³ hadîs-i şerîfine işâretdür.

Temmet el-hamdü li'llâhi ta'âlâ.

Ki hest ez-herçi gûyî hâmuşî bih

*Her ne ki dîrsin hâmuşlık andan
eyüdür.*

*El-hamdü li'llâhi 'ale't-tamâm ve
şallâ'llâhu 'alâ-seyyidînâ
Muhammed efzâlü'l-enâm.*

Sonuç olarak bu çalışmada ile Süleymaniye Kütüphanesi ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi kataloglarında ve bu kataloglardan hareketle yapılan bir çalışmada (Yılmaz 2007: 285) Çarîh gem,î'ye ait gösterilen *Şerh-i Yûsuf u Züleyhâ* isimli her iki eserin de gem,î'ye ait olmadığı, Süleymaniye Kütüphanesindeki Çerhin kaynaklarda ve eserde belirtildiği gibi Hâcibî mahlaslı Hacı Sâlihzâde Halil'e ait olduğu; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesindeki Çerhin de Kâtip Çelebi'nin verdiği bilgilerden hareketle Ömer el-Halvetî el-Manisavî'ye ait olabileceği tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- ALTIKULAÇ, Tayyar (2002), "Kisâî", *TDVİA*, C. 26, Ankara.
- Ali Asgar Hikmet (1994), *Camî Hayatı ve Eserleri*, Çev. M. Nuri Gençosman, İstanbul, MEB Yay.
- ATEĞ, Ahmet (1997), "Mesnevî" *İA*, C. VIII, MEB Yay..
- CANIM, Rıdvan (2000), Latîfî Tezkire-i ğu"arâ ve Tabsıra-i Nuzamâ, TTK Yay., Ankara.
- ÇİN, Ali (2004), *Ali, Kıssa-i Yûsuf (H. 630/M. 1233) İnceleme-Metin-Dizin*, Ankara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil, (1999), *Türk Edebiyatında Mesnevi*, Kitabevi Yay., İstanbul.
- ÇETİN, M. Nihat (1973), *Eski Arap Şiiri*, İstanbul.
- ÇİÇEKLER, Mustafa (2004), "Mesnevî", *TDVİA*, C. 29, TDİB Yay., Ankara.
- DİLÇİN, Dehri (1946), *Şeyyad Hamza Yusuf ve Zeliha*, TDK Yay., Ankara.

²³ "Fe'l-yekul el-hayren ev li-yesmut": "... Allah'a ve âhîret gününe iman eden her kiĝiya hayır söylesin veya sussun!" (Zebîdî 1981: 131).

- ERTAYLAN, Ğmail Hikmet (1960), *Yusuf ile Züleyha*, Ğstanbul.
- KARAHAN, Leylâ (1994), Erzurumlu Darîr Kıssa-i Yûsuf (Yûsuf u Züleyhâ), TDK Yay., Ankara.
- KARAMAN, Hayreddin vd. (2007), *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. III, DĞB Yay., Ankara.
- KARTAL, Ahmet (2003), "Câmî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı Ğe Hamdullah Hamdî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sının Mukayesesi", *Diriözler Armağanı Prof. Dr. Meserret Diriöz ve Haydar Ali Diriöz Hatıra Kitabı*, (Haz: Yard. Doç. Dr. M. Fatih Köksal - Ahmet Naci Baykoca).
- Kâtip Çelebi (2008), *Keşfü'z-Zunûn*, 1-5 C., Çev. RüĞtî Balcı, Tarih Vakfı Yurt Yay., Ğstanbul.
- KAYABAĞI, Bekir (1997), *Kâf-zâde Fâ'izî'in Zübdetü'l-Eş'âr'ı*, Ğönü Üniversitesi SBE, YayınlanmamıĞ Doktora Tezi, Malatya.
- KINALIZADE Hasan Çelebi, (1989), *Tezkiretü's-şuarâ*, C. 1, Haz. Ğbrahim Kutluk, TTK Yay., Ankara.
- KÖKTEKİN, Kâzım (1985), *Süle Fakih'in Yûsuf ve Zelihâ'sı, İnceleme-Metin-Dizin*, Atatürk Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Erzurum.
- KÖKTEKİN, Kâzım (1996), "Bir Yûsuf ve Zelihâ Ğairi Süle Fakih ve Eseri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 4.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, (2003), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Haz. Orhan F. Köprülü, Akçağ Yay., Ankara.
- KUT, Günay (1978), *Heşt Bihişt Sehî Beg Tezkiresi*, Ğnceleme-Tenkitli Metin-Dizin (Tıpkı basım), Harvard Üniversitesi Basımevi.
- KUTLAR, Fatma, S. (2000), "Mesnevî Nazım Ğekline Genel Bir BakıĞve Türk Edebiyatında Mesnevî Araştırmalarıyla Ğgili Bir Kaynakça Denemesi", *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları*, S. 1.
- Mehmet Nâ'îl Tuman (2001), *Tuhfe-i Nâ'îlî*, Haz. Cemâl Kurnaz-MUSTAFA TATÇI, C. I, BĞZÖM BÜRO YAY., ANKARA.
- Mehmed Tahir (2000), *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmet Remzî Akyürek Müftahu'l-kütüb ve Esâmî-i Müellifîn Fihristi*, Haz.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- Mustafa Tatçı-Cemâl Kurnaz, C. 2, Bizim Büro Basımevi Yayın Dağıtım, Ankara.
- MERMER, Ahmet (1998), "Yusuf ile Zeliha", *TDEA*, C. 8, Dergâh Yay., İstanbul.
- OĞRAĞ, Rıza (2001), *Es'ad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-endûz'u*, Burdur.
- ÖZTÜRK, Zehra (1993), *Hamdullah Hamdi'nin Yusuf ve Zeliha Mesnevisinde Tipler ve Motifler*, İstanbul Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Rızâ (1316), *Tezkire-i Rızâ*, Neşr. Ahmed Cevdet, İkdam Matba'ası, İstanbul.
- SUNGURHAN, Aysun (1994), *Beyânî Tezkiresi, İnceleme-Tenkitli Metin*, Gazi Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1994
- TARLAN, Ali Nihat (1944), *İran Edebiyatı*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1944.
- TOGAN, Z. Velidi, "Câmi" *İA*, C. 3, MEB Yay.
- ULUHAN, Çoban Hıdır (2007), *Kerküklü Şair Nevruzî Yusuf İle Züleyha*, TDK Yay., Ankara.
- ÜNVER, Şmail (1986), "Mesnevî", *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II* (Divan şiiri), TDK Yay., Ankara.
- ÜNVER, Şmail (2004) "Mesnevî, Türk Edebiyatında", *TDVİA*, C. 29, TDÇB Yay., Ankara.
- YAZICI, Tahsin (2003), "Lutf Ali Beg", *TDVİA*, C. 27, Ankara.
- YILMAZ, Ozan (2007), "Klâsik gerh Edebiyatı Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Eski Türk Edebiyatı I*, s. 271-303.
- Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillâtîfî'z-Zebîdî (1981) *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı ve Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, C. 12, Mütercimi ve gârihi: Kâmil Miras, DÇB Yay., 6. bas., Ankara.

İSMET ÖZEL ŞİİRİNDE ŞEHİR ALGISI

Secaattin TURAL*

ÖZET

Edebiyata baktığımızda şehir imgesinin zengin bir literatür oluşturduğu görülmektedir. Kimi yazarlar doğrudan doğruya modern öncesi dönemlerin şehir algısını da içine alacak bütüncül bir yaklaşımla meseleye yaklaşırken, kimileri de yalnızca modern çağın ortaya çıkarttığı “metropol” denilen devasa şehirleri imgeleştirirler. İşte gerek şiirlerinde gerekse düz yazılarında “medeniyet” ve bunun türevlerinden biri olan “şehir” kavramını, gelenekçi-modernist karşıtlığının da ötesinde bütüncül bir bakışla ele alan yazarlarımızdan biri olan İsmet Özel, bir hak arama dili olarak gördüğü şiiri, barbarların diline benzetir. Çünkü şehir ona göre haksızlığın ve sömürünün çeşitli ideolojik araçlarla gizlenebildiği, insanların tüketim kültürü içinde bireyselliklerini, kimliklerini yitirerek bir yığın haline getirildiği bir mekândır. Barbarın verili dilin ve hayatın kodlarına yabancı oluşunu, insani değerlere yabancılaşmaması için bir imkan olarak gören İsmet Özel’in, temeli İbni Haldun’a kadar gidebilecek bir metaforu kullanarak, “sivil itaatsizlik” metaforunu da içine alacak biçimde kendi özüne ve dünyaya yabancılaşan bireyin “sahici olan”la temas kurma çabasını şiirinin ana izleklerinden biri haline getirdiği görülüyor.

Anahtar Kelimeler: Medeniyet, imge, şehir, şiir, barbar, modernizm.

* Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, secaattintural@yahoo.com

**PERCEPTION OF THE CITY IN POETRY
OF İSMET ÖZEL****ABSTRACT**

It appears that the image of city bore rich in the literature. While some authors study this question in a comprehensive manner including the pre-modern period city image, some others, too, describe merely, the so called metropolis, gigantic cities which are appeared as a result of beginning of modern ages. İsmet Özel, who sees the poem as a tool of claiming and analogize to it for the language of barbarians, is one of the authors deals with the civilization and one of its derivatives the city, in a comprehensive methods beyond the discussions based on traditionalist and modernist conflict. This is because, according to him, the city is a place where injustices and exploitations are able to easily disguise themselves by various ideological means and a place where people turn to a mass losing their individual characteristics and their identities in the culture of consumption. The barbarians could not communicate with the shared language and had no way of knowing the codes of life, to Özel, well facilitated not to alienate to themselves from human values and hence it appears that Özel tries to make the struggle of alienated person to achieve a touch to myself and to the real one is one of his main guidance for his poems comprising civil disobedience which may well be traced back to Ibn Khaldun.

Key Words: Civilization, image, city, poem, modernizm barbarian.

Sermaye-emek, merkez- çevre ilişkilerinin, teknolojinin, temsil ve söylemsel aidiyet biçimlerinin kazandığı karmaşıklık dolayısıyla, modernitenin ürünü olarak görülen şehir, ortaçağdan bu yana, toplumsal yaşamın canlılığının ve durgunluğunun, hızlılığının ve donmuşluğunun, zenginliğinin ve yoksulluğunun, neşesinin ve kederinin en açık biçimde gözlemlenebildiği yerdir.¹ Şehir, gerek modern öncesi ve gerekse modern çağlarda “medeniyet”in en önemli

¹ Ahmet Oktay, Metropol ve İmgelem, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2002, s.23.

sembolü olarak görülmüş ve şehirli insan da “medeni insan”ın yegane temsilcisi sayılmıştır. Fakat 18. yüzyılın sonlarından itibaren özellikle Romantizmin en önemli temsilcisi olan J.J. Rousseau’nun “soylu vahşi”ye yaptığı vurguyla² bu değer yargısı sorgulanmaya başlanmıştır.³ Aslında Romantiklerin yaptığı, Aydınlanma devri düşünürlerinin ihmal ettiği “duygu”yu hatırlatmaları ve böylece insan doğasının eksikliğini tamamlamalarıdır. Dolayısıyla Romantizm aydınlanma hareketine toptan bir karşı çıkıştan ziyade, bir bakıma diyalektik düşüncenin bir aşamasıdır. Daha başka bir deyişle Aydınlanmanın öne çıkardığı akılcılığın “tez”, duyguya vurgu yapan romantizmin “antitez” olduğu düşünülürse, bugünün Batı düşüncesinin “sentez” olduğu söylenebilir.

Edebiyata baktığımızda şehir imgesinin zengin bir literatür oluşturduğu görülmektedir. Divan şiirinin bir medeniyet şiiri olduğu göz önüne alındığında şehrin türlü özellikleriyle bu şiirde yer alması da kaçınılmazdır. Divan şairi şehrin şairidir ve şehir medeniyetin sembolü olarak olumlu özellikleriyle anılır.⁴ Zaten modernizmin ortaya çıkardığı şehirden kaçış arzusunun ya da şehri kutsayışın divan şiirinde izlek olarak bulunması da beklenemez. Fakat Tanzimat sonrası gelişen edebiyatımızda özellikle Abdülhak Hâmid’in “Sahra”sıyla medeniyetin temsil ettiği şehirden kaçış temi romantiklerin tesiri altında görülmeye başlanmış ve Servet-i Fünun’dan Cumhuriyete uzanan bir süreçte Modernleşme

² Rousseau’dan çok daha önceleri Endülüslü Müslüman düşünür İbn-i Haldun meseleye benzer tarzda yaklaşır ve “barbar-ilkel” kavramlarına denk gelen “bedevi-hadari” ayrımı üzerinde durur: ...Şehir ahalisi her çeşit lezzetler, bolluk ve genişlik içinde yaşamaya alıştıkları, dünyanın ve kendi arzu ve heveslerinin düşkünü oldukları için şehirlilerin fena ve bozuk bir çok huy ve kötülükleriyle nefislerini lekelerler..Bundan dolayı iyilik yollarından o nisbette uzaklaşırlar...Göçebe ve köy hayatı yaşayanlar ancak vücutlarını koruyabilecek miktarda dünyaya düşkün olup, nefis ve arzularının sebep ve vasıtalarına ve dünya lezzetlerinden hiçbirine ve sebeplerine sahip değildir. Bunlar tabi olan iyi hulk ve tabiata yakın ve kötü ve yerilen alışkanlıkların çokluğundan dolayı husule gelen alışkanlıklardan ve bunların nefiste yerleşip kalmasından uzaktır (İbn Haldun, **Mukaddime I**, çev.Zakir Kadiri Ugan., Milli Eğitim bak. Yay., İstanbul 1986, s. 310.)

³Türk edebiyatında J.J.Rousseau’nun ortaya attığı “tabiat güzeldir, medeniyet çirkindir” tezini ilk kez işleyen şair Abdülhak Hamid’dir. “Sahra”(1878) adlı şiir kitabında romantiklerden esinlenerek “kır-şehir”, “köylü-şehirli”, “tabiiilik-sun’ilik” temlerini mukayese ederek, tercihini tabiattan yana yani “bedevi”likten yana kullanır. Fakat yayımlanma sırası daha sonra olsa bile Sahra’dan önce yazılan “Belde”(1885) adlı şiir kitabında da Paris’i anlatırken dikkatini parklar, bahçelere çevirerek tabiat hakkındaki intibalarını kaydetmesi Hâmid’deki romantizm etkisini göstermesi bakımından önemlidir. (bkz. **Mehmet Kaplan, Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar**, “Tabiat Karşısında Abdülhak Hâmid”, Dergah Yay. İstanbul 1976.)

⁴ Şiir-şehir ilişkisi hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Narlı, **Şiir ve Mekan**, Hece Yay., Ankara 2007.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

hareketlerinin etkisiyle şehir bir problem olarak şiirlerde yer almıştır. Burada hemen akla Tevfik Fikret'in İstanbul'u lanetlediği "Sis" şiiri gelebilir. Her ne kadar siyasi-psikolojik temelli bir şiir olsa da edebiyatımızda bir dönüm noktası oluşturması bakımından önemli olan bu şiir, Divan şiirinin kutsadığı bir şehri lanetlemesiyle farklı açılardan yorumlanma imkanına sahiptir. Gerek Milli edebiyat ve gerekse Cumhuriyet döneminde İkinci Yeni kuşağına kadar ideolojik bir bakış açısıyla şehir ve karşıtı olan kır imgesi birbiriyle çatışmaksızın şiirlerde yer almıştır. Yalnız Burada Yahya Kemal, Ahmet Hamdi Tanpınar gibi medeniyet algılarını şehir bağlamında estetik bir zevkle işleyen şairleri, Necip Fazıl Kısakürek gibi Baudlaire'in Paris sıkıntısına benzer bir biçimde şehre yaklaşımlarını hatırlamak gerekir. 1950 sonrası şiirinde yani İkinci Yeni'den itibaren sanayileşmenin ve şehirleşmenin getirdiği problemler şiirlerde işlenmeye başlanmış ve şehir algısı yepyeni imgelere açılmıştır. Yalnız daha öncesinde Atilla İlhan'ın modern şehrin kapitalist doğasını öne çıkaran romantik-sosyal gerçekçi şiirlerinin etkisini de unutmamak gerekir.

Kimi yazarlar doğrudan doğruya modern öncesi dönemlerin şehir algısını da içine alacak bütüncül bir yaklaşımla meseleye yaklaşırken, kimileri de yalnızca modern çağın ortaya çıkarttığı "metropol" denilen devasa şehirleri imgeleştirmişlerdir. Halbuki şehir imgesinin yalnızca modern insanın mekânı olan metropollere indirgenmesi, bütünüyle insanlık tarihinin oluşturduğu medeniyetin insan ve tabiat üzerindeki etkisinin paranteze alınmasına ve meselenin yalnızca modernizm eleştirisiyle sınırlı kalmasına yol açar. İşte gerek şiirlerinde gerekse düz yazılarında "medeniyet" ve bunun türevlerinden biri olan "şehir" kavramını, gelenekçi-modernist karşıtlığının da ötesinde bütüncül bir bakışla ele alan yazarlarımızdan biri de İsmet Özel'dir.⁵

⁵ İsmet Özel yalnızca şiirlerinde değil özellikle "Üç Mesele" adlı deneme kitabında da medeniyet kavramını ele alarak, medeniyet kavramına olumsuz bir anlam yüklemiştir. Fakat şu unutulmamalıdır ki Özel'in medeniyete itirazı yalnızca Batı medeniyeti ile sınırlı değildir. O, İslam medeniyeti tabirine de eleştirel yaklaşarak Müslümanların "medeniyet"e yaptığı olumlu vurgudan rahatsızlığını dile getirir. O, Müslümanlara yalnızca vahiy ve sünnetin yeteceğini, ayrıca bir "medeniyet" arayışına lüzum olmadığını düşünür. Ona göre İslamiyetin ilk dönemleri zaten "medeniyet" adı altında insanlığı sömüren güçlere bir karşı çıkıştı. Daha sonraki dönemleri eski medeniyetlerin bir türevi sayan Özel, bütünüyle medeniyet ve onun en önemli göstergesi olan şehir kavramına karşı olumsuz anlamlar yükler. (bkz. İsmet Özel, *Üç Mesele: Teknik, Medeniyet, Yabancılaşma*)

İsmet Özel'in medeniyete ve dolayısıyla onun en önemli ürünü olan şehre yaklaşımı, poetikası olarak kabul edeceğimiz "Şiir Okuma Kılavuzu"nda açıkça ortaya konulmuştur. Özel, şiiri barbarların dili olarak kabul eder ve bir hak arama dili olarak gördüğü şiirle barbarlığı eş tutar. Ona göre nasıl ki şiir, verili dilin dışındalığıyla "hakikat"le bir bağ kurmanın bir aracıysa; barbar da geçerli insan ilişkilerinin hakim olduğu düzene başkaldırışı ve medeniyetin kendine biçtiği rolü reddedişiyle medenilerin zevklerine ve dillerine yabancı kalarak "hakikat"le bağını koparmamış, medenilerin aksine dünyayı kendilerine "yurt", "ev" edinmemiş insanın sembolüdür.⁶

İsmet Özel'i modernizmi eleştiren yazarlardan ayıran en önemli fark belki de "tutunamayanlık"ın çağrıştırdığı edilgenlikten çok etkin oluşu çağrıştıran "barbar" kelimesine yaptığı vurgudur. İsmet Özel şiirinde gözden kaçırılmaması gereken en önemli yan bizce budur. O, dünyaya şiirle saldırır ve insanı toplumsallaşmanın tehlikelerinden korunmaya, özüne yabancılaşmamaya, bir başka deyişle dünya karşısında tetikte durmaya çağırır.

"Barbar-medeni" kavramlarını modern zihinlerin algılayışının tersine yorumlayan İsmet Özel'i daha iyi anlamak için İbni Haldun'un şu sözü aslında bizim için ipucu olabilir. "**Şehirlerin inşa edilmesi ve kasabaların kurulması için mülkün, hanedanlığın ve devletin mevcudiyeti şarttır.**"⁷ Böylece birey politik-sosyal bilinç sahibi kılınır, yani vatandaş. Bu ise ancak örgütlü bir toplumun oluşturduğu şehirlerde gerçekleşebilir. Şehir devletlerinde yaşayan Eski Yunanlıların ve imparatorluk düzeyine yükselen Romalıların kendi yurttaşları dışındakileri "barbar" olarak adlandırdıkları burada hatırlanabilir. Kentli olmanın uygar olmakla eş değer tutulması, görüldüğü gibi yalnızca modern dünyaya ait bir bakış açısı değildir.⁸

Bu yüzden "Kan Kalesi"⁹ gibi erken dönem şiirlerinden başlayarak şehir imgesi İsmet Özel'in şiirinde hep olumsuz çağrışımları barındırır: "**Gizemli bir dehliz gibi şehri dolaşıyorum/ sıkıca tutuyorum kendimi şehre karışmaktan alıkoymaya**"

⁶ İsmet Özel, "Barbarın Dili Şiir", *Şiir Okuma Kılavuzu*, Şule Yay., İstanbul 1997, s. 71.

⁷ İbni Haldun, *Mukaddime*, C.2, çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 1983.

⁸ Latince şehir anlamındaki "civitas"tan "medeniyet anlamına gelen "civilization" türetilirken, Arapçada da benzer bir şekilde şehir anlamına gelen "medine"den "medeniyet" türetilmiştir. Bu da bize şehir-medeniyet kavramları arasındaki yakın ilişkinin bir çok dilde benzerlik taşıdığını gösterir.

⁹ İsmet Özel, *Erbain*, Çıdam Yay., 3.bs., İstanbul 1990, s. 101.

mısralarında görüldüğü gibi “dehliz”, “gizem” gibi kelimelerle bir yandan grotesk bir atmosfer oluşturulurken, bir yandan da şairin kendi “ben”iyle giriştiği mücadele söz konusu edilmiş ve imgesel düzeyde bir gerilim yaratılmıştır.

İsmet Özel “Jazz” adlı şiirinde¹⁰ aynı gerilimli atmosferle, modern hayatın hızlı temposuna yetişmek için çabalayıp duran, kendini şehre karışmaktan alıkoymayı başaramayan, dar vakitlere sıkıştırılmış bireyin trajedisini çizer. Modern hayatın kurallarının dakikliğe, belli bir programa ayarlandığı ve bireyin hem zamanla hem de rakibi olan hemcinsleriyle yarışması şiirin söyleyiş temposuna da yansımıştır.

*Bu vapuru kaçırırsam beni belki de cinnet basar
belki kanser olurum bu yıl sınıfta kalırsam*

.....

*etimde şirpençe çıkar bu kızı alamazsam
bu işi bitiremezsem şehirden beni kovarlar
izin kağıdım yanar konuşacak olursam
bu senet bankalar kapanmadan
ruhumun rengini kapatmayacak olursa
ölür kuyuya düşen çocuk*

Modern insanın her gün yaşadığı hızlı tempoyu oldukça çarpıcı imajlarla dile getiren şair, bu hayata ayak uydurmak zorunda olan bireyin nesneleştiğine dikkat çeker. Bu hayatta artık “kadere rıza, rızık, sabır, arkadaşlık, dostluk, merhamet” gibi huzuru, sükuneti, affetmeyi çağrıştıran erdemler yoktur. İnsan insanın kurdu olmuş ve ruhlar artık “banka”lar tarafından arıtılmaktadır. Bankayı “şehir işletmesi”nin kalbi olarak düşünürsek şiirde, “mabed”i sembolize ettiğini söyleyebiliriz.

Şiirin devamındaysa modern dünyanın kuşatmasını yaran, kalabalıklar içinde sıkışıp kalmışlıktan kurtulmak isteyen, “yaşayıp giden” değil gerçekten “yaşayan” olma arzusuyla dolu olan şairin “ben”iyle karşılaşırız.

*alnımı kapıp getirmeliyim
denizi karşılamaya
kırlangıcın kanadındaki kezzap
leylakta sıkışan buhar için
nabzımı bulmalıyım nerede bulacaksam
nabzımı çünkü ben kasadan fiş alarak
yağmuru, selvileri zor durumda bıraktım
benim yongalarımın yapıldı bu çelenkler*

¹⁰ A.e., s. 20.

*ben papatyalari şımartmadım diye oldu
Mata Hari 'ler casus Al Capon 'lar gangster*

Yukarıdaki mısralarda geçen “kırlangıç, leylak, yonga, yağmur, papatya, selvi” gibi kelimeler “bozulmamışlığı, saflığı, sahiciliği, geleneği, tabiatı”, hülasa şehir karşıtlığını temsil etmektedir. Kendini dünyaya ve insanlara karşı sorumlu hisseden, kalabalıklardan biri olmamak, herkesleşmemek isteyen, özüne ve tabiata yabancılaşmayı reddeden bireyin çığlığıdır bu. “Nabzını bulmak” ise hayata, öze dönüşü, “yaşamayı bilen” şairin bilinçlenmesini sembolize eder. Dolayısıyla şiir iki katmanlı dokusuyla dikkati çekmektedir.

“Dişlerimiz Arasındaki Ceset” şiirinde¹¹ ise İsmet Özel’in şehir insanının iki yüzlülüğüne yaptığı vurgu dikkat çekicidir.

*Biz şehir ahalisi, Kara Şemsiyeliler!
Kapçıklar! Evraklılar! Örtü Severler!
çığlıklardan çadır yapmak şanı bizdedir.
bizimdir yerlere tükürülmeyen yerler.*

*nezaketten, haklılardan yanayızdır hepimiz
sevinmemiz çapkıncadır, ağlatır bizi küpeşmeler
yaşamak deriz –Oh dear- ne kadar tekdüze
katliamlar ne kötü be birader*

Şehir insanının kendisini, harici çevresinin tehditkar cereyanlarına ve çelişkilerine karşı-ki bunlar onu köksüz bırakacağından bizzat öz varlığına karşı bir tehdittir-koruyacak en önemli kalkanının bencilliği ve hesapçılığı¹² olduğunu düşünen şair, “gösteri(ş) toplumunun bireyleri olarak gördüğü şehir ahalisinin içtenliğini kaybederek “nezaket”, “zerafet” maskesi altında gerçek niyetlerini gizlediğini ironik bir dille ifade eder. Yalnız modern insanı değil bütünüyle medeni insanı sembolize eden şehirlinin, duygularının sahicilikten uzak, her şeyi kişisel çıkara çevirebilme yeteneğine sahip bireyler olduğu; hesap ve çıkar dünyasının dışında herhangi bir nedenle bu insana ulaşmanın imkanının kalmadığı, bir başka şiirinde de karşımıza çıkar. Her şeyi pazarlık konusu yapan, her türlü manevi ve ahlaki değeri metalaştıran şehir ahalisine “Gelin bir pazarlık yapalım sizinle ey insanlar!” diye seslenerek ilginç bir ödeme teklifinde bulunur:

¹¹ A.e., s.16.

¹² Ahmet Aydoğan, *Şehir ve Cemiyet*, İz Yay., İstanbul 2000, s. 29.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Üyesi olduğunuz dernek toplantısında bir söyleve ne dersiniz?/

*Bir söylev: Büyük İnsanlık İdeali Hakkında*¹³

Görüldüğü gibi “nezaketten ve haklılardan yana” olan şehirlinin bunları ancak ekonomik ve siyasi bir rantı da beraberinde getirebilecek olan bir “dernek toplantısı”nda gösteriye dönüştürmek suretiyle dile getirebileceği ironi dozu yüksek bir dille ifade edilmiştir. Bütün imkânın yaşanmakta olandan ibaret olduğunu kabul eden ve bu kabulünü “tarihin akışı”, “objektif koşullar”, “insanlık ideali”, “tanrısal ilke” gibi soyut, baskıcı kavramlarla haklılaştırmak isteyen insanı, yeryüzündeki bütün pislikleri üzerine almaya hazırlanmış ve zorbalarla işbirliğine önceden razı olmuş bireyler olarak gören İsmet Özel,¹⁴ siyasi-felsefi akımların bu insanın üretilmesinde oynadığı role atıfta bulunmuş olur.

“Dişlerimiz Arasındaki Ceset” şiirine tekrar döndüğümüzde şairin eleştiri oklarını modernizmin en önemli inşası olan bilgi ve teknoloji toplumuna yönelttiğini görüyoruz. Aşağıdaki mısralarda yalnızca bedensel zevklere, ideolojilerin belirlediği bir tarih ve kültür anlayışına mahkum edilen bireyin trajedisi orjinal imgelerle verilmiştir.

Saframızla kesemizi birleştiren anatomi bilgisi

Hadım tarih, kundakçı matematik, geri kafalı gramer

İnsanın bir hammaddeye dönüştüğü, sömürüldüğünün farkına varmaması için ideolojik aygıtların devreye girdiği bir çağı eleştiren şair, bilimin bu sömürüyü örtmede, gizlemede hatta insanın daha da özgürleştiği yanılsamasının sürmesinde oynadığı rolün altını çizmektedir.

Evet bunlar gizlice örgütlenerek alnımıza

Verem Olmak Üretimi Düşürür ibaresini çizer

Kentsel bir varlığın hizmetlerini en düşük maliyette ve en büyük miktarda gerçekleştirmesi, verimli çalışması, bütçe açığı vermemesi için bir makine gibi “tıkır tıkır” işlemesi gerekir.¹⁵ Büyük bir işletmeyi andıran şehir için insan, bir makine parçasındaki dişliden farksızdır, yani nesneleşmiştir. İsmet Özel de teknoloji toplumunda insanın ve tabiatın sömürülmesinin bilimsel bir hal aldığı; kutsallık

¹³ Özel, age., “Celladıma Gülümserken Çektirdiğim Son Resmin Arkasındaki Satırlar”, s.15.

¹⁴ Özel, *Şiir Okuma Kılavuzu*, s. 50.

¹⁵ Murray Bookchin, *Kentsiz Kentleşme*, çev.Burak Özyalçın, Ayrıntı Yay., İstanbul 1999, s. 37.

kazanan bilimin, insanları “rıza”yla köleleştirdiğine dikkat çekerek, şehri söz konusu sömürünün üretildiği bir mekan olarak tasvir eder. Şehir aslında özgür olduğu yanılsaması içinde olan modern kölelerin yurdudur. Şiirde şehrin bir imge olarak kapitalizmin bütün unsurlarını çağrıştırdığını görüyoruz. “Senet”in geleceği elinden alınmış şehirli insanın simgesi olması buna bir örnektir.

Biz şehir ahalisi, üstü çizilmiş kişiler

Kalırız orada senetler, ahizeler ve tren tarifiyle

Artık böylesi bir toplumda “Duygular paketlenmiş, tecime el verişli”dir.¹⁶ Dolayısıyla her şey pazarlanabilir bir meta haline gelmiştir. Hayat, bir bilanço; idealler satın alınan şeylerdir; modern dünyanın simgeleri olarak kullanılan “senet, ahize, tren tarifi” kelimelerinin çağrıştırdıkları ise ihtiyaçtan çok arzuların eseri olan tüketime yönelik bir hayat; sanal ilişkilerin hakim olduğu iletişimsizlik; mekansızlık, yersiz yurtsuzluktur.

“Kimbilir kimden umarız emr-i bi’lmaruf/ kimbilir kimden umarız nehy-i ani’l münker” mısralarıyla yalnız İslamiyetin değil hemen her dinin insanın üzerine yüklediği “iyiliği emredip, kötülükten men etme” sorumluluğuna atıfta bulunan şair, şehrin, insanı biçimlendiren, onu yalnızca üreten ve tüketen, dolayısıyla varoluşunu tamamen maddi düzeyde algılayan “homo economicus” a indirgeyişini “eşref-i mahlukat”ın sırrına yabancılaşma olarak görür. Kapitalizme özgü zihniyetin yalnızca modern çağlarda değil, daha öncesinde uygarlık tarihinin her safhasında var olduğunu savunan İsmet Özel’in “eşref-i mahlukat” olarak andığı insan, aslında onun literatüründe bir bakıma “barbar” a karşılık gelir. Yani, özüne yabancılaşmamış, konformizmin neden olduğu bencillik hastalığına tutulmamış “sahih insan”.

“Ölüm Cantabile” adlı şiirinde¹⁷ de benzer şekilde şehirliyi “kaypak ilgilerin, zarif ihanetlerin, bozuk paraların, sivilcelerin, pahalı zevklerin ve ucuz cesaretlerin” insanı olarak tanımlayan şairin, kendini şehre karışmaktan alıkoyma mücadelesini sürdürdüğünü görüyoruz.

*ogünbugün, şehri dünyanın üstüne kapatıp bıraktım
kapattım gümüş maşrapayla yaralanmış ağzımı
ham elmalar yemekten göveren dudaklarım
mırıldanmasın şehrin mutantan ve kibirli ağrısını*

¹⁶ Özel, “Esenlik Bildirisi”, *Erbain*, s. 53.

¹⁷ A.e., s. 28.

mısralarında da görüldüğü gibi şair, insanın varoluş problemini aşmasının ve sahici olanla temas etmesinin tek yolunun şehri terk etmekten geçtiğine inanır. Şehrin dışladığı her şey şiirde “sahiciliğin, bozulmamışlığın” simgesi olarak kullanılmıştır.

*Azıcık gece alayım yanıma yalnız
serçelerin uykusuna yetecek kadar gece
böcekler için rutubet/örümcekler için kuytu
biraz da sabah sisi
yabani güvercin kanatları renginde*

Modern şehirlerin “ışık”sızlığa tahammülsüzlüğü ve gecenin bu şiirde “hakikat”ın, “sahiciliğ”in simgesi olması, Aydınlanma felsefesinin “ışık” metaforuna yüklediği anlamı akla getiriyor. İsmet Özel modern algının tersine gündüzü, dolayısıyla aydınlığı sahteliğin; geceyi ise hakikatin sembolü olarak görmektedir. Gece, şiirde insanın unuttuğu özünü ve teknolojinin adım atmadığı ve dolayısıyla zarar veremediği “tabiat”ı temsil ederken; “örümcek, serçe, böcek, sabah sisi, güvercin” kelimelerinin oluşturduğu imgeler, tabiatı hükmü altına almaya çalışan medeni insanın yerine, onunla uyum içinde yaşayan fakat kendisine “barbar”, vahşi, ilkel” gibi sıfatlarla saldırılan, değerden düşürülmeye çalışılan “sahih insan”ı akla getirir. Söz konusu kelimeler ayrıca şehrin dışladığı maddi manevi her türlü değer de sembolü olarak yorumlanabilir. Tabiata dönüşün temsil ettiği varoluşsal aydınlanma isteği yine benzer imajinatif göndermelerle şiirde yer alır.

*Durmadan beyaz bir aygırla taşardım derin göllerden
Bir gebe kısrakla kaçardım derin ormanlara
Güneşin zekasıyla doymak isterdim
Kaba solgun kağıtlar sunardı şehrin insanı bana
Şehrin insanı, şehrin insanı, şehrin
Kaypak ilgilerin insanı, zarif ihanetlerin*

Şehre karışmanın ve onun değerlerini kabul etmenin insanın “sahici olanla” temasını keseceğini düşünen şair bunu imajinatif değeri son derece yüksek söz dizimleriyle ifade eder. “Göllerden beyaz aygırla taşmak”, “derin ormanlara gebe kısrakla kaçmak” ve “güneşin zekasıyla doymak” istemek. Bu kelimeler hep tertemiz ve duru olana ulaştıktan sonra orada çoğalma istencinin birer ifadesi, anti-konformizmin bir uzantısıdır.¹⁸Şiirde geçen “kaba solgun kağıtlar”, daha öncesinde sözünü ettiğimiz “senetler” gibi insanı nesneleştirerek tüketim toplumunun bir üyesi haline gelmesini sağlayan her türlü aracın sembolüdür.

¹⁸ İbrahim Tüzer, *İsmet Özel, Şiire Damıtılmış Hayat*, Dergah Yay., İstanbul 2008, s. 227.

Toprağa meydan okuyan, tabiatla çelişen, hatta onu inkar eden, tabiattan daha başka daha üstün yüksek bir şey olmayı talep eden şehirden “öç almak” gerektiği ise yukarıda bir mısrasından söz ettiğimiz “Esenlik Bildirisi” adlı şiirde¹⁹ yer almaktadır.

*Bir şehrin urgan satılan çarşıları kenevir
kandil geceleri bir şehrin buhur kokmuyorsa
yağmurdan sonra sokaklar ortadan kalkmıyorsa
o şehirden öç almanın vakti gelmiş demektir*

Bu mısralarda bizim en başından beri vurguladığımız “eylemci” ruhun izlerini görüyoruz. ²⁰Bu eylemci ruh halini İsmet Özel’in devrimci duyarlılığına bağlayan yorumlara katılmamak mümkün değildir. Gerçekten de hem otobiyografik metinlerinde hem de düşünsel denemelerinde kendisi de buna benzer yorumlarda bulunmuştur.²¹ Dolayısıyla şairin özellikle şehirde kendisini gösteren sosyo-ekonomik ilişkilerin kapitalist doğasına yaptığı olumsuz vurgu, onun şiir evreninin ana temalarından biridir.

*Vandal yürek! Görün ki alkışlanasın
Ez bütün çiçekleri kendine canavar dedir
Haksızlık et, haksız olduğun anlaşılsın
Yaşamak bir sanrı değilse öcalınmak gerektir.*

Konformizmin vermiş olduğu rahatlıkla sergiledikleri davranışın anlamını sorgulamadan yaşayan “herkes”lerin eleştirisini yapan şair, şehrin içerisindeki insanın davranışının haksızlık olduğunu fark etmesinin, ancak aynı haksızlığa kendi uğramasıyla mümkün olacağını okuyucunun dikkatine sunar.²²Şiirin adındaki “eselik” kelimesinin bir kavga şiirine ad olması ise şiiri daha da ilginç kılar.

¹⁹ A.e., s.53.

²⁰ İsmet Özel, “Sivil İtaatsizlik” adlı manifesto mahiyetindeki metnin yazarı Henry David Thoreau (1817-1862)’nın adını otobiyografik eserlerinde kullanmıştır. 1988’de yayınlanan “Henry Sen Neden Buradasın” kitabına ad olan sorunun sahibi Thoreau’nun arkadaşı olan Waldo Emerson’dur. Emerson, Meksika savaşında kullanılmak üzere A.B.D hükümetinin topladığı “kelle vergisi”ni vermeyi kabul etmediği için hapse girmiş ve onu ziyarete gelen Emerson da bu soruyu ona yöneltmiştir. Thoreau da arkadaşına o meşhur cevabı vermiştir: “Waldo Sen Neden Burada Değilsin”. Haksızlık ve sömürüye karşı çıkmanın insanlığın doğası gereği olduğuna dair bu “soru-cevap” İsmet Özel’in bahsi geçen otobiyografik eserlerinin isimlerini oluşturmuştur. (bkz. İsmet Özel, **Waldo Sen Neden Burada Değilsin**, Şule Yayınları; **Henry Sen Neden Buradasın I-II**, Şule Yayınları)

²¹ İsmet Özel’in başlangıçta sosyalizm kaynaklı devrimci duyarlılığını Müslüman dünya görüşüne bağlandıktan sonra da devam ettirerek şiirinin ana izleklerinden bir haline getirdiği, İbrahim Tüzer tarafından yazılan “İsmet Özel, Şiire Damıtılmış Hayat” adlı kitapta geniş bir biçimde ele alınmıştır.

²² Tüzer, a.e., s.345.

İsmet Özel'in dünya görüşünü değiştirme evresinde yazdığı bu şiirdeki modernizm eleştirisinin daha sonraki şiirlerinde kapsamını genişleterek bütünüyle bir medeniyet eleştirisine evrildiği söylenebilir. Devrimci duyarlılık istikamet değiştirmemiş, kapitalizm eleştirisi İsmet Özel şiirinin ana omurgalarından birini oluşturmaya devam etmiştir. Merkezinde ise şairin şiirin imkanları içinde haksızlıklara karşı duyarlı, hayatı sahici kılma çabasındaki kendi "ben"inin var olma çabası vardır.

"Erbain" adlı şiir kitabından sonra yayımladığı şiirlerinde de şehre eleştirel gözle bakmaya devam eder. "Otoyoldaki Kavşakta Kavrulmuş Ruh Satıcısı"²³ adlı şiirdeki şu mısralar buna örnektir.

Şehre git şehirden al çünkü şehirli insan

Tınlatır boş fiçinin egzoz ritmiyle köçek

Şehirden bahsederken "köçek", "boş fiçi", "tınlamak" gibi olumsuz çağrışımlı kelimelerle oluşturduğu imajinatif söyleyişe, "Savaş Bitti" şiirinde²⁴ de yer verir.

Matbuattan gizlendi şehre inmekten maksadımız

Giderek matbuat gizledi bizden kendi maksadımızı

Yadırganmadı bu koca kalabalığın

Daracık yerlerde sıkış tepiş gizleniş

...

tarlalardan kovulanların irin topladı derisi

İrinliler kabilesi

Yarası cerahatlenmeyen şehirli sayılmadığına yapılan vurgu, şehirlinin "irinliler kabilesi" olarak nitelendirilmesiyle sağlanan eleştiri dozu hayli yüksek mısralar "John Maynard Keynes'ten Nefretim Yirmi Sebebi"²⁵ şiirinde de karşımıza çıkar.

Sana göz koymayan ey şehir/ Saldı mı Ur'dan Uruk'tan beri/...Şehir karartıyor ömrün furyasını/ karanlık bastırıyor/yorganaltı irisi/Ur'dan Uruk'tan beri alevle kuşatılmış/ Ur'lu Uruk'lularla kavranmış şehir ahalisi²⁶

²³ İsmet Özel, **Of Not Being A Jew**, Şule Yay., İstanbul 2005, s.85.

²⁴ A.e, s. 62.

²⁵ John Maynard Keynes (1883-19469, I. Dünya Savaşı sonrasında baş gösteren ekonomik krize karşı önermiş olduğu çözümlerle "Keynesci ekonomi akımı"nı oluşturarak IMF, Dünya Bankası gibi kuruluşların kurulmasına önderlik eden ekonomisttir. İsmet Özel, çökmekte olan "kapitalizm"e yeniden can veren adam olarak gördüğü Keynes'ten nefretini bu şiirde dile getirmektedir. (bkz. Tüzer, age., s.193-194.)

²⁶ Ae., s. 121.

Nuh Tufanı'nın gerçekleştiği yer olarak düşünülen Ur ve Uruk şehrinde yaşayan insanları “ur”lular olarak tanımlarken, kelimenin Türkçedeki anlamına gönderme yapan İsmet Özel, “Ey saklı ağılların yüksek yüzü! Mülkiyet tapıncası” diye seslendiği şehrin kapitalist doğasını öne çıkarmayı da unutmaz. Şehre karışmak ve şehirli olmak için “komşunu geçmen”, “ziyaretçini haklaman” gerekir:

Bize sığmak için şehre/ Komşunu geç diyorlar/ Ziyaretçini hakla../ geçtiğimiz koridor bilmiyoruz neden para koktu/ Mabudun rengi sarı dediği dedik çaldığı düdüğü²⁷

Kapitalizmin tanrısı olan madde şiirde sarı renkle simgelenen “altın”dır, dolayısıyla “para”dır. Burada paranın yerine özellikle “altın”dan bahsedilmesi yukarıda da belirttiğimiz gibi kapitalizmin uygarlık tarihindeki derin köklerine bir göndermedir. “Parayı verenin düdüğü çaldığı”, “statü” ve “etiket” sahibi olmayanın “oyun dışı” kaldığı, bu yüzden de rekabetin körüklendiği, kutsalın içinin boşaltılarak değersizleştirildiği kapitalist sistemin ancak şehirde filizlenip serpileceğini düşünen şair, insanın özünü temsil eden “ruh”un bile “verili olanla astarlanmış” olduğunu söyleyerek, ideolojilerin insanın “hakikat”le kuracağı bağı örtmek için bir araç olduğuna da işaret eder. “Verili olan üstü sözle örtülmüş olandır diyorlar” mısrası İsmet Özel’in “Bir hak arama dili olarak şiirin modern dünyada tuttuğu yer, toplum ilişkileri açısından barbarın tuttuğu yere uygun düşer”²⁸ ifadeleriyle daha bir anlam kazanır. Çünkü ancak ideolojik aygıtlar-okul, aile, medya, partiler, güdümlü edebiyat- yoluyla insan sömürüldüğünün farkına varmayabilir. Özgür olduğuna inandırılan insan, değerli olanın değil, değersiz peşine düşerek bencilliğinin ve ahlaksızlığının süslediği bir yalanın içinde yaşamaya mahkum hale gelir.

Şiirde geçen “Stadluft macht frei” yani “kent havası insanı özgür kılar” anlamındaki²⁹ Alman atasözünü de bu bağlamda değerlendirebiliriz. Özellikle modern dönemlerde etkisini iyice hissettiren bu düşünce, insanoğlunun modernliğe özgü bir düşünce ve pratik sistemi içine hapsedilmesini beraberinde getirirken,³⁰ hiç kimsenin bunu bir kapatılma, esaret olarak görmemesi söz konusu verili dilin sayesinde. Şair, bu alıntıyla söz konusu yanılsamaya ve “örtük sömürü”ye gönderme yaparak “gösterge bombardımanı”

²⁷ Ae., s. 126.

²⁸ Özel, *Şiir Okuma Kılavuzu*, s.71.

²⁹ Tüzer, age., s. 347.

³⁰ James, W. Bernauer, *Foucault’un Özgürlük Serüveni*, çev.İsmail Türkmen, Ayrıntı yay.,İstanbul 2005, s.34.

altında gözleri kamaşmış ve örgütlü bir toplumun vatandaşı olmakla “özgür” kılınacağına inandırılarak bireyselliğini kaybetmiş insanlardan biri olmadığını ise “Celladıma Gülümserken Çektirdiğim Sona Resmin Arkasındaki Satırlar” şiirinde³¹ şu mısralarla dile getirir:

*haytanın biriyim ben, bunu bilsin insanlar
ruhumun peşindedir zaptiyeler ve maliye
kara ruhlu der bana görevini aksatmayan kim varsa*

Bireyin modern dünyada nasıl bir kuşatılmışlık içinde yaşadığı ve herkesleşmeyi, yığından biri olmayı reddeden insanın toplumun gözünde nasıl da değersizleştirilip gözden düşürülebileceğini imleyen şiirde, “zaptiye”, “maliye” kelimeleri “denetim toplumu”nu, “hayta-görev adamı” ise “barbar-medeni” karşıtlığını akla getirmektedir. Nasıl ki medeniler, kendilerinden olmayanı, barbar kelimesiyle ötekileştirmek suretiyle toplum dışı hatta tarih dışı kılıyorlarsa, modern dünya da benzer biçimde var oluşunu kendi bireyselliğinde duyumsamak isteyen, verili değerlerin dışında kendisine ontolojik bir güvenli bölge arayışı içine girerek var oluşunun anlamını sorgulayan, tüketim toplumun bir ferdi olmayı reddederek sahici değerlerin peşinde koşan insanın akıl ve ruh sağlığından yoksun olduğunu bile iddia edebilir. Nitekim şiirde “sınıflarını doğrudan geçip/ gerçekleri gören gençleri gözünde” onların “hayta, kara ruhlu” olarak değersizleştirildiklerini görüyoruz.

İsmet Özel, “rüya”, “okşayış” “Tevrat” gibi kelimelerle sembolize ettiği “hakikat”ın gündem dışı bırakılmasına³² “kuyuya düşen çocuğun (Hz. Yusuf) ölmemesine” şaşırır³³ ve inanmak için kanıtlara, belgelere, resmi mühür ve imzalara (otorite) ihtiyacı olan³⁴ pozitivist mantığa, “ölümün, doların dalgalanmasına bırakıldığı”,³⁵ sanal olanla gerçeğin ayırt edilemediği bir dünyada “şehirlerin bayındır olduğu yalanına”,³⁶ kısaca “insanın gölgesiyle tanımlandığı bir çağ”³⁷ tahammül edemediği için “Bir hayatı, ısmarlama bir hayatı bırakıyorum/ görenler üstünde iyi duruyor derdi”³⁸ diyerek, kendini “uzun yola çıkmaya” mahkum eder.

*Uzun yola çıkmaya hüküm giydim
Beyazların yöresinde nasibim kalmadı*

³¹ Ae., s.11.

³² Özel, **Erbain**, “İls Sont Eux”, s. 25.

³³ Ae., “Jazz”, s. 20.

³⁴ Ae., “Amentü”, s.46

³⁵ Ae., “Üç Frenk Havası” s.29.

³⁶ Ae., “Amentü”, s. 47

³⁷ Amentü, s. 48.

³⁸ Ae., “Mataramda Tuzlu Su”, s. 19.

Şair, “yolculuk” metaforu etrafında ördüğü şiirinde, kendi “ben”inden yükselerek insanlara ulaşan bir tür “kendilik” çağrısı yapmakta, bu çağrı onun diğer şiirleri de göz önünde bulundurulduğunda, merkezinde “sahicilik arayışı” ve “otantik olma” durumunun yer aldığı bir “ayık olma” bilincine doğru yükselmektedir.³⁹ “İsmarlama bir hayatı” bırakması bu bilince erişimin sembolüdür.

Genel bir değerlendirme yaptığımızda görürüz ki İsmet Özel şiirinde şehir algısı “medeniyet” ve onun son aşaması olan “modernizm” eleştirisi ile beraber yürümektedir. İsmet Özel’in modern dünyayı da kapsayan ama giderek onu da aşarak bir “medeniyet” eleştirisine yönelmesi, onu gelenekçi-modernist, materyalist-mistik tartışmalarının dışında daha özgün bir konumda ele almamızı beraberinde getirmiştir. İsmet Özel, insanların verili dil ve kültür içinde sıkışarak benliklerinden koptuklarını, varoluşlarının anlamını sorgulamayan, kendine ve birbirlerine yabancılaşan varlıklar haline geldiklerini vulgarize bir dille ifade ederken, barbar-medeni metaforunu tersinden yorumlayarak bir çıkış yolu da gösterir şiirlerinde. Bir başka dikkat çekici husus da şairin şehrin kapitalist doğasına dikkat çekmesi ve insanın tüketim ve gösteri toplumunun birer nesnesi haline geldiğine dair yaptığı vurgudur. Teknoloji ve bilimin adeta kutsallık kazanarak gizli sömürünün birer aleti olarak yorumlanmasıysa medeniyetin ahlakîliğinin sorgulandığı dizelere dönüşmüştür. Kısaca söylemek gerekirse şehir onun şiir evreninde insanî olan her şeyin karşıtını temsil eden imgelerle yer almıştır.

³⁹ Tüzer, age., s.292.

HURÛFİLİKTE ON İKİ İMAM

*Fatih USLUER**

ÖZET

Felsefelerini harfler üzerine kurmuş olan Hurûfiler, Hz. Ali ile başlayan ve onun neslinden gelen on iki imamı da harfler üzerinden yorumlamışlardır. On iki imam telakkisi, Şii ve Alevî/Bektaşî akımlarda özellikle öne çıkmaktadır. Bu çalışmamızda, öncelikle Hurûfilerin Sünnî ve Şiilikten etkilenen yönleri üzerinde; arkasından da on iki imam hakkındaki yorumları üzerinde durulacaktır. Hurûfî eserlerde on iki imamdan, özellikle Hz. Ali ve Mehdi'den bahsedilmiştir. Dolayısıyla bu kişiler üzerinde de çalışmada özellikle durulmuştur.

Birçok konunun yorumunda olduğu gibi on iki imam, Hz. Ali ve Mehdi ile ilgili yorumlarda da Hurûfiler, harf temelli yorumlar yapmışlardır. Dikkati çeken diğer bir nokta da yapılan yorumlarda Hurûfiliğin ve Fazlullah'ın öne çıkmasıdır. Diğer bir ifadeyle on iki imam, özellikle de Hz. Ali ve Mehdi üzerinden Hurûfilik anlatılmış ve Fazlullah yüceltilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hurûfilik, On iki imam, Hz. Ali, Mehdi.

TWELVE IMAMS IN HURÛFİSM

ABSTRACT

Hurûfis which are based their philosophy on the letters, interpreted the twelve imam which begin with Ali and end with Mahdi by using the letters. Conception of twelve imam comes into prominence especially in shia, alawi and bektashi sects. In this paper, the aspects of Hurûfis impressed by sunnism and shiism will be analyzed firstly, then Hurûfî interpretation about twelve imam will be explained. In Hurûfî literature, among twelve imams, especially Ali and Mahdi are interpreted.

* Yrd. Doç. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
fusluer@yahoo.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Similarly to the many other subjects, the interpretations of twelve imams, Ali and Mahdi are based on the letters. Another attractive point is that at these interpretations, Hurûfî philosophy and Fadlallah (constructor of Hurûfism) come into prominence. In other words, by way of twelve imams, especially Ali and Mahdi, Hurûfis explained their philosophy and transfigured Fadlallah.

Key Words: Hurûfism, Twelve Imams, Ali, Mahdi.

I- Sünnî-Şîî Hurûfîlik

Abdûlbaki Gölpınarlı, Hurûfîlerin mezhebiyle ilgili ortaya atılabilecek tezlerin hemen hepsini dile getirmiştir. Golsa da öne sürdüğü bu tezleri ispatlama yolunda delil göstermemiştir. Gölpınarlı'nın Hurûfîlerin mezhep hatta inançlarıyla ilgili ortaya attığı tezleri aşağıda listeleyebiliriz:

“Böyle bir inancı güdenler, ya gerçekten bilgisiz, anlayışsız kişilerdir yahut bu yola yeni girmiştir, daha yoldadırlar; bir gün inkâra varacaklardır. Fakat bu inancı telkin ve temsil eden bilgili kişilerin, hiçbir şeye inanmadıklarına inanıyoruz biz. Bu yüzden de Hurûfîliği, bütün manasıyla tam bir batını din olarak kabul ediyor, Şîî'ye uymak hususunda söylenen sözlerin bir takıyyeden ibaret olduğuna hükmeyleiyoruz.”¹

On bir imamı tanımakla isnâ aşîî'ye, Mehdî'nin doğması ile de ehl-i sünnete yakın, tabii aynı zamanda her iki güruhun da aleyhindedirler.²

Sünnî bölgelerde Sünnîliği, şîî bölgelerde de şîîliği kabul eder görmüştür, fakat şîî-batını karakterini her zaman muhafaza etmiştir.³

Ehl-i sünnete ve tasavvuf erbabına tariz, hemen her Hurûfî kitabında rastlanan iki unsurdur.⁴

¹ Abdûlbaki Gölpınarlı, *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*, Ankara 1989, s. 24.

² Abdûlbaki Gölpınarlı, *100 soruda Türkiye'de mezhepler ve tarikatlar*, Kum 1991, s. 150.

³ Abdûlbaki Gölpınarlı, *Mevlana'dan sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1953, s. 311.

⁴ Abdûlbaki Gölpınarlı, *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*, s. 22.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Fazlurrahman ise Hurûfîlerin Ğmailî olmaktan ziyade Ğnamiye Ğasının bir kolu olduğunu söyler. Çünkü onlar Hz. Muhammed'den sonra bir gelişim çizgisini esas alarak on bir imamı kabul etmektedirler. Ğnamlar dizisi, hulul etmiş Allah olarak kabul edilen Fazlullah ile kapanmaktadır.⁵

Verdâsebi'ye göre Hurûfîler, Mehdî'nin zuhuru ile ilgili hadisleri rivayet etmelerinden ve Mehdî'nin zuhur edeceğine inanmalarından dolayı Ğnamiye mezhebindendirler.⁶ “ğîlik ve Hurûfilik aynı kaynaktan beslenmiştir.”⁷

Hurûfîlerin inanç ve mezhepleriyle ilgili delilden yoksun bu yargılardan sonra Hurûfîlerde görülen Sünnî ve Ğîî motiflere bakmak yerinde olacaktır. Sünnilikte görülüp, Ğîilikte bulunmayan unsurlarla bağlanabilir.

Hurûfîlerin tarif ettiği ezanda “Aliyyen veliyyullah” cümlesi yoktur.⁸ BaĞa Fazlullah olmak üzere Hurûfîler sabah namazında الصلاة خير من النوم cümlesiyle 17 kelimeyi elde ederken⁹, bazıları da Sünnî gelenekte yer alan bu kelimeleri söylemeden, bunların yerine حى على cümlelerini ikişer kere söylemeyi önermiştir.¹⁰

Abdest Sünnî fıkına göre anlatılmıştır¹¹ Abdestte “ayak” da yıkanması gereken uzuvlar arasında anılmıştır.¹² Kulak ve boyna mesh edilmesi de abdeste dâhil edilmiştir. Kulak ve boyun mesh edilirken ve ayak yıkanırken okunacak beyitleri nakleden¹³ Iğkâr Dede'ye karĞılık Emir Gıyaseddin, sadece “baĞa su götürülürken” baĞlığını kullanmış; kulak ve boyun meshini zikretmeden üç beyiti sıralamıştır. Ayrıca ayakların meshini veya yıkanmasını da zikretmemiştir.¹⁴

⁵ Fazlurrahman, *İslam*, trad. Mehmet Dağ - Mehmet Aydın, Ankara 1996, s. 249.

⁶ Ebûzer Verdâsebi, *Nemedpûşân*, Tahran h.Ğ.1358, ss. 57-58.

⁷ Ebûzer Verdâsebi, *Nemedpûşân*, s.24.

⁸ Fazlullah, *Câvidânnâme-i SaĞîr*, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 1000, cd 27; FiriĞtoĞlu, *Işknâme*, Millet Ktp., Ali Emirî, Ğer'îyye, no: 1362, cd 30258-30259; Mukîmî, *Vahdetnâme-i İlâhî*, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 1362, cd 30208.

⁹ Fazlullah, *Câvidânnâme-i SaĞîr*, cd.27; Nesîmî, *Mukaddimetü'l Hakâik*, Millet Ktp., Ali Emirî, Ğer'îyye, no:946, cd 26-27; Mukîmî, *Vahdetnâme-i İlâhî*, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 1362, cd 30208.

¹⁰ Emir Gıyâseddin, *İstivânâme*, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 269, cd 99.

¹¹ Mukîmî, *Vahdetnâme-i İlâhî*, cd 30204.

¹² Fazlullah, *Câvidânnâme-i SaĞîr*, cd 38, cd 213; FiriĞtoĞlu, *Işknâme*, cd 30259.

¹³ Iğkâr Dede, *Salâtnâme*, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 1043, cd 07.

¹⁴ Emir Gıyâseddin, *İstivânâme*, cd 99.

Namazda eller bağlanmaktadır.¹⁵ Namazda selam, baş sağa ve sola çevirerek verilir.¹⁶ Namazda Sünnîler tarafından sünnet kabul edilen tevhîtte parmağın kaldırılması da zikredilir.¹⁷

Düzgün bir itikadın tanımında Sünnîlerce kabul edilen imanın 6 şartının zikredilmesi,¹⁸ Şâim'in beş esas üzerine kurulduğunu söyleyen hadisin kabulü bu çerçevede değerlendirilebilir.¹⁹

Hurûflerin mezhepleriyle ilgili detaylı bilgi veren bu fikhî göstergelerin yanında hadis alanında da konuyla ilgili bazı ipuçları görmekteyiz. Örneğin sahabeler arasında hiçbir ayırım yapmadan her birinin rehber olarak kabul edilebileceğini ifade eden, bu mahiyeti itibarıyla da doğal olarak Sünnîlerce kabul edilip, diğerlerce sahih kabul edilmeyen meşhur "*Ashabım yıldızlar gibidir, hangisine uyarmanız, sizi hidayete ulaştırır.*"²⁰ hadisine referanslar yapılması²¹ da Hurûflerin mezhepsel durumlarını ifade etmektedir.

Meşhur hadis râvîlerinden, diğerlerce rivayetleri kabul edilmeyen Ebu Hureyre'den rivayet edilen hadislerin aktarılması, bazı nüshalarda Ebu Hureyre isminin sonuna "rahmetullahi aleyh" ilavesinin yapılması²² Fazlullah'a ait "*Ehl-i sünnet mezhebine göre, Arafat'ta 40 kişinin adı anılmalıdır.*"²³ Şâidesi, bu çerçevede zikredilmelidir.

Buraya kadar örneklerini vermeye çalıştığımız Hurûflerin Sünnîlik mezhebiyle örtüştüğü örneklerle anti-tez olarak genel itibarıyla Sünnîlerce kabul edilmese de bazı Sünnî akımlarda örneklerini görebileceğimiz diğer unsurlar kısmen sınırlı sayıdadır. Bu çerçevede, namazların ikinci rekâtında ayakta eller açılıp kunut

¹⁵ Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağır*, cd 29; Fazlullah, *Muhabbetnâme-i İlâhî*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Farsça, no: 824, cd 074.

¹⁶ Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağır*, cd 221; Emir Gıyâseddin, *İstivânâme*, cd 101.

¹⁷ Seyyid Gıslak, *Turâbnâme*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Farsça, no: 1034, cd 30005.

¹⁸ Şeyh Ebu'l Hasan, *Zübdetu'n-necât*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Farsça, no: 993, cd 29475.

¹⁹ Nesîmî, *Mukaddimetü'l Hakâik*, Millet Ktp., Ali Emîrî, gerâziye, no: 946, cd 13; Mukîmî, *Vahdetnâme-i İlâhî*, cd 30196; Iğdır Dedede, *Salâtnâme*, cd 36.

²⁰ أَصْحَابِي كَالنُّجُومِ بَأَيْمٍ أَقْدَيْتُمْ إِيَّاهُمْ Bkz. *Kütüb-i Sitte*, c. XII, s. 418.

²¹ Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağır*, cd 51, cd 53, cd 156; Firiştöğlü, *Işknâme*, cd 30262; ?, *Risâle*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Farsça, no: 1009, cd 10; Câvidî, *Şerh-i Pencâh Beyt-i Arşnâme*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Farsça, no: 1034, cd 30040.

²² Firiştöğlü, *Işknâme*, cd 30299.

²³ Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağır*, cd 170.

duasının okunmasını,²⁴ Emir Gıyaseddin tarafından Muaviye'ye lanet edilmesini,²⁵ Seyyid Ğhak'da görüldüğü gibi kelime-i Ğhadete "eĞhedu en-lâ ilâhe illallah ve eĞhedu enne muhammeden resûlullah ve aliyyen veliyyullah" ibaresinin eklenmesi gibi²⁶ örnekleri zikredebiliriz.

Hurûfliğin mezhebî duruşları hakkındaki bu giriş bölümünden sonra mezhepsel bakış açısı dışında olmak üzere, Hurûfilerin on iki imam ve özellikle Hz. Ali ve Mehdî hakkındaki görüşlerini inceleyebiliriz. Hurûfî Ğirinde on iki imam ve Hz. Ali'yi yücelten Ğirler oldukça fazladır. Ancak mensur eserlerde, on iki imamın, özellikle Hz. Ali ve Mehdî'nin, Hurûfliğin açıklanmasında bir araç olarak kullanıldığı dikkati çekmektedir. Daha geniş ve daha cesur bir ifadeyle Hurûfiler, Hz. Ali ve Mehdî üzerinden Hurûfî felsefesini açıklamışlar, bunları kullanarak Fazlullah'ın yüceliğine vurgu yapmışlardır. ArĞî'nin Ğu beyitinde tevriyeli bir kullanımla bunun iĞâetini görmekteyiz:

Cümlesi bir nûr-ı vâhiddir bular

*Zât-ı fazl-ı hakka şâhiddir bular*²⁷

II- Hurûfilikte İmamet ve On iki İmam

Kâinat, mutlak varlığın bir zuhurudur. Bu zuhurda önce cansızlar, ardından nebatlar ve canlılar ortaya çıkmıştır. Canlılardaki zuhurun kemal noktasında insan vardır. Tasavvufta bu zuhur, "devir nazariyesi" olarak bilinmektedir. Nasıl ki insan, bütün mahlûkatın gözbebeğidir, insanlar içinde de insan-ı kâmil insanların gözbebeğidir. Gölpınarlı'nın yorumuna göre "Her devirde bulunan bu tek insan, peygamber ve imamdır. Peygamberlik, Hurûfliğe göre Hz. Muhammed'de kemaliyle zuhur etmiştir; o, son peygamberdir. Ondan sonra imamet devri başlar."²⁸

Seyyid Ğhak, *Mahremnâme*'de Allah'ın zuhurunun üç derecede gerçekleştiğini belirtir: nübüvvet, velayet ve ulûhiyet. Nübüvvette Allah bizzat kendisi, Ğıatı vaz" eden peygamberlerin²⁹

²⁴ İĞlart Dede, *Salâtnâme*, cd 15.

²⁵ Emir Gıyâseddin, *İstivânâme*, cd 90.

²⁶ Seyyid Ğhak, *Turâbnâme*, cd 3000.

²⁷ ArĞî, *Divan*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Manzum, no: 285, cd 108.

²⁸ Abdûlbaki Gölpınarlı, *100 soruda Türkiye'de mezhepler ve tarikatlar*, ss. 149-150.

²⁹ Clément Huart, Gurgan lehçesiyle yazılmış olan *Mahremnâme*'yi Fransızcaya tercüme ederken, Ğıatı vaz" edeni üçüncü tekil Ğıısla "qui est l'instituteur de leur lois" (s. 34) Ğeklinde tercüme etmiştir. Ancak metinde "رض عنده"

zamanlarında da vardı, Fazlullah tarafından gösterilmiş olmasıdır. Nitekim Hurûfilik, baştanbaşa bu zuhuru müğâmede esasına dayanmaktadır.

İçkurt Dede, Kuran ilmini doğrudan imamlara ve tabilerine münhasır kılarak, onların kelâmı haricinde kelâm-ı kadim hakkında söz söylemeyi fâsid ve küfr-i mahz olarak kabul etmiştir.³⁵

Anonim bir Hurûfî eseri olan *Nefâisü'l Hakâik*'te 12 olan imamların sayısının, alfabenin 12. harfî olan *sin* (س) ile münasebetine değinilir. Nitekim 12 imama "âl-i yâsin" de denir ki bunun nedeni *yâ sin* (يا سين) 'in Hz. Muhammed'e yapılmış bir hitap olmasından kaynaklanır.³⁶

Hurûfliğin önemli isimlerinden Bektaşî Arçî Dede, on iki imama iltica edenin makam-ı emne ulaşıp Gülpelerden kurtulacağını ve onlara tabi olanın sahib-nazar olacaklarını söyler:

*Erer makâm-ı emne olur şüheden halâs
Her kim getirse on iki ma'sûma ilticâ*³⁷

*Olanlar tâbi"-i evlâd-ı Haydar
Yakîn bil „Arşîyâ sâhib-nazardır*³⁸

On iki imamla birlikte, Hz. Muhammed ve Hz. Fatıma'dan oluşan "on dört masum", Hurûfî literatüründe, on dört muhkem harf olarak tevil edilmiştir ki her masumun vücudu müfred bir harfle kaimdir.³⁹

Bu yorumlar dışında, Hurûfî mensur eserlerde, on iki imamı anlatan bölümlere rastlanmamaktadır. Ancak Bektaşî müntesibi Hurûfî Çarhların, on iki imamın her birinin özelliklerinin kısa bir şekilde zikredildiği düvazımam denilen Çirlerinde karşımıza çıkmaktadır. Arçî'nin divanındaki düvazımları örnek olarak buraya alabiliriz. Bu Çirlerde⁴⁰ on iki imamın bazı özellikleri dile getirilmiştir. Bu özelliklerden büyük bir kısmı övgü, bir kısmı da bahsedilen imamın hayatıyla ilgili somut bilgiler ve göndermeler içermektedir. Arçî'nin bu Çirlerindeki on iki imam ve özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

³⁵ İçkurt Dede, *Salâtnâme*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Farsça, no: 1043, cd 31.

³⁶ ?, *Nefâisü'l Hakâik*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Farsça, no: 993, cd 29420.

³⁷ Arçî, *Divan*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Manzum, no: 285, cd 08.

³⁸ Arçî, *Divan*, no: 285, cd 23.

³⁹ Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağîr*, cd 198; Câvidî, *Şerh-i Pencâh Pâye*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Farsça, no: 437, cd 29631.

⁴⁰ Arçî, *Divan*, Millet Ktp., no: 285, cd 8, 13, 21, 23, 107-108 ; Arçî, *Divan*, no: 1003, cd 170-173.

Hız. Ali; Muttakilerin imamı, halkın önderi, velayet kapısının fatihi, hidayet yolunun hidayet edicisi, atâ sahibi, lütuf ve inayet sahibi, insanların hayırlılarının serveri, cemi enbiyanın sırrı, evliya saflarının emiri, dünya ve ahiret saraylarının güneş, can mülküne sürur, Allah'ın mazharı, peygamberin sırrının mahremi ve haydar-ı kerrardır. Atının Döldöl olması, Âdem-i evvel benim demesi, bağının ve sonunun olmaması, mahşerde kevser dağıtacak olması, Hız. Peygamber ile bir nur olduğundan her ikisinin de altmış üçyıl yaşı olması değinilmidir. Hız. Ali, Ahmed'in ilimlerine be harfidir, Hız. Muhammed ile birlikte hayru'l beşerdir, bâb-ı kibriyanın aslanıdır, Hız. Peygamber tarafından ona "kerremallahu vecheh" denmiş; ins ve cinne beşyıl imamlık⁴¹ yapmıştır. Ö-n-i Mülcem tarafından mihrabda şehit edilmiştir ve Necef'te medfundur. Bu nedenle o, dürr-i Necef'dir.

Hız. Hasan; Önam-ı hak, Öhzade, peygamberin gözünün nuru, temiz Ali neslinin incisi, yeşil gök kubbenin güneş, ariflerin ceminde çerağdır. Halk ile birlikte Hak yolunda belalara sabretmiştir. Altı ay imam⁴² olmuş, düğünlerin aldatmasına kanan Ö-n-i Kabs'in kızı olan karısı tarafından kırk yedi yaşımda şehit edilmiştir. Kabri Medine'dedir.

Hız. Hüseyin; Kerbela şehitlerinin şahi, Öhzade, Peygamber'in ılgının nuru, Ali'nin zatının sırrı ve vâsîlerin çerağının göz nurudur. Yezid ona kastetmiş, dert ve belaya sabretmiş, susuz kalmıştır. Birkaç ay imamlık⁴³ yapmış ve elli beş yaşımda şehit edilmiştir. Kerbela'da medfundur.

Zeyne'l Abidin; emir-i din, Öh-ı din, abâ sahibi, ebrarın serveri, Gaffar'ın mazharı, didarın mahremi, sırlara vakıf, fesahat madeni, nur-ı mübindir. Onun ayağının toprağını sürme olarak gözlerine çekmeyenler bî-basardır. Kırk bir yaşımda Ö-n-i Mervan⁴⁴ tarafından şehit edilmiş yetmiş⁴⁵ parçaya ayrılmıştır. Medine'de medfundur.

⁴¹ Burada Arşî, Hız. Ali'nin beşyıl süren hilafetine telmihte bulunmuştur. Oysa Hız. Ali'nin imameti, Hız. Peygamber'in vefatıyla 632'de başlamış ve 661 yılında şehit edilmesine kadar sürmüştür.

⁴² Burada da Hız. Ali bahsinde olduğu gibi, halifelikle imamet karıştırılmıştır. Hız. Hasan'ın imameti, 661'de Hız. Ali'nin vefatıyla başlamış, şehit edildiği 670 yılına kadar dokuz yıl sürmüştür.

⁴³ Aynı şekilde Hız. Hüseyin'in hilafeti bir kaç ay sürmüş, imameti ise 670 yılından 680 yılına kadar sürmüştür.

⁴⁴ Zeynel Abidin 659'de doğmuş 712'de yani 53 yaşımda Hişam ibn-i Abdulmelik'in emriyle şehit edilmiştir.

⁴⁵ Arşî'nin bir diğer öirinde yetmişiki parçaya ayrıldığı söylenir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Muhammed Bâkır; fazl ve ilimle marifetler çeşmesinin bağında, milletlerin ve dinlerin ilminin âlimi, Rabb'ın arifi, vasilerin serdari, vasilerin چراغının göz nuru, müminlerin baş tacı, beka mülküne hadi, fazl ve atâ sahibi, dünya ve ahiret sarayının seyyidi, nur-ı tamamdır. Ağlamaktan gözüne uyku girmemiş, on sekiz yıl imam olmuş; kırk yaşında Abdülmelik oğlu Hişam⁴⁶ tarafından şehit edilmiştir. Medine'de medfundur.

Cafer-i Sâdık; ilm-i kibriyanın âlimi, deniz ve karanın Gâhidir. Varlık, din ve mezhep onunla nizam bulmuştur. On iki yolunu eda etmiştir. Peygamber'in Çeiatının yolunu göstermiştir. Önemliliği otuz dört yıl sürmüştür; altmışbeş yaşında Mansur-ı kufî tarafından şehit edilmiştir. Medine'de medfundur.

Musa Kâzım; ilimlerin usulüyle ariflerin attarı, evliya burcunun ayı, velayet burcu, peygamberin dinine revnak, mutlak Hâkim'in zatının sırrı ve Hakk'ı beyan eden ilmin âlimidir. Dine istikamet vermiş; ehl-i beyte tabi olanlara feyz-i rabbani yetiştirmiştir. Önemliliği beş yıl sürmüştür; elli yaşındayken Harun Reşî tarafından şehit edilmiştir. Suyu gark olarak şehit olmuşdur.⁴⁷ Bağdat'ta medfundur.

Ali Rıza; Horasan ve İran Gâhi, İran mülkünün mucize göstericisi, ay halesi, muhibbanın serveri, ehl-i imanın müğâillerini gideren ve yakın ehlinin kıblesidir. Onun ayağının toprağını sürme olarak çekilmesiyle gözün aydınlığı yetmiş yaşında görünür olur, dergâhın haslarına sekizinci cennet onun sayesinde açılır. Önemliliği yirmi iki yıl⁴⁸ sürmüştür. Elli beş yaşında Me'mun tarafından zehirlenerek şehit edilmiştir. Horasan'da medfundur.

Muhammed Takî; ilimle takvada eşi, ilim ve hilim sahibi, izzet göğünün doğanı, vahdet bezminin mumu, kemal-i ismetle müttakilerin Gâhi, müttakilerin imamı, atâ sahibi, Hz. Peygamber'in vasisi, nübüvvet bağından velayet çeşmesini akıtan, dinin hidayet edicisi, hikmet mülkünün yolunu bilen, ehl-i rüyetin göz nurudur. Önemliliği on yedi yıl sürmüştür; yirmi beş yaşında Mu'tasım tarafından şehit edilmiştir. Bağdat'ta medfundur.

Ali Nakî; Hakk'ın emini, müminlere, müslümanlara hadi ve mücteba, dinin hidayet edicisi, ilim ve hilim sahibi, söz erbabını

⁴⁶ Hişam ibn-i Abdülmelik'in emriyle Zeynel Abidin şehit edilmiştir. Muhammed Bâkır, Gâhim tarafından zehirlenmiştir.

⁴⁷ Oysa Musa Kazım, Harun Reşî'nin hapisanesindeyken zehirlenerek öldürülmüştür.

⁴⁸ Ali Rıza, Musa Kazım'ın 183/799'deki Çihadetinden 203/818'deki kendi Çihadetine kadar ümmete imam olmuşdur. Dolayısıyla kamerî takvime göre yirmi, Çemsî takvime göre on dokuz yıl imamette kalmıştır.

hakikat yolunda süluk ettiren, Zât'ın gayb ilmine alem, âdemoğullarının zübdesi, peygamberin sırlarının varisi, kerem sahibi seyyidlerin seyyididir. Ömrü otuz üç yıl sürmüştür; elli dört yaşında Mutez⁴⁹ tarafından şehit edilmiştir. Bağdat'ta medfundur.

Hasan Askerî; Kılıç ve livâ sahibi, emin, Hz. Peygamber'in kaim-makamı, emir-i ahhâb, kibriyanın nuru, vasilerin önderi, evliyanın yüz suyudur. Hz. Peygamber'in ahdettiği kaimin hücceti onun sayesinde zuhur etmiştir. Ömrü altı yıl sürmüştür, 28 yaşında Mu'temed tarafından şehit edilmiştir. Samiri'de medfundur.

Mehdî; Haricîlerin boynuna iki başlı kılıç, hidayet yolunun hidayet edicisi, küfür ve dalaletin def edicisi, velayet sırrını kâşifi, din ve diyanetin hamisidir. Hz. Peygamber, elinde zülfikarla geleceğini söylemiştir. Geldiğinde ehl-i beyt ve adaletle hidayet edecek, İrki temizleyecek, kılıçla ehl-i beyt düşmanlarını yeryüzünden silecektir, böylece Hak yolu açılacak ve dünya cehaletten kurtulacaktır. Genç ve yaşlı herkes tarafından beklenmektedir, selamet menziline onun sayesinde güvende olunur. gaban'ın on beşinde gaib olmuştur.⁵⁰

Genel olarak on iki imam hakkındaki bilgiler, Hurûfî Gırlarında, özellikle de Hurûfî- Bektaşî Gırlar tarafından, bu ve benzeri şekilde ve oldukça sınırlı bir şekilde iktisadî olmakla birlikte Mehdî ve Ali üzerine söylenenler azımsanmayacak kadar çoktur.

III-Hurûfîlikte Mehdî

Dünyayı adaletle dolduracak olan kurtarıcı Mehdî beklentisi, belli başlı büyük dinlerin hepsinde olduğu gibi İslam'da da mevcuttur. Mehdî'nin kimliği konusunda ise Sünnî ve şîî bakışaçılarında temel farklılıklar vardır. Elbette birçok akımın da pirlerini Mehdî olarak kabul ettikleri bilinmektedir. Sünnî ve şîî mezheplerde Mehdî ile ilgili temel fark, Sünnîlere göre Mehdînin ahir zamanda gelecek bir kişi olması, şîîlere göre ise Mehdînin on birinci imam Hasan Askerî'nin hicrî 255 yılında doğmuş olan Muhammed Mehdî isimli oğludur ki on ikinci imamdır. Muhammed Mehdî, çocuk yaşarda hicrî 260 ile 329 arasında gizlenmiştir (gaybet-i suğrâ) ve insanlarla sadece belirli kişiler aracılığıyla iletişim kurmuştur. Hicrî 329 yılında, kıyamete yakın gerçekleşecek zuhuruna kadar sürecek gizlenme dönemine girmiştir (gaybet-i kübrâ).

⁴⁹ Mutevekkil'in emriyle zehirlenmiştir.

⁵⁰ Muhammed Mehdî, 255 yılının 15 gaban'ında doğmuştur; ancak gaybet-i suğrasının 260 yılının hangi ay ve günü olduğu bilinmemektedir. Burada Arçî, muhtemelen doğduğu ay ve gün olan 15 gaban ile gaybetini karıştırmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Verdâsebi, PatroĞıski'nin *İran'da İslam* adlı eserinden yaptığı alıntıdan hareketle, Hurûfilerin on ikinci imam olan Muhammed Mehdî'yi kabul ettiklerini söylemiĞir.⁵¹ Söz konusu bölümde PatroĞıski, Hurûfilerin, deccalın MiranĞa suretinde zuhur ettiğini ve helak olduğunu söylediklerini belirtir. Dolayısıyla bu inanca göre, Mehdî de zuhur etmiĞ olmalıdır ki dünyayı adalet ve eĞlikle yönetecektir. *Mahremnâme*'de Mehdî konusunda, onun sahib-i seyf olacağı söylenmiĞir. Mehdî hakkında "Evladımdan biri ahir zamanda zuhur edecektir, ismi ismim, yaratılıĞ yaratılıĞmdır, yeryüzünü zulümle dolu olduğu gibi adaletle dolduracaktır" hadisi zikredilmiĞir. Verdâsebi, bu bilgilerden hareketle Hurûfilerin on ikinci imam Muhammed Mehdî'yi kabul ettiklerini söylemiĞir.⁵² Oysa açıktır ki Fazlullah'ın Mehdî olarak zuhuru ifadesinden on ikinci imam olan Muhammed Mehdî'nin zuhuru olduğu anlaşılmamaktadır.

Her ne kadar Gölpınarlı, Hurûfilerin on bir imamı tanımakla isnâ aĞriye, Mehdî'nin doğmuĞdoğacak olduğuna dair inançları ile de ehl-i sünnete yakın olduklarını söylese⁵³ de Fazlullah da dâhil olmak üzere, Hurûfî düĞünürlerin Mehdî hakkındaki yorumları kendi aralarında oldukça farklılık göstermekte ve kompleks bir yapıya bürünmektedir.

Elbette Fazlullah'ın bir anne ve babadan 740 yılında doğmuĞ olması, ğilerce onun Mehdî olarak kabul edilmesinin önündeki en büyük engel olarak karĞımıza çıkmakta olduğunu belirtmek gerekmektedir.⁵⁴

İÇkurt Dede'nin *Salâtnâme*'sinde Mehdînin kimliğine ve Fazlullah'ın bu noktadaki konumuna açıklık getiren satırlara rastlamaktayız. İÇkurt Dede, Allah'ın ilk olarak Âdem'e indirdiĞi ve Âdem'den Muhammed Mehdî'ye kadar 50 kiĞye verilen emanetin ilahî kelâmdaki müfredat olduğunu söyler. İÇkurt Dede'ye göre Mehdî, yani âlemlere hidayet eden, müfred harflerdir. Zira Kuran'da "*Elif lam mim kendisinde şüphe olmayan ve muttakiler için hidayet*

⁵¹ Ebûzer Verdâsebi, *Nemedpûşân*, ĞmîĞâat-ı Ğram, h.Ğ.1358, s. 57.

⁵² Ebûzer Verdâsebi, *Nemedpûşân*, s. 57.

⁵³ Abdûlbaki Gölpınarlı, *100 soruda Türkiye'de mezhepler ve tarikatlar*, Kum 1991, s. 150.

⁵⁴ Bununla birlikte FiriĞtoĞlu, Hz. Ğsânın gökten 33 yaĞında gelecek olmasına karĞınmesih olan Fazlullah'ın anadan doğmuĞolmasını açıklarken "gök"ten kasdın âlem-i bâtın olduğunu söyler. 33 yaĞında inmesi de, Fazlullah'ın butundan zuhura gelme yaĞıdır, yani te"vil ilminin ortaya çıkması, kendisine te"vil ilminin feyz edildiĞi yaĞtır.Bkz. FiriĞtoĞlu, *İşknâme*, Millet Ktp., Ali Emiri ğer"iyye, no:1362, cd 30249. Ancak Fazlullah'ın on ikinci imam Muhammed Mehdî'nin zuhur etmiĞkiĞi olduğu ile ilgili bir konu eserlerde geçmemektedir.

*edici kitaptır.*⁵⁵ denmiğtir. Yani *elif lam mim*, muttakilere hidayet edicidir ki bundan bağka hidayet edebilecek Mehdî yoktur. Dolayısıyla Mehdî olan bu müfredat Muhammed Mehdî'nin mazharında kaybolmuğ ve vücut mağarasında⁵⁶ kalmıÇtır. Bundan sonra gaybdan gelecektir ki gelmiÇtir ve beyan etmiÇtir. Mehdî'nin gaybdan gelmesi ise, o hazretin mübarek mazharının Ğnam Musa Kazım'ın evladından cüda olmasıdır. EĞer, bu imamların müteakibinde gelseydi, babasını taklit ediyor denirdi. Ancak hazret-i sahib-i tevil, yani Fazlullah, keğ-i ilahi olmadan bu bilginin müyesser olmayacağıının bilinmesi için, 32 kelimeyi okumada hiç kimseyi taklit etmemiğtir.⁵⁷

Dolayısıyla IĞkurt Dede'ye göre Mehdî (hidayet edici olan) müfred harflerdir. Bunlar, Allah'ın Âdem'den itibaren nebilere ve daha sonra on iki imama teslim ettiği emanettir. On ikinci imam Muhammed Mehdî ile gaip olan bu emanet, Fazlullah ile birlikte ortaya çıkmığtır. Görüldüğü gibi IĞkurt Dede, on ikinci imam Muhammed Mehdî ve Fazlullah'ı zatlarında ayırmığ; "Mehdînin zuhuru"nu da müfred harflerin hakikatinin Fazlullah ile ortaya çıkması Ėkâlinde yorumlamığtır. Fazlullah, Mehdî olan 32 harfin hakikatlerini keğ-i ilahi ile ortaya çıkararak seleflerinden ki buna Muhammed Mehdî de dâhildir, ayırmığtır.

Mir Ėerif'in Ėubeyitinde de vücut beĖĖinden zuhur eden nutk-ı Hak'tan bağla cihanda Mehdî olmadığı belirtilmiÇtir:

جز نطق حق كه مى كند از مهد تن ظهور

حقاً كه مهدئ دیگرى در جهان نبود⁵⁸

"Cihanda, mehd-i tenden zuhur eden Hakk'ın nutkundan bağka Mehdî yoktur."

⁵⁵ الم ذلک الکتاب لَرَجِيَتْ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ 2-1/2

⁵⁶ Lâ-edrî bir Hurûfî Ėâr de "Muhammed Mehdî'nin mağaradan çıkıp zuhur etmesi" inancını Ėu beytinde tevil ederek, Mehdînin Allah'ın nutku olduğı kabulünden hareketle mağaradan çıkmayı, kelimenin ağızdan çıkması olarak tevil etmiÇtir:

مهدى ز غار آمد برون نطق خدایى بود چون

از وجه اب شد رهنمون بنمود ازو راه صواب

"Mehdî, Allah'ın nutku olduğı için, mağaradan dığarı geldi. Babanın yüzünden yol gösterdi ve ondan sevap yolunu gösterdi."

?, *Divan*, Millet Ktp., Ali Emiri, Farsça, no: 186, cd 28996.

⁵⁷ IĞkurt Dede, *Salâtname*, cd 50-51.

⁵⁸ Millet Ktp. Ali Emiri, Farsça, no: 186, cd 29176.

Seyyid Ğhak da, *Turâbnâme*’de Mehdî’yi otuz iki kelimenin zuhur ettiği toprak olarak kabul etmiştir. Bu çıkarımı Hz. Muhammed’in İmam Ali’ye Ebû Turâb künyesini vermesinden hareketle yapar. Her ne kadar bu künyelendirmenin nedeni, Hz. Peygamberin Hz. Ali’yi uyandırırken, cübbesine toprak bulağmıĝ olarak görmesinden kaynaklansa da Seyyid Ğhak’a göre bu, onun ve evlâdının, ahiri Mehdî olan imamların, toprağın ve topraktan olan hanenin sırrını çıkaracak olmaları nedeniyledir. Kâfirlerin de kıyamette, “*Keşke toprak olsaydım.*”⁵⁹ demeleri bu bilgiye ve mertebeye ulaşmamaktan duydukları piçnamlık nedeniyledir. “*Arzu/toprağı sizin için beşik/mehdı yaptı.*”⁶⁰ âyetine binaen Mehdî topraktan ibarettir ve Allah’ın emaneti olan 32 kelimenin sırrı onda zuhur etmiştir.⁶¹

Seyyid Ğhak *İşâretnâme*’de ise açıkça Fazlullah’ın Mehdî olduğunu belirtmiştir:

عزیز من اگر پاک اعتقادى

مدان جز فضل حق مهدى و هادى⁶²

“Azizim! Eğer temiz itikatlıysan, Fazl-ı Hak’tan başka Mehdî ve hâdî tanıma.”

Mehdî ve onunla ilgili kavramları metafor olarak kabul edip yorumlayan bu yaklaşımların yanında, Mukîmî’nin, Fazlullah’ı Mehdî olarak ilan eden Çusatırları önem arz etmektedir:

“Ey tâlib-i ehl-i vahdet! Bil kim ol tâife kim Mehdî için geldi derler tahkîk Mehdî leğkeridir ve ehl-i tevhîd ve ehl-i hakikatdır. Zîrâ kim Mehdî’den garaz, Hazret-i Fazlullah idi ve geldi zuhûr eyledi. “*Bu, Allah’ın fazlıdır, onu dilediğine verir. Allah, büyük fazl sahibidir.*”⁶³ yani Ğb Fazlullah’dır kim diledüğüne irür. Allah ulu fazl ıssıdır ve hem Horasan’dan zuhûr etdi ve beyân-ı esrâr ve hakâik eyledi. Ve hem Ğa rûhullahdır ve âsumândan geldi, ĝam’da ak minare üzerine nüzûl etdi ki ak minare kendi vücûdundan kinâyetdir. Ve hem ĝam hicâb-ı zulmânîden ibâretdir ki kelâm-ı kadîmin esrârı ve hakikat ma’nâsı gizli ve mahfî idi ve hicâb içinde idi. Cemî’-i esrâr-ı resûlullah ki bist o heğ ve si o do kelime-i ilâhî vech-i Âdem’de ki levh-i mahfûz-ı hüdâdır kalub bilinmemiğ idi. Ve hazret-i Fazlullah geldi

⁵⁹ يَأْتِيَنِي كُنْتُ تُرَابًا 78/40.

⁶⁰ جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ مَهْدًا 20/53, 43/10.

⁶¹ Seyyid Ğhak, *Turâbnâme*, cd 30009.

⁶² Seyyid Ğhak, *İşâretnâme*, cd 29901.

⁶³ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ 57/21, 62/4.

okudu ve âşkâre eyledi ve Resûlullah'ın Çeâtını ve hakikatini hakikatle beyân eyledi. Ve ⁶⁴انَّ للقرآن ظهراً و بطناً" sırrın âşkâre eyledi ve cemî"-i âlemi adlle ve kıstla doldurdu. Ve hazret-i risâletin kıblesine ubûdiyet ve perestiğeyledi ve cemî"-i mezâhibi bir eyleyüb eÇâyı beraber eyledi. Yani dükeli eÇâyı bist o heÇ ve si o do kelime-i ilâhî gördü ve her Çeyi mazharında müÇâhede eyledi ve cemî"-i eÇâda ve zerrelerde muhîr gördü.⁶⁵

Fazlullah'ın Mehdîliğine değinen diğer bir Hurûfî Abdülmecid b FiriÇeh (FiriÇeoğlu)'dur. FiriÇeoğlu, Hz. Muhammed'in hicretinden 800 yıl sonra sahib-i te'vil olan Çâ'nın zuhur ettiğini ve asumandan geldiğini, Muhammed'in sancağını getirdiğini söylemektedir⁶⁶ ki iÇâet edilen kiÇin hicrî sekizinci yüzyılda yaÇamıÇ olan Fazlullah olduğu anlaşılmaktadır.

Bunlara ek olarak Hurûfîler, "Mehdî ancak Meryem oğlu Çâ,dır"⁶⁷ hadisi mucibince Mehdî ve Mesih'in aynı kiÇ olduklarını da kabul ederek Mehdî ve Mesih ile ilgili birçok hadiste iÇâet edilen Çâsın Fazlullah olduğunun ispatlanması yoluna gitmiştir. Bu çerçevede Horasan'dan çıkacak olması, halifetullah olması, yeryüzünü adaletle dolduracak olması,⁶⁸ Hz. Muhammed'in sancağını getirecek olması, 33 yaÇında gelmesi gibi rivayetlerin Fazlullah'a iÇâet ettiği gösterilmiştir.⁶⁹

IV-Hurûfîlikte Hz. Ali

Hurûfî literatüründe Hz. Ali'den, onunla ilgili hadisler ve onun söylediği sözler çevresinde bahsedilmiştir. Söz konusu hadis ve sözleri ÇuÇıkilde listeleyebiliriz:

⁶⁴ انَّ للقرآن ظهراً و بطناً و لبطنه بطن إلى سبعة أبطن Ğâî, *Avâliyu'lÂli*, c. IV, s. 107.

⁶⁵ Mukîmî, *Vahdetnâme-i İlâhî*, cd 30228-9.

⁶⁶ FiriÇeoğlu, *Işknâme*, cd 30249.

⁶⁷ Meclisî, *Bihârul Envâr*, c. LI, s. 93.

⁶⁸ Bu konuyla ilgili Çu hadis FiriÇeoğlu'nun *Işknâme*'sinde (cd 30247) geçmektedir : اذا رأيتهم رايات السّود من جانب حرسان فأتوها ولو كاحبوا فإن فيه خليفة الله المهدى يملأ الأرض قسطاً و عدلاً كما ملئت ظلماً و جوراً (Horasan tarafından siyah sancaklar gördüğünüz zaman, emekleyerek de olsa oraya gidin. Muhakkak ki orada Allah'ın halifesi Mehdî vardır ki dünya zulüm ve cevr ile dolu olduğu gibi o, eÇitlik ve adaletle dolduracaktır). Ancak, hadis bu Çıkliyle muteber Sünnî ve ğîî hadis kitaplarında bulunmamaktadır. *Bihârul Envâr*, c. XXXVI, s. 335 ve *El-Kâfi*, c. I, s. 10'da ÇuÇıkliyle mevcuttur:

(Bu, Allah'ın halifesi Mehdî'dir, ona tabi olun. Zulüm ve cevr ile doldurulmuş olan yeryüzünü eÇitlik ve adaletle dolduracaktır.)

⁶⁹ Bkz. Fatih Usluer, *Hurûfîlik*, İstanbul 2009, ss. 363-375.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

“Allah’ın tüm esrarı semavî kitaplarda, ondaki tüm sırlar Kuran’da, Kurandaki tüm sırlar Fatiha’da, Fatiha’daki tüm sırlar Fatiha’nın besmelesinde ve ondaki tüm sırlar besmelenin besinde ve ondaki tüm sırlar da benin altındaki noktadadır. Ben benin altındaki o noktayım.”⁷⁰

“İlim, bir nokta idi; onu cahiller çoğalttı.”⁷¹

“Ben ilim şehriyim; Ali de onun kapısıdır.”⁷²

“Ali, Allah’ın zatına yapışıktır.”⁷³

“Âdem yaratılmadan 14 bin yıl önce ben ve Ali bir nurdan idik. O nur ikiye ayrıldı, bir yarısı ben oldum, diğer yarısı Ali oldu.”⁷⁴

“Ben tenzil ile ceng eyledim ve Ali tevil ile cenk eyleyecek.”⁷⁵

“Ey Ali! Ben peygamberlerle birlikte sır olarak vardın, benimle birlikte cehren ortaya çıktın.”⁷⁶

“A”ıf adamlarımdım.”⁷⁷

Hiz. Ali’nin öneminden bahseden tüm bu hadisler, Hurûfî yorumlarında anlam genişlemesine uğramış; Hiz. Ali’ye münhasır kılınan bu özellikler, ya Hurûfîliği bilip kabul edenlere te’vîl edilmiş ya da Hiz. Ali kimliği üzerinden Hurûfî felsefesini açıklamak için kullanılmıştır.

⁷⁰ جميع اسرار الله تعالى في كتب السماوي و جميع ما في كتب السماوي في القرآن و جميع ما في القرآن في فاتحة الكتاب و جميع ما في فاتحة الكتاب في بسم الله و جميع ما في بسم الله في باء بسم الله في نقطة تحت الباء و انا ن نقطة في نقطة تحت الباء . Hiz. Ali’ye ait olarak aktarılan bu söz, Sünnî ve gîî hadis kitaplarında bulunmamaktadır.

⁷¹ Avâliyu’l-Âlî, c. IV, s. 129. العلم نقطة و كثرة الجاهلون

⁷² Bihârü’l-Envâr, c. XXIV, s. 107. Bu hadis, El-mu’æmu’l kebîr li’l-Taberânî, El-müstedrek ala’l-İsahîyâni li’l-Hâkim gibi Sünnî hadis kitaplarında da mezkurdur.

⁷³ Bihârü’l-Envâr, c. CVII, s. 31. على مسموك بالذاة

⁷⁴ El-Umde, s. 91. انا و على من نور واحد قبل أن يخلق آدم بأربعة عشر ألف عام

⁷⁵ Bu hadis, Sünnî ve gîî hadis kitaplarında bulunmamaktadır. انا اقاتلكم بالتنزيل و علي يقاتلكم بتأويل

⁷⁶ Bu hadis, Sünnî ve gîî hadis kitaplarında bulunmamaktadır. يا علي كنت مع الانبياء سرّاً وصرت معي جهراً

⁷⁷ Bu sözle Hiz. Ali’ye ait bir söz hadis kitaplarında bulunmamaktadır. Ancak “A”ıf üzerinde adamlar vardır” (7/46) (وَعَلَى الْأَعْرَافِ رَجَالٌ) âyetini açıklayan bir hadiste, Hiz. Peygamberden sonra gelen imamların bu âyetteki adamlar olduğu söylenmiştir. Bkz. Bihârü’l-Envâr, c. XXXVI, s. 351. هم الأئمة بعدى على وسطاى و تسعة من صلب الحسين فهم رجال الاعراف

a- Nokta ve Ali

Yukarıda listelenen sözler arasında noktadan bahseden ve Hz. Ali'ye ait olduğu söylenen;

“Allah'ın tüm esrarı semavî kitaplarda, ondaki tüm sırlar Kuran'da, Kuran'daki tüm sırlar Fatiha'da, Fatiha'daki tüm sırlar Fatiha'nın besmelesinde ve ondaki tüm sırlar besmelenin besinde ve ondaki tüm sırlar da benin altındaki noktadadır. Ben benin altındaki o noktayım.”

“İlim, bir nokta idi, onu cahiller çoğalttı.”

Çoklndeki sözler ve Hz. Peygamber'in söylediği *“Ben ilim şehriyim; Ali de onun kapısıdır.”* Hadisi, genel itibariyle Hurûfler tarafından bir arada değerlendirilmiştir. Hz. Ali'nin bu iki sözündeki kâinatın sırlarının kendisinde bulunduğu “nokta” ile ilmin tanımında kullanılan ve cahillerin çoğalttığı “nokta” aynı doğrultuda açıklanmıştır.

Kâinatın sırlarının kendisinde bulunduğu “nokta”, Allah'ın ve peygamberlerin kelamının aslıdır. Bütün mevcudatın bi'l-fi'l ve bi'l-kuvve sesleri 32 harfin dışında değildir. Birbirinden hiçbir farkı olmayan ve zatlarında birbirinin aynı olan tüm bu harflerin aslı da bir noktadır. Nitekim hattat yazmaya başlarken kalemini koyduğu zaman kâğıt üzerinde önce bir nokta oluşur. Kalemini kâğıttan kaldırmadığı sürece diğer bir nokta oluşmaz, dolayısıyla tamamladığı harfin aslı bir nokta olmuştur. Veya kalemini kaldırsa bile koyduğu ikinci bir nokta da yine birincisinden farklı değildir ki harf(ler) de bu noktaların birleşmesinden oluşmuştur. Dolayısıyla asıl olan, o ilk noktadır; diğerleri bunun tekrarıdır. 28 veya 32 ilahî kelimenin aslı ve kaim-makamı bir noktadır. Eğer o noktayı 32 kelimededen ayırırsak, kelime de ortadan kalkar. Hz. Ali bu nedenle *“Allah'ın tüm sırları besmelenin besinin altındaki noktadır.”* demiştir. Dolayısıyla eğer bir kimse bu noktayı anlamaz ve idrak etmezse, mevcudatı da anlayamayacaktır.⁷⁸

İmin tanımında kullanılan ve cahillerin çoğalttığı “nokta” da, harflerin, kalemin kâğıda konulduğunda oluşan noktaların birleşmesinden ibaret olduğu gerçeği ile açıklanmaktadır. Tüm harflerin aslı kâtibin koyduğu ilk noktadır ki diğerleri onun tekrarıdır.⁷⁹

⁷⁸ Fazlullah, *Nevnâme*, M.K. Ali Emiri, Farsça, no : 1011, cd 29854; Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağır*, cd 254; Firiçtoğlu, *Işknâme*, cd 30361; Firiçtoğlu, *Ahiretnâme*, Millet Ktp., Ali Emiri, ger'iyye, no: 1363, cd 30.

⁷⁹ Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağır*, cd 53; ?, *Nefâisu'l Hakâik*, cd 29411-29412.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Kâinatın sırlarının kendisinde bulunduğu “nokta”, diğer bir yorumda nutfe ile tevil edilmiştir. Buna göre ezel ve ebedin tüm sırrı, Âdem’in zahrından ayrılan nutfe noktasında münderiştir. Yazıda veya telaffuzda eGyanın tüm hakikati o nutfe noktasındadır.⁸⁰ Nutfe ile noktanın arasındaki bu eÇeleÇik, yazılıÇarındaki benzerliğin yanında her ikisinin bir damla su olması ve nutfenin de kaleme benzeyen erkeklik organının ucundan çıkmasıyla kurulur.⁸¹

Çim olarak tanımlanan ikinci sözdeki nokta da, Âdem’in nutfesi olarak yorumlanmıştır ki insanın tüm güzelliği ve manaları onda gizlidir. Yani tevhid, 28 ve 32 hat, 5 duyu, marifet ve nutk gibi manalar; o nutfenin zımnındadır. 28 ve 32 nutkun ve bunun sureti olan 28 ve 32 diÇin mahalli olan “ağız” da nokta olarak kabul edilmiştir.⁸²

Bu iki yaklaşımdan, kâinatın esrarının kendisinde bulunduğu “nokta” ile ilmin özü olan “nokta”nın aynı nokta olduğu söylenebilir ki yukarıda aktarıldığı gibi, Hz. Ali kendisinin bu nokta olduğunu ifade etmiştir.

Hz. Ali’nin kendisini *benin* altındaki nokta olarak tanımlaması Hurûfilerce birkaç açıdan değerlendirilmiştir:

Câvidî’ye göre Hz. Ali, velayet dairesinin noktasıdır. Âdem, nebi mertebesinde. Allah’ın tüm sırları, cemi-i esmanın zımnındadır ve cemi-i esmanın mazharı Âdem’dir. Kuran, cemi-i âlemdir, kâinatın toplamıdır ki bunun hülasesi Âdem ve Hâtem’dir. Kuran, *be* ile başlar, sonu *sindir*. *Be* Hz. Âdem’dir, *sin* ise Hz. Muhammed’e iÇâet etmektedir. Nitekim Kuran’da Yasin mukattaat harfleri “Ey Sin” anlamına gelmektedir ki hitap Hz. Peygamber’edir. Hz. Ali’nin *benin* altındaki nokta olması, oğlun pederin tahtında (altında) olmasından hareketle, Hz. Âdem’in zürriyetinden gelmesini ifade eder.⁸³

Nokta, velayet makamına da iÇâet eder. Nübüvvetin zahirle, velayetin de batınla alakalı olması hasebiyle, nübüvvet nazaran velayet daha alttadır, ağacın kökünün, altta olması gibi... ÇÇe bu nedenledir ki *be* (ب) harfinde de nokta altta gelmiştir. Ayrıca *be* (ب) Hz. Âdem’in makamı ve Hz. Ali de Hz. Âdem’in oğlu olduğuna göre, çocuk vücut ve mertebe açısından babasının altındadır ki nokta da *benin* altında gelmiştir.⁸⁴

⁸⁰ Fazlullah, *Nevnâme*, cd 29854; FiriÇitoğlu, *Ahiretnâme*, cd 30.

⁸¹ Bkz. Rıza Tevfik, *Etude sur la religion des Houroufîs*, s. 300 in Clément Huart, *Textes Houroufîs*.

⁸² Emir Gıyâseddin, *İstivânâme*, cd 34.

⁸³ Câvidî, *Şerh-i Pencâh Beyt-i Arşnâme*, cd 30042.

⁸⁴ ?, *Nefâisu’lHakâik*, cd 29409.

Hız. Ali “*Ben benin altındaki noktayı*” sözüyle, 28 ve 32 kelime-i ilahînin alemleri olan noktayı, diğeri bir deyişle, ben o kelime-i ilahîyim demek istemiştir.⁸⁵ Yani bu, “bütün eğin aslı ve hakikati bir cevherdendir ve ben o cevherim” anlamına gelmektedir.

Penâhî de Hız. Ali’nin kendini *be*’nin altındaki nokta olarak tanımlamasını, kendini bilmesiyle açıklar ki bu, bir yandan “*Kendini bilen, Rabbini bilir.*” sözüne atıf yapmakta, bir yandan da Hız. Ali’nin kendisini 28 ve 32 kelimenin alemleri olduğunu bilmesine iğret etmektedir:

*Bu sebepten kendi sefullahdır
Nuk-ı haktır nâtıkullahdır*

*Bildiğin kendi ol murtaza
Ene noktadan dedi fi taht-i bâ⁸⁶*

Arğise,

*Fazl-ı haktır bâ-i bismillahirrahmanirrahim
Fazl-ı haktır kârî-i sır-ı elif u lâm u mîm⁸⁷*

beytiyle besmelenin *be*’sinin Fazlullah olduğunu söyleyerek, Ali’nin onun altındaki nokta olduğuna iğret etmiştir. Belirttiğimiz gibi *be* harfi Âdem’e iğret etmektedir. Bu durumda Arğ de, Fazlullah’ın Âdem-i hâkî ve Âdem-i hakîki olduğuna vurgu yapmış gibi görünmektedir.⁸⁸

“*İlim, bir nokta idi; onu cahiller çoğalttı.*” sözündeki ilim ile nokta arasındaki eğiş Emir Gıyâseddin Çuğkilde göstermiştir: Ğim (علم) kelimesinin eczasında, tekrarsız (ع ی ن ل ا م) 6 harf ve 1 nokta olmak üzere 7 unsur vardır. Nokta (نقطه) kelimesinde ise 4 harf ve 3 nokta vardır ki bunun da toplamı 7’dir. Bu, “ilim”in, “nokta”nın sureti olduğu anlamına gelmektedir. Ğim ve noktanın bu yedi unsuru yedi ümmî hatta iğret etmektedir. Cahiller, bu 7 aslî hattı ve “ilm”in (bir noktayla birlikte) yedi harfinin, nutfenin yedi harf ve noktası olduğunu bilmeyenlerdir.⁸⁹

Emir Nurullah, “*İlim, bir nokta idi...*” sözündeki noktanın, Âdem’in baş olduğunu söyler. Zira güzellik, konuşma, görme, duyma, iğme gibi hassaların hepsi onda toplanmıştır. Hatlar

⁸⁵ Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağır*, cd 254.

⁸⁶ Penâhî, *Mesnevî*, Millet Ktp., Ali Emiri, Farsça, no: 1041, cd 3021.

⁸⁷ Arğî, *Divan*, cd 54.

⁸⁸ Hurûfilikte Âdem algısı için bkz. Fatih Usluer, *Hurûfilik*, İstanbul 2009, ss. 322-328.

⁸⁹ Emir Gıyâseddin, *İstivânâme*, cd 34.

açısından da 32 siyah ve ak hat⁹⁰ onda bulunmaktadır. Nutkun yani 28 ve 32 harfin zuhuru ondadır. Emir Gıyaseddin baÇla bir açıdan buradaki “nokta”yı kalp olarak açıklar. Zira kalp, 28 ve 32 ilahî kelimenin nüzul ve tecelli yeridir. Cahillerin onu çoğaltması ise, insanların Allah’ı, bu vücut ve bu suretin dıÇında bir yerde aramalarındandır.⁹¹

BaÇla bir açıdan, nokta olan ilmin cahiller tarafından çoğaltılması, 28 harfin kaim makamı olan bir harfe, onun da kaim makamı olan noktaya, yani vahdete irca edilemeyip kesrette kalmayı ifade etmektedir.⁹² Nokta ve vahdetin ortak özelliği bölünememeleridir. Yani nokta, cüz’-ü lâ-yetecezzâ olduğu için vahdete iÇaet etmektedir. Bu vahdet mertebesine sadece insan ulaşabiliÇir.⁹³

Diğertarafıtan “nokta”, nokta-i hâk olarak toprak ile de tevil edilebilir ki Âdem’in suret ve güzelliğİ, 4 unsurdan sadece toprağaa iÇenebilir. Cahiller de toprağaa eÇyanın en aÇağısı en hakiri bilenlerdir. BaÇla bir açıdan “nokta”, Âdem’in vücududur. Zira mükevvenatın tevhid, tafsil ve tebyininin ilmi ve esrarı onun vücudunun aynasında tecelli etmiÇ ve müÇade edilmiÇir. Zatın, sıfatın, ilm-i ezel ve ebedin zuhuru da ondandır. Bunu böyle bilmeyip, güneÇe, taÇa, ota, puta yüzlerini dönüp ibadet edenler, Allah’ın sureti olan Âdem’in suretinden gafil olan kimseler de söz konusu ilmi çoğaltan cahillerdir.⁹⁴

Hız. Peygamber, ilim Çarı olduğunu, Hız. Ali’nin de bu Çarın kapısı olduğunu söylemiÇir. Hız. Ali, kâinatın ve Kuran’ın tüm sırlarının yer aldığı besmelenin besinin altındaki nokta olduğuna ve Allah Kuran’da, evlere kapılarından girilmesini emrettiğİne (2/189) göre, ilim Çarine de kapısından yani Ali’den, diğertarafı bir ifadeyle noktadan girilmelidir. Zira noktanın ne olduğaa bilinirse, Ali de bilinir,

⁹⁰ Siyah hatlar, saç, dört kirpik ve iki kaÇan oluÇan 7 ümmî hat ile 2 sakal, 2 burun içi, 2 bıyık ve 1 anfeke (dudak altı)dan oluÇan 7 ebî hattır. Hatt-ı istivâ geçtikten sonra, saç ve anfeke’nin ikiye bölünmesiyle sekizer hat zahir olur. Toplamı 16 hattır ki mahalleriyle birlikte 32 hat yapar. Ak hatlar ise siyah hatların arasında kalan kılsız bölgelerdir. Çsiva hattı geçtikten sonra, 2 alın, 2 kaÇaltı, 2 gözaltı, yüzün 2 tarafı, 2 burnun kenarı, 4 dudak ve 2 bıyıkların yanı Çkkinde toplam 16 hattır. Yüzün her bir tarafında sekizer ak hat bulunmaktadır ki 4 unsurla çarpıldığında 32’er hat zahir olur. Daha geniÇbilgi için bkz. Fatih Usluer, *Hurûfilik*, ss.279-286.

⁹¹ Emir Gıyâseddin, *İstivânâme*, cd 33.

⁹² Câvidî, *Şerh-i Pencâh Beyt-i Arşnâme*, cd 30036; Emir Gıyâseddin, *İstivânâme*, cd 32.

⁹³ Câvidî, *Şerh-i Pencâh Beyt-i Arşnâme*, cd 30047.

⁹⁴ Emir Gıyâseddin, *İstivânâme*, cd 35.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

ondan sonra Hz. Muhammed ve Allah da bilinir ki 18 bin âlemin esrarı bu noktadadır.⁹⁵

Kuran yirmi sekiz kelimedir ve bu nedenle Kuran'da sarahaten yirmi sekiz peygamberin ismi zikredilmiştir. “*Meryem’in oğlu Mesih İsa sadece Allah’ın resulü, Meryem’e ulaştırdığı kelimedir. Allah tarafından gelen bir ruhtur.*”⁹⁶ âyetinin delaletiyle yirmi sekiz peygamberin her biri Allah’ın bir kelimесidir. Fazlullah buradan hareketle, “*Takva kelimесini onlara yoldaş etti.*”⁹⁷ âyetindeki “kelime”nin de Hz. Peygamber olduğunu söyler. “*Ben ilim şehriyim ve Ali onun kapısıdır.*”⁹⁸ hadisindeki medine-i ilim Kuran, kapısı Hz. Ali’dir. Hz. Ali’nin de “*Benin altındaki noktayım.*” sözünden hareketle besmelenin besinin noktası ilim Çarının kapısı olmaktadır. “*Allah Âdem’i yaratmadan on dört bin yıl önce Ali ve ben bir nur idik.*” hadisinden de anlaşılan odur ki besmelenin besinin noktasından sonra on dört kelimenin gelmesi gerekir ki *elif lâm mîm*’dir; yani gayr-ı mükerrer 14 mukattaat harfidir.⁹⁹

Diğer bir yoruma göre ilim Çari, Kuran’daki 114 suredir. Çünkü Medine (مدينة)’nin ebcedi 109’dur, 5 harfiyle birlikte 114 olur. Hadisteki “kapısı” (بأى) kelimesinin ebcedi ise 11’dir, tekrarsız 3 harf (ب ا ه) ile birlikte 14 olur ki, surelerin bağındaki mukattaat harfleri tekrarsız 14 tanedir. Kuran’ın aslı da bunlardır.¹⁰⁰

Bağında besmele gelmeyen tek sure, 9. sure olan Tevbe (Berâe de denir) suresidir. Bu sure nazil olunca, hacca giden Müslümanlara sureyi bildirme görevini Hz. Peygamber’in, Ebubekir’e verdiği; ancak daha sonra ilahî bir emirle değiştiği Ali’ye verdiği söylenmiştir.¹⁰¹ Oysa Hz. Ebubekir hac kafilesinin bağında gitmişti. Sure o gittikten sonra nazil olmuştu ve bunu bildirmekle Ali görevlendirilmişti. Hz. Peygamber’in, Hz. Ali’yi bu sureyi tebliğle görevlendirmesi, onun ilim Çarının kapısı olmasıyla açıklanmıştır. Zira ilim Çari Kuran’dır ve bu Çare, kendini besmelenin besinin altındaki nokta olarak tanımlayan Ali’den girilecektir. Bu sure de be harfiyle bağlanmıştır. Zira ilk kelimesi (بِرَاءة)’dür. Bağka hiç bir sure be

⁹⁵ Firiçtoğlu, *Ahiretnâme*, cd 9.

⁹⁶ 4/171 *إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ الْقِيَامُ إِلَى مَرْيَمَ*.

⁹⁷ 48/26 *وَالزَّيْنُ كَلِمَةُ الْتَقْوَى*.

⁹⁸ *Bihâru’l’Envâr*, c. XXIV, s. 107.

⁹⁹ Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağır*, cd 254.

¹⁰⁰ ?, *Risâle*, Millet Ktp., Ali Emiri, Farsça, no: 1009, cd 56.

¹⁰¹ Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağır*, cd 180.

harfli bir kelime ile bağlamamığtır. Ayrıca bu surenin son harfi de besmele gibi *mim* (م) ile bitmektedir.¹⁰²

b- Ali Allah'ın Zatına Yapışıkır

Hız. Muhammed'e atfedilen, "*Ali, Allah'ın zatına yapışıkır.*"¹⁰³ hadisinin açıklamasında Hız. Ali'nin "*Ben Allah'ın konuşan kelamıyım.*"¹⁰⁴ sözü aktarılır. Kelam nasıl ki Zat'ın bir sıfatıdır ve sıfat da zattan ayrılamaz, aynı Ėilde Allah'ın konuşan kelamı olan Hız. Ali de Zat'tan ayrılamayacaktır. Bu nedenledir ki "*Ali, Allah'ın zatına yapışıkır.*" denmiğtır.¹⁰⁵

Fazlullah'a göre Hazret-i Ali'nin "*Nefsini bilen, rabbini bilir.*"¹⁰⁶ sözü de, kendisini bilen kiğnin, Hakk'ın kelam-ı natıkı olduğunu bilen kiğ olduğunu ifade etmektedir. Kendisini Allah'ın kelam-ı natıkı olarak bilen kiğ kelam-ı samitin yani Kuran'ın, kelimenin alemleri ve kelam-ı natıkın aynı olduğunu bilecektir.¹⁰⁷

Allah, Kuran'da Hız. Peygamber'e Yasin (Ey Sin) Ėilinde hitap etmiğtır ki yasin kelime-i müfrededir ve Allah'tan ayrı değildir. Zira Allah, "*Nezdinizde Hak ile konuşan bir kitap vardır.*"¹⁰⁸ demiğtır. Buna göre her kim ki kelime ve kelamın sırrına eriğirse onu hüddadan ayırmak mümkün olmayacaktır. Bu sebeptendir ki Mesih bazen kelimetullah ve bazen ruhullah ve bazen abdullah olarak tanımlanmığtır.¹⁰⁹

c- Hız. Muhammet ve Hız. Ali Bir Nurdur

Bağka bir hadisinde Hız. Muhammed, "*Âdem yaratılmadan 14 bin yıl önce ben ve Ali bir nurdan idik. O nur ikiye ayrıldı; bir yarısı ben oldum, diğer yarısı Ali oldu.*"¹¹⁰ demiğtır.

Fazlullah bu hadisi insanın yüzündeki hatlarla açıklarlar. Ėöyle ki Allah indinde bin yıl, bir gün gibidir.¹¹¹ 14 bin yıl, 14 yıl

¹⁰² Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağîr*, cd 180-181.

¹⁰³ İn علیا ممسوس فی ذات الله *Bihâru'l'Envâr*, c. CVII, s. 31.

¹⁰⁴ انا كلام الله ناطق *Bihâru'l'Envâr*, c. XXX, s. 546.

¹⁰⁵ Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağîr*, cd 252; Firiğtoğlu, *Işknâme*, cd 30356.

¹⁰⁶ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ *Bihâru'l'Envâr*, c. II, s. 32.

¹⁰⁷ Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağîr*, cd 253.

¹⁰⁸ وَلَدَيْتَا كِتَابٌ يُطِيقُ بِالْحَقِّ 23/62.

¹⁰⁹ Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağîr*, cd 253.

¹¹⁰ *El-Umde*, s. 91.

¹¹¹ اِنْ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ 22/47.

olmuştur ki insan yüzündeki 14 ilahî kelimenin zuhuru olan 14 hatta mukabildir. Nitekim yeni doğan insanoğlunda 7 hat vardır ki bunlar asıldır. Buluş çağına ulaşıncaya 7 hat daha zahir olur ki fer'dir. Seb'ü'l-mesânî olan 14 hat ortaya çıkmıştır. Hadiste geçen nurun iki kısma ayrılmasında Muhammed ki asıldır 7 ümmî hat mukabilinde gelmiştir, Ali de fer'dir ve 7 ebî hat mukabilindedir.¹¹²

“Nur” ise, “Onunla indirilen nura tabi” olun.”¹¹³ ve “Size ruşen nuru indirdik.”¹¹⁴ âyetlerinde ifade edildiği gibi Kuran'dır. Ayrıca “Allah, yerin ve göklerin nurudur.”¹¹⁵ âyetinin delaletiyle nur, Allah'ın kendisidir. Dolayısıyla, kelime nurdur ve kelimenin tamamı zatlarında bir kelimedir. Allah Âdem'i yarattığı zaman o nuru zuhur cihetiyle (zira nur bölünmesi değildir) ikiye ayırmıştır ve Hz. Peygamber ile Hz. Ali'de bu nuru zahir eylemiştir. Yani Hz. Ali ve Hz. Muhammed'in bir nurdan olmasının anlamı, kelimullah olarak ikisinin de bir kelimeden veya kelimadan zahir olmalarıdır. Zahir olmuştur denerek hadiste geçen “ikiye bölünme” düzeltilmiştir çünkü Allah'ın keliması olan nur bölünmez, ikiye ayrılmaz. 28 harften oluşan kelimullahın her ikisindeki zuhuru da onlardaki seb'ü'l-mesânî ile gerçekleşmiştir. Nitekim her ikisi de seb'ü'l-mesânî sahibidir ve her ikisi de kelim-i natıktır.¹¹⁶

d- Tevil ile cenk etmesi

Hiz. Peygamber, “Ben tevil ile ceng eyledim ve Ali tevil ile cenk eyleyecek.” demiştir. Tenzilin hakikati tevildir. Tevil ile ceng eyleyecek kişiye tevilin manası Hak tarafından verilir. Örneğin Hiz. Peygamber ezan sesi gelmeyen yerdekileri katl ve esir edin demiştir. Bu emre teslim olan kişitenzilin zahiri hasebiyle müslümandır. Ancak Hiz. Peygamber'in müslüman olmanın şartını, ezana bağlamasının anlamını da bilmek gerekir. Ezanın sayısını ve tevilini bilmeyen kişi batın cihetinden müslüman-ı tevilî değildir ve mertebe-i hakikate de ulaşamaz olur.¹¹⁷

¹¹² Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağır*, cd 254.

¹¹³ 7/157 وَأَتَّبِعُوا النَّورَ الَّذِي أَنزَلْنَا مَعَهُ.

¹¹⁴ 4/174 وَأَنزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا.

¹¹⁵ 24/35 اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ.

¹¹⁶ Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağır*, cd 252; Firiçtoğlu, *Işknâme*, Millet Ktp., Ali Emiri, ger'iyye, no:1362, cd 30356-30359.

¹¹⁷ Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağır*, cd 252.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Kâim-makâm-ı fazl olup ceng eyledi te'vîl ile

*Düldül-sevâr-ı mülk-i din yani şeh-i merdân-ı şer*¹¹⁸

ArGî bu beytiyle, Hz. Ali'nin tevil ile ceng eylesesini, Fazlullah'ın kaim-makâmı olmasına bağlamaktadır. Bir anlamda, tevil ilmini Fazlullah'a ait göstermektedir ki Hurûfiler nezdinde sahib-i tevil Fazlullah'dır. Bu durumda Hz. Ali de, Fazl'a kaim-makâm olarak tevil ile cenk etmiş olmaktadır.

e- Peygamberlerle bir sır

Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye *“Ey Ali! Sen peygamberlerle birlikte sır olarak vardın, benimle birlikte cehren ortaya çıktın.”*¹¹⁹ demiştir. Âdem'in hakikati, Allah'ın kelam-ı natıkı olmasıdır. Kelam mütakellimden ayrı olmadığına göre, Allah ile kul (metinde hüda ile nefis) ki kelimullahdır arasında da infikak, ayrılık yoktur. Dolayısıyla nefisini bilen ki rabbini de bilecektir.

*“O kimseler ki ne Allah'i tanırlar ne resullerini. Ve o kimseler ki Allah'i tanıdığını iddia edip resullerini tanımayarak, Allah ile elçilerini birbirinden ayırmak isterler. Ve o kimseler ki ,resullerin bazısına iman ederiz, bazısını reddederiz” derler ve böylece iman ile küfür arasında bir yol tutmak isterler. İşte bunlar gerçek kâfirlerin ta kendileridir. Biz de kâfirler için zelil ve perişan eden bir ceza hazırladık.”*¹²⁰ âyetinin delaletiyle kelimullah olan Allah'ın resulleri ile Allah'ın arasını ayıranlar da kafir olarak nitelenmiştir. Peygamberler, ibadet için yüzlerini zemine koymuştur. Bunun nedeni, insanın topraktan yaratılmasıdır. Dolayısıyla, tüm insanların da *“Nefsini bilen, Rabb'ini bilir.”*¹²¹ sözü mucibince yüzlerini kendilerine yöneltmeleri gerekir ki kendilerine Çah damarlarından daha yakın olan¹²² rablerini bilsinler. Kendi nefisini bilmek, kendini Allah'ın kelam-ı natıkı bilmektir. Bu yüzden Hz. Ali *“Ben Allah'ın konuşan kelimiyim.”* demiştir. Hz. Peygamber'in de ona *“Peygamberlerle bir sır idin; benimle ortaya çıktın.”* ve yine

¹¹⁸ ArGî, *Divan*, Millet Ktp. Ali Emirî, Manzum, no: 285, cd 43.

¹¹⁹ يا على كنت مع الانبياء سرّاً و صرت معي جهراً Bu hadis, Sünnî ve gîî hadis kitaplarında bulunmamaktadır.

¹²⁰ 4/150-151 إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا وَيُرِيدُونَ أَنْ يُتَخَلَّوْا بَيْنَ ذَلِكَ وَبَيْنَ أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا.

¹²¹ Bihâru "lEnvâr, c. II, s. 32. مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ.

¹²² 50/16 نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ.

“Âdem’in yaratılışından on dört bin yıl önce ben ve Ali bir nur idik.” demesinin nedeni, Hz. Ali’nin kelamın bu sırrına ulaşmış olmasıdır.¹²³

f- A’râf Eri

A’râf, cennetle cehennem arasındaki bölüm olarak kabul edilir ki, aynı ismi ta’yan surenin 46. âyetinde şöyle geçmektedir: “İki taraf arasında bir perde, A’râf üzerinde de cennetlik ve cehennemliklerin her birini simalarından tanıyacak kimseler vardır.”¹²⁴ Hz. Ali de kendisi için “A’râf adamlarımdım.”¹²⁵ demiştir. A’râf kelimesi arf’ın çoğuludur ve arf da hatt-ı istivada yer alan, horozun ibiğine ve atın yelesine denir. Dolayısıyla a’râfdan kasıt, hatt-ı istiva sırrıdır ve a’râf insanları da hattı istivayı tüm varlıkta müdahale eden kimselerdir.¹²⁶

Bu kelamın müfredlerine yani harflere ulaşmak ve onlarla sıfatlanan insanlar sabikûn yani ehl-i a’râftan olurlar. Bu gruba, müfredatın (tek tek harflerin) mürekkebat (birleşip terkip olan, yani kelimeyi oluşturan harfler) önüne geçmesinden, kapsamasından dolayı “sabikûn” denmiştir. Eğer bir kimse müfredat ile değil de mürekkebat ile sıfatlanırsa, mürekkebatın çeşidine göre (tayyibe veya habîse yani iyi veya kötü) durumu değişir. Eğer iyi mürekkebat ile sıfatlanırsa ehl-i cennet olur, kötü mürekkebat ile sıfatlanırsa da ehl-i cehennem. Sabikûn’un mukarrebûn ve ehlullah olduğu söylenmiştir. A’râfın cennet ve cehennemin ortasında olmasından dolayı bu gruba ümmet-i vasat da denmiştir.¹²⁷

Bu durumda Hz. Ali’nin kendisini a’râf adamlarından biri olarak tanımlaması, onun hatt-ı istiva ve müfred harflerin sırrına ulaşan kimselerden olduğunu ifade etmektedir. Diğer bir deyişle, Hz. Ali’nin a’râf eri olması, onun Hurûflerin ortaya koyduğu bilgiye sahip bir kimse olduğu anlamına gelmektedir.

¹²³ Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağır*, cd 253.

¹²⁴ 7/46.

¹²⁵ Bu şekilde Hz. Ali’ye ait bir söz hadis kitaplarında bulunmamaktadır. Ancak “A’râf üzerinde adamlar vardır” (7/46) (وَعَلَى الْأَرْوَافِ رِجَالٌ) âyetini açıklayan bir hadiste, Hz. Peygamberden sonra gelen imamların bu âyetteki adamlar olduğu söylenmiştir. Bkz. *Bihâru’l Envâr*, hem الأئمة بعدى على و سطاى و تسعة من صلب الحسين فهم رجال الاعراف c. XXXVI, s. 351.

¹²⁶ Firiçoğlu, *İşknâme*, cd 30321.

¹²⁷ ?, *Risâle*, Millet Ktp., Ali Emiri, Farsça, no: 993, cd 29497-8.

g- Dördüncü Halife Ali

Hurûfî mecmualarından sadece birinde “mesele” başlığı altında “çahar yâr-i hazret-i Risâlet aleyhi’s-selâm”dan bahsedilmiştir.¹²⁸ Bu başlık altında yapılan açıklamaya göre Kuran’da, 28 ilahî kelime mukabilinde, 28 peygamberin ismi zikredilmiştir. Bu nedenle her bir peygamberin bir kelime mukabilinde olduğu sabit olmuştur. Ancak Hazret-i Peygamber’in nutkunda *pe*, *çe*, *je* ve *ge* harfleri bulunmamaktadır. Hz. Peygamber, Âdem’in nutkunda gelen o dört harf mukabilinde, Kuran’ın kaidesince, ümmetinden bazı kimseler *vaz*’ etmiştir. Bunlar, Çah-ı merdan Ali, Ebubekir, Ömer ve Osman’dır. Bu dört harf, Hz. Muhammed’in lisanındaki *lamelif* (ل)‘in kâim-makamı olarak gelmiştir. Hz. Muhammed, “*Lamelif, bir harftir ve onu bir harf bilmeyen benden değildir.*”¹²⁹ demiştir. Dolayısıyla yazara göre ehl-i gâ‘nın tamamı, dört halifeyi bir hakikat bilmeyip ayırdıkları için kâfirdirler.¹³⁰

Lamelif aslında iki harftir, bu dört kişinin arasında da ikisi asıldır ki biri Ali diğeri de Ebubekir’dir. Burada Ali, *lamelif* (ل)‘in *elif* (ا)‘ine mukabildir ki *elif*, 28 harfin başında gelmiştir. Hz. Muhammed de Hz. Ali’nin bütün peygamberler ile gizli halde, kendisiyle birlikte açıktan geldiğini söylemiştir.¹³¹ Ayrıca *elif*‘in ebceddeki değeri 1’dir ki Allah’ın zatına delâlet etmektedir. *Lamelif* (ل)‘de *elif* (ا)‘in *lam* (ل)‘dan sonra gelmesi de Ali’nin Ebubekir’den sonra hilâfete geldiğine işarettir. Hz. Ali, Hz. Peygamber’in “*Ali tevil ile ceng eyler.*” sözü mucibince sahib-i tevil hakikatının kaim-makamıdır.¹³² Fazlullah olan sahib-i tevilin ismi de *lamelif* (لام الف)‘in sonundadır.¹³³ Zira bilindiği gibi Fazlullah’ın ismi, Hurûfî metinlerinde *fe* harfiyle gösterilmiştir.

Hurûfî Çarhlerden Arç’ın divanında dört halife hakkında iki çarh bulunmaktadır. Bu çarhlerde Arç, peygamberin dört yarını ki bunları sırasıyla yâr-i gâr, server-i ebrâr, kâtib-i vahy-i ilâhî ve kerrar olarak sıralar, sevmeyen kişinin râfızî ve dünyanın en kötüsü

¹²⁸ Millet Ktp., Ali Emirî, ger‘iyye, no:1368, cd 128.

¹²⁹ Hadis olarak aktarılan bu söz, Sünnî ve gâ‘ kaynaklarda bulunmamaktadır.

¹³⁰ ?, *Mesele*, Millet Ktp., Ali Emirî, ger‘iyye, no:1368, cd 128.

¹³¹ يا على كنت مع الانبياء سرًا و صرت معي جهرًا Bu hadis, Sünnî ve gâ‘ hadis kitaplarında bulunmamaktadır.

¹³² Bu düğünce ile paralel olarak Arç’ın yukarıda zikrettiğimiz Çu beyti hatırlanmalıdır:

Kâim-makâm-ı fazl olup ceng eyledi te’vîl ile
Düldül-sevâr-ı mülk-i din yani şeh-i merdân-ı şer’

¹³³ ?, *Mesele*, Millet Ktp., Ali Emirî, ger‘iyye, no:1368, cd 128.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

olduğunu, dört halifenin peygamberin yârî, Çarîatının rehberi ve ümmetin hizmetkârı olduklarını belirtmiştir.¹³⁴

Bir diğer Çirinde de bu dört halifenin isimlerini sayarak, onların Hz. Peygamber'in ilimlerine kanat, kanunlarının Çeh edicisi ve onun getirdiği dinin en olgunları olduklarını söyler ve bu dört halifeye haksız diyenlerin dünyanın gereksiz insanları olduğunu, içlerinin kara olup gönüllerinde nur olmadığını belirtmiştir.¹³⁵

V- Sonuç

BaÇa Fazlullah olmak üzere, belli baÇı Hurûfî düÇünülerin, fikhî konularda ehl-i sünnete bağlı oldukları görülmektedir. Çikat noktasında ise, ğiîler ile Sünnîler arasındaki en temel ayrımı imamet inancı olmaktadır. ğiî itikadının alamet-i farikası olan masum on iki imam inancı, bazı Sünnîler tarafından kabul edilmekle birlikte Sünnî itikat sisteminin temelini oluşturmamaktadır. Hurûfiler için de aynı Çkilde imamet inancı, itikadın temelinde yer almamakla birlikte genel itibariyle on iki imamın kabul edildiği görülmektedir. Hurûfiliğin önemli isimlerinden Seyyid Çhak'ın ortaya koyduğu "nübüvvet, velayet ve ulûhiyet" mertebeleri, genel olarak Hurûfilerin tümüne mal edilmemelidir. Bununla birlikte Hurûfiler tarafından, Fazlullah'ın ortaya çıkardığı harflere ait sırlar nedeniyle, peygamberler ve veliler arasında özel bir konuma yerleştirildiği muhakkaktır. Seyyid Çhak'ın ortaya koyduğu "nübüvvet, velayet ve ulûhiyet" sisteminin de bu anlamda Fazlullah'ı, ilk peygamberden son

¹³⁴ Râfîzîdir sevmeyen dört yârini Peygamber'in

Âlini ashâbını ebrârını Peygamber'in

Oldular her biri şer'-i mustafânın rehberi

Dîn-i pâki açtılar oldular ümmet mehteri

Verdiler revnak alıp dîn-i resûlün zîveri

Sevmeyenler onları oldu cihânın ebteri

Biri yâr-i gâr biri server-i ebrâr idi

Kâtib-i vahy-i ilâhî birisi kerrâr idi

Her birisi hükm-i dîn-i ahmede muhtâr idi

Her kazâ içre resulullâha çâr yâr idi (Bkz. ArÇî, Divan, Millet Ktp., Ali

Emirî, Manzum, no: 285, cd 92)

¹³⁵ Her birisi bâl u per oldu ulûm-ı ahmede

Oldular şârih-i kavânîn-i rüsûm-ı ahmede

Arşiyâ oldu Ebû Bekr u Ömer Osman ali

Her biri dîn-i hanîf-i Mustafâ'nın ekmeli

Bunlara nâ-hak diyenlerdir cihânın mühmeli

Tîre bâtıdır olar gönünde yok nûr-ı celî (Bkz. ArÇî, Divan, Millet Ktp.,

Ali Emirî, Manzum, no: 285, cd 93)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

peygambere ve Hz. Ali'den Muhammed Mehdi'ye kadar uzanan silsileye bağladığı ve özel bir konuma yerleştirdiği görülmektedir.

Bunun dışında Fazlullah'ın on ikinci imam Muhammed Mehdi'den farklı bir kişilik olarak, ahir zamanda zuhur etmesi beklenen Mehdi olduğu neredeyse tüm Hurûfiler tarafından kabul edilmiştir. Fazlullah, aynı zamanda beklenen Mesih ve Allah'ın mazharıdır.

Fazlullah'ın nebiler ve veliler arasındaki bu konumunun ortaya konması ve ispatlanması, onun tarafından ana hatları belirlenen Hurûfliğin doğruluğunun kanıtlanması ve bu arada yayılması açısından önem arz etmektedir. Esasları lideri tarafından belirlenen marjinal mistik akımlarda, bu lider kişinin güvenilirliği ve üstünlüğünün ispatlandığı ölçüde hareketin etki ve yayılma alanı arttığı bilinmektedir. Hurûfiler de bu refleksten hareketle, Hurûfliğin doğruluğunu ortaya koyarken, Fazlullah'ı ve onun manevi yetkinliğini ve üstünlüğünü gösterme yoluna sıkça başvurmuştur.

Birçok âyet ve hadis Fazlullah'a iğret ettiğini öne sürüp ispatlamaya çalışmanın altında da hep bu refleks yer almaktadır. Bu yaklaşım ve kaygı, doğal olarak peygamberler ve velayet zincirinin halkasının dışında yer alan imamlarla ilgili konularda da kendini göstermiştir. Hz. Âdem'den, Hz. Musa'ya, Hz. İbrahim'e ve Hz. Süleyman'a kadar birçok peygamberin kıssa ve sözlerinde Fazlullah'a iğretler olduğu öne sürülmüştür.

Belirttiğimiz gibi, burada unutulmaması gereken nokta; âyet, hadis ve peygamberler gibi üzerinde Müslümanlarca ittifak sağlanmış, hakkında herhangi bir şüphenin bulunmadığı kanonik referanslardan hareketle Fazlullah'ın ve sistemleştirdiği Hurûfliğin haklılığının ve hak üzerine olmasının ispat edilmesi, Hurûfilerin temel argümantasyonlarından biridir.

Bu durumda on iki imam ile ilgili yaklaşımlara baktığımızda, Hurûfi Çarhların on iki imam üzerine yazılmış Çarhlerden başka imamların hayatlarından veya yüceliklerinden bahseden satırlara rastlanmaması, Hz. Ali ile ilgili yorumlarda vurgunun hep Hurûfi felsefesine yapılması veya yorumun dönüp dolaşıp Fazlullah'la neticelenmesi daha anlaşılır bir hal almaktadır. Bu yaklaşım, çoğu zaman öyle bir noktaya ulaşır ki Hz. Ali ile ilgili veya Hz. Ali'ye ait bir hadisin yorumlandığı bir yerde konu, Hurûfi felsefesinin farklı açılarından açıklanması şeklinde bürünmektedir.

Sonuç olarak on iki imam ve bunların içinde Hz. Ali, Hurûfi felsefesini izah etmede ve Fazlullah'ın hak üzerine olmasını göstermede kendisinden faydalanılmış güvenilirliğiyle referans olarak

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

kabul edilmiş temel dayanak noktalarından biri olarak karşımıza çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- ÂMOLÎ, El-Hurr, **Vesâilu's-şîa**, Kum h.k. 1409.
- CÂVÖDÎ, **Şerh-i Pencâh Beyt-i Arşnâme**, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 1034.
- EMÖR, Gıyâseddin, **İstivânâme**, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 269.
- FAZLULLAH, **Câvidânnâme-i Sağır**, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 1000.
- FAZLULLAH, **Muhabbetnâme-i İlâhî**, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 824.
- FAZLULLAH, **Nevnâme**, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 1011.
- FAZLURRAHMAN, **İslam**, trad. Mehmet Dağ - Mehmet Aydın, Ankara 1996.
- FÖRÖTEOĞLU, **Ahiretnâme**, Millet Ktp., Ali Emirî ger'ıyye, no:1363.
- FÖRÖTEOĞLU, **İşknâme**, Millet Ktp., Ali Emirî ger'ıyye, no:1362.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, **Hurûfîlik Metinleri Kataloğı**, Ankara 1989.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, **100 soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler**, Kum 1991.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, **Mevlana'dan Sonra Mevlevilik**, İstanbul 1953.
- İĞKURT, Dede, **Salâtnâme**, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 1043.
- ÖBN BATRÎK, Hallî b. Hasan, Y., **El-umde**, Kum h.k. 1407.
- ÖHSÂÎ, Öbn-i Ebî Cumhur, **Avâliyu'l Âlî**, Kum h.k. 1405.
- KÖLEYNÎ, Sakatu'l-Ğlâm, **El-Kâfi**, Tahran h.Ģ. 135.
- MECLÖŞÎ, Allâme, **Bihâru'l Envâr**, Beyrut h.k. 1404.
- MUKÎMÎ, **Vahdetnâme-i İlâhî**, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 1362.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

NESÎMÎ, **Mukaddimetü'l Hakâik**, Millet Ktp., Ali Emirî ger'îyye, no:946.

SEYYÎD, Ğhak, **İşâretnâme**, M.K. Ali Emirî, Farsça, no. 1011.

SEYYÎD, Ğhak, **Turâbnâme**, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 1034.

ġEYH Ebu'l Hasan, **Zübdetu'n-necât**, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 993.

TEVFİK RIZA, **Etude sur la religion des Houroufis**, in Clément Huart, **Textes Houroufis**, Leyden-London 1909, ss. 221-313.

USLUER, Fatih, **Hurûfilik**, Ğstanbul 2009.

VERDÂSEBÎ, Ebûzer, **Nemedpûşân**, ĞatiĞâât-ı Ğnam, h.Ė. 1358.

?, **Divan**, M.K. Ali Emirî, Farsça, no. 186.

?, **Mesele**, Millet Ktp., Ali Emirî ger'îyye, no:1368.

?, **Nefâisu'l Hakâik**, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 993.

?, **Risâle**, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 1009.

?, **Risâle**, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 993.

İŞ YERİ ADLARINDA TÜRKÇENİN KULLANIMI*

Mustafa ÜSTÜNOVA**

Hasene AYDIN***

Gülnaz ÇETİNOĞLU BERBEROĞLU****

Kerime ÜSTÜNOVA*****

Meral AKKÖK*****

Nilüfer AKGÜN*****

ÖZET

Bursa'daki iş yeri adlarında Türkçenin kullanımı irdelendiğinde karşımıza tahmin edebildiğimiz sonuçlar çıkmaktadır. Ne yazık ki ortaya çıkan tablo, hem düşündürücü hem de inciticidir. Yapılan çalışma sonunda 22.433 iş yeri adının 1596'sının % 7'lik oranla tamamen Türkçe, 6574'ünün % 29'luk oranla tamamen yabancı, 14.263'ünün % 64'lük oranla Türkçe ve yabancı sözcük karışımından oluştuğu belirlenmiştir. Tamamen Türkçe sözcüklerin oluşturduğu iş yeri adları, yanlarına gelen agency, anonim şirket, butik, collection, dershane, fabrika, kolektif şirket, limitet şirket, mal, malzeme, merkez, mobilya, otel, sanayi, tekstil, ticaret, tour vb. sözcükler nedeniyle ayrı bir gruba geçmekte ve tamamı Türkçe sözcüklerle kurulu iş yeri adlarının genel veri içindeki yüzdelik dilimini aşağıya çekmektedir. Türkçe sözcüklerden oluşmuş iş yeri adı kullanımındaki başarısızlık ya da yabancı sözcüklerin, Türkçe sözcüklerle el ele verip kullanıma çıkışı, dili doğru

* Bu çalışma, Uludağ Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından desteklenen "Bursa'daki GG'Yeri, Cadde, Mahalle, Sokak Adlarında Türkçenin Kullanımı" adlı, F-2007 nolu proje verilerine dayanılarak hazırlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ustunovam@yahoo.com

*** Arç.Gör. Hasene Aydın; Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, enesah84@hotmail.com.

**** Türk Dili Okutmanı Gülnaz Çetinoğlu Berberoğlu; Uludağ Üniversitesi Rektörlüğe Bağlı Bölümler, gulnazcetinoglu@yahoo.com.

***** Doç. Dr. Kerime Üstünoğlu; Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi, ustunovak@yahoo.com.

***** Türk Dili Okutmanı Meral Akkök; Uludağ Üniversitesi Rektörlüğe Bağlı Bölümler, meralakkok@gmail.com.

***** Türk Dili Okutmanı Nilüfer Akgün; Uludağ Üniversitesi Rektörlüğe Bağlı Bölümler, ninceman@uludag.edu.tr.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

kullanma ve dili koruma konusunun gündeme alınmayışını, toplumsal konular içine giremeyişi göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, köken, dil bilinci, düşünçleme.

USAGE OF TURKISH IN THE NAMES OF WORKPLACES

ABSTRACT

When the usage of Turkish in the names of workplaces in Bursa are analyzed we face with the results that we are able to predict. Unfortunately the resulting table is both thought-provoking and galling. In total 22.433 workplaces names were analyzed. At the end of the study, it has been identified that 1596 names are completely Turkish with the rate of 7 %, 6574 names are completely foreign with the rate of 29 % and 14.263 names are formed with the combination Turkish and foreign words with the rate of 64 %. The workplaces names which are consisted of the completely Turkish words pass to another group because of the words such as agency, anonim şirket, butik, collection, dersane, fabrika, kolektif şirket, limitet şirket, mal, malzeme, merkez, mobilya, otel, sanayi, tekstil, ticaret, tour etc. and this case reduces the percentile of the workplaces names that are consisted of the completely Turkish words in general data. The failure of the use of the workplaces names that are formed with Turkish words or the use of foreign words with Turkish words shows that the issue of to use language correctly and to protect language are not put on the agenda and can not get into social issues.

Key Words: Turkish, etymology, language awareness, borrowing.

Bursa'daki iş yeri adlarında Türkçenin kullanımı konusu, kısaltmalar hariç, ayıklanmış 22.433 örnek üzerinde incelenmiş ve sonuçlar istatistiksel olarak somutlaştırılmıştır. Çalışmanın birinci aşamasında iş yeri adları, ilk seslerine göre sınıflandırılmış; ikinci aşamada her harfte toplanan veri, kendini oluşturan sözcüklerin

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

kökenine göre üç gruba ayrılmıştır: a. tamamı Türkçe sözcüklerle kurulu olanlar, b. tamamı yabancı sözcüklerle kurulu olanlar, c. “Türkçe sözcük + yabancı sözcük” yapısında olanlar. Ardından bunların yüzdelik dilimleri saptanmıştır. İğyeri adının ilk sesine göre yapılan sınıflamada her sesin iki açıdan yüzdelik dilimi belirlenmiştir: 1. Söz konusu sesle başlayan iğyeri adları, kendi içinde üç açıdan (tamamı Türkçe sözcüklerle kurulu olanlar / tamamı yabancı sözcüklerle kurulu olanlar / “Türkçe sözcük + yabancı sözcük” yapısında olanlar) oranlandı. (bk. tablo: 1 ve her ses için hazırlanmış ek tablolar) 2. Söz konusu sesle başlayan iğyeri adları, genel veri içinde üç açıdan (tamamı Türkçe sözcüklerle kurulu olanlar / tamamı yabancı sözcüklerle kurulu olanlar / “Türkçe sözcük + yabancı sözcük” yapısında olanlar) oranlandı. (bk. tablo: 3, 4, 5) Örneğin; toplam 2304 iğyeri adı içinde A sesiyle başlayan ve tamamı Türkçe olan iğyeri adlarının oranı % 9 iken 22.433’lük genel veri içinde A sesiyle başlayıp tamamı Türkçe olanların oluşturduğu oran, % 13’tür. Çalışmanın üçüncü aşamasında araştırmaya konu olan 22.433 iğyeri adının değerlendirilmesi, çıkan sonuçların Türkçenin yapısal özellikleriyle uyum içinde olup olmadığına bakılarak yapılmıştır. Bu durumda:

1. Çık harfe göre yapılan sınıflandırmada ortaya çıkan sayısal verinin harflere dağılımı ve bunun Türkçenin özellikleriyle örtüşüp örtüşmediği,
2. Tamamı Türkçe sözcüklerden oluşan iğyeri adlarının harflere göre dağılımı ve bunun Türkçenin özellikleriyle örtüşüp örtüşmediği,
3. Tamamı yabancı sözcüklerden oluşan iğyeri adlarının harflere göre dağılımı ve bunun Türkçenin özellikleriyle örtüşüp örtüşmediği,
4. “Türkçe sözcük + yabancı sözcük” yapısındaki iğyeri adlarının harflere göre dağılımı ve bunun Türkçenin özellikleriyle örtüşüp örtüşmediği,
5. Tamamı Türkçe olan iğyeri adlarının bütün içindeki durumu,
6. Tamamı yabancı olan iğyeri adlarının bütün içindeki durumu,
7. “Türkçe sözcük + yabancı sözcük” yapısındaki iğyeri adlarının bütün içindeki durumu inceleme konusu olmuştur.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

AÇıktağı tablodan işyeri adlarının başta bulunan seslere göre nicel dağılımını ve köken bakımından yapısal olarak oluşturduğu durumu, genel görünüm içindeki yerini izlemek mümkün.

**KÖKEN BİLGİSİNE GÖRE İŞ YERİ ADLARINDAKİ
SAYISAL ve YAPISAL DAĞILIM**

SES LER	TAMA MI TÜRKÇ E	%	TAMAMI YABANCI	%	TÜRKÇE + YABANCI	%	TOPLA M
A	207	% 9	536	% 23	1561	% 68	2304
B	114	% 7	483	% 31	952	% 62	1544
C	9	% 2	275	% 50	268	% 48	552
Ç	68	% 11	79	% 12	485	% 77	632
D	99	% 11	190	% 21	611	% 68	894
E	140	% 11	278	% 21	876	% 68	1294
F	1	% 0,01	213	% 54	184	% 46	398
G	134	% 11	190	% 16	892	% 73	1213
H	19	% 2	238	% 33	472	% 65	728
I	11	% 11	16	% 16	74	% 73	101
Ğ	50	% 7	176	% 25	488	% 68	714
J	--	--	21	% 72	8	% 28	29
K	155	% 8	491	% 27	1187	% 65	1833
L	1	% 0,01	145	% 60	95	% 40	241
M	5	% 0,01	910	% 55	743	% 45	1658
N	--	--	314	% 49	333	% 51	647
O	52	% 12	107	% 25	273	% 63	432
Ö	123	% 12	13	% 1	880	% 87	1016
P	16	% 3	273	% 52	234	% 45	523
R	--	--	202	% 54	171	% 46	373
S	75	% 4	576	% 36	964	% 60	1615
ş	33	% 7	158	% 32	299	% 61	490
T	68	% 6	295	% 28	709	% 66	1072
U	57	% 12	42	% 9	366	% 79	465

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

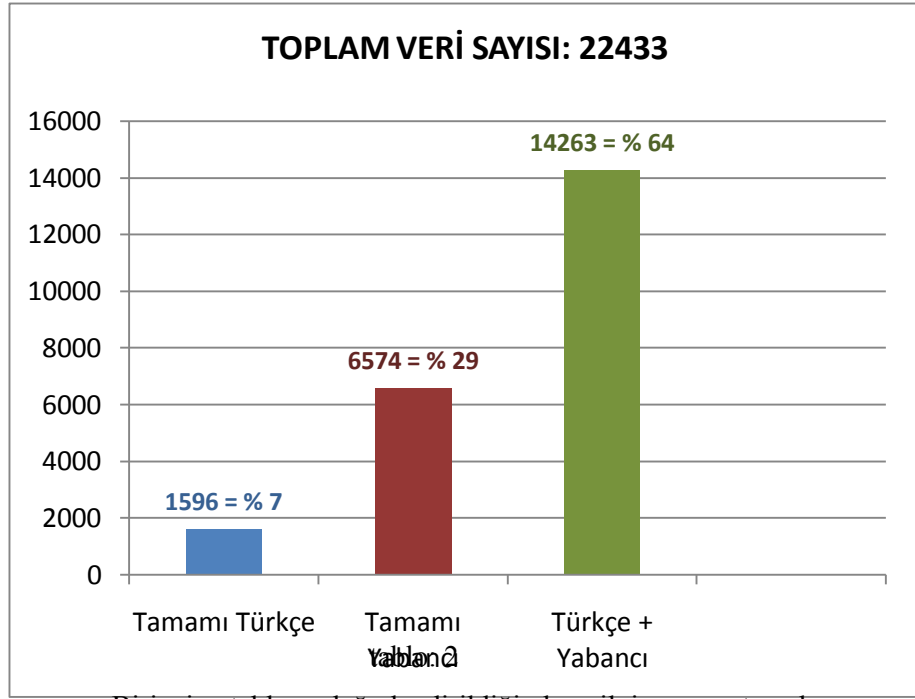
Ü	33	% 13	35	% 14	181	% 73	249
V	7	% 3	143	% 60	90	% 37	240
Y	118	% 12	43	% 5	778	% 83	939
Z	--	--	111	% 57	85	% 43	196
X	--	--	3	% 75	1	% 25	4
Q	--	--	1	% 50	1	% 50	2
W	--	--	16	% 89	2	% 11	18
TOP LA M	1596	% 7	6574	% 29	14263	% 64	22433

tablo: 1

Toplanan veri içinde sırasıyla A, K, M, S, B, E, G, T, Ö sesleriyle bağayan iğyeri adı, sayısal olarak daha fazla; Q, X, W, J, I, Z, V, L, Ü sesleriyle bağayan iğyeri adıysa diğerklerine göre daha azdır. Türkçede, söz bağında bulunmayan seslerden Q, X, W, J, Z, V, L ile bağayan iğyeri adı azlığı, normalden kısa olduğu için bağa heceyi tağyamayan, bu nedenle sorunlu ses özelliğı gösteren I sesiyle bağayan iğyeri adının az oluğuanlağırlı niteliktedir. Ama Ü sesiyle bağayan iğyeri adının azlığı dikkat çekicidir. Diğerk yandan A, K, S, B, E, G, T, Ö sesleriyle bağayan iğyeri adının fazlalığı normalden Türkçe sözcüklerde bağa bulunmayan M sesiyle bağayan iğyeri adının fazlalığı dikkat çekicidir. Ėyeri adları, kendi sayısal durumları içinde ele alındığında tamamı Türkçe olanlarda sırasıyla Ü, U, Y, O, Ö, Ç, D, E, G, I sesleriyle bağayanların % 13-11'lik oranla ilk sıralarda yer aldığı; J, N, R, F, L, M, C, H sesleriyle bağayanların % 0-2'lik oranla son sıralarda yer aldığı görülür. Doğal olarak bu seslerin (H hariç), yansımalar dığında söz bağında bulunmama durumları etken olmaktadır. Bu durumun tersi, tamamı yabancı sözcüklerle oluğnuğığyeri adlarında gözlemlenebilir. Büyükten küçüğe doğru W, J, X, L, Z, M, R, F, P, C, Q sesleriyle bağayanların fazlalığı, söz bağında bulunmayan seslerle açıklanabilir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Birinci tablo değerlendirildiğinde ilginç saptamalar yapılabilmektedir. Örneğin; ilk sesine göre en fazla iş yeri adı toplanan A (2304), K (1833), B (1544), S (1615) sesleri, tamamı Türkçe olan adlar grubunda ilk sıralarda yani % 13-11’lik dilimde yer almamaktadır. Oysa üçüncü tablo incelendiğinde genel veri içinde tamamı Türkçe sözcüklerle kurulu iş yeri adlarından A sesiyle başlayanların % 13’lük oranla ilk sırada, K sesiyle başlayanlarınsa % 10’luk dilimle ikinci sırada yer aldığı görülür.

Çalışmaya kaynaklık eden genel verinin yapısal dağılımı, yukarıdaki tabloda verilmiştir. 22.433 iş yeri adının 1596’sının tamamen Türkçe (% 7), 6574’ünün tamamen yabancı (% 29), 14.263’ünün “Türkçe sözcük + yabancı sözcük” karışımından oluştuğu (% 64) görülmektedir.

% 7 gibi çok düşük bir oranın, tamamı Türkçe sözcüklerin oluşturduğu iş yeri adlarını yansıtmaması, oldukça düşündürücüdür. İş yeri adlarında kullanılan yabancı unsurlar, değişik biçimlerde karışımıza çıkmaktadır. Kiminde yabancı dil özelliğine benzetmeye, öyle göstermeye çalışmak, kısaca taklit etmek, kiminde yabancı unsurları olduğu gibi almak söz konusu. Kiminde yabancı unsuru bilerek doğru biçimde kullanmak, kiminde yalnızca iş yeri adında yer alarak yabancı unsuru düşündürmek ya da öyle sanılmasını sağlamak hedeflenmiştir. Amaç ne olursa olsun temelinde tüketimi körüklemek

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

yatan bu çaba, bize dili doğru kullanmanın vatandaşı gündeminde olmadığını, bu konuda eğitimsiz, bilinçsiz olduğunu göstermektedir. Birkaç örnek üzerinde kirliliğin boyutlarını görmeye çalışalım:

- Çiyerin adı, “ADNAN SERBEST”. Duvarına uzaktan da görülecek biçimde kocaman harflerle Çöyle yazılmış:

ADNA
NSER
BEST

Bu addaki iki sözcüğe, hem aradaki boşluk kaldırılıp hem Türkçe hece yapısına uymayan yerlerden bölünüp alt alta yazılarak yabancı sözcük görünümü verilmek istenmiştir. Çünkü karışık bakan kiÇi çok fazla Çilgilizce bilmeseyse bile “adna”yı “edni” olarak okuyacak; *best*, *art* sözcüklerini çıkaracaktır. Çi sahibinin hedefi de bu olsa gerek.

- Çi yeri adı: “Kahve-lata”. “Kahve”nin Türkçe olmadığı bilinir. Batı dillerinden dilimize giren “lata” da, kalın tahta / bir tür giysi anlamlarıyla sözlükte yerini almıştır. (Türkçe Sözlük 2005: 1300) Sırf bir çeÇit Çi alyan kahvesi olan “cafelatte”yi anımsatsın, ona benzesin diye bu tür oyunlar oynanmaktadır. Gerek bu yapıda bir iÇ yeri adı oluÇurma nedeni gerek iki sözcük arasına konan çizginin ne ifade ettiği anlamlandırılmamış; taklitten öteye gidilememiştir.

- Özel adlara gelen ad iÇetme eklerini ayırmak için kullanılan kesme iÇetinin “KUMRU”CU HÇLMÇ yapısında hangi amaçla yer aldığı anlaşılamamıştır. “GUSTAV”S PLATZ PÇÇ ÇEVÇRME”, “CEMALÇS”, “ALY”S”, “KUZU”S” gibi iÇ yeri adlarında görülen ve giderek yaygınlaşan “-s” takısından önce kesme iÇeti kullanma alışkanlığı, yabancı ek kullanımı, Türkçenin yapısal özelliklerinden olan “tamlayan + tamlanan” birlikteliğinin ortadan kaldırılıÇı, dilimize zarar vermektedir. Ayrıca harflerle oynayarak Türkçe sözcüklerin ya da Türkçeye yerleÇmiÇ alıntılarının biçimlerini deÇiÇirme çabası içine girmek (ALÇALY, SÇMÇÇÇ SÇMÇCHÇ ODA > ODDA, LACÇVERT > LCVERT, GECE > GECCE) ve bunu yaratıcılık olarak tanımlamak, dile verilen zararı hafifletmemektedir.

- Çi yeri adlarının oluÇturulmasında yabancı dil özentisinin yanı sıra deÇiÇlik yapma, ilginç olma çabasının öne çıktığı gözlenmektedir. Simitçilerin iÇ yerinin büyüklüğüne, küçüklüğüne bakmadan “SÇMÇ DÜNYASI” / “SÇMÇ HOUSE” / “SÇMÇLAND” / “SÇMÇ TÇMÇS” adlarını seçmeleri; “OLYMPIA SPORT CENTER” / “OLYMPIC SPOR MERKEZÇ” / “OLYMPÇA SPORTS CENTER” adlarının üç farklı biçimde kullanımı; “ALÇI ALÇIPEN”, “BÇR CAM

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

CAM”, “ÇAĞ TEKSTİL TEKSTİL”, “[ELMAS MOBİLYA MÖBLE](#)”, “[KORUSU SU](#)”, “STARSIN STAR SÖNEKLİK SÖSTEMLERİNDE olduğu gibi sözcük tekrarları karğımıza yaratıcılık biçiminde çıkarılmaktadır.

• “ALPÇİM BABY”, “BÜCÜRÜK”, “DAYI YEĞEN TÇARET”, “DEDETORUN SANAYİTÇARET”, “[HAYME ANA GÖZLEME EVİ](#)”, “[NURĞ NURĞ NURĞ](#)”, “ONALTI PÇZZA & RESTAURANT”, “PAĞAM EV YEMEKLERİ”, “RÇZELĞYUSUF VE UĞAKLARI”, “TOKANA MANTI”, “VAYCAN PASLANMAZ ÇELİK”, “YA NASÇ” vb. konuğma diline ait, yöresel özelliklerden arınmamış, samimiyet içeren, ilgi çeken sözcüklerin gücünden yararlanma, hem yaratıcılık göstergesi hem de işyeri adlarının verililiğ gerekçesi olarak karğımıza çıkmaktadır. RÇZELĞ YUSUF VE UĞAKLARI örneğinde işyeri sahibinin geldiğ yöreyle –Rize / uÇak- ilgili doğrudan ipucu verilirken ONALTI PÇZZA & RESTAURANT örneğinde plaka numarasıyla dolaylı yoldan Bursa anımsatılmıştır. ğANLI 63 KEBAPEVĞ örneğinde de 63 yerine URFA konarak “ğANLI URFA KEBAPEVĞ” yapısına ulaşılacaktır. Çğ yeri adları incelenirken yöresel özelliklerin, konuğma diline ait niteliklerin yani ölçünlü dilden uzaklaşırın söyleyiğ ayrılıklarının bilinçli olarak yansıtıldığı gözlenmiştir. Örneğin RÇZELĞYUSUF VE UĞAKLARI yapısında yalnız RÇZE verilmekle yetinilmemiş bir de UĞAK sözcüğü kullanılmıştır. Burada daha fazla dikkat çeken UĞAK’tır. Ölçünlü dilde olmayan, Karadeniz ağzı niteliğ taşıyan bir o kadar da bilinen (ünlü) bir sözcüğün kullanımı başka türlü açıklanamaz. Ömer Demircan, söyleyiğbilinci olarak adlandırdığı bu durumu, “Bir kişi belli bir toplumsal kesimden ya da yöreden olduğunu belirtmek istediğ zaman, o toplumsal kümenin ya da yörenin dil özelliklerini kullanmak zorunluluğ duyar.” biçiminde yorumlar. (Demircan 2001: 5-6)

• Uzun yıllardan beri dilde varlık gösteren *kuaför*, *lokanta*, *restaurant*, *fırın* vb. sözcüklerin, zaman içinde işyeri adlarındaki yerini Türkçelerine bırakmasını ummak, olması gerektir. Ancak vatandaş, bir yandan söz konusu sözcüklerin varlıklarını sürdürürken bir yandan da bağlarının Türkçe içinde yer bulmasına göz yummaktadır. “Fırın” ve “hane” sözcüklerinin, yerini “ekmek evi”ne bırakması beklenirken bir adım daha ileri gidilerek “house” ve “land” sözcükleri dile kazandırıldı: Artık “BREAD HOUSE”, “PABUÇ HOUSE”, “SÖMĞ HOUSE”, “SANDVİÇ HOUSE”, “PASTALAND”, “SÖMĞLAND”, “PÇZZALAND”, “ZEYLAND”, “DÜRÜMLAND”larımız var.

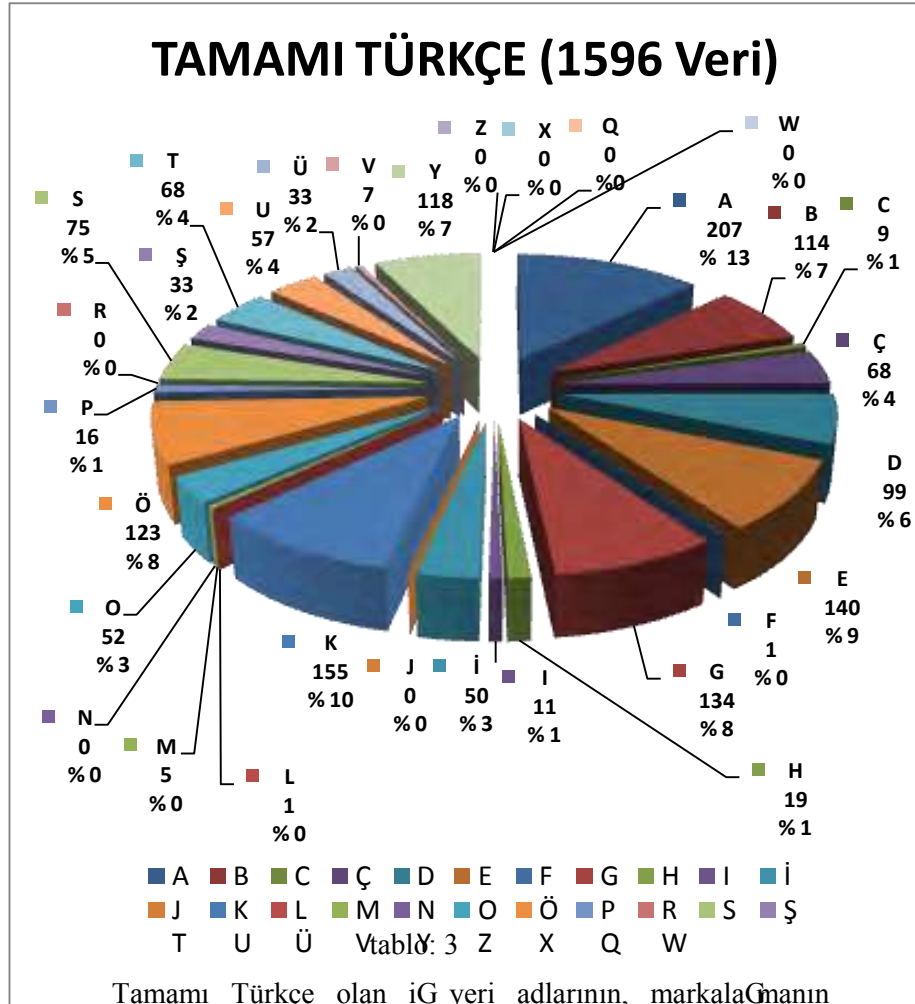
Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

TAMAMI TÜRKÇE OLAN Ğ YERĞ AILARI

“ABECE BASIM EVĞ”, “ATILIM ÇELÖK KAPI”, “BOZKURT ORMAN ÜRÜNLERĞ”, “COĞKUNÖZ”, “DOĞUĞ ÇÇEKEVĞ”, “DOYSA”, “EVKUR EVDEN EVE TAĞIMACILIK”, “GÖKÇAKIRLAR UN”, “ÖMREN YAPRAK DÖNER”, “KARADAĞLI KUYUMCULUK”, “KARADENÖZ YAPI”, “MUTLU GÖYÖM”, “OĞUZ GÖYÖM”, “ÖYKÜ YAPI”, “PAÇACILAR DERĞ”, “SOYBÖR YAPI”, “SUNAM UN”, “ĞENÖZ”, “TAĞ HAVLU”, “UĞUR AYAKKABI”, “ULAĞ ÇLETĞÖM”, “ÜÇEL BEBE”, “ÜNLÜ KURUYEMĞ”, “VURAL YUFKA”, “YALÇIN GÖYÖM”, “YENGÇAĞRI” vb. tamamı Türkçe sözcüklerin oluğurduğı iğyeri adları, azlığıyla dikkat çekmektedir.

Toplam 22.433 veri içinde 1596 ile % 7’lik dilimi oluğuran kökenine göre tamamı Türkçe dil birimlerinin oluğurduğı iğyeri adlarını kendi içinde ilk seslerine göre değerlendirdiğimizde A (% 13), K (% 10), E (% 9), G (% 8), Ö (% 8), B (% 7), Y (% 7), D (% 6) biçiminde Türkçenin ses bilgisiyle ilgili yapısal özelliklerini yansıtabilecek tarzda sıralandığını görürüz. F, J, L, M, N, R, X, Q, W, Z seslerinin sergilediğı % 0 oranı, yine bu özellikle açıklanacaktır. F, L, M, N, R seslerinin yansımalar dığında söz bağında yer almaması, J, X, Q, W seslerinin Türkçeye yabancı sözcüklerle girmiş olması, bunda etken olmalı. Burada verilen oranların genel veriye göre belirlendiğı unutulmamalı. Çünkü her sesin kendi içindeki yüzdeler farklı olabilmektedir. Örneğin A sesi, genel veride tamamı Türkçe olan iğyeri adlarında % 13’lük dilimle birinci sıradayken (bk. tablo: 3), A sesiyle başlayan iğyeri adları içinde % 9’luk dilimle on birinci sıradadır. (bk. tablo: 1)

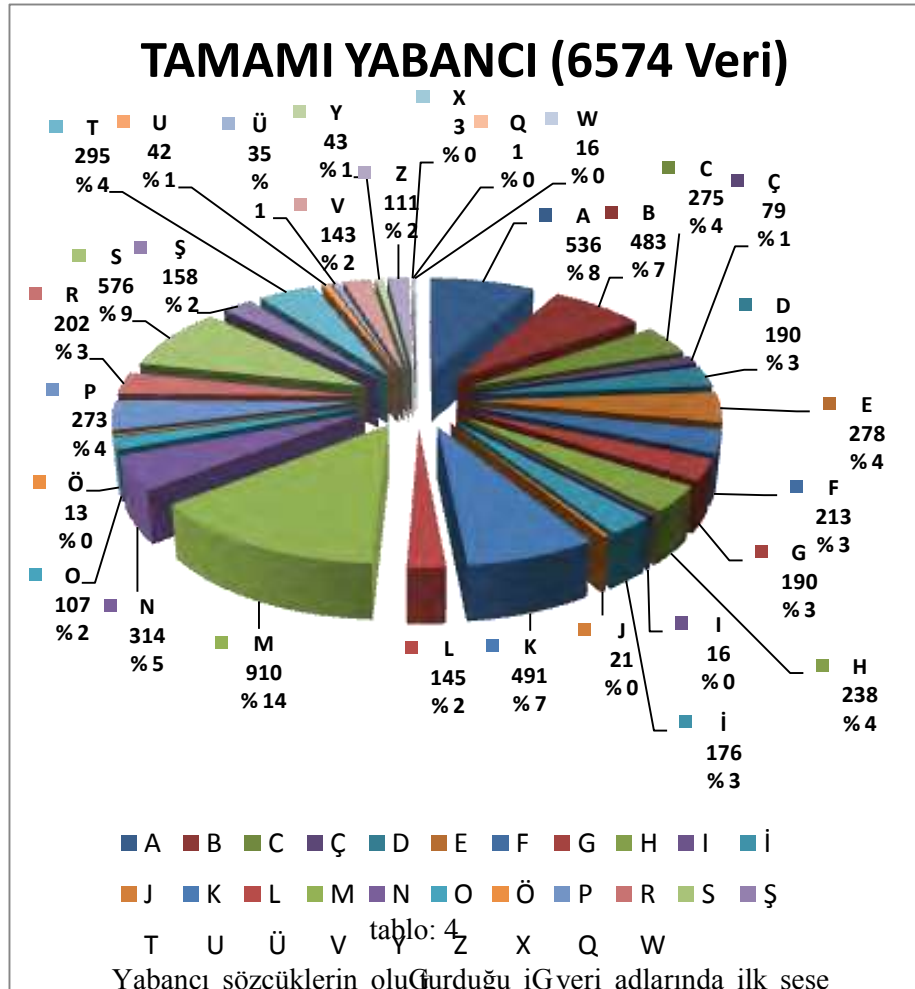
TAMAMI YABANCI OLAN Ğİ YERİ ADLARI

“BREAD HOUSE”, “[ELMAS MOBİLYA MÖBLE](#)”, “GLORIA TEAR’S COFFEE’S”, “[HAÇ STÜDYO KUAFÖR](#)”, “HALE’S HOME”, “LEZZET FAKÜLTESİ”, “[NİCE FOOD GIDA](#)”, “[NİKO DRY CENTER](#)”, “OFİSLAND”, “PAKHOM BOYS AND GIRLS”, “PASAPORT PİZZA”, “PASTALAND”, “PİZZA CAFE PARADİSE”, “SANDVİÇ HOUSE”, “SEMSEK”, “ĖAYAN-I ART”, “[TERAZİ HASTANESİ](#)”, “THE AKUPUNCTURE CENTER”, “THE BODY SHOP”, “THE CAREER CENTER”, “TEA

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

PALACE KIRAATHANESİ, “TI OTOMOTÖV SANAYİ VE TİCARET LTD. ŞTİ”, “TÖME Ş NEW ROMAN” vb. tamamı yabancı sözcüklerle oluşturulan işyeri adları ve bunların oranlarının tamamı Türkçe olanlardan fazla oluşu dikkat çekicidir. Konunun boyutlarını ortaya koyan bu tablo, fazla söze gerek kalmadan dil kirliliğinin nedenlerinden birinin yabancı sözcükler olduğunu ve vatandaşımızın bu konudaki ilgisini, eğilimini gözler önüne sermektedir.

göre yapılan sıralamada M sesi, % 14'lük dilimle birinci sırada yer almaktadır. Bunda, M sesinin yansımalar ve m<b / m>b değişkenlikleri yansıtan az sayıdaki sözcük dışında söz başında yer alması, M sesiyle başlayan doğu kökenli sözcüklerin Türkçede

fazla kullanılması etken olmalı. Ardından S (% 9), A (% 8), B (% 7), K (% 7), N (% 5) gelmektedir. I, J, Ö, X, Q, W sesleriyle başlayanların ana verideki oranı % 0'dır. I ve Ö seslerinin % 0'lık oranı, bunların Türkçeye ait sesler olmasıyla açıklanabilir. Ancak J, X, Q, W seslerinin sergilediği düşük oran, bunların kullanılmadığını göstermez. Sadece genel veride sayısal olarak az kalmaktadırlar. Nitekim J'de 21, X ,de 3, Q'da 1, W'da 16 iğyeri adı belirlenmiştir. Bu tablonun Türkiye'deki, hatta Bursa'daki iğyeri adlarının tümünü yansıtmadığını unutmadan J, X, Q, W sesleriyle başlayan sözcüklerin Türkçe sözcüklerle birlikte kullanıldığı da göz ardı edilmemelidir.

Özellikle günümüzde iğyeri adlarında İngilizce sözcüklerin kullanımının "iğyeri adını evrensel dilden seçme" gibi bir gerekçeyle açıklanması, Türkçedeki yabancı sözcüklerin yaygınlaşmasına zemin hazırlamaktadır. ADIDAS, BOSCH, REEBOK, LEE vb. tamamı yabancı sözcüklerin oluşturduğu iğyeri adlarında dikkat çeken bir başka konu da çoğunlukla yabancı markaların aynı zamanda iğyeri adını oluşturmalarıdır. Ömer Demircan, "Marka adları ise, güven duyulan mala bağlı olarak, iletişim araçlarıyla sunulan sanal niteliği geçip, 'bireysel özelemleri önceleyen' insanın düşüncesini, eğilimlerini esir alan, onu hasta eden reklam ve tanıtımların da etkisiyle, günlük dile yerleşmektedirler." (Demircan 2001: 4) sözleriyle konuya açıklık getirmektedir. Ancak "ABBATE", "RAMSEY", "DĞ CAPRİ", "HACR STÜDYO KUAFÖR", "PASTALAND", "SANDVİCH HOUSE" vb. yerli şirketlerin, iğyerlerine yabancı adlar vermesi ya da isim hakkı satın alması, patent için yabancı şirketlere kucak dolusu para ödemeleri, anlaşılır gibi değildir.

Tüketici kültürünün etkisiyle seçilen adla iğyerinin iğyeri arasında bağ kurulmaya çalışılmamaktadır. Tüketici, şirket mekânlarda, adı gösterdiği iğyerlerinde satılan ürünlerin daha iyi olduğuna ve daha pahalı olması gerektiğine inanmaktadır. Vatandaşın bu düşünce yapısı, doğal olarak iğyeri adlarındaki yabancı sözcük oranında etken olmalıdır.

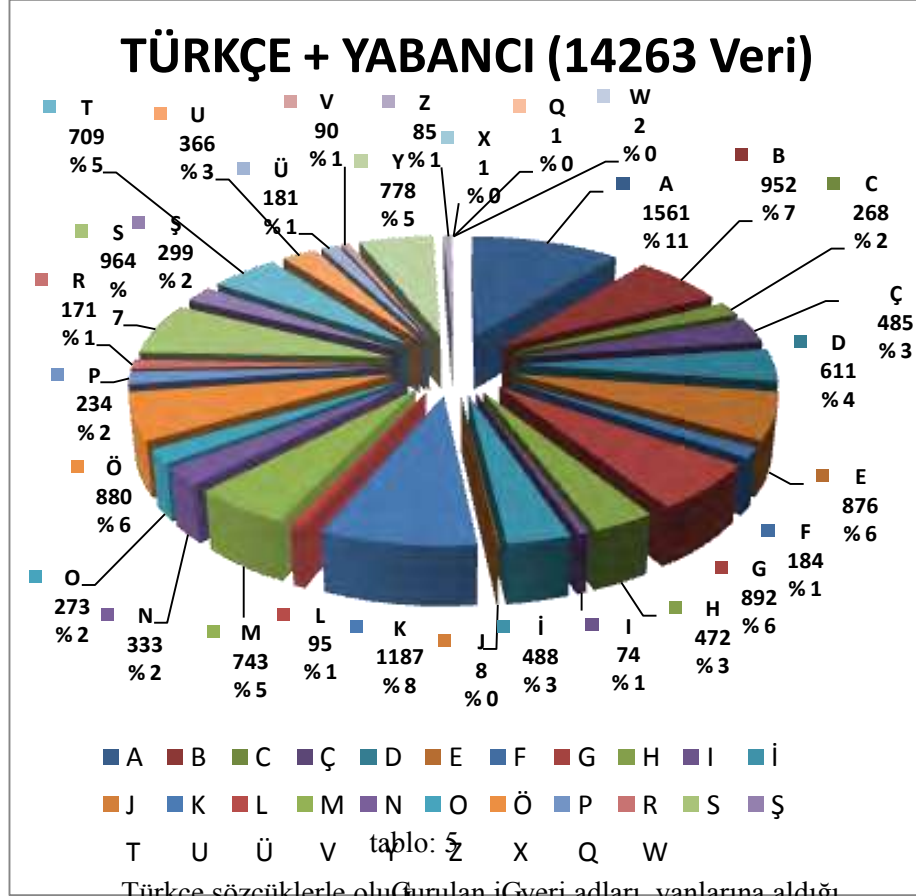
TÜRKÇE SÖZCÜK + YABANCI SÖZCÜK YAPISINDA OLAN İĞYERİ ADLARI

"Türkçe sözcük + yabancı sözcük" yapısında olan 14.263 iğyeri adı içinde, en büyük yüzdelik dilim bakımından A (% 11), K (% 8), B (% 7), S (% 7), Ö (% 6), E (% 6), G (% 6), M (% 5), Y (% 5), T (% 5) sıralaması; en küçük yüzdelik dilim bakımından J (% 0), X (% 0), Q (% 0), W (% 0), F (% 1), I (% 1), L (% 1), R (% 1), Ü (% 1), V (% 1), Z (% 1) sıralaması, ödünclemelerdeki eğilimleri ya da dile yerleşen yabancı sözcüklerin söz konusu dilde tutunma koşullarını göstermesi bakımından anlamlıdır. Örneğin, iğyeri adlarında X, Q, W

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

seslerinin kullanım azlığı, Türkçenin ses yapısında bunlara yer vermemesindendir. Demek ki başka bulunmayan seslerle oluşmuş sözcüklerin dile yerleşmesi daha zor olmaktadır.

Türkçe sözcüklerle oluşturulan iÇyeri adları, yanlarına aldığı “sanayi, limitet şirket, ticaret, sanayi ticaret, fabrika, otel, möble, mobilya, malları, malzemeleri, mamulleri, hizmetleri, dershanesi, anonim şirket, kolektif şirket, tour, home collection, cafe, tekstil, pen, merkez, central, agency” vb. yabancı sözcüklerin kullanımı nedeniyle “Türkçe + yabancı sözcük” yapısı içinde değerlendirildi. Örneğin “DEĞİRMENCİĞULLARI”, tamamı Türkçe olmasına karşın yanına getirilen limitet şirket sözcükleriyle “Türkçe sözcük + yabancı sözcük” grubuna girmektedir. Oysa dil bilinci oluşturularak bunların sayısı daha da azalabilirdi. Nitekim “malzeme” yerine “gereç” sözcüğünü kullanarak “GÜRSES EV GEREÇLERİ” biçimine ulaşımların Türkçeyi koruma kollama istekleri göz ardı edilemez.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

“*Limitet şirket, ticaret, sanayi, anonim şirket, kolektif şirket*” sözcükleriyle “Türkçe + yabancı sözcük” yapısına bürünenler: “DELİKOYUN HALI SANAYİ”, “DENİZ KARDEŞLER LTD”, “DOĞANTAŞ TİCARET”, “DOĞRULUK HAVLU LTD ŞTİ”, “DORU ÇELİK A.Ş.”, “DÖRT KARDEŞLER LTD”, “DÖRTEL ÖZEL EĞİTİM LİMİTED ŞİRKETİ”, “ERKLER AKARYAKIT TİCARET”, “ERMİŞ KARDEŞLER SANAYİ”, “GENÇER LTD”, “GÖKKURT KOL. ŞTİ”, “GÜLER KARDEŞLER LTD ŞTİ”, “GÜNKILIÇ LTD”, “HISIMCIL SÜT SANAYİ”, “ORTA ANADOLU TİCARET”, “TOPRAKLAR A.Ş.” vb.

“*Tekstil, mal, malzeme, mamul, hizmet, merkez*” sözcükleriyle “Türkçe + yabancı sözcük” yapısına bürünenler: “ERGÜMÜŞLER DAYANIKLI TÜKETİM MALLARI”, “ERYAMAN DAYANIKLI TÜKETİM MALLARI”, “GÜNGÖREN TEKSTİL”, “GÜNGÖRLER TEKSTİL”, “GÜVEN DOKUMA MALZEMELERİ”, “KORDAN ÖZEL SAĞLIK HİZMETLERİ”, “KOR-GÖK DAYANIKLI TÜKETİM MALLARI”, “ÖZAKPINAR DAYANIKLI TÜKETİM MALZEMELERİ”, “SARILAR ÇİFTLİĞİ SÜT VE SÜT MAMÜLLERİ”, “TOMUYCUK BEBE TEKSTİL”, “TOPALOĞLU TEKSTİL”, “VAY BE ALIŞVERİŞ MERKEZİ” vb.

“*Otel, butik, mobilya, dersane, fabrika, otel, collection, tour, agency*” sözcükleriyle “Türkçe + yabancı sözcük” yapısına bürünenler: “DORUK EĞİTİM DERSANESİ”, “ESEN’S AYAKKABI FABRİKA”, “GENÇ YAZICI OTEL”, “GÖZEM HOME COLLECTION”, “GÖKADA TOUR”, “GÖKAY TRAVEL AGENCY”, “ONBİR EYLÜL MOBİLYA”, “ÖZENDİM OTEL”, “ÖZENİR BUTİK” vb.

Sonuç:

İş yeri adları, ait olduğu yerin kimliğini ulusal ve uluslararası alanda ifade eden, sanal niteliği tüketiciye yansıtan birer göstergedir. İş yeri adını oluşturan kaynağın, kendini tanımlaması, reklamını yapmasıdır. Yani alıcıyla verici arasında bağ kurmaya yarayan bir çeşit iletişim aracıdır. Bu nedenle iş yeri adları oluşturulurken birtakım özelliklerin göz önünde tutulması gerekir. İş yeri adları; 1. Ses, hece, sözcük, sözcük öbeği bakımından Türkçenin yapısal özellikleriyle uyumlu olmalı. 2. Ölçünlü dil örnek alınarak oluşturulmalı, 3. Yabancı sözcük kullanımında özenli olmalı, 4. Yapısal nitelikli ödünçlemeler yansıtmamalı, 5. Ölçünlü dilde yöresel özelliklere, konuşma dili niteliklerine yer olmadığından iş yeri adlarında da söz konusu kullanımlar bulunmamalı, 6. Toplumsal değerleri öne çıkarır nitelikte olmalı, 7. Alıcıya sunacağı ileti, hem

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

doğru olmalı hem de doğru anlaşılacak tarzda olmalı, 8. Ne tür hizmet verildiği, iş yeri adından kabaca anlaşılmalı. Kısaca söylemek gerekirse iş yeri adı, Türkçeye zarar vermemeli. İş yeri adı, toplumun kültürel yapısıyla, değer yargılarıyla ters düşmemeli. Yeni kuşakların bu toplumdan, bu topraklardan uzak, aykırı olarak, yabancı olarak yetişmesine neden olmamalı.

İş yeri adlarında Türkçenin kullanımı irdelendiğinde ortaya düğündürücü, bir o kadar da incitici bir tablo çıkmaktadır. Türkçe sözcüklerden oluşmuş iş yeri adı kullanımındaki başarısızlık ya da yabancı sözcüklerin Türkçe sözcüklerle el ele verip kullanıma çıkışı, Türkçenin yapısal özellikleriyle ters düşen kullanımların sıklıkla yer alması, giderek yaygınlaşması, konunun gündeme alınmayı gerektirmektedir. Bu da dil / TÜRKÇE konusundaki eğitim yetersizliğine yönelmektedir bizi. İş yeri adlarının verilğinde ilginç olma, dikkat çekme ve bu yolla ticaret yapma mantığı giderek yaygınlaşmaktadır. Vatandaş, hedeflerini sıralarken marka bağımlılığına düşüş ve tüketimi körüklemeyi amaç alarak normal görülebilir ancak bu yolda her türlü çabanın olağan sayılması itici gelmektedir. Yabancı sözcük kullanımı, dikkat çekme yollarından biri olarak görüldüğünden iş yeri adlarında ödünçlemelerin oranı yüksek çıkmaktadır. Aslında sorun, yalnız yabancı sözcük kullanımından kaynaklanmamakta, dil varlığını doğru kullanmayarak ya da bozarak, oynayarak, başka dillerin özelliklerine benzeterek dilin yapısal özelliklerini bozma boyutuna getirilerek kirlilik derecesini ikiye katlamaktadır. Oysaki *agency*, *anonim şirket*, *butik*, *center*, *collection*, *dershane*, *fabrika*, *fırın*, *kolektif şirket*, *limitet şirket*, *lokanta*, *mal*, *malzeme*, *market*, *merkez*, *mobilya*, *otel*, *restaurant*, *sanayi*, *tekstil*, *ticaret*, *tour* vb. sözcüklerin yerlerine Türkçelerini koymak bile sorunu yarı yarıya çözecektir. Örneğin; *lokanta* / *restaurant* yerine *aşevi*, *otel* yerine *konukevi*, *malzeme* yerine *gereç*, *mamul* yerine *ürün*, *şirket* yerine *ortaklık*, *merkez* yerine *yönetim yeri*, *tekstil* yerine *dokuma*, *ticaret* yerine *alım satım* konabilir. Sonuçta “Türkçe sözcük + yabancı sözcük” yapısındaki “GÜNGÖREN TEKSTİL”, “BABADAĞ TİCARET”, “BACANAK RESTAURANT”, “ERGÜN YAPI MALZEMELERİ”, “SARILAR SÜT VE SÜT MAMÜLLERİ” vb. iş yeri adları, yalnız yabancı sözcüklerin değiştirilmesiyle “GÜNGÖREN DOKUMA”, “BABADAĞ ALIM SATIM”, “BACANAK AĞEVİ”, “ERGÜN YAPI GEREÇLERİ”, “SARILAR SÜT VE SÜT ÜRÜNLERİ” biçiminde tamamı Türkçe sözcüklerle kurulu iş yeri adı biçimine dönüşecektir.

Diğer yandan “COĞKUNÖZ”, “DOĞU ÇİÇEKEVİ”,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

“GENÇ YAPI”, “GENÇLİK BİLGİSAYAR”, “GIDI GIDI DÖNER”, “GİZ ÇİÇEKÇİLİK”, “HANIMABLA YÖRESEL EV YEMEKLERİ” vb. iş yeri adlarının tamamen Türkçe sözcüklerle oluşturulması, sayıları ya da iş yeri adları içindeki oranları az olmakla birlikte dilimizin kıvraklığını, uyumunu, güzelliğini, yeterliliğini yansıtmaması - her şeyden çok örnek olması- bakımından önemlidir.

İş yeri adları aracılığıyla Türkçenin zarar görmesi konusunda son yıllarda pek çok çalışma yapılmış konunun gündeme taşınması için çaba harcanmıştır. Örneğin, 2005 yılında Selçuk Üniversitesi öğrencilerinin düzenlediği etkinlikte toplanan 11.000 imzalı dilekçe, TBMM Dilekçe Komisyonunda görüldü. Politikacılar tarafından Türkçenin korunmasıyla ilgili teklifler verildi, kanun tasarısı hazırlandı. Üniversiteler ve sivil toplum kuruluşlarınca toplantılar düzenlenerek konu, enine boyuna tartışıldı. Projeler, araştırmalar yapılarak sonuçlar yayımlandı. Konuya dikkat çeken bir çalışmada Bedri Aydoğan, “İletişim alanındaki gelişmeler dünyayı evimize taşıdı. Televizyon aracılığıyla pek çok ülke, ulus ile onların kültürlerini tanıdık. Hatta yabancı televizyon kanallarını izleyerek dillerini de tanımaktayız. Bu dillere karşı ilgimiz de arttı. Oradan, önce kişisel sözlüğümüze, onun aracılığıyla ortak dilimize yeni sözcükler kattık. Hiç girmemesi gereken sözcükler bile bu yolla günlük dile taşınmaya başlandı.” (Aydoğan 2001: 145) sözleriyle bugün gelinen durumun sorumlusu olarak teknolojik gelişmeleri gösterir. Hasan Güler, “Türk insanı kendi ülkesinde hizmet verirken kendi kültürünü, sözcüklerini ön plana çıkaramıyor. Eğlence merkezlerindeki programlar da batının davranış kalıplarına uygun olarak hazırlanıyor. Oysa onlara yeni bir dünya sunulurken, cazibe merkezi olmamız için önemli bir fırsat yakalayabiliriz. Elbette bu özellik de taklitçilikle değil yaratıcı bir turizm anlayışıyla olabilir.” (Güler 2004) diyerek hem sorunu tanımlar hem yol gösterir. Gökhan Doğan, *Sokaktaki Yabancı İşyeri İsimlerine Yansıyan Kültürel Eğilimler* adlı eserinde sokaklardaki tabelalardan yola çıkıp Türkiye’nin yabancı dillerin istilasına uğramış bir ülke olarak değerlendirilmesinin yanlış olduğunu belirtir. Yaşanan kent, ithal ürün, ilginçlik, marka, kalıplaşmış, yapılan iş uygunluk, çocuğunun adı olma, belli bir kesime hitap etme, ticari açıdan çarpıcı olma vb. ölçütler dikkate alınarak verilen iş yeri adlarında yaşanan sorunların çözülmesi için öncelikli olarak konunun tüm yönleriyle ele alınması gerektiğini ifade eder. (Doğan 1999: 114-116)

Bugün içinde bulunduğumuz durum, yapılan çalışmaların, çabaların pek yeterli olmadığı sonucunu göstermektedir. Başka önlem(ler) alınmak zorundadır. Türkiye’de sanal niteliğin yabancı sözcüklerin yardımıyla alıcıya iletmeye çalışılması, sadece dile zarar

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

vermemekte, çevresine yabancılaşan bireylerin yetiğmesine de hizmet etmektedir. Bu nedenle yerel yönetimler de dâhil olmak üzere Cumhurbaşkanlığı, Bakanlık, TBMM, Türk Dil Kurumu, basın yayın kuruluğarı, siyasi partiler, Meslek Odaları ve daha başka kurumlar, hemen önlem almalıdır. “Agency, acenta, anonim şirket, butik, center, collection, derslane, fabrika, fırın, kahvehane, kolektif şirket, limitet şirket, lokanta, mal, malzeme, mamul, market, merkez, mobilya, otel, restaurant, sanayi, tekstil, ticaret, tour” vb. yabancı sözcüklerin Türkçe karışıklarını hızlı biçimde kullanıma sokmak, ardından kültür ve dil bilinci oluşturmakla içe bağanabilir. Türkçe konuşmakla Türkçe bilmek, aynı anlama gelmez. Türkçe konuşan herkes, Türkçe biliyor sayılmamalı; bir an önce Türkçenin, dil olarak yapısal özellikleri öne çıkacak biçimde öğretilmesi gerçekleştirilmelidir. Bu da ancak iyi bir dil eğitimiyle, Türkçe öğretimiyle olur. Buna gereksinimimiz var.

KAYNAKÇA

- AKALIN, L. Sami (2002). *Türkçesiz Türkçe: İstanbul Tabelaları, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: TDK Yayınları, S. 601, s. 48-54.
- ALKÖBAY, Sanem (1996). *Satış Mağazalarına Yabancı Dilde Ad Verme Akımının Nedenleri, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 1, s. 165-176.
- ALKÖBAY, Sanem (1996). *Mağazalarda Yabancı İşletme Adı Kullanımına Yönelik Bir Araştırma, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: TDK Yayınları, S. 538, s. 415-422.
- AYDOĞAN, Bedri (2001). *Türkçeye Giren Yabancı Sözcükler ve Otel Adları, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: TDK Yayınları, S. 596, s. 144-154.
- BÖREKÇİ Muhsine (1993). *Dil-Kültür Bağlantısı Bakımından Erzurum Cumhuriyet Caddesindeki Tabelalar, Yedi İklim*, C.5, S. 41.
- BAYDAR, Arzu Sema Ertane, BAYDAR Turgut (2005). *Bu Kadarı*

Turkish Studies

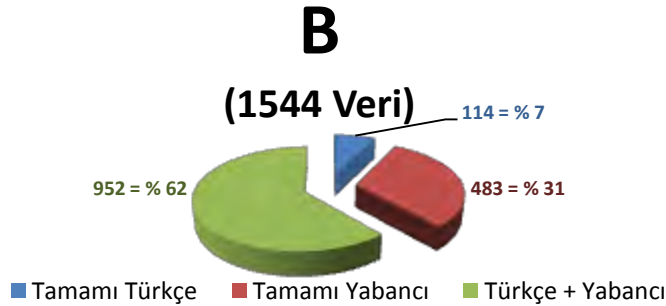
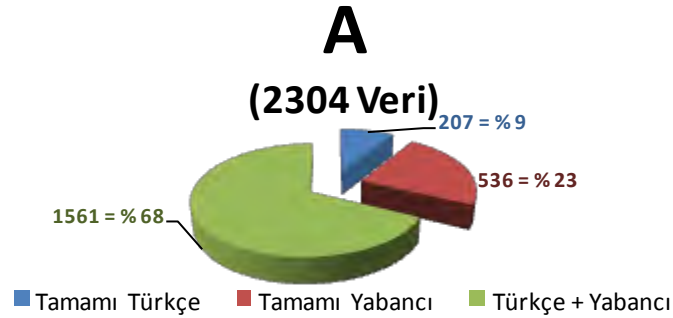
International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

-
- da Fazla: Erzincan Tabelaları, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: TDK Yayınları, S. 640, s. 359-362.
- DEMİR, Necati (2000). *Türkiye’de Yayımlanan İngilizce ve Almanca Gazetelerde Yer İsimlerinin Yazılışı Üzerine*, **Türk Yurdu**, C. 20, S. 146, s. 38-39.
- DEMİRCAN, Ömer (2001). **Türkçenin Ses Dizimi**, İstanbul: Der Yayınları.
- DEMİRCAN, Ömer (2001). *İş Yeri Adlarında Yabancılaşma*, **XIV. Dilbilim Kurultayı Bildirileri**, Adana: Ç. Ü. Basımevi, s. 4-12.
- DOĞAN, İsmail (1999). **Sokaktaki Yabancı Çözümlerine Yansıyan Kültürel Eğilimler**, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- GÜLERYÜZ, Hasan (2004). *Dil Kirlenmesinin Bir Başka Boyutu: İş Yeri Adları*, **Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi**, Y. 5, S. 57.
- KARADEMİR, Fevzi (2004). *Diyarbakır’daki Mağaza ve İş Yeri Adları Üzerine*, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I**, 20-26 Eylül 2004, Ankara: TDK Yayınları, s. 1577-1589.
- ÖZYILDIRIM, Iğlı (2001). *İş Yeri Levhaları: İşlevsel Bir Yaklaşım*, **Dil Dergisi**, S. 103, s. 10-19.
- SAKAOĞLU, Saim (2003). *Cumhuriyetten Günümüze Konya’da İş Yeri Adları*, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, S. 622, Ankara: TDK Yayınları, s. 410-420.
- ŞANLI, Cevdet (1999). *Edirne’de İş Yeri İsimleri Üzerine Bir Araştırma*, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, Ankara: TDK Yayınları, S. 567, s.191-194.
- Türkçe Sözlük** (2005). Ankara: TDK Yayınları.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (1996). *Bursa’da Tabelâ Adları*, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, Ankara: TDK Yayınları, S. 533, s. 1186-1190.
- ÜSTÜNOVA, Mustafa; ÜSTÜNOVA Kerime; AYDIN Hasene; ÇETİNOĞLU BERBEROĞLU Gülnaz; AKGÜN Nilüfer; AKKÖK Meral (2009). *İş Yeri Adlarında Eksilti ve Ters Yapıların Kullanımı*, **Dil Araştırmaları**, Ankara: Avrasya Yazarlar Birliği Yayınları, S. 4, s. 57-66.
- ÜSTÜNOVA, Mustafa; ÜSTÜNOVA Kerime; AYDIN Hasene;
-

AKKÖK Meral; ÇETİNOĞLU BERBEROĞLU Gülnaz; AKGÜN Nilüfer (2009). *İş Yeri Adlarında Kısaltmaların Kullanımı*, **Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları**, V. 4/8, s. 395-411.

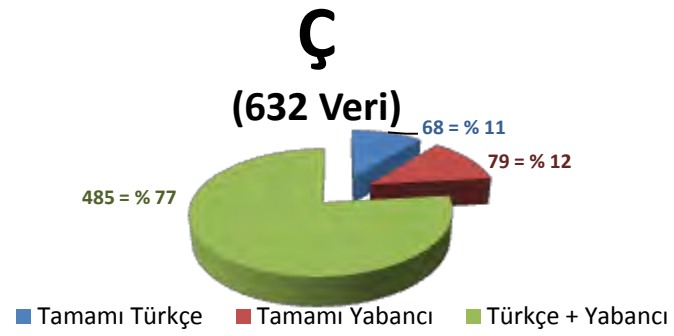
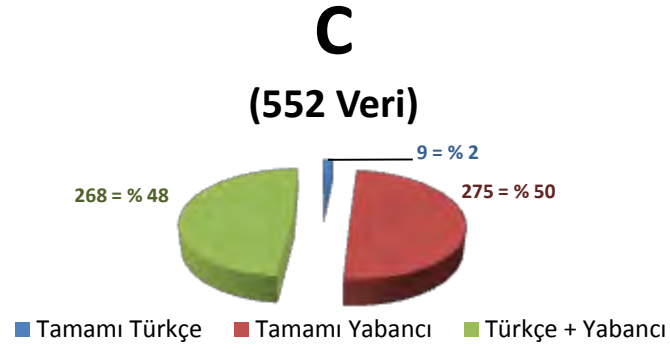
YAMAN, Ertuğrul (1996). *İş Yerlerine Ad Vermede Ortaya Çıkan Eğilimler*, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, Ankara: TDK Yayınları, S. 530, s.325-333.

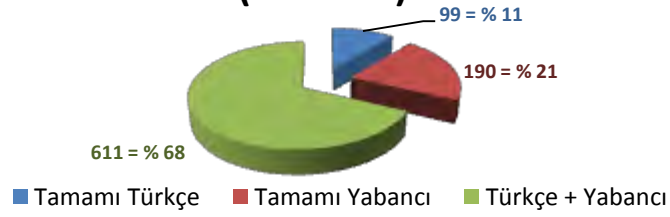
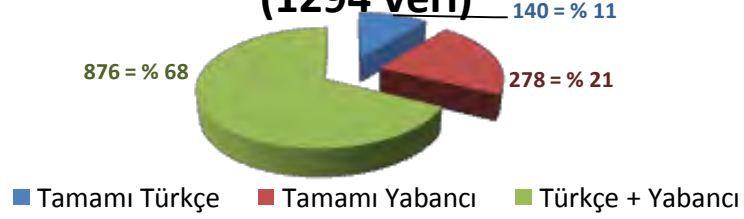
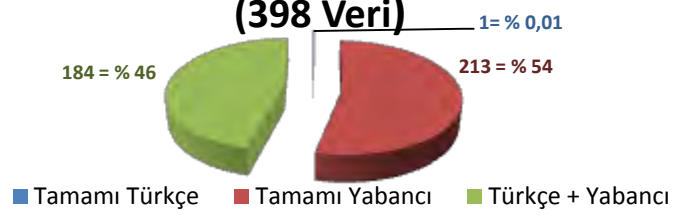
YĞÖT, Ahmet (2004) *XVI. Yüzyıl Tahrir Defterlerinde Mentеше Bölgesinde Yer Adları*, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II**, 20-26 Eylül 2004, Ankara: TDK Yayınları, s. 33187-3206.

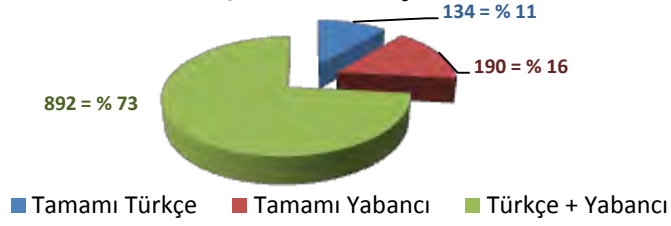
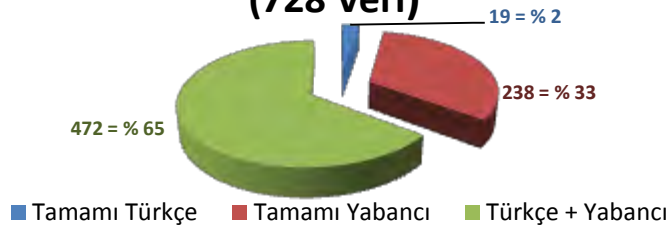
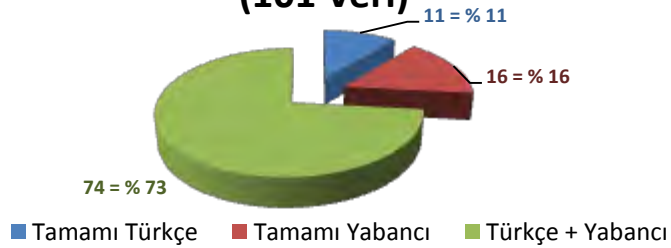

Turkish Studies

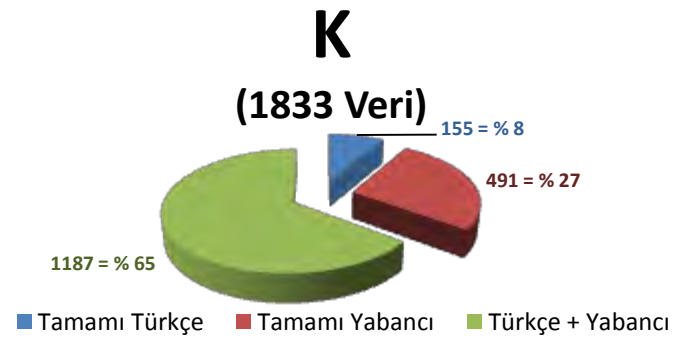
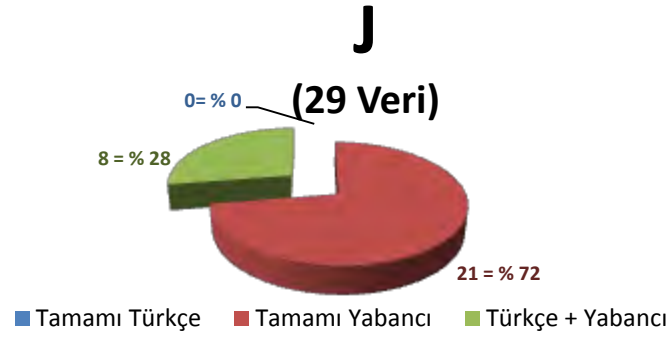
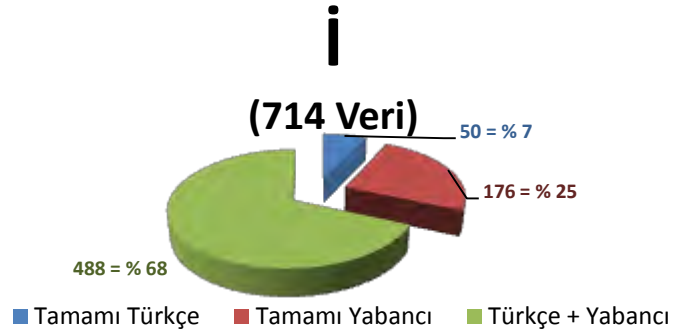
*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

D**(894 Veri)****E****(1294 Veri)****F****(398 Veri)**

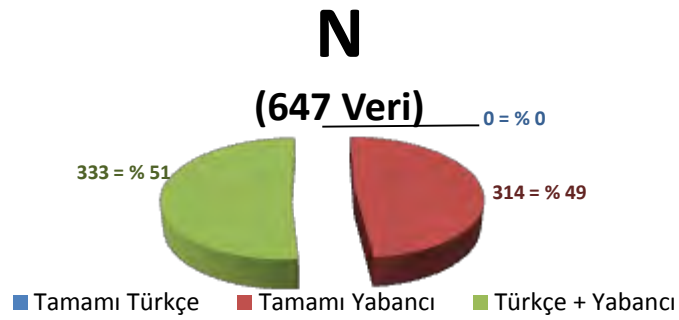
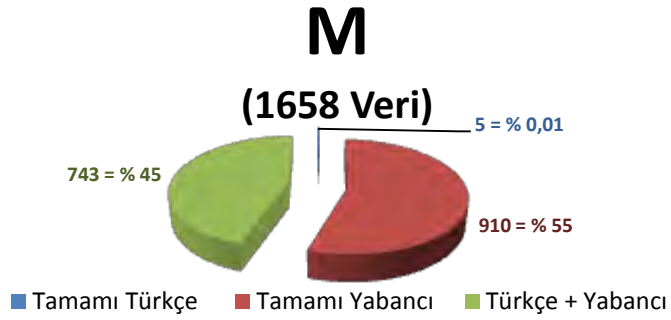
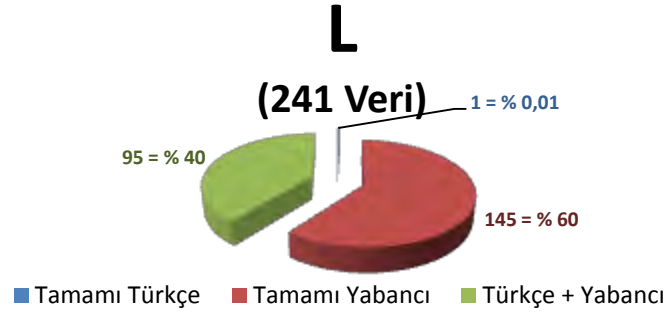
G**(1213 Veri)****H****(728 Veri)****I****(101 Veri)****Turkish Studies**

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

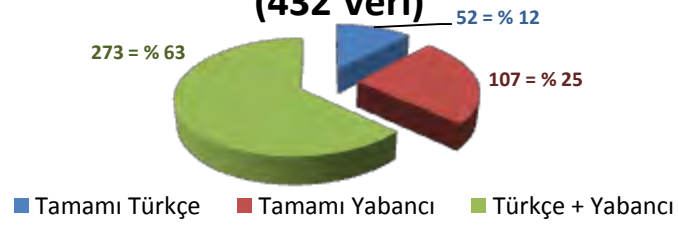
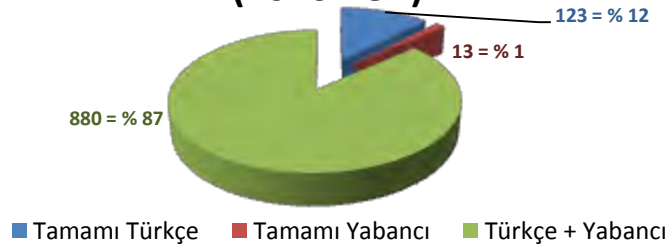
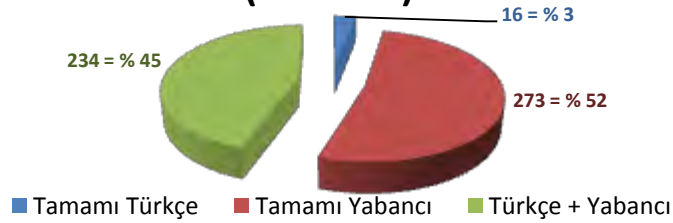
Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

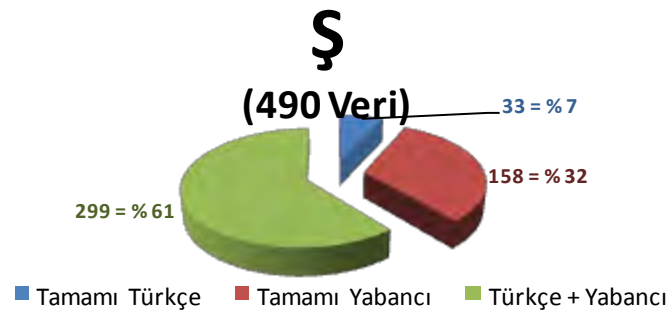
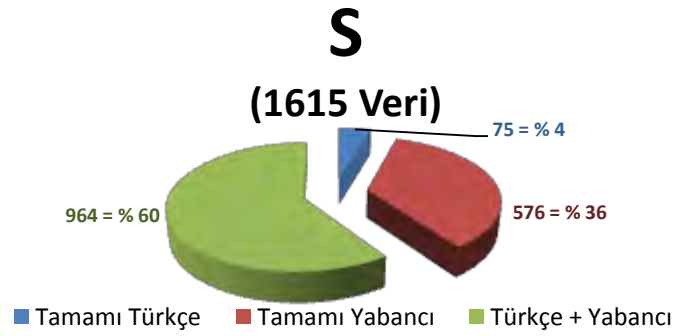
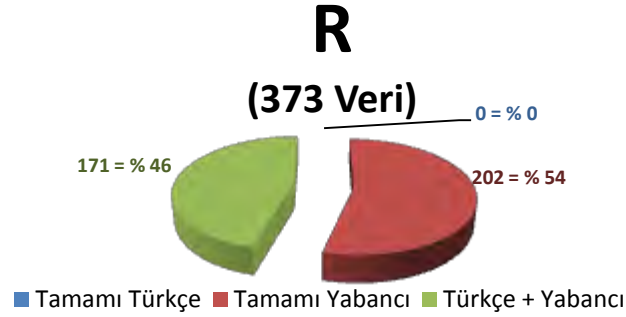

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

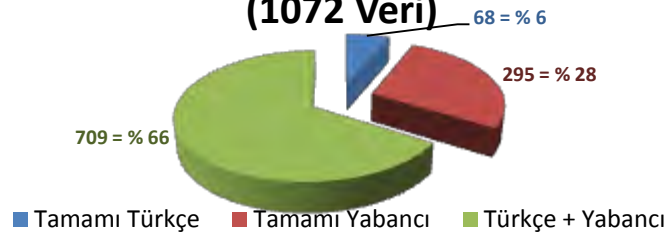
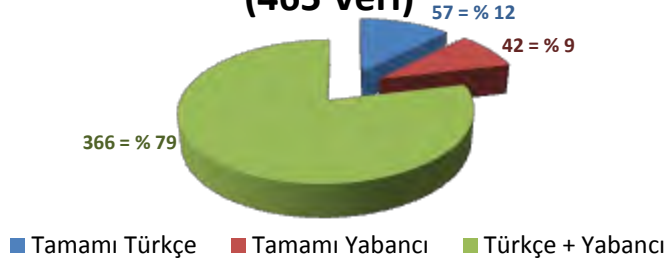
O**(432 Veri)****Ö****(1016 Veri)****P****(523 Veri)*****Turkish Studies***

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

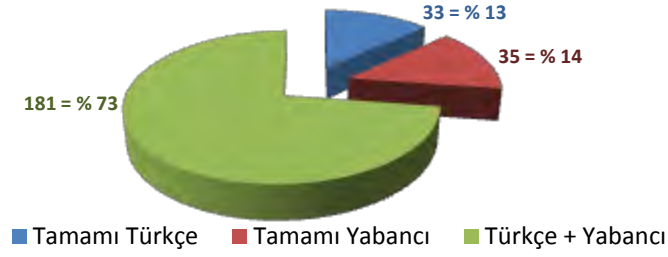
Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

T**(1072 Veri)****U****(465 Veri)**

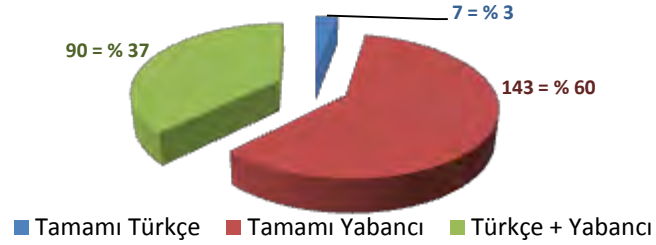
Ü

(249 Veri)

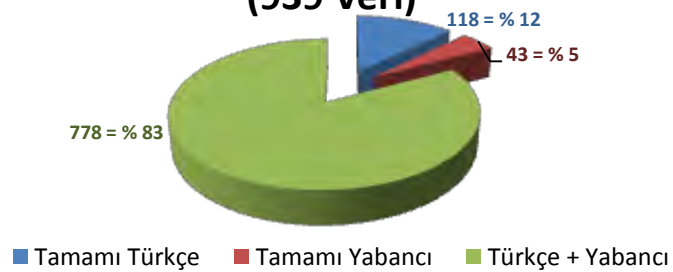
V

(240 Veri)

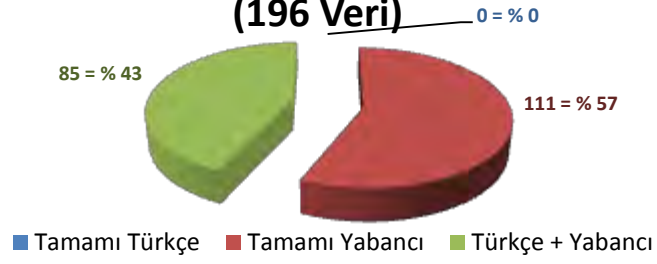
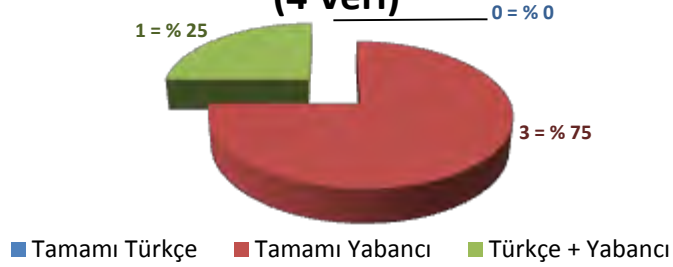
Y

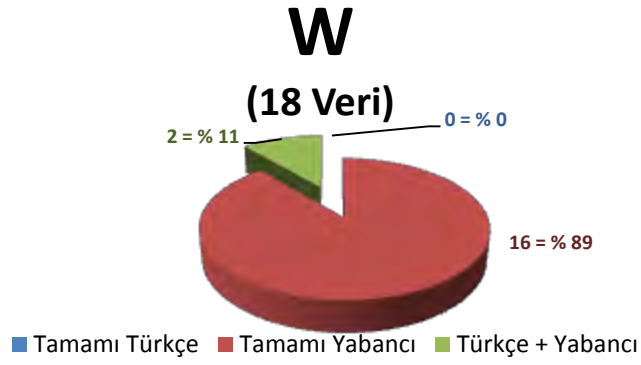
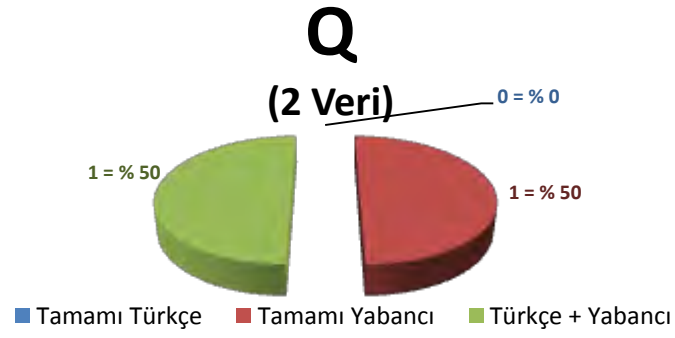
(939 Veri)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Z**(196 Veri)****X****(4 Veri)**

YAZIM KILAVUZU'NDA TESPİT EDİLEN TUTARSIZLIKLAR ÜZERİNE ARTZAMANLI BİR İNCELEME

Mehmet YASTI*
Bekir DİREKCI**

ÖZET

Tanzimat döneminde başlayan yeni alfabe ve yazım tartışmaları, 1 Kasım 1928'de yeni alfabenin kabul edilmesiyle yazım boyutunda günümüze kadar devam ede gelmiştir. Yeni alfabede söyleyişe dayalı bir yazım düzeni benimsenmiştir. Kelimelerin nasıl yazılacağı da Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan Yazım Kılavuzu'nda belirtilmiştir. Ancak, Kurum tarafından hazırlanan ve 24. baskısına ulaşan kılavuzun önceki baskıları ile sonraki baskıları arasında, aynı kelimelerin farklı yazılışları tespit edilmiştir. Bu değişiklikler tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu makalede Türk Dil Kurumu'nun yayımladığı Yazım Kılavuzu'nun 1929, 1941, 1965, 1977, 1993, 1996, 2005 yılı baskılarındaki A dizininde yer alan kelimeler; Düzeltme İşaretinin Yazımı, Fonetik Değişiklik Olan Kelimelerin Yazımı, Birleşik Kelimelerin Yazımı olmak üzere 3 ana başlıkta incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yazım, Türk Dil Kurumu, Yazım Kılavuzu

A DIACHRONIC ANALYSIS ON THE CONTRADICTIONS FOUND IN THE DICTIONARY OF SPELLING

ABSTRACT

Discussions on new alphabet and orthography(spelling) which started in the Tanzimat Era have remained with the acceptance of new alphabet in 1st November 1928 until today in the aspect of spelling. A spelling order based upon pronunciation was adopted

* Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Arş. Gör. elmek: myasti@selcuk.edu.tr

** Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü Türk Dili Bölümü, Okutman, elmek: bdirekci@gmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

in newly accepted alphabet. How to spell the words was also specified in the dictionary of spelling prepared by the Turkish Language Association(TDK). However, different spellings of the same words in the dictionaries of spelling prepared by the Association and that have come at 24th edition were detected between previous editions and next editions. These differences have also given rise to discussions. In this article, the words that take place in index A of the editions of 1929, 1941, 1965, 1977, 1993, 1996 and of 2005 published by TDK are examined under three main titles as the Writing of Correction Mark, as the Spelling of the Words That Have Phonetical Differences and as the Spelling of Compound Words.

Key Words: Spelling, The Turkish Language Association (TDK), dictionary of spelling

Giriş

Tanzimat'tan beri alfabe ile ilgili yapılan tartışmaların temelini, Arap alfabesinin yazım bakımından Türkçeyi ifade etmede yetersiz olduğu görüşü oluşturmuştur. Bu tartışmalar 1 Kasım 1928'de Latin alfabesinin kabul edilmesiyle yazım boyutunda, günümüze kadar sürmüştür. Latin alfabesinin kabul edilmesinden sonra dilde hâlihazırda kullanılan bazı yabancı kelimeler ile birleşik kelimelerin yeni alfabeyle nasıl yazılacağı, ağız farklılıklarının yazımda nasıl gösterileceği gibi konular gündeme gelmiştir. Bu da “*dildeki sözcüklerin doğru yazımını gösteren ve sözcüklerin doğru yazılması için gerekli olan kuralları gösteren kitap*” şeklinde tarif edilen “yazım kılavuzu” ihtiyacını ortaya çıkarmıştır (Ötüken Türkçe Sözlük 2007, 2/2162). Yazım Kılavuzu'nu ülkemizde hazırlamak, yazmak ve yayımlamak görevi Anayasa'nın 134. maddesi 2876 sayılı yasanın 37. maddesinin b fıkrasına göre Türk Dil Kurumuna verilmiştir (Yazım Kılavuzu 2005, I).

Türk Dil Kurumu'nun bugüne kadar *İmlâ Lûgati*, *İmlâ Kılavuzu*, *Yeni İmlâ Kılavuzu*, *Yeni Yazım Kılavuzu*, *Yazım Kılavuzu* gibi adlarla yayımlamış olduğu kılavuz, 24. baskısına ulaşmıştır. Bu baskılarda gerek Türkçe gerekse yabancı dillerden Türk diline giren birçok sözcüğün yazımında birliğin sağlanamamış olması tartışmalara yol açmıştır. Yeni alfabenin kabul edilmesinden hemen sonra yazımda sorunlu olan kelimelerin yazımını ve yazım kurallarını göstermek için Dil Encümeni tarafından Arap ve Latin harfli “*İmlâ Lûgati*” yayımlanır. Acele ile hazırlanan bu kılavuzda birçok yanlışlık ve

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

eksiklik tespit edilmiştir. Bu yüzden kılavuzda belirtilen birçok hususa daha o dönemde itiraz edildiği ve çeşitli önerilerin yapıldığı görülmektedir. İmlâ Kılavuzu'nun Ön söz'ünde bu durum şöyle ifade edilmiştir: “İmlâ Lûgati ile yerleşen ve okullarda bugün dahi kullanılmakta olan yazış tarzı üzerine, daha ilk gününden beri, birtakım itirazlar ileri sürülmemiş değildir. Bu itirazların en çoğu yabancı sözlerden birtakımının özelliklerini yazıda göstermemek işine dokunmaktadır. Ancak, alfabe işinde, yalnız olanı göstermek düşüncesiyle değil, bir **devrimci duygusuyla** hareket edenler, bu itirazları hiçbir vakit kabul etmemişlerdir...İmlâ Lûgati'nin tertibile mükellef olan Heyetimiz, imlâ güçlüğünün, bilhassa arapça ve acemce kelimelerde bulunduğunu göz önüne koyarak, ilkönce, Şemseddin Sami Beyin Kamusu Türkîsile Encümenimiz azasından M. Baha Beyin Yeni Türkçe Lûgati'ndeki bütün kelimelerin imlâsını dercetmeği tensip etmişti. Fakat, sonradan, halk tarafından bir türlü benimsenememiş ve bugünkü yazı dilimizden atılmış olan birtakım lüzumsuz kelimelerin İmlâ Lûgati'nden çıkarılmasını muvafık buldu. Filvaki, bu kelimelerin ve arap-acem sarf kaidelerile yapılmış ve halk dilinde yer bulamamış olan terkiplerin resmî daire isimlerinden ve bu dairelerden çıkan bütün yazılardan atılması, şüphesiz, harf inkılâbının türk diline yapacağı eyiliklerin birincilerindendir....acil olan ihtiyacı karşılamak için acele tertip edilen İmlâ Lûgatine, bugün kullanılmakta olan lüzumlu Türkçe kelimelerden bazılarının konması unutulmuştur” (İmlâ Kılavuzu 1942, VI).

İmlâ Lûgati, on üç yıl kullanılmıştır; ancak, bu çalışma bazı eksiklikler ve yanlışlıklardan dolayı eleştirilere uğramıştır. Bu yüzden kılavuzu tekrar ele almak ihtiyacı ortaya çıkmıştır. 1941 yılında Necmi Dilmen başkanlığında oluşturulan komisyon tarafından incelenen İmlâ Lûgati'nde birçok hata tespit edilmiştir. Kılavuzun 1941'de “İmlâ Kılavuzu” adıyla yayımlanan ikinci baskısında önceki baskıda tespit edilen hatalara ve eksikliklere çözüm getirilmeye çalışılmıştır.

1941'de yayımlanan İmlâ Kılavuzu yazımdaki birçok sorunu çözerek istikrara kavuşmasını sağlamıştır. İmlâ Kılavuzu'nda, yapılan değişiklikler: “İmlâ Lûgati'nin hazırlanması sırasında birçok düşünce çarpışmaları olmuş, ilk formlarında bir düşünceye göre tutulan yol, sonraki formlarda başka bir düşünceye göre değişmiş, sonuna da ayrıca ilâveler, tashihler konulmak gerekmişti. Yazı ve basma hayatımızda esaslı ve büyük bir sarsıntı yapacak fazla değişmeler ve yenilikler yapılmamıştır. On üç yıldan beri okullarda ve yazılarda görülen tecrübelerle göre, esaslar daha belirli olarak gösterilmiş, elden geldiği kadar güçlükleri kolaylaştırıcı yollar aranmış, İmlâ Lûgati'nin ilâve ve düzeltmeleri yerlerine konulmuş, eksikleri

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

tamamlanmış, yanlışları düzeltilmiştir." (İmlâ Kılavuzu 1942, III-VIII) şeklinde ifade edilmiştir.

İmlâ Kılavuzu'nun 1942, 1948, 1956, 1957, 1960 ve 1962'de olmak üzere yedi baskısı yayımlanır (Yazım Kılavuzu 2005, II-III). Kılavuzun bu baskılarında yazım kurallarının çoğu değişmeden kullanılarak bir gelenek meydana getirilmiştir (İmlâ Kılavuzu 2000, VI). Tablolarda bu durum daha açık bir şekilde görülecektir.

1965 yılı yazım çalışmalarında bir dönüm noktası sayılır. 1965'te "Gramer" Kolu Başkanı olan "Vecihe Hatipoğlu'nun çalışması "Yeni İmlâ Kılavuzu" adıyla yayımlanır. Yeni İmlâ Kılavuzu, o zamana kadar oturmuş birçok kuralı altüst etmiştir. Bu da yeni tartışmaları beraberinde getirmiştir. Yazım Kılavuzu'nda bu durum şöyle açıklanmıştır: "Adına 'yeni' sözü eklenen ve 1928'de yayımlanan İmlâ Lûgati ile onu izleyen altı baskıyı bir kenara bırakan 1965 kılavuzu, Türkçenin biçim bilgisi yapısını zorlayan kurallar içeriyordu." (Yazım Kılavuzu 2005, III). Yeni İmlâ Kılavuzu'nun bazı ufak değişikliklerle 1966'da ikinci, 1967'de üçüncü, 1969'da dördüncü baskısı yayımlanır. 1970 yılındaki beşinci baskısında *Yeni Yazım (İmlâ) Kılavuzu* olarak adı değişen çalışmanın tıpkıbasım olarak altıncı baskısı ve 1973'te yedinci, 1975'te sekizinci baskıları, eserin, 1977 yılında *Yeni Yazım Kılavuzu* adıyla dokuzuncu, 1980'de onuncu, 1981'de on birinci baskıları yayımlanır. (Yazım Kılavuzu 2005, IV).

Yeni İmlâ Kılavuzu'nun ortaya çıkardığı sorunları gidermek için 1985 yılında Prof. Dr. Hasan Eren yönetiminde kılavuzun *İmlâ Kılavuzu* adıyla yeni baskısı yayımlanır; ancak, bu çalışma da yazım sorunlarını çözmede yeterli olmamıştır. Bu kılavuzla ilgili yapılan eleştiri ve önerilerden hareketle eserin 1988 yılında genişletilmiş yeni baskısı yayımlanır. 1993, 1996 ve 2000 yıllarında daha önceki deneyimlerden, öneri ve itirazlardan hareketle ve gelenekleşmiş kullanımlar da dikkate alınarak İmlâ Kılavuzu'nun yeni baskıları yapılır. (Yazım Kılavuzu 2005, IV).

Son olarak 4 Kasım 2003 tarihinde Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu tarafından "*İmlâ Kılavuzu Çalışma Grubu*" oluşturulur. Bu çalışma grubu, yazımı tartışmalı ve çok şekilli olan kelimelerden hangisinin temel alınması gerektiği konusunda birçok kaynağı taramış ve kılavuzun önceki baskılarında yer alan tartışmalı kullanımları da gözden geçirerek "*Yazım Kılavuzu*" adlı çalışmayı 2005 yılında yayımlar.

Bu makalede Yazım Kılavuzu'nun 1929, 1942, 1965, 1977, 1993, 1996, 2005 baskılarındaki A dizininde yer alan ve yazımında

farklılık olan kelimeler sınıflandırılarak bu kelimelerin baskılara göre aldığı şekiller ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın başlangıcında amaç yukarıda zikredilen baskıların tamamının taranması idi. Ancak, daha A dizininde beklentilerin çok üzerinde farklı kullanımlarla karşılaşıldığı için çalışma sadece A dizini ile sınırlandırılmıştır. Bölümlerle ilgili tablolar makalenin sonunda sunulmuştur.

1. Düzeltme (İnceltme, Uzatma ve Nispet) İşaretinin Kullanımı

Düzeltme işaretinin kullanımı kılavuzdaki tartışmalı konulardan biridir. Arap, Fars ve batı dillerinden alıntılanan bazı kelimeler ile Türkçe kelimelerde bu işaretin kullanılıp kullanılmaması tartışmalara ve çelişkilere yol açmıştır.

Bugün harf sistemini kullanan yazılarda; söyleyişe (sese), kökene ve geleneğe bağlı olmak üzere üç çeşit yazım düzeni vardır. Türk alfabesinin yazımında söyleyiş (ses) temel alınmıştır. Türkiye Türkçesinin yazımında İstanbul ağzına dayanan ortak söyleyiş esastır. Bu yazım düzeninde kelimeler nasıl konuşuluyor, nasıl telaffuz ediliyorsa o şekilde yazıya geçirilmelidir (İmlâ Kılavuzu 1996, VII).

Asırlardır çeşitli dillerle etkileşim içerisinde olan dilimize yabancı dillerden birçok kelime girmiştir. Bu kelimelerden bazılarında telaffuzdan kaynaklanan anlam karışıklıklarını gidermek için kelimelerin aslında olan ama Türkiye Türkçesinde olmayan uzun ve ince ünlüler ile nispet i'si göstermek için tek bir işaret (^) kullanılmaktadır. Bu durumun bazı kelimelerin söylenişinde karışıklıklara yol açtığı ortadadır. Bunu önlemek için 1993 İmlâ Kılavuzu'nda uzun ünlüler üzerine *galip/gālip*, *gazi/gāzi*, *gafil/gāfil*, *katil/kātil*.. örneklerinde olduğu gibi (-) işaretinin kullanılması teklif edilmişse de kılavuzun 1996, 2000 ve 2005 yılında yapılan baskılarında bu önerinin uygulanmadığı görülmüştür (İmlâ Kılavuzu 1993, 9). Düzeltme işaretinin k'yi ince okutma endişesi bunda etkili olmuştur (İmlâ Kılavuzu 1996, 7).

Kılavuzun ele alınan baskılarında düzeltme işaretinin kullanıldığı yerler genel itibarıyla üç maddede toplanmıştır. Birincisi yazılışları aynı, okunuşları ve anlamları farklı olan kelimeleri ayırt etmede uzun ünlülerin üzerine konur: *adem* “yokluk”/âdem “insan”, *adet* “sayı”/âdet “gelenek”, *alem* “bayrak”/âlem “dünya”, *alim* “her şeyi bilen”/âlim “bilgin”, *aşık* “eklem kemiği”/âşık “tutkun”,...gibi. İkincisi, Arap, Fars ve batı dillerinden alıntılanan kimi kelimelerde, bazı ekler ile özel adlarda bulunan ince g, k, l ünsüzlerinden sonra gelen a ve u ünlülerinin üzerine ince okunduğunu göstermek için

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

düzeltilme işareti konur: *dergâh, dükkân, gâvur, evlât, Lâtin, plân*....gibi. Düzeltme işaretinin kullanıldığı üçüncü yer ise nispet i'sidir. İsmi belirtme hâli eki ve iyelik eklerinin karıştırılmasını önlemek için bazı Türkçe kelimeler ile alıntı kelimelerde kullanır: (Türk) *askeri/askerî (okul), (İslam) dini/dinî (bilgiler), ilmi/ilmî, resmi/resmî, türkî/türkî, varsağı/varsagî*....gibi kelimelerin anlam yönünden karışması önlenmiş olur (İmlâ Kılavuzu 1993, 9).

Çalışmanın sonunda sunulan Tablo 1.'de Türk Dil Kurumu'nun değişik zamanlarda yayımladığı kılavuzdaki A dizininde yer alan düzeltme işaretli kelimeler verilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere düzeltme işaretinin kullanımında 1977 yılında yayımlanan kılavuz bir dönüm noktası sayılabilir. Bu kılavuzda düzeltme işaretinin kullanımı sınırlandırılmıştır. Özellikle inceltme ve nispet i'sinde düzeltme işareti kullanılmamıştır. Kılavuzun daha önceki baskılarında düzeltme işareti ile yazılan kelimelerin çoğu bu kılavuzda düzeltme işareti olmadan kullanıma girmiştir. Bu uygulama kılavuzun 1988 yılı baskısında değiştirilmiştir. Kılavuzun 1996 ve 2000 yılı baskılarında çoğunlukla 1988'de alınan kararlar uygulanmakla beraber 2005 baskısında düzeltme işaretinin birkaç kelime hariç kaldırıldığı görülmüştür. 2005 Yazım Kılavuzu'nun düzeltme işareti başlıklı kısmının 1. maddesinde düzeltme işaretinin kullanılacağı yerler için “*Yazılışları bir, anlamları ve okunuşları ayrı olan kelimeleri ayırt etmek için, okunuşları uzun olan ünlülerin üzerine konur.*” (Yazım Kılavuzu 2005, 6) denilirken hemen altında yer alan uyarılar kısmında ise bazı kullanımların (katil<katl “öldürme”, kadir<kadr “değer”,...gibi) düzeltme işareti olmadan yaygınlaştığı ifade edilmiştir. Bu ifade 1. madde ile çelişkili bir durum meydana getirmiştir. Bu açıklamalar yazında ortak bir yazımın meydana getirilmesinde dayanak noktamızın yazım kılavuzu mu ya da diğer yayımlarda yer alan kullanımlar mı olacağı noktasında soru işaretleri oluşturmuştur.

1.1. Türkçe Olmayan Ön Eklerin Yazımı

Yazılışları aynı, görevleri ve okunuşları farklı olan Arapça bi-, ile Farsça bî- ekinin birbirinden ayırt edilebilmesi için Farsça bî- ön ekinde düzeltme işareti kullanılmıştır (İmlâ Kılavuzu 1996, 7). Bu kullanımın herhangi bir açıklama yapılmamakla beraber 2005'te yayımlanan Yazım Kılavuzu'nda kaldırıldığı görülmüştür. Astrid Menz “*Kılavuzlarda ve Kullanımda Türkçe İmlâ*” adlı çalışmasında bazı Arapça ve Farsça kelimelerde kullanılan bi- ve bî eklerini ön ek olarak değil, geldiği kelimeye sabitleşmiş bir yapı olarak değerlendirmiştir (Menz 2008, 44). Bu yazım farklılığına incelenen iki kılavuzda rastlanmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Türkçe olmayan ön eklerin yazımı

<u>2005</u>	<u>1996</u>	<u>1993</u>	<u>1977</u>	<u>1965</u>	<u>1942</u>	<u>1929</u>
aç biilaç, -cı	aç biilâç, -cı					

1.2. Kesme İşaretinin Kullanımı

Kesme işareti, Türkçe olmayan kelimelerin aslında olan ayın ya da hemze işaretini göstermek için kullanılmıştır. Yazım Kılavuzu'nun baskıları arasında sadece 1996 yılında yayımlanan İmlâ Kılavuzu'nda bu kesme işaretinin kullanıldığı tespit edilmiştir. İmlâ Kılavuzu'nun “*Alıntı kelimelerde kesmeli yazılış*” başlığı altında kesme işaretinin kullanıldığı yerler örneklerle açıklandıktan sonra bazı alıntı kelimelerin Türkçenin ses düzenine uymasından dolayı bu kelimelerin aslında yer alan kesme işaretinin kullanılmaması gerektiği ifade edilmiştir (İmlâ Kılavuzu 1996, 18). Bu açıklama da kesme işaretinin tam olarak nerelerde kullanılması gerektiği hususunda bir çelişki meydana getirmiştir.

Kesme işaretinin yazımı

<u>2005</u>	<u>1996</u>	<u>1993</u>	<u>1977</u>	<u>1965</u>	<u>1942</u>	<u>1929</u>
anane	<i>an'ane</i>	anane	anane	anane	anane	
ananevi	<i>an'anevî</i>	<i>ananevî</i>	ananevi	<i>ananevî</i>		

1.3. İkiiden Çok Farklı Yazımı Olan Kelimeler

Bazı alıntı kelimelerdeki düzeltme işaretinin gösterilip gösterilmemesindeki kararsızlık aynı kelimenin baskılara göre üç farklı yazımını ortaya çıkarmıştır. Tablo 4'te görüldüğü üzere kılavuzun önceki baskılarında kullanılan düzeltme işaretinin 2005'teki Yazım Kılavuzu'nda kaldırıldığı görülür.

İkiiden fazla farklı yazımı olan kelimeler

<u>2005</u>	<u>1996</u>	<u>1993</u>	<u>1977</u>	<u>1965</u>	<u>1942</u>	<u>1929</u>
abidevi	<i>abidevî</i>	<i>abidevî</i>		<i>abidevî</i>	<i>âbidevi</i>	
aşari	<i>aşarî</i>	<i>âşarî</i>		<i>aşarî</i>	<i>âşari</i>	

2. Fonetik Değişikliğe Uğrayan Kelimelerin Yazımı

Genel itibarıyla Yazım Kılavuzu'nun 1993 yılına kadar çıkan baskılarında fonetik değişikliğe uğrayan kelimelerin yazımında söyleyişteki yaygınlığın temel alındığı, 1993'ten sonraki baskılarda ise sözcüğün aslına ve Türkçenin ünlü-ünsüz uyumlarına uydurma kaygısının ön plana çıktığı görülmüştür. Yazım Kılavuzu'nun incelenen baskılarında fonetik değişikliğe uğrayan kelimelerin listesi Tablo 2'de verilmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

2.1. Eklerin Yazımı

Bu gruba giren üç kelimede üç farklı durum söz konusudur: Birincisi; kılavuzun 1942 baskısında *ayni* +*yle* şeklinde ses uyumunun dışında kalarak geldiği sözcüğe bağlanan ek, diğer baskılarda *kendisiyle*, *babasıyla*, *gözüyle* örneklerinde olduğu gibi ses uyumuna girerek eklenmiştir.

İkinci olarak sonu sert sessiz ile biten sözcüğe ünlü ile başlayan ek geldiği zaman sözcüğün sonundaki sert sessiz harf yumuşar. Kılavuzun 1965 baskısında *aysfilt*, *-ti* “*buzla*” sözcüğünün yazımında buna uyulmamıştır.

Üçüncü olarak *-tırak* ekinin yazımında da kılavuzun 1929 yılında çıkan baskısı dışında yazım birliğinin sağlandığı görülmüştür. Kılavuzun 1929 yılı baskısında geldiği sözcüğe *-trak* (*acımtrak* “*acımsı*”) şeklinde bağlanan ek, sonraki baskılarda “*Türkçe kelimelerde bütün sesler gösterilir.*” anlayışından hareketle *acımtırak* şeklini almıştır. Eklerin yazımı Tablo 3’te verilmiştir.

2.3. Özel Adların Yazımı

Yazım Kılavuzu’nun ele alınan baskılarında yapılan karşılaştırmada kavim, boy, millet, oymak adlarının büyük harfle başlaması konusunda birlikteliğin sağlandığı ortadadır. İmlâ Lûgati’nde şahsî, ailevî, kavmî veya coğrafi kelimelerin teklik ya da çokluk olsun (Mehmet, Ali, Türk, Ruslar...vb.) büyük harfle başlayacağı açıklaması yapılırken İmlâ Lûgati’nin dizin kısmında - gözden kaçmış olsa gerek- bu açıklamaya uyulmamıştır (İmlâ Lûgati 1929, XIV/XVI).

Özel adların yazımı

2005	1996	1993	1977	1965	1942	1929
<i>Azeri</i>	<i>Azerî</i>	<i>Azerî</i>	<i>Azeri</i>	<i>Azerî</i>	<i>Azerî</i>	<i>azerî</i>
<i>Afgan</i>	<i>Afgan</i>	<i>Afgan</i>	<i>Afgan</i>	<i>Afgan</i>		<i>afgan</i>

3. Birleşik Kelimelerin Yazım Şekilleri

Yazım Kılavuzu’nda tartışma yaratan bir diğer konu da birleşik kelimelerin ayrı mı bitişik mi yazılacağı olmuştur. Birleşik kelimeler, Kılavuz’un irdelenen baskılarında *mürekkep kelimeler*, *bileşik kelimeler*, *birleşik kelimeler* olmak üzere üç farklı terimle karşılanmıştır.

Birleşik kelimeler için kullanılan terimler

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

2005	1996	1993	1977	1965	1941	1929
Yazım Kılavuzu	İmlâ Kılavuzu	İmlâ Kılavuzu	Yeni Yazım Kılavuzu	Yeni İmlâ Kılavuzu	İmlâ Kılavuzu	İmlâ Lûgati
<i>birleşik kelime</i>	<i>birleşik kelime</i>	<i>birleşik kelime</i>	<i>bileşik kelime</i>	<i>bileşik kelime</i>	<i>bileşik kelimeler</i>	<i>mürek kep kelime ler</i>

Türkçe Sözlük'te bu terimler şöyle tarif edilmiştir:

Mürekkep (kelime)	Birleşmiş, birleşik (kelime) (http://tdkterim.gov.tr/bts/)
Bileşik kelime	İki veya daha çok kelimenin BİLEŞİK (Composé) denilen yeni bir kelime meydana getirmek üzere anlam, şekil, kuruluş, vurgu gibi bakımlardan az çok değişikliğe uğrayarak bir araya gelmeleri (http://tdkterim.gov.tr/bts/)
Birleşik kelime	Yeni bir kavramı karşılamak üzere belirtisiz isim tamlamalarından, sıfat tamlamalarından, isnat gruplarından, birleşik fiillerden, ikilemelerden, kısaltma gruplarından veya kalıplaşmış çekimli fiillerden oluşan kelimeler (http://tdkterim.gov.tr/bts/)

Latin alfabesinin kabulünden sonra Türkçenin yazımı ile ilgili ilk eser olan *İmlâ Lûgati*'nde birleşik kelimeler, “*mürekkep kelimeler*” terimiyle karşılanmıştır. Eserde, Latin alfabesinin Türkçeye kazandırdığı faydalardan biri olarak kabul edilen birleşik kelimeler ile ilgili şu ifadeler yer almıştır: “*Bu kelimeler, türkçemizde hervakit kullanılmış olmakla beraber, bunların tek kelime halinde gösterilmesi için vaktile yapılmış olan gayret, büyük bir muvaffakiyet kazanamamıştır. Bu nevi kelimelere ise İmlâ Lûgatinde epey mühim yer ayrılmıştır. Encümenimiz tarafından tertip edilen Muhtasar Türkçe Gramerin 11-nci bendinde de izah edilen bu mürekkep kelimelerin teşekkülünü göstermek üzere şu misaller yazılmıştır: başvekil, demiryolu, yerkatı, tavukgöğsü, önayak, yalınkat, uluorta, yer altı, yüzüstü, yüzükara, aklayakın, baştankara, (kuş ve zarf edatı), kırkayak, yüzbaşı, ilerigelmek, ağaçkakan, kargabüken, bastıbacak, kalınkafalı, kalınkafa, imambayıldı, güngörmüş, sözdinler, sözdinlemez, yüzügüler, güleriyüzlü, hatırısayılır, gözboyayacak,*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

kelimelerinde İmlâ Lûgatinde bulunanları, hem kelime olarak haiz oldukları ehemmiyeti hem de Türkçede mürekkep kelime yapma yollarını göstermiş olmak için, yazılmıştır...mürekkep kelimeleri teşkil eden unsurların bitişik olarak gösterilmesi, kolay anlaşılmayı temin edecektir (İmlâ Lûgati, 1929:XIII-XIV). İmlâ Lûgatinde ayrıca bazı kelimeler içinde ikili kullanımlar önerilmiştir: “dünkügün, dünkü gün”, “pek âlâ, pekâla” (Özkan 2001, 349)

1941 yılında yayımlanan *İmlâ Kılavuzu* ise daha önceki İmlâ Lûgati'nin yerine geçmek ve orada görülen eksikliklerin ve yanlışlıkların düzeltilmesi için basılmıştır (İmlâ Kılavuzu 1941, VIII). İmlâ Kılavuzu'nda birleşik kelimeler “*bileşik kelimeler*” terimiyle karşılanmıştır. İmlâ Kılavuzu'nun 1977 yılına kadar yapılan baskılarında İmlâ Lûgati'ndeki bileşik kelimelerle ilgili belirtilen kurallar devam ettirilmiştir.

Beşir Göğüş “*Türkçede Bileşik Kelimelerin Oluşumu ve Nasıl Yazılması Gerektiği*” adlı çalışmasında birleşik kelimelerin her zaman bitişik yazılmasının gerekmediğini, anlamca birleşen bu kelimelerin yapı bakımından birleşmesinin şart olmadığını ifade etmiştir (Göğüş 1962, 261).

1965 yılında basılan *Yeni İmlâ Kılavuzu*'nda birleşik kelimeler karşılığı olarak “*bileşik kelimeler*” terimi kullanılmıştır. Kılavuz'da birleşik kelimeler şöyle tanımlanmıştır: *İki veya daha çok kelimenin aralarına ek girmeyecek kadar kalıplaşması, donmuş olması suretiyle meydana gelir. Bu çeşit kelimeler, tam bir kalıplaşmaya uğradıkları için, Türkçede tek bir kelime gibi işlem görürler ve çoğu da isim soyundandır* (Yeni İmlâ Kılavuzu 1965, 39). Türk Dil Kurumu Gramer Kolu Başkanı Vecihe Hatipoğlu, Arap yazımının etkisinde kalarak birleşik kelimelerin ayrı yazılabileceğini düşünenlerin aksine birleşik kelimelerin bitişik yazılması gerektiğini savunmuş, *nasıl* kelimesinin *ne asıl* şeklinde ayrı yazılmasının mümkün olmadığı gibi *kaptıkaçtı, hanımeli, zıpçıktı, denizaltı* gibi kelimelerin de ayrı yazılmasının mümkün olamayacağını ifade etmiştir (Yeni İmlâ Kılavuzu 1965, 39). Tablo incelendiğinde kılavuzun 1977 yılındaki baskısına kadara bu kuralın uygulandığı görülür.

1977 yılında Doğan Aksan başkanlığında hazırlanan kılavuz “*Yeni Yazım Kılavuzu*” adıyla yayımlanmıştır. Bu kılavuzda birleşik kelimeler için “*bileşik sözcükler*” terimi kullanılmıştır. Kılavuzda bileşik kelimeler ile ilgili şu ifadeler yer almıştır: “*Bileşik sözcükler tek bir kavramı karşılamak için, iki veya daha çok sözcükten oluşmuş öğelerdir. Bunlar, tek bir sözcük gibi kullanılırlar...bileşik sözcükleri oluşturan sözcüklerin aralarına yapım, çekim ekleri veya başka bir*

sözcük giremez; bunlar, tam bir kalıplaşma içindedir; bu nedenle, bileşik sözcükler bitişik yazılır (Yeni yazım Kılavuzu 1977, 31).

1985 yılında Hasan Eren başkanlığında hazırlanan kılavuzda bitişik kelimelerin yazımı konusunda kendinden önceki baskılara göre çok farklı bir yaklaşım izlenmiştir. Kılavuzun 1988 ve 1993 yıllarında yapılan baskıları da 1985 yılında yayımlanan kılavuzun devamı niteliğinde olmuştur. Burada incelenen kılavuzun 1993 baskısı “*İmlâ Kılavuzu*” adıyla yayımlanmıştır. Bu kılavuzda “*Ayrı ve Bitişik Yazılış*” başlığı altında ele alınan birleşik kelimelerin yazımı konusu, Türk yazımının en güç ve en karışık sorunlarından biri olarak değerlendirilmiş, birleşik kelimelerin yazımında o zamana kadar yayımlanan kılavuzlardaki gelenekleşmiş kullanımın tersine bir anlayış söz konusu olmuştur. Önceki kılavuzlarda gelenek olarak birleşik yazılan kelimelerin tamamı bu kılavuzda ayrı yazılmıştır.

Bu dönemde yazım ile ilgili çözüm arayışlarının ve tartışmaların yoğunlaştığı görülmektedir. Bunlardan Halil Açıkgöz “*Türkçede Bitişik Kelime*” başlıklı çalışmasında birliğin sağlanması bakımından bütün birleşik kelimelerin ayrı yazılması teklifini getirir. Mertol Tulum ve Hasan Eren 1941’den 1981 yılına kadar yayımlanan kılavuzlardaki tutarsızlıkları ve kural değişikliklerini ortaya koyduktan sonra bu tutarsızlıklardan birleşik kelimelerin yazımı hakkında Türk Dil Kurumu’nun eski yetkilileri ile yeni yetkilileri arasındaki konuya yaklaşım farklılıklarının, işi içinden çıkılmaz duruma getirdiğini ifade ederek kılavuzun 1977-1989 baskılarında da aynı özelliğe sahip kelimelerin yazımı ile ilgili bir birliğin olmadığını belirtirler (Özkan 2001, 352).

1996 ve 2005 yılında yayımlanan kılavuzlarda birleşik kelimeler, “*birleşik kelime*” terimiyle karşılanmıştır. Kılavuzda birleşik kelimeler bitişik yazılan birleşik kelimeler ve ayrı yazılan birleşik kelimeler başlıkları altında değerlendirilerek birleşik kelimelerin yazımı ile ilgili geçmişten gelen sorunlara çözümler sunulmuştur.

Yazım biçimi bakımından ele alınan birleşik kelimeler, dil bilgisinin de alanına girmektedir. Jean Deny, *Türk Dil Grameri* adlı eserinde Türkçede birleşik isimlerin olmadığı düşüncesindedir (Deny, 1941, 735). Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* adlı çalışmasında birleşik kelimelerin nasıl yazılması gerektiği konusunda dilimizde sağlam ve geçerli ölçülerin olmadığını dile getirdikten sonra yaygın olan eğilimin bu tür yapıların bitişik yazılması yönünde olduğunu ifade eder (Banguoğlu 1974, 294). Muharrem Ergin ve Tahir Nejat Gencan da meydana getirdikleri çalışmalarda birleşik kelimelerin diğer kelime gruplarından ayırt edilebilmesi için bitişik yazılması

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

gerektiği görüşünü savunurlar (Ergin 1977, 372; Gencan 1979, 240). Birleşik kelimelerin baskılara göre yazım şekilleri Tablo 4'te verilmiştir.

3.1. Kısa Çizginin (-) Kullanımı

Kılavuzun 1996 baskısında bazı kelimeler arasına kısa çizgi (-) konduğu görülmektedir. İmlâ Kılavuzu'nun kısa çizgilerin kullanım yerleri ile ilgili 7. maddesinde bu durum şöyle açıklanmıştır: “*Kelimeler arasında “den...-a, ve, ile, ilâ, arasında” anlamlarını vermek üzere kullanılır: Türkçe-Fransızca Sözlük, Aydın-İzmir yolu, Ankara-İstanbul Uçak Seferi, Türk-Alman İlişkileri...*” (İmlâ Kılavuzu, 1996, 61). Bu ifade 2005 Yazım Kılavuzu'nda da yer almış olmakla beraber dizin kısmında buna uyulmadığı belirlenmiştir (Yazım Kılavuzu 2005, 42).

Kısa çizginin (-) kullanımı

<u>2005</u>	<u>1996</u>	<u>1993</u>	<u>1977</u>	<u>1965</u>	<u>1942</u>	<u>1929</u>
<i>ay gün takvimi</i>	ay-gün takvimi					
<i>ay gün yılı</i>	ay-gün yılı					

3.2. Birleşik Kelimelerde Büyük/Küçük Harfle Yazımı

Yer, kişi, millet adlarıyla yapılmış birleşik kelimelerden oluşan müzik terimi, bitki ve eşya adları 1993 İmlâ Kılavuzu'ndan itibaren büyük harflerle ve ayrı yazılmaya başlanmıştır. Müzik terimlerinin yazımı kılavuzun 1996 ve 2005 yılında çıkan baskılarda değişerek küçük harfli olurken, bitki ve eşya adlarının büyük ya da küçük harfle yazılması hususunda bir düzensizlik olmuştur. Aynı kılavuzda *Amerika bademi*, *Arap zıncı* büyük harfle yazılırken, *amerika üzümü*, *arap sabunu* küçük harfle yazılmıştır. Bu kullarımdaki farklılık birleşik sözcüğü meydana getiren ilk kelimelerin tek başına özel isim olarak düşünülmesi ve yapının kalıplaşmasını tam olarak tamamlamamış olması ile açıklanabilir. Birleşik kelimelerin büyük/küçük harf kullanımı kılavuzun baskılarına göre Tablo 5'te verilmiştir.

3.3. Yabancı Eklerin Yazımı

Köken bakımından yabancı olan *be* eki ile yapılan ikilemeler Yazım Kılavuzu'nun 1993 baskısı dışında bitişik yazılmıştır. Bununla ilgili ele alınan baskılarda tatmin edici bir açıklama yapılmamıştır. (İmlâ Kılavuzu 1993, 21)

Yabancı eklerin yazımı

<u>2005</u>	<u>1996</u>	<u>1993</u>	<u>1977</u>	<u>1965</u>	<u>1942</u>	<u>1929</u>

anbean	anbean	<i>an be an</i>	anbean	anbean	anbean
aybeay	aybeay	<i>ay be ay</i>	aybeay	aybeay	

3.4. Yer Adlarının Yazımı

İki ve daha çok sözcüğün birleşmesinden oluşan yer isimlerinin birleşik yazımında kılavuzun 1942'den sonra çıkan baskılarında birliğin sağlandığı görülmüştür. Fakat, İmlâ Lûgati'nde geçen yer adlarının yazımında bir tutarlılık yoktur: *Afyon Karahisar*, *Gazi Antep*, *Akdağ Madeni*, *Garbî Karaağaç* yer adları ayrı yazılırken; *Mustafakemalpaşa*, *Gümmüşhacı* gibi yer adları bitişik yazılmıştır. Bu farklılıklarla ilgili İmlâ Lûgati'nde yeterli bir açıklama yapılmamıştır. Nevzat Özkan, bunu yazımdan önce alfabeği yerleştirme çabasının bir sonucu olarak ifade eder (Özkan 2001, 350). Yer adlarının yazımı Tablo 6'da verilmiştir.

3.5. Farsça Tamlamaların Yazımı

Farsça tamlamaların yazımı konusunda da kılavuzun baskıları arasında birlikteliğin olmadığı görülmüştür. 2005 Yazım Kılavuzu'nda konu ile ilgili şu ifadeler yer alır: “*Farsça kurala göre oluşturulan isim ve sıfat tamlamaları ile kalıplaşmış biçimler bitişik yazılır: cürmümeşhut, darıdünya, ehlibeyt, ehvenişer, erkânıharp, fecrisadık, gayrimenkul, gayrimeşru, hüsnükuruntu, hüsnüniyet, suikast, hamdüsenâ, hercümerç.*” (Yazım Kılavuzu 2005, 24) Ancak, dizin kısmında *aklievvel, akliselim...* gibi Farsça tamlamalar bitişik yazılırken 2 örneğin yazımı bu açıklamaya uymamıştır.

Farsça tamlamaların yazımı

<u>2005</u>	<u>1996</u>	<u>1993</u>	<u>1977</u>	<u>1965</u>	<u>1942</u>	<u>1929</u>
<i>Ahd-i Atik</i>	Ahdiatik	Ahdiatik	Ahdiatik	Ahdiatik		
<i>Ahd-i Cedit</i>	Ahdicedit	Ahdicedit	Ahdicedit	Ahdicedit		

4. Sonuç

Çalışmaya konu olan Türk Dil Kurumu'nun yayımladığı Yazım Kılavuzu, 24. baskısına ulaşmıştır. Bu çalışmada, Yazım Kılavuzu'nun 1929, 1965, 1977, 1993, 1996 ve 2005 yılı baskılarındaki A dizininde yer alan ve yazımında farklılık olan kelimelerin durumu incelenerek baskılara göre yazım şekilleri ortaya konulmuştur.

Türkçe, başta Arapça ve Farsça olmak üzere birçok yabancı dille etkileşim içerisinde. Bu dillerden kelimeler almış, bu dillere kelimeler vermiştir. Bundan dolayı Yazım Kılavuzu'nun basıldığı yıllara göre kelimelerin sayısı sürekli artmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Kılavuzlardaki A dizininde yer alan kelimelerin sayısı

<u>2005</u>	<u>1996</u>	<u>1993</u>	<u>1977</u>	<u>1965</u>	<u>1941</u>	<u>1929</u>
4194	3879	2362	1962	1792	1648	949

Yazım Kılavuzu'nun ele alınan baskılarında sadece A dizininde 431 sözcüğün yazımında tutarsızlıklar olduğu tespit edilmiştir. Yazımında tutarsızlıklar olan konularla ilgili incelenen baskılarda onlarca madde yer almıştır. Bu kurallar yığını çoğu zaman yazımı kolaylaştıracağı yerde içinden çıkılmaz duruma sokmuştur. Nurettin Demir ve Emine Yılmaz, Türk Dili El Kitabı adlı çalışmalarında bu durumu şöyle dile getirmişlerdir: "...*bu kurallar yığını kullanıcının ne kavraması ne de bunlara uyması mümkündür.*" (Demir-Yılmaz 2003, 181). Çalışmada varılan sonuçları şöyle sıralamak mümkündür:

1. Kılavuzlarda düzeltme işareti ile ilgili A dizininde yer alan kelimelerden 164 tanesi bu grupta yer almıştır. Türkçede yazımdan ziyade telaffuz sorununu olarak karşımıza çıkan düzeltme işaretinin kullanımı ile ilgili olarak kılavuzun 1977 yılı baskısı bir dönüm noktası sayılabilir. Bu kılavuzda düzeltme işaretinin kullanımını büyük ölçüde sınırlandırılmıştır. Genel itibarıyla düzeltme işaretinin kullanım yerleri kılavuzun ilgili baskılarında aynı tanımlanmakla beraber uygulanmasında farklılıklar arz etmiştir. Düzeltme işaretinin kullanılmasında yazımda belirtilen kuralların mı yoksa yazın dilindeki yaygın kullanımların mı uygulanacağı konusunda çelişkiler vardır. Maddeler yığınına boğulan kuralların istisnalarla delinmesi yazımda ve kullanımda güçlüklerle yol açmaktadır.

2. Kılavuzun incelenen baskılarındaki A dizininde yer alan birleşik kelimelerden 212 tanesinde yazım karmaşası söz konusudur. Birleşik kelimelerin bitişik mi yoksa ayrı mı yazılması gerektiği konusunda tam bir fikir birliği sağlanmış değildir. Kılavuzlardaki birleşik kelimelerin yazım sürecine bakıldığında 1993 yılında çıkan kılavuz o zamana kadar gelen birleşik kelimelerin yazım anlayışını tersine çevirmiştir. Daha önceki kılavuzlarda bitişik yazılan kelimelerin tamamına yakını bu kılavuzda ayrı yazılmıştır. Bu durum sonraki kılavuzlarda da büyük oranda uygulanmıştır. 2005 Yazım Kılavuzu'nda da eğilim, bu yapıdaki kelimelerin ayrı yazılması yönünde olmuştur.

81 yıl önce kabul edilmiş olan Latin alfabesi yazıda, okuyup anlamada eski alfabeye göre kolaylıklar sağlamanın yanında yazımda ve telaffuzda birçok sorunları da beraberinde getirmiştir. Sorunları gidermek için Türk Dil Kurumu tarafından değişik yıllarda

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Yazım Kılavuzu'nun bir kısmı birbirinin tıpkıbasımı olan baskıları yayımlanmıştır. Ancak, yayımlanan baskılardaki tutarsızlıklar, sık sık kural değiştirmeler, onlarca kural yığını ve bu kuralların istisnalar ile delinmesi yazımdaki sorunları içinden çıkılmaz duruma sokarak dile gereğinden fazla zarar vermiştir. Yazımda çok fazla kurallara boğulmadan herkesin anlayabileceği ve uygulayabileceği yazım kılavuzuna ihtiyaç vardır. Türkçenin yazımı konusunda Türk dili ile uğraşan herkesin söyleyecek bir sözünün olduğu bir gerçektir ve bu konuda bir fikir birliğinin sağlanması da zor gözükmemektedir. Ancak, yazım konusundaki sorunları en aza indirebilmek için kılavuzun bundan sonra yayımlanacak olan baskılarında 2005'teki Yazım Kılavuzu'nda ortaya konan kuralların esas alınması yazımda birliğin sağlanması bakımından önemli bir adım olacaktır.

KAYNAKÇA

- AÇIKGÖZ, Hâilil, “*Türkçede Bitişik Kelime Meselesi*”, Kubbealtı Akademi Mecmuası, 1987, XVII/2, s. 35-58.
- BANGUOĞLU, Tahsin, Türkçenin Grameri, İstanbul, 1974.
- ÇAĞBAYIR, Nuri, Ötüken Türkçe Sözlük, 2. C., Ötüken Yay., İstanbul, 2007, s. 2162.
- DEMİR, Nurettin-YILMAZ, Emine, Türk Dili El Kitabı, Grafiker Yay., Ankara, 2003, s. 181.
- DENY, Jean, Türk Dili Grameri, (çev. Ali Ulvi Elöve), İstanbul, 1941.
- EREN, Hasan, “*Yazımda İkili Çözüm*”, Dil Tartışmalarında Gerçekler I, TDK Yay., Ankara, s. 40-46.
- EREN, Hasan, “*Eski ‘Dilci’likten Yeni Yazım ‘Uzman’lığına*”, Dil Tartışmalarında Gerçekler I, TDK Yay., Ankara, s. 66-70.
- EREN, Hasan, “*Yazımda Yabancı Dil Örnekleri*”, Dil Tartışmalarında Gerçekler I, TDK Yay., Ankara, s. 71-79.
- ERGİN, Muharrem, Türk Dil Bilgisi, İstanbul, 1977.
- GENCAN, Tahir Nejat, Dilbilgisi, TDK Yay., Ankara, 1979.
- GÖĞÜŞ, Beşir, “*Türkçede Bileşik Kelimelerin Oluşumu ve Nasıl Yazılması Gerekliği*”, TDAYB 1962, TDK Yay., 217, Ankara 1988, s. 245-264.
- GÜRSES, Reşide, “*Türk Dilinin Telâffuz ve İmlâsı*”, Türk Yurdu - Türkçeye Saygı, Türk Ocakları Yay., Ankara, 2001, s. 175-176.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- İmlâ Lûgati, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul, 1929.
- İmlâ Kılavuzu, TDK Yay., İstanbul, 1942.
- İmlâ Kılavuzu, TDK Yay., Ankara, 1993.
- İmlâ Kılavuzu, TDK Yay., Ankara, 1996.
- KOÇ, Raşit, “*Türkçede Birleşik Kelimelerin Yazımı ile İlgili Tartışmalar ve Çözüm Önerileri*”, Kastamonu Eğitim Dergisi, C. 15, 2007, s. 693-706
- KOÇ, Raşit, “*Düzeltilme (İnceltme, Uzatma) İşaretinin Kullanımı ile İlgili Tartışmalar*”, Turkish Studies, Volume 4/3, 2009 ,s. 1453-1468.
- LEWİS, Geoffrey, Trajik Başarı Türk Dil Reformu (çev. Mehmet Fatih Uslu), Gelenek Yay., İstanbul, 2004.
- MENZ, Astrid, “*Kılavuzlarda ve Kullanımda Türkçe İmla*”, Türkiye’de Dil Tartışmaları, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Yay., İstanbul, 2008, s. 41-71.
- ÖZKAN, Nevzat, “*Türkçede Birleşik Kelimelerin Yazımı*”, Türk Yurdu -Türkçeye Saygı, Türk Ocakları Yay., Ankara, 2001, s. 349-355.
- TULUM, Mertol, Dil Tartışmalarında Gerçekler I, TDK Yay. 558, Ankara, 1990, s. 1-39.
- Türkçe Sözlük, TDK Yay., 2. C., Ankara, 1988
- Yazım Kılavuzu, TDK Yay., Ankara 2005
- Yeni İmlâ Kılavuzu, TDK Yay., Ankara, 1965.

Tablo 1. Düzeltme işaretli kelimelerin yazımı.

	<u>2005</u>	<u>1996</u>	<u>1993</u>	<u>1977</u>	<u>1965</u>	<u>1942</u>	<u>1929</u>
1	abadi	<i>abadî</i>	<i>abadî</i>	abadi	<i>abadî</i>	abadi	abadi
2	abani	<i>abanî</i>	<i>abanî</i>	abani			abani
3	abat, -dı	abat,-dı	abat,-dı		abat,-dı	<i>âbat,-dı</i>	
4		Abbasi	<i>Abbâsî</i>	Abbasi	<i>Abbâsî</i>	Abbasi	
5	abide	abide	abide	abide	abide	<i>âbide</i>	
6	ablatif	<i>ablâtif</i>					
7	acemkürdi	<i>acemkürdî</i>	<i>Acem kürdî</i>	acemkürdi	<i>acemkürdî</i>		
8	Acem lalesi	<i>Acem lâlesi</i>	<i>Acem lâlesi</i>	acemlalesi			
9	Acem pilâvı	<i>Acem pilâvı</i>	<i>Acem pilâvı</i>				
10	acil	acil	acil	acil	<i>âcil</i>	<i>âcil</i>	
11	acilen	acilen	acilen	acilen	<i>âcilen</i>	<i>âcilen</i>	
12	<i>âciz</i>	<i>âciz</i>	<i>âciz</i>	<i>âciz</i>	aciz	<i>âciz</i>	
13	<i>âcizane</i>	<i>âcizane</i>	<i>âcizane</i>	<i>âcizane</i>	acizane	<i>âcizane</i>	
14	adabımuaşeret	adabımuaşeret	adabımuaşeret	adabımuaşeret	adabımuaşeret, -ti	<i>âdabımuaşeret</i>	
15	adap, -bı	adap,-bı	adap,-bı	adap	adap	<i>âdap</i>	adap
16	<i>adap erkân</i>	adap erkan					
17	<i>âdemiyet</i>	ademiyyet			<i>âdemiyet, -ti</i>	<i>âdemiyet, -ti</i>	<i>âdemiyet</i>

	<u>2005</u>	<u>1996</u>	<u>1993</u>	<u>1977</u>	<u>1965</u>	<u>1942</u>	<u>1929</u>
18	adi	<i>adî</i>	<i>adî</i>	adi	adi	<i>âdi</i>	
19	adi adım	<i>adî adım</i>					
20	adi kesir, -sri	<i>adî kesir, -sri</i>					
21	adil	adil	<i>âdil</i>	adil	<i>âdil</i>	<i>âdil</i>	
22	adilane	<i>adilâne</i>	<i>âdilâne</i>	adilane	<i>âdilâne</i>	<i>âdilâne</i>	
23	adileşme	<i>adîleşme</i>	<i>adîleşme</i>				
24	adileşmek	<i>adîleşmek</i>	<i>adîleşmek</i>				
25	adileştirme	<i>adîleştirme</i>					
26	adileştirmek	<i>adîleştirmek</i>					
27	adilik, -ği	<i>adîlik, -ği</i>	<i>adîlik, -ği</i>			<i>âdilik</i>	
28	adli	<i>adlî</i>	<i>adlî</i>	adli	<i>adlî</i>	adli	
29	adli sicil	<i>adlî sicil</i>					
30	adli tabip, -bi	<i>adlî tabip, -bi</i>					
31	adli tatil	<i>adlî tatil</i>					
32	adli tıp, -bbı	<i>adlî tıp, -bbı</i>					
33	adli yıl	<i>adlî yıl</i>					
34	afak	afak			afak, -kı	<i>âfak, -kı</i>	afak (kın)
35	afaki	<i>afakî</i>	<i>afakî</i>	afaki	<i>afakî</i>	afaki	<i>afakî</i>

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

	<u>2005</u>	<u>1996</u>	<u>1993</u>	<u>1977</u>	<u>1965</u>	<u>1942</u>	<u>1929</u>
36	afakilik, -ği	<i>afakîlik, -ği</i>					
37	afet	afet	afet	afet, -ti	afet, -ti	<i>âfet, -ti</i>	afet
38	afetzedede	afetzedede	afetzedede	afetzedede	afetzedede	<i>âfetzedede</i>	afetzedede
39	aguş				aguş	<i>âguş</i>	aguş
40	ahir	ahir	ahir	ahir	ahir	<i>âhir</i>	ahir
41	ahize	ahize	ahize	ahize	ahize	<i>âhize</i>	
42	ahlaf	<i>ahlâf</i>			<i>ahlâf</i>	<i>ahlâf</i>	<i>ahlâf</i>
43	ahlak	<i>ahlâk</i>	<i>ahlâk</i>	ahlak, -ki	<i>ahlâk, -kî</i>	<i>ahlâk, -kî</i>	<i>ahlâk (kî)</i>
44	ahlakça	<i>ahlâkça</i>	<i>ahlâkça</i>				
45	ahlakçı	<i>ahlâkçı</i>	<i>ahlâkçı</i>	ahlakçı	<i>ahlâkçı</i>	<i>ahlâkçı</i>	
46	ahlakçılık, -ğı	<i>ahlâkçılık, -ğı</i>					
47	ahlaken	ahlaken	<i>ahlâken</i>				
48	ahlaki	<i>ahlâkî</i>	<i>ahlâkî</i>	ahlaki	<i>ahlâkî</i>	<i>ahlâkî</i>	<i>ahlâkî</i>
49	ahlakiyat	<i>ahlâkıyat</i>			<i>ahlâkıyat</i>	<i>ahlâkıyat, -tî</i>	<i>ahlâkıyat</i>
50	ahlaklı	<i>ahlâklî</i>					
51	ahlaklılık, -ğı	<i>ahlâklîlik, -ğı</i>					
52	ahlaksız	<i>ahlâksîz</i>	<i>ahlâksîz</i>	ahlaksız		<i>ahlâksîz</i>	<i>ahlâksîz</i>
53	ahlak yasası	<i>ahlâk yasası</i>					

	<u>2005</u>	<u>1996</u>	<u>1993</u>	<u>1977</u>	<u>1965</u>	<u>1942</u>	<u>1929</u>
54	ahlaksızlık, -ğı	<i>ahlâksızlık, -ğı</i>	<i>ahlâksızlık, -ğı</i>	ahlaksızlık		<i>ahlâksızlık</i>	
55	ahlatierbaa	<i>ahlâtierbaa</i>					
56	aile planlaması	<i>aile plânlaması</i>	<i>aile plânlaması</i>				
57	ailevi	<i>ailevî</i>	<i>ailevî</i>	ailevi	<i>ailevî</i>	ailevi	
58	akilane	<i>akilâne</i>			<i>akilâne</i>		
59	akli	<i>aklî</i>	<i>aklî</i>	akli	<i>aklî</i>	akli	
60	aksülamel	<i>aksülâmel</i>	<i>aksülâmel</i>	aksülamel	aksülamel		
61	aktüalite	<i>aktüâlite</i>	aktüalite	aktüalite	aktüalite	aktüalite	
62	akümülatör	<i>akümülâtör</i>	<i>akümülâtör</i>	akümülatör	akümülatör	<i>akümülâtör</i>	
63	alabros	alabros	alabros	alabros	alabros	<i>alâbros</i>	
64	alagarson	<i>alâgarson</i>	alagarson	alagarson	alagarson	<i>alâgarson</i>	
65	alaimisema	<i>alâimisema</i>	<i>alâimisema</i>	alaimisema	<i>alâimisema</i>	<i>alâimisema</i>	
66	alaka	<i>alâka</i>	<i>alâka</i>	alaka	<i>alâka</i>	<i>alâka</i>	
67	alakadar	<i>alâkadar</i>	<i>alâkadar</i>	alakadar	<i>alâkadar</i>	<i>alâkadar</i>	
68	alakalandırma	<i>alâkalandırma</i>					
69	alakalandırmak	<i>alâkalandırmak</i>					
70	alakalanma	<i>alâkalanma</i>					
71	alakalanmak	<i>alâkalanmak</i>	<i>alâkalanmak</i>	alakalanmak	<i>alâkalanmak</i>		

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

	<u>2005</u>	<u>1996</u>	<u>1993</u>	<u>1977</u>	<u>1965</u>	<u>1942</u>	<u>1929</u>
72	alakalı	<i>alâkalı</i>	<i>alâkalı</i>	alakalı	<i>alâkalı</i>	<i>alâkalı</i>	
73	alakart	alakart	<i>alâkart</i>	alakasız	<i>alâkasız</i>	<i>alâkasız</i>	
74	alakasız	<i>alâkasız</i>	<i>alâkasız</i>				
75	alakasızlık, -ğı	<i>alâkasızlık, -ğı</i>	<i>alâkasızlık, -ğı</i>				
76	alakok	<i>alâkok</i>	<i>alâkok</i>				
77	alamet	<i>alâmet</i>	<i>alâmet</i>	alamet, -ti	<i>alâmet, -ti</i>	<i>alâmet, -ti</i>	
78	alametifarika	<i>alâmetifarika</i>					
79	alaminüt	<i>alâminiüt</i>	<i>alâminiüt</i>	alaminüt, -tü	alaminüt, -tü	<i>alâminiüt, -tü</i>	
80	alarm	alarm	<i>alârm</i>	alarm	alarm	alarm	
81	alayış	<i>alâyiş</i>	<i>alâyiş</i>	alayış	<i>alâyiş</i>	<i>alâyiş</i>	<i>alâyiş</i>
82	alayışli	<i>alâyişli</i>					
83	alelacayip, -bi	<i>alelâcayip, -bi</i>	<i>alelâcayip</i>	alelacayip	alelacayip	<i>alelâcayip</i>	
84	alelacele	alelacele	<i>alelâcele</i>	alelacele	alelacele	<i>alelâcele</i>	
85	alelade	alelade	<i>alelâde</i>	alelade	alelade	<i>alelâde</i>	
86	aleladelik, -ği	<i>alelâdelik, -ği</i>					
87	aleni	<i>alenî</i>	<i>alenî</i>	aleni	<i>alenî</i>	aleni	
88	alenileşme	<i>alenîleşme</i>					
89	alenileşmek	<i>alenîleşmek</i>	<i>alenîleşmek</i>				

	<u>2005</u>	<u>1996</u>	<u>1993</u>	<u>1977</u>	<u>1965</u>	<u>1942</u>	<u>1929</u>
90	alet	alet	<i>âlet</i>	alet	alet, -ti	alet, -ti	alet (tin)
91	alet edevat	alet edevat	<i>âlet edevat</i>				
92	Alevi	<i>Alevî</i>	<i>Alevî</i>	Alevi	<i>Alevî</i>	<i>Alevî</i>	
93	Alevilik, -ği	<i>Alevîlik, -ği</i>	<i>Alevîlik, -ği</i>	Alevilik	Alevilik	<i>Alevîlik</i>	
94	aleykümselam	aleykümselam	<i>aleykümselâm</i>	aleykümselam	<i>aleykümselâm</i>	<i>aleykümselâm</i>	
95	alicenap, -bı	<i>âlicenap, -bı</i>	<i>âlicenap, -bı</i>	<i>âlicenap</i>	<i>âlicenap</i>	<i>âlicenap</i>	
96	alicenaplık, -ğı	<i>âlicenaplık, -ğı</i>	<i>âlicenaplık, -ğı</i>	<i>âlicenaplık</i>	<i>âlicenaplık</i>	<i>âlicenaplık</i>	
97	<i>âlimlik, -ği</i>	<i>âlimlik, -ği</i>	<i>âlimlik, -ği</i>	alimlik	<i>âlimlik</i>	<i>âlimlik</i>	
98	Allahüâlem	<i>Allahüâlem</i>					
99	allak, -ğı	allak, -ğı	allak, -ğı		<i>allâk</i>	allak	allak
100	allame	<i>allâme</i>	<i>allâme</i>	allame	<i>allâme</i>	<i>allâme</i>	
101	allamelik, -ği	<i>allâmelik, -ği</i>	<i>allâmelik, -ği</i>				
102	alüvyon	alüvyon	alüvyon	alüvyon	alüvyon	<i>alûvyon</i>	
103	amade	amade	amade	amade	amade	<i>âmade</i>	amade
104	amal, -li	amal, -li			amal, -li	<i>âmal, -li</i>	
105	ambalaj	ambalaj	<i>ambalâj</i>	ambalaj	ambalaj	ambalaj	ambalaj
106	ambalajcı	<i>ambalâjcı</i>	<i>ambalâjcı</i>				
107	ambalajlama	ambalajlama					

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

	<u>2005</u>	<u>1996</u>	<u>1993</u>	<u>1977</u>	<u>1965</u>	<u>1942</u>	<u>1929</u>
108	ambalajlamak	ambalajlamak	<i>ambalâjlamak</i>	ambalajlamak			
109	ambulans	ambulans	<i>ambülâns</i>	ambulans	ambulans		
110	<i>amelî</i>	<i>amelî</i>	<i>amelî</i>	ameli	amelî	<i>amelî</i>	
111	amil	amil	<i>âmil</i>	amil	amil	<i>âmil</i>	
112	amilaz	amilaz	<i>amilâz</i>				
113	amir	amir	<i>âmir</i>	amir	amir	<i>âmir</i>	<i>âmir</i>
114	amirce	amirce	<i>âmirce</i>				
115	amirlik, -ği	amirlik, -ği	<i>âmirlik, -ği</i>	amirlik			
116	amiyane	amiyane	amiyane	amiyane	amiyane	<i>âmiyane</i>	
117	amma velakin	<i>amma velâkin</i>					
118	amudi	<i>amudî</i>	<i>amudî</i>		<i>amudî</i>	amudi	
119	amudufikari	<i>amudufikarî</i>	<i>amudufikarî</i>	amudufikari	<i>amudufikarî</i>		
120	ananevi	<i>an'anevî</i>	<i>ananevî</i>	ananevi	<i>ananevî</i>		
121	angudi	<i>angudî</i>	<i>angudî</i>		angudî		<i>angudî</i>
122	ani	<i>anî</i>	<i>anî</i>	ani	ani	<i>ânî</i>	
123	anide	<i>anîde</i>		anide	anide	anide	anide
124	aniden	<i>anîden</i>	<i>anîden</i>	aniden	aniden		
125	arabankürdi	<i>arabankürdî</i>					

	<u>2005</u>	<u>1996</u>	<u>1993</u>	<u>1977</u>	<u>1965</u>	<u>1942</u>	<u>1929</u>
126	Arabi	<i>Arabî</i>	<i>Arabî</i>	Arabi	<i>Arabî</i>	Arabi	
127	arız	arız	arız	arız	arız	<i>ârız</i>	
128	arıza	arıza	arıza	arıza	arıza	<i>ârıza</i>	
129	arızalı	arızalı	arızalı			<i>ârızalı</i>	
130	arızasız	arızasız	arızasız			<i>ârızasız</i>	
131	arızı	<i>arızî</i>	<i>arızî</i>	arızı	<i>arızî</i>	<i>ârızı</i>	
132	Ari	<i>Arî</i>	<i>Arî</i>	Ari	Ari	ari (<i>ariyen</i>)	
133	Ari dil	<i>Arî dil</i>					
134	arif	arif	arif	arif	arif	<i>ârif</i>	
135	arka plan	<i>arka plân</i>					
136	armudi	<i>armudî</i>	<i>armudî</i>		<i>armudî</i>	armudi	<i>armudî</i>
137	arzani	<i>arzanî</i>			<i>arzanî</i>	arzani	
138	<i>arzuhâl, -li</i>	<i>arzuhâl, -li</i>	arzuhal, -li	arzuhal, -li	arzuhal (arızihal)	arzuhal, -li	
139	<i>arzuhâlcî</i>	arzuhalci	arzuhalci	arzuhalci			
140	<i>arzuhâlcilik</i>	<i>arzuhâlcilik, -ği</i>	arzuhalcilik, -ği	arzuhalcilik			
141	asabi	<i>asabî</i>	<i>asabî</i>	asabi	<i>asabî</i>	asabi	
142	asabileşme	<i>asabileşme</i>					
143	asabileşmek	<i>asabileşmek</i>	<i>asabileşmek</i>	asabileşmek			

	<u>2005</u>	<u>1996</u>	<u>1993</u>	<u>1977</u>	<u>1965</u>	<u>1942</u>	<u>1929</u>
144	asabilik, -ği	<i>asabilik, -ği</i>	<i>asabîlik, -ği</i>	asabilik	asabilik	asabilik	
145	asimilasyon	<i>asimilasyon</i>	<i>asimilasyon</i>				
146	<i>askerî</i>	<i>askerî</i>	<i>askerî</i>	askeri	<i>askerî</i>	<i>askerî</i>	
147	asli	<i>aslî</i>	<i>aslî</i>	asli	<i>aslî</i>	asli	<i>aslî</i>
148	asli maaş	<i>aslî maaş</i>					
149	asli nüsha	<i>aslî nüsha</i>					
150	asri	<i>asrî</i>	<i>asrî</i>	asri	<i>asrî</i>	asri	
151	asrileşme	<i>asrîleşme</i>	<i>asrîleşme</i>				
152	asrileşmek	<i>asrîleşmek</i>	<i>asrîleşmek</i>	asrileşmek	asrileşmek		
153	asrilik, -ği	<i>asrîlik, -ği</i>	<i>asrîlik, -ği</i>	asrilik	asrilik	asrilik	
154	asude	asude	asude	asude	asude	<i>âsude</i>	asude
155	aşar	<i>aşar</i>	<i>âşar</i>	aşar	aşar	<i>âşar</i>	<i>âşar</i>
156	aşüfte	<i>aşüfte</i>	<i>aşüfte</i>	aşüfte	aşüfte	<i>âşüfte, aşifte</i>	aşifte
157	ati	ati	ati	ati	ati	<i>âti</i>	ati
158	<i>avdetî</i>	<i>avdetî</i>	<i>avdetî</i>	avdeti	<i>avdetî</i>		
159	Avrupai	<i>Avrupaî</i>	<i>Avrupaî</i>				
160	ayin	ayin	<i>âyin</i>	ayin	ayin	<i>âyin</i>	ayin
161	aza	aza	aza	aza	aza	<i>âza</i>	

	<u>2005</u>	<u>1996</u>	<u>1993</u>	<u>1977</u>	<u>1965</u>	<u>1942</u>	<u>1929</u>
162	azami	<i>azamî</i>	<i>azamî</i>	azami	<i>azamî</i>	<i>âzami</i>	<i>azamî</i>
163	Azeri	<i>Azerî</i>	<i>Azerî</i>	Azeri	<i>Azerî</i>	<i>Azerî</i>	<i>azerî</i>
164	Azerice	<i>Azerîce</i>					

Tablo 2. Fonetik değişikliğe uğrayan kelimelerin yazımı.

	<u>2005</u>	<u>1996</u>	<u>1993</u>	<u>1977</u>	<u>1965</u>	<u>1942</u>	<u>1929</u>
1	<i>abdest</i>	<i>abdest</i>	aptes	aptes	aptes	aptes	aptes
2	<i>abdestbozan</i>	<i>abdestbozan</i>	aptesbozan	aptesbozan	aptesbozan		
3	<i>abdestbozan otu</i>	<i>abdestbozan otu</i>	aptesbozan otu				
4	<i>abdesthane</i>	<i>abdesthane</i>	apteshane	apteshane	apteshane	aptesane	aptesane
5	<i>abdestli</i>	<i>abdestli</i>	aptesli	aptesli			
6	<i>abdestlik, -ği</i>	<i>abdestlik, -ği</i>	apteslik, -ği	apteslik, -ği	apteslik	apteslik	apteslik
7	<i>abdestsiz</i>	<i>abdestsiz</i>	aptessiz	aptessiz		aptessiz	aptessiz
8	<i>acente</i>	<i>acente</i>	<i>acente</i>	<i>acente</i>		acentă, acente	acentă
9	aftos	<i>aftoz</i>	aftos	aftos	aftos		
10	<i>akupunktur</i>	<i>akupunktur</i>	aküpunktür	<i>akupunktur</i>			
11	<i>alüminyum</i>	<i>alüminyum</i>	<i>alüminyum</i>	<i>alüminyum</i>	<i>alüminyum</i>	<i>alüminyum</i>	alüminyum
12	Arapgir (ilçe)	<i>Arapkir (ilçe)</i>	<i>Arapkir</i>	<i>Arapkir</i>	<i>Arapkir</i>	<i>Arapkir</i>	

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

	<u>2005</u>	<u>1996</u>	<u>1993</u>	<u>1977</u>	<u>1965</u>	<u>1942</u>	<u>1929</u>
13	arduvaz	arduz	arduz	arduvaz	arduvaz		
14	asuman	asuman			asuman	asüman	asüman
15	akciğer	akciğer		akciğer	akciğer	akciğer	akciyer
16	aynısefa	aynısefa	aynısefa	aynısafa	aynısafa	aynısafa	
17	açelya	açalya	açalya	açalya			
18	asilzade	asilzade	asilzade	asilzade		asilzade	asilzade
19	ambulans	ambulans	ambülâns	ambulans	ambulans		
20	altıncı duyu	altıncı duyu	altıncı duyu				

Tablo 3. Eklerin yazımı

	<u>2005</u>	<u>1996</u>	<u>1993</u>	<u>1977</u>	<u>1965</u>	<u>1942</u>	<u>1929</u>
1	aynıyla	aynıyla	aynıyla	aynıyla	aynıyla	ayniyle	
2	aysfilt, -di	aysfilt,-di	aysfilt,-di		aysfilt, -ti		
3	acımtrak, -ğı	acımtrak, -ğı	acımtrak	acımtrak	acımtrak	acımtrak	acımtrak

Tablo 4. Birleşik kelimelerin yazımı.

	<u>2005</u>	<u>1996</u>	<u>1993</u>	<u>1977</u>	<u>1965</u>	<u>1942</u>	<u>1929</u>
1	acı ağaç, -cı	acı ağaç, -cı		acıağaç	acıağaç		

	<u>2005</u>	<u>1996</u>	<u>1993</u>	<u>1977</u>	<u>1965</u>	<u>1942</u>	<u>1929</u>
2	<i>acı badem</i>	<i>acı badem</i>	<i>acı badem</i>	acıbadem			
3	<i>acı bakla</i>	<i>acı bakla</i>		acıbakla			
4	<i>acı balık, -ğı</i>	<i>acı balık, -ğı</i>	<i>acı balık</i>	acıbalık			
5	<i>acı çiğdem</i>	<i>acı çiğdem</i>	<i>acı çiğdem</i>	acıçiğdem			
6	<i>acı elma</i>	<i>acı elma</i>		acıelma			
7	<i>acı hıyar</i>	<i>acı hıyar</i>		acıhıyar	acıhıyar		
8	<i>acı marul</i>	<i>acı marul</i>	<i>acı marul</i>	acımarul			
9	<i>acı yonca</i>	<i>acı yonca</i>		acıyonca	acıyonca		
10	<i>açgöz</i>	<i>aç göz</i>					
11	<i>açgözlü</i>	<i>aç gözlü</i>	<i>aç gözlü</i>	açgözlü	açgözlü	açgözlü	açgözlü
12	<i>açgözlülük, -ğü</i>	<i>aç gözlülük</i>	<i>aç gözlülük</i>	açgözlülük	açgözlülük	açgözlülük	
13	<i>açıkgöz</i>	<i>açıkgöz</i>	<i>açık göz</i>	açıkgöz	açıkgöz	açıkgöz	
14	<i>açıkgözlük, -ğü</i>	<i>açıkgözlük</i>		açıkgözlük	açıkgözlük	açıkgözlük	
15	<i>açıkgözlülük, -ğü</i>		<i>açık gözlülük</i>	açıkgözlülük	açıkgözlülük		
16	<i>açık kalpli</i>			açikkalpli			
17	<i>açık sözlü</i>	<i>açık sözlü</i>	<i>açık sözlü</i>	açıksözlü			
18	<i>açık tohumlular</i>	<i>açık tohumlular</i>		açıktohumlular	açıktohumlular	açıktohumlular	
19	<i>açık yürekli</i>	<i>açık yürekli</i>	<i>açık yürekli</i>				

	<u>2005</u>	<u>1996</u>	<u>1993</u>	<u>1977</u>	<u>1965</u>	<u>1942</u>	<u>1929</u>
20	<i>açık yüreklilik, -ği</i>	<i>açık yüreklilik, -ği</i>		açıkyüreklilik			
21	<i>ada balığı</i>	<i>ada balığı</i>	<i>ada balığı</i>	adabalığı, -nı	adabalığı, -nı		
22	<i>ada çayı</i>	<i>ada çayı</i>	<i>ada çayı</i>	adaçayı, -nı	adaçayı, -nı	adaçayı, -nı	
23	<i>adam sendeci</i>			adamsendeci			
24	<i>adam sendecilik</i>			adamsendecilik	adamsendecilik		
25	<i>ada soğanı</i>			adasoğanı, -nı	adasoğanı, -nı		
26	<i>ada tavşanı</i>	<i>ada tavşanı</i>	<i>ada tavşanı</i>	adativşanı, -nı			
27	<i>ad bilimi</i>			adbilim			
28	<i>ad çekme</i>			adçekme	adçekme		
29	<i>ad bilimi</i>			adbilim			
30	<i>ad durumu</i>	addurumu					
31	<i>adımbaşı</i>	<i>adım başı</i>					
32	<i>ağaç çileği</i>	<i>ağaç çileği</i>	<i>ağaç çileği</i>	ağaççileği, -ni	ağaççileği, -ni		ağaççileği (ni)
33	<i>ağaç kavunu</i>	<i>ağaç kavunu</i>	<i>ağaç kavunu</i>	ağaçkavunu	ağaçkavunu		ağaçkavunu
34	<i>ağaç kurdu</i>	<i>ağaç kurdu</i>					ağaçkurdu (nu)
35	<i>ağı ağacı</i>	<i>ağı ağacı</i>	<i>ağı ağacı</i>	ağıağacı, -nı	ağıağacı, -nı		
36	<i>ağılı böcek, -ği</i>	<i>ağılı böcek</i>		ağılıböcek			
37	<i>ağı otu</i>	<i>ağı otu</i>		ağıotu, -nu	ağıotu, -nu		

	<u>2005</u>	<u>1996</u>	<u>1993</u>	<u>1977</u>	<u>1965</u>	<u>1942</u>	<u>1929</u>
38	ağırayak, -ğı	<i>ağır ayak, -ğı</i>		ağırayak			
39	ağırbaşı	ağırbaşı	<i>ağır başlı</i>	ağırbaşı		ağırbaşı	ağırbaşı
40	ağırbaşlılık, -ğı	ağırbaşlılık, -ğı	<i>ağır başlılık, -ğı</i>	ağırbaşlılık		ağırbaşlılık	
41	ağırcanlı	<i>ağır canlı</i>					
42	ağırcanlılık, -ğı	<i>ağır canlılık, -ğı</i>					
43	ağırelli	<i>ağır elli</i>					
44	ağırellilik, -ğı	<i>ağır ellilik, -ğı</i>					
45	ağırcanlı	ağırcanlı	<i>ağır kanlı</i>				
46	<i>ağır küre</i>	<i>ağır küre</i>		ağırküre	ağırküre	ağırküre	
47	<i>ağır sıklet</i>	<i>ağır sıklet</i>	<i>ağır sıklet</i>	ağırsıklet			
48	<i>ağır su</i>	<i>ağır su</i>	<i>ağır su</i>	ağırsu			
49	ağırtop	<i>ağır top</i>					
50	<i>ağır yağ</i>	<i>ağır yağ</i>	<i>ağır yağ</i>	ağıryağ			
51	<i>ağız birliği</i>	<i>ağız birliği</i>	<i>ağız birliği</i>				
52	ağızotu	ağızotu	ağız otu	ağızotu, -nu	ağızotu, -nu		
53	<i>ağ kepçe</i>	<i>ağ kepçe</i>		ağkepçe			
54	<i>ağ kurdu</i>	<i>ağ kurdu</i>	<i>ağ kurdu</i>	ağkurdu, -nu			
55	<i>ağ tabaka</i>	<i>ağ tabaka</i>		ağtabaka	ağtabaka	ağtabaka	

	<u>2005</u>	<u>1996</u>	<u>1993</u>	<u>1977</u>	<u>1965</u>	<u>1942</u>	<u>1929</u>
56	<i>ağustos böceği</i>	<i>ağustos böceği</i>	<i>ağustos böceği</i>	<i>ağustosböceği</i>	<i>ağustosböceği</i>		<i>ağustosböceği</i>
57	<i>ağzı pek</i>	<i>ağzı pek</i>				<i>ağzıpek, -ki</i>	
58	<i>ahlak dışı</i>	<i>ahlâk dışı</i>		<i>ahlakdışı</i>	<i>ahlakdışı</i>		
59	<i>akağaç, -cı</i>	<i>akağaç, -cı</i>	<i>ak ağaç</i>	<i>akağaç</i>	<i>akağaç</i>		<i>akağaç</i>
60	<i>akan yıldız</i>	<i>akan yıldız</i>		<i>akanyıldız</i>	<i>akanyıldız</i>	<i>akanyıldız</i>	
61	<i>akarsu</i>	<i>akarsu</i>	<i>akar su</i>	<i>akarsu</i>			
62	<i>akaryakıt</i>	<i>akaryakıt</i>	<i>akar yakıt</i>		<i>akaryakıt, -tı</i>		
63	<i>akbakla</i>	<i>akbakla</i>	<i>ak bakla</i>				
64	<i>akbalık, -ğı</i>	<i>akbalık, -ğı</i>	<i>ak balık</i>	<i>akbalık</i>	<i>akbalık</i>	<i>akbalık</i>	<i>akbalık</i>
65	<i>akbasma</i>	<i>ak basma</i>		<i>akbasma</i>	<i>akbasma</i>		
66	<i>ak benek, -ği</i>	<i>ak benek, -ği</i>		<i>akbenek</i>	<i>akbenek</i>	<i>akbenek</i>	<i>akbenek</i>
67	<i>akburçak, -ğı</i>	<i>akburçak, -ğı</i>	<i>ak burçak</i>	<i>akburçak</i>			
68	<i>akçaağaç, -cı</i>	<i>akçaağaç, -cı</i>	<i>akça ağaç</i>	<i>akçaağaç</i>	<i>akçaağaç</i>	<i>akçaağaç</i>	<i>akçaağaç</i>
69	<i>akçakavak, -ğı</i>	<i>akçakavak, -ğı</i>	<i>akça kavak</i>	<i>akçakavak</i>	<i>akçakavak</i>	<i>akçakavak</i>	
70	<i>akdarı</i>	<i>akdarı</i>	<i>ak darı</i>	<i>akdarı</i>			
71	<i>akdemir</i>	<i>ak demir</i>		<i>akdemir</i>			
72	<i>akdiken</i>	<i>akdiken</i>	<i>ak diken</i>	<i>akdiken</i>	<i>akdiken</i>	<i>akdiken</i>	<i>akdiken</i>
73	<i>akıl dışı</i>			<i>akıldışı</i>			

	<u>2005</u>	<u>1996</u>	<u>1993</u>	<u>1977</u>	<u>1965</u>	<u>1942</u>	<u>1929</u>
74	<i>akıl dişi</i>	akıldişi, -ni	<i>akıl dişi</i>	akıldişi, -ni	akıldişi, -ni		
75	akkan	akkan		akkan			
76	akkarınca	akkarınca	<i>ak karınca</i>	akkarınca			
77	akkefal, -li	akkefal, -li	<i>ak kefal</i>	akkefal	akkefal	akkefal	akkefal
78	akmantar	akmantar	<i>ak mantar</i>	akmantar			
79	akpas	<i>ak pas</i>		akpas			
80	aksöğüt, -dü	aksöğüt, -dü	<i>ak söğüt</i>		aksöğüt	aksöğüt	aksöğüt
81	aksu	aksu		aksu	aksu	aksu	aksu
82	<i>ak sülümen</i>	<i>ak sülümen</i>		aksülümen	aksülümen	aksülümen	aksülümen
83	akşamüstü	akşamüstü	<i>akşam üstü</i>	akşamüstü			
84	akşamüzeri	akşamüzeri	<i>akşam üzeri</i>	akşamüzeri			
85	<i>ak yel</i>	akyel		akyel			
86	<i>ak yem</i>	<i>ak yem</i>		akyem			
87	akyuvar	akyuvar	<i>ak yuvar</i>	akyuvar	akyuvar	akyuvar	
88	akzambak, -ğı	akzambak, -ğı	<i>ak zambak</i>	akzambak			
89	alabalık, -ğı	alabalık, -ğı	<i>ala balık</i>	alabalık	alabalık	alabalık	Alabalık
90	<i>alaca karanlık, -ğı</i>	<i>alaca karanlık, -ğı</i>		alacakaranlık		alacakaranlık	
91	alacasansar	alacasansar	<i>alaca sansar</i>				

	<u>2005</u>	<u>1996</u>	<u>1993</u>	<u>1977</u>	<u>1965</u>	<u>1942</u>	<u>1929</u>
92	<i>ala gün</i>	<i>ala gün</i>		alagün	alagün		
93	alakarga	alakarga	<i>ala karga</i>	alakarga	alakarga	alakarga	alakarga
94	<i>ala sulu</i>	<i>ala sulu</i>		alasulu	alasulu		
95	alataş	<i>ala tav</i>					
96	<i>alçak gönüllü</i>	<i>alçak gönüllü</i>	<i>alçak gönüllü</i>			alçakgönüllü	alçakgönüllü
97	<i>alçak gönüllülük</i>	<i>alçak gönüllülük</i>	<i>alçak gönüllülük</i>			alçakgönüllülük	alçakgönüllülük
98	<i>alçı taşı</i>	<i>alçı taşı</i>	<i>alçı taşı</i>	alçıtaşı, -nı			
99	<i>alın yazısı</i>	<i>alın yazısı</i>	<i>alın yazısı</i>	alın yazısı, -nı			
100	alışveriş	<i>alış veriş</i>	<i>alış veriş</i>	alışveriş	alışveriş	alışveriş	
101	alkarısı	<i>al karısı</i>	<i>al karısı</i>				
102	<i>alt cins</i>	<i>alt cins</i>	<i>alt cins</i>	altcins	altcins	altcins	
103	<i>alt çene</i>	<i>alt çene</i>	<i>alt çene</i>	altçene	altçene	altçene	
104	<i>alt damak, -ğı</i>	<i>alt damak, -ğı</i>	<i>alt damak</i>	altdamak			
105	<i>alt deri</i>	<i>alt deri</i>	<i>alt deri</i>	altderi	altderi	altderi	
106	<i>alt familya</i>	<i>alt familya</i>	<i>alt familya</i>	altfamilya	altfamilya	altfamilya	
107	<i>alt geçit, -di</i>	<i>alt geçit, -di</i>	<i>alt geçit</i>	altgeçit			
108	Altıkardeş	Altıkardeş	<i>Altın Kardeş</i>	Altıkardeş	Altıkardeş		
109	<i>altın kökü</i>	<i>altın kökü</i>	<i>altın kökü</i>	altınkökü, -nü	Altınkökü, -nü	altınkökü, -nü	altınkökü (nü)

	<u>2005</u>	<u>1996</u>	<u>1993</u>	<u>1977</u>	<u>1965</u>	<u>1942</u>	<u>1929</u>
110	<i>altın suyu</i>	<i>altın suyu</i>	<i>altın suyu</i>	altınsuyu, -nu	altınsuyu, -nu		
111	<i>alt karşıt</i>	<i>alt karşıt</i>		altkarşıt	altkarşıt		
112	<i>alt kurul</i>	<i>alt kurul</i>	<i>alt kurul</i>	altkurul			
113	altmışaltı	altmışaltı		altmışaltı	altmışaltı		
114	<i>alt sınıf</i>	<i>alt sınıf</i>	<i>alt sınıf</i>	altsınıf	altsınıf	altsınıf	
115	<i>alt şube</i>	<i>alt şube</i>	<i>alt şube</i>	altşube	altşube	altşube	
116	<i>alt takım</i>	<i>alt takım</i>	<i>alt takım</i>	alttakım	alttakım	alttakım	
117	altüst etmek	<i>alt üst etmek</i>	<i>alt üst etmek</i>				
118	altüst olmak	<i>alt üst olmak</i>					
119	altyapı	<i>alt yapı</i>	<i>alt yapı</i>	altyapı			
120	<i>alt yazı</i>	<i>alt yazı</i>	<i>alt yazı</i>	alt yazı	alt yazı		
120	alyuvar	alyuvar	<i>al yuvar</i>	alyuvar	alyuvar	alyuvar	
121	<i>amber ağacı</i>	<i>amber ağacı</i>	<i>amber ağacı</i>	amberağacı, -nı			
122	<i>amber balığı</i>	<i>amber balığı</i>	<i>amber balığı</i>	amberbalığı	amberbalığı		
123	<i>amber çiçeği</i>	<i>amber çiçeği</i>	<i>amber çiçeği</i>	amberçiçeği			
124	<i>amper saat, -ti</i>	<i>amper saat, -ti</i>	<i>amper saat, -ti</i>	ampersaat, -ti	ampersaat		
125	<i>ana arı</i>	<i>ana arı</i>	<i>ana arı</i>	anaarı			
126	<i>ana dil</i>	<i>ana dil</i>	<i>ana dil</i>	anadil	anadil		

	<u>2005</u>	<u>1996</u>	<u>1993</u>	<u>1977</u>	<u>1965</u>	<u>1942</u>	<u>1929</u>
127	<i>ana dili</i>	<i>ana dili</i>	<i>ana dili</i>	anadili			
128	<i>ana erki</i>	<i>ana erki</i>	<i>ana erki</i>	anaerki	anaerki		
129	anaerkil	anaerkil	<i>ana erkil</i>	anaerkil	anaerkil		
130	<i>ana fikir, -kri</i>	<i>ana fikir, -kri</i>	<i>ana fikir</i>	anafikir			
131	<i>ana kara</i>	<i>ana kara</i>	<i>ana kara</i>	anakara	anakara		
132	anamal	anamal	<i>ana mal</i>	anamal	anamal		
133	anaokulu	anaokulu	<i>ana okulu</i>	anaokulu	anaokulu		
134	anapara	anapara	<i>ana para</i>	anapara			
135	<i>ana sınıfı</i>	<i>ana sınıfı</i>	<i>ana sınıfı</i>	anasınıfı			
136	<i>ana vatan</i>	<i>ana vatan</i>		anavatan			
137	<i>ana yol</i>	<i>ana yol</i>	<i>ana yol</i>	anayol	anayol		
138	<i>ana yön</i>	<i>ana yön</i>	<i>ana yön</i>	anayön	anayön		
139	<i>ana yurt, -du</i>	<i>ana yurt, -du</i>	<i>ana yurt</i>	anayurt			
140	<i>andız otu</i>	<i>andız otu</i>		andızotu, -nu	andızotu, -nu		
141	<i>anıt mezar</i>	<i>anıt mezar</i>	anıtmezar	anıtmezar			
142	<i>anlam bilimi</i>	<i>anlam bilimi</i>		anlambilim			
143	anneanne	anneanne	<i>anne anne</i>	anneanne	anneanne	anneanne	
144	<i>ara cümle</i>	<i>ara cümle</i>	<i>ara cümle</i>	aracümle			

	<u>2005</u>	<u>1996</u>	<u>1993</u>	<u>1977</u>	<u>1965</u>	<u>1942</u>	<u>1929</u>
145	<i>ara deniz</i>	<i>ara deniz</i>	<i>ara deniz</i>	aradeniz			
146	<i>ara kesit</i>	<i>ara kesit</i>		arakesit, -ti	arakesit		
147	<i>ara konakçı</i>	<i>ara konakçı</i>	<i>ara konakçı</i>	arakonakçı			
148	<i>ara nağme</i>	<i>ara nağme</i>	<i>ara nağme</i>	aranağme	aranağme	aranağme	
149	<i>ara sıra</i>	<i>ara sıra</i>	<i>ara sıra</i>	arasıra		arasıra	
150	<i>ara söz</i>	<i>ara söz</i>		arasöz	arasöz	arasöz	
151	<i>ara tümce</i>	<i>ara tümce</i>		aratümce			
152	<i>ardıç kuşu</i>	<i>ardıç kuşu</i>	<i>ardıç kuşu</i>	ardıçkuşu, -nu			
153	<i>arı beyi</i>	<i>arı beyi</i>	<i>arı beyi</i>	arıbeyi, -ni			
154	<i>arı kil</i>	<i>arı kil</i>		arıkil	arıkil	arıkil	
155	<i>arı kuşu</i>	<i>arı kuşu</i>	<i>arı kuşu</i>	arıkuşu, -nu	arıkuşu, -nu		
156	<i>arı sütü</i>	<i>arı sütü</i>	<i>arı sütü</i>	arisütü, -nü			
157	<i>arıtimevi</i>	<i>arıtim evi</i>		arıtimevi, -ni			
158	<i>arka üstü</i>	<i>arkaüstü</i>					
159	<i>armut kabağı</i>	<i>armut kabağı</i>	<i>armut kabağı</i>	armutkabağı			
160	<i>armut top</i>	<i>armut top</i>		armuttop			
161	<i>art avurt, -du</i>	<i>art avurt, -du</i>	<i>art avurt</i>	artavurt			
162	<i>art damak, -ğı</i>	<i>art damak, -ğı</i>	<i>art damak</i>	artdamak			

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

	<u>2005</u>	<u>1996</u>	<u>1993</u>	<u>1977</u>	<u>1965</u>	<u>1942</u>	<u>1929</u>
163	<i>artık değer</i>	<i>artık değer</i>		artıkdeğer			
164	<i>artık gün</i>	<i>artık gün</i>	<i>artık gün</i>	artıkgün	artıkgün	artıkgün	
165	<i>artık yıl</i>	<i>artık yıl</i>	<i>artık yıl</i>	artıkyıl	artıkyıl	artıkyıl	
166	<i>art oda</i>	<i>art oda</i>	<i>art oda</i>	artoda			
167	<i>art zamanlı</i>	<i>art zamanlı</i>		artzamanlı			
168	<i>art zamanlılık, -ğı</i>	<i>art zamanlılık, -ğı</i>		artzamanlılık			
169	<i>asalak bilimi</i>	<i>asalak bilimi</i>	<i>asalak bilimi</i>	asalakbilim			
170	<i>aslan pençesi</i>	<i>aslanpençesi</i>		aslanpençesi	aslanpençesi	aslanpençesi, -ni	
171	<i>asma kabağı</i>	<i>asma kabağı</i>	<i>asma kabağı</i>	asmakabağı, nı	asmakabağı		asmakabağı (nı)
172	<i>asma kat</i>	<i>asma kat</i>		asmakat			
173	<i>aşermek</i>	<i>aş ermek</i>	<i>aş ermek</i>	aşermek	aşermek		
174	<i>aşevi</i>	<i>aş evi</i>	<i>aş evi</i>	aşevi, -ni	aşevi, -ni	aşevi, -ni	
175	<i>aşı boyalı</i>	<i>aşı boyalı</i>		aşıboyalı			
176	<i>aşı boyası</i>	<i>aşı boyası</i>	<i>aşı boyası</i>	aşıboyası, -nı			aşıboyası
177	<i>aşırı besi</i>	<i>aşırı besi</i>		aşırıbesi	aşırıbesi	aşırıbesi	
178	<i>aşırı doyma</i>	<i>aşırı doyma</i>		aşırıdoyma	aşırıdoyma	aşırıdoyma	
179	<i>aşırı duyu</i>	<i>aşırı duyu</i>		aşırıduyu			
180	<i>aşırı erime</i>	<i>aşırı erime</i>		aşırıergime	aşırıergime	aşırıergime	

	<u>2005</u>	<u>1996</u>	<u>1993</u>	<u>1977</u>	<u>1965</u>	<u>1942</u>	<u>1929</u>
181	<i>aşı taşı</i>	<i>aşı taşı</i>	<i>aşı taşı</i>	aşıtaşı, -nı		aşıtaşı, -nı	aşıtaşı
182	<i>ata erki</i>	ataerki	<i>ata erki</i>	ataerki	ataerki		
183	ataerkil	ataerkil	<i>ata erkil</i>	ataerkil	ataerkil		
184	atardamar	atardamar	<i>atar damar</i>	atardamar	atardamar	atardamar	
185	atasözü	atasözü	<i>ata sözü</i>	atasözü,-nü	atasözü,-nü		
186	atbalığı	atbalığı	<i>at balığı</i>	atbalığı, -nı	atbalığı, -nı		
187	<i>ateş balığı</i>	<i>ateş balığı</i>	<i>ateş balığı</i>	ateşbalığı, -nı			ateşbalığı (nı)
188	<i>ateş böceği</i>	<i>ateş böceği</i>	<i>ateş böceği</i>	ateşböceği, -ni	ateşböceği		ateşböceği (ni)
189	<i>ateş çiçeği</i>	<i>ateş çiçeği</i>	<i>ateş çiçeği</i>	ateşçiçeği, -ni			
190	<i>ateş kayığı</i>	<i>ateş kayığı</i>	<i>ateş kayığı</i>	ateşkayığı, -nı	ateşkayığı, -nı	ateşkayığı, -nı	
191	<i>at kestanesi</i>	<i>at kestanesi</i>	<i>at kestanesi</i>	atkestanesi, -ni	atkestanesi		
192	<i>at sineği</i>	<i>at sineği</i>	<i>at sineği</i>	atsineği, -ni			
193	<i>avcı otu</i>	<i>avcı otu</i>	<i>avcı otu</i>	avcıotu, -nu	avcıotu, -nu		
194	<i>avize ağacı</i>	<i>avize ağacı</i>	<i>avize ağacı</i>	avizeağacı, -nı	avizeağacı		
195	avuçiçi	avuç içi					
196	<i>ayak takımı</i>	<i>ayak takımı</i>	<i>ayak takımı</i>	ayaktakımı, -nı	ayaktakımı	ayaktakımı, -nı	
197	<i>ayak teri</i>	<i>ayak teri</i>	<i>ayak teri</i>	ayakteri, -ni	ayakteri, -ni	ayakteri, -ni	
198	<i>ayak ucu</i>	<i>ayak ucu</i>	<i>ayak ucu</i>	ayakucu, -nu			

	<u>2005</u>	<u>1996</u>	<u>1993</u>	<u>1977</u>	<u>1965</u>	<u>1942</u>	<u>1929</u>
199	ayaküstü	ayaküstü	<i>ayak üstü</i>	ayaküstü	ayaküstü, -nü	ayaküstü, -nü	
200	ayakyolu	ayakyolu	<i>ayak yolu</i>	ayakyolu, -nu	ayakyolu, -nu	ayakyolu, -nu	
201	<i>ayan beyan</i>	<i>ayan beyan</i>	<i>ayan beyan</i>	<i>ayan beyan</i>	<i>ayan beyan</i>	ayanbeyan	
202	<i>ay balığı</i>	<i>ay balığı</i>	<i>ay balığı</i>	aybalığı, -nı			
203	aybaşı	aybaşı	<i>ay başı</i>	aybaşı, -nı	aybaşı, -nı		
204	<i>ay çöreği</i>	ayçöreği	<i>ay çöreği</i>				
205	ayevi	<i>ay evi</i>	<i>ay evi</i>	ayevi, -ni	ayevi, -ni		
206	<i>ay ışığı</i>	<i>ay ışığı</i>				ayışığı, -nı	
207	<i>ayı üzümü</i>	<i>ayı üzümü</i>	<i>ayı üzümü</i>	ayüzümü, -nü	ayüzümü		
208	<i>ayrı basım</i>	<i>ayrı basım</i>		ayrıbasım	ayrıbasım		
209	<i>ayrık otu</i>	<i>ayrık otu</i>	<i>ayrık otu</i>	ayrıkotu, -nu			
210	<i>ay tutulması</i>	<i>ay tutulması</i>	<i>ay tutulması</i>		aytutulması		
211	<i>azı dişi</i>	<i>azı dişi</i>	<i>azı dişi</i>	azıdişi, -ni	azıdişi, -ni		

AFGAN ÖZBEKÇESİNİN SERİPUL AĞZINDA -GAN EKİ*

Mevlüt GÜLTEKİN
Çev.: Esra YAVUZ

ÖZET

Bu makalede, Türk dilinin Güneydoğu (Uygur-Karluk) lehçelerinden biri olan Özbek Türkçesinin Afganistan'ın Seripul vilayetinde konuşulan ağzındaki -GAN ekinin standart Özbekçeyle mukayeseli olarak morfonolojik, cümle bilgisi ve anlam bilgisi işlevleri üzerinde durulmuştur.

-GAN ekinin bitimli fiil, sıfat-fiil ve diğer işlevleri teferruatlı bir şekilde gözden geçirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Afgan Özbekçesi, Sıfat-Fiil, Seripul Ağzı, Özbek Türkçesi.

THE SUFFIX -GAN IN THE AFGAN-UZBEK DIALECT OF SERIPUL

ABSTRACT

In this article, -GAN suffix in the dialect of Uzbek, a Turkic language of southeastern branch or Karluk-Uighur, which is spoken in Seripul, a city in north Afghanistan, will be searched in comparison with standard Uzbek, in view of its phonological, syntactical and semantical functions.

It has been in details reviewed finite verb, participle and other functions of -GAN suffix.

Key Words: Afghan-Uzbek, participle, dialect of Seripul, Uzbek.

* GÜLTEKİN, Mevlüt, *Das Suffix auf -Gan im Afgano-özbekischen Dialekt von Seripul*, 5. Deutschen Turkologenkonferenz, Universität Mainz, Turcologica 69, Harrassowitz Verlag, 2007, s. 193- 205.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

0. Giriş

Afgan Özbekçesinin Seripul ağzında *-GAn* eki hem bitimli fiil hem de sıfat-fiil olarak çok sık kullanılmaktadır. Bu çalışmada *-GAn* ekinin Seripul ağzındaki morfofonolojik, cümle bilgisi ve anlam bilgisi ile ilgili bazı özellikleri ele alınacaktır.

Bu çalışmada kullanılan malzeme, her ikisi de Seripul'da doğmuş olan M. Asıf Yoldaş ve Fazileddin Vahidi'den derlenmiş ve daha yayımlanmamış metinlerden oluşmaktadır¹. M. Asıf Yoldaş 7 yıldır Niğde Üniversitesinde öğrenim görmekte ve şu anda işletme anabilim dalında doktorasını yapmaktadır. Fazileddin Vahidi 2 yıl Türkiye'de öğrenim görmüş ve şuan Yunanistan'da yaşamaktadır. Malzeme olarak aynı zamanda kısa zaman önce yayımlanmış olan Afgan Özbekçesi-Türkçe sözlükten de faydalanılmıştır (Gültekin & Yoldaş 2002).

Orhon Türkçesinde kullanılmayan *-GAn* eki, ilk olarak Uygurlar döneminde geçmiş zaman ve şimdiki zaman anlamlarında sıfat-fiil olarak kullanılmaktadır (Tekin 2000: 172). Orhon Türkçesi ve Uygurcada sonuç bildiren geçmiş zaman için sadece *-mİş* eki kullanılmaktadır. Karahanlı ve Eski Kıpçakçada *-mİş* ve *-GAn* ekleri sonuç bildiren geçmiş zaman için herhangi bir anlam farkı olmaksızın yan yana kullanılmaktadır. Çağataycada ise *-GAn* eki tercih edilmekle beraber, *-mİş* eki de yaygın olarak kullanılmaktadır (Şçerbak 1981: 92-93).

-GAn eki kullanıldığı çağdaş Türk lehçelerinde genel olarak şeklini korumuştur. Bu ek bugün Kıpçak, Karluk-Uygur (Güneydoğu grubu) ve Yakutça istisnasıyla Sibiry lehçelerinde genel olarak kullanılır (Şçerbak 1981: 78). Eraslan'a göre (1980: 78) Batı Türkçesinde (=Güneybatı Türkçesi) ekin başındaki *-G* ünsüzünü kaybetmiş ve *-An* ya da *-(y)an* biçimine dönüşmüştür. Buna karşılık SSCB Türkologları, *-An* ekinin daha en eski Türkçe döneminde mevcut olduğunu iddia etmişlerdir (Tenişev 1988: 452-455).

-GAn eki Seripul ağzında *-ğan* /-gen² ve *-qan/-ken*² şeklindedir ve ünsüz uyumuna uyar, yani ünlüyle ya da sedalı ünsüzle biten fiil tabanlarına *-ğan/-gen* (Örneğin; —~~an~~” anlamına gelen

¹ Bu metinlerden bir kısmı şu anda yayımlanmıştır: Mevlüt GÜLTEKİN, *Asiyabad'dan Özbek Türkçesi Metinleri*, Niğde 2006.

² Fonetik alfabe olarak Türkiye Türkçesindeki kullanım esas alınmıştır, mesela kalınlık-incelik itibarıyla *-ğan*, *-gæn*; *-qan*, *-kaen* gibi şekiller bu çalışmada dikkate alınmamıştır.

qa(l)gen) şeklinde ve sedasız ünsüzlerle biten fiil tabanlarına ise *-qan* /*-ken* getirilir (Örneğin; —*atmış*” anlamındaki *yatken*).

Seripul ağzında kullanılan *-GAn* eki, standart Özbek Türkçesinde ve diğer İrancalaşmış ağızlarda olduğu gibi uyuma tâbi değildir. Genel olarak ince şekiller *-gen* / *-ken* tercih edilir.

Seripul ağzında *-GAn* ekinin işlevleri sırasıyla şöyledir:

- görünüş-zaman
- isim (=sıfat-fiil)
- diğer kullanımlar

1. -GAn’ın Görünüş-Zamansal Kullanımı

1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Bu *-GAn* bitimli fiil şekli olarak kullanıldığında, *-GAn* ekine şahıs ekleri gelir (bu arada -Ø 3. Tekil Şahıs ve 3. Çoğul Şahıs *-le(r)*). Bu bir tür öğrenilen geçmiş zaman şeklidir ve standart Özbekçedeki şeklinden anlamca farklı değildir. Sonralık ifade eder³:

Teklilik

1. *kegemmen* (<*kelgenmen*) —Ben geldim”
yatkemmen —Ben atmaya gittim”
2. *kegensen*; *yatkensen*
3. *kegen*; *yatken*

Çokluk

1. *kegemmiz* / *kegembiz* (<*kelgenbiz*);
yatkembiz / *yatkemmiz*
2. *kegensiz*; *yatkensiz*
3. *kegenne(r)* (<*kelgenler*); *yatkenle(r)* / *yatkenne(r)*

1.2. Olumsuzluk

-GAn’ın bu görünüş-zaman şekli üç şekilde olumsuz yapılır.

³ Bu kavram (*postterminalitaet*) için bkz. Johanson 1971: 283-287

1.2.1. Olumsuzluk ifade eden -me eki vasıtasıyla kullanımı**Teklük**

1. *kemegemmen* —Ben gelmedim.” vs.

2. *kemegensen*

3. *kemegen*

Çokluk

1. *kemegembiz / kemegemmiz*

2. *kemegensiz*

3. *kemegenle(r) / kemegenne(r)*

1.2.2. Olumsuzluk edatı *emes*’e şahıs eklerinin getirilmesiyle kullanımı**Teklük**

1. *kegen emesmen* —Ben gelmedim / gelmiş değilim” vs.

2. *kegen emessen*

3. *kegen emes*

Çokluk

1. *kegen emesbiz*

2. *kegen emessiz*

3. *kegen emelse(r)*

1.2.3. İki farklı sözdizimsel imkânı olan *yoğ* olumsuzluk kelimesi vasıtasıyla

-*GAn* + *iyelik eki* + *yoğ*, olumsuzluk bildirir.

Teklük

1. *kegenim yoğ*

2. *kegeniñ yoğ*

3. *kegeni yoğ*

Çokluk

1. *kegenibiz yoğ*

2. *kegeniz yoğ*

3. *kegenneri yoğ*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Bu *yoğ* ile kullanılan cümlede özne belirtilmişse yalın halde bulunur:

men köp kettenim yoğ —Ben oraya çok gitmem”

asker barççe ke körge ni yoğ, mundağ çalleñ bogenini —asker
gençler görmüş değiller, böyle çalıştığını”

1.2.4. -GAn + -i (İyelik 3. Tekil) + *yoğ* + şahıs eki (3. tekil şahıs -Ø, 3. Çoğul Şahıs -le(r)):

Teklik

1. *kegeni yoğmen*
2. *kegeni yoğsen*
3. *kegeni yoğ*

Çokluk

1. *kegeni yoğbiz*
2. *kegeni yoğsiz*
3. *kegeni yoğle(r)*

Bu yapıda soru cümleleri *mi*’den sonra gelen şahıs ekleriyle kurulur:

Teraktör aydegeni yoğmisiz? —Fraktör kullanmışlığınız yok mu?”

Burada sözü geçen olumsuz yapı, standart Özbek dilinde geçerli değildir. Ancak bana göre bu şekil hem Taşkent ağzında (Zuraev 1964:149, açıklama), hem de Tatarcanın Sibirya ağzında da vardır (açıklama için bkz. Dmitrieva 1981: 218). Şahıs ekleri *yoq* kelimesinden sonra getirilir ve bu durumda partisip eksiz kullanılır (Örnek: *alğan yoqpın —bn almadım”*).

Bu çalışma için kullandığım metinlerde *yoğ* ile kurulmuş üç olumsuzluk şekli vardır: -GAn + İyelik Eki + *yoğ* + Şahıs Eki. Bu durumda özne bir defa iyelik eki, bir defa şahıs ekiyle olmak üzere iki kere işaretlenmiş olur.

Men töylege bârgenim yoğmen —Ben düğünlere gitmiş değilim.”

Daha önce Menges’in diğer Türk lehçelerinde *yoq* ile kurulan olumsuz yapı hakkında belirttiği gibi, *emes* / *yoğ* şekli de Seripul ağzında -me olumsuzluk eki ile kurulan menfî ifadeden daha kuvvetlidir (1968: 145).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Sen bu günani qineniñ yoğ / qıgeni yoğsen. —Serbu hatayı yapmış değilsin.”

Men u rusku töyge kegen emesmen. —Bem günkü düğüne gelmiş değilim.”

1.3. Ekin Diğer Kullanımları

-*GAni* -*GAn* biçimi, birbirini takip eden aynı iki fiil tabanına geldiğinde standart Özbek Türkçesinde de olduğu gibi (Kononov 1960: 219) süreklilik, güçlü hareketi bildirir:

Adam işlegeni işlegen —Adam çalışmış da çalışmış.”

U gapirgeni gapirgen —O konuşmuş da konuşmuş.”

-*GAn* + İyelik eki, *bâr* ile birleşerek standart Özbek Türkçesinde olduğu gibi (Kononov 1960: 351) varsayım bildirir:

Sizdi bir câyge körgenim bâr —Siz bir yerde görmüş gibiyim.

Modal (kiplik) şekiller -*di(r)* ile birleşerek kurulur ve -*di(r)* eki şahıs eklerinden (veya Ø, -*la(r)*) 3. iyelik eki) sonra gelebilir. Bu yapı şüphe, ihtimal ve / ya da tahmin ifade eder:

Teklik

1. *algendirmen / algenmendir —almışımıdır” vb.*

2. *algendirsən / algensendir*

3. *algendir*

Çokluk

1. *algenbizdir / algenbizdir*

2. *algendirsiz / algensizdir*

3. *algendile / algenledi(r)*

Bergen kitabıñdi algendirmen esimge yoğ —Verdiğin kitabı almışımıdır, aklımda yok”

1.4. *e(r)*- ve *bo(l)*- ile Kurulan Fiil Birleşimleri

-*GAn* eki ile kurulan basit geçmiş zaman şeklinden *e(r)*- ve *bo(l)*- yardımcı fiilleri vasıtasıyla fiil birleşimleri kurulabilir.

Bunun *e-* ile birleşen şekilleri azdır:

-*GAn emesmen* vb. (Olumsuz Geçmiş Zaman) bkz yukarıya

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

-*GAn edim / ediñ / edi / edik / ediyz / edile(r)* (Öğrenilen Geçmişin Hikayesi)

Şüphe edatı *eken* ile:

-*GAn ekemmen/ ekensen/ eken/ ekemmiz / ekensiz / ekelle(r)*

Çoğunlukla -*GAn emes* ve -*GAn edi* yapıları kullanılır. -*GAn edi* ve -*GAn eken*'in olumsuz şekilleri yoktur ve anlamları da standart Özbek Türkçesinden ayrılmaz.

-*GAn emiş* birleşmesi, standart Özbek Türkçesinde ara sıra görülür (Gabain 1945: 114), uygun örnekler metnimizde yoktur.

Şartlı birleşik şekiller *ese* ile değil de -*bo(l)se* ile kurulur ve anlamca standart Özbek Türkçesinden ayrılmaz (Gabain 1945: 115).

U rus silenı oylerizge kegen bosem (h)em esimden çıǵıptı.
“O gün sizin evinize gelmiş olsam da hatırlamıyorum”

2. -*GAn* Ekinin İsim (Sıfat-Fiil) Olarak Kullanımı

-*GAn* sıfat-fiil ekinin başlangıçta zaman olarak belirli bir anlamı yoktur. Buna karşı Seripul ağzında genellikle geçmiş zaman anlamına sahiptir (çünkü bu ağızda bu ekten ayrı, -(ı)yken eki vardır ve şimdiki zaman ve gelecek zaman ifade eder):

bobem aydegen yerini mǎla qıladı —*Deem* sürmüş olduğu yeri düzlüyor”

aytgen kitabiñdi tapalmadım —*Sylediğin* kitabı bulamadım.”

Ancak bazen bağlama bağlı olarak -*GAn* ekinin geniş zaman ve şimdiki zaman anlamında kullanıldığı görülür.

işterab qıgen pişey kör toǵadı —*Acı* eden kedi kör yavru doğurur”

qol(g)e kemegen narselerdi at! —*Kullanmadığın* eşyaları at!”

İsim olarak kullanılan -*GAn* ekinin üç gruba ayrılması mümkün:

1. Sıfat Olarak Kullanımı (ilgi cümlesi)
2. İsim-Fiil Olarak Farklı Eklerle Kullanımı
3. Zarf-Fiil Olarak Kullanımı

2.1. Sıfat Olarak Kullanımı

-*GAn* ile kurulan yapı bir ismi nitelerse işlevce Hint-Avrupa dillerindeki ilgi cümleciklerine benzer. Sıfat-fiil yapısının nitelediği

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

isim partisip grubunun öznesi, nesnesi, zaman ve yer gösteren zarf tümleci olarak kullanılabilir. Aşağıdaki örnek cümlelerde nitelenen isim, ilgili yan cümlecîğin öznesidir:

qagen çaydi toktim —~~dan~~ çayı döktüm”

*u oltigen âdam şarabige uhşaydi —*ooturan adam sarhoşa benziyor”

yañğı açılgen bir şirketke şeriy boldim —~~şni~~ kurulan bir şirkete ortak oldum.”

Eğer nitelenen isim özne değil de nesne veya zarf tümleci olarak kullanılırsa, özne standart Özbek Türkçesinde kullanıldığı gibi nitelenen isme gelen iyelik ekleri ile belirtilir.

agen tarbuzuñ serâb eken —~~aldı~~ğın karpuz çok suluymuş”

ekken buğdaylarimdi özim oraman —~~ekt~~ğim buğdayları kendim biçtim”

tapken pullarini qumarge ziyân qildi —~~kz~~andığı paraları kumarda kaybetti”

işlegen câyiñden rozane niççe pul alasan? —~~alı~~ştığın dükkândan ne kadar para kazanıyorsun?”

yatken câyleri cennet bolsin! —~~attı~~ğı yer cennet olsun!”

Eğer nitelenen kelimenin önünde partisip dışında başka bir işaret zamiri (bu, şu, o) olursa, özneyi ifade eden iyelik eki nitelenen isme değil de partisip ekine gelir. Bu yapı standart Özbekçesinde yoktur:

*u aytkeniñ şâirdi ğazeli köp —*oşylediğın şairin şiiri çok”

*bu qıgenim işke biraw nima deydi? —*bu yaptığım işe başkaları ne der?”

Yan cümlecîğin öznesi zamir ya da yalın haldeki bir isim olarak belirtilmişse ne sıfat-fiile ne de nitelenen isme özneyi belirtmek için iyelik eki getirilmez:

men (sen / u) körgen âdam bu emes —~~benim~~/ senin / onun gördüğüm/ gördüğün/ gördüğü adam bu değil”

mualim bitken kitap yaxşı —~~öğ~~retmenin yazdığı kitap güzel”

Standart Özbekçede bu durumda da nitelenen isme uygun iyelik eklerinden birinin getirilmesi mümkündür:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

men yâzgan xat / men yâzgan xat-im —Beim yazdığım mektup” (Kononov 1960: 365)

İlgi eki almış bir zamir, özne olduğunda iyelik eki ya –*GAn* eki almış sıfat-fiile ya da nitelenen isme getirilebilir. Standart Özbekçede bu durumda iyelik eki sadece nitelenen isme getirilir.

seni körgeñiñ âdam / seni görgeñ âdamiñ bu emes —~~en~~in gördüğün adam bu değil”

sizdi eşikteniz xaber / sizdi eşitken xaberiz yaxşı emes —~~ş~~ittığınız haber doğru değil”

2.2. -GAn’ın Fiil-İsmi İşleviyle Çeşitli Cümle Unsuru Olarak Kullanımı

2.2.1. Özne Olarak (Yalın Hal)

bu kitapti talif qıgen kim eken? —bu kitabı yazan kimmiş?”

aytkenlerim tesir qımadimi? —öylediklerim tesir etmedi mi?”

öziñ qıgen toygılık, birta bergen körgilik (Atasözü) —~~endi~~ pişirdiğin doyurmalık, başkasının verdiği göstermelik”

2.2.2. Nesne Olarak

yalğan aytkenlerni yaxşı körmiymen —~~alan~~ söyleyenleri sevmem”

aytkenlerimni amel qılmeydi —öylediklerimi yapmıyor”

köpriq ara yıqıldıñ / bi-hal bogeniñ kördiñ —~~k~~prüde yıkıldın / bayıldığını gördün”

2.2.3. Dolaylı Tümleç Olarak

kemey ketseydim, kegenimge pişayman boldim —~~el~~mez olsaydım, geldiğime pişman oldum”

bilgenleriz bilmegenlerizge örgetiñ! —~~ben~~ler bilmeyenlere öğretsin!”

2.2.4. İlgi ve Ayrılma Hali Ekleriyle Kullanımı

yığlageniñ paydesi yoğ —(senin) ağlamanın faydası yok”

aytkenleriñdi hammesi yadimden çığdı —öylediklerinin hepsini unuttum”

birge işlegenlerden uş kişi tışqari çığdı —birlikte çalışanlardan üç kişi dışarı çıktı”

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

2.2.5. İlgi Ekli Nitelenen İsim Olarak Kullanımı

cisimleni ozmin bogeni, quvey zemindi bogenini körsetedi
—*isimlerin ağır olması, yer çekimi olduğunu gösterir*”

unнан nari göşti qagenini garip gurabege taxsim qılıp beredi —*ndan sonra etin kalanını fakir-fukaraya verirler*”

2.2.6. Ayrılma Ekli Yüklem İsmi Olarak Kullanımı

Bule tınawn seni körmekke kelgenlerden(dir) —*bular biri, dün seni görmek için gelenlerdendir*”

2.3. -GAn’ın Yan Cümlede Zarf-Fiil Olarak Kullanımı

2.3.1. Zaman Belirten Cümlecik

2.3.1.1. Hal Ekleri Alan -GAn Ekiyle Kurulmuş Zaman Cümlecikleri

-GAn eki, datif eki alarak temel cümledeki eylemden önce gerçekleşen başka bir eylemi ifade eder (Standart Özbekçedeki -gani-da’ya karşılık gelir). (fiil kökü + dolaylı tümleş yapısının, ne zaman yan cümlecik olarak kullanıldığının belirlenmesi, ilgili bağlama göre değişir). Yan cümlelerin öznesi yalın halde bulunur; -GAn ekine iyelik eki getirilmesiyle işaretlenmesi ise ihtiyaridir:

men oyge kegenimge oyge hişkim yoğidi —*bn eve geldiğimde evde kimse yoktu*”

biltir darahle gul aşkenge, kar yağıbdı —*gçen sene çiçekler açtığında kar yağmıştı*”

Standart Özbekçede -GAn + -GA temel cümledeki eylemin başlama anını ifade ederken Seripul ağzında -GAn + *bol-* —*den beri*” buna karşılık gelen işlevi üstüne alır.

Artık sadece şiirlerde görülen *fiil kökü* + -GAn + *Bulunma Hali eki* —*DA* asıl cümledeki eylemden, daha önce gerçekleşen ikincil bir yardımcı eylemi ifade eder (Standart Özbekçedeki -gani-da gibi):

men külgende külipsiz —*be güldüğümde siz de güldünüz*”

mumin sirin körgeñiñde eyleme faş —*Müminin sırrını gördüğünde açıklama*”

-GAn ekinin —*çe* eşitlik eki ile oluşturduğu yapı, temel cümledeki eylemle aynı anda gerçekleşen ya da onun tarzını belirten yapılar kurar.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

âdam gapirgeniçe insanna zawq minen uni eşitiydile —adam konuştuğu insanları zevkle dinliyorlardı ”

xahlagenizçe yeysiz —istediğiniz kadar yersiniz”

-GAn ekinin, sınırlama eki -Geçe ile birleşerek gerçekleştirdiği yapı temel cümledeki eylemin zamansal sınırını gösterir:

Men kegegeçe tâxtagin! —ben gelene kadar bekle ”

İcabetten awel qız, baççe birbirawni köralmeydi, icabet qıgegeçe —kız ile oğlan nişanlanmadan önce birbirini göremez, nişan yapana kadar”

2.3.1.2. -GAn’ın Edatlarla Birleşerek Zaman Gösteren Yancümleler Kurması

-GAn eki *beri* edatı ve ayrılma ekiyle birleşerek —dan beri” temel cümledeki eylemin başlangıç noktasını bildirir.

bu şahar körmegenimden beri köp tağir bolipti —buşehir görmeyeli çok değişmiş”

-GAn eki, iyelik eki ve *sari* edatı ile birleşerek temel cümledeki eyleminden hemen önce gerçekleştiğini bildirir.

oğri, derbazeni aşkenim sari çığıp qaştı —hırsız kapıyı açar açmaz hemen kaçtı ”

men bârgenim sari moter keldi —ben (oraya) varır varmaz araba geldi”

-GAn ekinin ablatif eki ve *keyin* ve *nari (nâri)* —sonra” edatları ile birleşmesi de temel cümle eyleminden önce gerçekleşen ikincil bir eylemi gösterir.

çaxmağ urgandan keyin âsman gurildeydi —ışınışak çıktıktan sonra gök gürüldedi”

işin xalas bogennen keyin kegin —işiniz bittikten sonra hemen gelin”

ihtilat qıgennen nâri sora ham-divaller çıqıp ketedi —sohbet ettikten sonra çoğu tanıdıklar çıkıp gitti”

urdan çıqqannan nari tâxtamadan yüridim —ardan çıktıktan sonra durmadan yürüdüm”

-GAn ekinin *zamet*, *çağ* ve *waxt* —zaman” kelimeleriyle birleşmesi de zaman ifade etmek için aynı şekilde işlev görür. Bu durumda iyelik eki standart Özbekçede olduğu gibi genelde -GAn

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

ekine, bazen de zaman ifade eden kelimeye (aslında nitelenen isim olarak) eklenir:

akasini âldige kegeni zamet, akasi ipti tartip qoybiredi
—*aisinin yanına geldiği zaman, abisi ipi çekiverir*”

senge yardım beredur fakir bolgeniñ çağı —ana yardım verir
fakir olduğun zaman”

yağmur yaqqani waxke / yağmur yaqqen waxtixe qardeydiñ?
—*yağmur yağdığı zaman neredeydin?*”

2.3.2. Sebep Cümlecikleri

—*GAn* eki, çıkma hali eki ve *uçun* (*uçin*, *uçın*) —*çin*” edatıyla birleşip yancümlede zarf-fiil oluşturarak, temel cümledeki eylemin sebebini bildirir.

qorkeniden ter tayige qaldi —ırktuğundan kan ter içinde
kaldı”

vatanımdan uzağ bogenimden uçun köp ğamnakmen
—*atanımdan uzak olduğumdan çok üzüntülüym*”

musiçeni qanati sınığ bolgeni uçin uçalmaydi —ımrunun
kanadı kırıldığından uçamıyor”

2.3.3. Niteleme Cümlecikleri

—*Gen* ekinin —*dey* eki ile birleşmesiyle kurulan yancümle, temel cümlelerin fiiliyle kıyaslamayı ifade eder. Bu yapı eylemin geçici olarak devam ettiğini bildirir:

qaxıt bogendey tapalmadim —kılık olmuş gibi bulamadım”

bâla meni körgendey kucağımge alladi —çocuk beni tanımış
gibi kucağıma atladi”

Kağazlari meni keskenimdey kes! —ğıtları benim kestiğim
gibi kes! ”

3. —*GAn* Ekinin Diğer Kullanımları

3.1. Yapım Eki Olarak

—*GAn* eki kelime yapım eki olarak işlek değildir —*GAn* eki ile kurulmuş az sayıda kelime vardır. Örneğin:

<i>körmegen</i>	— <i>ğgüsüz</i> ”	<	<i>kör-</i>	— <i>ğrmek</i> ”
<i>qapgan</i>	— <i>ıpan</i> ”	<	<i>qap-</i>	— <i>ğkalamak</i> ”
<i>qatken</i>	— <i>ırumuş, bayat</i> ”	<	<i>qat-</i>	— <i>ırumak</i> ”

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

tişqan —~~af~~re, sıçan” < *çiş-qan* <
sıç- —~~ık~~kılamak”

3.2. -(I)yken Eki ile Kurulmuş Şimdiki ve Gelecek Zaman Sıfat-Fiili

-(I)yken ile kurulan şimdiki zaman ve gelecek zaman sıfat-fiili Seripul Ağzında çeşitli işlevlerde kullanılmaktadır. Bu ek benim kanaatime göre standart Özbekçedeki -(a)yâtgan ekinin kısaltmış şeklidir.

Türkiyege oqiyken igitle bizleniki dey emes —Türkiyede okuyan gençler bizimkiler (Afganistan) gibi değil”

Sizdi başqa ayti(y)keniñiz bâ(r) mi bu barige? —Sizin başka bir söyleyeceğiniz var mı bu konu hakkında?”

-(I)yken yardımıyla bazı yeni kelimeler de yapılmaktadır. Örneğin:

tayrdi tuzati(y)ken —~~ek~~er tamircisi”
oqıp bitiyken âdam —~~ok~~r-yazan adam”
can aliyken firişte —~~an~~ alan melek (Cebrail)”

3.3. -GAn + Yardımcı Fiil

-GAn eki + İyelik Hali Eki + ke(l)- yapısı kuvvetli bir istek bildirir. Standart Özbekçede benzer bir yapı için -GAn yerine -GI kullanılır:

iş qıgeni kemegen dehqan orağını qulax minen tezleydi (Atasözü) —şiyapmayı istemeyen çiftçi orağını toprakla bileyley”

yegenim kemeydi —~~iy~~esim gelmedi”

-GAn + İyelik Hali Eki + bol- yapısı temel cümledeki eylemin başlangıç noktasını gösterir:

kegenim altı ay boldi —~~ge~~leli altı ay oldu”

âdamdi bu işti xalas qıgeni uç kün boldi —~~da~~m bu işi bitireli üç gün oldu”

SONUÇ

Afgan Özbekçesinin Seripul ağzında -GAn eki çok sık bir şekilde hem çekimli fiil biçimi hem de sıfat-fiil olarak kullanılır. Bitimli fiil şekli olarak kullanıldığında -GAn ekine şahıs ekleri getirilir ve bu yapı sonralık ifade eder (*qagensen* —~~ı~~lmışsın”). -GAn eki, e(r)- —~~bl~~unmak” veya bo(l)- —~~oh~~ak” yardımcı fiilleriyle fiil

birleşimleri kurar. Bu birleşimler genel olarak anlamca ve cümle bilgisi açısından standart Özbekçeden farklı değildirler (*kegen edi —Ø gelmişti*”; *kegen bosem (h)em —gelmiş olsam da*”).

–*GAn* ile kurulan bitimli fiil şekli olumsuz yapılırken standart Özbekçedeki bilinen imkânlar yanında başka bir şekil daha kullanılmaktadır, yani –*GAn* + *Teklik* 3. *Şahıs İyelik Eki* + *yoğ* + *Şahıs Eki* (*qageni yoğmen —kalmadım*)

Sıfat-fiil olarak kullanılan –*GAn* eki Afgan-Özbekçesinin Seripul Ağzında ya niteleyici ya da fiil-ismi olarak kullanılır. Niteleyici işlevde olan –*GAn*’a iyelik eki de getirilebilir (*bu qıgenim iş —buyaptığım iş*”; *seni körgeñiñ adam —şnin gördüğün adam*”). Standart Özbekçede benzer durumlarda iyelik eki sadece nitelenen isme gelir. –*GAn* eki fiil-ismi olarak kullanıldığında standart Özbekçede olduğu gibi çokluk, iyelik ve hal eklerini alır ve cümlede özne, nesne, niteleyici veya yüklem ismi olarak kullanılır.

–*GAn* + *İyelik eki*, hal ekleri ve edatlarla birleşerek zarf işlevli yan cümleciklerin kurulmasına yarar. Bu durumda da, kullanımda standart Özbekçeden sapmalar olur.

–(*Iyken* ile kurulan şimdiki zaman ve gelecek zaman sıfat-fiili standart Özbekçedeki –(*a*)*yâtgan* yapısından gelir ve birçok işlevi vardır.

–*GAn* ekinin yardımcı fiillerle kurduğu yapı da standart Özbekçeye göre farklılıklar gösterir (–*GAn* + *İyelik eki* + *kel—kvvvetli* istek”).

KAYNAKÇA

- DMİTRİËVA, Lyudmila V., **Yazık barabinskih tatar** (Baraba Tatarlarının Dili), Leningrad 1981.
- ERASLAN, Kemal, **Eski Türkçede İsim-Fiiller**. İstanbul 1980.
- GABAİN, V. Annemarie, **Özbekische Grammatik** (Özbekçe Dilbilgisi), Leipzig 1945.
- GÜLTEKİN, Mevlüt, YOLDAŞ Muhammed Asif, **Afganistan Özbekçesi-Türkçe Sözlük**, Ankara 2002.
- JOHANSON, Lars, **Aspekt im Türkischen** (Türkçede Görünüş), Vorstudien zu einer Beschreibung des Türkisch-türkischen

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Aspektsystems. (Studia Turcica Upsaliensia 1.) Uppsala 1971.

KONONOV, Andrej N., **Grammatika sovremennogo uzbekskogo literaturnogo yazıka** (Çağdaş Özbek Edebi Dilinin Grameri), Moskva 1960 [u. a.].

MENGES, Karl H., **The Turkic Languages and Peoples, An Introduction to Turkic Studies** (Türk Dilleri ve Halkları, Türk Dili Araştırmalarına Giriş), Wiesbaden 1968.

ŞÇERBAK, Aleksandr M., **Oçerki po svravnitel'noj morfologii tyurkskih yazıkov (Glagol)** (Türk Dillerinin Karşılaştırılmalı Şekil Bilgisi Denemesi (Fiil)), Leningrad 1981.

TEKİN, Talat, **Orhon Türkçesi Grameri**, (Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 9.), Ankara 2000.

TENİŞEV, Edgem R. (ed.), **Sravnitel'no-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov. Morfologiya** (Türk Dillerinin Karşılaştırılmalı Tarihi Grameri, Şekil Bilgisi), Moskva 1988.

TUMEŞAVA, D. G., **Yazık sibirskih tatar** (Sibirya Tatarlarının Dili), Kazan 1968.

ZURAEV, B., **Şahrisabskiy govor uzbekskogo yazıka** (Özbek Dilinin Şehrisebz Ağzı), Taşkent 1964.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

EDEBİ ESERİN OLUŞUM VE ANLAMA SÜRECİNİ ETKİLEYEN BİR ÖGE OLARAK ESTETİK BİLGİ

*Alpay Doğan YILDIZ**

ÖZET

Genel anlamda güzel hakkındaki bilgi olan estetik, daha dar anlamda güzelliğin sanatçı tarafından oluşturulan özel bir yapıdaki görünüşü olan sanat eseri ile ilişkisi üzerinde duran bilgi alanıdır. Bir sanat eseri olan edebi eserin oluşumunda da farklı kabullerden kaynaklanan farklı güzellik anlayışları vardır. Bir sanat eserini anlayıp değerlendirmede eserin gerisindeki güzellik anlayışını bilmenin rolü inkâr edilemez. Bu yazıda daha çok edebi eser çerçevesinde kalarak sanat eserinin oluşum ve değerlendirme sürecinde estetik bilginin yeri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Estetik, sanat eseri, edebi metin, edebi eleştiri.

ESTHETIC KNOWLEDGE WHICH AFFECTS THE FORMATION AND THE UNDERSTANDING PROCESS OF THE LITERARY WORK

ABSTRACT

Esthetic, which is the knowledge about the beauty in general, is a speafically a set of knowledge based upon the relation between the beauty and the art work that can be acknowledged as an appearence of a special kind formed by the artist. The literary art, which is a piece of art by itself, has its own different beauty concepts stemming from diverse apprehension. Therefore with the prospect of assessment and comprehension of the literary work, the role by the help of which we can see the underlying beauty of the art cannot be ignored. In this piece of writing, the importance of esthetic knomledge in the process of assesment and formation of

* Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi,
adogan55@hotmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

the piece of art will be dwelt on while staying more focused the frame of literary art.

Key words: Esthetic, art work, literary tex, literary criticism.

Nasıl bazı insan davranışlarını, toplumsal olayları doğru anlamak ve yorumlamak için o insan ve toplum hakkında bazı ön bilgilere sahip olmak gerekiyorsa kimi sanat eserlerini, dolayısıyla edebi eseri de doğru anlayıp yorumlamak için eserin oluşumunda etkili olan belli kabuller hakkında ön bilgiye sahip olmak gerekir.

Bir sanat eserini, bir edebi eseri ortaya koyan sanatçının gerek bireysel gerekse dönemin genel kabulleri, doğruları, ilkeleri hakkında hiçbir ön bilgiye sahip olmadan eser hakkında söz söylendiğinde eseri çok yüzeysel bir bakışla tanımlayan ve esas anlamından çok uzak tespitlere varılabilir. Her şeyde olduğu gibi, edebi eser denilen oluşumu da anlayabilmek, hakkında hüküm verebilmek için bazı önbilgilere ihtiyaç vardır ki çoğu zaman farkında olunmasa ve adı konmasa bile bu genel bilgiler aslında *estetik* denilen bilgi alanından gelir.

Genel anlamda, güzelliği kendisine konu olarak aldığı, güzellik üzerinde düşündüğünü ve onun ne olduğunu araştırdığını¹ söyleyebileceğimiz estetiğin daha dar anlamda, güzelliğin temelinde bir duygu ya da düşünmenin bulunduğu özel bir yapıdaki görüntüsü, ifadesi olan sanat eseri² ve onun oluşurulması, algılanması, değerlendirilmesi üzerinde durduğu söylenebilir. Bu anlamda estetik, güzeli meydana getiren insanın onun ne olup ne olmadığını, kendisi için önemini kavrama kaygısından doğmuştur.³ Estetik bilgi bu kavrama ve değerlendirme sürecine katılan bazı temel elemanlar üzerinde yoğunlaşır.

Her estetik fenomenin zorunlu olarak „bir estetik tavır alma, bir estetik algılama varlığı olarak estetik fenomenin bütünlüğüne, estetik varlığa katılan“ *süje* ile ilişkili olduğunu belirten Gsmail Tunalı, süjenin karşısında yer alan ve onun kendisine yönelip ilgi kurduğu varlığın ise *estetik obje* terimiyle adlandırıldığını belirtir. Yine her

¹ Gsmail Tunalı, *Estetik*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996, s.15.

² Reel dünyanın içinde reel bir varlık olarak bilgi objesi konumundaki sanat eseri bir objektivation"dur. Yani var olan bir şeyin obje haline gelmesi değil, olmayan bir şeyin ortaya konulmasıdır. Gsmail Tunalı, a.g.e. s.58-59.

³ Afşar Timurçin, *Estetik*, BDS Yayınları 1993, s.21.

estetik olayın belli bir *estetik değeri* ortaya koymaya yönelik olduğunu ifade eden Tunalı, *bu estetik değer ya da güzel*’in de estetik fenomenin diğer bir elemanı olduğunu söyler. Estetik fenomen bir “süje–obje” ilgisi olarak ve bu ilginin bir yargı halinde objektivleştirildiğinde fenomenin yapısında bulunan son eleman, yani *estetik yargı* da ortaya çıkar.⁴

“„güzel“ kavramının araştırılmasına dayanan uçsuz bucaksız bir alan”⁵ kendisine konu olarak seçen estetiği ayrıntılı olarak ele alan çalışmaların temelinde bu dört eleman (*estetik süje, estetik obje, estetik değer, estetik yargı*) etrafında sistematize edildiği görülür. Tunalı da estetik teorileri bu elemanlar etrafında gruplandırılır:

Sanat yapıtı ya da doğa parçası gibi güzel denilen bir estetik varlıkla estetik ilgi içerisinde bulunan; onu algılayan, ondan hoşlanan ya da haz duyan *estetik süje* ve bu süjenin *estetik objeyi* kavrarken, ondan *haz duyarken* estetik obje karşısında aldığı *tavır* üzerinde yoğunlaşan “*subjektivist–psikolojik estetik*” süjeyi çözümlemeye, anlamaya çalışır.

Estetik fenomenin ikinci elemanı olan estetik objenin, dar anlamda *sanat yapıtının ne olduğu* temel sorusunu konu edinen estetik *objektivist estetik*, üçüncü elemanı olan ve genellikle güzel, yüce trajik ya da komik olarak adlandırılan estetik değer’i kendisine konu edinen estetik ise *axiolojik estetik*’tir. „Estetik gerçekliğin son yapıcı ögesi olan estetik yargı“ ile uğraşan estetik sahası ise *lojik estetik*’tir⁶

Bilindiği gibi edebiyat, malzemesi dil olan bir sanattır. Bu sanatın ürünleri olan edebî eserler edebî tür denilen yapılar içerisinde dilin daha özel kullanılmasıyla vücut bulurlar. Edebî eserler güzelin dil aracılığıyla oluşturulan görünümleridir. Edebiyat çalışmaları “*edebiyat teorisi, edebiyat eleştirisi ve edebiyat tarihi*” esasında şekillenir⁷ etse de aslında onun esas malzemesi edebî eserlerdir. Genelde edebiyat, özelde edebiyat eseri hakkında dile getirilen sistemli düşünceler ve bilgiler bütünü şeklinde tanımlanabilecek olan edebiyat teorisi, edebî eseri ortaya koyma sürecini etkilediği, ona yön verdiği kadar edebî eseri tanımlama ve değerlendirme süreci olan edebî eleştiri sürecini de etkiler, bu sürece yön verir. Edebiyat tarihinden beklenen ise “*Edebiyat vakıalarını zaman çerçevesi içinde olduğu gibi sıralamak, birbiriyle olan münasebetlerini ve dışardan*

⁴ Gsnail Tunalı, *a.g.e.*, s.18-21.

⁵ Afça Timuçin, *a.g.e.*, s.35.

⁶ Gsnail Tunalı, *a.g.e.*, s. 23,47,131,247.

⁷ R. Wellek, A. Warren, *Edebiyat Biliminin Temelleri* (Çev. Ahmet Edip Uysal) KTBY Ankara 1983, s. 45-46.

*gelen tesirleri tayin etmek, büyük zevk ve fikir cereyanlarını ayırmak, hülâsa her türlü vesikanın hakkını vererek bir devrin edebî çehresini tespite çalışmak”tır.*⁸

Gerek edebiyat teorisi edebî eserler etrafında düğüne üretirken, gerek edebiyat eleçirisi edebî eseri tanımlayıp değerlendiren, gerekse edebiyat tarihi *“bir devrin edebî çehresini tespite”* çalışırken belli güzellik anlayışı ya da anlayışlarına göre hareket ederler. “Her çağ, doğruyu ve iyiyi olduğu gibi güzeli de kendi bakışaçılarına göre belirler.”⁹ Bu nedenle, belli bir dönemde bir edebî eserin nasıl olmasına, anlaşılmasına, değerlendirilmesine dair düğünceler de zaman içerisinde değışen güzellik anlayışları paralelinde değışmektedir.*

⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1988, s. IX.

⁹ Afğa Timuçin, **a.g.e.** s.32.

* Bilge Ercilasun, edebiyat eleçirisinin Batı’daki kronolojik gelişimini “klâsik, neoklâsik, romantik ve modern” olarak dört grupta ele alır:

Eski Yunan ve Roma devirlerini kapsayan *klâsik tenkit*, “*taklit*” ilkesinden hareket eder. Eflatun’a göre bu dünyada gördüklerimiz idealar dünyasının birer yansıması olduğundan duygularla algıladığımız bu dünyayı taklit eden sanat eseriyle ideal gerçekliğe ulaşamayız. Sanata “katharsis” işlevini yükleyen Aristo içinse gerçeklik duygularımızla algıladığımız dünyadır ve taklit edilecek de odur. Sanatçı tarihçinin yaptığı gibi sadece olanı değil, olabilir olanı da anlatacaktır. Aristo’nun tenkit anlayışını Romalılarca da benimsenir.

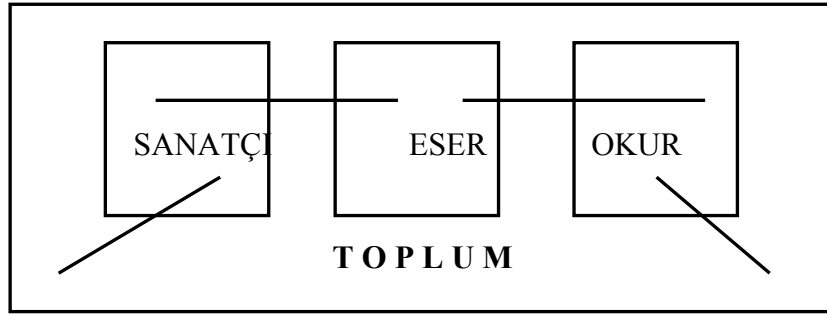
Neoklâsik tenkit, klâsik tenkitin prensiplerinden yola çıkar ve Ortaçağ, Rönesans, 17. yy. ve kısmen 18.yy’da kabul görür. Bu tenkit anlayışında da yine tabiatın taklidi ilkesi esastır. Ancak kimileri bu taklidi “konuları hayattan olmak, alelâde realiteye sadık kalmak, harikulâde ve tabiat üstü olaylardan bahsetmemek” şeklinde, kimileri “tipik, evrensel, her yerde anlaşılacak olanı anlatmak, bayağının eserlerde işlenmesine müsaade etmemek” şeklinde yorumlar. Evrensel olan ideal olana götürecektir. Gödal olan ise tabiatı taklitte değil, tabiatı seçmek suretiyle elde edilir. Neoklâsik anlayış eseri çekil ve muhteva olarak ayırmaya, Aristo’nun sanat eserini bütün olarak kabul eden görüşünden uzaklaşmaya başlar. Dolayısıyla klâsik tenkitin tür teorileri tartışılmaya başlanır. Edebiyatta ahlakî fayda aranır.

19.yy’ın tenkit anlayışı olan *romantik tenkit*, aslında neoklâsik tenkide bir tepkidir. “Heyecanı öne çıkaran bir şiir anlayışının benimsenmesi”, “tenkit tarihi” kavramının tesisi, “tenkit teorisinin zımî olarak reddi” önemli ilkeleridir. Bu dönemde rölativist, empresyonist, biyografik gibi birbirine zıt ve eksik tenkit anlayışları doğar. Tenkit sahasında büyük tartışmaların başlatıldığı 19.yy’ın ilimcilik, tarihçilik, realizm, natüralizm, didaktizm, estetikçilik, sembolizm gibi değışik kavramları etkilerini 20. yy’a da taşır.

Modern tenkit 20.yy’ın tenkit anlayışıdır. Yüzyılın başında empresyonistler “ilme ve doktrine değil, sezgiye dayalı” bir tenkit anlayışını benimserken Emile Faguet bilgiye dayalı, Baudelaire yaratıcı yaklaşımı öne çıkarır. Sartre ise “yazı sanatının felsefî açıklaması” üzerinde durur. “Geçmişteki eserleri incelemenin vereceği gelenek duygusu ile bu eserler arasındaki münasebetlerin yarattığı düzen duygusu”nu esere yaklaşımda temel alan Eliot 1920’lerin etkili isimlerindendir. Croce ise “münekkidi, basit bir kitap tenkitçisinden çok filozofa yakın görür ve tenkitte sezginin ehemmiyeti” üzerinde durur. *Toplumcu tenkit*, eserleri cemiyete sağladıkları

Edebiyat teorileri ve eleştirisi üzerine Türkçe'deki önemli çalışmalarından birini yapan Berna Moran “ „sanat nedir“ veya daha sınırlı olarak „edebiyat nedir“ sorusuna yüzyıllar boyu türlü cevaplar verilmiştir. Bunları değişik ilkelere göre tasnif etmek mümkün; tarih sırasına göre, öznelci veya nesnelci, bilgisel veya duygusal olmalarına göre vb.”¹⁰ der ve çalışmada edebiyat teorileri ve eleştirilerini tanıtır değerlendirirken bu yaklaşımı benimsediğini ifade eder:

“Bir sanat olayında rol oynayan dört unsur vardır: Sanatçı, eser, okur ve bunların içinde bulunduğu dış dünya (toplum). Aralarındaki ilişkiler bazen şöyle bir şemayla gösterilir.

Dikkat edilirse görülür ki, sanat kuramları yukarıdaki şemada yer alan dört unsurdan birine yönelirler. Bazıları sanatı sanat yapan özellikleri, eserin dış dünya ile olan ilişkilerinde bulur ve bir

faydalı tesirlere göre değerlendirir. Freudcu doktrinlerin ve psikanalitik çalışmaların gitgide yayılması sonunda ortaya çıkan *psikolojik tenkit*, zamanla müstakil bir tür olmaktan uzaklaşır ve biyografik incelemeler, romanda karakterler ve şiirler üzerinde yapılan araştırmalarda bağırulan yardımcı bir alan olur. Jung'un kolektif bilinç teorisiyle etkilenen *efsaneci tenkit* “çeşitli ilmi metotlardan faydalanarak edebiyatı, mitolojik masallar ve temalara göre, insanların yaşadığı evrensel ve zaman dışı gerçeklerin karşılığı olarak” ele alır. Edebiyatın gayesini kendi içinde arayan, edebiyatın yalnız kendisine has değerlerle ölçülebileceği görüşüne dayanan *estetik tenkitçilere* göre “edebî eserin bağırısı, onu meydana getiren unsurların ahenkli bir bütün sağlamasıyla ölçülür.” Ezra Pound, T.S. Eliot, I. A. Richards'ın bu anlayışları yeni *tenkitçilik*'e (new criticism) öncülük eder. 1930-1950 yılları arasında etkili olan yeni tenkitçiler “sanat eserinin sanatkârdan ayrı ve tamamen müstakil bir vakıya olduğu, tenkidin de eseri buna göre düşün, değerlendirmesi gerektiği” düşüncesini ileri sürmüştür. (Bilge Ercilasun, *Servet-i Fünun Edebiyatında Tenkit*, MEB Yayinevi, İstanbul 1994, s. 16-29)

¹⁰ Berna Moran, *Edebiyat Kavramları ve Eleştirisi*, Cem Yayınevi, İstanbul 1991, s.5.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

aynaya benzetir sanat eserini; insanı, hayatı, toplumu yansıtan bir aynaya. Bazı kuramcılarsa sanatçıda ararlar sanatın sırrını. Bunlara göre duyguların anlatımı (ifadesi)dir sanat. Yine başka bir takım kuramlar, dış dünyayı ve sanatçıyı değil de okuru alırlar ön plana. Bu defa sanatın özü okurda (dinleyicide, seyircide) uyandırdığı estetik zevk ve heyecanda aranır. Nihayet, sanatın özünü eserin başka şeylerle ilişkisinde değil de doğrudan doğruya eserin kendisinde arayan biçimci kuramlar var. Bunlara göre sanat eserini diğer yapıtlardan ayıran özellik, sanat eserlerine özgü bir yapıdır.”¹¹

Moran, bu tespitlerden hareketle edebî eseri çözümleme, anlama ve değerlendirme çabesindeki eleçiri anlayışlarını „Dış Dünyaya ve Topluma Dönük, Sanatçıya Dönük, Esere Dönük ve Okura Dönük” olmak üzere dört ana başlık altında ele alır.¹²

¹¹ A.g.e., s.5-6.

¹² Berna Moran’ın, “Dış Dünyaya ve Topluma Dönük, Sanatçıya Dönük, Esere Dönük ve Okura Dönük” olmak üzere dört ana başlık altında topladığı eleçiri anlayışlarının öne çıkardıkları ilkeleri yine onun çalışmasından hareketle çok genel olarak şöyle özetlenebilir:

Kendi içerisinde “Tarihsel, Sosyal, Marksist Eleçiri” biçiminde tasnif edilebilecek olan *Dış Dünyaya ve Topluma Dönük Eleçiri*, *yansıma kuramından* hareket eder. “Eserle, eserin meydana geldiği ortam ya da yansıttığı gerçeklik arasındaki ilişkileri” incelemeyi esas alır.

Sanatçıya Dönük Eleçiri anlayışı genellikle, sanatın ne olduğu sorusunu cevaplar, sanatçının ya da sanatına yönelen *anlatımcılık* kuramından destek alır. Biyografik çalışmaların önemli olduğu bu eleçiride “eseri aydınlatmak için sanatçının hayatını ve kişiliğini incelemek, sanatçının psikolojisini, kişiliğini aydınlatmak için eserlerini bir belge gibi kullanmak” esastır. Sanatçıya dönük eleçiri anlayışın 20. yüzyılda Freud’un görüşleri de etkilemiştir.

20. yüzyılda ortaya çıkan *Esere Dönük Eleçiri* anlayışı, “*Yeni Eleştiriciler, Rus Biçimcileri, Yapısalcılar*”ın görüşleri etrafında şekillenir. “Bunlara göre sanat eserini diğer yapıtlardan ayıran özellik, dış dünya ve sanatçı ile ya da okurla olan ilişkisinde değil, eserin kendi düzeninde bulunur.” En çok İngiltere ve Amerika’da gelişen *Yeni Eleçiri* akımı, “sosyoloji, tarih veya psikoloji gibi bilimlere yaslanarak yapılan eleçirinin, sanat yönünü bir yana bırakarak edebiyattan uzaklaşmasına bir tepkidir... Kendi kendine yeterli olan edebiyat eserinin değerlendirilmesi için gerekli bütün verilen eserin kendinde var olduğundan, metnin dışına taşın ve yazınsal olmayan ölçütlere bağlanması gereksiz ve yersizdir.” 1915-1930 yılları arasında ürünlerini veren *Rus Biçimcileri* de eser merkezli olarak eleçiri yaparlar. Onlar için yazınsallığın özü alışkanlığı kırmaktır. Dolayısıyla eleçirmenin görevi metnin bunu nasıl sağladığını tespit etmektir. Alışkanlığı kırma girişiminde günlük dilden sapmalar, dili alışkanlıktan biçimde düzenlemelerle, romanda ise öyküyü (fabula) yeniden düzenleme (syuzhet), gerçek hayatta olandan başka bir şekilde sokmakla gerçekleştirilir. Edebiyat alanında 1960’lı yıllarda Fransa’da başlayan *Yapısal Eleçiri*’yi savunanlar “söylenen söze anlamını veren dil sistemi olduğuna göre eseri yorumlamak için sanatçıya değil, eserin anlamını üreten, anlamlandıran yapıya eğilmemiz gerekir.” derler. Eser merkezli eleçirel yaklaşımlardan bir diğeri olan *Arketipçi Eleçiri*’nin amacı ise metne eğilerek “çok eski çağlardan beri insanları etkileyen, onlara derinden seslenen bir takım ölümsüz arketipleri ortaya çıkarmak”tır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Bir eserin meydana geldiği toplumu, o toplumun eserin oluşturulduğu dönemdeki kültür dünyasını bilmek eseri anlamaya çalışan kişiye yardım edecektir. Bazı durumlarda ise bu bilginin yardımı olmadan eser hakkında tutarlı yorumlar yapmak çok zor olur. Her insanın olduğu gibi her toplumun da belli kabulleri vardır. Toplumun kabulleri sanat eserinin içeriğini ve biçimini az ya da çok ama mutlaka etkileyeceğinden bu kabulleri bilmek eseri tanımlamaya ve değerlendirmeye giden yolda okura, dinleyiciye ya da seyirciye yardımcı olacaktır. Meselâ Glam toplumunda Allah'tan başka her şeyin fâni olduğu ve bu dünyanın geçici olmasına karşın ebedî bir dünyanın var olduğu inancının, tasvirin yasak oluşturma ya da hoş karşılanmaması gibi temel kabullerin özellikle belli bir döneme kadar Müslüman toplumların sanatını temelden etkilediği bilinen bir gerçektir.** Yine batı medeniyetinin hayata ve dünyaya değışk

Okura dönük eleğirel yaklaşımlar olarak öne çıkan *İzlenimci* ve *Okur Merkezli* eleğiri ise *duygusal etki*, *alımlama estetiğı* ve *feminist kuramların* birer uzantısıdır. *Duygusal etki kuramının* oluşturucusu I.A. Richards, sanatın bir duygu içi olduğunu savunur. Edebiyatın içlevi dilin bilgi verme, göndergesel (referential) yönünün ötesinde, duyguları azletmek ya da duygular uyandırmak için duygusal (emative) yönüyle kullanılmasıdır. Richards duygusal etkiyi yazarın değil okurun yağıntısında arar. Yine okur merkezli bir kuram olan *alımlama estetiğı*, “1960’ların sonundan bu yana edebiyat eserlerinin anlamı ve yorumu ile ilgili olarak okurun içlevini inceleyen” kuramların genel adıdır. Bu kuram; W.Iser, Hans-Robert Jauss ve Stanley Fish’ın görüşleri etrafında şekillenir. *Feminist eleştirinin* okur merkezli yönü, “okurun kadın olması halinde metnin farklı algılanacağı ilkesinden çıkar yola.”

Berna Moran, okur merkezli kuramların –özetlemeye çalışılan görüşlerini verdikten sonra okura dönük eleğiriler olan *izlenimci* ve *okur merkezli* eleğirileri tanıtır: 19. yüzyılın ilk yarısında beliren *İzlenimci Eleştiri*, kendisinden önceki kuralcı, bilimsel, nesnel eleğiriye bir tepkidir. Anatole France’nin “nesnel sanat olmadığı gibi nesnel eleğiri de yoktur” sözü bu eleğirel anlayışa açıkla niteliktedir. *Okur merkezli* eleğiri ise *alımlama estetiğı kuramı*’nın ilkelerinin eser üzerinde uygulanmaya çalışılmasıdır.

Roman Selden ise eleğirel yaklaşımları

Marksist

Romantik

Biçimci (Formalist)

Okur Eleğitirici

Yapısalcı (Structualist)

biçiminde bir Çeşit ile gruplandırır ve bu Çeşitadaki yaklaşımların genel niteliklerini şöyle belirtir:

“Romantik teoriler yazarın düşünce dünyasına ve hayatına vurgu yaparken okur merkezli eleğiri okurun tecrübelerini esas alır. Biçimci teoriler ise metnin kendine has ayırıcı özellikleri üzerinde yoğunlaşır. Marksist eleğiri metnin tarihsel ve sosyal bağlamını öne çıkarır. Yapısalcı yaklaşımlara gelince, bunlar dikkatlerini dile (iletişimde kod’a) çevirirler.” (Roman Selden, *A Reader’s Guide to Contemporary Literary Theory*, Liverpool 1988, s.8)

** BeğirAyvazoglu, Glam sanatlarının estetiğı üzerine düşünün ve bu konuda Türkçe’de önemli çalışmalara imza atan isimlerin başında gelir. Ayvazoglu’na göre Glam’ın tasvire, heykeltiliğe, Çaire bakış Müslüman sanatçının faaliyetini etkilemiş ve Müslüman sanatçıyı *nonfigüratif’e* yöneltmiştir. Eldeki veriler “Müslüman

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

dönemlerde verdiği farklı anlamlar onun sanatını da etkilemiştir. Eflatun'un mağara eğretilmesiyle örneklediği, gözlerimizle gördüklerimizi gerçek nesneler olarak kabul etmeyen ve dolayısıyla tabiatı taklidi hoşgörmeyen bir gerçeklik anlayışından başlayarak çok değişik kabullerin batı sanatını etkili şekilde yönlendirdiği söylenebilir. Zaten Klasizmden postmodernizme kadar değişik dönemlerde değişik adlarla ortaya çıkan sanat akımları farklı gerçeklik ve bu gerçekliğin ifadesi olduğuna inanılan güzellik anlayışlarına dayanırlar. Dolayısıyla belli kabullere göre nitelikleri beliren herhangi

sanatçıların sonuna kadar şurlu olarak mimesisten kaçtıklarını" gösterir. "Putperestlikle savaşan bir dinin mensuplarının yakışmaz içtihat yapan tanrı ve tanrıçaların dünyasına" ilgi duymasının beklenemeyeceğini söyleyen yazar konuya ilişkin ilginç bir anekdot aktarır: Mohaç Zaferi'ni müteakip Macar hazinesinden getirilen Apollon, Herkül ve Diana heykellerini Sultanahmet Meydanına diktiren Sadrazam Gıbrahim Paşa devrin şarhları tarafından "Dürrâhîm âmed be-rûy-i cihan / Yekî büt Gılen yekî büt-nîGâ." (Yeryüzüne iki Gıbrahim geldi, biri put kırdı, biri put dikti.) beytiyle hicvedilir. BeGırvazozoğlu'na göre "tasvir yasağının pratik neticesi olan soyutlama, Müslüman sanatçının psikolojik olarak yöneldiği bir davranış değil, yöneltildiği bir davranıştır." Tasvirden kaçışta minyatür doğurur, yine sanatçının yazı sanatı üzerinde yoğunlaşmasına da neden olur.

Tasvir yasağı kadar temelinde dinî inançlarının bulunduğu gerçeklik anlayışı da İslam sanatçısının eserini biçimlendirmesine yön veren temel hususlardandır. "Eğyaya hâkim olmaktan çok insanın iç tekamülüne yönelen" bilginin peşinde olan İslam sanatçısı "Allah'ın kainatı gerçekte mükemmel bir kanunluk olarak yarattığına" inanmıştır. Dolayısıyla bu sanatçı için "duyularla kavradığımız yapının ardındaki armoniyi görebilmek için çıplak gözden daha farklı bir görme vasıtasına ihtiyaç vardır." Çıplak gözün gördüğü geçiciliğin, karmaşanın ("âlem-i kevn ü fesad'ın) ötesine erişebilmek için, Naili'nin meşhur beytinden hareketle ifade etmek gerekirse, "nukuş-ı suver-i âlem"e "mestâne" bakabilmek ve bunların her birini "özge temâşa" ile geçebilmek lazımdır. "Değişimin ardındaki değişmeyen"e "çokluğun ardındaki birlik"e ulaşan sanatçı, duygularını ancak belli kimselerin anlayabileceği hazır kalıplar ve mazmunlar çerçevesinde sembolik bir dille ifade edecektir. Bu hazır kalıplar içerisinde sıradanlığa düşme tehlikesi Müslüman sanatçıyı "tenevvü" (çeğitme) yöneltmiştir. Gıçekendisine hazır olarak verilmiş "hayal sistemi"nin, hatta kelime kadrosunun içinde kalmak zorunda olan divan şârî eğer usta olmak istiyorsa eşsiz bir zeka ve zevk inceliği ortaya koyarak gerektiğinde kelimeler üzerinde "bir beyte bir hikayeyi" sığdıracak "kesafet gücüne" sahip olduğunu gösterebilmelidir.

Edebiyat'tan resme, musikiye, mimariye, yazıya kadar Müslüman sanatçının bütün verimlerini etkileyen ve Ayvazozoğlu'nun **Aşk Estetiği** (Ötüken Yayınevi, İstanbul 1993) adlı eserinden hareketle özetlenen bu temel prensipler için aynı yazarın **İslam Estetiği** (Çağ Yayınları, İstanbul 1989) adlı kitabına da bakılabilir. Yazar, **Geleniğin Direnişi**'nde (Ötüken Yayınevi, İstanbul 1996) ise yazar Tanzimat yıllarıyla beraber yöneldiğimiz yeni bir medeniyetin getirdiği yeni bir gerçeklik anlayışının sanatımızdaki tezahürlerini ve buna paralel olarak belli noktalarda devam eden eski estetiğin izlerini ortaya koymaya çalışır. Yine Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, satır aralarında sık sık kendisinin de içtihat ettiği gibi aslında değişen insanla birlikte yerleşmeye başlayan "yeni bir duyu, düşünüş ve anlatı tarzı, yeni bir dünya ve tabiat görüşü insan anlayışını benimseyen yeni bir estetik anlayışını" tarihi olarak da okunabilir. A.g.e, s.1x.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

bir gerçekliğin yine bu kabuller etrafında teçekkül etmiş deşik vasıtalarla ifade edilişiolan sanat eserinin, dar anlamda edebî eserin, anlamlandırılmasında esere temel oluşturan gerçekliğin hangi kabullere dayandığının ve bu kabullerin esere taçnacak gerçekliğin yorumlanışındaki rolünün bilinmesinin son derece önemli olduğı söylenebilir. Çünkü her sanat yapıtı „bireyin, onun dünyaya bakışının dile geliş“ olmakla beraber yine „bu bakış bireyin çağından edindiğı“ de bir gerçektir.¹³

Mesela divan edebiyatının temel aldığı gerçeklik anlayışını bu anlayış kabule götüren nedenler ve kabul edilen gerçekliğı ifadede tercih edilen anlatım vasıtaları yeterince bilinmezse divan şarinin söyledikleri son derece abartılı, akıl dışı şiirler olarak görülebilir. Sözgelimi Baki'nin *“Müje haylin dizer ol gamze-i fettan saf saf / Güyyâ cenge girer nize-güzârân saf saf”*, Yahya Bey'in *“Atma tir-i gamzeni edip kemân-ebrûnu çin”* ve *“Kâkülü sünbül-i cennet deheni gonca-i naz”*, Necâtî'nin *“Çıkalı göklere ahım şereri döne döne / Yandı kandil-i siphrin ciğeri döne döne”*, Fuzûlî'nin *“Beni cândan usandırdı cefâdan yar usanmaz mı / Felekler yandı âhımdan murâdım şem'i yanmaz mı”* veya *“Âb-gündür günbed-i devvâr rengi bilmezem / Ya muhit olmuş gözümünden günbed-i devvâra su”* mısrası ya da beyti gibi daha birçok örneğe bakıldığında *“kirpikleri savaşa giren asker takımı gibi dizilmiş, yay olan kaşıyla gamze oklarını atan, kakülü sünbül, ağzı gonca olan bir sevgili ile âhının kıvılcımlarıyla göğün kandillerini ve felekleri yakabilen, göz yaşlarıyla her yeri su içinde bırakabilen”* bir seven tipi ortaya çıkar. Bu şiirin ağış Mecnun adıyla, başna yuva yapan kuşardan habersiz çöllerde ceylanlarla arkadaşlık edebileceğı gibi, *Aşk* adı altında ancak içinde devlerin bulunduğı mumdan gemilerle geçilebilecek olan ateş denizlerine de açılabilir. Çizilen aşk, sevgili tipine ve onların yaşıldıkları dünyaya oluştuldukları gerçeklik anlayışının dışında bir bakış açısıyla yaklaşıldığında Namık Kemal'in karikatürize ettiğı¹⁴

¹³ AkşitGöktürk, *Ada*, Yapı Kredi Yayınları İstanbul 1997, s.13. Göktürk bu çalışmasında Şiliz Edebiyatında *ada* kavramını merkeze alan eserleri değerlendirirken, bu eserlerin oluştuldukları dönemlerde toplumun inançlarındaki *ada* kavramının eserlere nasıl taçındığını ve onları nasıl etkilediğini de göstermeye çalışır.

¹⁴ Yerleştirilmesine gayret ettiğı yeni edebiyat anlayışında bir metnin muteber olmasını *“akla, fenne, dine ve ahlâk”*a uygun olmasına bağlayan Namık Kemal (bk. M.Kaya Bilgegil, *Harabat Karşısında Namık Kemal*, Şfan Yayınevi, İstanbul 1972, s. 255), *“divanlarımızdan biri mütala”*a olunurken muhtevi olan hayâlat tecessüm ettirilse insan kendisini „maden elli, deniz gönüllü, ayağını Zuhal”ın tepesine basmış, hançerini Mirrih”ın göğsüne saplamış memduhlar, feleğı tersine çevirmişde kadeh diye önüne koymuş.. ağıllar, boyu serviden uzun, beli kıldan ince, ağzı zerreden ufak, kılıç kağılı, kargı kirpikli, geyik gözlü, yılan saçlı ma”şuklarla malamal göreceğinden

anlamsız ve gülünç tipler ortaya çıkabilir. Onlara ancak oluşturuldukları farklı bir gerçeklik değerlendirmesinin, farklı bir estetiğin, farklı bir *anlayış*'in¹⁵ ifadesi olarak bakıldığında daha değişik anlamlara, metnin niyetine ulaşılacaktır.

Sanat eserini anlayıp değerlendirme sürecinde eserin oluştuğu dönemin, toplumun gerçeklerini ve gerçeklik anlayışını bilmek kadar, yaşadığı dönem ve toplumun genel kabulleriyle ilişkilenmekle beraber sanatçının kendine ait olan gerçeklik anlayışını ve onu ifade tarzını bilmek de eser karşısındaki kişiye ipuçları verecektir. Zaten çeşitli yollarla ifade edilen poetikalar sanatçının değişik sanat anlayışlarını değerlendirerek bunlar arasında kendilerinininkinin yerini belirtmeye yönelik olduğu kadar büyük ölçüde eserlerinin muhataplarına yol gösterme gayesi de güderler.

“*Eşkal-i hayat'ı ,havz-ı hayalin sularında*” seyreylediği için “*arzun ahcar ü nebatı*”nın kendisi için bir “*aks-i mülevven*” olduğunu ve Gîrin müvellidinin “*idrak mıntıkları haricinde, esrar ve meçhulâtın geceleri içine gömülmüş, yalnız münevver sularının ıçıkları, gâh u bigâh ufk-ı mahsûsata akseden kudsi ve isimsiz menba*” olduğunu söyleyen¹⁶ ya da Gîrin “*Allah'ı sır ve güzellik yolundan arama içti*” olduğuna ve “*düñcenin duygulaşması, duygunun da düñneleşmesi, bu iki unsurdan (his, fikir) her birinin öbürünü kendi nefesine icra etmek isteyişindeki mes'ud med ve cezirden doğduğuna*” inanan, Gîrde temel unsuru “*tahassüs edası şakline bürünebilmiş gözli fikir*”¹⁷ olarak gören bir Gîri okurken onun sanatı hakkında söylediklerini bilmek okurun düñncesini sınırlandırıp Gîrin eserinde sadece belli şeyleri aramaya yöneltebileceği gibi bilinçli olarak kullanıldığında okurun zor açılması muhtemel kapılardan da geçerek dolaştığı eseri daha doğru tanımlamasına yardım edecektir. Yine kimi durumlarda eserin altındaki imzaya dair bilgi muhatapın içeri girmesine imkan verecek birkaç anahtardan birisi olabilir. Mesela Niyazi-i Mısrî eğer altındaki imzayı tanımasaydı “*Çıkdım erik dalına anda yedim üzümü / Bostan ıssı kakıdı kor ne yersin kozumu*” şeklinde

kendini devler, gulyabaniler aleminde zanneder” diyerek eski Gîrin ağık ve sevgili tiplerini eleştirir. (Namık Kemal, *Mukaddime-i Celâl, Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II*. Haz., Mehmet Kaplan, Öncü Enginün, Birol Emil, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul 1978, s. 343).

¹⁵ Gerif Aktaş Namık Kemal'in karikatürize ettiği estetik anlayışın ürünlerinden biri olan Hüsn ü Aşk'a ait olduğu güzellik anlayışının perspektifinden bakar ve bu anlayışın itibarı âlem oluşturma tarzını nasıl etkilediğine dikkat çeker. (“*Bir Anlayışın Romanı: Hüsn ü Aşk*”, *Şeyh Galip Kitabı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 1995, s. 123-130).

¹⁶ Ahmet Haşim, *Bütün Şiirleri*, Dergah Yayınları, İstanbul 1987, s. 71, 129.

¹⁷ Necip Fazıl Kısakürek, *Çile*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1991, s. 474, 478, 480.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

seslenen Çarın Çiri hakkında muhtemelen aynı Çöleri söyleyemeyecekti.¹⁸ Yine sanatçıya dair bilgi eserinin anlamlandırılmasında kullanılabileceği gibi „eserden müessire“ ilkesi gereği her zaman son derece yanlış yargılara varma ihtimalini göz önünde bulundurarak, sunulan eserden hareketle oluşturunusuna dair farklı, tutarlı yorumlara varılabilir.

Sanatçıların kendi özel estetiklerini kurmakla beraber kimi zaman bir araya gelerek belli prensipler çerçevesinde ortak bir güzellik anlayış benimsedikleri de görülür. Edebî „mektep“ ya da „ekol“¹⁹ olarak adlandırılan bu birlikteliklere özellikle Çir sanatında sık rastlanır. Nasıl sanatçı kendi sanat anlayışına yani estetiğine dair görüşlerini, poetikasını dile getiriyorsa, sanat anlayışarı dolayısıyla oluştan mektep ya da grupların da sanat anlayışarını, onları bu anlayış kabule götüren nedenleri anlattıkları *beyannânemeler* ortaya koydukları görülür.²⁰ Fikret’in, Haşm’in, Orhan Veli’nin Çirleri kendilerinin olduğu kadar Servet-i Fünun’un, Fecr-i Âti’nin ve Garip’in de Çirleridir. Yine bir *Mai ve Siyah, Eylül* yazarlarına ait oldukları kadar yazarlarının da içinde bulundukları Servet-i Fünun’a da aittirler. Bu nedenle herhangi bir sanat eserine anlam vermeye çalışırken eserin ferdin ötesindeki „yapıcı“²⁰larından olan ve eserin de dahil olduğu *mektep*’i de dikkate almak gerekir.

Tanpınar’ın tespitlerinden hareketle sanat eserinin *devir* denilen yapıcının oluşturduğu şartlar içerisinde ferdin vücut verdiği toplumsal bir gerçeklik olduğu söylenebilir. Ancak ne kadar toplumsal Çatların ve ferdi tecrübenin görünüşü de olsa sonuçta eser kendi gerçekliği, kendine ait nitelikleri olan bağı bağına bir varlıktır. Çe bu noktayı vurgulayan kabuller paralelinde sanat eserini tanımlayan değişik teoriler eseri değerlendirip anlamlandırmaya çalışın eleğirinin

¹⁸ Niyazi-i Mısıri, „Şerh-i Gazel-i Yunus Emre“, (Ahmet Kabaklı, **Yunus Emre**, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 116-130.

¹⁹ M. Orhan Okay felsefî bir düğüneden doğduğunu ve *ecole* veya *mektep* diye adlandırdıklarını söylediği sanat gruplarından bazılarının belli sayıda sanatkarın bir araya gelerek bir beyanname yayımlamaları suretiyle kurulduklarını söyler. Bizim edebiyat geleneğimizde fiili olarak böyle gruplaşmaların olmadığını belirten Okay, mevcut grupların Tanzimat’tan sonra Batı tesirinde batılı yazarlara özenerek veya onları taklit ederek ya sonraki tenkitçiler tarafından gruplandırılıp isimlendirildiği (Tanzimat Edebiyatı yahut Edebiyat-ı Cedidi gibi) veya yine Batılı örneklerle özenerek bir beyanname ile ortaya çıktıkları inancındadır. (Orhan Okay, *Yeni Türk Şiiri* (1900-1923), **Türk Dili, Çağdaş Türk Şiiri Özel Sayısı**, S.481-482, s.290).

²⁰ Değişik Çar ve edebî grupların Çir hakkındaki görüşleri için bak. Mustafa Özbacı, „Şiir Üzerine Düşünceler“, **Akademik Açı**, S. 1996/2, s. 17-45.

²⁰ Sanatı „ferde dayanmakla beraber içtimâî bir vâkıa“ olarak gören Ahmet Hamdi Tanpınar, „bütün ferdîliklerin dığında devir dediğimiz yapıcıyı kabul etmezsek hiçbir sanat vâkiasını lâıykıyla izah edemeyiz“ kanaatine sahiptir. **A.g.e.**, s.516,537.

içerinin öncelikle „yapıtın ne anlama geldiğini göstermek değil, nasıl o Çey olduğu, hatta onun o Çey olduğunu göstermek“²¹ olduğunu savunurlar.

Gerçekten de bir eseri tanımlayıp değerlendiren öncelikle *eserin ne söylediğini* öne çıkarmanın en sağlıklı yol olduğu söylenebilir. ²²Ancak *eserin ne söylediğine* varabilmek için öncelikle onun içine girebilmek, onun hangi tercihler temelinde nasıl bir yapılandığı kurulduğunu görebilmek gerekir. “Sanat eseri, tabii haydi haydi edebiyat eseri, ontik tabakaların oluşturduğu bir bütündür. Bu bütünü çözümleyecek bir metodun da, her Çeyden önce bu bütünlük karakterini dikkate alması gerekir.”²³ Farklı yapılardan müteşekkil bir görünüm arz eden sanat eserinin bu niteliği aslında “bir yapıda ortaya çıkan çok yapıdır, çünkü bir sanat yapıtı kendi oluşuyla belli bir yapısal özellik ortaya koyar. Onun çeşitliliği, bir bütünün çeşitliliğidir, belli bir ortak mantığı olan bir çeşitliliktir.”²⁴

Sanatçının malzemesini genel prensipler çerçevesinde özel bir şekilde düzenlemesiyle oluşturduğu “hiçbir sanat yapıtının güzellik boyutu, o yapıtı oluşturan gereçlerin karşılıklı ilişkilerinden ayrı görülemez”²⁵ Kendisi de bir sanat ürünü ve özgün biçimde örgütlenmiş bir ileti olan edebî metnin alımlanmasında şüphesiz bu yönünün de göz önünde tutulması gerekir.²⁶ Çünkü bir “metnin okur tarafından üretilmesinde okura düşen en önemli görev, bilinçli bir biçimde, yazınsal yapıtın yapısını kavramak”tır.²⁷ Varlık tarzı itibarıyla hem realiteye hem de irrealiteye dayanan, bir idealite ya da irrealitenin realitedeki görünüşü²⁸ olan sanat eseri muhatabından realitedeki görünüşü, ön alandaki yapısı aracılığıyla söylediklerinden yola çıkarak irrealitede, arka alanda asıl söylemek istediğine varmasını bekler. Arka alanda asıl söylenilmek istenene varmak için evvelâ ön yapıdan geçmek; eserin realitedeki yapılandığını bütün ayrıntılarıyla görebilmek gerekir. Çünkü “sanat, yaratma düzeyinde de, izleme düzeyinde de, değerlendirme düzeyinde de görmeyle ilgilidir. Görmek bir duygu-düşünce bütününde bir gerçekliği tüm

²¹ Susan Sontag, *Sanatçı: Örnek Bir Çilekeş* (Çev.Y.Salman.M.Gürsoy.) Metis Yayınları, İstanbul 1991, s.21.

²² Umberto Eco, bir eseri yorumlarken *yazarın ve okurun niyetinden çok, eserin niyetinin öne çıkarılmasının gereğini* vurgular. *Yorum ve Aşırı Yorum* (Çev. K. Atakay) Can Yayınları, İstanbul, 1996, s.19.

²³ Gsmail Tunalı, *Sanat Ontolojisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 135.

²⁴ Afşar Timuçin, *a.g.e.*, s.24.

²⁵ AkGökçtürk, *Sözün Ötesi*, Gökılâp Kitabevi, İstanbul 1989, s.38.

²⁶ AkGökçtürk, *Okuma Uğraşı*, Gökılâp Kitabevi, İstanbul 1988, s.12.

²⁷ ğara Sayın, “*Yazınbilim ve Alımlama Estetiği*”, *Bağlam* C.I, 1979, s. 118.

²⁸ Gsmail Tunalı, *a.g.e.*, s.74-76.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

belirleyici özellikleriyle saptamak ya da paranteze almaktır. Her sanat yapıtı özel olarak görülmüş ve gösterilmiş ilişkilerin yansıdığı bütünlüklü bir yapıdır.²⁹ Her eserin sonunda bu bütünlüklü yapıyı kendi bütünlüğü içinde gösteren, **Forster**'ın roman bağlamında içtihat ettiği,³⁰ mutlaka bir yüksek *tepe* vardır. Çe o tepeye sanat eserinin yapısı içerisinde gizliden gizliye uzanan ve ancak eserin yapısal özelliklerini çok iyi görebilenlerce fark edilecek olan yoldan gidilir. Yolum geçebileceği muhtemel güzergâhlara içtihat eden elimizde olması gerekli en genel ama temel harita ise yapısı içerisinde ilerlenecek olan sanat eserine ait *tür* bilgisidir.

Bilindiği gibi “bütün sanat dalları, toplum yaşamında göze çarpan değişik iletişim alanlarıdır... Sanat yapıtı konusu, Heidegger’in dediği gibi, konuyuken de bir dünya koyarsa, bunu hiç kuşkusuz birileri için yapar.”³¹ Sanatçının ortaya koyduğu eser/estetik obje tavır alacak, kendisini algılayacak ve hakkında değer yargısı beyan edecek birini/süjeyi öngörür. Edebî eser karşısında suje rolüne okur soyunur. Özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren edebî eserin anlaşılma değerlendirilmesinde okurun rolünü tartışan kuramlar paralelinde edebî eserleri okur merkezli olarak değerlendiren eleştirel eğilimler de artmıştır. “Bir romanın, Çir, oyunun yazarı olan sanatçı da bütün öbür sanatçılar gibi belli bir iletinin göndericisidir. Bu iletinin yöneldiği alıcı ise okurdur.”³² Dolayısıyla “her metnin ancak okurun tepkisiyle bütünlendiği, okurca alımlandığı an yaşamaya, soluk almaya başladığı”³³ söylenebilir. Zira “yazınsal olgu yalnızca metni değil, ama onun okurunu ve metin (sözce, sözceleme) karşısında göstereceği olası tepkilerin toplamını da kapsar”.³⁴ Mehmet Rifat’ın anlatı metinleri etrafında dile getirdiği görüşleri bütün edebî metinleri kapsayıcı biçimde genişletildiğinde, “edebî metni üretme esnasında yaşanan anlam üretme stratejilerinin karşısında bir de metinleri kavrakken yaşanan metin çöz(ümle)me/anlam yakalama stratejileri süreci vardır” denebilir.³⁵ Metin çöz(ümle)me/anlam yakalama sürecine okur noktasından bakarak teorilerini geliştiren anlayışlar güzelliğin edebî eser

²⁹ Afşar Timurçin, a.g.e., S. 49-50.

³⁰ E. Morgan Forster, **Roman Sanatı** (Çev. Ünal Aytür) Adam Yayınları, İstanbul 1985, s.130.

³¹ AkçitGöktürk, a.g.e., s. 11.

³² AkçitGöktürk, a.g.e., s. 11.

³³ AkçitGöktürk, a.g.e., s.8.

³⁴ Özdemir Güne, **Yazınsal Söylem Üzerine**, Can Yayınları, İstanbul 1993, s.114.

³⁵ Mehmet Rifat, **Göstergebilimin ABC’si**, Simavi Yayınları, İstanbul 1992, s.11-13.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

hüviyetindeki görüntüsünü tanımlamaya okur merkezli olarak katkıda bulunurlar.

Sonuç

Görüldüğü gibi güzeli değışk malzemelerle görünür kılan sanat eserinin sanatçı tarafından üretim sürecine ve okuyucu, dinleyici, seyirci gibi herhangi bir muhatap/alıcı tarafından tüketim sürecine çok değışk faktörler etki eder. Estetik teoriler de gerek sanat eserinin ne olması ve nasıl yapılandırılması, gerekse nasıl çözümünip değerlendirilmesi hususlarında ortaya koydukları görüşleriyle sanatçının ve eseri algılayacak kişinin faaliyetlerini etkileyerek onlara alternatif sunarlar. “Estetiğı sanatçı yaratır, bizi estetiğın bilgisine, sanatçının yarattığı yapıtın özüyle ya da oluşum koşullarıyla ilgili bilgiye estetikçi ulaştırır. Estetikçi sanatçının da izleyicinin de daha iyi görmesini sağlar”.³⁶ Eğer bir edebî eser dar bir bakışla kavranmak ve bazen son derece yanlış olabilecek yorumlara varılmak istenmiyorsa ihtiyaç hissedildiğinde yardıma çağrılabilircek yeterli estetik bilgisine sahip olmak, estetiğın ve estetikçinin söylediklerini kulak ardı etmemek gerekir.

KAYNAKÇA

- AHMET HAĞÖM, **Bütün Şiirleri**, Dergah Yayınları, İstanbul 1987.
- AKTAĞ, gerif, “Bir Anlayışın Romanı: Hüsn ü Aşk”, **Şeyh Galip Kitabı**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 1995.
- AYVAZOĞLU, Beğr, **İslam Estetiğı**, Çağ Yayınları, İstanbul 1989.
- AYVAZOĞLU, Beğr, **Aşk Estetiğı**, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1993.
- AYVAZOĞLU, Beğr, **Geleneğın Direnişı**, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1996.
- BÖLGEGÖL, M.Kaya, **Harabat Karşısında Namık Kemal**, İrfan Yayınevi, İstanbul 1972.

³⁶ Afğā Timuçin, **a.g.e.**, s.16.

-
- ECO, Umberto, **Yorum ve Aşırı Yorum** (Çev. K. Atakay) Can Yayınları, İstanbul 1996.
- ERCİLASUN, Bilge, **Servet-i Fünun Edebiyatında Tenkit**, MEB Yayinevi, İstanbul 1994.
- FORSTER, E. Morgan, **Roman Sanatı** (Çev. Ünal Aytür) Adam Yayınları, İstanbul 1985.
- GÖKTÜRK, AkGı, **Okuma Uğraşı**, Ğıkılâp Kitabevi, İstanbul 1988.
- GÖKTÜRK, AkGı, **Sözün Ötesi**, Ğıkılâp Kitabevi, İstanbul 1989.
- GÖKTÜRK, AkGı, **Ada**, Yapı Kredi Yayınları İstanbul 1997.
- ĞNCE, Özdemir, **Yazınsal Söylem Üzerine**, Can Yayınları, İstanbul 1993.
- NAMIK KEMAL, “Mukaddime-i Celâl” (**Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II**. Haz., Mehmet Kaplan, Ğici Enginün, Birol Emil, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978)
- KISAKÜREK, Necip Fazıl, **Çile**, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 1991.
- MORAN, Berna, **Edebiyat Kavramları ve Eleştiri**, Cem Yayinevi, İstanbul 1991.
- NĖYAZĞĖMISRÎ, “ğerh-i Gazel-i Yunus Emre”, (Ahmet Kabaklı, **Yunus Emre**, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları. İstanbul 1991)
- OKAY, Orhan, “Yeni Türk Ėiiri (1900-1923)”, **Türk Dili, Çağdaş Türk Şiiri Özel Sayısı**, TDK Yayınları, S.481-482, Ankara 1992.
- ÖZBALCI, Mustafa, “ğiir Üzerine Düşünceler”, **Akademik Açı**, S. 1996/2.
- RĖFAT, Mehmet, **Göstergebilimin ABC’si**, Simavi Yayınları İstanbul 1992.
- SAYIN, Ėara, “Yazınbilim ve Alımlama Estetiğı”, **Bağlam C.I**, 1979.
- SELLEN, Roman, **A Reader’s Guide to Contemporary Literary Theory**, Liverpool 1988.
- SONTAG, Susan, **Sanatçı: Örnek Bir Çilekeş** (Çev. Y.Salman. M. Gürsoy) Metis Yayınları, İstanbul 1991.
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

TANPINAR, Ahmet Hamdi, **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1988.

TÖMUÇÖN, AfĖa, **Estetik**, BDS Yayınları 1993.

TUNALI, Ėmail, **Sanat Ontolojisi**, Ėstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi Yayınları.

TUNALI, Ėmail, **Estetik**, Remzi Kitabevi, Ėstanbul 1996.

WELLEK, R., WARREN A., **Edebiyat Biliminin Temelleri** (Çev. Ahmet Edip Uysal) K.T.B.Y. Ankara 1983.

**OSMANLI'DA ÜRÜNLERİN DİNİ/ŞER'İ
STANDARDİZASYONUNDA DÖNÜM NOKTASI:
TÂHİRDİR DAMGALI SERTİFİKASYONA GEÇİŞ***

*Mehmet YILDIZ***

ÖZET

Osmanlı devleti ve toplumunda ürünlerin, standartları hisbe/ihtisap ve ahilik teşkilatları gibi kurumlar vasıtasıyla denetlenen oldukça ciddi sertifikasyon uygulamasına tabi tutuldukları bilinmektedir. Gerek dinî/şer'î boyutuyla gerekse maddi/nesnel kalite yönleriyle yürütülen bu denetleme işlemi, modern zamanlarda gerçekten çok çarpıcı bir kavşak noktasına ulaştırılmıştır: Özellikle dinî/şer'î ölçütlerin gıda ürünleri dışındaki ürünlerde de gözetilerek Müslümanların kullanmalarında sakınca bulunmayan ürünlere **tâhirdir** damgası vurulması kararı, Amerika'daki Yahudi toplumu içinde gelişerek günümüzde evrensel bir gıda standardı ölçütü olmaya doğru giden **kosher** sertifikasyonundan uzun yıllar önce alınmış olması cihetiyle de büyük bir önem taşımaktadır. Gıda dışı ürünler için bile bu kadar hassas davranılmış olması, alınan kararın gıda ürünleri için çok daha bağlayıcı olduğu manası dışında yorumlanamaz. Bu karar aynı zamanda, gıda ürünleri için ülkemizde ve dünyada **helâl gıda sertifikası** uygulamasına geçilmesi arayışlarıyla ilgili sürecin tarihi altyapısını temin etme konusunda da önemli bir boşluğu dolduracaktır. Gıda anarşisinin boyutlarını, insan neslini bozma ve fitrî davranışları değiştirme tehdidini bünyesinde barındıran hormonlu, ebter ve genetiği değiştirilmiş ürünlere kadar ulaştırdığı günümüzde konunun bütün insanlık için önemi daha fazla tebarüz etmektedir. Ayrıca kullanılması istenen mühürde yer alması kararlaştırılan **tâhirdir**

* Bu çalışma, Türk İktisat Tarihi Araştırmaları Platformu (TİTAP) tarafından 07-08 Eylül 2007 tarihlerinde Marmara Üniversitesinde düzenlenen Birinci Türk İktisat Tarihi Kongresi'nde "Osmanlı Türkiye'sinde, Üretilen Ürünlerde Gıdâlık Arayışları" adıyla sunulan tebliğin yeniden gözden geçirilerek geliştirilmiş biçimidir.

** Yrd. Doç. Dr. Adıyaman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Geliştirme Bölümü Yakınçağ Tarihi mehayildiz34@gmail.com

ibaresi, helâl gıda sertifikasyonunda bulunması gerekecek damga/etiket ismi için de fikir verecektir. Bu incelemede, konuya ilişkin Osmanlı resmi belgeleri muhtemelen ilk defa incelenmekte ve değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tâhirdir mührü, ihtisap/hisbe, kosher, helâl gıda sertifikası, ahîlik, damga, narh, standart, sertifikasyon, perdahtçı esnafı, sahtiyan, hayvan kanı, yunus yağı, idrar, mest, serhatlık, lapçin, haffaf.

**IMPORTANT CHANGE IN RELIGIO-LEGAL
STANDARDIZATION OF OTTOMAN PRODUCTS:
PASSAGE TO CERTIFICATE OF THE SEAL "IT IS
CLEAN/TÂHİRDİR"**

ABSTRACT

It is known that the Ottoman state implemented austere certification of products monitored by organizations such as ihtisab office/ office of the superintendent of guilds and markets and akhi office/ urban fraternity ruling over parts of Anatolia in late Seljuk and early Ottoman times. The monitoring process that was implemented based on religio-legal perspective or material quality aspect moved to an important phase with a critical decision made in modern times: The seal of "it is clean/tâhirdir" was introduced to include inedible products for the first time to be supervised by religio-legal standarts. This decision was made to protect Muslims from products that might contained harmful ingredients according to religio-legal norms. This move was made before the kosher certification that was formed within the Jewish community in America, which became a certain measure of food standart later in the world. This decision also can provide historical background for the practice of halal food certificates in the world. The notion of "it is clean" becomes more evident in the midst of today's world where genetically modified organisms became so widespread to the level that threatens the health of human generation now. This article aims to study the relevant Ottoman official documents on this

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

issue probably for the first time, and share them with the academic world.

Key Words: The Seal of “It is Clean/Tâhirdir,” ihtisab/office of the superintendent of guilds and markets in the Ottomans, kosher, certification of halal products, akhis (urban fraternity ruling over parts of Anatolia in late Seljuk and early Ottoman times), seal, standart, trade guild, seller of leathers, animal blood, mest/thin-soled boot worn indoors, slipper, seller of cheap shoes.

Giriş

Ürünler için kalite standartları tespit edilmesi ve günümüzdeki sertifikasyon anlayışının ilk örnekleri niteliğinde olmak üzere bunlara ilişkin belirli içtihatlar kullanılması uygulamasının tarihi M.Ö. 2000’li yıllara kadar eskiye götürülebilmektedir. Kadim Mezopotamya ve Mısır’dan itibaren, ağırlıklı olarak damga vurulması biçimiyle tezahür eden bu belgelendirme şekli, müteakip devlet ve medeniyetlerde de küçük değişikliklerle devam etmiştir. Aynı uygulama, başlangıçta farklı isimlerle tesmiye edilen ve sonradan *hisbe* teşkilatı adıyla sistemleştirilecek olan kurum vasıtasıyla, bizzat Hz. Peygamber tarafından yeni bir üslup ve dinamizmle ihya edilmiştir. Hisbe teşkilatı, takip eden Hilafet ve saltanat sistemlerinin yürürlükte bulunduğu dönemlerde ve bu miyanda, Türklerin kurduğu ve yönettiği devletlerde de, toplum ve kamu düzeninin dinî-örfî ilkeler ışığında korunmasına yönelik faaliyetler anlamıyla işlevini sürdürmüştür. Osmanlı devletinde, özellikle Fatih devrinde mütekâmil yapısına kavuşan¹ teşkilatın görevleri, *ihtisap ağası* veya *ihtisap emini* olarak isimlendirilen *muhtesib* tarafından yürütülmüştür; her alanda olduğu gibi bu alandaki yenileşmenin de başlangıcını teşkil eden II. Mahmud döneminde yerini bıraktığı *İhtisap nezareti*² ise 1854 yılında bütünüyle ilga edilmiştir.³

Bununla birlikte, çalışmamızda ilk defa yayımlanan ve değerlendirmeye çalışılan belgelerin de gösterdiği gibi, ilgili kurumlar

¹ Ercan Egefoğlu, “İslâmiyetde Hisâbın Prensipleri”, *İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi*, Sayı 25, İstanbul 1971, s. 99-104; Cengiz Kallek, “Hisbe”, *DİA*, c. XVIII, s. 135 vd; Ziya Kazıcı, “Hisbe”, *DİA*, c. XVIII, s. 143.

² Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisap Müessesesi*, İstanbul 1987, s. 34.

³ Mübahat Kütükoğlu, “Osmanlı İktisadi Yapısı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, c. I, Ed. Ekmeleddin İbnanoğlu, İstanbul 1994, s. 566.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

bulunmasa da, muhtemelen ahîlik anlayışının bir tezâhürü olmak üzere en azından iç denetim mekanizmalarının iÇerliğı ve ürünlerin dini/Şerî ve dünyevî/nesnel kalite standartlarını taÇımasına yönelik hassasiyet yeni ve çok daha dikkat çekici boyutlara ulaÇarak, en azından bir müddet daha devam etmiÇtir: 14 gubat 1862'de alınan, tarihî bir dönüm noktası niteliğindeki çok önemli bir kararla, ülkedeki Müslümanların kullanacağı deriden mamul ürünlerde "tâhirdir" mührü kullanılması istenmiÇtir. Muhtemelen, modern anlamdaki sertifikasyon anlayışının ilk numunesini teÇkil eden bu geliÇme, günümüzde Musevî/Yahudî milletin gıda maddeleriyle ilgili ihdas ettikleri, *kosher* sertifikasından çok daha önce tasarlanmıÇ olmasıyla da ayrıca çarpıcı bir özellik göstermektedir.

I- Osmanlı Devletinde Kalite Standartlarının Temini ve Korunması

Çatisap müessesesinin baÇındaki *muhtesip*in çok sayıdaki önemli görevlerinden biri de, teÇekkül ettiğı *Asr-ı saade*in baÇangıcından beri, Ğlâm'ın temel ilkelerinden olan *iyiliğı emir* ve *kötülüğü engelleme*⁴ düsturu çerçevesinde esnafın denetlenmesiydi.⁵

Aynı telakkinin carî olduğı Osmanlı devletinde de Çâir hayatını sağlam temellere oturtma düğümünde vazgeçilmez bir yeri bulunan kadının emrindeki muhtesip, esnaf teÇkilatları üzerinde etkili vazifelilerin baÇında yer alarak çarÇ ve pazar hayatının düzenini ve halkın zorunlu ihtiyaç maddelerine kolaylıkla ulaÇmalarını temin etmek, iÇyeri açma ruhsatı vermek ve vergi toplamak gibi görevlerle techiz edilmiÇti.⁶ Bu vesile ile esnafın, *muhtesip* ve maiyetindeki *kol oğlanları* tarafından devamlı teftiÇedilerek narha ve kalite standardına uymaları temin edilmeye çalıÇıldı. TeftiÇler ayrıca, ÇarÇamba günleri PaÇakapısı'ndaki divan toplantısından sonra sadrazamın, beraberindeki Çstanbul kadısı, muhtesip ve diğeri görevlilerle *kola çıkmasıyla* devam ederdi. Bu denetimlerle, hijyen Çartlarını zedelemekten malların ucuz yolla tüketiciye ulaÇırılarak halkın refahının sağlanmasına çalıÇılmaktaydı. Ayrıca esnafın ödemekle yükümlü bulundukları vergilerin tahsilatı da yapılmaktaydı.⁷

⁴ Ğlâm'ın en ayırt edici ilkelerinden olan bu ilkenin özgün biçimi *el-emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehyü ani'l-münker*'dir (Kütükoğlu, Age, s. 565; EĞrifoğlu, Aynı yer[Ay]).

⁵ Kütükoğlu, Ay.

⁶ Ğlahim Erdoğan, "Osmanlı Ğkisadi Düzeninde Çatisap Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme", OTAM [Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi], Sayı 11, Ankara 2000, s. 131-132. Muhtesibin görevleri hk. Bk. O. Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, c. I, Çstanbul 1995, s. 317, 328.

⁷ Kütükoğlu, Age, s. 564-566.

Muhtesiplerin, görevlerini yerine getirirken bağı vurdukları en önemli yasal dayanaklardan biri, bağ padişahlar olmak üzere konuya verilen ihtimamın bir tezahürü olarak II. Beyazıt zamanından itibaren hazırlanan *İhtisap kanunnameleri*⁸ ile esnaf nizamlarıydı. Bu düzenlemelerde, bugünkü manasıyla kalite güvencesi için gerekli olan sürekli standartlar temin edilerek⁹ gıda maddelerinin kalite standardı ve uyulmaması halinde uygulanacak müeyyideler belirlendiği gibi giyecek maddeleriyle dayanıklı tüketim malları hakkında da ayrı bölümler bulunmaktaydı. Misal olarak, konumuzla ilgisi dolayısıyla ayakkabı türünden bazı eşyaların dayanıklılık süresine, hangi malzemelerden yapılacağına ve ölçütlerine ilişkin esaslar belirlenerek tam bir standardizasyona gidilmesi hedeflenmişti. Narh uygulaması da yine hem kalitenin hem de fiyatların denetim altında bulundurulmasına yardımcı olmaktaydı. Ayrıca ölçü ve tartı aletlerindeki hilenin önüne geçilmesi için bunların mutlaka damgalatılması gerekiyordu.¹⁰ Diğer taraftan, sivil bir örgüt durumundaki esnaf teşkilatı da, kendi içinde gerçekleştirdiği denetimlerle, kaliteli mal üretilmesinin güvenceye bağlamaya çalışıyordu.¹¹

Getirilen bütün yasaklamalara rağmen, standart dışı üretim yapan dikici, usta vb. kimselerin ürettiği ayakkabı ve çizme gibi ürünler, ibret-i alem için esnaf dükkanları ortasındaki çarvane asılırdı. Bu şekilde bozuk mal üreten esnaf *yolsuz* ilan edilerek suçun nitelik ve ölçüğüne göre birkaç gün süreyle işten ve alışverişten el çektilirdi.¹²

Kanunnamelerde, aynı zamanda ürün ve hizmetlerle bunların sağlanacağı ortamların temizliği hususuna azami dikkat çekilmekte; bu konularla alakalı kurallar sıralanmaktaydı. Ayrıca insan hayatına

⁸ İstanbul, Edirne ve Bursa Çehirleri için II. Bayezid devrinde düzenlenen İhtisap kanunnameleri için bk. Ö. Lütfi Barkan, "XV. Asrın sonunda Bazı Büyük çehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tespit ve Teftiş Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar, I. Kanunname-i İhtisap-ı İstanbul el-mahrûse", *Tarih Vesikaları*, c. I, Sayı 5 (1942), s. 326 vd; c. II, Sayı 7, s. 15 vd; c. II, Sayı 8, s. 168 vd.

⁹ Muhittin Şimşek, *TKY ve Tarihteki Bir Uygulaması: Ahilik*, İstanbul 2002, s. 206.

¹⁰ Ergin, *Age*, c. I, s. 390: 1091 senesinde yayımlanan narh kanunnamesi; Erdoğan, *Agm*, s. 135-136.

¹¹ Kütükoğlu, *Age*, s. 612-613.

¹² Necdet Sakaoglu, Nuri Akbayar, *Anadolu'da Derinin Bin Yıllık Öyküsü*, İstanbul 2002, s. 232-233. Mesela mütekel sorumluluk ilkesi çerçevesinde Bursa'da, kısa zamanda eskiyen ve kullanılamaz hale gelen, kalitesi düşük ayakkabı üretimde kusuru tespit edilen dikicibaşı, daha "mütedeyyin ve muttakî" biriyle değiştirilmiştii (Sadettin Eğri, "Bursa Arşiv Belgelerinde „Huffâf, Postacı ve Bağnakçılar", *Ayakkabı Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2003, s. 269).

verilen değeri ortaya koyan bir örnek olmak üzere deniz ticaretindeki istiap haddi tespit edildiği gibi, uygulanan ağır yaptırımlarla hayvanlara fazla yük vurulması önlenmeye çalışılarak hayvan haklarına da yine açık biçimde temas edilmekteydi.¹³

Kalite ve standardizasyonun tarihi seyri hakkında göz önünde bulundurulması icab eden bir başka önemli husus, söz konusu ihtisap kurumunun Osmanlı devletinde ahilikle eklemelenmiş bir yapı arz etmesidir¹⁴ Nitekim muhtesibin vazife ve yetkilerini belirleyen kanunlarla ahi birliklerinin yetki ve sorumluluklarını belirleyen fütüvvetnameler arasındaki temel ayırım, ikincisinin daha dar ölçekli oluşundan ibarettir.¹⁵

Buraya kadar serdedilen malumatlar ışığında, ciddi anlamda ilk kalite kavramının, bugünkü toplam kalite yönetimi anlayışıyla paralel bir muhteva içinde Türkler tarafından kullanıldığını söylemek mümkündür.¹⁶ Bu çerçevede dâhilinde, ahilik teşkilatının, 1920'li yıllarda ortaya çıkan kalite ve 1960'lı yıllarda tezahür eden toplam kalite yönetimini uzun yıllar boyunca uyguladığı söylenebilir. Nitekim her ikisinde de öncelikli hedefler olarak içgörenler, içverenler ve müşterilerin tatmini ile toplumun huzuru gösterilmiştir.¹⁷

Aynı şekilde, umumiyetle sanayi devrimiyle birlikte başlatılan standardizasyon çalışmalarının başlangıcının da, tarihi boyutu itibarıyla 1502 yılında hazırlanmış ve bütün Anadolu'da yürürlüğe girmiş bulunan *Kanunname-i İhtisab-ı Bursa/Bursa Belediye Kanunnamesi* olduğu yönündeki değerlendirmenin büyük ölçüde hakikati temsil ettiğini ifade etmek mümkün görülmektedir.¹⁸

¹³ Kütükoğlu, *Age*, s. 564-566. 1826 yılında Yeniçeri ocağının yerine kurulan Asakir-i mansûre-i Muhammediyye'nin mali kaynaklarının artırılması çerçevesinde eskiden alınan vergilerin boyutları genişletilmiş ve yed-i vâhide bağlanan malların idaresi de ismi *ihtisap nazırı* olarak değiştirilen *muhtesibe* havale edilmiştir. Yapılan bu düzenleme ile kol oğlanlarının görevini *mansure neferleri* üstlenmiştir. İhtisap tarafından toplanan bu vergiler bir takım iç ve dış baskılarla 1838'de kısmen; teşkilatın bütünüyle lağvedildiği 1854 tarihinden itibaren de tamamıyla kaldırılmıştır (*Age*, s. 566). Geniç bilgi için bk. Kazıcı, *Age*, İstanbul 1987.

¹⁴ Ziya Kazıcı, "Osmanlı İhtisap Kanunnameleri ve Ahilik", *Türk Kültürü ve Ahilik*, XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Bildirileri, İstanbul 1986, s. 104.

¹⁵ Kazıcı, *Agm*, s. 108.

¹⁶ Şimşek, *Age*, s. 63-64.

¹⁷ *Age*, s. 131-132.

¹⁸ Şaban Övüt, "Osmanlı'dan Günümüze Standardizasyon Dünyasına Tarihi Bir İçiş Dünyanın Bugünkü Manada İlk Standardı: Kanunname-i İhtisab-ı Bursa", *Yeni Türkiye*, c. VI, Sayı 32 (Osmanlı Özel Sayısı), s. 82-83 (Kanunname Neşri için bk. *Bursa Defteri*, Sayı 5, Bursa 1999).

II- Ürünlerin İslâmî Ölçütlere Uygunluğu

İslâmın doğuşundan itibaren Müslümanların toplum hayatı, İslâmî esaslara tâbi kılınmaya çalışılmıştır; bu çerçevede başlangıcı Hz. Peygamber'e kadar uzanan ihtisap kurumunun başındaki muhtesibin esas görevlerinden biri, toplumu oluşturan bütün kesimlerin ilgili hükümlere riayet etmesini sağlamak olmuştur. Aynı anlayışın, Osmanlı'daki ihtisap düzeni içinde de geçerli olduğu görülmektedir.¹⁹

Bu çerçevede muhtesibin, esnaf tarafından üretilen ürünleri hem kalite standartları hem de İslâmî ölçütlere uygunluk cihetiyle denetleme yetkisinin en mühim basamağını hammadde kontrolü oluşturmaktadır.²⁰

Mesela 1501 tarihli Bursa ihtisap kanunnamesinde "... ve koyun ve keçi yabanda yürürken derisi[n] debbağlara bey,, ederler imiĞ,Ğ,İ değildir diyü bu dahi men,, olundu..." denmektedir.²¹

Yine, kumaşın renklendirilmesi için boyacıların, *necis* kabul edilen kan kullanmaları fetvalarla yasaklanmıştır.²² Bununla birlikte sanat erbabı kişilerin sanatlarını uygularken domuz çarisi kullanmalarına cevaz verildiği görülmektedir.²³ Aynı şekilde, sahte ve kalitesiz boya kullanılması da yasaklanmıştır:

"...ve boyacıları dahi gözedeler kalb boyamayalar. Boyarlar ise gereği gibi hakkından geleler."²⁴

Muhtesipte aranan ayrıcalıklı nitelikler sıralanırken dinî olanların ağırlıklı bir yer tutması da yine aynı anlayışın bir tezahürü olmalıdır. Bunlar Müslüman olmak, mükellefiyet, erkek olmak, adalet, kudret, ilim sahibi ve ilmiyle âmil, verâ ve takvâ ile iyi ahlak sahibi olmak gibi hususiyetlerle; akıllı, zeki, uğurlu ve yüzü nurlu olmak gibi özelliklerdir.²⁵

¹⁹ Egrifoğlu, *Agm*, s. 99-104.

²⁰ *Agm*, s. 135-136.

²¹ Necdet Sakaoğlu, Nuri Akbayar, *Age*, s. 200. Bu yasaklamanın kaynağı, İslâm'da satılan mallarda aranan mevcut ve teslim edilebilir olma (makdûr-ı teslim) ilkelerine aykırı olmasıdır.

²² Tahsin Özcan, *Fetvalar Işığında Osmanlı Esnafı*, İstanbul 2003, s. 97, 103.

²³ *Age*, s. 103.

²⁴ Bk. 907/1501 tarihli Kanunname-i Ğhisâb-ı Ğstâbul el-Mahrûse, Yayımlayan Ö.L. Barkan, "XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Ğehirlerde EĞya ve Yiyecek Fiyatlarının Tespit ve TeftiĞiHususlarını Tanzim Eden Kanunlar I", *Tarih Vesikaları*, c. I, sayı 5 (1942), s. 337.

²⁵ Kazıcı, *Age*, s. 51 vd; Bir muhtesibde aranan vasıflar için ayrıca bk. YaĞar Yücel, *Kitâbu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn*, Ankara 1981, s. 28-29, 94.

Bütün bu dokümanlar ve uygulamaya ıfık tutan etli fetva örnekleri incelendiğinde, teşkilatın doğuunda olduğu gibi ihtisap hizmetlerinin yürütülmesinde de e, i ölçütlerin her zaman gözetildiği anlaılmaktadır.

III- Bir Dönüm Noktası Olarak “Thirdir” Mhrne Geçiş : Din ve Modern Anlamda İlk Sertifikasyon Girişimi

ėimdiye kadarki açıklamalardan anlaılacağı gibi muhtesibin temel görevlerini oluuran ürünlerin kalitesinin, üretim öncesi ve sonrası denetlenmesi faaliyeti, narh ve ölçü ve tartı aletlerinin damgalatılması gibi kalite standardı teminine yönelik diğer uygulamalarla birlikte değerlendirildiğinde, günümüzdeki kalite kavramının ve bu kavram etrafında gelişerek ekillenmiğ olan toplam kalite yönetimi ve sertifikasyon iemlerinin de baangıcı olarak mülahaza edilebilir. Bunun baıca örneklerini ise özellikle Fatih döneminden itibaren etli zamanlarda hazırlanmığ olan ihtisap ve esnaf nizamnameleriyle narh kanunlarında açık biçimde bulmak mümkündür.

Bununla birlikte, inceleme konumuzu tekil eden, üretilen rnlerin Müslümanlar açısından din/e, i anlamda sakıncalı olup olmadığına iliçkin ayrı ve özel bir mühür kullanılması teebbs muhtemelen ilk defa gündeme getirilmiğ olacaktır. Söz konusu girişim, özellikle Yahud toplumlarında baatılarak uluslararası geçerliliğe doğru evrilen *kosher* kalite belgesi ve sertifikasyonuyla karėılařırıldığında ve bazı halkı Müslüman devletlerde halen uygulanmakta olan, üretilen gıda maddelerinin dini açıdan sakıncasız olduğunu gösteren iaret ve tanımlamaların Türkiye’de de uygulanmasına yönelik çabalar dikkate alındığında ayrı bir önem ve anlam kazanmaktadır.

Aıda değerlendirmeye alığağımız belgelerde yer alan mlahazalarda meselenin, din ve nesnel boyutlarının bir arada ve i içe değerlendirilmiğ; dolayısıyla e, i zaviyeden uygun olmayan maddelerden imal edilen ürünlerin dayanıklılık ve ürün kalitesi açısından da çok dğik olduğunun tespit edilmiğ olması, konuya yeni açılımlar getirmektedir.

Ayrıca, Müslümanlarca din açıdan mahzurlu olmayan bazı deri mamullerinde kullanılması istenen mhrdeki “*thirdir*” ibaresinin ileride, gerek gıda gerekse gıda dıçı ürünlerde Türkiye’yi de içine alacak biçimde uluslararası ölçekte ierlik kazandırılması hedeflenen sertifikaya bulunacak isim konusunda da fikir verebileceği dnlmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Sultan Abdülaziz'in saltanatının ilk aylarına tesadüf eden, kalite ve standardizasyonla ilgili bu teğbüsle getirilen gerçekten özgün yenilik ise, teamül haline gelmiş olan ürünlerin çeşit/dinî temizlik ölçütlerine uygunluğu anlayışının, ilk defa konuyla ilgili özel bir mühür kullanılmasına işaret ederek çeşit ölçütlere göre belgelendirilmesi/sertifikasyona bağlanması sürecinde önemli bir kilometre taş olmaktadır. İlgili belgelere göre, sürecin nihaî aşamasında sadâretin çeşit açıdan temiz ve sakıncasız ürünler için ayrı bir *tâhirdir* mühür kullanılması emri, ürün kalitesinin standardizasyonu konusunda bir dönüm noktası niteliğindedir.

Belgelere göre konunun gündeme gelişi, gelişimi ve neticeye bağlanmasının ilginç hikayesi şu şekilde özetlenebilir:

Perdahtçı* esnafından Mehmet isminde iki kişi ile Said ve Hacı Mustafa isminde diğer iki kişi olmak üzere toplam dört kişi 28 Ağustos 1861 tarihinde,* ürünlerin her açıdan temiz olması gerektiği halde İstanbul'un çeşitli yerlerinde bazı gayrimüslimlerin, sarı sahtiyanı* "abdest kabul etmez hayvânât kanı ve yunus [balığı] yağı ve idrâr ile terbiye eyledikleri"ne ve bu için meçûu olmadığının ilgili örgütlerin liderleri tarafından tespit edildiğine ilişkin arzuhallerini önce geyhülislamlığa takdim ediyorlar. Bu arzuhal geyhülislamlık tarafından geyhremanetine havale ediliyor. Aynı kişiler, bir başka arzuhal de, icâbının geyhremini*ne havalesi temennisiyle Bâbîâlî'ye takdim ediyorlar.

Muhtemelen geyhremini, önce kendisine havale edilen hususu açıklıyor: Son zamanlarda ortaya çıkan yerli ve yabancı bazı gayrimüslim kimseler, içmek üzere aldıkları sarı sahtiyanları hayvan kanı, yunus balığı yağı ve idrar gibi çeşit açıdan temiz olmayan bir suretle boyamakta ve başka bir şekilde terbiye ve perdaht etmektedirler. Bu içemlerden geçen sahtiyanlardan yapılan mest ve diğer haffafiye malzemeleri ise dinen temiz sayılmadığından kullanılması caiz değildir. Üstelik bu şekilde boyanıp cila ve perdaht içemine tabi tutulan haffafiye ürünlerinin kısa zamanda çürüdüğü ve dayanıklılığının azaldığı hususunda, debbağ esnafı Osman Çavuş ile sabık cilt damgası mütezimi adamlarından Nuri Ağa, bilirkişi olarak Çâhlik edeceklerini belirtmişlerdir. Aynı durumu, resmen celb olunan Beykoz debbağ[hâne] ustabaşısı Yüzbaşı Hüseyin Ağa ve Kumandarı Abdüllatif Efendi de merbûtan takdîm kılınan iki kıt'a imzalı varakalarında teyit etmişlerdir. Numune olarak bir adet gayrimeçûu

* Burada, traşanmış deriyi cilâlayan ve parlatanlar.

* Hicrî 21 Safer 1278.

* Çiğirilmiş, tabaklanmış, sepiyenmiş ve cilâlanmış deri.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

surette imal edilmiş haffafiye malzemesi mübâhre teslim edilerek doğrudan Çeriatla ilgisi dolayısıyla konu, Çe,-i mutahhar çerçevesinde değerlendirilmek üzere 8 Ekim 1861 tarihinde* Meçhat'a havale edilmiştir.

Bunun üzerine geyhüslâm huzurunda, İstanbul'daki debbağhane kethudalarıyla daha önceki arzuhal sahiplerinin katıldığı bir murâfaa/duruğna gerçekleştiriliyor. Duruğna'da Çkayetçi taraf, kendilerinin eskiden beri satın aldıkları bakar, camus, koyun ve keçi derilerini Çeriatın öngördüğü biçimde dibâğat ettikten sonra bunlardan bakar ve camus derilerini ilgili kimselere, koyun ve keçi derilerini ise sahtiyancı esnafına verdiklerini; sahtiyancıların bu derileri temiz/tâhir maddelerle siyaha boyayıp perdaht ederek dikici ve terlikçi esnafına sattıklarını; dikici ve terlikçi esnafının bunlardan diktikleri mest, lapçin ve serhatlıkları haffaflara sattıklarını; haffafların da bunları yine temiz/tâhir bir halde insanlara sattıklarını belirterek alıçlagelmiğ iÇeyiÇi açıklamışlardır. Daha sonra ise Çkayet konusuna geçerek ifadelerine Çu Çkilde devam etmişlerdir:

Son zamanlarda ortaya çıkan bir takım yerli ve yabancı gayrimüslim kimseler, satın aldıkları sahtiyancıları yumuğamak için “necâset-i galîzadan” kan ve idrar ile boyayıp cila ve perdaht vererek dikici esnafına satmaya başlamışlardır. Satın aldıkları sahtiyancının bu durumundan habersiz bulunan dikici esnafı ise bunlardan mest, lapçin ve serhatlık gibi Çeyler dikerek Müslüman halka satmışlardır. Aynı Çkilde farkında olmadan satın alıp kullandıkları necis eÇya ile namaz kılan Müslümanların namazları fâsit olduğundan bu sakıncanın giderilmesi zarûret-i dîniyeden görülmüştür. Nitekim akdedilen meclise getirilen bu türden bazı eÇya örneklerinin “râyiha-i kerîhe ile müte,âffin olduğu mahsûs ve müğâned olmuştur. Dolayısıyla bu tür sahtiyancılar “Çer,an tâhir olmamağla” imal edenlerin engellenmesi hususu Meçhat tarafından 25 Kasım 1861 tarihinde* Bâbiâli'ye havale edilmiştir.

Daha sonra meseleyi, arzuhal ve iliğindeki Meçhat ilâmıyla birlikte inceleyen Meclis-i vâlâ, 13 Ocak 1862 tarihli* mazbatasıyla bu Çkilde eczâ-yı müteneccise ile iÇenmiş deriden mamul ürünlerin Müslümanlar tarafından kullanılmasının meçrû olmadığını, dolayısıyla bunları imal eden ve satanların engellenmesi gerektiğini kabul etmiş; ancak, yabancıların ticaret hürriyeti uyarınca bu iÇen açık bir Çkilde uzak tutulamayacağını, üstelik bu durumdaki sahtiyancıların gayrimüslim ahaliye satımının caiz olduğunu da dikkate

* Hicrî 3 Rebûlâhir sene [1]278.

* Hicrî 22 Cemâziyelevvel sene 1278.

* Hicrî 11 Recep sene [1]278.

arak ındilik bunları imal eden yerli esnafın ileri gelenlerinin çağrılıp kendilerine öğüt ve tenbihat yapılmasıyla yetinilerek gereğinin ğehremânetine havale edilmesinin yerinde olacağını belirtmiğtir.

Konuyu en son ele alan sadâret ise 14 ğubat 1862'de* hazırladığı tezkirede, Meclis-i vâlânın bulduğu çözümü hatırlattıktan sonra "nezâfet ve tahârete ri,âyet"ın Ğlâmî ilkelerin en önceliklisi olduğunu belirtmiğve Ė,î ölçütlere uygun ayakkabılara, üreticisi ya da esnaf kethudası tarafından "tâhirdir" ibâreli damga vurulmasıyla meselenin sarıh bir çözüme bağlanacağını belirterek icabının icrasını ğehremanetine havale etmiÇtir. Bununla birlikte tezkirenin altına, bu çözüm Ėklinin Meclis-i vâlâda bir kere daha değerdendirildikten sonra ferman yazılmasının yerinde olacağı notunu düğmüğtir.

Belgelerde söz konusu olan mûlahazalar üzerinde yapılacak bir değerdendirmede ilk akla gelen tespitler olarak sıralanabilecek hususlar Ėunlar olabilir:

Bütün esnaf için genelleme yapmaya elveriği bulunmasa da, buradaki perdahçı esnafının Ė,î ölçütlerin bağında gelen temizlik konusunda bilgili ve hassas oldukları söylenebilir. Bununla birlikte meselenin gündeme getiriliğinde, kendi aleyhlerine iÇmesi muhtemel bir haksız rekabetten duydukları kaygının etkisini düğünmek de mümkündür.

Sadece Ė,î ölçütlere aykırı değil, aynı zamanda kalitesi düğük standart dıÇı ürünleri piyasaya sürme iÇinin daha çok gayrimüslimlerle ilgili olarak gündeme geliğinin, günümüzdeki gerçeklerle örtüğnese de, özellikle seyahatnamelerin pek çoğunda tasvir edilen gayrimüslim portreleriyle uygunluk taÇdığı görölmektedir.

Ök defa yayımlanan arĖv ve Ė,îye sicili belgelerindeki bilgiler, hem üretici hem de tüketici kesime azami fayda teminine yönelik ekonomi politikası içinde, mal ve hizmet üretim ve satığının aynı zamanda Ė,î ölçütlere bağlı olarak gerçekleğmesi için en azından belli dönemlerde gösterilen özeni ortaya koymaktadır.

Gerek ğehremaneti'nin, gerekse MeÇhat'ın konuyu sadece Ė,î çerçeveyle sınırlandırmayıp ürünlerin fiziki ve pratik kalite durumunu da dikkate almıÇ olmaları, gerek alığlageldiği gibi Ė,î kıstaslardaki hikmet açısından gerekse ürünlerin kalite standardında

* Hicrî Fî 14 ğaban sene 1278.

maddi ve manevi niteliklerin birlikte dikkate alındığını göstermesi açısından oldukça önemli ve anlamlı bir gelişme olarak kaydedilebilir.

Sadâretin, yenileme dönemi reformlarının en yoğun olduğu bir zaman diliminde bu şekilde çer,î ölçütleri kalite standardizasyonu için temel alan bir karara imza atması, Mecelle'nin ortaya çıkışı örneğinde olduğu gibi gerek bir iç çatışmayı gerekse başka bir istisnai bir gelişmeyi göstermesi açısından dikkat çekici kabul edilebilir.

Belgeler, aynı zamanda Türkiye'deki Standardlaştırma konusunun Cumhuriyet'le birlikte ele alındığı ve bunun başlangıcının 1930 yılında çıkarılan "Ticarette Taahhüt Men,î ve Alımın Murakabesi ve Korunması Hakkında Kanun" olduğu yönündeki bilgilerin²⁶ tashihe muhtaç olduklarını göstermektedir.

Netice

Kültür tarihimizin pek nadide örnekleri durumundaki Çatisap ve esnaf nizamnameleriyle narh kanunları ve fetva külliyatı, modern hayatın kaçınılmaz bir gerçeği olarak önemini her geçen gün artırmakta olan kalite standardı ve bunlarla ilgili yerel veya uluslararası sertifikasyon anlayışının gelişiminde en önemli dayanak ve hareket noktalarını teşkil etmiştir. Bu geleneğin bir devamı olarak, modernleşmeye bağlı reformların oldukça hızlı bir seyir takip ettiği bir dönemde, standardizasyon konusunda atılan tarihi bir adımla ürünlerin çer,î çerçevede sertifikasyona tabi tutulmasına yönelik "tâhirdir" ibareli özel bir mühür kullanılması teşebbüsü, son derece ilginç, mühim ve manalı bir gelişmedir.

Bu teşebbüsün, gıda dışı bir ürünle birlikte gündeme gelmesi, döneminde gıda ile ilgili iç ve dış denetimin güçlü etkisi ile birlikte insanlardaki vicdan, din ve ahlâk gibi temel değerlerin davranışlar üzerindeki belirleyiciliğinin daha yüksek olmasına; dolayısıyla günümüzdeki ifadesiyle gıda anarşisinin ortaya çıkacağı uygun bir vasatın henüz teşekkül etmemiş olmasına bağlamak mümkündür.

Diğer taraftan *kosher* ile ilgili ilk cemaatin New York'ta et hususunda oluşması ve kosher damga ve etiketinin ilk defa 1900'li yılların başlarında ortaya çıkması dikkate alındığında, ürünlerin sertifikasyonunda dini hassasiyetlerin gözetilmesi konusunun çok daha önce, yine İslâm/Türk toplumunda gündeme geldiği görülmektedir.

²⁶ Faruk A. Sünter, *Türkiye'de Standardlaştırma Çalışmalarının Geçirdiği Aşamalar*, *Standard*, c. XIII, Sayı 147, s. 3.

Sadâretin Çer,î açıdan temiz ürünlere *tâhirdir* mührü vurulmasına ilişkin söz konusu emrinin belgelerde geçtiği Çekliyle bir ferman veya irade ile yürürlüğe konulduğu hakkında somut verilere henüz ulaşılamamış olması, ayrıca ve özellikle üzerinde durulması gereken başka bir önemli husus olarak not edilmelidir. Bunun, ilk anda hatıra gelen muhtemel sebepleri olarak konunun, yeniden havale edildiği Meclis-i vâlâda sürüncemede bırakılmış olması veya bir Çekilde arşiv fonlarına girememiş ya da kaybolmuş olması zikredilebilir. Meselenin, gündemde olduğu sıralarda bir Çekilde sürüncemede bırakılmış olması ihtimali, günümüzde zaman zaman alevlenen *helal gıda* türünden tartışmaların yaklaşık yüz elli sene kadar önce büyük ölçüde çözüme bağlanmış olması fırsatının kaçırıldığı anlamına gelmektedir. Bununla birlikte yürürlük belgesinin ileride bir Çekilde ortaya çıkacağı yönündeki ümit bütünüyle kaybedilmiş değildir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BEO], **Sadaret Evrakı Mektubi Kalemî Meclis-i Vâlâ Kısmı**.

İstanbul Şer,îye Sicil Defterleri. **İstanbul Defteri**, Nr. 132.

BARKAN, Ö. Lütfi. “XV. Asrın sonunda Bazı Büyük şehirlerde EĞ ve Yiyecek Fiyatlarının Tespit ve Teftiş Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar, I. Kanunname-i İhtisab-ı İstanbul el-mahrûse”. **Tarih Vesikaları**. c. I, Sayı 5 (1942), s. 326-340; c. II, Sayı 7 (1942), s. 15-40; c.II, Sayı 8 (1942), s. 168-177.

EĞRÇ Sadettin. “Bursa Arşiv Belgelerinde „Huffâf, Postacı ve Bağmakçılar”. **Ayakkabı Kitabı**. ed. Emine Gürsoy Naskali. İstanbul: Kitabevi, 2003, s. 265-273.

ERDOĞDU, İbrahim. “Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisab Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme”. **OTAM [Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi]**. Sayı 11, Ankara 2000, s. 123-145.

ERGÖN, O. Nuri. **Mecelle-i Umûr-ı Belediye**. c. I, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Şeri Daire Başkanlığı, 1995.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- EĞREFOĞLU, EĞef. “Ğlâmiyetde Ğtisâbın Prensipleri”. **İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi**. Sayı 25, Ğstanbul 1971, s. 99-104.
- KALLEK, Cengiz. “Hisbe”. **Diyanet İslâm Ansiklopedisi [DİA]**. c. XVIII, s. 133-143.
- KAZICI, Ziya. “Hisbe”, **DİA**, c. XVIII, s. 143-145.
- KAZICI, Ziya. “Osmanlı Ğtisab Kanunnameleri ve Ahilik”. **Türk Kültürü ve Ahilik, XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Bildirileri**. Ğstanbul: Ahilik AraĞtırma ve Kültür Vakfı, 1986, s. 101-108.
- KAZICI, Ziya. **Osmanlılarda İhtisap Müessesesi**. Ğstanbul: Kültür Basın Yayın Birliğı, 1987.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat. “Osmanlı Ğtisadi Yapısı”. **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**. c. I, Ed. Ekmeleddin Ğsanoglu, Ğstanbul: ĞRĞĞA, 1994, s. 513-649.
- ÖVÜT, Ğsan. “Osmanlı’dan Günümüze Standardizasyon Dünyasına Tarihi Bir İĞk; Dünyanın Bugünkü Manada Ğk Standardı: Kanunname-i Ğtisab-ı Bursa”. **Yeni Türkiye**. c. VI, Sayı 32 (Osmanlı Özel Sayısı), s. 82-85.
- ÖZCAN, Tahsin. **Fetvalar Işığında Osmanlı Esnafı**. Ğstanbul: Kitabevi, 2003.
- SAKAOĞLU, Necdet, Akbayer, Nuri. **Anadolu’da Derinin Bin Yıllık Öyküsü**, Ğstanbul: Creative, 2002.
- SÜNTER, Faruk. A. “Türkiye’de StandardlaĞtırma ÇalıĞmalarının Geçirdiğı AĞamalar”. **Standard**. c. XIII, Sayı 147, s. 3-4.
- ğĖMEK, Muhittin. **TKY ve Tarihteki Bir Uygulaması: Ahilik**. Ğstanbul: Hayat, 2002.
- YÜCEL, YaĞar. **Kitâbu Mesâlihi’l-Müslimîn ve Menâfii’l-Mü’minîn**. Ankara: TTK, 1981.

EKLER

1-) ğer,an temiz olmayan maddelerle cilâ ve perdaht edilmiğ ürünlerin Müslümanlara satığının yapılmaması hususunun ğehremaneti"ne havalesi hakkında Meclis-i vâlâ mazbatası ve ekleri (BEO, Sadaret Evrakı Mektubi Kalemî Meclis-i Vâlâ Kısım (A.MKT.MVL), 139/47, 1278.B.11).

Ma,rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki;

Bu kulları sahtiyan perdahçı esnafından olup öteden berü san,at-ı âcizânemizle te,ayyüğederek her vechile pâk ve temiz olmak üzere dikkat olunmak husûsuna gayret farîza-i zimmetimiz olduğu derkâr ise de bir seneden berü sarı sahtiyanı keçi derisi Ėâkline terbiye ve i,mâl etmekde olan Eflak ahâlîsinin(?) Kale kapusunda ve Keçeci hanında ve Esir pazarında ve Yenikapu ve Bâlîpağı"da ve Karaağaç"da ihdâs eyledikleri fabrikalarında abdest kabûl etmez hayvânât kanı ve yunus [balığı] yağı ve idrâr ile terbiye eyledikleri mu,âyene olunmuğve debbağ esnafı ve tâcirler kethudâsı ve tamgacı ve dikici bağ ve sâire kulları ma,rifetiyle bakılıp bu husûs meÇrû,, olmadığının(?) (...) meğhatpenâhîye takdîm olan arz-ı hâl-i âcizânem ğehremânet-i behiyyesine irsâl buyurulmuğ ise de husûs-ı mezbûr Bâb-ı âliden arz-ı hâl takdîmiyle (...) bulunduğundan tefhîm olunmuğ. Merâhim-i aliyyelerinden mercûdur ki, icrâ-yı icâbı ğehremîni atûfetlû beyefendi hazretlerine havâlesi bâbında (...) fermân veliyyü"l-emrindir.

Fî 21 S [Safer]. 1278 [28 Ağustos 1861].

Bende

Perdahcı esnafından Mehmed ve Said

ve diğer Mehmed ve Hacı Mustafa

Sâkin-i Mercan hanı

3

Huzûr-ı hazret-i Fetvâpenâhîde
 Ğtanbul kadısı sa,âdetlü efendi hazretleri
 ger,,le rü"yete himmet buyurula diyü buyuruldu
 Fî 13 Rebiulâhir sene [1]278
 ğehremânet-i behiyyesinden iktizâsına
 Himmet olunmak buyuruldu
 Fî 21 (...) [12]78.

Sahtiyan perdahtçı esnafının bi"t-takdîm fermân-ı âlileri Ğref-sudûruyla savb-ı kemterâneme havâle buyurulan iğbu arz-ı hâllerinin fezleke-i meâli, bir seneden berü Karaağaç"da ve Kumkapu civârında Bâlîpağa"da ve Üsküdar debbağhânesinde ve Tavukpazarı"nda Esirhanı"nda ve Yenikapu hâricinde Basmahâne"de ve ÇarĖayı kebîrde Kebecihani"nda tebe,,a-i Devlet-i aliyyeden ve ecnebiyyeden biraz kesân peydâ olup dibâgat olunarak tağa memâlikden gelen sarı sahtiyanları esnâf-ı merkûmenin kadîmden berü siyah boyadup perdaht etdikleri usûlün hilâfında ve nâ-meğû,, sûretde hayvanât kanı ve yunus balığı yağı ve idrâr ile boyayup sûret-i âhârda terbiye etdiklerini ve iğbusûretle terbiye olunan sahtiyanlardan i,,mâl olunan mest vesâir haffâfiyenin adem-i tahâreti cihetiyle isti,,mâli câiz olmadığını ve ol sûretle(?) boyanup perdaht olmasında çürüyüp metâneti dahi zâil olduğunu beyândan ve merkûmların yanında iğemiğ olan debbağ esnafından Osman Çavuş ile sâbık tamga-yı cülûd mültezimi âdemlerinden Nuri AĞa"nın bu iğegereği gibi vukûf ve ma,,lûmâtı bulunduğu mülâbesesiyle Ėbâdet edeceklerini ifâdeden ibâret ve ashâb-ı istid,,â ve gerek bu husûsa Ėbâdet edeceklerin takrîr-i Ėfâhiyeleri dahi bu keyfiyeti hasbîce haber vermekden kinâyet olduğuna ve bu keyfiyet resmen celb olunan Beykoz debbağ[hâne] ustabağsı Yüzbağ Hüseyin AĞa ve Kumandarı Abdüllatif Efendi"den dahi tahkîk ve istinkâh olundukda taraflarından bi"l-i,,tâ merbûtan takdîm kılınan iki kıt,,a mûmzâ varakalar meâline nazaran dahi sıhhate makrûn idüğü anlağıldığına mebnî merkûm(...) kadîmî vechile perdahtçı esnafının perdaht ve i,,mâl eylediği sahtiyanlardan getirilmiğolan birer kıt,,ası mübâğrine teslîmen takdîm olunmuğve zât-ı maslahat ise ber-muktezâ-yı Ėe,,-i Ėeif mu,,âyene ve temyîze muhtâc mevâddan bulunmuğolmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü"l-emrindir. Fî 3 Rebiulâhir sene [1]278 [8 Ekim 1861].

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/1 Winter 2010*

Mühür

[Silik]

Ma,rûz-ı dâ,î-i kemîneleridir ki;*

Âstâne-i aliyyede vâkı,, Yedikule ve Eyüb ve KasımpaÇa ve Tophane ve Üsküdar'da vâkı,, beÇaded debbağhânede kâin debbağ esnafının kethudâları Ahmed Efendi ve diğel el-Hâc Ahmed Efendi ve el-Hâc Halil Ağa ve yiğitbaÇıları Ali Ağa ve Osman Ağa ve Çmail Ağa ve ustalarından Mehmed Nuri Ağa ve Çbrahim Ağa ve Ali Ağa ve Osman Çavuşve Hacı DervişMustafa Ağa nâm kimesneler vesâirleri, sahtiyancı esnafının kethudâ ve bakar ustaları olan ashâb-ı arz-ı hâl ma,jumû'l-esâmî kesân hazır oldukları halde yevm-i Çneyn'de huzûr-ı âlî-i hazret-i fetvâpenâhîde ma,kûd meclis-i Çç,i münîrde her biri ifâde-i hâl ve ta,bîr-i anî'l-merâm ederler ki: Biz mine'l-kadîm iÇîrâ eylediğimiz bakar ve camus ve ganem ve keçi cülûdunu vech-i vecîh-i Çç,i mutahhar üzere dibâğat etdikden sonra zikr olunan bakar ve camus cülûdunu erbâbına ve sâlifü'l-beyân ganem ve keçi cülûdunu dahi sahtiyancı esnafı hâzırûn-ı mezbûrûna anlar dahi cülûd-ı mezkûreyi eczâ-yı tâhire ile siyaha boyayup perdaht birle ol sahtiyancıları dikici ve terlikçi esnafına fûrûht etdiklerinde anlar dahi zikr olunan sahtiyânlardan mest ve lapçin ve serhatlık (?) hiyâtat birle haffaf esnafına bey,, etdiklerinde haffaf esnafı dahi sâlifü'l-beyân mest ve lapçin ve serhatlık(?)ları tâhir olduğı halde ibâdullaha bey,, edegelür iken bu esnâda tebe,a-i Devlet-i aliyyenin millet-i Gayr-i Müslime"sinden ve düvel-i ecnebiyyenin tebe,asından bazı kimesneler esnâf-ı hâzırûn-ı mezbûrûnun kadîmden berü vech-i meÇrûh üzere boyanan sahtiyancıları hâzırûn-ı merkûmûnun²⁷ ve taÇadan Dersa,âdet'e vürûd eden elvân-ı tâhire sahtiyancıları²⁸ dahi tüccarından iÇîrâ edüp kesân-ı merkûmûn ber-vech-i muharrer iÇîrâ eyledikleri sahtiyancıları telyîn(?) için necâset-i galîzadan dem ve bevl ile boyayup perdaht ve cilâ verdiklerinden sonra zikri sebkât eden sahtiyân-ı mütenecciseleri i,jâm ve ihbâr etmeden dikici esnafı merkûmûna fûrûht birle anlar dahi ol sahtiyânlardan mest ve lapçin ve serhatlık(?) hiyâtat edüp müslimîne ba,de'l-bey,, müslimîn dahi bilmeden sâlifü'l-beyân mest ve lapçin ve serhatlıklar(?) ile namaz kılmalarıyla bu vechile ibâd-ı müslimîn salâtlarının fesâdına bâ,îs olmağla husûs-ı mezkûra ictisâr edenler zecr ü men,, olunmak iktizâ eder mevâdd-ı

* Sicildeki kayıt ile (Ek 3: İstanbul ğer,,iye Sicilleri, Çstabul Defteri, 210/32) aynı olduğundan sicildeki kayıt ayrıca verilmemiÇ;sadece aralarındaki bazı yazılıÇ farkları gösterilmiÇtir.

²⁷ Sicilde (Çstabul Defteri, s. 210, s. 32-33) merkûmûndan.

²⁸ Sicilde elvân-ı tâhire ve sahtiyancıları.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

dîniyyedendir diyü sahtiyân-ı mütenecciselerden²⁹ çend aded sahtiyânları huzûr-ı hazret-i müĞâun ileyhe ibrâz ederek esnâf-ı hâzırûn-ı mezbûrûn ile ma,an bi'l-ittifâk ber-vech-i hasbî i,jâm ve ihbâr etdiklerinde fi'l-hakîka muhbirûn-ı merkûmûnun ber-vech-i muharrer ibrâz etdikleri çend aded sahtiyânlar râyiha-i kerîhe ile müte,affin olduğı mahsûs ve müĞâhed olmuĞise de³⁰ husûs-ı mezkûr muhbirûn-ı mezbûrûnun ihbâr eyledikleri vech üzere olduğı halde zikr olunan sahtiyânlar Çer,an tâhir olmamağla buna ictisâr edenler zecr u men,, olunmak muktezâ-yı Ğe,-i mutahhar olup icrâ-yı îcâbı menût-ı re'y-i âlî idüğü huzûr³¹-ı âlîlerine i,jâm olundu. El-emrû li-men lehü'l-emr. Fi'l-yevmi's-sânî ve'l-ıĞm min Cumâde'l-ûlâ li-sene semânin ve seb,în ve mieteyn ve elf [25 Kasım 1861].

Mühür

Mehmed Ârif Hilmi

Ğnzâ

Bâb-ı âlî

Meclis-i vâlâ-yı ahkâm-ı adliye

Aded

1063

Sahtiyân perdahtçısı esnafından bazı kesân tarafından takdîm olunan arz-ı hâl, huzûr-ı hazret-i Fetvâpenâhî'de cereyân eden murâfa,â-i Ğe,iyyeyi mutazammın zeyline muharrer i,jâm-ı Ğe,i ile berâber Meclis-i vâlâda mütâla,â olunmuĞdur Esnâf-ı merkûmenin hülâsa-i istid,âları tebe,â-i Devlet-i aliyye ve ecnebiyyeden bazı eĞhâsın taĞalardan gelerek dibâğat olunmakda olan sarı sahtiyânları debbağ esnafının i,mâlâtına münâfi ve Ğe,-i Ğe,ife mugâyir sûretle ve bir takım eczâ-yı müteneccise ile perdaht ve cilâ ederek dikici esnafına satmakda ve anlar dahi ayakkabı i,mâliyle ahâlî-i Müslime'ye fûrûht eylemekde olduklarından bahisle salât-ı mefrûza-i Müslimîn'î fesâddan vikâyeten bunun men,i istirhâmından ibâret olup i,jâm-ı Ğe,i hükmünce sâlifü'z-zikr cilâ edilen sahtiyânların râyiha-i kerîhe ile müte,affin idüğü ma,rifet-i Ğe,le bi'l-mu,âyene anlaĞılmıĞ olmasıyla Çer,an tâhir olmadığından i,mâl edenlerin bu san,atdan

²⁹ Sicilde mütenecciselerinden.

³⁰ Sicilde ise.

³¹ Sicildeki ilam, aynı sayfalardaki diğ er kayıtlarda olduğı gibi burada da "huzûr" ibaresinde son buluyor.

men,î muvâfık-ı Şerî,î Şerîf olacağı münfehim olmuştur şu murâfa,anın sûret-i cereyânına göre bu bâbda esnâf-ı merkûmeden arz-ı hâl vermiŞ olan kesânın makâsıd-ı asliyyeleri yalnız böyle bir hâlin def,îni istihsâl eylemek kazıyyesine mebnî olarak fî nefsi'l-emr isti,mâli Şerî,an câiz olmadığı tahakkuk eden ve eczâ-yı müteneccise ve müte,affine ile yapılan o makûle sahtiyanları ahâlî-i Müslime'nin kullanmaları câiz olmayacağı cihetle bunun men,-i imâl ve fûrûhtu lâzım gelüp Çukadar ki, düvel-i ecnebiyye tebe,asının serbestî-i ticâret iktizâsınca bu san,atdan açıktan açığa men,î muvâfık-ı uhûd olamayacağı gibi bu nev,, sahtiyanları ahâlî-i Gayr-i Müslime'ye dahi satabileceklerinden evvel emirde san,at-ı mezkûre ile meÇûl bulunan ve tebe,a-i Devlet-i aliyyeden olan esnafdan ilerü gelenlerin celbiyle o makûle cilâlî sahtiyanın ve andan ma,mûl ayakkabıların ahâlî-i Müslime'ye satılmaması zımnında icrâ-yı vesâyâ ve tenbîhât olunduğu takdirde matlûb hâsıl olacağından bu sûretle icrâ-yı îcâbı husûsunun ğehremânet-i behiyyesine havâlesi tezekkür kılındı ise de ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 11 Recep [1]278 [13 Ocak 1862].

Mühür	Mühür	Mühür	Mühür
Mehmed Rauf	Mehmed Nuri	Mehmed Ârif	Çbrahim

Mühür	Edhem PaÇa	Mühür
Mehemmed Tahir	Bulunamadı	Yusuf Kâmil
ğerif		

2-) ğer,î ölçütlere uygun üretilen ayakkabılara *tâhirdir* damgası vurulması hk. Sadaret Tezkiresi (BEO, Sadaret Evrakı Mektubi Kalemi Meclis-i Vâlâ Kısmı (A.MKT.MVL), 141/40 (1278.ğ.14).

ğehremânet-i behiyyesine

Tebe,a-i devlet-i aliyyemden ve ecnebiyyeden bazı eÇhâsın taÇalardan gelerek dibâgat olunmakda olan sarı sahtiyanları debbağ esnâfının i,mâlâtına münâfî ve Şerî,î Şerîfe mugâyir sûretle eczâ-yı müteneccise ile perdaht ve cilâ ederek dikici esnafına satmakda ve anlar dahi ayakkabı i,mâliyle ahâlî-i Müslime'ye fûrûht eylemekde olduklarından bahisle salavât-ı mefrûza-i müslimîni fesâddan

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

vikāyeten bunun men,î, sahtiyân perdahtcısı esnafından bâ-arz-ı hâl istid,â olunmuḡve arz-ı hâl-i mezkûr zeylinde muharrer i,âm-ı ḡ,î hükmünce sâlifü'z-zikr cilâ edilen sahtiyânların râyiha-i kerîhe ile müteaffin idüḡü ma,rifet-i ḡ,le bi'l-muâyene anlaḡılmıḡ olmasıyla ḡ,an tâhir olmadıḡından, i,mâl edenlerin bu san,atdan men,î muvâfık-ı ḡ,-i ḡ,îf olacaḡı münfehim olmuḡ olduḡundan bunun men,-i i,mâl ve fûrûhtu lâzım gelüp ḡukadar ki, düvel-i ecnebiyye tebe,asının serbestî-i ticâret iktizâsınca bu san,atdan açıktan açığa men,î muvâfık-ı uhûd olamayacaḡı gibi bu nev,, sahtiyânları tebe,â-i Gayr-i Müslime'ye satabileceklerinden, evvel emirde san,at-ı mezkûre ile meḡûl bulunan ve tebe,â-i Devlet-i aliyyeden olan esnafdan ilerü gelenlerin celbiyle o makûle cilâlî sahtiyânların ve andan ma,mûl ayakkablarının ahâlî-i Müslime'ye satılmaması zımnında icrâ-yı vesâyâ ve tenbîhât edilmesi husûsunun savb-ı atûfilerine havâlesi Meclis-i vâlâda tensîb olunmuḡve vâkı,â akdem-i kavâid-i ḡlâmiyyet olan nezâfet ve tahârete ri,âyet lâzimededen olmasıyla berâber ḡ,-i âlinin cevâz verdiḡi ayakkablarına meselâ *tâhirdir* ibâresiyle âmili veyâhûd esnaf kethudâsı câniblerinden birer damga vaz,, olursa matlûb hâsıl olacaḡı bedîhî bulunmaḡla ol vechile îcâbının icrâsı husûsuna himmet eylemeleri siyâkında tezkire.

Fî 14 ḡ[ḡaban] 1278 [14 ḡubat 1862]

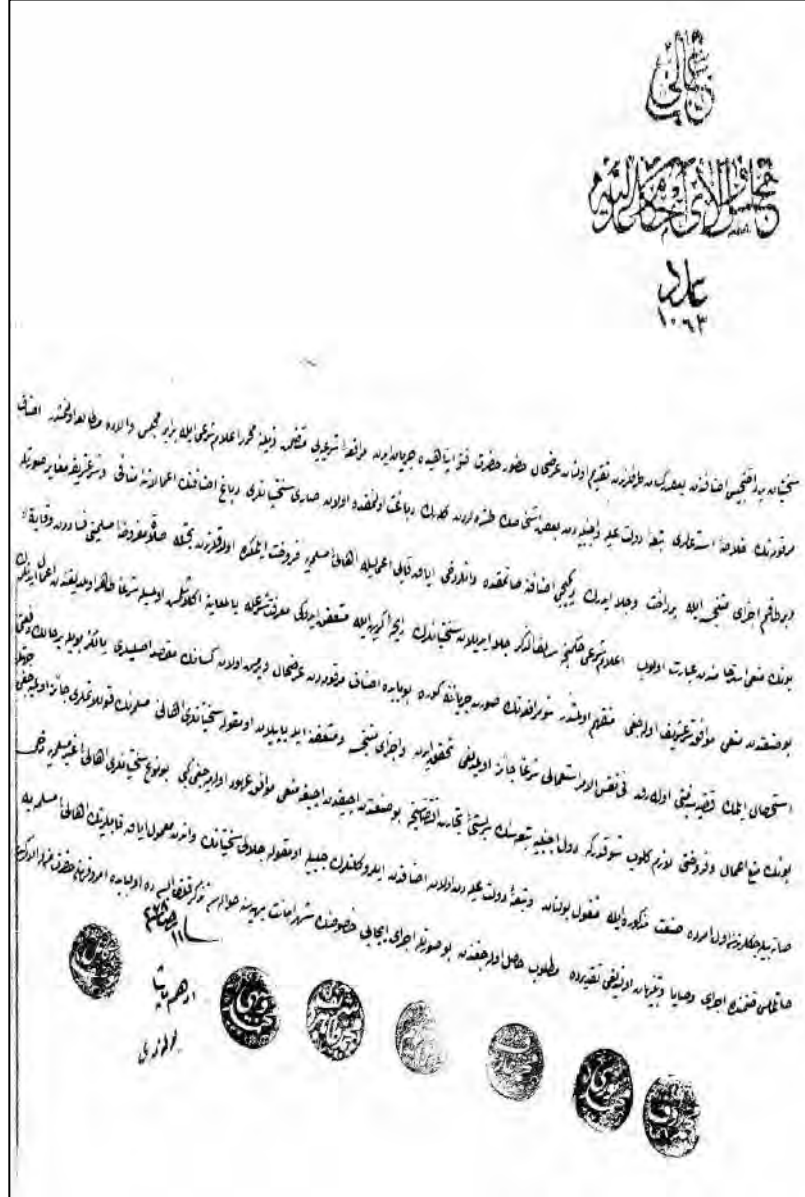
Bu sûretin bir kere de Meclis-i vâlâya arzıyla ana göre yazılması fermân buyurulmuḡdur.

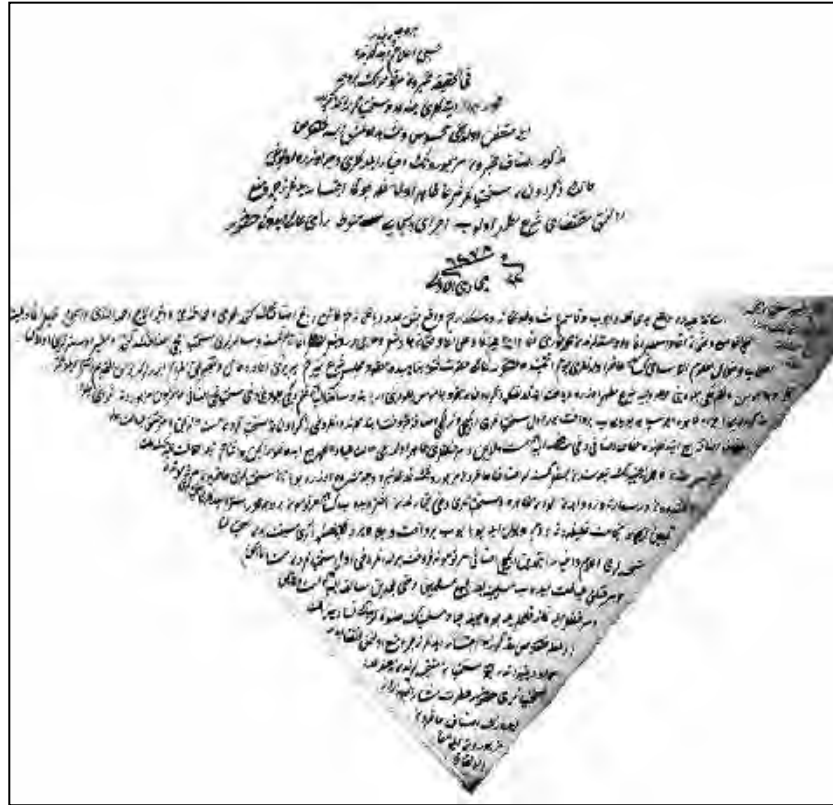

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

1-) BOA, BEO, Sadaret Evrakı Mektubi Kalemi Meclis-i Vâlâ Kısım (A.MKT.MVL), 139/47.

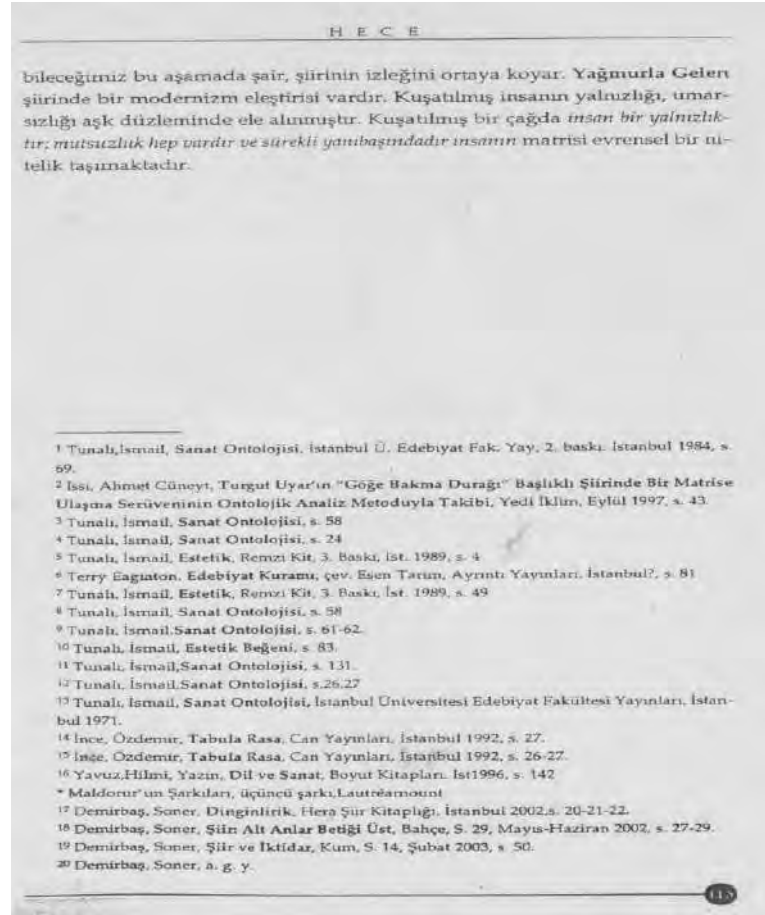

3-) Istanbul Şer'iye Sicilleri, Çatanbul Defteri, 210/32.

SİDDİK AKBAYIR'DAN AHMET CÜNEYT İSSİ'YA 'İNTİHAL' ÜZERİNE AÇIKLAMALAR

Sıddık AKBAYIR*

Bu metin; „Turkish Studies“ dergisinin 1. sayısında yer alan Ahmet Cüneyt İssi imzalı „SİDDİK AKBAYIR BGR ĞNŦĖHA (MĞ YOKSA YAĞMA MI?) DAHA YAPMIĞTI“ başlıklı yazıda yer alan, bilimsel eleğiri sınırlarını aşan, doğrudan kişilik haklarına saldırı niteliğİ taçyan iddialara bir yanİttir.

Hece'de yayımlanan yazımda „kaynakça“nın bulunduğu son sayfa.

* www.sakbayir.com

1. NİYET VE ÜSLUP

Sayın Ahmet Cüneyt Issı'nın Çatışma yönelttiği ithamların, nasıl bir niyetin ürünü olduğunu kavrama konusunda Çatışıklık yaşıdım. Yazdığım metni ve metinde kullandığım kaynakları yeniden okudum. Kendime, *çok yazan birisi olarak dalgınlığıma gelebilecek teknik bir hata yapıp yapmadığımı* sordum. **İmail Tunalı**'nın tüm yapıtlarını bağış sona taradım. Yazımın, dikkatle okunulmuş bir „**Ontolojik Çözümleme Özeti**“ olduğunu fark ettim. Söz konusu yazımı okuyan herhangi bir okur, 4 sayfalık giriş bölümünde, çözümlenecek bir metin için, daha önce defalarca söylenmiş yazılmış bazı bilgilerin, yeni bir üslupla tekrarlandığını ve bu tekrarlar yapılırken de dipnotlar verildiğini kolayca görebilir.

Bir inceleme, çözümleme metninde, 20 dipnot kullandığım ve bu dipnotlarda kendi adını da andığım bir kişinin, hangi „*intihal*“den, hangi „*yağma*“dan söz ettiğini anlamak oldukça zor! Bu tür bir üslup, nasıl bir ruh halinin dışavurumudur, bilemiyorum.

Yüzlerce yazıya imza atan, yazdıklarıyla yer yer, kendi çapına bir gündem belirleyen; kaynak kitapları Türkiye'nin dört bir yanındaki üniversitelerde okutulup kısa sayılabilecek sürede 5.- 6. basımını yapabilen bir „okur-yazar“ olarak Sayın Ahmet Cüneyt Issı'nın yazdıklarına nasıl ihtiyacım olabilir?

Sayın Issı, bu yazdıklarıyla sadece Sıddık Akbayır'ı itham etmekle kalmamakta, birçok saygın yayında ve bilimsel araştırmada, Akbayır'ın çalışmalarını önemseyip referans olarak gösteren kişilere ve kurumlara da dolaylı olarak saldırmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı'nın hazırladığı ve liselerde okuttuğu ders kitaplarındaki kaynakçalarda kendisine yer bulan, birçok doktora-yüksek lisans tezinde atıf yapılan kitaplarımın muhataplarını da, okurlarını da itham etmektedir. 7. baskısına hazırlanan **Cümle ve Metin Bilgisi**; 5. baskısına hazırlanan **Dil ve Diksiyon**; 2. baskısını yapan **Çocuğum Neyi Okumalı?**, 6. baskısını yapan **Şifreli Edebiyat**, 3. baskısını yapan **Bir Fotoğrafınız da Bende Kalmış**, hazırlanmış emeği birkaç doktora bedel **55 Nokta Kuzey / Samsun Sanat Atlası** gibi kitaplarımın altmışbini aşan okuru için Sayın Issı'nın ne diyeceğini doğrusu merak ediyorum. Toplam sayfa sayısı 5000'i aşan kitaplarımda, yazılarımda binlerce kaynağa, dipnota yer verdiğimi, Sayın Issı dışında, sanırım herkes biliyor, görüyor.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

2. SANAT ONTOLOJİSİ VE „ONTOLOJİK“

Şu soruları, okurun huzurunda Sayın İssî'ya yöneltiyorum:

Sayın Ahmet Cüney İssî, bir edebiyat kuramcısı mıdır?

Ontolojik Çözümleme Yöntemi konusunda bir uzman mıdır?

Şmail Tunalı'nın **Sanat Ontolojisi** adlı kitabında yer alan bir çözümleme kuramını sahiplenme hakkını kendisine kim vermiştir?

Sayın İssî'nin konuyla ilgisi, bir yüksek lisans ya da doktora öğrencisi olarak „**Ontolojik Çözümleme**“ konusunda hazırladığı bir ödevi, bir dergide yayımlatmakla sınırlı olduğu neden dikkatlerden kaçmıştır?

Herhangi bir çözümleme yöntemini kullanırken kuramsal açıdan aynı kaynaklardan yararlanmak kadar doğal ne olabilir? Farklılık, olsa olsa sözcük seçiminde ve sözdiziminde aranabilir. Ki, Sayın İssî'nin Arapça-Farsça sözcük tutkusuna karşılık, tarafımızca Türkçe sözcükler tercih edilmiştir.

Çözümleme kuramları ve yöntemleri, bir açıdan matematik, fizik formüllerine benzer. Formül, herkes için aynı şey söyler. Önemli olan, formülün uygulandığı içtendir. Özgünlük ve farklılık burada ortaya çıkar. Sayın İssî, neredeyse Çiri üzerine düğün, kafa yoran herkesin hakkında söz aldığı, bir şeyer söylediği Turgut Uyar'ın „**Göğre Bakma Durağı**“nı çözümlerken, ben, Çiri üzerine ilk kez bir çözümleme denemesi yapılan genç bir Çarın metnini tercih ettim. Sayın İssî, bunu bile görmezlikten gelmiştir.

Sanatta yapısalcı anlayışın bir ürünü olan „**Ontolojik Çözümleme Yöntemi**“, Şmail Tunalı'nın 1971'de **Roman Ingarden** ve **Nicolai Hartman**'ın teorilerini özetleyerek Türkçeye kazandırdığı „**Sanat Ontolojisi**“nde yer almaktadır.*

* **Cümle ve Metin Bilgisi** kitabımın deneme niteliği taşıyan baskısında yer verdiğim **Ontolojik Çözümleme Yöntemi ve Bir Çözümleme** başlıklı bölümün okurda herhangi bir karşılık bulamadığını görünce bu bölümü kitaptan çıkardım. Sayın İssî, merak edip söz konusu kitabımın 5. ve 6. baskılarını incelerse, Çiri çözümleme kuramlarının tamamını bir araya getirip yeni bir çözümleme yöntemi önerdiğimi görebilir.

Şmail Tunalı, **Sanat Ontolojisi**, Akılâp Kitabevi Yayınları, İstanbul 2002.

Bu yöntemde; Ğir; hem dıĞhem iç yapısı yönünden derinliğine incelenerek birbirlerinden farklı; fakat birbirleriyle iç içe girmiş tabakalara ayrılır. Edebiyattan müziğe, resimden mimariye dek konuyla ilgilenen herkesin çok iyi bildiğı bir Ğeyj bir buluĞgibi sunmak, „akademik bakıĞın neresinde yer alır, merak ediyorum.

Bu çözümleme yöntemi; Ondokuz Mayıs Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Yavuz Demir'in doktora derslerinde Ğire uygulanmıştır. Bu derslerin uygulaması aĞamasında yapılan, öğrenilen ve yayımlanan çözümleme çalışmalarından bazıları Ğunlardır: Dursun Ali Tökel, **Ontolojik Analiz Metodu ve Bu Metodun Bâkî'nin Bir Gazeline UygulanıĞı**, Yedi Ğlim, Mayıs 1996, S.74, s. 53-59; Fikret Uslucan, **Cahit Sıtkı Tarancı'nın „Değirmen“ Ğiirine Ontolojik Analiz Metoduyla Bir Yaklaşım Denemesi**, Hece, Ekim 2001, S. 58, s.71-78; Ğknur Karagöz, **Yahya Kemal'in 'Ses' Adlı Ğiirinin ÖzdeĞeyim (Einfühlung) Metoduyla Tahlili**, Türklük Bilimi AraĞtırmaları, S. 18, Niğde 2005, s.163-177; Mehmet Dursun Erdem, **Ontolojik Ğcelelemeye Dehhani'nin 'eyledi' Redifli Gazeli Örneğinde Yapısalcı Bir BakıĞ**, Turkish Studies, 2007, s.254-273; Ğahin Küktürk, **Bayburtlu Zihni'nin Bir KoĞmasının Ontolojik Analiz Metoduyla Ğcelenmesi**, Millî Folklor, S. 60, Ankara 2003, s. 170-178; Yavuz Bayram, **Estetik, Estetikbilim ve Necip Fazıl'ın „Bacalar“ Ğiirine Ontolojik Bir Yaklaşım**, Eğitim, S. 63, Mayıs 2005, s. 105-110; Yavuz Bayram, **Ontolojik Analiz Metodu ve Bir Uygulama**, Yom Sanat, S. 12, Mayıs-Haziran 2003, s. 12-15; Ahmet Cüneyt Issı, **Turgut Uyar'ın „Göge Bakma Durağı“ BaĞlıklı Ğiirinde Bir Matrise Ulaşma Serüveninin Ontolojik Analiz Metoduyla Takibi**, Yedi Ğlim, S.90, Eylül 1997, s. 43-49...

Ayrıca, Ondokuz Mayıs Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Ğaban Sağlık'ın doktora tezi ¹ incelendiğinde, Sayın Issı'nın da yeni bir Ğey söylemediğı, benim de yeni hiçbir Ğey söylemediğim kolaylıkla görülecektir. **„ESTETİK FENOMENİN ONTİK BÜTÜNLÜĞÜNDEKİ TEMEL UNSURLAR“** baĞlıklı hacimli bölümde, **Sanat Ontolojisi** bütün

¹ Sağlık, Ğaban, **Popüler Roman ve Estetik Roman Açısından Esat Mahmut Karakurt ile Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Romanları Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Samsun 1998.

yönleriyle ele alınmıştır. Prof. Dr. Şaban Sağlık'ın, Sayın İssı'nın dipnotları da, benim dipnotlarım da aynı kaynakları göstermektedir.

Bu çalışmalarda da temel referans olarak da yine **Şmail Tunalı'nın Sanat Ontolojisi** gösterilmiştir. Benim yazımda da 11 yerde dipnot olarak gösterdiğim **Şmail Tunalı** adına, Sayın İssı'nın karşılaştırmalarında neden yer verilmemiştir? **Terry Eagleton'un Edebiyat Kuramı, Özdemir İnce'nin, Tabula Rasa, Hilmi Yavuz'un Yazın, Dil ve Sanat** gibi eserleri neden görmezlikten gelinmiştir?

3. GÖRÜŞMETÖ

I.

„İhtihal“ konusunda, kolay söz harcayan, kesin hükümler veren, çevirinin çevirisi bir kuramı sahiplenen Sayın Ahmet Cüneyt İssı'nın, üzerine özellikle vazife bildiği, „edebiyat zabıtalığı“nda, daha nesnel ve tutarlı davranması beklenirdi. **Sanat Ontolojisi** gibi çok özel bir alanda, okurun kafasını karıştırmamanın çok da zor olamayacağını Sayın İssı'nın kendisi de fark etmiş olmalı ki, verdiği karşılaştırmada, alıntılara ve dipnotlara *-kendi ismi hariç-* hiç değinmemiştir! İddiasını desteklemek için, daha önce yağanılan ve yargıda aklandığım bir polemik, „kin divanı“na „dibace“ yapar gibi, iddiasına gerekçe kılınmıştır.

Hece dergisinin Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı'nda (S. 105, Ağustos-Eylül 2005) dört yazımdan üçü hakkında yine Hece dergisinin Kasım 2005 tarihli 107. sayısında yer alan iddialara, yine Hece dergisinin Aralık 2005 tarihli 109. sayısında yanıt verilmiştir. (*Hece dergisinin Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı'nın çok önemli bir bölümü, benim kişisel gayretimle hazırlanmıştır. Bir sonraki sayıda bana saldıracak olan arkadaş (!) da, bu özel sayı için dergiye ben önermiştim.*) Ahmet Cüneyt İssı, söz konusu yanıt metnini okumuş olsaydı, bu yazıyı kaleme alırken öfkeli üslubuna belki bir sınır koyabilirdi. Konu, yargıya yansımıştır. T.C. Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı Basın Bürosu'nun (**Basın Soruşturma No: 2005/2534 ve Basın Karar No: 2006/644**) Bilirkişi Raporu'na dayanarak verdiği takipsizlik kararı doğrultusunda bu iddialardan aklandığım halde, hakemli bir dergide hakaret sınırlarını bile zorlayan bu satırları kaleme alırken „insaflı“ davranabilirdi.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Sayın İssı, ikinci baskısı Ocak 2010'da yayımlanan „**Çocuğum Neyi Okumalı?**“ kitabımı inceleme zahmetine katlansaydı, uzak kaldığı bir konuda hüküm yürütmenin gereksizliğini kolayca kavrayabilirdi. Bilim ve Teknik dergisinden Cumhuriyet Kitap Eki'ne dek birçok yerde onurlandırıcı övgüler alan, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın ilgili yayınevinden topluca satın alıp kütüphanelere dağıttığı bu kitapta, neyin ne olduğu, kimin ne yaptığı bütün ayrıntılarıyla ortaya konulmuştur

II.

Okuru yanıltmaya yönelik bir yöntem izleyen Sayın Ahmet Cüneyt İssı'nın kendisine ait olduğunu söylediği yerler için daha dikkatli davranılmasını ve hakemli bir dergide „yargısız bir infaz“a yer verilmesi gibi üzücü bir durumun yeniden gözden geçirilmesi adına, öncelikle, „**Ontolojik Çözümleme Yöntemi ve Bir Uygulama**“ adlı yazımın tamamını burada aktarmam gerekiyor. **Bold** ile belirtilenler, dipnot numaraları ve Hece'deki yazının sonunda verilen dipnot künyesidir. [Burada, daha rahat fark edilebilmesi için kaynaklar sayfa altlarında gösterilmiştir.] **İtalik** ile yazılan bölümler, Sayın İssı'nın sahiplendiği yargılarla ilgili ek açıklamalardır.

ONTOLOJİK ÇÖZÜMLEME YÖNTEMİ VE BİR UYGULAMA

I.

Herhangi bir sanat yapıtı karşısında süje için iki türlü bir tavır alıŒan söz edilebilir. Bunlardan birincisi "**estetik tavır**" diğeri ise "**estetikçinin tavrı**"dır. ^[1]

¹ Tunalı, İsmail, Sanat Ontolojisi, İstanbul Ü. Edebiyat Fak. Yay, 2. Baskı. İstanbul 1984, s. 69.

Yazımın ilk cümlesinde yer verdiğim ve dipnotla belirttiğim Tunalı'nın cümlesini bile Sayın İssı, kendisine mal etmiştir.

“... Biri, salt estetik tavidir, öbürü ise estetikçinin tavidir.” Tunalı, İsmail, Sanat Ontolojisi, s. 63.

„Estetik tavır ve „estetikçinin tavrı“ konusunda açıklamaların bulunduğu 2. paragraftaki bilgiler de yine Tunalı'nın kitabından yapılan bir aktarmadır. “Estetik tavır, bir estetik objeyi estetik olarak kavramaya dayanır. Bu kavrama, estetik objeye kendini verme ve ondan estetik haz duyma tavidir. Tabiatıyla böyle bir kavrama içinde, estetik obje bize 'bütün' halinde verilir; ve bir bütün olarak ondan biz haz duyarız.

Estetikçinin tavrına gelince: Bu, her şeyden önce, bir araştırmacının tavidir. Estetikçi, sanat eserini böyle bir estetik algı içinde kavramaz; o,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Estetik tavır, aslında kimi tabakaların birbiriyle ilişkisi sonunda ortaya çıkan sanatsal yapıt karşısında tabakaların varlığını ve bunların intergalitesini çözmek yerine, ona bütün psikolojik duyumu ile yönelip onu estetik olarak algılayan, ondan haz duyan bir süjenin tavrıdır. Sanatsal yapıta, onun oluşumunu, mükemmelliğini sağlayan tabakaların neler olduğuna, her bir tabakanın diğeriyle ilişkisine ve yapıtta ne gibi işlevler yerine getirdiği türünden sorulara yanıt arayarak yaklaşmak ise **estetikçinin tavrıdır**. Estetikçinin bir bir estetik obje olan sanatsal yapıta yaklaşımı, bir bilim insanının herhangi bir obje karşısındaki tavrına benzer. Sözgelimi, güzelliği hakkında binlerce şiir yazılan gül, biyologun elinde ancak bir inceleme nesnesidir. Biyolog, ondan haz almak, onu koklayarak kendinden geçmek için değil, onun "güzel" diye nitelendirilmesini sağlayan bütün yapılarını tek tek ele alıp incelemek, her bir yapının bütün içindeki yerini ve görevini saptamak için gülü eline alır. "Çünkü estetik obje karşısında tıpkı bir biyolog gibi araştırmacı-analizci bir yaklaşım sergileyen estetikçi, sanat eserinin mahiyetini anlamaya çalışır. Bu durum, estetik obje'nin bir bilgi obje'si görümesi anlamına gelmektedir."

[²]

Alexander G. Baumgarten tarafından temelleri atılan estetik bilimi, *güzellik*'in çok farklı biçimlerde algılanması nedeniyle zaman içinde çok çeşitli görevler yüklenmiştir. Sözgelimi, Kant, estetiğin '*güzel*'le beraber '*yüce*'yi de incelemesi gerektiğini söylerken, Schiller '*çekici ve soylu*'yu, Karl Rosenkranz '*çirkin*'i, Croce '*sezgi*'yi de estetik kategoriler arasında saymıştır. Öte yandan bütün bu farklı görüşlerin yanında, sanatsal yapıtın '*estetik değer*'i hakkında da çeşitli düşünceler ileri sürülmüştür. Kimilerine göre estetik obje, süje'de meydana getirdiği psikolojik duygulanmalara göre bir estetik değer kazanır veya kazanmaz. Bu durum, en basit bir anlatımla suje-obje ilişkisine dayanan '*estetik olay*' da suje'nin

sanat eserinden haz duymayı da düşünmez. Onun amacı sanat eserinden haz duymak değil, tersine sanat eserinin ne olduğunu araştırmaktır. Böyle bir araştırma için, estetik objenin bir araştırma objesi yapılması gerekir. Bu bakımdan, sanat eserinin bir araştırma konusu yapılması da, sanat eserinin bir bilgi objesi olarak ele alınmasını gerektirir. Estetikçinin tavrı, buna göre, bir bilim adamının tavrıdır." Tunalı, İsmail, Sanat Ontolojisi, s. 63.

² Issi, Ahmet Cüneyt, Turgut Uyar'ın "Göğes Bakma Duruşu" Bağımlı şiirinde Bir Matrise Ulaşma Serüveninin Ontolojik Analiz Metoduyla Takibi, Yedi Ölim, Eylül 1997, s. 43.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

ön plana çıkarılması, onun mutlaklaştırılması anlamına gelmektedir ki estetiği, sınırlayıcı niteliktedir. Estetik'i psikoloji biliminin bir kolu gibi değerlendiren bu anlayış karşısında kimileri de obje'yi mutlaklaştırma yoluna giderek yine „**estetik olay**“ı sınırlandırma yanılgısına düşmüştür. Onlara göre bir estetik obje olan sanat eseri, birtakım estetik kalitelere sahiptir. Yani, onun güzellik veya çirkinliği, estetik olup olmaması, kısacası „**estetik değer**“ının kaynağı suje'nin psikolojik aktarı değil, objenin bütünlüğünü oluşturan katmanların harmonisi, eurythmi'sidir.

Birbirleriyle karışıklık oluşturan bu iki görüş arasında ılımlı bir yol tutanlar da vardır. Bunara göre obje ve suje, „**estetik olay**“ın gerçekleşmesi için biri diğerine gereksinime duyan iki varlık alanıdır. "Suje, estetik fenomen için nasıl zorunlu bir varlık alanı ise estetik obje'de estetik fenomen için aynı şekilde zorunludur." Bu görüş, büyük estetik bağı altında iki ayrı altbağlık olarak ortaya çıkan subjektivist ve objektivist estetik anlayışının arasında bulunan '**ontolojik estetik**'in görüşüdür.*

Sayın Issı'nın, insanın herhangi bir nesne karşısındaki tavrını açıklamaya yönelik bakışını kendi buluşu gibi sunması oldukça yadırgatıcıdır. „Heidegger'i az çok bilen herkes, bu bakışın tarihi ve açılımı hakkında bir fikre sahiptir.

“Herhangi bir durumun, olayın bize göre yorumlanması, bizim şeyleri „bizatihi“ değil, bizim kendi dünyamıza özgü anlayışımızla „bir şey“ olarak görmemizle ilgilidir. „Heidegger bunu çeşitli örneklerle somutlaştırır: Aynı orman parçası, korucunun dünyasına özgü anlayışla; kesilecek odunlar açısından görülebilir; buna karşılık bir arsa emlakçısı oranın hemen gerçekleştirilecek servet değerini görür; gezgin dinlenme yerini algılar; sevgililer orada rahat sevişip sevişilemeyeceğini tartar; mantar arayanlar oranın toprak ve bitki örtüsünün mantara elverişli olup olmadığına bakar; avcı ise aynı bölgeyi av hayvanlarının nerede bulunabileceği sorusuyla gözden geçirir.” Gürsel Aytaç, Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi, Gündoğan Yayınları, Ankara 1997.

... bir insan heykeli, yalnız real bir şey olmadığı gibi, bir manzara resminde gördüğümüz ağaç, tabiattaki ağaç değildir. Aynı şekilde bir insan heykeli ya da resmi de real bir insan değildir.

Tunalı, İsmail, Sanat Ontolojisi, s. 68.

* 3. paragrafta yer alan bilgiler, „estetik“ kavramı üzerine düşünen herkesin bildiği „alenileşmiş“ sıradan ayrıntılardır. İsmail Tunalı'nın '**Estetik**' kitabının girişinde yer alan bu ayrıntıları Orhan Hançerlioğlu'nun Felsefe Sözlüğü'nde de bulmak mümkündür.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Var-olan'ı (to on) bir var-olan olarak anlama ve yorumlama çabası olan modern ontoloji felsefesine dayanan ontolojik estetik, [3] en baştan, tıpkı dayandığı ontoloji felsefesi gibi varolan'ı homojen bir yapı değil, heterojen bir yapı olarak kabul eder. Sözgelimi, ontoloji felsefesinde dünya nasıl tabakalı bir birlik ise (madde, inorganik tabaka, organik varlık tabakası, ruhi tabaka ve tinsel varlık –geist- tabakası) [4] ve bu felsefenin görevi, bu tabakalar arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak dünyayı tanımlamak ise, ontolojik estetik de sanat yapıtına aynı düğünlerle yaklaşan, ondaki her bir tabakayı betimleyen bir estetik disiplindir.

Sanatsal yapıtı değişik tabakalardan oluşmuş bir *ontik* bütün olarak kavrayan **ontolojik estetik**'ten ilk söz eden Roman Ingarden olmakla beraber, gerçek anlamda bu estetik anlayışın sistematiğini ve sanat eserlerini çözümleme tekniklerini Nicolai Hartmann geliştirmiştir. Ancak, her ikisinden çok önce, daha ilk çağlarda adı konulmamış bir ontolojik estetik'in kökü ta Aristo'ya uzanır. Sanat eserini bir var-olan olarak kabul eden Aristo'nun, diğer taraftan eseri "*form* ve *materia*"dan oluşmuş bir kompozisyon [5] olarak değerlendirilmesiyle ontolojik estetiğin sanat eserini iki varlık yapısının oluştuğunu (önyapı ve arka-yapı) söylemesi arasında çok büyük benzerlik vardır.

XX. yy'da ortaya çıkan bu anlayış, XIX. yy.'da fenomenolojik estetiğin kurucusu olan Edmond Husserl'in *gerçek-dışıya ve psikolojizm'e bir tepki olmak üzere söylediği* [6] "**Çöylere geri dönelim!**" (Zurück zu den Sachen!) sloganından ders almıştır. [7] Sloganın asıl muhatabı olan fenomenolojik estetik ise, tek tek sanat yapıtlarını değil, bu yapıtların bağlı bulundukları türe (dram, trajedi vs.) ve o türün kurallarına uygunluğunu araştırdığı için sonuçta "idealist" bir görüntüye bürünmüştür. Fenomenolojik estetiğin belki başka temsilcileri olarak Th.Lipps ve Moritz Geiger'i söyleyebiliriz.

Remzi Kitabevi'nce yayımlanan "Benedetto Croce, İfade Bilimi ve Genel Linguistik Olarak Estetik / Estetik İsmail Tunalı Groce Estetiğine Giriş" adlı kitapta bu konu, bütün ayrıntılarıyla ele alınır.

³ Tunalı, İmail, Sanat Ontolojisi, s. 58

⁴ Tunalı, İmail, Sanat Ontolojisi, s. 24.

⁵ Tunalı, İmail, Estetik, Remzi Kit, 3. Baskı, İt. 1989, s. 4

⁶ Terry Eagleton, Edebiyat Kuramı, çev. Esen Tarım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul ?, s. 81

⁷ Tunalı, İmail, Estetik, Remzi Kit, 3. Baskı, İt. 1989, s. 49

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Husserl'in çağnsından Fenomenolojik estetiğin bu şekilde sapması noktasında ayrılan ontolojik estetik, temelde iki kavram üzerinde şekillenmiştir: **Objektion ve objektivation**.

Objektion, var olan'ın bir bilgi objesi olarak bir suje için obje olması durumudur. Ancak, bu sırada objede hiçbir değişiklik meydana gelmez. ^[8] Sözelimi, harfler, yalnız başına sadece birer objection'dır. Objektivation ise, bunun aksine, var olmayan bir şeyin ortaya konması durumudur. Artık burada canlı tin, objection'da olduğu gibi yalnızca alıcı konumunda değil, yaratıcı konumundadır. Kişisel (personal) veya ortak tin'in, objection'a konu olan nesneler aracılığıyla objektivileşmesi ontolojik varlık düzeninde "objektivleşmiş tinsel varlık alanı"nı meydana getirir. Yukarıda "arka-yapı" olarak işaretlediğimiz bu alan, heterojen bir yapılanı arzeden sanat eserindeki irreal varlık sferini oluşturur. Ancak, bu sferin varlığı her zaman, yine yukarıda "ön yapı" olarak ifade ettiğimiz real sfer'e bağlıdır. Sorunu daha açık bir şekilde açıklayacak olursak; bir hayvan olarak 'at', hiçbir zaman 'a' ve 't' harfleri veya a ile t'nin yan yana gelmesi değildir, ancak biz ona bir anlam verdiğimiz için, bu harflerin yan yana gelmesi halinde hep 'at' bir hayvan olarak zihnimizde canlanır. Demek ki, anlamların birtakım seslere giydirilmesi sonucu oluşan kelimelerin real yapısını oluşturan sesler, artık objektivleşmiştir. Bu nedenle, kelimeler ve kelimelerin birbirleriyle olan münasebetlerinden oluşan anlamlı birlikler, en üst seviyede sanat eserinin irreal alanında ele alınır. ^[9]

Nicolai Hartmann'a göre "var-olan'ın objektivationu" olan sanat, daha özelde edebiyat eseri, tabakalı yapısı

⁸ Tunalı, Email, Sanat Ontolojisi, s. 58

^{*} Sayın İssi, Saussure'ün sistemleştirdiği bir ayrıntıyı da kendi buluşu gibi sunma gayreti gösteriyor. "K-u-ş ses dizisini, gösterenini işittiğimiz zaman, zihnimizde genellikle uçan, kanatları, gagası, iki ayağı olan, vücudu tüylerle kaplı, yumurtlayarak çoğalan bir hayvan tasarımı oluşur ve bu k-u-ş dizisinin zihnimizde imgesidir, bu imge gösterenin gösterilen yanısıdır. Bu gösterenin gösterenini ses dizisi biçiminde duymadığımızda, örneğin bir metinde bu sözcüğü okuduğumuz zaman da aynı çağrışım gerçekleşir. (...) Bu dil göstergesinde birbiriyle bağlandırılan bir adla bir nesne ya da kavram değil, bir nesnenin ya da kavramın tasarımı ile ses imgesidir. Gösterilen elbette ki, nesnenin kendi değildir, yalnızca kavramdır. Sözelimi, bu örnekte gerçek bir kuş değil, yalnızca kuş kavramı söz konusudur. Sözcük, tüm kuşların soyutlanmış bir biçimi olan genel bir kavramdır."

Saussure, Ferdinand De, *Genel Dilbilim Dersleri*, Çev. Berke Vardar, Multilingual Yayınları, İstanbul 2001, s.165.

⁹ Tunalı, Email Sanat Ontolojisi, s. 61-62.

dolayısıyla ontolojik analiz metoduyla çözümlenmelidir. ^[10] Sürekli olarak tabakalı bir yapı olduğunu--tekrarladığımız edebiyat eserinin tabakaları Hartmann'a göre dört tanedir. Bunlardan birincisi, eserin ön-yapısını oluşturan (real yapı) sferde bulunur ve "en ön tabaka" olarak adlandırılır. Bu tabaka, tiyatro eserinde görünebilir ve duyulabilir Çeyeri, Çirde ise sesleri, fiziksel olarak var-olan kelimeleri, seslerin vezin ve kafiye yoluyla oluşturduğu ritmi vs. içine alır. Bu tabakaya Çirde "ses tabakası" denilebilir. ^[11]

Hartmann'ın saptadığı diğer üç tabaka sanat eserinin irreal sferinde bulunur ve irreal sferi oluşturur, Ğmail Tunalı'nın "anlam sferi" diye isimlendirdiği bu alan heterojen bir yapı arzeder ve hemen bağında iki tabaka vardır. En-ön tabakanın hemen arkasından gelen ve onun aracılığıyla, onda görüğüre ulaşan bu tabakayı Çirde ilk önce tek tek kelimelerin anlamları ve daha sonra kelimelerin birbirleriyle birleğerek meydana getirdikleri alanlar teÇkil eder. Günümüzde bu tabaka semantik biliminin konusudur.

Üçüncü tabaka, "ruhi tabaka" olarak da adlandırabileceğimiz "nesne ya da obje" tabakasıdır. Ğiir söz konusu olduğunda gerçekliğinden koparılmığ irreal bütün obje ve nesneler, bunların tasviri; karakterler, davranığarı ve bütün bunlardan yola çıkarak arka planının keğfedilmeye çalığması, estetikçinin burada yapacağı çalığmanın sınırını belirler.

Dördüncü tabaka, Nicolai Hartmann'ın dörtlü tabakalar düzeninde yer alan en derin tabakadır. Ğsanın ruhi yapısı ile değil, onun hayatının bütünü ile ilgili olan bu tabakaya "kader, alın yazısı tabakası" da denilebilir. ^[12]

Sanatta yapısalcı anlayığın bir ürünü olan "ontolojik çözümleme yöntemi", Ğmail TUNALI'nın 1971'de Roman Ingarden ve Nicolai Hartman'ın teorilerini özetleyerek Türkçeye kazandırdığı "Sanat Ontolojisi"nde ^[13] Ėiri hem dıÇ hem iç yapısı yönünden derinliğine incelenerek, yapıtı birbirlerinden farklı; fakat birbirleriyle iç içe girmiğtabakalara ayrılmığtır:

¹⁰ Tunalı, Ğsnail, Estetik Beğeni, s. 83.

¹¹ Tunalı, Ğsnail, Sanat Ontolojisi, s. 131.

¹² Tunalı, Ğsnail, Sanat Ontolojisi, , s.26,27

¹³ Tunalı, Ğsnail, Sanat Ontolojisi, Ğstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ğstanbul 1971.

II.

ĞİRİN Ç VE DİĞ YAPISI

I. ÖNYAPI

Duyulur Yapı → DİĞ Yapı → Ses Tabakası → Maddî Tabaka
→Görünür Reel Varlık Alanı →**Vonderground**

(DİĞ görünüm sesler, heceler, sözcükler... ölçü, âhenk, redif, uyak, dize yapısı)

Şiirin varlığıyla duyulan, algılanan, görülen maddî yapısına ait her şey

II. ARKA YAPI

Ç Yapı → Çreel Varlık Alanı → Soyut Yapı → **Hinterground**

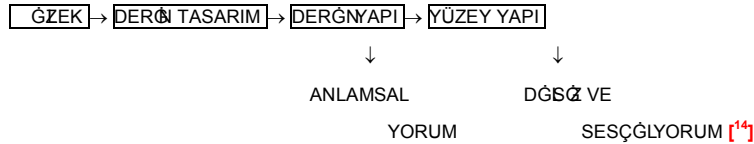
1. Semantik (Anlam) Tabakası: a.Sözcük Semantiği (Cocnitiv)
b.Cümle Semantiği (Sentaks)

2. Nesne (Obje) Tabakası: Anlamın yoğun olduğu bölüm.
Anlamı ağırlıklı olarak taşıyan sözcükler.

3. Karakter Tabakası: ğairin ruh dünyası hakkında bilgiler,
kiĝiliĝi, psikolojik dünyası ...

4. Alinyazısı (Kader) Tabakası: Üçüncü tabakadaki saptayım
ve tanımlamaların insanlık için genelleĝirilmesi.

Ontolojik analiz metodunda esas olan bu dört tabaka, Ğir söz konusu olduĝunda dilbilimcilerin Ğirin yapısal oluĝumunailiĝin olarak önerdikleri dört türetme basamaĝı ile paralellik göstermektedir. Riffaterre'in türetme basamaklarında bu benzerlik gayet belirgin olarak görölmektedir.

¹⁴ Ğne, Özdemir, Tabula Rasa, Can Yayınları, Ğstanbul 1992, s. 27.

Riffaterre'in saptadığı ilk basamak olan "yüzey yapı" dilsel ve sesçil yorumu" olarak Hartmann'ın real sferde ele aldığı birinci tabakayla aynı içevdedir. Ondan sonra gelen diğer basamaklar ise, Hartmann'daki irreal sferi karğılar. Buna göre derin yapı 2. tabakayla, derin tasarım üçüncü tabakayla ve izlek ise dördüncü tabakayla eğētirir. Öte yandan Alexander Zolkovski'nin "ğir" bağıklı yazısında da Ğirin yapısına ilişkin olarak aynı Ğemaverilir. ^[15] Bir farkla ki, Zolovski, derin yapı ile beraber diğer iki tabakayı "makro yapı, soyut yapı" olarak adlandırır. Bu anlamda Hartmann'ın irreal sfer dediğı alan onda "soyut yapı" olarak karğılık bulmuğ olur.

ğirsel metnin yapısı içinde Riffaterre'in son basamak olarak saptadığı "izlek", Hartmann'ın "alın yazısı, kader" tabakasıyla örtüñmektedir Objektivationun en uç noktası da diyebileceğimiz ve bütün Ğirsel metni oluşturan seslerin, sözcüklerin, sözcük birliklerinin ortaya koymaya çalıştığı; daha açık bir anlatımla Ğirin var oluşu nedeni olan "izlek" veya "alın yazısı, kader" tabakasıyla matris Ğu tanımla kesiğmektedir. Riffaterre'in yaptığı bu tanım özetle Ğöyedir: "Her Ğirin semiyotik birliğı bir matrisin varyantıdır ve bu matris ya bir sözcük veya cümledir. Bütün Ğir içē bu matrisin bir metne dönüşmesidir." ^[16]

III. METİN

YAĞMURLA GELEN

su gibi b/akan kadına
Dilinmiğ zamanın içinden sızan düğ
Ayrılık:ağkn çocuğı
Büyük dağların ardı
Sıra göksel suların beğğı bulutlar
Emzirir gülleri Kaf
Çoğalır
Ökel coğrafyada gezinen flu su'n

¹⁵ Ğöe, Özdemir, *Tabula Rasa*, Can Yayınları, Ğstanbul 1992, s. 26-27.

¹⁶ Yavuz, Hilmi, *Yazın, Dil ve Sanat*, Boyut Kitapları, Ğstanbul 1996, s. 142.

Hilmi Yavuz, „Bir Sanat Semiyolojisinin Felsefi Temelleri Üzerine“ adlı yazısında, bu konuyu bütün yönleriyle ele alıp incelemiştir.

Aykırı kuğar
Yıldızsız gecelerde lamba-sız/ısı
Basilikos bakışlarıyla sızar geceye
Bülbül kadar ötmeyi beceremeyen ötleğen
Kuğuş

Sokaklarını yitirmiğuş
Yağmur damlası
Toz fırtınasına yakalanır
Çıplak yamaçlar

Ben sende bir imkân;
Sen bende bir ihtilâl olursun
Siyah tül çekilirken üstüne
Yağmurla gelen anlamların...¹⁷

IV.

Çözümleme

Soner Demirbağ'ın **Yağmurla Gelen** şiirine dil düzleminde ve anlatılan Şey (öykü) bağlamında bakıldığında Şairlik serüvenine dair ipuçlarının açıkça görülebileceği bir metinle karşılaşılır: “*Sanatçı-şair insanda yaratma istenci oluşturan kişidir. Şairin yazdığı şiir, insanın kendini en çok deşelediği, araştırdığı alanlardan biridir. Okur, bir şiiri okurken şiiri yazan şairden çok kendini araştırır-araştırmalıdır.(...) Şiir, dünyayı algılama, anlama, yorumlama ve yeniden kurma sanatıdır. Şair ise dünyayı algılayan, anlayan, yorumlayan ve dizelerle yeniden kuran! (...) Unutulmamalı ki bir metnin gerçek anlamından çok sezindiği ve duyurduğu şey önemlidir. Şiirin şairde ve okurda bu etkiyi yapabilmesi için şairin dilbilgisi ve dil*

* Maldorur'un şarkıları, üçüncü Şarkı, Lautréamont

¹⁷ Demirbağ, Soner, Dinginlik, Hera şiir Kitaplığı, İstanbul 2002,s.20-21-22.

*bilincinin etkin-yetkin olması gerekir. Şayet şair yazdığı şiirlerde, sözcüklerde, imlada vs. deformasyona gidecekse bile bu bilgi donanımına sahip olmalıdır.(...) Şiirin illaki bir şey anlatması gerekmez ama kullanılan her sözcüğün bir anlamı, bir tarihi olduğu unutulmamalı ve "semantik" göz ardı edilmemelidir. Şiiri şiir kılan, yan yana duran sözcüklerin sözlük anlamlarının dışında okurda oluşturduğu çağrışımlar, imgelerdir.(...) Ürün ortaya konduktan sonra şair kendi ürününe yabancılaşmalı ve onu herhangi bir şiir-yazı olarak görmelidir. Amaç şairin kendini bir yerlere koyması değil; ürünü bir yerlere koymak olmalıdır."*¹⁸ ğairin, bu açıklamaların, Ğirin açılımlarını saptamada bir yol haritası olabileceği düşüncesindeyiz.

I. ÖNYAPI

Hartman'ın "en-ön tabaka" olarak adlandırdığı ses tabakasından baÇayarak matris'e (yazgı tabakası) kadar Ğirin geçtiği tabakaları ve her bir tabakada matrisin belirlenmesi serüvenini izlemeye çalışacağız.

"**Yağmurla Gelen**" Ğiri, her Ğeyden önce reel (maddî) bir varlık alanına dayanmaktadır. Ses tabakası ya da duyulur yapı da diyebileceğimiz bu önyapı, aslında bütün diğer tabakaların tağıyıcısıdır. Bu tabakayı suya Ėekil kazandıran bir bardak ya da bağka herhangi bir kaba benzetebiliriz. Ama bu tabaka, yalnızca tağıyıcı değildir. Aynı zamanda kendi kendine otonom (bağımsız) olduğu gibi, yapının ontolojik yapısı ve içinde taÇdığı estetik değeri bakımından da önem tağmaktadır. Ses tabakası, yapının estetik değerine; sesler, heceler ve sözcüklerin diziliş saptamalar, alığılmamığ bağdağtırmalar ve vurgu gibi öğeleri aracılığıyla katkıda bulunmaktadır.

ğirin, önyapı açısından incelendiğinde, kırılğan ve gizemli bir söylem kazandığı söylenebilir. Bu söylem; sözcükleri biçim ve ses açısından okura hiçbir Ėeyifade etmeyen düzensiz *parçacıklar* olmaktan çıkartıp, arka yapıyla bütünlük kurabilecek bir ön yapı oluşturmaktadır.

ğirde dikkatimizi çeken ilk görüntü, birer **objection** olan sesler ve seslerin dizilişlerinden oluşan sözcüklerin varlığıdır. Bir **süje** olarak okurun onlara bakış onlarda hiçbir değışiklik meydana getirmese de, Ğirin reel tabakası sferini oluşturan bu seslerin kimilerinin çok fazla tekrar edilmesidir.

¹⁸ Demirbağ, Soner, ğiir: Alt Anlar Betiği Üst , Bahçe, S.29, Mayıs-Haziran 2002, s.27-29.

Bunlar kendiliğinden Ğirde bir ritim oluşurduğu gibi bu ritim aliterasyonlarla birlikte müzikal bir i -ahenk biçiminde dikkatimizi çekiyor. Sözgelimi, Ğir, başlık ve ikiz okumalar dahil 79 sözcükten oluşmaktadır. ( iz okumalar: b /akan = **akmak** ve **bakmak**; flu su"n= **su**, **sun-mak**, **sen flusun**; lamba-sız / ısı= **lambasız**, **lambasız ısı**, **lamba sızısı**; ardı, Sıra= **ardısıra**) ğiirde „j“ sessizi 44 kez kullanılmıştır. Bunda kimi adların  o ullanmasının etkisi vardır. Yumu ak ünsüzlerin sert ünsüzlere göre çok kullanılması da Ğirdeki kırılganlı ın, gizemin, parlak bulu ar ve ı klı s yleyi erle aktarılmak istenmesinin bir göstergesidir.

II. ARKA YAPI

 iirin arka yapısı, heterojen özelliğinden dolayı, hepsi birbirisiyle bağlantılı dört ayrı tabakadan oluşmaktadır:

1. Semantik tabaka: Semantik tabakada öncelikle sözcüklerin bireysel anlamlarının bilinmesi gerekmektedir (cognitiv semantic).  incisi, bu sözcüklerin birleşerek oluştudukları t mleler ya da sözcük öbeklerinin anlamlarıdır **2. Sözcüklerin aralarındaki korelasyonun incelenmesi:** Sözcükler, Ğirde yalnızca aralarındaki ses ba ıyla ya da bireysel anlamlarıyla yer almazlar. Asıl i evlerini aralarındaki anlam ili kisi sayesinde yerine getirirler. Şiirdeki sözcükler arasındaki ili k  ,tenasüp, benzetme, e retileme gibi söz sanatlarıyla sağlanmıştır. Şiirdeki sözcükler, çoğu zaman gerçek anlamları dışında kullanılırlar. Bu durumda, sözcüklerin mecaz  ve diğer anlamlarının da incelenmesi gerekecektir:

“Dilinmi  zamanın içinden sızan d  ” dizesinde zaman, dilimlenmiş bir nesneye, kavrama; d   de sızma özelliği olan ba la bir nesneye benzetilmiştir; ancak kendilerine benzetilen nesneler s ylenmemi tir. Zamanın dilimlenmesi, ya anın b l nm     ne, d  er de sızma özelliği bulunan su, ı k ya da dumana benzetilmiştir. Böylelikle kapalı e retileme yapılmı tır.

Ayrılık, a kn çocuğuna; bulutlar, göksel suların be  ine; Kaf, bir anneye; g ller bir çocuğa, yavruya; bakı ar bir yılanı benzetilmiştir. Şiirdeki, zaman, d   büyük da , Kaf, b lb l, g l sözcükleri arasında bir tenasüp sanatı söz konusudur. Oluşturulan d  sel s zcelemeler, masalsı bir dünyanın kapıları aralanmı tır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

ğiiirin genelinde sözcükler, gerçek anlamlarının dışında -imgesel bir anlatımın oluşturulması için- kullanılmıştır. Dilin olanaklarını zorlayan Çâr, aynı zamanda sözcüklerle, sözcük birleşimleriyle değişik tasarım ve imgeleri canlandırabilen alıçılmamışbağdaçtırmalara ağırlık vermiştir.

ğiiirin geneline sinmiş olan bir aşk kurgusu vardır. Bu aşkkurgusunun temel beş aşaması vardır:

- Tanıma, tanıma,
- Geçici kavuşma buluşma,
- Kimi nedenlerle ayrılık,
- Serüven, mücadele,
- Mutlu son / kaybetme.

ğiiirin bağlığı, bağla bir deyişe Çirin adı , Çirin iç donanımı hakkında genel bir izlenim uyandırıyor, metnin niteliğini ve hangi konu alanı içinde yer alabileceğini belirliyor. **Yağmurla Gelen**, bir sevgilidir. Ancak, yağmurun getirdiğinde, bir ıslaklık söz konusudur. Bu ıslaklığın içinde ağlayış, umarsızlık da gizlidir. Yağmur, Çirin demirbaşhüznüdür. Su gibi bakan sevgili, -su değil, su gibi- uzaklığı, ulaşılmazlığı, güvensizliği çağırıyor. Zaten, su gibi akış,yılan gibi bakışda bu anlam ilişkisini güçlendiriyor.

Dilinmiş zaman sözcelemesinde, yağmanın bölümlenmesi vardır. Gündelik yağmanın sosyolojisinde kiş emek, düş sanat, toplumsal rol gibi birçok alana bölünmüştür Kuşatılmışlık içindeki birey için kavuşma, aşk yağama, sevilenle birliktelik ancak bir düşür. **Ayrılık: aşkın çocuğu** dizesi, aşk kurgusunun üçüncü aşamasıdır. **Çocuk, beşik emzirmek, Kaf** sözcükleriyle oluşturulan tenasüpte imkânsızlığın estetiğine göndermeler yapılmıştır. **“Büyük dağların ardı / Sıra göksel suların beşig bulutlar / Emzirir gülleri Kaf / Çoğalır / Çel coğrafyada gezinen flu su'h”** dizeleri de bu masal imgesini, imkânsızlığın estetiğini güçlendirmektedirler.

“/ Aykırı kuşlar / Yıldızsız gecelerde lamba-sız/ısı / Basilikos bakışlarıyla sızar geceye / Bülbül kadar ötmeyi beceremeyen ötleğen Kuşu ” dizeleriyle Çâr, masal dünyasından gerçeklerin dünyasına geçiyor. Yağdığı ortamı ilkel bir coğrafya biçiminde değerlendiren Çâr, ilk dizelerdeki su imgesine dönüyor. Sevileni, net bir biçimde algılayamadığı ya

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

da sevilenin net bir biçimde kendisini ortaya koyamadığı için bekleneni flu ve flu su olarak değerlendiriyor. Düşerle çizilen dünyanın geceleri yıldızsızdır. Aykırı kuşlar, bu yıldızsız gecede lambasızdır. Ya da *lamba sızısı* olarak uçmaktadırlar. Çaresizdirler. Ötleğen kuşuyla bülbülün karışlaştırılmasında önceki dizelerde belirtilen masal dünyası ile gerçek dünya arasında bir ilişki / karışlaştırma kuruluyor. Kaf, gülleri emzirip büyütürken bülbüller için mutlu bir uzam olmaktadır. Ötleğen, aykırı bir kuştur. Sesi, **gül** den yoksun olduğu için etkili değildir. Geceye sızan bakışlar, yılan gibi b / akan (basilikos) bir nitelik göstermektedir. Açık kurgusundaki serüvene dair yağanların olumsuz göstergeleridir bunlar.

Yağmur, sokaklarını yitirmiş Gehe düşeken, çıplak yamaçlar toz fırtınasına yakalanır. Bir Gehe, sokaklarıyla anlamlıdır. Sokaklar, bütünü tamamlayan ayrıntılardır. Bulutları bulutlar yutan karanlık kuytular, sokak sıcaklığını yok eder. Yağmur da anlamsızdır artık. Çünkü, seven, bir masal kahramanı kadar bir gerçektir artık. Çizilen bu dekorda yamaçların, bitki örtüsüyle güzel olabileceği vurgulanır. **Çıplak yamaçlar**, bir bakıma umarsızlığın, umutsuzluğun, yozlaşmanın göstergesidir. Yamaçlar, çıkılacak, tırmanılacak yerlerdir. Yağandır bir bakıma. Oysa, dallar yeşil değildir, bir Gehe hep eksiktir.

“Ben sende bir imkân; / Sen bende bir ihtilâl olursun / Siyah tül çekilirken üstüne / Yağmurla gelen anlamların” dizelerinde açık kurgusunun son aşamasına varılır. ğair, kendisini sevgilisi için bir olanak, ancak sevgilisini kendisinde her Gehe sil baştan değiştirecek köklü bir değişimin öznesi olarak algılar. ğair, yağmurla gelen anlamların üzerine siyah bir tül çekerek sisli bir hüznünde kaybolmayı seçer, gayretin boğurallığında kendi içine çekilir. Açık kurgusunun son aşamasında yitik ya da hiç olmayan / olmamışsevgili vardır.

3. Karakter tabakası: Yeri geldiğinde obje tabakasıyla birlikte de incelenebilecek olan bu tabakada, Çirdeki kişiye da bağlarına ait birtakım ruhsal ve kişisel ipuçları bulunabilir. Ancak bu özellikleri saptarken, obje tabakasının göz önünde bulundurulması; hatta bu ipuçlarına, karakterlerle objeler aracılığıyla ulaşılması gerekir. Bu halde eldeki objeler ve bu objelerin Çirdeki içeniğini ayaküstü yaşamış gibi görünen, ölümsüz öyküler oluşturan, Çiri yaşamı ve insanı estetik bir kavrayışa dönüştürme çabası olarak değerlendiren bir kimliğe sahiptir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

4. Yazgı tabakası: Bu en yoğun, en karmaşık tabaka, Ğairin Ğirle ulaştığı son noktayı da anlatır. Bu tabaka, Ğirde hiçbir zaman belirgin / yüzeysel değildir. Çünkü bu tabaka, Ğairin bilincinden çok, psikolojik ve duygusal yoğunluğunun yapıtıdır ve çoğu kez Ğair de bu tabakanın tam olarak ayrımında değildir. Ğiirin ses tabakasında kendini duyumsatan atmosfer karakter tabakasında karğımıza Ğairin kişiliğiyle ilgili ipuçlarını çıkarmıştır. Ğimdi ise insanlık için ortak ve mutlak bir alinyazısına götürür. Evrensel tabaka da diyebileceğimiz bu aşanada Ğair, Ğirinin izleğini ortaya koyar. **Yağmurla Gelen Ğirinde** bir modernizm eleştirisi vardır. Kuğalımış insanın yalnızlığı, umarsızlığı ağıkdüzleminde ele alınmıştır. Kuğalımış bir çağda *insan bir yalnızlıktır; mutsuzluk hep vardır ve sürekli yanbaşındadır insanın* matrisi evrensel bir nitelik taşımaktadır. Değerlendirdiğimizde, karğımıza Ğöyle bir Ğair portresi çıkmaktadır: Bir Ğeyher anlatmayı değil, bir Ğeyher söylemeyi seçmiştir. Ğiiri, sonsuz yorumlanan söz biçiminde değerlendirir. Çoğul oku(n)ma kavramını önemser. Sözü azaltırken anlamı çoğaltır. “*Şiirin bir üst-dil olduğunu ve oku /n / mada yeniden yazıldığını*”¹⁹ iddia eder.

Karakter tabakası, aynı zamanda bir Ğairinpoetikasını da ortaya koyar: “*Şiir bir biçim sanatıdır. Elbette şiiri bir biçim sanatı olarak düşünmek, kurmak, içeriğin biçime yansıtılması ile mümkündür, mümkün olacaktır. Dolayısıyla şiirden her şeyi açıklamasını beklemek de bir o kadar yanlıştır. Çünkü şiir, gerçekliğin düşe dönüşmüş halidir de denilebilir. Bu da şiirin varolan ile olmayan (olması istenen) arasında bir yerlerde durduğunu-gezindiğini gösterir.*

*Düş kuramayan insan hiçbir şey kuramaz. Her insanın-okurun düş kurmasını isteyen şair de düş kurma yeteneğini geliştirme peşinde olmalıdır. Şiirin erken söylenmiş bir söz olduğu düşünülürse, şairler de o sözü erken söyleyenlerdir denilebilir. Bu nedenle de şair sağlam bir dil bilgisine, birikimine, bilincine sahip olmalıdır. Edindiği poetika ile şiirde gizler oluşturmali şair. İyi bir şiir okurunu hemen içine almamalı ve hem de okurunu yormalı. Ancak böylesi bir şiir, okurunun da birikiminin artmasına yardımcı olacaktır.”*²⁰

¹⁹ Demirbağ Soner, Ğiir ve Ötidar, Kum, S. 14, ğubat 2003, s.50.

²⁰ Demirbağ Soner, a.g.y.

Kullandığı sözcükler, kurduğu imgeler, oluşturduğu anlamsal sapmalar ve alımlanmamış bağdaştırmalarla kendine özgü bir Ğir evreni oluşturan Ğairin kendini kolayca ele vermeyen bir karakteri vardır. Ğiiri ile Ğir üzerine düşüncelerinin örtüşüşü söylenebilir. Her dize için büyük bir emek ve dikkat harcayan bir Ğair, her çelişkide bir dram güzelliğı, her karĞılaĞmada ayaküstü yaĞanmamıĞ gibi görünen, ölümsüz öyküler oluşturan, Ğiri yaĞanı ve insanı estetik bir kavrayıĞa dönüĞürme çabası olarak değerlendiren bir kimliğe sahiptir.

4.Yazgı tabakası: Bu en yoğun, en karmaĞık tabaka, Ğairin Ğirle ulaĞtğı son noktayı da anlatır. Bu tabaka, Ğirde hiçbir zaman belirgin / yüzeysel değildir. Çünkü bu tabaka, Ğairin bilincinden çok, psikolojik ve duygusal yoğunluğunun yapıtıdır ve çoğu kez Ğair de bu tabakanın tam olarak ayrımında değildir. Ğiirin ses tabakasında kendini duyumsatan atmosfer karakter tabakasında karĞımıza Ğairin kişiliğıyle ilgili ipuçlarını çıkarmıĞt. Ğimdi ise insanlık için ortak ve mutlak bir alinyazısına götürür. Evrensel tabaka da diyebileceğimiz bu aĞamada Ğair, Ğirinin izleğini ortaya koyar. **Yağmurda Gelen Ğirinde** bir modernizm eleĞtirisi vardır. KuĞalılmıĞ insanın yalnızlığı, umarsızlığı aĞkdüzleminde ele alınmıĞtır. KuĞalılmıĞ bir çağda *insan bir yalnızlıktır; mutsuzluk hep vardır ve sürekli yanibaşındadır insanın* matrisi evrensel bir nitelik taĞmaktadır.

Sıddık Akbayır, **Ontolojik Çözümleme Yöntemi ve Bir Uygulama**, Hece, Sayı: 95, Kasım 2004, s. 105-115.

4. SONUÇ

Sayın Issı, „Turkish Studies“ dergisinin 1. sayısında yer alan yazısında, birçok Ğey okuru yanıltmaya yönelik bir çarpıtma kurgusu içerisinde vermeye özellikle çaba göstermiĞtır. Yeterince okunmamıĞ kitaplardan, yeterince anlaşılmamıĞ alıntılar arasında, okurun zihnini karıĞırtan bir yöntem tercih etmiĞir.

Yargıya yansıyan ve aklandığım bir konuyu *-ki, bu durum yazma eylemini yaşama biçimine dönüştüren herkesin yer yer karşılaşılabileceğı olağan bir durumdur-* gündeme

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

taÇıyarak iddiasına destek aramıÇtır. Yargı kararını hiçe sayma gibi anlaÇılması güç bir tavır sergilemiÇtir Bu durumda, ben de 6-7 yıl önce yayımlanan yazıları, yanıtları, burada yeniden ele almak durumunda kaldım.

„Ontolojik Çözümleme Yöntemi ve Bir Uygulama“

adlı yazım, Hece dergisinin 95. sayısında, (Kasım 2004) yayımlanmıÇtır. Birkaç yerdeki yazım ve tırnak iÇaret yanlışını da fırsat bilen Sayın İssı, *-ki Sayın İssı'nın da Servet-i Fünûn Edebiyatı ilgili bir yazısı aynı sayıda yer almış ve söz konusu yazılar kendisiyle paylaşılmıştır. Hatta, kendisine, ortak arkadaşlarımızın da bulunduğu bir ortamda, „Ontolojik çözümlemelerde bütün kaynaklar aynı. Farklı bir şey söylemek çok zor... Farklı olan, ancak çözülen metinde söylenebilir galiba.“ demiştin. Bu sözlerimi onaylayan Sayın İssı, o zamanlar, araştırma görevlisi kadrosundaydı. - aradan birkaç yıl geçip bir üniversitede, öğretim üyeliği kadrosu alınca „ontolojik çözümleme yöntemi“nin mucidi olarak kendisini göstererek bu satırların yazarına saldırmıÇtır.*

Suskunluğum, ikrardan öte, önemsememe ile ilgili olduğu için öncelikle Sayın İssı ile muhatap olmamayı tercih ettim. Sayın İssı ile anlamsız bir polemige girmeyi gereksiz gördüm. Söz konusu derginin hakem listesinde yer alan bazı akademisyenlerin, yapılan „düzey sorunlu“ bir haksızlığa itirazını bekledim. Kimsenin böyle bir kaygısı olmadığını görünce, bu yanıtı vermeye zorunlu kaldım.

„Ontolojik Çözümleme Yöntemi ve Bir Uygulama“

adlı yazımda, **Ömail Tunalı 11** yerde dipnot olarak belirtilmiÇtir. Toplam **11** sayfalık *[Hece'nin sayfa düzenine göre]* yazının **4** sayfasını kuram, **7** sayfasını uygulama oluşturmaktadır. „**16 paragraf**“tan oluşan bu **4** sayfada da „**16 dipnot**“a yer verilmiÇtır. Yani, ortada ne Sayın İssı'nın özgün denilebilecek bir yargısı, ne de benim özgün denilebilecek bir yargım söz konusudur. *(Bu durum, belirtilen dipnotlarla da ortaya konulmuştur.)* Uygulamaya giden yolda söz alınan alıntılara, geçiÇcümleleri kurulmuÇtur yalnızca.

Sayın İssı, karÇılaÇtırma yaparken kendisinin de benim de baÇıvırdığım isimleri, kaynakları anmaktan özellikle çekinmiÇtır. Çünkü, karÇılaÇtırma yaptığı yerlerde Çutrajı-komik açıklamayı da yapması gerekecekti: *„Benim yaptığım alıntıları, Akbayır da yapmış! Benim yaptığım alıntı bana aittir. Bir*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

başkası bunu nasıl yapabilir!" Söz konusu yazarlardan alıntılar yapma hakkı, yalnızca Sayın İssı'nın kendisine ait değildir. Ėmail Tunalı'nın **Sanat Ontolojisi** adlı kitabında yer alan bir çözümleme kuramını sahiplenme hakkı; bana ya da bir bağılasına düğmez. Kaldı ki, bu alanın en yetkin ismi Ėmail Tunalı bile kitabında **30** kaynağı, **331** dipnota yer vermiştir. Ontoloji kavramının kendisi bile bir çeviridir. **Sanat Ontolojisi**, Ėmail Tunalı'nın 1971'de Roman Ingarden ve Nicolai Hartman'ın kuramlarını özetleyerek Türkçeye kazandırdığı bir yapıttır.

„*Ontoloji zabıtalığı*“na soyunan Sayın Ahmet Cüneyt İssı'nın Ėunarı dikkate alması gerekirdi:

Yargıya yansıyıp aklanan bir iddia hakkında olumsuz hükümler yürütmek, her Ėeyden önce bir insaf sorunudur.

Bazı dergilerin özel sayıları için yüzlerce sayfa tutan kaynakçalar hazırlamışbirisinin, kaynak gösterme konusundaki hassasiyetinin fark edilmesi beklenirdi. Ėu an piyasada olan 8 kitabımı inceleme zahmetine katlanılırsa, dipnot ve kaynak belirtme konusundaki dikkatim, kolaylıkla fark edilebilir. Bazılarını yaptığı gibi, sözcüklere takla attırıp cümleleri kendime mal etme yolunu seçmediğim, bırakın paragrafı, zaman zaman tamlamayı bile tırnak içerisinde belirttiğim görülecektir. Kitaplarımı, yazılarımı okuyan birçok kiğı neden her Ėey bu kadar çok dipnota, kaynağı dayandırdığımı yadırgarken Sayın İssı'nın tam tersini söylemesi, bir niyetin çarpıklığını açıkça ele vermektedir.

Sayın Ahmet Cüneyt İssı'nın dikkatinden kaçan ya da kaçmış gibi görünen bazı ayrıntılar var: Sağda solda yayımlanan ve kitaplarıma dahi alma gereğı duymadığım o kadar çok yazım var ki... Bütün bunları, ne çalıştığım kurumla söyleme uzatmak ne de herhangi bir unvan almak için yapıyorum.

Bir yazarın metniyle ilgili intihal yargısı, yalnızca yazarı mı bağlar? Bu yargıda bulunanı; ne kadar ilgilendirir, ne kadar bağlar? Yazarın üretme konusunda sorumlu olduğu değerler, yargıda bulunan için de geçerli midir? Yanlış yargı, yargıda bulunanın bilgisel yetersizliğini, ruhsal durumunu ve etik anlayışını ne kadar olumsuzlaştırır?

Sayın Ahmet Cüneyt İssı, **Turgut Uyar'ın “Göğes Bakma Durağı” Bağıklı Ėiirinde Bir Matrise Ulağıma Serüveninin Ontolojik Analiz Metoduyla Takibi** adlı ve Yedi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Ölüm dergisinde [Eylül 1997] yayımlanan bir yazıyı, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi'nde [Cilt 5, Sayı 2 (2004), s. 137 -146] yeniden yayımlatabilecek kadar „etik“ değerlere bağlı bir akademisyendir. Söz konusu dergi, hakemli akademik bir yayın organıdır ve hakemli akademik her yayın organı gibi, yayımlanacak bir yazının başla bir yerde daha önce yayımlanmamış olması gibi temel ilkeleri vardır. Daha doğrusu olmalıdır. Sayın İssı, bir an önce akademik unvan almak amacıyla, daha önce başla bir dergide yayımlanmış yazısını, hiçbir „etik kaygı“ duymadan bu dergide de yayımlatmıştr.

Benim, okuyacak çok kitabım, yazacak çok yazım var... Zaman yoksulu bir insanım. Sanırım ve umarım, aynı Geyer Sayın İssı için de geçerlidir. Sanatın-edebiyatın gerçek hayattan çekildiği, giderek marjinal bir kitlenin uğraşı biçimine dönüştüğü, azala azala yaşanılan bir ortamda, daha doğru, daha güzel, okurda karşılık bulan, ses getiren Geyerle uğraşmanız gerekir diye düşünüyorum.

Takdiri, okurun -*tabii*, okurun böylesine anlamsız polemiklere ayıracak vakti varsa- dikkatine sunuyorum.

Sıddık Akbayır

25 Mart 2010

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

ÜNİVERSİTELER İÇİN TÜRK DİLİ EL KİTABI

EKER Süer vd., **Üniversiteler İçin Türk Dili El Kitabı**,
Grafiker Yayınları, Ankara 2009, 518s., ISBN:978-975-
6355-49-7

İsa SARI*

Ülkemizde, 1981 yılından bu yana üniversitelerin lisans bölümlerinde iki dönemlik zorunlu ders olarak okutulan ve Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) tarafından “Yükseköğretim Çerçeve Programı”na dâhil edilen Türk Dili dersleri, öğrencilere Türkçeyle ilgili genel bilgilerin yanı sıra Türkçenin tarihî gelişimi, kültürel zemini, sosyal açıdan önemi, dünya dilleri arasındaki yeri, yazı türleri ve yazım kuralları gibi konularda çeşitli bilgiler aktarmayı ve öğrencileri bu konularda yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Öyle ki YÖK, adı geçen Çerçeve Programı’nda, lisans öncesi eğitim sürecinde okutulan Türk Dili derslerinin yetersiz nitelikte olduğunu öne sürmüş ve

“İlk ve ortaöğretimde dilbilgisi ve Türkçe dersleri yeterli ölçü ve nitelikte ele alınmadığı için üniversiteye gelen öğrenciler, dillerini doğru ve güzel kullanma yeteneğini kazanmamış bulunmaktadır. Bu sonuçta, Türk dilinin elli yıldan beri çeşitli yönlerde çekilmesinden doğan istikrarsızlığın da etkisi vardır. Bu durum, üniversite öğrenimi için yetersizlik olarak kendini göstermiş ve yükseköğretime Türk Dili derslerinin konmasını zaruri kılmıştır.” (Vural 2007, 496)

fikrini belirtmiştir. Buna rağmen, dersin içeriğini oluşturmak üzere uzun yıllar önce hazırlanan müfredat, değişen dünya düzeninin bir sonucu olan ve her geçen gün kendisini yenileyen televizyon, radyo ve en önemlisi de İnternet gibi kitle iletişim araçlarının yaygınlık kazandığı günümüzde, istenileni verememekte ve yetersiz kalmaktadır. Bu müfredat gözetilerek yazılan Türk Dili kitapları ise, baştan beri süregelen tekdüzeliğin devamı niteliğinde olup birbirlerini tekrar etmekten öteye geçememektedir. Bugüne kadar, gelişmelere ve yeniliklere paralel olarak birtakım ek kaynaklar, müfredat iyileştirme çalışmaları, çeşitli toplantılar¹ ya da bazı kişisel çabalarla bu durumun

*

¹ Konuyla ilgili olarak, Türk Dil Kurumu tarafından 17 Nisan 2008 tarihinde “Örgün Öğretim Kurumlarında Türkçenin Öğretimi Araştırmaları” konulu bir açık oturum gerçekleştirilmiş ve bu açık oturumda Dr. İdris Karakuş, üniversitelerde

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

önüne geçilmeye çalışıldıysa da, genelgeçer kabul görmeyen ve belli bir standart taşımayan bu tür girişimler sonuçsuz kalmıştır.

Sözü edilen gelişmelerin bir sonucu olarak, bilgiyi yaymanın ve yayılan bilgiye erişimin daha kolay hâle gelmesi, beraberinde “bilgi çöplüğü” olarak tanımlanabilecek bir sorunu da getirmiş ve ihtiyaç duyulan gerçek bilgiye ulaşmak için sarf edilen çabayı artırmıştır. Bu durum, yazımıza konu olan Türk Dili derslerinde de kendisini hissettirmekte ve adı geçen dersin, tek bir kaynağa bağlı kalınmaksızın değişik bilgi ortamlarından istifade etmek suretiyle sürdürülmek istendiğinde de bir çıkmaza yol açmaktadır. Hâl böyle olunca, “bilgiye erişim bilgisi”nin edinilmesi, bir zaruret olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu düşüncelerden hareketle, Dr. Mustafa Durmuş’un editörlüğünde, geniş bir yazar kadrosu tarafından kaleme alınan “Üniversiteler İçin Türk Dili El Kitabı”, yukarıda bahsedilen olumsuzlukları en aza indirmek amacını taşımakta ve çağdaş öğretim metotları eşliğinde, sadece Türk Dili dersi alan öğrencilerin değil, konuya ilgi duyanların da ihtiyaçlarına cevap verebilmeyi hedeflemektedir. 518 sayfadan oluşan kitabın sunuş kısmında, Türk Dili dersleri ile kazandırılmak istenen bilgi ve becerilen dikkate alınarak hazırlandığını vurgulayan editör, kitabın bu haliyle, öğrencilerin dersleri takip etmelerini ve çalışmalarını kolaylaştırmayı amaçladığını belirtmektedir (s. 17).

Toplam on iki bölümden oluşan eserin ilk bölümde dil ve kültür unsurları ele alınmakta, öncelikli olarak dilin tanımı ile işlevi aktarılmaktadır. Dil-kültür ilişkisinin irdelendiği ve dilin diğer kültürel öğeler ile bağlantılarının saptandığı bu bölümde, çeşitli kuramcılarının fikirlerine yer verilmekte, aynı zamanda, tercümelerin dillere ve kültürlerle olan etkilerine de göndermeler yapılmaktadır. Dil ile kültürün ayrılmaz birer unsur olduğu hükmüyle biten bu bölümde yazarlar, kültürün sürekliliğinde dilin önemli bir işlevi olduğunu da hatırlatmaktadır.

Türk dilinin tarihsel gelişiminin işlendiği kitabın ikinci bölümünde, öncelikli olarak Türkçenin yaşı ve eskiliği meselesine

okutulan “Türk Dili” derslerinin isminin “Türk Dili ve Kültürü” olarak değiştirilmesi ve dersin içeriğinin de buna göre düzenlenmesi fikrini öne sürmüştür. Ayrıca Karakuş, bu konu üzerine toplanmış olan Alt Çalışma Grubunun hazırladığı yeni Çerçeve Programı’nı YÖK’e sunulmak üzere Türk Dil Kurumuna ilettiklerini de ifade etmiştir. Çukurova Üniversitesi’nin 18-21 Haziran 2007 tarihleri arasında düzenlediği “Çukurova Üniversitesi I. Türk Dili Ders İçeriği Çalıştayı”nda ise, somut bir öneri olabilecek nitelikte herhangi bir müfredat çalışması ortaya konulmamış olup öğrenci sayısının fazlalığı ile konuya ilişkin benzer bazı sorunlara dikkat çekilmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

değnilmekte; Altay dil birliğı devrinden başlanarak, Türkçenin tarihî evreleri ve Türk yazı dilinin tarihsel dönemleri anlatılmaktadır. İçerisinde, Türkçenin en eski yazılı belgeleri niteliğindeki Orhun Abidelerinden itibaren, İrk Bitig, Kutadgu Bilig, Kısasü'l-Enbiya gibi Türkçeyle yazılmış eserler hakkında genel bilgilerin de yer aldığı bu bölümde, çağdaş Türk lehçeleri ele alınmakta; Türkiye Türkçesinin gelişimi ayrıntılarıyla açıklanmaktadır.

Kitabın, “Dil Temasları, Dil Politikaları ve Türk Dillerinde Çeşitlenme” başlığı altında toplanan ve dil türleri, dil bilimi, dil bilimsel kavramlar ile Türk dillerinin tarihî çeşitlenmelerinin konu edinildiğı bölümde; çok dillilik, iki dillilik, karma diller, yapay diller gibi unsurlara da açıklık getirilmektedir. Bu bölümde, karşılıklı anlaşılabilirlik zemininde dil ve lehçe arasındaki ilişkiye dair görüşler de belirtilmiş, dil ve lehçe arasındaki beş tip ilişki ortaya konulmuştur. Dil bilimin en ilgi çekici konularından biri olan diller arasındaki benzerliklere de yine bu bölümde değinilmiş ve Türk yazı dilinin yayılma alanlarının yanı sıra, Türk dillerinin tarihsel ve çağdaş dil ilişkilerine bilimsel ölçütler içerisinde yer vermeye çalışılmıştır.

Türkiye Türkçesinin ses ve şekil bilgisi ile söz diziminin ele alındığı “Dilbilgisi” başlıklı dördüncü bölümde, öncelikle Türkiye Türkçesindeki seslere ve bu seslerin özellikleri ile ses olaylarına açıklık getirilmektedir. Kök, ek, sözcük türleri gibi unsurların sıralandığı biçim bilgisi alt başlığında ise, bu unsurlara ait ayrıntılar ve örnekler yer almaktadır. Bölümde yer alan “Söz Dizimi” alt başlığında ise cümlelerin öğeleri, kelime grupları ve cümle türleri bahislerine giriş yapılmaktadır.

Kitabın beşinci bölümünde, noktalama işaretleri, yazım kuralları ve anlatım bozuklukları hususlarını aktarılmakta; noktalama işaretlerinin işlevleri verilmekte; bazı ek ve sözcüklerin yazılışları ile yazım kuralları da ele alınmaktadır. Anlatım bozukluğuna neden olan etkenlere de değinilirken, Türk Dili dersleri almakta olan öğrencilerin öğrenmekte güçlük yaşadığı bu konular mümkün olduğunca anlaşılır kılınmaya çalışılmış; karışıklığa yol açabilecek ifâdelerin kullanımından özellikle kaçınılmıştır.

“Üniversiteler İçin Türk Dili El Kitabı”nın, ilgili diğer kitaplardan ayırt edici olma özelliğı taşıyabilecek bölümlerinden biri olan ve “Temel Araştırma Teknikleri” başlığıyla sunulan bölümünde yazarlar, bilim ve bilimsel araştırma gibi konulara açıklık getirdikten sonra, bir bilimsel araştırmanın nasıl yapılması gerektiğı bilgisini vermekte; bunun yanı sıra araştırma metot, model ve tekniklerine dair önemli bilgiler aktarmaktadır. Yine bu bölümde, bir bilimsel

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

araştırmanın seyriyle ilgili yorumlama, raporlama, dizin vb. konulara da yer verilmektedir.

Günümüzdeki yazım çeşitliliği içerisinde, bir bilimsel yazının (örneğin makalenin), gerek içerik yönüyle gerek biçimsel yönden hangi sınırlar kapsamında ele alınması gerektiğiyle ilgili hususları ihtiva eden “Yazımda Biçimsel Standartlar” başlıklı yedinci bölümde, şekil ve anlatım özellikleri, metin aktarmaları gibi konuların yanında metin hırsızlığı gibi sorunlar da işlenmektedir. Yine bu bölümde yer alan ve yazım standartları konuları arasında belirtilen kaynak gösterme ve kaynakça listesi oluşturmaya ilgili bilgiler de, bilimsel araştırma yapanlara yönelik olarak hazırlanmış ve bu hususlar MLA, APA gibi belirli örneklerin yanı sıra ülkemizde yaygınlık kazanmış yazım stillerinin anlatımıyla desteklenerek ele alınmıştır.

Kitapta, bilgiye erişimin önemli sayılabilecek çeşitli yönlerini ele alan ve konuyla ilgili değerlendirmelerin yer aldığı “Bilgi Kaynaklarına Erişim ve Kütüphane Kullanımı” başlıklı bölümde, hangi kaynaklar aracılığıyla bilgiye erişilebileceği gibi ayrıntıların yanı sıra, bilgi arama yöntemlerine ilişkin hususlar da işlenmiştir. Örneklerle desteklenen ve pratiğe yönelik düşünülen noktaların yer aldığı bölümde, bilgiye erişimin nasıl olması gerektiğiyle ilgili ayrıntılar da yer almaktadır.

Eserin dokuzuncu bölümünü oluşturan “Doğru ve Güzel Konuşma” başlığı altında, telâffuz, konuşma dinamiği, doğru nefes alma ve verme teknikleri, vurgu, durak, boğumlama gibi, konuşma sırasında dikkat edilmesi gereken ve güzel bir konuşma için gerekli olan temel unsurlara dair bilgiler ele alınmaktadır.

“İletişim ve Sunum Teknikleri” başlıklı onuncu bölümde, bilgi sunumunun önemi ve var olan bilginin aktarımına dair fikirler incelenmektedir. Bir sunumun nasıl hazırlanması gerektiğine, sunumun içerik ve kapsamıyla ilgili düzenlemelerin hangi yöntemlerle yapılabileceğine ve sunum sırasında dikkat edilmesi gerekenlere ilişkin hususlar, bölümün ele aldığı konulardandır. Yine bu bölümde, topluluk karşısında konuşma, sosyal fobi, sahne korkusu gibi hususlara da değinilmekte ve beden dili ile giyim-kuşamda dikkat edilmesi gerekenlere de göndermeler yapılmaktadır.

Yazı türlerini konu edinen ve kitabın on birinci ile on ikinci bölümlerini meydana getiren “Yazı Türleri I: Resmî ve Fikrî Yazılar” ile “Kurgusal Yazılar” başlıkları kapsamında, ilk olarak kompozisyon planı, örnek kompozisyon gibi yazı çalışmalarına dair hususlar verilmekte ve sonrasında dilekçe, tutanak, rapor başta olmak üzere çeşitli resmî yazıların neler olduğu ve bu türlerin yazımlarına ilişkin

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

bilgiler aktarılmaktadır. Makale, fıkra, bildiri, eleştiri, deneme vb. fikrî yazılar ile destan, masal, şiir, hikâye, roman, anı gibi kurgusal yazılarla ilgili genel bilgiler ayrı bölümler halinde, kitapta ele alınmaktadır.

Kitabın “Kaynakça” kısmında ise, Türk dil bilgisi ve Türkçe ile ilgili temel eserlerin yanı sıra, genel olarak dil kültürüyle ilgili eserlerin künye bilgileri toplu bir şekilde yer almakta; ders çerçevesinde Türk diline, kültürüne dair daha geniş bilgilere ulaşmak isteyenler için bir çeşit genel okuma listesi sunulmaktadır.

Sadece Türk Dili dersi öğrencilerinin değil, konuya ilgi duyan ya da konuyla ilgili araştırma yapan diğer okuyucuların da faydalanabilmesi amacıyla hazırlanan “Üniversiteler İçin Türk Dili El Kitabı”; bilgiye ulaşma, ulaşılan bilgiden en etkin şekilde faydalanma ve bu bilgiye kalıcı nitelik kazandırma konuları üzerine eğilmiş ve YÖK’ün teklif ettiği müfredatı daha da genişletip günümüz şartlarına uyarlamaya çalışmıştır. Mevcut içeriği ile, bütün üniversitelerimizde okutulmakta olan Türk Dili dersinin kapsamının, bu derse yüklenen çağdaş görev ve sorumluk çerçevesinde yeniden ele alınması şeklinde bir öneri olarak sunulan yayının, güncel ve yenilikçi bir çalışma olduğu ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

ÇOTUKSÖKEN, Yusuf, **Üniversiteler İçin Uygulamalı Türk Dili**, Papatya Yayıncılık, Ankara 2007.

VURAL, Hanifi , “Üniversitelerde Okutulan Türk Dili Dersi Üzerine”. **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, C. XCIII/S. 669 (2007), s. 496-503.

**YAŞAR ÇAĞBAYIR, ORHON YAZITLARINDAN
GÜNÜMÜZE TÜRKİYE TÜRKÇESİNİN SÖZVARLIĞI
ÖTÜKEN TÜRKÇE SÖZLÜK, ÖTÜKEN NEŞRİYAT,
İSTANBUL-2006, 5744 s.**

*Ersin TERES**

"Sözlüğü ve dilbilgisi sağlam olmayan dilin hiçbir zaman edebi dilden sayılmak gibi

bir iddiaya yetkisi olamaz; çünkü bu iki kitap edebiyatın temelidir.

Edebiyatın yapısı ancak bunlar üzerinde kurulabilir.

Dilin gerilemesine karşı bir set görevini üstlenecek olan ancak bu iki kitaptır.

Yetkin bir sözlüğü olmayan dil, doğal zenginliği

demek olan kelimelerini günden güne kaybederek

kendi varlığı ile bir şey anlatamayacak derecede kalır..."

Şemsettin Sami, Kâmus-i Türki, İfade-i Meram, 1900

Bugüne kadar Türkiye Türkçesinin pek çok sözlüğü hazırlanmıştır. Bu sözlüklerin kimisi Etimolojik Türkiye Türkçesi Sözlüğü kimisi de içerisinde etimoloji içermeyen yalnızca madde başı açıklamalarına dayanan Türkiye Türkçesi Sözlükleridir.

Türkiye Türkçesinin sözvarlığını saptama çalışmaları 20. yüzyılda oldukça fazlalaşmış, yeni girilen bin yıllar birlikte bu çalışmaların hızı daha da artmıştır. Bu çalışmalar sonucunda pek çok Türkiye Türkçesi Sözlüğü ortaya konulmuştur.

Aslında çağdaş anlamda hazırlanan ilk sözlük Şemsettin Sami'nin *Kamus-ı Türki* adlı sözlüğüdür. Bu sözlük alanında ilktir, ancak uzun süre genişletilememiştir. Bunu takiben ilk çalışma TDK tarafından gerçekleştirilmiştir. M. Ali Ağakay başkanlığında kurulan bir heyet bu çalışmayı gerçekleştirmiştir. Bu sözlüğün bugüne kadar pek çok baskısı yapılmıştır. 1970'de yapılan 6. baskısı son hâline oldukça yakındır. 1988 yılında TDK tarafından eski sözlüğe dayanılarak bilinen Türkçe Sözlük hazırlanmıştır. *TDK Türkçe Sözlük*, söz, terim, deyim, ek ve anlamdan oluşan 104.481 adet söz varlığına sahiptir.

* Yıldız Teknik Üniversitesi esogutlu@gmail.com

TDK Türkçe Sözlükten başka son zamanlarda birkaç önemli Türkçe Sözlük daha yayımlamıştır. Kubbealtı Yayınları tarafından çıkarılan ve İlhan Ayverdi'nin, Ahmet Topaloğlu'nun katkılarıyla yaklaşık 30 yılda hazırlamış olduğu *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* ya da diğer adıyla *Kubbealtı Lügati*, Ali Püsküllüoğlu'nun hazırlamış olduğu *Türkçe Sözlük*, Dil Derneğinin *Türkçe Sözlüğü* son zamanlarda ortaya konulan önemli sözlük çalışmalarıdır.

2007 yılının Mayıs ayında ise yeni bir Türkçe Sözlük yayımlanmıştır. Sözlüğün tam adı *Orhon Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Sözcükleri, Ötüken Türkçe Sözlük*'tür. Emekli bir öğretmen olan Yaşar Çağbayır tarafından hazırlanan 5. ciltlik bu sözlüğün girişindeki şu ifade dikkat çekicidir.

“*Ötüken Türkçe Sözlük günlük hayatta kullandığımız kelimelerden Eski Türkçeye kadar Türk diline ait 246.000 sözcük içermektedir.*”

Öncelikle sözlükbilim açısından bakıldığında *Ötüken Türkçe Sözlük*'ün oldukça başarılı bir sözlük çalışması olduğu söylenebilir. Gerek madde başlarının açıklamaları gerekse kökenbilgisi ve etimoloji bakımından hazırlanan diğer sözlük çalışmalarından eksikliği yoktur, hatta onlara nazaran artı yönleri mevcuttur.

Sözlüğün sözlük bilim açısından hazırlanışına kısaca göz atacak olursak şunları söyleyebiliriz.

Eser hazırlanış itibarıyla oldukça düzenli bir sözlük görünümü vermektedir. Sözcüklerin sıralanışında madde başı olarak tek sözcükler ile bitişik yazılan birleşik sözcükler ve ekler alınmıştır. Madde başları düz ve koyu harflerle yazılmış ve açıklamalardan virgül ile ayrılmış.

kamçı,

kamçıbaşı,

kamçıkuyruk,

kamçılamak,

Madde içi sözlük birimlerin sıralanışına baktığımızda sözcük grubu niteliği taşıyan ikileme, deyim, terim ve tamlamalar hangi tür sözcük birim özelliği gösterirse gösterebilir, o grubun ilk sözcüğünün geçtiği madde içinde alınmış. Bunlar alfabe sırasına göre açıklanmış.

bağır², -ğrı →

Sözcüklerin yazımında Türk Dil Kurumunun Yazım Kılavuzunun kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Osmanlıca, Eski Anadolu Türkçesi ve Eski Türkçe ile Ağızlara ait sözcüklerin yazımında ise yazarın sözlüğün girişinde de belirttiğine göre bugünkü alfabe olanaklarına göre en yakın söyleyişler kullanılmış. Eski Türkçe sözcüklerin yazımında da bugünkü alfabe esas alınmıştır. Ancak köşeli parantez içinde bugünküne en yakın biçimler verilmiş.

Osmanlı Türkçesine ait biçimler çeviri yazı ile köşeli parantez içinde, aslından önce ayrıca gösterilmiş. Eski Anadolu Türkçesine ait sözcüklerin kısmen yazı çevrimleri verilmiş.

bağçe, [Far. bağ-çe *بغچه*] (*bağ:çe*) {osT} is. 1. Küçük bağ. 2. Bahçe.

Eski Türkçe sözcüklerdeki uzun ünlülü biçimler gösterilmiş.

bod¹, [bod] (*bo:d*) {eT} is.

Sözlükte diğer dillerden geçen sözcüklerin çeviri yazıları verilmemiş, ancak Latin alfabesini kullanan dillerden alıntılanan sözcükler asıllarına uygun olarak köşeli parantez içinde verilmiş.

bagaj, [Lat. бага (sandık) + Fr. -age] is.

Sözlükteki göndermelerde ise yazımlarında farklılık bulunan sözcüklerin hepsi yerine alınmış, bunlardan en yaygın olanı açıklanmış. Diğerleri için → işareti ile ilgili olduğu madde başına gönderme yapılmış.

alamuk, -ğu [ala-muk] {ağız} is. → alamık.

Eşsesli sözcüklerin yazımında da belirli bir düzen izlenmiş. Çok kullanılandan az kullanılana ya da günümüzden eskiye doğru bir sıralama yapıldığı göze çarpmaktadır. Sözcükler üst karakter olarak (1, 2, 3) gibi rakamlarla birbirinden ayrılmışlardır.

eş¹, [*eT* eş/eş *اش*] is. 1. Birey veya nesne olarak ayrı olmakla birlikte biçim, durum, nitelik, ölçü vb. bakımlardan birbirinin aynısı veya ayırt edilmeyecek kadar benzer olanlardan her biri; benzer; nezir; şerik 2.

eş², [eş/iş/iş] {eT} is. İş.

eş³, [Ar. 'eş *اش*] (*e:ş*) *zm.* 1. Ne?. 2. *sf.* Hangi?

eş⁴, [eş-mek (hızlı gitmek) > eş] *ünl.* Hadi; haydi; yürü.

Çok anlamlı sözcüklerin yazımında sözcüklerin öncelikle temel anlamları verilmiş. Eğer sözcüğün birden çok anlamı varsa bunlar 1, 2, 3 gibi koyu rakamlarla gösterilmiş.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Alıntı sözcüklerde ise Türkçeye yabancı dillerden geçmiş sözcüklerin alındığı dil köşeli parantez içinde en başta kısaltma halinde belirtilmiş.

bağçe, [Far. bağ-çe بېغچه]

Türkçe, Arapça, Farsça, Latince, Yunanca ekler alfabe sırasındaki yerlerinde madde başı olarak verilmişler.

Ağızlardan da sözlüğe sözcükler alınmış, ancak bu sözcüklerin hangi bölgenin ağızına ait olduğu belirtilmemiş.

Sözcüğün kökeninin verildiği köşeli parantezden sonra parantez içinde sözcüğün hangi döneme ait olduğu {OsT} ya da ağızlarda yaşayan bir sözcükse {ağız} biçiminde verilmiş.

bod¹, [bod] (bo:d) {eT} is.

Sözcüklerin kökenleri, hangi döneme ait oldukları ve tanımları verildikten sonra köşeli parantez içinde sözcüğün hangi sözlük ya da dizinden alındığı da gösterilmiş. Ör. [DS: Derleme Sözlüğü, EUTS: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü vb]

İki ayrı yabancı dilden alınma sözcüklerle yapılmış birleşik sözcükler arasına + işareti konulmuş.

beyanname, [Ar. beyan + Far. name]

Uzun heceler köşeli parantez içinde çeviri yazı sistemi ile, ayrıca köşeli parantezden sonra parantez içinde eğik yazı ile gösterilmiş.

ateşin, [Far. ateşin] (a:teşi:n)

Sözcüklerin gramer kategorileri de açıklamalar başlamadan önce verilmiş. is. (isim), f. (fil), zm. (zamir) vb. Ayrıca sözcüklerin yapılarını ilgilendiren birleştirme, pekiştirici ve grupsal özellikler belirtilmiş. İkile. (ikileme), pekşt. (pekiştirme), is. t. (isim tamlaması) vb.

Terimlerin hangi bilim, meslek ya da sanat dalı ile ilgili olduğu kısaltmalar halinde belirtilmiş: mim., tekst., spor., as., dnz. vb.

Eserin birinci cildinin başında kısaltmalar ve işaretler kısmından başka, faydalanılan lügatler, tarama sözlükleri, mahallî şivelere ait eserler vb büyük küçük bütün sözcük, kavram ve terim çalışmalarının bir listesi verilmiş. 6 sayfadan oluşan bu liste ince harflerle dizilmiş. Sözlük ve dizinlerinden yararlanılan eserlerin listesi ise 37'nci sayfadan 71'nci sayfaya kadar devam etmektedir. Sözlükte madde başlarına tek bir kelime alınmış.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Sözlükte dikkat çekici diğer bir nokta da 5. cildin sonunda 235 sayfadan oluşan bir Osmanlıca dizininin bulunmasıdır. Bu dizin alfabe sırasına göre verilmiştir. Osmanlıca dizinin yanı sıra Ötüken Türkçe Sözlükte, Orhon Türkçesi, Eski Uygurca, Hakaniye Türkçesi, Oğuzca, Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlıca, Çağdaş Türkiye Türkçesi ile Anadolu, Rumeli, Kıbrıs, Kerkük ağızlarına ait 246.000 sözcük yer almaktadır.

Dizin sayesinde sözlüğün içerisinde bulunan Osmanlı imlasıyla yazılmış yaklaşık 55 bin sözcüğün farklı okunuş ve anlamlarına kolayca ulaşılabilir. Ötüken Türkçe Sözlük'te; sözcüklerin doğru okunabilmesi için gerekli işaretlemelerle, sözcüğün hangi kaynaktan alındığını belirten parantez içi açıklamaların yer alması kullanıcının işini kolaylaştıran diğer bir kolaylıktır.

Ayrıca *Ötüken Türkçe Sözlük*'te madde başlarının ayrımı oldukça başarılıdır. Yani ayrı madde başı altında olması gereken sözcükler aynı madde başı altında verilmemiştir. Örneğin birçok sözlükte aynı madde başı altında verilen ve iki farklı manası olan *subaşı* sözcükleri *Ötüken Türkçe Sözlük*'te doğru olarak iki ayrı madde başı halinde verilmiştir.

subaşı¹ Bir kente su taşımakla görevli ve bu suyun dağıtımından sorumlu kimse.

subaşı² Kumandan; zabıta memuru, zabıt; eskiden bir kentin güvenlik işlerinden sorumlu amir.

Yine *Ötüken Türkçe Sözlük*, yetkin etimolojik kaynakları kullanması ve doğru etimolojiler vermesi bakımından Türkçe Sözlükler arasında öne çıkmaktadır.

Yazarın giriş kısmında belirttiği gibi yaklaşık 39 yılda hazırlanan bu devasa eser büyük bir sözvarlığını içermesi bakımından faydalı bir eserdir. Ayrıca yukarıda belirttiğimiz noktalar itibarıyla oldukça düzenli ve emek harcanarak hazırlanmış olduğu bellidir. Ancak bu kadar yıllık emek harcanan bu sözlükte belirtilmesi gereken bazı eksik noktalar da bulunmaktadır.

Sözlüğün önsözünde yazar şöyle bir ifade kullanmıştır:

“Bugün piyasada var olan Türkçe sözlükler ya şu anda kullanılmakta olan ortak dilin ya belli bir alanın ya da Türkçenin belli bir tarihî dönemine ilişkin kelimeleri içermektedir. Elinizdeki sözlük, bugüne kadar karşılaştığınız Türkçe sözlüklerden farklılıklar arz etmektedir. En belirgin özelliği tarihî ve etimolojik nitelik taşımasının

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

yanında ortak dille birlikte yerel kelimelere de ağırlık vermiş olmasıdır.” (YÇ)

“Ötüken Türkçe Sözlük, diğer Türkçe Sözlüklerden farklı olarak tarihî ve etimolojik nitelik taşımasının yanında ortak dille birlikte yerel kelimelere de ağırlık vermiştir” ifadesi sözlüğü diğer sözlüklerden daha üstün kılan bir özellik gibi sunulmuştur. Hâlbuki zaten başarılı bir sözlük sadece ortak dilin ya belli bir alanın ya da Türkçenin belli bir tarihî dönemine ilişkin sözcükleri içermelidir. Yani Ötüken Türkçe Sözlükün tarihî ve etimolojik nitelik taşımasının yanında ortak dille birlikte yerel kelimelere de ağırlık vermiş olması onu diğer sözlüklerden üstün kılmaz.

Bir de bizce ortak dilin sözlükleri ile ağız sözlükleri ve de Tarihi dönem sözlükleri ayrı ayrı hazırlanmalıdır.

Ayrıca Ötüken Türkçe Sözlüğün kapağında “Orhun Türkçesinden Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı” ifadesi yer almaktadır. Ancak önsözde “Atabetü'l-Hakayık”tan çağdaş edebî metinlere kadar yaklaşık 1700 eserin incelenmesiyle hazırlandı” ibaresi var. Bu bir çelişki değil mi? Mademki “Orhun Türkçesinden Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı” ifadesi sözlüğün kapağında yer alıyor, neden Atabetü'l-Hakayık”tan önceki metinlere bakılmamış. Ya da bakıldıysa da, ki içeriği incelendiğinde bakıldığı anlaşıyor, neden sözlüğün kapağında “Orhun Türkçesinden Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı” ifadesi yer alıyorken içeride Atabetü'l-Hakayık”tan çağdaş edebî metinlere kadar yaklaşık 1700 eserin incelenmesiyle hazırlandı” ifadesi geçmektedir. Bu nokta daha sonraki baskılarda üzerinde düşünülmesi gereken bir noktadır.

İkinci bir eleştiri noktası da ağızlara ait yerel sözcüklerin sözlüğe alınmasıdır. Yalnızca belli bir yörede kullanılan bir sözcük Türkiye Türkçesinin sözlüğünde yer almamalıdır. Ağız sözlükleri ayrı olarak hazırlanmalıdır. Ayrıca tarihî dönemlere ait sözcüklerde Tarihi ve Etimolojik olarak hazırlanan bir sözlükte yer almalıdır. Türkiye Türkçesi Sözlüklerinde ancak günümüz Türkçesinde kullanılan bir sözcüğün parantez içinde Eski Türkçedeki ya da Türkçenin diğer Tarihi dönemlerindeki biçimi verilebilir.

Bir diğer nokta da sözlüğün ön sözünde Eski Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve Ağızlar biçiminde bir sınıflandırma yapılmasıdır. Bu sınıflandırmada Eski Türkçe dönemi Orhon Yazıtlarından 13. yy’a kadar olan dönemi içine almıştır. Bu ayırımda daha dikkatli olunmalıdır. Çünkü genel kabul edilen görüş, Eski Türkçe (Orhon Yazıtları, Eski Uygur Türkçesi) ve

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Orta Türkçe (Karahanlı Türkçesi-Harezmi Türkçesi) biçiminde bir ayırım yapılması yönündedir.

Sözlük yazımında yapılan en önemli hatalardan biri madde başı olan bir sözcüğün kendi tanımı ya da açıklanması içinde kullanılmasıdır. Sözlüklerin birçoğunda rastlanılan bu durum Ötüken Türkçe Sözlükte de göze çarpmaktadır.

aforozlanmak, aforoz etmek;

afyonlanmak, afyonlu hâle getirilmek,

akıtılmak, akıtmak işi yapılmak vb.

bilinmek, öğrenilmiş, tanınmış olmak; anlaşılmak; bilinmek.

bilmemek, bilmemek

burkaçlamak, burkaç haline getirmek

dirilmek, diri hâle gelmek

koyulmak, koyma eylemi yapılmak

sıvanmak, sıvamak eylemi yapılmak

tekleme, tek durumuna getirilmek

yıldırılmak, yıldırma eylemi yapılmak

Yine bir diğer göze çarpan durum da madde başı açıklamalarında bazı anlaşılmasız ifadelerin yer alması ve anlatım bozukluklarına rastlanmasıdır. Bu sözlükte de çok sık olmasa da bu duruma rastlıyoruz.

agâh, “3. Bir şeyin derinliğine anlamını, sırrını, hikmetini kavramış olan.”

Hâlbuki tanımın doğru biçimi “Bir şeyin anlamını, sırrını, hikmetini derinliğine kavramış olan” biçiminde olmalıdır.

Yine **andon** sözcüğü açıklanırken “uçları saçın altından, kulakların ardından geçirilip, alında düğümleyerek yemeni bağlama biçimi” şeklinde bir açıklama verilmiştir. Bu ifade “yemeninin uçlarını saçın altından, kulakların ardından geçirip, alında düğümleyerek bağlama biçimi” biçiminde düzeltilmelidir.

ararot sözcüğünün açıklamasında “sıcak ülkelerde yetişen bir tür zencefilgillerin rizazomlarından elde edilen nişasta” tanımı verilmiştir. Hâlbuki sözcüğün tanımı “sıcak ülkelerde yetişen zencefilgillerin rizazomlarından elde edilen bir tür nişasta” biçiminde düzeltilmelidir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

arkaizm sözcüğünün açıklamalarından 5.sinde “bir yapının kullanıldığı çağda daha önceki bir döneme ait özellikler taşıma durumu” şeklinde bir tanım verilmiştir. İfadenin doğrusu “bir yapının kullanıldığı çağda daha önceki bir döneme ait özellikler taşıması durumu” şeklinde olmalıdır.

bürgü sözcüğünün 2. anlamının açıklamasında “başla birlikte vücudu bedene kadar saracak büyüklükte örtü” açıklaması verilmiştir. İfadenin doğrusu “başla birlikte bütün vücudu saracak büyüklükteki örtü” şeklinde olmalıdır.

su¹, sözcüğünün 1. anlamının açıklamasında “kimyasal olarak bir oksijen, iki hidrojen atomundan meydana gelmiş, 0 sıcaklığında sıvı halde bulunan, tatsız, kokusuz, renksiz madde” tanımı verilmiştir. Bu tanım “kimyasal olarak bir oksijen, iki hidrojen atomundan meydana gelmiş, 0 °C sıcaklıkta sıvı halde bulunan, tatsız, kokusuz, renksiz madde” biçiminde verilseydi daha doğru olurdu.

tentagram sözcüğünün tanımı “Sina dağında Hz. Musa’ya bildirilen İsrail tanrısının adını simgeleyen ve daha sonra Adonay teriminin ünlüleri ile YaHoVa okunmaya başlanan YHVH’den ibaret dört İbranice harf grubu” şeklindedir. Tanımın doğrusu “Sina dağında Hz. Musa’ya bildirilen, İsrail tanrısının adını simgeleyen ve daha sonra Adonay teriminin ünlüleri ile YaHoVa biçiminde okunmaya başlanan YHVH’den ibaret İbranice dört harf” şeklinde olmalıdır.

tuğzağ sözcüğü ise sözlükte “Dönüşte geri alınmak üzere savaş zamanında askerin binmesi için hakan tarafından verilen at” şeklinde tanımlanmıştır. Tanımın doğrusu “Savaş zamanlarında Hakan tarafından askerin binmesi için dönüşte geri alınmak üzere verilen at” şeklinde olmalıdır.

Bu noktalar Ötüken Türkçe Sözlüğün eksik yönleri olarak göze çarpmaktadır. Ancak tabi ki bunlar onun değerinden bir şey kaybettirmeyecektir. Bu güzel sözlüğü bizlere kazandıran Ötüken Yayınlarına ve sözlüğün yazarı Yaşar Çağbayır’a teşekkürlerimi belirtirim.